

PATROLOGIÆ

CURSUS COMPLETUS,

SEN

BIBLIOTHECA UNIVERSALIS, INTEGRÆ, UNIFORMIS, COMMODA, ŒCONOMICA
OMNIUM SS. PATRUM, DOCTORUM, SCRIPTORUMQUE ECCLESIASTICORUM,

SIVE LATINORUM, SIVE GRÆCORUM,

QUI AB ÆVO APOSTOLICO AD ÆTATEM INNOCENTII III (ANN. 1216) PRO LATINIS
ET AD PHOTII TEMPORA (ANN. 863) PRO GRÆCIS FLORUERUNT :

RECUSIO CHRONOLOGICA

OMNIUM QUÆ EXSTITERE MONUMENTORUM CATHOLICÆ TRADITIONIS PER DUODECIM PRIORA
ECCLESIAE SÆCULA ET AMPLIUS,

JUXTA EDITIONES ACCURATISSIMAS, INTER SE CUMQUE NONNULLIS CODICIBUS MANUSCRIPTIS COLLATAS,
PERQUAM DILIGENTER CASTIGATA;

DISSERTATIONIBUS, COMMENTARIIS, VARIISQUE LECTIONIBUS CONTINENTER ILLUSTRATA;
OMNIBUS OPERIBUS POST AMPLISSIMAS EDITIONES QUÆ TRIBUS NOVISSIMIS SÆCULIS DEBENTUR ABSOLUTAS
DETECTIS AUCTA;

INDICIBUS PARTICULARIBUS ANALYTICIS, SINGULOS SIVE TOMOS SIVE AUCTORES ALICUJUS MOMENTI
SUBSEQUENTIBUS, DONATA;

CAPITULIS INTRA IPSUM TEXTUM RITE DISPOSITIS, NECNON ET TITULIS SINGULARUM PAGINARUM MARGINEM SUPERIOREM
DISTINGUENTIBUS SUBJECTAMQUE MATERIAM SIGNIFICANTIBUS, ADORNATA;

OPERIBUS CUM DUBIIS, TUM APOCRYPHIS, ALIQUA VERO AUCTORITATE IN ORDINE AD TRADITIONEM
ECCLESIASTICAM POLLENTIBUS, AMPLIFICATA;

DUCENTIS ET AMPLIUS INDICIBUS LOCUPLETATA; SED PRÆSENTIM DUOBUS IMMENSIS ET GENERALIBUS, ALTERO
SCILICET RERUM, QUO CONSULTO, QUIDQUID NON SOLUM TALIS TALISVE PATER, VERUM ETIAM UNUSQUISQUE

PATRUM, ARSQUE ULLA EXCEPTIONE, IN QUODLIBET THEMA SCRIPSERIT, UNO INTUITU CONSPICIATUR;

ALTERO SCRIPTURÆ SACRÆ, EX QUO LECTORI COMPERIRE SIT ORIVM QUINAM PATRES ET
IN QUIBUS OPERUM SUORUM LOCIS SINGULOS SINGULORUM LIBRORUM SCRIPTURÆ VERSUS,

A PRIMO GENESEOS USQUE AD NOVISSIMUM APOCALYPTIS, COMMENTATI SINT.

EDITIO ACCURATISSIMA, CÆTERISQUE OMNIBUS FACILE ANTEPONENDA, SI PERPENDANTUR CHARACTERUM NITIDITAS,

CHARTÆ QUALITAS, INTEGRITAS TEXTUS, PERFECTIO CORRECTIONIS, OPERUM RECUSORUM TUM VARIETAS

TUM NUMERUS, FORMA VOLUMINUM PERQUAM COMMODA SIBIQUE IN TOTO PATROLOGIÆ DECURSU CONSTANTER

SIMILIS, PRETII EXIGUITAS, PRÆSENTIMQUE ISTA COLLECTIO, UNA, METHODICA ET CHRONOLOGICA,

SEXCENTORUM FRAGMENTORUM OPUSCULORUMQUE HACTENUS HIC ILLIC SPARSORUM,

PRIMUM AUTEM IN NOSTRA BIBLIOTHECA, EX OPERIBUS ET MSS. AD OMNES ÆTATES,

LOCOS, LINGUAS FORMASQUE PERTINENTIBUS, COADUNATORUM.

SERIES GRÆCA

IN QUA PRODEUNT PATRES, DOCTORES SCRIPTORESQUE ECCLESIAE GRÆCÆ
A S. BARNADA AD PHOTIUM,

ACCURANTE J.-P. MIGNE,

Bibliothecæ Cleri universæ,

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

PATROLOGIA, AD INSTAR IPSIUS ECCLESIAE, IN DUAS PARTES DIVIDITUR, ALIA NEMPE LATINA, ALIA GRÆCO-LATINA; LATINA, JAM INTEGRE EXARATA, VICINTI ET DUCENTIS VOLUMINIBUS MOLE SUA STAT, CENTUMQUE ET MILLE FRANCIS VENIT. GRÆCA DUPLICI EDITIONE TYPIS MANDATA EST. PRIOR GRÆCUM TEXTUM CUM VERSIONE LATINA LATERALIS COMPLECTITUR, ET FORSAN CENTUM VOLUMINUM EXCEEDIT NUMERUM. POSTERIOR AUTEM VERSIONEM LATINAM TANTUM EXHIBET IDEOQUE INTRA QUINQUAGINTA CIRCITER VOLUMINA RETINEBITUR, UNUMQUODQUE VOLUMEN GRÆCO-LATINUM OCTO, UNUMQUODQUE NERE LATINUM QUINQUE FRANCIS SOLUMMODO EMITUR: UTROBIQUE VERO, UT PRETII HUIUS BENEFICIO FRUATUR EMPTOR, COLLECTIONEM INTEGRAM SIVE GRÆCAM SIVE LATINAM COMPARET NECESSE ERIT; SECUS ENIM, CUJUSQUE VOLUMINIS AMPLITUDINEM NECNON ET DIFFICULTATES VARIA PRETIA ÆQUABUNT.

PATROLOGIÆ GRÆCÆ TOMUS VII. PARS PRIOR.

SANCTUS IRENÆUS, EPISCOPUS LUGDUNENSIS ET MARTYR.

EXCUDEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM
SEU PETIT-MONTROUGE.

~~200
N 50 P
+ 1
101~~

SÆCULUM II.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

BIBLIA ΠΕΝΤΕ.

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

POST FRANCISCI FEUARDENTII ET JOANNIS ERNESTI GRABII RECENSIONEM

CASTIGATI DENUO AD MSS. CODICES ROMANOS, GALLICANOS ET ANGLICANOS, NECNON AD

ANTIQUIORES EDITIONES, ET A MULTIS, QUIBUS SCATERANT, MENDIS EXPURGATI; ADCTI NOVIS FRAGMENTIS;

CONSERVATIONIBUS AC NOTIS COPIOSISSIMISQUE GLOSSARIIS ET INDICIBUS ILLUSTRATI ET LOCUPLETATI; QUIBUS OMNIBUS

PÆMITTUNTUR TRES DISSERTATIONES IN QUIBUS HÆRESES AB IRENÆO MEMORATÆ ET LOCI DIFFICILES

EXPLICANTUR, EJUSQUE VITÆ AC GENTIORUM HISTORIA DISCUTITUR;

STUDIO ET LABORE

DOMNI RENATI MASSUETI

PRESBYTERI ET MONACHI BENEDICTINI E CONGREGATIONE S. MAURI.

ACCURANTE ET RECOGNOSCENTE J.-P. MIGNE,

BIBLIOTHECÆ CLERI UNIVERSÆ

SIVE

CURSUM COMPLETORUM IN SINGULOS SCIENTIÆ ECCLESIASTICÆ RAMOS EDITORE.

VENIT 12 FRANCIS GALLICIS.

EXCUEBATUR ET VENIT APUD J.-P. MIGNE EDITOREM,
IN VIA DICTA D'AMBOISE, PROPE PORTAM LUTETIÆ PARISIORUM VULGO D'ENFER NOMINATAM,
SEU PETIT-MONTROUX.

1857

458925

ELENCHUS

AUCTORUM ET OPERUM QUI IN HOC TOMO VII CONTINENTUR.

S. IRENÆUS LUGDUNENSIS EPISCOPUS.

Prolegomena.	<i>Col.</i>	9
Adversus hæreses libri quinque.		433
Fragmenta deperditorum operum S. Irenæi.		1225
Appendix ad Irenæi libros contra hæreses, continens Gnosticorum quorum meminit S. martyr fragmenta.		1263
Præfationes, prolegomena, notæ et observationes eorum omnium qui novæ Irenæi editiones aut publicaverunt aut illustrarunt.		1321

PRAEFATIO.

Ex omnibus sanctorum Patrum operibus, vix ulla esse Irenæi scriptis bonorum omnium veneratione, studiis, lectione ac curis digniora, mecum ultro fatebitur quisquis Christianarum rerum non omnino rudis exstiterit. Quæcunque enim ad auctoritatem scriptoribus ecclesiasticis comparandam præcipua sunt, ea omnia sanctissimum hunc Lugdunensium episcopum, splendidissimumque quondam Galliæ nostræ lumen commendant. Si antiquitatem spectemus, *vir apostolicus*¹ fuit, *vicinus apostolorum temporibus*², et ab apostolorum discipulis institutus; si doctrinam, *omnium doctrinarum curiosissimus explorator*³ exstitit, *rectæ semper catholicæque doctrinæ propugnator*⁴ strenuissimus, et in Scripturæ sacræ priorumque Patrum lectione apprime, ut ubique clamant ejus scripta, versatus; si sanctitatem denique, *vir omnino Spiritus sancti donis ac celestibus ornamentis instructus fuit*⁵, cujus scripta, ut Erasmi verbis utar, spirant priscum illum Evangelii vigorem, ac phrasis arguit pectus martyrio paratum; quem sanctissimi martyres Lugdunenses epistolis suis magnifice commendant; quem denique morum integritas in Pothini primi Lugdunensium episcopi locum suffecit. E pluribus vero quæ reliquerat doctrinæ pietatisque monumentis supersunt libri quinque quos scripsit adversus hæreses Gnosticorum, quæ ejus tempore in regione Lugdunensi, cui præerat, grassari jam cœperant; eo pluris æstimandi, tum quod ex tot et tantis quibus Christianam fidem illustraverat operibus, nihi aliud fere sit reliqui; tum quod pretiosæ sint apostolicæ ætatis reliquiæ, quibus ea, quam discipulis suis tradiderant apostoli, et ab his acceperat Irenæus, doctrina et facile deprehenditur, et ad nos illibata transmittitur. In iis siquidem præcipua quæque catholicæ, quam hodiernum profiteamur, fidei dogmata de mysteriis sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis, de sacramentis, ecclesiastica hierarchia, divina episcoporum institutione, traditionis auctoritate, Petri ejusque successorum suprema dignitate ac primatu, etc., diserte adeo explicantur et confirmantur, ut non veteres tantum, sed quotquot ab apostolicis temporibus ad nostra usque emergerunt hæreses hinc radicitus extirpari ac funditus everti valeant. Eapropter a Gregorio Magno diu ac sollicitè quæsitæ, et a SS. Patribus ac piis quibusque catholicis tam sedula manu versati, et eo studiosius perlecti sunt, quo puros apostolicæ doctrinæ latices a fontibus recentes haurire volupe fuit. Hinc ex quo renata in Occidente bonarum litterarum studia, resurgente simul in Irenæi lucubrationes amore, nihil prius habuerunt ii, quibus sacra antiquitas cordi fuit, quam ut eas e bibliothecarum tenebris erutas typis committerent, publicique juris facerent.

Prima omnium editio est quam Basileæ procuravit Desiderius Erasmus anno 1526, ex tribus exemplaribus; uno quod Romæ descriptum ad eum misit Joannes Faber, duobus aliis e monasteriis commodato præbitis. Quid insuper in hac editione præstiterit, monet in sua epistola nuncupatoria ad Bernardum de Gloss episcopum Tridentinum, postea creatum cardinalem a Clemente papa VII, anno 1529, quam ad editionis nostræ calcem reponi curavimus. At ut homini de litteris cæteroquin tam bene merito plurimum debetur, quod Irenæi libros primus luce donaverit, ita dolendum quod melioribus codicibus destitutus plura præstare non potuerit. Tot enim mendis, lacunis, mutilisque ac depravatis periodis scatet ejus editio, ut Irenæus sæpe in ipso Irenæo quærat, illiusque sententiam assequi difficile sit. Secundam curavit Nicolaus Gallasius, Calvinianorum Genevensis minister, qui eam Genevæ evulgavit anno 1570. Sed, quamvis errata, collatis exemplaribus, a se emendata fuisse dicat; cum eadem tamen, quæ apud Erasmum, occurrant, palam est nullos consultos fuisse mss. codices. Novæ duntaxat veteribus additæ capitum summulæ, et inserta quæ

¹ Hieron., in cap. LXIV Isa. ² Basil., lib. De Spirit. S., c. 29. ³ Tertull., lib. cont. Valent., cap. 8.
⁴ Euseb., lib. III Hist., cap. 23. ⁵ Epiphani., hæc. 34, § 33.

Græcæ ex Irenæo transcripsit Epiphanius, cum nova interpretatione Latina, eaque parum accurata. Unde Gallasii, ut videtur, consilium fuit, non tam ut cultior et emendatior prodiret Irenæus, quam ut prolaxis ex Calviniana doctrina notis viri sanctissimi sententia circumveniretur, et veterum hæreseon triumphator reluctans ad novam traheretur, aut maledictis laceraretur. Gallasium excepit Joannes Jacobus Grynæus ex eadem secta, qui novam Irenæi librorum editionem Basileæ anno 1571 curavit, a præcedentibus nihil diversam; nisi quod antiquam priorum libri primi capitum, quæ Græcæ refert Epiphanius, interpretationem Latinam temere sustulerit, ut Jani Cornarii versionem substitueret, omisso textu Græco; novaque singulis capitibus argumenta, veteri servata divisione, præmitteret. Iis omnibus emendatior quæ Francisci Feuardentii, ordinis Minorum, in sacra Facultate Parisiensi doctoris, opera et studio, Colonia, anno 1596, prodiiit, ibidem ac Parisiis deinceps sæpius recusa. Ea enim quæ typis Nivellii anno 1575 et 1576 prodierat, a priorum editionum vitiis nondum satis expurgata erat. Nam præterquam quod textum Latinum ad Vaticani, et veteris alterius optimæ notæ codicis ms. fidem comparatum pluribus in locis restituit, lacunas supplevit, ac quinque postremis libri quinti capitibus hactenus desideratis auxit; libri primi priora decem et octo capita, ab Epiphanio quondam ex Irenæo Græcæ descripta, aliorumque Fragmentorum Græcorum ex variis auctoribus erutorum copiam non pœnitendam verbis Latinis adjunxit, subjectis etiam doctissimis Jacobi Billii et Frontonis Ducæi observationibus. At ut prioribus perfectior, nec ipsa tamen numeris omnibus absoluta, imo nec paucis nec levibus vitiis laborat Feuardentiana hæc editio. Ut enim nihil de notis dicatur, eruditus quidem, ut ea ætas ferebat, sed proluxioribus et a proposito longius excurrentibus, nihilque aut parum omnino ad textus elucidationem conducentibus; eum in locis bene multis nec feliciter restituit, infelicius explicavit, in pluribus ne quidem quid posset expertus est: ita ut post Feuardentii curas sexcenta superessent, quibus medicam manum admoveri necesse erat; quorum tamen non pauca emendavisset facili negotio, si codices mss. quibus usus est, paulo attentius consulisset. Omitto quæ in ea editione desiderantur adminicula, quibus lectoris labor minuatur, eique via ad facilius investigandum et assequendum auctoris sensum muniatur.

Prodiit tandem anno 1702, Oxonii in Anglia, nova, accuratior et elegantior operum Irenæi editio, studio et opera viri clarissimi Joannis Ernesti Grabe, variorum ipsiusque notis illustrata, et novis Fragmentis locupletata. Quin ex ejus laboribus sæpe profecerimus, dissimulare nec possumus nec volumus. Hanc editionem commendat typorum elegantia, in exquirendis ac colligendis novis Fragmentis Græcis non indiligens cura, et in emendandis locis aliquot felix conjectura. Verum quod in Feuardentio et Gallasio eruditus displicuit, idem viro clarissimo accidisse quisque agnoscet. Nam illius exemplo meliora sæpe cum vidisset probavissetque, deteriora tamen secutus, vitiosas, aut minus sanas lectiones amplexus est, obviis et nativis in marginem rejectis: ac longe plura, quam emendaverit, loca manifeste corrupta ne tentavit quidem, aut plane infelicitur. Gallasium vero imitatus, Ecclesiæ Anglicanæ, cui se adjunxit, dum studet impensius, potior illi cura fuisse videtur, ut Irenæum etiam invitum et reluctantem Anglicanæ sectæ adjungeret, quam ut opus castigatius daret et emendatius. Hinc tot notarum fastidiosa prolixitas, ut levissima quæque verba, sæpissime nihil ad rem facientia distorqueat: in aliis vero locis parcius, Feuardentii, et aliorum notis, iisque nullo delectu ascitis, nihilque ad textus intelligentiam conferentibus, margines inferiores refecit; proprias suas, si quæ sunt, eruditæ licet, cum tamen eruditionis illa supellex ad auctoris sententiam illustrandam parum pertineat, lectorum exiguo fructu auxit majorem in modum. Hic taceo, quod in Dissertatione secunda commodius exponam, quod in Oxoniensi editione servata veteri quidem, Irenæo tamen longe recentiori, at inepta prorsus capitum sectione, lemmata interdum pro arbitrio sustulerit, transtulerit, dissecuerit, pluribusque non raro simul, non sine dispendio plurium capitum jam lemmatibus truncatorum, congestis, vel iisdem bis aut ter repetitis, confusionem magis auxerit, quam minuerit clarissimus Græbius. Quid, quod Fragmenta Græca suis quidem locis opportune inserta, sed ita incommode disposita sint, ut perpetuo velut circuitu per paginas oberare teneantur lectorum oculi, incerti sæpe quo ferri debeant? Sed hæc forte typographo-

rum culpa est, quibus etiam id imputare debemus, quod tanta sit illius editionis in transmarinis regionibus penuria, ut, cum non sine maxima difficultate, majorique pretio comparari posset, eam prelis suis subicere meditarentur Bibliopolæ Parisienses et Ainstelædamenses.

Itaque viris doctrina et pietate conspicuis visum est non utilem modo, sed necessariam esse novam Irenæi editionem, quæ et accuratior esset, et a Catholicis inoffenso pede decurri posset. Id laboris a quopiam e nostris suscipi cupierunt; rati videlicet, nec immerito, Irenæum, Apostolicum illum virum, *Occidentalium Gallorum lumen*, ut vocat Theodoretus⁶, tantæque auctoritatis scriptorem, non mereri minus quam reliquos, ut in ejus operum accurata editione nostra versaretur industria; et quod in aliis non pœnitendo successu, quæ ex congregatione nostra prodierant, editionibus præstitum est, in ista quoque, non minus operosa quam necessaria, præstare conaremur. Id igitur oneris impositum mihi, detratatum quidem diutius, subii tandem. Quid vero præstare conatus fuerim, paucis explicandum. Tria mihi potissimum præstanda esse duxi; textum emendare ac pristino decori, ut fieri potest, restituere; eundem illustrare; ac demum ea omnia lectoribus parare subsidia, quibus labor eorum minuat. Ad primum quod attinet, cum Græcus Irenæi textus, maxima ex parte, temporum injuria, dudum perierit, unusque fere supersit Latinus, jam instar archetypi; in hunc curas omnes contuli, ut emendatissimus, quam fieri poterat, et ab inspersis librariorum culpa nævis abstersus prodiret. Hunc ad novos tres mss. codices, a nullo hactenus recensitos, attentissime exegi. Primum e Bibliotheca Claromontani Collegii Sæc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem Bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo piæ memoriæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quas priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli ejuspiam (cui forte displicuerit Millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capituli adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claramontanum codicem diversum esse a Feuarentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. Alterius codicis varias lectiones toto libro primo et prioribus octo libri secundi capitibus Passeratii manu descriptas ad oram unius exemplaris editionis Erasmi, ab uno e reverend. Patribus Dominicanis vici S. Honorati, hujus urbis, amico meo accepi. Quin e ms. codice, eoque perantiquo, ac bonæ notæ, et a Feuarentiano, Claramontano et Vossiano diverso excerptæ sint, nullus ambigendi locus mihi est, nec aliis erit, qui eas cum laudatorum codicum lectionibus contulerint. Quis sit ille codex, et ubi nunc delitescat, hactenus deprehendere non potui; amissum non adeo ægre ferrem, si cæteras varias lectiones ad libri sui marginem notare perrexisset Passerati. Tertius codex quo usus sum, recens ac chartaceus, annos quadringentos non excedit, nec posteriora quinque libri quinti capita continet. Is Romæ asservatur in Bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; quem quidem vir optimus, ac de litteris tam bene meritus D. Bianchinus, pro singulari sua in nos humanitate, communicavit cum RR. PP. domno Guiljelmo La Parre, Congregationis nostræ in curia Romana procuratore generali, ejusque socio D. Claudio de Vic, qui varias ejus lectiones pro sua benignitate describere et ad me transmittere dignati sunt.

In subsidium accesserunt ii codices, quibus in adornandis editionibus suis usi sunt tum Franciscus Feuarentius, tum clarissimus Joannes Ernestus Græbius, quorum varias lectiones ad oram editionis suæ non indiligenter (Græbius præsertim) ascripserunt. Et quidem veterem illum, quo Feuarentius usus est, frustra quæsivimus, neque utrum perierit, an in alicujus Bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse; sed utriusque lectiones conferenti, diversos esse statim apparebit. Alium codicem in Bibliotheca Vaticana asservatum citat Latinus Latinius, variasque ejus-

⁶ Theodoret., Dial. 1, pag. 33.

dem lectiones refert, et post eum Feuardentius; sed jam in illa Bibliotheca desiderari, tum ex iis qui eam diligenter perlustrarant, tum ex amicorum litteris accepi. Quatuor, ut dixi, mss. codicibus usum se esse profitetur Grabinus, illo nimirum qui Isaaci Vossii fuit, optimo codice supra laudato, quem accuratissime cum exemplari Feuardentii contulit Dodwellus, indeque collectas varias lectiones cum eodem Grabio communicavit; Arundeliano, in Bibliotheca Regiæ societatis Londini jam asservato, quem quadringentorum annorum esse arbitrat; et apographo variantium lectionum, quas a Josia Mercero olim e duobus mss. codicibus, nescio quibus, ait Grabinus, erutas, idem Vossius Dodwello describendas dederat. Sed neque Grabinus, neque Vossius, neque alius quisquam, præter Josiam Mercerum, duos illos codices vidisse se dicit, nec ubi jam exstent indicat. Quas vero ex apographo refert eorundem varias lectiones Grabinus, secum illæ adeo in omnibus fere consentiunt, ut ex una et eodem codice excerptæ esse videantur, aut saltem ex duobus, quorum alter ex altero descriptus fuerit; uterque vero, si duo sint, ex recenti codice, eoque non adeo bonæ notæ. Et nisi me fallat conjectura, puto Ottobonianum codicem superius memoratum, esse ipsam autographum ex quo primum transcriptum fuerit apographum, et ex hoc aliud; utramque vero cum in Josiæ Merceri manus devenerit, cœu totidem diversos codices habuit. Quæcunque enim ex Ottoboniano lectiones mihi Roma transmissæ sunt, eadem fere sunt, quas Grabinus ex duobus illis Merceri codicibus allegat. Quare licet a nobis lectiones illorum codd. variæ ex Grabio adducantur; ne tamen illis plus fidei attribuant quam mereantur (mereantur autem exiguum), monitos lectores velim. Arundelianus codex interpolatus fuisse videtur sive a librario ipso, sive ab aliquo recentiori; quod verisimillimum agnoscat quisquis ejusdem lectiones diligenter perpenderit. Unde superest unus Vossii codex, cujus nutare non possit fides. Et revera collatis ejusdem lectionibus cum Claramontanis, et iis quas ex veteri suo codice refert Feuardentius, antiquum esse et bonæ notæ deprehendi; in eoque cæteris omnibus, qui jam supersunt, præcellere, quod solus, Grabio teste, posteriora quinque libri quinti capita contineat. Nec proinde dubitavi, ubi tres istos, omnium antiquiores et meliores, consentientes habui, textum eorum auctoritate restituere, ipsisque, spreto aliis, ad amussim adhærere, nisi apertas corruptionis notas præ se tulerint.

Præter mss. codices, edita exemplaria, antiquiora præsertim, consulere non piguit, eaque interdum, ubi mss. codices vel depravati, vel minus sani esse videbantur, præponere. Sic factum ut Irenæi textum plurimis adhuc in locis vel scribarum seu imperitia vitiatum, seu oscitantia mutilatum, vel sciorum audacia redundantem, aut interpolatum, castigarim; additis quæ deerant, resectis quæ abundabant, recte distinctis quæ male cohærebant: adeo ut pauca jam mihi superesse videantur, in quibus lectionis difficultas lectorem possit remorari. Ubi vero manifesta fuit exemplarium depravatio, hanc vel ex Græcis verbis, si illorum copia fuerit, vel ex aliis parallelis locis, in quibus occurrunt eadem prorsus repetita verba, vel ex conjecturis aliunde certis, adhibito etiam doctissimorum hominum consilio, emendare non dubitavi. Id tamen rarius, et tanta religione factum est, ut vulgata lectio, quantumvis aperte corrupta, ad oram libri servetur; deinde ut ea licentia intra singulares voces, et non tam Latini interpretis, quam librorum culpa depravatas constiterit; ad dubias nunquam pervaserit, longe minus ad integra commata vel periodos integras; quibus novas, Græci textus vel alterius cujuscunque paralleli loci auctoritate substituere nefas duxissem. At ubi sanior ille visus est, id observare, novamque interpretationem, veteri Latina accuratorem, dare operæ pretium visum est, sed in inferiorem marginem translata; ita ut vetus lectio sedem auctoritatemque suam retineret. Varias, quæ alicujus momenti forent, lectiones infra ascripsimus, indicatis unde sumptæ sunt codd. Si quid ex eorum fide mutandum supplendumque visum est, lectores monere, mutationisque rationes afferre non negleximus, tanta cum religione, ut verendum sit ne arguta nimium aliquibus diligentia nostra videatur; sed præstat hic diligentiam culpam, quam desiderari. Ne tamen actum ageremus, priorum editionum errata omnia, quæ jam correxerat Feuardentius, revocande esse non putavimus: unam Feuardentianam editionem, quæ omnium manibus te-

rebat, emendandam esse censuimus; iis duntaxat observatis et inter varias sectiones recensitis, quæ in aliis editionibus præcipua et seniores esse videbantur.

Non minor in recognoscenda ea parte Græci textus, quæ exstat, cura fuit adhibita, quamvis deficientibus mss. minori successu. Quin Græce scripserit Irenæus, ejusque libros in Latinum sermonem, quem modo habemus, converterit imperitus aliquis ac barbarus interpres, vix dubitatur; id abunde probatum est in secunda Dissertatione, quæ Præfationem excipiet, ad quam lectorem remitto. Cum autem textus Græcus integer, temporum injuriæ, jam dudum perierit, supererat ut dispersa undique Fragmenta conquirerentur; quod et sollicitè factum est. Quæcunque enim seu veteres conservarunt, seu recentiores ediderunt, seu aliæ editiones exhibent Irenæi Fragmenta, sive eorum quæ supersunt, sive quæ interierunt, operum, ac nova protulit clarissimus Græbius, ex variis auctoribus tum editis, tum manuscriptis eruta; et nostra hæc exhibet editio, sed interdum auctiora et emendatiora, iis additis quæ ipse collegi, vel amici suppeditarunt; omnia eo ordine collocata atque disposita qui Feuardentiano et Græbiano longe commodior sit. Græcas Bibliothecæ Regiæ et Colbertinæ Catenas, aliosque earumdem codices mss. Græcos, quos in notis suo quemque loco indicavi, consului, ac per diligentes amicos Græceque doctos expendi curavi; quæque ex iis transcripta, sive a Combefisio, sive a Græbio, sive ab aliis edita sunt, a me recognita sunt omnia, nec semel correctæ et restituta. Quæ vero ex Epiphanio excerpta sunt, cum ejusdem Bibliothecæ Regiæ codice uno chartaceo, eoque recenti ac mendoso (nec enim melior occurrebat), denuo post Petavium contuli, et a quibusdam, quæ doctissimi viri diligentiam fugerant, erratis expurgavi. Ut et cum Vaticano codice (alios enim mss. Epiphaniæ *Panarii* codices Græcos non novi) conferrentur, nihil quod in me fuerit prætermisi; sed nullus Græce doctus qui tantillum laboris, paucorum certe dierum, suscipere dignaretur, Romæ, ubi tamen plures sunt, reperiri potuit. Cæterum quæ Irenæi Græca ab Epiphanio descripta Jacobus Billius in Latinum sermonem convertit, quia longe elegantius accuratiusque vertit, quam vetus interpres Latinus; illius interpretationem, jam Feuardentii editioni Coloniensi anni 1596 et Parisiensibus deinceps insertam, et in nostra e regione veteris adjunximus, ut altera ex altera illustretur. Alia vero pauca Irenæi Fragmenta Græca, quæ Billius itidem vertit, quæque sic conversa Feuardentius editioni suæ inseruit, et nostræ pariter inserui voluissemus; sed cum hæc versio cum veteri citra confusionem componi non potuisset, eam omittere coacti sumus.

Irenæi textum a mendis purgare parum fuisset, nisi recte distinctus atque divisus prodiret. Distinctioni consulunt consuetæ distinctionum notæ apte, quantum licuit, quæque suis locis repositæ; divisioni vero nova capitum sectio, novaque singulis præfixa lemmata. Factum id, quod vulgata divisio, et antiqua lemmata non Irenæo, sed imperito cuiquam recentiori tribuendo certissime videantur, ut in Dissertatione secunda probatum satis existimamus: tum quod sectiones capitum sæpe absurdissimæ sint, non minus quam argumenta, quæ auctoris sententiam obscurant potius quam repræsentant. Nihil tamen actum est, nisi ex doctissimorum hominum consilio, idque in prioribus quatuor libris duntaxat; nam in quinto, Feuardentiana divisio et lemmata fere servata sunt. Quin et singula capita in plures paragraphos seu numeros divisa sunt, affixis ad marginem brevibus summulis, quibus quid quisque præcipuum complectatur, lector uno velut intuitu conspiciat. Ne tamen, qui veteri divisioni in citandis capitibus assueti sunt, ex nova turbentur, Feuardentiana, quæ jam communior, ad marginem servata est, cum asteriscis in textu, quibus Feuardentianorum capitum initium et finis designetur; quorum etiam argumenta integra initio operis comparata cum novis exhibentur.

Alterum quod pro officii ratione agendum mihi hac in editione duxi, textus illustrationem spectat. Cum enim vel ex tractati argumenti difficultate, vel ex Latini interpretis imperitia, obscurissimus interdum sit Irenæus; textum emendare, emendationumque rationem reddere satis esse non videbatur, nisi etiam caligo verbis offusa dispelleretur. Monet Irenæus ipse, *portentuosissima et altissima esse Gnosticorum mysteria.*

quæ non omnes capiunt. Hæc quidem, quam dilucide fieri poterat, aperit et confutat, sicque toto opere insectatur, ut ab iis nunquam oculos avertat; ita tamen ut qui his in rebus mediocriter versati sunt, totumque tum auctoris scopum, tum adversariorum ejus hypothesim non satis attente considerant, interdum animi pendeant, incerti vel quid significant salebrosæ et obscuræ, sed ut plurimum interpretis culpa, sermonis ambages, vel quorsum spectet oratio. His cum præ cæteris consulendum fuerit, eorumque tædio ac labori parcendum, difficilia quæque loca subjectis textui notis, quam brevissime potui, explicare conatus sum; ascitis etiam doctorum virorum observationibus, quæcunque ad auctoris intelligentiam conducere visæ sunt, sed laudato semper auctorum nomine. Si quando vero frequentiores et fusiores videantur esse notæ, idtribuendum argumenti difficultati, quam paucioribus expedire non valui; veritus ne, dum brevis esse studerem, obscurus fierem. Accedit quod cum varia et multa e sacris utriusque Testamenti codicibus testimonia proferat Irenæus, quæ cum ex alia versione sint, discriminis nonnihil habere videbantur; id observare in gratiam Scripturæ sacræ studiosorum operæpretium visum est. Qui autem ejusmodi notis et observationibus non indigent eruditi, eas prætermittere, Irenæumque continenter legere possunt; in inferiori quippe margine positæ a textu facile sejungi queunt. Non commisi tamen, ut margines gravarem iis notis, quæ ad eruditionis (in me certe exiguæ) ostentationem duntaxat, vel ad dogmata et fidei controversias pertinent, nisi quando paucis verbis absolvi potuerunt; ratus videlicet, proprioque doctus experimento, lectoribus nihil molestius, quam ut singulis fere vestigiis, interpositis moris, insistere cogantur. Satiùs esse duxi, ea quæ fusiori et accuratiori examine indigebant, non quidem in ipsa Præfatione, ne in immensum cum rectæ methodi dispendio cresceret; sed in singularibus Dissertationibus pertractare, in quibus res quæque suo ordine, et continua serie expenderentur. Tres igitur operi præmisi: in prima de iis omnibus, quam accuratissime potui, disserui, quæ ad hæreticorum, contra quos scribit Irenæus, personam, ætatem, mores, scripta et dogmata pertinent; fontes e quibus impura doctrina profluxerit, aperui; *altissimaque* eorum *mysteria* scrutatus, quid sub ænigmatico verborum cortice delitesceret, retegere conatus sum. In secunda quidquid de Irenæi vita et gestis, martyrio, scriptis, ac potissimum de quinque libris *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis* (hunc enim genuinum esse eorum titulum ibidem ostendi), de operis hujus consilio, atque methodo, quidquid denique de aliis sancti Doctoris scriptis deperditis in veterum monumentis occurrit, studiose collegi, ac pro virili mea parte explicui. In tertia demum totam S. episcopi doctrinæ seriem evolvi; leviora, si quæ sint, offendicula, ne in ea temere quispiam impingeret, patefeci: quod obscurius fuit, illustravi; quod alienum et male afflictum rejeci; quod ab heterodoxis prave contortum, vanisque cavillationibus obscuratum, explanavi, vindicavi et asserui. Hæc, inquam, initio operis præmisi, ut lector inoffenso pede posset Irenæi libros decurrere. Erit forte cui displicebit tanta hæc chartarum moles operi non adeo ingenti præmissa. Moleste et ipse tuli foliorum impressorum numerum præter modum et expectationem excrevisse. Sed fefellerunt typographi, falsi et ipsi paginarum manu exaratarum inæqualitate; alioqui huic incommodo prospexissem. Singulis porro libris præfixa est brevis ac dilucida uniuscujusque analysis (ea videlicet quæ dudum a doctissimo nostro domno Nicolao le Nourry solerter concinnata, ab ipso vulgata est in *Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum*; paucis quibusdam pro ratione nostræ editionis additis vel immutatis) quæ libri scopus et argumentum uno velut conspectu perlustretur.

Ad calcem operis, præter deperditorum Irenæi scriptorum Fragmenta, ex variis tum editis, tum mss. libris eruta, quorum quædam Græce, alia Græce et Latine nunc primum prodeunt; adjecta sunt per modum appendicis alia ex veterum Gnosticorum libris excerpta, quæ sparsim apud veteres Patres occurrunt; quæ pluribus Irenæi locis non parum lucis afferent: ex hoc saltem specimine deprehendi facile poterit, haud vana esse, quæ tum Irenæus, tum alii Patres de iis opinionum portentis scripserunt. Maximam partem jam collegerat clarissimus Græbius, *Spicilegioque* suo veterum Patrum et hæreticorum primi et secundi sæculi inseruerat. Quædam ad mss. Biblio-

theacæ Bodleianæ codices recognovit: quædam et ipse ad mss. Bibliothecæ Regiæ codices exegi. Hæc excipient eorum Præfationes, Prolegomena, notæ et observationes, qui novas Irenæi editiones hactenus publicarunt, vel illustrarunt; ut sic uno volumine comprehensum, minorique sumptu studiosi nanciscantur, quod antea non nisi pluribus et majori impensa comparare sibi poterant. Et quidem quod ad notas et observationes attinet; Billii, Frontonis Ducæi et Feuardentii integras denuo edi curavi, quamvis plura jam ex iis decerpissem, meisque inseruissem; ratus gratum me facturum lectoribus, si totum exhibeam, cujus partes antea legerint. Ex Gallasio paucissimas selegi, cum pleræque nihil nisi vanas inficetasque declamationes contineant. Rx Gratio plures, eas videlicet quas catholicæ aures ferre possint. Feuardentii notas non omnibus placere, Protestantibus vero plurimum displicere probe novi. Quin tamen pro tempore eruditæ sint, virque pius ac doctus de Irenæo, totaque Ecclesia catholica optime meritis fuerit, nemo absque injuria negare potest. Sæpe quidem ab argumento longius discedit, et in heterodoxos acerbiori quam par esset stylo excurrit; sed id zelo catholicæ fidei, et tempori, quo ferventibus controversiis bellisque civilibus, Calvinistæ Catholicos perpetuis conviciis et calumniis incessebant, condonandum. Quisquis ministrorum illius temporis scripta legerit, et quam inverecunde Catholicis calumniam facerent ac clarissimis quibusque Patrum testimoniis vim inferrent, expenderit, Feuardentium facile excusabit. Si quæ vero hujus argumenta intempestiva jam esse videantur; non ipsius, sed adversariorum culpa est, qui parum sibi constantes, mutata identidem velificatione retrocedere, pluraque male constituto systemati vel addere, vel demere, pro temporum et argumentorum ratione, coacti sunt. Acrius nec æquius doctissimum hominem reprehendunt recentiores quidam, quod adulterina scripta non pauca, ut vera allegaverit, eosque Libros et Tractatus Patribus pluribus attribuerit, qui jam supposititii esse agnoscuntur. Sed communis hic fuit error illorum temporum: nondum quippe satis eliquata veritate reque ad severiores criticæ regulas pensitata, id bona fide citabatur, de quo nullus esse videbatur suspicandi locus. Qui Magdeburgenses ipsos, famosumque illum apud Protestantes criticum Andreæ Rivetum examinaverit, si non iisdem, in aliis tamen gravius lapsos, nec artis criticæ peritiores fuisse illico deprehendet. Sed tandem si quid peccaverit Feuardentius, gravius, mea quidem sententia, peccat, qui culpam confitenti et quamprimum emendanti iterum objicere non veretur. Dum primam Irenæi sui editionem adornaret, scribens in libri terti cap. 33, nunc 22, inter varia quæ congerit Patrum testimonia, unum velut ex Cyrillo Alexandrino lib. vi in *Joann.*, cap. 15, addidit: quod Cyrilli non est, sed Jodoci Clichtovei, qui quatuor Commentariorum suorum libros Cyrillinis interseruit. Errore statim agnito, hunc emendare festinavit vir bonus; sed cum folium jam per typographos excusum esset, nullum aliud supererat remedium, nisi ut qua ratione corrigendus esset, lectores tempestive moneret in erratorum indice; quod et fecit. Cum autem Franciscus Suarez, haud lecto illo indice, Feuardentium acerbius perstrinxisset, digne pro incogitantia castigatus est in editione Coloniensi anni 1596. Ecce tamen, recentior quidam criticus, ne lectis quidem seu memorato indice, seu notis in citata editione additis, in sola Suarezii, aut Theophili Rainaudi fide, erratum bis correctum et emendatum illi adhuc impingit. Quibus jam verbis exciperet Feuardentius, si viveret, accuratum illum censorem, qui quos auctores redarguit, ne segni quidem manu evolvere dignatur? Ut ut est, Feuardentii notas et observationes, quales in novissimis Irenæi editionibus prodierunt, tales iterum edi curavi; ita tamen ut omnia ejusdem (quod et idem de aliis dici velim) dicta et allegata præstare nolim. Neque enim a me expectandum fuit, ut omnia quæ profert auctorum testimonia expenderem, ac si quis in iis citandis error obrepperit, indicarem: laboris id immensi fuisset; quem si suscepissem, non jam ipsas Feuardentii notas, sed novas in Feuardentium observationes, nullo aut exiguo fructu dedissem. Cum autem tum Feuardentius, tum alii observationes suas ad veterem capitum sectionem, quam sequebantur, accommodarint; sic accommodatas, ne qua confusio suberiretur, reliqui: novæ duntaxat editionis capita et paginas ad marginem indicavi.

Tertium denique, quod in animo fuit, lectori videlicet ea parare et offerre subsidia,

quibus labor ejus minuat, sic exsecutus sum. Præter tres superius memoratas Dissertationes, easque omnes notas et observationes, quibus difficultia Irenæi loca elucidare conatus sum; ac novam capitum sectionem, novaque lemmata et summulas, quibus auctoris scopus et argumentum oculis exhibetur, in quibus omnibus forte nonnihil opis quibusdam fuerit; præter hæc, inquam, accessere quatuor ampliores locupletioresque quam hactenus prodierint, Indices. Primus est Græcarum vocum Glossarium, seu Lexicon; secundus Latinarum difficultiorum, et ab usu communi remotiorum, quarum significata vel Irenæo, seu ejus interpreti propria, vel non adeo obvia sunt. Tertius est, eorum quæcunque profert Irenæus, Scripturæ sacræ testimoniorum; adnotata etiam, si quæ interdum occurrat, in citando uno et eodem testimonio, diversitate, ut ea ratione Scripturæ sacræ studiosi Irenæi codices sacros cum nostris comparare facile possint, quidve discriminis (levissimi certe) inter utrosque intercedat, observare. Quartus denique, rerum omnium præcipuarum, quæ tum apud ipsum Irenæum, tum in nostris Dissertationibus et notis occurrunt; addito etiam in fine altero pro aliorum notis Indice.

Hæc sunt quæ de nova hac Irenæi editione præfari visum est. Exposita jam totius consilii mei ratione, cæterum deinceps lectorem non morabor, quin ipse dispiciat, an opus votis et conatis respondeat. Quod si ita sit, unam hanc esse velim laboris mercedem, de Ecclesia quidpiam meruisse; cujus judicio quæcunque a me prodierunt, libenter subjicio, ea omnia emendare ac revocare paratus, quæ emendare ac revocare jusserit.

DISSERTATIONES PRÆVIÆ IN IRENÆI LIBROS.

DISSERTATIO PRIMA.

De hæreticis quos libro primo recenset Irenæus eorumque actibus, scriptis et doctrina.

ARTICULUS PRIMUS.

DE VALENTINO.

I. Valentini patria.

[I-XIII] De Valentini patria et stirpe nihil certum, Epiphanio teste^a, e veteribus exsculpi potest. Quamvis hujus hæresim fuisse exagitaverit Irenæus, hæc tamen alto premit silentio. Accepisse se ait Epiphanius, sed auditione sola, et fama, non tamen, inquit, usque adeo certa, ut dubium levet, illum Phrebonitem esse, ex Ægypti quadam ora. Ubi pro Phrebonitem, cujus loci nulla apud veteres occurrit mentio, legendum contendit Lambertus Danæus ad August. *De hæres.*, cap. 11, Pharbæthitem, cujus sententiæ calculum adjicit Pelavius in suis ad Epiphanium notis. Exstat quidem Pharbæthites inferioris Ægypti nomus, cujus caput urbs Pharbætus, Bubastico et Busiritico fluminibus conclusus, in meridiem vergens, cujus meminere Herodotus, lib. II, cap. 166; Strabo, lib. XVII; Plinius, lib. V, cap. 9. Sed vereor ut hujus nomi situs cum Epi-

A phanio consentiat, qui Φρεβονίτην τῆς Αἰγύπτου παραλίωτην, Phrebonitem ad maritimam Ægypti oram esse scribit. Longius enim a mari distat Pharbæthites nomus, ac, ne propius accedat, intercedunt Tanites et Neut nomi. Quare si quid et mihi conjicere liceat, libentius apud Epiphanium legerem Phtenotitem vel Ptenetitem. Phtenotes enim Ptolemæo nomus erat in Ægypti Delta, supra Meteliten, in Austrum vergens, nec procul a mari, cujus caput erat Βούρος, Butus. Doctissimo Harduino idem esse videtur, qui Plinii Ptenethus, lib. V, cap. 9, idque verum nomen esse credit vir in geographicis peritissimus Christophorus Cellarius, quia in Chalcedonensi synodo, act. I, Heraclius Ptenethensis memoratur^b. Quidquid sit, Alexandriam profectus Valentinus, ibi Græcorum artibus non mediocriter institutus est. Doctissimum enim fuisse scribit Hieronymus in Osee, cap.

^a Epiph., Hæc. 31, § 2. ^b Epiph., ibid.

x, et in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni A probavit doctissimus Pearsonius part. II *Vindic. epist. S. Ignatii*. Nec illud verius quod supponit Dallæus, auctorem epistolæ ad Magnesianos ad hæreticorum Sigen respexisse: αἴτην pro simplici silentio accipit, hancque vocem τῷ ἄλθις opponit. Vult nempe Verbum Patris æternum esse, quod nunquam siluerit, nec silentium, ut homines, aliquando ruperit Pater; sed semper locutus, Verbum sibi consubstantiale, æternum proinde, proferre nec cœperit, nec destitit. Sed missis hisce controversiis, quæ nostri non sunt instituti, Valentinum citius, quam putant Dallæus et Blondellus, prima saltem pestiferorum dogmatum rudimenta protulisse, certissima demonstrant argumenta.

II. *Valentini ætas.*

2. De tempore quo vixerit, aut errores suos disseminaverit Valentinus, paulo acrior est inter eruditos disputatio. Dallæus, ut epistolas Ignatianas, Puritanis omnibus molestissimas, suppositionis argueret, e re sua arbitratus Valentinum juniorem facere, nullum lapidem non movit, ut Ignatio posteriorem probaret. Nempe cum in epistola ad Magnesianos Verbum Dei dicatur ἄλθις, οὐκ ἀπὸ αἴτης προελθεῖν, æternum, non a silentio progrediens, his verbis feriri vult Dallæus Valentinianorum Σιγῆν. Aiqui Sige hæc, inquit, ante Ignatii martyrium nondum nata. *Primus*, enim, Irenæo teste ¹⁰, ab ea quæ dicitur *Gnostica hæresis*, antiquas in suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definiit: *Dualitatem quamdam innominabilem, cujus quidem aliquid vocari inenarrabile, aliud autem Sigen*. At Valentinus usque ad Eleutherii pontificatum vitam protraxit, id est, usque ad annum Christi saltem 177, quo hic Ecclesiam regere cœpit. Cum vero passus sit Ignatius anno Christi 107, quis credat Valentinum tunc juniorem, si tamen natus esset, dogmata sua cudere, vel saltem spargere sic potuisse, ut sanctissimo martyri in notitiam venire quiverint? Sic Dallæus. Atquod veluti certum ex Irenæo assumit, Valentinum primum omnium Sigen definivisse, [XIV] falsissimum esse demonstravi in notis ad cit. cap. 11. Et quisquis id asserit, in veterum Gnosticorum historia peragendus sit necesse est; apud hos enim Bythi et Siges copulatione nihil frequentius, ut fuse et invicte

¹⁰ Tertull., De præscr., cap. 7, 30 ¹¹ Clem. Alex., lib. VII, p. 764, edit. Paris. 1644 ¹² Iren., lib. I, cap. 11. ¹³ Id. lib. III, c. 5, 4. ¹⁴ Epiph., Hæc. 31, § 7.

Irenæus lib. III, cap. 3, ut diu vixisse Polycarpum indicet, eodem verbo *παρέμεινε* utitur: ἐπὶ πολλὸν ἄρ' παρέμεινε, multum enim perseveravit, id est, diu vixit. Emendandus ergo Tertullianus scribens lib. *De præscript. hæ.*, cap. 30, Marcionem et Valentinum neque adeo olim fuisse, Antonini fere principatu, et in Catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, sub episcopatu Eleutherii benedicti; donec ob inquietam semper eorum curiositatem, quam fratres quoque vitabant, semel et iterum ejecti, Marcion quidem cum ducentis sesteritiis, quæ Ecclesiæ intulerat, novissime in perpetuum discidium relegati, venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Si enim usque ad Eleutherii ætatem pervenisset Valentinus, id procul dubio non omisisset Irenæus, qui sub hoc pontifice tertium librum suum scribebat; cum maxime novum hinc robur accessisset argumento, quod a novitate hæreticorum doctrinæ petebat, quos apostolis multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexisse in suam sententiam demonstrabat. Quæ etiam ait in Præfatione libri primi, se Valentini discipulorum sententiam, de qua dicturus erat, exploratam habere tum a commentariis, tum a congressibus eorum, qui nunc aliud docent, Ptolemæi videlicet assecularum, jam tum Valentinum in vivis superstitem non fuisse demonstrant. Sed demum quin Tertullianus gravi anachronismi culpa teneatur, dubitare nos non sinit, quod Antonini principatum cum Eleutherii episcopatu componat; cum tamen constet Antoninum vivere desiisse annis saltem quatuordecim antequam Romanam sedem conscenderit Eleutherius. Vereor ergo ut Septimius memoria lapsus Valentinum pro Cerdone scripserit. Quæ enim illi tribuit, eadem isti ascribit Irenæus, lib. III, c. 4. Nec veterum quisquam alius memoriæ prodidit, Valentinum Itomæ plus semel Ecclesia pulsum fuisse; quod Cerdoni contigisse certum est. Quanquam tamen si quis Tertulliani verbis religiosius adhærens, Valentinum bis ex Ecclesia Romana ejectum fuisse contenderet, semel scilicet sub pontificatu Hygini finem, iterum vero sub Pio, non adeo repugnarem. At eum in catholicæ primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, ibique deinde prima hæreseos fundamenta jecisse, quasi a catholica fide nondum recessisset cum Romam advenit, nec alibi terrarum antea agnitus fuisset hæreticus; quisquis ex Tertulliano, vel cum Tertulliano intulerit, ea asserat necesse est quæ cum historiæ veritate pugnent.

4. Epiphanius expositis Valentini dogmatibus subjungit § 7, hunc ea in Egypto propagasse, tum Romam profectum errorem suum in ea urbe dissipasse, ac demum ad Cyprum deiatum, ultimum fidei naufragium ibidem passum, animum omnino depravasse. Diu ergo antequam Romam proficis-

retur, catholicam fidem abjecerat, si tamen abjecisse dicendus est, quod forte nunquam suscepit. Crediderim enim illius animum Gnosticorum fabulis jam ab initio Alexandriæ imbutum, de nova hypothesi, qua sibi nomen faceret, fabricanda citius cogitasse, quam de veteri religione profitenda. Saltem Epiphanius jam eum ab Ægypto, ubi natus et educatus fuit, hæreticum exhibet, Catholicum nusquam. Quam igitur hæresim ibi animo conceperat, ibi et spargere coepit, licet forte tum rudior! penicillo delineatam. Nec Ægypti finibus conclusa stetit venenata doctrina: manavit statim per vicinas regiones, multasque Orientis et Asiæ provincias occupavit, sive a Valentino ipso, cum Romam proficisceretur, sive a discipulis ejus disseminata. Constat siquidem, cum Justinus martyr *Dialogum* suum cum Tryphone scriberet, jam tum exstitisse in Asiæ provinciis certam et constitutam Valentinianorum sectam, auctoris nomine conspicuam. [XV] Disputationem illam cum Tryphone Judæo, quæ scribendi *Dialogi* occasionem dedit, Ephesi habitam fuisse, testatur ipse Justinus initio¹⁵. Cum in decursu sermonis objecisset Trypho, audisse se, plures eorum qui se Jesum profiteri dicunt, et Christiani nominantur, simulacris mactata manducare, et nihil se ex eo capere detrimenti dicere, non negat Justinus, imo fatetur tales esse apud Christianos, qui ita sentirent et agerent. Et sunt eorum quidam, inquit, qui vocantur Marcionitæ; quidam vero Valentiniani, Basilidiani, Saturniliani, et alii alia præditi nomine, a principe sententiæ quisque nomen obtinens. Utquid Valentinianos coram homine Judæo Ephesi tum commorante, in Græcia autem, et Corinthi, ut ipse ait, plerumque agente, protulisset Justinus, nisi in iis regionibus æque noti fuissent, et in sectam coaluissent, ac cæteri quos nominat? Paucos ex notioribus Gnosticis appellare satis ad institutum fuisset. Porro habitum ac scriptum fuisse *Dialogum* anno circiter Christi 155, paucis annis postquam priorem *Apologiam* Antonino Pio obtulisset, vulgata opinio est. Monuisse siquidem se affirmat¹⁶, in laudato *Dialogo*, Cæsarem, Samaritanos imposturis seduci in errorem, qui Simoni gentis suæ mago parerent: quem deum esse supra principatum et potestatem et virtutem omnem dicunt. Hæc vero cum in citata *Apologia* occurrant, nemini dubium esse potest, quin post *Apologiam* oblatam scriptus sit *Dialogus*. Hanc autem oblatam volunt anno Christi 150. Asserit enim Justinus¹⁷, tum cum scriberet, ante annos centum quinquaginta Christianos asseverare Christum sub Cyrenio natum esse. Sed cum ea loquendi formula non adeo certum annorum numerum exprimat, quin addi quidpiam aut detrahi possit, nec aliunde constet quo Augusti imperii anno natum Christum vellet SS. martyr, scriptam *Apologiam* anno æræ vulgaris 150, hinc liquido concludi posse non

¹⁵ Justin., Dial. pag. 253, ed. Paris. 1636. ¹⁶ Pag. 349. ¹⁷ Pag. 83.

video : cum maxime verum Christi natalem annis quatuor solidis æram vulgaream antevertere, jam certum sit apud eruditos.

5. Citius ergo scriptam *Apologiam* arbitror, non quidem anno 141, ut vult Eusebius in *Chronico*, sed anno circiter 145. Plura siquidem hanc nostram conjecturam firmare videntur. Primum quod Antinoi recens in deorum numerum relati, Ἀντινόου τοῦ νῦν γεγενημένου, meminerit. Porro Antinoi apothegis ab Adriano facta est anno Christi 130, si Eusebii *Chronico*, vel 131, aut 132, si aliis fides; recentis proinde memoriæ, si Justinum anno 145 scripsisse supponamus. Denique quod in *Dialogo*, post *Apologiam*, ut duximus, edito, Trypho nomen et genus exponens, Trypho inquit¹⁸, vocor. Sum autem ex circumcissione Hebræus, ex nupero bello profugus, φυγὼν τὸν νῦν γεγόμενον πόλεμον. Et postea refert Justinus¹⁹, quod Tryphonis sodales in stadio quod in xysto medium erat, sedentes, de bello Judaico agebant, περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου διελάλουν. Quin bellum ab Adriano sub imperii finem Judæis, Barcocheba duce, rebellibus, illatum, annoque circiter 136 confectum hic intelligatur, dubitari non potest. Ut enim ad aliud quidpiam, quo Judæos iterum rebelles petierit Antoninus Pius hæc referam, quod innuit doctissimus Tillemontius in²⁰ notis ad Marcionitarum hæresim, obtinere a me non possum. Et quamvis Capitolinus²¹ asserat Antonium per duces suos Judæorum rebellium audaciam contudisse, hæc de inquietorum quorundam hominum motibus statim repressis, potius quam de pugnato bello quo flagrarit Judæa, intelligenda sunt: hujus siquidem, utpote incelebris, vix alios reperias qui meminerint. Non tamen ex citati *Dialogi* verbis inferri velim, tunc temporis, cum Ephesi degerent Justinus et Trypho, bello arsisse Judæam, ut hinc cum Scaligero concludam scriptum *Dialogum* sub Adriano: editum hunc post *Apologiam*, ac proinde sub Antonino, jam demonstravi. Nec necesse putem, pro γεγόμενον et γενομένου, apud Justinum legere γεγενημένον et γεγενημένου, quod vult clarissimus Tillemontius. Participium γεγόμενος non præsentis modo, sed et præteriti temporis sæpe sæpius significationem habere, et particulam νῦν pro nuper interdum accipi, notum est, et exemplis probari facile posset. Igitur τὸν νῦν κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γεγόμενον πόλεμον, bellum significat, non quod tunc temporis gereretur, sed nuper in Judæam gestum, jamque confectum; quodque cum Judæis adeo fatale exstisset, eo alius illorum animis infixum hærebat et frequentius in ore versabatur, quo recentior erat plaga.

6. Hæc si anno circiter 145 editam priorem Justinii *Apologiam*, ac paulo post *Dialogum* conscriptum fuisse diserte non probant, demonstrant saltem utriusque tempus quam propius fieri poterit ad belli Barchochebæani tempora revocandum esse; ac

proinde cum vix citius scribi potuerit *Apologia*, eo saltem anno scriptam fuisse par esse credere. Cum ergo Valentinianorum sectæ meminerit Justinus in *Dialogo*, hinc sequitur jam ante annum Christi 150 celebrem fuisse, ac longe lateque diffusam eorum hæresim. Quid si his addamus librum quem adversus hæreses omnes composuisse se profitetur Justinus in *Apologia*²²? Hunc autem ipsum esse, in quo Valentinianorum dogmata prodidisse et retuldisse ait Tertullianus cap. 5 libri *adversus Valentinianos*, dubitare nos non sinit Hieronymi auctoritas in *Catalogo*. Quo vero anno, et quo in loco compositus fuerit, dici non potest: at scriptum fuisse ante *Apologiam* certum est; nec proinde probabilitate vacat, sub imperii Adriani finem, ut tradit Cedrenus. His itaque temporibus a radice adeo pullularat Valentiniana hæresis, ut, ne latius serperet, hanc scriptis exagitare necesse habuerit Justinus.

7. Eo autem spectant hactenus dicta, ut liquido concludamus, Valentinum Romæ quidem Pii temporibus agnitus fuisse hæreticum; hæresim autem ejus nec ibi nasci, nec adolescere potuisse; utpote quæ jam antea alibi terrarum nota (imo et forte Romæ, quamvis auctor ibi minus notus) doctorum catholicorum stylo confixa fuerat. In Ægypto primum efformatam, dudum antequam Romam profiscisceretur (nec enim ex ea urbe in Ægyptum, hanc veneno suo infecturum rediisse, ullibi legitur) superius ex Epiphanio vidimus. Et quamvis quo tempore factum sit, haud ille tradiderit, a vero procul, mea quidem sententia, non recesserit qui prima hæreseos exordia cum sæculi secundi initiis colligaverit. Hancque conjecturam mire confirmat Theodoretus. Scribit enim lib. 1, c. 5, Epiphaniem Carpocratis filium, patris fabulas amplificasse; Adriano autem [XVI] imperante, utrumque nefarias suas hæreses confirmasse; ac proinde ante annum 138, quo vivendi finem fecit Adrianus. Constat vero ex Clemente Alex. et Epiphanio, Epiphaniem ad Secundianorum, Valentini discipulorum, sectam sese applicasse; quod quidem fieri debuit sub extremis Adriani temporibus, aut saltem sub ipsa initia Antonini Pii, nec tardius; cum anno ætatis 17 exstinctus sit Epiphanes. Jam ergo Adriano imperante tam late sparsa erat Valentini secta, tamque famosa, ut Secundus, imo et Ptolemæus, ac Colorbasus, ejus discipuli, accepta a magistro materia proprias sibi sectas condidissent. Quæ liquido probant, Valentini dogmata, diu antequam Romam profiscisceretur, alibi terrarum et nota et latius disseminata fuisse: quæ cum non simul et semel, sed paulatim obtinuerint, necesse est ineunte circiter sæculo secundo cœperint. Et certe, cum Irenæo, apostolicorum temporum viro, antiquior esset Valentinus, ad apostolorum ævum propius accessisse necesse est. Hunc, ut dixi, a Theodade quodam, Pauli apostoli discipulo, inasti-

¹⁸ Pag. 217. ¹⁹ Pag. 227. ²⁰ Tom. II Comm. in Hist. eccl. ²¹ In Antonino. ²² Pag. 70.

tutum jactitabant ejus discipuli. Vana forte, quod A Theodadem illum, obscuri nominis hominem, spectat, vesanorum hominum gloriatio; non adeo tamen, ut hinc antiquissimum fuisse blasphemæ hæreseos principem inferri non possit. Quis enim credat priores Valentinianos, mendaces licet, tam perfrectæ frontis exstitisse, ut magistrum suum a Pauli discipulis institutum jactare ausi fuissent, ea præsertim ætate qua mendacium ab apostolicis viris non paucis in vivis superstitibus facile coargui potuisset, nisi saltem apostolorum discipulis cœvus fuisset? Nec, ut id asseramus, necesse est Valentini vitam diutius quam par sit protrahamus. Cum enim diem obiisse sub Aniceto certum sit, si anno circiter 158 mortuum, natum vero anno plus minus 85 dicamus, septuagenario majorem e vivis decessisse asseremus; quod fidem non superat. Viderint nunc Dallæus et Blondellus, an tantum, quantum ipsi putant, atherreat a verosimili, Valentinum, qui vicenarius major esse potuit, cum martyrii palmam adeptus est Ignatius, jam prima sententiæ suæ rudimenta ponere potuisse. Sed de Valentini ætate jam satis.

III. Effundendæ hæreseos occasio

8. Huic, ut et multis aliis hæreticis, effrenis ambitio, si Tertulliano fides²², ruinæ occasio fuit. Speraverat, inquit, episcopatum Valentinus, quia et ingenio poterat et eloquio; sed alium ex martyrii prærogativa loci potitum indignatus, de Ecclesia authentice regulæ abruptit, ad expugnandam conversus veritatem. Hoc Romæ factum conjicit nuper auctor conjecturarum ferax; sed sicubi factum, alibi quam Romæ fieri debuisse demonstrant quæ hactenus diximus. Ut vero ex Tertulliani verbis elici utcumque posse putem, vtrum hominem cum spe adipiscendi episcopatus, larvam, qua Catholicos fallebat, deposuisse; sic catholicam fidem usquam sincero animo tenuisse, hinc certo probari posse non censeam. Ut ut sit, exasperatus ob repulsam Valentinus, si quem antea modum tenuisset, minus deinceps tenuit, venenumque quod in corde latebat, paulo apertius effudit; ita tamen ut huic plerumque e mentitâ catholicorum verborum speciem induceret; nisi forte in eos incideret qui vel simplices, vel auribus prurientes, vel captiosis quæstionibus jam seducti, quoslibet fabularum ventos captare parati erant; quibus seorsim omni remoto fuco mysterium iniquitatis pandebat. Is enim erat istiusmodi hominum, artibus callidæ simulationis eruditorum dolus, ut vanam spem perfectioris scientiæ, quam pollicebantur, catholicorumque verborum corticem objicientes, curiosos ac incautos allicerent, iisque lethale venenum paulatim instillarent. Nefarias eorum artes passim describit ac reteggit Irenæus²³, et post eum atque ex eo Tertullianus²⁴.

IV. Valentini scripta.

9. Nec dictis modo, sed et scriptis dogmata sua sparsit Valentinus. Plures ab eo scriptas epistolas memorat Clemens Alexandrinus²⁵, quarum et fragmenta refert. Quibus inscriptæ essent, dicere prætermisit, una excepta, quam ad Agathopodem quemdam scriptam asserit, Duarum etiam ejusdem *Homiliarum* fragmenta refert, alterius scilicet in qua supra modum vesaniens immortalitatem suis pollicetur; alterius de amicitia. Psalmorum Valentini invenit Tertullianus lib. i *De carne Christi*, cap. 20. Horum vero nullum jam superest fragmentum. At partem Dissertationis de origine mali ab hæresiarcha editæ habes in *Dialogo contra Marcionitas*, qui Origeni vulgo ascribitur, sect. iv. Sunt qui putant scriptum ab eo librum sub hoc titulo, *Sophia*, nixi his Tertulliani verbis *adv. Valent.*, cap. 2: *Docet ipsa Sophia, non quidem Valentini, sed Salomonis*. Sed hæc perperam explicant. Alludit enim Tertullianus, non ad aliquem Valentini librum, sed ad Sophiam, novissimum eorum quos excogitavit, Æonum, ut legenti patebit. Nec verius, quod alii contendunt, novum ab hæretico editum Evangelium. Id quidem legitur apud Tertullianum cap. 49 libri *De præscript*: *Legis et prophetarum quædam probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam suum, præter hæc nostra*. Sed jam constat inter eruditos, posteriora novem capita libri *De præscriptionibus* ascititia esse, auctorisque Tertulliano junioris opus videri. Certe, ne longius a proposito deflectam, genuinus Tertullianus hujus libri cap. 38 Valentinum a crimine suppositionis novi Evangelii palam absolvit. Id enim discriminis inter hunc et Marcionem statuit, quod hic manu *Scripturas*, ille sensu *expositiones palam interverterit*: et quamvis Valentinus integro instrumento uti videatur; callidiore tamen ingenio, quam Marcionem, manus intulisse veritati. Marcion enim, addit, exerte et palam machæra, non stylo usus est; quoniam ad materiam suam cædem *Scripturarum confecit*: Valentinus autem pepercit; quoniam non ad materiam *Scripturas*, sed materiam ad *Scripturas excogitavit*: et tamen plus abstulit, plus adjecit, auferens proprietates singulorum quoque verborum, et adjiciens dispositiones non comparantium rerum. Quæ quidem ut probant Valentinum pravis expositionibus *Scripturas* ad argumentum suum obtorto collo traxisse; sic Canonem nihil addidisse, aut detraxisse palam ostendunt. Discipulos quidem Valentini existentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriari, quam sint ipsa Evangelia, narrat [XVII] Irenæus lib. iii, cap. 11, n. 8. In tantum siquidem processerant audaciæ, ut novum Evangelium, quod veritatis nuncupabant, confinxissent. At ipsi Valentino nihil simile usquam ascribit. Imo tum loco mox cit., tum lib. i, cap. 8 et 9, et alibi passim, satis

²² Tertull., *adv. Val.*, c. 4. ²³ Iren., *Præf.* lib. i et lib. iii, c. 13 et 17. ²⁴ Tertull., in *Val.*, c. 1. ²⁵ Clem. Alex., l. ii Strom., ed. Paris., p. 375, 402. l. iii, p. 450; lib. iv Strom., p. 509; lib. vi Strom., p. 641.

significat Valentinianus sibi cœteros sic canonem A
Scripturarum novo Evangelio auxisse, ut nihil quid-
quam, nullum librum integrum, nullam ejusdem
partem (quod Marcioni non semel exprobrat), ab
eo abjecissent; sed *vel parabolas Dominicas, vel di-*
ctiones propheticas, aut sermones apostolicos, ad
hypothesim suam aptare cœnatus, calumniam intul-
isse Scripturis. Falsa igitur quæ scribit auctor ci-
tatus additamenti, quod ad calcem libri *De præscrip-*
tionibus legitur. *Legis et Prophetarum quædam*
probat, quædam improbat... Evangelium habet etiam
suum, præter hæc nostra; si hæc ad Valentinum re-
ferantur; vera forte, si de Valentini discipulis, non
prioribus quidem, quibuscum egit Irenæus, sed po-
sterioribus. Et eodem modo explicanda putem,
quæ apud Chrysostomum leguntur lib. IV *De sa-*
cerd., cap. 4: *Τὸν ὅτι τοῦ Θεοῦ δοθέντα τῷ Μωϋσῇ*
νόμον οἱ τὴν Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος διαδεξάμε-
νοι φρενοβλάθειαν, καὶ δοὶ τὰ αὐτὰ νοσοῦσιν ἐκεί-
νοις, τοῦ καταλόγου τῶν θείων ἐκβάλλουσι Γραφῶν.
Legem quam Moysi dedit Deus, qui in Valentini ac
Marcionis insanum dogma successerunt, et quicun-
que eadem cum ipsis insania laborant, e divinarum
Scripturarum catalogo delent. Hæc, ex Chrysostomi
mente, ad posteriores Valentinianos spectare per-
aspicue demonstrant voces, quibus utitur, *τὴν Οὐα-*
λεντίνου διαδεξάμενοι φρενοβλάθειαν, qui in Valen-
tini insanum dogma successerunt.

10. Exstat apud Epiphanium, § 5, Fragmentum
quoddam, quod ex aliquo Valentini libro decerptum C
existimat Blondellus. Sed aperte repugnat Epipha-
nius tum initio, tum fine, depromptum asserens e
Valentinianorum, id est e quorundam Valentini
discipulorum libris, *τῆς αὐτῶν βίβλου, τὰ ἀπὸ τῶν*
Οὐαλεντίνων. Repugnat et tota orationis series, ex
qua Fragmenti iactus auctoris sententiam, ab ea
quam paulo ante Valentino tribuit, et explicuit
Epiphanius, diversam esse liquet. Ut enim alia ta-
ceam, certum est, secundum Valentini et Ptole-
maistarum hypothesim, a Logo et Zoe emissum esse
Hominem et Ecclesiam; at in Fragmento, inverso
ordine, Homini et Ecclesiæ Logos et Zoe subiectun-
tur; quod quorundam Valentini discipulorum
dogma fuit. Hi enim, ut in notis ad cap. 11 libri
Irenæi observavimus, a Gnosticis aliis moniti, in
hoc a magistro defecerunt; absurdum rati a Verbo
Hominem emitui, rationique magis consentaneum
esse ut ab Homine prodeat Verbum. Et hinc etiam
Dodwellum ²⁶ redarguas, qui hoc Fragmentum ad
Ptolemaici Valentinianismi characterem propius
quam ad alias Valentinianæ sectæ disciplinas acce-
dere putat. Non enim Ptolemaici ab Homine et Ec-
clesia Logon et Zoen, sed potius Hominem et Ec-
clesiam a Logo et Zoe produci asserebant.

V. Valentini et discipulorum eius dogmata et
hypothesis.

11. His vero quæ ad Valentini personam, æta-

tem, mores, et libros attinent, quantum ex vete-
ribus monumentis eruere licuit, expositis; ad alte-
rum Dissertationis nostræ caput, idque longe mo-
lestius, hominis nimirum hypothesim atque de-
gnatam, sermo jam convertendus. Si quidem hæc
historico more simpliciter describere satis esset, res
non adeo operosa; summatim enim relatis quæ
fusiori stylo prosequuntur Irenæus, Tertullianus,
Theodoretus et alii, jam officio functi discedere-
mus. At periculosioris alexæ plenum opus tractan-
dum; Valentinianorum *ματαιολογία* ad originem
unde promanarunt, revocandæ, et quidquid male
seriatum caput partioris potuit deliriorum, arte
quadam et methodo discutiendum, laxque lectori-
bus antiquitatis ecclesiasticæ studiosis præferenda,
ut facilius iis evadat auctoris nostri lectio. Nec
tamen est quod quisquam in obscuris et intricatis
adeo rebus a nobis certas hic exigit demonstratio-
nes; satis erit si dubiis et ipsi manibus viam præ-
sentantes, conjecturas afferamus, quarum omnium
collectio cum forte probabilitatis gradum attigerit,
qui a vero et certo non adeo procul discedet.

12. Totam Valentini ac discipulorum ejus hypo-
thesim tribus niti capitibus, notum est. Primum
Pleromatis, seu Plenitudinis rerum divinarum ex-
plicationem complectitur. Alterum circa ea versa-
tur quæ extra Pleroma contigerunt. Tertium deni-
que mundi hujus aspectabilis originem et consti-
tutionem exponit. In prima parte res superiores ac
divinæ pertractantur; in postrema res infimæ et
corporales; in secunda res inter utrasque mediæ.
Prima triginta Æonum, quorum quindecim masculi
et totidem feminæ, seriem exhibet, in varias veluti
stirpes divisam, quarum omnium caput sit unus
Deus, invisibilis, sempiternus, ingenuus et incom-
prehensibilis, quem Proarchen, Propatorem, et By-
thon, seu primum principium, primum Patrem, et
Profunditatem vocabant; cui conjugis loco sociab-
ant Ennœam, seu Cogitationem, quam etiam Si-
gen et Charin, Silentium et Gratiam nuncupabant.
Hæc suscepto a Bytho semine grava genuit Non,
id est Mentem, Unigenitum, et Patrem et Prin-
cipium omnium, et una cum eo Alethiam, hæc est
Veritatem. Hæc primigena quaternitas, radix om-
nium. Ex hac erupit altera tetras, Logi et Zoes, id
est Verbi et Vitæ, et Anthropi seu Hominis, ac Ec-
clesiæ; ex Unigenito quidem Verbum et Vita, ex
his vero Homo et Ecclesia; quanquam alii ab Uni-
genito primum Hominem et Ecclesiam, tum ab
Homine et Ecclesia Verbum et Vitam derivarent.
Ex utraque tetrade ogdoada conflabant, quam et
ipsam primigenam ogdoada, radicem et substan-
tiam omnium dicebant. Uti enim prima tetras so-
cundam effuderat; sic secunda cæteris deinceps
Æonibus ortum præbuit. Et hinc Logos postremæ
caput ²⁷, *Pater omnium eorum qui post se futuri es-*
sent, et initium et formatio universi Pleromatis vo-

²⁶ Dodwel., Dissert. IV in Iren., § 6. ²⁷ Iren., lib. I, c. 1, n. 4.

cabatur. A Logo siquidem pullulavit nova Æonum decas, Bythius videlicet et Mixis, Ageratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Synchysis, Monogenes et Macaria : ab Homine et Ecclesia dodecas, Paracletus et Pistis, Patricos et Elpis, Matricos et Agape, Ænus et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos et Sophia; totidem nomina Græca, quorum significata reperies in Glossariis nostris ad calcem operis. Hi triginta Æones adeo decantati; hoc Valentinianorum Pleroma in tria velut agmina divisum, in ogdoada, decada et dodecada, [XVII] quorum prius ducebat Bythus cum Sige, secundum Logos cum Zoe, posterius Homo cum Ecclesia.

13. Quamvis autem uni et eidem stipiti, Bytho nimirum, originem acceptam referrent Æones omnes, non una tamen et eadem fuit omnium conditio, sed dispar. Soli No, utpote primogenito, indulta perfecta cum Bytho communio; soli pervia hujus magnitudo, cæteris inaccessa. Hinc in aliis omnibus cognoscendi Patris æstus, ac propemodum in Nun invidiæ livor; major vero in novissima Æonum Sophia, quæ præcipiti exquisitionis impetu lata, absorpta fere fuisset, et in universam substantiam dissipata, nisi tempestive occurrisset Horo, id est Termine, Virtuti illi ab omni conjugio liberæ, quæ omnia fulcit, et extra ineffabilem magnitudinem custodit; a qua demum repressa, suffulta, et ad se ipsam revocata, priorem cogitationem simul cum ea *passione*, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abiecit. At desiderio rei impossibilis gravidæ vix potis erat, quin impetus abortum afferret. Attulit vero, imminaturumque fetum abegit, substantiam videlicet informem; cujus generis? haud satis inter fabulæ architectos conveniebat, nec Matri ipsi constabat. Inde miseræ mœstitiæ, timor, summaque perplexitas, pristinæ cogitationis appendices, necessariaque veluti consecretaria: a quibus Hori, quem diximus, opera perpurgata, conjugio demum ac Pleromati restituta fuit; ipsa ejus Enthymesi, abortivo illo fetu formæ ac figuræ exporte, et appendice *passione* extra Pleroma relegatis.

14. Ne vero similem casum subirent cæteri Æones, alterum par Æonum per Unigenitum supremus Pater emittit, Christum et Spiritum sanctum, a quibus alii numeris omnibus absolverentur. Christi enim officium erat Æones immensam Patris altitudinem edocere, quod nempe nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, posset. Spiritus vero sanctus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Sicque Æones omnes tum forma, tum voluntate ac sententia pares constituti sunt; facti omnes quod unusquisque, omnes in Noas, Sermones, Homines et Christos transformati, et quæ feminæ, in Veritates, Vitas, Spiritus et Ecclesias. Tum tanta metamorphosi gaudentes, in Proprietatis laudes erumpunt, acceptique beneficii memores, communi consilio, consentientibus

A Christo et Spiritu sancto, Patre quoque calculum adjiciente, quidquid optimum ac florentissimum habebant singuli conferentes, apteque complingentes, Jesum in Bythi gloriam et honorem emittunt, ceu perfectissimum Pleromatis sidus et fructum, Salvatorem etiam, et Verbum, et Christum, ac Omnia denique nuncupatum, quem angelis quoque satellitibus stipant. Christi et Spiritus sancti ortum aliter explicabat Valentinus. Hunc quidem ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum *examinationem* et secunditatem dicebat; illum vero non ab iis Æonibus qui in Pleromate sedem habent, sed a Matre illinc exclusa, secundum recordationem meliorum procreatum fuisse, nec sine quadam umbra. Verum ingratum, cum masculus esset, excisa a se umbra, ad Pleroma recurrisset, Matre una cum umbra relicta ac spiritali substantia orbata. Jesum autem interdum ex Theleto, interdum ex Christo, nonnunquam ex Homine et Ecclesia ortum asserebat. Ilas de rebus divinis nugas venditabant veteratores isti; et hæc prima fabulæ pars.

15. Altera in iis, quæ extra Pleroma gesta sunt, referendis versatur. Superioris nempe Sophiæ Enthymesis (Achamoth ab Hebraica voce חכמה, *Sapientia* vocabant), quam extra Pleroma cum appendice *passione* relegatam diximus, in umbra et vacuo, formæ, figuræ ac luminis experts, misere jacebat. Ipsius calamitate commotus superior Christus, vi sua formam quidem ei indidit, sed secundum substantiam tantum, non secundum scientiam: statimque subtracta virtute ad supra recedens, infelicem deseruit, nonnullis tamen incorruptibilitatis odore perfusam. Ea vero jam formata ac mentis compos effecta, acriori desiderio exquirendi luminis, quod eam defecerat, incenditur. Sed ecce, festinanti importunus intercedit Horus, temerariumque coerces impetum. Hinc animum despondet illa, omnique perturbationis generi succumbit; mœrori quidem, quod votis frustrata; metui, ne quemadmodum lux, ita et vita eam deficeret; animi denique anxietati ac lacrymis; parum id, nisi omnis rerum ignoratio tot perturbationibus mista, pondus auxisset. Interdum tamen, priorum oblita, luminisque, quod eam deseruerat, pulchritudinem mente revolvens, lætitia diffundebatur ac ridebat. Sed momentaneus risus, quem cito excipiunt perturbationes consuetæ. His sibi per vices succedentibus jactata, tandem seipsam colligens, ad lumen quod jam delibaverat, hoc est, ad Christum rogandum convertitur. Quorsum, inquis, tot perturbationum fluctibus æstuantis, nec quiescere valentis animi motus? Hoc fabulæ exordium. Hinc enim materiæ, ex qua mundus hic conflatus est, substantia ortum cepit. Nam ex conversione, et mundi, et Demiurgi, rerum conditoris, et denique omnis alia anima originem sumpsit; ex metu autem et mœrore, reliqua omnia. Ex ipsius siquidem lacrymis liquida omnis substantia initium habuit,

ex risu lucida, ex mœrore tandem et stupore corporea mundi elementa. Nempe cum Achamoth simplex ad Christum se convertisset, hic Paracletum, hoc est Salvatorem ad eam misit, satellitibus angelis stipatum, qui scientiæ formam ei indidit, et a perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit, ut curam omnem earum abjiceret: imo secretas sivit, condensavit, et in materiam transformavit, ex qua fieret duplex substantia; altera mala, quæ ex passionibus exstisset; altera passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Sic malis omnibus expedita Achamoth, jam gaudio gestiens, in angelos Salvatoris comites designit obtutus, quorum splendore capta, aspectuque secundata, concipit paritque fructum spiritalem, ad eorum imaginem effectum. Jam ergo triplicem habemus substantiam, Achamothæ fetum; materialem ex passione, animale ex conversione et spiritalem ex imaginatione. Nec satis erat rerum materiam miuistrasse, nisi etiam formam afferret; hæc prima Achamothæ cura. Et cum nulla ei esset substantiæ spiritualis informandæ copia, quoniam ejusdem cum ea essentia erat, in animalis formationem se confert, ex qua Demiurgum efficit, cæterarum deinceps rerum conditorem, parentem, [XIX] regem et Deum.* Et hic alterius fabulæ partis finis.

16. Sequitur aspectabilis hujus mundi constitutio et origo, quam sic exponebant: Conditus Demiurgus ad opus se accingit, in idque totus incumbit; cæcus tamen (hoc stupeas), et quid ageret nescius. At clam regebat Mater, sub Salvatoris moderamine, quo instigante superioris Pleromatis imaginem et hic exprimi curavit. Achamoth siquidem Demiurgo ignota Bythum, Demiurgus Unigenitum, angeli et archangeli a Demiurgo conditi cæteros Æones referebant. Sic itaque tantum opus molitur inscius ille Demiurgus. Separatis atque distinctis, hactenus confuse permistis, animali et materiali essentia, ex iis cœlestia simul et terrena condidit; fabricatisque septem cœlis (quos intelligentia præditos, imo et angelos esse volebant), sedem sibi supra septimum delegit, Matre superiorem locum occupante, medium inter Pleroma et Mundum. Eapropter ille dictus est Hebdomas, hæc Ogdoas: quo suprema illa ac primigena Pleromatis ogdoas exprimeretur. At supina Demiurgi ignoratio immanem peperit errorem. Cum enim tanta condidisset, nec spiritalia attingere valeret, sui ipsius ac matris, multo magis superioris Pleromatis ignarus, se solum esse Deum existimavit, ac per prophetas dixit: *Ego Deus, et præter me non est alius* ²². Sed ad rem redeamus.

17. Quoniam materialis essentia ex tribus affectibus conflata erat, ex metu, mœrore et anxietate; ex metu et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata fuerunt; Demiurgus nempe ex conversione, ex metu quicquid reliquum est ani-

malis substantiæ, ut animæ brutorum animantium, ferarum et hominum; ex tristitia spiritales nequitia, angeli mali et dæmones, quorum princeps diabolus, Cosmocrator dictus, cui sedes assignata subius Demiurgum in hoc mundo; in eo tamen proprio conditore potior quod quæ supra eum sunt perspecta habeat, quia spiritalis nequitia est; Demiurgus autem ignoret quia animalis est. Postremo ex stupore et anxietate, ceu ex ignobiliore stirpe, corporea mundi elementa prodierunt. Omnibus vero insitus ignis mortifer et exitiosus; ut et ignorantia prædictis tribus perturbationibus abdita et occultata.

18. Condendus supererat homo, mundi hujus inferioris pars nobilior. Fabricavit hunc Demiurgus ex fusili ac fluida substantia; et hic homo choicus seu terrenus, in quem insufflatus animalis ut similitudinem et imaginem Creatoris exhiberet. Circumposita dein terreno pellicea tunica, hoc est, corpus quod in sensum cadit. Parum erat, nisi spiritalis homo, inscio Demiurgo, una cum ipsius insufflatione inspersus a Matre fuisset. Semen illud spiritale est, quod ex angelorum contemplatione protulit Achamoth, dictum alias Ecclesia, speculum superioris Ecclesiæ. Triplex igitur in uno homine homo, seu tres unius ejusdemque hominis partes, materialis, animalis et spiritalis, quarum dispar sors et exitus. Prior omni incorruptibilitatis afflata destitutus, necessario perit; posterior quibuscunque tandem flagitiis ac sceleribus sese mancipet, certam salutem recipit; animalis, inter utrumque medius, vel materialis, vel spiritalis exitum sortitur, prout vel in hanc, vel in illam partem declinaverit. Ut autem hic salutem adipisceretur, sensibilibus disciplinis indigebat, ac proinde Salvatore hic opus erat. Sed quali? Qui sibi accommodatus esset, animali nimirum et spiritali, corpore tamen induto, ut sensibus pateret. Materiale autem nihil suscepit, ea enim duntaxat assumpsit, quibus salutem impertiturus erat: at materia salutis incapax. Per Mariam ille, perinde atque aqua per tubum, transmeavit, ab ea nihil quidquam accipiens; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Jesus ille seu Salvator, qui de Pleromate erat, et ex omnibus ortum traxerat, sub columbæ forma descendit. Ut adeo Dominus noster ex quatuor hisce conflatus esset, ex spiritali, quod ab Achamoth erat: ex animali, quod a Demiurgo; ex corpore, quod a dispensatione; ex Salvatore ædum, quod erat ea quæ descendit in illum columba. Ex quibus solus psychicus passus est Christus, et is qui ex dispensatione mystico modo conditus fuerat: per passionis expertibus manentibus Salvatore, et spiritali Christo, et a Domino avolantibus cum Pilato sisteretur. Sic tota salutis nostræ œconomia, et quodcunque de Verbi divini Incarnatione, Christique meritis, morte et satisfactione fides docet, in ariles

²² Isa. XLV, 22.

fabulas ridiculaque commenta totam abit. Sed audi A cætera.

19. Triplex hominum genus Valentinianos distinxisse jam notavimus: choicum, quod salutem percipere nullo modo valet; animale, quod percipere potest, vel non potest, prout bonis vel malis adhæserit; spiritale denique, quod a salute excidere nunquam potest. Ad secundum genus Catholicos revocabant. His fidem et bona opera, ut salutem adipiscerentur, necessaria esse dicebant; sibi vero, qui ad tertium genus pertinebant, spiritualibus et perfectis, utpote spiritali semine Achamoth secundatis, hæc superflua esse jactabant; eam enim esse spiritalium hominum naturam, ut, quidquid agant, in corruptionem et interitum cedere nullo modo possint: neque enim actiones aditum ad Pleroma munire, sed solum spiritale semen. Et thinc con- B fractis omnibus claustris, ad scelera quævis, omniaque vitiorum genera latissima facta via. In cumulum accessit et illud principium non minus exitiosum, animas quasdam natura bonas esse, quasdam natura malas. Bonas quidem eas esse, quæ seminis capaces effectæ sint; eas autem quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam recipiant. Quod gentilium fatum inducebat. Et inde etiam latissimum intervallum quod Catholicos ab iis Pseudospiritualibus disjungebat, non tantum quod illos animales, se vero perfectos, spiritales ac semina electionis superbe vocarent; sed quod vellent nos in incipiti usu gratiam sic ac- C cipere, ut ea nobis adimeretur; se vero illam proprio veluti jure ita possidere, ut semper accresceret, decresceret nunquam, aut efflueret. At quænam spiritalium istorum gratia? quid spiritale illud semen? aliud nihil quam spiritalis agnitio, supernorum Pleromatis arcanorum scientia, qua tantopere gloriabantur, et qua sibi Gnosticorum nomen ascribebant. Hæc a Matre sibi indita, pusilla quidem e supernis initio emittitur, hic autem paulatim adolescat et perficiatur necesse est. Cum autem numeris omnibus absoluta fuerit, consummationem futuram asserebant; tuncque Achamoth e medietatis loco in Pleroma migraturam, sponso [XX] suo Salvatore nupturam: spiritales autem, animis animalibus exutos, spiritusque intelligentes factos, Pleroma itidem subeuntes, in sponsas assignatum iri angelis Salvatoris satellitibus; Demiurgum vero, cum justorum animalibus animis in locum Matris Achamoth, medietatem videlicet, migraturum, ibi perenni quiete donandum. Neque enim psychici quidquam intra Pleroma admitti. Tum vero ignem eum, qui in mundo latet, erupturum, confectaque omni materia, mundo simul et ludicræ hujus Valentinianorum fabulæ finem impositurum.

20. Paucis hæc complexi sumus; idque satis pro instituto fuit. Fusiori stylo prosequitur Irenæus lib. 1, cap. 1 et seqq. Si quid vero difficultatis in verbis occurrerit, hoc in notis explicare conati sumus. Quo iam tendant portentosa illa deliria, et

unde proflexerint, inquirendum superest. Ac primo quidem vanas Galli cujusdam recentioris conjectationes non moror, qui ut Valentinum ejusque discipulos in plerisque doctrinæ snæ capitibus ab hæresi vindicet, mysticos quosdam sensus sub ænigmatico verborum cortice delitescerent, sibi quæ soli revelatos extrahere conatur, ac mendacii probrum veteribus omnibus Patribus in os ingerere, imo et eos interdum imposturæ arguere, absurdaque Valentini de Verbi generatione commenta aureis Athanasii et Hilarii expressionibus longe antepone non veretur. Næ! sagacissimum hominem, qui, post quindecim circiter sæcula, id sibi notissimum putet, quod Patres hæreticis illis aut cœvos aut suppres fugit. Hæc forte Achamotha quæpiam Mater e sepulto dudum Valentini Pleromate rediviva ad neoterici illius aures insurravit, quæ soli illi ferant qui ejusdem Matris semine inspersi fuerint; explodant vero quicunque sobrii veneranda Historiæ simul ac traditionis ecclesiasticæ fundamenta concussa non velint.

21. Nec magis audiendi qui, ut Joannes Franciscus Buddæus, jam citatus, in sua de hæresi Valentiniana *Dissertatione*, Valentinianorum placita ex philosophia Hebræorum Kabbalistica derivant; eaque, ut emolliant, ad reconditos nescio quos sensus detorquent, veterum scriptis vim inferentes, imo invidiam temere facientes. His enim auctoribus id gratis supponere placuit, quod ab ipso limine probandum erat, Kabbalam primo et secundo post Christum natum sæculo notam fuisse. Quamvis a Christi ætate Judæi a vera patrum suorum simplicitate degeneres, jam fabulis mentem pascere, nondum tamen eo usque delusa fuerat, ut Saphiroticas chimæras, Kabbalisticos mundos, insanasque potius quam mysticas litterarum ac numerorum copulationes, peperisset, quibus ludificati recentiores, alios postmodum ludificati sunt. Certe Justino martyri, Origeni, Hieronymo, Epiphanio, aliisque Patribus antiquis, pro eo quod cum Judæis intercessit ipsis commercio, perspecta et explorata erat illorum doctrina; de nominibus Dei secundum Hebræos interdum disseruerunt: vanas Judæorum traditiones, anilesque fabulas non semel D insectati sunt; de Kabbalisticis verò nugis, et Dei nomine per duodecim, per 42, per 72 litteras explicato, aliisque ejusmodi næniis, ne verbo quidem meminerunt, aut aliquid audivisse se significarunt. Invicto argumento nondum excogitatas esse. Et certe quisquis de Kabbala mystica conscriptos libros adierit, aut peritiores e Rabbinis consuluerit, evestigio deprehendet admodum recentes esse, vixque ante annos quingentos aut sexcentos exarari potuisse. Non me quidem latet Philonem Judæum subtiliori et argutiori, quam par erat, methodo divina rimari ac pertractare cœpisse; sed quam procul ab arcanis Sephirarum mysteriis, norunt qui perlegerunt. Ille pro Ægyptiorum more, apud quos vitam agebat, ad Platoniam et Pythagoricam phi-

iosophiam, Eusebio ²⁹ et Hieronymo ³⁰ testibus. A iotum se contulerat (unde tritum, ut vulgo creditur, de eo proverbium, ἡ Φῖλων πλατονίζετ, ἡ Πλάτων φιλονίζετ), ad cuius proinde principia res divinas exigens, opinionesque philosophicas certis librorum sacrorum dogmatibus, et ancipitibus Judæorum traditionibus admiscens, compagem evandam, maleque sibi coherentem struxit : adeo ut patriorum rituum minus, quam allegoriarum studiosus, in vulgaribus et tritis non semel offensus, offensionem incautis attulerit. At insulsam Kabbalarum farraginem incassum apud eum quæsieris. Nec Kabbalæ antiquitatis propugnatores juvat Paulus Timotheo mandans, ut quibusdam denuntiet, ne intenderent fabulis et genealogiis interminatis³¹. His enim, interprete Chrysostomo, theophylacto, aliisque, digitum intendit Apostolus vel in stultam Judæorum vanitatem; qui ut generis sui nobilitatem ostentarent, longam stemmatum seriem summa cum contentione ac fastu ab Abrahamo accersebant, gentilesque ad fidem conversos superba avorum suorum enumeratione vexantes, Ecclesiam conturbabant; vel in eos e Græcis, qui licet Christo nomen dedissent, in fabulosæ ethnicorum Theogoniæ gradibus percensendis operam ponere, simul et ludere non destiterant. Quamquam probabilitate non vacet, his Apostoli verbis Gnosticos feriri, ut postea dicemus, quorum hæresis Æonumque ματαιολογία a Simone Mago, et Menandro propagata, apostolorum ævo altas jam radices egerat. Sed de Kabbala ne quidem cogitasse Paulum pro comperto haberi debet. Aliunde ergo repetenda Valentinianæ hæreseos principia.

²². Valentino quidem viam stravisse priores Gnosticos, orinamque male constituti systematis lineamenta exarasse, perspicue tradit Irenæus: Qui est primus, inquit lib. ., cap. 11, ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas tu suum characterem doctrinas transferens Valentinus, sic definiit. Non ergo prima hæreseos suæ fundamenta jecerat Valentinus, sed a veteribus Gnosticis jacta repperat; quibus novam ædificii molem superimponens, e sibi propria fecit, et ad proprium institutum accommodavit. Hinc lib. II, cap. 13, postquam emissionem Νοῦ et Ἀληθείας a Bytho et Ennoëa evertisset Irenæus, rationique e diametro adversam demonstrasset, concludit num. 8, hactenus dicta, non adversus Valentinianos modo, sed et adversus eos qui a Basilide sunt, et adversus reliquos Gnosticos valere; ab his siquidem illos initia emissionum accepisse, demonstratum libro primo fuisse. Communis itaque et his et illis primus ordo emissionis, quem impugnat, communis utrisque prima tetras. Nec hæc tantum, sed et secunda. Istam enim ubi similiter excussit Irenæus, [XXI] subnectit num. 10, de secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ Valentinianorum patres falso cognominatos Gnosticos cum filiis

pugnare, sua propria vindicantes, et malos fures eos convincentes; aptabile esse magis emissioni dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem esse emissum, et esse Hominem Verbo anteriorem. Hæc proinde certaminis causa: secundam tetradem Verbi et Vitæ, Hominis et Ecclesiæ furat fuerant a Gnosticis Valentiniani; nec hoc prioribus grave: sed id ferendum minime videbatur, quod clam subductorum hi ordinem invertissent, Verbum et Vitam Homini et Ecclesiæ præmittentes; in hoc mali fures, quod furto haud contenti, ablata pessum dedissent. His moti, plures e Valentinii discipulis, magistri sui ordine immutato, hanc tetradem in integrum restituerunt, Hominem et Ecclesiam ante Verbum et Vitam reponentes.

^B 23. Merito igitur Theodoretus, cum hæreses Simonis, Menandri, Saturnini, Basilidis, Carpocratis, Prodicique explicatas dedisset, infert: ex his omnibus hæresibus Valentinum materiam accipientem, λαβὼν ἀφορμὰς, interminabiles fabulas composuisse. Merito et Irenæus cum eorumdem hæreticorum operationes ordine percurrisset, concludit lib. I, cap. ult., n. 3: A talibus matribus et patribus et proavis eos qui a Valentino sunt, sicut et ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere. Adeo certum, easdem utrisque fuisse sententiæ et regulas. Et eapropter in Præfatione libri secundi spondet, eversurum se Gnosticorum omnium sententiam, dissoluturumque absconditas iporum conjugationes, a Bytho capite facto initio. Merito et Epiphanius ait, Valentinii doctrinam a speciosa illa Gnosticorum professione prodiisse, τὴν αὐτοῦ διδασκαλίαν τὴν ἀπὸ τῆς μεγάλης ταύτης γνωστικῆς ἐπαγγελίας ὑπάρχουσαν. Et hinc quinque libris adversus Valentinianos ab auctore nostro conscriptis præfixus titulus, Ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Detectionis et eversionis falso nominatæ cognitionis; quia omnes Gnosticos, id est intelligentes seu scientes, se vendebant, ac mysticæ cuiusdam scientiæ titulo gloriabantur. Idem omnibus æroma, eadem primæ Æonum syzygiæ, eadem dei ac morum corruptio, eadem supremi Patris a mundi opifice distinctio ac separatio. ut ex toto Irenæo patet. Hinc Gregorius Nazianzenus, orat. 23, Simoni, Marcioni, Valentino, Basilidi, Cerdoni, Cerintho et Carpocrati ex æquo exprobrat, quod rerum omnium Deum secarent, bellumque pro Bono adversus Creatorem gererent. Ad quem locum observat Elias Cretensis, octonarium summo in honore a Simonianis (idem de cæteris Gnosticis dicendum) habitum fuisse, ob octo illos magistri sui Æones, Bythum et Sigen, Mentem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem demum et Ecclesiam, quos colebant, et a quibus mundi opificem distinguebant. Quæ eadem adnotat Nicetas ad orat. 44. Et his omnibus id, quod volumus, liquido conficitur, Valentinum systematis, quod ab eo nomen accepit, primum

²⁹ Euseb., lib. II Hist. eccl., cap. 4. ³⁰ Hieron., epist. 85 ad Mag. orat. Rom., t. IV nov. edit. ³¹ I Tim. I, 4.

auctorem ac inventorem non fuisse, sed iis quæ jam adinvenerant Gnostici priores addidisse, ac supremam manum admovisse. Nempe prima Pleromatis ogdoas omnibus communis: huic vero aliquantulum immutata, decada et dodecada de suo addidit; sicque vetus Pleroma viginti et duobus Æonibus auxit ac locupletavit. Totam etiam Achamothæ fabulam, cum spiritalis seminis origine, huic propriam puto; cæteras hypotheseos partes, mutatis interdum nominibus, hausit e putido Gnosticorum fonte.

24. Nec movere quemquam debet, quod Irenæus veterum Gnosticorum sententias recensens, primæ Æonum ogdoadis ab iis traditæ haud expresse meminerit. Neque enim, ut recte notat doctissimus Pearsonius, part. II *Vindic.*, cap. 6 (ubi fusiori stylo exsequitur, quod nos breviori complectimur), integras omnium genealogias singulatim enumerare omniaque Æonum nomina recitare Irenæo animus erat, nec esse debebat. Explicata jam a primis capitibus Ptolemaitarum, qui primas in Valentini schola tenebant, sententia, et summa eorum doctrinæ, cum omnibus ipsorum Æonibus et Æonum nominibus, reliquisque quæ ad eorum hæresim pertinebant, simul et sub uno quasi aspectu positæ; postea Gnosticorum, a quibus sua hauserant, et Valentini ipsius et illius discipulorum singulares sententias, et quid cuique proprium esset, quo ab aliis discreparet, breviter exponere satis erat; nec opus erat singula attingere, et quæ antea dixerat repetere. Certe Basilidis integram genealogiam ab Irenæo non describi, vel ex eo liquet, quod Basilides, teste Clemente Alexand., *Strom.* lib. IV, Διχασιούνην τε καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην ὑπολαμβάνει ἐν ὀγδοάδι μένειν διατεταγμένας, tum *Justitiam*, tum *filiam ejus Pacem* putat in ogdoade manere dispositas: quas apud Irenæum frustra quæsieria.

25. Ut vero a Gnosticis maximam dogmatum partem acceperunt Valentiniani, sic utrisque, his potissimum, rudem veluti telam, quam variis coloribus ex Christiana religione ductis distinxerunt, ministrarunt ethnici philosophi, Pythagorici præsertim ac Platonici, Ægyptiique et Chaldæi mystagogi: adeo ut tota ea hypothesis sit purus putusque ethnicismus varie interpolatus, et novis accessionibus ex Christiana religione auctus. *Ipsæ hæreses*, ait Tertullianus²², *a philosophia subornantur. Inde et Æones et formæ, nescio quæ, et trinitas hominis apud Valentinum: Platonicus fuerat.* Et alibi²³: *Vult enim Plato esse quasdam substantias invisibiles, incorporeales, supermundiales, divinas et æternas: quas appellat ideas, id est formas exemplares et causas naturalium istorum manifestorum, et subjacentium corporalibus sensibus; et illas quidem esse veritates, hæc autem imagines illarum. Relucetne jam hæretica semina Gnosticorum et Valentinianorum? Hinc enim arripiunt differentiam corporalium sensuum et intel-*

lectualium virium, quam etiam parabola decem virginum attemperant: ut quinquæ stultæ sensus corporales figuraverint, stultos videlicet, quia deceptui faciles, sapientes autem intellectualium notam virium expresse- rint, sapientiam scilicet, quia contingentium veritatem illam arcanam, et supernam, et apud Pleroma constitutam; hæreticarum idearum sacramenta: hoc enim sunt et Αἰδώς, et genealogiæ illorum. Idipsum ante Tertullianum monuerat Irenæus²⁴, Valentinianos ex ethnicis poetis systematis formam, e philosophis materiam eruisse; horum quippe dicta congregantes, et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarciantes, finctum superficium subtili eloquio sibi ipsis præparavisse. Inter eos philosophos enumerat Thaletem Milesium, Anaximandrum, [XXII] B Anaxagoram, Democritum, Epicurum, Platonem, Empedoclem, et Pythagoram. Et hinc Philastrius notat, Valentinum Pythagoricum magis fuisse quam Christianum. Porphyrius vero in *Vita Plotini* scribit, Gnosticos ex antiqua philosophia emersisse. Qui quidem Alexandri Libyici, Philocomi, Demonstræ, Lydi, plurimos libros circumferentes, et revelationes quasdam Zoroastris (cujus librum ab iis confictum esse contendit), Zostriani, Nicothei, Allogenis, Mosi, aliorumque ejusmodi palam ostendentes, deceperunt multos, priores ipsi decepti; asserentes Platonem intelligibilis essentia profundum minime penetrasse. Quos Plotinus scriptis, quæ adhuc supersunt, palam confutavit; probavitque totam eorum doctrinam, additis duntaxat vocibus quibusdam novis, falsisque sentiis, a Platone desumptam fuisse. Quibus mire confirmantur quæ mox diximus, Valentinianam hypotheseim aliud nihil esse quam inconditam Chaldaicorum, Pythagoricorum, Platoniorumque placitorum farraginem, Christianis dogmatibus intermistam. Sed hæc paulo enucleatius explicare juvat, remque a capite repetere.

26. Philosophorum omnium antiquissimi memorantur a Cicerone²⁵ Chaldæi, a quibus ad barbaras primum nationes (sic extra Græciam et Italiam sitæ vocabantur), tum ad Græcos et Latinos transmissa philosophia est. A Chaldæis enim ad Babylonios et Assyrios manavit, ut auctor est Aristoteles, vel alius quisquis scripsit librum, qui inscribitur *Μαγιστὸν*, D et Sotion in libris τῆς διαδοχῆς, teste Laetio. Sive vero a Chaldæis philosophiam edoctus fuerit Abrahamus, sive, quod longe probabilius cum Josepho censemus²⁶, ab Abrahamo acceperint Chaldæi; certum est per Abrahamum ad Palæstinos, sive Chananæos, postea etiam ad Ægyptios devenisse. Abrahamum siquidem rerum astronomicarum peritissimum fuisse, fatebantur ipsimet gentilium antiquissimi, Berosus in primis a Josepho mox citato laudatus. Nec dubium quin iisdem scientiis quas apprime callebat, gentium apud quas diversatus est, animos imbuerit. Cumque a Chananæis ad Ægyptios, ur-

²² Lib. de Præscrip., cap. 6. ²³ Lib. de Anim., cap. 17. ²⁴ Lib. II, cap. 14. ²⁵ Lib. I De divinat.
²⁶ Lib. I Antiq., cap. 7.

gente fame, ut refert Historia sacra ²⁷, transiit, hos liadem disciplinis, Josepho teste ²⁸, informavit. Et hinc philosophiam traductam a Chaldeis ad Ægyptios, ante Josephum, scripsit Diodorus: a Chaldeis quippe ortum ducebat Abraham. Phœnices, scientiarum fama tota antiquitate celebres, nihil moror, utpote qui a Chananæis prognati, Abrahæque posteris contermini, tum a parentibus, tum a vicinis, quidquid scirent derivare facile potuerunt. Nec improbabile, quod eruditorum plerique sentiunt, Persarum magos a Zoroastre institutos, ex iis Chaldæorum fontibus, naturales disciplinas, imo et theologiam hausisse. Id si non persuadere, suadere saltem videtur maximus utriusque gentis in præcipuis doctrinæ capitibus consensus. Adeo ut Chaldaica philosophia fons uberrimus exstiterit, ex quo primum poculum sibi haurientes Babylonii, Assyrii, Chananæi, Phœnices, Ægyptii et Persæ, Græcis postmodum infudere. Hoc ipsimet e Græcis cordatiores, Laertio teste in Proëm. non diffitebantur; philosophiæ suæ initia barbaris accepta memores referebant: nec quidquam efficacius ad cæterorum superbiam frangendam prioribus Ecclesiæ Patribus, Tatiano, Theophilo, Clementi Alexandrino, Eusebio, aliisque visum est, quam ut eos ad scientiarum, quibus tumidi efferebantur, primordia revocarent.

27. Et certe ne plures e veteribus philosophis Græcis in medium proferam; quantum Pythagoras, a quo philosophia nomen apud Græcos cepit, barbaris debeat, omnibus notum. Pherecydem Syrum, Pythagoram et Thaletem, qui primi de rebus cœlestibus et divinis disseruerunt, seipsos Chaldæorum, Ægyptiorumque discipulos in hoc agnovisse, tradit Josephus in primo *contr. Appion*. Consentit Isocrates in *Basiride* scribens, Pythagoram in Ægyptum profectum, ab Ægyptiis philosophiæ, sacrificiorum ac cultus deorum disciplinam accepisse, quam dein ad Græcos traduxit. Πυθαγόρας ὁ ἀφιχόμενος εἰς Ἀγυπτον, καὶ μαθητὴς ἐκεῖνων γενόμενος, τὴν τε ἄλλην φιλοσοφίαν πρῶτος εἰς τοὺς Ἕλληνας ἐκόμισε, καὶ περὶ τὰς θυσίας τε καὶ τὰς ἀγιστείας, τὰς ἐν τοῖς ἱεροῖς, ἐπιφανέστερον τῶν ἄλλων ἐσπούδασε. Ibi Sonchedi archipropheta præceptore usus, teste Clemente Alexandr., lib. 1 *Strom.*, symbolicam docendi rationem didicit, ut auctor est Jamblichus lib. 1 *De Vita* ejus, cap. 5. Imo et μετεμψυχώσεως errorem inde hausisse, haud obscure colligitur. Herodotus enim in *Euterpe* dicit, eam ab Ægyptiis primum excogitatam, a Græcis postea susceptam fuisse. Cum vero apud Ægyptios viginti et duos annos, si Jamblichio citato fides, egisset, sacris eorum omnibus initiatus, inde Babylonem a Cambysis militibus abductus, cum Chaldæorum Persarumque magis conversatus est, in ipsorumque mysteriis haud segnitè eruditus fuit. Jam antea, inquit idem Jamblichus cap. 5, Sidonem, Tyrum, Byblum aliasque

A Phœniciæ ac Syriæ partes inviserat: ubi prophetarum Mochi successorum, aliorumque Phœniciæ hierophantarum factus auditor, sacra omnia diligenter investigarat, ac pro more gentis perfecerat; nec quidquam scitu et observatu dignum in deorum arcanis et sacrificiis ipsum fugerat.

28. Eadem fere de Platone dixerim, qui cum esset Atheniensis, ut scribit Augustinus ²⁹, honesto apud suos loco natus, et ingenio mirabili longe suos discipulos anteciret, parum tamen putans perficiendæ philosophiæ sufficere seipsum, ac Soeraticam disciplinam, quam longe lateque potuit peregrinatus est, quaquaversum eum alicujus nobilitatis scientiæ fama rapiebat. Itaque et in Ægypto quæcunque illi magna habebantur atque docebantur, et inde in eas Italiæ partes veniens, ubi Pythagoræorum fama celebrabatur, quidquid Italiæ philosophiæ tunc florebat, auditis eminentioribus in ea doctoribus, facillime comprehendit. Ita Augustinus, qui secum consentientes habet Diogenem Laertium, Apuleium, aliosque qui Platonis acta scriptis tradiderunt. Hic itaque auditis Socrate, tum Cratylo Heraclidi discipulo, deinde Hermogene Parmenidis sectatore, demum Euclide seniore a quo Megarica secta initium sumpsit, inde Cyrenem profectus a Theodoro mathematico institutus est. Sed Pythagoricæ philosophiæ, quæ tum cæteras sectas fama superabat, ob subliorem res divinas tractandi methodum amore captus, ad eam Italiæ regionem, quæ Magna Græcia dicebatur, appellens, Archytæ senioris, Eurici, Timæi, Philolai, Epicharmi, aliorumque Pythagoricorum [XXIII] disciplinæ seipsum tradidit. Cui quidem philosophiæ cum diutinam diligentemque operam navasset, Pythagoram magistrum imitatus ³⁰, Ægypti quoque sacerdotes adiit, atque eorum arcana perdidicit. Communis est etiam, nec improbabilis veterum Patrum sententia, Judæos a Platone non neglectos, sive Judæam ipse adierit, sive Judæos tum in Ægypto frequentes consuluerit, et ab iis haud pœnitendam divini scientiæ copiam accepisse, qua libros suos dein exornavit. Sic omnigenis philosophorum exuviis affatim locupletatus, domum reversus veteris Academicæ fundamenta jecit, novamque sectam condidit, toto orbe celebrem deinceps futuram, aliasque omnes pene obscuraturam. Hic porro novæ istius sectæ character, ut commistis invicem, ut ait Laertius, Heracliteorum, Pythagoricorum et Stoicorum opinionibus, novum doctrinæ corpus ex omnibus solerter conflatum traderet. Τὰ μὲν γὰρ αἰσθητά, καθ' Ἡράκλειτον· τὰ δὲ νοητά, κατὰ Πυθαγόραν· τὰ δὲ πολιτικά κατὰ Σωκράτην ἐφιλοσόφει. Atque in iis quidem quæ sensibus subjacent, Heracliti partes tuebatur; ea quæ mente comprehenduntur, ex Pythagoræ sententia tractavit, in rebus autem civilibus, philosophabatur ex mente Socratis. Huic vero philosophiæ præ cæteris pretium addidit, quod de Deo

²⁷ Genes. XII, 10. ²⁸ Antiq. I, 8. ²⁹ Lib. VIII De civit., cap. 4. ³⁰ Quintil., lib. I, cap. 19.

ejusque proprietatibus, ac his quibus informandi essent hominum mores, aliis sublimius disseruit. Agnovit enim Plato unum esse Deum, summum opificem universi ⁴¹, et rerum auctorem et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem; ac proinde ⁴² finem boni esse, secundum virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui nollam Dei habeat et imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Hæc itaque causa fuit cur istos cæteris prætulerint Judæi atque Christiani ⁴³; quia cum alii philosophi ingenia sua studiaque contriverint in requirendis rerum causis, et quinam modus esset discendi atque vivendi; isti Deo cognito reppererunt ubi esset causa constitutæ universitatis et lux percipiendæ veritatis, et fons bibendæ felicitatis. In hoc tamen cæteris gravius peccavit Plato, quod licet unum verum Deum agnosceret, diis tamen plurimis esse sacra facienda putaret ⁴⁴. Nam præter eum statuit deos alios inferiores, quos et sacris coli jussit. Sicque variis gentium superstitionibus, sacrificiis, sceleratis mysteriis, artibusque magicis, Platonicorum non minus quam cæterorum defœdata mansit philosophia.

29. Ex veteri Platonis Academia prodire nova et media, quibus addunt nonnulli quartam et quintam, quarum omnium discrimina omnibus nota nihil ad scopum nostrum conferunt. Sed demum post varias quas experta est Academia vicissitudines, qui Platonis dogmatibus strictius adhærebant, spreto Academicorum nomine, quod Arcesilæ sectatoribus relictum, illud Platonicorum sibi vindicarunt, novumque splendorem jam in unum coalescenti, quæ prius scissa erat, scholæ Platonis addiderunt. Effloruisse videntur novi illi Platonici e schola Alexandrina, quam Ptolemæus Philadelphus φιλογράμματος instituerat. Ut enim litterarum studia promoveret, scholamque suam toto orbe celebrem redderet, totam Ægyptiorum sapientiam hactenus hierophantis, Ægyptiacoque idiomatici duntaxat concreditam, cum sacris Judæorum libris, ut vulgo creditur, in Græcum (quo plurimis innotescere ac prodesse possent) converti curaverat; bibliothecam non pœnitenda librorum suppellectile instruxerat; viros totius orbis doctissimos, Judæos, Græcos, Romanos, etc., advocarat, amplissimæ mercedis spe allectos. Eo confluxere variarum gentium philosophi, doctrinæ specimina daturi. Sed primas facile tenere Platonici, Ægyptiis maxima cum dogmatibus eorum affinitate præ cæteris commendati; utpote quæ Plato tum ex frequentibus quos habuerat cum mys'agogis eorum congressibus, tum ex iis, quos audierat, Pythagoricis, sedulo edidicerat. In divinis siquidem pertractandis Pythagoricam docendi rationem, eandem pene cum Ægyptiaca, sequebatur, ut mox ex Laertio diximus. Hincque factum ut Ægyptiis tanto in pretio fuerit Platonica philosophia, qualem debebant novi illi Platonici, indeque longe lateque apud alias nationes propagata fuerit.

30. Primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, Potamon, Cæsaris Augusti et Tiberii temporibus, Suida teste, florebat: Ποτάμων Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος γεγονὼς κατ' Ἀθουστον, καὶ μετ' αὐτόν. Hic, si eidem Suidæ fides, reliquit eis τὰς Πλάτωνος πολιτείας ὑπόμνημα, Commentarios in libros Platonis de Republica. Si quid aliud scripserit, tempus edax rerum vel ipsam memoriam posteritati invidit. Quamvis autem Potamon potissimum sibi ducem elegisset Platonem, cujus vestigia premeret, non temere tamen in magistri verba quælibet jurandum sibi duxit. Imo tanto pede sic secutus est, ut libere ab illius sententia, melioribus perspectis, discederet. Novum proinde, liberiusque quam hactenus fuerat, in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit: quo perpurgatis Platonis opinionibus, ablegatis improbabilibus, resectisque nugis, quibus luxuriantia discipulorum ingenia magistri doctrinam obliverant; quæcunque veriora aut vero similiora videbantur, nullo auctorum discrimine habito, ascivit substituitque. Ἐκλεκτικὸν, Latinis electivum, dictum est hoc philosophandi genus; sectatores vero ἐκλεκτικοί, electivi seu electores; ut optimum et laudatissimum, sic omnium certe difficultimum, quo dogmatum omnium philosophicorum delectu facto, id duntaxat probabatur, quod ad rationis normam exactum, melius quadrabat. Hanc iniere viam quotquot deinceps e schola Alexandrina nomen sibi compararunt, ut Ammonius, Neroni et Vespasiano σύγχρονος, non ille Origenis et Plotini, sed Plutarchi præceptor, cujus meminit Eunapius in Proœmio. Sed majores in ea progressus fecit, novumque decus restauratæ Platonis Academicæ, admistis aliorum philosophorum, Pythagoræorum in primis, placitis, addidit celebris Ammonius τῆς τερᾶς γεγενῆς, sacre Platonice successionis caput dictus: ex cujus ore perpurgatam hanc philosophiam hauserunt Herennius, Origenes et Plotinus; quos deinde Porphyrius, Jamblicus, Hierocles, Syrianus et Proclus, κατ' ἐξοχὴν vocatus διάδοχος, exceperunt, quibus Maximum Tyrium, Alcinoum, Damascium, Apuleium, Chalcidium et alios adjungere possumus.

31. Si quid vero splendoris novæ huic Platonice scholæ additum ex aliarum sectarum opinionibus, quas proprias sibi fecit; longe major accessit ex sublimiori theologia, quam ex Judæorum [XXIV] ac Christianorum tum libris, tum sermonibus deprompsit. Cum enim Judæi jam a primis scholæ illius exordiis frequentes apud Alexandriam agerent, librique sacri in Græcum sermonem conversi, gentilitium manibus teri cœpissent, non potuerunt ex utrorumque verbis, sannis, dicteriis, et invictis argumentis recentiores illi Platonici non colligere, quam eorum polytheismus, portentosaque gentilitatis sacra et mysteria a sana ratione abhorrent;

⁴¹ Aug., lib. viii De civit., cap. 5. ⁴² Ibid., cap. 8. ⁴³ Ibid., cap. 10. ⁴⁴ Ibid., cap. 12.

et quam econtrario ea quæ ex libris sacris percipiuntur divinorum notitia, sublimis sit, angusta, pura rationique consentanea. Felices, si micantes inde radii obductas animo nebulas dispulissent, umbrisque discussis ad solem ipsum oculos convertissent! Sed maluerit plerique anticipatis opinionibus obsecati, divinæ lucis igniculos mendaciorum fumo et tenebris obscurare: et cum theologiam suam ex oraculis divinis metiri debuissent, hæc potius ordine præpostero ad Pythagoræ, Platonisque placita revocare studuerunt. Eapropter iis omnibus, quæcunque ex sacris libris, Judæorumque dogmatibus subripere potuerunt, Pythagoricam Platoniscamque speciem inducentes, novum doctrinæ corpus coagmentarunt, a crassiori quidem gentilitatis fæce secretum, sordibus tamen adhuc non paucis lutulentum. Jam quidem Plato unum supremum mundi opificem, inferioresque dæmones agnovit; at de angelis, archangelis, eorum ordinibus et officiis, de mystica nescio qua Triade, aliisque sexcentis, de quibus subtiliori disputatione disseruerunt recentiores illi discipuli, ne κατ' ὅρα cogitaverat magister: adeo ut hæc iis solis auctoribus prodierint: si tamen auctores dicendi, qui a Judæis accepta ementitis coloribus infuscarunt. At si quid a Judæis acceperint Platonici isti, id postmodum Judæis cum fenore reddiderunt. Nam cum hi novam eam philosophandi rationem dogmatibus sacris, allegoriis et symbolis intermistam, cæterisque puriorem, nec adeo divinioris scientiæ principis repugnantem animadvertissent, in illius admirationem pertracti, in ejus studium incumbere cœperunt; rati non difficili negotio purgandam a sordibus, quas intulerat ethnica superstitio, utilem fore ad explicanda, accuratiorique methodo pertractanda sacræ religionis mysteria. Itaque huc animum appellentes, divinamque scientiam 'subtilius quam par erat eliquantes, cum Platonis πλατωνίζειν, ac periasines veritatis rivulos in Pythagoræ ac Platonis lacunas derivare cœperunt: magno sane cum religionis detrimento, quæ tota deinceps argutiis, numeris, numerorumque copulationibus, symbolis et allegoriis referta prodit. Quantum vero in eo disciplinæ genere profecerint Judæi, Hellenistæ præsertim, ex Philonis scriptis videre est, qui quod Platonica dogmata animo altius imbibisset, cæcè alter Plato a veteribus habitus fuisse videtur; cujus exemplum male æmulati posterius, argutias argutiis addiderunt, vanisque subtilitatibus agras mentes paverunt. Quamvis autem adeo longe progressos fuisse Judæos, qui in Palæstina Philonis ætate degebant, nulla demonstrent argumenta; eos tamen Platonica doctrina haud mediocriter ex cultos suadent tum frequens quod ipsis intercedebat cum Hellenistis, Ægyptiis et Tyriis commercium, tum Flavii Josephi libri, virum in philosophorum lectione non parum versatum ostendentes.

32. Quæ Judæorum animis primum, eadem et Christianorum postea fucum fecit Platonica do-

ctrina; idque eo facilius, quo illucescente Evangelii die, nova accessione ditata superbius quam antea sese extulit. Nam ex quo apostoli apostolicique viri cum ethnica superstitione acerrimo certamine dimicarunt, palamque de ea triumphos egerunt; imminentem huic ruinam ut averterent philosophi, de nova doctrinæ suæ reformatione cogitare cœperunt. Perlectis itaque Novi Testamenti scriptis, habitisque cum doctissimis quibusque Christianorum congressibus, ex eorum dogmatibus ea collegerunt, quibus ethnica religioni splendorem et pretium adderent; hæcque suis artificiose intextentes, et ne pateret furtum, symbolicarum formarum involucro, more Platónico, tegentes, novam hypothesim Christianis objecerunt, quæ simulata sanctitatis sublimitatisque specie deciperet imperitos. Susceptum consilium non parum promovit magnus ille Ammonius, Origenis et Plotini præceptor, qui Christianam religionem professus, inordinato Platonice philosophiæ, cui operam semper navaverat, amore nihil non molitus est, ut ad hanc Scripturarum oracula revocaret. Malus quidem animus non fuit; hinc enim Christianæ religioni majorem apud gentiles auctoritatem conciliaturum se sperabat. Et si quidem philosophiam, uti par erat, ex Scripturis reformare, eamque intra Evangelii limites concludere studuisset, operæ forsitan pretium fecisset; at contrariam omnino rationem cum iuisset, et Christianæ religioni, et Christianis ipsis exitio fuit. Nam e Christianis plurimi deinceps hujus philosophiæ, quæ præ cæteris in pretio erat, ob affinitatem quam cum Scripturis habere videbatur, studio incumbentes; nec attendentes quidquid sublimius præ se ferebat, totum ex earundem Scripturarum penu depromptum fuisse, hanc pene cum Scripturis ipsis adæquare, et ad eas magis quam ad illarum principia ratiocinationes suas exigere assueverunt: quod infinitorum propemodum errorum, quibus contaminata fides fuit, fomitem ministravit. Ethnici econtrario, ex hac sacrorum profanorumque dogmatum mistione, quæ philosophiam ornabat, totque portentosis erroribus purgabat, perficiendæ, insolentiusque efferendæ doctrinæ suæ occasionem opportune captantes, superbius adversus Christianos, quasi Platonis exuviis seipsos ditassent, insollescere, Christianamque religionem contemnere cœperunt. Evanuit ex eorum scriptis ea deorum nulla vel sibi invicem, vel ulli superiori, subjectione colligatorum multitudo: pauciores apparuerunt, omnesque uni supremæ Divinitati, augustiori quam antea sermone celebratæ, subjecti. Angelis, archangelis, mentibus cœlestibus, sexcentisque aliis, quæ a Christianis mutuati fuerant, ornata deinceps processit eorum theologia naturalis. De corporis sensuumque fuga, de cura animi, mentisque cultu et elevatione in Deum, de virtutibus colendis, debellandisque vitiis magnifice scripserunt; intentatumque nihil reliquerunt, quo fucatam doctrinæ puritatem Evangelii sanctitati oppo-

nerent. Duo tamen fuerunt, quibus, quidquid agerent, vanæ excusationis velum sic obduci non potuit, quin turpis infamiae labes eorum religioni semper aspergeretur: magia videlicet, et abominanda [XXV] sacrorum mysteria, Eleusinia præsertim, et Bacchanalia, ut alia sileam. Ex Plotino siquidem, Porphyrio, Jamblichio, Eunapio, aliisque videas, philosophos, perinde atque mystagogos, magicas artes exercuisse, nefandisque dæmonum evocationibus studuisse. Eorum quidem infamiam specioso nomine *θεουργίας* et commercii sacri cum diis tegere nixi sunt; sed certe abstergere non poterunt. Ad scelestas mysteria quod attinet, de iis apud citatos philosophos ne verbum quidem, probe consocios scilicet ista nulla ratione excusari posse.

33. Hæc omnia mox dicendis præmittere necesse fuit, ut inde pateret ex quibus fontibus manarint pleraque Gnosticorum dogmata. Sive hi Judæi nati essent, sive pagani, sive Christianam religionem ab incunabulis professi fuissent; novorum Platoniorum doctrinā eo facilius imbui potuerunt, quo jam apud Judæos Hellenistas, imo et Palæstinos, et in Ægypto ac Oriente longe lateque propagata fuerat; ex quo præsertim hoc philosophandi genus in celebrem toto orbe scholam Alexandrinam ab Ammonio introductum fuerat, ad quod deinceps studia sua contulerunt Origenes, Plotinus, Porphyrius, alique tum Christiani, tum ethnici. Cum vero Valentinus, Epiphaniō teste, Alexandriæ Græcorum artibus institutus fuerit, haud dubium quin ibi philosophia Platonica animum excoluerit; cum id conceptis verbis asserat Tertullianus supra laudatus. Ex ea præcipua quæque Valentinianæ hæreseos capita profluxisse, ex enucleata eorundem expositione demonstrare haud adeo difficile fuerit.

34. Ac primo quidem ut a Gnosticorum nomine incipiamus, quod arrogabant sibi Simonis, Menandri, etc., Valentini ac Ptolemæi assectæ, a γνῶσις seu scientia rerum supernarum qua præ cæteris gloriabantur, deductum esse, norunt omnes. Eandem sermonibus ambitiose jactantes Platonici nihil frequentius habebant in ore quam perfectissimam γνῶσιν, veram sapientiam, intimam animæ unionem cum Deo, mentis elevationem in Deum, cognitionem atque scientiam veri Entis, cœlestium rerum contemplationem. Hæc apud Platonem, Plotinum, Porphyrium, Jamblichum, aliosque passim occurrunt.

35. Totam Valentini hypothesim ad tria capita revocari jam diximus: 1° ad Pleroma, quod res divinas complectitur; 2° ad ea quæ extra Pleroma contigerunt, quibus res inter cœlestes et mundanas mediæ continentur; 3° ad mundi hujus aspectabilis originem et constitutionem. Hæc ipsissima sunt quæ de triplici mundo tam operose disputant Plato in *Timæo*, et *Epimenide*, et post eum discipuli

A ejus. Triplicem namque mundum statuunt illi, alterum quem invisibilem et idealem vocant, quia rerum omnium ideas continet; nihil quippe in mundo inferiori corporali oriri putant, quod non in ideali invisibili mundo exhibeatur. Alterum, quem medium dicunt, qui animam seu spiritum universi, mundi corporalia et visibilia causam complectatur; tertium denique, mundum hunc inferiorem, corporeum et aspectabilem. De his ita Marsilius Ficinus in *Platonis Convivio*. cap. 3: *Tres apud eos (Platonicos) mundi sunt...: Primum omnium est Deus universorum auctor, quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem primo creat angelicam; deinde mundi hujus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Summum illum Deum, non mundum dicimus, quia mundus ornamentum significat ex multis compositum, ille vero penitus simplex esse debet: sed mundorum omnium principium atque finem ipsum asserimus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus, secundus universi corporis anima, tertius tota hæc, quam cernimus, machina.* Triplicem hunc mundum, mutatis duntaxat nominibus, novisque accessionibus locupletatum proposuit Valentinus. Primum mundum vocavit Pleroma, quia totam Divinitatis plenitudinem, rerumque omnium inferiorum exemplaria, ideas et imagines continet; ibique Divinitatis sedem constituit. Communis sententia est, desumptam fuisse vocem ex dicto Pauli Col. ii, 9, ubi in Christo dicitur *καὶ τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος*, tota Divinitatis plenitudo inhabitare corporaliter. An inde mutuati fuerint Platonici, non dicam; sed certissime asseruerim eadem voce, atque eodem sensu, atque Valentinianos, usos fuisse, adeo ut valde probabile sit hos ab illis accepisse. Id perspicuum est ex iatis Jamblichi verbis, sect. i, *De myst.*, cap. 8us: *Οἱ μὲν (Θεοὶ) χρεῖστρον ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μηδενὸς περιέχονται, καὶ περιέχουσι πάντα ἐν αὐτοῖς. Τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τοῖς ΠΛΗΡΩΜΑΞΙ τῶν θεῶν ἔχοντα τὸ εἶναι, ὁπόταν ἐπιτήδεια πρὸς τὴν θείαν μετοχὴν γένηται, εὐθὺς ἔχει πρὸ τῆς οὐχίας ἑαυτῶν οὐσίας προὑπάρχοντας ἐν αὐτῇ τοὺς θεοὺς.* Dii in hoc maxime præcellunt, quod a nullo contineantur, ipsi autem omnia in se contineant.

D *Terrena autem, quæ in deorum PLEROMASI habent suam essentiam, quam primum ad divina participanda apta sunt, illico deos in sua substantia prius exsistentes habent, quam propriam naturam sortiantur.* Eandem vocem pariter usurpat Damascius non semel

36. Tripartitum erat Valentinianorum Pleroma, in Æonum tetradas duas, seu ogdoada, in decada, et dodecada. Supremum omnium ac primo loco Bythum statuebant, cui Ennoian seu Sigen copulabant. Hunc excipiebat Nus seu Mens, cum qua Veritatem; deinde Verbum, cum quo Vitam; tum Homo, cum quo Ecclesiam colligabant. Quorum si

non omnia, prima saltem ac rudiora lineamenta A h̄ οὐσία, Ἰδὸ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται. Hunc
suppeditavit Chaldaica, Ægyptiaca, et Pythagorica,
seu his omnibus permista Platonica theologia.
Jamblichus lib. *De myst.*, sect. viii, cap. 2, scribit,
antiquissimam hanc esse Ægyptiorum de rerum
principiis doctrinam : 1° Unum esse Denm, enti-
bus omnibus quæ vere sunt, universalibusque
principiis, imo ipso etiam primo Deo et rege prio-
rem : πρὸ τῶν ὄντως ὄντων, καὶ τῶν ὄλων ἀρχῶν
ἔστι θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρῶτου θεοῦ καὶ βα-
σιλέως · in monade unitatis suæ permanentem,
exemplarque illius, qui est sui Pater, a se genitus,
et Monopator Deus; est enim majus quid et prius,
fons omnium et radix omnium intelligibilium pri-
marum idearum, quæ sunt : ἐν μονότητι τῆς ἐαυ-
τοῦ ἐνότητος μένων · παράδειγμα δὲ ἴδρυται τοῦ αὐ-
τοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος θεοῦ. Μετ-
ζον γάρ τι καὶ πρῶτον, καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ
κυβερνή τῶν νοουμένων πρῶτων εἰδῶν ὄντων. Primum
istud principium vocat Mercurius, Jamblichus au-
ctore **, primum exemplar et Eicton; in quo, in-
quit, est primum intelligens et primum intelligibile,
quodque solo silentio colitur : ἐν ᾧ δὴ τὸ πρῶτόν
ἔστι νοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητόν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς
μονῆς θεραπεύεται. [XXVI] De hoc etiam oraculum
illud quod sub Zoroastris nomine circumfertur :
Ἔχει τὸ νοεῖν, πατρικὸν νοῦν ἐνδιδόναι πάσαις πη-
γαῖς τε καὶ ἀρχαῖς. Ἔστι γὰρ πέρας τοῦ πατρι-
κοῦ βυθοῦ, καὶ πηγὴ τῶν νοερῶν, μηδὲ προῆλθεν,
ἀλλ' ἔμεινεν ἐν τῷ πατρικῷ βυθῷ, καὶ ἐν τῷ ἀδύτῳ
κατὰ τὴν θεοθρέμματα σιγὴν. Habet ipsa intelli-
gentia paternam Mentem indere omnibus fontibus
et principiis. Est finis Profundi paterni, et fons intel-
ligibilium. Neque prodiit, sed mansit in paterno
Profundo, et in adyto per divinum silentium. Ex
quibus evidenter patet nec Bythi nomen, supremi
ac primi Dei, Æonum omnium fontis ac parentis,
nec rem nomine significatam antiquissimos philo-
sophos latuisse. Bythum nempe seu Profundum
vocabant, ob infinitas, quibus gaudet, perfectiones,
quarum omnium altitudinem immensam nulla mens
creata explorare valet. Rem eandem, sed aliis
verbis, pro more suo, exprimebant poetæ, fingentes
ex Oceano natos esse deos omnes. Oceani quippe
nomine, cujus altitudo profundissima est, Bythum
ipsam seu Profundum philosophorum designabant.
2° Ex hoc uno sponte effulsisse ait Jamblichus
Deum sibi sufficientem; qui proinde est sui Pater,
et principium. Est enim hic et principium, et
Deus deorum, unitas ex uno, superessentialis, et
essentiæ principium : nam ab eo natura est et
essentia; et propterea Noetarcha, seu intelligibile
principium vocatur : ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνὸς τούτου ὁ αὐτάρ-
χης θεὸς ἐαυτὸν ἐξέλαμψε, διὸ καὶ αὐτοπάτωρ, καὶ
αὐτάρχης (sic lego, non αὐτάρχης) · ἀρχὴ γὰρ οὗτος
καὶ θεὸς θεῶν · μονὰς ἐκ τοῦ ἐνὸς, προοῦσιος, καὶ
ἀρχὴ τῆς οὐσίας · ἀπ' αὐτοῦ γὰρ ἡ οὐσίωτης καὶ

h̄ οὐσία, Ἰδὸ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται. Hunc
Mercurius, Jamblichus teste, vocat Deum Emeth
(forte legendum cum Eusebio lib. iii *Præp. evang.*,
cap. 2, *Κνεφ*), quem tanquam ducem diis cælesti-
bus præponit, atque hunc esse Mentem seipsam
intelligentem, et alias intellectiones ad se conver-
tentem : ὃν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν ἐαυτὸν νοοῦντα,
καὶ τὰς νοήσεις εἰς ἐαυτὸν ἐπιστρέφοντα. Aliis no-
minibus vocatum fuisse ab Ægyptiis tradit idem
Jamblichus. « Opifex quippe Mens, ait, Veritatis
auctor et præses, ac Sapientiæ, quatenus ad gene-
rationem venit, et latentem occultarum rationum
vim producit in lucem, lingua Ægyptiaca dicitur
Amon : quatenus vero perficit omnia summa cum
veritate et arte, vocant eum Phtha : quatenus
B vero bonorum artifex est, dicitur Osiris; aliasque
denominationes propter alias virtutes habet. »
Ὁ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστά-
της, καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν
ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς
ἄγων · Ἀμῶν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν
λέγεται, συντελὼν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα, καὶ τεχνικῶς
μετ' ἀληθείας, θθά· ἀγαθῶν δὲ ποιητικὸς ὢν, Ὅσιρις
κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνερ-
γείας ἐπιωνυμίας ἔχει.

37. Hinc aperte colligitur Jamblichum (eadem
est Plotini doctrina *Enn.*, lib. v, cap. 5) duos pri-
mos deos statuere, iisdemque characteribus ab eo
designari, quibus Bythum et Nun designabant
C Valentiniani : adeo ut ex eodem fonte hauserint
omnes, ex Ægyptiaca scilicet et Chaldaica theo-
logia, cui operam navaverant Platonici, ii præser-
tim qui e schola Alexandrina prodierant. Id vero
utrorumque principia et opiniones secum invicem
conferenti manifestum fiet. Affrmat Jamblichus, ex
Ægyptiorum sententia, primum Deum principis
omnibus ac rebus, ipso etiam primo Deo ac rege
priorem esse, in Monade unitatis suæ permanere,
fontem omnium esse et radicem omnium intelli-
gibilium primarum idearum, etc. Hæc eadem sunt
quæ Bytho suo tribuunt Valentiniani. Dicunt enim,
Irenæo teste **, esse quemdam in invisibilibus et
inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem,
προόντα, qui ante fuit, quem nulla res capere possit,
invisibilem, sempiternum, et ingenitum, et in quiete
multa fuisse infinitis sæculis. Quæ apprime conveni-
unt : arctius adhuc cohærere deprehendes, si
conferas Epiphani's sententiam, quam exponit Ire-
næus cap. 11 : Est quidam, aiebat, ante omnes
Proarche, proanenoetos, et inenarrabilis, et inno-
minabilis, quam ego Monotelem voco. Cum hac
Monotele est virtus, quam et ipsam voco Henotelem.
Primus ergo Jamblichi Deus, principiis omnibus et
rebus, ipso etiam primo rege prior est. Primus
Valentinianorum Deus, perfectissimus Æon est,
προὢν, rebus omnibus præexistens, Proarche seu
primum principium quod ante omnia est, sempi-

** Cap. 2. ** Iren., lib. i, c. 4.

ternus, ingenuus, Propator, ipso proinde Nu, A quem *Patrem et initium omnium* dicebant, prior. Jamblichi Deus fons omnium est, et radix omnium intelligibilium primarum idearum, primum intelligens, et primum intelligibile, et, ut aiunt oracula Chaldaica, Πηγὴ πηγῶν, πηγῶν ἀπασῶν, μήτρα συν-
 έχουσα τὰ πάντα, *Fons fontium, et omnium fontium, matrix continens omnia*. Valentinianorum Deus, primus fons et radix primæ Mentis, Νοῦ, Veritatis et Verbi, uno verbo totius intelligibilis mundi, seu Pleromatis. Primus Deus, ex oraculis Chaldaicis, est quoddam intelligibile, quod mentis flore percipiendum est; ad quod intelligendum violentur enitendum non sit, sed intima mentis acie, quæ omnia metitur, præter intelligibile illud. Ἔστι γὰρ τι νοητὸν, ὃ χρῆσθαι νοεῖν νόου ἀνθεῖ, οὐ δὲ χρὴ σφοδρότερι νοεῖν τὸ νοητὸν ἔχειν, ἀλλὰ νόου ταυτοῦ ταυτὴ φλογί, πάντα μετρούσῃ, πλήν τὸ νοητὸν ἔχειν. Primum Deum ex Valentinianis nulla res capere potest, incomprehensibilis est, proanenoetos, inenarrabilis, innominabilis. Hic, ex Platonicis, in singularitate unitatis suæ manet, ἐν μονότητι τῆς αὐτοῦ ἐνότητος μένων. Ex Epiphane vero Monotes est, cum qua est virtus quæ dicitur Henotes. Ex Marco, cujus sententiam exponit Irenæus lib. 1, cap. 15, n. 4, τῇ μονότητι συνυπάρχει ἐνότης, cum singularitate unitas existit. Valentinianis Bythus est, cum quo fuit et Ennoea, cum qua et per quam Nun et Veritatem, cæterorum Æonum principia et fontes, emisit. Chaldaicis oraculis Profundum est, in quo est primum intelligens et primum intelligibile, ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοεῖν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, cum quo intelligentia est, τὸ νοεῖν finis Profundi paterni et fons intelligibilium, quo paternam mentem omnibus fontibus et principibus indidit. Ennoea Valentinianis dicitur et Sige, seu silentium. Eapropier, Irenæo teste, lib. 1v, c. 35, n. 4: *Silentium maximam rem esse apud sapientes dicebant: oportere enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id, quod est apud eos, silentium deformari*. Ægyptiis et Chaldeis colitur Deus per solam Sigen, διὰ σιγῆς μόνης: hujus intelligentia tanquam in adyto clauditur per divinum silentium; primus Deus Ægyptiis, ex Damascio in libro *De principiis*, necdum, quod sciam, typis edito, σκότος ἀγνωστον dicitur, tenebræ ignotæ, et ut canit Orpheus:

Αὐτὸν δ' οὐκ ὁρῶ, περὶ γὰρ νέφος ἐστήρικται.
Ipsum non video, nubibus enim circumlegitur.

Secundum Valentinianos cum Bytho fuit Ennoea, ipsique conjugatur, nec ab eo prodiit. Secundum Chaldaeos primi Dei intelligentia ab ipso non processit, sed mansit in Profundo paterno et in adyto per divinum silentium. Hactenus gutta guttæ similior non est, quam Valentinianorum placita Platonicorum, Ægyptiorum, Chaldaeorumque dogmaticus. Sed ad reliqua pergamus.

38. Ex primo Deo sponte emicuisse vult Jamblichus Deum sibi sufficientem, sui Patrem et [XXVII] principium, Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem, Mentem secundam et Mentis mentem, ut vocant oracula Chaldaica. A Valentinianorum Bytho prodiit secundus Æon, quem etiam Νοῦν vocabant. Nus Valentinianorum ἀρχὴ πάντων, initium omnium dicitur, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ προέβαλε σπερματικῶς, in quo Pater præmisit omnia seminaliter, ut aiunt lib. 1, cap. 8, n. 5. Ægyptiorum, Chaldaeorum, et Platonicorum Nus principium est, Deus deorum, Noetarcha seu intelligibile principium, essentiae principium, a quo omnis natura est et essentia, dux cælestium deorum, mensque opifex. B Nam, ut habent oracula Chaldaica, Πάντα γὰρ ἐξέτελεσε Πατὴρ, καὶ Νῦ παρέδωκε δευτέρῳ. Νοῦ γὰρ νοῦς ἐστιν, ὁ κόσμος τεχνίτης πυρῶν, *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ. Mentia enim mens est, quæ mundi est artifex ignei*, id est intelligibilis. Sic a Bytho prodiit Valentini Nus, ut tamen Pater ipse sit et unigenitus. Sic a primo Deo processit Platonicorum Nus, ut sui Pater sit et principium, et per se genitas, αὐτόγονος, αὐτογέννητος. Cujus quidem rei rationem hanc affert Porphyrius a S. Cyrillo cont. Julian. citatus ex lib. 1v *De hist. phil.*: Προήλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὠρμημένος, αὐτογέννητος ὢν, καὶ αὐτοπάτωρ. Οὐ γὰρ ἔχειν κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τοῦτου ἢ πρόδος γέγονεν, ἀλλὰ τοῦτου προελθόντος αὐτογόνως ἐκ Θεοῦ. Processit ante sæcula a primo Deo prodiens, qui est per se genitus, suique Pater. Neque enim illo se movente ad hujus generationem emissio facta est, sed hoc per se prodeunte a Deo. Quæ etiam ratio ad Gnosticos quadrat⁴². Nam eodem fere modo sententiam suam exprimebat Epiphaneus: Henotes, inquit, et Monotes cum sint unum, emiserunt, non emittentes, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam Archen sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen. Id est, Monas a Patre emissa est, non per motum generationis proprie dictum, cujus terminus fuerit quidpiam a Patre distinctum; sed mera ejus ἐνέργεια est, non ab eo diversa; ac proinde proprie loquendo ingenua, quæque Patrem nesciat. Ubi etiam observes velim, quod quemadmodum Platonicis Mens secunda seu secundus Deus dicitur Μονάς ἐκ τοῦ ἐνός, Unitas ex uno; sic et Epiphani secundus Æon dicitur Μονάς ἐκ τῆς μονότητος et ἐνότητος, Unitas ex unitate; Marco similiter secunda Æonum conjugatio, quæ Nun et Alethiam complectebatur, μονάς τε καὶ τὸ ἐν, Valentinianorum Nus similis et æqualis est ei qui emisit, et solus capit magnitudinem Patris. Ægyptiis Mens prima παράδειγμα ἴδονται, forma et exemplar est ad quod efficta est mens secunda, quæ hujus imago est, ab ea recipiens rerum omnium

⁴² Iren., lib. 1, cap. 8, n. 3.

ideas. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ.* Vel, ut habet aliud Chaldaicum effatum, ὁ πρῶτος Θεὸς ἀρχετυπῶν τῷ ἐλάττω, *primus Deus archetypus est secundo.* Item : Πολλὸν γὰρ μόνος ἐκ Πατρὸς ἀλλῆς-δρεψάμενος νόου ἄνθος ἔχει, τὸ νοεῖν πατρικὸν νοῦν. *Solus uberem, quem ex Patre decerpit, mentis florem sortitus est, posse videlicet paternam mentem.* Porphyrius denique mox citatus, μόνος αἰώνιος ὁ Νοῦς, ὡς περ ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος, *Nus solus æternus, quemadmodum et Deus primus.* Valentiniiani Nun copulant cum Veritate. Sic pariter et Mercurius. Mens, ait, Veritatis προστάτης, perficit omnia cum Veritate, συντελών ἕκαστα μετ' Ἀληθείας. Illi denique Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis, a Nu einissum asserebant.* Et hic similiter : Ὁ γὰρ δημιουργικὸς Νοῦς, inquit, καὶ τῆς Ἀληθείας προστάτης. . . ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων. *Opifex quippe Mens et Veritatis præses, ad generationem veniens, latentem occultarum rationum, λόγων, vim in lucem producit.* Sed expressius adhuc alio in loco quem referunt Suidas et Cedrenus : Ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἀεὶ νοῦς νοῦ αἰτιον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τούτου ἐνότης, ἀεὶ ἐν αὐτῷ ὢν, ἀεὶ τῷ αὐτοῦ νοῖ καὶ φωτὶ, καὶ πνεύματι πάντα περιέχει· ἐκτὸς τούτου οὐ Θεός, οὐκ ἄγγελος, οὐ δαίμων, οὐκ οὐσία τις ἄλλῃ. Πάντων γὰρ Κύριος, καὶ Θεός, καὶ Πάτερ, καὶ πάντα ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ἔστιν. Ὁ γὰρ λόγος αὐτοῦ προσελθὼν, παντέλειος, καὶ γόνιμος, καὶ δημιουργός, ἔγκυον ἐποίησε τὸ ὕδωρ. *Erat lumen intellectuale prius lumine intellectuali, et semper mens mentis principium, nihilque aliud, erat præter ipsius unitatem : semper in seipso manens, semper propria mente, luce, et spiritu omnia continet.* Præter eum non Deus, non angelus, non dæmon, non aliqua alia essentia. *Omnium enim Dominus est, et Deus, et Pater, et omnia ab ipso et in ipso sunt. Verbum enim ipsius prodiens, perfectum, secundum et opifex, aquam secundavit.* Ubi tria saltem principia memorantur, Mens prima, Mens secunda, Verbumque opifex ab hac procedens. Quod autem Vitam cum Verbo conjugarent Valentiniiani, a Joannis Evangelio sumpserant, ubi vita Verbo connectitur : *In ipso vita erat,* ut explicat ipse Ptolemæus apud Irenæum lib. 1, cap. 8, n. 5. Nihil enim simile apud Platonicos legisse me memini ; nisi forte huc trahantur plura quæ de ζωῇ discepat Damascius in libro *Περὶ ἀρχῶν*. Idem de altera conjugatione Hominiis et Ecclesiæ dixerim, qua clauditur Valentiniianorum ogdoas, seu secundus quaternarius, quamque Ptolemæus eruere se posse putavit ex his Joannis Evangelii verbis, *et vis erat lux hominum,* ut loco mox cit. refert Irenæus.

39. Ex hactenus dictis aperte sequitur, ut a Platoniciis tria intelligibilium principia, Mentem primam, Mentem secundam, et Verbum : sic etiam a Valentiniianis tria Pleromatis (quod idem esse cum

illorum mundo intelligibili diximus) agnosci principia, Bythum, primum principium et Patrem, Nun, Patrem et initium omnium ; et Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis.* Et hi forte sunt tres Platonis et Amelii reges, de quibus Proclus in *Tim.*, seu potius Trias illa toties a Platoniciis decantata. Sed et istud præterea colligitur, octo illorum Æonum conjugationes merito ab Irenæo vocari, primas quidem, *primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, et radicem omnium ;* omnes vero, *primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium.* Quod enim Pythagorici quaternario et octonario numero ascribebant, id Valentiniiani sibi vindicantes octo primis Æonibus tribuebant. Pythagorici, qui ad numeros omnia referebant, quaternionem tanti faciebant, ut totius naturæ fontem esse censerent : Ἡ πηγὴ τῆς φύσεως ἡ τετρακτύς, *Fons naturæ quaternarius numerus,* ait Themistius, ex sententia Pythagoreorum, *Phys.* lib. III, et Proclus, in *Theol. Plat.*, lib. IV, cap. 32 : Ἐπειδὴ δὲ τὴν αἰτίαν ἐν αὐτῷ περιέχει τοῦ σύμπαντος ἀριθμοῦ, τετράδα προσείρηκεν αὐτὸν, τεττάρων τῶν πρωτουργῶν [XXVIII] αἰτίων περιληπτικὴν ὁ Τίμαιος, πάσης γὰρ εἰδοποιίας ἡ τέτρας αὐτῇ πηγῇ προϋφέστηκεν. *Quoniam vero causam in se continet omnis numeri, quaternitatem id Timæus appellavit, quatuor primo operantes causas comprehendentem ; omnis enim formarum procreationis fons præexistit.* Hinc sacrum apud Pythagoreos iusjurandum, quo per Pythagoram quaternarii auctorem dejerabant :

Ναὶ μὰ τὸν ἀμυτέρω ψυχῇ παραδόντα τετρακτὺν, Πάτερ ἀρνῶν φύσεως ριζώμην ἔχουσαν.
Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium, fontem perennis naturæ radices habentem.

Et hinc etiam quaternarium, omnem numerum appellabant. Suidas in *Ἀριθμῷ* : Οἱ Πυθαγόρειοι πάντα ἀριθμὸν τετρακτὺν προσηγόρευον· ὁ δὲ ἀριθμὸς συμπληροῦται τοῖς δέκα. Ὁ δὲ δέκα, σύνθεσις τῶν τεσσάρων, καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμὸν πάντα τετρακτὺν ἔλεγον. *Pythagorei autem omnem numerum appellabant quaternarium, qui sane denario completur. Denarius vero est compositio quaternarii : ideoque quaternarium, omnem numerum vocabant.* Nempe quod denarium complectatur, qui in sese numerum omnem comprehendit : quidquid enim ultra denarium numeratur, denarii repetitio est. Quaternarius vero, si jungas unitatem, binarium, et ternarium, quibus constat, mox denarium efficit. Atqui ut Pythagorei quaternarium Naturæ fontem et radicem, et omnem numerum appellabant, sic Valentiniiani primum Æonum quaternionem, primum et primigenium, et omnium radicem dicebant ; eo quod a primo illo quaternario prodiret secundus, cæterorum omnium Æonum fons et principium. Et ut a quaternario denarium fluere volebant Pythagorei, sic a secundo quaternario Æonum decada emitti asserebant Valentiniiani. Hi præterea *octonationem* ex duabus tetradibus conflant, *primogeni-*

ejusque proprietatibus, ac his quibus informandi essent hominum mores, aliis sublimius disseruit. Agnovit enim Plato unum esse Deum, summum opificem universi ⁴¹, et rerum auctorem et veritatis illustratorem, et beatitudinis largitorem; ac proinde ⁴² finem boni esse, secundum virtutem vivere, et ei soli evenire posse qui notitiam Dei habeat et imitationem, nec esse aliam ob causam beatum. Hæc itaque causa fuit cur istos cæteris prætulert Judæi atque Christiani ⁴³; quia cum alii philosophi ingenia sua studique contriverint inquirendis rerum causis, et quinam modus esset descendendi atque vivendi; isti Deo cognito repperunt ubi esset causa constituta universalitatis et lux percipiendæ veritatis, et fons bibendæ felicitatis. In hoc tamen cæteris gravius peccavit Plato, quod licet unum verum Deum agnosceret, diis tamen plurimis esse sacra facienda putaret ⁴⁴. Nam præter eum statuit deos alios inferiores, quos et sacræ coli jussit. Sicque variis gentium superstitionibus, sacrificiis, sceleratis mysteriis, artibusque magicis, Platoniorum non minus quam cæterorum defœdata mansit philosophia.

29. Ex veteri Platonis Academia prodire nova et media, quibus addunt nonnulli quartam et quintam, quarum omnium discrimina omnibus nota nihil ad scopum nostrum conferunt. Sed demum post varias quas experta est Academia vicissitudines, qui Platonis dogmatibus strictius adhærebant, spreto Academicorum nomine, quod Arcesilæ sectatoribus relictum, illud Platoniorum sibi vindicarunt, novumque splendorem jam in unum coalescenti, quæ prius scissa erat, scholæ Platonis addiderunt. Effloruisse videntur novi illi Platonici e schola Alexandrina, quam Ptolemæus Philadelphus φιλογράμματος instituerat. Ut enim litterarum studia promoveret, scholamque suam toto orbe celebrem redderet, totam Ægyptiorum sapientiam hactenus microphantis, Ægyptiacoque idiomati duntaxat concreditam, cum sacræ Judæorum libris, ut vulgo creditur, in Græcum (quo plurimis innotescere ac prodesse possent) converti curaverat; bibliothecam non pœnitenda librorum suppellectile instruxerat; viros totius orbis doctissimos, Judæos, Græcos, Romanos, etc., advocarat, amplissimæ mercedis spe allectos. Eo confluxere variarum gentium philosophi, doctrinæ specimina daturi. Sed primas facile tenere Platonici, Ægyptiis maxima cum dogmatibus eorum affinitate præ cæteris commendati; utpote quæ Plato tum ex frequentibus quos habuerat cum mys'agogis eorum congressibus, tum ex iis, quos audierat, Pythagoricis, sedulo edidicerat. In divinis siquidem pertractandis Pythagoricam docendi rationem, eandem pene cum Ægyptiaca, sequebatur, ut mox ex Laertio diximus. Hincque factum ut Ægyptiis tanto in pretio fuerit Platonica philosophia, qualem docebant novi illi Platonici, indeque longe lateque apud alias nationes propagata fuerit.

30. Primus qui in Alexandrina schola famam obtinuisse memoratur, Potamon, Cæsaris Augusti et Tiberii temporibus, Suida teste, florebat: Ποτάμων Ἀλεξανδρεὺς φιλόσοφος γεγωνὺς κατ' Ἀδριανόν, καὶ μετ' αὐτόν. Hic, si eidem Suidæ fides, reliquit eis τὰς Πλάτωνος πολιτείας ὑπόμνημα, Commentarios in libros Platonis de Republica. Si quid aliud scripserit, tempus edax rerum vel ipsam memoriam posteritati invidit. Quamvis autem Potamon potissimum sibi ducem elegisset Platonem, cujus vestigia premeret, non temere tamen in magistri verba quælibet jurandum sibi duxit. Imo cauto pede sic secutus est, ut libere ab illius sententia, melioribus perspectis, discederet. Novum proinde, liberiusque quam hactenus fuerat, in scholam Alexandrinam philosophandi genus introduxit: quo perpurgatis Platonis opinionibus, ablegatis improbabilibus, resectisque nugis, quibus luxuriantia discipulorum ingenia magistri doctrinam obliverant; quæcunque veriora aut vero similiora videbantur, nullo auctorum discrimine habito, ascivit substituitque. Ἐκλεπτὺν, Latine *electivum*, dictum est hoc philosophandi genus; sectatores vero ἐκλεκτικοί, *electivi* seu *electores*; ut optimum et laudatissimum, sic omnium certe difficultimum, quo dogmatum omnium philosophicorum delectu facto, id duntaxat probabatur, quod ad rationis normam exactum, melius quadrabat. Hanc iniere viam quotquot deinceps e schola Alexandrina nomen sibi compararunt, ut Ammonius, Neroni et Vespasiano σύγχρονος, non ille Origenis et Plotini, sed Plutarchi præceptor, cujus meminit Eunapius in Proœmio. Sed majores in ea progressus fecit, novumque decus restauratæ Platonis Academicæ, admistis aliorum philosophorum, Pythagoræorum in primis, placitis, addidit celebris Ammonius τῆς τερτῆς γενεᾶς, sacræ Platonice successionis caput dictus: ex ejus ore perpurgatam hanc philosophiam hauserunt Herennius, Origenes et Plotinus; quos deinde Porphyrius, Jamblichus, Hierocles, Syrianus et Proclus, κατ' ἐξοχὴν vocatus διάδοχος, exceperunt, quibus Maximum Tyrium, Alcinoum, Damascium, Apuleium, Chalcidium et alios adjungere possumus.

31. Si quid vero splendoris novæ huic Platonice scholæ additum ex aliarum sectarum opinionibus, quas proprias sibi fecit; longe major accessit ex sublimiori theologia, quam ex Judæorum [XXIV] ac Christianorum tum libris, tum sermonibus deprompsit. Cum enim Judæi jam a primis scholæ illius exordiis frequentes apud Alexandriam agerent, librique sacri in Græcum sermonem conversi, gentiliū manibus teri cœpissent, non potuerunt ex utrorumque verbis, sannis, dictis, et invictis argumentis recentiores illi Platonici non colligere, quam eorum polytheismus, portentosaque gentilitatis sacra et mysteria a sana ratione abhorrerent;

⁴¹ Aug., lib. viii De civit., cap. 5. ⁴² Ibid., cap. 8. ⁴³ Ibid., cap. 10. ⁴⁴ Ibid., cap. 12.

et quam econtrario ea quæ ex libris sacris percipi-
tur divinorum notitia, sublimis sit, angusta, pura
rationique consentanea. Felices, si micantes inde
radii obductas animo nebulas dispulissent, umbris-
que discussis ad solem ipsum oculos convertias-
sent! Sed maluerunt plerique anticipatis opinionibus
obcæcati, divinæ lucis igniculos mendaciorum fu-
mo et tenebris obscurare: et cum theologiam suam
ex oraculis divinis metiri debuissent, hæc potius
ordine præpostero ad Pythagoræ, Platonisque pla-
cita revocare studuerunt. Eapropter iis omnibus,
quæcunque ex sacris libris, Judæorumque dogma-
tibus subripere potuerunt, Pythagoricam Platon-
icamque speciem inducentes, novum doctrinæ cor-
pus coagmentarunt, a crassiori quidem gentilita-
tis fæce secretum, sordibus tamen adhuc non pau-
cis lutulentum. Jam quidem Plato unum supre-
mum mundi opificem, inferioresque dæmones agno-
verat; at de angelis, archangelis, eorum ordinibus
et officiis, de mystica nescio qua Triade, aliisque
sexcentis, de quibus subtiliori disputatione disse-
ruerant recentiores illi discipuli, ne κατ' ὅραρ co-
gitaverat magister: adeo ut hæc iis solis auctori-
bus prodierint: si tamen auctores dicendū, qui a
Judæis accepta ementitis coloribus infuscarunt.
At si quid a Judæis acceperint Platonici isti, id post-
modum Judæis cum fenore reddiderunt. Nam cum
hi novam eam philosophandi rationem dogmatibus
sacris, allegoriis et symbolis intermistam, cæteris-
que puriorem, nec adeo diviniore scientiæ prin-
cipiis repugnantem animadvertissent, in illius ad-
mirationem pertracti, in ejus studium incumbere
cœperunt; rati non difficili negotio purgandam a
sordibus, quas intulerat ethnica superstitio, utilem
fore ad explicanda, accuratiorique methodo pertra-
ctanda sacræ religionis mysteria. Itaque huc animum
appellentes, divinamque scientiam 'subtilius quam
par erat eliquantes, cum Platonici πλατωνίζειν,
ac purissimos veritatis rivulos in Pythagoræ ac
Platonis lacunas derivare cœperunt: magno sane
cum religionis detrimento, quæ tota deinceps ar-
gutiis, numeris, numerorumque copulationibus,
symbolis et allegoriis referta prodit. Quantum vero
in eo disciplinæ genere profecerint Judæi, Helleni-
ste præsertim, ex Philonis scriptis videre est, qui

32. Quæ Judæorum animis primum, eadem et
Christianorum postea fucum fecit Platonica do-

ctrina; idque eo facilius, quo illucescente Evange-
lii die, nova accessione ditata superbius quam an-
tea sese extulit. Nam ex quo apostoli apostolicique
viri cum ethnica superstitione acerrimo certamine
dimicarunt, palamque de ea triumphos egerunt;
imminentem huic ruinam ut averterent philosophi,
de nova doctrinæ suæ reformatione cogitare cœpe-
runt. Perlectis itaque Novi Testamenti scriptis, ha-
bitisque cum doctissimis quibusque Christianorum
congressibus, ex eorum dogmatibus ea collegerunt,
quibus ethnica religioni splendorem et pretium
adderent; hæcque suis artificiose intexentes, et
ne pateret furtum, symbolicarum formarum invo-
lucro, more Platonico, tegentes, novam hypothe-
sim Christianis objecerunt, quæ simulata sanctita-
tis sublimitatisque specie deciperet imperitos. Sus-
ceptum consilium non parum promovit magnus ille
Ammonius, Origenis et Plotini præceptor, qui Chri-
stianam religionem professus, inordinato Platonice
philosophiæ, cui operam semper navaverat, amore
nihil non molitus est, ut ad hanc Scripturæ
oracula revocaret. Malus quidem animus non
fuit; hinc enim Christianæ religioni majorem apud
gentiles auctoritatem conciliaturum se sperabat. Et
si quidem philosophiam, uti par erat, ex Scriptu-
ris reformare, eamque intra Evangelii limites con-
cludere studuisset, operæ forsitan pretium fecisset;
at contrariam omnino rationem cum iuisset, et
Christianæ religioni, et Christianis ipsis exitio fuit.
C Nam e Christianis plurimi deinceps hujus philoso-
phiæ, quæ præ cæteris in pretio erat, ob affinitatem
quam cum Scripturis habere videbatur, studio in-
cumbentes; nec attendentes quidquid sublimius
præ se ferebat, totum ex earundem Scripturarum
penu depromptum fuisse, hanc pene cum Scripturis
ipsis adæquare, et ad ejus magis quam ad illarum
principia ratiocinationes suas exigere assueverunt:
quod infinitorum propemodum errorum, quibus
contaminata fides fuit, fomitem ministravit. Eth-
nici econtrario, ex hac sacrorum profanorumque
dogmatum mistione, quæ philosophiam ornabat,
totque portentosis erroribus purgabat, perficiendæ,
insolentiusque efferendæ doctrinæ suæ occasionem
opportune captantes, superbius adversus Christia-
nos, quasi Platonis exuviis seipsos ditassent, inso-
lescere, Christianamque religionem contemnere
cœperunt. Evanuit ex eorum scriptis ea deorum
nulla vel sibi invicem, vel ulli superiori, subje-
ctione colligatorum multitudo: pauciores apparue-
runt, omnesque uni supremæ Divinitati, augustiori
quam antea sermone celebratæ, subjecti. Angelis,
archangelis, mentibus cœlestibus, sexcentisque
aliis, quæ a Christianis mutuati fuerant, ornata
deinceps processit eorum theologia naturalis. De
corporis sensuumque fuga, de cura animi, mentis-
que cultu et elevatione in Deum, de virtutibus
colendis, debellandisque vitiis magnifice scripse-
runt; intentatumque nihil reliquerunt, quo fuca-
tam doctrinæ puritatem Evangelii sanctitati oppo-

nerent. Duo tamen fuerunt, quibus, quidquid agerent, vanæ excusationis velum sic obduci non potuit, quin turpis infamias labes eorum religioni semper aspergeretur: magia videlicet, et abominanda [XXV] sacrorum mysteria, Eleusinia præsertim, et Bacchanalia, ut alia sileam. Ex Plotino siquidem, Porphyrio, Jamblichio, Eunapio, aliisque videas, philosophos, perinde atque mystagogos, magicas artes exercuisse, nefandisque dæmonum evocationibus studuisse. Eorum quidem infamiam specioso nomine *θεοουπλάς* et commercii sacri cum diis tegere nixi sunt; sed certe abstergere non potuerunt. Ad scelestas mysteria quod attinet, de iis apud citatos philosophos ne verbum quidem, probe consocios scilicet ista nulla ratione excusari posse.

35. Hæc omnia mox dicendis præmittere necesse fuit, ut inde pateret ex quibus fontibus manarint pleraque Gnosticorum dogmata. Sive hi Judæi nati essent, sive pagani, sive Christianam religionem ab incunabulis professi fuissent; novorum Platoniorum doctrinæ eo facilius imbui potuerunt, quo jam apud Judæos Hellenistas, imo et Palæstinos, et in Ægypto ac Oriente longe lateque propagata fuerat; ex quo præsertim hoc philosophandi genus in celebrem toto orbe scholam Alexandrinam ab Ammonio introductum fuerat, ad quod deinceps studia sua contulerunt Origenes, Plotinus, Porphyrius, alique tum Christiani, tum ethnici. Cum vero Valentinus, Epiphanius teste, Alexandriæ Græcorum artibus institutus fuerit, haud dubium quin ibi philosophia Platonica animum excoluerit; cum id conceptis verbis asserat Tertullianus supra laudatus. Ex ea præcipua quæque Valentinianæ hæreseos capita profluxisse, ex enucleata eorumdem expositione demonstrare haud adeo difficile fuerit.

34. Ac primo quidem ut a Gnosticorum nomine incipiamus, quod arrogabant sibi Simonis, Menandri, etc., Valentini ac Ptolemæi asseclæ, a γνῶσις seu scientia rerum supernarum qua præ cæteris gloriabantur, deductum esse, norunt omnes. Eandem sermonibus ambitiose jactantes Platonici nihil frequentius habebant in ore quam perfectissimam γνῶσιν, veram sapientiam, intimam animæ unionem cum Deo, mentis elevationem in Deum, cognitionem atque scientiam veri Entis, cœlestium rerum contemplationem. Hæc apud Platonem, Plotinum, Porphyrium, Jamblichum, aliosque passim occurrunt.

35. Totam Valentini hypothesim ad tria capita revocari jam diximus: 1° ad Pleroma, quod res divinas complectitur; 2° ad ea quæ extra Pleroma contigerunt, quibus res inter cœlestes et mundanas mediæ continentur; 3° ad mundi hujus aspectabilis originem et constitutionem. Hæc ipsissima sunt quæ de triplici mundo tam operose disputant Plato in *Timæo*, et *Epimenide*, et post eum discipuli

A ejus. Triplicem namque mundum statuunt illi, alterum quem invisibilem et idealem vocant, quia rerum omnium ideas continet; nihil quippe in mundo inferiori corporali oriri putant, quod non in ideali invisibili mundo exhibeatur. Alterum, quem medium dicunt, qui animam seu spiritum universi, mundi corporalia et visibilia causam complectatur; tertium denique, mundum hunc inferiorem, corporeum et aspectabilem. De his ita Marsilius Ficinus in *Platonis Conviv.* cap. 3: *Tres apud eos (Platonicos) mundi sunt...: Primum omnium est Deus universorum auctor, quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem primo creat angelicam; deinde mundi hujus animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Summum illum Deum, non mundum dicimus, quia mundus ornamentum, significat ex multis compositum, ille vero penitus simplex esse debet: sed mundorum omnium principium atque finem ipsum asserimus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus, secundus universi corporis anima, tertius tota hæc, quam cernimus, machina.* Triplicem hunc mundum, mutatis duntaxat nominibus, novisque accessionibus locupletatum proposuit Valentinus. Primum mundum vocavit Pleroma, quia totam Divinitatis plenitudinem, rerumque omnium inferiorum exemplaria, ideas et imagines continet; ibique Divinitatis sedem constituit. Communis sententia est, desumptam fuisse vocem ex dicto Pauli Col. ii, 9, ubi in Christo dicitur *πᾶρ τὸ πλῆρωμα τῆς θεότητος*, tota Divinitatis plenitudo inhabitare corporaliter. An inde mutuati fuerint Platonici, non dicam; sed certissime asseruerim eadem voce, atque eodem sensu, atque Valentinianos, usos fuisse, adeo ut valde probabile sit hos ab illis accepisse. Id perspicuum est ex istis Jamblichii verbis, sect. i, *De myst.*, cap. 8us: *Οἱ μὲν (Θεοὶ) κρείττονες ἐν αὐτῷ, ὡς ὑπὸ μὴδενὸς περιέχονται, καὶ περιέχουσι πάντα ἐν αὐτοῖς. Τὰ δὲ ἐπὶ τῆς γῆς ἐν τοῖς ΠΑΗΡΩΜΑΣΙ τῶν θεῶν ἔχοντα τὸ εἶναι, ὅποταν ἐπιτρέδεια πρὸς τὴν θέλαν μετοχὴν γένηται, εὐθὺς ἔχει πρὸ τῆς οὐκείας ἑαυτῶν οὐσίας προϋπάρχοντας ἐν αὐτῇ τοὺς θεοὺς. Dii in hoc maxime præcellunt, quod a nullo contineantur, ipsi autem omnia in se contineant.* D *Terrena autem, quæ in deorum PLEROMASI habent suam essentiam, quam primum ad divina participanda apta sunt, illico deos in sua substantia prius existentes habent, quam propriam naturam sortiantur. Eandem vocem pariter usurpat Damascius non semel*

36. Tripartitum erat Valentinianorum Pleroma, in Æonum tetradas duas, seu ogdoada, in decada, et dodecada. Supremum omnium ac primo loco Bythum statuebant, cui Ennoian seu Sigen copulabant. Hunc excipiebat Nus seu Mens, cum qua Veritatem; deinde Verbum, cum quo Vitam; tum Homo, cum quo Ecclesiam colligabant. Quorum si

non omnia, prima saltem ac rudiora lineamenta A suppediavit Chaldaica, Ægyptiaca, et Pythagorica, seu his omnibus permista Platonica theologia. Jamblichus lib. *De myst.*, sect. viii, cap. 3, scribit, antiquissimam hanc esse Ægyptiorum de rerum principiis doctrinam : 1° Unum esse Deum, entibus omnibus quæ vere sunt, universalibusque principiis, Imo ipso etiam primo Deo et rege priorem : πρὸ τῶν ὄντων ὄντων, καὶ τῶν ὄλων ἀρχῶν ἔστι Θεὸς εἷς, πρῶτος καὶ τοῦ πρώτου Θεοῦ καὶ βασιλέως · in monade unitatis suæ permanentem, exemplarque illius, qui est sui Pater, a se genitus, et Monopator Deus; est enim majus quid et prius, fons omnium et radix omnium intelligibilium primarum idearum, quæ sunt : ἐν μονότητι τῆς αὐτοῦ ἐνότητος μένων · παράδειγμα δὲ ὄρουται τοῦ αὐτοπάτορος, αὐτογόνου, καὶ μονοπάτορος Θεοῦ. Μελίζον γάρ τι καὶ πρῶτον, καὶ πηγὴ τῶν πάντων, καὶ πυθμὴν τῶν νοουμένων πρώτων εἰδῶν ὄντων. Primum istud principium vocat Mercurius, Jamblichus auctore ⁴⁶, primum exemplar et Eiecton; in quo, inquit, est primum intelligens et primum intelligibile, quodque solo silentio colitur : ἐν ᾧ δὴ τὸ πρῶτόν ἔστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, ὃ δὴ καὶ διὰ σιγῆς μονῆς θεραπεύεται. [XXVI] De hoc etiam oraculum illud quod sub Zoroastris nomine circumfertur : Ἔχει τὸ νοεῖν, πατρικὸν νοῦν ἐνδιδόναι πάσαις πηγαῖς τε καὶ ἀρχαῖς. Ἔστι γὰρ πέρας τοῦ πατρικῶς βυθοῦ, καὶ πηγὴ τῶν νοεῶν, μηδὲ προῆλθεν, ἀλλ' ἔμεινεν ἐν τῷ πατρικῷ βυθῷ, καὶ ἐν τῷ ἀδύτῳ κατὰ τὴν θεοδρέμωνα σιγῇ. *Habet ipsa intelligentia paternam Mentem indere omnibus fontibus et principiis. Est finis Profundi paterni, et fons intelligibilem. Neque prodit, sed mansit in paterno Profundo, et in adyto per divinum silentium.* Ex quibus evidenter patet nec Bythi nomen, supremi ac primi Dei, Æonum omnium fontis ac parentis, nec rem nomine significatam antiquissimos philosophos latuisse. Bythum nempe seu Profundum vocabant, ob infinitas, quibus gaudet, perfectiones, quarum omnium altitudinem immensam nulla mens creata explorare valet. Rem eandem, sed aliis verbis, pro more suo, exprimebant poetæ, fingentes ex Oceano natos esse deos omnes. Oceani quippe nomine, cujus altitudo profundissima est, Bythum ipsum seu Profundum philosophorum designabant. 2° Ex hoc uno sponte effluisse ait Jamblichus Deum sibi sufficientem; qui proinde est sui Pater, et principium. Est enim hic et principium, et Deus, deorum, unitas ex uno, superessentialis, et essentialis principium : nam ab eo natura est et essentia; et propterea Noetarcha, seu intelligibile principium vocatur : ἀπὸ δὲ τοῦ ἐνδὸς τούτου ὁ αὐτάρχης Θεὸς αὐτὸν ἐξέλαμψε, διδὼ καὶ αὐτοπάτωρ, καὶ αὐτάρχης (sic lego, non αὐτάρχης) · ἀρχὴ γὰρ οὗτος καὶ Θεὸς θεῶν · μονὰς ἐκ τοῦ ἐνδὸς, προούσιος, καὶ ἀρχὴ τῆς οὐσίας · ἀπ' αὐτοῦ γὰρ ἡ οὐσίότης καὶ

ἡ οὐσία, βιδ καὶ νοητάρχης προσαγορεύεται. Hunc Mercurius, Jamblichus teste, vocat Deum Emeth (forte legendum cum Eusebio lib. iii *Præp. evang.*, cap. 2, *Κνeph*), quem tanquam ducem diis cælestibus præponit, aitque hunc esse Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentem : ὃν φησι νοῦν εἶναι αὐτὸν αὐτὸν νοοῦντα, καὶ τὰς νοήσεις εἰς αὐτὸν ἐπιστρέφοντα. Aliis nominibus vocatum fuisse ab Ægyptiis tradit idem Jamblichus. « Opifex quippe Mens, ait, Veritatis auctor et præses, ac Sapientiae, quatenus ad generationem venit, et latentem occultarum rationum vim producit in lucem, lingua Ægyptiaca dicitur Amon : quatenus vero perficit omnia summa cum veritate et arte, vocant eum Phtha : quatenus B vero bonorum artifex est, dicitur Osiris; aliasque denominationes propter alias virtutes habet. » Ὁ γὰρ δημιουργικὸς νοῦς, καὶ τῆς ἀληθείας προστάτης, καὶ σοφίας, ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τῇ ἀφανί τῶν κεκρυμμένων λόγων δύναμιν εἰς φῶς ἄγων · Ἀμῶν κατὰ τὴν τῶν Αἰγυπτίων γλῶσσαν λέγεται, συντελῶν δὲ ἀψευδῶς ἕκαστα, καὶ τεχνικῶς μετ' ἀληθείας, Φθὰ ἀγαθῶν δὲ ποιητικῶς ὢν, Ὅσιρις κέκληται, καὶ ἄλλας δι' ἄλλας δυνάμεις τε καὶ ἐνεργείας ἐπανυμίας ἔχει.

37. Hinc aperte colligitur Jamblichum (eadem est Plotini doctrina *Enn.*, lib. v, cap. 5) duos primos deos statuere, iisdemque characteribus ab eo designari, quibus Bythum et Nun designabant C Valentiniani : adeo ut ex eodem fonte hauserint omnes, ex Ægyptiaca scilicet et Chaldaica theologia, cui operam navaverant Platonici, ii præsertim qui e schola Alexandrina prodierant. Id vero utrorumque principia et opiniones secum invicem conferenti manifestum fiet. Affermat Jamblichus, ex Ægyptiorum sententia, primum Deum principiis omnibus ac rebus, ipso etiam primo Deo ac rege priorem esse, in Monade unitatis suæ permanere, fontem omnium esse et radicem omnium intelligibilium primarum idearum, etc. Hæc eadem sunt quæ Bytho suo tribuunt Valentiniani. Dicunt enim, Irenæo teste ⁴⁷, esse quemdam in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, προόντα, qui ante fuit, quem nulla res capere possit, invisibilem, sempiternum, et ingenitum, et in quiete multa fuisse infinitis sæculis. Quæ apprime conveniunt : arctius adhuc coherere deprehendes, si conferas Epiphaniis sententiam, quam exponit Irenæus cap. 11 : *Est quidam, aiebat, ante omnes Proarche, proanænnoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego Monotelem voco. Cum hac Monotele est virtus, quam et ipsam voco Henotelem.* Primus ergo Jamblichi Deus, principiis omnibus et rebus, ipso etiam primo rege prior est. Primus Valentinianorum Deus, perfectissimus Æon est, προὖν, rebus omnibus præexistens, Proarche seu primum principium quod ante omnia est, sempi-

⁴⁶ Cap. 2. ⁴⁷ Iren., lib. i, c. 1.

ternus, inginitus, Propator, Ipso proinde Nu, A quem *Patrem et initium omnium* dicebant, prior. Jamblichi Deus fons omnium est, et radix omnium intelligibilium primarum idearum, primum intelligens, et primum intelligibile, et, ut aiunt oracula Chaldaica, Πηγὴ πηγῶν, πηγῶν ἀπασῶν, μήτρα συν-έχουσα τὰ πάντα, *Fons fontium, et omnium fontium, matrix continens omnia*. Valentinianorum Deus, primus fons et radix primæ Mentis, Νοῦ, Veritatis et Verbi, uno verbo totius intelligibilis mundi, seu Pleromatis. Primus Deus, ex oraculis Chaldaicis, est quoddam intelligibile, quod mentis flore percipiendum est; ad quod intelligendum violenter enitendum non sit, sed intima mentis acie, quæ omnia metitur, præter intelligibile illud. Ἔστι γὰρ τι νοητὸν, ὃ χρὴ σε νοεῖν νόου ἀνθεῖ, οὐ δὴ χρὴ σφοδρότητι νοεῖν τὸ νοητὸν ἔχειν, ἀλλὰ νόου ταυαοῦ ταυαῖ φλογί, πάντα μετρούση, πλὴν τὸ νοητὸν ἔχειν. Primum Deum ex Valentinianis nulla res capere potest, incomprehensibilis est, proanenoetos, inenarrabilis, innominabilis. Hic, ex Platonicis, in singularitate unitatis suæ manet, ἐν μονότητι τῆς ἑαυτοῦ ἐνότητος μένων. Ex Epiphane vero Monotes est, cum qua est virtus quæ dicitur Henotes. Ex Marco, cujus sententiam exponit Irenæus lib. 1, cap. 15, n. 4, τῇ μονότητι συνυπάρχει ἐνότης, cum singularitate unitas exsistit. Valentinianis Bythus est, cum quo fuit et Ennoëa, cum qua et per quam Nun et Veritatem, cæterorum Æonum principia et fontes, emisit. Chaldaicis oraculis Profundum est, in quo est primum intelligens et primum intelligibile, ἐν ᾧ τὸ πρῶτόν ἐστι νοοῦν, καὶ τὸ πρῶτον νοητὸν, cum quo intelligentia est, τὸ νοεῖν finis Profundi paterni et fons intelligibilium, quo paternam mentem omnibus fontibus et principibus indidit. Ennoëa Valentinianis dicitur et Sige, seu silentium. Eapropter, Irenæo teste, lib. iv, c. 35, n. 4: *Silentium maximam rem esse apud sapientes dicebant: oportere enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id, quod est apud eos, silentium deformari*. Ægyptiis et Chaldæis colitur Deus per solam Sigen, διὰ συγῆς μόνης: hujus intelligentia tanquam in adyto clauditur per divinum silentium; primus Deus Ægyptiis, ex Damascio in libro *De principiis*, necdum, quod sciam, typis edito, σκότος D ἄγνωστον dicitur, tenebræ ignotæ, et ut canit Orpheus:

Αὐτὸν δ' οὐχ ὁρῶ, περὶ γὰρ νέφος ἐσθῆρικται.
Ipsum non video, nubibus enim circumlegitur.

Secundum Valentinianos cum Bytho fuit Ennoëa, ipsique conjugatur, nec ab eo prodiit. Secundum Chaldæos primi Dei intelligentia ab ipso non processit, sed mansit in Profundo paterno et in adyto per divinum silentium. Hactenus gutta guttæ similior non est, quam Valentinianorum placita Platonicorum, Ægyptiorum, Chaldæorumque dogmaticus. Sed ad reliqua pergamus.

⁴⁴ Iren., lib. 1, cap. 8, n. 3.

58. Ex primo Deo sponte emicuisse vult Jamblichus Deum sibi sufficientem, sui Patrem et [XXVII] principium, Mentem seipsam intelligentem, et alias intellectiones ad se convertentes, Mentem secundam et Mentis mentem, ut vocant oracula Chaldaica. A Valentinianorum Bytho prodiit secundus Æon, quem etiam Νοῦν vocabant. Nus Valentinianorum ἀρχὴ πάντων, *initium omnium* dicitur, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατήρ προέβαλε σπερματικῶς, *in quo Pater præmisit omnia seminaliter*, ut aiunt lib. 1, cap. 8, n. 5. Ægyptiorum, Chaldæorum, et Platonicorum Nus principium est, Deus deorum, Noetarcha seu intelligibile principium, essentialis principium, a quo omnis natura est et essentia, dux cælestium deorum, menaque opifex. B Nam, ut habent oracula Chaldaica, Πάντα γὰρ ἐξέτελεσσε Πατήρ, καὶ Νῦν παρέδωκε δευτέρῳ. Νοῦ γὰρ νοῦς ἐστιν, ὁ κόσμος τεχνίτης πυρλῶ, *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ. Mentis enim mens est, quæ mundi est arifex ignei*, id est intelligibilis. Sic a Bytho prodiit Valentini Nus, ut tamen Pater ipse sit et unigenitus. Sic a primo Deo processit Platonicorum Nus, ut sui Pater sit et principium, et per se genitus, αὐτόγονος, αὐτογέννητος. Cujus quidem rei rationem hanc affert Porphyrius a S. Cyrillo *cont. Julian.* citatus ex lib. iv *De hist. phil.*: Προῆλθε δὲ προαιώνιος ἀπ' αἰτίου τοῦ Θεοῦ ὠρμημένος, αὐτογέννητος ὢν, καὶ αὐτοπάτωρ. Οὐ γὰρ ἔχειναι κινουμένου πρὸς γένεσιν τὴν τοῦτου ἢ πρόδος γέγονεν, ἀλλὰ τοῦτου προελθόντος αὐτογέντως ἐκ Θεοῦ. *Processit ante sæcula a primo Deo prodiens, qui est per se genitus, sui que Pater. Neque enim illo se movente ad hujus generationem emissio facta est, sed hac per se prodeunte a Deo*. Quæ etiam ratio ad Gnosticos quadrat ⁴⁵. Nam eodem fere modo sententiam suam exprimebat Epiphaneus: *Henotes, inquit, et Monotes cum sint unum, emiserunt, non emittentes, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam Archen sermo Monada vocat. Cum hac Monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco Hen*. Id est, Monas a Patre emissa est, non per motum generationis proprie dictum, cujus terminus fuerit quidpiam a Patre distinctum; sed mera ejus ἐνέργεια est, non ab eo diversa; ac proinde proprie loquendo inginita, quæque Patrem nesciat. Ubi etiam observes velim, quod quemadmodum Platonicis Mens secunda seu secundus Deus dicitur Μονάς ἐκ τοῦ ἐνός, *Unitas ex uno*; sic et Epiphani secundus Æon dicitur Μονάς ἐκ τῆς μονότητος et ἐνότητος, *Unitas ex unitate*; Marco similiter secunda Æonum conjugatio, quæ Nun et Alethiam complectebatur, μονάς τε καὶ τὸ ἔν, Valentinianorum Nus *similis et æqualis est ei qui emisit, et solus capit magnitudinem Patris*. Ægyptiis Mens prima παράδειγμα ἴδρυται, forma et exemplar est ad quod efflata est mens secunda, quæ hujus imago est, ab ea recipiens rerum omnium

ideus. *Cuncta namque perfecit Pater, et Menti tradidit secundæ.* Vel, ut habet aliud Chaldaicum effatum, ὁ πρῶτος Θεὸς ἀρχετυπὸς τῷ ἐλάττωι, *primus Deus archetypus est secundo.* Item : Ποῦν γὰρ μόνος ἐκ Πατρὸς ἀλλῆς δρεψάμενος νόου ἄνθος ἔχει, τὸ νοεῖν πατριχὸν νοῦν. *Solus uberem, quem ex Patre decerpit, mentis florem sortitus est, nosse videlicet paternam mentem.* Porphyrius denique mox citatus, μόνος αἰώνιος ὁ Νοῦς, ὡς περ ὁ Θεὸς ὁ πρῶτος, *Nus solus æternus, quemadmodum et Deus primus.* Valentiniani Nun copulant cum Veritate. Sic pariter et Mercurius. Mens, ait, Veritatis προστάτης, perficit omnia cum Veritate, συντελὼν ἕκαστα μετ' Ἀληθείας. Illi denique Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis, a Nu emissum asserebant.* Et hic similiter : Ὁ γὰρ δημιουργικὸς Νοῦς, inquit, καὶ τῆς Ἀληθείας προστάτης. . . ἐρχόμενος μὲν ἐπὶ γένεσιν, καὶ τὴν ἀφανῆ τῶν κεκρυμμένων λόγων δύνανται εἰς φῶς ἄγων. *Opifex quippe Mens et Veritatis præses, ad generationem veniens, latentem occultarum rationum, λόγων, vim in lucem producit.* Sed expressius adhuc alio in loco quem referunt Suidas et Cedrenus : Ἦν φῶς νοερὸν πρὸ φωτὸς νοεροῦ, καὶ ἀεὶ νοῦς νοῦ αἰτίον, καὶ οὐδὲν ἕτερον ἦν ἢ τοῦτου ἐνόητος, ἀεὶ ἐν αὐτῷ ὢν, ἀεὶ τῷ αὐτοῦ νοῖ καὶ φωτὶ, καὶ πνεύματι πάντα περιέχει· ἐκτὸς τοῦτου οὐ Θεὸς, οὐκ ἄγγελος, οὐ δαίμων, οὐκ οὐσία τις ἄλλη. Πάντων γὰρ Κύριος, καὶ Θεός, καὶ Πάτερ, καὶ πάντα ὅπ' αὐτοῦ, καὶ ἐν αὐτῷ ἔστιν. Ὁ γὰρ Λόγος αὐτοῦ προελθὼν, παντέλειος, καὶ γόνιμος, καὶ δημιουργός, ἔγχεον ἐποίησε τὸ ὕδωρ. *Erat lumen intellectuale prius lumine intellectuali, et semper mens mentis principium, nihilque aliud, erat præter ipsius unitatem : semper in seipso manens, semper propria mente, luce, et spiritu omnia continet. Præter eum non Deus, non angelus, non dæmon, non aliqua alia essentia. Omnium enim Dominus est, et Deus, et Pater, et omnia ab ipso et in ipso sunt. Verbum enim ipsius prodicens, perfectum, secundum et opifex, aquam secundavit.* Ubi tria saltem principia memorantur, Mens prima, Mens secunda, Verbumque opifex ab hac procedens. Quod autem Vitam cum Verbo conjugarent Valentiniani, a Joannis Evangelio sumpserant, ubi vita Verbo connectitur : *In ipso vita erat,* ut explicat ipse Ptolemæus apud Irenæum lib. 1, cap. 8, n. 5. Nihil enim simile apud Platonicos legisse me memini ; nisi forte huc trahantur plura quæ de ζωῇ disceptat Damascius in libro *Περὶ ἀρχῶν*. Idem de altera conjugatione Hominis et Ecclesiæ dixerim, qua clauditor Valentinianorum ogdoas, seu secundus quaternarius, quamque Ptolemæus ervere se posse putavit ex his Joannis Evangelii verbis, *et vita erat lux hominum,* ut loco mox cit. refert Irenæus.

39. Ex hactenus dictis aperte sequitur, ut a Platoniciis tria intelligibilia principia, Mentem primam, Mentem secundam, et Verbum : sic etiam a Valentinianis tria Pleromatis (quod idem esse cum

A illorum mundo intelligibili diximus) agnoscere principia, Bythum, primum principium et Patrem, Nun, Patrem et initium omnium ; et Verbum, *Patrem omnium eorum qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis.* Et hi forte sunt tres Platonis et Amelii reges, de quibus Proclus in *Tim.*, seu potius Trias illa toties a Platoniciis decantata. Sed et istud præterea colligitur, octo illorum Æonum conjugationes merito ab Irenæo vocari, primas quidem, *primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, et radicem omnium ; omnes vero, primogenitam octonationem, radicem et substantiam omnium.* Quod enim Pythagorici quaternario et octonario numero ascribebant, id Valentiniani sibi vindicantes octo primis Æonibus tribuebant. Pythagorici, qui ad numeros omnia referebant, quaternionem tanti faciebant, ut totius naturæ fontem esse censerent : Ἡ πηγὴ τῆς φύσεως ἡ τετρακτύς, *Fons naturæ quaternarius numerus,* ait Themistius, ex sententia Pythagoreorum, *Phys.* lib. 111. et Proclus, in *Theol. Plat.*, lib. 14, cap. 32 : Ἐπειδὴ δὲ τὴν αἰτίαν ἐν αὐτῷ περιέχει τοῦ σύμπαντος ἀριθμοῦ, τετράδα προσείρηκεν αὐτὸν, τεττάρων τῶν πρωτογενῶν [XXVIII] αἰτίων περιληπτικὴν ὁ Τίμαιος, πάσης γὰρ εἰδοποιίας ἡ τέτρας αὕτη πηγὴ προϋφέστηκεν. *Quoniam vero causam in se continet omnis numeri, quaternitatem id Timæus appellavit, quatuor primo operantes causas comprehendentes ; omnis enim formarum procreationis fons præstitit.* Hinc sacrum apud Pythagoreos iuramentum, quo per Pythagoram quaternarii auctorem deiecerant :

Ναὶ μὰ τὸν ἀμυτέρῳ ψυχῇ παραδόντα τετρακτὺν, Πατὴρ ἀννάνον φύσεως ριζώματ' ἔχουσας.
Per eum, qui animas nostras tradidit quaternarium, Fontem perennis naturæ radices habentem.

Et hinc etiam quaternarium, omnem numerum appellabant. Suidas in Ἀριθμῷ : Οἱ Πυθαγόρειοι πάντα ἀριθμὸν τετρακτὺν προσηγόρευον· ὁ δὲ ἀριθμὸς συμπληροῦται τοῖς δέκα. Ὁ δὲ δέκα, σύνθεσις τῶν τεσσάρων, καὶ διὰ τοῦτο ἀριθμὸν πάντα τετρακτὺν ἔλεγον. *Pythagorei autem omnem numerum appellabant quaternarium, qui sane denario completur. Denarius vero est compositio quaternarii : ideoque quaternarium, omnem numerum vocabant.* Nempe quod denarium complectatur, qui in sese numerum omnem comprehendit : quicquid enim ultra denarium numeratur, denarii repetitio est. Quaternarius vero, si jungas unitatem, binarium, et ternarium, quibus constat, mox denarium efficit. Atqui ut Pythagorei quaternarium Naturæ fontem et radicem, et omnem numerum appellabant, sic Valentiniani primum Æonum quaternionem, primum et primigenium, et omnium radicem dicebant ; eo quod a primo illo quaternario proflueret secundus, cæterorum omnium Æonum fons et principium. Et ut a quaternario denarium fluere volebant Pythagorei, sic a secundo quaternario Æonum decada emitti asserebant Valentiniani. Hi præterea octonationem ex duabus tetradibus constare, *primogeni-*

tam octonationem, radicem et substantiam omnium nuncupabant. Quod mire consentit cum eo Pythagoreorum effato, Πάντα ὀκτώ. Cujus quidem hanc notionem addit Tarrhæus in *Proverbiis* : Πάντα ὀκτώ. Ἐβανδρὸς ἔφη, ὀκτὼ τοὺς πάντων εἶναι κρατοῦντας θεοὺς, Πῦρ, Ὑδωρ, Γῆν, Οὐρανὸν, Σελήνην, Ἥλιον, Μίθραν, Νύκτα. *Omnia octo. Evander tradit, deos rerum omnium potentes octo esse, Ignem, Aquam, Terram, Cælum, Lunam, Solem, Mithram, Noctem.* Quemadmodum ergo Pythagoreis omnia octo, quia primi dii, rerum omnium potentes, octo sunt; ita Valentinianis octonatio primogenita est, radix et substantia omnium, quia ex primis octo Æonibus cæterorum parentibus constat.

40. Si vero negotium facessat, quod octonatio quatuor nominibus duntaxat apud eos nuncuparetur, Bythus, et Nus, et Logas, et Anthropos, prætermittis Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, nodum facile solves ex Pythagoricorum principiis. Numerus omnis par, aut impar : hunc perfectum esse, illum vero imperfectum statuebant. Plutarchus lib. *De Homeri poesi* : Ὁ γὰρ Πυθαγόρας, τοὺς ἀριθμοὺς μεγίστην δύναμιν ἔχειν ἡγούμενος, καὶ πάντα εἰς ἀριθμοὺς ἀναφέρων, τὸν μὲν ἀρτίον, ἐνδεὲς καὶ ἀτελὴ· τὸν δὲ περισσὺν, πλήρη τε καὶ τέλειον ἀπέφηνεν. *Pythagoras enim, qui numeros maximam habere vim existimabat, omniaque ad eos referebat, parem quidem, indigentem et imperfectum; imparem vero plenum ac perfectum ostendit.* Eapropter imparem numerum præstantiorem esse censebant. Julianus in *Epist.* ad Serapionem : Καὶ οὐκ ἄγνοῶ μὲν, ὡς παλαιῶν, καὶ σοφῶν ἀνδρῶν ὁ λόγος, τοῦ ἀρτίου τὸν περιττὸν προχειῖσθαι. *Equidem non sum nescius, veteres, eisdemque sapientes, imparem numerum pari præposuisse.* Et Plinius, lib. xxviii, cap. 11 : *Impares numeros ad omnia vehementiores credimus.* Quia videlicet, ut explicat anonymus, in Ptolemæi *Tetrabiblon* lib. 1, numerus par sectioni atque passioni obnoxius; impar vero utriusque expers, et efficax, et ad unitatem; omnium simplicissimam, propius accedit. Et ideo, eodem anonymo teste, Pythagorei numerum imparem masculum, parem femineum dicebant. Αὐτὸ δὲ μὲν, θῆλυς ὀνομάζεται· ὁ δὲ, ἀρρεν. Et Macrobius, in *Somnio Scipionis*, lib. 1, cap. 6 : *Esse imparem marem, parem feminam, superius*

A 5 et 7 exprimerentur, utpote qui primum, tertium, quintum et septimum locum in ogdoade tenerent; ab his, utpote perfectioribus et præstantioribus, nomen sortiebatur ogdoas; prætermittabantur vero Sige, Alethia, Zoe et Ecclesia, quod numeris 2, 4, 6 et 8, imperfectioribus et ignobilioribus responderent; altera siquidem in secundo, altera in quarto, altera in sexto, altera in octavo ordine constituebatur. Lucem etiam accipiunt quæ mox subjungit Irenæus : *Esse enim unumquemque masculo-feminam.* Cum enim syzygia quælibet ex impari atque pari numero, mare et femina coalescat; Æon proinde syzygiæ caput, impari numero expressus, alteri Æoni qui pari numero respondet, copulatus, masculo-femina dicendus. Nec etiam a verosimili abhorret, totum illud Æonum masculorum, et Æonum feminarum, vel Æonum masculorum-feminarum mysterium e Platoniorum lacunis depromptum fuisse. Nihil frequentius apud Proclum et alios occurrit, quam deos quosdam mares, quosdam feminas, vel quosdam masculo-feminas esse. Ubi per feminas nihil aliud intelligunt, quam deorum potentias et facultates, iis intime adhærentes, per quas effectus sibi proprios operantur et in lucem edunt.

41. Deinde Pythagorei numerum imparem, dextrum, faustum et prosperum; parem vero, sinistrum et infaustum habebant. Janblichus, *De vita Pythagoræ*, lib. 1, cap. 28 : Εἰσιέναι δὲ εἰς τὰ ἱερὰ κατὰ τοὺς ἱεριστοὺς τόπους παραγγέλλει· ἐξιέναι δὲ κατὰ τοὺς ἀριστεροὺς· τὸ μὲν δεξιὸν, ἀρχὴν τοῦ περιττοῦ λεγομένου τῶν ἀριθμῶν τιθέμενος, τὸ δὲ ἀριστερὸν, τοῦ ἀρτίου σύμβολον. *Templa ingredi per loca dextra præcipiebat, egredi vero per sinistra, quippe dextrum numeri, qui impar dicitur, initium esse; sinistrum autem, paris symbolum [XXIX].* Censorinus, *De die natali*, cap. 20 : *Impar numerus plenus, et magis faustus habebatur.* Lutatius, ad Statii *Theb.* v : *Omnis impar numerus prospera significat, et vivis ascribitur.* Festus denique : *Imparem numerum antiqui hominibus prosperiorem esse crediderunt.* Quibus facile explicatur ea quam lib. 1, cap. 11, n. 2, Irenæus refert Secundi, Valentini discipuli, sententia : *Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et lumen, et tenebras.* Cum enim, Plutarcho teste, in lib. *De animæ procreatione*, cujus verba mox recitabimus, Pythagoricis duplex esset quaternarius, alter ex primis quatuor imparibus, alter ex primis quatuor paribus compositus, illeque dexter et faustus, hic sinister et infaustus existimaretur; non mirum si Secundus eorum vestigia relegens, Gnosticorum octonarium in duos quaternarios secaret, dextrum scilicet et sinistrum. Dexter est erat qui ex primis quatuor imparibus Æonibus conflatus erat, primo videlicet, tertio, quinto et septimo; sinister qui ex primis quatuor paribus, secundo, quarto, sexto et octavo. Primus lumen erat, quia numeri impares fausti et mares; secundus tenebræ, quia numeri

pares infausti et feminae, hæque a maribus, a quibus pendent, lumen accipiunt.

42. Denique ea vis est Pythagorici quaternarii, ut numerum sex et triginta contineat; nempe quatuor primos pares numeros, binarium, quaternarium, senarium, octonarium et quatuor primos impares, unitatem, ternarium, quinarium et septenarium; qui collecti eum numerum exhibent; ideoque Mundus appellatur. Plutarchus, *De Iside et Osiride*: 'Ἡ δὲ καλουμένη τετρακτὺς, τὰ ἐξ καὶ τριάκοντα, μέγιστος ἦν ὄρκος, ὡς τεθρύλληται, καὶ κόσμος ὠνόμασται, τεσσάρων μὲν ἀρτίων τῶν πρώτων, τεσσάρων δὲ τῶν περισσῶν, εἰς τὸ αὐτὸ συντιθεμένων ἀποτελούμενος. Qui vero quaternarius vocabatur, e sex et triginta constans, maximum erat juramentum, ut sermone omnium tritum est, et appellabatur Mundus: e primis quatuor paribus, ac primis quatuor imparibus constitutus. Et in lib. *De animæ procreatione*: 'Ἡ μὲν ὑπὸ τῶν Πυθαγορικῶν ὑμνουμένη τετρακτὺς, τὰ ἐξ καὶ τὰ τριάκοντα, θαυμάσιον ἔχειν δοκεῖ, τὸ συγχεῖσθαι μὲν ἐκ πρώτων ἀρτίων τεσσάρων, καὶ πρώτων περισσῶν τεσσάρων. Equidem quaternarius ille a Pythagoricis prædicatus, scilicet sex et triginta, illud habet admirandum, quod compositus sit e quatuor primis paribus, et primis quatuor imparibus. Eadem vis fuit utriusque quaternarii, cum paris, tum imparis, seu octonarii Valentiniani. Mundus et ipse erat, numerumque sex et triginta complectebatur. Exhibebat nempe octo primos Æones, cum aliis viginti et duobus, C Horoque, Christo et Spiritu sancto, et Salvatore ab iis emissis, quibus Pleroma seu mundus intelligibilis definitur; et Achamotha ac Demiurgo, mundi hujus aspectabilis ducibus ac conditoribus, quique a supernis Æonibus ortum ducunt, ac numerum 56 complent.

43. Ex primo illo Æonum octonario, denarium alterum, et duodenarium derivabant Valentiniani, nempe decem a Verbo et Vita, duodecim ab Homine et Ecclesia emissos; ut ex iis omnibus fieret tricenarius Æonum numerus. Posteriorum quidem istorum nomina et conjugationes non occurrunt in Platonicorum Pythagoricorumque scriptis; utpote quæ vel e Scripturis corraserit, vel fabricaverit ipse Valentinus. Quæcunque in Scripturis voces divini Verbi proprietates, ejusque in humanum genus effusæ benignitatis effectus significant, has studiose colligens, et artificio quodam colligans ac connectens, in totidem Æones transformavit; vana persuasione seductus, diversis illis nominibus res diversas designari, Verbum hominem factum Ecclesiam fundasse, inspirataque ei vita in sponsam sibi assumpsisse, in Scripturis passim legimus. His abusus nugator, a Verbo et Vita Hominem et Ecclesiam effluxisse finxit. Quia vero in Christo inhabitat omnis plenitudo Divinitatis corporaliter, et in eo

A reconditi sunt omnes thesauri sapientiæ et scientiæ Dei ⁴⁰, hinc Bythius seu *Profundus*, et Mixis seu *Mistura*: *Profundus* quidem ob perfectionum infinitam profunditatem; *Mistura* vero ob earundem ordinatissimam seriem. De Christo ea psalmi cetera verba intelligit Apostolus: *Ipsi (cœli) peribunt; tu autem permanebis, et omnes ut vestimentum veterascunt; tu autem idem ipse es, et anni tui non deficient* ⁴¹; ut omittam alia quamplurima, quæ Christi immutabilitatem nulli obnoxiam senio, ejusque perfectiones nunquam caducas demonstrant. Inde Ageratos, *senii expertus*, cui copulatur Enosis, *unio*, ob perfectionum nunquam defecturarum, minuendarum aut dissipandarum arctissimum nexum. Sapientia in Scripturis ⁴² fuisse dicitur in initio viarum Domini, antequam quidquam faceret a principio, ab æterno ordinata, et ex antiquis antequam terra fieret, ante abyssos concepta, etc., Deo fuisse in deliciis. *Verbum in principio erat* ⁴³, *Egressus ejus ab initio, a diebus æternitatis* ⁴⁴, Filius Patri maxime dilectus est ⁴⁵, *A et Ω, principium et finis* ⁴⁶, etc. Unde Autophyes, *ex se natus*, et Hedone, *voluptas*. Quod vero æternum sit Dei Verbum, quod initium excludat, successionem, ac mutabilitatem, ac finem; quod in puncto ac momento consistens, mutationem ac vicissitudinem nesciat; quod denique infinitatem mobilis temporis præsentem habeat, et in quo omnis ætatum et temporum varietas, futurum, præsens et præteritum perfectissime et absque ullo fluxu coeunt; hinc Acinetos, *immobilis*, cujus proprietas est Syncrasis, temporum, ut ita dicam, *contemperatio*. Quia denique Verbum Unigenitus Dei Filius passim dicitur, quem cognoscere vita æterna est, et quocum in cœlis regnare, suprema mentium nostrarum felicitas est, Monogenem, *Unigenitum*, et Macarian (suppl. Ζωήν, vitam), *beatam vitam* dixerunt hæretici.

44. Qui autem ab Homine et Ecclesia emissi dicuntur Æones, et hi ex iis Spiritus sancti proprietatibus et donis, quæ leguntur in Scripturis, stolide a vesanis hominibus confati sunt. Sic *Paracletus* Spiritus sanctus est, quem missurum se toties spondit Salvator, ut doceret nos omnem veritatem ⁴⁷, fidemque proinde nobis inspiraret. Patricos, *pater-nus*, Spiritus adoptionis est, in quo clamamus, *Abba, Pater*, testimonium reddens Spiritui nostro, quod sumus filii Dei, hæredes proinde, expectantes revelationem filiorum Dei ⁴⁸, et abundantes in spe et virtute Spiritus sancti ⁴⁹. Metricos, *Maternus*, Paracletus est, qui quomodo si cui mater blanditur, ita consolatur nos ⁵⁰, charitate diffusa in cordibus nostris ⁵¹. Ainos, Græce αἰώνος, *mens æterna* ac semper cogitans, Spiritus est qui scrutatur omnia, etiam profunda Dei, et quæ Dei sunt cognoscit, per quem nobis revelavit [XXX] Deus sapientiam in mysterio, quæ abscondita est ⁵²,

⁴⁰ Coloss. ii, 9 et 2. ⁴¹ Heb. i, 11, 12. ⁴² Prov. viii, 22. ⁴³ Joan. i, 1. ⁴⁴ Mich. v, 2. ⁴⁵ Math. iii, 17. ⁴⁶ Apoc. i, 8. ⁴⁷ Joan. xvi, 13. ⁴⁸ Rom. viii, 15, 17, 19. ⁴⁹ Rom. xv, 13. ⁵⁰ Isa. lxxvi, 13. ⁵¹ Rom. v, 5. ⁵² I Cor. ii, 10; II Cor. vii, 2.

et σύνεσις, intelligentia nobis datur eorum quæ a Deo donata sunt nobis. Ecclesiasticos, *Ecclesiasticus* idem dicitur, quia Ecclesiam quam ex varis gentibus adunavit, regit, tuetur et fovet, multiplicique μαχαρίῳτητι, beatitudine, per inspirata dona locupletat. Theletos denique, seu voluntarius est, quia ex amore et voluntate procedit, eique proinde cum datum sit profundissima quæque Dei voluntatis consilia scrutari, per hunc datur nobis sermo σοφίας, sapientiæ, loquimurque Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, et quam nemo principum huius sæculi cognovit¹¹.

45. At quamvis posteriorum Æonum nomina et proprietates ignoraverit Platonica, Chaldaica et Pythagorica theologia, tricenarium tamen omnium numerum effingendi exemplum ab ea petiere Valentiniani. Plutarchus in libro *De Iside et Osiride* refert, eam fuisse Zoroastri Magi sententiam, duos esse deos, alterum bonorum, alterum malorum opificem. Illi nomen Oromazes, huic Arimanius. Καὶ ὁ μὲν ἐξ θεοῦς ἐποίησε, τὸν μὲν πρῶτον εὐνοίας, τὸν δὲ δεύτερον ἀληθείας, τὸν δὲ τρίτον εὐνομίας· τῶν δὲ λοιπῶν, τὸν μὲν σοφίας, τὸν δὲ πλούτου, τὸν δὲ ἐπὶ τοῖς καλοῖς ἡδέων δημιουργόν..... ἄλλους δὲ ποιήσας τέσσαρας καὶ εἰκοσι θεοὺς. εἰς ὧν ἔθηκεν. Porro sex deos fecit Oromazes, primum benevolentiae, secundum veritatis, tertium aquitatis, reliquos sapientiæ, divitiarum et voluptatis, quæ honesta consequitur, opifices..... Alios vero viginti quatuor deos condidit, et in ovo posuit. Ubi triginta deos habes, quorum etiam nomina quædam cum Valentinianorum Æonibus conveniunt. Zoroastrem secutus Hesiodus triginta et ipse deos sinxit, quorum θεογονίαν descripsit; adeo ut ab eo Pleromatis formam desumpsisse Valentinianos autumaverit Epiphanius. Quod vero hi Æones quindecim masculos, cum totidem feminis copularent, Pythagoricorum exemplo fecisse demonstravimus, qui numeros impares cum paribus conjugabant, hosque feminas, illos mares appellabant.

46. Æonibus triginta, quatuor alios, sed extra conjugationum et emissionum seriem, in Pleromate tamen, insuper adjugebant hæretici, Horon videlicet, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem. Priorem ex Ægyptiorum, tres alios e Scripturarum sacrarum fontibus hauserant. Horon Ægyptii scribebant Typhonis conatus fregisse. Ab iis, Kirkero teste, pingebatur puer, labra premens, digitoque suadens silentium, ut ineffabilia esse mysteria indicaret. Horon vero ipsum Apollinem esse, concentus omnis et harmoniæ auctorem, medendique ac divinandi peritissimum, pluribus ostendit Plutarchus in *Iside et Osiride*, unde et manasse videtur Hermionensium ille Ὀπίος Apollo, id est, terminorum præses. quem, teste Pausania, olim colebant. Terminum etiam a multis habitum fuisse deum, pacisque custodem, et iustitiæ testem dictum, liquet ex eodem Plutarcho in *Numa*. Quæ omnia ad Valentinianorum Horon quadrant. Ille

¹¹ 1 Cor. II et XII.

A siquidem temerarios Sophiæ et Euthymoseos conatus repressit: Bythum et Pleroma (nam duplicem Horon scribebat Valentinus, unum inter Bythum et Æones, alterum inter Pleroma et Enthymesin) quasi vallo cingit et munit, propius accedentibus aditum intercludit, exclamansque *Iao*, id est, ineffabile Dei nomen pronuntians, impervia esse divina mysteria significat. *Horothetes* seu terminorum præses ac constitutor et ipse dicitur: denique eum virtus quæ confirmat extra inenarrabilem magnitudinem, et custodit omnia, repræsentatur. Quia vero ex catholica doctrina perceperant, Filium Dei, quem etiam Νοῦν Patris sacræ litteræ appellant, ὅρον καὶ Λόγον τοῦ Πατρὸς nominari, id est, *definitionem et rationem*, seu *Verbum Patris*; hinc occasio ab insanis hominibus captata ὅρον καὶ λόγον ab unigenito Patris Filio distinguendi, sicque unam et eandem personam, seu unius et ejusdem personæ varia nomina et rationes in plures Æones discerpendi. Ut enim λόγον a Νῦν emissum contendebant, sic et Horon a Bytho per Nun in imagine Patris prodiisse volebant. Quod sœda catholici dogmatis deformatio erat. Quippe unus et idem Dei Filius ὅρος καὶ Λόγος τοῦ Πατρὸς a SS. Patribus dicitur. Cujus quidem nominis interpretationem fuscæ edisserit Gregorius Nazianzenus orat. 36, p. 590: Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν Πατέρα ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφές, καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν· τάχα δ' ἂν εἴποι τις, ὅτι, καὶ ὡς ὅρος πρὸς τὸ ὀριζόμενον, ἐπειδὴ καὶ τοῦτο λέγεται λόγος. Ὁ γὰρ νενοηκώς, φησὶ, τὸν Υἱὸν (τοῦτο γὰρ ἐστὶ τὸ ἰωρακώς), γενόηκε τὸν Πατέρα. Καὶ σύντομος ἀπόδειξις, καὶ ῥαδίᾳ τῆς τοῦ Πατρὸς φύσεως ὁ Υἱὸς. Γέννημα γὰρ ἅπαν τοῦ γεγεννηκότος σιωπῶν λόγος. *Verbum appellatur, quod sic ad Patrem se habeat, ut sermo ad mentem: non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, vimque enuntiatricem. Fortasse etiam, quia eodem modo se ad Patrem habet, quo definitio ad definitum. Nam definitio quoque λόγος dicitur. Qui enim Filium intellexit, ait (hoc enim significat illud, qui vidit), etiam intellexit Patrem. Ac brevis et compendiosa, facilisque naturæ paternæ declaratio, Filius est. Omne enim quod genitum est, genitorem suum tacita quadam voce definit. Igitur definitio, ὅρος, naturæ paternæ ac proprietatis ideo Filius dicitur, quoniam expressa est illius imago, eamque complectitur, continet, explicatque; quemadmodum definitio rem definitam explicat, et efficit ut ea mente capiatur et intelligatur. Quod quidem aliqua ex parte exprimere voverunt hæretici, aientes Horon in imagine Patris emitti, Pleromatis Horotheten esse, quod est divinitatem ab eo definiiri ac declarari, aliaque Filii Dei nomina huic aptantes, puta λυτρωτοῦ, *Redemptoris*, Καρπιστοῦ, *vindicis*, etc. Sed his non contenti, fabulas Ægyptiacas in subsidium vocarunt, et quæ catholica fides de Verbi divini generatione docet, insere defœdarunt.*

47. Eodem sacrilegii genere Christum ab Unigenito, Horo, Verbo, Salvatore et Jesu dividentes, finxerunt alterum par Æonum, Christum et Spiritum sanctum a Monogene secundum providentiam Patris emissos fuisse; illum, ut Æones doceret Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, nec a quoquam percipi aut intelligi, nisi Monogenis beneficio, posse; hunc vero, ut Æones omnes ad æqualitatem redigeret, omnesque ejusdem formæ et animi efficeret, ut universi pariter et Mentes essent, et Sermones, et Homines, et Christi, etc. Nempe quod in Evangelio Christus docet, neminem nosse Patrem, nisi Filium, et cui voluerit Filius revelare; et quod [XXXI] fide novimus Spiritum sanctum esse charitatem et amorem, vinculumque sanctissimæ Trinitatis, ac nexum quo fideles constringuntur, et unum fiunt, hæc comminiscendi ansam præbuerunt. Salvatorem autem, ex eo quod singuli Pleromatis Æones in se præstantissimum ac florentissimum habent, scite composito, atque eleganter contexto, ceu Pleromatis sidus, perfectumque fructum, ac paternis Æonum omnium nominibus insignitum, in lucem editum effutiebant, quod apud Apostolum legissent, Christum nostrum infinitis diviniæ sapientiæ et scientiæ thesauris ditatum, et in eo plenitudinem omnem Divinitatis habitare corporaliter ⁶¹. Quem dum angelis satellitibus eodem tempore productis stipatum describunt, partim Evangelium, in quo legitur angelos Christi ortum et resurrectionem annuntiassse, eique in omnibus ministrasse, partim Platonicos imitantur, qui, Jamblichio teste, sect. II, cap. 2, 3 et seq., diis aliquam angelorum turbam, tanquam satellites, assignant.

48. Sophiæ, Æonum novissimi, casus, insignior Valentinianæ fabulæ pars, in recensione Pleromatis omitti non debet. Alterum ænigma cæteris ut insulsius, sic et obscurius. Quid ea de re sentiam, paucis explicabo. Pervetus est de mali origine dubitatio, quæ tum philosophorum Christiani dogmatis ignororum, tum etiam eorum qui Christianum nomen profitebantur, diutius torsit ingenia. Cum enim hinc ea sit omnium animis iugenta notio, Deum summe bonum malorum auctorem esse non posse; illinc vero malis mundum hunc secatere doceat experientia; nodum solvere non valentes plurimi, vel desperatione fracti sunt, vel in absurdissimorum errorum barathrum præcipites acti, miserrime perierunt. Ut omittam eos c Platonis, qui materiam æternam et a nullo productam invexere malorum radicem, quæ divinis operibus admista, hæc contagione quadam inficeret; alii cum philosophi, tum nomine tenus Christiani, quales Marcionitæ, Manichæi et Priscillianistæ, duos affirmare deos maluerunt, et unum eorum mali principium, ne illum verum Deum, qui natura bonus est, fontem et originem mali esse

faterentur; alii vero dum duplicem Deum fateri merito reformidabant, aliam divinitati injuriam inferre veriti non sunt: statuere siquidem angelos ut mundi auctores, sic et malorum omnium opifices. Quæ veterum omnium Gnosticorum, Simonis, Menandri, Saturnini, aliorumque quorum blasphemias recitat Irenæus lib. I, impia fuit opinatio. Sed quia importuna, nec vanæ subtilitatis artibus usquam eludenda, aut solvenda semper redibit quæstio, unde angeli ipsi eo usque cum malitiæ, tum potentiæ devenire potuerunt, ut inmundum Deo bono vel invito, vel non repugnante et fabricarent, et malis contaminarent; hanc fabularum commentis, certissimas veritates obscurando, expedire se posse putarunt Valentiniani. Audierant in Christianorum scholis, initium omnis perditionis superbiam exstitisse; angelos quippe, quod ad Altissimi solium propius, quam eorum conditio ferebat, accedere voluissent, quodque summam Dei scientiam ac inajestatem temere æmulati, rebus omnibus creatis dominari ac providere, affectu saltem ac voto, concupissent, e caelo dejectos præcipiti ruina periisse, eodemque, quo primum infecti fuerant superbix veneno, humanum genus infecisse, ac perdidisse, et proinde malorum omnium, quibus jam labefactatur orbis, fomitem ministrasse. Audierant, et apud Apostolum legerant, Deum sibi proposuisse *instaurare omnia in Christo, quæ in cælis, et quæ in terra sunt, in ipso* ⁶²; et quod per Filium suum, *qui est imago Dei invisibilis, complacuerit reconciliare omnia in ipsum, pacificans per sanguinem crucis ejus, sive quæ in terris, sive quæ in cælis sunt* ⁶³. Certissima hæc Ecclesiæ catholicæ ab apostolis tradita dogmata depravantes, iisque ludicra commenta pro more intermiscientes, novam hypothesin cuderunt, qua rerum genesisin suo, Platónico potius ac Pythagorico, modo, ænigmata ænigmatis intexentes, explicarent. Finxerunt itaque, summum Deum infinitis temporum sæculis in summa quiete ac tranquillitate perstitisse, nihil exterius operatum, sed sola sua *ἐννοία* seu cogitatione contentum et occupatum: quam ideo Silentium vocabant, quia nullo sese actu exteriori probebat; Gratiam vero, quia beneficiorum omnium, quæ orbi deinceps largitus est, fons et principium exstitit. Ex quo enim Deus in animum induxit orbem condere, cogitationem suam hactenus sterilem sic fecundavit, ut in novum actum, quo exterius patesceret, erumpens; *Νοῦν* seu sensum produceret, rerum omnium patrem ac principium deinde futurum, sive primævam et archetypam rerum omnium condendarum formam, et exemplar. Huic copulata dicitur Veritas, quia primum illud exemplar suprema veritas et regula est, ad quam omnium fabricatio exigenda sit. Quia vero apertius, quam ut ab iis qui Christianum nomen utcunque prolitentur, negari possit, in Scripturis

⁶¹ Col II, 9. ⁶² Ephes. I, 10. ⁶³ Col. I, 15, 20.

legitur ⁴⁸, in principio esse Verbum, et in Verbo vitam; per Verbum, totius molimenti curam huic demandante Patre, facta esse omnia; a Verbo conditum hominem; a Verbo reffectum humanum genus, ac fundatam Ecclesiam; Deum fundasse terram sapientia, et stabilivisse cœlos prudentia, etc., fingere necesse visum est, a Nu, rerum omnium principio, processisse Verbum cum Vita; quod quidem Verbum Patre inferius, huiusque minister, primus rerum omnium inferiorum auctor, conditor et architectus esset, a Patre proinde, ejusque Nu persona saltem distinctus; a Verbo autem et Vita, Hominem et Ecclesiam. At cum Verbum et Homo, licet a supremo Patre distincti, hocque longe inferiores Æones, ei tamen adhuc propiores essent, ut iis tanquam principiis proximis et immediatis rerum materia constantium creatio tribueretur. ne materiæ vitia in summum Patrem refunderentur: horum proinde longius a Patre removendorum causa, longa Verbo et Homini subjecta fuit Æonum series, ut gradatim operis ignobilioris molimen et causa ad Sophiam omnium postremum deveniret, cui minus notus esset Pater, quia longius ab eo dissitus. Et inde contexta de Sophiæ ultimi Æonis ignoratione, extremoque pene discrimine fabula; ut hinc eruta malorum scaturigine, Dei sanctitati consuleretur. Dum enim Sophiam invidia flagrantem in scenam agunt delira illa capita, quod Monogeni soli datum esset summum Patrem penitus intueri; dum male concepto Patris magnitudinem comprehendendi desiderio æstuantem, abreptam, ac præ rei impossibilitate pene dissolutam exhibent: quid aliud quam nefaria vota, tristemque casum adumbrant illius [XXXII] angeli, qui similem se Altissimo [futurum sibi spoudens, *perdidit sapientiam suam in decore suo, et in terram, in pœnam elevati cordis projectus est* ⁴⁹? Dum vero Horon, quem ipsum Dei Verbum esse superius diximus, quemque Crucem et Redemptorem vocabant, laboranti opem ferentem, ipsamque demum pristinae conjugationi restituentem fingunt; quid aliud quam instauratam per Christi crucem et sanguinem angelorum ruinam, citatis Apostoli verbis nixi, exprimere animus erat? Hæc quidem Apostoli verba perperam interpretabantur, et a genuino sensu abducebant; at non soli; postea siquidem Origenes, et ipse Platonico- rum placitis longius quam par fuisset abductus, in eundem sensum accepisse videtur, instauratosque a Christo angelos existimasse. Quorsum vero jam abeat fabula, quisque videt, ut scilicet præceps illud temerariumque Sophiæ desiderium, et, ut vocabant, Enthymesin, in setum quemdam informem transformarent, ex quo demum rerum omnium condendarum materiam eruerent; malorum omnium ideo seminarium, quod cæco ignari Æonis desiderio originem acceptam referret. Sic aniles

A nugas venditando, a Deo malorum causam avertere se posse, et in solam ignorantiam refundere putarunt nugatores illi. Et hinc varias, quibus factata est Enthymesis, perturbationes omnes cum ignorantia conjunctas fuisse aiunt lib. i, cap. 4, n. 1, et Irenæo teste lib. ii, cap. 17, n. 10: *ignorantiam malum, omnia autem mala ex ea floruisse definiebant*. Sic de rebus divinis ænigmatico, moreque poetico, ac inusitato loquendi more disseruerunt semi-Christiani homines, ethnicis Christiana attexentes, aliaque aliis fœde interpolantes.

49. Sed antequam ad alteram Valentiniani systematis partem transeamus, alia nobis incumbit, eaque operosior quæstio solvenda, quid nimirum tot Æonum nomine sibi vellent hæretici isti? An totidem deos intelligerent, eo fere modo quo vulgus ethnicorum Saturnum, Jovem, Mercurium, etc., deos, singulos habentes singulas naturas divinas existimabat? An totidem in una et eadem Divinitate subsistentes personas, ad eum modum quo catholici tres in una natura divina subsistentes, distinctasque personas profitentur et credunt? An denique totidem unius ejusdem ut naturæ singularis, sic et personæ proprietates, affectiones et ἐνεργείας, quemadmodum Sabellius Verbum et Spiritum sanctum duas duntaxat merasque efficientias esse dicebat unius et ejusdem personæ, cui diversa essent pro diversis operationibus et proprietatibus nomina. Et quidem, ut certa ab incertis secernamus, vocem Αἰών non Gnosticis modo, sed et veteribus plerisque Deum denotasse constat. Καὶ γὰρ τοῦτο τοῦνομα θεῶς ἐφθύγεται παρὰ τῶν ἀρχαίων. Divine namque nomen hoc pronuntiatum est a veteribus, ait Aristoteles, lib. i De cœlo, cap. 9. Hinc Epictetus, apud Arianum eadem, qua Valentinus vixit, ætate florentem, lib. ii, cap. 5, ante med., mortis necessitatem considerans, ait: Οὐ γὰρ εἰμι Αἰών, ἀλλ' ἄνθρωπος. Neque enim Deus sum, sed homo. Alludit scilicet ad etymologiam vocis αἰών. Αἰών enim, inquit Aristoteles loco cit., ἔστιν ἀπὸ τοῦ αἰεῖ εἶναι εἰληφώς τὴν ἐπωνυμίαν, a semper essendo appellationem sumpsit. Hoc sensu a Pseudo-Dionysio, lib. De div. nom., cap. 5, § 4, Deus dicitur, ἀρχὴ καὶ μέτρον αἰώνων, καὶ χρόνων ὄντοτης, καὶ αἰών τῶν ὄντων, Principium et mensura sæculorum, et temporum essentia, et ævum eorum quæ existunt. Et Clemens Alexand., in hymno quem Christo Servatori canit, ad calcem lib. iii Pædag., eum vocat, Αἰὼνα ἀπέρατον, Ævum infinitum. Sed nullus hac voce in eo sensu liberius et frequentius utitur Synesio in Hymnis. Qui, ut id obiter dicam, si in hoc non omnino vituperandus, vix excusandus quod Valentinianorum sermones incautius adhibeat, sensu quidem catholico et ab hæreticorum somniis procul dissito, at Musa justo solutiori et plus æquo πλατωνιζούσῃ. Durum certe catholicis auribus sonat, quod identidem Patrem

⁴⁸ Joan. i, 1. ⁴⁹ Ezech. xxviii, 17.

æternum *Βυθὸν πατῶν*, *Bythum paternum* vocat, A ut initio hymni secundi. Durius quod eodem hymno legitur :

Σὺ δ' ἄρρηκτ', σὺ δὲ θήλυς,
Σὺ δὲ φωνή, σὺ δὲ σιγή,
Φύσις φύσις γυνώσα.
Σὺ δ' ἀνάξ, αἰῶνος αἰών,
Τὸ μὲν, ἧ θέμις βοᾶσαι.
Μέγα, χεῖρε, κέντρον ὄντων,
Μορὰς ἀμβρότων ἀριμῶν,
Προσρουσίων ἀνάκτων.
Tu Pater, tu es Mater,
Tu mas, tu femina,
Tu vox, tu silentium,
Naturæ natura secunda.
Tu, o rex, sæculi sæculum,
Quantum id quidem fas est voce testari.
Longum, sulco, centrum rerum,
Unitas divinorum numerorum.
Sempiternorum regum.

Et hymno III, de eodem Patre :

Πατέρων πάντων
Πάτερ, ἀυτοπάτωρ,
Προπάτωρ, ἀπάτωρ
Υἱὲ σεαυτοῦ.
Patrum omnium
Pater, Pater tui ipsius,
Primus omnium Pater, sine Patre,
Fili tui ipsius.

Et postea :

Σπέρμα τὸ πάντων,
Ῥίζα καὶ ὀρπαξ,
Φύσις ἐν νοσποῖς,
Θήλυ καὶ ἄρρηκτ',
Μύστας δὲ νόος
Τὰ τε καὶ τὰ λέγει,
Βυθὸν ἄρρηκτον
Ἀμφιχορεύων.
Semen omnium,
Radix et summus ramus,
Natura in intellectualibus,
Femina et mas.
Mystica autem mens.
Hæc atque illa dicit,
Profunditatem ineffabilem
Circa ducens choreas.

Ut omitam alia plurima a quibus Musa severior temperare debuisset.

50. Illud etiam certum, e SS. Patribus non paucos existimasse Valentinum triginta deos invenisse. Sic Epiphanius, hæc. 31, § 2, ubi triginta Æones recensuisset, addit eos a Valentino deos nominatos, οὓς καὶ θεοὺς ὀνομάζει. Sic pariter Origenes hom. 1 in lib. Reg., cum Tertull. lib. D advers. Valent., cap. 8, Cyrillo Hieros. Catech. 6, et Paulino, in Vita S. Ambrosii. At vero Ambrosius ipse epist. 40 nov. edit., ad Theodosium imper. scripta, n. 16, de nomine consentit quidem, de numero dissentire videtur. *Licet*, inquit, *gentiles duodecim deos appellent, isti (Valentiniani) triginta et duos Æonas colunt, quos appellant deos.* Sic enim legendum esse, non *triginta Æones*, ut legerunt editores Romani, demonstrant novæ editionis auctores ex unanimi veterum cum mss. tum editi. consensu. Sed cum Irenæus, lib. II, cap. 12, n. 7, ex Valentinianorum principiis probet, non solum triginta emissiones secundum illos emissas esse, sed quatuor cum istis xxx, Horon videlicet,

Christum ac Spiritum sanctum, et Salvatoreni, quos et cum reliquis Æonibus annumerandos esse demonstrat; duos ex istis potuit Ambrosius aliis triginta accensere. At ut de Æonum numero, qui aliunde ex Irenæo, Tertulliano aliisque satis constat, dissentiat Ambrosius, de indito ipsis deorum nomine cum supra laudatis Patribus consentit.

51. At Valentiniani Æonibus suis deorum nomen tribuerint, non inde tamen efficaciter concludi posse putem, seu totidem aut naturas divinas, aut unius naturæ divinæ personas ab [XXXIII] ipsis habitos fuisse. Si enim hominibus justis ac piis, principibus ac magistratibus ascriptum in Scripturis quandoque Dei nomen; potuere Valentiniani B substantiis quibusdam, Deo quidem inferioribus, sed cæteris quibuscunque rebus creatis superioribus, eodem ferme sensu ascribere. Certe Synesius, hymno III jam citato, angelos plus semel eo sensu deos vocat. Sic enim Deum Patrem affatur .

Αἰωνοτόκε,
Αἰωνόβις.
Ἐπέκτειρα θεῶν.
Ἐπέκτειρα νόων...
Ἀρχηγὲ θεῶν,
Πνευματοεργέ,
Καὶ ψυχοτρόφε.
Sæculorum parens,
Sæculorum vita,
Superans deos,
Superans mentes.....
Originem præbens diis,
Spirituum opifex,
Et animarum alior.

C

Et postea :

Σὲ, πάτερ κόσμων,
Πάτερ αἰώνων,
Αὐτοεργέ θεῶν,
Εὐαγέας αἰώνων.
Σὲ μὲν οἱ νοσποὶ
Μέλπονσιν, ἀνάξ.
Σὲ δὲ κοσμογῶνι
Ὀρματολαμπεῖς,
Νόος ἀστέριοι
Ἵμνοῦσι, μάκαρ, etc.
Te, pater mundorum,
Pater sæculorum,
Opifex deorum,
Fas est laudare.
Te quidem intelligentiæ
Canunt, o rex,
Te mundi rectores,
Oculi fulgentes,
Mentes sideræ
Celebrant, o beate.

Quæ non nisi de angelis, quos non modo deos, sed et Æonas, sed sæcula vocat, intelligi possunt, ut totus contextus aperte declarat. Quin et Platonicis, quorum vestigiis insistebant Gnostici omnes, deorum triplex genus distinguebant, ut apud Proclum, Jamblichum, Damascium, aliosque legere est, alios nimirum supercælestes, alios cælestes, alios subcælestes; primos superiores, secundos medios, tertios inferiores : quos omnes tota essentia, totoque genere discrepare contendebant, κατ' οὐσίαν τε ὅλην, καὶ παντὶ τῷ γένει ἐξαλλατομένοις, inquit

Jamblichus, sect. 1, cap. 4, a superioribus quippe A pendeant medii, ab his infimi. Omnibus tamen Dei nomen tribuebant; quamvis mediis et infimis inesse veram Dei essentiam et naturam existimare non potuerint; cum insita omnium animis Dei notio omne subjectionis genus procul ablegat. Quin et deos invisibiles seu supercœlestes, quamvis cum vulgo loquentes efferrent numero plurali, revera unum Deum, unius naturæ, essentiæ et personæ esse censebant. Sallustius philosophus, lib. *De diis et mundo*, cap. 2, ait, deorum naturas neque a prima causa, neque a se invicem separari; quemadmodum neque a mente notiones, neque ab animo disciplinas. Αἱ τῶν Θεῶν οὐσίαι, οὐδὲ τῆς πρώτης αἰτίας, ἢ ἀλλήλων χωρίζονται, ὥσπερ οὐδὲ νοῦ αἱ νοήσεις, οὐδὲ ψυχῆς αἱ ἐπιστῆμαι. Omnesque philosophi, si Damascio fides, τοὺς θεοὺς πολλοὺς, τοῦ ἐνὸς Θεοῦ ὑπερουσίον ἐλλέμψεις εἶναι λέγουσιν, οὐκ αὐτοτελεῖς ὑποστάσεις, *Deos illos plures unius Dei supersubstantialis fulgores esse dicebant, non absolutas ac per se subsistentes essentias*. Quæ cum Jamblichi sententia apprimè consentiunt, qui deos invisibiles ipsasmet ideas esse putat, quas omnes unius esse essentiæ, unumque inter se esse vult: quia una communis unitas dilatur in omnes, et per communem unitatem, videlicet per primam mentem, cunctæ existunt; ad quam, ut ad unum objectum, principium et finem, omnes simul, absque ulla temporis differentia, in eodem momento referuntur. Neque omnibus ipsis simul, quia singulæ res diversas respiciant, unitatem competere negandum est. Nam earum essentialis unitas rerum multitudinem antecedit; neque possunt res natura posteriores, unitatem ideis, natura prioribus, auferre. Et hinc cum Aristoteles, ut invidiam Platoni faceret, hujus sententiam sic exposuisset, quasi ideas a mente divina separatas existere affirmasset; calumniam propulantes Platonis discipuli, uno ore negarunt usquam dixisse Platonem, quod fingit Aristoteles, ideas separatas existere a mente divina, sed tantum separatas esse a substantia, quæ eis inferior esset. Proclus primo in *Parmenidem* Commentario, ad ductis variis ex Orpheo et Oraculis testimoniis pro ideis, concludit longam disputationem contra Aristotelicos, his verbis: Σμικρὰ φροντιστέον τῶν σοφιστικῶν λόγων αὐτῶν ὑφ' αὐτῶν ἐληλεγμένων, οὐδὲν ἐπιστημονικόν, οὐδ' ὕγιες λεγόντων. Σαφῶς γὰρ οἱ θεοὶ εἰρήχασιν, ὡς ἐννοιοι τοῦ Πατρὸς εἶσι, μένουσι γὰρ ἐν ταῖς νοήσεσι τοῦ Πατρὸς, καὶ οὕτως προέρχονται ἀπὸ τοῦ Πατρὸς πρὸς τὴν τοῦ κόσμου δημιουργίαν. *Parum attendendum ad eorum sermones, quos meras esse cavillationes ex ipsismet ostenditur, nec quidquam doctum, aut sanum præ se ferentes*. Aperte enim dixerunt dii, *Patris notiones esse: manent quippe in Patris cogitationibus, et sic prodeunt a Patre in mundi opificium*. Has tamen seu notiones seu ideas deorum nomine nuncupabant; certissimo argumento, ex indito pluribus Dei nomine, concludi non

posse plures aut substantias aut personas divinas esse. 52. Sed quod majus est, et causæ jugulum potere videtur, tantum abest ut Valentinus Dei unitatem negaret; quin potius, Irenæo teste, aperte profiteatur. *Omnes enim*, inquit lib. 1, cap. 22, n. 4, *ferè quotquot sunt hæreses Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam immutant*. Non ait, *multiplicant*, sed *immutant*; quatenus a Dei idea rationem omnipotentis, et rerum omnium opificis separabant, alium a supremo omnium Patre mundi conditorem constituentes, quem et ipsum Dei nomine vocabant; quamvis factum, et ignorantiam obnoxium esse dicerent, nec proinde vere Deum, nisi mens eos omnino destituisset, esse crederent. Et hoc ipsum explicat Irenæus lib. iv, cap. 33, n. 3: *Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino omnes, quia lingua quidem confitentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem qui fecerit omnia, defectiois sive labis fructum esse dicunt*. Aperte igitur professus est Valentinus unum esse Deum. Et certe abhorret a verosimili, aut priores Gnosticos, quorum plerique e Judæorum propagine legem Mosaicam, Judaicosque ritus cum Christiana professione conjungebant, quibus nec venerandum SS. Trinitatis mysterium, quod Dei unitatem violare hominibus terrena duntaxat sapientibus videretur, persuaderi non potuerat; aut Valentinum, eosque omnes, qui spreta gentilium superstitione Christianam religionem amplexi fuerant, omnes aliquam saltem Evangelio fidem habere se confessos, profanum exsecrandumque Christianis omnibus polytheismum ab interitu excitare, aut imensum personarum divinarum numerum profiteri voluisse. Id scilicet exhorruissent Christiani omnes, veteratoribusque vanæ famæ et asseclarum cupidis male cessisset. Nec tantum nefas inultum abire sive Irenæus, qui hominum flagitia omnia et errorum portenta detegenda, et pro merito castiganda sibi suscepit. Is vero, licet sæpe sæpius arguat quod mundi conditorem a supremo Patre dividerent, unumque et eundem esse rerum opificem ac supremum Patrem demonstret; licet de Deo indigne sensit, hominumque affectus, imperfectiones et vitia in eum male transtulisse [XXXIV] probet; nunquam tamen ut πολυθέους, aut divinarum personarum numerum supra modum augentes traducit, argumentave conquirat quibus Patres Dei unitatem persuadere solebant; a quibus nihilominus, ut ab imis radicibus malum statim convelleret, disputationis initia ducere debuisset. Quod cum non præstiterit vir cæteroquin accuratissimus, et cui probe nota erant Gnosticorum omnium dogmata; eos non sensisse suos Æones totidem veros deos, aut personas divinas fuisse, pro certo affirmare possumus, quamvis deos nominare solerent. Sed quæ genuina fuerit hæreticorum illorum de Æonibus suis mens, quidve tot Æonum ac conjugationum nomine intellexerint, ex tutioribus tum Irenæi, tum veterum

aliorum principiis, quantum in re obscurissima fas A
est, investigandum.

53. Sic a Valentinianis *Æones* dividi, ut alii sint masculi, alii feminæ, masculique cum feminis conjugentur, jam diximus. Porro feminas *Æones* meras esse masculorum affectiones, virtutes et proprietates, non substantias aut personas ab iis diversas aut distinctas, certum videtur. Et quidem ita sensisse Ptolemæi discipulos extra dubium est. Duas enim quas Bytho assignabant conjuges, vocabant ipsi, Irenæo teste, lib. 1, cap. 12, n. 1, Bythi *διαθέσεις καὶ δυνάμεις*, affectiones et virtutes. Nec secus sensisse cæteros Valentinianos ex eodem Irenæo manifeste colligitur. Is quippe lib. II, cap. 12, ubi probandum sibi sumit, triacontadem hæreticorum et deficere et redundare : deficere ex eo B
probat quod Ennoëa cum Bytho indivulse conjuncta sit, nec proinde ab eo diversa aut re distincta. *Impossibile est enim*, inquit, *Ennoëam alicujus, aut Silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figuratorem, id est formam et naturam.* Sed quia, quod probe callebat, ea non erat Valentinianorum sententia, Ennoëam a Bytho separatim intelligi, nec dicebant esse emissam illam extra, sed potius adunatam esse Propatori ; hac eorum allata responsione statim infert, Ennoëam cum reliquis *Æonibus*, his qui non sunt adunati, annumerandam non esse, utpote quæ a Bytho sit indistincta. Tuin, necessitatem esse omnem ab unita conjugatione, et inseparabili, et unum existente, C
indiscretam, et unitam eam quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non sit dissimilis ab eo qui emisit. Ac proinde, unum et idem fieri, quemadmodum Bythum et Sigen, sic et Nun et Alethian, semper adherentes iavicem : et quod non possit alterum sine ultero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine duritia ; unita sunt enim invicem hæc, et alterum ab altero separari non potest, sed semper coexistere ei. Quod et ipsum de Logo et Zoe, Homine et Ecclesia, et reliquis *Æonum* conjugationibus similiter concludit. Clara sunt hæc atque perspicua. Sed ne videretur hæc gratis et a seipso supposuisse sanctissimus martyr, ipsummet Valentinianorum principium refert, ut subinde alteram hypotheseos eorum partem funditus evertat, scilicet Sophiam sine permissione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse. Feminam enim *Æonem*, ait, pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus. Et cum hæc ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudenter audent docere, juniorem duodecadis *Æonem*, quem et Sophiam appellant, sine permissione conjugis, quem Theletum vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant ; in tantum dementiae progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias cen-

seant. Hæc ergo Valentinianorum sententia erat, hæcque dicebantur ab ipsis, feminam *Æonem* cum masculo individue copulari, quia erat velut affectio ejus. Quod adeo certum, ut inde invicte confluat Irenæus secum ipsis pugnare, manifestissime duas contrarias de eodem sententias censentes ; hinc scilicet Sophiam sine permissione conjugis Theleti passam esse passionem, et separatim sine eo feminam generasse : illinc vero Sophiam cum conjugem tam arcte conjunctam, ut esset affectio ejus. Quod quidem argumentum futile esset, si secus sensissent hæretici, et feminas *Æones* a maribus re distinctississent. Et hinc jam apparet, cur lib. 1, cap. 1, unumquemque *Æonem* masculo-feminam esse dicerent, et primigenam ogdoada quatuor nominibus duntaxat nuncuparent, omissis feminarum appellationibus. Cum enim hæ masculorum affectiones essent, proprietates ac virtutes activæ, non mirum si in numerum, qui ex distinctis unitatibus coalescit, proprie non venirent, et unusquisque *Æon* masculo-femina diceretur, qui virtute activa gaudebat, quæ ei instar feminæ esset. Cum itaque jam constet *Æones* feminas a maribus indistinctas esse, *Æones*, si proprie et ex rei veritate loqui velimus, esse non possunt plus quam quindecim, aut si iis adjungere libeat Horon, Christum et Spiritum sanctum, ac Salvatorem, plus quam decem et novem, in quorum duntaxat investiganda natura totus vertitur difficultatis cardo.

54. Eandem non fuisse Valentinianorum omnium de *Æonibus* sententiam, ex Irenæo, Tertulliano, Theodoro et aliis exploratum est. In tantum enim Tertulliani ⁷⁷ ætate abscesserant a magistro discipuli, ut nusquam jam Valentinus, solusque ad hodiernum Antiochiæ Azionicus memoriam Valentini integra custodia regularum ejus consolaretur. Imo nec nugivendis istis omnibus satis perspectum fuisse quid sibi vellent, quove tenderent, nec involutæ rei ideam definiendo usquam explicare potuisse, testatur Irenæus lib. II, cap. 16, n. 9. Nahr proposita sibi quæstione, quam nunc versamus, allatisque variis explicandarum emissionum modis, concludit : *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere ; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis ; hoc autem solum dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Et cap. 14, n. 8 : Hi paulatim assuetis his suadentes (sic lego) per pithanologiam assumere prædictam emissionem (sex priorum *Æonum*), inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species, ex Logo*

⁷⁷ Lib. adv. Valent., c. 4.

quidem et Zoe decem dicentes *Æones* emissos, de *Anthropo* autem et *Ecclēsia* duodecim; et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem, nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit, credi volunt, ex *Logo* et *Zoe* *Æonis* existentibus emissum esse *Bythium* et *Mixin*, etc. Quibus verbis [XXXV] significat Valentinianos quidem affirmasse *Æones* ab *Æonibus* emitti; sed ubi ad emissionum explicationem, et ad definiendam *Æonum* naturam ventum erat, hæsisse prorsus, nec satis perspicuam vel suis vel aliorum animis earum rerum ideam informare potuisse. Si *Colorbasum* audiamus, primæ saltem ogdoadis *Æones* nihil aliud sunt quam plura variis unius et ejusdem rei affectionibus, actibus et perfectionibus indita nomina; non secus ac theologi catholici vulgo dicunt justitiam, bonitatem, sapientiam, etc., a Deo non re, sed cogitatione sola distinguui, esseque unum et eundem Deum, qui pro diversa ratione modo justus, modo bonus, sapiens, etc., vocetur a nobis. Quando (inquit apud Irenæum lib. 1, cap. 12, n. 3) cogitavit aliquid emittere Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc *Alethia* vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc *Anthropos* dictum est. Quos autem præcogitaverat, posteaquam emisit, hoc *Ecclēsia* vocata est. Locutus est *Anthropos* *Logon*; hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem *Logon* *Zoe*, et sic prima octonatio completa est. Idem ergo supremus Pater est, qui diversa Patris, *Alethiæ*, *Anthropi*, etc., pro diversis *ἐπερεια*; et officiis sortitur nomina; nec proinde censebat *Colorbasus* *Æones* primæ saltem ogdoadis substantias esse aut personas a Patre distinctas. Nec aliter sensisse Epiphane puto, qui, ut superius vidimus, non modo Henoteta et Monoteta, id est *Bythum* et *Sigen*, unum esse volebat, sed et emisisse, non emittentes, Monada et Hen: id est, totum priorum saltem emissionum mysterium meram emittentis *ἐνέργειαν* esse, non motum generationis proprie dictum; cujus terminus fuerit quidpiam ab emittente, non re, sed nomine tenus distinctum.

55. Tertullianus ⁴⁰ id discriminis inter *Ptolemæum* et *Valentinum* constituit, quod hic *Æones* non alias a divinitate distinxiasset, quam ut notiones, affectiones et motus a re; ille vero *Æones* in personales substantias a Deo separatas transformasset. Eam (viam), inquit, postmodum *Ptolemæus* intravit, nominibus et numeris *Æonum* distinctis in personates substantias, sed extra Deum determinatas: quas *Valentinus* in ipsa summa divinitatis, ut sensus et affectus et motus incluserat. At quam parum sibi constiterit Tertullianus ostendit quod lib. adv. Prax., cap. 8, scribit: *Valentinus* probolas suas discernit et separat ab auctore, et ita longe ab eo ponit, ut *Æon* patrem nesciat. Et lib. 1 contra *Marcion*. cap. 5, adversarium urgens, cur duos dun-

A taxat, non plures deos admitteret, addit: *Honestior et liberalior Valentinus*, qui simul ausus est duos concipere, *Bythum* et *Sigen*, cum usque ad triginta *Æonum* fetus, tanquam *Æoniæ* *scrophæ*, examen divinitatis effudit. Ubi non modo triginta *Æones* deos appellat, sed æque ab invicem et substantia et persona distinctos asserere videtur atque duos *Marcionis* deos; alias nullam inter utrosque comparisonem instituere potuisset. Vix igitur quidquam certi hac in re in Tertulliani fide statuere possumus. Irenæus vero, cui potior habenda fides, utpote a quo cæteri hauserunt, lib. 1, cap. 1 et seqq., *Ptolemæi*, et cap. 11 *Valentini* sententiam describens, in eo duntaxat alterum ab altero discrepare docet quod hic *δπου* duos, alterum inter *Bythum* et *Æones*, alterum inter *Pleroma* et *Enthymesin*; ille vero unum solum fingeret. Cætera, quod ad *Pleromatis* naturam et ordinem attinet, concordēs exhibet, nec discriminis a Tertulliano memorati usquam meminit. Plura quidem utriusque hypothesi addidisse discipulos, plura detraxisse non me latet; sed *Epiphane* et *Colorbaso*, de quibus superius egimus, exceptis, alios de *Æonum* natura secus ac illos sensisse, nullibi legimus: ac proinde in ea re omnes fere omnium sententias convenire, pro certo statuere possumus. Quid vero de iis senserint, jam aperio.

56. Non eandem fuisse, in Valentinianorum hypothesi, *Æonum* omnium conditionem, ex iis quæ Irenæus primis libri 1 capitibus et alibi passim refert, liquido constare videtur. Immensum enim a cæteris *Æonibus* discrepasse Nun seu Monogenem, certissimum est. Huic soli cognitus supremus Pater; reliquis vero omnibus invisibilis et incomprehensibilis erat. Solus Nus, secundum eos, delectabatur videns Patrem, et magnitudinem ejus immensam considerans exultabat, etc. Reliqui *Æones* omnes tacite quodammodo desiderabant prolatorem seminis sui videre, et eam quæ sine initio est radicem contemplari. Uno verbo Nus *δμοιός τε καὶ ἴσος τῷ προβάλλοντι*, similis et æqualis ei qui emiserat, et solus capiens magnitudinem Patris, perfectissimæque agnitionis luce collustratus; cæteri tam procul a Patre distantes, ut iis prorsus incomprehensibilis esset, et non esset neque videre, neque audire eum nisi per solum Monogenem; ignorantia proinde tenebris suapte natura obvoluti. Longe igitur alterius sublimioris ac perfectioris naturæ Nus, quam cæteri *Æones*. Et quævis omnes in *Æonum* nomine convenirent, natura dissimiles fuisse liquet. Porro de utrisque, quantum ex Irenæo conflare licet, sic statuendum videtur.

57. Monogenis quidem naturam divinam fuisse, extra dubium est. Qui enim similis et æqualis supremo Patri statuitur, perfectæque capiens magnitudinem ejus, natura inferior esse non potest. Et quidquid de Deo Patre senserint hæretici, nisi pe-

⁴⁰ Lib. adv. Valent., cap. 4.

nitus insanierint, huic Nun seu Mentem ejus æquaverint necesse est. An vero, quod catholica fides de Dei Filio docet, Nun existimaverint personam subsistentem, a Patre distinctam, ejusdem tamen cum ipso substantiæ, ipsique consubstantialem? Plura sunt quæ contrarium suadere, meranique Patris affectionem, ἐνέργειαν aut proprietatem ἀνυπόστατον, non subsistentem esse probare videantur.

1° Quod huic nullam actionem aut proprietatem tribuant, quæ personam a Patre distinctam arguat. Logo quidem, Sophiæ, Horo, Christo et Spiritui sancto, ac Salvatori, suas cuilibet actiones et affectiones ascribunt, quæ personale quidpiam innuant; at Monogeni nullam, quæ meræ proprietati seu affectioni non subsistenti convenire non possit.

2° Valentinianos a prioribus Gnosticis accepisse primam ogdoada superius ostendimus. At Simon Magus, et Menander, Gnosticorum principes et coryphæi, eorumque discipuli Saturninus et Basilides, Judæi cum fuerint, vel Judæorum anticipatis adversus sacrum Trinitatis mysterium opinionibus imbuti, nusquam vere Christiani, ii nunquam fuerunt qui plures in una Deitate personas confiterentur: rati videlicet, cum Judæorum vulgo, personarum divinarum numero polytheismum induci. Quid de Trinitate sentiret [XXXVI] Simon, satis exploratum ex iis quæ de eo refert Irenæus lib. 1, cap. 22. Aiebat nempe impiissimus ille, *esse se sublimissimam Virtutem, quæ in Samaria quasi Pater descenderit, inter Judæos quasi Filius apparuerit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit.* Quæ demonstrant, Simonem non aliud de Trinitate sensisse, quam quod postea senserunt Noetus et Sabellius, unicam videlicet in Deo esse personam, quæ pro diversis officiis diversa sortiretur nomina. Ut ergo censuerit Nun seu Unigenitum Patri similem esse et æqualem natura; certe nec censuit, nec censere potuit persona distinctum esse. Etsi postea dixerit Basilides, Simonis discipulus, apud Irenæum lib. 1, cap. 24, n. 4, *innatum et innominatum Patrem misisse primogenitum Nun suum, quem Virtutem incorporalem et Nun innati Patris vocat, ad salutem gentium; qui apparuerit in terra homo, et virtutes perfecit, quique e crucifigere volentium manibus elapsus, ascenderit ad eum qui miserat eum, deridens eos, cum teneri non posset: eodem prorsus sensu dixit quo postea Sabellius asseruit emissum esse Filium tanquam radium divinitatis, qui omnia illa perfecit, quæ ad Evangelii procuracionem et humani generis redemptionem attinent: quo munere defunctus, rursus ad cælum assumptus est; quemadmodum radius emissus a sole, iterum recurrit ad solem: ac proinde in Jesum meram divinitatis efficientiam, ac veluti radiationem quamdam, nec solidam, nec substantivam, manasse. Eadem itaque fuit et Valentinianorum sententia, qui de prima ogdoade cum Simone consentiebant: nec ulla sive apud Irenæum, sive apud Tertullianum, sive apud Epiphani-*

um, sive apud alios præbent argumenta se de Trinitate personarum catholice sensisse. Et espropter Athanæsius in lib. *De salutari Christi adrentu*, Valentinum Patripassianorum erroris reum facit: non quod Patrem vere passum fuisse affirmavit unquam, aut affirmare potuerit, qui nullam divinitatis cum humana Christi natura substantialem unionem agnovit; sed quod si Filium Dei aliquatenus passum esse dixerit, hinc et Patrem, qui eadem cum eo persona erat, passum esse sequi videretur.

3° Irenæus, lib. II, cap. 13, ut primum ordinem emissionis, quem fingebant hæretici, nulla ratione defendi posse probet, ut quid certissimum, et de quo ambigebat nullus, supponit, *Nun esso ipsum quod est principale et summum, et velut principium et fons universi sensus; principalemque et primum ejus quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continere, a qua sensus generatur; ut inde inferat nonnisi absurde omnino dici, Nun emitti. Id enim compositum et corporalem Deum facere est: ut sit separatim quidem qui emittit Deus; separatim autem qui emissus est, sensus.* Sed quis probe sciebat, respondere hæreticos, *Nun non emissum extra Patrem, sed in ipso Patre; statim infer: primo quidem superfluum esse etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde hoc emisso, et is qui est ab eo Logos, erit intra Patrem,* etc. Quæ quidem Irenæi argumentatio manifeste probat, duo hæc ab hæreticis negata non fuisse, *Nun principalem et primum ejus, quæ est intus invisibilis affectionis locum continere; et Nun non emissum esse extra Patrem, sed in ipso Patre;* ac proinde Nun, ex eorum hypothesi, meram Patris affectionem esse ἀνυπόστατον, non subsistentem. Nam utrumque si negassent hæretici, si Nun a Patre persona distinctissent, vanum esset et futile prorsus Irenæi argumentum; totum enim quantum est, hoc principio nititur: *Nus mera Patris affectio est, Nus intra Patrem emittitur,* id est sic a Patre emittitur, ut a Patre non distinguatur, ne compositus dicatur Pater: *Ergo vane emissus dicitur. Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio.* Quod igitur intra Patrem manet, nec ab eo distinguitur, frustra emissum dicitur. Negato proinde principio, totum quod hoc innititur ædificium ruat necesse est. Et certe si eadem fuisset hæreticis de Monogene suo sententia, quæ catholicis est de unigenito Dei Filio; si illum a Patre sic emitti docuissent, ut persona tantum, non substantia ab eo distingueretur, eam refellere nusquam in animum sibi induxisset Irenæus, catholicæ fidei propugnator acerrimus. Nec enim, puto, displicuisset quod πρὸ βολῆς seu emissionis nomine, de æterna Filii Dei generatione loquentes, usi fuissent: hoc quippe veteribus catholicis ingratum non fuisse, liquet ex Tertulliano, lib. *adv. Prax.* cap. 8, imo ex ipso Irenæo, lib. II, cap. 28, n. 6. Minus adhuc dis-

plicere potuit, quod non eandem Unigeniti et Patris personam esse voluerint: hæc enim catholica fides est. Id igitur solum offensionem apud Irenæum habere potuit, quod Nun seu Unigenitum a Patre nec natura nec persona distinguentes, emissum tamen vellent: quod revera absurdum est. Et hinc ex hæreticorum hypothese tria hæc absurda necessario consequi demonstrat toto cap. 13. Primo, quod nominibus abusi, emissum id dicerent, quod ne quidem in hominibus ipsis, licet compositis, emitti potest. 2° Quod Nun ab Ennoia Patris emissum dicentes, et a Nu Logon; *hominum ipsorum affectiones, et passiones, et intentiones mentis*, dum cogitat ac secum ipsa loquitur, *describerent et applicarent omnium Patri. In hominibus siquidem compositis natura, et ex corpore et anima subsistentibus, capit dici, a Nu sensum generari, et Ennoian, et Enthymesin: quæ quidem omnia, cum in cognitionem conterminentur, et in verbum mentis coemittantur, a Nu secundum appellationem duntaxat, perseverantiam, augmentum et successionem, non secundum rem differunt: hæc enim omnia pendent a Nu, qui ea gubernat, et a semetipso per ea quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittit verbum.* Ast Deo, qui totus simplex est, totus sibi similis et æqualis, totus sensus, totus spiritus, totus cogitatio et ratio, nihil simile affingi potest, nisi compositus ac mutationi obnoxius dicatur. 3° Denique, Deum a Deo separari, et in eo aliud et aliud supponi. Cum enim Nus in ipsis hominibus sit quid primum et principale, a quo cætera omnia pendent et emittuntur; emitti non potest, nisi aliud quiddam et antèrius et superius supponatur, a quo emittatur; quod quidem sine manifesta contradictione, ne quidem in hominibus ipsis statui potest. Quisquis ergo Dei, cuius natura est, ut sit totus Nus seu Mens, Nun emitti fingit, quiddam Dei mente, ac proinde Deo ipso prius et superius, a quo emittatur, supponit; ac consequenter Deum a Deo separat, et quasi *aliud ab alio emitti* blasphemat.

58. De reliquis Æonibus, Logo, Anthrope, Bythio et cæteris, non idem ferri posse iudicium [XXXVII] putem. Omnes ejusdem conditionis existisse, omnibus ignotum et invisibilem fuisse supremum Patrem, omnes cupidinem videndi Patris incessisse, omnes ignorantie labe maculatos, omnes, novissimum præsertim, variis perturbationum æstibus obnoxios, passim testatur Irenæus. Certe Logon ipsum a communi cæterorum vitio immunem non fuisse, et Patrem, perinde atque alios, ignorasse, ut quid certum ex hæreticorum sententia supponit S. doctor, lib. II, cap. 13 et 16, ut hinc blasphemias eorum retundat. Omnes proinde natura inferiores fuisse Patri, et ab eo plusquam hypostasi aut ratione distinctos, quilibet consteatur necesse est. Quemlibet enim sibi Deum finxerit Valentinus, quamlibet rudem, et, ut ita dicam, concretam ejus intelligentiam animo conceperit, non tamen adeo plumbeum existisse, et tam enormiter desipuisse

A credam, ut quos Æones, personas aut perfectiones divinas esse voluisset, ignorantie et perturbationibus obnoxios dixisset. Naturalis siquidem atque insita in omnium animis Dei notio unicuique suggerit, id omne quod aut persona aut perfectio divina est, infinitum cum sit, divinum ac Deus ipse, omnem ignorantie, perturbationis, aut imperfectionis umbram procul a se ablegare. Et tamen Logon aliosque ex eo prognatos Æones veras personas esse, non simplices duntaxat affectiones aut proprietates, contendebat Valentiniani. Id invictè, ni fallor, concluditur ex actionibus et passionibus, quas eis ascribebant, cupidine videndi Patris, exquisitione Patris, ignorantia et perturbationibus; quæ nonnisi personis convenire et de iis dici possunt. Eodemque modo judicandum videtur de Logo, Anthrope, etc., atque de Horo, Christo et Spiritu sancto, ac Salvatore. Hos autem Virtutes esse per se subsistentes, verasque personas, manifestè sequitur ex actionibus quas iis ascribunt hæretici, prioribus libri primi capitibus. Christum a matre adhuc sub umbra degente genitum fuisse, et quidem eadem umbra obscuratum, volebat Valentinus; statim vero in Pleroma eum recurrisse, sic tamen ut Jesum postea procreasse assereret. Quæ ostendunt et quam cæteris Æonibus ignobilior esset Christus, ex hæresiarchæ istius sententia, et quam ab eis distinctus. Quidni pariter ex similibus actionibus et affectionibus idem de Logo et aliis inferre liceat? Deinde Irenæus, lib. II, cap. 13, n. 6, ut probet frustra ab hæreticis Nun intra Patrem emissum dici, tanquam absurdum quid in eorum hypothese infert, hoc semel posito, *et eum qui est ab eo Logos, fore intra Patrem, similiter autem et reliquas Logi emissiones.* Quod quidem argumenti genus, ut valeat, manifestè supponit, Valentinianorum principiis repugnare, Logon cæterosque ab eo emissos Æones esse intra Patrem. Et revera cap. præcedenti n. 5 asserit endiatheton, id est intus mente conceptum non esse eorum Logon, sed externum, et a Patre adeo distinctum, ut propriam haberet substantiam a substantia Patris diversam. Nempe postquam ostendisset, Sophiam separatim a conjuge Theleto nihil quidquam pati aut generare potuisse, et in uno et eodem Pleromate stare simul non posse Sigen et Logon, *Silentium et Verbum*, præoccupans adversariorum responsiones, subdit, num. 6: *Si enim unitas conjugationes dixerint, id est si Æones feminas a masculis non aliter distinxerint, quam virtutes, proprietates, et affectiones a re cuius sunt, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, Sophia sine conjuge labem generavit? Si autem, pergit ille, sicut in emissionem unumquemque ex Æonibus propriam substantiam habere dicent; quemadmodum in eodem ostendi potest Sige et Logos? Tam certum igitur erat apud hæreticos, Logon, et unumquemque ex masculis Æonibus ab eo emissis, propriam habere substantiam, ut creatur Irenæus ne hinc respondendi ansam ar-*

riplant, et feminas propriam habere substantiam; A quod tamen eorum opinioni contrarium erat. Logon itaque et alios ex eo natos Æones sic extra Patrem emissos fatebantur, ut unicuique eorum propriam substantiam a substantia Patris distinctam tribuerent. Præterea Irenæus, eodem cap. 13, n. 9, perstringens hæreticorum de Logi et Zoes emissionem somnia, ait: *Et non secundum descensionem ea (sic lego, non et) quæ sunt talia acceperunt emissiones; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione enim Dei coobaudientur sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia.* 99 Principium hoc catholicis omnibus certissimum opponit hæreticis; aliud igitur hi sentiebant. Opinabantur proinde Logon, Veritatem, Vitam, Sapientiam, etc., non earum virtutum, quæ semper sunt cum Deo, appellationes esse, nec appellatione Dei coobaudiri; sed a Deo re et natura distingui, ita ut Deus sine iis nedum intelligi possit, sed et reapse aliquando exstiterit, ut quem fingerent infinitis sæculorum intervallis antiquiorem Æonibus.

59. Nec a verosimili abhorrens cuiquam videri debet, quod Verbum et Sapientiam a Mente Patris et ab ipso Patre separarint Valentiniani. Tam enim indivulse cohæret Ἐνθύμησις cum ἐνθυμοῦντι, quam λόγος cum cogitante. Et tamen Ἐνθύμησιν Sophiæ sic ab ea separabant, ut utrique diversam prorsus substantiam tribuerent. Quidni similiter Logon et Sophiam a Nu et a Patre divellere potuerint? Absurdissima hæc si quis dicat, lubens fatebor; imo adeo absurda dicam, ut nullus unquam, nisi emotæ mentis homo hæc in animum inducere possit. Verum non quid cum recta ratione consentiat pugnet, sed quæ fuerint Valentinianorum dogmata, hic inquirimus. At, inquis, Irenæus lib. II, cap. 16, n. 6, expendens, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones, id est Logos, Anthropos, et cæteri, varios explicandarum emissionum modos proponit. Utrum, inquit, uniti ei qui emisit, quemadmodum a sole radii; an efficaciter et partiliter, id est an a principio emittente soluti et sejuncti, ut sit unusquisque eorum separatim, et suam figuram habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germinationem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ existerent his qui se emiserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissa sunt; an compositi et differentes, dissimiles membris suis? Quibus diversas hæreticorum sen-

tentias referre ac complecti [XXXVIII] videtur; ac proinde innuere quorundam opinionem fuisse, unitos emitti Æones ei qui emittit, quemadmodum soli radios; quorundam vero, ejusdem substantiæ existere his qui se emiserunt; aliorum denique, simplices et uniformes esse, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina. Sed præterquam quod non negaverim paucos quosdam ex ipsis, ut Colorbasæos, existimare potuisse, sic emitti Æones unitos emittenti, ut soli radios; ex iis tamen quas refert et confutat Irenæus, diversis explicandarum emissionum rationibus concludi posse non crediderim, his omnibus usos fuisse Valentinianos. Nempe id agit vir sanctus, quod in confutandis obscurioribus sententiis fieri vulgo solet; ut invictè refellantur, omniaque adversariis effugia præcludantur, omnes quas adhibere possent explicandi rationes, responsionesque referuntur; non quod revera omnes adhibeant; sed ut, etiamsi adhiberent, eorum sententia a sana ratione abhorre demonstraretur. Hoc vero Irenæi consilium fuisse non dubitabit, quisquis attenderit ad ea quæ subjicit n. 9: *Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quamdam proprietatem emissam reddentes aliquando, cogniti sunt a nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis.* Non ait eas esse emissiones quas probant, sed eas esse emissiones omnes posibles, quas dicere possunt, et præter eas non intelligere se alteram eos posse dicere; nec alium quempiam emittendi modum audivisse se unquam ab ipsis. Sed tantum abest eas omnes emissiones sibi asciscerent Valentiniani, ut vix ulla certa hypothesi stare possent, et quæstionibus sibi ea de re propositis facere satis. Id perspicue tradit Irenæus verbis sequentibus: *Hoc autem dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capitale quid in spiritalibus fieri.* Et eapropter ad solvendas propositas sibi difficultates, explicandamve sententiam parum adeo comparati erant, ut auctore nostro teste, lib. III, cap. 15, n. 2: *Si aliquis ex his qui audiebant eos, quæreret solutiones, vel contradiceret eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicerent ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est, Psychicorum.* Quod homines ostendit temere quidquid in buccam veniret proloquentes, id vero nec explicare, nec certis rationibus munire valentes.

60. Quantum vero ex verbis eorum, et ex recepta apud omnes hypothesi conjicere licet (nam ex iis solis, velimus, nolimus, ferenda sententia), Logon cæterosque posteriores Æones fuisse substantias

99 Lib. I, cap. 1.

quasdam per se subsistentes, sed supremo Deo longe inferiores, concludere possumus. Angelici porro ordinis non immerito quis dixerit: hancque hæreticorum istorum mentem esse haud difficile probaverit. Primo enim Marcosii, qui nihil fere a cæteris Valentinianis dissidebant, nisi quod, ut pretium nugis adderent, ad symbolicam litterarum et elementorum farraginem, Pythagorico more, omnia revocabant, tradita sub his ænigmatis Æonum genesi concludunt: *Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μὲρφοῦντας τὸν ἀνοῦσιον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα καὶ εἶναι τούτους μορφάς, ἃς ὁ Κύριος ἀγγέλους εἴρηκε, τὰς δὲ διηγεκῶς βλέπουσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς* Sonos autem eos esse, qui formant (exprimunt) insubstantivum et ingenitum Æona, et esse has formas quas Dominus angelos dixit, quæ sine intermissione vident faciem Patris. Nihil clarius: soni, id est Æones, angeli sunt de quibus Christus (Matth. xviii, 10) dixit: *Angeli eorum in cælis semper vident faciem Patris mei qui in cælis est*. Hæc vero non de omnibus Æonibus, sed de posterioribus duntaxat intelligi, patet ex latissimo, quod inter primam tetradem et reliquos Æones interesse volebant, discrimine. Illius siquidem nomina sancta sanctorum intelligi, quæ non possunt enarrari, intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt, esse dicebant lib. 1, cap. 15, n. 1. Quæ demonstrant quanto intervallo prima tetras superaret secundam, ac decada et dodecada; hasque proinde solas angelici ordinis esse posse. 2º Valentinianos a Simone Mago, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum principibus, prima doctrinæ suæ principia et rudimenta, et, ut ait Irenæus 70, initia emissionum accepisse, jam non semel diximus. At illos primis et summis Æonibus immediate subiecisse Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates, etc., diserte docent Irenæus, Epiphanius 71, Theodoretus 72 et alii. Angelos enim ab Ennoea Patris (procul dubio interposito Nu seu Monogene, quem ab eo re non distinguébant) emissos esse volebant Simon et Menander. Nec alia fuit Saturnini sententia, qui, referente Irenæo, similiter ut Menander, unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates, haud dubie quin per Ennoeam et Nun. Constat tamen, et a nobis superius probatum est, veteres illos Gnosticos, perinde atque Valentinianos, e Nu eduxisse vel Anthropon, vel Logon; e prima tetrade secundam. Dum igitur ab Ennoea et Nu immediate emissos asserunt Angelos, dilucide satis, ni fallor, mentem exponunt, significantque quid posteriorum Æonum nomine intelligerent, Angelos videlicet, Archangelos, Potestates, etc. Solus Basilides, ut alius aliquid et rectius illius iavrenisse videtur, in immensum extendit gentilitiam doctrinæ suæ, vel, ut loquitur Epiphanius, a Saturnino et Simone Mago erroris argumenta mutuatus est, quæ alia ratione tractare et majore cum

A pompa enarrare instituit. Nam Angelos paulo longius a Nu et Ennoea removit, interpositis nimirum Logo, Phronesi, Sophia, et Dynami: quos quidem Æones non re, sed virtute duntaxat et ratione ab innato Patre distinxisse videtur. Sed in hoc cum magistris consensit, quod primis illis ac summis Æonibus Angelos immediate subjeceret. A Dynami siquidem et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocabat, genitos esse asseruit. Hoc ergo solum inter Valentinianos et Gnosticos interfuisse videtur, quod hi primi ordinis Angelos e supremis Æonibus perturbate, nulloque certo ordine ac numero educerent; illi vero ordinatim componerent, ac sub certis quibusdam conjugationibus, in decada et dodecada, quasi in agmina divisos collocarent.

B 61. Dixi primi ordinis Angelos: multiplex enim apud illos fuit; neque existimandum Angelos illos, quos a summis Æonibus emissos volebant, ejusdem ordinis ac dignitatis fuisse cum iis quibus [XXXIX] mundi hujus fabricationem ascribebant. Et quanvis alii ab aliis gradatim descenderent, maximum tamen inter priores et posteriores interjectum erat intervallum. Id ex Saturnini hypothesi manifestum est, qui licet unum Patrem esse diceret, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates; non tamen ab his mundum factum, et omnia quæ in eo, sed a septem quibusdam aliis Angelis assererat. Clarius adhuc ex Basilide, qui Virtutes, et Principes, et Angelos, quos a Sophia et Dynami emissos esse contendebat, primos vocabat, a quibus alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicebat: eos autem, qui posterius continent cælum, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia. Sic pariter et Carpocrates et qui ab eo, mundum quidem, et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicebant. Nempe Angeli illi inferiores extra Pleroma constituti erant; alii intra Pleroma degabant; et hi in multos ordines dispositi. Alii quippe dignitate et ordine præstantiores, vocabantur Æones (quo etiam nomine Angelos identidem donavit Synesius superius a nobis citatus in Hymnis), quasi dii secundarii, et ad divinitatem cæteris propius accedentes; alii ordinis inferioris, satellites Salvatori destinabantur. Angelorum etiam, qui extra Pleroma versabantur, non unus erat ordo, sed multiplex, alius alio sublimior et dignior; alii enim Angeli, alii Archangeli, quorum omnia varia officia et veluti præfecturæ: ita tamen ut Pleromatis Angelis superioribus, quorum ministri erant, subessent. Nam in rebus creatis condendis in id potissimum incubuerat Salvator per Enthymesian, ut in Æonum honorem omnia faceret, et imaginem Pleromatis invisibilis in omnibus exprimeret, ut refert Irenæus lib. 1, cap. 5. Ut ergo Demiurgus Angelos sibi subjectos, sic Nus sibi subditos habe-

70 Lib. 1, c. 23 et 24.

71 Her. xxi et seqq.

72 L. 1 her. Fab., lib. 1, c. 1 et seqq.

bat. Logos proinde Angelus erat, qui Dei mentis veluti verbum ac interpretes oracula divina cæteris pandebat, ac per eos, per *Salvatores* maxime, hominibus manifestari curabat : quique rerum omnium rationes et ideas, quas divina mens complectitur, per Bythium, Ageraton, etc., certa quadam proportionem atque normam in *Salvatores* veluti derivabat, ut hic secundum hoc exemplar cuncta per Enthymesin et Demiurgum effingi studeret; et ea propter ⁷⁵ *Salvatores* *receptaculum Christi* superioris et universæ *Plenitudinis*, et ex omnibus *generatum* esse dicebant : quapropter *Beneplacitum* vocari, quoniam universum *Pleroma bene sensit per eum glorificare Patrem*. Alii autem ex solis decem *Æonibus*, qui sunt a Logo et Zoe emissi, et propter hoc *Logon et Zoen* dici eum, parentum nomina custodientem. Homo etiam et Ecclesia Angelus fuit, qui spiritalibus hominibus, seu Ecclesiæ in terris degenti præfectus, hanc per *Æones* sibi subditos et per *Salvatores* ad exemplum superioris Ecclesiæ instituit et informavit, seu, ut loquebatur Ptolemæus, ἐπ' ἀνέρωσε καὶ ἐγέννησε, in lucem edidit, generavitque. Hinc etiam inferiorem hanc Ecclesiam, seu spirituales homines, ut vocabant, imaginem superioris Ecclesiæ dicebant. Hinc etiam quidam eorum *Salvatores* ex duodecim *Æonibus*, his qui sunt ab Anthrope et Ecclesia facti, *generatum* esse volebant : et propter hoc *Filium hominis se confiteri*, velut *postgenitum* (ἀπογονόν, nepotem) Anthrope. Marcossii vero asseriebant ab Anthrope et Ecclesia, Logo et Zoe *Virtutes emanatas* generasse eum, qui in terra *manifestatus est, Jesum*. Et Logi quidem locum adimplesse angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthrope autem Altissimi virtutem : Ecclesiæ autem locum Virginem ostendisse. Et sic, inquebant, ille qui est secundum dispositionem (ὁ κατ' οἰκονομίαν), generatur apud eum (παρ' αὐτοῦ, ex eo, Anthrope, ni fallor) homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam, id est, ut per eum hominibus innotesceret ⁷⁶. Quibus mire confirmantur quæ modo diximus, Angelos inferiores, ex hæreticorum sententia, superioribus Pleromatis ministrasse, et Jesum a Verbo tanquam divinæ mentis interprete electum, ab Anthrope vero tanquam Ecclesiæ duce et præfecto in lucem editum, ut per *Salvatores* oracula divina hominibus funderet, inferioremque Ecclesiam fundaret et institueret.

62. Quæ vero hic de inferioribus *Æonibus* effluunt nugatores isti, totidem segmina sunt, partim ex Scripturis et traditione misere dissectis, partim ex Platoniorum philosophematibus huc male translatis, collecta, pessimeque simul consuta. Nimirum in Scripturis legerant, per Verbum Dei facta esse omnia, Deum Patrem invisibilem esse, neminem unquam Deum vidisse; audierant a pluribus antiquis Ecclesiæ Patribus, Deum Pa-

trem Invisibilem semper mansisse, nec usquam hominibus manifestatum per seipsum fuisse, sed per Verbum suum, quod iisdem identidem sub visibili specie conspiciendum se præbæbat, loquebaturque, ut eo videndo et audiendo paulatim assuescerent : viderant in iisdem Scripturis passim, verbum Domini factum esse ad prophetas, et in iis locutum fuisse; angelos tamen sæpius in Dei nomine et persona verba fecisse, et sub humana figura hominibus apparuisse, legem disposuisse et ordinasse, Ecclesiæ curam gessisse, Christum nostrum angelum Novi Testamenti vocari, et alia ejusmodi. Quæ omnia inepte consuantes, fabulam, quam dixi, contexuerunt; Logon et Anthropon angelos esse a Dei mente emissos, ut oracula divina funderent, conspiciendosque hominibus se præberent, ac successionem quadam aliorum *Æonum Salvatores*, Angelum Testamenti, gignerent, qui Jesum Ecclesiæ conditorem illustraret, et in hunc descenderet, in quo proinde Logos et Anthropos exprimerentur.

63. At si Christiana religio et Scriptura formam, Platonica dogmata materiam toti fabulæ præbuerunt. Platonici præter unam πρεσβυτάτην αὐτῶν, antiquiorem ac superiorem causam, ut loquitur Jamblichus ⁷⁷, quæ diis omnibus supereminet, multiplex deorum genus distinguebant; alios qui sunt in hoc mundo, alios qui in intelligibili ⁷⁸. Ut de posterioribus duntaxat hic agam, hos Proclus in νοητοὺς, intelligibiles, et νοεποὺς, intellectuales, seu intelligendi facultate præditos dividit. Similis est illa Chaldaeorum apud Damascium deorum series, αὶ πηγὰς, fontes, οἱ νοετοὶ, intellectuales. De quibus licet, pro more, obscure omnino et allegorice dissererent, hæc tamen, quantum assequor, ex eorum sermonibus erui posse videntur. Dii illi, quos πηγὰς et νοητοὺς vocant, ipsissimæ sunt divinæ mentis ideæ, supremaque rerum omnium exemplaria in intimo Dei intellectus sinu recondita; multiplicia quidem, si terminum species, res videlicet quas exprimunt et exhibent; unum quid vero et simplicissimum Ens, si cum Deo conferas, a quo nec re distinguuntur, [XL] nec separantur. Hancque Platoniorum genuinam esse doctrinam, superius demonstravimus. Si cui vero scrupulum injiciat, quod ideæ divinæ appellantur dii, hunc eximet Proclus scribens lib. 1 *Platonica theol.*, cap. 24, multis in locis Platonem ea, quæ deos participant, iisdem nominibus exornare, et deos vocare : Πολλαχοῦ δὲ ὁ Πλάτων καὶ τὰ μετέχοντα τῶν θεῶν, τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀποπέμνει ⁷⁹, καὶ θεοὺς ἐπονομάζει. Ex quo concludit, alium quidem esse simpliciter Deum, alium propter unionem, alium propter communionem, alium propter connexionem, alium vero propter similitudinem. Δηπτέον τοίνυν ἐκ τούτων ἀπάντων, ὅτι θεός, ὁ μὲν ἐστὶν ἀπλῶς θεός, ὁ δὲ καὶ ἔνωσιν, ὁ δὲ κατὰ μέθεξιν, ὁ δὲ κατὰ συνα-

⁷⁵ Iren., lib. III, c. 16, n. 4, et lib. I, c. 12, n. 4. n. 4; c. 15, n. 3. ⁷⁶ Sect. v, cap. 9. ⁷⁷ Jamb., sect. 1, c. 19. ⁷⁸ ἀποσημαίνει.

⁷⁹ Vide Iren., lib. I, c. 5, n. 6; c. 8, n. 5; c. 12, c. 19. ⁸⁰ ἀποσημαίνει.

φῆν, ὁ δὲ καθ' ὁμοίωσιν. Porro ideæ divinæ αὶ πηγὰς dicebantur, quod rerum omnium fontes et principia sint, et veluti archetypa, quæ Deus agendo imitatur : dii autem νοῦτοι, quod utpote spirituales oivini intellectus affectiones, sola mentis intelligentia comprehendere queant. Dii vero νοετοί, intellectuales, sunt angeli superiores ac Deo propiores, intelligendī facultate pollentes, seu mentes illæ cœlestes, quibus divina illa exemplaria, pro intelligentiæ viribus, contemplari et exprimere, et ad eorum normam opera dirigere datum. Et ita sensisse Platonicos satis aperte significat Proclus, qui lib. III, cap. 21, post τὰ πρῶτιστα, καὶ ὑψηλότεστα γένη τῶν θεῶν, *prima et altissima genera deorum*, νοητῶν videlicet, immediate collocat τὰ δεύτερα, καὶ ἀγγελικὴν ἔχοντα τάξιν, *deorum genera secunda, et angelicam habentia ordinem*. Itaque dii νοετοί, qui secundas in ordine deorum mundi intelligibilis tenebant, sunt ipsimet angeli superiores. Consentit et Jamblichus, qui sect. 11, cap. 2, 3 et seqq., primo loco deos νοητοὺς constituit. His proxime accedunt archangeli, quos sequuntur angeli. Archangelos autem secundum deorum gradum obtinere, non obscure innuit cap. 7, ubi de deorum, archangelorum et angelorum, dum sese videndos offerunt, speciebus disserit. Dii, inquit, *circa se deos, vel angelos astantes habent, archangeli asciscunt sibi alios angelos*, etc. Haud dubium enim quin dii illi, quos dii astantes habent, archangeli sint, quos immediate post deos νοητοὺς statuit. Sed rem totam omnium clarissime demonstrat Ficinus jam a nobis citatus, in *Comment. in Conviv.*, c. 3, ubi triplicem, ex Platonis sententia, mundum distinguens : *Primum omnium, inquit, est Deus universorum auctor; quod ipsum bonum dicimus. Hic mentem prius creat angelicam; deinde mundi huius animam, ut Plato vult; postremo mundi corpus. Mens angelica primus mundus est a Deo factus*, etc. Adeo certum est, Platonico mundi intelligibilem aliud nihil continere, præter primam causam, formarum omnium et specierum feracem, et angelos. Hanc vero ipsissimam esse Valentinianorum et Gnosticorum omnium hypothesim manifeste patet. Quid enim aliud prima illa πρῶτον ἀρχή, superior et antiquior causa, quæ diis omnibus supereminet, quam Valentinianorum *Proarche*, *Propator* et *Bythus*, *in invisibilibus et inenarrabilibus altitudinibus præexistens, invisibilis, sempiternus, ingenitus, in silentio, et in quiete multa degens in immensis sæculorum intervallis*, antequam Æones emitteret? Quid aliud dii νοῦτοι, intelligibiles, paternæ mentis ideæ, formæ et exemplaria, ad quorum exemplum cuncta effinxit, quam Ennoia, Nus et Veritas, *radix annium*; Nus, inquam, *Pater et initium omnium*, in quo supremus *Pater præmisit omnia seminaliter*? Quid aliud dii Platonico νοετοί, intellectuales, divinarum idearum contemplatores, et imitatores, archangeli seu angeli superiores, quos gradatim alterum ex altero deri-

A vabant, et quibus, ut vult Plato in *Timæo*, mandat Deus, ut ad imitationem sui rerum inferiorum fabricationem aggrediantur; quam hæreticorum secundi Æones, quos *omnes in intellectum et desiderium acquisitionis sui Patris adducere vult Nus*, quique ad divinæ Mentis ideam attenti, *volentes et ipsi de suo clarificare Patrem, emittunt emissiones*, alios videlicet Æones, quos in agendo successione quadam ac serie dirigunt, et quorum ministerio suprema rerum exemplaria in condendis rebus exprimi curant? Tanta inter utramque hypothesim affinitas est, ut cum major esse non possit, eadem prorsus esse videatur. Hoc tantum interest, quod altera tota ad profanam gentilium theologiam comparata sit; altera vero Scripturarum ope tantillum ad Christianam theologiam deflexa sit, sed nugis istis ita defœdatam, ut quæ cui præferenda sit, ambigas. Vereor, ne si latius et per partes, quod facile fieri posset, expenderetur ultriusque systematis affinitas, longius excurreret oratio : erudito lectori viam aperuisse sufficiat. Interea ex hactenus dictis, ni fallor, concludet, non modo posteriores Valentinianorum Æones, ipsissimos Platonico archangelos fuisse; sed et invisibile et spiritale illud Pleroma a mundo intelligibili Platonis, ut exemplum ab archetypo, manasse. Jam ad alteram Valentiniani systematis partem, nimirum Achamothæ fabulam, seu ea quæ extra Pleroma contingunt, sermonem convertamus, tempus est.

64. Extra Pleroma Sophiæ Enthymesis, cum *appendice passione relegatam* dicebant Valentiniani, in umbra et vacuo, formæ, figuræ, ac luminis expertem misere jacentem, ubi per necessitatem effervescebat. Postea vero quam ejus auxilio venit superior Christus, ac odore quodam immortalitatis perfudit, forma ei indita secundum substantiam, melior quidem ejus conditio fuit, ita ut rudem indigestamque rerum omnium creaturarum molem jam profundere, et aliquantulum secernere cœperit; nondum tamen ab omni calamitate liberata, donec missus ad eam *Salvator* scientiæ formam ei indiderit, et a perturbationum æstu solverit. Latentem sub his ænigmatibus Platonice mundi animam deprehendere haud arduum. Plato, pro eo cui de industria studebat, allegorico ac symbolico philosophandi more, totum hoc universum esse sorgebat ζωὸν ἐμψυχὸν καὶ ἐννοῦν, animal quoddam vivens, ac intelligens, ex corpore et anima concretum. Corporis universi nomine intelligit τὸ ὁρατὸν καὶ ἀπτόν, materiam quæ videri et tangi potest. Quod vero tum ipse, tum discipuli ejus tam magifico verborum apparatu de anima mundi disserebant, ad illud referebatur, et ex eo decerptum erat quod Gen. 1, 2, scriptum legitur : *Spiritus Dei ferebatur super aquas*; id est, super informem ac indigestam totius universi materiam, ut ei formam, motum, vitam ac fecunditatem inspiraret. Nempe Plato per *spiritum universi, universalem spiritum, animam mundi*, sapientiam, virtutem seu efficien-

tiam Dei intelligit, quæ cuncta movet, dirigit, ordinat et disponit. [XLI] Sic enim ipse describit lib. x *De leg.*, pag. 896: Ψυχὴν ταύτῃ δὲ, καὶ τὴν πρῶτην γένεσιν καὶ κίνησιν τῶν τε ὄντων, καὶ γεγονότων, καὶ ἔσομένων, καὶ πάντων αὐτῶν ἐναντίων τούτοις· ἐπειδὴ γὰρ ἀνεφάνη μεταβολῆς τε καὶ κινήσεως ἀπάσης αἰτία ἅπασι. *Idem esse et animam et primam originem, motumque eorum quæ sunt, quæ fuerunt, et erunt, omniumque rursus his contrariorum: quandoquidem et mutationis et universi motus omnibus causa est.* Et paulo post vocat ψυχὴν διοικοῦσαν καὶ ἐνοικοῦσαν ἐν ἅπασι τοῖς πάντι κινουμένοις, animam regentem, et in omnibus, quæ moventur, inhabitantem. Unde concludit, animam ante corpus exstilis, corpus vero secundum et post animam natum esse, quandoquidem hoc ab ea regatur et moveatur: quod enim alteri causa motionis est, hoc prius sit necesse est.

65. Porro illam mundi animam non statim perfectam, omnibusque numeris absolutam fuisse censebant Platonici. Nam, ut ait Plato in *Timæo*, cum vellet mundi architectus mundum intellectuale animal facere, neque posset intellectus absque medio adesse corpori, conjunxit intellectum quidem animæ, animam vero corpori, atque adeo ut medio infunderit mundo, et inde per cuncta diffuderit. Prius ergo condidit animam Deus, nondum proinde perfectam donec intellectu ditaret. Sed rem totam melius et ad propositum nostrum aptius edisserit Ficinus cap. 3, in *Conviv. Platonis*, ubi Platoniorum sententiam explicat. *Principio, inquit, Deus ventis illius creat substantiam, quam etiam essentiam nominamus. Hæc in primo illo creationis suæ momento informis est et obscura. Quoniam vero a Deo nata est, ad Deum sui principium ingenii quodam appetitu convertitur. Conversa in Deum, ipsius radiis illustratur. Radii illius fulgore ille suus appetitus accenditur. Accensus appetitus Deo totus inhæret: inhærendo formatur; nam Deus qui potest omnia, in mente sibi inhærente creandarum rerum naturas effingit. In ea igitur spiritali quodam modo pinguntur, ut ita loquar, omnia quæ in corporibus ipsis sentimus. Illis cælorum, elementorumque globi, sidera, vaporum naturæ, lapidum, metallorum, plantarum, animalium formæ gignuntur. Hujusmodi rerum omnium species, Dei fomento quodam in summa illa mente conceptas, ideas esse non dubitamus, etc. Quod hic sub allegoriarum tegumentis traditur, his ambagibus missis clarius et simplicius exponi potuisset. Nempe quam vocant animæ substantiam nondum formatam, chaos est, seu materia, quam informem et rudem, certarum figurarum ac motionum expertem condidit Deus; quæ tamen, ex legibus ab eo statutis, certis quibusdam formis, motibus ac figuris instrueretur, exigebat. Huic primum vim motricem indidit, quæ paulatim sese exserens, eos motus, Deo dirigente, civit, ex quibus materiæ partes sic invicem aptatæ, compositæ, atque ordinatæ, ut cornorum formæ ad su-*

perni exemplaris imaginem atque normam prodierint. Idipsum est quod exprimere voluit Plato in *Timæo* scribens, mundum ex intellectu et necessitate, seu erratica causa compositum esse, id est ex ipso formarum ordine atque materia. Sic enim animam mundi, seu vim motricem, quam veluti semen quoddam materiæ impressit Deus, et ipsam materiam vocat: illam quidem, quoniam intelligentiæ divinæ simulacrum est: hanc vero, quia non propter seipsam, sed tanquam formis ultimis necessaria est introducta, has vel illas successive sic exceptura, ut nullius tenax sit, sed ad omnes suapte natura indifferens. *Possumus quin etiam, inquit Ficinus in Tim. cap. 39, sub necessitatis nomine intelligere non materiam solam, sed animam quoque ejus in primo processione suæ signo velut informem, materiæ instar, consideratam. Utraque enim tam anima, quam materia, in primo originis suæ signo informis quidem est, sed facile formabilis est per intelligentiæ munus: unde et ipsi animæ rationes seminaque formarum naturalium infunduntur, et materiæ qualitates, atque formæ.*

66. In his autem Platoniorum placitis totam Achamothæ fabulam plus quam adumbratam nemo non deprehendit. Enthynesi siquidem superioris Sophiæ, separatæ a superiori Pleromate cum passione, in umbræ et vacuitatis locis effervescenti per necessitatem, extra lumen factæ et extra Pleroma, informi et sine specie, quia nihil apprehendit (sic describunt Valentiniiani), tanta est cum anima mundi, qualem modo ex Platoniorum sententia descripsimus, affinitas, ut major vix esse possit. Utraque a Dei sapientia et virtute emanat. Utraque primum in chaos, seu materia obscura, tenebrosa et incondita delitescit, informis et sine specie, velut fermentescens, ac paulatim vim suam exserens: utraque nihil apprehendit, utrique indita primum forma secundum substantiam tantum, sed non secundum scientiam; quia, etsi initio motus quidam fuit; quia tamen inconditus, vagus, ut ita dicam, inordinatus et indeterminatus; nullam certam speciem aut formam exhibebat: utraque demum divini luminis radios excepit, quia vis motrix atque σπερματικὴ materiæ impressa a Deo excitari debuit, ut in actum prorumperet. Quod addunt Valentiniiani, Enthymesi jam aliquali immortalitatis odore perfusam, variis perturbationum æstibus, ex quibus varia mundi elementa prodierunt, agitatum fuisse, donec ad Christum conversa, mixtum Salvatorem exceperit, Patris et Æonum potestate decoratum, qui eam a perturbationibus liberaret, hasque ab ea secretas commisceret, condensaret, atque ex incorporea affectione in incorpoream materiam immutaret; ineptiæ sunt, eo verborum apparatus, qui moveat imperitos, venditatur; quibus id duntaxat innuitur, diversis tum primum perturbatisque motibus agitatum chaos, ad eas demum motionum species, rationes et modos, Deo ordinante, determinatum fuisse, ex quibus partes

sibi repugnantes ab invicem discedentes, cognatæ secum coalescentes, variis rerum formis in lucem edendis aptæ fierent. Cur ea materia *incorporea* tum a Valentinianis, tum a Platoniciis dicatur, exposuimus in notis lib. I, cap. 4, n. 5. Sed quæ Platonis sententiam exponens refert Laertius pag. 208, quia mire quæ hæc dixerimus confirmant, referre non pigebit. Aiebat nimirum Plato εἶναι δὲ τὴν ὕλην ἀσχημάτιστον καὶ ἀπειρον, ἐξ ἧς γίνεσθαι τὰ συγκρίματα. Ἀτάκτως δὲ ποτε κινουμένην, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ φησιν εἰς ἓνα συναχθῆναι τόπον, τάξιν ἀταξίας κρείττονα ἡγησάμενου. *Esse materiam informem et infinitam, ex qua concretiones fiant. Ea cum aliquando temere et inordinate moveretur, a Deo ait in unum locum coactam, quod ordinem temeritati præstare censuerit. Confer, si lubet, Platonem in Timæo.* Idipsum aliis verborum involucris tegere Ophitis et Sethianis animus erat, dum aiebant, Sophiam descendente in aquas, petulanter eas movisse et assumpsisse ex [XLII] eis corpus: *humectationi enim luminis ejus omnia accurrisse, et adhæsisse* ⁷⁰, et cætera ejusmodi delirantium hominum commenta, quæ a Valentinianis penes ineptiæ modum, non penes ipsam rem differunt. In hoc verb utrique Platoniciis stolidiores existerunt, quod hi animam mundi a Deo ipso tanquam principio, et mundo tanquam subjecto, re distinxisse non videantur; illi vero Enthymesi suam ab utroque sic distinxerint et separaverint, ut in substantiam quamdam per se subsistentem, ac secundarium quoddam Deitatis genus transformarint.

67. Achamothæ fabulam excipit mundi hujus aspectabilis origo, constitutio et ordinatio, quam fusius exponit Irenæus, et nos ex ipso compendio superius descripsimus. Summa hæc redit, primum omnium ab Achamotha conditum Demiurgum ex animali substantia, cætera omnia deinceps fabricatum fuisse, tum cælestia, tum terrena, tum animalia, tum sensu et vita destituta, Angelos, Archangelos, Cosmocratorum seu diabolum, et dæmonia, septem cœlos, quos intelligentia præditos, imo et Angelos esse volebant, Hominem demum ex triplici substantia concretum. Cæcus tamen et inscius quid ageret, tanta hæc molitus est Demiurgus: at clam dirigebat Mater Achamoth, hanc vero Salvator, ut cuncta ad imaginem invisibilis Pleromatis efficerentur. Sedes Demiurgo constituta supra septimum cœlum; Mater superiorem locum, medium videlicet, quod inter Pleroma et mundum visibilem intercedit, spatium occupabat. In quibus omnibus luce meridiana clarius iterum relucet Platonico-rum aliorumque veterum philosophorum dogmata. E molestissimæ quæstionis, unde malum? ambagibus expedire sese cum nequirent plures e vetustioribus philosophis, existimarunt, Plutarcho teste in *Is. et Osir.*, duos esse deos καθάπερ ἀντιτέχνους, quasi contrariis artibus deditos, alterum bonorum,

alterum malorum fabricatorem. Illum bonum deum et Oromazen, hunc dæmona et Arimæniā appellabat Zoroaster; illum e purissima luce, hunc e tenebris et ignorantia genitum: a primo bonos, a secundo malos deos genitos esse volebat, et inter hos alium deum intermedium nomine Mithram existere. Illas impurissimas repetiere lacunas tum Marcionitæ, tum Gnostici veteres, ut inde duplex rerum principium, alterum bonum, alterum malum, alterum alteri perpetuo insidiantem et adversantem excitarent. Valentiniani vero, ut portentosi dogmatis invidiam declinarent, *nominibus* quidem *honestius utebantur*, ut loquitur Irenæus; neque enim Deum malorum effectorem aperte profitebantur: at revera venenum crudius sorbebant, ut ostendit idem Irenæus ⁷¹, dum rerum conditorem *ex ea labe, quæ extra Pleroma emissæ est, temerario* videlicet et supra modum audaci Sophiæ facinoræ genitum, ac ignorantæ, cæcarum nempe Achamothæ perturbationem fructum esse asserebant. Nam Deum malum auctorem mali, et Deum cæcum et ignorantem inducere, ejusdem sceleris esse videtur; imo hoc altero gravius. Neque enim Deus iste cæcus a se est, sed ab Achamotha conditus est, dirigente *Salvatore*, quem vicissim regunt et inspirant tum supremus Pater, tum cæteri Æones; ac proinde ignorantia, malorum omnium fomes et radix, et mala ipsa, quæ inde pullulant, in summum Deum refunduntur. Sieque recrudescit pestiferum virus, quod e corruptis philosophorum labeus haustum emollire conantur Valentiniani.

68. Eo usque desipuissæ Platonicos, ut duos deos, alterum bonorum, alterum malorum auctorem fingerent, non legimus: imo quamlibet aliam, præter Deum, malorum causam esse querendam constanter asseruerunt. Verumtamen est quod dum rerum inferiorum creandarum et administrandarum provinciam angelis demandabant, aliis postmodum offensionis ansam præbuerint. Id innuere videtur Plato, cum in *Timæo* Deum filios suos, id est inferiores angelos adhortantem inducit, ut ad imitationem sui, misionem sub luna rerum aggrediantur, hominique subiciant omnia, ac rationalem ejus animam ab ipso acceptam corpori caduco infundant. Quod expendens simul et refellens Augustinus lib. XII *De civit. Dei*, cap. 26, scribit, *Platonem minores, et a summo Deo factos deos, effectores esse voluisse animalium cæterorum, ut immortalem partem ab ipso sumerent, ipsi vero mortalem attexerent. Proinde animarum nostrarum eos creatores esse noluisse, sed corporum.* Sed Platonis præceptoris mentem clarius expressit Proclus lib. V, cap. 29, ubi sic distinguit: mundum indigere Deo Patre, ὡς ὑποστάτου τῶν ὄλων, καὶ γεννήτορος, tanquam fundatore a quo susciatur, et genitore: τὸ δὲ γέννην, καὶ παράγειν, καὶ τὸ προνοεῖν, θεῶν ἐστὶν ἴδιον, καθόσον εἰσὶ θεοί. *Ipsam vero ge-*

⁷⁰ Iren., lib. I, cap. 30. ⁷¹ Lib. III, cap. 12, n. 13.

nerare, et producere et providere, deorum esse proprium, quatenus sunt dii. Primam quidem causam esse Deum Patrem, quatenus exemplaria rerum formas continentia, quibus dirigantur dii, ministrat; at τὸ γεννητικὸν καὶ ὑποστατικὸν ἄλλων, καὶ προνοητικὸν αὐτοῖς διαφέρειν τοῖς θεοῖς, ipsam generandi vim, et ipsam aliarum causam fundatricem, et ipsam providendi facultatem ad ipsos deos maxime pertinere. Consentit Sallustius philosophus lib. *De diis et mundo*, cap. 6: Deorum, inquit, alii mundani, alii supermundani. Τῶν δὲ θεῶν, οἱ μὲν εἰσιν ἐγκόσμιοι, οἱ δὲ ὑπερκόσμιοι. Ἐγκόσμιους δὲ λέγω, αὐτοὺς τοὺς τὸν κόσμον ποιοῦντας θεοὺς. Τῶν δὲ ὑπερκόσμιων, οἱ μὲν οὐσίαις ποιοῦσι θεῶν, οἱ δὲ νοῦν, οἱ δὲ ψυχάς. *Mundanos dico eos, qui mundum condunt, deos. Supermundanorum vero alii deorum substantias, alii mentem, alii animas efficiunt. Ideoque, pergit, trino ordine discriminantur. Mundanorum hi condunt mundum, alii eundem animant, alii ex variis diversisque compactum adaptant, alii adaptatum custodiunt.* Quod vero dii illi tum mundani, tum supermundani primo Deo longe inferiores sint, docet cap. præced. ubi ait, τὴν πρῶτην αἰτίαν μίαν εἶναι, *primam causam unam esse.* Παντὸς γὰρ πλῆθους, inquit, ἡγεῖται μόνος, δυνάμει τε καὶ ἀγαθότητι πάντα νικᾷ καὶ διὰ τοῦτο πάντα μετέχειν ἐκείνης ἀνάγκη. *Multitudini namque universæ præest unitas, potentia et bonitate omnia superans; ideoque omnibus communicari necesse est.* Eademque Iamblichi sententia est, sect. v, cap. 9. Tum cap. 14 deos sic partitur, ut alii sint *materiales*, alii *imateriales*. *Materiales* vocat eos, qui licet a materia maxime separabiles sint, eam immateriali sua potentia comprehendunt et exornant, eique adsunt, ac dominantur, et una cum ea existunt. *Imateriales* appellat eos, qui omnino a materia liberi sunt, eique longe præcellunt. Omnem autem rerum humanarum administrationem ad deos *materiales* pertinere vult, non ad *imateriales* (nisi quatenus hi deos *materiales* eorumque potentias in se, tanquam causa una et [XLIII] prima, complectuntur), quia, administratio hæc particularis est, et admistum habet quoddam anxietatis genus, neque omnino a corporibus segregata est, nec capere potest liquidam et imperturbatam gubernationem. Quare sect. II, diversis deorum inferiorum generibus et ordinibus diversas in administratione mundi, perinde atque Sallustius, stationes, officia et functiones assignat. Sic pariter et Ficinus in *Critiam* Platonis, deos in supercoelestes, coelestes et subcoelestes ex Platoniorum sententia partitur; primis amplissimam providentiam, secundis minus amplam, posterioribus ad angustiora redactam tribuit, utpote qui certis terræ plagis rerumque generibus divina distributione præsent: quemadmodum et coelestes alii aliis cæli partibus, sphaëris et stellis præponuntur. Ex quibus omnibus liquido certum est, Platonem ejusque discipulos non existimasse primum principium per

A se creavisse res conditas; sed id quod secundo post illud loco constitutum est, angelos videlicet. Hinc Numenius apud Eusebium, lib. XI *Præp. evangel.*, cap. 18, Platoni hæc verba tribuit: *O homines, quem vos arbitramini primum Deum, mundi opificem, non est primus, sed est adhuc eo superior.* Cui effato concinit oraculum istud:

Πάντα γὰρ ἐξέτελεσσε Πατὴρ καὶ ἡμεῖς παρέδωκε
Δευτέρῳ, ὃν πρῶτον κληῖται ἅπαν γένος ἀνθρώπων.
Omnia siquidem perfecit Pater, et menti tradidit Secundæ, quam primum Deum vocat omne hominum genus.

Quod exponens Psellus ait, Mentem secundam vocari ab hominibus Deum primum, quod nesciant Patrem supremum.

B 69. Ab his fontibus effluxit communis Gnosticorum omnium sententia, Angelis tum creandi, tum regendi mundi munus impositum fuisse. Nec secus sensere Valentiniani. Quamvis enim Demiurgum, Deum et Patrem interdum nominarent, revera tamen intra naturæ angelicæ limites concludebant. *Demiurgum et ipsum angelum esse dicunt, Deo similem*, inquit Irenæus lib. I, cap. 5, n. 2, et lib. II, cap. 8, n. 3. Nec minus aperte scribit lib. IV, c. 4, n. 1, hanc esse Valentinianorum mentem, *Demiurgum naturaliter neque Deum, neque Patrem esse, sed verbo tenus dici, eo quod dominetur conditioni.* Quod et idem de Enthymesi seu Achamoth dicendum. Et hinc est quod sanctus doctor hæc hæreticorum deliria confutans libro II nullatenus inter Valentinianos cæterosque Gnosticos distinguit; sed probare satis esse sibi censuit mundum non ab angelis, aut archangelis, sed ab uno et eodem Deo et Patre conditum fuisse. Commune vero tum philosophis, tum hæreticis isthæc asserendi principium fuit, Deum summum et Patrem ignotum ac invisibilem esse ac mansisse, nec per rerum creationem se ipsum manifestando prodidisse: aliis existimantibus Dei majestatem haud decere, ut ad rerum inferiorum curam per seipsum suscipiendam sese demitteret; aliis timentibus, ne mala quibus labefactatur orbis, in ipsum refunderentur, si hunc ipse rege-ret creavissetque. Hinc sponte fluebat, orbis regimen et creationem alterius ejuspiam a Deo Patre opus et effectum esse: cumque neutri ullam aliam ultra hunc sive personam, sive naturam intelligentem nossent quam angelicam, in hanc operis molem recumbere voluerunt. Quæ prava inde enascantur consecutaria, paulo post referemus.

70. Interim, quod mundum hunc inferiorem ab superioris, seu Pleromatis imaginem effectum dicebant Valentiniani, alterum doctrinæ Platonice caput est, quod in suam hypothesim transtulerunt. Notissimum quippe, nec semel a nobis jam dictum, invisibilem seu idealem Platonis mundum, rerum omnium ideas et formas a Dei mente conceptas continere; quas quidem supremus Pater angelorum opificum mentibus insculpit, et quasi oculis obijcit, ut ad illius archetypi exemplum mundum hunc in-

feriorem efforment : et eapropter scripsit Tertullianus in lib. *De anima*, cap. 17, in ideis Platoniceis *relucere hæretica semina Gnosticorum et Valentini-
nianorum*. Angeli etiam et Archangeli, quos creat hæreticorum Demiurgus, angeli seu dii mundani sunt, quos a superioribus progenitos esse, multiplici ordine, serie et successione, statuebant Platonici. Ut enim Archangelos diis, sic Angelos Archangelis, Angelis heroes, heroibus animas sub-
iciebant. Animatos item septem planetarum, aliarumque stellarum orbes, et intellectu præditos, imo et Angelos esse, æque ac Valentiniiani, sustinebant ; non quidem ratione formæ informantis, sed assistentis, ut loquuntur in scholis ; vel, ut exponebant Valentiniiani, non re, sed virtute ; quatenus unicusque cælo et sideri præfectus adest Angelus, qui motus huius regat ac moderetur, ut passim explicant Platonici. Hæcque septem planetarum orbibus præfectos Angelos, septem *Κοσμοκράτορας* esse puta, de quibus Damascius : quanquam ipse *Κοσμοκράτορων* ordinem duplicem esse velit ; alii siquidem mundum superiorem, seu cælestem, alii inferiorem moderantur : quod et ipsum Jamblichus sect. II innuit, ubi Archontas duplices distinguit, alios superiores, alios inferiores. Ex horum numero fuisse videtur ille Valentiniianorum Cosmocrator seu diabolus, omnisque malorum dæmonum caterva, quam *spiritalem malitiam* vocabant, quamque a Demiurgo ex Achamothæ tristitia conditam asserebant. Cur vero hoc interesse vellent Demiurgum inter et Cosmocratora, quod hic ea quæ sunt super eum intelligeret, alter ignoraret, haud facile quisquam dixerit. Hanc quidem rationem afferunt, quod Demiurgus animæ sit, diabolus vero spiritualis nequitia ; sed rem implicat potius, quam explicat. Qui enim ex animali Demiurgo prodire potuerit Cosmocrator, qui, si non natura, saltem intelligentia superior sit : et qui ex tristitia Matris Achamoth condi potuerit spiritualis Angelus, ex ejusdem conversione animalis tantum, non video, nec quidquam, quo nodum hunc solvam, ministrat Platonica philosophia. Illud duntaxat ex Porphyrio in Epist. ad Anebonem erui potest, hoc dæmones bonos a malis discrepare, quod illi animæ sint spiritui adjunctæ, sed spiritum ratione superantes, corpusque harmonica proportionem compositum cum habeant, in beneficia natura sua proclives sint ; hi vero animæ sint spiritui adjunctæ, sed ei ratione cedentes, corpusque inconcinne compositum et male affectum sortiti, iræ et cupidinum impetu feruntur, quibus ad mala omnibus inferenda [XLIV] instigantur. Nempe id discrimen esse volebat deos inter et dæmones, sive bonos, sive malos, seu inter angelos superiores et inferiores, quod primi impatibiles essent et intelligentiæ puræ, alii vero mentis participes et animales. Jam enim in Platoniceorum scholis obtinebat ea sententia,

A duplex dæmonum genus, bonorum videlicet et malorum, esse statuendum. Secus sentiebant Pythagoras alique veteres, quibus aliud dæmonum genus, quam ἀγγών, purorum et beneficorum, haud agnitum fuisse probant ea carmina, quæ vulgo Pythagoræ ascribuntur. At cum Plato in *Timæo* et alibi placitum istud aut induxisset, aut recens natum confirmasset, in dæmonum ordinem referendas esse animas heroum, id est eorum hominum, qui tum beneficentia ac liberalitate erga patriam, tum justitia ac pietate præ cæteris excelluerant ; hiuc ad amplificandam dæmonum turbam aditum sibi cito patefecere adulatio et timor. Quicunque enim viri potentes popularibus suis formidolosi vixerant, vel qualibet alia ratione nomen sibi inter suos fecerant, licet impuram flagitiosamque vitam duxissent, mortui facile invenerunt et adulatorum, qui eos in heroum ac dæmonum numero collocarent, atque sacra decernerent, et ignavos ac timidos homines, qui sic collocatorum memoriam divinis honoribus celebrarent. Sed cum ridicula illa faciliorque apotheosis, qua scelestis mortalibus sacra interdum decernebantur, invicta adversus ethnicam religionem argumenta Christianis suppeditaret ; horum vim atque pondus ut declinarent philosophi, duplex dæmonum heroumque genus statuere coacti sunt, alterum beneficum, maleficum alterum et malesuadum ; illis quidem fieri sacra honoris ac religionis causa, et ut opitulentur ; istis vero cautionis ac provisionis gratia, ne noceant. Sic fere rem explicant Jamblichus ⁷¹ et alii. Is vero licet non neget dæmones quosdam natura malos esse et improbos, qui tamen a natura ita constituti sint diserte satis non explicat ; at quod ad alteram quæstionis partem attinet, dæmones scilicet omnes corporeos esse et animales, fatetur id ita plerisque philosophorum videri, hancque communio-
rem esse sententiam, sibi tamen non probari. Et revera multorum philosophorum opinionem fuisse docet Plutarchus in libro *De placit. philosoph.* Litem dirimere nostri non est instituti ; sed observare sufficiat, quod consilium nostrum fuit, ab hac philosophorum opinione Valentiniianorum Demiurgum animale, et forte etiam catervam illam spiritalis nequitie fluxisse.

71. Nec vero in eo solum hæretici istis veteribus philosophis assentiebantur, quod Demiurgum suum, cæterosque inferiores angelos animales esse vellent, sed et in eo quod illi sedem in medietate, ut loquebantur, assignarent. Idem quippe de dæmonibus sensisse Platonem, extra omnem dubitationis aleam positum. Cujus quidem assertionis hanc affert rationem in *Convivio* ; quod cum dii superiores et homines natura maxime distent, dæmones interjici debeant, qui medium locum impleant, et distantes jungant ; idque non solum natura, sed muneris functione etiam præsent, in-

⁷¹ Sect. I, cap. 15 et 16.

terpretando et trajiciendo humana ad deos, et divina ad homines; videlicet, deorum monita et præcepta ad nos, preces et sacrificia nostra ad illos. Ex quo sequebatur eos vaticiniorum omnium et prophetiarum auctores esse, quas pro suo quisque modo, affectu et natura inspirabat. Huic Platonis sententiæ omnes Academici sequentibus sæculis semper assensere, ut Plutarchus in lib. *De defectu orac.*, Apuleius in libro *De deo Socratis*, Jamblichus, Proclus et alii. Sic pariter humana cum divinis consociabant Valentiniani. Hominibus per Demiurgum animalem in medio constitutum, commercium intercedebat cum matre Achamoth spiritali, supra Demiurgum collocata. Quia vero illa media inter Demiurgum et Pleroma considebat, hujus interpositionis sibi Pleroma cum Demiurgo conjungebatur. Cujus etiam dogmatis idem quod Platonici consecrarium erat, prophetias omnes vel Matri, vel Demiurgo, vel Salvatori per Jesum, acceptas referendas esse. Nam Christum Jesum, Novi Testamenti angelum et mediatorem, qui illud, quod peccatis intermissum fuerat, inter Deum et homines commercium instauraturus venit, triplici substantia indutum effutiebant hæretici, spiritali a superiori Pleromate devecta, animali a Demiurgo, et corporea a mundi elementis accepta: ut sic nec Deus (sic blasphemabant illi), nec purus homo, sed inter utrumque medius, et ceu Demiurgus alter, ima summis connecteret.

72. Sed ad alteram mundi constitutionis partem sensim delabor, hominis nimirum fabricationem, quam mirum esset si ad Platonica placita etiam non exegissent blaterones illi. Triplicem in uno homine hominem esse statuebant, materialem seu choicum; psychicum seu animalem, a Demiurgo insufflatum; et spiritalem, ortum videlicet e spiritali semine, quod ex Angelorum contemplatione protulit Achamoth, quem per Demiurgum, ceu per canale, eo tamen inscio, una cum ejus insufflatione inspersit omnium mater. Et quidem quod hominem choicum ex limo primum, tum ex carne compactum assererent, nihil inusitatum sonat, communisque philosophorum omnium sententia fuit. Limus prima velut corporis humani materia est, quam Deus ita conformavit ut caro fieret, cui vitam infudit. Sic Moyses Gen. II, 7, hominis creationem describit, hancque descriptionem, intertextis pro more fabulis, imitari studuerunt. Quod autem animam fingerent in duas veluti partes sectam, cujus altera animalis esset et inferior, altera spiritalis et longe dignior tum origine, tum natura, post Platonicos fecerunt. Homo, inquit Jamblichus ⁷⁹, *duas habet animas, quod ipsa Mercurii sacra scripta ostendunt. Una est a primo intelligibili, quæ etiam de potentia opificis participat.* Καὶ ἡ μὲν ἐστὶν ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, μετέχουσα καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμεως. Altera vero nobis inditur ex

circuitu cælestium mundorum, in quam anima Dei speculatrix se inserit. Ἡ δὲ ἐνδομένη ἐκ τῆς τῶν οὐρανῶν περιφορᾶς, εἰς τὴν ἐπεισέρπει ἡ θεοπτικὴ ψυχὴ. Anima quæ nobis advenit a mundis, mundorum quoque obtemperat motibus; illa vero quæ ab intelligibili derivata adest intelligibiliter, Genesiuurgi, Γενεσιουργοῦ, motioni supereminet. Vult igitur, priorem animam fato non servire, quia, ut ait cap. seq., habet in se principium proprium, quo possit ad intelligibile restituere seipsam, et a rebus factis refugere, et cum eo quod est, quodque divinum est, connecti. Posterioriorem [XLV] vero animam fato subjacere. Ita Jamblichus, in cujus verbis et sensu perspicue elucet duplex illa Valentinianorum anima. Ea enim, quam a primo intelligibili esse dicit, ipsa est quam spiritalem jactabant, e superiori Pleromate per Salvatorem et ejus angelos deciduam. Ea vero, quam inditam esse asserit ex circuitu cælestium mundorum, ipsa est quam a Demiurgo animali, supra septimum orbem considente, insufflatam volebant, et in quam superior illa sese insinuabat. Hoc tantum inter se differunt, quod Jamblichus post Platonem et cum cæteris Platoniciis affirmaret superiorem illam animam corporibus dudum præexistentem, jam perfectam, et velut adultam iisdem infusam fuisse; Valentiniani vero eam opinarentur velut semen quoddam informe, et sine specie et imperfectum animæ animali inseri, ut ibi perfectionem et formationem percipiat ⁸⁰. Quanquam tamen non usque adeo dissentiant, ut concordia redintegrari non possit. Quamvis enim animas jam adultas in corpora dejici vellet Platonici, prius tamen oblivionis poculo epotatæ corporum mole sic obruebantur, ut iis ambagibus non nisi paulatim excussis iterum adoluerent, pristinarumque cogitationum vestigia rationis ope gradatim refricarent. Quamobrem et ipsi hanc animam primum informem, successu temporis perfectam evadere contendebant. Hoc etiam inter utrosque conveniebat, quod animam animalem fati vinculis illigatam, spiritalem his liberam esse sentirent; quod aliis terminis, eodem certe sensu, exprimentes Valentiniani, dicebant, *animas quasdam natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis sunt; alias vero natura nequam, nunquam capere illud semen* ⁸¹, quibus proinde aditus omnis in Pleroma, solis spiritalibus excipiendis destinatum, intercluderetur necesse erat. Sic Christianismi speciem Platoniorum commentis inducebant nequissimi homines. Nempe quod in apostolorum scriptis legant, animalem hominem non percipere ea quæ sunt Spiritus Dei ⁸²; quosdam homines animales esse, Spiritum non habentes; spiritalem omnia judicare; veros Christianos primitias Spiritus accepisse, et spiritales esse, etc., Platonica deliria huc transferendi occasio fuit. Diversam utriusque

⁷⁹ Sect. VIII, c. 6. ⁸⁰ Iren., lib. II, cap. 49, n. 4.

⁸¹ Id., lib. I, cap. 7, n. 4.

⁸² I Cor. II, 14.

animæ sortem non moror : sponte fluit ex diversa A
utriusque conditione et origine. Unaquæque enim
principium suum ambit, et ad illud anhelat : ac
proinde cum altera e Pleromate, altera e *Medietate*
defluerit, una in Pleroma cum Angelis *Salvatoris*,
altera in *Medietatem* cum Demiurgo recolligenda
recurrat necesse est. Nec hæc Platonis ignota.
Nam Jamblichus, sect. 1, cap. 2, putat, animas
quasdam per deorum benignitatem, et infusam ab
illis illuminationem, sæpe altius ascendere, et in
ordinem majorem, angelicum videlicet evehi. Hoc
quoties sit, ait, non jam amplius animæ finibus con-
tinentur, sed totæ angelicæ animæ evadunt, et in
purissimam vitam perfecte perveniunt. Non moror
etiam hylici hominis, seu materialis corporis sortem.
In corruptelam abire, nusquam excitandum, cum
Sadduceis aliisque non paucis gentilibus philoso-
phis, ex necessaria consecutione putabant. Nec
enim id excitari, vltæ particeps futurum decet,
quod e labe et ignorantia, Enthymeseos per-
turbationibus, et Demiurgi inscitia ortum ducit.

73. De Christo Jesu quid sentirent, quibus potius
blasphemias sacrum Incarnationis mysterium sub-
verterent, jam diximus. Illud fundamenti loco sta-
tuebant, quod verissimum est, nec semel a SS. Pa-
tribus affirmatum, ea suscepisse Christum quæ
servaturus erat. Sed hoc turpiter abusi conclude-
bant, ex quadruplici substantia compactum fuisse,
ut typum primi ac superni quaternarii servaret;
ex spiritali, quæ erat ab Achamoth; ex animali
quæ erat a Demiurgo; ex ea quam œconomiz, seu
salutis humanæ procurandæ causa assumpsit, cor-
porea quidem quæ sensus afficeret, sed ita a cras-
siori materia defæcata et pura, et tam solerti arte
parata, ut nihil cum ea commune haberet, ac spi-
ritalis quodammodo præ ea esset : ac demum ex
superno *Salvatore*, qui in eum sub specie columbæ
descendit, tum cum ad baptismum venit. Spiritale
quidem substantiam ab Achamoth acciperet
necesse erat, quoniam spiritali semini, hactenus
repullulantibus undequaque vitis, ignorantia præ-
sertim, præfocato perfectionem et incrementum
allaturus erat, novamque lucem hactenus invisam,
nimirum supremi Patris agnitionem, in homines
diffusus. Animalem etiam, et eam quæ videri et
tangi posset, assumere debuit; quia cum et anima-
libus hominibus salutem impertiturus esset, iisque,
utpote spiritali semine seu agnitione destitutis,
unus aditus ad eam per fidem et bona opera pan-
datur; necesse erat iis similis ac visibilis fieret,
quo dux eorum et magister evaderet. His omnibus
accedere debuit de supernis *Salvator*, qui Jesu
Christi mentem Pleromatis mysteriis informaret;
isque huic uniendus eo unitiois genere, quod pro-
cul ab hypostatico dissideat, nihilque nisi mere
morale sonet; ac Jesum a communi hominum (si
tamen homo dicendus, cui corpus æthereum potius
et phantasticum, quam humanum erat) sorte non

eximeret, utpote qui nec vere Deus esset, sed me-
rus Angelus Deo longe inferior, nec Jesu Christo
hypostatice unitus. Neque enim ipsum Dei Filium
carnem sumpsisse volebant; et si dixissent, haud
alio quam Sabellii et Pauli Samosatani sensu dicere
potuissent. At hylicum nihil seu materiale asciscere
sibi potuit Jesus Christus; quia hoc cum labis et
ignorantiæ fructus sit, infausta perturbatæ nec sui
compotis Enthymeseos soboles, et cæci ac ignoran-
tis Demiurgi opus, salutem capessere nullam po-
test, sed in corruptelam, unde initium sumpsit,
cedat necesse est. Hæc vero impiissimi dogmatis
consecutaria necessaria fuere. 1° Nihil a Maria Chri-
stum accepisse, sed per eam, veluti aqua per tu-
bum, transiisse. Cum enim hylicum nihil suscep-
rit, sed corpus ab hylico seu materiali, quod om-
nium hominum est, procul diversum gestaverit; ab
ea mutuari nihil potuit, nec in ejus utero formari,
ex qua nullum nisi hylicum et illi simile corpus ge-
nerari poterat. 2° Nihil pati potuisse *Salvatore*m;
cum nec Christo Jesu vere unitus esset, nec suapte
natura patibilis et visibilis. Sed cum Jesus coram
Pilato sisteretur, statim in Pleroma revolasse dice-
bant. 3° Ne id quidem quod a *Matre* erat semen
passum esse, utpote quod et ab anima animali, quæ
sola passionis capax, distinctum, et spiritale, et
invisibile etiam ipsi Demiurgo esset. Sic illi. 4° So-
lam passam fuisse animalem substantiam, et eam
quam Christus œconomiz causa suscepserat, [XLV]
solerti artificio compactam. Sic totam Verbi incar-
nati mysteriorum œconomiam labefactabant, et
funditus evertabant profani homines.

74. Mirum si dogmatis vita non respondisset :
impiissima dogmata scelestissimis moribus adæ-
quari necesse erat. Vesaniam arguit, quod seipsos
perfectos, spiritales, spiritali semine secundos,
semina electionis, ac Gnosticos, seu scientes impu-
dentius jactarent; qui gratiam proprio ac hæredi-
tario jure a *Matre* acceptam ita possiderent, ut
semper accresceret, decresceret nunquam, aut
efflueret; catholicos vero psychicos et animales
contemptim vocarent, qui gratiam commodato et
in ancipiti usu sic accipiebant, ut ea illis adimi
jure posset. Quid sit ista spiritalium gratia, spiri-
tale illud semen, quo superbius efferebantur, dixi-
mus. Supremi Patris, usque ad Novi Testamenti
tempora invisibilis et ignoti, agnitio est, superno-
rumque Pleromatis arcanorum scientia per Chri-
sti adventum hominibus indita, qua sola, cæteris
omnibus spretis et omissis, salutem comparari pu-
tabant. Hanc suæ duntaxat sectæ hominibus conce-
debant, aliis omnibus denegabant, utpote quorum
captum superaret ea γνῶσις; in quibus proinde lo-
cum habere crederent solam fidem, implicitam ni-
mirum, et suæ disciplinæ sectariis adhibendam.
Hoc vitiorum omnium, scelerum et turpissimorum
facinorum, quibus perditorum hominum funesta
vita fuit, seminarium et origo exstitit. Hinc, ut

recte observat Irenæus ⁸⁸, *intimorate omnia quæ velantur, illi operabantur*, nihil vitiorum omnium cœno inquinari se posse putantes. Si enim Deus summus usque ad Novi Testamenti tempora ignotus fuit; si mundi hujus curam ipse non gessit, sed ejus administrationem angelis inferioribus commisit: ergo ab angelis, ut cætera, ita et prophetiæ profectæ, et lex in monte Sinai lata fuit. Si vero lex a Demiurgo animali, animalis hominis conditore data est: ergo ea non tenetur anima spiritalis, nec proinde legis jussa negligens peccat, quia altioris est originis, nec Demiurgi imperio subdita. Si sola Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitio, iis quibus infusa fuerit, salutem affert, seu, ut loquebantur, in Pleroma inducit; ergo non opus erit operibus, in primis quia ab illorum necessitate, quam lex ab angelis lata injungebat, animas liberavit suo adventu Salvator. Si quibusdam necessaria sint opera; eos duntaxat juvare queunt, quibus spiritalis scientia deest, cæteris penitus inutilia. Si spiritale semen ad salutem efficacax, ex quo semel habitum, perire nunquam potest, sed augetur semper, crescit et perficitur: ergo quidquid agant ii, quibus inspersum fuerit, quodcumque scelerum genus perpetrent, a gratia et salute nunquam excident. Si denique ea duntaxat salutem percipiunt, quæ suscepit Christus, hylicum vero nihil assumpsit: ergo nihil corporibus imperitus est, iisque nulla speranda resurrectio. Tam arcte cum suis principiis cohærent eæ consecutiones, ut eas ipsimet Valentiniani suas palam fateri non erubescerent.

75. Jam, puto, nullus deinceps, nisi qui veterum omnium auctoritatis jugum audacius excusserit, Valentinianos iis errorum portentis absolvere cogitabit, quibus insimulantur tum ab Irenæo, teste omni exceptione majori, tum a cæteris Patribus. Imo stupebit cordatus quisque, eo usque temeritatis prorupisse quosdam recentiores, ut testium cœtaneorum oculatorumque auctoritate elevata, eos excusare vanis argutiolis nitantur, quos illi certis rationibus invictisque testimoniis reos esse probant; et ne desipiant perditii homines, immaniter desipuisse sanctos Patres innuere non vereantur. Attendant, quæso, benigni illi hæreticorum interpretes, quot et quanta postremis hisce sæculis errorum monstra, stolidaque deliria pepererit in Anglia, Germania, Hollandia, imo paucis abhinc annis in Gallia male sanum fanaticorum caput; quibus tamen sui non defuerunt asseclæ, neque numero pauci, neque ordine et scientia infimi: et jam fidem superare non videbitur, quosdam priorum sæculorum homines sic insaniisse, ut enarrant Patres. Sed missis hisce concertationibus, quæ hactenus diximus, perspicue demonstrant, Valentinianos rursus putosque ethnicos fuisse, qui ridicu-

lis gentilium philosophematis simulatam Christianismi speciem induxerant; sed ethnicis ipsis pejores, ipsa moralia præcepta, quæ natura mortalium cordibus inscripsit, sic pessum dedisse, ut fractis repagulis homines in pecudum vivendi morem dedicerent. Religio Christiana in sacris sanctissimæ Trinitatis et Incarnationis mysteriis, cœu duobus cardinibus, tota potissimum vertitur, Deique verbo tum scripto, tum tradito nititur. Hæc autem fundamenta ita succussere, ut funditus diruerint. De trinitate personarum non in eo tantum impie sentiebant, quod Mentem, Veritatem, Verbum, Vitam, Horon, Christum, Salvatorem, diversa nomina, quibus exprimuntur unius et ejusdem Filii Dei per se subsistentis proprietates, in totidem Æones transformassent; sed quod Æones illos vel cum ipso Patre confunderent, ut fecere Noetus, Sabellius et Paulus Samosatenus; vel sic a Patre separarent, ut longe inferioris naturæ esse vellent, nec plus quam angelos esse sentirent, quæ Arii deinceps blasphemia fuit. Nec melius actum cum Spiritu sancto, qui et ipse gradu dejectus ad angelorum sortem relegatus est. Sicque una et eadem hæresis ea simul venena miscere novit, quæ deinceps divisim epotarent Sabellius et Arius. Quam misere ab iis violata mysterii Incarnationis fides, ex paulo ante dictis manifestum est. Ibi nec Deus carnem suscepit, nec natus, nec passus in carne est, nec Verbum caro factum est; nec Christus verus homo fuit, sed hominis simulacrum et vana species, quæ sensus deluderet. Etsi Scripturarum libris et verbis pepercit scelerata Valentini manus, eas tamen a summo omnium Parente inspiratas negasse, in fabulas foede detorquendo convertisse, sacræ apostolorum traditioni delirantium hominum nugas substituisse, Dei Verbum turpiter abjecisse fuit. De arbitrii libertate, bonorumque operum necessitate nihil dicam: aliud, maxima saltem ex parte, fatali necessitate constrictum; alterum, cœu viles quiesquilæ, ad eos amandatum, quos spiritali semine haud inspersisset mater Achamoth: ut sic in Scripturis nihil intemeratum maneret, sed tum dogmata, tum præcepta penitus ruerent.

76. Hæc de hæresi Valentiniana dicenda nobis erant. Si in ea explicanda paulo longiores exstiterimus, Irenæi exemplo fecimus, qui hanc longe fusiori et accuratiori stylo quam cæteras omnes [XLVII] persecutus est. Cum enim in eam, ut plus semel asserit ⁸⁹, tanquam in sentinam quamdam confluxerint omnium hæreticorum sordes et spurcitie, vel, ut verbis ejus utar, ἀνακαταλυσαι, recapitulatio omnium sit; ea semel recte exposita, cætera nihil aut parum negotii facessere poterunt. Quare et in hoc etiam Irenæum imitabimur, quod eas levius perstringemus, ea duntaxat observantes, quæ

⁸⁸ Lib. 1, c. 5, n. 3. ⁸⁹ 19. Præf. lib. III, et Præf. lib. IV.

unicuique propria erunt, nec aliis communia. Post- A commodò consulentes servabimus, quem servavit
posito temporum ordine, eum tantum, lectorum auctor noster.

ARTICULUS II.

DE VALENTINI DISCIPULIS.

77. Consensum in unam fidem, peculiarem so-
lius veræ ac catholicæ Christi Ecclesiæ laudem
esse; discordes vero turpiterque secum pugna-
ntes in fide sententias, in hæreticos omnes proprie qua-
drare passim notat Irenæus. Id etsi de hæreticis
omnibus verissimum, nusquam tamen clarius elu-
cet, quam ubi de Gnosticis ac Valentinianis sermo
est. *Discrepant*, inquit ille⁷⁴, *ab invicem et doctrina*
et traditione; et qui recentiores eorum agnoscuntur,
affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire,
et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit.
Et alibi⁷⁵: *Ab his autem qui prædicti sunt, jam*
multæ propagines multarum hæresum factæ sunt, eo
quod multi ex ipsis, imo omnes velint doctores esse,
et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud
autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram
ab altera componentes, nove docere insistant; se-
metipsos adinventores sententiæ quamcunque compe-
gerint, enarrantes. Nempe omnes novæ inventionis
gloriam captabant, et, ut nomen sibi apud suos
facerent, veterem errorem hi novis erroribus cu-
mulare, illi novis saltem ac insolitis nominibus
ornare studebant. Qua enim libertate a suis magi-
stris, veteribus Gnosticis, in pluribus discesserat
Valentinus, eadem ab ipso in multis secessere dis-
cipuli ejus, Secundus, Epiphanius, Ptolemæus, Co-
lorbasus, Marcus, et alii: adeo ut Tertulliani⁷⁶ ætate
purus, et qualem excogitaverat ipse Valentinus,
Valentinianismus jam nullibi terrarum, præter-
quam Antiochiæ, sub Axionico vigeret. Cæteri
omnes nova suscepta larva, oblitterato etiam magis-
tri nomine, suum quisque hæresi propriæ nomen
imposuerunt.

I. De Secundo.

78. Primus quem post Valentinum proxime me-
morant Irenæus, Epiphanius, Theodoretus, Tertul-
lianus, vel quisquis alius auctor est Additamenti,
quod ad calcem libri *De præscriptionibus* legitur,
Augustinus et alii, Secundus est. Quis et qualis,
quoque in loco natus, veterum nemo scripsit. Id
duntaxat ex Epiphanio⁷⁷ discimus, quod Valen-
tino coævus, magistrum novo aliquo invento su-
perare sic gestierit, ut tamen quod intererat inter
utrumque discrimen, totum fere in verbis hæserit.
Nam eadem, quæ Valentinus, docebat omnia, sed
ampliore sonitu furiosorum aures opplebat: Πάντα
μὲν τὰ κατὰ τὸν Οὐαλεντίνου ἐξηγεῖται, περισσό-

τερον δὲ ἤχον εἰς ἀκοὰς τῶν ἐμπεδωρονημένων ἐξήχη-
σεν. Addit Augustinus, *Secundianos hoc a Valenti-*
nianis distare dici, quod addant opera turpitudinis;
forte quia turpem et obscenam Valentini doctri-
nam impudentius prædicabant, omnique deposita
verecundia actu perficiebant. Neque enim princi-
piorum auctores erant, sed hæc a Valentino ac-
ceperant, qui si discipulis melior exstitit, forte quia
paulo verecundior. Et ita sentit Damascenus scri-
bens in lib. *De hæres.* Secundianos consensisse
cum Valentino, nisi quod eum in docenda et com-
memoranda obscenitate longe multumque supe-
rarint.

79. Secundo tribuunt Irenæus et Epiphanius,
quod octonarium primum distinxerit in quaternar-
ium dextrum et sinistrum, lumen et tenebras.
Nova quidem et ænigmatica verba, sed non novus
error. His enim significabat, ut supra ostendimus,
primum octonarium ex duplici quaternario constari;
altero ex imparibus numeris, quos ex Pythagoreo-
rum mente dextros et faustos, altero ex paribus,
quos sinistros et infaustos vocabat. Idipsum est
quod Ptolemæi quaternionem in masculinum et fe-
mininum appellabant. In eo vero ab his et a Va-
lentino discessit ille, quod Virtutem, quæ præ te-
meritate defecit, non a triginta Anonibus derivavit,
sed a fructibus eorum. Scilicet angelum quemdam
inferioris ordinis esse finxit, ne qua labe asperge-
retur superius Pleroma.

II. De Epiphane

80. Proximum Secundo subnectit Epiphane
Irenæus: de hoc enim, nec de alio intelligenda
quæ in veteri Irenæi Latina interpretatione legi-
mus: *Alius vero quidam, qui et clarus est magister*
ipsorum, etc. Quorum quidem verborum Græca
licet apud Epiphanium desiderentur, merito tamen
sic habuisse conjicit Pearsonius: Ἄλλος δὲ τις,
ὁ καὶ Ἐπιφανής, διδάσκαλος αὐτῶν. Ubi imperitus
interpres misere lapsus, Tertulliano offendiculum
præbuit; nam et ipse scripsit, *insignioris apud*
eos magistri. Quippe neuter advertens, Irenæum
voce Ἐπιφανής alludere ad hæretici nomen, ex
proprio appellativum fecerunt; definita Irenæi
verba in vagum et indefinitum sermonem, ex quo
nullius auctoris nomen colligi queat, perperam
convertentes. Quin tamen de Epiphane hic agat
Irenæus, dubitare non sinit Epiphanius, qui Se-

⁷⁴ Iren., lib. 1, cap. 21, n. 5. ⁷⁵ Id. cap. 27, n. 4.

⁷⁶ Adv. Valent., c. 4. ⁷⁷ Epiphani. Hæc. xxxi, § 4.

cundo proximum recenset Epiphanem, in quem A præterea apprine quadrant quæ *claro* illi seu *insigniori magistro* tribuunt Irenæus Latinus, et Tertulianus. Σύγχρονος Secundo fuit Epiphaneus, eique proinde successit, non tam tempore, quam doctrina ⁸⁰. Carpocratis, infamis illius hæresiarchæ de quo postea disseremus, filius erat, et matris cui nomen Alexandria; ex patre quidem Alexandrinus, ex matre vero Cephalenius. Liberalibus disciplinis a patre non segniter excultus, tantos eo duce in Platonica philosophia progressus fecit, ut exquisitam hominis eruditionem suspicerent omnes. Egregiæ quidem dotes, sed quas cum in sul ipsius, tum in aliorum perniciem misere convertit: iis quippe abusus, nefaria patris dogmata ampliavit [XLVIII], audaciusque disseminavit; tum ad Secundum se atque ejus fautores applicavit, ac illius in se virus, hoc est, imbutam venenata quadam peste loquacitatem expressit. Omitto quod Epiphanius ait ⁸¹, Isidorum quemdam (philosophum, an hæreticum Valentinianum, dubitat, affirmat vero Clemens Alexand. ⁸², Basilidis filium existisse) scriptis Parænesibus, Epiphani auctorem erroris fuisse, ac Secundum et Epiphanem has Paræneses ad usum sectæ suæ transtulisse. Quod enim ex iis Parænesibus Fragmentum recitat Clemens Alexand. lib. III *Strom.*, pag. 427, repugnare videtur cum iis, quæ de conjugio docet Epiphaneus apud eundem Clementem. Quidquid sit, Epiphaneus ne pluribus exitio foret, diu vivere permissus non est. Nam cum ad XVII ætatis annum pervenisset, immatura morte præventus est: quo anno, non constat. At cum Theodoretus scribit ⁸³ eum Adriano imperante hæresim suam confirmasse, vix huic principi superfluisse potuit. Quare vel sub ejus finem, vel inter initia Antonini Pii obierit necesse est. Non tamen istius morte compressum omnino malum. Sic enim vivens contreraneos suos, ex matre, Cephalenios tum præstigiis, tum eruditione fascinauerat, ut mortuo divinos honores detulerint, templum, altaria, Musæum in Same urbe extruxerint, sacrificia et libationes tanquam Deo singulis noviluniis obtulerint, convivia egerint, ac hymnos ei cecinerint. Quod adhuc Epiphani temporibus obtinebat. Scripsit inter alios librum *De justitia*, ex quo fragmenta quædam, quæ insanam hominis impietatem ac libidinem præ se ferunt, descripsit Clemens Alexandrinus. In eo justitiam Dei dicit esse κοινότητα τινὴ μετ' ἰσότητος, *quamdam cum æqualitate communionem*: indeque infert res cunctas, ipsas etiam uxores, inter homines esse debere communes: quod quidem erroris portentum a Platone accepit, qui si non ita reapse senserit, iis saltem verbis usus est lib. V *De republica*, quæ eum ita sensit pluribus persuasere. Quæ fuerint apud scelestos homines dogmatis hujus consecraria, quibusve sordidari criminibus debuerint suum isto-

rum et canum synaxes, quilibet intelligit.

81. Quæ fuerit Epiphaneus de Æonibus sententia, superius exposuimus. In eo duntaxat a Valentino, et Ptolemæitis differebat, quod primum quaternarium aliis nominibus exprimeret. Nempe quod illi Bythum et Sigen, Nun et Aletheian dicebant, hic Monoteta et Henoteta, Monada et Hen. Totidem voces Platonici, cum de Divinitate sermo erat, familiares, ut vidimus. Et eapropter a Clemente Alexand. *Μοναδικῆς γνώσεως* auctor dictus est, scilicet a Monade illa vel Monotete, quam a Platoniorum schola in suam invexerat. Cætera de Valentinianorum hypothesi disserentes exposuimus

III. De Epiphaneis discipulis.

82. Sicuti vero Epiphaneus vetera magistrorum ænigmata novis obscurare voluit, sic discipuli ejus majores adhuc præceptoris dictis tenebras offundere gestierunt. Hi sunt, auctore Epiphano ⁸⁴, quorum nugæ tacito gerronum nomine refert Irenæus cap. 14, n. 5. Primam tetradem ex Proarche, Anennoeto, Arrheto, et Aorato coagmentabant. Ex Proarche vero emissum esse primo et quinto loco Archē, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, ex Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton effutiebant. Quas quidem ambages (si quis tamen hujusmodi deliriis sensus subesse possit) in notis ad hunc locum extricare conati sumus. Sic primam ogdoada grandioribus, quam cæteri solerent, nominibus infuscare placuit veteratoribus istis; et ne aliorum Gnosticorum vestigia relegere viderentur, Bythum (quem alii conjugis expertem, alii masculum et feminam, alii neque masculum, neque feminam esse dicebant) et Sigen de pristina sede deturbare, ut eo loco, quem reliqui Bythio et Mixi assignabant, collocarent. Sed pugna in verbis erat, eadem semper stante hypothesi.

IV. De Ptolemæo ejusque discipulis.

83. Epiphanem excipit apud Epiphanium Ptolemæus, de cujus ætate, patria et moribus nihil certi definiri potest. Secundi et Epiphaneis discipulum, et utrique cœvum, magistris tamen longe doctiorem fuisse significat idem Epiphanius ⁸⁵; de cæteris altissimum apud veteres silentium. Plures quidem conjecturas his de rebus proponit Dodwellus Dissert. IV in Iren., § 28 et seqq., sed quæ vix apud alios quam credulos lectores fidem obtineant. Illud duntaxat ex Irenæo concludere possumus, Ptolemæum, etsi forte Valentinum viderit, eo tamen juniorem fuisse. Iste siquidem Theodadem quemdam apostolorum discipulum vidisse se jactabat, ut diximus: at Irenæus lib. II, cap. 32, n. 5, affirmat Ptolemæum apostolos nunquam vidisse, imo vestigium apo-

⁸⁰ Epiph. Hær. XXI, § 1. ⁸¹ Id., Hær. XXXII, § 3. ⁸² Lib. III Strom., p. 418. ⁸³ Lib. I Hær. fab. C. 5. ⁸⁴ Hær. XXXII, § 7. ⁸⁵ Hær. XXXI, § 1, et Hær. XXXIII, § 1.

stoli ne in somniis quidem assecutum fuisse : id est , ætate juniorem fuisse , quam ut ad apostolorum discipulos pertingere potuerit. Tantam sibi famam apud Valentinianos fecerat ille , ut hujus schola nominis celebritate cæteras omnes longe superaret. Hanc vocat Irenæus " ἀπάνθισμα τῆς Οὐαλεντινίου σχολῆς quasi diceret , lectissimos quosque e Valentinianis hortis decerptos flores , quod subtilioribus quibusque Valentinianæ scholæ dogmatis hypothesim suam adornasset Ptolemæus. Quamobrem cum istius Valentinianæ sec.æ coryphæi placita præ cæteris exagitanda sibi suscepisset auctor noster (ratus nimirum , iis semel subversis , aliorum ruinam brevi secuturam) , cæteris etiam accuratius et fusius explicare suarum esse partium arbitratus est. In hac proinde explicatione priora novem libri primi capita insumpsit. Quin enim in iis capitibus Ptolemæi sententiam referat , vix dubitem. Nam in Præfatione spondet se *sententiam eorum , qui sunt circa Ptolemæum* , τῶν περὶ Πτολεμαίου , compendiose et manifeste ostensurum. Ubi licet Hellenismus , τῶν περὶ Πτολεμαίου , pro linguæ Græcæ genio , ἀμφίβολος sit , et de Ptolemæicis æque ac de Ptolemæo ipso explicari possit ; de posteriori tamen præcipue intelligendum esse demonstrat , quod reserata jam hypothesi , narrandi finem faciens , addit apud veterem interpretem in fine capitis 8 : *Et Ptolemæus quidem ita*. Quæ quidem etsi in hodierno Epiphaniæ textu Græco desiderentur , credere satius est ab hoc [XLIX] ommissa , quam ab interprete contra Græci codicis , quem præ oculis habebat , fidem addita. Sic intellexit Tertullianus , nec ad alium quam ad Ptolemæum pertinere priora Irenæi capita censuit. Explicatis enim ex Irenæi mente , et iisdem pene verbis , triginta Æonibus , hos subinde vocat *familiam Ptolemæi*. Et postea cap. 12 Jesum ex Æonum omnium symbolis concretum appellat , *Miscellaneam Ptolemæi*. Et cap. 19 cum spiritalem Achamothæ conceptum descripsisset : *Hoc est* , inquit , *mulum de asino pingere , et Ptolemæum describere de Valentino*. Sic totum illud Valentinianum systema , quod initio libri primi exposuit Irenæus , ad Ptolemæum ille semper retulit. Unde inferendum , eos quorum sententiam describit Irenæus cap. 12 his quæ apud veterem interpretem leguntur verbis : *Hi vero qui sunt circa Ptolemæum scientiores , duas conjuges habere eum Bython dicant* , etc. , Ptolemæi discipulos quosdam esse a magistri doctrina degeneres , non Ptolemæum ipsum , cujus placita , eaque diversa , jam retulerat : minusque recte fecisse Epiphanium , qui , quæ plurali numero expresserat Irenæus , in singularem converterit , et quæ ille de discipulis tantum scripserat , ad hos et ad magistrum ex æquo , imo ad istum præcipue detorsit : Ὁ Πτολεμαῖος , καὶ οἱ σὺν αὐτῷ , ἐπὶ ἐμπειρότερος ἡμῶν τοῦ ἑαυτῶν διδασκάλου , δύο συζύγους τῷ Θεῷ ,

" Præf. lib. 1.

αὐτοῖς Βυθῷ καλούμεν , ἐπὶ νόσέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Longe melius Irenæi mentem accepit Tertullianus , qui , quæ hoc cap. 12 narrat Irenæus , in emendatores Ptolemæi confert. *Exstiterunt enim* , ait cap. 33 , *de schola ipsius , discipuli super magistrum , qui duplex conjugium Bytho suo affingerent* , etc. Hoc vero duntaxat a magistro discrepabant discipuli , quod ille unam conjugem , Ennoëam nempe seu cogitationem ; isti duplicem , cogitationem et voluntatem , Bytho suo tribuerent : ita ut utriusque ex æquo suffragante opera Nun et Aletheian produxerit Bythus , respondente Nu voluntati , Aletheia cogitationi : cum e contrario vellet Ptolemæus , Bythum per unam cogitationem emisisse Nun et Aletheian. Quæ quidem discipulorum sententia rationi magis consentanea videbatur. Cum enim utrique in eo consentirent , quod Æonum conjuges meas eorum affectiones esse assererent , ut superiores probavimus ; æquius videbatur cogitationem simul et voluntatem , affectiones a Bytho indistinctas , in productionem Nu et Aletheiæ influere , quam cogitationem tantum ommissa voluntate. Cætera nihil dissidebant discipuli a magistro. Hic vero paulo aliter atque Valentinus de *Termino* , Christo et Spiritu sancto , ac Jesu sentiebat. Sed utriusque sententiam supra de Valentino agentes exposuimus , ubi cum in explicanda enucleatius Ptolemæi hypothesi diutius incubuerimus , nihil hic dicendum superest. Scripsit is epistolam ad mulierculam quamdam , nomine Floram , quam descripsit Epiphanius , in qua Legem Mosaicam , seu Pentateuchum , a supremo Deo et Patre sancitam negat , sed trifariam distribuendam esse censet. *Quædam enim* , inquit , *ad ipsum Deum (mundi conditorem) ejusque sanctiones pertinent : alia autem Mosi tribuenda sunt , non quidem quatenus aliquid a Deo illius interventu decretum est ; sed quatenus per se ac suapte sponte nonnulla constituit : aliorum denique seniores , qui in populo erant , auctores exstiterunt , ac primi illi privata quædam præcepta inserere sunt ausi*. Sic venerator ille , Valentini , aliorumque Gnosticorum principiis inhærens , qui summum Deum velut otio torpentem sibi fingeant , qui deposita mundi regiminis sollicitudine , ejus curam omnem angelis crederet. Ex quo sequebatur veterem legem nihil ad eum pertinere. Sed de his supra.

V. De Colorbaso.

84. Ptolemæicis illis apud Irenæum succedit , Marcoque præit Colorbasus. Quamvis enim hujus nomen sileat , ad ipsum tamen pertinere , quæ cap. 12 , n. 3 , refert placita eorum *qui prudentiores illorum* (Ptolemæicorum scilicet) putantur esse , patet ex Epiphanio hæc. xxxv , unde concludere licet , Colorbasum Ptolemæi discipulum fuisse ; an vero et Marci ? paulo major difficultas. Id quidem asserit Epiphanius , scribens Colorbasum a Marci præstigiis inentias suas corrogasse , fuisseque ei primum

cum Marco societatem, et dogmatum consensio-
nem; postea velut caput a serpentis corpore divul-
sum, plurimis exitio fuisse. Idemque colligitur ex
Augustino et Damasceno lib. *De hæres.*, ac Theo-
doreto lib. 1, cap. 12. Sed vereor ut Epiphanius
primum deceptus, alios demum in errorem secum
abduxerit. Nam Irenæus, cui potior fides, Colorba-
sum non Marci, sed Ptolemæi auditorem facit, ut
mox videbamus, et Valentini discipulos ordine re-
censens Colorbaso Marcum postponit. Imo cap. 14
Marci hypothesim expositorum, remque a capite re-
petens, satis perspicuis, ni fallor, verbis significat,
huic Colorbasum viæ ducem fuisse. Ait enim, *Mar-*
cum vulvam et susceptorium Colorbasi Silentii semet-
ipsum solum fuisse, dixisse : ὅτως Μάρκος μήτραν
καὶ ἐκδοχέον τῆς Κολορβάσου Σιγῆς (sic legendum).
εἰσηγήσατο αὐτὸν μονώτατον γεγονέναι λέγων. Mar-
cus autem vulva et susceptorium Colorbasi Silen-
tii dici non potuisset, nisi a Colorbaso mysteria
Valentinianorum Sigæ eductus fuisset, quæ in eo
tanquam in vulva formam et incrementum accipien-
tia, inde in lucem emitterentur. Nec omitendum
quod idem Irenæus recensita jam Colorbasi et dis-
cipulorum ejus hæresi, ad Marcum sermonem con-
vertens subdit : *Alius vero quidam ex iis, qui sunt*
apud eos, magistri emendatorem se esse glorians,
Marcus est autem illi nomen, etc. Ad alios certe
spectare posse non videntur ea verba, *ex iis qui*
sunt apud eos, quam ad illos, de quibus mox dixe-
rat, *multa autem pugna apud eos etiam de Salvatore,*
Colorbasæos scilicet. Et quis ille magister, cujus
emendatorem se esse gloriabatur Marcus, nisi Co-
lorbasus, de quo mox sermonem fecerat? Neque
enim hæc ad Ptolemæum referri possunt, cujus hæ-
resim longe antea descripsit, et inter quem ac
Marcum plures alios scholæ Valentinianæ duces in-
tererit. Non aliter Irenæum, quod ad Colorbasum
attinet, intellexit Tertullianus, *Adv. Valent.*, cap.
4. Ait enim, *Valentinum, cujusdam veteris opinio-*
nis semen nactum, Colorbaso viam delineasse; eam
postmodum Ptolemæum intrasse; deduxisse demum
Heraclionem inde tramites quosdam, et Secundum,
et magum Marcum. Viam scilicet Colorbaso affir-
mat delineasse Valentinum, ut scite observat Dod-
wellus⁸⁵; viam eandem intrasse Ptolemæum; ex
eadem illa via tramitem deduxisse Marcum; viæ
scilicet allegoria ubique continuata. Ubi licet Co-
lorbasum Ptolemæo ac Secundo priorem facere vi-
deatur; in quo lapsus eum puto, et ab Irenæo
[L] recessisse; in eo tamen huic assentitur, quod
Marcum Colorbaso posteriorem innuat. Nec moror
quod in lib. *De præscript.*, cap. 50, ille huic præ-
ponatur. Nam Catalogum illum hæreticorum, qui
ad calcem libri *De præscript.* legitur, genui-
num Tertulliani fetum non esse consentiunt eru-
diti.

83. Longe aliter atque cæteri Valentiniani pri-

A mam ogdoada explicabat Colorbasus. Illi enim pri-
mos octo Æones gradatim alterum ab altero sic
emissum volebant, ut posteriorem tetrada a priori
penitus separatam et inferioris naturæ esse senti-
rent. Hic vero primam ogdoada non gradatim, seu
καθ' ὑπόθεσιν, sed simul et in unum, ὁμοῦ καὶ εἰς
ἅπασι, emissam esse censebat : adeo ut non multi
Æones, sed unus et idem esset, qui pro variis ope-
rationibus et proprietatibus varia sortiretur nomina
et appellationes, Patria videlicet, cum aliquid emi-
tere cogitavit Veritatis, *ubi ea quæ emisit vera fuerunt,*
Hominis, cum voluit semetipsum ostendere, etc. Homi-
nem etiam et Ecclesiam non a Logo et Zoe, cum
aliis Valentinianis, sed potius Logon et Zoen ab Ho-
mine et Ecclesia produci cum veteribus Gnosticis
assererat. De Salvatore autem non una erat, sed
multiplex apud Colorbasæos sententia. Quidam ex
Æonum omnium symbolis conflatum esse dicebant,
et ea ratione εὐδοχητὸν in Evangelio dici putabant,
quod nimirum Pater Filium compellans ait : *Ὁὗτός*
ἐστὶν ὁ Υἱός μου ὁ ἀγαπητός, ἐν ᾧ εὐδόκησα, Hic
est Filius meus dilectus in quo mihi bene compla-
*cui*⁸⁶ : quod videlicet universo Pleromati Patris
gloriam per eum illustrare placuerit. Alii eum ex
solis decem Æonibus, quos Verbum et Vita in lu-
cem extulerunt, productum fuisse tradebant; ut sic
explicarent, cur interdum in Evangelio Verbum et
Vita vocetur, quod scilicet avita nomina retineat.
Alii eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi
Pleromatis causa producti sunt, sobolem esse ma-
lebant; et ~~ea~~ propter Christum patrio nomine ap-
pellari. Alii eum ex duodecim illis Æonibus, qui ex
Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse conten-
debant : hincque fieri ut ipsemet sese Filium homi-
nis confiteatur, tanquam hominis nepotem. Quan-
quam, ait Tertullianus cap. ult. *adv. Valent.* post
Irenæum, *sunt qui Filium hominis aliunde concepe-*
runt dicendum, quod nimirum supremus Pater
quandoque hominis vocabulo nuncuparetur, cum
videlicet seipsum hominibus manifestum faciebat.
Præter eos errores, quos Colorbasæis tribuunt Ire-
næus, Tertullianus et Epiphanius, addit Augustinus
lib. *De hæres.*, quod vitam omnium hominum et ge-
nerationem in septem sideribus, septem scilicet
D planetis, consistere affirmaverit Colorbasus. Quod
e Platoniorum lacunis hauserat. Nam ii animam
animalem ex circuitu cœlestium mundorum nobis
advenire dicebant, et eorumdem motibus fatali ne-
cessitate constrictam obtemperare, ut superius ex
Jamblichio probavimus.

VI. De Marco mago.

86. E Colorbasi schola prodiit Marcus, pro more
veteratorum illorum magistri deliria novis ine-
ptiis cumulaturus. E Basilidis Gnostici stirpe de-
scendisse scribit Hieronymus⁸⁷; quod si verum,
vitæ impietatis non degener fuit soboles. Famosis-
simus fuit apud Valentinianos, nullique illius scho-

⁸⁵ Diss. IV in Iren., § 49. ⁸⁶ Matth. XVII, 5. ⁸⁷ Ep. 53, al. 29, t. IV nov. edit.

læ ducum, ne quidem ipsi Ptolemæo, tum loquacitate, tum discipulorum numero secundus, imo mille nocendi artibus superior. Et eapropter utriusque hæresim vafritiem ac scelera speciali cura ac fusiori stylo descripsit Irenæus. Qui dum Marci errores ac vitia confutat ac prodit, supponere videtur adhuc in vivis superstitem manere. Scribebat porro S. doctor sub Eleutherii pontificatu, annis plus minus post Christum natum 180. Cum vero jam longe lateque propagata esset Marciorum secta, in ipsumque etiam Occidentem invasisset, nec id nisi plurium annorum spatio fieri potuisset, non male conjecerit quisquis hujus initia ad annum circiter 160, imo paulo citius ad extrema Valentini vitæ tempora retulerit. Magicarum præstigiæ peritissimus cum esset Marcus, pro more Gnosticorum omnium, qui tærum illud scientiæ genus a Platonicis magistris suis acceperant, quibus sub specioso theurgiæ nomine maxime familiare ac summo in honore fuit, ut apud Porphyrium, Jamblicum et alios videre est; mirum quot viros et mulieres in fraudem induxerit, et ad se converterit, velut ad hominem singulari quadam scientia ac potestate præditum. Parum esset si mulierum mentibus duntaxat, non etiam corporibus insidias struxisset ille perditus. Dæmonem quemdam habuisse paredrum seu assessorem suspicatur Irenæus, cuius opera tum ipse vaticinia quædam edere videretur, tum etiam efficeret, ut misere seductæ mulieres vaticinarentur. Potissimum enim circa mulieres studium et operam impendebat, eas præsertim quæ elegantior cultæ, opibus abundabant. Nefarias hominis artes, præstigas, horrendasque verborum formulas, quibus simpliciores ad insaniam, eandemque secum blasphemiam adigebat, fuscè describit Irenæus cap. 12 et seqq. Sed illud non omittendum sceleris genus, quod nedum sacerdotium, nulla accepta secundum Ecclesiæ leges manuum impositione, sibi arrogaret, sed et mulieribus in prostitutæ pudicitæ pretium per summum nefas committeret. Nempe cum probe consciï essent ipsi etiam perditissimi quique eorum temporum hæretici, nullam sine vero sacrificio Christianam societatem esse posse, id utcumque adumbrare studebat Marcus. Nam pocula vino (albo procul dubio) mista

A num in Christi sanguinem, invisibili, vera tamen ratione convertere se non posse probe sciebant, præstigiis uterentur, ut id operari se persuaderent. Age, quæso, fac Marcum et ejus assecclas in Eucharistia nihil aliud agnovisse quam meram Christi corporis et sanguinis figuram, eadem semper perseverante substantia [L1] panis et vini post consecrationem; utquid tam operose studuisset vinum album in rubrum colorem commutare, sanguinemque desuper stillantem exhibere et prædicare, nisi Christianorum omnium ea tunc fuisset sententia, vinum consecratione facta non manere, sed in verum sanguinem converti? Facinus hactenus in cœtibus ecclesiasticis inaudium exhorruissent quique, nec fuisset qui eo liquore, qui sanguinem retulisset, quemque verum esse sanguinem jactasset impostor, labia cruentare non refugisset; cum tamen ex Irenæo constet, nullum fuisse, qui ex eo gustare non gestiret. Adeo infixæ erat omnium Christianorum animis ea sententia, Eucharistiam verum Christi corpus et sanguinem esse. Alio præstigiæ genere fucum suis faciebat magus. Nam post sacrilegam a mulieribus attentatam consecrationem, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum fuerat, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id quod a se allatum erat transfundens, præmissis ridiculis quibusdam verbis, efficiebat, ut magnum poculum ex parvo usque adeo impleretur, ut etiam superflueret.

C 87. His ac similibus dolis Marcus ejusque discipuli, iisdem veteratoriis artibus eruditi, orbem circummeantes, sæda vitiorum et errorum colluvie hunc infecerunt. Ab Asia malum cœpisse videtur: diaconus enim ille, cujus uxorem, hospitalem hominis beneficentiam remuneraturus Marcus constupravit, Asianus erat. Inde in occiduas partes diffusum, Rhodanenses regiones subit. A Marci discipulis, potius quam ab ipso magistro huc illatum fuisse, ex Irenæi verbis concludi posse videtur. Mirum igitur Hieronymum, tum in cap. LXIV Isaïæ, tum epistola jam citata confidenter scripsisse, quasi ex Irenæo: *quod Marcus quidam de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit: et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit: maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria repromittens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians. Inde Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, et hoc studio habuerit, ut diuitum domus, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriiis, semper discentes, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille (Irenæus) scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in his libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit. Quamvis, ut dixi, id Irenæus Marci discipulis ascribat, quod in Gallias venerint, et eas partes per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverint; nolim ta-*

men cum Hieronymo, qui illud ipsi Marco tribuit, A proterve contendere, ratus videlicet alterum cum altero facile conciliari posse. At quod Marcus Pyrenæum transiens Hispanias occupavit, tantum abest scripsisse Irenæum in his libris quos adversus omnes hereses composuit, ut ne quidem cogitare potuerit. Fuisse quidem Marcum quemdam, qui Gnosticorum errores in Hispaniis disseminaverit, discrete scribunt Sulpitius Severus lib. II *Hist. sacr.*, c. 60, et Isidorus Hispalensis lib. *De script. eccles.* Sed eum e Memphi in Ægypto oriundum, secta Manichæum, ac sæculis duobus Marco Mago recentiorum fuisse, ex iisdem patet. Addunt enim, Marcum Memphitanum, cum in Hispanias advenisset, discipulos habuisse mulierem quamdam, Agapen nomine, et Elpidium Rhetorem, a quibus institutus fuit Priscillianus, qui a concilio Cæsaraugustano anno 380 cum Elpidio magistro damnatus fuit, et anno 385 Treviris jussu Maximi tyranni capite truncatus. Vel ergo memoria lapsus Hieronymus, vel homonymia deceptus Marcum Memphitanum cum Mago confudit.

88. Longum esset, imo supervacaneum singulas præstigatoris hujus ineptias recensere. Nihil quippe, aut parum a cæteris Valentinianis dissidebat, nisi quod ut nugis pretium adderet impervia quædam obscuritas, quæ alii planius et simplicius tradebant, hic Pythagorica methodo usus, allegorica elementorum, litterarum, syllabarum, et numerorum farragine, fictitiis Pleromatis mysteriis caliginem offundere satagebat. Nempe totum Pleroma instar nominis cujusdam; tetrades, decada et ogdoada, instar totidem syllabarum; Æones vero singulos instar singularum litterarum, ex quibus mysticum Pleromatis nomen coalesceret, exhibebat. Litteras vero viginti quatuor Græcorum, velut ἀποφύλας, effluvia quædam esse contendebat, tres eas Virtutes, quibus universus superiorum elementorum numerus continetur, adumbrantia. Sic mutas novem litteras, Patris et Veritatis imagines esse dicebat: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est, ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint; semivocales autem, quæ octo sunt, Verbi et Vitæ; quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus defluant, ita vicissim inferiora ad eas referantur: vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ; quando quidem vox per Hominem progressa, omnia informavit. Fuit itaque hæc Marci sententia, singulos Æones in Pleromate peculiaries suos habuisse characteres et sonos, ad quorum imaginem litteræ Græcorum expressæ sint.

89. De Jesu Christo eadem pene, ac cæteri Valentiniani, effutiebant: eum scilicet a rerum omnium parente, Verbi opera electum, ut ipsum hominibus notum faceret, ad supernæ Virtutis imaginem dispensatum fuisse: quomobrem ab iis Virtutibus, quæ a Verbo et Vita, Homine et Ecclesia profluxerant, productum fuisse, ad id tamen operam suam

conferentibus et quatuor illis supremis Virtutibus, non quidem immediate et per seipsas, sed per angelum Gabrielem, qui Verbi; Spiritum sanctum, qui Vitæ; Altissimi virtutem, quæ Hominis; Virginem denique, quæ Ecclesiæ locum suppleret. Sic autem a Maria in lucem editum fuisse, ut per uterum ejus, ceu aqua per tubum transiens, nihil ex ea sumpserit. In eum vero, cum ad aquam venisset, columbæ instar descendisse supernum Salvatorem, qui cum Æonum omnium fetus esset, omnium in se virtutem complectebatur: huncque esse qui per os Jesu verba fecerit, seque Filium hominis confessus fuerit, quod supernum Hominem patrem haberet.

B 90. Mitto quas de mundi hujus aspectabilis ortu nugas venditabant. Hunc ad imaginem supernorum sic conditum volebant, ut in singulis fere partibus Pleroma referret. Platonicum id dogma fuisse a nugatoribus istis recoctum superius ostendimus. Ut autem confirmandis, si superis [LII] placet, tot et tantis emotæ mentis deliramentis sacrarum Scripturarum auctoritas non deesset, stupendum quantas admovent machinas, ut eas tam impie quam ridicule discerperent, consuerent, et obtorto collo in alienos ineptosque sensus traherent. Parum fuisset, nisi innumeras propemodum finxissent apocryphas spuriasque Scripturas, quibus fucum facerent imperitis. Quos libros supposuissent, Irenæo nostro sigillatim edisserere non placuit. Id tantum constat, ridiculam illam, quam de Christo puero fabellam enarrant cap. 20 occurrere in pseudo-Evangelio infantie Christi, quod Arabice cum Latina interpretatione edidit Henricus Sikius, et in aliis quibusdam ejusdem furfuris scriptis, quorum meminimus in notis ad hunc locum.

C 91. Quibus sacrilegis venerandum Eucharistiæ mysterium, et Ordinationis sacramentum contaminassent, ac funditus evertissent, jam vidimus. Mirum si aliis sacramentis pepercisset impietas. Baptismo profanum quoddam et a Satana suggestum initiationis genus, ad sacri illius lavacri, per quod ad Deum regeneramur, eversionem, totiusque adeo fidei abjectionem, substituerant. Redemptionem vocabant illi, hancque iis, qui perfectam γῶσιν consecuti fuerant, necessariam esse dicebant, ut in Virtutem, quæ super omnia eminet, regenerarentur. Aliiter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Pleroma pateret: quippe cum ea esset, quæ usque ad intimum Bythi sinum eam eveheret. Eam porro redemptionem, vulgarem Christianorum baptismum infinito superare intervallo non pudebat asserere. Hic siquidem animalis, illa spiritalis; hic a conspicuo Jesu institutus, illa ab eo qui in eum descendit, Salvatore; hic ad poenitentiam annuntiatus, nec eo, quem conferebat Joannes, virtute superior; illa consequendæ perfectionis causa desuper allata. Hæc inter Marcianos conveniebant. At vero de Redemptionis modo dis-

sentiebant : *Quoniam*, inquit Irenæus⁹⁸, unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. *Quanti enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones.*

92. Alii apparato nuptiali cubiculo, mysticis quibusdam ritibus, profanisque verborum formulis initiandos suos consecrabant. Hæ spiritales ipsorum nuptiæ, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii baptismi cæremonias adumbrabant. Nam ad aquam ducentes eos, inter baptizandum hæc verba proferebant : *In nomen incogniti Patris omnium; in Veritatem matrem omnium : in descendentem in Jesum, ad unionem et redemptionem et communionem virtutum.* Alii ut terrorem miseris incuterent, insulsam et sensu vacuam grandiorum Hebraicarum vocum eongestum efferebant. Tum Catholicorum unctiones æmulati, initiatos suos opobalsamo ungebant. Quidam spreto aquæ baptismo, oleum et aquam una permiscebant, ac in eorum, quos initiabant, caput injiciebant, verba quædam ab iis quæ diximus haud dissimilia proferentes. Atque ipsi quoque balsamum adhibebant. Alii hæc omnia improbantes et repudiantes, divinæ mysteria, quæ nec sensibus, nec mente percipi possunt, per res sensiles et corporeas peragenda esse negabant. Perfectamque redemptionem spiritalem esse, non corporalem, et in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censebant. Ex his specialem quamdam hæreticorum sectam fecit Theodoretus⁹⁹, quam Ascodrutarum, seu Ascodrupitarum vocat; a quibus et apud quos nullum celebrari baptismatis mysterium asserit. An iidem sint cum Ascodrobis, quibus Ancyram Galatiæ suo tempore infestari, alibi vero terrarum ignorari scribebat Hieronymus in *Epist. ad Galat.*, affirmare non ausim.

93. Alii denique redemptionem in vitæ finem reiciebant. Cum quis igitur ex hac vita excessurus erat, hujus capiti oleum et aquam injicientes, ridiculis cæterorum Marciorum adhibitibus invocationibus, insuper jubebant, ut cum ad Principatus, ac Potestates, et Demiurgum venisset, certis quibusdam verbis, quæ refert Irenæus, eos compellaret, quibus manus eorum effugeret. Nec illorum nomen expressit Irenæus. Sed ex Epiphanio¹ discimus, Heracleonitas fuisse, ab Heracleone sic dictos. Hunc Colorbaso successisse putat; Tertullianus vero Colorbasum inter et Heracleonem inserit Ptolemæum. Ex Irenæo colligi posse videtur Marci discipulum fuisse : cum illius placita inter varia Marciorum dogmata referat. Augustinus, cui consentire videtur et Damascenus, utriusque, Marci videlicet et Colorbasi, discipulum fuisse putat. Ex Origene², Valentini discipulus dictus est; ex Clemente Alexandrino³, maxima illius in Valentini schola fuit existimatio. Sed hæc omnia nullam certam temporum notam designant : et ut ex poste-

rioribus inferatur Heracleonem Valentini dogmata amplexum fuisse, ipsi tamen Valentino cœvum existisse concludi posse non puto. Quare malim illius ætatem in incerto relinquere, quam quidquam temere definire. Scripserat Heracleon Commentarios, saltem in Joannis Evangelium. Nam Origenes in suis, plures illius diversorum locorum expositiones refert et confutat. Quin etiam merito redarguit, quod his Joannis verbis, *χωρίς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν, sine ipso factum est nihil*, impudenter addere ausus fuisset, *τῶν ἐν τῷ κόσμῳ, καὶ τῇ κτίσει, eorum quæ in mundo sunt, et creatione*; ut nimirum hinc cum cæteris Valentinianis conficeret, non omnia per Verbum condita fuisse : *Æonum* quidem inferiorum, ac mundi ipsius, interpositu Demiurgi, auctorem esse; at non superiorum quatuor *Æonum*. Illos Heracleonis in Joannis Evangelium *Commentarios*, si non præ oculis, saltem in mente habuisse videtur Photius, ut scite notat cl. Grabius in *Spicileg.*⁴, quando epist. 134 ad Joannem Protospatharium (apud Grabium male omnino *Aspatharium*; nempe littera α hic numeralis est) scripsit : *Οὐδὲ γὰρ ἐπ' ὅθρῃ καὶ διαβολῇ τοῦ νόμου τὸ, « Ἡ χάρις δὲ καὶ ἀλήθεια δι' Ἰησοῦ Χριστοῦ ἐγένετο » τοῖς εὐαγγελικοῖς θεσμοῖς περιήρμωσεν. Ἡρακλέων γὰρ ἂν οὕτως εἴποι, καὶ οἱ παῖδες Ἡρακλέωνος. Non enim in contumeliam et criminationem Legis dictum illud : « Gratia autem et veritas per Jesum Christum facta est, » evangelicis sancitis adaptabatur. Heracleon ita diceret, et Heracleonis filii.* Quibus innuit Heracleonem in suis Commentariis hæc Evangelii verba in contumeliam legis detorsisse. Aliud etiam Heracleonis Fragmentum de martyrio refert Clemens Alexand. loco mox laudato, quod ex aliquibus in Lucam Commentariis exscriptum videtur. Ubi enim præmisit Clemens hunc Evangelii Lucæ xii, 11, locum : *Cum autem induxerint vos in synagogas, etc.*, subjungit : *Τοῦτον ἐξηγούμενος τὸν τόπον Ἡρακλέων... κατὰ λέξιν φησίν, etc.* Hunc locum exponens [LIII] Heracleon... his verbis dicit, etc. In *Eclo-gis propheticiis* ad calcem ejusdem Clementis, occasione horum Joannis Baptistæ verborum, Lucæ iii, 16 : *Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni*, citatur altera Heracleonis sententia dicentis, quosdam igne signasse aures eorum, qui baptismatis sigillum acceperant, ita intelligentes illud apostolicum. Tum proxime subnectitur γ. 17 : *Cujus ventitabrum in manus ejus, etc.* Quibus firmari videtur eorum conjectura, qui existimant ab Heracleone elucubratos etiam in Lucam Commentarios. Cæterum cum Valentino paria sensisse, sed novitate quadam pronuntiationis voluisse videri alia sentire, tradit Tertullianus, vel alius quivis cap. 49 lib. *De præscript.*, cui consentiunt Epiphanius et alii omnes. Hoc duntaxat a Ptolemaicis differebat, quod supremum omnium parentem, quem ἡ Bythum nomina-

⁹⁸ Lib. i, cap. 21, n. 1.

⁹⁹ Lib. i, c. 9 et 10.

¹ Hær. xxxvi.

² In Joan., p. 60, edit. Huet.

³ Clem. Alex., lib. iv Strom., p. 502.

⁴ Spicileg. Patr. et Hær. ii sæc., p. 117.

bant, ille Hominem appellaret, ut auctor est Epiphanius. Eidem insuper ascribit Origenes⁶, quod animam naturam immortalem esse non existimaret, sed corruptibilem. At ea erat communis Valentinianorum omnium de anima animali sententia, quam vel perire vel servari putabant, prout meliora vel deteriora elegisset.

94. Sed ut ad id revertamur, unde digressi sumus, quilibet, etiam tacentibus nobis, perspicit, superius expositas hæreticorum redemptiones manasse ab impuris ethnicorum initiamentis, quæ tanti fecere Platonici, tetrīs magorum artibus præ cæteris mancipati. Ut enim certis quibusdam ritibus ac cæremoniis gentilium mystæ secretiorum quorumque sacrorum participes effecti, perfectionis apicem attigisse censebantur: sic et apud Marcossios qui redemptionis ritibus semel defunctus arcanorum sectæ conscius factus fuerat, ad perfectionis culmen euectus existimabatur. Hinc initiationes ethnicis dictæ τελευται, quia perfectionem afferre credebantur; Marcossii vero ἀπολυτρώσεις, quod hominem ab omni mortalitatis sæce, et imperfectionum radice ignorantia, liberarent. Easdem suis frequenter inculcabant Platonici, cum ad animæ purgationem apud prime necessarias: quatenus religiosi ritibus, ut vocabant, expurgata anima, apta evaderet ad deos suscipiendos fatidicæque eorum potestatis particeps fieret. Legatur Jamblicus, sect. III, v et x. Sed sicut ex hæreticis aliqui divina mysteria per res sensibiles et corporeas peragenda esse negabant; sic etiam ex Platoniciis quidam, ut Porphyrius, existimabant usum rerum materialium, in sacris, haud congruum esse diis, qui a materia omnino secreti existunt. Id vero sibi de sua redemptione spondebant Marcossii, ut eum perfectionis gradum, perfectissimam videlicet et numeris omnibus absolutam, qua sola stat salus, cognitionem ineffabilis Virtutis, quod ne quidem Petro et Paulo, aut alii cuivis apostolorum (sic blasphemabant) pervenire fas fuit, assecuti; nec hinc, quandiu viverent, excidere, nec quavis mundana potestate post mortem retardari possent, quin destinatas sibi in Pleromate sedes statim caperent. Redemptionis enim beneficio effici, ut,

A quidquid egissent in hac vita, a iudice nec prehendi, nec conspici possent. Eapropter omnia sibi licere arbitrati, facinorum omnium ac libidinum cœno volutari non erubescabant. Hæc erant exitiosi dogmatis necessaria consectaria, ut jam exposuimus. Quod vero barbaris quibusdam vocibus, peregrinisque ac insolitis verborum formulis hæretici suos initiandos uterentur, Pythagoricum etiam et Platoniceum erat. Quid et quantum ejusmodi vocabulis in gentilium sacris adhibitis tribuerent Pythagoræ et Platonis discipuli, notum est ex Porphyrii epistola ad Anthonem, et Jamblicus, sect. VII, cap. 4 et 5, ut alios taceam. Ea licet mortalibus signota, sensu plerumque vacua, et significatione cassa, præ cæteris tamen convenire divinis existimabant: tum quod in Assyria et Ægypto pridem usurpata, ubi primum deorum cultus effloruit, hisque majus ac frequentius cum mortalibus intercessit commercium, ea cæteris omnibus antiquiora, diisque notiora ac familiariora esse viderentur. Quibus iisdem rationibus permoti Marcossii, Hebraica, Chaldaica et Syriaca vocabula aliis omnibus anteponebant; quod iis omnium primis et antiquissimis, oracula sua fudisset Deus, eaque soni insolentia incutiendo imperitorum pectoribus terrori aptiora essent.

95. Hactenus recensitis quam accurate fieri potuit, iis quos Irenæus Valentino tribuit discipulis, ad utrorumque magistros sermo cum eodem conferendus. Nihil quippe efficacius, et merito quidem, ipsi visum est ad Valentinianorum insaniam retundendam, quam ut infamem eorum originem proderet, seu, ut verbis illius utar, *referret spurcissimum fontem et radicem eorum, uti intelligeretur arbor, de qua defluerant tales fructus*⁷. Veros siquidem stirpis suæ auctores, Simonem et Menandrum, erubescabant Valentiniani, et tam probrosos magistros omni, quo poterant, conatu repudiabant. Hos tamen germanos eorum parentes exstitisse, vellent, nollent, invictè demonstrabat tum dogmatum consensio, tum continua nec interrupta a Simone ad Valentinum scholarum hæreticarum successio, a quibus et in quibus hic quidquid postmodum blateravit, mutuatus est.

ARTICULUS III.

DE VALENTINI MAGISTRIS.

I. De Simone Mago.

96. Simon, pater omnium hæreticorum, a quo Gnostici omnes initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, Giſthis olim oppido, Epiphaniæ ætate vico Samariæ, oriundus fuit⁸. Tantum apud populares suos magicis artibus, in quibus æqualem nullum habebat, valuit, ut dementantes

D eum pro magna Dei Virtute, id est supremo omnium Patre, haberent. A vero simili non abhorret, eum in liberalibus disciplinis, ac Platonica præsertim philosophia, quæ tum apud Judæos inoleverat, non pœnitendam operam posuisse. Id suadent tum auctoritas ac dicendi fiducia, quibus ementitam potestatem venditans plebis animos ad se pelleverat,

⁶ T. XVIII, in Joan., p. 255. ⁷ Lib. I, c. 22, n. 2. ⁸ Vide Iren., lib. III, Præf.; Id., lib. II, Præf.; Justin. M., Apol. I; Epiph., Hæc. XXI; Theodoret., lib. I, c. 1.

tum ea quæ vulgavit dogmata, Platonice haud dissimilia, tum denique magia ipsa quam exercebat, Platonice eo tempore familiaris, et in laude posita: itaque Platonismum cum Samaritanorum ac Judæorum [LIV] religione miscuisse videtur. Cum vero anno Christi 34, lux Evangelii in Samaria coruscare cœpisset, veraque Philippi diaconi miracula Simonis præstigiis discutere; errore deposito Samaritæ Christo nomen dedere. * Stupens et ipse Simon dedit, sed non ex animo. Quam enim in apostolis suspiciebat eximiam patrandi miracula virtutem, præsentī pecunia mercari volens a Petro pro merito increpatus, ad vomitum rediit canis impurus¹, artemque magicam studiosius quam antea colere cœpit. Sic autem Christianam fidem abiecit, ut retenta nonnulla ejusdem umbra, hac utendum sibi statuit, ut pro eo quo exæstuebat in apostolos odio ac livore, iis verbum Dei disseminantibus obices, quoscunque posset, objiceret.

97. Ascita igitur in societatem pristina Platonice, Judaicæque mixturæ hac Christianitatis larva, relicta Samaria hac illac circumcursare cœpit: ut gentes et provincias, ad quas nondum pervenisset Evangelium, præoccuparet, erroribusque suis infligeret. Tyrum Phœniciæ cum devenisset, ibi vile scortum, mulierem quæstuariam, nomine Helenam emit, sibi que eam adjunxit, itinerum deinceps ac scelerum sociam; ridicula plura palam de ea fabulatus, turpiora cum ea clam patraturus. Peragratīs Orientis provinciis Romam venit sub Claudio Cæsare, circiter annum Christi 41. Ibi tantum nomen sibi præstigiis ac imposturis fecit, ut statuam, eeu numini cuidam, ei positam in insula Tiberina, inter duos pontes, ferant, cum Latina inscriptione: *Simoni Deo sancto*. Primus enim omnium Justinus Martyr in ea quæ vere prior est, secundum tamen in editis locum tenet, *Apologia* ad Antoninum Pium, id memoravit. In cujus fide idem, sed aliquantulum dubius, asseruisse videtur Irenæus: *Statua honoratus fuisse dicitur propter magicam*, inquit. At fidenter asseverarunt Tertullianus, *Apolog.* cap. 13; Euseb., lib. II *Hist.*, cap. 14; Cyril. Hierosol., *Catech.* 6, Theodoretus, Augustinus, et alii. Non defuere tamen posterioribus hisce sæculis doctissimi viri, qui Justinum seu Latine linguæ imperitia, seu nominis similitudine deceptum putarint; utpote qui statuam Semoni sanco, vel sancto, qui deus erat apud Sabinos, positam, Simoni Mago sacratam fuisse existimaverit. Centum circiter abhinc annis effossa est in insula Tiberina statua cum hac inscriptione, quæ ad illam Justini proxime accedit: *Semoni deo sanco* (vel *sango*) *Deo Fidio sacrum*; adeo ut ea ipsa esse videatur, quam olim in eadem insula viderat Justinus; cujus eo proclivior lapsus esse potuit, quo veteribus Latinis commutatione litterarum *e* et *i* frequentius nihil exstitit, et Semo ille minorum gentium deus, sanctus, saucus, aut

A sanguis promiscue diceretur. Quorum doctissimorum virorum rationes expendit clarissimus Tillemontius ὁ μαχαρίτης, ac pro ea qua valet eximia eruditione et acri judicio confutat, in suis in tom. II *Commentariorum in Hist. eccles.* observationibus, nota 2, in Simonem Magum, pag. 482, ubi probat vix ac ne vix quidem fieri potuisse, ut tot antiqui Patres ea in re lapsi fuerint, quæ oculis omnium pateret, quamque Justinus, dum Romæ ageret, et *Apologiam* conscriberet, non semel aut bis, sed quotiescunque Tiberinos pontes trajecerat, propriis oculis explorare potuerat. Equis enim sobrius sibi persuadeat, sanctissimum martyrem tam incogitantem atque imprudentem fuisse, ut in ipsa urbe Roma scribens ad imperatores, ea confidenter, nondum satis explorata veritate, bis in eadem *Apologia* asseverare ausus fuerit, quorum falsitatem vel ipsi pueri, scriptorem temerarium arguentes, deprehendere potuissent? Tam immanem hallucinationem vix ferat quisque in scriptore longa terrarum intercapedine ab ipsa statua dissito: quanto minus in eo qui in ipsa urbe Roma, et, ut ita dicam, ad ipsius statuæ pedes scripserit. Sed ne actum agamus, consule citatum eruditissimi Tillemontii locum. Nec iis contentus impurus homo, seipsum sub Jovis, Helenam vero suam sub Minervæ habitu effingi curavit; et utramque imaginem discipulis colendam tradidit.

98. Vulgata apud veteres opinio est, apostolorum Principem Romam venisse anno Christi 42, ut C Magi fraudes ac in alas artes discuteret: cumque hunc fama jam desereret, collectis viribus enixum esse mirabilem Christi ascensum in cœlos æmulari; sed ei tam male cessisse volatum, ut divina virtute apostolorum precibus sollicitata præceps actus, fractis cruribus misere postea interierit, eo anno qui Petri et Pauli martyrium proxime antecesserit, id est Christi 65. Hæc omnia strictim attingo; obvia siquidem sunt et omnibus nota. Plures edidisse fertur seu libros, seu sermones: Quasdam ex altero eorum blasphemias recitat Hieronymus in *Matth.* cap. xxiv. Alios memorat auctor libri *De divin. nom.*, cap. 6, quorum titulus, Ἀντιπαραλογισμοί, *Contradictorii*. Si *Constitutionibus apostolicis* fides, lib. vi, c. 8, Simon ejusque socius Cleobius plures Christo ejusque discipulis libros supponere ausi fuerant. Ex discipulorum officina prodierat Evangelium, quod librum *De quatuor mundi angulis* inscripserant (quæ in quatuor partes sectus erat), ut et apocryphus liber, *De prædicatione sancti Pauli*.

D 99. Quod ad Simonis errores spectat, superius de Valentino agentes ostendimus eum primæ Valentinianorum ogdoadis auctorem et inventorem fuisse. Nempe, Theodoro teste, infinitam quandam statuit potestatem, quam et radicem universorum appellavit; Bythus est, cui et Ἐννοια copulabatur. Istam vero duplicem esse fingebat: alteram primam, quam Matrem omnium appellabat, quam-

* Act. viii, 9 et seqq. 1 Prov. xxvi, 11.

que in Helena sua conspicuam esse dicebat; alteram quam cum Φωνῇ, *Voce*, conjugabat. Eam autem infinitam potestatem ignem esse dicebat, id est Virtutem maxime actuosam, cujus duplex foret operatio, altera conspicua, altera latens. Ex illa quidem genitum esse mundum; ex hac vero productas primam esse tres conjugationes, quas etiam radices nominavit; quarum primam appellavit Νοῦν καὶ Ἐπίνοαν, *Mentem et Notionem*; secundam Φωνήν καὶ Ἐννοαν, *Vocem et Intelligentiam*; tertiam Λογισμὸν καὶ Ἐνθύμησιν, *Rationem et Cogitationem*. In hac ogdoade Valentinianam quisque deprehendit. Nomina quidem apud Theodoretum, quem hic exscribimus, aliquantulum dissimilia: at apud Eliam Cretensem et Nicetam supra laudatos, eadem prorsus: adeo ut constare videatur πολυώνυμον fuisse, ac modo his, modo illis nominibus a Simonis discipulis significatam. Sed rem eandem utrobique exstitisse demonstrat veterum consensus, ac imprimis Irenæi, ut alibi diximus. De his ergo Simonianis Ἄνοις idem sentiendum, quod de [LV] prioribus octo Valentinianis. Utrique e Platoniorum lacunis educti, Christiano amictu utenque induti hæreticorum illorum arte proderunt.

100. Seipsum porro Simon esse sublimissimam Dei virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater ¹⁰, blasphemabat. Summa hic fuerit veteratoris dementia et impudentia, eo tamen usque insaniisse non putem, ut semetipsum re, essentia ac natura supremum esse Patrem crederet jactare. Id de seipso sensisse videtur, quod de Helena sua, quam primam mentis suæ conceptionem aiebat esse, per quam Angelos et Archangelos fecisset. At, auctore Theodoro, hunc mundum, cujus prima et nobilior pars angeli erant, conditum asserebat per eam supremam Virtutis operationem, quæ conspicua esset, vel, ut loquitur Irenæus, per Ennoiam quæ exsiliasset ex summo Patre, et ad inferiora digressa fuisset, id est, quæ seipsam exterius prodidisset. Quemadmodum igitur Helenam primam summi Patris Ennoiam esse censebat, non re et natura, sed operatione duntaxat; sic seipsum supremum esse Patrem non aliter existimare potuit, quam ἐνέργεια et efficientia tenus, non substantia, aut unione personali (id enim unionis genus nunquam agnovit): quatenus eum præ cæteris mortalibus elegisset Pater, in quo inhabitaret, in quem divinitatis suæ radiationem quamdam, non solidam, aut substantivam, sed transeuntem derivaret, et per quem velut per instrumentum sibi moraliter conjunctum operaretur. Uno verbo id de se opinatus est, quod discipuli ejus de Christo, quem etiam se esse dicebat. Constat vero eos, Christum non alia ratione Deum esse censuisse, quam, sicuti postea delirarunt Noetus, Sabellius et Paulus Samosatensis, efficientia duntaxat et operatione, non substantia aut unione substantiva. ¹¹ Accedit denique

A quod Menander Simonis discipulus, qui verbis, non re a magistro dissidebat, primam se Virtutem non nominaret; ignotam enim eam aiebat esse; sed ab illa se missum jactitans, Servatorem seipsum appellaret. Quidquid ergo discriminis inter utrumque fingi potest, eo redit, ut alter paulo modestior seipsum Servatorem diceret, quod a prima Virtute ad hominum salutem missus esset; alter impudenter seipsum primam esse Virtutem blateraret, quatenus ista per eum operaretur, eo operationis genere quod externum et conspicuum esset; non eo quod latens, et per quod Æones produxerat. Hinc Judæis quidem, qui Messiam expectabant (quem Dei Filium esse ab apostolis didicerat), tanquam Filium apparuisse se jactitabat; ad Samaritanos vero, quorum obscurior de Messia fides erat, tanquam Patrem descendisse; ad alias denique gentes, quas Spiritus sancti virtute cooptandas in Ecclesiam noverat, tanquam Spiritum sanctum advenisse: ac denique, ut ait Irenæus, *sustinere vocari se quodcunque eum vocant homines*: hoc est, pro diversis quas edidit primæ Virtutis operationibus, diversis etiam diversarum gentium affectibus, diversa sibi nomina tribui sivisse, Patris, Filii et Spiritus sancti, imo etiam quandoque Jovis; nam et sub hoc schemate statuas et imagines, quas adorarent, ei posuerant discipuli. Ex quibus certissimo colligitur Patrem, Filium et Spiritum sanctum tres, ex ejus sententia, subsistentes personas non fuisse, sed tria duntaxat unius personæ nomina et officia.

101. Helenam suam (quam interdum etiam Spiritum sanctum appellabat) dicebat ¹² esse primam mentis suæ conceptionem, Matrem omnium, per quam initio mente conceperit Angelos facere et Archangelos: hanc vero Ennoiam, seu conceptionem, exsiliientem ex eo, cognoscentem quæ vult Pater ejus, digredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates, quibus tamen nulla Patris indita notitia. Ab istis, mundum hunc factum dixit. In Ennoia illa, omnium matre, per quam initio mente concepti Angeli et Archangeli, Platonis mundus idealis seipsum manifeste prodiit; mundus scilicet idearum omnium, fornarum et archetyporum apotheca, ad quorum normam et exemplar conditi primum Angeli et Archangeli mundi hunc spectabilem, ex supernarum idearum præscripto, fecerunt. Primus enim e Christianis Simon summum Deum mundi hujus creatione, regimine et administratione abdicandum ratus, creatorem ab eo cum Platoniciis distinxit, ne mala quibus labefactatur orbis in primum Deum summe bonum refunderentur; qui cum insuper ignotus semper manserit, nec ullo visibili signo seipsum usquam manifestaverit, nullas in mundi fabricatione et administratione partes habere potuit. Cætera quæ impostor addebat de Ennoia per invidiam detenta ab Angelis, et inique habita, ne

¹⁰ Iren., loc. cit. ¹¹ Id., n. 3; Theod., c. 2; Epiph., Hær. xxii, § 1. ¹² Iren. l. i.

recurreret ad Patrem, ac in varia corpora tum humana tum belluina revoluta, donec in fornice publice prostantis misertus Simon, ovem hanc perditam liberaturus venisset, hominibus simul salutem præstiturus per agnitionem suam mundumque ab Angelorum, de principatu ambiciose contendendum, tyrannide vindicaturus et emendaturus; hæc, inquam, omnia, Christianismum olent, sed fabulis misere deformatum. Angelorum et hominum lapsum sub his symbolis adumbrare voluit. Priores superbix typho excæcati, Deoque auctori suo subesse renuentes, *quoniam nollent progenies alterius cuiusdam putari esse*¹², ipsius Ennoiam, ne recurreret ad suum principium, detinere; dum videlicet quidquid splendoris, potestatis ac perfectionis acceperunt, sibi ipsis inique arrogantes, supremi tantorum beneficiorum auctoris ideam, ne gloria ad eum rediret, in seipsis primum, tum in hominibus extinguere conati sunt. His quippe auctores fuerunt, ut Dei imaginem mentibus eorum insculptam, superbia sua fœde deformarent; ac paulatim obliterata veri numinis notione, comparati jumentis insipientibus, et belluino vivendi more similes illis facti, in turpissimorum quorumque vitiis harathrum sese in dies profundius immergentes, contumeliis semper aovis afficerent. Hæc sunt quæ Ennoix captivitate, calamitatibus, miserisque casibus suo modo significabat Simon. Nec dissimile vero est quod ait Tertullianus lib. *De anim.*, c. 35: Pythagoricam metempsychosin, Simoni *hanc fabulam* de Helena in alia atque alia corpora volutata, ex parte saltem *instruxisse*; cum utrumque discipulis ejus constiterit; et animas divinæ mentis portiones esse, et eas in varia successive corpora detrudi. Ejusdem generis sunt quæ de suo in hunc mundum adventu, ut perditam ovem liberaret, tumque ab Angelorum tyrannide vindicatum instauraret, effutiebatur. In his inter ipsas commentorum nebulas relucet evangelica doctrina de veri Servatoris adventu; quo vitiis obliterata Dei imago innovata, excitata [LV] in animis veri Dei notitia, homines excusso tenebricosarum Potestatum jugo in libertatem asserti, omnia denique instaurata, sive quæ in cœlis, sive quæ in terra sunt. Nam ejus professione fundamentum Christianæ religionis, cui consultum aliquatenus volebat, niti animadvertit hæresiarcha. Sic tamen in hunc mundum descendisse se jactabat, ut alienam speciem induens, per quam eminentia similitudine Angelos et Potestates deciperet, ne ab eis teneretur, inter homines homo apparuerit, cum tamen non esset homo, et pati in Judæa visus fuerit, cum non sit passus. Hæc prima Docetarum sectæ, cui deinceps nomen dedere tot impuri homines, initia: primus hujus auctor hominum omnium perditissimus. Necessaria tamen male susceptæ hypotheseos consecutaria erant. Si enim, ut supposebat, malorum om-

nium quæ in mundo sunt, auctores Angeli, si materiæ et corporibus ab iis conditis turpissima in-spersa labe, manifestum est eum qui a bono Deo missus est, ut mundi fabricatores debellet, orbemque malis purget, mundanum, ac verum corpus asciscere sibi non potuisse: tum ne malis ipse contaminaretur, tum ne sub angelorum, qui materiæ dominantur, imperium concedens, ab iis opprimeretur. Necesse erat igitur phantasticum duntaxat et umbratile corpus indueret, quo hominibus, quorum dux et doctor futurus erat, conspiciendum se præberet, Angelisque tutius bellum inferret. Ex quo fluebat, nec vere nasci aut pati potuisse, et, ut recte concludit martyr Ignatius, Eucharistiam verum Christi corpus non esse, cum verum nunquam habuerit.

102. Addebat Magus, legem non a Deo (invisibilis quippe et ignotus usque ad Novi Testamenti tempora permansit), sed a sinistra quadam intelligentia latam fuisse. Prophetas a mundi fabricatoribus, istos ab his, illos ab illis inspiratos vaticinia fudisse. Ea ab illis contemnenda esse, qui vero Deo semel agnito, in Simonem et Helenam ejus legatos et interpretes spem collocant: iis quippe jam libertate donatis, quæ per supremi Patris cognitionem acquiritur, liberum esse quodcumque velint peragere: salutem uni gratiæ, γνῶσαι videlicet, non operibus justis acceptam referendam esse: natura siquidem nullas actiones bonas esse aut malas, sed ex accidenti; ex arbitrio nimirum Angelorum, qui mundum condiderunt, et ejusmodi præceptorum vinculis in servitutem homines abduxerunt. Quam postremam sententiam ab Archelao philosopho accepisse videtur, cujus hoc fuit effatum, *Nihil natura justum aut injustum esse, sed lege*. Nefaria certe dogmata, uberrimaque scelerum omnium seminaria, quæ tamen ex constitutis principiis necessario fluebant. Si enim summus Deus ignotus mansit, nec ullo sensibili signo deprehendendum se præbere dignatus, mundi curam et administrationem Angelis commisit: ergo legis et prophetiarum, quæ ad mundi regimen spectabant, ii soli auctores exstiterunt; ergo qui homines adepta veri et summi Dei notitia ex eorum potestate eruti sunt, et in libertatem asserti, legis præceptis non tenentur. Si ab una Dei hactenus ignoti, nunc vero se revelantis, cognitione pendet salus: ergo ad comparandam salutem opera supervacanea sunt. Si opera ideo duntaxat bona aut mala sunt, quia a lege quam tulerunt Angeli, præcepta vel prohibita: ergo natura indifferentia sunt; excusso proinde legis jugo, nec bona, nec mala. Jam quid mirum si homines hisce principiis imbuti, fractis omnibus tum naturæ, tum pudoris repagulis, effrenem spurcissimamque vivendi rationem inierint? Eo siquidem, velut naturali consecutione deducebat exitiosa doctrina. Absit ut ea commemorem iniqui-

¹² Iren. l. l.

talibus mysteria, Bacchanalium instar instituta, quæ in scelestis conventibus ab iis patrata refert Epiphanius : nolim his scelærum portentis lectorum oculos defœdari. In cumulum accessere magicæ artes, quarum teterrima quæque genera, Simonis et Platoniorum exemplo, exercere veriti non sunt. Et hinc manavit vulgata gentilibus calumnia, qua dudum Christianam religionem vexaverunt, Christianos omnes magicis artibus deditos esse, eorumque cœtus, omni pudoris extincto discrimine, accedente noctis licentia corruptelarum omnis generis officinam esse. Sic in Christianam religionem redundabat pseudo-Christianorum istorum profligata vita. Resurrectionem carnis negabant : non negare qui potuissent ? Si enim caro Angelorum mundi conditorum opus fuit ; a Christo Salvatore, qui Angelos debellaturus venerat, nec suscipi, nec salvari debuit. Animarum duntaxat cura ipsi fuit. " Gentilium idolis, quotiescunque se daret occasio, thus adolere non dubitabant, nec supremum cultum, ut pœnas negantibus illas declinarent, iis adhibere reudebant : hæc enim inter ἀδελφοὶ numerabant. Imo gentiles in partes suas cesuros putans Simon, si illis ingeneraret opinionem, se Jovem esse, quem summum Numen patremque deorum venerabantur ; Helenam vero suam Minervam, quam ex cerebro Jovis natam esse fabulantur poetæ ; seipsum sub Jovis, Helenam sub Minervæ habitu pingi et adorari a discipulis voluerat : ut sic gentilismum cum Christianæ religionis professione consociaret. Sed mirum, eum qui tota doctrinæ serie inimicitias Angelis denuntiare videbatur, iis tamen divinos honores tribui voluisse. Negabat enim salutem consequi ullum hominem aliter posse, quam si Universitatis parenti abominanda sacrificia, quæ vel nominare pudet, per Principatus et Potestates obtulerit : non quidem ut præsidium serrent, sed ut placati damnum non inferrent, neu hominibus sive in vita, sive post mortem obsessent. Quæ etiam Platoniorum doctrina fuit superius a nobis exposita.

103. Hactenus dicta perspicue demonstrant Simonem ejusque discipulos inter gentiles potius, quam inter Christianos recensendos esse. Nam etsi Christianum nomen ore profiterentur, vix tamen vel unius Christiani dogmatis fidem integram servaverant. Trinum quidem sanctissimæ Trinitatis personarum nomen proferebant, rem non tenebant : una et eadem persona, pro diversis officiis, Patris, Filii et Spiritus sancti nomine gaudebat. Mysterium Incarnationis iis penitus ignotum : Christus nec verus Deus, cujus nulla fuerit hypostatica cum Deo unio ; nec verus homo, cujus fuerit umbratilis tantum et phantastica humanitas ; sed quoddam velut simulacrum, quod hinc humanam naturam oculis exhiberet, illinc Divinitatis radios exciperet. Quibus omnis Christi nativitas, vitæ et mortis

A mysteriorum fides pessum ibat. Sialiquid baptismi genus retinuerint, ludicrum certe, quod a Christiano procul recederet. Vetus auctor qui contra Cyprianum scripsit, [LVII] inter SS. martyris opera, refert quosdam hæreticos e Simone prognatos, dum baptismum conferrent, emicantem ex aquis ignem intuentium oculis exhibuisse, quo simulata Spiritus sancti præsentia iniciandos suos ludificarentur. Ecquam de Eucharistia fidem habere potuissent, qui verum Christo corpus denegabant ? Sua quidem iis erant mysteria, sed execranda prorsus, quæ vel commemorare pudet. Cætera sacramenta flocci fecisse homines impuros, unique ἡρώετι, cæteris omnibus spretis, salutem ascribendo, bonorum operum necessitatem, et evangelicarum legum observationem funditus evertisse, quisquis asseruerit, haud temere conjecerit.

104. Plures reliquit Simon errorum et scelærum successores, a principe impiissimæ sententiæ vocatos Simonianos. Ab his fulsi nominis scientiam, Gnosticorum videlicet hæresim, accepisse initia, ex ipsis assertionibus eorum adest discere¹⁵. Revera enim eadem pene Gnosticis omnibus fuere cum Simone dogmata. Si quid discriminis interfuerit, in eo positum fuit, quod eadem principia, et Platonice philosophiæ capita ab his paulo pressius, ab illis explicatius ac fusius tradita, et ad res fidei diversimode pro cuiusque captu et ingenio accommodata fuerint, sed inconcusso manente fundamento. Tria fuere præcipua Gnosticæ hæreseos capita, 1. Summum Deum alterum esse a mundi conditore ; 2. Opera nihil ad salutem juvare, sed eam ab una supernarum rerum cognitione pendere ; 3. Christum verum hominem non fuisse, sed vana hominis specie oculos delusisse. Hæc ab omnibus propugnata, quippe qui scirent iis totam niti hypothesim ; cætera vel ad majorem explicationem addita, vel consecutaria quædam fuere, quæ quisque, prout ingenio valebat, ex principiis ducebat, amplificabatque. Id ea conferenti quæ de Valentiniæ hæresi jam diximus, observare proclive fuit, nec difficiliter observabitur in iis, quæ de veteribus Gnosticis dicenda supersunt.

II. De Menandro.

D 105. " Simonis successor et discipulus fuit Menander, præceptor moribus et doctrina respondens. Genere Samarites et ipse fuit, e vico Capparetaja, ut vocat Justinus M.¹⁷, vel Chabrai, ut Theodoretus appellat, oriundus. Ubi ad summum præstigiæ fastigium pervenit, ut facile non tantum cum magistro contenderet, sed etiam primas sibi vindicaret, majoribus portentis nomen sibi fecit. Antiochiam, Orientis caput, elegit, ceu publicum theatrum in quo circulatorem ageret, et unde venenatas merces facilius per Orientem spargeret. Ibi misere plures fascinavit. Si Tertulliano¹⁸, vel auctori ad ditamenti quod ad calcem libri *De præscript.* legitur,

¹⁵ Origen., in Cels., lib. vi. ¹⁶ Iren. ¹⁷ Iren., lib. i. c. 23, n. 5. ¹⁸ Apol. 1. ¹⁹ De Præsc. c. 46, et de An., c. 50.

credimus, eadem dixit quæ Simon ipse. Quidquid A
 Simon se esse dixerat, hoc se Menander esse dice-
 bat. Quod tamen sobrie intelligendum. Nam Simon
 se esse supremam Dei Virtutem impudentius jacta-
 bat; tantum sibi non tribuebat Menander, quoniam
 primam Virtutem incognitam omnibus esse aiebat;
 se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus (hoc
 est, ut explicat Eusebius¹⁹, ab invisibilibus Æoni-
 bus), *Salvatorem pro salute hominum*. Sed discrimen
 in verbis hære, et in eo positum esse quod alter
 altero vesanior esset, superius ostendimus. Neque
 enim Simon supremam Dei Virtutem substantia et
 natura se esse contendebat, sed missione duntaxat
 et ἐπεφύετο, in quo cum Menandro consentiebat.
 Nec quod alter eam Virtutem omnibus ignotam
 esse diceret, alter ut ejus copiam faceret, venisse
 se jactaret, ulla inter eos pugna intercedit. Si enim
 cum Theodoro duplicem summæ Virtutis operatio-
 nem distinguamus, occultam et manifestam, his
 facile dirimitur. Nam Simon operationem occultam
 respicit; Menander de manifesta loquitur. Illic etiam
 explicandus, ne secum vel cum Irenæo pugnet, Epi-
 phanius²⁰ scribens, Menandrum a Simonis dogmate
 non discedisse, nisi quod majorem se antecessore
 et præceptore suo prædicabat. Nempe hic majorem
 se prædicabat, non dignitate et missione; nam
 uterque a summa Virtute missum se esse Servato-
 rem ad hominum salutem nugabatur; sed magicæ
 artis peritia, qua magistrum vincere se gloriabatur.

106. Mundum ab Angelis, quos produxit Ennoia, C
 conditum similiter ut Simon docebat. Memoria igitur
 lapsus videtur Damascenus scribens lib. *De*
hær. hoc differre Menandrianos a Simonianis, quod
 hi mundi molitionem ab angelis factam assererent,
 illi negarent; nam eadem erat utrorumque ea de
 re sententia. Neminem vero ex Angelorum illorum
 dominatu erui posse contendebat Menander, nisi
 per eam, quam docebat, magicam scientiam. Salu-
 tem itaque hominis positam esse volebat in re-
 demptione ab Angelorum servitute; medium autem
 salutis in magica scientia. Quæ omnia Simoniacæ,
 imo et Platonica. Quæ enim hæretici magicæ scien-
 tiæ ascribebant; eadem et Platonici παντοκρίτης, divina-
 tioni et Theurgiæ suæ tribuebant. Nam duplicem
 magiam distinguebant, aliam quam Theurgiam voca-
 bant, hoc est, artem divina operandi, bonam et
 laudabilem, qua certis quibusdam hostiis et sacri-
 ficiis, munditia quadam animæ et corporis, aliisque
 sacris caeremoniis, bonos et beneficos dæmones in-
 vocabant, quorum afflatu et auxilio, et occulta ma-
 nifestabant, et futura prænuuntiabant, et mira ede-
 bant opera: alteram Goeticam, et Necromantiam,
 artem videlicet præstigiosam et fallacem, quæ mor-
 tuos evocat et consulit, et eorum ac malorum dæ-
 monum ope responsa de rebus occultis et futuris
 reddit. Ut posteriorem probro, sic priorem honori
 sibi vertebant, laudibusque ad cælum extollebant,

ut passim apud Jamblichum et alios videre est. A
Theurgis, inquit ille sect. III, cap. 31, *omnis spi-*
ritus malus fugit, penitusque subvertitur. Excindi-
tur prorsus omnis malitia et passio; bonorum vero
pura communicatio ad puros defertur, ignisque di-
vinus desuper eos veritate replet. His mali spiritus
impedimenti nihil afferre possunt, neque ad animæ
bona avertenda obstaculi, etc. Et sect. IX, cap. 4:
Sola divina παντοκρίτης diis connectens, nos vere parti-
cipes facit vitæ divinæ: cumque ipsa præscientiam,
divinasque notiones in se contineat, nos quoque vere
divinos facit. Hæc bonum pure nobis exhibet; est
enim beatissimæ deorum cognitio bonis omnibus plena.
 Et cap. 5 ait hominem olim visioni Dei conjun-
 ctum, postea aliam subingressum animam; eam
 B nimirum quæ ad humanæ formæ speciem aptata
 est, propterea venisse sub fati et necessitatis ju-
 gum; ab his vero vinculis aliter solvi non posse
 quam per deorum cognitionem; hanc esse quæ
 [LVIII] veram vitam servat, quoniam ad Patrem
 sua sorte contentum et *superessentialem* reducit:
 sacram hanc et Theurgicam felicitatis donationem
 appellari januam ad ipsum omnium opificem Deum,
 vel sedem et aulam boni. Tum demum cap. se-
 quenti concludit Theurgiam opifici universali ani-
 mam sistere, et apud eum deponere, liberamque
 ab omni materia cum solo æterno Verbo conno-
 cere: ipsi Dei Virtuti a se genitæ, seipsam moven-
 ti, omnia sustentanti, intellectuali, omnia exor-
 nanti, ad veritatem intelligibilem revocanti, perfe-
 ctæ et perficienti, cæterisque Dei Virtutibus opifi-
 cibus ita consociare, ut in actionibus earum, intel-
 ligentiisque efficacibus anima Theurgica perfectæ
 confirmetur. Plura alia ejusmodi apud Jamblichum
 citatis sect. occurrunt. In his, puto, Simonis, Me-
 nandri Gnosticorumque omnium doctrinæ funda-
 menta lector eruditus nullo negotio deprehendit;
 adeo ut ex impuris hisce fontibus palam hausta
 videantur tum γῶσις ipsa, tum operosum illud
 quod in colendam magiam studium conferebant,
 tum denique quidquid utrique tam procaciter ascri-
 bebant.

107. Quoddam baptismi genus suis impertieba-
 tur Menander, quo qui dignati essent resurrectio-
 nem adipiscerentur, jamque deinceps immortalita-
 tem consecuti perseverarent, nulli senio aut morti
 obnoxii. Tum vero baptismum in nomine suo con-
 ferebat; quo quidem insanix Simon devenisse non
 videtur. Quem vero immortalitatis effectum baptis-
 mati suo impudenter assererat, Tertullianus²¹ et
 Eusebius²² de corporis immortalitate etiam in hac
 præsentī vita intelligere videntur. Mirum autem
 homines, cæteroquin acutos, sic animum induxisse
 suum. Nam præterquam quod extra dubium omne
 positum videtur, Menandri mentem explicandam
 esse ex præceptoris sententia, qui corpora docebat
 interire penitus, nec resurgere, solam autem ani-

¹⁹ L. III Hist., c. 26. ²⁰ L. I, c. 2 et seqq. ²¹ Hær. xxxii. ²² De An., c. 50. ²³ L. III Hist., c. 26.

man immortalē esse : perspicue docet Irenæus lib. II, cap. 31, n. 2, quid Gnostici omnes per resurrectionem a mortuis, quam interdum prædabant, intelligerent, nempe *agnitionem ejus quæ ab eis dicitur, veritatis*. Quod ipse Tertullianus ag. o-scens, paulo enucleatius explicat lib. *De resurrect. carn.*, cap. 19, ubi Gnosticorum fraudes relegens scribit : *Nacti quidam solemnissimam eloquii prophetici formam, allegorici et figurati plerumque, non tamen semper, resurrectionem quoque mortuorum manifeste annuntiatam, in imaginariam significationem distorquent, asseverantes ipsam etiam mortem spiritualiter intelligendam. Non enim hanc esse in vero, quæ sit in medio, discidium corporis et animæ, sed ignorantiam Dei, per quam homo mortuus Deo non minus in errore jacuerit quam in sepulcro. Itaque et resurrectionem eam vindicandam, qua quis adita veritate redanimatus et revivificatus Deo, ignorantia morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis eruperit : quia et Dominus Scribas et Phariseos sepulcris dealbatis adæquaverit. Exinde ergo resurrectionem fide consecutos cum Domino esse, cum eum in baptismo induerint. Hoc denique ingenio etiam in colloquiis sæpe nostros decipere consueverunt : quasi et ipsi resurrectionem admittant. Væ, inquit, qui non in hac carne resurrexerit ; ne statim illos percutiant, si resurrectionem statim abnuerint. Tacite autem secundum conscientiam suam hoc sentiunt : væ, qui non, dum in hac carne est, cognoverit arcana hæretica, hoc est enim apud illos resurrectio. Sed et plerique ab excessu animæ resurrectionem vindicantes, de sepulcro exire, de sæculo evadere interpretantur, quia et sæculum mortuorum sit habitaculum, id est ignorantium Deum ; vel etiam de ipso corpore, quia et corpus vice sepulcri conclusam animam in sæculari vitæ morte detinet. Quibus palam sit, eam, quam Menander alique similes, resurrectionem mortuorum mendaciter venditabant, mystice et allegorice intelligendam esse ; nihilque aliud esse, præter ignoti Dei, arcanorumque hæreticorum notitiam, qua quisquis scititum illud, quod conferebant, baptisma consecutus fuerit, nefariisque eorum mysteriis initiatus, ignorantia morte discussa, velut de sepulcro veteris hominis erumpit. Menandrum proinde in his ne latum quidem unguem a Simonis aliorumque Gnosticorum sententia recessisse, nisi quod ænigmatis involverit quod illi plauis efferebant.*

III. De Saturnino.

108. Venenata quædam bestia bilinguis et biceps, ait Eusebius¹⁴, e Menandro orta, duos duarum sectarum inter se discrepantium auctores et duces edidit, Saturninum, vel Saturnilum (utrumque enim promiscue scribunt auctores¹⁵), genere Antiochenum, et Basilidem Alexandrinum, ambos Menandri discipulos, ac cœvos ; quorum ille in Syria,

hic vero in Ægypto scholas errorum Deo et pietati repugnantium instituit. Ambos Adriano imperante vixisse tradit Theodoretus¹⁶ ; nec repugnat Eusebius, qui eorum meminit Adriani temporum historiam conscribens : quanquam tamen probabile censet cl. Tillemontius, Saturninum jam a Trajani temporibus, paulo ante Basilidem cœpisse¹⁷. Sed de his postea. Ille eadem fere cum Menandro deliramenta loquebatur. Unum esse summum Patrem, et innascibilem Virtutem, id est Deum, in summis illis et infinitis partibus, et in superioribus manentem, ac prorsus ignotum prædicabat, qui longe a se distantes Virtutes, Principatus, Potestates et Angelos creaverit. Illis omnibus a Patre descendentibus, septem ex iis mundum condiderunt, præter conscientiam Dei Patris¹⁸, ejusque suam quisque partem sortiti sunt. Unum ex iis mundi conditoribus Angelis fuisse Judæorum Deum dicebat. Satanam ipsum angelum esse, repugnantem angelis mundi fabricatoribus, maxime vero Judæorum Deo ; qui perinde atque hic atque illi prophetiarum auctor fuerit. Omnia hæc Simoniana et Gnostica, partim ex Platoniorum lacunis, partim ex corruptis ac depravatis Scripturarum oraculis hausta, ut ex hactenus dictis constat.

109. Hominis etiam originem Saturninus ascribebat Angelis. Creationis vero hæc occasio fuit. Cum desuper a summa Potestate lucida imago emicisset, cœlestis illius lucis amore capti, summaque cupiditate ac voluptate perfusi, hanc apud se tenere viribus omnibus contenderunt ; non valentibus vero, eo quod repente sursum evolatit, et ex eorum oculis evanuerit, id in animos incidit, ut evanidæ imaginis jacturam resarciendi desiderio, aliquam ejus similitudinem exprimerent, hominemque, qui eam referret, conderent. Quare convenientes in unum, communi consilio [LIX] dixerunt : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem*. Sic, inquit Epiphanius, impostor particulam, *nostram*, quam in Genesi¹⁹ Deus usurpat, ideo decurtavit, ut errori fidem astrueret ; quasi alii sint operis artifices, imago vero ipsa ad alium referatur. Editus est igitur in lucem homo, sed præ Angelorum imbecillitate admodum imperfectus. Jacebat namque in solo reptantis instar vermiculi, neque erigere se, neque aliud quidquam agere valens, donec ei misera Virtus suprema, ob imaginem suam atque effigiem, sui scintillam iminisit, qua et illum erexit, et vitam impertivit. Eam vero scintillam vocat animam humanam, quam, utpote decisam ab essentia divina particulam, dissoluto animali servari ait, et evolare sursum ad ea quæ sunt ejusdem generis ; percurrente reliquo homine, resoluta in sua principia. Non tamen homines omnes in scintillæ illius partem vocabat Saturninus, sed eos solos, qui sectæ suæ nomen dedissent. Duos quippe homines principio

¹⁴ L. IV Hist., c. 7. ¹⁵ Iren., lib. I. c. 24 ; Epiph., Hær. XXXIII. ¹⁶ Lib. I, c. 2 c. 3. ¹⁷ Tertull., De præsc. c. 46. ¹⁸ Aug., Hæc. III. ¹⁹ Gen. I, 26.

factos asserebat, bonum unum, scintillæ participem; alterum malum, ejusdem expertem; a quibus duplex item hominum genus, natura scilicet bonum, ac natura malum in mundo prosemminatum esse primus hominum finxit.

110. Platonica hæc omnia sunt, sed varie interpolata, novisque fabulis aucta. Quod hic fingitur de imagine desuper emicante, ad cujus similitudinem conditus homo, purum putumque Platoniorum dogma est de rerum omnium ideis ac formis a supremo rerum omnium parente effictis: quas quidem in Angelorum, quibus creandi et administrandi mundi provinciam demandavit, mente recondidit, ut cœlestia archetypa præ oculis habentes, ea in fabricandis rebus imitarentur. Communis itidem Platoniorum omnium sententia, superiorem animæ partem, ejusdemque velut apicem, quam mentem vocabant, esse velut essentiae divinæ particulam, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ, a primo intelligibili, ut loquitur Jamblichus, decisam, quæ homini desuper inspirata rationem impertitur, eumque a communi brutorum animantium sorte exiit; fabula de scintilla replanti homini et in solo jacenti, a superna Virtute, qua erigeretur et ageret quæ sunt hominis, immissa, fundamentum præbuit. Ut scintilla, dissoluto animali, ad principium suum, ex Saturnino, revolvebatur; sic et mens post mortem, ex Platoniciis, ad Deum ejus auctorem revertebatur. Hactenus quadrant sententiæ; discrepant vero in explicatione scintillæ, seu particulæ divinæ essentiae. Per eam, Platonici mentem qua rationalis fit homo; Saturniniani vero γνῶσιν, seu supremi Patris notitiam, qua fit spiritalis, et ab animalibus hominibus in ignorantiae tenebris agentibus, distinctus, intelligebant. Idque ipsum est quod deinceps semen spiritale Valentiniensis vocitare placuit; quod quidem non omnibus, sed certis quibusdam hominibus concessum esse, ut Saturninus scintillam suam, jactabant. Unde quemadmodum hic duplicis generis homines, natura bonos scintillæ participes, et natura malos, ejusdem expertes distinguebat; sic et illi quosdam homines natura bonos, eos scilicet qui semine fecundati erant; quosdam natura malos, qui seminis exsortes, statuebant. Adeo ut idem utrobique commentum sit, sub variarum nugarum involucris propositum. Quod alter per hominem erectum et replantem; alii per homines spiritales et animales significant. Quod denique Saturninus prophetarum oracula modo opificibus Angelis; modo Satanæ accepta referret, a Platoniciis etiam mutuatus fuerat, qui, ut supra ex Jamblichio vidimus, vaticiniorum causam refundebant modo in bonos, modo in malos dæmones.

111. Simonis vestigia relegens Saturninus, Servatorem de communi supernarum Virtutum sententia missum aiebat, ut Angelos rebelles, et maxime Judæorum Deum in ordinem redigeret, et iis

A qui vitæ scintillam accepissent, salutem afferret, malos vero cum dæmonibus, qui ipsis opitulabantur, profligaret. Hoc ipsum erat quod aliis verbis exprimebat Simon, venisse Christum ut homines a legis, quam tulerat Judæorum Deus, vinculis eximeret, solisque credentium seu spiritualium animabus salutem impertiretur. Servatorem autem modo a supremo Patre genitum, modo ingenitum dicebat Saturninus: Ingenitum quidem, si generationis proprie dictæ habeatur ratio, cujus terminus fuerit persona a principio suo distincta; genitum vero, si generatio pro simplici productione, qualiscunque sit, latius accipiat. Unde patet huic, sicut et Simoni, aliisque multis Gnosticis, Servatorem fuisse meram divinitatis ἐνέργειαν, functionem temporariam, et radium, non personam subsistentem, et a Patre distinctam. Eum vero corporis (terreni videlicet et materialis) expertem, et sine figura, hominis tamen simulacrum atque effigiem sensibus objecisse, omniaque ab eo specie tenus perfecta; cujusmodi fuit nasci, ambulare, videri, pati. Uno verbo phantasma fuisse, quod divina ἐνέργεια motum, sensibus humanis fucum faceret. Jam uxores ducere, liberosque gignere a Satana esse, primus omnium circulator idem pronuntiavit: non quod castitatem coleret; sed ut solutus matrimonii legibus, turpissimis quibusque voluptatibus effrenatus indulgeret. Multi etiam ex ejus discipulis, Pythagoreos imitati, animatis omnibus abstinebant, ut affectato illo sanctioris vitæ genere nonnullos suum in errorem pellicerent.

IV. De Basilide.

112. Basilides Alexandrinus²⁰, Saturnini condiscipulus, a Matthia apostolo doctrinam suam accepisse se falso jactitabat, atque Glauciam quemdam, quem Petri interpretem fuisse ferebant, præceptorem habuisse gloriabatur. Inanis forte, quod ad Glauciam, obscuri nominis hominem, attinet, vesani hominis gloriatio, ut ex magistri persona auctoritatem dogmatibus suis conciliaret. Ex ea tamen (ut et ex simili Valentini gloriatione supra concludebamus) inferre licet Basilidem, si non apostolis ipsis cœvus fuerit, ad eorum saltem ætatem proxime accessisse, ipsorumque discipulis convixisse. Certe Hieronymus disputans contra Luciferianos, Basilidem inter hæreticos apostolicorum temporum numerat: Sed quid de posterioribus, inquit, adhuc loquor? Apostolis adhuc in sæculo superstitionibus, apud Judæam, Christi sanguine recentis, phantasma Domini corpus asserebatur. Galatas ad observationem legis traductos Apostolus iterum parit. Corinthios resurrectionem carnis non credentes, pluribus argumentis ad verum iter trahere conatur. Tunc Simon Magus, et Menander discipulus ejus, Dei [LX] se asseruere Virtutes: tunc Basilides summum Deum Abraxas cum trecentis sexaginta quinque Aeonibus commentatus est. Nec dissentit Epiphanius

²⁰ Clem. Alex., Strom. lib. vii, p. 768.

qui Hær. xxxi, § 2, scribit *Valentinum quidem Basilide ac Saturnilo, Ebione, Cerintho ac Merintho, eorumque sociis, tempore esse posteriorem; omnes tamen uno tempore ad humani generis exitium profusos esse; quanquam, inquit, Cerinthus ac Merinthus et Ebion paululum antegressi sunt.* Si non multum temporis intercessit inter Cerinthum, hæreticum in Asia agnitiū antequam S. Joannes Evangelium scripsisset, et Basilidem; hic igitur Joannis ætate vixerit necesse est. Deinde Valentinus et Basilides *uno tempore ad humani generis exitium profusi sunt*, ita tamen ut hic prior, ille posterior sit. At superius de Valentini ætate disserentes ostendimus, eum ineunte circiter secundo sæculo dogmata sua spargere cœpisse; ex quo sequitur, Basilidem (a fortiori Saturninum qui huic aliquantulum prævixit) saltem ad Joannis apostoli tempora attingisse.

113. Non desunt tamen qui Basilidem juniorem faciant, ejusque hæresim non nisi Adriani temporibus in lucem prodixisse contendunt. Nituntur in primis auctoritate Clementis Alexandrini lib. vii Strom., pag. 764; Eusebii, lib. iv Hist., cap. 7, et in Chronica, ac Theodoretii, lib. i Hær. fab., cap. 2, qui Basilidis hæresim conferunt in Adriani tempora. At ex Clementis, Eusebii in Chronico, et Theodoretii verbis id tantum inferri posse puto, Basilidem sub Adriani imperio fuisse, scholam habuisse, et audacius hæresim disseminasse; non vero hæresim inchoasse, aut tum primum docuisse. Nec ex eo quod Eusebius in Historia circa Adriani tempora narrationem instituat de Saturnini et Basilidis hæresi, magis concludi potest, eos sub illius imperio cœpisse, quam ex eo quod de Ebionæis, Cerinthianis et Nicolaitis disserat sub Trajano, inferri posset eorum originem anteriorem non esse. Neque expressiora sunt, ut ligatur Basilidiani erroris exordium, Firmiliani verba, apud Cyprian. epist. 75: *Sed et Valentini et Basilidis tempus manifestum est, quod et ipsi post apostolos, et post longam ætatem adversus Ecclesiam Dei sceleratis mendaciis suis rebellaverint.* Nam hæc longa ætas, ut bene animadvertit Cotelerius²¹, dubio procul oratoria exaggeratio haberi debet; quia inter finem Joannis apostoli, et initium Adriani imperatoris, non intercedunt anni viginti. Deinde loquitur Firmilianus de aperta Basilidis adversus Ecclesiam rebellionē, non de hæreseos ejus initio. Certum est, viventibus apostolis, hæreticos velut serpentes in antris delitescētes, sanctissimorum hominum metu repressos, nonnisi clam et timidius venenum erroris evomuisse; at audaciam addente apostolorum morte, jam caput attollere, liberius dogmata sua propagare, unitateque palam violata, scholas sibi constituere cœpisse. Ex quo sequitur verissimum esse quod scribit Irenæus lib. v, c. 20, n. 1: *Omnes hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tra-*

diderunt Ecclesias. Hæc siquidem necesse ad tempus referamus, quo Ecclesias apostoli commiserunt apostolicis viris, non ad illud quo vivere desierunt illi episcopi. Nam certum est tum ex ipso Irenæo lib. iii, c. 3, n. 4, tum ex aliis veteribus, Polycarpum, ab apostolis Smyrnæ ordinatum episcopum, Basilidi, Valentino, Marcioni aliisque hæreticis cœvum exstitisse. Verius a fortiori quod proxime citato cap. n. 3, scribit auctor noster, epistolam Clementis ad Corinthios vetustiorē esse hæreticis *qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium commentantur.* Verba hæc *qui nunc falso docent*, aperte demonstrant eum intelligere, non Gnosticos quoslibet, sed Valentinianos duntaxat, quos confutabat.

B 114. Quo anno excesserit e vivis Basilides, non satis constat. In Catalogo Hieronymi, voce Agrippa, legitur: *Mortuus est autem Basilides, a quo Gnostici, in Alexandria temporibus Adriani; qua tempestate et Cochebas dux Judaicæ factionis Christianos variis suppliciis enecavit.* Quæ si sincera sunt, dicendum erit obisse Basilidem anno circiter 135, quo Judæa bello ardebat, quod excitarat Cochebæ adversus Romanos rebellio. Sed utrum apud Hieronymum legendum sit *mortuus est*, an *moratus est*, necdum extra omne dubium positum existimo; sua enim utrique lectioni constant argumenta. Pro *moratus est* pugnat auctoritas vetustissimi omnium codicis nostri ms. San-Germanensis, Merovingicis characteribus exarati, sæculo circiter septimo. C Quam eandem lectionem exhibent mss. quinque, quos vidisse se testatur Vossius, et plures alii quos contulit doctissimus Martianæus noster. Facit et pro eadem lectione perfectissima consensio Chronici Hieronymiani, cum ejus Catalogo. Nam in priori illo ad annum 134 habetur: *Basilides hæresiarches in Alexandria commoratur, a quo Gnostici, Cochebas dux Judaicæ factionis nolentes sibi Christianos adversus Romanum militem ferre subsidium omnimodis cruciatibus necat.* Eadem pene atrobique verba sunt: et quod in priori legitur, *commoratur*, suadere videtur in posteriori legendum esse, *moratus est*. Illinc vero repugnant huic lectioni editi omnes, cum mss. plerisque codicibus, qui præferunt, *mortuus est*. Sed quod majus videtur, Græca interpretatio, quæ Sophronio tribuitur, quæque si vere Sophronii est, codicibus omnibus Latinis, qui nunc exstant, sine dubio antiquior est, hanc vulgatam lectionem repræsentat: Τελευτώντος Βασιλείδου, Γνωστικοί ἐν Ἀλεξανδρείᾳ ἐκλήθησαν, ἐν τοῖς χρόνοις Ἀδριανοῦ. *Mortuo Basilide, Gnostici in Alexandria vocati sunt, temporibus Adriani.* Deinde neque usque adeo certum est legendum esse in Chronico, *commoratur*. Quamvis enim Pontacus in aliquibus mss. *commoratur* legi doceat, ut in uno Cantabrigiensi codice scriptum etiam reperisse se dicit Pearsonius²², idem tamen in pluribus *commemoratur* ha-

²¹ Patr. Apost., t. II, p. 470, edit. Paris. 1672. ²² In addend. ad Vind. epist. Ignat.

beri innuit; quæ vox si obtineat, similitudo locorum A
perit. Sed quidquid sit de lectione, nihil repugnat
Basilidem aut vitam finisse sub Adriani finem, aut
prorogasse usque ad Antonini Pii exordia. Vixerit
quinquennio aut sexennio plus aut minus, parum
omnino refert.

115. Primus omnium Basilidis errores, subtilesque
præstigias et detexisse et confutasse, occultaque
illi et nefanda manifesto prodidisse mysteria, vi-
detur Agrippa Castor, qui sub Adriano eruditionis
laude florebat. Valentissimam fuisse illius refutatio-
nem memorat Eusebius ³³, et ad sua usque tempora
pervenisse: dudum est quod tam luculentum opus
edax rerum tempus misere consumpsit, ne eo frue-
remur. Auctor fuit, Eusebio teste, Basilidem qua-
tuor et viginti libros in Evangelium scripsisse: B
vicesimi tertii meminit Clemens Alex., lib. iv
Strom., p. 506; Archelaus vero [LXI] decimi tertii.
Sed utrum in vera Christi Evangelia elucubrati
essent, an in ipsius Basilidis, incertum. Nam eam
fuisse hominis impudentiam, ut et ipse novum
Evangelium scribere ausus fuisset, docet Orige-
nes ³⁴. Vetus Testamentum cum cæteris Gnosticis
rejeciebat. Novum autem, Hieronymo teste ³⁵ in
Epist. ad Tit. principio, fæde mutilabat, resecis
non modo pluribus locis, sed integris etiam Episto-
lis, ad Hebræos, ad Titum, et utraque ad Timo-
theum, quas Paulo abjudicabat; resecandi vero aut
abjudicandi sola ratio fuit, quod his configerentur
ejus errores. At repudiatis veris prophetis, novos, C
ut errori fidem conciliaret, supposuerat, eisque
barbara nomina Barcabam et Barcoph imposuerat,
quibus terrorem simplicioribus injiceret. Forte fle-
titius ille Barcoph, is est Parchor propheta, in
quem expositionum libros scripserat Isidorus Basi-
lidis filius et discipulus. Fragmentum quoddam ex
primo desumptum exscripsit Clemens Alexandri-
nus ³⁶, ex quo discimus familiarem fuisse Basili-
dianis librum alterum, quem Chami prophetiam
appellabant.

116. A Simone, Menandro et Saturnino erroris
argumenta mutuatus est Basilides; quæ tamen, ut
nomen sibi faceret, alia ratione tractare, et majore
cum pompa enarrare instituit, novis quibusdam ad-
ditis fabularum portentis. Ea duntaxat hic comme-
morare satis erit, quæ a magistrorum doctrina dis-
sidebant. Ab innato Patre Nun derivabat, tum ab
hoc Logon, deinde a Logo Phronesin, seu Pruden-
tiam, vel, ut apud Tertullianum legitur, Providen-
tiam; a Phronesi autem Sophiam et Dynamin, hoc
est Sapientiam et Potentiam. Ita Irenæus ³⁷, Epi-
phanus ³⁸, Theodoretus ³⁹, et Tertullianus ⁴⁰. At
Basilidis genealogiam integram non referunt. Nam
ex Clemente Alex. lib. iv *Strom.*, p. 539: Βασιλει-
δης ἀποστατήσας (sic lego, non ὑποστατήσας), Διχαί-
συνην δὲ καὶ τὴν θυγατέρα αὐτῆς τὴν Εἰρήνην, ὑπο-

λαμβάνει ἐν ὁγδοᾷ μὲν ἐνδιατεταγμένους: *Basilides autem qui defecit, Justitiam et ejus filiam, Pacem, putat in ogdoade manere dispositas.* Nec dubium quin in prima sua conjugatione Ἐννοταν seu Σιγὴν habuerit, masculosque cum feminis in ogdoade copulaverit, cum id disertis verbis asserant Gre-
gorius Naz., Nicetas, et Elias Cretenensis alibi citati; et magistrorum sententiam non conciderit, sed potius in *immensum extenderit*, ut loquitur Irenæus. Virtutes, Principes et Angelos in 365 classes, juxta cælorum numerum, distribuebat (cælus enim 365 singebat: sic nimirum appellare placuerat orbes quos motu diurno sol percurrere videtur). Primum classem a Sophia et Dynamis productam dicebat, quæ deinde primum cælum et alios Angelos condi-
derit; a quibus factum secundum cælum, et alios Angelos: ab his tertium cælum, et alios itidem An-
gelos: et sic gradatim alios ab aliis productos An-
gelos et cælus usque ad 365 et ultimum, quod nobis proximum est, cælum. Ab Angelis vero qui posteriori præsent cælo (quorum princeps is qui Judæorum Deus dicitur), conditum inferiorem hunc mundum cujus regimen et imperium inter se partiti fuerint. Angelis porro illis omnibus barbara quæ-
dam nomina, quæ terrent imperitos, imposuerat. Principem autem eorum ac supremum ducem Ἀδρά-
ξας, vel, ut scribit Epiphanius, Ἀδρασᾶξ vocabat; de quo nomine vide quid in notis nostris diximus. At nusquam, quod sciam, Angelos illos appellavit *Æones*, unde mirari subit Hieronymum in supra citato *Dialogo* contra Luciferianos, scripsisse Basilidem, 365 *Æones commentatum esse*: Angelos enim ab *Æonibus* distinguebant.

117. Hæc fere sunt in quibus a magistrorum se-
mitis declinaverat Basilides. Cætera perfecte consen-
tiebant. Eadem utrisque de Christi adventu, ejusque
causa, effectis, ac modo, sententia. Addebat taq-
tum, non Christum ipsum, cujus phantasticum erat
corpus, sed Simonem Cyrenæum, commutata cum
Christo forma ac specie, ei suppositum, in crucem
sublatum esse: quapropter eos solos ab Angelo-
rum mundi conditorum potestate liberandos, qui
alterum ab altero apprime distinguentes, crucifixum
negaverint, illumque confessi fuerint, non qui cru-
cifixus sit, sed qui crucifigi visus sit; eos proinde
insanos esse, qui pro crucifixo martyrium subie-
rint; utpote quibus nulla mortis quam in hominis
gratiam obierint, merces futura sit. Ad eam distin-
ctionem, impiis istis familiarem, haud satis atten-
disse videtur Clemens Alex. dum scripsit lib. iv
Strom., quod Basilides *hominem peccandi potestate præditum ausus esset dicere Dominum*: quod falsum
videtur, si ad verum Christum referatur, quem ne
hominem quidem esse fatebatur: utcumque ferri
potest si de e mentito Christo, nempe Simone Cyre-
næo intelligatur, qui sub Christi specie ac figura
cruci affixus fuit. Eadem etiam utrisque effrenata

³³ L. iv Hist., c. 7. ³⁴ Hom. i in Luc. ³⁵ Euseb., loc. cit., et Hieronym., in Catal. ³⁶ Lib. vi Strom., p. 641. ³⁷ Lib. i, c. 24, n. 3 et seqq. ³⁸ Hæc. xxiv. ³⁹ Lib. i, c. 5. ⁴⁰ Præsc., c. 46, August., de Hær., et alii.

quidvis agendi licentia, morum corruptio, in flagitia quælibet præceps libido, et magicarum artium studia, imo et idololatriæ scelera; nam certis quibusdam imaginibus nefarius cultum adhibebant. Sed in nectendis dolis peritior cæteris, dissimulandi artem suis sedulo commendabat, ne sectæ suæ arcana, nisi paucissimis, iisque fidei accertis usquam proderent, frequenter inculcabat: non multos siquidem ad hæc excipienda comparatos esse, sed vix unum e mille, et duo e decem millibus. *Date operam*, crebro ingeminabat, *ut omnia cognoscatis, nemo vero vos cognoscat* ⁴¹. Quare ut tacere tutius discerent, Pythagoreorum more et instituto, his qui se in ipsius disciplinam tradebant, quinquennii silentium præcepiebat. Hinc negare fidem, quotiescunque se dabat occasio, minime dubitabant. Interrogati vero, Judæos quidem ^B se esse negabant, Christianos vero nondum fuisse. Si cui martyrium obire contingeret, tantum abest ut id in singulari beneficio deputaret Basilides, quin potius pœnam esse contenderet, quam lueret ejus anima ob peccatum in alia vita patratum: honorificentiorum quidem iis quas pendunt aliæ animæ, domesticis suppliciis puniendæ; at pœnam tamen ⁴². Nam animas ideo in hanc vitam detrudi censebat, quod in altera peccassent: imo belluarum aut avium corporibus prius interdum illigari, quam humanis. Quæ Platonis sententiam de animarum præexistentia, peccato, et supplicio in corporibus luendo satis clare produunt, ut et *μετεμψυχωσις* commentum, cujus primus auctor fuit Pythagoras, si Laertio ⁴³ fides. *Primus enim sensit* ^C *animam circum necessitatis immutantem, aliis alias illigari animantibus*. At id ab Ægyptiis acceperat. Nam Herodotus, in *Euterpe*, Ægyptios primos hanc sententiam tradidisse ait. Consentuniquè Jamblicus, lib. 1 *De vita Pythagoræ*, cap. 5, et Photius, in *Bibliotheca*, p. 1004.

418. [LXII] Duas quoque in nobis animas stauisse Basilidem, sicut et Pythagoreos, testatum facit Clemens ⁴⁴, alteram belluinam, alteram rationalem. Sed quis huicce dogmati subit sensus, aperuimus de Valentino disserentes, scilicet duas animæ nostræ partes esse, sensum, quem nobiscum participant belluæ, et mentem, per quam ab iis differimus. Quæ Pythagoreorum sententia et explicatio erat, ut apud Laertium videre est p. 512, 513. Paulo obscurius quod ibidem scribit Clemens, Basilidis sectatoribus visum, perturbationes animi, quas *προσαρτήματα* vocabant, id est appendices, quosdam esse spiritus secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis; alias autem adulterinas, et diversi generis, spirituum naturas iis adnasci, ut lupi, simiæ, leonis, ursi, quibus anima proprietates brutorum animantium proprietatibus similes induit. His vero lucem affert trita veteribus non paucis Patribus sententia, vitia totidem esse

dæmonia, quæ animam movent, perturbant, et ad malum impellunt. Audiendus Origenes, hom. 15 in Jesum Nave: *Unde mihi videtur inquit, esse infinitus quidam numerus contrariarum virtutum, pro eo quod per singulos homines sunt spiritus aliqui, diversa in iis peccatorum genera molientes. Verbi causa, est aliquis fornicationis spiritus, est iræ spiritus alius, est avaritiæ spiritus, alius vero superbiæ. Et si invenias esse aliquem hominem, qui his omnibus malis, aut etiam pluribus agitur; omnes hos, vel etiam plures in se habere inimicos putandus est spiritus. Unde et per singulos plures esse credendi sunt; quia non habent singula singuli homines vitia, vel peccata committunt; sed plura ab unoquoque videntur admitti. Et iterum non est putandum, quod unus fornicationis spiritus seducat eum, qui, v. g., in Britannia fornicatur, et illum qui in India, et in aliis locis: neque unum esse spiritum iræ, qui diversis in locis diversos homines agitet; sed puto magis principem quidem fornicationis unum esse; innumeros vero esse, qui in hoc ei officio pareant et per singulos quosque homines diversi spiritus, sub eo principe militantes, ad hujusmodi eos peccata sollicitent. Similiter et iracundiæ spiritum principem unum esse arbitror; innumeros vero esse sub ipso agentes, qui per singulos quosque homines hujusmodi vitii peccata succendant. Similiter et avaritiæ unum esse principem; sic et superbiæ, et cæterorum malorum, etc. Eadem habet ad Joannem viii, 49. Plura alia eam in rem veterum Patrum testimonia refert Cotelierius in notis ad *Hermæ Past.* lib. II, cap. 2. Jam, ni fallor, haud adeo operosum erit explicare, quid sibi vellent Basilidiani, cum animæ perturbationes definiebant, spiritus quosdam secundum substantiam appensos animæ rationali, habita ratione perturbationis cujusdam principalis: *Πνεύματά τινα κατ' οὐσαν προσρηγμένα τῇ λογικῇ ψυχῇ, κατὰ τινα τάραχον καὶ σύγχυσιν ἀρχιχῆν*. Eandem ipsis cum Origene sententiam fuisse puto: nempe spiritus malos seu dæmonia, quibus anima velut obsideatur, propositis inescantibus ac fallacibus objectis varias in ea perturbationes ciere; unum tamen esse in unoquoque homine ut principem dæmonem, cui cæteri famulentur, sic et affectum dominantem a quo reliqui pendeant, et a quo referantur. Hancque fuisse Basilidianorum mentem confirmat ipsummet Valentini testimonium, quod e quadam ejus epistola decerptum ibidem refert Clemens. Ille enim Basilidianorum appendices explicans, ait cor nostrum esse diversorio simile, in quo multi habitantes spiritus, id mundum esse non sinant; unumquemque autem eorum propria efficere opera, indecoris sæpe insultantem cupiditatibus. Quia vero duplicis generis affectus distingui possunt, alii magis spirituales, et, ut ita dicam, defæciores, quorum objecta a materia haud ita pendeant; alii crassiores, qui cæco ac prope belluino impetu ferantur in ea quæ materiæ*

⁴¹ Agrippa Cast. apud Euseb., l. iv Hist., c. 7. ⁴² Clem. Alex., Strom. lib. iv, p. 506; Origen., in Rom. v. ⁴³ In Pythag., p. 499. ⁴⁴ Clem. Alex., l. ii Strom., p. 408, 409.

altius immersa, bellis magis quam hominibus congruant: idcirco Basilidiani sentiebant, affectibus humanis alias spirituum adnasci naturas; quibus anima sui ipsius velut oblita, brutorum animantium proprietates induit.

V. De Carpocrate.

119. ⁴⁵ Carpocrates, seu Carpocras, genere Alexandrinus, uxorem duxit nomine *Alexandriam*, gente Cephalemiam, ex qua filium suscepit Epiphaniem, mali corvi malum ovum, novæ sectæ conditorem, de quo jam disseruimus. Tradit Eusebius ⁴⁶, quasi ex Irenæo, Carpocratem iisdem cum Basilide vixisse temporibus. Quamvis apud Irenæum ne verbum quidem de Carpocratis ætate occurrat, non ideo tamen male ab Eusebio constitutam existimem. Cum hoc enim apprime consentit Epiphanius ⁴⁷, nec repugnat Theodoretus ⁴⁸, sub Adriano vixisse scribens. Ille vero affirmat Basilidis, Saturnini, Valentini, Colorbasi, Ptolemæi, Secundi et Carpocratis sectas eodem tempore prodiisse; tantum Valentinianam aliis paulo recentiorum esse. Atqui Basilidem Joanni saltem apostolo supparem, nec Valentinum multo juniorem fuisse probavimus. Si igitur iisdem cum utroque temporibus scholam instituerit Carpocrates, Adriani initiis fecerit necesse est. Longe citius proinde in Orientis, quam in Occidentis partibus innotuit ejus hæresis: eam quippe huc detulit Marcellina quædam, quæ Romam, Irenæo teste ⁴⁹, venit sub Aniceto pontifice, anno circiter 160.

120. ⁵⁰ Platonice disciplinæ scientissimum fuisse Carpocratem, vel ex eo liquet, quod filii Epiphani ab illo instituti magnum nomen inter Platonicos fuerit. Sed si forte plures hæresiarchæ scientiæ laude, omnes certe morum pravitæ superavit. Supremum quidem unum Principium, atque etiam Parentem omnium et incognitum, nec ullo nomine significatum, perinde ut cæteri, affirmabat: mundum vero, et quæ mundo continentur, ab Angelis esse facta, qui incognito illo parente longe inferiorem dignitatis gradum teneant, et ab eo defecerint. Jesum porro Dominum nostrum e Joseph et Mariæ consortio genitum, similem quidem natura reliquis hominibus exstitisse; vitæ autem instituto, temperantia, virtute ac justitia præstitisse. Nempe cum firmiorem vegetioremque quam alii homines animam sortitus esset, tenacius ei adhærente pristina cum ingenito Deo *περιφορᾷ*, *circumlatione*, inmissa in eam fuit ab eodem supremo Parente Virtus, quæ memoriam ante visorum refricaret, ut sic supernorum recordatione corroborata, conditores [LXIII] orbis Angelos effugeret, inmissæque Virtutis beneficio actionibus omnibus quæ ab hominibus suscipi possunt, turpissimis etiam quibuscunque (horrendum!) ac scelestissimis defuncta, jam libera, solutis omnibus humanæ naturæ debitis, ad supre-

Amum Patrem evolare. Neque vero animam Jesu duntaxat, sed et aliam quancunque, quæ tantum valeat ut mundi fabricatores Angelos contemnere possit, vires desuper accipere, ut per easdem actiones progressionem facta, functionibusque omnibus obitis quas Jesus obierit, et ipsa super opifices Angelos efferri possit, et ab universis expedita, sursum ad incognitum Patrem pervenire. Imo ea erat impudentissimorum hominum arrogantia, ut gloriantur quidam non modo apostolis Petro et Paulo, et reliquis, sed et ipsi Jesu præcellere se, tum excellentia cognitionis, tum quod progressionem varias ac decursus cumulatis obissent. Animas quippe omnes ex eadem *περιφορᾷ* esse; et ideo eundem, quem Jesus, contemptum Angelorum suscipientes, eadem vi ac virtute instrui qua per actionum omnium genera traducantur. Quod si reperiri aliqua possit quæ majorem quam Jesus contemptum suscipiat, ea ipsi demum antecelset.

121. Hoc igitur, hominum dicam an ferarum? principium fuit, animas corporibus præexistentes perfectionis culmen attingere non posse, nisi dissolutioni vita, nefandis turpitudinibus, omnique scelerum ac facinorum genere mundi conditores Angelos, audacius conculcatis omnibus eorum legibus, præceptis et operibus, spreverint: quo excusso jugo cœlestem libertatem obtineant, et sursum aspirare et evolare possint. Nihil quippe natura bonum aut malum esse, sed sola hominum opinione, qui ea esse bona aut mala censent, quæ legi vel repugnent, vel consentiant: sublata proinde lege, ab Angelis inique lata, omnia suapte natura promiscua haberi: solam vero fidem et charitatem ad salutem esse necessarias, reliqua omnia nihil conferre: eaque esse quæ Jesus apostolos suos et discipulos clam docuerit, mandavitque ut iis crederent, qui digni essent. Hinc conflictæ nova *μετεμψυχώσεις* species, ut anima quæ vel unicum flagitii genus in hac una præsentī vita prætermiserit, in aliud corpus detrudatur; et si ne tunc quidem omnia perfecit, vicissim in aliud, donec omni actionum genere perfuncta, nulliusque in hoc mundo debito actionis obligata, jam libera abscedat. Animas siquidem hinc migrantes, simul ac corporis vinculis exsolutæ fuerint, apprehendit unus ex mundi fabricatoribus Angelis, cui id muneris demandatum, et ad judicem deducit; ubi si nondum omnia præstitisse convictæ fuerint, ab Angelorum Principe traduntur alteri Angelo sibi ministranti, qui eas in alia corpora retrudat.

122. Quid jam mirum si homines abominandis iis principiis imbuti, pecudum more viventes in infinita sese flagitiorum genera præcipientes dederint, ac quidquid in arte magica teterrimum erat, impudenter exercuerint? Parum fuisset, nisi Christianum sibi nomen assumentes, scelestissimæ suæ vitæ infamia Ecclesiam Dei respersissent. Nam ex

⁴⁵ Id., Strom., l. III, p. 428; Theod., l. 5. ⁴⁶ L. IV, Hist., c. 7. ⁴⁷ Hær. XXXI, § 1 et 2. ⁴⁸ Lib. I, c. 5. ⁴⁹ Lib. I, c. 25, n. 6. ⁵⁰ Epiph., hær. XXVII, § 4; Ibid., § 2; Iren., lib. I, c. 25; Theod., l. I, c. 5.

prodigata eorum vita similes esse Christianorum omnium mores iudicantes ethnici, ab omnibus nullo discrimine habito abhorrebant, et ne quidem nomen ferre poterant. Alii tamen ab aliis non fide duntaxat et moribus, sed et signis quibusdam externis discriminari facile potuissent. Solebant enim Carpocratiani his quos ad suam sectam fraudulentè pellexissent, candente ferro, vel novacula, vel acu notam quamdam ad imam auriculam imprimere. Ne vero a gentilium superstitionibus longius recederent, habebant imagines quasdam tum pictas, tum cœlatas, quas Jesu effigies esse affirmabant a Pilato effictas, quo tempore ille inter homines agebat. His porro admiscebant celebriorum philosophorum, Pythagoræ, Platonis, Aristotelis, et aliorum imagines; omnes vero simul, servatis gentilium ritibus, adorabant.

123. Ex eo cultu confirmatur quod jam multoties diximus, summo apud Gnosticos in loco fuisse Pythagoram et Platonem, eorumque placita. Ea licet maximis impietatum monstris auxissent et interpolassent Carpocratiani, inter nebulas tamen identidem relucet. De mundi creationis hypothesi, de ignoto Deo, et abroganda lege per Angelos lata, nihil dicam: ipsissima siquidem Simonis doctrina est, Pythagoræ et Platonis institutis non male respondens. Quæ vero de anima humana comminiscabatur Carpocrates, Platonice scholam per omnia fere sapiunt. Quemadmodum Platonici, auctore Iamblichio¹¹, duplicem unicolque homini tribuebant animam, alteram a primo intelligibili, quæ participat de potentia opificis, ἀπὸ τοῦ πρώτου νοητοῦ μετέχουσάν καὶ τῆς τοῦ δημιουργοῦ δυνάμειος; alteram quæ nobis advenit ἐκ τῆς τῶν οὐρανίων περιφορᾶς, ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς τῆ θεοπνεύτης ψυχῆ, ex circulatione cœlestium mundorum, in quam anima Dei specularis se inserit; sic et Carpocrates duas unicuique, iusti saltem, hominis velut animas distinguebat; alteram quæ ex περιφορᾶς, circulatione incogniti Dei, id est, nisi me fallit conjectura, ex supremo orbe seu cœlo, aut Pleromate in quo summus Deus inhabitat, descenderit; alteram, quæ in hanc sese insinuaverit; supernam videlicet virtutem ei immissem, ut corroboretur, et incogniti Dei recordari valeat.¹² Ex Platonice, prior anima mundorum obtemperat motibus, et fato subiacet; ex Carpocratianis, Angelorum mundi opificum, si sola sit, imperium subit: ex illis posterior γενομενῶν motioni supereminet, quia habet in se principium proprium τῆς ἐκ τοῦ νοητοῦ περιωγῆς, quo possit ad intelligibile convertere seipsam, et a rebus factis eximere, ac ordinem mundanum supergredi. Ex his, Angelorum mundi conditorum jugum excutit, rebus omnibus factis dominatur, ac demum vinculis exsoluta ad supremum Patrem evolat. Hæc tam apte sibi respondent, ut gutta guttæ similior non sit. Platonis in Phædro,

A Timone, Epinomide, et alihi, doctrina est, animas nostras diu antequam corpora ingrederentur, convivio deorum assedisse, divinasque dapes gustasse; videlicet veritatis contemplatione nutritas fuisse, verorumque entium conspectu recreatas: tum fractis binis alis, quibus ad supera ferebantur, fatisciente nimirum intellectus et voluntatis propensione in veritatem et bonitatem divinam; illius vero, qui in corpora generanda et animanda inclinatur, instinctus pondere abreptas, in ea delabi: ubi ratiocinationis ope fractas recuperant alas, paulatim scilicet recordatæ eorum quæ olim viderunt Deo junctæ; et tunc hæc inferiora [LXIV] despicientes, reflecti ad vera entia quæ sunt sursum. Quæ si jugi rerum cœlestium meditatione, laudabilique rationis usu supernorum olim sibi visorum memoriam redintegraverint, solutis demum corporis vinculis sursum evolare, astrum aliquod recturas, beatamque vitam acturas. Si vero corporibus altius immersæ, rationem elanguescere, et pravorum affectuum nebulis obrui siverint, ad superna nusquam respicientes; has in peccatorum pœnam in moliebria corpora primum, tum in belluina, si non resipiscant, detrudi: donec excitata ratione, pravisque affectibus purgatæ, cœlestium memores ad primum optimumque sui habitum jam redierint. Eandem porro Carpocratis sententiam esse, cui libet alteram cum altera conferenti perspicuum evadet. Eadem apparet utrobique animarum origo cœlestis; eadem præexistentia, rerumque superiorum contemplatio, corporum ingressu antiquior; eadem animarum purgatio, pristinorumque memoriarum recuperatio per rerum inferiorum contemplum; eadem revolutio per diversa corpora, ac tandem in pristinum statum restitutio. Tantum Carpocrates sub nomine Christiano longe deterior Platone ethnico, rerum inferiorum contemptum eo modo interpretatur, quem erubisset Plato; causamque iteratæ revolutionis animarum refundit in turpissimi alicujus facinoris omissionem, quam ille in pravos affectus et perversum rationis usum rejecit.

124. Pythagoreum etiam erat quod fingebat Carpocrates, Angelo cuidam id muneris demandatum fuisse, ut animas hinc migrantes ad Principem deducat, ab eo, si quidpiam prætermiserint, puniendas. Nam, Laertio teste¹³, hoc ipsum officium erat quod Mercurio tribuebat Pythagoras: adeo ut eandem omnino fabulam, mutatis duntaxat nominibus, recoxerit Carpocrates. Aiebat ille, Mercurium animarum ταύτων, quæstorem esse, atque adeo ductorem dici, quod is ex corporibus animas, puras quidem ac purgatas in excelsum ducat, impuras vero Furis tradat, infractis nexibus vincendas. Hinc Horatius I, Od. 10:

Tu piæ lætis animas reponis
Sedibus, virgaque levem coerces
Aurea turbam.

¹¹ Sect. VIII, c. 6. ¹² Idem, c. 7. ¹³ In Pythag., p. 514.

VI. De Cerintho.

125. Cerinthus si non natione, saltem religione Judæus, apostolorum temporibus, imo ab ipsis Ecclesiæ incunabulis, si Epiphanio ⁵⁶ fides, erupit. Eum enim fuisse putat, qui fideles adversus S. Petrum, quod Cornelium Centurionem baptismo dignatus fuisset, concitavit; eundem illum, qui perperam commendata veteri lege Ecclesiam Antiochenam turbavit. Cerinthianos denique fuisse qui præpostero legis studio, toties apostolis, præsertim D. Paulo, invidiam conflarunt, quos in Epistolis suis hic sæpius perstringit. Verum repugnare videtur Irenæus scribens ⁵⁵, *multo prius insemminatum* fuisse Nicolaitarum quam Cerinthianorum errorem: nec sibi ipsi satis consentit Epiphanius, Cerinthum Carpocrate posteriorem fuisse significans, qui, ut paulo ante vidimus, non nisi Adriani imperii initiis prodiit. At antiquiorem esse Cerinthum, et sub Domitiano suam hæresim condidisse, vel illud demonstrat, quod a Polycarpo traditum accepisse se testatur Irenæus ⁵⁶ et post eum Eusebius ⁵⁷, Epiphanius ⁵⁸, Hieronymus ⁵⁹, Theodoretus ⁶⁰ et alii, Joannem apostolum Ephesi in balneum lavandi causa ingressum, cum certior factus esset Cerinthum intus esse, actutum ex eo loco se proripuisse: ne balneum, inquiebat, in quo Cerinthus veritatis hostis commoratur, subito concidens, nos opprimat.

126. Eum in Ægypto primum diutius versatum, philosophiæ (Platoniciæ certe, quæ ibi tum temporis florebat) operam dedisse, deinde in Asiam venisse, ibique longe lateque impietatem suam propagasse, auctor est Theodoretus ⁶¹, cui consentit et Epiphanius ⁶². Nova ex eo sæcta prorupit, dicta Cerinthianorum, vel Merinthianorum; sive quod Cerinthus pariter et Merinthus vocaretur; sive quod Merinthus quemdam adiutorem et socium habuerit: quod dubium et soli Deo notum esse fletur Epiphanius ⁶³. Scriptum fuisse a Joanne Evangelium, partim ut Cerinthi errores refelleret, tradit Irenæus. Hominum igitur insulsissimi, qui, Philastrio teste, Evangelii hujus auctorem Cerinthum ipsum fuisse autumabant. Solum enim Matthæi Evangelium, idque Christi genealogia decurtatum, repudiatis tribus aliis, rejectis etiam Actis apostolorum, omnibusque Pauli Epistolis, probabant, si Philastrio ⁶⁴ et Epiphanio ⁶⁵ fides est. Nonnihil tamen vereor, ut uterque Cerinthianos cum Ebionitis confuderit. Soli siquidem ex veteribus id illis ascribunt, quod his constanter tribuunt alii; nec videtur id ab Irenæo Cerinthi errores referente omissum iri, quod Ebionitarum dogmata recensens adnotare non neglexit. Accedit quod Epiphanius secum ipse pugnare videatur. Nam hæc. xxx, § 14, conceptis verbis asserit, Carpocra-

A tem et Cerinthus Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio, Christique genealogia probare niti, Christum ex Josephi et Mariæ semine procreatum fuisse. Ebionæos econtrario omni illa genealogia amputata, ab aliis verbis Evangelii initium deduxisse. Igitur Matthæi Evangelium genealogia non decurtabant Cerinthiani, e qua argumenta contra virginitatem Mariæ petere se posse sibi persuadebant. Ac proinde aut hic aut illic memoria defecerit Epiphanius necesse est. Illic potius quam hic defecisse crediderim. Testatum facit Dionysius Alexandrinus apud Eusebium ⁶⁶, quosdam fuisse qui Cerinthum auctorem esse existimarent Apocalypsis, quam Joannis esse certissime credit Ecclesia. Haud dubie quia et ipse apostolum sese venditans, spuriam Apocalypsin scribere ausus fuerat: id quippe disertis verbis asserit Theodoretus ⁶⁷; huncque sensum facile admittunt Cæli presbyteri verba apud eundem Eusebium ⁶⁸. Ediderat etiam, Theodoro teste, ἀπειλὼν πικρὴν διδασκαλίαν, *quorundam minarum doctrinas*; qui liber an ab Apocalypsi diversus esset, non satis constat. Illud certius, Cerinthum in sua Apocalypsi prima Chiliastarum seu Millenariorum erroris fundamenta jecisse: quo lingebat post humanæ carnis resurrectionem, futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus et voluptatum illecebris servituros, milleque annos in nuptiarum festis et celebritate [LXV] consumpturos. Cui quidem errori occasionem præbuisse videntur (ut nihil de Joannis Apocalypsi dicam) prophetarum de Messie regno vaticinia; quæ cum ad litteram intelligenda, cum Judæorum vulgo mundanum regnum exspectante, sibi fingeret homo pinguiori Minerva, et ita nondum impleta, in eam successit opinionem, implenda illa esse post resurrectionem. Forte etiam materiam subministravit Platonis commentum de magno anno. Vult enim, post 36 annorum millia immovandum esse mundum; tuncque fore sæculum aureum. In eundem errorem, sed corporearum voluptatum facibus expurgatum, cum imprudens iacidisset Papias Joannis auditor, aliis postmodum e SS. Patribus non paucis lapsus occasionem ministravit. Sed de his alias.

127. Eadem fere Cerinthi, quæ Simonis, Menandri et aliorum Gnosticorum somnia fuere. Deum summum a Creatore mundi ita distinguit et natura et sede, ut hic Virtus sit infinite ab illo distans, ejusque prorsus ignara. Unde sequitur Deum nullam hujus mundi curam egisse, nec legem dedisse; sed Angelum ut mundi conditorem, sic et legis auctorem, et Judæorum Dominum fuisse: quæ Simonis, Menandri et Carpocratis deliria fuerunt, quæ Tertullianus ⁶⁹, vel alius quis, et Epiphanius ⁷⁰ diserte Cerintho tribuunt. Et tamen vult Epipha-

⁵⁶ Hæc. xviii, § 2. ⁵⁷ L. iii, c. 11, n. 1. ⁵⁸ L. iii, c. 3, n. 4. ⁵⁹ Lib. iii, c. 28. ⁶⁰ § 2, 4. ⁶¹ In Cat., c. 9. ⁶² L. ii, c. 3. ⁶³ Id., ibid. ⁶⁴ § 6. ⁶⁵ § 8. ⁶⁶ Lib. de Hæc. ⁶⁷ § 5. ⁶⁸ Lib. vii, c. 25. ⁶⁹ Lib. ii, c. 3. ⁷⁰ Lib. iii, c. 28. ⁷¹ De Præscr., c. 48. ⁷² § 1.

nus, Cerinthum tam incenso veteris legis promovendæ studio flagrasse, ut apostolis passim et ubique restiterit, insurrataque Christianorum auribus circumcisionis, adeoque et Judaicorum rituum necessitate, gentilium Ecclesias conturbarit. Hæc certe secum aperte pugnant; ipseque agnoscit Epiphanius. Quare et hic vereor ut memoria lapsus, aut inconsiderantia offenderit, et Augustino ipsi offendiculum præbuerit; res dissociabiles, Ebionitarum videlicet et Cerinthianorum hæreses miscendo. Irenæus siquidem, Tertullianus et Theodoretus, accuratissimi scriptores, Cerinthi errorum catalogum texentes, intempestivi illius in veterem legem studii ne verbo quidem meminere; cuius tamen Ebionæos arguere non omiserunt. Fateor equidem, nihil mirum esse si hæretici imprudentes a seipsis dissideant. Veritas cum una et eadem sit, sola sibi constat; sed quod tam aperte secum pugnent, ut scientes et volentes una manu dissipent, quod altera straxerint, illiusque legis necessitatem urgeant, cuius jugum ab iniquis Angelis, et in Deum rebellibus contra fas impositum, excutendum esse palam et ubique docent, vix fidem apud sobrios obtinet. Eam autem esse debuisse patet Cerinthi hypothesim, ut ex consequenti veterem legem spreverit, illiusque observantiam omnem procul a veris Gnosticis amandandam esse censuerit, ex quo Simonis et Carpocratis vestigia relegens cum ipsis æssit, hanc ab inferioribus Angelis supremi Patris ignavis positam esse, et ad unam ignoti Dei cognitionem salutem retulit. Nec omittendum, apud Tertullianum hoc ipsum Ebionæis ascribi, quod Epiphanius Cerinthianis tribuit, acilicet quod his Christi verbis apud Matthæum ⁷¹: *Nemo discipulus super magistrum, nec servus super dominum: sufficit discipulo si sit sicut magister ejus*; illi abuterentur, ut circumcisionis ac veteris legis necessitatem ex Jesu Christi exemplo commendarent: quippe qui utrique seipsum subdiderit. Adeo ut hinc suspicio armetur, Epiphanium inter Cerinthianos et Ebionæos non satis accurate distinxisse.

128. Scum fuisse Cerintho, sicut et Nicolaitis, aliisque Gnosticis Pleroma, supremi Patris ac Si- ges, aliarumque Virtutum *invisibillum et innominabilem* sedem, asseverant Irenæus ⁷² et Gregorius Nazianzenus ⁷³. Ab illo Patre Monogenem, ab hoc Logon derivabat: adeo ut dubitare fas non sit, quin primam ogdoada cum cæteris Gnosticis admiserit ⁷⁴. Jesum vero mundi conditoris Filium, eumque purum hominem, ex Josephi et Mariæ satu- natum, more cæterorum hominum, dicebat; cum hoc tantum discrimine, quod justitia, sapientia et prudentia aliis hominibus præcelluerit. In hunc vero, cum baptismum suscepit, delapsam a summo Deo esse Christum, sub columbæ specie; qui ei inco- gnitam Patrem, et per eum reliquis hominibus pa-

A tefecerit, ac miraculorum, quæ patravit, auctor fue- rit. Tempore autem passionis recessisse Christum, et eo revolasse unde venerat; Jesum vero solum et obiisse mortem, et a mortuis excitatum fuisse; Christo, utpote spiritali, pœnæ omnis experte. Car- pocratiana hæc omnia; a Simonianis vero in eo recedunt, quod Jesu verum corpus humanum at- tribuatur; sed purus homo cum statuatur, quem transiens duntaxat divinitatis radius illustravit; utrobique meritum omne Christi passionis et mortis evanescit. Sed ex modo dictis facile deprehendee quo sensu Epiphanius ⁷⁵ ex Cerinthi mente scripse- rit, passum ac crucifixum esse Christum. Nisi mendum in textum irrepserit, ac pro Χριστόν lo- gendum sit Τησοῦν, palam est hic Christi vocem non Cerinthianorum sensu usurpari, qui Christum a Jesu distinguebant, sed Catholicorum qui promiscue utramque vocem accipiunt, quod unus et idem sit, unaque et eadem persona Christus et Je- sus. Sed quod addit Epiphanius ⁷⁶, (cui consentiunt Philastrius et Augustinus), nondum a mortuis exci- tatum esse Jesum, sed tum demum, cum mortui resurgent omnes, excitandum; vix stare potest cum iis quæ modo ex Irenæo, imo ex ipso Epipha- nio retulimus, mortuum esse Jesum, et a mortuis suscitatum. Nisi forte dicamus, hanc, non Cerinthi ipsius, sed quorundam e discipulis sententiam fuisse; qui Millenariorum errore a magistro im- buti, nulla præ cæteris singulari prærogativa Jesum donatum vellent; sed tum tantum a mortuis exci- tandum, cum alii omnes suscitandi essent. Idque innuere videtur Epiphanius, ut et Cerinthianos ali- quos mortuorum resurrectionem funditus negasse; quos proinde de terreo Christi regno secus ac ma- gistrum sensisse consequens videtur. Quod Judæa proditorem honoraverit Cerinthus, solus memorat Philastrius, e veteribus nemo alius.

VII. De Ebionæis.

129. Sentire videntur Origenes ⁷⁷ et Eusebius ⁷⁸, Ebionæorum nomen, ab Ebione quodam sectæ prin- cipe derivatum esse, ut plurimi asserunt, sed me- rum cognomen esse iis hæreticis inditum, qui me- rum hominem esse Christum arbitrati, humiliter admodum atque abjecte de eo sentiebant. *Cujus rei causa*, inquit Eusebius, *Ebionæorum nomen sortiti sunt, quo intelligentiæ illorum inopia satis indicatur. Sic enim mendici apud Hebræos vocantur. Eadem fere Origenis verba sunt. Alii tamen [LXVI] vulgo, sed his recentiores, quorum dux Epiphanius, re- pugnant, affirmantque tenebricosum quemdam Ebionem exstitisse qui cognominis sectæ auctor fuerit. Mirum tamen, Irenæum nostrum, qui vete- rum omnium sectarum Gnosticarum principes, ubi certi fuerunt et noti, nominare nusquam neglexit; Ebionis illius, ubi Ebionæorum errores refert, ne*

⁷¹ Cap. x, 24. ⁷² Lib. III, c. 41, n. 1. ⁷³ Orat. 23. ⁷⁴ Iren., lib. I, c. 26, n. 1; Epiph. § 4; Theod., lib. II, c. 3, etc. ⁷⁵ § 6. ⁷⁶ Id., § 1. ⁷⁷ Origen., lib. IV De princ. ⁷⁸ Euseb., lib. III, c. 27.

meminisse quidem. Quidquid sit, veteri fama ad se perlatum scribit Epiphanius ⁷⁹, Ebionem post excidium Hierosolymitanum, cum Christiani trans Jordanem in urbem Pellam, vicinasque regiones sese recepissent, in vico Cocabe male concepta dogmata propagare cœpisse; indeque in Asia, Romæ etiam et in insula Cypro disseminasse ⁸⁰. Vulgata apud veteres sententia est, Joannem scripsisse Evangelium, ut hydram nascentem suffocaret: quod cum anno circiter 97 scriptum fuerit, necesse est antea erupisse e latebris Ebionem.

130. ⁸¹ Si Cerinthus auditor fuerit, a magistri sententia longius discessit. Error ejus præcipuus fuit, quod veteris legis studiosus observator, hanc, sed pluribus superstitionibus, Samaritanorumque ritibus intermistam, cum Christiana fide consociandam esse pertinaciter assereret. Mundum a Deo conditum non negabat. De Jesu Christo autem non una erat Ebionitarum opinio. Purum hominem fuisse, non Deum, consentiebant omnes. Alii quippe fatebantur eum e Virgine natum esse; sed negabant ante hanc nativitatem exstitisse Deum, ac Dei Verbum et Sapientiam. Alii cum Ebione dicebant, eum ex Josephi et Mariæ consortio, more cæterorum hominum, esse genitum, sanctitatemque bonis operibus acquisivisse sibi. Et hæc communior erat Ebionæorum sententia, quam ipsis tribuunt Irenæus ⁸² et Tertullianus ⁸³, Eusebius ⁸⁴ et Theodoretus ⁸⁵. Indeque eruendam esse puto explicationem istorum Irenæi verborum: *Ea autem quæ sunt erga Dominum, non similiter ut Cerinthus et Carpocrates opinantur*; si tamen genuina sit lectio, nec expungenda sit particula negativa. Ut enim hic omittam quod in notis ad hunc locum observavi; quamvis Cerinthus et Carpocrates Jesum ex Josepho et Maria more aliorum hominum genitum esse vellent, non tamen opinabantur eum bonis operibus sanctitatem, sanctitudinisque conferendæ vim acquisivisse sibi; sed delapsam in eum supernam Virtutem a Deo, sanctitatem ipsi ac per ipsum aliis impertitisse, vimque patrandi miracula. Ebionæi vero nihil simile commenti, nec fictitium illum Christum desuper accersentes, simplicius statuerunt Jesum verum hominem fuisse, cujus una fuerit præ cæteris hæc prærogativa, quod bonis operibus studiosius incumbens, majorem sibi sanctitatem comparaverit. Sic inter utrosque non leve stat discrimen, ut merito scribere potuerit Irenæus, *non similiter opinari*.

131. ⁸⁶ Ex Novi Fœderis libris nullum, præter Evangelium Matthæi, illud videlicet quod Hebraice scriptum, secundum Hebræos dicebatur, idque primis duobus capitibus mutilatum, ac pluribus in

locis depravatum, recipiebant. Cætera Evangelia non magni faciebant, τῶν λοιπῶν σμικρὸν ἐποιοῦντο λόγον, ait Eusebius ⁸⁷. Si ⁸⁸ tamen Mario Mercatori fides, Marci et Lucæ auctoritate interdum usi sunt; cum videlicet id e re sua esse existimabant, ut Catholicos, si possent, propriis armis debellarent. Non tantum Pauli Epistolas respuebant, sed varia in ipsum convicia jaciebant. E Veteri Testamento *quæcunque prophetica erant*, cæteris curiosius exponere nitebantur, inquit Irenæus; id est, si bene conjiciam, in varias vanasque allegorias, pro hæreticorum more, trahebant. Plura apostolis supponere veriti non fuerant adulterina scripta. Alia apostolorum Acta circumferebant, et *Petri Circuitus*, seu libros *Recognitionum*, quibus falso inscriptum Clementis Romani nomen, fœde corruperant. Circumcisionis, legaliumque necessitatem sic urgebant, ut sine illis cum sola fide Christiana salutem obtineri non posse contenderent; sed legalia, ut dixi, variis, iisque ridiculis superstitionibus miscebant. Hi sunt potissimum quorum servidius, imo sæpe et furens studium, passim perstringunt ac coercent apostoli, Paulus præsertim in Epistolis. Baptismo suos initiabant, quem, Hieronymi ⁸⁹ saltem ævo, catholica non improbat Ecclesia. Mystera vero quotannis celebrabant, ⁹⁰ in quibus panes azymos, et ad alteram mysterii partem aquam adhibebant. Significare tamen videtur Eusebius ⁹¹, ea mysteria, non quotannis, sed singulis Dominicis diebus ab iis fuisse celebrata. Nam, inquit, Sabbatum et reliquam Judaicam institutionem similiter cum Judæis observant; dies vero Dominicos pari nobiscum ratione in resurrectionis Salvatoris nostri memoriam recolunt. Plura alla de Ebionitarum erroribus, pravisque consuetudinibus ac moribus videre est apud Epiphanius, quæ cum nihil aut parum ad scopum nostrum conferant, nullaque expositione indigeant, consulto prætermitto. Observet tantum studiosus lector, Epiphanius non satis accurate distinxisse inter priorum et posteriorum Ebionitarum errores, eosque permistim omnibus tribuisse, qui tamen in priores non conveniant, sed in posteriores duntaxat: ab his siquidem illorum hypothesim novorum dogmatum et superstitionum accessione interpolatam fuisse puto: et in eo fere solo priores peccasse, quod Judaicis cæremoniis, ritibus ac superstitionibus ultra modum addicti essent, et de Christi persona humiliter sentirent. Et ea ratione eos Gnosticorum catalogo inserit Irenæus; non quod Æonum chimæris mentem pasti fuerint; sed quod in Christo Jesu nihil nisi humanum, nihil substantia divinum agnoscentes, Verbi Incarnationem e medio tollerent, Christique passionis meritum omne funditus everterent.

⁷⁹ Hær. xxx, § 2. ⁸⁰ Id., § 18; Hieron., de Vir. ill. ⁸¹ Philastr. Iren., l. i, c. 26, n. 2; Euseb., l. iii, c. 27; Origen., in Cels., l. v; Euseb., loc. cit. ⁸² Epiph., § 3; Iren., l. iii, cap. 21, n. 1. ⁸³ Lib. de car. Chr., c. 14. ⁸⁴ Lib. vi, c. 47. ⁸⁵ Lib. ii, c. 1. ⁸⁶ Iren., lib. i, c. 26, n. 2. ⁸⁷ Lib. iii, c. 27. ⁸⁸ Theod., loc. cit.; Epiph. § 5, 13, 16. ⁸⁹ In Lucif., c. 9. ⁹⁰ Lib. iii, c. 27.

VIII. De Nicolaitis.

132. Nicolaitas a Nicolao, uno e septem prioribus diaconis, quorum mentio fit in Actis apostolorum ¹, nomen traxisse, communis omnium sententia est; si unus excipiatur Cassianus ², qui nulla veterum auctoritate fretus existimat, eos ab aliquodam Nicolao et nomen et originem accepisse. An vero Nicolaus ille diaconus propudiosæ Nicolaitarum sectæ fundamenta jecerit, jam in diversa scinduntur opiniones. Alii eum culpa teneri, alii vacare sentiunt. Et quidem Nicolaum primum erroris auctorem et magistrum existisse, diserte asserunt Irenæus ³, vetus auctor Additamenti quod ad calcem Tertulliani libri *De præscript.* ⁴ legitur, Hippolytus apud Photium ⁵, Hilarius ⁶, [LXVII] Gregorius Nyss. ⁷, Philastrius, B Hieronymus ⁸ et Gregorius Magnus ⁹. Lapsus occasio fuit, si Epiphanium audiamus ¹⁰, hominis Intemperantia, continentiae propositi, quod suscepserat, minime tenax. Cum enim uxorem haberet, eleganti specie mulierem, a qua aliquandiu sibi temperasset; continentiae longioris impatiens, ad pristinos amplexus rediit. Ut autem probrosum facinus quæsitis coloribus obduceret, libidinem procacitate cumulans, docuit: *Nisi quis singulis diebus luxuriæ vacet, sempiternam salutem consequi non posse.* Tum zelotypia incensus, et inde in nova scelera prolapsus, Nicolaitarum ac Gnosticorum sectæ initium dedit, e quibus plures aliæ, quarum obscura vel prorsus ignota nomina, novis additis errorum ac spurcitiarum monstribus, scaturiere. Qui vero Nicolaum a culpa liberant, nec ipsi pauci sunt, nec infimi in Ecclesia nominis. Agmen ducit Clemens Alexandrinus ¹¹, quem sequuntur Eusebius ¹², Theodoretus ¹³, Augustinus ¹⁴, Victorinus Petavionensis ¹⁵ et alii: inter quos recenseri posset Ignatius in epistolis ad Trallianos et Philadelphenses, sic quæ in Nicolai gratiam adducuntur testimonia, ex genuinis, non vero ex interpolatis epistolis depromerentur. Illi omnes censent, hæreticos Simonianos, ut auctoritatem sibi ex magno nomine conciliarent, Nicolao calumniatos, eo auctore gloriatos fuisse, arrepta perperam occasione ex facto quod Clemens Alexand. ¹⁶ longe aliter atque Epiphanius narrat. Ait nempe, audisse se, Nicolaum, ut ab objecta sibi ab apostolis zelotypia purgaret sese, uxore, quæ formosa erat, in medium adducta, permisisset cui vellet ei nubere. Inde vero, quasi uxorem publice prostituisset, ejusque promiscuum usum quibuscunque permisisset, occasionem captasse hæreticos laxandi frena libidini. Nicolai vero hunc unum fuisse scopum, ut a se amoliretur suspicionem

A zelotypiæ, palamque faceret se ita affectum esse, ut, si fas esset, abdicata uxore, cuivis eam ducendi potestatem largiri paratus esset. Quod quidem vel ex eo demonstratur, quod a conjugali fide nunquam resiluerit, et ex ejus liberis filie conseruerint virgines, filius autem cælebs vitam egerit. Alio Nicolai apophthegmate abutebantur hæretici, scilicet, *Carne abutendum esse*: quo tamen id unum significare animus fuerat, carni baudquaquam indulgendum esse, sed eam perdomandam, et assidua virtutis exercitatione frangendam. Sua stat utrique parti auctoritas, graviorque utrinque militans rationum momenta. Nicolaum damnat Irenæus vir apostolicus, absolvit Clemens huic coævus; uterque ex iis quæ ab apostolorum discipulis auditu percipere potuerat; adeo ut hic alterutrius fides elevari non debeat. Tutius igitur, ne temere desinamus, rem in medio relinquere. Illud vero certissimum est, Dei ipsius ore damnatos fuisse Nicolaitas. Sic enim in Apocalypsi ¹⁷ Christus episcopum Ephesinum alloquitur: *Sed hoc habes, quia odisti facta Nicolaitarum, quæ et ego odi.* Ac proinde tum temporis Ecclesiam devastabate secta. Cito extinctam putat Eusebius ¹⁸. Probabilius, non ipsam sectam extinctam, sed sectæ nomen duntaxat extinctum esse. Cum enim scelestissimum quid, adeoque et execrandum, catholicis auribus sonaret; eo deposito novus excogitatus Gnosticorum titulus, qui ementita scientiæ laude fucum faceret imperitis.

133. Dogmata Nicolaitarum theoretica recensere supervacaneum duxit Irenæus: eadem quippe fuisse quæ cæterorum Gnosticorum perspicue innuit lib. III, cap. 11, ut jam de Cerintho agentes observavimus. Ea fusiori stylo prosecutus est Epiphanius ¹⁹, compendio vero retulerunt Augustinus ²⁰ et Pseudo-Tertullianus ²¹. Sed quæ li Nicolaitis ascribunt, ipsa sunt quæ paulo post tribuit Irenæus Gnosticis in genere. Cum autem eo nomine præ cæteris gloriarentur Nicolaitæ, illudque forte primi omnium sibi vindicassent, non dubitem quin in eos potissimum conveniant quæ in Gnosticos illic refert auctor noster. Sed de his suo loco. Practica vero dogmata paucissimis verbis, sed efficacissimis perstrinxit idem Irenæus: *Indiscrete vivunt*, inquit, id est promiscua eis sunt omnia: quod ad Carpocratis principium redit: nihil suapte natura bonum esse aut malum, sed indifferentia omnia. Nihil mirum itaque si idolothytiæ vesci, et fornicari (quibus characteribus designat eam sectam Christus ²², nulla eis religio esset. Uno verbo tam effrenis fuit in omni intemperantiæ genere eo-

¹ Cap. vi, 3, 5. ² Coll. 12, c. 16. ³ Lib. I, c. 26, n. 3. ⁴ C. 47. ⁵ Cod. 252. ⁶ In Matth. c. 25. ⁷ L. XI, ep. 1. Eunom. ⁸ In epist. ad Heliod. et Sabinian. Diac. ⁹ Hom. 38 in Evang. ¹⁰ Hær. xxv, § 1. ¹¹ L. III Strom., p. 456. ¹² L. III, c. 29. ¹³ L. III, c. 1. ¹⁴ Hær. v. ¹⁵ In Apoc. in Biblioth. PP. ¹⁶ L. II Strom., p. 411. ¹⁷ Cap. II, 6. ¹⁸ Lib. III, c. 29. ¹⁹ Hær. xxv. ²⁰ Hær. v. ²¹ De præsc., c. 47. ²² Apoc. II, 14.

rum libido, ut Pseudo-Tertulliano pudor fuerit dicere.

IX. De Cerdone.

134.¹⁴ Cerdon Marcionis præceptor e Syria oriundus fuisse videtur. Nam e Syria Romam venisse, Hygino Romanam Ecclesiam regente, eodem pene tempore quo Valentinum, id est circa annum Christi 144, constanter affirmant omnes antiqui. Ibi dolos erroribus miscens, modo catholicam fidem professus, modo abiciens, modo pœnitens, modo apostata, sic Prøthei iustar mutata sæpius forma, nullius tenax, Ecclesiam diu fatigavit; donec tandem iteratorum lapsuum pertæsa impostorem sacris fidelium cœtibus in perpetuum arcuit. Ille, Irenæo teste, erroris materiam ab iis qui sunt erga Simonem, id est a Simone, Menandro, Saturnino, aliisque Gnosticorum coryphiis accepit, cui tamen, ut novum quid proferre videretur, paulo diversam formam induxit. Duo rerum principia, duosque deos statuit; Bonum alterum, et ignotum omnibus, quem et Patrem Jesu nominavit; alterum mundi Conditorum, justum, imitem et cognitum, Mosaicæ legis auctorem, qui et prophetis apparuit, ac se videndum sæpe numero præbuit. Hæc si quid a Simonis dogmatibus discrepant, in verbis tantum hæret pugna. Nam quamvis ille ab angelis conditum mundum, veteremque legem sancitam asseruerit; tamen ejus successores peculiarem creatorem et legis auctorem introduxerunt, quem alij Demiurgum, alij Jaldabaoth vocabant; omnes Deum esse, suo modo, dicebant, tum quod sæpia eo nomine veniat in Veteri Testamento, tum quod supremum sibi in res inferiores vindicasset imperium. At verum Deum, nisi in apertam insaniam prolapsi insitam mortalibus omnibus divinitatis ideam extinxissent, fateri non poterant, ex quo creatum, a summo Deo debellatum, et imperio, quod sibi male usurpaverat, exturbatum esse aiebant. Idem igitur re fuit Simoni et Cerdoni mundi fabricator, Angelus videlicet, isque iniquus ac tyrannidem exercens; idem summus Deus et Pater, qui usque ad Christi Domini tempora ignotus manserit. Eadem proinde ejusdem hypothesis consecraria, scilicet rejectaneam [LXVIII] esse veterem legem, ut a vero Deo alienam; mortuorum resurrectionem nullam esse; Christum Mariæ Filium non esse, sed ementia carnis specie vestitum e cœlo descendisse, ut mundi opificis imperium e cœlo tyrannidem everteret. Quæ dogmata utrique ex æquo tribuunt auctores.

X. De Marcione.

135. Quotquot ex antiquis Marcionis meminere, eum et Cerdonis discipulum ac successorem, et Ponticum genere fuisse tradunt. Addit Epipha-

nus¹⁵, frequentem de eo famam percerebulas, ex ea Ponti parte quæ Hellespontus dicitur, urbe Sinope oriundum fuisse, ac parente natum catholicæ communionis episcopo. Nautam vocat Rhodon apud Eusebium¹⁶, nauclerum Tertullianus¹⁷: an quod ærtem nauticam primitus exercuerit? an quod uterque Iudeus in voce Pontus, Marcionis patriam nomine, quæ et Asiæ regionem, et mare significat, illum nautam aut nauclerum vocet, quasi marinum hominem, in mari natum? Forte hanc fuisse Tertulliani, ejusmodi argutiarum amantissimi, mentem deprehendet quisquis libri primi contra Marcionem initia attente legerit¹⁸. In virginitate primum, hominum contubernium fugiens, *μωδὸν* (non monachorum instituta, quæ nondum nota, professus, ut minus attentus vertit Petavius), laudabiliter vixit. Sed cum postea ob stuprum virgini illatum, Ecclesia ab ipso patre, episcopo cum primis religioso, ac veritatis et sanctitatis amore flagrantissimo pulsus, veniam et pacem blandiri nullis precibus posset (procul dubio quia sincerus ex delicto dolor non erat), Romam se post Hygini papæ obitum contulit. Cumque nihilo magis illic quod cupiebat obtineret a presbyteris, vacante tum, uti conjicio, sede, quod in seio Patre facere istud Ecclesiæ leges non sine- rent; superbia et invidia fractus, quod nec principem illic locum, nec Ecclesiæ quidem aditum impetrasset, ad Cerdonem se adjunxit. Quem principem locum, *πρωτόπλιν*, in Ecclesia Romana ambiret Marcion, incertum omnino. Nisi forte jam inter clericos ascriptus, reumque se stupri præfractæ negans, ad primum inter æquales gradum aspiraret. Neque enim probabile est, hominem externum, vixque notum, sacris omnibus interdictum, ac proinde gravi saltem perpetrati criminis suspitione laborantem, adeo desipuisse, ut ad episcopatum ipsam animam adficeret. Vult quidem Optatus Milevitanus¹⁹ Marcionem ex episcopo apostatam factum; sed qui episcopus is esse potuit, qui solitariam vitam usque ad lapsum egit?

136. Certum est Marcionem, cum Romam venit, catholica fide nondum excidisse. Id ex iis quæ modo ex Epiphania diximus liquido patet; clarius adhuc ex Tertulliano²⁰, qui diserte asserit, in catholicam primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem. Non negabunt, ait alibi²¹, discipuli ejus, primam illi fidem nobiscum fuisse, ipsius litteris testibus: ut hinc jam destinari possit hæreticus, qui deserto quod prius fuerat, id postea sibi elegerit, quod retro non erat. Desertionem autem hanc accidisse constat, tum cum a presbyteris Romanis repulsam passus, ad Cerdonem, tunc Romæ commorantem, confugit. Neque enim ulla ratione defendi posse puto quod doctissimus conjicit Petavius²², duo distinguenda esse Marcionis tempora:

¹⁴ Epiph., hæ. xli, § 1; Philastr., cap. 44; Iren., lib. 1, c. 47, n. 1; lib. iii, c. 4, n. 3; Idem., lib. 1, c. 27, n. 1; Epiph. § 1; Tertull., De præsc., c. 51; Theodoret., lib. 1, c. 24; Aug., hæ. 21. ¹⁵ Hæ. xlii, § 1. ¹⁶ L. v, c. 43. ¹⁷ De præsc., c. 50. ¹⁸ Epiph., § 1. ¹⁹ L. iii, p. 79, edit. Paris. 1651. ²⁰ De præsc., c. 50. ²¹ Id., lib. 1 cont. Marc., c. 1. ²² In Animadv. ad hæ. xlii, t. II Epiph.

Ita ut sub Adriano primum in Ponto et Asia dun-
taxat nefarium dogma prædicaverit : postea vero
sub Antonino majores trahens spiritus, vehementius
in eodem illos errores cæperit incumbere. Qui
enim in Ponto et Asia nefarium dogma prædicare
potuerit sub Adriano, quem e Ponto catholicum
profectum Antonino imperante, Romæ catholicum
aliquandiu vixisse asserunt Tertullianus²⁶ et Epi-
phanus, non video : minus adhuc qua ratione
Tertullianus Marcionem plus semel Antonianum
hæreticum appellare, et sub Antonini principatu
emersisse tam confidenter affirmare potuerit, qui
dudum antea sub Adriano prodiiisset. Deinde qui-
cunque fere e veteribus Marcionis mentionem in-
jecerunt, hunc Cerdonis et discipulum et succes-
sorem extitisse asseverant; quod profecto stare
non potest cum Petavii hypothese; nam ex supe-
rior dictis certum est, Cerdonem e latebris prius
caput non extulisse, quam Romam advenisset Hy-
gino Ecclesiam, Antonino Pio imperium regente.
Vel ergo veterum omnium, nulla adigente neces-
sitate, elevanda fides; vel dicendum, Marcionem
a catholica fide prius non defecisse, quam commu-
nionis spe defectus Cerdonem Romæ et videre et
audire potuerit. Nec quemptam morari debet una
Phitastrii²⁷ auctoritas, qui Marcionem a Joanne
in Asia devictum, Epheso pulsum esse scribit :
tam immaniter lapsus est, ut hujus sententiæ cal-
culum adjicere voluisse Petavium non putem. Non
morabor etiam Clementem Alexandrinum²⁸, cujus
verba Marcionem non modo Basilidi, sed etiam
Simoni Mago ætate prævisse præ se ferunt. In
hæc quidem explicanda desudant eruditi, sed fru-
stra : mss. codicum ope sananda sunt, non expli-
canda. Unus Justinus martyr eruditissimum Pet-
avium in eas ambages conjecit : alios Petavio minus
peritos conficere potest. Ille enim in *Apologia*
priori nedum Marcionis meminit, sed et ejus hære-
sim jam longe lateque propagatam esse supponit.
At non adeo premit, imo penitus evanescit ea
difficultas, si dicamus, quod de Valentino disse-
rentes probare conati sumus, scriptam hanc *Apo-*
logiam fuisse circiter annum reparaſe salutis 145,
Antonini vero Pii 8. Quinquennio tardius scriptam
volant ipse Petavius et cl. Tillemontius. Si jam,
ut certum est, Romam venerit Marcion, mortuo
Hygino, sedeque tum vacante, hoc est ex nostris ra-
tionibus, anno 142, brevique postea animum do-
spondens Cerdonis hæresim amplexus fuerit; exinde
usque ad annum 145, quo scribebat Justinus, satis
superque spatii fuerit ut per omne hominum genus,
dæmonum fretus auxilio, plurimis auctor esse
potuerit, ut blasphemam dicerent, quemadmodum
loquitur Justinus. Idque eo similis vero videtur,
quo Romæ non diu commoratus, Cerdonis do-

ctrinam jam plus satis imbutus, inde discessisse videtur
eodem anno 142, vel sequenti, ut provincias per-
agraret. Nam scribit Hieronymus²⁹, Marcionem,
cum iter Romam suscepturus esset, illuc *præmisisse*
mulierem, quæ decipiendos sibi animos præpararet;
quod cum certe de prima ejusdem peregrinatione
intelligi non possit, ad secundam aliquam referendum
est, qua Romam reversus sit, ut ibi latius errorem
[LXIX] disseminaret, quem in prima satis pro-
votis prædicare non potuerat. Et in secundum illum
Marcionis in Urbem adventum, quo jam apertius
ibidem prodire cœpit ejus error, utcumque qua-
drare potest quod ait Tertullianus³⁰ : *A Tiberio*
usque ad Antoninum anni fere cxv, et dimidium
anni cum dimidio mensis : tantumdem temporis
ponunt inter Christum et Marcionem ,..... qui sub
Antonino primum processit. Qui a Tiberio usque ad
Antoninum annos tantum 115 numeraverit Septi-
mius, haud facile divinabit quisquam, nisi forte
Tiberii imperium pluribus annis decurtaverit. Si
tamen ab anno decimo quinto imperii ejus, quo
Christus palam docere cœpit, numerare velimus,
non multum decedet de summa 115, tuncque Mar-
cionem Romam esse reversum, et bellum aperte
cum Ecclesia Romana gerere cœpisse, nihil repu-
gnat.

137. Ut ut sit, ex hactenus dictis perspicuum
est falli auctorem Carminis contra Marcionem³¹,
dum asserit hunc sub Aniceto pontifice Romam
primum venisse et innotuisse. Dudum certe jam
innotuerat, qui, Irenæo teste³², sub eo pontifice
invaluit, id est summum nequitie verticem ade-
ptus est. Idque liquido probat id quod idem Ire-
næus refert³³, sanctissimum martyrem Polycarpum,
Romæ tum degentem : *Marcioni occurrenti sibi, et*
dicenti : Cognoscis nos ? respondisse : Cognosco te
primogenitum Satanæ ; multosque Marcionitas con-
vertisse in Ecclesiam Dei. Ex ipso autem Irenæo
certum est, Polycarpum in Urbem non advenisse
nisi sub Aniceto. Fallitur proinde et Tertullianus
scribens³⁴, Valentinum et Marcionem, *neque adeo*
olim fuisse, Antonini fere principatu, et in catholicam
primo doctrinam credidisse apud Ecclesiam Roma-
nensem ; donec sub episcopatu Eleutherii benedicti,
ob inquietam semper eorum curiositatem, qua fratres
quoque vitiabant, semel et iterum ejecti, Marcion
quidem cum ducentis sesteritiis suis quæ Ecclesiæ in-
tulerat ; novissime in perpetuum discidium relegati,
venena doctrinarum suarum disseminaverunt. Post-
modum Marcion pœnitentiam confessus, cum condi-
tioni sibi datæ occurrit, ita pacem recepturus, si cœ-
teros quique quos perditioni erudisset, Ecclesiæ re-
stitueret, morte præventus est. Hæc apprime consen-
tiunt cum iis quæ de Cerdone refert Irenæus³⁵, qui
saepè in Ecclesiam veniens, et exhomologesin fa-

²⁶ De præsc., c. 30, et l. 1 cont. Marc. c. 19. ²⁷ L. 1 cont. Marc., c. 19. ²⁸ L. III, in fine, ad calcem Tertull. ²⁹ L. III, c. 4, n. 3. ³⁰ C. 3, n. 4. ³¹ De præsc. c. 30. ³² Lib. III, c. 4, n. 3. ³³ Hær. 45. ³⁴ L. VII Strom., p. 764. ³⁵ Ep.

*ciens, sic consummavit, modo quidem latenter docens, modo vero ekhomologesin faciens, modo vero ab aliquibus traductus in his quæ docebat male, et abs-
tentius est a religiosorum hominum conventu; at in Valentinum et Marcionem nequaquam conveniunt. Quæ jam ea de re ad Valentini hæresim diximus, hic repetere nihil juvat; sed Marcionem usque ad Eleutherii tempora vitam prorogasse non crediderim; id enim non siluisset Irenæus qui tunc librum suum tertium scribebat. Cum igitur illum invaluisse sub Aniceto ibidem asserat, nec ipsius quasi tum viventis meminerit, significare videtur jam sub Aniceto vivendi finem fecisse. Deinde non obscure innuit Tertullianus, Marcionem tandiu in catholicam doctrinam credidisse apud Ecclesiam Romanensem, donec sub episcopatu Eleutherii benedicti novissime in perpetuum discidium relegatus, venena doctrinæ suæ disseminaverit; et tamen hunc sæpe vocat hæreticum Antoniniani temporis, cujus hæresis Antonino imperante prodierit; quæ secum aperte pugnant: nam Antonini Pii mors annis saltem quatuordecim prævertit Eleutherii episcopatu. Et qui is catholicus usque ad Eleutherium vixisse potuit, qui jam post Hygini mortem a fide defece-
rat, invalescebat vero sub Aniceto? Denique tota hæc Tertulliani narratio de iteratis lapsibus, repetitaque Marcionis poenitentia, conciliari nulla ratione potest cum iis quæ alii omnes scripserunt, illum spe communionis dejectum statim in Cerdonis castra convolasse, ac deinceps mundum erroribus inficere non destituisse. Et absurda prorsus videtur ea oblata Marcioni pacis conditio, si cæteros quoque quos perditioni erudisset, Ecclesiæ restitueret. Neque enim Marcioni integrum adhuc erat, toto orbe jam erroribus imbuto, tantam hominum multitudinem ex omnibus mundi partibus colligere, et Ecclesiæ restituere. Itaque Tertullianus memoria lapsus Marcionem pro Cerdone, discipulum pro magistro scripserit necesse est.*

138. Marcionem Stoicæ philosophiæ potissimum studuisse, et tum ab ea, tum etiam ab Epicurea errorum argumenta petiisse tradit Tertullianus²³. Clemens autem Alexandrinus censet²⁴ Marcionem externorum alienorumque dogmatum occasiones ingrate et indocte accepisse a Platone. Sed præcipuus illius error, caput cæterorum, de duplici Deo, altero bono et Christi Patre, altero veteris legis auctore et malorum effectore, fluxit tum a doctrina Platonis qui mundi conditorem a supremo Deo distinguit, ut alibi ostendimus; duasque mundi animas commiscitur lib. x *De legib.*, beneficam scilicet, et eam quæ potest efficere contraria; tum maxime a vetustiorum illorum philosophorum opinione, a nobis Plutarchi verbis explicata, duplicem Deum fingentium, alterum bonum et bonorum, alterum malum et malorum effectorem. Hunc quidem errorem

A a Cerdone traditum acceperat Marcion; ille vero, ut superius observavimus, ab aliis Gnosticis, a quibus verbis tantum, non rebus discrepabat. Et hinc Gregorius Nazianzenus²⁵, et post eum Elias Cretensis, Marcioni tribuit Simbonis Magi, cæterorumque Gnosticorum deliria, Bythum videlicet, Sigen, uno verbo triginta Valentini Æones. Nec immerito: Irenæus²⁶ siquidem eum recenset inter illos, qui Dei Logo tertiam prolationem a Patre donabant, unde et ignorat magnitudinem ejus; quique porro et longe Logon a Deo separabant, et ex cogitatione et sensu, id est Ennoea et Nu emititi dicebant: qui garriebant, summum Deum²⁷ extra se habere subjacens aliquid, quod vacuum et umbram vocant, in quo fabricatum est hoc quod est Universum, infra spiritale Pleroma: secundum quos erat et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur: qui denique nituntur docere super fabricatorem cæli et terræ esse aliquod Pleroma aut Deum. Quæ omnia cum sint ipsissima Valentini commenta, manifeste demonstrant Marcionem, qui Valentino cœvus, paulo posterior tamen fuit, totam Valentini systematis fabulam ingeminasse. Quod etiam ex iis patet quæ alii auctores Marcioni ascribunt. Sua erat, Tertulliano teste²⁸, summo seu bono Marcionis Deo conditio, et suus mundus, et suum cælum; mundus nostro superior et super Creatorem. Creatorem in loco fecit, utique eadem conditione censendo, et materiam ei subiecit. Clarius Valentini Pleroma, ejusdemque Demiurgus designari non poterat. Dionysius Alexandrinus apud Athanasium²⁹, et post eum Cyrillus Hierosolymitanus³⁰ et Epiphanius³¹ asseverant, Marcionem tria principia constituisse; [LXX] quorum unum sit supremum, quod neque nomine comprehendere, neque visu percipi possit, quem et bonum Deum appellat, a quo nihil sit eorum quæ in mundo sunt, conditum; alterum vero Deum dicit esse aspectabilem ac creatorem; tertium denique diabolum inter ambos illos, aspectabilem scilicet, et eum qui aspicere nequit, interjectum; ex iis, qui creator est et opifex, viderique potest, Judæorum esse Deum, eundemque judicem: bonum Deum (addit auctor *Dialogi* contra Marcionitas, Origeni falso ascripti) imperare Christianis; diabolum gentilibus. His addit Theodoretus materiam quæ mala sit, et alii malo subsit, quæque, Tertulliano teste, æterna sit et infecta. Quamvis Justinus, Irenæus, et Rhodon apud Eusebium, duorum tantum Marcionis deorum seu principiorum, tertii ne verbo quidem, meminerint; imo ab errore triplicis Divinitatis Augustinus³² Marcionem absolvat; Rhodon³³ primum hujus auctorem fuisse Syneron Marcionis discipulum scribat; nihil repugnat Marcionem Valentini vestigiis insistentem, præter summum Deum invisibilem,

²³ De præsc., c. 7 et 50; et l. v. cont. Marc., c. 19. ²⁴ L. iii. Strom., p. 454. ²⁵ Orat. 23 et 44. El. Cret. in orat. 23. ²⁶ Lib. ii, cap. 23, n. 5, 6. ²⁷ Id., c. 1, n. 3, 4. ²⁸ L. i. cont. Marc., c. 15. ²⁹ De decret. Nic. ³⁰ Hæc. xlii, § 3. ³¹ Catech. 16. ³² Hæc. 22. ³³ Apud Euseb., l. v, c. 15.

et Demiurgum Universi conditorem, diabolum A statuisse Cosmocratorem, id est inferioris mundi Principem; et materiam, erraticæ virtutis, seu Sophiæ, vel Enthymeseos emanationem æternam dixisse: quanquam tamen non constet, an Valentinus materiam æternam esse crediderit; imo longe probabilius videatur eum in tempore conditam illam affirmasse. Et ea ratione facile consentient, qui inter se pugnare videntur auctores. Nihil ergo Marcion a Valentino differebat: uterque docebat duos esse deos, nempe Bythum caput Pleromatis spiritalis, et Demiurgum extra Pleroma illud existentem. Hoc tantum Marcioni proprium erat, quod ipse primus Demiurgum, sive mundi conditorem, aperta petere blasphemia ausus fuerit, dicendo ipsum esse malum, malique auctorem. Cerdon quidem cum Deum legis et prophetarum bonum esse negavit, justum tamen confessus est; at Marcion, ut cum Irenæo ⁴⁴ loquar, magistri doctrinam adampliavit, malorum factorem, et bellorum concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. Valentiniani quidem nominibus honestius utebantur, ut observat idem Irenæus ⁴⁵; Deum enim malorum effectorem aperte profiteri religio erat. At certe ejusdem sceleris erat Deum ignorantem, atque Deum malum et malorum effectorem statuere: imo illud eo gravius, quo ignorantia ipsa refunditur in ipsum supremum Deum, Demiurgi causam saltem remotam, ut ad Valentini hæresim probavimus. Et Deum ignorantem, cæco impetu agentem, et animalem, id est omnibus animi perturbationibus, quas ciet appetitus sentiens, obnoxium inducere; quid aliud est, quam malorum omnium, quibus labefactatur orbis, culpam in ipsum conferre? Unde, etsi prima fronte impudentius blasphemare videatur Marcion, sua emollire verba haudquaquam satagens: non minus execranda Valentini blasphemia erat, licet nominibus honestius uti videretur. Quid sit autem utrique Deus ille, seu ignorans, seu malorum effector, jam non semel diximus, et paulo ante ad Cerdonis hæresim iteravimus; merus scilicet Angelus; quem Dei titulo ac nomine dishonestare placuit; sed qui revera a vero Deo immensum distaret, et eadem conditione cum cæteris rebus creatis censetur, ut ait mox citatus Tertullianus.

139. Porro Tertullianus ⁴⁶ auctor est, hanc Marcioni fuisse occasionem duplicis rerum Principii comminiscendi. *Passus est, inquit, infelix hujus præsumptionis instinctum, de simplici capitulo Dominicæ pronuntiationis, in homines, non in deos disponentis exempla illa bonæ et malæ arboris, quod neque bona malos, neque mala bonos proferat fructus* ⁴⁷; id est neque mens vel fides bona malas edat

operas, neque mala bonas. Languens enim (quod et nunc multi, et maxime hæretici) circa mali quæstionem; Unde malum? et obtusis sensibus ipsa enormitate curiositatis inveniens Creatorem pronuntiantem: «Ego sum qui condo mala ⁴⁸»; quanto ipsum præsumperat mali auctorem, et ex aliis argumentis, quæ ita persuadent perverso cuique; tanto in Creatorem interpretatus, malam arborem malos fructus condentem, scilicet mala, alium deum præsumpsit esse debere in partem bonæ arboris bonos fructus (supple condentem). Et ita in Christo quasi aliam inveniens dispositionem solius et puræ benignitatis, ut diversæ a Creatore, facile novam et hospitalem argumentatus est divinitatem in Christo suo revelatam: modicoque exinde fermento totam fidei massam hæretico acore decepit. Ex eo venenato fonte fluunt omnia pene errorum portenta quibus miser ille deludi se passus est. Totum Velus Testamentum repudiabat ⁴⁹, utpote quod originem ducere existimaret a malo Deo, quem ideo inconstantem sententia et contrarium sibi ipsi blasphemabat, quod plura esse veteris legis testimonia contenderet, quæ secum aperte pugnarent; quæ quidem studiose colligens librum *Antitheseon*, seu *contradictionum* edidit ⁵⁰, in quo sententias sententiis opponebat. Quamvis autem bonum Deum Novi Testamenti auctorem esse crederet, non omnia tamen amplectebatur ejusdem Testamenti scripta, quæ catholica recipit Ecclesia. Nam ex quatuor Evangeliiis, repudiatis tribus, solum Lucæ, imo ejus partem duntaxat probabat ⁵¹; suppresso tamen auctoris nomine, nullum enim huic inscribi voluit. Discipuli vero ejus sic ipsi Christo ascribebant, ut tamen pluribus auctum, ut historia passionis, a D. Paulo fuisse garrirent. Quin et tanta erat eorum audacia, ut id quotidie interpolare, pluribus additis, vel resectis, prout a Catholicis urgebantur, non vererentur. Abscissis quæcunque ex Veteri Testamento citantur testimoniis, iisque omnibus locis, in quibus Christus mundi conditorem Patrem suum esse confitetur; amputato toto initio, quod ibi Salvatoris in utero generatio, et ejusdem adventus cum corpore perspicue commemoretur; et nec ex initio modo, sed et e medio sublati pluribus sententiis, aliisque pro illis substitutis, non jam Evangelium, sed adulterinam Evangelii speciem suis obtinebat Marcion. Quousque processerit sacrilegum hominis facinus, sigillatim explicat Epiphanius Hær. XLII. Decem duntaxat Pauli Epistolas admittebat ⁵², easque non integras, sed alia ex illis capita detrahebat, alia commutabat; respuebat vero utramque Epistolam ad Timotheum, eam quæ est ad Titum et ad Hebræos, cum Apocalypsi, cæterisque canonicis Epistolis.

140. Eadem erant Marcionis. quæ cæterorum

⁴⁴ Lib. I, c. 27, n. 2. ⁴⁵ Lib. III, c. 12, n. 13. ⁴⁶ L. I cont. Marc., c. 2. ⁴⁷ Luc. VI, 43, 44. ⁴⁸ Isai. XLV, 7. ⁴⁹ Iren., lib. I, cap. 27, n. 2. ⁵⁰ Tertull., I. IV cont. Marc., c. I. ⁵¹ Iren., loc. cit.: Tertull., c. 2. Auctor. Dial. cont. Marc.: Tertull., c. 5. ⁵² Iren., loc. cit.: Epiph., hær. XLII, § 9.

Gnosticorum, de Christo deliria; missum scilicet a Patre fuisse ementita carnis specie indutum, ut mundi opificis opera et leges dissolveret⁵⁵, animabusque solis salutem impertiret; corporibus proinde æterni interitui obnoxiiis manentibus⁵⁶. [LXXI] Duos tamen, si Tertulliano credimus⁵⁷, Christos finxisse videtur, alium qui Tiberianis temporibus a Deo quodam ignoto revelatus sit, in salutem omnium gentium; alium, qui a Deo creatoris in restitutionem Judaici status sit destinatus, quandoque venturus. Quæ Cerinthi fabulas de terreno Christi regno sapere videntur, ansamque Gennadio dedisse Marcionitas inter Millenarios recensendi. Animas ab aliis in alia corpora migraturas ac transiuras statuebat: quod ad eos quidem homines attingit, qui in ignorantia versantur. De quibus hanc fabulam commentus erat: Redire videlicet animam, ac se in unumquodque animantium induere, donec purgationem adepta sit, atque ita purgata, dissolutaque in cœlestia loca commigret. Marcionitarum vero animas⁵⁸, seu eorum qui Marcionis doctrinam didicissent, adeo purgari et a corporea fæce liberari, ut post mortem immediate æterna salute fruantur. Quæ omnia Platonica et Carpocratiana sunt. Et in id Marcionis dogma procul dubio digitum intendebat Origenes⁵⁹, cum scribebat animas omnes, ex Marcionis sententia, non esse unius et ejusdem generis, sed alias ab aliis natura differre. Ex quo etiam fluxit altera impostoris blasphemia, Cain, et eos qui similes sunt ei, et Sodomitas, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et occurrissent ei. Quandiu enim damnatorum animæ cognitionis istius Marcionitæ exsortes fuerunt, pœnas luere debuerunt; ex quo vero ea illustratæ fuerunt, Christo viso in inferis, mundatæ ab ipso fuerunt, et assumptæ in regnum ejus. Iisdem principiis innixus addebat, Abelem, Enoch, Noe, et reliquos justos, Abrahamum cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem; quoniam suspicati se tentari a mundi conditore, ut solebat, Jesum audire ac verbis ejus credere renue-

141. Odium quod in Creatorem conceperat Marcion, eo usque eruperat⁶⁰, ut nuptias damnaret, neminemque ad baptismi gratiam admittendum censeret, nisi virginem, vel conjugem orbem, aut continentem. Nam carnem, quæ generatione nascitur, mali opificis opus esse contendebat. Hunc errorem, si Clementi Alexandrino fides⁶¹, hauserat e Platoniorum Pythagoreorumque lacunis, qui malam esse generationem existimabant, quanquam non eadem ratione atque Marcionitæ⁶². Hi genera-

tioni calumniabantur, quod malam esse naturam, ex mala materia, et a justo Opifice ac Creatore factam effutirent; qua quidem ratione nolentes implere mundum qui factus est a Creatore, abstinebant a nuptiis, resistentes suo Creatori. Philosophi autem, quorum mentionem fecimus, a quibus cum malam esse generationem impie didicissent Marcionitæ, tanquam suo dogmate gloriantur, non eam volunt esse naturam malam; sed quod ea, anima quæ divina est, detrudatur in corpus, tanquam in locum supplicii. In ejusdem Creatoris odium mortem sibi interdum conscisciebant Marcionitæ⁶³, oblatam non detrectabant: et hinc sectam suam martyribus non paucis decorari gloriabantur. Sabbato jejunabant, quod ea die mundi fabricator requievisset. Animalis vesci prohibebant, ac reos esse judicio, ait Epiphanius, putabant illos qui carnes degustarent, tanquam animas comederent. Fidem tamen facit Tertullianus, piscibus usos fuisse, imo sanctionem cibum deputasse. Addit Epiphanius, baptismum apud illos usque tertio repeti, baptizandique potestatem mulierculis concedi: mysteria catechumenis cernentibus celebrari; ad hæc verò aquam adhiberi, solam quidem, ut videtur; qui Aquariorum error fuit.

XI. De Tatiano.

142. Tatianus seipse natione Assyrium fuisse testatur⁶⁴. Syrum exstulisse scribunt Theodoretus et Epiphanius⁶⁵: quanquam hic alibi in Mesopotamia natum asserat. Quæ tamen facile conciliari possunt; nam interdum Assyriæ, Syriæ et Mesopotamiæ nomina promiscue usurpantur. Sic Gen. xviii, 5, qui Jacob profectus venit in Mesopotamiam Syriæ, 7, ivisse in Syriam dicitur. Sic etiam Arrianus scribit⁶⁶, Euphrate et Tigri mediam Assyriam contineri: unde, inquit, et ab indigenis Mesopotamia vocatur. Græcorum artibus ac studiis non mediocriter excultus Romam venit; ubi cum in sacras Scripturas incidisset, iis quos præ se ferunt, divinitatis characteribus permotus, Christi fidem amplexus est. Justinus Martyris primum auditor⁶⁷, quandiu cum eo vitam egit, illibatam fidem servavit; at illo pro fide cæso circa annum 167, cum jam solus scholæ a Justino institutæ præesset, magisterio elatus, in exitum iit. Prius tamen quam a catholica fide descisceret, post Justinus mortem, suam adversus Græcos orationem, opus certe catholicum, edidisse certum est. Sed non multo post Roma profectus in Orientem, in absurdas Gnosticorum opiniones incidit, novamque sectam condidit circa annum xii M. Aurelii (non Antonini Pii, ut perperam apud Epiphanium legitur), Christi vero 172, quæ Tatianorum, Encratita-

⁵⁵ Tertull., c. 5. Iren., loc. cit., Tertull., l. 1, c. 6. ⁵⁶ Epiph., § 4; Theod., l. 1, c. 24. ⁵⁷ Lib. iv, c. 6. ⁵⁸ Iren., loc. cit. ⁵⁹ Hom. 2 in Ep. ad Rom.; Iren. n. 3. ⁶⁰ Iren., cap. 28. ⁶¹ L. iii Siro. n., p. 451, 452. ⁶² Tertull., in Marc., lib. 1, c. 14; Epiph., § 3. ⁶³ Clem. Al., l. iv Strom., p. 481; Euseb., l. v, c. 16; Epiph., § 3, 42; Tertull., l. 1 in Marc., c. 14; Epiph., § 3. ⁶⁴ Orat. cont. Gr. in fl. ⁶⁵ Theodoret., lib. 1, c. 20; Epiph., hæc. xlvi, 5, 4; Id., in Indice, lib. 1. ⁶⁶ Lib. vii Exped. Alexand. ⁶⁷ Tatian., p. 165, 170, edit. 1636, ad calc. Just.; Iren., l. 1, c. 28, n. 4; Epiph. § 1; Tatian.,

rum seu Continentium, et Hydroparastarum seu Aquariorum dicta est.

143. Dogmata eadem fuere quæ Saturnini, Valentini et Marcionis. Ubique recantata ridicula Æonum fabula, duplicisque principii, ac ementitæ Christi carnis commenta. Unum adjecit Tatianus, scilicet Adamum salutem consecutum non fuisse, sed ob lapsum æterna damnatione punitum. Cæterum nuptias cum Marcione damnabat: animatis et vino abstinendum censebat, aquamque solam in mysteriis offerebat. Ut vero legi veteri invidiam conflaret, *Problematum*, seu *Quæstionum* librum edidit, ut obscurissimam esse ac imperviam probaret, ac proinde a malo Deo profectam. Plures alios scripsit, de quibus cum nihil speciale dicendum habeamus, consule eruditissimum Tillemontium, tom. II *Comment. in Hist. Eccles.*, in Encratitis.

XII. De aliis quibusdam hæreticis.

144. Tatiano subjungit alios hæreticos Irenæus^{66.67}; quos a Basilide et Carpocrate occasiones accepisse dicit. Nomen suppressit, sed scire parum refert: nihil quippe a magistris differebant, nisi quod eorum spurcitas atque flagitia minus erubescerent, promiscuos videlicet et plus quam ferinos concubitus, polygamiam, indifferentem idolothytorum esum, et alia ejusmodi. His enim Deum minime tangi blasphemabant, utpote quem otio torpentem, inferiorumque rerum haudquaquam sollicitumINGERENT.

XIII. De variis Gnosticorum sectis.

[LXXII] 145. Postquam de Simonianis, variisque Simonianorum classibus sigillatim disseruit Irenæus, tum de diversis hæreticis agit, quos nullo speciali, sed generali duntaxat Gnosticorum nomine designat. Omnes quidem tum Simonis, tum Valentini assectæ, Gnosticorum titulo se insolentius efferebant, scientiæ excellentiam jactantes. Γνωσις enim scientiam, et γνωστὶκός scientem vel scientia præditum significat. Eo nomine eximiam et singularem, qua præ cæteris pollere sibi videbantur, rerum divinarum notitiam imperitis venditabant. Cum enim alii Christiani suæ sortis probe consci divina mysteria a sæculo abscondita, de Trinitate, de Christo, de creatione, etc., curiosius perscrutari sibi non licere, sed ea simplici et humili fide venerari sibi satisse merito persuaderent: hæretici e contrario temeraria curiositate ultra evangelicæ simplicitatis metas longius abrepti, illa ex Platonicæ philosophiæ eruere et demonstrare, et cum ea conciliare tentarunt. Quod quidem licet infelicissimo conatu, et cum ipsius fidei naufragio factum sit, miseris tamen variæ gloriationis ansam præbuit: quasi sibi solis, si superis placet, Christianæ religionis penetralia, intimaque viscera reserare datum esset. Et hinc eo insanæ prolapsi, ut

nedum alios Christianos despicerent, sed etiam apostolos ipsos scientia superare se audacter affirmarent.

146. Quis primus superbum Gnostici nomen sibi suæ sectæ indiderit, non constat. Si quidem de ipsius hæreseos origine quæsitio esset, facile dirimeretur; nam a Simonianis *falsi nominis scientiam accepisse initia* diserte tradit Irenæus⁶⁸. Alibi tamen vocari Gnosticos a Menandro Simonis discipulo; et Carpocratianos, Gnosticos se vocare pronuntiat. Hieronymus⁶⁹ vero Gnosticos derivat a Basilide: Epiphanius, Philastrius et Augustinus a Nicolaitis deducunt. Quæ omnia vera sunt; nam isti omnes hæretici Gnosticorum nomen sibi vindicabant. Sed qui ex iis illud primum sibi tribuerint, non adeo certum. Id fecisse priores Simonis aut Menandri discipulos facile crediderim, ut invidiam, quam sibi fecerat probrosum magistrorum nomen, a se amolirentur: quam enim illud exhorrescerent Christiani omnes, non eos latebat. Quare deposita Simonianorum aut Menandrianorum, indita sibi speciosa Gnosticorum appellatione, sub ea larva et tutius latere et latius serpere se posse crediderunt. Quippe deinceps in resarcienda, amplianda aut propaganda Simonis hæresi operam posuerunt, quanquam suis peculiaribus nominibus noti essent, Gnostici tamen dici maluerunt. Certe Gnosticos notare videtur Paulus⁷⁰, ubi Timotheum hortatur devitare ἀντιθέσεις τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, oppositiones falsi nominis scientiæ. Sic saltem Apostolum intelligunt Clemens Alexandrinus, et Chrysostomus: quorum sententia eo probabilior, quo Irenæus his omnino verbis, τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, Gnosticorum hæresim passim designat; imo et librissuis titulum inscripsit, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνώσεως.

147. Gnosticorum itaque nomen, non peculiaris alicujus sectæ aut hæreseos, sed communis omnium, quotquot Simonis ac Menandri deliriis illudi sibi siverant, appellatio fuit. Quamobrem nec Theodoretus, nec Pseudo-Tertullianus Gnosticæ hæreseos tanquam specialis atque a cæteris distinctæ meminerunt. Cur vero Irenæus e contrario, Epiphanius, Augustinus et alii, certam quamdam ac specialem, atque a Simonianis, Menandrianis, Basilidianis, Valentinianis, etc., distinctam sectam constituerent, in promptu hæc ratio est. Duplicis generis Gnostici erant. Alii non modo ex peculiaribus sibi dogmatibus, sed etiam ex famosis quibusdam sectæ suæ coryphæis ac ducibus noti erant; alii vero licet erroribus sibi propriis insignes, vel obscuri nominis duces habebant, vel nullos certos et singulares agnoscebant. Priores non tantum communi Gnosticorum titulo noti, sed magistrorum, sectæque con-

p. 158; Epiph., § 1; Euseb., Chron.; Iren., loc. cit.; Epiph., § 2; Clem. Alex., Strom., lib. III, p. 365, et Excerpt. p. 806; Tertull., de præsc., c. 52; Hieron., in Gal. v; Theod., loc. cit. ^{66.67} Lib. I, c. 28, n. 2. ⁶⁸ Lib. I, c. 23, n. 4; lib. III, c. 4, n. 3; lib. I, c. 25, n. 5. ⁶⁹ In Cat. et En. ad Ctesiph.; Epiph., hæc. xiv, xxvii; Philast. et August., De hæc. ⁷⁰ I Tim. vi, 20.

ditorum singulari nomine notiores fuere, dictique Simoniani, Basilidiani, Valentiniani, etc., seu Gnostici Simoniani, Gnostici Valentiniani, etc., ut sic variae sub eodem generali nomine scholarum species, a se invicem distinguere et discerni possent. Posterioribus autem, quod nulla peculiaris esset appellatio, quæ ex auctoribus derivata tribui posset, indita communis Gnosticorum. Et ita Gnosticorum nomen vel commune est, quod omnibus Simonis discipulis convenit; vel speciale, quod certis quibusdam duntaxat Simonianorum classibus usus proprium fecit. Et ii sunt quorum ineptias, descriptis jam celebriorum Simonis asseclarum erroribus, sigillatim refert Irenæus, lib. 1, c. 29 et seqq., et post eum Epiphanius, hæc. xxvi. *Super hos autem, inquit ille, ex his qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi manifestati sunt.* Recte quidem. Cum enim, ut capite præcedenti monuit, multi ex iis qui Gnosticorum titulo superbiebant, imo omnes vellent doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerant, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes nove docere insisterent, semetipsos adinventores sententiæ, quamcumque compegissent, enarrantes; innumeræ propemodum, quas vix ac ne vix quidem nominare esset, propagines multarum hæresum factæ fuerant. Omnes quidem Ennoeam venerantur; sed quæ aliis Helena, aliis Sige aut Charis; aliis, quos nova dicendi mala prurigo exedebat, Barbelo dicta fuit⁷¹. Inde dicti a quibusdam Barbeliotæ, a barbaro nomine quod ipsi conflinxerant; ab aliis Borboriani, vel Coddiani. Borboriani quidem, hoc est cœnosi, a sordidissima atque flagitiis omnibus lutulenta vivendi ratione: Coddiani vero a voce *Codda*, quæ, ait Epiphanius, idem est Syriace quod paropsis, aut catinus: quod tanta esset eorum spurcitia, ut nemo communi cum illis uti cibo vellet, sed separatim contaminatis illis apponi soleret. Idem in Ægypto Stratiotici seu Militares, aliis in locis Floriani, Phibionitæ, et Zachæi vocati sunt. Quanquam tamen, si Epiphanium audiamus, Stratiotici et Phibionitæ, quibus adjungit Levitas, tres tantum essent in una et eadem secta hominum classes, quarum prima esset incipientium, secunda proficientium, tertia denique consummatorum in omni nequitia et abominandæ fœditatis genere. Illos hæreticos a Nicolaitis prognatos vult idem Epiphanius; a Valentinianis Theodoretus⁷². Utrumque forte verum; nam ab his Æonum deliria, ab illis plus quam porcinum vivendi morem mutuari potuerunt.

[LXXIII] 148. Dogmata speculativa eadem fere erant, quæ Valentinianorum⁷³; sed Æonum appellationes, series, atque conjugationes paulo diversæ. *Patrem innominabilem* primo loco statuebant, eumque ab omni conjugatione solutum; quæ et alio-

rum plurimorum sententia fuit. Huic vero subiciebant *Æonem quemdam nunquam senescentem in virginali spiritu*, quem Barbelon, Ennoeam, omnium Matrem, et magnum Æona xat' t̃foxyv nominabant. Isti Logon copulabant. Hanc conjugationem excipiebant tres aliæ, Aphtharsia, id est incorruptelæ, et Christi; Zoes et Thelematis, hoc est vitæ et voluntatis; Prognoseos et Na, hoc est providentiæ et mentis. Christum autem lumen esse dicebant, quod Pater unxerat sua benignitate, ut perfectum fieret: male scilicet alludentes tum ad nominis etymologiam, quod Græce *unctum* significat, tum ad ea Evangelii loca in quibus Christus seipsum appellat *lucem mundi*, tum ad illa Patris Filium compellantis verba: *Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui*⁷⁴. Hæc prima istorum ogdoas, quam fusius explicare nihil juvat, facile intelligitur ex iis quæ de Valentiniana diximus. Ab Ennoia et Logo Autogenem seu Monogenem, id est, per se genitum, seu unigenitum derivabant. Autogenem et Monogenem appellabant, quia eum singulari prærogativa genitum asserebant; utpote magni luminis, Ennoia scilicet, effigiem et imaginem, summis proinde honoribus, omniumque rerum præfectura decoratum. Hujus conjux Alethia sive veritas. A lumine, quod est Christus, et incorruptela, quatuor emissa luminaria, hoc est quatuor angelos fingeant, qui Autogenem quasi satellites stiparent, quorum nomina erant Harmogenes, seu Soter vel Servator, Raguel, David et Eleleth; quibus itidem quatuor conjuges assignabant, Charin, Thelesin, Synesin et Phronesin, hoc est Gratiam, Voluntatem, Intelligentiam et Prudentiam. Autogenes autem produxit alterum Æonum par, videlicet Hominem perfectum et verum, quem Adamantem, ob invictam virtutem, appellabant, et Gnosin seu agnitionem perfectam; unde illi, datum ut supremum Patrem cognosceret. Sic manifestatum summum Patrem, Matrem, et Filium dicebant nugatores isti. Ex Anthropo autem et Gnosi natum lignum dicebant, quod et ipsum Gnosim appellabant, alludentes ad lignum scientiæ boni et mali, de quo Genes. 11, 9. Deinde ex primo Angelo Autogenis satellite, genitum Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum appellabant; qui quidem cum videret cæteros Æones conjugibus suis copulatos, se autem conjuge destitutum, anxie quæsiit cui conjungi posset; temerarioque impetu, inconsulto Patre, latus primum versus superiores partes, tum versus inferiores, nullamque quæ sibi conveniret, inveniens; tædio affectus, ab incepto revocatus, destitit. Sed ex tædio ejus natum opus, in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus, Proarchontem, mundi hujus principem, conditorem et fabricatorem appellabant; qui virtutem magnam a matre furatus, ad inferiora digressus, condiderit firmamentum cœli, in quo inhabitaret, Potestates, Angelos, cœlos et

⁷¹ Epiph., § 3. ⁷² Epiph., § 4; Theod., l. 1, c. 13. ⁷³ Iren., lib. c. 29. ⁷⁴ Matth. xvii, 5.

terrena omnia; omniumque malorum, rixarum, contentionum, etc., auctor fuerit. His contristata mater Sophia ab eo secessit, sedemque sibi supra firmamentum seu septimum cœlum delegit: ut sic inferioris ogdoadis caput evaderet. In his totam Valentinianorum fabulam, paululum duntaxat immutatis nominibus, recoctam quisque videt. Cætera de Christo Jesu, resurrectione, bonis operibus, etc., dogmata, eadem erant quæ Valentinianorum. Gnosticos sæpe in suis epistolis perstringunt Joannes apostolus, Judas, Jacobus, Ignatius et Polycarpus, maxime quod Incarnationis mysterii veritatem negarent.

149. E Gnosticis quidam Veteri pariter et Novo Testamento utebantur, sed mutilis ⁷⁵. Quæ enim sibi favere putabant, hæc amplectebantur, eaque a Spiritu veritatis pronuntiata dictitabant; quæ vero sibi adversa, rejiciebant, et a mundi hujus Principe profecta pronuntiabant. Pauli Epistolæ ad Timotheum repudiabant, quod in iis nominatim damnarentur. Sed alii omnes Gnostici legem et prophetas spernebant ⁷⁶: imo nec multos dicere pudebat, Servatorem nostrum primum spurcitiarum suarum atque impietatum auctorem fuisse. Quamplurimi penes illos apocryphi, anilibusque fabulis, obscenitatibus et blasphemis referti libri erant, quorum catalogum reperies apud Epiphanium, hæc. xxvi. De perditissimis eorum moribus nihil dicam: porcos et canes putares, non homines; adeo abhorrent ab humana natura quæ de iis refert mox laudatus Epiphanius. Hæc vix fidem obtinere possent, nisi aliunde constaret necessaria principiorum ab iis statutorum consecraria esse; ipseque Epiphanius ⁷⁷ ea tum ex libris eorum, tum ex proprio ore duarum mulierum hujus sectæ *χορυσάλων*, quæ juvenem adhuc tentaverant retibus suis illaqueare, didicisse se contestaretur. Castiganda proinde recentiorum quorundam audacia et temeritas, qui ut Gnosticos, futilibus ducti conjecturis, ab immanibus, quibus accusantur, sceleribus vindicent, Epiphanii, antiquorumque omnium fidem elevare non verentur, quasi hæc ab hominibus male religiosis, in odium ipsius sectæ conflictæ essent. Quasi potior habenda fides esset vanis neotericorum illorum obscuro nominis ratiunculis, quam Epiphanii, testis non tantum auriti, sed etiam oculati, aliorumque veterum Gnosticis cœvorum testimoniis, qui hæreticos ipsos viderunt, audierunt, eorumque libros evolverunt. At, inquiunt, nemo apologistarum, dum Ecclesiam Christianam a calumniis Oedipodeorum concubituum, et Thyestearum epularum, quibus eam aspergebant gentiles, purgat, tanta scelera meminit a pseudo-Christianis perpetrata: quod tamen e re eorum fasset non omittere, maxime cum ementitorum in eum flagitia calumniis, quibus veri Christi fideles onerabantur immemti, ansam præbuissent. Imo Justinus Martyr in *Apologia* sua priori, et Ecclesiæ Lugdunensis et

A Viennensis in epistola sua, apud Eusebium lib. v, cap. 2, disertis verbis asserunt, aut nescire se, aut non credere flagitia hæc ab hæreticis, aut a quocumque mortalium usquam esse patrata. Sed facilis responsio. Ipsæ istæ calumniæ quæ Christianis struebantur, ostendunt gentiles aliquid saltem de turpissima Gnosticorum vita inaudisse; quod calumniarum occasio fuit. Cum enim eos a cæteris Christianis non distinguerent, omnibus indiscriminatim tribuerunt, quod larvatorum duntaxat scelus fuit. Hinc de Carpocratianis agens Irenæus ⁷⁸, conqueritur ipsos ad detractationem divini Ecclesiæ nominis a Satana præmissos: uti secundum [LXXIV] alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertant aures suas a præconio veritatis; aut et videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphemant. Et Eusebius lib. iv *Hist.*, cap. 7, similiter scribit, miserorum illorum flagitia gentilibus ansam præbuisse sacrosancto Dei verbo petulanter impieque obtrectandi: eo plane consilio, ut fama de scelestis ipsorum vitæ ratione passim dissipata, turpem ignominiam notam universæ Christianorum multitudini inureret. Unde certe accidit, inquit, ut nefaria quædam opinio de nobis excitata, eaque ab omni ratione alienissima, per infidelium animos longe lateque pervaderet: quod videlicet tum nefando concubitu matres et sorores violare, tum etiam scelerato quodam alimentum genere tuti non vereremur. Unde vero tam immania scelera portantia in Christianorum omnium caput intorquendi ansam captare potuissent ethnici, nisi saltem eorum aliquid vel ex verorum Christi fidelium querelis, vel ex ementitorum confessione, vel ex fama percepissent? Tam insolens criminatio fidem nunquam apud insensissimos Christianorum hostes obtinuisset, nisi huic aliquam veri speciem obduxisset flagitiosa quorundam vita. Nec quemquam movere debet laudatorum Apologistarum silentium, aut Justinii, et Ecclesiæ Lugdunensis et Viennensis ignoratio. Id eos latere potuit, quod occulte, et clam, non certe palam et publice perpetrabatur; nec mirum si credere refugerint, quod immane quantum abhorret ab humana natura, vixque porcine congruit. Deinde id agebant apologistæ, ut Christianos, quorum causam tuebantur, purgarent a criminibus quibus perperam infamabantur; quod et præstiterunt in Apologiis suis. Nihil autem attinebat hac occasione Gnosticorum obscenitates, æterno silentio sepeliendas, commemorare: cum veris Christianis nihil cum larvatis istis, nisi solum nomen, commune esset, ut Justinus observat; illique his, ut citatus Irenæus ait, in nullo communicarent, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. Satis erat si eorum, quorum vindicias susceperant, innocentia demonstraretur; alios accusare non decebat, et in capitis periculum adducere.

⁷⁵ Epiph., § 6. ⁷⁶ Clem. Alex., Strom., lib. II, p. 333; Epiph., § 8. ⁷⁷ Epiph., § 17. ⁷⁸ Lib. I, c. 25, a. 3.

XIV. De Ophitis et Sethianis.

150. Aliud Gnosticorum genus memorat Irenæus⁷⁸, quos alii, ut Theodoretus, Ophitas et Sethianos promiscue vocant: quamvis alii, ut Epiphanius, inter utrosque distinguant, diversasque ex eis hæreticorum sectas constituent; sed præter Irenæi mentem, qui alios ab aliis haudquaquam distinguit, unique et eidem sectæ, eadem quæ alii partiuntur, dogmata attribuit. Ophitæ seu Anguinei dicebantur, ab *angue* seu *serpente*, quem numinis instar venerabantur, quod hominibus scientiæ omnis auctorem exstitisse crederent; Sethiani vero, quod Seth Adami filium virtutem quamdam divinam fuisse arbitrarentur. Eorum hæresis ex male compacta placitorum Nicolaitarum et Valentinianorum farragine condita est: et eapropter a Pseudo-Tertulliano cum illa Nicolaitarum confunditur; ab Irenæo vero⁷⁹, Epiphanio et Theodoro a Valentiniana schola derivatur⁸⁰, quod Valentinianum quidpiam admistum habeat. Natam proinde post Valentinum necesse est. Primo loco statuebant quoddam primum lumen in virtute Bythi, beatum et incorruptibile, et interminatum, quod Patrem omnium et primum hominem vocabant. Progressam ab hoc Ennoeam, filium emittentis, filium hominis et secundum hominem dicebant. Infra utrumque positum volebant Spiritum sanctum, quem primam feminam et matrem viventium vocabant; qui quidem super segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos ferretur. Ex conjunctione primi et secundi hominis Spiritus sanctus, radiis supremi luminis imprægnatus, novum lumen incorruptibile profudit, tertium masculum, Christum, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ. Verum cum universa luminis Spiritui sancto infusi plenitudo capi ab eo non posset, magna ejus copia superebulliens secundum sinistras partes deorsum decedit; Christo interim secundum dextras sursum cum matre sua conscendente, et in incorruptibilem Æonem recepto. Hæc prima Æonum tetras, adunatio videlicet Patris omnium primi hominis, Filii secundi hominis, Spiritus sancti primæ feminæ, et Christi filii eorum, vera et sancta Ecclesia ab insanis illis, Scripturam pro more depravantibus, appellabatur.

151. Virtus vero illa exsuperans quæ in inferiora delapsa est, quamque Sinistram, Prunicum, Sophiam et masculo-feminam appellant, cum in aquas hactenus immobiles descendisset, movere cœpit eas ab imo ad summum, assumpsitque ex eis corpus. Cum autem ad hujus lumen accurrissent omnia, eique adhæsissem, tanta mole gravata, et tantum non absorpta, frustra nitebatur aquarum complexus excutere, et ad matris sinum remeare. Interim superni luminis reliquias abscondere pro viribus conabatur; miseram enim angebat timor ne ab elementis læderetur. At novi luminis accessu ro-

A borata, emersit tandem, sursumque se extulit: ubi dilatato ac expanso corpore suo, produxit cœlum hoc quod apparet, sub quo remansit; servans adhuc aquatilis corporis formam. Sed superni luminis desiderio semper stimulata, viribus omnibus contendens, superstitionibus corporis reliquiis demum expedit sese. Corpus autem quod exiit, feminam a femina nominant. Habuit et filium nomine Jaldabaoth, quem in ignorantia peperit, cui tamen infudit aspirationem quamdam incorruptelæ; qua vegetatus, inconsulta matre, Angelos, Archangelos et Virtutes, insuper et filium ex aquis produxit; a quo genitus et alter filius, ab hoc tertius, et sic consequenter usque ad septimum, unoquoque cœlum sibi proprium condente ac regente; ut sic fieret hebdomas, octavum Matre tenente locum.

152. Hæc fabulæ prima pars, in qua Platonismus non obscure se prodit. Ibi primum apparet materia prima sub nominibus elementorum, aquæ, tenebrarum, abyssi, chaos, quibus designari solet a Platoniceis, ut alibi diximus; eaque æterna, ut videtur, Deoque ipsi cœva; quæ si non Platonis ipsius, saltem discipulorum ejus non paucorum opinio fuit. Duo itaque principia cœterna statuunt hæretici; alterum activum, Deum scilicet, siue lumen primum et incorruptibile; alterum passivum, hoc est materiam informem. Ab illo lumine seu Patre progressa Ennoia, [LXXV] mens est Patris rerum omnium ideas efformans, et in se continens, æternaque rerum exemplaria, ad quorum normam omnia conduntur. Spiritus sanctus, est spiritus Universi, seu anima mundi. Primam feminam et matrem viventium vocant hæretici, quia prima generationem omnium ac motuum causa est. Hujus spiritus pars sursum effertur, pars ad ima descendit, aquasque movet; quia materiæ subtilioris, quæ spiritus Universi est, partes aliæ aliis subtiliores; aliæ aliis, pro variis subtilitatis gradibus, superiores. Quæ pars in aquas descendit, ea est quæ materiæ primæ motum impressit, ac in ea ceu fermentum abdita, peneque primum ejus mole obruta, paulatim denum vires exseruit, fractisque, quibus detinebatur, repagulis, sese extricans, ei varias formas, figuras ac motus indidit. Sic vulgata tria Platonice philosophiæ principia, Deum, mentem et animam mundi, primamque rerum genesim sub mysticis Patria, Filii et Spiritus sancti nominibus, non sine sacrilego religionis abusu, tradebant male feriat homines. Cætera de Æonibus deliria non moror; facile intelliguntur ex iis quæ de Valentinianis diximus.

153. Longiora sunt quæ de hominis origine, ejus casu, malique ortu (qui scopulus fuit ad quem allisi sunt omnes fere priorum sæculorum hæretici) texunt commenta. Summa huc redit: Jaldabaoth, sprete matre, principatum arcebat; reluctabantur ab eo geniti liberi: unde stomachi ple-

⁷⁸ Lib. 1, c. 30; Theodoret., lib. 1, c. 14; Epiph., hæc. xxxvii. ⁷⁹ Tertull., De præs., c. 47. ⁸⁰ Iren., n. 4; Epiph., § 3; Theod., loc. cit.

nus ad materiæ faciem demisit oculos, et Virtutem quamdam, serpentis specie, quem ejus Filium et Nun vocant; dehinc et spiritum, et animam, et omnia quæ in mundo sunt, genuit: indeque nata omnis oblivio, malitia, zelus, invidia et mors. Hinc insulæ gloriationis ansam captans, Patrem se vocavit et Deum, et supremum rerum omnium principium. Ut vero insaniam ejus castigaret Mater, ipsi sexque reliquis Virtutibus, ut hominem conderent, mentem iniecit; ut sic ablata a Jaldabaoth vi illa, quam eidem impertierat, in hominem transfunderet. Formatus igitur ab illis homo, longitudine et latitudine immensus, et humi repens, id est informis. Huic Jaldabaoth afflat spiritum vitæ, et cum eo lumen, seu, ut vocabant, *humectationem luminis*, Nun videlicet et Enthymesin, quam a Matre acceperat; sed dum sibi dedit, quod alteri tribuit, tantum proprias vires labefecit; quod callidæ Matris intentum erat. Homo autem Nu et Enthymesi, hoc est mente, et celestium desiderio locupletatus, quæ sola, secundum Gnosticos, salutem percipiunt, statim primo homini, seu supremo Patri, relictis fabricatoribus, gratias egit. At Jaldabaoth ægre ferens ea quæ supra se erant, ad alicujus notitiam pervenisse, feminam condidit, vocatam Evam, cujus formam mirati cæteri genuerunt ex ea Angelos. Sed ab ea celestis Mater virtutem a Jaldabaoth inspiratam clam abstulit: nec his contenta, tantum artibus effecit, ut serpens ei primum, tum per eam Adamo rebellionis auctor fieret, vetitum fructum manducare suadens; per quem uterque supremæ Virtutis, divinorumque mysteriorum scientiam adeptus, a mundi opificibus abscessit. Iratus Jaldabaoth, rebelles divina substantia vacuos, et maledictos, e cælo et paradiso in hunc mundum dejecit: ubi corpora illorum levia, pellucida et spiritalia, in tardius, obscurius et crassius mutata sunt, debilitata etiam et languore fracta anima. Simili ratione serpens Nus, seductionis instrumentum, in hunc mundum detrusus, angelos illius sibi subiecit, sexque filios, dæmones mundanos, genuit, ad imitationem supernæ hebdomadis: hominibus semper infestos, quoniam paterno lapsui et infortunio occasionem præbuerant. Ubi vero Pruniceus hominum calamitate Jaldabaothi arrogantiam jam satis pro votis ulta est, ad miserationem versa, amissi luminis sensum quemdam eis concessit, per quem pristini status memores, præsentisque conscii, animum receperunt, intellexeruntque mortalis corporis mole se tandem aliquando liberandos: unde cibus jam relecti, generationi operam dederunt, ex qua natus primum Cain, tum deinde Abel, quos serpens cum filiis suis statim evertit, et in omnem nequitiam præcipites egit. Nec mirum: iis clam adversabatur Mater, ad id unum intenta, ut quod sibi proprium

A erat, supernum videlicet lumen, salvum fieret. Hinc irato hominibus Jaldabaoth, quod se non colerent, diluvioque humanum genus perdere volente; luminis quod infuderat sollicita, Noe servavit in arca, a quo nata nova hominum progenies mundum supplevit. Ex iis Abrahamum sibi delegit Jaldabaoth, cum quo fœdus iniit; per Moysen Israelitas eduxit ex Ægypto, legemque sanxit; ac tum ipse, tum filii ejus e Judæorum gente suos sibi quisque prophetas asciverunt, per quos vaticinia sua funderent.

B 154. In his omnibus dogmata Platonica ad Christianæ religionis genium, et communem Gnosticorum hypothesim, non sine insigni Scripturarum corruptione, utcumque accommodata deprehendere est. Ibi superna animarum origo, cœ scintillarum ab igne divino emicantium, sive portionum quarundam a divina substantia deciduarum, cum Platone fingitur. Eæ propter inditi luminis abusum, corporum carceri squalido et tenebricoso includuntur, liberandæ suo tempore, et pristina luce recreandæ: quod Platoniciſm commentum est de animabus, ob amissas, quibus sursum ferebantur, contemplationis pennas, in corpora præcipites; ubi reficata paulatim supernorum memoria pristinam felicitatem gradatim recuperant. Ibi etiam mundi fabricatio angelis, non ipsi Deo summo ascribitur; quod itidem Platoniciſm est. Illis quidem fabulis multiplicem ornatum suppediat religio Christiana; sed fundamentum præbet Platonica philosophia, ut sigillatim ostendere proclive foret, nisi attendentibus, et quæ jam multoties diximus recolentibus res facile pateret. Cætera quæ de rebellionis Jaldabaoth, de duplici anima, altera quæ spiritus vitæ sit, seu animalis, insufflata per Jaldabaoth; altera quæ spiritalis sit, seu *humectatio* luminis, quæ clam eo, ejus tamen interposito, per Matrem affatur, quam solam cum emisit Mater, solam servat in hominibus, solam salute donandam, corpore proinde æternum perituro; de lege Mosaica sancita per Jaldabaoth, etc., garriunt hæretici Gnostica sunt et Valentiniana.

D 155. Ejusdem generis sunt quæ de Jesu Christi ortu, morte, ac beneficiis per eum præstitis comminiscuntur¹¹; nisi quod Jesum e Virgine natum esse faterentur, et Christum non solum, sed simul cum Sophia sorore sua in eum descendisse vellent. Jesu quidem corpus a mortuis excitatum [LXXVI] dicebant; non illud terrenum quod caro et sanguis est (hæc enim, inquiebant, regnum Dei possidere non possunt: unde quidquid mundanum acceperat, mundo dimisit); sed illud corpus quod animale et spiritale vocabant, partem videlicet corporis subtiliorem et æream; seu potius ipsam animam tum animale, tum spirituale, quam utramque corpoream esse finxerint, qua-

¹¹ Iren., n. 11, 12, 13.

rum tamen altera purior et subtilior dicta fuerit spiritualis, comparatione alterius crassioris. Quidquid sit, ludicrum est illud resurrectionis genus, quod hic admittebant, et ab eo quod catholica fides docet, procul diversum. Addebant, per Jesu resurrectionem spoliatum fuisse Jaldabaoth dominio quod sibi vindicarat in animas sanctas; jamque deinceps penes ipsum non fore, ut spirituales rursus demittat in sæculum purgandas, sed eas tantum quas insufflaverat, id est animales. Quæ Platonice metempsychoseos fabulam olent.

156. Ex Ophitis quidam, Irenæo teste ⁵⁵, ipsam Sophiam serpentem factam esse dicebant, ut Adæ conditorem debellaret, hominibusque scientiam importaret; et eapropter æctum serpentem omnium animantium sapientissimum. Sed sive Sophiam, sive Nun serpentem induisse vellent Ophitæ, huic summus honores defererebant, ob eam quam ab illo accepisse se scientiam existimabant. Testatum faciunt Epiphanius, Theodoretus, et Augustinus ⁵⁶, impuros illos homines verum serpentem in cista vel spelunca nutritis, quem mysteriorum tempore evocabant. Is aperto foramine et latebris erumpens, mensam conscendebat, et circum panes implicabatur. Id Eucharistiam, et absolutissimum esse sacrificium censebant. Panes vero, quibus circumvolutus fuerat serpens, non modo frangebant, et distribuebant; sed etiam quilibet admoto ore serpentem ipsum exosculabatur: sive cantionibus quibusdam ad mansuetudinem bestia molliretur, sive alio dæmonis artificio innocua redderetur. Ad demum supremum Parentem per illum, ut aiebant, celebrantes, mysteria sua perficiebant.

XV. De Caianis seu Cainistis.

157. A Caianis seu Cainistis Gnosticorum catalogum, ac librum suum primum claudit Irenæus. Eos e Valentiniana schola, seu novum Lerneæ hydræ caput, pullulasse scribit; Epiphanius vero et Theodoretus ⁵⁷ ex impuro Gnosticorum Nicolaitarum, Valentinianorum, et Carpocratianorum fonte impietatem suam actionesque nefandas hausisse volunt. Utrumque simul verum esse potest; nec repugnabit Irenæus, qui paulo post subjicit Caianos scdam Carpocratianorum vivendi rationem imitatos fuisse. Sic dicti fuerunt, quod Cainum prædicare, parentemque suum appellare eos non puduerit. Duplicem quippe Virtutem sangebant, aliam superiorem, quam Sophiam, aliam inferiorem et posteriorem, quam Ὑπερβολή, *Hysteram*, vocabant. Huic cœli et terræ fabricationem ascribebant. Adamum vero atque Evam ab iis Virtutibus, sive Angelis, originem traxisse; quos autem genuere liberos, non item ⁵⁸. Nam ambas Virtutes cum Eva congressas Cainum et Abelem genuisse sic affirmabant, ut superioris et fortioris

fuerit Cainus, Abelus inferioris: propterea secum invicem rixatos, qui fortiori a Virtute propagatus fuerat, inferioris imbecilliorisque sobolem occidisse. Ad eandem cum Caino prosapiam pertinere volebant Esau, Coré, Sodomitas, et omnes qui in Veteri Testamento scelerum infamia laborant ⁵⁹, quos opinione sua laudandos, ac secum generis cognitione conjunctos, utpote perfecta, cæterisque sublimiori scientia decoratos, asserebant nequissimi illi. Ideo mundi Opifici invisos, continuisque insidiis appetitos, nihil tamen ab eo detrimenti accipere potuisse: quod semine suo imprægnatos tutata fuerit mater Sophia, et in supernum Æonem commutatos ad aese tandem rapnerit. Judam, quem etiam affinem suum esse jactitabant, cuique soli præ cæteris mortalibus veritatis notitiam attribuebant, accurate omnia hæc perspecta habuisse: quamobrem Virtute potentiore divina instigatus Christum Jesum prodidit, sive quod, ut alii blasphemabant, malus esset, veritatisque bellum indiceret ⁶⁰; sive, ut, quemadmodum alii volebant, saluti nostræ consularet, et Jesu Christi cruce ac morte cœlestium rerum cognitionem nobis procuraret. Noverant enim mundi principes, si is in crucem tolleretur, ipsorum exhaustum iri potentiam omnem; quare veritus Judas ne mortem ejus impedirent, maturavit, omnemque lapidem movit, ut eum Judæis traderet. Hanc enim fuisse causam volunt cur e cœlo delapsus sit; ut fortis in ipso solidiorque Virtus perficeretur, ostendereturque, ac de Inferiore triumphum referre doceret. Exscrutandum certe triumphum, in eo situm, ut unusquisque per nefanda omnia flagitiorum genera volitaret: neminem quippe perfectam cognitionem, ipsamque proinde salutem adipisci posse, nisi turpissima quæque expertus fuerit. Quæ Carpocratis blasphemia fuit. Hoc unum addebant, unicuique flagitiosæ actioni præesse Angelum aliquem, quem huic operam dantes invocabant. Plures apocryphos libros confluerant ⁶¹, ut Evangelium Judæ, Anabaticum Pauli, seu de assumptione Pauli in tertium cœlum, et alios quosdam, naniis et impietatum monstris refertos. Porro si quid a cæteris Gnosticis discreparint bellæ istæ, discrimen in eo tantum fuit, quod superni seminis copiam reprobis quibusdam ac scelestis hominibus facerent, quam iisdem alii negabant. Sed idem omnibus fundamentum erroris exstitit, salutem videlicet uni divino semini, seu rerum cœlestium scientiæ acceptam referendam esse, mundique conditorem a supremo Deo diversum esse; alterum bonum esse, alterum malum: hujus conculcanda opera, violandasque leges; illius comparandam notitiam.

158. Hæc sunt quæ de hæresibus ab Irenæo recensitis dicenda erant. Eas pro modulo nostro explicare, densamque iis offusam caliginem dispel-

⁵⁵ Iren., n. 14. ⁵⁶ Epiph., § 5; Theod., loc. cit.; Aug., Hær. xvii. ⁵⁷ Iren., lib. 1, c. 31; Epiph., Hær. xxxviii; Theod., lib. 1, c. 15. ⁵⁸ Epiph., § 2. ⁵⁹ Iren., n. 1; Epiph., § 1; Tertull., De præscr., c. 47; Theod., loc. cit. ⁶⁰ Epiph., § 5; Tertull., loc. cit. ⁶¹ Iren., n. 1, 2; Epiph., § 2.

lere conati sumus, ipsas ad genuinos fontes, Platonica nimirum philosophemata revocando. Pleasque Gnosticorum fabulas, quæ hactenus inextricabiles visæ sunt, purum putumque Platonismum esse, laceris ac fœde mutilatis Scripturarum tegumentis Christianæque religionis dogmatibus

A pessime vestitum nobis constat; forte et aliis, si ad hactenus dicta attendere dignati fuerint, remque penitus adhuc investigare, constabit. Neque enim latius ut in eo campo exspatiemur sinunt præscripti nobis limites; voluissemus, si licuisset, paulo minus exspatiari.

DISSERTATIO SECUNDA.

De sancti Irenæi vita et rebus gestis; de ejus libris quinque adversus hæreses et aliis scriptis deperditis.

ARTICULUS PRIMUS.

SANCTI IRENÆI VITA ET RES GESTÆ.

[LXXVII.] Quæ fuerit Irenæi patria, quod genus, quoque anno in lucem editus, nullibi apud veteres, quorum exstant opera, scriptum legitur. Id tamen certum videtur, Græcum exstitisse; quod ipsum nomen plane Græcum, et ejus institutio suadet. Narrat enim vir sanctus in epistola ad Florinum, cujus fragmentum recitat Eusebius⁹⁹, se puerum adhuc, παῖς ὢν ἔτι, vel, ut loquitur in opere adversus Hæreses¹⁰⁰, in prima sua ætate, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ, Polycarpum jam valde senem, πάλυ γηραιόν, audisse, et ab eo primis Christianæ religionis præceptis imbutum fuisse. Quin Polycarpus tunc Smyrnæ, cujus episcopus erat, ageret, dubitari non potest, innuereque videtur Irenæus loco proxime citato. Ex quo inferre licet, hunc non procul ab ea urbe, ac proinde ἐν τῇ πρώτῃ Ἀσίᾳ, in inferiore Asia, ut habet in epistola laudata, ortum accepisse. Fidem quippe superat, teneræ ætatis puerum e longinquis regionibus illuc missum fuisse. Non tamen adeo teneræ ætatis puer fuit Irenæus, quin Polycarpum studiose, ut ipse scribit, audierit, et ea quæ ab illo docebantur alte in corde suo consignaverit, seniperque studiosa mente revolverit.¹⁰¹ Annos itaque plus minus duodecim natus tunc fuerit necesse est: vix enim in duodenni, aut decenni minorem mox dicta caderent. Sed absit ut cum cl. Dodwello¹⁰² credam, vicesimum annum tunc eum excessisse, ac tricesimo proximum fuisse, cum Polycarpum audiret. Monstro prorsus simile, puerum et in prima ætate eum dici, qui vicesimum quintum annum attigerit. Nec Dodwellum juvat, quod Irenæus¹⁰³ hominum ætates enumerans, infantium, parvulorum, puero-

B proximos juvenibus faciat, medios inter hos et parvulos: juventutis vero senectutisque limites ita definiat, ut a tricenario juventutem inchoet, extendatque ad quadragenarium; a quadagesimo autem et quinquagesimo anno declinare dicat hominem in seniore ætatem. Palam est enim ibi juventutem pro virili ætate accipi, utpote quam proxime senectus excipiat. Quod vero pueros juvenibus, omissis adolescentibus, immediate præponat, nihil est. Irenæo animus non fuit ibi omnes hominum ætates sigillatim recensere, et exacte definire: probare satis pro instituto fuit, Christum sanctitatem omnibus ætatibus, singulas decurrendo, contulisse, ut inde conficeret (qui scopus fuit) et ad senilem ætatem pervenisse, ac proinde quadagesimum annum excessisse. Hinc memoratis infantibus, parvulis, pueris, juvenibus et senioribus, subdit: Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem.... in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fens, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, etc. Ubi pueros ante memoratos omittit, quod a parvulis haudquaquam distinguantur. At quamvis pueros hic pro adolescentibus accepisset Irenæus, quod paradoxi genus nulli sobrio persuadebit unquam Dodwellus, certe hinc concludi non posset, eum vicesimo majorem fuisse, cum Polycarpum audiret: neque enim puerum tantum se tunc exstitisse dicit, sed in prima ætate, ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Quis vero ferat primam ætatem usque ad annum vicesimum quintum extendi? Si tantum ætate processisset Irenæus, non est quod commentitia Dodwello videantur omnia quæ de

⁹⁹ Lib. v, c. 20. ¹⁰⁰ L. iii, c. 3, n. 4. ¹⁰¹ In epist. ad Flor. ¹⁰² Diss. 3, in Iren., § 6 et seqq. ¹⁰³ Iren., lib. ii, c. 22, n. 4.

Irenæi presbyteratu, diaconatu, aliisque Ecclesiæ officiis a Polycarpo acceptis, tradidit Halloixius. Puerumne, inquit ille, Polycarpus, et in prima ætate constitutum, ad presbyteratum usque fuerat evecturus? Non certe. Sed si puer ille annum xv ætatis attigisset, ad diaconatum saltem evehi potuisset.

2. Constat itaque Irenæum tum cum Polycarpum audiret, duodenni majorem esse non potuisse. Cum vero Polycarpus jam tunc πᾶν γηράτος, valde senex esset, ac proinde martyrio propior, diutius sub tanti magistri disciplina versari non potuit: is quippe gloriosa morte vitam finisse creditur anno Christi 166. Non procul igitur a vero aberraverimus, si natum Irenæum dicamus anno circiter 140, sub Antonini Pii imperii initia. Toto vicennio citius natum volunt alii, ac in primis doctissimus Tillemontius²⁴: sed vereor ut Polycarpus anno circiter 132, quo Irenæum docere debuisset, valde senex dici potuerit; quem non nisi post quatuor et triginta abhinc annos obisse fateatur ipse vir clarissimus. Quod a fortiori contra Dodwellum²⁵ militat, qui ortum Irenæi sub Traiano collocandum censet, et quidem illum a Traiani initio fortasse repetendum. Quod si verum sit, Polycarpum audierit Irenæus annoplus minus 125, quod ultro fateatur vir cl. Sed futili, inter alias plurimas, nititur conjectura: quod nempe Irenæus ad Florinum scribens, vidisse se eum asseveret in inferiore Asia apud Polycarpum, cum in imperatoria aula splendide ageret, λαμπρῶς πρᾶττοντα ἐν τῇ βασιλικῇ αὐλῇ. Ex quo consequens Dodwello videtur, adfuisse eodem tempore, quo Polycarpum audivit Irenæus puer, in Asia proconsulari imperatorem, in cuius aula versatus fuerit Florinus; non alium certe quam Adrianum, qui circa annum 122 in Asiam profectus est. Sed qui ex Irenæi verbis erui possit, imperatorem tunc in Asia commemoratum fuisse, solus viderit Dodwellus; alter quivis hinc tantum intulerit, Florinum aulicum quempiam fuisse, qui summa apud imperatorem gratia valuerit, nec quidquam amplius. Sunt qui Irenæum Joannis apostoli discipulum faciant, ut Paradinus²⁶, et Severtius²⁷, una diplomatis cujusdam auctoritate freti, cui subscripsisse dicuntur Gregorius papa V, Henricus rex Burgundiæ, et Hugo Lugdunensis archiepiscopus. Sed quidquid sit de diplomate, repugnant veteres omnes, qui Irenæum Polycarpi, [LXXVIII] non Joannis discipulum fuisse asserunt; repugnat Irenæus ipse²⁸, qui quidem non semel a senioribus, qui apostolos eorumque discipulos viderunt et audierunt, plura didicisse se gloriatur, at nusquam ab apostolis ipsis; quod nunquam, si factum fuisset, omisisset, non leve argumentis contra hæreticos allatis pondus hinc additurus. Et de Joannis Apocalypsi

agens, scribit, non ante multum temporis visam esse, sed pene sub suo sæculo, σχεδὸν ἐπὶ τῆς ἡμετέρας γενεᾆς, ad finem Domitiani imperii. Quibus verbis non longe quidem a Joannis temporibus vixisse se agnoscit, ei vero coævum extitisse se negat.

3. Sed etsi Joannem ipsum non audierit vir sanctus, Joannis tamen lectiones excepisse dicendus est, qui a discipulis ejus institutus, tantum in eorum schola profecit, ut inter apostolicos viros, apostolicæ doctrinæ testes, primosque canales, a veteribus omnibus merito recenseatur. Cum enim per Polycarpi mortem sanctissimi senis scholam diu frequentare non licuisset, Papiam alterum Joannis discipulum adit, ejusque disciplinæ se tradidit, ut auctor est Hieronymus²⁹. Seniores alios, apostolorum, apostolicorumque virorum discipulos, et inter eos eximium quemdam, audisse se non semel affirmat in libris adversus hæreses. Quis sit autem ille senior tam frequenter ab eo laudatus, an ipse Papias, an alter, hactenus incognitum. A talibus tantisque viris sanctioris doctrinæ purissimos latices, profundiorumque sacrarum litterarum intelligentiam, simul et vitæ sanctimoniam, ac incensum tuendæ fidei, quam una cum nutricis lacte suxisse verosimile est, studium hausit medullitus, atque deinceps in scriptis suis ubertim effudit. Nec enim segnis et otiosus auscultator, quæ acceperat, e memoria elabi sinebat: quin potius ab ipsa pueritia, cum vix aliis per teneram ætatem seriis attendere licet, Irenæus quæcunque sanctissimorum illorum, primorumque Christianæ religionis magistrorum ore promebantur, seu pretiosas Evangelii margaritas studiose colligens, sibi, spreto omnibus aliis, comparans, in intimo cordis sinu recondebatur, suo tempore proferenda. Ita se affectum fuisse, cum sub Polycarpi disciplina degeret, pro jure suo gloriatur, Florinoque, suo quondam sub tanto præceptore condiscipulo, sed deinde misere in hæresim prolapso, ob oculos ponit: ut colendi utrique magistri memoria devium ad pristinam fidem revocaret. Verba tum Græce, tum Latine ad calcem operis retulimus inter fragmenta. Et ut Polycarpi præsertim memoria cordi altius infixæ hæreret, sibi ipse exscripsisse creditur Ecclesiæ Smyrnenensis epistolam, in qua martyrii ejus historia refertur; ut inferre licet ex adnotatione quam ad calcem illius epistolæ reperiit in mss. codicibus Usseus.

4. Non adeo tamen ad sacras litteras animum intendit, ut humaniores negligendas sibi putaret. Probe noverat vir perspicacissimus, ejusmodi studia non tantum ad ingenium excolendum, firmandumque judicium haud parum conducere; sed et iis apprimè necessaria esse, qui ethnicos, hæreticosque confutaturi, vanæ theologiæ, profanæque superstitionis intelligentiam ex ipsis fontibus, poetarum

²⁴ T. II Hist. eccles., p. 79. ²⁵ Diss. III in Iren., § 3, 10 seqq. ²⁶ Lib. II Hist. Lugd., c. 30. ²⁷ De Lugd. archiep., I part., c. 2. ²⁸ Lib. V, c. 30, n. 4. ²⁹ In Catal. et ep. 53, al. 29, ad Theod.

præsertim ac philosophorum libris, haurire debent¹: A siæ gradibus collocari ab illo potuerit. Si quis
Ut æmuli persecutoresque Christianæ veritatis de
mo proprio instrumento, et erroris in se, et iniqui-
tatis in nos revincantur. Hinc in evolvendos profa-
 norum auctorum libros indefessus incubuit: quod
 ex iis quæ passim citat poetarum ac philosophorum
 veterum testimoniis luculenter patet: ut non im-
 merito eum Tertullianus² *omnium doctrinarum cu-*
riosissimum exploratorem vocaverit. Nec vero in-
 tempestive, et, ut a plurimis sit, ut multiplicis li-
 teraturæ laudem aucupetur, e veteribus decerptos
 flores operibus inspergit, sed quotiescunque facit,
 opportune et apposite ad argumentum facit; vel
 ut ridicula hæreticorum deliria festivis salibus per-
 fricat; vel ut impuras, e quibus acceperant, lacu-
 nas aperiat; vel ut Ecclesiæ hostes propriis mu-
 cronibus configat. Et eapropter Hieronymus³ studii
 philosophici vindicias agens, utilitatemque demon-
 strans, argumentum ab Irenæi et aliorum quorum-
 dam exemplo petit, *qui origines hæreses singula-*
rum, et ex quibus philosophorum fontibus emanarint,
multis voluminibus explicarunt. Minus ergo sibi
 æquus humillimus, modestissimusque Pater, dum
 amico persuadere conatur, se nec verborum artifi-
 cium didicisse, nec in comparanda vi conscriptoris
 elaborasse; ac dictionum ornamentis, persuadendique
 facultatis expertem se ac ignarum esse. Minus etiam
 Irenæo⁴ æqui, qui paulo humiliorem ejus stylum
 conqueruntur. Secus sensere æquissimi rerum æsti-
 matores Tertullianus paulo ante laudatus, et Hiero-
 nymus, qui ipsos libros adversus omnes hæreses do-
 ctissimo et eloquentissimo sermone compositos asse-
 rere non dubitat: quod facile animadvertit quis-
 quis eos attentus legit, probantque, quæ inter ipsas
 male sani textus Græci, barbaræque versionis La-
 tinæ salebras identidem emicat sublimis perspicu-
 acque ingenii acies, acerrimi judicii firmitas, mira
 in excogitandis argumentis ubertas, in deligendis
 solertia, in proponendis facilitas, in refellendis
 adversariis vis ac dexteritas; quæque demum hir-
 sutas molestissimi argumenti spinas emolliunt, et
 obscurioribus locis lucem afferunt elegantes et e-
 re nata petitiæ similitudines, lectorisque animum
 jucunde recreat condita interdum sale et facetiis
 oratio.

5. Quantum temporis in Oriente versatus fuerit,
 postquam ex ephæbis excessit Irenæus, quidve ibi-
 dem gesserit, an sacras functiones obierit, vel do-
 cendi munus susceperit, tacentibus veteribus dici
 non potest. Halloixius⁵ quidem eum inter sacros
 ministros allectum, et diaconi, imo et presbyteri
 munere decoratum a Polycarpo fuisse asserit; sed
 nullo antiquitatis testimonio fretus. Qui puer Poly-
 carpum jam valde senem audiit, diu satis cum eo
 commorari non potuisse videtur, ut in sacris Eccle-

tamen contenderet Irenæum prius ab episcopo
 quopiam orientali diaconum fuisse ordinatum,
 quam in Gallias mitteretur, haud adeo repugnarem;
 vix enim crediderim laicum eo destinatum fuisse,
 qui illas regiones Evangelii luce collustraret. At
 intra conjecturæ metas sisto, nihil sine historico-
 rum monumentorum fide temere affirmandum ratus.
 Illud certum, Irenæum in Gallias profectum, Lu-
 gduum venisse: quando vero, a quo, et qua occa-
 sione missus fuerit, incertum prorsus. A S. Poly-
 carpo missus fuisse scribit Gregorius Turonensis⁶:
 quod factum putat Halloixius⁷ circa annum 157,
 tum cum Romæ degeret Polycarpus, quo venerat
 Aniceti temporibus. Sed junior tunc fuisse videtur
 Irenæus, [LXXIX] ut mitti potuerit. Tardius igitur
 missum puto, quamvis quo anno, et a quo, de-
 finire nec ausim, nec possim.

6. A S. Pothino Lugdunensi episcopo ordina-
 tum fuisse presbyterum, ex Hieronymi⁸ verbis in-
 ferre licet; eum enim *Pothini episcopi, qui Lugdu-*
nensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyterum
vocat. Quæ significare videntur, Pothinum, pro-
 more qui dudum in Ecclesia viguit, per imposi-
 tionem manuum sibi et Ecclesiæ suæ vindicasse ac
 mancipasse Irenæum; quem eam ob rem Euse-
 bius⁹ appellat *presbyterum Ecclesiæ Lugdunensis.*
 Quæ vanam esse ostendunt recentiorum quorum-
 dam conjecturam, Irenæum angelum illum esse,
 sive episcopum Ecclesiæ Thyatirensis, in Apoca-
 lypsi Joannis designatum; ne repetam, quod su-
 perius probavi, eum nonnisi post multos a scripta
 Apocalypsi et ipsa morte Joannis annos natum
 esse. Quam præclare sese in presbyteratus munere
 gesserit, satis probant ea quibus pietatem ejus,
 ardentissimumque Christianæ legis tuendæ atque
 amplificandæ studium commendant martyrum
 Lugdunensium verba, breviter quidem, sed efficacis-
 sima, in iis quas ad Eleutherum papam scribunt
 epistolis, quas perferendas Irenæo tradiderant¹⁰.
Te per omnia ac perpetuo optamus in Domino valere,
Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fra-
trem et collegam nostrum Irenæum hortati sumus.
Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus,
utpote æmulatorem testamenti Christi. Quod si nobis
comperitum esset, locum cuiquam conferre justitiam,
eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim
gradum obtinet) tibi in primis commendassemus.
 Sic illi. Has quidem epistolas a martyribus ipsis
 scriptas fuisse negat Blondellus¹¹, sed potius a
 clero Lugdunensi, quia, inquit, anno 7 imperii
 Marci, Christi 167, quo martyrium Pothini ac Lu-
 gdunensium contigit, Soter Romanam Ecclesiam re-
 gebat, non Eleutherus. Sed ut id assequatur, prius
 Eusebii fidem elevet necesse est, qui eas epistolas

¹ Tertull., De Test. an. c. 1. ² In Val., c. 5. ³ Ep. 83, al. 84, ad Mag. ⁴ Præf. lib. 1. ⁵ Vit. Iren., c. 3.
⁶ Hist. Franc., lib. 1, c. 29. ⁷ Loc. cit. ⁸ In Catal. ⁹ L. v Hist., c. 4. ¹⁰ Id., ibid. ¹¹ Apol. pro sent.
 Hieron., c. 8.

a martyribus adhuc in carcere positis scriptas, eosque sub Eleuthero, anno 17 Marci Aurelii passos esse affirmat. Hinc ergo potius concludere debebat Blondellus, eos saltem anno 170, quo pontificatum iniisse vult Eleutherum (tardius ego iniisse putem), martyrium subisse, quam id vanis conjecturis nixus ad an. 167 referre. Certe post annum 167, imo et 170, exaratas fuisse illas epistolas, demonstrat scribendi occasio.

7. Præter externas quibus Ecclesia, M. Aurelio In Christianos sæviēte, jactabatur procellas, motibus intestinis quassata Christi sponsa gemebat, civilibusque discordiis, quas pepererat animorum dissensio, flagrabat. ¹² Exorti circa annum 170 Cataphryges, Montano, Alcibiade ac Theodoto ducibus, affante et instigante dæmone, novis quibusdam præstigiis, falsisque vaticiniis incautos decipiebant plurimos. Eo proclivior erat in errorem lapsus, quo, Irenæo teste ¹³, verorum miraculorum gloria coruscabat adhuc Ecclesia, cœlestiumque gratiarum dona multis in locis frequenter emicabant. Hinc animorum dissensio; aliis, quibus fucum faciebat pseudo-prophetarum simulata sanctitatis species, et austerum vivendi genus ab omni lautitia et deliciis temperans, Montanum et assecelas prophetiæ spiritu præfulgere opinantibus, eosque ut prophetas suscipientibus atque mirantibus; aliis, ut erat, a cacodæmone afflatis credentibus, et ut præstigiatores ac diaboli organa damnantibus et profligantibus. Interea persecutionis æstus Lugduni et Viennæ in Galliis effervescebat, plurimique e fidelibus tum laicis, tum clericis, cum Pothino Lugdunensi comprehensi, et in tetros carceres coniecti, egregium multiplexque Christianæ constantiæ in perferendis tormentis specimen ediderant. Consulti in hoc temporum miserrimo statu Lugdunenses et Viennenses ab Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ, quid de novis prophetis sentirent, peculiari epistola significarunt. Ipsi martyres in carcere constituti, quos Ecclesiarum Orientalium perturbatio magis, quam propria calamitas angebat, sententiam rogati privatis epistolis dixerunt, quas suis adjecit clerus, ut martyrum auctoritate iudicium suum firmaret. *Religiosum in primis, et cum recta fide consentiens* fuisse, ac proinde pseudo-prophetis, ut par erat, adversum, asserit is qui omnium epistolas legerat Eusebius ¹⁴. Certe a Montanistarum, qui peccatoribus Ecclesiæ fores occludebant, inhumanitate probanda procul aberant ii, qui neque *fustu* et arrogantia intumescētes adversus lapsos, neque dolorem matris, aut fratribus discidium ac bellum, sed gaudium et pacem et concordiam, charitatemque omnibus relinquentes, gratificati sunt iis qui fidem negaverant, mortuæque jam Ecclesiæ membra ad vitam revocaverant; quique uni e sociis, S. Alcibiadi, persuaserant, ut a duro illo et squalido vivendi genere, quod affectabant novi pro-

phetæ, temperaret; quia Attalo Deus revelaverat, *non recte, neque ordine facere Alcibiadem, qui et creaturis Dei minime uteretur, et aliis exemplum scandalī fieret*. Quia vero in omnibus ecclesiasticis negotiis primæ sunt episcopi Romani partes, nihil in re tanti momenti, ipso inconsulto, definiendum esse merito censuerunt clerus et martyres. Quare pro pace Ecclesiarum quasi legatione fungentes, litteras ad Eleutherum scripserunt; rogantes, ut pro summa, qua valebat in Ecclesia auctoritate, in sedandos ortos in Asia motus, pacemque restituendam, pro virili parte incumberet.

8. Alia scribendi ad Eleutherum causa esse potuit. Forte inclinabat ad novos prophetas deceptus eorum artibus pontificis animus, imo et præpropere eis litteras pacis jam dederat. Si enim verum sit quod scribit Tertullianus initio libri *adversus Praxean*, idem Praxeas, cum Romam venisset, tunc episcopum Romanum agnoscentem jam prophetias Montani, Priscæ, Maximillæ, et ex ea agnitione pacem Ecclesiis Asiæ et Phrygiæ inferentem, falsa de ipsis et Ecclesiis eorum asseverando (sic ille Montanistarum laqueis jam irretitus), et præcessorum ejus auctoritates defendendo, coegit et litteras pacis revocare jam emissas, et a proposito recipiendorum charismatum concessare. Eum quidem episcopum Romanum proprio nomine designare Tertulliano non placuit; unde alii Anicetum, alii Victorem, alii alium intelligunt. At in Eleutherum magis quadrare videntur omnia; et quæ hic narrantur apprime consentiunt cum epistolarum Lugdunensium et Viennensium circumstantiis. Hæc contigisse certum est ipsismet Montanistarum initiis, cum necdum in apertum schisma eruperant, et Ecclesiæ catholicæ episcopos, Romanum in primis circumvenire nitebantur, ut hujus auctoritate pseudo-prophetias munirent, et tutius offunderent. Audierant Lugdunenses et Viennenses, [LXXX] ab Asianis forte moniti, deceptum Eleutherum intempestivam pacem fanaticis dedisse; inde turbari fideles, ac Ecclesiarum dissensiones augeri. E re sua arbitrati ex animo pontificis conceptam opinionem evellere, ad eum scribunt, martyrumque epistolas mittunt; hortati ut ad invictorum Christi athletarum sententiam, cujus tantum in Ecclesia pondus, suam componeret; ac id quod præpropere gesserat revocando, dissensiones ortas sedaret, pacemque in Ecclesia iudicii sui auctoritate restitueret. Interea incommodum accidit ut Praxeas ab Oriente Romam veniens, Montanistarum fraudes sibi probe notas Eleuthero aperuerit, ipsumque monuerit jam a decessoribus suis, Sotere videlicet, repudiatam esse prophetiam. Ita cum Lugdunensium epistolis accedente rerum notitia, Eleutherus mutata sententia litteras pacis revocat jam emissas, ortamque discordiam compescit.

9. Omnia hæc apte simul cohærent, mutuamque

¹² Euseb., lib. v, c. 3. ¹³ Lib. ii, c. 31, n. 2, et c. 52, n. 4, 5; l. v, c. 5, n. 1. ¹⁴ L. v, c. 2 et 3.

sibi lucem inde afferunt Tertullianus et Eusebius. Hæc conjectura omnium certe probabilior. Eam dudum proposuerat Henricus Valesius ¹⁶, in illamque satis propendebat bonæ memoriæ Tillemontius ¹⁷; ne tamen tueretur vir doctissimus unum obstitit. Nimirum, inquit, Tertullianus quam narrat historiam mutata a summo pontifice, monente Praxeæ, sententiæ, tam arcte cum ejusdem Praxeæ hæresi colligat, ut utrumque eodem tempore contigisse videatur. At certum est Praxeæ non emerisse, nisi post utrumque Theodotum, quorum antiquior sub Victore primum visus est. Alium igitur quam Victorem episcopum Romanum monere non potuit Praxeas. Ita vir clarissimus. Verum quidem est illa consequenter a Tertulliano referri: non tamen hinc inferri posse putem eodem prorsus tempore contigisse; imo contrarium suadet tota narrationis Tertullianicæ series ¹⁷. Constat siquidem Praxeæ, cum ex Asia Romam advenit, Romanoque episcopo auctor fuit ut litteras pacis datas Montanistis revocaret, catholicam fidem, si non animo tenuisse, saltem adhuc simulasse, nec nisi post aliquot annos deprehensum fuisse hæreticum. Neque enim fidem tam facile apud pontificem obtinisset perfidus hæresiarcha, quem turbis in Ecclesia ciendis studere compertum fuisset. Sed ne quidpiam hic conjecturis indulgere videar, Tertullianum ipsum audiamus: *Fruticaverant*, inquit, *avenæ Praxeæ, hic quoque superseminatæ, dormientibus multis in simplicitate doctrinæ: traductæ dehinc per quem Deus voluit, etiam evulsæ videbantur. Denique caverat pristinum doctor de emendatione sua; et manet chirographum apud Psychicos, apud quos gesta res est; exinde silentium. Et nos quidem postea agnitio Paracleti, atque defensio, disjuncti a Psychicis*. Itaque primum steriles avenas, ut eum Virgilio loquitur Tertullianus, seu falsam doctrinam seminavit Praxeas, non palam quidem, sed clam, *dormientibus multis in simplicitate doctrinæ*, nec infelix lolium advertentibus. Tam parum sibi ab eo cavebant fideles, ut jam fruticarent avenæ, id est, prava dogmata multorum animos occuparent inflicerentque; donec tandem patefactum sit malum semen, *per quem Deus voluit*, nempe, ut videtur, per Tertullianum ipsum, qui nondum a Catholicis defecerat, ut ipse ait; et Praxeas palinodiam recantaverit. Hæc omnia simul et eodem tempore contigisse nemo sibi persuaserit; plures annos inter avenarum seminationem, fruticationem, patefactionem, et Praxeæ palinodiam intercessisse necesse est. Jam ergo si dicamus Praxeæ Eleuthero malas artes Montanistarum aperuisse anno 177, quo passi sunt martyres Lugdunenses; tum per viginti circiter annos catholicam fidem simulantem, hæresin clanculum disseminasse, eamque jam maturescentem latiusque

A serpentem sub hujus sæculi finem agnitam fuisse, ac tandem evulsam, auctore recitante, cum Victor Ecclesiam regeret, et uterque Theodotus emerisset; nihil, puto, affirmaverimus quod repugnet vel Tertulliano, vel certis historiæ ecclesiasticæ monumentis, vel temporum rationibus. Viderint tamen eruditi, quorum judicio conjecturas nostras libenter permittimus. Sed ad Lugdunensium et Viennensium epistolas redeamus.

10. ¹⁸ Cum clerus et martyres varias partim in Asiam et Phrygiam ad fratres, partim Romam ad Eleutherum papam litteras scripsissent; Irenæum rogaverunt, ut eas quæ ad Eleutherum dirigebantur, perferre non dedignaretur, et pacem inter Ecclesias pro virili sollicitaret. Provinciam cum libens suscepisset sanctissimus presbyter, profecturum martyres commandarunt pontifici, ut superius vidimus. Quæ vero causâ fuerit ut Irenæum præ cæteris delegerint cum clerus, tum martyres, qui litteras eorum Romam perferret, obscurum in primis. Prima siquidem fronte intempestiva prorsus ea legatio videtur. Esto, permagni fuisset momenti de pace Ecclesiarum apud summum pontificem agere; at alteri demandari negotium poterat; saltem non adeo urgere videbatur, quin in aliud tempus commodius differri potuisset. Neque enim in tam adversa temporum conditione, sæviante in Christi gregem persecutione, clericis omnibus vel in vincula coniectis, vel latebris quærere coactis, opportunum erat ut Irenæus Ecclesiæ decus ac columen, cujus præsentia suis tantopere necessaria erat, tam procul mitteretur. His rationibus permotus cl. Henricus Valesius fatetur ¹⁹ quidem tum a Pothino Lugdunensi episcopo, tum a clero, tum a martyribus designatum fuisse Irenæum qui legatione apud summum Pontificem perfunderetur, et a martyribus commendatum fuisse; expletam vero legationem negat, sed superveniente Pothini morte alteri fuisse demandatam, ne in tanta rerum difficultate suo præcipuo lumine privaretur viduata mox suo pastore Ecclesia. Franciscus Feuardenius ²⁰ et Halloixius ²¹ putant Irenæum, nedum ad Eleutherum, sed et ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ legationem obtinisse: cum hoc tamen discrimine, quod prior velit eum Pothino adhuc in vivis agente, alter post ejus ac cæterorum martyrum necem profectum fuisse. Baronius denique censet Irenæum missum esse ad Eleutherum papam, et eam reipsa legationem obtinisse; de Asiana autem protectione silet prorsus. Istius sententiam amplectitur is qui novam editionem operum S. Leonis papæ procuravit vir doctissimus ²², Irenæumque ante Pothini martyrumque mortem profectum esse probabilius existimat. Quid ipsi ea de re sentiamus, proferre liceat.

11. Et quidem Irenæum in Asiam et Phrygiam

¹⁶ In Adnot. in lib. v Enseb., c. 3. ¹⁷ T. II Hist. eccl., not. 4, in Montan. ¹⁸ Adv. Prax. cap. 1. ¹⁹ Euseb., l. v, c. 3. ²⁰ In Not. ad lib. v Hist. Eus., c. 4. ²¹ In Vit. S. Iren. operib. ejus præfixa. ²² In Vit., c. 7. ²³ T. II nov. edit. S. Leon. Paris. an. 1675; diss. v, c. 13.

a Lugdunensibus et Viennensibus missum fuisse, [LXXXI] vel in eas regiones usquam migrasse, gratis omnino, nullaque monumentorum historicorum fide asseritur. Affirmat quidem Eusebius ²² varias a martyribus, cum adhuc tenerentur in vinculis, de pace Ecclesiarum scriptas fuisse epistolas, tum ad fratres qui erant in Asia et Phrygia, tum ad Eleutherum papam; mortuis vero martyribus, qui superstites erant fideles, eas longiori illi ac insigni epistolæ, quam ab ipso Irenæo Græco idiomate scriptam fuisse arbitrantur multi (haud certe indignus est fetus qui tanto viro tribuatur), in qua martyrum certamina describebantur, et ad cujus calcem iudicium de novis prophetis ferebant, adjecisse; sed illas Irenæo traditas fuisse, vel rogatum eum usquam fuisse, ut in Orientem perferret, nec Eusebius, nec alius quisquam e veteribus memorat. Longe aliud sentiendum de iis, quæ ad Eleutherum papam scribebantur, epistolis. Has, ut Romam ferret, Irenæum rogasse se disertis verbis testantur martyres in scriptis ad eundem Eleutherum in Irenæi gratiam commendatitiis litteris. Morem vero gessisse Irenæum, litterasque Romam pertulisse expresse asserit Hieronymus ²³: cui eo major hac in parte fides tribuenda, quo Romæ diutissime commoratus, ut probe notat doctissimus Leonis editor, scriniorumque apostolicorum participes factus, hoc partim ex traditione urbis, partim ex monumentis adhuc superstitis potuit ediscere. Nec dissentit Eusebius: imo demandatam legationem expletam fuisse satis silentio suo significat; si effectum sortita non fuisset, id procul dubio non omisurus. Non committendum autem putem, ut a tantæ auctoritatis scriptorum sententia discedamus, nisi gravissimis momentis ac rationibus, quæ hic certe desunt, abducti. At, inquit Valesius, credibile non est Irenæum Ecclesiam Lugdunensem persecutionis acerbitate fatiscens, suoque viduatam pastore, deserere aut voluisse, aut potuisse. Sed si credibile sit in iis temporum circumstantiis tum a clero, tum a martyribus jam in vincula conjectis, quibus propediem denuntianda esset capitalis adversus eos lata sententia, Pothino vel comprehenso vel mortuo, cæterisque clericis aut captis, aut fugatis, Irenæum, metu percussæ et afflictæ Ecclesiæ tam necessarium, delectum fuisse, qui Romam litteras perferret; cur revera pertulisse fidem superabit? Quod impedimento fuisse supponitur quominus legatio expleretur; idem et esse debuit quominus decerneretur. Cum igitur hanc in ipso persecutionis æstu decreverint clerus et martyres; quin ea perfunctus fuerit Irenæus, pro summo quo invictos Christi athletas colebat obsequio, sæviente licet persecutione, dubitari non potest.

12. Si quidem de sollicitanda apud summum pontificem Ecclesiarum Orientalium pace, eaque

A quam de Montani vaticiniis Lugdunenses atque Viennenses tulerant sententia Romam perferenda, quæstio duntaxat fuisset, ut supponit Valesius, non nihil ponderis forsitan haberet ejus ratio. Non enim tanti momenti fuisse videtur, aut adeo urgebat negotium, quin in aliud tempus commodius differri, aut saltem alteri quam Irenæo facile committi potuisset. Unde quod in tam difficilibus Ecclesiarum Lugdunensis et Viennensis temporibus rogatus fuerit talis et tantus vir, ut Eleutherum papam adiret, illud procul dubio demonstrat, longe aliam atque majoris momenti fuisse causam adeundi; præsensque aliquod ab istis Ecclesiis propulsandum discrimen maturasse protectionem. Quidnam vero rei fuerit, hæc obscure, ni fallor, tum ex historia B martyrum, tum ex Eusebio ²⁴ ipso et Hieronymo colligitur. Ipsi persecutionis initiis comprehensus Pothinus episcopus Lugdunensis, atque a militibus immaniter raptatus, innumerisque plagis affectus, pene exanimis conjectus in carcerem, biduo post ex vulneribus acceptis nonagenario major animam exhalaverat. Si diutius antistite orba in iis temporum angustiis relicta fuisset Ecclesia, periculum fuisset ne Christianæ res in Galliis, jam persecutorum furore non parum labefactatæ, funditus ruerent. Quare communis tum cleri, tum martyrum votis delectus Irenæus Pothino sufficitur. Quia vero aut rarissimi, aut nullidum erant in Galliis episcopi (nullum saltem iis temporibus memorat C Eusebius ²⁵, ne quidem apud Viennenses) qui electo manus possent imponere, necesse fuit Romani pontificis opem implorare, tum propter vicinitatem, tum propter potiorem, ut loquitur Irenæus, principalitatem; ut viduatæ suo pastore Ecclesiæ per ejusdem Irenæi consecrationem suppetias ferret. Illic ergo Romam mittendus fuit, et, ut ferebant Ecclesiæ leges, ejus fides, pietas, merita denique Eleuthero probanda. Hucque spectant epistolæ commendatitiæ quas ad pontificem scripsere martyres, quibus Irenæi *singulare pro Christi testamento studium* prædicant, hortanturque *ut ipsum cæteris anteponat*, ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παραθέσει: ne minus notum presbyterum ad dignitatem episcopalem evehere dubitaret. Sic Eusebium ²⁷ cum D cl. Leonis editore interpretor; a quo tamen in eo dissentio, quod probabilius putet ante Pothini martyrumque mortem ad Eleutherum profectum esse Irenæum. Neque enim obtinere a me possum ut credam, martyres suo adhuc in vivis agente episcopo Romam misisse, qui necdum vacuam sedem capesseret. Nam, præterquam quod id Ecclesiæ legibus repugnabat, ipsa martyrum Acta, quæ refert Eusebius ²⁸, ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ missa, testantur Pothinum ineunte fere persecutione comprehensum, martyrio vitam finisse; idque tota Eusebianæ narrationis series satis in sinuat; adeo ut de mittendo Romam Irenæo consi-

²² Lib. v, c. 3. ²³ In Catal. ²⁴ Lib. v, c. 1. ²⁵ Lib. v, c. 6. ²⁶ Ibid. c. 4. ²⁷ Ib., cap. 4.

hum cepisse martyres referantur, post memoratam jam episcopi sui mortem, ut hæc illi prævisse demonstratur. Si vero Eusebius post commemoratam, cap. 4, Irenæi legationem, iterum de Pothini morte, Irenæique in ejus locum substitutione agat; argumento non est eam morte priorem fuisse; sed cum Eusebius cleri et martyrum epistolas, in quibus omnia hæc eodem, quo dixi, ordine referuntur, exscribendas sibi proposuisset, quod primis quatuor libri quinti capitibus exsequitur; quæ de Irenæo jam suis verbis dicturus erat, debuit, ne narrationis flum abrumperet, in caput sextum rejicere. Ab Eusebio non discedit Hieronymus, qui in libro *De scriptoribus ecclesiasticis*, de Irenæo ita loquitur: *Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ quæstiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo* (id est, nomini ejus, quod *pacificum* sonat, respondentes) *ad Eleutherum episcopum perferri literas. Postea jam Pothino prope nonagenario ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur.* [LXXXII] Quibus verbis non obscure significat duplicem fuisse legationis Irenæi finem: alterum, eumque minus præcipuum, quem jam memoravimus, ut de quibusdam Ecclesiæ quæstionibus, iis nimirum quæ ad novas prophetias spectabant, apud pontificem ageret; alterum longe potius, ut in Pothini defuncti locum substitueretur; et eam ob rem honorificas super nomine suo pertulisse literas. Priori legationis officio perfunctus Irenæus, postea secundum obiit, in Pothini ob Christum martyrio coronati locum substitutus. A quo? nisi ab Eleuthero, ad quem honorificas super nomine suo pertulerat literas. Illud igitur, postea, non longiorem aliquam temporis moram, quasi Irenæus literis Romam perlatis, in Gallias redux in Pothini locum substitutus fuisset; sed rerum seriem significat, quarum aliæ alias paucis diebus præcesse-
runt: nimirum Irenæum primum Ecclesiarum pacem apud Eleutherum sollicitasse, tum demum consecratum ab eo fuisse episcopum, in locum Pothini defuncti.

13. Unum superest quod forte scrupulum cuiuspiam injicere queat: id videlicet quod dixi, rarissimos tunc temporis, aut forte nullosdum in Gallia fuisse episcopos, a quibus manuum impositionem accipere potuisset Irenæus. Non quidem hic celeberrimam de primis Galliarum apostolis quæstionem ad novum examen revocare mihi in animo est: illud tantum asserere liceat, quod ex certis indubitatisque monumentis exploratum videtur, M. Aurelii temporibus Christianam religionem nondum altas firmasque radices in Galliis egisse, paucissimasque ibi Pothini et Irenæi ætate constitutas fuisse episcopales sedes. Certum est, nec negant acerrimi *Missionum* apostolicarum in Galliis

A patroni, Ecclesiæ Lugdunensis exordia deberi Pothino episcopo, qui primus in ea urbe Evangelii fundamenta jecit. Si autem religio Christiana longe lateque diffusa tunc fuisset in Galliis, pluresque jam a Petri et Pauli temporibus constitutæ in iis regionibus episcopales sedes; qui fieri potuit ut Lugdunum, unam e primariis Galliæ civitatibus, metropolitica dignitate conspicuam, mercatura, populi frequentia, primorum magistratum Romanorum habitatione ac domicilio celeberrimam, Italiæque vicinam, nullus præderit Evangelii minister, nullus ibi fundarit Ecclesiam, episcopumque instituerit, qui amplissimæ urbis conversioni operam navaret? Non procul adeo distant a Lugduno Vienna, Narbona, Arelate, Tolosa, etc. Si igitur eæ urbes jam ante Pothinum evangelica luce, suisque præsulibus gavisæ fuissent; prima istorum cura esse debuisset, si quod amplificandæ religionis studium pectora incessisset, Lugdunum coloniam Christianam deducere, e qua tanta utilitas in Ecclesiam manasset; nec necesse fuisset Pothinum, Irenæum, aliosque Evangelii ministros ex Oriente mittere, qui eam urbem vicinasque regiones ad Christum converterent. Certe si quæ urbs Pothini ætate proprium episcopum habere debuisset, maxime Vienna, in qua constitutam fuisse Ecclesiam ex citata martyrum epistola liquido patet. Mirum autem in tota ea epistola, Viennensium perinde atque Lugdunensium nomine scripta, Lugdunensis episcopi honorificam, Viennensis vero ne levissimam quidem fieri mentionem. Et tamen non omit-
titur unus e martyrum numero Sanctus, Viennensis diaconus. De episcopo autem Viennensi altissimum ubique silentium. Scribunt Lugdunenses et Viennenses, quod ex utraque Ecclesia præstantissimi quique, et quorum maxime labore et industria res hic constitutæ fuerant, simul omnes tenerentur. Si præstantissimi quique ex utraque Ecclesia simul omnes tenerentur, comprehendi debuit cum Pothino et Viennensis episcopus, nec nomen ejus prætermitti. Dum tamen præstantissimorum illorum nomina recensent, Lugdunensem episcopum non silent, Viennensis ne verbo quidem meminerunt. Hunc implicite saltem contineri vult doctissimus Tillemontius inter præstantissimos illos, quos ex utraque Ecclesia comprehensos narrat epistola. At id miror etiam atque etiam, tam accuratam Lugdunensium et Viennensium diligentiam fuisse erga Lugdunensem episcopum, ut implicita mentione haudquaquam contenti, eum proprio nomine appellandum censuerint; sic vero eos defecisse diligentiam, ut diaconi Viennensis explicita mentione facta, episcopi implicite meminisse satis fuerit, tacito prorsus ejus nomine et gradu, quasi vel obscuri nominis homo fuisset, vel res nullius momenti. Gregorius Turonensis²⁹ pariter, et Ado Viennensis³⁰, qui epistolam integram legerant, præci-

²⁹ De Gl. Mart., c. 49. ³⁰ 2 Jun.

puorum quorumque martyrum nomina haud impigre recensent, numerumque definiunt: de Viennensi episcopo ne verbum quidem. Quod autem addit vir cl. post Valesium, Viennæ tunc temporis constitutam fuisse Ecclesiam, eamque jam perfectam et formatam, non urget. Si enim perfectæ et formatæ Ecclesiæ nomine eam intelligat, quæ proprium habet episcopum, talem fuisse Viennensem negabimus, aut saltem dubitabimus. Si vero quemlibet fidelium cœtum intelligat, nihil obtinebit: cum in pluribus locis fuerint Ecclesiæ eo sensu, quæ tamen episcopales non erant. Certum quippe est ex Athanasio in *Apologet.* II, in Maræotide regione plures fuisse Ecclesias; et tamen *nec ullus unquam in ea fuit episcopus, ac ne chorepiscopus quidem; sed universæ ejus regionis Ecclesiæ*, inquit, *subjectæ sunt episcopo Alexandrino. Singuli autem presbyteri proprios habent pagos, eosque maximos, aut plures.* Quid si ergo tam rædicus apud Viennam tum fuerit fidelium numerus, ut pusillo gregi regendo satis superque fuerit unus Lugdunensis episcopus, illi urbi vicinus; cum maxime tanta esset adhuc virorum episcopaliū penuria, ut singuli singulis urbibus præfici non possent? Eamque forte ob causam qui Viennæ comprehensi sunt fideles, Lugdunum abducti, coram præside Lugdunensi judicio sistuntur, ab eo interrogantur, extremisque suppliciis addicuntur. Certe Lugdunum et Vienna ad diversas provincias pertinebant, hæc ad Narbonensem, illa ad Celticam, cujus caput erat. Suus erat unicuique provinciæ præfectus, et quidem alter ab altero genere diversus. Celticam, quæ juris imperatoris erat, regebat proprætor; Narbonensem, quæ juris senatus, proconsul. Cum itaque Lugdunensis proprætor nihil in Viennam jurisdictionis exercere posset, fidelium Viennensium causæ cognitionem pro jure sibi vindicare non poterat. Quid ergo eos coram proprio tribunali Lugduni sisti jubet, eorumque causam disceptari? Hoc unum mihi in mentem venit, proprætorem in mandatis habuisse, Lugdunensem Ecclesiam stirpitus delere. Et quia audierat Viennenses ad Lugdunensem Ecclesiam pertinere, [LXXXIII] et a Lugdunensi episcopo regi; idcirco eos pro mandatis comprehendi jubet, et coram se sisti. Nunc non dum hactenus aliter secari posse non puto. Nec enim audiendus videtur doctissimus Valesius, qui Lugdunum et Viennam uni et eidem Romano præsidi tunc paruisse censet; gratis quippe asserit, nec probat.

14. Si vero contendat quis Viennensem episcopum persequentium furori sese subduxisse, nec inter Ecclesiæ suæ præstantissimos comprehensum fuisse (mirum si subducere se potuerit; tanta erat eorum in perquirendis Christianorum ducibus diligentia!), saltem exhiberetur vel ab Eusebio, vel a martyribus pro Christi grege sollicitus, afflictæque

A Ecclesiæ curam gerens: et in eorum capite qui utriusque Ecclesiæ nomine, tum ad Eleutherum papam, tum ad Orientales scribunt, pro merito dignitatis appareret. Nullibi tamen hunc videas: ubique desideratur. Quæ epistola ad fratres in Asia et Phrygia degentes mittitur, hanc præ se fert inscriptionem: *Servi Christi, qui apud Viennam et Lugdunum Galliæ degunt, fratribus per Asiam et Phrygiam constitutis*, etc., nulla Viennensis episcopi mentione facta. An vero Viennenses inconsulto proprio episcopo de martyrum suorum certaminibus scribere, judiciumque suum de novis Montanistarum prophetiis interponere voluissent? De Lugdunensibus nihil mirum si fecerint; vacabat tum Lugdunensis sedes. At quod adhuc in vivis superstite Viennensi episcopo, ejus ne verbo quidem meminerint sui, in rebus tanti momenti, vix credat qui ad totius Ecclesiæ consuetudinem et leges attenderit.

15. Deinde notissimum est quod scribit Sulpicius Severus²¹, quod sub Aurelio Antonini filio persecutio quinta agitata: ac tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes Dei religione suscepta. Notissimum item quod legitur in sinceris, optimæque notæ Actis sancti Saturnini martyris, primi Tolosatium apostoli, quæ vidit citavitque Gregorius Turonensis²², publici juris factis et emendatis a doctissimo Ruinartionostro²³: Decio et Grato consulibus, id est anno Christi 250, *raras in aliquibus civitatibus (Galliæ) Ecclesias paucorum Christianorum devotione consurgere, et crebra miserabili errore gentilium nidoribus fetidis in omnibus locis templa sumere.* Si serius trans Alpes Dei religio suscepta fuerit; si anno Christi 250 raræ adhuc et in quibusdam duntaxat Galliæ civitatibus Ecclesiæ consurgerent, eæque paucorum Christianorum; si crebra in omnibus locis gentilium templa nidoribus fetidis fumarent; tardius in Galliis fundatas fuisse episcopales sedes, rarissimasque anno 250 esse debuisse judicabit prudens quivis rerum æstimator. Si autem is esset tum temporis trans Alpes Christianæ rei status, si pauci-simi in Galliis episcopi; is multo deterior, et simul etiam multo minor episcoporum numerus ibi esse debuit anno 177, quo D passus est Pothinus Lugdunensis episcopus. Si enim tunc et antea floruisse pluribus in Galliæ locis religio, si jam multis in urbibus constitutæ Ecclesiæ, quæ a propriis regerentur episcopis; *sub Aurelio Antonini filio tum primum intra Gallias martyria videri non debuissent, sed dudum antea; nec Lugduni modo, sed et Viennæ, Arelatæ, Narbonæ, Lutetiæ Parisiorum, et si quæ aliæ civitates Ecclesiæ et proprios episcopos habuissent, videri debuissent.* Cur enim Ecclesiis nostris plus pepercissent Trajanus et Adrianus, quam Orientalibus et Italis; et cur in Lugdunensem duntaxat sævierit M. Aurelius, non in alias, non video; nec, puto,

²¹ Lib. II Hist. sacr. ²² L. I Hist., § 28, nov. edit. ²³ Act. mart. sinc. et sel., p. 110.

videbit quisquis spretis spuris dubiisque monumentis, nihil nisi certum exploratumque proferre voluerit. Huic nulla tutior, qua ab his sese difficultatum laqueis expediat, apparebit via, quam ut affirmet cum Sulpicio Severo, et antiquo auctore Actorum S. Saturnini martyris, viris omni exceptione majoribus, serius trans Alpes, et in Galliis, vix ante Pothini adventum, Dei religionem suscepam esse: et ideo sub M. Aurelio tum primum intra Gallias, nec alibi prius quam Lugduni, martyria visa esse: *quia sensim et gradatim in omnem terram sono Evangeliorum exeunte, parique* (vel ut alii legunt, *tardoque*) *processu in regionibus nostris apostolorum prædicatione coruscante, religio Christiana* nondum longe lateque diffusa erat, Lugduno et Vienna conclusa. Ex quibus aperte sequitur paucissimos M. Aurelii anno 17 episcopos in Galliis, vixque alibi quam Lugduni esse potuisse.

16. Nec multo plures illic episcopos exstitisse, Irenæo ipso post Pothini mortem Ecclesiam Lugdunensem regente, ex Eusebio colligi posse videtur. Nam quotiescunque de rebus in Gallia gestis, sive cum de Ecclesiarum fundatione, sive cum de vexatione gentilium, sive cum de controversiis in Ecclesia exortis, et in Gallia disceptatis sermonem habet, unius episcopi Lugdunensis, alterius nusquam meminit. Imo disputationem enarrans, quæ de Paschate celebrando inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit, Irenæum bis exhibet quasi solum, qui Galliarum Ecclesias episcopali jure tunc regeret²². Inter eos qui Victorem objurgant, quod Asiaticas Ecclesias a sua communione abscidisset, Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἤγειρο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστελλας, etc.: *Irenæus ex persona fratrum in Gallia commorantium, quibus præerat, ad eundem scripsit*, etc. Alio jure fratribus in Gallia degentibus præesse non poterat Irenæus, quam episcopali, non certe metropolitico, longe minus exarchico aut patriarchico. Neque enim, ut erudite arguit cl. auctor novæ editionis operum S. Leonis papæ, dissertatione laudata²³, secundo Ecclesiæ sæculo, quo Christianæ fidei fundamenta trans Alpes vix erant posita, quo nascenti Ecclesiæ ne mutire quidem licebat in iis regionibus, quo denique ea Galliæ civitas quæ primò fidem suscepisse videtur, vix alterum antistitem a Pothino habebat, eam hierarchiæ formam jam in paucis quæ illic exurgebant Ecclesiis introductam esse, quæ et episcopos metropolitanis, et metropolitanos exarchis subjeceret, a quoquam demonstrari posse putem. Sane si ipso medio tertio sæculo, quo Tolosam advenit Saturninus, tam raræ adhuc essent in nostris regionibus Ecclesiæ, cæque paucorum Christianorum; quis credat secundo desinente sæculo tam frequentes fuisse, ut pluribus episcopis metropolitico aut exarchico jure præesset Irenæus? His adde quod *Fratrum* nomine episcopos

A designare non soleant veteres, sed Christianam plebem. Sed si cui anceps appareat iste Eusebii locus, clariora forte videbuntur quæ antea præmisit. Nempe recensens *varias synodos, episcoporumque conventus*, συνόδους δὲ καὶ συγχροτήσεις ἐπισκόπων, qui adversus Asiaticos coacti sunt, Romanam, Palæstinam, Ponticam, [LXXXIV] Osrhoenam et Corinthiam memorat. Has omnes, una excepta Osrhoena, diserte appellat synodos episcoporum, et quæ in iis definita sunt, decreta episcoporum; nec omittit episcopos qui iis synodis præfuerint. Ubi vero decretum ab Ecclesiis Galliæ de eadem controversia editum refert, jam non synodos episcoporum commemorat, sed decretum τῶν κατὰ Γαλλίαν παροικιῶν, ἃς Εἰρηναῖος ἐπισκόπος, seu *quas ut episcopus administrabat*. Quibus Irenæum unicum Galliæ episcopum designat. Si enim illud decretum in concilio plurium Galliæ episcoporum editum fuisse censuisset Eusebius, id non minus observandum sibi putasset, quam observandum putavit, decretum Palæstinorum ab iis episcopis emissum fuisse quibus præerant Theophilus Cæsariensis et Narcissus Hierosolymitanus; Italicorum, ab iis quibus præfuit Victor; Ponticorum, ab iis quibus præfuit Palmas; Achaicorum denique, ab iis quibus præfuit Bacchylus. Cum igitur non eodem modo de Galliæ Ecclesiis loquatur, atque de aliis, sed procul diverso; hand obscure innuit, longe aliam fuisse tunc Ecclesiarum nostrarum conditionem, easque adhuc in cunabulis, nec latius diffusas, vix alium episcopum habuisse quam Irenæum. Nullum saltem alium proferri posse, aut ex indubitatis ecclesiasticæ historiæ monumentis erui, fatetur ipse qui nobis hic adversatur peritissimus ecclesiasticæ antiquitatis indagator Tillemontius²⁴. Nec enim Synodicon moror²⁵, in quo duplex concilium sub Irenæo celebratum exhibetur; alterum duodecim, alterum tredecim episcoporum; illius quippe sublesta admodum fides in rebus tantæ antiquitatis. Sed de his jam plus satis pro instituto nostro.

17. Roma reversus Irenæus in resarciendam ingentem illam, quam gentilium furor Ecclesiæ Lugdunensi mox intulerat, vastitatem totus incubuit. Quam feliciter autem id præstiterit, docet Gregorius Turonensis. *Beatissimus Irenæus, inquit, hujus successor martyris* (Pothini) *qui a beato Polycarpo ad hanc urbem* (Lugdunum) *directus est, admirabili virtute enituit: qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam*. Unde in altera persecutione quæ sub Severo contigit, quæque Irenæum cælo transmisit, asserit idem Gregorius *tantam cum Irenæo multitudinem Christianorum ob confessionem Domini nominis esse jugulatam, ut per plateas flumina cernerent de sanguine Christiano, quorum, ait, nec*

²² Euseb., l. v, c. 24. ²³ Diss. v, pro S. Hil. Arel., c. 13; t. II nov. edit. S. Leon. ²⁴ T. III Hist. eccl., not. 3, in Iren. ²⁵ T. I Concil. Lab., p. 599-601.

numerum, nec nomina colligere potuimus. Quod et A confirmant Usuardus alique Martyrologiorum scriptores, dum narrant Irenæum cum omni fere civitate suæ populo coronatum esse glorioso martyrio. Eximia hæc sunt argumenta illius, quo ardebat sanctissimus episcopus, Christianæ religionis apud suos promovendæ studii. Sed et majus fuit, quam ut angustioribus Lugdunensis urbis limitibus concludi potuerit: in totam Galliam, imo et totam Ecclesiam sese diffudit. Id enim ipsi curæ fuit, ut discipulos Christianæ vitæ atque doctrinæ præceptis excoleret, qui deinceps de tota Ecclesia verbis, scriptis et exemplis bene mererentur. Talis fuit, Photio teste⁸⁷, S. Hippolytus episcopus et martyr, qui inter tertii sæculi Patres sanctitatis et eruditionis laude floruit. Talis etiam Caius presbyter, ejusdem sæculi scriptor haud ignobilis, saltem si quæ fides iis, quæ in mss. codd. scripta leguntur ad calcem Actorum S. Polycarpi martyris, quæ a Gaio, qui cum Irenæo conversatus est, συνεπολιτεύσατο, descripta dicuntur, ex ipsius Irenæi, Polycarpi discipuli, apographo.

18. Sed cum in Galliis apostoli munere fungetur, eamque vineæ Domini partem sibi colendam suscepisset, ibi majora zeli sui specimina edere par erat. Quare nihil antiquius habuit, quam ut in eas partes quæ novis cultoribus indigerent, operas mitteret necessarias. Ex Actis SS. martyrum Ferreoli presbyteri, et Ferutionis diaconi, Felicis presbyteri, ac Fortunati et Achillei diaconorum, S. Irenæi C discipulorum, discimus priores duos Vesuntionem, posteriores tres Valentiam ab eo missos fuisse, ut per ea loca divini cultus fundamenta jacerent. Quamvis autem non usque adeo sincera videantur hæc acta, ut iis plenam et indubitam fidem in omnibus tribuere possimus, nihil tamen est quod de missione sanctorum illorum dubitationem movere queat, cum maxime consentientem habeamus earum Ecclesiarum traditionem. Et eapropter a veteribus, Galliarum apostolos, *lumen Gallorum Occidentalium*, jure merito dictus fuit Irenæus; utpote qui *Celticas gentes excoluit et illuminavit*⁸⁸. Et hinc non parum confirmatur quod paulo ante diximus, raras tum fuisse in Galliis Ecclesias Christianas, rariores episcopos: cum Valentia et Vesuntio, civitates haud obscuri nominis et infimi gradus, nec a Lugduno procul adeo dissitæ, Christi fidem nondum audiissent, quarum etiam priores apostolos episcopali dignitate insignes fuisse non legimus. Ea vero omnia cum nullis chronologicis notis signata legamus apud auctores, quo anno contigerint definire non possumus. At illud certum, Eleuthero adhuc pontifice, scriptos saltem tres priores libros, ex quinque, adversus Gnosticorum fabulas⁸⁹. Neque enim Irenæo satis erat Christi imperii fines quam longe lateque posset proferre, nisi pacem in eo tueri, hostiumque domesticorum malas artes, et

Impetus frangere pro virili parte conaretur. Dudum emergerant in Oriente Valentiniiani, quos brevi post exceperant Marcossii, Simonis Magi aliorumque Gnosticorum mala progenies; qui sub nomine Christiano animum plus quam ethnicum gerentes, incredibilibus errorum monstris, horrendisque flagitiis Christianæ religionis sanctitati summam infamiae labem aspergebant. Eo periculosius serpebat venenum, quo occultius: jamque Lugdunensem regionem pervaserat, pluresque, mulieres præsertim, infecerat, quorum animos non a fide modo, sed et ab omni rationis sensu prope abduxerat. Irenæus⁹⁰ excubias agens pro Christi grege, ubi malum sensit, satisque totam ejus gravitatem ex hæreticorum tum libris, tum sermonibus exploratam habuit, ad scribendum se contulit, ut sceleratas eorum nugas, dolos et mores in propatulo poneret et funditus everteret. Sed de S. episcopi libris et scriptis postea fusius et accuratius disseremus. Valentiniianos, Marcionitas, aliosque veteres hæreticos damnatos ab Irenæo fuisse in synodo quam Lugduni habuit, cuique duodecim adfuerint episcopi, tradit jam citatus Libellus synodicus; sed in hujusmodi rebus nullæ fidei esse posse hunc libellum, nono sæculo editum, jam monuimus.

19. Quam tuendæ ac fovendæ in Ecclesia pacis studiosus fuerit Irenæus, nusquam manifestius [LXXXV] patuit, quam in ea quæ inter Victorem papam et Asiaticos efferbuit controversia. Hactenus non una et eadem fuerat Ecclesiarum omnium in celebrando Paschate disciplina. Asiæ Minoris Ecclesiæ agendum Paschatis et resurrectionis Dominicæ diem festum, jejuniisque finem imponendum esse contendebant, ipsa decima quarta luna post æquinoctium vernalum, in quacunque hebdomadæ feriâ incidderet. Romana vero, ne Judaicos ritus imitari videretur, celebrandum esse censebat die Dominica, quæ decimam quartam lunam proxime sequeretur, et eo usque protrahenda esse jejunia. Romanæ consentiebant præter Occidentales omnes, Alexandria, Phœnicia, Ponti, Achaia, et Osrhoenæ Ecclesiæ. An etiam Syriæ, Ciliciæ et Mesopotamiæ? dubitandi locus est. Hinc siquidem constat ex D Athanasio in libro *De synodis*, quod ante Nicænum concilium, οἱ μὲν ἀπὸ τῆς Εὐφράτης, καὶ Κιλικίας, καὶ Μεσοποταμίας, ἐχώλουν περὶ τὴν ἑορτὴν, καὶ μετὰ τῶν Ἰουδαίων ἐποιοῦντο Πάσχα, Syri, Cilices et Mesopotamiani circa festum claudicabant, et cum Judæis Pascha celebrabant. Tradit etiam epistola synodica ipsius concilii, πάντας τοὺς τῆς Ἐφῆας ἀδελφούς, omnes Orientis fratres, qui prius a Romanis, Alexandrinis, et aliis nationibus in festo Paschatis dissentiebant, jam cum illis consensisse⁹¹. Porro Orientis æ Syriæ caput Antiochia. Quin saltem in ea urbe Asianarum Ecclesiarum de Paschate disciplina olim obtineret, donec concilium Nicænum Ecclesias omnes ad concordiam revocasset, dubi-

⁸⁷ Cod. 121. ⁸⁸ Theodoret, dial. 4. Immut.

⁸⁹ Apud Theodoret., lib. 1 Hist., c. 9.

⁹⁰ Id., Compend. Hær. fab. τ ⁹¹ Lib. 1, c. 13, n. 7.

tare nos non sinit S. Joannis Chrysostomi ⁴², Antiocheni civis ac presbyteri, expressa auctoritas, in oratione quam adversus quosdam e suis habuit, qui veteris ritus memores, Pascha etiam post Nicænam synodum luna 14 celebrare non destiterant. Fatetur hunc quidem fuisse ante synodum Antiochenorum morem, deinceps autem observationi temporum concordiam fuisse prælatam. Illinc vero Eusebii moratur auctoritas. Nam disertis verbis asserit ⁴³, præter Asianas aliasque finitimas Ecclesias, ταῖς ἀνὰ τὴν λοιπὴν ἄπασαν οἰκουμένην Ἑκκλησίαις, cæteris per reliquum orbem terrarum dispersis Ecclesiis, de Pascha cum Romana convenisse. Quibus complecti videtur Ecclesias Syriæ, Ciliciæ et Mesopotamiæ, perinde atque alias plures, quarum disertam mentionem non facit. Nodum hanc scidit, non solvit, eruditissimus Tillemontius ⁴⁴, scribens eaz quidem Victoris ætate Pascha, more Romano, die Dominica celebrasse, postea vero a pristino ritu sic defecisse, ut Nicæni concilii temporibus Pascha cum Judæis agerent luna ipsa 14. Quod quidem Ecclesiæ quædam quæ Victori papæ acrius restiterant, saniori postea suscepto consilio, a pristinis ritibus desciscientes, ad communes aliarum fere omnium Ecclesiarum redierint, nihil adeo mirum videbitur. Et ita fecisse plures Asiæ Ecclesias satis probabile; cum Constantinus imperator ⁴⁵ inter eas quæ Nicæni concilii temporibus Pascha cum Romana agebant, diœcesim Asiæ recenseat; et Anatolius, qui circiter an. 276 scribebat, ait ⁴⁶, quod ad hanc usque diem episcopi Asiæ Pascha celebrabant 14 luna post æquinoctium; quibus innuere videtur, tunc celebrare destitisse. Sed qui et cur Ecclesiæ, quæ per ducentos ferme annos Pascha die Dominica non tantum observassent, sed et sub sæculi secundi finem, dum acrior erat ea de re disputatio, ita observandum esse vehementer contendebant; mutata disciplina pro qua decertaverant, centum circiter abhinc annis alterius, quam impugnaverant, quamque pene totius orbis moribus repugnare non nesciebant, tenaces reperirentur, nemo facile dixerit, nec causam tam inopinatæ mutationis assignaverit. At, inquit vir clarissimus, haud dubium quin Mesopotamia quarto ineunte sæculo veterem ritum deservisset. Nam secundo desinente Osrhoena cum Romana Ecclesia consentiebat. Osrhoena autem in sermone quotidiano pro Mesopotamia accipitur. Sed quod velut certum assumit vir doctissimus, Mesopotamiam et Osrhoenam promiscue usurpare solere ab auctoribus, aliis dubium saltem videbitur. Certe alteram ab altera distinguit Ammianus Marcellinus ⁴⁷: *Et quia, inquit, Mesopotamiæ tractus omnes crebro inquietari sueti, prætenturis et stationibus servabantur agrariis, lævorum flexo itinere Osrhoenæ subsederat*

A extimas partes, etc. Distinguit et Procopius ⁴⁸: *Oppida, inquit in Alamundari oratione, Μεσσοποταμίας καὶ τῆς Ὀσροηνῆς καλουμένης χώρας Mesopotamiæ, et regionis quæ Osrhoene vocatur.* In Notitiis etiam imperii et Ecclesiæ distinguuntur ab invicem Osrhoene et Mesopotamia proprie dicta, et hujus caput Amida, illius Edessa statuitur. Denique Anthemusia, quæ fere Osrhoena est, Strabone auctore, est τῆς Μεσσοποταμίας, *Mesopotamiæ ipsius portio, scilicet Mesopotamiæ latius acceptæ.* Quæ probant Osrhoenam apud auctores passim a Mesopotamia distingui, vel ut partem a toto, vel ut partem ab altera parte. Sed etsi quidam utramque promiscue usurparint, nullo tamen, ni fallor, argumento demonstrari potest Eusebium ita accepisse. B Sive ergo Mesopotamiam accipiamus pro ingenti terrarum tractu, qui plures provincias complectitur, sive pro certa ejusdem tractus provincia, longe probabilius videtur alios fuisse semper Osrhoenæ, alios cæterarum Mesopotamiæ Ecclesiarum mores. Itaque cum Eusebius Asianis Ecclesiis finitimas quasdam in disciplina Paschatis consensisse dicat, verbis ejus viam illaturum eum esse non crediderim, qui illis Ciliciæ, Seleucidis (cujus caput Antiochia) et Mesopotamiæ saltem provinciæ Ecclesias adjunxerit. De Cilicia vix ulla difficultas, cum inter Asiæ Minoris provincias tum numeraretur; nec major de Seleucide huic contermina. Ciliciam tamen numerat Constantinus ⁴⁹ inter eas Ecclesias quæ, Nicæni concilii ætate, Pascha cum Romana celebrabant. Sed ne cum Athanasio supra laudato aperte pugnet, necessario explicandus est de Ciliciæ parte aliqua. Ut ut est.

20. Eo gravior inter litigantes exstitit contentio, quo graviora quique pro se momenta proferebant. Utrique enim traditione apostolica nitebantur: non quod, inquit Socrates ⁵⁰, apostolorum quisquam legem ea de re tulisset; sed quod exemplum eorum, tanquam legem sibi positam venerarentur discipuli ⁵¹. Asiani afferebant instituti sui auctores Joannem apostolum, Philippum unum e septem primis diaconis, Polycarpum martyrem, Melitonem, aliosque præstantissimos viros, qui, cum apud eos degerent, Pascha eorum more celebrabant die 14 lunæ. Romani e contrario asseriebant Petrum et Paulum, Romæ cum essent, Pascha nunquam nisi die Dominica egisse. Et quidem ante Victorem papam pax inter Ecclesias, quamvis sibi invicem ea in re dissimiles, semper constiterat: unaquæque suo more vivens, aliam suo more vivere sinebat. Id tantum [LXXXVI] curaverant alii pontifices, ne sanam et sinceram Ecclesiæ suæ consuetudinem peregrinis Asianorum moribus depravarent inquieta ingenia ⁵². Cumque id agere præsumpisset Blastus quidam Romanæ Ecclesiæ presbyter, temeritatem

⁴² T. V. Hom. 55, p. 608 et seqq. ⁴³ Euseb., lib. v, c. 23. ⁴⁴ Hist. eccl., t. III, not. 1, in Vict. pap. Euseb., lib. III De Vit. Const., c. 19. ⁴⁵ Apud Bucher., de Cycl. Vict., p. 444, ed. Antwerp., 1633. ⁴⁶ L. XIV, c. 3. ⁴⁷ Procop., lib. I Bel. Pers., c. 17. ⁴⁸ Euseb., lib. III De Vit. Const., c. 19. ⁴⁹ L. v, c. 21. ⁵⁰ Euseb., l. v, c. 24, 25. ⁵¹ Id., l. v, c. 20; Tertull., De præsc., c. 53.

eius coercuit Irenæus, cui haud minor erat tuendæ pacis quam antiquitatis ac traditionis Ecclesiarum cura, scripta adversus eum epistola, quam inscripsit *De schismate*. Illi vero pontifices, Anicetus videlicet, Pius, Ilyginus, Telesphorus atque Sixtus, eodem Irenæo teste ²¹, quamvis Pascha eadem cum Asianis die neque celebrarent, neque celebrari a suis permitterent, cum iis tamen pacem et communionem studiose colebant, et sacram²² Eucharistiam pro more illorum temporum iisdem mittebant. Imo cum Polycarpus Romam Aniceti temporibus venisset, levis aliis de rebus, levior de Paschate inter utrumque disputatio fuit. Anicetus quidem Polycarpo persuadere conatus est ut Romanos ritus, Polycarpus Aniceto ut Asianos amplecteretur; sed neutro alteri cedente, pax cito coaluit, adeo ut pontifex Romanus Eucharistiæ celebrandæ munus Smyrncensi, reverentiæ causa, concesserit.

21. Eo loco res erant, cum Victor Ecclesiæ regimen suscepit. Hic decessoribus suis paulo fervidior, eam rituum diversitatem impatienter ferens, ut omnem Ecclesiam ad unum et eundem revocaret, ardentiori studio elaboravit. Id sub Severo imperatore contigisse scribit Hieronymus in Catalogo ²³; in Chronico vero assignat annum 4 ejus Imperii, Christi 196 ²⁴. Scripsit itaque Victor ad præcipuos totius Ecclesiæ episcopos, ut provinciæ suæ synodos cogerent, et in iis quæstionem discernerent, ac pro Ecclesiæ Romanæ votis atque disciplina definirent; Asiaticis, nisi consentirent, excommunicationem denuntians. Habita Romæ, in Palæstina, in Ponto, in Osrhoena, in Achaia, pluribusque aliis in locis concilia, uno consensu atque iudicio ecclesiasticam regulam universis fidelibus per epistolas synodicas tradiderunt; ne videlicet alia die quam Dominica mysterium resurrectionis Domini a mortuis unquam celebraretur. Eadem fuit etiam sententia Ecclesiarum Galliæ, quas Irenæus regebat episcopus. At Polycrates Ephesinus episcopus, coacto Asianorum episcoporum concilio, minacibus Victoris litteris minime commotus, ab antiqua Ecclesiæ suæ consuetudine discedendum sibi non putavit. Rescripsit igitur concilii sui nomine ad pontificem; traditionem Ecclesiarum Asiæ exposuit; ostendit a Joannis evangelistæ temporibus ad suam usque ætatem Pascha non alia die quam 14 luna celebratum fuisse ab omnibus, quotquot in Asia sanctitate et doctrina floruerant; a quorum proinde moribus recedere nefas: his quæ sibi ad terrorem objiciebantur, minime conturbari, cum a majoribus didicisset, Deo magis quam hominibus obtemperandum esse. Accepta hac epistola Victor *ἔμπερα τετραμθεῖς*, ait Socrates ²⁵, *supra modum iracundia inflammatus*, omnes Asiæ Ecclesias, quæ Pascha decima quarta die mensis celebrabant, a communione rescidit, ἀπο-

ωνησάν ἐν τῇ Ἀσίᾳ Τεσσαρεσκαίδεκατῆταις ἀπέσπειλε. Consentit Eusebius ²⁶, additque Victorem non totius Asiæ modo, sed et alias finitimas Ecclesias, Ciliciæ videlicet, Syriæ, Selencidis et Mesopotamiæ proprie dictæ, velut a catholica sententia dissentientes, simul omnes a communi unitate Ecclesiæ amputare conatum fuisse, iisque per litteras notatis, fratres omnes, qui eas regiones incolebant, excommunicatos edixisse, ἀθρόως τῆς Ἀσίας πάσης, ἅμα ταῖς ὁμόροις Ἐκκλησίαις, τὰς παροιχίας ἀποτέμνειν, ὡς ἐτεροδοξούσας, τῆς κοινῆς ἐνώσεως πειράττειν, καὶ σπηλιτεύει γὰρ διὰ γραμμάτων, ἀκοινωνήτους ἄρδην πάντας τοὺς ἐκεῖσε ἀνακηρύττων ἀδελφούς. Hinc Epiphanius ²⁷ dissensionem Ecclesiarum exaggerans, tantam fuisse scribit, ut Orientales ab Occidentalibus divisi nullas a se invicem pacificas acciperent litteras.

22. Laudata quidem Eusebii verba sic interpretatur Valesius, ut jaectatas excommunicationis minas, non autem vibratam excommunicationem ipsam ex iis erui posse putet. Sed verentur alii ut satis adverteat vir clarissimus, minas quidem ante concilium Ephesinum intentasse pontificem, sed telum continuisse: accepto autem concilii decreto exasperatum, illud emisisse. Nec obstat, inquit, quod ait idem Eusebius, Victorem conatum fuisse Asiæ Ecclesias a communi unitate amputare. Aliud enim erat eas Ecclesias a propria pontificis communione, aliud a communi totius Ecclesiæ unitate rescindi. Prius quidem fecit Victor, idque apertissime ab Eusebio significatum contendunt; posterius autem ut obtineret, scriptis litteris notavit Asianos, sacrisque interdictos edixit, ut ab eorum communione abstererent ceteri. Sed in ea sententia, scribit Hieronymus ²⁸, *hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus*; ejusque severitas, Eusebio teste ²⁹, οὐ πᾶσι γὰρ τοῖς ἐπισκόποις ἡρέσκειτο; non omnibus placuit episcopis, imo pluribus displicuit. Quamvis enim Asiaticorum sententiam et disciplinam minime comprobarent, molestius tamen ferebant tot Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidem attineret, ab Ecclesiæ corpore discindi; ex ardentiori papæ zelo erupturum ipsa consuetudinum diversitate pejus schismatis malum prævidentes. Quare plures epistolis eum acerbius perstrinxerunt, serioque monuerunt ut fovendæ pacis, charitatis et concordie studiosus, temperaret ab immodica severitate, ex qua emolumenti parum, detrimenti plurimum in totam Ecclesiam redundaret. Sed præ cæteris Irenæus nominis sui appellationi pulchre respondens (ἐληγματος enim Græce, Latine *studiosum pacis* significat), nihil potius habuit, quam ut sua agendi ratione se pacis auctorem probaret. Scripto itaque Victorem convenit, ac nomine fratrum, quibus præerat in Gallia fervidiorem ejus æstum fortiter et graviter

²¹ Epist. ad Vict. pap. ad calcem hujus Op. Hist., c. 22. ²² L. v, c. 24. ²³ Hæc. lxx, § 9.

²⁴ C. 43, 45. ²⁵ Euseb., l. v, c. 23, 24. ²⁶ L. v in Catal. ²⁷ C. 24.

Increpavit ⁴⁰. Plures alias de eodem argumento scripsit epistolas ad varios episcopos, quibus eos ad instaurandam turbatam Ecclesiæ pacem hortaretur, quæ injuria temporum interiere; sed epistolæ ad Victorem haud pœnitendum fragmentum conservavit Eusebius ⁴¹, quod ad calcem hujus operis excudi curavimus. Hortatur in eo pontificem, ut more decessorum, quos enumerat, pacem cum Asiaticis tueatur, nec gravate ferat eos antiquis consuetudinibus firmiter adherere, quas a Joanne evangelista, virisque apostolicis ac sanctissimis hominibus acceperant, quasque tanti momenti esse non duxerant Anicetus, Pius, Hyginus, Telesphorus et Sixtus, ut propter eas miscendus Ecclesiæ status videretur.

23. Docet præterea, eam esse quæstionem, quæ plures alias inducat, nec cito, nec facile dirimendas, sicque altius immergendam totam Ecclesiam infinitarum propemodum rixarum barathro, [LXXXVII] e quibus vix emersura sit. Nam si ita solliciti sunt, qui de festo Paschali ab Ecclesia Romana dissentiunt, litem etiam consequenter iis movendam qui jejunium, quod festo præmittitur, secus atque Romani observant. Sed præstat ipsum audire, ac difficultates nec paucas, nec leves, hic, cum occasio opportuna se offerat, elucidare. Οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας ἐστὶν ἡ ἀμφισβήτησις, ἀλλὰ καὶ περὶ τοῦ εἶδους τῆς νηστείας. Οἱ μὲν γὰρ οἴονται μίαν ἡμέραν δεῖν αὐτοὺς νηστεύειν, οἱ δὲ δύο, οἱ δὲ καὶ πλείονας, οἱ δὲ τεσσαράκοντα. Ὁρᾶς ἡμερῶν τὰ καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Neque enim de die solum controversia est, sed etiam de forma ipsa jejunii. Quidam enim unico die sibi jejunandum esse existimant, alii duobus, alii insuper pluribus, alii vero quadraginta. Diurnis pariter ac nocturnis horis computatis diem suum committuntur. Verba hæc doctissimos homines secum invicem commiserunt, nec de lectione, nec de sensu consentientes. H. Valesius ⁴², cum Græbio et pluribus aliis, deleta distinctionis nota post vocem τεσσαράκοντα, uno et eodem tenore legendum censet: οἱ δὲ τεσσαράκοντα ὥρας ἡμερῶν τὰ καὶ νυκτερινὰς συμμετροῦσι τὴν ἡμέραν αὐτῶν. Nonnulli vero quadraginta horis, diurnis ac nocturnis computatis, diem suum committuntur. Sed cum animadverteret Valesius, diem quadraginta horarum absurdi quidpiam præ se ferre, id ut averteret, Irenæi verba commutare aggressus est, ac pro ἡμέραν substituere νηστείαν, licet refragentur codices omnes iam editi, tum mss., ut sit sensus, quosdam quadragesimale jejunium sic committi, ut per quadraginta horas continuas jejunent. Nempe, inquit, antiquarii, vocabulo ex superiore linea huc translato, locum corruerunt. Alii vero quibus nullam distinctionis notam inter τεσσαράκοντα et ὥρας reponere placet, et ἡμέραν retinent, diem illum xl horarum interpretantur de tempore quod effluxit a

A morte Christi usque ad ejus resurrectionem (id est, ab hora tertia post meridiem Parasceves, usque ad horam circiter sextam Dominicæ sequentis), quod ἄστοι ducebant plures, nihil quidquam cibi aut potus degustantes. Sed alii tum lectioni, tum explicationi merito repugnant. Dies enim lx horarum quoquo modo explicetur, portentum est in tota antiquitate ecclesiastica inauditum, cuius nec vola, nec vestigium apud omnes retro auctores occurrit, eos etiam quibus familiarior fuit vel Eusebius, vel Irenæus: nullique homini, si sanus fuerit, in mentem usquam venire potuit diem suum ex xl horis conficere. Sed fac Irenæi ætate aliqui exstiterint, qui privatam sibi, et a communi omnium hominum et gentium usu, alienam temporum rationem sibi constituentes, diem suum ita commensuri fuerint, ut quid addidit Irenæus eos diurnas pariter ac nocturnas horas computasse? Puerile istud et insulsum prorsus. Quasi vero dies aliqua xl horis constare posset, quia nocturnæ pariter ac diurnæ computarentur? Deinde si, ut quidam volunt, Christiani aliqui fuerint, qui novissimas duntaxat xl horas, quæ Christi resurrectionem immediate præcesserunt, ἄστοι duxerint, necesse est diei Parasceves, qua crucifixus est Dominus, jejunium non ante ipsum crucifixionis tempus inchoaverint. Id vero Tertulliano repugnat, qui in fine libri *De oratione*, quem adhuc Catholicus scripsit, diserte asserit, *die Paschæ*, quo nomine crucifixionis diem, fatentibus omnibus, intelligit, *quasi publicam jejunii religionem esse*. An vero ea die publica jejunii religio fuisset, si horæ tantum tertia post meridiem jejunium aliqui inchoassent, reliqua autem diei parte epulis indulgere liberum sibi putassent? Nullos certe reperias ex iis qui a Quartodecimanorum disciplina discedebant, qui jejunium ea die solve ante solis occasum fas sibi esse crederent. Immo Dionysius Alexandrinus, *Constitutiones apostolicæ*, Epiphanius et alii, testatum faciunt, non modo Parasceves, sed et quinque aliorum majoris hebdomadæ dierum jejunium tanta religione a Christianis observatum fuisse, ut nonnulli biduum, vel triduum, vel quatrimum, alii etiam totam hebdomadam ad usque sequentis Dominicæ gallicinium, pro suis quisque viribus ac pietate, sine cibo transmitterent; omnes vero, sex illis diebus, aliis cibis quam xerophagiis, hoc est pane duntaxat, cum sale et aqua vesci, idque prius quam sub vespem, nefas ducerent.

24. Absurda hæc ut declinaret cl. Græbius, aliam a Valesio viam iniiit, sed non feliciori successu. Irenæi quidem verbis pepercit, sed sensui vim intulit. Nempe vocem ἡμέραν, diem, in fine secundæ periodi retinet; sed non hic modo, verum etiam in primo fragmenti versu, οὐ γὰρ μόνον περὶ τῆς ἡμέρας, etc., per ἡμέραν tempus, et quidem jejunii interpretatur: *cujus significationis usum*, addit, *pluribus exemplis probatum lege, si placet, in Psochenii*

⁴⁰ Socrat., l. v, c. 19. ⁴¹ Lib. v. c. 24. ⁴² Not. in lib. v Hist. Euseb., c. 24

Diatriba de stylo Novi Testamenti, num. 31, et Vorstii dissert. 3, illi opposita. Psochenii Diatribam et Vorstii Dissertationem hactenus non legi: sed pro comperto habeo ea omnia quæ proferunt exempla, etsi sexcenta essent, ad rem præsentem nihil quidquam facere, nec iis stabiliri posse Grabli expositionem. Si enim valeat, turpissimo labore æquivoco necesse est Irenæi oratio. Voce ἡμέρα quinques utitur duobus in periodis, iisque brevissimis, ter videlicet expressa, et his subintellecta. Certissimum est autem in his verbis: Οἱ μὲν γὰρ οὐνοὶ μίαν ἡμέραν δέχονται τοὺς ἡστέρας· οἱ δὲ δύο (supple ἡμέρας), οἱ δὲ πλείους (supp. ἡμέρας), vocem ἡμέρα non de alio, quam de xiv horarum spatio, intelligi. Debuit igitur Irenæus, nisi fucum lectoribus facere voluerit, eandem vocem, quæ proxime præcedit, subsequiturque, eodem prorsus sensu accipere. Næ! scriptor insulsus sit, qui in una et eadem voce ludens, hanc primum a communi significatione, lectore haud præmonito, detorqueat; mox ad communem significationem redeat, ab hac statim transiurus ad alienam. Eam fuisse Irenæi scribendi rationem si culpam persuaserit Grabius, nulli certe sobrio. Quod addit vir eruditus, ut xl horarum nocturnarum una cum diurnis computatarum absurdum devitet, mirum quomodo in mentem venire potuerit. Qui vero, inquit, *quadragesima horarum nocturnarum una cum diurnis mentionem hic incommode factam obijciunt; idem quoque contra Matth. iv, 2, obijciunt necesse est, ubi Servator quadragesima non modo dies, sed et noctes jejunasse dicitur.* Christus cum xl dies, totidemque noctes jejunos egerit, factum referens sacer scriptor noctes omittere non debuit, ex quibus tantopere commendatur Christi jejunii asperitas. Aliud quippe est xl dies duntaxat jejungere, aliud noctes diebus addere; alterum altero longe durius ac molestius, nec qui unum egisse dicitur, intelligitur egisse et aliud, nisi expressa fiat ejusdem mentio. Tantum abest igitur ut nocturnarum horarum mentio sit hic [LXXXVIII] incommode facta; quin potius necessario fieri debuerit. At quid hoc exemplum affine habeat cum jejuniis xl horarum, non certe video, nec alius quivis forte videbit. Cum quis quadragesima horas cibi expers traduxisse dicitur, satis intelligitur alteram istius temporis partem, horas esse diurnas, alteram nocturnas. Horarum ergo nocturnarum una cum diurnis non tantum incommode, sed et ridicule omnino ac pueriliter hic injiceretur mentio.

25. Mirum in quantas ambages sese conjiciant eruditi viri, quas devitare nullo negotio potuissent. Irenæi verba legendo ac distinguendo eo modo quo superius exscripsimus, jam nihil offensionis habet ejus oratio. Nempe interposita una distinctionis notula inter τεσσαράκοντα, *quadragesima*, et ὥρας, *horas*, amovet offendiculum, quod ex duabus vocibus male junctis exsurgit. Sic legerunt, distinxe-

runque Christophorsonus et Savilius. At, inquit Valesius, refragantur mss. codices, in quibus nulla inter ambas voces interseritur distinctionis nota. Sed manuscriptos codices diutius et accuratius versaverat vir doctissimus, ut nesciret, nullam aut parvam omnino fiduciam esse posse in iis quas plerumque vel exhibent, vel omittunt, distinctionum notis; ut pote quas librarii, vel pro suo quisque arbitrio, vel ex imperitia, aut incogitantia sæpe addidere aut omisere, repugnante tum auctore, tum sensu. Si ad codd. mss. provocare fas sit, ut eos omittam quibus usi sunt Christophorsonus et Savilius; vetustiores iis omnibus, qui modo exstant, fuere illi quos præ oculis habebat Rufinus, dum Latinam Eusebii versionem adornabat. In iis autem occurrisse, quam diximus, distinctionis notam palam colligitur ex ejusdem interpretatione, quæ sic habet: *Quidam enim putant uno tantum die observari debere jejunium, alii duobus, alii vero pluribus; nonnulli etiam quadragesima: id est ut horas diurnas nocturnasque computantes diem statuam.* Equidem scio boni interpretis officio sæpe defuisse Rufinum; sed accuratum hic fuisse probat perfecta Græcarum vocum cum Latinis consensio.

26. Textu vero ita distincto, sibi pariter et eorum temporum historię aptissime cohærent omnia. Eam fuisse quæstionem inter Asianos et Romanos diximus, an decima quarta luna primi mensis celebrandum esset Pascha, seu jejuniis solemnibus imponendus finis; an vero ea proroganda essent in Dominicam proxime sequentem. Qui posterius asserebat Victor papa, in Asianos negantes excommunicationis fulmen vibraverat, aut vibrare paratus erat. Indignatus Irenæus sacris excludi tot et tantas Ecclesias, ob quæstionem quæ nihil ad fidei dogmata pertineret, a præcipiti sententia revocare pontificem nititur. Monet in primis satius esse quæstionem prudenti silentio premere, quam tanto cum tumultu agitare, ne forte una controversia pluribus aliis fomitem subministret. *Neque enim, inquit, de die solum, quo jejuniis imponendus est finis, controversia est, sed etiam de forma ipsa jejuniis.* Observa, quæso, non de ipso jejuniis, neque etiam de ipso jejuniis numero controversiam fuisse. Constabat siquidem eo tempore inter Orientales et Occidentales, adeoque inter omnes istius sæculi Ecclesias, plures saltem jejuniis dies Paschali festo præmittendos esse: alioquin tanta de eorum fine contentio inter Ecclesias esse non potuisset, si unus vel alter jejuniis dies suffecisset; nec adeo indecorum visum fuisset, ut iisdem diebus alii jejuniis vacarent, alii agitarent convivia; ac post dies Paschalis alii in festis et animorum remissione versarentur, alii præscriptis jejuniis se dederent⁴³; ut omittam, quod ex Dionysio Alexandrino, qui non plus sexaginta annis post Irenæum florebat, et Constitutionibus apostolicis⁴⁴ supra laudatis liquet,

⁴³ Ep. Const. Mag. apud Euseb., l. iii De Vit. ⁴⁴ C. 18.

totos sex majoris hebdomadæ dies non modo jejuni-
o, sed rigidiori cæteris abstinentiæ dicatos fuisse :
ne dicam etiam Origenis ⁶⁶ Irenæo fere æqualis
ætate, *habitos jam Quadragesimæ dies jejuniis con-*
sæcratos. Et quamvis de numero jejuniorum ante-
paschaliū nondum sub sæculi secundi finem apud
omnes constaret, nec adeo etiam Socratis ⁶⁷ et
Sozomeni ⁶⁸ ævo constiterit, quin apud quosdam
minor, apud alios major exstiterit; nullam tamen
iis temporibus motam ea de re controversiam
legimus. Certum est itaque eam, de qua hic loquitur
Irenæus, controversiam, ne minimum quidem spe-
ctasse vel ad ipsum jejunium, quasi servandum
aliqui negassent; vel ad jejuniorum numerum (quæ
tamen plurimorum falsissima sententia est), quasi
aliqui unico die sibi simpliciter jejunandum esse
existimassent, alii duobus duntaxat, alii pluribus,
alii quadraginta. Hæc in quæstionem nunquam eo
tempore vocata. Longe minus disceptari potuit de
Jejunio quod vocant ὑπερθέσεως, seu *superpositionis*
(ad quod Irenæi verba perperam detorqueant Vale-
sius et Grabius), quod qui servarent, ne vespera
quidem cibum caperent, sed penitus abstine-
rent, sive una, sive pluribus diebus, usque ad
terminum jejunii, Paschale scilicet mane, quod a
galli cantu incipit. Ea enim jejunii species, ut a
veteribus commendata, et a piis pluribus servata;
nulla tamen ecclesiastica lege, aut consuetudine,
quæ vim legis haberet, sancita fuit; sed uniuscuius-
que arbitrio ac pietati, ut par erat, permissa; adeo
ut absurdum sit, pace virorum doctissimorum dixe-
rim, controversiam ea de re inter Ecclesias lin-
gere.

27. Sed quid nodus in scirpo quæritur, cum as-
sereret Irenæus controversiam fuisse, περὶ τοῦ
εἴδους αὐτοῦ τῆς νηστείας, *de ipsa forma jejunii*, id
est de specie, modo atque ratione jejunii; quo pacto,
quove ritu servandum esset jejunium? Quis, inquis,
hujusce controversiæ status? Paulo post aperit
Irenæus ipse. Nempe, quamvis fideles omnes plu-
rimis diebus ante Pascha jejunium observarent, non
una tamen apud omnes observandi ratio fuit. Καὶ
τοιαύτη μὲν ποικιλία τῶν ἐπιτηρούντων, οὐ νῦν ἐφ'
ἡμῶν γεγонуῖα, ἀλλὰ καὶ πολὺ πρότερον ἐπὶ τῶν
πρὸ ἡμῶν, τῶν παρὰ τὸ ἀκριβὲς, ὡς εἰκός, κρατούν-
των, τὴν καθ' ἀπλότητα, καὶ ἰδιωτισμὸν συνήθειαν εἰς
τὸ μετέπειτα πεποιηχότων. Quæ quidem verba pau-
lulum intricata, sic Latine reddenda puto. *Atque*
hæc quidem inter eos, qui jejunia observant, varietas
non nostra primum ætate nata est, sed longe antea
apud majores nostros ortum cepit; qui non accurate,
ut verisimile est, retinentes (jejunii formam) eam,
quæ ex simplicitate et imperitiis ortum habuit, con-
suetudinem in posterum induxerunt. Vocem κρατούν-
των Musculus et H. Valesius male omnino reddide-
runt per *rerum habentis potitos*, vel *præsidentes*. Nam,
ut optime advertit Cl. Beveregius ⁶⁹, verbum κρατέω

A simpliciter positum, nunquam *præsidere* significat,
vel *dominari*, nisi saltem res illa adjiciatur, cui quis
dominari [LXXXIX] dicitur, ut κρατεῖν τῆς θαλάσσης,
κρατεῖν τῶν θηρίων. Irenæus vero hoc in loco non de
præsidentibus vel præsulibus Ecclesiæ (qui nunquam
κρατοῦντες vocantur), sed περὶ τοῦ εἴδους τῆς νηστείας,
de forma jejunii loquitur, quam dicit nonnullos *ex*
simplicitate et ignorantia, rudiores proinde ac pri-
vatos homines, ἰδιώτας, non certe ἀρχοντας, παρὰ
τὸ ἀκριβὲς κρατῆσαι, *non accurate observasse*, vel
retinuisse. Inde ergo controversia, seu multorum
querela, quod multi remissiore jejunandi formam
tenentes, quam nonnullorum imperitiis invexerat,
ab accurata recessissent. Quænam vero accurata
esset jejunandi forma, non quidem ab Irenæo ipso
discere possumus, sed ex jam citatis veteribus
erui licet. Dionysius Alexandrinus in sua ad Ba-
sillidem epistola scribit sex postremos jejuniorum
ante-paschaliū dies, quamvis non eodem modo ab
omnibus transigerentur, a pluribus tamen sua ætate
sic transmissos fuisse, ut alii totos sex impasti du-
cerent, alii quatuor, alii tres, alii duos. Quæ quidem
piorum hominum jejunandi forma, licet in legem
omnibus communem trahi non possit, ex ea tamen
perspicue colligitur, eam jam obtinuisse in Ecclesia
consuetudinem, ut sex illorum dierum jejunium
rigidius cæteris servaretur. Epiphanius ⁷⁰ eandem
Ecclesiæ consuetudinem paulo enucleatius aperit,
simulque innuit sua ætate non recens invectam, sed
C pervetustam habitam fuisse, utpote quæ altas in tota
Ecclesia radices egisset. τὴν δὲ τεσσαρακοστὴν, τὴν
πρὸ τῶν ἑπτὰ ἡμερῶν τοῦ ἀγίου Πάσχα ὡσαύτως
φυλάττειν εἰσθεν Ἐκκλησία, ἐν νηστείαις διατελοῦσα·
τὰς δὲ Κυριακάς οὐδ' ὅλως, οὔτε ἐν αὐτῇ τῇ τεσ-
σαρακοστῇ. Τὰς δὲ ἐξ ἡμέρας τοῦ Πάσχα ἐν ξηροφα-
γίᾳ διατελοῦσι πάντες οἱ λαοί· φημί δὲ ἄρτω, καὶ
ἄλλ., καὶ ὕδατι τότε χρώμενοι πρὸς ἐσπέραν. Ἀλλὰ
καὶ σπουδαῖοι διπλᾶς, καὶ τριπλᾶς, καὶ τετραπλᾶς
ὑπερτίθενται, καὶ ὅλην τὴν ἐβδομάδα τινὲς ἀχρις
ἀλεκτροδύων κλαγγῆς τῆς Κυριακῆς ἐπιρωσχοῦσης.
Eam vero Quadragesimæ partem, quæ præcedit
septem dies Paschatis, similiter observare, in jejuniis
perseverando, eadem consuevit Ecclesia. Dominicis
autem nullis, ne quidem in ipsa Quadragesima, je-
junare solet. Præterea sex Paschatis dies in xero-
phagiis transmittunt populi omnes; hoc est, pane
duntaxat, cum sale et aqua tunc sub vespem
vescentes. Sed et pietatem studiose colentes, ad bi-
dium, vel triduum, vel quatrimum usque jejunia
prorogant; quidam etiam totam hebdomadam ad
usque sequentis Dominicæ gallicinium sine cibo trans-
igunt. Triplicem hic jejunii formam clare distinguit
Epiphanius: alteram illius Quadragesimæ partis,
quæ septem dies Paschatis, seu majorem hebdoma-
dam præcedit: hæc mitior erat, utpote a xerophagi-
orum lege libera, alteram majoris hebdomadæ,
prima strictiorem et xerophagiis astrictam; alte-

⁶⁶ L. viii cont. Cels., et homil. x in Levit. ⁶⁷ L. v Hist., c. 22. ⁶⁸ Lib. vii, c. 49. ⁶⁹ Cod. Can.
Eccl. prim., l. iii, c. 7, § 4. ⁷⁰ Exp. fid., § 22.

ram denique ambabus severiorem, qua hujus hebdomadæ pars, imo et tota sine cibo transmittabatur. Prima et secunda toti Ecclesiæ, populis omnibus in more posita fuit; ac proinde vim legis habuit: postrema iis duntaxat, qui præ cæteris pietatem studiose colebant; merumque consilium, non præceptum fuit. Hinc idem Epiphanius ⁷⁰ majorem hebdomadam, τῆς ξηροφαγίας ἑβδομάδα, xerophagiæ hebdomadam vocat. Et eapropter Aerianos merito perstringit, quod diebus Paschatis, quo tempore, inquit, catholici lūmi cubando, castimoniam servando, precibus, vigiliis, jejuniis, aridorum ciborum usu, aliisque id genus afflictationibus corpus et animam vexare solebant; ipsi carnis vesci, agitare convivia, et effuse lætari non erubescerent. Epiphanio consentiunt Constitutiones apostolorum ⁷¹, falso quidem ita nuncupatæ, Epiphanio tamen antiquiores: Ἐν ταῖς ἡμέραις οὖν τοῦ Πάσχα νηστεύετε, ἀρχόμενοι ἀπὸ δευτέρας μέχρι τῆς παρασκευῆς, καὶ Σαββάτου, ἐξ ἡμέρας μόνῃ χρώμενοι ἄρτῳ, καὶ ἄλλ., καὶ λαχάνοις, καὶ ποτῶ ὕδατι. Οἶνου δὲ καὶ κρεῶν ἀπέχεσθε ἐν ταύταις· ἡμέραι γὰρ εἰσι πένθους, ἀλλ' οὐχ ἑορτῆς. In diebus igitur Paschæ jejunate, incipientes a feria secunda usque ad Parasceven et Sabbatum, per sex dies solo utentes pane et sale, et oleribus, et aquæ potu. Abstinete autem vino et carne istis diebus: Dies enim sunt luctus, et non festi.

28. Hæc igitur accurata fuit prioribus sæculis apud maximam Ecclesiarum partem jejunii forma, ut prima Quadragesimæ pars jejunio quidem, sed paulo remissiori, posterior longe asperiori consecraretur. Si quæ proinde Irenæi ætate de jejunii forma controversia fuit, si quæ inter Ecclesias discrepantia, in eo fuisse videtur, quod quædam postremis sex Quadragesimæ diebus mollius quam par esset, ac ferret communior Ecclesiarum consuetudo, jejunarent, nec xerophagiis vescerentur. Et idipsum est quod hic repræsentat Irenæus. Quidam enim, inquit, unico die sibi jejunandum esse, videlicet secundum accuratam jejunii formam, existimant; alii duobus, alii insuper pluribus; alii vero, quorum pietas major, longius progressi totos quadraginta dies in xerophagiis agunt. Omnibus autem hoc commune fuit, ut horis diurnis pariter ac nocturnis computatis, diem suum metirentur, id est dies illi quos jejunio deputabant, non artificiales erant; sed naturales, sive civiles, quibus nocturnæ pariter ac diurnæ continentur horæ. Quod quidem non frustra; sed prudenter omnino addidit Irenæus, ne quis sibi fingeret jejunantes illos, dum quidem sol luceret, tenui cibo usos fuisse, noctu vero lautioribus epulis, more Judæorum, indulsisse. Porro verissima hæc omnia, et cum veteribus monumentis apprime consentanea. Nam concilium Laodicænum, can. 50, statuit, Δεῖν πᾶσαν τὴν Τεσσαρακοστὴν νηστεύειν ξηροφαγῶντας, Oportere totam Quadra-

A gesimam jejunare aridis cibis vescentes. Ex quo palam sit quarumdam Ecclesiarum consuetudinem fuisse non inodo per sex postremos, sed et per totosquadraginta dies aridis cibis vesci. Aliunde vero testatum facit Socrates ⁷², fideles ante-paschalia jejunia servantes, non in numero duntaxat, verum etiam in ciborum abstinence inter se discrepasse. Nam alii quidem, inquit, ab animalis penitus abstinent; alii ex animantibus pisces solos comedunt. Nonnulli cum piscibus etiam avibus vescuntur; es aquis, ut est apud Moysen ⁷³, eas quoque conditas esse affirmantes. Quidam ab omni arborum fructu et ab ovis abstinent. Quidam solo vescuntur pane; alii ne hoc quidem utuntur. Nonnulli usque ad horam nonnam jejunantes, quovis posthac ciborum genere utuntur absque discrimine. Alii alia ratione jejunant, etc. Quibus maxime illustrantur Irenæi verba, et confirmantur quæ jam diximus, quosdam videlicet ab accurata jejunii forma sic recessisse, ut alii unico die, alii duobus duntaxat, etc., eo quo par erat modo, aridis cibis vescentes jejunarent.

29. Monet autem Victorem papam Irenæus, istos omnes pacem semper inter se coluisse. Et nos, inquit, eam retinemus; sicque discrepans jejunii ratio concordiam fidei commendat. Unde concludere in [XC] promptu erat, quod si iis qui præscriptam ab Ecclesia Romana jejunandi formam non tenebant, lis nulla movebatur; neque etiam moveri debebat iis, qui cum ea de Paschatis die dissentiebant; quia utrumque ad disciplinam, quæ pro locis et temporibus varia esse potest; neutrum ad fidem, quæ eadem et inconcussa manebat in omnibus Ecclesiis, spectabat. Maximi ponderis esse argumenta hæc omnia, Irenæique pietate, prudentia et eruditione dignissima, nemo negaverit. Tantum apud Victorem valuisse, ut his victis nimium præcipientem gradum revocaverit, Ecclesiisque Orientalibus pacem restituerit, ex eo colligitur, quod Firmilianus ⁷⁴ sexaginta circiter post hæc annis scripserit, inter diversas Romanæ Ecclesiæ aliarumque regionum consuetudines, illasam semper constitissæ catholicæ Ecclesiæ pacem et unitatem. Sed disertis verbis asserit Anatolius ⁷⁵, qui annis plus minus xx post Firmilianum scribebat, Irenæo sequestro pacis et conciliatore, sic compositas adversantium controversias, ut unicuique avitos mores retinere tutum fuerit et liberum. Et revera, quamvis ab ea, quam a majoribus acceperant, celebrandi Paschatis ratione non discesserint Orientales, vexatos tamen deinceps a Victoris successoribus non legimus: donec concilii Nicæni decreto sancita Romanæ Ecclesiæ consuetudo, communi omnium aliarum gentium consensu recepta et probata fuerit. Hæc proinde Irenæi laus fuit, quod dissidentes Ecclesias, moxque fractis fœderibus sacris discindendas, reconciliaverit; inde apud utrasque nunquam satis pro merito

⁷⁰ Hier. lxx, § 12, et hæc. lxxv, § 3. ⁷¹ L. v, c. 18. ⁷² L. v Hist., c. 22. ⁷³ Gen. i, 20, 21. ⁷⁴ Apud Cyprian. ep. 75, edit. Oxon. ⁷⁵ Ap. Bucher., p. 445.

commendandus, quod schismatis malum utrisque a se diu conquisita reperire non potuerit. Eorum funestum averterit.

30. Prælaro huic facinori diu superstes non fuit Irenæus. Vixdum intestina, quibus agitabantur Ecclesiæ, bella restinxerat, cum externis acerbius vastatas ingemuit. Sævum illud ac truculentum dico bellum, quod rei Christianæ intulit Severus anno decimo imperii, Christi vero 202, nulli Ecclesiæ infestius quam Lugdunensi. Quam immani fidelium strage eam vastaverit, pastorisque cum grege pro Christo fortiter dimicantis sanguine resperserit, docet Gregorius Turonensis ⁷⁶. *Veniente, ait, persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina carrerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnifex præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.* Gregorio consentiunt Ado et Notkerus, dum narrant Irenæum cum omni fere civitatis suæ populo coronatum esse glorioso martyrio. Alias tam pretiosæ mortis circumstantias non novimus. Quas enim ex vetustis quibusdam Ecclesiæ Lugdunensis codicibus mss. eruisse se dicunt Severtius ⁷⁷, Halloixius ⁷⁸ et Theophilus Raynaldus ⁷⁹, parum tutas esse existimo. In eo duntaxat antiquis hisce monumentis habenda fides, quod Irenæum inter Christi martyres recenseant. Nam in hoc sibi consentientes habent Hieronymum ⁸⁰, et auctorem *Quæstionum ad Orthodoxos* ⁸¹, inter opera Justinii Martyris, qui Irenæum disertis verbis *martyrem* appellant, ac vetustissimos quosque Martyrologiorum codices cum editis, tum mss., Hieronymianum vulgo dictum, a Florentinio editum ⁸², Bedæ, Usuardi, etc., et ipsorum Menæorum Græcorum ⁸³. Exstat in Bibliotheca nostra ⁸⁴ Sau-Germanensi membranaceus codex in-4°, n. 264, plures continens Tractatus Isidori, Joannis Chrysostomi, Gregorii Mag., etc., quem antiquissimum esse et annorum plus quam mille probat ipsa scripturæ forma. In medio siquidem duos quaterniones videre est, eadem si non manu, saltem ætate descriptos, quorum pars vulgaribus, pars Merovingicis characteribus exarata est, ita ut in uno et eodem opusculo, imo et folio utrosque characteres legere sit: quod summam codicis antiquitatem demonstrat. Porro initio præmittitur brevissimum Kalendarium, eadem manu atque reliquum opus descriptum, in quo ita legitur: IV KAL. JUL. LUGDUNO GALLIAE PAS. S. HERENI EP. Volendum quod passionis ejus Acta sincera et sana exciderint ⁸⁵. Dudum est quod interiire: nam Gregorius Mag. ⁸⁶ conqueritur quod beati Irenæi gesta et scripta

a se diu conquisita reperire non potuerit. Eorum fragmentum a se repertum fuisse affirmat Baronius in notis ad Martyrologium Romanum, et in *Annal. eccles.* ad annum 205, n. 28, idem forte quod e veteri codice Lugdunensi erutum descripsit Severtius laudatus: quam enim Irenæi mortis historiam narrat Baronius, ad Severtianam satis accedit. Sed Acta ipsa, quæ sublata una pagina mutila nactus fuerat Em. cardinalis, integra invenit doctissimus noster D. Theodericus Ruinart, in cod. ms. archiconobii Cisterciensis; verum cum ad Irenæi ætatem accedere non videantur, ea proferre operæ pretium non duxit. Ut ut est de actis, quæ ex veteribus monumentis testimonia deprompsimus, palam faciunt jam saltem a quinto sæculo eam in omnes gentes inanesse sententiam, Irenæum martyrio vitam finisse.

31. Sed ecce, nuperus scriptor Dodwellus ⁸⁷ adversus receptam hactenus et traditam a tot veteribus sententiam insurgit, et ex Irenæi capite martyrii lauream avellere nititur. Mirum si martyrum multitudini a teneris unguiculis infensissimus, Galliarum sideri pepercisset. At, quibus argumentis Lugdunensem episcopum ex albo martyrum expungit? His videlicet, quibus plus æquo delectatur, vanis infinitisque conjecturis, ac negantibus argumentis; quæ si quid hic valeant, nihil in tota antiquitate ecclesiastica adeo certum erit, quin audaculorum manibus facile concutiat. Ac primo quidem eos confutat, qui putant eo anno trucidatum Irenæum, quo Albinum prælio ad urbem Lugdunensem commisso superavit Severus; capta nimirum eodem impetu urbe, et in cives ejus, præsertim Christianos, cæde edita immanissima. Annus is erat Christi 197, Severi 5. Sed si excipias auctorem Actorum S. Irenæi, quorum dubia omnino fides, paucissimi sunt qui ita sentiant. Eo siquidem anno, teste Hieronymo in *Chronico*, tum primum emergebat, aut saltem invalescebat Paschalis inter Victorem papam et Asianos controversia, quæ deinceps Irenæo conciliatore composita est. Ultro igitur concedunt eruditi, episcopum Lugdunensem tandiu vitam prorogasse, donec *veniens persecutio*, ut loquitur Gregorius Turonensis, ea nimirum quam quinquennio post suscitavit Severus, pastorem cum maxima gregis parte demessuerit. Quo anno martyrii coronam adepti fuerint, non liquet; non nisi post annum 202 adipisci potuisse constat, nec [XCI] improbabilis Raynaldi ⁸⁸ conjectura, differendam esse usque ad annum 208, quo Severus Galliis peragrat in Majorem Britanniam profectus est. Hæc ne leviter quidem attingit Dodwellus; imo nec auctores primæ sententiæ valde premunt ea quæ profert in eos argumenta.

⁷⁶ Lib. i Hist. Franc., § 27. ⁷⁷ De Lugd. archiep., p. 1, num. 3, § 2. ⁷⁸ Not. in cap. 12 Vitæ Iren. ⁷⁹ T. VIII, pag. 22, 23. ⁸⁰ In cap. LXIV Isa., tom. III nov. edit. ⁸¹ Respons. ad Quæst. 115 ad Orthod. ⁸² P. 629, 632. ⁸³ 22 Aug. ⁸⁴ Biblioth. Cas., p. 208, Lambec., tom. VIII. ⁸⁵ Act. Mart. sinc. et sel., p. 706. ⁸⁶ L. XI, ep. 56, ad Æther. Lugd. episc. tom. II nov. edit. ⁸⁷ Dissert. 5, in Iren., § 31 et seqq. ⁸⁸ Theoph. Rayn., tom. VIII, p. 57.

52. « At, inquit, tanta cum fuerit martyrum apud veteres auctoritas, ut martyrum nunquam sine martyrii encomio mentionem faciendam existimarent; quid est quod Irenæum nemo e veteribus, etiam ubi testis adducitur, etiam ubi cum aliis testibus martyribus junctus legitur, martyrem tamen appellavit? » Id confidentius asserit Dodwellus. An e veterum catalogo expunget Hieronymum, auctorem *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, et Gregorium Turonensem? Atqui illi disertis verbis Irenæum martyrem appellant, ac priores quidem duo ubi testem adducunt. Eorum quidem vel fidem elevare, vel testimonium infirmare nititur, sed vanis cavillationibus, quas postea discutiet. His adjungendi vetustissimi Martyrologiorum et Kalendariorum scriptores⁹⁹, qui Irenæum in martyrum fastos constantissime retulerunt; idque non propria auctoritate, non futilibus conjecturis, aut temere divinando, sed ex veteribus Ecclesiarum monumentis quæ consulebant, et præ oculis habebant. Hos si fabulatores iterum appellet Dodwellus, meminerit, iis verbis ejusmodi criminationes dudum excepisse doctissimum nostrum ac piæ memoriæ D. Theodericum Ruinart, ut ad incitas redactus desperatam causam tueri hactenus non potuerit. « Etsi enim, inquit ille, ejusmodi libros ab omni penitus mendo immunes esse affirmare nemo possit (hæc quippe est singularis sacrorum codicum prærogativa), non tamen hinc inferre licet, eos mala fide, aut temere, aut leviter conscriptos fuisse; imo vero certum est Martyrologia a viris gravibus, ex antiquioribus monumentis, et peculiarium Ecclesiarum Kalendaris collecta fuisse: quæ cum ab episcopis approbata fuissent, publice in ecclesiasticis conventibus lecta fuerunt; ut si omnium sanctorum festivitates celebrari non possent, eorum saltem aliqua commemoratio fieret, tum in tesseram communionis, quæ inter Ecclesias catholicas haberi debet; tum ut ea ratione aliquis saltem cultus exteris martyribus exhiberetur. Cæterum falso confictas martyrum historias igni tradi jubent Trullani concilii Patres can. 63, vetantque ne in Ecclesia legantur; eos autem qui eos admitterent, anathemati subjiciunt. » Quod ostendit quanta cautione ac religione nomen alicujus a majoribus nostris in alium martyrum referretur, nec cuivis ita referre pro libito licuisse. Editus est ea de re canon secundus concilii i Carthaginensis sub Grato, tempore Julii papæ. Nec latet quempiam, Lucillam factiosam illam feminam, quæ schismati Donatistarum initium præbuit, quod homini cuidam mortuo, *etsi martyri, sed necdum vindicato*¹⁰⁰, aliquos honores exhibuisset, ab Ecclesiæ ministris *correptam* fuisse. Adeo certum est, ut alia multa, quæ proferri possent, argumenta prætermittam, sollicitos semper fuisse Ecclesiarum rectores, ne quis temere martyrum numero ascriberetur.

53. Verum ut ad Tertullianum, Eusebium, Epi-

A phanium, Theodoretum, et alios quos in causæ suæ defensionem citat Dodwellus, pedem referamus; illi quidem Irenæum nusquam appellant martyrem; sed nihil aliud ad summum ex eorum silentio colligi potest, nisi quod ad eorum notitiam Acta martyrii non pervenerint, aut martyrem fuisse nescierint. Ex eo vero quod ad Tertulliani, Eusebii, Epiphani et aliorum quorundam Orientalium scriptorum notitiam martyris alicujus Occidentalis Acta non pervenerint, martyrem fuisse confidenter negare a ratione prorsus alienum videtur. Ut enim sic inferri jure possit, supponatur necesse est martyres omnes Occidentales iis apprime cognitos fuisse nec ullam eos latere potuisse martyrii historiam; quod quam absurdum sit, nemo non videt. Et si quidem B iis in regionibus, vel non procul ab iis passus fuisset Irenæus, in quibus vitam egere scriptores laudati, quidpiam ponderis habere posset argumentum ab eorum silentio repetitum. Sed quod martyrum fuisse nescierunt episcopum, qui in remotissimis Occidentis partibus, et in Ecclesia nascente, necdum magni nominis, aut longe lateque diffusa, sanguinem fuderit, non est quod adeo mireremur. Certe martyres fuisse Saturninum Tolosanum, Dionysium Parisinum episcopum, cum sociis Rustico et Eleutherio, Patroclum Tracensem, Fructuosum Tarraconensem, et alios complures, qui varias Occidentis partes sanguine suo purpurarunt, adeo constat ut ne ii quidem inficias ierint quos C acrius exagitat martyrum numerum contrahendi prurigo. Illorum autem mentionem frustra requiras apud Eusebium, Epiphanium, Theodoretum et alios rerum Orientalium scriptores. Sed ut causæ jugulum propius adhuc petam, Eusebius¹⁰¹, cujus silentium adeo urget Dodwellus, Hippolyti non semel meminit, catalogum ejus operum texit, episcopum fuisse dicit; martyrem nuspiam. Martyrio tamen vitam finisse certissimum esse debet vel ipsi Dodwello; nam in iis ipsis quæ profert Theodoretus¹⁰², adversus Irenæi martyrium locis, martyr appellatur. Appellatur et ab Hieronymo non semel¹⁰³. Quid jam respondere posset Dodwellus, si quis martyrem fuisse Hippolytum negans, verba ejus in ipsum retorquens diceret: non id procul dubio taciturnum Eusebium, si vere nosset; nec ignoraturum, si qua reperisset illius martyrii monumenta, in sua martyrum collectione inferenda? Nihil aliud, si saperet, respondendum occurreret, nisi istud: Eusebium quidem non nosse Hippolytum martyrem fuisse, nec reperisse illius martyrii monumenta; ipsius tamen a silentium præponderare nec posse, nec debere disertis aliorum veterum testimoniis, qui martyrem fuisse asseverant. Boni ergo consulat, si eadem reponentes contendamus, diserta Hieronymi, Eusebio supparis, Epiphanio coævi, Theodoro et Cyrillo Alexandrino antiquioris; auctoris *Quæstionum et Responsionum ad Orthodoxos*, qui ad posteriorum

⁹⁹ Act. Mart. sinc. et sel. Præf., § 3 fin. ¹⁰⁰ Optat., lib. 1. ¹⁰¹ Lib. vi, cap. 20, 22. ¹⁰² Dial. 1, 2, 3. ¹⁰³ Hier. Prol. in Matth. et Ep. 11, al. 125, tom. II nov. edit.

ætatem accessit: Gregorii Turonensis, aliorumque rerum Occidentalium scriptorum testimonia, longe maioris esse ponderis, Eusebii cæterorumque Orientalium silentio. Certe si regula est omnium gentium consensione firmata, in rebus historicis patrios testes præ exteris audiendos esse; tum potissimum, aut nusquam valere debet, cum illi loquuntur, isti tacent. Ecquis enim sobrius sibi persuadeat, historica regionis alicujus monumenta, exteris notiora esse posse, quam incolis ipsis? An ferret vir clariss. Italum qui tantam sibi rerum Britannicarum scientiam [XCI] arrogaret, quantam Angli ipsi; vel contenderet hos aliis non instructos esse monumentis, in iis quæ ad rerum Anglicarum historiam attinent, quam Italos?

34. Argumenti vim sensit. Dodwellus; ne tamen victus succumberet, auctoris *Quæstionum ad Orthodoxos*, Hieronymi et Gregorii Turonensis testimoniorum fidem infirmare nititur. *Certum est*, ait, *auctorem Quæstionum ad Orthodoxos, quicumque tandem is fuerit, recepti in imperio Christianismi temporibus esse juniorem; ut proinde in causis historicis, etiam quarti quintive sæculi, non sit, nisi interposito genuinorum auctorum testimonio, tuto audiendus.* Egregiam certe responsionem! quæ id habet commodi, ut molestam veterum quorumlibet, si de trium priorum sæculorum rebus testimonium ferant, auctoritatem ab imis fundamentis facile succutiat. Ergone ii duntaxat tuto audiendi, qui recepti in imperio Christianismi temporibus aut antiquiores, aut saltem æquales exstiterunt; et alii omnes quarti desinentis, vel quinti sæculi auctores rejiciendi? Si ita sit, cur in causæ suæ patrocinium adducit Dodwellus Epiphanium, Theodoretum, Augustinum et Cyrillum Alexandrinum? Omnes quippe recepti in Imperio Christianismi temporibus juniores fuerunt. Quas aliis imponere vult leges; adeo sensui communi adversantur, ut ne ipse quidem jugum ferre possit. Si quidem auctor sæculi quinti, scriptoribus quarti negantibus, quidpiam affirmaret; ille, fateor, tuto audiendus non esset; sed si ille tuto audiendus non sit, dum his tacentibus aliquid affirmat, quod alii ante et post eum affirmarunt, et ii quidem quibus perspecta et explorata magis esse debuerunt rei monumenta, antiquandæ sunt communes historiæ leges.

35. Nec felicius Dodwello cedunt ii, quibus Hieronymum concutere molitur, conatus. Vereor, ait, ne quod apud eum de martyrio Irenæi legitur, e margine (quod sæpe evenire solebat) a studioso aliquo recentiore notatum, in textum irrepserit. Sic sagacissimi viri in salebra nunquam hærent. Si quid apud auctores molestum occurrat, quod facile detorqueri non possit; in cæteris fidentiori, hic timidiore animo, verentur ne e margine in textum irrepserit. Sed quis hic pertimescendi locus? Ecce enim, in omnibus cum editis, tum mss. codd. Hieronymus in cap. LXIV Isaïæ, Irenæum diserte appellat episcopum et martyrem: hæc ne minimum quidem

repugnant antecedentibus et consequentibus, sensum non perturbant, nec orationis seriem abrumunt; certissima textus sinceri nec interpolati argumenta. Veretur tamen Dodwellus ne verba hæc, *Et martyr*, e margine in textum irrepserint: imo parum abest quin excusso metu fidenter pronuntiet, adeo hæc non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit. Cur ita? Quia si martyrem Irenæum nosset Hieronymus, cur, quæso, nullam habemus in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam mentionem? Cur alii, quoties testem adducit, ornat encomiis, prætermisso illo martyrii omnium dignissimo? Hoc Dodwelli argumentum, quod in ipsum auctoris caput facile retorserit alius quispiam Dodwelliano more pavidus. Vereor, inquiet ille, ut Irenæi martyrium e Catalogi textu librorum negligentia, quod sæpe evenire solebat, exciderit; sunt enim alia quæ merito faciant ut suspicemur verba illa *et martyr*, adeo non omisisse Hieronymum, ut ne quidem omittere potuerit. Ecquis sibi persuadeat eum, cui martyrem fuisse Irenæum certissime constitisse patet ex Commentariis in Isaïam, nullam in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam fecisse mentionem? etc. Pares utrinque timendi rationes cum sint, vel metum suum inanem, vel alterius gravem esse fateatur Dodwellus necesse est. Certe Hippolytum martyrem fuisse, et ab Hieronymo martyrem agnitus et appellatum fuisse, negare nec potest, nec audet. Hieronymus tamen, qui in sua ad Damasum epistola scripta ante annum 384, ut probat eruditus Martiæ noster in suis in tomum II Hieronymianæ editionis Prolegomenis, dudum antequam Catalogus ederetur, Hippolytum martyrem appellaverat, appellavit et postea cum in Matthæum præfaretur; nullam in Catalogo, ubi expectanda erat, martyrii vel levissimam injicit mentionem. An ergo hinc inferre liceat, id quod de Hippolyti martyrio legitur tum in citata ad Damasum epistola, tum in Prologo in Matthæum, e margine in textum irrepsisse, hæcque adeo non scripsisse Hieronymum, ut ne quidem scribere potuerit? Inferat Dodwellus, si lubet, sed alius nemo. Scripta quæ ab illustribus viris in lucem emissa fuissent, accurate recensere Hieronymo animus erat, sed non eorum gesta. Nihil proinde ex silentio Catalogi contra Irenæi martyrium colligi potest, quod non et contra Hippolyti martyrium meliori jure colligatur. Sed etsi martyrium Irenæi, dum Catalogum scriberet Hieronymus, prudens omiserit, vel tunc nescierit; dispendium resarcivit jam forte doctior factus, cum lectis martyrii monumentis, Isaïæ prophetiam exposuit. Quos enim in eam edidit commentarios, viginti circiter annis post scriptum Catalogum editi sunt. Ille quippe scriptus est, si Hieronymo ipsi credimus, anno Theodosii principis decimo quarto, Christi 392, illi vero annis triginta postquam Constantinopoli apud virum eloquentissimum Gregorium Nazianænum, tunc ejusdem urbis episcopum, sanctarum.

Scripturarum studiis eruditus fuisset; ac proinde circiter annum Christi 410. Nam Gregorius Nazianzenus Constantinopolitanam regebat Ecclesiam anno 380 et 381.

36. Postremus e tribus Irenæi martyrii testibus a Dodwello exagitatis superest Gregorius Turonensis; cui, quia cæteris eo molestior videtur, quo trita de verbis e margine in textum temere coniectis fabula decantari hic non potest, ut auctoritatem omnem ac fidem derogat suam omnem conjecturalem industriam confert. Contendit Gregorium Turonensem ita Irenæum martyrem credidisse, ut non alia quam Lugdunensium Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et illum quoque coronatum crediderit. Unde vero tam immanem errorem hausert Gregorius, a Dodwello si quæras; respondebit, ex eodem fonte hausisse, ex quo imperite e Latinis Eusebii Rufiniani verbis numerum XLVIII martyrum, quos persecutio Lugdunensis cælo transmiserit, collegerunt recentiores martyrologi; coniectis temere in censum quæcunque occurrebant in Viennensium Lugdunensiumque epistolis, nominibus. Qua quidem temeritate factum est, ait, ut Zacharias presbyter in martyrum numerum relatus sit. Πρεσβύτερον nempe Ζαχαρίαν, presbyterum Zachariam verterat Rufinus, non animadvertens de Zacharia Joannis Baptistæ [XCIII] patre, non de alio nescio quo, qui martyr fuerit, Zacharia presbytero locutos Viennenses atque Lugdunenses. Simili errore, addit Dodwellus, Irenæum martyribus accensuit Gregorius, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum. Erant enim præterea in eadem epistola, quæ a lectoribus, quales illi erant impostores, parum attentis possent in eam sententiam intelligi. Irenæum martyres ἀδελφὸν καὶ κοινῶνδον appellant. Proclive erat ut eam κοινῶνδον de tolerandis, Christi causa, passionibus intelligerent, qui novos eruendi martyres quaslibet occasiones avidè captarent. Et quamvis sanguinem pro Christo non fuderit Irenæus, ea tamen παθημάτων κοινῶνδον, passionum communio, sufficere potuit ad titulum martyrii, quo sensu vocem illam intelligebant illius ævi veteres. Sic omnino Dodwellus, semper sibi similis, ingentemque, quo catholica gloriatur Ecclesia, martyrum numerum arietare frivolis conjecturis studens; licet eam ob rem sic a Ruinartio nostro dudum exceptus fuerit, ut primo congressu fractus victusque cesserit.

37. Ille vero plura hic supponit, quæ cum recta ratione e diametro pugnant. Ac primo quidem inane commentum est, quod asserit, numerum XLVIII martyrum e Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus, ut vocat, martyrologis fuisse. Qui enim ii ex Rufiniana Eusebii interpretatione eum numerum colligere potuerunt, cujus nec vola, nec vestigium ibidem apparet? Paulo

A liberior sit Rufiniana interpretatio; alia tamen Lugdunensium martyrum nomina, aliumve numerum non exhibet, quam Christophorosoniana, Valesiana et aliæ. Ex illa proinde, quascunque rationes ducat Dodwellus, aut alius quivis, geminato etiam numero, aut temere coniectis in censum quæcunque occurrerint nominibus, XLVIII nunquam eruet. Hallucinatus quidem Rufinus Zachariam, Joannis Baptistæ patrem, presbyterum Christianum perperam arbitratus est; sed hunc martyrem fuisse ne verbo quidem dixit. Qui ergo designato Zachariæ presbyteri supplicio securi percussus asserunt, et XLVII Lugdunensibus martyribus adiungunt, Gregorius Turonensis, Ado, Notkerus, et alii; necesse est et Zachariæ illum, quem presbyterum nuncupant, martyrium, et XLVII sociorum nomina ac numerum aliunde collegerint, quam ex Rufiniana Lugdunensium et Viennensium epistolarum interpretatione. Unde vero, nisi ex ipsis epistolis, quarum don Eusebiana modo fragmenta, sed et integra exemplaria legerant? In iis quippe accurate recensita fuisse et martyrum nomina, et varia quibus interiere suppliciorum genera certum est ex Eusebio. Quid opus est, inquit, expressum in supradicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere exanimati sunt? Atqui laudati auctores non tantum martyrum catalogum recensent, sed etiam qui securi percussi, quiferis objecti, qui in carcere exanimati sunt, accurate distinguunt, et eodem prorsus modo et ordine, atque epistolas fecisse narrat Eusebius. Ut vel cæcis ipsis hinc appareat, ex eo solo fonte, non ex Rufino, apud quem ea frustra requiras, manare potuisse quæ de martyrum nominibus et suppliciis referunt illi.

38. Graviter quidem in iis omnibus offendit Dodwellus; sed longe gravius in eo quod confidenter asseverat, Gregorium Turonensem non alia quam Lugdunensium illa Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et nostrum quoque coronatum credidisse Irenæum. Si Gregorium usquam legerit, caligantibus oculis legerit. Is enim eam persecutionem quæ Pothinum absumpsit, ab ea qua coronatus est Irenæus, clarius discernere non poterat. In Galliis, ait ²², multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cælestibus coronati; quorum passionum historia apud nos fideliter usque hodie retinentur. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Photinus (sic scribit) episcopus fuit, qui plenus dierum diversis affectus supplicii, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyr, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Chri-

²² Lib. I Hist. Fr., c. 26, 27. edit.

alianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per platens flumina current de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnis pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Nec eo loci duntaxat ita loquitur Gregorius, sed et alibi, semper sibi constans, post recensita XLVIII martyrum nomina, et supplicia postremumque omnium memoratum Pothinum, paucis interjectis de eorum reliquiis et sepulchris, subjungit ²⁶: *Igitur martyrio consummatus gloriosus Photinus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invectus est celo. Cui et merito et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus.* Clarissima hæc, nec Dodwelli conjecturarum nebulis usquam obacuranda. In ea persecutione, qua multi in Galliis pro Christi nomine sunt per martyrium coronati, Lugdunensis episcopus Photinus passus est. Beatissimum vero Irenæum hujus successorem martyris factum fuisse tradit Gregorius. Qui igitur credere potuit eadem persecutione, quæ si Lugduni multos dies, non certe menses efferebat, coronatum utrumque fuisse? Nisi forte fingat Dodwellus, eam fuisse Gregorii sententiam, Irenæum paucis admodum diebus Lugdunensem Ecclesiam rexisse. At ita sentire non potuit Gregorius, qui Irenæum asserit tam naviter pastoralis functum officio, ut in modici temporis spatio, prædicatione sua in integro civitatem reddiderit Christianam? Tantum igitur temporis spatium Pothino superstitem fuisse Irenæum existimavit, quantum saltem necessarium erat ut illata per primam persecutionem Ecclesiæ Lugdunensi dispendia resarciret. Dum vero hæc ageret Irenæus, veniens persecutio, addit Gregorius, quæ tot et tantorum martyrum sanguine Lugduni plateas inundavit, ut nec nomina, nec numerus colligi potuerit, sanctissimum occupat episcopum, ac Christo Domino per martyrium dedicat. An clarius exprimi et designari potuisset nova persecutio, a priori et tempore et circumstantiis procul diversa? In priori tantam multitudinem Christianorum ob confessionem Dominici nominis Lugduni jugulatam esse, ut per plateas flumina current de sanguine Christiano, nullibi legimus; sed nec scribere unquam potuit Gregorius, se nec numerum, nec nomina martyrum, qui in priori passi sunt Lugduni, colligere potuisse; qui alibi et numerum [XCIV] et nomina tam accurate collegit, ut recenseat, et quo quisque supplicii genere affectus sit referre non omitat. Hæc Dodwello legenda erant, aut si quæ fides, dissimulanda non fuerant. Id si fecisset, nunquam certe commisisset, ut scripsisset, proclive Gregorio Turonensi fuisse Irenæum inter martyres Lugdunenses recensere, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem

A reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum; et quidem eo magis, quo Irenæum martyres ἀδελφὸν et κοινῶν appellant. Itane, quæso, plumbeus et hebes exstiterit Gregorius, ut in Lugdunensium et Viennensium martyrum historiis, quas apud suam cæterasque Gallicanas Ecclesias fideliter usque hodie retineri dicit; et in iis tum cleri, tum Lugdunensium et Viennensium martyrum epistolis, quas legisse cum fatetur Dodwellus, ea distinguere non potuerit, quæ vel Londinensium bajulorum aut nautarum stupidissimus quisque nunquam permisceret? Ecce, martyres in sua ad Eleutherum epistola scribunt Irenæum Romam se mittere, qui litteras eorum perferat; hunc profecturum pontifici commendant, debitisque ornant encomiis; hunc fratrem laborumque consortem vocant, quem Christianum et presbyterum esse, martyresque in carcere detentos consilio, monitis, eleemosynis, pro virili sua, non certe citra capitis discrimen, sublevasse, constabat; et Gregorius imprudens hinc arrepta turpissimæ hallucinationis occasione, eum ipsum quem itineri sese committentem, aut mox commissurum legebat, inter illos recensuerit, qui in ea persecutione, quæ delegationi ansam præbuit, vitam pro Christo profuderint? Quis credat?

39. Sed, inquit Dodwellus, descripto Irenæi martyrio statim addit Gregorius: *Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.* Constat autem illos XLVIII martyres, quorum primus fuerit Vettius Epagatus, non in alia persecutione passos fuisse, quam illa Lugdunensium Viennensiumque, qua coronatus est Pothinus. Si ergo post Irenæum passos fuisse crediderit Gregorius, illum in eadem persecutione coronatum fuisse existimaverit necesse est. Ita quidem scriptum legi in hodierno Gregorii textu non diffiteor. Sed fidentior hic evasis Dodwellus. Quin hic contigisse vereatur, quod supra Hieronymiano textui accidissee inanis suadebat timor; ne videlicet mox citata verba e margine (quod sæpe evenire solet) a studioso aliquo recentiore e libro *De gloria martyrum* collecta, in textum, sed incommodo loco irrepserint, vel ab imperito aliquo aut festinante scriba loco perperam mota, in capitis finem male translata fuerint? Quin addat, esse alioqui alia quæ merito faciant ut suspicemur, verba illa adeo non scripsisse Gregorium, ut ne quidem scribere potuerit? Fortasse non abs re veritus, suspicatusve fuisset. Quomodo enim fieri potuit, ut is qui Lugdunensium ac Viennensium Martyrum *passionum historias* in ipsis fontibus legerat, et apud Gallos fideliter ad suam usque ætatem retineri dicit; qui Irenæum Pothino, quem XLVIII martyribus alibi annumerat, successisse scribit, diuque post eum, et in alia longe diversa persecutione martyrium subisse diserte asserit; sui

²⁶ Greg. Tur., l. 1 De glor. mart., c. 49, 50, p. 779, 780.

ipsius eo usque oblitum fuisse, ut ipsos XLVIII martyres, e quorum numero Pothinus Irenæi decessor erat, post hunc coronatos esse velit? Hoc rectæ rationi tam immaniter adversatur, ut gravissimo, qualis erat Gregorius, scriptori tribui nullo modo possit. Certe male interpolatum fuisse textum legitima, si quæ unquam, suspicio est, dum ea apud auctorem aliquem leguntur, quæ ab ejus sententia aliunde nota abhorrent, clarissimisque ac perspicuis ejusdem verbis aperte repugnant; quod hic occurrit. Quisquis enim æquus rerum æstimator, sepositis tantisper omnibus præjudiciis, posteriora hæc capituli 27 (nov. edit.) verba, *Post hunc et quadraginta octo martyres*, etc., cum prioribus, et iis quæ lib. 1. *De gloria mart.*, cap. 49 et 50, leguntur, conferre voluerit, nulla ratione conciliare poterit. Haud spernenda proinde eorum conjectura, qui ea quæ de posterioribus istis martyribus apud Gregorium leguntur, perperam translocata esse censentes, iungenda esse opinantur cum iis quæ initio capituli scribuntur de Pothino, in hunc modum: *Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Phocinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyr*, etc. Sic conjicit is qui novam Leonis Magui operum editionem adornavit vir clarissimus; at quod idem ressecandum vellet totum capituli finem, ab his verbis, *Beatissimus vero Irenæus*, etc., eo quod totum ipsum caput in mss. quibusdam codicibus desit; in ejus sententiam concedere non possum. Ne tamen actum agam, legat is quem ea de re scrupulus in-

A cesserit, Præfationem novæ Gregorii Turonensis editioni præfixam, art. 3, in qua hujusmodi scrupulos facile, pro ea qua præstabat eruditione, examini noster piæ memoriæ Theodericus Ruinart. Sed ut ut sit de proposita modo conjectura, esto Gregorius ea scripserit quæ de XLVIII martyribus post Irenæi martyrium leguntur, memoriæ lapsus erit, et hic gravis quidem. An vero quia memoria lapsus est in aliquo scriptor aliquis, huc affingenda statim aliena sententia quam ipse diserte respuit? An quia in capituli fine paucula quædam et intricata verba subtexuit Gregorius, alia quæ perspicua sunt et aperta, ex obscuris illis explicanda, et ad ea, invito ac reluctante auctore, violenter detorquenda? Si ita sit, novas critices regulas, veteribus antiquatilis statuatur Dodwellus.

B 40. Hactenus dicta demonstrant, eam jam a sæculo quinto toto orbe invaluisse sententiam, Irenæum pro Christiana fide dimicantem necatum fuisse, eamque haud parum tutis niti fundamentis, quæ non nisi futilibus argumentis, frivoliisque conjecturis peti possit. Martyri hujus memoriæ diem 28 Junii solemnem consecrant Latini omnes, Græci vero 23 Augusti. Corpus ejus Gregorii Turonensis⁹⁹ ætate miraculis celeberrimum in crypta basilicæ Beati Joannis sub altari sepultum quiescebat; ab uno quidem latere Epipodium, ab alio vero Alexandrum martyrem tumultum habens. Sed Calvinistæ anno 1562, capto Lugduno, amenti furore perciti S. martyris sepulcrum fœde violaverunt; ossibusque dissipatis, capituli cranium, postquam diutius ludibrio fuit, in media platea turpiter projectum tandiu jacuit, donec hinc ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

ARTICULUS II.

DE IRENÆI LIBRIS QUINQUE ADVERSUS HÆRESES

[XCV] 41. His, quo potuimus studio, collectis et explicatis quæ ad Irenæi nostri vitam et gesta pertinent, operæ pretium est de ejus scriptis, quam accurate fieri poterit, disserere. Plura reliquit vir apostolicus ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda catholica fide fervebat monumenta. Sed nullum antiquis omnibus majori in pretio, sæpiusque ab his citatum fuit, quam extremum illud opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum hæreses elucubravit, quodque solum a temporum edacitate tutum hactenus mansit. Primum hunc Irenæi fetum esse vulgata opinio est; nam ipse in Præfatione libri primi testatur, se scribendi usu exercitatum non esse, nec dicendi artem coluisse; quod hominem arguit qui nihil, aut pauca in lucem

D adhuc emisit. Colligi tamen cum Cl. Grabio, in Prolegomenis, posse videtur ex lib. III, cap. 7, n. 1, quidpiam aliud antea scripsisse Irenæum. Ait enim se ex multis et alibi ostendisse Pauli consuetudinem esse hyperbatis uti. De eo autem frequenti Paulinorum hyperbatorum usu ne verbo quidem tractat in duobus præcedentibus libris, imo nec in sequentibus. Quempiam igitur alium tractatum prius edidisse videtur, in quo de his ex professo egerit.

42. ⁹⁹ Scribendi vero dicti operis contra hæreses duplex causa fuit. Altera ut morem gereret amico cuidam, qui precibus eum eo egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, needum a quocumque satis explicata, manifesta sibi faceret, ac

⁹⁹ Lib. 1. *De glor. mart.*, c. 50. ⁹⁹ Iren., *Præf.* lib. 1.

simul arma ministraret, quibus hæc errorum portentosa confoderentur. Quis fuerit amicus ille, taceat Irenæo, dici non potest. Græcum tamen hominem fuisse ex eo conjicio, quod Græce scripserit. Irenæus, ut inferius probabo; alias Latine scripturus, si in Latini gratiam scripsisset. Adde quod Græcis regionibus longe infestior, quam Latinis semper fuerit Valentini, cæterorumque Gnosticorum lues. Episcopum etiam fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum, qui plebem curæ suæ concreditam haberet. Huc saltem trahi posse videtur quod ait Irenæus ¹⁷, ideo se morem amicus gessisse, ut et ipso quoque portentuosissima et altissima mysteria cognoscens, ea omnibus his qui cum eo erant, *καὶ τοῖς μετὰ σοῦ, manifesta faceret, et præciperet eis obliuiscere se a profundo insensationis, et ejus quæ est in Deum blasphemationis*. Hinc postea eundem monet, ut pro ea qua valet eruditione, *quæ invalide relata sunt, potenter asserat iis qui secum sunt; subministrationemque sibi datam efficaciter reliquis ministret, secundum gratiam quæ ipsi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines a Valentiniānorum suadela*. Et in Præfatione libri IV, spondet se amico undique ministraturum occasiones ad confutandos omnes hæreticos, ut eos omnimodo reclusos non longius sinat in erroris precipitem profundum, neque ignorantiam præfocari pelago, sed convertens eos in veritatis portum, faciat suam percipere salutem. Quæ vix in alium quam in episcopum conveniunt, qui scribendi procurationem, ut lib. II, cap. 47, n. 4, loquitur auctor noster, amico suo Irenæo crediderit. Sunt qui amicum illum putent fuisse Turibium Toletanum episcopum, Patruini cujusdam successorem; auctoritate fratris Pseudo-Dextri, ad an. Christi 485, istud asseverantis; sed nulla huic fabulatori fides. Altera scribendi causa fuit, ut Marcosiorum hæresi, Valentiniānæ germini, quæ in Celticam, seu Rhodanenses regiones clam irruerat ¹⁸, occurreret, malumque in ipso ortu suffocaret. Eo periculosius erat, quo majores mulierum præsertim cupiditati et curiositati illecebras objiciebat, difficiliorque imperitis erat oves a lupis discernere; cum illarum vocem et pellem passim æmularentur. ¹⁹ Maxime enim circa mulieres vacabant veteratores illi, circa ditissimas potissimum, quarum non paucas jam seduxerant, vana prophetiæ sublimiorisque scientiæ spe delusas. ² Veritus ergo sanctissimus vir, ne forte et cum suo delicto abriperetur sexus suapte natura imbecillior, ac innata sibi indole curiosior, et cum eo et per eum simpliciores quidam quasi oves a lupis; ignorantes eos, propter exterius ovilis pellis superindumentum, a quibus cavere denunciavit nobis Dominus, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxit larvam personatis ovibus detrudere,

A ut relecta lupina facies horrorem veris ineuteret.

43. Arduum quidem opus ab Irenæo ² susceptum. quod tentaverant hactenus plures, sed parum feliciter. Vel enim indiligentius ei incumbentes, vel labore fracti, vel ingenii acie destituti, portentuosissima et altissima iniquitatis mysteria pervadere non potuerant, hæserant fere in ipso limine. Eum, inquit ille ³, qui vellet hæreticos convertere, oportet diligenter scire regulas, sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum. Nec mirum: obscurissima erat, iisque solis perva, quibus ea ingenii acies, ut accipit verborum cortice tertum errorem deprehendere possent. Irenæus ⁴ vero ad id operis accessit ea diligentia, sagacitate, dogmatum hæreticorum notitia, cæterisque dotibus instructus, quibus illud ad exitum feliciter perduceret. Nam, perquisitis Valentini discipulorum commentariis ac libris, eos accurate evoluit, et cum nonnullis eorum pedem contulit, tantumque improbo labore et indefesso studio effecit, ut, dissipatis tenebris, quas artificio simulationis eruditil homines, pestiferæ sententiæ offuderant, ut incautos deciperet, eam perceperit, perceptamque demum in lucem protulerit. Satis erat ad illam funditus evertendam. Nam, ut ipse ait ⁵, amicum alloquens, *adversus eos victoria est sententiæ eorum manifestatio. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quod egregia similitudine illustrat (a). Quemadmodum bestia alicujus in silvâ absconditur, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit ipsam feram, jam non elaboravit ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est; ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare et interficere vastatricem [XCVI] illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam. His tamen non contentus S. doctor eam fusiori stylo exagitavit, penitusque subvertit. Oppressit vero argumentis undequaque conquisitis, ac petitis sive a ratione ipsa, sive a divina auctoritate: eo successu cui satis pro merito plaudere se non posse putarunt veteres, putant et recentiores, quicumque Irenæum ea qua par est animi attentione, atque æquitate legunt. Ubique enim suspiciunt hominem ingenio præstanti, atque eruditione perfectæ,*

¹⁷ Id., ibid. ¹⁸ Lib. I, c. 43, n. 3. ¹⁹ Id., ibid., n. 3. ¹ Præf. lib. I. ² Id., ibid. ³ Id., Præf., lib. IV. ⁴ Id., ibid., lib. I. ⁵ Id., lib. I, cap. ult., n. 4.

(a) Vide quæ notavimus in hunc locum.

Scripturarum sacrarium scientia, ac venerandæ traditionis notitia nulli secundum, virum, ut ait Epiphanius ⁶, omnino Spiritus sancti donis instructissimum, ac celestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctum, qui sinceræ fidei ac scientiæ præstidii omnia hæreticorum prostravit, evertitque mendacia; uno verbo, virum apostolicum, apostolorum spiritu, fide et charitate plenum, qui quos ex ipsis pene fontibus hauserat puros sacræ doctrinæ latices, puros in scriptis effudit; et quidem ea copia, ut mirum sit tot et tanta, tamque multiplici eruditione conspersa, non adeo magno volumine comprehendi potuisse.

44. Accidit tamen, fateor, ut, dum sententias premit Irenæus, obscurus interdum evadat. Sed sic a natura comparata sunt ingenia secunda: cum parere festinant quod ubertim animo concepere, verba conceptibus sæpe non respondent. Accedit altera obscuritatis causa, eaque fere præcipua, rerum videlicet, de quibus disserēbat, difficultas et sublimitas. Totus est in rimandis Gnosticorum arcanis, reconditoribusque eorum sensibus eruendis; totus est in dissipandis vanissimis quibusque luxuriantium et captiosissimorum ingeniorum argutiis, rebusque divinis explicandis; quo nihil abstrusius et sublimius cogitari potest. Vix autem fieri poterat, ut qui versabatur in ejusmodi salebrosis argumentis, a nullo hactenus nisi parum feliciter tentatis, ea sic pertractaret, quin lectoribus insuetis laborem crearet ipsa argumenti novitas, rei que innata difficultas. Ut nihil hic dicam de barbara Latina interpretatione, quæ perspicuis ex se sentiis densissimas sæpe sapius offundit tenebras, imperiti interpretis, non auctoris ipsius, vitio. Si quis tamen libri primi spinis haudquaquam deterritus, eum accurate legerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatus fuerit (difficultatem forte levabunt tum nostræ in hunc librum notæ, tum ea quam in lucem emitimus de Gnosticorum hypothesi dissertatio), is huic constabit laboris fructus, ut fere nullum, aut longe minorem in evolvendis et intelligendis cæteris experiat: imo ex sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque tamque præclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam, operæ pretium habeat. Id enim plures fallit, quod libri primi lectione, quod tædium pariat tot absurdissimorum dogmatum expositio, facile abstinere posse putantes, alios hoc omisso legere præfestinent: sicubi vero, quod sæpe evenit, hæreant, culpam in auctorem conferunt, cum tota penes ipsos sit. Ecqui libri polemici sensus planus ac facilis evadere possit ei, quem eorum, quos confutandos sibi suscepit auctor, sententiam et hypothesim delibare piguerit? Cum enim ad eam perpetuo alludat, jamque notam supponat; non mirum si ipsa lucidiora verba totidem ænigmata lectoribus in hoc

A argumento peregrinis videantur. Quisquis Irenæum assequi cupit, Irenæi vestigia premat, ejusque libros eo ordine quo conscripti sunt, legat necesse est.

45. Ut enim in debellandis hæreticis, adversus quos arma capescebat S. doctor, ordine procederet, necessarium sibi putavit, et merito quidem, sententiam eorum accuratius quam antea fuerat, exponere. A Valentinianis autem exordium sumpsit, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam daret, tum quia ea erant amici sui vota, tum quia in eam hæresim, velut in sentinam, confluerant aliarum omnium sordes; et ideo in hanc omnes fere vires convertit, ratus ea semel probe nota et prostrata, cæteras stare non posse. Cum vero inter Valentinianos omnes primas facile tenerent et assecularum numero, et indigesta dogmatum omnigenum male sibi cohærentium farragine, et projecta propugnantium audacia et temeritate Ptolemaicæ et Marcosii, hique Lugdunensem tractum, cui præerat Irenæus, infestare cœpissent; in eorum explicanda hypothesi diutius immoratus est, utpote in quam tota belli moles incumbere debebat. Sed quia Valentiniani omnes callide dissimulatis probrosis avorum nominibus, illud Gnosticorum sibi superbius arrogabant; ut eorum impudentiam castigaret Irenæus, ac simul hæresim a radicibus inis convelleret, ostendit communem omnium parentem esse Simonem Magum, illud impietatis monstrum potius quam hominem, a cujus vel nomine abhorrebant Christiani omnes; idque invictè demonstrat ex continua Magi illius discipulorum ad Valentinianos usque successione, omniumque in iisdem dogmatibus corruptissimisque moribus consensione: cum hoc tantum discrimine, quod ad explicanda veterum commenta secum pugnantes posteriores, alia aliis absurdiora sinxissent. Cum sit igitur, inquit ⁷, adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere; necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus. Tum explicata Simonis hæresi concludit ⁸, a Simonianis falsi nominis scientiam accepisse initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere. Et in fine libri primi, post recensita veterum Gnosticorum dogmata, addit ⁹: A talibus matribus, et patribus, et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere, et in medium afferre dogmata ipsorum.

46. Eapropter cum per Valentinianorum latus Gnosticos omnes transfigere vellet, operi titulum inscripsit, Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδονύμου γνώσεως, Detectio et eversio falso cognominatæ agnitionis. Id ipse conceptis verbis testatur in Præfa-

⁶ Hæc. xxxi, § 33. ⁷ Iren., lib. i, c. 22, n. 2.

⁸ Cap. 23. ⁹ Cap. 31, n. 3.

tionem libri secundi: *In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt, etc.* In hoc autem libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permitti tempus, et [XCVII] evertemus per magna capitula omnem regulam ipsorum. Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Et in Præfatione libri iv: *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, etc.* Et in ejusdem libri fine: *Reliquos igitur sermones Domini quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebitur.* Denique in Præfatione libri quinti, librum hunc vocat librum quintum operis universi, quod est *De traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Hic traductionem dixit interpretes, quod paulo ante exprobrationem, alibi vero *detectionem* vertit, quia vox ἔλεγχος, qua usus est Irenæus, iis omnibus significatis gaudet; sed auctoris scopo magis congruit, *Detectio*, ut ex iis patet quæ jam diximus. Quin igitur is sit genuinus librorum Irenæi titulus, quem modo dicebamus, quemque initio operis restituimus, dubitari non potest. Sub hoc titulo libros Irenæi citat Eusebius, lib. v *Historiæ*, cap. 7, ἔλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως; citant et Andreas Cæsariensis in *Apocalypsin* serm. 6, cap. 18; Damascenus in *Parallelis* mss. passim; Photius in *Bibliotheca* cod. 120; Oecumenius, in II *Epist. Petri* III, et in *epistolam Judæ*. Quin et vetustiores mss. codd., ut Claromont., velus ille Feuard., Vossii, et Arundel., licet in fronte præfixam ferant recentiore inscriptionem, *Contra hæreticos, vel hæreses*; veterem tamen retinent, dum exhibent argumenta capitum secundi et quarti libri. Sic enim habent: *Hæc insunt in secundo libro redargutionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis. Hæc sunt in iv libro exprobrationis et eversionis falsæ agnitionis.* Ex quibus evidenter demonstratur eam esse inscriptionem quæ legebatur in ipsis autographis, vel in prioribus codicibus, ex quibus descripti sunt posteriores; sed a recentioribus scribis brevitati studentibus male omissam. Omissioni vero occasionem dedisse videtur Eusebius ipse, qui Irenæi libros compendii causa interdu[m] vocat, *Libros adversus hæreses*; quem sic imitati sunt Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et alii plures cum veteres, tum recentiores, ut omisso prorsus genuino titulo (qui certe neutiquam omitte[n]dus fuerat), compendiosum istum solum retine[r]int, et aliis retinendi ansam præbuerint. Photius

A vero, quem imitari satius esse duximus, quod utramque inscriptionem passim usitatam animadvertet, utramque proposuit retinuitque. Posteriori occasionem etiam dedisse videntur ea Irenæi verba, quæ mox retulimus: *Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est iis omnibus secundum ipsorum charactera contradicere, etc.* Et ea quibus librum iv claudit: *Et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.* Et hinc in mss. quibusdam codd., ut Vossii et Feuardentii, præfixus Irenæi libris legitur hic titulus: *Contra omnes hæreticos, vel hæreses.* Sed hunc titulum, qui apud recentiores obtinuit, libris suis nunquam præfixit Irenæus; illum duntaxat, ἔλεγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, scripsit: isque ad auctoris scopum longe melius quadrat. Duo enim, ut ipse monet in librorum suorum præfationibus, præstanda sibi proponebat: alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium sententias hactenus abditas ἔλεγχειν, *dete gere*; alterum eas ἀνατρέχειν, *evertere*. Prius quidem libro primo præstitit, in quo Valentinianorum Gnosticorumque omnium dogmata accurate recenset; posterius libris sequentibus. Et quidem libro secundo ea rationibus subvertit; tertio, Scripturas et Traditionem adhibuit; quarto ex Veteri Testamento præcipue disputavit; quinto ex reliquis doctrinis Domini nostri, et ex apostolicis epistolis, ut ipse in Præfationibus facturum se spondet.

47. Quamvis quo tempore scripti sint dicti quinque libri, accurate definire difficillimum sit; a vero tamen haud procul discesserit, qui sub finem Eleutheri pontificatus, vel partim sub Eleuthero, partim sub Victore editos asseruerit. Et quidem librum primum ante annum 172 scribi non potuisse manifestum est; nam in eo Tatiani et Encratitarum fit mentio; qui, si Eusebii Chronico fides, anno XII M. Aurelii, Christi vero 172 emergerunt; quamvis paulo citius erupisse probabile sit. Librum tertium Eleuthero jam Ecclesiam gerente prodiisse constat: in eo siquidem Irenæus ¹⁰ Romanorum pontificum catalogum texens, hunc ad Eleutherum usque perducit, quem tum Romæ sedisse perspicue dicit, Νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κληρον Ἐλεῦθερος, *Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherus.* Ejusdem libri cap. 11, n. 8, satis aperte, tacito licet nomine, Montanistas perstringit, qui Irenæo vix ante annum 177 noti esse potuerunt. Sed quod eum Librum non nisi sub Eleutheri pontificatus finem scriptum esse demonstrare videtur, illud est, quod in eo meminerit Irenæus ¹¹ Theodotionis interpretationis. Hic enim, testibus Epiphanio ¹² et auctore Chronici Alexandrini, sacra Biblia vertit Commodus jam imperatore, Marullo (sic enim legendum puto, non Marcello),

¹⁰ Iren., lib. I, c. 28. ¹¹ L. III, c. 21, n. 1. ¹² De Pond. et Mens., § 17.

et Æliano cess., id est anno Christi 184. Igitur post aliquot annos a publicata Theodotionis interpretatione scripserit Irenæus necesse est, nec proinde procul ab anno 192, quo vita cessit Eleutherus, qui anno circiter 177 Ecclesiæ regimen suscepit.

48. Nec hic moror Dodwelli conjecturas, qui, ut citius quam dixi, scilicet circa annum Christi 177, scriptos Irenæi libros probet, contendit in Dissertatione singulari de pontificum Romanorum successione, cap. 14, § 17, ea quæ apud Irenæum de Theodotione leguntur, a priori ejus exemplari forte abfuisse, ac postea ab ipso inserta fuisse. Sic conjectando, molestissimos quoscunque nodos facile secat vir subtilissimus. Sed pueris forte placeant ejusmodi nugæ; quas certe adulti rideant. Aliam in suis in Irenæum *Dissertationibus* viam iniiit. Ut id quocunque tandem modo assequatur, Theodotionis interpretationem Commodo imperatore antiquiorem esse, ac sub Marco Aurelio concinnatam fuisse, Chronici Alexandrini auctoritatem elevare conatur. Nempe, ait, Chronici illius auctor tempus Theodotionis collegit ex Epiphanio *De ponderibus et mensuris*, cujus ratiocinia chronologica de Scripturarum interpretibus et sibi ægre constant, et sunt tamen, ubi constant, admodum vitiosa. Breve quidem effatum, quod Dodwelli¹⁸ solius auctoritate nititur, [XCVIII] quæ tamen nondum satis apud eruditos obtinuit, ut in talis magistri verba juremus. Mirum certe auctorem Chronici Alexandrini certam temporum epocham ex Epiphanio collegisse, quæ nulla apud eum apparet. Neque enim, ipso salente Dodwello, consules designat Epiphanius, uti designat Chronici auctor. Hic ergo aliunde collegerit necesse est. At, inquit Dodwellus, ratiociniis collegit falsissimis. Falsissima quidem sunt ratiocinia quæ auctori Chronici affingere placuit; sed ea fuisse hujus ratiocinia, aliis argumentis quam frigidis conjecturis, ab ipso limine probandum erat. Donec id præstiterit Dodwellus, nobis, quibus non licet esse tam perspicacibus, per ejus humanitatem licebit cum auctore Chronici sentire.

49. Alio argumento, quo fere persuasum se dicit, probare nititur cl. Græbius in suis in Irenæum Prolegomenis, eum adhuc presbyterum, ante annum 177, quo Romam a martyribus Lugdunensibus missus est, hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit; quem Eusebius in Chronico anno xvii Marci, Christi 171, ascripsit. Duos sane, inquit, priores Irenæi libros præcessisse, inde colligitur, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem: illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro iii et iv pseudoprophe-

tas istos leviter perstringit; unde illos post excitationes ab iis turbas scripserit necesse est; neque enim longum inter priores et posteriores libros intercessit intervallum. Sed tantum abest hæc Græbii causam juvent, quin potius omnino evertant. Nam si Cataphrygas lib. iii et iv perstringat Irenæus, et si inter priores et posteriores Irenæi libros non longum intercesserit intervallum; scribi posteriores cum non potuerint ante annum 177, vix et priores potuisse, fateatur necesse est Græbius. Quamvis enim jam ab anno 171 emersissent Cataphryges; non tamen ante annum 177, quo martyres jam in carcerem coniecti erant, eorum sectæ fama ad Lugdunensium aures pervenit. Certe si prius pervenisset, citius quid de novis prophetis sentiebant, martyres scripsissent; commodiori, quam omnium difficillimo, tempore id acturi. Quod vero Irenæus libro primo Cataphrygum mentionem nullam fecerit, nihil mirum. Huic animus erat Valentini discipulorum sententiam exponere, et ut rem a capite repeteret, *referre fontem et radicem eorum*; arguere videlicet a Simone veteribusque Gnosticis, ceu *patribus et proavis*, ortum accepisse Valentinianos, et in medium afferre dogmata ipsorum, ut superius vidimus. Quid autem ad hoc Irenæi consilium conducebat Cataphrygum mentio? Nihil quidquam a Gnosticis et Valentinianis acceperant; nullum tunc temporis catholicum dogma oppugnabant, solam Ecclesiæ unitatem scindebant. Immerito proinde Irenæus inter Gnosticos et Valentinianos recensuisset homines, qui nihil affine habebant cum ea *falsi nominis scientia*, quam detegendam et evertendam sibi proposuerat. Nec opportuniore Græbii causæ ea, quibus Irenæus Proœmium libri iii incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis*, etc., nec non quæ in Proœmio libri v exstant: *Quoniam postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus*: ex quibus eruere se posse putat, Irenæum tunc presbyterum, necdum episcopum fuisse: neminem quippe episcopo præcepturum, ut calamum in hæreticos acueret; vix etiam Irenæum se præcepto obedientem professurum, etc. Ut enim omittam, quod inter amicos ipsa consilia et preces, præcepta habentur; plus æquo urget vir doctissimus verbum *præcepto*, quo usus est Irenæi interpretes. Irenæum quippe Græco verbo *παραινέω* usum fuisse ex eo colligo, quod in Proœmio libri primi amicum monens, ut, cum Valentinianorum mysteria ex se didicerit, omnibus iis, qui secum versantur, patefaciat, addit, καὶ παραινέσθης αὐτοῖς φυλάσσειν τὸν βυθὸν τῆς ἀνομιᾶς, quæ vertit interpretes: *et præcipias eis observare se a profundo insensationis*. Ubi παραινέσθης vertit, *præcipias*; cum tamen παραινέω Latine, non proprie *præcepto*, sed *hortor, suadeo, consilium do*, etc., significet. Ex quo conjicere licet, idem verbum locis citatis usurpatum ab Irenæo, eodem modo

¹⁸ Dissert. 4, in Iren., § 49.

ab imperito interprete redditum fuisse. Sed quocunque verbo, aut quacunque voce usus fuerit Irenæus; quo sensu præcepisset amicus, et quo sensu obediret ipse, perspicue declarat in eodem Proœmio, cum ait, *dilectione se adhortante conaturum et amico et omnibus, qui cum eo sunt, Valentinianorum doctrinam exponere*. Et postea: *Quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies*. Qui ideo se morem amico gerere dicit, quia dilectio adhortatur et impellit, sola charitatis lege constrictum se aperte significat. Et certe si superiorem agnovisset Irenæus eum in cuius gratiam scriberet, nunquam commissurus fuisset, ut illum dilectissimi nomine compellaret, uti compellat semper, ac tam familiariter eo uteretur, atque usum fuisse librorum præfationes demonstrant. Eo modo simplices presbyteros cum episcopis egisse, nullis exemplis probabitur. Eccui, quæso, potiori ac meliori jure, quam episcopo, conveniunt ea verba Præfationis libri v, quibus abutitur Græbius: *quoniam in administratione sermonis positi sumus*? At, inquit vir doctissimus, in *προσκατὰ* Ecclesiæ potius quam in *administratione sermonis*, se positum dixisset Irenæus, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Imo in *προσκατὰ* Ecclesiæ positum se manifeste dicebat iis temporibus, qui in administratione sermonis constitutum se significabat. Nullis enim aliis quam episcopis, quatuor prioribus sæculis, creditam fuisse administrationem sermonis in Occidente, invicte demonstrationem ex Cypriani epistola 56, ex Optato sub finem operis contra Donatistas, ex Vita D. Hilarii Arelatensis a Cypriano ejus discipulo conscripta, ex Possidio in Vita S. Augustini; multisque aliis eorum temporum monumentis facile probari posset, si quod operæ pretium foret.

50. Certum igitur ac probatum manere debet, quidquid dicant Dodwellus et Græbius, ab Irenæo jam episcopo conscriptos fuisse quinque libros *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis*. An vero simul et eodem tempore omnes, an per intervalla prodierint? Alia difficultas est, quam paucis sic explico. Primo quidem breve quoddam opus scribere, quo reiectis Valentinianorum dogmatibus, argumenta quædam ad ea evertenda opportuna subjungeret, animo sibi constituerat, rei difficultate laborisque magnitudine nondum satis explorata; Irenæus. *Quantum nobis [XCIX] virtutis adest*, inquit in Præfatione libri primi, *sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent, dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus, secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam*. Hinc postea amicum hortatur, ut *quæ simpliciter, et vere, et idiotice ad se scripta sunt, ipse augeat penes se, ut magis idoneus, quasi semen et initia accipiens; et in latitudine sensus sui in multum fructificet ea, quæ*

in paucis dicta sunt. At vixdum labori incubuerat, cum latiori, quam existimaverat, sese aperiente disputandi campo, mutato proposito, ad majoris moliminis opus se contulit. Id in fine libri primi significat, cum ait: *Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro; enarratio enim in longum pergit, ut vides*. Spes enim prima fuisse videtur eversionem detectioni in eodem libro subjungere. Eapropter in Proœmio libri iii, amico præter expectationem id eventurum esse dicit, ut crescente operis mole, majora et ampliora quam speraverat, postulaveratque ad evertendos hæreticos argumenta sit accepturus. In hoc autem tertio (libro) ait, *ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his quæ præceperas desit a nobis; sed et, præterquam opinaberis, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias*. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia existens, plura donat, quam postulet quis ab ea. Itaque suscepto majoris operis consilio, quo quinque libris plenius et uberius confutarentur vana omnes hæreticorum argutiæ, priores duos absolvere festinavit; utpote quibus satis pro tempore et pro amici votis, falsi nominis scientiam retegeret, everteretque. Absolutos confestim ad amicum misit, dum interea tres alios, quos jam in animo habebat, ad umbilicum perduceret; qui singuli, statim atque unicuique summa manus imposita, haud expectato sequenti, missi sunt. Omnia hæc constant tum ex Præfationibus, tribus posterioribus libris præfixis, tum ex uniuscujusque libri fine, tum ex lib. ii, cap. 2, n. 6; cap. 8, n. 3; cap. 11, n. 2, et cap. 28, n. 4, in quibus sequentes libros expresse pollicetur. Iis omnibus maxime probabile sit, quod jam dixi, totum opus partim sub Eleuthero pontifice, partim sub Victore scriptum fuisse.

51. Græco idiomate exaratum fuisse adeo certa demonstrant argumenta ut mirum sit aliquam ea de re dubitationem Erasmi et aliorum quorundam eruditorum mentem subire potuisse. Eusebius plura Irenæi fragmenta Historiæ suæ inserta Græce refert: nusquam tamen monet, uti Tertullianum et alios quosdam auctores Latinos citans se fecisse dicit, ea e Latino in Græcum sermonem a se conversa fuisse. Et quotquot e scriptoribus Græcis Irenæum citant (frequenter vero citant), Græce certe legerunt; nec alio sermone conscriptos ejus libros legisse se satis aperte significat Photius, qui vix alios quam Græcos auctores in Bibliotheca sua recenset. Hieronymus etiam¹³, licet Latinus, qui Irenæi libros accurate legerat, et quo proinde sermone scripti fuissent probe noverat, eum tamen e Latinorum numero perspicue excludit, ut inter Græcos annumeret. Nam auctores commemorans qui Chilistarum errori faverant: *Latinorum*, inquit, *Ter-*

¹³ In Prologo lib. xviii in Isa., t. III, nov. edit.

Scripturarum studiis eruditus fuisset; ac proinde circiter annum Christi 410. Nam Gregorius Nazianzenus Constantinopolitanam regebat Ecclesiam anno 380 et 381.

36. Postremus e tribus Irenæi martyrii testibus a Dodwello exagitatis superest Gregorius Turonensis; cui, quia cæteris eo molestior videtur, quo trita de verbis e margine in textum temere conjectis fabula decantari hic non potest, ut auctoritatem omnem ac fidem derogat suam omnem conjecturalem industriam confert. Contendit Gregorium Turonensem ita Irenæum martyrem credidisse, ut non alia quam Lugdunensium Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et illum quoque coronatum crediderit. Unde vero tam immanem errorem hauserit Gregorius, a Dodwello si quæras; respondebit, ex eodem fonte hausisse, ex quo imperite e Latinis Eusebii Rufiniani verbis numerum XLVIII martyrum, quos persecutio Lugdunensis cælo transierit, collegerunt recentiores martyrologi; conjectis temere in censum quæcunque occurrerant in Viennensium Lugdunensiumque epistolis, nominibus. Qua quidem temeritate factum est, ait, ut Zacharias presbyter in martyrum numerum relatus sit. *Πρεσβύτερον* nempe *Ζαχαρίαν*, presbyterum Zachariam verterat Rufinus, non animadvertens de Zacharia Joannis Baptistæ [XCIII] patre, non de alio nescio quo, qui martyr fuerit, Zacharia presbytero locutos Viennenses atque Lugdunenses. Simili errore, addit Dodwellus, Irenæum martyribus accensuit Gregorius, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum. Erant enim præterea in eadem epistola, quæ a lectoribus, quales illi erant impostores, parum attentis possent in eam sententiam intelligi. Irenæum martyres ἀδελφὸν καὶ κοινῶνδον appellant. Proclive erat ut eam κοινῶνδον de tolerandis, Christi causa, passionibus intelligerent, qui novos eruendi martyres quaslibet occasiones avidè captarent. Et quamvis sanguinem pro Christo non fuderit Irenæus, ea tamen παθημάτων κοινῶνδον, passionum communio, sufficere potuit ad titulum martyrii, quo sensu vocem illam intelligebant illius ævi veteres. Sic omnino Dodwellus, semper sibi similis, ingentemque, quo catholica gloriatur Ecclesia, martyrum numerum arietare frivolis conjecturis studens; licet eam ob rem sic a Ruinartio nostro dudum exceptus fuerit, ut primo congressu fractus victusque cesserit.

37. Ille vero plura hic supponit, quæ cum recta ratione e diametro pugnant. Ac primo quidem inane commentum est, quod asserit, numerum XLVIII martyrum e Latinis Eusebii Rufiniani collectum a recentioribus, ut vocat, martyrologis fuisse. Qui enim ii ex Rufiniana Eusebii interpretatione eum numerum colligere potuerunt, cujus nec vola, nec vestigium ibidem apparet? Paulo

liberior sit Rufiniana interpretatio; alia tamen Lugdunensium martyrum nomina, aliumve numerum non exhibet, quam Christophorsoniana, Valesiana et aliæ. Ex illa proinde, quascunque rationes ducat Dodwellus, aut alius quivis, geminato etiam numero, aut temere conjectis in censum quæcunque occurrerint nominibus, XLVIII nunquam eruet. Hallucinatus quidem Rufinus Zachariam, Joannis Baptistæ patrem, presbyterum Christianum perperam arbitratus est; sed hunc martyrem fuisse ne verbo quidem dixit. Qui ergo designato Zachariæ presbyteri supplicio securi percussus asserunt, et XLVII Lugdunensibus martyribus adjungunt, Gregorius Turonensis, Ado, Notkerus, et alii; necesse est et Zachariæ illius, quem presbyterum nuncupant, martyrium, et XLVII sociorum nomina ac numerum aliunde collegerint, quam ex Rufiniana Lugdunensium et Viennensium epistolarum interpretatione. Unde vero, nisi ex ipsis epistolis, quarum non Eusebiana modo fragmenta, sed et integra exemplaria legerant? In iis quippe accurate recensita fuisse et martyrum nomina, et varia quibus interiere suppliciorum genera certum est ex Eusebio. *Quid opus est*, inquit, *expressum in supra dicta epistola catalogum martyrum hic recensere, quorum alii securi percussi, alii feris objecti, alii in carcere exanimati sunt?* Atqui laudati auctores non tantum martyrum catalogum recensent, sed etiam qui securi percussi, qui feris objecti, qui in carcere exanimati sunt, accurate distinguunt, et eodem prorsus modo et ordine, atque epistolas fecisse narrat Eusebius. Ut vel cæcis ipsis hinc appareat, ex eo solo fonte, non ex Rufino, apud quem ea frustra requiras, manare potuisse quæ de martyrum nominibus et suppliciis referunt illi.

38. Graviter quidem in iis omnibus offendit Dodwellus; sed longe gravius in eo quod confidenter asseverat, Gregorium Turonensem non alia quam Lugdunensium illa Viennensiumque persecutione, qua coronatus est Pothinus, et nostrum quoque coronatum credidisse Irenæum. Si Gregorium usquam legerit, caligantibus oculis legerit. Is enim eam persecutionem quæ Pothinum absumpsit, ab ea qua coronatus est Irenæus, clarius scernere non poterat. In Galliis, ait ²², multi pro Christi nomine sunt per martyrium gemmis cælestibus coronati; quorum passionum historia apud nos fideliter usque hodie retinentur. Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Photinus (sic scribit) episcopus fuit, qui plenus dierum diversis affectus supplicia, pro Christi nomine passus est. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris, qui a beato Polycarpo ad hanc urbem directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Chri-

²² Lib. I Hist. Fr., c. 26, 27. edit.

stianorum ob confessionem Dominici nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vilæ conscripsit. Beatum Irenæum diversis in sua carnis-
 ses præsentia pœnis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit. Nec eo loci duntaxat ita loquitur Gregorius, sed et alibi, semper sibi constans, post recensita XLVIII martyrum nomina, et supplicia postremumque omnium memoratum Pothinum, paucis interjectis de eorum reliquiis et sepultura, subiungit ²⁴: *Igitur martyrio consummatus gloriosus Photinus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invecus est celo. Cui et merito et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus.* Clarissima hæc, nec Dodwelli conjecturarum nebulis usquam obscuranda. In ea persecutione, qua multi in Galliis pro Christi nomine sunt per martyrium coronati, Lugdunensis episcopus Photinus passus est. Beatissimum vero Irenæum hujus successorem martyris factum fuisse tradit Gregorius. Qui igitur credere potuit eadem persecutione, quæ si Lugduni multos dies, non certe menses effebuit, coronatum utrumque fuisse? Nisi forte fingat Dodwellus, eam fuisse Gregorii sententiam, Irenæum paucis admodum diebus Lugdunensem Ecclesiam rexisse. At ita sentire non potuit Gregorius, qui Irenæum asserit tam naviter pastoralis functum officio, ut in modici temporis spatio, prædicatione sua in integro civitatem reddiderit Christianam? Tantum igitur temporis spatium Pothino superstitem fuisse Irenæum existimavit, quantum saltem necessarium erat ut illata per primam persecutionem Ecclesiæ Lugdunensi dispendia resarciret. Dum vero hæc ageret Irenæus, *veniens persecutio*, addit Gregorius, quæ tot et tantorum martyrum sanguine Lugduni plateas inundavit, ut nec nomina, nec numerus colligi potuerit, sanctissimum occupat episcopum, ac *Christo Domino per martyrium dedicat*. An clarius exprimi et designari potuisset nova persecutio, a priori et tempore et circumstantiis procul diversa? In priori tantam multitudinem Christianorum ob confessionem Dominici nominis Lugduni jugulatam esse, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano, nullibi legimus; sed nec scribere unquam potuit Gregorius, *se nec numerum, nec nomina martyrum*, qui in priori passi sunt Lugduni, colligere potuisse; qui alibi et numerum [XCIV] et nomina tam accurate collegit, ut recenseat, et quo quisque supplicii genere affectus sit referre non omitat. Hæc Dodwello legenda erant, aut si quæ fides, dissimulanda non fuerant. Id si fecisset, nunquam certe commisisset, ut scripsisset, proclive Gregorio Turonensi fuisse Irenæum inter martyres Lugdunenses recensere, quod in eadem persecutionis historia Irenæi mentionem

A reperisset in epistola martyrum ad Eleutherum; et quidem eo magis, quo Irenæum martyres ἀδελφὸν et κοινὸν appellant. Itane, quæso, plumbeus et hebes extiterit Gregorius, ut in Lugdunensium et Viennensium martyrum historiis, quas apud suam cæterasque Gallicanas Ecclesias fideliter usque hodie retineri dicit; et in iis tum cleri, tum Lugdunensium et Viennensium martyrum epistolis, quas legisse cum fatetur Dodwellus, ea distinguere non potuerit, quæ vel Londinensium bajulorum aut nautarum stupidissimus quisque nunquam permisceret? Ecce, martyres in sua ad Eleutherum epistola scribunt Irenæum Romam se mittere, qui litteras eorum perferat; hunc profecturum pontifici commendant, debitisque ornant encomiis; hunc fratrem laborumque consortem vocant, quem Christianum et presbyterum esse, martyresque in carcere detentos consilio, monitis, elemosynis, pro virili sua, non certe citra capitis discrimen, sublevasse, constabat; et Gregorius imprudens hinc arrepta turpissimæ hallucinationis occasione, eum ipsum quem itineri sese committentem, aut mox commissurum legebat, inter illos recensuerit, qui in ea persecutione, quæ delegationi ansam præbuit, vitam pro Christo profuderint? Quis credat?

39. Sed, inquit Dodwellus, descripto Irenæi martyrio statim addit Gregorius: *Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum.* Constat autem illos XLVIII martyres, quorum primus fuerit Vettius Epagatus, non in alia persecutione passos fuisse, quam illa Lugdunensium Viennensiumque, qua coronatus est Pothinus. Si ergo post Irenæum passos fuisse crediderit Gregorius, illum in eadem persecutione coronatum fuisse existimaverit necesse est. Ita quidem scriptum legi in hodierno Gregorii textu non diffiteor. Sed fidentior hic evasit Dodwellus. Quin hic contigisse vereatur, quod supra Hieronymiano textui accidisse inanis suadebat timor; ne videlicet mox citata verba e margine (quod sæpe evenire solet) a studioso aliquo recentiore e libro *De gloria martyrum* collecta, in textum, sed incommodo loco irrepererint, vel ab imperito aliquo aut festinante scriba loco perperam mota, in capitis finem male translata fuerint? Quin addat, esse alioqui alia quæ merito faciant ut suspicemur, verba illa adeo non scripsisse Gregorium, ut ne quidem scribere potuerit? Fortasse non abs re veritus, suspicatusve fuisset. Quomodo enim fieri potuit, ut is qui Lugdunensium ac Viennensium Martyrum *passionum historias* in ipsis fontibus legerat, et apud Gallos fideliter ad suam usque ætatem retineri dicit; qui Irenæum Pothino, quem XLVIII martyribus alibi annumerat, successisse scribit, diuque post eum, et in alia longe diversa persecutione martyrium subisse discrete asserit; sui

²⁴ Greg. Tur., l. 1 De glor. mart., c. 49, 50, p. 779, 780.

ipsius eo usque oblitum fuisse, ut ipsos XLVIII martyres, e quorum numero Pothinus Irenæi decessor erat, post hunc coronatos esse velit? Hoc rectæ rationi tam immaniter adversatur, ut gravissimo, qualis erat Gregorius, scriptori tribui nullo modo possit. Certe male interpolatum fuisse textum legitima, si quæ unquam, suspicio est, dum ea apud auctorem aliquem leguntur, quæ ab ejus sententia aliunde nota abhorrent, clarissimisque ac perspicuis ejusdem verbis aperte repugnant; quod hic occurrit. Quisquis enim æquis rerum æstimator, sepositis tantisper omnibus præjudiciis, posteriora hæc capituli 27 (nov. edit.) verba, *Post hunc et quadraginta octo martyres*, etc., cum prioribus, et iis quæ lib. 1 *De gloria mart.*, cap. 49 et 50, leguntur, conferre voluerit, nulla ratione conciliare poterit. Haud spernenda proinde eorum conjectura, qui ea quæ de posterioribus istis martyribus apud Gregorium leguntur, perperam translocata esse censes, iungenda esse opinantur cum iis quæ initio capituli scribuntur de Pothino, in hunc modum: *Ex quibus et ille primus Lugdunensis Ecclesiæ Phocinus episcopus fuit, qui plenus dierum, diversis affectus suppliciis, pro Christi nomine passus est. Post hunc et quadraginta octo martyres passi sunt, ex quibus primum fuisse legimus Vettium Epagatum. Beatissimus vero Irenæus hujus successor martyris*, etc. Sic conjicit is qui novam Leonis Magni operum editionem adornavit vir clarissimus; at quod idem resecandum vellet totum capituli finem, ab his verbis, *Beatissimus vero Irenæus*, etc., eo quod totum ipsum caput in mss. quibusdam codicibus desit; in ejus sententiam concedere non possum. Ne tamen actum agam, legat is quem ea de re scrupulus in-

A cesserit, Præfationem novæ Gregorii Turonensis editioni præfixam, art. 3, in qua hujusmodi scrupulos facile, pro ea qua præstabat eruditione, exemi noster piæ memoriæ Theodericus Ruinart. Sed ut ut sit de proposita modo conjectura, esto Gregorius ea scripserit quæ de XLVIII martyribus post Irenæi martyrium leguntur, memoriæ lapsus erit, et hic gravis quidem. An vero quia memoria lapsus est in aliquo scriptor aliquis, huic affingenda statim aliena sententia quam ipse diserte respuit? An quia in capitulis sine paucula quædam et intricata verba subtexuit Gregorius, alia quæ perspicua sunt et aperta, ex obscuris illis explicanda, et ad ea, invito ac reluctante auctore, violenter detorquenda? Si ita sit, novas critices regulas, veteribus antiquatis statuat Dodwellus.

B 40. Hactenus dicta demonstrant, eam jam a sæculo quinto toto orbe invaluisse sententiam, Irenæum pro Christiana fide dimicantem necatem fuisse, eamque haud parum tutis niti fundamentis, quæ non nisi futilibus argumentis, frivolisque conjecturis peti possit. Martyri hujus memoriæ diem 28 Junii solemnem consecrant Latini omnes, Græci vero 23 Augusti. Corpus ejus Gregorii Turonensis¹⁰ ætate miraculis celeberrimum in crypta basilicæ Beati Joannis sub altari sepultum quiescebat; ab uno quidem latere Epipodium, ab alio vero Alexandrum martyrem tumultum habens. Sed Calvinistæ anno 1562, capto Lugduno, amenti furore perciti S. martyris sepulcrum fœde violaverunt; ossibusque dissipatis, capituli cranium, postquam diutius ludibrio fuit, in media platea turpiter projectum tandiu jacuit, donec hinc ereptum hodie Lugduni religiose asservatur.

ARTICULUS II.

DE IRENÆI LIBRIS QUINQUE ADVERSUS HÆRESES

[XCV] 41. His, quo potuimus studio, collectis et explicatis quæ ad Irenæi nostri vitam et gesta pertinent, operæ pretium est de ejus scriptis, quam accurate fieri poterit, disserere. Plura reliquit vir apostolicus ingenii, pietatis ac zeli, quo pro tuenda catholica fide ferrebat monumenta. Sed nullum antiquis omnibus majori in pretio, sæpiusque ab iis citatum fuit, quam extimium illud opus in quinque libros divisum, quod adversus Gnosticorum hæreses elucubravit, quodque solum a temporum edacitate tutum hactenus mansit. Primum hunc Irenæi setum esse vulgata opinio est; nam ipse in Præfatione libri primi testatur, se scribendi usu exercitatum non esse, nec dicendi artem coluisse; quod hominem arguit qui nihil, aut pauca in lucem

D adhuc emisit. Colligi tamen cum Cl. Grabio, in Prolegomenis, posse videtur ex lib. III, cap. 7, n. 1, quidpiam aliud antea scripsisse Irenæum. Ait enim se *ex multis et alibi ostendisse* Pauli consuetudinem esse hyperbatis uti. De eo autem frequenti Paulinorum hyperbatorum usu ne verbo quidem tractat in duobus præcedentibus libris, imo nec in sequentibus. Quempiam igitur alium tractatum prius edidisse videtur, in quo de his ex professo egerit.

42. ¹¹ Scribendi vero dicti operis contra hæreses duplex causa fuit. Altera ut morem gereret amico cuidam, qui precibus eum eo egerat, ut abstrusa Valentini discipulorum mysteria, necdum a quocumque satis explicata, manifesta sibi faceret, ac

¹⁰ Lib. 1 *De glor. mart.*, c. 50. ¹¹ Iren., *Præf.* lib. 1.

simul arma ministraret, quibus hæc errorum portenta confoderentur. Quis fuerit amicus ille, tacite Irenæo, dici non potest. Græcum tamen hominem fuisse ex eo conjicio, quod Græce scripserit. Irenæus, ut inferius probabo; alias Latine scripturus, si in Latini gratiam scripsisset. Adde quod Græcis regionibus longe infestior, quam Latinis semper fuerit Valentini, cæterorumque Gnosticorum lues. Episcopum etiam fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum, qui plehem curæ suæ concreditam haberet. Huc saltem trahi posse videtur quod ait Irenæus¹¹, ideo se morem amico gessisse, ut et ipso quoque *portentuosissima et altissima mysteria cognoscens, ea omnibus his qui cum eo erant, καὶ τοῖς μετὰ τοῦ, manifesta faceret, et præciperet eis observare se a profundo insensationis, et ejus quæ est in Deum blasphemationis.* Hinc postea eundem monet, ut pro ea qua valet eruditione, *quæ invalide relata sunt, potenter asserat iis qui secum sunt; subministrationemque sibi datam efficaciter reliquis ministret, secundum gratiam quæ ipsi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines a Valentianorum suadela.* Et in Præfatione libri IV, spondet se amico undique ministraturum *occasiones ad confutandos omnes hæreticos, ut eos omnimodo reclusos non longius sinat in erroris procidere profundum, neque ignorantis præfocari pelago, sed convertens eos in veritatis portum, faciat suam percipere salutem.* Quæ vix in alium quam in episcopum conveniant, qui scribendi procurationem, ut lib. II, cap. 17, n. 1, loquitur auctor noster, amico suo Irenæo crediderit. Sunt qui amicum illum putent fuisse Turibium Toletanum episcopum, Patruini cujusdam successorem; auctoritate freti Pseudo-Dextri, ad an. Christi 185, istud asseverantis; sed nulla huic fabulatori fides. Altera scribendi causa fuit, ut Marciorum hæresi, Valentiniæ germini, quæ in Celticam, seu Rhodanenses regiones clam irruerat¹², occurreret, malumque in ipso ortu suffocaret. Eo periculosius erat, quo majores mulierum præsertim cupiditati et curiositati illecebras objiciebat, difficilisque imperitis erat oves a lupis discernere; cum illarum vocem et pellem passim æmularentur.¹³ *Maxime enim circa mulieres vacabant veteratores illi, circa ditissimas potissimum, quarum non paucas jam seduxerant, vana prophetiæ sublimiorisque scientiæ spe delusas.* Veritus ergo sanctissimus vir, ne forte et cum suo delicto abriperetur sexus suapte natura imbecillior, ac innata sibi indole curiosior, et cum eo et per eum simpliciores quidam quasi oves a lupis; ignorantibus eos, propter exterius ovilis pellis superindumentum, a quibus cavere denunciavit nobis Dominus, similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero sentientes; necessarium duxit larvam personatis ovibus detrahere,

A ut resecta lupina facies horrorem veris inculceret.

43. Arduum quidem opus ab Irenæo¹⁴ susceptum. quod tentaverant hactenus plures, sed parum feliciter. Vel enim indiligentius ei incumbentes, vel labore fracti, vel ingenii acie destituti, *portentuosissima et altissima iniquitatis mysteria* pervadere non potuerant, hæserant fere in ipso limine. Eum, inquit ille¹⁵, *qui velit hæreticos convertere, oportet diligenter scire regulas, sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et quidem multo nobis meliores, non tamen satis potuerunt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum.* Nec mirum: obscurissima erat, iisque solis perva, quibus ea ingenii acies, ut accipiti verborum cortice tectum errorem deprehendere possent. Irenæus¹⁶ vero ad id operis accessit ea diligentia, sagacitate, dogmatum hæreticorum notitia, cæterisque dotibus instructus, quibus illud ad exitum feliciter perduceret. Nam, perquisitis Valentini discipulorum commentariis ac libris, eos accurate evoluit, et cum nonnullis eorum pedem contulit, tantumque improbo labore et indefesso studio effecit, ut, dissipatis tenebris, quas artificio simulationis eruditi homines, pestiferæ sententiæ offuderant, ut incautos deciperet, eam perceperit, perceptamque demum in lucem protulerit. Satis erat ad illam funditus evertendam. Nam, ut ipse ait¹⁷, amicum alloquens, *adversus eos victoria est sententiæ eorum manifestatio. Quapropter conati sumus nos universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quod egregia similitudine illustrat (α). Quemadmodum bestiæ alicujus in silva absconditæ, et inde impetum facientis, et multos vastantis, qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit ipsam feram, jam non elaboravit ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est; ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare et interficere vastatricem [XCVI] illam bestiam. Sic et nobis, cum in manibus festum redegerimus eorum abscondita et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis destruere eorum sententiam.* His tamen non contentus S. doctor eam fusiori stylo exagitavit, penitusque subvertit. Oppressit vero argumentis undequaque conquisitis, ac petitis sive a ratione ipsa, sive a divina auctoritate: eo successu cui satis pro merito plaudere se non posse putarunt veteres, putant et recentiores, quicumque Irenæum ea qua par est animi attentione, atque æquitate legunt. Ubique enim suspiciant hominem ingenio præstanti, atque eruditione perfecta,

¹¹ Id., ibid. ¹² Lib. I, c. 43, n. 3. ¹³ Id., ibid., n. 3. ¹⁴ Præf. lib. I. ¹⁵ Id., ibid. ¹⁶ Id., Præf., lib. IV. ¹⁷ Id., ibid., lib. I. ¹⁸ Id., lib. I, cap. ult., n. 4.

(α) Vide quæ notavimus in hunc locum.

Scripturarum sacrarum scientia, ac venerandæ traditionis notitia nulli secundum, virum, ut ait Epiphanius ⁴, omnino *Spiritus sancti donis instructissimum, ac cælestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctum, qui sinceræ fidei ac scientiæ præsidii omnia hæreticorum prostravit, evertitque mendacia*; uno verbo, virum apostolicum, apostolorum spiritu, fide et charitate plenum, qui quos ex ipsis pene fontibus hauserat puros sacræ doctrinæ latites, puros in scriptis effudit; et quidem ea copia, ut mirum sit tot et tanta, tamque multiplici eruditione conspersa, non adeo magno volumine comprehendere potuisse.

44. Accidit tamen, fateor, ut, dum sententias premit Irenæus, obscurus interdum evadat. Sed sic a natura comparata sunt ingenia secunda: cum parere festinant quod ubertim animo concepere, verba conceptibus sæpe non respondent. Accedit altera obscuritatis causa, eaque fere præcipua, rerum videlicet, de quibus diserebat, difficultas et sublimitas. Totus est in rimandis Gnosticorum arcanis, reconditoribusque eorum sensibus eruendis; totus est in dissipandis vanissimis quibusque luxuriantium et captiosissimorum ingeniorum argutiis, rebusque divinis explicandis; quo nihil abstrusius et sublimius cogitari potest. Vix autem fieri poterat, ut qui versabatur in ejusmodi salebrosis argumentis, a nullo hactenus nisi parum feliciter tentatis, ea sic pertractaret, quin lectoribus insuetis laborem crearet ipsa argumenti novitas, rei que innata difficultas. Ut nihil hic dicam de barbara Latina interpretatione, quæ perspicuis ex se sententiis densissimas sæpe sæpius offundit tenebras, imperiti interpretis, non auctoris ipsius, vitio. Si quis tamen libri primi spinis haudquaquam deterritus, eum accurate legerit, ibique exposita Gnosticorum dogmata attente meditatatus fuerit (difficultatem forte levabunt tum nostræ in hunc librum notæ, tum ea quam in lucem emittimus de Gnosticorum hypothesi dissertatio), is huic constabit laboris fructus, ut fere nullum, aut longe minorem in evolvendis et intelligendis cæteris experiatur: imo ex sententiarum gravitate, argumentorum vi et efficacia, totque tamque præclare dictorum sublimitate et pietate voluptatem non modicam, operæ premium habeat. Id enim plures fallit, quod libri primi lectione, quod tædium pariat tot absurdissimorum dogmatum expositio, facile abstinere posse putantes, alios hoc omisso legere præfestinent: sicubi vero, quod sæpe evenit, hæreant, culpam in auctorem conferunt, cum tota penes ipsos sit. Ecqui libri polemici sensus planus ac facilis evadere possit ei, quem eorum, quos confutandos sibi suscepit auctor, sententiam et hypothesim delibare piguerit? Cum enim ad eam perpetuo alludat, jamque notam supponat; non mirum si ipsa lucidiora verba totidem ænigmata lectoribus in hoc

A argumento peregrinis videantur. Quisquis Irenæum assequi cupit, Irenæi vestigia premat, ejusque libros eo ordine quo conscripti sunt, legat necesse est.

45. Ut enim in debellandis hæreticis, adversus quos arma capescebat S. doctor, ordine procederet, necessarium sibi putavit, et merito quidem, sententiam eorum accuratius quam antea fuerat, exponere. A Valentinianis autem exordium sumpsit, et in id potissimum incubuit, ut eorum hypothesim majori cæteris cura explicatam daret, tum quia ea erant amici sui vota, tum quia in eam hæresim, velut in sentinam, confluxerant aliarum omnium sordes; et ideo in hanc omnes fere vires convertit, ratus ea semel prope nota et prostrata, cæteras stare non posse. Cum vero inter Valentinianos omnes primas facile tenerent et assecularum numero, et indigesta dogmatum omnigenum male sibi coherentium farragine, et projecta propugnantium audacia et temeritate Ptolemaicæ et Marcossii, hique Lugdunensem tractum, cui præerat Irenæus, infestare cœpissent; in eorum explicanda hypothesi diutius immoratus est, utpote in quam tota belli moles incumbere debebat. Sed quia Valentiniani omnes callide dissimulatis probrosis avorum nominibus, illud Gnosticorum sibi superbitus arrogabant; ut eorum impudentiam castigaret Irenæus, ac simul hæresim a radicibus inis convelleret, ostendit communem omnium parentem esse Simonem Magum, illud impietatis monstrum potius quam hominem, a cujus vel nomine abhorrebant Christiani omnes; idque invicte demonstrat ex continua Magi illius discipulorum ad Valentinianos usque successione, omniumque in iisdem dogmatibus corruptissimis moribus consensione: cum hoc tantum discrimine, quod ad explicanda veterum commenta secum pugnantes posteriores, alia aliis absurdiora finxissent. Cum sit igitur, inquit ⁵, *adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum est omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere; necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus*. Tum explicata Simonis hæresi concludit ⁶, *a Simonianis falsi nominis scientiam accepisse initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere*. Et in fine libri primi, post recensita veterum Gnosticorum dogmata, addit ⁷: *A talibus matribus, et patribus, et proavis eos qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere, et in medium afferre dogmata ipsorum*.

46. Eapropter cum per Valentinianorum latus Gnosticos omnes transfigere vellet, operi titulum inscripsit, *Ἐλεγχος καὶ ἀνατροπὴ τῆς ψευδωνύμου γνῶσεως*, *Detectio et eversio falso cognominatæ agnitionis*. Id ipse conceptis verbis testatur in Præfa-

⁴ Hæc. xxxi, § 33. ⁵ Iren., lib. i, c. 22, n. 2. ⁶ Cap. 23. ⁷ Cap. 31, n. 3.

tionem libri secundi: *In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum qui priores exstiterunt, etc.* In hoc autem libro instruemus quæ nobis apta sunt, et quæ permitti tempus, et [XCVII] evertemus per magna capitula omnem regulam ipsorum. Quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis hujus conscriptionem ita titulavimus. Et in Præfatione libri IV: *Hunc quartum librum, dilectissime, transmittens tibi operis quod est de detectione et eversione falsæ cognitionis, etc.* Et in ejusdem libri fine: *Reliquos igitur sermones Domini quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis, præstante Deo, præbebitur.* Denique in Præfatione libri quinti, librum hunc vocat librum quintum operis universi, quod est *De traductione et eversione falso cognominatæ agnitionis.* Hic traductionem dixit interpretes, quod paulo ante exprobrationem, alibi vero detectionem vertit, quia vox ἑλεγχος, qua usus est Irenæus, iis omnibus significatis gaudet; sed auctoris scopo magis congruit, *Detectio*, ut ex iis patet quæ jam diximus. Quin igitur is sit genuinus librorum Irenæi titulus, quem modo dicebamus, quemque initio operis restituimus, dubitari non potest. Sub hoc titulo libros Irenæi citat Eusebius, lib. V *Historiæ*, cap. 7, ἑλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως; citant et Andreas Cæsariensis in Apocalypsin serm. 6, cap. 18; Damascenus in *Parallelis* mss. passim; Photius in Bibliotheca cod. 120; Oecumenius, in II Epist. Petri III, et in epistolam Judæ. Quin et vetustiores mss. codd., ut Claromont., vetus ille Feuard., Vossii, et Arundel., licet in fronte præfixam ferant recentiore inscriptionem, *Contra hæreticos, vel hæreses*; veterem tamen retinent, dum exhibent argumenta capitum secundi et quarti libri. Sic enim habent: *Hæc insunt in secundo libro redargutionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis. Hæc sunt in IV libro exprobrationis et eversionis falsæ agnitionis.* Ex quibus evidenter demonstratur eam esse inscriptionem quæ legebatur in ipsis autographis, vel in prioribus codicibus, ex quibus descripti sunt posteriores; sed a recentioribus scribis brevitati studentibus male omissam. Omissioni vero occasionem dedisse videtur Eusebius ipse, qui Irenæi libros compendii causa interdu-m vocat, *Libros adversus hæreses*; quem sic imitati sunt Cyrillus Hierosolymitanus, Hieronymus, et alii plures cum veteres, tum recentiores, ut omisso prorsus genuino titulo (qui certe nequiquam omit-tendus fuerat), compendiosum istum solum retine-rint, et aliis retinendi ansam præbuerint. Photius

A vero, quem imitari satius esse duximus, quod utramque inscriptionem passim usitatam animad-verteret, utramque proposuit retinuitque. Poste-riori occasionem etiam dedisse videntur ea Irenæi verba, quæ mox retulimus: *Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et mul-tifaria, et nobis propositum est iis omnibus secundum ipsorum charactera contradicere, etc.* Et ea quibus librum IV claudit: *Et nos ipsos, et te ad contra-dictionem omnium hæreticorum in quinque exercen-tes libris.* Et hinc in mss. quibusdam codd., ut Vos-sii et Feuardentii, præfixus Irenæi libris legitur hic titulus: *Contra omnes hæreticos, vel hæreses.* Sed hunc titulum, qui apud recentiores obtinuit, libris suis nunquam præfixit Irenæus; illum duntaxat, ἑλέγ-χου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως, scrip-sit: isque ad auctoris scopum longe melius qua-drat. Duo enim, ut ipse monet in librorum suorum præfationibus, præstanda sibi proponebat: alterum Valentinianorum Gnosticorumque omnium sen-tentias hactenus abditas ἐλέγχειν, *dete gere*; alterum eas ἀνατρέπειν, *evertere*. Prius quidem libro primo præstitit, in quo Valentinianorum Gnosticorum-que omnium dogmata accurate recenset; posterius libris sequentibus. Et quidem libro secundo ea ra-tionibus subvertit; tertio, Scripturas et Traditio-nem adhibuit; quarto ex Veteri Testamento præ-cipue disputavit; quinto ex reliquis doctrinis Do-mini nostri, et ex apostolicis epistolis, ut ipse in Præfationibus facturum se spondet.

47. Quamvis quo tempore scripti sint dicti quin-que libri, accurate definire difficillimum sit; a vero tamen haud procul discesserit, qui sub finem Eleu-theri pontificatus, vel partim sub Eleuthero, par-tim sub Victore editos assuerit. Et quidem li-brum primum ante annum 172 scribi non potuisse manifestum est; nam in eo Tatiani et Eucratitarum sit mentio; qui, si Eusebii Chronico fides, anno XII M. Aurelii, Christi vero 172 emergerunt: quamvis paulo citius erupisse probabile sit. Li-brum tertium Eleuthero jam Ecclesiam regente prodiisse constat: in eo siquidem Irenæus ¹⁰ Ro-manorum pontificum catalogum texens, hunc ad Eleutherum usque perducit, quem tum Romæ se-disse perspicue dicit, Νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ τὸν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κληρὸν Ἐλεῦθερος, *Nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherus.* Ejusdem libri cap. 11, n. 8, satis aperte, tacito licet nomine, Montanistas perstringit, qui Irenæo vix ante annum 177 noti esse potuerunt. Sed quod eum Librum non nisi sub Eleutheri pontificatus finem scriptum esse demon-strare videtur, illud est, quod in eo meminerit Ire-næus ¹¹ Theodotionis interpretationis. Hic enim, testibus Epiphanio ¹² et auctore Chronici Alexan-drini, sacra Biblia vertit Commodus jam imperatore, Marullo (sic enim legendum puto, non Marcello),

¹⁰ Iren., lib. I, c. 28. ¹¹ L. III, c. 21, n. 1. ¹² De Pond. et Mens., § 17.

et *Æliano* cess., id est anno Christi 184. Igitur A post aliquot annos a publicata Theodotionis interpretatione scripserit Irenæus necesse est, nec proinde procul ab anno 192, quo vita cessit Eleutherus, qui anno circiter 177 Ecclesiæ regimen susceperat.

48. Nec hic moror Dodwelli conjecturas, qui, ut cktius quam dixi, scilicet circa annum Christi 177, scriptos Irenæi libros probet, contendit in Dissertatione singulari de pontificum Romanorum successione, cap. 14, § 17, ea quæ apud Irenæum de Theodotione leguntur, a priori ejus exemplari *forte* abfuisse, ac postea ab ipso inserta fuisse. Sic conjectando, molestissimos quoscunque nodos facile secat vir subtilissimus. Sed pueris *forte* placeant ejusmodi nugæ; quas certe adulti rideant. Aliam in suis in Irenæum *Dissertationibus* viam iniiit. Ut id quocunque tandem modo assequatur, Theodotionis interpretationem Conmodo imperatore antiquiorem esse, ac sub Marco Aurelio concinnatam fuisse, Chronici Alexandrini auctoritatem elevare conatur. Nempe, ait, Chronici illius auctor tempus Theodotionis collegit ex Epiphania *De ponderibus et mensuris*, cujus ratiocinia chronologica de Scripturarum interpretibus et sibi ægre constant, et sunt tamen, ubi constant, admodum vitiosa. Breve quidem effatum, quod Dodwelli ¹²⁸ solius auctoritate nititur, [XCVIII] quæ tamen nondum satis apud eruditos obtinuit, ut in talis magistri verba juremus. Mirum certe auctorem Chronici Alexandrini certam temporum epocham ex Epiphania collegisse, quæ nulla apud eum apparet. Neque enim, ipso fatente Dodwello, consules designat Epiphanius, uti designat Chronici auctor. Hic ergo aliunde collegerit necesse est. At, inquit Dodwellus, ratiociniis collegit falsissimis. Falsissima quidem sunt ratiocinia quæ auctori Chronici affingere placuit; sed ea fuisse hujus ratiocinia, aliis argumentis quam frigidis conjecturis, ab ipso lumine probandum erat. Donec id præstiterit Dodwellus, nobis, quibus non licet esse tam perspicacibus, per ejus humanitatem licebit cum auctore Chronici sentire.

49. Alio argumento, quo fere persuasum se dicit, probare nititur cl. Grabijs in suis in Irenæum Prolegomenis, eum adhuc presbyterum, ante annum 177, quo Romam a martyribus Lugdunensibus missus est, hæreticorum refutationem integram edidisse. Id deducitur ex ortu sectæ Cataphrygum, quæ Phrygiæ Asiæque Ecclesias vexavit; quem Eusebius in Chronico anno xvii Marci, Christi 171, ascripsit. Duos sane, inquit, priores Irenæi libros præcessisse, inde colligitur, quod in his nullam hujus sectæ, sed hæreseos Tatiani tanquam novissimæ fecerit mentionem: illam non omissurus, si Asiam, in quam hos mittebat libros, jam tum turbare cœpisset. Contra libro III et IV pseudoprophe-

tas istos leviter perstringit; unde illos post excitationes ab his turbas scripserit necesse est; neque enim longum inter priores et posteriores libros intercessit intervallum. Sed tantum abest hæc Grabijs causam juvenit, quin potius omnino evertant. Nam si Cataphrygas lib. III et IV perstringat Irenæus, et si inter priores et posteriores Irenæi libros non longum intercesserit intervallum; scribi posterioribus cum non potuerint ante annum 177, vix et priores potuisse, fateatur necesse est Grabijs. Quamvis enim jam ab anno 171 emersissent Cataphryges; non tamen ante annum 177, quo martyres jam in carcerem coniecti erant, eorum sectæ fama ad Lugdunensium aures pervenit. Certe si prius pervenisset, citius quid de novis prophetis sentiebant, martyres scripsissent; commodiori, quam omnium difficillimo, tempore id acturi. Quod vero Irenæus libro primo Cataphrygum mentionem nullam fecerit, nihil mirum. Huic animus erat Valentinii discipulorum sententiam exponere, et ut rem a capite repeteret, *referre fontem et radicem eorum; arguere* videlicet a Simone veteribusque Gnosticis, seu *patribus et proavis*, ortum accepisse Valentinianos, et *in medium afferre dogmata ipsorum*, ut superius vidimus. Quid autem ad hoc Irenæi consilium conducebat Cataphrygum mentio? Nihil quidquam a Gnosticis et Valentinianis acceperant; nullum tunc temporis catholicum dogma oppugnabant, solam Ecclesiæ unitatem scindebant. Inmerito proinde Irenæus inter Gnosticos et Valentinianos recensuisset homines, qui nihil affine habebant cum ea *falsi nominis scientia*, quam detegendam et evertendam sibi proposuerat. Nec opportuniora Grabijs causæ ea, quibus Irenæus Proœmium libri III incipit, verba: *Tu quidem, dilectissime, præceperas nobis*, etc., nec non quæ in Proœmio libri V exstant: *Quoniam postulasti a nobis, obedientibus tuo præcepto; quoniam in administratione sermonis positi sumus*: ex quibus eruere se posse putat, Irenæum tunc presbyterum, necdum episcopum fuisse: nominem quippe episcopo præcepturum, ut calamum in hæreticos acueret; vix etiam Irenæum se præcepto obedientem professurum, etc. Ut enim omittam, quod inter amicos ipsa consilia et preces, præcepta habentur; plus æquo urget vir doctissimus verbum *præcepto*, quo usus est Irenæi interpres. Irenæum quippe Græco verbo *παραινέω* usum fuisse ex eo colligo, quod in Proœmio libri primi amicum monens, ut, cum Valentinianorum mysteria ex se didicerit, omnibus iis, qui secum versantur, patefaciat, addit, καὶ παραινέσθης αὐτοῖς φυλάσσειν τὸν βυθὸν τῆς ἀνομιᾶς, quæ vertit interpres: *et præcipias eis observare se a profundo insensationis*. Ubi παραινέσθης vertit, *præcipias*; cum tamen παραινέω Latine, non proprie *præcepto*, sed *hortor, suadeo, consilium do*, etc., significet. Ex quo conjicere licet, idem verbum locis citatis usurpatum ab Irenæo, eodem modo

¹²⁸ Dissert. 4, in Iren., § 49.

ab imperito interprete redditum fuisse. Sed quocunque verbo, aut quacunque voce usus fuerit Irenæus; quo sensu præcepisset amicus, et quo sensu obediret ipse, perspicue declarat in eodem Proœmio, cum ait, *dilectione se adhortante conaturum et amico et omnibus, qui cum eo sunt, Valentinianorum doctrinam exponere*. Et postea: *Quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies*. Qui ideo se morem amico gerere dicit, quia dilectio adhortatur et impellit, sola charitatis lege constrictum se aperte significat. Et certe si superiorem agnovisset Irenæus eum in cuius gratiam scribebat, nunquam commissurus fuisset, ut illum dilectissimi nomine compellaret, uti compellat semper, ac tam familiariter eo uteretur, atque usum fuisse librorum præfationes demonstrant. Eo modo simplices presbyteros cum episcopis egisse, nullis exemplis probabitur. Ecceui, quæso, potiori ac meliori jure, quam episcopo, conveniunt ea verba Præfationis libri v, quibus abutitur Græbius: *quoniam in administratione sermonis positi sumus*? At, inquit vir doctissimus, in *προστατῇ* Ecclesiæ potius quam in *administratione sermonis*, se positum dixisset Irenæus, si jam tum summus Ecclesiæ Lugdunensis sacerdos fuisset. Imo in *προστατῇ* Ecclesiæ positum se manifeste dicebat iis temporibus, qui in administratione sermonis constitutum se significabat. Nullis enim aliis quam episcopis, quatuor prioribus sæculis, creditam fuisse administrationem sermonis in Occidente, invictè demonstratur ex Cypriani epistola 56, ex Optato sub finem operis contra Donatistas, ex Vita D. Hilarii Arelatensis a Cypriano ejus discipulo conscripta, ex Possidio in Vita S. Augustini; multisque aliis eorum temporum monumentis facile probari posset, si quod operæ pretium foret.

50. Certum igitur ac probatum manere debet, quidquid dicant Dodwellus et Græbius, ab Irenæo jam episcopo conscriptos fuisse quinque libros *Detectionis et eversionis falso cognominatæ agnitionis*. An vero simul et eodem tempore omnes, an per intervalla prodierint? Alia difficultas est, quam paucis sic explico. Primo quidem breve quoddam opus scribere, quo relectis Valentinianorum dogmatibus, argumenta quædam ad ea evertenda opportuna subjungeret, animo sibi constituerat, rei difficultate laborisque magnitudine nondum satis explorata; Irenæus. *Quantum nobis [XCIX] virtutis adest*, inquit in Præfatione libri primi, *sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent, dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum, compendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasiones dabimus, secundum nostram mediocritatem, ad evertendum eam*. Hinc postea amicum hortatur, ut quæ simpliciter, et vere, et idiotice ad se scripta sunt, ipse augeat penes se, ut magis idoneus, quasi semen et initia accipiens; et in latitudine sensus sui in multum fructificet ea, quæ

A in paucis dicta sunt. At vixdum labori incubuerat, cum latiori, quam existimaverat, sese aperiente disputandi campo, mutato proposito, ad majoris moliminis opus se contulit. Id in fine libri primi significat, cum ait: *Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro; enarratio enim in longum pergit, ut vides*. Spes enim prima fuisse videtur eversionem detectioni in eodem libro subungere. Eapropter in Proœmio libri iii, amico præter expectationem id eventurum esse dicit, ut crescentis operis mole, majora et ampliora quam speraverat, postulaveratque ad evertendos hæreticos argumenta sit accepturus. In hoc autem tertio (libro) ait, ex B *Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his quæ præceperas desit a nobis; sed et, præterquam opinabaris, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias*. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia existens, plura donat, quam postulet quis ab ea. Itaque suscepto majoris operis consilio, quo quinque libris plenius et uberius confutarentur vanæ omnes hæreticorum argutiae, priores duos absolute festinavit; utpote quibus satis pro tempore et pro amici votis, falsi nominis scientiam retegeret, everteretque. Absolutos confestim ad amicum misit, dum interea tres alios, quos jam in animo habebat, ad umbilicum perduceret; qui singuli, statim atque C unicuique summa manus imposita, haud expectato sequenti, missi sunt. Omnia hæc constant tum ex Præfationibus, tribus posterioribus libris præfixis, tum ex uniuscujusque libri fine, tum ex lib. ii, cap. 2, n. 6; cap. 8, n. 3; cap. 11, n. 2, et cap. 28, n. 4, in quibus sequentes libros expresse pollicetur. Iis omnibus maxime probabile sit, quod jam dixi, totum opus partim sub Eleuthero pontifice, partim sub Victore scriptum fuisse.

51. Græco idiomate exaratum fuisse adeo certa demonstrant argumenta ut mirum sit aliquam ea de re dubitationem Erasmi et aliorum quorundam eruditorum mentem subire potuisse. Eusebius plura Irenæi fragmenta Historiæ suæ inserta Græce refert: nusquam tamen monet, uti Tertullianum et D alios quosdam auctores Latinos citans se fecisse dicit, ea e Latino in Græcum sermonem a se conversa fuisse. Et quotquot e scriptoribus Græcis Irenæum citant (frequenter vero citant), Græce certe legerunt; nec alio sermone conscriptos ejus libros legisse se satis aperte significat Photius, qui vix alios quam Græcos auctores in Bibliotheca sua recenset. Hieronymus etiam¹³, licet Latinus, qui Irenæi libros accurate legerat, et quo proinde sermones scripti fuissent probe noverat, eum tamen e Latinorum numero perspicue excludit, ut inter Græcos annumeret. Nam auctores commemorans qui Chilistarum errori faverant: *Latinorum*, inquit, *Ter-*

¹³ In Prologo lib. xviii in Isa., t. III, nov. edit.

tulliani, Victorini, Lactantii; Græcorum, ut ceteros prætermittam, Irenæi tantum Lugdunensis episcopi faciam mentionem. Et alibi ejusdem erroris fautores recensens, nominatis Tertulliano, Lactantio, Victorino Petavionensi et Severo: *Et ut Græcos nominem, addit, et primum extremumque jungam, Irenæus et Apollinarius.* At, inquit Erasmus, in sua epistola nuncupatoria, quam Irenæi a se adornatæ editioni præmisit, *dubitare licet, utrumne nationes Græcum dixerit Hieronymus, an scriptiorem Græcum.* Imo dubitandi locus nullus est, quin Hieronymus eodem sensu atque eadem prorsus ratione Græcum dixerit Irenæum, atque Græcum dixit Apollinarium, et Latinos Tertullianum, Victorinum, Lactantium, ad quorum certe nationem haudquaquam, sed ad scripta duntaxat attendebat. Ecquid hic nationes ad Hieronymi scopum faciebant? Animus non erat nationes a nationibus secernere, sed scriptores a scriptoribus, et eos recensere ac distinguere qui tum ex iis qui Latine scripserant, tum ex iis qui Græce, in Chiliastarum sententiam abierant. Deinde vel ipse titulus Irenæi libris præfixus Græce scriptos fuisse probat. Genuinum hunc esse: *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis*, supra ostendimus. Qui quidem ut Græce, qualem repræsentant Eusebius et Photius, non inelegans; sic Latine quidpiam adeo barbarum et obscurum sonat, ut hunc nusquam, sed alium quemvis et commodiorem, et clariorem, et magis Latinum operi suo facile præfixisset quisquis Latine scribens prima Latine linguæ rudimenta delibasset. Sed et e Græco in Latinum conversum esse demonstrat ipsa scribendi diversitas; interdum enim scribitur, *de detectione*, interdum *de redargutione*, *de exprobratione*, vel *translatione falso cognominatæ agnitionis*, aut *falsæ agnitionis*, *falso dictæ scientiæ*, etc., quæ scribendi varietas procul dubio orta est ex diversa interpretatione vocum, ἐλέγχου et ψευδωνύμου γνώσεως. Nullam autem ejusmodi varietatem apud Græcos reperies. Titulum prorsus eodem modo scribunt Eusebius, Photius et Damascenus, Περὶ ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως. Certo argumento Græce scriptum fuisse, non Latine. 3° Hieronymus, optimus styli æstimator, testatur in sua ad Theodoram viduam epistola, Irenæi libros adversus hæreses *doctissimo et eloquentissimo sermone compositos esse.* At nisi in lingua Latina rudis omnino fuerit Hieronymus, id de Latinis Irenæi libris nec cogitare, nec asserere potuit. Stylus siquidem barbarus est, incomptus, asper et salebrosus, solœcismis scatens, auctorisque mentem multis in locis, aut non satis, aut male omnino exprimens. Econtrario vero Græcus textus, qui superest, elegans est, nitidus et gravis, verbisque constat propriis, significantibus, ac tum ad res ipsas, tum ad Irenæi mentem et scopum accommodatissimis. Quis autem credat hinc Irenæum Græce doctissimum, acerrimique judicii virum, patrio neglecto idio-

mate, eo scripturum, quod male adeo calluisset, ut hoc animi sensa eloqui non valeret; illuc vero Græcum interpretem lectis barbarè omnino et obscurissime scriptis Latinis libris, auctoris sensum facilius ac felicius assecuturum quam auctor verbis explicare potuerit? Sed, inquires, Irenæus ipse in Præfatione libri primi stylum simplicem ac vulgarem, omni verborum artificio, ac dictionum ornamento destitutum, hac excusatione deprecatur, quod *apud Celtas commoratus, in barbarum sermonem plerumque vacaret.* Ita est; sed tantum abest [C] hinc infirmantur argumenta nostra, quin potius iis novum robur accedat. Si enim Latine scripsisset Irenæus, haud magis ferenda videretur Celtici sermonis excusatio, quam si Gallus quivis apud Batavos vel Anglos Latine scribens, inelegantem et impolitam orationem hac excusatione deprecaretur; quod *apud Batavos vel Anglos commoratus, in peregrinum sermonem plerumque vacaret.* Valeret quidem Galli hujus excusatio, si patria lingua scribens desuetudinem causaretur: at incepta prorsus, si de Latina sermo sit, quæ Batavis et Anglis æque familiaris est, ac Gallis. Sic licet Irenæus apud Celtas degeret, et Celtica lingua interdum loqueretur; haud tamen excusandus foret, quod Latine scribens, inculte et indiserte id faceret; quia lingua Latina tunc temporis Lugdunensibus familiaris erat, et multo familiarior nobis. 4° Quisquis vel mediocriter Græce peritus in textum Irenæi Latinum oculos injecerit, facile deprehendet, revera Græcum sermonem esse in quo identidem aliqua Latini species animadvertitur. Nam orationis modus, dictio, verborum constructio, phrasis, syntaxis, etc., hominem arguunt qui Græca præ oculis habens, in Latinum converterit; sed ita imperite et serviliter, ut verbum pro verbo reddiderit, servato Græcorum ordine, genere et regimine. Græcus fuerit Irenæus, Latini sermonis rudis; an tamen adeo hebes, Latinarumque vocum inope, ut ignoratis iis quæ passim obviam sunt, faciles, omnibus notæ et vel pueris ipsis tritæ, iis Hellenismos longe petitos, obscuros et difficiles, Latinis auribus asperrimos, mentibusque fere impervios substitueret? An difficilioris erat operæ scribere, *Nus vel a Nu geniti, Valentinus, Ptolemæus, vel Valentini, aut Ptolemæi discipuli*; quam qui sunt circa vel erga *Nun, Ptolemæum, Valentinum*; ostendere posse, quam habere ostendere; creatio vel creatura, quam conditio; principium, quam initium; ablativos absolutos, quam genitivos, et sexcenta ejusmodi, quæ propriis locis notare non omisimus? Græcus erat Ammianus Marcellinus, Græce longe magis quam Latine doctus, et ideo in iis quæ Latine scripsit interdum obscurus; durioribus tamen ejusmodi Hellenismis abstinit. Quid, quod Latinis vocibus ea significata tribuunt, quæ quidem Græce iis respondentes facile admittunt, ipsæ vero Latine prorsus respuunt? *Pertransiens* alicubi scribitur pro *legendo percurrrens*,

perexivimus pro *enarravimus*, *incipio hoc facere* passim pro *hoc facturum sum*, *principalis* pro *antiquus*, *aliquid* pro *partim*, etc. Quis in his et aliis ejusmodi vocibus non paucis Latinum auctorem deprehendat? Quis potius hic non agnoscat Latinum interpretem, sed imperitum et nullius iudicem, qui prae oculis habens textum Græcum, et in eo voces διερχόμενος, διεξήλθομεν, μέλλω τοῦτο ποιεῖν, ἀρχαῖος, etc., lexicaque puerili modo consulens, a variis cuicunque voci subjunctis significationibus eam, quæ prius obvia fuerit, imprudenter acceperit? Quid demum, quod Latini textus auctor Irenæi sensum haud assecutus, alienos sæpe affingit? An de propria mente ipsi Irenæo non constabat? Certe erroris alia causa esse non potuit, quam quod interpret aut vitioso codice Græco usus, aut similitudine vocum deceptus male legerit, vel a Græcorum sensu aberrans alienum supposuerit. Sexcenta ejusmodi exempla observavimus in notis nostris. Sic interdum pro φύτᾱ legit φύλλα, γένεσιν pro φύσιν, ἐτι pro ὅτι, ἐχάστου pro ἐσχάτου, τρόπῳ pro τόπῳ, ἥ pro ἡ, ἐξ ἧς pro ἐξ ἧς, 888 pro Ἰησοῦς, quasi singulæ hujus vocis litteræ totidem notæ arithmeticae essent, et alia ejusmodi multa. Sed Latini illius hallucinatio in nomine Ἐπιφανῆς hic omitti non debet. Arbitratus appellativum esse, vertit *clarus*; cum certum sit hæretici nomen proprium esse, cujus sententiam refert Irenæus lib. 1, c. 14, n. 3. Tam immanis error in Irenæum ipsam conferri non potest, cui certe de nomine illius quem perstringebat, probe constabat, cum maxime Græce et Latine idem sit. In imperitum igitur interpretem refundatur necesse est. 5. Si Latine et in gratiam Latinorum scripsisset Irenæus, Latinos potius quam Græcos auctores citasset; nullos tamen sive sacros, sive profanos ab eo laudatos reperias, nisi Græcos. Sic, ut multa sileam, lib. 1, cap. 9, centonem ex Homeri versibus contexiit. Certe quisquis Latine scripsisset, Virgilium potius, aut aliquem alium poetam Latinis familiorem elegisset, ut ex eo centonem conficeret. Denique lib. v, cap. 30, de Antichristi nominibus disputans, quibus continebitur numerus 666, ea duntaxat exempli causa profert quæ adeo Græca sunt, ut nisi Græce scribantur, summa non occurrat. Talia sunt ΕΥΑΝΘΑΣ, ΑΛΤΕΙΝΟΣ, ΤΕΙΤΑΝ, quæ si Latine scribas, jam numerus ad nomen non quadrabit. Quis putet Latine scribentem Græca nomina longe quæsiturum, cum Latina plura tam facile fingi potuissent, ex quibus idem numerus colligi potuisset?

52. Duas Erasmi objectiunculas non moror, quod nimirum versus aliquot Græcos admistos videamus Irenæi libris, et quod nullus indicaverit interpretis nomen. Liberum siquidem est interpretibus, si quos offendant poetarum versus Græcos, eos vel Latine duntaxat, vel majoris ἐνσπείρις causa Græce et Latine referre, præsertim si pauci sint et elegantes. Exempla obvia sunt. Eodem modo

A se gessit Irenæi interpretes. Si plures occurrerint versus, Latine tantum; si unus aut alter, Græce et Latine, idque duobus in locis duntaxat, scripsit. Quod attinet ad interpretis nomen, haud advertit Erasmus, objectionem eos ex æquo petere, qui censent Græcum textum meram interpretationem esse; neque enim iis facilius est indicare Græci interpretis nomen, quam aliis Latini. Sed cum paulo majoris difficultatis specie ab eruditissimis quibusdam viris objectum audivi, vix credibile esse Irenæum qui Lugduni degebat, ubi nullus linguæ Græcæ usus erat, quique in gratiam Lugdunensium suorum scribebat, quorum fines jam subierat Marcisia lues, eo sermone scripturum quem nullus intellexisset. At illi supponunt quod ab ipso limine probandum incumbit, videlicet potissimum hoc Irenæo consilium fuisse, ut in gratiam Lugdunensium scriberet. Scripsisse ut amici cujusdam precibus obsequeretur, singulæ cuique libro præfixæ præfationes demonstrant. Porro amicum illum Græcum exstitisse, non Lugdunensem, longe probabilius videtur. Neque enim hic ab Irenæo quærebat quænam esset Marcosiorum, qui soli Gallias infestabant, sed Ptolemaitarum sententia, ut ex libri primi Præfatione constat. Certum est autem Ptolemaitarum, Valentinianorum, imo et ipsorum Marcosiorum, cæterorumque Gnosticorum hæresi, quam explanandam et confutandam sibi susceperat Irenæus, longe acerbius vexatas fuisse Orientales, [CI] quam Occidentales provincias: adeo ut his scripti remedio consulere voluerit Irenæus, potius quam illis, quibus ipse coram et viva voce facile mederi poterat. Sed esto, amicus ille apud Latinos egerit, non id tamen adversariorum causæ profuturum puto. Quid enim si ille, licet apud Latinos degens, Græcus aliquis exstiterit ex eorum numero, qui cum Pothino vel Irenæo in Occidentem venerant? Jam ruit omnis, quæ fingitur, necessitas scribendi Latine. Quippe id unum sibi primo proposuerat Irenæus, ut ipse declarat in Præfatione libri primi, ut breves ad eum commentarios et veluti memorialem quemdam libellum mitteret, in quo paucis explicata Valentinianorum sententia, argumenta quædam ad hanc evertendam opportuna suggereret: *ut et ille cognoscens portentuosissima et altissima hæreticorum mysteria, ea omnibus, qui cum eo erant, manifesta faceret, et præciperet eis observare se a profundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum, blasphémationis. Hinc postea hortatur eum, ut pro ea, qua præstabat, eruditione accepta semina et initia amplificaret, et quæ paucis et invalide dicta erant, uberius explicaret, et patentius assereret iis qui cum eo erant.* Et in fine libri primi, de eadem hæresi agens: *Conati sumus nos, inquit, universum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te facere manifestum. Jam non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum manifestam omnibus factam..... Adest enim et*

tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere nequam ipsorum doctrinas inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Ex quibus colligere licet quod dixi, hoc primum Irenæo consilium fuisse, non tam scriptis publicis Valentinianam hæresim confutare, quam commentariis privatim ad amicum missis ἐφόδια δοῦναι, ut ipse ait, πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ, subministrationem, vel, ut alibi loquitur, occasiones seu argumenta suppeditare ad falsitatem ipsius demonstrandam; ut et ille efficaciter reliquis ministraret, secundum gratiam quæ ei a Domino data erat. Quo supposito, jam nihil necesse fuerit Irenæum, licet in Galliis scribentem, et in gratiam amici apud Latinos degentis, Latine scripsisse. Satis erat hunc ea quæ sibi instar memorialis cujusdam libri destinabantur, intelligere; eadem deinceps uberiori sermone, pro data occasione, aliis explicaturum. Propositum quidem, ut superius dictum est, postea mutavit Irenæus, et pro brevibus commentariis, ad majoris opus molis animum appulit; sed quod Græce scribere cœperat, non propterea Græce scribere destituit: continuavit potius, ratus amicum Latine explicaturum, aut etiam conversurum quæ sibi Græca mittebantur. Erit forte qui me diutius in his, quam par sit, immoratum esse conqueratur, cum jam communior sit inter eruditos sententia, Irenæum Græce scripsisse. Sed cum plures offenderim viros Græce et Latine doctissimos, qui id adhuc in dubium vocent, operæ pretium visum est quæstionem paulo accuratius pertractare; ut vel eximerentur, qui superesse videbantur, scrupuli; vel saltem lector pensitatis æqua lance utriusque partis rationibus, iis calculum adjicere tutus possit, quas ponderosiores esse perspexerit.

53. Dolendum sane quod textus Irenæi Græcus, qui antiquis Patribus tanto in pretio fuit, nullaque vetustate consumendus videbatur, integer tamen sic exciderit, ut ea duntaxat temporum edacitati subducipotuerint fragmenta, quæ scriptis suis inseruere auctores Græci. Sed eadem fuit aliorum plurimorum eximiorum operum pessima sors. Constat Hermæ Pastorem, ut alios similes libros taceam, Græce scriptum fuisse, tantumque apud Græcos auctoritate valuisse, ut apud quosdam, imo et apud Irenæum, vix canonicis libris concederet. Hujus tamen, ut et Irenæi, Græca sic interierunt, ut sola supersint fragmenta quæ proferunt antiqui, cum integra interpretatione Latina. Irenæi quidem interpretationis auctor quis fuerit, hactenus incompertum. Sunt qui putant Irenæum ipsum Græco primum scripsisse, tum eadem Latine convertisse. Sed parum S. doctoris honori consulunt illi. Irenæus enim Irenæi sensum saltem assecutus fuisset, nec perperam accepisset expressissetque, uti sepiissime accepit expressitque interpretes. Græculus

A quispiam potius exstiterit, Latini sermonis plane rudis nec admodum acri judicio, qui e Græcis bonis Latina mala fecerit, alienosque sensus auctori suo non semel affllexerit. At quisquis ille fuerit, antiquissimam esse versionem Latinam, et Irenæo ipso vel adhuc in vivis superstite, vel nuper erepto, editam constat. Quin enim Tertullianus qui paulo post scripsit, eam præ oculis habuerit, dum suum adversus Valentinianos librum elucubravit, negari non potest, nisi a solo Dodwello¹⁶. Quisquis alius Irenæum Latinum cum Tertulliano contulerit, statim deprehendet adeo hunc vestigia illius premere, adeo verbis ipsis, verborumque figuris et ordini adhærere, ut id unum sibi proposuisse videatur, paucioribus contrahere, iisdem sæpe servatis verbis, immistis tamen pro more dictionis, quæ ille fusioribus exsecutus est. Sic Irenæus lib. 1, cap. 11, n. 3, Epiphanius sententiam referens, scribit: *Est quidem ante omnes Proarche, proanenoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego monotelem voco. Cum hac monotele est virtus, quam et ipsam voco henotelem. Hæc henotes et monotes, cum sint unum, emisunt, cum nihil emisunt, principium omnium noeton, et agenneton, et aoraton, quam archem sermo monada vocat. Cum hæc monade est virtus ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæ autem virtutes, id est monotes et henotes, et monas, et hen, emisunt reliquas emissiones Æonum. Tertullianus vero cap. 37. Est, inquit, ante omnia Proarche, inexcogitabile et inenarrabile, quod ego nomino monoteta. Cum hac erat alia virtus, quam et ipsam appello henoteta. Monotes et henotes, id est solitas et unitas, cum unum essent, protulerunt, non proferentes, initium omnium intellectuale, innascibile, invisibile quod sermo monada vocavit. Huic adest consubstantiva virtus, quam appellat unio. Hæc igitur virtutes, solitas, singularitas, unitas, unio, cæteras prolationes Æonum propagarunt. Ubi eadem verba (nisi quod Græca quædam Latine vertuntur), eadem styli barbaries, atque apud Irenæi interpretem occurrunt. Hic n. 5: Alii rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt: primum Proarchen, deinde Anennoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archen, ex Anennoeto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo loco Agenneton. Tertullianus cap. 25, totidem verbis. Primo enim constituunt Proarchen, secundo Anonnoeton, tertio Arrheton, quarto Aoraton. Ex Proarche itaque processisse primo et quinto [CH] loco Archen: ex Anennoeto, secundo et sexto loco Acatalepton; ex Arrheto tertio et septimo loco Anonomaston; ex Invisibili, quarto et octavo loco Agenneton. Certe si e Græco immediate exscripsisset omni-*

¹⁶ Diss. 5, in Iren., § 6.

nia hæc Tertullianus, tot nomina Græca Latine A vertisset; nec fortuito et casu fieri potuit ut hoc illi cum Irenæi interprete convenerit. Hic cap. 12, n. 3, Colorbaseorum hypothesim sic exponit: *Quando cogitavit aliquid emitte Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit, vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est. Cum ergo voluit semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat posteaquam emisit, hoc Ecclesia vocata est. Locutus est Anthropos Logon, hic est primogenitus Filius. Subsequitur autem Logon Zoe, et sic prima octonatio completa est. Ille cap. 36: Cum, inquit, cogitavit proferre, hoc Pater dictus est. Cum protulit, quia vera protulit, hic Veritas appellata est. Cum semetipsum voluit probari, hoc Homo pronuntiatum est. Quos autem præcogitavit, cum protulit, tunc Ecclesia nuncupata est. Sonuit Homo Sermo-nem, et hic est primogenitus Filius, et Sermoni accessit Vita; et ogdoas prima conclusa est. Plura alia similia passim occurrunt apud Tertullianum. Sed quod demum ostendit hunc non e Græco, sed ex interprete Irenæi sumpsisse quæ refert, illud est, quod ubi lapsus est interpretes Græca perperam reddens, lapsus est et Tertullianus. Ille, ut jam dixi, nomen Ἐπιφανής appellativum esse putans, male omnino vertit *clarus*. Tertullianus similiter errantem secutus scripsit, insignior. Irenæus cap. 2, n. 3, Sophiæ perturbationem enarrans, scribit eam, setum informem cum peperisset, *primo quidem contristatam propter inconsummationem generationis, post deinde, φοβηθῆναι μὴ καὶ αὐτὸ τέλος ἔχῃ*. Sic saltem legit interpres; vertit enim, *timuisse ne hoc ipsum finem habeat*; ubi τέλος perfectionem, non finem vertendum erat, ut in notis ad hunc locum diximus. Nec melius Tertullianus cap. 10: *primo quidem contristari propter inconsummationem generationis, et metuere postremo, ne finis quoque insisteret*. Ubi similiter τὸ ἀτελὲς τῆς γεννήσεως vertit *inconsummationem generationis*; et relicto Irenæo Græco, Latinum interpretem secutus, scripsit, *ne quoque finis insisteret*. Eodem cap. n. 4, refert Irenæus, quod Pater per Monogenem emis-erit Horon in imagine sua, ἀσούζυγον, ἀθήλυντον, ubi interpres perperam legens ἀσούζυγῳ, ἀθελύντω, vel, ut alii volunt, ἀρρενοθήλει, perperam et vertit, *sine conjuge masculo-femina*. Eadem culpa tenetur et Tertullianus cap. cit.: *Pater per Monogenem Nun, quem supra diximus Horon in hæc promit in ima-gine sua femina-mare*. Nempe uterque id ad imagi-nem refert, quod Horo soli convenire posse recta ratio demonstrat. Culpam hanc non sustineret Ter-tullianus, si textum Græcum hic potius quam inter-pretem consulisset. Paulo post, Sophian ab Horo mundatam et confirmatam, ac suæ restitutam con-jugationi cum dixisset Irenæus, addit: Χωρισθείσης γὰρ τῆς ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς σὺν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐντὸς Πληρώματος μέναι· τὴν δὲ*

ἐνθυμῆσιν αὐτῆς σὺν τῷ πάθει ὑπὸ τοῦ Ὁρου ἀφο-
ρισθῆναι καὶ ἀποσταυρωθῆναι. Quæ sic reddidit in-
terpres: *Separata enim intentione ab ea, cum ap-
pendice passione, ipsam quidem infra Pleroma per-
severasse; concupiscentiam vero ejus cum passione
ab Horo separatam, et crucifixam, et extra eum
factam esse, etc.*, ubi duo peccat, primum quod,
σὺν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει, vertit, *cum appendice
passione*; vertendum erat, *cum passione quæ super-
venerat*. Secundum, quod ἀποσταυρωθῆναι vertit,
crucifixam; hic significat, quasi *vallo cinctam et
disjunctam a Pleromate*. Eadem omnino peccat et
Tertullianus, scribens: *Enthymesin ejus et illam
appendicem passionem ab Horo relegatam et cruci-
fixam*. Hæc et plura alia, quæ identidem in notis
observavi, invicte, ni fallor, probant, Tertullianum,
ut Græcum Irenæum legerit (quod non nego), ab
eo tamen sæpe defecisse, ut Latini interpretis, et
quidem interdum errantis vestigia sectaretur.

54. Eandem Latinam interpretationem, sed jam
vitiosam, præ oculis habuisse videtur Cyprianus,
dum epist. 74 (edit. Oxon.), ad Pompeium, de Cer-
done et Marcione scribit: *Cujus (Marcionis) ma-
gister Cerdon sub Hygino tunc episcopo, qui in Urbe
nonus fuit, Romam venit; quem Marcion secutus,
additis ad crimen augmentis, impudentius cæteris et
abruptius in Deum Patrem creatorem blasphemare
instituit*. Quæ iisdem pene verbis habentur lib. 1, c. 27, n. 1 et 2, nisi quod mendoso codice usus
Cyprianus, nonus legerit pro octavus. Cyprianum
autem Græce doctum fuisse, nullo argumento con-
stat: adeo ut probabilius sit Latinum interpretem
legisse, uti et legerat magister ejus Tertullianus.
Legit et Augustinus: ex eo quippe testimonia duo
deprompsit, citavitque contra Julianum Pelagianum,
lib. 1, c. 3 et 7, quæ etiamnum totidem fere verbis
exstant apud Irenæum Latinum lib. IV, cap. 2, n. 7,
et lib. V, c. 19, n. 1. Paucos deinceps e Latinis re-
perias, ex iis etiam qui veterum Patrum testimo-
niis studiose collectis, veluti centones ac catenas,
ut vocant, contexuerunt, qui Irenæum allegaverunt.
Faciebat exemplarium Latinorum penuria, tanta
jam ab ipso septimo aut sexto desinente sæculo,
ut cum Ætherius Lugdunensis episcopus nulla apud
D Lugdunenses ipsos nancisci posset, litteris Grego-
rium Magnum adierit, ut *gesta vel scripta B. Ire-
næi* ab eo acciperet. Cui respondet Gregorius¹⁵:
*Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicite
quærivimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non
valuit*. Ea vero tantæ penuriæ fuisse videtur causa,
quod extinctis jam hæresibus ab Irenæo confuta-
tis, aliisque in dies emergentibus, quæ nihil cum
veteribus illis affine haberent; ac tum styli barba-
rie, tum argumenti difficultate deterritis et lectori-
bus et librariis, his ne exscriberent, illis ne lege-
rent, eximii operis usus pene exsoleverit. Hujus ta-
men superfuere semper exemplaria aliqua; sed quæ

¹⁵ Lib. II, ep. 56, ad Æther. Lugdun. episc., tom. II nov. edit.

Gregorii M. ætate in forulis bibliothecarum delitescabant, inde denuin novissimis hisce sæculis, Dei beneficio, extracta novam lucem aspexerunt. Sed fecit ea, quam dixi, styli barbaries et argumenti difficultas, ut librariis scribendorum sensum sæpe minus assequentibus, non admodum sana ad nos pervenerint. Ea etiam fuit audaculorum quorundam temeritas, ut resectis postremis libri quinti capitibus, quibus Millenariorum error asseritur, mutilum ediderint: adeo ut paucissimos codices mss. reperire sit, in quibus integer appareat, ut in Præfatione dixi. Imo existimat clariss. Græbius in suis in Irenæum Prolegomenis, sect. II, § 6, librum V adhuc in fine magna parte mutilum esse. Id autem ex eo probare se posse putat, quod Irenæus tum in fine libri IV, tum in Præfatione libri V, pollicetur se ex reliquis doctrinæ Domini, et ex apostolicis epistolis conaturum ostensiones facere, videlicet unum et eundem [CUM] esse Patrem, factorem mundi hujus, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui Filium suum miserit, salutem suo plasmati donans, quod est carnis substantia. — Atqui, inquit Græbius, ut carnis resurrectionem multis argumentis probaverit Irenæus, ut etiam promissam ex verbis Christi, citra parabolarum involucrem prolatis, demonstrationem de uno Deo mundi creatore, eodemque Patre Servatoris nostri cap. 21 demum aggressus fuerit; eo tamen confestim longius inde digresso, reliquæ ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis petitæ demonstrationes unius et ejusdem in Veteri et Novo Testamento Dei perierunt; quod librarii exosam sequitori ætate millenarii regni doctrinam ulterius describere nollens, ideoque filum abruperint. Sic ille. Sed mirari subit, quod post descriptam exosam illam millenarii regni doctrinam, prolixamque ea de re Irenæi argumentationem, quæ jam absoluta videbatur, præposterus librarios omnes incessere cœperit scrupulus, idque ulterius describere noluerint quod ad eam doctrinam nihil aut parum spectare videbatur. Haud certe attendit vir doctissimus, Irenæi scopum in hoc libro V nec fuisse, nec esse potuisse, ex verbis Christi et apostoli Pauli scriptis generatim demonstrare, unum esse Deum mundi creatorem, eundemque Patrem Servatoris nostri, ne actum superioribus libris ageret. Id ipse declarat in fine libri IV: Quoniam, inquit, multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem annuntiant Patrem, factorem mundi hujus; oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa conjutare, si quo modo possent per multa confutati ad veritatem converti, et salvari. Quæ igitur agenda supererant? Duo hæc: 1° post Domini sermones subjungere quoque Pauli doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcumque ab hæreticis in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare, et dementium insensationis eorum osten-

dere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare illos quidem mendaces. Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem, eum qui locutus sit ad Abraham, qui legisdationem fecerit, qui prophetas præmiserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat, quod est carnis substantia. Id ergo primum sibi proponebat Irenæus, pravas, quas Apostoli verbis hæretici subijciebant, explicationes confutare: nec hoc tantum, sed et ostendere Apostolum docuisse, non quidem, ut perperam existimavit Græbius, unum esse Deum Patrem qui locutus sit ad Abraham, etc., id enim abunde præstiterat libro tertio, ubi, ut ipse ait in Præfatione libri V, apostolorum doctrina explanata fuerat; sed unum et eundem Deum Patrem, eum quem ad Abraham locutum fuisse, et legisdationem fecisse jam demonstratum fuerat, novissimis temporibus Filium suum misisse, ut salutem suo plasmati donaret, quod est carnis substantia. Hoc enim argumentum, cum nondum satis hactenus edisseruisset, uberius libro V pertractandum reservaverat. Fuisse vero pertractavit ab initio usque ad caput 17. Alterum erat quod Irenæo agendum restabat, scilicet reliquos sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, disponere. Quod præstitit a cap. 17 usque ad 25, a quo de Antichristo, tum de millenario Christi regno usque ad libri finem disserere incipit. Scopum igitur cum attigerit Irenæus, fidemque liberaverit, frustra librum quintum magna parte mutilum esse contendit Græbius.

55. De Latinis qui supersunt Irenæi codicibus mss. in Præfatione disserui. De Græcis nihil est quod dicam; nulli enim, qui saltem noti sint, hodie supersunt. Testantur, ait Feuardentius in Commonitione ad lectores suæ editioni præfixa, nonnulli pii et docti viri, se Græcum exemplar in Venetiana bibliotheca legisse; alii quoque in Vaticana visum ferunt; quæ tamen, addit, ibi postea frustra quæsitæ sunt. In bibliotheca quidem Vaticana nullum exstare nis. Irenæi codicem Græcum, imo nec jam Latinum, constat. In Veneta vero si quis forsitan esset, quod non puto, suo pulvere sepultus æternum jaceret. Neque enim istius bibliothecæ codicibus lucem aspicere permittitur. Sic factum est, ut archetypus ille Græcus textus, longe elegantior et majori in pretio apud veteres quam Latinus, longe sæpius, diutius, et a pluribus Græcis transcriptus, tritus et citatus, quam usquam fuerit a Latinis interpretatio Latina, quæ Gregorii M. ætate adeo rara erat, ut nulli ejusdem codices reperiri potuerint, hac tamen salva et superstite perierit. Illius enim non tantum Gregorii ævo, sed diu post, frequentes exstiterunt codices, ut patet ex Germano Constantinopolitano, Photio, Joanne Damasceno et aliis pluribus, qui hunc allegarunt: quanquam tamen non existimem ea om-

nia Græca Irenæi fragmenta quæ in Joannis A Damasceni ms. cod. Claromontano inserta leguntur, ab ipso Joanne Damasceno exscripta fuisse. A Græco recentiori collecta fuisse videntur. Sed de hoc fusius disserit is qui novam editionem operum S. Joannis Damasceni adornavit, vir eruditione singulari, nec minori humanitate conspicuus, R. P. Michael Lequien, ordinis Prædicatorum, t. II ejusdem editionis. Sunt qui putant, nec improbabiliiter, præter Latinam quinque Irenæi librorum interpretationem, alteram Syriacam existisse. Nam Ephrem diaconus Edessenus, qui Græce nesciebat, integrum ex lib. 1, c. 8, n. 1, locum exscripsit, inseruitque capitulo 8 Tractatus *De virtute*; qui quidem Tractatus ei vulgo ascribitur, nec, quin ascribatur, quidquam repugnat.

56. Id vero utrique textui, tum Græco, tum Latino commune fuit, ut divisus quidem in libros quinque, nullis vero capitibus, aut capitum argumentis distinctus prodierit. Divisionem in libros quinque indicat ipse Irenæus in fine et initio cuiusque libri, ubi insuper summam repetitis iis quæ præcedenti libro pertractaverat, sequentis argumentum dilucide ac breviter aperit. Sed deinceps continuum procedit orationis filum, sicque contextum, ut nulla partitionis cujuscunque se prodant vestigia, nullæ transitiones, aut aliud quidpiam quod capituli unius finem et initium, aut stylum interruptum probet. Hinc qui e veteribus Irenæum allegarunt, Eusebius, Epiphanius, Theodoretus, Augustinus et alii librum sæpe designant, caput vero aut quodvis alius divisionis genus, nusquam. Hinc etiam in omnibus mss. codicibus Latinis liber quatuor continuo nec interrupto stylo ab initio ad finem usque procedit, nullaque apparent capita, capitulaque argumenta. [CIV] Primi omnium hunc in capita secuerunt Gallasius et Feuardentius, quanquam nec eodem modo, præfixo unicuique capiti suo argumento. Nam antea Erasmus et Grynaeus librum hunc ediderant, qualem mss. codices exhibebant. Hinc denique nec in aliis libris, in secundo præsertim, secum invicem consentiunt mss. codices, in quibus alia atque alia divisio occurrit; in his longiora capita, in illis breviora; in istis major capitum numerus, in illis minor. Quam etiam in suos codices invexere divisionem recentiores Græci, a Latina procul discodebat; minutiora quippe illius quam hujus capita, ut solertius colligit doctissimus Græbius ex Procopii Gazæi *Comment. in cap. III Geneseos*, ubi ea quæ Irenæus lib. III, cap. 23 (alias 38), n. 5, de pelliceo Adami vestimento docet, tanquam ex cap. 59 et 63 allegat. Quibus omnibus id conficitur, Irenæum de textu in certa capita dividendo ne cogitasse quidem, imo nec veterem interpretem. Divisionis hujus auctores, recentiores quipiam, seu librarii, seu alii quivis; sed adeo imperiti, iudicioque destituti, ut omnia susque deque miscentes, orationisque filum temere ac perperam abruptantes, ea plerumque secuerint,

quæ continua esse debebant, et sæpissime ab iis verbis novum caput inceperint, quæ vix colo distinguenda erant a præcedentibus. Uno verbo textum misere lacerarunt, potius quam dividerunt. Hujus rei experimentum fieri potest in omnibus quæ hactenus prodierunt Irenæi editionibus. Eadem iudicii maturitate atque solertia concinnata, quæ singulis quatuor priorum librorum capitibus præfixa leguntur argumenta. Ex veteris quidem interpretis verbis plerumque condita sunt, novis tamen non raro fabricatis, quasi de barbarie sermonis contentio fuisset; sed adeo insulse atque inepte disposita, ut sæpissime vel nihil minus quam subjecti capituli scopum atque consilium; vel id perperam, vel levissimam duntaxat ejusdem particulam, eamque minus præcipuam, lectoribus exhibeant. Antiquissima quidem ea esse non negaverim, utpote quæ in vetustioribus quibusque mss. codicibus, quanquam alia atque alia ratione collocata, occurrant. Sed quantumvis antiqua sint, ex quo certum est Irenæum ipsum auctorem non habere, lectoribusque incommodo potius quam levamento esse, haud aliter spectanda quam ut imperiti cujuspiam operis illi Irenæi perperam additum.

57. Utrique malo, ineptæ videlicet Irenæi textus divisioni, et ineptioribus adhuc argumentis consulendum esse dudum consent eruditi. Posteriori jam consuluerat Joannes Jacobus Grynaeus in sua Irenæi editione; nam veteribus maxima ex parte sublatis, novas, easque aptiores capitum præfixas adjecit. Dispicuit consilium Feuardentio, nam veteres summulas restituit; eo nomine, ut puto, quod antiquæ essent: quasi rebus absurdis auctoritatem et prælium adideret antiquitas. Dispicuit et Græbio, qui male a Grynaeo factum palam pronuntiat. An vero melius a Græbio ipso? Judicium penes lectores esto. Sic enim vetera argumenta restituit, ut sprete codicum auctoritate, qua tamen sola fretus retinenda ea esse censuit, proprio arbitratu disposuerit, transposueritque, interdum uno et eodem in plura dissecto, interdum pluribus in unum congestis. Ex quo factum, ut pluribus capitibus aliquando idem, aliquando etiam nullum omnino, aliquando quod nihil aut parum conveniat, argumentum præfigatur. Tutius forte ab omnibus iis incommodis sese expediret, qui rem ad Irenæi institutum revocans, textum ejus nullis capitibus et argumentis distinctum ederet. Hæcque fuit doctorum aliquot hominum, quos consulimus, sed paucorum, sententia. Alii vero, iique multo plures, secus sensere; eorumque iudicium prævaluit, hac potissimum ratione nixum, quod lector divisioni et argumentis jam assuetus non modicam ex iis, si modo recte fiant, utilitatem colligere possit. Quare nova et commodiori capitum instituta divisione, nova singulis argumenta præfiximus, quibus uniuscujusque scopus et consilium lectoris oculis summam exhibetur, ut jam in Præfatione diximus.

ARTICULUS III.

DE ALIIS IRENÆI SCRIPTIS.

38. Pluribus aliis, iisque egregiis operibus Christianam et catholicam fidem illustravit Irenæus; sed quæ temporum injuria sic excidere, ut ea duntaxat supersint fragmenta, quæ suis in scriptis servaverunt antiqui Patres. Scripsit adversus Florianum epistolam, cujus insigne fragmentum transcripsit Eusebius ¹⁶, et nos ex ipso ad calcem hujus operis edidimus. Florinus vero, Irenæo teste, in imperatoris aulu splendide agens, munus aliquod gesserat in inferiore Asia, cum ibi sanctitatis et doctrinæ laude floreret Polycarpus. Tanti viri fama permotus, se in ejus disciplinam tradidit, nihilque non egit ut sese ipsi probaret. ¹⁷ Factus postea Romanæ Ecclesiæ presbyter, tum in errorem lapsus, aliorumque fidem sollicitans ut ejusdem erroris reos faceret, gradu dejectus est. Condiscipuli, quem apud Polycarpum viderat noveratque, casum dolens Irenæus ¹⁸, eumque ab errore revocare cupiens, scripsit adversus eum epistolam Περὶ τῆς μοναρχίας, ἢ περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν, *De monarchia, sive quod Deus non sit conditor malorum*. Ταύτης γὰρ τοι τῆς γνώμης, addit Eusebius, οὗτος ἐδόκει προασπίζειν, *eam enim opinionem hic defendere videbatur*. Quæ quidem sic explicat II. Valesius, quasi Florianus, Marcionis et Cerdonis dogmatibus adhærens, duo principia invexisset, alterum bonorum, alterum malorum auctorem. Sed repugnat Irenæus scribens, Florini dogmata ne quidem hæreticos extra Ecclesiam positos proferre unquam ausos fuisse. Gravior igitur quam Cerdonis ac Marcionis erat Florini error: ac proinde in eo positus fuisse videtur, quod non, ut illi, duplicem Deum, alterum boni, alterum mali auctorem fingeret; sed in unum et eundem Deum, tanquam in causam, mala omnia ac peccata refunderet: quod revera nullus hactenus hæreticus proferre ausus fuerat. Unde licet pro μοναρχίᾳ, seu principii unitate contra Marcionitas cum Catholicis decertaret, hanc tamen pejus illis violabat, dum malis omnibus contaminabat. Irenæus vero retinendam esse μοναρχίαν, nec tamen malorum labe aspergendam esse, tam vere quam pie contendebat. Quam vero a pestifera Florini doctrina alienus exstitisset, quamque nefarium [CV] dogma exhorruisset Polycarpus, quem dudum præceptorem audierat, ei ob oculos

A esse dicit. Gennadius ¹⁹ vero Florianum, seu Florinum culpat, quod carnem mali causam esse crediderit. Quæ quidem, si uterque Florinum nostrum intellexerit, non omnino cum Eusebio et Irenæo, quibus potior fides, consentiunt. Quidquid sit, Florinus Irenæi rationibus et argumentis victus, non tamen convictus, ne hinc Deum ipsum auctorem mali faceret, illinc vero a μοναρχίᾳ, quam hactenus propugnauerat, deficiens, cum Cerdone et Marcione duplicem Deum induceret; mediam, ut sibi videbatur, inter utrumque extremum Valentinianum sententiam amplexus, cum eo insanire maluit quam cum Catholicis sapere. Quare Irenæus illius salutis semper sollicitus, eumque e novo illo, in quod præceps sese dederat, barathro extrahere studens, scripsit librum Περὶ ὁρθόδοξος, *De ortho-*doxa, vel, ut habet Hieronymus in Catalogo, *De octava*, cujus clausulam duntaxat refert Eusebius ²⁰. Utinam saltem opusculi, seu, ut vocat, σπουδαίματος illius argumentum exhibuisset. Id fuisse videtur, ut famosam Valentinianorum ogdoada, seu primigenium illum Æonum octonarium, cæterorum omnium radicem, brevi scripto selectisque rationibus convelleret; quem fusiori stylo vel jam exagitaverat, vel tum exagitabat in longiori illo *De detectione et eversione falso cognominatæ agnitionis*. Nec enim mihi constat, an jam ad umbilicum perductum esset hoc opus. Scribit quidem Theodoretus ²¹, non affirmat tamen (*serunt*, inquit), Irenæum Florini morbum deplorantem, scripsisse adversus Valentinum. Sed incertum an quinque *Detectionis et eversionis* libros, an breve illud Περὶ ὁρθόδοξος opusculum intellexerit. Utrumque enim adversus Valentinum scriptum fuisse videtur.

59. ²² Scripsit Irenæus alteram epistolam adversus Blastum, quam inscripsit Περὶ σχίσματος, *De schismate*. Hic quoque presbyter Romanæ Ecclesiæ σὺν τούτῳ (Φλωρίνῳ) παραπλησίῳ πτώματι κατεσχημένος, non simili errore cum Florino implicatus fuerat, ut perperam vertit Valesius, sed similem cum illo depositionis sententiam exceperat. Utrique quidem hoc commune fuit, quod multos ab Ecclesiæ gremio abstrahentes, in suam sententiam perducerent, et τὸν ὑγίῃ τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν, sinceram Ecclesiæ legem adulterarent; sed præterea θάτερος, *alter*, Florinus videlicet, non *uterque*, ut hic etiam male reddidit Valesius, seorsim novam doctrinam adversus fidei veritatem invehere laborabat. Utrumque in Valentinianæ hæresim incidisse

¹⁶ Lib. v, c. 20. ¹⁷ Ibid., c. 15. ¹⁸ Ibid., c. 20. ¹⁹ Cap. 57. ²⁰ Dogm., c. 76. ²¹ C. 20. ²² L. i, c. 23. ²³ Euseb., c. 15 et 20.

significat Theodoretus citatus, postea vero Blastus inter Marcionis discipulos annumerat; sed præter Eusebii et Irenæi mentem: una schismatis culpa tenebatur Blastus; unde et inscripta adversus eum epistola, *De schismate*. Quæ vero schismatis hujus causa fuerit, docet antiquus auctor Additamenti quod ad calcem libri *De præscriptionibus* exstat apud Tertullianum ²⁵: quod nimirum *Blastus latenter Judaismum vellet introducere: Pascha enim dicebat non aliter custodiendum esse, nisi secundum legem Moysi, xiv mensis*. Quæ etiam Florini culpa fuit: idque significat Eusebius, dum ait sinceram Ecclesiæ (non dicit, *fidem*, sed) *legem* adulteratam ab utroque fuisse. Cum enim alter Polycarpi discipulus fuisset, alter, Paciano teste ²⁶, Græcus esset, Asianum Paschatis celebrandi morem Romanum inducere satagebant: sicque Pascha præter hujus Ecclesiæ consuetudinem celebrantes, eam scindebant turbabantque. Merito proinde Pacianus Blastum Montanistis adhæsisse scribit; non quod novis prophetis fidem adhiberet, sed quod et ipsi Montanistæ Pascha luna xiv primi mensis celebrandum esse vellent. Porro utraque Irenæi tum adversus Florinum, tum adversus Blastum epistola eodem tempore scripta videtur. Quo vero anno, incertum. Cum tamen Eusebius utramque ad Commodi imperium et Eleutheri pontificatum referat, sub utriusque finem scriptam fuisse probabilius videtur.

60. De aliis, quas tum ad Victorem papam, tum ad alios scripsit Irenæus, epistolis de festo Paschatis, disseruimus in ejus Vita. Ex aliqua istarum epistolarum depromptum videtur, quod ex Irenæo citat auctor *Quæstionum et Resp. ad Orthod.* inter opera Justini, quæst. 115, non flectendum esse genu, neque Dominico die, neque 50 illis quæ sequuntur Pascha. Editum ab eodem Irenæo πρὸς Ἑλλήνας λόγον συντομωτάτων καὶ τὰ μάλιστα ἀναγκαιότατων, περὶ ἐπιστήμης ἐπιγεγραμμένον, brevissimum et in primis necessarium librum, seu potius Sermonem, vel Orationem adversus Græcos, vel, ut vertunt alii, *adversus gentes*, qui *De scientia* inscribatur, memorat Eusebius ²⁷: cujus mentem perperam accepit, aliisque perperam accipiendi ansam dedit Hieronymus, dum ait in *Catalogo*, scriptum ab Irenæo *contra gentes volumen breve, et de disciplina aliud*: quasi opusculum contra gentes ab illo de disciplina seu scientia diversum fuisset. Meminit uterque alterius Irenæi Sermonis Marciano fratri nuncupati, qui demonstrationem continebat apostolicæ prædicationis, et libelli Διαλέξεων διαφόρων, *Variarum disputationum*, vel, ut vertit Hieronymus, *Variorum tractatum*, in quo Epistolæ ad Hebræos et Sapientiæ Salomonis mentionem faciebat, et quasdam sententias ex istis libris adducebat. Quis vero esset auctoris in his omnibus opusculis seu libris scopus, quodve consilium, ta-

A centibus veteribus, dici non potest: soli sagacissimo Dodwello dicere licet, qui plura de his pro more disputat, nec verbis et conjecturis parcat; sed Dodwellianæ conjecturæ sunt, quas qui legerit, miratur et dissertatorem multa dixisse ut nihil diceret, lectorem vero multa legisse ut nihil disceret. Polliticus est Irenæus ²⁸, nec semel, Marcionem speciatim se confutaturum, hujusque promissi meminit Eusebius ²⁹. At liberatam ab Irenæo fidem satis significat idem Eusebius ³⁰, cum eum recenset inter illos qui Marcionem egregiis operibus confutarunt. Citat Maximus abbas et confessor ³¹ quosdam Irenæi episcopi Lugdunensis *Sermones de Fide*, ad Demetrium Viennensem diaconum, quorum etiam initium et sententias aliquas Græce refert. Aliud fragmentum ex sermone *ad Demetrium* edidit Feuardentius, sed Latine duntaxat: quod quidem a N. Fabro accepisse se dicit; sed unde hic acceperit, dicere omisit. Si Græca adessent, emendatus forte prodire posset. At cum ejusmodi sermones Eusebio et Hieronymo ignoti fuerint, dubium est an genuini sint Irenæi fetus. Paulo aliter sentiendum puto de his quæ Irenæo tribuit [CVI] verbis Œcumenius in *Comment. ad I Petri Epist. cap. iii*. Haud dubitem quin deprompta sint ex celebri Lugdunensium et Viennensium de martyribus suis epistola, quam ab Irenæo ipso scriptam fuisse valde probabile esse diximus, confirmatque is Œcumenii locus. Hic enim ea desumpsisse se dicit ex iis quæ scripsit Irenæus *Περὶ Σάγκτων καὶ Βλανδίνης, De Sancto et Blandina*; non quidem verbo ad verbum, sed compendium verborum faciens: ὥς δὲ διὰ βραχέων παραθέσθαι ἔστι ταῦτα. Et revera quæ ibi de Sancto et Blandina recitat Œcumenius, ad ea quæ in citata Lugdunensium epistola referuntur, satis quadrant: adeo ut aliunde accipi potuisse non videantur.

61. Explicatam ab Irenæo Joannis Apocalypsin tradit Hieronymus in *Catalogo* ³²: quam, inquit, interpretantur *Justinus Martyr et Irenæus*. Hinc tamen colligi posse non puto integros ab Irenæo editos fuisse *Commentarios in Apocalypsin*; nec ea Hieronymi mens fuisse videtur. Respiciebat Hieronymus ad varia Apocalypseos loca, quæ in suis quinque libris explicat Irenæus, et præsertim in quinto, sub cuius finem de millenario Christi regno, et de Antichristo disserens, plura sacri hujusce libri testimonia interpretatur, et ad institutum accommodat. Quidam, Photio teste ³³, Irenæo ascribebant librum cui titulus, *De Universo seu De substantia mundi*. Sed Caii presbyteri Romani, et Irenæi discipuli, opus esse verisimilius est. De aliis quæ ad calcem edidimus Irenæi fragmentis, proprio loco diximus. Hæc sunt quæ de tanti viri scriptis dicenda nobis erant. Jam de variis doctrinæ ejus capitibus sermo instituendus est.

²⁵ De præscr., c. 55. ²⁶ Ep. 1. ²⁷ Lib. v, c. 26. ²⁸ Lib. v, c. 8. ²⁹ Lib. iv, cap. 25. ³⁰ T. II, p. 152.

³¹ Lib. i, cap. 27, n. 4, et lib. iii, c. 12, n. 13. ³² C. 19. ³³ Cod. 48.

DISSERTATIO TERTIA.

DE IRENÆI DOCTRINA.

1. Solius supremi numinis est nec falli, nec fallere posse: mortalium omnium, nisi singulari Dei beneficio, solis scriptoribus sacris concessio, eximantur, ea est sors et conditio, ut eos a vero devios error interdum decipiat. Nullum igitur opus adeo castigatum, numerisque omnibus absolutum, quin nævis quibusdam inspergatur, pluribus aut paucioribus, maioribusque vel minoribus, pro majori aut minori scriptoris diligentia et eruditione. Neutra quidem Irenæo defuit; ita tamen sibi semper non cavet, ut aliquando non offenderit, sed plerumque levius; sicubi vero paulo gravius, eo magis error condonandus, quo non dum satis ad liquidum exploratis certis quibusdam doctrinæ Christianæ capitibus, vix fieri poterat ut attentionibus etiam animis nebulas non offunderent præconceptæ quædam ac communes priorum sæculorum opiniones. Ut vero excusandus non est Irenæus, ubi lapsus est; sic nec temere culpandus, ubi culpa vacat, nec aliena ei affingenda dogmata quæ respuit. Sunt enim homines, quibus omnia auctorum dicta excusanda videntur; sunt et alii qui infesto dente carpunt quidquid minus intelligunt; sunt alii denique qui apud veteres Ecclesiæ Patres videre se putant quod videre cupiunt, ut erroris consortes habeant. Ne ad eosdem scopulos appellamus, visum est præcipua quæque doctrinæ Irenæi capita, quam breviter fieri poterit, percurrere; et si quid lapsus est, id adnotare; si quid vero alienum affingitur, id ab eo depellere.

2. Observat Photius, in aliquibus Irenæi scriptis ecclesiasticorum dogmatum certam veritatem spuris rationibus fucari. Sic saltem Græca hæc interpretor: *Εἰ καὶ ἐν τισὶν αὐτῶν (συγγραμμάτων καὶ ἐπιστολῶν) ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθοις λογισμοῖς κωδηλεύεται*. In quæ Irenæi scripta scriptorumque loca digitum intenderit Photius incertum. Sed si is sit Photii verborum sensus, infirma interdum argumenta, ad probandas certas fidei veritates, ab Irenæo adhiberi, levissimum vitii genus est, omnibus fere scriptoribus commune, quodque eo difficilius cavere quis potest, quo adversarios studiosius insecatur, ac omnigenis argumentis obruere nititur. Quis enim auctor tantum valet, ut ea omnia, quibus adversarios refellit, argumenta, totidem demonstrationes sint? Vix fieri potest quin, si præsertim de una et eadem re multa sint, alia aliis efficaciora vel

A infirmiora sint. Deinde ut de rationum quarumcunque pondere et efficacia iudicium feramus, æquitatis ratio postulat, ut ad id attendamus in quod potissimum intendebat auctor. Si quidem plures Irenæi ratiocinationes in seipsis et a scopo auctoris præcisæ spectentur, infirmæ videbuntur; secus vero si consilii ejus habeatur ratio. Quia in apertis Scripturarum verbis nulla erant vanissimis hæreticorum dogmatibus præsidia, alia sibi in parabolis et allegoriis, quas pro libito interpretabantur, comparare sibi studebant. Cassa et futilia esse merito contendit Irenæus. Nam, inquit ²², *parabolæ debent non ambigua adaptari*. Absurdissimum quippe est ea quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque prout vult adinvenit. Ne tamen hoc, infirmo licet, præsidio gloriarentur hæretici, fucumque facerent imperitis, id sibi libro quarto præsertim probandum suscipit, desperatam eorum causam parabolis nihil juvari, et si quid valeat id argumenti genus, totum in pravorum dogmatum ruinam cedere. Quisquis ergo queritur, ea interdum a parabolis et allegoriis ad probandas fidei veritates argumenta ab Irenæo duci, quæ parum roboris habere videntur, meminerit et S. doctorem non nescium fuisse quid quantumque valerent ejusmodi argumenta secundum se spectata; ab eo tamen pro jure suo usurpari, quia usurpandi exemplum primi dederant ii quos refellebat. Unde argumenta erant velut ad hominem, et ex adversariorum principiis et confesso petita, quæ efficaciam ab iis ipsis sortiebantur. Ex quo enim parabolis et allegoriis utebantur adversus Catholicos, eo minus argumentorum inde petitorum pondus declinare poterant, quo iis ad dirimendam litem sibi utendum esse primi censuerant. Id si advertisset Gallasius, ab insulsa et inepta censura temperasset, qua Irenæum vexat, quod hac Christi parabola: *Propterea omnis scribe doctus in regno celorum similis est homini patrifamilias, [CVII] qui profert de thesauris suis nova et vetera* ²³, utatur ut probet, unum et eundem Deum utriusque Testamenti auctorem esse. Nam præterquam quod Irenæi ²⁴ expositionem secuti sunt Chrysostomus, Theophylactus, Hilarius, Hieronymus et alii plures, ut recte adnotat Feuardenius; ut forte adversus alios hæreticos non valuisset ejusmodi argumentum, maxime valebat adversus Valentinianos,

²² Iren., lib. II, c. 27, n. 1. ²³ Matth. XIII, 32. ²⁴ Lib. IV, c. 9, n. 1.

qui e parabolis efficacia peti posse censebant : A rum ipsorum caput retorqueat. Quare quid et ad quos proinde retundendos sufficiebat parabolam eo sensu explicari, qui cum Christi verbis et instituto non pugnaret. Alia esse clariora Christi dicta, e quibus argumenta duci poterant, probe sciebat Irenæus ; sed hæc libro quinto reservabat, ut ipse profiteretur initio hujus libri et in fine quarti. Idem dici velim de variis numerorum copulationibus, quibus interdum plus æquo delectari videtur auctor noster. Ejusmodi quidem argutias fastidivit posterior ætas ; non ita vero ea, qua scripsit Irenæus, et hujus mores nostris meliori sana ratio non sinit. Allegoricum hoc philosophandi genus, a Pythagoricis et Platonicis acceptum, maximo apud ethnicos, imo et Judæos ipsos, in pretio erat : ad quod conformare sese antiquos Patres necesse fuit, tum ut superbos animos sibi facilius conciliarent, semel persuasos Christianam religionem a recta philosophandi ratione non abhorreere ; tum ut eos propriis mucronibus, ubi sese occasio daret, confingerent. Et id quidem ab Irenæo, eo potiori jure usurpatum, quo Gnostici, ut alibi ostendi, Pythagoreorum Platonicorumque principiis imbuti, plurimum numeris tribuerent, et in variis eorum copulationibus haud exiguum causæ suæ præsidium constituerent. Ad quorum proinde philosophemata eo se consilio componit, ut ea in aucto-

rum ipsorum caput retorqueat. Quare quid et quantum valeant ejusmodi rationes, ut æqua lance pensitetur, proponentis ætas, scopus, adversarii, ac litigantium hypothesis præ oculis semper haberi debet : ad quæ quisquis æquus attenderit, fateri non dubitabit id egisse SS. Patres quod in iis temporum disputationumque circumstantiis recta ratio ab iis exigebat. Sed quam parum tribueret Irenæus ejusmodi numerorum rationibus et copulationibus, luculenter patet ex iis quæ lib. II, cap. 25 et 26, disserit. Ibi enim ex professo probat, Dei opera, res divinas, rationem, ac veritatis argumenta ad numeros exigi non debere ; sed potius numeros ad res divinas, rationem et veritatis argumenta exigendos esse ; curiosamque illam numerorum inquisitionem, et ex iis ducta argumenta infirma esse ac plerumque vana et periculosa. Non tamen hactenus dictis negaverim, quin apud Irenæum spuria quædam occurrant rationes, quibus revera ecclesiasticorum dogmatum veritas fucetur potius quam illustretur ; quales sunt ex quas a Christi ætate, et millenario regno petit ; sed iis et aliis quibusdam paucis exceptis, cæteris omnibus, si æquitatis ponderibus examinentur, et ad auctoris scopum atque consilium exigantur, pretium constabit et robur. Sed quid et quantum ex ejus doctrina juvari possit catholica fides, jam videamus.

ARTICULUS PRIMUS.

De Scripturarum sacrarum divinitate, canone et versionibus.

3. Scripturas sacras Deum ipsum auctorem habere, ejusque Spiritu afflante exaratas esse, tam aperte tamque frequenter proficitur Irenæus ²⁰, ut id observare operam fere ludere sit. *Scripturæ*, inquit, *perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ*. Et ne diutius quam par sit immorer in re tam manifesta, totus est Irenæus libro tertio et quarto, ut probet unum et eundem Deum et Patrem, utriusque Testamenti, Novi videlicet et Veteris, auctorem esse ; ipsoque, nec alio, per Verbum et Spiritum suum scriptoribus sacris, tum prophetis, tum apostolis et evangelistis afflante, ea omnia quæ in Canonem retulit Ecclesia, exarata fuisse.

4. Sed quam late Irenæo pateret sacer hic Canon, quævis libros complecteretur, haud ita facile dictum est. Certum quidem est sequentes Veteris Testamenti libros velut sacros et canonicos a S. Doctore

haberi, et plura ex iis, tanquam ex libris divinæ auctoritatis, allegari : Pentateuchum Moysis, Josue, Judices ; libros quatuor Regum ; Psalmos, Proverbia Salomonis ; prophetias Isaia, Jeremias Ezechielis, Daniellus, Osee, Joelis, Amos, Jonæ, Michæ, Habacuc, Zachariæ et Malachiæ. Quæ ex iis libris testimonia proferat, demonstrat Index locorum Scripturæ sacræ a nobis concinnatus, ad calcem hujus operis. Hoc semel tanquam ex Isaie, multoties vero tanquam ex Jeremiæ prophetia depromptum allegat : *Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis : et descendit ad eos evangelizare salutem, quæ est ab eo, ut salvaret eos*. Idem allegavit et Justinus martyr in *Dialogo cum Tryphone*, velut ex Jeremia, conquestus insuper, Judæos, odio Christianorum, sententiam hanc et plures alias e sacris Bibliis erasisse. Ex quibus colligitur eam

²⁰ Lib. II, c. 18, n. 2.

tunc in quibusdam Bibliorum Christianorum codicibus exstitisse, sed paucissimis; vix enim alios, præter Justinum et Irenæum reperias, a quibus citetur. Jam nullibi librorum sacrorum occurrit. Quin Jeremiæ *Threnos* seu *Lamentationes* inter canonicas Scripturas recensuerit Irenæus, dubitari non potest. Ut enim ex iisdem Scripturis probet, Christum Filium Dei, et salutem, et Salvatorem, et salutare vere et dici, et esse, verba hæc *Thren. iv, 20: Spiritus faciei nostræ Christus Dominus*, inter alia e libris sacris petita profert, non nominato tamen libro e quo petuntur, sed generatim duntaxat indicata, ut sæpe solet, Scriptura, hoc verbo, inquit. *Spiritus enim, inquit, faciei nostræ Christus Dominus.* Idem dicendum de Baruchi libro, quem ut prophetiam et sacrum laudat, non tamen sub Baruchi, sed vel sub generali prophetæ, vel sub Jeremiæ nomine. Libro iv, cap 20, n. 4, probans, unum esse Deum, qui Verbo et Sapientia fecit et aptavit omnia, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus qui ab eo facti sunt, secundum dilectionem autem cognoscitur semper per eum per quem constituit omnia; scilicet per Verbum ejus, Dominum nostrum Jesum Christum, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo; ait: *Et propterea prophetæ, ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem [CVIII] commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videbitur Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, etc.* Quibus postremis verbis manifeste alludit ad ea Baruch iii, 38: *Post hæc in terris visus est, et cum hominibus conversatus est.* Sed libro v, cap. 35, n. 1, finem capitis quarti et totum caput quintum ejusdem Baruch clare et ipsis verbis refert, velut ex Jeremia propheta: *Significavit, inquit, Jeremias propheta, Circumspice, dicens, ad orientem Hierusalem, et vide lætitiā, etc.* Ex qua Irenæi aliorumque Patrum citatione libri Baruch, canonicam ejus auctoritatem recte omnino colligit Feuardenius in notis ad hunc Irenæi locum. Ecce tamen, in Feuardenium insurgit cl. Grabius in notis suis, eumque hallucinari graviter pronuntiat. *Quis enim nescit, inquit, apocrypha scripta subinde a Patribus allegari?* Hocque apophthegmate contentus adversarium prostratum iri confidit. Ergone quia apocrypha scripta subinde a Patribus allegantur, statim pronuntiandum, eum hallucinari, qui ex eorum citatione colliget librum aliquem canonicum esse? Si ita sit, jam adversus Grabium prodeat impius aliquis, qui aliquod e quatuor Evangeliiis, vel aliquas ex Epistolis Pauli, aliorumve apostolorum, ex albo Scripturarum expungat; quo argumento hunc confutabit vir clarissimus? An ex continua Patrum et Conciliorum citatione probare se posse putabit, sacra hæc scripta ab omnibus Ecclesiis, aut maxima sal-

tem Ecclesiarum, earumque insigniorum parte, tanquam canonica habita semper fuisse? Invictum quidem cæteris est argumentum, sed Grabio prorsus infirmum et inutile. Nam statim occurrit impius, hæcque unica Grabiana responsione, *apocrypha scripta subinde a Patribus allegari*, totam vim argumenti facile infringet, Grabiumque ipsum ad incertam rediget. Non igitur ex eo quod quidam Patres apocrypha interdum scripta allegaverint, eorum illico elevanda fides est, cum librum aliquem velut canonicum citant. Si quidem tot et tanti, tam diu, tanque continuata serie apocryphum quoddam scriptum citarent, quanti, quamque diu librum canonicum allegant, premeret forte Grabiana difficultas. At multum abest ut paria sint utrinque momenta. Qui librum apocryphum velut sacrum citarunt, pauci sunt, nec obtinuit eorum sententia; imo potius, majori Ecclesiarum parte prævalente, successu temporis prorsus obsolevit. E contrario vero dum liber aliquis, quem sacrum deinceps agnovit Ecclesia, a Patribus allegatus est, quamvis initio dubitarent multi, quia paulo obscurior erat ea de re traditio apostolica; ea tamen, successu temporis, accuratiori rei examine, consultisque iis Ecclesiis, in quibus notissima erat et continuata episcoporum successio ab apostolis, patrefacta, demum ad liquidum explorata veritate, calculum veteribus adjecit universa Ecclesia. Tam immensum tamque apertum discrimen facile animadvertere potuisset Grabius, nisi anticipatæ Calvinianorum Lutheranorumque opiniones fucum fecissent. Sed de vana ejus objectiuncula, toties a Catholicis contrita, jam satis. Id tantum, ut ad Irenæum revertar, addiderim: si Baruchi prophetiam sub Jeremiæ nomine laudaverit, non solum ita laudavisse. Eodem quippe modo allegavere Clemens Alexandrinus lib. i *Pædag.*, c. 2, et lib. ii, c. 3; Cyprianus, lib. ii *Testimon. ad Quirin.* et in lib. *De oratione Domin.*; Eusebius, in libris *De demonstr. evang.*; Basillus, lib. iv *cont. Eunom.*, et alii tum Græci, tum Latini. Ratio omnibus nota est, quia nimirum Baruch Jeremiæ discipulus fuit, illiusque prophetia magistri libro juncta erat.

5. Librorum Tobiae, Judith, Esther, Paralipomenon, Ecclesiastæ, Cantici canticorum, Ecclesiastici, Job, Abdiæ, Nahum, Sophoniæ, Aggæi, et Machabæorum, nusquam, nisi me fallit memoria, in iis qui exstant Irenæi libris, occurrit mentio. Tobiam tamen jam tum in pluribus Ecclesiis inter prophetas eodem jure locum habuisse, quo Moysen, Jesum Nave, Amos, Habacuc, Joel, Zachariam, Isaiam, Ezechielem, Jeremiam, Danielelem, Aggæum, Michæam, Nahum, Esdras et Sophoniam, ex eo colligi posse videtur, quod Irenæus, libro i, cap. 30, Sethianorum et Ophitarum deliria describens, ait n. 10, sic eos inter septem Angelos mundi rectores, prophetas partitos fuisse, qui illorum nomine et afflatu vaticinia funderent, ut suo *Eloei Tobiam et Aggæum* ascriberent. Susannæ et Belis historias,

quales Danielis cap. xii et xiv referuntur, non tantum in suis Bibliorum codicibus descriptas legit Irenæus, sed et ut certas et indubitatas, sacras et canonicas, ac a Daniele propheta scriptas agnoscit, et citat lib. iv, c. 5, n. 2, et cap. 26, n. 3. Observat Eusebius³⁷, Irenæum in eo quem scripserat libello *Διαλέξων διαφόρων*, Epistolæ ad Hebræos et Sapientiae Salomonis mentionem fecisse. Et antea de libris *Contra hæreses* agens, ait³⁸: Καὶ ῥητοὺς δέ τισιν ἐκ τῆς Σολομῶντος Σοφίας χέχρηται, μονονουχίφασκων· Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἔγγυς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Utilitur etiam sententiis ex Salomonis Sapientia depromptis, ita fere dicens: Visio Dei parit incorruptionem, incorruptio autem proximos Deo facit.* Qua quidem Sapientiae sententia, prout hic allegatur ab Eusebio, utitur Irenæus libro iv, cap. 38, n. 3, ita tamen, ut neque librum nominatim citet, nec verbotenus indicet e Scriptura petitam esse: imo Sapientiae verba sic propria sibi faciat, ut partim sensum, partim ipsa verba referat. Nam Sap. vi, 18, 19, quem locum præ oculis habebat Irenæus, non legitur: Ὅρασις δὲ Θεοῦ περιποιητικὴ ἀφθαρσίας, etc., sed, προσοχὴ δὲ νόμων, βεβαίωσις ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία δὲ ἔγγυς εἶναι ποιεῖ Θεοῦ. *Custoditio autem legum, consummatio incorruptionis est; incorruptio autem facit esse proximum Deo.* Quatuor Esdræ libros agnovisse videtur S. doctor; nec enim alio ex fonte, quam ex libri iv cap. 14, hausta videntur quæ de corruptis tempore captivitatis Babylonicæ sacris codicibus, et postea ab Esdra, Deo aspirante, instauratis, scribit lib. iii, c. 21, n. 2. Hæc de Veteris Testamenti libris ab Irenæo memoratis et citatis.

6. Quod attinet ad sacros Novi Testamenti codices, quid de quatuor Evangeliiis sentiat, ab initio libri tertii³⁹ statim aperit. Postquam ostendit evangelistas jam indutos supervenientis Spiritus sancti virtutem ex alto, ac de omnibus adimpletos, et habentes perfectam agnitionem, ad scribendum Evangelium mentem appulisse, addit: *Ita Matthæus in Hebræis ipsorum lingua Scripturam edidit Evangelii, cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam. Post vero horum excessum, Marcus discipulus et interpres Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas [CIX] autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium, in libro condidit. Postea et Joannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbebat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.* Plures in his verbis occurrunt difficultates, quas cum expenderimus in notis ad hunc locum, illic lectorem remittere satius est, quam hic diutius detinere. Adeo vero de numero quatuor Evangeliorum constabat Irenæo⁴⁰, ut, secundum ipsum, neque plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capiat esse Evangelia.

A Quæ tamen verba non ita urgenda sunt, quasi sic necesse fuerit quatuor esse Evangelia, ut huic numero Deus nihil addere aut detrudere potuerit. Non is est S. doctoris sensus; id tantum vult, sapientissima Dei providentia constitutum, ut quatuor essent Evangelia, nec plura, nec pauciora. Cujus quidem providentiæ multas affert rationes, petitas a quatuor mundi regionibus et cardinibus, quatuor ventis principalibus, quatuor præcipuis, quibus ædificium quodque sulcitur, columnis, quatuor Ezechielis animalibus, etc., mysticas certe rationes, non demonstrationes, quibus probare contendat rem ita fieri debuisse, nec aliter potuisse (tam absurda cogitatio mentem Irenæi subire nusquam potuit), sed quibus rem jam factam explicet, ostendatque sapientissimo Dei consilio ordinatam fuisse. Eo autem vergebat tota Irenæi oratio, ut insanam Gnosticorum audaciam castigaret, qui Evangeliorum numerum, nulla habita ratione Dei consiliorum, quorum sapientiam tam multa probant, arbitrio suo augebant vel minuebant. *His igitur sic se habentibus*, inquit⁴¹, *vani omnes, et indocti, et insuper audaces, qui frustrantur speciem Evangelii, et vel plures quam dicta sunt vel rursus pauciores inferunt personas Evangelii; quidam, ut plus videantur, quam est veritatis adinventisse; quidam vero, ut reprobent dispositiones Dei.* Vanos etiam et indoctos dicere liceat eos qui, ut Gallasius et Scultetus, Irenæi mentem ne minimum quidem assecuti, quas de numero Evangeliorum mysticas profert rationes, cœu futes et infirmas aspernantur. Næ! fastidii delicatissimi homines, quos ejus rei satietas cepit, quæ Anastasio Sinaitæ⁴², Germano Constantinopolitano⁴³, Hieronymo⁴⁴, aliisque pluribus adeo probata fuit, ut primi totum hunc Irenæi locum exscripserint, cæteri rationes amplexi fuerint. Præstat, ut Irenæi verbis utar, cum hujusmodi idiotis religiosis desipere, quam cum blasphemis et impudentibus sophistis sapere.

7. De aliis Novi Testamenti partibus hæc tantum observanda veniunt, in omnibus, quæ exstant, Irenæi scriptis nullam Epistolæ D. Pauli ad Philemonem mentionem occurrere; quod non adeo mirum, quia totum hujus Epistolæ argumentum nihil ad Irenæi scopum faciebat. Ad Epistolam vero ad Hebræos interdum alludit, nec ipsa tamen, nec auctore ejus nominatim citatis⁴⁵. Sic lib. ii, cap. 50, n. 9, ait, solum Deum Patrem omnia fecisse *Verbo virtutis suæ*; quibus alludit ad illud Hebr. i, 3, *portans omnia Verbo virtutis suæ*. Et lib. iv, c. 44, n. 4, dicit munditias exteriores Legis in figuram futurorum traditas fuisse, *velut umbræ cujusdam descriptionem faciente Lege*: quæ desumpta videntur ex illo Hebr. x, 4: *Umbram habens Lex futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Nec

³⁷ Lib. v, c. 2, 6. ³⁸ Ibid., c. 8. ³⁹ C. 1, n. 4. ⁴⁰ Ibid., c. 41, n. 7. ⁴¹ Ibid., n. 8. ⁴² Q. 144. ⁴³ Theor. rerum Eccles., tom. II Auctar. Bibliot. PP. ⁴⁴ Prol. in Matth. ⁴⁵ Cap. vii, 14.

aliter citat Epistolas Catholicas Jacobi et Judæ, et secundam Petri, nisi verba quædam suis inserendo, tacendo locum et auctorem unde deprompta sunt, ut ei constabit qui loca in Indice designata consu- lere dignabitur. Secus dicendum de Epistola se- cunda Joannis, quam ut Epistolam *Joannis discipuli Domini* agnoscit et allegat lib. i, c. 16, n. 3, et lib. iii, c. 16, n. 8. Apocalypsim etiam Joanni discipulo Domini nominatim ascribit, et sub ejus nomine citat lib. iv, c. 20, n. 11; lib. v, c. 35, n. 2, et alibi. Illud etiam non omittendum, quod Hermæ Pastorem velut Canonicam Scripturam lau- det Irenæus lib. iv, c. 20, n. 2. Bene ergo, inquit, pronuntiavit scriptura, quæ dicit: Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, etc., quæ verba de- sumuntur ex lib. ii *Pastoris*, Mand. i. Sed eodem modo citavere plures alii Patres Græci, quorum testimonia collegit doctissimus Cotelierius, librisque *Pastoris* a se editis præmisit. Latinis vero tanti non fuit isto Hermæ Pastor: unde postea ab om- nibus Ecclesiis e numero librorum sacrorum ex- punctus est.

8. Inter omnes, quibus usa est Ecclesia, sacræ Scripturæ versiones, nulla Irenæo venerabilior visa est ea quæ dicitur Septuaginta Interpretum. Hanc ipsi fonti Hebræo auctoritate pene parem existima- vit, utpote quam per aspirationem Dei factam cre- didit. In eam vero sententiam abiit, quod Septua- ginta, qui dicuntur, Interpretes, quasi prophetas habuerit, qui afflante atque dirigente Spiritu san- cto versionem suam concinnaverint. Censet igitur Irenæus, Ptolemæum Lagi filium, cum eam, quam Alexandriæ construxerat, bibliothecam omnigenis codicibus ornare in votis haberet, misisse legatos qui a Hierosolymitis tum *Scripturas eorum*, tum Hebraici et Græci sermonis peritos exposcerent, qui easdem ex Hebræo in Græcum converterent. Hierosolymitæ, qui tum Macedonibus parebant, regi morem gerentes, delectos septuaginta seniores, Scripturarum et utriusque linguæ peritiores, mit- tunt. Veritus Ptolemæus ne interpretes ex com- pacto Scripturarum arcana prodere nolentes, fu- cum spuria et adulterina interpretatione facerent, *separans eos ab invicem, jussit omnes eandem inter- pretari Scripturam; et hoc in omnibus libris fecit*; id est, jussit ut omnes simul eundem Scripturæ librum interpretarentur. *Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ creditæ sunt, omnibus eadem, et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem: uti et præsentis gentes cognosce- rent, quoniam per aspirationem Dei interpretatæ sunt Scripturæ.* Ut autem res habeat fidem, addit Irenæus nihil mirum esse, si idem Deus qui olim Esdræ Scripturas sacras instauranti aspiravit, aspi- raverit et LXX Interpretibus easdem in Græcum sermonem convertentibus. Corruptis siquidem Ba- bylonicæ captivitatis tempore Scripturis, Deum,

A ea demum soluta, Judæisque in patriam reducibus, temporibus Artaxerxis Persarum regis, inspirasse Esdræ sacerdoti tribus Levi veterum prophetarum sermones omnes instaurare, et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysen. Ex quibus omnibus concludit (qui scopus erat), vere impudo- ratos et audaces esse hæreticos, qui, ut hæresim suam Scripturarum auctoritate muniant, alias, præter antiquissimam illam, quæ miris adeo modis facta est, Scripturæ interpretationes proferre au- dent: apostolos enim, hæreticis omnibus vetustio- res, consonare prædictæ interpretationi, et interpre- tationem consonare [CX] apostolorum traditioni; cum hi prophetica omnia ita annuntiaverint, quemad- modum Seniorum interpretatio continet. Sic argum- tabatur Irenæus, ut probaret hæc Isaïæ verba ⁴⁹, *Ecce virgo concipiet et pariet filium*, a Theodotione et Aquila corrupta esse, dum vocem *ἄρτης*, Virgo, verterunt *ἄρτης*, adolescentula; ne scilicet ex eo Isaïæ loco inferretur Christum ex Virgine natum esse.

9. Vulgatam versionis LXX Interpretum histo- riam hic examinare nostri non est Instituti: cum maxime id actum sit a pluribus, iisque doctissimis hominibus. Pauca duntaxat circa Irenæi nostri nar- rationem observare sufficiat. Primo non Irenæum solum tanti fecisse versionem LXX Interpretum: eodem in honore fuit apud omnes quatuor priorum sæculorum Patres, apud quos obtinuerat ea sen- tentia, Interpretes prophetarum vices et officia peregrisse. Fons autem ex quo profluxit communis ea veterum existimatio, fuit Aristææ historia, sive vera, sive falsa; testis, ut ipse credi amat, oculati, quam Josephus lib. xii *Antiquitatum*, cap. 2, et Philo lib. ii *De vita Moysi*, compendio retulerunt, quamque omnes, tum veteres Judæi, tum priores Christiani unanimi consensu receperunt; tum per- vagata opinio, Septuaginta Interpretes in totidem cellulis a Ptolemæo inclusos, sic a Deo inspiratos fuisse, ut collatis inter se versionibus singulis, om- nes in iisdem sentiendis, verbis et nominibus con- venisse reperti fuerint. Hujus quidem circumstan- tiæ non meminit Aristæas: primus ante Irenæum meminit Justinus Martyr in *Exhortatione ad gentes*; uterque vero traditam accepit partim a Philone, partim a cæteris Judæis, quibus Aristææ historiam novis miraculis ornare placuit. 2. Ptolemæum il- lum, quo regnante atque jubente, ex Hebræo in Græ- cum sermonem conversæ sunt Scripturæ, fuisse, ex Irenæi sententia, non Philadelphum, ut sentiunt Aristæas, Josephus, Philo, Tertullianus in *Apolo- getico*, et alii plerique e Patribus, sed Lagi filium; quæ et eadem sententia fuit Clementis Alexandrini lib. i *Strom.*, pag. 341 et seqq. Gravibus quidem hæc premitur difficultatibus, vixque ac ne vix qui- dem cum historia Aristææ, ubi buie semel sua constiterit auctoritas, conciliari poterit. Conciliare tamen utcunque student, qui Anatolio episcopo Laodicæno duce, cujus fragmentum recitat Euse-

bis lib. vii *Hist.*, c. 32, putant, versionem LXX Interpretum, si non factam, saltem decretam fuisse, legationemque ad Judæos, comparandorum sacrorum codicum causa, missam eo tempore, quo Ptolemæus filius Lagi Philadelphum filium in regni societatem asciverat; adeo ut utrique ascribi poterit. Sed vereor ut hanc conciliandi rationem admittat Aristæas. Nodum, meo quidem iudicio secant, qui excussa auctoritate Aristææ illius, censent, ut certum sit Scripturas Ptolemæo sive Lagi, sive Philadelpho, forte etiam utroque regnante atque jubente, in Græcum conversas fuisse a selectis quibusdam peritisque Judæis, cætera omnia ab Aristæa, Judæo Hellenista, aliisque recentioribus Judæis, pro gentis genio, ut res admirationem haberet, conficta fuisse. Sed hæc ad criticos remittimus: satis est nobis si vanæ credulitatis argui non possit Irenæus; utpote qui sententiam amplexus fuerit, quam suo tempore, re nondum ad criticæ leges exacta, Christiani omnes eo fidentius tuebantur, quo Judæis tunc temporis versioni LXX Interpretum, quæ Ecclesiæ Christianæ arma contra eos ministrabat, maligne detrahentibus, sanctis Patribus in suspicionem venire non poterat Aristææ librum a Judæo fuisse confictum. 3° Non modicam apud Christianos auctoritatem versioni τῶν O' conciliavit ea persuasio, Christum Dominum in citandis Veteris Instrumenti testimoniis, neglecto Hebraico textu, solius dictæ versionis rationem habuisse. Sic quidem sensere plures e Patribus: non tamen Irenæus. Saltem id e verbis ejus erui posse non putem, ut in notis ad hunc locum ostendi. Ex eo tantum auctoritatem huic versioni conciliare videtur (quod genuinum auctoritatis ejus fundamentum est), quod in omnibus, quæ protulerunt apostoli. Veteris Instrumenti testimoniis, nihil occurrat quod versioni τῶν O' repugnet: imo *consonent* apostolica omnia prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolicæ prædicationi; propheticaque omnia ita annuntiaverint apostoli, quemadmodum Seniorum interpretatio continet. Quod quidem argumentum ut valeat, necesse non est ea omnia, quæ ab apostolis prolata sunt, testimonia Græcis τῶν O' respondere; sed horum satis probata manet sinceritas et fides, si cum apostolicis quoad sensum convenient. 4^a Sentire videtur Irenæus, non Pentateuchum duntaxat, sed et canonicas omnes Judæorum Scripturas in Græcum sermonem, Ptolemæi regis jussu, conversas fuisse. Utitur enim semper voce indefinita, *Scripturas*, nec quidquam addit quod eam ad Pentateuchum coerceat. Imo quod scribit, tum Ptolemæum *petiisse a Hierosolymitis interpretatas habere Scripturas eorum*; tum eundem *separatis ab invicem interpretibus jussisse, ut omnes eandem interpretarentur Scripturam*; hocque in omnibus libris fecisse: satis indicat libros omnes, qui Judæis sacri essent, conversos fuisse. Cum enim existimaret Irenæus, Ptolemæum bibliothecam suam *omnium hominum dignis conscriptio-*

nibus ornare cupiisse, credere consequenter debuit, neglecta ab eo non fuisse prophetarum oracula; dignas certe *conscriptiones*, quæ et ipsæ bibliothecam regiam ornarent. Denique si, Irenæo teste, *prophetica omnia ita annuntiaverunt apostoli quemadmodum Seniorum interpretatio continet*: ergo *prophetica omnia*, non solum Pentateuchum, interpretati sunt Seniores, ex auctoris nostri sententia, quæ et eadem fuit Justinii Martyris, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Origenis, et aliorum. 5° Demum, quod cum pluribus ex mox laudatis Patribus censet Irenæus, corruptas fuisse, tempore captivitatis Babylonicæ, Scripturas sacras, et ab Esdra postmodum aspirante Spiritu sancto instauratas, haustum videtur, ut jam dixi, ex apocrypho libro iv Esdræ, cap. 14, ubi narrat auctor, quinque viros, Esdra, quæ sibi revelata erant, dictantes, plures scripsisse libros. Ut ut sit, ex verbis Irenæi inferri posse non putem, Scripturas tempore captivitatis prorsus interiisse. Non enim ait deperditas fuisse Scripturas, sed *corruptas*; nec easdem, Deo Esdræ afflante, de integro suscitatas in lucem iterum prodixisse; sed Deum inspirasse Esdræ sacerdoti, τῶν προγεγονότων προφητῶν πάντας ἀνατάξασθαι λόγους, καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωϋσέως νομοθεσίαν, *veterum prophetarum sermones omnes in ordinem digerere, et restituere populo eam legem quæ data est per Moysen*. Id igitur vult duntaxat Irenæus, corruptas tum ignorantia, tum negligentia Judæorum Scripturas; ab Esdra, Deo inspirante, receptas, [CXI] atque recognitas, a mendis quæ irrepserant, purgatas fuisse; confusosque et perturbato ordine jacentes prophetarum libros, in pristinum ordinem digestos fuisse, ac denique legem longa oblivione veluti sepultam, de novo promulgatam et propositam populo fuisse. Sic Irenæus a communi cæterorum Patrum atque Interpretum sententia non recedit.

10. Duarum aliarum Veteris Testamenti versionum meminit eodem loco Irenæus, Theodotionis videlicet Ephesii, et Aquilæ Pontici, utriusque Judæi proselyti; sed obiter tantum, et occasione illius Isaïæ testimonii: *Ecce virgo concipiet*, quem ab illis corruptum prava interpretatione merito conqueritur. Et hinc accepta occasione, versionis LXX Interpretum fidem et auctoritatem commendat, eo modo quo diximus, eamque cæteris omnibus longe præfert. Hanc in citandis Veteris Testamenti locis plerumque sequitur. Si vero interdum ab ea discedere videatur, triplex hujus rei causa afferri potest: 1^a Quod aliquando non ex codice, sed ex memoria citet; idque ex eo patet quod eadem testimonia diversis in locis sæpe proferens, non tamen eodem modo semper scribat, sed hic verbis quibusdam aucta, illic decurtata, prout memoria suggererat et occasio ferebat. 2^a Quod non omnes τῶν O' codices secum invicem in omnibus consentirent. Quanta inter eos codices, Origenis ætate, diversitas interesset, quamque desudandum Origeni fuerit, ut eos

secum invicem conciliaret, vel iis resectis quæ negligentia vel audacia librariorum perperam addita fuerant, vel iis additis quæ male ommissa fuerant, docet ipse l. xv *Commentar. in Matthæum*. Cum igitur non lidem essent ubique versionis τὸν Ὅτ' ὁδices, non mirum si ea, quæ ex ea profert Irenæus, non semper cum nostris exacte conveniant. Qui enim supersunt nobis, pauciores numero sunt; longe plures Irenæi ætate circumferebantur; qui si adhuc exstarent, certius de iis, quibus usus est, judicare possemus. 3^a Quod Latinus Irenæi interpretes ea, quæ S. doctor Scripturæ testimonia allegat, interdum vel minus accurate verterit, vel non ex ipso Græco verterit, sed labori parcens, prout ea in vulgatis Latinorum versionibus legebantur, Irenæi textui inseruerit. Eædemque rationes valent, non pro Veteris duntaxat, sed et pro Novi Testamenti locis quæ citavit Irenæus. Nec enim ea semper ex codice protulit, sed interdum ex memoria; nec minor fuit inter Novi quam inter Veteris Testamenti codices diversitas, ut sæpe conquestus est Hieronymus, et satis patet ex iis omnibus Græcis, qui etiamnum supersunt: nec minor fuit in iis vertendis Irenæi interpretis incuria. Hæc ex eo potissimum deprehenditur, quod veterem vulgatam

A Italicam versionem ad verbum non raro sequatur, ut pluribus in locis observavi. Nihil vero necesse est moneam, tantam nusquam exstitisse varietatem inter omnes sive Veteris, sive Novi Testamenti codices, quibus usa est Ecclesia, quosque legit Irenæus, ut quidpiam dispendii pertulerit sensus: res ipsa per se loquitur, et ei qui loca omnia sive ab auctore nostro, sive a veteribus Patribus allegata cum hodiernis nostris sacræ Scripturæ exemplaribus conferre voluerit, palam illico fiet totum discrimen in verbis quibusdam, illæso semper manente sensu, hæerere. Id tantum ex hactenus dictis colligi velim, vix quidquam certi statui posse de iis, quibus usus est Irenæus, Novi præsertim Testamenti codicibus: adeo ut ex iis quæ allegat Scripturæ locis, ut quid certum et indubitatum concludi non possit, sic vel sic omnino habuisse Irenæi codices; sed ejusmodi argumenta sobrie proponenda sint, et intra conjecturarum limites manere debeant. Ad hæc si attendisset cl. Græbius, non ita fidenter pronuntiasset, hæc vel illa exstitisse in veteribus Ecclesiæ codicibus, vel ab iis abfuisse. Quisquils prudens est, et in lectione Patrum tantillum versatus, abstinere ab ejusmodi judiciis, ne temeritatis notam incurrat.

ARTICULUS II.

De Scripturarum perspicuitate et obscuritate.

11. Claras et perspicuas esse Scripturas sacras, earumque sensum cuilibet attentio et studioso lectori facilem et obvium esse, vulgatus Protestantium error est, quem mirum, si Irenæo tantæ auctoritatis Patri non affluxissent. Hunc quamvis in notis suis paulo parcius insinuet cl. Græbius, in Indice generali ad vocem *Scriptura* sollicitius inculcat. *Scriptura sacra*, inquit, *omnia quæ scire debemus, aperte et citra parabolarum involucrium proponit. Judæis cum legitur, obscura et fabulæ similis, Christianis vero perspicua*. Sed si ea quæ ibi indicantur loca conferas, miraberis nihil minus, quam quod spondet Index, occurrere. Nec accuratior, ne dicam sincerior, fuit vir cl. in notula, quam lib. II, cap. 46, suæ editionis pag. 172 (nostræ vero cap. 27, n. 2, p. 155), subtexnit. Nimirum occasione istorum Irenæi verborum: *Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia, in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etc.*, tam scite quam vere sic monuerat Fenardentius: *Non vult, ait, omnes Scripturas adeo apertas, et cuius obvias esse, ut nulla sit in eis obscuritas; cum hoc alibi frequenter affirmet, etc. Sed eas adeo perspicue et constanter unum et solum Deum mundi creatorem et rectorem prædicare, ut nemo, qui*

C *his attenderit, ignorare possit*. Recte omnino. Subjungit vero Græbius: *Attamen præcedenti pagina aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe*, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, *prout ibidem loquitur: id est, quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit*. Verum quidem est Irenæum initio capitis asserere, quædam esse aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita in Scripturis; sed hanc Irenæi propositionem universalem esse, hacque S. doctorem complecti voluisse ea omnia quæ *Deus a nobis sciri, vel credi voluit*, Græbii commentaria sunt cum ipso textu e diametro pugnantia. Nimirum postquam Irenæus capite præcedenti insanam Gnosticorum curiositatem redarguit, qui Scripturas temere scrutati, insulsisque de Deo rebusque divinis quæstionibus atque commentationibus delectati, vano scientiæ nomine superbius efferebantur: tum initio capitis sequentis (in quo demonstrandum sibi proponit, ex parabolis, quibus multiplex subesse potest sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in [CXII] Scripturis) subjungit, *sensum sanum, et qui sine periculo est, et religiosum, et amantem verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus,*

et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditari, et in ipsis proficere, diuturno studio facilem scientiam eorum efficientem. Quænam vero ea sint, quæ dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, statim indicat: Sunt autem hæc, addit, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcunque aperte, et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. An vero, quisquis ita loquitur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus in Scripturis posita dicit universe, quæ dedit in hominum potestatem. Deus, et subdidit nostræ scientiæ; id est, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit? Lippis oculis Irenæum legerit, qui sic concludat. Id vult S. doctor, quædam esse, quorum investigationem permisit nobis Deus, quæque subdidit nostræ scientiæ; ea vero esse 1° Quæ ante oculos nostros occurrunt, res naturales videlicet; non certe ea omnia, quæ in Scripturis habentur, utpote quæ ante oculos nostros occurrere, nemo sanæ mentis dixerit. 2° Quæcunque aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Ut ergo quæcunque aperte et sine ambiguo posita sunt in Scripturis, scientiæ nostræ atque investigationi permiserit Deus; non hinc tamen, nisi puerili sophismate, concludi potest, ea omnia, quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo posita esse in Scripturis. Alias eodem jure concludi posset, ea omnia quæ Deus a nobis sciri, vel credi voluit, ante oculos nostros occurrere, id est sub conspectum nostrum cadere; alterum enim ab altero non separat Irenæus; quæ tamen conclusio absurdissima foret. Longe quippe diversæ sunt hæc propositiones: Quæcunque ante oculos nostros occurrunt, et aperte et sine ambiguo in Scripturis posita sunt, ea omnia dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ; et: Ea omnia quæ Deus a nobis sciri vel credi voluit, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita sunt in Scripturis. Prima propositio Irenæi est; secunda Grabii solius, non certe S. doctoris.

12. Tantum abest hic dicat, ea omnia, quæ in Scripturis habentur, aperte et sine ambiguo, ipsis dictionibus posita esse; quin potius, postquam ostendit ex parabolis obscuris clara et perspicua Scripturæ verba explicanda non esse, subjungit, stultum esse et absurdum, quæ non aperte dicta sunt in Scripturis, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus parabolarum, quas unusquisque, prout vult, adinvenit. Igitur præter parabolas, quibus multiplex subesse potest sensus, alia in Scripturis occurrunt, quæ non aperte dicta sunt; obscura proinde, nec unicuique facile pervia, sed quæ explicatione et interprete indigeant. Ea vero licet obscura, si non a nobis sciri, certe credi Deus voluit. Si autem ab Irenæo quæras, quænam ea sint quæ aperte et sine ambiguo posita sunt in

A Scripturis, respondebit: non universe, ut perperam argit Grabius, sed singulariter, et quantum ad argumentum præsens pertinebat, unum esse et solum Deum, mundi conditorem et rectorem. Cum itaque, inquit, universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt, unum et solum Deum, ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, etc., et ipsa autem creatura, in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante, unum esse, qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adaptionem cæcutiunt oculos, etc. Quam multa autem sint in Scripturis obscurissima, quæ explicari a nobis non possunt, fusius docet cap. sequenti, ubi probat plures in iis occurrere difficultates, quæ solvi a nobis non possint, sed quarum solutio Deo soli humili fide committi debeat: Scripturas quidem perfectas esse, utpote a Verbo Dei et Spiritu ejus inspiratas; sed tantis mysteriis abundare, ut ad ea intelligenda revelatione opus sit: adeo siquidem angustos esse mentis nostræ limites, ut in ipsis rebus naturalibus, quarum assiduus nobis est usus, quasque quotidie videmus et contrectamus, cæcutiat. Legi verba apud auctorem possunt n. 2 et 3, longiora siquidem loca sunt, quam ut hic describantur. Et lib. iv, cap. 26, n. 1 (quo etiam loco abutitur Grabius), docet, Christum esse thesaurum in Scripturis absconditum, ejusdem Christi adventu et cruce revelatum. Prophetias omnes, priusquam habeant efficaciam, ænigmata et ambiguitates esse hominibus: cum autem venerit tempus, et evenerit quod prophetatum est, tunc prophetias habere liquidam et certam expositionem. Et propter hoc quidem Judæis, cum legitur Lex in hoc nunc tempore, fabulæ similem esse; non enim habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii Dei, qui est secundum hominem; a Christianis vero cum legitur, thesaurum esse absconsum in agro, cruce vero Christi revelatum esse et explanatum. Ratio est, quia Christiani habent expositionem omnium rerum pertinentem ad adventum Filii. A quo vero habent? ⁴⁶ Ab eis qui in Ecclesia sunt presbyteris, quibus proinde obaudire oportet, his nimirum qui successionem habent ab apostolis; qui cum episcopatus successionem charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. ⁴⁷ Nam ubi charismata Domini sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugenti... et Scripturæ sine periculo nobis exponunt ⁴⁸. Reliqui

⁴⁶ Lib. iv, n. 2. ⁴⁷ Ibid., n. 5. ⁴⁸ Ibid., n. 2.

vero qui abstant a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspecti habendi, vel quasi hæretici et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elati, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritæ, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Omnes autem hi deciderunt a veritate.

13. Videat jam cl. Græbius utrum hæc Irenæi verba, ad quæ ipse remittit, causæ suæ saveant. Videat utrum ex S. doctoris sententia, Scripturæ aden perspicuæ sint et apertæ, ut interprete non indigeant. Videat utrum earum interpretatio cuiusvis privati hominis iudicio permittatur. Videat demum, et serio perpendat, utrum ea societas, vel in qua natus est, vel cui se adjunxit, tales presbyteros nutriat, quales hic describit Irenæus, qui successione habent ab apostolis; qui cum episcopatus

ctinam custodiunt; et cum presbyteris ordine sermonem sanum et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum, etc. Edat, ut cum Tertulliano ⁴⁰ loquar, origines Ecclesiarum suarum; [CXIII] evolbat ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem, ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverit, habuerit auctorem et antecessorem. Confingat quidquid libuerit; si candide et sincere agere voluerit, cum devenerit ad Matthæum Parkerum in Anglia, Lutherum in Germania, Calvinum in Gallia, aliosque ejusmodi recentiores sectarum duces et conditores; deprehendet eos successionem apostolicam vel ludicra et sacrilega ordinatione invertisse, vel spreta omni ordinatione funditus evertisse. Sed de his po

ARTICULUS III.

De Traditionis auctoritate et fundamento.

14. Scripturas quidem sacras Dei sermones esse, et regulam veritatis certam et immutabilem, cui nihil addere vel detrabere liceat, rectissime docet Irenæus ⁴¹. Iis tamen omnia Dei verba expresse non contineri, sed apostolos, ut Christi legatos atque præcones, plura docuisse, quæ scriptis haudquaquam consignarunt, non minus aperte prædicat ⁴². Traditionis siquidem auctoritate impugnaturus hæreticos, jam ab initio libri tertii ⁴³ ostendit, eam esse implorum hominum proterviam, ut cum ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertantur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varis sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his qui nesciant traditionem; non enim per litteras traditam illam, sed per vivam vocem... Cum autem ad eam iterum traditionem, quæ est ab apostolis, quæ per successiones presbyterorum in Ecclesia custoditur, provocamus eos; adversantur traditioni, dicentes se non solum presbyteris, sed etiam apostolis existentes sapientiores, sinceram invenisse veritatem.. Evenit itaque neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos. Ex quibus hæc liquido sequuntur, 1. ipsos omnium hæreticorum pessimos agnovisse et confessos fuisse, Scripturas varie dictas esse, id est interdum obscuras esse, variosque iis subesse sensus. 2. Obscurorum locorum sensum a traditione petendum esse, non ea, quæ per litteras tradita sit, sed per vivam vocem. Hæc non reprehendit Irenæus, imo in sequentibus probat, ut mox videbitur. 3. Traditionem latius patere Scripturis, et ab

Iis distingui, utpote quæ earum sit Interpres; quod et hæc Irenæi conclusio demonstrat: *Evenit itaque, neque Scripturis jam, neque traditioni consentire eos.* Et postquam de traditione apostolica fusius disseruit, jam argumento finem imponens, et ad illud, quod e Scripturis petatum cœperat, reversurus, sic caput 5 orditur: *Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem, eorum qui Evangelium conscripserunt, apostolorum, etc.* Ubi traditionem apostolorum ab eorum scriptis perspicue distinguit. Sed non possum quin hic obiter malam Gallasii fidem castigem, qui cum clara hæc Irenæi verba adulterare in textu non potuisset, ea in summis suis corrumpere ausus est, *Traditio*, inquit, *apostolorum convenit cum eorum scriptis, ad quæ semper est nobis redeundum.* An is sit Irenæi verborum sensus, judicet quisquis oculos habet, nec deinceps ejusmodi novarum editionum auctoribus fidet. Illud igitur Irenæi ævo certum erat, non satis esse ad catholicam fidem, ut quis Scripturis consentiret, nisi insuper consentiret et traditioni, ei quæ per vivam vocem, non per litteras tradita fuit ab apostolis, quæque per successiones presbyterorum, id est episcoporum, in Ecclesia custoditur. Et hinc etiam in confesso erat apud omnes, non Scripturas tantum, sed traditionem etiam, regulam esse fidei nostræ; neque enim ad Scripturas duntaxat provocabantur hæretici, uti provocari vellent recentiores heterodoxi, sed et ad traditionem, tanquam ad certissimam Christianæ

⁴⁰ De præscrip. ⁴¹ Lib. iv, c. 35, n. 4. ⁴² Lib. v, cap. 30, n. 2. ⁴³ C. 2.

et catholicæ veritatis regulam : hæcque confundebantur, ut ait auctor noster capite sequenti, omnes ii, qui quoquo modo vel per sibi placentiam, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malum sententiam, præterquam oportet colligebant. Si qui autem traditioni non consentirent, adversus eos certamen erat, et undique resistendum esse illis censebant Ecclesiæ Patres.

15. Cur vero tanta esse in traditione, ad catholicam fidem tuendam, momenta vellent SS. doctores, ratio, ex Irenæo, in promptu est : quia traditio est ab apostolis. Nimirum, non omnia quæ docuerunt apostoli, hæc scriptis mandarunt, sed plura vivæ vocis oraculo tradiderunt, iis maxime quibus Ecclesias committebant; quæ per successiones episcoporum pervenerunt usque ad nos. Traditionem itaque apostolorum, inquit cap. 3, n. 4, in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus qui vera velint videre; et habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Et enim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his rei maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant. Valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes, quibus emendate agentibus fieret magna utilitas, lapsis autem summa calamitas. Firmissimum itaque et ineluctabile illud argumentum est. Cum dogma quidpiam in Ecclesia proponitur, quod Scripturis aut fulciri aut impugnari satis non potest, illud ad Ecclesiarum traditionem exigendum est; si cum ea consentiat, id apostolis ipsis acceptum referendum est; si dissentiat, illico rejiciendum et damnandum. Cum enim Ecclesiæ omnes vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis aut successoribus fundatæ sint; qui primi ad eas Ecclesias regendas ordinati sunt episcopi, eorum omnium quæ a Christo tradita et accepta docuerant, vel explicuerant apostoli, notitia probe instructi accesserunt : valde enim perfectos et irreprehensibiles in omnibus eos volebant esse apostoli, quos et successores relinquebant, suum ipsorum locum magisterii tradentes. Hi vero apostolorum successores quæ ab apostolis acceperunt, suis vicissim successoribus tradiderunt et crediderunt, hi aliis, donec per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos traditionem et doctrinam apostolicam ipsi acceperimus. Ex quibus evidenter patet, eam quam Irenæus, alique SS. Patres traditionem apostolorum dicunt, ipsissimam esse apostolorum doctrinam, quam viva voce tum Ecclesiis a se fundatis, [CXIV] tum iis quos instituerunt episcopis, tradiderunt et crediderunt; hanc enim, ut jam dixi, Irenæus a Scripturis aperte distinguit. Non mino-

ris proinde auctoritatis est, quam ipsa apostolica scripta, cum utraque Dei et Christi ipsius sermones sint. Nam sive viva voce, sive scripto docuerint apostoli quidpiam, quod ad fidem aut mores necessario pertineat, Christi doctrina est, et a Christo revelata et accepta, quam affante atque dirigente Spiritu sancto tradiderunt : Dei proinde verbum est, Deo ipsi acceptum referendum. Eapropter traditionem primis libri tertii capitibus ²³, et alibi sæpe, tam sollicitè opponit hæreticis auctor noster, meritoque tantum illius pondus esse vult, ut hoc obruantur quicunque male sentiunt. Eapropter hæreticis traditionem aut contemnentibus aut violentibus undique resistendum, eosque ut fures et latrones devitandos esse monet. Oportet, inquit, devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ cum summa diligentia diligere, et apprehendere veritatis traditionem. Eapropter denique tantum traditioni tribuit, ut si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, oporteret tamen ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt iis quibus committebant Ecclesias. Quod adeo verum est, addit ²⁴, ut huic ordinationi assentiant multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt, sine charta et atramento (id est sine scripturis) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes, in unum Deum credentes, fabricatorem cæli et terræ, etc. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum, barbari sunt; quantum autem ad sententiam et consuetudinem, et conversationem, propter fidem perquam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni justitia, et castitate, et sapientia. Ad hanc unam traditionis normam barbari illi exigentes quæcunque nova ab hæreticis proponerentur, statim concludentes aures suas, longo longius fugerent, nec audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt quodcunque hæreticorum portentilicquum est. En quæ et quanta priscis Ecclesiæ Patribus, apostolicisque viris, traditionis auctoritas erat.

16. Medium autem, ac veluti canalis, quo traditio apostolica ad nos usque fluxit intemerata, successio episcoporum est legitime in Ecclesia catholica ordinatorum. Neque enim quemquam Ecclesiis præfecerunt præfæcique permiserunt apostoli, nisi prius ea omnia, quæ ad fidem et mores necessario pertinent, apprime calleret, eorumque omnium quæ credenda et agenda Ecclesiæ proposuerant, notitia solerter imbutus fuisset : ut nimirum eandem notitiam posteris transmitteret. Et hinc eam episcoporum successionem tam acriter tamque frequenter urget adversus hæreticos Irenæus; ratus videlicet, nihil efficacius esse ad retundendam omnem hæreticam pervicaciam. Non enim, inquit ²⁵, oportet quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere : cum apostoli, quasi in

²³ C. 3, n. 2; c. 2, n. 3; c. 4, n. 1. ²⁴ N. 2. ²⁵ N. 1.

depositorium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis; ut omnis, quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Porro depositarii illius divitis, in quod plenissime contulerunt apostoli omnia quæ sunt veritatis, custodes sunt ii, quos Deus ipse in Ecclesia sua constituit ministros Christi, et dispensatores mysteriorum Dei; episcopi videlicet, qui per legitimam impositionem manuum ab apostolis eorumque successoribus in Ecclesia catholica ordinati et consecrati sunt. Propterea, ait auctor noster, si de aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsentis quæstione sumere quod certum, et re liquum est? Ratio est quia non tantum in antiquissimis illis Ecclesiis conversati sunt apostoli, et plenissime in eas contulerunt omnia quæ sunt veritatis⁶⁰; sed et iisdem præceperunt episcopos, qui sibi in earum regimine succederent; quos cum valde perfectos, et irreprehensibiles in omnibus vellent esse; si recondita mysteria scissent, his vel maximo traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committabant.

17. Merito igitur ad episcoporum successionem provocat hæreticos Irenæus, quia illa successio certissimum est, indubitatum, omnibusque manifestum apostolicæ traditionis atque doctrinæ argumentum; hæc per illum dignoscitur, vera a falsa secernitur, sinceraque et intemerata ad nos usque transmittitur. Traditionem itaque apostolorum, inquit, in toto mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre. Cur ita? Quia, addit, habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, traditionis illius custodes atque dispensatores, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab hæreticis deliratur. Quia vero longum esset, ut ipse ait⁶¹, omnium Ecclesiarum enumerare successiones; satis esse, idque jure merito, putat, si præcipuarum ac celebriorum, ac in primis maximæ, et antiquissimæ, et omnibus cognitæ, et a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, ea, quam habet ab apostolis, traditio, et annuntiata hominibus fides, per successiones episcoporum perveniens usque ad nos, indicetur, ut confundantur omnes, qui quoquo modo præterquam oportet colligunt, id est, præter jus fasque conventus agunt. In ea quippe Ecclesia semper conservata est ea, quæ est ab apostolis, traditio. Quod subinde probat ex continua Romanorum episcoporum a Petro ad Eleutherum usque, qui suo tempore Romanam Ecclesiam regebat, successione; qua enumerata, concludit⁶²: *Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc osten-*

sio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc, sit conservata et tradita in veritate.

18. Romanæ Ecclesiæ traditioni subiungit⁶³ traditionem Asianarum Ecclesiarum, Smyrnensis in primis et Ephesinæ, quam pariter probat ex successione episcoporum. *In ea siquidem, quæ est Smyrnis, Ecclesia Polycarpus, ab apostolis edoctus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt, ab apostolis in Asia constitutus episcopus, hæc docuit semper quæ ab apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent, quæ sunt in Asia, Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo... Sed et quæ est Ephesi Ecclesia, a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos usque ad Trajanum tempora, testis est verus apostolorum traditio. Et hinc rectissime concludit⁶⁴, eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, his qui successionem habent ab apostolis; quæ cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris [C&V] acceperunt; reliquos vero, qui abstant a principali successione, et quocunque loco colligunt, suspectos habere, vel quasi hæreticos et malæ sententiæ; vel quasi scindentes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hypocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc operantes. Et⁶⁵, apud eos discere oportere veritatem, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et in adulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam, quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt; et eam, quæ est in Filium Dei, dilectionem adaugent; qui tantas dispositiones propter nos fecit: et Scripturas sine periculo nobis exponunt. Hinc denique merito inferit⁶⁶, per successiones episcoporum, quibus apostoli eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt, pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additionem, neque ablationem recipientem; et lectionem sine falsatione; et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem, et sine periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dilectionis munus, etc.*

19. Ex iis omnibus sequitur, legitimam episcoporum successionem certissimum esse argumentum, quo demonstratur traditionem apostolicam puram et illibatam semper in Ecclesia conservatam fuisse; eamque intemeratam, per episcopos, qui sibi invicem ab apostolorum temporibus ad nostra usque successerunt, ad nos pervenisse; si modo episcopi legitime et secundum Ecclesiæ leges ordinati sint, et ab unitate Ecclesiæ non defecerint. Nam, ut ait auctor noster⁶⁷, vera apostolorum traditio atque doctrina, Dei munus est Ecclesiæ

⁶⁰ Lib. iii, cap. 3, n. 1. ⁶¹ N. 2. ⁶² N. 5. ⁶³ N. 4. ⁶⁴ Iren., lib. iv, c. 26, n. 2. ⁶⁵ N. 5. ⁶⁶ Cap. 33, n. 8. ⁶⁷ Lib. iii, c. 24, n. 1.

*credium, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur. Et ut jam ex eodem Irenæo diximus: Non oportet querere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere: cum apostoli, quasi in depositorium dies, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sunt veritatis. Quicumque proinde ab unitate Ecclesiæ desciverunt, a divite illo depository Spiritus Dei et veritatis alieni, in ejus partem non veniunt*⁶⁴. Ratio est, quia ex quo episcopus aliquis, licet secundum Ecclesiæ catholicæ ritum ordinatus, et successionis ordinem tenens, ab unitate recessit; si in errorem labatur, jam media omnia, quibus ab eodem revocetur, sibi ipse ademit. Potissimum est ad aliarum Ecclesiarum, Romanæ inprimis, quæ centrum est unitatis, traditiones privatam sententiam exigere, et ab eis legitimum Scripturarum sensum petere. Si ergo eas audire renuerit, omnem sibi dubio procul ad veritatem aditum interclusit.

20. Sequitur deinde, in ea sola Ecclesia conservatam esse eam, quæ est ab apostolis, traditionem, seu ab iis solis presbyteris descendam esse veritatem, ab iis solis fidem nostram custodiri, et Scripturas sine periculo nobis exponi; per eos solos pervenisse usque ad nos custoditione sine fictione Scripturarum tractationem plenissimam, neque additamentum, neque ablationem recipientem, et lectionem sine falsatione, et secundum Scripturas expositionem legitimam, et diligentem et sine periculo, et sine blasphemia, apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio; utpote qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt. Reliquos vero omnes, qui absistant a principali successione, et quocunque loco extra eam Ecclesiam, in qua servatur principalis ea successio, colligunt, seu conventus agunt, suspectos habendos esse; quippe qui omnes deciderint a veritate, quæ in ea sola Ecclesia reperiri potest, in qua successionis apostolicæ ordo reperitur. Porro in sola Ecclesia Romana (quo nomine eas omnes Ecclesias hic intelligo, quæ cum Romana, omnium, Irenæo teste, maxima, et antiquissima, et omnibus cognita, unitatisque centro, communionis nexu colligatæ sunt) occurrit legitimus ordo successionis apostolicæ; in eo positus, ut primus ejusque Ecclesiæ episcopus ab apostolis, eorumve discipulis aut successoribus vocatus, ordinatus et constitutus episcopus, missionem ac potestatem acceperit eam Ecclesiam fundandi, regendi, verbi Dei commissio sibi gregi prædicandi, sacramenta administrandi, aliosque ministros tum superiores, tum inferiores ordinandi, qui ministerium ecclesiasticum in Ecclesia perpetuent. Extra Romanam Ecclesiam nullam assignare est ejusmodi legitimam episcoporum successionem, qui missionem ac auctoritatem suam apostolis

ipsis per successores intermedios, acceptam referre possint. Frustra igitur extra Romanam Ecclesiam quæsieris eam quæ est ab apostolis traditionem, frustra veritatem, expositionemque Scripturarum legitimam, diligentem, sine periculo et sine blasphemia, etc. Hujus pondere obruere se posse hæreticos omnes ac schismaticos sui temporis merito confidebat Irenæus: eodem posteriores hæreticos oppressere, qui secuti sunt SS. Patres, Tertullianus, Cyprianus, Optatus, Epiphanius, Augustinus, alique passim.

21. Quod autem SS. Patribus efficacissimum et ineluctabile visum est ad confundendos omnes sui temporis hæreticos et schismaticos, non minus efficax esse debet ad prosternendos nostri temporis hæreticos, Lutheranos, Calvinianos, aliosque quotquot ab Ecclesia Romana secessionem fecerunt. Hi quippe cum non minus quam veteres, a principali successione abstiterint, hoc ipso non minus quam illi, decidisse a veritate convincuntur. Quorum proinde sectæ architectis, ducibus et antesignanis Luthero, Calvino, Zuinglio, aliisque, eodem jure dicere possumus, quo Tertullianus⁶⁵ veteribus illis: *Qui estis? Quando et unde venistis? Quid in meo agitis, non mei? Quo denique, Zuingli, jure silvam meam cædis? Qua licentia, Calvine, fontes meos transvertis? Qua potestate, Luthere, limites meos commoves? Mea est possessio: olim possideo, prior possideo, habeo origines firmas, ab ipsis auctoribus quorum fuit res. Ego sum hæres apostolorum. Cupio igitur ostendant mhi: Lutherus, Calvinus, etc., ex qua auctoritate prodierunt.... Si eorum hæreses audent interserere se ætati apostolicæ... possumus dicere: Edant ergo origines Ecclesiarum suarum: evolvant ordinem episcoporum suorum, ita per successiones ab initio decurrentem. ut primus ille episcopus aliquem ex apostolis, vel apostolicis viris, qui tamen cum apostolis perseveraverint, hubuerit auctorem et antecessorem. Hoc enim modo Ecclesiæ apostolicæ census suos deferunt; sicut Smyrnæorum Ecclesia habens Polycarpum a Joanne collocatum refert: sicut Romanorum, Clementem a Petro ordinatum edit: proinde utique et cæteræ exhibent, quos ab apostolis in episcopatum constitutos, apostolici seminis traduces habeant. Confingant aliquid tale hæretici hodierni. Confingere certe non possunt, qui omni apostolicæ successionis ordine susque deque verso, [CXVI] eversa ab imis fundamentis ecclesiastica hierarchia, violata per summum nefas legitima, antiqua et apostolica ordinandi ministros sacros lege, nulla-que accepta missione et auctoritate ab iis, qui suam ab apostolis ipsis per legitimam successionem derivabant, assumentes sibi ipsis honorem, nec vocati a Deo tanquam Aaron, ministerium ecclesiasticum usurparunt. Ad quos, æque ad veteres hæreticos, spectant ea ejusdem Tertulliani verba⁶⁶: *Ordinationes eorum temerariæ, leves, inconstantes,**

⁶⁴ N. 2. ⁶⁵ De præsc. ⁶⁶ Ibid.

nunc neophytos collocant, nunc sæculo obstrictos; A nunc apostatas nostros, ut gloria eos obligent, quia veritate non possunt. Nusquam facilius proficitur quam in castris rebellium, ubi ipsum esse illic, promereri est. Itaque alius hodie episcopus, cras alius: hodie diaconus, qui cras lector: hodie presbyter, qui cras laicus. Nam et laici sacerdotalia munera injungunt. Laici siquidem fuere, aut simplices presbyteri, lique apostatæ, ab Ecclesia Romana excommunicati, legitimaque et canonica auctoritate ac potestate destituti, qui prima novæ religionis fundamenta jecerunt, docendique, sacramenta administrandi, aliosque ministros ordinandi munus sibi, sedē conculcatis antiquis omnibus canonibus, arrogarunt: quique, etiamsi episcopi fuissent in Ecclesia catholica canonice ordinati; ex quo tamen ab ea per apostasiam, hæresim et schisma defecissent, legitima, quam accepissent, auctoritate, excidissent; nec proinde alios, quam sibi similes, apostatas videlicet et perditionis filios, non certe veros Ecclesiæ ministros, gignere potuissent.

22. Molestissimum hoc Protestantibus omnibus argumentum, petitum a continua episcoporum, præsertim Romanorum successione, quod fusius prosequi nostri non est instituti, infirmare non uno loco nititur cl. Grabius: *Nunc, inquit in notis ad cap. 3 libri III, id argumenti genus minus valet, postquam Romani papæ traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt; quorum disertam professionem quandiu ab omnibus stricte requirunt, frustra argumentum illud aliis a communione sua divisus opponunt.* Sed si id argumenti genus minus nunc valeat, concludendum ex ipsa Grabii responsione, nunquam valuisse, operamque luisse veteres Patres, dum illud tam fidenter hæreticis ac schismaticis sui temporis opponunt. Nam si quo jure contendat Grabius, posteriores pontifices Romanos traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuisse; eodem certe contendere potuerunt veteres hæretici, adulteratam similiter a prioribus pontificibus Romanis fuisse traditionem ab apostolis acceptam. Age, prodeat adversus Irenæum quispiam e Gnosticorum grege, Grabianaque responsione ad infringendam illius argumenti vim utatur: vires jam experiatur Grabius; certus sum Gnosticum vanos hominis conatus irridentem, ab omnibus ejus telis tutum mansurum esse; parum esset nisi iisdem telis adversarium ipsum facile confoderet. Sed quid et quantum contra Gnosticum valeat, si minus experiri Grabio placet, meminerit quam infeliciter hactenus adversus domesticos hæreticos, Socinianos, dimicaverint sui. Vix, ubi de Scripturarum sensu quæstio est, traditionem proferunt, cum hanc solitis Patrum argumentis a continua episcoporum successione petitis munire nec valentes, nec audentes, victi pedem referre statim coguntur. Pndeat igitur cl. Grabium virum alioqui candidum et eruditum vanorum

ejusmodi effugiorum, quæ toties, tamque invictæ præcludere catholici, quibusque Christiana fides in apertum adducta discrimen perditissimorum quorumque hæreticorum insultationibus facile pateret.

23. Romani papæ, ait ille, traditioni ab apostolis acceptæ alios articulos, incertos partim, partim falsos assuerunt. Cito dictum: sed quam cito et facile asseritur, tam cito et facile negatur. Sed si Grabium urgeas ut dictis fidem astruat, quos, quæso, articulos assignabit? vel falsas catholicæ doctrinæ expositiones, a ministris gratis et per calumniam confectas, a catholicis vero damnatas; vel quasdam imperitæ plebeculæ superstitiones, a sobriis ac piis quibusque pastoribus improbatas et rejectas; vel privatas theologorum quorundam opinioniones, quibus alii contradicunt; vel articulos qui ad disciplinam, nihil ad fidem attinent; vel si quos proferet articulos, quorum diserta professio ab omnibus stricte requiritur; eos ex continua nec interrupta sæculorum omnium fide ab apostolis ipsis traditos fuisse illico vincitur. Certe mirum esset et portento simile, Romanos pontifices alios articulos tum falsos, tum incertos apostolicæ traditioni admiscuisse, eorumque disertam professionem ab omnibus stricte requisivisse; alias vero Ecclesias, quæ et ipsæ traditionem apostolicam per continuam episcoporum successionem, illibatam apud se conservaverant; et interdum Romanis pontificibus in iis quæ ad disciplinam spectabant, acriter restiterunt, suæque jura peregrinis moribus violari conquestæ fuerunt; fidem tamen et traditionem apostolicam ab iisdem adulteratam conquestas non fuisse, novæque et hactenus inauditæ professionis jugum sibi impositum subire aperte non renuisse. Vix Liberius papa Formulæ Sirmiensi subscripsit, vix Honorius pravis Sergii Constantinopoli artibus delusus, fucum sibi a veteratore illo fieri incautus permisit, cum adversus utrumque universa statim insurrexit Ecclesia, utrumque improbavit et damnavit: nec mitius cum iis egere, qui secuti sunt, Romani pontifices. Qui ergo fieri potuit ut hi deinceps ab avita prædecessorum suorum fide et traditione sic defecerint, ut reclamante nullo, nullo obsistente, totam Ecclesiam secum in ejusdem erroris consensionem et professionem abduxerint? An, inimico homine seminante in agro Christi zizania, sic dormiebant omnes patresfamilias, ut nullus omnino perciperet, nullus evellere zizania niteretur? Ubi igitur Christi promissiones, se nusquam Ecclesiæ suæ defuturum, defecturam nunquam Ecclesiam, nec fore ut adversus eam prævaleant inferni portæ?

24. Sed esto (absit ut concedam), Romana Ecclesia traditionem apostolicam adulteraverit, ejus doctrina ab apostolica defecerit, si Protestantes negant veritatem ejus, debent probare illam quoque hæresim esse eadem forma revictam, qua ipsi revincuntur, ex traditione et consensu veterum et apostolicarum Ecclesiarum, et ostendere sima: ubinam

querenda sit veritas, et ubi vera Christi Ecclesia⁶⁶. Si Romana deserenda fuit, ad aliquam aliam confugiendum fuit, quæ cum apostolica successione traditionem intemeratam conservasset; huic adhærendum, coram ea damnandus, ac rejiciendus [CXVII] error hactenus propugnatus, emittendaque catholicæ fidei professio: hoc enim modo resipiscentes hæretici omni ævo reconciliati sunt, nec aliter reconciliari vera usquam permisit Ecclesia. Jam vero probet Grabius, si possit, Romanæ Ecclesiæ hæresim, ut vocant sui, eadem forma esse revictam, qua ipsi revincuntur: dicat ubinam veritatem et Ecclesiam quæsierint novæ religionis architecti, et ad quam Ecclesiam, a Romana desciscientes, confugerint. Non certe ad Occidentales alias, utpote quæ cum Romana sentirent et communicarent: non ad Orientales, quibuscum nullo communionis nexu juncti usquam fuerunt. Quid ergo? Novam sibi fidem, novam religionem, novam Ecclesiam ipsi a fundamentis exstruxerunt. Immane facinus! cujus atrocitatem prodit ipsa hesternarum pene Ecclesiarum novitas. At, inquit cl. Grabius, in notis ad cap. 26 lib. IV, *ab improbis, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentibus recedendum docet Irenæus, atque iis adhærendum, qui cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant*. Verum id quidem; sed dissimulandum non erat improbos illos, ac in conversatione Christiana haud recte se gerentes, eos esse qui abstiterant a principali successione, et quocunque loco colligebant; hæreticos videlicet et malæ sententiæ, scindentes, seu schismaticos, et elatos, sibi placentes, et hypocritas, quæstus gratia, et vanæ gloriæ hoc operantes, qui omnes a veritate deciderant. De quibus omnibus postquam sigillatim disseruit Irenæus, ac nominatim de falsis illis pastoribus, qui crediti quidem sunt a multis esse presbyteri, servantem autem suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis, sed contumeliis agunt reliquos, et principalis concessionis tumore elati sunt, et in abscosis agunt mala; concludit, ab omnibus talibus absistere oportere; adhærere vero his qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem reliquorum. Ubi vero tales inveniat aliquis, statim ex apostolo Paulo indicat, in Ecclesia videlicet: Tales, ait, presbyteros nutrit Ecclesia. Quænam Ecclesia? Ea nimirum in qua est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. Frustra igitur in alia quavis societate presbyteros, quales descripsit Irenæus, quæras. Frustra proinde apud omnes recentiores sectarios quæsieris; apud quos cum nulli occurrant episcopi ab iis ordinati, qui ordinationem

A suam continuâ successione apostolis ipsis acceptam referunt, non est ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. Frustra apud ipsam hodiernam Anglicanam Ecclesiam, cui jam se adjungere Grabio placuit, quæsieris. Hæc quidem episcopali ordine et successione gloriatur: sed meram ejusdem umbram et larvam, quæ imperitis fucum faciat, rem certe non tenet. Certum siquidem est, hodiernorum episcoporum Anglorum ordinationem et successionem a Matthæo Parkero, in archiepiscopalem Cantuariensem sedem intruso, tanquam a capite et fonte fluxisse. Tantum igitur valet, quantum valuit Parkeri ordinationis. At ludicram hujus ordinationem fuisse, ab e mentito episcopo Joanne Scory (a) (quem Eduardi VI temporibus Zwingliani et Puritani episcopum, secundum novi Ritualis Anglicani formam, ordinaverant), violatis omnibus Ecclesiæ canonibus, spretisque hactenus recepta materia et forma factam, invicte adeo demonstrarunt Catholici; ut eorum argumentis nihil, nisi vanas cavillationes hactenus opponere potuerint heterodoxi. Viderit igitur cl. Grabius, ac serio perpendat, an apud hodiernos Anglicanæ Ecclesiæ ministros sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, certissima veræ Ecclesiæ nota, ac proinde utrum ea Ecclesia apostolorum doctrinam custodire potuerit, sermonemque sanum et conversationem sine offensa exhibere, quæ a principali successione tam procul abstulit. Viderit demum ipse vir doctissimus quid quæstioni a se propositæ in fine notæ superius citatæ respondendum sit. Quid vero tunc agendum, quando erroribus, schismatibus, vitiis plena sunt omnia? Id dicere, inquit, nec facile, nec hujus loci est. Imo dicere facillimum erat, chimæram esse e Protestantium cerebro natam; impossibile siquidem esse, erroribus, schismatibus et vitiis plena esse omnia, quandiu, ex Christi promissis, futura est in orbe vera Ecclesia, depositarii illius divitis, ut cum Irenæo loquar, custos, in quod apostoli plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis. Tandiu autem futura est ea Ecclesia, quandiu futuri sunt presbyteri, qui successionem habent ab apostolis, qui cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris acceperunt. Tales certe presbyteros nutrit Ecclesia Romana, in qua per successiones episcoporum semper ab his qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio, et pervenit usque ad nos vera Christi doctrina. Tales vero exhibere non potest ulla Protestantium societas; apud quos cum non sit ea quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio, verumque ministerium, quale Christus instituit, deesse etiam, id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum, et incorruptibile sermonis constat.

⁶⁶ Ibid.

(a) V. A Treatise of the vocation of bishops, and other ecclesiastical ministers, by Antony Champney, etc. Douay, 1616. A Treatise of the nature of Catho-

lick faith and heresy, etc., by N. N., 1657. Nullity of the prelatick clergy and Church of England further discovered, etc., by N. N., 1659.

25. Sequitur denique ex hactenus explicata Irenæi doctrina, descriptisque ejusdem testimoniis, apostolos in iis, quas fundaverunt, Ecclesiis, singulos, qui iis præessent, episcopos instituisse ac successores suos; presbyteris proinde jure divino ac ex ipsa Christi institutione superiores ⁷⁷. *Habemus, inquit, annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi et successores eorum usque ad nos.* Harum proinde successionum episcoporum, unus post alterum, catalogus, Irenæi ætate, exstabat in archivis omnium Ecclesiarum. Sed quia longius fuisset, ut ipse dicit, eas omnes successiones recensere, illarum speciem in una præbet Romana Ecclesia, quæ cæteris antecellit; aliis summum tantum memoratis: *Fundantes igitur, ait* ⁷⁸, *et instructes beati apostoli Petrus et Paulus Ecclesiam Romanam, Lino episcopatum administrandæ Ecclesiæ tradiderunt. Succedit autem ei Anacleus; post eum tertio loco ab apostolis episcopatum sortitur Clemens.* Cæteros deinceps enumerat usque ad Eleutherum, qui, ait, *nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet.* Romanæ igitur Ecclesiæ, ex apostolica institutione, præfuerunt singuli moderatores et pastores, episcopi nomine ac titulo. Quod tam certum est apud Irenæum, quam ipsa traditio, ejus eo loci auctoritatem adversus hæreticos astruebat. Imo manifestior ac notior esse debuit successio, quam traditio, seu potius, traditio successionis, quam dogmatis et doctrinæ: cum doctrinæ traditio per alteram successionem approbetur: quod si verum est, ac non Romæ tantum, sed in reliquis etiam urbibus, auctoribus apostolis, eadem constituta forma est gubernandarum Ecclesiarum, profecto falsum est Puritanorum commentum, [CXVIII] non nisi post apostolorum obitum, ac secundo medio sæculo, suum unicuique Ecclesiæ præpositum episcopum fuisse; cum hactenus a pluribus, hoc est toto presbyterio sive presbyterorum collegio, pari iure et potestate regerentur. Utquid enim scriberet Irenæus, vir apostolicorum temporum, singulos in singulis Ecclesiis constitutos ab apostolis episcopos fuisse; quibus mortuis alii singuli sic sufficerentur, ut earum successionum series

A et catalogus in unaquaque Ecclesia servaretur? Utquid unius alteri succedentis memoria scriptus tam studiose mandata est; si presbyteri omnes æquales erant, ut appellatione, ita et dignitate, nullusque aliis jure divino superior fuit? Quamobrem hic potius quam iste, cum omnes sint æquales, catalogo inscribitur? Ubi illud est quod scribit Salmasius, apostolos nullos unquam præfecisse singulares episcopos iis Ecclesiis quas fundarunt; cum Irenæus sigillatim recensere se posse contestetur singularium illorum episcoporum, ab apostolis institutorum, successiones? Nodus est, quem nullus unquam dissolverit, secueritve Blondellus, Dallæus aut Salmasius. Sed cum hoc argumentum solide pertractaverint doctissimi viri, tum catholici, tum Anglicani episcopales, et a Puritanorum tricis munierint, pluribus dicendis supersedeo. Unum junctat hic observabo, Irenæum dudum occupasse argumentum illud quod Puritani petunt ab iis Actorum xx, 17, verbis: *A Mileto Paulus mittens Ephesum, vocavit majores natu Ecclesiæ, τοὺς πρεσβυτέρους τῆς Ἐκκλησίας. Qui cum venissent ad eum, et simul essent, dixit eis.... Attendite vobis et universo gregi, in quo vos Spiritus sanctus posuit episcopos regere Ecclesiam Dei.* Quasi Paulus hic vocet episcopos, quos immediate antea vocaverat majores natu, seu presbyteros Ecclesiæ Ephesinæ. Eos siquidem presbyteros, quos Paulus Miletum advocaverat, fuisse tum simplices presbyteros, tum episcopos, et utrosque non ab Epheso tantum, sed et a proximis Asiæ civitatibus convocatos, diserte asserit Irenæus ⁷⁹. *In Mileto, inquit, convocatis episcopis et presbyteris, qui erant ab Epheso, et a reliquis proximis civitatibus, quoniam ipse festinaret Hierosolymam Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oporteret ei Hierosolymis evenire, adjecit: Scio quoniam jam non videbitis faciem meam, etc.* Clara sunt hæc, nec ullis Puritanorum nebulis obscuranda. Quos proinde Apostolus episcopos dicit a Spiritu sancto positos regere Ecclesiam Dei, non erant presbyteri Ephesini, sed ejusdem urbis episcopus, et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

ARTICULUS IV.

De Ecclesia, ejus notis ac characteribus, et Romanæ primatu atque auctoritate.

26. Cum extra veram Christi Ecclesiam salus obtineri non possit, divinæ bonitati consentaneum erat, ut ea, solis instar, clarissimos undique radios diffunderet, quibus facillime cognosci posset; seu certis quibusdam ac perspicuis notis et characteribus insigniretur, quibus ab omni falsa religione, aliisque spuriis adulterinisque societatibus discerneretur. Multas autem veræ Ecclesiæ notas enume-

D rant, hæreticisque ac schismaticis obijciunt tum SS. Patres, tum theologi catholici. Sed omnes ad quatuor istas facile revocantur, quas Symbolo suo inseruit concilium Constantinopolitanum: « Et unam, sanctam, catholicam et apostolicam Ecclesiam. » Quæcunque igitur vera Christi Ecclesia est, his notis dignoscatur necesse est, quod nimirum una sit, sancta, catholica et apostolica. Talis erat

⁷⁷ Iren., l. III, c. 3, n. 1. ⁷⁸ N. 3. ⁷⁹ L. III, c. 14, n. 2.

ea, cujus membrum erat Irenæus, cujus fidem atque doctrinam tuebatur, et a qua perperam secessiasse eos, quos impugnabat, hæreticos, invicte demonstrabat. Hisce characteribus eam ipse non semel designavit, et a qualibet alia societate hæretica vel schismatica distingui voluit.

27. Unitatis notam soli Ecclesiæ catholicæ singularem esse ac propriam, qua ab hæreticis omnibus ac schismaticis discernitur, adeo Irenæo constabat, ut in hac arce tutissimum defensionis fidei præsidium constituat, indeque disputandi initium ducat. « Hanc prædicationem, inquit⁷⁰, cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (Græce, *κατὰ, quamvis*) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor: et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. » Quasi diceret: Hæc veræ Ecclesiæ nota, hic character. Quamvis per totum orbem longe lateque propagata sit, perinde est tamen ad fidei unitatem, ac si unam domum habitaret. Quam enim fidem atque doctrinam ab apostolis sibi creditam accepit, eodem ubique studio et eadem cura conservat; et quasi unam animam, unum cor et unum os haberet, eodem ubique modo credit, prædicat, docet et accepta tradit. Nam, addit, etsi dispares inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est ubique vis traditionis; nec eæ quæ in Germania, Hispaniis, Galliis, Oriente, Ægypto, aut alibi gentium constitutæ sunt Ecclesiæ, aliter credunt aut aliter tradunt; sed sicuti sola a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicatio eadem ubique lucet, omnesque homines, qui ad veritatis agnitionem venire cupiunt, illustrat. Et quamvis non eadem omnium Ecclesiæ antistitum dotes, aliique aliis peritiores et disertiores sint; eadem tamen omnium doctrina est. « Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat; neque is qui minus, deminorat. — Eorum, inquit alibi⁷¹, qui ab Ecclesia sunt, semita, circumiens mundum universum, quippe firmam habens ab apostolis traditionem, et videre nobis donans omnium unam et eandem esse fidem, omnibus unum et eundem Patrem præcipientibus, et eandem dispositionem incarnationis Filii Dei credentibus, et eandem donationem Spiritus scientibus, et eadem meditantibus præcepta, et eandem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis (id est eandem regiminis ecclesiastici formam) custodientibus, et eandem expectantibus adventum Domini, et eandem salutem totius hominis, id est animæ et corporis, sustinentibus. Et Ecclesiæ quidem prædicatio vera et firma, apud quam una et eadem salutis via in uni-

A verso mundo ostenditur. Huic enim creditum est lumen Dei, etc. »

28. Hæc apostolicorum hominum fides, hæc in eorum animis insita, et ab apostolis accepta et quasi consignata veræ Ecclesiæ notio. Apage ergo spuriam illam portentosamque, quam communiter sunt recentiores Protestantium ministri, Ecclesiæ notionem, quæ sectas omnes, tum hæreticas, [CXIX] tum schismaticas complectatur, quæ in iis fidei articulis, quos quidem fundamentales vocare, nusquam vero clare et aperte designare placuit, conveniant, licet in cæteris omnibus dissideant, et quasi civili bello pugnantes, mutuis anathematibus sese misere conscindant atque lacerent. Nihil ab ea animæ, cordis et oris unitate, quam veræ Ecclesiæ characterem esse dicit Irenæus, alienius fingi potuit. Imo tantum abest ut quaslibet sectas hæreticas sinu suo complectatur Ecclesia, qualem describebat Irenæus, quin potius in hoc ab hæreticis distinctam esse contendat, quod « ejus prædicatio undique constans et æqualiter perseverans » secum ubique terrarum consensit; illi vero nunquam constantes, semper et ubique secum pugnantes, omni vento doctrinæ moveantur, ac velut alternantibus, sibi succedentibus variarum sententiarum fluctibus jactentur. « Nos, inquit⁷², unum et solum verum Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem dicimus omnes. » Illi vero « non bene sentientes, interim tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non consentientes. » Et alibi⁷³: « Bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (Græce, *καὶ πρὸς τῆς ἀποδείξεως*, « nullis dum etiam allatis argumentis, » ut melius vertit Billius) eam firmam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et ab iis quod fingitur falsiloquium. » Tum exposita mira Ecclesiarum omnium in una fide atque doctrina consensione; subjicit⁷⁴: « Videamus nunc et horum inconstantem sententiam, cum sint duo, vel tres, quemadmodum de iisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. » Descriptis vero præcipuorum Valentini discipulorum secum pugnantibus sententiis, concludit⁷⁵: « Cum autem discrepent ab invicem, et doctrina, et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et fructificare quod nunquam quisquam excogitavit, durum est omnium describere sententias. » Si autem quæras, quæ causa tam effusæ apud hæreticos sentiendi licentiæ; hanc assignabit Irenæus⁷⁶: « quod » nimirum « non fundati super unam petram, sed super arenam habentem in se lapides multos; multi ex

⁷⁰ Iren., lib. i, cap. 10, n. 2. ⁷¹ Lib. v, c. 20, n. 1. ⁷² Lib. iv, cap. 35 n. 4. ⁷³ Lib. i, c. 9, n. 5, Cap. 11, n. 1. ⁷⁴ C. 21, n. 5. ⁷⁵ Cap. 28, n. 1, et lib. iii, c. 24, n. 2.

ipse, imo omnes velint doctores esse, et abscedere a quidem ab hæresi, in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove docere insistent, semetipsos adinventores sententiæ, quæcunque compegerint, gloriantes. » Nempe excusso semel Ecclesiæ auctoritatis iugo, repudiataque veritatis regula; nullo jam freno coerceri valentes, in obvias quaslibet opiniones facile concedunt⁷⁷. « Arguuntur » proinde « non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variæ sententiæ sunt unuscujusque eorum, recipientis errorem, quemadmodum capiebat. » Eapropter rectissime monet⁷⁸, « non oportere adhuc quærere apud alios, » videlicet apud hæreticos, veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia, quæ sint veritatis: uti omnis, quicumque velit, sumat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere et apprehendere veritatis traditionem. » Igitur apud solam Ecclesiam quærenda veritas: huic soli credita est ab apostolis, huic soli creditum lumen Dei⁷⁹, huic soli « creditum Dei munus, » fides, « quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; » ab hac sola sumendus vitæ potus; hæc sola vitæ introitus. Et quæ Ecclesia? Ea nimirum quam jam descripsit Irenæus, quæ per totum orbem propagata habet unam animam, unum cor, unum os, unam et eandem regiminis ecclesiastici formam, per continuam episcoporum ab apostolis successionem, cujus una fides, doctrina atque docendi ratio. Tantum abest ad hanc Ecclesiam pertinere hæreticos arbitretur, ut potius diserte ab ea excludat, ut fures et latrones, apud quos nulla vita, nulla quærenda veritas sit.

29. Sed, inquit, inter illius ipsius Ecclesiæ, quæ unitate tantopere gloriatur, membra, gravissimæ interdum oriuntur contentiones acerrimæque controversiæ. Verum id quidem: at omissis consulto pluribus, quæ responderi possent (nec enim controversiarum campo plus quam Irenæus noster sinat, inferre me velim), id unum duntaxat observabo; eo scilicet veram Christi Ecclesiam a cæteris quibuscunque societatibus discriminari, quod in his nulla sit finiendarum controversiarum regula; in illa vero certus sit quarumcunque contentionum componendarum modus, auctoritas videlicet ejusdem Ecclesiæ per episcopos suos, vel in conciliis generalibus loquentis, judicantis, ac definiensis, vel unanimi consensione quidpiam aut probantis aut respicientis. Cum enim episcopis commiserint Ecclesias apostoli, ut toties asserit Irenæus, hisque custodiendum crediderint « depositarium

illud dives, » in quod « plenissime contulerunt omnia, quæ sunt veritatis; » impossibile est, quando vera stabit Ecclesia, Christusque promissis suis non deerit (defuturum unquam quis Christianus suspicari queat?), episcopos omnes, singulasque ab iis administratas Ecclesias, in errorem conspirare. Quapropter ut quid certum et indubitatum, et a quo religata pendet Ecclesiæ unitas, proponit, ac frequenter inculcat Irenæus⁸⁰, « eis, qui in Ecclesia sunt, presbyteris obaudire oportere, » ab iis « discere oportere » veritatem, germanamque Scripturarum expositionem esse quærendam. Ratio est, quia « cum episcopatus successione charisma veritatis certum, secundum placitum Patris, acceperunt. » Et quamvis interdum oriantur « crediti quidem a multis presbyteri, » sed « qui serviunt suis voluptatibus, et non præponunt timorem Dei in cordibus suis; » certum est tamen, « tales » semper « presbyteros nutrire Ecclesiam, qui et apostolorum doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correctionem reliquorum; » quibus proinde « adhærere oportet. »

30. Ut vero unitas inter tot episcopos totque singulares Ecclesias tam longe a se invicem distantes foveri, omniumque consensus facilius explorari posset, nec omnes emergentibus quibuscunque controversiis maximo cum singularum gravamine simul in unum locum convenire cogerentur; necesse erat primam aliquam inter omnes Ecclesiam constitui, quæ cæteris omnibus præset, cæteris pro jure invigilaret, ac veluti quoddam unitatis centrum esset, in quod omnes confluentes, ejusdem fidei et communionis nexu colligerentur. Cognita igitur hujus primæ Ecclesiæ sententia, cæterarum omnium satis ut plurimum cognita fuerit; una enim omnium cum ea Ecclesia fides atque doctrina: [CXX] hæc cæterarum caput, cui ærtissime adhærere tenentur omnes. Porro hoc esse unius Romanæ Ecclesiæ privilegium, ut primum inter cæteras omnes honoris, dignitatis atque auctoritatis gradum obtineat, aliasque omnes sibi inferiores habeat, tam clare et aperte docet Irenæus, ut lubens in meridiana luce cæcutiat, quisquis negare audeat. Argumenta contra hæreticos ducturus ab auctoritate traditionis apostolicæ, et consensu omnium Ecclesiarum; id principii loco statuit, traditionem apostolicam unam et eandem, puram et illibatam in omnibus Ecclesiis conservatam fuisse, eamque veritatis studiosis omnibus patere. « Traditionem itaque apostolorum in omni mundo manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere omnibus, qui vera velint videre. » Hanc vero propositionem ex eo probat, quod cum in singulis ecclesiis apostolicis, a primo, qui ab apostolis institutus est, episcopo continua semper fuerit, nec usquam in-

⁷⁷ Lib. III, c. 42, n. 7. ⁷⁸ Ibid., c. 4, n. 4. ⁷⁹ Ibid., c. 24, n. 4. ⁸⁰ Lib. IV, cap. 24, n. 2 et seqq.

⁸¹ Lib. III, c. 3, n. 4.

interrupta series episcoporum sibi succedentium, qui sibi invicem ac curæ suæ commissis populis veluti per manus tradiderunt, quod ab apostolis traditum fuerat; si in aliquo dogmate consentientes omnes Ecclesiæ inveniantur, invictum est argumentum, illud ab apostolis ipsis manasse. « Habemus annumerare eos, qui ab apostolis instituti sunt episcopi in Ecclesiis, et successores eorum usque ad nos, qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria scissent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis perfectos docebant, his vel maxime traderent ea, quibus etiam ipsas Ecclesias committebant, etc. » Tota vis huius argumenti pendet a duplici propositione; prima, in singulis Ecclesiis apostolicis continuam semper perseverasse episcoporum ab apostolis successionem; secunda, omnes illas Ecclesias in eandem sententiam conspirare. Utramque simul ut probaret Irenæus, necesse sibi esse non duxit adire singulas Ecclesias, ut successionis catalogos in archivis earum asservatos evolveret, et singularem sententiam exploraret: longius id fuisset, multaque difficultatibus obnoxium; expeditiori ac breviori via procedit. Unius Ecclesiæ Romanæ traditionem per continuam episcoporum successionem in ea conservatam consulere satis habuit, ut hæreticos omnes confunderet; ratus jure merito, ea semel cognita, illico aliarum omnium Ecclesiarum traditionem, sententiam atque doctrinam cognosci. Cum enim Ecclesia Romana omnium princeps, caput et prima sit, omnium maxima, antiquissima, et maxime cognita, ab apostolorum principe Petro, ejusque socio Paulo fundata, quæ cæteris omnibus pro jure suo præsit et dominetur, et cum qua omnes omnino fideles unius et ejusdem fidei, et communionis vinculis colligari necesse sit; inde liquido patet, aliam esse non posse aliarum Ecclesiarum traditionem et fidem, a fide et traditione Romanæ Ecclesiæ. Prætermisiss itaque totius orbis Ecclesiarum episcoporum catalogis, illius unius continuam episcoporum successionem recensere, ac, quæ per hunc veluti canaleman manavit usque ad nos, apostolorum traditionem declarare satis est; ut ex communi omnium Ecclesiarum, quæ cum Romana consentire debent, sententia et traditione devincantur omnes hæretici. « Sed quoniam, inquit **, valde longum est, in hoc tali volumine omnium Ecclesiarum enumerare successiones; maximæ et antiquissimæ, et omnibus cognitæ a gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ, eam quam habet ab apostolis, traditionem, et annuntiatam hominibus fidem, per successiones episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes, confundimus omnes eos, qui quoquo modo, vel per sibi placentia, vel vanam gloriam, vel per cæcitatem, et malam sententiam, præterquam oportet colligunt. Ad hanc enim Eccle-

siam propter *potiorem principatam* necesse est omnem convenire Ecclesiam, hoc est eos, qui sunt undique. fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea, quæ est ab apostolis traditio. »

31. In iis verbis plura observanda sunt: 1. Romanam Ecclesiam jam Irenæi sæculo omnium maximam existimatam fuisse, longe minus fidelium numero, de quo tunc temporis cum ea contendere potuissent aliæ quædam Ecclesiæ, quam auctoritatis amplitudine. 2. Omnium antiquissimam; quod si ad foundationis tempus referatur, falsissimum erit; dudum enim antea Hierosolymitanam, Antiochenam et alias, fundaverant apostoli. Ad dignitatem igitur necessario referendum est, ut ideo omnium antiquissima dicatur Romana Ecclesia, quia omnium princeps et præcipua. Quare vix dubito quin Græce scripserit Irenæus, ἀρχαιοτάτης, quod male verterit interpres, *antiquissimæ*; cum verendum hic fuisset, « præcipuæ ac principis. » 3. Omnibus cognitam asserit Irenæus, utpote quam cæteris sublimiorem ac excellentiorem, aliæ omnes ut caput et primam suspicerent, ac venerarentur. 4. A gloriosissimis duobus apostolis Petro et Paulo fundatam et constitutam dicit; quo ruit absurdum illud recentiorum quorundam hæreticorum commentum, qui tota reclamante antiquitate, negare ausi sunt Petrum Romam usquam venisse. 5. Ad hanc Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam: seu omnes omnino fideles per totum orbem dispersos convenire: non quod illic prodisci tenerentur, qui erant undique fideles; id vel cogitare absurdissimum fuisset; sed quod, ut fateri coactus est ipse Salmasius **, necesse esset « convenire et concordare in rebus fidei cum Ecclesia Romana. Græce quippe, inquit, locutus fuerat Irenæus, συμβαλεῖν πρὸς τὴν τῶν Ῥωμαίων Ἐκκλησίαν: porro συμβαλεῖν πρὸς τινά, æque usitatum Græcis, ac συμβαλεῖν τινί; illud vero hic non nisi ad consensum et concordiam referri, ad quancunque peregrinationem detorqueri, nonnisi insulsissime potest. Ratio autem cur cum Romana Ecclesia necesse sit omnem consentire Ecclesiam, hæc ab Irenæo affertur, « ob potiorem » illius « principatam. » Sic scripsisse Latinum interpretem nobiscum merito censet idem Salmasius: Græce vero scriptum ab Irenæo putat, διὰ τὸ ἐξαρτεῖν αὐτῆς πρωτεῖον; nos probabilius, διὰ τὸ ὑπέρτερον πρωτεῖον. Sed alterutrum scripserit auctor noster, significare voluit, ideo omnes Ecclesias cum Romana consentire teneri; quia licet cæteræ in suis quæque finibus principatus in sibi subditos fideles jure gaudeant, longe tamen potior est in quem obtinet Romana; utpote quæ principatus ac primatus jure omnibus dominetur, omnibus præsit, omnesque sibi subditas habeat. 6. Denique, in ea Ecclesia semper ab his, qui sunt undique, conservatam esse eam,

** N. 2. ** De primat. pap., cap. 5, p. 65 edit. Lugd. Bat. 1615.

quæ est ab apostolis, traditionem. Cum enim hujus sententiæ atque doctrinæ adhærere teneantur omnes, qui sunt undique, fideles, longe tutius ac facilius conservari in ea potuit apostolica traditio, tot episcopis, presbyteris et clericis, totque fidelium myriadibus credita, [CXXI] imisque pectoribus recondita, quam in aliis Ecclesiis divisim spectatis, quarum jurisdictionis fines non tam longe lateque patebant.

32. Locus hic Irenæi male habet eos omnes, qui « per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet, collegerunt, » id est qui catholicæ fidei simul et obedientiæ, quam exhibere Romanæ tenebantur Ecclesiæ, jugum excusserunt, ut ἀξέφαλα sibi ad arbitrium conventicula constituerent. Quare, ne turpissimam schismatis ac hæreseos labem incurrant Protestantes, nullum lapidem non movent, ut importunissimi loci pondus declinent. Sed tam parum sibi in hoc explicando, quam in fidei dogmatibus consentiunt. Salmasius ad clarissimæ lucis fulgorem oculos claudere non valens, fateri, ut dixi, coactus est, Irenæi verborum sensum esse, « necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei, ac doctrina cum Romana Ecclesia. » Id ipsum est quod ex eo Irenæi loco inferunt Catholici omnes. Fateatur igitur necesse est Salmasius, eam omnem Ecclesiam, quæ a Romana discrepabit ac dissentiet in rebus fidei ac doctrina, eo ipso schismatis ac hæreseos culpa teneri. Videant proinde Salmasii assectæ, Calviniani omnes, et quicumque a Romana Ecclesia in rebus fidei dissentiunt, quo pacto culpam hanc a se amoliantur. Neque enim quod secundo Ecclesiæ sæculo, Salmasio fatente, necesse erat, posterioribus his sæculis minus necesse est. Quod hic addit, « velle Irenæum, Ecclesiam Romanam, ut principalem, id est primam et omnium maxime puram, typum et exemplum cæteris debere esse doctrinæ sinceritatis et apostolicæ traditionis custodiendæ, » in eo verum est quod fatetur, Irenæum velle, Ecclesiam Romanam *principalem et primam* omnium esse. Velit igitur, nolit, sequitur, eam principatus ac primatus jure cæteris omnibus præesse ac dominari; ac proinde eos omnes qui imperium illius detrectant, objectum sibi apertæ rebellionis crimen dissolvere non posse. Si vero eo duntaxat sensu Romanam Ecclesiam primam ac principalem esse velit Salmasius, quod omnium maxime pura, typus et exemplum cæteris esse debeat doctrinæ sinceritatis, et apostolicæ traditionis custodiendæ, nugatur, et nugari secum vult Irenæum. Ut enim taceam hic plura, quæ modo Grabii sententiam expendens dicturus sum; si ea solum ratione principalis ac primæ sit Romana Ecclesia, de primatu ac principatu jure merito cum ea contendere potuissent Smyrnensis et Ephesina Ecclesia, quas subinde memorat Irenæus. Et ipsæ enim tunc temporis nec minus puræ erant, quam Romana, nec minori jure ut typus et

exemplum doctrinæ sinceritatis et traditionis apostolicæ custodiendæ cæteris proponi potuissent. Frustra ergo et ridicule uni Romanæ Ecclesiæ *potiorem principalem* asseruisset Irenæus, quam aliæ eodem jure, ipsæ et ab apostolis pariter fundatæ, et a sanctissimis eorum successoribus gubernatæ, vindicare sibi potuissent. Frustra contendisset, necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum Romana, ob potiorem ejusdem principalem. Nisi enim hujus sententiæ in rebus fidei cæteræ Ecclesiæ parere teneantur, nulla potior necessitas cum illa Ecclesia consentire, quam cum Antiochena, Ephesina, Smyrnensi et aliis.

33. Quam male hac sua explicatione Protestantium causam egerit Salmasius, optime sensit cl. Grabius. Quare ea rejecta, aliter sibi sentiendum esse putavit, inclinatumque causam aliis commentariis erigere tentavit: non novis quidem, sed quos ad obscurandum hunc Irenæi locum dudum scripserat Chamierus⁴⁴. Ea quæ Irenæo Græca supponit, ac, prout lubet, fabricatur, non morabor: inanes luxuriantis ingenii conjecturæ sunt, quæ tam facile negantur, quam gratis proponuntur. Id etiam non morabor, quod apud Irenæum Latinum legendum putat, *potentior principalitatem*, ut hactenus ferunt omnes editi codices, et plerique mss., non *potentior*, ut ex mss. Claromontano, omnium antiquissimis, restituimus; quamvis enim posterior hæc lectio ad Irenæi mentem et verba melius quadret; bene tamen quadrat et altera; quare alterutra retineatur, perinde esse ad sensum existimo. Sed ad rem venio. Contendit itaque Grabius, « per conventum omnis Ecclesiæ, id est eorum, qui sunt undique, fidelium, ad Ecclesiam Romanam, propter potentior principalitatem, intelligendum esse confluxum eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, quorum potentior erat principalitas, id est suprema potestas. Ob potentior itaque principalitatem Romanorum, ait, contingebat, ut ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, ab omnibus undique Ecclesiis convenirent fideles, defensionem suæ fidei et Ecclesiæ suscepturi. De hoc vero conventu ad locum urbis atque Ecclesiæ Romanæ, non de communione fidei ac charitatis cum ea, multo minus de subjectione obedientiæ Irenæum hoc loco scripsisse. » Sic Grabius.

34. Sed nec ea explicatio ad Irenæi verba, nisi prorsus delirasse supponatur, quadrare ulla ratione potest. 1° Si de confluxu eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, intelligendus sit; sensus erit, necesse fuisse omnem Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles, Romam venire, ut causam Christianorum agerent apud imperatores. Atqui tantum abest id necesse fuerit, ut ante Ire-

⁴⁴ T. II Panstrat. Cathol. lib. XIII. De œcum. Pent., cap. 22, n. 12 seqq.

næi ætatem factum aliquando fuisse ne uno quidem exemplo probare possit Grabius. Plures quidem Christianorum Apologias oblatas imperatoribus, a Quadrato, Aristide, Melitone, Apollinari, Athenagora et Justino legimus: sed eos ab Ecclesiis Romanam missos fuisse, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, falsissimum: imo plerosque, ipsum etiam Athenagoram, cujus Apologiæ titulo, quod inscribatur, *Legatio*, abutitur Grabius, e patria pedem extulisse, ut Apologias suas offerrent, nullibi legimus; si qui vero, ut Justinus, Romæ obtulerint, dudum antea ibi debebant, nec huc eo fine venerant. Et, quæso, quæ necessitas Christianis adeundi imperatores ethnicos, a quibus nihil, nisi jus omne fasque violatum sperare poterant? 2. Irenæus scribit necesse esse, fideles convenire ad Romanam, non urbem, sed Ecclesiam. Ut quid igitur verbisejus vim apertam inferendo, per « Ecclesiam » Grabius intelligi vult urbem? Ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, » ait, « ab omnibus undique Ecclesiis conveniebant fideles. » Quasi vero Romana urbs et Romana Ecclesia, idem prorsus sic sonent, ut quisquis urbem adibat, illico ad Ecclesiam convenire dicendus esset? Ecce, Romanæ urbis, aulæ, imperatorum, ne verbo quidem hactenus meminit Irenæus, sed solius Ecclesiæ Romanæ; et tamen verba hæc, [CXXII] *ob potentiorē principalitatem*, si Grabio fides, non ad Ecclesiam, de qua ex professo sermonem instituit, sed ad urbem, aulam, imperatores, quorum nulla facta est mentio, referenda sunt? Ecquis stomachus absurda hæc concoquere valeat? Quis non videat *potentiorē* illam *principalitatem*, ut legere amat vir clariss., ad eam Ecclesiam pertinere, ad quam fideles omnes sic convenire debent, ut tota conveniendi ratio sit ipsa potentior ejusdem Ecclesiæ principalitas? 3. Denique (et hic causæ cardo est) negare nec potest, nec audet Grabius, quin Irenæi toto hoc capite scopus sit probare, unam et eandem in omni Ecclesia traditionem apostolicam, et fidem esse, qua confundantur omnes hæretici; eam vero puram et illibatam per continuam episcoporum successionem ad suam usque ætatem mansisse. Quia vero longius et molestius fuisset omnium et singularum Ecclesiarum successiones episcopales enumerare, sufficere si unius Ecclesiæ Romanæ successio, per quam apostolica traditio pervenit usque ad illud ævum, recenseatur; quia eadem est aliarum omnium Ecclesiarum cum Romana fides et traditio. Quamobrem recensita episcoporum Romanorum successione, concludit: « Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc osensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate. » Eandem autem aliarum Ecclesiarum cum Romana fidem et traditionem esse ex eo probat Irenæus, quod ad Romanam Ecclesiam propter potiorem principalitatem

A necesse sit omnem Ecclesiam convenire. Si ergo Grabianam explicationem admittamus, ea supposita, sic argumentatum fuisse Irenæum dicendum erit: Illarum Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio, quarum fideles necesse est Romam venire, ut Christianorum causam agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas seu potestas suprema. Atqui necesse est fideles ex omnibus Ecclesiis Romam venire, ut causam Christianorum agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas. Igitur omnium Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio. Grabium ipsum judicem volo, quis, nisi delirus, ita argumentetur? Supponamus econtrario, Irenæum argumentari eo modo, quo argumentari superius demonstravi; sic procedet argumentum. Earum Ecclesiarum una et eadem est cum Romana fides et traditio, quas necesse est cum capite, duce et principe Romana, cæteris regendis a Deo præfecta, consentire in rebus fidei atque doctrina. Atqui necesse est omnes Ecclesias, seu quod idem est, fideles omnes, ex quocunque loco, regione aut gente sint, cum Romana Ecclesia omnium capite, duce ac principe, regendis omnibus a Deo præfecta, consentire. Omnium igitur Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio; ac proinde cum ex traditione hujus Ecclesiæ confundantur hæretici omnes, et schismatici, ex consensu omnium Ecclesiarum confundi necessario consequitur. Judicet quisquis æquus rerum æstimator, et posterius hoc argumentum, quod Irenæi esse merito contendunt Catholici, cum eo conferat, quod sanctissimo martyri Grabius æffingit: nisi sponte cæcutire velit, fateatur necesse est, quantum hoc Irenæo repugnat, tantum in illo secum omnia consentire, et ad Irenæi scopum, doctrinam et antecedentia mire quadrare.

35. Sed, inquit Grabius, Ecclesiæ Romanæ tantum abest, ut Irenæus semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos existimaverit, ut publico facto contrarium existimaverit. Cum enim Asianas Ecclesias Victor papa a communione resecurisset, quod Pascha Ecclesiæ Romanæ more celebrare renuerent; non ob id Asianos præsules redarguit Irenæus, quod morem pontifici gerere detrectarent, nec hortatur ut ab Ecclesiæ Romanæ communione se nulla ratione divelli patiantur; sed potius Victorem ipsum increpavit, quod integras Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscidisset, ut ipsi superius ex Eusebio et aliis retulimus. Dolendum sane quod Grabius futilibus ejusmodi argumentationibus deludi se patiatur. Quæ comparatio institui potest inter res, quæ ad fidem pertinent, et inter eas, quæ ad Ecclesiæ disciplinam spectant? Quis nesciat totam eam de celebrando Paschate quæstionem, ad disciplinam duntaxat, ad fidem nullatenus pertinuisse, et eadem semper inter disputantes, ac illæsa manente fide agitari potuisse? Suam quidem utraque pars sententiam traditione apostolica fulciebat; sed vel tirones non fugit, alias esse traditiones apostolicas, quæ ad

quæ est ab apostolis, traditionem. Cum enim hujus sententiæ atque doctrinæ adhærere teneantur omnes, qui sunt undique, fideles, longe tutius ac facilius conservari in ea potuit apostolica traditio, tot episcopis, presbyteris et clericis, totque fidelium myriadibus credita, [CXXI] imisque pectoribus recondita, quam in aliis Ecclesiis divisim spectatis, quarum jurisdictionis fines non tam longe lateque patebant.

32. Locus hic Irenæi male habet eos omnes, qui « per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet, collegerunt, » id est qui catholicæ fidei simul et obedientiæ, quam exhibere Romanæ tenebantur Ecclesiæ, jugum excusserunt, ut ἀξέφαλα sibi ad arbitrium conventicula constituerent. Quare, ne turpissimam schismatis ac hæreseos labem incurrant Protestantes, nullum lapidem non movent, ut importunissimi loci pondus declinent. Sed tam parum sibi in hoc explicando, quam in fidei dogmatibus consentiunt. Salmasius ad clarissimæ lucis fulgorem oculos claudere non valens, fateri, ut dixi, coactus est, Irenæi verborum sensum esse, « necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei, ac doctrina cum Romana Ecclesia. » Id ipsum est quod ex eo Irenæi loco inferunt Catholici omnes. Fateatur igitur necesse est Salmasius, eam omnem Ecclesiam, quæ a Romana discrepabit ac dissentiet in rebus fidei ac doctrina, eo ipso schismatis ac hæreseos culpa teneri. Videant proinde Salmasii assectæ, Calviniani omnes, et quicumque a Romana Ecclesia in rebus fidei dissentiunt, quo pacto culpam hanc a se amoliantur. Neque enim quod secundo Ecclesiæ sæculo, Salmasio fatente, necesse erat, posterioribus his sæculis minus necesse est. Quod hic addit, « velle Irenæum, Ecclesiam Romanam, ut principalem, id est primam et omnium maxime puram, typum et exemplum cæteris debere esse doctrinæ sinceritatis et apostolicæ traditionis custodiendæ, » in eo verum est quod fatetur, Irenæum velle, Ecclesiam Romanam *principalem et primam* omnium esse. Velit igitur, nolit, sequitur, eam principatus ac primatus jure cæteris omnibus præesse ac dominari; ac proinde eos omnes qui imperium illius detrectant, objectum sibi apertæ rebellionis crimen dissolvere non posse. Si vero eo duntaxat sensu Romanam Ecclesiam primam ac principalem esse velit Salmasius, quod omnium maxime pura, typus et exemplum cæteris esse debeat doctrinæ sinceritatis, et apostolicæ traditionis custodiendæ, nugatur, et nugari secum vult Irenæum. Ut enim taceam hic plura, quæ modo Græbii sententiam expendens dicturus sum; si ea solum ratione principalis ac prima sit Romana Ecclesia, de primatu ac principatu jure merito cum ea contendere potuissent Smyrnensis et Ephesina Ecclesia, quas subinde memorat Irenæus. Et ipsæ enim tunc temporis nec minus puræ erant, quam Romana, nec minori jure ut typus et

A exemplum doctrinæ sinceritatis et traditionis apostolicæ custodiendæ cæteris proponi potuissent. Frustra ergo et ridicule uni Romanæ Ecclesiæ *potiorem principalem* asseruisset Irenæus, quam aliæ eodem jure, ipsæ et ab apostolis pariter fundatæ, et a sanctissimis eorum successoribus gubernatæ, vindicare sibi potuissent. Frustra contendisset, necesse esse omnem Ecclesiam convenire et concordare in rebus fidei ac doctrina cum Romana, ob potiorem ejusdem principalem. Nisi enim hujus sententiæ in rebus fidei cæteræ Ecclesiæ parere teneantur, nulla potior necessitas cum illa Ecclesia consentire, quam cum Antiochena, Ephesina, Smyrnensi et aliis.

B 33. Quam male hac sua explicatione Protestantium causam egerit Salmasius, optime sensit cl. Græbii. Quare ea rejecta, aliter sibi sentiendum esse putavit, inclinatumque causam aliis commentariis erigere tentavit: non novis quidem, sed quos ad obscurandum hunc Irenæi locum dudum scripserat Chamierus⁴⁴. Ea quæ Irenæo Græca supponit, ac, prout lubet, fabricatur, non morabor: inanes luxuriantis ingenii conjecturæ sunt, quæ tam facile negantur, quam gratis proponuntur. Id etiam non morabor, quod apud Irenæum Latinum legendum putat, *potentior principalitatem*, ut hactenus ferunt omnes editi codices, et plerique mss., non *potentior*, ut ex mss. Claromontano, omnium antiquissimo, restituimus; quamvis enim posterior hæc lectio ad Irenæi mentem et verba melius quadret; bene tamen quadrat et altera; quare alterutra retineatur, perinde esse ad sensum existimo. Sed ad rem venio. Contendit itaque Græbii, « per conventum omnis Ecclesiæ, id est eorum, qui sunt undique, fidelium, ad Ecclesiam Romanam, propter potentior principalitatem, intelligendum esse confluxum eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, quorum potentior erat principalitas, id est suprema potestas. Ob potentior itaque principalitatem Romanorum, ait, contingebat, ut ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, ab omnibus undique Ecclesiis convenirent fideles, defensionem suæ fidei et Ecclesiæ suscepturi. De hoc vero conventu ad locum urbis atque Ecclesiæ Romanæ, non de communione fidei ac charitatis cum ea, multo minus de subjectione obedientiæ Irenæum hoc loco scripsisse. » Sic Græbii.

D 34. Sed nec ea explicatio ad Irenæi verba, nisi prorsus delirasse supponatur, quadrare ulla ratione potest. 1º Si de confluxu eorum, qui ab omni Ecclesia Romam mittebantur, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, intelligendus sit; sensus erit, necesse fuisse omnem Ecclesiam, hoc est eos qui sunt undique fideles, Romam venire, ut causam Christianorum agerent apud imperatores. Atqui tantum abest id necesse fuerit, ut ante Ire-

⁴⁴ T. II Panstrat. Cathol. lib. XIII. De œcum. Pent., cap. 22, n. 12 seqq.

næi ætatem factum aliquando fuisse ne uno quidem exemplo probare possit Grabi-
 us. Plures quidem Christianorum Apologias oblatas imperatoribus, a Quadrato, Aristide, Melitone, Apollinari, Athenagora et Justino legimus; sed eos ab Ecclesiis Romanis missos fuisse, ut causam Christianorum agerent apud imperatores, falsissimum: imo plerosque, ipsum etiam Athenagoram, cujus Apologiæ titulo, quod inscribatur, *Legatio*, abutitur Grabi-
 us, e patria pedem extulisse, ut Apologias suas offerrent, nullibi legimus; si qui vero, ut Justinus, Romæ obtulerint, dudum antea ibi debebant, nec huc eo sine venerant. Et, quæso, quæ necessitas Christianis ad eundem imperatores ethnicos, a quibus nihil, nisi jus omne fasque violatum sperare poterant? 2. Irenæus scribit necesse esse, fideles convenire ad Romanam, non urbem, sed Ecclesiam. Ut quid igitur verbisejus vim apertam inferendo, per « Ecclesiam » Grabi-
 us intelligi vult urbem? Ad Romanam urbem, et proinde Ecclesiam, » ait, « ab omnibus undique Ecclesiis conveniebant fideles. » Quasi vero Romana urbs et Romana Ecclesia, idem prorsus sic sonent, ut quisquis urbem adibat, illico ad Ecclesiam convenire dicendus esset? Ecce, Romanæ urbis, aulæ, imperatorum, ne verbo quidem hactenus meminit Irenæus, sed solius Ecclesiæ Romanæ; et tamen verba hæc, [CXXII] *ob potentiorum principalem*, si Grabi-
 o fides, non ad Ecclesiam, de qua ex professo sermonem instituit, sed ad urbem, aulam, imperatores, quorum nulla facta est mentio, referenda sunt? Ecquis stomachus absurda hæc concoquere valeat? Quis non videat *potentior* illam *principalitatem*, ut legere amat vir clariss., ad eam Ecclesiam pertinere, ad quam fideles omnes sic convenire debent, ut tota conveniendi ratio sit ipsa potentior ejusdem Ecclesiæ principalitas? 3. Denique (et hic causæ cardo est) negare nec potest, nec audet Grabi-
 us, quin Irenæi toto hoc capite scopus sit probare, unam et eandem in omni Ecclesia traditionem apostolicam, et fidem esse, qua confundantur omnes hæretici; eam vero puram et il-
 libatam per continuam episcoporum successionem ad suam usque ætatem manasse. Quia vero longius et molestius fuisset omnium et singularum Ecclesiarum successiones episcopales enumerare, sufficere si unius Ecclesiæ Romanæ successio, per quam apostolica traditio pervenit usque ad illud ævum, recenseatur; quia eadem est aliarum omnium Ecclesiarum cum Romana fides et traditio. Quamobrem recensita episcoporum Romanorum successione, concludit: « Hac ordinatione et successione, ea quæ est ab apostolis, in Ecclesia traditio, et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate. » Eandem autem aliarum Ecclesiarum cum Romana fidem et traditionem esse ex eo probat Irenæus, quod ad Romanam Ecclesiam propter potiorem principalitatem

necesse sit omnem Ecclesiam convenire. Si ergo Grabianam explicationem admittamus, ea supposita, sic argumentatum fuisse Irenæum dicendum erit: Illarum Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio, quarum fideles necesse est Romam venire, ut Christianorum causam agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas seu potestas suprema. Atqui necesse est fideles ex omnibus Ecclesiis Romam venire, ut causam Christianorum agant apud imperatores, quorum potentior est principalitas. Igitur omnium Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio. Grabium ipsum judicem volo, quis, nisi delirus, ita argumentetur? Supponamus econtrario, Irenæum argumentari eo modo, quo argumentari superius demonstravi; sic procedet argumentum. Earum Ecclesiarum una et eadem est cum Romana fides et traditio, quas necesse est cum capite, duce et principe Romana, cæteris regendis a Deo præfecta, consentire in rebus fidei atque doctrina. Atqui necesse est omnes Ecclesias, seu quod idem est, fideles omnes, ex quocunque loco, regione aut gente sint, cum Romana Ecclesia omnium capite, duce ac principe, regendis omnibus a Deo præfecta, consentire. Omnium igitur Ecclesiarum eadem est cum Romana fides et traditio; ac proinde cum ex traditione hujus Ecclesiæ confundantur hæretici omnes, et schismatici, ex consensu omnium Ecclesiarum confundi necessario consequitur. Judicet quisquis æquus rerum æstimator, et posterius hoc argumentum, quod Irenæi esse merito contendunt Catholici, cum eo conferat, quod sanctissimo martyri Grabi-
 us affingit: nisi sponte cæcitere velit, fateatur necesse est, quantum hoc Irenæo repugnat, tantum in illo secum omnia consentire, et ad Irenæi scopum, doctrinam et antecedentia mire quadrare.

35. Sed, inquit Grabi-
 us, Ecclesiæ Romanæ tantum abest, ut Irenæus semetipsum, aliosque fideles adeo obstrictos existimaverit, ut publico facto contrarium existimaverit. Cum enim Asianas Ecclesias Victor papa a communione resequeisset, quod Pascha Ecclesiæ Romanæ more celebrare renuerent; non ob id Asianos præsules redarguit Irenæus, quod morem pontifici gerere detrectarent, nec hortatur ut ab Ecclesiæ Romanæ communione se nulla ratione divelli patiantur; sed potius Victorem ipsum increpavit, quod integras Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscidisset, ut ipsi superius ex Eusebio et aliis retulimus. Dolendum sane quod Grabi-
 us futilibus ejusmodi argumentationibus deludi se patiatur. Quæ comparatio institui potest inter res, quæ ad fidem pertinent, et inter eas, quæ ad Ecclesiæ disciplinam spectant? Quis nesciat totam eam de celebrando Paschate quæstionem, ad disciplinam duntaxat, ad fidem nullatenus pertinuisse, et eadem semper inter disputantes, ac illæsa manente fide agitari potuisse? Suam quidem utraque pars sententiam traditione apostolica fulciebat; sed vel tirones non fugit, alias esse traditiones apostolicas, quæ ad

fidem aut mores pertinent, alias quæ ad disciplinam; A priores, easdem semper et ubique, nulli unquam mutationi obnoxias esse; posteriores vero, pro diversitate locorum et temporum, varias esse posse. Posterioris hujus generis fuit de celebrando Paschate traditio apostolica. Potuit enim alia esse in Oriente, alia vero in Occidente apostolorum agendi ratio, ubique prudens, atque charitate nixa; ex utraque autem nata hic et illic varia disciplina, quam sequi tandiu liberum fuit, quandiu contrariam in conciliis suis non iniecit universalis Ecclesia. Porro cum dicimus, necesse esse omnem Ecclesiam cum Romana consentire, de rebus fidei loquimur; non contendimus vero, nec contendunt ipsi pontifices Romani, eandem esse debere omnium Ecclesiarum cum Romana disciplinam. Et in hoc peccasse Victor- B rein papam contendebant multi, quod a prudenti decessorum suorum œconomia desciscens, Asiaticas Ecclesias ad Romanæ morem et disciplinam obstringere voluisset: contra atque senserant fecerantque priores pontifices Romani, alique totius Occidentis præsules, qui nullam ea de re litem Asiaticis movendam esse hactenus censuerant. Unde decenter ab Irenæo monitus, ut loquitur Eusebius, ab incepto statim destitit, pacem Asianis restituit, nec deinceps sollicitandos esse existimavit. Sed quam infelicit- C ab ea historia argumentum petiit Græbius, tam feliciter idem adversus ipsum retorqueri posset. Nisi enim Victori papæ jurisdictio in orientales Ecclesias fuisset, nunquam certe commisisset, ut iis imperaret, ac Ecclesiæ suæ morem sequi juberet. Cur enim Romanus episcopus Ephesinum, et non Ephesinus Romanum hic sibi subditum ac obsequentem habere vult? Cur Romanus episcopus Ephesinum et non Ephesinus Romanum a communione abscindere præsumit? Sed cur ille, si nulla huic auctoritas erat, insanam hominis arrogantiam ac superbiam non deridet? Negat quidem Ephesinus episcopus, negant et Asiatici cæteri, eo usque patere Romani pontificis auctoritatem, ut cæteros ad privatam Ecclesiæ suæ disciplinam obstringere possit; sed tantum abest auctoritatem [CXXIII] ipsam negent, quin potius jubenti ut per totum Orientem synodos habeant episcopi, hî statim morem gerunt, pontificemque eorum, quæ in conciliis suis defini- D rant, ea, qua par erat, reverentia certiorum faciunt. Immo Irenæus ipse, licet paulo servidiorem Victoris zelum non probaret; non redarguit tamen quod aliquam sibi in Orientales auctoritatem arrogaret: sed monet duntaxat, idque decenter ac reverenter, ne ea auctoritate in præsentî occasione abusus, integras Ecclesias immeritas a communione abscinderet. Adeo certum est, ne ipsos quidem, quibuscum Ecclesia Romana gravissimæ intercedebant contro- vrsiæ, primum illius, auctoritatem et jurisdictio- nem negare ausos fuisset.

36. Nimirum, ut dixi, unam Ecclesiam esse o-

portuit, dispersasque per orbem singulares Eccle- B sias secum invicem unius et ejusdem communio- nis vinculis colligari; quod fieri non potuit, nisi interventu unius Ecclesiæ, quæ instar centri uni- tatis cæteras omnes et sibi et secum invicem col- ligaret. Quisquis vere spiritalis est, huic uni Eccle- siæ immobiliter adhærebit, nec ab unitatis centro divelli se ulla unquam ratione patietur: imo, Ire- næo teste **, « judicabit, » damnabitque « eos qui schismata operantur, qui sunt inanes, non ha- bentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes, quam unitatem Ecclesiæ: et pro- pter modicas et quaslibet causas, magnum et glo- riosum corpus Christi conscindunt, et dividunt, et, quantum in ipsis est, interficiunt: pacem loquen- tes, et bellum operantes: vere liquantes culi- cem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio, quanta est schi- smatis perniciēs. » Maxime ponderanda sunt pos- trema hæc verba: « Nulla a » schismaticis, iisve omnibus, qui ab una cathedra secesserunt, « tanta fieri potest correctio, quanta est schismatis perni- cies. » Quamcunque ergo correctionem fecisse se gloriantur inanes homines, hæc schismatis perni- ciem adæquare, et eam, quam fecere, charitatis jacturam compensare nunquam potest. ** Qui enim ab unitate desciscit, a charitate excidit, amittitque « præcipuum » illud « dilectionis munus, quod est pre- tiosius quam agniti, gloriosius autem quam propheta, omnibus autem reliquis charismatibus super- eminentius. » Porro pretiosum illud munus unius corporis Christi, illius videlicet Ecclesiæ, in qua est una cathedra, unitatisque centrum, character est. « Quapropter, » addit Irenæus **, « Ecclesia omni in loco ob eam, quam habet erga Deum, dilectio- nem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem; reliquis omnibus non habenti- bus hanc rem ostendere apud se... opprobrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur propter justitiam, et omnes poenās sustinent, et mortificantur propter eam quæ est erga Deum, dilectionem et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia pure sustinet. »

37. Ab ea veræ Ecclesiæ nota, unitate, fluit altera, D sanctitas videlicet. Sancta enim non esse non potest, quæ in charitate radicata et fundata est, quæ pre- tiosum illud Dei munus, omnibus reliquis chari- smatibus supereminentius, proprio jure possidet. Sancta sit necesse est, cujus ipsum Dei Verbum caput est. Nam, ut ait auctor noster **, « super omnia quidem Pater, et ipse est caput Christi; per omnia autem Verbum, et ipse est caput Ecclesiæ; » siquidem « Verbum homo universa in semetipsum recapitulans est: uti sicut in supercælestibus, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus et corporalibus principa- tum habeat, in semetipsum principatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiæ, universa

** Lib. iv, c. 53, n. 7. ** N. 8. ** N. 9. ** Lib. v, cap. 18, n. 2; lib. iii, c. 16, n. 6.

attrahat ad semetipsum aplo tempore. » Ecclesia igitur « est synagoga Dei, quam Deus, hoc est, Filius ipse per semetipsum collegit ³⁹, » quamque per Spiritum sanctum sibi univit; cui « creditum est lumen Dei; » quæ « ubique prædicat veritatem: » *ἐκπύροφος* « lucerna, Christi bajulans lumen ⁴⁰. » Quidquid igitur docet Ecclesia, quidquid credendum proponit, quidquid faciendum jubet, sanctum est; utpote *testimonium habens a prophetis, et ab apostolis, et ab omnibus discipulis*; in ea siquidem manet Spiritus sanctus, luminis, vitæ et sanctitatis fons, qui huic lucem, vitam et sanctitatem omnem infundit. Quare « fides, quam perceptam ab Ecclesia custodimus, semper a Spiritu Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum juvenescit, et juvenescere facit ipsum vas, in quo est. Illoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum inspiratio plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur; et in eo disposita est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptelæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. » *In Ecclesia enim*, inquit, *posuit Deus apostolos, prophetas, doctores* ⁴¹, « et universam reliquam operationem Spiritus; » cuius non sunt participes omnes, qui non currunt ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam, et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illic Ecclesia, et omnis gratia: Spiritus autem veritas. »

38. Hinc concludit Irenæus 1° nullam extra veram Christi Ecclesiam. qualem hactenus ex ipso descripsimus, veram doctrinæ morumque sanctitatem esse quærendam; eos quippe, qui non currunt ad Ecclesiam, ubi Spiritus Dei, semetipsos fraudare a vita et omni gratia, per sententiam malam, et operationem pessimam; « nec participare Spiritum sanctum; neque a mamillis matris nutriri in vitam, neque percipere de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodere sibi lacus detritos de fossis terrenis, et de cæno putidam bibere aquam, effigientes fidem Ecclesiæ, ne traducantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur. Alienati vero a veritate, digne in omni voluntantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam stabilitam habentes, sophistæ verborum magis volentes esse, quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam petram, sed super arenam habentem in seipsa lapides multos ⁴². »

39. Concludit 2° in sola vera Ecclesia, vera miracula esse posse: extra Ecclesiæ sinum nulla, ad eorum, quæ reprobat, dogmatum confirmationem, nisi falsa et ementita miracula, incrasque præstigias, et magicas operationes fieri posse. « Arguentur qui sunt

a Simone et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones et universa fraude; plus lædentes, quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant, nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt, etc. » Tum probat adhuc ætate sua, « in fraternitate sæpissime, propter aliquid necessarium ea, quæ est in quoquo loco, Ecclesia universa postulante per jejunium et supplicationem multam, reversum esse spiritum mortui, et [CXIV] donatum esse hominem orationibus sanctorum; » pluresque mortuos sic resurrexisse, ut « perseveraverint nobiscum, inquit ⁴³, annis multis; » dæmones passim ex obsessorum corporibus expelli, infirmos per manuum impositionem curari, sanosque restitui, ac multos in Ecclesia videri, qui præscientia futurorum, visionibus, dictionibus prophetis et charismatibus, dono linguarum, etc., conspiciui essent. « Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum quas per univèrsam mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opulationem gentium perficit; neque seducens aliquem, nec pecuniam ei auferens..... sed munda et manifeste orationes dirigens ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini Jesu Christi invocans. » Ex quibus omnibus merito inferit ⁴⁴, « ibi » duntaxat « discere oportere veritatem, ubi charismata Domini posita sunt, » nempe « apud quos est ea, quæ est ab apostolis Ecclesiæ successio. »

40. Quam certum est autem eam, quam agnovit Irenæus, Ecclesiam, unam et sanctam esse, tam certum est eandem et catholicam et apostolicam esse. Id evidenter demonstrant ea omnia, quæ hactenus protulimus ex ipso loca. Nihil enim efficacius, ut jam diximus, esse arbitratus est ad retundendam hæreticorum, varias in sectas, secumque pugnantem divisorum, pervicaciam, quam ut iis opponeret unanimem totius Ecclesiæ per totum mundum longe lateque propagatæ consensum in rejiciendis, profligandisque nefariis eorum dogmatibus. Hinc perpetuo urget, ut vidimus ⁴⁵, « Ecclesiam per universum orbem usque ad fines terræ seminatam, in universum mundum disseminatam; » per Germaniam, Hispanias, Gallias, Orientem, Ægyptum, Libyam et Judæam dispersam; apud « multas gentes barbarorum » et « per universum mundum ⁴⁶ » constitutam, circumeuntem mundum universum; ac denique vineam « non jam circumvallatam, sed expansam » in universum mundum ⁴⁷, » cujus tamen esset una fides, doctrina et traditio,

³⁹ Cap. 6, n. 1. ⁴⁰ Lib. III, c. 24, n. 1. ⁴¹ I Cor. XII, 28. ⁴² Iren., lib. III, c. 24, n. 2. ⁴³ Lib. II, cap. 31, n. 2 et 3, et cap. seq. n. 7 et 4. ⁴⁴ Lib. V, c. 6, n. 1. ⁴⁵ Lib. II, cap. 23, n. 4. ⁴⁶ Lib. III, c. 26, n. 5. ⁴⁷ Lib. I, c. 10, n. 1, 2. ⁴⁸ Lib. III, c. 4, n. 2, et c. 12, n. 8. ⁴⁹ Lib. IV, cap. 36, n. 2.

una anima, unum cor, unum os, una et eadem prædicatio, ac regiminis ecclesiastici forma. Rideat proinde, vel sui compos non sit necesse est, quisquis Ecclesiam tam longe lateque propagatam, visibilem ac conspicuam esse neget, et ad fictitium quemdam et invisibilem electorum cœtum coerceat. Equi latere possit, «cujus lumen, prædicatio veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire?» Quomodo ignota esse possit, quæ «ubique prædicat veritatem, apud quam una et eadem salutis via in universo mundo ostenditur,» quæ «plantata est paradisi in hoc mundo,» quæque «ubique præclara est?» Qui denique invisibilis esse queat, quæ «est ἑκτάμυχος lucerna, Christi bajulans lumen; cui creditum est lumen-Dei; et propter hoc sapientia Dei, per quam salvat omnes homines, in exitu canitur, in plateis autem fiducialiter agit, in summis muris prædicatur, in portis autem civitatis constanter loquitur?»

41. Nihil etiam validius ad confundendos eos omnes, qui vel male sentiunt, vel præterquam oportet, colligunt, esse existimavit auctor noster, quam iis Ecclesiam apostolicam objicere. Hinc tam sæpe, tamque constanter inculcat, ut ostendimus, eandem Ecclesiam ab apostolis ipsis suam accepisse fidem, doctrinam et traditionem, ab iis fundatam esse, et ordinatam, ab iis constitutos fuisse episcopos, penes quos in unaquaque Ecclesia summa rerum esset, a quibus sibi invicem succedentibus perpetuo regeretur et administraretur; hacque continua episcoporum successione, nunquam desitura, unam et eandem, apostolicam, puram et intemeratam ad nos usque manare fidem et traditionem. Hinc in ea successione certissimum corporis Christi, seu Ecclesiæ characterem positum esse vult, quo ab infidelium, hæreticorum et schismaticorum conventiculis secernatur. «Character, inquit, corporis Christi secundum successiones episcoporum, quibus illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam tradiderunt.» Ubi perperam contendit, nullo certe argumento probat, clariss. Græbius, hic characterem non tam signum, sive notam, quam formam, sive figuram Ecclesiæ denotare. Quod etiamsi obtineret, male tamen adhuc causæ suæ consuleret. Id enim, velit, nolit, ex Irenæo constabit, eam secundum successiones episcoporum formam in corpore Christi sive Ecclesia, ab apostolis ipsis constitutam esse; ac proinde ea semper nota discriminatum iri veram Christi Ecclesiam, ab apostolis fundatam, a quacunque alia societate; quod in illa forma sit secundum legitimam episcoporum successionem, quæ in hac desit. Hinc «eos qui ab Ecclesia sunt, eandem figuram ejus, quæ est erga Ecclesiam, ordinationis,» id est eandem regiminis ecclesiastici formam, quam constituerunt

A apostoli, semper custodire asserit auctor noster. Hinc demum jure merito infert, sectis quibuscunque hæreticis aut schismaticis antiquiorem esse veram Ecclesiam, utpote quæ originem apostolicam, imo ipsi Christo capiti suo acceptam referat: «Omnes vero hæreticos valde posteriores esse, quam episcopos, quibus apostoli tradiderunt Ecclesias.» Apud barbaros siquidem jam obtinebat ea, quam prædicabat Ecclesia, fides; quibus tamen, ne quidem nomine tenus, notæ erant hæreticorum sectæ; longe minus eorum sententiæ: «nequedum enim congregatio hæreticorum fuit apud eos, neque doctrina instituta.» Deinde uniuscujusque hæreseos initia, primosque parentes et architectos facile assignari posse; recentioris quippe memoriæ esse: Ecclesiæ vero catholicæ exordia in Christum solum, ejusque apostolos refundi posse. «Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino, neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores, et inventores perversitatis eorum fierent. Valentinus enim venit Romam sub Hygino; increvit vero sub Pio, et prorogavit tempus usque ad Anicetum. Cerdon autem, qui ante Marcionem, et hic sub Hygino vixit. . . . Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto. . . . Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus accipientes initia unusquisque eorum, cujus principatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam.»

42. Certissimis hisce characteribus, hactenus explicatis, eam Ecclesiam, cujus fidem et traditionem contra hæreticos propugnabat Irenæus, definit, et a qualibet alia societate discriminat, ac discriminari vult. Quænam vero ea fuerit Ecclesia, laud ambigat quisquis Irenæum dicentem audierit, ad Romanam Ecclesiam necesse esse omnem Ecclesiam, si veræ Ecclesiæ membrum et pars esse velit, convenire, id est, ut superius demonstravimus, in una cum ea fide, traditione atque doctrina consentire, ejusque communioni adhærere: et quisquis meminert sanctissimum apostolicorum [CXXXV] virorum discipulum cum ea semper Ecclesia individua communionis societate vinctum ad mortem usque perseverasse. Porro si Romana Ecclesia ideo fuerit secundo sæculo vera Christi Ecclesia, quia sola prædictis veræ Ecclesiæ characteribus ac notis insigniebatur, necesse est eandem et solam, postremis etiam hisce sæculis, veram esse Christi Ecclesiam, cum in eam solam convenient illi characteres. Quisquis enim sepositis tantisper præjudiciis, sectas omnes, quæ jam corpus Christi misere lacerant, percurrere voluerit, evestigio deprehendet Ecclesiam

¹ Lib. i, c. 10, n. 2. ² Lib. v, c. 20, n. 1, 2. ³ Prov. i, 20, 21. ⁴ Lib. iv, cap. 36, n. 2. ⁵ Lib. v, c. 20, n. 1. ⁶ Ibid. ⁷ Lib. iii, c. 4, n. 2, 5.

Romanam solam esse quæ sit unius fidei, unius doctrinæ, unius oris, ac labii, quæque secum ubique consentiat in rebus fidei ac morum, communi pastorum sententia definitis; aliis omnibus sectis in tot fere sententias, quot capita divisas, alternantibusque variorum dogmatum fluctibus in hæc, vel illa jactatis, pro ratione temporum, affectuum, commodi aut incommodi; solam Romanam Ecclesiam sanctam esse, non quod omnia ejus membra a peccato immunda sint, in agro quippe Dominico palæ cum frumento permixtæ sunt; sed quod, cum sola nihil nisi sanctum doceat, præcipiatque, in ea sola resideat Spiritus sanctus gratiarum omnium et charismatum fons, qui plures, etiam nostris diebus, ad eximium sanctitatis gradum perduxit, verorumque miraculorum gloria illustravit; dum aliæ omnes sectæ, cum a vera sanctitatis laude procul desciverint nullos peccantibus frenos injicere valeant, eaque doceant absurditatis plena dogmata, quibus fidei, morumque sanctitas funditus evertatur; quale est illud, peccatores sola fide veram justitiam consequi posse, neminemque justum a vera quam semel consecutus est, justitia excidere unquam posse; quæ fuerunt ipsis Gnosticorum exitiosissima principia, quibus latissimum ad scelera omnia aditum pandi alibi ostendimus; solam Ecclesiam Romanam apostolicam esse, ac continua episcoporum pastorumque suorum successione ab apostolis derivatam, fidemque et traditionem, quam ab iis accepit, illibatam custodisse; cum aliæ omnes sectæ temere abrupta successione apostolica, novas sibi Ecclesias condiderint, quarum novi sunt auctores ac fundatores; solam denique Romanam Ecclesiam catholicam esse et universalem, per totum mundum propagatam, ubique perspicuam et insignem, mira que fecunditate gaudentem, novos sibi et Christo sponso suo in dies filios, per eos, quos ad remotissimas gentes mittit pastores et doctores, parere; aliis omnibus sectis in angulo orbis, et intra certarum regionum fines conclusis, longeque minus sollicitis de novis Christo gignendis filiis, quam de veteribus pervertendis.

43. Hæc, ac potissimum Romanæ Ecclesiæ amplitudinem, cum post Irenæum frequenter in notis suis tam vere quam pie inculcaverit, aliisque Patrum sententiis confirmaverit doctissimus, bonæque memoriæ Feuardentius, molestissima ejus argumenta eludere, propitiosque sibi, si posset, Irenæum et Augustinum, cujus etiam auctoritatem objiciebat Feuardentius, facere pro virili sua conatus est Græbuis in notis suis ad Irenæi lib. IV, c. al. LXX, nunc XXXVI. Itaque fatetur Augustinum in certamine cum Donatistis multum in eo fuisse, ut universitatem, ipsamque nomen catholicum, tanquam proprium veræ Ecclesiæ characterem assereret, quo a falsis hæreticorum et schismaticorum cœlibus, in parte mundi hærentibus, et ab ea, vel ab auctoribus suis denominationem indeptis distingueretur. Atque ita plerumque rem ejus ævo et ante se habuisse. Se-

cus vero sentiendum de sequiori ac ultima prope mundi ætate, deque tempore illo (toties a ministris Calvinianis et Lutheranis decantato) meretricis magnæ, cujus mentio Apocal. capp. XVII, XVIII et XIX. « Quæ, inquit, non de S. Joannis solum, sed et ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis, et quidem Societatis Jesu theologis plerisque, in sacram Apocalypsin Commentariis, ingenue explicata sunt, nec aliam expositionem admittunt. Tunc sane, addit, qui inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplexus fuerit, nã is misere semetipsum deceperit. » Sic cl. Græbuis. Cui ego: Nã potius is miserrime semetipsum, aliosque decipiat, qui frivolis ejusmodi ratiunculis inductus, apertissimis sanctorum Patrum testimoniis vim inferat, efficacissimaque eorum argumenta sic infirmet, ut ea vel levissimo spiritu diffare hæretici omnes ac schismatici semper potuerint. Nihil certius, Irenæum, Optatum, Augustinum, aliosque SS. Patres Ecclesiæ amplitudinem et universitatem objerisse. At nisi amplitudo hæc et universitas, essentialis ac perpetuus sit Ecclesiæ character, nihil infirmius argumento ab ea amplitudine petito. Quo enim jure huic respondere se posse putat Græbuis, valuisse quidem prioribus sæculis, tum cum virgo adhuc esset Ecclesia, non valere vero postrema mundi ætate, qua virgo illa in meretricem versa est: eodem prorsus reponere potuisset Gnosticis quivis Sabellianus, Arianus, Nestorianus, Donatista, etc. Ecclesiam jam a pristina sanctitate et fide sic defecisse, ut quisquis inductus universitate et amplitudine istius corruptæ Ecclesiæ, ex virgine in meretricem versæ, eam amplecteretur, is misere semetipsum deciperet; ac proinde si hac responsione a Catholicorum telis tutum se esse, ac veræ Christi Ecclesiæ ad angustiores redactæ limites membrum putet vir doctissimus; fateatur necesse est eodem se clypeo munire merito potuisse perditissimos quosvis hæreticos, cum veteres, tum recentiores, ac veræ Ecclesiæ membrorum titulo gloriari. Infelix certe Græbuis, qui responsis suis arma ministret hæreticis quibuscunque, quorum ictum nulla arte declinare ipse valeat.

44. Sed ne quod toties a Catholicis feliciter actum est, hic iterum agere cogar, id unum a Græbio quæram; an postrema hac mundi ætate societas quædam in orbe supersit, quæ vera Christi Ecclesia jure dici possit? Superstitem esse non negabit, puto, si prophetarum oraculis, Christique ipsius et Evangelii dictis, quibus perituram nunquam Ecclesiam prænuntiatur, fidem habeat. Porro si vera aliqua Ecclesia nunc in orbe supersit, talem esse necesse est, iisdemque characteribus insignitam, qualem et quibus notis conspicuam esse voluit Christus. At ex Scripturis prophetiis et evangelicis certissimum est, universitatem et amplitudinem proprium esse, essentialem, ac proinde perpetuum illius, qualem constituit Christus, Ecclesiæ

characterem. Id adeo perspicue, efficaciter et invictè demonstrat Augustinus in libro *De unitate Ecclesiæ*, ne alios proferam, quos scripsit contra Donatistas, ut prorsus obstruatur os loquentium iniqua. Allatis et expensis Scripturarum utriusque Testamenti vocibus concludit S. doctor § 32. « Evangelizata est nobis Ecclesia per totum orbem terrarum futura. [CXXVI] Hoc in lege, et prophetis, et psalmis esse prænuntiatum ipse Dominus testificatus est, qui eam cœpturam a Jerusalem, et per omnes gentes permanaturam esse prædixit; testes sibi futuros in Jerusalem, et in tota Judæa, et Samaria, et usque in totam terram, cum jam in cœlum ascenderet, prænuntiavit. Hæc verba facta secuta sunt. Quomodo cœptum sit a Jerusalem, et deinde processum in Judæam, et Samariam, et inde in totam terram, ubi adhuc crescit Ecclesia, donec usque in finem etiam reliquas gentes, ubi adhuc non est, obtineat, Scripturis sanctis testibus consequenter ostenditur: quisquis aliud evangelizat, anathema sit. Aliud autem evangelizat, qui periisse dicit de cætero mundo Ecclesiam, et in parte Donati in sola Africa remansisse (jam dicendum est, in parte Calvinii et Lutheri in sola Anglia, Belgio et Germania remansisse) dicit. Ergo anathema sit. Aut legat mihi hoc in Scripturis sanctis, et non sit anathema. »

45. Respondebunt forte recentiores Donatistæ, quod veteres illi apud Augustinum § 33. « Et ista, inquit, credimus, et completa esse cōditemur; sed postea orbis terrarum apostatavit, et sola remansit Donati (Calvinii et Lutheri) communio. » Sed statim cum Augustino reponemus: « Hoc nobis legant et nihil resistimus. Si autem non ea de Scripturis sanctis legunt, sed suis contentionibus persuadere conantur; credo illa, quæ in Scripturis sanctis leguntur, non credo ista, quæ ab hæreticis vanis dicuntur. » Æquissima certe conditio ab Augustino proposita. Cum enim apertissima sint, et, ut Augustini verbis, § 56, utar, « nullo interprete indigeant canonicarum Scripturarum testimonia, quæ commendant Ecclesiam in totius orbis communionem consistere; » quisquis asserit amplitudinem hanc et universitatem non fore perpetuam veræ Ecclesiæ notam, necesse est tam clara et aperta Scripturarum testimonia proferat quibus assertionem suam probet. Nisi enim Deus fallere nos voluerit, quod absit ut vel cogitemus, commendata ubique et designata Ecclesia sua, velut societate quadam, quæ præ cæteris omnibus amplitudine et universitate insignis foret; debuit pro bonitate sua, alicubi saltem tam disertis verbis monere amplitudinem hanc, temporalem duntaxat Ecclesiæ notam, fore, postrema mundi ætate desituram; ac tandem aliquando futurum esse, ut Ecclesia, quæ prioribus sæculis orbem totum obtineret, postrema mundi ætate angustioribus septa limitibus, in mi-

nima mundi parte coerceretur. Hinc Augustinus § 72, 75, cujus verba sibi dicta putet Grabius, et quisquis cum ipso misere deceptus tam immaniter errat. « Audistis, inquit, pastoriæ vocem manifestissimam, non solum per legem ejus, et prophetas et psalmos, sed etiam per os proprium commendantis Ecclesiam suam futuram. Et ea quæ prædixit, quemadmodum ex ordine consecuta sint, in Actibus et Litteris apostolorum, quæ divinarum Scripturarum canonem complent, legendo perspicitis. Non est obscura quæstio in qua vos fallant, quos ipse Dominus prædixit futuros atque dicturos: *Ecce hic est Christus, ecce illic, ecce in deserto*, quasi ubi non est frequentia multitudinis; *ecce in cubiculis**, quasi in secretis traditionibus atque doctrinis. Habetis Ecclesiam ubique diffundi, (nec tantum, sed) et crescere usque ad messem, id est usque ad extremum judicii diem. Habetis civitatem de qua ipse, qui eam condidit, sit: *Non potest civitas abscondi super montem posita*†. Ipsa est ergo, quæ non aliqua parte terrarum, sed ubique notissima est... Vos autem innitentes tot evidentissimis testimoniis Legis, Prophetarum, Psalmoreum, ipsius Domini, et Apostolorum de sancta Ecclesia toto terrarum orbe diffusa, exigite ab istis, ut ostendant de Africa (jam de Anglia, etc.) quod attinet ad partem Donati (jam Calvinii et Lutheri), aliqua manifesta de canonicis libris testimonia. Neque enim, sicut jam dixi, ullo modo fieri posset, ut Ecclesia, sicut dicunt, et quod absit, tam cito ex tot gentibus peritura, tot testimoniis tam sublimiter et tam indubitanter prædicaretur; et de ista, quam volunt, sua, quæ usque in finem, sicut contendunt, permansura fuerat, taceretur. » Proinde Grabius et asseclæ « perscrutantur Scripturas (et hic iterum Augustini verba sunt § 42), et contra tam multa testimonia, quibus ostenditur Ecclesia Christi toto terrarum orbe diffundi, vel unum proferant tam certum et tam manifestum, quam illa sunt, quo demonstrant Ecclesiam Christi periisse de cæteris gentibus et in sola « Anglia » remansisse... Sed quam non permittantur saltem quærere aliquid, quo probent esse prædictum, deficientibus a fide Christiana cæteris gentibus, in sola « Anglia » Ecclesiam remansuram: attendant illud quod sæpe commemoravi, *utraq; crescere usque ad messem, et agrum esse mundum, messem finem sæculi*††, non nobis, sed ipse Domino interpretante parabolam suam... Desinant ergo quærere quod invenire non poterunt, non quia occultum est, sed quia non est. Sunt enim adhuc nonnullæ gentes, in quibus nondum est Evangelium prædicatum; necesse est autem impleri omnia, quæ de Christo et Ecclesia prædicta sunt: oportet ergo et in eis prædicari. »

46. At, inquit Grabius, legimus in Apocalypsi futuram esse meretricem magnam, cum qua fornicabuntur reges terræ, et inebriabuntur qui habitant

* Matth. xxiv, 23. † Matth. v, 14. †† Matth. xiii, 30.

terram, de vino prostitutionis ejus, etc., quæ de ultima mundi ætate ab ipsis pontificiis explicantur. Sed rursus cum Augustino § 9 respondebo, « illa seponenda esse, quæ obscure posita, et figurarum velaminibus involuta (qualia sunt ea fere omnia, quæ in Apocalypsi leguntur), et secundum nos et secundum illos possunt interpretari. Est quidem acutorum hominum dijudicare atque discernere, quis ea probabilius interpretetur; sed nolumus in has ingeniorum contentiones, in eas causa, quæ populos tenet, nostram disputationem committere.... Aperta veritas clamat, luceat, in obturatas aures irrumpat, dissimulantium oculos seriat, nemo in eis latebris quærat falsæ suæ sententiæ locum, omnem conatum contradicendi confundat, omnem frontem impudentis elidat. Si quæ ejusmodi Scripturæ loca habeat Græbius, proferat; sed Apocalypseos interpretationem Deo soli committat, memneritque quam infelicitè quibusdam e suis cesserit. Quan-

A quam tamen si sacræ hujus prophetiæ mysteria scrutari liceat, longe facilius quæcunque de meretrice illa magnapænuntiantur, possumus in Protestantes ipsos convertere, et ei quam fidei et moribus intulerunt, corruptelæ accommodare, quam possint in Ecclesiam Romanam transferre. Sed missis hisce « rerum figuris, in quibus, ut rursus ait Augustinus § 10, quia vel interpretem quærent, nolo nostra ingenia comparentur, » concludamus: cum in Scripturis hac universitatis, amplitudinisque nota designetur ea, quam constituit Christus, Ecclesia, nec aliquando desitiram eam notam ullibi appareat; si quæ hodie in orbe vera supersit Ecclesia, eam solam esse quæ cæteris societatibus longius latiusque pateat; ac proinde solam Romanam esse. « Illæ quippe singulæ in multis gentibus, ubi ista est, non inveniuntur; hæc autem, quæ ubique est, etiam ubi illæ sunt, inveniuntur. »

ARTICULUS V.

De mysterio sanctissimæ Trinitatis.

[CXXVII] 47. Totam, quam de sacro Trinitatis mysterio tenet Ecclesia catholica, fidem paucissimis comprehensam verbis tradidit Augustinus lib. xi *De Civit. Dei* c. 24: « Credimus, inquit, et tenemus, et fideliter prædicamus, quod Pater genuerit Verbum, hoc est Sapientiam per quam facta sunt omnia, unigenitum Filium, unus unum, æternus coæternus, summe bonus æqualiter bonum: et quod Spiritus sanctus simul et Patris et Filii sit Spiritus, et ipse consubstantialis et coæternus ambobus: atque hoc totum et Trinitas sit propter Trinitatem personarum, et unus Deus propter inseparabilem divinitatem, sicut unus omnipotens propter inseparabilem omnipotentiam. Ita ut etiam, cum de singulis quæritur, unusquisque eorum et Deus omnipotens esse respondeatur; cum vero de omnibus simul, non tres dii, vel tres omnipotentes, sed unus Deus omnipotens: tanta ibi est in tribus inseparabilis unitas, quæ sic se voluit prædicari. » Hæc, inquam, catholicæ fidei summa, a qua late recessisse Irenæum calumniantur Sociniani, quorum maxime interfuit tantæ auctoritatis virum in partes suas vel invitum pertrahere. De ea minus recte sensit, imprudenter quam malignius conquesti sunt e Catholicis quidam. Hunc ab utrorumque criminationibus strenue vindicarunt cl. Georgius Bullus presbyter Anglicanus in sua *Defensione fidei Nicænæ*, et doctissimus noster dominus Nicolaus Le Nourry, in *Apparatu ad Bibliothecam maximam veterum Patrum*, t. II

prioris edit., an. 1697, dissert. vi, cap. 6, § 2 et seqq., quorum lucubrationibus si nihil addere potuerim, saltem aliquid lucis forsitan inspersurus sim.

48. Ut Irenæi mens certius exploretur, tutior omnium via est penitus inspicere quis fuerit ejus scopus, quæ adversariorum, quos impugnabat, hypothesis, quid demum adversus eos probandum sibi suscepit? Animo itaque recolat quisquis primam nostram dissertationem, ac potissimum art. I, § 5 et seqq., legere gravatus non fuerit, Gnosticos omnes, et Valentinianos, quos refellebat Irenæus, fidem omnem mysterii SS. Trinitatis profanis, Platoniceisque suis commentis funditus evertis: adeo ut ex impurissimis hisce fontibus fluxerit, quæ deinceps Christianam religionem infect, Sabelliana et Ariana hæresis. Ad Trinitatem usque divinarum personarum, quarum una eademque esset natura ac substantia divina, animum erigere non valentes, statuebant Deum, quem primum ac supremum Patrem appellabant, immensis sæculorum intervallis solitarium, unumque ut natura, sic et persona fuisse, tacite secum cogitantem, unaque sua cogitatione contentum et occupatum. Cum vero exterius sese prodere, orbem condendo, animo constituisset, in actum erupit, qui rerum omnium seminarium, principium, forma et archetypus esset: huncque vocabant Nun, Mentem seu sensum, et Filium unigenitum Patris, parentique suo perfecte similem et æqualem esse dice-

¹¹ August., § 6.

bant, atque ita comparatum, ut solus magnitudinem Patris caperet; utpote qui a Patre haudquaquam sive re, sive persona distinctus esset: nihilque aliud esset quam Pater ipse sentiens, ac exterius velut effundere sese incipiens. A Nu productum aiebant Verbum, quod rerum spiritualium, angelorum videlicet superiorum principium, auctor et formator esset, Angelus ipse a Patre, ejusque Nu, substantia et persona longe diversus: nec enim huic, ut Unigenito, datum capere magnitudinem Patris. A Verbo emissi sunt alii Æones, seu angeli, a quibus vicissim alii geniti; ab omnibus vero simul conspirantibus productus Salvator, qui inferiorem angelum mundi hujus aspectabilis conditorem dirigeret. Cum autem novissimus Æon supremi Patris magnitudinem temere scrutatus pene periisset; ne idem casus alios subiret, emissum ab Unigenito alterum par Æonem, seu angelorum, Christus et Spiritus sanctus, a quibus fulciretur munireturque Pleroma. Summa proinde, quod ad rem præsentem attinet, hic redit: Patrem Verbo et Spiritu sancto longis sæculorum myriadibus præexistisse; Unigenitum illum, quem dicebant, Filium, meram Patris ἐνέργειαν, efficientiam, actum, aut proprietatem ἀνυπόστατον, non personam ab eo distinctam fuisse: Verbum autem, Spiritum sanctum, Christum et Salvatorem totidem spirituales naturas et personas, angelici ordinis, a se invicem distinctas, et in tempore conditas, atque divina seu paterna longe inferiores exstitisse: Demiurgum denique, seu mundi opificem, angelum et ipsum fuisse, sed præcedentibus ignobiliorem; qui nec in Pleromate, aliorum sede, locum haberet, et densioribus ignorantiae tenebris obvolutus natus esset. Hæc sunt hæreticorum commenta, quæ confutanda sibi suscepit Irenæus, ac toto opere passim confutat.

49. Et primo quidem quia hæretici varii, quæ passim in Scripturis occurrunt, Christi et Verbi nominibus abusi, male distinguebant inter unigenitum Filium, Verbum, Christum, Jesum, Salvatorem et Demiurgum; qua prava distinctione nitebatur Valentiniiani systematis maxima pars: vanam eam esse probat Irenæus, primum auctoritate Evangelii Joannis; quo exposito concludit lib. 1, cap. 9, n. 3: « Unum et eundem ostendi Logon, et Monogenem, et Zoen, et Phos, et Soterem, et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis. » Et lib. II, cap. 13, eam, quam inter Patrem, Nun et Verbum distinctionem interponebant hæretici, cum eo, quem fingeant emissionum ordine, cum recta ratione pugnare multis demonstrat. In primis cum Nus, seu mens sit « ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus, » et cogitationis, uno verbo mens ipsa essentialis et substantialis Patris, et ipse Pater; emissum dici non nisi absurdissime posse, ne Deus ipse et Pater « a semetipso sepa-

retur, et quasi ab alio aliud emittatur ¹². » Deinde si ea emissionum series, qualem comminiscerentur hæretici, in Deo admittitur, ita ut longe prius exstiterit Pater, quam Verbum suum emisit, hocque ab illo tam procul distet; hominum compositorum natura, et ex corpore et anima subsistentium, affectiones, et intentiones mentis, dum cogitant, in Deum ipsum transferri necessario consequitur. Ea est enim hominum conditio, ut verbum ab eorum mente non emittatur, nisi post aliquam actuum seriem et successionem. ¹³ In eo autem, qui sit super omnes Deus, cum simplex et non compositus, et similimembrius, et totus ipse sibi similis, et æqualis sit, totus Nus, et totus Logos cum [CXXVIII] sit, totus sensus, et totus ennoea, et totus ratio; et nec aliud antiquius, nec posterius, aut aliquid alterius habente in se, sed toto æquali, et simili, et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequetur emissio. » Et cap. 17, n. 7: « Non enim ut compositum animal quiddam est omnium Pater, præter Nun, quemadmodum præostendimus; sed Nus Pater, et Pater Nus. Necesse est itaque, et eum, qui est ex eo Logos, imo magis autem ipsum Nun, cum sit Logos, perfectum et impassibilem esse; et eas, quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. »

50. Hæc sunt argumenta, quibus Valentinianos impugnabat Irenæus. 1° Velut certissimum quid, ex catholica fide et Evangelio supposebat, Unigenitum, Verbum, Salvatorem et Christum Filium Dei, qui incarnatus est pro nobis, *unum et eundem*, seu unam et eandem esse personam, cujus diversa duntaxat essent nomina. Deinde in hoc assentiebatur hæreticis (quod et catholica fides probabat), non quod Unigenitus mera esset Patris ἐνέργεια, ut illi volebant; sed quod Unigenitus, per quem facta esse omnia cum Joanne assererat, ipsi Patri consubstantialis esset, ei perfecte similis, et perfecte comprehendens magnitudinem Patris. Ex quo concludebat, et Verbum ipsum Patri consubstantiale esse, huic perfecte simile, et comprehendens ejus magnitudinem. 5° Quia hæretici Verbum procul a Patre, et natura et ordine generationis dissitum, ignorantiae et passioni obnoxium esse statuebant; eodem fundamento nixus blasphemiam hanc refellit. Nimirum, Logos est ipse Nus, et Nus est Logos: eadem proinde utriusque et substantia, et natura, et perfectio. Præterea necesse est eas, quæ ex Nu sunt emissiones, ejusdem substantiæ esse, cujus et ipse Nus, perfectas et impassibiles et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit. Atqui Nus Patris, ipsis latentibus hæreticis, Verbum emisit. Necesse est itaque Verbum ejusdem esse substantiæ cum Nu Patris, perfectum et impassibile et semper simile cum eo. 4° « Multum

¹² Iren., lib. II, c. 13, n. 4. ¹³ N. 3 et 8.

distat omnium Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, affectionibus et passionibus. » Eæ vero sunt hominum affectiones et passiones, ut verbum eorum prolationis initium habeat, et mente cogitante posterius genesim habeat in tempore. Cum ergo Verbum Dei verbum humanum infinito superet intervallo, nec prolationis initium habere potuit, nec genesim in tempore. Denique quidquid in Deo est, Deus ipse est : nec enim aliud antiquius, nec posterius, aut aliud alterius, seu a se diversum habet in se ; sed totus simplex est, et non compositus, totus æqualis, et similis. et unus perseverans. Atqui Verbum et Spiritus sanctus in Deo sunt, et Dei Verbum et Spiritus sanctus sunt ; nam ipse Deus Verbum, totus Spiritus, totus Logos, totus Nus, etc. Igitur Verbum et Spiritus sanctus sunt ejusdem cum Deo substantiæ et naturæ, ejusdem cum eo antiquitatis et æternitatis, huic cœvi et consubstantiales ; uno verbo, Deus ipse. Quin hæc ipsissima sint Irenæi argumenta, nullus inficiari poterit, qui ad mox citata testimonia, totumque ejusdem scopum attenderit : eadem certe argumenta, quibus deinceps uti sunt SS. Patres contra Arianos et Macedonianos, et utuntur etiamnum theologi ad Socinianorum impietatem refellendam. Eadem proinde in utrisque de mysterio sanctissimæ Trinitatis fides. Nec tamen iis contentus martyr sanctissimus, vel eadem latius explicat, vel alia subinde profert, quibus, quam recte et catholice senserit, magis ac magis demonstratur.

51. Quia, ut dixi, negabant hæretici Verbi Dei æternitatem, fingebantque nec ab ipso Patre, nec a Verbo ejus immediate conditum esse spectabilem hunc mundum, sed « a Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patre ; » hoc commentum confutans Irenæus lib. II, cap. 2, ostendit n. 4 et 5 homines quidem « inopes » cum sint, « nec possint statim aliquid ex parato fabricare, indigere multis organis ad » rei alienius « fabricationem. Proprium » autem « esse hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organis ad conditionem eorum » (ad condenda ea) « quæ fiunt ; neque angelis indigere adiutoribus ad ea, quæ fiunt, neque virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patre ; sed idoneum esse et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo : *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* »¹⁶. In omnibus autem est et hic qui est secundum nos, mundus. Et hic ergo a Verbo factus est, etc. Eadem summam repetens cap. 30, n. 9 : « Deum ipsum a semetipso fecisse libere et ex sua potestate, et disposuisse, et perfecisse omnia, et esse substantiam omnium voluntatem ejus : Solus, addit, unus Deus fabricator, hic qui est super omnem Principalitatem, et Potestatem, et Dominationem, et Virtutem : hic Pater, hic Deus, hic

A conditor, hic factor, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt : hic Justus, hic bonus, etc., hic Deus Abraham, et Deus Isaac, e c., hic Pater Domini nostri Jesu Christi per Verbum suum, qui est Filius ejus, per eum revelatur et manifestatur omnibus, » etc. Hæc igitur apud Irenæum certa et demonstrata, unum Deum omnia prorsus, tam visibilia quam invisibilia condidisse, eumque esse, qui sit super omnem Principalitatem, Potestatem, Dominationem, uno verbo supra omnes angelos, et omnium Pater ; condidisse, inquam, non per organa et instrumenta a se diversa, et alterius a se naturæ, sed per semetipsum, hoc est per Verbum, Filium suum, et Sapientiam suam, id est Spiritum sanctum, ut ipse explicat lib. IV, c. 20, n. 4 : « Nec enim, ait, horum (angelorum) indigebat Deus ad faciendum quæ ipse apud se prædefinierat fieri, quasi ipse suas non haberet manus. Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur dicens : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* »¹⁷ ; ipse a semetipso substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens. » Expropter Verbum et Spiritum sanctum vocat *Dei manus*, non hic modo, sed et in ejusdem libri Præfatione, et lib. III, c. 21, n. 10. Eas vero manus cum opponat *aliis organis*, et *Virtuti inferiori*, hinc manifeste sequitur, Verbum et Spiritum sanctum a Patre quidem distingui, utpote quibuscum consilium habeat, dum ait : *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ; non tamen inferioris, et alterius ab eo naturæ esse : sicuti proportionem servata, manus hominis a corpore, cujus sunt manus, natura et substantia non differunt. Imo manifeste se ipse explicat Irenæus, cum ait, unum Deum omnia fecisse *per semetipsum*, hoc est, addit, *per Verbum et Sapientiam suam*. Verbum igitur et Spiritus sanctus sunt unus et idem cum Patre Deus, una et eadem cum eo substantia et natura.

[CXXIX] 52. Ex iis concludit Irenæus, Verbum seu D Filium, et Spiritum sanctum, nedum rebus omnibus creatis præexistisse, sed et ipsi Patri semper coexistisse, ac cœternos fuisse. Deus siquidem « suas semper habuit manus : adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus. » Et lib. II, cap. 30, n. 9. « Semper autem coexistens Filius Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et angelis, et archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus, et omnibus, quibus vult revelare Deus. » Et cap. 23, n. 8, rationem afferens cur plurima sint, quæ mentis humanæ captum superant, quæque proinde curiosius et sollicitius a nobis investiganda non sint ; docet Dei solius, a quo facta sunt omnia,

¹⁶ Joan. I, 3. ¹⁷ Gen. I, 26.

proprium esse omnia nosse; hominem vero « esse A in infinitum minorem Deo; » et « in quantum minor est ab eo qui factus non est, et qui semper idem est, in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. » Non enim, ait, « infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit. » Ideo ergo finita est, angustisque coarctata limitibus hominis scientia, quia « initium facturæ accepit, » et « in infinitum minor est Deo; » ideo vero Verbi Dei scientia infinita, quia *infectum* est, Deoque semper coexistit. Eadem ratio est, quam affert lib. iv, c. 13, n. 4, ut probet, Verbum divinum, quod hominum salutem semper consuluerit, et Abrahæ amicitiam conciliare sibi veluti studuerit, non indigentia fecisse. « Sed neque Abrahæ amicitiam propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus : *Antequam Abraham esset, ego sum*, inquit¹⁶; sed ut ipsi Abrahæ donaret æternam vitam, existens ab initio bonus, quoniam amicitia Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur eam. » Nullius igitur rei indiguum Dei Verbum, quia existit ab initio perfectum, et bonum, ac fons omnium honorum; Deusque natura cum sit, amicis suis donat æternam vitam et immortalitatem. Et hinc infert Irenæus principio capituli sequentis, « initio non quasi indigentem Deum hominis, plasmavisse Adam, sed ut haberet in quem collocaret beneficia sua. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur, quemadmodum ipse ait : *Pater, clarifica me claritate, quam habui apud te, priusquam mundus fieret*¹⁷. » Denique cap. 20, n. 3, probans quod n. 1 dixerat, « Adesse Patri semper Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum, per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit; » hæc habet : « Et quoniam Verbum, id est Filius, semper cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et Sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum ante omnem constitutionem, per Salomonem ait : *Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cælum prudentia*¹⁸, etc. Et rursus : *Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua*¹⁹, etc. Unus igitur Deus, qui Verbo et Sapientia fecit, et aptavit omnia, » etc. Filius igitur et Spiritus sanctus sic apud Deum Patrem fuerunt ante omnem, non visibilium modo, sed et invisibilium, et Æonum, quam fingeant hæretici, constitutionem, ut Patri semper adfuerint, ipsi coæterni, ac coævi, Verbum, Sapientia, et manus Patris, quibus carere nunquam potuit, quamvis Angelis aut Virtutibus inferioribus quibusvis facile semper carere potuerit.

53. Nec vero Irenæo satis fuit probasse divini Verbi et Spiritus sancti æternitatem, sed causæ jugulum petens passim asserit et demonstrat utrumque Patri consubstantiali esse, ejusdem cum eo naturæ et substantiæ : quamvis id satis aperte consequatur ex hactenus dictis. Nam ex S. doctoris principiis, quodcumque infectum est, et sine initio, vere et substantialiter Deus est. Quo certissimo principio probat lib. iii, cap. 8, n. 2 et 3, « nihil quidquam ex his quæ constituta, et in subjectione sunt, » nec proinde Angelos, Archangelos, etc., a Deo constitutos et factos per Verbum ejus, et per Spiritum oris ejus, per quem cœli firmati sunt, et omnis virtus eorum, auctori suo comparari posse. Infinite enim distant « quæ constituta sunt ab eo B qui constituit, et quæ facta sunt ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, præstans; quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcumque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit : necesse est omnimodo, uti differeus vocabulum habeant, apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent : ita ut is quidem qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris. » Hæc igitur apud Irenæum certissima : Qui infectus est, et sine initio, et sine fine, nullius indigens, et ipse sibi sufficiens, vere, proprie ac juste dicitur Deus et Dominus solus : qui rerum omnium auctor, conditor et fabricator est, infectus est et sine initio. Atqui nec minus certum apud Irenæum, Verbum et Spiritum sanctum initium non habuisse, Patri semper adfuisse, eique coexistisse; Verbum et Spiritum sanctum cum Patre, omnia condidisse; unde necessario concludendum, Verbum et Spiritum sanctum, ex Irenæo, cum Patre juste dici et esse unum Deum ac Dominum, unamque trium esse naturam et substantiam. Sed ad institutum redeo.

54. Hæretici, uti dixi, comminiscebantur, alium esse supremum Patrem, alium Demiurgum, seu rerum omnium inferiorum, et aspectabilium conditorem : hunc veteris legis auctorem fuisse, solum in ea celebratum, et solum a Judæis agnitum et adoratum; illum vero incognitum mansisse semper, donec Evangelio lucente, Jesuque (affante, qui in eum descendit, Christo) revelante, notus fieret, novam legem conderet et promulgaret. Exitiosissimum dogma, malorum omnium scaturiginem, eversurus Irenæus toto libro iii probat, unum esse Deum factorem cœli et terræ, et utriusque legis auctorem, huncque esse ipsum summum Patrem, et Verbum ejus, ac Spiritum sanctum, nec alium

¹⁶ Joan. viii, 58. ¹⁷ Joan. xvii, 5. ¹⁸ Prov. iii, 19, 20. ¹⁹ Prov. viii, 22.

enquam a lege et prophetis annuntiatum fuisse, aut ab ipso Christo, ejusque apostolis et discipulis agnitum et celebratum. Quia vero respondebant Gnostici, eum, quem mundi conditorem identidem confiteatur Jesus, quemque tum ipse, tum apostoli et discipuli ejus Deum Patrem ac Dominum, rerum omnium fabricatorem passim appellant, ipsum Demiurgum esse; qui quidem licet Deus natura non sit, quod tamen rerum omnium inferiorum rex, dominus et conditor constitutus sit, Dei appellationem sortitur, et eam ob rem tum ab iis, tum a prophetis et veteri lege Deus vocatur; id confutatus Irenæus, probat cap. 6, n. 1, quod, « Neque Dominus, » (veritas [CXXX] cum sit, nec mentitur, ut cap. præcedenti ²⁰ dixit) « neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus; neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium: si quando vero Scriptura eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum ostendere illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. » Hoc igitur Irenæi principium, verissimum atque certissimum. Quem Dominus, Spiritus sanctus aut apostoli in Scripturis definitive et absolute Deum nominant, is est vere Deus; quem Dominum appellant ex sua persona, is est qui dominatur omnium. At, inquit idem Irenæus ²¹, Dominus, Spiritus sanctus, et apostoli definitive et absolute Deum nominant, Dominumque appellant ex sua persona « Deum Patrem, et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, » id est rerum omnium conditarum; et « nemo alius » in Scripturis « Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus, qui et Moysi dixit ²²: *Ego sum qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est, misit me ad vos;* et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum; » quod subinde plurimis Scripturarum utriusque Testamenti testimoniis demonstrat. Ex quibus evidenter concludere est, ex Irenæi sententia, solum Patrem, et Filium ejus Jesum Christum Dominum nostrum vere Deum esse, et iis qui interdum in Scripturis nominantur dii, nec sunt tamen, infinite præcellere; ac proinde veram esse, unam et eandem in utroque naturam divinam et essentiali. Hinc ex iis, quæ ubertim profert, Scripturarum locis passim insert ²³: « Unus igitur et idem Deus, qui a Prophetis prædicatus est, et ab Evangelio annuntiatus, et hujus Filius, qui ex fructu ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel. » Tum istiusmodi argumentis e Scripturarum auctoritate petitis coronidem imponens cap. 15, n. 3, concludit: « Cum declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui verita-

lis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum habet; manifeste est ostensum, factorem cœli et terræ, qui locutus sit cum Moysæ, et Legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit Patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. » Quid clarius? Pater et Verbum, Pater et hujus Filius, sunt unus et idem Deus a prophetis prædicatus, et ab Evangelio annuntiatus; solus verus Deus ac Dominus, factor cœli et terræ, qui locutus sit cum Moysæ et legis dispositionem ei dederit, etc.

55. Idem argumentum instaurans Irenæus toto fere libro IV, et propius adhuc ad causam accedens, probat ex Scripturis, et ipsis præsertim Domini nostri sermonibus, unum et eundem esse Deum utriusque legis auctorem, qui res omnes condiderit, qui legem veterem dederit, cum Moysæ, cæterisque Patribus ac prophetis locutus fuerit, quique per Verbum suum, non fictitium illud hæreticorum, sed Filium suum unigenitum, unumque ac verum cum eo Deum, perfectissimum et omniscium, notum sese fecerit in utroque Testamento. Eam in rem profert cap. 5, n. 2, ea Christi verba Matth. XII, 29 seqq. ad Sadducæos: *Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim mortuorum non legistis quod dictum est a Deo dicente: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob? et adjecit: Non est Deus mortuorum, sed viventium: omnes enim ei vivunt.* Tum subdit Irenæus: « Per hæc utique manifestum fecit, quoniam is, qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum Patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est Patrum Deus, nisi qui est Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta ²⁴, cum dixisset ei Cyrus rex Persarum: *Quare non adoras Bel?* annuntiavit dicens: *Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cælum et terram, et habet omnis carnis dominationem* ²⁵. Iterum dixit: *Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus* ²⁶. Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui cæcutiunt, ostendens, id est resurrectionem et Deum. » Quo demonstrato concludit: « Ipse igitur Christus, cum Patre, vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est. » Sic uno et eodem telo duplicem simul Gnosticorum errorem configit Irenæus, tum quod comminiscabantur, Verbum Patre inferius esse, nec ipsi pervium esse Patrem; tum quod fingeant, eum qui prophetis loquebatur, Demiurgum ipsum esse, a supremo Patre longe alium atque diversum. Nempe, is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, quem

²⁰ N. 3. ²¹ N. 2. ²² Exod. III 14. ²³ Cap. 9, n. 2. ²⁴ Cap. 14. ²⁵ Ibid. 4. ²⁶ Ibid. 24.

prophetæ Deum vivum appellant, et Deum vivum adorabant, hic est viventium Deus, Deus super quem alius Deus non est, uno verbo summus Deus. Atqui Pater et Verbum ejus, Christus cum Patre is est qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est, et a prophetis adoratus, et appellatus Deus vivus. Igitur Christus cum Patre est Deus vivorum, Deus super quem alius non est Deus, et supremus Deus. Quid, quæso, manifestius afferri potest ad vindicandam Irenæi fidem, stabiliendamque Verbi cum Patre consubstantialitatem? Ne quidem apud Athanasium ipsum apertius quidquam et expressius occurret. Alia consimilia testimonia et argumenta occurrent toto libro IV et alibi passim.

56. Quia vero Valentiniani abutebantur Christi verbis Matth. XI, 27, et Luc. X, 22, eaque sic describebant: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius, nec Filium, nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare*; sic vero interpretabantur, inquit Irenæus cap. 6, n. 1, « quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum: et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicebant non esse Patrem Christi; » demonstrat sanctus martyr toto illo capite, et adulterinam esse verborum lectionem, et falsissimam eorundem explicationem. Cum enim ait Dominus: *Nemo cognoscit Filium, nisi Pater; neque Patrem, nisi Filius, et quibuscumque Filius revelaverit*; quæ genuina verborum lectio est²⁷: « *Revelaverit*, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasmati, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater. » Nam²⁸ bonum placitum Patris-Filius perficit: mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius. » Hinc omni ævo et semper, multisque modis Verbum revelavit seipsum, ut simul revelaret et Patrem. Ratio est, quia²⁹ invisibile Filii, Pater; visibile autem Patris, Filius. » Et licet³⁰ « Pater invisibilis sit, et indeterminabilis, quantum ad nos est; agnitio » tamen « Patris [CXXXI] est Filii manifestatio: omnia enim per Verbum manifestantur. Agnitio Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata. » Ex iis omnibus sic concludit Irenæus³¹. « Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat: *Nemo cognoscit Patrem*; sed unus et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, etc. Et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum Filius, et unus Spiritus; et una salus omnibus credentibus in eum. » Pater igitur et Verbum, Irenæo teste, non sunt alius et alius Deus: invisibile Filii, Pater; visibile autem

A Patris, Filius, id est, quod in Patre divinum est, quæ natura divina et invisibilis Patris, eadem est et Filii; per quod autem videtur et cognoscitur Filius, per idem cognoscitur et Pater, quia Filius imago Patris est, et figura seu character substantiæ ejus: *Verbum caro factum*, ut vere homo, sic et vere Deus: denique in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, unum Verbum, et unus Spiritus; unitas in tribus, una in tribus natura. Quid clarius? Quod autem dicit Irenæus, agnitionem Patris, Filium esse, et agnitionem Filii in Patre esse, et per Filium revelatam esse, idipsum est quod dixerat lib. III, c. 6, n. 2: « Filium esse in Patre, et habere in se Patrem. » Idipsum est etiam, quod dixerat lib. IV, c. 4, n. 2. Nempe respondens vanis Gnosticorum cavillationibus, qui ex eversa Hierosolyma, civitate regis magni, et abrogata veteri lege inferebant alium esse Veteris, alium Novi Testamenti auctorem et Deum; ostendit et Hierosolymæ, et veteri legi suum tempus a Deo mensum ac definitum fuisse; utramque, adveniente nova lege, desinere debuisse; idque sapientissimo et ordinatissimo Dei consilio factum fuisse. « Omnia enim, inquit, mensura et ordine Deus facit, et nihil non mensum apud eum, quoniam nec incompositum. » Quod postremum, scilicet, nihil non mensum apud Deum esse, ut probet, laudat veterem aliquem aut cœvum scriptorem ecclesiasticum, cujus nomen tacet, sed verba probat: « Et bene ait qui dixit ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum; mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. » Quibus ostendit, Deum adeo ordinis, proportionis et mensuræ amantem esse, ut neque suam ipse sibi mensuram deesse voluerit; Filius enim est mensura Patris, qui totam Patris immensitatem, infinitatem et substantiam in se capit, continet, ac veluti circumscribit. Ea divinarum personarum περιχώρησις, *circuminessio* est, ex qua tam frequenter, tamque feliciter argumenta deprompserunt adversus Arianos sancti Patres, ut Filium Patri ὁμοούσιον esse probarent. Nempe in se invicem sunt Pater et Filius, nec minus in Filio, quam in se ipso est Pater, nec minus in Patre est Filius, quam in se ipso; adeo ut mutuo existant in se, et, ut ita loquar, immeet invicem, atque penetrent, ac proinde et a se invicem distinguantur, et tamen in una et eadem natura et substantia sine ullo discrimine convenient.

57. Sed ex modo dictis habes, cur et quo sensu tam sæpe et sollicitè inculcet Irenæus toto libro IV, et alibi (quod et aliis ante et post eum Patribus infrequens non fuit), Patrem invisibilem semper mansisse, neque a quoquam, ne specie quidem externa ac sensibili forma dissimulatum visum esse; neque videri omnino posse; sed ex divinis personis solum in Veteri Testamento divinum Verbum veteribus patriarchis ac prophetis apparuisse, ut ho-

²⁷ N. 7. ²⁸ N. 5. ²⁹ N. 6. ³⁰ N. 3. ³¹ N. 7.

minibus Dei ac Patris notitiam importaret, quæ vitam illorum lueretur; quæ sine Dei cognitione esse non potest; Filium esse qui Adamo, Noe, Abrahamæ, aliisque videndum se præbuerit, qui cum Moyse locutus sit, « qui » denique, ut loquitur Irenæus²², « et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones; invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et semper haberet ad quod profiteretur; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum ne in totum deliciens homo a Deo cessaret esse²³. » Uno verbo, ipse est qui dicit Moysi : *Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos*²⁴; ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum, qui male haberent. » De his fuse disserit Irenæus fere a cap. 5 usque ad 20, sed hoc præsertim. Hæc omnia eodem collimant. Nempe cum probandum sibi suscepisset sanctus doctor, unum et eundem esse utriusque Testamenti auctorem, ostendit unum et eundem Deum hominum semper salutem consuluisse ac providisse: unum et eundem Deum a veteribus et nobis adoratum fuisse, eandem fuisse veterum fidem et nostram; omnes Veteris Testamenti prophetias et figuras in unum et eundem Christum Novi Testamenti mediatorem conspirasse, ac proinde unum et eundem esse Deum et Patrem, quem ipse annuntiavit, et notum hominibus fecit, nec alterum et diversum ab eo quem annuntiabant prophetæ, qui adventum ejus præcinebant: hinc quidem Patrem invisibilem semper fuisse, nec cuiquam mortalium datum unquam fuisse videre magnitudinem ejus et mirabilem gloriam; « incapabilis » enim, « et incomprehensibilis, et invisibilis²⁵; » at male inde ab hæreticis inferri, ignotum semper fuisse donec adveniret Christus. «²⁶ Quoniam qui omnia in omnibus operatur, Deus est, qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus, quæ ab eo facta sunt; incognitus nequaquam. » Ratio est, quia omnia per Verbum ejus discunt, quia est unus Deus Pater, qui continet omnia, et omnibus esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: *Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius, qui est in sinu Patris: ipse enarravit*²⁷. « Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre²⁸. » Cur autem uni Verbo provinciam hanc demandat Irenæus, ut se et Patrem suum notum faceret? Cur unum Verbum videndum se præbuisse, Patre semper invisibili manente, tam constanter affirmat? An quod vel inferiorem Patre crediderit Filium, vel natura sua hunc aspectabilem, potius quam illum, arbitratus sit? Atqui id diserte

A refellit. « Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipsius Verbum; et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat nobis; rursus autem Verbum suum solus cognoscit Pater. » Non minus ergo invisibile, et indeterminabile, et inenarrabile est, « quantum ad nos est, » ipsum Verbum quasi Pater, cum a solo Patre quantum est, cognoscatur: « invisibile etenim, » ut paulo post ait, « Filii Patris; » nam quæ natura Patris est, eadem et Filii; utriusque secundum se invisibilis est. Et cap. 24, n. 2, aperte docet, « esse unum Deum, qui est super omnem principatum, et dominationem et potestatem, [CXXXII] et omne nomen quod nominatur: et hujus Verbum, naturaliter quidem invisibilem, palpabilem et visibilem in hominibus, et usque ad mortem descendisse, mortem autem crucis. » Si igitur videndum se præbuit divinum Verbum, non certe in ipsa natura sua divina et invisibili, sed tantum in alienis et assumptis formis et speciebus. Id fuse probat cap. 20, n. 9 et seqq., ubi expendens ea divini Verbi ad Moysen, cum quo loquebatur, verba: *Sta in loco alto petrae, et manu mea contegam super te. Quando vero transierit claritas mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea: facies autem mea non videbitur tibi; non enim videt homo faciem meam, et vivet*²⁹; ait, utraque his significari, « quoniam et impossibilis est homo videre Deum, et quoniam per Sapientiam Dei in novissimis temporibus videt eum homo in altitudine petrae, hoc est in eo qui est secundum hominem ejus adventu. » Tunc ergo duntaxat divinum Verbum facie ad faciem visum esse putat, cum humanam sibi naturam assumpsit, propriamque sibi fecit. Illuc concludit, « non manifeste ipsam faciem Dei vidisse prophetas, sed dispositiones et mysteria, per quæ inciperet homo videre Deum, » ut iis paulatim assueceret homo ad videndum eum carnem factum. Et postea: « Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum: manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis est, de quo et Dominus dixit: *Deum nemo vidit unquam*³⁰: Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem credentium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exposebat..... non in una figura, nec in uno caractere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas et efficaciam. » Quasi diceret: Si neque Moyses, neque Elias, neque Ezechiel, neque prophetæ, quibuscum familiariter agebat, divinum Verbum, non tamen ipsam Dei essentiam viderunt, sed similitudines duntaxat claritatis Domini; manifestum est, quoniam nec Pater secundum naturam suam visibilis est in hac mortali vita; nec Verbum ejus in essentia sua conspicien-

²² Lib. IV, c. 20, n. 7. ²³ Cap. 42, n. 4. ²⁴ Exod. III, 7, 8. ²⁵ Cap. 20, n. 5. ²⁶ N. 6. ²⁷ Joan. I, 18. ²⁸ N. 7. ²⁹ Exod. XXXIII, 19, 20. ³⁰ Joan. I, 18.

dum se præbuit, sed in varia figura, nec in uno caractere, secundum dispensationum ejus causas et efficaciam.

58. Id ergo vult Irenæus (et hic ejus, aliorumque Patrum eadem cum ipso asserentium, et sentientium scopus), Patrem cum sit origo et fons totius sanctissimæ Trinitatis, a quo manant et mittuntur aliæ personæ, ipsum a nemine missum, minus decuisse frequentes illas, quæ olim factæ sunt, Dei ἐπιφανελας. Dei quidem bonitatem semper decuit novum se ipsum hominibus facere, ac, quantum ipsi capere queunt, conspiciendum præbere; quia «vita hominis visio Dei»¹¹. At id muneris in se suscipere Filium potius quam Patrem congruebat. Ea enim hominum animis inspergenda Dei notitia, frequentesque illæ Dei visiones ad οὐνοῦ μὲν spectabant, et ad utilitatem hominum lapsorum fiebant, totidemque futuræ incarnationis veluti præludia erant. Porro sicuti Filium, quod a Patre necessariam et æternam originem habeat, quod a Patre natus sit, a Patre mittatur, ejusque imago, figura substantiæ ejus, et, ut loquitur Irenæus, *agnitio sui*, carnem suscipere decuit potius quam Patrem, qui, cum prima persona sit, a nulla alia vel oritur, vel mittitur; sic Filium magis quam Patrem decuit frequentibus illis apparitionibus futuræ incarnationi suæ præludere, hominumque, quos deinceps sanguine suo redempturus erat, salutis ab initio curam gerere. Neque enim hanc tum primum suscepit, cum in carne mortali advenit, ut non semel Irenæum dicentem audivimus, sed ab initio et ab hominis lapsu. Ideo vero ab initio de hominum saluto sollicitus fuit Filius, ac toties in publicum manifestandi tum Patris, tum sui ipsius causa, veluti prodiit, quia ea erat voluntas Patris. «Omnia autem Filius administrans Patri perficit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum;» et «bonum placitum Patris Filius perficit»¹². Si autem ab Irenæo quæras, cur omnia administrans Patri, bonumque placitum Patris Filius perficiat, rationem hanc cum Catholicis omnibus afferret: «Mittit enim Pater, mittitur autem et venit Filius.» Filium vero mittit Pater, quia Filius principium est, eumque gignit; mittitur autem Filius, quia a Patre tanquam a principio procedit, et ab eo gignitur. Porro sicut honorificum est Patri Filium gignere et mittere; sic nec minus honorificum Filio mitti et gigni; nullamque in utroque substantiæ disparitatem arguit hæc missio. «Non enim genitorem (ait Augustinus lib. iii *cont. Maxim.* c. 14) ab eo quem genuit, sed genitum a genitore mitti oportebat; verum hæc non est inæqualitas substantiæ, sed ordo naturæ; non quod alter prior esset altero, sed quod alter esset ex altero.»

59. Ex dictis etiam facile colliges quo sensu plus semel dixerit Irenæus¹³, Patrem Verbo suo præcepisse ut mundum crearet, Filium et Spiritum

A sanctum in rebus condendis Patri ministrasse; hominem factum esse, Patre quidem bene sentiente et jubente, Filio vero ministrante et jubente; Spiritu autem nutriente, et augente, et alia ejusmodi. Nempe Pater Filio et Spiritui sancto jubet ac præcipit, non tanquam superior ac Dominus inferioribus ac subditis, sed tanquam æqualis æqualibus, consubstantialis consubstantialibus, coæternus coæternis, sine quibus facere nihil potest; imo Filio et Spiritui sancto imperat Pater, tanquam sibi ipsi. Neque enim alias Filium et Spiritum sanctum a Patre distinguit, quam persona et subsistentia, non certe natura et substantia, quam unam et eandem in tribus agnoscit et constituitur. Id clare et absque ambagibus demonstrat lib. ii, c. 30, n. 9, aliisque locis jam a nobis citatis. Illud verò ministerium quod Patri præstitere Filius et Spiritus sanctus, quam immensum ab eo distet, quod vel minimam subjectionis ac servitutis umbram adjunctam habeat, demonstrat S. doctor lib. iv, c. 7, n. 4, ubi illud vocat «copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei,» addit, «progenies et figuratio sua, id est Filius et Spiritus sanctus, Verbum et Sapientia, quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli.» Sic ergo ministrant Patri Filius et Spiritus sanctus, ut ministerium illud inenarrabile sit, et infinito a se removeat intervallo ideas omnes, quas in humanis adjunctas secum habet. Sic ministrant, ut alter sit ipsa progenies Patris, alter figuratio et imago Filii (hanc enim vocem, *figuratio sua*, ad Filium refero, ut in notis in hunc locum explicui); non ergo tanquam servi hero, sed tanquam progenies principio a quo procedit, et ejusdem cum eo dignitatis. Sic denique ministrant, ut iis servant et subditi sint angeli. Atqui eo nomine Filio et Spiritui sancto serviunt angeli, quod hi ab iis conditi sint, ut explicat auctor lib. iii, c. 8, n. 3, iis proinde infinite minores.

[CXXXIII] 60. Sed his et similibus loquendi modis Gnosticorum vesaniam retundit Irenæus. Hi enim mundum hunc spectabilem ab inferioribus angelis, vel a Virtute aliqua longe absistente a Patre universorum, ipso Patre vel inscio, vel invito, conditum esse blasphemabant, ut ex toto lib. i, et initio libri ii constat. Hinc ad profligandum illud impietatis monstrum tam sæpe urget, omnia, præcipiente ac jubente Patre, per Filium et Spiritum sanctum condita esse: ut nimirum inde conficiat, nec inscio, nec invito Patre condita esse. Hinc tam frequenter inculcat, Verbum et Spiritum sanctum Patri ministrasse, ut inde concludat, nec Angelis, nec Virtutibus inferioribus ab ejus natura et sententia alienis et remotis indiguisse: utpote qui habeat ex sese copiosum et inenarrabile ministerium, progeniem et figurationem suam; habuerit semper suas manus, Verbum et Sapientiam, Filium et Spiritum sanctum, per quos sibi coæ-

¹¹ Iren., c. 20, n. 7. ¹² Cap. 6, n. 7 et 3. ¹³ Lib. iii, c. 8, n. 3; lib. iv, c. 7, n. 4; Ibid., c. 58, n. 3.

sistentes, coæternos et consubstantiales, et in quibus, non invitus, nulla necessitate coactus, sed sciens et volens, omnia libere et sponte fecit; non aliunde, non extra semetipsum, sed ipse a semetipso, in voluntate sua, in Verbo et Sapientia sua, substantiam creaturarum, et exemplum factorum, et figuram in mundo ornamentorum accipiens, ut loquitur lib. iv, c. 20, n. 1. Ea omnia satis patent ex hactenus allegatis Irenæi testimoniis, adeo ut eadem hic repetere nihil necesse sit.

61. Unum superest expendendum, an Irenæus extremi iudicii ignorationem Filio Dei tribuerit. Et id enim sanctissimo martyri ascribitur; sed perperam omnino. Gnosticos quidem perstringens scribit lib. ii, c. 28, n. 6. « Irrationabiliter autem inflati, audaciter Dei mysteria scire vos dicitis: quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens: *De die autem illa, et hora nemo scit, neque Filius, nisi Pater solus* ». Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est; neque nos erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est ». Ubi ipsi Dei Filio ignorantiam ascribere prima fronte videtur auctor: adeo ut vana sit Georgii Bulli solutio, qua contendit Christo homini tantum ignorantiam tribuisse Irenæum: hic enim de Filio Dei diserte agit. Quamquam et dum Christo homini ignorationem ascribi posse cum Protestantibus multis tuetur Bullus, in eumque sensum Irenæum explicare satagit, aliam ei labem aspergit. Sed missa hacce controversia, quæ extra institutum est, illud fidenter assevero, quod quisquis præsens, quod nunc versamus, caput ea, qua par est, animi attentione legerit, totiusque Irenæi argumentationis seriem et scopum advertet, e vestigioprehendet, nullam prorsus ignorantiam hic affingi Christo Domino.

62. Scilicet Irenæus, ut dixi, Gnosticorum impudentiam castigat, qui vanæ scientiæ laudem captantes, insanam sibi de rebus omnibus, ipsis etiam profundioribus Christianæ religionis mysteriis, quale est divini Verbi generatio, disserendi, novaque rerum tum divinarum, tum humanarum systemata pro arbitrio condendi licentiam sumebant. Ubi vero probavit certam esse in Scripturis divinis veritatis regulam, ad quam sic exigi debeant quæstiones, quas de rebus divinis agitare sinit religio. ut ab illa nusquam deflectere liceat; ostendit plura tamen esse in Scripturis, licet ex sese perfectis, quæ angustos mentis nostræ limites longissime superant, quæque proinde, cum sciri a nobis non possint, Deo humiliter committenda sunt, nec temere scrutanda. Nec mirum esse, si in spiritalibus, et cœlestibus, quæ sola fide percipi possunt, cœutiamus: cum ipsæ res naturales, ob oculos

A positæ, scientiam nostram plerumque fugiant. Hinc concludit insanos esse hæreticos, qui æternam divini Verbi generationem, aliaque ejusmodi profundissima mysteria investigare et explicare moliebantur: in eoque tam graviter labi, quod superbiæ typho elati, nihil Deo reservarent, sed omnia temere scrutari vellent. Tum ut hæreticorum vesaniam magis ac magis confundat, ab ipsius Christi Filii Dei exemplo argumentum a majori ad minus petit. Si, inquit Dominus, ipse Filius Dei iudicii diem et horam concessit scire solum Patrem, scientiamque diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem: cur nos, Dei Filio infinite minores, erubescamus, quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo? Nemo enim super magistrum est. Qua quidem argumentandi ratione id unum conficere vult sanctus doctor, Christum, œconomix causa, iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem: non quod ipse nesciret, sed quod ejusmodi scientiam ad Patrem, a quo ipse eam cum ipsa divinitate acceperat, referendam esse vellet, ab eoque duntaxat expectandam esse diei illius notitiam. Quamvis enim eam ipse haberet, cum aliis tamen communicare nolebat, idve explicare, quod Pater (a quo loquebatur, et a quo mandatum acceperat, quid diceret, et quid loqueretur, ut ait Joan. xii, 49) taceri voluerat: ut nimirum exemplo suo doceret quædam esse Deo humiliter reservanda, nec ea temere a nobis explicanda esse, quæ Deus abdita esse voluit. Sic mentem paulo post, nempe n. 8, explicat auctor noster: « Si quis, ait, exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram, quam hanc, inveniat in presenti (quoniam enim solus verax magister est Dominus): ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim Pater, ait, *major me est* ». Et secundum agnitionem itaque præpositum esse Patrem annuntiatus est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus, an super Deum alter sit Deus. » Observa 1° nusquam Irenæum simpliciter asserere, solum Patrem scire diem et horam, sed *solum scire diem et horam a Domino manifestatum esse*; Dominum iudicii diem et horam concessisse scire solum Patrem, etc. 2° S. doctorem palam profiteri, *in omnibus Patrem communicare Filio*. Qui in omnibus communicare dicit, nihil prorsus excipit, ne quidem scientiam diei et horæ extremi iudicii. 3° Auctori nostro propositum non fuisse quæstionem hanc ex professo pertractare, an revera solus Pater sciret diem et horam extremi iudicii, Filius vero

³³ Marc. xiii, 32. ³⁴ Matth. x, 24. ³⁵ Def. fid. Nic., sect. ii, c. v, § 8. ³⁶ Joan. xiv, 28.

absolute nesciret; sed de ea agere duntaxat, quantum sufficeret in *præsenti* seu quantum ad argumentum *præsens* conduceret. Atqui argumentum *præsens* erat, exquirere causam, [CXXXIV] propter quam in omnibus, et in ipsa rerum omnium, ac diei iudicii scientia, Pater communicans Filio, solus tamen scire horam et diem a Domino manifestatus est. Quomodo enim « verax magister Dominus, verum dicens, » id referre potuit ad solum Patrem, quod tamen commune habeat cum Patre? Cui quæstioni respondet, meliorem nullam « in *præsenti* » rationem afferri posse, quam id *œconomiz* et *exempli* causa factum esse a Christo, « ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem, perfectamque scientiam, et tales quæstiones concedendas esse Deo, ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in periculum incidamus. » Etenim *Pater*, ait ipse Christus, *major me est*; et secundum agnitionem *præpositus* esse Pater a Domino annuntiatus est: non quod Pater major natura sit, aut minor sit agnitio Filii; *Spiritus* siquidem Salvatoris, qui in eo est, *scrutatur omnia*, et altitudines *Dei* ⁴⁵; semperque coexistens Deo proprium ejus Verbum, omnium experientiam et cogitationem, infinitamque scientiam habet, ut Deus ipse, ac Patrem suum perfecte cognoscit, ejusque mensura est, quoniam et capit, ut Irenæum supra dicentem audivimus; sed quod Pater ordine et origine prior sit, primum omnium, ipsiusque Filii principium; cui omnia, ut naturam, sic et scientiam, accepta refert Filius; cui denique omnia, ut auctori suo concedit, nihil quidquam sive agere, sive loqui et revelare præter ejus voluntatem volens: ad hoc ut et nos, Deo in infinitum minores, Christi exemplo discamus perfectam scientiam, abstrusasque quæstiones Deo concedere, nec ea temere scrutari quæ latere nos voluit. Uno verbo totius Irenæi argumentationis summa huc redit: Si ipse Dominus, Dei Filius, Verbum Patris, cui in omnibus communicat Pater, cujus *Spiritus* qui in eo est id est, divinus intellectus, *scrutatur omnia*, ipsas etiam altitudines Dei, quem proinde latere non potest quod de die et hora extremi iudicii statuit Pater; illius tamen diei scientiam retulit ad Patrem, eique concessit, nec id explicare et reserare voluit, quod reserare non sinebat voluntas Patris: a fortiori nos qui *super terram* degimus, quibus *divisiones* duntaxat gratiarum sunt, et *divisiones ministeriorum et divisiones operationum*, quique *ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus*; de *universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam*, ut paulo ante dixit ⁴⁶, nec id explicare aut investigare viti, quod in sapientiæ suæ thesauris delitescere voluit Deus. Quod quidem argumenti genus quam catholicum, et ab Ariana impietate remotum, quisquis æquus rerum æstimator facile videt.

63. Jam, puto, nullus, nisi quis peririctæ frontis Socinianus, negabit, quin Irenæi de Verbi et Spiritus sancti divinitate et cum Patre consubstantialitate fides cum Nicæna et Constantinopolitana ad apicem consentiat. Nemo etiam deinceps sine stomacho leget apud Centuriatores Magdeburgenses ⁴⁷, « ita obscure et perplexe non raro vocabulo Verbi, seu τοῦ Λόγου uti Irenæum: ut videatur non perspicue inter Verbum substantiale, et verbum vocale, seu oris distinguere. » Profecto qui hæc scribebant, Irenæi libros vel nunquam, vel lippis oculis legerant. Huic refutandæ calumniæ Irenæique fidei vindicanda plus quam sufficiunt ea omnia quæ hactenus diximus. Paulo latius adhuc exspatiari potuissemus, et argumenta multa ab iis petere, quæ fuse disserit auctor noster lib. III, c. 16, et seqq. In iis enim totus est ut probet contra Gnosticos, unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem, ubi cum primis ad id conficiendum utitur eo Apostoli testimonio, Rom. IX, 5: *Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes benedictus in sæcula*. Sed forte cum lectorum fastidio factum fuisset: quare maluimus Irenæum ipsum legi. Aliud est quod conqueruntur citati Centuriatores, « de Spiritu sancto rarius loqui » Irenæum. Paulo quidem rarius de Spiritu sancto, quam de Verbo loquitur: ratus videlicet satis esse, ut ipse proffertur lib. I, c. 9, si funditus eversa prava distinctione, quam inter Unigenitum, Verbum, Salvatorem, Christum, etc., interponebant Valentiniani, prima eorum ogdoas, a qua veluti religata pendeat tota Pleromatis Valentiniani moles, dirueretur; hac enim eversa ruere totam hypothesim necessum esse. Unde in hanc concutiendam distinctionem, statuendamque Verbi cum Unigenito ταυτότητα, eandemque illius cum Patre naturam et divinitatem, salva distinctione personarum, tota fere argumentorum moles incumbit. Non tamen adeo raro de Spiritu sancto loquitur, quin ex iis, quæ identidem disserit, liquido pateat, verum Deum, Patri et Filio cœqualem, cœternum et consubstantialem ab eo censi. Id perspicue demonstrant ea, quæ supra retulimus, sanctissimi martyris loca et argumenta. Hinc eum Dei manum appellat, indeque concludit Patri semper coexistisse, et ante res omnes conditas fuisse; quod et ex libro Proverbiorum probat. Hinc eum in opere creationis cum Patre et Filio consocial. Creationis autem opus ita divinum esse, Deique solius proprium jure merito credit, ut ex eo quod per Verbum constituta sint omnia, inferat, non tantum a Verbo infinite distare angelos, archangelos, aliasque res creatas; sed et illud infectum esse, sine initio, sine fine, solumque cum Patre juste dici Deum ac Dominum: cætera omnia, ex eo quod creata sint, initium habuisse. dissolvi

⁴⁵ I Cor. II, 10. ⁴⁶ I Cor. XII, 5. ⁴⁷ Centur. II, cap. 10, in fin.

posse, subjecta esse, neque iuste Dei vocabulum assumere posse, quod est Creatoris. Quod argumentum vel nihil omnino probat, vel invictè probat Spiritum sanctum, ex Irenæi sententia, non minus verum Deum esse, infectum, sine initio, sine fine, nulli subjectum, etc., quam ipsum Verbum: utpote qui non minus manus Patris fuerit, nec minus ad res creandas operam contulerit, quam ipsum Verbum. Sed cui prædicta omnia sufficere non videbuntur, legat quod Irenæus lib. v, c. 12, n. 2, scribit. Hoc omne exceptionis genus præclusum iri confido. Ibi distinguit Irenæus inter « afflatum vitæ, qui et animalem efficit hominem, et Spiritum vivificantem, qui et spiritalem efficit hominem. » Et propter hoc, inquit, Isaïas ⁶¹ ait: *Sic ait Dominus, qui fecit cælum, et fixit illud, qui firmavit terram, et quæ in ea sunt; et dedit afflatum populo, qui super eam est, et spiritum his qui calcant illam.* Afflatum quidem communiter omni, qui super terram est, populo dicens datum: Spiritum autem propriè his, qui inculcant (id est conculcant) terrenas concupiscentias. Propter quod rursus ipse Isaïas ⁶² distinguens quæ prædicta sunt, ait: *Spiritus enim a me exiit, et afflatum omnem ego feci.* Spiritum quidem propriè in Deo (ἐν τῷ Θεῷ, hic verti debuisset, in Deum) deputans quem

A in novissimis temporibus effudit per adoptionem filiorum in genus humanum: afflatum [CXXXV] autem communiter in conditionem, et facturam ostendens illum. Aliud autem est quod factum est, ab eo qui fecit. Afflatus igitur temporalis; Spiritus autem sempiternus, etc. Hic ex Isaïæ verbis probat Irenæus, latissimum discrimen Spiritum inter et afflatum interponendum esse: « Spiritum quidem » ab Isaïa « propriè in Deum deputari, » τὸ πνεῦμα ἰδὼς ἐν τῷ Θεῷ τὰς, τοῦ ἐκχέοντος αὐτό, id est in eodem ordine, gradu, dignitate et natura constitui, cuius est is, qui effudit eum, Deus: « afflatum autem communiter in conditionem » ab eo deputari, « et facturam ostendi; » tantumque differre afflatum a Spiritu, quantum differt quod factum est, ab eo qui fecit; ac proinde afflatum temporalem esse, initium habuisse, creatumque fuisse; Spiritum vero sempiternum esse, sine initio, conditorem ac verum Deum. Erit forte qui minus feliciter Isaïæ loca ab Irenæo explicata esse obtendat; sed hic de genuino Isaïæ sensu non disputamus; id tantum jure merito contendimus, sic ab auctore nostro expositum esse prophetam, ut ex verbis ejus intulerit, Spiritum sanctum verum esse Deum, ei consubstantialem a quo in humanum genus effusus est.

ARTICULUS VI.

De mysterio Incarnationis, Christi nativitate, baptismo, et descensu ad inferos, ac
B. Mariæ Virginis dignitate et intercessionem.

64. Operam, mea quidem sententia, luderet, qui sanam esse et orthodoxam Irenæi de mysterio Incarnationis doctrinam longa dissertatione demonstrandum sibi putaret. Scripta siquidem per se loquuntur, et quisquis ea legerit, quæ auctor libro præsertim tertio, a cap. 16 usque ad 24 disputat, non minus accurate scripsisse fatebitur, quam si post Pauli Samosatani, Photini, Nestorii et Eutychetis tempora vixisset. Hæretici quibuscum conflictabatur, Jesum Christum Dominum nostrum verum Deum et verum hominem esse negabant; sed Jesum a Christo impie dividendes, alii illum meram hominis larvam existisse, quæ per Mariam, velut per canalem transierat; alii, more cæterorum hominum, ex Josephi et Mariæ satu genitum esse: hunc vero in eum, tum cum baptismo tingendus esset, devolasse, mox revolaturum, cum crucifigendus esset, blasphemabant. Hæc errorum monstra citatis capitibus ut profliget Irenæus, totus est, ut probet unum et eundem esse Jesum Christum, Verbum Dei, Deum super omnia, Unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem: ve-

rum Deum, qui « in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, » quique « in novissimis temporibus, secundum prænitum tempus a Patre, unitus suo plasmati, passibilis homo factus fuerit: » adeo ut « exclusa sit omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus; non » enim « tunc cœpit Filius Dei existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in se ipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdidderamus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. » Verum Deum « Christum Filium Dei vivi, » eundem esse « et filium hominis. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus. Quoniam autem ipse propriè præter omnes, qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur et a prophetis, et apostolis, et ab ipso

⁶¹ Cap. 42, 5. ⁶² Cap. 57, 16. ⁶³ Cap. 48, n. 1. ⁶⁴ Cap. 19, n. 2.

Spiritu, adest videre omnibus, qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem functus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione, utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur; et quoniam homo indecorus, et passibilis, et super pullum asinæ sedens, aceto et felle potatur, et spernebatur in populo, et usque ad mortem descendit: et quoniam Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specia, et Deus fortis, super nubes veniens universorum iudex, omnia de eo Scripturæ prophetabant... Hic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum Patris, et filius hominis: quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. » Clara sunt hæc, nullisque vanis hæreticorum suffugiis eludenda. Christus et verus Dei Filius, et verus hominis filius: verus Deus, propter æternam « ab altissimo Patre genituram, » verus homo, propter temporalem, sed « præclaram ex Virgine genituram; » in quo proinde duplex natura fuerit, duplici *genituræ* respondens, unica vero persona utranque naturam sic efficiens et copulans, ut unus et idem sit Filius Dei et filius hominis, unum Verbum incarnatum. Hinc naturarum unionem adeo urget contra hæreticos, ut interdum asserat ⁸⁵, « Verbum, qui semper humano generi adest, unitum fuisse et consparsum suo plasmati, et carnem factum; hominem vero commistum Verbo Dei. » Quæ tamen catholice, et salva semper naturarum distinctione, dicta esse propriis locis ostendimus.

65. Et hinc etiam Mariæ dignitatem commendat Irenæus ⁸⁶, quod virgo permanens, verum Emmanuel, qui substantia Deus est, pepererit, et ut verum hominem, sic et verum Deum genuerit; vanosque Theodotionis, Aquilæ, aliorumque impiorum conatus dissipat, qui pravis Scripturarum interpretationibus Mariæ virginitatem oppugnabant. Hinc a præcipuo illo Mariæ decore et illud accersit, quod Mater Dei facta, nostræ salutis prima post Filium mediatrix evaserit: ac per ejus fidem et obedientiam, salutem ac redemptionem adeptos nos esse asserit; quæ mediatrix conciliatricisque cum Deo partes sunt. « ⁸⁷ Quemadmodum illa (Eva) virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens.... inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis: sic et Maria prædestinatum habens virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. » Et postea: « Quod alligavit virgo Eva per incredulitatem, hoc solvit virgo Maria per fidem. » Et lib. v, c. 19: « Quemadmodum illa (Eva)

A per angeli sermonem seducta est, ut effugeret Deum, prævaricata verbum ejus: ita hæc (Maria) per angelicum sermonem evangelizata est, ut portaret Deum, obediens ejus verbo. Et si ea inobedierat Deo; sed hæc suasa est obedire Deo, uti virginis Evæ virgo Maria fieret advocata. Et quemadmodum astrictum morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem: æqua lance [CXXXVI] disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus morti. » Quæ posteriora verba, « et quemadmodum astrictum est morti, » etc., descripsit Augustinus lib. 1 *cont. Julian.* cap. 3.

66. Hæc male habent hagiomachos omnes. Incommodè dicta putant Magdeburgenses ⁸⁸. His petulantior Gallasius, in suis ad postremum Irenæi locum adnotationibus, in Irenæum ipsum et cæteros Patres; totamque Ecclesiam catholicam furit. Moderatior cl. Græbius Irenæi quidem personæ parcit, verbis duntaxat vim inferre nititur. « Licet, inquit, advocata hic patronam, « quæ pro altera intercedat, significaret, nihil tamen de B. Maria jam defuncta eam accipere cogeret. » Quidni? Si Maria in terris degens, pro ea qua in humanum genus charitate flagrabat, mediatrix ac patronæ munere functa est, ac pro hominibus intercessit; an mortuam, sed Deo viventem, cum Deo regnantem, Deo ipsi charitatis fonti altius velut immersam, charitas, quæ, Apostolo teste, nunquam excidit, sic defecit, ut eorum, quorum antea miserebatur, prorsus oblita, nullas pro ipsis preces fundere dignetur? Certe secus longe sensisse veteres omnes Patres, et Ecclesias, probat, ut alia taceam, Liturgiarum omnium antiquissimarum Græcarum, Latinarumque, quas ipse Græbius veneratione dignas existimat, consensus; in quibus B. Mariæ auxilium exposcit, ejusque meritis ac precibus veniam peccatorum, et beneficia cætera impetrare studet Ecclesia. Quare hujusce ratiunculæ vanitatem sentiens vir clariss. addit: « Etsi concedatur, illam nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere, id quod moderatiores Protestantium doctores merito admittunt, ne inde quidem ejus invocatio a singulis facta probari posset; quod incertum, ne dicam, falsum sit, audiat, vel possitne audire simul tot mille hominum compellationes. » Sed si moderatiores Protestantium doctores, teste Græbio, merito admittunt, Mariam, cæterosque sanctos nunc pro fidelibus vivis universe consideratis intercedere; admittant proinde necesse est, nulla uni Dei et hominum mediatori facta injuria, alios præter Christum secundarios,

⁸⁵ Cap. 16, n. 6: cap. 19, n. 2. ⁸⁶ Cap. 21, n. 4, et alibi passim. ⁸⁷ Cap. 22, n. 4. ⁸⁸ Cent. II, cap. 4.

ipsique subjectos mediatores esse posse, quorum A proinde de salute nostra sollicitorum præsidium implorare liceat, ut per eos ad principalem Mediatorem pateat accessus.

67. Sed, ait Grabius, beata Virgo audire non potest simul tot mille hominum compellationes. Sagacem virum, cujus ea sit mentis acies, ut beatorum intimos animi sensus altissime pervadens, certos limites eorum audiendi ac cognoscendi facultati præfinire valeat! Tanta non fuit Ecclesiæ per totum orbem, perque omnia tempora diffusæ sagacitas, quæ sanctos et orare pro nobis, et a nobis invocari posse duxit; rata videlicet preces nostras ab iis audiri et percipi. Tantum ingenii acuminis non valuerunt veteres Patres, qui plurima quæ hic geruntur, beatis explorata esse confidenter asseruerunt. Certe recens non est Grabii, imo Calvini et Petri Molinæ objectio. Hanc dudum sibi proposuit, solvitque Severianus Gabalitanus, in serm. 6 *De mundi opificio*, tom. VI Operum Chrysost., p. 659. Nempe cum dixisset, verissime id de se affirmasse S. Mariam, *Beatam me dicent omnes generationes*, subinde hoc opponit sibi: « Et quid illam juvat istud, inquires, cum non audiat? » Cui sic respondet: « Imo vero maxime audit, eo quod in loco est splendido Mater salutis, fons sensibilis lucis. » Basilii lib. *De vera virginitate*, virginem Deo consecratam admonet, ut non tantum angelos vereatur, sed etiam hominum sanctorum, ac Patrum spiritus. « Et quid singula commemoro, inquit, angelorum innumerabiles multitudines, cumque iis sanctos Patrum spiritus? Nullus enim eorum est, qui non ubique prospiciat: cum ipse quidem corporis oculis non conspectus, incorporeo tamen visu ad notitiam cuncta complectatur. » Augustinus serm. 516, al. 94, *De diversis*, loquens de Paulo et Stephano: « Ambo, ait, ibi vos videtis, ambo modo sermonem nostrum audistis, ambo pro nobis orate. » Theodoretus lib. VIII, *De curandis Græcorum affectionibus*, ubi de martyribus agit, eorum refellit errorem, qui martyres credebant, « nullum sensum eorum habere, quæ in terris geruntur; » quod ex eo refutat, « quod divina quadam et beatissima in sorte constituti sint. » Denique, ut citandis Patribus finem faciam, eundem errorem refellens Gregorius Magn. lib. XII *Moral.* cap. 19, eodem argumento probat, animas divinæ lucis ac felicitatis compotes, rerum humanarum, quas scire ipsarum interest, scientiam non fugere; « quia quæ intus omnipotentis Dei claritatem vident, nullo modo credendum est, quia foris sit aliquid quod ignorent. » Sic sentiebant boni illi idiotæ, Christiana simplicitate et humilitate rudes, sic credebant, sic aliis persuadere nitebantur. Si vero imperitiam eorum arguat Grabius, meminerit ab Irenæo dictum: « Qui relinquunt præconium Ecclesiæ, imperitiam sanctorum pre-

BYtherorum arguunt; non contemplantes, quanto pluri sit idiota religiosus a blasphemo et impudente sophista. Tales sunt autem omnes hæretici, et qui se plus aliquid præter veritatem invenire putant... semper quærentes, et nunquam verum inventientes. » Tutius igitur cum religiosis illis idiotis imperitum esse, nec curiosius inquirere, quemadmodum fiat, uti preces nostras audiant sancti; quam cum vanis sophistis semper quærentibus, et nunquam verum inventientibus sapere. Sufficiat rem certam esse, et in Ecclesia semper constituisse; explicandi modus Deo committendus: quanquam tamen consuli ea de re possit Augustinus lib. *De cura pro mortuis gerenda*, cap. 15 et 16, cujus modestiam in solvendis ejusmodi quæstionibus laudabit et imitabitur probus et prudens quisque.

68. Quam parum tuta sint ea, quæ mox præclusimus effugia, probe sentiens cl. Grabius, aliud sibi parare studuit, cæteris tamen nec melius, nec tutius. *Advocata*, ait, ex Græco παράκλητος, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet; quod ex quibusdam, non Irenæi ipsius, sed Tertulliani testimoniis probare nititur. Unde concludit, *advocatam*, id est consolatricem Evæ et totius humani generis ab Irenæo dici D. Virginem, quia hæc Deo obediens, secundum Adam, Salvatorem mundo peperit; sicut illa diabolo aures præbens, primum Adamum seduxit, indeque posteris exitii causa fuit. Sed quid tam fidenter supponit Grabius, Irenæum Græce scripsisse, παράκλητος? Παράκλητος, inquit, *consolandi*, non *intercedendi* significationem hoc loco manifeste habet. Diceres, hominem Græca Irenæi præ oculis habuisse. Quid si contendam, aliud quidvis scripsisse Irenæum, quod *deprecatricem, mediatricem ac sequestrem* significet? Quo argumento conjecturam hanc [CXXXVII] confutabit Grabius? At scripserit Irenæus, παράκλητος, haud repugnabo. Sed cur vocis hujus significationem a Tertulliano, et non potius ab Irenæo ipso petit? Si quidem semel duntaxat ea voce usus esset martyr sanctissimus, ferri utcunque posset. At cum eandem aliis in locis usurpaverit, cur ea non conferebat ejus editor, ut genuinum vocis sensum ab Irenæo ipso peteret, Irenæumque ex Irenæo explicaret? Lib. III, c. 18, n. 7, scribit Gnosticos existimantes Christum specie tenus hominem existisse, adhuc esse sub veteri damnatione, « advocationem præbentes peccato, » id est « tutelam, patrocinium, defensionem. » Eodem sensu ait lib. IV, c. 34, n. 4: « Si aliquis Judæis advocationem præstans, erectionem templi, quæ posteaquam in Babylonem transmigraverint, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum Testamentum, cognoscat, » etc. Sic et lib. III, c. 23, n. 8: « Qui contradicunt saluti Adæ... advocatos se serpentis et mortis oscu-

¹⁰ Iren., lib. V, c. 20, n. 2.

dunt. Igitur *advocationem* alicui *præstare*, seu, A quod idem est, alicujus *advocatum esse*, Irenæo est alicujus non tantum consolatore esse, ut perperam interpretatur Grabius, sed ejus patrocinium ac defensionem suscipere, hunc in clientelam accipere, huic præsidio esse atque opitulari. Quæ proinde B. Virgo Evæ ac totius humani generis advocata apud Deum ab eodem dicitur; non alias eo munere fungitur, quam Deum fide et obedientia placando, humanum genus in gratiam cum Deo reducendo, hunc precibus sollicitando, pro susceptis in tutelam clientibus interpellando, deprecando, preces fundendo, ut Dei accersat opem, ac beneficentiam eliciat. Hæc illius, qui apud Deum pro aliis advocatum agit, partes, hoc munus; quod pluribus confirmari posset, si necesse videretur; sed dicta sufficiunt ad Grabianæ adnotationis vanitatem demonstrandam.

69. Antequam tamen a B. Virgine discedam, operæ pretium est et hic iniquam Grabii criminationem confutem, qua et Mariæ sanctitati, et Irenæi doctrinæ labem adspargere molitur. Iste lib. III, c. 16, n. 7 ostendens, Christum omnia suo tempore, ut a Patre præfinita erant, peregrisse, subdit: « Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum (in nuptiis Cana Galilææ) et ante tempus volente participare compendii poculo J Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit: *Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea*; expectans eam horam, quæ a Patre erat præcognita. » Hinc avidissime captata occasione concludit Grabius, imperfectionem humanæ naturæ, peccatorum venialium matrem, in B. Virgine Maria agnovisse Irenæum. Iniqua ex omni parte observatio. Quisquis æquus rerum æstimator est, id unum ex Irenæi verbis exsculperit, B. Virginein horæ a Patre præcognitæ et prædestinatæ, qua Christus miracula palam et publice patraturus erat, ignaram, unum a Filio ante tempus oblinere voluisse. Sciebat quidem Filium tandem aliquando palam prodeuntem, vitæ sanctitate, doctrina et miraculis orbem illustraturum; jam publico munere fungi, discipulosque colligere cœpisse viderat; quare et publicorum miraculorum tempus et horam advenisse putans, de vini penuria monet, ut laborantibus divinitus consulat. Et hoc est quod Irenæus *intempestivam festinationem* vocat; non quod Mariæ animus præceps, aut inani gloria stimulatus fuerit: sed quod ipsam horam a Patre præfinitam nesciens, advenisse tamen existimans, pauperum egestate commota, miraculum eo loco et tempore fieri cupierit, quibus publica et omnibus manifesta omnipotentia suæ signa edere Christum ainebat Patris voluntas. Quare miraculum absolute non detrectat Christus, sed veluti clam et occulte patrat. Divinorum igitur decretorum ignara si fuerit Maria, non certe ullius imperfectionis moralis rea.

70. Sed si hactenus probandus sit Irenæus, haud certe excusandus videtur in eo quod scribit lib II, c. 22, Christum jam seniore, id est ut ipse explicat, quadragenario majorem, imo prope quinquagenarium passum ac mortuum fuisse. Idque eo magis mireris, quod e veteribus plerique Salvatore longè juniorem, quam revera fuerit, et exhibeat Evangelium, exstitisse velint, cum passus est. Plurimi enim ad baptismum venisse statuunt anno ætatis circiter 29, tum anno sequenti mortem obisse: adeo ut inter baptismum et mortem vix plus quam anni unius spatium interponant: cum tamen ex Evangelio tria saltem a baptismo Paschata celebrasse Christum, eaque gessisse compertum sit, quæ trium saltem annorum intervallum probent. Sed multos hac in occasione minus, quam par esset, attentos Evangelii fecerant ea Isaïæ verba: *Annum acceptum Domino prædicare misit me*, etc., de Christo rectè quidem intellecta, sed minus feliciter explicata, quasi inde consequeretur fore ut Christus uno duntaxat anno prædicaret. Unus Chrysostomus homil. 54, in cap. ix S. Joannis, propius ad Irenæi sententiam accessisse videtur. Nempe in iis Judæorum ad Christum verbis, quæ etiam ad confirmandam opinionem suam trahere nititur Irenæus: « *Quinquaginta annos nondum habes*, » etc., « *quadraginta* » pro « *quinquaginta*, » legendum esse putans, concludit, « *prope jam Christum quadraginta annorum fuisse*. »

71. Quod vero veteres non paucos in transversum egit perperam explicatum Isaïæ testimonium, idem et Gnosticis errandi, seu potius præconceptum errorem confirmandi anam præbuit. Ut enim *Æonum* suorum commenta quoquo modo fulcirent, sangebant ⁶¹, « ob hoc Salvatore triginta annorum existentem venisse ad baptismum, ut ostenderet tacitos *Æones* eorum triginta.... Duodecimo autem mense dicebant eum passum, ut fuerit anno uno post baptismum prædicans: et ex Propheta tentabant hoc ipsum confirmare; scriptum est enim ⁶²: *Vocare annum Domini acceptum, et diem retributionis*. » Hunc errorem confutaturus auctor noster recte quidem probat, eum non esse verborum Isaïæ sensum. Tum statuit, Christum D « *triginta annorum existentem venisse ad baptismum* ⁶³; » ac demum ter ⁶⁴ secundum tempus Paschæ Dominum post baptismum ascendisse in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrasse ⁶⁵. Quilibet ex iis conficeret, Christum anno ætatis 33, aut 34 passum esse. Nihil tamen minus infert Irenæus; sed pluribus argumentis, quæ apud ipsum legi possunt, probare nititur Salvatore jam in senium declinantem mortuum fuisse, et ultra quadragesimum annum ac quinquagesimo proximum docuisse. Quæ quidem argumenta infirma esse, legenti statim patebit. Nec illud cæteris validius, quod ab auctoritate seniorum, qui apostolos viderant, repetit. Nam præ-

⁶¹ Cap. 61, 2. ⁶² Iren., I, II, c. 22, n. 1. ⁶³ Luc. IV, 19. ⁶⁴ N. 4. ⁶⁵ N. 3.

terquam quod de nomine et auctoritate seniorum illorum non constat, et ab uno forte Papia, homine, ut ait Eusebius, pertenuis ingenii, [CXXXVIII] nec eorum quæ ab apostolis audierat, sensum semper assecuti, cujus tamen fidei plus æquo tribuebat Irenæus, id accipere potuit, quod narrat; illud tantum a senioribus illis, quicumque tandem sint, audierat, non Christum anno ætatis fere quinquagesimo passum esse, sed declinantem jam in senio-rem ætatem mortuum esse; quam senilem ætatem ex arbitrio, et disputationis æstu paulo longius, quam par fuisset, ab hæreticorum sententia discedens, postmodum interpretatus est.

72. Id ergo verissimum, quod observat Augustinus lib. II *De doct. Christ.* cap. 28, forte in Irenæum nostrum digitum intendens, « ignorantiam consulatus quo natus est Dominus, et quo passus est, nonnullos coegisse errare, ut putarent quadraginta sex annorum ætate passum esse Dominum. » Mirari tamen subit, qui Irenæus, cui constituit Christum anno ætatis 30 baptismum suscepisse, et ex Evangeliiis compertum fuit tria duntaxat a baptismo Paschata celebrata ab eodem fuisse, id sibi in animum inducere potuit, eum tum passum fuisse, cum jam annum quadagesimum excessisset, et quinquagesimum prope attingeret. Illud enim si verum, necesse est existimaverit Christum non ter tantum, sed plus quam duodecies a baptismo Pascha peregrasse. Id unum responderi posse videtur, Irenæum credidisse, Christum non statim a baptismo docendi munus suscepisse, sed tandiu delitescere, privatamque vitam degere perseverasse, donec magistri ætatem perfectam assecutus esset; tum vero palam prodire ac magistrum agere cœpisse, cum annum ætatis quadagesimum tertium aut quartum attigisset. Is esse videtur verborum istorum sensus: « Triginta quidem annorum existens, cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister. » Ibi quippe inter baptismi et docendi tempus distinguere videtur, alterumque ab altero non paucorum annorum spatio dirimere. Venit quidem Jesus ad baptismum triginta annorum existens, id est, Irenæi sensu, adhuc juvenis; nam « triginta annorum ætas, » ut ipse ait, « prima indolis est juvenis: » prius autem non venit Hierusalem, ibi Pascha primum, non ex quo baptismum susceperat, sed ex quo palam docere cœperat, celebraturus, quam magistri ætatem perfectam haberet, et in senium jam declinaret, id est, ut postea explicat, annum ætatis quadagesimum excederet. Tria proinde, quæ Christum baptizatum Paschata pere-

gisse probat ex Evangeliiis, non ab ipso baptismo numerat Irenæus, sed ab eo duntaxat tempore, quo magistri munere fungi cœpit. Quid vero Irenæum in tam insolitam, et cum Evangeliiis e diametro pugnantem opinionem adduxerit, ut Christi prædicationis tempus a baptismo tanto annorum spatio dirimeret, non video, nec quidquam occurrat, quo sententia tam procul aberrans a vero emolliri possit. Nodum hunc scindere, non solve- tentavit doctissimus Antonius Pagius, t. I *Criticæ Historico-Chronologicæ* in Annales Baronii, p. 24, edit. Antwerp. 1705, sed infelicitèr. Existimat enim, ea omnia quæ apud Irenæum de seniori Christi ætate leguntur, corrupta esse et insititia. Sed id aliis argumentis, quam meris conjecturis, iisque admodum infirmis probandum esset. Nam præterquam quod tota oratio adeo sibi cohæret, ut nulla pars avelli possit, quin tota dissolvatur; et stylus, qui certe Irenæi est, et verba quæ ex eo refert Eusebius lib. III *Hist.* cap. 23 (ea nimirum, quibus sententiam suam a Joannis discipulis accepisse se profitetur Irenæus) omnem interpolationis suspicionem eximunt.

73. Laudem vero meretur quod scribit auctor noster, lib. V, c. 31, n. 1, Christum post mortem suam tribus diebus conversatum esse « ubi erant mortui, quemadmodum, inquit, Propheta ait de eo: Commemoratus est Dominus sanctorum mortuorum suorum, eorum qui ante dormierunt in terra sepelitionis, et descendit ad eos, extrahere eos et salvere eos. » Nec minus clare I. IV, c. 27, n. 2: « Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis » (veteribus, qui jam e vivis excesserant) « adventum suum; remissione peccatorum existente his qui credunt in eum, id est qui adventum ejus prænuuntiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justi et prophetæ, et patriarchæ: quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. » Denique ejusdem libri c. 22, n. 1: « passionem Christi expergefactionem esse dormientium discipulorum, propter quos et descendit in inferiora terræ, id quod erat inoperatum conditionis visurum oculis, de quibus et dicebat discipulis: Multi prophetæ et justi cupierunt videre et audire, quæ vos videtis et auditis. » Ubi diserte docet Christum ad inferna descendisse, ut sanctorum ac justorum animabus agentibus in subterraneis locis, donec per Salvatoris mortem reseraretur cælum, annuntiaret adventum suum, et solutum a se redemptionis nostræ pretium, easque illinc extraheret, ac sempiternæ felicitate donaret

ARTICULUS VII.

De Pœnitentiæ et Eucharistiæ sacramentis

74. Antiquissimum esse in Ecclesia confessionis illius usum, qua quis omnia et singula post baptis-

mum admissa peccata lethalia distincte et sigillatim coram eis, qui Ecclesiæ præsent, enuntiat, fateri coguntur ipsi Protestantes, fatetur et cl. Grabius in suis in cap. 13, al. 9, lib. 1, Irenæi observationibus. Et si quis negaret, errorem illico revinceret Irenæus, suisque verbis demonstraret, et confessionem sacramentalem, et piaculares pœnas, pro delictorum gravitate majores aut minores, publicas aut privatas, a delinquentibus repetitas, jam ab ipso ævo apostolico, ex Christi proinde lege atque instituto, tanquam necessaria ad eluenda peccata remedia usitari cœpisse. Lib. 1, c. 6, n. 3 refert, quosdam e Valentinianis « clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpere : quemadmodum, ait, multæ sæpe ab eis suasæ, post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. » Ecce, mulieres ab hæreticis, non palam, sed *clam*, nullisque mortalibus, nisi reis solis, testibus et consiliis, corruptas, quarum proinde crimen, si quod aliud, occultum erat : hoc tamen ad Ecclesiam conversæ, cum reliquo errore constentur. Cur ita? Nisi quia ex Ecclesiæ fide atque doctrina intelligebant, ejusmodi confessionem sibi necessariam esse ad eluendam peccatorum maculam? Id. quidem ex Irenæi verbis colligi posse negat Grabius, sed perperam et gratis omnino negat. Quid enim aliud mulieres, quas præ cæteris afficit verecundia, ad retegenda occulta crimina [CXXXIX] tanto cum famæ et honoris dispendio, impulisset? An sola confessionis utilitas? At certe levius incitamentum est, quam ut eo rumpi possint illi, quos opponit insitus a natura pudor, obices; si maxime aliqua alia minusque molesta ratione elui crimina tuto possint. Testem ipsum appello Grabium, iis in regionibus degentem, in quibus excusso gravi, ut vocant, confessionis Jugo, illius duntaxat utilitas commendatur, necessitas vero negatur : an unquam audit, aliquas suæ sectæ mulieres clanculum corruptas, adisse ministros, ut coram eis occultum illud scelus nullique notum, retegerent ac confiterentur? Ne unum quidem, si quod res est candide fateri velit, exemplum proferre poterit. Breviorem forte et expeditiorem viam hanc dicant ministri ad obtinendam noxarum veniam; ex quo semel aliam aperiant, qua quis famæ simul et saluti tuto consulat, hac, ut sunt homines, incedent quique, priori nulli.

75. Quod autem forsitan ne semel quidem apud Protestantes factum est, Irenæi temporibus passim in Ecclesia fiebat. Invictum certe argumentum, aliam fuisse causam, quæ homines ad occultorum criminum confessionem impelleret, quam solam illius utilitatem. Narrat siquidem eodem lib. c. 13, n. 5, sanctus doctor, Marcum præstigiatores philtris, aliisque veteratoriis artibus, mulieribus insidias struxisse, plurimumque demum « corporibus contumeliam irrogasse. Hæ vero sæpissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secun-

A dum corpus exterminatas se ab eo, velut cupidine, et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum, qui sunt in Asia nostri, suscipiens eum in domum suam, inciderit in hujusmodi calamitatem. Nam cum uxor ejus esset speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam. » Mulieres illæ non tantum abditum crimen confitentur, sed et occultissimas ejusdem criminis circumstantias aperiant, scilicet quod Marcum deperiissent, illudque pœnitentia publica sibi a sacerdotibus imposita eluere satagunt. Hoc ipsum confirmatur ex iis, quæ addit Irenæus n. 7, Marci discipulos « multas » in regione Lugdunensi « seduxisse mulieres, quæ cauterizatas conscientias habentes, quedam quidem in manifesto exomologesin faciunt, quædam vero reverentes hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei; quædam quidem in totum abcesserunt; quædam autem inter utrumque dubitant, et quod est proverbii passæ sunt, neque intus, neque foris existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis. » Ex hoc loco pœnitentiam publicam in prisca Ecclesia usitatam fuisse, merito colligunt doctissimi ac bonæ memoriæ viri Billius et Feuardentius. Ego vero, ait cl. Grabius, et confessionem publicam quandoque factam exinde demonstrari puto. Putaverant et alii, et recte quidem; hæc enim ad illam referebatur, ut norunt omnes; sed utrique præibat confessio privata, qua quis coram legitimo pastore vel sacerdote huic muneri præfecto, peccatorum tum occultorum, tum publicorum, si quæ erant, enumeratione facta, ea postmodum publice confitebatur, quæ palam evulgari posse ac debere, nullo cum confitentis discrimine, servatisque prudentiæ ac charitatis legibus, censuerat sacerdos. Utraque vero confessio, seu privata, seu publica, sacramentalis erat : utramque excipiebat imposita delinquentibus canonica pœnitentia, hanc absolutio a peccatis, et corporis Christi suscipiendi facultas. Hæc leviter perstringo, quia trita et omnibus perspecta. Sed adeo liberum non erat peccatoribus seu privatim, seu publice confiteri, ut, Irenæo teste, e mulieribus illis « cauterizatas habentibus conscientias » quædam, cum puderet latens ulcus retegere, terreretque pœnitentiæ seu exhomologeseos remedium, animum misere despondentes ab Ecclesia deficerent, vel inter spem et metum animo pendentes, neque intus, neque foris existerent. Certe si quo alio sibi ipsæ opitulari posse remedio existimassent eæ mulieres; si uni Deo facta confessio, privataque sponte suscepta pœnitentia sceleribus expiandis satis fuisset, quid ambigebant? quid ab Ecclesia deficiebant, vel animo dubiæ inter defectionem et reconciliationem hærebant? Quin potius tam facili remedio sibi ipsæ consulebant?

Nodum hunc solvat, si possit, Grabijs, videatque A num apud suos ejusmodi pudor, aut anxietas, peccatorum mentes usquam torserit. Ne ejusmodi ambagibus unquam implicarentur, abscissa peniusque resecta tot molestiarum causa, sollicito caverunt. Sed tam expeditum salutis iter necdum Irenæi ætate notum erat.

76. De Eucharistiæ sacramento quid senserit Irenæus, pluribus in locis mox memorandis dilucide aperit. Ac primo quidem illud recolendum, quod in dissert. I de Marci præstigijs agentes ostendimus, tam alte eorum omnium qui Christiano nomine utcunque gloriarentur, pectoribus infixum fuisse, Eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, et panem ac vinum per invocationem Spiritus sancti, et sacra verba vere converti, eo conversionis genere, quod *transsubstantiatio* dicitur, in ipsum Christi corpus et sanguinem, ut profligatissimi omnium hæreticorum Marcosii hanc oculis ipsis exhibere præstigijs suis conarentur. Cum enim probe conscius esset Marcus, nullam sibi offerendi sacrificii Eucharistici potestatem esse, hancque ad eos duntaxat pertinere, qui per legitimam manuum impositionem consecrati sunt sacerdotes; ut tamen ea se divinitus ab Achamoth, seminum electionis matre, donatum esse suis persuaderet, id efficere se magicis artibus, ac visibili ratione tam impie quam ridicule simulabat, quod re et vere, invisibili tamen modo peragebant veri Christi sacerdotes. Nam pocula albo vino mista *fusis* precibus consecrare se fingens, in *purpureum et rubicundum colorem* sic transmutabat, ut sanguinem oculis exhiberet, quem supremæ virtutis sanguinem esse jactabat; quemque ideo degustare astantes a veteratore delusi gestiebant. Marcus ab apostolica Eucharistiam consiendi formula longe abierit, et propria protulerit deliria, ut vult Grabijs, quid inde colligi possit præsentens, non abnuo; id tamen certissimum esse fatebitur, quisquis sepositis tantisper præjudicijs omnia circumspexerit, nullum hominem id sibi in animum inducere unquam potuisse, ut tam insolenti portento aliis fucum faceret, nisi ex præconcepta præsentis realis et transsubstantiationis doctrina, ut loco citato probavimus.

77. Nec Marcosiorum duntaxat, sed et Gnosticorum omnium eam fuisse sententiam, omnesque cum Catholicis hac in parte consensisse, Eucharistiam verum esse corpus et sanguinem Christi, nisi [CXL] quod ea quæ hæretici ore astruebant, exitiosis alijs, quæ statuebant, principiis imprudentes everterent, perspicue ex Irenæo liquet. Hic enim cum lib. iv, c. 9 et seqq., latissime probasset unum et eundem Deum utriusque legis, Mosaicæ et evangelicæ, auctorem fuisse, nec veterem ideo abrogatam fuisse, quod mala esset, sed quod ad tempus duntaxat data fuisset, ut viam sterneret

A novæ legi, veræque sanctitati, quam per se ipsa præstare non poterat; tum deum cap. 17 et 18, ostendit, Deum vetera sacrificia offerri sibi a Judæis præcepisse, non quod iis indigeret, sed quod eorum infirmitati hæc indulgenda esse censuisset, ne in idololatriam declinarent; non quod per ea veram justitiam offerentibus impertiri, sed quod Novum Testamentum, verumque ac purum ejusdem Testamenti sacrificium et oblationem significari vellet. Sic igitur abroganda fuisse vetera sacrificia, ut genus integrum servaretur, species duntaxat immutaretur. Sua siquidem utrique Testamento sacrificia esse debuerunt, sed alia umbræ et figuræ, alia ipsa veritas; alia servorum, alia liberorum propria; alia crassa, et vera sanctitate vacua, alia munda et pura, quibus in spiritu et veritate colitur Deus, veramque justitiam consequitur homo. Cum itaque jam Deus per Malachiæ prophetiam, cap. 1, 10, 11, manifestissime significasset, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo, omni autem loco sacrificium offeretur ei, et hoc purum⁶⁵; implens hanc prophetiam Christus, Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo. Nimirum « suis discipulis dans consilium, primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens: *Hoc est corpus meum*. Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est. » Et hæc « Ecclesiæ oblatio » est « quam Dominus docuit offerri in universo mundo⁶⁶; » hoc purum sacrificium, quod « cum simplicitate Ecclesia offert. Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura, et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt ejus, creaturarum offerentes. » Ipsum ergo quod pridie quam pateretur Christus Deo Patri sacrificium obtulit, panem et vinum consecrando, alterum suum esse sanguinem confitendo; illud idem Ecclesia in universo mundo, Christi magistri sui exemplo, fabricatori Deo offert. Hoc ejus sacrificium, hæc oblatio, sacrificium D purum, oblatio munda et illibata. Sic Irenæi ætate sentiebat Ecclesia, sic agebat, sic credebatur: panem et vinum, veluti primitias earum, quæ sunt Dei, creaturarum offerebat, benedicebat et consecrabat; consecratione vero facta, jam non communem esse panem et commune vinum existimabat, ut mox explicabit Irenæus, sed ipsum Christi corpus et sanguinem esse confitebatur. Hæc, inquam, Ecclesiæ catholicæ secundi sæculi toto orbe fides.

78. Quæ vero hostium ejus tunc temporis sententia? An ejus de sacrificio Eucharistiæ fidem impugnabant, vel eo contineri et offerri verum Christi corpus et sanguinem negabant? Judæi quidem, aut

⁶⁵ Iren., lib. iv, c. 17, n. 5. ⁶⁶ Cap. 18, n. 1 et 4.

Irenæus⁶⁷, Eucharistiæ sacrificium spernunt, nec puram oblationem offerunt: « Manus enim eorum » divini Verbi carne induti, quod crucifixerunt, « sanguine plenæ sunt. » Cum ergo « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » Patri in sacrificio Eucharistiæ; quid ea repudiata vera novæ legis hostia miseris jam superesse potest, præter vanam et impuram sacrificii umbram? Hæretici vero offerebant quidem Eucharistiam; sed quia non « in sententia pura, et fide sine hypocrisi, » eorum oblatio pura esse non poterat: « Nec enim » ipsi « receperunt Verbum quod offertur Deo. » Et quævis Eucharistiam « corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus, » ore prædicarent, id tamen eis constare non poterat. « Quomodo, » ait Irenæus, « constabit eis, eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus?... Ergo aut sententiam mutant, aut abstineant offerendo quæ prædicta sunt. » Offerebant igitur hæretici panem et vinum, utrumque consecrabant, et corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus fatebantur. Nec in hoc male sentiebant. Sed in hoc duntaxat peccabant, quod secum ipsi pugnantes, id de Verbo Dei sentirent, quod Eucharistiæ fidem funditus evertibat. Ex quo fiebat, ut quævis « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui » palam assererent, id tamen eis « constare » nulla ratione poterat.

.79. Id ut facilius percipiat lector, advertat, quæso, Marcionitas et Valentinianos hic, et postea fusius lib. v, cap. 11, argumentis ab Eucharistiæ mysterio petitis ab Irenæo confutari. Porro utrumque is error erat, ut explicuimus dissert. 1, de eorum hæresi agentes, mundum hunc aspectabilem a supremo Deo et Patre conditum non esse; sed vel ab altera quadam potestate, ut blasphemabat Marcion; vel labis et ignorantiae passi Æonis fructum esse, ut delirabant Valentiniani. Hinc duplex alter manabat error, 1° carnem, vel mali principii opus, vel ignorantiae fructum, interitui sic obnoxiam esse, ut semel dissoluta nunquam resurgat; 2° Christum Jesum veram carnem a Maria non accepisse; ea enim duntaxat sibi sumpsit, quæ servaturus erat: carni autem salutem impertire non poterat. Ut ergo materiale quoddam corpus gestaverit, non humanum certe ac carneum, sed ita ab omni crassiori materia defæcatum et purum, ac tam solerti arte concinnatum, ut nihil cum illa commune haberet, sed spiritale quodammodo præ ea esset. Et hinc etiam fluxit altera eorum blasphemia, Verbum divinum nec mundi opificis filium fuisse, nec vere hominem factum fuisse, sed Christo Jesu ad tempus duntaxat unitum fuisse, idque efficientia tenuis, et eo unionis genere, quod ab hypostatico et substantivo procul abesset. Hæc sunt vesanorum hominum deliria, quæ tum hic,

tum lib. v, cit. Irenæus, et cum Eucharistiæ fide, quam profitebantur, pugnare ostendit.

80. Ac primo quidem id principii loco statuit, in « sola Ecclesia » catholica eucharisticam « oblationem puram offerri fabricatori; » quia sola « in sententia pura, et fide sine hypocrisi offert ei cum gratiarum actione ex creatura ejus; » id est sola Deum Patrem mundi hujus opificem esse credens, munera quæ vere sunt ejus et ad eum jure creationis pertinent, panem videlicet et vinum, ex rebus creatis desumpta, ei cum gratiarum actione, et acceptorum ab eo beneficiorum memor offert et consecrat. Tum infert, nullam a Judæis puram oblationem offerri; tum quod « manus eorum sanguine plenæ sint; » tum quod « non receperint Verbum » incarnatum, « quod offertur Deo » in Christianorum sacrificiis, quodque abrogatis [CXLI] veteris legis sacrificiis, sola jam et unica novæ legis hostia est. Addit, « neque omnes hæreticorum synagogas » puram oblationem offerre. Quamvis enim Eucharistiam ex pane et vino conficiant, impura tamen eorum oblatio est, Deumque probro magis, quam honore afficit. Quod duplici probat argumento, pro duplici hæreticorum errore, quem confutat. Primum ex eo desumitur, quod hæretici Deum Patrem mundi hujus opificem esse negantes, « ea quæ secundum nos creata sunt, offerentes ei, » vel « cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem; » vel « ignorantiae, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in eum, » ac proinde contumeliam ei inferunt. Quisquis enim fingit, Deum Patrem, ea quæ ipse non condidit, nec ad eum creationis jure pertinent, offerri sibi velle, is Patrem alicui cupidum esse ostendit: et quisquis Deo Patri labis et ignorantiae fructus offerre audeat, is pollutis et impuris hisce muneribus « contumeliam facit ei magis, quam gratias agit. » Alterum argumentum ex eo repetitur, quod hæreticis negantibus Dominum nostrum Jesum Christum esse ipsius « mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus » unigenitum, constare non poterat, « eum panem in quo gratiæ actæ sunt, corpus esse Domini sui, et calicem esse calicem sanguinis ejus. » Qui enim hæretici negabant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris filium, et Verbum Patris unigenitum, ii consequenter negabant Verbum incarnatum ac verum hominem factum fuisse, et Dominum nostrum veram carnem et verum corpus assumpsisse. At ei qui negat Verbum assumpsisse verum corpus, jam constare non potest Eucharistiam esse corpus Domini nostri. Quia qui negat Dominum nostrum habuisse verum corpus humanum, nostro consubstantiale, et ex materia a mundi opifice condita conflatum; is proinde neget necesse est, Dominum nostrum in Eucharistia verum habere et conficere sibi corpus. Is siquidem panem et vinum, res a mundi opifice conditas, in veram ac propriam corporis sui substantiam convertere non potest, qui nullum ex materiali sub-

⁶⁷ N. 4.

stantia, a mundi fabricatore creata, corpus assumere sibi potuit, ne materiam vel natura sua malam, vel a malo opifice creatam sibi ascisceret. « Quomodo » enim, ait inferior auctor noster, c. 33, n. 2, « iuste Dominus, si alterius Patris existit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit? » Iis igitur, qui negant Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, et Verbum Patris unigenitum, constare non potest, Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri. Ecqui id eis constaret, qui Domino nostro verum corpus et sanguinem adimunt?

81. Sic adversus hæreticos, velint nolint recentiores hæretici, argumentatur Irenæus, vel certe nihil prorsus efficit. Itaque tum hæreticis impugnatis, tum Irenæo impugnanti, utrinque certum erat, in Eucharistia contineri verum ac substantiale corpus et sanguinem Domini nostri, et panem ac vinum in ea vere converti et transmutari. Nisi enim id certum et exploratum utrique parti fuisset, frustra et ridicule argumentum ab Eucharistia petisset Irenæus, eoque argumentandi genere insulsius nihil fuisset. Nam si tum Irenæus, tum Marcionitæ et Valentiniani nihil aliud in Eucharistia agnoverint, præter meram corporis et sanguinis Christi figuram, aut efficacem illam, quam commenti sunt recentiores ministri, virtutem e corpore et sanguine Christi manantem; sic procedat necesse est Irenæi argumentum: Negantibus hæreticis Dominum nostrum esse mundi fabricatoris Filium, id est Verbum ejus unigenitum, constare non potest Eucharistiam esse figuram, aut virtutem corporis ejus et sanguinis. Si enim Dei Filius veram carnem, verumque humanum corpus ex materia a mundi opifice condita confiatum non suscepit, nec hylicum quidquam sibi ascivit, sed « a dispositione circumdedit » sibi « corpus » quoddam « paratum inenarrabili arte, » ut asserebant Valentiniani⁶⁶; nullam sui corporis figuram aut virtutem in Eucharistia exhibere potest. Hæreticis igitur Christo materiale corpus adimentibus constare non potest, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis ejus. Sic argumentatum fuisse Irenæum fingant necesse est Protestantes. Atqui ejusmodi argumentum delirantis hominis esse, nec proinde Irenæo, sine gravi injuria, tribui posse, sobrius quisque fatebitur. Quasi vero, quod Christus hylicum nihil suscepit, et materiale corpus non assumpsit, inde consequatur nullam spiritalioris illius corporis, « parati inenarrabili arte, » quod sibi circumdedit, figuram aut virtutem in Eucharistiæ mysterio exhibere posse? Imo potius hæreticis hinc maxime constitisset, Eucharistiam esse figuram aut virtutem corporis Domini sui. Ex quo enim ambo hæreticis constitissent, ut constare sibi contendebant: 1. Christum, nullum

A ex inferiori materia confiatum corpus assumpsisse; 2. Christum tamen panem et vinum, corpus et sanguinem suum esse dixisse; iisdem illico veluti quiddam ex ambobus necessario consequens constitisset, panem et vinum non alia ratione Christi corpus et sanguinem esse posse, quam quia Christi corporis et sanguinis aut figura sunt, aut virtutem continent. Frustraque id negasset Irenæus; nam statim repouissent adversarii, nihil repugnare, eum qui nullum sibi ex rebus inferioribus creatis corpus ascivit, in iisdem spiritalioris illius, quod gestavit, corporis figuram et virtutem repræsentare. Unde tantum abest ut hoc argumento ab Eucharistia petito catholicam causam juvasset S. doctor, quin potius arma hæreticis ministrasset, quibus catholicos ipsos confodissent. Argumentum enim invicte retorquentes dixissent: Si quod corpus humanum et materiale ex rebus inferioribus creatis assumere sibi potuisset Dei Filius, ex iis maxime sibi confecisset, quæ ipse corpus et sanguinem suum esse dixit: atqui tamen, ipsis fatentibus catholicis, ea ipsa quæ consecrando corpus et sanguinem suum esse dixit, panis videlicet et vinum, non sunt verum ejusdem corpus verusque sanguis, sed meram corporis et sanguinis figuram et virtutem exhibent et continent: ergo Christus verum corpus humanum non assumpsit, sed meram corporis humani figuram et virtutem, qua in hominum sensus ageret, idque efficeret, quod verum corpus humanum efficere potuisset. Econtrario vero si supponamus, quod verissimum est, et Irenæo et adversariis ejus certum et indubitatum fuisse, panem et vinum in Eucharistia converti in verum Domini nostri corpus et sanguinem; argumento ab Eucharistia petito nihil ad opprimendos hæreticos validius erit. Qui enim, dixerit Irenæus, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, et verum corpus et sanguinem suum esse palam asseruit; is, si verax est, et vera loquitur, verum corpus humanum, ex inferiori [CXLII] materia, perinde atque nostrum, compositum habuerit necesse est; « sanguis enim, » ut recte advertit lib. v, c. II, n. 2, « non est nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Atqui, ut ipsimet fatentur adversarii, Dominus noster, ipsa veritas, panem et vinum, res materiales creatas, in veram proprii corporis et sanguinis substantiam convertit, ac convertisse se dixit: ergo verum corpus humanum ex inferiori materia compositum, nostroque consubstantiale habuit: ergo mundi creatoris Filius est, et Verbum ejus.

82. Erit forte e Calvinianis quispiam, qui respondeat, Irenæo satis fuisse probare Eucharistiam esse corpus et sanguinis Christi figuram, ut inde conficeret Dominum nostrum verum corpus et sanguinem assumpsisse: nam, ut ait Tertullianus, lib. iv

⁶⁶ Iren., lib. i. c. 6, n. 1.

Cyrrillum, ut proposita dona Spiritus sancti illapsu, et efficacissima operatione transmutari vellet, non moraliter tantum, sed vere, realiter et substantialiter in ipsum Christi corpus et sanguinem, aperte confitetur Grabius, ut postea dicemus; confitebitur et alius quisquis ex æquo et bono agere voluerit. Eodem proinde spectare Irenæi allusionem fateatur necesse est. Et certe ea invocatio liturgica, quam tum Irenæus, tum Cyrrillus, tum alii Patres tam sæpe memorant, cujuscunque alterius sacrorum donorum transmutationis, quam realis [CXLIII] et substantialis in ipsum Christi corpus et sanguinem, sensum procul excludit. Rogatur quippe Spiritus sanctus ut descendat, non tantum in fidelium corda, ea sanctificaturus; sed et in ipsa sacra dona, divina sua et efficacissima operatione in ea immediate acturus, et insigne aliquod miraculum editurus. Quid vero aliud miraculi plenum in ipsa sacra dona agere potest Spiritus sanctus, nisi vera transmutatione efficere ea aliquid esse quod prius non erant, corpus videlicet et sanguinem Christi, ut in omnibus Liturgiis legitur, μεταβαλὼν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ut habent Basilii et Chrysostomi Liturgiæ? Tropos, figuræ et virtutem, nescio quam, hic comminiscantur Protestantes: perspicuam verborum sententiam falsis interpretationibus circumvenire nunquam poterunt. Duplex enim aperte distinguitur Spiritus sancti illapsus, duplexque utriusque finis, alter ab altero diversus: alter in ipsam materiam, id est in sacra dona, ut fiant aliquid, quod prius non erant, nimirum corpus et sanguis Christi; alter in corda fidelium, ut omnes qui sacramentum percipitur sunt, fructum remissionis peccatorum, gratiæque augmentum consequantur. Cum igitur negant Protestantes aliam transmutationem invocatione postulari, quam moralem: hoc est, ut in ipsa sacramenti perceptione fidelibus sacra dona cum fide percipientibus fiant corpus et sanguis Christi, negent consequenter alium longe ante communionem postulari Spiritus sancti illapsus in ipsa sacra dona, ut ea efficiat corpus et sanguinem Christi, sicque duplicem eum illapsus confundant, perspicuis verbis vim apertam inferentes, necesse est. Et, quæso, si is sit invocationis sensus; cur Ecclesia Spiritum sanctum precata quidem, ut suo in aquam baptismalem, vel chrisma illapsu, virtutem suam, vimque sanctificandi iis impertiat, Christi sanguinis virtute ea repleat ac fecundet, etc., nunquam tamen eum rogavit, ut efficacissima sua operatione ea efficeret ipsum Christi sanguinem, aut Spiritum sanctum? Nodum hunc solvere, quidquid rhetoricentur Protestantes, nunquam poterunt. Ex ea ergo invocatione quæ fit super terrenum panem, recte concludit Irenæus carnem nostram corpore Domini et sanguine ali: quia qui est a terra panis, ex quo semel percepit invocationem Dei, desinit esse panis communis, sed fit Eucharistia, id est ipsius Verbi incarnati verum corpus, verusque sanguis. Hoc

A ipsum est quod paulo enucleatius explicare vult, cum statim addit, « Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti. » Perspicua quidem verba, nisi tritis suis caliginem iis offundere studuissent Calviniani.

84. Hanc tamen facile discutiet qui tum ad hæreticorum, qui hic refelluntur, hypothesim, tum ad totius argumentationis Irenæi seriem attendere voluerit. Paulo ante dixit S. doctor, alium esse, ex hæreticorum sententia, a supremo Patre fabricatorem mundi; Dominum vero nostrum non esse Filium, nec Verbum ejus, quia verum corpus humanum ex terrena substantia a mundi opifice creata conflatum non assumpsit, nec sibi univit Verbum divinum. Eundem vero errorem hic summam B perstringens, ac simul resurrectionem carnis probans, ostendit terrenum panem ideo, post invocationem Dei, communem panem esse desinere, quia fit « Eucharistia, ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. » Quæ autem res illa terrena, ex qua constat Eucharistia, nisi corpus et sanguis Domini, quibus ali carnem nostram mox dixerat Irenæus? Ea vero rem terrenam vocat, ut hinc hæreticos confutet, negantes Christum quidquam sibi terreni corporis ascivisse: terrenam, inquam, quia ex terreno pane et vino, in Christi corporis et sanguinis substantiam vere conversis et transmutatis fit verum Domini corpus, verusque sanguis. Ex quo sequitur, Christum sibi corpus ex terrena materia concretum et factum, veramque carnem ac verum sanguinem assumpsisse; quod inficiabantur hæretici. Quæ vero res illa cœlestis, ex qua etiam constare Eucharistia dicitur, nisi ea, cujus paulo ante facta mentio est, Verbum scilicet divinum, Filius Patris unigenitus, quem creatæ Jesu Domini nostri naturæ vere ac substantialiter unitum fuisse volebant hæretici? Recte igitur asserit Irenæus, Eucharistiam ex duabus rebus constare, terrena et cœlesti; his enim catholicam sententiam adversus hæreticorum blasphemias egregie munit; probatque ex Eucharistia, quam corpus et sanguinem esse Domini fatebantur illi, Christum Dominum ut verum hominem, sic et verum Deum, Filium Dei et Verbum Patris unigenitum exstitisse; Verbumque humanam Christi naturam, corpus et sanguinem vere ac substantialiter univisse sibi. Perinde est ac si dixisset: Quod corpus, qui sanguis carni nostræ vitam impertiuntur, eamque a corruptione vindicant, ut sint terrenum corpus, terrenusque sanguis, ex terrenis rebus concreta et facta, esse tamen non possunt merum terrenum corpus, merus terrenus sanguis, seu meri hominis corpus et sanguis; nam merum corpus humanum suapte natura mortale, et corruptioni obnoxium, vitam aliis præstare non potest. Atqui Domini nostri corpus et sanguis in Eucharistia, ex terrenis rebus, pane et vino, per veram eorundem conversionem facta, carni nostræ vitam impertiuntur. Igitur non sunt mera res terrena, merique hominis corpus et san-

gulis, sed his unita sit necesse est res cœlestis, semperterna et immortalis, ipsa vita, uno verbo Filius Dei unigenitus et Verbum Patris. Simili prorsus argumento Nestorianos non semel impugnare tum Cyrillus Alexandrinus, tum alii Patres qui adversus eos scripserunt, probaveruntque Christi corpus, quo pascimur in Eucharistia, non puri hominis corpus esse, sed ipsius Verbi incarnati; quod puri hominis caro vitam impertire non possit. Hoc vero eo feliciter adversus Gnosticos utitur Irenæus, quo simul et unionem hypostaticam Verbi divini cum vera Christi humana natura, et carnis nostræ resurrectionem astruit. Pascimur, inquit, in Eucharistia, corpore et sanguine Domini; et hinc vitam percipit caro nostra. Neque enim is, qui nobis in Eucharistia porrigitur, sacer cibus, spectandus est ut panis communis; erat quidem ante invocationem Dei; sed semel prolatus super eum consecrationis verbis, desinit esse panis communis, et fit Eucharistia. Porro Eucharistia constat ex duabus rebus, terrena et cœlesti, corpore videlicet et sanguine Domini, e terrena materia concretis; nec iis solis, sed et ex ipso Verbo divino huic corpori et sanguini hypostatice unito. Ex quo sequitur « corpora nostra percipientia Eucharistiam, » eaque pasta et nutrita, non nuda meri hominis carne terrena, sed ipsius Verbi divini incarnati, ipsius proinde vitæ, corpore et sanguine, « jam non esse corruptibilia, spem resurrectionis habentia; » nec æternum perire [CXLIV] posse, quæ tam cœlesti cibo recreantur. Sic fit, ait Irenæus, ut sententia nostra mire consonet Eucharistiæ, et Eucharistia vicissim confirmet sententiam nostram. Offerimus siquidem Deo Patri, non aliena, non res ab alio creatas, sed quæ sunt ejus, quæque ipse condidit, panem videlicet et vinum, quæ percipientia invocationem Dei fiunt verum ac proprium ipsius Filii Dei corpus et sanguis; congruenter communionem et unionem Verbi divini cum carne prædicantes, et consistentes nostræ carnis resurrectionem.

85. Hic Irenæo nihil alienum affingimus, sed Irenæum ex Irenæo, et ipsius Irenæi verbis, scopo, consilio et argumento explicamus. Frustra vero hic solitam Christi corporis figuram ac virtutem opponunt Protestantes: nisi prius Irenæum penitus insaniisse probent, nulli sobrio persuadebunt, eum mera corporis Christi figura, vel virtute, Gnosticorum errores hic confutare aut potuisse aut voluisse. Næ, præclarum argumentum, quod a figura aut virtute duxisset! Ea caro, dixisset, percipit vitam, nec proinde in corruptionem devenire potest, quæ Domini nostri corporis et sanguinis figura aut virtute alitur. Ecce, nisi deliranti, in mentem venire unquam potuit, carnem nostram ali et nutrir, vel, ut alibi loquitur Irenæus, membra nostra augeri figura, similitudine, imagine aut virtute? Quid, quæso, Christi corporis figura, nisi mera *relatio*, ut loquuntur in Scholis, panis ad Christi corpus? Quid ea virtus, nisi, ut explicat el.

A Grabijs, Spiritus sancti gratia? Ergone alitur et nutritur caro nostra, augenturque membra nostra *relationibus*, aut Spiritus sancti gratia? Quin similiter tum Irenæus, tum alii Patres, qui carnis resurrectionem probantes, argumenta petierunt ab Eucharistia; ea ducentes a manna, a petra deserti, ab agno paschali, etc., quæ et ipsa Christi corporis figuræ erant, hinc confecerint, tam efficacia fuisse veteri populo remedia corruptionis, quam novo? Nullos tamen reperias qui sic argumentati fuerint. Quin potius, et forte etiam consultius, dixissent carnem nostram æternum perire non posse, quæ salutaris baptismatis lavacro abluta et regenerata, ac sacro chrismate uncta et roborata fuerit? Hæc enim (nec minus pane et vino in Eucharistia, si vera sit Calvinianorum sententia) Spiritus sancti gratia et virtute, ino Christi ipsius sanguine secundata et repleta esse sæpe asseruerunt. Nullus tamen occurrit, qui ejusmodi argumento carnis resurrectionem astruxerit. Quod quidem vel solum demonstrat, Patres aliud quidpiam in Eucharistiæ mysterio agnovisse, præter nudam Christi corporis et sanguinis figuram, aut virtutem. Sed cæteras argumenti Irenæi propositiones expendamus. Igitur, si Calvinianos audiamus, ex eo contenderit Irenæus carnem nostram percipere vitam, nec proinde in corruptionem abire posse, quod Christi corporis et sanguinis figura aut virtute alatur. Hanc vero propositionem ex eo probaverit, quod is, qui est a terra, panis percipiens invocationem Dei, jam non communis panis sit. Quid ergo, si quidem in Christi corpus non convertitur, nec substantiam mutat? Eucharistia est ex duabus rebus constans, terrena et cœlesti. Si vero quæras a Calvinianis quæ sint res illæ, terrena et cœlestis; consentiunt quidem omnes, terrenæ rei nomine panem intelligi: de re vero cœlesti dissentiunt. Alii quippe intelligunt virtutem, nescio quam, a corpore Christi manantem, ab eo tamen separatam, et pani inditam. Alii scititiam ejusmodi virtutem merito deridentes, rem per panem significatam intelligunt, nimirum Christi corpus, absens utique. Sed utraque explicatio tot absurdis scatet, ut mirum sit ab aliquo proponi potuisse. Non omnia hic prosequi animus est: id abunde præstitere eruditissimi auctores libri *De perpetuitate fidei Ecclesiæ catholicæ circa Eucharistiam*, tom. III, lib. 1, c. 2, et tom. II, lib. v, c. 10, 11 et seqq. Pauca duntaxat observare pro instituto sufficiat. Ac ut a posteriori exordiar, pari jure dici poterit agnum paschalem duabus rebus constare, animaliquodam et transito, seu si mavis, Christi corpore; petram deserti, lapide constare et Christo; marmoream Cæsaris imaginem constare marmore et Cæsare, etc. Nempe insulsus sit quisquis asseruerit totum illud, quod *connotativum* vocant, rem videlicet in se unam, quæ tamen ad aliam refertur, eamque significat, duabus constare partibus, quarum una sit res significans, altera res significata. Nulla res, quæ to-

tum collectivum non sit, quod certe Eucharistia non est, altera re tanquam parte constare dicitur, quæ absens, et extra ipsam sit.

86. Nec minus absurda altera explicatio, quam ascribere sibi cl. Grabio placuit. Præterquam quod enim commentitia illa virtus, a recentioribus excogitata ministris, toti retro antiquitati ignota semper fuit, ac ne vel levissimum quidem habet fundamentum in Scriptura et Patribus; præterquam quod absurdum est asserere corpora nostra ali, nutrir et augeri virtute quadam a Christi corpore separata; ea stare nulla ratione potest cum Irenæi scopo et argumento, superius expositis; nec hinc inferre unquam potuit S. doctor tum unionem hypostaticam Verbi divini cum humana Christi natura, tum corporum nostrorum resurrectionem.

« Nostra, inquit, sententia consonans est Eucharistiæ, et Eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim Deo quæ sunt ejus, » res videlicet ab eo conditas, « congruenter communionem et unionem prædicantes; » quarum rerum, quæso? An spiritus, seu animæ humanæ cum carne? Sed harum rerum unionem et communionem non negabant Gnostici. An virtutis Christi corporis cum pane? Sed quid hæc ad Irenæi scopum, ex Eucharistiæ fide confirmantis, quod antea probaverat, Christum esse ipsius mundi fabricatoris filium, id est Verbum ejus? Ergone quia virtus Christi corporis unitur cum pane, hinc confici potest Verbum cum corporea Christi natura substantialiter unitum fuisse? Imo potius contrarium intulerit Gnosticus, et dixerit: quemadmodum Christi corpus in Eucharistia cum pane unitur efficacia tenus, non re, sic Verbum divinum cum Domino nostro unitum fuisse efficientia tenus et virtute, non substantia; quæ ipsa erat impiorum hominum sententia, quam bene cum Eucharistiæ fide consentire merito contendissent. Igitur nisi hæc fuisset Irenæi et catholicorum omnium fides, Verbum divinum in Eucharistia substantialiter uniri cum illis quæ a Deo condita sunt, pane scilicet et vino, non quidem in propria substantia panis et vini remanentibus, sed vere transmutatis in Christi corpus et sanguinem, pessime catholicorum causam egisset Irenæus. Sic, addit vir sanctus, offerimus Deo quæ sunt ejus, ut etiam resurrectionem carnis et spiritus confiteamur, hæcque nostra sententia ex Eucharistia [CXLV] confirmetur. Cur ita? An quod Christus corporis sui virtutem panis, qui nobis in Eucharistia porrigitur, impertiat? Sed tantum abest ut hinc probetur carnis nostræ resurrectio, ut potius eam aerius impugnare potuerit hæreticus. Quemadmodum enim, dixerit, Christus in Eucharistia sui corporis virtutem communicans panis, hunc tamen propria sibi panis substantia non exuit; et quemadmodum, licet suum esse corpus confiteatur, in proprium tamen corpus transmutare non potest, quod nihil sibi ex vitata et corruptioni obnoxia materia asciscere possit; sic corpora nostra,

A quamvis corporis Christi virtutem per communicationem sibi sacrum panem accipiant, ea tamen ab insita sibi corruptela eximi non possunt, nec minus proinde peritura. Sic vanis effugiis suis arma ministrant Calviniani hæretici omnium profligatissimis, et Ecclesiæ Patres insanorum hominum more cum iis dimicantes campo inferunt.

B 87. Quam vero efficax illud argumenti genus, et merito quidem, existimaret Irenæus, demonstrat quod eo sæpius adversus Gnosticos utatur, illosque ad Eucharistiam non semel provocet, eorum errores hoc telo confixurus. Eodem lib. iv, c. 33, n. 2, jam cit., Marcionitas refellens, qui duos deos fingebant, alterum bonum, Patrem Domini nostri, alterum malum, mundi opificem, probat quod nisi Dominus ipsius mundi conditoris Filius sit, « injuste hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse confitebatur, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmavit. » Quo quidem argumento vel nihil prorsus efficit, vel illud certissime demonstrat, Christum ita panem suum esse corpus, et vinum suum esse sanguinem confessum esse et confirmasse, ut ex altero sibi verum corpus, ex altero verum sanguinem, vera utriusque conversione et transmutatione fecerit; et inde injustum fore, quod res ab alio conditas, et sub alterius ditione positas, suas esse dicat et efficiat. Si enim eo duntaxat sensu Christus panem corpus suum esse dixerit, quod ei corporis sui virtutem impertire voluerit; non magis panem ab alio creatum sibi tribuit, suumque facit, quam princeps alterius principis typo signatæ monetæ, in gratiam subditorum ea utentium, pretium statuens, imo majus esse jubens, quam sit in ea regione in qua cusa sit, illam sibi vindicat usurpatque. Quasi vero, quod quis signum quoddam pro arbitrio instituat, quo excitatus quidpiam conferat utentibus, hinc inferri possit eum rem illam, quam in signum instituit, sibi vindicare? Sed illud præterea observatu dignissimum est, Irenæum, quotiescunque Eucharistiæ meminit, non simpliciter affirmare Christum, panem suum corpus, vinum suum sanguinem esse dixisse; sed iis vocibus studio et semper uti, « panem suum corpus esse, vinum suum sanguinem esse confessus est, confirmavit, » et, ut Græce loquitur lib. v, c. 11, τὸ ἀπὸ τῆς κτίσεως ποτήριον, αἷμα ἰδίον ὡμολόγησε, καὶ τὸν ἀπὸ τῆς κτίσεως ἄρτον, ἰδίον σῶμα διεβεβαίωσε, « eum calicem, qui est a creatura » (non « suum » duntaxat, ut vertit interpres, sed ἰδίον) « proprium sanguinem confessus est, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, » asseveravit, certiores nos fecit. Qua quidem loquendi ratione perspicue indicat Irenæus rem creditu difficillimam, quæque fidem non obtineret, nisi Christus, ipsa veritas, omnem dubitationis ansam clare et aperte loquendo præcideret; ipse vero sanctus doctor dubitationem illam, quæ ex ipsa rei, mentium humanarum cap-

tum tam longe superantis, difficultate nascitur, iterum atque iterum inculcando Christi verba tollere nititur. Quasi dixisset, quod postea dixit Cyrillus Hierosolymitanus Catech. iv, Mystag.: « Cum igitur Christus ipse sic affirmet, atque dicat de pane: *Hoc est corpus meum*; quis deinceps audeat dubitare? Ac eodem quoque confirmante, *ἔσθαι τὸ αἷμά μου*, *Hic est sanguis meus*; quis, inquam, dubitet, et dicat non esse illius sanguinem? » Et Chrysostomus, hom. 83 in *Matth.*: « Credamus itaque ubique Deo, nec repugnemus ei, etiamsi sensui et cogitationi nostræ absurdum esse videatur quod dicit... Nam verbis ejus defraudari non possumus, sensus vero noster deceptu facilissimus est: illa falsa esse non possunt, hic sæpius atque sæpius fallitur. Quoniam ergo ille dixit: *Hoc est corpus meum*, nulla teneamur ambiguitate, sed credamus, et oculis intellectus id perspiciamus. » Porro nisi Christi verba ad litteram intelligenda esse censuisset Irenæus, et ita intellexissent fideles omnes, ridicule omnino dubiis omnibus opposuisset ea verba ex quibus orta fuissent: insulsius adhuc dixisset, Christum asseverasse, confessum esse, confirmasse, certiores nos fecisse, panem esse proprium corpus, et vinum proprium sanguinem. Explicanda fuissent Christi verba, si figurate et metaphorice accipi debuissent, non iterum atque iterum inculcanda. Quis enim ferat eum qui dicat, Spiritum sanctum confessum esse, et confirmasse, petram deserti esse Christum, nec proinde dubitandum esse quin petra sit ipse Christus, vere ac proprie Christus? Quis unquam asseruit bibere nos in baptismo ipsummet ac proprium Christi sanguinem; baptismum esse proprium Christi corpus, ipsummet ejus sanguinem; baptismum cum recipimus, ali nos proprio Christi corpore, et ipso ejus sanguine potari, quod illius virtus applicetur catechumenis, cum baptizantur?

88. Cavillatur quidem hic pro more Grævus, eaque urget Patrum loca, quæ alii dudum objecerant Calviniani, quibus nimirum asserunt sancti doctores, Ecclesiam esse proprium Christi corpus nosque membra proprii corporis. Plura alia similia accumulare facile potuisset; sed omnia a proposito esse aliena cum invicte probaverint eruditissimi auctores *Perpetuitatis fidei*, t. II, lib. iv, c. 8, ad hos et Grævum et lectores remitto. Grævus, si æquum bonumque dicere velit, querenda sunt exempla, non propositionum metaphoriarum, qualis est ista: « Ecclesia est verum ac proprium Christi corpus, » in quibus tropus afficit propositionis attributum; sed propositionum figuratarum, qualem esse eam propositionem: *Hoc est corpus meum*, volunt ministri; in quibus tropus afficiat verbum, *Est*. Probet igitur exemplis, si possit, recte dici posse, imaginem Cæsaris esse vere Cæsarem, ipsum Cæsarem, proprium Cæsaris cor-

pus, etc.; petram deserti, esse ipsum Christum, proprium Christi corpus, etc. Quod quandiu non præstiterit, quæstionis statum ne leviter quidem attigerit.

89. Sed ut ad Irenæi argumentationem nostra redeat oratio, vir sanctus lib. v, c. 2⁷¹, Gnosticorum erroribus Eucharistiam iterum opponens, duo hæc sibi simul demonstranda suscipit: 1. Deum incarnatum in propria venisse, vereque hominem factum esse; alias « non justum » fore « adventum ejus, qui secundum eos, venit in aliena, neque vere redemisse nos sanguine suo, si non vere homo factus est⁷². » 2. Carnem « capacem esse incorruptibilitatis, » nec proinde æternum perituram esse. Utrumque vero hoc argumento [CXLVI] conficit: « Si, » inquit, « non salvetur » caro, « nec Dominus sanguine suo redemit nos, » quia verum sanguinem non habuerit, non vere homo factus; sequitur « neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. » At, mox subsumit, calix Eucharistiæ communicatio sanguinis Christi est, et panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est. Unde merito concludit, carnem servari, et Dominum sanguine suo redemisse nos. Hoc Irenæi argumentum duplici propositione nititur: 1^a, eaque bipertita, quod si nec servetur caro, nec Dominus sanguine suo redemit nos, sequitur neque calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis ejus esse, neque panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Altera, calicem Eucharistiæ communicationem sanguinis Domini esse, et panem, quem frangimus, communicationem corporis ejus esse. Prioris propositionis secundam partem sic demonstrat S. doctor, alteram mox probaturus: Qui sanguine suo non redemit nos, quod verum sanguinem non habuerit, non vere factus homo; is certe verum sanguinem, verumque corpus sistere præsentia in Eucharistia non potuit. Verus enim « sanguis non est, nisi a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia. » Qui igitur sanguinem nobis in calice Eucharistiæ communicat, is sanguinem præbere debet, qui sit « a venis et carnibus, et a reliqua, quæ est secundum hominem, substantia; » is enim solus verus sanguis est: ergo si verum sanguinem nobis præstet in Eucharistia Christus, habuit venas et carnes, et reliquam, quæ est secundum hominem, substantiam. Vera igitur humana substantia « vere factum est Verbum Dei; » ac proinde « sanguine suo redemit nos, quemadmodum et Apostolus ejus ait: *In quo habemus redemptionem, per sanguinem ejus, remissionem peccatorum*⁷³. » Hactenus argumentum, quod certissime Irenæi est, male habet Calvinianos omnes. Hoc enim fundamento positum nititur, quod Christus in Eucharistia verum san-

⁷¹ N. 1. ⁷² N. 2. ⁷³ Col. 1, 14.

guinem nobis præbeat, qui proinde sit a venis et carnibus, et a reliqua humana substantia: unde inferret, venas et carnes, et reliquam humanam substantiam habuisse. vereque hominem factum fuisse Verbum Dei, ac sanguine suo redemisse nos. Si enim meram sanguinis figuram, efficacem licet, præstitisset nobis in calice eucharistico Christus, idque sensisset Irenæus, araneorum telis citius dissolvendum proposuisset adversariis argumentum. Nam statim excepisset Marcionita quivis, Christum ideo voluisse vinum sanguinis sui figuram esse, quod cum verum sanguinem non haberet, quem porrigeret, imaginarium duntaxat, et ejus similem quem hominum oculis objiciebat, præstiterit. Sicque vel levissimo flatu concussum illico ruisset totum ædificium.

90. Alteram partem prioris propositionis, nimirum quod si non servetur caro, neque calix Eucharistiæ communicatio Christi sanguinis est, neque panis, quem frangimus, communicatio corporis ejus est; his rationibus persuadet Irenæus: Si Eucharistia sit verum ac proprium Christi corpus, verus et proprius ejus sanguis, impossibile est carnem quæ illi nutritur et augetur, hacque ratione arctius cum Christo cohæret, et membrum ejus est, sic dissolvi ut nunquam reviviscat. Qui enim fieri posset ut caro, ipsius vitæ corpore et sanguine pasta, et nutrita, capax non sit donationis Dei, quæ est vita æterna? Quod vero carnis nostræ substantia ipso ac proprio Christi sanguine nutriatur et augeatur, quæ secunda totius argumenti propositio est, sic planum facit S. doctor: Capitis est ea membris suis alimenta præbere, quæ tum ad eorum naturam, tum ad finem, ad quem destinantur, accommodata sint. Quoniam igitur membra Christi sumus, et quemadmodum beatus Apostolus ait, in ea, quæ est ad Ephesios, Epistola: *Quoniam membra sumus corporis ejus, de carne ejus, et de ossibus ejus*⁷⁶; et ita a natura comparati sumus, ut rebus creatis vescamur, necesse fuit ut creaturam ipse nobis præstaret, solem suum oriri faciens, et pluens, quemadmodum vult⁷⁷. Quia vero res creata corporea ex se corruptioni obnoxia est, nec proinde Christi membra ad æternam vitam destinata a corruptela eximere potuisset; decebat eam rem creatam ab insito sibi corruptionis statu, in alium transferri, quo ipsa vita et vivificans facta, vitam vascantibus impertiretur. Itaque Christus, pro divina bonitate, eum calicem, qui est a creatura, proprium sanguinem confessus est (sic enim Græca sonant), ex quo auget nostrum sanguinem; et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus confirmavit, ex quo nostra auget corpora. Tum demum concludit S. doctor: Quando ergo et mistus calix et factus panis percipit verbum Dei, id est per verbum Dei consecratur, et sit Eucharistia sanguis et corpus

A Christi (sic fert textus Græcus), ex quibus augetur et consistit carnis nostræ substantia; quomodo carnem negant capacem esse donationis Dei, quæ est vita æterna, quæ sanguine et corpore Christi nutritur, et membrum ejus est?)

91. Ad totius argumenti confirmationem aliud addit Irenæus, et quidem maxime ponderosum. Quemadmodum, ait, lignum vitis depositum in terram, suo fructificat tempore; et granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per Spiritum Dei, qui continet omnia, quæ deinde per sapientiam Dei (sic in Græco) in usum hominis veniunt, et percipientia verbum Dei Eucharistia fiunt, quod est corpus et sanguis Christi; sic et nostra corpora ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, resurgent in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante, in gloriam Dei Patris, etc. Hic comparatio instituitur inter eas quæ tritico (idem dic proportione servata, de vite), ut Eucharistia fiat, et eas, quæ carni, ut resurgat, mutationes accidunt. Mandatur tritici granum terræ, ibi dissolvitur, deinde per Spiritum Dei, quo secundatur natura, multiplex surgit; postea, ut in usum hominis veniat, mutatur in panem; tum denique panis per verbum Dei mutatur in corpus Christi. Sic etiam caro in terram defossa, in terram resolvitur, ac postea vivificante Verbo Dei, terrena forma deposita, pristinam accipit. Quemadmodum igitur ea mutatio, quæ resurgenti carni accidit, substantialis est; sic et ea, quæ pani, ut fiat corpus Christi, contingit, substantialis est, veraque transsubstantiatio, non minus quam ea, quæ fit in tritico, ut in panem convertatur. Hæc enim secum confert Irenæus, imo sic confert, ut ex substantiali conversione, quæ fit tum in tritico, ut panis evadat, tum in pane, ut in corpus Christi transeat, alteram substantialem transmutationem, qua terra, in quam resoluta fuit caro, in carnem iterum transitura est, aliquando futuram esse probet. Si, inquit, dissolutum jam triticum, secundante Dei Spiritu, qui continet omnia, multiplex surgere possit; si divina dirigente sapientia homines triticum, ut in eorum usum veniret, in panem convertere potuerunt; si denique panis, id [CXLVII] efficiente verbo Dei, deposita panis natura, potuerit in Christi corpus transmutari: an fidem superabit, corpora nostra, Christi corpore nutrita, tum in terram resoluta, Verbo Dei resurrectionem eis donante, eam, quam corrupta induerunt, terræ naturam exuere, ut in pristinam carnis naturam transmutentur, iterumque redeant? Qui enim potest corruptum jam triticum excitare et multiplicare, triticum in panem convertere, et, quod majus est, panem in Christi corpus transmutare; is certe potest corruptum jam corpus sic excitare, ut terram, in cujus naturam transierat, iterum in carnis naturam convertat; alterum siqui-

⁷⁶ Ephes. v, 30. ⁷⁷ Matth. v, 45.

dem altero Dei omnipotentiae difficilior non est. Ex quibus perpicuum est, Irenæum ex certissimis transmutationibus et transsubstantiationibus, quas tum ratio, tum fides, omnes tunc temporis Christianos docebant, gradatim procedere, ut alteram inferat, quæ a Gnosticis in controversiam vocabatur. Naturalis quippe conversio tritici dissoluti in triticum multiplex, et ejusdem præsertim in panem, ad alteram, quam sola fides docet, panis videlicet in Christi corpus, ascensum parat: utraque vero fit gradus ad terræ, in quam corpora nostra resoluta sunt, conversionem in pristinam carnis naturam: ut nimirum hisce gradibus viam hæreticis sternat Irenæus ad resurrectionis fidem, faterique cogat non magis Deo impossibile esse corpus in terram jam conversum, in carnem iterum convertere, quam panem in Christi corpus transmutare; et quidem illud eo magis possibile esse, quo caro Christi corpore nutrita immortalitatis semen in seipsa gerat: « ut sciamus, » concludit vir sanctus, « et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit. » Ubi certe, si Irenæus nullum in pane eucharistico conversionis substantialis genus agnovisset, sed Christi corporis figuram effici, aut ejusdem corporis virtute imbui, manente semper eadem panis substantia, voluisset, absurdius nihil ejus argumento fingi posset. Hoc enim esset: Qui potuit panem Christi corporis figuram efficere, aut panem Christi corporis virtutem impertiri, manente semper eadem panis substantia, is potest corpora jam in terram conversa iterum in carnem convertere. Prius potuit Deus; potest igitur et posterius. Absurdissimum, si quod sit, argumentandi genus. Imo vero, statim excepisset hæreticus, qui panem sui corporis figuram efficiens, huicve corporis sui virtutem impertiens, suumque corpus esse palam asserens, eum tamen non potuit in proprium et substantiale corpus convertere; nec certe poterit corpora nostra jam in terram conversa iterum in carnem convertere, quamlibet iis viventibus corporis sui virtutem per consecratum panem impertierit; nec enim Christi corporis virtus efficacior esse potest ad transmutanda corrupta jam corpora, quam ad convertendum panem fuerit. At, fatentibus catholicis, tantum non potuit Verbum Dei, ut prius efficeret, quamvis id efficere prima fronte Christus significare videatur: nec igitur posterius efficere potest. Sic facili negotio totum Irenæi molimen infringeret hæreticus.

92. Longissimis non pepercit annotationibus cl. Grabius, ut omnia hæc Irenæi tum loca, tum argumenta detorqueret infirmaretque. Sed verba perdidit. Eo quippe redeunt omnia, panem et vinum haud alia ratione, ex Irenæi sententia, fieri Christi corpus et sanguinem, quam quia Christi corporis et sanguinis virtute imbuuntur. Quod quidem effugium cum hactenus præcluserimus, demonstraverimusque absurdius nihil fingi potuisse, et quod cum Irenæi scopo, consilio, verbis et argumento

magis pugnaret; nihil necesse est Grabium in communia controversiarum loca excurrentem, eaque veterum Patrum loca, dissimulatis catholicorum responsionibus, æque fidenter objicientem, ac si tum primum objicerentur, cæterisque ministrorum argutias, a catholicis millies, et non ita pridem a doctissimis auctoribus *Perpetuitatis fidei* penitus dissolutas, replicantem, cum lectorum tædio insequi. Satis Grabio fuisset in id unum probandum incumbere, Albertinum aliquem exstitisse Irenæo vetustiorum, e cujus cerebro nata jam prodiiisset commentitia illa Christi corporis virtus, in cujus arce, licet lacera, omnia tum causæ, tum salutis suæ præsidia constituere se posse misere deceptus putat. Quod quandiu non præstiterit, imperitis quidem fucum, intricatis ac longis verborum ambagibus, facere poterit: ei vero, cujus mentem non prorsus infuscaverint præjudicia, portento simile videbitur, Irenæum, qui tam sæpe, et tam clare ac perspicue dixit, panem et vinum per invocationem ac verbum Dei fieri et esse proprium corpus et sanguinem Christi, ipsum Salvatorem asseverasse, confessum esse, confirmasse, rem ita esse; iisque argumentis utitur, quæ ex sese eo inclinare fatebitur cordatus quisque, ut suadeant Christi verba ad litteram intelligenda esse; nullibi tamen vel levissimam figuræ, aut virtutis Christi corporis mentionem injecisse, qua duriora ex sese verba emolliret, omnemque errandi ansam rudioribus adimeret. An adeo imperitus, aut improvidus erat Irenæus, ut cum plures aliæ sese ultro offerrent voces, quibus catholicam fidem clarius, simplicius, melius et facilius exponeret; iis tamen uteretur, quæ omnium ineptiores, obscuriores et intricatiores essent, rudioribusque errorem ex sese objicerent? An quemlibet e ministris eodem prorsus modo disputantem atque loquentem ferrent Calviniani? Periculum faciat quisquis e pulpito turpiter dejectum se velit, et ab irata multitudine cito discerptum.

93. Unum tamen aut alterum est, quod a Grabio confidentius longe quam par sit propositum, paucis a nobis expendendum est, ut vel hinc pateat quam irritis ictibus catholicam fidem petant ejus adversarii. Contendit igitur vir cl., posita semel transsubstantiatione, omnia Irenæi argumenta in nihilum abire; imo in argumentantis caput recidere. Marcionitæ etenim et Valentiniiani, inquit, quos ex Eucharistiæ mysterio refellit Irenæus, respondere potuissent: illi quidem, ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista, tanquam ab alterius legis Deo creata, acceptare nolit; illi vero, panem et vinum esse quidem ignorantia, et passionis, et defectionis fructus, nec tamen se in iis offerendis in Patrem suum peccare, eique contumeliam facere, uti Irenæus objectat; quod eorum substantia, illico, mediante consecratione, intereat, ut alia melior substituitur, quo sacrificium purum ac Deo acceptum

fiat. Sed præterquam quod exceptiones istæ præcipuum Irenæi argumentum, ex eo ductum quod hæreticis negantibus Dominum nostrum esse mundi Conditoris Filium constare non possit Eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini nostri, ne quidem leviter attingunt, has iisdem hæreticis affingere non potest [CXLVIII] Gravius, nisi prorsus insanuisse supponat. Quam belle philosopharetur Marcionita respondens, « ideo sacramentalia panis et vini symbola transsubstantiari, quod Deus Novi Testamenti ista acceptare nolit ! » Ubi enim vera transsubstantiatio est, ibi fit transitus ab una substantia in aliam, ejusdem prorsus generis et materiæ, atque ea est, quæ desinit. Sic lignum transmutatur in ignem, cibi in carnem et sanguinem, terræ succi in plantas, arbores, fructus, etc., omnia ejusdem omnino generis et materiæ, atque ea corpora, ex quibus facta sunt. Itaque si dicat Marcionita, panem et vinum in Christi corpus transmutari; fateatur necesse est, corpus Christi ex pane et vino per veram utriusque conversionem factum, ejusdem generis esse et materiæ, atque ipsum panem et vinum; ac proinde ex ea materia concretum esse, quam condidit mundi opifex. Et hinc Deus Novi Testamenti alieni cupidus prodetur, qui sibi panem et vinum ab alio creata offerri velit, ut ex iis in Christi corpus transmutatis fiat novæ legis sacrificium. Aliam ergo responsionem Marcionitæ suggerat Gravius, qua inclinatæ suæ et illius causæ totius consulat. Nec melius Valentinianum ab Irenæi telis tueretur. Ille, ait, regerere potuit, panis et vini substantiam illico, mediante consecratione, interire, ut alia melior substitueretur. Ita quidem, si deliramenta loqui voluerit; sin minus, hæc nunquam regesserit. Ecquod novum et hactenus inauditum philosophandi genus huc invehit vir doctissimus? Una substantia interit, alia melior, alterius proinde generis, nec ignorantia aut labis fructus substituitur; et hoc transsubstantiationem vocat? Ea fuit hactenus omnium seu philosophorum, seu theologorum animis insita transsubstantiationis notio, esse conversionem seu transitum unius substantiæ in aliam; desinente quidem priori, quæ transmutatur, substantia, quatenus talis substantia est, lignum v. g., panis, etc., sed non in nihilum abeunte; nova vero, quæ huic succedit, non de novo creata, sed ex mutatione prioris exsurgente. Si quid ergo sanæ philosophiæ, imo et rationis reliqui fuerit Valentinianis, hanc sibi transsubstantiationis ideam cogitatione informare debuerunt, ac proinde fateri sic panem et vinum in corpus et sanguinem Christi transmutari, ut hæc ex illis fiant. Quo semel admissio, uti non admittere non poterant de transsubstantiatione cum catholicis consentientes, jam Irenæi argumentorum vim declinare nullatenus possunt. Sequitur enim, Christi corpus ex materia, ignorantia et defectionis fructu, concretum Deo offerri in Eucharistia; impuram proinde oblationem, quæ ei contumeliam faciat, non honorem afferat.

A 94. Ea vero quæ pro resurrectione carnis argumenta Irenæo gratis affingere Gravius placet, non morabor. Quam vana sint, S. doctore indigna, ejusque scopo, consilio et verbis repugnantia, satis patet ex antedictis, et me etiam tacente facile deprehendet quisquis rem æquis ponderibus examinare voluerit. Sed mirari satis non possum quod tam fidenter proponit vir cl. ut probet, Irenæum a transsubstantiationis doctrina penitus alienum exstitisse. Nam, inquit, « iterum iterumque repetit, carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, imo ex iis augeri ac consistere carnis nostræ substantiam. Atqui hoc nudis accidentibus panis tribuere, absurdum est; cœlesti autem et glorioso Christi corpori, impium. » Bona verba, quæso. Ac primo quidem quod hic et alibi supponit Gravius, accidentia, quæ vocant absoluta, id est a subjecto re separata, a catholicis omnibus ut quid fide certum et indubitatum admitti; gratis omnino supponit, et paulo fidentius quam virum candidum decebat. Quæstio est in Scholis duntaxat ultro citroque agitata, nusquam vero ab Ecclesia definita. Id tantum catholica fides docet, consecratione peracta remanere panis et vini species: quid sint vero eæ species, litigant inter se tum philosophi, tum theologi: iudicium vero suum nundum interposuit Ecclesia. Sed si quæ sit absurditas, aut impietas asserere carnem nostram corpore et sanguine Domini ali, sive nutriri, etc., quanta quanta est in Irenæum igitur conferenda. Nec enim simpliciter asseruit carnem nostram ali et augeri corpore et sanguine Domini, sed proprio corpore et sanguine Domini: quæ non nisi ridicule et inepte ad Christi corporis et sanguinis figuram aut virtutem separatam detorqueri posse ostendimus. Sed viderit ipse, qui hæc objectat, ne majoris se absurditatis reum prodatur, figuram aut virtutem Christi corporis hic obtrudens. An enim rationi valde consentaneum putat, carnis nostræ substantiam ali, nutriri, et augeri figura, et virtute spiritali? Quis hæc ferat? Nondum, puto, plane et aperte fateri statuerat Gravius, Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum, Joannem Damascenum, et aliosque fortasse plures, ut mox referemus, persuasos fuisse, ipsam panis substantiam in veram ac propriam Christi carnem transformari. Nec enim hi Irenæo minus asseruere, nos sumpto Christi corpore et sanguine fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, ac, ut ita dicam, Christo concorporatos et consanguineos, Χριστοῦ συσώμους καὶ συσάιμους, ut loquitur Cyrillus Hieros. Catech. iv Myst.; Christi corpus et sanguinem per esum et potionem admitti intra viscera hominis, et per illa distribui in universum corpus, commisceri et contemperari corporibus credentium, etc., ut unione cum eo quod est immortale, fiat homo particeps incorruptionis, quemadmodum ait Gregorius Nyss. orat. Catech. c. 37; corpus ac sanguinem Christi, ad animæ et corporis nostri incolumitatem, ad no-

stram substantiam et conservationem tendere, ac per ea nos corpori Domini, ipsiusque spiritui uniri, et Christi corpus ac Christo concorporeos effici, ut asserit Joannes Damascenus lib. iv, *De fide orthodox.* c. 14. Quæ quid ab Irenæi verbis differant, ne quidem Græbius ipse dixerit. Et tamen sanctissimis Patribus, acerrimis, ipso fatente viro cl., transsubstantiationis propugnatoribus, hæc neque absurda, neque impia videbantur.

95. Si quæ sit catholica de transsubstantiatione fides satis exploratum Græbio fuisset, a puerilibus ejusmodi objectionibus temperasset. Corpus Christi ore manducari, hoc carnem nostram ali, nutrir, augeri, etc., tam vere, quam pie affirmare potuerunt sancti Patres, potuerunt et negare, pro diversis quas prædictis vocibus subiciebant, notionibus. Cum Christi corpus vere quidem et substantialiter præsens in Eucharistia nobis exhibeatur, non tamen sub ea sensibili carnis humanæ forma, quam gestavit in terris degens, sed alienis speciebus contextum; hoc a nobis manducari, hoc caro nostra ali et nutrir recte dicitur, quatenus sub speciebus istis latens ore corporis excipitur, in [CXLIX] stomachum trajicitur, atque in ipsa symbola et species, quibus Christi corpus tegitur, corporeæ actiones, quæ manducationis intellectu continentur, hancque consequuntur, vim suam exerunt. Ex quo enim id tanquam fide certum, uti revera est, supponitur, panem sic in Christi corpus converti, ut tamen maneant semper eadem panis species, eodemque prorsus modo sensus afficiantur ac si panis reipsa adesset; necesse est, quemadmodum oculis exhibetur idem color, qui prius erat panis, sic et os, dentes, linguam, palatum et stomachum eadem ratione affici, ac affecisset panis, si mansisset; ac proinde eas omnes actiones, quæ manducationem comitantur aut consequuntur, in species ipsas exerceri, perinde ac in panem ipsum exercerentur si superesset. Hoc siquidem stupendi illius divinæ potentiæ simul atque bonitatis miraculi pars magna est. Quia vero Christi corpus speciebus illis conjunctum est; quod non fit nisi in species et sacra symbola, in ipsum tamen Christi corpus sub iis latens fieri dicitur: quamvis in hoc alia ratione non exerceatur, quam quia in symbola exercetur, quibus tegitur. Sic qui hominis vestimenta tetigit, hominem tetigisse dicitur, quamvis ipsam hominis carnem vestibus contactam immediate non tetigerit. Eo sensu Joannes Chrysost., quem cum bona Græbii venia nostris etiam adjungemus, scribit homil. 83 in Matth. Christum ipsum in Eucharistia tangi, videri, et manducari. « Quot modo dicunt, inquit, vellem formam et speciem ejus, vellem vestimenta ipsa, vellem calceamenta videre? Ipsum vides, ipsum tangis, ipsum comedis. Vestimenta ejus desideras videre? ipse vero se ipsum tibi tradit, ut non

A videas solum, verum etiam ut tangas, et in te habeas. » Et postea: « Multæ matres post partum aliis nutricibus infantes dederunt; quod ipse facere noluit, sed proprio corpore nos alit, et sibi conjungit, atque conglutinat. » Alii vero Patres, attendentes ad eum carnalem manducandi modum, quem sibi Capharnaitæ fingebant, quo caro dentibus secatur, gustatur, et in stomachum trajecta digeritur, interdum negarunt Christi corpus a nobis ore manducari; et merito quidem, ut abjectas vilesque Capharnaitarum ideas e fidelium animis evellerent. Imo iidem Patres modo asserunt, modo negant, Christi corpus comedi; nec tamen vel secum, vel cum aliis pugnant, nisi apud Protestantes, qui monstra sibi confingere gestiunt, B quibus terreant imperitos.

96. Duo sunt tamen quæ cl. Græbio gratulari debeamus. Alterum est, quod ingenue confessus sit in notis ad lib. iv Irenæi cap. 17 et 18, al. 32 et 34, certum esse, Irenæum, ac omnes, quorum scripta habemus, Patres, apostolis sive coævus, sive proxime succedentes, sacram Eucharistiam pro vero ac proprie dicto novæ legis sacrificio habuisse; nec eorum verba, Irenæi præsertim, ad sacrificia spiritualia cordis contriti, orationis, laudis, gratiarum actionis, et beneficentiæ, quæ omni ætati et legi communia fuerunt, detorqueri posse; sed de nova Novi Testamenti, eaque externa oblatione, quam legalibus externis opponit Irenæus, intelligenda esse, quod verissimum. Et hinc Lutheri et Calvinii errorem insectatur, qui adversus publicam, ut recte probat, universalis Ecclesiæ doctrinam atque praxim, quam illa ab apostolis, apostoli ab ipso Christo edocti acceperunt, insurgentes, perspicuasque ac nullis sophistarum artibus eludendas Patrum, et Irenæi inprimis sententias, aut insolentius contemnentes, aut misere obscurantes, verum ac unicum novæ legis sacrificium concutere nituntur. C Integras cl. viri notas ad calcem operis reperiēs. Sed utinam et hoc veritati testimonium ingenue dare voluisset, eosdem Patres, qui tam diserte affirmant Eucharistiam esse verum ac proprie dictum novæ legis sacrificium, non minus expresse asserere eandem victimam, quæ in ara crucis mactata est ⁷⁶, « pro nobis iterum in hoc mysterio sacræ oblationis immolari. Ejus quippe ibi corpus sumitur, ejus caro in populi salutem partitur, ejus sanguis, non jam in manus infidelium, sed in ora fidelium funditur. Hoc esse illud corpus clavis confixum, et flagris cæsum, hoc corpus in crucem actum, hoc esse illud corpus, quod fuit cruentatum, quod lancea percussum, et salutare emisit fontes universo orbi terrarum, unum quidem sanguinis, alterum vero aquæ: id quod est in calice, esse id quod fluxit e latere. » Et sexcenta alia ejusmodi, quibus sibi facile persuadeat quotusquisque veritati ain-

⁷⁶ Greg. Mag., l. iv Dial., cap. 58. Chrysost., Hom. 24 in I Cor.

cere studeat, quam certum est antiquis omnibus Patribus Eucharistiam esse verum sacrificium, tam iisdem liquidum et exploratum esse, idem illud corpus quod cruci affixum est, vere ac substantialiter sub speciebus panis et vini præsens, in eo sacrificio offerri ac incrementa ratione immolari.

97. Alterum quod Græbio gratulari debeamus, est quod Albertino Claudio aliisque Calvinianis candidior, plane et aperte fateatur, catholicam de præsentia reali et transsubstantiatione doctrinam longe antiquiorem esse, ac majoris et vetustioris auctoritatis patrocinii gloriari, quam fingerent illi. Cl. viri verba observatione singulari dignissima cum sint, integra referam, prout edita leguntur in Adnotationibus in Irenæi lib. v, cap. 2, edit. Oxon., pag. 599 : « Quænam igitur Irenæi, nec non hæreticorum ejus ævi sententia fuerit, ex iis, quæ hic et præcedentibus adnotationibus edisserui, satis clare patet, ac certissime constat, illum haud minus, quam dictum est, de tremendo Eucharistiæ mysterio credidisse, » scilicet panem consecratum, virtute carnis Christi præditum esse, sicque reapse carnem Christi esse. « Ulterius vero progressum Irenæum, ac eidem, quam *Cyrillus Hierosolymitanus, Gregorius Nyssenus, Joannes Damascenus*, aliique fortasse plures tenuere, sententiæ addictum fuisse, non puto. *Ili quippe persuasi erant*, Spiritum sanctum cœlitus descendentem, *pani non modo virtutem corporis Christi communicare*, sicque eundem ratione qualitatum mutare; sed et divina potentia ipsam ejus substantiam in carnem transmutare, quæ Christi caro sit, et cum illa, quæ ex B. Virginis utero prodiit, ac cruci suffixa, indeque in cœlum sublata sit, eadem fiat per ἐπαύξησιν, quodque eundem spiritum vitæ in se habeat; sicuti panis, quem Servator in terris comedit, vi naturalis caloris in carnem ejus vertebatur, et noster panis quotidianus in substantiam corporis nostri transit: quod corpus a nobis hodie gestatum idem dicitur cum illo, in quo ante plures annos versati sumus, quoniam eadem anima vegetatur, licet particulæ ejus prorsus sint diversæ, et nulla forte ex prioribus superstes existat. Lege post Cyrilli Catechesim iv Mystagogicam, Gregorii Nysseni Orationem Catechetica magnam, cap. 57, et Damasceni lib. iv de Orthodoxa fide cap. 14, ejusque epistolam ad Zachariam Doarorum episcopum. Joannis Damasceni verba, eaque Latine versa solum, brevitatis causa, dabo: [CL] « Quemadmodum naturaliter panis per cibum, et vinum et aqua per potum in comedentis ac bibentis corpus et sanguinem immutantur, nec corpus alterum sunt, atque a priore ipsius corpore diversum: sic propositionis panis, ac vinum et aqua per sancti Spiritus invocationem et adventum, mirabili modo in Christi corpus et sanguinem vertuntur, nec sunt duo, sed unum et idem. » Rursus in epist. ad Zachariam episco-

pum: « Hoc dilectioni tuæ significamus, duo Christi corpora nos dicere non posse; sed unum est ipse corpus. Et sicut infans ex muliere natus, perfectus est; edens autem et bibens augescit naturali facultate, et licet augeat, non tamen duo efficiuntur corpora, sed unum est: multo magis superventu Spiritus sancti panis et vinum in supraaugmentationem, εἰς ἐπαύξησιν, corporis Christi unum fit corpus, et non duo. » Atque ita et in capitulo dictæ epistolæ suffixo hac de re loquitur. Istam igitur sententiam Irenæi fuisse haud existimo, quod quædam transsubstantiationi panis in totum personale et glorificatum Christi corpus, cœlitus in altare descendens, qualem Romana Ecclesia credit, supra p. 327, seq. opposita, et alteram substantialem mutationem, licet a priori multum diversam, excludere videantur, quodque in nullius Irenæo cœvi, aut Nicæno concilio antiquioris Patris monumentis aperte tradita legatur: sicuti nec postea universaliter in Ecclesia fuit recepta; sed ab aliis Patribus, præsertim Africanis, contrarium assertum patet, prout theologi Protestantium abunde probarunt. » Hactenus Græbius, ex cujus verbis certissime constat, præsentia realis et transsubstantiationis doctrinam posterioris ævi fetum non esse, sed jam saltem concilii Nicæni temporibus natam et agnitam, non ab uno deinceps aut altero, sed a Cyrillo Hierosolymitano, Gregorio Nysseno, Joanne Damasceno aliisque fortasse pluribus Patribus propugnata fuisse. An tam aperta cl. Græbii testificatio cæteris Protestantibus probetur, haud scio. Id unum scio, hac semel admissa suppositione, ab imis fundamentis succussam funditus ruere eam hypothesim, quam tot machinationibus, artibus et laboribus constructam erigere conati fuerant Albertinus, Claudius, aliique recentiores ministri: dogma de corporali Christi præsentia in Eucharistiæ sacramento, et transsubstantiatione, apud Latinos primum et a Paschasio Radberto excogitatum nono sæculo, sub ejusdem sæculi finem animos fidelium pervadere cœpisse, ac tandem decimo sæculo ubique in Ecclesia Latina obtinuisse; Græca interim in veteri et avita Calvinistica fide perseverante. Si enim Græbium audiamus, vel ipsis concilii Nicæni temporibus, vel paulo post, lucem aspexit doctrina præsentia realis et transsubstantiationis, priusque Græcis nota, quam Latinis, ab illis ad hos manasse videtur. Jam igitur cismarini Calvinistæ novam esse eam, quam tuemur, sententiam objectent, totam Ecclesiam per priora octo sæcula in Calviniana fide concordem jactitent, societates omnes Orientales nulla etiamnum hac in parte novitatis labe contaminatas audacter affirmant; vane commentum pro nobis et nobiscum Cyrilli Hierosolymitani, Gregorii Nysseni, Damasceni, (qualium, quantorumque virorum!) aliorumque fortasse plurium certa et inconcussa au-

clortitate dissipabit recentior Calviniani dogma-
tis assecla Grabius.

98. Sed vereor ne vir cl. pedem paulo longius
sorte quam voluisset protulisse se dolens, tan-
dem aliquando referre velit. Hæc enim unica sa-
lutis æternæ spes, hoc solum Grabii fidei columen,
« quod in nullius Irenæo cœvi, aut Nicæno con-
cilio antiquioris Patris monumentis aperte tradita
legatur Romana de præsentia reali, et transsub-
stantiatione doctrina, sicut nec postea universa-
liter in Ecclesia fuit recepta, sed ab aliis Patri-
bus, præsertim Africanis, contrarium assertum
pateat. » Sed quid si falsa sit ea suppositio? Nec
enim adeo fidenter proponere videtur Grabius, ut
extra omnem dubitationis aleam positam esse pue-
tet; quod satis indicant ea, quibus utitur, verba :
« ulterius progressum Irenæum non puto : istam
sententiam Irenæi fuisse haud existimo ; » quæ
hominem privatas opiniones, sed paulo timidius
proferentem nonnihil olere videntur. Quid si Ire-
næus, quid si Justinus Martyr, alique concilio
Nicæno antiquiores, idem cum Cyrillo Hierosoly-
mitano, Gregorio Nysseno, et aliis senserint? De
Irenæo rem certissimam esse cordato cuivis per-
suadebunt ea, quæ superius adduximus, argu-
menta. Et quidquid cavilletur Grabius, tanta sal-
tem, ut puto, non erit illius fiducia, ut asserere
audeat ea, quæ ipse in contrarium profert, illum
certitudinis gradum attingisse, qui omnem prorsus
dubitationem eximat. Ut igitur demus (absit ut
concedamus) suam Grabianis argumentis constare
probabilitatem, an una probabilitate niti potest
homo salutis suæ amans, ut in re maximi ad
salutem æternam momenti, a communi totius
orbis doctrina desciscat, quam ipse antiquissi-
morum, non unius, aut alterius, sed plurium,
eorumque non infimi nominis, Patrum auctoritate
fultam agnoscit; aliis saltem Patribus, aut non
aperte contradicentibus, aut ea affirmantibus, quæ
non ita difficili negotio ab iis, qui uni student ver-
itati, explicari queant? Certum est enim nulla
Patrum testimonia adeo aperta, clara et perspicua
aferri posse a Protestantibus, atque nos afferimus.
Auctoritate quidem Africanorum Patrum, id est
Tertulliani, Augustini, et Facundi Hermianensis

gloriatur Grabius; sed si legere non pigeat to-
num III *Perpetuitatis fidei*, Gallice scriptum (Gal-
lice quippe scit vir doctus), si quis animi candor
sit, vanam esse gloriationem cito animadvertet.
99. Interim vero Cyrillum Hierosolymitanum et
Gregorium Nyssenum cum Justino et Irenæo con-
ferat, et quo alii ab illis differant dicat ipse, si
possit. Quemadmodum enim asserunt illi, « panem
et vinum Eucharistiæ, ante sacram invocationem
adorandæ Trinitatis, panem esse et vinum
merum; peracta vero invocatione, panem quidem

A fieri corpus Christi. vinum autem sanguinem
Christi ⁷⁷ : Dei verbo sanctificatum panem in
Dei Verbi corpus transmutari ⁷⁸ : » sic hi affirmant,
« eam, in qua per orationem verbi a Christo pro-
fecti gratiæ sunt actæ, alimoniam, incarnati illius
Jesu et carnem et sanguinem esse ⁷⁹ : mistum
calicem, et factum panem percipientia verbum
Dei, fieri Eucharistiam, sanguinem et corpus
Christi ⁸⁰. » Quemadmodum illi pronuntiant, panem
et vinum consecratione peracta, « spectanda non
esse tanquam panem nudum, et vinum nudum;
corpus enim esse et sanguinem Christi, secundum
ipsius Domini verba ⁸¹; panem sanctificatum per
verbum Dei et orationem, statim Verbi in corpus
transmutari, sicut dictum est a Verbo : *Hoc est
corpus meum* ⁸² : » sic et hi palam enuntiant, « eum,
in quo gratiæ actæ sunt, panem, vinum, et aquam,
non ut communem panem, neque communem po-
tum sumi, sed ut incarnati Jesu carnem et san-
guinem ⁸³; » eum, « qui a terra est panis, per-
cipientem invocationem Dei, jam non commu-
nem panem esse, sed Eucharistiam, ex duabus
[CLL] rebus constantem, terrena et cœlesti ⁸⁴, »
corpore videlicet Christi e terrena materia con-
creto, et Verbo Dei huic hypostatice unito. Sicut
illi docent, « Christo ipso sic affirmante, atque di-
cente de pane : *Hoc est corpus meum*, neminem
deinceps audere dubitare : eodem quoque confir-
mante et dicente : *Hic est sanguis meus*, nullum
fore qui dubitet, et dicat non esse illius sanguinem :
qui aquam aliquando mutavit in vinum, in Cana
Galilææ, dignum esse cui credamus, quod vinum in
sanguinem transmutavit; qui ad nuptias corporeas
invitatus stupendum miraculum operatus est, multo
magis corpus et sanguinem suum filiis sponsi de-
disse confitendum esse : quare cum omni certitu-
dine corpus et sanguinem Christi sumendum esse;
nam sub specie, ἐν τῷ πρῶ, panis datur corpus, et
sub specie vini datur sanguis : quamvis sensus con-
trarium suggerat, fidem tamen confirmare debere,
ex gustu rem iudicandam non esse, quin potius
certissima fide, et citra dubitationem credendum
esse, Christi corpus et sanguinem nobis dari ⁸⁵; »
quemadmodum « corpus Christi, Dei Verbi inhabi-
tatione ad divinam transmutatum est dignitatem;
recte nunc quoque Dei verbo sanctificatum panem
credere nos in Dei Verbi corpus transmutari, et in
illud transelementari eorum, quæ apparent, natu-
ram ⁸⁶. » Sic et hi prædicant, « quemadmodum per
verbum Dei caro factus Jesus Christus Servator
noster, et carnem et sanguinem salutis nostræ
causa habuit; ita quoque eam, in qua per orationem
verbi ab ipso profecti gratiæ sunt actæ alimo-
niam, incarnati illius Jesu et carnem et sanguinem
esse edoctos nos esse ⁸⁷; » Christum, « calicem,
qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos,

⁷⁷ Cyrill. Hierosol., Catech. I Mystag. ⁷⁸ Greg. N., Orat. cath., cap. 37. ⁷⁹ Justin. M., Apol. I.
⁸⁰ Iren., I. V, c. 2, n. 3. ⁸¹ Cyrill. Hierosol., Catech. IV Myst. ⁸² Greg. N., cit. ⁸³ Justin., cit.
⁸⁴ Iren., I. IV, c. 18, n. 5. ⁸⁵ Cyrill. Cat. IV. ⁸⁶ Greg. N. cit. ⁸⁷ Justin. cit.

suum sanguinem confessum esse ²² : constare eum panem, in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini nostri, et calicem sanguinis ejus ²³ esse calicem : « Dominum, qui se Filium hominis confitebatur, panem suum corpus esse confessum esse, et temperamentum calicis suum sanguinem confirmasse ²⁴ : eum calicem, qui est creatura, proprium sanguinem confessum esse, et eum panem, qui est a creatura, proprium corpus asseverasse : quemadmodum granum tritici decidens in terram, et dissolutum, multiplex surgit per spiritum Dei ; deinde per sapientiam Dei » convertitur in panem, ut « in usum hominis veniat. » ac demum « percipiens verbum Dei Eucharistia fit, quod est corpus et sanguis Christi ; sic et corpora nostra ex ea nutrita, et reposita in terram, et resoluta in ea, » iterum transmutata in carnem « resurrectura in suo tempore, Verbo Dei resurrectionem eis donante ; ut sciamus et quid Deus potest, et quid homo beneficii accipit ²⁵. » Denique Cyrillus et Gregorius aiunt, « Christi corpus et sanguinem in membra nostra distribui, τοῦ σώματος αὐτοῦ καὶ τοῦ αἵματος εἰς τὰ ἡμέτερα ἀναδιδόμενον μέλη, » nosque ea ratione « fieri unum cum Christo corpus et sanguinem, » ac « Christophoros ²⁶ : » Christi « corpus immortale per esum et potionem 'misceri visceribus nostris, per carnem inseri omnibus credentibus, commistum et temperatum corporibus credentium ²⁷. » Justinus et Irenæus dicunt « ex ea in qua gratiæ sunt actæ, alimonia, incarnati Jesu carne et sanguine, sanguinem et carnes nostras per mutationem ali ²⁸ : carnem » nostram « corpore Domini et sanguine ali : eo calice, quem proprium sanguinem confessus est, augeri nostrum sanguinem, et eo pane, quem proprium corpus confirmavit, nostra augeri corpora, consistere carnis nostræ substantiam, nutriri, etc. ²⁹. » Omnia hæc adeo similia sunt, adeo eadem, eadem omnino sententiæ, et tantum non eadem verba, ut quisquis unaquæque ex æquitatis norma æstimare, nec iniquis momentis ponderare voluerit, oppido fateatur ovum ovo similius esse non posse. Si igitur Cyrilli et Gregorii dictis fictitia illa solutio figuræ efficacia, et virtutis Christi corporis aptari, ipsomet ultro concedente Grabio, non potest ; qui Iustini et Irenæi verbis, illæsis rectæ rationis legibus, poterit ? Potuisset et eadem comparatio institui inter Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum et alios omnes Patres, invicteque demonstrari, hos, ipsos etiam Africanos, nihil minus illis dixisse ac sensisse : posset et Grabius ea molestissima quæstione urgeri : cur Cyrillus Hierosolymitanus et Gregorius Nyssenus, quos primos omnium fuisse supponere videtur, qui insolens illud de corporali Christi in Eucharistia præsentia et transsubstantiatione, prioribus tribus sæculis inauditum dogma, in orbem

A Christianum invexerint, id tam paucis verbis, styloque simplici ac sedato, exposuerint ; nullosque eo in sæculo, quo tum sanctitatis et eruditionis laude florebat Ecclesia, ea in re experti fuerint adversarios, ne quidem Arianos ipsos, infensissimos eorum hostes ; nullos demum qui portentosum errorem, quo trium priorum sæculorum fides, plurimis quarti sæculi Patribus probe nota, tam sœde labefactabatur, data opera confutarint, avitæque fidei desertores simul et eversores in conciliis tum temporis frequentissimis damnari curaverint ? Sed vereor ne extra præscriptos limites excurreret dissertatio.

100. Si quid autem cl. Grabio gratulati sumus, quod suis æquior ingenue confessus fuerit Eucharistiam esse verum novæ legis sacrificium, ac Cyrillum Hierosolymitanum, Gregorium Nyssenum ; pluresque Patres credidisse Christi corpus et sanguinem in eadem Eucharistia per veram et realem panis et vini transmutationem sisti corporaliter et substantialiter præsentia ; unum est quod justissimam apud omnes reprehensionem mereatur, quod nimirum præter jus et fas Irenæo intolerandum errorem affingat. Occasione siquidem eorum S. Doctoris verborum, quæ leguntur lib. iv, c. 8, n. 3, al. cap. 20 : « Omnes justii sacerdotes habent ordinem, » scribit in notis, « Irenæum in eadem fere cum Tertulliano sententia fuisse videri, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant ; licet ordinaria functio nonnisi ordinatis ad sacra munia ministris competat. » Tum decantatum illum Tertulliani locum ex lib. *De exhortat. castit.*, c. 7, allegat, pluraque addit nec admodum consulta, nec ad rem facientia. Sic forte scripsisset Puritanus quispiam, obvia quæque Patrum loca temere corradens, ut desperatam causam fulciat ; sed quod is, qui Anglorum episcopalium doctrinam profitetur, ecclesiasticamque hierarchiam sartam tectam esse vult, Irenæum ejusdem hostibus gratis omnino, et obtorto collo tradat ; id mirum, et Anglis ipsis iniquum forsitan videbitur. Irenæus eo loco probat, veterem legem a Christo abrogatam fuisse, non quod mala esset, et a malo Deo lata, sed quod jam impleta ab illo fuisset. Si vero idem Christus Sabbatis curaverit, « nihil extra legem fecisse ; non enim prohibuisse legem curari homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere ³⁰. » Ideo vero sacerdotalia ministeria lege licita erant, quia spiritalia opera erant et bona : legem autem a servilibus quidem operibus abstinere jussisse, non autem a spiritualibus et bonis, quæ ut sacerdotibus, sic et cæteris omnibus licita erant. Et hinc concludit Irenæus, Christum [c. l. l.] ægrotis opem ferentem, « non solvisse, sed adimplevisse

²² Iren., l. iv, c. 17, n. 5. ²³ Ibid. cap. 18, n. 4. et 3. ²⁴ Cyrill. cit. ²⁵ Greg. cit. ²⁶ Justin., cit.

²⁷ Ibid. cap. 33, n. 2. ²⁸ Ibid. l. v, cap. 2, n. 2. ²⁹ Iren., locis cit. ³⁰ Iren., lib. iv, c. 8, n. 2.

legem; » quia « summi sacerdotis operam perficiebat, propitiis pro hominibus Deum, emundans leprosos et infirmos curans. » Hanc autem summi sacerdotis operam, non utique servilem, sed spiritalem et bonam, si cæteris hominibus, laicis etiam, perficere fas fuit; a fortiori, Christo Domino. Tum occurrens alteri objectioni, ex eo petitæ quod Salvatoris discipuli, ipso probante, spicas vellent die Sabbati; respondet ⁹⁷, « metere » quidem « et colligere in horreum » legem « veluisse; » non autem « esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant. Et ideo, » inquit, « Dominus his, qui iucubabant discipulos ejus, quoniam vellent spicas manducabant, dixit ⁹⁸: *Nec hoc legistis, quod fecit David cum esuriisset, quemadmodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus?* per legis verba discipulos suos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David apud Deum, quamvis Saul persecutionem faceret ei. Omnes enim justis sacerdotalem habent ordinem. Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. » Quibus probat Irenæus, Christum verbis suis significasse sacerdotes lege interdum solutos fuisse, libereque agere potuisse; quia, ut postea addit, Dominica ministeria perficiebant; ac proinde *ex his qui adjacebant* panibus propositionis, esurientes escam accipere potuisse. Atqui, ait, *sacerdos fuerat David*, non stirpe, non munere, non apud homines, sed *scitus apud Deum*, qui spiritum legis ab ejusdem littera probe secernens, ea sibi licere, urgente necessitate, jure existimabat, quæ lex sacerdotibus permittebat; quia et ipse fuga sibi salutem petens, Dominica ministeria perficiebat. *Omnes enim justis sacerdotalem habent ordinem*: Dominica quippe ministeria perficiunt, ac proinde libere agere possunt, et ea, premente saltem necessitate, operari, quæ spiritui legis consentanea sunt. Quod si vero sacerdos fuerit scitus apud Deum David, si omnes justis eadem ratione sacerdotalem habent ordinem; quis negabit *sacerdotes esse omnes Domini apostolos*, qui perinde ac Aaronici neque agros, neque domos hæreditant hic, sed semper altari et Deo serviunt; et proinde *discipulis* leviticam substantiam habentibus licuisse esurientibus, quod veteribus levitis et sacerdotibus licebat, videlicet « a seminibus accipere escam, dignus est enim operarius esca sua? » Si « sacerdotes, » addit Irenæus, « in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant; qui cum essent in templo, non sæcularia, sed Dominica perficiebant ministeria, legem adimplentes, non autem prætereuntes legem; » nec discipuli Domini, et ipsi ejusdem conditionis cum sacerdotibus vellent spicas die Sabbati,

A violatæ legis argui possunt: Dominica quippe, non sæcularia, perficiebant ministeria.

101. Hoc Irenæi argumentum est, quod totum eo principio nititur, quod cuilibet homini die Sabbati, et in aliis quibusdam occasionibus certa quadam ratione licuerit, quod sacerdotibus ipsis, permittente lege, licebat; hos vero si ideo lege non tenerentur, quia Dominica ministeria perficiebant, quæ bona erant opera, pia, honesta et spiritualia, non sæcularia et servilia; nec alios homines eadem lege constrictos fuisse, cum bona opera perficiebant, pia et spiritualia; quia Dominica ministeria sunt, nec lege verita, respectu quorum quilibet homo sacerdos est. Et hinc Christum Dominum Sabbatis curantem non violasse legem, quia summi sacerdotis operam perficiebat. Hinc Davidem panibus propositionis urgente fame pastum, contra legem non commisisse; quia sacerdos scitus fuerat apud Deum, cui libere agere licebat. Hinc denique discipulos vellent spicas die Sabbati, legem non perfregisse; quia sacerdotes erant, in hoc leviticis similiores, quod Leviticam duntaxat substantiam haberent. Omnes enim justis et bona opera perficientes, sacerdotalem habent ordinem; quia ad sacerdotalem ordinem pertinet Dominica ministeria libere perficere; at opera in se bona, honesta et licita, Dominica ministeria sunt. Quatenus valeat istud Irenæi argumentum, nunc non inquirimus: sed quid S. doctor senserit. Viderit jam cl. Græbii quid hæc Puritanorum, quibus patrocinatur, causam juvent; viderit, et ipse judicet, quæ æquitate insanum illud dogma Irenæo affingere potuerit, « fideles omnes sacerdotali ordine et potestate præditos esse, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire posse. » Si enim id ex Irenæi verbis inferri posse putat, eodem certe et tam æquo jure alius quisvis intulerit, Christum Dominum fuisse summum veteris legis sacerdotem; Davidem, apostolos, discipulos Domini, omnesque antiqui Testamenti justos, fuisse veros ejusdem Testamenti sacerdotes, ac proinde, necessitate urgente, potuisse victimas et sacrificia in templo offerre, aliaque obire ministeria, quæ solis Aaronicis sacerdotibus licebant; nam de veteri lege hic agitur omnino; de novæ autem legis sacerdotio ne xar' ὅτι quidem cogitavit Irenæus. Quod etiam apertissime liquet ex lib. v, c. 24, n. 3, ubi ea respiciens quæ libro iv citato scripsit, ait: « Ostendimus in superiori libro, quoniam levitæ et sacerdotes sunt discipuli omnes Domini; qui et Sabbatum in templo profanabant et sine culpa sunt. » Tam facile possent a Græbii criminationibus vindicari Tertullianus, et Ambrosiaster in *Comment. ad Ephes. iv, 2*, quos in Puritanæ causæ defensionem allegat, nisi diutius in rebus Eucharisticis immorari tæderet. Legi possunt liber singularis eruditissimi

⁹⁷ N. 3. ⁹⁸ Luc. vi, 3, 4.

Albaspinæi *De Eucharistiæ sacrificio*, Gallice scriptus, in quo Tertullianum a Puritanorum calumniis egregie tuetur, et doctissimi Petavii Diatriba de eodem argumento, cum ejusdem lib. III *De eccles. hierarch.* Ad eas ab Ambrosiastro depellendas sufficit ipsum locum citatum legere.

ARTICULUS VIII.

De angelorum natura, ordinibus, peccato et pœnis.

102. Pauca de angelorum natura habet Irenæus. Quædam duntaxat aliquibus in locis inseruit, ex quibus quid senserit utcumque colligi potest. Scribit lib. III, cap. 20, num. 4, « sine carne angelos esse; » quo quidem angelos eximit a carnis, crassiorisque corporis mole; non autem ab æthereo ac subtiliori, quod nihil, quominus spiritus appellentur, prohibere posset. Hoc enim posterius [CLIII] corporis genus angelis tribuerunt ex antiquis Patribus non pauci. In eandem vero sententiam concessisse Irenæum ex eo erui posse videtur, quod scribit tum lib. IV, c. 16, n. 2, et c. 30, n. 4; tum lib. V, c. 29, n. 2, « Angelos transgressos decidisse in terram in judicium, » id est in peccati pœnam præcipites e cœlo in terram actos, ibique hominibus commistos, hoc est, mulierum captos specie cum iis stupri consuetudinem habuisse, e quorum satu natum pessimum hominum genus, quos ultricibus diluvii aquis delevit Deus: propterea Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam, sædamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei legatum atque prophetam accessisse, divinum judicium denuntiaturum. Eadem fere sententia fuit Justini Martyris, Athenagoræ, Clementis Alexandrini, Tertulliani, Lactantii, aliorumque non paucorum; quibus omnibus, ut in notis ad citata Irenæi loca exposuimus, erroris occasio fuit, tum quod Gen. VI *de filiorum Dei* congressu cum filiabus hominum legitur, tum apocryphus Enochi liber. In eo tamen ab horum opinione discedisse videtur Irenæus, quod ex istis plerique velint, mulierum speciem ac consuetudinem angelis, iis saltem qui diabolo inferiores sunt, ruinæ causam fuisse: cum econtrario supponere videatur Irenæus, eos nonnisi jam cœlo in peccati pœnam pulsos, mulieres stuprasse. Falsissima quidem hæc et Irenæi et aliorum opinio est; ostendit tamen corporeos ab illo constitutos esse angelos; absurdum quippe est naturam corporis expertem, aut corporum illecebris tentari, aut cum corporibus misceri.

103. Dixi non eam fuisse Irenæi sententiam, angelis diabolo inferioribus mulieres ruinæ occasionem fuisse. Quamvis enim quidam e veteribus diaboli, rebellium angelorum principis, causam a reliquis sejungant, illumque invidiam, hos libidine excitulante excidisse velint; nuspiam tamen ita

distinxisse reperitur Irenæus: imo diabolum sic apostasiæ principem vocat, ut rebelles « angelos apostatas factos esse cum eo »; diabolum sibi et reliquis factum esse abscissionis causam¹; » denique « unum esse ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi², » a Deo defecerunt, diserte asserit. Quibus significare videtur, unum omnium peccatum fuisse. Porro primum diaboli peccatum invidiam, qua flagrabat in humanum genus, fuisse docet. « Extunc, » inquit, « apostata factus est angelus, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei³. » Et alibi: « Diabolus, cum sit unus ex angelis his, qui super spiritum aeris præpositi sunt..... invidens homini, apostata a divina factus est lege; invidia enim aliena est a Deo⁴. » Quæ vero fuerit istius invidiæ causa, non explicat auctor noster: si quid tamen conjecturis indulgere liceat, crediderim vel eum cum Gregorio Nysseno⁵ et Cypriano⁶ sensisse, diabolum *super spiritum aeris*, et terrenarum rerum administrationi *præpositum*, ægre tulisse quod homo, tam præ se contemptum opificium, suoque præsertim imperio subjectum, ad imaginem Dei factus et expressus esset: vel cum Anastasio Sinaita⁷ existimasse, diabolum ferre non potuisse quod homini collatus esset a Deo terrenarum omnium rerum dominatus, quem ipse amebat.

104. Quamvis autem Irenæus angelos, quod et idem de animabus humanis dicendum, ut postea explicabitur, corpore præditos constituerit; utramque tamen substantiam natura sua immortalem esse perspicue docuit. Lib. II, c. 35, assertam a Gnosticis metempsychosin refellens, scribit n. 5, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicumque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas animas habentes, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo; qui autem pœna sunt digni, abituros in eam, et ipsos suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Et cap. seq. allata divitis epulonis et Lazari parabola, concludit: « per hæc manifestissimè declaratum esse, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire. » Sed clarius lib. V, c. 4, eosdem Gnosticos confutans, qui corporum resurrectionem negabant, sic argumentatur n. 1: « Cum dicant ea quæ omnibus sunt manifesta, quoniam perseverant immor-

¹ Iren., lib. III, c. 23, n. 5. ² Lib. IV, c. 41, n. 2. ³ Lib. V, cap. 24, n. 4. ⁴ Lib. IV, c. 40, n. 3. Lib. V, cap. 24, n. 4. ⁵ Orat. Catech., c. 6. ⁶ Lib. de Zel. et Liv. ⁷ In Ὁδηγῶ, c. 4.

talia, ut puta spiritus et anima, et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre; aliud autem, quod non alias vivificatur, nisi illi Deus præstet, vita derelinqui; aut impotentem et infirmum ostendit Patrem ipsorum, aut invidum et lividum. Demiurgo enim et hic vivificante mortalia corpora nostra, et resurrectionem eis per prophetas promittente, quemadmodum ostendimus; quis potentior, et fortior, et vere bonus ostenditur? Utrum Demiurgus, qui totum vivificat hominem, an falso cognominatus ipsorum Pater; qui ea quidem quæ sunt natura immortalia, quibus a sua natura adest vivere, fingit se vivificare; quibus autem opus est ab eo adiutorium, ut vivant, non vivificans illa benigne, sed relinquens illa negligenter in mortem? Hic Irenæus diserte affirmat, *omnibus esse manifestum, spiritum et animam, et quæ sunt talia*, id est spirituales omnes substantias, quales sunt angeli, et animæ humanæ, *perseverare immortales, esse natura sua immortales, iisque a natura sua adesse vivere*, indeque Gnosticorum Patrem aut impotentiam, aut invidentiæ arguit: quod ea, quæ natura sua sunt immortalia, vivificare se fingat; quibus autem adiutorio opus est ut vivant, vitam neget. Et cap. 7, n. 1, eandem corporum resurrectionem his Apostoli verbis Rom. viii, 11, astruens: *Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, habitat in vobis; qui suscitavit Christum a mortuis, vivificabit et mortalia corpora vestra*; ostendit, mortalia illa corpora esse « plasma, id est carnem; » non certe animas, quæ quod flatus vitæ sint insufficientes a Deo in faciem hominis, « incorporeales sunt, quantum ad comparisonem corporum, nec » proinde « mortales possunt dici. » Et propter hoc, inquit, « David ait: Et anima mea illi vivet; tanquam immortalis substantia ejus existente. » Denique cap. 13, num. 5, scribit carnem, « cum sit mortalis et corruptibilis, immortalem fieri et incorruptibilem; non secundum propriam substantiam, sed secundum Domini operationem: animam vero mortalem non esse, » nempe secundum propriam substantiam, et in hoc differre a carne. Omnia hæc Irenæi ævo, et Irenæo ipsi, et omnibus aliis manifestata erant: at Dodwello^a obscura visa sunt. Eo enim ipso loco, quem modo adduximus ex lib. v, cap. 4, n. 1, abutitur, ut recens illud ac impium commentum confirmet; animas scilicet humanas spirituales non esse, nec proinde natura sua aliter immortales, nisi quatenus a corporibus separatæ aliquandiu superstites manent, quandiu nimirum Deus superstites manere voluerit: easque solas perpetua immortalitate donari, Dei gratia et

beneficio, quæ Spiritum sanctum in baptismo acceperint; cæteras omnes, quæ evangelicæ legis sacramento caruerint, aliquando dissolvendas, et in nihilum abituras. [CLIV] Quod tamen ex Irenæo extundere non potest, nisi verba ejus et adulterina versione, et contorta explicatione fœde corrumpendo. Irenæus Latine loquens, perspicuis verbis asserit, « ea omnibus esse manifesta, quoniam perseverant immortalia, utputa spiritus et anima; et quæ sunt talia, quoniam vivificantur a Patre, ea, » spiritum videlicet, animam et similia, « esse natura immortalia, iis a sua natura adesse vivere, etc. » Irenæus vero Anglice a Dodwello redditus simpliciter scribit (a), « ea vivificari a Patre, quæ fatentur omnes perseverare in sua existentia post mortem, qualia sunt spiritus, anima et similia; ea, » nempe spiritum, animam et similia, « natura sua superesse suæ a corporibus dissolutioni, et a natura sua comparata esse, ut separatim vivant; » non utique semper et in perpetuum, ut explicat Dodwellus, sed quandiu Creatori secundum consuetas et ordinarias Providentiæ suæ leges agenti placuerit. Quasi animam esse natura sua immortalem, ei a natura sua adesse vivere, nihil aliud significet, quam eam post corporis mortem aliquandiu superstitem manere, et separatim ab eo vivere posse. Et tamen fidi interpretis officio functum se esse gloriatur Dodwellus^b, depravatque Irenæi inique postulatam se conqueritur; qua de re lectores appellat iudices. Expectabimus quale futurum sit Anglicanæ, ut vocant, Ecclesiæ, cujus res agitur, de abnormi illa theologia iudicium. Eam qui solidis rationibus impugnaret, vereor ne statim illi Terentianum illud impingeretur: « Nihil plus agas, quam si des operam, ut cum ratione insanias. » Unum observasse sufficiat, scilicet duplex immortalitatis genus, quod Dodwellus nunquam distinxit, sed potius ita confudit, ut alterum pro altero habuerit, fontem errorum omnium illius esse. Immortalitas quippe animarum, alia naturalis, alia supernaturalis. Prior substantiis natura sua simplicibus, et ab omni materia segregatis propria est; qua nullius omnino creatæ rei vi et efficientia dissolvi et exstingui possunt. Posterior animabus beatissimis peculiaris est; qua Deo et cum Deo æternum viventes, felicitate nunquam desitura fruuntur in cœlis. Utramque quidem Dei gratiam esse dici potest, sed diversa prorsus ratione; posteriorem, Dei ut auctoris gratiæ ac bonorum supernaturalium, promissisque suis, quia summe verax est, inviolate stantis; priorem, Dei ut auctoris naturæ, qui ut res creatas libere condidit, sic

^a *An Epistolary discourse*, etc., in-8, 1706. Id., *A preliminary defence of the Epistolary discourse*, etc., 1707. Id., *The Scripture's account of the eternal rewards or punishments*, etc., in-8, 1708. ^b *Ibid.*, pag. 184 et seqq.

(a) For when they say, That those things are quickened by the Father, which all agree to continue in their existence after death, such as the spirit, and the soul, and the like things, etc. Who (the Maker of the World) pretends to enliven those

things, which by their own nature survive their dissolution from their bodies, and are capable, by their own nature, of living separately, etc. *The Scripture's account*, pag. 186.

sapientissimis legibus a se constitutis immutabiliter affixus, libere tamen, conservat, eo modo quo conservari postulat ea, quam singulis indidit natura. Posterior nulli magis debita est, quam ipsa gratia supernaturalis per quam acquiritur: prior etsi absolute loquendo non magis debita sit, quam ipsa creatio; hac tamen semel supposita, sic animabus vi legum a Deo constitutarum debita est, ut iisdem legibus immortalitate donentur, quibus conduntur; adeo ut ea frustrari nunquam possint, nisi Deus legibus suis naturalibus deesse, et imperitus artifex, sibi parum constans esse supponatur. Eo sensu ratio animabus indita et naturalis est, et Dei gratia: gratia quidem, quia Deus animas facultate cognoscendi præditas sponte ac libere, nullaque necessitate adactus creare voluit; naturalis vero, quia ea est animarum natura, ut nulla esse possit, quæ ratione prædita non sit. Sic facile explicentur varia sanctorum Patrum testimonia, quorum alia animas gratia, alia natura immortales esse statuunt. Ut enim omittam, plura non de alia, quam de beata immortalitate intelligi posse; utrumque verum est, sensu mox explicato: periinde atque verum est animas natura simul et gratia facultate cognoscendi præditas esse. Quemadmodum autem ex eo quod Deus ut auctor naturæ cognoscendi facultatem libere et beneficii loco animabus indiderit, inferri non potest, eam animabus humanis naturalem non esse; quia animam aliquam esse repugnat, quæ cogitare non possit; sic pariter licet Deus ut auctor naturæ animas nostras immortalitate libere donet, ex eo concludi non potest, eam non esse animarum naturam ut immortales sint, quia prorsus repugnat animam aliquam facultate cognoscendi præditam esse, quæ spiritalis non sit, simplex atque immortalis.

105. Quod igitur Irenæus lib. II, c. 34, n. 2, 3 et 4, statuit, animas et spiritus « perseverare et extendi in longitudinem sæculorum secundum voluntatem factoris Dei, perseverare quoadusque ea Deus et esse et perseverare voluerit, » iisque vitam dari, « non ex natura, sed secundum Dei gratiam, » supra dictis non repugnat. Etenim occupans objectionem, quæ sibi a Gnosticis proponi potuisset, « non posse animas eas, quæ paulo ante esse cœperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut innascibiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore mori; » respondet id discriminis inter Dei et animarum ac spirituum immortalitatem interesse, quod Deus solus immortalitatem habeat a se ipso, nec eam cuiquam alteri debeat, qui hanc ei, si velit, auferre possit; solus immortalitatem habeat immutabilem, nullique vicissitudini obnoxiam; cætera vero quæcunque creata sunt, si immortalia sint, immortalitatem Dei beneficio sortita esse, eaque, licet perseverent in æternum, non tamen ita perseverare, nisi quia Deus perseverare

A vult: uno verbo rerum creaturarum immortalitatem precariam esse, a Deo acceptam, et uni Dei voluntati acceptam referendam, in nihilum rediturarum, unde initio ortum acceperunt, nisi Dei ope, eo, quo supra explicuimus, modo conservarentur: quanquam eadem ipsæ naturæ immortales, incorruptæque sint, si legum ab auctore naturæ constitutarum ratio habeatur, et cum efficiente re comparentur, quæ nulla est, a qua possint extinguui. « Discant, ait, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem et eodem modo se habens, solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcunque facta sunt, et sunt, initium quidem suum accipiunt generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo, qui ea fecit, quoniam non sunt ingenta; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei: ita ut sic initio fierent, et postea, ut sint, eis donat. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (idem de spiritibus paulo ante dixit) primum non existentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere et subdita esse, et in servitium dedita. » Eadem omnino repetit lib. IV, c. 38, n. 5.

[CLV] 106. Nec negotium cuiquam facessere debet, quod lib. II cit., cap. 34, n. 3, innuere videtur, a Patre omnium donari « in sæculum sæculi perseverantiam his qui salvi sunt, » quasi in nihilum abituri essent spiritus et animæ peccatorum. « Non enim ex nobis, ait, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datum vitæ, et gratias egerit ei, qui præstitit, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantiam. » His enim significat Irenæus, ut ex toto contextu sermonis liquet, impios, « qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt Deo, qui eam præstitit, juste non recepturos ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum, quæ secundum gratiam Dei datur, » quæque sola vera immortalitas est; sed æternam sibi mortem, sempiternam videlicet a Deo, beataque vita separationem accersituros. Ubi enim disseruit Irenæus de naturali angelorum et animarum immortalitate, ad alteram immortalitatis speciem, quæ per supernaturalem Dei gratiam acquiritur, iisque duntaxat a Patre omnium donatur, qui salvi sunt, transit, ad priorem iterum num. sequenti mox rediturus. Id autem esse utrique commune merito statuit, quod utraque Dei voluntati accepta referenda sit; prior quidem, Dei ut auctoris naturæ, posterior Dei ut auctoris gratiæ: cum hoc tamen discrimine, quod prior immortalitas, si sempiternæ felicitatis sit exsors, mors potius quam vita sit censenda. Nam, ut optime ait lib. IV, c. 20, n. 5: « Quoniam vivere

sine vita impossibile est, subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit, participatio autem Dei est videre Deum et frui benignitate ejus; homines igitur videbunt Deum et vivent, per visionem immortales facti. » Nec tamen sentire propterea potuit, penitus interituros seu angelos seu homines malos, qui lib. II, cap. 33, n. 5, tam disertè scripsit, « adimpleto numero, quem Deus apud se ante definiit, omnes, quicunque sunt scripti in vitam, resurrecturos, sua corpora et suas habentes animas, et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem, » addit, « pœna sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora in quibus abstiterunt a Dei bonitate. » Non igitur in nihilum abituri sunt angeli mali, et animi impiorum, qui in die judicii cedent in pœnam sempiternam. Sempiterna quippe esse damnatorum supplicia tam clare quam frequenter pronuntiat. « Quoniam, ait eodem lib., c. 28, n. 7, transgressoribus ignis æternus præparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. » Et lib. III, c. 23 : « Dominus in Evangelio his, qui a sinistris inveniuntur, ait : *Abite, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus*¹⁰; significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei, qui seduxit, et offendere fecit hominem, ei, inquam, qui princeps apostasiæ est, et his angelis qui apostasiæ facti sunt cum eo; quem quidem juste percipient etiam hi, qui similiter ut illi sine pœnitentia, et sine regressu in malitiæ perseverant operibus. » Sed nihil clarius iis quæ habet lib. IV, c. 28, n. 2, ubi probans majorem Novi Testamenti gratiam, majorem etiam a nobis perfectionem exigere : « Pœna, inquit, eorum qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, adimpliata est; non solum temporalis, sed et æterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus : *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum*; isti erunt semper damnati; et quibuscunque dixerit : *Venite, benedicti Patris mei, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum*¹¹; hi semper percipient regnum, et proficiant. » Hic damnatorum pœnam opponit Irenæus beatorum felicitati; et quemadmodum hæc sempiterna est, sic et alteram sempiternam esse statuit. Ubi qui has voces, *æternus ignis, æterna pœna, semper damnati*, detorserit ad longissima duntaxat supplicia, sed damnatorum interitu tandem aliquando desitura; advertat, nec Irenæum, cæterosque Patres, imo nec ipsam Scripturam aliis vocibus designare sempiternam beatorum felicitatem; quas proinde impii, arrepta hinc occasione, similiter detorquere possent ad longam duntaxat felicitatem, aliquando tamen finiendam. Sed uti posteriorem hanc sententiam nullus, si sanus sit, Irenæo ascripserit; sic nec posteriorem unquam tri-

buerit, nisi is qui aut Irenæum nunquam legerit, aut apertissima quæque Patrum dicta, invitis licet ac reluctantibus auctoribus, obscurare gestit, ut iis invidiam faciat. Legesis quæ eo de argumento scripsit eruditissimus D. Matthæus Petitiidier. I. II Adnotationum in *Bibliothecam auctorum ecclesiasticorum*, pag. 403, et seqq., edit. Paris. 1692.

107. Quod autem Irenæus loco proxime citato dixit, « beatos semper percipere regnum Dei, et proficere, » in memoriam revocat quod lib. II, c. 28, n. 3, scribit, obscura quædam exstare in Scripturis, quæ Deo commendanda sint, « non solum in hoc sæculo, sed et in futuro; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo. Sicut et Apostolus dixit¹², reliquis partibus destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt *fides, spes, et charitas*. » Quam sententiam reprehendit Scultetus, cui consentit et Gallasius, quasi inde sequatur, « in vita æterna nos aliquid edocendos; in qua sola vigeat charitas, non fides, non spes, non in doctrina quotidiana accessio. » Sed iniqua est censura. Quod enim S. doctor beatorum scientiam novis augeri posse velit incrementis, a communi theologorum doctrina, cui etiam suffragatur ratio, non recedit; quibus ut constat sanctos, æternæ felicitatis compotes, divinam essentiam, et ea omnia, quæ cum ea necessario conjuncta sunt, clare contueri; sic pariter certum est, non perfecto aliquo notitiæ genere videre, quod quidquid in Deo, ejusque vi ac potentia continetur, eave omnia, quæ ex sola et libera Dei voluntate pendent, omnino percipiant. Cum igitur cum infinita omnipotentiae illius amplitudine intelligentiam ac scientiam non adæquent suam; quid vetat ex iis quæ Deus extra se libere aut facit, aut facere potest, novam subinde beatorum scientiæ accessionem, cum Deus aperire voluerit, fieri posse? Sic Daniel. x futuri perinde, ac divinæ voluntatis incerti altercantur invicem angeli; quibus etiam extremi judicii diem ignotum esse Christus affirmat; quem proinde, cum aliquando Deo revelante noverint, scientia eorum novum capiet incrementum. Quod autem addit Irenæus, fidem et spem in altera vita mansuras, non moror; palam enim est D cordato cuique, fidem et spem hic accipi, non quatenus altera obscuritatem, altera absentiam objecti habet adjunctam; sed quatenus duntaxat altera firmus est rebus cognitis assensus, altera certa in Deum fiducia. Sed hæc obiter dicta sint, ad depellendas malevolorum hominum criminationes.

[CLVI] 108. Ad malorum angelorum pœnas ut redeam, sentit Irenæus eos sic ad æternum ignem damnatos justa Dei sententia fuisse, ut eo tamen ante extremum judicii diem excrucianti non sint. Eapropter lib. I, cap. 10, n. 3, Deum commendat, quod magnanimus exstiterit in transgressorum angelorum apostasia. Quod tamen sic explicat Feuar-

¹⁰ Matth. xxv, 41. ¹¹ Ibid., 34. ¹² I Cor. xiii, 13

dentius, quasi ex S. antistitis mente malis angelis post peccatum concessa fuerit ad respiciendum, si voluissent, aliquanta temporis mora. Hanc quidem sententiam veterum aliquot fuisse scribit Nemesius philosophus Christianus, lib. 1 *De hominis opific.*, cap. 1. In eandem abire videntur Damascenus lib. 11, c. 4, et Rupertus Tuitiensis lib. 1 *De victoria Verbi Dei*, cap. 21, et lib. 11 *De glorific. Trinit.* cap. 9 et 10. Nec alia Cassiani fuit opinio, qui Collat. 8, c. 10, duplex in demonibus peccatum exstitisse vult, superbiam scilicet et invidiam, ac moniti post secundum esse dejectos. Sed tam improbabilem sensum, quem cæteri Patres rejiciunt, nec admittit ratio, solus in Irenæi mox allegatis verbis animadvertit Feuardentius : nullus alius, nisi vim iisdem inferat, perspiciet. Longe certius, Irenæum existimasse, in hoc eluxisse Dei patientiam, quod dæmonas ante novissimum iudicii diem vindice illo igne cremari noluerit. Quin enim hæc sit auctoris nostri sententia, negari non potest : eam siquidem conceptis verbis in Justino probat lib. v, c. 26, n. 2, imo cum eodem asserit Satanam, ante Christi adventum, de sempiterna damnatione sua non adeo certum fuisse, quin adhuc spes aliqua obtinendæ per illum salutis affulgeret, atque idcirco nondum immanitati suæ, et in Deum protervitiæ frena laxasse. « Bene, inquit, Justinus dixit, quoniam ante Domini adventum nunquam ausus est Satanas blasphemare Deum, quippe nondum sciens damnationem suam; quoniam et in parabolis, et allegoriis, a prophetis de eo sic dictum est. Post autem adventum Domini, ex sermonibus Christi et apostolorum ejus discens manifeste quoniam ignis æternus ei præparatus est, ex sua voluntate abscedenti a Deo, et omnibus qui sine poenitentia perseverant in apostasia; per hujusmodi homines (Gnosticos) blasphematur eum Deum, qui iudicium importat, quasi jam condemnatus, et peccatum suæ apostasiæ conditori suo imputat, et non suæ voluntati et sententiæ, » etc. Citata quidem ab Irenæo Justini verba, in iis quæ supersunt hujus operibus, non exstant : at dæmonas ignis poenas nondum experiri tradit in utraque Apologia. Nec ea sententia Irenæi duntaxat et Justini propria fuit, sed inter SS. Patres, quorum testimonia refert Petavius lib. 11 *De angelis* cap. 4, maxime communis exstitit. Nimirum his verbis, a Christo iudice in novissimo die proferendis, innixi : *Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, qui paratus est diabolo et angelis ejus* ¹²; sentiunt æterna quidem jam parata esse dæmonibus incendia, iis tamen illos nondum excruciar, sed in expectatione adhuc esse, dum iudicii dies adveniat.

109. Hæc autem « veterum opinio, » ait doctissimus Petavius eodem libro et capite, § 19, 20 et 21, « etsi hoc tempore recepta non est; quia dæmones damnationis suæ poenas omnes expendere, quæ

A quidem essentielles vocantur, theologi fere sentiunt; non est tamen erroris, nedum hæresis accusandus, qui asserat diabolum, et ejus angelos, nondum extremo ac summo supplicio cruciari, sive ignis efficientiam experiri, in qua damnationis illorum, quod ad sensum, et perperessionem attinet, summa consistit. » Hinc S. Thomas 1 p., q. 64, art. 4, ad 4, cum eam commemorasset opinionem, non probat quidem; sed ei nullam imponit erroris notam. Probat vero Cajetanus, et amplectitur, in Commentariis ad cap. 11 secundæ Epistolæ S. Petri. « Quam Cajetani sententiam, » addit Petavius, « Catholicæ fidei contrariam non esse, certum est. Nam neque Scriptura, neque concilium ullum hactenus docuit, dæmones extrema illa supplicia perpeti, quæ parata iis esse iudex ipse dicit. » Viderit ergo cl. Grabius, an vel eruditum, vel sinceri candoris hominem deceret, in suis ad lib. 1 Irenæi cap. 10, al. 4, Adnotationibus, Romanam Ecclesiam reprehendere, quod, inquit, « ut in aliis, ita et in hoc, a SS. Patrum, ipsorumque sui fundatorum, Petri et Pauli sententia discesserit. » Crederet quis hæc legens, mox expositæ veterum sententiæ, aperte suffragatos esse Petrum et Paulum, eamque a Romana Ecclesia aperte damnatam fuisse, vel solemnibus conciliorum ejus decretis comprobata hodiernam plerorumque theologorum sententiam : quod quam abhorreat a vero, evidenter demonstrant quæ modo diximus; vidit et ipse Grabius, qui parum sibi constans, ad cap. 26, lib. v, adnotationem Feuardentii asserentis, eam veterum sententiam a nullo concilio hactenus proscripam fuisse, refert et silentio suo probat.

110. Ejusdem iniqui animi aliud in eo ipso, quod nunc pertractamus, argumento de angelis, specimen edit Grabius. Scribit Irenæus lib. 11, c. 32, n. 5, Ecclesiam « nec invocationibus angelicis facere aliquid, nec incantationibus, nec reliqua prava curiositate; sed munde, et pure, et manifeste orationes dirigentem ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocantem, virtutes ad utilitates hominum, sed non ad seductionem perficere. » Quisquis totum hoc caput, ac præcedens attente legerit, advertet hic Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponi : aliaque puris et mundis orationibus, et invocationi nomini Domini nostri Jesu Christi tribui; alia vero dæmonum invocationibus, incantationibus et magicis artibus. Hoc ipsum est quod cap. præcedenti fusius exposuerat, a Simonianis et Carpocratianis, « et si qui alii virtutes operari dicuntur, non in virtute Dei, neque in veritate, sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude apud eos errorem, et seductionem, et magicam phantasiam in speculatu hominum impie fieri : eos fraude universa, et adinspiratione apostatica, et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatriæ per omnia

¹² Matth. xxv, 41.

repletos esse; » quæ omnia satis superque confirmantur ex iis quæ tum ipse scripsit libro primo de Marcionis, Simonianis, Carpocratianis, aliisque ejusmodi pestibus, tum Epiphanius, alique de iisdem edisseruerunt : « in Ecclesia autem miserationem, et misericordiam, et firmitatem, et veritatem ad opitulationem hominum perfici, » etc. Ecce tamen Grabius his voculis, « invocationibus angelicis, » in transversum actus, observat, « bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum edendam in auxilium vocatos nusquam legi: imo, inquit, id non factum esse ex hoc ipso Irenæi loco haud inepte colligitur. » Imo inepte colligitur, et inepte scribitur in Indice generali, hunc ipsum Irenæi locum indigando, « angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse. » Malignes spiritus hic intelligi certo certius est, eos nimirum quos mundi hujus

A regimini præpositos arbitrabantur Gnostici, quos, ne nocerent, impense colebant, et quos ad suas præstigias exercendas [CLVII] in opem frequenter evocabant. Quod igitur, Irenæo teste, ejusmodi spirituum invocationibus nihil faciat Ecclesia, hinc intulerit Grabius bonorum angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse? Præclarum argumentandi genus : Magicis artibus non studet Ecclesia, dæmones ad exercendas præstigias non evocat : ergo bonos angelos non invocat. At ii sunt Protestantes plerique, ut arma eis ministrent obvia quæque SS. Patrum dicta. Angelicis Invocationibus Ecclesiam nihil facere scribit Irenæus; satis est : bonos aut malos angelos intelligat, nihil interest : illico, velut opportunam occasionem nactus, monebit editor, angelorum invocationes in veteri Ecclesia inusitatas fuisse.

ARTICULUS IX.

De hominis perfectione ac libero arbitrio, ejusque ad imaginem et similitudinem Dei creatione. De peccato originali, et gratiæ divinæ necessitate.

111. Inter varios, quibus Irenæi doctrinam infusari putant, nævos, Centuriatores Magdeburgenses¹¹ et Scultetus hunc notant : quod non sine errore dixerit, Hominem non esse conditum a Deo perfectum, et artificem Deum in veteri plasmate quidpiam prætermisisse, quod postea Verbum impleverit. Sed insontem vexat malevolorum hominum censura, quibus, ut et Gallasio, displicuit, ut aperte profitentur, quod Irenæus hominem liberi arbitrii facultate præditum esse tam diserte pronuntiet, et tam invicte probet, ut nullus effugiis locus sit. Hæc enim calumniæ causa; quod explicandum.

112. Gnosticorum hoc erat effatum, ut alibi diximus, homines quosdam natura bonos, quosdam natura malos, a Deo conditos fuisse : quo flatigioso principio ab imo ruebat omnis prorsus eligendi potestas, fatalique necessitate sic constringebatur humana voluntas, ut uno duntaxat, sive bono, sive malo circumscripta ac definita, oppositum velle non posset. Exitiosam doctrinam identidem toto opere refellit Irenæus. Sed eam demum libri quarti cpp. 37 et 39, ab ipsis radicibus convellere aggreditur, ubi principio probandum sibi suscipit, quod « liberum hominem Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia Dei voluntarie, et non coactum a Deo. Vis enim, inquit, a Deo non fit, sed bona sententia adest illi semper. » Neque putes hic tantum elidit vim externam, quæ extrinsecus adhibetur; omnem prorsus a voluntate necessitatem procul excludit,

qua ita ad unum determinaretur, ut alterius volendi potestas adimeretur, ac proinde necessitatem etiam quæ simplex dicitur. Eam enim in homine libertatem esse merito contendit Irenæus, quæ potestatem electionis includat, ita ut cum in unum sponte propendet voluntas, possit, si velit, eo repudiato, in oppositum ferri. « Posuit, inquit, Deus in homine potestatem electionis, quemadmodum et in angelis (etenim angeli rationabiles) : uti hi quidem qui obedissent, juste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierunt, juste non inveniuntur cum bono, et meritam pœnam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes justum judicium incident Dei, » etc. Tum postea clarius adhuc explicans potestatem illam electionis, quam homini tribuit, et in indifferentia ad utrumlibet sitam esse demonstrans, addit : « Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur; et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud. » Hanc vero voluntatis indifferentiam, etiamnum in homine perseverantem, subinde probat omnibus argumentis, quibus uti solent, ad hæreticos refellendos, Catholici doctores; puta quod

¹¹ Cent. II, c. 4.

si ineluctabili necessitate ferrentur homines in bonum aut malum, nec laudi nec vitio tribui posset, quod alii boni, alii mali essent. quod frustra mandata, consilia, monita hominibus daret Deus: quod nulla essent honorum operum merita, eo quod nullum amplius certamen et corona certaminis superesset: quod incassum bonum a malo discernendi facultatem accepisset a Deo homo, nisi facta utriusque comparatione alterum alteri sua voluntate et electione præferre posset; et alia ejusmodi, quæ malum apud auctorem nostrum legi.

113. Sed interim vulgatæ huic impiorum querelæ satisfacit, Quid angelos aut homines condiderit omnipotens Deus tales, qui statim ab eo deficerent; cum satius longe fuisset, ut peccare nullo modo possent? « Sed oportebat eum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines, qui statim ingrati existerent in eum. » Respondet Irenæus¹⁴, quod si homines, belluarum more, « inflexibiles, et sine judicio, cum necessitate et vi traherentur ad bonum, sic nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultra et otiose insitum; ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis, quam voluntate tales existerent, et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruenter eo; » satius ergo fuisse, Deique providentiam magis decuisse, ut tales crearentur homines, qui bonum libera electione prosequerentur, et ad illud cum labore et exercitatione contenderent, ne « esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum, ut et pretiosam arbitremur coronam, quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ulro coalitam; et quanto per agonem nobis advenit, tanto sit pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus; » inde quidem evenire, ut nobis ipsis nostræque electioni permissi interdum labamur, et a Deo deficiamus: at malum illud ex eo compensari, quod propriis lapsibus erudiamur, factaque « comparatione lucis et tenebrarum, vitæ et mortis, per omnia erudiamur; ut in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni Dei dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, » etc.

114. Ex ea autem responsione oritur altera quaestio, quam statim sibi proponit Irenæus¹⁵, quæque Centuriatorum et Sculteti criminationi ansam dedit: « Si, ait, hoc dicat aliquis: Quid enim? Non poterat ab initio Deus perfectum fecisse hominem? » Quisquis ad ea quæ præcesserunt, quæque modo compendio [CLVIII] retulimus, attenderit, e vestigio deprehendet, non de ea perfectione sermonem hic

A esse, quæ naturalis sit, et in ordine naturæ hæreat; sed de ea duntaxat quæ superioris ordinis, et a Deo, quatenus auctor gratiæ est, expectanda sit. Uno verbo totius orationis contextus demonstrat, eo spectare quaestionem: Ecquid ab initio Deus talem condiderit hominem, qui coronam sibi tanto cum labore et ancipiti ac operoso agone comparatam adipisceretur; et non potius qui *ad videndum et capiendum Deum* statim *maturus*, huic eo perfectius adhæreret, quo justitiæ immutabiliter affixus, ab omni versatilis indifferentiæ perverso usu peccandique periculo tutus esset? Id etiam ex subjecta responsione manifeste colligitur. Regerit enim Irenæus, « Deo quidem, cum semper sit idem, et innatus, quantum ad ipsum est, omnia possibiliter » esse. « Quæ autem facta sunt ab eo, secundum quod postea facturæ initium habuerunt, secundum hoc et minora esse oportuisse eo, qui se fecerit; nec enim poterant infecta esse, quæ nuper facta sunt. Propter quod autem non sunt infecta, propter hoc et deficiunt a perfecto. » Unde concludit, Deum ipsum quidem « potentem fuisse homini præstare perfectionem ab initio, hominem autem, » habita ratione sapientissimarum a divina providentia statutarum legum, « impotentem fuisse percipere illam: infans enim fuit. » Debuit igitur homo certis quibusdam gradibus, certa quadam « ordinatione » et « convenientia » pervenire ad visionem Dei, qua fiat immortalis, et ea ratione perfectus ac Deo proximus.¹⁶ « Oportuerat hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatam convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est, qui habet videri: visio autem Dei efficax est incorruptelæ: incorruptela vero proximum facit esse Deo. » Quæ omnia persuadent, quod dixi, de ea tantum perfectione hic agi, quam consequitur homo in altera vita, Deum *intuitus* videndo; quamque legitimo versatilis ad utrumlibet indifferentiæ usu euni sibi mereri decebat: adeo ut ea non esset naturæ suæ prærogativa, sed laboris et exercitationis præmium ac virtutis merces. Quod etiam magis ac magis confirmatur ex iis quæ addit cap. sequenti, ubi n. 2. ait: « Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus, qui in natura mortali non obedivit factori? » Tum addit hunc a Deo constitutum ordinem esse, ut prius « præbeamus ei cor nostrum molle et tractabile, ac tradamus ei quod est nostrum, id est fidem in eum et subjectionem; » tum vero « ascensuros nos ad perfectum, et fore perfectum opus Dei. Si autem, ait, non credideris ei, et fugeris manus ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. » At illud meriti genus, et ea, quæ huic necessario præsupponitur, indifferentia libertatis, Magdebur-

¹⁴ Lib. IV, cap. 37, n. 6. ¹⁵ C. 38, n. 1. ¹⁶ Ibid., n. 3.

gensibus cum displicerent, struendæ Irenæo calumnizæ occasio fuerunt.

115. Nec tamen merita bonorum operum ita libero arbitrio vindicat S. doctor, ut gratiæ divinæ necessitatem excludat. Imo tantam esse naturæ humanæ peccato originali vitiatæ corruptionem jure merito contendit, ut nullum boni operis fructum usquam editura sit, nisi Christi gratia sanetur et ad agendum roboretur. Lib. III, c. 22, n. 4, scribit, « Etiam inobedientem factam, et sibi, et universo generi humano causam factam esse mortis, » non temporalis modo, sed æternæ, ut ex altero comparisonis membro perspicue patet : « Mariam » autem « obedientem, et sibi, et universo generi humano causam factam esse salutis. » Addit postea, quod « primogenitus mortuorum natus Dominus, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. » Tum lib. v, c. 1, n. 3, docet, « Patrem omnium operatum esse incarnationem Filii sui, et novam ostendisse generationem : uti quemadmodum per priorem generationem mortem hæreditavimus, sic per generationem hanc hæreditaremus vitam. » Quod et in fine capitis repetit. Et cap. 14, n. 1, 2 et 3, Christum Dominum « salvasse in semetipso in fine illud quod perierat in principio in Adam. Justam carnem reconciliavisse eam carnem, quæ in peccato detinebatur, et in amicitiam adduxisse Deo. » Per Christum « reconciliatum fuisse Deo, » quod per transgressionem factum fuerat inimicum. » Quibus omnibus gemina sunt quæ scribit, tum lib. IV, c. 2, n. 7 : « Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno unartyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat mortuos : » tum quæ lib. v, c. 16, n. 2, ait, « Deum in primo quidem Adam nos offendisse, non facientes ejus præceptum ; in secundo autem Adam reconciliatos nos fuisse, obedientes usque ad mortem factos. Neque enim alteri cuidam eramus debitores, sed illi cujus et præceptum transgressi fuëramus ab initio ; » tum cap. 34, n. 2, « percussum esse hominem initio in Adam inobedientem ; » tum denique, ne longior sim, cap. 19, n. 1 : « Quemadmodum astrictum est morti genus humanum per virginem, salvatur per virginem : æqua lance disposita, virginalis inobedientia per virginalem obedientiam. Adhuc enim protoplasti peccatum per correptionem primogeniti emendationem accipiens, et serpentis prudentia devicta in columbæ simplicitate, vinculis autem illis resolutis, per quæ alligati eramus mortui. » Quem posteriorem locum, ut et eum quem ex lib. IV, c. 14, modo adduximus, allegavit Augustinus lib. 1 *cont. Julian*, c. 3, ut ex constanti Patrum traditione probaret contra Pelagianos, nasci omnes Adæ posteros peccati origina-

lis labe maculatos. Viderint ergo qui tam disertis Irenæi testimoniis vim apertam inferentes, ea sic cludere student, ut Irenæum aliosque trium priorum sæculorum Patres meminisse quidem peccati originalis pœnarum, sed non ejusdem reatus et culpæ, temere contendant ; viderint an clarius vel ab ipso Augustino asserti potuissent peccati originalis reatus et macula. Quid quod idem Irenæus hinc cum Augustino concludat, baptismum omnibus hominibus, et ipsis parvulis et infantibus necessarium esse, ut per eum regeniti pristinæ generationis sordes abluant ? « Omnes, ait lib. II, c. 22, venit per semetipsum salvare Christus : omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum, infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. » Et lib. v, c. 15, n. 3 : « Et quoniam in illa plasmatione, quæ secundum Adam fuit, in transgressionem factus homo, indigebat lavacro regenerationis ; postquam linivit (Christus) lutum super oculos ejus (cæci nati) dixit ei : *Vade in Siloam, et lavare* » simul et plasmationem, et eam, quæ est per lavacrum, regenerationem restituens ei. Et propter hoc lotus venit videns, ut et suum cognosceret plasmatorem, et disceret homo eum, qui donavit ei vitam. » Diserta est ea ratio : Indiget lavacro regenerationis homo, quia in transgressionem factus seu genitus est. Ad id ergo necessarium esse baptismum existimavit Irenæus, ut per eum liberetur homo a transgressionis reatu, quem in Adam contraxit.

[CLIX] 116. Consequens erat, ut qui hominem in Adam mortuum, miseræ addictum servituti, vinculis constructum, ac lethali vulnere sauciatum agnovérat, gratiæ divinæ, quam per Christi redemptoris, ac liberatoris nostri merita nobis impertitur Deus, qua instauremur, sanemur, et ad obtinendam per bona opera vitam æternam vires capiamus, necessitatem sentiret, prædicaretque. Eapropter toties asserit¹⁷ necessariam fuisse Verbi divini incarnationem, « ut hominis antiquam plasmationem in se recapitularet, occideret peccatum, evacuet mortem, et vivificaret hominem. » Id siquidem lex, licet bona et spiritualis, præstare non potuerat ; utpote quæ « manifestaverit tantummodo peccatum, non interemerit. » Hinc monet D hominem¹⁸, ut « cognoscat semetipsum quoniam mortalis et infirmus est ; » et quod « gloria hominis, Deus ; operationis (sic lego) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum, addit, medicus in his, qui ægrotant, probatur ; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait¹⁹ : *Conclusit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium miseretur*, non de spiritualibus æonibus dicens hoc, sed de homine, qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est ad ipsum, percipiens adoptionem. Hinc infirmitatis humanæ

¹⁶ Joan IX, 11. ¹⁷ Iren., lib. III, c. 18, n. 7. ¹⁸ Ibid., cap. 20, n. 2. ¹⁹ Rom. XI, 32.

consciis docet, Dominum esse « qui salvat nos. Et propter hoc, inquit ²⁰, Paulus infirmitatem hominibus annuntiāns, ait ²¹: *Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus?* Deinde infert liberatorem: *Gratia Jesu Christi Domini nostri...* Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari. » Hinc denique docet missum a Christo Spiritum sanctum ²², « qui nos aptaret Deo. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis: ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua, quæ de cælo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat; sic et nos, lignum aridum existentes primum, nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est ad incorruptionem, unitatem acceperunt; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro, » etc. Et postea ²³: « Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illic habeamus et paracletum: commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum nobis denarium, multiplicatum Domino annumerantes. »

417. Quod hic dicit Irenæus, per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accepisse nos, ex his lucem accipit, quæ habet initio capitis sequentis, « Filium Dei hominem factum, longam hominum expositionem in se ipso recapitulasse; ut quod perdideramus in Adam, id est, secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu reciperemus. » Id nimirum constituit Irenæus, quod ab aliis Patribus deinceps affirmatum non semel legimus, imaginem et similitudinem Dei, homini primum insculptam, deinde vero peccati labe deformatam et corruptam, a Filio Dei instauratam et resectam fuisse; et ideo eum, qui est imago Patris, et character substantiæ illius, carnem suscepisse, ut ad instaurandam Dei effigiem ipsum adhiberetur archetypum et exemplar, cujus imitatione pristinum in statum per eadem lineamenta reduceretur. Hoc planissime explicat auctor noster lib. v, c. 16, n. 1 et 2, ubi dicit, eandem Dei manum, Verbum scilicet divinum, per quam ad imaginem et similitudinem Dei conditi sumus, « ab initio usque in finem formare nos, et coaptare in vitam, et adessè plasmati suo, et perficere illud secundum imaginem et similitudinem Dei. Tunc autem hoc Verbum ostensum est, » id est visibiliter apparuit, « quando homo Verbum Dei factum est, semetipsum homini, et hominem sibimetipsi assimilans: ut per eam, quæ est ad Filium similitudinem, pretiosus

A homo fiat Patri. In præteritis enim temporibus, dicebatur quidem secundum imaginem Dei factum esse hominem, non autem ostendebatur: » quia videlicet oculis non exhibebatur ipsum archetypum et exemplar, nempe Verbum divinum imago Patris, et character substantiæ ejus, ad cujus, ac proinde ad ipsius Patris, imitationem conditus fuerat homo, ut mox exponit Irenæus. « Adhuc enim, subdit, invisibile erat Verbum, cujus secundum imaginem factus fuerat. Propter hoc autem et similitudinem facile amisit. Quando autem caro Verbum Dei factum est, utraque confirmavit; et imaginem enim ostendit veram, ipse hoc fons quod erat imago ejus, et similitudinem formans restituit, consimilem faciens hominem invisibili Patri per visibile Verbum. » Cujus loci sensum haudquaquam assecuti Magdeburgenses ²⁴, misere implicant. Ut enim Irenæi calumniandi ansam habeant, fingunt ipsum dixisse, 1.º « Hominem non esse conditum ad imaginem Dei; sed oportuisse fieri secundum imaginem Dei, accepta cognitione boni et mali. » Cujus quidem criminationis absurditas simul et falsitas vel ex eo ipso, quem ad marginem citant loco, cap. videlicet 38, alias 76, n. 4, perspicue demonstratur, ubi diserte asseritur, Deum « similes sibi suæ potestatis homines fecisse, » et, « oportuisse fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali; » id est, ut ipse eadem periodo, et toto eo capite explicat, priusquam intima Dei visione, immortalis et impeccabilis fieret homo, oportuisse ut in eo ad imaginem et similitudinem Dei conderetur, quod agnitione accepta boni et mali, liber ac suæ potestatis esset. « Deinde » fingunt « et de imagine admodum periculose Irenæum loqui, cum affirmat illud dictum, *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram* ²⁵, pertinuisse ad Christum, qui certo tempore homo fieri, illamque imaginem repræsentare debuerit. Ante lapsum igitur, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum; quia Filius Dei nudum homo factus fuerit. » Tum locum proferunt, quem paulo ante adduximus. Atqui nec eo loci, nec uspiam alibi scribit Irenæus, illud dictum: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, pertinuisse ad Christum; nec eo loci, nec uspiam alibi dixit, ante lapsum, hominem quidem dictum esse imaginem Dei, sed non ostensum.

418. Verum quidem est, Irenæum, cum veterum non paucis, inter imaginem Dei in homine, ac similitudinem distinxisse; quasi alia sit imaginis, alia similitudinis ratio. Imaginem autem collocat in carne, seu, ut loqui amat, in plasmate. « Caro, » inquit lib. v, c. 6, n. 1, est plasmata secundum imaginem Dei. » Et postea: « Si defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis; et carnalis derelictus, imperfectus erit, imaginem quidem ha-

²⁰ Iren., lib. iii, cap. 18, n. 3. ²¹ Rom. vii, 24, 25. ²² Iren., lib. iii, cap. 17, n. 2. ²³ Id. ibid., n. 3. ²⁴ Cent. ii, cap. 4. ²⁵ Gen. i, 26.

bens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Quod vero hic carnem, seu carnalem et animale[m] hominem secundum imaginem Dei conditum [CLX] dicit, id cap. 16 paulo ante citato clarius explicans, hominem factum vocat secundum imaginem Verbi, non quatenus carnem assumpsit, et Christus est, sed quatenus Verbum est, et Filius Dei, ut ex supra relatis verbis liquet. Quod posterius haudquaquā repugnat prioribus. Cum enim Verbum sit substantialis imago Patris, hominem ad imaginem Verbi conditum esse, est hominem secundum imaginem Dei factum esse, ut jam diximus. Porro in iis omnibus locis imaginem Dei sic carne definit Irenæus, ut tamen animam non excludat, ut ex ipsa lectione patet; sed nimirum id vult, quamvis homini propter animam potissimum conveniat esse imaginem Dei, esse tamen et in corpore proprium quiddam, cuius gratia dicatur ad imaginem Dei esse factum. Quid autem illud sit, fuse explicat toto libro v, ubi demonstrat, corpus a Verbo instauratum, seu, ut passim loquitur, in Verbum recapitulatum, a morte et corruptione, cui, primi hominis peccato, obnoxium erat, sic vindicatum iri, ut perenni vita, incorruptela et gloria in resurrectione donatum, Dei immortalitatem quodammodo referat. « Si, ait c. 7, n. 1, nunc pignus habentes *clamamus, Abba, Pater* ²⁶; quid fiet quando resurgentes facie ad faciem videbimus eum; quando omnia membra affluenter exultationis hymnum protulerint, glorificantia eum, qui suscitaverit ea ex mortuis, et æternam vitam donaverit? Si enim pignus complectens hominem in semetipsum, jam facit dicere : *Abba, Pater* ; quid faciet universa Spiritus gratia, quæ hominibus dabitur a Deo? Similes nos ei efficiet, et perficiet voluntate Patris; efficiet enim hominem secundum imaginem et similitudinem Dei. » Similia alia loca passim occurrunt. Et his illustrantur ea quæ scribit, cap. 16, n. 2, ante Verbi divini incarnationem, hominem quidem secundum imaginem Dei conditum dici, non tamen ostendi, donec « *Verbum caro factum* ²⁷, fons quod erat imago ejus, imaginem ostenderet veram. » Quamvis enim homo ab initio secundum imaginem Dei factus fuerit, ea tamen imaginis ratio post incarnationem longe clarius effulset, quam ante : Verbo quippe carnem assumente, quæ aliquando resurrectura erat, nec in corruptionem cessura, eo veritas imaginis manifestius comprobata est, quo certissima jam spes fuit nostram carnem, illius carni qui primogenitus fuit in multis fratribus, et prinitix dormientium atque resurgentium factus est, consubstantialem, et ipsam aliquando per eum a corruptione vindicandam esse, ac immortalitatem consecuturam : « ut cum apparuerit, similes ei simus, » ut loquitur Joannes apostolus ²⁸.

119. Quod attinet ad similitudinem Dei in homi-

A ne, quam ab imagine distinguit Irenæus, illam utique in anima reponit, vel, ut verius, accuratiusque loquar, in homine ipso, quatenus tali formæ illius natura constituitur; sed non eadem ubique ratione. Cum enim duplex hominis status spectari possit, naturalis videlicet, et supernaturalis; pro diversa utriusque ratione, diversam etiam similitudinis rationem assignavit auctor noster. Donec hominis statum naturalem respexit, ejus cum Deo similitudinem in cognoscendi vi, et libere quidvis eligendi facultate sitam esse docuit, ut lib. iv, c. 4, n. 2, et cap. 37, n. 4. Cum vero hominem in statu supernaturali consideravit, hujus cum Deo similitudinem posuit in ea perfectione, quam accipit a Spiritu sancto in se inhabitante, per quam sit spiritualis homo, mundus, Deo vivens, et a cupiditate carnis, terrenarumque rerum affectu, quantum humana fragilitas sinit, liber et purus. De ea hominis perfectione fuse disserit lib. v, c. 6, et seqq., ubi ostendit tria ad supernaturalem hominis perfectionem ita requiri, ut si unum desit, perfectus homo esse non possit : carnem videlicet, animam et Spiritum sanctum. « Per manus Patris, » inquit n. 1, id est, « per Filium et Spiritum sit homo secundum similitudinem Dei, sed non pars hominis. Anima autem et Spiritus pars hominis esse possunt, homo autem nequaquam : perfectus autem homo, commistio et adunatio est animæ assumentis Spiritum Patris, et admista ei carni, quæ est plasmata secundum imaginem Dei. Propter quod et Apostolus ait : *Sapientiam loquimur inter perfectos* ²⁹; perfectos dicens eos, qui perceperunt Spiritum Dei, et omnibus linguis loquuntur per Spiritum Dei, quemadmodum et ipse loquebatur. » Et postea : « Si substantiam tollat aliquis carnis, id est plasmatis, et nude ipsum solum spiritum intelligat, jam non spiritualis homo est, quod est tale, sed spiritus hominis, aut Spiritus Dei. Cum autem Spiritus hic commistus animæ unitur plasmati, propter effusionem Spiritus, spiritualis est et perfectus homo factus est; et hic est, qui secundum imaginem et similitudinem factus est Dei. Si autem defuerit animæ Spiritus, animalis est vere, qui est talis, et carnalis derelictus imperfectus erit : imaginem quidem habens in plasmate, similitudinem vero non assumens per Spiritum, » etc. Ubi quod Spiritum sanctum partem hominis vocat, difficultatem habere non potest. Neque enim, ut orationis contextus aperte demonstrat, de homine in statu naturali, seu de iis quibus essentia hominis, quatenus homo est, constituitur, hic disserit auctor noster; sed de iis duntaxat, quæ necessaria sunt ut spiritualis ac perfectus in genere supernaturali fiat. Neque in id absurditatis genus delapsus est, ut existimaret hominem istum ex ipsa Spiritus sancti substantia tanquam ex parte proprie dicta componi, perinde atque ex corpore et anima componitur, qui Spiritus sancti

²⁶ Rom. viii, 15. ²⁷ Joan. i, 14. ²⁸ I Joan. iii, 2. ²⁹ I Cor. ii, 6.

gratiam et dona intelligere se manifeste significat; quæ quidem si partem hominis spiritalis appellet, non alia ratione partem esse vult, quam qua charitas, justitia, etc., iusti hominis partes esse dicuntur; partes scilicet improprie dictæ, quia his qualitatibus completur homo ac perficitur. Hinc Irenæus quod initio capituli proposuerat, paulo enucleatius deinde explicans, carnem quidem et animam partes hominis vocat; non autem Spiritum sanctum. « Si quis, ait, tollat imaginem, et spernat plasma, jam non hominem intelligere potest, sed aut partem aliquam hominis, vel aliud aliquid præter hominem. Neque enim plasmatio carnis ipsa secundum se homo perfectus est; sed corpus hominis, et pars hominis. Neque enim et anima ipsa secundum se homo; sed anima hominis, et pars hominis. Neque Spiritus homo; Spiritus enim et non homo vocatur. » Ubi Spiritum jam non hominis partem appellat, sed aliud aliquid præter hominem, Spiritum scilicet. Tum quid per Spiritum intelligat, clarius adhuc exponens, addit: « Perfecti igitur, qui et Spiritum in se perseverantem habuerint Dei, et animas et corpora sine querela servaverint; Dei, id est illam quæ est ad Deum, fidem servantes, et eam quæ est ad proximum justitiam custodientes. » Et adhuc clarius cap. 9, n. 1: « Sunt tria, inquit, ex quibus, quemadmodum ostendimus, perfectus homo constat, carne, anima, et Spiritu: et altero quidem salvante et figurante, qui est Spiritus; altero quod unitur et formatur, quod est caro: id vero quod inter [CLXI] hæc est duo, quod est anima: quæ aliquando quidem subsequens Spiritum, elevatur ab eo; aliquando autem consentiens carni, decedit in terrenas concupiscentias. Quotquot ergo id quod salvat et format, et unitatem non habent, hi consequenter erunt et vocabuntur caro et sanguis, quippe qui non habent Spiritum Dei in se... Quotquot autem timent Deum, et credunt in adventum Filii ejus, et per fidem constituent in cordibus suis Spiritum Dei; hi tales juste homines dicentur, et mundi, et spirituales; quia habent Spiritum Patris, qui emundat hominem et subleat in vitam Dei. » Quæ nisi de Spiritu sancti gratia et donis intelligi non possunt.

ARTICULUS X.

De animarum natura et statu post mortem.

120. Cum angeli et animæ humanæ eadem fere sit ratio, de utriusque natura idem sensit Irenæus. Quemadmodum enim angelos ex materia subtilissima concretos esse existimavit; sic et animas humanas ex eadem materia compositas esse voluit. Has quidem *spiritus* et *incorporales* non semel vocat, lib. præsertim v, c. 6 et 7, sed quo sensu, statim ipse explicat: « Incorporales animæ, ait c. 7, n. 1, quantum ad comparisonem mortalium corporum; » quibus manifeste significat, animas, si quidem cum corporibus conferantur, incorporales esse, quia illorum materia crassior, harum subtilior est; re tamen et absolute incorporeas non esse. Quod et sequentia confirmant, quibus probat ex iis omnibus quibus aut constituitur, aut perficitur homo, carnem solam mortalem esse, non animam: « Status est enim vitæ, ac proinde immortalis; » neque etiam Spiritum sanctum, quo completur homo, ut spiritalis fiat; « inkompositus est enim et simplex spiritus, qui resolvi non potest, et ipse vita est eorum, qui percipiunt illum. » Ubi latissimum discrimen inter Spiritum et animam ponit: illum immortalem esse probat, quod inkompositus sit et simplex, nec resolvi possit: hujus vero immortalitatem non ea ratione fulcit, quæ tamen genuina spirituum, in genere spectatorum, incorruptibilitatis ratio est, sed aliunde petit; ex eo nimirum, quod status vitæ sit. Et hinc forte est quod lib. II, c. 19, n. 7, et cap. 34, n. 1, scribat, animas, corpori in quo sunt, sic aptari, ut ejusdem habeant figuram; imo et post mortem « characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodiant eundem, habeantque hominis figuram, ut etiam cognoscantur. » Quanquam tamen, ut in notis ad posteriorem hunc locum diximus, nihil absolute cogat hæc de certa quadam figura, corporeisque notis animabus impressis interpretari. Tennes quidem materiales substantias, quales animas esse credit Irenæus, ad eorum, quibus insunt, corporum figuram sese componere, quemadmodum aqua vasis, in quod infunditur, figuram induit (quæ S. doctoris comparatio est) facile intelligitur: at easdem substantias, nullius ex sese figuræ tenaces, certam tamen figuram, certumque corporeum characterem, post suam a corpore separationem, constanter retinere posse, qui sibi in animum inducere potuerit Irenæus, vir acris iudicii, haud facile percipiet quisquam. Mallem ergo eum animarum characterem et figuram explicare de certo quodam ordine et habitu ad corpus, quem post mortem servant, et quo a substantiis angelicis, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur. Consule notas in hunc locum.

121. Quin Irenæus in iis quæ tum de angelorum, tum de animarum humanarum natura sensit, a sanæ et philosophiæ et theologiæ legibus aberraverit, negari non potest. Sed error est, ut pluribus antiquis Patribus communis, sic omnibus eo faci-

lius condonandus, quo quæstione non adeo accurate priori, atque posteriori ævo discussa, iudicium suum nondum interposuerat Ecclesia. Idem fere dicendum de altero, quo cum veteribus non paucis deceptus est, errore de statu animarum sanctarum, corporis vinculis solutarum, quas statim divino conspectu fruituras in cælum recipi negavit. Eum quidem ab hoc errore purgare nixus est Bellarminus, lib. 1 *De sancti beatitud.* c. 4, sed prorsus infelicitur: tam aperta siquidem Irenæi opinio est, posterioribus sex libri quinti capitibus, ut eam ad receptam hodie in tota Ecclesia catholica sententiam revocare velle, laterem crudum lavare sit. Eapropter Hieronymus, qui Irenæi scripta sedula manu versaverat, cuique perspecta erat S. doctoris mens, eum inter Chilistas tum in Prologo in lib. xviii in Isaiam, tum alibi recensere non dubitat. Et revera ingenue fateri debemus, Irenæum, dum acrius insectatur Gnosticos, fingentes spiritalium suorum animas, statim ut a corpore discescerint ire ad matrem, vel ad eum, quem comminiscabantur Patrem, carne interim æternum dissolvenda, in alteram ipsum extremam sententiam abire. Negat quippe justorum animas statim post suum corpore discessum divino conspectu frui; sed « abire » vult « in invisibilem locum definitum eis a Deo, » et ibi usque ad resurrectionem commorari, sustinentes resurrectionem; post recipientes corpora, et perfecte resurgentes, hoc est, corporaliter, quemadmodum et Dominus resurrexit, sic venturas in conspectum Dei. » Imo; quod paulo magis stupendum, eos etiam e catholicis, qui secus sentiebant, erroris arguere non dubitat, quasi qui « supergrederentur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis » (id est, exercitationis) « ad incorruptelam ignorarent, hæreticos sensus in se habentes. » Quos ex eo refellit, quod minime deceat Christi discipulos prius in cælum consendere quam magister ipse ascenderit. « Quo modo ergo magister noster non statim evolans abiit, sed sustinens definitum a Patre resurrectionis suæ tempus, post triduum resurgens assumptus est; sic et nos sustinere debemus definitum a Deo resurrectionis nostræ tempus, et sic resurgentes assumi, quotquot Dominus ad hoc dignos habuerit. » Tres

proinde animarum sanctarum veluti stationes distinguunt Irenæus: primam in loco quodam invisibili, in quo detineri eas contendit ad resurrectionis usque tempus; alteram in terrena Hierusalem instaurata et renovata, vel in paradiso terrestri; in quibus sub imperio et gubernatione Christi, in summa quiete, ac secundarum rerum affluentia degentes « crescentesque ex visione Domini, per ipsum assueacant capere gloriam Dei Patris; » tertiam demum in regno cælorum, in quo ipsius Patris conspectu æternum fruuntur. Ea vero omnia Irenæus congestis undique Scripturæ sacræ testimoniis, pro virili sua probare nititur.

[CLXII] 122. Quatuor tamen hic observari velim.

A Primum est, Irenæum sic ad Millenariorum sententiam accessisse, ut a Cerinthi impietate procul recesserit. Hic quippe Millenariorum coryphæus effutiebatur, Eusebio teste, lib. iii *Hist.* c. 28, post humanæ carnis resurrectionem futurum terrenum Christi regnum, et Hierosolymis homines carnis cupiditatibus, ac voluptatum illecebris servientes, mille annos in nuptiarum festis et celebritate consumpturos. Quam impietatem exhorruere semper Ecclesiæ Patres; non ita vero dogma alterius Millenariorum autesignani Papæ, Joannis, ut scribit Irenæus, « auditoris, Polycarpi autem contubernalis, » qui Cerinthi deliria sic recoxit, recuditque, ut tempus illud mille annorum transigendum esset in deliciis spiritalibus, qualibus affici B justos ac puros homines decet. Quamvis hic Papias vir esset, ut ait Eusebius lib. iii *Hist.* c. 39, « σφόδρα σμικρὸς ὢν τὸν νοῦν, » mediocri admodum ingenio, ut ex scriptis illius conjicere licet, » qui male intellectis apostolorum narrationibus, nec iis, quæ arcano quodam sensu et exempli causa ab illis dicebantur, satis animadversis, plura fabulis propiora libris suis inseruit, terrenumque illud Christi regnum commentus est; quod tamen a Joanne Apostolo institutum esset, pluribus post ipsum ecclesiasticis scriptoribus, hominis auctoritatem plus æquo reveritis, ac Irenæo in primis, ejusdem erroris occasionem præbuit. Alios quosdam presbyteros, Joannis discipulos, ejusdem opinionis propugnatores, sed ejusdem ponderis homines, memorat Irenæus. 2° Horum sententiæ calculum sic adjecit S. doctor, ut terreni illius Christi regni tempus nusquam definierit, nec mille, aut certo aliquo annorum numero circumscripterit; imo ne semel quidem protulerit vulgatum illum Apocalypseos locum: « Erunt sacerdotes Dei et Christi, et regnabunt cum illo mille annis; » quo tamen, ceu fundamento, potissimum nitebatur Millenariorum sententia. 3° Id discriminis constituere videtur inter martyrum, aliorumque justorum animas, ut illæ singulari prærogativa statim ascendant ad Patrem, ac proinde in cælum recipiantur; aliæ vero omnes ad invisibilia loca abeant, corporum resurrectionem exspectantes. « Ecclesia, inquit lib. iv, c. 33, n. 9, omni in loco, ob eam quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem martyrum in omni tempore præmittit ad Patrem. » Si martyres præmittuntur ad Patrem, cæteris ergo justis præeunt, qui prius illuc non perveniunt, quam in terreno Christi regno « ex visione Domini, per ipsum » paulatim « assueverint capere gloriam Patris. » 4° Demum cæteris omnibus gravius est, quod significare videtur Irenæus, non omnes beatos in cælo futuros, sed aliquos in cælo, aliquos in paradiso, alios in civitate nova Hierusalem; omnes tamen, ubicunque fuerint, Dei conspectu fruituros. « Prætereunte, ait, figura hac, et renovato homine, et vigente ad incorruptelam, ut non possit jam veterascere, erit cælum novum, et terra nova, in qui-

bus novus perseverabit homo, semper nova confabulans Deo. Et quoniam hæc semper perseverabunt sine fine, Isaias ait sic, etc. Et quemadmodum presbyteri dicunt, tunc qui digni fuerint cœlorum conversatione, illuc transibunt, id est, in cœlos; alii tute paradisi deliciis utentur; alii autem speciositatem civitatis possidebunt: ubique autem Deus videbitur, et quemadmodum digni erunt videntes eum. Esse autem distantiam hanc habitationis eorum qui centum fructificaverunt, et eorum qui sexaginta, et eorum qui triginta; quorum quidam in cœlum assumuntur, alii in paradiso conversabuntur, alii in civitate inhabitabunt; et propter hoc dixisse Dominum, multas esse apud Patrem mansiones. » Mira hæc et insolita parabolæ seminant, et variarum in altera vita mansionum explicatio; hæc enim referri ad alteram vitam, seu ad resurrectionem secundam, postquam innovatis jam cœlo et terra Deus manifeste videbitur a beatis, orationis contextus perspicue demonstrat. Sed ista, ut et alia quæ retuli, nævi sunt, quos contraxit Irenæus ex nimia in seniores illos, quos identidem citat, veneratione, et acriori hæreticos impugnandi studio.

123. Dudum exsolevit ea terreni Christi fabula, ut vocat Hieronymus. Hanc tamen suis e rudibus excitatam instaurare nititur cl. Grabius; non directe quidem, nulla siquidem argumenta eam in rem proferit: æqui proferre posset, nisi straminea, ut ipse loquitur? Sed plas et eruditas doctissimi Feuardenii notas exscribens, eas ubique maligno dente corrodit, insinuatque passim a nullo solide confutatam hactenus fuisse eam Millenariorum sententiam, facileque diffari ea omnia, quibus impugnatur, argumenta; imo parum abest quin eam ipsi Christo et apostolis ejus acceptam referat. Forte necessaria Grabio videtur ea fabula, qua fulciatur novum illud Calvini et asseclarum ejus dogma, sanctos invocari nec posse, nec debere, utpote qui in cœlo nondum degentes preces nostras audire nequeant. Dignum certe fabulæ fulcrum altera fabula est. An cl. viro animus erat veros

A Irenæi errores probando, eam, quam S. martyri intulit injuriam, tot fictitiis in adnotationibus suis impingendo compensare? Quam æqua compensatio? dignissima, quæ Grabianis notis coronidem imponeret. Operam lusisse me putarem, si has serio refellendas susceperem. Chiliastarum ratiunculas sunt quas alii tum veteres, tum recentiores jam penitus contriverunt; et si id ab eis præstitum neget Grabius, ideo negat, quia vel legere piguit, vel animo jam invisibili illo Chiliastarum loco oberrante legit. Id tamen a cl. viro dissimulandum non erat, sic in eam abiisse sententiam sæculi secundi Patres, qui de statu animarum post mortem quidquam scriptis adhuc superstitionibus reliquerunt, ut candide monuerint Justinus in *Dialogo cum Tryphone* pag. 306, edit. Morellianæ Paris. 1636, et Irenæus capp. 31 et 32, huic repugnasse πολλούς καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς καὶ εὐσεβοῦς ὄντων χριστιανῶν γνώμης, « multos etiam e Christianis, qui puræ piæque sunt sententiæ; » vel, ut loquitur Irenæus, « quosdam ex his qui putantur recte credidisse. » A pluribus deinceps aperte impugnata cum fuerit, licet a quibusdam, nec ignobilibus Ecclesiæ Patribus propugnata, prævaluit semper id quod jam in Ecclesia catholica obtinet dogma.

124. Sed tandem huic dissertationi suis impo-nendus. Breviorem esse voluissem, si licuisset. At longiorem fecerunt tum intricatæ locorum multorum difficultates, quæ paucioribus verbis elucidari commode non poterant; tum importunæ Protestantium, ac in primis nuperi Irenæi editoris cavillationes, quas, ne nostris auribus obstrepere pergerent, dissolvere operæ pretium fuit. Cum enim ejusmodi hominibus antiquius nihil fuerit, quam ut tantæ auctoritatis antiquitatisque scriptorẽ misere discerptum ad partes suas traherent, ut tanta S. doctore fieret injuria, sinendum non fuit. Si quid aliud in Irenæi doctrina observandum occurrat, vel id in notis textui subjectis adnotavimus, et ubi opus fuit illustravimus, vel ex iis quæ hactenus diximus facile explicabitur.

CHR. GUIL. FR. WALCHII

COMMENTATIO ^(a)

DE AUTHENTIA LIBRORUM IRENÆI ADVERSUS HÆRESES.

Consilium, quod cepi, de fide auctoritateque Irenæi paulo accuratius coram vobis disputandi, natum esse lubens fateor ex vener. Joann. Saloni. Semleri infrigendi eam labefactandique studiis.

(a) Hæc commentatio, a doctissimo Walchio in Societate Regia scientiarum Gottingensi recitata d. vi Aug. MDCCCLXXIV, typis expressa est in No-

D Quo major enim est rerum præstantissimarum copia, quas ex Irenæi libris se didicisse omni fere tempore gravissimi viri testati sunt, quasve nos ipsi ex eodem fonte haurire pergitur; eo sanctius

vis commentariis Societatis Regiæ scientiarum Gotting., tom. V, Gotting. 1775. Edit.

mihī esse videtur viri boni officium in eo iustam collocandi curam, ut num recte viro et quibus nomen ejus inscribi soleat monumentis credamus, an fraudatorum fortasse impudentia decipi nos patiamur, et nobis et aliis constet argumentis certis et expeditis. Fieri posse nemo inficiabitur, ut per longum tempus veteris scriptoris opera nonnulla habeantur germana et vera, quæ ut falsa esse et cui ascribantur, auctoris aut ingenio et doctrina, aut ætate indigna judicent, posterī commoveantur. Fas igitur est, audiri eos, qui licet ante eos nemo de hujus generis librorum vetustate aut scriptore dubitaverit, primi nunc dubitare audent, et quas proferant dubitandi causas expendi consideratius harumque pretium animo candido, neque ullis nisi verum exquirendi studiis ducto, æstimari. Omnis enim historiæ dignitas utilitasque nititur, tanquam suo fundamento, auctoritate et fide testium, rerumque gestarum memoriæ perinde perniciosum est et pestiferum, falsos et subornatos producere testes, ac bonos religiososque sine causa repudiare et ad illorum gregem abjicere. Ut vero candide et cordate agamus, omnia ædulo conquirenda, et, ut ab aliis rite intelligantur, perspicue proponenda sunt, quæ testis in suspicionem vocati existimationem aut confirmant, aut minuunt et convellunt. Hoc negotium licet arduum sæpe sit et difficile, eo magis tamen necessarium est, quo negligentiores observamus viros doctos fuisse in explicandis comprobandisque, cur veteri scriptori et ipsi credant et alios velint credere, causis, cujus auctoritatem nesciebant unquam contemni aut adduci in controversiam. Similis certe fuit Irenæi sors. Omnes enim, quamvis de religione dissidiis aliarumque de rebus antiquioris ævi Christianis sententiarum varietate a se invicem sint disjuncti, in admittenda laudibusque extollenda ejus fide mirifice videbis consentire, quemlibet intelliges honoris quid aut ornamentū suis opinionibus suæque factioni ex tanto nomine conciliandi esse studiosum; neminem tamen novi de colligendis declarandisque causis cogitare, cur testimoniis Irenæi sit credendum.

Quæcunque hac de re dici possunt, pertinent ad quinque contra hæreses libros, quos nostis Irenæi, Lugdunensium sacrorum præsulis sæculo a Christo nato secundo clari, [nomine] ornari. De his pauca, quæ huic disputationi lucem spondent, præmonere libet. Græce eos scriptos esse, nemo nostra ætate negabit, nec dubitabit quidem, modo si oculis suis illos unquam usurpaverit, et alia rei argumenta habuerit cognita, quæ docti viri luculenter exposuerunt (a).

Perierunt quidem Græca, ita ut, quantum novimus, nullus in Europæ bibliothecis supersit codex, qui eadem exhibeat integra; nec tamen perierunt

(a) Cf. Henr. Dodwellum, diss. v in *Iren.*, § 1, p. 39; Renat. Massuetum diss. ii *præf. in Iren.*, § 51, p. 226; Remig. Ceillierum in *Histoire des auteurs sacr. et ecclésiast.*, t. II, p. 197, et Benedicti-

A omnia, sed in aliorum scriptorum Græcorum monumentis servatæ sunt insignes Græci textus partes, modo breviores modo longiores, quæ salutari consilio a Grabio et Massueto diligentissime collectas et Latinis appositas videmus. Utimur ergo opportunitate de Irenæi libris non ex sola eorum versione, quod perperam nonnulli suspicantur, sed ex fontibus ipsis judicandi.

Totius vero operis versio illa integra ad nostram pervenit ætatem et in manibus omnium versatur. Quonam tempore eadem confecta sit, magnam habet dubitationem. Multi eam ætati Irenæi, hoc est, sæculi secundi finī, vel tertii initii, putant esse æqualem, quod legisse eam Tertullianus illis videtur. Sed his contradixit Dodwellus (b), maluitque B eam referri ad exitum sæculi quarti, quo Priscillianī secta orta est et in Hispania Galliaque priscos Gnosticorum errores renovavit, in Irenæi libris operose enarratos et convulsos; nec male monuit, Augustinum eodem tempore clarum illa esse usum. Nostra ætate monachi Parisienses (c) ulterius progressi sunt rejeceruntque eam ad barbarum sæculi vi ævum, ob squalidam et vere barbaram Latinitatem, qua quisquis ille fuerit interpretes Græca donaverit. At nec his assentior. Barbariem orationis non nego, sed talem esse nunquam crediderim, quali sæculo sexto gentes, quæ Romanas provincias in suam redegerunt potestatem, Latinam linguam corruerunt et depravarunt. Omnes enim sentire oportet, græculum fuisse hominem, qui puerorum more non sermonem illum, sed verba singula transferret, et cum in compositis maxime hæreret, nova et inaudita fingeret, quæ, nisi in aliis mediæ ævi monumentis deprehendantur, inter barbaræ illius Latinitatis specimina numerari nequeunt.

Mihi quidem placet eorum prudentia, qui cum sine testis auctoritate nihil historici argumenti recte dici intelligant de origine versionis ejusque ætate — quisnam enim unquam vidit aut produxit de utraque testem? — nihil definiunt, suamque ignorantiam illis certe non propriam sed cum omnibus communem fateri malunt. Sufficit nobis, eam non recentiore ætate, sed vetere esse factam et codices ejus satis antiquos inveniri. Hæc ipsa interpretatio licet ab omni elegantia sit aliena, barbara et quibusvis fere dictionis Latinæ vitis inquinata, nec negari possit, librorum non modo negligentia sed inscitia etiam eandem sæpenumero videri novis corruptelis auctam; fidelitatem tamen interpretis in auctoris verbis exprimendis nullam esse causam desiderandi aut vocandi in suspicionem, denuo ex tot particularum, quæ Græce a nobis leguntur, cum latinis comparatione luculenter cognoscitur. Subinde transtulit inepte: sed nunquam malitiose; nunquam pervertendi scriptoris mentem,

nos Maurianos in *Histoire littéraire de la France*, t. I, part. 1, p. 334.

(b) Lib. c. p. 397 seqq.

(c) Lcc. cit., p. 335.

aut quæ hic scripserit corrigendi, augendi, omit-
tendi consilio. Ex quo consequens id est, quod hoc
loco studiosè cupio observari, ut quæ de fide Ire-
næi disputantur æquabilia sint et paria inter omnia,
quæ nunc legimus in his libris, sive in sola versione
Latina supersint, sive tanquam tabulæ e naufragio
a Græcis fuerint servata.

At verò noster non modo Græce suos commenta-
rios scripsit, sed etiam Græcis eosque ad Græcos
misit. Quicumque eos consuluerint, eos haud fugiet,
suscepisse et perfecisse auctorem opus ab amico
expetitum. Operæ pretium est colligere et secum
contendere luculenta rei testimonia. In præfatione
libri primi, quam Epiphanius Græce recitavit, oc-
currunt bina; quorum prius ita expressum est (a) :
Ἀναγκαῖον ἡγησάμην, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι
τῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις
δ' αὐτῶν καὶ συμβαλὼν καὶ καταλαβόμενος τὴν γνῶ-
μην αὐτῶν, μηνῦσαι σοι, ἀγαπητέ, τὰ τερατώδη καὶ
βαθεῖα μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάν-
τες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύκασιν, ὅπως καὶ σὺ μαθὼν
αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσης καὶ παραι-
νέσης αὐτοῖς φυλάσσειν τὸν βυθὸν τῆς ἀνοίας καὶ
τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας· alterum vero (b) : Οὐκ
ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν, τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόν-
των καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχο-
λουμένων, λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν..... ἀλλὰ
ἀπλῶς καὶ ἀληθῶς καὶ ἰδιωτικῶς τὰ μετὰ ἀγάπης σοι
γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ, καὶ αὐτὸς αὐξή-
σεις αὐτὰ περὶ σεαυτοῦ, ἅτε ἰκανώτερος ἡμῶν τυγ-
χάνων, οἷον ἐσπέρματα καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν,
καὶ ἐν τῇ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις
τὰ δι' ὀλίγων ὕφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παρα-
στήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὕφ' ἡμῶν ἀπηγ-
γελμένα· καὶ ὡς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν πάσαι, ζητοῦν-
τός σου μαθεῖν τὴν γνῶμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοι ποιῆ-
σαι φανεράν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι πρὸς τὸ ἐπιδει-
χνύειν αὐτῶν ψεύδη· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς
λοιποῖς διακονήσεις. Simili modo sub finem ejusdem
libri (c) : *Quapropter conati sumus nos, inquit, uni-*
versum male compositæ vulpeculæ hujus corpusculum
in medium producere et per te facere manife-
stum, ... adest enim et tibi et omnibus, qui tecum sunt,
ad hæc, quæ prædicta sunt, exerceri et evertere ne-
quam ipsorum doctrinas. Tertii deinde libri hoc est
initium (d) : *Tu quidem, dilectissime, præceperas*
nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias abs-
conditas, ut ipsi putant, in manifestum prodre-
rem, etc.; porro quarti (e) : Hunc quartum librum,
dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de de-
tectione et eversione falsæ cognitionis, quemadmodum
promisimus, per Domini sermones ea, quæ prædixi-
mus, confirmabimus, uti et tu, sicut postulasti, undi-
que a nobis accipias occasiones ad consulandos omnes

A *hæreticos, etc., denique quinti (f) : Traductis, dile-*
ctissime, omnibus hæreticis in quatuor libris... oportebit
et te et omnes lecturos hanc scripturam impensius
legere ea, quæ a nobis prædicta sunt, ut et argumenta
scias, adversus quæ contradictiones facimus. Sic
enim et legitime eis contradices et de præparato acci-
pias adversus eos contradictiones. Quæ si conside-
raverimus, jure inde colligemus : primum, scripto-
rem eo tempore vixisse inter Gallos, et cum ipse
esset homo peregrinus, ad comparandam sibi lin-
guæ barbaræ, sive hæc Celtica fuerit, sive, quod
probabilius multis videtur, Latina (g), eam contu-
lisse diligentiam, ut Græcæ exercitatione fere omni
careret; deinde rogatum eum fuisse ab amico,
quem ἀγαπητόν, *dilectissimum*, compellat, eumque
B ei doctrina se præstare testatur; neque obscure si-
gnificat, tenuisse inter doctores locum et officio
fuisse obstrictum, cavendi, ne *qui cum illo essent*,
hoc est ejus auditores, gravissimis caperentur erro-
ribus; tum rogasse hunc amicum, ut absconditam
Valentinianorum maxime disciplinam erueret e te-
nebris, sicque convellendi eos viam pararet et com-
muniret; denique nostrum his precibus eo consilio
satisfecisse, ut et amicus arcana illa dogmata intel-
ligeret et in aliorum usus feliciter converteret.
Num amicus ille episcopi honore fuerit conspicuus,
ego quidem definire non audeo, licet nec causa ad-
sit contradicendi illis, qui ita sentiunt (h); hæc ta-
men tutius affirmare licet, vixisse amicum in re-
gione, quæ a Valentini sectatoribus eorumque arti-
bus, alios ad suas partes deducendi, maximo mo-
tuebat. Valentini familiam vero, licet alibi quoque
C sedes suas collocare tentaverit, maxime in Ægypte
et Oriente floruisse, nemo ignorat. In Ægypto et
Marcosiani fuerunt; nec ullo modo ex Irenæi com-
mentariis probatur, quod manifesto Hieronymi er-
rore seducti nonnulli contendunt, Marcum eadem
cum Irenæo ætate in Gallia sua sparsisse commen-
ta (i), licet nonnullos ex ejus discipulis in eam pe-
netrasse scripserit. Simili modo fatetur noster,
usum se esse nonnullis Valentini asseclis familiari-
ter et ex illis perinde ac ex libris Valentinianorum
horum sententias didicisse; sed in Gallia idem con-
tigisse nunquam dixit. Hæc quidem aperte docent,
insigniter falli, qui opus hoc putant Gallorum aut
aliorum Latinorum usibus fuisse destinatum, alios
vero sine causa mirari, longe frequentius illud in
Græcorum manibus versari consuevisse, quam La-
tinorum. Quamvis enim in Gallia fuerit compositum,
missum tamen fuit in Ægyptum aut Asiam minorem,
unde in alias Orientis provincias facile penetrare,
in occidentalibus vero quasi ignorari potuit, donec
Latinitate donatum in patriam quasi rediret. Post
hæc ævo medio, id est litteris infesto, accidit, ut

(a) N. 2, p. 5, edit. Massueti.

(b) N. 3, p. 4.

(c) Cp. 34, n. 4, p. 113.

(d) P. 173.

(e) P. 227.

(f) P. 291.

(g) Conf. Dodwellum, p. 395.

(h) V. *Histoire littér. de la France*, t. I, p. 330.

(i) Conf. *Hæresiologia* a me editæ t. I, p. 380,
591 seqq.

Inter Græcos libri Græce scripti interirent, Latina vero eorum interpretatio librariorum opera et diligentia ad nostram ætatem perveniret. Idem nostis antiquissimo Herimæ libro, *Pastoris* titulo ornato, accidisse, ut sola supersit versio Latina, Græcum vero exemplum periisse censeatur (a). Qui vero in memoriam revocaverit, ista tempestate arctiori amicitiae et litterarum commercii vinculo cohaesisse Christianos Asiam colentes cum Gallis (b), is certe ne dubitabit quidem, potuisse ab homine Ægyptio aut orientali rogari amicum cum Gallis viventem, ut enarrandis hæreticorum opinionibus, quas noverat huic perspectas esse, daret operam; aut hunc quod ab eo expectabatur illi tribuere officium.

Hos igitur libros si vane ab Irenæo Lugdunensi episcopo scriptos esse, idoneis argumentis potest confici; tum certe de eorum auctoritate et historica fide rectum fertur iudicium. Criticæ artis legibus expeditum est, ad hujus generis disputationem apte instituendam hoc requiri, ut sedulo disquiramus primum, num Irenæus composuerit adversus hæreses libros; deinde, num si quos conscripserit, iidem fere sint cum his, quibus nunc utimur.

Quod primo loco positum est, cum in rerum, quæ factæ sunt et longo abhinc tempore contigerunt, numero sit, de eo quidem recte cognoscendi nulla cogitari possunt principia, nulli fontes, nisi testium effata. Commemorarunt veteres, Irenæum contra eos, qui sua ætate doctrinam Christianam erroribus corrumpere studuerunt, sedulo et eleganter pugnasse editisque scriptis eos confutasse. Primum ex ætatis ratione locum tenet Tertullianus, cujus satis celebre est hoc effatum (c): *nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores sed ipsorum hæresiarcharum contemporanei, instructissimis voluminibus et prodiderunt et retulerunt, ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades, Ecclesiarum sophista, ut Irenæus, omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus noster, virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.* Dicta hæc esse de nostro opere, non solum ex ipso hujus consilio colligitur, vere enim oppositum fuit Valentini scholæ, contra quam Tertullianus scripsit libellum, unde hæc desumpta sunt; sed maxime etiam mirifico eorum, quæ Irenæus et Tertullianus de Valentinianorum disciplina prodiderunt, consensu confirmatur, ita ut hunc, quæ ille scripserat, ante suos oculos habuisse neque exiguam eorum partem transcripsisse, justa sit statuendi causa. In comparandis

A utriusque scriptoris monumentis et quæ in his sibi similia sunt, locis congerendis meminim non majorem collocare diligentiam ven. Semlero (d); idem tamen nonnulla non testium auctoritate, sed ratiocinatione munita adjecit, quæ nisi diluantur, excitati a me testimonii vim et pretium imminui oportet. Non sine injuria Tertullianum insinulavit criminis, quod plagii litterarii nomen fert. Postquam enim sub initio sui libelli ingenue confessus est, se sua ex quatuor *antecessorum*, quorum nomina recitat singulorumque laudes prædicat, commentaria didicisse, cur opus fuerit ubivis repetere Irenæi nomen, ego quidem tantum abest ut ullam intelligam causam, ut verear, ne, si fecisset, intempestivæ sedulitatis contraxerit sibi suspicionem. Accedit, postquam oculis manibusque nostris erepta sunt, quibus præter Irenæum usus est magistris, Justinis, Miltiadis et Proculi monumenta, admodum difficilem et arduam nunc esse conjecturam, ex quibus fontibus singulas narrationes historicas, et qui in his omnino reponi debent, Valentinianorum somnia in suos rivulos deduxerit. Afer. Probe enim tenendum est, Tertulliani libello manifesta impressa esse vestigia dissensus ab Irenæo. Quæstiones binæ, quas proponit venerandus Semlerus, facile expediuntur. Priorem enim, quomodo isto jam tempore Tertullianus Irenæi libros oculis et manibus suis usurpaverit, cur protulerit, nec probaverit, rem vere esse ἀδύνατον, æque miror, ac cur non recordatus sit, quæ ante sæculi exitum ab Irenæo edita fuerint, potuisse post initium tertiæ (e) Carthagine legi. Ad posteriorem, quo jure sic fecerit Tertullianus, ut ex Græco sublegeret sua, et Latine repeteret, quæ ille creditur scripsisse Græce, quid recte respondeatur, id quidem ipsa interrogatio videtur mihi luculenter esse expressum. Cum enim quatuor illi rerum Valentinianorum scriptores ad unum omnes Græce easdem retulissent, Latina autem Irenæi versio vel nondum confecta vel a Tertulliano nondum visa fuisset, hic vero illas nollet a civibus suis ignorari, sapienter idem fecit, quod, ut ex innumeris unum exemplis adjiciam, Cicero fecit, qui in libris philosophicis Latine repetiit, quæ ex Græcis selegat. Hactenus de Tertulliano.

Post hunc prodeat Eusebius Cæsarensis, diligentissimus et sincerus rerum in Christiana civitate gestarum pronuntiator. Is vero cum sæpissime de Irenæo nostro locutus est eumque magnis ornavit laudibus, sufficiat ea nunc colligere, quæ de opere adversus hæreticos ab illo scripto reliquit, loca. I. Postquam de Simonis Magi erroribus ex Justino

(a) Eleganter id monuit Dodwellus. p. 408.
(b) Conf. Theod. Ruinarti *Act. martyr.* p. 54, edit. Venet.; *Histoire littér. de la France*, t. 1, p. 228, 290, et Paulini de Lumina *Histoire de l'Eglise de Lyon*, t. 1, p. 39.
(c) *Advers. Valent.* can. 5. t. III Oper. p.

143, edit. Halens.

(d) Diss. 1 in Tertullian. adjecta vol. V, § 12, p. 300.

(e) Conf. ven. Jo. Aug. Noesselt *De ætate et doctrina script. Tertulliani*, p. 89.

martyre nonnulla recitaverat, ita pergit (a) : συνά-
 δει δ' αὐτῷ καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐν πρώτῳ τῶν πρὸς τὰς
 αἱρέσεις, adjicitque, se nolle Irenæi repetere nar-
 rationes, quod quicunque velint, facili negotio ipsi
 inspicere queant ejus librum, quo hæresium origi-
 nes, dogmata, mores, instituta et his similia stu-
 diose sit persecutus. II. Alibi (b) ubi Joannem apo-
 stolum Domitiani ætatem attingisse testes produxit
fide dignos ob insignia, quibus enitebant, ecclesia-
 sticam doctrinam tuendi et conservandi puram stu-
 dia, alterum Irenæum, alterum Clementem Alexan-
 drinum, sequuntur hæc verba : ὣν ὁ μὲν πρότερος
 ἐν δευτέρῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις ὡδὲ πως γράφει
 κατὰ λέξιν, et paucis interpositis : καὶ ἐν τρίτῳ δὲ
 τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως ταῦτο τοῦτο δηλοῖ διὰ τοῦ-
 τῶν. III. Quæ breviter de Menandro prodidit, ea-
 dem, monet, ex τῶν Εἰρηναίου διαγνώσκειν ῥάδιον (c).
 IV. Similiter de Cerintho (d) : Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἀπορ-
 ρητοτέρως δὴ τινὰς τοῦ αὐτοῦ ψευδοδοξίας ἐν πρώτῳ
 συγγράμματι τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις προθεῖς, ἐν
 τῷ τρίτῳ καὶ ιστορίαν.... παρέδωκεν. V. Ubi de
 Cerdone exscripsit Irenæi effatum, addit (e) : Ταῦτα
 δὲ φησιν ἐν τρίτῳ τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις. VI. Porro
 ex Irenæo testatur se accepisse, quæ de congressu
 Polycarpi cum Aniceto ad paschalem controver-
 siam componendam narravit, hæcque adjicit (f) :
 Καὶ ἄλλην δὲ αὐτὸς περὶ τοῦ Πολυκάρπου παραδίδωσι
 διήγησιν,.... ἀπὸ τοῦ τρίτου τῶν πρὸς τὰς αἱρέσεις
 Εἰρηναίου. VII. Cum Irenæum post Pothinium sacris
 Lugdunensibus gubernandis admotum fuisse nar-
 rasset, subjecit hæc (g) : Οὗτος τῶν ἐπὶ Ῥώμῃ τὴν
 διαδοχὴν ἐπισκόπων ἐν τρίτῃ συντάξει τῶν πρὸς τὰς
 αἱρέσεις παραθέμενος, εἰς Ἑλεῦθερον.... ὡς ἀνὴρ κατ'
 αὐτὴν σπουδαζομένης αὐτῷ τῆς γραφῆς, τὸν κατάλο-
 γον ἴσται. VIII. Interpositis Irenæi verbis, per-
 git (h) : Ταῦτα ὁ Εἰρηναῖος... ἐν οἷς ἐπέγραψε, πέντε
 οὔσι τὸν ἀριθμὸν, ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευ-
 δυνύμου γνώσεως, ἐν δευτέρῳ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως,
 κ. τ. λ. IX. Cum, quæ Irenæus de libris Novi Fœ-
 deris reliquit, testimonia diligenter percensuit, ex-
 pressis verbis dixit (i) : Ταῦτα μὲν οὖν ἐν τρίτῳ
 τῆς εἰρημένης ὑποθέσεως τῷ προδηλωθέντι εἴρηται.
 Ἐν δὲ τῷ πέμπτῳ περὶ τῆς Ἰωάννου Ἀποκαλύψεως...
 διαλαμβάνει. Colligamus nunc ex Eusebii effatis,
 quæ de Irenæi libris ei fuerunt cognita. Quæ qui-
 dem hæc sunt: I. scripsisse Irenæum Lugdunen-
 sem libros adversus hæreses quinque, ex quibus
 singulatim primum bis, secundum totidem, tertium
 sexies, quintum semel notavit; II. titulum ἐλέγχου
 καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδυνύμου γνώσεως iis fuisse

(a) *Hist. eccles. lib. II, cap. 43, p. 57, edit. Tau-
 rin.*

(b) *Lib. II, cap. 23, p. 98.*

(c) *Lib. III, cap. 26, p. 106.*

(d) *Lib. III, cap. 27, p. 108.*

(e) *Lib. IV, cap. 11, p. 133.*

(f) *Lib. IV, cap. 14, p. 137.*

(g) *Lib. V, cap. 5, p. 187.*

(h) *Lib. V, cap. 7, p. 187.*

(i) *Lib. V, cap. 8, p. 189.*

(j) Convenienter hæc et Irenæi præfationibus,

A inscriptum (j); III. in iisdem Irenæum non modo
 contra purioris doctrinæ hostes pugnasse, sed
 etiam in enarrandis eorum opinionibus multam
 posuisse curam; IV. Eusebio videri eos compositos
 eo tempore, quo Eleutherus Romanis sacris præ-
 fuit, quod in hoc desinat episcoporum Urbis series
 ab Irenæo proposita; V. Eusebii denique ætate hos
 Irenæi libros frequentes in aliorum manibus fuisse,
 ita ut quicunque voluerint, facile copiam eos le-
 gendi nancisci possent.

Basilii cum veterum de Spiritu sancto senten-
 tias recensere instituisse, honorificam Irenæi fecit
 mentionem, eumque ab apostolis prope abfuisse
 scripsit, et nonnullas particulas ἐν τῷ πρὸς τὰς
 αἱρέσεις λόγῳ positas recitavit (k).

Pari modo Cyrillus Hierosolymitanus hæreticos
 commemorat de Spiritu sancto nefarios protulisse
 errores, idque ex Irenæo ἐν τοῖς προτάγμασι τοῖς
 πρὸς τὰς αἱρέσεις fusius disci movuit (l).

Epiphanium magnam eorum, quæ de hæreticis
 sæculi secundi in suos commentarios retulit partem,
 ex Irenæi libris hausisse, nullam habet dubitationem.
 Nomen quidem ejus expressit rarius, expressit
 tamen ita, ut eum non modo nostros libros legisse,
 sed eosdem etiam ab Irenæo profectos credidisse
 quisque sentiat. Sic ubi de Basilide agit (m) : Θαυ-
 μαστῶς δὲ, Inquit, ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν
 ἀποστόλων διάδοχος, περὶ τοῦτου λεπτολογῶν, διή-
 λεγξε τοῦτου τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀδράνειαν. Alibi
 sub initio disputationis de Valentiniānis, de con-
 sensu sanctissimi Irenæi (n) gloriatur, longaque
 affert orationem, sumptam ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημέ-
 νου ἀνδρὸς, δούλου Θεοῦ, cum additamento :
 Εἰρηναῖον δὲ φημι (o); eadem vero finita, invidendis
 laudibus prosequitur Irenæum, eumque ἐν τῷ
 ἑξῆς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖς ἄλλοις confutasse
 prædicat (p).

Cum Epiphanio ætate conjunctus fuit Hierony-
 mus, qui et diligentia, quam in conquirendis enu-
 merandisque scriptorum Christianorum monimen-
 tis primus collocavit, et ex his vera a falsis dis-
 cernendi studii laude non sine causa celebratur.
 Reliquit vero plura, quæ ad hunc locum pertinent
 testimonia.

I. De Irenæo cum data opera exponit, eum
*Pothini, qui Lugdunensem in Gallia regebat Eccle-
 siam, presbyterum*; hoc vero prope novagenario ob
*Christum martyrio coronato, in locum ejus substitu-
 tum fuisse, narrat et addit : Scripsit quinque adver-*

quatuor libris posterioribus præmissis et aliorum
 testimoniis et codicibus adeo Latinis, scripsisse
 Eusebium, docet Massuetus diss. II, § 46.

(k) De Spiritu sancto cap. 29, t. III Oper. p. 61,
 edit. Benedict.

(l) Catech. XVI ad illum, num. 6, p. 246, edit.
 Tontæi.

(m) Hæres. XXIV, § 8.

(n) Hæres. XXXI, § 3.

(o) § 9.

(p) § 35.

sus hæreses libros (a). II. Alibi: De hæreticis eorumque commentis, inquit, *diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hæreseon* (b).

III. Humani quid passus est Hieronymus, cum hoc loco, quæ Irenæus de Marci discipulis dixerat, de Marco intelligeret, petiit tamen errorem, his usus verbis: *Refert Irenæus, vir apostolicorum temporum, episcopus Lugdunensis, et finivit orationem hac clausula: hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos* (hic Hieronymum aut sefellit memoria, aut vocula *circiter* abusus est, alibi enim ætatem Irenæi satis recte significavit), *et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit* (c). IV. Denique cum litterarum philosophicarum studia laudaret et exemplis illustriam Christianæ disciplinæ magistrorum commendaret, Irenæum, Pothini martyris successorem, cum aliis nominavit, *qui origines hæreseon singularum et ex quibus philosophorum fontibus emanaverint, multis voluminibus explicarunt* (d). Consulto nunc prætermitto alia Hieronymi effata, quibus Irenæi fecit mentionem, neque obscure se opus illud adversus hæreses in mente habuisse significavit. Sufficiunt certe hæc, ut intelligamus, Hieronymum non solum libros illos quinque bene cognovisse, sed etiam aperte esse testatum, editos eosdem fuisse ab Irenæo, Lugdunensium sacrorum post Pothinum præsule.

His denique unicum addere liceat Theodoretum, magnæ et variæ eruditionis virum, qui quæ de vetustissimis hæresibus enarraverit, accepisse se, ut decet bonum historicum, confessus est (e) ex τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων, Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος (f), καὶ Εἰρηναίου τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος ἔθνη, κ. τ. λ. Cum somnia et flagitia, quæ de Carpocrate ejusque assectis tradi solent, strictim attigisset, ne fingi hujusmodi criminationes quis suspicaret, testem excitavit Irenæum, qui Occidentem Christianæ religionis luce collustraverit, virum apostolicum, ejusque excitatis verbis hæc præmisit (g): *Λέγει δὲ οὗτος ἐν τῷ πρώτῳ βιβλίῳ τῶν εἰς τὰς αἵρέσεις συγγραφέων αὐτῶν*. Eundem Theodoretum scripsisse qui supersunt dialogos tres, Ἐρανιστοῦ ἡ πολυμῶρφου nomine insignitos, licet nonnulli dubitaverint; ut tamen ipse firmiter credam, quibus causis commoveri me patiar, alibi declaravi (h). Quisquis vero illos legerit, nosse eum oportet, singulis dialogis subjecta fuisse antiquiorum doctorum loca, quorum auctoritate sententiæ de persona

A Christi in iis propositæ confirmantur. In horum numero omnino repositum videntur Irenæum, episcopum Lugdunensem, recitataque ejus effata quamplurima et magnam partem longiora ex τοῦ πρώτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἵρέσεις (i), ex τοῦ τετάρτου λόγου τῶν εἰς τὰς αἵρέσεις (j), et ex τοῦ πέμπτου λόγου τῆς αὐτῆς πραγματείας (k). Sic et Theodoretus usus est libris adversus hæreses, eorumque auctorem habuit Irenæum; neque ignoravit certe quis qualisve is fuerit.

In tot igitur tamque gravium testium effatis innititur opinio, Irenæum Lugdunensem exarsse adversus hæreticos commentarios. Quisquis criticæ artis leges, quibus rerum gestarum veritas dijudicetur aut testium fides æstimetur, habuerit perspectas, is certe non inficiabitur, sive testium, quos produxi, numerum et præstantiam,— nemo enim eorum fraudis, aut per jocos petulantiamque fallendi aliq̃ libidinis hoc loco sine injuria insimulabitur, neque ullus eorum sua ex altero sumpsisse arguetur,— sive testimoniorum, quæ ediderunt, integritatem et perspicuitatem consideraverit, aut ita esse, uti dixi, aut nihil veri inesse veterum temporum memoriæ. Accedit, quod sine hæsitatione affirmo, ex scriptorum veterum, quos sui ingenii monumenta reliquisse scimus, sive hæc supersint, sive interierint, tam Græcorum, quam Romanorum, tam profanorum, quam Christianorum multitudine, si ab Homero, Herodoto, Platone, Cicerone, Augustino, Chrysostomo hisque similibus discesseris, qui tot tamque antiquos operum ab illis conditorum laudatores nacti essent, admodum paucos esse. Neque id negligi a nobis debet, exiguum certe esse monumentorum Christianorum, quæ ad sæculum tertium referuntur, numerum; maximam eorum partem esse perditam; præter Tertulliani libellos nihil eorum superesse, qui ad historiam hæresium enarrandam pertinebant; multorum ex scriptoribus ecclesiasticis memoriam a solo Eusebio, imo a solo Hieronymo posteris fuisse commendatam, quibus omnes assentimur. Quid quæso est causæ, cur iisdem totque aliis credendi officium denegemus testantibus, Irenæum auctorem esse contra hæreses librorum?

D Progredimur ad alteram demonstrationis hujus argumenti partem explicandam. Hac vero inquirendi imposita nobis est necessitas, num iidem sint Irenæi adversus hæreses libri, quos viderunt, legerunt, laudaverunt scriptores sæculi III, IV, V, cum his, quos in manibus nostris habemus. Recte id statui et affirmari, multis varique generis con-

(a) *Catal. viror. illustr.* cap. 35, t. II Oper., p. 873, edit. Vallarsii.

(b) *In Isa.* LXIV, t. IV Oper., p. 761.

(c) *Epist. ad Theodor. Martian.* L. III, Vallars. LXXV, n. 3, t. I Oper., p. 447.

(d) *Epist. ad Magn. Martian.* LXXXIV, Vallars. LXX, p. 426.

(e) *Præf. Hæret. fabul.*, t. IV Oper., p. 280, edit. Schulzii.

(f) Justinum reliquisse contra omnes hæreses libros nunc deperditos, norunt omnes. Hinc quale Irenæi opus Cyrensis laudet, tuto concluditur.

(g) *Hæretic. fabul.*, lib. 1, cap. 5, p. 294.

(h) *Hist. hæres.*, vol. VI, p. 521.

(i) *Dial.* I, p. 51, *dial.* II, p. 128; *dial.* III, p. 231, laudati operum Theodoreti tom.

(j) *Dial.* II, p. 129.

(k) *Dial.* III, p. 232.

stat argumentis, quæ in suas classes distribui, A opere est pretium.

I. Quæcunque veteres de forma et specie librorum Irenæi referunt, eadem sine discrimine in opere illo, quo nunc utimur, expressa observamus. Utraque ejus inscriptio, altera : *Adversus hæreses*, altera : *Detectio et eversio falsi nominis agnitionis*, uti Latinus Græca vertit, a priscis scriptoribus, quorum effata jam protuli, commemoratur; posterior quidem ab Eusebio, prior ab eodem Eusebio, Cyrillo, Hieronymo, Theodoro. In quinque libros universum opus est divisum. Eandem partitionem confirmant Eusebius et Hieronymus. Præter hæc singulatim vidimus enumerari ab Eusebio librum primum, secundum, tertium, quintum; ab Epiphano secundum; a Theodoro, tertium, quartum et quintum.

II. Quæcunque veteres libris ab Irenæo scriptis contineri testati sunt, eadem ad unum omnia in nostris codicibus inveniuntur. Nolo jam repetere, quæ ex dictis ab Eusebio, Epiphano, Hieronymo, Theodoro per se patent, eos omnes et narrationes de originibus, opinionibus, moribus et institutis, maxime successione hæreticorum, inde a Simone Mago deducendis, et errorum, quos illi disseminarunt, confutationes legisse ab Irenæo traditas, hoc est, omnia et singula rerum genera, quæ nostri codices suo ambitu comprehendunt. Fieri vero nequit, ut hoc loco silentio præteream insignem Photii diligentiam, qua accuratam librorum Irenæi, quales sua ætate, hoc est sæculo nono fuerint, Græcorum certe descriptionem consignavit, nostris licet Latinis mirifice convenientem (a). Auctorem eorum esse narrat Irenæum, Lugduni, urbis in Gallia sitæ, episcopum, eodem esse numero quinque, et præ se ferre hanc inscriptionem : *ἐλέγχων καὶ ἀνατροπὴς τῆς ψευδοδόμου ἡρώσεως, sive contra hæreses*. Pergit, primo libro initium fieri orationis a Valentino, deinde eandem quasi regredi et a Simone Mago hæreses repetere et usque ad Tatianum procedere, additis Gnosticis et Cainitis; secundo convelli impia hæreticorum dogmata; tertio opponi iisdem Scripturæ sacræ testimonia; quarto fieri responsa ad ea, quæ illi obijcere consueverint; quinto denique ex sermonibus Christi et apostolorum epistolis colligi contra eos argumenta apta (b). At vero non modo hæc

universe dicta rem comprobant; sed singula etiam capita, quæ ex Irenæi libris veteres allegant. Horum duplex est genus. Alterum enim loca continet, ubi ipsa Irenæi verba recitantur, de quo postea nonnulla dicam; alterum vero eorum est, ubi testis modo laudatur Irenæus eorum, quæ quisque scriptorum suis verbis usus tradiderat. Horum pauca afferam exempla. Tertullianum audivimus testari, Irenæum copiose res Valentinianorum esse persecutum (c); Eusebium, eundem exposuisse de Simone Mago (d), de Menandro (e), de Cerintho (f) et similibus; Epiphanium, de Basilide (g); Cyrillum, de iis, qui doctrinam de Spiritu sancto depravarunt (h).

III. Quæcunque in Irenæi libris veteres invenisse sibi visi sunt ornamenta, diligentia maxime in colligendis aliorum sententiis et lectionis variæ, neque hæc in nostris Irenæi commentariis desideraveris, modo æquus sis et omnia ex ævi, quo scripti sunt, rationibus et auctoris ipsius sorte æstimari debere cogitaveris. Tertullianus, uti audivimus, honorifice de Irenæo judicavit eumque insigni elogio *omnium doctrinarum curiosissimi exploratoris* condecoravit. Quod quam vere sit dictum, omnes sentire oportet, quibus modo Irenæi libros oculis suis inspicere libuerit. Non solum enim magnam diligentiam in investigandis tot hæreticorum commentis (i) arcanisque doctrinis et institutis collocavit; sed etiam veterum philosophorum præcepta cum his contulit. Quare etiam Hieronymus Irenæum hoc nomine laudavit, quod *ex quibus philosophorum fontibus hæreses manaverint explicaverit*; nec negare quis ausus est, simili modo eum puriora Christianæ religionis dogmata habuisse cognita, quæ ab obtrectationibus et calumniis vindicandi causa opus illud suscepit. Quare non possum, quin Nathan. Lardner assentiar, qui Tertulliani vocem *omnium doctrinarum* ita est interpretatus, ut eadem triplex quod commemoravi doctrinarum genus, *philosophicarum, hæreticarum et Christianarum puriorum* significari, conjecturam faceret (j). Num satis recto tot tamque diversa sententiarum opiniones conceperit animo verbisque expresserit, num semper rectum tulerit iudicium de origine hæresium, ex philosophorum, Platonis maxime aliorumque Græcorum scholis deducenda, nostra quidem non in-

(a) *Biblioth. cod. cxx.*

(b) Si quis nolit Irenæi libros comparare cum Photii descriptione, eum rogamus, ut recentiorum consulat de rebus in illis traditis narrationes, aut saltem præfationes singulis præmissas inspicat. Ex illis vero principatum tenere arbitror celeberrimum virum, Joann. Matthiam Schræckhium, *Christliche Kirchengeschichte*, part. III, p. 196 seqq.

(c) Vide Irenæum, lib. I, cap. 1—21.

(d) Lib. I, cap. 23.

(e) Lib. I, cap. 23.

(f) Lib. I, cap. 26.

(g) Lib. I, cap. 24.

(h) V. c. de Valentinianis, lib. I, cap. 2, n. 5.

(i) Legatur Renati Massueti dissertatio prima (*supra*), qua hæreticorum, quorum dogmata Irenæus enarravit, exhibet censum studiose factum et illustratum.

(j) In *Credibility of the G. H.*, part. II, vol. I, pag. 748, ubi recitato Tertulliani effato hæc adscripsit : *He means it is likely, that Irenæus had well studied the sentiments of the heathen philosophers, and of heretics, as well as the principles of the Christian religion.* Adde vener. Jo. Frid. Collæ *Versuch einer Kirchenhistorie*, t. II, p. 798.

terest, hoc loco uberius inquirere (a). Satis enim est, ex libris adversus hæreses luculenter cognosci, talem eorum certe fuisse auctorem, qualem sua vetate Irenæum contra hæreticos scriptorem fuisse veteres judicarunt, hoc est, variarum inter philosophos et Christianos factionum de rebus divinis et ad mores pertinentibus sententias explorandi studiosum. Hinc in iisdem commemorari celeberrimorum apud Græcos philosophorum nomina videbis, aut excitari, modo laudari, modo reprehendi dicta, v. c. Anaxagoræ, Anaximandri, Aristotelis, Democriti, Epicuri, Platonis, Pythagoræ, Thaletis, et pari ratione poetarum, Hesiodi, Homeri, Pindari, Menandri, Sophoclis, Stesichori, item Æsopi (b). At vero ne quid veri non dicere videar, nostri libri indigni omnium fere iudicio sunt laude illa, qua Irenæi opus Hieronymus cohonestavit, composuisse eum hoc doctissimo et eloquentissimo sermone. Doctrinæ quidem copiam nemo desideraverit, at eloquentiam orationisque elegantiam æque nemo in his commentariis invenerit; nec modo Latina interpretatio, sed ipsi etiam Græci fontes, quantum eos novimus, nihil continent, quod ob facundiam et dictionis ubertatem aut venustatem admireris, licet hos illam egregie antecellere omnes consentiant. Propter hanc causam nonnulli quidem Hieronymi sententiam contra ipsius auctoris nobilem illam modestiam tuendam sibi sumpserunt (c), qua artis bene eleganterque dicendi expertem se esse confessus est seque hoc nomine voluit ab amico haberi excusatum (d). At hanc excusationem cum Epiphanius recitaverit, adeoque aperte non de Latinis, sed de Græcis capiendam, malo Hieronymum imprudentiæ et in laudando justo gloriosius Irenæo intemperantiæ argui. Neque id nobis recte obijci posse videtur, quod hoc loco non veterum laudationes aut cujuscunque sint generis de Irenæo iudicia, sed narrationes historicas scire cupimus. Quamvis illa fallant, hæc tamen veritati appime possunt esse consentaneæ.

IV. Quæcunque denique veteres, Græci et Latini, ex Irenæi contra hæreses libris se descripsisse testantur loca modo longiora modo breviora, omnino in nostris codicibus Latinis inveniuntur. Horum vero tanta est multitudo, ut necesse sit non modo eadem in certas distribui classes, sed poni etiam fines et terminos meæ diligentiae. Consulto igitur omitto monumenta recentioris ævi, v. c. libros Anastasii Sinaitæ, Joannis Damasceni, varias *catenas*, ex quibus post Petr. Halloixium decerpendi Græcas Irenæi particulas studia Grabii et Massueti jam prædicare me memini, meque in-

tra spatium sæculorum ab Irenæo trium continebo.

Primum igitur ponam loca Irenæi, a priscis scriptoribus ita recitata, ut se eadem ex Irenæi contra hæreses commentariis referre apertis verbis proderent, quæ in nostris libris Latinis vere leguntur.

1-2. Loca ap. Euseb. III, 23, ap. Iren. II, 22; III, 3, n. 5; — 3. ap. Euseb. III, 59, Iren. III, 33, n. 4; — 4. ap. Euseb. IV, 11, Iren. I, 27, n. 1; — 5. ap. Euseb. IV, 29, Iren. I, 28, n. 1; — 6. ap. Euseb. V, 6, Iren. III, 3, n. 3; — 7-8. ap. Euseb. V, 7, Iren. II, 32, n. 4, et V, 6, n. 1; — 9-12. ap. Euseb. V, 8, Iren. III, 1, n. 1; V, 30, n. 1 et 4; V, 20, n. 2; — 13. ap. Euseb. V, 14, Iren. III, 3, n. 4.

Locus unicus apud Basilium *De spiritu S.*, cap. 29, exstat apud Irenæum libr. V, cap. 8, num. 2.

Locus ab Epiphonio descriptus hæres. xxxi, § 9-32, legitur in Irenæi Latinis libris, lib. I, præfat., ei cap. 1, — cap. 11, num. 1.

Bina loca apud Augustinum *Contra Julian.* lib. I, cap. 3, apud nostrum Irenæum sunt lib. IV, cap. 2, num. 7, et lib. V, cap. 19, num. 1.

Apud Theodoretum 1. *Hæret. fabular.* lib. I, cap. 5; 2-8. dial. I; 9-14. dial. II; 15-17. dial. III, apud nostrum sunt 1. lib. I, cap. 24; 2-8. lib. III, cap. 11, 27, 31, 32, 20, 21, 19; 9-14. lib. III, cap. 20, 18, lib. IV, cap. 7, 59, 66; lib. V, cap. 4; 15-17. lib. III, cap. 20, 21; lib. V, cap. 1.

Triginta quatuor igitur supersunt in monumentis antiquissimæ ætatis loca Irenæi, et in his satis longa, imo magna pars primi libri apud Epiphanium; quæ, si a varietate lectionis discesseris aut a vitii interpretis, cum codicibus Latinis mirifice consentiunt, ita ut criticæ artis leges prorsus ignorare eum oporteat, qui hos cum illis, quos veteres usurpaverint, eosdem esse negaverit.

Alterum genus minoris esse pretii, lubens fateor. Etenim præter hæc, alia in doctorum Christianorum libris effata deprehenduntur, quæ eos ex Irenæi commentariis transcripsisse, non sua confessione, sed conjectura tantum, non certa sed probabili constat. Sic supra monui, Tertullianum in suum *contra Valentinianos* opusculum multa ex Irenæi libris tanquam ex fonte in rivulos deduxisse, laudavique diligentiam ven. Semleri in colligendis utriusque scriptoris narrationibus sibi similibus positam. Idem alii observarunt in Epiphanii et Theodoreti de hæresibus operibus contigisse, ut insignes Irenæi particulas ab his repetitas invenias, licet expressis verbis sui ducis, sui magistri nullam fecerint mentionem (e). Nefas tamen foret hoc nomine bonos viros inusulari furti, uti dicunt,

(a) Legas tamen Jac. Bruckeri *Hist. critic. phil.*, vol. III, p. 408.

(b) Irenæi loca, ubi hæc aliorumque nomina occurrunt, more suo notavit Jo. Alb. Fabricius, *Biblioth. græc.*, vol. V, p. 70 sq.

(c) Conf. Dodwellum diss. V, § 3, p. 394; Massuetum, diss. II, § 5, p. 74, et *Histoire littér. de France*, tom. I, p. 357.

(d) Præf. lib. I, num. 3.

(e) Ne fides a me dictis desit, pauca hujus generis loca ex utroque scriptore notabo. Quæ Epiphanius habet de Epiphane hæres. xxxii, § 5, sumpta esse videntur ex Irenæi lib. I, cap. 11, n. 3; de aliis Valentinianorum familiis hæres. xxx, § 7, ex eod. cap. n. 5; de Ptolomæi sectatoribus hæres. xxxiii, § 1, ex lib. I, cap. 12, n. 1; de Colarba-

litterarii, postquam se legisse Irenæum et ex ejus libris sua didicisse luculenter significarunt. Præter hos alicrum Patrum effata passim notantur, quæ Irenæi dictis simillima sunt; at ex illo fraude excerpta esse ea, nemo dicere ausus est (a). Præcipuo jure addere libet *Ephræmum Syrum* de cujus loco digna hæc sunt nostra observatio. Diligentia Jo. Ern. Grabii acceptum id ferimus, quod insignem et satis longam Irenæi (b) particulam, de hæreticorum Scriptura sacra abutendi artibus, ab Ephræmo (c) recitari non modo monuit, sed eamdem etiam Græcam ex codice Bodleiano sumptam primus cum Græco Irenæi textu apud Epiphanium contulit lectionisque varietatem suæ Irenæi editioni ascripsit. Eo enim tempore Græca Ephræmi opusculi versio nondum in lucem publicam erat producta. Quod quidem opera Eduardi Twaitsii contigit, qui quæcunque nancisci potuit, Græca Ephræmi opuscula collegit et elegantissime descripta Oxonii prodire jussit; ignoravit tamen Massuetus, imo vix potuit fieri quin ignoraret, ideoque Grabii observationes repetiit suasque adjecit, quibus librum scriptum Colbertinæ bibliothecæ comparavit. Post Oxoniensem editionem accessit Assemani Romana, qui etiam novem enumeravit codices Græcos in variis bibliothecis dispersos, quibus Ephræmi ille sermo continetur (d). Irenæi nomen ibi non est expressum; sed satis habuit Syrus, verbis ejus hæc præmittere: *Πρὸς οὓς καλῶς καὶ μεγάλως ἀπαφῆναι τὸς τῶν ἀγίων, οὕτως διδάξας καὶ φησι*. Nolla quidem est dubitandi causa, nomine huius Irenæum; nemo enim dubitabit, recitari Irenæi verba, modo si utriusque scriptoris dicta secum invicem contulerit; nolim tamen huic testimonio nimiam tribui auctoritatem. Nostis enim Ephræmum non Græca sed Syriaca lingua esse usum, et quæ Græce translata legimus, ejus opusculis Syriacis nos carere. Arduum ergo est de Græcis eorum interpretationibus iudicium, num perfecte consentiant cum suis fontibus, nec Græculi fortasse sibi nonnulla additamenta ex aliis scriptoribus adjungere permiserint. Susplicandi id hoc loco causam mihi offert nimia Græcorum Irenæi apud Epiphanium et Ephræmum convenientia; nisi malis credere, interpretem cognovisse, quisnam sit ille unus ex sanctis, nec hanc particulam ex Syriacis Ephræmi, convertisse, sed ex Irenæi codice Græco descripsisse. Quare nec assentior Seb. Nan. Tillemontii (e) conjecturæ, Ephræmi ætate operis nostri

A versionem Syriacam integram exstitisse, nec Parisiensibus monachis (f) ad illam consulendam momentibus, potuisse Ephræmum aliorum opera ad intelligendos Græcos auctores uti. Nescio præterea cur Ephræmum linguæ Græcæ prorsus ignarum fuisse credamus, quem constat Græcorum, v. c. Basilii amicitiam coluisse. Nobilissima illa Sozomeni et Theodoreti testimonia, caruisse eum τῆς παιδείας Ἑλληνικῆς usu cur ad linguæ etiam Græcæ ignorantiam significandam contorquenda sint, ego quidem non video. Sed hæc ὡς ἐν παραφάσει.

Ita feci, quod facere recepi, et collegi quæcunque supersunt veterum scriptorum loca, ex quibus tuto concluditur, vere Irenæi libros, quos legerunt illi et descripserunt, cum his quibus nos utimur eosdem esse. Nisi hujus generis argumenta ad comprobendam veterum monumentorum ἀθεντείαν apta sint et idonea, nisi his, quorum auctoritas tam certis tamque expeditis documentis nititur, credendi sit officium boni viri verique studiosi, vereor sane, ne nulla sit veteris historiæ omnis fides, nullum pretium. Fateamur igitur necesse est fidem auctoritatemque, quam Irenæo, sive Græco sive Latino, recte tribui omni tempore eruditissimi viri crediderunt, firmam esse neque ambiguum, sed rationibus fulciri, quibus summum inest pondus, nosque ut ita esse nobis persuadeamus commovendi vis maxima.

C Nihilominus in alia omnia discessit ven. Semlerus (g) et insignem diligentiam in eo collocavit, ut libros illos adversus hæreses non ab Irenæo Lugdunensi profectos esse, sed ab antiquissima societate, quæ fraudulentè libros scripserit et studiosissime eos variis et diversis scriptoribus dividerit (h). Ex hac ergo officina impostorum prodierit putat Irenæi commentarios, qui ex veteribus novas compilare consuevissent scriptiones. De hac ipsa societate antiquissima nolo hoc loco disputare; ignorare enim me fateor testes, quorum effatis, quando et ubi aut quo consilio coiverit dolosorum hominum sodalitiū, constet; ea vero est animi mei constantia, quam alii fortasse pertinaciam, aut obstinationem vocare malint, ut in explicanda rerum gestarum memoria nullis aliorum, licet ingeniosisissimi sint, conjecturis, sed solis testimoniis, quibus justa inest auctoritas, credam et ab aliis credi cupiam. Placet vero venerandi viri ingenuitas et probitas, quæ suæ societati adeoque Irenæi libris

sianis hæres. xxxv, § 4, ex eod. cap. n. 5; de Marcosis, hæres. xxxiv, ex lib. 1, cap. 15 sqq. Simili modo Theodoretī loca de Sethianis Hæret. fabul. lib. 1, cap. 14, cum Irenæi lib. 1, cap. 50; de Christianis lib. 1, cap. 15, cum lib. 1, cap. 51, ita conveniunt, ut illum sua ex hoc haussisse justā sit suspicandi causa.

(a) Sic Cyrilli Hierosolymitani nonnulla effata cum Irenæi testimoniis recte comparari jussit Ant. Augustin. Touttaeus, *Observat. in Cyrill.* p. 87. 91 cet.

(b) Lib. 1, cap. 8, n. 1.

(c) Cap. 8, *De virtute*, p. 155, edit. Oxon., et tom. I oper. Græco-Latin., p. 224 edit. Romanæ.

(d) Vid. Assemani prolegom. laudati tom. I, p. 197.

(e) *Mémoir. pour servir à l'H. E.*, t. III, p. 77 sqq.

(f) *Histoir. littér. de France*, tom. I, p. 336.

(g) Licet in aliis ingenii sui monumentis suspicionem prodiderit vir celeberrimus, diligentius tamen nullibi eam explicavit, quam in disseriat. i in Tertullianum supra laudata.

(h) P. 262.

nostris novit auferri summæ antiquitatis gloriam unicam illam et dividendam, quæ ubi illis relicta fuerit, nescio sane, quidnam emolumenti ex hac suspitione expectari queat. At de causis dispicere libet, cur opus illud ab Irenæo, Lugdunensi episcopo, conditum fuisse aut neget aut saltem dubitet. Tria quippe notavit loca Irenæi (a), quæ ex Clementis Alexandrini libris desumpta esse autumat, atque ita comparata, ut a destinato furto atque impostura vix abesse possit ille scriptor, qui ista in suam rem corraserit, licet non commodissima, aut consilio maxime apta (b). Ita ergo suas rationes celeberrimus vir subduxit: Si in libris, quæ Irenæo tribuere consuevit vulgus, loca occurrunt, quæ apud Clementem Alexandrinum simili modo habentur, sequitur, ut illos Irenæus scribere non poterit. Videamus de hac ipsa ratiocinatione, num insit ea vis de Irenæi fide tantum detrahendi, quantum detrahi cupit de illa Semlerus. Quem quidem in finem hæc observari cupio.

I. In utroque scriptore multa inesse sibi similia, nulla est mirandi causa. Uterque enim versatur æpissime in uno eodemque argumento explicando, uterque Gnosticorum somnia persequitur. Nihilominus toties a se differunt, uti alias a se discrepare solent historici optimæ notæ, qui easdem res gestas enarrant, v. c. Tacitus a Suetonio. Sic nobilissima est et pervagata doctorum hominum controversia, num Irenæi an Clementis sit maior auctoritas in iis, quæ de Basilide tradiderunt, varia certe et discrepantia.

II. Non solum in narrationibus historicis de hæresibus, sed etiam aliis argumentis tractandis vel leviter attingendis sibi similes esse Irenæum et Clementem, vidit jam sua ætate Eusebius. Joannem apostolum usque ad Trajani ætatem pervenisse, duos produxit testes, Irenæum et Clementem (c), servatoque temporis ordine hunc secundo, illo [illum?] primo loco posuit, nec cogitavit quidem, quæ apud Irenæum leguntur, eadem furto destinato et doloso Clementi ablata fuisse.

III. Quod si a binis scriptoribus easdem sententias proferri iidemque formulis exprimi intelligimus, tum certe facilis est furti suspicio, sed nequit cadere nisi in eum, qui posterior est ætate. At Clementem potius Irenæo, quam Irenæum Clemente ætate fuisse minorem, ipse ven. Semlerus (d) con-

fessus est. Quod si enim admittatur communis opinio, Irenæum sub Severo circa annum sæculi tertii secundum gloriosam mortem obisse, Clementem vero paulo ante Caracallæ obitum, qui anno cccxvii ascribitur, vita decessisse, Clemens Irenæo ut superstes fuerit, necesse esse aperte scripsit. Fateor tamen, nimis suspectam mihi esse omnem de Irenæi martyrio narrationem magisque placere eorum sententiam, qui Irenæum ante initia sæculi tertii vitam finivisse putant, licet tutius sit, confiteri, nos ignorare, num attigerit eadem, necne (e).

IV. At hæc nimis a proposito sunt remota. Propius accedimus ad id investigandum, quod exquirimus, si ad ætatem librorum utriusque scriptoris animum advertimus. De Irenæo quidem constat scripsisse eum libros suos adversus hæreses per intervalla: ex mentione Eleutheri, Romani episcopi, et interpretationis Codicis sacri Græcæ, quam Theodotion condidit, libro tertio facta colligunt viri docti, intra ann. clxxvii, quo creditur Irenæus sacris Lugdunensibus gubernandis adnotus esse, et ann. clxxxv, quo Eleutherus diem obiit, aut si nonnullos addere libuerit, cxcii eosdem fuisse editos (f). Nulla certe subest causa, ultra hoc spatium progrediendi. Clemens vero *Stromata* scribere cepit post Commodi obitum, hoc est post ann. cxcii (g). Illis igitur rationibus ductus, lubens assentior ven. Semlerio neganti, Clementis *Stromata* ab Irenæo lecta et visa esse, licet huic sententiæ comprobandæ haud sufficere mihi videantur illæ difficultates, quibus implicatam esse arbitratrur contrariam opinionem, denuo non ex historicis argumentis, sed ex ratiocinationibus natæ.

V. Addo, quod miror, celeberrimi viri solertiam effugisse, licet Irenæus Clementis opera ignoraverit, legere tamen potuisse Clementem Irenæi commentarios. Id vero ex Eusebio (h) disco, qui perditum nunc Alexandrini opus de Paschate commemorat, his additis verbis: Μέμνηται δὲ ἐν αὐτῷ Μελέτιωνος καὶ Εἰρηναίου καὶ τινῶν ἑτέρων, ὧν καὶ τὰς διηγήσεις τέθειται. Ex quibusnam Irenæi libris sumpserit illa, quæ retulit, fere nescimus; cum vero ad paschalem controversiam pertinuit [pertinuerit?] libellus Clementis, facilis est conjectura, dicta hæc esse de epistolis illis, ab Irenæo cum ad Victorem tum ad alios episcopos missis, quas alibi Eusebius (i) laudavit, perinde ac de Melitonis

martyrem factum esse Irenæum, tamen sub Severo id contigisse et ad ann. ccii referendum nullis rationibus, Turonensi enim Gregorio quis hoc loco soli credat? sed ratiocinationibus et conjecturis probari solet, quæ historicum vera sectantem prorsus dedecent.

(f) Conf. Massuetum diss. II, præv., § 47 contra Dodwellum disputantem et Lardnerum, loc. cit., p. 223 huj. edit. sqq.

(g) Vid. Nicol. Nourrium, *Apparat. ad biblioth. max. patr.*, t. I, p. 658, et Jo. Alb. Fabricium *B. Gr.*, vol. V, p. 406.

(h) *H. E.*, lib. vi, cap. 13.

(i) *Lib. v*, cap. 24, p. 215, 217.

(a) P. 343-365

(b) P. 357.

(c) *H. E.*, lib. III, cap. 23.

(d) P. 365.

(e) Postquam omnia circumspecte legi et consideratius expendi, quæ ad defendendam illam narrationem, martyris honorem consecutum esse Irenæum, diligentissime disputarunt Dan. Papebrochius in *Act. sanct.*, tom. V Jun., p. 355; Renat. Massuetus diss. I, præv., p. 208 sqq. huj. edit.; Domin. de Colonia, *Hist. littér. de Lyon*, p. 52, 54; Paul. de Lumina, *Hist. ecclés. de Lyon*, p. 41 sqq., aliique; non possum a me impetrare, ut veram illam, hoc est, certis fideque dignis testimoniis comprobata esse statuam. At, licet ponamus,

binis de paschate libris, itidem ab Eusebio laudatis (a). Cum Irenæi epistolæ paschales scriptæ fuerint eo tempore, quo Victor non modo Romanis sacris præfuit, sed diutius etiam cum Quartodecimanis Asiæ pugnaverant, consequens est, ut eadem exaratæ fuerint post libros adversus hæreses. Eodem ergo modo, quo illas usurpavit Clemens, potuerunt hi in manus ejus pervenire, maxime ubi eos in usus Orientalium aut Ægyptiorum scriptos fuisse cogitaveris.

VI. Quæ quidem non eo animo a me proposita sunt ut Clementem furti accusem, sed ut exemplis constet, quanta cautione opus sit, ne in ferendis de vetustatis monumentis eorumque auctoritate iudiciis nimis suspiciosi simus, sed omnia circumspiciamus, quæ nostra observatione sint digna, nec præcipiti quadam celeritate ex his deducamus conclusiones rationis in tractanda historia nunquam tam certas, ut id quod contrarium sit inter *advocata* referatur.

Nunc officii memores convertamus orationem ad loca ipsa, quæ furto Clementi subrepta et in Irenæi libros translata fuisse, ven. Semlerus putat:

Primum excitat (b) quæ Irenæus de impiis cum animalibus ex Mosaica disciplina immundis comparandis scripsit (c); hæcque putat ex Clementis (d) simili oratione desumpta, hoc maxime usus argumento, quod omnia apud hunc bene secum cohererent, in illo vero parum commodè aut opportune *assuta* sint. De hoc loco sic habet:

I. Ante Semlerum, lectores, consensum Clementis et Irenæi notavit Potterus (e) et integram hujus orationem illius loco ascribendam curavit; haud dubitanter tamen judicavit Clementem sua Irenæo ferre accepta.

II. Sine causa hanc particulam nullis vineulis cum antecedentibus copulatam haberi, quisquis videat necesse est. Cum enim de donis Spiritus sancti, quibus ad futuram gloriam pii præparentur, verba facere instituisset, transit ad describendos impiorum mores, et: *Eos autem, inquit, qui abjiciunt quidem spiritus consilium; carnis autem voluptatibus serviunt et irrationabiliter vivunt et inefrenati dejiciuntur in sua desideria, quippe nullam habentes aspirationem divini Spiritus, sed porcorum et canum more vivunt, hos juste Apostolus carnales vocat, quoniam nihil quam carnalia sentiunt.* Hæc excipiunt verba: *Et prophetæ autem propter hanc eandem causam irrationabilibus animalibus assimilant eos, propter irrationalem conversationem ipsorum, dicentes: « Equi furientes ad feminas facti sunt, unusquisque ipsorum hinniens ad uxorem proximi (Jer. v, 8); » et rursus: « Homo cum in honore esset,*

*A assimilatus est jumentis. » (Psal. xlix, 21.) Hoc quia secundum suam causam assimilatur jumentis, irrationabilem æmulans vitam. Sed et nos in consuetudine hujusmodi homines « jumenta et pecora » irrationabilia dicimus. Hæc cum posuit [posuerit?], quid quæso his dictis magis aptum, consilioque auctoris magis accommodatum adjici potuisset, quam quæ sequuntur: *Prædixit autem figuraliter omnia hæc lex de animalibus, delineans hominem, quæcunque, inquit, duplicem ungulam habent, etc.* Post verba illa, quæ communia habere videtur cum Clemente, pergit: *Sed, quemadmodum prædiximus, porcorum et canum assumpserunt vitam, immunditiæ, gulæ et reliquæ incuriæ semetipsos tradentes. Juste igitur tales omnes.. Apostolus quidem carnales et animales vocavit; prophetæ autem jumenta et feras dixerunt; consuetudo autem pecora et irrationabilia interpretata est; lex autem immundos enuntiavit.* Ex his omnibus, quæ attuli, ne verbulum quidem apud Clementem legitur. Num vero hæc non sufficiant ad nexum particulæ cum antecedentibus et subsequentibus intelligendum et omni dubitationi eximendum, quisque facile judicabit.*

III. Dissimillimum est Irenæi consilium, leges de animalibus immundis allegorice interpretandi, a proposito Clementis. Hic ista animalia *Judæorum vulgarium et hæreticorum*, ille hominum impiorum vitiiisque deditorum imaginem esse voluit; hac tamen lege, ut nec Irenæus de Judæis et hæreticis, nec Clemens de impie viventibus taceant; Irenæus vero et ethnicorum faciat mentionem, ab illo prorsus omissam.

IV. Denique Irenæi libri cum referti sint interpretationibus hujus generis mysticis et allegoricis (f), quid causæ sit, cur nec comparatio animalium immundorum cum variis vitiosorum hominum generibus ab illo excogitari potuerit, ego quidem non capio. Quod si vero necesse quis judicaverit, ut alter ex altero rem sumpserit, tum certe Potteri suspicionem veri esse similiorem quam Semleri crederem. Ego tamen neutrum velim in furti crimen vocari. Ipsa jenim allegorica legis Mosaicæ de animalibus immundis expositio, si præcipua ejus capita consideraveris, ex Judæorum scholis prodit, legitur in Aristæi libello, quo Josephus usus est, placuit huic et Philoni, occurrit in epistola Barnabæ, quæ certe Clemente nostro est antiquior, repetitur passim ab Origene, Eusebio, aliisque; cur nec utrique, Clementi et Irenæo, innotescere et ita commendari potuit, ut uterque eam dilatatam ingenio suo in suam rem converteret?

Alter locus pertinet ad nobilissimam de origine Græcæ lxx Interpretum versionis historiam, quam omnes norunt et Irenæum (g) et Clementem (h),

(a) Lib. iv, cap. 26, p. 161.

(b) P. 254.

(c) Lib. v, cap. 8, p. 301.

(d) Stromat., lib. vii, cap. 18, p. 900, edit. Potteri.

(e) Not. ad. h. l.

(f) V. c. lib. ii, cap. 24, p. 159; lib. iii, cap. 24, p. 217; lib. iv, cap. 20, p. 257, cap. 24, p. 262.

(g) Lib. iii, cap. 21.

(h) Lib. i Stromat., cap. 22, p. 109 sq.

post Aristæum, Josephum, Philonem, Justinum A Martyrem enarrasse. Num vera narraverint, hoc loco scire nostra non interest, sed de hoc est inquirendum, num quæ in Irenæi libris tradita sunt, ex Clemente derivata sint. Nullam suspicionem viris eruditus de ea re subnatam fuisse, recte monet Semlerus (a), nec [silentio prætermisit, Irenæi locum ab Eusebio (b) fuisse repetitum. Primus ergo suspicari est ausus, hunc ex Clemente per furtum et imposturam esse corrasum, partim quod denno non commodissime aut consilio ei positus esse videtur, partim quod qui semel furatus sit, facilius iterum furari credatur. Secus me sentire lubens fateor.

I. Quæ Irenæo ex Clemente adjecta fuisse credit Semlerus, eadem denno Potterus putavit Clementem ex Irenæo didicisse; unde denno concludimus, bene vidisse alios viros doctos convenientiam utriusque scriptoris. Temperavit vero sibi Potterus, quominus omnia ex Irenæo sumpta esse contenderet, sed accurate singulas particulas notavit, quæ Irenæo viderentur esse propriæ.

II. Eusebii, cui certissime Clementis *Stromata* legit, qui Irenæi Græca recitavit, exemplo patet, veteres de fide librorum Irenæi in suspensionem vocanda ne quidem cogitasse, licet noverint, quæ ibi legantur, etiam apud Clementem haberi.

III. Loca utriusque scriptoris admodum a se invicem discrepant.

1) Irenæus Græcam illam interpretationem scribit conditam esse sub Ptolomæo Lagi; Clemens, sub Ptolomæo Lagi, aut, quod alii malint, sub Ptolomæo Philadelpho.

2) Irenæi oratio longe est copiosior et uberior quam Clementis. Divino consilio eam versionem susceptam esse, narrat uterque; sed consilii rationes solus Irenæus. Collatos secum fuisse singulorum interpretum labores, tradit uterque; eosdem vero apud Ptolomæum eo consilio congressos esse, solus Irenæus; consensisse res et verba, uterque tradit; sed ab initio ad finem consensum observatum et divinum opus a gentilibus præsentibus fuisse agnatum, solus Irenæus. Sub exilio Babylonico corruptos fuisse sacros Judæorum libros et veteres hos ab Esdra per inspirationem renovatos, Clemens ait; Irenæus vero per inspirationem Esdræ ductum fuisse, ut in suum ordinem redigeret omnium prophetarum vaticinia et redderet populo Mosaicæ leges.

(a) P. 357.

(b) Lib. v, cap. 8.

(c) Lib. iv *De legibus*.

(d) Lib. iii, cap. 23, p. 224.

3) Nec verba Græca ubivis eadem sunt. Pauca afferam exempla. Clemens: Πάσαις γραφαῖς · Irenæus: Πάντων ἀνθρώπων συγγράμμασιν ὅσα γε σπουδαῖα ὑπῆρχε · Clemens: Ἡξίωσε τοὺς Ἱερ. Irenæus: Ἡτήσατο παρὰ τῶν Ἱερ. Clemens: Ἐρμηνεύσθαι, Irenæus: Σχεῖν μεταθελημένους. Ubivis elegantiores Irenæo observabis Clementem.

IV. Quod si vera fateri licet, tum certe Clemens videtur ea in brevem summam contraxisse, quæ Irenæus copiosius tradiderat, hac tamen lege, ut aliorum quoque narrationes consuleret.

Optime denique conveniunt, quæ Irenæus tradit, cum argumenti in quo versatur rationibus. Cum enim Theodotionem et Aquilam ex sua sententia odio rei Christianæ et Judaicæ amore, in loco Isaïæ vocem πᾶν non παρθένος sed νεάνις vertisse, suspicatus esset, opponit illis interpretationem LXX virorum, eamque et antiquitatis nomine commendat, et quod a Judæis condita sit, prædicat. Num quæso majorem opportunitatem repetendi illam de origine illius fabulam potuisset nancisci? Neque Irenæum semel furatum esse, comprobavit Semlerus, nec fas est ubivis furtum suspicari.

Tertius denique superest Irenæi locus, quem ex Clemente petitum fuisse vir cel. contendit. Verissimum est utrumque eadem recitare verba Platonis (c): Irenæum (d), ut philosophum magis sapuisse iis ostenderet, qui benignitatem Dei a justitia divelli vellent; Clementem (e), ut Platonis de felicitate doctrinam explicaret. At furti suspicione utrumque ut liberem, his argumentis commoveor.

I. Irenæus alibi etiam excitavit Platonis dogmata et dicta (f), quæ ex Clemente non accepit.

II. Quid? quod mireris, Platonis effato, quod Clemens simili modo attulit, nullis interpositis verbis statim subjunxit alium Platonis locum ex *Timæo*; Clemens vero subiecit alias particulas, quæ apud Platonem, *De legibus*, sequuntur. Undenam furatus est ille latro Platonis testimonium ex *Timæo*; aut cur abstinuit se a subripiendis cæteris Platonis verbis, quæ Clemens posuit?

III. Platonis vero iste locus a tot aliis scriptoribus, ab Aristotele, a Plutarcho, a Justino monente Pottero laudatur; numne a solo Irenæo ignorari debuit, ut ne in ejus libris legi posset, nisi ex Clemente compilatus?

Hæc quidem cum ita sunt [sint?] comparata, nullas credo superesse causas justas, fidem et auctoritatem librorum Irenæi vocandi in dubitationem.

(e) Lib. ii *Stromat.*, cap. 22, p. 499.

(f) Lib. ii, cap. 14, num. 3, p. 153; cap. 33, num. 2, p. 167.

EXCERPTA EX PROLEGOMENIS

ADOLPHI STIEREN

Theologiæ et philosophiæ doctoris, in Universitate Litterarum Ienensi antehac theol. prof.
E. O., nunc antistitis dioceseos Isenacensis, Societatis historicæ Lipsiensis
sodalis ordinarii.

(Edit. Opp. S. Irenæi, Lipsiæ, T. O. Weigel, 1853. 2 vol. in-8.)

CAPUT I.

De codicibus, quibus Irenæi opus adversus hæreses continetur.

I. De tribus codicibus Erasmianis.

Codices Erasmianos eos dico, quibus Desiderius Erasmus, qui opus Irenæi *Adv. hæ.* e bibliothecarum latebris in lucem protractum prelo primus subdidi, in adornanda editione principe adjutus est. Ipse enim in epistola nuncupatoria prodit, se tribus manuscriptis usum esse. Unum codicem Romæ asservatum Joannes Faber « egregius studiorum patronus » describendum curavit in usum doctissimi editoris; alteri autem e bibliothecis monasteriorum, nescio quorum, sunt præbiti. Dolemus, Erasmum de codicum illorum ætate, indole ac dignitate nihil commemorasse. Id tamen nobis persuasissimum est, dictos codices non adeo bonæ fuisse notæ. Etenim editiones Erasmianæ innumeris mendis, lacunis, mutilis ac depravatis periodis scatent. Neque vero sententiam nonnullorum amplecti possumus, manuscripta illa eadem fuisse, quæ a Josua Mercero nomen habent. Quamvis enim codd. Mercerianos et Erasmianos inter se differre concessurus sit, quicunque lectionum varietatem a nobis adnotatam paulo accuratius perlustraverit, eos tamen ad eandem familiam pertinere negare non ausim.

II. De vetere codice, quo usus est Franciscus Feuardentius.

In *Commonitione ad lectores* editioni ipsius præmissa Feuardentius hæc scripsit: « Accessit quoque editioni cum Vaticano manuscripto codice nova collatio, cujus, præsertim vero per illustrem ac eruditum D. Joannem Sant-Andreanum Ecclesiæ Parisiensis canonicum, nobis pridem commodati codicis veteris attentiore lectione et meditatione adhuc supra sexcentos locos emendationes reddidimus. » Qui inter optimos huc usque nobis cognitos Irenæi codices numerandus est.

Fuere, qui dicerent, veterem hunc codicem postea fuisse Isaaco Vossio. De ea sententia vide, quæ infra disputavi de cod. Vossiano. Mirum sane videtur Vaticanum codicem Massueti (vide ejus præfationem) et nostro tempore Romæ frustra queri.

III. De codice Ottoboniano.

Codex Ottobonianus Massueto dicente Romæ asservatus est in bibliotheca eminentissimi cardinalis Ottoboni; chartaceus fuit, sæculo XIII, ni fallitur Massuetus, scriptus. Posteriora libri quinti capita in hoc ms. deerant. Variæ lectiones, e dicto cod. descriptæ, Roma ad Massuetum transmissæ sunt. Ubi nunc delitescat codex, nescio. Ejus lectiones fere easdem esse Massuetus dixit, quas Græbius ex duobus Merceri codicibus allegat. Sed fides et auctoritas codicis exigua nobis visa est.

IV. De codice Passeratiano.

Massuetus prodit se usum esse variis lectionibus, quas Passeratii manus per totum librum primum et octo libri secundi capita ad oram exemplaris Erasmianæ editionis scripsit. Non dubitandum cum Massueto censo, « quin variæ illæ lectiones e ms. codice, eoque perantiquo ac bonæ

A notæ excerptæ sint. » Sed nec docto monacho nec mihi contigit, ut codicem ipsum reperiremus, cujus non omnes lectiones adnotatas esse dolemus.

V. De codice Claromontano.

In præfatione editionis ipsius Massuetus ita scribit: « Primum codicem, e bibliotheca Claromontani collegii Soc. Jesu acceptum, utendum mihi præbuit vir doctissimus, cujus humanitatem nunquam non experti sumus, R. P. Joannes Harduinus, eidem bibliothecæ præfectus. Is optimæ notæ codex, cum ante annos ut minimum 800 scriptus sit, teste eruditissimo pie memoratæ D. Joanne Mabillonio, perito, si quis unquam, talium rerum æstimatore, omnium, ad quos priores editiones factæ sunt, videtur antiquissimus. Mutilus tamen est; avulsis enim postremis foliis pluribus, extremis fere decem capitibus decurtatus manet liber quintus. An casu, an improvido scioli cujuspiam (cui forte displicuerit millenariorum error ab Irenæo propugnatus) zelo id acciderit, obscurum est. Certum est integrum olim fuisse codicem, cum pars vicesimi sexti capituli adhuc supersit. Cætera deinceps ad libri finem interierunt. Hinc Claromontanum codicem diversum esse a Feuardentiano manifestum videtur: hic enim integer fuit, ille vero multo emendatior. » Hactenus Massuetus. Quærenti mihi, ubinam nunc antiquissimus iste codex servetur, in manus venerunt notissimus catalogus bibliothecæ Meermani et Catalogi librorum manuscriptorum, quos Gust. Hænel edidit. Quibus libris perspectis de fatis codicis Claromontani edoctus sum. Cum Jesuitis e Gallia expulsis bibliotheca collegii Claromontani publicè venderetur, antiquus Irenæi codex in manus Meermani transiit a. 1764 aut 1765; post mortem vero Meermani a. 1824 in Angliam migravit. Ibi enim in bibliotheca illustri, quam excellentissimus Thomas Phillips in villa Middlehill prope urbem Broadway sita instituit, codicem Claromontanum nunc asservari citatus Hænelii liber me docuit.

D. Schwarzius, Ienensis, collega antea mecum conjunctissimus, etiam nunc amicus dilectissimus, cum ante nonnullos annos visitaret Angliam, a me rogatus est, ut adiret illustrissimum Thomam Phillips et perantiquum Irenæi codicem inspicendi veniam ab eo peteret. Qua venia a nobilissimo manuscripti possessore comiter data, D. Schwarzius nonnulla de codicis indole litteris mandavit, quæ redux in patriam mecum communicavit. Codex est membranaceus, e catalogo Meermanniano sæc. XI (sed ex sententia perillustris Thomæ Phillips sæc. X) scriptus, folia habet 246, neque vero 232, ut in Catalogo legitur; in fine mutilus ac tribus prioribus foliis sordidus formam habet mediam. Exceptis nonnullis paginis codex purus intaminatusque est. Luculenter et paucis siglis exaratus esse videtur a pluribus librariis. Rubro atramento his verbis inscriptus est: « Hirense Lugdunensis episcopus contra omnes hæreses; » atque desinit in hæc: — « significavit Joannes Domini discipulus in Apo-

calypsi, edisserens quæ fuerint decem cornua, quæ a Daniele visa sunt, dicens sic dictum esse: *Et decem cornua quæ vidisti,* — quæ lib. v, 26, 1 leguntur.

Illustrissimus Thomas Phillips quanquam promiserat, sese codicis specimen ad me transmissurum esse, id tamen ad hunc usque diem non accepi.

VI. De codicibus Merceri.

Ultimo Prolegomenorum suorum paragrapho Grabius scribit, sibi a celeberrimo Dodwello apographum variantium lectionum, quas a Josua Mercero olim e duobus mss. codicibus erutas Isaacus Vossius Dodwello describendas dedisset, libentissime communicatum esse. Me quidem non fugit, quod Harlesius in Fabricii Bibl. Græc., t. VII, p. 71 adnotat: « In bibl. Leidensi est edit. Erasmi Paris. collata cum mssis. » Inde suspicio mihi orta est, hanc Erasmi editionem lectiones variantes a Josua Mercero adnotatas continere. D. Kistio, Theologo Lugduno-Batavo, accuratorem notitiam de libro illo debui, quem D. Geelius, vir clarissimus, ad me misit. Quod suspicatus eram, id mihi libro perspecto certum fuit: eundem librum fuisse, cuius in margine Josuas Mercerus ascripserat satis multas lectiones, procul dubio ex duobus codicibus erutas. Singulis enim variantibus numerus vel 1 vel 2 additus est, qui numeri non interpretandi sunt « cod. primus et secundus, » ita ut accurate distinguatur inter duos codices. Sed numero 1 id exprimitur, unum ex duobus codicibus, atque numero 2 utrumque codicem lectionem aliquam offerre. Ubi enim scriptor in utroque manuscripto novam lectionem reperiit, ibi non scripsit 1 et 2, sed ita 1 et 1. Ex his lector benevolus signa codicum in mea editione ita explicet: Merc. I = unus ex codicibus Mercerianis (sed incertum est, uter); Merc. II = duo codd. Merceriani.

Quinam sint codices, ex quibus vir criticus transcripserit lectiones, ipse non prodidit. Qui quamvis a mss. Erasmanis longe diversi sint, ad eandem tamen cum his pertinere videntur familiam, uti supra jam monuimus. Apographum cum Grabio communicatum non accurate scriptum erat. Novo hujus libri usu factum est, ut lectiones codd. Merceri integras adnotare innumerosque errores Grabii, etiam in Massueti editionem irreptos emendare possemus.

VII. De codice Arundeliano.

« Codicem Arundelianum, ait Grabius, in bibliotheca regie societatis Londini jam asservatum, quem quadringentorum annorum esse arbitror, ipsemet quidem ante triennium cum Feuardenii editione diligenter contuli; utpote cujus usum vir supra modum humanus Dn. D. Woodward, dictæ societatis sodalis, mihi benignissime impetraverat. Attamen cum reverendus D. Battely, canonicus Cantuariensis, postea suum Irenæi exemplar, in quo magnam variantium dicti codicis lectionum copiam adnotaverat, sponte mihi transmiserit, hanc ejus benevolentiam tacere nolui, præsertim quod una atque altera ad oram ascripta ejus observatione usus fuim. » Hactenus Grabius. Quem codicem cum per D. Spikerum, virum clarissimum, Londini in Museo Britannico asservari comperissem, D. Gœtlingium, quem olim collegam ob sincerum animum diligo maximeque æstimo, in Angliam profecturum rogavi, ut manuscriptum Arundelianum perlustraturus esset. Is membranaceum hunc codicem dixit inter manuscripta Arundeliana nume-

rum 87 habere; eundem duabus, quas dicunt, columnis, quarum utraque 36 versus contineat, optime scriptum esse sæculo XIV. Prologum, quem Gœtlingius prima codicis pagina animadvertit, eundem esse suspicatus sum, quem Magnus Crusius memorat epistola, qua in nova Irenæi editione, quam molitus erat, et prologum codicis Arundeliani typis exprimendum esse scribit. Prologus, quem Londini exscribendum curavi, hic est:

Hyreneus, episcopus Lugdunen-sis, etc. *Hunc Prologum præmittimus libris contra hæreses. Vide infra.* EDIT. PATR.

VII. De codice Vossiano seu Burrelliano.

Ubi de codicibus Irenæi agit, Grabius Dodwello, qui jampridem novam operum Irenæi editionem meditatus sit, isto consilio ait optimum Isaaci Vossii codicem accuratissime cum Feuardenii exemplari contulisse indeque collectas varias lectiones omnes cum Grabio libentissime communicasse. Massuetus hunc codicem uti alios, quibus Grabius usus est, non insperxit.

Joannes Albertus Fabricius memorie prodidit (a), in Bibliotheca Lugduno-Batava asservari Irenæi codicem mss., qui olim ex libris Isaaci Vossii canonici Windesoriensis fuerit. Cum me non fugerit, quod notaverat Fabricius, inter codices Vossianos Latinos Irenæum his commemorari: per litteras a Kistio, theologo Lugduno-Batavo inter nostrates æstimatissimo, ea qua par est observantia petii, ut de indole illius codicis certior me faceret. Vir ven. litteris mecum communicavit hæc: codicem Vossianum esse eundem, quem olim Henricus Dodwellus cum textu edito contulerit. Lectiones varias ex illo codice collectas Grabianæ editioni insertas esse constat. Quid igitur novi inde sperare liceat? A Dodwello codicem accuratissime pertractatum et a Grabio lectionis varietatem diligentissime notatam esse nemini dubium esse poterat, cui solertia et peritia utriusque viri nota et perspecta erat.

Sed Kistius, cui maximas gratias in præfatione jam testatus sum, litteris suis addidit schedulas, quibus notaverat varias lectiones ab ipso observatas nonnullis codicibus capitibus cum editione Massuetiana denuo collatis. Inde cognovi, haud pauca, in quibus a lectione recepta codex dissentit, aut Dodwellum fuisse aut a Grabio sive consulto sive inconsulto esse prætermissa. Itaque speciminis illius a Kistio mecum communicati ratione habita, opera pretium existimavi codicem Vossianum iterum cum textu vulgato religiosissime conferre.

Quæ cum ita essent, quam maxime mihi in votis erat, ut mihi codicis inspicendi facultas daretur. Admodum lætatus sum, quod Geelius, vir amplissimus, codicem curis meis commendatum Ienam transmitteret. Egregii viri, cujus nomen clarissimum etiam in terris nostris celebratur, humanitatem et benevolentiam splendide mihi esse comprobata aperte profiteor eique ut publicas persolvam gratias gratus impellit animus.

Ex quo codice quos fructus perceperim, paucis de ejus indole præmissis, indicare et quæ inter eum et Feuardenianum codicem veterem intercedat ratio investigare in animo est.

Codex Vossianus duplici numero vel 35 vel « ex Bibliotheca viri illustris Isaaci Vossii 63 » notatus membranaceus est in folio minori exaratus. Cum is, qui singulis foliis numeros ascripsit, errore lapsus illi folio, quod folium numero 76 notatum

(a) *Bibliotheca Græc.*, t. VII, p. 78. Memorantur rotante Fabricio inter codd. Vossii duo Irenæi Latini codd. mss. catalogum, ad quem provocat Fabricius, non vidi. Sed Catalogi librorum mssorum Angliæ et Hiberniæ, qui prodit Oxoniæ 1697 fol., tomo II, recensentur codd. mss. Is. Vossii, ibique p. 69 commemoratur sub n. 2660 « Irenæi codex

antiquissimus. » Præterea « Catalogus librorum tam impressorum quam manuscriptorum Bibliothecæ publicæ universitatæ Lugduno-Batavæ, cura et opera Wolfredi Senguerdii, Johobi Gronovii, Joannis Heymann (Lugduni apud Bat. 1716 fol.), » nominatur p. 317 « Irenæi op. Lugd. libb. v contra omnes hæc. cod. mss. »

excepit, numerum 79 dederit, accidit, ut codex non, nisi solum ultimum prodit, 113, sed tantummodo 114 folia complectatur, quanquam in orationis contextu nihil desideratur. Unaquæque pagina in duas quas dicunt columnas divisa est, quarum utraque 49 constat versiculis. Singuli versus singulis lineis subtilioribus atramentopictis præsignati sunt. Totus vero codex luculenter et pulchre scriptus est litteris minusculis. Ubi litteræ initiales scribendæ fuissent, ibi a codicis auctore spatium vacuum relictum est postea pictura explendum. Sed solæ litteræ initiales præfationis et libri I sunt picturis ornatae; cæteræ omnes etiamnum pictorem desiderant. Quamvis interdum atramentum paululum palluerit ita, ut aliquot voces difficulter explicari possint; nullos tamen me invenisse memini locos, de quorum interpretatione prorsus desperandum fuisset.

Cum is qui codicem exaravit plerumque insolitam scribendi methodum secutus esse videtur: haud alienum ab re esse censui, sigla quæ dicunt sive scribendi compendia, quibus codicis auctorem constanter usum esse cognovi, in commentatione mea *De Codice Vossiano scripta* (Lips. 1847) recensere.

Quatuor priores libri in capita accurate sunt divisi; cuique capiti et numerus et titulus atramento rubro præscriptus est. Libros II, III et IV præcedunt tabulæ, quibus argumenta seu inscriptiones capitum recensentur. Librum V is, qui codicem scripsit, in capita non divisit; quo fit, ut textus sine intervallo et distinctione inde ab initio ad finem usque procedat. Sed in margine libri V capitum numeri notati sunt — nescio a quo, certe non ab eo, cujus manus codicem exaravit — numeris Arabicis, cum per priores IV libros numerorum notis Latinis capita a librario sint indicata. Sed ea, quam posterior manus libro V dedit, capitum divisio lectoribus non satisfacit. Tertius enim — nescio quis — in spatio inter duas columnas intermisso alteram divisionem secundum capita proposuit a priori longe diversam.

Deprehenduntur in codice haud raro lacunæ, scribæ negligentia plerumque ortæ. Quas animadvertimus majores lacunas inde exortas esse non dubitamus, quod is, qui codicem scripsit, voces commutavit ob similitudinem syllabarum finalium, quod dicunt ὁμοτέλευτον. Quæ quidem majores lacunæ plerumque non sunt expletæ. Interdum factum est, ut scriba ipse vel secunda manus, quantum ex scribendi ratione et atramento pallidiori patet, in margine vculas male prætermisissas adderet.

Quæcumque præterea in margine leguntur aut ad argumentum eorum, quæ textu continentur, spectant, aut explicationis causa addita sunt. Quæ cum haud magni pretii mihi viderentur, ea omnino negligenda putavi.

Præterea inesse vidimus codici vitia haud pauca, quæ homini docto, qui Irenæi mentem ubicunque assequeretur, vitanda erant. Sed quoquo modo illa vitia irrepserint in codicem, auctoritas illius neutiquam est diminuta. Græbius et Massuetus eum ob multas quas offert egregias lectiones magni æstimaverunt. Plerumque enim consentit Vossianus codex cum codd. optimæ notæ; memorabilem ejus cum vetere Fœnardentii consensum, de quo infra plura disputaturus sum, hoc loco tantummodo attingam. Tunc vero concludere licet, illud Irenæi exemplar manuscriptum, quod scriba codicis Vossiani secutus est, bonæ notæ fuisse. Confiteor equidem nos omnino nescire, ubi et quale fuerit codicis Vossiani archetypum, neque accurate statui posse, quando illud scriptum fuerit. Liceat tamen hac de re conjecturam proponere.

Ubi Irenæus Marciorum systema describit eorumque morem ex litteris et numeris competandi

A acriter perstringit, leguntur litteræ Græcæ, quas etiam in codicibus versionis Latinæ Græcæ scribere consueverunt librarii. At vero is, qui codicem Vossianum exaravit, linguæ Græcæ ignarus, illas Græcæ litteras in Latinas commutavit ita, ut Græcarum litterarum formam magis, quam earum significatum secutus esse videatur. Ita enim litteræ utriusque linguæ sibi invicem respondent in codice nostro:

Ψ = y	Σ = c
Γ = i aut f	Ρ = p
Δ = a	Π = n
Υ = v	Α = a
Η = h	

Ex qua scribendi ratione patet, in exemplari manuscripto, quod ante oculos codicis Vossiani librario fuit, litteras Græcæ forma unciali scriptas fuisse. Quod ei dubium non erit, qui, quomodo duos locos, quos ex Homero et Hesiodo citavit Irenæus, scripserit librarius, accurate comparaverit cum textu Græco.

Quod si vero certum est Græcos locos in archetypo codicis Vossiani litteris majusculis scriptos esse: inde apparet codicem illum, quem secutus est Vossiani codicis librarius, perantiquum fuisse. Constat enim vetustissimos tantum codices Græcos litteris majoribus esse exaratos. Qua de causa egregia codicis Vossiani indoles nititur antiquissimo, ex quo exscriptus est, codice, et meliores illæ, quas exhibet lectiones, manaverunt ex libro neque scribarum ignorantia neque sciorum temeritate pessundato. Vitia enim quæ insunt codici scribæ culpa esse orta cuique certum erit, qui quanta ejus ignorantia fuerit codicis inspectione intellexerit.

Jam vero nobis quærendum est, num Græbius codice nostro accurate usus sit necne. Græbio ipsi codicem sæpe dictum nunquam ob oculos fuisse inde patet, quod collationem a Dodwello accuratissime faciam esse dicit. Etenim si Græbius unam tantummodo codicis plagulam comparasset cum collatione sibi a Dodwello commodata, tam negligenter et leviter collatum esse codicem perspexisset, ut ne Dodwellum quidem, virum inter philologos etiamnum laudatum, lectionis varietatem collegisse opinari potuisset. Suspicionem enim Henricum Dodwellum codicem illum viro non adeo perito conferendum tradidisse neque vero curasse, ut accurate pertractaretur.

Græbius enim suæ editioni eas lectiones inserere noluit, quæ omnino nullum sensum præberent atque librorum errori aut ignorantiae deberentur. Quæ de re profecto non est vituperandus. Sed omisit multas lectiones, quæ commodo commendantur sensu. Huc accedit, quod Græbius haud raro lectiones tanquam in codice Vossiano obvias attulit, quæ ibi omnino non inveniuntur. Eæ vero, quas falsissime inde haustas, etiam a Massueto fere omnes editioni suæ insertas, nemo hucusque correxit, in editione nostra sunt emendatæ.

Denique Græbius aut potius is, qui ms. Vossianum cum exemplari Fœnardentiano contulit, optimas quas offert codex lectiones haud raro prætermisit. Quo factum est, ut Græbii ingenium nonnunquam quid legendum sit sagaciter divinare. Itaque meliores codicis Vossiani lectiones conjecturarum locum in Græbiana editione modeste obtulerunt. Evenit tamen interdum Massueto, ut lectiones ab illo, qui pertractavit codicem Vossianum, prorsus neglectas, in codice Claromontano quo ipse usus est, reperiret. Ideoque mirum non videtur, a celeberrimo monacho codicem in bibliotheca Jesuitarum Claromontana servatum laudibus extolli, quippe qui optimas lectiones sæpenumero solus suppeditare videatur. Perpaucas ejusmodi lectiones proponam.

Editio Græbii.	Cod. Voss.
p. 40, l. 30, <i>quasi erat unigeniti</i>	<i>qualis erat unigeniti (a)</i>
p. 83, <i>propter quaternationem dicunt</i>	<i>propter quaternationem ipsorum dicunt (b)</i>
p. 93, l. 4. <i>cum autem discrepant (c)</i>	<i>cum autem discrepent</i>
p. 103, l. 9, <i>Cerdon autem quidem</i>	<i>Cerdon autem quidam (d)</i>
p. 110, l. 34. <i>stultitiam et audaciam</i>	<i>in stultitiam et audaciam (e)</i>
p. 124, (cap. iv), l. 23, <i>præterit</i>	<i>præterit (f)</i>
p. 140, l. 11, <i>aquam dixisse</i>	<i>aquam dixit esse (g)</i>
p. 237, l. 4, 5, <i>plurima evangelia</i>	<i>plurima evangelii (h).</i>

At vero sufflanc hæc, quibus, si opus fuisset, multa alia adicere poteram. Apparet igitur, codicem Vossianum hucusque non ita esse pervestigatum, ut mihi dignus quidem videretur, cui novas curas adhiberem. Neque vero inficiabor, illa, quæ ex ms. Vossiano hausta dedit Græbius, ex schedis meis multimodis aut correctum aut supplementum, præterea nova quoque sæpissime additum iri.

Cum id in primis spectandum videretur, ut quæcunque de codice sæpe dicto quæri possunt, de iis accurate disputaretur: non negligenda erat quæstio explicatu difficillima. Fuerunt enim qui dicerent, codice Vossiano ante Græbium usum esse Feuardenium. Inter Vossianum, aiunt, et codicem veterem a Feuardenio sæpissime laudatum tantam intercedere similitudinem, ut pro uno eodemque habendi sint. Cujus sententiæ memor est Massuetus præfatione (pag. vii) ita disserens: « Et quidem veterem illum codicem, quo Feuardenius usus est, frustra quæsiuimus, neque utrum perierit, an in alicujus bibliothecæ forulis delitescat, scire potuimus. Sunt qui existimant eum in Vossii manus devenisse, sed utriusque lectiones conferenti diversos esse statim apparebit. » Sed velim, rem accuratiori examine satis dignam a Massueto non esse neglectam. Etenim negari nequit duos illos codices persæpe easdem lectiones suppeditare, sæpissime etiam easdem in contextu lacunas habere. Huc accedit, quod libri v. quinque posteriora capita a Feuardenio ex veteri codice primum evulgata, quæ, quod equidem scio, in cæteris Irenæi codicibus desiderantur, adeo in codice Arundelliano et in vetustissimo Claromontano, in codice Vossiano leguntur.

Quid igitur dicendum? Profecto non esset, quod conquereremur de difficultate iudicium hac de re ferendi, si, quod Feuardenius et Græbius omiserunt, editionibus suis accuratam codicum mss. quibus uti sunt descriptionem præmisissent. Sed Feuardenii vetus codex Romæ in bibliotheca Vaticana asservatus est, dum Vossii codicem in Gallia scriptum exeunte sæculo xvii inter libros Isaaci Vossii

A canonici Windesoriensis in Anglia fuisse scimus. Qua occasione Vossius codicem sibi comparavit, aut quis eum antea habuerit plane nescimus. Sed de primo colicis possessore certi aliquid prodi potest. Etenim ad calcem ejus scripta sunt hæc:

« Hos quinque libros quos contra hæreses scripsit hyreneus lugduni pontifex et martir apostolis contemporaneus dono dedit in suorum peccatorum remissionem frater laurentius Burelli a divione [hodie: Dijon] partis. doctor theologus provincialis narbone sacri ordinis matris dei de monte carmeli librerie conventus parisiensis eo anno quo ipse vicarius generalis angliam et convictum parimenssem visitavit qui fuit millesimus CCC nonagesimus quartus teste suo cyrographo hic appposito pridie Kalendas novembres.

Itaque Burelli. »

In margine primæ codicis paginæ bellæ conspicuntur picture textum a tribus lateribus cingentes. Inter frondium et imaginum intertexta ornamenta pictor insigne gentilitium pinxit, quo, ni fallor, tria fulmina deorsum missa et tres flamma sursum flagrantem adumbrata sunt. Circa quod insigne gentilitium scripta leguntur hæc: « frater laurentius doctor provincialis narbone conventus divionis ordinis carmeli. » Hæc verba ab eadem manu, quæ codicem ipsum scripsit, exarata esse dubitari nequit. Inde concludendum videtur Laurentium Burellium primum codicis possessorem fuisse ejusque impensis codicem scriptum esse eo consilio, ut splendidissimus liber Bibliothecæ conventus Parisiensis Carmelitarum dono daretur. Neque vero est, quod de tempore, quo codex scriptus sit, dubitemus. Patet enim librum exaratum esse exeunte sæculo xv.

Dici quidem nequit, num codex Vossianus eo tempore, quo suam editionem paravit Feuardenius, id est sub finem sæculi xvi, in Bibliotheca Vaticana asservatus fuerit, an non. Attamen valde mirum fuisset, si Feuardenius hunc codicem, qui vix quindecim lustris ante scriptus fuit, veterem seu vetustissimum nominasset (i). Nonne vir doctissimus, cum vera codicis ætas dubia non esse posset, is esse videretur, qui fraude sefellisset lectores?

Sed accedit summum inter lectiones codicum discrimen, quod non negandum esse etiam Massuetus censet. Græbius quoque, multas lectiones adnotavit, quibus duos codices longe differre intelligitur, multasque ex Vossiano excerptas proposuit, quæ in veteri Feuardenii codice non comparuerunt. Quibus largam novarum lectionum copiam in mea editione addidi. Differt præterea capitulum divisio, qualem Feuardenius in veteri codice cognitam notavit, ab ea, quam codicis Vossiani librum secutum esse cognovi. Quæ cum ita sint, equidem Feuardenianum codicem prorsus diversum esse censeo a Vossiano manuscripto.

D Certum indubitatumque est Vossianum codicem

(a) Massuetus, qui pag. 42 hanc lectionem habet, not. d ita autumat: « Sic recte Claromont. Cod. juxta Græca οὐκ ἔν τῷ τοῦ μονογενούς. »

(b) Massuetus pag. 88 hanc lectionem exhibet et not. d: « Sic, ait, ex Græco et Frontonis Duc. iudicio restituimus; sed nullam secutus est codicis auctoritatem.

(c) Habent Erasmus, Feuardenius omnesque ad Massuetianam usque editiones *discrepant*. Massuetus vero mutavit lectionem in *discrepent*, nec tamen dicit, quæ codicis auctoritate hoc fecerit.

(d) Hanc lectionem etiam Feuardenius habet, sed, uti videtur, ex Græco contextu. Quapropter Græbius eam omisit. Massuetus p. 103 not. k ita disputat: « quidam] Ita Erasm. Gall. Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuard. (?) Oxon. et Valesiana Eusebii versione *perperam quidem*: quod

erratum cum animadverterit Græbius, mirum cur ex Erasm. saltem et Gallas. non correxerit. » Corrigere potuit Græbius ex cod. Voss.

(e) Nihil notavit Græbius ad hunc locum, nisi hoc: « in Erasm. et Gallas. vitiose exstare *stultitia et audacia*. » Atque Massuetus p. 111, not. b, in solis quibus ipse usus sit codicibus, veram lectionem reperiri gloriatur.

(f) Hæc lectio a nemine notatur.

(g) Massuetus p. 113, not. g: « genuinam, inquit, hanc lectionem solus suppeditat cod. Claromont., in aliis omnibus cum edit. tum mss. corrupte: *aquam dixisse*. »

(h) « Ita solus », autumat Massuetus, « Claromont. cod. »

(i) Ita appellat codicem in adnotationibus atque in titulo, quo inscripsit editionem suam.

optimis mss. annumerandum esse et cum codd. veteris Feuudentii et Claromontani ad eandem familiam pertinere.

IX. Codex Vratislaviensis.

Postquam de indole ac fatis Latinorum Irenæi codicum satis disputatum est: Græcum Epiphaniî manuscriptum, quo usus sum ad corrigendum textum Irenæi libri 1, silentio prætermittere non possum. Qui codex in bibliotheca Rhedigeriana, quæ Vratislaviæ est, reperitur. D. Menzelius vir clarissimus de eodém hæc ad me scripsit: « Codex noster membranaceus est forma maxima et exhibet ab initio Acacii et Pauli presbyterorum et archimandritarum epistolam, quæ eundem (Epiphaniûm) ad scribendum contra hæreses hortantur, adjuncta responsoria Epiphaniî prolixiori; tum ipsum *Panarium* sive opus adversus octoginta hæreses integrum, eique in fine subnectitur *Ancoratus* seu

A sermo *De fide*, quo Epiphanius a Palladio Snedrorum Pamphiliz urbis præsulæ et presbyteris ejusdem, quorum etiam epistolæ præmittuntur, rogatus, doctrinam de SS. Trinitate, in primis de Spiritu sancto contra hæresin Macedonianam asservit et explicavit. » D. Haasius Vratislaviensis vir clarissimus, qui, quæ Epiphanius ex opere Irenæi exscripserat, accurate cum dicto manuscripto conferenda curavit, in catalogo bibliothecæ Rhedigerianæ hæc adnotata esse scripsit: « Cod. memb. 326 folior. in fol. unius hominis manu non ineléganter sæc. xv scriptus est. Involucrum Græcorum more factum et crenulis in extremitatibus ornatum a Græco itidem artifice elaboratum videtur. » Quamvis codex nonnulla nobis suppeditaverit, quibus textus Irenæi emendaretur, critica tamen auctoritas ejus non adeo gravis nobis visa est, ut eum ubique sequi possemus.

CAPUT II.

De editionibus Irenæi operis adv. hæreses.

1. De editionibus Erasmi.

1526.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione, quantum licuit, emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc primum in lucem editum opera Jo. Frobenii. Additus est index rerum scitu dignarum. Apud inclytam Basileam anno M. D. XXVI. Cum gratia et privilegio Cæsareo. Fol.

Hæc est editio princeps, quam Des. Erasmus Bernardo de Glöx, tunc temporis episcopo Tridentino, præmissa epistola nuncupatoria dedicavit. Litteras excipit S. Irenæi Obtestatio ad scribas, quæ inter Irenæi fragmenta primum locum obtinet. Singulis libris præmisit Erasmus titulos quibus capitula sunt inscripta. Tum textus Irenæi sequitur. In margine editor ex codicibus tribus, quibus usus est, adnotavit nonnullas varias lectiones et conjecturas et vocem inusitatiorum interpretationes. *Argumenta*, uti vocat; lib. II—V præmissa v. in *Appar.* nostro p. 6 seqq. Cæterum edit. princeps, eaque quæ duobus annis post in lucem prodiiit, multo emendatior est, quæ inde ab anno 1534 typis expressæ sub nomine Des. Erasmi publice vendebatur.

Editionem principem reperi in bibliothecis Universitatis Lipsiensis et Zitzensis.

1528.

Biennio post alia ex officina Frobeniana prodiiit editio in-fol., in cujus titulo post verba: *emendatum opera Des. Erasmi Roterodami*, leguntur hæc: *ac nunc ejusdem opera recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Ipsius Erasmi manus quædam menda sustulit. *Argumentum* in librum V scriptum paulo auctius in nova edit. legitur, uti in *Appar.* nostro p. 8 iterum expressum est. Cæterum pauca sunt, quibus hæc edit. differt ab edit. principe.

In bibliothecis academica Ienensi et Erfordiensis hæc edit. reperitur.

1534.

Dupinius in Bibliotheca nova ecclesiasticorum auctorum memorat editionem Erasmiannam, quæ a. 1534 Parisiis in lucem prodierit. Gravius eam videre sibi non contigisse scribit. Massuetus præter primam Erasmi editionem nullam commemorat. Dupinius ipse postea dubitasse videtur, num hæc editio revera unquam exstisset. Doctus enim censor edit. Massueti in *Deutsche Acta eruditorum* a. 1712 ita scribit: *Wir thun hier mit Fleiss der*

B *Parisischen Edition von 1534, welche Gravius bei Du Pin gefunden, aber selbst nicht gesehen, keine Meldung, weil Du Pin selbst in der andern Edition seiner Bibliothecæ ecclesiasticæ selbige weggelassen, und also diessfalls seinen Fehler erkannt zu haben scheint.*

Errorem Dupinii emendare nobis licet. Prodiit 1534 enim Basileæ ex officina Frobeniana nova Erasmi editio; eandem formam eundemque titulum ac priores edit. habet, nisi quod in titulo legitur: *ac nunc ejusdem opera denuo recognitum, correctis iis, quæ prius suffugerant.* Inde liquet Erasmus ipsum novis curis Irenæi textum recognovisse. Sed cum viro doctissimo meliores codices ad manus non fuissent, ex variis lectionibus aut conjecturis in margine priorum editionum adnotatis plures in contextum Irenæi recepit. Quo factum est, ut textus magis corrumpere, quam emendare, quod cuique concedendum est, qui lectionum varietatem a me adnotatam accuratius perspexerit.

C In bibliotheca Universitatis Göttingensis hæc editio asservatur.

Desiderius Erasmus m. Jul. a. 1536 Basileæ mortem obiit. Quoniam igitur edit. 1534 ultima fuit, quam editor ipse novis curis adornaverat, cæteræ omnes editiones, quæ Erasmi celeberrimum nomen ferunt, ad rationem illius typis expressæ videntur.

1545.

Contra hæreses divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ac vetustissimorum codicum collatione quantum licuit emendatum opera Des. Erasmi Roterodami, ac nunc ejusdem denuo recognitum, et quæ quam antehac longe castigatiora in lucem dantur. Quibus accessit rerum et hominum insignium index locupletissimus. Parisiis apud Mathurinum Dupuys, sub signo hominis silvestris, via ad D. Jacobum 1545, 8.

D Editio perrara, Gravius prorsus ignota, elegantibus typis expressa. De ejus auctoritate critica nil addendum est iis, quæ de proximo antecedente libro disputavimus; ei enim simillima est.

Editio rarissima mea: bibliothecæ ornaento est.

1545.

Doctus censor Massuetianæ edit. in *Deutsche Acta eruditorum* memorat editionem, quam 1545 Basileæ in forma maxima in lucem prodixisse dicit. Sed eam neque Gravius neque ego vidimus.

1548.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias et portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est index rerum observatu dignarum. Froben. Basileæ. 1548. Fol.

Neque hunc librum Græbius vidit. Ex bibliotheca vrbis Lipsiensis ad me transmissus est. V. quæ disputavi de edit. 1534.

1554.

Quam sub hoc anno Fabricius in Bibliotheca Græca et censor editionis Massueti memorant editionem Erasmi Basileensem, in bibliothecis reperiri mihi non contigit. Etiam Græbius eandem frustra quæsiuit.

1560.

Opus eruditissimum — — (titulus idem est atque editionis 1548) Basileæ 1560. Fol.

Græbius de hoc libro ita agit : « In nullo (editio hæc) præcedentibus præstantior, nisi quod loco nudæ adjurationis Irenæi, quæ scribas obtestatus est, integra habeat Hieronymi in *Catalogo* scriptorum ecclesiasticorum de Irenæo verba, quodque *Index rerum* sit locupletior, ut vel ex prima littera A patet. » Indicem locupletiores jam in edit. a. 1548 reperimus; nil igitur novi liber a. 1560 habet, nisi locum Hieronymi de Irenæo. Vide disputata a me de edit. a. 1534.

Ad oram ejus editionis e bibliotheca academice Göttingensis mecum communicatæ D. Henmanni conjecturæ scriptæ sunt, de quibus infra vide quæ scripsimus.

1563.

Opus eruditissimum divi Irenæi episcopi Lugdunensis, in quinque libros digestum, in quibus mire reteggit et confutat veterum hæreseon impias ac portentosas opiniones, ex vetustissimorum codicum collatione quantum licuit Des. Erasmi Roterodami opera emendatum. Additus est Index rerum observatu dignarum. Parisiis, apud Andoenum Parvum, sub intersignio lili aurei, via ad divum Jacobum. 1563. 8.

Hæc editio, quæ eadem continentur atque antecedente, majoribus typis quam Parisina 1545 eleganter expressa est; textus idem est atque in edit. 1545 et 1565. Reperis hunc librum in bibliotheca Hamburgica.

1567.

Opus eruditissimum — — (titulus idem atque in edit. proxime antecedente) Parisiis. Apud Andoenum Parvum, sub intersignio lili aurei, via ad divum Jacobum. 1567.

Hic liber eadem eodem modo continet atque edit. a. 1563.

Ejus exemplar ad me missum est e bibliotheca Lugduno-Batava, in quo scriptum erat : « ex biblioth. viri illustris Isaaci Vossii 191. » In margine manus Josuæ Merceri varias lectiones e duobus codd. erutas ascripsit.

1570.

II. Editio Nicolai Gallasii.

Divi Irenæi Græci scriptoris eruditissimi, episcopi Lugdunensis, libri quinque adversus portentuosus hæreses Valentini et aliorum, accuratius quam antehac emendati, additis Græcis quæ reperiri potuerunt; opera et diligentia Nicolai Gallasii, S. Theologie professoris, una cum ejusdem adnotationibus. Additus est etiam index locupletissimus. Apud Joannem le Preux et Joannem Parvum. (Genevæ) MDCLXX.

« In hoc opere continentur : epistola ad D. Edmundum Grindallum, episcopum Londinensem, quæ hujus editionis atque missionis ratio redditur; præfatio ad lectorem de instituto totius operis, et de utilitate colligenda ex lectione veterum doctorum; Græcæ dictiones, quæ passim apud Irenæum

A occurrunt ordine alphabeti; de Vita et scriptis Irenæi ex Eusebio et Hieronymo; vetus interpretatio collatis exemplaribus accurate emendata; Græca ejusdem Irenæi quæ hactenus reperiri potuerant, uti Epiphanius scriptis suis inseruerat, inde excerpta et conversa in linguam Latinam, ut cum vetere interpretatione conferri possint; summæ singulis capitibus præfixæ, quibus plenissime declaratur quidquid in iis præcipuum est; loci Scripturæ, quorum in iis mentio sit, ad marginem notati; additæ sunt in fine adnotationes, quibus obscura pleraque declarantur: explicantur etiam nonnulli Scripturæ loci, ac respondetur iis, qui, adversus piam doctrinam, hujus sancti viri auctoritate abusi sunt. »

Quod si comparaveris hoc Gallasii opus cum Erasmi edit. concedes id esse multo præstantius illis. Sed textus Latinus non ex codicibus est emendatus, et Græcus sæpissime corruptus. Explicationes satis quidem prolixæ res obscuras non satis illustrant, plurimæque haud magni sunt momenti nihilque ad textum emendandum conferunt. Quintum librum, a nemine antea in sectiones divisum, editor in capita distinxit.

1571.

III. Editio Joannis Jacobi Grynæi.

Uno tantum anno postquam Gallasius libros Irenæi in publicum ediderat, Joannes Jacobus Grynæus, pastor Basileensis, *Opus adv. hæreses*, quod vocat *eruditissimum*, nova libri primi conversione, singulorum capitum argumentis, et variæ lectionis observatione illustratum et recognitum foras dedit. Pro translatione veteris interpretis novam, et, ut dicit in præfatione, multo meliorem substituit; quod male ab eo factum esse, alii ante me jam judicarunt. Quod dixit, opus raris lectionis observatione illustratum et recognitum esse, aperte falsum est; nullæ enim in margine variæ lectiones reperiuntur. Quæ de causa Grynæi librum minus utilem censeamus, quam Erasmi editiones.

IV. Editiones Francisci Feuardentii.

1575 et 1576.

Massuetus præfatione prodit, primam a Franc. Feuardentio adornatam editionem typis Nivelli a. 1575 et 1576 expressam, camque a priorum editionum vitis nondum satis expurgatam esse. Idem ex Dupinii *novæ ecclesiasticorum auctorum Bibliotheca* didicimus. Sed nec Græbio nec mihi contigit, ut hanc editionem in bibliothecis inveniremus. Quod parum refert, cum meliores Feuardentii editiones nobis non defuerint.

1596.

Divi Irenæi, Lugdunensis episcopi et martyris, adversus Valentini et similitum Gnosticorum hæreses libri v, jam secundo diligenti editorum codicum collatione, vetustissimi magnæque fidei manuscripti codicis atque alterius Vaticanæ ab innumeris mendis repurgati et aequot capitibus aucti; præterea omnibus, quæ apud veteres exstant, fragmentis Græcis ac Latinis, item quibusdam S. Polycarpi, episcopi Smyrnenensis et martyris, scriptis, nunquam antea editis, denique universis aliorum ejusdem D. Irenæi operum, quæ reperire licuit, partibus locupletati. — Additæ sunt ad singula capita variæ adnotationes, quibus emendationum ratio redditur, obscura multa illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam, ac tam veterum quam recentium hæreseon confutationem pertinet, quod ex his libris erui potuit, copiose traditur. — Accessit quoque Arnobii catholici et Serapionis Egyptii conflictus de Deo trino et uno et duobus in Christo naturis, nunquam typis excusus. At illustratis, principem et reverendissimum cardinalem Carolum Lotharingum, Metensi et Argentinensi episcopo, etc. — Omnia studio et opera F. Francisci Feuardentii, ordinis F. Minorum, in S. facultate Parisiensi doctoris theologi. Accessit index scripturarum et rerum magis memorabilium. Reliqua utæ,

lector, magis specialim pagina sequente. Coloniae Agrippinae, in officina Birckmannica sumptibus Arnoldi Mylii. Anno 1596. Cum gratia et privilegio Sac. Cæs. Majestatis.

Alteram hanc Feuardentii editionem, duorum codicum (a) ope adornatam, alterius Vaticani, alterius inter libros Joannis San-Andreani Ecclesiae Parisiensis canonici asservatam, priori Feuardentiana multo esse meliorem Dupinius jam observavit; præter alia etiam Græcos Irenæi locos ex variis scriptoribus insertos habet. Sed cum Feuardentius ipse in *Commonitione ad lectores* exposuerit, quid in editione ipsius præstitum esset: lectores rogatos velim, ut *Appar. nostrum* p. 22 adeant, mihi quæ de ratione editionis tacere liceat. Attamen ne Feuardentio quidem contigit, ut textum satis bene restitueret, et notis doctrina conspicuis, sed prolixitate laborantibus res obscuras collustraret.

Reperitur hæc editio in bibliothecis Vimariensi et Ienensi.

1625.

Teste Joan. Alberto Fabricio (Bibl. Græc., pag. 79), Feuardentii editio 1625 recusa est, quam nec Grabius aut Massuetus memorant nec ego quidem reperi.

1639.

In titulo, quo nova editio inscripta est, post verba: *Paris. Doctoris theologi* leguntur hæc: *Adjecta sunt ad hanc novam editionem alia quædam fragmenta Irenæi ex eminentissimi cardinalis Rufinicaldi bibliotheca deprompta Græce et Latine edita. Lutetiae Parisiorum. 1639. Cum privilegio Christianissimi regis.*

Præter id in titulo nominatum editioni nil novi additum eaque priore non est emendatior. Ex bibliotheca urbis Lipsiensis hic liber ad me transmissus est.

1675.

Post voces: *quæ reperi licuit, partibus locupletati*, hæc in titulo sunt addita: *Cum scholiis et adnotationibus Jac. Billii, Front. Ducii, et Franc. Feuardentii, quibus emendationum ratio redditur, obscura illustrantur, et quidquid ad antiquitatem ecclesiasticam pertinet, copiose explicatur. Lutetiae Parisiorum, 1675.*

Cæterum titulus eadem habet, quæ in edit. 1596 et 1639 leguntur. Editio hæc typis minus elegantibus expressa, quam priores, cæteris alioquin simillima, reperitur in bibliotheca Vimariensi.

1677.

Feuardentii editio omissis quidem omnibus adnotationibus et textu Græco recusa est in Bibliothecæ Patrum Lugdunensis tomo secundo 1766.

V. Editio a Joanne Ernesto Grabio adornata.

1702.

Τὸ ἐν ἀγίοις πατρὶς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. S. Irenæi episcopi Lugdunensis contra omnes hæreses libri quinque. Textus Græci partem haud exiguam restituit; Latinam versionem antiquissimam et quatuor mss. codicibus emendavit; fragmenta aliorum tractatum deperditorum subjunxit; omnia notis variorum et suis illustravit Joannes Ernestus Grabe. Quid ultra in hac editione præstitum sit, ostendunt *Prolegomena*. Oxoniæ et theatro Sheldoniano, impensis Thomæ Bennet, ad insigne lunæ fulcatæ, in cæmeterio S. Pauli, Londini anno Dom. 1702.

(a) In *Commonitione sua ad lectores* Feuardentius de codicibus, quorum usus ipsi concessus erat, non solum nimis breviter, sed etiam obscure scripsit. Certum est Feuardentium codice Vaticano alioque, uti videtur, Parisiis asservato usum esse. Vaticanum manuscriptum, quod perraro allegat, fortasse idem fuit, quod Erasmus et postea Latinus Latinus consuluerunt. Quamvis vetus Feuardentii

Dupinius Feuardentii editionem ita collaudat, ut nova Irenæi editione opus esse neget, nisi forte, quod vix sperari queat, Græcus operis *Adhæc*. textus diu et graviter desideratus aliquando inventus fuerit. Sed Grabius Irenæum multa cura atque incredibili industria a se emaculatum denuo in lucem emisit. Textum Græcum ac Latinum ad exemplar Feuardentii editionis recusum emendavit; Latinam interpretationem e codicibus duobus Merceri, Arundeliano et Vossiano recognovit; multaque fragmenta Græca et ex scriptis aliorum excensis et ex mss. hausta adjecit; lectionis varietatem summa diligentia adnotavit nec infelici successu admirandaque doctrina multos locos obscuros explanavit. Qui quid editor in hoc libro præstiterit accuratius velit discere, is adeat ipsius Grabii *Prolegomena* in *Appar. nost.*, pag. 45 seqq., et censuram editionis in *Actis eruditorum* a. 1702 publicatis, pag. 309.

B

1712.

Τοῦ ἐν ἀγίοις πατρὶς ἡμῶν Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνου καὶ μάρτυρος ἐλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδωνύμου γνώσεως βιβλία πέντε. S. Irenæi episcopi Lugdunensis, etc. (b).

1734.

Anno 1734 editio Massuetiana Venetiis iterum in lucem prodiiit. Præter fragmenta Græca a Pfaffio in bibliotheca Taurinensi reperta et plura scripta polemica de fragmentis istis nil novi habet; sed multa insunt novæ editioni errata typographica.

1829.

Collectio selecta SS. Ecclesiæ Patrum, complectens exquisitissima opera tum dogmatica et moralia, tum apologetica et oratoria, accurantibus D. A. B. Caillau una cum D. M. N. S. Guillon. Tom. II, Parisiis et Bruxellis apud Méquignon-Havard, editorem. (Lipsiæ apud F. Fleischer.) 1829. In hoc libro reperiuntur loca excerpta ex Irenæi libris *Adv. hæc*. iterum recusa ex recensione Massueti.

C

Teste Joan. Drusio *Centuria Miscell.*, cap. 44 Matthias Lannoius, senator olim Antuerpiensis, emendatiorem Irenæi editionem molitus est. Sed nobis non contigit, ut de consilio ejus accuratius edoceremur.

Novam Irenæi editionem, auctiorem novis fragmentis e codicibus depromptis et notis ineditis promiserat Magnus Crusius. Quamquam consilium hujus libri aliorumque, quos promiserat, successu caruit felici, ipsius Crusii verba de nova Irenæi editione hic repetere liceat.

Is enim libello, qui inscribitur: *Dissertatio epistolica ad eminentissimum atque rev. dn. Christianum Wormium, diæcesis Sialundicæ in Dania episcopum, de scriptis quibusdam integris fragmentisque hactenus ineditis, quæ in itinere Gallico, Anglico atque Germanico reperire contigit, et nunc in lucem publicam edenda parat, virosque eruditos insimul ad conferendas symbolas humanissime invitavit Magnus Crusius, Slesvicensis, v. d. m. Lipsiæ 1728*, et conatum, ait, recedendi Irenæi opera, omnibus historiam Ecclesiæ Christianæ primitivæ amantibus maxime necessaria, audacem quidem esse; sed suaderi hoc institutum magna raritate et defectu exemplarium utriusque editionis, tum Anglicanæ Jo. Ern. Grabi, tum Gallicanæ Renati Massueti, quæ charo nimis pretio etiam in ipsis terris, ubi impressæ sint, venduntur et frustra ta-

codex exeunte sæc. xvi Parisiis servatus, Vossii vero exeunte sæc. xv in Gallia scriptus esse videatur: mihi tamen cum Massueti ex dictorum codicum variis lectionibus censendum est, codices illos diversos esse, neque Feuardentium Vossii manuscriptum insumpsisse.

(b) Recensionem editionis D. Massueti, quæ in nostra reviviscit, omitimus. EDIT. PATR.

men sæpius desiderentur. Suadent id (institutum) plurimæ accessiones, quibus nova quædam editio insignem in modum locupletari poterit: quippe tot ac tanta supersunt fragmenta Græci textus ex codicibus Vaticanis (quorum copia Laurentio Alexandro Zacagnio præfecto olim Bibliothecæ Vaticanæ dignissimo debetur), Gallicanis et Anglicanis descripta, ut plurima inde loca vel suppleri vel emendari queant. Suadet industrius labor sæpius laudati Grabii, qui paulo ante mortem Irenæum suum curis secundis recognitum, a plurimis mendis vindicatum novisque adnotationibus auctum luci publicæ destinaverat; licet *Vindiciæ* ipsius

A *contra Renatum Massuetum*, quas Casimirus Oudinus in *Commentario* de scriptoribus ecclesiasticis memorat, inter manuscripta Grabiana neutiquam reperiantur. Suadent denique eruditissimæ observationes ineditæ Thomæ Aisleri, Eduardi Bernardi, Francisci Junii, Danielis Heinsii aliorumque, quas propria ipsorum manu adnotatas inveni et, ne sterili labore amplius delitescerent, in usum publicum selegi. Prologum etiam manuscripto codici Arundeliano Operum S. Irenæi præfixum et in Grabii atque Massueti editionibus omissum ex Bibliotheca regię societatis Londinensis, ubi iste codex asservatur, descripti.

CAPUT III.

De apparatus criticis aliorum in editiones receptis.

I. De scholiis Frontonis Ducæi et Jac. Billii.

Fronto Ducæus et Jacobus Billius (in *Sacris Observationibus* I, 33 sqq. et II, 5. Paris. 1585 ad calcem epistolæ Isidori Pelusiensis editis) scholia plura ad Irenæum ediderant, quibus aut textum Latinum cum Græco collatum emendarunt, aut plerumque feliciter obscuros locos collustrarunt. Præsertim Billius nobis laudandus videtur ob summam doctrinam, criticum ingenii acumen, elegantem scribendi rationem, observationibus ipsius conspicua. Quorum duumvirorum scholia Feuardentius primus in editionem Irenæi recepit; neque a Grabio, Massueto et nobis neglecta sunt; eorum plurima in Apparatu typis expressa reperis.

II. De observationibus Heumannii et Francisci Junii in hanc novam editionem receptis.

E bibliotheca Academiæ Gottingensis ad me perlata est editio Erasmi Basileensis a. 1560, quæ olim fuit e libris Casp. A. Heumannii, professoris theol. Gottingensis. Vir doctissimus permultas emendationes in margine dictæ editionis ascripsit, inter quas eas reperi, quas in *Hamburg. vermischte Bibl.*, t. I, p. 144 sqq. publici juris fecit. Aliæ conjecturæ ingenium sagacissimum produnt; sed provido editori, cui fides et auctoritas codicum omnimodo tuenda et servanda est, plerumque respuendæ fuerunt; aliæ vero omnino nihil valere potuerunt ei, qui mentem Irenæi assecutus erat et scribendi ejus rationem penitus cognoverat.

Denique nobis commemorandus est criticus apparatus Francisci Junii, professoris olim theol. Lugduno-Batavi. Reperi enim in bibliotheca magnitudinali Vimarisiensi editionem Gallasii, in cujus margine tum magna copia emendationum, tum multa Græca fragmenta scripta sunt. Hæc editio transit quondam in bibliothecam Marquardi Gudii, qui sub

B titulo libri de istis adnotationibus manu exaratis hæc scripsit: « Lectionum varietates e vetere codice, supplementa etiam et fragmenta Græca ad hujus libri marginem ascripsit propria sua manu Franciscus Junius, theol. prof. Lugduni Batavorum. » Sed est quod Gudium errore deceptum esse censeam. Qui veteris Interpretis scribendi rationem callet, necum idubitare nequit, emendationes Junii non e codice, sed e sagacissimo iudicio profuisse. Nonnunquam enim factum est, ut Junius elegante eruditione adjutus interpretem barbaram scribentem corrigeret e ratione scribendi, qua scriptores classici, quos dicunt, uti sunt. Multa, quæ conjecit Junius et in charta per aquam glutinosam non densata pulcherrime et nitidissime scripsit, tam ingeniosum tamen eruditum et sagacem virum produnt, ut ejus conjecturas in notas meas recipiendi opportunitas jucundissima mihi fuerit. Doleo, adnotationes Franc. Junii finem libri non supergredi. Fragmenta Græca a Junio ex antiquissima Epiphaniï editione excerpta sunt.

C In Theoph. Christ. Harlesii *Supplementis ad introductionem in historiam linguæ Græcæ*, t. II, p. 205 legi hæc: *Variae lectiones sunt margini (editionis Gryncæ) ascriptæ, et Reinesius exemplari suo, quod servatur in bibliotheca Zitzensi, multas manus adjecit emendationes.* Sperabam fore ut ex adnotationibus Reinesii, alioquin viri sagacissimi, aliquot fructus percipere possem. Sed spes me fecellit. Etenim plurima, quæ Reinesius ad marginem scripsit, pertinent ad capitulum inscriptiones. Cætera tremante, uti videtur, manu tam pessime sunt scripta, ut vix legi queant. Quæ intentis oculis explicare potui, ea non satis digna visa sunt, quæ in meam editionem reciperem.

SELECTA VETERUM TESTIMONIA DE IRENÆO EJUSQUE SCRIPTIS.

Martyres Luganenses et Viennenses sub M. Aurelio, in Epistola ad Eleutherum papam, apud Eusebium lib. v Hist. eccles., cap. 4.

Χαίρειν ἐν Θεῷ σε ἐν πᾶσιν εὐχόμεθα καὶ ἀεὶ, Πάτερ Ἐλευθέρε. Ταῦτά σοι τὰ γράμματα προετρεψάμεθα τὸν ἀδελφὸν ἡμῶν καὶ κοινῶν Εἰρηναῖον διακοῖ ἵσαι καὶ παρακαλοῦμεν ἔχειν σε αὐτὸν ἐν παρθένῳ, ζηλωτὴν ὄντα τῆς διαθήκης τοῦ Χριστοῦ. Εἰ

D Te per omnia ac perpetuo optamus in Deo valere, Pater Eleuthere. Has litteras ut ad te perferret, fratrem et collegam nostrum Irenæum, hortati sumus. Quem quidem ut commendatum habeas, rogamus, utpote æmulatorem testamenti Christi.

γὰρ ᾧ δεικνύμεν τόπον τινὲ δικαιουσίνην περιποιεῖσθαι, ὡς πρεσβύτερον Ἐκκλησίας, ὅπερ ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, ἐν πρώτοις ἂν παρεθέμεθα.

A Quod si vero nobis compertum esset, locum cuiquam justitiam conferre, eum tanquam presbyterum Ecclesiæ (hunc enim gradum obtinet), tibi inter primos commendassemus.

Tertullianus lib. contra Valentinianos, cap. 5.

Nec undique dicemur ipsi nobis finxisse materias, quas tot jam viri, sanctitate et præstantia insignes, nec solum nostri antecessores, sed ipsorum hæresiarcharum contemporales, instructissimis voluminibus et prodiderunt, et retulerunt: ut Justinus philosophus et martyr, ut Miltiades Ecclesiarum sophista, ut Irenæus omnium doctrinarum curiosissimus explorator, ut Proculus nostræ virginis senectæ et Christianæ eloquentiæ dignitas: quos in omni opere fidei, quemadmodum in isto, optaverim assequi.

Eusebius lib. II Hist. eccles., cap. 13.

Παρόν τοις βουλομένοις, καὶ τῶν μετ' αὐτὸν (τὸν Σίμωνα) καταμέρους αἰρεσιάρχων τὰς ἀρχάς, καὶ τοὺς βίους, καὶ τῶν ψευδῶν διδασκάλων τὰς ὑποθέσεις, τὰ τε πᾶσιν αὐτοῖς ἐπιτετηθευμένα διαγνῶναι, οὐ κατὰ πάρεργον τῇ δεδηλωμένῃ τοῦ Εἰρηναίου παραδεδομένα βίβλιν.

Non ipsius modo Simonis, sed et reliquorum hæreticæ pravitatis auctorum initia, vitam, falsorum dogmatum causas ac rationes, studia denique et instituta singulorum, ex supradictis Irenæi libris, a quo hæc accurate tradita sunt, licet volentibus cognoscere.

Idem lib. III, cap. 23.

Ὅτι δὲ εἰς τοὺτους ἐτι τῷ βίῳ περιτῇν (Ἰωάννης), ἀπόχρη διὰ δύο πιστώσασθαι τὸν λόγον μαρτύρων· πιστοὶ δ' ἂν εἴεν οὗτοι, τῆς ἐκκλησιαστικῆς πρεσβυταντικῆς ὀρθοδοξίας, εἰ δὴ τοιοῦτοι Εἰρηναῖος καὶ Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς· ὧν ὁ μὲν πρότερος ἐν δευτέρῳ τῶν Πρὸς τὰς αἰρέσεις, ὧδ' πῶς γράφει κατὰ λέξιν· Καὶ πάντες, etc.

Quod autem Joannes ad hæc usque tempora (Trajani) pervenerit, duorum testium auctoritate probare sufficet. Sunt porro hi testes fide dignissimi, quippe qui rectæ semper catholicæque doctrinæ propugnatores exstiterint: Irenæum dico, et Clementem Alexandrinum. Quorum prior in secundo *Adversus hæreses* libro ita scribit: *Et omnes*, etc. *Vid. lib. II, cap. 22.*

Idem lib. V, cap. 5.

Ποθεινοῦ δὲ ἐφ' ὁλοῖς τῆς ζωῆς ἔτεσιν ἐνενηκόντα σὺν τοῖς ἐπὶ Γαλλίας μαρτυρησάσι τελειωθέντος, Εἰρηναῖος τῆς κατὰ Λουγδουνοῦν, ἧς ὁ Ποθεινὸς ἡγήτο παροικίας, τὴν ἐπισκοπὴν διαδέχεται. Πολυκάρπου δὲ τοῦτον ἀκουστὴν γενέσθαι κατὰ τὴν νέαν, ἐμάνθανον, ἡλικίαν.

Cum Pothinus anno ætatis nonagesimo una cum Gallicanis martyribus cæsus esset, episcopatum Lugdunensis Ecclesiæ post illum suscepit Irenæus. Quem quidem in adolescentia Polycarpi auditorem fuisse comperimus.

Eodem lib. V, cap. 20.

Ἐξεναντίας τῶν ἐπὶ Ῥώμης τὸν ὑγιῇ τῆς Ἐκκλησίας θεσμὸν παραχαρττόντων, Εἰρηναῖος διαφόρους ἐπιστολάς συντάττει· τὴν μὲν ἐπιγράψας πρὸς Βλάστον *Περὶ σχίσματος*, τὴν δὲ πρὸς Φλωρίνον *Περὶ μοναρχίας*, ἢ *Περὶ τοῦ μὴ εἶναι τὸν Θεὸν ποιητὴν κακῶν*. Ταύτης γὰρ τοῦ τῆς γνώμης οὗτος ἐδόκει προσεπιθεῖν· δι' ἃν αὐτὸς ὑποσυστόμενος τῇ κατὰ Οὐαλεντίνου πλάνῃ, καὶ τὸ *Περὶ ὁρθοδόξου* συντάττειται τῷ Εἰρηναίῳ σπουδαῖον· ἐν ᾧ καὶ ἐπισημαίνεται τὴν πρώτῃν τῶν ἀποστόλων κατελιγμένα ἐκ τῶν διαδοχῶν..... ἐν ᾗ γε μὴν προειρηκάμεν πρὸς τὸν Φλωρίνον ὁ Εἰρηναῖος ἐπιστολῇ αὐτοῖς τῆς ἡμέρας Πολυκάρπου συνουσίας αὐτοῦ μνημονεύει λέγων· *Τὰ δόγματα*, etc.

Adversus illos, qui sinceram Ecclesiæ legem adulterabant, Irenæus varias concipit epistolas: alteram ad Blastum, quam inscripsit *De schismate*; alteram ad Florinum *De monarchia*, seu quod *Deus non sit conditor malorum*. Eam enim opinionem hic defendere videbatur. Qui cum postea in errorem Valentini abreptus fuisset, iterum Irenæus ejus gratia librum *De octonario* composuit. In quo etiam libro primam se apostolorum successionem contigisse significat.—Porro in ea ad Florinum epistola, de qua jam prius dixi, idem Irenæus se cum Polycarpo familiariter esse versatum prodit his verbis: *Hæc dogmata*, etc. *Vide Fragmenta deperditorum Irenæi Tractatum in calce hujus operis, fragm. II.*

Eodem lib. V, cap. 24.

Καὶ ὁ Εἰρηναῖος ἐκ προσώπου ὧν ἡγήτο κατὰ τὴν Γαλλίαν ἀδελφῶν ἐπιστολάς, παρίσταται μὲν τὸ δεῖν ἐν μόνῃ τῇ τῆς Κυριακῆς ἡμέρᾳ τὸ τῆς τοῦ Κυρίου ἀναστάσεως ἐπιτελεῖσθαι μυστηρίον· τῷ γε μὴν Βίκτορι προσηκόντως, ὡς μὴ ἀποκόπτοι ὅλας Ἐκκλησίας Θεοῦ, ἀρχαίον ἔθους παράδοσιν ἐπιτηρούσας, πλείστα ἔτερα παραινέει, καὶ αὐτοῖς δὲ ῥήμασι τάδε ἐπιλέγων· Οὐδὲ γὰρ μόνον, etc. Καὶ ὁ μὲν Εἰρηναῖος φερώνυμους τις ὧν τῇ προσηγορίᾳ, αὐτῷ τε τῷ τρόπῳ, εἰρηνοποιοῖς, τοιαῦτα ὑπὲρ τῆς τῶν Ἐκκλησιῶν εἰρήνης παρεκάλει τε καὶ ἐπέσβευεν. Ὁ δ' αὐτὸς οὐ μόνον τῷ Βίκτορι, καὶ διαφόροις δὲ πλείστοις ἄλλοις Ἐκκλησιῶν, τὰ κατὰ ἄλλα δι' ἐπιστολῶν, περὶ τοῦ κεκινημένου ζητήματος ὠμίλει.

Irenæus in Epistola, quam scripsit (ad Victorem *de dissensione ob celebrationem Paschatis*) nomine fratrum, quibus præerat in Gallia, illud quidem defendit, solo die Dominico resurrectionis Domini mysterium esse celebrandum; Victorem tamen inter plura alia decenter admonet, ne integras Dei Ecclesias, morem sibi a majoribus traditum custodientes, a communione abscindat, et his insuper utitur verbis: *Neque enim solum*, etc. (*Vide fragm. III.*) Ac Irenæus quidem nomini suo respondens, ac proposito pacificus, pro Ecclesiarum pace hæc monuit et allegavit. Neque vero ad Victorem solum, sed ad multos alios Ecclesiarum antistites de agitata questione litteras in eandem sententiam misit.

Denique cap. 26.

Ἀλλὰ γὰρ πρὸς τοῖς ἀποδοθεῖσιν Εἰρηναίῳ συγγράμμασι καὶ ταῖς ἐπιστολαῖς, φέρεται τις αὐτοῦ πρὸς Ἕλληνας λόγος συνομιλίαις καὶ ταμίαις ἀναγκαῖατος, *Περὶ Ἐπιστήμης*, ἐπιγεγραμμένος· καὶ ἄλλος, ὃν ἀνατίθεικεν ἀδελφῷ Μαρκανῷ τὸ νόμα, εἰς ἐπίδειξιν τοῦ ἀποστολικοῦ κληρονομίου· καὶ βιβλίον τι *Διαλέξεων διευφρόνων*, ἐν ᾧ τῆς πρὸς

Cæterum præter supradicta Irenæi opera et Epistolas, exstat etiam brevissimus et in primis necessarius ejusdem liber *Adversus gentes*, qui *De scientia* inscribitur. Alius præterea Marciano fratri nuncupatus, qui demonstrationem continet apostolicæ prædicationis. Denique libellus *Variarum disputationum*, in quo Epistolæ ad Hebræos, et Sa-

pientiae Salomonis mentionem facit, et quasdam A sententias ex istis libris adducit. Atque hæc sunt quæ ex Irenæi scriptis ad nostram notitiam pervenerunt.

Epiphanius Hæres. xxiv, § 8.

Beatus ille apostolorum successor Irenæus subtilius ea de re disputans, Basilidis stultitiam cum pari imbecillitate conjunctam admirabiliter convicit.

Idem hæres. xxxi, § 53.

Hæc atque his similia optimus ille senex Irenæus totidem verbis de vanissimis illorum opinionibus disscruit, vir omnino Spiritus sancti donis instructissimus, ac cœlestibus ornamentis, ut ita dixerim, ad certamen perunctus: qui sinceræ fidei ac scientiæ præsidiiis omnia illorum prostravit evertitque mendacia. Quod in secundo libro ac sequentibus aliis potissimum perfectit, ubi illos uberiore stylo confutavit: cum velut humi abjectum, ac superatum adversarium trahere, ac quodammodo triumphare visus est velle, et profligati nugatoris impudentem magis quam fortem ad provocandum audaciam palam omnibus detegere.

Cyrillus Hierosol. Cateches. xvi Illuminatorum.

Impiissimi omnium hæretici etiam contra Spiritum sanctum acuerunt linguam, et ausi sunt dicere nefanda: quemadmodum Irenæus interpres in Institutionibus contra Hæreses scripsit.

Basilii lib. De Spiritu sancto, cap. 29.

Irenæus ille, qui vicinus fuit apostolorum temporibus, quomodo mentionem Spiritus faciat, disputans adversus hæreses, audiamus: *Eos autem qui ineffrænati, etc.*

Ephrem Syrus tractatu De virtute, cap. 8.

Pulchre et magnifice quidam sanctorum (Irenæus) C enuntiavit, dum hunc in modum docens ait: *Cum sit igitur tale, etc. Contra hæreses. lib. v, cap. 28.*

Socrates Corinthius ad calcem historiæ de martyrio S. Polycarpi.

Atque hæc ex codice Irenæi, discipuli Polycarpi, descripsit Gaius, qui etiam cum Irenæo versatus est. Ego vero Socrates Corinthius ex Gaii exemplari transcripsi. Gratia sit cum omnibus.

Hieronymus in Catalogo scriptorum ecclesiasticorum.

Irenæus Pothini episcopi, qui Lugdunensem in Gallia regebat Ecclesiam, presbyter, a martyribus ejusdem loci ob quasdam Ecclesiæ questiones legatus Romam missus, honorificas super nomine suo ad Eleutherium episcopum perfert litteras. Postea jam Pothino prope nonagenario, ob Christum martyrio coronato, in locum ejus substituitur. Constat autem Polycarpi, cujus supra fecimus mentionem, sacerdotis et martyris, hunc fuisse discipulum. Scripsit quinque *Adversus hæreses* libros, et *Contra gentes* volumen breve, et *De disciplina* aliud, et ad Marcianum fratrem *De apostolica prædicatione*, et librum *Variorum tractatum*, et ad Blastum *De schismate*, et ad Florinum *De Monarchia*, sive, *Quod Deus non sit conditor malorum*, et *De Octava* egregium commentarium, in cujus line significans se apostolicorum temporum vicinum fuisse, sic subscripsit:

Adjuro te qui transcribis librum istum, per Dominum Jesum Christum, et per gloriosum ejus adventum, quo judicaturus est vivos et mortuos, ut conferas postquam transcripseris, et emendes illum ad exemplar, unde scripsisti, diligentissime: hanc quoque obtestationem similiter transferas, ut invenisti in exemplari. Feruntur ejus et aliæ ad Victorem episcopum Romæ de questione Paschæ epistolæ, in quibus commonet eum, non facile debere unitatem collegii scindere: siquidem Victor multos Asiæ et Orientis episcopos, qui decima quarta luna cum Judæis Pascha celebrabant, damnandos crediderat: in qua sententia hi qui discrepabant ab illis, Victori non dederunt manus. Floruit maxime sub Commodi principe, qui Marco Antonino Vero in imperium successerat.

Eadem omnino Hieronymi verba descripsit Freculphus Lexoviensis, Chronic. tom. II, lib. II, c. 22.

Idem in cap. LXIV Isaïæ.

De quibus (variis priscorum hæreticorum portentis) diligentissime vir apostolicus scribit Irenæus, episcopus Lugdunensis et martyr, multarum origines explicans hærescon, et maxime Gnosticorum, qui per Marcum Ægyptium, Galliarum primum circa Rhodanum, deinde Hispaniarum nobiles feminas deciperunt, nascentes fabulis voluptatem, et imperitiæ suæ nomen scientiæ vindicantes.

Et in Epistola 53, al. 29, ad Theodorum viduam, t. IV novæ edit.

Refert Irenæus, vi apostolicorum temporum, et Papæ, auditoris evangelistæ Joannis, discipulus, epi-

Εὐδαίους Ἐπιστολῆς καὶ τῆς λεγομένης Σοφίας Σολομώντος μνημονεύει, ζητᾷ τινα ἐξ αὐτῶν παραθεμενος. Καὶ τὰ μὲν εἰς ἡμετέραν ἐλθόντα γινώσκειν τοῦ Εἰρηναίου τῶσαυτα.

Θαυμαστῶς ὁ μακάριος Εἰρηναῖος, ὁ τῶν ἀποστόλων διδάσκαλος, περὶ τοῦτου λεπτολογεῖν, διήλεγξε τοῦτου (τοῦ Βασιλείδου) τὴν ἀβελτηρίαν καὶ ἀρραβειαν.

Ταῦτα μὲν καὶ τὰ τοιαῦτα ὁ προειρημένος ἀνὴρ πρεσβύτερος Εἰρηναῖος, ὁ κατὰ πάντα ἐκ Πνεύματος ἁγίου κεκοσμημένος, ὡς γενναῖος ἀθλητὴς ὑπὸ τοῦ Κυρίου προδεδειγμένος, καὶ ἐπαλειφθεὶς τοῖς ἰπουρανίοις χαρίσμασι, τοῖς κατὰ τὴν ἀληθινὴν πίστιν καὶ γινώσκιν, καταπαλαίσας τε καὶ καταγωνισάμενος τὴν πᾶσαν αὐτῶν ληρώδη ὑπόθεσιν, διεξῆλθε κατὰ λόγον τὰ ὑπὲρ αὐτῶν κενοφρονούμενα. Ἀκρότατα δὲ αὐτοῖς ἐν τῷ ἐξῆς δευτέρῳ αὐτοῦ λόγῳ καὶ τοῖς ἄλλοις διηλεγξέε περιττοτέρως, βουλόμενός πως τὸν χαμαὶ ριζέντα, καὶ εἰς ἥταν τραπέντα σῦραι, καὶ ἐνώπιον πάντων θριαμβεύσαι τε καὶ φωράσαι τὴν ἐν αὐτῷ τῷ ριζέντῃ ἀναίσχυτον τε καὶ ἀσθενῇ πρόκλησιν κατασφοδρόσυνης.

Οἱ περὶ πάντα ἀνοσιώτατοι αἰρετικοὶ καὶ κατὰ τοῦ ἁγίου Πνεύματος ὄξυναν γλώσσαν, καὶ ἐτόλμησαν τὰ ἀθέμιτα, καθὼς Εἰρηναῖος ὁ ἐξηγητὴς ἐν τοῖς προτάγμασι τοῖς πρὸς τὰς Αἰρέσεις ἐγραψεν.

Εἰρηναῖος ἐκεῖνος, ὁ ἐγγὺς τῶν ἀποστόλων γενόμενος, πῶς ἐμνήσθη τοῦ Πνεύματος ἐν τῷ πρὸς τὰς Αἰρέσεις λόγῳ, ἀκούσωμεν. Τοὺς δὲ ἀχαλιταγωγήτους, etc.

Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφῆναι τὸς τῶν ἁγίων, οὕτω διδάξας, καὶ φησιν Ἰσαΐτης, etc.

Ταῦτα μετεγράψατο μὲν Γάιος, ἐκ τοῦ Εἰρηναίου, μαθητοῦ τοῦ Πολυκάρπου, ὃς καὶ συνεπολιτεύσατο τῷ Εἰρηναίῳ· ἐγὼ δὲ Σωκράτης ἐν Κορίνθῳ ἐκ τοῦ Γάτου ἀντιγράφου ἐγραψα. Ἢ χάρις μετὰ πάντων.

scopus Ecclesiæ Lugdunensis, quod Marcus quidam, de Basilidis Gnostici stirpe descendens, primum ad Gallias venerit, et eas partes, per quas Rhodanus et Garumna fluunt, sua doctrina maculaverit, maximeque nobiles feminas, quædam in occulto mysteria reponnens, hoc errore seduxerit, magicis artibus et secreta corporum voluptate amorem sui concilians: inde Pyrenæum transiens, Hispanias occupavit: et hoc studii habuerit, ut divitum domos, et in ipsis feminas maxime appeteret, quæ ducuntur variis desideriis, semper discenses, et nunquam ad scientiam veritatis pervenientes. Hoc ille scripsit ante annos circiter trecentos; et scripsit in iis libris, quos adversus omnes hæreses doctissimo et eloquentissimo sermone composuit.

Augustinus lib. 1 contra Julianum Pelagianum cap. 3 et 7.

Tu qui tam crebro nobis Manichæorum nomen opponis, quos et quales viros, et quantos fidei catholice defensores tam execrabilis criminatione appellere audeas, si evigilas, intueri. — Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste aut, non aliter salvari ab antiqua serpentis plaga, etc. (lib. iv, cap. 2). Videsne antiquum hominem Dei, quid de antiqua serpentis plaga sentiat? — Si assertores eos flagitas, quorum aliquid etiam litterarum inveniri potest, illustrisque doctrina est, en adest assertorum ejus memorabilis et venerabilis consessus atque consensus. Sanctus Irenæus dicit, antiquam serpentis plagam fide Christi et cruce sanari, et quod protoplasti peccato fuimus tanquam vinculis alligati, etc.

Justinus in responsione ad Quæstionem 115 ad Orthodoxos.

Ὁ μακάριος Εἰρηναῖος ὁ μάρτυρ καὶ ἐπίσκοπος Δ Λουγδούνου, ἐν τῷ Περὶ τοῦ Πάσχα λόγῳ, etc. Beatus Irenæus martyr et Lugdunensis episcopus in libro *De Pascha*, etc. Vide fragmenta deperditorum tractatum S. Irenæi, fragm. VII.

Theodoretus Dialogo 1, pag. 33 B.

Εἰρηναῖος τῆς Πολυκάρπου διδασκαλίας ἀπήλαυσεν· Irenæus Polycarpi auditor et discipulus fuit, ἐγγεγονέει δὲ φωστὴρ Γαλατῶν τῶν ἐσπερίων. lumenque occidentaliū Gallorum.

Idem in Præfatione Hæreticarum fabularum.

Τοὺς μέντοι τῶν παλαιῶν αἱρέσεων μύθους ἐκ τῶν παλαιῶν τῆς Ἐκκλησίας διδασκάλων συνέλεξα, Antiquarum porro hæreseon fabulas ex antiquis Ecclesiæ doctoribus collegi, Justinō philosopho et Ἰουστίνου τοῦ φιλοσόφου καὶ μάρτυρος, καὶ Εἰρηναίου martyre, et Irenæo qui Celticās gentes excoluit et τοῦ τὰ Κελτικὰ καὶ γεωργήσαντος καὶ φωτίσαντος illuminavit, etc. ἔβη.

Idem lib. 1 Hæret. Fabularum, cap. 5.

Εἰρηναίου, τοῦ τὴν Ἑσπέραν φωτίσαντος, ἀνδρὸς Irenæi, viri apostolici, qui Occidentem illustravit, ἀποστολικοῦ, παραθήσομαι μαρτυρίαν. Αἰγείδε, κ.τ.λ., proferam testimonium. Sic autem scribit, etc. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ θαυμάσιος Εἰρηναῖος. Hæc ergo de his dixit admirandus Irenæus.

Gregorius Turonensis lib. 1 Historiæ Francorum, cap. 29.

Beatissimus Irenæus, hujus successor martyris (Pothini) qui a beato Polycarpo ad hanc urbem (Lugdunum) directus est, admirabili virtute enituit; qui in modici temporis spatio, prædicatione sua, maxime in integro civitatem reddidit Christianam. Sed veniente persecutione, talia ibidem diabolus bella per tyrannum exercuit, et tanta ibi multitudo Christianorum ob confessionem divini nominis est jugulata, ut per plateas flumina currerent de sanguine Christiano; quorum nec numerum, nec nomina colligere potuimus. Dominus enim eos in libro vitæ conscripsit. Beatum Irenæum, diversis in sua carnis præsentia penis affectum, Christo Domino per martyrium dedicavit.

Idem lib. 1 De gloria martyrum, cap. 5.

Martyrio consummatus gloriosus Pothinus episcopus, qui Lugdunensi præfuit urbi sacerdos, per certaminis nobilis meritum invecus est cælo. Cui et merito, et sanctitate condignus Irenæus successit episcopus, per martyrium et ipse finitus. Hic in crypta Basilicæ B. Joannis sub altari est sepultus; et ab uno quidem latere Epipodius, ab alio vero Alexander martyr est tumulatus.

Gregorius I papa lib. xi registri epist. 56 (nov. edit.) ad Ætherium Lugdun. episcopum.

Gesta vel scripta B. Irenæi jam diu est quod sollicite quæsimus; sed hactenus ex eis inveniri aliquid non valuit.

Anastasius Sinaita l. vii Anagogicarum contemplationum in Hexameron, tom. IX Bibliothecæ PP. edit. Lugdun., 1677, p. 892. — Ex cod. Colbertino 2255.

Ἀκούεις ὅτι ἀπ' οὗ εἰσῆλθεν ὡσπερ τις θεῖα φύσις, B Audis quod ex quo ingressa est (tanquam divina τὸ θεῖον ἐμφύσημα εἰς τὸ γηγενὲς σῶμα τοῦ Ἀδάμ, quædam natura) divina insufflatio in terra natum εὐθέως ἡ Γραφή οὐχ ἀπλῶς ἐνόματι προσηγόρευσεν, corpus Adami, statim Scriptura non simplici nomine appellavit, sed (utpote quod Christus non solum esset Deus) Deum et Dominum eum composite ἀὐτὸν ἐνόμασεν· καθὰ καὶ εἰς τὰ ἀκριβῆ καὶ ἀνόθευτα, quomodo in sinceris et non adulteratis, καὶ ἀρχαῖα τῶν ἀντιγράφων ἐρευνήσαντες, antiquisque exemplaribus diligentissime scrutati invenimus; iis, inquam, quæ notata fuerant a Clemente, et Irenæo, et Philone philosopho, et ab eo τὰ πολλὰς ἀκριβείας εὐρήκαμεν, εἰς τὰ Κλήμεντος, καὶ Εἰρηναίου, καὶ Φιλωνος τοῦ φιλοσόφου, καὶ τοῦ τὰ Ἑξαπλὰ συστησάμενου στιχθέντα. qui Hexapla composuit.

Et paulo post, p. 895.

Οἱ μὲν οὖν ἀρχαῖοι αὐτοὶ τῶν Ἐκκλησιῶν ἐξηγητῶν· Veteres ergo Ecclesiarum interpretes, Philo, inquam, philosophus et tempore æqualis apostolis, καὶ Παπίας ὁ πόλις, ὁ Ἰωάννου Εὐαγγελιστοῦ φοιτητής, et Irenæus Hierapolitanus, Joannis evangelistæ discipulus, et Irenæus Lugdunensis, et Justinus martyr et philosophus, et Pantænus Alexandrinus, et Clemens Stromateus, et eorum associæ,

PATROL. GR. VII.

14

spiritualiter sunt contemplati de Christi Ecclesia, ea quæ scripta sunt de paradiso.

Α Κλήμης ὁ Στρωματεύς, καὶ οἱ ἄμφ' αὐτοῦς πνευματικῶς τὰ περὶ παραδείσου ἐθεωρήθησαν εἰς τὴν Χριστοῦ Ἐκκλησίαν ἀναφερόμενα.

Lib. x, p. 910.

Hanc (sententiam, *Et dixit serpens mulieri*) qui historice potius quam spiritaliter, verbis inhaerentes accipiunt, nescio qua ratione Irenæi argumenta solvere valeant. Nam dicit, adversus impiorum Ophitarum hæresiarchiam decertans: *Qui fieri potest, etc.*

Maximus, Schol. in cap. 9 Dionysii De divin. nomin.

Ego visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus fui. Id est, idem ego mihi ipsi, ut Irenæus dicit in libris contra hæreses.

Εγὼ ὁράσεις ἐπλήθυνα, καὶ ἐν χερσὶ τῶν προφητῶν ὁμοιώθη. Τοῦτοσιν, αὐτὸς ἐγὼ ἑμαυτῷ, ὡς Εἰρηναῖος λέγει ἐν τοῖς Καθ' αἱρέσεων.

Idem, Schol. in cap. 7 De eccles. hierarch.

Papias lib. iv Dominicarum suarum explanationum scripsit, fore in resurrectione voluptates, quæ percipiuntur ex cibis, etc. Quin et Irenæus Lugdunensis episcopus lib. v Adversus hæreses idem tradit, ubi prædictum Papiam dictis suis testem adhibet.

Β Παπίας ἐν τῷ τετάρτῳ αὐτοῦ βιβλίῳ τῶν Κυριακῶν ἐξηγήσων, τὰς διὰ βρωμάτων εἶπεν ἐν τῇ ἀναστάσει ἀπολαύσεις, κ. τ. λ. Καὶ Εἰρηναῖος δὲ ὁ Λουγδούνου, ἐν τῷ κατὰ αἱρέσεων πέμπτῳ λόγῳ, τὸ αὐτὸ φησι, καὶ παράγει μάρτυρα τῶν ὑπ' αὐτοῦ ῥημένων, τὸν λεγόμενον Παπίαν.

Beda in Martyrologio, iv Kalend. Junii.

Lugduno Galliæ, sancti Irenæi episcopi (subintellige, memoria celebratur), qui cum omni fere civitatibus suæ populo, glorioso coronatus est martyrio sub Severo principe, sepultusque a Zacharia presbytero in crypta Basilicæ B. Joannis Baptistæ sub altari.

Photius in Bibliotheca, cod. 120.

Legimus volumen Irenæi episcopi Lugdunensis (est autem Galliæ Celticæ urbs Lugdunum), sic inscriptum: *Libri quinque elenchi atque consulationis falso dicte cognitionis*, id est, contra hæreses. Quorum primus de Valentino agens, atque ab impio ejus errore ducens initium, rursum quasi relato pede, aliusque origine repetita, narrat porro a Simone Mago usque ad Taitanum; qui Justini Martyris primum discipulus, in errorem tandem hæresis præcepit ruit. Disserit præterea de iis, qui proprie Gnostici appellantur, itemque de Cainia, execranda illorum dogmata exponens. Et hæc quidem libro primo. Ast secundo ea refellit quæ ab hæreticis impie asseruntur. Tertius varia adversus illos affert S. Scripturæ testimonia. Quartus autem ab hæreticis objectas quæstiones diluit. Quintus tandem, quæcunque per parabolas a Christo dicta factave fuerunt, ex reliqua ejusdem salutifera doctrina, nec non ex apostolorum Epistolis, hæreticorum imposturis refellendis aptissima esse demonstrat. Plura vero ejusdem S. Irenæi ac varia scripta, et epistolæ circumferuntur, etsi in aliquibus ecclesiasticorum dogmatum certa veritas puriorum rationibus fucari videtur, quæ observasse convenit. Ajunt hunc Polycarpi ejus, qui S. Martyr et Smyrnæ episcopus fuit, discipulum fuisse; presbyterum vero Pothini, cui et in Lugdunensi episcopatu successit. Cæterum Victor ea tempestate Romæ pontificatum tenuit, quem crebris litteris hortatus est Irenæus, ne ob Paschalis dissensionem ab Ecclesia aliquos abdicaret.

Ἐνεγκώσθη βιβλίον Εἰρηναίου ἐπισκόπου Λουγδούνων (ἐν Κελταῖς δὲ τὰ Λουγδούνα), λόγῳ κέντε, οὗ ἡ ἐπιγραφή, *ἐλέγχων καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδοτύμου γνώσεως*, κ. τ. λ. κατὰ αἱρέσεων. Ὁ δὲ πρῶτος διαλαμβάνων περὶ Οὐαλεντινίου, καὶ τῆς κατ' αὐτὸν ἀθέτου πλάνης ἀπάρχεται, ὡς περ ἀναποδείξων καὶ ἀνωθεν διεξιὼν ἀπὸ Σίμωνος τοῦ Μάγου, ἄχρι Τατιανοῦ· ὃς τὰ πρῶτα μαθητῆς Ἰουστίνου τοῦ μάρτυρος χρηματίσας, ὕστερον εἰς πλάνην μετεκλήσθη αἱρέσεως. Ἐτι δὲ διαλαμβάνει περὶ τῶν ἰδίως Γνωστικῶν λεγομένων, καὶ τῶν Καϊνιῶν, τὰ βδελυρὰ αὐτῶν ἐκτιθεῖς δόγματα· ἐν οἷς καὶ πρῶτος λόγος. Ὁ δὲ δευτέρος ἀνατροπὴν περιέχει τοῖς αἱρεσιωταῖς ἀσεβῶς δογματιζομένοις. Ὁ δὲ τρίτος καὶ Γραφικὰς κατ' αὐτῶν προκομίζει παντοδαπὰς μαρτυρίας. Ὁ δὲ τέταρτος τὰς παρὰ τῶν αἱρετικῶν προτεινομένας ἀπορίας διαλύει. Καὶ ὁ πέμπτος δὲ ὅσα διὰ παραβολῶν ἐλέγχθη τε καὶ Ἐπράχθη ὑπὸ τοῦ Κυρίου ἐκ τῶν ὑπολοίπων τῆς σωτηριώδους αὐτοῦ διδασκαλίας, καὶ ἐκ τῶν ἀποστολικῶν ἐπιστολῶν, ταῖς αἱρετικαῖς τετυρεῖται εἰς ἐλεγχον ἀρμύζειν παρίστησι. Ὡλλὰ δὲ τοῦ θεοπεριού Εἰρηναίου, καὶ παντοδαπὰ, καὶ ἕτερα συγγράμματα, καὶ ἐπιστολαὶ φέρονται, εἰ καὶ ἐν τισὶν αὐτῶν ἡ τῆς κατὰ τὰ ἐκκλησιαστικὰ δόγματα ἀληθείας ἀκρίβεια νόθως λογισμοῖς κωδηλεύεται, ἀ χρὴ παρασημαίνεσθαι. Τοῦτόν φασὶ γενέσθαι Πολυκάρπου μὲν τοῦ ἱερομάρτυρος Σμύρνης ἐπισκόπου μαθητὴν, πρεσβύτερον δὲ Πόθειν, οὗ καὶ τῆς ἐπισκοπῆς τῶν Λουγδούνων διάδοχος κατέστη. Βίχτιω δὲ ἄρα κατ' ἐκεῖνο καιροῦ Ῥώμης ἐπισκόποι, πρὸς ὃν καὶ πολλάκις γράφει, παραινῶν Ἐκκλησίας ἀποκρῦπτειν.

Ado Viennensis in Chronico, ætate sexta, ad annum 181 et 195.

Irenæus episcopus Lugdunensis habetur. Severus Pertinax quinta hortante (horrenda) persecutione Christianos excruciauit, plurimique sancto-

rum per diversas provincias martyrio coronati. Tunc temporis et Irenæus Lugdunensis cum maxima multitudine martyrium suum perfecit.

Usuardus in Martyrologio, iv Kalend. Junii.

Apud Lugdunum Galliæ, sancti Irenæi episcopi et martyris; quem constat B. Polycarpi sacerdotis et martyris fuisse discipulum, ut scribit Hieronymus.

mas, et apostolorum temporibus vicinam. Postea vero persecutione Severi, cum omni fere civitatibus suæ populo, glorioso coronatus est martyrio.

Menæum Græcorum, ad d. 23 Augusti.

Eadem die, memoria sancti Martyris Irenæi, episcopi Lugdunensis.

Τῇ αὐτῇ ἡμέρᾳ, τοῦ ἁγίου ἱερομάρτυρος Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων.

Amat Irenæus ense terris digredi;
Num totus haurit amore celos igneo.

Σπεύδει λιπεῖν γῆν ἐκ ξίφους Εἰρηναῖος·
Ἐρωτῇ γὰρ τῷ πρὸς οὐρανὸς πόδῳ.

Οὗτος ὑπῆρχεν ἐν τοῖς χρόνοις Μάρκου Ἀντωνίου τοῦ βασιλέως, ἀρχαῖος ἀνὴρ, διάδοχος τῶν μακαρίων ἀποστόλων, χρηματίσας ἐπίσκοπος Λουγδούνων τῆς Γαλλίας. Ὅστις βιβλία πλείστα τῇ Ἑκκλησίᾳ καταλέλοιπε, τὴν καθ' ἡμᾶς πλείον βεβαιῶν· ἐξ ὧν οἱ μεταγενέστεροι τὰς ἀφορμὰς τῆς ἐρμηνείας τῶν θείων Γραφῶν λαβόν.

Οὗτος μετὰ Ποθινὸν ἐπίσκοπον τῆς εἰρημένης πόλεως, ὑπὲρ Χριστοῦ ἀθλήσαντα, τοὺς οὐλακὰς δεξάμενος, καὶ πολλοῖς λόγοις, καὶ παραινήσεσιν, ἐκ τῆς κλήσεως τῶν εἰδύλων ἀφαρπάσας, καὶ τῷ Χριστῷ πολλοὺς μάρτυρας προσαγαγὼν, τελευτᾶτον καὶ αὐτὸς ὑπὸ τῶν διωκόντων ξίφει τελευτῶν, στεφανοῦται.

Anonymus auctor Martyrii S. Ferreoli presbyteri, et Ferruccionis diaconi, ac sociorum ejus, apud Surium tom. VIII, ad diem 16 Junii.

Eodem tempore quo summus sacerdos et martyr Ecclesiae Lugdunensis, S. Irenaeus episcopus Christi, nomen aeternum et splendor justitiae publice suam praedicationem in Galliis dederat, et assidue verbum Domini nostri Jesu Christi gentibus declararat, sanctum Ferreolum presbyterum, et Ferruccionem diaconum ad Vesuntensem civitatem vere ut fundamentum fortissimum ad fundandam supra petram Christi Ecclesiam misit : et sicut angularis lapis sponsi caelestis, et ut margaritae resplendentes fulgebant, per quos nomen aeternum et splendor gloriae gentibus, quae in tenebris jacebant, coruscaret; ut eorum praedicatione ad baptismatis gratiam convolarent in quibus erat mira virtus Christi. In verbo enim et sapientia strenui, vultum angelicum et Domini servitutibus aptum manifeste populis demonstrabant. Augerebatur catholica fides, labebantur de confuso et victo diabolo quotidie Christiani; qui, derelinquentes idola, sequebantur Christi vestigia. Similiter sanctus Irenaeus Felicem presbyterum, Fortunatum et Achilleum diaconos, ex suo latere ante gloriosum martyrium suum Valentiam dirigit in urbem. Quibus ingressis, talem Dominus athletis suis contulit gratiam, ut illa paganorum multitudo, quae in tenebris jacebat, eos plenissimo affectu diligeret.

Excerptum ex Resurrectione Confessionis Cyrilli Lucaris, Patriarchae Constantinopolitani, auctore Meletio Syrygo, Hieromonacho, Doctore Magnae Ecclesiae, qui opus illud absoluit anno MDCLX (a).

Ὁ δὲ Εἰρηναῖος ἐν τῷ δ' βιβλίῳ τῶν Κατὰ ἀλ-
ρεστων κεφ. λδ' διαλεγόμενος κατὰ τῶν ἀρνούμενων
τὸν Χριστὸν ὕβν εἶναι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων, καὶ
ποιητὴν τοῦ κόσμου οὗτου, φησὶν οὕτω· Πῶς δὲ
αὐτοῖς γνωσθήσεται τὸν εὐχαρισθέντα ἄρτον
σῶμα εἶναι τοῦ Κυρίου αὐτοῦ, καὶ τὸ ποτήριον
αἷμα αὐτοῦ, εἰ μὴ αὐτὸν ἀποφαίνοντο ὅτι τὸ
τὸν κόσμον κλάσαντος, τοῦτ' ἐστὶ λόγος αὐτοῦ,
δι' οὗ ἐύλα παρσφοροῖ, καὶ πᾶσι βλύθουσιν·
ὅς πρῶτον μὲν χορτὸν ἀναδίδωσιν, ἔπειτα δὲ στά-
χυν, ἔτα πλήρη σίτον ἐν τῷ στάχτι; συλλογιζό-
μενος διὰ τούτων, ἐκ τῆς παντοδυνάμου τοῦ Ἰησοῦ
ἰσχυος, τῆς περὶ τὴν ποίησιν τῆς κτίσεως, εἰς τὴν
τοῦ ἄρτου εἰς σῶμα αὐτοῦ μεταποίησιν. Καὶ ἐν αὐτῷ
κεφ. Πῶς δὲ πάλιν λέγουσι τὴν σάρκα ἡμῶν
εἰς φθορὰν ἔρχεσθαι, καὶ μὴ ἀνυλαμβάνειν ὥλην,
ἥτις τῷ σώματι τοῦ Κυρίου καὶ τῷ αἵματι τρέ-
φεται; Καὶ μετ' ὀλίγα· Ὅσπερ γὰρ ὁ ἀπὸ τῆς
ἄρτος τῆν τοῦ Θεοῦ ἐπὶ λησιν δέξμενος, οὐκ
ἐστὶ ἐστὶ κοινὸς ἄρτος, ἀλλ' εὐχαριστία ἐκ δύο
συνισταμένην παραμύτων, γηίνου τε καὶ ἐπουρα-
νίου, οὕτω καὶ τὰ ἡμέτερα σῶματα τὴν Εὐχαρι-
στιαν λαμβάνοντα, οὐκέτι εἰς φθορὰν, τὴν ἐλ-
πίδα τῆς ἀναστάσεως ἔχοντα. Εἰποῦν τὰ ἡμέτερα
σῶματα τῇ τῆς Εὐχαριστίας μεταλήψει ἀπαθανάτι-
ζονται, οὐκ ἄρα μόνῃ τῇ ψυχῇ τὸ τοῦ Χριστοῦ σῶμα
τὸ ἐν τῷ οὐρανῷ διὰ τῆς πίστεως μετέχεται, ἀλλὰ
καὶ τοῖς σώμασι, τοῖς διὰ τῆς Εὐχαριστίας ἀφθαρτι-
ζομένοις τὸ αὐτὸ ὅλως ὄν, ἐν τῇ Εὐχαριστίᾳ, τῷ καὶ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντι τοῦ τρόπου μόνον ἐναλλατ-
τομένου. Εἰ δὲ καὶ μετὰ τὴν ἁγίασμόν, οὐκέτι ψιλὸς
ἐστὶν ἄρτος, ἀλλ' Εὐχαριστία, σύνθετος ἐκ γῆινου
καὶ οὐρανίου· ἔχει ἄρα ἐν ἑαυτῷ τὸ οὐράνιον ἐκεῖνο
σῶμα, μεθ' οὗ καὶ συντίθεται. Καὶ εἰ ἀληθὲς ἐστὶν
δ φησιν, ὅτι καθὼς ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς θέας ἐπι-
κλήσεως, εἰς Εὐχαριστίαν μεταβάλλεται, οὕτω καὶ τὰ
ἡμέτερα ταύτης μεταλαμβάνοντα εἰς ἀφθαρσίαν μετα-
ποιεῖται, ἡμῶν δὲ τὰ σῶματα κυρίως καὶ ἀληθῶς ἀπα-
θανατίζονται· κυρίως ἄρα καὶ ἀληθῶς, καὶ ὁ κοινὸς ἄρτος διὰ τῆς εὐλογίας εἰς σῶμα Χριστοῦ μεταβάλλεται.

(a) Codex Constantinopoli transcriptus ex auto-
grapho, jussu Panagiotae Nicusii, primarii aulæ
Othomanicæ interpretis, qui eum illustrissimo Ca-
rolo Francisco Olerio Nontelio dedit. Est jam in
Museo clarissimi et eruditissimi abbatis Eusebii

Fuit hic temporibus Marci Antonii imperatoris, homo priscus, beatorum apostolorum successor, Lugdunensium in Gallia creatus episcopus. Qui libros plurimos Ecclesiae reliquit, nostram confir-
mans fidem; e quibus posterius interpretationis divi-
narum Scripturarum occasiones desumpserunt.

Is post Pothinum dictæ urbis episcopum, qui pro Christo decertavit, cum suscepisset Ecclesiae gubernaculum, multisque libris et orationibus coh-
ortatoriis ab idolorum errore plurimos eripuisset, ac Christo martyres obtulisset, tandem et ipse a per-
sequentibus gladio peremptus, coronatur.

Anonymus auctor Martyrii S. Ferreoli presbyteri, et Ferruccionis diaconi, ac sociorum ejus, apud Surium tom. VIII, ad diem 16 Junii.

Eodem tempore quo summus sacerdos et martyr Ecclesiae Lugdunensis, S. Irenaeus episcopus Christi, nomen aeternum et splendor justitiae publice suam praedicationem in Galliis dederat, et assidue verbum Domini nostri Jesu Christi gentibus declararat, sanctum Ferreolum presbyterum, et Ferruccionem diaconum ad Vesuntensem civitatem vere ut fundamentum fortissimum ad fundandam supra petram Christi Ecclesiam misit : et sicut angularis lapis sponsi caelestis, et ut margaritae resplendentes fulgebant, per quos nomen aeternum et splendor gloriae gentibus, quae in tenebris jacebant, coruscaret; ut eorum praedicatione ad baptismatis gratiam convolarent in quibus erat mira virtus Christi. In verbo enim et sapientia strenui, vultum angelicum et Domini servitutibus aptum manifeste populis demonstrabant. Augerebatur catholica fides, labebantur de confuso et victo diabolo quotidie Christiani; qui, derelinquentes idola, sequebantur Christi vestigia. Similiter sanctus Irenaeus Felicem presbyterum, Fortunatum et Achilleum diaconos, ex suo latere ante gloriosum martyrium suum Valentiam dirigit in urbem. Quibus ingressis, talem Dominus athletis suis contulit gratiam, ut illa paganorum multitudo, quae in tenebris jacebat, eos plenissimo affectu diligeret.

Excerptum ex Resurrectione Confessionis Cyrilli Lucaris, Patriarchae Constantinopolitani, auctore Meletio Syrygo, Hieromonacho, Doctore Magnae Ecclesiae, qui opus illud absoluit anno MDCLX (a).

Irenaeus vero in lib. iv Contra haereses, cap. 34, disputans adversus eos qui negabant Christum esse Filium Conditoris rerum omnium, mundique hujus opificem, sic ait : Quomodo autem constabit eis, eum panem in quo gratiae actus sint, corpus esse Domini ipsius; et calicem, sanguinem ejus, si non ipsum Fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod ligna fructificant, et fontes scaturiunt; quod dat vimum quidem senum, post deinde spicam, deinde plenum triticum in spica? per haec inferens ex omnipotentis Jesu virtute, quae in rerum conditarum creatione elucet, transmutationem panis in corpus ejus. Et in eodem capite: Quomodo rursus dicunt carnem nostram corrumpi et vitam non recipere quae corpore Domini et sanguine nutritur? Et paulo post: Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non communis panis est, sed Eucharistia, ex duobus rebus constans, terrena et caelesti; sic et corpora nostra percipientia Eucharistiam, jam non sunt corruptibilia, spem resurrectionis habentia. Si ergo corpora nostra ipsa Eucharistiae perceptione fiunt incorruptibilia; non igitur anima sola Christi corporis, quod est in caelo, per fidem sit particeps; sed et ipsa corpora, quae per Eucharistiam a corruptione eximuntur, idem omnino corpus in Eucharistia existens participat, quod ab eo quod in caelis est, secundum modum duntaxat discrepat. Si vero post consecrationem jam non simplex panis est, sed Eucharistia, constans ex re terrena et caelesti; habet igitur in se caeleste illud corpus, ex quo et constat. Et si verum est quod dicit, quod sicut communis panis per divinam invocationem transit in Eucharistiam, sic et corpora nostra eandem percipientia transmutantur in incorruptionem; corpora vero nostra proprie ac vere fiunt incorruptibilia : profecto proprie etiam ac vere communis panis per benedictionem transmutatur in corpus Christi.

Renaudotii. Ejusdem operis versionem lingua Graeca vulgari Syrygem ipse elaboraverat, quae excusa est Bucharesti in Valachia an. 1690, in-folio. Obiit Meletius Syrygus Constantinopoli an. 1664, annos natus septuaginta octo.

AD LIBROS CONTRA HÆRESES

PROLOGUS

AUCTORE, UT VIDETUR, FLORO LUGDUNENSI DIACONO.

(*Spicilegium Solesmense, complectens sanctorum Patrum scriptorumque ecclesiasticorum anecdota hactenus operi, publici juris facta curante Domino J. B. Petrar, O. S. B. monacho e congregatione Gallica. Parisiis, ap. Firmin Didot fratres, MDCCCLII. Tom. I, p. 8.* — « Præfatiuncula hæc, inquit doctissimus editor *Spicilegii Solesmensis* (Proleg. c. p. ix), in codice Arundelliano (Mus. Britan., n. 87, plut. cxiv, F, fol. 1) nullo auctoris nomine inscribitur: quominus autem Floro Lugdunensi restituenda sit, vix dubitare sinit exigua notula Sirmondi ad Aviti fragmentum, quam rescribere non piget: In alio, inquit, codice ejusdem bibliothecæ (Carthusiæ Majoris) operibus *Irenæi præfixa est Flori Præfatio cum epistola Agobardi*. Sane Prologus noster Flori dictionem sapit nec illius ævo ablutit; satis aperte sub finem intuetur acerrimas Flori cum Joanne Scoto disceptationes. »)

ARGUMENTUM. — *Inquiritur primum quis sit Irenæus, aut qua mente scripserit; II. deinde quæ contineantur quinque ejus libri; III. tum ex quintuplici deducitur causa cur denuo hi libri edantur.*

I.

Hyrenæus, episcopus civitatis Lugdunensis, instructus a Polycarpo discipulo Johannis apostoli, scripsit quinque libros cuidam episcopo (a), rogatus ab eo, *Contra hæreticos*, valde necessarios; in quibus, ut sapiens architectus et providus medicus, perfecte nos instruit de hæresibus et hæresiarchis; primum detegens eorum prava dogmata et perversa opera, ne quis incidat in idipsum incredulitatis exemplum. Nam, sicut medicus ægrum curare non potest, nisi causam morbi prius agnoscat, sic necesse fuit eum hæreticas pestes, cum suis causis, prius agnoscere, ut postmodum competenti medicina posset eis efficacius contraire.

II.

In primis ergo, ipsas hæreses explicat, singulis assignans suas originales causas, scilicet a quibus acceperunt materiam existendi. Inter quod agendum, ponit et ignota nomina fictarum rerum, quas ipsi Virtutes appellabant, et quasi deos venerati sunt. De quorum scilicet nominum multitudine filatum tibi, o lector, lædium patienter sustinere, tandem philosophicarum rationum et divinarum auctoritatum copiosa dulcedine compensandum. Postea ipsos hæresiarchas nominatim commemorat, et quid vel quantum, unde cujusque discipuli suorum magistrorum adinventionibus addiderint, consequenter annectit. Dein, singulas hæreses singillatim aggrediens, et, probatissimi more philosophi, assumptis de rerum naturis peremptoriis rationibus, verum a falso discevit; sanctitatis amictum, pravitati superdutum, violenter abstrahit; ubi in melle venenum, ubi in columbæ specie vulpes lateat, curiosa discussione perquirat. Hoc modo sordidissimis phantasiis hæreticæ dolositatis solertissime deprehensis, et fidelium oculis patenter expositis, ad ultimum venenosos surculos, adulterina plantatione insertos, multiplici [f]alce divinarum auctoritatum extirpat, abijcit et conculcat. Ejusdem quoque intentionis occasione, non solum quæ ab hæreticis corrupta sunt corrigit, sed insuper multa de novo Testamento, ad munimentum veræ fidei, fideliter et luculenter exponit.

III.

Sunt autem quinque causæ, quæ sumtum et laborem hujus libri (b) transcribendi non sinunt, ut putamus, æstimari superfluum. Prima, quod perrarus est, hæresium silentio, quod nunc solito vehementius interruptum est (c), neminem impellente. Secunda, quod auctor ejus antiquus, et apostolicis temporibus vicinus exstitit, et ideo fide dignus. Tertia, quod quæ de hæreticis scribit, non omnia per famam didicit, sed plurima de his præsentat ab eis auditæ doceri, et vidit exerceri, utpote eorum *συνήθη* (d), id est, contemporaneus et comprovincialis. Quarta, quod de hæresibus illius temporis nemo plenius, sive planius noscitur disputasse. Quinta, quod arma militantis Ecclesiæ, aliquantæ pacis occasione neglecta, resarciri plus solito necesse est, quia, defensore tam raro, tyrannis hæretica in eam tanto crudelius quanto impudius incipit efferari.

(a) Constante id asseritur, quod vix conjecerat D. Massuetus, nec nisi sublubitans innuerat: « *Quis fuerit amicus ille, tacente Irenæo, dici non potest... Episcopum fuisse suspicor, aut aliquem in clero conspicuum qui plebem curæ suæ concreditam haberet.* » Diss. præv. p. xcv.

(b) Tibi cod.

(c) Hinc Flori, ni fallor, indoles et ætæ maxime innotescit.

(d) Codex habet *synchronon*. Abs re non sit advertere, scriptoribus ævi Carolini *συνήθη* id moris fuisse vocabula græca suis passim inspergere commentariis, nec Florum abstinuisse se omnino ab hujuscemodi græcæ consuetudine.

ΤΟΥ ΕΝ ΑΓΙΟΙΣ ΠΑΤΡΟΣ ΗΜΩΝ

ΕΙΡΗΝΑΙΟΥ

ΕΠΙΣΚΟΠΟΥ ΛΟΥΓΔΟΥΝΟΥ ΚΑΙ ΜΑΡΤΥΡΟΣ

ΕΛΕΓΧΟΥ

ΚΑΙ ΑΝΑΤΡΟΠΗΣ ΤΗΣ ΨΕΥΔΩΝΥΜΟΥ ΓΝΩΣΕΩΣ

ΒΙΒΛΙΑ ΠΕΝΤΕ

SANCTI IRENÆI

EPISCOPI LUGDUNENSIS ET MARTYRIS

DETECTIONIS ET EVERSIONIS FALSO COGNOMINATÆ AGNITIONIS

SEU

CONTRA HÆRESES

LIBRI QUINQUE.

ANALYSIS LIBRI PRIMI.

Quæ Valentini sectatorumque ejus hæresis, quæ falsæ eorum opiniones, quæ vana delirantium horum hominum somnia fuerint, ea Irenæus in primo hujusce Operis libro, qua potuit, majori diligentia aperit, et perquam accuratissime explicat. At quoniam ille eosdem Valentinianos ex aliorum, qui hactenus fidem Christianam labefactare tentaverant, hæreticorum erroribus suam condidisse hæresim certum omnino habebat: idcirco una eademque opera falsas omnium, qui Valentinum præcesserunt, hæreticorum opiniones, praveque et perversa dogmata sigillatim recenset ac refellit.

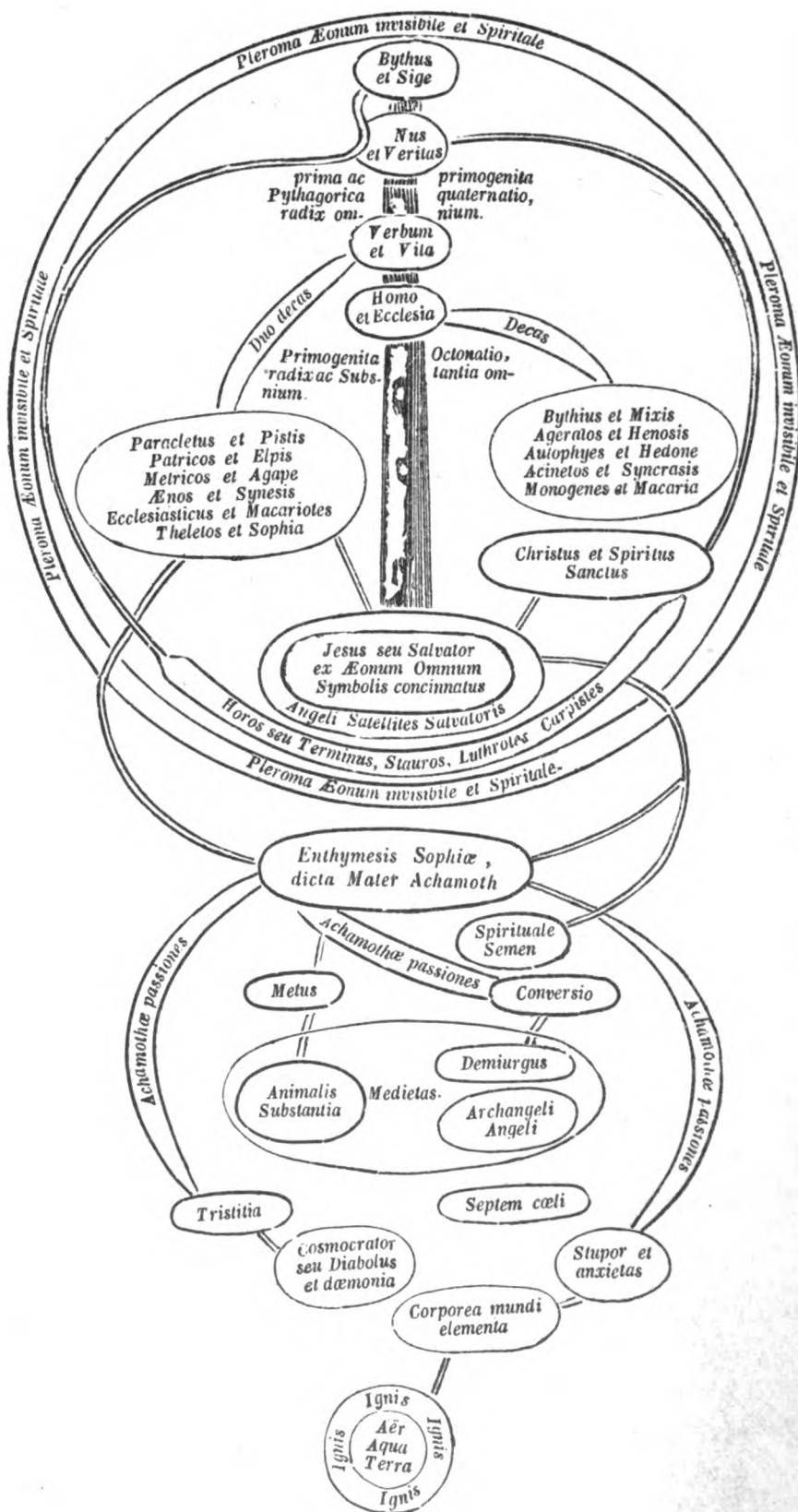
Eapropter quod Operis sui sit argumentum, quo hortante atque etiam imperante, et quam ob causam ad illud scribendum fuerit impulsus, brevi præfatur exordio¹. Tum deinde rem ipsam aggressus, Valentinianorum errores, ac potissimum assertam ab iis triginta Æonum, seu deorum fabulam, eorundemque conjugia, ordinem ac divisionem, genealogias, et quomodo cæteras res creatas ab illis prodiisse traderent, ante omnium ponit oculos.

Post hæc autem quæ vera sit Ecclesiæ catholicæ doctrina, edisserit², docetque eam in omnibus Ecclesiis, per universum orbem dispersis, unam esse, et eandem illius fidem atque doctrinam; varias autem et a se invicem di-crepantes, infinitasque propemodum Valentinianorum opiniones et sententias. Quod quidem ex ipsorum asseclis fautoribusque probat³, nimirum Secundo, Epiphane, Ptolemaeo, Colorbaso aliisque, qui eorum ac Valentini sectam hæresesque profitebantur.

Porro autem ut hanc Valentinianam hæresim ex corruptis superiorum hæreticorum fontibus profluxisse planum faciat, explicata primum Regula veritatis⁴, clare paucisque exponit quæ fuerint Simonis Magi⁵, Menandri, Saturnini⁶, Basilidis, Carpocratis⁷, Cerinthi⁸, Ebionæorum, Nicolaitarum, Cerdonis⁹, Marcionis, Tatiani¹⁰, variorumque Gnosticorum¹¹, Barbeliatarum, Sethianorum¹², Ophitarum, ac tandem Caianorum hæreses¹³, impia commeste propudiosaque degmata. Ex hac autem immanium errantis humani ingenii portentorum enumeratione concludit¹⁴, Valentinianam hæresim, quæ ex iis conflata compactaque fuerat, facillime ab omnibus posse agnosci et revinci.

¹ Præfat., cap. 1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8 et 9. ² Cap. 10. ³ Cap. 11 et seq. ⁴ Cap. 22. ⁵ Cap. 23. ⁶ Cap. 24. ⁷ Cap. 25. ⁸ Cap. 26. ⁹ Cap. 27. ¹⁰ Cap. 28. ¹¹ Cap. 29. ¹² Cap. 30. ¹³ Cap. 31. ¹⁴ Ibid., n. 3. 4.

PROSPECTUS SYSTEMATIS VALENTINIANORUM.

LIBER PRIMUS.

ΠΡΟΟΙΜΙΟΝ.

¶ 1. (1) Ἐπὶ (2) τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι τινες, ἐπιστάγουσι λόγους ψευδεῖς καὶ γενεαλογίας ματαίας, αἰτνες ζητήσεις μᾶλλον παρέχουσι, καθὼς δ' Ἀποστολὸς φησιν, ἡ οἰκοδομὴν Θεοῦ τὴν ἐν πίστει, καὶ διὰ τῆς πανούργως συγκεκροτημένης πιθανότητος παράγουσι τὸν νοῦν τῶν ἀπειροτέρων, καὶ αἰχμαλωτίζουσιν αὐτοὺς, ῥαδιουργοῦντες (3) τὰ λόγια Κυρίου, ἐξηγῆται κακοὶ τῶν καλῶς εἰρημένων γινόμενοι· καὶ πολλοὺς ἀνατρέπουσιν, ἀπάγοντας αὐτοὺς προφάσει γνώσεως ἀπὸ τοῦ τότε τὸ πλὴν συστήσασθαι καὶ κακοσμηκότος, ὡς ὑψηλότερόν τι καὶ με-

A

PRÆFATIO.

1. Quatenus (4) veritatem refutantes (5) quidam inducunt verba falsa, et genealogias infinitas (6), quæ quæstiones magis præstant, quemadmodum Apostolus ait ¹, quam ædificationem Dei, quæ est in fide; ² et per eam, quæ est subdole exercitata (7) verisimilitudo, transducunt sensum eorum, qui sunt inexpertiores, et in captivitate ducunt eos, falsantes verba Domini, interpretatores mali eorum, quæ bene dicta sunt, effecti: et multos evertunt (8), attrahentes (9) eos sub occasione agnitionis (10) ab eo, qui hanc universitatem constituit et ordi-

BILLI INTERPRETATIO.

1. Quoniam nonnulli, repudiata veritate, sermones et genealogias vanas inducunt, quæ quidem quæstiones potius, ut Apostolus ait, præstant, quam ædificationem Dei, quæ in fide est, ac per probabilitatem subdole comparatam seducunt mentem imperitorum, eosque depravandis oraculis divinis, iisque quæ recte dicta sunt, male exponendis, captivos trahunt, scientiæque prætextu multos evertunt, atque ab eo qui universitatem hanc condidit et exornavit, abducunt; perinde videlicet ac sublimius aliquid, et præstantius ostendere possint, quam Deum, qui cælum et terram, et omnia quæ eorum complexu continentur, effecit;

¹ 1 Timoth. 1, 4.

(1) Græca hæc Irenæi ab initio ad medium usque capitis 11 hujus libri debemus Epiphania, hæc. xxxi, a § 9 ad 32 inclusive, ubi cum Valentinianorum commenta compendio retulisset, eadem paulo fusius, ipsamet sanctissimi in martyris verba, ut ipse ait, mutatus, explicat. Τὰ ἐξῆς, inquit, ἀπὸ τῶν τοῦ προειρημένου ἀνδρός, δούλου Θεοῦ, Εἰρηναίου δέ φημι, τὴν παράθεσιν ὁλοχερῶς ποιήσομαι. Ἐχει δὲ οὕτως, etc.

(2) *Exl.* Veterem interpretem legisse ἐπὶ, non ἐπὶ, patet ex voce *quatenus* ab eo adhibita. Huncque recte legisse, ac proinde corruptum esse hodiernum textum Græcū, merito contendunt Billius, Fronto Ducæus et Fenardentius. E contrario vero pugnat Gallasius pro ἐπὶ, vultque Græce dici potuisse, ἐπὶ τὴν ἀλήθειαν παραπεμπόμενοι τινες, quod ita vertit: nonnulli in veritatem præter jus et fas emissi. Tum exempla congerit ut probet verbum παραπέμπεσθαι hic de iis accipiendum esse, qui falso prætextu in veritatem ipsam emissi sunt; quales sunt falsi doctores, qui, missione aut vocatione legitima destituti, præter rationem et ordinem a Satana emissi sunt; quomodo, inquit, et a Demosthene παραπρεσβала, falsa legatio appellatur. At ut ea significatio alibi obtineret, hic tamen incommoda videretur: nihilque cogit a vulgata et communi significatione verbi παραπέμπειν recedere, quam vel ipsa Lexica docent, quæque fidei corruptoribus, et Scripturarum adulteratoribus optime convenit. Παραπέμπειν enim, ut recte observat Fronto Duc., idem est ac *spernere, rejicere, repudiare*. Sic Escher. xiii, 3: παραπέμποντας διηρώως τὰ τῶν βασιλέων διατάγματα. Clem. Alex., lib. iii *Pædag.* c. 9: ἡδονῆς ἐνεκα λούεσθαι παραπεμπτόν, etc. Adverte autem hic, cum Billio et Fenardentio, longissimam esse hanc periodum, ut pote in quam Irenæus multa inculcaverit: quod huic auctori familiare est, librorum præsertim ini-

B gruit. Hanc vocem eo sensu non semel usurpat Irenæus. Infra cap. 3, num. 6, ῥαδιουργοῦντες τὰς ἐξηγήσεις, adulterantes expositiones. Et cap. 20, n. 1, ῥαδιούργημα, adulterationem, vel, ut vertit interpres, falsationem.

(4) *Quatenus.* Hic accipitur pro *quandoquidem* sive *quoniam*. Exempla apud auctores Latinos obvia sunt.

(5) *Refutantes.* Id est, *spernentes, rejicientes, repudiantes*. Eo sensu accipit Cicero *Orat. pro Rabir. Postum.* § 16, et ii *Tuscul.* 95.

(6) *Infinitas.* In Græco ματαίας, vanas, inanes. Sed cum Apostolus, 1 Timoth. 1, 4, habeat ἀπεράντους, *infinitas*, id in textu Latino servare inavult interpres. Hinc Tertullianus iisdem Apostoli verbis perstringens Valentinianorum deliria de triginta Æonibus, eorumque genealogia, habet, *genealogias indeterminatas*.

(7) *Exercitata.* In edit. Eras. et Gallas. et codd. Arundel. et Ottobon. *exercita*. Sed melius in Feuard. edit., consentiente veteri cod. quem citat, Claromont. et Pass. *exercitata*. Suspiciatur clariss. Grab. ab interprete scriptum *excita* sive *excitata*, ex quo tanquam contracte scripto imperiti scribæ fecere *exercita* seu *exercitata*; quia, inquit, verbum Græcum συγχροτέιν vix uspiam in *exercendi*, aliquoties autem in *exciendi* sive *concoitandi* significatione usurpatur. At, quidquid sit tum de conjectura ipsa, tum de ratione qua nititur, minus incepte, meo quidem sensu, dicitur, *subdole exercitata verisimilitudo*, quam *subdole excitata* seu *excita*. Sed longe melius Græcam vocem συγχροτημένην reddidisset interpres, si vertisset, *composita, constructa, adornata*, vel cum Billio *comparata*.

(8) *Evertunt.* In Claromont. cod. et Pass. *vertunt*.

(9) *Attrahentes.* Sic omnes tum edit. tum mss. codd. Libentius tamen legerem *abstrahentes*, juxta Græcum ἀπάγοντας.

D

(10) *Sub occasione agnitionis.* Græc. προφάσει γνώσεως, quod mallet ab interprete redditum, *sub specie agnitionis*, seu *scientiæ*, cujus scilicet speciem injiciebant Valentiniani.

(3) ῥαδιουργοῦντες. ῥαδιουργεῖν τὰ θεῖα λόγια est, inquit Billius, oracula divina mala fide exponere, seu sensum eorum detorqueere et adulterare; quod iis, de quibus hic agitur, ἐξηγηταὶ κακοὶ τῶν καλῶς εἰρημένων γενομένοις, οὐκ ὀλίγω κοιν-

navit: quasi altius aliquid et majus habentes ostendere (1), quam eum qui cælum et terram, et omnia quæ in eis sunt, fecit; suadenter (2) quidem illi illicui per verborum artem simpliciores ad requirendi modum, male autem perdunt eos in eo quod blasphemiam (5) et impiam ipsorum sententiam faciant in Fabricatorem, non discernere valentium falsum a vero.

2. Error enim secundum semetipsum non ostenditur, ne denudatus fiat comprehensibilis; suasio autem cooperimento subdole adornatus, et ipsa veritate (ridiculum est et dicere) veriore semetipsum præfert (4), ut decipiat exteriori phantasinate rudiores; quemadmodum a meliore nobis dictum est de huiusmodi: Quoniam (5) lapidem pretiosum smaragdum, et agni pretii apud quosdam, vitreum in ejus contumeliam (6) per artem assimilatam, quoadusque non adest qui potest probare, et artificium (3) arguere, quod subdole sit factum (7). Cum enim commistum fuerit æramen-

A ζον έχοντες ἐπιδείξει (8) τοῦ τὸν οὐρανὸν. καὶ τὴν γῆν, καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς πεποιηκότος Θεοῦ· πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι διὰ λόγων τέχνης τοὺς ἀκεραίους εἰς τὸν τοῦ ζητεῖν τρόπον, ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύοντες (9) αὐτούς, ἐν τῷ βλάσφημον καὶ ἀσεβῆ τὴν γνώμην αὐτῶν κατασκευάζειν εἰς τὸν Δημιουργόν, μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν (10) δυναμένων τὸ ψεῦδος ἀπὸ τοῦ ἀληθοῦς.

2. Ἡ γὰρ πλάνη καθ' αὐτὴν μὲν οὐκ ἐπιδείκνυται, ἵνα μὴ γυμνωθεῖσα γένηται κατάφωρος· πιθανῶς δὲ περιδλήματι πανούργως κοσμουμένη, καὶ αὐτῆς τῆς ἀληθείας ἀληθεστέραν ἑαυτὴν παρέχειν φαίνεσθαι (11) διὰ τῆς ἐξωθεν φαντασίας τοῖς ἀπειροτέροις, καθὼς ὑπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται (12) ἐπὶ τῶν τοιούτων· Ὅτι· λίθον τὸν τίμιον σμάραγδον ὄντα, καὶ πολυτίμητόν τισιν, βάλος ἐνυδρίζει διὰ τέχνης παρομοιουμένη, ὅπου μὴ παρῇ ὁ σθένων δοκιμάσαι, καὶ τέχνη διελέγξει τὴν πανούργως γενομένην. Ὅταν δὲ ἐπιμιγῇ ὁ χαλκὸς εἰς τὸν ἀργυρον, τίς εὐκόλως δυνήσεται τοῦτον ἀκεραίως (13) δοκιμάσαι,

BILLII INTERPRETATIO.

scito quidem illi, atque ad persuadendum appositio verborum artificio est, quorum simplex ingenium est, ad quaerendi modum illicientes, cæterum inscite ac præpostere perniciem eis afferentes; hoc nimirum nomine, quod contumeliosam et impiam eorum sententiam in summum illum rerum omnium Conditorem efficiunt, ut qui falsum a vero discernere nequeant.

2. Neque enim frans et impostura seorsim ostenditur, ne aliqui velut detractis vestibus perspicue se prodant; verum illecebroso amictu callide adornata id acsequitur, ut per externam speciem apud imperitiores verior quoque veritate ipsa esse videatur: quemadmodum de huiusmodi hominibus a quodam me præstantiore dictum est, quod smaragdo, præclaro aliqui lapidi, ingentisque apud quosdam pretii, vitrum artis industria ad ejus similitudinem elaboratum, dedecus inferi, cum haudquaquam præstio est, qui explorare, atque artis solertia, id quod versute factum est, deprehendere queat. Cum autem æs

(1) *Habentes ostendere.* Id est, possint ostendere. C Non enim abs re erit hic monere sæpius in Irenæo hanc loquendi formam, quæ plane Græca est, occurrere, *habere pro posse.* Id semel observasse sufficiat.

(2) *Suadenter.* Claromont. *suadentes*; quod quidem licet magis Latine, minus tamen apposite tum ad Græcum, tum ad sermonis seriem scriptum.

(3) *In eo quod blasphemiam*, etc. Totus hic locus, in editi. Eras. et Gallas. et codd. Arund. Ottobon. et Merc. 2 misere defœdatus, a Feuardentio ex veteri cod. et textu Græco restitutus est. Veteri cod. consentiunt Pass. et Vossii codd., nisi quod hi perperam habeant *blasphemiam* pro *blasphemam*; sed rectius et magis exacte ad Græca, *falsum a vero*, pro *verum a falso*, ut in editis legitur.

(4) *Veriorem semetipsum præfert*, etc. Ita Feuard. in marg. Pass. et Voss. cæteri præstat. Sed hæc Græcis non satis accurate respondent. Si cum Billio legas *φαίνεται* pro *φαίνεσθαι*, sic verte: *Ipsa etiam veritate veriore semetipsum externa quadam specie exhibere videtur imperitoribus.* Vel si, retinens *φαίνεσθαι*, legere malis *παρέχει*, uti legi posse monet Petavius, vertendum est: *Ipsa etiam veritate veriore semetipsum externa quadam specie conspiciendum exhibet imperitoribus.*

(5) *Quoniam.* Ita recte Arund. Voss. Clarom. et Feuard. in marg. In Feuard. vero textu, perinde atque in Eras. et Gall. male, *quomodo*.

(6) *Vitreum in ejus contumeliam.* Accuratio hic Billii versio: *Smaragdo*, etc., *vitrum dedecus inferi.* Vitreum hic cum Tertulliano lib. ad Mart. c. 4, scribit interpres pro vitrum.

(7) *Artificium arguere, quod subdole sit factum.* Τέχνην legit interpres, nos τέχνη; quare ita Latine reddidit Billius: *artis solertia id quod versute factum est deprehendere queat.*

(8) Ὅς ὑψηλότερόν τι καὶ μείζον έχοντες ἐπιδείξει, etc., cum scilicet quem delirantes comminiscabantur Βυθόν, seu Προπάτορα, aut Προάρχην, quem Patre et rerum omnium principio superiorem esse effutiebant.

(9) Πειθανῶς μὲν ἐπαγόμενοι.... ἀπιθάνως δὲ ἀπολλύοντες. Elegantiem hanc antithesim, quam minus feliciter expressit interpres, sic ego reddendam esse censerem: *Oratione quidem ad persuadendum accommodata simpliciores ad inquirendum instigant; absurdum autem ac prorsum incredibilibus fabulis miseros verum a falso discernere non valentes perdunt, quos in Fabricatorem impia et blasphemiam sentire docent.*

(10) Μηδὲ ἐν τῷ διακρίνειν. Exungi vult Billius, δὲ ἐν τῷ. Gravius conjicit Irenæum scripsisse: *μηδεόντως διακρίνειν.* Legerem ego, leviori mutatione facta, μηδὲν τι διακρίνειν δυναμένων, nullatenus discernere valentium.

(11) Παρέχειν φαίνεσθαι. Vel lege, *παρέχει φαίνεσθαι*, vel *παρέχειν φαίνεται*. Addit Latinus interpres per parenthesim: *ridiculum est et dicere*, quibus verbis nihil in Græco respondet. Nisi hæc de sno addiderit, omiserunt oscitantes scribæ: *γελοῖόν ἐστι φάναι*.

(12) Ἀπὸ τοῦ κρείττονος ἡμῶν εἴρηται. Virum hunc, eorum qui apostolos viderant discipulum, sæpius laudat Irenæus; ut libri hujus cap. 15, lib. III, c. 17 et 23, et lib. IV, c. 27, et ab eo multa didicisse se confiteatur. Ejusdem meminit Eusebius lib. v *Hist.* cap. 8. Nomen autem ejus uterque retinet.

(13) Ἀκεραίως. Legendum puto ἀκέρσιος, adjective, quemadmodum legit Latinus interpres. Id enim exigunt sermonis series et auctoris scopus, ut attendenti patebit; ἀκεραίως autem hic commo- dum habere sensum vix potest.

Τῶν οὖν μὴ παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν (1) συναρ-
 πάσσονται τινες, ὡς πρόβατα ὑπὸ λύκων, ἀγνοοῦντες
 αὐτοὺς, διὰ τὴν ἐξώθεν τῆς προβατείου δορᾶς ἐπι-
 βουλὴν (2), ὅς τις φυλάσσειν παρήγγελεν ἡμῖν Κύριος,
 ὁμοία μὲν λαλοῦντας, ἀνόμοια δὲ φρονοῦντας· ἀναγ-
 καίον ἡγήσασθαι, ἐντυχὼν τοῖς ὑπομνήμασι τῶν, ὡς
 αὐτοὶ λέγουσιν, Οὐαλεντίνου μαθητῶν, ἐνίοις δὲ αὐ-
 τῶν καὶ συμβαλὼν, καὶ καταλαβόμενος τὴν γνώμην
 αὐτῶν, μηνῦσαι σοι, ἀγαπητέ, τὰ τερατώδη καὶ βα-
 θέα μυστήρια, ἃ οὐ πάντες χωροῦσιν, ἐπεὶ μὴ πάν-
 τες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύχασιν (3), ὅπως καὶ σὺ
 μαθὼν αὐτὰ, πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ φανερὰ ποιήσης,
 καὶ παραινέσης αὐτοῖς φυλάσσειν τὴν βυθὸν τῆς
 ἀνοίας, καὶ τῆς εἰς Χριστὸν βλασφημίας. Καὶ, κα-
 θὼς δύναμις ἡμῖν, τὴν τε γνώμην αὐτῶν τῶν νῦν
 παραδιδασκόντων, λέγω δὴ τῶν περὶ Πτολεμαίων,
 ἀπάνθισμα οὖσαν τῆς Οὐαλεντίνου σχολῆς, συντόμως
 καὶ σαφῶς ἀπαγγελοῦμεν, καὶ ἀφορμὰς δώσομεν,
 κατὰ τὴν ἡμετέραν μετριοτήτα, πρὸς τὸ ἀναγρᾶναι
 αὐτὴν, ἀλλόκοτα καὶ ἀνάρμιστα τῇ ἀληθείᾳ ἐπιδεικ-
 νύντες τὰ ὑπ' αὐτῶν λεγόμενα, μήτε συγγράφειν εἰ-
 θισμένοι (4), μήτε λόγων τέχνην ἡσυχότες· ἀγά-

tum argento, quis facile poterit, rudis cum sit (5),
 hoc probare? Igitur ne forte et cum nostro delicto
 abripiantur quidam quasi oves a lupis, ignorantes
 eos propter exterius ovilis pellis (6) superindumen-
 tum, a quibus cavere denuntiavit nobis Dominus²,
 similia quidem nobis loquentes, dissimilia vero
 sentientes; necessarium duxi, cum legerim com-
 mentarios ipsorum, quemadmodum ipsi dicunt,
 Valentini discipulorum, quibusdam autem ipsorum
 et congressus, et apprehendens sententiam ipsorum,
 manifestare tibi, dilectissime, portentuosissima
 et altissima mysteria, quæ non omnes capiunt,
 quia non omnes cerebrum habent (7); ut et tu co-
 gnoscens ea, omnibus his, qui sunt tecum, mani-
 festa facias, et præcipias eis observare se a pro-
 fundo insensationis, et ejus, quæ est in Deum,
 blasphemationis. Et quantum nobis virtutis adest,
 sententiam ipsorum, qui nunc aliud docent (8),
 dico autem eorum, qui sunt circa Ptolemæum (9),
 quæ est (10) velut flosculum Valentini scholæ, com-
 pendiose et manifeste ostendemus, et aliis occasio-
 nes dabimus (11), secundum nostram mediocrita-

BILLII INTERPRETATIO.

argento immistum fuerit, quis tandem erit, qui facile atque incorrupte id explorare possit? Quocirca ne
 culpa nostra nonnulli, tanquam oves a lupis, abripiantur, eos nimirum ob externum ovillæ pellis inte-
 gumentum hændquaquam agnoscetes (quos nobis vitandos esse Dominus præcepit), ut qui eadem quidem
 loquantur, sed non eadem sentiant; necessarium duxi, cum in Valentini discipulorum, ut ipsi aiunt,
 commentarios incidissem, atque etiam cum nonnullis ipsorum pedem contulissem, quidque sentirent
 percepissem, prodigiosa et profunda eorum mysteria, quæ non omnes capiunt, quia non omnes cerebrum
 expuerunt, tibi, vir mihi charissime, indicare: ut ea tu quoque, cum ex me didiceris, omnibus iis, qui
 tecum versantur, patefacias, eosque moneas, ut ab æmentie, blasphemieque in Christum voragine sibi
 caveant. Et vero pro virili nostra, tum eorum qui nunc perperam docent, hoc est Ptolemæi, sententiam,
 quæ Valentini scholæ velut flosculus est, breviter ac dilucide referemus, tum pro facultatis nostræ medio-

² Matth. vii, 15.

(1) *Παρὰ τὴν ἡμετέραν αἰτίαν*. Præpositionem **C**
παρὰ, in edit. omnibus perperam omissam, ex cod.
 Reg. restitimus.

(2) *Ἐπιβουλὴν*. *Ἐπιβολὴν* legit Latinus inter-
 pres; vertit enim, *superindumentum*. Vocem tam-
 en *ἐπιβολὴν* retineri nihil vetat, qua posita
 accommodata ad auctoris institutum cum Corna-
 rio verteris: *Propter externas ovillæ pellis insi-*
dias.

(3) *Μὴ πάντες τὸν ἐγκέφαλον ἐξεπτύχασιν*.
 Sic eod. Reg. et edit. omnes. Interpres vero
 legisse videtur *ἔχουσιν* vel *ἐσχῆχασιν*, ni forte (quod
 a vero simili non abhorret), Græcæ phræseos sen-
 sum haud assecutus, hanc vertendo immutavit.
 Animum torquent Gallasius, Billius, Fronto Duc.
 et Grabius, ut obscuræ hujus sententiæ sensum
 expiscantur. Non meminerant, puto, Plantum in
Mostellaria dixisse *cerebrum mungere*, pro *cali-*
lidiotem, seu astutiotem *evadere*, vel *efficere*:

Imo etiam cerebrum quoque omnem e capite mun-
 gisti meum:

Nam omnia malefacta vestra repperi radicibus.
 Eodem prorsus sensu dictum ab Irenæo *ἐγκέφαλον*
ἐκπτύειν, *cerebrum expuere*, quo a Plauto *cerebrum*
mungere. Nempe rationem affert ille cur omnes
 portentosa et abstrusa Valentinianorum mysteria
 assequi non valeant; quia, inquit, *μὴ πάντες τὸν*
ἐγκέφαλον ἐξεπτύχασιν, non omnes cerebrum *expue-*
runt; id est, non omnes cerebrum satis emunctum,
 seu defæcatum habent, non ea ingenii subtilitate
 pollent, ut perdifficilia et obscurissima dogmata
 pervadere possint.

(4) *Μήτε συγγράφειν εἰθισμένοι*. Non impro-
 babiliiter hinc concludit Feuardentius, hos quin-
 que libros primum esse Irenæi scriptum. Sed de his
 alibi diximus.

(5) *Rudis cum sit*. In Græco non *ἀτέλειος* adje-
 ctive, sed *ἀτελεώς*, quod si revera legendum foret,
 sensus est: *Quis facile poterit hoc vera pro-*
bare, seu potius *explorare*. Vide quæ observavimus
 ad textum Græcum.

(6) *Ovilis pellis*. Sic vetus Feuard. cod. cum An-
 glicanis et Clarom. Scilicet, *ovilis* adjective, pro
ovillæ seu *ovinæ*; quod quidem adjectivi genus
 Latinis inusitatum, at barbaro interpreti condo-
 nandum.

(7) *Habent*. Gr. *ἐξεπτύχασιν*, *expuerunt*. Inter-
 pres vero legit, *ἐσχῆχασιν*. Vide notata ad textum
 Græcum.

(8) *Aliud docent*. Gr. *παραδιδασκόντων*, *perperam*
docent, seu *falsa docent*.

(9) *Ptolemæum*. Clarom. ubique habet, *Pto-*
mæus, *Ptolomæum*, etc. Sic etiam passim Tertul-
 lianus.

(10) *Quæ est*. Ita recte cod. Arund. et Merc. 2.
 In edit. vero male, *qui est*. Id enim ad Ptolemæi
 et assecularum *sententiam*, non ad Ptolemæum ipsum
 referri demonstrat textus Græcus, in quo legitur,
ἀπάνθισμα οὖσαν, scilicet, *γνώμην τῶν περὶ Πτο-*
λεμαίων. Perperam igitur Feuard. ad lib. ii, cap. 4,
 et alii ex hoc loco collegerunt, Ptolemæum ab
 Irenæo vocari *flosculum scholæ Valentini*, decepti vi-
 delicet haud satis accurata interpretatione vocis
ἀπάνθισμα. Hæc enim proprie non *flosculus*, sed
delibationem, seu, ut alius quispiam mediæ vel in-
 finitæ Latinitatis interpres vertisset, *deforationem*
 hic significat. Id nempe vult Irenæus, Ptolemæum
 quod subtilius erat e Valentini dogmatibus deli-
 basse ac excerptisse, ut hypothesin suam hinc con-
 ficeret.

(11) *Occasiones dabimus*. Gr. *ἀφορμὰς δώσο-*
μεν, quod mallem cum Pelavio vertisset inter-

tem, ad evertendum eam, non stantia (1), neque apta veritati ostendentes ea, quæ ab iis dicuntur: neque conscribere consueti neque qui sermonum arti studuerimus: dilectione autem nos adhortante, et tibi et omnibus, qui sunt tecum, manifestare, quæ usque adhuc erant absconsæ (2), jam autem secundum gratiam Dei in manifestum venerunt doctrinæ ipsorum. *Nihil enim est coopertum, quod non manifestabitur; et nihil absconsum, quod non cognoscetur* ³.

3. Non autem exquires a nobis, qui apud Celas commoramur, et in barbarum sermonem plerumque vacamus (3), orationis artem, quam non didicimus, neque vim conscriptoris, quam non affectavimus, neque ornamentum verborum, neque suadellam, quam nascimur; sed simpliciter et vere et idiotice ea, quæ tibi cum dilectione scripta sunt, cum dilectione percipies, et ipse auges (4) ea penes te, ut magis idoneus quam nos, quasi semen et initia accipiens a nobis: et in latitudine sensus tui (5) in multum fructificabis ea, quæ in paucis a nobis dicta sunt, et potenter asseres (6) iis, qui tecum sunt, ea quæ invalide a nobis relata sunt. Et quemadmodum nos elaboravimus, olim quærenti tibi (7) discere sententiam eorum, non solum facere

της δὲ ἡμῶς προτρεπομένης σοὶ τε καὶ πᾶσι τοῖς μετὰ σοῦ μνηῶσαι τὰ μέχρι μὲν νῦν κεκρυμμένα, ἥδη δὲ κατὰ τὴν χάριν τοῦ Θεοῦ εἰς φανερόν ἐληλυθότα διδάγματα· οὐδὲν γὰρ ἔστι κεκαλυμμένον, δ' οὐκ ἀποκαλυφθήσεται· καὶ κρυπτὸν, δ' οὐ γνωσθήσεται.

Οὐκ ἐπιζητήσεις δὲ παρ' ἡμῶν τῶν ἐν Κελτοῖς διατριβόντων, καὶ περὶ βάρβαρον διάλεκτον τὸ πλεῖστον ἀσχολουμένων, λόγων τέχνην, ἣν οὐκ ἐμάθομεν, οὔτε δύναμιν συγγραφῆως, ἣν οὐκ ἡσκήσαμεν, οὔτε καλλωπισμὸν λέξεων, οὔτε πιθανότητα, ἣν οὐκ ᾔδαμεν· ἀλλὰ ἀπλῶς, καὶ ἀληθῶς, καὶ ἰδιωτικῶς (8) τὰ μετὰ ἀγάπης σοὶ γραφέντα, μετὰ ἀγάπης σὺ προσδέξῃ καὶ αὐτὸς αὐξήσεις αὐτὰ παρὰ σεαυτῷ, ἅτε ἱκανώτερος ἡμῶν τυγχάνων, οἷοναί σπέρματα καὶ ἀρχὰς λαβὼν παρ' ἡμῶν, καὶ ἐν τῷ πλάτει σου τοῦ νοῦ ἐπὶ πολὺ καρποφορήσεις τὰ δι' ὀλίγων ὑφ' ἡμῶν εἰρημένα, καὶ δυνατῶς παραστήσεις τοῖς μετὰ σοῦ τὰ ἀσθενῶς ὑφ' ἡμῶν ἀπηγγεμένα. Καὶ ὥς ἡμεῖς ἐφιλοτιμήθημεν, πάλαι ζητοῦντός σου μαθεῖν τὴν γνώμην αὐτῶν, μὴ μόνον σοὶ ποιῆσαι φανερόν, ἀλλὰ καὶ ἐφόδια δοῦναι (9) πρὸς τὸ ἐπιδεικνύειν αὐτὴν ψευδῆ· οὕτω δὲ καὶ σὺ φιλοτίμως τοῖς λοιποῖς διακονήσεις, κατὰ τὴν χάριν τὴν ὑπὸ τοῦ Κυρίου σοὶ δεδομένην, εἰς τὸ μὴκέτι παρασύρεσθαι τοὺς ἀνθρώ-

BILLII INTERPRETATIO.

critate ansam tibi ad eam evertendam porrigemus, absurda, atque a veritate alsona esse demonstrantes ea, quæ ab illis afferuntur. Non quod scribendi usu exerciti simus, aut dicendi artem coluerimus: sed quod nos charitas hortetur, ut tibi, omnibusque qui tecum sunt, doctrinas eas indicemus, quæ cum hactenus in abstruso delituerint, nunc Dei beneficio in lucem venerunt. *Nihil enim opertum est quod non reveletur, neque absconditum quod non sciatur*.

3. Nec vero facies, ut a nobis, qui inter Gallos degimus, atque in barbara lingua ut plurimum operam ponimus, verborum artificium, quod non didicimus, exposcas: nec vim conscriptoria, in qua comparanda non elaboravimus: nec dictionum ornamentum, nec persuadendi facultatem cujus expertes et ignari sumus. Verum ea quæ simpliciter, et vere, ac vulgari sermone, benevolò tamen animo, ad te scripta sunt, tu quoque pari animi benevolentia accipies, eaque ipse, utpote nobis eruditior, quasi semina quædam et initia a nobis accepta, apud te amplificabis, atque in mentis tuæ latifundio. quæ breviter a

³ Matth. x, 26.

pres, argumenta suggeremus, vel subsidia ministrabimus.

(1) *Non stantia*. In Eras. Gall. et Feuard., *non constantia*. In Græc. vero, et fortasse melius, ἀλόγιστα, monstrosa, seu absurda.

(2) *Absconsæ*. Scil. *doctrinæ ipsorum*. Sic ex cod. Claromont. et Pass. restitimus. In cæteris, et in editione ipsa Oxoniensi, vitiose *absconsæ*..

(3) *Vacamus*. Sic reponere non dubitavimus, codd. Voss. et Clarom. auctoritate moti, in quibus legitur quidem *vacamur*, sed manifesto scribarum lapsu, pro *vacamus*. Cum enim in mss. antiquioribus non exigua sit affinitas inter *s* et *r*, proclive fuit festinantibus scribis posteriorem pro priori scribere; quorum codices alii exscribentes, nec barbaram vocem *vacamur* intelligentes, scripserunt, alii *vacamur* (ut prius in cod. Clarom. scriptum fuerat, sed postea emendatum), alii *avocamur*; quod posterius in edit. omn. legitur. Legendum vero *vacamus*, demonstrat vox Græca ἀσχολουμένων, quam Latine reddidit Billius, *operam ponimus*; Cornarius vero et Petavius, *occupati sumus*.

(4) *Auges*. In Eras. Gallas. et Feuard. male, *augeas*. Hic enim *auges* scribitur pro *augebis*, juxta Græcum αὐξήσεις. Plura siquidem verba terminationem habent utriusque, secundæ scilicet et tertiæ conjugationis. Sic *Fulgeo*, *Fulgo*, *Ferre*, *Ferro*. *Fervere littora flammis*, Virg. iv *Æn.* 467.

C *Sylvæ stridunt*, Virg. ii *Æn.* 84. Vide Voss. lib. v *De arte gramm.* c. 3, et Novam methodum ad discendi linguam Lat., Gallice scriptam, pag. 333, edit. 1696.

(5) *In latitudine sensus tui*, etc. Mæc, litteræ nimium addictus, interpres obscuravit; clarius reddidit Petavius: *In spatiosum mentis tuæ sinum recondita, quæ paucis a me perstricta sunt, uberiore fructu compensabis*.

(6) *Et potenter asseres*. Ut *potenter asseras* habent Voss. Pass. et Feuard. in marg.; sed prior lectio magis cum Græco convenit.

(7) *Quærenti tibi*. Pro *quærente te*, id est *flagitante te jam pridem*, scriptum vult Grabinus. Ego vero *quærenti tibi* referrem ad *non solum facere tibi manifestam*, posteriusque tibi utpote superfluum expungerein.

(8) *Ἰδιωτικῶς*. Id ad tibi referri mavult Feuardentius: ut sensus sit, *privatim, tibi soli*. Malim ego ad præcedentia referri, ut sit idem ἰδιωτικῶς, ac rudj et simplici, seu vulgari stylo, et absque λέξεων καλλωπισμῷ.

(9) *Ἐφόδια δοῦναι*. Idipsum est quod superius dixit, *ἀφορμὰς δώσομεν, subsidia ministrabimus*. Scilicet ἐφόδιον proprie viaticum, *auxiliumque viæ*, ut loquitur Virgilius *Æneid.* i, 36; hic vero *opitulationem, auxilium, subsidium, argumentum significat*.

πως ὑπὸ τῆς ἐκείνων πιθανολογίας, οὐσης τοι-
αύτης.

reliquis ministrabis secundum gratiam, quæ tibi a Domino data est; ut jam non abstrahantur homines
ab illorum suadela, quæ est talis.

5 CAPUT PRIMUM.

*Quid de Æonum suorum genesi, nomine, ordine, sexibus conjugalibus effutirent Valentiniani discipuli: et quæ
Scripturæ loca commentis suis adaptarent.*

1. Λέγουσι γάρ τινα εἶναι ἐν ἀοράτοις καὶ ἀκατο-
νομάστοις ὑψώματι τέλειον Αἰῶνα προόντα (1)· τοῦ-
τον δὲ καὶ (2)..... Προπάτορα καὶ Βυθὸν καλοῦ-
σιν..... ὑπάρχοντα δ' αὐτὸν (3) ἀχώρητον καὶ
ἀόρατον, ἀλλὰ τὸ καὶ ἀγέννητον, ἐν ἡσυχίᾳ καὶ
ἡρεμίᾳ πολλῇ γεγενῆσθαι ἐν ἀπείροις αἰῶσι χρόνων (4)·
συνπαρῆχειν δ' αὐτῷ καὶ Ἐννοίαν, ἣν δὲ καὶ Χά-
ριν, καὶ Σιγὴν (5) ὀνομάζουσι· καὶ ἐννοηθῆναι ποτε
ἀπ' αὐτοῦ προκαλέσθαι τὸν Βυθὸν τοῦτον ἀρχὴν τῶν
πάντων, καὶ καθάπερ σπέρμα τὴν προβολὴν ταύτην
(ἣν προκαλέσθαι ἐννοήθη (6)), καὶ καθέσθαι (7), ὡς
ἐν μήτρᾳ, τῇ συνπαρῳούσῃ αὐτῷ Σιγῇ. Ταύτην δὲ
ὁποδεκαμένην τὸ σπέρμα τοῦτο, καὶ ἐγκύμονα γενο-
μένην, ἀποκυῖσαι Νοῦν, ὁμοίον τε καὶ ἴσον τῷ προ-
καλόντι, καὶ μόνον χωροῦντα τὸ μέγεθος τοῦ Πα-
τρὸς. Τὸν δὲ Νοῦν τοῦτον καὶ Μονογενῆ καλοῦσι,

4. Dicunt esse quemdam in invisibilibus, et ino-
narrabilibus altitudinibus perfectum Æonem, qui
ante fuit: hunc autem et Proarchon, et Propator, et
Bython vocant: esse autem illum invisibilem, et
quem nulla res capere possit. Cum autem a nullo
caperetur, et esset invisibilis, sempiternus, et in-
genitus, in silentio et in quiete multa fuisse in im-
mensis Æonibus (8). Cum ipso autem fuisset et En-
noean, quam etiam Charin et Sigen vocant: et ali-
quando voluisse a semetipso emittere hunc Bythum,
initium omnium, (et velut semen prolationem hanc
præmitti voluit (9), et eam deposuisse quasi in
vulva ejus, quæ cum eo erat, Sige. Hanc autem
suscepisse semen hoc, et prægnantem factam ge-
nerasse Nun, similem et æqualem ei, qui emiserat,
et solum capientem magnitudinem Patris. Nun

BILLII INTERPRETATIO.

nobis dicta sunt, uberius efferes, quæque nos imbecille narravimus, ea tu iis, quibuscum tibi consuetudo
est, non sine robore declarabis. Et quemadmodum nos, flagitante te jampridem, quænam ipsorum sen-
tentia esset intelligere, studuimus sedulo non modo eam tibi perspicuam reddere, sed ad ipsius falsitatem
commonstrandam facultates suppeditare; eodem modo tu quoque pro ea gratia, quam a Domino conse-
cutus es, prompte atque obnixo studio cæteris inservies: ut homines non jam amplius eorum oratione
ad persuadendum comparata distraherentur. Est autem ea hujusmodi.

CAPUT PRIMUM.

1. Ainnt enim esse quemdam in sublimitatibus illis, quæ nec oculis cerni, nec nominari possunt, per-
fectum Æonem præexistentem, quem et Proarchon, et Propatorem, et Bythum vocant. Eum autem, cum
incomprehensibilis et invisibilis, sempiternus item et ingenuus esset, infinitis temporum sæculis in
summa quiete ac tranquillitate fuisse. Una etiam cum eo Ennoeam existisse, quam et Charin, et Sigen
nuncupant. Hunc porro Bythum in animum aliquando induxisse rerum omnium initium proferre, atque
hanc, quam in animum induxerat, productionem, in Sigen, quæ una cum eo erat, non secus atque in
vulvam demisisse. Hunc vero suscepto hoc semine prægnantem effectam peperisse Nun, parenti suo parem

(1) Τέλειον Αἰῶνα προόντα. Sic Theodoret. C
lib. 1 Hær. Fab., cap. 7: Πρῶτον Αἰῶνα τέλειον· et
Tertull. cap. 7: Substantialiter quidem αἰῶνα τέλειον
appellant, personaliter vero προαρχὴν, et τὴν
ἀρχὴν, et am Bython.

(2) Τοῦτον δὲ καὶ. Adde, προαρχὴν ante προ-
πάτορα· illam enim vocem legit vetus interpres,
et legendam demonstrant Tertullianus et Theodo-
ret. locis cit.

(3) Ὑπάρχοντα δ' αὐτόν. Ante hæc verba le-
gitur videtur Latinus interpres ὑπάρχειν δ' αὐτόν
ἀόρατον καὶ ἀχώρητον, ut probe monet Fronto Duc.,
quæ ideo forte omisit scriba, quod eadem fere mox
recurrant.

(4) Χρόνων. Hanc vocem addidit, puto, sciolus
quis explicationis causa, veritus scilicet ne αἰῶν
hic substantialiter acciperetur, pro primo Valenti-
nianorum Æone; cum ævum aut sæculum signifi-
cet. Eam enim non agnoscunt neque Latinus
interpres, neque Tertullianus, neque Theodo-
retus.

(5) Ἦν δὲ καὶ Χάριν, καὶ Σιγὴν, etc. Hinc
Theodoretum textum emendes, in quo, vitiose legi-
tur: Χάριν καὶ σιγὴν καλούμενην. Pro σιγῇ,
repono Σιγὴν. Emendes etiam Indiculum hæreseων
Pseudo-Hieronymi, et pro, ea gratia appellatam
Σιγὴν, lege, Gratiam appellanti ei Σιγῇ.

(6) Καθάπερ σπέρμα, ἣν προκαλέσθαι ἐν-
νοήθη. In hujus loci lectione non consentiunt

C Billius, Grabius et Fronto Duc. Prior omittit, κα-
θάπερ σπέρμα, quod tamen habet Tertullianus.
Grabius deletum vult articulum ἣν, utpote redun-
dantem: Fronto Duc. conjunctionem καὶ ante κα-
θέσθαι. Ego vero, nulla deleta voce, verbum ἐν-
νοηθῆναι duntaxat, per ellipsin omissum, subintel-
lectum velim ante vel post καθέσθαι, ista, ἣν
προκαλέσθαι ἐννοήθη, intra parentheses includen-
do; et sic planus evālit mihi sensus: Hunc porro
Bythum aliquando in animum induxisse ex sese re-
rum omnium initium proferre; atque hanc quam emi-
tere statuerat productionem, velut semen in Sigen,
quæ una cum eo erat, demittere etiam voluisse. Ejus-
modi ellipsin, imo et duriorum, non rara sunt cum
apud Græcos, tum apud Latinos exempla. Nec re-
prehendit quisquam quod καὶ ante καθέσθαι inter-
preter etiam, cum ea significatio passim obvia sit.

(7) Καθέσθαι. In cod. Reg. καταθέσθαι.

(8) Æonibus. Addit textus Græcus, χρόνων, tem-
porum; quam vocem non reddidit interpres. At ut
in hoc excusandus, in eo certe reprehendendus quod
αἰῶσι verterit æonibus; αἰών enim hic non inusitato
Valentinianorum, sed vulgari sensu accipitur, pro
ævo aut sæculo. Vide notam 4.

(9) Et velut semen prolationem hanc præmitti vo-
luit. Quod non attenderit interpres ad ellipsin verbi
ἐννοηθῆναι, toti periodo, dum vertit, nebulas of-
fundit. Clarius, ni fallor, hæc a nobis reddita. Vide
notam 6.

autem hunc. et Unigenitum vocant (1), et Patrem, et initium omnium. Una autem cum eo emissam Veritatem, et hanc esse primam et primogenitam Pythagoricam quaternationem, quam et radicem omnium dicunt. Est enim 6 Bythus et Sige, deinde Nus et Alethia. Sentientem autem Unigenitum (2) hunc in quæ prolatus est, emisisse et ipsum Logon et Zoen, patrem omnium eorum, qui post se futuri essent, et initium et formationem universi Pleromatis. De Logo autem et Zoe emissum secundum conjugationem (3) Hominem et Ecclesiam, et esse hanc primogenitam Octonationem, radicem et substantiam omnium, quatuor nominibus apud eos nuncupatam, Bythion, et Nun, et Logon, et Anthropon. Esse enim illorum unumquemque masculo-feminam, sic : Initio Propatorem illum coisse secundum conjugationem suæ Ennoæ, id est cogita-

καὶ Πατέρα, καὶ Ἀρχὴν τῶν πάντων. Συμπροβέ-
βλησθαι δὲ αὐτῷ Ἀλήθειαν· καὶ εἶναι ταύτην πρῶ-
τον καὶ ἀρχέγονον Πυθαγορικὴν Τετρακτὺν (4), ἣν
καὶ ρίζαν τῶν πάντων καλοῦσιν. Ἔστι γὰρ Βυθὺς
καὶ Σιγή, ἔπειτα Νοῦς καὶ Ἀλήθεια. Αἰσθόμενον τε
τὸν Μονογενῆ τοῦτον ἐφ' οἷς προσβλήθη, προβαλεῖν
καὶ αὐτὸν Λόγον (5), καὶ Ζωὴν, πατέρα πάντων τῶν
μετ' αὐτὸν ἐσομένων, καὶ ἀρχὴν, καὶ μόρφωσιν παν-
τὸς τοῦ Πληρώματος (6). Ἐκ δὲ τοῦ Λόγου καὶ τῆς
Ζωῆς προβέβλησθαι κατὰ συζυγίαν Ἀνθρώπον καὶ
Ἐκκλησίαν· καὶ εἶναι ταύτην ἀρχέγονον Ὁδοῶδα,
ρίζαν καὶ ὑπόστασιν τῶν πάντων, τέτρασιν ὀνόμασι
παρ' αὐτοῖς καλουμένων (7), Βυθῷ, καὶ Νῷ, καὶ
Λόγῳ, καὶ Ἀνθρώπῳ. Εἶναι γὰρ αὐτῶν ἑκαστον
ἀρρενὸς ἡλυν, οὕτως· Πρῶτον τὸν Προπάτορα ἡνῶ-
σθαι κατὰ συζυγίαν τῇ ἑαυτοῦ Ἐννοίᾳ· τὸν δὲ Μο-
νογενῆ, τουτέστι τὸν Νοῦν, τῇ Ἀληθείᾳ· τὸν δὲ

BILLI INTERPRETATIO.

et æqualem, atque ita comparatum, ut solus paternæ magnitudinis capax esset. Atque hunc Nun, et Monogenem, et Patrem, et Principium omnium rerum appellant. Cum eo autem Veritatem quoque in ortum productam esse aiunt. Atque hanc esse primam ac primigenam Pythagoricam quaternitatem, quam etiam rerum omnium stirpem ac radicem vocant. Est enim Bythus et Sige, ac deinde Nus et Veritas. Cumque Monogenes hic persensisset quam ob causam productus fuisset, edidisse quoque ipsum Sermonem et Vitam, patrem omnium qui post se futuri essent, ac principium et formationem totius Pleromatis. Jam vero ex Sermone et Vita per conjugationem ortos esse Hominem et Ecclesiam. Atque hanc esse primigenam Ogdoadem, ex qua, tanquam ex radice ac parente, omnes exstiterunt, quatuor nominibus apud ipsos appellatam, Bythium nimirum, et Nun, et Sermonem, et Hominem. Esse quippe eorum quemlibet mas-

(1) *Unigenitum vocant. Atqui non proprie, inquit Tertull. lib. cont. Val. c. 7, siquidem non solus agnoscitur; nam cum illo processit et semina, cui Veritas nomen est. Quanto congruentius Protopogen vocaretur!*

(2) *Sentientem autem unigenitum, etc. Clarius indiculus a Cotelerio restitutus: Intelligens autem sensus (Nus) ad quid esset emissus. Et Tertull. c. 7: Nus simul accepit (id est percepit, sive intellexit) prolationis suæ officium.*

(3) *Emissum secundum conjugationem. Ita Claromont. cum textu Græc. Pass. Otobon. et partim Arund. Merc. 2 et Voss. In editt. vero Eras. Galias. et Feuard. male, emissam secundam conjugationem.*

(4) *Πυθαγορικὴν Τετρακτὺν. Τετρακτὺν cum Petavio et Theodoro scribe, non τετρακτὴν, ut perperam legitur in Basilensi Epiphaniū edit. quam secuti sunt Feuard. et Gravius ipse; τετρακτὺν enim dicebant Pythagorici, non τετρακτὴν. Tetradem vero et Quadrigam vocat Tertull. Pythagorica ab Irenæo dicitur; nemo enim nescit quantum quaternario numero tribuerent Pythagorici. Perfectum, imo omnem esse numerum asserabant; quia, inquit Plutarch. lib. 1 De placitis philosoph., c. 3, in se numerum vi complectitur denarium, ultra quem proprie non est numerus; nam reliqui ultra, qui dicuntur, numeri, priorum sunt repetitiones. Continet autem denarium, quia habet quatuor, tria, duo, unum, quæ simul collecta denarium efficiunt. Propterea adeo sacra illis tetras erat, ut, Plutarcho loco cit. et Porphyrio testibus, inde sanctioris jurisjurandi religionis sibi fecissent: Οὐ μὰ τὸν ἀμείντερά ψυχῇ παραδόντα τετρακτὺν, Πατὴρ ἀνάνυ γένεως ρίζωμα ἔχουσιν. Per eum, qui animæ nostræ tradidit quaternarium, Fontem perennis naturæ radices habentem.*

(5) *Προβαλεῖν καὶ αὐτὸν Λόγον. C. R. ὑποβαλεῖν. Juxta Irenæo consentit Tertullianus cap. 7. Emitit et ipse (Nus) ex semetipso Sermonem, etc.*

Eadem habet Indiculus supra citatus, a Cotelerio emendatus, ad calcem tom. I Monum. Eccles. Gr., p. 767. Memoria itaque lapsus est, infert optime Gravius, in Cyrilli Catech. 6, ubi Βυθῷ generatio Λόγου ascribitur. Est quoque ibidem prava lectio, distinctio, versio textus. Lege, pergit vir doctus, ex ms. 25 Rœ. in Bibliotheca Bodl. emendatum, recteque distinctum: Βυθὺς ἐγέννησε Σιγὴν καὶ ἀπὸ τῆς Σιγῆς ἐτεκνοποιεῖ Λόγον. Τοῦ παρ' Ἑλλήσιν Διὸς οὗτος γέγων, τοῦ τῇ ἀδελφῇ μιγνυμένου· τέκνον γὰρ τοῦ Βυθοῦ ἐλέγετο εἶναι ἡ Σιγή· Bythus genuit Sigen, et ex Sige filium suscepit Logon. Isie pejor est Jove gentiliū, qui sorori commistus est; quippe Sige Bythi proles esse ferebatur. Magis tamen, fateor, propenderem in conjecturam eruditissimi Pearsonii Vindic. Epist. S. Ignat., part. II, cap. v, edit. Cantabrig. 1672, pag. 48, scilicet, neque λόγῳ, neque λόγον legendum esse, sed utramque vocem expungendam, utpote minime necessariam, sive priora, sive posteriora verba respicias. Neutra posterioribus competit; Cyrillus enim non Logon, sed Bythum Jovi comparat. Prioribus neque λόγον convenit, neque λόγον necessarium est; nam τεκνοποιεῖν, liberos procreare, quicumque tandem illi sint, satis ad hujus loci sensum exprimendum valet. Docet enim Cyrillus Jovem sorori mistum fuisse, Bythum vero ex filia sua procreasse liberos; quod turpius est. Quanquam haud excusari posse videatur quod Σιγὴν ἐκ Βυθοῦ genitam esse asserit Cyrillus. Sigen enim et ipsam ingentiam, Bythoque συνοπάρχουσιν ab hæreticis dici, satis expresse tradunt Irenæus et Theodoretus.

(6) *Μόρφωσιν παντὸς τοῦ Πληρώματος. Emendandus ergo Tertullianus loco jam sæpe cit. et pro formati Pleromatis totius emissam, legendum formationem Pleromatis, etc., ut recte ante me notavit Grab.*

(7) *Καλουμένων. Legendum esse καλουμένην monet Fronto Duc. et videt quisque. Ita legit vetus interpres.*

Ἀῤῥον τῇ Ζωῇ, καὶ τὸν Ἀνθρώπον τῇ Ἐκκλησίᾳ.

Logon autem Zōē, id est Vitæ; et Anthropon cum Ecclesia.

2. Τούτους δὲ τοὺς Αἰῶνας εἰς δόξαν τοῦ Πατρὸς προβεβλημένους, βουληθέντας καὶ αὐτοὺς διὰ τοῦ Ἰδίου δοξάζει τὸν Πατέρα, προβαλεῖν προβολὰς ἐν συζυγίᾳ τὸν μὲν Λόγον καὶ τὴν Ζωὴν μετὰ τὸ προβαλέσθαι τὸν Ἀνθρώπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν, ἄλλους δέκα Αἰῶνας, ὧν τὰ ὀνόματα λέγουσι ταῦτα· Βύθιος (1) καὶ Μίξις, Ἀγήρατος καὶ Ἑνωσις, Αὐτοφυής καὶ Ἥδονη, Ἀκίνητος καὶ Σύγκρασις, Μονογενής καὶ Μακαρία. Οὗτοι δέκα Αἰῶνες, οὓς καὶ φάσκουσιν ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς προβεβληθῆναι. Τὸν δὲ Ἀνθρώπον καὶ αὐτὸν προβαλεῖν μετὰ τῆς Ἐκκλησίας Αἰῶνας δώδεκα, οἷς ταῦτα τὰ ὀνόματα χαρίζονται· Παράκλητος καὶ Πίστις, Πατρικός καὶ Ἑλπίς, Μητρικός καὶ Ἀγάπη, Ἀείνους καὶ Σύνεσις (2), Ἐκκλησιαστικός καὶ Μακαριότης, Θελητός καὶ Σοφία.

3. Οὗτοί εἰσιν οἱ τριάκοντα Αἰῶνες τῆς πλάνης αὐτῶν, οἱ σεσιγημένοι (3) καὶ μὴ γνωσκόμενοι· τοῦτο τὸ ἄρατον καὶ πνευματικὸν κατ' αὐτοὺς Πλήρωμα, ἐριγῇ διεσπασμένον εἰς ὀγδόαδα, καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα. Καὶ διὰ τοῦτο τὸν Σωτῆρα λέγουσιν (οὐδὲ γὰρ Κύριον ὀνομάζειν αὐτὸν θέλουσι) τριάκοντα ἔτεσι κατὰ τὸ φανερὸν μὴδὲν πεποιηθέναι, ἐπιδεικνύοντα τὴ μυστήριον τούτων τῶν Αἰῶνων. Ἀλλὰ καὶ ἐπὶ

tioni (4), quam Gratiam et Silentium vocant (5); Unigenitum autem, hoc est Nun, Alethiæ, id est Veritatis.

2. Hos autem Æonas in gloriam Patris emissos, volentes et ipsos de suo clarificare Patrem, emisisse emissiones in conjugatione (6); Logon quidem et Zoen, posteaquam emissus est Homo et Ecclesia, alteros decem Æonas, quorum nomina dicunt hæc: Bithius et Mixis, Agēratos et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi decem Æones, quos dicunt ex Logo et Zoe emissos. Anthropon autem et ipsum emisisse cum Ecclesia Æonas duodecim, quibus nomina hæc donant: Paracletus 7 et Pistis, Patricos et Elpis, Metricos et Agape, Ænos (7) et Synesis, Ecclesiasticos et Macariotes, Theletos (8) et Sophia.

3. Hi sunt triginta erroris eorum Æones, qui tacentur, et non agnoscuntur. Hoc invisibile et spiritale secundum eos Pleroma, tripartite divisum in octonationem, et decada, et duodecada: et propter hoc Salvatorem dicunt (nec enim Dominum eum nominare volunt) triginta annis (9) in manifesto nihil fecisse, ostendentem mysterium horum Æonum. Sed et in parabola eorum operantium, qui in

BILLII INTERPRETATIO.

culo-feminam, ad hunc modum: Primum enim Propatorem conjugii nexu cum sua Ennoea, quam et Charin, et S gen vocant, copulatum fuisse: Monogenem deinde, hoc est Nun, cum Veritate; Sermonem cum Vita, ac denique Hominem cum Ecclesia.

2. Hos autem Æonas ad parentis sui gloriam productos, quod ipsi de suo quoque paternam gloriam illustrare vellent, setus conjugales edidisse: Sermonem nempe et Vitam, posteaquam Hominem et Ecclesiam produxissent, alios insuper decem Æonas in ortum protulisse, quorum nomina hæc esse dicunt: Bithius et Mixis, Ageratus et Henosis, Autophyes et Hedone, Acinetus et Syncrasis, Monogenes et Macaria. Hi sunt decem Æones, quos ex Sermone et Vita ortos esse asserunt Hominem autem etiam ipsum una cum Ecclesia decem Æonas produxisse, quibus hæc ab ipsis nomina tribuuntur: Paracletus et Pistis, Patricus et Elpis, Metricus et Agape, Ainus et Phronesis, Ecclesiasticus et Macariotes, Theletus et Sophia.

3. Hi sunt errantium hominum Æones triginta, qui silentio velut obvoluti sunt, nec a quoquam cognoscuntur: hoc invisibile ac spiritale eorum Pleroma, trifariam divisum, in Ogloadem, Decadem, et Duode-

(1) *Búthios*. Sic et Tertullianus cap. 8. *Bythius* C adjective, ad discrimen primi parentis *Bythi* ita dicitur, sicut Pamelius et Fronto Duc. Male ergo in Theodoretii textu legitur *Búthōn* καὶ *Μίξιν*.

(2) *Ἀείνους* καὶ *Σύνεσις*. Sic et Tertull. loco mox cit. *Ainus* et *Synesis*. Perperam itaque apud Theodoretum habetur *Νοῦς* καὶ *Σύνεσις*. *Νοῦς* enim a *Βούθ*, non ab Ἀνθρώπῳ emissus est.

(3) *Σεσιγημένοι*. Alludere videtur Irenæus ad Σιγὴν Æonum matrem. Sed alia ratione σεσιγημένους καὶ μὴ γνωσκόμενους dicit, quia, ut observat Theodoretus, τούτους φασὶ τοὺς Ἄ Αἰῶνας τοῖς μὲν ἄλλοις ἅπασιν ἀδελφοῖς εἶναι, αὐτοῖς δὲ μόνοις γνωρίμους. Hos triginta Æones dicunt aliis quidem omnibus ignotos esse, ipsis vero solis cognitos.

(4) *Id est cogitationi*. Hæc, uti et sequentia, id est Veritati, id est Vitæ, explicationis gratia addita sunt.

(5) *Quam Gratiam et Silentium vocant*. Verba hæc in Græco deficiunt, nec Irenæi esse videntur. Vero prorsus similis Grabii conjectura, primum a quoquam ad marginem ascripta, in textum irrepsisse: neque enim Irenæum quod paulo ante dixerat, inutiliter mox repetiturum.

(6) *In conjugatione*. Ita legendum ex textu Græco coniecerat Fronto Duc. Sed ita revera habent Arund. Voss. Merc. 2 et Clarom. Editi vero perperam: in conjugationem.

(7) *Ænos*. *Ainos* scribendum vult Fronto Duc. et ita quoque scripsit Fenard. infra lib. II, cap. 14, n. 8. Scribi vellem ego cum Tertull. c. 8, *Ainus*. Quemadmodum enim a *Νοῦς* dixerunt interpretes Latini *Nus*; sic ab Ἀείνους dicendum videtur *Ainus*, et ita scripsisse Billium video, recte quidem; sed minus recte, quod pro *Synesis* scripsit *Phronesis*. In Græco siquidem *Σύνεσις* legitur, non *Φρόνησις*, quæ aliunde una Æonum Basilien. non Valentini erat.

(8) *Theletos*. Non *Teletos*, inquit Fronto Duc.; nam sæpe τῆς θελήσεως, et τοῦ θελήματος meminit in his mysteriis hæreticorum Irenæus, ut cap. 6 (nunc 12) hujus libri, etsi aliter Pamelio videtur. Billius certe semper *Theleti* scripsit; neque mihi unquam occurrit *τελετός*, *perfectus*. Θελητὸν autem habes I Reg. xv, 22: εἰ θελητὸν τῷ Κυρίῳ. Itaque melius voluntate expetitum reddidissent interpretes, quam, ut Cornarius in versione Epiphani, voluntatem, alius voluntarium. Hactenus Fronto Duc. Quem autem Theletos appellat Irenæus, hunc eundem et *Philetum* vocat Tertullianus cap. 9. Suspiciantur quidem nonnulli pro *Philetum* legendum *Theletos*, suspicarer et ego, nisi cap. 30 et 32 idem *Phileti* nomen occurreret. Credere itaque malim, duo fuisse unius et ejusdem Æonis nomina.

(9) *Triginta annis*. Alias, per triginta annos.

vineam mittuntur, dicunt manifestissime triginta hos *Æonas* declaratos. Mittuntur enim alii quidem circa primam horam, alii circa tertiam, alii circa sextam, alii circa nonam, alii circa undecimam. Compositæ igitur prædictæ horæ in semetipsas, triginta numerum adimplent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim, triginta sunt (1). Per horas autem *Æonas* manifestari (2) volunt: et hæc esse multa admirabilia et abscondita mysteria, quæ ipsi nuntificant; et sicubi quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis (3), poterunt adaptare et assimilare figmento suo.

τῆς παραβολῆς τῶν (6) εἰς τὸν ἀμπελώνα πεμπομένων ἐργατῶν φασὶ φανερώτατα τοὺς τριάκοντα τούτους Αἰῶνας μεμηνύσθαι. Πέμπονται γάρ οἱ μὲν περὶ πρώτην ὥραν, οἱ δὲ περὶ τρίτην, οἱ δὲ περὶ ἑκτην, οἱ δὲ περὶ ἑνάτην, ἄλλοι δὲ περὶ ἑνδεκάτην. Συντιθέμεναι οὖν αἱ προειρημέναι ὥραι εἰς αὐτάς, τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμὸν ἀναπληροῦσι. Μία γάρ, καὶ τρεῖς, καὶ ἕξ, καὶ ἑννέα, καὶ ἑνδεκά, τριάκοντα γίνονται. Διὰ δὲ τῶν ὥρῶν τοὺς Αἰῶνας μεμηνύσθαι θέλουσι· καὶ ταῦτ' εἶναι τὰ μεγάλα καὶ θαυμαστά καὶ ἀπόρρητα μυστήρια, ἃ καρποφοροῦσιν αὐτοὶ, καὶ εἰ ποῦ τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς δυνηθεῖη προσαρμόσαι, καὶ εἰκάσαι τῷ πλάσματι αὐτῶν.

CAPUT II.

Soli Unigenito cognitus primus Pater. Sophiæ emulatio, perturbatio, periculum, et partus informis. Ab Horo restituitur. Horos quis? Christus et Spiritus sanctus ad Æonum consummationem emittuntur. Ex Æonum collatione Jesus producitur.

1. Et Propatorem quidem eorum cognosci soli (4) dicunt ei, qui ex eo natus est, 8 Monogeni, hoc est No: reliquis vero omnibus invisibilem et incomprehensibilem esse. Solus autem Nus, secundum eos delectabatur videns Patrem, et magnitudinem immensam ejus considerans exultabat, et excogitabat reliquis quoque *Æonibus* participare (5) magnitudinem Patris; quantus et quam

1. Τὸν μὲν οὖν Προπάτορα αὐτῶν γινώσκεισθαι μόνῳ λέγουσι τῷ ἕξ αὐτοῦ γεγονότι Μονογενεῖ, τοῦτέστι τῷ Νῷ· τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν (7) ἀόρατον καὶ ἀκατάληπτον ὑπάρχειν. Μόνος δὲ ὁ Νοὺς κατ' αὐτοὺς ἐτέρπετο θεωρῶν τὸν Πατέρα, καὶ τὸ μέγεθος τὸ ἀμέτρητον αὐτοῦ κατανοῶν ἡγάλλετο, καὶ διανοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι (8) τὸ μέγεθος τοῦ Πατρὸς, ἡλικός τε καὶ ὅσος ὑπῆρχε, καὶ ὡς

BILLII INTERPRETATIO.

cadem. Atque ob eam causam Salvatorem (neque enim eum Dominum appellare ipsi placet) xxx annis palam, atque in hominum luce nihil fecisse, ut videlicet *Æonum* horum mysterium ostenderet. Quin in ea quoque parabola, quæ est de operariis ad vineam missis hos 30 *Æonas* apertissime indicatos esse contendunt. Mittuntur enim partim circa horam primam, partim circa tertiam, partim circa sextam, partim circa nonam, partim circa undecimam. Omnes porro hæ horæ in unum conflatæ tricenarium numerum explent. Una enim, et tres, et sex, et novem, et undecim tricenarium efficiunt. Per horas autem *Æonas* significari volunt: atque hæc esse ingentia illa et admiranda, atque in vulgus non efferranda mysteria, quæ ipsi proferunt: et si quid usquam est in litteris sacris, quod eorum commentis accommodari atque comparari possit.

CAPUT II.

1. Ac Propatorem quidem suum Monogeni soli ex se orto, hoc est, No cognitum esse dicunt, a cæteris omnibus nec cerni, nec comprehendere posse. Itaque Nus solus, de eorum sententia, Patrem contemplanus in magna voluptate versabatur, atque immensam ipsius magnitudinem considerans exultabat, ac reliquis etiam *Æonibus* amplitudinem Patris exponere cogitabat, nempe quantus, quamque ingens is esset,

(1) *Fiunt. Al. sunt.*

(2) *Manifestari. Clarom. manifestare.*

(3) *Quid eorum, quæ dicuntur in Scripturis. Græce, εἰ ποῦ τι τῶν ἐν πλήθει εἰρημένων ἐν ταῖς Γραφαῖς. Vetus interpres, Billius et Cornarius omiserunt ἐν πλήθει, in multitudine. Gallasius: Eorum quæ multa dicuntur in Scripturis. Melius Petavius: ac si quid aliud est, quod in Scripturis certo numero comprehensum. Vide cap. 18 et lib. II, cap. 24.*

(4) *Cognosci soli. Cognosci habent Clarom. Arund. et Voss. ex Græco, γινώσκεισθαι: edita vero cognitum. At solo pro soli legitur in Clarom. Arund. et Merc. 2.*

(5) *Reliquis quoque Æonibus participare. Edit. Eras. et Gallas. reliquos quoque Æonas participare; quam lectionem ex veteri cod. et Græco textu immutasse se ait Feuard. substituendo: reliquis quoque Æonibus communicare. Et quidem ms. Feuardenti exemplar habuisse, reliquis quoque Æonibus, non dubitem; an autem et haberent, communicare, paulo incertius. Quare cum cunctis mss. Arund. Voss. Merc. 2. Clarom. et Pass. legatur, reliquis quoque Æonibus participare, et aliunde participare non semel ab interprete usurpetur pro*

C *communicare, tutius visum est ita restituere.*

(6) *Τῶν. C. R. et Feuard. Colon. editio an. 1596, τῆς.*

(7) *Γινώσκεισθαι μόνῳ λέγουσι τῷ... Μονογενεῖ... τοῖς δὲ λοιποῖς πᾶσιν, etc. Cum hac exceptione intelligendus Theodoretus, dum generalius ex Valentini sententia dicit, Βυθὸν ἀνέφικτον εἶναι πᾶσι τοῖς ἕξ αὐτοῦ, Bythum ab iis qui ex ipso nati sunt Æonibus percipi non posse. Eadem exceptio sequentibus verbis adhibenda: φόντα καὶ ἰδεῖν αὐτὸν κατέσχευ ἡ Σιγή.*

(8) *Διανοεῖτο καὶ τοῖς λοιποῖς Αἰῶσιν ἀνακοινώσασθαι. Reliquis etiam Æonibus magnitudinem Patris exponere cogitabat. Memoria itaque lapsus est Theodoretus, dum Æonibus omnibus indiscriminatim ascribit, quod Monogeni soli ex Irenæo et Tertulliano cap. 9 competere certum est. Φόντα, inquit Theodoretus, καὶ ἰδεῖν αὐτὸν (Βυθὸν), καὶ τοῖς ἄλλοις δηλώσσει, κατέσχευ ἡ Σιγή. Ex Bytho natos Æonas, ne ipsum viderent cognoscerent, et aliis manifestarent, coercuit Sige. Qui enim reliqui Æones ignotum sibi Bythum aliis manifestare potuissent? Et quibus aliis declarassent, cum soli tunc exstarent?*

ἦν ἀναρχός τε καὶ ἀχώρητος, καὶ οὐ κατάληπτος ἰδεῖν. Κατίσχε δὲ αὐτὸν ἡ Σιγὴ βουλῆσαι τοῦ Πατρὸς, διὰ τὸ θάλειν πάντας αὐτοὺς εἰς ἔννοιαν καὶ πᾶθον ζητήσεως τοῦ προειρημένου Προπάτορος αὐτῶν ἀγαγεῖν. Καὶ οἱ μὲν λοιποὶ ὁμοίως Αἰῶνες ἡσυχῇ τῶς ἐπεπόθουν τὸν προβολέα τοῦ σπέρματος α' τῶν ἰδεῖν, καὶ τὴν ἀναρχὸν ῥίζαν ἱστορῆσαι.

2. Προήλθο δὲ πολὺ ὁ τελευταῖος καὶ νεώτατος τῆς δωδεκάδος, τῆς ὑπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας προβεβλημένος (1) Αἰὼν, τούτεστιν ἡ Σοφία, καὶ ἔπαθε πάθος ἀνευ τῆς ἐπιπλοχῆς τοῦ ζυγοῦ (2) τοῦ Θελητοῦ· ὃ ἐνῆρξεν μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν καὶ τὴν Ἀλήθειαν, ἀπέσκηψε δὲ εἰς τοῦτον τὸν παρατραπέντα, πρόφασιν (3) μὲν ἀγάτης, τόλμης δὲ, διὰ τὸ μὴ κεκοινωνῆσθαι τῷ Πατρὶ τῷ τελείῳ, καθὼς καὶ ὁ Νοῦς. Τὸ δὲ πάθος εἶναι ζητήσιν τοῦ Πατρὸς· ἥθελε γάρ, ὡς λέγουσι, τὸ μέγεθος αὐτοῦ καταλαβεῖν· ἔπειτα μὴ θυγηθῆναι, διὰ τὸ ἀδυνάτῳ ἐπιβαλεῖν πράγματι, καὶ ἐν πολλῇ πάντῳ ἀγῶνι γεγόμενον, διὰ τε τὸ μέγεθος τοῦ βάθους, καὶ τὸ ἀνεξιχνίαστον τοῦ Πατρὸς, καὶ τὴν πρὸς αὐτὸν στοργὴν, ἐκτεινόμενον αἰεὶ ἐπὶ τὸ πρόσθεν, ὑπὸ τῆς γλυκύτητος αὐτοῦ ταλευσίων ἀν καταπεπόσθαι, καὶ ἀναλελῦσθαι εἰς τὴν ἄλην οὐσίαν, εἰ μὴ τῇ στηριζούσῃ, καὶ ἐκτὸς τοῦ ἀρρήτου μεγέθους φυλασσούσῃ τὰ ὅλα συνέντυχε δυνά-

A magnius existeret, et quemadmodum erat sine initio, et incapabilis (4) et incomprehensibilis ad videndum. Continuit autem eum Sige voluntate Patris, quoniam vellet omnes hos in intellectum et desideriumquisitionis Patris sui (5) adducere. Et reliqui quidem Aones omnes tacite quodammodo desiderabant proliorem seminis sui videre, et eam, quæ sine initio est, radioem contemplari.

2. Præstiliit autem valde ultimus, et junior, de duodecade ea, quæ ab Anthrope et Ecclesia emissa fuerat, Aon, hoc est Sophia; et passa est passionem sine complexu conjugis Theleti; quæ exorsa (6) quidem fuerat in iis, qui sunt erga Nun (7) et Alethiam; derivavit autem in hunc Aonem, id est Sophiam (8), demutatam (9) sub occasione (10) quidem dilectionis (11); temeritatis autem, quoniam non communicaverat Patri perfecto; quemadmodum et Nus. Passionem autem esse exquisitionem Patris; voluit enim, ut dicunt, magnitudinem ejus comprehendere. Dehinc cum non posset, quoniam impossibilem rem aggredere, in magna agonia constitutum propter 9 magnitudinem altitudinis, et propter quod investigabile Patris est, et propter eam, quæ erat erga eum dilectionem, cum extenderetur semper in priora, a dulcedine ejus novissime forte absorptum fuisse (12), et resolutum in uni-

BILLII INTERPRETATIO.

quodque et principio careret, et omnem mentis comprehensionem, atque oculorum obtutum fugeret. Verum Sige de Patris consilio eum inhibuit, quod omnes ipsos ad cogitationem, et desiderium investigandi prædicti sui Propatoris adducere cuperet. Quocirca cæteri quidem omnes Aones taciti quodammodo seminis sui productorem intueri gestiebant, ac radicem illam principii expertem contemplari.

2. At ultimus ille Aon, minimusque natus, ex ea duodecade, quæ ab Homine et Ecclesia orta fuerat, hoc est, Sophia, longe præstiliit, passionemque sine complexu conjugis sui Theleti contraxit: quæ quidem cum initium cepisset in iis qui circa Nun et Veritatem erant, tandem in hunc depravatam Aonem decubuit, prætextu quidem amoris, sed vera temeritate impulsam, quod videlicet perfecto Patri minime communicasset, quemadmodum Nus. Hæc autem passio nihil aliud erat, quam Patris investigatio. Perceptam enim, ut dicunt, ipsius magnitudinem habere cupiebat. Quod cum consequi nequivisset, propterea

(1) *Προβεβλημένος*. Mallet cum interprete et Tertulliano cit. legi *προβεβλημένης*, scil. *δωδεκάδος*. Hic enim: *Ex illis duodecim Aonibus, quos Homo et Ecclesia ediderant, novissima natus Aon*.

(2) *Ἄνευ τῆς ἐπιπλοχῆς τοῦ ζυγοῦ*. Legendum *casu συζύγου* merito contendit Fronto Duc.; vertit enim interpret, *sine complexu conjugis Theleti*. Quod et idem repetitur lib. II, cap. 12, n. 3, *sine permissione conjugis, quem Theletum vocant*. Tertullianus similiter cap. 9, *sine conjugis Phileti societate*. Quem postremum locum L. Latinus dum emendare satagit, depravat scribens, *sine conjugis Phileti societate*.

(3) *Πρόφασιν*. Legissee videtur interpret et, quidem melius, *προφάσει*.

(4) *Incapabilis*. Id est, qui capi animo non possit. In Otobon. *invisibilis*.

(5) *Patris sui*. Sic in omnibus editt. mss. cum Tertull. Juxta Græcum vero: τοῦ προειρημένου Προπάτορος αὐτῶν, *prædicti primi Patris*, seu, ut vertere amat interpret, *Propatoris eorum*.

(6) *Exorsa*. Mas. codd. cum Eras. et Gallas. *perperam*, *exorsa*; quam pravam lectionem ex Græco textu Feuardenius emendavit. Græcis omnino consonat Tertullianus c. 9: *Genus contrahit vitii, quod exorsum quidem fuerat*, etc.

(7) *Qui sunt erga Nun*. Eras. Feuard. et mss. codd., *quæ sunt erga Nun*, manifesta librorum oscitantia. Quare quod Feuardenio nota superiori

C lienit, idem et nobis licere arbitrati sumus, depravatam scilicet lectionem ex Græco textu et Tertulliano restituere. Ille siquidem: ἐν τοῖς περὶ τὸν Νοῦν, ubi τοῖς non neutraliter accipi, sed ad Aonas a Nu et Alethia productos referri liquet. Tertullianus vero: *qui circa Noῦν*, quod totidem verbis Græco respondet. Pessime autem et nullo prorsus sensu, pro *erga Nun*, habet Gallasius *viterga*, typographi forsitan culpa.

(8) *Aonem, id est Sophiam*. Hæc cum a Græco absint, explicationis ergo addita videntur.

(9) *Demutatam*. Mallet cum Billio vertisset interpret *depravatam*, vel cum Petavio, *aberrantem*.

(10) *Sub occasione*. Mellus Tertullianus, *sub prætextu*: *πρόφασιν* enim hic non *occasionem*, sed *prætextum* significat.

(11) *Dilectionis*. Feuard. in marg. et Pass. *delectionis*. Perperam; ut enim cæteros cum editu, tum mss. omittant, Græcus textus et Tertull. habent, *dilectionis*.

(12) *Forte absorptum fuisse*. Male cod. Voss. Pass. et Feuard. in marg., *vero pro forte*. Nec melius idem Voss. cod. Eras. et Gall., *fuisse*. Rectius cod. Clarom. Feuardenius in textu, et Grabinus, *forte absorptum fuisse*; quam lectionem secuti sumus, licet cum Pamelio in cap. 9 Tertull. *fere pro forte* legi malletus, si suffragarentur mss. codd. Scribit enim Tertull. *modico abfuit devorari*, id est, *fere devoratus fuit*. Et expressius lib. de *Præscripte*.

versam substantiam, nisi ei, quæ confirmat, et extra (1) inenarrabilem magnitudinem custodit omnia, occurrisset virtuti. Hanc autem virtutem et Horon vocant, a qua abstentum (2), et confirmatum, vix reversum in semetipsum, et credentem jam quoniam incomprehensibilis est Pater (3), deposuisse pristinam intentionem, cum ea, quæ acciderat, passione ex illa stuporis admiratione.

3. Quidam autem ipsorum huiusmodi passionem, et reversionem Sophiæ, velut fabulam narrant (4) : impossibilem et incomprehensibilem rem eam aggressam, peperisse substantiam informem, qualem naturam habebat femina parere (5) : in quam cum intendisset, primo quidem contristatam, propter inconsummationem generationis : post deinde timuisse, ne hoc ipsum finem habeat (6) : dehinc expavisse, et aporiatam, id est,

μα. Ταύτην δὲ τὴν δύναμιν καὶ Ὅρον (7) καλοῦσιν, ὅφ' ἥς ἐπεσχῆσθαι, καὶ ἐστηρίχθαι, καὶ μόγις ἐπιστρέψαντα εἰς ἑαυτὸν, καὶ πεισθόντα, ὅτι ἀκατάληπτός ἐστιν ὁ Πατήρ, ἀποθέσθαι τὴν προτέραν ἐνθύμησιν, σὺν τῷ ἐπιγινωμένῳ πάθει ἐκ τοῦ ἐκπλήκτου ἐκείνου θαύματος.

3. Ἐνιοὶ δὲ αὐτῶν πως (8) τὸ πάθος τῆς Σοφίας, καὶ τὴν ἐπιστροφὴν μυθολογοῦσιν · Ἀδυνάτῳ καὶ ἀκαταλήπτῳ πράγματι αὐτὴν ἐπιχειρήσασαν, τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον (9), οἷαν φύσιν εἶχε, θήλειαν (10) τεκεῖν · ἣν καὶ κατανοήσασαν, πρῶτον μὲν λυπηθῆναι διὰ τὸ ἀτελὲς τῆς γενέσεως, ἔπειτα φοβηθῆναι μὴδὲ αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν (11) · εἴτα ἐκστῆναι, καὶ ἀπορῆσαι, ζητοῦσαν τὴν αἰτίαν, καὶ ὄντινα τρό-

BILLII INTERPRETATIO.

quod rem impossibilem aggressus erat, cumque in extrema quadam anxietate versaretur, ac tum ob profunditatis magnitudinem, impervestigabilemque Patris naturam, tum ob singularem suam erga eum benevolentiam, ad ulteriora semper præ ipsius dulcedine sese extenderet, ad extremum absorptus, atque in integram essentiam redactus fuisset, nisi in vim eam et facultatem, quæ omnia fulcit, atque extra ineffabilem magnitudinem custodit, incidisset. Hanc autem vim Horum appellant, a quo repressum cum et subditum esse dicunt : ac tandem aliquando ad sese redeuntem, sibi que Patrem incomprehensibilem esse persuadentem, priorem cogitationem simul cum ea passione, quæ ex stupendo illo miraculo orta erat, abjecisse.

3. Nonnulli autem ipsorum hanc Sophiæ passionem, et conversionem ita quodammodo fabulantur.

cap. 49, pene dissolutum esse ; et auctor Indiculi, pene perisse. Quin et Irenæus ipse infra, pene perdit. Quæ omnia pene persuadent scripsisse interpretem fere, quod scribarum imperita mutatum sit in forte.

(1) Quæ confirmat, et extra, etc. Particulam et, in editis omnibus perperam in sequens comma tractatam, bene suo loco restituit editor Anglus, ductus auctoritate cod. Voss. et Græci textus, στηριζούσῃ, καὶ ἐκτός, etc., quibus consonant et codd. Clarom. et Pass.

(2) Abstentum. Hac voce utitur interpret infra lib. iii, cap. 4, n. 3 ; utuntur et auctores Ecclesiastici ac Concilia passim, sed alio sensu. Illic vero significat, repressum, cohibitum, ab incepto revocatum.

(3) Pater. Deest in Eras. Gall. et cod. Ottoban.

(4) Velut fabulam narrant. Gr. μυθολογοῦσιν, quod male ab interprete redditum. Fabulam quidem narrabant illi, sed non velut fabulam habebant. Vertere igitur debuisset interpret, comminiscuntur, vel cum Tertull. somniaverunt.

(5) Qualem naturam habebat femina parere. Θήλεια, non θήλειαν legit interpret, et cum eo Billius et Cornarius ; huncque sensum Irenæi verbis alligunt : informem substantiam, qualem scilicet naturam femina sine complexu mariti parere poterat, a Sophia procreatam fuisse. At nodum in scirpo quaerunt illi. Planus est Græcorum sensus, si cum Frontone Duc. distinguas : οἷαν φύσιν εἶχε, θήλειαν τεκεῖν. Qualem naturam ipsa habebat, femineam scilicet, peperisse ; vel ut Petavius probe reddidit : ejusdemque, quam habebat, naturæ femininam peperisse. Nec necesse est verbum τεκεῖν quasi superfluum expungere, ut vult Fronto, non enim incommodum est. Certum est autem cum ex Tertull. cap. 10, tum ex Irenæo ipso infra cap. 5, et lib. ii, cap. 20. informem illum, et invalidum Sophiæ fructum, femineum, seu feminam existisse : adeo ut dubium non sit, quin hoc loco θήλειαν scripserit sanctissimus martyr.

(6) Timuisse, ne hoc ipsum finem habeat. Legissee videtur interpret : μὴ καὶ αὐτὴ τέλος ἔχη, nec male

B quidem, si vertisset : ne hoc ipsum (ἀτελὲς videlicet, inconsummatus fetus) perfectionem (sibi debitam) non habeat. Interpretem secutus Tertullianus scripsit : metuere postremo, ne finis quoque insisteret. In eo lapsus est uterque, quod τέλος finem verterit, cum hic significet perfectionem, consummationem, etc. Billius vero, et Petavius legendum volunt in Græco : μὴ καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχη. Grabinus autem vulgatam lectionem Græcam retinet. At particula μὴδὲ rejicienda videtur, et commutanda in μὴ καὶ · de cætero parum interest, utrum legatur τέλος, an τελείως · idem quippe sensus erit. Nempe modo dixerat Irenæus fetum informem, inconsummatum et invalidum, uno verbo femineum (quem præ masculino sexu imperfectum judicant physici) a Sophia in lucem emissum. Id ubi conspexit illa, contristata est ; deinde timuit, ne ipsum etiam esse, quod pepererat, perfectionem non haberet sibi natura debitam, seu ne ipsum etiam esse non plenè ac perfecte haberet imperfectior ille sexus ; ne scilicet invalidi hujus sexus natura in deformi ista prole non esset integra.

(7) Ὅρον. Finem, terminum : quia singulos Æonas intra Pleromatis fines coarcebat.

(8) Πῶς. Hanc particulam ut interrogationis notam hic accipit Petavius ; vertit enim : Sed istorum quidam illam sapientiæ perturbationem ac restitutionem quibus nugis involvunt ? nimirum, etc. Crediderim ego aut ornatus causa duntaxat additam, aut significare hoc modo, ita, etc., non huiusmodi, ut vertit interpret.

(9) Τεκεῖν οὐσίαν ἄμορφον. Bene animadvertit hoc loco Grabinus, Tertullianum perperam οὐσίαν ἄμορφον non partui, sed parienti matri per appositionem adscripsisse. Scribit enim : Post irritos conatus, et spei defectionem, deformatam eam pallore credo, et macie, et incuria formæ. Contra Irenæus tam hic quam lib. ii, cap. 20, n. 3 : Ἰστοῦν Ἄον substantiam informem peperit.

(10) Θήλειαν. Sic omnes editt. cum cod. Reg. Billius vero cum veteri interprete legit θήλεια. Sed de his supra ad textum Latinum, not. 5.

(11) Μὴδ' αὐτὸ τὸ εἶναι τελείως ἔχειν. Legendum

πανάποκρύψει τὸ γεγονός (1). Ἐγκαταγενομένην δὲ αὐτὴν ἐν τῷ πλάθει, λαβεῖν ἐπιστροφὴν, καὶ ἐπὶ τὸν Πατέρα ἀναδραμεῖν πειρασθῆναι, καὶ μέχρι τινὸς τολμήσαν, ἐξασθενῆσαι, καὶ ἐκείνῳ τοῦ Πατρὸς γενέσθαι. Συνδεθῆναι δὲ αὐτῇ καὶ τοὺς λοιποὺς Αἰῶνας, μάλιστα δὲ τὸν Νουν. Ἐντεῦθεν λέγουσι πρῶτην ἀρχὴν ἐσχηκέναι τὴν οὐσίαν (2) ἐκ τῆς ἀγνοίας, καὶ τῆς λύπης, καὶ τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐκπλήξεως.

4. Ὁ δὲ Πατὴρ τὸν προειρημένον Ὅρον ἐπὶ τοῦτος διὰ τοῦ Μονογενοῦς προσβάλλεται ἐν εἰκόνι ἰδίᾳ, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον (5). Τὸν γὰρ Πατέρα ποτὲ μὲν μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς, ποτὲ δὲ καὶ ὑπὲρ ἄρβεν,

BILLII INTERPRETATIO.

Eam enim impossibilem, atque incomprehensibilem rem aggressam, informem essentiam, qualemque naturam femina poterat, peperisse. Quam etiam posteaquam conspexisset, primo quidem ob inchoatum fetum inæstilita affectam fuisse, deinde autem extimuisse, ne ipsum etiam esse non plene ac perfecte haberet: ac postea velut de potestate exiisse, atque in summa perplexitate hæsisse, causam huiusce rei indagantem, et quoniam modo id, quod acciderat, occultaret. In iis autem affectionibus diu multumque versatam, tandem meliorem mentem induisse, atque ad Patrem ascendere tentasse. Sed cum aliquantisper conata esset, elanguisse, Patrique supplicem exstitisse; ac cum ea quoque reliquos *Æones* obsecrasset, ac Nun præsertim. Atque hinc denum materiæ essentiam ortum traxisse narrant, nempe ex ignorantia, et metore, et metu, ac stupore.

4. At vero Pater horum eum, de quo superius verba fecimus, per Monogenem postea in imagine sua

etiam hic vult Billius: μή καὶ αὐτὸ τὸ εἶναι τέλος ἔχῃ. Vide notata ad textum Latinum.

(1) Τὸ γεγονός. Sic ex codice Regio restituimus, pro γένος, quod in edit. omnibus tum Epiphani, tum Irenæi legitur. Et quidem γεγονός dudum malebat Billius, ratus veterem interpretem ita legisse, necnon Tertullianum, qui cap. 10, *casum*, non *genus* dixit. De Tertulliano facile consentit Grabius; de veteri interprete repugnat. At litem arimere debet codex Regius, quem neuter viderat.

(2) Τὴν οὐσίαν. Legendum, ut probè monet Billius, τὴν οὐσίαν τῆς ὕλης, quemadmodum legit veteris interpres; τῆς ὕλης siquidem hic oscitantia scribarum omissem, paulo inferius additur: οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆσθαι λέγουσιν.

(3) Ἀσύζυγον, ἀθήλυντον. Vid. Not. 9 infra.

(4) *Id est confusam*. Hæc explicationis gratia addidit quispiam.

(5) *Patris*. In edit. Eras. Gall. et Feuard. legitur *Patri*, sed contra omnium mss. et Græci textus fidem.

(6) *Maxime autem Nun*. Cod. Clarom., *maxime autem ei Nun*. Vocem autem Nun in edit. Eras. et Gall. male omissem apposuit Feuard. ex Græco, Rigaltius etiam addendam monuerat in cap. 10 Tertull.

(7) *Super hæc*. Ἐπὶ τούτοις, ut recte notat Grab. simpliciter significat *post hæc*, sive *postea*, uti Billius in sua versione posuit. Tertullianus cap. 10 reddit, in *hæc*. Petavius autem perperam sub τούτοις intellexit *Æones*, et apud Epiphanium vertit: *post illos omnes produxit*, etc.

(8) *Præmittit*. Gr. προσβάλλεται, quod vertendum fuisset, *emittit*, non *præmittit*.

(9) *Sine conjuge masculo-femina*. In edit. Eras. et Gall. corripie legitur *sive pro sine*. Id emendavit Feuard. consentientibus mss. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 1. At facilius de huiusce commatis lectione, quam de sensu convenit inter editores. Billius et Fronto Duc. contendunt, in Græco non ἀσύζυγον, ἀθήλυντον. in Accusativo legendum esse, sed ἀσύζυγῳ, ἀρβενόθῃ (pro ἀθήλυντῳ) in Ablativo: ut scilicet ἀσύζυγῳ, ἀρβενόθῃ, referatur non ad Ὅρον, sed ad εἰκόνι, quasi Ὅρος ad imaginem ἀσύζυγον, ἀρβενόθῃν elicitus esset. Et sic quidem legisse videtur interpres; verit enim: *in imagine sua, sine con-*

jugum masculo-femina, et quemadmodum absconderet **10** id, quod erat natum. In iis autem passionibus factam, accepisse regressionem, et in Patrem regredi conari: et aliquandiu ansam, tamen defecisse, et supplicem Patris (5) factam. Una autem cum ea rogasse et reliquos *Æones*, maxime autem Nun (6). Hinc dicunt primum initium habuisse substantiam materiæ, de ignorantia, et tædio, et timore, et stupore.

4. Pater autem prædictum Horon super hæc (7) per Monogenem præmittit (8) in imagine sua, sine conjuge, masculo-femina (9). Patrem enim aliquando quidem cum conjuge Sige (10), modo vero et

jugum masculo-femina. Ita pariter Tertullianus cap. 10: *In imagine femina-mare*. Quos secutus Billius: *in imagine sua conjugis experte, ac masculo-femina*. Sed cum recta ratione pugnat, id imagini tribui, quod personis dumtaxat convenit. Quis enim ferat imaginem dici *conjugis expertem*, et *masculo-feminam*? Malim igitur cum editore Anglo diligentiam interpretum, quam Græci textus sinceritatem incusare. Proinde lego, ἀσύζυγον, ἀθήλυντον. Sed ἀθήλυντον hand cum Grabio verterim, *masculo-feminam*, seu *femina-marem*; neque enim ea est vocis huius significatio. Non *femineum*, non *effeminatum* significare, vel ipsa Lexica vulgata docent. Quid sit autem, Horon non *femineum*, non *effeminatum* esse, docet Theodoretus: Τὸν Ὅρον προσβάλλεται, οὐ μετὰ συζύγου θηλεῖας. *Terminum*, inquit, *producit sine femina conjuge*, id est, nulla cum femina conjugii vinculo copulatum. Exceptio erat, τῶν γὰρ Αἰώνων ἕκαστος τῷ θῆλει συνέζυγεται, nam aliorum *Æonum unusquisque cum femina conjunctus est*; seu, ut loquitur Irenæus, ἀρβενόθῃ, erat: id est, singuli eorum bini et bini, masculus cum femina, conjugii nexu copulati erant. Itaque Horon apud Irenæum ἀσύζυγον, ἀθήλυντον esse, nihil aliud est, quam eundem apud Theodoretum esse οὐ μετὰ συζύγου θηλεῖας, nullo conjugii nexu cum femina, ut ceteros *Æones, colligatum*: adeo ut vox ἀθήλυντον sit prioris ἀσύζυγον paulo distinctior dumtaxat explicatio, hincque sonet, *femine non illigatum*. Et id sequentibus Irenæi verbis perfecte respondet. Dixerat Horon ad ipsam Patris imaginem, *nullo conjugii nexu cum femina copulatum*, ellicitum esse. Quod quidem statim explicat: *Quia*, inquit, *Patrem aliquando quidem cum conjuge Sige copiant, modo vero supra maris, ac supra femine conditionem extollunt* Valentiniani. Et in hoc similem sibi Horon effecit, quod hic a conjugii legibus, quibus ceteri tenentur *Æones*, liber sit, quemadmodum et ipse Pater ab iis liber interdum exhibetur.

(10) *Cum conjuge Sige*. Vertendum fuisset, *cum conjugio*, seu *conjugatione Sigæ*, juxta Græcum, μετὰ συζυγίας τῆς Σιγῆς. Et infra, τὸ ἀποκαταστήναι τῇ συζυγίᾳ, reddi debuisset cum Tertull. cap. 10, *restitutum conjugio*, non *conjugi*; vel quemadmodum paulo post eadem omnino verba reddidit ipsemet interpres, *redintegratum suæ conjugationi*.

pro masculo, et pro (1) femina esse volunt. Horon vero hunc et Stauron, et Lytrotē, et Carpistē, et Horothetē, et Metagogeā vocant. Per Horon autem hunc dicunt mundatam et confirmatam Sophiam, et restitutam conjugii. Separata enim intentione (2) ab ea, cum appendice passione (3), ipsam quidem infra Pleroma perseverasse (4): concupiscentiam vero ejus, cum passione ab Horo separatam, et crucifixam (5), et extra eum (6) fac-

καὶ ὑπὲρ ὅτλη εἶναι θέλουσι. Τὸν δὲ Ὅρον τοῦτον καὶ Σταυρόν, καὶ Συλλυτρωτήν (7), καὶ Καρπιστήν (8), καὶ Ὁροθέτην, καὶ Μεταγωγέα (9) καλοῦσι. Διὰ δὲ τοῦ Ὅρου τοῦτου φασὶ καθαθάσθαι καὶ ἐστηρίχθαι τὴν Σοφίαν, καὶ ἀποκατασταθῆναι τῇ συζυγίᾳ. Χωρὶς αἰτίας γὰρ τῆς Ἐνθυμήσεως ἀπ' αὐτῆς, σὺν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει, αὐτὴν μὲν ἐν τοῖς Πληρώμασι εἶναι (10) τὴν δὲ ἐνθυμήσιν αὐτῆς, σὺν τῷ πάθει, ὑπὸ τοῦ Ὅρου ἀπορισθῆναι, καὶ ἀποστερηθῆναι (11),

BILLII INTERPRETATIO.

conjugis experte, ac masculo-femina producit. Patrem etenim interduo conjugii vinculo cum Sige mancipatum esse volunt, interdum supra marem ac feminam esse. Porro Horon, et Crucein, et Lytrotē, et Carpistē, et Horothetē, et Metagogeā vocant. Atque hujus Hori opera purgatam ac suffuliam, conjugioque restitutam fuisse Sophiam asserunt. Submota enim ab ea, et sublatā Enthymesi, una cum

(1) *Masculo, et pro.* Tres istæ voces in edit. Eras. et Gall. necnon in mss. Arund. et Merc. 2 desunt. Priores duas restitui Fenard. ex vet. col.; tertiam Grabiū ex cod. Voss. et Græco, ubi ὑπὲρ his legitur. Grabiō fovei et cod. Clarom. habens, et pro masculo, et pro femina. At vero cum in Græco præpositio ὑπὲρ Accusativum regat, verti debuisset non pro sed super; super masculum, et super feminam esse volunt, ut scilicet utriusque conditioni longe præcellat Propator.

(2) *Intentione.* Gr. Ἐνθυμήσεως, quam vocem inferius concupiscentiam, alibi passim Enthymesin vertit interpres.

(3) *Cum appendice passione.* Sic totidem verbis et Tertullianus. Mallet tamen Græca σὺν τῷ ἐπιγινόμενῳ πάθει uterque reddidisset, cum ea passione, quæ supervenerat, aut in quam inciderat.

(4) *Infra Pleroma perseverasse.* Infra hic pro intra, quod mediæ et infimæ Latinitatis auctoribus non inusitatum.

(5) *Crucifixam.* Ἀποσταυρωθῆναι hic potius reddendum fuisset, inquit optime Grabiū, quasi vallo cinctam, et a Pleromate disjunctam esse. Sic apud Thucydidem lib. iv, c. 69, ἀποσταύρουσιν Scholiastes explicat, χαρὰ κώματα ἐπολοῦν. In hunc sensum sequentia Clementis Alexand. verba lib. ii, Strom. p. 407, A. interpretor: Ἐκείνη ἡδονὴ τε καὶ λύπη προσπασσάλοι τῷ σώματι ψυχὴν τοῦ γε μὴ ἀφορίζοντος, καὶ ἀποσταυροῦντος ταυτὸν τῶν παθῶν, unaquæque voluptas, vel mæstitia corpori clavo velut affigit animam ejus, qui ab animi commotionibus esse non separat, nec quasi interposito vallo disjungit. Neque enim alibi apud Ireneum legitur Enthymesin cruci affixam fuisse.

(6) *Extra eum.* Eum hic neutraliter pro id; quod barbaris scriptoribus haud insuetum.

(7) *Καὶ Συλλυτρωτήν.* In Græco corrupte legitur συλλυτρωτήν, pro quo reponendum ex vet. interp. σταυρόν καὶ λυτρωτήν. Porro λυτρωτής, id est redemptor vel liberator, dicebatur Horos, quia Sophiæ in universam substantiam prope resolvendæ ruinam stitit, ejusque motibus intempestivis limites constituit. Σταυρός vero, id est, vallum, non crux, quia Sophiæ Enthymesin cum passione separatam, et quasi vallo cinctam a Pleromate disjunctit.

(8) *Καρπιστήν.* Id est, inquit Grabiū, vindicem, sive assertorem libertatis. Ita redditur in veteri Glossario Græco-Lat. Exemplum affert vir doctus ex Arriano lib. iii De Epicteti disputationibus, cap. 26, p. 369, edit. Cantabrig., quod quidem probat eam esse interdum vocis hujus significationem, sed non semper, et in hoc præsertim Irenei loco. Ut enim apud Jurisperitos vincularum libertas, sic et apud eosdem vindicator servitus, l. i, ff. De remiss., l. 14, ff. De op. no. nunt. Vindex ergo servitutis peræque ac libertatis dici potest. Sed neutra significatio in Valentinianorem καρπιστήν cadit. Quid enim huic cum libertate, vel servitute conveniat, non video. Censeam potius hic

B ἀπὸ καρπιστάριος, a vindiciis, Carpistē dici. Vindicta vero correpta manu, seu καρπὸς (hinc καρπιστοῦ etymon) in re atque loco præsentī apud prætorem, ex xii Tabulis, fiebat, inquit Aulus Gell. lib. x, cap. 9 vel 10. Inde et sententiæ, seu assertiones, et adjudicationes rei controversæ potiorē probanti auctoritatē a iudice decretæ, dictæ vindictæ, testis Ascensio in cit. A. Gellii caput. Quidni et Prætor, seu iudex vindictis decernens appellari potuerit vindex; et illinc iudicibus quibusvis, arbitris, seu moderatoribus aptari vindictis, seu Καρπιστοῦ nomen, quod vindictis interdum decernant? Καρπιστής igitur hic paulo latius accipitur, idemque sonat atque iudex, arbiter, seu moderator. Eam in reu optime faciunt ea Arnobii lib. iv adv. Gent. verba, pag. 138 edit. Lugd. Batav. 1651: Quis quasitor, quis arbiter cervicibus tantis erit, qui inter personas hujusmodi aut vindictas justas dare, aut sacramenta conetur pronuntiare non justa?

C Jam vero hanc Καρπιστοῦ acceptionem in Valentinianorum Horon exacte quadrare, satis patet. Horos enim velut politicam universi Pleromatos disciplinam tuebatur, omnia fulciebat, atque extra inenarrabilem magnitudinem custodiebat omnia, proprii muneris oblitus coercerebat, a Pleromate digressos revocabat, huicque vindicabat, assererebatque, unumquemque Æonem intra proprios fines continebat, syzygiæque deserentes restituebat. Uno verbo λυτρωτής, id est, redemptor erat, ὀριστής sive ὁροθέτης, limitor, constitutor juris, et arbiter conditionum: quæ iudicis, arbitri, et moderatoris partes sunt.

(9) *Μεταγωγέα.* Circumductorem dixit Tertullianus, et Petavius in versione Epiphani, Traductorem Cornarius. Ego potius cum Grabiō redderem Deductorem. Sed omissa istius conjectura, ex qua Reductorem, non vero Deductorem dicendum esse consequens esset, vocis hujus significationem, ut et Καρπιστοῦ, a jurisconsultis repeterem. Nempe rem in iudicium deducere, frequens apud eos loquendi modus. Inter personas autem quæ rem in iudicium deducere solent, l. iv ff. De except. rei jud. recensentur l. ii, 57. Cod. procurator cui mandatum est, tutor, curator furiosi vel pupilli, actor municipum . . . defensor. Illi ergo Deductores a deducendo recte dici possunt. Et hoc sensu Horon Deductorem a Valentinianis cognominatum fuisse conjicio; utpote tutorem junioris Æonis, ætate nondum confirmata, sui ipsius incontinentis, ut loquitur Tertullianus; aut, si velis, procuratorem, seu defensorem, qui partes ipsius tuebatur, causam agebat, impetum coercerebat, conservationi ejus ac saluti invigilabat.

(10) *Εἶναι.* Legendum potius, inquit Grabiū, εἶναι, quia interpres habet perseverasse, et Tertull. remansisse.

(11) *Ἀποστερηθῆναι.* Legendum vult Billius ἀποσταυρωθῆναι. Ita siquidem legerunt vetus interpres, et Tertullianus, crucifixam vertentes, non

καὶ ἐκτὸς αὐτοῦ γενομένην, εἶναι μὲν πνευματικὴν οὐσίαν, φυσικὴν τινα Αἰώνος ὄρμην τυγχάνουσαν, ἔμφορον δὲ καὶ ἀνείδεον διὰ τὸ μηδὲν καταλαβεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο καρπὸν ἀσθενῆ καὶ θήλυν αὐτὸν λέγουσι.

5. Μετὰ δὲ τὸ ἀφορισθῆναι ταύτην ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος τῶν Αἰώνων, τὴν τε μητέρα αὐτῆς ἀποκατασταθῆναι τῇ ἰδίᾳ συζυγίᾳ, τὸν Μονογενῆ πάλιν ἑτέραν προβαλέσθαι συζυγίαν, κατὰ προμήθειαν τοῦ Πατρὸς, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων, Χριστὸν καὶ Πνεῦμα ἅγιον, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος, ὅφ' ὃν καταρτισθῆναι τοὺς Αἰῶνας. Τὸν μὲν γὰρ Χριστὸν διδάξαι (1) αὐτοὺς συζυγίας φύσιν, ἀγεννήτου κατέληψιν γινώσκοντας, ἱκανοὺς εἶναι, ἀναγορεύσαι τε ἐν αὐτοῖς τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι

BILLII INTERPRETATIO.

ea passione, in quam inciderat, ipsam quidem intra Pleroma esse : cæterum ipsius Enthymesim, una cum ea passione, ab Horo secretam, crucique affixam fuisse, atque extra Pleroma sitam, esse quidem eam spirituales essentiam, ac naturalem quemdam Æonis impetum, verum formæ ac figuræ expertem : quod videlicet nihil comprehenderit. Eaque ratione fructum ipsius imbecillam, et femineum esse tradunt.

5. Posteaquam autem ipsa extra Æonum Pleroma relegata fuisset, materque ipsius ad coniugium suum, quasi postliminio rediisset, Monogenem rursus de Patris consilio ac providentia (id videlicet agentia, ne quisquam Æonum in eandem, quam ipsa, calamitatem incideret), muniendi Fulciendique Pleromatis causa, par alterum produxisse, hoc est, Christum et Spiritum sanctum, a quibus Æones omnibus nume-

privatam. Quidquid sit de versione vocis ἀποσταυρωθῆναι, de qua in not. Lat., ἀποστρεφθῆναι hic legi nihil vetat. Sensus erit, Enthymesin Pleromate privatam, et interclusam fuisse ab Horo : quod ad rem facit.

(1) Χριστὸν διδάξαι, etc. Obscurus omnino locus, quem elucidare dum plerique student interpretes, nebulas offundunt. At densiores nullus, quam Tertullianus : *Christi erat inducere* (vel, ut Pamelius legendum conjicit, *docere*) *Æonas naturam coniugium, et innati conjunctionem, et idoneos efficiere generandi in se agnitionem Patris* ; quæ neque cum Græco, neque cum Latino veteris interpretis textu consentiunt. Billius legit : Καὶ ἀγεννήτου κατέληψιν γινώσκοντας ταυτοῖς ἱκανοὺς εἶναι. Sed modicum inde lumen ; nec plenius ex Galassi, Cornarii et Petavii versionibus eruitur. Prope est ut credam, mendum hic irrepsisse (antiquum quidem, quo deceptus fuerit Latinus ipsemet interpretes) et pro ἀγεννήτου, legendum esse γεννητοῦ, scilicet Μονογενοῦς. Hæc enim opponere videtur Irenæus, hinc γεννητοῦ κατέληψιν γινώσκειν, illinc τὴν τοῦ Πατρὸς ἐπίγνωσιν, ὅτι τε ἀχώρητός ἐστι καὶ ἀκατάληπτος. Priori contentos esse debere reliquos Æonas docuit Christus, utpote sat eruditos, si Filii, seu Monogenis comprehensionem noverint ; eam enim esse conjugationis naturam, ut Filius solus ab iis comprehendi valeat ; at vero Patris comprehensionem mentis eorum captam superare ; frustra que ab iis exquiri, utpote cuius ea duntaxat haberi possit notitia, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni, aut audiri, nisi Monogenis beneficio, possit. Quæ posteriora Irenæi verba, quod scilicet ἀκατάληπτος suapte natura cum sit Pater, οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν οὔτε ἀκοῦσαι αὐτόν, ἣ δὲ μόνου τοῦ Μονογενοῦς, firmare videntur nostram conjecturam, scilicet γεννητοῦ κατέληψιν, utpote solam sibi attemperatam, γινώσκειν satis esse Æonibus ; ac proinde legendum γεννητοῦ. Si enim ἀγεννήτου legas, quis sensus ? Æonas comprehensionem Patris edoctos, sat eruditos esse ? atqui Pater iis prorsus ἀκατάληπτος dicitur, nec etiam videre, aut audire fas est, nisi per Monogenem. Qui ergo κατέληψιν ejus edoceri potuerunt ? Vult Grabius hic κατέληψιν Filium ipsum intelligi, utpote in quo

tam, esse quidem (2) spiritalem substantiam, ut naturalem quemdam (3) Æonis impetum, informem vero, et sine specie, quoniam nihil apprehendisset. Et propter hinc fructum ejus invalidum (4) et femineum dicunt.

5. Postea vero quam separata sit hæc extra Pleroma Æonum, et mater ejus redintegrata suæ conjugationi, Monogenem iterum alteram emisisse conjugationem, secundum providentiam Patris, Christum et Spiritum sanctum (5), a quibus consummatos esse dicunt Æonas. Christum enim docuisse eos conjugationis naturam, innati comprehensionem cognoscentes, sufficientes sive idoneos esse (6) : declarasse quoque in eis Patris agnitionem, quoniam incapabilis 12 est, et incomprehensibilis, et non est

neque videre, neque audire eum, nisi per solum
ingenitus Pater, in se incomprehensibilis, comprehendiqueat. Ingeniose quidem excogitatum, sed vero paulo minus simile. Filium enim ἀγεννήτου κατέληψιν dici posse, haud abnuo ; sed quidpiam vel præcedat, vel addatur, quod vocem κατέληψιν, id ex sese haud significantem eo trahat, necesse est. Illic autem nihil videas. In hoc tamen eruditi viri conjectura ad nostram accedit, quo in priori periodi parte, Filium intelligi velit ab Æonibus comprehendi, non Patrem. Quare illi subscribat Lector, nostram deserat, si minus probanda videatur, per me licet : modo ἀγεννήτου κατέληψιν γινώσκοντας ad Filium quoquo modo referat.

(2) Quidem. Ita recte edit. Angl. ex Arund. codice, et Græco μὲν. Antipulatur et cod. Clarom. sed male cæt. edit. habent quamdam.

(3) Ut naturalem quemdam, etc. Sic ad verbum Tertull. et edit. Angl. ex codd. Arund. et Merc. 2. Reliqui minus bene, et naturalem.

(4) Ejus invalidum. Ejus, scilicet Sophia, seu Æonis proxime memorati. Melius forte dixisset interpres, eum, juxta Græcum αὐτόν, scil. καρπὸν : at maluit pronomen ad Æonem, quam ad fructum referre ; quod satis indifferens est.

(5) Christum, et Spiritum sanctum. Hic mutila versio Latina. Neque enim ea reddidit interpres, quæ præcedunt Christum et Spiritum sanctum, hæc scilicet, ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων : nec quæ immediate sequuntur, εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος. Hæc omnia non male sic expressit Tertullianus cap. 11 : *Nos de Patris cura, atque prospectu, solidandis rebus, et Pleromati muniendo, jamque figendo* (εἰς πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος), *ne qua ejusmodi rursus concussio incurreret, vel, ut alii legere volunt, incuteret* (ἵνα μὴ ὁμοίως ταύτῃ πάθῃ τις τῶν Αἰώνων), *novam excludit copulationem, Christum et Spiritum sanctum.* Exactius ad Græca verti posset : *Ne cui Æonum id accideret, quod Sophia, ac Patris consilio, atque providentia, novum par, quo fixus ac fundatus deinceps maneret Pleromatis status, rursus emittit Monogenem.*

(6) Sive idoneos esse. Ita recte Clarom. Voss. et Grab. ; cæteri vitiose, sive illos idoneos esse.

Monogenem. Et causam quidem æternæ perseverationis (1) iis omnibus incomprehensibile Patris esse; generationis autem, et formationis, comprehensibile ejus, quod quidem Filius est. Et hæc quidem, qui nunc emissus erat, Christus in eis operatus est. τὸ καταληπτὸν αὐτοῦ, ᾧ δὴ ἴσος ἐστὶ. Καὶ ταῦτα γγρε.

6. Spiritus vero sanctus (2) adæquatos eis omnes, gratias agere docuit, et veram requiem induxit. Et sic forma, et sententia similes factos Æonas dicunt, universos factos Noas, et Logos, et omnes Anthropos, et omnes Christos: et feminas similiter omnes Alethias, et Zoas, et Spiritus, et Ecclesias. Confirmata quoque in hoc omnia, et requiescentia ad perfectum, cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem, magnæ exultationis participantem. Et propter hoc beneficium, una volunta-

Α καὶ ἀκατάληπτος, καὶ οὐκ ἔστιν οὔτε ἰδεῖν, οὔτε ἀκοῦσαι αὐτόν, ἢ διὰ μόνου τοῦ Μονογενοῦς γινώσκειται (3). Καὶ τὸ μὲν αἴτιον τῆς αἰωνίου διαμονῆς τοῖς λοιποῖς τὸ πρῶτον καταληπτὸν (4), ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, τῆς δὲ γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μορφώσεως, μὲν ὁ ὁρῶν προβληθεὶς Χριστὸς ἐν αὐτοῖς ἐδημιούργησε.

6. Τὸ δὲ ἐν Πνεύμα τὸ ὄγιον ἐξιωθέντας αὐτοὺς πάντας εὐχαριστεῖν ἐδίδαξε, καὶ τὴν ἀληθινὴν ἀνάπαυσιν ἤγγιστο. Οὕτως τε μορφῇ καὶ γνώμῃ ἴσους κατασταθῆναι τοὺς Αἰῶνας λέγουσι, πάντας γενομένους Νόας, καὶ πάντας Λόγους, καὶ πάντας Ἀνθρώπους, καὶ πάντας Χριστοὺς, καὶ τὰς θηλείας ὁμοίως πάσας Ἀληθείας, καὶ πάσας Ζωάς, καὶ Πνεύματα, καὶ Ἐκκλησίας. Στηριχθέντα (5) ὡς ἐπὶ τούτῳ τὰ ὅλα, καὶ ἀναπαυσάμενα τελείως, μετὰ μεγάλῃς χαρᾶς φησιν ὑμῆσαι τὸν Προπάτορα, πολ-

BILLII INTERPRETATIO.

ris absoluti sint. Christum enim conjugii naturam eos edocuisse, quodque ii, quibus ingeniti comprehensione nota esset, sibi ipsis sufficerent: prædicasse quoque apud eos Patris agnitionem, nempe quod nec percipi, nec intelligi, nec denique cerni aut audiri, nisi Monogenis beneficio, queat. Ac causam quidem, cur ii omnes perpetui atque æterni sint, in eo quod de Patre comprehendi nequit, consistere; ortus autem eorum ac formationis, in eo quod de eo comprehendi potest, hoc est in Filio, sitam esse. Atque hæc quidem ille recens editus Christus in ipsis fabricatus est.

6. Sanctus autem Spiritus eos omnes inter se exæquatos, gratias agere docuit, ac veram requiem induxit. Ad hunc scilicet modum, Æonas tum forma, tum voluntate, ac sententia pares constitutos fuisse commemorant, omnes nimirum Noas, omnes Sermones, omnes Homines, omnes denique Christos effectos: feminasque item omnes Veritates, omnes Vitas, omnes Spiritus, et Ecclesias. Atque hinc confirmata,

(1) *Et causam quidem æternæ perseverationis..... Filius est.* Ex ea versione liquet interpretem legisse, ἀκατάληπτον τοῦ Πατρὸς, et ὁ δὴ ἴσος ἐστὶ, pro καταληπτὸν τοῦ Πατρὸς, et ᾧ δὴ ἴσος ἐστὶ, quæ hodiernus habet textus Græcus. Omittit etiam τὸ πρῶτον, et prius αὐτοῦ mutare videtur in αὐτῶν. Veteri interpreti pro more consentit Tertullianus: *Docerantur*, inquit, *incomprehensibile quidem Patria causam esse perpetuitatis ipsorum; comprehensibile vero ejus, generationis illorum et formationis illorum, esse rationem... Filium autem constituunt apprehensibilem Patri.* Consentunt et recentiores, Billius, Fronton Duc. et Petavius; Cornarius vero, et Gallasius ex parte duntaxat; retinent enim ᾧ δὴ ἴσος ἐστὶ. Sed eorum omnium nullus scopum attingit. Et pro modo suo dum quisque vertit, ænigma proponit potius, quam solvit. Nec felicius Grabius (pace ipsius dixerim), ne unam quidem, ut ait, litteram in Græco textu mutandam censet; sed dum τοῦ Πατρὸς, *Patris nomine hic non Propator ingenitum, sed Unigenitum potius intelligi vult, textui vim infert.* Unigenitum quidem a Valentinianis vocari *Patrem*, et *Principium omnium*, notum est; sed voce τοῦ Πατρὸς, quæ in proxime præcedenti periodo, et in sequentibus de solo Propatore intelligi potest, hic Unigenitum venire, nulla alia præmissa, aut addita voce, quæ prioris illius significatum coerceat ad Filium, abhorret a verosimili. Itaque nisi Græco textui medicam manum admoveas, incassum descensus laboras; rectus occurret nullus. Lege ergo cum veteri interprete, et Tertulliano, ἀκατάληπτον ὑπάρχειν τοῦ Πατρὸς, id enim exigit cum sermonis contextus, tum ipsa Valentinianorum hypothesis, ad quæ non satis attenderunt interpretes; et inde prima mali labe. Altera quod, τῆς γενέσεως αὐτοῦ, καὶ μορφώσεως vocibus, Unigenitum designari haud auferunt, qui dicatur γένεσις, καὶ μορφώσις τοῦ Πατρὸς. Γένεσις quidem, quod genitum est, productio, *evolus, proles*; quo sensu dicitur Prov. xxx, 41: *Generavit, quæ patri suo maledixit; et quæ matri suæ non benedixit*, id est, *proles, quæ patri suo maledixit, etc.*; μορφώσις vero, id est, *forma, species*. Quibus positis, cæteris textus Græci vocibus manentibus in-

B tactis, sponte fuit sensus, si præmissorum memin-eris. Paulo superius dixerat Irenæus, incomprehensam Propatoris naturam temere scrutatum Æonem pæne periisse. Addit, ne cui aliorum Æonum id accideret, quod imprudenti illi, Christum a Patre productum, qui doceret eos Unigeniti solius menti pervium esse Patrem, cæteris penitus incomprehensum. Tum (quod hujus consectorium videtur) longe meliorem esse Unigeniti, quam aliorum Æonum conditionem; et cæteris quidem Æonibus præcipuam æternæ perseverationis causam, quæ scilicet dissolutionem, quæ incauto Æoni pæne contigit, a se amoliantur, esse Patris incomprehensibile, si nimirum persuasum habentes, incomprehensum esse Patrem, ipsum temere scrutari non nitantur; proles autem ejus, ac formæ, Monogenis videlicet, perseverationis æternæ causam esse comprehensibile illius, cui utique æqualis est; nempe quod Patrem, cui æqualis est, comprehendat. Sic unius duntaxat a additione difficile nodum facile, ni fallor, et apposite cum ad sermonis seriem, tum ad Valentinianorum hypothesin, solvimus.

(2) *Spiritus vero sanctus.* Addit textus Græcus, ἓν, unus, quod omisit interpres. Id etiam neque Tertullianus, neque Theodoretus legunt. Adjectum suspicatur Grabius, ut innueretur ratio, quare Spiritus sanctus Æones omnes æquales reddiderit, ac unitatem Pleromati induxerit, quod nempe et ipse esset unus; vel ut insinueretur, Christos quidem duos esse, superiorem alium, alium inferiorem, de quo mox; Spiritum vero sanctum, unum.

(3) *Γινώσκειται.* Hoc verbum expungi vult Billius. Satis quidem inutile: servari tamen potest. Et tunc vertendum erit: *Neque videri, neque audiri potest, nisi quantum Monogenis beneficio, seu per Monogenem cognoscitur.*

(4) *Τὸ πρῶτον καταληπτὸν, etc., ᾧ δὴ ἴσος ἐστὶ.* De his disseruimus in not. 1 supra. Cæterum ἀκατάληπτον non legunt modo, sed et scribunt Gallasius et Feuard. non codicis alicujus, sed solius, ut puto, veteris interpretis auctoritate ducti.

(5) *Στηριχθέντα.* Vid. Tertull., cap. 12.

λης εὐφρασίας μετασχόντα. Καὶ ὑπὲρ τῆς εὐπορίας
ταύτης βουλῇ μὴ καὶ γνώμῃ τὸ πᾶν Πλήρωμα τῶν
Αἰώνων, συνευδοκούντος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ
Πνεύματος, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζο-
μένου, ἕνα ἕκαστον τῶν Αἰώνων, ὅπερ εἶπεν ἐν ἑαυ-
τῷ κάλλιστον καὶ ἀνθηρότατον συνενερχαμένους,
καὶ θρανισμένους, καὶ ταῦτα ἀρμοδίως πλέξαντας,
καὶ ἑμμελῶς ἐνώσαντας, προβαλέσθαι προβλήματα (1)
εἰς τιμὴν, καὶ δόξαν τοῦ Βυθοῦ, τελειότατον κάλ-
λος τε καὶ ἄστρον τοῦ Πληρώματος, τέλειον καρπὸν
τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ Σωτῆρα προσαγορευθῆναι (2),
καὶ Χριστὸν, καὶ Λόγον πατρωνυμικῶς, καὶ [κατὰ]
Πάντα (3), διὰ τὸ ἀπὸ πάντων εἶναι· δορυφόρους τε αὐτῶν (4) εἰς τιμὴν τὴν αὐτῶν ὁμογενεῖς Ἀγγέλους (5)
συμπροβελήσθαι.

CAPUT III.

Quibus Scripturæ sacræ locis uterentur hæretici ad asserenda commenta sua?

1. Αὕτη μὲν οὖν ἐστὶν ἡ ἐντὸς Πληρώματος ὑπ' Β
αὐτῶν λεγομένη πραγματεία, καὶ ἡ τοῦ πιστονότος
Αἰῶνος, καὶ μετὰ (6) μικρὸν ἀπολωλότος, ὡς ἐν πολλῇ
ὕλῃ, διὰ ζήτησιν τοῦ Πατρὸς συμφορὰ, καὶ ἡ τοῦ
Ὁροῦ, καὶ Στύλου (7), καὶ Αὐρωτοῦ, καὶ Καρπι-

te, et sententia, universum Pleroma Æonum, con-
sentiente Christo et Spiritu (8), unanimumque
Æonum, quod habebat in se optimum, et florentis-
simum conferentes, collationem fecisse : et hæc apte
compingentes, et diligenter in unum adaptantes
emisisse problema, 13 et in honorem et gloriam
Bythi (9) perfectissimum decorem quemdam, et si-
dus Pleromatis, perfectum fructum Jesum, quem
et Salvatorem vocari, et Christum, et Logon, pa-
tronymice, ac Omnia, quoniam ab omnibus esset.
Satellites quoque ei, in honorem ipsorum (10), ejus-
dem generis angelos cum eo prolatos.

4. Hæc igitur est, quæ intra Pleroma ipsorum (11)
dicitur, negotiatio, et passi Æonis, et pæne perditii,
[et] quasi (12) in multa materia, propter inquisitionem
Patris, calamitas : et Hori, et Crucis ipsorum,
et Redemptoris, et Carpiæ, et Horothetæ, et Me-

BILLII INTERPRETATIO.

et ad summam quietem adducta universitate, eos non sine magna lætitia Propatorem laudibus extulisse
dicunt, magna quoque ipsam voluptate perficientem : ac beneficii hujusce nomine, eorum omnem Æonum
communis consilio ac sententia, consentientibus etiam Christo et Spiritu sancto, atque eorum quoque
Patre calculum suum adjiciente, quidquid pulcherrimum, ac præstantissimum quisque in se habebat, in
medium contulisse, atque hæc apte conjungentes, ac concinne copulantes, ac in honorem et gloriam
Bythi, perfectissimam quamdam pulchritudinem, et sidus Pleromatis, ac perfectum fructum produ-
xisse, hoc est Jesum, quem etiam Salvatorem appellatum esse, et Christum, et patrio nomine Sermonem,
ac denique Omnia, eo quod ex omnibus ortus esset : ad eorumque honorem satellites ipsi angelos, quo-
rum idem cum eo genus esset, una editos fuisse.

CAPUT III.

1. Atque hæc est illa, quæ ab iis commemoratur, intra Pleroma negotiatio, et affecti Æonis, ac pæne,
ut in multa materia, extincti, propter investigationem Patris, aut calamitas : et Hori, et Crucis, et

(1) *Προβλήματα*. Legendum esse cum veteri in-
terprete πρόβλημα, non immerito censet Billius.
Neque enim hic agitur nisi de Jesu. Confer, si lubet,
Tertullianum cap. cit., ubi hæc Valentinianorum
fingenda salse deridet.

(2) *Προσαγορευθῆναι*. Vocatur etiam inferius
Paracletus.

(3) *Καὶ κατὰ πάντα*. Delendum esse κατὰ recte
monet Billius; sensum enim turbat. Neque eam
propositionem legere vetus interpres, et Tertullia-
nus. Quin Irenæus ipse paulo post, Jesum, ex Va-
lentinianorum mente, vocat τὸ πᾶν, omne. Et lib.
11, cap. 20 de eodem : quem, inquit, et Omnia nun-
cipant. Ubique eandem appellationis rationem af-
fert, eo quod sit ex omnibus. Quæ ratio vel sola
probat expurgandum esse κατὰ.

(4) *Δορυφόρους τε αὐτῶν*. Legendum esse αὐτῶν,
non αὐτῶν, jure censent Billius, et Fronto Duc.; sic
enim legerunt vetus interpres, et Tertullianus :
uterque habet, satellites ei, non eis. Theodoretus
quoque δορυφόρους αὐτοῦ scripsit.

(5) *Ὁμογενεῖς ἀγγέλους*. Ejusdem generis ange-
los : ambigue positum, inquit Tertullianus : vix scias
enim an ejusdem inter se, an cum Salvatore gene-
ris essent. Athanasius orat. 2 cont. Arian. tom. 1,
nov. edit., p. 461, scribit Valentinum dixisse ἀγγέ-
λους ὁμογενεῖς τῷ Χριστῷ. Et quidem ὁμογενεῖς τῷ
Χριστῷ angelos facile concesserim, sed non ejusdem
cum Christo generis. Satellites ejus erant, non
proinde ejusdem generis cum illo Pleromatis sidere.
Si enim Soteri consubstantiari, ait optime Tertullia-

nus, quæ erit eminentia ejus inter satellites? Con-
genitos ergo, seu potius coævos, non ejusdem generis.
vertere debuisset interpres. Irenæus enim inferius
vocat eosdem angelos, Soteris ἡλικιώτας, coævos.
Quo eodem nomine appellat eos Athanasius in
prima ad Serapionem epistol. p. 659, tom. 1, nov.
edit.

(6) *Μετά*. Existimat Billius legendum κατὰ, vel
παρά, non μετά.

(7) *Στύλου*. Lege σταυροῦ, vertit enim interpres
crucis, non styli, aut columnæ. Et crucem jam vo-
cavit Horon illum; nusquam vero columnam ap-
pellat.

(8) *Et Spiritu*. Omisit interpres, quæ sequuntur,
verba Græca, τοῦ δὲ Πατρὸς αὐτῶν συνεπισφραγιζο-
μένου, atque eorum Patre calculum suum adjiciente,
uti bene reddidit Billius; quæ omisit et Tertul-
lianus.

(9) *Et in honorem et gloriam*. Sic cod. Clarom.
et Pass.; vetus codex, quem secutus est Feuard. ha-
bet quidem in, sed ante gloriam, non ante honorem.
In cæteris cum mas. tum edit., ipsa etiam edit. An-
glicana, omnino desiccit hæc particula.

(10) *Satellites quoque ei in honorem ipsorum*. Codd.
Pass. et Clarom. Satellites quoque et in honorem ip-
sorum; nec ita male.

(11) *Ipsorum*. Vertere debuisset interpres, ab ipsis
juxta Græcum ὑπ' αὐτῶν.

(12) *Et quasi*. Expunge et; deest enim in Græco,
et sensum intercidit.

tagogei, hexæonia compago (1) : et primi Christi, cum Spiritu sancto, de pœnitentia a Patre ipsorum postrema *Æonum* genesis (2) : et secundi Christi, quem Soterem dicunt, 14, ex collatione composita fabricatio. Hæc autem manifeste quidem non esse dicta, quoniam non omnes capiunt (3) agnitionem ipsorum; mysteria autem a Salvatore per parabolas ostensa iis, qui possunt intelligere. Sic (4) triginta *Æonas* significari per triginta annos, sicut prædiximus⁴, in quibus nihil in manifesto dicunt fecisse Salvatorem, et per parabolam operariorum vineæ⁵. Et Paulum manifestissime, dicunt, *Æonas* nominare sæpiissime, adhuc etiam et ordinem ipsorum servare, sic dicentem⁶ : *In universas generationes sæculi sæculorum*. Sed et nos ipsos denique in gratiarum actionibus dicentes *æonas æonum*, il-

Α στοῦ, καὶ Ὁροθέτου, καὶ Μεταγωγέως ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις (5), καὶ ἡ τοῦ πρώτου Χριστοῦ, σὺν τῷ Πνεύματι τῷ ἁγίῳ, ἐκ μετανοίας ὑπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτῶν μεταγενεστέρα τῶν Αἰώνων γένεσις, καὶ ἡ τοῦ δευτέρου Χριστοῦ, ὃν καὶ Σωτῆρα λέγουσι. ἐξ ἑκῶν συνθετοῦ κατασκευή. Ταῦτα δὲ φανερώς μὴ εἰρησθαι, διὰ τὸ μὴ πάντας χωρεῖν τὴν γνῶσιν μυστηριωδῶς δὲ ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος διὰ παραβολῶν μεμνησθαι τοῖς συνείν δυναμένοις, οὕτως τοὺς μὲν γὰρ τριάκοντα Αἰῶνας μεμνησθαι διὰ τῶν τριάκοντα ἐτῶν, ὡς προέγραμμεν, ἐν οἷς οὐδὲν ἐν φανερῷ φάσκει παποιεῖσθαι τὸν Σωτῆρα, καὶ διὰ τῆς παραβολῆς τῶν ἐργατῶν τοῦ ἀμπέλωνος. Καὶ τὸν Παῦλον φανερώτατα λέγουσι τοὺςδε Αἰῶνας ἐνομάζειν πολλὰς, ἐπὶ δὲ καὶ τὴν τάξιν αὐτῶν τετηρηκεῖναι, οὕτως εἰπόντα· Εἰς πάσας τὰς γενὰς τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶνος (6). Ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς ἐπὶ τῆς εὐχαρι-

BILLII INTERPRETATIO.

Lytrotæ, et Carpistæ, et Horotheti, et Metagogeos, et *Æonum* coagmentatio : et primi Christi, ac Spiritus sancti, ex Patris videlicet pœnitentia, *Æonum* ortu posterior natiuitas : et secundi Christi, quem etiam Salvatorem appellant, velut ex ære collatio structura. Hæc autem non quidem perspicue declarata esse, propterea quod huiusmodi rerum cognitio non in omnium captum caderet; verum tecte ac mystice a Salvatore iis ostensa esse, qui intelligendi facultate præditi sint, idque hoc modo. Triginta enim *Æonas* per eos triginta annos subindicari, de quibus superius locuti sumus; in quibus nihil a Salvatore palam ac publice actum esse dicunt : atque item per operariorum vineæ parabolam. Quoniam Paulum quoque sæpenumero hos *Æonas* apertissime nominare asserunt, atque insuper eorum ordinem servasse, cum his verbis uteretur : *In omnes generationes sæculorum sæculi*. Atque adeo nos quoque cum in gratia-

¹ Sup. cap. 1. ² Matth. xx, 2. ³ Eph. iii, 21.

(1) *Hexæonia compago*. Ita fere Merc. alter, nisi C quod una vox in duas dividatur, omissa littera *h*, ex *Æonia*. Nec procul distat Claromont. in quo *lex Æona*, haud dubie quin pro *hexæona* vel *sexæona*. In Voss. *lex Æonum*, pro *sex Æonum*. In cæteris corrupte, ex *Æone*, ut in Arund. et Merc. 1; et *Æonum*, ut in Ottobon. P. as. et edit. Eras. Gal- las. et Feuard.; vel ex *agonia*, ut aliis pejus habet edit. Oxon. Vide notata ad textum Græcum.

(2) *Postrema Æonum genesis*. Melius a Billio, quam a veteri interprete redditur, *Æonum* ortu posterior natiuitas. Et ipse interpret infra lib. ii, cap. 19, n. 9, eadem repetens, habet : *quem et posteriorem reliquis Æonibus factum esse dicunt*.

(3) *Capiunt*. Sic Clar. cod. et Ottob. In cæteris minus bene, *capiant*.

(4) *Sic*. Hæc particula in Græco præcedens colon claudit. Sed perinde est ad sensum, modo comma præponas particulæ οὕτως : additur enim explicationis, non comparationis gratia.

(5) *Ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις*. Difficilis locus, in cuius obscura suam quisque confert operam, sed inanem, ni fallor. Nec enim hic (quod alibi solet) sibi mutuo suppetias ferunt textus Græcus et Latinus, nec quilibet iuvant codices cum editi, tum mss. Quot enim codices, tot variae lectiones. Alii una voce scribunt ἐξ ἀγῶνος, ut Petavius, Gallasius et Feuard.; alii divisim, ἐξ ἀγῶνος, ut Græbius. E codicibus Latinis, editi. Gallas. Eras. et Feuard. habent et *Æonum compago*; edit. Anglic. ex *agonia compago*; Voss. *lex Æonum compago*; Claromont. *lex Æona compago*; Arund. et Merc. 1, ex *Æone compago*; Merc. 2, ex *Æonia compago*; quod posteriori dubio procul scriptum putat Græbius pro *ex agoniam compago*, id est, post agoniam compago; ut excudi curavit in versione Latina: unde et in Græco consequenter legi vult ἐξ ἀγῶνος, divisim; ut sit sensus, Sophiam post agoniam ab Horo con-

diffueret. Sed præterquam quod ἡ τοῦ Ὁροῦ ἐξ ἀγῶνος σύμπηξις, significaret potius, Horum ipsum post agoniam consolidatum fuisse, quam Sophiam ab eo consolidatam, scribendumque fuisset, ἡ δὲ τοῦ Ὁροῦ σύμπηξις, id vero minus simile videtur, hic Horo respectu Sophiæ figendi, seu consolidandi virtutem ascribi, quæ solis Christo, et Spiritui sancto, respectu Pleromatis paulo superius tribuitur. Horo quidem attribuitur στήριζονσα δύναμις, sed συμπηγνῶσα nusquam. Mea vero hæc est opinio, imo haud dubitem quin legendum sit, in Græco quidem ἐξαιώνιος σύμπηξις, in Latino vero, *hexæonia compago*; quod posteriori excudi feci. Hanc lectionem satis aperte expriment plerique codd. Latini, quorum alii habent *lex Æonum*, alii *lex Æona*, alii *ex Æona*, alii *ex Æonia compago*, procul dubio pro *sex æonum*, *sexæona*, *sexæonia*, vel *hexæona*, vel *hexæonia compago*; quod cum minus intelligenter scribere, depravarunt; sic tamen ut veræ lectionis vestigia retinuerint. Porro *Hori, Crucis, Redemptoris, Carpistæ, Horothetæ, et Metagogeï hexæonia compago* ab Irenæo dicitur, quia cum unus et idem *Æon* sex nominibus gaudeat, quibus totidem proprietates respondent, *sex Æonum* personam sustinet. Unde sex illorum nominum coagmentatio ingeniose ab Irenæo vocatur *hexæonia compago*, quasi *sex Æonum* in unum et eundem *Æonem* confusus. Sic nulla fere mutatione facta textum utrumque restituo.

(6) *Τῶν αἰώνων τοῦ αἰῶρος*. Ordo verborum perperam inversus est. Lege ex Apostolo, cuius hæc verba sunt Ephes., iii, 21, τοῦ αἰῶρος τῶν αἰώνων. Sic enim legit interpret, et sic legendum esse satis monet ipsa Valentinianorum hypothesis, qui non tantum *Æonas* ab Apostolo nominatos, sed etiam et ordinem ipsorum, primi scil. *Æonis* singulariter et κατ' ἐξοχὴν dicti, et sequentium inferiorum, servatum esse effutiebant.

στίας (1) λέγοντας, Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων, Α
 ἐκείνους τοὺς Αἰῶνας σημαίνει· καὶ οὗτοι δὲν (2)
 αἰών, ἢ αἰῶνες ὀνομάζονται, τὴν ἀναφορὰν εἰς ἐκεί-
 νους εἶναι θέλουσι.

2. Τὴν δὲ τῆς δωδεκάδος τῶν Αἰώνων προβολὴν
 μνηύσθαι διὰ τοῦ δωδεκαετῆ ὄντα τὸν Κύριον
 διαλεχθῆναι τοῖς νομοδιδασκάλοις, καὶ διὰ τῆς τῶν
 ἀποστόλων ἐκλογῆς· δώδεκα γὰρ ἀπόστολοι· καὶ
 τοὺς λοιποὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας φανεροῦσθαι διὰ τοῦ,
 μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν, δεκαοκτὼ μηνὶ (3)
 λέγειν διατετριφέναι αὐτὸν σὺν τοῖς μαθηταῖς.
 Ἀλλὰ καὶ διὰ τῶν προηγουμένων τοῦ ὀνόματος
 αὐτοῦ (4) δύο γραμμάτων, τοῦ τε ἰῶτα καὶ τοῦ ἥτα,
 τοὺς δεκαοκτὼ Αἰῶνας εὐσήμως (5) μνηύσθαι. Καὶ
 τοὺς δέκα Αἰῶνας ὡσαύτως διὰ τοῦ ἰῶτα γράμματος,
 ὁπορηγῆται τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, σημαίνουσι λέγε- B
 σθαι (6). Καὶ διὰ τοῦτο εἰρηξάναι τὸν Σωτῆρα· Ἰῶτα
 δὲν, ἢ μία κεφαλαὶ οὐ μὴ παρέλθῃ, ὥς δὲν πάντα
 γένηται.

3. Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδεκάτον Αἰῶνα (7) γεγόνος

BILLII INTERPRETATIO.

rum actione dicimus, *In sæcula sæculorum*, Æonas illos significare. Denique ubi sæculi, vel sæculorum vocabulum usurpatur, id ad illos referri volunt.

2. Jam vero duodecadis Æonum productionem ex eo indicari, quod Dominus, cum duodecimum ætatis annum ageret, cum legis doctoribus disseruit : atque item per apostolorum electionem : duodecim enim apostolos esse. Postremo reliquos duodeviginti Æonas hinc declarari, quod eum, postquam a morte ad vitam rediisset, decem et octo menses cum discipulis versatum esse dicunt. Ad hæc per duas primas nominis ipsius litteras, hoc est, ι et η, octodecim Æonas significanter indicari : eodemque modo decem Æonas per litteram ι, quæ in ipsius nomine principem locum tenet, significari asserunt. Atque huc spectasse Salvatorem, cum diceret : *Iota unum, aut apex unus non præteribit, donec omnia fiant*.

3. At vero calamitatem eam, quæ duodecimo Æoni accidit, per Judæ, qui apostolorum duodecimus

† Luc. II, 42 seqq. * Luc. VI, 13. * Matth. V, 18.

(1) Ἐπὶ τῆς εὐχαριστίας. Ταῖς εὐχαριστίας legi
 interpres; sed minus bene. Hic enim sermo est,
 non de quibuscunque gratiarum actionibus, sed de
 ipsa sacra Eucharistia, seu de solemnī illa gratia-
 rum actione, quæ in divinorum mysteriorum cele-
 bratione fiebat; ubi ex veterum Liturgiarum præ-
 scripto frequens audiebatur ea cum ἐκφωνήσεων,
 tum εὐχῶν clausula: εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων.
 Ex quibus obiter concludes, antiquissimos esse plu-
 rimos, qui in iis, quæ sub quorundam apostolorum
 nomine circumferuntur, Liturgiis, ritus exstant,
 et Valentinianorum ævo vetustiores, ac proinde
 apostolis ipsis cœvos. In ea, quæ Jacobi nomen
 præ se fert, quamque Basilii, et Chrysostomi, si
 Proclo fides, in compendium redegerunt, formula ex
 qua argumentum ducebant Valentiniani, non semel
 occurrit. Et bene se res habet, quod Græbius suis
 candidior fateatur, illos, qui in omnibus istis Litur-
 giis (Apostolicis) exprimuntur, quique jam olim ubi-
 que inter sacra mysteria usitati fuisse, ritus, ex apo- D
 stolica traditione fluxisse. Ecclesias enim ab aposto-
 lis institutas formam aliquam, et ritum offerendi
 sacrificium, cui tam arcta sit et præcipua cum re-
 ligione connexio, non accepisse, quis sanus sibi
 persuadeat? Non quod tamen Liturgias omnes apo-
 stolicas iis, quorum nomine insigniuntur, adjudi-
 care velim. Sufficiat Liturgiarum antiquiorum, si
 non scriptores, saltem primos auctores esse apo-
 stolos.

(2) Οὗτοι δὲν. Particulam δὲν, quam habent cod.
 B. et omnes editi, nescio cur omiserunt Petavius
 et Græbius.

(3) Δεκαοκτὼ μηνί. Idem antea commentī fue-
 rant Gnostici, ut patet ex cap. 30 hujus libri, et ab
 eis acceperant Valentiniani. Utrosque confutat Lu-
 cas Act. I, asserens Christum per dies quadraginta
 apparuisse discipulis, quibus elapsis in celum con-
 scendit. Sed minoris apud eos hæreticos ponderis

los Æonas significare: et ubiqueque æon, aut æo-
 nes nominantur, in illos id referri volunt.

2. Duodecadis autem Æonum emissionem signi-
 ficatam per id, quod duodecim annorum existens
 Dominus disputaverit cum legis doctoribus †, et
 per apostolorum electionem: duodecim enim apo-
 stolos elegit ‡. Et reliquos octodecim Æonas mani-
 festari per id, quod post resurrectionem a mortuis
 octodecim mensibus dicant conversatum eum cum
 discipulis. Sed et per præcedentes nominis ejus
 duas litteras, Iota et Eta, octodecim Æonas signi-
 ficanter manifestari (8). Et decem autem Æonas
 similiter per Iota litteram, quod præcedit (9) in
 nomine ejus, significari dicunt. Et propter hoc
 dixisse Salvatorem: *Iota unum, aut unus apex non
 præteribit* (10), quoadusque omnia fiant †.

15 3. Hanc autem passionem (11), quæ circa duode-

cerant Scripturæ Novi Testamenti, quam spurium
 illud scriptum, quod *veritatis Evangelium* dicebant
 Valentiniani, Irenæo teste lib. III, cap. 11, n. 8, ex
 quo commenta sua hauriebant.

(4) Τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ. Ἰησοῦ scilicet, cujus
 prima littera, Græcis est ι, x; secunda η, viii.

(5) Εὐσήμως. Cod. R. ἐν σήμῳ.

(6) Σημαίνουσι λέγεσθαι. Lege σημαίνεσθαι λέ-
 γουσι. Evidens enim scribæ sphalma.

(7) Τὸ δὲ περὶ τὸν δωδεκάτον αἰῶνα, etc. Hic
 cum Græca, tum Latina corrupta sunt. Sic utraque
 exprimuntur ut passio et cætera, quæ Salvatoris
 propria sunt, de Juda enuntiantur; quod quam ab-
 surdum sit, nemo non videt. Quidpiam igitur in
 utrisque deest; sed et in Græco quidpiam superest.
 At uterque textus facile emendari potest ex iis,
 quæ habet Irenæus lib. II, c. 20, n. 1. Ibi enim ex
 integro et hisdem omnino verbis repetit quæ cap. 3
 lib. 1, dixerat. Sic autem illic habet: *Illam enim,*
 quam ergo

(8) Per præcedentes.... manifestari. Sic ex cod.
 Pass. et Clarom. reponimus. Prior quidem habet
 per, posterior vero, manifestari, ex quibus genuina
 lectio Græco textui, et antecedentibus consentanea
 ernitur. In cæteris deest per, et legitur manifestare.

(9) Litteram, quod præcedit. Lege, litteram quæ
 præcedit. Ad nominis Græci, γράμματος, magis
 quam ad Latini genus attendit interpret.

(10) Præteribit. Sic codd. Voss. Pass. et Feuard.
 in marg. cum Vulgata nostra, et veteri Italica.
 Cæteri cum editi, tum mss., præteriet.

(11) Hanc autem passionem, etc. Depravatam hanc
 periodum in notis ad textum Græcum restitimus.
 Vide ibi observata. Si tamen Latina hæc absolute
 retinere velis, lege saltem, vitandæ amphibologiæ
 causa: *Et quoniam duodecimo mense passus est Sal-
 vator.*

cium *Æonem* facta est, significari dicunt per apostasiam Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, et quoniam duodecimo mense passus est; uno enim anno voluit eum post baptismum prædicasse. Adhuc etiam in ea, quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifestissime hoc significari; duodecim enim annis passam eam, per Domini adventum esse sanatanam, cum tetigisset simbriam vestimenti ejus; et propter hoc dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit*? docentem discipulos quod factum esset inter (1) *Æonas* mysterium et curationem passi *Æonis*. Per illam enim, quæ passa est duodecim annis, illa virtus significatur, eo quod extenderetur, et in immensum fluere ejus substantia, quemadmodum dicunt. Et nisi tetigisset vestimentum, hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis (2), quæ per simbriam manifestata est, advenisse (3) in omnem substantiam

παθος (ὕποσημαίνεσθαι λέγουσι) τῆς ἀποστασίας, διὰ Ἰουδαν, ὃς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, γενόμενης προδοσίας δείκνυσθαι λέγουσι, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν· ἐνιαυτῷ γὰρ ἐνὶ βούλονται (4) αὐτὸν μετὰ τὸ βάπτισμα αὐτοῦ κεκρυμέναι. Ἔτι τε (5) ἐπὶ τῆς αἰμαρρόουσης σαφέστατα τοῦτο δηλοῦσθαι· δώδεκα γὰρ ἔτη παθοῦσαν αὐτὴν ὑπὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας θεραπεῦσθαι, ἀφάρμηνον τοῦ χρασπέδου αὐτοῦ, καὶ διὰ τοῦτο εἰρηκέναι τὸν Σωτῆρα· *Τίς μου ἤψατο*; διδάσκοντα τοὺς μαθητάς τὸ γεγονός ἐν τοῖς Αἰῶσι μυστήριον, τὴν ἰασιν τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος. Ἡ γὰρ παθοῦσα δώδεκα ἔτη, ἐκέλην ἡ δύναμις (6), ἐκτεινομένης αὐτῆς (7), καὶ εἰς ἀπειρον ρεύουσης τῆς οὐσίας, ὡς λέγουσιν, εἰ μὴ (8) ἔψαυσε τοῦ φορήματος αὐτοῦ (9), τούτῳ τῆς Ἀληθείας τῆς πρώτης τετράδος, ἣ τις διὰ τοῦ χρασπέδου μεμῆνυται, ἀνελύθη ἂν εἰς

BILLII INTERPRETATIO.

erat, defectionem innui dicunt: atque hinc etiam, quod Christus duodecimo mense passus sit. Eum enim unum duntaxat a baptismo annum prædicationis munus obisse volunt. Insuper etiam hoc in muliere illa, quæ sanguinis profluvio laborabat, apertissime declarari. Hanc enim, cum duodecim annis ægrolasset,

¹⁰ Marc. v, 31.

quam erga duodecimum *Æonem* dicunt accidisse passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno voluit eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ profluvium sanguinis patiebatur, manifeste dicunt ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, etc. Quæ eadem verba sunt lib. 1, c. 3. Sic ergo ex relatis verbis Græca restituenda censerem: Τὸ δὲ περὶ δωδέκατον αἰῶνα γεγονός πάθος τῆς ἀποστασίας ὑποσημαίνεσθαι (non ὑποσημαίνεσθαι, ut in Gallis, et Feuard. Irenæi editionibus, vel pejus adhuc ὑπερσημαίνεσθαι, ut in cod. R. et Basileensi Epiphani editione exstat) λέγουσι, ὅτι τὸ τοῦ Σωτῆρος πάθος διὰ τῆς τοῦ Ἰουδα, ὃς δωδέκατος ἦν τῶν ἀποστόλων, προδοσίας γεγονός δείκνυται, καὶ ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν. Hanc autem passionem, quæ circa (erga) duodecimum *Æonem* facta est, significari dicunt in eo quod Salvatoris passio per Judæ, qui duodecimus erat apostolorum, proditorem facta ostenditur, et quoniam duodecimo mense passus est. Hoc modo corruptus locus ex sano ac omnino eodem restituitur; et nisi ita restitutus, frustra in explicatione depravatæ periodi laboraveris.

(1) *Quod factum esset inter*. Ita Voss. Pass. et Feuard. in margine. Claromont., quod factum esset et inter, etc. Cæteri, quod factum est.

(2) *Hoc est, illius Filii, Veritatis primæ tetradis*. Ita codd. Ottobon. et Merc. 2. In posterioribus Feuard. edit: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritas*; in Oxon.: *Illius Filii, hoc est, Veritatis*; sed utrumque contra codd. omnium fidem. Nam præter jam allegatos, Eras. Gall. et prior Feuard. edit. una cum Clarom. Pass. Arund. et Voss. habent: *Hoc est, illius Filii, qui est Veritatis*. At expunctis auctoritate Ottobon. et Merc. 2 codd. vocibus, qui est, quæ sensum conturbant, sic explicandus videtur Irenæus: *Nisi tetigisset vestimentum, hoc est illius Filii vestimentum, Veritatem*: scilicet primæ tetradis, etc. Vertere siquidem debuisset interpret *Veritatem, non Veritatis*; cum verbum *tango* accusativum regat apud Latinos, non genitivum, ut apud Græcos. Lege ergo *Veritatem*, hancque vocem per appositionem accipe, quasi explicationem vocis *vestimentum*. Neque enim passus *Æon* vestimentum *Veritatis* vestisse dicitur, sed *Veritatem* ipsam (quæ vestimentum Filii dicebatur a Valentinianis), per simbriam mystice significatam: quod id esset

respectu primæ tetradis, quod simbria respectu vestimenti, infima pars scilicet. Vide quæ ad Græca hujus loci observavimus.

(3) *Advenisse*. Suppl. dicunt, quod superius præmittitur.

(4) *Ὅτι τῷ δωδεκάτῳ μηνὶ ἔπαθεν· ἐνιαυτῷ γὰρ ἐνὶ βούλονται*, etc. In hoc errore versatos fuisse Valentinianos Scripturarum corruptores, et novorum Evangeliorum fabricatores, non adeo mirum; sed in eundem impigres clarissimos Patres, scilicet Clement. Alexand. lib. 1 *Strom.*, p. 340; Origen. lib. iv *Periarch.* c. 4, et Tertull. lib. *adv. Jud.* c. 18, qui Evangelia debita cum veneratione et legebant, et suscipiebant, nullus non miretur. Una est istorum sententia, Christum, anno xv imperii Tiberii, quo baptismum fuisse scribit Lucas, passum esse, anno ætatis 30, ac proinde anno uno duntaxat post baptismum, et ante mortem suam, publicas apud Judæos habuisse conciones: cum tamen Evangeliorum lectione vel levissima imbutus quisque facile deprehendat, tria ut minimum a baptismo ad mortem Christi intercessisse Paschata.

(5) *Ἔτι τε*. Cod. R. *ἔτι τε*.

(6) *Ἐκέλην ἡ δύναμις*, Sophia scilicet, seu passus *Æon*, qui ab eodem Irenæo lib. ii, cap. 18 et 23 ex Valentinianorum sententia, vocatur *virtus extensa*, *duodecima virtus passa*, id est, inquit, *duodecimus Æon*. Hinc Billius, de sensu sollicitior quam de vocibus, *δύναμιν* hic reddidit *Æonem*, quod, licet minus accuratum, re tamen idem est.

(7) *Ἐκτεινομένης αὐτῆς*. Cur αὐτῇ, non αὐτῆς, hic legi velit Billius, non novi. Genitivum enim casum postulat constructionis ordo.

(8) *Εἰ μὴ*. Ante et μὴ particulam copulativam καὶ, ex veteri interprete ponendam vult idem Billius. Sed non advertit vir doctus, veterem interpretationem, addito verbo *significatur*, periodum Græcam in duas secuisse, quarum unam cum conclusisset ad quemadmodum dicunt, alteram ut inciperet et cum priori connecteret, necesse videbatur addere particulam, et; in Græco vero cum ἐκέλην ἡ δύναμις per appositionem accipitur, suspensusque maneat sensus ad ea usque verba, εἰς τὴν οὐσίαν αὐτῆς, hunc perperam inturbaret copula καὶ.

(9) *Φορήματος αὐτοῦ*. Si sana sint mss. Latina, legendum cum vel interprete, φορήματος, τοῦτο ἔστι, αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ, vestimentum. hoc est, ipsius

τὴν οὐσίαν αὐτῆς· ἀλλὰ ἔστι καὶ ἐπαύσατο τοῦ παύσθαι· ἡ γὰρ ἐξεληθούσα δύναμις τούτου (εἶναι δὲ ταύτης (1) τὸν Ὅρον θέλουσιν) ἐθεράπευσεν αὐτὴν, καὶ τὸ πάθος ἐχώρισεν (2) ἀπ' αὐτῆς.

4. Τὸ δὲ (3), Σωτῆρα τὸν ἐκ πάντων ὄντα τὸ πᾶν εἶναι, διὰ τοῦ λόγου τοῦ, Πᾶν ὄντων διανοήσαντων μητέρα, δηλοῦσθαι λέγουσιν. Ὅς τὸ πᾶν ὄν, διήνοιξε τὴν μητέρα τῆς Ἐνθυμήσεως (4) τοῦ πεπονθότος Αἰῶνος, καὶ ἐξορισθείσης ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ἦν δὴ καὶ δευτέραν ὁδοῦ καλοῦσι, περὶ ἧς μικρὸν ὑπερὸν ἐροῦμεν (5). Καὶ ὑπὸ τοῦ Παύλου (6) δὲ φανερώς διὰ τοῦτο εἰρησθαι λέγουσι· Καὶ αὐτὸς ἐστὶ τὰ πάντα· καὶ πάλιν· Πάντα εἰς αὐτὸν (7), καὶ ἐξ αὐτοῦ τὰ πάντα· καὶ πάλιν· Ἐν αὐτῷ κατοικεῖ πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος (8).

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatoris adventu ac præsentiā curatam esse, contacta nimirum ipsius ſimbria. Atque ob eam causam dixisse Salvatorem: *Quis me tetigit?* his scilicet verbis mysterium illud, quod inter Æonas contigerat, affectique Æonis curationem apostolis tradentem. Hanc enim, quæ duodecim annis adversa valetudine laboraverat, Æonis illius figuram exstitisse, cuius essentia, quemadmodum ipsi aiunt, sese extendebat, atque in influentiam fluebat; ac nisi vestem ipsius contigisset, hoc est, primæ quaternitatis Veritatem, quæ per ſimbriam significatur, in totam ipsius essentiam resoluta fuisset. Verum stetit, ac morbo confecti desit. Etenim egressa a Filio virtus (hanc autem Horum esse volunt) medicinam ei fecit, morbumque ab ea depulit.

4. Quod autem Salvator, qui ex omnibus ortus est, Omnia sit, per hæc Scripturæ verba ostendi assereunt: *Omne masculinum adaperiens vulvam*. Ipsum enim, cum Omne sit, aperuisse vulvam Enthymesis

¹¹ Exod. xiii, 2, et Luc. ii, 23. ¹² Coloss. iii, 11. ¹³ Rom. xi, 56. ¹⁴ Coloss. ii, 9. ¹⁵ Ephes. i, 10.

Filii vestimentum, vel saltem φορέματος τοῦ Υἱοῦ, et paulo post pro δύναμις τούτου legendum δύναμις τοῦ Υἱοῦ. Neque enim hæc ad Σωτῆρα ulla ratione referri possunt, qui nec primæ tetradis Æon erat, nec cum Veritate, ejusdem tetradis Æone, ullam aunitatem habebat; de Monogene vero, ieiunius conjugæ Alathia, primæ tetradis Æonibus, intelligi necesse est. Apertusque sensus est, si supradictorum memneris. Scilicet, cum jam extenderetur passus Æon, et in immensum flueret ejus substantia, in omnem substantiam suam resolutus fuisset, nisi Filius, seu Monogenis, vestimentum tetigisset, id est, nisi errorem agnoscens, Veritatem primæ tetradis (sic enim vertendum, non Veritatis, ut superius dixi), Monogenis conjugem (per ſimbriam vestimenti mystice significatam, quia Veritas ultima est in prima tetrade Pleromatis), tetigisset, seu apprehendisset, cujus luce collustratus, in semetipsum reuersus credidit jam, quoniam incomprehensibilis est Pater, ut supra dicitur. Tunc misertus ejus Filius, et pro eo deprecator apud Patrem agens, a se virtutem emisit, Horon scilicet, qui laborantem curavit, et passionem separavit ab eo. Sicque stetit et quieuit a passione infelix Æon, per egressam virtutem Filii.

(1) *Εἶναι καὶ ταύτης*. Lege cum veteri interp. et Billio ταύτην. Id enim exigit sensus.

(2) *Ἐχώρισεν*. Sic Petavius et Grabinus. At in cod. R. Basiliensi Epiphani, et cæteris Irenæi editionibus, ἐχώρησεν, repugnante veteri interprete, qui vertit, separavit, non abcessit.

(3) Τὸ δὲ. Cod. Reg. τὸν δὲ.

(4) *Διήνοιξε τὴν μητέρα τῆς Ἐνθυμήσεως*. Non quod ex ea prognatus sit, sed quia eam fecundavit, et per ipsam variam peperit prolem, ut inferius explicat Irenæus.

(5) *Καὶ ἐξορισθείσης... ὑπερὸν ἐροῦμεν*. Hæc tametsi in veteri interpretatione existent, delenda tamen vult Billius. *Nec enim*, inquit, *quidquam ad rem faciunt, nec sententiam absolutam faciunt*. Imo ad rem faciunt quam maxime. Breviter siquidem hic colligit Irenæus, quæ fusius paulo post enarraturum se promittit. Sententiam vero absolutam habebunt, si expungas copulam καὶ (hanc licet legerit

suam. Sed stetit, et **16** quievit a passione per egressam virtutem Filii. Esse autem hunc Horum volunt, qui curavit eam, et passionem separavit ab ea.

4. Quod autem Salvatorem (9) ex omnibus existentem Omne esse, per hoc responsum, *Omne masculinum aperiens vulvam*¹¹, manifestari dicunt. Qui enim omnia sit, aperuit vulvam Excogitationis passæ Æonis, et separata ea (10) extra Pleroma, quam etiam secundam Ogdoadem vocant, de qua (11) paulo post dicemus. Et a Paulo autem manifeste propter hoc dictum dicunt: *Et ipse est omnia*¹². Et rursus: *Omnia in ipsum, et ex ipso omnia*¹³. Et iterum: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*¹⁴. Et illud: *Recapitulata esse omnia in Christo per Deum*¹⁵. Sic

BILLII INTERPRETATIO.

B vetus interpres), quæ sensum turbat, perperamque suspendit, ut nimirum ἐξορισθείσης referatur ad Ἐνθυμήσεως, quæ revera extra Pleroma separata fuerat. Quod addit idem Billius, *salsum esse Valentinianos Enthymesis secundam Ogdoadem appellare*, paulo longius abest a vero, ut recte ostendit clariss. Grab. Exciderat sane viro docto, matrem Achamoth, quæ Enthymesis est, his, ex Valentinianorum hypothese infra cap. 5, Ogdoada nuncupari. Et expressius adhuc lib. ii, cap. 14: *Eam, quæ est extra Pleroma, matris ipsorum enarrant dispositionem* (scu affectionem, vel Enthymesis), *secundam Ogdoadem vocantes eam*. Secundam autem Ogdoadem vocabant, quia, ut aiunt cap. 5 cit., *volens in honorem Æonum omnia facere, imagines fecerat ipsorum, servans numerum primogenitiæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis*.

(6) Ἐν τῷ Παύλῳ. Scilicet Coloss. iii, 2, ubi Apostolus scribit, *τὰ πάντα καὶ ἐν πᾶσι Χριστός*.

(7) *Πάντα εἰς αὐτόν*, etc. Aliquantulum immutata Apostoli verba. Sic enim habet Rom. xi, 36: *Ὅτι ἐξ αὐτοῦ, καὶ δι' αὐτοῦ, καὶ εἰς αὐτόν τὰ πάντα*.

(8) *Τῆς θεότητος*. Vocem σωματικῶς, quæ exstat in nostris codicibus, quamque legerunt Patres omnes Græci, et e Latinis plerique, ideo forte omittunt Valentiniani, quia minus ad institutum faciebat. Ea enim duntaxat e Scriptoris corradere hic mens erat, in quibus occurrerent voces, *omnis, omne, omnia*. Fortè etiam in Irenæi codice deerat, ut et defuisse videtur in Cypriani, et Archelai codd.; uterque enim, ut observat Grab. hic in *Disput. cum Manete*, § 25, ille init. lib. *De bono patientiæ*, citata D. Pauli verba legit, omisso adverbio σωματικῶς.

(9) *Quod autem Salvatorem*. Tό hic perperam vertit interpres quod. Lege, *istud autem, Salvatorem*, etc., vel post quod autem, subintellige, *ultimæ*.

(10) *Et separata ea*. Cod. Pass. *et separat ea*, cæteris omnibus reclamantibus tum editi. tum mss. in quibus

(11) *De qua*. Cod. Pass. *de quo*.

interpretantur dicta (1), et quæcunque alia sunt A
talia.

5. Adhuc etiam de Horo suo (quem etiam plurimis nominibus (2) vocant), duas operationes habere eum ostendunt, confirmativam et separativam: et secundum id quidem, quod firmat et constabilit, Crucem esse; secundum id vero, quod dividit (3), Horon. Salvatorem autem sic manifestasse operationes ejus: et primo quidem confirmativam, in eo 17 quod dicit: *Qui non tollit crucem suam, et sequitur me, discipulus meus esse non potest* 16. Et iterum (4): *Tollens crucem, sequere me* 17. Separativam autem, in eo quod dicit: *Non veni mittere pacem, sed gladium* 18. Et Joannem dicunt hoc ipsum manifestasse, dicentem: *Ventilabrum in manu ejus, emundare* (5) *aream, et colliget frumentum in horreum suum, paleas autem comburet igni inextinguibili* 19; et per hoc (6) operationem Hori significasse. Ventilabrum enim illud, crucem interpretantur esse, quæ scilicet consumit materialia omnia, quemadmodum paleas ignis; emundat autem eos, qui sal-

καὶ τὸ, Ἀνακαταλαύσασθαι δὲ τὰ πάντα ἐν τῷ Χριστῷ διὰ τοῦ Θεοῦ (7), ἐρμηνεύουσιν (8) εἰσῆσθαι, καὶ εἰ τίνα ἄλλα τοιαῦτα.

5. Ἐπειτα περὶ τοῦ Ὁρου αὐτῶν, ὃν δὴ καὶ πλείοσιν ὀνόμασι καλοῦσι, δύο ἐνεργείας ἔχειν αὐτὸν ἀποφαινόμενοι, τὴν ἐδραστικὴν καὶ τὴν μεριστικὴν· καὶ καθὼς (9) μὲν ἐδράζει, καὶ στηρίζει, Σταυρὸν εἶναι, καθὼς δὲ μερίζει καὶ διορίζει, Ὁρον. Τὸν μὲν Σταυρὸν (10) οὕτως λέγουσι μεμνηνῆναι τὰς ἐνεργείας αὐτοῦ· καὶ πρῶτον μὲν τὴν ἐδραστικὴν ἐν τῷ εἰπεῖν· Ὅς οὐ βαστάζει (11) τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, καὶ ἀκολουθεῖ μοι, μαθητὴς ἐμὸς οὐ δύναται γινέσθαι· καὶ· Ἄρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ μοι (12). Τὴν δὲ διοριστικὴν αὐτοῦ, ἐν τῷ εἰπεῖν· Οὐκ ἦλθον βαλεῖν εἰρήνην, ἀλλὰ μάχαιραν. Καὶ τὸν Ἰωάννην δὲ λέγουσιν αὐτὸ τοῦτο μεμνηνῆναι, εἰπόντα· Τὸ πτύον ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαρίζει τὴν ἀλωνα, καὶ συνάξει τὸν σῖτον εἰς τὴν ἀποθήκην αὐτοῦ, τὸ δὲ ἄχυρον κατακαύσει πυρὶ ἀσθέστω· καὶ διὰ τούτου τὴν ἐνέργειαν τοῦ Ὁρου μεμνηνῆναι. Πτόνον γὰρ ἔχεινον (13) τὸν Σταυρὸν ἐρμηνεύουσιν εἶναι, ὃν δὴ

BILLII INTERPRETATIO.

Æonis illius affecti, atque extra Pleroma ejecti, quam etiam secundam Ogloadem appellant; de qua paulo post verba faciemus. Atque eam ob causam diserte quoque a Paulo dictum esse aiunt: *Et ipse est omnia*. Et iterum: *Omnia in eum, et ex ipso omnia*. Ac rursus: *In ipso habitat omnis plenitudo divinitatis*. Itemque illud: *Instaurare omnia in Christo per Deum*. Ad hunc modum hæc, et si quæ alia hujusmodi sunt, interpretantur.

5. Postea de Horo suo quem etiam pluribus nominibus appellant, verba facientes duplici eum facilitate præditum esse statuunt, altera fulcimente, altera dividente: et quatenus constabilit, ac firmat, Crucem esse; qua autem ratione dividit, ac distinguit, Horum. Salvatorem porro ipsius facultates ita indicasse. Ac primo quidem eam, qua fulcit et confirmat, in his verbis: *Qui non tollit crucem suam et sequitur me, non potest meus esse discipulus*. Et rursus: *Tollens crucem, sequere me*. Deinde autem eam, qua vicerit, ac dirimit, cum his verbis uteretur: *Non veni mittere pacem, sed gladium*. Joannem etiam hoc ipsum significasse, cum diceret: *Ventilabrum in manu ejus, et purgabit aream, et colliget triticum in horreum suum; paleam autem comburet igni inextinguibili*. His enim verbis Hori vim, ac facultatem declarasse. Ventilabrum enim hoc, crucem esse interpretantur, quæ quidem ea omnia, quæ materia constant, absumat,

16 Luc. xiv, 27. 17 Marc. x, 21. 18 Matth. x, 34. 19 Luc. iii, 17.

quibus legitur, et separata ea. Et sic scripsisse veterem interpretem persuasum habeo. Sed hunc in errorem conjecit copula καὶ, quæ in textum Græcum perperam irrepsit. Hinc existimavit ἐξορισθεῖσθαι casum absolutum esse, reddendum per Latinorum ablativum, quem vocant absolutum; cum tamen evidens sit, ἐξορισθεῖσθαι ab Ἐκδομῆσως divelli non debuisse, ne sententia male suspensa hæreat, omninoque pervertatur. Expunge ergo ut in Græco particulam καὶ, sic et in Latino particulam et, cum voce ea. Tum lege, *separata extra Pleroma*, scilicet Excogitationis.

(1) Sic interpretantur dicta. Ita cod. Voss. et Clarom. In edit. autem Eras. Gall. et Feuard. perperam et post sic additum. Dictum autem, non dicta legendum vult Græbius; sed nihil necesse est, modo dicta referas ad præcedentia omnia citata testimonia, non tantum ad illud.

(2) Plurimis nominibus. Edit. Anglic. pluribus.

(3) Secundum id vero, quod dividit. Ita recte Clarom. Arund. et Merc. 2, sed perverso ordine in edit. Eras. Gall. et Feuard. secundum id quod vero dividit.

(4) Et iterum. Feuard. et item. Sed in Græco nihil est quod huic particulæ respondeat.

(5) Emundare. Sic omnes codd. Feuard. vero Frontonis Duc. monitis morem gerens scripsit emundabit, quia in Græco habetur, διακαθαρίζει, in futuro. Sed fatetur ipse Fronto, emundare ἑλληνιστικῶς acceptum, eundem habere sensum.

(6) Per hoc. Editi, per hæc.

(7) Διὰ τοῦ Θεοῦ hæc non leguntur in nostris

Nov. Test. codicibus Græcis, nec in Vulgata.

(8) Ἐρμηνεύουσιν. Præmittenda particula οὕτως, quam in suo exemplari legebat interpret Latinus. (9) Καθὼς. Sic cod. R. Editi male καθὰ, nam sequitur καθὼς δέ.

(10) Σταυρὸν. Pro Σταυρὸν, lege cum veteri interprete, Σωτήρα. Id enim exigit sensus.

(11) Ὅς οὐ βαστάζει, etc. Verba sunt Luc. xiv, 27, excepto quod pro ἀκολουθεῖ μοι, codices nostri habeant, ἔρχεται ὀπίσω μου. Existitis tamen in Irenæi codicibus ἀκολουθεῖ μοι, inde conjicio, quod in vetustis quibusdam mas. in Græca Novi Testam. edit. Oxon. an. 1675 citatis etiamnum legatur, ἀκολουθεῖ ὀπίσω μου, quod prope accedit ad Irenæi lectionem.

(12) Ἄρας τὸν σταυρὸν αὐτοῦ, ἀκολουθεῖ μοι. Tran positus ordo verborum: nam Marci xi, 21, legitur, ἀκολουθεῖ μοι, ἄρας τὸν σταυρὸν. Quæ, accentu loco moto decepti interpretes Epiphani, male verterunt: *Tollens crucem suam sequitur me*: cum imperativum sonent ea verba, et cum Irenæi interprete reddenda fuissent, *Tollens crucem, sequere me*. Cæterum vox αὐτοῦ abest a codicibus nostris, nec eam legisse videtur Irenæi interpret. Forte in Epiphani textum irrepsit, pro σοῦ, hæc enim exstat in mss. quibusdam Novi Testam. exemplaribus. Illud etiam, ἄρας τὸν σταυρὸν, desideratur in Vulgata nostra, et in veteribus quibusdam codicibus non exstare testatur Erasmus.

(13) Ἐχείνον. Εἰσέτω legit vetus interpret; et sic legere præstat, quam ἔχεινον referre ad σταυρὸν.

καὶ ἀναλίσκειν τὰ δίκαια πάντα, ὡς ἄχυρα πῦρ· κα-
θαίρει· δὲ τοὺς σωζομένους, ὡς τὸ πύρον τὴν σίτον.
Παῦλον δὲ τὸν ἀπόστολον καὶ αὐτὸν ἐπιμνησθεσθαι
τούτου τοῦ σταυροῦ λέγουσιν, οὕτως· Ὁ λόγος γὰρ ὁ
τοῦ Σταυροῦ τοῖς μὲν ἀπολλυμένοις μωρία
ἐστίν, τοῖς δὲ σωζομένοις ἡμῖν δύναμις Θεοῦ. Καὶ
πάλιν· Ἐμὶ δὲ μὴ γένοιτο ἐν μηδενὶ (1) καυ-
χᾶσθαι, εἰ μὴ ἐν τῷ σταυρῷ τοῦ Χριστοῦ (2), δι'
ὃς ἔμοι κόσμος ἐσταύρωται, κατὰ τῷ κόσμῳ.

6. Τοιαῦτα μὲν οὖν περὶ Πληρώματος αὐτῶν, καὶ
τοῦ πλάσματος πάντες λέγουσιν, ἐφορμίζειν (3) βιά-
ζόμενοι τὰ καλῶς εἰρημένα, τοῖς κακῶς ἐπινοημέ-
νοις ὅπ' αὐτῶν. Καὶ οὐ μόνον ἐκ τῶν εὐαγγελικῶν,
καὶ τῶν ἀποστολικῶν πειρῶνται τὰς ἀποδείξεις ποιᾶ-
σθαι, παρατρέποντες τὰς ἐρμηνείας, καὶ ῥηδιουρ-
γούντες τὰς ἐξηγήσεις, ἀλλὰ καὶ ἐκ νόμου καὶ προφη-
τῶν, ἅτε πολλῶν παραβολῶν καὶ ἀλληγοριῶν εἰρημέ-
ων εἰς πολλὰ ἔλκειν δυναμένων (4) τὸ ἀμφίβολον
διὰ τῆς ἐξηγήσεως. Ἄλλοι δὲ δεινῶς (5) τῷ πλάσ-
ματι αὐτῶν, καὶ δολῶς ἐφαρμόζοντες, αἰχμαλωτι-
ζοῦσιν ἀπὸ τῆς ἀληθείας τοὺς μὴ ἰδραῖαν τὴν πίστιν
εἰς ἓνα Θεὸν Πατέρα παντοκράτορα, καὶ εἰς ἓνα Κύριον
Ἰησοῦν Χριστὸν τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ (6) διαφυλάσσοντας.

CAPUT IV.

*Qua ratione formatam Matrem Achamoth vellet hæretici. Ex ejusdem perturbationibus ortum
aspectabilem hunc mundum fingeant.*

1. Τὰ δὲ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος λεγόμενα ὅπ' αὐ-

1. Ea vero, quæ extra Pleroma dicuntur ab iis,

BILII INTERPRETATIO.

non secus ac paleas ignis: purgat autem eos, qui salutem consequuntur, perinde ac ventilabro triticum
purgatur. Quin ipsum quoque Paulum crucis hujusce mentionem facere dicit, cum in hæc verba loquitur:
Verbum crucis pereuntibus quidem stultitia est; iis autem, qui salvi sunt, hoc est nobis, virtus Dei. Ac rur-
sus: *Mihi autem absit gloriari nisi in cruce Jesu Christi, per quem mihi mundus crucifixus est, et ego mundo!*

6. Ac talia quidem de Pleromate suo, et commento cuncti dicunt, detorquentes videlicet ea, quæ
recite dicta sunt, ad ea, quæ improbe ac scelerate ipsi confluerunt. Nec vero ex evangelicis tantum
et apostolicis libris, quos perverse interpretantur, ac mala ille exponunt, hæc probare conantur, verum
etiam ex lege ac prophetis. Nam cum multæ in iis parabolæ, et allegoriæ sint, quæ in varios sensus trahi
queunt, ipsi sententiæ ambiguitatem callida, et versuta interpretatione commento suo accommodantes, a
veritate abstractos eos in captivitatem abducunt, qui parum firmam in Deum Patrem omnipotentem,
et in unum Dominum Jesum Christum Filium Dei, fidem tuerentur.

CAPUT IV.

1. At vero quæ extra Pleroma ab iis dicuntur, sunt hujusmodi. Enthymesis superioris illius Sophiæ.

¹⁰ I Cor. i, 18. ¹¹ Gal. vi, 14.

(1) Ἐν μηδενὶ. Hæc in nostris Novi Testamenti
exemplaribus, cum Græcis, tum vulgatis Latinis, non
existant.

(2) Τοῦ Χριστοῦ. Sic cod. Reg. cum veteri in-
terprete; cæteri τοῦ Ἰησοῦ.

(3) Πόρτες... ἐφορμίζειν. Lege cum veteri inter-
prete, πάντων... ἐφαρμόζειν.

(4) Εἰς πολλὰ ἔλκειν δυναμένων. Auctoritate
cod. Regii deleo καὶ, quod præpositioni εἰς præmit-
tebatur. Tum legendum censeo, ἔλκεσθαι δυνάμε-
ων, pro ἔλκειν δυναμένων. In omnibus siquidem cum
editi. tum mss. legitur trahi; et in cod. Clarom.
cujus lectionem Latinam sequor, habetur possit, in
singulari.

(5) Ἄλλοι δὲ δεινῶς. Voces ἄλλοι δὲ, delendas
censet Billius, utpote redundantes, et a veteri in-
terp. haudquaquam agnitas. At non frustra reti-
neas, si modo punctum præcedens, in editis omni-
bus perperam interpositum deas, hæcque conti-
nenter et absque divisione legas: εἰς πολλὰ ἔλκειν
δυναμένων [leg. ἔλκεσθαι δυνάμεων] τὸ ἀμφίβολον
διὰ τῆς ἐξηγήσεως ἄλλοι δὲ δεινῶς τῷ πλάσματι αὐ-
τῶν, καὶ δολῶς ἐφαρμόζοντες, etc. Sententiæ am-
bigui athen (cui multiplex subesse potest sensus) per
expositionem suam alii solertier et dolose figmento

A vantur, sicut ventilabrum triticum. Paulum autem
apostolum et ipsum reminiscet hujus crucis dicentem,
sic: *Verbum enim crucis iis, qui pereunt, stultitia
est; iis autem qui salvantur (7), virtus Dei*. Et
iterum: *Mihi autem non eveniat in ullo gloriari, nisi
in Christi cruce, per quem mihi mundus crucifixus
est, et ego mundo*¹¹.

6. Talia igitur de Pleromate (8) ipsorum, et pler-
omate universorum dicunt, adaptare cupientes ea,
quæ bene dicta sunt, iis quæ male adinventata sunt
ab ipsis. Et non solum autem ex evangelicis et apo-
stolicis, tentant ostensiones facere, convertentes
interpretationes et adulterantes expositiones; sed
etiam ex lege et prophetis, cum multæ parabolæ
et allegoriæ sint dictæ, et in multa trahi possit
ambiguum (9), per expositionem propensius ad
signum suum, et dolose adaptantes, **18** in ca-
ptivitatem ducunt a veritate eos, qui non firmam
fidem in unum Deum Patrem omnipotentem, et in
unum Jesum Christum Filium Dei conservant.

C suo accommodantes, etc. Quod vero δεινῶς vertit
interpres, propensius, ex Latini sermonis imperitia
factum est. Cum enim δεινῶς aliquando Græcis so-
net vehementer, fortiter, id ille ad animum tradu-
cens perperam reddidit propensius; vertere debuisset
solertier.

(6) Τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. Sic cod. Reg. In aliis
deest τὸν.

(7) Iis autem, qui salvantur. Antiquam Italicam
versionem secutus est interpres, quam eodem modo
habuisse, ex Cypriani lib. iii Testimoniorum ad-
versus Judæos, num. 69, et Ambrosiastri Comment.
in hunc locum demonstrat Grabinus. Græcus autem
Pauli et Irenæi textus habet: *Nobis autem, qui
salvamur.* Nec procul abest Vulgata: *Iis autem qui
salvi sunt, id est nobis.*

(8) Talia igitur de Pleromate. Mss. Arund. Voss.
Merc. 2 et Clarom., talia igitur tam de Pleromate.
Mss. sequi maluit Grabinus, nos editi. Eras. Gall. et
Feuard. cum textu Græco, in quibus particula tam
hic omnino superflua non legitur.

(9) Et in multa trahi possit ambiguum. Ita Cla-
rom. cod. cujus lectionem, utpote clariorem, sequi
maluimus. In aliis legitur: *Et in multa trahi possint,
ambiguum.*

συντάξις: Enthymosis filius superioris Sophiæ, quam A et Achamoth vocant, separatam a superiore Pleromate cum passione dicunt, in umbræ vacuitatis locis defuisse (1) per necessitatem; extra enim lucem facta est, et extra Pleroma, informis et sine specie, quasi abortus, ideo quia nihil apprehendit. Misertum autem ejus superiorem Christum, et per Crucem extensum, sua virtute formasse formam, quæ esset secundum substantiam tantum, sed non secundum agnitionem; et hæc operatum recurrere (2), subtrahentem suam virtutem, et reliquisse illam: uti sentiens passionem quæ erga illam esset (3) per separationem Pleromatis, concupiscat eorum, quæ meliora essent, habens aliquam odorationem immortalitatis relictam in semetipsa a Christo et Spiritu sancto. Quapropter et ipsam duobus nominibus vocari, Sophiam paternaliter (pater enim ejus Sophia vocatur) et Spiritum sanctum, ab eo, qui est erga Christum (4) Spiritus. **19** Formatam autem eam, et sensatam factam, statim autem evacuatam ab eo, qui invisibiliter cum ea erat, Verbo, hoc est Christo, in exquisitionem egres-

των ἐστὶ τοιαῦτα· τὴν Ἐνθύμησιν τῆς ἄνω Σοφίας, ἣν καὶ Ἀχαμῶθ (5) καλοῦσιν, ἀπορριθίσαν τοῦ Πληρώματος (6) σὺν τῇ πάθει, λέγουσιν ἐν σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις (7) ἐκδεσθῆναι κατὰ ἀνάγκην. Ἐξω γὰρ φωτὸς ἐγένετο, καὶ Πληρώματος, ἀμορφος καὶ ἀνέλθεος, ὥσπερ ἔκτρωμα, διὰ τὸ μὴδὲν κατεληγφέναι. Οἰκτεῖραντά τε αὐτὴν τὸν Χριστὸν (8), καὶ διὰ τοῦ Σταυροῦ (9) ἐπεκταθέντα, τῇ ἰδίᾳ δυνάμει μορφῶσαι μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν μόνον, ἀλλ' οὐ τὴν κατὰ γνῶσιν· καὶ πράξαντα τοῦτο ἀναδραμεῖν, συστελλαντα αὐτοῦ τὴν δύναμιν, καὶ καταλιπεῖν (10), ὅπως αἰσθημένη τοῦ περὶ αὐτὴν πάθους, διὰ τὴν ἀπαλλαγὴν τοῦ Πληρώματος, ὀρεχθῇ τῶν διαφερόντων, ἔχουσα τινὰ ὁσμὴν ἀφθαρσίας, ἐγκαταλειφθεῖσαν αὐτῇ τοῦ Χριστοῦ (11), καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Διὰ καὶ αὐτὴν τοῖς ἀμφοτέροις ὀνόμασι καλεῖσθαι, Σοφίαν τε πατρωνυμικῶς (ὁ γὰρ πατὴρ αὐτῆς Σοφία κληίζεται) καὶ Πνεῦμα ἅγιον, ἀπὸ τοῦ περὶ τὸν Χριστὸν Πνεύματος. Μορφωθείσαν τε αὐτὴν, καὶ ἔμφρονα γεννηθεῖσαν, παρὰ τὰς δὲ κενοθεῖσαν ἀόρατου (12) αὐτῇ συνόντος Λόγου, τοὔτεστι τοῦ Χριστοῦ, ἐπὶ ζήτησιν ὁρμησάμεν τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτὸς, καὶ μὴ θυνθῆναι

BILLII INTERPRETATIO.

quam et Achamoth nuncupant, una cum passione a Pleromate submotam, in umbras, et vacuitatis loca necessario, velut æstu quodam, abreptam esse aiunt. Eam enim extra lucem, et Pleroma exstisisse, formæ ac figuræ expertem, non secus ac fetum aliquem abortu egestum; eo quod nihil comprehendisset. Superiorem autem Christum, ipsius calamitate commotum, ac per Crucem extensum, vi sua formam quidem ei indidisse; sed essentiæ duntaxat, non item scientiæ. Eoque negotio perfunctum, contracta virtute sua, ad supra sese recepisse, eamque deservisse: quo videlicet ea, calamitatem suam persentiscens, ut quæ a Pleromate submota esset, præstantiorum desiderio inflammaretur, habens interim nonnullum incorruptibilitatis odorem a Christo et Spiritu sancto in se relictum. Qua etiam de causa duobus eam nominibus appellat, Sophiam nempe paternum nomine (pater enim ipsius Sophia nuncupatur), et Spiritum sanctum, ab eo scilicet Spiritu, quo Christus est præditus. Formatam autem eam, ac mentis compotem effectam, moxque sermone eo, qui invisibiliter cum ipsa erat, hoc est Christo, spoliata et

(1) *In umbræ vacuitatis locis defuisse.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottobon. Pass. Arund. Voss. et Merc. 2, vitio scribarum habent *deservisse*, vel *deservisse*, pro *deservisse*. Feuermannus ex veteri codice, Græca littera, et R. P. Frontonis iudicio restituisse se dicit: *in umbræ et vacuitatis locis defuisse*: sed incertum quid ex Græco et Frontonis Ducei conjectura, quid vero ex veteri col. restituerit. In edit. Eras. et Gallas. vitiose omnino: *in umbræ vacuitatis locis defuisse*; nec multo melius in edit. Oxon. *in umbræ et vacuitatis locis defuisse*. Nulli enim mss. codd. habent *vacuitatis*; omnes etiam omittunt particulam *et*. Nostram vero lectionem genuinam esse, demonstratur ex ipso Irenæo, qui infra lib. II, cap. 8, n. 5, scribit: *Falsus autem apparuit, ei qui est de umbra cenomatis seu vacui dicit, non umbram et cenoma, seu vacuum; minus adhuc umbram et vanitatem.* Quod vero spectat ad verbum *deservisse*, non dubitat ipse Græbius quin *ἐκδεσθῆναι* ita verterit. Interpres, quamvis hunc sequi noluisset. *Deservisse* autem accepit ille in Latina lingua hæud satis versatus interpres, non pro *fervecere desuisse*, ut accipiunt optimi quique auctores Latini; sed pro *effervuisse* seu *æstuasse*. Cum enim non nesciret simplex *βιβασθῆναι* significare *fervisse*, existimavit compositum *ἐκδεσθῆναι* verti posse *deservisse*; perperam ratus particulam *ἐκ*, ut in aliis bene multis compositis verbis, ita et hic vertendam esse *de*, et *deservisse* idem apud Latinos valere ac *fervisse*.

(2) *Recurrere.* Vertere debuisset interpres, *recur-*

(3) *Passionem quæ erga illam esset.* Hellenismus

C interpreti familiaris. Id est, *passionem propriam*, seu *quæ illi accidisset*.

(4) *Qui est erga Christum.* Id est, *qui est cum Christo*.

(5) *Ἀχαμῶθ.* Nomen Tertulliano *ininterpretabile*. Feuermannus vero recte deducit a *ἡσυχία* *Hhachma*, sapientia, cuius radix *ἡσυχία* *Hhacham*, sapiens fuit. Inde Sapientia Enthymosis, sive cogitatio, Achamoth dicta.

(6) *Τοῦ Πληρώματος.* Τοῦ ἄνω Πληρώματος legisse videtur interpres.

(7) *Σκιαῖς καὶ σκηνώματος τόποις.* Lege cum interprete, *σκιᾷ*, et cum eodem, ac Theodoro, et Tertulliano, pro *σκηνώματος*, repone *κενώματος*. Scribit enim Theodoretus lib. I *Hæret. Fab.*, cap. 7, pag. 199: *Matrem Achamoth ἐν σκιᾷ τινι, καὶ κενώματι διδάξειν, ἐν umbræ quadam, ei inani degere; Tertullianus, expletum in vacuum, atque inane illud Epicuri.* Quin et Irenæus ipse paulo post, *καταλείψθαι μόνην ἐν τῷ σκότει, καὶ κενώματι.* Vide et lib. II, cap. 8 et 14.

(8) *Τὸν Χριστόν.* Lege cum interp. τὸν ἄνω Χριστόν.

(9) *Διὰ τοῦ Σταυροῦ.* Theodoretus habet, διὰ τοῦ ὄρου καὶ Σταυροῦ: Tertullianus vero, *educitur per Horon*; et Irenæus lib. III, cap. 18: *superextensus Horo, id est, fini.* Quo concludas, τοῦ Σταυροῦ hic non *Crucem* significare, sed *Hori epitheton* esse.

(10) *Καταλιπεῖν.* Adde αὐτῇ cum veter. interp.

(11) *Αὐτὴν τοῦ Χριστοῦ.* Lege ex veteri interprete, αὐτῇ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ.

(12) *Ἀόρατον.* Lege cum interprete, ἀόρατος.

καταλείπειν αὐτὸ, διὰ τὸ καλυπθῆναι ὑπὸ τοῦ Ὁρου. Καὶ ἐνταῦθα τὸν Ὁρον καλύοντα αὐτὴν τῆς εἰς τοῦ μπερ-
σθεν ὁρμῆς εἰπεῖν Ἰαώ (1)· ὅθεν τὸ Ἰαώ ὄνομα γεγενῆ-
σθαι φάσκουσι. Μὴ δυνθεῖσαν δὲ διδοῦσαι τὸν Ὁρον,
διὰ τὸ συμπεπλέγθαι τῷ πάθει, καὶ μόνην ἀπολειφθεῖ-
σαν ἔξω, παντὶ μέρει τοῦ πάθους ὑποπεσεῖν πολυμε-
ρὺς καὶ πολυποικίλου ὑπάρχοντος, καὶ παθεῖν,
λύπην μὲν ὅτι οὐ κατέλαβε, φόβον δὲ μὴ καθάπερ
αὐτὴν τὸ φῶς, οὕτω καὶ τὸ ζῆν ἐπιλήπῃ, ἀπορίαν τε
ἐπὶ τούτοις· ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ (2)
ἡ μήτηρ αὐτῆς ἡ πρώτη Σοφία καὶ Αἰὼν, ἐτεροίωσιν
ἐν τοῖς πάθεσιν εἶχεν, ἀλλὰ ἐναντιότητα. Ἐπισυμβε-
θῆναι δ' αὐτῇ καὶ ἐτέραν διάθεσιν, τὴν τῆς ἐπι-
στροφῆς· ἐπὶ τὸν ζωοποιήσαντα.

2. Ταύτην σύστασιν καὶ οὐσίαν τῆς ὕλης γεγενῆ-
σθαι λέγουσιν, ἔξ ἧς ὁδὸς ὁ κόσμος συνστήτηκεν. Ἐκ
μὲν γὰρ τῆς ἐπιστροφῆς τὴν τοῦ κόσμου καὶ τοῦ
Δημιουργοῦ πᾶσαν (3) ψυχὴν τὴν γένεσιν εἰληφέναι,

BILLII INTERPRETATIO.

orbatam, ad investigandam illud lumen, quod eam desererat, sese contulisse; verum obtulisse Horum, quominus id consequi posset. Atque hic etiam Horum coercentem eam, ne ulterius progrediretur, *Iao* inclamasse: hincque vocem hanc, *Iao*, originem duxisse tradunt. Cum ergo ob eam, cui implicita erat, passionem, Horum prius ingredi nequisset, solaque foris relicta esset, omni perturbationis generi succubuisse (multiplex enim hæc passio erat, ac compluribus partibus constabat). Nam et mœrore affectam fuisse, quod minime comprehendisset; et metu, ne quemadmodum eam lux, ita etiam vita deficeret, ac denique animi anxietate. Atque in omni rerum ignorance versantem, non matris ipsius primæ Sophiæ et Æonis instar, varietatem in turbidis illis animi motibus, sed repugnantiam habuisse. Accidisse etiam ei alterum passionis genus, nimirum conversionem ad eum, qui huic coagmentationi vitam impertiret.

2. Inde materiæ essentiam, ex qua hic mundus confatus est, ortam esse tradunt. Ex conversione

(1) Ἰαώ. Ipsum Dei nomen ineffabile tetragram-
maton ἱερῶν est, quod Græcos legisse Ἰαώ, res no-
tior est quam ut argumentis indigeat.

(2) Ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Καὶ οὐ καθάπερ, etc.
Sic lego, nec legendum censeo cum Billio, ἀγνοῦσα
δὲ τὰ πάντα, οὐ καθάπερ, etc.: quasi ita legerit
vetus interpres. Virum eruditum deceperunt, ut
scite observat Græbius, vitiosæ Erasmi et Gallasii
editiones, quas et imprudens secutus est Feuarden-
tius, contra mss. codicum fidem. Habent enim,
*ignorant autem omnia, non quemadmodum mater
ejus*, etc. Verum hæc, ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα, ad
præcedentia referenda sunt, λύπην nimirum, φόβον
et ἀπορίαν, ut sit sensus, varias illas, quarum æstu
jactata est Enthymesis, passionibus, *omnes in igno-
rantia*, seu cum ignorantia conjunctas fuisse. Id ip-
semet Irenæus paulo inferius sic explicat: Καὶ
τὴν ἀγνοίαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγγεχερόμεναι διδά-
σκουσι, *et ignorantiam tribus passionibus* (supra
dictis) *inabsconsam docent*. Quare novam periodum
ab his verbis incipias, Καὶ οὐ καθάπερ, etc.

(3) Πᾶσαν. Καὶ πᾶσαν legi volunt Billius et Pe-
tavius, quasi vetus interpres ita legerit. At nulla
editio, nullus etiam ms. codex hic particulam *et*
ante omnem usquam exhibuit; sed nec exhibere
debet; πᾶσα siquidem ψυχὴ hic ad mundum et
Demiurgum refertur, sensusque est, *a conversione
omnem mundi, et Demiurgi animam genesis acce-
pisse*. Sicque Tertullianus cap. 15, intellexit, ex-
pressitque: *Ex hac* (conversione) *omnis anima
hujus mundi dicitur constituisse, etiam ipsius De-
miurgi*. Cæterum quæ hic paulo obscurius, quia
brevius, de mundi constitutione, ex Valentiniano-
rum hypothesi, tradit Irenæus, fusiori stylo prose-
quatur inferius.

(4) Et sic. Legendum puto, *et hic*; Græce siqui-

dem, ἐνταῦθα, non οὕτως.
(5) *Iao*. Vetus Feuard. codex, Voss. et Pass.
Iouth; Arund. et Clarom. *Iaoth*; editi. Eras. et
Gall. *Iaioth*: sed vera lectio est, *Iao*, quam habet
Græcus Irenæi textus, quamque secuti sunt Tertul-
lianus et Theodoret., et post eos Feuard. et Grab.
(6) *Cum non posset*. Et ab Erasino (quem secuti
sunt reliqui editores) solius connexionis gratia præ-
fixum particulæ *cum* expunximus, quia deest in
omnibus mss. et in Græco textu, et ab his verbis,
cum non posset, novam periodum incepimus. Ve-
ilem tamen particulam adversativam inseruisset in-
terpres, *cum autem non posset*, etc.
(7) *Super hæc*. Al. *super hoc*.
(8) *Ignorantia autem omnia*. Et non. Ita Clarom.
Ottob. Arund. Voss. et Merc. 2. Legendum tamen
puto, *In* (vel *cum*) *ignorantia autem omnia*, juxta
Græcum: ἐν ἀγνοίᾳ δὲ τὰ πάντα. Vide ibi observata.
Cæterum in editi. Eras. Gall. et Feuard. male,
ignorans autem omnia, non, etc.
(9) *Vivificavit*. Subintellige ipsam, nempe Enthymesis,
sive matrem Achamoth. Tertull. c. 14, *a
quo vivificata fuerat*.
(10) *Eam collectionem*. Ea collectio, de qua hic
Irenæus, passionum, quibuscum conflictabatur En-
thymesis, collectio est, *tristitiæ scilicet, timoris,
consternationis, conversionis demum ad eum qui vi-
vificavit ipsam*, quas omnes substantiam fuisse ma-
teriæ, seu a quibus materiæ substantiam originem
sumpsisse dicebant Valentiniani, ut mox explicatur.
Ἐκ τῶν δὲ παθῶν, inquit Theodoretus, τόνδε συ-
στήναι κόσμον φασίν. *Ex his affectionibus mundum
hunc conditum dicunt*.
(11) *Mundi et Demiurgi omnem animam*. Græca ad
verbum secutus interpres, obscurior evasit. Hæc
tu sic legas et intelligas: *omnem mundi et Demiur-*

titia, reliqua initium habuisse. A lacrymis enim ejus factam universam humidam substantiam, a risu autem lucidam; a tristitia autem et pavore, 20 corporalia mundi elementa. Aliquando enim plorabat, et tristis erat, quomodo dicunt, quod derelicta sola esset in tenebris et in vacuo: aliquando autem in cogitationem veniens ejus, quod dereliquerat eam lumen, diffundebatur et ridebat; aliquando autem rursus timebat; aliquando consternabatur, et exstasin patiebatur.

3. Et quidem enim (1) tragœdia multa est jam hic, et phantasia uniuscujusque illorum, aliter et aliter graviter (2) exponentis, ex quali passione et ex quali elemento substantia generationem accepit. Quæ etiam convenienter videntur mihi non omnes velle in manifesto (5) docere, sed solos illos, qui etiam grandes mercedes pro talibus mysteriis præstare possunt. Non enim jam dicunt (4) similia illis, de quibus Dominus noster dixit: *Gratis accepistis, gratis date* 22; sed separata (5) et portentosa, et alta mysteria cum magno labore exquisita fallacibus. Quis enim non eroget omnia, quæ sunt sua, uti discat, quoniam a lacrymis Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis (6), maria, et fontes, et flumina, et universa humida materia generationem acceperunt; de risu autem ejus lumen; de pavore autem, et inconstabilitate (7), corporalia mundi elementa?

4. Volo autem aliquid et ego conferre fructificationi eorum. Quoniam enim video dulces quidem

ἐκ δὲ τοῦ φόβου καὶ τῆς λύπης τὰ λοιπὰ τὴν ἀρχὴν ἐσχηκέναι. Ἀπὸ γὰρ τῶν δακρύων αὐτῆς γεγενῆσθαι πᾶσαν ἑνυγρον οὐσίαν· ἀπὸ δὲ τοῦ γέλωτος τὴν φωτεινὴν· ἀπὸ δὲ τῆς λύπης καὶ τῆς ἐκπλήξεως τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα. Ποτὲ μὲν γὰρ ἔκλαιε καὶ ἄλυπταιτο, ὡς λέγουσι, διὰ τὸ καταλειφθεῖν μόνην ἐν τῷ σκότει, καὶ τῷ κενώματι· ποτὲ δὲ, εἰς ἑνοσίαν ἤκουσα τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός, διερχέτο καὶ ἐγέλα· ποτὲ δ' αὖ πάλιν ἐφοβεῖτο· ἄλλοτε δὲ διηπόρει, καὶ ἐξίστατο.

3. Καὶ τί γάρ; τραγῳδία πολλὴ λοιπὸν ἦν ἐνθάδε, καὶ φαντασία ἐνδὸς ἑκάστου αὐτῶν, ἄλλως καὶ ἄλλως σοβαρῶς ἐκδιηγούμενου, ἐκ ποταποῦ πάθους, ἐκ ποίου στοιχείου ἢ οὐσίας τὴν γένεσιν ἐληφεν· ἃ καὶ εἰκότως δοκοῦσιν μοι μὴ ἅπαντας θέλειν ἐν φανερῷ διδάσκειν, ἀλλ' ἢ μόνους ἐκείνους (8) τοὺς καὶ μεγάλους μισθοὺς ὅπῃ τῆλικούτων μυστηρίων τελεῖν δυναμένους. Οὐκ ἐστὶ γὰρ ταῦτα ὁμοία ἐκείνοις, περὶ ὧν ὁ Κύριος ἡμῶν εἶρηκε· *Δωρεὰν ἐλάβετε, δωρεὰν δότε*· ἀλλὰ ἀναχειωρηκέντα, καὶ τερατώδη, καὶ βαθέα μυστήρια μετὰ πολλοῦ καμάτου περιγινόμενα τοῖς φιλοφροδύοις. Τίς γὰρ οὐκ ἂν ἐκδαπανήσεται πάντα τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, ἵνα μάθῃ, ὅτι ἀπὸ τῶν δακρύων τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰώνος, θάλασσαί, καὶ πηγαί, καὶ ποταμοί, καὶ πᾶσα ἑνδορος οὐσία τὴν γένεσιν ἐληφεν, ἐκ δὲ τοῦ γέλωτος αὐτῆς τὸ φῶς, καὶ ἐκ τῆς ἐκπλήξεως, καὶ τῆς ἀμηχανίας τὰ σωματικὰ τοῦ κόσμου στοιχεῖα;

4. Βούλομαι δὲ καὶ αὐτοὺς συνεισενεγκεῖν τι τῇ καρποφορίᾳ αὐτῶν. Ἐπειδὴ γὰρ ὁρῶ τὰ μὲν γλυκεῖα

BILLI INTERPRETATIO.

enim, et mundi, et Demiurgi, et denique omnem aliam animam ortum accepisse; ex metu autem, ac mœrore reliqua initium habuisse. Etenim ex ipsis lacrymis liquidam omnem essentiam existisse, ex risu autem lucem, ex mœrore denique et stupore corporea mundi elementa. Nonnunquam enim flebat, et in mœrore versabatur, ut ipsi aiunt, ob id nempe quod sola in tenebris, et vacuo relicta esset: nonnunquam autem lumen illud, quod eam deseruerat, secum ipsa considerans, lætitia diffundebatur, ac ridebat. Interdum rursus metuebat, interdum item perplexo et anxio animo erat, atque etiam mentis errore afflictebatur.

3. Atque hic jam non levis tragœdia, et imaginatio existit, singulis nimirum eorum alio atque alio modo quoniam ex affectu et ex cujusmodi elemento orta sit, non sine fastu et arrogantia exponentibus. Quæ etiam ipsi non abs re mihi videntur nolle omnibus palam tradere, verum iis solis, qui ingentem pro talibus mysteriis mercedem pendere queant. Nec enim jam hæc ad ea accedunt, de quibus Dominus noster dixit: *Gratis accepistis, gratis date*; sed semota sunt, ac prodigiosa, et profunda mysteria, quæque non sine magno labore ab hominibus mentiendi studiosis comparentur. Ecquis enim facultates omnes suas non expendat, ut discat quemadmodum ex lacrymis Enthymesis, calamitoni illius Æonis, maria et flumina, atque omnis aquarum substantia ortum acceperit; ex ipsius autem risu lux, ex stupore et anxietate corporea mundi elementa?

4. Enimvero gestit animus ad eorum fructificationem aliquid etiam conferre. Quoniam enim aquas par-

22 Matth. x, 8.

gi animam; nam et Demiurgum ipsum animæ D Suidam ἀναχειωρηκέντα βιβλία dicuntur esse ἀνελ ἀποκρύφων.

(1) *Et quidem enim*. Non abs re putat Græbius veterem interpretem ex Græco scripsisse, *Et quid enim?* juxta illud, Καὶ τί γάρ;

(2) *Graviter*. Græc. σοβαρῶς, arroganter, cum jactin.

(3) *In manifesto*. Al. *manifesto*; quidam, *manifeste*.

(4) *Dicunt*. Hoc verbum de suo addidit interpres; neque enim in Græco legitur. Vertendum erat, hæc sunt. Non enim jam hæc sunt similia illis.

(5) *Separata*. Vocem ἀναχειωρηκέντα melius cum Callasio vertisset interpres, *abstrusa*, vel *abditæ*, ab hominum notitia semota. Hunc enim sensum interdum habet ea vox: hic certe habere debet. Apud

Suidam ἀναχειωρηκέντα βιβλία dicuntur esse ἀνελ ἀποκρύφων.

(6) *Quæ est ex passione Æonis*. Verbum est in editi. omnibus omissum addidimus ex cod. Clarom. Jam apertus est sensus, *Enthymeseos, quæ est ex passione Æonis*, id est quæ ex passione Æonis, *Sophiæ* scilicet, nata est. Græca tamen, τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰώνος, simplicius verti potuissent, *Enthymeseos passi Æonis*. Sed idem est utrobique sensus. Hunc vero funditus evertit Gallasius dum vertit, ἀπὸ τῶν δακρύων τῆς Ἐνθυμήσεως τοῦ πεπονθότος Αἰώνος, *a lacrymis Æonis cogitatione perturbati*; quæ a Græcis et Irenæi membris procul aliena sunt.

(7) *Inconstabilitate*. Gr. ἀμηχανίας, *anxietate*, animi consternatione.

(8) *Μόρους ἐκείνους*. In cod. Reg. Jeest ἐκείνους.

ὕδατα ὄντα, ὅσον πηγὰς, καὶ ποταμούς, καὶ ὑμβροὺς, καὶ τὰ τοιαῦτα, τὰ δὲ ἐπὶ ταῖς θαλάσσαις ἀλμυρὰ· ἐπινοῶ μὴ πάντα ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς προεβλήσθαι, διότι τὸ δάκρυον ἀλμυρὸν τῇ ποιότητι ὑπάρχει. Φανερόν οὖν, ὅτι τὰ ἀλμυρὰ ὕδατα ταῦτά ἐστι τὰ ἀπὸ τῶν δακρύων. Εἰκὸς δὲ, αὐτὴν ἐν ἀγωνίᾳ πολλῇ καὶ ἀμηχανίᾳ γεγονυῖαν καὶ ἰδρωκῆναι. Ἐντεῦθεν δὴ, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν αὐτῶν, ὑπολαμβάνειν δεῖ, πηγὰς καὶ ποταμούς, καὶ εἰ τινα ἄλλα γλυκῆα ὕδατα ὑπάρχει, τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς (1). Ἀπίθανον γάρ, μᾶλλον ποιότητος ὁσσης τῶν δακρύων, τὰ μὲν ἀλμυρὰ, τὰ δὲ γλυκῆα ὕδατα ἐξ αὐτῶν προελθεῖν. Τοῦτο δὲ πιθανώτερον, καὶ μὲν εἶναι ἀπὸ τῶν δακρύων, τὰ δὲ ἀπὸ τῶν ἰδρώτων. Ἐπειδὴ καὶ (2) θερμὰ καὶ δριμύτα τινὰ ὕδατά ἐστιν ἐν τῷ κόσμῳ, νοεῖν ὀφείλεις, τί ποιήσασα, καὶ ἐκ τοῦ μορίου προήκατο ταῦτα. Ἀρμόζουσι γάρ τοιοῦτοι καρποὶ τῇ ὑποθέσει αὐτῶν.

5. Διοδεύσασαν οὖν πᾶν πάθος τὴν μητέρα αὐτῶν, καὶ μόγις ὑπεκρύψασαν, ἐπὶ ἱκσίαν τραπῆναι τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός, τοῦτέστι τοῦ Χριστοῦ, λέγουσιν· ὃς ἀνελθὼν μὲν εἰς τὸ Πλῆρωμα, αὐτὸς μὲν, εἰκὸς ὅτι ὤκησεν ἐκ δευτέρου καταλθεῖν (3), τὸν Παράκλητον δὲ ἐξέπεμψεν αὐτὴν (4), τοῦτέστι τὸν Σωτήρα, ἐνδόντος αὐτῇ πᾶσαν τὴν δύναμιν τοῦ Πα-

Δ quasdam aquas, ut fontes (5), et flumina, et imbres, et talia (6); quæ autem sunt in mari, salssæ : adinvenio non omnia a lacrymis ejus emisse, quoniam lacrymæ salssæ sunt qualitate. Manifestum est igitur, quoniam salssæ aquæ hæc sunt a lacrymis. Opinor autem, eam in agonia et in inconstantia (7) grandi constitutam et sudasse. Unde etiam secundum argumentationem 21 ipsorum suspicari oportet, fontes et flumina, et si quæ sunt aliæ aquæ dulces, generationem habuisse a sudoribus ejus. Non est enim suadibile, cum sint unius qualitatis lacrymæ, alteras quidem salssas, alteras dulces aquas ex iis exisse. Hoc autem magis suadibile, alteras quidem esse a lacrymis, alteras vero a sudoribus. Quoniam autem et calidæ, et austeras quædam sunt aquæ in mundo, intelligere debes (8), quid faciens, et ex quo membro emisit has. Apti sunt enim hujusmodi fructus argumento ipsorum.

5. Cum igitur peragrasset omnem passionem mater ipsorum, et vix cum elata esset (9), ad obsecrationem conversa est ejus luminis, quod dereliquerat eam, hoc est Christi, dicunt : qui regressus in Pleroma, ipse quidem, ut datur intelligi, pigritatus est secundo descendere : Paracletum autem misit ad eam, hoc est Salvatorem, præstante ei virtutem

BILLII INTERPRETATIO.

um dulces, ut fontes, et fluvios, et imbres, cæteraque id generis, partim salssas, ut in mari, esse perspicio; ita mecum reputo, non omnes eas ex ipsius lacrymis promanasse : quandoquidem lacryma qualitate sua salsa est. Perspicuum est itaque salssas aquas eas esse, quæ ex lacrymis ortæ sunt. At verò credibile est eam in magna anxietate, atque consilii inopia constitutam, sudorem etiam emisisse. Atque hinc juxta ipsorum signum existimare par est fontes, et amnes, et si quæ aliæ aquæ dulces sunt, ab ipsius sudoribus originem habuisse. Neque enim probabile est, cum una eademque qualitate lacrymæ præditæ sint, ex ipsis tamen partim dulces, partim salssas aquas prodiisse. Illud autem ad similitudinem veri proprius accedit, eas partim a lacrymis, partim ex sudoribus fluxisse. Quoniam autem in mundo, et calidæ quædam, et acres aquæ sunt, tuum est cogitare quoniam modo et quam ex parte eas emisit. Tales enim fructus eorum commentis conveniunt.

5. Cum ergo mater eorum per omne perturbationum genus grassata esset, ac tandem aliquando ex iis emerisset, alunt eam ad lumen illud, a quo deserta fuerat, hoc est, ad Christum rogandum et obsecrandum, sese convertisset. Hunc porro, cum ad Pleroma jam reversus esset, atque uti probabile est,

(1) *Τὴν γένεσιν μὴ ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν δακρύων αὐτῆς.* In Basilicensi Epiphaniæ edit. et Gall. ac Fenard. Irenæi edit. ut et in cod. Reg., deest δακρύων. Legitur διυδαταί, ἀπὸ τῶν αὐτῆς. Δακρύων vero addidit Petavius, ut puto, ex cod. Vat.; sed Græca hoc loco mendosa esse monet Billius, legendumque censet, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Et quidem sic legisse veterem interpretem certum est. Sic etiam legisse videtur Nilus Asceia epist. 124 ad Carpionem Valentinianum, lib. 1 edit. Allat. Cum enim catholicorum quispiam a Carphone quæsiisset an aquæ omnes, tam dulces quam salssæ, a lacrymis Achamothæ originem haberent, et hic responsum cunctaretur; iisdem salibus, et tantum non iisdem verbis, quibus Valentinianus Irenæus, vesanum hominem perficit Nilus : Ἐρχῆν σε ἀπαντῆσαι λέγοντα, ὅτι τὰ μὲν πικρὰ τῆς ἀνυπάρκτου Ἀχαμωθ δάκρυα τὰς ἀλμυρὰς θαλάσσας ὑπέστησεν, ὡς ἐξ ὁσνης καὶ δριμυγμοῦ ἱκανοῦ προχυθέντα· ὁ δὲ ἰδρώς τῆς τολαιπύρου γυναικὸς πηγὰς ἐξηρεύετο, καὶ ποταμοὺς, καὶ φρέατα, λίμνας τε, καὶ τὰ ἐξῆς γλυκῆα. Ταῦτα πρὸς τὸν σὸν λῆρον γελουδῶς λέγομεν. Respondendum tibi erat, amaras Achamothæ, quæ revera nulla est, lacrymas salssas maria progenerasse, nupte quæ ex dolore et magna acerbitate effusæ essent; sed ex sudore misellæ illius mulieris fontes, et fluvios, et puteos, et lacus, et reliquas dulces aquas generasse. Hæc ad tuas ineptias non sine risu dici-

mus. Hæc momenta persuadent cum Billio legendum esse, γένεσιν ἐσχηκέναι ἀπὸ τῶν ἰδρώτων αὐτῆς. Græca quidem, ut nunc sunt, perfectum fundunt sensum, sed præsentii argumento non æque conveniens, nec præcedentibus adeo cohærens.

(2) *Ἐπειδὴ καὶ.* Lege cum Billio, ex veteri interp. ἐπὶ δὲ καὶ.

(3) *Καταλθεῖν.* Hinc recte colligit Billius emendandum esse Theodoretum, l. b. 1 *Hæret. Fab.* c. 7, apud quem in omn. edit. legitur μεταλθεῖν pro καταλθεῖν.

(4) *Αὐτήν.* Lege cum Billio, αὐτῇ, vel πρὸς αὐτήν.

(5) *Ut fontes.* Sic recte edit. Oxon. ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinunt Clarom. et Pass.; sed male cæteræ edit. *et fontes.*

(6) *Et talia.* Al. *et alia.*

(7) *In inconstantia.* Quod hic vertit interpres, *inconstantia*, superius reddidit, *inconstabilitate*, Græc. ἀμηχανίας.

(8) *Debes.* Sic codd. Clarom. Pass. Voss. ac textus Græcus cum edit. Oxon. et Feuwardentio in marg. haud dubie ex veteri cod. Sed hic in textu, periurde ut Eras. et Gall. *debemus.* Verba hæc ad eum dirigi, in ejus gratiam libros suos scripsit Irenæus, nemo non videt.

(9) *Vix cum elata esset.* Gr. μόγις ὑπεκρύψασαν, ægre tandem enersa, ut melius vertit Petavius.

omnem Patre (1), et omnia sub potestate tradente : A *Æonibus* autem similiter, uti in eo omnia conde-
rentur, *visibilia et invisibilia, Throni, Divinitates, Dominaciones* ²². Mittitur autem ad eam cum coe-
ta-
neis suis angelis. Hanc autem Achamoth reveritam
eum, dicunt primo quidem coopertionem (2) impo-
suisse (3) propter reverentiam ; deinde autem cum
vidisset eum cum universa ²² fructificatione sua,
accenrisse ei, virtute accepta de visu ejus. Et illum
forniasse eam, formationem, quæ est secundum
agnitionem, et curationem passionum fecisse ejus,
separantem eas ab ea, et non eum neglexisse (4).
Nec enim erat possibile eas exterminari, quemad-
modum prioris (5), eo quod jam habilia et possibi-
lia essent (6) ; sed segregantem separatim commis-
cuisse et coagulasse, et de incorporali passione in
incorporalem (7) materiam transtulisse eas ; et sic
aptabilitatem et naturam fecisse in eis, ut in con-

A τῶς, καὶ πᾶν ὑπ' ἐξουσίαν παραδόντος, καὶ τῶν
Ἀλῶνων διόμενος (8), ὅπως ἐν αὐτῷ τὰ πάντα κτι-
σθῇ, τὰ δῶρα καὶ τὰ ἀδῶρα, Θρόνοι, Θεότητες (9),
Κυριότητες. Ἐκπέμπεται δὲ πρὸς αὐτήν, μετὰ
τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ τῶν ἀγγέλων. Τὴν δὲ Ἀχα-
μῶθ, ἐντραπίσαν αὐτὸν, λέγουσι πρῶτον μὲν κά-
λυμμα ἐπιθέσθαι δι' αἰδῶ, μετέπειτα δὲ ἰδοῦσαν
αὐτὸν σὺν ὅλῃ τῇ καρποφορίᾳ αὐτοῦ, προσδραμεῖν
αὐτῷ, δύναμιν λαβοῦσαν ἐκ τῆς ἐπιφανείας αὐτοῦ.
Κάκεινον μορφῶσαι αὐτὴν μόρφωσιν τὴν κατὰ γνῶ-
σιν, καὶ ἱασιν τῶν παθῶν ποιήσασθαι αὐτῆς, χωρί-
σαντα δ' αὐτὰ αὐτῆς, μὴ ἀμειψάσθαι δὲ αὐτῶν. Οὐ
γάρ ἦν δυνατόν ἀφανισθῆναι, ὥς τὰ τῆς προτέρας (10),
διὰ τὸ ἐκτικὰ ἦδη, καὶ δυνατόν εἶναι· ἀλλ' ἀποκρι-
νάντα χωρήσει τοῦ συγγέαι (11) καὶ πῆξαι, καὶ ἐξ
B ἁσωμάτου πάθους εἰς ἁσώματον τὴν ὕλην (12) μετα-
βαλεῖν αὐτά· εἴθ' οὕτως ἐπιτηδεύοντα, καὶ φύσιν
ἐμπεποιημένα αὐτοῖς, ὥστε εἰς συγκρίματα καὶ σώ-

BILLII INTERPRETATIO.

rursus descendere pigeret, Paracletum, hoc est Salvatorem, ad eam emisisse, Patre ei potentiam omnem
concedente, omniaque ipsius imperio subjiciente, atque item *Æonibus* : ut in ipso omnia conderentur,
tam quæ in aspectum cadunt, quam quæ oculorum obtutum fugiunt, hoc est Throni, Deitates, Domina-
tiones. Comites etiam ei adjuncti sunt angeli, ipsius comitanei. At vero Achamoth, quemadmodum ipsi
narrant, eum reverita, primo quidem velum præ pudore sibi obduxit, posteaquam autem ipsum cum omni-
bus suis dotibus conspicata est, viribus ex ipsius præsentia collectis, ad eum accurrit ; ac tum ille
scientiæ formam ei indidit, eamque perturbationibus liberavit. Nec tamen has ab ea ita secrevit ac de-
pult, ut curam omnem earum abjiceret (nec enim deleri poterant, quemadmodum prioris Sophiæ affe-
ctiones, quod radices jam egissent, ac robur contraxissent) ; verum secretas eas confudit, et condensavit,
atque ex incorporea affectione, in corpoream materiam immutavit ; ac deinde eam illis aptitudinem et

²² Coloss. 1, 16.

(1) *Patre*. Ita cod. Clarom. et edit. Feuard. ac Oxon. In Eras. autem, Gall. et Otobon. vitiose, *Patris*. Codices Anglicanos hic mendosos esse mon-
net Grabius.

(2) *Reveritam eum... coopertionem*. Ex Græca lectione et R. P. Frontonis iudicio *reveritam eum* pro *eam*, et *coopertionem* pro *cooperationem* substituit Feuardentius. Priorem emendationem confir-
mat cod. Pass., posteriorem Arund., utramque Voss. et Clarom.

(3) *Imposuisse*. Edit. Eras. Gall. et Feuard. ad-
dunt ei. Sed hanc vocem delemus, quia deest in Claromont. Voss. et Merc. 2, necnon in Græco textu, et Valentinianorum sensui repugnat. Scripsit Tertull. c. 16, *Velumen sibi obduxit*, melius quidem, si suffragarentur mss. Neque enim Jesus Achamo-
thæ, sed ipsa sibi Achamotha velamen imposuit. Saltem igitur sibi post *imposuisse* subintelligas.

(4) *Eum neglexisse*. Sic omnes mss. cum edit. Eras. et Gall. At Græcam lectionem secutus Feuardentius pro *eum* substituit *eas*. Sed frustra : quidvis enim legerit interpres, sive αὐτόν, sive αὐτῶν, *eas* satis subintelligitur. Sensus igitur est : *et non eum neglexisse eas*, scilicet passionem.

(5) *Prioris*. Sic mss. Clarom. Arund. et Merc. 2 cum edit. Eras. Gall. Oxon. et textu Græco ; mi-
rum autem quod scribit Feuard. loco *prioris* repo-
suisse se *prioris* ex veteri cod. et Græca lectione. Veterem quidem codicem habuisse *prioris*, non ne-
gaverim ; nam ita habet cod. Pass. At in Græco distincte legitur τὰ τῆς προτέρας, non τὰ πρότερα. Vide notam 10 infra.

(6) *Eo quod jam habilia et possibilia essent*. Si Græcis minus hæsisset interpres, et ad vocis Latine *passiones* genus attendisset, scripsisset saltem, *habiles et possibiles*. Sed nec sic Græcorum sensum assecutus fuisset. Vertendum erat, *eo quod in habi-
tū jam cessissent, ac robur contraxissent*.

(7) *In incorporalem*. Sic cum Grabio restituiamus,

C codd. Arund. Clarom. et textum Græcum secuti. In cæteris editis perperam habetur *in corporalem*. Vid. not. 12 infra.

(8) *Καὶ τῶν Ἀλῶνων διόμενος*. Lege cum Billio et Potavio, καὶ τῶν Ἀλῶνων δὲ ὁμοῦς, sic enim vetus interpres : *et Æonibus autem similiter*, scilicet virtutem omnem Jesu tradentibus. Hæc autem verba, inquit optime Grabius, minus recte Tertullianus ita accepit, quasi Jesu Paraclete suprema potestas omnium, etiam *Æonum*, non autem *ab Æonibus* data fuerit ; unde cap. 16 reddidit : *Largito ei Patre universorum Æonum summam potestatem, subjiciendis eis omnibus, ut in ipso*, etc. Ubi tamen legi mallem, *subjiciendis ei omnibus*, etc.

(9) *Θεότητες*. Hanc vocem Apostoli verbis addi-
dere Valentiniani. Id satis significat Theodoretus, subiungens, ὥς αὐτοὶ λέγουσιν, *ut ipsi dicunt* : qui-
bus ostendit a solis istis hæreticis sic lecta fuisse Pauli verba. Porro Θεότητων nomine intelligebant, tum Demiurgum ipsum, tum angelos et archangelos inferioris ogdoadis ; quos cum ad imaginem superiorum *Æonum* factos esse vellent, ut infra expli-
cat Irenæus, et veluti secundarios quosdam *Æonas*, illis et deitatem assignabant.

(10) *Τῆς προτέρας*. Σοφίας scilicet matris ejus. Tertull. cap. 16 : *Ab omnibus injuriis passionis exempta, non eadem negligentia in exterminium discretis, quæ acciderat in casibus matris*.

(11) *Χωρήσει τοῦ συγγέαι*. Recte monet Billius, cum veteri interp. legendum esse, *χωρὶς συγγέαι*, separatim commiscuisse. Sic certe intellexit Tertull. cap. 16 ; *Massaliter solidata defixit seorsum*.

(12) *Ἀσώματον τὴν ὕλην*. Legendum vult Billius ἐνώματον, ex veteri, inquit, interp. et Tertulliano. Hunc quidem ita legisse facile concesserim ; scribit enim, *in materiæ corporalem paraturum*. At non ita vetus interpres. Billium deceperunt editi, in quibus habetur, *in corporalem materiam*. Sed restituendum ex melioris notæ codd. mss. in incor-

ματα ἔλθεῖν, πρὸς τὸ γενέσθαι δύο οὐσίας, τὴν φαύλην τῶν παθῶν (1), τὴν τε τῆς ἐπιστροφῆς ἐμπαθῆ· καὶ διὰ τοῦτο δυνάμει τὸν Σωτῆρα δεδημιουργηκέναι (2) φάσκουσι. Τὴν τε Ἀχαμῶθ (3) ἐκτὸς πάθους γενομένην, καὶ συλλαβύσαν τῇ χαρᾷ τῶν ἐν αὐτῷ φώτων τὴν θεωρίαν, τούτεστι τῶν ἀγγέλων τῶν μετ' αὐτοῦ, καὶ ἐγκιστήσασαν αὐτοὺς, κεχυκηνάει καρποῦς κατὰ τὴν εἰκόνα διδάσκουσι, κύημα πνευματι-

Agregationes (4) et corpora venirent, ut fierent duæ substantiæ, una quidem mala ex passionibus, altera autem conversionis, passibilis (5) : et propter hoc virtute Salvatorem fabricasse (6) dicunt. Hanc autem Achamoth extra passionem factam concepisse de gratulatione (7) eorum, 23 quæ cum eo sunt (8), luminum visionem (9), id est angelorum, qui erant cum eo, et delectatam in conspectu eorum (10) pe-

BILLII INTERPRETATIO.

naturam attulit, ut in concreciones et corpora venirent, efficerenturque duæ essentia, altera mala, quæ ex passionibus exstiteret, altera autem passionibus obnoxia, quæ ex conversione orta esset. Quæ etiam Ipsa causa est, cur Salvatore potentia fabricasse dicant. Achamoth autem affectu suo liberatam, præ lætitia contemplationem luminum eorum, quæ cum ipso erant, hoc est angelorum, quos ipse comites

poralem materiam, ut in notis ad text. Lat. diximus. Græcam lectionem confirmant Excerpta Clementis ex. Or. Did. p. 796. Πρῶτον οὖν ἐξ ἀσωμάτου πάθους καὶ συμβεβηκότος εἰς ἀσώματον ἐπὶ (delenda omnino hæc præpositio) τὴν ὕλην αὐτὰ μετέντησεν καὶ μετέβαλεν. Primum itaque ex incorporeali et accidenti passione in incorporealem materiam ea transfudit, atque commutavit. Confirmat ipse Irenæus scribens paulo post, Demiurgum, cum separasset duas substantias confusas, ex incorporeali, ἐξ ἀσωμάτου, corporalia fecisse. Nec mirum materiam a Valentinianis dictam fuisse incorporealem : id a Platonicis acceperant, quorum frequens hæc erat assertio. Plotinus Ennead. III, lib. VI, c. 7, de ὕλῃ agens, ait, ἔστι μὲν οὖν ἀσώματος, est igitur incorporea; et mox, τοῦ δνόματος τετύχηκε τοῦ αὐτοῦ κατὰ τὸ ἀσώματον, hanc ipsam appellationem secundum incorporeum genus sortita est. Rationem hanc affert, ἐπεὶ περ τὸ σῶμα ὑστερον καὶ σύνθετον, καὶ αὐτὴ (ἡ ὕλη) μετ' ἄλλου ποιεῖ σῶμα, quoniam corpus materia posterius est, atque compositum, et ipsa una cum alio corpus efficit. Nimirum cum materiam priorem natura, et simpliciore vellent esse, quam ipsum corpus, nec corpus fieri nisi per advenientem formam, qua compleatur; eam a corpore distinguebant, ut partem a toto, incorporeamque dicebant. Uno verbo incorporea est materia, secundum Platonicos, quia suapte natura et secundum se spectata, ἀποιός ἐστι, qualitatum corporearum expers est, ut vocat idem Plotinus Ennead. II, l. IV, cap. 8. Unde concludit, καὶ ὅτι μὲν μὴ σῶμα, εἴπερ ἄποιος, δῆλον, quod si materia qualitatis expers est, corpus non esse patet. Corpus enim in certa quadam qualitatum congerie consistit, ac proinde (σύνθετον) compositum est; materia vero ἀπλοῦς καὶ ἔν τι τῇ αὐτῆς φύσει· οὕτω γὰρ πάντων ἔρημος, simplex est et unum quid suapte natura; sic enim omnium vacua, quamvis tamen omnium capax. Hinc Plato in Timæo materiam vocat ἀμορφον καθ' αὐτὴν, καὶ ἀσχημάτιστον, δεχομένην δὲ πᾶσαν μορφάν, ab omni forma et figura per se immunem et liberam, quaslibet tamen formas recipientem. Idipsum est quod ex Valentinianorum hypothese scribit Irenæus, Euthymeseos passiones in incorporealem materiam translata, aptabilitatem et naturam sortitas fuisse, ut in concreciones et corpora venirent. Hæc quo enim supponitur ea materia ἀσώματος et ἀποιός, eo ipso ostenditur formarum omnium corporearum capax.

(1) Τὴν φαύλην τῶν παθῶν, etc. Lego τὴν φαύλην ἐκ τῶν παθῶν, ut legisse videtur interpret, et eandem particulam ex membro sequenti addo, τὴν τε ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, quamvis non legerit interpret. Sed saltem subintelligere debuit.

(2) Δεδημιουργηκέναι. Subintellige τὰ πάντα, vel similem vocem, inquit Græbius.

(3) Τὴν τε Ἀχαμῶθ, etc. Ex Billio lege, τὴν δὲ Ἀχαμῶθ, et linea seq. σὺν αὐτῇ pro ἐν αὐτῇ.

PATROL. GR. VII.

B (4) Congregationes. Græce Συγκρίματα, quæ Billius melius vertit, concreciones.

(5) Passibilis. Sic ex Græca lectione Feuarden-tius edidit, monita secutus Front. Ducei. Mss. vero omnes, cum edit. Eras. et Gall. habent passibile. Feuarden-tii lectionem confirmat Tertull. scribens c. 17, de conversione passionali, id est passionibus obnoxia.

(6) Virtute Salvatorem fabricasse. Sic iterum ex Græco restituit Feuarden-tius a Frontone monitus, pro virtutem, quod perperam exstat in edit. Eras. et Gall. et in omnibus mss. nostris. Neque enim virtutem Salvator, sed virtute, seu potentia sua fabricasse omnia dicebatur a Valentinianis.

(7) Concepisse de gratulatione. Sic recte Græbius edidit ex edit. Eras. et Gall. nec non ex mss. Arund. Voss. et Merc. 2, concinit et Clarom. In edit. vero Feuard. male inserta particula et ante de, quæ sensum omnino turbat. Cæterum Græca haud feliciter reddidit interpret, nec mirum, cum Billius ipse, vir Græce doctus, fateatur se diutius hic hæsisse. Cum enim id primum existimaret, συλλαβεῖν hoc loco idem esse quod concipere, non videbat quænam esset hæc contemplationis angelorum conceptio; cum maxime Achamoth aliquanto inferius non contemplationem peperisse, sed κατὰ τὴν εἰκόνα θεωρίαν fetum edidisse scribatur. Accedebat quod si hic συλλαβεῖν idem esset quod concipere, conceptio congressum antecederet; id quod vel cogitare absurdum est. Sed demum deprehendit vir eruditus, hoc loco συλλαβεῖν τὴν θεωρίαν, nihil aliud significare, quam θεωρεῖν, videre, contemplari, visu assequi seu percipere; quod verissimum est. Quare interpreti vertendum erat : Hanc autem Achamoth a perturbatione liberam, præ gaudio (et non barbare, de gratulatione) lumina ea, quæ cum ipso erant, hoc est angelos, quos ipse comites habebat, contemplatum, seu visu apprehendentem, etc.

D (8) Quæ cum eo sunt. Sic partim ex Græco, partim ex codd. Clarom. et Arund. restitimus, pro quæcumque sunt luminum, ut perperam exstat in omnibus aliis cum mss. tum editis. In Græco siquidem legendum esse σὺν αὐτῷ, ex Billio diximus. In codd. vero Clarom. et Arund. habetur, quæ cum sunt, voce eo procul dubio per incuriam scribente omissa. Quare hanc ex Græco supplere non dubitavimus, id exigente sensu.

(9) Luminum visionem. Mss. Clarom. et Pass. luminum visione.

(10) Delectatam in conspectu eorum. Codd. Clarom. Pass. et Voss. pro conspectu habent conceptu. Sed prior lectio præferenda videtur. Id enim sibi vult Irenæus, Achamotham, libidine aspicentem angelos, concepisse : ἐγκιστήσασαν αὐτοὺς, quod vertit interpret, delectatam in conspectu eorum; modestè quidem, quamvis non satis ἐνεργῶς, nam paulo major vis verbi ἐγκιστάω. Tertulianus cap. 17 : Præ gaudio enim tanti ex infelicitate successus concupis-

perisse fructus secundum illius imaginem (1) do-
cent, partum spiritualem secundum similitudinem
factum satellitum Salvatoris.

CAPUT V.

Formatur Demiurgus. Quis et qualis ille? Hic cæterorum omnium, quæ sunt extra Pleroma, conditor.

1. Tria igitur hæc cum subsistant, secundum eos, unum quidem ex passione, quod erat materia; alterum vero de conversione, quod erat animale; alterum vero quod enixa est, quod est spirituale, sic conversa est in formationem ipsorum. Sed spiritale quidem non potuisse eam formare, quoniam ejusdem substantiæ ei erat (2). Conversam autem in formationem ejus, quæ facta erat de conversione ejus, animalis substantiæ, emisisse quoque a Salvatore doctrinas. Et primo quidem formasse eam de animali substantia dicunt Deum Patrem et Salvatorem (3), et regem omnium ejusdem substantiæ ei, id est animalium, quas dexteris vocant; et eorum quæ ex passione et ex materia, quas sinistras (4) dicunt. Ea enim quæ post eum sunt (5), eum dicunt formasse **24** latenter motum a matre sua. Unde et Metropatorem, et Apatorem (6), et Demiurgum eum, et Patrem (7) vocant; dextrorum

κὼν καὶ ὁμοίων. γεγονότων (8) τῶν δορυφόρων τοῦ Σωτῆρος.

1. Τριῶν οὖν ἤδη τούτων ὑποκειμένων κατ' αὐτοῦς, τοῦ μὲν ἐκ τοῦ πάθους, ὃ ἦν ὕλη, τοῦ δὲ ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, ὃ ἦν τὸ ψυχικόν, τοῦ δὲ ὁ ἀπεκύρσε, τούτεστι τὸ πνευματικόν, οὕτως ἐτρέπη ἐπὶ τὴν μόρφωσιν αὐτῶν. Ἀλλὰ τὸ μὲν πνευματικόν μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ (9) μορφῶσαι, ἐπεὶ ὁμοούσιον ὄντην αὐτῇ· τετραρῆθαι δὲ ἐπὶ τὴν μόρφωσιν τῆς γενομένης ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς αὐτῆς ψυχικῆς οὐσίας, προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα (10), καὶ πρῶτον μεμορφωκέναι αὐτὴν ἐκ τῆς ψυχικῆς οὐσίας λέγουσι, τὸν Πατέρα καὶ βασιλέα πάντων, τῶν ὁμοουσίων αὐτῷ, τούτεστι τῶν ψυχικῶν, ὃ δὲ δεξιὰ καλοῦσι, καὶ τῶν ἐκ τοῦ πάθους, καὶ τῆς ὕλης, ὃ δὲ ἀριστερὰ καλοῦσι (11). Πάντα γὰρ τὰ κατ' αὐτὸν (12) φάσκουσι μεμορφωκέναι (13), λεληθότως κινούμενον ὑπὸ τῆς μητρὸς· ὅθεν καὶ Μητροπάτορα (14), καὶ Ἀπάτορα, καὶ Δημιουργὸν αὐτὸν, καὶ Πατέρα καλοῦσι· τῶν μὲν δεξιῶν πατέρα λέγον-

BILLII INTERPRETATIO.

habebat, arripuisse: cumque ipsis congressam, fructus secundum imaginem peperisse docent, partum videlicet spiritualem, ad similitudinem effectum satelli-^{um}um Salvatoris.

CAPUT V.

1. Tribus igitur his, de eorum sententia, in ortum productis, uno nimirum ex passione, quod erat materia; altero ex conversione, quod erat animale; tertio, quod ipsa in lucem ediderat, hoc est spirituali; ad formam ipsis afferendam postea se convertisse. Verum id, quod spirituale erat, haudquaquam ab ipsa informari potuisse, quoniam ejusdem cum ea essentiae erat. Itaque ad animalis essentiae, quæ de ipsius conversione ortum habuerat, formationem se contulisse, ac disciplinas eas, quæ a Salvatore pro-
fectæ sunt, in lucem edidisse. Ac primum ex animali substantia parentem, et regem omnium, tam quæ

facta, simulque contemplatione ipsa angelicorum luminum, ut ita dixerim, subfermentata, pudet, sed aliter exprimere non est, quodammodo subavit intra se ipsa in illos. Et conceptu statim intumuit spiritali..... Peperit denique.

(1) Secundum illius imaginem. Vel dele vocem illius, cui nihil prorsus in Græco respondet; vel ejus loco scribe, illorum. Ad imaginem ipsam dixit Tertullianus.

(2) Quoniam ejusdem substantiæ ei erat. Fere enim paria et consubstantiva, in alterutrum valere societas naturæ negavit, ait Tertull. c. 18.

(3) Et Salvatorem. Expunge has voces quæ non exstant in Græco.

(4) Quas dexteris..... quas sinistras. Ita edit. Eras. Gall. et Oxon. cum mss. Clarom. Arund. Voss. et Merc. 2. Subintellige autem substantias, vel res; seu melius ex Græco lege, quæ dextra... quæ sinistra; et non cum Feuardentio vitiose omnino, quas dextra... quas sinistra.

(5) Ea enim quæ post eum sunt. Ex Græco et Tertull. omnia enim quæ post eum sunt.

(6) Et Apatorem. Hæ voces desunt in Clarom. cod. Idem Apatoris cognomen non memorat Tertull. cap. 18.

(7) Patrem. Ita recte ex Voss. (cui consentit Clarom.) et Græco posuit Græbius pro fratrem.

(8) Γεγονότων. Sic cod. Reg. et Basileensis Epiphani editio, eum Gall. et Feuard. Irenæi edit. Unde mirum a Petavio et Græbio scriptum γεγονότως, quod longe pejus est quam γεγονότων. Neutrum quidem bonum est, sed legendum esset cum vet. interp. γεγονός· at donec suffragentur mss. codd., legere præstat γεγονότων.

(9) Μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ. Mallem cum Petavio, μὴ δεδυνῆσθαι αὐτῇ.

(10) Προβαλεῖν τε τὰ παρὰ τοῦ Σωτῆρος μαθήματα. Ut scilicet, ait Græbius, hæc formatio non esset tantam κατ' οὐσίαν, sed et κατὰ γνῶσιν, ut supra formatio matris Achamoth distinguebatur.

(11) Δεξιὰ καλοῦσι... ἀριστερὰ καλοῦσι. Hæc a Pythagoreis accepta, qui Plutarcho teste in lib. *De Isi et Os.* duplex rerum naturalium principium distinguebant; alterum bonum, quod dextrum et lucidum, alterum malum, quod sinistrum et tenebrosum vocabant. Cum enim animalis substantia ex conversionis motu ortum duxisset, hanc bonam et dextram putabant Valentiniani, utpote quæ ex bono motu initium duceret; cum vero materia ex passione, id est ex anxietate, tristitia et metu orta esset, hanc malam et sinistram existimabant, quod conturbati, nec sui compotis animi motibus originem acceptam referret. Dextra siquidem pars felix et bene ominata, sinistra infelix et infausta a veteribus dicebatur. Quid tam dextro pede concipis, ut te conatus non præiteat? Juvenal., sat. x.

(12) Τὰ κατ' αὐτόν. Τὰ μετ' αὐτόν legi volunt Billius et Petavius; τὰ κάτω αὐτόν, Græbius. Quin vetus interpret et Tertullianus legerint, μετ' αὐτόν, dubitari non potest; scribit enim uterque, post illum.

(13) Μεμορφωκέναι. Hinc mendum irrepsisse putat Billius in ea Theodoretii verba edit. Sirmond. p. 200, πάντα γὰρ αὐτὸν τὰ ὁρώμενα ἰδιοποιῆσαι φασί, ac pro ἰδιοποιῆσαι legendum esse εἰδοποιῆσαι. At non repugnat vox ἰδιοποιῆσαι: Valentinianorum hypothesis, qui paulo post apud Irenæum dicunt, Demiurgum existimantem omnia se a semetipso in totum fabricasse, sibi finxisse se solum omnia esse; quod est πάντα ἰδιοποιῆσαι, omnia sibi vindicasse, seu omnium creationem sibi tribuisse.

(14) Μητροπάτορα καὶ Ἀπάτορα. Μητροπάτορα·

τες αὐτὸν, τούτεστι τῶν ψυχικῶν· τῶν δὲ ἀριστερῶν, A τούτεστι τῶν ὑλικῶν, Δημιουργὸν, συμπάντων δὲ βασιλέα. Τὴν γὰρ Ἐνθύμησιν ταύτην βουλευθεῖσαν εἰς τιμὴν τῶν Αἰώνων τὰ πάντα ποιῆσαι, εἰκόνας λέγουσι πεποιηκέναι αὐτῶν, μᾶλλον δὲ τὸν Σωτῆρα δι' αὐτῆς. Καὶ αὐτὴν μὲν ἐν εἰκόνι (1) τοῦ ἀοράτου Πατρὸς τετηρηκέναι, μὴ γνωστοκομένην ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ· τοῦτον δὲ τοῦ μονογενοῦς υἱοῦ, τῶν δὲ λοιπῶν Αἰώνων τοὺς ὑπὸ τούτων (2) γεγονότας ἀρχαγγέλους τε καὶ ἀγγέλους.

2. Πατέρα οὖν καὶ Θεὸν λέγουσιν αὐτὸν γεγονέναι τῶν ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος, ποιητὴν ὄντα πάντων ψυχικῶν τε καὶ ὑλικῶν. Διακρίναντα γὰρ τὰς δύο οὐσίας συγκεχυμένας, καὶ ἐξ ἀσωμάτων σωματοποιήσαντα, δεδημιουργηκέναι τὰ τε οὐράνια, καὶ τὰ γῆινα, καὶ γεγονέναι ὑλικῶν καὶ ψυχικῶν, δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν B δημιουργὸν, κούφων καὶ βαρέων, ἀνωφερῶν καὶ κατωφερῶν. Ἐπεὶ γὰρ οὐρανοὺς κατεσκευασκέναι, ὧν ἐπάνω τὸν Δημιουργὸν εἶναι λέγουσι· καὶ διὰ τοῦτο Ἐβδομάδα καλοῦσιν αὐτὸν, τὴν δὲ μητέρα τὴν Ἀχαμῶθ, Ὀγδόαδα, ἀποσώζουσιν τὸν ἀριθμὸν τοῦ ἀρχεγόνου (3), καὶ πρώτης (4) τοῦ Πληρώματος Ὀγδοάδος. Τοὺς δὲ ἐπεὶ οὐρανοὺς, οὐκ εἶναι νοητοὺς (5)

quidem Patrem dicentes eum, id est psychicorum; sinistrorum vero, id est hylicorum, Demiurgum: omnium autem regem. Hanc enim Enthymesin volentem in Aeonum honorem omnia facere, imagines (6) dicunt fecisse ipsorum, magis autem Salvatorem per ipsam. Et ipsam quidem in imagine invisibilis Patris conservasse incognitam a Demiurgo: hunc autem unigeniti Filii (7); reliquorum vero Aeonum eos, qui ab hoc facti sunt angeli et archangeli.

2. Patrem itaque (8) et Deum dicunt factum eorum quæ sunt extra Pleroma (9), fabricatorem esse (10) omnium psychicorum et hylicorum. Separantem enim duas substantias confusas, et de incorporalibus corporalia facientem, fabricasse quæ sunt cœlestia et terrena, et factum hylicorum et psychicorum, dextrorum et sinistrorum fabricatorem, levium et gravium, sursum advolantium et deorsum divergentium; septem quoque cœlos fecisse, super quos Demiurgum esse dicunt. Et propter hoc Hebdomadam vocant eum, matrem autem Achamoth, Ogdoada, servantem numerum primogenitæ et primariæ Pleromatis Ogdoadis. Septem

BILLII INTERPRETATIO.

eandem cum ipso essentiam habent, hoc est psychicorum, quæ etiam dextra appellant, quam quæ ex passione et materia procreata sunt, quæ quidem sinistra vocant, informasse. Hunc enim omnia, quæ post eum exstiterunt, ita formasse asserunt, ut occulte, ac nihil ejusmodi sentiens, a matre impelleretur. Quocirca et Metropatorum, et Apatorum, et Demiurgum, ac Patrem eum nuncupant; dextrorum quidem, hoc est psychicorum Patrem eum dicunt; sinistrorum autem, hoc est hylicorum opificem, omnium vero regem. Hanc enim Enthymesin, ad Aeonum honorem cuncta efficere cupientem, imagines eorum effecisse tradunt, vel potius Salvatore opera ipsius. Ab eo enim ipsam quidem in invisibilis Patris imagine ita conservatam esse, ut Demiurgo prorsus ignota esset; hunc autem in Monogenis filii imagine, in reliquorum vero Aeonum, archangelos et angelos ex ipso procreatos.

2. Itaque Patrem eum, ac Deum eorum, quæ extra Pleroma sunt, exstitisse dicunt, utpote omnium tam hylicorum, quam hylicorum effectorem. Distinctis enim duabus illis essentiis ante confusis, atque ex incorporeis in corporeas immutatis, tam cœlestia, quam terrestria condidisse, et hylicorum

sic rerum omnium opificem vocabant Chaldæi apud Orpheum, citatum a Clemente Alex., l. v Strom., p. 608: "Ἀφ' οὗτε μητρόπατορ, οὗ θυμὸν πάντα δονεῖται." Ὅς κινεῖς ἀνέμους, etc. *Incorrupte Matripater, qui cuncta volvis animo: Qui ventos moves.* Porro μητροπάτωρ Græcis avus maternus est, seu matris pater; et ita dictus Demiurgus, quod naturæ omnium matris parens esset. Idem ἀπάτωρ a Valentinianis dictus fuit quod a matre Achamoth sine patre productus esset; in hoc Vulcano poetarum similis, qui ab iisdem etiam ἀπάτωρ dicebatur, quod a Junone sola productus esset.

(1) Ἐν εἰκόνι, etc. Hic εἰκόνα, et consequenter in textu Latino imaginem pro in imagine, legi vult Pamelius ad c. 49 Tert. adv. Val.; sed frustra. Modo in priori hoc commate subintelligas, ταύτην, in Latino seipsam, in sequentibus vero, ἐν εἰκόνι τετηρηκέναι, in imagine conservasse, apertus est sensus: scilicet, Enthymesin in imagine invisibilis Patris conservasse seipsam incognitam a Demiurgo; Demiurgum autem conservasse in imagine unigeniti Filii, angelos vero et archangelos conservasse in imagine reliquorum Aeonum.

(2) Τούτων. Τούτου legit Billius ex veteri interprete, et Tertulliano.

(3) Τοῦ ἀρχεγόνου. Lege cum interprete, τῆς ἀρχεγόνου.

(4) Πρώτης. Sic cod. Reg. cum editt. Gall. et Feuard., et sic etiam legit interpres. In cæteris cum Epiphani, tum Irenæi editt., vitiose πρὸ τῆς.

(5) Οὐκ εἶναι νοητοὺς. Lege, οὐς εἶναι νοερούς, sic enim legisse videtur interpres; nam vertit, quos

C intellectuales (non intelligibiles) esse dicunt. Et quidem vocem νοερούς, quæ Billio præ νοητοὺς jure merito arridet, a Tertulliano lectam fuisse perspicuum est: Cœlos autem, inquit cap. 20, noeros deputant, et interdum angelos eos faciunt. Hancque lectionem cum apud Irenæum, tum apud Tertullianum exigit ipsa Valentinianorum hypothesis. Volebant enim cœlos intellectuales esse, non eo sensu quod intelligentia tantum comprehenderentur, sed quod sensu et intelligentia præditi essent, utpote qui angeli essent, id est ab angelis regerentur. Hinc paradysum supra tertium cælum existentem, virtute archangelum quartum esse statuebant. Id commentum iterum acceperant a Platonis, qui cœlos anima intellectuali præditi esse sentiebant. Legantur Plotinus Ennead. II, lib. II, et ea quæ in prima Dissertatione nostra de hæresi Valentiniana diximus.

(6) Imagines. Ita Feuard. ex Græco et Tertulliano. Male autem editt. Eras. et Gall. nec non mss. omnes habent imaginem.

(7) Hunc autem unigeniti Filii. Scil. in imagine. Sic restituit Feuard. ex cod. vet. et lectione Græca; delevit vero, hunc autem unigenitum. Codd. omnes mss. recte habent, hunc autem unigeniti; sed male Filium pro Filii.

(8) Patrem itaque, etc. Lege ex Græco, itaque Patrem eum et Deum dicunt factum esse eorum, etc.

(9) Pleroma. In mss. omnibus ac editt. Eras. et Gall. male, Pleromata. Pleroma reposuit Feuard. deus ex Græco.

(10) Fabricatorem esse, etc. Deleto esse, lege, utpote fabricatorem omnium psychicorum, etc.

autem cœlos, quos intellectuales esse dicunt, angelos autem eos tradunt, et Demiurgum et ipsum angelum, Deo autem similem (1), quemadmodum **25** et paradisum supra tertium cœlum existentem virtute archangelum quartum (2) dicunt esse, et ab hoc aliquid accepisse Adam conversatum in eo.

3. Hæc autem Demiurgum dicunt a semetipso quidem putasse in totum (3) fabricasse; fecisse autem ea Achamoth (4). Cœlum enim fecisse nescientem cœlum, et hominem plasmasse ignorantem terram, et in omnibus sic dicunt ignorasse eum figuras eorum, quæ faciebat, et ipsam matrem, semetipsum autem putasse (5) omnia esse. Causam autem ei fuisse matrem ejus talis opinionis (6) dicunt, quæ sic voluerit producere enim: caput quidem et initium suæ substantiæ, dominum autem universæ operationis. Hanc autem matrem et Ogdoadem vocant, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et Spiritum sanctum, et Dominum masculiniter. Habere autem medietatis locum eam, et

Α φασιν, ἀγγέλους δὲ αὐτοὺς ὑποτίθενται, καὶ τὸν Δημιουργὸν δὲ καὶ αὐτὸν ἄγγελον θεῷ ὁμοίωτα, ὡς καὶ τὸν παραδείσον ὑπὲρ τρίτον οὐρανὸν ὄντα, τέταρτον ἄγγελον λέγουσι δυνάμει ὑπάρχειν, καὶ ἀπὸ τούτου τι εἰληφέναι τὸν Ἀδὰμ διατετριφὸτα ἐν αὐτῷ.

3. Ταῦτα δὲ τὸν Δημιουργὸν φάσκουσιν ἀπ' ἑαυτοῦ μὲν ᾤησθαι κατασκευάζειν, πεποιημέναι δ' αὐτὰ τῆς Ἀχαμῶθ προβαλλούσης· οὐρανὸν πεποιημέναι, μὴ εἰδὸτα τὸν οὐρανόν· καὶ ἄνθρωπον πεπλασμέναι, μὴ εἰδὸτα τὸν ἄνθρωπον· γῆν τε δεδειχέναι, μὴ ἐπιστάμενον τὴν γῆν· καὶ ἐπὶ πάντων οὕτω λέγουσιν ἡγνοῦν αὐτῶν τὰς ἰδέας (7) ὧν ἐποίει, καὶ αὐτὴν τὴν μητέρα· αὐτὸν δὲ μόνον ᾤησθαι πάντα εἶναι. Διέτιαν δ' αὐτῷ γεγονέναι τὴν μητέρα τῆς οὐσίας ταύτης φάσκουσιν, τὴν οὕτω βουλευθεῖσαν προαγαγεῖν αὐτὸν, κεφαλὴν μὲν καὶ ἀρχὴν τῆς ἰδέας οὐσίας, κύριον δὲ τῆς ὅλης πραγματείας. Ταύτην δὲ τὴν μητέρα καὶ Ὀγδοάδα καλοῦσι, καὶ Σοφίαν, καὶ τὴν, καὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ ἅγιον Πνεῦμα, καὶ Κύριον ἀρσενικῶς. Ἐχειν δὲ τὸν τῆς μεσότητος τόπον αὐτὴν,

BILLII INTERPRETATIO.

et psychicorum, et dextrorum et sinistrorum, et levium et gravium, et sursum tendentium ac deorsum vergentium architectum exaltasse. Septem enim cœlos ab eo conditos fuisse, supra quos eum esse aiunt. Ob idque Hebdomadem eum appellant; matrem autem illam Achamoth, Ogdoadem, servantem videlicet numerum primigenæ, ac principis illius, quæ in Pleromate est, Ogdoadis. Septem porro hos cœlos spirituales esse aiunt, angelosque ipsos statuunt, atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem, quemadmodum et paradisum, qui supra tertium cœlum situs est, potentia quartum angelum esse asserunt: Adamumque ab eo aliquid sumpsisse, cum in eo versaretur.

3. Atque ita quidem Demiurgum in ea opinione versatum fuisse, ut se hæc omnia ex se ipso construxisse existimaret; cæterum ea fecisse producente Achamoth. Cœlum enim condidisse, cum cœlum ignoraret; et hominem effinxisse, cum hominem nesciret; et terram patefecisse, cum terram haudquam noisset, atque eodem modo in omnibus rebus aiunt eum rerum earum, quas efficiebat, formas, atque adeo ipsam quoque matrem, ignorasse; atque opinionis errore hoc sibi fluxisse, se solum omnia esse. Causam autem hujusce opinionis ipsi matrem exstitisse ferunt, quod eum ita producere voluisset, caput quidem et principium essentia suæ, dominum autem, et arbitrum totius negotii. Hanc porro matrem, et Ogdoadem, et Sophiam, et Terram, et Hierusalem, et sanctum Spiritum, et masculino genere hominum vocant. Versari autem in medietate, ac supra Demiurgum quidem esse, infra autem, aut extra Pleromam, usque ad consummationem.

(1) *Deo autem similem.* Expunge particulam autem, hic repugnante Græco insertam, ac cum Billio verte, atque item Demiurgum ipsum angelum Deo similem.

(2) *Virtute archangelum quartum.* Sic ex Græco restitui, id nimirum licere mihi arbitratus, quod non semel in præced. pagina, improbante nemine, sibi sumpsit Feuardenius: cum maxime codices omnes cum editi, tum mss. depravati sint, nec secum invicem consentiant. Omnes quidem habent *virtutem*, sed manifesto scribarum errato, quorum primi oscitantes cum apice perperam notassent *e* (quod sphalmatis genus non raro occurrit in mss.), secuti alteri scripserunt *virtutem*, repugnante licet sensu, et textu Græco, in quo habetur δυνάμει, non δυνάμιν. In cæteris dissentiunt codd. In Feuard. edit. et in mss. Pass. legitur, *virtutem archangelum quartum*; in Eras. vero pejus, *virtutem archangelii Nun*, forte quia in cod. mss. quo usus est Erasmus, scriptum erat *iv^{ta}*, quod perperam legit *Nun*. In Gallas. *virtutem archangelii* mss. In codd. Clarom. Voss. Arund. et Merc. 2 habetur duntaxat, *virtutem archangelum*, deest vero *quartum*. Cæterum hæc longe aliter legisse videtur Tertullianus, apud quem transposita vox *virtute*, clariorem efficit sensum. Interdum, inquit cap. 20, *angelos eos* (cœlos) *faciunt, sicut et ipsum Demiurgum, sicut et paradisum,*

C *archangelum quartum, quoniam et hunc supra cœlum tertium pangunt, ex cujus virtute sumpserit Adam diversatus illic, etc.*

(3) *In totum.* Vel has voces de suo addidit interpret, vel quidpiam iis respondens in textu Græco omissum est.

(4) *Achamoth.* Hic mutila versio. Lege ex Græco, τῆς Ἀχαμῶθ προβαλλούσης, *Achamoth producente.*

(5) *Semetipsum autem putasse.* Ita ex Arund. et Voss. (consentientibus Clarom. et Pass.) juxta Græcum reposuit Grabius, pro et *semetipsum putasse*, ut in aliis editis legitur. Sed adde ex Græco, *semetipsum autem unum putasse.*

(6) *Opinionis.* Sic restitui, juxta Græcum τῆς οἰήσεως. Neque enim, quod ait Billius, persuadere mihi possum, interpretem legisse ποιήσεως, quod verterit, *operationis*. Crediderim potius recte legentem eum scripsisse, *opinionis*; quod oscitantes scribæ mutaverunt in *operationis*, tum ob utriusque vocis affinitatem, tum etiam quod statim sequatur *operationis*. Certe legendum esse *opinionis*, non dubitaverit quisquis attenderit ad ea quæ præcedunt, *semetipsum autem putasse omnia esse.*

(7) *ἡγνοῦν αὐτῶν τὰς ἰδέας.* Αὐτὸν cum veteri interprete legendum esse monent Fronto Duc. et Petavius. Sed αὐτὸν, vel αὐτῶν legas, parum interesse puto, cum idem sit utrobique sensus.

καὶ εἶναι ὑπεράνω μὲν τοῦ Δημιουργοῦ, ὑποκάτω δὲ, ἢ ἔξω τοῦ Πληρώματος μέχρι συντελείας.

4. Ἐπεὶ οὖν τὴν ὕλικὴν οὐσίαν ἐκ τριῶν παθῶν συστήναι λέγουσι, φόβου τε καὶ λύπης, καὶ ἀπορίας, ἐκ μὲν τοῦ φόβου, καὶ τῆς ἐπιστροφῆς τὰ ψυχικὰ ἔχον σύστασιν εἰληφέναι· ἐκ μὲν τῆς ἐπιστροφῆς τὸν Δημιουργὸν βούλονται τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ἐκ δὲ τοῦ φόβου τὴν λοιπὴν πᾶσαν ψυχικὴν ὑπόστασιν, ὡς ψυχᾶς ἀλόγων ζώων, καὶ θηρίων, καὶ ἀνθρώπων. Διὰ τοῦτο ἀτονώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα πρὸς τὸ γινώσκειν τίνα πνευματικὰ, αὐτὸν νενομικέναι μόνον εἶναι θεόν, καὶ διὰ τῶν προφητῶν εἰρηκέναι· Ἐγὼ θεός, πλὴν ἐμοῦ οὐδεὶς. Ἐκ δὲ τῆς λύπης (1) τὰ πνευματικὰ τῆς πονηρίας διδάσκουσι γεγονέναι· ὅθεν τὸν διάβολον τὴν γένεσιν ἐσχηκέναι, ὃν καὶ Κοσμοκράτορα καλοῦσι, καὶ τὰ δαιμόνια, καὶ τοὺς ἀγγέλους, καὶ πᾶσαν τὴν πνευματικὴν τῆς πονηρίας ὑπόστασιν. Ἀλλὰ τὸν μὲν Δημιουργὸν υἱὸν (2) τῆς μητρὸς αὐτῶν λέγουσι, τὸν δὲ Κοσμοκράτορα κτίσμα τοῦ Δημιουργοῦ. Καὶ τὸν μὲν Κοσμοκράτορα γινώσκειν τὰ ὑπὲρ αὐτὸν, ὅτι πνεῦμά ἐστι τῆς πονηρίας· τὸν δὲ Δημιουργὸν ἀγνοεῖν, ὅτι ψυχικὸν ὑπάρχοντα (3). Οὐκ εἶναι δὲ τὴν μητέρα αὐτῶν εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον, τούτέστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὸν Δημιουργὸν δὲ εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον (4), τούτέστιν ἐν τῇ ἑβδο-

esse quidem super Demiurgum, subtus autem, sive extra Pleroma usque ad finem (5).

4. Quoniam quidem (6) materiale substantiam ex tribus passionibus constare dicunt, timore, et tristitia, et aporia; de timore quidem, et de conversione animalia (7) subsistentiam accepisse; de conversione quidem Demiurgum volunt genesin habuisse; de timore autem reliquam omnem animalem substantiam mutorum animalium, et hominum (8). Et propter hoc superiorem eum existentem præscire (9) quæ sunt spiritalia, et se putasse solum Deum, et per prophetas dixisse: *Ego Deus, et præter me nemo*. De tristitia autem spiritalia malitiæ docent facta: unde et diabolum genesin habuisse (quem et Cosmocratorem vocant), et dæmonia (10), et omnem spiritalem malitiæ substantiam. Sed Demiurgum quidem psychicum filium matris suæ dicunt, Cosmocratorem vero creaturam Demiurgi (11): et Cosmocratorem quidem intelligere ea quæ sunt supra eum, quoniam sit spiritalis malitia (12); Demiurgum vero ignorare, cum sit animalis. Habitare matrem quidem ipsorum in eo qui sit cælestis locus (13), hoc est, in medietate; Demiurgum vero in eo, qui sit in cælo locus, hoc est, hebdomade; Cosmocratorem vero in eo, qui sit se-

BILLII INTERPRETATIO.

4. Quoniam autem materiale essentiam ex tribus affectibus conflata esse dicunt, nempe ex metu, et timore, et anxietate, hanc rationem ineunt, ut ex metu quidem et conversione ea omnia, quæ anima prædita sunt, coagmentata esse velint: Demiurgum nempe ex conversione; ex metu autem quidquid reliquum est animalis substantiæ, ut animæ brutorum animalium, et ferarum, et hominum. Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritalia sint cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse, ac per prophetas dixisse: *Ego Deus, ac præter me non est alius*. Ex tristitia autem spiritalia nequitias existisse docent. Hinc enim et diabolum, quem et Cosmocratorem, id est, mundi principem vocant, et dæmonas, et angelos, ac spiritualem omnem nequitiam substantiam ortum duxisse. At vero Demiurgum quidem psychicum matris suæ filium esse dicunt; Cosmocratorem autem Demiurgi opus. Et quidem Cosmocratorem, quæ supra ipsum sunt, perspecta habere, quia nequitia spiritus est; Demiurgum autem ignorare, quia psychicus sit. Porro matrem eorum in supercælesti loco, hoc est in medietate,

¹¹ Isai. xlv, 5, 6; et xlv, 9.

(1) Ἐκ δὲ τῆς λύπης. Sic recte in edit. Gall. Feuard. et Oxon. Male vero in Epiphani editione Parisiensi et Basileensi legitur λοιπῆς, unde et vitiosa versio ibi nata.

(2) Υἱόν. Ψυχικὸν υἱόν legit interpret.

(3) Ὅτι ψυχικὸν ὑπάρχοντα. Sic recte cod. Reg. et ita legerunt vetus interpret et Tertull. In omnibus edit. male ψυχικά.

(4) Εἰς τὸν ὑπερουράνιον τόπον. Postremam vocem, quam legit interpret, ex cod. Reg. addidi. Sed quod spectat ὑπερουράνιον, censet Billius legendum esse ὑπουράνιον, ut opponatur τῷ ὑπερουράνιῳ, in quo mater Achaemoli sedem habet. Ast recte observat Fronto Duc. ὑπουράνιον repugnare tum verbis immediate sequentibus, τούτέστιν ἐν τῇ ἑβδομάδι, hoc est in hebdomade, qua voce septem cæli designantur: tum superius dictis, super septem cælos esse Demiurgum. Non stat ergo cum Valentinianorum hypothese, Demiurgum, quem in septem cælis, vel super septem cælos habitare fingebant

C Nec accurata, nec integra versio est. Græca sic reddenda erant: *substantiam, ut animas brutorum animalium, et ferarum, et hominum.*

(9) Superiorem eum existentem præscire. Græca male legit interpret: non mirum si male reddiderit. Legit enim, ut observant Billius et Fronto Duc., ἀνώτερον αὐτὸν ὑπάρχοντα προγινώσκειν, cum tamen Epiphani lectio sensui et hypothese Valentinianorum magis conveniat. Nam paulo post scribit Irenæus, *Demiurgum ignorare quæ sunt supra eum, cum sit animalis*. Sic ergo Græca Epiphani cum Billio reddenda sunt: *Ac propterea eum, quia imbecillior sit, quam ut quæ spiritalia sunt cognoscere queat, se solum esse Deum existimasse*. Sic accepit Tertullianus cap. 21: *Adeo rerum non erat compos, de animali scilicet sensu, invalidus spiritalia accedere, ut se solum ratus concionaretur: Ego Deus et absque me non est.*

(10) Ἐτ δαιμόνια. Adde ex Græco: *et angelos, malos scilicet.*

(11) Creaturam Demiurgi. Ita legendum esse recte censuit Feuardentius, quia Græc. κτίσμα, et Tertullianus, *opus Demiurgi*, habent. In veteri vero cod. Feuard., in Clarom., Pass. et Ottobon., cum edit. Eras. et Gall. perperam existat, *creatorum*.

(12) Spiritalis malitia. Vertendum erat, *spiritus nequitia*.

(13) Cælestis locus. Leg. ex Græco, *supercælestis locus*; id est, legit Valentinianorum hypothesis.

(5) *Usque ad finem*. In consummatione enim dicebant, ipsorum matrem, relicto medietatis loco, Pleroma subituram, ut ait Irenæus infra cap. 7, et lib. II, cap. 29.

(6) *Quoniam quidem*. Vertendum erat, *quoniam ergo*.

(7) *Animalia*. Adjective intellige, juxta Græcum ψυχικά.

(8) *Substantiam mutorum animalium, et hominum*.

cundum nos, mundo. De expavescentia vero et aporia, quasi de vesaniori (1), corporalia, quemadmodum prædiximus, mundi elementa facta esse; terram vero secundum expavescentiæ statum, aquam vero secundum timoris motum, aerem vero secundum mæstitiæ fixationem (2); ignem vero omnibus iis inesse mortem et corruptelam, quemadmodum et ignorantiam tribus passionibus inabsconsam docent.

5. Cum fabricasset igitur mundum, fecit et hominem choicum, non autem ab hac arida terra, sed ab invisibili substantia, et ab effusibili et fluida materia accipientem: et in hunc insufflasse psychicum (5) definiunt. Et hunc esse secundum imaginem (4) et similitudinem factum: secundum imaginem quidem hylicum esse proximum quidem, sed non ejusdem substantiæ esse Deo; secundum

μάδι· τὸν δὲ Παντοκράτορα (5) ἐν τῷ καθ' ἡμᾶς κόσμῳ. Ἐκ δὲ τῆς ἐκπλήξεως καὶ τῆς ἀμηχανίας (6), ὡς ἐκ τοῦ ἀσημοτέρου, τὰ σωματικά, καθὼς προείπαμεν, τοῦ κόσμου στοιχεῖα· γεγενέναι· τὴν μὲν (7) κατὰ τῆς ἐκπλήξεως στάσιν, ὕδωρ δὲ κατὰ τὴν τοῦ φόβου (τῶν δακρύων) (8) κίνησιν, ἄερα τε κατὰ τὴν λύπης πῆξιν· τὸ δὲ πῦρ ἅπασιν αὐτοῖς ἐκπεφυκέναι (9) θάνατον καὶ φθορὰν, ὡς καὶ τὴν ἀγνωσίαν τοῖς τρισὶ πάθεσιν ἐγκεκρύφθαι διδάσκουσι.

5. Δημιουργήσαντα δὴ τὸν κόσμον, πεποιηκέναι καὶ τὸν ἄνθρωπον τὸν χοῖκόν· οὐκ ἀπὸ ταύτης δὲ τῆς ξηρᾶς γῆς, ἀλλ' ἀπὸ τῆς ἀοράτου οὐσίας, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου (10) καὶ ρευστοῦ τῆς ὕλης λαβόντα· καὶ εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικόν (11) διορίζονταί. Καὶ τοῦτον εἶναι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ ὁμοίωσιν γεγονότα· κατ' εἰκόνα μὲν τὸν ὕλικόν ὑπάρχειν παρὰ πλῆσιν μὲν, ἀλλ' οὐχ ὁμοούσιον τῷ Θεῷ, καθ'

BILLII INTERPRETATIO.

domicilium habere: Demiurgum autem in subcælesti, hoc est in Hebdomade; Cosmocratorem vero in nostro hoc mundo. Postremo ex stupore et anxietate, velut ex ignobiliore stirpe, corporea, uti ante diximus, mundi elementa prodixisse: terram nimirum secundum stuporis statum, aquam secundum metus motionem, aerem secundum mæroris concretionem, ignem denique omnibus iis insitum esse mortiferum, et exitiosum; quemadmodum etiam ignorantiam hisce tribus perturbationibus abditam et occultatam esse tradunt.

5. Conditio autem mundo hylicum etiam hominem effecisse, non illum quidem ex hac arida terra, sed ab invisibili essentia, et fusili, ac fluida materia sumptum, atque in eum postea psychicum insufflasse statuunt. Huncque eum esse, qui ad imaginem et similitudinem factus sit. Hylicum enim juxta imagi-

gebant, ὑποϋράνιον dici: alias confunderetur cum Cosmocratore, qui in eo qui sit secundum nos mundo, ac proinde sub cælis degebat. Sed nec etiam ὑπερϋράνιος, quidquid dicat Grabius, asseri potest: nam ὑπερϋράνιος τόπος proprius est matris Achamoth, nec ei convenire potest, qui in septem cælis habitabat, vel septimo ipsi cælo incumberebat. Quare legendum puto, εἰς τὸν ἐποϋράνιον τόπον. Sic scripsisse Irenæum nullus dubito; sed festinans scriba præcedentium vocum similitudine deceptus, male legens scripsit ὑπερϋράνιον. Certe ἐποϋράνιον legit interpret, vertit enim, in eo qui sit in cælo locus. Consentit et Tertullianus scribens cap. 25, *subest enim Demiurgus in hebdomade sua*. Et cap. 31: *Et Demiurgus tunc de hebdomade cælesti in superiora mutabit*. Ubi dum textum emendare studeo Pamelius, corrumpit. Auctoritate si quidem Billii abductus, nullis vero codd. mss. fretus, scribit, *de hebdomade subcælesti*; cum tamen editiones omnes præcedentes haberent, *cælesti*, et sic revera legendum sit.

(1) *Vesaniori*. Græce ἀσημοτέρου, quam vocem melius reddidisset interpret, *ignobiliore*, passione scilicet, non stirpe, ut minus bene scripsit Billius. Hinc Fronto Duc. monet emendandum esse Tertullianum cap. 25, et pro, *ex Sophiæ utilissimis casibus*, legendum *vilissimis casibus*.

(2) *Mæstitiæ fixationem*. Sic ex Græco et Tertulliano restituo, pro, *materiæ fixationem*, quod perperam habent cum editi. omnes, tum mss. Tertullianus siquidem, cap. 25, recte scribit, *si non et istum (aerem) Sophiæ mæstitia colasset*. Existimat Billius ὕλης pro λύπης; perperam legisse interpretem. Ego vero censeo interpretem recte et legisse et scripsisse; sed imperitos vel oscitantes scribas male legentes, *mæstitiæ*, propter similitudinem litterarum, perperam commutasse in *materiæ*. Quare auctoritate cum textus Græci, tum Tertulliani motus, evidens sphalma emendare non dubitavi.

(3) *Psychicum*. Id est, *animalem hominem*. Duas enim hominis partes hic statuunt Valentiniani, alteram terrenam, quam ex effusibili et fluida materia

condidit Demiurgus; alteram animalem, quam insufflaverat. Hinc Tertullian. cap. 24: *Figulat ita hominem Demiurgus et de afflatu suo animat*.

(4) *Et hunc esse secundum imaginem, etc.* Non attendit interpret ad articulum τὸν, qui in Græco legitur ante κατ' εἰκόνα. Vertendum igitur erat: *et hunc esse eum, qui ad imaginem et similitudinem factus sit*. Tum vitandæ ambiguitatis causa legendum: *hylicum quidem secundum imaginem esse..... psychicum vero secundum similitudinem*.

(5) *Παντοκράτορα*. Lege cum veteri interprete et Tertull. Κοσμοκράτορα: Diabolum enim intelligit Irenæus.

(6) *Ἀμηχανίας*. Ἀπορίας legit interpret.

(7) *Τὴν μὲν*. Lege γὴν μὲν cum veteri interp. et Tertull. Similitudine litterarum Γ et Τ deceptus imperitus scriba, posteriorem scripsit pro priori.

(8) *Τοῦ φόβου τῶν δακρύων*. Τῶν δακρύων delecti volunt Billius et Petavius. Existimat vero Grabius delendum potius τοῦ φόβου, quoniam, inquit, *ex metu*, non *humida*, sed animalis substantia ortum traxisse modo dicebatur; ex lacrynis autem Achamothæ omnia humida profluxisse dictum est c. 4. At hic de metu sermo est, non quatenus passio est a tristitia, aporia, et conversione distincta; sed quatenus ipsius ἐκπλήξεως καὶ ἀμηχανίας, consternationis affectio est. Dux enim hic memorantur passionis hujus affectiones, φόβος scilicet et λύπη, quibuscum nihil commune habent τὰ δάκρυα. Quare cum Billio et Petavio, imo et cum vet. interp. omitto τῶν δακρύων, et cum iisdem lego τὴν τοῦ φόβου κίνησιν.

(9) *Ἐκπεφυκέναι*. Lege cum interp. ἐμπεφυκέναι. Hinc Tertullianus cap. 25: *His omnibus elementis atque corporibus ignis inflabellatus est*.

(10) *Ἀπὸ τοῦ κεχυμένου*. Legit interpret, καὶ ἀπὸ τοῦ κεχυμένου. Rectum tamen absque conjunctione καὶ habere possunt Græca sensum, si hæc, ἀπὸ τοῦ κεχυμένου, etc., per appositionem accipiantur.

(11) *Εἰς τοῦτον ἐμφυσῆσαι τὸν ψυχικόν*. Addit Clemens ex Orientali Valentinianorum Didasc.

ὁμοίωσιν δὲ τὸν ψυχικόν· ὅθεν καὶ πνεῦμα ζωῆς τὴν οὐσίαν αὐτοῦ εἰρησθαι ἐκ πνευματικῆς (1) ἀπορροίας οὖσαν. Ὑστερον δὲ περιτεθεῖσθαι λέγουσιν αὐτῷ τὸν δερμάτινον χιτῶνα· τοῦτο δὲ τὸ αἰσθητὸν σαρκίον εἶναι λέγουσι.

6. Τὸ δὲ κύημα τῆς μητρὸς αὐτῆς (2) τῆς Ἀχαμῶθ, ὃ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων (3) ἀπακύησεν ὁμοούσιον ὑπάρχον τῇ μητρὶ, πνευματικόν, καὶ αὐτὸν ἡγνοῦναι τὸν Δημιουργὸν λέγουσι· καὶ ληληθότως κατατεθεῖσθαι εἰς αὐτὸν, μὴ εἰδότες αὐτοῦ, ἵνα, δι' αὐτοῦ εἰς τὴν ἀπ' αὐτοῦ ψυχὴν σπαρῆν, καὶ εἰς τὸ ὕλινον τοῦτο σῶμα κυοφορηθῇ, ἐν τούτοις καὶ αὐξηθῇ, ἵτοιμον γένηται εἰς ὑπόδοχὴν τοῦ τελείου (4). Ἐλαθεν οὖν, ὡς φασί, τὸν Δημιουργὸν ὃ συγκατασταρεῖς τῷ ἐμψυσμάτι αὐτοῦ ὑπὸ τῆς Σοφίας πνευματικῆς ἀνθρώπων ἀρρόητερον (5). Ὡς γὰρ τὴν μητέρα ἡγνοῦναι, οὕτω καὶ τὸ σπέρμα αὐτῆς· ὃ δὴ καὶ αὐτὸ Ἐκκλησίαν εἶναι λέγουσιν, ἀντίτυπον τῆς ἀνω Ἐκκλησίας. Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν (6), ὥστε ἔχειν αὐτοὺς τὴν μὲν ψυχὴν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, τὸ δὲ σῶμα ἀπὸ τοῦ χοῦς, καὶ τὸ σαρκικὸν ἀπὸ τῆς ὕλης,

A similitudinem vero psychicum; unde et spiritum vitæ substantiam ejus dictam, cum sit ex spiritali deflutione (7). Post deinde circumdatam dicunt ei dermatinam tunicam (8): hanc autem sensibilem carnem esse volunt.

6. Partum vero matris ipsorum, quæ est Achamoth, quem secundum inspectionem (9) eorum angelorum, qui sunt erga Salvatorem, generavit, existentem ejusdem substantiæ matri suæ, spiritalem (10), et ipsum (enim) ignorasse Demiurgum dicunt: et latenter depositum esse in eum, nesciente eo, ut per eum in eam, quæ ab eo esset, animam seminatam, et in materiale hoc corpus, gestatum quoque velut in utero in iis, et amplificatum, paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis (11). Latuit igitur, quemadmodum dicunt, Demiurgum consemminatus insufflationi ejus (12) a Sophia spiritalis homo, inenarrabili virtute et providentia. Quemadmodum enim matrem suam ignoravit, sic et semen ejus. Quod etiam 28 ipsum Ecclesiam esse dicunt, exemplum superioris Ecclesiæ (13): et hunc esse in semetipsis hominem

BILLII INTERPRETATIO.

nem esse, Deo quidem persimilem, verum non ejusdem cum eo essentia; psychicum autem juxta similitudinem; unde etiam vitæ spiritum, essentiam ejus dictam esse, ut quæ ex spiritali defluvio existat. Postea autem intextam ipsi pelliceam tunicam fuisse aiunt, hoc est, corpus hoc, quod in sensum cadit.

6. At vero partum matris ipsius Achamoth, quem ex angelorum eorum, quibus Salvatoris latus circum erat, contemplatione protulit, quod ejusdem cum matre essentia, ac spiritalis esset, ne ipsum quidem Demiurgum cognitum habuisse dicunt; sed furtim in eum nescientem depositum fuisse, ut per eum in animam ab eo conditam susus, et in hoc materia constanti corpore, velut utero, gestatus et amplificatus, ad perfecti sermonis susceptionem aptus redderetur. Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit. Ut enim ille matrem suam, ita ipsius quoque semen ignoravit: quod etiam ipsum Ecclesiam esse dicunt, supernæ illius Ecclesiæ imaginem. Atque hominem eum, quem fingunt, hujusmodi esse

p. 797, col. 1, animale illam hominem a Demiurgo insufflatum, animam fuisse γαστήρ καὶ ὕλιν, ὁλογον καὶ τῶν θηρίων ὁμοούσιον, terrenam, et materiale, rationis expertem, et animæ ferarum consubstantialem. Quæ consona sunt mox dicendis ab Irenæo.

(1) Ἐκ πνευματικῆς. Legisse videtur interpres, ἅτε ἐκ πνευματικῆς.

(2) Μητρὸς αὐτῆς. Αὐτῶν legit vetus interpres.

(3) Ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ τὸν Σωτῆρα ἀγγέλων, etc. Notat Grab. quod ex Clemente in Excerptis pag. 789 et 797, partus ille spiritalis Achamothæ esset σπέρμα ἀρρένικόν, semen masculinum, ἀπὸρροία τοῦ ἀρρένους καὶ ἀγγελικοῦ, utroque effluvio masculini et angelici generis; σπέρμα πνευματικόν, τῷ Ἀδὰμ ἀδελῶς ἐνσπαρῆν εἰς τὴν ψυχὴν, semen spirituale a Sophia animæ Adam clanculum insitum, ἵνα ἡ ἡ λογικὴ καὶ οὐρανία ψυχὴ μὴ κεῖν, ἀλλὰ μυελὸς γέμουσα πνευματικῶ, ut anima rationalis atque celestis non esset vacua, sed spiritalis medullæ plena. Confer loca si lubet.

(4) Τελείου. Adde λόγους ex vet. interp. et Tertull.

(5) Πνευματικὸς ἀνθρώπων ἀρρόητερον προνοία. Ex veteri interp. lege, πνευματικὸς ἀνθρώπος ἀρρόητερον δυνάμει καὶ προνοία.

(6) Καὶ τότε εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀξιοῦσιν. Sic post veterem interpretationem cum Billio lege: καὶ τοῦτον εἶναι τὸν ἐν αὐτοῖς ἀνθρώπων ἀξιοῦσιν.

(7) Deflutione. Ita Grab. ex codd. Arund. et Merc. 2. Consentit Clarom. In Eras. et Gall. male,

C deflutione. In Feuardentio autem ex vet. cod. satis bene, deflutione; licet prior vox interpretis esse videatur.

(8) Dermatnam tunicam. Ita ex Græco reposuit Feuardentius, pro adamantinam, quod perperam legitur non modo in edit. Eras. et Gall., sed et in omnibus mss. Recte vero Tertull. c. 24, reddidit, pelliceam tunicam.

(9) Inspectionem. Sic codd. Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, edit. inspectionem.

(10) Matri suæ spiritali. Ita reposuit Feuard. a Frontone Duc. monitus. In edit. autem Eras. et Gall. et in mss. codd. Clarom. et Pass. perperam legitur, matris suæ spiritalis. Codd. Arund. Voss. et Merc. 2 hic accuratos non esse monet Gravius.

(11) Perfectæ rationis. Merc. 1, perfectionis, Tertull. pro ratione dixit sermonem; hunc secutus est Billius. Sed præferenda videtur vet. interpretis lectio, quam habent codices omnes cum edit. tum mss.

(12) Insufflationi ejus. Ita Clarom. Pass. et Arund. juxta Græcum τῷ ἐμψυσμάτι αὐτοῦ. Merc. 2, insufflationi ejus. At edit. Eras. Gall. et Feuard. minus bene in subflatione ejus; Græcorum sensum obscurius hic reddidit interpres; clarius Billius: Ergo ineffabili, ut ipsi aiunt, virtute ac providentia factum est, ut spiritalis homo, insciente Demiurgo, una cum ipsius insufflatione a Sophia inspersus sit.

(13) Ecclesiæ. Suæ addit Voss., sic Pass., forte pro sua aut suæ. Sed nihil ejusmodi habet Græcum.

volunt, uti habeant (1) animam quidem a Demiurgo, Ἀ τὸν δὲ πνευματικὸν ἄνθρωπον ἀπὸ τῆς μητρὸς τῆς
corpus autem a limo, et carneum (2) a materia, Ἀχαμῶθ
spiritalem vero hominem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

*Triplex hæreticorum homo. Bona opera sibi inutilia, solis Catholicis necessaria dicebant. Nullis flagitiis
pollui se posse putabant. Perdidit eorum mores.*

1. Cum sint igitur tria (3), alterum materiale (quod etiam sinistrum vocant) ex necessitate pe-
rire dicunt, quippe cum nullam spirationem (4)
Incorruptelæ recipere possit: animale vero, (quod
etiam dextrum appellant) cum sit medium spiri-
talis et materialis, illuc redigi, quocunque (5) de-
clinaverit; spiritale vero emissum esse, uti hic
animali conjunctum formetur, coeruditum ei in
conversatione. Et hoc esse dicunt *sal* (6), et *lumen
mundi* ¹⁵. Opus erat enim animali sensibilibus disci-
plinis. Ob quam causam et mundum fabricatum
dicunt, et Salvatorem ad hoc venisse animale (7),
quia suæ potestatis est, ut id salvet. Quæ enim
salvaturus erat, eorum primitias (8) eum susce-
pisse dicunt: ab Achamoth quidem spiritale, a
Demiurgo autem indutum psychicum (id est, ani-
malem) Christum, a dispositione (9) autem cir-
cumdatum corpus, animale habens substantiam,

1. Τριῶν οὖν ὄντων, τὸ μὲν ὕλικόν, ὃ καὶ ἀριστερὸν
καλοῦσι, κατὰ ἀνάγκην ἀπόλλυσθαι λέγουσιν, ὅτε
μηδεμίαν ἐπιδείξασθαι (10) πνοὴν ἀφθαρσίας δυνάμε-
νον· τὸ δὲ ψυχικόν, ὃ καὶ δεξιὸν προσαγορεύουσιν,
ὅτε μέσον ὂν τοῦ τε πνευματικοῦ καὶ ὕλικου,
ἐκεῖσε χωρεῖν, ὅπου ἂν καὶ τὴν πρόσκλησιν ποιήση-
ται· τὸ δὲ πνευματικὸν ἐκπετέμφθαι, ὅπως ἐνθάδε
τῷ ψυχικῷ συζυγὲν μορφωθῇ, συμπαιδευθὲν αὐτῷ
ἐν τῇ ἀναστροφῇ. Καὶ τοῦτ' εἶναι λέγουσι τὸ *ἄλφα*,
καὶ τὸ *φῶς τοῦ κόσμου*. Ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν
(11) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων. Δι' ὧν (12) καὶ κό-
σμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν Σωτῆρα δὲ ἐπὶ
τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικόν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξού-
σιόν ἐστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ὅν γὰρ ἡμελλε σώζειν,
τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς
Ἀχαμῶθ τὸ πνευματικόν, ἀπὸ δὲ τοῦ Δημιουργοῦ
ἐνεδεδῶσθαι τὸν ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκono-
μίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατ-

BILLII INTERPRETATIO.

volunt, ut animam a Demiurgo habeat, corpus a terra, carnem a materia, ac denique spiritalem ho-
minem a matre Achamoth.

CAPUT VI.

1. Tria igitur cum sint, hylicum quidem, quod etiam sinistrum vocant, ea esse conditione, ut neces-
sario ipsi pereundum sit, quippe quod nullum incorruptibilitatis afflatum recipere queat; psychicum au-
tem, quod item dextrum appellant, velut inter spirituale et hylicum interjectum, eo abire, quocunque
sese inflexerit: spirituale denique ob eam causam emissum esse, ut hic psychico conjunctum formetur,
una videlicet cum eo eruditum in conversatione. Atque hoc salem esse dicunt, et mundi lucem. Psy-
chicum etenim sensibilibus disciplinis opus habuisse. Ob eamque causam et mundum fabricatum esse
aiunt, et Salvatorem ipsum ad hoc psychicum, utpote arbitrii libertate præditum, venisse, ut ipsi salutem
afferret. Quibus enim salutem allaturus erat, eorum primitias ipsum assumpsisse tradunt; nimirum ab
Achamoth id quod spirituale est accepisse, a Demiurgo autem psychico Christo convestitum fuisse, a
dispensatione vero impositum ei corpus fuisse, animali essentia præditum, atque ineffabili arte ita

¹⁵ Matth. v, 13, 14.

(1) *Et hunc esse in semetipsis... uti habeant.* Pame-
lius in cap. 25 Tertull. legi vult: *et nunc esse ex
semetipsis... uti habeat*; sed frustra, repugnat enim
textus Græcus.

(2) *Carneum.* Ita recte Grabius ex Voss. Merc. 2,
et Græco reposuit. Consentit Clarom. Cæd. edit.
male *carnem*.

(3) *Cum sint igitur tria.* Sic restituit Feuard. ex
veteri codice, uti conjicio, et textu Græco; con-
sentit Ottobon. In edit. Eras. et Gall. necnon mss.
Clarom. Pass. Arund. et Merc. 2, male *cum sint
igitur tres*.

(4) *Spirationem.* Sic edit. Oxon. ex codd. Arund.
et Merc. 2, consentiente Clarom.; ceteri cum
editi tum mss. *inspirationem*. Prior lectio præfe-
renda videtur.

(5) *Illuc redigi quocunque*, etc. In Feuard. edit.
perperam exstat, *illud*: in cæteris recte *illuc*. Sed
mallem hæc cum Billio clarius vertisset interpres:
eo abire, quocunque se inflexerit.

(6) *Sal.* In Feuard. edit. *salem*; in Eras. et Gall.
et mss. Arund. *solem*.

(7) *Animale.* In Eras. Gall. et Feuard. edit.
Animalem, id est Salvatorem. Sed priorem lectio-
nem confirmat quod immediate sequitur, ἐπεὶ καὶ
αὐτεξούσιόν ἐστιν, quia suæ potestatis est, id est ar-
bitrii libertate præditum; neque enim hoc ad aliud
quam τὸ ψυχικόν referri potest. Tertullianus quidem
cap. 26, scripsit, *animalem*, sed phrasin paulo abiter

construxit: in hoc et veterem animalem in mundo
representantem, in salutem scilicet animalia. Quæ
paulo obscuriorum veteris interpr. verborum sen-
sum aperiunt, scilicet, Salvatorem ad hoc animale,
utpote arbitrii libertate præditum venisse, ut ipsi
salutem afferret.

(8) *Primitias.* Apud Tertull. c. 26, pro *primitias*
legitur *prospicientias*. Sed monet Latinius, aut Pe-
trus Clauonius, legendum esse *proscia*. *Proscia*
autem ex Glossario, ut observat Fronto Duc.,
idem quod ἀρχαῖα. *Proscia*, αἱ τῶν θυμάτων
ἀπαρχαί, quæ significationes interpretis nostri *primi-
tiis* respondent.

(9) *A dispositione.* Sic Græcam vocem οἰκο-
νομία reddere amat interpres, ut passim videre est.
Mallem tamen cum cæteris Latinis vertisset, *dispen-
satio*. Hic enim sermo est de iis uæ Servator in
terris gessit ad procurandam omni generis
salutem, quorum caput ac principium est In-
carnatio; quæ Græcis una voce dicuntur οἰκο-
νομία, Latinis *dispensatio*.

(10) *Ἐπιδείξασθαι.* Lege cum vet. interp. ἐπι-
δείξασθαι, non ἐπιδείξασθαι.

(11) *Τῷ ψυχικῷ.* Legit interpres τῷ ψυχικῷ.
Sic etiam legit Tertull. cap. 26, *indignuisse enim
animalem etiam sensibilibus disciplinam*.

(12) Δι' ὧν. Διὸ legi volunt Billius et Petavius.
Sed cum δι' ὧν eandem habeat significationem,
retinet nihil vetet.

εσκευασμένον δὲ ἀρρήτῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ἀόρατον, καὶ ἀψηλάφητον, καὶ παθητὸν (1) γεγενῆσθαι. Καὶ ὕλικόν δὲ οὐδ' ὅτι οὐκ εὐληφάναι λέγουσιν αὐτὸν· μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας. Τὴν δὲ συντέλειαν ἔσεσθαι, ὅταν μορφωθῇ καὶ τελειωθῇ γνώσει πᾶν τὸ πνευματικόν, τούτεστιν οἱ πνευματικοὶ ἄνθρωποι, οἱ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες περὶ Θεοῦ, καὶ τῆς Ἀχαμῶθ (2). Μεμνημένους δὲ μυστήρια εἶναι τούτους ὑποτίθενται.

2. Ἐκπαίδευσαν γὰρ τὰ ψυχικά, οἱ ψυχικοὶ ἄνθρωποι, οἱ δὲ ἔργων καὶ πίστεως φιλῆς βεβαιούμενοι, καὶ μὴ τὴν τελείαν γνῶσιν ἔχοντες. Εἶναι δὲ τούτους ἀπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἡμᾶς λέγουσι. Διὸ καὶ ἡμῖν μὲν ἀναγκαῖον εἶναι τὴν ἀγαθὴν (3) πρᾶξιν ἀποφαίνονται· ἄλλως γὰρ ἀδύνατον σωθῆναι, αὐτοὺς δὲ μὴ διὰ πρᾶξεως, ἀλλὰ διὰ τὸ φύσει πνευματικούς εἶναι, πάντῃ τε καὶ πάντως σωθῆσθαι (4) δογματίζουσιν. Ὡς γὰρ τὸ χοικὸν ἀδύνατον σωτηρίας μετασχεῖν (οὗ γὰρ εἶναι λέγουσιν αὐτοὶ δεκτικὸν αὐτῆς), οὕτω πάλιν τὸ πνευματικόν (θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι) (5), ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, καὶ ὅποιας (6) συ-

paratum vero inenarrabili arte, ut et visibile. 29 et palpabile, et passibile fieret. Et hylicum autem nihil omnino suscepit: non enim esse hylicum capacem salutis. Consummationem vero futuram, cum formatum et perfectum fuerit scientia omne spirituale, hoc est homines (7) qui perfectam agnitionem habent de Deo, et hi qui ab Achamoth initiati sunt mysteria: esse autem hos semetipsos (8) dicunt.

2. Erudiuntur autem psychica (id est animalia), psychici (id est animales) homines, qui per operationem, et fidem nudam firmantur, et non perfectam agnitionem habent. Esse autem hos nos, qui sumus ab Ecclesia, dicunt. Quapropter et nobis quidem necessariam esse bonam conversationem respondent; aliter enim impossibile esse salvari. Semetipsos autem non per operationem, sed eo quod sint naturaliter spirituales, omnimodo salvari dicunt. Quemadmodum enim choicum impossibile est salutem percipere (non enim esse illum capacem salutis dicunt), sic iterum quod spiritale (quod se-

BILLII INTERPRETATIO.

constructum, ut et oculis cerni, et tractari ac denique pati posset. Neque enim hylicum quidquam, hoc est materiale, ab eo assumptum fuisse aiunt: quandoquidem materia salutis nequaquam capax sit. Consummationem porro tum demum fore, cum scientia informatum, atque perfectum fuerit quidquid spirituale est, hoc est spirituales homines, qui perfectam de Deo cognitionem habent, et ab Achamoth mysteria didicerunt. Hos autem se esse statuunt.

2. Animalibus autem disciplinis imbuti sunt animales homines, qui per opera, et nudam fidem confirmantur, nec perfecta cognitione præditi sunt. Quales nos, qui Ecclesiae fidem profitemur, esse aiunt. Ex quo etiam nobis hoc necesse esse pronuntiant, ut probas actiones adhibeamus; nec enim alioqui fieri

(1) Ἀόρατον καὶ ἀψηλάφητον καὶ παθητόν. C. Παθητόν quidem recte reposuit Petavius ex cod. Reg. et Epiphaniū edit. Basileensi, pro ἀπάθητον, quod perperam exstat in Irenæi edit. Gall. et Farnard. Sed legendum etiam cum vet. interp. ut scite observant Billius et Petav. ὁρατόν καὶ ψηλάφητόν. Sic enim inferius eadem repetens scribit Irenæus cap. 9, n. 3, πρὸς τὸ ὁρατόν γενέσθαι καὶ ψηλάφητόν. Sic legit et Tertullianus cap. 26, corpus Salvatoris ita constructum dicens, quod congressui, et conspectui, et contactui et disunctui (id est vel morti, vel functioni cuiuslibet, quam exercet homo) ingratia subiaceret. Sic pariter Theodoretus lib. 1. Hæret. fabul., c. 7, ubi Valentinianorum de Christo sententiam iisdem fere cum Irenæo verbis describens ait: Ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιδέσθαι σώμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, ἀρρήτῳ δὲ σοφίᾳ πεποιημένον πρὸς τὸ ἁπτόν καὶ ὁρατόν γενέσθαι καὶ παθητόν. A dispensatione autem circumpositum ei corpus, animalem habens substantiam, et ineffabili sapientia paratum, ut et tangi et cerni et pati posset.

(2) Καὶ τῆς Ἀχαμῶθ, etc. Sic Græca hæc ex vet. interp. emendanda esse censet Billius: Καὶ ὑπὸ τῆς Ἀχαμῶθ μεμνημένους τὰ μυστήρια· ἐαυτοὺς δὲ εἶναι τούτους ὑποτίθενται. Græbius e contrario Latina ad normam Græci textus corrigenda putat. Sed præferenda Billii emendatio, utpote quæ Valentinianorum hæresi magis accommodata sit. Isti enim spirituales sese iactabant, perfectos et semina electionis, ut paulo inferius scribit Irenæus, ut qui a matre Achamoth spirituale semen participassent, καὶ ἰδιώκτητον ἐκώθεν ἀπὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀνονομάστου συζυγίας συγκατεληλυθυῖαν ἔχειν τὴν χάριν, sequē gratiam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione celitus directam proprie possidere, qua scilicet a matre sua accepta, mysteriis ejus initiati fuerant. Hinc subditur: διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς ἀεὶ τὸ τῆς συζυγίας μελετᾶν μυστήριον: quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ mediari mysterium, ut vertit vetus

interpres.

(3) Ἀγαθή. Deest in cod. Reg.

(4) Διὰ τὸ φύσει πνευματικούς εἶναι σωθῆσθαι. Utpote qui spiritalem hominem corruptionis expertem, a matre Achamoth procreatum in seipsis haberent, ut superius dictum est et mox subjicitur. Hinc, Augustino teste lib. De hæres., cap. 6, Gnosticorum omnium hoc erat perversissimum dogma, animarum substantiam, Dei esse naturam. Confer Clementem Alex. lib. 11 Strom., p. 363, et in Excerptis, p. 798, col. 1.

(5) Θέλουσιν οἱ αὐτοὶ εἶναι. Lege cum interprete, ὃ θέλουσιν αὐτοὶ εἶναι.

(6) Ἀδύνατον φθορὰν καταδέξασθαι, καὶ ὅποιας. Portentosum dogma, quod sceleribus omnibus viam sternebat. Ex eo principio sponte fluabat, ut recte observat Clem. Alexand., i. 111 Strom., p. 427, quod salutem non operibus ascriberent, sed soli γνώσει operibus destitutæ, seu seminis electi privilegio, quæ sibi innata esse iactabant; unde sequebatur, eos quidvis agentem, a salute nunquam excidere posse, πάντως γὰρ σωθησομένων φύσει, utpote qui natura salvi futuri essent. Animas enim natura bonas, alias natura malas statuebant, ut inferius scribit Irenæus; et immutabilem et irreformabilem naturæ naturam pronuntiaverunt, inquit Tertull., c. 29. Adde quod principium illud quod Carpocratianis speciatim tribuit Epiphanius hæc. 27, post Irenæum infra c. 25, et Simonianis Irenæus cap. 24. Gnosticorum omnium fuerit commune, actiones humanas ex se, naturæque sua bonas aut malas non esse, sed ex hominum opinione duntaxat. Ex quo duplici principio cætera quæ hic et capp. 25 et seqq. refert Irenæus, opinionum monstra manant. Sed vide Dissert. nostram 1.

(7) Hoc est homines. Adde spirituales, ex Græco πνευματικούς.

(8) Esse autem hos semetip. Clarom. et Pass. esse autem hoc semetip.

metipsos esse volunt) impossibile esse corruptelam percipere, licet in quibuscunque fuerint factis. Quemadmodum enim aurum in cœno depositum non amittit decorem suum, sed suam naturam custodit, cum cœnum nihil nocere auro possit: sic et semetipsos dicunt, licet in quibuscunque materialibus operibus 30 sint, nihil semetipsos noceri, neque amittere spiritalem substantiam.

3. Quapropter et intemperate omnia, quæ vetantur, hi qui sunt ipsorum perfecti operantur, de quibus Scripturæ confirmant, quoniam *qui faciunt ea, regnum Dei non hereditabunt*³¹. Etenim idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab illa putantes, et in omnem diem festum ethnico-rum, pro voluptate in honore idolorum (1) factum, primi conveniunt; ut in nihilo quidem absterneant, quod est apud Deum et apud homines odiosum, muneris homicidiale spectaculum. Quidam autem et carnis voluptatibus insatiabiliter inservientes, carnalia carnalibus, spiritalia spiritalibus reddi dicunt. Et quidam quidem ex ipsis clam eas mulieres, quæ discunt ab eis doctrinam hanc, corrumpunt; quemadmodum multæ sæpe ab iis suaræ (2), post conversæ mulieres ad Ecclesiam Dei, cum reliquo errore et hoc confessæ sunt. Alii vero et manifeste, ne quidem erubescunt, quas-cunque adamaverint mulieres, ab a viris suis abstrahentes, suas nuptas fecerunt. Alii vero valde modesto initio, quasi cum sororibus fingentes habitare,

BILLI INTERPRETATIO.

posse, ut salutem consequamur. At se non per actionem, sed quod natura spirituales sint, omnino ac sine ulla dubitatione salvos fore affirmant. Ut enim hylicum nullo modo salutis particeps esse posse dicunt, quod ejus capax minime sit: sic rursus spirituale (quod ipsi se esse volunt) ea conditione esse, ut nullo prorsus modo interitum atque corruptionem recipere queat, quibuscunque tandem in flagitiis sceleribusque versetur. Quemadmodum enim aurum in cœno positum, pulchritudinem suam haud proinde amittit, verum naturam suam incolumem servat, nec detrimenti quidquam ei a cœno afferri potest: eodem modo sese quoque, quibuscunque tandem in materialibus actionibus versentur, nihil hinc lædi, nec spiritualis essentia jacturam facere.

3. Quo etiam sit, ut eorum perfectissimi quique omnia ea, quæ legis interdicto prohibentur, et de qui-

³¹ Gal. v, 21.

(1) *Pro voluptate in honore idolorum, etc.* Sic auctoritate Græci textus et clarissimi Cotelerii in notis ad lib. II *Constit. apostol.*, cap. 61, iudicio restitui, pro eo quod in omnibus codd. vitiose legitur: *pro voluntate, etc.* Haud dubitem enim, quin interpres scripserit *voluptate*; sed cum veteres non infrequenter scriberent *voluptas, voluptate, etc.*, adeo ut interdum dubites utrum *voluntas, voluntate, an voluptas, voluptate*, legendum sit; qui secuti sunt, hanc vocem *voluptate* in Irenæi codd. nacti, imprudenter commutarunt in *voluntate*. In codd. Clarom. et Ottob. pro *in honore idolorum*, legitur, *in honore eorum*, fortasse pro *in honore deorum*; quæ postrema lectio Frontoni Ducæo magis arderet. Monet vero laudatus Cotelerius post verbum, *absterneant*, addendum esse *ab eo*. Quod autem Græcas voces duas *θηριουμάτων καὶ μονομαχίας, bestiarii et gladiatorum*, unica voce muneris reddiderit interpres, Latinos auctores secutus est, quibus munus non raro significat *spectaculum gladiatorum*, aut *bestiarum* quibuscumque homines depugnarent. Sic Sueton. in *Cæsare*: *Bestias quoque ad munus populi comparatas trucidaverant*. Et ibid.: *Edidit spectacula virii generis, munus gladiatorum, indos etiam regionatim urbe tota*. Hinc munerarii dicebantur, qui ejusmodi spectacula exhibebant. Addit denique Græbius interpretem vitioso codice usum, non legisse duas ultimas hujus periodi

καταγίνονται πράξεις. Ὅν γὰρ τρέπον χρυσὸς ἐν βορβόρῳ κατατεθείς οὐκ ἀποβάλλει τὴν καλλονὴν αὐτοῦ, ἀλλὰ τὴν ἰδίαν φύσιν διαφυλάττει, τοῦ βορβόρου μὴδὲν ἀδικήσαι δυναμένου τὸν χρυσόν· οὕτω δὲ καὶ αὐτοὺς λέγουσι, καὶ ὅποιαις ὕλικαις πράξεις καταγίνονται, μὴδὲν αὐτοὺς παραβάλλεσθαι, μηδὲ ἀποβάλλειν τὴν πνευματικὴν ὑπόστασιν.

3. Αὐτὸ δὲ καὶ τὰ ἀπειρημένα πάντα ἀδελφοὶ οἱ τελειότατοι πράττουσιν αὐτῶν, περὶ ὧν καὶ Γραφαὶ διαβιβαιοῦνται, τοὺς ποιοῦντας αὐτὰ βασιλεῖς Θεοῦ καὶ κληρονομήσειν. Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα (3) διαφόρως (4) ἐσθίουσι, μὴδὲ μολύνεσθαι ὑπ' αὐτῶν ἡγούμενοι· καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἑορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινομένην, πρῶτοι συνίσταν, ὥς μὴδὲ τῆς παρὰ Θεῷ καὶ ἀνθρώποις μεμνημένης τῆς τῶν θηριομάχων καὶ μονομαχίας ἀνδροφόνου θείας ἀπέχεσθαι ἐνίοις αὐτῶν. Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς (5) κατακόρως δουλεύοντες τὰ σαρκικὰ τοῖς σαρκικοῖς καὶ τὰ πνευματικὰ τοῖς πνευματικοῖς ἀποδίδοσθαι λέγουσι. Καὶ οἱ μὲν αὐτῶν λάθρα τὰς διδασκαλίας ὑπ' αὐτῶν τὴν διδασκίαν ταύτην γυναῖκα διαφθείρουσιν, ὥς πολλάκις ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, ἔπειτα ἐπιστρέψασαι γυναῖκες εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, σὺν τῇ λοιπῇ πλάνῃ καὶ τοῦτο ἐξωμολογήσαντο· οἱ δὲ καὶ κατὰ τὸ φανερόν ἀπερὺ θιάσαντες, ὧν ἂν ἐρασθῶσι γυναῖκων, ταύτας ἀπ' ἀνδρῶν ἀποσπάσαντες, ἰδίαις γαμεταῖς ἡγήσαντο. Ἄλλοι δὲ αὖ πάλιν σεμνῶς κατ' ἀρχάς, ὥς μετὰ ἀδελφῶν

voces, ἐνίοις αὐτῶν. Ut itaque lector rectum plenumque verborum Irenæi sensum percipiat, sequentem eorum dat versionem vir eruditus: *ad omnia festiva gentilium oblectamenta, quæ in honorem idolorum instituuntur, primi conflunt: adeo ut nonnulli eorum ne quidem absterneant ab eo quod Deo hominibusque maxime invisum est, spectaculo eorum qui cum bestiis pugnant, vel cum hominibus bello congressi eos cadunt*.

(2) *Ab iis suasæ.* Gr. ὑπ' ἐνίων αὐτῶν ἐξαπατηθεῖσαι, a quibusdam ipsorum circumventæ.

(3) *Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα, etc.* Id a Nicolaitis Gnosticorum omnium parentibus acceptum Valentiniani. Illi siquidem, August. teste lib. *De hæres.*, cap. 5, *nec ab iis quæ idolis immolantur, cibos suos separabant; et alios ritus gentilium superstitionum non aversabantur*. Jam pridem S. Joannes *Apocal.* II, 14, 20, id crimen in iis hæreticis reprehendit, ut observat Irenæus infra cap. 27.

(4) *Διαφόρως.* Legendum cum interp. ἀδιαφόρως.

(5) *Οἱ δὲ καὶ ταῖς τῆς σαρκὸς ἡδοναῖς, etc.* Turpissima Gnosticorum flagitia fusius describit Epiphanius, hæc. 26. Si quis miretur in tot facinorum putido cœno alius immersos homines mente præditos volutari potuisse, illius meminerit quod scribit Hieronymus in cap. IX *Osee*: *difficile hæreticum inveniri qui diligit castitatem*.

προσποιούμενοι συνοικεῖν, προλόγους τοῦ χρόνου ἡλέγησαν, ἐγκύμονος τῆς ἀδελφῆς ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ γενηθείσης.

4. Καὶ ἄλλα δὲ πολλὰ μυσὰρὰ καὶ ἄδεια πράσσοντες, ἡμῶν μὲν, διὰ τὴν φόβον τοῦ Θεοῦ φυλασσομένων καὶ μέχρις ἐννοίας καὶ λόγου ἀμαρτεῖν, κατατρέχουσιν, ὡς ἰδιωτῶν, καὶ μηδὲν ἐπισταμένων· αὐτοὺς δὲ ὑπερφυοῦσι, τελείους ἀποκαλοῦντες, καὶ σπέρματα ἐκλογῆς. Ἡμεῖς μὲν γὰρ ἐν χρήσει (1) τὴν χάριν λαμβάνειν λέγουσι, διὸ καὶ ἀφαιρεθῆσθαι αὐτῆς· αὐτοὺς δὲ ἰδιώκτην ἄνωγον ἀπὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀνομμάστου συζυγίας συγκατεληλυθῶσαν ἔχειν τὴν χάριν· καὶ διὰ τοῦτο προτεθῆσθαι αὐτοῖς (2). Διὸ καὶ ἐκ παντὸς τρόπου δεῖν αὐτοὺς δεῖ τὸ τῆς συζυγίας μελετῆν μυστήριον. Καὶ τοῦτο παύουσι τοὺς ἀνοήτους, αὐταῖς λέξαι λέγοντες οὕτως· Ὁς ἂν ἐν κόσμῳ γενόμενος (3) γυναῖκα οὐκ ἐφίλησεν, ὥστε αὐτὴν κρατηθῆναι, οὐκ ἔστιν ἐξ ἀληθείας, καὶ οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν. Ὁ δὲ ἀπὸ κόσμου γενόμενος, κρατῆθαι γυναῖκα, οὐ χωρήσει εἰς ἀλήθειαν, διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι (4) γυναίκας. Διὰ τοῦτο σὺν ἡμῶν καλοῦς

A procedente tempore manifestati sunt, gravis sorore a fratre facta.

4. Et alia multa odiosa et irreligiosa facientes, nos quidem, qui per timorem Dei timemus (5) etiam usque in mentibus nostris et sermonibus peccare, arguunt quasi 31 idiotas, et nihil scientes; semetipsos extollunt, perfectos vocantes, et semina electionis. Nos enim in usu gratiam accipere dicunt, quapropter et auferri a nobis: semetipsos autem proprie possidere (6), desursum ab inenarrabili et inominabili syzygia descendendum habere gratiam, et propterea adjici eis. Quapropter ex omni modo oportere eos semper syzygiæ meditari (7) mysterium. Et hoc suadent insensibilibus (8), iis sermonibus dicentes sic: Quicumque in sæculo est, et uxorem non amat, ut ei conjungatur (9), non est de veritate, et non transiet in veritatem. Qui autem de sæculo est mistus mulieri, non transit in veritatem; quoniam in concupiscentia mistus est mulieri. Quapropter nobis quidem, quos psychicos

BILLII INTERPRETATIO.

bus affirmat Scriptura, quod qui hæc faciunt regni Dei hereditatem minime consequentur, sine ullo metu perpetrent. Nam et ea quæ idolis immolata sunt, libere, ac sine ullo discrimine edunt, nec iis inquinari se arbitrantur: atque ad omnia gentilium festa et oblectamenta, quæ ad idolorum honorem, cultumque celebrantur, primi conflunt: adeo ut nonnulli eorum, ne a sanguinario quidem et funesto, Denique et hominibus invisio spectaculo, in quo cum feris dimicatur, vel gladiatores inter se pugnant, abstinendum sibi esse putent. Sunt etiam qui carnis voluptatibus ad satietatem usque obsequentes, carnalia carnalibus, et spiritualia spiritualibus persolvere aiunt. Quinetiam ipsi partim occulte cum mulierculis iis, quas in doctrina sua erudiunt, stupri commercium habent, quemadmodum ipsæ sæpe a quibusdam ipsorum circumventæ, atque in fraudem impulsæ, ac postea ad Dei Ecclesiam reversæ, cum reliquo suo errore hoc quoque confessæ sunt; partim aperte, perfrictaque fronte quascunque adamarint mulieres, eas a viris avulsas matrimonio sibi copulant. Alii rursus cum honeste primum, velut cum sororibus, habitare se sinxissent, progrediente tempore deprehensa fraus est, gravis nimirum a fratre facta sorore.

4. Ac pleraque alia impia et execranda flagitia designantes, nos quidem, qui Dei metu cavemus, ne vel cogitatione tenus, et sermone peccemus, ut indoctos ac prorsus ignaros insectantur; seipsos autem niteri extollunt, ac perfectos appellant, et semina electionis. Nos enim in usu tantummodo gratiam accipere dicunt, ob idque fore, ut ea nobis adimatur; se autem eam ab ineffabili et omni nomine præstantiori conjugatione cœlitus delectam proprie possidere, ob eamque causam fore, ut ipsis accrescat: proindeque sibi quovis modo faciendum esse, ut conjugii mysterium exerceant. Atque ut hoc stolidis hominibus per-

(1) Ἐν χρήσει. Opponitur, inquit Billius, τῇ C. rem haberent, victos, ac velut constrictos sic teneri, ut ad veritatem pervenire non possent: his proinde necessarium esse continentie ac bonarum actionum studium, sibi autem minime, ut mox subijciunt.

(2) Ἀφαιρεθῆσθαι... προτεθῆσθαι αὐτοῖς. His verbis, inquit idem vir doctus, alludit ad illud Luc. xix, 26: *Omni habenti dabitur, et abundabit; ab eo autem qui non habet, et quod habet auferetur ab eo.*

(3) Ἐν κόσμῳ γενόμενος, et postea, ὁ δὲ ἀπὸ κόσμου γενόμενος. Hæc verba, in mundo et de mundo, inquit idem, a Valentinianis petita esse videntur ex cap. xvi Joannis, ubi Christus discipulos suos, in mundo, sed non de mundo esse ait. Quæ quidem verba impurissimi homines falso de se usurpabant.

(4) Κρατῆθαι γυναῖκα διὰ τὸ ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι, etc. Sic recte Gallas. et Fenard. ediderunt. Cæteri, repugnantem tum vet. interp. tum ipsi sensu, μή κρατῆθαι γυναῖκα... διὰ τὸ μή ἐν ἐπιθυμίᾳ κρατηθῆναι, his addendo particulam negativam μή, quæ utrobique delenda erat. Nimirum D sensus est, ut probe observat Billius, Valentinianos, licet libidinibus parcerent, concupiscentia tamen minime vinci, nec quidquam ex venereo congressu spurcitiei contrahere, quo ipsis aditus ad veritatem intercluderetur; quod spirituales essent, et semina electionis, nec de mundo, quamvis in mundo degerent; reliquos autem, utpote animales, et spiritali semine destitutos, ac de mundo, inquinari, ac per concupiscentiam, a mulieribus, quibuscum

(5) Timemus. Græc. φυλασσομένων, cavemus.

(6) Semetipsos autem proprie possidere, etc. Hæc, ni fallor, melius verti sic potuissent: *semetipsos autem velut suam habere propriam, cœlitus ab ineffabili et omni nomine præstantiori delectam gratiam.*

(7) Meditari. Græc. μελετῆν, hic accipitur pro exercere; quæ significatio Latinis haud infrequens est. Sic apud Plautum in Stich. iv, 34: *Simulque ad cursuram meditabor me ad ludos Olympicæ.* Et Cicero ii, De divin. : *Multi etiam naturæ vitium meditatione atque exercitatione sustulerunt.* Plinius denique lib. xvii, c. 19, de ramo oleæ loquens ait, *omni tempore edomari meditatione curandi.*

(8) Insensibilibus. Supp. hominibus. Sed vertendum erat, *stolidis, vel rudiioribus hominibus.*

(9) *Ut ei conjungatur. Tum, mistus mulieri, et mox in concupiscentia mistus est mulieri.* Videtur interp. legisse, αὐτὴν κρατῆθαι, et κρατῆθαι, iterumque κρατῆθαι, non κρατῆθαι, et κρατῆθαι. Sed utrumvis legerit, sensum non male reddidit. Græca tamen sic verti possent: *ita ut ea potitur; et, mulieris amore victus; ac denique, quoniam in concupiscentia mulieri succubuit.*

vocant, et de sæculo esse dicunt, necessariam continentiam, et bonam operationem, uti per eam veniamus in medietatis locum; sibi autem, spiritualibus et perfectis vocalis, nullo modo. Non enim operatio in Pleroma inducit, sed semen, quod est inde pusillum quidem emissum, hic autem perfectum factum.

Α ψυχικούς (5) ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσι, καὶ ἀναγκαίαν ἡμῖν τὴν ἐγκράτειαν, καὶ ἀγαθὴν πρᾶξιν, ἵνα δι' αὐτῆς ἔλθωμεν εἰς τὸν τῆς μεσότητος τόπον· αὐτοῖς δὲ πνευματικοῖς τε καὶ τελείοις καλούμενοις μεθ' αὐτῶν. Οὐ γὰρ πρᾶξις εἰς πλήρωμα εἰσάγει, ἀλλὰ τὸ σπέρμα τὸ ἐκείθεν νήπιον ἐκπεμπόμενον, ἐνθάδε (6) τελειούμενον.

32 CAPUT VII.

Perfecto universo semine matrem Achamoth, cum spiritualibus hominibus, in Pleroma transituram; Demiurgum, cum animalibus, in medietatis locum; hominem vero choicum in corruptelam abiturum. Materia igne consumenda. Blasphemia in Christi veram ex B. Virgine Incarnationem. Divisio prophetiarum, et de earum origine. Supina Demiurgi ignoratio.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, Achamoth quidem matrem ipsorum transire de medietatis loco dicunt, et intra Pleroma introire, et recipere sponsum suum Salvatorem, qui est ex omnibus factus, uti syzygia fiat Salvatoris et Sophiæ, quæ est Achamoth. Et hoc esse sponsum et sponsam (1): Nymphonem (2) vero, universum Pleroma. Spirituales vero, exspoliatos animas (3), et spiritus intellectuales factos, inapprehensibiliter (4) et invisibiliter intra Pleroma ingressos, sponsas reddi iis, qui circa Salvatorem sunt angelis. Demiurgum vero transire et ipsum in matris sum Sophiæ locum, hoc est in medietatem.

1. Ὅταν δὲ πᾶν τὸ σπέρμα τελειωθῇ, τὴν μὲν Ἀχαμῶθ τὴν μήτερα αὐτῶν μεταβῆναι (7) τοῦ τῆς μεσότητος τόπου λέγουσι, καὶ ἐντὸς πληρώματος εἰσελθεῖν, καὶ ἀπολαβεῖν τὸν νυμφῖον αὐτῆς τὸν Σωτήρα, τὸν ἐκ πάντων γεγόνετα, ἵνα συζυγία γένηται τοῦ Σωτήρος καὶ τῆς Σοφίας τῆς Ἀχαμῶθ· καὶ τοῦτο εἶναι νυμφῖον καὶ νύμφην, νυμφῶνα δὲ τὸ πᾶν πλήρωμα· τοὺς δὲ πνευματικούς ἀποδυσασμένους τὰς ψυχὰς, καὶ πνεύματα νοερά γενομένους, ἀκρατῆτως καὶ ἀοράτως ἐντὸς πληρώματος εἰσελθόντας, νύμφας (8) ἀποδοθήσεσθαι τοῖς περὶ τὸν Σωτήρα ἀγγέλοις. Τὸν δὲ Δημιουργὸν μεταβῆναι καὶ αὐτὸν εἰς τὸν τῆς μητρὸς Σοφίας (9) τόπον, τούτῳστιν ἐν τῇ μεσότητι· τὰς

BILLII INTERPRETATIO.

suadeant, his ipsis verbis utantur: Quisquis in mundo existens mulierem non amavit, ita ut ea potiat, non est ex veritate, nec ad veritatem perveniet; quisquis autem de mundo existens cum muliere rem habuit, non perveniet ad veritatem, quoniam in concupiscentia mulieri succubuit. Propterea nobis quidem, quos psychicos vocant, ac de mundo esse statuunt, necessarium esse continentia ac bonarum actionum studium, ut per eas ad medietatis locum perveniamus; sibi autem, hoc est ut ipsi se vocant, spiritualibus et perfectis, haudquaquam. Neque enim actionem aditum ad Pleroma munire; sed semen, quod pusillum quidem illinc emittitur, hic autem adolescit ac perficitur.

CAPUT VII.

1. Cum autem universum semen perfectum fuerit, tum demum Achamoth, matrem ipsorum, ex medietatis loco migraturam, atque in Pleroma ingressuram, ac sponsum suum, hoc est Salvatorem ex omnibus ortum, accepturam esse, ut conjugium existat Salvatoris et Achamoth. Et hoc esse, quod per sponsum et sponsam significatur, quemadmodum et Pleroma per cubiculum nuptiale. At vero spirituales, animis exutos, ac spiritus intelligentes effectos, incomprehensibili et invisibili modo in Pleroma ingressos, in sponsas assignatum iri angelis iis, qui Salvatorem circumstant. Demiurgum porro itidem ipsum ad matris Sophiæ locum, hoc est, ad medietatis locum transiturum esse, atque in eadem quoque regione animas eorum, qui iustitiam coluerint, in quiete futuras esse. Neque enim psychici quidquam

(1) *Et hoc esse sponsum et sponsam.* De quibus in Scripturis, et speciatim Matth. xxv, 6, *Exite obviam sponso.* Quotiescunque enim in Scripturis sponsi et sponse mentio occurrit, id statim ad Salvatorem et Sophiam traherent nugaces isti.

(2) *Nymphonem.* In Græco νυμφῶνα, id est thalamum nuptialem, vel cubiculum nuptiale. Tertullianus cap. 51: *Hic erit in Scripturis sponso: et sponsalis Pleroma.* Existimat Billius allusisse Valentinianos ad illud Matth. ix, 15: *Μὴ δύνασθαι οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος περθεῖν*, etc. *Namquid possunt filii thalami nuptialis (vulg. sponsi) jejuna?*

(3) *Exspoliatos animas.* Animales scilicet a Demiurgo animali insufflatis, ut superius dictum est. *Nihil enim animale intra Pleroma transibit*, ut mox subjicitur. Confer Tertullian. cap. 32.

(4) *Inapprehensibiliter.* Id est, ita ut a superioribus potestatibus nec detineri, nec videri queant, ut inferioribus explicabitur.

(5) *Ἡμᾶς καλοῦντες ψυχικούς*, etc. Hæc ita emendanda esse censet Billius: ἡμῖν μὲν, οὗς ψυχικούς

ὀνομάζουσι, καὶ ἐκ κόσμου εἶναι λέγουσιν, ἀναγκαίαν τὴν ἐγκράτειαν, etc. Sic quidem legisse videtur vetus interpres. Ast Græbius existimat nulla hæc emendatione indigere, excepto uno verbo, καλοῦς, quod omittendum est; nisi forte, inquit, tanquam appositum ad ἡμᾶς accipere, et ita interpretari velis, quod Valentiniani non omnes promiscue catholicos, sed probos solum, psychicorum titulo dignati fuerint. Sed veterem interp. cum Billio sequi præstat.

(6) *Ἐνθάδε.* Sic cod. Reg. cum omnibus editis, tum Epiphani, tum Irenæi, excepta Oxoniensi, in qua perperam legitur ἐκθάδε. Legissee tamen videtur interpres, ἔνθα δέ.

(7) *Μεταβῆναι.* Cod. Reg. μεταστῆναι. Epiphani edit. Basilcensis, μεταβῆναι.

(8) *Εἰσελθόντας, νύμφας.* Cod. Reg. εἰσελθεῖν τὰς νύμφας.

(9) *Σοφίας.* Inferioris scilicet σοφίας, quæ ita vocatur πατριωνυμικῶς a matre ejus Sophia, ut superior dictum est.

τε τῶν δικαίων ψυχὰς ἀναπαύσεσθαι καὶ αὐτὰς ἐν τῇ τῆς μεσότητος τόπῳ. Μηδὲν γὰρ ψυχικὸν ἐντὸς πληρώματος χωρεῖν. Τούτων δὲ γενομένων οὕτως, τὸ ἐμφωλεῦον τῷ κόσμῳ πῦρ ἐκλάμψαν καὶ ἐξαφθὲν, καὶ κατεργασάμενον πᾶσαν ὕλην, συναλωσθήσεσθαι αὐτῇ, καὶ εἰς τὸ μηκέτ' εἶναι χωρήσειν διδάσκουσι. Τὸν δὲ Δημιουργὸν μηδὲν τοῦτον ἐγνωκέναι ἀποφαίνονται πρὸ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας.

2. Εἰσὶ δὲ οἱ λέγοντες προβαλέσθαι αὐτὸν καὶ Χριστὸν υἱὸν ὄνιον, ἀλλὰ καὶ ψυχικόν· περὶ τούτου διὰ τῶν προφητῶν λελαληκέναι. Εἶναι δὲ τοῦτον τὸν διὰ Μαρίας διδεδύσαντα (1), καθάπερ ὕδωρ διὰ σωλῆνος ἐδεύει, καὶ εἰς τοῦτον ἐπὶ τοῦ βαπτίσματος καταλθεῖν ἐκείνον, τὸν ἀπὸ τοῦ πληρώματος ἐκ πάντων Σωτῆρα ἐν εἰδῇ περιστερᾶς γεγενῆσθαι δὲ ἐν αὐτῷ καὶ τὸ αὐτὸ τῆς Ἀχάμωθ σπέρμα πνευματικόν. Τὸν οὖν Κύριον ἡμῶν ἐκ τεσσάρων τούτων σύνθετον γεγενῆσθαι φάσκουσιν, ἀποσώζοντα τὸν ὑπὸν τῆς ἀρχηγόνου καὶ πρώτης τετρακτύος· ἐκ τε τοῦ πνευματικοῦ, δ' ἦν ἀπὸ τῆς Ἀχάμωθ, καὶ ἐκ τοῦ ψυχικοῦ, δ' ἦν ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, καὶ ἐκ τῆς οἰκονομίας, δ' ἦν κατεσκευασμένον (2) ἀρρήτῳ τέχνῃ, καὶ ἐκ τοῦ Σωτῆρος, δ' ἦν καταλθεῖν (3) εἰς αὐτὸν περιστερᾶ. Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ (4) διαμεμνηκέναι (οὐ γὰρ ἐνεδέχετο παθεῖν αὐτὸν, ἀκράτητον καὶ ἀόρατον ὑπάρχοντα)· καὶ διὰ τοῦτο ἦρθαι, προσαγομένου αὐτοῦ τῷ Πιλάτῳ, τὸ εἰς αὐτὸν

A Justorum quoque animas refrigerare (5) et ipsas in medietatis loco. Nihil enim psychicum intra Pleroma transire. His autem factis ita, is qui latet in mundo ignis exardescens, et comprehendens (6) universam materiam, consumit, et ipsum simul consumptum abire in id, ut jam non sit. Demiurgum autem nihil horum cognovisse ostendunt ante Salvatoris adventum.

2. Sunt autem qui dicant emisisse eum et Christum Filium suum, sed et animale (7): et de hoc per 33 prophetas locutum esse. Esse autem hunc, qui per Mariam transierit, quemadmodum aqua per tubum transit, et in hunc in baptismate descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem in figura columbæ; fuisse autem in eo et illud, quod est ab Achamoth, semen spiritale. Dominum igitur nostrum ex quatuor his compositum fuisse dicunt, servantem typum primogenitæ et primæ quaternationis (8); de spiritali, quod erat ab Achamoth; et de animali, quod erat de Demiurgo; et de dispositione, quod erat factum innarrabili arte; et de Salvatore, quod erat illa, quæ descendit in eum, columba. Et hunc quidem impassibilem perseverasse (non enim possibile erat pati eum, cum esset incomprehensibilis et invisibilis): et propter hoc ablatum esse, cum trahere-

BILLII INTERPRETATIO.

Intra Pleroma admitti. Quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero fore, ut ignis ille, qui in mundo delitescit, effulgeat, et accendatur, confecta quoque universa materia, simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum redigatur. Cæterum, Demiurgum nihil horum exploratum habuisse asserunt, antequam Salvator advenisset.

2. Sunt etiam qui dicant eum, Christum quoque Filium suum produxisse, sed animale: ac de hoc per prophetas locutum esse. Hunc autem eum esse, qui per Mariam transierit, perinde atque aqua per tubum manat; atque in ipsum, cum baptismi aqua tingeretur, Salvatorem illum, qui de Pleromate erat, atque ex omnibus ortum traxerat, in columbæ forma descendisse. Quin spirituale quoque illud semen, ab Achamoth acceptum, in eo exstitisse. Ac proinde Dominum nostrum, primigenæ videlicet illius quaternitatis typum retinentem, ex quatuor hisce conflatum fuisse tradunt, nimirum ex spiritali, quod ab Achamoth erat; ex animali, quod a Demiurgo; ex dispensatione, quod ineffabili arte constructum erat; ac denique ex Salvatore, quod erat columba illa, quæ in eum descenderat. Atque hunc quidem ab omni perpeffione immunitatem permansisse. Neque enim fieri poterat, ut is pateretur, qui comprehensionem omnem, et oculorum obtutum fugiebat. Ob eamque causam sublatum fuisse Christi

(1) *Διὰ Μαρίας διδεδύσαντα*. Vetus hic error, cuius meminit Joannes apost. Epist. I, cap. iv, et quem in omnibus pene epistolis perstringit martyr Ignatius. Communis is fuit plerisque e veteribus hæreticis, de quibus fuse disserit Petavius tom. IV *Theol. dogm.*, edit. Paris. 1650, lib. I, cap. 2 et 4. Legesis. Horum omnium, aut plerorumque salutem, fundamentum id erat, quod ex Valentinianis superius cap. 6 retulit Irenæus, materiale corpus mundi esse, et salutis incapax, ac propterea a Christo assumi non potuisse, qui ea tantum suscepit, quæ salvaturus erat.

(2) *Ὁ ἦν κατεσκευασμένος*. Hic Græbius subintelligit σῶμα, ego indelinitum πρᾶγμα. Id enim refertur ad ἐκ τεσσάρων τούτων, scilicet πραγμάτων.

(3) *Ὁ ἦν καταλθεῖν*. In cod. Reg. deest δ' ἦν. *Καὶ τοῦτο μὲν ἀπαθῆ*. Legit interpretes, καὶ τοῦτον, scilicet Σωτῆρα.

(5) *Refrigerare*. Sic mss. omnes, Clarom. Arund. Voss. et Merc. 2, cum Eras. Gall. et Græbio. Fœuerdenti vero, *refrigerari*. At interpretes *refrigerare* passive accepit, ut recte observat Græbius, ut patet ex iis quæ paulo post sequuntur: *Hominem animale, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum*. Et illic quidem futurum pro Græco

C præsentī posuit; hic vero contra, præsens pro futuro ἀναπαύσεσθαι.

(6) *Et comprehendens*. Ἐξαφθὲν male reddidit interpretes, *comprehendens*, quasi ex ἐξάπτομαι, *atingo, attingo*, etc., descenderet: cum tamen ab ἐξάπτομαι, *accendo, succendo* vel *succendor*, veniat. Cætera quæ sequuntur non felicius ab interprete reddita sunt. Quare hæc tu cum Billio veritas: *quæ cum ad hunc modum contigerint, tum vero docent fore, ut ignis ille qui in mundo delitescit, effulgeat et accendatur, confecta quoque universa materia, simul quoque cum ea consumatur, atque in nihilum redigatur*. Tertull. cap. 32: *Tunc, credo, ignis ille erumpet, et universam substantiam depopulatus, ipse quoque decineratis omnibus, in nihilum finietur*.

(7) *Et Christum Filium suum, sed et animale*. Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ubi duplex *καὶ* legitur. Porro *sed et animale*, id est *ipsum animale*, utpote ab animali emissum.

(8) *Primogenitæ et primæ quaternationis*. Sic ex cod. Clarom. restitimus, pro *quaternionis*, quod in aliis omnibus cum edit. tum mss. legitur. Legendum esse *quaternationis* jam dudum conjecerat Froudo Duc.

tur (1) ad Pilatum, illum qui depositus erat in A eum spiritum Christi. Sed ne id quidem, quod a matre erat semen, passum esse dicunt. Impassibile enim et illud, quippe spiritale, et invisibile etiam ipsi Demiurgo. Passus est autem (2) secundum hos, animalis Christus, et ille qui ex dispositione fabricatus in mysterio, ut ostendat per eum mater typum superioris Christi, illius qui extensus est Cruci, et formavit Achamoth formationem secundum substantiam²⁷ : omnia enim hæc exempla illorum esse dicunt.

3. Eas vero, quæ habuerunt semen id quod est ab Achamoth, animas, meliores dicunt fuisse quam reliquas : quapropter et plus eas dilectas a Demiurgo, non sciente causam, sed a semetipso putante esse tales. Quapropter et in prophetas, aiunt, B 34 distribuebat eas (3), et sacerdotes, et reges. Et multa de hoc semine (4) dicta per prophetas exponunt : quippe cum altioris naturæ esset (5). Multa autem et matrem de superioribus dixisse dicunt ; sed et per hunc (6), et per eas, quæ ab hoc factæ sunt animæ. Ac deinceps dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum docentes, aliquid a semine, aliquid autem ab ipso Demiurgo : et Jesum tantundem aliquid quidem [per] Salvatorem (7)

κατατεθέν πνεῦμα Χριστοῦ. Ἀλλ' οὐδὲ τὸ ἀπὸ τῆς μητρὸς σπέρμα παπονθέναι λέγουσιν. Ἀπαθὲς γὰρ καὶ αὐτὸ, τὸ πνευματικὸν (8), καὶ ἀόρατον καὶ αὐτῷ τῷ Δημιουργῷ. Ἐπαθε δὲ λοιπὸν, κατ' αὐτοὺς, ὁ ψυχικὸς Χριστὸς, καὶ ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένος μυστηριωδῶς, ἵν' ἐπιδείξῃ αὐτοῦ (9) ἡ μήτηρ τὸν τύπον τοῦ ἁνῶ Χριστοῦ, ἐκείνου τοῦ ἐπεκταθέντος τῷ Σταυρῷ, καὶ μορφώσαντος τὴν Ἀχαμὼθ μόρφωσιν τὴν κατ' οὐσίαν· πάντα γὰρ ταῦτα τύπους ἐκείνων εἶναι λέγουσι.

3. Τὰς δὲ ἐσχηκυίας τὸ σπέρμα τῆς Ἀχαμὼθ ψυχὰς ἀμείνους λέγουσι γεγονέναι τῶν λοιπῶν διὰ καὶ πλεον τῶν ἄλλων ἡγαπῆσθαι ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, μὴ εἰδότες τὴν αἰτίαν, ἀλλὰ παρ' αὐτοῦ λογιζομένοις εἶναι τοιαύτας. Διὸ καὶ εἰς προφῆτας, φασίν, ἔτασεν αὐτοὺς (10), καὶ ἱερεῖς, καὶ βασιλεῖς. Καὶ πολλὰ ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου (11) εἰρῆσθαι διὰ τῶν προφητῶν ἐξηγουῦνται, ὅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας (12). Πολλὰ δὲ καὶ τὴν μητέρα περὶ τῶν ἀνωτέρω εἰρηκέναι λέγουσιν, ἀλλὰ καὶ διὰ τούτου, καὶ τῶν ὑπὸ τούτου γενομένων ψυχῶν. Καὶ λοιπὸν τέμνουσι τὰς προφητείας, τὸ μὲν τι ἀπὸ τῆς μητρὸς εἰρῆσθαι θέλοντες, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ. Ἀλλὰ καὶ τὸν Ἰησοῦν ὡσαύ-

BILLII INTERPRETATIO.

Spiritum, qui in eum conditus fuerat, cum ad Pilatum adduceretur. Quin ne semen quidem illud, quod a matre profectum fuerat, perpassum esse dicunt : etenim id quoque omni perpassione præstantius esse, utpote spirituale, ac ne in ipsius etiam Demiurgi aspectum cadens. Ita, de ipsorum sententia, psychicus demum Christus perpassus est, et is qui ex dispensatione mystico modo constructus fuerat ; ut per eum mater superioris illius Christi, in cruce extensi, quique essentia formam Achamothæ impresserat, typum exprimeret. Hæc enim omnia figuras illorum esse tradunt.

3. Animas porro eas, quæ Achamothæ semen habuerunt, reliquis meliores ac præstantiores esse aiunt ; eoque nomine præ cæteris adamatas esse a Demiurgo, qui rei huiusce causam haudquaquam perspectam habebat, verum beneficio suo tales eas esse existimabat. Quocirca eas in prophetas, ut ipsi inquirunt, et

²⁷ Vide sup. cap. 4.

(1) Cum traheretur. Feuardentium sequimur, qui sic, monente Frontone Duc., ex Græco προσαγομένου emendavit. Emendationi suffragatur Ottob. cod. In cæteris cum editt. tum mss. perperam legitur, cum traderetur, male transformata a festinantibus scribis h in d. Hos tamen, errantes licet, sequi Græbio placuit ; quævis tamen in multis aliis locis Feuardentio, ex solo textu Græco Latinum emendenti, adherere non dubitaverit.

(2) Passus est autem. Græcam vocem λοιπὸν prætermisit interpres. Vertendum erat cum Petavio : restat igitur, ut passus sit, etc.

(3) Distribuebat eas. Ἐτάσεν melius reddidit Billius constituebat. Ms. codex a Frontone Duc. citatus, et Pass. pro eas habent eos, sicut et Græce αὐτοῦς.

(4) De hoc semine. Lege ab hoc semine. Vide infra notam 11.

(5) Cum altioris naturæ esset. Melius forte legitur, cum altioris naturæ essent.

(6) Per hunc. Supp. Demiurgum multa de superioribus dicta esse dicunt, et per eas, quæ a Demiurgo factæ sunt animæ, spirituales scilicet, et spiritali semine imbutæ, ut mox explicatur. Hæc tamen non ad Demiurgum, sed ad semen, de quo mentio proxime facta est, refert Cornarius ; et minus bene. Ea vero sic exprimit Petavius, ut Græcorum sensum haudquaquam assequatur : Quin etiam de cælestibus multa disputasse matrem, deque animis, quos vel ille, vel qui ab illo oriundi sunt, pro uzerunt. Quæ si quis cum Græcis contulerit, ab Irenæi sensu aliena esse deprehendet.

(7) Per Salvatorem. Particulam per, incuria scri-

barum omissam, auctoritate Græci textus supplevi, hamulis tamen inclusam. Haud dubium enim quin ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος verterit interpres vel per Salvatorem, vel a Salvatore.

(8) Καὶ αὐτὸ τὸ πνευματικόν. Lege cum vet. interpr. καὶ αὐτὸ, ὅτε πνευματικόν.

(9) Ἐπιδείξῃ αὐτοῦ. Lege ἐπιδείξῃ δι' αὐτοῦ.

(10) Ἐτάσεν αὐτοὺς. Αὐτὰς cum vet. interpr. et Tertull. cap. 29, melius legeris.

(11) Ὑπὸ τοῦ σπέρματος τούτου. Legendum vulgè Petavius, ad marginem Epiphani p. 192, ὑπέρ, non ὑπό, deceptus scilicet veteri interpretatione : multa de hoc semine dicta per prophetas exponunt ; quam interpretationem secuti sunt Billius et Galasius. Sed genuinam esse lectionem ὑπό, demonstrant quæ mox subjicit Irenæus : Dividunt prophetias, aliquid quidem a matre dictum (per prophetas) docentes, aliquid a semine, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ σπέρματος, aliquid autem ab ipso Demiurgo. Adeo ut certum sit, ex mente Valentinianorum, prophetas non de semine locutos fuisse ; sed semen, spirituales scilicet animas iis infusas, per eos interdum valencia fudisse.

(12) Ὑπαρχούσας. Ὑπάρχοντος legi volunt Billius et Petavius, nec dissentit Frontone Duc. Hic tamen suspicatur scriptum ab Irenæo fuisse, ὅτε ὑψηλοτέρας φύσεως ὑπαρχούσας, ut referatur ad animas spiritali semine imbutas, quæ ideo in prophetas, et sacerdotes, et reges constituebantur, quod essent naturæ sublimioris ; et quæ de dictis a semine adduntur, inserta fuisse per parenthesis. Quæ quidem doctissimi viri conjectura aliis forsitan certa ratio videbitur.

τας, τὸ μὲν τι ἀπὸ τοῦ Σωτῆρος εἰρηκέναι, τὸ δὲ Α
τι ἀπὸ τῆς μητρὸς, τὸ δὲ τι ἀπὸ τοῦ Δημιουργοῦ,
καθὼς ἐπιδείξομεν προϊόντος ἡμῖν τοῦ λόγου.

4. Τὸν δὲ Δημιουργὸν, ὅτε ἀγνοοῦντα τὰ ὑπὲρ
αὐτὸν, κινεῖσθαι μὲν ἐπὶ τοῖς λεγομένοις, κατατα-
φρονηκέναι δὲ αὐτῶν, ἄλλοτε ἄλλην αἰτίαν νομι-
σάντα, ἢ τὸ πνεῦμα τὸ προφητεῦον (ἔχον καὶ αὐτὸ
ἰδίαν τινὰ κίνησιν), ἢ τὸν ἄνθρωπον, ἢ τὴν προσ-
ποκλὴν τῶν χειρῶν (1)· καὶ οὕτως ἀγνοοῦντα δια-
τετελεκέναι (2) ἄχρι τῆς παρουσίας τοῦ Κυρίου.
Ἐλθόντος δὲ τοῦ Σωτῆρος, μαθεῖν αὐτὸν παρ' αὐτοῦ
πάντα λέγουσι, καὶ ἄσμενον αὐτῷ προσχωρήσαντα (3),
μετὰ πάσης τῆς δυνάμεως αὐτοῦ, καὶ αὐτὸν εἶναι
τὸν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ ἐκατόνταρχον, λέγοντα τῷ Σω-
τῆρι· Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἔμμαντοῦ ἐξουσίαν
ἔχω (4) στρατιώτας καὶ δούλους, καὶ δὲ ἄνθρωποι· B
τάδε, ποιοῦσι. Τελείπειν δὲ αὐτὸν τὴν κατὰ τὸν κόσμον
οἰκονομίαν (5) μέχρι τοῦ δέοντος καιροῦ, μάλιστα δὲ
διὰ τὴν τῆς Ἐκκλησίας ἐπιμέλειαν, ἀλλὰ καὶ διὰ
τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἐτοιμασθέντος αὐτῷ ἐπάθλου, ὅτι
εἰς τὸν μητρὸς τόπον χωρήσει.

5. Ἀνθρώπων δὲ τρία γένη ὑφίστανται, πνευμα-
τικῶν, χοϊκῶν, ψυχικῶν, καθὼς ἐγένοντο Κάιν, Ἀβελ,
Σήθ· καὶ ἐκ τούτων (6) τὰς τρεῖς φύσεις, οὐκέτι καθ'

dixisse, aliquid a matre, aliquid a Demiurgo,
quemadmodum ostendemus procedente nobis ser-
mone.

4. Demiurgum autem, quippe ignorantem quæ
essent super eum, moveri quidem in iis quæ di-
cuntur, contempsisse vero ea, aliam atque aliam
causam putantem, quam spiritus qui prophetat (7)
(habens et ipse suam aliquam motionem), sive ho-
minem, sive perplexionem pejorum : et sic igno-
rantem conservasse (8) usque ad adventum Salva-
toris. Cum venisset autem Salvator, didicisse eum
ab eo omnia dicunt, et in gaudium ei cessisse (9)
cum omni virtute sua, et eum esse illum in Evan-
gelio centurionem, dicentem Salvatori : *Fit ego
enim sub potestate mea habeo milites, et servos, et
quod jussero, faciunt* 14. Perfecturum autem eum
eam (10), quæ secundum ipsum est mundi creatio-
nem, 35 usque ad id tempus quod oportet, maxime
autem propter Ecclesiæ diligentiam atque curam,
et propter agnitionem præparati præmii, quoniam
in locum matris transibit.

5. Hominum autem tria genera dicunt, spiri-
tale (11), psychicum, choicum, quemadmodum fuit
Cain, Abel, Seth ; ut ostendant et ex his tres na-

BILLII INTERPRETATIO.

sacerdotes, et reges constituisse, ac multa de hoc semine, tanquam sublimiore natura prædito, verba a
prophetis habita fuisse interpretantur. Quin multa quoque matrem de sublimioribus rebus locutam esse,
atque etiam per hunc, et per animas ab eo procreatas. Ac deinceps prophetarum vaticinia scindunt, alia
nempe a matre dicta esse volentes, alia a semine, alia a Demiurgo. Eodemque modo Jesum alia Salvato-
ris, alia matris, alia Demiurgi instinctu dixisse, quemadmodum nos altius progredientes ostendimus.

4. Demiurgum autem, utpote ea, quæ ipso superiora erant, ignorantem, commotum quidem esse iis,
quæ dicebantur ; cæterum ea tandem pro nihilo duxisse, alias nempe aliam causam existimantem, hoc
est, vel spiritum vaticinantem, qui et ipse peculiarem motum habeat, vel hominem, vel denique com-
plexionem deteriorum ; atque ita tantisper in ignoratione persistisse, quoad Salvator accessisset. Cum
enim ille venisset, ex eo ipsum cuncta didicisse, libentique animo sese ad eum cum omni sua potentia
adjunxisse, eumque esse centurionem illum, de quo in Evangelio fit mentio, his verbis ab Salvatore
utentem : *Nam et ego homo, sub potestate mea habeo milites, et servos, et quod eis impero, faciunt.* Eum
autem in mundi administrandi munere, quandiu par erit, versaturum ; idque præsertim, ut Ecclesiæ
commodis cura sua ac diligentia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi præmii paratum sit, per-
spectum et exploratum habeat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.

5. Jam vero hominum tria genera constituunt, spirituale, hylicum, psychicum, quemadmodum fuc-
runt Cain, Abel et Seth ; ut videlicet ex his etiam tres naturas, non jam sigillatim, sed in genere de-

14 Matth. viii. 9 ; Luc. vii. 8.

(1) Χειρῶν. Leg. cum interpr. χειρόνων.

(2) Διατετελεκέναι. Legisse videtur interpr. δια-
τετηρηκέναι, sed minus apposite ad auctoris sen-
sum.

(3) Προσχωρήσαντα. Commodius forte legere-
tur προσχωρήσαι, inquit Fronto Duc.

(4) Καὶ γὰρ ἐγὼ ὑπὸ τὴν ἔμμαντοῦ ἐξουσίαν
ἔχω, etc. Sensus duntaxat, non verba ipsa, sive
Matthæi, sive Lucæ, citavit Irenæus.

(5) Τὴν κατὰ τὸν κόσμον οἰκονομίαν. Legisse
videtur interpr. τὴν κατ' αὐτὸν κόσμου οἰκοδο-
μίαν, sed perperam.

(6) Καὶ ἐκ τούτων. Leye cum vel. interpr. ἴν' ἐπι-
δείξωσι καὶ ἐκ τούτων.

(7) Quam Spiritus qui prophetat, etc. Hæc ab
interprète perperam omnino reddita, verte : sive
(non quam, Græce ἢ) spiritum qui prophetat, qui
et ipse proprium aliquem motum habeat, sive homi-
nem, sive complexionem (non perplexionem, Græce
προσπλοχὴν) pejorum.

(8) Ignorantem conservasse. In ed. Oxon. igno-
rantem conservasse, repugnantibus textu Græco,
mss. nostris, et omnibus aliis editis ; sed forte ty-

C pographorum lapsus est. Cæterum interpres ver-
bum διατετελεκέναι (si ita legerit, et non διατετη-
ρηκέναι) male reddidit, conservasse ; vertendum
erat, persistisse vel perseverasse.

(9) In gaudium ei cessisse. Gr. ἄσμενον αὐτῷ
προσχωρήσαντα (forte προσχωρήσαι), quod verten-
dum erat, libenti animo ad eum accessisse, vel sal-
tem in gaudio ei accessisse.

(10) Perfecturum autem eum, etc. Hic iterum
culpanda interpretis diligentia. Verte ad litteram :
Perfecturum autem eum mundi administrationem,
non creationem. Sed clarius totam hanc periodum
reddidit Billius : eum autem in mundi administrandi
munere, quandiu par erit, versaturum ; idque præser-
tim, ut Ecclesiæ commodis cura sua atque diligen-
tia consulat, atque ob id etiam quod quidnam sibi
præmii paratum sit, perspectum et exploratum ha-
beat, hoc est ut ad matris regionem perveniat.

(11) Spiritale... animale vero. Sic ex Græco reposui
pro spiritalem, quod in omn. cum edit. tum mss.
irreperat, manifesta scribarum incuria. Interpres
enim eadem repetens inferius recte scripsit, ani-
male, spiritale.

turas, jam non secundum unumquodque (1), sed secundum genus. Et choicum quidem in corruptelam abire; animale vero, si meliora elegerit, in loco medietatis refrigeraturum; si vero pejora, transire (2) et ipsum ad similia. Spiritualia vero (3) inseminat Achamoth, ex illo tempore usque nunc, propter quod et animæ erudiantur quidem hic; et semina enutrita, quia pusilla emittantur, post deinde perfectione digna habita, sponsas reddi Salvatoris angelis respondent, animabus eorum ex necessitate in medietate cum Demiurgo refrigeraturis in æternum. Et ipsas autem animas rursus subdividentes, dicunt quasdam quidem natura bonas, quasdam autem natura malas. Et bonas quidem has esse, quæ capaces seminis sunt; alias vero naturæ nequam, nunquam capere illud semen.

ἐν, ἀλλὰ κατὰ γένος. Καὶ τὸ μὲν χοϊκὸν εἰς φθορὰν χωρεῖν καὶ τὸ ψυχικὸν, ἐὰν τὰ βελτίονα ἔληται, ἐν αὐτῇ τῇ μεσότητι τὸ παρ' ἀναπαύεσθαι· ἐὰν δὲ τὰ χείρω, χωρήσειν καὶ αὐτὸ πρὸς τὰ ὅμοια. Τὰ δὲ πνευματικά, ἃ ἂν κατασπείρῃ ἡ Ἀχαμὼθ, ἔκτοτε ἕως τοῦ νῦν δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα ἐνθάδε καὶ ἐκτραφέντα, διὰ τὴν νήπια ἐκτεπέμφθαι, ὕστερον τελειότητος ἀξιοθέντα, νύμφας ἀποδοθήσεσθαι τοῖς τοῦ Σωτῆρος ἀγγέλοις δογματίζουσι, τῶν ψυχῶν αὐτῶν ἐν μεσότητι κατ' ἀνάγκην (ἐν μεσότητι (5)), κατὰ τοῦ Δημιουργοῦ ἀναπαυσασμένων εἰς τὸ παντελές. Καὶ αὐτὰς μὲν τὰς ψυχικάς (6) πάλιν ὑπομερίζοντες λέγουσιν, ἃς μὲν φύσει ἀγαθὰς, ἃς δὲ φύσει πονηράς. Καὶ τὰς μὲν ἀγαθὰς ταύτας εἶναι τὰς δεκτικὰς τοῦ σπέρματος γινομένας· τὰς δὲ φύσει πονηράς μηδέποτε ἂν ἐπιδέξασθαι ἐκεῖνο τὸ σπέρμα.

CAPUT VIII.

Qui Scripturas detorquerent Valentiniani ad ea, quæ impie fingeant.

1. Cum sit igitur tale illorum argumentum, quod B neque prophetæ prædicaverunt, neque Dominus docuit, 36 neque apostoli tradiderunt, quod abundantius (4) gloriantur plus quam cæteri cognovisse, de his quæ non sunt scripta legentes, et, quod solet dici, de arena resticulas neclere affectantes, fide

1. Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως (7) αὐτῶν οὐσης, ἣν οὔτε προφῆται ἐκήρυξαν, οὔτε ὁ Κύριος ἐδίδασκεν, οὔτε ἀπόστολοι παρέδωκαν, ἣν περὶ τῶν ὅλων ἀνθρώποις πλεον τῶν ἄλλων ἐγνωκέναι, ἐξ ἀγράφων ἀναγινώσκοντες, καὶ τὸ δὴ λεγόμενον, ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν (8) ἐπιτηδεύοντες, ἀξιοπιστῶς προσαρμώζειν

BILLII INTERPRETATIO.

monstrent. Atque hylicum quidem ad interitum tendere; psychicum autem, si quidem mellorum rerum studium amplectatur, in medietatis loco conquieturum; sin vero deteriora consecretur, ad similia quoque profecturum. At spiritualia, quæ ab Achamoth sata sunt, ex eo tempora huc usque in justorum hominum animis hic erudita et educata, quod videlicet pusilla adhuc et tenera emissa sint; post tandem, ubi omnes perfectionis numeros impleverint, in sponsas angelis Salvatoris attributum iri tradunt, eorumque animos in media regione, una cum Demiurgo, sempiterna quiete fruituros. Atque has ipsas animas rursus distinguentes, aiunt eas partim natura bonas esse, partim natura malas. Et bonas quidem eas esse, quæ seminibus capaces effectæ sint; eas autem, quæ natura malæ sunt, ita esse comparatas, ut semen illud nunquam omnino recipiant.

CAPUT VIII.

1. His ita ab eis positis, quemadmodum nec prophetæ unquam prædicarunt, nec Christus docuit, nec apostoli tradiderunt, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, quædam videlicet de iis, quæ litterarum sacrarum monumentis haudquaquam prodita sunt, lectitan-

(1) Jam non secundum unumquemque. Nam, ut C observat Græbius, supra cap. 5, tres has naturas, spiritalem, animalem et terrestrem, in Adamo et consequenter in singulis hominibus (quanvis non in eodem gradu) reperiri dixerant Valentiniani. Hinc Tertull. cap. 29: *Triformem naturam primordio professi, et tamen inunitam in Adam, inde jam dividunt per singulares generum proprietates; nacti occasionem distinctionis ejusmodi ex posteritate ipsius Adæ moralibus quoque differentiis tripartitæ.*

(2) Transire. Gr. χωρήσειν, transiitum.

(3) Spiritualia vero. Sic miss. omnes, cum edit. Eras. Gall. et Oxon. juxta Græcum τὰ δὲ πνευματικά. Feuvar. vero perperam, spiritalem. Cætera male reddidit interpres, quia male legit; omisit enim ἃ ἂν, et pro δικαίαις ψυχαῖς παιδευθέντα, legit διὰ καὶ ψυχὰς παιδευθήσονται, ut alia taceam. Nec accuratæ sunt recentiores Billii, Frontonis Duc. et Petavii versiones. Hæc ego sic redderem: spiritualia vero, quæ ex illo tempore usque nunc animabus justis insemnavit Achamoth, hic erudita et enutrita, quod pusilla emissa fuerint, post deinde perfectione digna habita, sponsas redditum iri Salvatore angelis docent.

(4) Abundantius. Græce περὶ ὅλων, de rebus omnibus, universim. Id est, se præ cæteris mortalibus rerum omnium scientiam perceptam habere gloriantur, ut

melius reddidit Billius.

(5) Ἐν μεσότητι. Exponge ambas has voces parentesi inclusas; frustra enim ab oscitante scriba repetitæ sunt.

(6) Τὰς ψυχικάς. Leg. cum interpr. τὰς ψυχάς.

(7) Τοιαύτης δὲ τῆς ὑποθέσεως, etc. Notat Græbius integram hanc sectionem, exceptis ultimis verbis, καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς, etc., capitulo 8 tractatus *De virtute* insertam fuisse ab Ephræm Syro, haud expresso quidem Irenæi, sed sub indefinito *Sancti cujusdam* nomine, sequentem in modum: Καλῶς καὶ μεγάλως ἀπεφάνητό τις τῶν ἁγίων, οὕτω διδάσας, καὶ φησιν· Τοιαύτης, etc. Quoniam vero Græcus hujus libelli textus nondum lucem vidisset ait vir eruditus, varias lectiones observatione dignas excerpserit ex Bibliothecæ Bodleianæ cod. Laud., c. 97, quas adnotavit. Idem Ephræmi Tractatus exstat in cod. Bibliothecæ Colbertinæ optimæ notæ, inter varia alia Patrum opuscula, cum quo etiam Græca Irenæi contulimus.

(8) Ἐξ ἄμμου σχοινία πλέκειν. Ex arena funiculos neclere: vulgare proverbium est in eos dictum, qui id frustra conantur, quod nulla ratione possit effici. Quod Valentinianus apprime conveniebat, qui Scripturas oborto, ut aiunt, collo in suum sensum adducere nitebantur.

πειρῶνται τοῖς εἰρημένοις, ἥτοι παραβολὰς κυριακάς, ἢ ῥήσεις προφητικάς, ἢ λόγους ἀποστολικούς, ἵνα τὸ πλάσμα αὐτῶν μὴ ἀμάρτυρον εἶναι δοκῇ· τὴν μὲν τάξιν (1) καὶ τὸν εἰρμὸν τῶν Γραφῶν ὑπερβαίνοντες, καὶ, ὅσον ἐφ' ἑαυτοῖς, λύοντες τὰ μέλη τῆς ἀληθείας (2)· μεταφέρουσι δὲ καὶ μεταπλάττουσι, καὶ ἄλλο ἐξ ἄλλου ποιοῦντες ἐξαπατῶσι πολλοὺς, τῇ τῶν ἐφαρμοζομένων κυριακῶν λογίῳ (3) κακοσυνθέτῳ σοφίᾳ (4). Ὅνπερ τρόπον· εἴ τις βασιλέως εἰκόνας καλῆς, κατεσκευασμένης (5) ἐκ ψηφίδων ἐπιστήμην ὑπὸ σοφοῦ τεχνίτου, λύσας τὴν ὑποκειμένην τοῦ ἀνθρώπου ιδέαν, μετενέγκῃ (6) τὰς ψηφίδας ἐκεῖνας, καὶ μεθαρμόσῃ (7), καὶ ποιήσῃ (8) μορφὴν κυνὸς, ἢ ἀλώπεκος, καὶ ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην (9), ἔπειτα διορίζοιτο, καὶ λέγοι ταύτην εἶναι τὴν τοῦ βασιλέως ἐκεῖνην εἰκόνα τὴν καλὴν, ἣν ὁ σοφὸς τεχνίτης κατεσκεύασε, δεικνὺς τὰς ψηφίδας τὰς καλὰς ὑπὸ τοῦ τεχνίτου τοῦ πρώτου εἰς τὴν τοῦ βασιλέως εἰκόνα συντεθείσας (10), κακῶς δὲ ὑπὸ τοῦ ὑστέρου (11) εἰς κυνὸς μορφὴν μετενεχθείσας, καὶ διὰ τῆς τῶν ψηφίδων φαντασίας μεθοδεύει τοὺς ἀπειροτέρους, τοὺς κατὰληψιν βασιλικῆς μορφῆς οὐκ ἔχοντας, καὶ πεῖθοι, ὅτι αὕτη ἡ σαπερὰ τῆς ἀλώπεκος ιδέα ἐκεῖνη ἐστὶν ἡ καλὴ τοῦ βασιλέως εἰκὼν τὴν αὐτὴν δὴ τρόπον καὶ οὕτω· γραῶν μύθους συγκατῴσαντες, ἔπειτα ῥήμα-

A *digne* (12) aptare conantur iis quæ dicta sunt, vel parabolas Dominicas, vel dictiones propheticas aut sermones apostolicos, ut figmentum illorum non sine teste esse videatur; ordinem quidem et textum Scripturarum supergredientes (13), et, quantum in ipsis est, solvendo membra veritatis. Transferunt autem, et transfigunt, et alterum ex altero facientes, seducunt multos, ex iis, quæ aptant (14) ex Dominicis eloquiis, male composito phantasmati. Quomodo si quis regis imaginem bonam, fabricatam diligenter (15) ex gemmis pretiosis a sapiente artifice, solvens subjacentem hominis figuram, transferat gemmas illas, et reformans faciat ex iis formam canis, vel vulpeculæ, et hanc male dispositam, dehinc confirmet et dicat, hanc esse regis illam imaginem bonam, quam sapiens artifex fabricavit, ostendens gemmas, quæ bene quidem a primo artifice in regis imaginem (16) compositæ erant, male vero a posteriore in canis figuram translatae sunt; et per gemmarum phantasiam (17) decipiat idiotas, qui comprehensionem regalis formæ non habent, et suadeat (18) quoniam hæc turpis vulpeculæ figura illa est bona regis imago: eodem modo et hi anicularum **37** fabulas assuentes (19), post deinde sermones, et dictiones, et parabolas hinc

BIII INTERPRETATIO.

tes: et quod dici solet, funem ex arena nectere studentes, probabiliter interim, atque ad faciendam fidem apposite, vel parabolas quasdam Dominicas vel propheticas voces, vel apostolica verba iis, quæ dicta sunt, accommodare conantur, ut ne commentum suum nullius testimonii auctoritate niti videatur; ita tamen ut Scripturarum ordinem, seriemque transigant, ac, quantum in ipsis est, veritatis membra dissolvant. Transferentes enim, ac refigentes, atque aliud ex alio facientes, plerisque per divinorum oraculorum, quæ figmentis suis adaptant, prave consarcinatam argutiam, in fraudem inducunt. Perinde scilicet, ac si quis regis imagine ex insignibus gemmis ab industrio quodam artifice pulchre et eleganter elaborata, subjectam hominis formam deleat, ac gemmas illas transferat, atque in diversum accommodet, canisve aut vulpis formam efficiat, et quidem male constructam, ac deinde serio affirmet, hanc esse pulchram illam regis imaginem, quam peritus ille artifex condiderat (ostendens nimirum gemmas illas, quæ a priori quidem artifice ad regis imaginem præclare compositæ fuerant, verum a posteriore ad canis formam improbe translatae); atque per lapillorum speciem imperitiores homines, quique regiam formam handquaquam norint, circumscribat, fidemque ipsis faciat, putidum hoc vulpis simulacrum, pulchram illam regis imaginem esse. Ad eundem enim isti quoque modum anilibus quibusdam fabulis

- (1) *Τὴν μὲν τάξιν*. Ephræm Syrus legit, λέξιν.
 (2) *Ἀληθείας*. In cod. Ephræm Colbert. Ἐκκλησίας.
 (3) *Λογίων*. Colbert. λόγων.
 (4) *Σοφία*. In Ephræm Colbert. et Bodlei. φαντασία, nec procul distat velis interpres, qui legisse videtur φαντάσματος, id est *spectro*: quod vocabulum, inquit Billius, optime quadrat in hos isetortorum Scripturæ locorum consarcinatores, qui non solidum quoddam utilis doctrinæ corpus afferunt, sed velut spectrum inane conflungunt.
 (5) *Εἰκόνας καλῆς κατεσκευασμένης*. Εἰκόνα καλὴν κατεσκευασμένην, addito adverbio ἐπιμελῶς, habet cod. Bodlei. Consentit Colbert., nisi quod pro καλῆς, habet καλῶς.
 (6) *Μετενέγκῃ*. Sic Petav. et Græbius. Basileensis vero Eriphani editio, cum aliis Irenæi edit. et Ephræm Bodlei. μετενέγκει. Cod. Reg. et Colbert. μετενέγκοι.
 (7) *Μεθαρμόσοι*. Ephr., Bodlei. et Colbert. μεθαρμόσει.
 (8) *Καὶ ποιήσῃ*. Ephr., Colbert. et Bodlei. καὶ ποιήσας.
 (9) *Ταύτην φαύλως κατεσκευασμένην*. Ephr., Colbert. et Bodlei. ταύτης φαύλως κατεσκευασμένης.
 (10) *Συντεθείσας*. Ephr. Bodl. συντελεσθείσας.
 (11) *Ὑπὸ τοῦ ὑστέρου*. Ephr., Bodl. et Colb. ὑπὸ τοῦ δευτέρου.
 (12) *Fide digné*. Sic Clarom., Pass. et Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum ἀξιοπίστως. Cæter. edit. *fide digna*. Cod. Arund. *fide dignas*.
 (13) *Supergredientes*. Ita in Clarom. Pass. et margine Feuard. melius quam in cæteris, *supergradiantes*.
 (14) *Ex iis quæ aptant*, etc. Hæc ita construe: *phantasmati* (pro *phantasmate*) *male composito ex iis quæ aptant ex Dominicis eloquiis*, suæ scilicet hypothesisi.
 (15) *Imaginem bonam fabricatam diligenter*. Legendum juxta Græcum, *imagine bona fabricata diligenter*, in ablativo absoluto.
 (16) *In regis imaginem*. Sic Græbius recte reposuit ex Voss. et Græc. εἰκόνα pro *imagine* ut reliqua exemplaria habent.
 (17) *Per gemmarum phantasiam*. Melius vertisset interpres, *per gemmarum speciem*.
 (18) *Et suadeat*. Male in Feuard. edit. *suadet*.
 (19) *Fabulas assuentes*. Sic recte Clarom. juxta Græc. μύθους συγκατῴσαντες. In cæteris omnibus tum edit. tum mss. perperam, *fabulas assu-*

inde auferentes (1), adaptare volunt (2) fabulis suis eloquia Dei. Et quanta quidem iis, qui sunt intra Pleroma (3), aptant, diximus.

2. Quanta autem de iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur (4) ex Scripturis, sunt talia : Dominum in novissimis mundi temporibus propter hoc venisse ad passionem dicunt, ut ostendat, quæ circa novissimum Æonum (5) facta est, passionem, et per hunc finem (6) manifestet finem ejus, quæ est circa Æonas, dispositionis (7). Duodecim autem annorum virginem illam, archisynagogi filiam, quam insistens (8) Dominus a mortuis liberavit, typum esse narrat Achamoth, quam (9) extensus Christus eorum figuravit (10), et ad sensibilitatem adduxit ejus, quod dereliquerat eam, luminis. Quoniam autem ei manifestavit semetipsum Salvator existenti extra Pleroma in abortionis partu (11), Paulum dicunt dixisse in prima ad Corinthios Epistola : *Novissime autem (12) tanquam abortivo visus est et mihi*¹⁰. Et illam quæ est cum coetaneis Salvatoris adventationem ad Achamoth, similiter manifestasse eum in eadem Epistola dicentem : *Oportere mulierem velamen habere in capite, propter angelos*¹¹. Et quoniam (13) adventante Salvatore ad eam, propter verecundiam velamen imposuit Acha-

τα (14), καὶ λέξεις, καὶ παραβολὰς ὅθεν καὶ πόθεν ἀποσπῶντες, ἐφαρμόζειν βούλονται τοῖς μύθοις αὐτῶν (15) τὰ λόγια τοῦ Θεοῦ. Καὶ ὅσα μὲν ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος (16) ἐφαρμόζουσιν, εἰρήκαμεν.

2. Ὅσα δὲ καὶ τοῖς ἐκτὸς τοῦ Πληρώματος αὐτῶν προσοικειοῦν πειρῶνται ἐκ τῶν Γραφῶν, ἐστὶ τοιαῦτα. Τὴν Κύριον ἐν τοῖς ἐσχάτοις τοῦ κόσμου χρόνοις διὰ τοῦτο ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πάθος λέγουσιν, ἵν' ἐπιδείξῃ τὸ περὶ τὸν ἑσχατον τῶν αἰώνων γεγενῆσθαι πάθος. καὶ δι' αὐτοῦ τοῦ τέλους ἐμφάνῃ τὸ τέλος τῆς περὶ τοὺς αἰῶνας πραγματείας. Τὴν δὲ δωδεκαετῇ παρθένον ἐκαίνην, τὴν τοῦ ἀρχισυναγώγου θυγατέρα, ἣν ἐπιστάς ὁ Κύριος ἐκ νεκρῶν ἤγειρε, τύπον εἶναι διηγούνται τῆς Ἀχαμῶθ, ἣν ἐπεκταθεὶς ὁ Χριστὸς αὐτὸν (17) ἐμόρφωσε, καὶ εἰς αἴσθησιν ἤγαγε τοῦ καταλιπόντος αὐτὴν φωτός. Ὅτι δὲ αὕτῃ ἐπέφανεν ὁ Σωτὴρ, ἐκτὸς οὐσης (18) τοῦ πληρώματος, ἐν ἐκτρώματος μοίρᾳ, τὸν Παῦλον λέγουσιν εἰρηκέναι ἐν τῇ πρὸς Κορινθίους (19) Ἐσχατον δὲ πάντων, ὥς περὶ τῷ ἐκτρώματι, ὥφθη κάμοι. Τὴν τε μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν τοῦ Σωτῆρος παρουσίαν πρὸς τὴν Ἀχαμῶθ, ὁμοίως πεφανερῶκεν αὐτὸν ἐν τῇ αὐτῇ Ἐπιστολῇ εἰπόντα· Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν (20) ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, διὰ τοὺς ἀγγέλους. Καὶ ὅτι ἡκοντος τοῦ Σωτῆρος πρὸς αὐτὴν, δι' αἰδῶ κάλυμμα ἐπέθετο ἡ Ἀχαμῶθ, Μωσέα πεποιηκέναι φανερὸν, κάλυμμα θέμενον ἐπὶ τὸ πρόσωπον αὐτοῦ. Καὶ τὰ πάθη δὲ αὐτῆς, ἃ ἐπαθεν,

BILLII INTERPRETATIO.

consultis, ac deinde verbis, et vocibus, et parabolis hinc atque hinc avulsis, oracula divina fabulis suis accommodare student. Atque ea quidem omnia, quæ interno Pleromatis cœtui adaptant, jam commemoravimus.

2. Quæcunque autem iis etiam quæ a Pleromate remota sunt, ex Scripturis accommodare nituntur, sunt hujusmodi. Dominum extremis mundi temporibus hac de causa ad subeundos cruciatus venisse aiunt, ut passionem eam, quæ postremo Æoni contigerat, indicaret, ac per ipsam finem, quis negotii illius, quod Æonibus contigit, finis exstiterit, declararet. Virginem autem illam, archisynagogi filiam, annos duodecim natam, quam superveniens Dominus a morte ad vitam revocavit, figuram esse Achamoth aiunt, quam extensus ipsorum Christum informavit, luminisque, quod eam deseruerat, sensum ei restituit. Quod autem ipsi, cum abortus cujuscumque instar esset, Salvator apparuerit, Paulum in ea Epistola, quam ad Corinthios scripsit, in hæc verba commemorasse : *Postremo autem omnium, tanquam abortivo, visus est mihi*. Quin Salvatoris quoque, una cum æqualibus suis, adventum ad Achamoth, eodem modo ipsum in eadem epistola declarasse, his verbis utentem : *Mulierem oportet velamen habere in capite propter angelos*.

⁹ Luc. viii, 41. ¹⁰ I Cor. xv, 8. ¹¹ I Cor. xi, 10.

(1) *Auferentes*. Sic Feuard. in marg. cum edit. C Oxon., Clarom., Pass., Arund. et Voss. juxta Græc. ἀποσπῶντες. Male vero cæteræ edit. afferentes.

(2) *Adaptare volunt*. Ita ex Clarom. restitimus juxta Gr. ἐφαρμόζειν βούλονται, pro ut aptare volunt, quod perperam exstat in omnibus aliis cum edit. tum miss.

(3) *Iis qui sunt intra Pleroma*. Mallem, iis quæ sunt intra Pleroma.

(4) *De iis, qui extra Pleroma sunt ipsorum, ad suos insinuare conantur*. Legendum ex Græc. iis, quæ sunt extra Pleroma ipsorum, adaptare conantur. Pro ad suos, cod. Clarom. habet ad suas.

(5) *Novissimum Æonum*. Clarom., Pass. et Ottob. novissimum Æonem.

(6) *Et per hunc finem*. Exitum scilicet vitæ Salvatoris. Vide sup. cap. 3.

(7) *Quæ est circa Æonas dispositionis*. Vertendam fuerat, quod est circa Æonas negotii.

(8) *Insistens*. Gr. ἐπιστάς, accedens.

(9) *Achamoth quam*. Ita recte Clarom. et Arund. cum edit. Oxon. juxta Gr. ἣν, scilicet Achamotham; male vero cæteræ edit. habent quem.

(10) *Figuravit*. Gr. ἐμόρφωσε, efformavit.

(11) *In abortionis partu*. Recte monet Fronto Duc. legendum esse, in abortionis parte; Gr. μοίρα, sorte, id est, instar abortivi fetus. Vid. sup. cap. 4.

(12) *Novissime autem*. Cod. Clarom. et edit. Eras. et Gall. novissimo autem.

(13) *Et quoniam*. Al. Quoniam et.

(14) *Ἐπειτα ρήματα*, etc. In Ephr., Bodl. et Colb. legitur: διὰ τε ρημάτων, καὶ λέξεων, καὶ παραβολῶν, etc.

(15) *Μύθοις αὐτῶν*. Ephr., Colb. et Bodl. μύθοις αὐτῶν.

(16) *Ἐν τοῖς τοῦ πληρώματος*. Lege cum interp. τοῖς ἐντὸς τοῦ πληρώματος.

(17) *Ὁ Χριστὸς αὐτόν*. Lege cum interp. ὁ Χριστὸς αὐτῶν.

(18) *Ἐκτὸς οὐσης*. Legendum vult Billius, ἐκτὸς οὐση.

(19) *Ἐν τῇ πρὸς Κορ*. Lege cum interp. ἐν τῇ πρώτῃ πρὸς Κορ.

(20) *Δεῖ τὴν γυναῖκα κάλυμμα ἔχειν*. In nostris codicibus I Cor. xi, 10, legitur, ὀφείλει ἡ γυνὴ ἐξουσίαν ἔχειν ἐπὶ τῆς κεφαλῆς. Al. Irenæi codices habere potuisse κάλυμμα, inde conjicio,

ἐπισεσημαίνεσθαι τὸν Κύριον ψάσκουσιν ἐν τῷ σταυρῷ. Καὶ ἐν μὲν τῷ εἰπεῖν· Ὁ Θεός μου (1), εἰς τί ἐγκατέλειπες με; μεμνησκέσαι αὐτόν, ὅτι ἀπαλείφθη ἀπὸ τοῦ φωτός ἡ Σοφία, καὶ ἐκαλύφθη ὑπὸ τοῦ Ὁροῦ τῆς εἰς τοῦμπροσθεν ὁρμῆς· τὴν δὲ λύπην αὐτῆς, ἐν τῷ εἰπεῖν· *Περὶ λυπός ἐστιν ἡ ψυχὴ μου ἕως θανάτου* (2)· τὸν δὲ φόβον ἐν τῷ εἰπεῖν· *Πάτερ, εἰ δύναται, παρελάβετο ἀπ' ἐμοῦ τὸ ποτήριον*· καὶ τὴν ἀπορίαν δὲ ὡσαύτως ἐν τῷ εἰρηκεῖναι· *Καὶ τί εἶπω, οὐκ οἶδα* (3).

3. Τρία δὲ γένη ἀνθρώπων οὕτως δεδειχέναι διδάσκουσιν αὐτόν· τὸ μὲν ὕλιχόν, ἐν τῷ εἰπεῖν τῷ ἐρωτήσαντι· *Ἀκολουθήσω σοι; Οὐκ ἔχει ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ποῦ τὴν κεφαλὴν κλίνει*· τὸ δὲ ψυχικὸν ἐν τῷ εἰρηκεῖναι τῷ ἐπόντι, *Ἀκολουθήσω σοι, ἐλπίστροφον δέ μοι πρῶτον ἀποτάξασθαι τοῖς ἐν τῷ οἴκῳ μου* (4)· οὐδεις ἐκ' ὁροτρον τὴν χεῖρα ἐπιβαλὼν, καὶ εἰς τὰ ὀπίσω βλέπων, εὐθετός ἐστιν ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐ-

BILLII INTERPRETATIO.

Quod autem veniente ad eam Salvatore ipsa præ pudore velamen sibi obduxerit, perspicuum id fecisse Moysen, cum velamine vultum suum obtexisset. Quin etiam passiones, quas ipsa subiit, a Salvatore in cruce significatas esse dicunt. Et quidem in his verbis: *Deus meus, quare me dereliquisti?* nihil aliud indicasse, quam quod Sophia a lumine deserta fuisset, atque ab Horo prohibita, quominus porro progrediretur; mœrorem autem ipsius, cum dixit: *Tristis est anima mea usque ad mortem*; metum vero, cum his verbis est usus: *Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste*; atque item anxietatem, animique perperitatem, cum dixit: *Et quid dicam, ignoro*.

3. Jam triplex hominum genus ita eum demonstrasse docent: hylicum nempe, cum ei qui dicebat, *Sequar te*, hoc responsi dedit: *Non habet Filius hominis ubi caput reclinet*. Psychicum autem, in eo quod ei qui dixerat: *Sequar te, sed permitte mihi prius renuntiare his qui in domo mea sunt*; ad hunc modum respondit: *Nemo mittens manum ad aratrum, et respiciens retro, aptus est ad regnum cœlorum*. Hunc enim

¹¹ Matth. xxvii, 46. ¹² Matth. xxvi, 58. ¹³ Ibid. v, 59. ¹⁴ Joan. xii, 27. ¹⁵ Luc. ix, 57, 58. ¹⁶ Ibid. v, 61, 62.

quod in quibusdam citatis in edit. Nov. Test. Oxon. an. 1675, pro ἐξουσίαν, legatur περιβάλλον, et Hammondus in adnot. in hunc locum scribat, in codicibus quibusdam Latinis haberi *velamen*. Sed quidvis legatur, sive ἐξουσίαν, sive κάλυμμα, perinde est ad sensum. Nam, ut post Photium epist. 210, observat Theophylactus in hunc locum, τὸ τοῦ ἐξουσιάζεσθαι σύμβολον, τουτέστι τὸ κάλυμμα, *symbolum subjectionis est velum*.

(1) Ὁ Θεός μου. Repetendum cum interp. et sacro Evang. textu, Matth. xxvii, 46: Ὁ Θεός μου, ὁ Θεός μου, εἰς τί, etc.

(2) Ἔως θανάτου. Hæc vel non legit, vel omisit Irenæi interpretes.

(3) Οὐκ οἶδα. Istæ duæ voces in hodierno S. Joannis textu non exstant. Forte a Valentinianis Scripturarum corruptoribus ad erroris confirmationem additæ fuerant.

(4) Ἐν τῷ οἴκῳ μου. Εἰς τὸν οἶκόν μου, nostra habent N. Test. exemplaria; sicut et mox, εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, pro, ἐν τῇ βασιλείᾳ οὐρανῶν. Sed hæc forsitan ex memoria citabat Irenæus.

(5) Velamen imposuit Achamoth. Ille deficit interpretatio Latina in omnibus tum edit. tum m-s. Ex Græco lege: *Velamen imposuit Achamoth: Moysen id perspicuum fecisse, dum velamen imposuit in faciem suam*. Nempe vocum istarum, *velamen imposuit*, repetitio, festinantibus scribis occasio fuit intermedias omittendi.

(6) Significasse Dominum dicunt; in hoc quidem, etc. Hæc perturbata sunt. Expunge primum hæc verba, in hoc quidem quod derelicta est a lumine, quæ male hic transtulit o. citans scriba. Tum lege ex Græco: *significasse Dominum dicunt in cruce. Et in hoc quidem, quod dixit. Deus meus, etc.*

A moth (5) in faciem suam. Et passiones autem, quas passa est, significasse Dominum dicunt **38** (in hoc quidem (6), quod derelicta est a lumine) in eo, cum dicit in cruce: *Deus meus, Deus meus, ut quid me dereliquisti* ¹¹? manifestasse eum, quoniam derelicta est a lumine Sophia, et prohibita est ab Horo in priora impetum facere. Tædium autem ejus (7), in eo quod dixisset: *Quam tristis* (8) *est anima mea* ¹²! Timorem autem, in eo quod dixerit: *Pater, si possibile est, transeat a me calix* ¹³ (9). Et aporiam autem (id est consternationem), similiter in eo quod dixerit: *Et quid dicam, nescio* ¹⁴ (10).

3. Tria autem genera hominum ostendisse docent eum; hylicum quidem, in eo quod responderit dicenti (11): *Sequar te? Non habet filius hominis ubi caput reclinet* ¹⁵. Animale autem, in eo quod dixerit dicenti: *Sequar te, permitte autem mihi ire* (12) *et renuntiare domesticis*: *Nemo super aratrum manum imponens, et in posteriora respiciens, aptus est regno cœlorum* ^{17, 18}. Hunc autem dicunt de mediis

(7) Tædium autem ejus. Melius vertisset interpretis, *tristitiam autem ejus*, Achamothæ scilicet.

(8) Quam tristis. Scripsisse videtur interpret, quoniam; sed hanc vocem compendio scriptam male legentes scribæ, reposuerunt *quam*.

(9) Calix. Iste, additum in edit. omnibus, deleamus cum Græbio, quia deest in Clarom. Arund. Voss. et Merc. 1, neque in Græco Irenæi textu legitur τοῦτο.

(10) Et quid dicam nescio. Edit. Oxon. male, *et quid faciam nescio*.

(11) In eo quod responderit dicenti. Vertendum erat: in eo quod responderit interroganti (Græc. τῷ ἐρωτήσαντι) *sequar te?* vel clarius: in eo quod interroganti: *sequar te?* responderit. Hæc quidem, *sequar te*, interrogando non proferuntur, neque Luc. ix, 57, neque Matth. viii, 49. Sed, ut observat Fronto Duc., perperam ista citare potuerunt hæretici, ex quorum myrothecis proferuntur.

(12) Ire et renuntiare. Ire et, non est in Græc. sive Epiphani. sive S. Lucæ textu; sed in hoc, ante, ἀποτάξασθαι, legitur πρῶτον, primum, quod omisit interpretes. Cæterum Græca hujus Evangelii loci perperam vertit Gallasius: *permite mihi ut prius constituam de iis, quæ sunt domui meæ*. Melius vertuntur a vet. Evangelii et Irenæi interpret. *renuntiare domesticis*; vel *iis, qui domi sunt*. Nam, inquit Fronto Duc., altera lectio Vulgatæ Luc. ix, 61, hinc confirmatur, et illo Tertulliani lib. iv contra Marc. c. 23: *Præ suis valedicere parantem prohibet retro spectare*. Si vel vulgata Lexica consulisset Gallasius, didicisset, ἀποτάξασθαι, frequenter significare, *dimittere, valere jubere, munera remittere, etc.*

esse. Et illum autem similiter, qui multas partes
justitiæ confitebatur se fecisse, post deinde noluisse
sequi (1), sed a divitiis victum, ut ne fieret perfectus, et hunc de psychico genere fuisse voluit.
Spiritale vero (2), in eo quod dicit: *Remitte mortuos sepelire mortuos suos, tu autem vade et annuntia regnum Dei* ¹⁹; et Zacchæo publicano, dicens: *Properans descende, quoniam hodie in domo tua oportet me manere* (3) ²⁰. Et fermenti parabolam (4), quod mulier abscondisse dicitur in farinæ sata tria, tria genera manifestare dicunt. Mulierem quidem, Sophiam dici docent; farinæ vero **39** sata tria, tria genera hominum, spirituale, animale, choicum. Fermentum vero, ipsum Salvatorem dictum dicunt. Et Paulum autem manifeste dixisse choicos, animales, spirituales. Alibi quidem: *Qualis choicus, tales et choici* ²¹. Alibi autem: *Animalis homo non percipit quæ sunt spiritus* ²². Alibi autem: *Spiritualis examinat omnia* ²³. *Animalis autem* (5) *non percipit quæ sunt spiritus*, de Demiurgo dictum dicunt, qui cum psychicus sit, non cognoverit neque matrem spiritalem existentem, neque semen ejus, neque eos, qui sunt in Pleromate, *Æones*. Quoniam autem eorum, quos salvaturus erat Salvator, initia accepit (6), Paulum dixisse: *Et si delibatio sancta, et massa* ²⁴. Delibationem quidem,

A parōn. Τοῦτον γὰρ λέγουσι τὸν μέσον εἶναι (7). Καί-
κεινον δὲ ὡσαύτως τὸν τὰ πλεῖστα μέρη τῆς δικαιοσύ-
νης ὁμολογήσαντα πεποιηκέναι, ἔπειτα μὴ θελήσαντα
ἀκολουθεῖν, ἀλλὰ ὑπὸ πλούτου ἡττηθέντα, πρὸς τὸ
μὴ τέλειον γενέσθαι, καὶ τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους
γεγονέναι θέλουσι. Τὸ δὲ πνευματικὸν ἐν τῷ εἰπεῖν
Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοῖς ἐκείνων νεκροῖς
σύ δὲ πορευθεὶς διὰ γαλλετὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ
καὶ ἐπὶ Ζακχαίου τοῦ τελώνου εἰπὼν. Σπεύσας κατὰ-
βῆθι, ὅτι σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μέναι. Τοῦ-
τους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι.
Καὶ τὴν τῆς ζύμης παραβολήν, ἣν ἡ γυνὴ ἐγκεκρυφέναι
λέγεται εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, τὰ τρία γένη δηλοῦν λέ-
γουσι. Γυναικα μὲν γὰρ τὴν Σοφίαν λέγεσθαι διδάσκου-
σιν· ἀλεύρου σάτα (8) τὰ τρία γένη τῶν ἀνθρώπων, πνευ-
ματικὸν, ψυχικὸν, χοϊκόν· ζύμην δὲ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα
εἰρησθαι διδάσκουσι. Καὶ τὸν Παῦλον διαβρῆδην εἰρη-
κέναι χοϊκοὺς, ψυχικοὺς, πνευματικοὺς· ὅπου μὲν,
Ὅλος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί· ὅπου δὲ, *Ψυχι-
κός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος* (9).
ὅπου δὲ, *Πνευματικὸς ἀνακρίρει πάντα*. Τὸ δὲ, *Ψυ-
χικὸς οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος*, ἐπὶ τοῦ Δη-
μιουργοῦ φασιν εἰρησθαι, ὅν, ψυχικὸν ὄντα, μὴ ἐγνω-
κέναι μήτε τὴν μητέρα πνευματικὴν οὖσαν, μήτε τὴ
σπέρμα αὐτῆς, μήτε τοὺς ἐν τῷ πληρώματι Αἰῶνας.
Ὅτι· ἰδὼν (10) ἤμελλε σῶζειν ὁ Σωτὴρ, τούτων τὰς ἀπαρ-

BILLII INTERPRETATIO.

mediæ classis esse asserunt, quemadmodum et illum, qui, cum multas justitiæ partes a se impletas esse profiteretur, postea tamen eum sequi detrectavit, opibusque victus est, et a perfectione retardatus. Nam et hunc de psychico genere fuisse illis placet. Denique spirituale in his verbis eum indicasse: *Sine mortuos sepelire mortuos suos; tu vero profectus, annuntia regnum Dei*. Et cum Zachæo publicano dixit: *Festinus descende, quia hodie in domo tua oportet me manere*. Hos namque spiritualis generis fuisse tradunt. Atque etiam parabola ea, in qua de fermento agitur, quod mulier in tribus farinæ satis abscondisse dicitur, tria hæc genera declarari dicunt. Per mulierem enim, Sophiam intelligendam esse docent; per farinæ sata, triplex hominum genus, spirituale, psychicum, hylicum; fermentum autem Salvatorem ipsum dictum esse. Paulum item choicos, psychicos, et spirituales dixisse. Exempli causa cum dixit: *Qualis terrenus, tales et terreni*. Et rursus: *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus*. Et alio loco: *Spiritualis omnia judicat*. Illud autem: *Animalis non percipit ea quæ sunt spiritus*; de Demiurgo usurpatum esse aiunt, qui cum animalis esset, nec matrem, quæ spiritualis erat, nec ipsius semen, nec denique *Æonas*, qui in Pleromate sunt, cognoverit. Jam quod eorum, quibus salutem allaturus erat, primitias Salvator assumpserit, Paulum his verbis testatum esse: *Si radix sancta, utique et massa*. Quo loco per primitias, id quod spirituale est, significari docent; per massam autem nos, hoc est psychicam

¹⁹ Luc. ix, 60. ²⁰ Luc. xix, 5. ²¹ I Cor. xv, 48. ²² I Cor. ii, 14. ²³ Ibid. v, 15. ²⁴ Rom. xi, 16.

(1) *Noluisse sequi*. Vertendum erat, *nolentem C* sequi, ut Græcus textus, et constructio requirunt.

(2) *Spiritale vero*. Scilicet, *hominum genus*. Sic editt. Eras., Gall. et Feuard. melius quam inss. cold. et editt. Oxon. *spiritalem vero*: in Græco siquidem legitur, τὸ δὲ πνευματικόν, et paulo ante scripsit interpres, *hylicum quidem, animale vero*.

(3) *Oportet me manere*. Post hæc adde ex Græco, *hos namque spiritualis generis fuisse tradunt, τούτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγονέναι*.

(4) *Et fermenti parabolam*. In Eras. Gallas. et Feuard. male: *et in fermenti parabola*.

(5) *Animalis autem*. Ex Græco lege: *istud vero: Animalis autem*.

(6) *Initia accepit*. Melius ἀπαρχάς vertisset interpres primitias, ut et superius cap. 6 vertit, quam initia.

(7) *Τὸν μέσον εἶναι*. Legisse videtur interpres τῶν μέσων, vel, ἐκ τῶν μέσων, sicuti paulo post scribitur, τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγονέναι.

(8) *Ἀλεύρου σάτα*. Lege cum interp. ἀλεύρου δὲ σάτα τρία, id enim non modo sensus exigit, sed et textus Græcus paulo ante ita sonat.

(9) *Τὰ τοῦ πνεύματος*. Τοῦ Θεοῦ addunt nostri Nov. Test. codices. Quod onissum est non solum hoc loco, sed et in Syriaca versione, ac Chrysost. in Comm. ad I Cor. xi. Clemens vero Alex. lib. i Strom., pag. 297, hæc Apostol. verba refert, cum vocibus τοῦ Θεοῦ· at lib. v, pag. 557, eadem verba commemorans omittit τοῦ Θεοῦ. Hinc colligit Græbius has voces priori loco a recentiori forte scriba additas fuisse. Sed non satis firma videtur ea conjectura. Clemens enim lib. v Strom. Apostoli verba non ex professo, sed ex memoria citare videtur, tacito etiam Apostoli nomine, et solum quantum ad scopum conducebant, ut scilicet probaret a spiritualibus duntaxat apprehendi posse spiritualia.

(10) *Ὅτι ἰδὼν*. Leg. ὅτι· δ' ὢν

χὰς ἀνέλκε, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι· Καὶ ἦν ἡ ἀπαρχὴ (1) ἀγία, καὶ τὸ φύραμα· ἀπαρχὴν μὲν τὸ πνευματικὸν εἰρῆσθαι διδάσκοντες, φύραμα δὲ ἡμᾶς, τοῦτέστι τὴν ψυχικὴν Ἐκκλησίαν, ἥς τὸ φύραμα ἀνελιγμένα λέγουσιν αὐτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ συνεσταλκέναι (2), ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη.

4. Καὶ οἱ ἐπλανήθη ἡ Ἀχάμωθ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος, καὶ ἐμορφώθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀνεζητήθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μὴνύειν αὐτὸν λέγουσιν ἐν τῷ εἰπεῖν, αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πεπλανημένον (3). Πρόδατον μὲν γὰρ πεπλανημένον τὴν μητέρα αὐτῶν ἐξηγοῦνται λέγεσθαι, ἐξ ἥς τὴν ὧδε θέλουσιν ἐσπάρῃαι Ἐκκλησίαν· πλάνην δὲ τὴν ἐκτὸς πληρώματος ἐν τοῖς πάθεσι (4) διατριβὴν, ἐξ ὧν γεγονέναι τὴν ὕλην ὑποτίθενται· τὴν δὲ γυναικα τὴν σαροῦσαν τὴν οὐκίαν, καὶ εὐρίσκουσιν τὴν δραχμὴν, τὴν ἄνω Σοφίαν διηγούμεναι λέγεσθαι, ἥτις ἀπολέσασα τὴν ἐνθύμησιν αὐτῆς, ὕστερον, καθαρισθέντων πάντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, εὐρίσκει αὐτήν· διὸ καὶ ταύτην ἀποκαθίστασθαι, κατ' αὐτοὺς, ἐντὸς πληρώματος. Συμεῶνα τὸν εἰς τὰς ἀγκάλας λαβόντα τὸν Χριστόν, καὶ εὐχαριστήσαντα αὐτῷ (5), καὶ εἰπόντα· Νῦν ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήνῃ, τύπον εἶναι τοῦ Δημιουργοῦ λέγουσιν, ὡς ἐλθόντος (6) τοῦ Σωτῆρος ἑμαθε τὴν μετάνεσιν αὐτοῦ, καὶ ἡχαρίστησε τῷ Βυθῷ. Καὶ διὰ τῆς Ἀννης, τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κη-

A quod est spiritale dictum docentes; conspersione autem nos, id est psychicam Ecclesiam, cuius substantiam (7) assumpsisse dicunt eum, et cum semetipso crexisse, quoniam erat ipse fermentum.

4. Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quaesita est a Salvatore, manifestare eum dicunt, in eo quod dixit, semetipsum *venisse ad eam quæ errasset ovem* ¹⁰. Ovem enim errantem, matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam; errorem autem, eam, quæ est extra Pleroma, in omnibus passionibus immorationem, ex quibus factam materiam tradunt. *Mulierem autem illam, quæ mundat domum, et invenit drachmam* ¹¹, superiorem Sophiam narrant dici, quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum, invenit eam; quoniam et hæc restituitur, **40** secundum eos, intra Pleroma (8). Symeon (9) autem eum, qui in manus suas (10) accepit Christum, et gratias egit Deo, et dixit: *Nunc remittis (11) servum tuum, Domine, secundum sermonem tuum in pace* ¹²: typum esse Demiurgi dicunt, qui veniente Salvatore didicit transpositionem suam, et gratias egit Bytho. Et per Annam (12), quæ in Evangelio dicitur *septem annis cum viro vixisse* ¹³, reliquum autem

BILLII INTERPRETATIO.

Ecclesiam, cuius eum massam assumpsisse, atque in se contraxisse dicunt, quoniam ipse fermentum erat.

4. Quod autem Achamoth extra Pleroma oberraverit, atque a Christo formata, et a Salvatore quaesita sit, indicare eum, cum se ad ovem eam, quæ a grege aberraverat, venisse ait. Etenim per ovem aberrantem, matrem suam significari aiunt, ex qua Ecclesiam hanc satam esse volunt. Per aberrationem autem, intelligi ejus extra Pleroma in passionibus commorationem, ex quibus materiam ortam esse fingunt. Per eam item mulierem, quæ domum suam everrit, et drachmam invenit, superiorem Sophiam intelligendam esse censent, quæ quidem, perdita sua enthymesi, postea omnibus per Salvatoris adventum perpurgatis, eam invenit. Unde etiam hanc, de eorum sententia, Pleromati restitutam fuisse. Symeonem porro, qui in *ulnas suas Christum accepit, ac Deo gratias egit, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace*; Demiurgi signam esse tradunt, qui veniente Salvatore, translationem sui didicit, et Bytho gratias egit. Consimilem etiam in modum per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis cum viro transactis, reliquum omne vitæ tempus in viduitate confecit, quousque Salvatorem vidit, eumque agnovit, atque apud omnes de eo verba faciebat, perspicue Achamoth significari asserunt; quæ quidem cum exiguo tempore Salvatorem, una cum ipsius æqualibus conspexisset, per omne reliquum tempus in medietate sedem figens, opperiebatur eum, ecquando rursus

¹⁰ Luc. xv, 4. ¹¹ Ibid. v. 8. ¹² Luc. ii, 28. ¹³ Ibid. v. 36.

(1) *Ἡ ἀπαρχή*. Sic recte Petavius et Grab.; C male vero in Basileensi Epiphani editione legatur, ἦν ἡ ἀπαρχή. Quod Græci codicis mendum non apprehendens Gallasius, in apertissimo loco, ait Billius, tanquam in meridiana luce hallucinatus est; vertit enim: *et erant primitiæ sanctæ*. Cæterum vulgata N. Test. exemplaria habent usitato rem partem et.

(2) *Συνεσταλμένη*. Suspicitur Billius mendosum hoc loco fuisse codicem, quo usus est vetus interpres, qui *crexisse* vertit, quasi in Græco esset, *συνανεστημένη*. Suspiciar ego potius cum Grabio mendosum esse nostrum codicem, genuinamque lectionem esse *συνανεστημένη*. Id suadere videtur ratio quæ continuo subjicitur, ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζύμη, *quoniam erat ipse fermentum*; fermenti enim proprium est, non *contrahere*, sed potius *inflare et erigere*.

(3) *Ἡ ἐλελημένη*. Adde cum vet. interp. πρόδατον. Quam vocem omisit imprudens scriba, quod ab eadem sequens periodus inciperet.

(4) *Τοῖς πάθεσι*. Legit interp. τοῖς πᾶσι πάθεσι.

(5) *Αὐτῷ*. Legit interp. τῷ Θεῷ. Nostri vero N. Test. codices habent: *καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν*.

(6) *Ὡς ἐλθόντος*. Leg. ὡς ἐλθόντος.

(7) *Ἡς substantiam*. Vertendum erat, *cujus massam*.

(8) *Restituitur secundum eos intra Pleroma*. Quia nimirum Enthymesis, seu Achamoth a medietatis loco in ipsum Pleroma transiens, matri suæ, superiori Sophiæ, a qua per Horon separata fuerat, denno conjungitur. Vid. cap. 2 et 7.

(9) *Symeon*. Pro Symeonem.

(10) *In manus suas*. Græc. εἰς τὰς ἀγκάλας, in *ulnas suas*.

(11) *Remittis*. Sic omnes mss. pro *dimittis*, ut est in edit. Eras. et Gall. ac Feuard. Bibliisque vulgatis.

(12) *Et per Annam, etc.* Lege juxta Græcum: *et per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis, etc.*

omne tempus vidua perseverasse, donec vidisset A Salvatore, et agnovisset eum, et loqueretur de eo omnibus, manifestissime Achamoth significari dicunt: quæ cum ad modicum vidisset tunc Salvatore cum cœtaneis suis, postero omni tempore perseverans in medietate, sustinebat eum, quando iterum veniat, et reponat eam suæ conjugationi. Et nomen autem ejus significatum a Salvatore, in eo quod dixerit: *Justificata est sapientia a filiis ejus*²⁹; et a Paulo autem sic: *Sapientiam autem loquimur perfectis*³⁰. Et conjugationes autem, quæ sunt intra Pleroma, Paulum dixisse dicunt, in uno ostendentem (1). De ea enim conjugatione, quæ est secundum hanc vitam, scribens ait: *Hoc enim mysterium magnum est: dico autem in Christo et Ecclesia*³¹.

5. Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam ogdoadem, et omnium generationem (2) significasse ipsis dictionibus: Itaque principium quoddam subiecit, quod primum factum est a Deo: quod etiam Nun vocat et Filium, et Unigenitum Domini vocat (3), in quo omnia Pater præmisit (4) seminaliter. Ab hoc (5) autem aiunt **41** Verbum emissum, et in eo omnem Æonum substantiam, quam ipsum postea formavit Verbum. Quoniam igitur de prima genesi dicit, bene a principio, hoc est a Filio et Verbo, doctrinam facit. Dicit autem sic: *In principio erat Verbum, et Ver-*

ρυσσομένης (6) προφήτιδος, ἐπὶ τὰ ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἐξηκυτίας, τὸν δὲ λοιπὸν ἅπαντα χρόνον χήρας μενούσης, ἀχρις οὗ τὸν Σωτῆρα ἰδοῦσα ἐπέγνω αὐτὸν, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι, φανερώτατα τὴν Ἀχαμῶθ μηνύεσθαι· διορίζονται· ἤτις, πρὸς ὀλίγον ἰδοῦσα τὸν Σωτῆρα μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ, τῷ λοιπῷ χρόνῳ παντὶ μὲν οὔσα (7) ἐν τῇ μεσότητι προσεδέχετο αὐτὸν, πότε πάλιν ἐλεύσεται, καὶ ἀποκαταστήσει αὐτὴν τῇ αὐτῆς συζυγίᾳ. Καὶ τὸ ὄνομα δὲ αὐτῆς μεμνηνῶσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ εἰρηκέναι· Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς· καὶ ὑπὸ Παύλου δὲ οὕτως· Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις. Καὶ τὰς συζυγίας δὲ, τὰς ἐν τῷ πληρώματι, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι φάσκουσιν ἐπὶ ἐνὸς δειξάντα. Περὶ γὰρ τῆς περὶ τὸν βίον συζυγίας γράφων, **B** ἔφη· Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν.

5. Ἐτι· τε Ἰωάννην, τὸν μαθητὴν τοῦ Κυρίου, ἐδάσκουσι τὴν πρώτην ὀγδοίδα μεμνηκέναι αὐταῖς λέξεσι, λέγοντες οὕτως· Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, βουλόμενος εἰπεῖν τὴν τῶν ὧλων γένεσιν, καὶ ἦν τὰ πάντα προσέβαλεν ὁ Πατὴρ, ἀρχὴν τινα ὑποτίθεται, τὸ πρῶτον γεννηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃν δὴ καὶ υἱὸν Μονογενῆ, καὶ Θεὸν κέκληκεν, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ παρέβαλε σπερματικῶς. Ὑπὸ δὲ τούτου φησὶ τὸν Λόγον προδεβληθῆναι, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ὅλην τῶν Αἰώνων οὐσίαν, ἣν αὐτὸς ὕστερον ἐμάρφωσεν ὁ Λόγος. Ἐπει οὖν περὶ πρώτης γενέσεως λέγει, καλῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τούτέστι (8) τοῦ

BILLI INTERPRETATIO.

veniret, eamque suo conjugio restitueret. Quin ipsius quoque nomen proditum fuisse a Salvatore, cum diceret: *Et justificata est sapientia a filiis suis*. Itemque a Paulo in his verbis: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos*. Sed et conjugia ea, quæ in Pleromate sunt, Paulum commemorasse, in uno ostendentem. Nam cum de vitæ hujus conjugio scriberet, hunc in modum est locutus: *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, et Ecclesia*.

5. Joannem præterea Domini discipulum, primam ogdoadem indicasse docent, hismet verbis utentes: Joannes Domini discipulus rerum omnium ortum exponere cupiens, juxta quem Pater omnia produxit, principium quoddam ponit, id nempe quod primo a Deo genitum est, quem et Nun, et unigenitum Filium, ac Deum appellavit, in quo Pater omnia seminali ratione procreavit. Ab eo autem Sermonem productum esse, et in eo omnem Æonum essentiam, quam postea Sermo ipse formavit. Quoniam igitur de primo rerum ortu verba facit, recte a principio, hoc est a Deo, et Sermonem doctrinam suam instituit. Ad

²⁹ Luc. vii, 35. ³⁰ I Cor. ii, 6. ³¹ Ephes. v, 32.

(1) *In uno ostendentem*. Id est, inquit Grabius, unico conjugii mundani exemplo indigentem conjugationis, ex quibus supremum consistit Pleroma.

(2) *Et omnium generationem*. Istæ voces male huc translatae sunt. Cætera quæ sequuntur, mutila sunt. Quare sic ex Græco restituere: *Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam Ogdoadem ipsis verbis significasse, ita dicentes: Joannes discipulus Domini omnium generationem exponere volens, juxta quam Pater omnia produxit, principium aliquid subiecit, etc.*

(3) *Quod etiam Nun vocat et Filium: et unigenitum Domini vocat*. Cod. Clarom. *quod etiam nunc vocat et Filium; et unigenitum Deum vocat*. Quoad vocem *nunc* consentiunt Voss. et Merc. 2, quoad vocem *Deum*, Arund. Sed neque sic legendo Græcorum sensum exprimes, aut textus Latini defectibus medaberis. Lege ergo: *Quod et Nun, et Filium unigenitum, et Deum vocavit*. Quanquam vox Νῦν neque in Græco Irenæi textu, neque in hoc primo Evangelii Joannis capite occurrat.

(4) *Præmisit*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. procul dubio ex vet. cod. At idem Feuard. in textu, cum Eras. et Goll. minus bene,

C *dimisit*. Mallet προσέβαλε hic, ut alibi solet, vertisset interp., *emisit*.

(5) *Ab hoc*. Sic Græca secutus recte emendavit Feuard. pro *adhuc*, quod in omnibus cum edit. tum miss. codd. perperam legebatur.

(6) *Καὶ διὰ τῆς Ἀρχῆς ... κρυσσομένης*. Sic cod. Reg. cum Basileensi Epiphani. edit. et Gallas. ac Feuard. Irenæi editi. Petavii vero et Grabius perperam omiserunt τῆς Ἀννης.

(7) *Μὲν οὔσα*. Lege cum interp. μένουσα unico vocabulo.

(8) *Τούτέστι τοῦ Θεοῦ*. Melius legas cum interp. τούτέστι τοῦ Υἱοῦ. Hæc enim ad explicationem vocis ἀρχῆς subjiciuntur. Atqui mox dictum est, Filium, ex Valentinianorum hypothese, esse *principium illud*, de quo loquitur Joannes ipso Evang. initio; quia in Filio Pater omnia seminali ratione procreavit; ab eo autem productum esse Verbum, a quo omnium Æonum efformata sit essentia. Filius igitur et Verbum, sua quisque ratione, rerum, omnium **D** *principium* erant, a quo Joannem initium docendi fecisse volebant hæretici illi; ac proinde, ex eorum mente, legendum videtur, τούτέστι τοῦ Υἱοῦ καὶ τοῦ Λόγου.

Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται. Λέγει δὲ οὕτως· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος (1) ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτερον διατελέας τὰ τρία, Θεόν, καὶ ἀρχὴν, καὶ Λόγον, πάλιν αὐτὰ ἐνοεῖ, ἵνα καὶ τὴν προβολὴν ἑκατέρων αὐτῶν δεῖξη, τοῦ τε Υἱοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἄμα, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔνωσιν. Ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς (2) ὁ Λόγος. Καλῶς οὖν εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἦν γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ γὰρ ἡ ἀρχὴ καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἀκολουθῶν τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεός ἐστιν. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· ἔδειξε τὴν τῆς προβολῆς τάξιν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἓν (3)· πᾶσι γὰρ τοῖς μετ' αὐτὸν Αἰῶσι μορφῆς καὶ γενέσεως αἰτίος ὁ Λόγος ἐγένετο. Ἀλλὰ ὁ γέγονεν ἐν αὐτῷ, φησὶ, ζωὴ ἐστίν· ἐνθάδε καὶ συζυγίαν ἐμήνυσε· τὰ μὲν γὰρ ὅλα ἔφη δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι (4), τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ (5). Αὕτη οὖν ἡ ἐν αὐτῷ γενομένη οἰκειότερα ἐστὶν ἐν αὐτῷ (6) τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων· σύνεστι γὰρ αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ καρποφορεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπιφέρει, Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, Ἄν-

Abum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum ²¹. Prius distinguens in tria, Deum, et Principium, et Verbum, iterum ea univit, uti et emissionem ipsorum utrorumque ostendat, id est Filii, et Verbi, et eam quæ est ad invicem simul et ad Patrem unionem. In Patre enim et ex Patre principium, in principio autem et ex principio Verbum. Bene igitur dixit : *In principio erat Verbum* ; erat enim in Filio : *et Verbum erat apud Deum* ; etenim principium (7) : *et Deus erat Verbum*, consequenter ; quod enim ex Deo natum est, Deus est. *Hic enim erat in principio apud Deum*, ostendit emissionis ordinem. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ; omnibus enim iis, qui post eum sunt, *Æonibus*, formationis et generationis causa Verbum factum est. *Sed quod factum est in eo*, inquit, *vita est* ; hic enim syzygias manifestavit : *omnia enim, ait, per ipsum facta sunt, vita autem in ipso*. Hæc ergo quæ in eo facta est, proximior est, quam (8) ea quæ per ipsum facta sunt ; cum ipso est enim, et per ipsum fructificat. Quoniam infert : *Et vita erat lux hominum* ²². Hominem autem nunc (9) et Ecclesiam simili **42** nomine significavit, ut per unum nomen manifestet syzy-

BILLII INTERPRETATIO.

hunc porro modum loquitur : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum*. In quibus verbis cum primo hæc tria distinxisset, Deum, principium et Verbum, rursus ea copulat : ut et horum utriusque productionem ostendat, hoc est Filii et Verbi, ac simul et horum inter se, et cum Patre conjunctionem. In Patre enim, et ex Patre est principium ; in principio autem et ex principio Verbum. Recte itaque dixit : *In principio erat Verbum* ; erat enim in Filio. *Et Verbum erat apud Deum*, principium etenim : *et Deus erat Verbum*, hoc enim consequitur ; id quippe Deus est, quod de Deo genitum est. *Hoc erat in principio apud Deum*, productionis ordinem demonstrat. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* : Verbum etenim *Æonibus* omnibus, qui post se exstiterunt, formæ atque ortus auctor fuit. *Quod factum est in ipso vita erat* ; hic vero conjugium etiam indicavit ; omnia enim per ipsum facta esse dixit ; vitam autem in ipso. Hæc quippe, quæ in eo facta est, conjunctior ei est, quam ea quæ per ipsum facta sunt ; cum eo namque existit, ac per eum frugescit. Quandoquidem subdit : *Et vita erat lux hominum* ; hominis nimirum vocabulo, Ecclesiam

²¹ Joan. 1, 1, 2. ²² Ibid. v. 4.

(1) Οὗτος. Sic recte codex Reg. cum omnibus Crenæi edit. Petavius vero Basileensem Epiphani editionem perperam secutus scripsit, οὕτως, indeque Latine reddidit : *sic erat in principio*, etc. Sed mirum quod vir doctissimus hujus editionis mendam hic non deprehenderit, qui paulo post ea ipsa Joannis verba, prout in eadem recte describuntur, recte ipse scripsit : οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ, quamvis aliis intentus iterum verterit : *sic erat in principio*. Nusquam ita vertit vetus Irenæi interp. nec ea Joannis verba, sed sensum duntaxat corrumpebant Valentiniani.

(2) Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς. Recte monent Billius et Petavius legendum esse cum interp. ἐν ἀρχῇ δὲ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.

(3) Οὐδ' ἓν. Ab his verbis hanc Joannis periodum claudere non Valentiniani modo, sed et Macedoniani, quos refellit Chrysostomus homil. iv in Joan., pro suæ quique hæreseos scopo. Quin et catholici plures, sed catholico sensu, sic claudunt, ut auctor noster lib. 1, cap. 22 ; lib. ii, c. 1 ; lib. iii, c. 8, etc. ; Cyrillus Alexand. in Joan. ; Augustinus Tract. 1 in Joan., et Latinorum interpretum plerique, Estio teste.

(4) Δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι. Sic recte cod. Reg. In omnibus tum Epiph. tum Iren. edit. perperam ἐξ αὐτοῦ. Nam paulo ante scriptum est, δι' αὐτοῦ, et ita habet Evangel. textus.

(5) Τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ. Pravum hunc Valentinianorum censum deridet Origenes, t. III. Com-

ment. in Joan., pag. 71. Lege sis. Eundem amplectebantur Macedoniani, ut Spiritum sanctum, quem vitam esse dicebant, in rebus creatis adnumerarent. Confutat Chrysost., loco cit.

(6) Οἰκειότερα ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Dele particulam ἐν.

(7) Etenim principium. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Pass. et Voss. cum textu Græco. Male vero apud Eras. et Gall. *etenim in principio*. Sed ab his verbis colon claudere debuisset Feuard. nec ea perperam istis adjungere, et *Deus erat Verbum*, a quibus altera incipit periodus. Sensus autem est : *et Verbum erat apud Deum, etenim principium*, supp. *Deus est*. Unde his verbis, *etenim principium*, subjiciunt rationem Valentiniani, cur Verbum esset apud Deum ; quia nimirum Verbum erat apud principium, Filium videlicet ; *etenim principium Deus est*. Ex eo enim quod Verbum esset in principio *et ex principio*, concludebant Verbum esse apud Deum, quia principium, id est Filius, Deus est.

(8) Proximior est, quam. Lege juxta Græcum : *proximior* (melius propinquior aut familiarior) *est illi quam*, etc.

(9) Quoniam infert, etc., hominem autem nunc, etc. Melius ex Græco legas : *Quoniam infert*, etc., *nunc hominem dicens ; et Ecclesiam eadem voce significavit*. Porro hominem pro plurali, homines (ut in cæteris exemplaribus legitur), ex cod. Voss. et Græco recte reposuit Græbius.

giæ communionem. Ex Logo enim et Zoe Homo generatur et Ecclesia. Lumen autem dixit hominum Vitam, quoniam illuminati sunt ab ea, quod est formatum et manifestatum (1). Hoc autem et Paulus dicit: *Omne enim quod manifestatur* (2), *lumen est* ²¹. Quoniam igitur Vita manifestavit, et generavit Hominem et Ecclesiam, lumen dicta est eorum. Aperte igitur manifestavit Joannes per sermones hos, et alia, et quaternationem secundam, Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Sed et primam significavit tetradem. Narrans enim de Salvatore, et docens omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata, fructum quoque eum esse dicens intra Pleroma (3) : etenim *lumen dixit illum, quod in tenebris lucet, et non comprehenditur* ab eis, quoniam omnia, quæ facta sunt ex passione, formans, ignoratus est ab eis. Et Filium, et Veritatem, et Vitam dicit eum, et *Verbum carnem factum* (cujus gloriam vidimus, ait, et gloria ejus, qualis erat Unigeniti) (4), *quæ a Patre data est ei*, *plenum gratia* (5) *et veritate*. Dicit autem sic (6) ²²: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate* (7). Diligenter igitur ostendit primam quaternationem, Patrem dicens, et Gratiam, et Monoge-

θρονον εἰπὼν ἄρτι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ (8) ἐμήνυσεν, ὅπως διὰ τοῦ ἐνὸς ὀνόματος δηλώσῃ τὴν τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Ἐκ γὰρ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς ἄνθρωπος γίνεται καὶ Ἐκκλησία. Φῶς δὲ εἶπε τῶν ἀνθρώπων τὴν Ζωὴν διὰ τὸ πεφωτισθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτῆς, ὃ δὴ ἐστὶ μεμορφῶσθαι καὶ πεφανερωθῆναι. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἐστίν*. Ἐπεὶ τοίνυν ἐφάνερωσε καὶ ἐγέννησε τὸν τε ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἡ Ζωή, φῶς εἰρησθαι (9) αὐτῶν. Σαφῶς οὖν δεδῶκεν ὁ Ἰωάννης διὰ τῶν λόγων τούτων τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν τετράδα τὴν δευτέραν, Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἀνθρώπον καὶ Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα. Διηγούμενος γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ λέγων πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος δι' αὐτοῦ μεμορφῶσθαι, καρπὸν εἶναι φησιν αὐτὸν παντὸς τοῦ πληρώματος (10)· καὶ γὰρ φῶς εἴρηκεν αὐτὸν τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαινόμενον, καὶ μὴ καταληθῆν ὑπ' αὐτῆς, ἐπειδὴ πάντα τὰ γενόμενα ἐκ τοῦ πάθους ἀρμόσας (11), ἡγορήθη ὑπ' αὐτῆς (12)· καὶ Ἰδὼν δὲ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Ζωὴν λέγει αὐτὸν, καὶ Λόγον σάρκα γενόμενον· οὗ τὴν δόξαν ἐθεασάμεθα, φησι, καὶ ἦν ἡ δόξα αὐτοῦ, οἷα ἦν ἡ τοῦ Μορφογενεῦς, ἡ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεῖσα αὐτῷ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας (13). Λέγει δὲ

BILLII INTERPRETATIO,

quoque æquivoco significavit : ut per unam vocem, conjugii commercium declararet. Ex Verbo enim et Vita, Homo et Ecclesia orti sunt. Porro hominum lucem vitam appellavit, quod ipsi ab ea illuminati sint, hoc est formati ac patefacti. Quod etiam Paulus his verbis ait : *Omne autem id quod manifestatur, lux est*. Quoniam itaque Vita et Hominem et Ecclesiam genuit ac patefecit, ipsorum proinde lux dicta est. Perspicue igitur per hæc verba Joannes tum alia, tum secundam quaternitatem, hoc est Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam, declaravit. Quin prima quoque ab eo quaternitas indicata est. Nam de

²¹ Ephes. v, 13. ²² Joan. 1, 14

(1) *Quod est formatum et manifestatum*. Fortasse C scripsit interp. *quod est formatum esse, et manifestatum, pro formati sunt et manifestati*. Sic tu legas juxta Græcum.

(2) *Quod manifestatur*. Sic quidem Vulgatæ Bibliorum versiones Latine; sed, ut probe monet Græbius, cum φανερούμενον quasi participium verbi medii in significatione activa accepisse Valentinianos, immediate sequentia clare ostendant; interpretis potius, *quod manifestat*, quam, *quod manifestatur*, reddere debuisset.

(3) *Dicens intra Pleroma*. Lege ex Græco, *dicit totius Pleromatis*. Vide not. 10.

(4) *Qualis erat Unigeniti*. Sic recte Clarom. cod. juxta Græc. οἷα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς. Eras., Gall. et Feuard. *quasi unigeniti*; Oxon. ex cod. Voss. *pejus, quasi erat unigeniti*.

(5) *Plenum gratia*. Codicem Arundel. sequimur, cæteris omnibus cum editi. tum mss. hic præponendum. Illum quidem postposuit Græbius; quia D vocem Græcam πλήρης ad δόξαν cum Billio et Petavio referre maluit, quam ad Λόγον· sed doctissimos alioqui viros Græcorum sensum hic asecutos non fuisse, in notis ad textum Græcum demonstravimus. Quare distinctionis causa, hæc, *cujus gloriam vidimus*.... *data est ei*, parenthesi includimus.

(6) *Dicit autem sic*, etc. usque ad, *diligenter igitur*. Billium, alioqui non indiligentem, in nova versione sua hæc prætermisisse, cum Frontone Duc. miror. Sed paulo magis stupenda Gallasii hallucinatio; dum enim novis vocibus studet, iis repudiatis, quibus utitur Vulgata nostra, nec evangelico sensui, nec Grammaticæ legibus consulit. Vertit enim : *et Sermo factus est caro, et ha-*

bitavit in nobis, et contemplati vidimus gloriam ut Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. Sive enim plenum ad vocem *sermo*, sive ad gloriam referat, solæcismi culpa tenetur. Atqui si vel Erasmus consultisset, ab eo didicisset vocem Græcam πλήρης referri ad Λόγον, non ad δόξαν· ac proinde vertendum erat : *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis*, etc., *plenus gratiæ et veritatis*.

(7) *Plenum gratia et veritate*. Sic ex Græco emendamus, imo ex ipso Irenæi interp. qui lib. v, cap. 18, sic reddidit. In cæteris autem omnibus cum editi. tum mss. legitur, *plena*, sed manifesto scribarum lapsu. Si enim ea gratiæ veritalisque plenitudo ad gloriam referretur, in Græco scribendum fuisset πλήρη, et in Latino *plenam*. Vide not. 13.

(8) *Ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ*. Τῷ ἀνθρώπῳ deleri vult Billius; sed retineri nihil vetat.

(9) *Εἰρησθαι*. Melius legas cum interp. εἰρηται.

(10) *Παντὸς τοῦ πληρώματος*. Vet. interpretes non παντός, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim, *intra*. Sed prior lectio præferenda. Salvatore enim totius Pleromatis fructum esse jam non semel dixerunt Valentiniani.

(11) *Ἀρμόσας*. Μορφώσας legi mavult Billius, quia vertit interpretes, *formans*. Sed ἀρμόσας eodem recidit.

(12) *Ἦν αὐτῆς*. Monet Grab. interpretem recte legisse, *ὅπ' αὐτῶν*, quia vertit, *ab eis*. Sed eadem ratione legisset interpretes linea præced. ὅπ' αὐτῶν, qui vertit etiam, *ab eis*. Non attendebat, puto, vir doctus, *ab eis* utrobique referri ad *tenebras*, et ὅπ' αὐτῆς ad τὴν σκοτίαν.

(13) *Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*. Vel lege

οὕτως· Καὶ ὁ Λόγος σήμερον ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἅνθρωπος ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Ἀκριβῶς οὖν καὶ τὴν πρῶτην ἐμήνυσεν τετράδα, Πατέρα εἰπὼν, καὶ Χάριν, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν· οὕτως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὄλων Αἰώνων ὁγδοάδος εἴρηκε. Πατέρα γὰρ εἴρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀνθρώπον, καὶ Ἐκκλησίαν.

CAPUT IX.

Impugnantur impie Hæreticorum interpretationes.

Ὁρᾷς, ἀγαπητὲ, τὴν μέθοδον, ἥ οἱ χρώμενοι φρεναπατοῦσιν ἑαυτοὺς, ἐπηρεάζοντες τὰς Γραφάς, τὸ πλάσμα αὐτῶν ἐξ αὐτῶν συνιστάνειν πειρώμενοι. Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτοὶς (1) παρεθέμην αὐτῶν τὰς λέξεις (2), ἵνα ἐξ αὐτῶν κατανοήσῃς τὴν πανουργίαν τῆς μεθοδείας, καὶ τὴν πονηρίαν τῆς πλάνης. Πρῶτον μὲν γὰρ εἰ προσέκειτο Ἰωάννη τὴν ἄνω ὁγδοάδα μνηύσειν, τὴν τάξιν ἂν τετηρηχέι τῆς προβολῆς, καὶ τὴν πρῶτην τετράδα σεβασμιωτάτην οὖσαν, καθὼς λέγουσιν, ἐν πρώτοις ἂν τεθείη τοῖς ὀνόμασι, καὶ οὕτως ἐπεξεύχθη (3) τὴν δευτέραν, ἵνα διὰ τῆς τάξεως τῶν ὀνομάτων ἡ τάξις δευτέρῃ τῆς ὁγδοάδος· καὶ οὐκ ἂν μετὰ τοσοῦτον διάστημα, ὡς ἐκλεληγμένος, ἔπειτα ἀναμνησθεῖς, ἐπ' ἐσχάτῳ πρώτης ἐμémνητο τετράδος. Ἐπειτα δὲ καὶ τὰς συζυγίας σημεῖναι θέλων, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἂν παρέλιπεν ὄνομα· ἀλλ' ἡ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συζυγίων

1. Vides igitur, dilectissime, adinventionem, qua utentes seducunt semetipsos, calumniantes Scripturis, fictionem suam ex eis constare (5) adnitescentes. Propterea hoc enim et ipsas eorum approposui astutias et dictiones, ut ex eis consideres malitiam inventionis et nequitiam erroris. Primo enim si propositum esset Joanni, illam, quæ summum est, octonationem ostendere, ordinem custodisset utique emissionis, et primam quaternationem, cum sit venerabilior (quemadmodum dicunt), in primis utique posuisset nominibus, et sic adjunxisset secundam, ut per ordinem nominum ordo ostenderetur octonationis: et non utique post tantum intervallum, quasi oblitus, deinde commemoratus (6), in novissimo primæ memoratus fuisset quaternationis. Deinde autem et conjugationes significare volens, et Ecclesiæ non prætermisisset

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatore verba faciens, dicensque omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata fuisse, fructum eum esse ait totius Pleromatis. Etenim lucem eum appellavit in tenebris lucentem, nec ab iis comprehensam: quandoquidem, ipsis inscientibus, omnia quæ ex passione facta sunt, informavit. Ad hæc, et Filium, et Veritatem, et Vitam eum dicit, et Verbum carnem effectum: Cujus gloriam, inquit, perspexit, et erat gloria ipsius quasi gloria unigeniti, quæ a Patre ipsi concessa fuerat, plena gratia et veritate. Plane igitur et accurate primam quoque quaternitatem ostendit, cum Patrem, et Charin, Monogenem item, et Veritatem dixit. Atque ad hunc modum Joannes de principe atque omnium Æonum parente Ogdoade locutus est. Patrem enim et Charin dixit, Monogenem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam. Atque in hunc modum Ptolemæus.

CAPUT IX.

1. Cernis, vir charissime, qua illi vafritie utentes sibi metipsis imposturam faciunt, Scripturas nimirum vexantes, dum per eas fidem commentis suis astruere conantur. Ob id enim ipsas quoque eorum voces apposui, ut ex iis artificii versutiem, atque erroris improbitatem animadvertas. Primum enim, si hoc Joanni propositum fuisset, ut supernam illam ogdoadem declararet, productionis utique ordinem servasset, ac primam quaternitatem, utpote augustissimam, velut ipsi dicunt, summeque venerandam, in primis nominibus collocasset, atque ita secundam adnexuisset, ut per nominum ordinem et seriem

πλήρη, vel subintellige ὅς ἐστι πλήρης, etc., πλήρης enim, non ad δόξαν (quod vult Græbius Billium et Petavium secutus), sed ad Λόγον, ex ipsa etiam Valentinianorum mente, hic referri suadent plura. 1° Quamvis ex memoria duntaxat citari hic videantur Joannis verba, additis scilicet multis vocibus quas sacer Evang. textus non agnoscit, servatur tamen idem regimen verborum, quod Joannes ipse servavit. Cumque Joannes in nominativo casu reposuerit πλήρης (ut ferunt melioris notæ cod. et legunt omnes fere SS. PP.) et ad Λόγος retulerit, non mirum si in eodem casu hic reponatur (quamvis forte commodior fuisset accusativus, propter præcedens Λόγον) et illuc referatur; cum maxime nihil ad Valentinianorum hypothesin referret, an ad Λόγον, an ad δόξαν referretur πλήρης. Deinde cum statim non ex memoria, sed ex codice profuerunt hæretici illi ipsa Joannis verba, recte legunt, πλήρης χάριτος, etc. Atqui si πλήρης ad δόξαν retulissent, legere debuissent, πλήρη in accusativo, non πλήρης, uti satis patet. Denique Irenæus quæ-

cunque hic ex Valentinianorum mente profert Evangelii testimonia, eodem modo legit et ipse in aliis locis; sensum enim, non verba corrumpebant illi. At lib. v, cap. 18 eadem, de quibus agimus, verba laudans, πλήρης ad Λόγον refert: vertit siquidem interpres, plenum gratia et veritate.

(1) Καὶ αὐτός. Lege αὐτάς, cum interprete.

(2) Τὰς λέξεις. Aliquam aliam vocem cum copula καὶ hic legisse videtur interpres; vertit enim, astutias et dictiones.

(3) Ἐπεξεύχθη. Mallem ἐπέξευξε. Sed forte verbum ἐπεξεύχθη in activa significatione accepit Irenæus.

(4) Ptolemæus quidem ita. Hæc in Græco desiderantur.

(5) Constare. Gr. συνιστάνειν, quod vertendum erat, commendare seu approbare. Inde enim Scripturis calumniam struebant Valentiniani, quod fictiones suas ex eis approbare adniterentur.

(6) Deinde commemoratus. In Eras., Gall. et O. tob. de re commemoratus, forte per deinde recommemoratus; sic enim habet cod. Clarom.

nomen; sed aut et in reliquis conjugationibus contentus fuisset masculorum appellatione, similiter cum possent et illa (1) simul subaudiri, ut unitatem per omnia esset custodiens; aut si reliquorum conjugationes enumerabat, et Anthropi (id est, Hominis), utique manifestasset conjugem, et utique non remisisset (2) de divinatione nos accipere nomen ipsius.

2. Manifesta igitur expositionis eorum transfectio. Joanne enim unum Deum exponente (3), et unum Unigenitum Christum Jesum annuntiante, per 44 quem omnia facta esse dicit, hunc Verbum Dei, hunc Unigenitum, hunc factorem omnium, hunc lumen verum illuminans omnia hominem, hunc mundi fabricatorem, hunc in sua venisse, hunc eundem carnem factum, et inhabitasse in nobis: hi transvertentes secundum verisimile (4) expositionem, alterum quidem Monogenem volunt esse secundum emissionem, quem scilicet (5) et Principium vocant; alterum autem Sotere (id est Salvatorem), fuisse volunt, et alterum Logon (id est Verbum), filium Monogenis (id est unigeniti), et alterum Christum (6) ad emendationem Pleromatis emissum: et unumquodque eorum, quæ dicta sunt, auferentes a veritate, et abutentes nominibus, in suam argumentationem (7) transtulerunt: ut, secundum eos, in tantis Joannes Domini Christi Jesu memoriam non fecerit. Si enim Patrem dixit (8), et Charin, et Monogenem,

ἤρξασθῃ τῇ τῶν ἀρρένων προσηγορίᾳ, ὁμοίως δυνάμενων χάκεινων συνυπακούεσθαι, ἵνα τὴν ἐνότητά διὰ πάντων ᾗ πεφυλαχώς· εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους (9) κατέλεγε, καὶ τὴν τοῦ Ἀνθρώπου ἂν μεμετῇ νοῦναι σύζυγον, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκεν ἐκ μαντείας ἡμᾶς λαμβάνειν τοῦνομα αὐτῆς.

2. Φανερά οὖν ἡ τῆς ἐξηγήσεως παραποίησις. Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἕνα θεὸν παντοκράτορα, καὶ ἕνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος, δι' οὗ τὰ πάντα γεγονέναι λέγει, τοῦτον Ὑῖον Θεοῦ (10), τοῦτον Μονογενῆ, τοῦτον πάντων ποιητὴν, τοῦτον φῶς ἀληθινόν, φωτίζοντα πάντα ἄνθρωπον, τοῦτον κόσμου ποιητὴν, τοῦτον εἰς τὰ ἴδια ἐληλυθότα, τοῦτον αὐτὸν σὰρκα γεγονότα, καὶ ἐσχηνωκότα ἐν ἡμῖν· οὗτοι παρατρέποντες κατὰ τὸ πιθανόν τὴν ἐξήγησιν, ἄλλον μὲν τὸν Μονογενῆ θέλουσιν εἶναι κατὰ τὴν προβολήν, ὃν δὴ καὶ Ἀρχὴν καλοῦσιν· ἄλλον δὲ τὸν Σωτῆρα γεγονέναι θέλουσι, καὶ ἄλλον τὸν Λόγον υἱὸν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ πληρώματος προδεδωγμένον· καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν εἰρημένων ἀραντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καταχρησάμενοι (11) τοῖς ὀνόμασιν, εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν μετένεγκαν, ὥστε, κατ' αὐτοὺς, ἐν τοῖς τοσούτοις τὸν Ἰωάννην τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μνηεῖαν ποιεῖσθαι (12). Εἰ γὰρ Πατέρα εἶρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀληθεῖαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀνθρώπον, καὶ Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν ἐκεί-

BILLI INTERPRETATIO.

ogdoadis ordo demonstraretur; non autem tanto post intervallo velut oblivione captus, ac postea in memoriam rediens, ultimo loco quaternitatis primæ mentionem fecisset. Deinde, si conjugia quoque indicare voluisset, profecto Ecclesiæ nomen haudquaquam ab eo præteritum fuisset; verum aut in reliquis etiam conjugationibus masculos appellare satis habuisset (quippe cum æque illar una subaudiri possent), ut hac ratione unitatem prorsus servaret; aut si reliquorum conjuges recensebat, Homini quoque conjugem declarasset, nec nobis ipsis nomen ex conjectura et divinatione capiendum reliquisset.

2. Plana est itaque expositionis hujusce falsitas. Nam cum Joannes unum Deum omnipotentem, et unum Unigenitum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, prædicet, hunc Filium Dei, hunc Unigenitum, hunc omnium rerum effectorem, hunc veram lucem illuminantem omnem hominem, hunc mundi conditorem, hunc qui ad sua venerit, et caro factus sit, et in nobis habitaverit; hi speciosæ orationis lenocinio expositionem detorquentes, alium Unigenitum esse secundum productionem, quem etiam Principium nuncupant, alium Salvatorem fuisse volunt, alium Sermonem filium Monogenis, alium denique Christum, ad Pleromatis instaurationem in lucem editum: atque unumquodque eorum, quæ dicta sunt, a veritate dimoventes, ac nominibus abutentes, ad institutum suum transtulerunt; adeo ut, de eorum sententia, Joannes in tot verbis Domini Jesu Christi mentionem nullam fecerit. Si enim Patrem dixit, et Gratiam, et Unigenitum, et Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam,

(1) *Cum possent et illa.* Legendum puto: *cum possent et illa*, scilicet feminæ conjuges seu Æones femine.

(2) *Non remisisset.* Gr. οὐκ ἂν ἀφῆκεν, non dimississet.

(3) *Unum Deum exponente.* Adde ex Gr. *unum Deum omnipotentem.*

(4) *Secundum verisimile.* Sic ex Græco, ita exigente sensu, restituo, pro *secundum verisimilem*, ut habent omnes codd. manifesto scribarum lapsu: male scilicet apice notata litera *e*, quod frequens in mss. occurrit.

(5) *Quem scilicet.* Eras., Feuard. et Gall. perperam habent, *quam*.

(6) *Alterum Christum.* Duas voces, *id est*, post Christum in præced. editt. insertas merito delet vit Grab. quia in Græco et mss. Clarom., Arundel. atque Vossio desunt, ac falsum gignunt sensum; sed forte, *id est*, in mss. Erasmi et Gallati, ex

interpretatione vocis *Christum*, supererat; scripseratque quispiam, *id est unctum*, ut ante scriptum est, *Monogenis, id est Unigeniti*.

(7) *In suam argumentationem.* Græcam vocem ὑπόθεσιν, *argumentationem* vertere amat interp.: mallem reddidisset, *institutum, sententiam*.

(8) *Dixit.* Ita Clarom. et Voss. exacte juxta Græcum εἶρηκε. Eras., Gall. et Feuard. *dixisset*.

(9) *Ei τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους.* Legendum cum interp. ἢ εἰ τῶν λοιπῶν. Sed frustra Billius et Fronto Duc. cum eodem legi volunt, τὰς συζύγους: et sensus enim et contextus sermonis exigunt συζύγους.

(10) *Ὑῖον Θεοῦ. Λόγον Θεοῦ* legisse videtur interpretes.

(11) *Καταχρησάμενοι.* Lege cum interp. καὶ καταχρησάμενοι.

(12) *Μνηεῖαν ποιεῖσθαι.* Addenda cum interpr. particula negativa μή vel οὐ.

νων ὑπόθεσιν περὶ τῆς πρώτης ὁδοῦ εἰρηκεν, A ἐν ἧ οὐδέπω Ἰησοῦς, οὐδέπω Χριστὸς ὁ τοῦ Ἰωάννου διδάσκαλος. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγιῶν αὐτῶν ὁ Ἀπόστολος εἰρηκεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Λόγον οἶδε τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς πεποιήκει φανερόν. Ἀνακεφαλαιούμενος γὰρ περὶ τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἄνω ἐν ἀρχῇ Λόγου, ἐπεξηγεῖται· Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν. Κατὰ δὲ τὴν ἐκείνων ὑπόθεσιν, οὐχ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὅς γε οὐδὲ ἡλθέ ποτε ἐκτὸς πληρώματος, ἀλλὰ ὁ τῆς οἰκονομίας (1), μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτὴρ.

3. Μάθετε οὖν, ἀνθρώποι, ὅτι Ἰησοῦς ὁ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ κατασκηνώσας ἐν ἡμῖν, οὗτος αὐτὸς ἐστὶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος τις τῶν αἰώνων ὑπὲρ τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτηρίας σὰρξ ἐγένετο, εἰκὸς ἦν περὶ ἄλλου εἰρηκεῖν τὸν Ἀπόστολον· εἰ δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Πατρὸς ὁ καταβὰς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβὰς, ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ (2) μονογενὴς Υἱὸς κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς εὐδοκίαν σαρκωθείς ὑπὲρ ἀνθρώπων, οὐ περὶ ἄλλου τινὸς, οὐδὲ περὶ ὁδοῦ τὸν λόγον ἐμπεποιήται (3), ἀλλὰ ἡ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐδὲ γὰρ ὁ Λόγος, κατ' αὐτοὺς, προηγούμενος σὰρξ γέγονε. Λέγουσι δὲ τὸν Σωτῆρα ἐνδύ-

et Alethian, et Logon, et Zoen, et Anthropon, et Ecclesiam, secundum illorum argumentationem de prima ogdoade dixit, in qua nondum Jesus, nondum Christus Joannis magister. Quia autem non de syzygiis ipsorum Apostolos dixit, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Verbum scilicet esse Dei, idem ipse fecit manifestum. Recapitulans enim de eo Verbo, quod ei in principio dictum est (4), insuper exponit : *Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis* (5). Secundum autem illorum argumentationem, non Verbum caro factum est, quod quidem nec venit unquam extra Pleroma : sed qui ex omnibus factus (6), et sit posterior (7) Verbo, Salvator (8).

45 3. Discite igitur, insensati, quoniam Jesus, qui passus est pro nobis, qui inhabitavit in nobis, idem ipse est et Verbum Dei. Si enim alius ex Aeonibus pro nostra salute caro factus est, aestimandum erat de altero dixisse Apostolum. Si autem Verbum Patris, qui descendit, ipse est et qui ascendit, ab uno Deo unigenitus Filius, secundum Patris placitum incarnatus pro hominibus; non de alio aliquo, neque de ogdoade Joannes sermonem fecit, sed de Domino Christo Jesu. Neque enim Verbum secundum eos principaliter caro factum est. Dicunt enim Sotera induisse corpus animale, de dispositione

BILLII INTE PRETATIO.

juxta illorum sententiam de prima ogdoade hæc dixit, in qua necdum est Jesus, necdum Christus Joannis præceptor. Quod autem Apostolos non de ipsorum conjugiiis, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Dei Verbum agnoscit, verba fecerit, ipsemet aperte declaravit. Sermonem enim de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat, in summam redigens, exponens deinde subjungit : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*. Atqui si verum est quod ipsi ponunt, haudquaquam Verbum caro factum est, utpote quod ne ex Pleromate quidem unquam excesserit, sed Salvator, ille, qui ex omnibus ortus est, natusque minor Sermon.

3. Discite igitur, vecordes homines, Jesum, qui nostra causa passus est, atque apud nos habitavit, eum ipsum esse Dei Verbum. Etenim si alius quisquam ex Aeonibus pro salute nostra carnem assumpsisset, probabile fuisset Apostolum de alio verba fecisse. Cum autem Verbum Patris, quod descendit, idem sit etiam quod ascendit, ille, inquam, unius Dei unigenitus Filius, benigna Patris voluntate hominum causa incarnatus, profecto non de quoquam alio, nec de ogdoade verba fecit; verum de Domino Jesu Christo. Neque enim, ut ipsi sentiunt, Verbum caro factum est. Aiunt enim Salvatore animalis corpus induisse, ineffabili providentia ex dispensatione ad hoc fabricatum, ut et oculis cerni, et manibus tractari posset. Atqui caro est antiqua illa Adami e limo a Deo effictio, quam Dei Verbum vere factum esse Joan-

(1) Ὁ τῆς οἰκονομίας. Pro his legendum vult Billius cum interpr. ὁ ἐκ πάντων γεγινώς, quia

factitius ille Valentiniānorum Servator ex omnibus Aeonibus ortum traxit. Gravius vero Epiphānii lectionem pro genuina habet, ratus hanc, utpote obscuriorem, liberiori explicationi occasionem dedisse. Sed is certe non est interpr. noster, qui tantam sibi libertatem arroget. Quare utrumque textum, Græcum scilicet et Latinum, hic mutilum esse, alterumque ex altero emendandum esse ratus, et Epiphānii et interpr. lectionem amplector, legendumque censeo : ὁ ἐκ πάντων γεγινώς, καὶ τῆς οἰκονομίας, μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτὴρ. Cur autem Salvator dicatur, τῆς οἰκονομίας Σωτὴρ, ratio in promptu est : quia scilicet humanæ salutis procurande causa (quæ Græcis οἰκονομία est, ut supra diximus), animale corpus induit, ut paulo post subjicitur, quod quidem corpus ἐκ τῆς οἰκονομίας κατασκευασμένον ἀρχῇ γεγονώς, ex dispensatione (id est salutis nostræ causa), constructum inenarrabili ante dicebant Valentiniāni.

(2) Ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ. Legisæ videtur interpr. ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ, sed utrumque eodem

fere recidit.

(3) Λόγον ἐμπεποιήται. Legendum vult Billius πεποιήται.

(4) De eo Verbo, quod ei in principio dictum est. Addendum ex Græco : de eo Verbo, de quo supra in principio dictum est. Quod clarius vertit Billius : de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat. Quanquam tamen non immerito existimat Fronto Duc. Græcis alium subesse posse sensum (quem amplexus est Petavius), scilicet : *recapitulans enim de eo Verbo, quod ab eo supra dictum est in principio fuisse*. Hunc quidem sensum improbat Grabinus, quia, inquit, in Græco non est, ἐν ἀρχῇ εἶναι Λόγου. Nempe deest Verbum εἶναι, sed subintelligi nihil vetat.

(5) *Inhabitavit in nobis*. S.c. codd. Clarom. et Pass., ceteri *habitavit in nobis*.

(6) *Ex omnibus factus*. Auctoritate cod. Clarom. deleo verbum, est, utpote superfluum.

(7) *Et sit posterior*. Ita Claromont., Pass., Arund. et Voss. cum edit. Oxon. In ceteris vitiose, sic.

(8) *Salvator*. Adde ex Gr. dispensationis Salvator. Lege Not. 1.

esse. Et illum autem similiter, qui multas partes justitiæ confitebatur se fecisse, post deinde noluisse sequi (1), sed a divitiis victum, ut ne fieret perfectus, et hunc de psychico genere fuisse volunt. Spiritale vero (2), in eo quod dicit: *Remitte mortuos sepelire mortuos suos, tu autem vade et annuntia regnum Dei*¹⁹; et Zachæo publicano, dicens: *Properans descende, quoniam hodie in domo tua oportet me manere* (3)²⁰. Et fermenti parabolam (4), quod mulier abscondisse dicitur in farinæ sata tria, tria genera manifestare dicunt. Mulierem quidem, Sophiam dici docent; farinæ vero **39** sata tria, tria genera hominum, spiritale, animale, choicum. Fermentum vero, ipsum Salvatorem dictum dicunt. Et Paulum autem manifeste dixisse choicos, animales, spiritales. Alibi quidem: *Qualis choicus, tales et choici*²¹. Alibi autem: *Animalis homo non percipit quæ sunt spiritus*²². Alibi autem: *Spiritualis examinat omnia*²³. Animalis autem (5) non percipit quæ sunt spiritus, de Demiurgo dictum dicunt, qui cum psychicus sit, non cognoverit neque matrem spiritalem existentem, neque semen ejus, neque eos, qui sunt in Pleromate, Æones. Quoniam autem eorum, quos salvaturus erat Salvator, initia accepit (6), Paulum dixisse: *Et si delibatio sancta, et massa*²⁴. Delibationem quidem,

A *ρανῶν*. Τοῦτον γὰρ λέγουσι τὸν μέσον εἶναι (7). Κάκεινον δὲ ὡσαύτως τὸν τὰ πλείστα μέρη τῆς δικαιοσύνης ὁμολογήσαντα πεποιτηκέναι, ἔπειτα μὴ θελήσαντα ἀκολουθῆσαι, ἀλλὰ ὑπὸ πλούτου ἡττηθέντα, πρὸς τὸ μὴ τέλειον γενέσθαι, καὶ τοῦτον τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγενῆσθαι θέλουσι. Τὸ δὲ πνευματικὸν ἐν τῷ εἰπεῖν: Ἄφες τοὺς νεκροὺς θάψαι τοὺς ἐαυτῶν νεκρούς· σὺ δὲ πορευθεὶς διάγῃ τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ· καὶ ἐπὶ Ζαχαρίου τοῦ τελώνου εἰπὼν· Σπεύσας κατὰβηθι, ὅτι σήμερον ἐν τῷ οἴκῳ σου δεῖ με μείναι. Τοῦτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγενῆσθαι. Καὶ τὴν τῆς ζύμης παραβολὴν, ἣν ἡ γυνὴ ἐγκεκρυφέναι λέγεται εἰς ἀλεύρου σάτα τρία, τὰ τρία γένη δηλοῦν λέγουσι. Φυναῖκα μὲν γὰρ τὴν Σοφίαν λέγεσθαι διδάσκουσιν· ἀλεύρου σάτα (8) τὰ τρία γένη τῶν ἀνθρώπων, πνευματικὸν, ψυχικὸν, χοϊκὸν· ζύμην δὲ αὐτὸν τὸν Σωτῆρα εἰρησθαι διδάσκουσι. Καὶ τὸν Παῦλον διαβρῆδην εἰρηκέναι χοϊκούς, ψυχικούς, πνευματικούς· ὅπου μὲν, *Ὁλος ὁ χοϊκός, τοιοῦτοι καὶ οἱ χοϊκοί*· ὅπου δὲ, *Ψυχικός δὲ ἄνθρωπος οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος* (9). ὅπου δὲ, *Πνευματικός ἀνακρίνει πάντα*. Τὸ δὲ, *Ψυχικός οὐ δέχεται τὰ τοῦ Πνεύματος*, ἐπὶ τοῦ Δημιουργοῦ φασιν εἰρησθαι, ὃν, ψυχικὸν ὄντα, μὴ ἐγνωκέναι μήτε τὴν μητέρα πνευματικὴν οὖσαν, μήτε τὴ σπέρμα αὐτῆς, μήτε τοὺς ἐν τῷ πληρώματι Αἰῶνας. Ὅτι ἰδὼν (10) ἡμελλε σώζειν ὁ Σωτὴρ, τούτων τὰς ἀπα-

BILLII INTERPRETATIO.

mediæ classis esse asserunt, quemadmodum et illum, qui, cum multas justitiæ partes a se impletas esse profiteretur, postea tamen eum sequi detrectavit, opibusque victus est, et a perfectione retardatus. Nam et hunc de psychico genere fuisse illis placet. Denique spirituale in his verbis eum indicasse: *Sine mortuos sepelire mortuos suos; tu vero profectus, annuntia regnum Dei*. Et cum Zachæo publicano dixit: *Festinans descende, quia hodie in domo tua oportet me manere*. Hos namque spiritualis generis fuisse tradunt. Atque etiam parabola ea, in qua de fermento agitur, quod mulier in tribus farinæ satis abscondisse dicitur, tria hæc genera declarari dicunt. Per mulierem enim, Sophiam intelligendam esse docent; per farinæ sata, triplex hominum genus, spirituale, psychicum, hylicum; fermentum autem Salvatorem ipsum dictum esse. Paulum item choicos, psychicos, et spirituales dixisse. Exempli causa cum dixit: *Qualis terrenus, tales et terreni*. Et rursus: *Animalis homo non percipit ea quæ sunt spiritus*. Et alio loco: *Spiritualis omnia dijudicat*. Illud autem: *Animalis non percipit ea quæ sunt spiritus*; de Demiurgo usurpatum esse aiunt, qui cum animalis esset, nec matrem, quæ spiritualis erat, nec ipsius semen, nec denique Æonas, qui in Pleromate sunt, cognoverit. Jam quod eorum, quibus salutem allaturus erat, primitias Salvator assumpserit, Paulum his verbis testatum esse: *Si radix sancta, ulique et massa*. Quo loco per primitias, id quod spirituale est, significari docent; per massam autem nos, hoc est psychicam

¹⁹ Luc. ix, 60. ²⁰ Luc. xix, 5. ²¹ I Cor. xv, 48. ²² I Cor. ii, 14. ²³ Ibid. v, 15. ²⁴ Rom. xi, 16.

(1) *Noluisse sequi*. Vertendum erat, *notentem* C sequi, ut Græcus textus, et constructio requirunt.

(2) *Spiritale vero*. Scilicet, *hominum genus*. Sic edidit. Eras., Gall. et Feuard. melius quam mss. codd. et editt. Oxon. *spiritalem vero*: in Græco siquidem legitur, τὸ δὲ πνευματικόν, et paulo ante scripsit interpres, *hylicum quidem, animale vero*.

(3) *Oportet me manere*. Post hæc adde ex Græco, *hos namque spiritualis generis fuisse tradunt, τούτους γὰρ πνευματικοῦ γένους καταγγέλλουσι γεγενῆσθαι*.

(4) *Et fermenti parabolam*. In Eras. Gallas. et Feuard. male: et in *fermenti parabola*.

(5) *Animalis autem*. Ex Græco lege: *istud vero: Animalis autem*.

(6) *Initia accepit*. Melius ἀπαρχάς vertisset interpres primitias, ut et superius cap. 6 vertit, quam initia.

(7) *Τὸν μέσον εἶναι*. Legissee videtur interpres τῶν μέσων; vel, ἐκ τῶν μέσων, sicuti paulo post scribitur, τούτων τοῦ ψυχικοῦ γένους γεγενῆσθαι.

(8) Ἀλεύρου σάτα. Lege cum interp. ἀλεύρου δὲ σάτα τρία, id enim non modo sensus exigit, sed et textus Græcus paulo ante ita sonat.

(9) Τὰ τοῦ πνεύματος. Τοῦ Θεοῦ addunt nostri Nov. Test. codices. Quod omisum est non solum hoc loco, sed et in Syriaca versione, ac Chrysost. in Comm. ad I Cor. xi. Clemens vero Alex. lib. i Strom., pag. 297, hæc Apostoli. verba refert, cum vocibus τοῦ Θεοῦ· at lib. v, pag. 557, eadem verba commemorans omittit τοῦ Θεοῦ. Hinc colligit Græbius has voces priori loco a recentiori forte scriba additas fuisse. Sed non satis firma videtur ea conjectura. Clemens enim lib. v Strom. Apostoli verba non ex professo, sed ex memoria citare videtur, tacito etiam Apostoli nomine, et solum quantum ad scopum conducebant, ut scilicet probaret a spiritualibus duntaxat apprehendi posse spiritualia.

(10) Ὅτι ἰδὼν. Leg. ὅτι δ' ὢν

χὰς ἀνέλαβε, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι· καὶ ἦν ἡ ἀπαρχὴ (1) ἀγία, καὶ τὸ φῶμα· ἀπαρχὴν μὲν τὸ πνευματικὸν εἰρῆσθαι διδάσκοντες, φῶμα δὲ ἡμᾶς, τοῦτέστι τὴν ψυχικὴν Ἐκκλησίαν, ἥς τὸ φῶμα ἀνειληγμέναι λέγουσιν αὐτὸν, καὶ ἐν αὐτῷ συνεσταλκέναι (2), ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζῦμη.

4. Καὶ ὅτι ἐπλανήθη ἡ Ἀχάμωθ ἐκτὸς τοῦ πληρώματος, καὶ ἐμορφώθη ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀνεζητήθη ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, μνηύειν αὐτὸν λέγουσιν ἐν τῷ εἰπεῖν, αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸ πεπλανημένον (3). Πρόδατον μὲν γὰρ πεπλανημένον τὴν μητέρα αὐτῶν ἐξηγοῦνται λέγεσθαι, ἐξ ἧς τὴν ὥδε θέλουσιν ἐσπάραι Ἐκκλησίαν· πλάνην δὲ τὴν ἐκτὸς πληρώματος ἐν τοῖς πάθεσι (4) διατριβὴν, ἐξ ὧν γεγενέαι τὴν ὁλίαν, καὶ εὐρίσκουσιν τὴν δραχμὴν, τὴν ἀνω Σοφίαν διηγοῦνται λέγεσθαι, ἥτις ἀπολέσασα τὴν ἐνθύμησιν αὐτῆς, ὕστερον, καθαρισθέντων πάντων διὰ τῆς τοῦ Σωτῆρος παρουσίας, εὐρίσκει αὐτήν· διὸ καὶ ταύτην ἀποκαθίστασθαι, κατ' αὐτοὺς, ἐντὸς πληρώματος. Συμῶνα τὸν εἰς τὰς ἀγκάλας λαβόντα τὸν Χριστὸν, καὶ εὐχαριστήσαντα αὐτῷ (5), καὶ εἰπόντα· Ὁὐρ ἀπολύεις τὸν δοῦλόν σου, Δέσποτα, κατὰ τὸ ῥῆμά σου ἐν εἰρήρῃ, τύπον εἶναι τοῦ Δημιουργοῦ λέγουσιν, ὡς ἐλθόντος (6) τοῦ Σωτῆρος ἔμαθε τὴν μετὰθεσιν αὐτοῦ, καὶ ἡγαρίστησε τῷ Βυθῷ. Καὶ διὰ τῆς Ἀννης, τῆς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ κη-

A quod est spiritale dictum docentes; conspersionem autem nos, id est psychicam Ecclesiam, ejus substantiam (7) assumpsisse dicunt eum, et cum semetipso crexisse, quoniam erat ipse fermentum.

4. Et quoniam erravit Achamoth extra Pleroma, et formata est a Christo, et quæsitæ est a Salvatore, manifestare eum dicunt, in eo quod dixit, semetipsum *venisse ad eam quæ errasset ovem* ¹⁸. Ovem enim errantem, matrem suam referunt dici, ex qua eam, quæ sit hic, volunt esse seminatam Ecclesiam; errorem autem, eam, quæ est extra Pleroma, in omnibus passionibus immorationem, ex quibus factam materiam tradunt. *Mulierem autem illam, quæ mundat domum, et invenit drachmam* ¹⁹, superiorem Sophiam narrat dici, quæ cum perdidisset intentionem suam, post deinde mundatis omnibus per Salvatoris adventum, invenit eam; quoniam et hæc restituitur, **40** secundum eos, intra Pleroma (8). Symeon (9) autem eum, qui in manus suas (10) accepit Christum, et gratias egit Deo, et dixit: *Nunc remittis* (11) *servum tuum, Domine, secundum sermonem tuum in pace* ²¹: typum esse Demiurgi dicunt, qui veniente Salvatore didicit transpositionem suam, et gratias egit Bytho. Et per Annam (12), quæ in Evangelio dicitur *septem annis cum viro vixisse* ²², reliquum autem

BILLII INTERPRETATIO.

Ecclesiam, ejus cum massam assumpsisse, atque in se contraxisse dicunt, quoniam ipse fermentum erat.

4. Quod autem Achamoth extra Pleroma oberraverit, atque a Christo formata, et a Salvatore quæsitæ sit, indicare eum, cum se ad ovem eam, quæ a grege aberraverat, venisse ait. Etenim per ovem aberrantem, matrem suam significari aiunt, ex qua Ecclesiam hanc satam esse volunt. Per aberrationem autem, intelligi ejus extra Pleroma in passionibus commorationem, ex quibus materiam ortam esse fingunt. Per eam item mulierem, quæ domum suam everrit, et drachmam invenit, superiorem Sophiam intelligendam esse censent, quæ quidem, perdita sua entymesi, postea omnibus per Salvatoris adventum perpurgetis, eam invenit. Unde etiam hanc, de eorum sententia, Pleromati restitutam fuisse. Symeonem porro, qui in *ulnas suas Christum accepit, ac Deo gratias egit, et dixit: Nunc dimittis servum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace*; Demiurgi figuram esse tradunt, qui veniente Salvatore, translationem sui didicit, et Bytho gratias egit. Consimilem etiam in modum per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis cum viro transactis, reliquum omne vitæ tempus in viduitate confecit, quousque Salvatorem vidit, eumque agnovit, atque apud omnes de eo verba faciebat, perspicue Achamoth significari asserunt; quæ quidem cum exiguo tempore Salvatore, una cum ipsius æqualibus conspexisset, per omne reliquum tempus in medietate sedem figens, opperiebatur eum, ecquando rursus

¹⁸ Luc. xv, 4. ¹⁹ Ibid. v. 8. ²¹ Luc. ii, 28. ²² Ibid. v. 36.

(1) *Ἦν ἡ ἀπαρχή*. Sic recte Petavius et Grab; C male vero in Basileensi Epiphani editione legatur, ἦν ἡ ἀπαρχή. Quod Græci codicis mendum non comprehendens Gallasius, in apertissimo loco, ait Billius, tanquam in meridiana luce hallucinatus est; vertit enim: *et erant primitiæ sanctæ*. Cæterum vulgata N. Test. exemplaria habent usitatiorē particulam εἰ.

(2) *Συνεσταλκέναι*. Suspiciatur Billius mendo- sum hoc loco fuisse codicem, quo usus est vetus interpres, qui *crexisse* vertit, quasi in Græco esset, *συνανεστηκέναι*. Suspicerer ego potius cum Grabio mendosum esse nostrum codicem, genuinamque lectionem esse *συνανεστηκέναι*. Id suadere videtur ratio quæ continuo subjicitur, ἐπειδὴ ἦν αὐτὸς ζῦμη, quoniam erat ipse fermentum; fermenti enim proprium est, non contrahere, sed potius inflare et erigere.

(3) *Πεπλανημένον*. Adde cum vet. interp. πρό- δατον. Quam vocem omisit imprudens scriba, quod ab eadem sequens periodus inciperet.

(4) *Τοῖς πάθεσι*. Legit interp. τοῖς πᾶσι πάθεσι.

(5) *Αὐτῷ*. Legit interp. τῷ Θεῷ. Nostri vero N. Test. codices habent: καὶ εὐλόγησε τὸν Θεόν.

(6) *Ὡς ἐλθόντος*. Leg. ὡς ἐλθόντος.

(7) *Cujus substantiam*. Vertendum erat, *cujus massam*.

(8) *Restituitur secundum eos intra Pleroma*. Quia nimirum Enthymesis, seu Achamoth a medietatis loco in ipsum Pleroma transiens, matri suæ, superiori Sophiæ, a qua per Horon separata fuerat, denno conjungitur. Vid. cap. 2 et 7.

(9) *Symeon*. Pro *Symeonem*.

(10) *In manus suas*. Græc. εἰς τὰς ἀγκάλας. in *ulnas suas*.

(11) *Remittis*. Sic omnes mss. pro *dimittis*, ut est in edit. Eras. et Gall. ac Feuard. Bibliisque vulgatis.

(12) *Et per Annam, etc.* Lege juxta Græcum: *et per Annam illam, quæ in Evangelio prophetissa dicitur, septemque annis, etc.*

omne tempus vidua perseverasse, donec vidisset Salvatorem, et agnovisset eum, et loqueretur de eo omnibus, manifestissime Achamoth significari dicunt: quæ cum ad modicum vidisset tunc Salvatorem cum coætaneis suis, postero omni tempore perseverans in medietate, sustinebat eum, quando iterum veniat, et reponat eam suæ conjugationi. Et nomen autem ejus significatum a Salvatore, in eo quod dixerit: *Justificata est sapientia a filiis ejus*²⁹; et a Paulo autem sic: *Sapientiam autem loquimur perfectis*³⁰. Et conjugationes autem, quæ sunt intra Pleroma, Paulum dixisse dicunt, in uno ostendentem (1). De ea enim conjugatione, quæ est secundum hanc vitam, scribens ait: *Hoc enim mysterium magnum est: dico autem in Christo et Ecclesiu*³¹.

5. Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam ogdoadem, et omnium generationem (2) significasse ipsis dictionibus: Itaque principium quoddam subiecit, quod primum factum est a Deo: quod etiam Nun vocat et Filium, et Unigenitum Domini vocat (3), in quo omnia Pater præmisit (4) seminaliter. Ab hoc (5) autem aiunt **41** Verbum emissum, et in eo omnem Æonum substantiam, quam ipsum postea formavit Verbum. Quoniam igitur de prima genesi dicit, bene a principio, hoc est a Filio et Verbo, doctrinam facit. Dicit autem sic: *In principio erat Verbum, et Ver-*

ρουσσομένης (6) προφητίδος, ἐπὶ τὰ ἔτη μετὰ ἀνδρὸς ἐξηκυίας, τὸν δὲ λοιπὸν ἅπαντα χρόνον χήρας μενούσης, ἄχρις οὗ τὸν Σωτῆρα ἰδοῦσα ἐπέγνω αὐτὸν, καὶ ἐλάλει περὶ αὐτοῦ πᾶσι, φανερώτατα τὴν Ἀχαμῶθ μνηύεσθαι διορίζονται· ἥτις, πρὸς ὀλίγον ἰδοῦσα τὸν Σωτῆρα μετὰ τῶν ἡλικιωτῶν αὐτοῦ, τῷ λοιπῷ χρόνῳ παντὶ μὲν οὕσα (7) ἐν τῇ μεσότητι προσεδέχετο αὐτὸν, πότε πάλιν ἐλεύσεται, καὶ ἀποκαταστήσει αὐτὴν τῇ αὐτῆς συζυγίᾳ. Καὶ τὸ δόγμα δὲ αὐτῆς μεμνηνύσθαι ὑπὸ τοῦ Σωτῆρος, ἐν τῷ εἰρηκέναι· *Καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς*· καὶ ὑπὸ Παύλου δὲ οὕτως· *Σοφίαν δὲ λαλοῦμεν ἐν τοῖς τελείοις*. Καὶ τὰς συζυγίας δὲ, τὰς ἐν τοῖς πληρώματι, τὸν Παῦλον εἰρηκέναι φάσκουσιν ἐπὶ ἐνὸς δειξάντα. Περὶ γὰρ τῆς περὶ τὸν βίον συζυγίας γράφων. **B** ἔφη· *Τὸ μυστήριον τοῦτο μέγα ἐστίν· ἐγὼ δὲ λέγω εἰς Χριστὸν καὶ τὴν Ἐκκλησίαν*.

5. Ἐπὶ τε Ἰωάννην, τὸν μαθητὴν τοῦ Κυρίου, ἐδάσκουσι τὴν πρώτην ὀγδοῖδα μεμνηνύκην αὐταῖς λέξεσι, λέγοντες οὕτως· Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, βουλόμενος εἰπεῖν τὴν τῶν ὅλων γένεσιν, καθ' ἣν τὰ πάντα προσέβαλεν ὁ Πατὴρ, ἀρχὴν τινα ὑποτίθεται, τὸ πρῶτον γεννηθὲν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὃν δὴ καὶ υἱὸν Μονογενῆ, καὶ Θεὸν κέκληκεν, ἐν ᾧ τὰ πάντα ὁ Πατὴρ προσέβαλε σπερματικῶς. Ὑπὸ δὲ τούτου φησὶ τὸν Λόγον προδεβλησθαι, καὶ ἐν αὐτῷ τὴν ὅλην τῶν Αἰώνων οὐσίαν, ἣν αὐτὸς ὕστερον ἐμόρφωσεν ὁ Λόγος. Ἐπεὶ οὖν περὶ πρώτης γενέσεως λέγει, καλῶς ἀπὸ τῆς ἀρχῆς, τούτεστι (8) τοῦ

BILLII INTERPRETATIO.

veniret, eamque suo conjugio restitueret. Quin ipsius quoque nomen profuturum fuisse a Salvatore, cum diceret: *Et justificata est sapientia a filiis suis*. Itemque a Paulo in his verbis: *Sapientiam autem loquimur inter perfectos*. Sed et conjugia ea, quæ in Pleromate sunt, Paulum commemorasse, in uno ostendentem. Nam cum de vitæ hujus conjugio scriberet, hunc in modum est locutus: *Sacramentum hoc magnum est: ego autem dico in Christo, et Ecclesia*.

5. Joannem præterea Domini discipulum, primam ogdoadem indicasse docent, hismet verbis utentes: Joannes Domini discipulus rerum omnium ortum exponere cupiens, juxta quem Pater omnia produxit, principium quoddam ponit, id nempe quod primo a Deo genitum est, quem et Nun; et unigenitum Filium, ac Deum appellavit, in quo Pater omnia seminali ratione procreavit. Ab eo autem Sermonem productum esse, et in eo omnem Æonum essentiam, quam postea Sermo ipse formavit. Quoniam igitur de primo rerum ortu verba facit, recte a principio, hoc est a Deo, et Sermonem doctrinam suam instituit. Ad

²⁹ Luc. vii, 35. ³⁰ I Cor. ii, 6. ³¹ Ephes. v, 32.

(1) *In uno ostendentem*. Id est, inquit Græbius, unico conjugii mundani exemplo indignantem conjugationis, ex quibus supremum consistit Pleroma.

(2) *Et omnium generationem*. Istæ voces male hic translatae sunt. Cætera quæ sequuntur, mutila sunt. Quare sic ex Græco restituere: *Adhuc autem Joannem discipulum Domini docent, primam Ogdoadem ipsi verbis significasse, ita dicentes: Joannes discipulus Domini omnium generationem exponere volens, juxta quam Pater omnia produxit, principium aliquod subiecit, etc.*

(3) *Quod etiam Nun vocat et Filium: et unigenitum Domini vocat*. Cod. Clarom. quod etiam nunc vocat et Filium; et unigenitum Deum vocat. Quoad vocem nunc consentiunt Voss. et Merc. 2, quoad vocem Deum, Arund. Sed neque sic legendum Græcorum sensum exprimes, aut textus Latini defectibus medeberis. Lege ergo: *Quod et Nun, et Filium unigenitum, et Deum vocavit*. Quanquam vox Νῦν neque in Græco Irenæi textu, neque in hoc primo Evangelii Joannis capite occurrat.

(4) *Præmisit*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. procul dubio ex vet. cod. At idem Feuard. in textu, cum Eras. et Goll. minus bene,

C dimisit. Mallem προσέβαλε hic, ut alibi solet, vertisset interp., emisit.

(5) *Ab hoc*. Sic Græca secutus recte emendavit Feuard. pro adhuc, quod in omnibus cum edit. tum mss. codd. perperam legebatur.

(6) *Καὶ διὰ τῆς Ἀρχῆς ... κηρυττομένης*. Sic cod. Reg. cum Basileensi Epiphani. edit. et Gallas. ac Feuard. Irenæi editi. Petavius vero et Græbius perperam omiserunt τῆς Ἀρχῆς.

(7) *Μὲν οὕσα*. Lege cum interp. μένουσα unico vocabulo.

(8) *Τούτεστι τοῦ Θεοῦ*. Melius legas cum interp. τούτεστι τοῦ Ὑποῦ. Hæc enim ad explicationem vocis ἀρχῆς subjiunguntur. Atqui mox dictum est, Filium, ex Valentinianorum hypothesis, esse principium illud, de quo loquitur Joannes ipso Evang. initio; quia in Filio Pater omnia seminali ratione procreavit; ab eo autem productum esse Verbum, a quo omnium Æonum efformata sit essentia. Filius igitur et Verbum, sua quisque ratione, rerum, omnium principium erant, a quo Joannem initium docendi fecisse volebant hæretici illi; ac proinde, ex eorum mente, legendum videtur, τούτεστι τοῦ Ὑποῦ καὶ τοῦ Λόγου.

Θεοῦ καὶ τοῦ Λόγου, τὴν διδασκαλίαν ποιεῖται. Λέγει δὲ οὕτως· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν, καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος. Οὗτος (1) ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν. Πρῶτον διατείνων τὰ τρία, Θεόν, καὶ ἀρχὴν, καὶ Λόγον, πάλιν αὐτὰ ἐνοί, ἵνα καὶ τὴν προβολὴν ἐκατέρων αὐτῶν δείξῃ, τοῦ τε Υἱοῦ, καὶ τοῦ Λόγου, καὶ τὴν πρὸς ἀλλήλους ἄμα, καὶ τὴν πρὸς τὸν Πατέρα ἔνωσιν. Ἐν γὰρ τῷ Πατρὶ, καὶ ἐκ τοῦ Πατρὸς ἡ ἀρχὴ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς (2) ὁ Λόγος. Καλῶς οὖν εἶπεν· Ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος· ἦν γὰρ ἐν τῷ Υἱῷ· καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν Θεόν· καὶ γὰρ ἡ ἀρχὴ καὶ Θεὸς ἦν ὁ Λόγος, ἀκολουθῶν· τὸ γὰρ ἐκ Θεοῦ γεννηθὲν Θεὸς ἐστίν. Οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν Θεόν· εἰδείξε τὴν τῆς προβολῆς τάξιν. Πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ χωρὶς αὐτοῦ ἐγένετο οὐδ' ἓν (3)· πᾶσι γὰρ τοῖς μετ' αὐτὸν Αἰῶσι μορφῆς καὶ γενέσεως αἴτιος ὁ Λόγος ἐγένετο. Ἀλλὰ ὁ γένοντες ἐν αὐτῷ, φησὶ, ζωὴ ἐστίν· ἐνθάδε καὶ συζυγίαν ἐμήνυσε· τὰ μὲν γὰρ ὅλα ἐφ' οὗ αὐτοῦ γεγενῆσθαι (4), τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ (5). Αὕτη οὖν ἡ ἐν αὐτῷ γενομένη οἰκαιοτέρα ἐστίν ἐν αὐτῷ (6) τῶν δι' αὐτοῦ γενομένων· σύνασι γὰρ αὐτῷ, καὶ δι' αὐτοῦ καρποφορεῖ. Ἐπειδὴ γὰρ ἐπιφέρει, Καὶ ἡ ζωὴ ἦν τὸ φῶς τῶν ἀνθρώπων, Ἄν-

Abum erat apud Deum, et Deus erat Verbum : hoc erat in principio apud Deum ²¹. Prius distinguens in tria, Deum, et Principium, et Verbum, iterum ea univit, uti et emissionem ipsorum utrorumque ostendat, id est Filii, et Verbi, et eam quæ est ad invicem simul et ad Patrem unionem. In Patre enim et ex Patre principium, in principio autem et ex principio Verbum. Bene igitur dixit : *In principio erat Verbum* ; erat enim in Filio : *et Verbum erat apud Deum* ; etenim principium (7) : *et Deus erat Verbum*, consequenter ; quod enim ex Deo natum est, Deus est. *Hic enim erat in principio apud Deum*, ostendit emissionis ordinem. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* ; omnibus enim iis, qui post eum sunt, *Æonibus, formationis et generationis causa Verbum factum est. Sed quod factum est in eo*, inquit, *vita est* ; hic enim syzygias manifestavit : *omnia enim, ait, per ipsum facta sunt, vita autem in ipso*. Hæc ergo quæ in eo facta est, proximior est, quàm (8) ea quæ per ipsum facta sunt ; cum ipso est enim, et per ipsum fructificat. Quoniam infert : *Et vita erat lux hominum* ²². Hominem autem nunc (9) et Ecclesiam simili **42** nomine significavit, ut per unum nomen manifestet syzy-

BILLII INTERPRETATIO.

hunc porro modum loquitur : *In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum. Hoc erat in principio apud Deum*. In quibus verbis cum primo hæc tria distinxisset, Deum, principium et Verbum, rursus ea copulat : ut et horum utriusque productionem ostendat, hoc est Filii et Verbi, ac simul et horum inter se, et cum Patre conjunctionem. In Patre enim, et ex Patre est principium ; in principio autem et ex principio Verbum. Recte itaque dixit : *In principio erat Verbum* ; erat enim in Filio. *Et Verbum erat apud Deum*, principium etenim : *et Deus erat Verbum*, hoc enim consequitur : id quippe Deus est, quod de Deo genitum est. *Hoc erat in principio apud Deum*, productionis ordinem demonstrat. *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* : Verbum etenim *Æonibus* omnibus, qui post se exstiterunt, formæ atque ortus auctor fuit. *Quod factum est in ipso vita erat* ; hic vero conjugium etiam indicavit ; omnia enim per ipsum facta esse dixit ; vitam autem in ipso. Hæc quippe, quæ in eo facta est, conjunctior ei est, quàm ea quæ per ipsum facta sunt ; cum eo namque existit, ac per eum frugescit. Quandoquidem subdit : *Et vita erat lux hominum* ; hominis nimirum vocabulo, Ecclesiam

²¹ Joan. 1, 1, 2. ²² Ibid. v, 4.

(1) Οὗτος. Sic recte codex Reg. cum omnibus Crenæi edit. Petavio vero Basileensem Epiphani editionem perperam secutus scripsit, οὗτος, indeque Latine reddidit : *sic erat in principio*, etc. Sed mirum quod vir doctissimus hujus editionis mendum hic non deprehenderit, qui paulo post ea ipsa Joannis verba, prout in eadem recte describuntur, recte ipse scripsit : οὗτος ἦν ἐν ἀρχῇ, quamvis aliis intentus iterum verterit : *sic erat in principio*. Nusquam ita vertit vetus Irenæi interp. ; nec ea Joannis verba, sed sensum duntaxat corrumpebant Valentiniani.

(2) Καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς. Recte monent Billius et Petavio legendum esse cum interp. ἐν ἀρχῇ δὲ, καὶ ἐκ τῆς ἀρχῆς.

(3) Οὐδ' ἓν. Ab his verbis hanc Joannis periodum claudabant non Valentiniani modo, sed et Macedoniani, quos refellit Chrysostomus homil. iv in Joan., pro suæ quique hærescos scopo. Quin et catholici plures, sed catholico sensu, sic claudunt, ut auctor noster lib. 1, cap. 22 ; lib. ii, c. 1 ; lib. iii, c. 8, etc. ; Cyrillus Alexand. in Joan. ; Augustinus Tract. 1 in Joan., et Latinorum interpretum plerique, Estio teste.

(4) Δι' αὐτοῦ γεγενῆσθαι. Sic recte cod. Reg. In omnibus tum Epiph. tum Iren. edit. perperam δι' αὐτοῦ. Nam paulo ante scriptum est, δι' αὐτοῦ, et ita habet Evangel. textus.

(5) Τὴν δὲ ζωὴν ἐν αὐτῷ. Prævum hunc Valentinianorum censum deridet Origenes, t. III. Com-

ment. in Joan., pag. 71. Lege sis. Eundem amplectebantur Macedoniani, ut Spiritum sanctum, quem vitam esse dicebant, in rebus creatis adnumerarent. Consultat Chrysost., loco cit.

(6) Οἰκαιοτέρα ἐστὶν ἐν αὐτῷ. Dele particulam ἐν.

(7) Etenim principium. Ita vetus Feuard, cod., Clarom., Pass. et Voss. cum textu Græco. Male vero apud Eras. et Gall. *etenim in principio*. Sed ab his verbis colon claudere debuisset Feuard, nec ea perperam istis adjungere, et *Deus erat Verbum*, a quibus altera incipit periodus. Sensus autem est : *et Verbum erat apud Deum, etenim principium*, supp. *Deus est*. Unde his verbis, *etenim principium*, subjiciunt rationem Valentiniani, cur Verbum esset apud Deum ; quia nimirum Verbum erat apud principium, Filium videlicet ; *etenim principium Deus est*. Ex eo enim quod Verbum esset in principio et ex principio, concludebant Verbum esse apud Deum, quia principium, id est Filius, Deus est.

(8) Proximior est, quam. Lege juxta Græcum : *proximior* (melius propinquior aut familiarior) *est illi quam*, etc.

(9) Quoniam infert, etc., hominem autem nunc, etc. Melius ex Græco legas : *Quoniam infert, etc., nunc hominem dicens ; et Ecclesiam eadem voce significavit*. Porro hominem pro plurali, homines (ut in cæteris exemplaribus legitur), ex cod. Voss. et Græco recte reposuit Græbius.

giæ communionem. Ex Logo enim et Zoe Homo generatur et Ecclesia. Lumen autem dixit hominum Vitam, quoniam illuminati sunt ab ea, quod est formatum et manifestatum (1). Hoc autem et Paulus dicit: *Omne enim quod manifestatur* (2), *lumen est* ³¹. Quoniam igitur Vita manifestavit, et generavit Hominem et Ecclesiam, lumen dicta est eorum. Aperte igitur manifestavit Joannes per sermones hos, et alia, et quaternationem secundam, Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Sed et primam significavit tetradem. Narrans enim de Salvatore, et docens omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata, fructum quoque eum esse dicens intra Pleroma (3): etenim *lumen dixit illum, quod in tenebris lucet, et non comprehenditur* ab eis, quoniam omnia, quæ facta sunt ex passione, formans, ignoratus est ab eis. Et Filium, et Veritatem, et Vitam dicit eum, et *Verbum carnem factum* (cujus gloriam vidimus, ait, et gloria ejus, qualis erat Unigeniti (4), quæ a Patre data est ei), *plenum gratia* (5) *et veritate*. Dicit autem sic (6) ³²: *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis, et vidimus gloriam ejus, gloriam quasi Unigeniti a Patre, plenum gratia et veritate* (7). Diligenter igitur ostendit primam quaternationem, Patrem dicens, et Gratiam, et Monoge-

A θρωπον εἰπὼν ἄρτι, καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ (8) ἐμήνυσεν, ὅπως διὰ τοῦ ἐνὸς ὀνόματος δηλώσῃ τὴν τῆς συζυγίας κοινωνίαν. Ἐκ γὰρ τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς ἄνθρωπος γίνεται καὶ Ἐκκλησία. Φῶς δὲ εἶπε τῶν ἀνθρώπων τὴν Ζωὴν διὰ τὸ πεφωτισθαι αὐτοὺς ὑπ' αὐτῆς, ὃ δὲ ἔστι μεμορφῶσθαι καὶ πεφανερωθῆναι. Τοῦτο δὲ καὶ ὁ Παῦλος λέγει· *Πᾶν γὰρ τὸ φανερούμενον φῶς ἔστιν*. Ἐπεὶ τὸν εὐφρανέ- ρωσε καὶ ἐγέννησε τὸν τε ἄνθρωπον καὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἡ Ζωή, φῶς εἰρήσθαι (9) αὐτῶν. Σαφῶς οὖν δε- δῆλωκεν ὁ Ἰωάννης διὰ τῶν λόγων τούτων τὰ τε ἄλλα καὶ τὴν τετράδα τὴν δευτέραν, Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἀνθρώπον καὶ Ἐκκλησίαν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσε τετράδα. Διηγούμενος γὰρ περὶ τοῦ Σωτῆρος, καὶ λέγων πάντα τὰ ἐκτὸς τοῦ πληρώ- B ματος δι' αὐτοῦ μεμορφῶσθαι, καρπὸν εἶναι φῶς εἰρηκεν αὐτὸν τὸ ἐν τῇ σκοτίᾳ φαινόμενον, καὶ μὴ καταληφθῆν ὑπ' αὐτῆς, ἐπειδὴ πάντα τὰ γενό- μενα ἐκ τοῦ πάθους ἀρμόσας (11), ἡγνωθῇ ὅπ' αὐ- τῆς (12)· καὶ Ἰδὼν δὲ, καὶ Ἀλήθειαν, καὶ Ζωὴν λέγει αὐτὸν, καὶ Λόγον σάρκα γενόμενον· οὗ τὴν δόξαν ἐθεασάμεθα, φησὶ, καὶ ἦν ἡ δόξα αὐτοῦ, ὅσα ἦν ἡ τοῦ Μοργενεὺς, ἡ ὑπὸ τοῦ Πατρὸς δοθεῖσα αὐτῷ πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας (13). Λέγει δὲ

BILLII INTERPRETATIO,

quoque æquivoce significavit: ut per unam vocem, conjugii commercium declararet. Ex Verbo enim et Vita, Homo et Ecclesia orti sunt. Porro hominum lucem vitam appellavit, quod ipsi ab ea illuminati sint, hoc est formati ac patefacti. Quod etiam Paulus his verbis ait: *Omne autem id quod manifestatur, lux est*. Quoniam itaque Vita et Hominem et Ecclesiam genuit ac patefecit, ipsorum proinde lux dicta est. Perspicue igitur per hæc verba Joannes tum alia, tum secundam quaternitatem, hoc est Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam, declaravit. Quin prima quoque ab eo quaternitas indicata est. Nam de

³¹ Ephes. v, 13. ³² Joan. i, 14

(1) *Quod est formatum et manifestatum*. Fortasse C scripsit interp. *quod est formatum esse, et manifestatum*, pro *formati sunt et manifestati*. Sic tu legas juxta Græcum.

(2) *Quod manifestatur*. Sic quidem Vulgatæ Bibliorum versiones Latinæ; sed, ut probe monet Græbii, cum φανερούμενον quasi participium verbi mediū in significatione activa accepisse Valentinianos, immediate sequentia clare ostendant; interpres potius, *quod manifestat*, quam, *quod manifestatur*, reddere debuisset.

(3) *Dicens intra Pleroma*. Lege ex Græco, *dicit totius Pleromatis*. Vide not. 10.

(4) *Qualis erat Unigeniti*. Sic recte Clarom. cod. juxta Græc. οἷα ἦν ἡ τοῦ μονογενοῦς. Eras., Gall. et Feuard. quasi unigeniti; Oxon. ex cod. Voss. pejus, quasi erat unigeniti.

(5) *Plenum gratia*. Codicem Arundel. sequimur, cæteris omnibus cum editt. tum mss. hic præponendum. Illum quidem postposuit Græbii; quia D vocem Græcam πλήρης ad δόξαν cum Billio et Petavio referre maluit, quam ad Λόγον· sed doctissimos alioqui viros Græcorum sensum hic assecutos non fuisse, in notis ad textum Græcum demonstravimus. Quare distinctionis causa, hæc, *cujus gloriam vidimus*.... data est ei, parenthesi includimus.

(6) *Dicit autem sic*, etc. usque ad, *diligenter igitur*. Billium, alioqui non indiligentem, in nova versione sua hæc prætermisisse, cum Frontone Duc. miror. Sed paulo magis stupenda Gallasii hallucinatio; dum enim novis vocibus studet, iis repudiatis, quibus utitur Vulgata nostra, nec evangelico sensui, nec Grammaticæ legibus consulit. Vertit enim: *et Sermo factus est caro, et ha-*

bitavit in nobis, et contemplati vidimus gloriam ut Unigeniti a Patre, plenum gratiæ et veritatis. Sive enim plenum ad vocem sermo, sive ad gloriam referat, solœcismi culpa tenetur. Atqui si vel Erasmus consulisset, ab eo didicisset vocem Græcam πλήρης referri ad Λόγον, non ad δόξαν· ac proinde vertendum erat: *et Sermo factus est caro, et habitavit in nobis*, etc., *plenus gratiæ et veritatis*.

(7) *Plenum gratia et veritate*. Sic ex Græco emendamus, imo ex ipso Irenæi interp. qui lib. v, cap. 18, sic reddidit. In cæteris autem omnibus cum editt. tum mss. legitur, *plena*, sed manifestò scribarum lapsus. Si enim ea gratiæ veritalisque plenitudo ad gloriam referretur, in Græco scribendum fuisset πλήρη, et in Latino plenam. Vide not. 13.

(8) *Ὁμωνύμως τῷ Ἀνθρώπῳ*. Τῷ ἀνθρώπῳ deleri vult Billius; sed retineri nihil vetat.

(9) *Εἰρήσθαι*. Melius legas cum interp. εἰρηται.

(10) *Παντός τοῦ πληρώματος*. Vet. interpretes non πάντος, sed ἐντός legisse videtur. Vertit enim, *intra*. Sed prior lectio præferenda. Salvatore enim totius Pleromatis fructum esse jam non semel dixerunt Valentiniani.

(11) *Ἀρμόσας*. Μορφώσας legi mavult Billius, quia vertit interpretes, *formans*. Sed ἀρμόσας eodem recidit.

(12) *Ἵπ' αὐτῆς*. Monet Grab. interpretem recte legisse, ὅπ' αὐτῶν, quia vertit, *ab eis*. Sed eadem ratione legisset interpretes linea præced. ὅπ' αὐτῶν, qui vertit etiam, *ab eis*. Non attendebat, puto, vir doctus, *ab eis* utrobique referri ad tenebras, et ὅπ' αὐτῆς ad τὴν σκοτίαν.

(13) *Πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας*. Vē! lege

ούτως· Καὶ ὁ Λόγος σήμερ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, καὶ ἐθεασάμεθα τὴν δόξαν αὐτοῦ, δόξαν ὡς μονογενοῦς παρὰ Πατρός, πλήρης χάριτος καὶ ἀληθείας. Ἀκριβῶς οὖν καὶ τὴν πρώτην ἐμήνυσσε τετράδα, Πατέρα εἰπὼν, καὶ Χάριν, καὶ τὸν Μονογενῆ, καὶ Ἀληθεῖαν· οὕτως ὁ Ἰωάννης περὶ τῆς πρώτης καὶ μητρὸς τῶν ὄλων Αἰώνων ὁγδοάδος εἶρηκε. Πατέρα γὰρ εἶρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀληθεῖαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀνθρώπον, καὶ Ἐκκλησίαν.

CAPUT IX.

Impugnantur impie Hæreticorum interpretationes.

Ὁρᾷς, ἀγαπητὲ, τὴν μέθοδον, ἥ οἱ χρώμενοι φρεν-
πατοῦσιν ἑαυτοὺς, ἐπηρεάζοντες τὰς Γραφάς, τὸ
πλάσμα αὐτῶν ἐξ αὐτῶν συνιστάνειν πειρώμενοι.
Διὰ τοῦτο γὰρ καὶ αὐτὸς (1) παρεθέμην αὐτῶν τὰς
λέξεις (2), ἵνα ἐξ αὐτῶν κατανοήσῃ τὴν πανουρ-
γίαν τῆς μεθοδείας, καὶ τὴν πονηρίαν τῆς πλάνης.
Πρῶτον μὲν γὰρ εἰ προέκειτο Ἰωάννη τὴν ἀνω ὁγ-
δοάδα μνηύσειν, τὴν τάξιν αὐτῆς τετηρήκει τῆς προδο-
λῆς, καὶ τὴν πρώτην τετράδα σεβασμιωτάτην οὔσαν,
καθὼς λέγουσιν, ἐν πρώτοις αὐτῆς τεθείκεται τοῖς ὀνό-
μασι, καὶ οὕτως ἐπεξεύχθη (3) τὴν δευτέραν, ἵνα
διὰ τῆς τάξεως τῶν ὀνομάτων ἡ τάξις δειχθῇ τῆς
ὁγδοάδος· καὶ οὐκ ἂν μετὰ τοσοῦτον διάστημα, ὡς
ἐκκλησιάζοντες, ἔπειτα ἀναμνησθεῖς, ἐπ' ἐσχάτῳ πρώ-
της ἐμείνῃ τετράδος. Ἐπειτα δὲ καὶ τὰς συζυ-
γίας σημεῖναι θέλων, καὶ τὸ τῆς Ἐκκλησίας οὐκ ἂν
παρέλειπεν ὄνομα· ἀλλ' ἡ καὶ ἐπὶ τῶν λοιπῶν συζυγῶν

A nem, et Veritatem. Sic Joannes de prima et matre
omnium Æonum ogdoade dixit. Patrem enim dixit,
et Gratiam, et Monogenem, et **43** Veritatem, et
Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam. Et
Ptolemæus quidem ita (4).

1. Vides igitur, dilectissime, adinventionem,
qua utentes seducunt semetipsos, calumniantes
Scripturis, fictionem suam ex eis constare (5) ad-
nites. Propterea hoc enim et ipsas eorum appo-
sui astutias et dictiones, ut ex eis consideres ma-
litiā inventionis et nequitiam erroris. Primo
enim si propositum esset Joanni, illam, quæ sur-
sum est, octonationem ostendere, ordinem custo-
disset utique emissionis, et primam quaternationem,
cum sit venerabilior (quemadmodum dicunt),
in primis utique posuisset nominibus, et sic ad-
junxisset secundam, ut per ordinem nominum ordo
ostenderetur octonationis: et non utique post tan-
tum intervallum, quasi oblitus, deinde commemora-
tus (6), in novissimo primæ memoratus fuisset
quaternationis. Deinde autem et conjugationes signi-
ficare volens, et Ecclesiæ non prætermisisset

BILLII INTERPRETATIO.

Salvatore verba faciens, dicensque omnia, quæ extra Pleroma sunt, per eum formata fuisse, fructum
eum esse ait totius Pleromatis. Etenim lucem eum appellavit in tenebris lucentem, nec ab iis compre-
hensam: quandoquidem, ipsis inscientibus, omnia quæ ex passione facta sunt, informavit. Ad hæc, et
Filium, et Veritatem, et Vitam eum dicit, et Verbum carnem effectum: Cujus gloriam, inquit, perspexi-
mus, et erat gloria ipsius quasi gloria unigeniti, quæ a Patre ipsi concessa fuerat, plena gratia et veritate.
Plane igitur et accurate primam quoque quaternitatem ostendit, cum Patrem, et Charin, Monogenem
item, et Veritatem dixit. Atque ad hunc modum Joannes de principe atque omnium Æonum parente
Ogdoade locutus est. Patrem enim et Charin dixit, Monogenem et Veritatem, Sermonem et Vitam, Ho-
minem et Ecclesiam. Atque in hunc modum Ptolemæus.

CAPUT IX.

1. Cernis, vir charitasime, qua illi vafritie utentes sibi metipsis imposturam faciunt, Scripturas nimi-
rum vexantes, dum per eas fidem commentis suis astruere conantur. Ob id enim ipsas quoque eorum
voces apposui, ut ex iis artificii versutiem, atque erroris improbitatem animadvertas. Primum enim, si
hoc Joanni propositum fuisset, ut supernam illam ogdoadem declararet, productionis utique ordinem
servasset, ac primam quaternitatem, utpote augustissimam, velut ipsi dicunt, summeque venerandam,
in primis nominibus collocasset, atque ita secundam adnexuisset, ut per nominum ordinem et seriem

πλήρη, vel subintellige ὅς ἐστι πλήρης, etc., πλήρης C
enim, non ad δόξαν (quod vult Grabijs Billium et
Petavium secutus), sed ad Λόγον, ex ipsa etiam
Valentinianorum mente, hic referri suadent plura.
1° Quamvis ex memoria duntaxat citari hic videan-
tur Joannis verba, additis scilicet multis vocibus
quas sacer Evang. textus non agnoscit, servatur
tamen idem regimen verborum, quod Joannes ipse
servavit. Cumque Joannes in nominativo casu re-
peruerit πλήρης (ut ferunt melioris notæ cod., et
legunt omnes fere SS. PP.) et ad Λόγον retulerit,
non mirum si in eodem casu hic reponatur (quan-
vis forte commodior fuisset accusativus, propter
præcedens Λόγον) et illuc referatur; cum maxime
nihil ad Valentinianorum hypothesin referret, an
ad Λόγον, an ad δόξαν referretur πλήρης. Deinde
cum statim non ex memoria, sed ex codice profe-
runt hæretici illi ipsa Joannis verba, recte legunt,
πλήρης χάριτος, etc. Atqui si πλήρης ad δόξαν re-
tulissent, legere debuissent, πλήρη in accusativo,
non πλήρης, uti satis patet. Denique Irenæus quæ-

cunque hic ex Valentinianorum mente profert Evan-
gelii testimonia, eodem modo legit et ipse in aliis
locis; sensum enim, non verba corrumpebant illi.
At lib. v, cap. 18 eadem, de quibus agimus, verba
laudans, πλήρης ad Λόγον refert: vertit siquidem
interpres, plenum gratia et veritate.

(1) Καὶ αὐτός. Lege αὐτός, cum interprete.

(2) Τὰς λέξεις. Aliquam aliam vocem cum co-
pula καὶ hic legisse videtur interpres; vertit enim,
astutias et dictiones.

(3) Ἐπεξεύχθη. Mallem ἐπέτευξε. Sed forte verbum
ἐπιτεύγγματι in activa significatione accepit Irenæus.

(4) Ptolemæus quidem ita. Hæc in Græco desi-
derantur.

(5) Constare. Gr. συνιστάνειν, quod vertendum
erat, commendare seu approbare. Inde enim Scri-
pturis calumniam struebant Valentiniani, quod
fictiones suas ex eis approbare admitterentur.

(6) Deinde commemoratus. In Eras. Gall. et O-
tob. de re commemoratus, forte pro dein recomme-
moratus; sic enim habet cod. Clarou.

nomen; sed aut et in reliquis conjugationibus contentus fuisset masculorum appellatione, similiter cum possent et illa (1) simul subaudiri, ut unitatem per omnia esset custodiens; aut si reliquorum conjugationes enumerabat, et Anthropi (id est, Hominis), utique manifestasset conjugem, et utique non remisisset (2) de divinatione nos accipere nomen ipsius.

2. Manifesta igitur expositionis eorum transfectio. Joanne enim unum Deum exponente (3), et unum Unigenitum Christum Jesum annuntiante, per 44 quem omnia facta esse dicit, hunc Verbum Dei, hunc Unigenitum, hunc factorem omnium, hunc lumen verum illuminans omnem hominem, hunc mundi fabricatorem, hunc in sua venisse, hunc eundem carnem factum, et inhabitasse in nobis: hi transvertentes secundum verisimile (4) expositionem, alterum quidem Monogenem volunt esse secundum emissionem, quem scilicet (5) et Principium vocant; alterum autem Soterem (id est Salvatorem), fuisse volunt, et alterum Logon (id est Verbum), filium Monogenis (id est unigeniti), et alterum Christum (6) ad emendationem Pleromatis emissum: et unumquodque eorum, quæ dicta sunt, auferentes a veritate, et abutentes nominibus, in suam argumentationem (7) transtulerunt: ut, secundum eos, in tantis Joannes Domini Christi Jesu memoriam non fecerit. Si enim Patrem dixit (8), et Charin, et Monogenem,

Ἀρχέσθη τῇ τῶν ἀρρένων προσηγορίᾳ, ὁμοίως δυνάμενων χάσεινων συνυπακούεσθαι, ἵνα τὴν ἐνέτητα διὰ πάντων ἢ πεφυλαχώς· εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους (9) κατέλεγε, καὶ τὴν τοῦ Ἀνθρώπου ἂν μεμηνύκει σύζυγον, καὶ οὐκ ἂν ἀφῆκεν ἐκ μαντείας ἡμᾶς λαμβάνειν τοῦνομα αὐτῆς.

2. Φανερὰ οὖν ἡ τῆς ἐξηγήσεως παραποίησις. Τοῦ γὰρ Ἰωάννου ἕνα θεὸν παντοκράτορα, καὶ ἕνα μονογενῆ Χριστὸν Ἰησοῦν κηρύσσοντος, δι' οὗ τὰ πάντα γεγονέναι λέγει, τοῦτον Ὑῖον Θεοῦ (10), τοῦτον Μονογενῆ, τοῦτον πάντων ποιητὴν, τοῦτον φῶς ἀληθινόν, φωτίζοντα πάντα ἄνθρωπον, τοῦτον κόσμου ποιητὴν, τοῦτον εἰς τὰ ἴδια ἐληλυθότα, τοῦτον αὐτὸν σάρκα γεγονότα, καὶ ἐσκηνωκότα ἐν ἡμῖν· οὗτοι παρατρέποντες κατὰ τὸ πιθανόν τὴν ἐξηγήσιν, ἄλλον μὲν τὸν Μονογενῆ θέλουσιν εἶναι κατὰ τὴν προβολήν, ὃν δὴ καὶ Ἀρχὴν καλοῦσιν· ἄλλον δὲ τὸν Σωτῆρα γεγονέναι θέλουσι, καὶ ἄλλον τὸν Λόγον υἱὸν τοῦ Μονογενοῦς, καὶ ἄλλον τὸν Χριστὸν εἰς ἐπανόρθωσιν τοῦ πληρώματος προβεβλημένον· καὶ ἐν ἑκάστῳ τῶν εἰρημένων ἄραντες ἀπὸ τῆς ἀληθείας, καταχρησάμενοι (11) τοῖς ὀνόμασιν, εἰς τὴν ἰδίαν ὑπόθεσιν μετένεγκαν, ὥστε, κατ' αὐτοὺς, ἐν τοῖς τοσούτοις τὸν Ἰωάννην τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ μνείαν ποιεῖσθαι (12). Εἰ γὰρ Πατέρα εἶρηκε, καὶ Χάριν, καὶ Μονογενῆ, καὶ Ἀληθεῖαν, καὶ Λόγον, καὶ Ζωὴν, καὶ Ἀνθρώπον, καὶ Ἐκκλησίαν, κατὰ τὴν ἐκεί-

BILLII INTERPRETATIO.

ogdoadis ordo demonstraretur; non autem tanto post intervallo velut oblivione captus, ac postea in memoriam rediens, ultimo loco quaternitatis primæ mentionem fecisset. Deinde, si conjugia quoque indicare voluisset, profecto Ecclesiæ nomen haudquaquam ab eo præteritum fuisset; verum aut in reliquis etiam conjugationibus masculos appellare satis habuisset (quippe cum aque illar una subaudiri possent), ut hac ratione unitatem prorsus servaret; aut si reliquorum conjugum recenserebat, Hominis quoque conjugem declarasset, nec nobis ipsius nomen ex conjectura et divinatione capiendum reliquisset.

2. Plana est itaque expositionis hujusce falsitas. Nam cum Joannes unum Deum omnipotentem, et unum Unigenitum Jesum Christum, per quem omnia facta sunt, prædicet, hunc Filium Dei, hunc Unigenitum, hunc omnium rerum effectorem, hunc veram lucem illuminantem omnem hominem, hunc mundi conditorem, hunc qui ad sua venerit, et caro factus sit, et in nobis habitaverit; hi speciosæ orationis lenocinio expositionem detorquebant, alium Unigenitum esse secundum productionem, quem etiam Principium nuncupant, alium Salvatorem fuisse volunt, alium Sermonem filium Monogenis, alium denique Christum, ad Pleromatis instaurationem in lucem editum: atque unumquodque eorum, quæ dicta sunt, a veritate dimoventes, ac nominibus abutentes, ad institutum suum transtulerunt; adeo ut, de eorum sententia, Joannes in tot verbis Domini Jesu Christi mentionem nullam fecerit. Si enim Patrem dixit, et Gratiam, et Unigenitum, et Veritatem, et Verbum, et Vitam, et Hominem, et Ecclesiam,

(1) Cum possent et illa. Legendum puto: cum C possent et illa, scilicet feminæ conjuges seu Æones femine.

(2) Non remisisset. Gr. οὐκ ἂν ἀφῆκεν, non dimisisset.

(3) Unum Deum exponente. Adde ex Gr. unum Deum omnipotentem.

(4) Secundum verisimile. Sic ex Græco, ita exigente sensu, restituo, pro secundum verisimilem, ut habent omnes codd. manifesto scribarum lapsu: male scilicet apice notata litera e, quod frequens in mss. occurrit.

(5) Quem scilicet. Eras., Feuard. et Gall. perperam habent, quam.

(6) Alterum Christum. Duas voces, id est, post Christum in præced. edit. insertas merito delet. Grab. quia in Græco et mss. Clarom., Arundel. atque Vossio desunt, ac falsum gignunt sensum; sed forte, id est, in mss. Erasmi et Galliani, ex

interpretatione vocis Christum, supererat; scripseratque quispiam, id est unctum, ut ante scriptum est, Monogenis, id est Unigeniti.

(7) In suam argumentationem. Græcam vocem ὑπόθεσιν, argumentationem vertere amat interp.: mallem reddidisset, institutum, sententiam.

(8) Dixit. Ita Clarom. et Voss. exacte juxta Græcum εἶρηκε. Eras., Gall. et Feuard. dixisset.

(9) Εἰ τῶν λοιπῶν τὰς συζύγους. Legendum cum interp. ἢ εἰ τῶν λοιπῶν. Sed frustra Billius et Fronto Duc. cum eodem legi volunt, τὰς συζύγους: et sensus enim et contextus sermonis exigunt συζύγους.

(10) Ὑῖον Θεοῦ. Λόγον Θεοῦ legisse videtur interpretes.

(11) Καταχρησάμενοι. Lege cum interp. καὶ καταχρησάμενοι.

(12) Μνείαν ποιεῖσθαι. Adidenda cum interp. particula negativa μή, vel οὐ.

νων ὑπόθεσιν περὶ τῆς πρώτης ὁγδοάδος εἴρηκεν, ἅ et Alethian, et Logon, et Zoen, et Anthropon, et ἐν ἧ οὐδέπω Ἰησοῦς, οὐδέπω Χριστὸς ὁ τοῦ Ἰωάννου διδάσκαλος. Ὅτι δὲ οὐ περὶ τῶν συζυγιῶν αὐτῶν ὁ Ἀπόστολος εἴρηκεν, ἀλλὰ περὶ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Λόγον οἶδε τοῦ Θεοῦ, αὐτὸς πεποιήκε φανερόν. Ἀνακεφαλαιούμενος γὰρ περὶ τοῦ εἰρημένου αὐτῷ ἄνω ἐν ἀρχῇ Λόγου, ἐπεξηγεῖται· *Καὶ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν*. Κατὰ δὲ τὴν ἐκείνων ὑπόθεσιν, οὐχ ὁ Λόγος σὰρξ ἐγένετο, ὅς γε οὐδὲ ἦλθέ ποτε ἐκτὸς πληρώματος, ἀλλὰ ὁ τῆς οἰκονομίας (1), μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτήρ.

3. Μάθετε οὖν, ἀνθρώποι, ὅτι Ἰησοῦς ὁ παθὼν ὑπὲρ ἡμῶν, ὁ κατασκηνώσας ἐν ἡμῖν, οὗτος αὐτὸς ἐστὶν ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ. Εἰ μὲν γὰρ ἄλλος τις τῶν αἰώνων ὑπὲρ τῆς ἡμῶν αὐτῶν σωτηρίας σὰρξ ἐγένετο, εἰκὸς ἦν περὶ ἄλλου εἰρηκέναι τὸν Ἀπόστολον· εἰ δὲ ὁ Λόγος ὁ τοῦ Πατρὸς ὁ καταβάς, αὐτὸς ἐστὶ καὶ ὁ ἀναβάς, ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ (2) μονογενὴς Υἱὸς κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς εὐδοκίαν σαρκωθεὶς ὑπὲρ ἀνθρώπων, οὐ περὶ ἄλλου τινὸς, οὐδὲ περὶ ὁγδοάδος τὸν λόγον ἐμπεποιήται (3), ἀλλ' ἡ περὶ τοῦ Κυρίου Ἰησοῦ Χριστοῦ. Οὐδὲ γὰρ ὁ Λόγος, κατ' αὐτοὺς, προηγούμενως σὰρξ γέγονε. Λέγουσι δὲ τὸν Σωτῆρα ἐνδύ-

Ecclesiam, secundum illorum argumentationem de prima ogdoade dixit, in qua nondum Jesus, nondum Christus Joannis magister. Quia autem non de syzygiis ipsorum Apostolus dixit, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Verbum scilicet esse Dei, idem ipse fecit manifestum. Recapitulans enim de eo Verbo, quod ei in principio dictum est (4), insuper exponit : *Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis* (5). Secundum autem illorum argumentationem, non Verbum caro factum est, quod quidem nec venit unquam extra Pleroma : sed qui ex omnibus factus (6), et sit posterior (7) Verbo, Salvator (8).

45 3. Discite igitur, insensati, quoniam Jesus, qui passus est pro nobis, qui inhabitavit in nobis, idem ipse est et Verbum factus. Si enim alius ex Æonibus pro nostra salute caro factus est, æstimandum erat de altero dixisse Apostolum. Si autem Verbum Patris, qui descendit, ipse est et qui ascendit, ab uno Deo unigenitus Filius, secundum Patris placitum incarnatus pro hominibus; non de alio aliquo, neque de ogdoade Joannes sermonem fecit, sed de Domino Christo Jesu. Neque enim Verbum secundum eos principaliter caro factum est. Dicunt enim Sotera induisse corpus animale, de dispositione

BILLII INTE PRETATIO.

juxta illorum sententiam de prima ogdoade hæc dixit, in qua necdum est Jesus, necdum Christus Joannis præceptor. Quod autem Apostolus non de ipsorum conjugii, sed de Domino nostro Jesu Christo, quem et Dei Verbum agnoscit, verba fecerit, ipsemet aperte declaravit. Sermonem enim de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat, in summam redicens, exponens deinde subjungit : *Et Verbum caro factum est, et habitavit in nobis*. Atqui si verum est quod ipsi ponunt, haudquaquam Verbum caro factum est, utpote quod ne ex Pleromate quidem unquam excesserit, sed Salvator, ille, qui ex omnibus ortus est, namque minor Sermonem.

3. Discite igitur, vecordes homines, Jesum, qui nostra causa passus est, atque apud nos habitavit, eum ipsum esse Dei Verbum. Etenim si alius quisquam ex Æonibus pro salute nostra carnem assumpsisset, probabile fuisset Apostolum de alio verba fecisse. Cum autem Verbum Patris, quod descendit, idem sit etiam quod ascendit, ille, inquam, unius Dei unigenitus Filius, benigna Patris voluntate hominum causa incarnatus, profecto non de quoquam alio, nec de ogdoade verba fecit; verum de Domino Jesu Christo. Neque enim, ut ipsi sentiunt, Verbum caro factum est. Aiunt enim Salvatorem animale corpus induisse, ineffabili providentia ex dispensatione ad hoc fabricatum, ut et oculis cerni, et manibus tractari posset. Atqui caro est antiqua illa Adam e limo a Deo effictio, quam Dei Verbum vere factum esse Joan-

(1) Ὁ τῆς οἰκονομίας. Pro his legendum vult Billius cum interpret. ὁ ἐκ πάντων γεγινώς, quia

Billius cum interpret. ὁ ἐκ πάντων γεγινώς, quia fletitius ille Valentinianorum Servator ex omnibus Æonibus ortum traxit. Gravius vero Epiphaniæ lectionem pro genuina habet, ratus hanc, utpote obscuriorem, liberiori explicationi occasionem dedisse. Sed is certe non est interpret noster, qui tantam sibi libertatem arroget. Quare utrumque textum, Græcum scilicet et Latinum, hic mutilum esse, alterumque ex altero emendandum esse ratus, et Epiphaniæ et interpretis lectionem amplector, legendumque censeo : ὁ ἐκ πάντων γεγινώς, καὶ τῆς οἰκονομίας, μεταγενέστερος τοῦ Λόγου, Σωτήρ. Cur autem Salvator dicatur, τῆς οἰκονομίας Σωτήρ, ratio in promptu est: quia scilicet humanæ salutis procurande causa (quæ Græcis οἰκονομία est, ut supra diximus), animale corpus induit, ut paulo post subjicitur, quod quidem corpus ἐκ τῆς οἰκονομίας κατασκευασµένον ἀρρήτω προνοίᾳ, ex dispensatione (id est salutis nostræ causa), constructum inenarrabili arte dicebant Valentiniani.

(2) Ὁ τοῦ μόνου Θεοῦ. Legisæ videtur interpret, ἀπὸ τοῦ, non ὁ τοῦ, sed utrumque eodem

C fore recidit.

(3) Λόγον ἐμπεποιήται. Legendum vult Billius πεποιήται.

(4) De eo Verbo, quod ei in principio dictum est. Addendum ex Græco: de eo Verbo, de quo supra in principio dictum est. Quod clarius vertit Billius: de eo Verbo, de quo supra in principio locutus fuerat. Quanquam tamen non immerito existimat Fronto Duc. Græcis alium subesse posse sensum (quem amplexus est Petavius), scilicet: recapitulans enim de eo Verbo, quod ab eo supra dictum est in principio fuisse. Hunc quidem sensum improbat Græbins, quia, inquit, in Græco non est, ἐν ἀρχῇ εἶναι Λόγου. Nempe deest Verbum εἶναι, sed subintelligi nihil vetat.

(5) Inhabitavit in nobis. Sic codd. Clarom. et Pass., ceteri habitavit in nobis.

(6) Ex omnibus factus. Auctoritate cod. Clarom. deleo verbum, est, utpote superfluum.

(7) Et sit posterior. Ita Claromont., Pass., Arund. et Voss. cum edit. Oxon. In ceteris vitiose, sic.

(8) Salvator. Adde ex Gr. dispensationis Salvator. Lege Not. 1.

aptatum inenarrabili providentia, ut visibile et palpabile fieret. Caro est autem illa vetus de limo secundum Adam facta plasmatio a Deo, quam vere factum Verbum Dei manifestavit Joannes. Et soluta est illorum prima et primogenita octonatio. Cum enim unus et idem ostenditur (1) Logos, et Monogenes, et Zoe, et Phos, et Soter, et Christus Filius Dei (2), et hic idem incarnatus pro nobis, soluta est octonationis illorum compago. Hac autem soluta, decidit illorum omnis argumentatio, quam falso nomine (3) somniantes infamant Scripturas (4), ad propriam argumentationem conflagendam.

4. Post deinde dictiones et nomina dispersim posita colligentes, transferunt, sicut prædiximus, ex eo quod est secundum naturam (5), in id quod est contra naturam: similia facientes iis, qui controversias sibimetipsis quaslibet (6) proponunt, post deinde conantur et Homericis versibus (7) meditari (8) eas: ita ut idiotæ putent, ex illa temporalis declamata controversia (9) Homerum versus fecisse, et multi abducuntur (10) per compositam consequentiam versuum, ne forte hæc sic Homerus fecerit. Quemadmodum Herculem ab Eurystheo ad eum, qui apud inferos est, canem, missum ex Homericis versibus scribens ita (nihil enim prohibet exempli gratia commemorari (11) et horum, cum sit similis et eadem argumentatio):

Hæc ubi dicta dedit, emisit limine fletem

*Herculem invictum, magnarum non inscium rerum,
Eurystheus natus Stenelo, prostanta Persæi,
Ducturum ex Erebo canem atri Ditis ad auras.*

σασθαι σώμα ψυχικόν, ἐκ τῆς οἰκονομίας κατεσκευασμένον ἀρόγῳ προνοίᾳ, πρὸς τὸ ὁρατὸν γενέσθαι καὶ φηλασγητόν. Σάρξ δὲ ἐστὶν ἡ ἀρχαία ἐκ τοῦ χοῦ κατὰ τὸν Ἀδὰμ ἡ γεγонуῖα πλάσις ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἣν ἀληθῶς γεγενῆσθαι τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ ἐμήνυσεν ὁ Ἰωάννης. Καὶ λέλυσται αὐτῶν ἡ πρώτη καὶ ἀρχέγονος ὁγδοάς. Ἐνὸς γάρ καὶ τοῦ αὐτοῦ δεικνυμένου Λόγου, καὶ Μονογενοῦς, καὶ Ζωῆς, καὶ Φωτὸς, καὶ Σωτῆρος, καὶ Χριστοῦ, καὶ Υἱοῦ Θεοῦ, καὶ τούτου αὐτοῦ σαρκωθέντος ὑπὲρ ἡμῶν, λέλυσται ἡ τῆς ὁγδοάδος σκηνοπηγία. Ταύτης δὲ λελυμένης, διαπέπτωκεν αὐτῶν πᾶσα ἡ ὑπόθεσις, ἣν ψευδῶς ἀνείρωττοντες κατατρέχουσι τῶν Γραφῶν, ἰδίαν ὑπόθεσιν ἀναπλασάμενοι.

4. Ἐπειτα λέξεις καὶ ὀνόματα σποράδην κείμενα συλλέγοντες, μεταφέρουσι, καθὼς προειρήκαμεν, ἐκ τοῦ κατὰ φύσιν εἰς τὸ παρὰ φύσιν· ὅμοια ποιῶντες τοῖς ὑποθέσει τὰς τυχοῦσας αὐτοῖς προβαλλομένοις, ἔπειτα πειρωμένοις ἐκ τῶν Ὀμήρου ποιημάτων μελετᾶν αὐτάς, ὥστε τοὺς ἀπειροτέρους δοκεῖν, ἐπ' ἐκείνης τῆς ἐξ ὑπογίου μεμελετημένης ὑποθέσεως Ὀμηρον τὰ ἔπη πεποιηκέναι, καὶ πολλοὺς συναρπάζεσθαι διὰ τῆς τῶν ἐπῶν συνθέτου ἀκολουθίας, μὴ ἄρα ταῦθ' οὕτως Ὀμηρος εἴη πεποιηκός. Ὡς ὁ τὸν Ἡρακλέα ὑπὸ Εὐρυσθέως ἐπὶ τὴν ἐν τῷ ᾄδῃ κύνα πεμπόμενον διὰ τῶν Ὀμηρικῶν στίχων γραφῶν οὕτως (οὐδὲν γὰρ κωλύει παραδείγματος χάριν ἐπιμνησθῆναι καὶ τούτων, ὁμοίως καὶ τῆς αὐτῆς οὐσης ἐπιχειρήσεως τοῖς ἀμφοτέροις).

Ὡς ἐπὶ τῶν, ἀπέπεμπε δούμῳ βαρεὰ στενάχοντα
Ἡρακλῆα, μεγάλῳ ἐπίστορα ἔργῳ³⁷,
Εὐρυσθέως, Σθενέλειο πάϊς Περσηϊάδῳ³⁸,
Ἐξ Ἐρέβους ἄζοντα κύνα στυγεροῦ δίδο³⁹

BILLII INTERPRETATIO.

nes indicavit. Atque ita princeps eorum ac primigena ogdoas deleta et extincta est. Ex eo enim quod et Verbum, et Unigenitus, et Vita, et Lux, et Salvator, et Christus, et Filius Dei, isque ipse salutis nostræ causa incarnatus, unus et idem esse demonstratur; ruit ogdoadis eorum compago. Hæc porro diruta, concidit omnis illorum hypothesis, quam falso velut somniantes, Scripturas exagitant, ut hypothese suam efflingant.

4. Ac deinde voculas quasdam et nomina, quæ variis locis sparsa sunt, in unum collecta ex genuino, uti jam diximus, sensu ad adulterinum traducunt, perinde utique facientes, atque illi, qui argumenta quaslibet sibi proponunt, ac tum dant operam, ut Homeri versibus ea contextant: adeo ut imperitissimi quique Homerum de illo recens elaborato argumento versus huiusmodi condidisse putent, ac multi per rite compactam versuum seriem eo adducuntur, ut ambigant num Homerum ita hæc elucubraverit. Quo in genere illud est, quod quidam Herculem ab Eurystheo ad Inferni canem missum Homericis versibus describens, ad hunc modum cecinit. Nec enim quidquam prohibet, quominus exempli gratia hæc commemoremus, cum similis idemque sit utrisque conatus.

³⁶ Od. K, 76. ³⁷ Od. Φ, 26. ³⁸ Il. T, 125. ³⁹ Il. Δ, 368.

(1) Ostenditur. Codex Voss. ostendatur.

(2) Christus Filius Dei. Lege juxta Græcum, et Christus, et Filius Dei.

(3) Falso nomine. Ψευδονύμως male legit interpretæ pro ψευδώς, falso.

(4) Infamant Scripturas. Melius vertisset interpretæ, depravant Scripturas. Κατατρέχειν enim (quo verbo hic utitur Irenæus) proprie est, hostiliter excurrere, excursions facere: quod Valentinianis apprimè convenit, qui in Scripturas excurrabant, ut quidpiam ex eis corradarent, quod ad hypothese concinnandam faceret.

(5) Ex eo quod est secundum naturam, etc. Id est ex genuino sensu ad adulterinum traducunt, ut re-

cte vertit Billius.

(6) Controversias... quaslibet. Vertendum erat, argumenta quaslibet.

(7) Et Homericis versibus. Lege ex Græco, ex Homericis versibus.

(8) Meditari. Gr. μελετᾶν, quod hic verterem, solerter concinnare.

(9) Ex illa temporalis declamata controversia. Billius longe melius: de illo recens elaborato argumento.

(10) Abducuntur. Leg. abducuntur. Scilicet per rite compactam versuum seriem eo adducuntur, ut ambigant, num hæc ita digesserit Homerus.

(11) Commemorari. Hoc verbum plerumque active accipit interpretæ pro meminisse.

Βῆ δ' ἴμεν, ὥστε λέων ὀρεσίτροπος ἀλλ' πε-
 Καρπαλίμως ἀνὰ ἄστυ (1). Φίλοι δ' ἅμα πάν-
 Νύμφαι τ' ἡῶες τε, πολὺτλητοὶ τε γέροντες
 Οἴκτρ' (5) ὀλοφύρομενοι, ὥστε θάνατόνδε (4)
 Ἑρμείας δ' ἀπέπεμπεν (5) ἰδὲ γλαυκῶπις Ἀθή-
 ἴδε γὰρ κατὰ θυμὸν ἀδελφεόν, ὥς ἐπορεύετο

Τίς οὐκ ἂν τῶν ἀπανούργων συναρπαγείῃ ὑπὸ τῶν
 ἐπὶ τούτων, καὶ νομίσειεν οὕτως αὐτὰ Ὀμηρον
 ἐπὶ ταύτης τῆς ὑποθέσεως πεποιημένα; Ὁ δ' ἔμπει-
 ρος τῆς Ὀμηρικῆς ὑποθέσεως ἐπιγνώσεται (6), εἰ-
 δὼς ὅτι τὸ μὲν τι αὐτῶν ἐστὶ περὶ Ὀδυσσεύς εἰ-
 ρημένον, τὸ δὲ περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἡρακλέους, τὸ δὲ
 περὶ Πριάμου, τὸ δὲ περὶ Μενελάου καὶ Ἀγαμέμνο-
 νος. Ἄρας δὲ αὐτὰ, καὶ ἐν ἑκάστῳ ἀποδοὺς τῇ
 ἰδίᾳ (7), ἐκποδῶν ποιήσει τὴν ὑπόθεσιν (8). Οὕτω δὲ
 καὶ ὁ τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῇ (9) ἐν ἑαυ-
 τῷ κατέχων, ἢν διὰ τοῦ βαπτίσματος εἴληφε, τὰ
 μὲν ἐκ τῶν Γραφῶν ὀνόματα, καὶ τὰς λέξεις καὶ τὰς
 παραβολὰς ἐπιγνώσεται, τὴν δὲ βλάσφημον ὑπόθεσιν

A Vadit at ille, velut leo nutritus montibus acer,
 Urbem per mediam : noti simul omnes abibant,
 Et senes, et pueri, et nondum nuptæ puellæ,
 Plorantes multum, ac si mortem iret ad ipsam.
 Mercurius præmittit et cæsia Pallas euntem :

Fratrem etenim sciebat quatenus dolor exagitaret.

Quis non ex simplicibus abripiatur ab hu usmodi
 versibus, et putet sic illos Homerum in hoc argu-
 mento fecisse? Qui autem scit Homericæ, cogno-
 scet quidem versus, argumentum autem non cogno-
 scet, sciens quoniam aliquid quidem eorum est de
 Ulysse (10) dictum, aliud vero de Hercule, aliud vero
 de Priamo, aliud de Menelao et Agamemnone. Si
 autem tulerit illos, et unumquemque suo libro
 reddiderit, auferet de medio præsens argumentum.
 Sic autem et qui regulam veritatis immobilem apud
 se habet, quam per baptismum accepit, hæc
 quidem, quæ sunt ex Scripturis, nomina, et dictio-
 nes, et parabolas cognoscet : blasphemum autem

BILLI INTERPRETATIO.

Hæc ait, atque alto suspiria corde trahentem
 Armis egregium Alcidem Stheneleia proles
 Confestim ad Stygii descendere tecta tyranni
 Jussit, ut inde canem superas efferret ad oras.
 Ergo ille intrepidus, furibundi more leonis,
 Egreditur. Juvenis illum, innuptæque puellæ,
 Grandævique senes, mæsti lacrymisque madentes,
 Exitium velut ad certum comitantur euntem.
 At ductabat eum Cyllenius, atque Minerva :
 Norat enim arummas fratris duosque labores.

Ecquis, quæso, ex iis, qui simplici ac minus vafro animo sunt, hisce versibus non abripiatur, in ea
 que sit opinione, ut Homerum in ejusmodi argumento versibus ita lusisse putet? At qui Homericæ poe-
 sis argumentum callet, versus quidem agnoscet, materiam autem haudquaquam agnoscet, utpote qui
 compertum et exploratum habeat aliquid ex iis de Ulysse, aliquid de ipso Hercule, aliquid de Priamo,
 aliquid de Menelao et Agamemnone dictum esse. Quo fit, ut si ea dimoverit, ac suo quodque libro reddi-
 derit, præsentem materiam de medio sublaturus sit. Ad eundem modum, qui veritatis normam, quam
 per baptismum accepit, firmam in se atque constantem retinet, vocabula quidem et Scripturis petita,
 et dictiones, et parabolas agnoscet : at nefarium et impium argumentum haud agnoscet. Nam etsi gem-

¹⁰ Od. Z, 130. ¹¹ Il. Ω, 527. ¹² Od. Γ, 38. ¹³ Il. Ω, 328. ¹⁴ Od. Λ, 625. ¹⁵ Il. B, 409.

(1) Ἀνὰ ἄστυ. Homerus habet κατὰ ἄστυ.
 (2) ἅμα πάντες. Sic cod. Reg. cum Homero. In
 edit. perperam, ἀνὰ πάντας.
 (3) Οἴκτρ'. Hom. πόλλ'.
 (4) Θάνατόνδε. Sic omnes edit. cum Homero. In
 edit. Oxoniense θάνατόν τε.
 (5) Ἀπέπεμπεν. Hom. μ' ἔπεμπεν.
 (6) Ἐπιγνώσεται. Adde cum interp. ἐπιγνώ-
 σεται μὲν τὰ ἐπη, τὴν δὲ ὑπόθεσιν οὐκ ἐπιγνώσεται.
 (7) Τῇ ἰδίᾳ. Adde vel βίβλῳ vel τάξει. Prius legisse
 videtur interpres. Posteriori mox utitur Irenæus.
 (8) Τὴν ὑπόθεσιν. Adde cum interp. παρούσαν.
 (9) Τὸν κανόνα τῆς ἀληθείας ἀκλινῇ, regulam
 veritatis immobilem, etc. Fidem catholicam intelli-
 git, eam maxime, ut explicat ipse, cap. seq., quæ
 est in unum Deum, Patrem omnipotentem... et in
 unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro no-
 stra salute; et in Spiritum Sanctum, qui per prophetas
 prædicavit dispositiones Dei, et adventum, et eam quæ
 est ex Virgine generationem, et passionem, etc. Hanc
 fidem per baptismum accepisse nos scribit Irenæus,
 ut quam ante baptismum tam accurate edoceban-
 tur catechumeni, et quam in ipso baptismo in legis
 suæ verba profitebantur, ut loquitur Tertull. lib. De
 Spectaculis. Interrogatus es (ait antiquus auctor li-

C brorum De sacramentis, inter opera Ambrosii, lib.
 II, cap. 62), Credis in Deum Patrem omnipotentem?
 Dixisti, Credo; et mersisti, hoc est, sepultus es. Ite-
 rum interrogatus, Credis in Dominum nostrum Je-
 sum Christum, et in crucem ejus? Dixisti, Credo; et
 mersisti, etc. Tertio interrogatus es, Credis et in
 Spiritum sanctum? Dixisti, Credo, et tertio mersisti,
 etc. Ad hanc fidem in baptismo acceptam, solem-
 niterque juratam omni ævo provocarunt quotquot
 fere adversus hæreticos calumiam strinxerunt sancti
 Patres, rati nihil efficacius esse ad refellendam
 profanorum dogmatum novitatem. Inter fidei nau-
 fragia, ait Hilarius lib. II ad Constant. Aug. § 7,
 tutissimum nobis est primam et solam evangelicam
 fidem confessam in baptismo, intellectamque reti-
 nere, nec demutare quod solum acceptum atque audi-
 tum habeo bene credere. Eo vero fidentius id argu-
 menti genus adversus Valentinianos urgebat au-
 ctor noster, quo Symboli apostolici, quod bapti-
 zandi reddiderant, in omnibus capitibus impie ab
 ipsis esset temerata fides.

(10) Est de Ulysse. Sic edit. Oxon. et Arund. ac
 Voss. consent. Clarom., Pass. et Græco textu. In
 cæteris male, etiam pro est.

illorum argumentum non cognosceret. Et enim si gemmas agnosceret, sed vulpem pro regali imagine non recipiet. Unumquemque autem sermonum reddens suo ordini, et aptans veritatis corpusculo, denudabit, et insubstantivum (1) ostendet signum ipsorum.

5. Quoniam autem scenæ huic deest redemptio (2), ut quis mimum (3) ipsorum explicans (4), destructiorem sermonem (5) inferat, bene habere putavimus, ostendere primo, in quibus ipsi patres hujus fabulæ discrepant adversus se invicem, quasi qui sint ex variis spiritibus erroris. Et ex hoc enim diligenter cognoscere est, et ex ostensione (6), cam

BILLII INTERPRETATIO.

mas agnitus est, interim tamen vulpem pro regia imagine non admittet: verum ubi singula eorum quæ dicta sunt, in classem suam retulerit, ac veritatis corpori accommodaverit, ita demum eorum signum detegat, ac tale esse ostendet, ut nullo modo subsistere queat.

5. Quoniam autem in hac scena redemptio adhuc desideratur, ut quispiam eorum mimum velut emen-

(1) *Insubstantivum.* Gr. ἀνυπόστατον, id est, quæ consistere nequeat, quod nihil habeat firmitatis. Hanc vocem eo sensu non infrequenter usurpant Græci Patres, dum Verbum æternum cum eo quod mente fingimus verbo conferentes, prius ἐνυπόστατον, *subsistens*, posterius ἀνυπόστατον dicunt.

(2) *Redemptio.* Græc. ἀπολύτρωσις: quam quidem vocem a barbaro interp. hic pessime redditam non miror. Sed quod Billius Græce doctissimus, interpretis versionem secutus sit, et in Gallasium, quod ab ea desciverit, *flagitiosæ oscitantia* culpam contulerit mirari satis nequeo. *Gallasius*, inquit, *hic toto cælo errat, quod quid hæc redemptio* (Valentinianorum, de qua hujus libri caput 21 late disseritur) *sibi velit, non intelligat.* Sed neque alius quisvis, puto, facile intelliget, quid hæc Valentinianorum redemptio commune habeat cum hoc Irenæi loco. Billium haud satis attentum decipit vox ἀπολύτρωσις, quæ plerumque quidem *redemptionem* seu *liberationem* significat; sed quod interdum idem sit atque ἀπόλυσις, *missio*, docent Hesychii et Phavorini Lexica. Irenæus quippe, fusius enarratis Valentinianorum deliriis, subdit, peracta jam fabula, completaque scena, nihil superesse, nisi ἀπολύτρωσιν, *dimissionem*, id est, ut spectatores dimittantur, abire permittantur. Idipsum est quod Tertullianus explicatis pariter Valentinianorum commentis, si non iisdem verbis, saltem eodem sensu scripsit cap. 13: *Quod superest*, inquit, *vos valet et plaudite.* Hæc nimirum solempni formula, *Vos valet et plaudite*, clauderantur veteres comœdiæ, ut videre est apud Plantum et Terentium. Eodem sensu Chrysost. homil. 5, *De pœnit.*, tom. VI, pag. 792, θεάτρον ἀπόλυσιν, *theatri solutionem*, seu *dimissionem* dixit. Οὐκ ἔστι μετὰ τὴν τοῦ θεάτρον ἀπόλυσιν στεφανωθῆναι, *nemo post solutum theatrum potest coronari.* Vertendum igitur erat interpreti, *quoniam autem post hanc scenam superest dimissio.* Eodem fere modo, nisi quod paulo liberius, vertit Petavius: *postremo quia jam velut in scena, peracto fabulæ exordio, dimittendi tempus est.*

(3) *Mimus*, id est, *fabulam* seu *commentum.* *Mimus* enim et actorem et poema significat. Actores illi qui dicta et facta hominum ita imitabantur, ut actionem suam gravitate sententiarum, jocis interpositis, condirent, vocabantur μῖμοι, *mimi*; a Græcis propterea dicti et ἡβολοῖ. Sed et *mimus* interdum pro fabula ponitur, quæ res obscenas repræsentet. Aristot. lib. 1, c. 1, *Pœt.*, ait Sophronem et Xenarchum μῖμους, scripsisse. Juvenal. satir. xiii:

Mimus agit ille

Urbani qualem fugitivus scurra Catulli.

Et Martial. lib. II, epigramm. VII,

Componis belle mimos.

Behine usurpatum nomen pro commento quolibet. Sic Sueton. in *Octavio*, cap. 5: *Id satis risum, ut*

ταύτην (7) οὐκ ἐπιγινώσεται. Καὶ γὰρ εἰ τὰς ψυχῆς γνώρισε, ἀλλὰ τὴν ἀλιόπεκα ἀντὶ τῆς βασιλικῆς εἰκόνης οὐ παραδέχεται. Ἐν ἑκαστῷ δὲ τῶν εἰρημένων ἀποδοὺς τῇ ἰδίᾳ τάξει, καὶ προσαρμόσας τῷ τῆς ἀληθείας σωματικῷ (8), γυμνῶσει καὶ ἀνυπόστατον ἐπιδείξει τὸ πλάσμα αὐτῶν.

5. Ἐπειδὴ (9) τῇ σκηνῇ ταύτῃ λείπει ἡ ἀπολύτρωσις, ἵνα τις τὸν μῖμον αὐτὸν (10) περαιώσας, τὸν ἀνασκευάζοντα λόγον ἐπενεγκεῖν (11), καλῶς ἔχειν ὑπελάθμενον ἐπιδείξει πρότερον, ἐν οἷς οἱ πατέρες αὐτοὶ τοῦδε τοῦ θυμοῦ (12) διαφέρονται πρὸς ἀλλήλους, ὡς ἐκ διαφόρων πνευμάτων τῆς πλάνης ὄντες. Καὶ ἐκ τοῦτου γὰρ ἀκριβῶς συνιδεῖν ἔσται, καὶ πρὸ τῆς

B *pœna acrior mimum omnem divulgaret.* Posteriori hoc sensu *mimum* hic accipit Irenæus.

(4) *Explicans.* Vertere debuisset interpres, ut quis *explicito eorum mimo.* Porro *explicare* hic idem est atque *absolvere*, ad finem perducere. Quo sensu dixit Cicero lib. XIII, ep. 26, ad Sulpic., *explicare atque expedire negotia*; Plin. Junior epist. 154, *explicare iter*; Cæsar lib. III *De Bello civ.*, *his explicitis rebus*; et Martial. lib. XI, epigr. CVIII: *explicitis liber.* Hinc vulgata formula, *Explicit liber*, id est, *absolutus est.* *Mimum* igitur *explicare*, nihil aliud est quam fabulam absolvere, seu fabulæ narrationem ad finem perducere. Id si advertisset Billius, non scripsisset, vocem *explicans*, qua usus est interpres, longe a significatione verbi περαιώσαι recedere, atque adeo hunc aliquid in textu Græco legisse. Recte siquidem hic et legit et vertit interpres, ut probe observat Grabius. Περαιῶσαι enim non solum significat *transmeo*, *trajicio*; sed et *termino*, *ad finem perduco*: quam significationem, subditi vir clarissimus, non quidem ex Lexicis, attamen ex sanctorum Patrum scriptis, quæ alioqui sedula manu versaverat, Billius discere potuisset. Sic Justinus martyr ad Tryph. pag. 228 edit. Sylburgii: *Διὰ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι. Per interrogationes ejusmodi, disputationem ad finem perducere conabor.* Et Trypho ad Justin., pag. 236, Περαιῶσον σὺν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, etc. *Et hunc itaque explicando absolvo*, etc., locum scilicet Isaïæ in antecedentibus citatum. Apud Clementem Alexand. quoque aliquoties hæc occurrit significatio, veluti lib. VI *Stromatum*, pag. 683: *Ἡ τε γὰρ κοσμογένεια ἐν ἑξ περαιούται ἡμέραις. Mundi creatio sex absolvitur diebus.* Et lib. I, pag. 295, τὴν ζήτησιν εἰς εὐρεσιν περαιῶζ, *inquisitionem terminat inventione.*

(5) *Destructorem sermonem.* Id est confutationem, seu argumenta quibus refellantur commenta Valentinianorum.

(6) *Et ex ostensione.* Gr. καὶ πρὸ τῆς ἀποδείξεως, quæ vertere debuisset interpres, *et ante demonstrationem* seu *argumentationem.* Id est, vel ipsa Valentinianorum dissidia, hæreticæ doctrinæ falsitatem, Catholicæ vero sibi semper constantis veritatem perspicue demonstrant.

(7) *Ἐπόθεσιν ταύτην.* Ἐπόθεσιν αὐτῶν legisse videtur interpres.

(8) *Σωματικῷ.* Petavius legendum suspicatur σωματικῶς: melius vero Grabius, σωματικῷ, hoc enim posterius legisse videtur interpres.

(9) *Ἐπειδὴ.* Leg. vel ἐπὶ δὴ divisim, vel ἐπὶ δὲ.

(10) *Μῖμον αὐτὸν.* Lege αὐτῶν cum vel. interpres.

(11) *Ἐπενεγκεῖν.* Legendum ἐπενεγκῆν.

(12) *Θυμοῖν.* Lege cum interpres. μῦθου, id enim existit sensus.

ἀποδείξω, βεβαίαν τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας ἁφίρμῃ, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatē, et κηρυττομένην ἀλήθειαν, καὶ τὴν ὑπὸ τούτων παραποιημένην ψευδογῶραν. ab iis id, quod fingitur, falsiloquium.

48 CAPUT X^o.

Totius Ecclesiæ, quam late toto orbe patet, unam et eandem esse fidem et doctrinam; nec ex eo quod in Ecclesia alii sint aliis intelligentiores, aliquam colligi posse fidei varietatem aut mutationem.

1. Ἡ μὲν γὰρ Ἐκκλησία, καίπερ καθ' ὅλης τῆς οἰκουμένης ἕως περάτων τῆς γῆς διεσπαρμένη, παρὰ ἕκ τῶν Ἀποστόλων, καὶ τῶν ἐκείνων μαθητῶν παραλαβοῦσα τὴν εἰς ἓνα Θεὸν (1), Πατέρα παντοκράτορα, τὸν πεποιηκότα τὸν οὐρανὸν, καὶ τὴν γῆν, καὶ τὰς θαλάσσας (2), καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς, πιστὴν καὶ εἰς ἓνα Χριστὸν Ἰησοῦν, τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, τὸν σαρκωθέντα ὑπὲρ τῆς ἡμετέρας σιπηρίας καὶ εἰς Πνεῦμα ἅγιον, τὸ διὰ τῶν Προφητῶν κεκηρυχὸς τὰς οἰκονομίας (3), καὶ τὰς ἐλεύσεις (4), καὶ τὴν ἐκ Παρθένου γέννησιν, καὶ τὸ πάθος, καὶ τὴν ἔγερσιν ἐκ νεκρῶν, καὶ τὴν ἑσάρκον εἰς τοὺς οὐρανοὺς ἀνάληψιν τοῦ ἱεραποποιμένου Χριστοῦ Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τὴν ἐκ τῶν οὐρανῶν ἐν τῇ δόξῃ τοῦ Πατρὸς παρουσίαν αὐτοῦ, ἐπὶ τὸ ἀνυπερβλητὸν αὐτοῦ τὰ πάντα, καὶ ἀναστήσαι πᾶσαν σάρκα πάσης ἀνθρωπότητος, ἵνα Χριστῷ Ἰησοῦ τῷ Κυρίῳ ἡμῶν, καὶ Θεῷ, καὶ Σωτῆρι, καὶ βασιλεῖ, κατὰ τὴν εὐδοκίαν τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀοράτου, πᾶν γόνυ κάμψῃ ἐκουσίῳ, καὶ ἐπιγίῳ, καὶ καταθούριῳ, καὶ πᾶσα

1. Ecclesia enim per (5) universum orbem usque ad fines terræ seminata (6), et ab apostolis et a discipulis eorum accepit eam fidem, quæ est in unum Deum, Patrem omnipotentem, qui fecit cælum et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt⁴⁷: et in unum Jesum Christum Filium Dei, incarnatum pro nostra salute: et in Spiritum sanctum, qui per prophetas prædicavit dispositiones Dei (7), et adventum, et eam, quæ est ex Virgine, generationem, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et in carne in cælos ascensionem dilecti Jesu Christi Domini nostri, et de cælis in gloria Patris adventum ejus, ad recapitulanda universa⁴⁸, et resuscitandam omnem carnem humani generis, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, secundum placitum Patris invisibilis, omne genu curvet (8) cælestium, et terrestrium, et infernorum, et omnis lingua confiteatur ei⁴⁹, et judicium justum in omnibus faciat: spiritalia quidem nequitia⁵⁰ et angelos transgressos (9), atque apostatas factos, et

BIBLII INTERPRETATIO.

sus, orationem mox subjungat, qua hunc evertat, operæ pretium esse duximus, in quibus ipsi hujusce fabulæ patres, utpote diversis erroris spiritibus affliti, inter se dissentiant, prius demonstrare. Etenim hinc quoque certo perspicere licebit, nullis dum etiam allatis argumentis, et firmam esse eam, quæ ab Ecclesia prædicatur, veritatem, et falsos eorum atque adulterinos sermones.

CAPUT X.

1. Etenim Ecclesia, tametsi per universum orbem usque ad extremos terræ fines dispersa, fidem eam ab apostolis eorumque discipulis acceptam, quæ est in unum Deum Patrem omnipotentem, qui fecit cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: et in unum Jesum Christum Filium Dei, nostræ salutis causa incarnatum, et in Spiritum sanctum, qui, per prophetas, Dei dispensationes et adventus prædicavit, et ortum ex Virgine, et passionem, et resurrectionem a mortuis, et cum carne in cælos ascensum dilecti Domini nostri Jesu Christi, et e cælo in gloria Patris adventum ipsius ad instauranda omnia, et a morte ad vitam revocandam omnem mortalium omnium carnem, ut Christo Jesu Domino nostro, et Deo, et Salvatori, et Regi, de benigna Patris invisibilis voluntate omne genu flectatur, cælestium, terrestrium et infernorum, et omnis lingua ei confiteatur, atque ipse justam de omnibus sententiam ferat, spiritalia videlicet nequitia, et angelos transgressores, quique perfide defecerant, impiosque item homines, et

⁴⁷ Edit. Feuard. cap. II. ⁴⁸ Psal. cxlv, 6; Act. iv, 24, et xiv, 14. ⁴⁹ Ephes. i, 10. ⁵⁰ Philipp. ii, 40 seqq. ⁵¹ Ephes. vi, 12.

(1) *Τὴν εἰς ἓνα Θεὸν... πιστὴν.* Symbolum apostolicum hic indiguit Irenæus, cujus singulos pene articulos refert, ut ad eorum amussim hæreticorum placita deinceps exigat. Idem Symbolum iisdem pene verbis, et in eundem finem refert Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 13, et contra *Præx.*, c. 2. Id symbolum bis ab Irenæo referri, hoc scilicet loco, et lib. ii, c. 1, sed diversis plane verbis, scribit vir clarissimus D. Elias Dupin *Nouv. Biblioth.*, tom. I, p. 32 editionis Parisiensis an. 1686; sed, pace doctissimi viri, dixerim Irenæum lib. ii, cap. 1, Symboli aut articulo eorum ejus ne quidem verboteenus meminisse: adeo ut ex SS. episcopi testimonio concludi non possit Symbolum ab uno et eodem auctore, diversis omnino verbis interdum fuisse citatum. Nec minus falsum est quod hic ait Græbius, Symbolum ab Iren. lib. iii, cap. 4, appellari *veterem traditionem*: agit enim eo loco Irenæus, non de Symbolo, sed de verbo Dei non scripto, ab apostolis tradito, cujus auctoritatem commendat et in hæreticos intorquet.

(2) *Τὰς θαλάσσας.* Τὴν θάλασσαν legisse videtur interpres, juxta psalm. cxiv, 6, et Act. apost.

C iv, 24.

(3) *Οἰκονομία.* Οἰκονομία Θεοῦ legisse videtur interpr., nisi Dei vocem explicationis gratia inseuerit.

(4) *Τὰς ἐλεύσεις.* Legere mallet cum interpr. τὴν ἐλευσιν. Duplicem enim Christi adventum hic accurate distinguit Irenæus, alterumque ab altero æcernit. Prioris tum primum meminit, singulariter proinde; posterioris paulo post.

(5) *Ecclesia enim per.* Omisit interpr. particulam Græcam καίπερ, quam Billius vertit, tametsi. Verterem ego hoc in loco, utique: ecclesia enim utique per universum: et hunc enim sensum interdum habet ea particula.

(6) *Seminata.* Vertendum erat, disseminata, diffusa, juxta Græc. διεσπαρμένη.

(7) *Dispositiones Dei.* Gr. τὰς οἰκονομίας, dispensationes, ea nimirum quæ Deus fecit, humanæ salutis procurandæ causa.

(8) *Curvet.* Sic mss. cum edit. Oxon. In aliis, curvetur.

(9) *Transgressos.* In cod. Arund. transgressores.

impios, et injustos, et iniquos, et blasphemos homines in æternum ignem mittat: justis autem et æquis, et præcepta ejus servantibus, et in dilectione ejus perseverantibus (1), quibusdam quidem ab initio, quibusdam autem **49** ex pœnitentia, vitam donans, incorruptelam loco muneris conferat, et claritatem æternam circumdet.

αὐτοῦ διαμεμενηκόσι, τοῖς ἀπ' ἀρχῆς (4), τοῖς δὲ ἐκ ταῖ, καὶ ὁξάν αἰωνίαν περιποιήσῃ.

2. ¹¹ Hanc prædicationem (2) cum acceperit, et hanc fidem, quemadmodum prædiximus, Ecclesia, et quidem (3) in universum mundum disseminata, diligenter custodit, quasi unam domum inhabitans: et similiter credit iis, videlicet quasi unam animam habens, et unum cor, et consonanter hæc prædicat, et docet, et tradit, quasi unum possidens os. Nam etsi in mundo loquelæ dissimiles sunt, sed tamen virtus traditionis una et eadem est. Et neque hæc quæ in Germania sunt

A γλῶσσα ἐξομολογήσῃται αὐτῷ, καὶ κρίσιν δικαίαν ἐν τοῖς πᾶσι ποιήσῃται, τὰ μὲν πνευματικὰ τῆς πονηρίας, καὶ ἀγγέλους παραβεβηκότας, καὶ ἐν ἀποστασίᾳ γεγονότας, καὶ τοὺς ἀσεβεῖς, καὶ ἀδίκους, καὶ ἀνόμους, καὶ βλασφῆμους τῶν ἀνθρώπων εἰς τὸ αἰώνιον πῦρ πέμψῃ· τοῖς δὲ δικαίοις, καὶ ὁσίοις, καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ τητηρηκόσι, καὶ ἐν τῇ ἀγάπῃ μετανοίας, ζῶνι χαρισάμενος (5), ἀφθαρσίαν δωρήσῃται.

2. Τοῦτο τὸ κήρυγμα παρεληφύτα, καὶ ταύτην τὴν πίστιν, ὡς προφάμεν, ἡ Ἐκκλησία, καίπερ ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ διεσπαρμένη, ἐπιμελῶς φυλάσσει, ὡς ἓνα οἶκον οἰκοῦσα· καὶ ὁμοίως πιστεύει τοῦτοις, ὡς μίαν ψυχὴν καὶ τὴν αὐτὴν ἔχουσα καρδίαν, καὶ συμφώνως ταῦτα κηρύσσει, καὶ διδάσκει, καὶ παραδίδωτι, ὡς ἐν στόμα κεκτημένη. Καὶ γὰρ (6) αἱ κατὰ τὸν κόσμον διάλεκτοι ἀνόμοιοι, ἀλλ' ἡ δύναμις τῆς παραδόσεως μία καὶ ἡ αὐτή. Καὶ οὕτε αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι Ἐκκλησίαι (7) ἄλλως πεπιστεύα-

BILLII INTERPRETATIO.

injustos, et flagitiosos, et blasphemos in ignem æternum mittens; justis contra, et pietate præditis, quique ipsius præcepta servaverunt, atque in ipsius charitate, partim jam inde ab initio, partim ex pœnitentia, perstiterunt, vitam donet, atque incorruptibilitatem largiatur, gloriamque sempiternam adferat.

2. Acceptam, inquam, hanc prædicationem, ac fidem, uti ante diximus, Ecclesia, tametsi per totum terrarum orbem sparsa, summo studio et cura, perinde atque unam domum incolens, conservat, ac velut animam unam, atque unum idemque cor habens, his æque fidem accommodat, et niro consensu, quasi uno ore prædita, hæc prædicat, docet, ac tradit. Quanquam enim disparæ inter se mundi linguæ sunt, una tamen et eadem est traditionis vis. Ac neque hæc quæ in Germaniis sitæ sunt Ecclesiæ aliter credunt,

¹¹ Ed. Feu. cap. III.

(1) *Et in dilectione ejus perseverantibus.* Hæc deficiunt in codd. Clarom. et Pass.

(2) *Hanc prædicationem.* Longior periodus, quæ ab initio capitis cæpta, hactenus continuatur.

(3) *Et quidem.* Gr. Καίπερ, tametsi, vel utique: nec male, et quidem.

(4) *Τοῖς ἀπ' ἀρχῆς.* Lege cum interp. τοῖς μὲν ἀπ' ἀρχῆς, scil. ἐν τῇ ἀγάπῃ αὐτοῦ διαμεμενηκόσι: ad hæc enim referunt ἀπ' ἀρχῆς, non autem ad ζῶνι χαρισάμενος.

(5) *Ζῶνι χαρισάμενος.* Nota, inquit Grabius, vitam æternam justis ac pœnitentibus ex gratia dari. Operam ludit vir doctus. Suis nempe persuasum vellet, a Catholicis negari vitam æternam ex gratia dari, quod falsissimum est. Sic enim asserimus post ipsum Salvatorem Matth. v, 12, Luc. vi, 25 et 35, vitam æternam velut mercedem bonorum operum meritis rependi, ut ipsa bona opera et merita gratiæ Christi accepta referamus. Nullane igitur, ait August. epist. 194, al. 105, sunt merita justorum? sunt plane, quia justi sunt. Sed ut justifcerent, merita non fuerunt. Si justis hominibus merita sunt, quibus ex justitia debeatur merces; non igitur in singulis operibus peccant. Porro, prosequitur August.: Sicut merito peccati, tanquam stipendium, redditur mors; ita merito justitiæ, tanquam stipendium, vita æterna. At bonum omne meritum non in nobis facit nisi gratia: et cum Deus coronat merita nostra, nihil aliud coronat quam munera sua... Unde et ipsa vita æterna, quæ utique in fine sine fine habebitur, et ideo meritis præcedentibus redditur; tamen quia eandem merita quibus redditur, non a nobis parata sunt per nosram sufficientiam, sed in nobis facta sunt per gratiam, etiam ipsa gratia nuncupatur; non ob aliud, nisi quia gratis datur: nec ideo quia non meritis datur, sed quia data sunt et ipsa merita, quibus datur. Hæc, quibus Catholicæ sententiæ summa continetur, si attente meditari voluisset Grabius, ab inutili nota temperasset.

(6) *Καὶ γὰρ.* Kān γὰρ ab interprete lectum suspicatur Grab. quia vertit ille, nam etsi. Sed cum particulam, etsi, non addiderit, nisi majoris connexionis causa, nihil impedit quin legerit, καὶ γὰρ.

(7) *Αἱ ἐν Γερμανίαις ἰδρυμέναι Ἐκκλησίαι,* x. c. λ. Quæ hic de fide jam apud varias Occidentis nationes disseminata asserit Irenæus, liquidò confirmat Tertullianus, qui paulo post scribebat. Libro siquidem adv. Jud. c. 7, inter gentes quæ jam Christo crediderant, Evangelioque colla subdiderant, enumerat, Hispaniarum omnes terminos, et Galliarum diversas nationes, et Britannorum inaccessible Romanis loca, et Sarmatarum, et Dacorum, et Germanorum, et Scytharum, etc. Sed quis primus fidem apud eas Occidentis nationes invexerit, an Irenæi temporibus latius obtineret, an plures, easque numerosas haberent Ecclesias? si quod res est fateri velimus, satis incertum. Plures quidem tum Galliarum, tum Hispaniarum, tum Germaniarum Ecclesiæ, se vel ab apostolis ipsis, vel ab eorum discipulis fundatas gloriantur: sed hæc toti difficultatibus sciant, ut assensum sustinere tutius sit. Scribit Historiæ nostræ scriptorum antiquissimus Sulpicius Severus, Sac. Hist. lib. II, pag. 150, edit. Antwerp. ann. 1574: Sub Aurelio Antonini filio persecutione quinta agitata, tum primum intra Gallias martyria visa, serius trans Alpes religione Dei suscepta. Consentit et vetus auctor Actorum S. Saturnini episc. et martyr. apud Ruinart. nostrum, Act. martyr. sinc. et select., p. 110, § 2, scribens, sensim et gradatim in regionibus nostris (in Galliis scilicet) apostolorum prædicationem coruscasse; et ante Decii et Grati consulatum (i. e. ante an. 250) raras in aliquibus civitatibus ecclesias, paucorum Christianorum devotione consurrexisse; sed nihilominus crebra, miserabili errore gentium, nidioribus fetidis in omnibus locis templa fumasse. Quorum auctorum testimonia omni ex-

σιν, ἢ ἄλλως παραδίδασιν οὔτε ἐν ταῖς Ἰσθρίαις, οὔτε ἐν Κελτοῖς, οὔτε κατὰ τὰς ἀνατολάς, οὔτε ἐν Αἰγύπτῳ, οὔτε ἐν Λιβύῃ, οὔτε αἱ κατὰ μέσα τοῦ κόσμου (1) ἰδρυμέναι· ἀλλ' ὥσπερ ὁ ἥλιος, τὸ κτισμα τοῦ Θεοῦ, ἐν ὅλῳ τῷ κόσμῳ εἰς καὶ ὁ αὐτός· οὕτω καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας πανταχῇ φαίνει, καὶ φωτίζει πάντας ἀνθρώπους τοὺς βουλομένους εἰς ἐπίγνωσιν ἀληθείας ἔλθεῖν. Καὶ οὔτε ὁ πᾶν δύνατος ἐν λόγῳ τῶν ἐν ταῖς Ἐκκλησίαις προεστώτων, ἕτερα τούτων ἔρπει (οὐδεὶς γὰρ ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον), οὔτε ὁ ἀσπληγὴς ἐν τῷ λόγῳ ἐλαττώσει τὴν παράδοσιν. Μιᾶς γὰρ καὶ τῆς αὐτῆς πίστεως οὕτης, οὔτε ὁ πολὺ περὶ αὐτῆς δυνάμενος εἰπεῖν, ἐπλεόνασεν, οὔτε ὁ τὸ ὑλίγον, ὑπερῆλθεν.

3. Τὸ δὲ πλεον, ἢ ἐλαττον κατὰ σύνεσιν εἶδέναι τινὰς (2), οὐκ ἐν τῇ τὴν ὑπόθεσιν αὐτὴν ἀλλάττειν γίνεται, καὶ ἄλλον θεὸν παρεπινοεῖν, παρὰ τὸν δημιουργόν, καὶ ποιητὴν, καὶ τροφέα τοῦδε τοῦ παντός,

A fundatæ Ecclesiæ aliter credunt, aut aliter tradunt; neque hæc quæ in Iberis (3) sunt, neque hæc quæ in Celtis, neque hæc quæ in Oriente (4), neque hæc quæ in Ægypto, neque hæc quæ in Libya, neque hæc quæ in medio mundi constituntur: sed sicut sol, creatura Dei, in universo mundo unus et idem est, sic et lumen, prædicationis (5) veritatis, ubique lucet, et illuminat omnes homines, qui volunt ad cognitionem veritatis venire. Et neque is qui valde prævalet in sermone, ex iis qui præsumunt Ecclesiis, 50 alia, quam hæc sunt, dicet (nemo enim super magistrum est): neque infirmus in dicendo deminorabit traditionem. Cum enim una et eadem fides sit, neque is qui multum de ea potest dicere, ampliat (6), neque is qui minus, deminorat.

B 3. "Plus autem, aut minus secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam (7), non in eo quod argumentum immutetur, efficitur, et alius Deus excogitetur, præter fabricatorem, et facto-

BILLI INTERPRETATIO

aut aliter tradunt, nec quæ in Hispaniis, aut Galliis, aut in Oriente, aut in Ægypto, aut in Africa, aut in mediterraneis orbis regionibus sedem habent. Verum ut sol hic a Deo conditus, in universo mundo unus atque idem est, ita etiam veritatis prædicationis passim lucet, omnesque homines, qui ad veritatis cognitionem venire cupiunt, illustrat. Nec vero aut is ex Ecclesiæ antistitibus, qui dicendi facultate pelleret, ab his diversa dicturus est (nemo enim supra magistrum assurgit); aut is rursus, qui parum dicendo valet, traditioni detrimentum afferet. Nam cum una atque eadem fides sit, nec qui de ea uberrimam orationem habere potest, exuberat: nec qui pauca habet quæ dicat, eam imminuit.

3. Quod autem quidam ingenio ac scientia præstare, aut inferiores esse dicantur, non eo fit, quod argumentum ipsum mutant, ac præter eum qui hujusce universitatis architectus et conservator est (quasi

Ed. Feu., cap. iv.

ceptione majora videntur. Et revera, si in iis regionibus Occidentalibus, ante M. Aurelii tempora, alias egisset radices Christiana fides, et longe lateque propagata fuisset, qui a tyrannorum vexatione tuta permanere potuisset, nec citius ibidem, ut et alibi terrarum, martyria visa fuissent, non video. At martyres Lugdunenses primi omnium in Galliis sanguinem pro Christo fuderunt. Nullus in Hispaniis ante S. Fructuosum, qui passus est an. 259, cetius et indubitatus martyr legitur. Nulla etiam, puto, in Germania et Britannia Majori explorata proferuntur martyria ante Diocletianeam persecutionem. Id ergo duntaxat ex hoc Irenæi loco erui potest, quasdam apud Celtas, Iberos seu Hispanos (neque enim hic de Iberis Asiæ populis agitur, utpote qui fidem non nisi Constantino Magno imperante susceperint) et Germanos Ecclesias tunc exstitisse. Cæteris omnibus celebriores videntur fuisse Lugdunensis et Viennensis, quas anno 177 nobilitavit ingens sanctorum copia, qui Lugduni martyrii coronam adepti sunt. Accessit in cumulum SS. Lugdunensis antistes Irenæus, qui, dum vixit, pietate ac scientia fidem in Galliis pro virili promovit. Sed eo extincto, si non penitus extincta, saltem eo delapsa fuit, ut medio tertio sæculo, cum jam raræ et paucorum Christianorum essent Ecclesiæ, ut scribit vetus auctor citatus, novis apostolis quibus excitaretur indigeret.

(1) Κατὰ μέσα τοῦ κόσμου. Ecclesias Hierosolymitanam, aliasque in Palæstina constitutas hic intelligi, advertit unusquisque. Judæam enim in medio mundi sitam esse censebant veteres Christiani.

(2) Κατὰ σύνεσιν εἶδέναι τινὰς. Legendum vellet Fronto Duc. κατὰ φρόνησιν εἶδέναι τινὰς τὴν σύνεσιν, quia vertit interpretes: Secundum prudentiam nosse quosdam intelligentiam. Nam, subdit, intelli-

C gentiam nosse, phrasis est Scripturæ, ut Isaia lvi, 11, οὐκ εἰδότες σύνεσιν. Hieron. *nescientes intelligentiam*. Sed ut *intelligentiam nosse*, phrasis sit Scripturæ, non sequitur Irenæi phrasim esse. Quare nihil immutandum in textu Græco censerem. Suspicerer potius vocem Latinam, *intelligentiam*, e margine in textum irrepsisse. Nempe ad marginem codicis sui scripserat quis, *intelligentiam*, qua voce σύνεσιν melius reddi posse, quam *prudentia*, non immerito censebat. Imperitus alter scriba utramque textui inseruit.

(3) *Iberis*. Melius forte, *Iberiis*, juxta Græc. Ἰβηρίας.

(4) *In Oriente*. Gr. κατὰ τὰς ἀνατολάς, in partibus vel regionibus Orientalibus. Neque enim hic Orientem stricte sumptum, cujus caput erat Antiochia, intelligit Irenæus; sed totam eam plagam quæ a Tigri fluvio usque ad Cyprum et Thracias versus occidentem, et a Ponto septentrionali usque ad Arabiam versus meridiem porrigitur. Sic enim Orientem veteres accipiebant. Videsis Amalian. lib. xiv, cap. 8.

(5) *Lumen, prædicationis*. Lumen vel de suo addidit interpretes, comparationis elucidanda gratia (neque enim ea vox legitur in Græco); vel, quod probabilius videtur, ea vox e margine in textum irrepsit. Scripserat quispiam ad oram codicis su: *Lumen, prædicationis veritatis*, quod alter imprudens in textum transtulit.

(6) *Ampliat*. Alludit Irenæus ad illud quod de manna scriptum est, Exod. xvi, 18, et II Cor. viii, 15. Nam verba Græca τῶν Ὁ plane eadem sunt quæ apud Epiphani., οὐκ ἐπλεόνασεν ὁ τὸ πολὺ, καὶ ὁ τὸ ἐλαττον (vel ut habet Paulus, ὁ τὸ ὑλίγον), οὐκ ὑπερῆλθεν.

(7) *Intelligentiam*. Redundat ea vox. Vide notam 2.

rem, et nutritorem hujus universitatis, quasi non ipse sufficiat nobis (1), aut alius Christus, aut alius Monogenes : sed in eo, quod omnia, quæ in parabolis dicta sunt, exquirere (2) et adjungere veritatis (3) argumento, et in eo, ut instrumentum (4) et dispositionem Dei in genere humano factam enarraret : et quoniam magnanimus exstitit Deus (5), et in transgressorum angelorum apostasia, et in inobedientia hominum, edisserere : et quare alia quidem temporalia, alia vero æterna, et quædam cœlestia, quædam terrena unus et idem fecit (6), annuntiare : et quare cum invisibilis sit, apparuit prophetis Dei (7) non in una forma, sed aliis aliter, adesse (8) : et quare testamenta multa tradita humano generi, annuntiare. et quis sit uniuscujusque testamentorum character, docere : et quare *Con-*
clusit omnia in incredulitatem Deus, ut universis miseretur ⁹, exquirere : et quare *Verbum Dei* (9) *caro factum est*, et passus **51** est (10), gratias agere (11) :

ὥς μὴ ἀρκομένους τούτους (12), ἢ ἄλλον Χριστὸν, ἢ ἄλλον Μονογενῆ· ἀλλὰ ἐν τῷ τᾷ, ὅσα ἐν παραβολαῖς εἶρηται, προσπεργάζεσθαι, καὶ οἰκιοῦν τῇ τῆς πίστεως ὑποθέσει, καὶ ἐν τῷ τῇ τε πραγματείᾳ καὶ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ, τὴν ἐπὶ τῇ ἀνθρωπότητι γενομένην (13), ἐκδιηγείσθαι· καὶ ὅτι ἐμακροθύμησεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τε τῇ τῶν παραβεβηκότων Ἀγγέλων ἀποστασίᾳ, καὶ ἐπὶ τῇ παρακοῇ τῶν ἀνθρώπων, σαφηνίζειν· καὶ διὰ τί τὰ μὲν πρόσκαιρα, τὰ δὲ αἰώνια, καὶ τὰ μὲν οὐράνια, τὰ δὲ ἐπίγεια εἰς καὶ ὁ αὐτὸς Θεὸς πεποίηκεν, ἀπαγγέλλειν· καὶ διὰ τί ἀόρατος ὢν, ἐφάνη τοῖς προφῆταις ὁ Θεὸς οὐκ ἐν μιᾷ ἰδέᾳ, ἀλλ' ἄλλως ἄλλοις, συνιεῖν καὶ διὰ τί Διαθεῖναι πλείους γεγονάσι τῇ ἀνθρωπότητι, μὴνύειν, καὶ τίς ἐκάστης τῶν Διαθεσιῶν ὁ χαρακτήρ, διδάσκειν· καὶ διὰ τί **B** συνέκλεισε πάντα (14) εἰς ἀπειθείαν ὁ Θεός, ἵνα τοὺς πάντας ἐλεήσει, ἐξερευνᾶν· καὶ διὰ τί ὁ Λόγος τοῦ Θεοῦ σὰρξ ἐγένετο, καὶ ἔπαθεν, εὐχαριστεῖν (15)· καὶ διὰ τί ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν ἡ παρουσία τοῦ

BILLII INTERPRETATIO.

non in eo nobis satis præsidiū sit), alium quemdam Deum, aut alium Christum, aut alium Unigenitum excogitent : verum in eo demum consistit, ut quis ea omnia, quæ in parabolis dicta sunt, accuratius pertractet, fideique argumento accomodet, in eoque etiam, ut Dei molitionem, ac dispensationem ob humani generis salutem factam exponat, quodque diuturna animi lenitate tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam tulerit, explanet : quidque causæ sit, cur alia caduca et alia æterna, alia cœlestia et alia terrena, unus et idem Deus procreavit, enarrat : quæque de causa Deus, cum invisibilis esset, prophetis tamen non in una forma, sed aliter aliis atque aliis conspicandum se præbuerit, intelligat : qui etiam factum sit, ut plura testamenta hominum generi contigerint, indicet, quisque ejusque testamenti character sit, edoceat : quid item causæ fuerit, quam ob rem *Deus omnia in incredulitate conclusit, ut omnium miseretur*, investiget : quam etiam ob causam *Verbum Dei caro factum sit*, cruciatusque subierit, grata oratione complectatur : cur præterea extremis temporibus, hoc est, in fine potius quam in initio, adventus Filii Dei exstiterit, commemoret : de fine quoque ipso et rebus futuris, quidquid in Scriptura situm est, explicet : tum etiam quamobrem Deus gentiles, quorum salus deplorata erat, cohæredes, et concorporeos, et participes sanctorum effecerit, non taceat : quoque pacto *mortale hoc corpus immortalitæ, et corruptibile hoc incorruptibilitate induendum sit*, edisserat : denique qui *populus factus sit, qui populus non erat : et dilecta, quæ dilecta non erat* : et qui *plures filii desertæ, quam ejus, quæ virum habebat*, prædicet. In his enim aliisque id genus exclamavit Apostolus : *O altitudo divitiarum sapientiæ et scientiæ*

⁹ Rom. xi, 32.

(1) *Nobis*. Melius juxta Græc. legas, *illis*, quam *C* memoria recolere. Vide infra notam 15.

(2) *Sed in eo quod... exquirere*, etc. Hellenismus est. Latine scribendum fuisset : *sed in eo ut... exquirat et adjungat*, sicut recte scripsit interpres, *in eo ut... factam enarrat* : tum cætera omnia quæ in infinitivo ponuntur, usque ad præconare, in subjunctivo reponenda.

(3) *Veritatis*. Gr. πίστews, fidei, non veritatis.

(4) *Instrumentum*. Gr. πραγματείαν, quod vertendum erat, *molitionem*, vel *negotium*, non *instrumentum*.

(5) *Magnanimus exstitit Deus*. Gr. ἐμακροθύμησεν ὁ Θεός, i. e. diuturna lenitate, vel *patientia tulit Deus*, tum angelorum, qui ab eo recesserunt, defectionem, tum hominum inobedientiam.

(6) *Fecit*. Ex Græco adde, *Deus*.

(7) *Dei*. Lege, *Deus*, ex Græco Θεός.

(8) *Adesse*. Perperam legit interp. συνεῖναι, cum tamen in Græco, sit συνεῖν, quod vertendum erat, *intelligere*, seu potius *ut intelligat*, cur scilicet aliter aliis apparuerit.

(9) *Verbum Dei*. In cod. Clarom. omittitur *Dei*.

(10) *Et passus est*. Scribendum erat, *et passum est*. Sed frequenter masculinum cum *Verbo* conjungit interpres, attendens scilicet ad Λόγον Græcorum, quod nomen masculini generis est. Id semel observasse sufficiat.

(11) *Gratias agere*. Mallem vertisset interp. *grata*

(12) Ἀρκομένους τούτους. Legendum vult Billius, ἀρκομένους τούτων, vel certe ἀρκομένους τούτου, tamen hoc minus probet : ἀρκοῦντας enim, ait, potius dixisset, si significationem activam exprimere voluisset. Ἀρκομένους τούτου edidit Gallas. et post eum Feuard., sed absque codicis ullius auctoritate. Merito censet Grab. ἀρκομένους τούτους non incommode retineri posse, referendo scilicet τούτους ad τινάς, et subiungendo τούτων.

(13) Γενομένην. Sic recte cod. Reg. et ita legendum esse jam monuerat Billius, pro γενομένην, ut habent omnes editt.

(14) Πάντα. Sic eadem Apostoli verba legit Irenæus lib. iii, c. 20, n. 2. Urobique πάντα, omnia, non πάντα, ut habent vulgati nostri codd. In miss. etiam quibusdam N. Test. codd. habetur πάντα.

(15) Εὐχαριστεῖν. Suspectum sibi esse eo loco hoc verbum ait Billius, quod parum aliis verbis, quæ præcedunt, διδάσκειν, μὴνύειν, ἐξερευνᾶν, ἀπαγγέλλειν, etc., respondeat. Opportunum tamen sensum haberi hic potest, si vertatur, uti recte vertit idem Billius, *grato animo complectatur*, vel *recolat*. Interdum enim εὐχαριστεῖν accipitur pro εὐλογεῖν, hoc vero pro *celebro*. Adde quod alludere potuit Irenæus ad Eucharistiæ sacrificium, quod passionis Christi memoriale a Patribus vocatur, utpote quo Domini mors, ut ait Apost. I Cor. xi, 26, annuntiatur, et grata memoria celebratur.

Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἐν τῷ τέλει, ἐφάνη ἡ ἀρχὴ (1), ἀπαγγέλλειν καὶ περὶ τοῦ τέλους, καὶ τῶν μελλόντων, ὅσα τε κείται ἐν ταῖς Γραφαῖς, ἀναπτύσσειν· καὶ τί ὅτι τὰ ἀπεικονιζόμενα ἔθνη (2), συγκαληρόνομα, καὶ σύσσωμα, καὶ συμμετόχα τῶν ἁγίων τεποίηκεν ὁ Θεός, μὴ σιωπῇ· καὶ πῶς τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον (3) ἐνδύσεται ἀθανάσιον, καὶ τὸ φθαρτὸν ἀφθαρσίαν, διαγγέλλειν πῶς τε ἐρεῖ, Ὁ σὺ λαός (4), λαός, καὶ ἡ οὐκ ἡρακημένη, ἡρακημένη, καὶ πῶς πλεονα τῆς ἐρήμου τὰ τέκνα, μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα, κηρύσσειν. Ἐπὶ τούτων γάρ, καὶ ἐπὶ τῶν ὁμοίων αὐτοῖς ἐπεδόθηεν Ἀπόστολος· Ὁ βάθος πλούτου, καὶ σοφίας, καὶ γνώσεως Θεοῦ! ὡς ἀνεξερεύνητα τὰ κλήματα αὐτοῦ, καὶ ἀνεξιχνίαστοι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ! Ἀλλὰ οὐκ ἐν τῷ ὑπὲρ τὸν πταίστην, καὶ δημιουργὸν, μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ (5), Ἐνθύμησιν Αἰῶνος πεπλανημένου παρεπινοεῖν, καὶ εἰς τοσούτον ἤκειν βλασφημίας· οὐδὲ τὸ (6) ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, νῦν δὲ (7) ἀνήριθμον φύλον Αἰῶνων ἐπιψεύδεσθαι, καθὼς λέγουσιν οὗτοι οἱ ἀληθῶς ἐρημοὶ θείας

BILLII INTERPRETATIO.

Dei! quam inscrutabilia sunt judicia ejus et impervestigabiles viæ ejus! In hoc, inquam, doctorum industria posita est, non in eo, ut quispiam, ultra creatorem et opificem, Enthymesin errantis Æonis, quæ ipsius parens sit, præterea comminiscatur, eoquæ blasphemiam prorumpat: aut rursus in eo, quod ea sublimius sit, Pleromate, nunc triginta Æonas, nunc innumerabile Æonum examen contingat: quemadmodum aiunt isti divinæ sapientiæ vere expertes magistri: cum interim vera et universa Ecclesia unam et eandem toto terrarum orbe fidem teneat, ut ante diximus.

¹ I Cor. xv, 54. ² Ose. ii, 23, et Rom. ix, 25. ³ Isai. liv, 1, et Gal. iv, 27. ⁴ Rom. x, 53.

(1) Ἡ ἀρχή. Legit interpres, καὶ οὐκ ἐν ἀρχῇ. Commode tamen legi potest, ἡ ἀρχή, principium, i. e. Dei Filius, quem ἀρχὴν et τέλος non semel dixit Joannes in Apocalypsi.

(2) Τὰ ἀπεγνωσμένα ἔθνη. Eas nimirum gentes, quas, ut ait D. Prosper Respons. ad object. viii Gallorum, in præteritis sæculis dimiserat Deus ingredi vias suas, quando Jacob elegit sibi Dominus, et non fecit taliter omni nationi, et judicia sua non manifestavit eis: quarum proinde gentium salus conclamata videbatur humanæ prudentiæ.

(3) Τὸ θνητὸν τοῦτο σαρκίον, etc. Apostoli verba I Cor. xv, 54, ex memoria refert Irenæus: paulo enim aliter leguntur apud ipsum Apost.

(4) Πῶς τε ἐρεῖ, Ὁ σὺ λαός, etc. His prorsus affine est quod scribit D. Prosper loco sup. citato: Cur qui aliquando non populus, nunc autem populus Dei sit; et quorum aliquando non misertus est, nunc autem miseratur; et ubi dictum est: Non plebs mea ros; ibi vocentur filii Dei vivi: et quare quod quærebat Israel, non sit consecutus, electio autem consecuta est, cæteri vero excæcati sunt: impossibile est comprehendere, et periculosæ curiositatis est quærere, etc.

(5) Μητέρα τούτων καὶ αὐτοῦ. Legit interpres, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν. Τούτου quidem et Billius iubens legit; insectatur enim Irenæus eos qui Demiurgo, hoc est, summo illi rerum omnium opifici, matrem Enthymesin affingunt: sed αὐτῶν plane improbat; ad quid enim, inquit, referretur? Respondeo, ad Valentinianos, qui Achamoth matrem habere gloriabantur, quæque ea ratione mater ipsorum, cap. 7 et alibi passim ab Irenæo dicitur. Græbius Græcis nihil mutatis, τούτων de Valentinianis, αὐτοῦ de creatore accipit, sed minus bene: pronomen enim ὁὗτος demonstrativum cum sit, ad id quod immediate præcedit, non ad aliquid remotius referri debet. De Demiurgo autem, non de Valentinianis, proxime antea mentio facta. Quare cum vet. interp. legere salius est, μητέρα τούτου καὶ αὐτῶν.

et quare in novissimis temporibus adventus filii Dei, hoc est in fine, apparuerit, et non in initio. annuntiare: et de fine, et de futuris, quæcunque posita sunt in Scripturis, revolvere: et quare desperatas gentes, cohæredes, et concorporatas, et participes sanctorum fecit Deus, non tacere: et quemadmodum mortalis hæc caro induet immortalitatem, et corruptibile incorruptelam ¹, annuntiare: et quemadmodum factus est (8), qui non erat populus, populus: et dilecta, dilecta ²; et quemadmodum plures filii ejus, quæ deserta est, magis quam ejus quæ habet virum ³, præconare (9). In talibus enim, et in similibus eis exclamavit Apostolus: O altitudo divitiarum, et sapientiæ, et agnitionis Dei! quam inscrutabilia judicia ejus, et investigabiles viæ ejus ⁴. Sed non in eo, ut supra creatorem et fabricatorem, matrem ejus et illorum, Enthymesin Æonis errantis alinvenires, et ad tantam pervenires blasphemiam: neque in eo, quod est super hanc rursus Pleroma, aliquando quidem xxx, aliquando vero innumerabiles multitudines Æonum men-

(6) Οὐδὲ τὸ. Billius legendum censet, οὐδὲ εἰς τὸ. Græbius vero, οὐδὲ ἐν τῷ τὸ. Sed nulla addenda facta, οὐδὲ τὸ retineri posse nihil vetat, subintelligendo ἐν τῷ, quod mox præcessit.

(7) Τὸν μὲν ἕνα, νῦν δέ, etc. Pro τὸν μὲν ἕνα, corrigit Billius ex vel. interp. νῦν μὲν τριάκοντα, νῦν δέ, etc. Melius vero Petavius, τότε μὲν τριάκοντα. Quod vero ἕνα, pro τριάκοντα, in textum irrepperit, id ex eo factum esse non imperite conjiciunt Fronto Duc. et Græbius, quod cum Irenæus, vel priores ejus scribæ, notam tricenarii numeri A cum lineola transversa, non ipsam vocem τριάκοντα reposuissent, qui eos secuti sunt, incaute A in A, quæ monadis nota est, transmutarunt, indeque ἕνα scriptum est: quod quidem eo facilius fieri potuit, quod A et A, in mss. præsertim, maxime affines sint. Hæc porro dum pro arbitrio distinguit Gallasius, in alienum omnino sensum detorquet. Sic scribit: Ὅσα τὰ ὑπὲρ ταύτην πάλιν Πλήρωμα, τὸν μὲν ἕνα, τὸν δὲ ἀνήριθμον φύλον, etc. Quæ si vertit: Ut supra hanc rursus ementiaris Pleroma, hic quidem unum, ille vero infinitum genus Æonum.

(8) Et quemadmodum factus est. Græca hic paulo liberior vertit interpres. Hæc, πῶς τε ἐρεῖ, reddenda erant, quomodo, seu, quo sensu dicit, scilicet Deus. Epel enim hic non verbum futuri temporis est, ut falso post Petavium existimavit Græbius, sed præsentis. Sic Matth. vii, 4, ἡ πῶς ἐρεῖς τῷ ἀδελφῷ σου, etc., aut quomodo dicis fratri tuo, etc.

(9) Præconare. Ita melius quam præconiare (ut est in edit.) mss. Clarom., Outobon., Arund. et Merc. 2. Præconare autem, vel præconari, est prædicare, extollere, annuntiare. Sic Martianus Capella lib. xvii: Ingressuros etiam cunctos nominatim vocabat, fama præconans. Et liber i Memorial. sancti.: Solvite divinis laudibus ora, summique Receptoris beneficia extollentes, præconate et dicite, etc. Et infra: Qui liber vestrorum actuum memoriam gloriosum præconatur. Præconari etiam dixit Honorius Augustodun., lib. iii, cap. 1.

tiri (1) : quemadmodum dicunt hi, qui vere sunt deserti a divina sententia (2) magistri ; cum ea, quæ est Ecclesia universa, unam et eandem fidem habeat in universo mundo, quemadmodum prædiximus.

συνέσεως διδασκαλοὶ, τῆς οὐσῆς Ἐκκλησίας πάσης μίαν καὶ τὴν αὐτὴν πίστιν ἔχουσης εἰς πάντα τὸν κόσμον. καθὼς προέφημεν.

52 CAPUT XI ³⁸.

Quæ sit Valentini sententia, et in quibus ab eo discrepant discipuli ejus. Secundi, Epiphaniis, et aliorum quorundam dogmata.

1. Videamus nunc et horum (3) inconstantem A sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus, et rebus contraria respondent. Qui enim est primus, ab ea, quæ dicitur Gnostica hæresis, antiquas in suum characterem doctrinas transferens (4) Valentinus, sic definivit (5) : dualitatem quamdam in-

1. Ἰδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος (6), ἀπὸ τῆς λεγομένης Γνωστικῆς αἵρέσεως τὰς ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου (7) μεταρμόσας (8) Οὐαλεντίνος, οὕτως ἐξηροφόρησεν (9), ὀριζάμενος

BILLI INTERPRETATIO.

CAPUT XI.

1. Videamus nunc, cum vix duo, aut tres sint, quam sit inconstans eorum sententia, ut qui de iisdem non eadem dicunt, verum et rebus et verbis pugnantia inter se prominent. Siquidem Valentinus, qui primus ex ea secta, quæ Gnostica nuncupatur, veteres doctrinas ad characterem suum et insti-

³⁸ Ed. Feu., cap. vi.

(1) *Mentiri.* Lege, ut *mentireris*, sicuti paulo superius, ut *adinveneris*, et *pervenires*.

(2) *Sententia.* Grec. συνέσεως, quod melius vertisset interpres, *sapientia*.

(3) *Horum.* Ita pro eorum ex Clarom., Arund. et Voss. juxta Grec. τούτων reponere placuit. *Horum* autem refero ad magistros illos divina sapientia destitutos, quorum mentio proxime facta est, sub finem capitis præcedentis.

(4) *Antiquas in suum characterem doctrinas transferens.* Verendum erat : ab ea quæ dicitur Gnostica hæresis, principia in proprium scholæ suæ characterem transferens, seu aptans : i. e. in peculiaris sectæ formam aptans, quibusdam scilicet additis. Quamvis enim Valentinus doctrinæ suæ principia a vetustioribus Gnosticis accepisset, plura tamen eorum hæresi addiderat, ut Dissert. cit. ostendimus.

(5) *Definivit.* Al. *diffiniit*. Sed adde ex Greco, *esse*.

(6) Ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, etc. Locum hunc a Blondello et Dallæo vexatum egregie ab eorum cavillationibus vindicarunt Pearsonius in *Vindic. epist. S. Ignatii*, part. II, cap. 3, 4, 5, 6 et 7 ; Cotelierius in *Observat.* ad epist. Ignat. ad Magnes., et alii SS. martyris epistolarum vindices. Nempe has viri apostolici epistolas, ac in primis eam, quæ est ad Magnesianos, juniorem Ignatio auctorem redolere ex eo contendebant Blondellus et Dallæus, quod in his ejusdem verbis, αὐτοῦ λόγος ἄδιος, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προσελθὼν, aperte perstringatur hæreticorum *Sige*. Atqui, inquebant, Valentinus, Irenæo teste lib. I, c. 5, num. 11, ex Gnosticorum hæresi primus fuit, qui ex veteribus doctrinis in suum characterem, seu formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit, ac proinde Σιγὴν memoraverit. Plura respondent, invictisque muniunt argumentis Ignatii defensores strenuissimi, ex quibus duo duntaxat, quæ ad rem nostram faciunt, observabimus. 1° Falsissimum id esse, Valentinum primum omnium compilationem Bythi et Sigæ tradidisse ; quin potius certissimum esse, ridiculum illud commentum a vetustioribus Gnosticis haustum fuisse, ut ipsi etiam demonstravimus Dissert. 1, art. 5, n. 22 et seqq. 2° Verba hæc Irenæi, ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, perperam et dolose a Blondello et Dallæo referri ad Gnosticam hæresin, quasi Irenæi mens esset, Valentinum ex illa Gnosticorum hæresi primum fuisse, qui ex veteribus doctrinis ad suum characterem, sive peculiaris sectæ formam translatis et aptatis, quod subjicit dogma tradiderit. Alio quippe referuntur ea

B verba, ad priorem scilicet sententiam, non ad sequentem. Ἰδωμεν νῦν καὶ τὴν τούτων ἄστατον γνώμην, δύο που καὶ τριῶν ὄντων, πῶς περὶ τῶν αὐτῶν, οὐ τὰ αὐτὰ λέγουσιν, ἀλλὰ τοῖς πράγμασι καὶ τοῖς ὀνόμασιν ἐναντία ἀποφαίνονται. Videamus nunc et horum (magistrorum scilicet illorum divina sapientia destitutorum, quorum sub finem capitis præced. memineral) inconstantem sententiam, cum sint duo vel tres, quemadmodum de eisdem non eadem dicunt, sed et nominibus et rebus contraria respondent : ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, qui enim primus est (ut satis fideliter reddidit vetus interpres) ex paucis scilicet illis duobus, vel tribus magistris divinæ sapientiæ exsortibus, Valentinus nimirum, a Gnostica hæresi antiquas in suum characterem doctrinas transferens sic definivit. Tum sequitur, Σκοῦνδος δέ... ἄλλοι δέ. Quæ perspicue demonstrant, hæc, ὁ μὲν γὰρ πρῶτος, referri, non ad Gnosticam hæresin, sed ad duos illos, vel tres, quorum inconstantem sententiam expositurus est Irenæus.

(7) Ἀρχὰς εἰς ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου, etc. Legi vult Billius cum veteri interprete, ἀρχαίας διδασκαλίας. Sed nihil in Epiphaniis verbis immutare necesse est. Sensus enim est, Valentinum haustus a Gnostica hæresi principia, ea in proprium scholæ suæ, διδασκαλείου, characterem translatisse ; quod certum esse dixi nota præced. Porro ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου, phrasim Irenæo usitatam esse, probant ejus verba de Basilidianis infra cap. 24, n. 7 : *Illorum* (astrologorum) *theoremata accipientes, in suum characterem doctrinæ transtulerunt.* Et de Tatiano cap. 28 : *Ἰδιον χαρακτήρα διδασκαλείου συνέστησεν, proprium characterem doctrinæ constituit.* In quibus locis interpres perperam vertit διδασκαλείου, *doctrinæ* : nam διδασκαλείον proprie *schola* est, non *doctrina*.

(8) Μεταρμόσας. Sensus non est Valentinum principia, quæ a Gnosticis acceperat, *mutasse*, multo minus in melius *correxisse*, aut *emendasse*, quasi nihil iis addidisset. Quamvis enim interdum ea sit significatio verbi, μεταρμόζειν, hic tamen, ut et alibi sæpe, *transferre* aut *adaptare* significat : quod pluribus probat Pearson. cit. cap. 6 sub *Inem.*

(9) Ἐξηροφόρησεν. Quid hic scripserit Irenæus, haud facile est divinare. Nam ἐξηροφόρησεν barbara vox est, quæ utrum ab auctore nostro profecta sit, dubium est. Pro ea legunt Hammondus et Usserius, ἐξηρόρησεν. Isaacus Vossius, leviori mutatione, ἐληροφόρησεν. Cotelierio corrigendum videtur, ἐξηροφόρησεν, quod sensu, inquit, non discrepat a se-

εἶναι δυάδα (1) ἀνονόμαστον, ἥς τὸ μὲν τι καλεῖσθαι Ἀ Ἀρρήτον, τὸ δὲ Σιγήν. Ἐπειτα ἐκ ταύτης δυάδος δευτέραν δυάδα προβεβλήσθαι, ἥς τὸ μὲν τι Πατέρα ὀνομάζει, τὸ δὲ Ἀλήθειαν. Ἐκ δὲ τῆς τετράδος ταύτης καρποροεῖσθαι Λόγον καὶ Ζωὴν, Ἀνθρώπου καὶ Ἐκκλησίαν· εἶναι τε ταύτην ὀγδόδα πρῶτην. Καὶ ἀπὸ μὲν τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς δέκα δυνάμεις λέγειν προβεβλήσθαι, καθὼς προειρήκαμεν. Ἀπὸ δὲ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας δώδεκα, ὧν μίαν (2) ἀποστᾶσαν καὶ ὑπερῆσασαν, τὴν λοιπὴν πραγματεῖαν (3) πεποιῆσθαι. Ὅρους τε δύο ὑπέθετο, ἓνα μὲν μεταξὺ τοῦ Βυθοῦ καὶ τοῦ λοιποῦ Πληρώματος, διορίζοντα τοὺς γεννητοὺς Ἀΐωνας ἀπὸ τοῦ ἀγεννητοῦ Πατρὸς· ἕτερον δὲ τὸν ἀφορίζοντα αὐτῷ (4) τὴν μητέρα ἀπὸ τοῦ Πληρώματος. Καὶ τὸν Χριστὸν δὲ οὐκ ἀπὸ τῶν ἐν τῷ Πληρώματι Αἰώνων προβεβλήσθαι, ἀλλὰ ὑπὸ τῆς μητρὸς ἔξω γενομένης, κατὰ τὴν γνῶμην (5) τῶν κρειττόνων ἀποκαυχῆσθαι μετὰ σκιδῆς τινος. Καὶ τοῦτον μὲν, ἅτε ἄρρενα ὑπάρχοντα, ἀποκόψαντα ἀπ' ἑαυτοῦ τὴν σκιδάν, ἀναδραμεῖν εἰς τὸ Πλήρωμα· τὴν δὲ μητέρα ὑπολειφθεῖσαν μετὰ τῆς σκιδῆς, κεκενωμένην τε τῆς πνευματικῆς ὑποστάσεως, ἕτερον υἱὸν προενέγκασθαι· καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Δημιουργόν, ὃν καὶ παντοκράτορα λέγει τῶν ὑπο-

nominabilem, cuius quidem aliquid vocari Inenarrabile, aliud autem Sigen. Post deinde ex hac dualitate, secundam dualitatem emissam, cuius aliud quidem Patrem vocat, aliud autem Aletheiam. Ex hac autem quaternatione fructificari Logon et Zoen, Anthropon et Ecclesiam. Esse autem hanc octonationem primam. Et a Logo quidem et Zoe decem virtutes dicit emissas, sicut prædiximus. Ab Anthropon autem et Ecclesia xii, ex quibus unam **53** discedentem et destitutam, reliquam dispositionem fecisse. Terminos autem duos adhibet: unum quidem inter Bythum et Pleroma (6), determinantem (7) natos Æones ab infecto Patre; alterum vero separantem illorum matrem a Pleromate. Et Christum autem non ab his, qui sunt in Pleromate, Æonibus emissum, sed matrem foris factam, secundum memoriam meliorum, enixam esse (8) cum quadam umbra. Et hunc quidem, quippe cum esset masculus, abscidisse a semetipso umbram, et regressum in Pleroma (9). Matrem autem subrelictam sub umbra (10), evacuatam autem spiritali substantia, alterum filium emisisse: et hunc esse Demiurgum, quem et omnipotentem dicit eorum (11) quæ ei subjacent. Coemisum autem ei et sinistrum.

BILLII INTERPRETATIO.

tutum accommodavit, ad hunc modum docet. Statuit enim binarium quemdam esse, qui nullo nomine exprimi possit: cuius altera pars Arrhetus vocetur, altera Sige. Postea ex hoc binario alterum binarium ortum esse, cuius partem alteram Patrem, alteram Veritatem appellat. Ex hoc porro quaternario Sermonem et Vitam, Hominem et Ecclesiam editos esse. Atque hanc esse primam ogdoadem. Et quidem ex Sermone et Vita decem virtutes profluxisse, quemadmodum superius diximus: ex Homine autem et Ecclesia duodecim: e quibus unam, cum ab aliorum cœtu sese removisset, reliquum negotium effecisse. Horos insuper duos fluxit, unum inter Bythum et reliquum Pleroma interjectum, progenitos Æonas ab ingenito Patre distinguentem: alterum autem, illorum matrem a Pleromate dirimentem. Quin Christum etiam non ab iis Æonibus, qui in Pleromate sedem habent, productum fuisse, verum a matre illinc exclusa, secundum meliorum recordationem, non sine quadam umbra, procreatum. Atque hunc quidem, ut qui masculus esset, excisa a se umbra ad Pleroma recurrisse: matrem autem una cum umbra relictam, ac spiritali substantia orbatam, alterum filium extulisse; atque hunc esse Demiurgum, quem etiam eorum, quæ ipsi subjecta sunt, principem, ac velut imperatorem esse dicit. Cum eo porro productum etiam fuisse sinistrum principem tradit: in quo nimirum ei cum illis convenit, qui Gnostici falso nuncupantur, de quibus postea disseremus. At vero Jesum interdum quidem ex eo, qui ab eorum matre

quente, ὁρισάμενος, unde utrumque uno verbo **C** *definit*, ab antiquo interprete expressum est. Billius vero putat hunc legisse, *ἐφη*. Existimat potius Pearsonius, veterem interpretem, eam, quam ipse legit, vocem minime intellexisse, ideoque omisisse, quod id salvo sensu fieri posse putavit. Vetustissimam igitur lectionem, addit vir doctissimus, sentio fuisse, *ἐξηροφόρησεν*, et fortasse ab ipso Irenæo profectam: nam *ἐξηροφορεῖν* idem significare potest, quod *aliquid enarrare*, *ἐξηραῖς λέξεσιν*, ut Græci loquuntur. Græbius, aut *ἐξηροφόρησεν* retinendum, aut si hoc nimis durum videatur, *ἐληροφόρησεν* cum Vossio legendum putat; non solum quod hæc levissima sit mutatio, sed et quod sub finem hujus capituli sequatur exclamatio: ὦ ληρολόγοι σοφισταί! *o pepones sophistæ!* Si quid doctissimorum virorum conjecturis addere liceret, legere sat amarem, *ἐξεροφώνησεν*, vel *ἐληροφώνησεν*: hæc siquidem voces paulo magis Græcæ mihi videntur.

(1) *Δυάδα*. Τινὰ ex veteri interprete addi vult **D** Billius. Sed parum refert.

(2) *Ὁρ μάρ*. Sophiam scilicet, quæ intempestiva curiositate ducta, pene periit.

(3) *Τὴν λοιπὴν πραγματεῖαν*. Fama nimirum, quæ extra Pleroma est.

(4) *Αὐτῷ*. Lege αὐτῶν cum vet. interprete.

(5) *Γνῶμην*. Μνήμην legit Billius cum veteri interprete, non γνῶμην, ut sit sensus, eam in recordatione beati illius status, quo non sine magno dolore carebat, ejusmodi letum edidisse. At γνῶμην, *notitiam*, eundem habet sensum: quare nihil mutandum censeo.

(6) *Et Pleroma*. Adde ex Gr. *et reliquum Pleroma*.

(7) *Determinantem*. Legi mallet, *determinantem*, quam *determinantem*.

(8) *Sed matrem foris factam... enixam esse*. (Supple eum.) Sic restituimus partim ex cod. Voss., partim ex aliis. Ille habet, *matrem autem foris factam... enixam esse* (quam lectionem corruptæ editorum lectioni longe præponendam, Græbius haud secutum fuisse miramur): expungimus vero particulam *autem*, utpote superfluum, nec in omnibus codd. exstantem, retenta particula *sed*, quam habent omnes editi cum nostris mss.

(9) *In Pleroma*. Ita cum Græbio reponimus ex codd. Clarom. et Voss. pro *ad Pleroma*, ut est in aliis editi.

(10) *Sub umbra*. Ex Græco lege, *cum umbra*.

(11) *Omnipotentem eorum*. Melius verisset interpretis, *omnipotentem in ea*, vel *supremum Dominum eorum*.

principem, similem iis qui dicuntur (1) a nobis falsi nominis Guostici. Et Jesum autem aliquando quidem ab eo, qui separatus a matre eorum, et coadunatus est cum reliquis, emissum dicit, id est a Theleto: aliquando autem ab eo, qui recurrit sursum in Pleroma, hoc est a Christo: aliquando autem ab Anthrope et Ecclesia. Et Spiritum autem sanctum a Veritate dicit emissum, in examinationem et fructificationem Æonum, invisibiliter in eos introeuntem, per quem Æones fructificarent folia veritatis (2). Hæc quidem ille.

2. Secundus autem primam ogdoadem sic tradidit (3), dicens: Quaternationem esse dextram, et quaternationem sinistram, et 54 lumen et tenebras (4): et discedentem (5) autem et destitutam (6) virtutem non a triginta Æonibus dicit fuisse, sed a fructibus eorum.

3. Alius vero quidam (7), qui et clarus est magi-

καιμένων (8). Συμπροβελῆσθαι δὲ αὐτῶ καὶ ἀριστον (9) ἀρχοντα ἑδογμάτισεν, ὁμοίως τοῖς βηθησομένοις ὑφ' ἡμῶν ψευδωνύμως Γνωστικοῖς. Καὶ τὸν Ἰησοῦν ποτὲ μὲν ἀπὸ τοῦ συσταλέντος ἀπὸ τῆς μητρὸς αὐτῶν, συναναχυθέντος τοῖς ὕλοις, προβελῆσθαι φησι (10), τοῦτέστι τοῦ Θελητοῦ, ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ ἀναδραμόντος εἰς τὸ Πλήρωμα, τοῦτέστι τοῦ Χριστοῦ· ποτὲ δὲ ἀπὸ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας. Καὶ τὸ Πνεῦμα δὲ τὸ ἅγιον ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (11) φησὶ προβελῆσθαι εἰς ἀνάχρισιν καὶ καρποφορίαν τῶν Αἰώνων, ἀοράτως εἰς αὐτοὺς εἰσὶν· δι' οὗ τοὺς Αἰῶνας καρποφορεῖν τὰ φυτὰ τῆς ἀληθείας.

2. Σεκοῦνδος (12) λέγει· εἶναι τὴν πρώτην ὀγδοάδα τετράδα δεξιάν καὶ τετράδα ἀριστεράν, οὕτω παραδιδούς καλεῖσθαι, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος· τὴν δὲ ἀποστᾶσαν τε καὶ ὑστερήσανσαν δύναμιν μὴ εἶναι ἀπὸ τῶν τριάκοντα Αἰώνων, ἀλλὰ (13).....

3. Ἄλλος (14).

BILLII INTERPRETATIO.

sese contraxit, et cum rebus universis refudit, hoc est, ex Theleto ortum fuisse ait: interdum autem ex eo, qui ad Pleroma sese retulerat, hoc est a Christo: nunquam rursus ab Homine et Ecclesia. Denique Spiritum sanctum ab Ecclesia productum fuisse, ad Æonum examinationem et secunditatem, ut qui invisibili modo in eos ingrediatur, efficiatque ut illi veritatis plantas proferant.

2. Secundus autem ogdoadem ita distinguit, ut alter quaternarius sit dexter, alter sinister: traditque illum lucem appellari, hunc tenebras. Virtutem autem illam, quæ abscessit, atque ab aliis sese removit, non esse e numero triginta Æonum, sed post triginta Æonas.

3.

(1) *Similem iis qui dicuntur*. Vetus interpres legit ὁμοιον, non ὁμοίως, sed male, inquit Billius et Fronto Duc., ut sensus aperte docet. Itaque vertendum, *similiter iis, vel eo modo, quo ii qui dicuntur*.

(2) *Folia veritatis*. Φύλλα legit interpres, non φυτὰ, sed perperam. Vertendum igitur: *plantas, vel stirpes veritatis*.

(3) *Tradidit*. In Eras., Gallas. et Feuard. *tradit*.

(4) *Et lumen et tenebras*. Hæc ab interprete paulo obscurius reddita clarius explicat textus Græcus: τετράδα δεξιάν καὶ τετράδα ἀριστεράν, τὴν μὲν μίαν φῶς, τὴν δὲ ἄλλην σκότος. Sensus ergo est, non lumen et tenebras aliud quiddam esse a tetrade dextra et tetrade sinistra; sed primam ogdoadem a Secundo divisam fuisse in duas tetradas, alteram scilicet dextram, alteram sinistram: priorem dictam fuisse *lumen*, posteriorem *tenebras*. Sic accepit Tertullianus cap. 38, scribens: *Humanior jam Secundus, ut brevior, ogdoadem in duas tetradas dividens, in dextram et sinistram, in lumen et tenebras*. Hinc explicandus Theodoretus lib. 1 *Hæret. Fabul.*, c. 8: Ἀρχὴ τὴν ὀγδοάδα διέτελε, καὶ τὴ μὲν αὐτῆς ἐκάλεσε δεξιόν, τὸ δὲ εὐώνυμον· καὶ προστέθηκε φῶς καὶ σκότος. *Bipartito divisit ogdoadem, et unam illius partem dextram vocavit, alteram sinistram; adjecitque lumen et tenebras*: i. e. quibus nomen adjecit luminis et tenebrarum.

(5) *Et discedentem*. Sic recte Feuard. edidit juxta Græc. ἀποστᾶσαν, quod paulo superius reddidit interpres *discedentem*. Consentit eod. Clarom., nisi quod pro *discedentem*, scripsit incautus amanuensis *descendentem*. In Eras., Gallas. cæterisque aliis mss. perperam habetur, *descendentem*. Melius apud Tertull. cap. 28, *desultricem*. Porro post autem, particulam *et* incuria scribarum omissam in omnibus eum edidit. tum mss., addidimus tum ex Græco, tum ex ipsomet interp. qui paulo ante, eadem, quæ hic, verba Græca reddidit, *discedentem et destitutam*.

(6) *Destitutam*. Decet in cod. Clarom.

(7) *Alius vero quidam, qui et clarus est magister*, etc. Recte conjicit sagacissimus Pearsonius a clariss. Dodwello Dissert. 4 in Iren., § 25, citatus, quæ hic ab Epiphania omissa sunt Græca, sic ab Irenæo scripta fuisse: Ἄλλος δὲ τις, ὁ καὶ Ἐπιφανῆς διδάσκαλος αὐτῶν, ad hominis scilicet nomen alludente. Sed cum allusionem non intelligeret interpres, proprium nomen in *appellativum* male commutasse: ita ut jam ex interprete dignosci non possit, in quem conveniat ea hæresis ab auctore nostro hic descripta. Quo et errore lapsus Tertullianus veterem interp. secutus scripsit cap. 37, *insignioris apud eos magistri*. Epiphaneum tamen hic intelligi, subdit Dodwellus, non modo inde colligitur, quod soleant veteres inter primarios Valentinianæ sectæ hæresiarchas Epiphaneum recensere, proximumque Secundo, ut noster fecit Irenæus, numerare, ut ex Epiphania discimus; sed et quod quæ *claro* illi, quem volunt, magistro tribuit Irenæus, in Epiphaniem apertissime quadrent.

(8) *Υποκειμένων*. Adde αὐτῶ ex vet. interprete.

(9) *Ἀριστον*. Lege ἀριστερόν cum vet. et confer cap. 31, ad quod remittit Irenæus.

(10) *Προβελῆσθαι φησι*. Sic cod. Reg. cum Epiphania editione Basileensi, et Irenæi edit. Gallasii et Feuard. Apud Petav. et Grab. male φασὶ pro φησὶ.

(11) *ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας*. Recte mavult Billius cum vet. interp. legere ἀληθείας, quam Ἐκκλησίας, idem magis quadrat ad id quod postea sequitur: *ut veritatis plantas proferant*.

(12) *Σεκοῦνδος*. Græcus hujus periodi textus depromptus est ex Epiphania *Hæret. xxxii*, § 1, ubi quamvis Irenæum non citet, hujus tamen verba ab eo referri patet ex collatione cum veteri interprete.

(13) *Ἄλλὰ*. Scripsisse videtur Irenæus, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν καρπῶν αὐτῶν, aliquidem vertit interpres, *sed a fructibus*

(14) Ἄλλος. Epiphaneum istum vocant Theodoretus, et Epiphanius, de quo in Dissert. I diximus.

εις ὑψηλότερον (1) καὶ γνωστικώτερον ἐπεκτεινόμενος, τὴν πρώτην τετράδα (2)..... οὕτως· Ἔστι τις πρὸ πάντων Προαρχή, προανεννόητος, ἀρρήτος τε καὶ ἀνονόμαστος, ἣν ἐγὼ μονότητα ἀριθμῶ. Ταύτῃ τῇ μονότητι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω ἐνότητα. Αὕτῃ ἡ ἐνότης, ἥ τε μονότης, τὸ ἐν οὖσαι, προήκοντο, μὴ προέμεναι, ἀρχὴν ἐπὶ πάντων (3) νοστήν, ἀγέννητόν τε καὶ ἀόρατον, ἣν Ἀρχὴν ὁ λόγος μονάδα καλεῖ. Ταύτῃ τῇ μονάδι συνυπάρχει δύναμις ὁμοούσιος αὐτῇ, ἣν καὶ αὐτὴν ὀνομάζω τὸ ἐν. Αὗται αἱ δυνάμεις, ἥ τε μονότης καὶ ἐνότης, μονάς τε καὶ τὸ ἐν, προήκοντο τὰς λοιπὰς προβολὰς τῶν Αἰώνων.

4. Ἰοῦ ἰοῦ! καὶ φεῦ φεῦ (4)! Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν (5) ἐπὶ τῇ τοιαύτῃ ὀνομαστικῇ καὶ τῇ τοσαύτῃ τῶν, ὡς ἀπερυθρίσας τῷ ψεύσματι αὐτοῦ ὄνομα (6) τέθεικεν. Ἐν γὰρ τῷ λέγειν, «Ἔστι τις Προαρχὴ πρὸ πάντων, προανεννόητος, ἣν ἐγὼ μονάδα καλῶ (7)» καὶ πάλιν· «Ταύτῃ τῇ

A ster ipsorum, in majus sublime (8), et quasi in majorem agnitionem extensus, primam quaternationem dixit sic: Est quidem ante omnes (9) Proarche, proanenoetos, et inenarrabilis, et innominabilis, quam ego monotelem voco. Cum hac monotele est virtus, quam et ipsam voco henotelem. Hæc henotes et monotes (10), cum sint unum, emisserunt, cum nihil emisserint (11), principium omnium, noeton; et ageinneton, et aoraton, quam Archem sermo monada vocat. Cum hac monade est virtus, ejusdem substantiæ ei, quam et eam voco hen. Hæc autem virtutes, id est, monotes, et henotes, et monas, et hen. emisserunt reliquas emissiones Æonum

4. Iu Iu! et pheu pheu! Tragicum vere (12) dicere oportet super hanc nomium factionem (13), et tantam audaciam, quemadmodum sine rubore mendacio suo nomina posuit. In eo enim quod dicit: «Est ante omnia Proarche, proanenuetos, quam ego monotela voco;» et iterum: «Cum hac monotele est

BILLII INTERPRETATIO.

... Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem, et orationem, ac nomenclaturam superans, quam ego solitatem appello. Una cum hac solitate vis alia existit, quam item ipsam unitatem voco. Unitas porro hæc et solitas, unum cum essent, non proferendo protulerunt initium omnium rerum, intellectuale, ingenitum, et invisibile: quod quidem initium monas appellatur. Cum hac porro monade simul existit vis ejusdem cum ea essentia, quam et ipsam unam voco. Hæc denique virtutes, hoc est solitas et unitas, monas et unum, reliquum Æonum gregein produxerunt.

4. Iu Iu! heu heu! Tragicam enim exclamationem subdere sane convenit, ob tantam in fingendis nominibus audaciam: quemadmodum ille, abstergo omni pudore, nomina commentis suis imposuit. Iu enim quod ait: Est quædam ante omnia Proarche, cogitationem omnem excedens, quam ego solitatem voco; et rursus: Cum hac solitate vis alia existit, quam et ipsam unitatem nuncupo; manifestissime se ea, quæ dixit, commentitia esse confessus est, quandoquidem figmento suo ejusmodi nomina imposuit, quæ ante ab alio nemine imposita fuerant. Perspicuumque est eum esse, qui temeritate adductus hæc

fructibus eorum. Habet vero Epiphanius: ἀλλὰ μετὰ τοὺς τριάνοντα Αἰώνας, sed post triginta Æones, seu. ut clarius vertit Petavius, sed inferioris cujusdam ordinis. Sed cum Epiphanius hic Irenæi verba ex professo referre se non dicat, hæc forte addidit explicationis gratia. Eadem pariter sic explicat Tertullianus lib. adversus Valent. c. 38, sed a fructibus de substantia eorum venientibus.

(1) Εἰς ὑψηλότερον. Græca quæ sequuntur, desumpta sunt ex Epiphani. Hær. xxxii, § 5.

(2) Πρώτην τετράδα. Adde ex interp. ἔφη.

(3) Ἐπὶ πάντων. Præpositionem ἐπὶ delendam vult Billius, neque enim interpres, aut Tertullianus loco cit. eam legerunt.

(4) Ἰοῦ ἰοῦ! καὶ φεῦ φεῦ! Exclamationes poetis Græcis, tragicis præsertim usitatæ. Interdum admirationis, doloris interdum et indignationis signa sunt. Dolorem hic significant, ut et cap. 15, n. 4 hujus libri: Ταῦτα ὑπὲρ τὸ ἰοῦ καὶ τὸ φεῦ. καὶ ὑπὲρ πᾶσαν τραγικὴν ἐκφώνησιν (sic lego) καὶ σχετικῶς μόνον ἔστι, hæc super iu, iu, et super pheu, et super universam tragicam exclamationem, et doloris vociferationem sunt, ut vertit interpres noster.

(5) Τὸ τραγικὸν γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν ἐπὶ τῇ. Sic habet Epiphanius. Cur vero Grabius ea verba omiserit, γὰρ ὡς ἀληθῶς ἐπειπεῖν ἔστιν, non video; cum Latinis satis exacte respondeant, excepta particula γὰρ quam non reddidit interpres.

(6) Ὄνομα. Leg. ὀνόματα cum interp.

(7) Μονάδα καλῶ. Ex Irenæo paulo superius, Tertulliano, et interprete ipso patet legendum esse, μονότης, non μονάδα, et mox μονότης, non μονάδα.

(8) Majus sublime... est quidem. Forte legendum, magis sublime, Græc. ὑψηλότερον et est quædam,

C Gr. ἔστι τις. Tertullianus vero qui cap. 27 totum hunc locum ad verbum exscribit, omittit sive quidam sive quædam.

(9) Ante omnes. Vertendum est cum Tertull. ante omnia.

(10) Hæc henotes et monotes. Sic Clarom. juxta Græc., in aliis deest hæc.

(11) Cum nihil emisserint. Sic Græca μὴ προέμεναι, reddidit interpres noster; absurde omnino, ut quisque videt. Si enim henotes et monotes principium omnium emisserint, absurdum est diei nihil emisisse. Longe melius hæc expressit Tertullianus: protulerunt, non proferentes, initium omnium. Sed quis istorum verborum sensus? Conjicio id discriminis inter principium omnium, seu monada, et cæteros Æones ab Epiphane positum fuisse, vel quod illud sic proferretur, ut tamen ab auctore non separaretur; eo fere modo quo Tertullianus lib. contra Prax. c. 8, prolatus dicit Filium a Patre, sed non separatim: cæterorum vero Æonum prolatio cum separatione fieret. Vel quod monas mera esset Proarches ἐνέργεια, seu δύναμις ἀνυπόστατος, ad eum modum, quo Verbum simplicem Patris ἐνέργειαν ἀνυπόστατον, hominum verbo similem statuebant Sabelliani: cæteri vero Æones propriam hypostasiam haberent. Favere videtur huic conjecturæ, quod Epiphanes suam monada sic emisissam esse vellet, ut tamen ingenita esset: quod enim hypostasini non habet, gigni proprie loquendo non potest. Eo sensu dicere potuit, monada sic prolata fuisse, ut tamen non proferretur.

(12) Vere. In edit. Eras., Gallas. et Feuard. vero.

(13) Factionem. Sic mss. Arund., Voss., Merc. 2 et Clarom. juxta Græc. ὀνομαστικῇ. Alii fictionem.

virtus, quam **55** et ipsam voco henotetem, manifestum (1), quoniam signenta sunt quæcunque ab eo dicta sunt, confessus est, quoniam (2) ipse nomina posuit signento, quæ a nemine altero posita sunt (3) : qui nisi hæc auderet, hodie veritas (4), secundum eum, non habuisset nomina. Nihil igitur prohibet et alterum quemdam in tali argumento sic prælinire nomina : Est quædam Proarche, regalis, proanenkoetos, proanhypostatos virtus, pro-cylindomene. Cum illa autem est virtus, quam ego cucurbitam voco : cum hac cucurbita autem est virtus, quam et ipsam voco perinane. Hæc cucurbita et perinane, cum sint unum, emiservunt, cum non emisissent, fructum, in omnibus visibilem, manducabilem ; et dulcem, quem fructum sermo cucumerem vocat. Cum hoc cucumere est virtus ejusdem potestatis ei, quam et ipsam peponem voco. Hæc virtutes, cucurbita, et perinane, et cucumis, et pepo, emiservunt reliquam multitudinem Valentini deliriosorum peponum. Si enim euri sermonem, qui de universis fit, transfigurari in primam quaternationem oportet, et quemadmodum vult aliquis, ipse ponere nomina ; quis prohibet his nominibus, utique multo credibilioribus (5), et in usu positis, et ab omnibus (6) cognitis ?

5. Alii autem rursus ipsorum primam et archegonon octonationem his nominibus nominaverunt : primum Proarchen, deinde Anenkoeton, tertiam autem Arrheton, et quartam Aoraton. Et de prima quidem Proarche emissum esse primo et quinto loco Archæon, **56** ex Anenkoeto secundo et sexto loco Acatalepton, et de Arrhetio tertio et septimo loco Anonomaston, de Aorato autem quarto et octavo

μονάδι συνυπάρχει δύναμις, ἣν καὶ αὐτὴν ἐνόησα ὀνομάζω : σαφέστατα, ὅτι τε πλάσμα αὐτοῦ ἐστὶ τὰ εἰρημένα, ὡμολόγησε, καὶ ὅτι αὐτὸς ὀνόματα τέθεικε τῷ πλάσματι, ὑπὸ μηδενὸς πρότερον ἄλλου τεθειμένα. Καὶ σαφές ἐστίν (7), ὅτι αὐτὸς ταῦτα τετόλμηκεν ὀνοματοποιῆσαι : καὶ εἰ μὴ παρὴν τῷ βίῳ, οὐχ ἡ ἀλήθεια εἶχεν ὄνομα. Οὐδὲν οὖν κωλύει, καὶ ἄλλον τινὰ ἐπὶ τῆς αὐτῆς ὑποθέσεως οὕτως ὀρίσασθαι ὀνόματα (8).

5. Ἄλλοι δὲ πάλιν (9) αὐτῶν τὴν πρώτην καὶ ἀρχέγονον ὀγδοάδα τούτοις τοῖς ὀνόμασι κεκλήκασιν : πρῶτον Προαρχήν, ἔπειτα Ἀνεννόητον, τὴν δὲ τρίτην (10) Ἀρρήτην, καὶ τὴν τετάρτην Ἀόρατον. Καὶ ἐκ μὲν τῆς πρώτης Προαρχῆς προεβλήθησαν πρῶτον καὶ πέμπτῳ (11) Ἀρχήν, ἐκ δὲ [τῆς ἀρχῆς (12)] τῆς Ἀνεννόητου δευτέρῳ καὶ ἑκτῷ τόπῳ Ἀκατάληπτον. ἐκ δὲ τῆς Ἀρρήτου τρίτῳ καὶ ἑβδόμῳ τόπῳ Ἀνονόμα-

BILLII INTERPRETATIO.

nomina conderit : ita nisi ille in mundo exstisset, nominibus veritas careret. Nihil igitur impedit, quin alius etiam quispiam in eodem argumento nomina statuat hoc pacto.

5. Alii rursus ex ipsis primam ac primigeniam ogdoadem his nominibus appellandam dixerunt. Primum Proarchen, deinde Anenkoeton, tertiam Arrhetum, quartam Aoratum. Atque ex prima Proarche ortam esse primo et quinto loco Archæon : ex Anenkoeto autem secundo et sexto loco Acatalepton : ex Arrhetio tertio et septimo loco Anonomaston : ex Aorato denique quarto et octavo loco Agnetum,

(1) *Manifestum.* Addiderat Feuard. verbum *est*, quod sensum conturbat. Addunt et mss. Clarom. et Pass. Sed hoc merito omittunt editi. Eras., Gall., Oxon. et mss. omnes Anglic. *Manifestum* enim hic adverbialiter accipi debet, ut patet ex Græco σαφέστατα, quod tamen melius vertisset interpres manifestissime.

(2) *Quoniam.* Adde ex Græco, et quoniam.

(3) *Posita sunt.* Græc. antea posita sunt.

(4) *Qui nisi hæc auderet, hodie veritas, etc.* Græca sonant : *Perpicuum est eum esse, qui primus nomina hæc condere ausus fuerit : ac nisi ipse aliquando in mundo exstisset, hodie veritas, etc.*, ex quibus patet legendum esse in vet. versione, *auderet*, ut habent omnes editi. cum codd. Clarom. et Pass. non *auderet*, ut perperam habent mss. Anglic.

(5) *Utique multo credib.* Sic mss. Clarom., Pass. et Voss. melius, ni fallor, quam, *et multo*, ut habent Eras., Gallas. et Feuard., vel, *ut multo*, prout ex Arund. et Merc. 2, reposuit Grabius.

(6) *Ab omnibus.* Pass., Voss., et Feuard. in marg. *ab hominibus.*

(7) *Kal saφές ἐστιν οὐχ ἡ ἀλήθεια, etc.* Græca hæc Irenæi ab Epiphano descripta, Grabio omittere placuit. Doctissimi viri consilium approbare non possumus. Quamvis enim a Latinis aliquantulum discrepent, non tamen adeo, ut resecari debeant.

(8) *Ὀνόματα.* Quæ sequuntur Irenæi verborum Græca desiderantur. Summam duntaxat, sed non ipsa verba retulit Epiphanius hoc modo : *Εἴτα λοιπὸν εἰς ταῦτα αὐτὸς ὁ μακάριος ἐπίσκοπος Εἰρηναῖος, ὡς γε προείπαμεν, γελοῦδῃ ῥήματα καὶ*

αὐτὸς προεῖπεν, ἑτερονυμίαν ἀφ' αὐτοῦ, ὡς ἀντάξια τῆς αὐτῶν ληρωδίας χαριεντιζόμενος, πεπόνων γέννη, καὶ σικύων, καὶ κολοκυνθῶν, ὡς ἐπὶ ὑποκειμένων τινῶν ἐπιπλάσάμενος, ὡς τοῖς φιλόδοχοις σαφές ἂν εἴη, ἀφ' ὧν προανέγνωσαν. Tum deinceps in hæc idem beatus episcopus Irenæus, ut diximus, alia quædam ridicula nomina, ac per jocum a seipso composita facete subijcit, tanquam eorum nugis consentanea : ejusmodi sunt peponum, ac cucurbitarum, aut colocyntharum genera, quorum appellationes certis rebus attribuit ; id quod litterarum periti homines, ex iis quæ antea legerint, animadvertent.

(9) *Ἄλλοι δὲ πάλιν, etc.* Græca hæc Irenæi, tacito tamen ipsius nomine, descripsit Epiphanius Hæc. xxi, § 7.

(10) *Τὴν δὲ τρίτην.* Supp. δύναμιν.

(11) *Kal πέμπτῳ.* Adde τόπῳ ex vet. interp. et Tertull. cap. 35. *Sed quæ ratio dispensat, addit ibidem Tertull., ut singula binis locis, et quidem tam interciis nascentur, malo ignorare quam discere. Quid enim recti habeant, quæ tam perverse proferuntur ? Si quis tamen sensus ejusmodi deliriis esse possit, is esse videtur, scilicet, primam omnium emissionem, seu eam emissionem, quæ primo loco et ante cæteras omnes facta est, esse a Proarche, quæ Archæon protulit quintum ogdoadis locum tenentem : secundo loco, seu secundam emissionem ab Arche factam esse, a qua emissus est Acataleptos, sexto ogdoadis loco constitutus. Et sic de cæteris.*

(12) *Τῆς ἀρχῆς.* Delendæ hæc duæ voces, quæ sensum conturbant, quasque nec vetus interp. nec Tertullian. legerunt.

στον, ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου (1) Ἀγέννητον. Πλήρωμα τῆς πρώτης οὐδοῦδος (2). Ταύτας βούλονται τὰς δυνάμεις προὔπαρχειν τοῦ Βυθοῦ καὶ τῆς Σιγῆς, ἵνα τελείων τελειότεροι φανῶσιν ὄντες, καὶ Γνωστικῶν γνωστικώτεροι· πρὸς οὓς δικαίως ἂν τις ἐπιφωνήσῃ· Ὡ ληρολόγοι σοφισταί (3)! Καὶ γὰρ περὶ αὐτοῦ τοῦ Βυθοῦ πολλὰ καὶ διάφοροι γινώμει παρ' αὐτοῖς. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι (4), μήτε ἄρρενα, μήτε θῆλειον, μήτε ὅλως ὄντα τι, ἄλλοι δὲ ἄρρεν-θῆλυν αὐτὸν λέγουσιν εἶναι, ἔρμαφροδίτου φύσιν (5) αὐτῷ περιάπτοντες. Σιγὴν δὲ πάλιν ἄλλοι συνευένειν αὐτῷ προσάπτουσιν, ἵνα γένηται πρώτη συζυγία.

CAPUT XII "

Ptolemæi discipulorum, et Colorbaseorum doctrina.

1. Ὁ Πτολεμαῖος (6), καὶ οἱ σὺν αὐτῷ, ἔτι ἐμ- B πειρότερος ἤμιν τοῦ ταυτῶν διδασκάλου..... δύο συζύγους τῷ Θεῷ, τῷ παρ' αὐτοῖς Βυθῷ καλουμένῳ, ἐπανόησέ τε καὶ ἐχαρίσατο. Ταύτας δὲ καὶ διὰθε-

A loco Agenneton. Pleroma hoc primæ ogdoadis (7). Has volunt virtutes fuisse ante Bython et Sygen, ut perfectorum perfectiones appareant, et Gnosticorum magis gnostici (8) veri (9), ad quos iusto quis hoc dicat : O pepones, sophistæ vituperabiles, et non veri ! Etenim de ipso Bytho variæ sunt sententiæ apud eos. Quidam enim sine conjugatione dicunt eum, neque masculum, neque feminam, neque omnino aliquid esse. Alii autem et masculum et feminam eum dicentes esse (10), hermaphroditum genesin (11) ei donant. Sigen autem rursus (12) alii conjugem ei addunt, ut fiat prima conjugatio.

BILLII INTERPRETATIO.

primæ ogdoadis complementum. Atque has virtutes Bytho et Sige antiquiores esse volunt, quo videlicet perfectis perfectiones, et Gnostici eruditiores esse videantur. Ad quos merito quispiam hæc verba usurpare queat : O nugatores sophistæ ! Etenim de ipsomet Bytho multæ variæque apud eos sunt sententiæ. Alii enim conjugis expertem eum esse dicunt, ac nec marem, nec feminam, nec omnino quidquam esse. Alii autem marem simul ac feminam esse asserunt, hermaphroditum videlicet naturam ipsi tribuentes. Alii rursus Sigen ei conjugem adiungunt, ut fiat prima conjugatio.

CAPUT XII.

1. At vero Ptolemæus Bytho, quem illi pro Deo colunt, conjuges duas, quas etiam affectiones vocat, excogitavit, ac dono dedit, Cogitationem scilicet, ac Voluntatem. Primum enim in animum induxit aliquid

⁶⁶ Ed. Feu., cap. iv.

(1) Ἐκ δὲ τῆς Ἀοράτου. Adde ex vet. interp. et C Tertull. τετάρτῳ καὶ ὀγδῷ τόπῳ.

(2) Πλήρωμα τῆς πρώτης οὐδοῦδος. Lego cum vel. interp. : τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης οὐδοῦδος, et in his verbis novam constituo periodum. In aliis vero omnibus editt. hæc præcedentem claudunt, et Πλήρωμα refertur ad ἀγέννητον, quasi ἐγέννητος diceretur complementum primæ ogdoadis. Sed id Valentinianorum omnium hypothesi repugnat, qui Pleroma non de uno singulari Æone dicebant, sed ex pluribus constituiebant, ut patet ex cap. 1 hujus libri, in ogdoada scilicet, decada, et duodecada. Pleroma igitur primæ ogdoadis nihil aliud est, in eorum mente, quam Pleroma, qua parte constat prima ogdoade, seu prima ogdoas Pleromatis. Et cum Irenæus hic descriptis ordine et nominibus primæ istius ogdoadis, subiungit, τοῦτο τὸ Πλήρωμα τῆς πρώτης οὐδοῦδος, sensus est : sic primam Pleromatis sui ogdoada constituunt : nam in cæteris partibus, cum reliquis Valentinianis izti consentiebant.

(3) Ὡ ληρολόγοι σοφισταί ! Hæc in Gnosticos, qui sædis libidinibus more belluarum seipsos conspurcabant, apprime conveniunt : πέπονες enim, per translationem, Græci dicunt homines fractos, effeminatos, dissolutos et molles.

(4) Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἄζυγον λέγουσι. Confer Tertull. cap. 34.

(5) Ἐρμαφ. Γένεσιν legit vetus interp., sed male.

(6) Ὁ Πτολεμαῖος, etc. Græca hæc iterum Epiphanius debemus, Hær. xxxiii, § 1. Hæc vero verba : οὗτος τοῖνυν, etc., usque ad πρῶτον γὰρ, quæ reseccare Grabio placuit, nos edi curavimus, tum ut Græcorum series habeatur, tum etiam quia licet Irenæi verbis quædam addiderit Epiphanius, illa tamen cum vel. versione collata facileprehenduntur. Ea dantaxat omisimus, quæ minus

cum Latina versione conveniunt. Nempe quod brevius scrip-sisse videtur Irenæus, Οἱ δὲ παρ' Πτολεμαῖον ἐμπειρότεροι δύο συζύγους ἔχειν τὸν Βυθὸν λέγουσι, ἃς καὶ διαθέσεις καλοῦσιν, ἔννοιάν τε καὶ θέλησιν : hæc paulo fusiore stylo prosecutus est Epiphanius. In hoc tamen lapsus esse videtur Constantiensis episcopus, quod Ptolemæo et discipulis ejus eam sententiam ascribat, quam solis ejusdem Ptolemæi discipulis tribuunt Irenæus et Tertull. Nam paulo aliud erat magistri systema, quod auctor noster fuisse descripsit cap. 4 et seq.

(7) Pleroma hoc primæ ogdoadis. Has voces tum a præcedenti, tum etiam a sequenti periodo separamus ; nempe in iis solis novam constituimus periodum. Præcedenti junxit Grab., sequenti cæteri ; utrique minus bene.

(8) Perfectorum perfectiones, et Gnosticorum magis gnostici. Hellenismus est. Latine vertendum fuisset : Perfectis perfectiones, et Gnosticis veriores D Gnostici.

(9) Veri. Ita hic, et paulo post, Clarom., Arund., Ottobon. et Merc. f. Reliqui minus recte, viri.

(10) Dicentes esse. Sic editt. Eras., Gall. et Feuard. cum mss. Ottobon., Arund. et Merc. 2, melius quam mss. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., dicunt.

(11) Genesim. Ex Gr. lege naturam.

(12) Rursus. Hanc vocem cum Grabio addimus, ex collat. Clarom. et Voss. ac textu Græco.

(13) Hi vero qui sunt. His ad verbum Græca non respondent. Sic ferunt : Ptolemæus cum suis, sapientior illis, quos præceptores habuit,..... Deo, quem illi Bythum appellant, conjuges duas a se inventas attribuit. Has et affectionem vocat, cogitationem videlicet et voluntatem. Eadem habet Tertull. cap. 33. Vid. not. 6.

(14) Dispositiones. Mallem, affectiones.

tere (4), sicut dicunt, post deinde voluit. Quapropter duobus his affectibus et 57 virtutibus, id est, Ennoeas et Theleoseos, velut commistis in invicem, emissio Monogenis et Aletheiæ secundum conjugationem facta est. Quos typos et imagines duorum affectuum Patris egressas esse, invisibilium visibiles; Thelematis quidem Nun, Ennoeas autem Aletheian: et propter hoc adventitiæ Voluntatis masculus est imago, innatæ vero Ennoeæ femininus, quoniam Voluntas velut virtus facta est Ennoeæ. Cogitabat enim Ennoea semper emissionem, non tamen et emittere ipsa per semetipsam poterat quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis virtus advenit, tunc quod cogitabat, emisit.

2. Non videntur tibi hi (2), o dilectissime, Homericæ Jovis (3), propter sollicitudinem non dormientis, sed curæ habentis, quando poterit hono-

σιν (4) ἐκάλεσεν, Ἐννοιάν τε καὶ Θελήμα (5). Πρώτον γὰρ ἐνενοήθη προβαλεῖν, φησὶν (6), εἴτα ἠθέλησε. Διὰ καὶ τῶν δύο διαθέσεων τούτων, ἡ καὶ δυνάμειον, τῆς Ἐννοίας καὶ τῆς Θελήσεως, ὥστε συγκαρθεῖσθαι εἰς ἀλλήλας, τῇ προβολῇ (7) τοῦ Μονογενοῦς καὶ τῆς Ἀληθείας κατὰ συζυγίαν ἐγένετο οὐστίνας τύπους καὶ εἰκόνας τῶν δύο διαθέσεων τοῦ Πατρὸς προελθεῖν, τῶν ἀοράτων ὁρατάς· τοῦ μὲν Θελήματος (8) τὴν Ἀληθειαν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὸν Νοῦν, καὶ διὰ τούτου (9) τοῦ Θελήματος (10), ὁ μὲν ἄρῃην εἰκὼν τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος· τὸ Θελήμα τὸινυν (11) δύναμις ἐγένετο τῆς Ἐννοίας. Ἐνενοεί μὲν γὰρ (12) ἡ Ἐννοια τὴν προβολήν· οὐ μόντοι προβαλεῖν αὐτὴ καθ' αὐτὴν ἠδύνατο ἀ ἐνενοεί. Ὅτε δὲ ἡ τοῦ Θελήματος δύναμις ἐπεγένετο, τότε ὁ ἐνενοεί, προέβαλε.

B 2. ὅς ἅμα τῷ βοηθῆναι, καὶ ἐπιτετελέ-
κέναι (13) τοῦδ' ὅπερ ἠθέλησε, καὶ ἅμα τῷ θελήσαι,

BILLII INTERPRETATIO.

proferre, ac deinde Voluntas, ut ipse inquit, secuta est. Quare duabus hisce affectionibus, vel etiam virtutibus (virtutes enim eas rursus appellat), hoc est, Cogitatione et Voluntate, velut inter se copulatis, Monogenis et Veritatis ortus ex conjugio exstitit: quos quidem visibiles duarum invisibilium Patris affectionum typos et imagines prodidisse ait, hoc est, Veritatem Voluntatis, et Nun Cogitationis: ac propterea adveniente Voluntate masculus quidem ingentis Cogitationis imago exstitit, femina autem Voluntatis. Itaque voluntas Cogitationis facultas effecta est. Cogitatio etenim productionem illam quidem sibi proponebat: cæterum per se ipsa producere nequibat, quæ cogitabat. Cum autem Voluntatis facultas accessit, tum demum quod cogitabat, in ortum produxit.

2. Qui simul ut cogitat, etiam perficit hoc, quod voluit:

(1) *Quiddam emittere.* Sic cod. Pass., alii, *quid C emittere.*

(2) *Non videntur tibi,* etc. Græca hujus periodi non retulit Epiphanius, sed sensum duntaxat; eadem cum Irenæo ironia, sed paulo fusius et explicatius Ptolemæum perstringens.

(3) *Homerici Jovis.* Alludit Irenæus ad hunc Homeri locum *Il.* II, v. 1 et seqq.:

Ἄλλοι μὲν ῥα θεοὶ τε καὶ ἀνέρες ἱπποχορυσταὶ
Εὐδὸν παννύχιοι· Δία δ' οὐκ ἔγε νήδυμος ὕπνος,
Ἄλλ' ὄγε μερμήριζε κατὰ φρένα, ὡς Ἀχιλλῆα
Τριμήρη, δόλεσθαι δὲ πολέας ἐπὶ νηυσὶν Ἀχαιῶν.

*Cæteri quidem tum dii, tum bellicosi homines
Tota nocte dormiebant; hanc vero Jupiter jucundi
expertem somni ducebat,*

*Anxius nimirum animo secum volutabat, quo pacto
Achilli*

*Decus afferret, plures vero perderet ad classem
Achivorum.*

Plures, inquam, an Achivorum? an Trojanorum? ambiguum ex Eustathio. Priorem sensum secutus est Irenæus.

(4) *Διδόσκειν.* Sic cod. Reg. In edit. omnibus male διαθέσειν. Legisse tamen videtur interp. διαθέσειν, in plurali; quod mallem.

(5) *Θελήμα.* Has voces θέλημα et θέλησιν promiscue usurpat Epiphanius. Non mirum ergo, si pro θέλημα sic reddat interpres, *Thelesin*. Sed post eam vocem, θέλημα, hæc addit Epiphanius, quæ in veteri Irenæi interpretatione Latina non occurrunt: καὶ τὴν μὲν Ἐννοίαν ἀεὶ συνοπάρεσσαν ἐν αὐτῷ, ἐννοουμένην ἀεὶ τοῦ τι προβάλλεσθαι, τὸ δὲ θέλημα ἐν αὐτῷ ἐπιγινώμενον. *Et cogitatio quidem in illo nunquam non exstitit, semper cogitans aliquid producere: voluntas vero ipsi postmodum accessit.* An vero ista Irenæi sint, an Epiphani, nemo facile dixerit.

(6) *Φησὶν.* Scripsit Irenæus φασίν, vel ὡς

φασιν, quia de Ptolemæi discipulis; Epiphanius vero φησὶν, quia de Ptolemæo ipso in singulari loquitur.

(7) *Τῇ προβολῇ.* Lege cum interprete, ἡ προβολή.

(8) *Τοῦ μὲν Θελήματος,* etc. Hæc perverso ordine apud Epiphanium scripta esse bene monet Grab. Sic itaque cum vet. interp. legendum est: Τοῦ μὲν Θελήματος τὸν Νοῦν, τῆς δὲ Ἐννοίας τὴν Ἀληθειαν. Cæterum hoc loco Νοῦν eumdem esse atque Μονογενῆ, nihil necesse est monemus.

(9) *Διὰ τούτου.* Lege cum interp. διὰ τούτου, tum adde cum eodem, τοῦ ἐπιγινωμένου θελήματος. Verit enim, *propter hoc adventitiæ voluntatis.*

(10) *Τοῦ Θελήματος..... ὁ δὲ θῆλυς τοῦ Θελήματος.* Depravatum hunc locum ita cum doctissimo Grabio ex veteri interpretatione restitue: τοῦ ἐπιγινωμένου θελήματος ὁ μὲν ἄρῃην εἰκὼν γέγονεν, ὁ δὲ θῆλυς τῆς ἀγεννήτου Ἐννοίας. Ac proinde expunge postreimum illud, τοῦ θελήματος. Ita restituendum esse mox subdita demonstrat ratio: *Quoniam voluntas velut virtus facta est Ennoeæ.* Demonstrat et Tertull. c. 33: *Ad imaginem quidem cogitationis, feminam Veritatem: ad imaginem voluntatis, marem Monogenem.* Tum hanc continuo rationem addit: *voluntatis enim vis, uti quæ effectum præstat cogitationi, maris obtinet censum.* Masculum proinde semen ad imaginem voluntatis, femininum vero ad imaginem cogitationis factum est.

(11) *Τὸ θέλημα τὸινυν.* Delendum vult Grabius τὸινυν, et pro eo legendum, ὅτι τὸ θέλημα, sed frustra: hæc enim Græca periodus, prout nunc legitur, rectum efficit sensum, nec a versione Latina discrepat: nisi quod interpres, hujus connectendæ gratia cum præcedenti, addidit particulam *quoniam.* Hic tamen præterea pro δύναμις, legisse videtur, ὡς δύναμις, vel ὡσεὶ δύναμις.

(12) *Ἐνενοεί μὲν γάρ.* Adde cum interprete ἀεὶ.

(13) *Ἐπιτετελέκηναι.* Legendum vult Petavius, ἐπιτετέλεκε, mallem ἐπιτελεῖ, ut legit interpres.

καὶ ἐννοεῖται τοῦθ' ἐπεὶ καὶ ἠθέλησε, τοῦτο ἐννοοῦ-
μενος δ καὶ (1) θέλει. καὶ τότε θέλων, ὅτε ἐννοεῖ-
ται, ὅλος ἐννοία ὢν, ὅλος θέλημα, ὅλος νοῦς, ὅλος
φῶς (2), ὅλος ὀφθαλμὸς, ὅλος ἀκοή, ὅλος πηγὴ
πάντων τῶν ἀγαθῶν.
tunc volens cum cogitat : cum sit totus cogitatus, et totus sensus, et totus oculus, et totus auditus, et
totus fons omnium honorum.

3. τὴν πρώτην ὁδοῦ (3), οὐ καθ'
ὁδοῦ αὐτῶν ὑπὸ ἄλλου Αἰῶνα προβεβλήσθαι (4),
ἀλλ' ὁμοῦ εἰσάπαξ τὴν τῶν ἐξ Αἰῶνων προβολὴν
ὁπὸ τοῦ Προπάτορος καὶ Ἐννοίας αὐτοῦ τετέχθαι,
ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβεβαιούται (5). Καὶ
οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς (6) Ἀνθρώπων καὶ

BILLII INTERPRETATIO.

et simul ut vult, etiam hoc cogitat, quod voluit : tum cogitans cum vult, et tum volens cum cogitat :
cum totus sit cogitatus, totus mens, totus lux, totus oculus, totus auditus, totus fons omnium honorum.

3. primam Aeonum ogdoadē non gradatim, alterum
etiam esse, ut alius ex alio fluxerit : verum simul et confertim omnes Aeonas a Propatore et Cogitatione
sua procreatos esse non minus certo asseverat, quam si ipse obstetricis munere functus fuisset. Ac jam
non ex Sermone et Vita Hominem et Ecclesiam, nec ex Homine et Ecclesia, ut aliis placet, Sermonem et
Vitam procreatos esse ipse cum suis ait : verum alio modo id ita refert : Quod Propator emittere cogita-

(1) Τοῦτο ἐννοοῦμενος, δ καὶ. Legit interpres, B
τότε ἐννοοῦμενος, ὅτε, etc.

(2) Ὅλος θέλημα, . . . ὅλος φῶς. Has voces vel ad-
didit Epiphanius, vel omisit interpres. Posteriores
quidem exstant lib. II, cap. 12 n. 3, et 28, n. 5,
ubi locum hunc fere repetit Irenæus ; sed non prio-
res. At vicissim plura alia illic addit auctor noster,
quæ hic non leguntur. Cæterum ὅλος φῶς male
omittuntur in edit. Oxon.

(3) Τὴν πρώτην ὁδοῦ. Hæc ex Epiph. Hær.
XXIV, § 1, excerpta sunt, ubi pro his Irenæi verbis,
qui autem prudentiores illorum putantur esse, solum
habet episcopus Constantiensis : λέγει γὰρ (ὁ Κο-
λόρβας) τὴν πρώτην ὁδοῦ, etc. ; unde discimus
hæc esse Colorbasi dogmata, quæ tacito auctoris
nomine perstringunt Irenæus et Tertull. cap. 36.
Eadem Colorbasiis attribuit Theodoret. lib. I Hær.
fab., c. 12.

(4) Αἰῶνα προβεβλήσθαι. Hæc perperam omi-
sit editor Oxoniensis.

(5) Τετέχθαι, ὡς αὐτὸς μαιωσάμενος διαβε-
βαιούται. Ex vet. interpretatione liquet Irenæum
scripsisse, ἐν τῷ τετέχθαι αὐτοῦς, ἀπὸ μαιωσάσθαι
διαβεβαιούνται. Sed hanc metaphoram ironicam
tantillum emollire Epiphanius visum fuit.

(6) Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς, etc. Hic corrupta
sunt Græca. Sic ex veteri interprete restituenda
censerem : Οὐκέτι ἐκ Λόγου καὶ Ζωῆς Ἀνθρώπων
καὶ Ἐκκλησιᾶν, ὡς οἱ ἄλλοι, ἀλλ' ἐξ Ἀνθρώπου καὶ
Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασὶ τετέχθαι αὐτὸς
καὶ οἱ αὐτοῦ. Ἀλλὰ ἐτέρω τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν, etc.
Superius enim ex Irenæo observavimus, Gnosticos
fuisse Valentinianorum parentes ; ab illis hos tres
syzygias aperte sumpsisse, sive furatos esse ; neque
id male tulisse Gnosticos : sed mali furti eos accu-
sasse, quod syzygiam *Hominis et Ecclesiæ* post
illam *Verbi et Vitæ* posuissent, quod absurdum
existimabant. Unde post Valentinum multi ejus disci-
puli, ac in primis Colorbasii, a Gnosticis admoniti, D
magistri sui ordinem immutarunt, et *Hominem et
Ecclesiam* ante *Verbum et Vitam* posuerunt. *De eis
autem*, inquit Irenæus lib. II, c. 13, n. 10, *quæ est
ex his, secunda emissio Hominis et Ecclesiæ*, ipsi
patres eorum falso cognominati Gnostici pugnant
adversus invicem, sua propria vindicantes, et multos
fures semetipsos convincentes, apertissime esse magis
emissioni dicentes, uti verisimile, ex *Homine Ver-
bum*, sed non ex *Verbo Hominem* emissum, et esse
Hominem Verbo anteriorem. In hoc igitur Colorba-

A rare Achillem, et multos perdere (7) Græcorum.
apprehensionem habuisse magis, quam ejus, qui
est universorum Deus. Qui simul ut cogitavit, per-
ficit id quod cogitavit : et simul ac voluit, et cogi-
tat hoc quod voluit : tunc cogitans cum vult, et
et

3. Qui autem prudentiores putantur illorum (8)
esse, primam octonationem non gradatim, alterum
ab altero Aeonem emissum dicunt, sed simul et in
58 unum Aeonum (9) emissionem a Propatore, et
Ennoea ejus, cum crearentur (10), ipsi se obstetri-
casse affirmant (11). Et jam non ex Logo et Zoe An-
thropon et Ecclesiam, sed ex Anthrope et Ecclesia

sii cæteris Valentinianis opponebantur, quod hi, ut
constat ex lib. I, c. 1, in posteriori tetrade ex Logo
et Zoe emissam secundam conjugationem, *Hominem*
scilicet et *Ecclesiam*, vellent : isti vero contra, in-
verso ordine, ex *Anthrope et Ecclesia Logon et
Zoen*. Hinc paulo post subdit Irenæus : *Locutus est
Anthropos Logon : hic est primogenitus Filius. Sub-
sequitur autem Logon Zoe*. Porro nihil necesse est
moneam, Epiphanius, hic majoris explicationis
causa, pauca quædam Irenæi verbis addidisse, ut
ὡς οἱ ἄλλοι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ, καὶ ἐτέρω τρόπῳ, etc.

(7) Perdere. Coll. Clarom., Pass. et Vos. pro-
dere. Sed vera lectio est *perdere*, ut ex Homero
liquet.

(8) Prudentiores illorum. Græcismus, pro pru-
dentiores illis.

(9) Aeonum. Scite monet Fronto Duc. legendum
esse, *sex Aeonum*, quod quidem haud advenit Bil-
lius, dum vertit, *omnes Aeonas*. Sic enim Græco
Epiphanius, τὴν τῶν ἐξ Αἰῶνων προβολὴν. Tertul-
lianus quidem *octojugem* nominat : sed quia paren-
tes numerat cum liberis. Addit vir eruditus multa
hic esse ἀναχρόνιστα, si ad Græcorum sententiam
examinentur. Hanc longe accuratius sic exprimere
potuisset interpres : *Dicunt primam ogdoadē non
gradatim ita productam esse, ut alius ex alio Aeon
fluxerit : verum sex Aeonum emissionem simul et
semel a Propatore, et cogitatione ejus factam esse
non minus certo asseverant, quam si, dum ederentur,
ipsi obstetricis munere functi fuissent*. In hoc
duntaxat ea versio, quam auctoris nostri menti
consentaneam existimo, discrepat a textu Græco,
quod Epiphanius de Colorbasio in singulari, Irenæus
vero de Colorbasii in plurali sermonem faciat.

(10) Cum crearentur. Feuurdent. cumque crea-
rentur.

(11) Ipsi se obstetricasse affirmant. Diutius suspi-
catus sum, ex Græco legendum esse, ipsi quasi
obstetricassent, affirmant, cum maxime lib. II, cap.
28, n. 6, eadem phrasi utatur auctor noster : *hanc,
quasi ipsi obstetricaverint, enuntiant*. Sed cum in-
cidissem in lib. IV, cap. 35, n. 3, ubi Valentinianos
deridendo iis exprobrat, quod Christi emissionem . . .
semetipsos obstetricatos esse affirmant ; non dubitavi
quin iisdem salibus, iisdem verbis Colorbaseos hic,
quod cæteros Aeonas spectat, deliraverit. Quare
vera lectio est, quam modo exhibet textus Latinus,
et ab Irenæi verbis nonnihil deflexit Epiphanius.

Logon et Zoen dicunt generatos, in hunc modum A dicentes : Quando cogitavit aliquid emittere (1) Propator, hoc Pater vocatus est; at ubi quæ emisit vera fuerunt, hoc Alethia vocatum est (2). Cum ergo voluit (3) semetipsum ostendere, hoc Anthropos dictus est. Quos autem præcogitaverat, posteaquam emisit (4), hoc Ecclesia vocata est. Locutus est (5) Anthropos Logon, hic est primogenitus (6) filius. Subsequitur autem Logon Zoe; et sic prima octonatio completa est.

4. " Multa autem pugna apud eos, etiam de Salvatore. Quidam enim eum ex omnibus generatum dicunt, quapropter Beneplacitum vocari, quoniam universum Pleroma bene sensit (7) per eum glorificare Patrem. Alii autem ex solis decem Æonibus, qui sunt a Logo et 59 Zoe emissi (8); et propter hoc Logon et Zoen dici eum, parentum nomina custodientem. Alii autem ex duodecim Æonibus his, qui sunt ab Anthrope et Ecclesia facti : et propter hoc filium hominis se confiteri, velut postgenitum (9) Anthropi. Alii a Christo et Spiritu sancto, iis (10) qui ad firmamentum Pleromatis emissi sunt,

BILLII INTERPRETATIO.

vit, hoc Patris nomen accepit. Quoniam autem id, quod produxit, verum erat, hoc Veritas appellatum est. Porro cum seipsum ostendere voluit, hoc Homo dictum est. Denique postquam eos, quos ante cogitaverat, protulit, hoc Ecclesia nuncupatum est. Locutus est Homo Sermonem : hic est primogenitus filius. Sermonem Vita consecuta est; ita ogdoas prima confecta et absoluta est.

4. Quin de Salvatore quoque non parva inter eos pugna est. Sunt enim, qui eum ex omnibus ortum esse dicant : eaque etiam ratione Eudocetum ipsum nuncupant, quod videlicet universo Pleromati Patriæ gloriam per eum illustrare placuerit. Sunt item, qui eum ex solis iis decem Æonibus, quos Sermo et Vita in lucem extulerunt, productum fuisse tradant : ob eamque causam Sermonem et Vitam ipsum appellari, avita videlicet nomina retinentem. Alii rursus cum ex duodecim illis Æonibus, qui ex Homine et Ecclesia exstiterunt, ortum esse malunt : hincque fieri, ut ipsemet sese filium hominis confiteatur,

" Edit. Feuard.. cap. vii.

(1) Quando cogitavit aliquid emittere. Ita Clarom., C Pass. et Voss. In Arund. et Merc. 2 deest cogitavit, ut et in edit. Erasmi, qui idcirco ad marginem notavit, forte addendum esse voluit, quod Gall. et Feuard. inde textui inseruerunt. Fert textus Græcus : quod cogitavit emittere Propator.

(2) Hoc Alethia vocatum est. Hinc emendandus videtur Tertulliani textus cap. 36, et pro, hic veritas appellata est, legendum, hoc veritas appellata est; ut antea scripsit, hoc Pater dictus est; et postea, hoc Homo pronuntiatus est.

(3) Cum ergo voluit. Sic codd. Clarom., Pass. et Voss. juxta Græcum, δτε οὖν. In cæteris, cum autem.

(4) Quos autem præcogitaverat, postquam emisit. Vertendum erat : quos autem præcogitavit, cum emisit. Sic Tertullian. quos autem præcogitavit, cum protulit.

(5) Locutus est. Deest in codd. Clarom. et Voss. Hinc Grabii animus subit suspicio, vet. interpretem nullum in Græco Irenæi textu verbum legisse. Sed, doctissimi viri pace, iussima omnino suspicio. Longe probabilius videtur, omissionem verbi huius, quod cum apud Tertull. tum in cæteris omnibus Irenæi codd. tum miss. tum editis legitur, duorum scribarum oscitantæ ascribendam esse.

(6) Hic est primogenitus. Codd. Clarom. et Voss. hoc est primogenitus. Sed in Græco, οὗτος, non τοῦτο.

(7) Pleroma bene sensit. Melius vertisset interpretes, Pleromati placuit.

(8) Et Zoen emissi. Adde ex Græco, productum illum fuisse dicunt.

Ἐκκλησίαν, καὶ ἐξ Ἀνθρώπου, ὡς οἱ ἄλλοι, καὶ Ἐκκλησίας Λόγον καὶ Ζωὴν φασὶ τετέχθαι, αὐτὸς καὶ οἱ αὐτοῦ· ἀλλὰ ἐτέρῳ τρόπῳ τοῦτο λέγουσιν. Ὅτι ὅπερ ἐνενοήθη προβάλεῖν ὁ Προπάτωρ, τοῦτο Πατὴρ ἐκλήθη. Ἐπει δὲ ὁ προσβάλετο ἀλήθεια ἦν (14), τοῦτο Ἀλήθεια ὀνομάσθη. Ὅτε οὖν ἠθέλησεν ἐπιδείξαι αὐτὸν (12), τοῦτο Ἄνθρωπος ἐλέχθη. Οὗς δὲ προελογίσαστο ὅτε προέβαλε, τοῦτο Ἐκκλησία ὀνομάσθη. Καὶ ὁ Ἀνθρωπος τὸν Λόγον (15)· οὗτός ἐστιν ὁ πρωτότοκος υἱός. Ἐπακολουθεῖ δὲ τῷ Λόγῳ καὶ ἡ Ζωή· καὶ οὕτως πρώτη ὁγδοάς συνετελέσθη.

4. Πολλὴ δὲ μάχη παρ' αὐτοῖς καὶ περὶ τοῦ Σωτήρος. Οἱ μὲν γὰρ αὐτὸν ἐκ πάντων γεγενῆσθαι λέγουσι· διὸ καὶ Εὐδοκητὸν καλεῖσθαι, ὅτι πᾶν τὸ Πλήρωμα ἠὲδόκησεν (14)· οἱ δὲ ἐκ μόνων τῶν δέκα Αἰώνων, τῶν ἀπὸ Λόγου καὶ Ζωῆς, προεδιγέσθαι αὐτὸν λέγουσι (15), τὰ προγονικὰ ὀνόματα [τὰ] (16) διασώζοντα. Οἱ δὲ ἐκ τῶν δεκαδύο Αἰώνων, τῶν ἐκ τοῦ Ἀνθρώπου καὶ Ζωῆς (17) γενομένων· καὶ διὰ τοῦτο υἱὸν ἀνθρώπου ὀμολογεῖ (18), ὥσαντι ἀπόγονον Ἀνθρώπου. Οἱ δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ ἁγίου Πνεύματος, εἰς στήριγμα (19) τοῦ Πληρώματος, γεγενῆσθαι λέγουσιν αὐτόν· καὶ διὰ τοῦτο Χριστὸν λέγεσθαι

(9) Postgenitum. Vertendum erat, nepotem.

(10) Iis. Ita reposuit Feuardentius monitus, ut ipse dicit, a Pamelio in Tertull. et Frontone Duc. In Erasmi autem et Gallas. edit. et in omnibus prorsus mss. legitur eorum. Unde conjicit Grabius, sic ipsum scripsisse interpretem ex Græco τῶν, haud advertentem, Latinam constructionem ablativum postulare.

(11) Ὁ προσβάλετο ἀλήθεια ἦν. Legendum vult Fronto Duc. & προσβάλετο ἀληθὴς ἦν. Sic quidem legisse veterem interp. et Tertullianum c. 36, negari non potest. Legere tamen sufficiat, ὁ προσβάλετο ἀληθὴς ἦν, quamvis et vulgatam lectionem cum Petavio retinere nihil impediat.

(12) Αὐτόν. Lege cum interp. ταυτόν. Interpreti consentit Tertullianus cap. cit. Cum voluit semetipsum probari, hoc Homo pronuntiatus est.

(13) Καὶ ὁ Ἀνθρωπος τὸν Λόγον. Adde ex interp. ἐλάλησεν. Tertullian. Sonuit Homo Sermonem.

(14) Ἡὲδόκησεν. Adde ex interprete et Theodoro lib. 1 Har. sub. c. 12 : δι' αὐτοῦ δοξάζει τὸν Πατέρα, quæ verba omisit oscitans scriba.

(15) Αὐτόν λέγουσι. Adde iterum ex interp. καὶ διὰ τοῦτο Λόγον καὶ Ζωὴν λέγεσθαι αὐτόν.

(16) Ὀνόματα τὰ. Dele τὰ, ultima syllaba est nominis præcedentis scribæ negligentia repetita.

(17) Καὶ Ζωῆς. Pro Ζωῆς lege cum interp. et Tertull. Ἐκκλησίας.

(18) Ὀμολογεῖ. Lege cum interp. ταυτὸν ὀμολογεῖν.

(19) Εἰς στήριγμα. etc. Legendum esse cum interprete, τῶν εἰς στήριγμα τοῦ Πληρώματος προεδιγμένων, bene monent Billius et Fronto Duc. Lectionem hanc confirmat Tertullian. c. 39 scribens :

αὐτὸν, τὴν τοῦ Πατρὸς, ἀφ' οὗ προσεβλήθη, διασώζοντα' A
προσηγορίαν (1). Ἄλλοι δὲ, ὡς εἰπεῖν, τινὲς ἐξ αὐ-
τῶν βαψυδοὶ (2) τὸν Προπάτορα τῶν ὄλων, καὶ Προ-
αρχὴν, καὶ Προανεννόητον, Ἀνθρωπον (3) λέγουσι
καλεῖσθαι· καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ μέγα καὶ ἀπόκρυφον
μυστήριον, ὅτι ἡ ὑπὲρ τὰ ὅλα δύναμις καὶ ἐμπεριεκ-
τικὴ τῶν πάντων Ἀνθρώπος καλεῖται· καὶ διὰ τοῦτο
ὡδὲν ἀνθρώπου ἑαυτὸν λέγειν τὸν Σωτῆρα.

A factum eum dicunt, et propter hoc Christum vo-
cari eum dicunt, Patris sui, a quo emissus est,
custodientem appellationem. Alii autem sunt, qui
ipsum Propatorem omnium, et Proarchen, et Pro-
anenoëton, Anthropon dicunt vocari : et hoc esse
magnum et absconditum mysterium, quoniam quæ
est super omnia virtus, et continet omnia, Anthro-
pos vocatur : et ideo hoc (6) filium hominis se dicere
Salvatorem.

CAPUT XIII°.

De Marci præstigiis et nefariis artibus.

1. Μάρκος δὲ τις (4)... ἀπὸ τούτων ὁρμώμενος, B
καὶ παρὰ τούτων τολμήσας .. γύναϊα καὶ ἀνδρας ὑπ'
αὐτοῦ πεπλανημένα τε καὶ πεπλανημένους ἐπηγά-
γετο, ὑποληφθεὶς ὁ ἐλεεινὸς διορθωτὴς εἶναι τῶν
προειρημένων ἀπατεύνων, μαγικῆς ὑπάρχον κυβέλας
ἐμπεριότατος, ἀπατήσας δὲ τοὺς προειρημένους πάν-
τας καὶ τὰς προειρημένας, προσέχειν αὐτῷ (5), ὡς
γνωστικωτάτῳ, καὶ δύνάμει τὴν μεγίστην ἀπὸ τῶν

Alius vero quidam ex iis, qui sunt apud eos, ma-
gistri emendatorem (7) se esse glorians (Marcus est
autem illi nomen), magicæ imposturæ peritissimus,
per quam et viros multos, et non paucas feminas
æducens, ad se converti (8), velut ad scientissi-
mum, et perfectissimum (9) 60, et virtutem maxi-
mam ab invisibilibus, et ab inenarrabilibus locis (10)
habentem, fecit, præcursor quasi vere existens

BILLII INTERPRETATIO.

tanquam Hominis nepotem. Alii præterea eum Christi et Spiritus sancti, qui fulciendi Pleromatis causa
producti sunt, sobolem esse malunt : ob idque Christum eum dici, parentis nimirum illius, ex quo pro-
ductus est, nomen servantem. Non etiam desunt, qui omnium Propatorem, et Proarchen, et Proan-
enoëton, Hominem vocari asserant : et hoc esse magnum illud et abstrusum sacramentum, nempe quod
vis illa, quæ omnia superat, complexuque suo continet, Homo appellatur : eamque esse causam, cur Sal-
valor filium Hominis se dicat.

CAPUT XIII.

1. Jam vero Marcus quidam, non paucos utriusque generis homines, in errorem abductos, ad se il-
lexit : quippe qui miserum illum eorum, de quibus ante verba fecimus, impostorum emendatorem esse

⁶⁰ Edit. Feuard., cap. viii.

Alii a Christo et Spiritu sancto, constabiliendæ uni-
versitati provisus, confectum. Et revera superius
cap. 11, ex Valentinianorum hypothesi docuit Ire-
næus, non Salvatorem, sed Christum et Spiritum
sanctum eīs πῆξιν καὶ στηριγμὸν τοῦ Πληρώματος
emissos fuisse. Sed jam a quinto sæculo eodem
vitiō, quo jam laborat Epiphaniī textus, laborasse
et Irenæi codices, ex eo patet, quod Theodoretus
loco cit. eodem prorsus modo legit et scripsit,
atque nunc apud Epiphanium legimus. Unde subit
suspicio Epiphanium ipsum, mendosis usum codi-
cibus, vitiose scripsisse.

(1) *Τὴν τοῦ Πατρὸς...* διασώζοντα προσηγορίαν.
Clarius Theodoretus : τὴ τοῦ Πατρὸς αὐτὸν προση-
γορίᾳ καλεῖσθαι Χριστόν, Patris nomine Christum
eum appellari.

(2) *Ὡς εἰπεῖν βαψυδοί.* Hæc addidisse videtur
Epiphanius; neque enim vel apud interpretem, vel
apud Tertull. leguntur.

(3) *Ἀνθρωπον.* Fallor, inquit hic Grabijs, an
Anthropiani inde dicti sint, quorum solus, quod ego
sciam, S. Cyprianus epist. 73 (edit. Oxon.) men-
nit, eos cum Patripassianis et Valentinianis con-
jungens. At doctissimo viro procul dubio exciderat,
Lactantium sub finem lib. iv *De vera sapientia*,
pag. 407 edit. Oxon. an. 1684, conceptis verbis
meminisse Anthropianorum, quos Novatianis, Va-
lentinianis et Marcionitis subnectit. Ex Cypriani
vero verbis id unum colligi potest, Anthropianos
fuisse hæreticos, qui nec eundem Patrem, nec
eundem Filium nobiscum confiterentur : ex Lactan-
tio vero, eos Jesum Christum merum hominem
esse sensisse : quæ si Grabiij conjecturam non fir-
mant, saltem non infirmant

C (4) *Μάρκος δὲ τις.* Verba sunt Epiphaniī *Hæ-*
xxxiv, § 1. Quamvis autem hic episcopus Constau-
tientiensis plura Irenæi verbis addiderit, illiusque textus
paulo magis ab illo episcopi Lugdunensis discrepet;
operæ tamen pretium duximus Græca hæc (omissa
in edit. Oxon.) e regione antiquæ Irenæi versionis
apponere, tum quod ab auctoris nostri sensu non
recesserit, imo non pauca ejusdem verba retinuerit
Epiphanius; tum quod ex Græcis illustrari inter-
dum possint Latina.

(5) *Προσέχειν αὐτῷ.* Desideratur hic aliquod
verbum, forte ἐποίησε. Scribit enim Irenæi inter-
pres, ad se converti fecit; sic enim legendum, non
convertit.

(6) *Et ideo hoc.* I. e. propter hoc. Mallet tamē
deleri hoc, utpote superfluum.

(7) *Emendatorem.* Clarom. commendatorem. Sed
repugnat Græca vox διορθωτής, qua utitur Epipha-
nius.

D (8) *Ad se converti.* Sic restituimus, juxta Græcum
προσέχειν, sicque restituendum esse dudum monue-
rat Fronto Duc. In omnibus quidem cum edit. tum
mss. legitur, convertit : sed tam manifesto scriba-
rum errato, ut mirum sit id a Feuardentio, vel
Grabio emendatum non fuisse.

(9) *Et perfectissimum.* Deest in codd. Clarom. et
Voss. nec quidquam est in Græco Epiphaniī textu,
quod huic respondeat.

(10) *Et ab inenarrabilibus locis.* Ita recte Feuard.
consent. Clarom., Pass., Voss. et Græco Epipha-
nii textu. In mss. autem Arund. et Merc. 2, æque ac
in edit. Eras. et Gall. tribus prioribus vocibus
omissis, pro locis, perperam legitur logis.

Antichristi. Anaxilai enim ludicra (1) cum nequitia eorum, qui dicuntur magi, commiscens, per hæc virtutes perficere putatur apud eos, qui sensum non habent, et a menti sua excesserunt.

οὐκ ὁρῶσι, εἰς ἐκπλήξιν τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ παιδομένους αὐτῷ περιέδωκεν... οἱ δὲ τὰ ἀπὸ περιεργίας ὁρῶντες, δοκοῦσι δυνάμει τινὰς ἐν χερσὶν αὐτοῦ ἐπιτελεῖσθαι.... Τὸν γὰρ τοὺν καὶ αὐτοὶ ἀπολέσαντες, οὐκ ὁρῶσι μὴ γινώσκοντες δοκιμάσαι, ὅτι ἀπὸ μαγείας ἡ σύστασις τοῦ παρ' αὐτοῦ παιγνίου, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐπιτελεῖται.

2. " Pro calice enim vino misto (2) fingens se gratias agere, et in multum extendens sermonem invocationis, purpureum et rubicundum apparere facit (3); ut putetur ea Gratia ab iis, quæ sunt super omnia, suum sanguinem stillare in Hlius calicem per invocationem ejus : et valde concupiscere (4) præsentem ex illo gustare poculo, ut et in eos stillet quæ per magum hunc vocatur (5) Gratia. Rursus mulieribus dans calices mistos, ipsas

Α ἀοράτων καὶ ἀκατονομάστων τόπων ἔχοντι, ὡς πρόδρομος ὢν ἀληθῶς τοῦ Ἀντιχρίστου ἀποδείκεται. Τὴ γὰρ Ἀναξιλᾶου παίγνια τῇ τῶν λεγομένων μάγων πανουργίᾳ συμμίζας, δι' αὐτῶν φαντάζων τε καὶ μαγικῶς ἐκπλήξων τοὺς ὁρῶντάς τε καὶ παιδομένους αὐτῷ περιέδωκεν... οἱ δὲ τὰ ἀπὸ περιεργίας ὁρῶντες, δοκοῦσι δυνάμει τινὰς ἐν χερσὶν αὐτοῦ ἐπιτελεῖσθαι.... Τὸν γὰρ τοὺν καὶ αὐτοὶ ἀπολέσαντες, οὐκ ὁρῶσι μὴ γινώσκοντες δοκιμάσαι, ὅτι ἀπὸ μαγείας ἡ σύστασις τοῦ παρ' αὐτοῦ παιγνίου, ὡς ἔπος εἰπεῖν, ἐπιτελεῖται.

2. Ποτήρια (6) οἶνω κεκραμένα (7) προσποιώμενος εὐχαριστεῖν, καὶ ἐπὶ πλεόν ἐκτείνων τὸν λόγον τῆς ἐπικλήσεως, πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ (8) ὡς δοκεῖν τὴν ἀπὸ τῶν ὑπὲρ τὰ ὅλα Χάριν (9) τὸ αἷμα τὸ ἑαυτῆς στάζειν ἐν τῷ ἐκείνῳ ποτηρίῳ διὰ τῆς ἐπικλήσεως αὐτοῦ, καὶ ὑπεριμελεῖσθαι τοὺς παρόντας ἐξ ἐκείνου γεύσασθαι τοῦ πόματος, ἵνα καὶ εἰς αὐτοὺς ἐπομβρῇ ἡ διὰ τοῦ μάγου τούτου Χάρις. Πάλιν δὲ γυναῖξιν ἐπιδοῦς

BILLII INTERPRETATIO.

ducerent, cum magicarum præstigiarum peritissimus esset. His itaque, quos in fraudem induxerat, persuasit, ut totos sese ad eum converterent, velut ad hominem singulari quadam scientia præditum, vimque maximam ab iis locis, qui nec oculis cerni, nec ullo nomine exprimi possunt, consecutum : vereque præcursorem Antichristi se præstittit. Anaxilai enim ludicra, cum magorum (sic enim appellantur) versutia conjungens, mirifica quædam edere censetur.

2. Pocula vino mista fingens se consecrare, atque invocationis verba in longius protendens, efficit ut purpurea et rubicunda appareant, existimeturque Gratia ab iis, quæ supra omnia sunt, sanguinem suum per ipsius invocationem in poculum illud stillare; gestiantque ii, qui adsunt, ex ea portione gustare, ut etiam in ipsos Gratia ea, quæ per hunc magum prædicatur, influat. Rursus mulieribus pocula mista por-

"Cap. ix.

(1) *Anaxilai enim ludicra.* Anaxilai existere plures. Nam præter Anaxilaum, seu Anaxilam Messenium, Rheginorum tyrannum, ejus meminere Pansanias in *Messen.*, Justinus lib. iv, et Macrobius *Saturn.* 1, 2, fuit Anaxilaus historicus, ejus mentionem facit Dionysius Halicarn. initio *Antiq. Rom.* Alius fuit Anaxilaus comicus, ejus fabulas plurimas citat Athenæus, qui Anaxilas dicitur Suidæ et Erymologo. Alius denique fuit Anaxilaus medicus, quem laudat Plinius pluribus in locis. Hunc ipsum esse, de quo hic Epiphanius et Irenæus, haud improbabile videbitur ei, qui utriusque verba contulerit cum iis, quæ de illo refert Plinius lib. xxv, cap. 15. *Lusit, inquit, et Anaxilaus eo (sulphure, de quo ibi sermo est) candens in calice novo, prunaque subdita circumferens, exardescens repercussu pallorem dirum, velut defunctorum, offundente convivis (conviviis hic dictum pro convivis).* Ludendi siquidem verbum, quo Plinius utitur, optime convenit cum Irenæi ludicris, et Epiphaniî παῖγνοις, apprimeque quadrat ad magorum præstigias. Nam ludorum et ludicrorum vox in hac arte propria est. Hinc Minutius Felix, de magis : *Quidquid miraculi ludunt, per demones faciunt.* Deinde quemadmodum Anaxilaus, ut ex Plinii verbis liquet; sic et Marcus ejus imitator, poculo ad magicas imposturas utebatur : adeo ut alter cum altero maximam habeat affinitatem. Scripsisse autem videtur iste Anaxilaus de rebus naturalibus, vel, ut existimat Petavius, de arcanis quibusdam ac miris naturæ operibus, ut ex Plinio colligere licet lib. xix, c. 1; lib. xxviii, c. 2; lib. xxx, c. 8.

(2) *Pro calice enim vino misto, etc.* Vertere debuisse interpretes : *Calicem enim vino mistum fingens se consecrare.* Consecrare, inquam, non gratias agere (quomodo et paulo inferius εὐχαριστεῖν iterum redditur); hic enim non de gratiarum actione simpliciter, sed de ipso Eucharistiæ sacrificio, a Marco utenque adumbrato, agitur.

(3) *Apparere facit.* Poculum addidit Feuard. ; nos exoungimus, quia deest ea vox omnibus cum edi-

lis, tum manu exaratis codicibus, et in textu Græco. Satis subintelligitur.

(4) *Concupiscere.* Vertendum erat, *concupiscant.*

(5) *Vocatur.* Pro *invocatur.* Sic Horat. lib. i. od. 2 :

*Quem vocet dirum populus ruentis
Imperi rebus?*

(6) *Ποτήρια.* Hic ex professo Irenæi verba exscribit Epiphanius, et ut ipse loquitur, πρὸς ἔπος, *ad verbum, Hær.* cit. § 2 et seqq. Videtur autem interpres legisse, ποτήριον οἶνω κεκραμένον, etc.

(7) *Κεκραμένα.* Vult Petavius distinctionem post hanc vocem apponendam esse, ut ποτήρια οἶνω κεκραμένα, non cum verbo εὐχαριστεῖν, sed cum sequenti ἀναφαίνεσθαι construantur. Sed malim ego illas voces cum εὐχαριστεῖν construi, quam cum ἀναφαίνεσθαι. Nam hic εὐχαριστεῖν significat *consecrare*, ut recte vertit Billius, non *gratias agere*. Vide Dissertationem nostram iii, § 7, init., ubi fusius expendimus quæ hic de Eucharistia tractat Irenæus.

(8) *Πορφύρεα καὶ ἐρυθρὰ ἀναφαίνεσθαι ποιεῖ.* Observat Feuardentius tria Marci præstigiarum exempla hic ab Irenæo subnecti. Primum paulo clarius explicat Nicetas Choniates lib. iv *Thesauri*, cap. 6 : *Ille, ut divus Irenæus auctor est, vitrea quædam albi coloris pocula præparabat : deinde carmine, nescio quo, usus, confestim eorum aliud in rubrum, aliud in purpureum, aliud denique in cæruleum convertibat.* Postea confutans istas præstigias addit : *Præsentium oculos fascinabat, efficiebatque ut ea, quæ conspicerentur, contra se habere viderentur, quam eorum natura ferret. Nec enim pellucida vasorum vitreorum corpora in varios mutare colores potuisset, etc.* Secundum autem erat, dum ex minore poculo, quod seductis mulierculis porrexerat, multo majus, quod ipse tenebat, adeo explebatur, ut etiam ex ipso supereffundi putarent. Postremum, quando deliria, quæ palpantes et stupentes effluebant, vaticinia esse sibi persuadebant.

(9) *Χάρις.* Non improbabile censuerim cum Græbio, per τὴν Χάριν Marcum intellexisse conjugem

ἐκπώματα κεκραμένα, αὐτὰς εὐχαριστεῖν ἐγκαλεῖται, παρσιώτος αὐτοῦ. Καὶ τούτου γενομένου, αὐτῆς ἄλλο ποτήριον πολλῶ μείζον ἐκείνου, οὗ ἡ ἐξηπατημένη εὐχαρίστησε, προσενγκών (1), καὶ μετακινώσας ἀπὸ τοῦ μικροτέρου, τοῦ ὑπὸ τῆς γυναικὸς ἡδωρισμένου, εἰς τὸ ὑπ' αὐτοῦ κεκοσμημένον (2), ἐπιλέγων ἅμα οὕτως· Ἡ πρὸ τῶν ὄλων, ἡ ἀνενεργητος καὶ ἀρρητος Χάρις πληρῶσαι σου τὸν ἔσω ἄνθρωπον, καὶ πληθύναι ἐν σοὶ τὴν γνῶσιν αὐτῆς, ἐγκατασπείρουσα τὸν κόκκον τοῦ σινάπεως εἰς τὴν ἀγαθὴν γῆν. Καὶ τοιαῦτα τινα εἰπόν, καὶ ἐξοιστήσας τὴν ταλαίπωρον, θαυματοποιὸς ἀνεφάνη, τοῦ μεγάλου πληρωθέντος ἐκ τοῦ μικροῦ ποτηρίου, ὥστε καὶ ὑπερεκχεῖσθαι ἐξ αὐτοῦ. Καὶ ἄλλα τινὰ τούτοις παραπλήσια ποιῶν, ἐξηπάτησε πολλοὺς, καὶ ἀπαγέροεν ὀπίσω αὐτοῦ.

5. Εἰκὸς δὲ αὐτὸν καὶ δαίμονά τινα πάρεδρον (3) εἶχειν, δι' οὗ αὐτὸς τε προφητεύειν δοκεῖ, καὶ ὅσας ἀξίους ἡγρεῖται μετόχους τῆς Χάριτος αὐτοῦ, προφητεύειν ποιεῖ. Μάλιστα γὰρ περὶ γυναικᾶς ἀσχολεῖται, καὶ τούτων τὰς εὐπαρόφους, καὶ περιπορφύρους, καὶ πλουσιωτάτας, ἃς πολλάκις ὑπάγεσθαι πειρώμενος, κολακεύων φησὶν αὐταῖς· Μεταδοῦναι σοὶ θέλω τῆς ἐμῆς Χάριτος, ἐπειδὴ ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων τὸν ἄγγελόν σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ προσώπου αὐτοῦ. Ὁ δὲ τόπος τοῦ μεγέθους (4)

BILLII INTERPRETATIO.

rigens, ipsas astante se consecrare jubet. Quod cum factum fuerit, ipse aliud poculum longe majus eo, quod a muliercula seducta consecratum est, proferens, atque ex minore illo, a muliere consecrato, in id, quod a se allatum est, transfundens, ac simul hæc verba subjungens : *Gratia ea, quæ supra omnia est, cogitationemque omnem et sermonem excedit, interiorum tuum hominem impleat, atque insperso in terram bonam sinapis grano, cognitionem suam in te amplifiet*; aliaque nonnulla hujusmodi verba pronuntians, quibus miseram illam velut cæstro quodam pungit, tum demum præstigatoris hominis specimen edit, inagino videlicet poculo ex parvo usque adeo impleto, ut etiam redundet. Atque alia quædam consimilia faciens, permultos fefellit, ac post se abduxit.

3. Quin illud quoque a vero non abhorret, habere eum dæmonem quemdam assessorem, cujus opera tum ipse vaticinia edere videtur, tum etiam efficit ut eæ omnes, quas dignas censet quibus Gratiam suam

Bythi Sigen, quam Charin ab hæreticis cognominatam esse, ex principio capitis 2 hujus libri apparet. Conjecturam firmit, quod paulo post ea *gratia* dicitur, ἡ πρὸ τῶν ὄλων, ἡ ἀνενεργητος καὶ ἀρρητος Χάρις, quæ ante omnia est, inexcogitabilis et inenarrabilis.

(1) Προσενγκών. Legendum vult Billius, προσενγκών, sed frustra.

(2) Κεκοσμημένον. Legunt Billius et Petav. cum interpr. κεκοσμημένον. Post hoc verbum legisse videtur interpres, πολλῶ μείζον, nisi multo majorem vel ipse, vel scriba ex præcedentibus repetierit.

(3) Δαίμονά τινα πάρεδρον. Dæmones paredri dicebantur, qui hominibus assistebant, et morbos atque infortunia ab illis avertere credebantur. Magos ejusmodi dæmones habuisse assistentes sibi et obsequentes, quorum ope multa portenta ederent, scribit Tertullian. *Apologet.* c. 38. Cum illi spiritus ad tutelam duntaxat assistebant, dicebantur πάρεδροι· cum hominibus somnia injiciebant, vocabantur ὄνειροπομποί· cum eos ad terram elidebant, ut deinde tanquam ex morbo comitiali excitati, consulentiibus futura prædicerent, appellabantur catabolici. Paredrorum et Oneiropomporum meminit Irenæus hujus lib. cap. 23, n. 4. Paredrorum et Catabolicorum Tertull. lib. *De an.* c. 28.

(4) Τοῦ μεγέθους. Lege cum interpr. τοῦ μεγέθους σου. Hac voce μέγεθος designari Σιγὴν sive χάριν conjicit Grabius : sed rem acu non tetigit vir eruditus. Μέγεθος Angelus est, de quo mox dixit Marcus, quod ὁ Πατὴρ τῶν ὄλων τὸν ἄγγελόν

A gratias agere jubet, præsente se. Et ubi hoc factum est, ipse alium calicem multo majorem quam est ille, in quo illa seducta Eucharistiam (5) facit, proferens, et transfundens a minori, qui est a muliere Eucharistia facius, in illum, qui est ab eo allatus multo majorem, statim dicens ita : *Ille 61 quæ est ante omnia, inexcogitabilis et inenarrabilis Gratia, adimpleat tuum intus hominem, et multiplicet in te agnitionem suam, insemans granum sinapis in bonam terram*; et talia quædam (6) dicens, et in Insaniam mittens illam infelicem, admirabilia faciens apparuit, quando major calix adimpletus est de minori calice, ut et supereffunderet ex eo. Et alia quædam his similia faciens, exterminavit multos (7) et abstraxit post se

B 3. Datur autem intelligi, eum et dæmonem quemdam paredrum habere, per quem ipse quoque prophetare videtur, et quotquot dignas putat fieri participes suæ Gratiæ, prophetare facit. Maxime enim circa mulieres vacat, et hoc (8) circa eas quæ sunt honestæ (9), et circumpurpuratæ, et ditissimæ, quas sæpe abducere (10) tentans, dicit blandiens eis : *Participare te volo ex mea Gratia, quoniam Pater omnium Angelum tuum semper videt ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis est* :

C σου διαπαντὸς βλέπει πρὸ προσώπου αὐτοῦ, *Pater omnium Angelum tuum semper videt ante faciem suam*. Sic enim angelo paulo inferius describit hæreticus : τὰ Μεγέθη διαπαντὸς βλέποντα τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, *Magnitudines semper videntes faciem Patris*. Quod de angelis intelligi putetur ipse Grabius, probatque ex eo epitheto, *semper videntes faciem Patris*, quod a Marco angelis expresse ascriptum ex Matth. xviii, 10, legitur pagina 64, legitur et in verbis quæ modo versamus. Horum igitur, *locus autem tuæ magnitudinis in nobis est*, sensus est : *locus angeli tui in nobis est*. Effutiebatur enim veterator, ut paulo post refert Irenæus, se suosque, inagines angelorum, id est, spirituales homines esse, quos mater Achamoth ex inspectione angelorum Salvatoris conceperat, iisque similes pepererat.

(5) Eucharistiam facit. Vertendum erat : *Eucharistiam fecit*.

(6) Et talia quædam. Clarom. et alia quædam.

(7) Exterminavit multos. Id est, extra terminos abduxit, seduxit; Græc. ἐξηπάτησε.

(8) Et hoc. Pro, et maxime.

(9) Honestæ. Id est, eleganter cultæ, prætexitæ, opulentæ. Nam ut observat Asconius Pedianus Ciceronis interpres, *Honesti, pro divitiibus; vestuste*.

(10) Abducere. Sic recte Grab. ex cod. Arund. et Græco reposuit, pro adducere, ut legitur in om. edit. et mss.

oportet nos in unum convenire. Sume primum a me et per me Gratiam. Adapta te ut sponsa sustinens sponsum suum, ut sis quod ego, et ego quod tu. Constitue in thalamo tuo semen luminis. Sume a me sponsum, et cape eum, et capere in eo. Ecce Gratia descendit in te, aperi os tuum, et propheta. Cum autem mulier responderit: Nunquam prophetavi, et nescio prophetare; invocationes quasdam faciens denuo, ad stuporem ejus quæ seducitur, dicit ei: Aperi os tuum, et loquere quodcumque (4), et prophetabis. Illa autem seducta (2), et elata ab illis quæ prædicta sunt, concalefaciens (62) animam (3) a suspicione (4) quod incipiat prophetare (5), cum cor ejus multo plus quam oporteat palpitet, audet, et loquitur deliriosa, et quæcunque evenerint omnia (6), vacue (7) et audacter, quippe calefacta spiritu (8) (sicut melior nobis (9) de talibus prophetis exsequitur (10), quod audax et inverecunda est anima (11), quæ vacuo aere (12) excalefacta est): et exinde prophetidem semetipsam putat, et gratias agit Marco ei, qui participavit ei suam Gratiam: et remunerare eum gessit, non solum secundum substantiæ suæ dationem (unde et divitiarum copiam magnam collegit), sed et secundum corpo-

en ἡμῖν ἔστι· δι' ἡμᾶς ἐγκαταστήσαι (13). Ἀδμ-
θανε πρῶτον ἀπ' ἐμοῦ, καὶ δι' ἐμοῦ τὴν Χάριν.
Εὐτρέπισσον σεαυτὴν, ὡς νύμφη ἐκδεχόμενη τὸν
νυμφλὸν αὐτῆς, ἵνα ἔσῃ ὡς ἐγώ, καὶ ἐγώ ὡς σὺ.
Καθίδρυσον ἐν τῷ νυμφῶνί σου τὸ σπέρμα τοῦ
φωτός. Λαβὲ παρ' ἐμοῦ τὸν νυμφλόν, καὶ χώρησον
αὐτόν, καὶ χωρήθητι ἐν αὐτῷ. Ἰδοὺ ἡ Χάρις
κατῆλθεν ἐπὶ σέ· ἀνοιξον τὸ στόμα σου, καὶ
προφήτευσον. Τῆς δὲ γυναίκος ἀποκρινομένης.
Ὁὐ προεφῆτευσα πώποτε, καὶ οὐκ οἶδα προφη-
τεύειν· ἐπικλήσεις τινὰς ποιοῦμενος ἐκ δευτέρου,
εἰς κατὰ πλῆξιν τῆς ἀπατωμένης, φησὶν αὐτῇ·
Ἄνοιξον τὸ στόμα σου, λάλησον ὃ τι δῆποτε, καὶ
προφητεύσεις. Ἡ δὲ, χαυνωθείσα, καὶ καπνωθείσα
ὑπὸ τῶν προειρημένων, διαθερμανθεῖσα τὴν ψυχὴν
ὑπὸ τῆς προσδοκίας τοῦ μέλλειν αὐτὴν προφητεύειν,
τῆς καρδίας πλέον τοῦ δέοντος παλλούσης, ἀποτολμᾷ
λαλεῖν (14) ληρώδη, καὶ τὰ τυχόντα πάντα κενῶς καὶ
τολμηρῶς, ὅτε ὑπὸ κενῶν τεθερμασμένη πνεύματος·
(καθὼς ὁ κρείσσων ἡμῶν (15) ἔφη περὶ τῶν τοιού-
των, ὅτι τολμηρὸν καὶ ἀναιδὲς ψυχὴ κενῷ ἀέρι θερ-
μαινομένη·) καὶ ἀπὸ τούτου λοιπὸν προφήτιδα
ἐαυτὴν μεταλαμβάνει (16), καὶ εὐχαριστεῖ Μάρκον,
τῷ ἐπιδιδόντι τῆς ἰδίας Χάριτος αὐτῇ· καὶ ἀμεί-

BILLII INTERPRETATIO.

Impertiat, vaticinentur: potissimum enim circa mulieres studium suum et operam impendit, easque præsertim, quæ eleganter cultæ sunt ac purpuratæ, maximisque opibus præditæ: quas perisæpe ad se allicere studens, assentabunde ita alloquitur: *Libet tibi Gratiam meam impertire, quandoquidem univer-* *sorum Pater Angelum tuum perpetuo cernit ante faciem suam. Locus autem tuæ magnitudinis in nobis situs est. Oportet nos unum effici. Accipe primum ex me, et per me, Gratiam. Adorna teipsam, ut sponsa sponsum suum expectans: ut sis quod ego, et ego vicissim quod tu. Luminis semen in thalamo tuo colloca. Sponsum a me sume, et capax ipsius esto, atque in ipso facito ut capiaris. En Gratia in te descendit: aperi os tuum, et vaticinare.* Respondente autem muliere: *Nunquam vates fui, nec vaticinandi artem calleo; rursus ille invocationes quasdam faciens, ut seductam illam in admirationem ac stuporem trahat, his eam verbis affatur: Aperi os tuum: loquere quidquid libet, et prophetabis.* His igitur verbis illa stulte elata ac tumida, atque ob vaticinandi spem et expectationem, in qua versatur, animo incalescens, corde plus quam par sit subsultante, audacia effertur, ac meras nugas, et quidquid temere occurrerit, inaniter et impudenter, utpote inani spiritu concalefacta (quemadmodum quidam nobis præstantior de hujusmodi mulieribus ait, audax et impudens res est anima inani aere concalefacta), ac deinceps prophetissam sese arbitratur, gratiasque Marco agit, qui Gratiæ suæ participem eam fecerit, eumque non modo facultatum suarum

(1) Quodcumque. Editt. quæcunque.

(2) Seducta. Gr. χαυνωθείσα, stulte de seipsa senti-
ens, vana, inflata.

(3) Concalefaciens animam. Clarom. concalefaciens
animum. Gr. διαθερμανθείσα τὴν ψυχὴν, effervescens
animo; quod melius.

(4) Suspicionem. Vertendum erat, expectationem,
vel spe.

(5) Quod incipiat prophetare. Vertendum erat,
quod prophetatura sit, vaticinia edictura sit.

(6) Quæcunque evenerint omnia. Gr. τὰ τυχόντα
πάντα, quidquid temere occurrerit, quidquid in
buccam venerit. In Merc. 2 codd. deest omnia.

(7) Vacue. Melius, inaniter, et paulo post, inani
aere, pro vacuo aere.

(8) Calefacta spiritu. Adde ex Græc. inani.

(9) Melior nobis. Sic ex Græca lectione Feuar-
dientius emendavit. In omnibus enim præcedenti-
bus editt. et mss. codd. legitur, meliora nobis;
forte pro, melior a nobis.

(10) Exsequitur. Forte scripsit interpret, eloqui-
tur, juxta Gr. ἔφη.

(11) Quod audax et inverecunda est anima. Sic ite-
rum ex Græco restituit Feuard. pro, eo quod au-
dax et verecunda anima, ut habent Eras., Gall. et

C omnes mss. Mallem tamen, audax et impudens res
est anima.

(12) Quæ vacuo aere. Ita partim ex Græco, partim
ex codd. tum editis, tum manu exaratis emendo.
In editt. siquidem Eras., Gall. et Feuard. ac codd.
Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, quasi e
vacuo, ubi quasi e manifesta scribarum incuria
scriptum occurrit pro quæ. Hoc enim pronomen
scribi debuit, tum ut accurate reddatur ψυχῇ κενῷ
ἀέρι θερμαινομένην, tum ut verbis legitimis subsit
sensus; qui profecto nullus est si legatur, quasi e
vacuo, vel, ut edidit Græbius, quasi vacuo aere exca-
lesfacta est. Cæterum per vacuum aerem intelligitur
vanitas.

(13) Δι' ἡμᾶς ἐγκαταστήσαι. Lege δεῖ ἡμᾶς ἐν
καταστήσαι, vel καταστήναι.

(14) Ἀποτολμᾷ λαλεῖν. Legisse videtur interpre-
s, ἀποτολμᾷ καὶ λαλεῖ. Sed utrum legas, parum re-
fert.

(15) Κρείσσων ἡμῶν. Quis sit ille antiquus scri-
ptor quem sæpe laudat Irenæus, hactenus depre-
hendendi non potuit.

(16) Μεταλαμβάνει. Suspiciuntur Billius et Peta-
vius legendum esse, ὑπολαμβάνει.

θεσθαι αὐτὸν πειράσθαι, οὐ μόνον κατὰ τὴν τῶν Ἀρισ copulationem, et secundum omnia uairi ei cupit, ut cum eo descendat in unum. παρχόντων δόσιν (ἴδεν καὶ χρημάτων πλῆθος πολὺ συνενήνοχεν), ἀλλὰ καὶ κατὰ τὴν τοῦ σώματος κοινωνίαν, κατὰ πάντα ἐνοῦσθαι αὐτῷ προθυμουμένην, ἵνα σὺν αὐτῷ κατέλθῃ εἰς τὸ ἐν.

4. Ἦδη δὲ τῶν προτέρων (1) τινὲς γυναικῶν, τῶν ἔχουσῶν τὸν φόβον τοῦ Θεοῦ, καὶ μὴ ἐξαπατηθεισῶν, ὡς ὁμοίως ταῖς λοιπαῖς ἐπατήδευσε παραπαιθεῖν, κελεύων αὐταῖς προφητεύειν, καὶ καταφυσήσασθαι, καὶ καταθεματίζασθαι αὐτὸν, ἐχωρίσθησαν τοῦ τοιοῦτου θιάσου· ἀκριβῶς εἰδύλαι, ὅτι προφητεύειν οὐχ ὅπῃ Μάρκου τοῦ μάγου ἐγγίνεται τοῖς ἀνθρώποις, ἀλλ' οἷς ἂν ὁ Θεὸς ἄνωθεν ἐπιπέμψῃ τὴν χάριν αὐτοῦ, οὗτοι θεόδοτον ἔχουσι τὴν προφητείαν, καὶ τότε λαλοῦσιν ἔνθα καὶ ὅποτε Θεὸς βούλεται, ἀλλ' οὐχ ὅτε Μάρκος κελεύει. Τὸ γὰρ κελεῖν τοῦ κελευμένου μεῖζον τε καὶ κυριώτερον, ἵπαι τὸ μὲν προφητεῖται, τὸ δὲ ὑποτάσσεται (2). Εἰ οὖν Μάρκος μὲν κελεύει, ἢ ἄλλος τις, ὡς εἰδῶσιν ἐπὶ τοῖς δείκνοις τοῦ κλήρου (3) οὗτοι πάντοτε παίζειν, καὶ ἀλλήλοις ἐγκαλεῖσθαι τὸ προφητεύειν, καὶ πρὸς τὰς ἰδίας ἐπιθυμίας ἑαυτοὺς μαντεύεσθαι, ἔσται ὁ κελεύων μεῖζον τε καὶ κυριώτερος τοῦ προφητικοῦ πνεύματος, ἀνθρώπος ὢν ἔπερ ἀδύνατος. Ἀλλὰ τοιαῦτα κελεύόμενα ὑπ' αὐτῶν πνεύματα, καὶ λαλοῦντα ὅποτε βούλονται αὐτοὶ, ἐπίσθρα καὶ ἀδρανῆ ἔστι, τομηρὰ δὲ καὶ ἀναιδῆ, ὅπῃ τοῦ Σατανᾶ ἐκκαμπόμενα πρὸς ἐξαπάτησιν καὶ ἀπώλειαν τῶν

4. Jam vero quædam ex fidelissimis mulieribus, quæ habent (4) timorem Dei, et non sunt seducibiles (5), quas similiter ut reliquas affectavit seducere, jubens eis (6) prophetare, exsufflantes et catathematizantes (7) eum, separaverunt se ab hujusmodi insano, qui se divinum spirare simulabat (8) : pro certo scientes, quoniam prophetare non a Marco mago inditur hominibus, sed quibuscunque Deus desuper immiserit gratiam suam, hi a Deo traditam habent prophetiam, et tunc loquuntur ubi et quando Deus vult, sed non quando Marcus jubet. Quod enim jubet, eo (9) quod jubetur majus est et dominatius (10), quoniam illud quidem 63 principatur, illud autem subjectum est. Si ergo Marcus quidem jubet, vel alius quis, sicut solent in cœnis sortibus hi homines (11) ludere, et sibimetipsis invicem imperare ut prophetent, et secundum suas concupiscentias eos sibi prophetare, erit ille, qui jubet, et major et dominatior prophetico spiritu, cum sit homo; quod est impossibile. Sed tales quidem, qui jubentur ab ipsis, spiritus, et loquuntur quando volunt ipsi, terreni et infirmi sunt, audaces autem et impuden-

BILLII INTERPRETATIO.

largitione (unde ille ingentem pecuniæ vim coegit), sed etiam corporis sui communicatione remunerari conatur, per omnia nimirum ei copulari studens, ut cum eo in unum veniat.

4. Enimvero mulieres quædam fideliores, ac timore Dei præditæ, nec ab eo in fraudem inductæ (quas æque ac reliquas seducere instituerat, jubens eas prophetare), exsufflantes eum, ac diris omnibus devotentes, ab hujusmodi choro sese abstraxerunt; ut quibus hoc exploratum esset, vaticinandi munus non Marci beneficio hominibus contigere, verum eos demum, quibus Deus gratiam suam superne immiserit, divinitus datam prophetiam habere, ac tum ubi et quando Deus voluerit, loqui, non autem cum Marcus jussisset. Etenim is qui jubet, eo cui imperatur major est, atque auctoritate præstantior, quippe cum ille præsit, hic subsit. Quocirca si Marcus, aut alius quispiam est qui jubet, ut consueverunt isti in cœnis illis, quas sortibus ineunt, semper ludere, atque alii aliis ut prophetent imperare, consentaneæque cupiditatibus suis vaticinia sibi ipsis edere, nimirum is qui jubet, homo cum sit, majore auctoritate præditus erit, quam Spiritus sanctus : quod quidem fieri non potest. Verum hujusmodi spiritus, quibus illi imperant, quique ad eorum nutum arbitriumque loquuntur, infirmi illi quidem et imbecilles

(1) Προτέρων. Leg. cum interprete πιστοτέ- C quam scientiam exsufflantes, et catathematizantes, etc.

(2) Ὑποτάσσεται. In edit. Oxoniensi male προτάσσεται.

(3) Ἐπὶ τοῖς δείκνοις τοῦ κλήρου. Alludit auctor ad veterem conviviorum agendorum morem. In his enim rex convivii unus aliquis sorte eligi solebat, qui modum bibendi poneret. Hinc Horat. Carm. lib. II, od. 7 :

. Quem Venus arbitrum
Dicit bibendi.

Et Carm. lib. I, od. 4 :

Nec regna vini sortiere talis.

Hunc bibendi arbitrum Varro lib. XX Rerum human., Modimperatorem vocat; Laertius in Empedocle, et Plutarchus Sympos. I, cap. 4 συμποσιαρχον, vel συμποσιάρχην; cæteri Regem convivii. Jaciebantur et sortes de loco, in quo quisque accumberet, et de ciborum partibus, quas quisque tolleretur; sed hæc ininus faciunt ad Irenæi institutum.

(4) Habent. Cod. Voss. habebant.

(5) Seducibiles. Vertendum erat, seducta.

(6) Jubens eis. Al. jubens eas.

(7) Catathematizantes. Sic codd. Clarom. et Voss., nec dubium quin ita scripserit interpretes ex Gr. καταθεματίζασθαι, siquidem infra cap. 16 habet,

(8) Insano, qui se divinum spirare simulabat. Sic unicam Græcam vocem θιασον reddit versio Latina. Sed vel quidpiam aliud legit interpretes, vel male vertit. Neque enim θιασος insanum, qui se divinum, etc., significat; sed proprie choream et saltationem actam in honorem Bacchi, turbam Bacchicos choros agitantem; generaliter, cætum, societatem, sodalitiū, etc. Vertendum proinde erat, legendo θιάσου, separaverunt se ab illo cætu. Probabile cum Grabio censuerim, interpretem legisse, non θιασώτου (quod suspicatur Billius), sed quoddam aliud derivatum a θιάζειν, sui compotem non esse, divinum afflatum sive spiritum alteri immittere.

(9) Quod enim jubet, eo. Sic omnes edd. cum Græco. At mss. cum nostri, tum Anglicani habent : qui enim jubet, ab eo.

(10) Dominatius, et paulo post, dominatior. Ita codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Oxon. Sicque legendum esse, non dominantius, dominatior, patet ex lib. II, cap. 5, ubi in omnibus cum edit. tum mss. legitur dominatior et dominatorem. Dominatius, id est auctoritate præstantius.

(11) Hi homines. Al. omnes.

tes, a Satana immisai ad seductionem et perditionem eorum qui non firmam fidem, quam ab initio per Ecclesiam acceperunt, custodiunt.

5. Adhuc etiam (1) et amatoria et allectantia efficit, ut et corporibus ipsarum contumeliam irroget, hic idem Marcus quibusdam mulieribus, etsi non universis. Hæ aspiissime conversæ ad Ecclesiam Dei, confessæ sunt, et secundum corpus exterminatas se ab eo velut cupidine (2), et inflammatas valde illum se dilexisse; ut et diaconus quidam eorum qui sunt in Asia nostri (3), suscipiens eum in domum suam, inciderit in huiusmodi calamitatem. Nam cum esset uxor ejus speciosa, et sententia et corpore corrupta esset a mago isto, et secuta eum esset multo tempore, post deinde cum magno labore fratres eam convertissent, omne tempus in exhomologesi consummavit, plangens et lamentans ob hanc, quam passa est ab hoc mago, corruptelam.

6. Et discipuli autem ejus quidam circumobversati in iisdem (4), **65** seducendo mulierculas multas corruerunt, perfectos semetipsos vocantes: quasi nemo possit exæquari magnitudinem agnitionis ipsorum, nec si Paulum aut Petrum dicas, vel alterum quemdam apostolorum: sed plus omnibus se cognovisse, et magnitudinem agnitionis illius, quæ est inenarrabilis virtutis, solos exhibuisse. Esse autem se in altitudine super omnem virtutem: quapropter et libere omnia agere, nullam in nullo timorem habentes. Propter enim redemptionem, et incom-

Α μη ευνονον την πιστιν, ην ἀπ' ἀρχῆς διὰ τῆς Ἐκκλησίας παρέλαβον, φυλασσόντων.

5. Ὅτι δὲ φιλτρα καὶ ἀγώγιμα, πρὸς τὸ καὶ τοῖς σώμασιν αὐτῶν ἐνυβρίζειν, ἐμποεῖ οὗτος ὁ Μάρκος ἐνταῖς τῶν γυναικῶν (5), εἰ καὶ μὴ πάσαις, αὐταὶ πολλάκις ἐπιστρέψασαι εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ ἐξωμολογήσαντο, καὶ κατὰ τὸ σῶμα ἡγραιώσθαι ὑπ' αὐτοῦ, καὶ ἐρωτικῶς πᾶν αὐτὸν παφιλῆναι· ὥστε καὶ διάκονόν τινα, τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ τῶν ἡμετέρων (6), ὑποδεξάμενον αὐτὸν εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, περιπατεῖν ταύτῃ τῇ συμφορᾷ, τῆς γυναικὸς αὐτοῦ (7) εὐαειδούς ὑπαρχούσης, καὶ τὴν γνώμην, καὶ τὸ σῶμα διαφθοραίσης ὑπὸ τοῦ μάγου τούτου, καὶ ἐξακολουθήσασθαι αὐτῷ πολλῷ τῷ χρόνῳ· ἔπειτα μετὰ πολλοῦ κόπου τῶν ἀδελφῶν ἐπιστρέψαντων, αὐτὴ τὸν ἅπαντα χρόνον ἐξωμολογούμενη (8) διετέλεισε, πυνθούσα καὶ θρηνητοῦσα ἐφ' ἣ ἔπαθεν ὑπὸ τοῦ μάγου διαφθορᾷ.

6. Καὶ μαθηταὶ δὲ αὐτοῦ τινες περιπολλίζοντες (9) ἐν τοῖς αὐτοῖς, ἐξαπατώντες γυναῖκάρια πολλὰ διέφθειραν, τελείους λαυτοὺς ἀναγορεύοντες, ὡς μηδενὸς δυναμένου ἐξισωθῆναι τῷ μεγέθει τῆς γνώσεως αὐτῶν, μὴδ' ἂν Παῦλον, μὴδ' ἂν Πέτρον εἴπῃς, μὴδ' ἄλλον· ὥστε τῶν ἀποστόλων ἄλλα πλεῖον πάντων ἔγνωκεναι, καὶ τὸ μέγεθος τῆς γνώσεως τῆς ἀβήτου δυνάμεως μόνους καταπεπικνωμένοι. Εἶναι τε αὐτοὺς ἐν ὅψει ὅπῃρ πᾶσαν δύναμιν· διὰ καὶ ἐλευθέρως πάντα πράττειν, μὴδὲν ἐν μὴδενὶ φόβον ἔχοντας. Διὰ γὰρ τὴν ἀπολύτρωσιν (10) ἀκρατήτους καὶ ἀοράτους γίνε-

BILLII INTERPRETATIO.

sunt; cæterum audaces et impudentes, a Satana missi ad eos in fraudem et exitium impellendos, qui fidem eam, quam ab Ecclesia primum acceperunt, firmam ac vegetam haudquaquam tuerentur.

5. Quod autem Marcus amatoria quædam et illectantia pharmaca (quo videlicet earum quoque corporibus probrum et contumeliam inferat) si non omnibus, at certe nonnullis adhibere soleat, ipsæmet sæpe, cum ad Dei Ecclesiam redissent, confessæ sunt, seque corpore ab eo contaminatas fuisse, mirumque ipsius amore exarsisse: adeo ut Asianus etiam quidam ex nostris diaconus, cum eum hospitio excepisset, in hanc calamitatem inciderit. Ipsius enim uxor, singulari pulchritudine femina, tam auium, tum corpore ab hoc mago corrupta est, eumque cum perditu secuta esset, postea non sine magno labore a fratribus conversæ, per omne reliquum vitæ tempus admissum scelus confiteri non destitit, labem eam, quæ ei a mago acciderat, lugens ac lacrymis prosequens.

(1) Adhuc etiam, etc. Ἐν δὲ malo legit interpretes, C. pro ὅτι δὲ, quod autem. Unde et æquætes periodos aliter distinxit.

(2) Velut cupidine. His in Græco nihil respondet.

(3) Nostri. Hanc vocem recte addidit Grabius ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum ἡμετέρων. Eandem habet cod. Clarom.

(4) Quidam circumobversati in iisdem. Sic codd. Clarom., Voss. et Merc. 2, cum edit. Oxon. In edit. Eras. et Feuard. quidem circumobversati. Gallæus pojus, quidem circumobversati. Porro illa verba sic interpretor: quidam in iisdem studiis, vel fraudibus circumvenientes, iisdem vestigils inhaerentes, cum iisdem delis insidias captantes. Vide not. 6.

(5) Ἐνταῖς τῶν γυναικῶν. Hæc eadem ex Irenæo refert Hieronymus ep. 55, al. 29, ad Theodorum, quæ est epitaphium Lucinii Bætel.

(6) Τῶν ἡμετέρων. Ex hac voce colligi posse putat Grabius, tam Irenæum, quam istum, ad quem hos adversus hæreses libros misit, Asiaticos fuisse. Sed levior videtur hæc conjectura; τῶν ἡμετέρων significare diaconum catholicæ communionis probabilis est.

(7) Τῆς γυναικὸς αὐτοῦ. Nota, inquit idem Grabius, ministris sacrorum in Asia integrum tunc temporis fuisse cum mulieribus (scripsissem ego, cum uxoribus) habitare, illis saltem quas ante susceptos sacros ordines duxerant. Equis neget? Dissimulandus non erat questionis status. Neque enim in controversiam venit an ministris sacrorum post susceptos ordines integrum esset cum uxoribus habitare: sed utrum iisdem tota Asia fas esset uxoribus matrimonii jure uti. Prius quidem probat is Irenæi locus: non certe posterius.

(8) Ἐξωμολογούμενη. Eam exhomologesin, de qua hic Irenæus, fuisse expendimus in Dissert. III, § 7, init.

(9) Περιπολλίζοντες. Legendum censerem περιπολλίζοντες, vel περιπολούντες: vertit enim interpretes, circumobversati, id est, ni fallor, circumvenientes, circumagati, vel potius circuitorum more explorantes, insidias captantes. At περιπολλίζω (sicubi scriptum legalur) significat urbem circumambulare, circumstruere, etc., quod significati genus nihil habet cum eo Irenæi loco commune.

(10) Ἀπολύτρωσις. Per redemptionem, quam hic et paulo post memorat Irenæus, intelligit non

σθαι τῷ κριτῇ. Εἰ δὲ καὶ ἐπιλάβοιτο αὐτῶν, παρα-
στάντες αὐτῷ μετὰ τῆς ἀπολυτρώσεως, τάδε εἰποιν·
Ὁ πατέρα Θεοῦ, καὶ μυστικῆς πρὸ αἰῶνος (1)
Σιγῆς, ἣν τὰ Μεγέθη (2) διαφαντὸς βλέποντα τὸ
πρόσωπον τοῦ Πατρὸς, ὁδηγῶ σοι καὶ προσαγω-
γῇ χρώμεθα (3), ἀνασπῶσιν ὅσω τὰς αὐτῶν μορ-
φὰς (4), ἃς ἡ μεγαλότολμος ἐκείνη φαντασια-
σθεῖσα (5), διὰ τὸ ἀγαθὸν τοῦ Προπάτορος προε-
βάλετο ἡμᾶς τὰς εἰκόνας (6), τότε ἐνθύμιον τῶν
ὅσων ἐνθύμιον ἔχουσα· ἰδοὺ ὁ κριτὴς ἐγγύς, καὶ
ὁ κήρυξ με καλεῖν ἀπολογεῖσθαι. Σὺ δὲ, ὡς ἐπι-
σταμένη τὰ ἀμφοτέρων, τὸν ὑπὲρ ἀμφοτέρων
ἡμῶν (7) λόγον, ὡς ἔρα ὄντα, τῷ κριτῇ παράστη-

BILLII INTERPRETATIO.

6. Quin ipsius etiam discipuli, in iisdem studiis versantes, mulierculas multas in fraudem impulsas corrumperunt: perfectos interim se appellantes, atque ea scientia magnitudine præditos, ut nemo ad eam aspirare posset, etiam si Paulum dixeris, etiam si Petrum, aut alium quemquam apostolorum: verum se scien-
tia mortales omnes antecellere, solosque ingentem illam ineffabilis potentia magnitudinem ebibisse, ac supra omnem virtutem in summo fastigin collocatos esse: ob idque etiam libere quidvis perpetrare, nullo rei ullius metu affectos. Redemptionis enim beneficium effici, ut a iudice nec prehendi, nec conspici possint. Quod si etiam ille manum ipsis injiciat, astantes ei una cum redemptione his ad eum verbis intuentur: *O quæ Deo assides, et mysticæ ante æonas Sigæ, quam Magnitudines Patris faciem semper intuentes, duce te ac perductore nientes, sursum formas suas abstrahunt, quas illa magnopere audax animo informans, ob Propatoris bonum nos earum imagines produxit, cum tunc superarum rerum cogitationem insonnii cu- jusdam instar haberet: en iudex imminet, ac præco causam dicere me jubet. Tu vero, ut res utriusque no-*

certas duntaxat orationes, ut vult Græbius; sed im-
pium consecrationis genus, quo per signa quedam sensibilia, vel nuptiale cubiculum, studio præpara-
tum, vel aquam, vel aquam et oleum una permista, vel balsamum, etc., adhibitis profanis quibusdam precum formulis, miseros a se deceptos mysticis suis initiabant Marcossii, hocque, veluti solito pretio, redi-
mendis, et Potestatum superiorum manibus subdu-
cendis, spondebant. Quanquam alii, repudiatis ejus-
modi signis sensibilibus et corporeis, redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse cense-
rent. Varias Marcossiorum redemptiones fusius expli-
cat Irenæus infra c. 21. Quod qui legorit, agnoscat
has nihil habere commune cum iis redemptionibus,
quas ex Rabinorum Cabbalarumve somniis citatus a Græbio Jacobus Rhenferdus describit dis-
putatione *De redemptione Marcossiorum, et Heracleo-
nitarum*, § 21.

(1) *Πρὸ αἰῶνος*. Cod. Reg. unica voce, προαιών-
vos, nec male. Interpres vero legit πρὸ αἰώνων. Sed
quomodoecunque legas, parum refert, modo vocem
αἰών, non fictitium Valentinianorum Æonem, sed
sæculum, interpreteris: ut sensus sit, Σιγὴν ante
sæcula exstitisse, ut recte vertit Petavius, (minus
bene Billius, ante æonas), quæ revera initio cap. 1.
una cum Bytho ante sæcula, seu ἐν ἀπείροις αἰώσι
χρόνων, infinite temporum sæculis, fuisse dicitur.
(2) *Τὰ μεγέθη*. Id est Angelos. Vid. sup. num. 3
(col. 581, not. 4).

(3) *Χρώμεθα*. Leg. cum interp. χρώμενα.
(4) *Ἀνασπῶσιν ὅσω τὰς αὐτῶν μορφὰς*, etc.
Μορφὰς, id est species, ideas, seu formas, (non vultus,
ut perperam verit Petavius), quas Achamoth me-
γαλότολμος, ex audaciori Angelorum Salvatoris sa-
tellitum inspectione ἐφαντασίασθαι, animo informa-
σθαι, et ad quarum imaginem κατέχευε καρπούς, κύημα
πνευματικὸν καθ' ὁμοίωσιν γεγενῶς τῶν δορυφόρων
τοῦ Σωτῆρος, ut habetur cap. 4, peperit fructus, par-
tum videlicet spiritalem, ad similitudinem effectum
satellitum Salvatoris. Id est, peperit spirituales ho-
mines: προσέβαλετο ἡμᾶς αὐτῶν εἰκόνας, emisit nos
Angelorum illorum mente conceptorum imagines,
effutiebant Marcossii. Has igitur Angelorum imagi-
nes, spirituales nimirum homines, ad Angelorum
imagines efflicto, existimabant, Sophia duce ac
sequestro, iisdemque Angelis opem ferentibus,
sursum retrahi: ita ut iudicis conspectum, supo-

A prehensibiles (8) et invisibiles fieri iudici. Si autem et
apprehenderit eos, assistentes ei cum redemptio-
ne hæc dicent: *O assessor Dei* (9), et mysticæ illius
pro æonon (10) Sigæ, quam Magnitudines semper
videntes faciem Patris, te viæ duce et adductore (11)
nientes, abstrahunt sursum suas formas, quas valde
audax illa ducta phantasmate, propter bonum Pro-
patoris emisit nos imagines illorum (12), tunc inten-
tionem illorum quæ sunt sursum, quasi somnium
habens (13): ecce iudex in proximo, et præco me
jubet meæ defensionem adesse. Tu autem, qui quasi quæ
scias utrorumque nostrorum rationem (14), tanquam
unam 65 existentem, iudici assiste. Mater autem cito,

B riorumque Potestatum manus effugientes, a So-
phia excepti, et in thalamum inducti, sponsis suis
Angelis redderentur, ut explicatur paulo post et
cap. 7, necnon cap. 21, sub finem.

(5) *Φαντασιασθεῖσα*. Cod. Reg. φαντασθείσα.
(6) *Τὰς εἰκόνας*. Adde cum interprete, αὐτῶν.
(7) *Ἀμφοτέρων ἡμῶν*. Achamothæ scilicet, quæ
μεγαλότολμος, audaci facinore, Angelos contulit,
eorum species mente effinxerat, et nostrum, quo-
rum solutior fuit vita. Amborum nimirum eadem
erat ratio: ambo in thalamum Pleromatis iuda-
cendi.

(8) *Et incomprehensibiles*. Ἀχρητήτους melius,
quamvis non minus barbare, reddidisset interpres,
inapprehensibiles, id est qui a iudice teneri nequeant.

(9) *O assessor Dei*. Felicius reddidit Billius, o
quæ Deo assides. Hæc enim non ad iudicem re-
ferri, sed ad Sophiam, quæ ultimum inter 30 Æo-
nes tenebat locum, et matris Achamothæ mater
a Valentinianis fingebatur, nullo cum iudicio
observat Græbius, evidentissime demonstrat ex fine
capitis 21, ubi, inter varias preces, quibus
animæ e corpore discedentes, incomprehensibiles
et invisibiles Principibus et Potestatibus fiant, hæc
ad eos, qui circa Demiurgum sunt, oratio refertur:
*Invoco incorruptibilem Sophiam, ἐπιχαλοῦμαι τὴν
ἀφθάρτον Σοφίαν, quæ est in Patre, mater autem est
matris vestræ, scilicet Achamoth, cujus ibidem
sequitur descriptio. Tum iterum dicitur: Ego autem
invoco ejus matrem, ἐγὼ δὲ ἐπιχαλοῦμαι αὐτῆς τὴν
μητέρα.*

(10) *Pro æonon*. Sic Græcisans interpres, pro
ante æonas. Sed vertendum erat, ante sæcula. Vide
notam 1.

(11) *Adductore*. Vertit Billius, perductore: sed
melius Petavius, conciliatore, seu potius concil-
iatrice.

(12) *Imagines illorum*. Lege imagines illarum,
scilicet Magnitudinum. Ad genus siquidem vocis
Græcæ τὰ Μεγέθη attentus interpres, haud cogita-
vit vocem Latinam, Magnitudines, femininum ex-
poscere.

(13) *Intentionem illorum, quæ sunt sursum, quasi
somnia habens*. Id est superarum rerum, seu Ange-
lorum ideam somnii cujusdam instar mente volens.

(14) *Tu autem, quasi quæ scias, etc.* Totam hanc
periodum pessime vertit interpres. Primo Græca

audiens hæc, Homericeam inferorum galeam eis A superimposuit, ut invisibiliter effugerent iudicem, et statim eripiens eos in thalamum duxit, et redidit suis sponis.

7. Talia autem dicentes et operantes, et in iis quoque, quæ sunt secundum nos regiones Rhodaneuses (1), multas seduxerunt mulieres, quæ cauterizatas (2) conscientias habentes, quædam quidem etiam in manifesto exhomologesin faciunt; quædam autem reverentes (3) hoc ipsum, in silentio sensim semetipsas retrahunt, desperantes a vita Dei, quædam quidem in totum abscesserunt, quædam autem inter utrumque dubitant (4), et quod est proverbii (5) passæ sunt, neque intus, neque foris existentes, hunc fructum habentes seminis filiorum agnitionis.

BILLII INTERPRETATIO.

tas et exploratas habens, pro utroque nostrum rationem, ut quæ una sit, iudici exhibe. Protinus autem ut mater hæc verba acceperit, Homericeam Orci galeam illis imponit, ut prospectum eorum iudici eripiat, statimque ipsos sursum tractos in thalamum inducit, sponisque suis attribuit.

7. His verbis et actionibus multas quoque in Rhodanensi nostra regione mulieres in fraudem impulerunt: quæ quidem velut cauterio quodam inustam conscientiam habentes, partim publice poenitentiam egerunt, partim cum id facere præ pudore non sustinerent, ac tacite quodammodo de vita Dei desperarent, vel prorsus a fide desciverunt: vel certe in utramque partem propendunt, quodque proverbio dici solet, nec foris, nec intus sunt; hunc videlicet ex scientiæ filiorum semine fructum percipientes.

hæc omisit, τὰ ἀμφοτέρων, res utriusque nostrum, B vel, ut scripsisset, res utrorumque nostrorum (nisi forte vel in mutilis codicibus, quibus uti potuit, vel in scribas, qui ob recursum earumdem vocum, tres præfatas prætermiserint, culpa conferenda sit), cæteris vel contra grammatice leges, vel repugnante sensu redditis. Sic igitur periodum verto, servatis, quantum fieri potest, interpretis vocibus. Tu igitur, quasi (utpote) quæ scias res utrorumque nostrorum; utrorumque nostrorum rationem, tanquam unam (non unum, ut vertit interpretes attendens ad λόγον) existentem (i. e. ut quæ una sit) iudici exhibe, (non assiste). Cæterum in mss. omnibus, pro unum existentem, legitur unum te existentem; in edit. Eras. et Gall. unum te ex te existentem: quam pravam lectionem Græco textui repugnantem merito emendavit Feuardentius.

(1) Rhodaneuses. Vide not. 7.

(2) Cauterizatas. Al. cauteriatas.

(3) Reverentes. Ita correxit Feuard. ex Græco, αὶ δὲ δυσωπούμεναι, pro reverentes, quod habent editi. Eras. et Gall. cum omnibus mss.

(4) Dubitant, etc. Sic recte juxta Græc. codd. Clarom., Pass., Voss. et Ottobon. cum edit. Oxon. Reliqua omnia exemplaria cum edita, tum mss. accurata non esse, aut prorsus vitiosa asserit Grabinus.

(5) Proverbii. Clarom. verbi; Voss. verbum.

(6) Τὴν Ὀμηρικὴν Ἄλδος κυνέην. Orci galea, Ἄλδος κυνῆ, proverbium ex Homeri Il. E, v. 845, desumptum, ubi Pallas cum Marte dimicans, orci galea, ne ab eo conspici posset, contextisse se dicitur:

... αὐτὴν Ἀθήνῃ

Δὴν ἄλδος κυνέην, μή μιν ἴδοι Ὀβριμος Ἀρης. Plutoni siquidem, ut observat Erasmus in Adag., galea erat, quam qui gestaret, omnes videbat, ipse nemini conspicuus. Id autem ab Irenæo huc adductum, ut vanas Gnosticorum fabulas derideret, ineptisque poetarum nugis prorsus similes esse demonstraret.

(7) Ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας. Lugdunensem tractum intelligit. Lugdunum siquidem a veteribus Rhodanusiæ dictum fuisse,

σor. Ἡ δὲ μήτηρ ταχέως ἀκούσασα τούτων, τὴν Ὀμηρικὴν Ἄλδος κυνέην (6) αὐτοῖς περιέθηκε, πρὸς τὸ ἀοράτως ἐκφυγεῖν τὸν κρ. τήν· καὶ παραχρῆμα ἀνασπάσασα αὐτούς, εἰς τὸν νυμφῶνα εἰσέγαγε, καὶ ἀπέδωκε τοὺς αὐτῶν νυμφίους.

7. Τοιαῦτα δὲ λέγοντες καὶ πράττοντες, καὶ ἐν τοῖς καθ' ἡμᾶς κλίμασι τῆς Ῥοδανουσίας (7), πολλὰς ἐξηπάτηχαι γυναῖκας, αἵτινες κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν (8), αἱ μὲν καὶ εἰς φανερόν ἐξομολογοῦνται, αἱ δὲ δυσωπούμεναι τοῦτο, ἡσυχῇ δὲ πῶς αὐτὰς ἀπηλπιкуῖαι (9) τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, ἐνίαι μὲν εἰς τὸ παντελὲς ἀπέστησαν, ἐνίαι δὲ ἐπαμφοτερίζουσι, καὶ τὸ τῆς παροιμίας πεπόνθασι, μήτε ἐξω, μήτε ἐσω (10) οὔσαι, ταύτην ἔχουσαι τὴν ἐπικαρπίαν τοῦ σπέρματος τῶν τέκνων τῆς γνώσεως.

B perspicue, ni fallor, colligitur ex Sidonio Apollinari lib. 1. epist. 5. Egresso, inquit, mihi Rhodanusiæ nostræ manibus, etc. Atqui Lugduni natus erat Sidonius: nec eo tempore, quo epistolam hanc scribebat, nondum episcopus Arvernensis, aliam urbem, præter Lugdunum, Rhodanusiæ suam appellare poterat. Ῥοδανουσίας cuiusdam meminit Stephanus, quam πόλιν ἐν Μασσαλίᾳ, Massiliensi urbem esse dicit. Id de Rhoda (Gallice Roses) quam tenuere Massilienses, interpretantur quidam. Sed repugnat Marcianus Heracleota, scribens Rhodanusiæ istam a Rhodano flumine allui:

Οἱ Μασσαλλῶν πλείοντες ἔχον Φωαίης Ἀγάθην, Ῥοδανουσίαν τε, Ῥοδανὸς ἦν μέγας Ποταμὸς παραρρέει.

Quin tamen affirmem Rhodanusiæ hanc Lugdunum ipsum esse, plura deterrent. Videtur erudit. Sed si alia a Lugduno sit, viderendum erit duas exstitisse super Rhodanum flumen ejusdem nominis urbes: urbem enim Lugdunum dictam fuisse Rhodanusiæ negare non sinit Sidonii Apollinarii laudata auctoritas. Paulo iniquius ergo a Frontone Duc. et Grabinio castigantur Cornarius et Gallasius, quod Græca Irenæi verba reddiderint; in regionibus Rhodanusiæ. Perinde est atque si vertissent, in regione Lugdunensi.

(8) Κεκαυτηριασμέναι τὴν συνείδησιν. I. e. depravatam, perditam habentes conscientiam. Verba Apostoli sunt I Timoth. iv, 1, ubi alludit Paulus ad servos, qui, noxæ convicti, candenti ferro inurebantur, inde στυγματῶν dicti. Et hinc κεκαυτηριασμένως translatum ad significandum perditum quemvis hominem, nefarium, infamem.

(9) Ἐν τοῖς ἀπηλπιкуῖαι. Alludere videtur Irenæus ad hæc Apostoli verba Ephes. iv, 18, ἀπηλποῦνται τῆς ζωῆς τοῦ Θεοῦ, alienati a vita Dei. Voluit Fronto Duc. et Grabinus verbum χωρίζουσιν post αὐτὰς addendum esse. Sic quidem legisse veterem interpretem non inficior. At cum Petavio censeam, phrasin, spreto hoc verbo, commodum, imo forte commodiorem habere sensum.

(10) Μήτε ἐξω, μήτε ἐσω. Proverbium de iis dictum, qui incipitis ac incerti animi, hæsitant quid potissimum eligant.

CAPUT XIV°.

Marci hypothesis. Fingit supremam tetrada instar mulieris ad ipsum descendisse, arcana nemini hæcenus revelata patefacturam. Sub ænigmatica litterarum, syllabarum, sonorum et characterum farragine Valentinianorum Pleroma ac commenta tradit.

1. Οὕτως (1) Μάρκος μῆτραν καὶ ἐκδοχεῖον τῆς Ἀ
Κολορβάσου εισηγήσατο αὐτὸν (2) μονωτάτον γεγονέ-
ναι λέγων ὅτι μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῷ (3), τὸ τοῦ
ὁστερήματος (4) κατατεθεὶν εἰς αὐτὸν ὥδὲ πως ἀπε-
κύψεν. Αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων
καὶ ἀκατονομάστων τούτων (5) τετράδα κατελευθέναι
σχῆματι γυναικεῖ (6) πρὸς αὐτὸν (ἐπειδὴ, φησὶ, τὸ
ἄρρην αὐτῆς ὁ κόσμος φέρειν οὐκ ἠδύνατο), καὶ μὴ-
νῦσαι αὐτὴ (7) τί ἦν, καὶ τὴν τῶν πάντων γένεσιν,
ἣν οὐδὲν πάποτε, οὐδὲ θεῶν, οὐδὲ ἀνθρώπων ἀπε-
κάλυψε, τοῦτω μονωτάτῃ διηγήσασθαι, οὕτως εἰπού-
σαν · Ὅτε τὸ πρῶτον ὁ Πατὴρ ὤδινεν (8), ὁ ἀνε-
νόητος καὶ ἀνούσιος (9), ὁ μῆτε ἄρρην, μῆτε θῆλη,
ἤβλησεν αὐτοῦ τὸ ἄρρητον γεννηθῆναι (10), καὶ τὸ

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XIV.

1. Hic Marcus Colorbasicæ Sigæ vulvam et conceptaculum se unum fuisse dicens, ut qui unigenitus ipsi esset, defectus semen in se conditum ad hunc fere modum peperit. Ipsam enim sublimissimam quaternitatem ex iis locis, quæ nec in aspectum cadunt, nec illo nomine appellari possunt, muliebri forma ad eum descendisse (neque enim masculam ejus vim mundus ferre poterat) atque et quænam esset, indicasse, et rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum, nec hominum declaraverat, ei soli

Cap. X.

(1) Οὕτως. Legit interpres οὕτως οὖν.

(2) Τῆς Κολορβάσου εισηγήσατο αὐτόν. Leg. cum interpr. ita postulante et sensu, τῆς Κολορβάσου Σιγῆς ταύτης.

(3) Ἄτε μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῷ. Hæc ad Colorbasum refert Græbius, quasi Marcus hujus unigenitus dicatur. Sed nullus veterum memoriæ prodidit Marcum Colorbasi filium exstitisse: imo Colorbasum Marci discipulum ac sectatorem faciant. Legendum igitur αὐτῷ pro αὐτῷ, ut hæc ad Sigæ referantur. Tuncque planus evadit sensus. Marcus arcanorum Sigæ conscius, se veluti μῆτραν et promptuarium esse gloriabatur, in quo speciatim præ cæteris spiritale illud semen, perfectam scilicet agnitionem, qua gloriabantur omnes Gnostici, et secretiora quæque mysteria recondiderat eadem Sigæ; utpote quæ, ut mox subjungitur, rerum omnium ortum, quem nemini unquam nec deorum nec mortalium patefecerat, ipsi soli exposuerit. Cur autem magus ille socius et particeps arcanorum omnium Sigæ exstitit, hæc affertur ratio, ὅτι μονογενὴς ὑπάρχων αὐτῷ, quia veluti unigenitus erat ei. Sic nempe Marcum diligebat Sigæ, quasi unicus ejus filius exstitisset, quem nihil celare posset.

(4) Τὸ τοῦ ὁστερήματος. Adde cum interpr. σπέρμα. Nomina hæc ὁστερήμα, πᾶθος, σφάλμα promiscue usurpat Irenæus, ad significandum Achamotham, quæ letus est passionis Sophiæ, quam ἀποστῆσαν καὶ ὁστερήσαν δύνανται, discedentem et destitutam virtutem vocat. Defectionis ergo, seu, ut plerumque vertit interpres, Labis semen, spiritale illud semen est; perfecta scilicet reconditorum Pleroinatis arcanorum et mysteriorum agnitio, de qua præ cæteris Valentinianis Marcus sese jactabat.

(5) Τούτων. Ex vet. interpr. lege τόπων.

(6) Σχήματι γυναικεῖ. Epiphani. edit. Basil. γυναικεῖον. Cml. Reg. γυναικίου.

(7) Αὐτῇ. Ταύτην legit Billius cum veteri: at inutilis emendatio.

(8) Ὁδίνεν. Adlo quidem cum vet. interpr. ὁ ἀπάτωρ: sed verbum ὠδίνεν, licet omni erit interpres, retineo, invito licet Billio: nihil enim habet incommodi, modo addatur καὶ ante ἤβλησεν.

(9) Ἀνούσιος. Si Deum ἀνούσιον, i. e. substantiæ

1. Hic igitur (11) Marcus vulvam et susceptorium Colorbasi silentii semet solum (12) fuisse dicens, quippe unigenitus (13) exsistens (14), defectus (15) semen, quod depositum est in eum; sic (16) enixus est. Illam quæ est a summis (17), et ab invisibilibus, et innominabilibus locis quaternationem descendisse figura muliebri ad eum (quoniam, inquit, ejus masculinum mundus ferre non poterat) et ostendisse quoque semetipsam quæ esset, et universorum genesim, quam nemini unquam, neque deorum, neque hominum revelavit, huic solo enarrasse, ita dicentem: Quando primum Pater, cujus pater nemo est, qui est inexcogitabilis (18) et insubstantivus, qui neque masculus, neque femina est,

B expertem dixerint hæretici, substantiamque eo sensu supremo Numini adjudicari, quod οὐσία, qualis a philosophis describitur, quidpiam accidentibus subjectum, certisque circumscriptum limitibus significet, erroris argui non possunt. Eadem enim ratione substantiæ ideam a Deo removere quidam e Catholicis Patribus. *Manifestum est*, inquit Augustinus lib. vii *De Trinit.*, c. 5, *Deum abusive substantiam rocar.* Essentiam potius illi tribui vult, quam substantiam: quia in Deo nullum est accidens. Idem post Augustinum docuit Anselmus in *Monol.* c. 35 et 76, et alii quidam. Lege, si vacat, Maximum Pseudo-Dionysii Scholiasten, ad cap. 1 et 5 libri *De div. nom.* Sed cum substantiæ vocabulum ab omni ista facie absolvi possit, ideo alii Patres sincerum et expurgatum Deo attribuere non reformidant.

(10) Τὸ ἄρρητον γεννηθῆναι. Lege cum interprete, τὸ ἄρρητον ῥητὸν γεννηθῆναι. Legissee tamen videtur interpres γεννηθῆναι pro γεννῆθῆναι.

(11) Hic igitur. Gr. οὕτως, sic, et forte melius.

(12) Semet solum. Lumen, quod in edit. Eras. et Gall. hic insertum exstat, merito delevit Feuard.; deest enim in Græco et in mss. Otobon. et Clarom. ac etiam, ut puto, in mss. Anglic. quamvis id expresse non asserat Græbius.

(13) Quippe unigenitus. Clarom. *unicus*, Pass. *unctus*, fortasse etiam pro *unitus*; nisi utrumque pro *unicus*: at pro *quippe*, melius vertereur, *velut*.

(14) Exsistens. Adde ex Gr. ei, i. e. *Sigæ*. Vid. not. gr. 3.

(15) Defectus. Hæc vox deest in omnibus codl. mss. et in edit. Eras. et Gall. Addidit vero Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. At ὁστερήμα, *labem*, sæpius reddit vetus interpres, quam *defectum*.

(16) Sic. Pro hic (quod in omnibus mss. et edit. Eras. et Gall. legitur) ex Græco reposuit Feuard.

(17) Illam, quæ est ab summis. Græca: αὐτὴν τὴν πανυπερτάτην ἀπὸ τῶν ἀοράτων, vertenda erant: *summam illam, quæ est ab invisibilibus*.

(18) Inexcogitabilis. Ita mss. Clarom., Voss., Arund. Merc. 2 et edit. Oxon. melius quam Eras., Gall. et Feuard. *incogitabilis*: ἀνενώητος enim supra num. 2, *inexcogitabilis* vertit interpres.

voluit suum inenarrabile narrabile (1) fieri, et quod invisibile sibi est, formari (2); aperuit os, et protulit Verbum simile sibi: quod assistens ostendit ei quod erat ipse, cum invisibilis (3) forma apparuisset. Enuntiatio autem nominis facta est talis: Locutus est verbum primum (4) nominis ejus: fuit ἀρχή (5); et syllaba ejus (6) litterarum quatuor. Conjunxit et secundam, et fuit hæc (7) litterarum quatuor. Post locutus est et tertiam, et fuit hæc litterarum x. Et eam quæ est post hæc locutus est, et fuit ipsa litterarum xii. Facta est ergo enuntiatio universi nominis, litterarum xxx, syllabarum autem quatuor. Unumquodque **67** autem elementorum suas litteras, et suum characterem, et suam enuntiationem, etfigurationes, et imagines habere: et nihil eorum esse, quod illius videat formam, quod ipsum super elementum est (8). Sed nec cognoscere

ἀόρατον (9) μορφωθῆναι, ἦνοιξε τὸ στόμα, καὶ προήκατο λόγον ὁμοιον αὐτῷ· ὃς παραστὰς ὅπως· δείξεν αὐτῷ ὃ ἦν αὐτὸς, τοῦ ἀοράτου μορφή φανεῖς. Ἡ δὲ ἐκφώνησις τοῦ ὀνόματος ἐγένετο τοιαύτη. Ἐλάλησε λόγον τὸν πρῶτον τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, ἥτις ἦν ἀρχή, καὶ ἦν ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων (10). Ἐπισυνήψε τὴν δευτέραν· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων τεσσάρων· ἐξῆς ἐλάλησε τὴν τρίτην· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δέκα (11). Καὶ τὴν μετὰ ταῦτα ἐλάλησε· καὶ ἦν καὶ αὐτὴ στοιχείων δεκαδύο. Ἐγένετο οὖν ἡ ἐκφώνησις τοῦ ὅλου ὀνόματος στοιχείων μὲν τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων (12). Ἐκαστον δὲ τῶν στοιχείων ἴδια γράμματα, καὶ ἴδιον χαρακτήρα, καὶ ἴδιαν ἐκφώνησιν, καὶ σχήματα, καὶ εἰκόνας ἔχειν, καὶ μηδὲν αὐτῶν εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορὰ μορφήν, οὐκ ἐκ αὐτοῦ στοιχείων ἐστίν (13)· ἀλλὰ οὐδὲ γινώσκει (14) αὐτόν,

BILLII INTERPRETATIO.

in hæc verba exposuisse: Quando primum is qui Patris expertus est, quique nec in cogitationem cadit, nec substantia ulla præditus est, nec mas denique, nec femina est, id quod in eo inenarrabile est, gigni, et quod invisibile est, informari voluit, os aperuit, ac sermonem sibi similem emisit: qui astans, hoc quod

(1) *Inenarrabile, narrabile.* Sic ex Græco restitimus, pro *inenarrabilem, narrabilem*, quæ manifesta scribarum incuria irrepserunt in omnes mss. et inde in omnes editt. Frequens in antiquis mss. hæc casuum commutatio.

(2) *Quod invisibile sibi est, formari.* Præposterus verborum ordo. Lege, *quod invisibile est, sibi formari*, i. e. *ad sui formam, seu similitudinem effingi*, ut mox explicatur.

(3) *Invisibilis.* Genitivus singularis est, ut ex Græco patet.

(4) *Locutus est verbum primum.* Ita recte cod. Clarom. juxta Græcum. In aliis omnibus tum editt., tum mss. male repetita voce, *verbum*, perturbatur orationis sensus.

(5) *Fuit ἀρχή.* Auctoris sensum haud assecutus est interpres. Vertendum erat, *fuit id initium*, sermonis scilicet Patris. Neque enim vox ἀρχή fuit prima syllaba, quam protulit Pater: sed primus ille sonus, quem emisit, fuit principium cæterorum.

(6) *Et syllaba ejus.* Sic iterum cod. Clarom. cum Græco. In aliis om. perperam, *syllabæ*.

(7) *Et fuit hæc.* Ex Græco lege, *et fuit et hæc*.

(8) *Quod ipsum super elementum est.* Hic mendosissimi codd. omnes cum editt., tum mss. In edit. Feuard. legitur, *cujus elementum est*. Græbius, *cujus ipsum elementum est*. Uterque ex Græci textus auctoritate sic correxisse sibi videtur. At textum ipsum Græcum depravatam esse inferius ostendi not. 15. In edit. autem Eras. et Gall. ac mss. omnibus habetur, *neque ipsum super elementum est*. Ex quibus levi mutatione facta, restituendo scilicet, *quod* (utpote quod scriptum cum abbreviationis nota, et postremæ vocis formam propius colligatum, proclive fuit festinantibus scribis transmutare in *neque*), vera lectio eruitur, *quod ipsum super elementum est*, i. e. quod super ipsum est elementum, quod supra se est: uno verbo, illius elementi formam non videt quod superius est. Certe longe levior est hæc nostra mutatio, et potiori ratione nixa, quam Feuardentiana et Græbiana. Boni ergo consulat lector, si hic eadem libertate (quamvis non prorsus tanta) uti fuerimus, qua illi; rationesque nostras legat cū. not.

(9) *Τὸ ἀόρατον.* Addendum videtur αὐτῷ. Addit enim interpres in versione sua pronomen *sibi*, quamvis præposterio ordine collocet. Et mox sequitur, καὶ προήκατο λόγον ὁμοιον αὐτῷ, *et protulit*

verbum simile sibi.

(10) *Ἡ συλλαβὴ αὐτοῦ στοιχείων τεσσάρων.* Allegorica hac syllabarum et litterarum farragine totum Pleroma, quod nominis instar hic exhibetur, ejusque tetradas, decada et duodecada, singulosque, quibus constat, Æones hic designari, nemo non videt. Ita iis quæ paulo simplicius explicabant cæteri Valentiniani, caliginem offundere scitabat Marcus, ut nuptis pretium adderet obscuritas.

(11) *Καὶ αὐτὴ στοιχ. δεκα.* Hic, ut et paulo post in sequenti periodo, dele καὶ, quod in Latino non compareret.

(12) *Συλλαβῶν δὲ τεσσάρων.* Juxta quadripartitum Pleromatis divisionem in duas tetradas, decada et duodecada: quamvis interdum tripartite dividerent Valentiniani, in octoada ex duabus tetradibus conflata, decada et duodecada.

(13) *Οὐδὲρ αὐτὸς στοιχεῖόν ἐστι.* Corrupta lectio, quam sic ex codd. Latinis, ipsis licet depravatis, emendandam censeo: ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχεῖόν ἐστι. Nempe oscitans quispiam scriba duas voces ὃ ὑπὲρ in unam commiscuit; tum pro αὐτοῦ scripsi αὐτὸς, quæ quam facile contingere possint, norunt qui in mss. codd. Græcorum lectione versati sunt, in quibus plures non satis ab invicem separatæ voces, non raro confunduntur ab imperitis, et littera σ sic efformata c ab iisdem sæpe accipitur pro u. Quod vero ita, ut dixi, scripserit Irenæus, præter textum Latinum jam restitutum, demonstrat Marci hypothesis. Id enim volebat, unicuique elemento seu Æoni ignotam esse superioris elementi, seu Æonis formam: imo ne quidem vicini elementi enuntiationem scire: seu, ut Irenæi verbis utar, μηδὲν αὐτῶν εἶναι, ὃ τὴν ἐκείνου καθορὰ μορφήν, ἢ ὑπὲρ αὐτοῦ στοιχεῖόν ἐστι, nullum eorum esse, quod illius elementi formam videat, quod supra se est, vel quod superius est. Hæc vero nostra emendatio mire confirmatur ex iis quæ lib. II, cap. 16, n. 9, ex Valentinianorum sententia (a quibus in hac parte non dissidebant Marcosit), refert Irenæus: *Hoc autem, inquit, dicunt, quoniam emissi sunt unusquisque illorum (Æonum) et illum tantum cognovisse qui se emisit, ignorans autem eum qui ante illum est.* Cum igitur unusquisque Æonum ignoret eum qui ante se est; dubitare jam non licet quin hic in Græco legendum sit, ὃ ὑπὲρ αὐτοῦ, et in Latino, *quod ipsum super*.

(14) *Γινώσκει.* Contextus sermonis exigit legi cum interp. γινώσκειν, in infinitivo. Αὐτόν autem quod

οὐδὲ μὴν τὴν τοῦ πλησίον αὐτοῦ ἑκάστου ἐκφώνη-
σιν πολιορκεῖ (1), ἀλλὰ δ' αὐτοῖς ἐκφωνεῖ, ὡς τὸ πᾶν
ἐκφωνοῦντα, τὸ ὅλον ἡγεῖσθαι ὀνομάζειν. Ἐκάστου
γὰρ αὐτῶν, μέρος ἐν τοῦ ὅλου, τὸν ὅλον ἔχον ὡς τὸ
πᾶν ὀνομάζειν, καὶ μὴ παύσασθαι ἔχοντα, μέχρι
τοῦ ἐπὶ τὸ ἑκατὸν γράμμα τοῦ ἑκάστου στοιχείου
μονογλωσσήσαντος (2) καταστήσαι (3). Τότε δὲ καὶ
τὴν ἀποκατάστασιν (4) τῶν ὁλῶν ἐφ' ἡ γενέσθαι, ὅταν
τὰ πάντα καταλθόντα εἰς τὸ ἐν γράμμα, μίαν καὶ
τὴν αὐτὴν ἐκφώνησιν ἡχῇ. ἥς ἐκφωνήσεως εἰ-
κόνα, τὸ Ἀμήν ὁμοῦ λεγόντων ἡμῶν, ὁπέθετο εἶναι.
Τοὺς δὲ φθόγγους ὑπάρχειν, τοὺς μορφοῦντας τὸν
ἀνοῦστον καὶ ἀγέννητον Αἰῶνα· καὶ εἶναι τούτους
μορφὰς, ἃς ὁ Κύριος Ἀγγέλους εἰρηκε, τὰς δὲ διη-
νεκῶς βλεπούσας τὸ πρόσωπον τοῦ Πατρὸς.

2. Τὰ δὲ ὀνόματα τῶν στοιχείων τὰ ῥητὰ καὶ β
κινὰ, Αἰῶνας, καὶ λόγους, καὶ ῥίζας, καὶ σπέρματα,
καὶ πληρώματα, καὶ καρποὺς ὀνόμασι. Τὰ δὲ καθ'
ἐνα αὐτῶν καὶ ἑκάστου ὅσα ἐν τῷ ὀνόματι τῆς

BILLII INTERPRETATIO.

ipse erat ei ostendit, utpote qui ejus, quod oculorum sensum fugiebat, forma exstiteret. Nominis porro pronuntiatio talis fuit. Primum nominis ipsius sermonem protulit: qui quidem erat ἀρχή, ac syllaba illius quatuor elementis constabat. Secundam adjunxit, quæ et ipsa quatuor elementa continebat. Deinceps et tertiam addidit, quæ etiam ipsa decem elementa complectebatur. Denique et quartam prolocutus est, quæ et ipsa duodecim elementorum erat. Itaque totius nominis enuntiatio triginta litterarum exstitit, ac quatuor syllabarum. Singula autem elementa peculiare litteras, ac notas, peculiaremque pronuntiationem, et figuras, atque imagines habent, nec eorum quidquam est, quod illius, cujus elementum est, formam perscipiat. Quin ne ipsum quidem cognoscit, imo nec ulla ex iis elementis vicini enuntiationem novit: verum id quod enuntiat, perinde esse arbitrat, ac si totum enuntiat. Nam cum horum quodlibet universi pars sit, sonum suum integram sonum esse censet, nec finire desinit, quousque ad extremam extremi elementi litteram singulariter tinniens perveniat. Tunc autem rerum omnium in integrum restitutum exsistit, cum omnia in unam litteram delabentia, unum et eundem enuntiationis sonum ediderint. Cujus quidem enuntiationis imaginem esse Amen illud, quod nos una dicimus, esse sorgebat. Sonos autem eos esse, qui Aeonem illum substantiæ expertem, atque ingentium informant. Atque has demum eas formas esse (quas Dominus Angelos appellavit), quæ Patris faciem perpetuo vident.

2. Communia porro et enarrabilia elementorum nomina Aeonas, et sermones, et radices, et semina,
“ Math. xviii, 10.

sequitur, ut et paulo post αὐτός, refer non ad ele-
mentum, sed ad rem per elementum significatam,
Aeonem scilicet: quavis utrobique scriptum mal-
lem αὐτό.

(1) Πολιορκεῖ. Qui verbum istud huc quadrare
possit, viderit Billius qui eam lectionem non pro-
prie improbat. Certe legendum cum interp. γινώ-
σκων, ἴδων, ἐπιστάσθαι, vel quidpiam simile.

(2) Ἐκάστου... μονογλωσσήσαντος. Legit in-
terpres, ἐχέοντος... μονογλωσσήσαντα.

(3) Καταστήσαι. Legendum vult Billius, κατα-
θῆναι; Græbius, καταστήναι; ego neutrum. Legō cum
interprete, καταλθόντα: hic enim vertit, deveniant.
Atqui linea sequenti καταλθόντα reddit devenien-
tia: adeo ut dubitari non possit quin linea præce-
denti legerit καταλθόντα, pro quo imperitus amanuen-
sis scripsit καταστήσαι.

(4) Τότε δὲ καὶ τῇ ἀποκατάστασιν. Idipsum est
quod supra cap. vii dicebant alii Valentiniani,
consummationem tum futuram, cum spiritualibus
hominibus jam perfectis, hi cum Achamoth matre
sua in Pleroma migrabunt, ut conjunctum existat
tum Salvatoris et Achamoth, tum Angelorum Sal-
vatoris et spiritualium animarum.

(5) Cognoscere eum. Et mox, quod ipse. Mallem
scripsisset interpres, cognoscere illud, et, quod
ipsum, elementum scilicet. Sed hæc ad Aeonem
per elementum significatum referre maluit.

(6) Proximi ejus. Vertendum fuisset, proximi
sui.

(7) Ita omne quod enuntiat, illud quod est totum

A eum(5), sed ne quidem proximi ejus(6) unumquodque
enuntiationem scire, sed quod ipse enuntiat, ita omne
quod enuntiat, illud quod est totum nominet (7).
Unumquodque (8) enim ipsorum, pars existens to-
tius, suum sonum (9) quasi omne nominare (10), et
non cessare sonantia, quoadusque ad novissimam
litteram novissimi elementi singulariter enuntiata
deveniat. Tunc autem et redintegrationem universorum
dicit futuram, quando (11) omnia devenientia
in unam litteram, unam et eandem consonationem
sonant(12), cujus exclamationis imaginem esse, Amen
simul dicentibus nobis, tradidit (13). Sonos autem
eos esse, qui formant (14) insubstantivum et inge-
nitum Aeonem, et esse hos (15) formas, quas Domi-
nus Angelos dixit, quæ sine intermissione vident
faciem Patris⁴⁴.

2. Nomina autem elementorum communia et
enarrabilia, Aeonas, et verba, et radices, et semina,
et plenitudines, et fructus vocavit. Singula au-
tem ipsorum et unuscujusque propria in nomine

nomines. Sic quidem codd. omnes tum exarati, tum
editi. Sed hic vel inutilis versio est, vel pessima.
Scribendum erat: vult si omne enuntiasset, arbi-
trari totum nominare.

(8) Unumquodque. Sic ex Græco restitui, pro
unumquemque, quod in codd. omnibus exstat; ne-
que enim persuadere mihi possum, adeo sui obli-
tum esse interpretem, ut unumquemque scripserit,
qui mox neutro genere utitur, et paulo ante his
scripsit unumquodque. Scribarum igitur culpa est,
qui unumquodque scriptum cum abbreviationis nota
commutarunt in unumquemque.

(9) Suum sonum. Cod. Pass. unum sonum.

(10) Nominare. Ita recte pro nomen, quod exstat
in Eras. et Gall. editi. reposuit Feuard. ex Græco
ὀνομάζειν, licet nullus cod. ms. ejus emendationi
suffragetur. Clarom. habet NON, sic litteris ma-
jusculis scriptum, cum puncto addito in fine; quod
quid sibi velit, nescire me fateor.

(11) Futuram, quando. Sic Clarom. et Pass., cæteri
cum.

(12) Sonant. Sic Clarom., al. sonent: mallem so-
nuerint.

(13) Tradidit. Feuardentius addit esse; addunt
et Clarom. et Pass., sed frustra, quippe jam præ-
cessit.

(14) Qui formant. Melius, qui adumbrant, refe-
runt.

(15) Hos. Sic reposuit Græbius ex edit. Eras. et
mss. Arund., Voss. et Merc. 2, juxta Græcum τού-
τους, pro has, ut habent Clarom., Gall. et Feuard.

Ecclesiæ contineri et intelligi ait (1). Quorum elementorum novissimi elementi ultima littera vocem emisit suam, cujus sonus exiens, secundum imaginem elementorum elementa propria generavit: ex quibus et quæ sunt hic disposita dicit, et ea, quæ sunt ante hæc (2), generata. Ipsam quidem litteram, cujus sonus erat consequens sonum deorsum, a syllaba sua sursum receptam dicit, ad impletionem universi: remansisse autem deorsum sonum quasi foras projectum. Elementum autem ipsum, ex quo littera cum enuntiatione sua descendit deorsum, litterarum ait esse xxx, et unamquamque ex his xxx litteris in semetipsa (3) habere alias litteras, per quas nomen litteræ nominatur. Et rursus alias per alias nominari litteras, et alias per alias, ita ut in immensum decidat multitudo litterarum. Sic autem planius discas quod dicitur. Delta elementum litteras habet in se quinque, et ipsum δ, et ε, et λ, et τ, et α, et hæc rursus litteræ per alias scribuntur litteras, et aliæ per alias. Si ergo universa substantia delta in immensum decidit, aliis alias (4) litteras generantibus et succedentibus alterutrum, quanto magis illius elementi majus esse pelagus litterarum? Et si una littera sic immensa est, vide totius nominis profundum litterarum, ex quibus Propatora Marci Silentium constare docuit. Quapropter et Patrem scientem incapabile suum, dedisse elementis, quæ et Æonas vocat, unicuique eorum suam enuntiationem excl-

A Ἐκκλησίας ἐμπεριεχόμενα νοεῖσθαι ἔφη. Ὡς στοιχείου τὸ ὑστερον γράμμα (5) φωνὴν προήκατο τὴν αὐτοῦ· οὗ ἥχος ἐξεληθὼν (6), κατ' εἰκόνα τῶν στοιχείων στοιχεῖα ἴδια ἐγέννησεν· ἐξ ὧν τὰ τε ἐνταῦθα κατακεκοσμήσθαι φησι, καὶ τῶν (7) πρὸ τούτων γεγενῆσθαι. Τὸ μὲν τοι γράμμα αὐτὸ (τὸ ἥχος τῷ ἥχει), οὗ δ' ἥχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἥχει (8), καὶ τὸ ὑπὸ τῆς συλλαβῆς τῆς αὐτοῦ ἀνελήφθαι ἀνω λέγειν (9), εἰς ἀναπλήρωσιν τοῦ ὅλου· μεμενηκέναι δὲ εἰς τὰ κάτω τὸν ἥχον, ὥσπερ ἔξω ῥιφέντα. Τὸ δὲ στοιχεῖον αὐτὸ, ἀφ' οὗ τὸ γράμμα σὺν τῇ ἐκφωνήσῃ τῇ αὐτοῦ συγκατέλθε κάτω, δ' γραμμάτων (10) εἶναι φησι τριάκοντα, καὶ ἐν ἑακστον τῶν τριάκοντα γραμμάτων ἐν αὐτῷ ἔχειν ἑτερα γράμματα, δι' οὗ (11) τὸ ὄνομα τοῦ γράμματος ὀνομάζεται. Καὶ αὖ πάλιν τὰ ἑτερα δι' ἄλλων ὀνομάζεσθαι γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων, ὡς εἰς ἀπειρον ἐκπίπτειν τὸ πλῆθος τῶν γραμμάτων. Οὕτω δ' ἂν σαφέστερον μάθοις τὸ λεγόμενον. Τὸ δέλτα στοιχεῖον γράμματα ἐν αὐτῷ ἔχει πάντε, αὐτὸ δὲ (12) τὸ δ, καὶ τὸ ε, καὶ τὸ λ, καὶ τὸ τ, καὶ τὸ α· καὶ ταῦτα πάλιν τὰ γράμματα δι' ἄλλων γράφεται γραμμάτων, καὶ τὰ ἄλλα δι' ἄλλων. Εἰ οὖν ἡ πᾶσα ὑπόστασις τοῦ δέλτα εἰς ἀπειρον ἐκπίπτει, αἰεὶ ἄλλων ἄλλα γράμματα γεννῶντων καὶ διαδεχομένων ἄλληλα, πόσῃ μᾶλλον ἐκείνου τοῦ στοιχείου μεῖζον εἶναι τὸ πέλαγος τῶν γραμμάτων; Καὶ εἰ τὸ ἐν γράμμα οὕτως ἀπειρον, ὅρα ὅλου τοῦ ὀνόματος τὸν βυθὸν τῶν γραμμάτων, ἐξ ὧν τὸν Προπάτορα ἡ C Μάρκου Σιγῇ συνεστάναι ἔδογμάτισε. Διὸ καὶ τὴν

BILLII INTERPRETATIO.

et Pleromata, et fructus nuncupavit. Singularia autem et cujusque propria in Ecclesiæ nomine contineri atque intelligi ait. Quorum elementorum extrema ultimi littera vocem suam emisit, cujus vox ad elementorum imaginem egressa, peculiaria elementa procreavit, ex quibus cum hæc infera descripta, atque exornata, tum ea, quæ hæc antecesserunt, orta fuisse tradit. Et quidem litteram ipsam, cujus sonus sonum infra sequebatur, a syllaba sua ad universi complementum sursum receptam esse: cæterum sonum velut foras ejectum infra remansisse. At vero elementum ipsum, a quo littera, una cum sua pronuntiatione, infra descendit, triginta litterarum esse asserit, quarum etiam quælibet alias rursus litteras continet, quibus litteræ nomen exprimitur. Ac rursus aliam atque aliam per alias atque alias litteras appellari, ita ut litteræ in infinitum quemdam numerum excrescant. Ad hunc autem modum apertius id quod dico intelliges. Elementum delta quinque litteras complectitur, nimirum δ, et ε, et λ, et τ, et α: rursusque hæc litteræ aliis litteris perscribuntur, aliæque item aliis. Si ergo tota elementi delta coagmen-tatio in infinitum cadit, aliis nimirum alia gignentibus, atque inter se succedentibus, quanto tandem elemento illo majus vastiusque tantum litterarum pelagus erit? Et si una littera usque adeo infinita est, animadvertas velim, quæ in toto nomine sit litterarum profunditas, ex quibus Marci Sige Propatorem constare docuit. Qua etiam de causa Propatorem, quod se comprehendi non posse perspectum haberet,

(1) *Contineri et intelligi ait.* Græc. contenta intelligi ait.

(2) *Ante hæc.* Malle, supra hæc, seu superiora, Demiurgum scilicet, cælestesque res creatas.

(3) *Unamquamque ex his triginta litteris in semetipsa.* Sic ex Græca lectione Feuarentius emendavit, monitus a Frontone Duc. Emendationi consentit cod. Voss. In cæteris mss. et edit. Eras. et Gall. perperam: et unaqueque ex his triginta litteris in semetipso.

(4) *Aliis alias.* Græc. semper aliis alias.

(5) *Ὡς στοιχείου τὸ ὑστερον γράμμα.* Lege cum interp. ὧν στοιχείων τὸ τοῦ ἑσχατοῦ στοιχείου ὑστατον γράμμα. Sic ex parte cod. Reg. habet enim, ὡς στοιχείων τοῦ στοιχείου τὸ ὑστερον γράμμα.

(6) *Ὁ ἥχος ἐξεληθῶν.* His et sequentibus æni-

D gmatibus designari Sophiæ casum, Achamothæ fabulam, rerum omnium tum cælestium tum sub-lunarium ortum cæterasque ejusmodi nugæ, advertit quisque. Confer, si lubet, cap. 1, 2, 4 et seqq.

(7) *Καὶ τῶν.* Leg. καὶ τὰ.

(8) *Τὸ ἥχος τῷ ἥχει οὗ δ' ἥχος ἦν,* etc. Corruptum hunc locum sic ex veteri versione emendo. Expunctis superfluis quatuor prioribus vocibus, sequentes sic lego: οὗ δ' ἥχος ἦν συνεπακολουθῶν τῷ ἥχει κάτω, ὑπὸ τῆς, etc.

(9) *Λέγειν.* Leg. λέγει.

(10) *Ὁ γραμμάτων.* Dele δ, quod non legit interpres.

(11) *Δι' οὗ.* Lege cum interp. δι' ὧν.

(12) *Αὐτὸ δέ.* Lege cum Petavio in margine Epi-phanii, et veteri interp. αὐτὰ τε.

Πατέρα ἐπιστάμενον τὸ ἀχώρητον αὐτοῦ, δεδωκέναι αὐτοῖς στοιχείους, ἃ καὶ Αἰῶνας καλεῖ, ἐν ἑκάστῳ αὐτῶν τὴν ἰδίαν ἐκφώνησιν ἐκδοῦν, διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἓνα τὸ ὅλον ἐκφωνεῖν.

3. Ταῦτα δὲ σαφηνίσασαν αὐτῷ τὴν τετρακτὺν εἰπεῖν· Θέαν (1) δὴ σοὶ καὶ αὐτὴν ἐπιδείξαι τὴν Ἀλήθειαν. Κατήγαγον γὰρ αὐτὴν ἐκ τῶν ὑπερθεῶν δομάτων, ἐν' ἐσίδῃς αὐτὴν γυμνὴν, καὶ καταμάθοις τὸ κάλλος αὐτῆς· ἀλλὰ καὶ ἀκούσης αὐτῆς λαλούσης, καὶ θαυμάσης τὸ φρόνημα αὐτῆς. Ὅρα οὖν κεφαλὴν ἄνω, τὸ Α καὶ τὸ Ω, τράχηλον δὲ Β καὶ Ψ, ὤμους ἔμω χειρὶ Γ καὶ Χ, στήθη Δ καὶ Φ, διάφραγμα Ε καὶ Υ, νῶτον Ζ καὶ Τ, κοιλίαν Η καὶ Σ, μηροὺς Θ καὶ Ρ, γόνατα Ι καὶ Π, κνήμας Κ καὶ Ο, σφυρὰ Λ καὶ Ξ, πόδας Μ καὶ Ν. Τοῦτό ἐστι τὸ σῶμα τῆς, κατὰ τὸν μάγον, Ἀληθείας, τοῦτο τὸ σχῆμα τοῦ στοιχείου, ὅστος ὁ χαρακτήρ τοῦ γράμματος. Καὶ καλεῖ τὸ στοιχεῖον τοῦτο Ἀνθρώπον· εἶναι τε πηγὴν φησὶν αὐτὸ παντὸς λόγου, καὶ ἀρχὴν πάσης φωνῆς, καὶ παντὸς ἀβρήτου ῥήσιν, καὶ τῆς σιωπαμένης Σιγῆς στόμα. Καὶ τοῦτο μὲν τὸ σῶμα αὐτῆς. Σὺ δὲ μετάρσεις ἐγείρας διανοίας νόημα, τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα (2) λόγον ἀπὸ στομάτων (3) Ἀληθείας ἀκουε.

4. Ταῦτα δὲ ταύτης εἰπούσης, προσέβλεψαν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν καὶ ἀνολέξασαν (4) τὸ στόμα λαλῆσαι λόγον· τὸν δὲ λόγον ὄνομα γενέσθαι, καὶ τὸ ὄνομα γενέσθαι τοῦτο, ὃ γινώσκουμεν καὶ λαλοῦμεν, Χριστὸν Ἰησοῦν· ὃ καὶ ὀνομάσασαν αὐτὴν παρ' αὐτῇ καὶ σιωπῇ (5). Προδοκῶντος δὲ τοῦ Μάρκου πλεῖον τι

A mare, eo quod non possit unum (6), illud quod est totum enuntiare.

3. Hæc itaque exponentem ei quaternationem dixisse (7) : Volo autem tibi et ipsam ostendere Veritatem. Deposui enim illam de superioribus ædificiis, ut circumspicias eam nudam, et intuearis formositatem ejus; sed et audias eam loquentem, et admireris sapientiam ejus. Vide quid igitur in caput (8) ejus sursum, primum A et Ω, collum autem B et Ψ, humeros cum manibus Γ et Χ (9), pectus Δ et Φ, cinctum (10) Ε et Υ, ventrem Ζ et Τ (11), verenda Η et Σ, femora Θ et Ρ, genus Ι et Π, tibias Κ et Ο, crura Λ et Ξ, pedes Μ et Ν. Hoc est corpus ejus, quæ est secundum magum, Veritatis; hæc figura elementi, hic character litteræ. Et vocat elementum hoc, Hominem : esse autem fontem ait cum omnis verbi, et initium universæ vocis, et omnis inenarrabilis enarrationem, et taciti Silentii os. Et hoc quidem corpus ejus. Tu autem sublimius allevans sensus intelligentiam, autogenitora et patrodotora verbum ab ore Veritatis audi.

4. Hæc autem cum dixisset illa, attendentem ad eum Veritatem, et aperientem os, locutam esse (12) verbum : verbum autem nomen factum, et nomen esse hoc, quod scimus et loquimur, Christum Jesum; quod cum nominasset, statim tacuit. Cum autem putaret Marcus plus aliquid

BILLII INTERPRETATIO.

hoc singulis elementis, quibus etiam Æonum nomen imponit, dedisse, ut propriam enuntiationem ederent, quandoquidem singula universo pronuntiando impares erant.

3. Hæc autem quaternitatem planius ipsi his verbis declarasse : Lubet ipsam quoque Veritatem tibi spectandam proponere. Ex superis quippe ædibus eam devexi, ut nudam eam conspicias, ejusque pulchritudinem intelligas, atque adeo loquentem audias, ejusque prudentiam admireris. Vide igitur caput ejus sursum A et Ω, collum B et Ψ, humeros una cum manibus Γ et Χ, pectus Δ et Φ, diaphragma Ε et Υ, dorsum Ζ et Τ, ventrem Η et Σ, femora Θ et Ρ, genua Ι et Π, tibias Κ et Ο, crura Λ et Ξ, pedes Μ et Ν. Hoc nimirum est de magi sententiâ, corpus Veritatis, hæc elementi figura, hic litteræ character. Atque hoc elementum Hominem vocat, esseque illud sit fontem omnis sermonis, atque initium omnis vocis, et omnis inenarrabilis narrationem, et tacitæ Sigæ os. Hoc, inquam, est Veritatis corpus. Tu vero in altum sublata mentis intelligentiâ sui ipsius genitorem ac Patris largitorem sermonem ex ore Veritatis audi.

4. Hanc orationem cum illa habuisset, Veritatem conjectis in eum oculis, apertoque ore sermonem edidisse ait, ac sermonem hunc nomen factum esse, hoc, inquam, nomen quod scimus ac loquimur,

(1) Θέαν. Leg. θέλω cum vet.

(2) Τὸν αὐτὸν γεννήτορα καὶ πατροδότορα. Leg. cum interp. τὸν αὐτογεννήτορα καὶ πατροδότορα. At in Basileensi Epiphani edit., et cod. Reg. legitur πατροδότορα.

(3) Ἀπὸ στομάτων. Leg. ἀπὸ στόματος.

(4) Καὶ ἀνολέξασαν. In edit. Oxon. male deest καί.

(5) Παρ' αὐτῇ καὶ σιωπῇ. Leg. cum interp. παρ' αὐτῇ σιωπῇ, vel σιωπῆσαι.

(6) Unum. Contendit Gravius legendum esse unum, quia in Græco exstat ἓνα, scilicet Αἰῶνα. Sed pace doctissimi viri dixerim, haud peccasse hic interpretem sive contra sensum, sive contra grammaticæ leges; unum enim refert, non ad Æona, sed ad elementum. Quod prorsus indifferens est : hoc enim signum, ille res significata.

(7) Dixisse. Sic ex Græco reposuit Feuard. pro dedisse, quod perperam exstat in omnibus mss. et

D edit. Eras. et Gall.

(8) In caput. Ita Clarom. cod. melius quam cæteri tum editi, tum exarati, in quibus deest in. Ex Græco tamen vertendum erat : vide igitur caput ejus sursum A et Ω.

(9) Γ et Χ. Sic Clarom. et omn. edit., except. Feuard., ubi male Π et Χ.

(10) Cinctum. Vertendum erat diaphragma, seu septum transversum. Sic medici membranam vocant, quæ cor a jecore et liene separat.

(11) Ventrem Ζ et Τ. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum edit. Eras. et Oxon.; at in Gall. et Feuard. perperam Χ et Τ. Sed ut Latina Græcis responderent, vertendum erat : Dorsum Ζ et Τ, ventrem Η et Σ, femora Θ et Ρ, malleolos Α et Ε, pedes, etc.

(12) Locutam esse. Sic ex Græco restituimus, pro locuta est, quod manifesto scribarum errato legitur in omnibus tum edit., tum mss.

eam dictarum, rursus quaternatio veniens in medium, ait: Tanquam contemptibile putasti esse verbum, quod ab ore Veritatis audisti. Non hoc, quod seīs et putas habere, olim est nomen (1). Vocem enim tantum habes ejus, virtutem autem ignoras. Jesus autem est insigne nomen (2), sex habens litteras, ab omnibus qui sunt 70 vocationis cognitum. Illud autem quod est apud Æonas Pleromatis, cum sit multifarium existens, alterius est formæ, et alterius typi, quod intelligitur ab ipsis qui sunt cognati ejus, quorum magnitudines apud eum sunt semper.

5. Has igitur (3), quæ apud nos (4) sunt viginti quatuor litteræ, emanationes esse intellige trium virtutum imaginales, earum quæ (5) continent universum, quæ sunt sursum, elementorum numerum. Mutas enim litteras novem puta esse Patris et Veritatis, quoniam sine voce sint, hoc est, et inenarrabiles et ineloquibiles (6). Semivocales autem cum sint octo, Logi esse et Zoes, quoniam quasi mediæ sint inter mutas et vocales: et recipere eorum quidem quæ supersint, emanationem, eorum vero quæ subsint, elevationem. Vocales autem et ipsas septem esse, Anthropi et Ecclesiæ: quoniam per Anthropum vox progrediens formavit omnia. Sonus enim vocis formam eis (7) circumdedit. Est igitur Logos habens et Zoe VIII, Anthropos autem et Ecclesia VII, Pater autem et Alethia IX. Ex minori autem computatione (8), qui erat apud Patrem descendit,

A μέλλειν αὐτὴν λέγειν, πάλιν ἡ τετρακτὺς παρελθοῦσα εἰς τὸ μέσον, φησὶν· Ὡς εὐκαταφρόνητον ἡγήσῃ τὸν λόγον, ὃν ἀπὸ στομάτων (9) τῆς Ἀληθείας ἤκουσας. Ὁδὸ τοῦθ' ὅπερ οἶδας καὶ δοκεῖς (10), παλαιὸν ἐστὶν ὄνομα. Φωνὴν γὰρ μόνον ἔχεις αὐτοῦ, τὴν δὲ δύναμιν ἀγνοεῖς. Ἰησοῦς μὲν γὰρ ἐστὶν ἐπίσημον ὄνομα, εἰς ὃν (11) γράμματα, ὑπὸ πάντων τῶν τῆς κλήσεως γνωσκόμενον. Τὸ δὲ παρὰ τοῖς Αἰῶσι τοῦ Πληρώματος πολυμερὲς τυγχάνον ἄλλης ἐστὶ μορφῆς καὶ ἐτέρου τύπου, γνωσκόμενον ὑπὲρ πάντων συγγενῶν (12), ὃν τὰ μεγέθη παρ' αὐτῶν (13) ἐστὶ διαπαντός.

5. Ταῦτ' ὅν τὰ παρ' ὁμῖν εἰκοσιτέσσαρα γράμματα ἀπορροίας ὑπάρχειν γίνωσκει τῶν τριῶν δυνάμεων εἰκονικὰς, τῶν περιχουσῶν τὸν ὅλον τῶν ὄντων στοιχείων τὸν ἀριθμὸν. Τὰ μὲν γὰρ ἄφωνα γράμματα ἐννέα νόμισον εἶναι τοῦ Πατρὸς καὶ τῆς Ἀληθείας, διὰ τὸ ἀφώνους αὐτοὺς εἶναι, τοιούτους ἀρρήτους καὶ ἀνεκλαήτους· τὰ δὲ ἡμίφωνα ὀκτώ, ὅντα τοῦ Λόγου καὶ τῆς Ζωῆς, διὰ τὸ μέσα ὥσπερ ὑπάρχειν τῶν τε ἀφώνων καὶ τῶν φωνηέντων· καὶ ἀναδέχεσθαι τῶν μὲν ὑπερθεῖν τὴν ἀπόρροϊαν, τῶν δ' ὑπὲρ αὐτὴν (14) τὴν ἀναφορὰν· τὰ δὲ φωνήεντα, καὶ αὐτὰ ἐπὶ τὰ ὄντα, τοῦ Ἀνθρώπου καὶ τῆς Ἐκκλησίας· ἐπὶ δὲ τοῦ Ἀνθρώπου φωνὴ προελθοῦσα, ἐμόρφωσε τὴν ὁλὴν. Ὁ γὰρ ἦχος τῆς φωνῆς μορφήν αὐτοῖς παρεποίησεν. Ἔστιν ὁ μὲν Λόγος ἔχων καὶ ἡ Ζωὴ τὰ ὀκτώ, ὁ δὲ Ἀνθρώπος καὶ ἡ Ἐκκλησία τὰ ἐπὶ τὰ, ὁ δὲ Πατὴρ καὶ ἡ Ἀλήθεια τὰ ἐννέα. Ἐπειδὴ τοῦ ὑπερῆσαντος λόγου (15) ὁ ἀπεδρασθεὶς ἐν τῷ Πατρὶ κατήλθε,

BILLI INTERPRETATIO.

Christum Jesum: quod cum protulisset, statim conticuisse. Cum autem Marcus ab ea longiorem aliquam orationem exspectaret, quaternitas rursus in medium progressa, his verbis usa est: Vilem et contemnendum sermonem eum esse arbitratus es, quem ex ore Veritatis accepisti. Atqui non hoc, quod nosti, tenere te censes: antiquum nomen est. Vocem enim ipsius duntaxat habes: vim autem ignoras. Jesus etenim insigne nomen est, sex litteris constans, omnibus, qui vocati sunt, notum ac perspectum. At illud, quod est apud Pleromatis Æonas, cum multis partibus constet, alterius formæ ac figuræ est, his demum cognitum et exploratum, qui cognatione ipsum attingunt, quorumque magnitudines apud eum semper sunt.

5. Quocirca ita habeto: has viginti quatuor litteras, quæ apud vos sunt, velut rivos quosdam esse, tres eas virtutes, quibus universas superiorum elementorum numerus continetur, adumbrantes. Sic enim existima, novem mutas litteras, Patris et Veritatis esse: quod videlicet muti ipsi sint, hoc est ejusmodi, qui nullis verbis exprimi possint. Semivocales autem, quæ octo sunt, Sermonis et Vitæ: quod inter vocales et consonantes velut mediæ interjectæ sint, atque ut a superioribus deduant, ita vicissim inferiora ad eas referantur. Vocales porro, quæ ipsæ quoque septem sunt, Hominis et Ecclesiæ: quandoquidem vox per hominem progressa omnia informavit. Vocis etenim sonus formam ipsis indidit. Habent igitur Sermo et Vita octo, Homo et Ecclesia septem, Pater et Veritas novem. Quoniam autem non satis constabat numerus; is qui in Patre insidebat, descendit, ad eum videlicet a quo sejunctus

(1) *Olim est nomen.* Vertendum est, antiquum est D ineloquibiles.

(2) *Insigne nomen.* I. e. notandum nomen. Nomina enim sex constantia litteris mysticum quid habere, contendebant illi hæretici: quod ἐπίσημον βαῦ, notam senarii numeri, cui plurimum tribuebant, in se continerent.

(3) *Has igitur.* Sic emendavit Feuard. pro hæc igitur, quod vitiosè occurrit in edit. Eras., Gall. et mss. omnibus. Sed forte culpa ipsius interpretis est, qui Græcum ταῦτα vertit hæc, non advertens substantivum Latinum quod sequitur, feminini esse generis.

(4) *Apud nos.* Ex Græco legendum, apud vos.

(5) *Earum, quæ.* Scilicet virtutum. Ita ex Græco reposui pro eorum, quod scribarum oscitantia irrepsit in omnes cum editi. tum manuscriptos.

(6) *Ineloquibiles.* Eras., Gall., Clarom. et Pass.

(7) *Eis.* Sic recte Feuard. et Grab. Juxta Græc. αὐτοῖς, vitiosè vero Eras., Gall. cum mss. pluribus, ejus.

(8) *Computatione.* Gallasius male vertit sermonem. Hic enim λόγος non sermonem, sed rationem, vel computationem significat, ut probe notat Fronto Duc.

(9) *Στομάτων.* Leg. στόματος.

(10) *Δοκεῖς.* Sic cod. Reg. In edit. omn. δοκεῖς.

(11) *Ἐξ ὧν.* Leg. εἰς ἔχων, vel εἰς ὃν γράμματα.

(12) *Συγγενῶν.* Adde cum interp. αὐτοῦ, vel αὐτῶν. Sunt autem angeli Salvatori coetanei, de quibus supra c. 2 et 4.

(13) *Αὐτῶν.* Leg. αὐτῶν.

(14) *Υπὲρ αὐτῶν.* Leg. ὑπένερθεν.

(15) *Ἐπειδὴ τοῦ ὑπερῆσαντος λόγου.* Malo, inquit Billius, ex δὲ τοῦ ὑπερῆσαντος λόγου, cum veteri.

παραθεῖς ἐπὶ τὸν, ἀφ' οὗ ἐχωρίσθη ἐπὶ διορθώσει τῶν ἀριθμῶν, ἵνα ἡ τῶν Πληρωμάτων ἐνότης ἰσότης ἔχουσα, καρποροφῇ μίαν ἐν πᾶσι τὴν ἐκ πάντων δύναμιν. Καὶ οὕτως ὁ τῶν ἐπὶ τὴν τῶν ὁκτώ ἐπομίσσας δύναμιν· καὶ ἐγένοντο οἱ τόποι (1) ὅμοιοι τοῖς ἀριθμοῖς, ὁμοῖοι δὲ οὗτοι· οἷτινες, τρεῖς ἐφ' αὐτοὺς ἐλθόντες, τὸν τῶν εἰκοσιτέσσαρων ἀνέδειξαν ἀριθμὸν. Τὰ μὲν τοι τρία στοιχεῖα (ἀφίησιν (2) αὐτὸς τῶν τριῶν ἐν συζυγίᾳ δύναμειν ὑπάρχειν, ἃ ἔστιν ἕξ, ἀφ' ὧν ἀπερρύθη τὰ εἰκοσιτέσσαρα στοιχεῖα) τετρακτιστασθέντα τῷ τῆς ἀρρήτου τετραδὸς λόγῳ, τὸν αὐτὸν αὐτοῖς ἀριθμὸν ποιεῖ, ὅπερ φησὶ τοῦ ἀνονομάστου ὑπάρχειν. Φορεῖσθαι δὲ αὐτὰ ὑπὸ τῶν τριῶν δυνάμειν εἰς ὁμοιότητα τοῦ ἀοράτου, ὧν στοιχείων εἰκόνας εἰκότων (3) τὰ παρ' ἡμῶν διπλᾶ γράμματα ὑπάρχειν, ἃ συναριθμοῦμενα τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι στοιχείοις, δυνάμει τῶν κατὰ ἀναλογίαν (4), τῶν τριάκοντα ποιεῖ ἀριθμὸν.

6. Τοῦτου τοῦ λόγου καὶ τῆς οἰκονομίας ταύτης καρπὸν (5) φησὶν ἐν ὁμοιώματι εἰκότος παρῆναι (6), ἔχειν τὸν μετὰ τὰς ἕξ ἡμέρας τέταρτον ἀναδόντα εἰς τὸ ὄρος (7), καὶ γενόμενον ἔκτον, τὸν κρατηθέντα,

BILLII INTERPRETATIO.

fuerat idcirco missus, ut ea quæ facta erant, emendarentur, ac Pleromatum unitas æqualitate prædita unam in omnibus, quæ ex omnibus manat, virtutem proferret. Atque ita septenarius numerus octonarii vim accepit: factique sunt tres loci numeris consimiles, cum sint ogdoades: qui quidem tres in se ducti quatuor et viginti efficiunt. Et quidem tria elementa (quæ ipse conjugii nexu cum tribus virtutibus devincta esse ait, ac proinde sex sunt, e quibus viginti quatuor litteræ proflexerunt) per sermonem omni præstantioris quaternitatis rationem quadruplicata, eundem cum ipsis numerum pariunt: quæ qui lem illius esse ait, qui appellationem omnem excedit. Ea porro ad invisibilis similitudinem a tribus virtutibus ferri. Atque horum elementorum imagines imaginum eas esse litteras dicit, quas duplices appellamus: quæ quidem si viginti quatuor litteris adjungantur, analogiæ vi tricenarium numerum edunt.

6. Hujus rationis et administrationis fructum in imaginis similitudine exstitisse ait eum, qui post sex dies quartus in montem ascendit, ac sextus factus est: qui descendit, atque in hebdomade detentus est,

Næque enim quadrat ἐπειδὴ cum his quæ præcedunt. Sensus autem horum verborum, prosequitur vir eruditus, hic est: Quoniam *Pater* et *Veritas* novem litteras continebant, *Homo* autem et *Ecclesia* septem duntaxat, *Sermo* vero et *Vita* octo, corrigendæ hujusce numerorum inæqualitatis causa factum est, ut littera una, qua *Pater* abundabat, ad *Homineum* et *Ecclesiam* descenderit: ac sic cuicunque ex his conjugationibus suis litterarum octernio constitit.

(1) *Οἱ τόποι*. Τρεῖς adde ex vet. interp.

(2) *Ἀφίησιν*. Leg. cum interp. δ φησιν.

(3) *Εἰκόνας εἰκότων*. Postremam hanc vocem hamolis incluserunt Petavius et Grabius, veluti superfluum. Sed præterquam quod eam legit interpres, existimo duplices litteras recte dici potuisse *imagines imaginum*, quia imagines erant conjugatorum elementorum, quæ et ipsa conjugatos *Æones* exprimebant.

(4) *Ἀντάμει τῶν κατὰ ἀναλογίαν*. Leg. cum interp. δυνάμει τῇ κατὰ ἀναλογίαν.

(5) *Τῆς οἰκονομίας ταύτης καρπὸν*. Jesus est, quem Pleromatis τέλειον καρπὸν sup. cap. 2 vocabant Valentiniani.

(6) *Παρηγέναι*. Sic recte cod. Reg.; at omnia edita male παραγενάι.

(7) *Ἐκείνον τὸν μετὰ τὰς ἕξ ἡμέρας*, etc. Alludit ad Christi transfigurationem ex Matth. xvii et Marc. ix. Cum Christus post sex dies ascendisset in montem, assumptis secum Petro, Joanne et Jacobo, factus est proinde quartus; tum advenientibus Moyse et Elia, factus est sextus. Quod autem addit Marcus hæresiarcha, qui descendit et detentus est in hebdomade; id intelligo de Jesu in hanc

A emissus illuc, unde fuerat separatus ad emendationem factorum: ut Pleromatum unitas æqualitatem habens, fructificet unam in omnibus, quæ est ex omnibus, virtus. Et sic is qui est numeri vii eorum qui sunt octo accepit virtutem (8), et facta sunt tria loca similia numeris, cum sint octonationes: quæ ter in se venientia (9) viginti quatuor ostenderunt numerum. Et tria quidem elementa (quæ dicit ipse trium in conjugatione virtutum exsistere, quæ sunt vi, ex quibus emanaverunt viginti 71 quatuor litteræ) quadripartita (10) inenarrabilis quaternationis ratione, eundem numerum (11) faciunt: quæ quidem dicit illius, qui est innominabilis (12), exsistere. Indui (13) autem ea a tribus (14) virtutibus, in similitudinem illius qui est invisibilis: quorum elementorum imagines imaginum esse eas, quæ sunt apud nos duplices litteræ, quas cum xxiv litteris annumerantes (15), virtute quæ est secundum analogiam, xxx faciunt numerum.

6. Hujus rationis et dispositionis fructum dicit in similitudinem imaginis apparuisse illum, qui (16) post vi dies quartus ascendit in montem, et factus est sextus (17): qui descendit et detentus est in hebdo-

mundum descensu, ejusdemque in eo mora. Cum enim hic mundus septem virtutibus constet, ad imitationem hebdomadis virtutis conditus, ut sub istius capitis finem dicitur, palam est hebdomada a Marco vocari. Eadem igitur hebdomas est de qua et hic et illic. sicque Jesus in hebdomade habitans, hacque superior, insignis octonatio est: quemadmodum Arhamoth, septem coelis a Demiurgo conditis superior, ogdoas dicitur cap. 5.

(8) *Qui est numeri vii eorum qui sunt octo accepit virtutem*. Clarius Billius: septenarius numerus octonarii vim accepit. Vide not. 15 (supra, col. 604.)

(9) *Quæ ter in se venientia*. Ex Græco vertendum erat: quæ tria in se venientia, seu ducta.

(10) *Quadripartita*. Melius quadruplicata, scilicet elementa.

(11) *Eundem numerum*. Adde ex Græco, cum illis, nimirum tribus locis.

(12) *Innominabilis*. Sic emendavit Feuard. pro innumerabilis. Consensit eod. Voss. At Clarom., Otobou et Arund. habent inenarrabilis.

(13) *Indui*. Græc. φορεῖσθαι, ferri, portari.

(14) *Ea a trib.* Sic ex Græco corrigimus, ita exigente syntaxi, pro eas, quod manifestum scribarum sphalina est; nam de elementis hic sermo est.

(15) *Annuerantes*. Cod. Clarom. innumerantes; Arundel. annumeratis, forte pro annumeratis: sic enim legendum merito censet Fronto Duc.

(16) *Illum, qui*. Et ante illum, codd. Clarom., Arund. et Græci textus auctoritate cum Grabio expungimus.

(17) *Sextus*. Ita pro numero vi reposuit idem Grabius ex Voss. et Græco.

made, cum esset insignis octonatio, et haberet in se omnem elementorum numerum, quem manifestavit, cum ipse venisset ad baptismum, columbæ descensio, quæ est Ω et Α. Numerus enim ipsius, unam et bccc. Et propter hoc Moysen in sexta die dixisse hominem factum: et dispositionem autem in sexta die, quæ est in cena pura (1), novissimum hominem (2), in regenerationem primii hominis, apparuisse. Cujus dispositionis initium et finem sextam horam, in qua affixus est ligno: perfectum enim sensum (3), scientem 72 eum numerum qui est sex, virtutem fabricationis et regenerationis habentem, manifestasse filiis luminis eam generationem (4), quæ facta est per eum, qui manifestatus est insignis in eum numerum. Hinc etiam et duplices litteras numerum insignem habere ait. Insignis enim numerus commistus viginti quatuor elementis, xxx litterarum nomen explicuit (5).

7. Usus est autem diacono (6) septem numerorum magnitudine, quemadmodum dicit Marci Sige, ut a se cogitatae cogitationis (7) manifestetur fru-

BILLII INTERPRETATIO.

cum insignis octoas esset, atque omnem elementorum numerum in se contineret: quem, cum ad baptismum accessisset, columbæ descensus perspicue ostendit, quæ quidem est Ω et Α. Hujus enim numerus est unum et octingenta. Ob eamque causam dixisse Moysen, sexto die conditum hominem fuisse: juxta administrationem autem sexto die, quæ est parascève, ultimum hominem ad primi hominis regenerationem apparuisse. Cujus quidem administrationis principium ac finem exstitisse sextam illam horam, in qua ligno affixus est. Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectrum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse. Unde etiam duplices litteras insigne numerum habere ait. Etenim insignis numerus, viginti quatuor elementis adjunctus, nomen triginta litterarum conficit.

7. Ministra porro, quemadmodum ait Marci Sige, septem numerorum magnitudine usus est, ut volun-

(1) *Cæna pura.* Sic vocem παρασκευῆ reddidit C Interpres; nec male. Nam *Parascoven*, inquit August. tract. 120 in Joan., *Cænam puram* Judæi Latine usitatus apud nos vocant. Et, id est sexta feria. Glossarium: *Cæna pura, προσάββατον.* Ejusdem nominis meminere Tertull. lib. v *adv. Marcion.* c. 4, et Beda in cap. ix Joan. Ideo vero, ut observat Fenard., Judæi sextam diem, seu Parascoven, qua Dominus cruci affixus est, appellabant *cænam puram*, quod juxta legis præscriptum puros vestimentis, cibis, corporibus et animis esse deceret, qui Sabbatum sequens celebraturi essent.

(2) *Novissimum hominem.* Vide not. 11.

(3) *Perfectum enim sensum.* Clarior Billii versio: *Perfectum enim Nun, cum senarium numerum procreandi ac regenerandi facultate præditum esse perspectrum haberet, regenerationem eam, quæ per eum, qui insignis apparuit, in hunc numerum contigit, filiis lucis declarasse.*

(4) *Eam generationem.* E Græco legendum, *eam* D *regenerationem.*

(5) *Explicuit, i. e. absolvit, complevit.*

(6) *Diacono, i. e. administra.*

(7) *A se cogitatae cogitationis.* Melius Billius, *voluntarii consilii.* At in cold. Clarom. et Pasa. legiunt, *ab se cogitatae manifestationis cogitetur fructus.*

(8) *Ἐπαρέωσεν.* Leg. cum interp. ὃν ἐπανερωσεν.

(9) *Ἦτις ἐστὶν Ω καὶ Α.* Salvatore, qui secundum Apoc. i vocat α et ω, in Jesum, tum cum ad baptismum venit, sub specie columbæ descendisse fingebant illi hæretici.

(10) *Ὁ γὰρ ἀρ. αὐτῆς, μία καὶ ὀκτ.* Nam ex π quæ est 80, et ε quæ est 5, ex ρ 100, ι 10, σ 200, τ 300, ς 5, ρ 100, α 1, invicem additis exsurgunt 801.

καὶ καταβάτω ἐν τῇ ἑβδομάδι, ἐπίσημον ὄγδοάδε ὑπάρχοντα, καὶ ἔχοντα ἐν αὐτῷ τὸν ἀπαντα τῶν στοιχείων ἀριθμὸν, ἐφανέρωσεν (8), ἐλθόντος αὐτοῦ ἐπὶ τὸ βάπτισμα, ἢ τῆς περισσεύας κἀδόδος, ἥτις ἐστὶν Ω καὶ Α (9). Ὁ γὰρ ἀριθμὸς αὐτῆς μία καὶ ὀκτακόσια (10). Καὶ διὰ τοῦτο Μαῦσέα ἐν τῇ ἑκτῇ τῶν ἡμερῶν εἰρηκέναι τὸν ἀνθρώπου γεγενῆναι καὶ τὴν οἰκονομίαν (11) δὲ ἐν τῇ ἑκτῇ τῶν ἡμερῶν, ἥτις ἐστὶ παρασκευῆ, τὸν ἔσχατον ἀνθρώπου εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου ἀνθρώπου πεφηνέναι, ἥς οἰκονομίας ἀρχὴν καὶ τέλος καὶ τὴν ἑκτὴν (12) ὥραν, ἐν ᾗ προσηλῶθη τῷ ξύλῳ. Τὸν γὰρ τέλειον νοῦν, ἐπιστάμενον τὸν τῶν ἐξ ἀριθμῶν, δύναμιν ποιήσεως καὶ ἀναγεννήσεως ἔχοντα, φανερώσαι τοῖς υἱοῖς τοῦ φωτὸς τὴν δι' αὐτοῦ φανέντος ἐπισήμου εἰς αὐτὸν ἀριθμὸν (13) γενομένην ἀναγέννησιν. Ἐνθεν καὶ τὰ διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον (14) ἔχειν φησὶν. Ὁ γὰρ ἐπίσημος ἀριθμὸς, συγκαθελὶς τοῖς εἰκοσιτέσσαρσι στοιχείοις, τὸ τριακονταγράμματος ὄνομα ἀπετέλεσε.

7. Κέχρηται δὲ διακόνῳ τῶ τῶν ἐπὶ ἀριθμῶν μεγέθει (15), ὡς φησὶν ἡ Μάρκου Σιγῆ, ἵνα τῆς αὐτοβουλῆτος βουλῆς φανερωθῇ ὁ καρπός. Τὸν μὲν τοι

(11) *Καὶ τὴν οἰκονομίαν.* Pro καὶ legi Billius κατὰ, ob verbum πεφηνέναι, quod in activa significatione nunquam in ullo auctore legisse se meminit. Contendit vero Fronto Duc. verbum istud medium activa interdu significacione gaudere. Sed quod exemplum profert ex Philone Judæo, apud quem legitur, τὴν εὐσέβειαν ἀπέφηνε, non est ad rem. Nam ἀπέφηνε aoristus est activus, non præteritum medium, de quo solo disputat Billius. Ut ut sit, melius forte et ad auctoris mentem aptius verba hæc, τὸν ἔσχατον ἀνθρώπου εἰς ἀναγέννησιν τοῦ πρώτου, per appositionem acceptis, addita nimium explicandæ œconomix gratia, ut sit sensus: *nostræ salutis œconomiam, novissimum scilicet hominem, ad primi hominis regenerationem mortem obeuntem, in sexta die apparuisse.* Christi siquidem passionem a Græcis dictam fuisse οἰκονομίαν, tam notum est, ut argumenta referre superfluum videretur. Sic imminutandæ vulgatæ lectionis, quam veteris interp. firmat auctoritas, nulla necessitas erit, et verbo πεφηνέναι sua constabit passiva significatio.

(12) *Καὶ τὴν ἑκτὴν.* Dele καὶ cum veteri interp. (13) *Εἰς αὐτὸν ἀριθμὸν.* Sic recte cod. Reg. Editi. omnes perperam, εἰς αὐτὸν δι' αὐτοῦ.

(14) *Διπλᾶ γράμματα τὸν ἀριθμὸν ἐπίσημον.* Senarium scilicet, cujus nota Græcis est ἐπίσημος ζ, ξ, ψ, quæ revera senario æquipollent. Vult Græbius tria esse ἐπίσημα, βαυ, σαμπι, et κόππα, quod qua ratione explicare possit vir doctus et huic loco aptare, non video.

(15) *Τὸν ἐπὶ ἀριθμῶν μεγέθει.* Ἀληθεῖα videlicet, Nu seu Monogenis conjuge, quæ, ut cap. sequenti dicitur, septem litteris constat.

ἐπισήμον τοῦτον ἀριθμὸν ἐπὶ τοῦ παρόντος, φησὶ, ὅτι ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου (1) μορφωθέντα, νόησον τὸν ὡσπερ μερισθέντα. ἡ διχοτομηθέντα, καὶ ἔξω μέν-
αντα, ὃς τῇ αὐτοῦ δυνάμει τε καὶ φρονήσει, διὰ τῆς ἀπ' αὐτοῦ προβολῆς τοῦτον τὸν ἐπὶ τὰ δυνάμει-
ων (2), κατὰ μίμησιν (3) τῆς ἐβδομάδος δυνάμει-
ως (4), ἐψύχωσε κόσμον, καὶ ψυχὴν ἔθετο εἶναι τοῦ ὁρωμένου παντός. Κέχρηται μὲν οὖν καὶ αὐτός (5) οὗτος τῷδε τῷ ἔργῳ, ὡς αὐθαίρετως ὑπ' αὐτοῦ γενομένη· τάδε (6) διακονεῖ, μμήματα ὄντα τῶν ἀμιμήτων, τὴν ἐνθύμωσιν τῆς μητρός. Καὶ ὁ μὲν πρῶτος οὐρανὸς φέγγεται τὸ Α, ὁ δὲ μετὰ τοῦτον τὸ Ε, ὁ δὲ τρίτος Η, τέταρτος δὲ καὶ μέσος τῶν ἐπτά, τὴν τοῦ Ι δύναμιν ἐκφωνεῖ, ὁ δὲ πέμπτος τὸ Ο, ἕκτος δὲ τὸ Υ, ἑβδομος καὶ τέταρτος ἀπὸ μέρους (7) τὸ Ω στοιχεῖον ἐκδοῖ, καθὼς ἡ Μάρκου Σιγῆ, ἡ πολλὰ μὲν βλαφεύσα, μηδὲν δὲ ἀληθὲς λέγουσα, διαβεβαίωται. Αἰτίνες δυνάμεις ὁμοῦ, φησὶ, πᾶσαι εἰς ἀλλήλας συμπλακεῖσαι ἡχοῦσι καὶ δοξάζουσιν ἐκείνον, ὃς οὐ προεβλήθησαν. Ἡ δὲ δόξα τῆς ἡχῆς ἀναπέμπεται εἰς τὸν Προπάτορα. Ταύτης μὲν τοι νῆς δοξολογία· τὸν ἡχὸν εἰς τὴν γῆν φερόμενόν φησι πλάστην γενέσθαι, καὶ γεννήτορα τῶν ἐπὶ τῆς γῆς.

8. Τὴν δὲ ἀπόδειξιν φέρει ἀπὸ τῶν ἀρτι γεννωμένων βρεφῶν, ὧν ἡχὴ (8), ἅμα τῷ ἐκ μητρας προελθεῖν,

ctus. Et insignem quidem hunc numerum in præsentī, ait, cum qui ab insigni figuratus est, intelligi (9), cum qui quasi in partes divisus est, aut præciscus, et foris perseveravit, qui sua virtute et prudentia per eam, quæ est ab eo, emissionem, hunc, qui est septem (10) virtutum, secundum imitationem hebdomadis virtutis, animavit mundum, et animam posuit esse hujus universi, quod videtur. Utilitur autem et ipse hic hoc opere (11) quasi spontaneæ ab ipso facto: reliqua vero ministrant, cum sint imitationes inimitabilium (12), enthymesin (13) matris. Et primum quidem cælum: sonat Α, quod autem est post illum Ε, tertium autem Η, quartum vero et medium numeri VII (14). Iotæ virtutem (15) enarrat, quintum vero Ο, sextum autem Υ, septimum autem et IV a medio Ω elementum exclamat quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem loquacius exsequitur, 73 nihil autem verum loquens (16), affirmat. Quæ virtutes, ait, omnes simul in invicem complexæ sonant et glorificant illum, a quo emissæ sunt: gloria autem soni mittitur in Propatorem. Hujus autem glorificationis sonum in terram delatum ait plasmatorem factum, et generatorem eorum quæ sunt in terra.

8. ⁶⁶ Ostensionem autem affert (17) ab iis, qui nunc nascuntur (18), infantibus, quorum anima, al-

BILLII INTERPRETATIO.

arii consilii fructus eluceret. Jam vero insignem hunc numerum, inquit, nunc eum intellige, qui ab insigni formatus est, quique velut divisus ac bifariam sectus est, forisque mansit, ac vi et prudentia sua per pro-
ductionem, quæ ex eo existit, ad virtutis hebdomadis imitationem huic mundo septem virtutibus constanti vitam deulsi, eumque ita comparavit, ut rerum omnium, quæ in aspectum cadunt, anima esset. Atque hic quidem hoc opere utilitur, ut sponte ac libera voluntate a se confecto: alia autem, ut quæ rerum inimitabilium imitatione sint, matris cogitationem subministrant. Ac primum quidem cælum Α proloquitur, proximum Ε, tertium Η, quartum ac medium vim vocalis Ι enuntiat, quintum Ο, sextum Υ, septimum et quartum a medio Ω exprimit, quemadmodum Marci Sige, quæ multa quidem bifater, cæte-
rum nihil veri dicit, affirmat. Atque hæc Virtutes, inquit, omnes simul inter se connexæ tinnunt, ac laudibus eum, a quo productæ sunt, efferunt. Gloria autem hujus soni ad Propatorem transmittitur, Hujus porro laudationis sonum in terram delatum, eorum, quæ in terra sunt, effectorem ac parentem esse ait.

8. Hujus autem rei argumentum ducit ab infantibus recens in lucem editis, quorum sonus, confestim

⁶⁶ Cap. XI.

(1) *Ἐπὶ τοῦ ἐπισήμου.* Lege cum vel. ἀπὸ τοῦ ἐπισήμου.

(2) *Τῶν ἐπτά δυνάμειων. . . κόσμον.* Per septem virtutes intelligi septem cælos (qui et angeli dicebantur), a Demiurgo conditos, quibus mundum constare docebant Valentiniani, perspicuum est ex iis quæ mox sequuntur.

(3) *Κατὰ μίμησιν.* Sic cod. Reg. cum om. editis. Male vero edit. Oxon. καὶ μίμησιν.

(4) *Τῆς ἐβδομάδος δυνάμειως.* Hebdomas illa virtutis, ad cujus imitationem mundo huic vita data, forte est hebdomas illa superior virtutum, seu septem virtutes Monogenis administræ, de quibus supra (col. 608, not. 15). Quemadmodum enim per septem has virtutes Pleromati velut initium, tutamen et fulcimenium præbet Nus: sic per septem cælos huic mundo vitam impertit Demiurgus, seu per Demiurgum Enthymesis hic designata. Hanc conjecturam nostram argumentis petitis a capite II, cum hoc capite et seqq. collato, munire laud arduum foret, nisi in nugis immorari pigeret. Hæc conferat cui per otium licuerit.

(5) *Καὶ αὐτός.* In edit. Oxon. deest καὶ

(6) *Τάδε.* Ἄλλα adde ex vel.

(7) *Ἀπὸ μέρους.* Leg. cum vel. ἀπὸ μέσου.

(8) *Ἐκ ἡχῆ.* Vetus interp. legit ὧν ἡ ψυχὴ, sic-

que legendum esse demonstrant quæ mox sequuntur: οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι κλαύουσα, etc. Illic vocem ἡ ψυχὴ in Græco Irenæi textu restituerunt Gallasius et Feuard. Attamen cum vox ἡχὴ legatur in omnibus aliis editis, et in cod. Reg. nec incommodum sensum habeat, hanc immutari nihil necesse est.

(9) *Intelligi.* Ex Græco leg. intellige. Siges enim ad Marcum verba sunt.

(10) *Qui est septem.* Ita Clarom. cum editis. Eras. et Gall. In Feuard. autem et Oxon. omissum est.

(11) *Hic hoc opere.* In edit. Oxon. desideratur hoc.

(12) *Inimitabilium.* Ita recte Clarom. cod. juxta Græc. ἀμιμήτων. Alii om. cum editis. tum mas. perperam imitabilium.

(13) *Enthymesin.* Scribendum erat, *enthy nesi*. Sed Græcam constructionem servavit interpret.

(14) *Numeri VII.* Clarius verti potuisset, *septem cælorum vel ex septem*.

(15) *Iotæ virtutem.* Sic ex codd. Clarom. et Merc. 2 tollendæ ambiguitatis causa reposuimus. Nam in omnibus editis, *Iota virtutem*.

(16) *Loquens.* In Feuard. et Oxon. loquitur.

(17) *Afferi.* Idem addit cod. Pass.

(18) *Ab iis qui nascuntur.* Melius, *a recens editis*.

mul et de vulva progressa est, exclamat unus-
cujusque elementi hunc sonum. Sicut ergo septem
Virtutes, inquit, glorificant Verbum, sic et anima
in infantibus plorans et plangens Marcum glorificat
eum. Propter hoc autem et David dixisse: *Ex ore*
infantium et lactentium perfectisti laudem 4. Et iter-
um: *Cæli enarrant gloriam Dei* 5. Et propter hoc
quande in doloribus et calamitatibus anima fuerit,
in revelationem suam, dicit Ω in signum laudatio-
nis: ut cognoscens illa quæ sursum est anima,
quod est cognatum suum, adiutorium ei deorsum
mittat.

9. Et de omni quidem nomine, quod est xxx
litterarum, et de Bytho, qui augmentum accipit
(1) ex hujus litteris; adhuc etiam de Veritatis cor-
pore, quod est duodecim membrorum, unoquoque
membro ex duabus litteris constante; et de voce
ejus, quam locuta est non locuta; et de resolu-
tione ejus nominis, quod non est enarratum, et de
mundi anima, et hominis, secundum quæ habent
illam, quæ est ad imaginem, dispositionem, sic
deliravit. Dehinc autem quemadmodum ex nomini-
bus æquiparatam virtutem ostendit eorum 74
quaternatio, referemus; ut nihil lateat te, di-
lectissime, eorum quæ ad nos pervenerunt ex iis,
quæ ab iis (2) dicuntur, quemadmodum sæpe postu-
lasti a nobis.

BILLII INTERPRETATIO.

atque ex vulva prodierunt, unuscujusque horum elementorum sonum edit. Quemadmodum igitur, in-
quit ille, septem Virtutes ipsum gloria afficiunt: sic etiam anima Marcum in infantibus plorans ac
lugens, eum concelebrat. Atque hinc est quod David ait: *Ex ore infantium et lactentium perfectisti*
laudem. Et rursus: *Cæli enarrant gloriam Dei*. Hincque etiam fit ut anima cum in laboribus et ærumnis
versatur, recreandi sui causa in laudationis signum Ω inclaimet: quo nimirum superior anima quod
sibi cognatum est, agnoscens, opem ei mittat.

9. Ac de toto quidem nomine quod triginta litterarum est, et de Bytho, qui ex hujus litteris incre-
mentum capit, ac præterea de Veritatis corpore, quod duodecim membris constat, ac singula membra
duabus litteris, ad hæc de ipsa voce, quam elocuta est, cum non elocuta sit, et de nominis illius quod
nullis verbis expressum est, resolutione, ac denique de mundi hominisque anima, quemadmodum dispen-
sationem eam habent, quæ est juxta imaginem, hoc pacto deliravit. Sequitur jam ut quoniam modo
quaternitas parem ex nominibus vim ac facultatem ipsi demonstravit, referamus: ut ne quid eorum,
quæ ab ipsis tradi accepimus, te fugiat; quemadmodum sæpenumero a nobis postulasti.

4 Psal. viii, 3. 5 Ps. xviii, 1, juxta LXX.

(1) Accipit. Al. accepit.

(2) Ab iis. Græc., ab eo.

(3) *Ἐκτὰ ... δυνάμεις δοξάζουσι τὸν Λόγον*. Al-
ludit ad illud psal. xviii, 1, mox laudandum, *Cæli*
enarrant gloriam Dei.

(4) *Οἱ οὐρανοὶ τῶν οὐρανῶν*. Dele τῶν οὐρανῶν.

(5) *Εἰς διυλισμὸν*. Διύλις τὸς proprie percolatio,
expurgatio, a vet. et recentioribus Irenæi interpre-
tibus transfertur ad animi recreationem, seu rele-
vationem post afflictiones. Sed genuinum loci istius
sensus dabit Clemens Alexandrinus lib. 1 *Pædag.*
pag. 96, ubi de Gnosticis agens scribit: *Οὐκ ἀποπν*
δὲ καὶ τοῖς αὐτῶν ἐκείνων συγχρησασθαι ῥήμασιν, οἱ
διυλισμὸν μὲν τοῦ πνεύματος τὴν μὴμην τῶν κρείτ-
τόνων εἶναι φασίν. Διυλισμὸν δὲ νοοῦσι τὸν ἀπὸ τῆς
ὑπομνήσεως τῶν ἀμεινόνων, τῶν χειρόνων χωρισμὸν.
Ἐπειτα δὲ ἐξ ἀνάγκης τῷ ὑπομνησθέντι τῶν βελ-
τιόνων ἡ μετάνοια ἢ ἐπὶ τοῖς ἡττοσιν, etc. Neque vero
absurdum fuerit illorum quoque ipsorum verbis uti,
qui meliorum recordationem, percolationem esse di-
cunt spiritus. Percolationem autem intelligunt, quæ
ex meliorum β' recordationis, eorum quæ pejora sunt
separationem. Eum itaque qui meliora revocavit in
memoriam, necessario sequitur penitentia propter
deteriora, etc. Anima igitur in doloribus et calami-
tatibus constituta, ut percoletur dicit Ω, in signum

ἐπιβοᾷ ἐνδὸς ἐκάστου τῶν στοιχείων τούτων τὸν ἥγον
Καθὼς οὖν αἱ ἐπτά, φησὶ, δυνάμεις δοξάζουσι τὸν
Λόγον (3), οὕτως καὶ ἡ ψυχὴ ἐν τοῖς βρέφεσι κλαίουσα
καὶ θρηνοῦσα Μάρκον δοξάζει αὐτόν. Διὰ τοῦτο δὲ
καὶ τὸν Δαβὶδ εἰρηκίναί: *Ἐκ στόματος νηπίων καὶ*
θηλαζούτων καταρτίσω αἶνον. Καὶ πάλιν· *Οἱ*
οὐρανοὶ (τῶν οὐρανῶν) (4) δηγοῦνται δόξαν
θεοῦ. Καὶ διὰ τοῦτο ἐν τε πόνοις καὶ ταλαιπωρίαις
ψυχὴ γενομένη, εἰς διυλισμὸν (5) αὐτῆς, ἐπιφωνεῖ τὸ
Ω εἰς σημεῖον αἰνέσεως (6)· ἵνα γνωρίσασα ἡ ἀνω
ψυχὴ (7) τὸ συγγενὲς αὐτῆς, βοηθὸν αὐτῇ κατα-
πέμψῃ.

9. Καὶ περὶ μὲν τοῦ παντὸς ὀνόματος, τριάκοντα
δντος γραμμάτων τούτου, καὶ τοῦ Βυθοῦ, τοῦ αὐξον-
τος (8) ἐκ τῶν τούτου γραμμάτων, ἔτι τε τῆς Ἀλη-
θείας σώματος δωδεκαμελοῦς (9), ἐκ δύο γραμμάτων
συνεστώτος, καὶ τῆς φωνῆς αὐτῆς, ἣν προσομιλή-
σασα (10), καὶ περὶ τῆς ἐπιλύσεως (11) τοῦ μὴ λαλη-
θέντος ὀνόματος, καὶ περὶ τῆς τοῦ κόσμου ψυχῆς καὶ
ἀνθρώπου, καθὰ ἔχουσι τὴν κατ' εἰκόνα οἰκονομίαν,
οὕτως ἐλήρησεν. Ἐξῆς δὲ ὡς ἀπὸ τῶν ὀνομάτων
ισάριθμον δύναμιν ἐπέδειξεν ἡ τετρακτὺς αὐτῶν (12),
ἀπαγγελοῦμεν ἵνα μὴδὲν λάθῃ σε τῶν εἰς ἡμᾶς
ὑπ' αὐτοῦ λεγομένων ἐληλυθόντων, ἀγαπητὲ, καθὼς
πολλὰκις ἀπήγγελλας κατ' ἡμῶν.

C laudationis: quia per dolores monetur recordari
illius animæ, quæ sursum est, et a deterioribus se-
parari. Hæcque penitentis animæ percolatio est.

(6) *Ἀνέσσεως*. *Ἀνέσσεως* legi volebat Petavius, in-
deque vertit *relaxationis*. Sed re accuratius pensata,
agnovit in notis, vocem *αἰνέσεως* retinendam esse,
et in versione, pro *relaxationis*, substituentiam *lau-*
dationis.

(7) *Ἡ ἀνω ψυχὴ*. Demiurgus scilicet super coelos
residens, animarum omnium συγγενής, vel ut cap. 5
dicitur, psychicorum sibi ὁμοουσίων (utpote et ipse
animalis) auctor; qui et choico homine formato,
in hunc insufflavit psychicum, quique animas diligit.

(8) *Ἀύξωντος*. *Ἀύξω* hic in significatione passiva
accipitur pro *augeor*, *cresco*, ut recte accepit in-
terpres.

(9) *Σώματος δωδεκαμελοῦς*. Adde ex vet. ἐκά-
στου μέλους.

(10) *Ἦν προσομιλήσασα*. Sic leg. ex vet.: ἣν προ-
σωμίλησε μὴ προσομιλήσασα.

(11) *Ἐπιλύσεως*. *Ἀναλύσεως* legi volunt Billius et
Petavius, quia vertit interpretes, *resolutionis*. At cum
eandem sit significatio vocis ἐπιλύσεως, hanc reti-
neri nihil obstat.

(12) *Τετρακτὺς αὐτῶν*. Legit interpretes *τετρακτὺς*
αὐτῶν.

CAPUT XV.

Pergit Sige Marco narrare xxiiv elementorum et Jesu generationem. Hæc deliria confutat Irenæus.

1. Οὕτως οὖν ἀπαγγέλλει ἡ πάνσοφος αὐτῷ (1) **A** Σιγή τὴν γένεσιν τῶν εἰκοσιτεσσάρων στοιχείων. Τῇ μονότητι συνπαρχειν ἐνότητι (2), ἐξ ὧν δύο προβολαί, καθ' ἃ προαίρηται· μονάς τε καὶ τὸ ἐν ἐπὶ δύο οὔσαι, τέσσαρα ἐγένοντο· δις γὰρ δύο, τέσσαρες. Καὶ πάλιν, αἱ δύο καὶ τέσσαρες εἰς τὸ αὐτὸ συντεθεῖσαι, τὸν τῶν ἐξ ἐπανερώσαν ἀριθμὸν. Οὗτοι δὲ οἱ ἐξ τετραπλασιασθέντες, τὰς εἰκοσι τέσσαρας ἀπεκύψαν μορφάς. Καὶ τὰ μὲν τῆς πρώτης τετραδὸς ὀνόματα διὰ ἁγίων νοούμενα, καὶ μὴ δυνάμενα λεχθῆναι, γινώσκονται ὅτῃ μόνου τοῦ Υἱοῦ, ἃ ὁ Πατὴρ οἶδε τίνα ἐστί. Τὰ δὲ ἄσμενά, καὶ μετὰ πίστει ὀνομαζόμενα παρ' αὐτῷ ἐστί ταῦτα· Ἀρρήτος καὶ Σιγή, Πατὴρ τε καὶ Ἀλήθεια. Ταύτης δὲ τῆς τετραδὸς ὁ σύμπασις ἀριθμὸς ἐστὶ στοιχείων εἰκοσιτεσσάρων. Ὁ γὰρ Ἀρρήτος ὄνομα, γράμματα ἔχει ἐν ἑαυτῷ ἐπτά, ἡ δὲ Σιγή πάντες (3), καὶ ὁ Πατὴρ (4), καὶ ἡ Ἀλήθεια ἐπτά· ἃ συντεθέντα ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὰ δις πάντες, καὶ δις ἐπτά, τὸν τῶν εἰκοσιτεσσάρων ἀριθμὸν ἀνεπλήρωσαν. Ὡσαύτως δὲ καὶ ἡ δευτέρα τετράς, Λόγος καὶ Ζωή, Ἀνθρώπος καὶ Ἐκκλησία, τὸν αὐτὸν ἀριθμὸν τῶν στοιχείων ἀνέδειξαν. Καὶ τὸ τοῦ Σωτῆρος δὲ ῥήτὴν ὄνομα (ὅκτω καὶ δέκα) (5) γραμμάτων ὑπάρχει ἐξ· τὸν δ' Ἀρρήτων αὐτοῦ (6) γραμμάτων εἰκοσιτεσσάρων. Υἱὸς Χριστός, γραμμάτων δώδεκα (7)· τὸ δὲ ἐν

1. Sic autem (8) annuntiat perquam sapiens eorum Sige generationem viginti quatuor elementorum. Cum solitate esse unitatem, ex quibus duæ sunt emissiones, sicut prædictum est **, monas et hen, quæ duplicata (9), quatuor factæ sunt: bis enim duo, quatuor. Et rursus duo et quatuor in idipsum compositæ, sex manifestaverunt numerum. Hi autem sex (10) quadruplicati, viginti quatuor generaverunt figuras. Et quidem quæ sunt primæ quaternationis nomina sancta sanctorum intelliguntur (11), quæ non possunt enarrari; intelliguntur autem a solo Filio, quæ Pater scit quænam sunt. Alia vero quæ cum gravitate, et honore, et fide nominantur, apud eum sunt hæc: Ἀρρήτος et Σιγή, Πατὴρ et Ἀλήθεια. Hujus autem quaternationis universus numerus est litterarum viginti quatuor: Ἀρρήτος enim nomen litteras habet in se septem, Σιγή quinque (12), et Πατὴρ quinque, et Ἀλήθεια septem, quæ composita in se, bis quinque (13), et bis septem, viginti quatuor numerum adimpleverunt. Similiter et secunda quaternatio Logos et Zos, Anthropos et Ecclesia eundem numerum elementorum ostenderunt. Et Salvatoris quoque narrabile nomen Ἰησοῦς, litterarum est sex; inenarrabile autem ejus, litterarum viginti qua-

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XV.

1. Ad hunc itaque modum, illa undique sapientissima Sige, viginti et quatuor elementorum ortum ipsi exponit. Cum solitate enim unitatem simul existeret: ex quibus duæ, ut superius diximus, productiones exsisterent, monas nimirum et unum: quæ quidem inter se juncta quatuor efficiunt: bis enim duo sunt quatuor. Ac rursus duo et quatuor in unum juncta, senarius numerum declaravit. Senarius porro quater in se ductus, viginti quatuor formas procreavit. Ac primæ quidem quaternitatis nomina, quæ sancta sanctorum intelliguntur, nec ullis verbis exprimi possunt, a solo Filio cognoscuntur, quæ Pater scit quænam sint. At vero augusta ac veneranda nomina, quæque non sine fide usurpantur, apud eum hæc sunt, Ἀρρήτος, Σιγή, Πατὴρ, Ἀλήθεια. Hujus porro quaternarii numerus totus est quatuor et viginti litterarum. Nomen enim

** Cap. XII. ** Sup. cap. XI.

(1) Αὐτῷ. Interpres legit αὐτῶν. In edit. autem C Gall. et Feuard. habetur αὐτοῦ.

(2) Ἐνότητι. Leg. ἐνότητα.

(3) Ἡ δὲ Σιγή πάντες. Ex vet. interp. legendum hic σιγή· sive Marci ætate quidam ita scriberent, sive a male feriato hominis capite addita fuerit littera e, ut quinque litteris constare posset vox. Id si attendissent Fronto Due. et Feuard. in hoc ænigmate solvendo, qui Σιγή quinque litteris constare possit, non adeo laborassent.

(4) Καὶ ὁ Πατὴρ. Adde πάντες ex vet.

(5) Ὅκτω καὶ δέκα. Pro ὅκτω καὶ δέκα, lege cum interp. Ἰησοῦς. Nimirum, ut optime notat Petavius, compendiose scripserat Irenæus τῇ pro Ἰησοῦς. Librarii numerum esse rati, locum depravarunt.

(6) Τὸν δὲ Ἀρρήτων αὐτοῦ. Pro τὸν lege τὸ. Quid sit autem illud Jesu, quod 24, et mox Christi nomen, quod 50 litterarum esse ait Marcus, explicat qui possit; qui vero non possit, leve dispendium existimet.

(7) Υἱὸς Χριστός γραμμάτων δώδεκα. Legit votus interp. Υἱὸς καὶ Χριστός γραμμάτων δώδεκα. At Billius omnia voce Υἱὸς legendum vult, καὶ Χριστός γραμμάτων ἐπτά, vitiosam veteris versionis lectionem, et Christus litterarum vii, male secutus. Nam paulo post iterum scribitur, λέγεται δὲ, φησί, καὶ Υἱὸς Χριστός, τούτῃστιν ἡ δωδεκάς, etc., quæ sat accurate reddidit interpres.

At, inquit, qui vox Χριστός litterarum octo dici potest? Respondet Petavius, Marcum, quemadmodum pro σιγή scripsit σιγή, sic pro Χριστός scripsisse Χρειστός. Quæ doctissimi viri conjectura ex eo firmari potest, quod Græcos quosdam sic interdum scripsisse patet ex acrostichide relata in Oratione Constantini Magni ad sanctorum cœtum, cap. 18, in qua legitur, Ἰησοῦς Χρειστός. Foris etiam cum Marcus videret a Latinis litteram Græcam χ in duas, cā, resolvi, eam veluti duplicem accepit; cum maxime aspirata sit, densioremque sonum habeat.

(8) Sic autem. Græc. sic ergo.

(9) Quæ duplicata. Vertendum erat, quæ cum ad duo accesserint.

(10) Hi autem sex. In edit. Feuard. male omissa vox sex, quæ exstat in omnibus aliis cum edit. tum mss. et textu Græco.

(11) Et quidem ... sancta sanctorum intelliguntur. D. Mellius vertisset interpres: Ac primæ quidem quaternationis nomina sancta sanctorum, quæ intelligentia sola percipi, non verbis explicari possunt.

(12) Σιγή quinque. Ita codd. Clarom., Pass., Arund. et Merc. 2, cum edit. Eras. et Oxon. In Gall. vero et Feuard. male Σιγή· ratio enim numeri quinarum exigit scribi Σιγή.

(13) Bis quinque. Codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, bis quini. In Eras. bis quina.

ισορ. 75 Τιδς et Χριστός, litterarum duodecim(1); A Χριστῷ ἄρρητον, γραμμάτων τριάκοντα. Καὶ διὰ τοῦτο φησιν αὐτὸν Α καὶ Ω, ἵνα τὴν περισσευήν μηνύσῃ, τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τοῦτου τοῦ ὀρνέου (11).

2. Jesus autem hanc habet, inquit, inenarrabilem genesim. A matre enim universorum, id est, primæ quaternationis (2) in filiz locum (3) processit secunda quaternatio, et facta est octonatio, ex qua progressa est (4) decas : sic factum est xviii (5). Decas itaque adjuncta octonationi, et decuplam (6) eam faciens, Lxxx fecit numerum : et rursus octuagies decies (7) octingentorum numerum fecit : ut sit universus litterarum numerus ab octonatione in decadem progrediens, octo et octuaginta et dccc (8) quod est Jesus. Jesus enim nomen, secundum Græcarum litterarum computum, dccc sunt Lxxxviii (9). Habes (10) manifeste et supercaelestis B

2. Ὁ δὲ Ἰησοῦς ταύτην ἔχει, φησὶ, τὴν ἄρρητον γένεσιν. Ἀπὸ γὰρ τῆς μητρὸς τῶν ὅλων, τῆς πρώτης τετράδος, ἐν θυγατρὶς τρόπῳ προήλθεν ἡ δευτέρα τετράς, καὶ ἐγένετο ὀγδοάς, ἐξ ἧς προήλθε δεκάς. Οὕτως ἐγένετο δεκάς καὶ ὀγδοάς. Ἡ οὖν δεκάς ἐπισυνελθούσα τῇ ὀγδοάδι, καὶ δεκαπλασίονα αὐτὴν ποίησασα, τὸν τῶν ὀγδοήκοντα προσέδιδασεν ἀριθμὸν· καὶ τὰ ὀγδοήκοντα πάλιν δεκαπλασιάσασα, τὸν τῶν ὀκτακοσίων ἀριθμὸν ἐγέννησεν· ὥστε εἶναι τὸν ἅπαντα τῶν γραμμάτων ἀριθμὸν ἀπὸ ὀγδοάδος εἰς δεκάδα προσελθόντα, Ἡ καὶ Π καὶ Ω (12), ὃ ἐστὶ δεκαοκτώ (13). Τὸ γὰρ Ἰησοῦ ὄνομα (14), κατὰ τὸν ἐν τοῖς γράμμασιν ἀριθμὸν, Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ (15). Ἐχει (16)

BILLII INTERPRETATIO.

Ἀρρητος septem litteras in se complectitur, Σιγή quinque, Πατήρ totidem, Ἀλήθεια septem : quæ quidem, hoc est, bis quinque, et bis septem, in unum coacta, quatuor et vicenarium numerum conficiunt. Eodem etiam modo secunda quaternitas, Λόγος et Ζωή, Ἀνθρώπος et Ἐκκλησία, parem elementorum numerum ostendunt. Quin Salvatoris quoque nomen id, quod in sermonem cadit, hoc est Ἰησοῦς sex litterarum est : illud autem quod omnem sermonis facultatem superat, viginti quatuor litterarum. Eodem modo Christus septem litterarum est ; quod autem in Christo ejusmodi est, ut omnem vim sermonis excedat, litterarum triginta. Atque hac ratione ipse se dicit Α et Ω, ut περισσεύαν, id est columbam indicet : hunc enim numerum habet hæc avis.

2. At vero Jesus, ait ille, inenarrabilem ortum hunc habet : etenim ex prima illa rerum omnium parente quaternitate, secunda quaternitas filiz instar processit, atque ogdoas effecta est. Ex ea decas prodiit, sicque decas et ogdoas exstitit. Decas porro cum ogdoade juncta, eamque decuplans, octogena-

(1) Τιδς et Χριστός litterarum xii. Sic probe C restituit Græbius ex cod. Voss. consentiente Græco. Consentit et Clarom. In aliis omnibus editi. omissa voce Τιδς perperam habetur, et Χριστός litterarum vii, numero xii in vii mutato, quod facile fieri potuit. Ad marginem Eras. et Gall. scriptum est, al. xii, sed id male refertur ad triginta, quod mox sequitur : huc enim spectat.

(2) Primæ quaternationis. Scribendum erat, prima quaternatione. Sed genitivum pro ablativo reddidit incautus interpres, non attendens, τῆς πρώτης τετράδος, regi per præpositionem ἀπὸ.

(3) In filiz locum. Vertendum erat, in filiz modum. Sed pro τρόπῳ male legisse videtur interpres τόπῳ.

(4) Progressa est. Sic recte Græbius ex cod. Voss. Consentit Clarom. Cætera exemplaria perperam, processa est.

(5) Factum est xviii. Sic omnino cod. Clarom. cum edit. Oxon. Consentiant ex parte Voss. et Arund. Prior habet, est; alter, xviii; ex quibus vitiosam lectionem, factum decimo octavo, emendavit Græbius, apposita distinctionis nota ante decas, ut ab hac voce nova periodus inciperet. Cæterum ex Græco, pro xviii, legendum esset decas et ogdoas.

(6) Decuplam. Exemplaria omnia, decuplum, perspicuo librariorum sphalmate.

(7) Octuagies decies. Gr. Octoginta in decem duobus.

(8) Octuaginta et dccc. Sic recte Fenard. emendavit ex vet. cod. Consent. Clarom., Pass., Voss. et Græca lect. In editi. Eras. et Gall. et mas. Arund. et Merc. 2, corrupte legitur octuaginta dat. Numerum incauti scribæ dccc commutarunt in dat; quod facile fieri potuit.

(9) dccc sunt Lxxxviii. Ita mss. Clarom., Pass., Voss. et editi. Oxon. juxta Græcum. In cæteris exemplaribus perperam, dat summam Lxxxviii.

(10) Habes. Sic codd. Pass. et Arund. In reliquis perperam habens.

(11) Τοῦτον ἔχοντος τὸν ἀριθμὸν τοῦ ὀρνέου. Quo pacto vox περισσεύα, quæ columbam significat, numero his litteris α et ω respondeat, non videre se fatetur Billius. Sed id facile vidisset vir doctus, si singulas, quibus constat περισσεύα, litteras, ut totidem notas numericas accepisset. Vid. sup. pag. 607, not. 10.

(12) Ἡ καὶ Π, καὶ Ω. Nam η est 8, π 80, et ω 800, quæ simul collecta, efficiunt 888. Frustra ergo Billius vitiosa editi. Eras. et Gall. lectione deceptus expungi vult ω; nec enim alias constaret numerus.

(13) Ὁ ἐστὶ δεκαοκτώ. Lege cum interp. ὃ ἐστὶν Ἰησοῦς. Si enim singulas nominis Ἰησοῦς litteras arithmetice accipias, summa dabit 888, ut mox subjungitur.

(14) Ἰησοῦ ὄνομα. Leg. Ἰησοῦς ὄνομα.

(15) Ω ἐστὶν ὀγδοηκονταοκτώ. Mallem cum Græbio καὶ post ἐστὶν inseri. Sollicita ejusmodi numerorum investigatione delectati sunt non modo Marcosii, sed et e Catholicis quidam. Auctor carminum sub nomine Sibyllæ Cumanæ lib. 1: Ὀκτώ γὰρ μονάδας, τόσους δεκάδας ἐπὶ τούτοις, Ἡδ' ἑκατοντάδας ὅκτω, ἀπιστοκόροις ἀνθρώποις ὄνομα θηλώσει. Namque octo monades, totidem decades super ista, Atque hecatontadæ octo infidis significabit Humanis nomen. Et Beda in cap. ii Lucæ: Cujus sacrosancti nominis (Jesus) non tantum etymologia, sed et ipse quem litteris comprehendit numerus, perpetuæ nostræ salutis mysteria redolet. Sex quippe litteris apud Græcos scribitur Ἰησοῦς, videlicet ι, et η, et α, et ο, et υ, et ς, quarum numeri sunt 1, et viii, et cc, et lxx, et cccc, et cc, qui sunt simul dcccLxxxviii. Qui profecto numerus, quia figura resurrectionis adgaudeat, satis est supra tractatum. His, puto, non adeo delectabitur, cui sapiet palatus.

(16) Ἐχει. Leg. ἔχει.

σαφῶς καὶ τὴν ὑπερουργάνιον (1) τοῦ η καὶ τοῦ σ (2) κατ' αὐτοὺς γένεσιν. Διὸ καὶ τὸν ἀλφάβητον (3) τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτώ, καὶ δεκάδας ὀκτώ, καὶ ἑκατοντάδας ὀκτώ, τὴν τῶν ὀκτακοσίων ὀδο-
κοντακοτῶ ψῆφον (ἔπειτα) (4) δεικνύοντα, τουτέστι τὸ ε ι η (5) τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν (6). Καὶ διὰ τοῦ (7) Ἄλφα καὶ Ω ὀνομάζεσθαι αὐτὸν, τὴν ἐκ πάντων γένεσιν (8) σημαίνοντα. Καὶ πάλιν οὕτως· Τῆς πρώτης τετραδὸς κατὰ πρόσθα-
σιν (9) ἀριθμοῦ εἰς αὐτὴν συντιθεμένης, ὁ τῶν δέκα ἀνεφάνη ἀριθμός. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς καὶ τέσσαρες ἐπὶ τὸ αὐτὸ συντιθεῖσθαι, δέκα γίνονται (10)· καὶ τοῦτ' εἶναι θέλουσι τὸν Ἰησοῦν. Ἀλλὰ καὶ ὁ Χριστὸς, φησὶ, γραμμάτων ὀκτὼ ὄν, τὴν πρώτην ὁδοῦδα σημαίνει, ἥτις τῷ δέκα συμπλακεῖσα, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκλύσας. Λέγεται δὲ, φησὶ, καὶ Ἰῶδ Χριστὸς, τουτέστιν ἡ δωδεκάς. Τὸ γὰρ Ἰῶδς ὄνομα γραμμάτων ἐστὶ τεσσάρων, τὸ δὲ Χριστὸς ὀκτὼ· ἅτινα συντε-
θέντα, τὸ τῆς δωδεκάδος ἐπέδειξαν μέγεθος. Πρὶν μὲν οὖν, φησὶ, τοῦτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον (11)

riam numerum peperit: rursusque octogenerium in decem Jucens, octingentesimum numerum procreavit. Ita cum universus litterarum numerus ab octonario ad denarium progressus est, octo et octoginta emergunt: quod quidem est Ἰησοῦς. Hoc enim nomen, si litterarum numerum ineas, octo et octoginta efficit. Habes perspicue quinam, de eorum sententia, supercaelestis quoque Jesu ortus sit. Unde etiam Græcorum alphabetum unitates octo, decurias octo, totidemque centurias continere; quæ octingentorum octoginta octo numerum edant, hoc est, Jesum ex omnibus numeris constantem, ob idque A et Ω eum nuncupari, ut ipsius ex omnibus ortus significetur. Ac rursus ad hunc modum id exponunt: Prima quaternitate juxta numeri progressionem in sese composita, exiit denarius. Una enim, et duæ, et tres, et quatuor in unum conflatas decem efficiunt, quod est iota: idque Jesum esse volunt. Quin etiam

(1) Ὑπερουργάνιον. Legit interpres ὑπερουργανίου. Sed malle ὑπερουργάνιον. Porro Jesu γένεσις dicitur ὑπερουργάνιος, quia in ipso Pleromate, cælis omnibus superiori, conspirantibus simul Æoni-
bus facta est.

(2) Τοῦ η καὶ τοῦ σ. Pro his lege ex vet. τοῦ Ἰησοῦ.

(3) Τὸν ἀλφάβητον τῶν Ἑλλήνων ἔχειν μονάδας ὀκτὼ, etc. Hæc sigillatim ostendit Fronto Duc. Ab α usque ad ι exclusive, sunt monades octo, nam senarii nota adiscitur ζ: ab ι usque ad ρ sunt decades octo, nonam enim exprimit nota alia Ϛ: α ρ usque ad ω hecatontades octo, nonam hæc postrema refert, ϙ; millenarium vero Ϙ sub-
scripta virgula.

(4) Ἐπειτα. Dele hanc vocem, ex vet.

(5) Τὸ ε ι η. Pro his lege, τὸν Ἰησοῦν.

(6) Τὸν ἐκ πάντων συνεστῶτα τῶν ἀριθμῶν. Quia videlicet ex omnium Æonum collatione conflatus erat.

(7) Διὰ τοῦ. Leg. διὰ τοῦτο.

(8) Γένεσιν. Αὐτοῦ addit interpres.

(9) Πρόσθασιν. Cur Billius et Grabius legi velint, πρόσθασιν, non vides; cum et πρόσθασας æque veriti possit, progressio.

(10) Δέκα γίνονται. Adde ex interpr. ἕτι ἐστὶν ι.

(11) Τοῦτου τοῦ ὀνόματος τὸ ἐπίσημον. Nominis Χριστοῦς ἐπίσημον est ζ, quo Ἰησοῦς sex constans litteris designatur, ut mox additur.

(12) Et A B. Pro A B, scribendum erat, Alpha-
betum, ex Græco Ἀλφάβητον.

(13) DCCC. Sic codd. Clarom. et Pass. cum editt. Feuard. et Oxon. ac textu Græco. In editt. Eras. et Gall. oodem recurrente errato, dat: quod quidem mendum ex solo textu Græco, nullo suffragante ms. correxerunt Feuard. et Grabius.

(14) Ostendunt. Vertendum erat ostendens. Nam δεικνύοντα refertur ad τὸν Ἀλφάβητον.

(15) Significant. Sic Clarom., Pass. et Voss. me-

A Jesu secundum eos genesim. Quapropter et A B (12) Græcorum habere monadas octo, et decadas viii. et hecatontadas viii. dccc (13) LXXXVIII nume-
rum 76 ostendentia (14) hoc est, Jesum, qui est ex omnibus constans numeris: et propter hoc A et Ω nominari eum, cum significet (15) ex omnibus ejus generationem. Et iterum ita: Primæ quaternationis secundum progressionem (16) numeri in semetipsam compositæ (17) x apparuit numerus. A enim et B et Γ et Δ (18) in semetipsa (19) compo-
sita x sunt (20), quod est I, et hoc esse volunt Je-
sum. Sed et Christus, inquit, litterarum est viii, ex quibus primam octonationem significari, quæ cum iota (21) applicita (22) dccc LXXXVIII numerum generavit (23). Dicitur autem, ait, et filius Christus, hoc est, duodecas: viiς enim nomen litterarum quatuor est, Χριστὸς autem octo: quæ composita duodecadis ostenderunt magnitudinem. Prius au-
tem, inquit, quam hujus nominis insigne appare-
ret, hoc est, Jesus, filius (24), in ignorantia magna

BILLII INTERPRETATIO.

lius quam alii significet; id enim refertur ad α ε ι ω, neque repugnat textus Græcus.

(16) Progressionem. Sic in Clarom., Pass. et Voss. melius quam in editt. omnibus process-
sionem.

(17) Primæ quaternationis... compositæ. Ἑλλη-
νίζει interpres. Genitivos absolutos Græcorum Latine reddit per genitivos; quod barbarum. Vertendum erat, prima quaternatione composita. In Eras. et Gall. pro quaternationis, habetur quaternationi. In Arund. et Merc. 2, quaternioni.

(18) A enim et B et Γ et Δ. Sic Clarom. cod. ex-
cepto quod Γ Græc. um Latino more scribitur G. In omnibus autem aliis cum editt. tum mss. littera Γ perperam commutata in ζ, sensus evertitur: neque enim ex α ε ι β et ζ et δ in unum compositis, decem fiunt, sed xiii. Sed in editt. Eras. et Gall. pro ε ζ, quod habent Feuard. et Grab., pejus legi-
tur, ut ζ, nec melius in Feuard. et α pro ε δ.

D At pravis his lectionibus occurrisset interpres, si Græca secutus notis abstinuisset, scripsissetque, unum, et duo, et tria, et quatuor.

(19) In semetipsa. Codicis Arundel. lectionem se-
quimur. Cæteri omnes seu editi, seu manu exarati, minus bene, in semetipso.

(20) X sunt. Al. X faciunt.

(21) Cum Iota. Hic Iota arithmetice accipias, juxta Græc. δέκα.

(22) Applicita. Editt. applicata.

(23) DCCCLXXXVIII numerum generavit. Verba Græca (si genuina sunt) non reddidit interpres; quamvis a sensu non deflexerit. In Græco siquidem, τὸν Ἰησοῦν ἀπεκλύσας, Jesum peperit. Sed cum Ἰησοῦς sit 888, si nimirum litteræ velut notæ numerorum accipiuntur; has sic accipiens interpres vertit DCCCLXXXVIII.

(24) Filiis. Ita recte Clarom. cod. juxta Græ-
cum, τοῖς viiς. In cæteris omnibus corrupte, filius.

fuerunt homines et errore. Cum autem manifestatum est vi litterarum nomen hoc quod secundum carnem (1) amictum est, ut ad sensibilitatem hominis descenderet, habens in semetipso ipsum quoque vi, et viginti quatuor; tunc cognoscentes eum cessaverunt ab ignorantia, et a morte in vitam ascenderunt, nomine eis facto ducatore (2) ad Patrem veritatis. Voluisse enim Patrem universorum solvere ignorantiam, et destruere mortem. Ignorantis autem solutio, agnitio ejus fuit. Et propter hoc dictum (3) secundum voluntatem ejus, eum qui est secundum imaginem ejus, quæ sursum est virtus, dispositum hominem.

77 3. A quaternatione enim progressi sunt Æones. Erat autem in quaternatione Anthropos et Ecclesia, Logos et Zoe. Ab his igitur Virtutes, ait, emanatæ generaverunt eum, qui in terra manifestatus est, Iesum. Et Logi quidem locum adimplese angelum Gabriel, Zoes autem Spiritum sanctum, Anthropi autem Altissimi virtutem: Ecclesiæ autem locum Virgo ostendit. Et sic ille, qui est secundum dispositionem, per Mariam generatur (4) apud eum homo, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit per Verbum ad agnitionem suam. Cum autem venisset ipse ad aquam, descendisse in eum, quasi columbam, eum qui recurrebat sursum, et implevit xii numerum:

Α φανῆναι, τεύτεται τὸν Ἰησοῦν, τοῖς οἰοῖς, ἐν ἀγνοίᾳ πολλῇ ὑπάρχον οἱ ἄνθρωποι καὶ πλάνῃ. Ὅτε δὲ ἐπαυρώθη τὸ ἐξαγράμματος ὄνομα, ὡς σάρκα παριεβέβητο, ἵνα εἰς τὴν αἰσθησιν τοῦ ἀνθρώπου κατέβη, ἔχων ἐν ἑαυτῷ αὐτὰ τὰ εἰς καὶ τὰ εἰκοσιτέσσαρα· τότε γινώσκοντες αὐτὸν ἐπαύσαντο τῆς ἀγνοίας, ἐκ θανάτου δὲ εἰς ζωὴν ἀνῆλθον, τοῦ ὀνόματος αὐτοῖς ὁδοῦ γεννηθέντος (5) πρὸς τὸν Πατέρα τῆς ἀληθείας. Θεολογῆναι γὰρ τὸν Πατέρα τῶν ὧν ὧν λῦσαι τὴν ἀγνοίαν, καὶ καθελαιν τὸν θάνατον. Ἀγνοίας δὲ λύσις, ἡ ἐπίγνωσις αὐτοῦ ἐγένετο. Καὶ διὰ τοῦτο ἐκλεχθῆναι τὸν, κατὰ τὸ θέλημα αὐτοῦ, κατ' εἰκόνα τῆς ἀνω δυνάμεως (6) οἰκονομηθέντα ἄνθρωπον.

3. Ἀπὸ τετραδὸς γὰρ προῆλθον οἱ Αἰῶνες. Ἦν δὲ ἐν τῇ τετραδί Ἀνθρώπος καὶ Ἐκκλησία, Λόγος καὶ Ζωή. Ἀπὸ τούτων οὖν δυνάμεις, φησὶν, ἀποβῆσαι, ἐγενεσιουργήσαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν (7). Καὶ τοῦ μὲν Λόγου ἀναπεπληρωμέναι τὸν τόπον τὸν ἀγγελὸν Γαβριὴλ, τῆς δὲ Ζωῆς τὸ ἅγιον Πνεῦμα, τοῦ δὲ Ἀνθρώπου τὴν δύναμιν τοῦ υἱοῦ (8)· τὸν δὲ τῆς Ἐκκλησίας τόπον ἡ παρθένος ἐπέδειξεν (9). Οὕτως τε ὁ κατ' οἰκονομίαν διὰ τῆς Μαρίας γενεσιουργεῖται παρ' αὐτῷ ἄνθρωπος, ὃν ὁ Πατήρ τῶν ὧν ὧν διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο διὰ Λόγου εἰς ἐπίγνωσιν αὐτοῦ. Ἐλθόντος δὲ αὐτοῦ εἰς τὸ ὕδωρ, κατελθεῖν εἰς αὐτὸν ὡς περισσεύον τὴν ἀναδραμόντα ἄνω (10) καὶ πληρῶσαντα τὸν δωδέκατον ἀρι-

BILLII INTERPRETATIO.

Christus, inquit, qui litterarum octo est, primam ogdoadem significat: quæ quidem cum decade copulata octogenarium numerum peperit. Dicitur autem et filius Christus, hoc est, duodecas. Etenim nomen hoc Ἰός litterarum est quatuor, Χριστός autem octo: quæ quidem simul juncta duodecadis magnitudinem ostenderunt. Enimvero priusquam hujusce nominis insigne filius appareret, hoc est, Ἰησοῦς, in magna ignorantia et errore homines versabantur. At postea quam nomen sex litterarum conspicium factum est (carnem videlicet induens, ut ad hominis sensum laboretur, habens in se ipso sex et viginti quatuor), tum demum eo cognito, hujusmodi ignorantia libera est, atque a morte ad vitam ascenderunt, utpote quibus hoc nomen ad veritatis Patrem ducis munus obierit. Placuisse enim rerum universarum parenti ignorantem depellere, ac mortem delere. Ignorantis porro depulsio, ipsius cognitio exstitit. Ob eamque causam de ipsius voluntate electum eum hominem fuisse, qui ad supernæ virtutis imaginem dispensatus est.

3. Ex quaternitate siquidem Æones proflexerunt. Etenim in quaternitate erant Homo et Ecclesia, Sermo et Vita. Ab his igitur, inquit, emanantes Virtutes Jesum eum, qui in terra apparuit, produxerunt. Et quidem Sermonis locum supplēvisse angelum Gabrielem; Vitæ, Spiritum sanctum; Hominis, Altissimi virtutem; Ecclesiæ denique locum, Virginem indicasse. Sic nimirum apud eum is homo, qui ex dispensatione exstitit, per Mariam in ortum editus est: quem rerum omnium parens per vulvam transmeantem, Sermonis opera ad sui cognitionem elegit. Cum autem ad aquam sese contulisset, in ipsum columbæ instar descendisse illum ait, qui ad supra sese receperat, ac duodecimum numerum

(1) Quod secundum carnem. Hic deletimus C. est, quod manifesta scribarum oscitantia his repetitum fuit.

(2) Ducatore. I. e. duce. Gloss. vel. ducator, ἀγός, προηγούμενος· ducatores, ἀγολ, ἡγεμόνες. Eadem voce utitur Tertull. adv. Jud. c. 13. Iterum occurrit apud auctorem nostrum lib. II, cap. 18, n. 7.

(3) Dictum. Vertendum est, electum esse; hancque lectionem confirmant mox sequentia: ὃν ὁ Πατήρ τῶν ὧν ὧν διελθόντα διὰ μήτρας ἐξελέξατο, quem Pater omnium transeuntem per vulvam elegit. Sed pro ἐκλεχθῆναι male legit interpretes, λεχθῆναι.

(4) Generatur. Ita Græci textus auctoritate, ut videtur, Fecundentius a Frontone Duc. monitus posuit. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, generatus.

(5) Ὀδοῦ γεννηθέντος. Melius legas cum interp. ὁδοῦ γεννηθέντος.

(6) Τῆς ἀνω δυνάμεως. Christi videlicet, qui mox dicitur virum in Jesum delapsa; vel superioris Ἀν-

θρώπου, cujus in Jesum descenduri idem Jesus ἐξομολοῶσιν καὶ μόρφωσιν paulo post dicitur expressisse.

(7) Ἐγενεσιουργήσαν τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν. Hic obiter monet Grabius, Latinam versionem Nicetæ in Thesaurο orthodox. fide pag. 266 edit. posterioris: Virtutes præterea, quæ ab iis emanaverant, ab eo Jesu generalis esse, qui visus esset in terra, corrigendum esse hoc modo: Virtutes præterea, etc., generasse Jesum, qui visus esset in terra. Atque hanc correctionem, inquit vir clarissimus, bene admittunt Græca mss. cod. 22. Roe in Biblioth. Bodle. ἀπὸ τούτων δὲ δυνάμεις ἀποβῆσαι γενεσιουργῆσαι τὸν ἐπὶ γῆς φανέντα Ἰησοῦν.

(8) Υἱοῦ. Lege Ὑψίστου cum vel. et ipso sacro textu Luc. I, 35, in quem digitum intendunt hæretici.

(9) Ἐπέδειξεν. Cod. Reg. εἰδείξεν.

(10) Τὸν ἀναδραμόντα ἄνω. Salvatorem, quem in Jesum sub columbæ specie descendisse clarius affirmant Valentiniani sup. cap. 7.

θρόνῳ ἐν ᾧ ὑπάρχει (1) τὸ σπέρμα τούτων τῶν συναρπέντων αὐτῷ καὶ συγκαταβάδων καὶ συναναβάδων. Αὐτὴν δὲ τὴν δύναμιν καταλθοῦσαν σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς (2), ἔχον ἐν αὐτῷ καὶ τὸν Πατέρα καὶ τὸν Υἱόν, τὴν τε διὰ τούτων γνωστομένην ἀνόνομαστον δύναμιν τῆς Σιγῆς, καὶ τοὺς ἅπαντας Αἰῶνας. Καὶ τοῦτ' εἶναι τὸ Πνεῦμα τὸ λαλήσαν διὰ τοῦ Ἰησοῦ (3), τὸ ὁμολογήσαν αὐτὸν Υἱὸν ἀνθρώπου (4), καὶ φανερώσαντα (5) τὸν Πατέρα, καταλθόν μὲν εἰς τὸν Ἰησοῦν, ἠνώσθαι δ' αὐτῷ. Καὶ καθάπερ μὲν τὸν θάνατον, φησὶν, ὁ ἐκ τῆς οἰκονομίας Σωτῆρος, ἐγνώρισεν δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν (6). Εἶναι οὖν τὸν Ἰησοῦν ὄνομα μὲν τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου (7) λέγει, θεοῖσθαι δὲ εἰς ἐξομώσιν καὶ μόρφωσιν τοῦ μέλλοντος εἰς αὐτὸν κατέρχεσθαι Ἀνθρώπου. Τὸν χωρήσαντα αὐτόν, ἐσχηκέναι (δὲ) (8) αὐτόν τε τὸν Ἀνθρώπον, αὐτόν τε τὸν Λόγον καὶ τὸν Πατέρα, καὶ τὸν Ἀβήτην, καὶ τὴν Σιγὴν, καὶ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ Ἐκκλησίαν, καὶ Ζωήν.

4. Ταῦτα δὲ ὑπὲρ τὸ Ἰού! καὶ τὸ Θεῦ! καὶ ὑπὲρ τοῦ πᾶσαν τραγικὴν φωνήν (10) καὶ σχελιασμόν ἐστι.

A in quo inerat semen eorum, qui conseminati sunt cum eo, et condescenderunt et coascenderunt. Ipsam autem Virtutem quæ descendit, semen dicit esse Patris, habens in se et Patrem, et Filium, et eam, quæ per eos cognoscitur innominabilis virtus Siges, et omnes Æonas. Et hunc esse Spiritum, qui locutus est per os Jesu, qui se confessus est Filium hominis, et manifestavit Patrem, descendens quidem in Jesum, unitus est (11). Et destruxit quidem mortem, ait, qui fuit ex dispositione Salvator Jesus; agnovit autem Patrem Christum (12). Jesum esse ergo nomen (13) quidem ejus, qui est ex dispositione homo, dicit, positum autem easse in 78 assimilationem etfigurationem ejus, qui incipit in eum descendere (14), Hominis, quem capientem habere et ipsum Hominem, et ipsum Logon, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Alethian, et Ecclesiam, et Zoen.

4. Hæc jam supra *Iu in!* et super *Phœu!* et super universam tragicam exclamationem et doloris vocem

BILLII INTERPRETATIO.

expleverat, in quo inerat semen eorum, qui una cum eo sati fuerant, simulque et descenderant et ascenderant. Hanc porro Virtutem, quæ descendit, Patris semen esse, Patrem et Filium in se habens, eamque quæ per eos agnoscitur, nec ulla sermonis facultate exprimi potest, Siges virtutem, cunctosque Æonas. Atque hunc esse Spiritum illum, qui per os Jesu verba fecit, seque hominis filium confessus est, et Patrem patefecit: quique in Jesum descendit, ipsique copulatus est. Ac mortem, inquit, de medio sustulit ille ex dispensatione Salvator, Patrem autem Christum Jesum easse cognovit: proinde Jesum nomen esse illius, qui ex dispensatione exstitit, docet; impositum autem fuisse ad exprimendam hominis illius, qui in eum descensus erat, similitudinem ac formationem. Hunc porro cum excepisset, simul et ipsum Hominem, et Sermonem, et Patrem, et Arrheton, et Sigen, et Veritatem, et Ecclesiam habuisse.

4. Hæc vero jam et *Iu!* et *Phœu!* et tragicam omnem exclamationem ac querelam superant. Quis enim non in tantorum mendaciorum perficem et consarcinatore odio commoveatur, veritatem perspicuens a

(1) *Ἐν ᾧ ὑπάρχει*, etc. In Jesu nimirum, in quo fuisse et illud quod est ab Achemoth semen spiritale, cap. mox citato dicunt Valentiniani. Porro semen istud hic dicitur σπέρμα τούτων συναρπέντων αὐτῷ, id est, semen ab Angelis Salvatore coelestibus et cum eo prolatis, individuisque ejus comitibus in Achemoth infusum. Hæc ergo partim de Jesu, partim de Salvatore explicanda; quæ nisi accurate distinguas, sensum non assequeris.

(2) *Σπέρμα φησὶν εἶναι τοῦ Πατρὸς*. Non una erat Gnosticorum de columba in Jesum delapsa sententia. Alii enim, teste Clemente in *Excerptis* ex Didascalia Valentinianorum pag. 792, col. 1, Spiritum Sanctum dicebant; Basilidiani ministrum, τὸν διάκονον Valentini sectatores τὸ πνεῦμα τῆς ἐνδυμήσεως τοῦ Πατρὸς, Spiritum intentionis Patris. Marcus vero semen dicebat esse Patris, quia a Patre per Æones omnes emissus erat Salvator.

(3) *Διὰ τοῦ Ἰησοῦ*. Adde στόματος ex vel.

(4) *Τὸ ὁμολογήσαν αὐτὸν Υἱὸν ἀνθρώπου*. Quia, ut sup. cap. 12 dicitur, veluti nepos erat Anthropi; utpote qui ortum duodecim illis, qui ab Anthrope et Ecclesia geniti sunt, Æonibus præsertim acceptum referret.

(5) *Φανερώσαντα*. Ex vel. lege φανερώσαν.

(6) *Ἐγνώρισεν δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν*. Legendum monet Græbius Χριστός, non Χριστόν, hancque lectionem confirmat ex lib. iii, cap. 16, n. 1: Qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex dispositione (dicunt), ipsum esse qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse, quem et Christum dici... participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et suo nomine; ut mors per hunc elucetaretur, cognosceret autem Pater per eum

C Salvatore quidem, qui desuper descendisset. At cum ex ipso eodem loco constet Gnosticorum quorundam fuisse hanc sententiam, esse quidem filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem Deum, probabilius videtur eandem et Marcum fuisse, ac proinde legendum, ἐγνώρισεν δὲ τὸν Πατέρα Χριστόν, non Χριστόν.

(7) *Τοῦ ἐκ τῆς οἰκονομίας ἀνθρώπου*. Ad distinctionem superioris Anthropi, qui in Jesum per nepotem Christum descendit, dictum est.

(8) *Τὸν χωρήσαντα αὐτόν, ἐσχηκέναι δὲ*, etc. Pro τὸν legi δν, ac deleri δέ, auctoritate vet. interpretis vult Billius. Ego vero nova periodo ab his verbis cœpta legendum censeo, τὸν δὲ χωρήσαντα αὐτόν ἐσχηκέναι αὐτόν, etc. Quod autem vetus interpretes scripsit, quem, nec particulam δὲ reddidit, idcirco fecit quia duas periodos in unam commiscuit. Ceterum hæc de Jesu, qui Anthropon in se suscepit.

(9) *Ἰὰ τὸ*. Pro τὸ lege τὴν.

(10) *Φωνήν*. Malim cum Billio, ἐκφώνησιν.

(11) *Descendens quidem in Jesum, unitus est*. Melius vertisset interpretes: quique descendens in Jesum, unitus est ei.

(12) *Agnovit autem Patrem Christum*. Ex Græco legendum est: Notum autem fecit Patrem Christum. Vide not. 6.

(13) *Jesum esse ergo nomen*. Male in edit. Oxon. vox Jesum, pejus in cæteris omnibus vox esse, claudit præcedentem periodum: inde enim pervenit omnino sensus. Pertinet utraque ad sequentem. Sed et in hac eadem vocem Jesum, scripturum oscitantia post ergo perperam repetitam, Græci textus auctoritate expungimus.

(14) *Qui incipit in eum descendere*, Hellenismus est, pro qui descensus in eum erat.

ferationem sunt. Quis enim non oderit eum, qui tantorum mendaciorum malus compositor est poeta (1), cum viderit (2) veritatem idolum a Marco factam, et hoc alphabeti (3) litteris stigmatam? Nuper, sicut quod est ab initio (4), quod dici solet, heri et ante (5) Græci conflentur a Cadmo se (6) primum sedecim accepisse: post deinde procedentibus temporibus semetipsos adinvenisse, aliquando quidem adspiratas (7), aliquando autem duplices: novissime autem omnium Palamedem aiunt longas eis apposuisse. Prius igitur quam apud Græcos hæc fierent, non erat veritas? Corpus enim ejus secundum te, Marce, posterius est tempore quam Cadmos (8), et ii qui ante eum sunt; posterius autem his, qui reliqua elementa addiderunt (9): posterius autem tempore, quam et tu ipse. Tu autem solus in idolum deposuisti eam, quæ a te prædicatur veritas.

5. Quis autem sustinebit tuam illam quæ tantum

A Τίς γὰρ οὐκ ἂν μισήσεια τῶν τηλικούτων ψευσμάτων κακοσύνθετον ποιητὴν, τὴν μὲν ἀλήθειαν ὁρῶν εἰδῶλον ὑπὸ Μάρκου γεγυῖσθαι· καὶ τοῦτο τοῖς τοῦ ἀλφαβήτου γράμμασι κατεστιγμένην, νεωστὶ, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς (10), τὸ δὴ λεγόμενον, χθὲς καὶ πρῶτην, Ἑλληγνες ὁμολογοῦσιν ἀπὸ Κάδμου (11) πρῶτον εἶς καὶ δέκα παρεilahφέναι, εἴτα μετέπειτα προβαίνοντων τῶν χρόνων αὐτοὶ ἐξευρηκέναι ποτὲ μὲν τὰ δασέα, ποτὲ δὲ τὰ διπλά· ἔσχατον δὲ πάντων Παλαμίδην φασὶ τὰ μακρὰ (12) τοῦτοις προστεθεικέναι. Πρὸ τοῦ οὖν (13) Ἑλλῆσι ταῦτα γενέσθαι, οὐκ ἦν ἀλήθεια; Τὸ γὰρ σῶμα αὐτῆς κατὰ σὲ, Μάρκε, μεταγενέστερον μὲν Κάδμου, καὶ τῶν πρὸ αὐτοῦ· μεταγενέστερον δὲ τῶν τὰ λοιπὰ προστεθεικότων στοιχείων· μεταγενέστερον δὲ καὶ σουτοῦ. Σὺ γὰρ μόνον εἰδῶλον (14) κατ-
B ἡγαγες τὴν ὑπὸ σοῦ λεγομένην ἀλήθειαν.

5. Τίς δ' ἀνέξεται σου τὴν τοσαῦτα φλυαροῦσαν

BILLI INTERPRETATIO.

Marco idolum effectam, atque alphabeti litteris recens, et, ut proverbio dicitur, heri ac nudius tertius, quasi nolis quibusdam compunctam, cum jam inde a principio sit? Græci etenim se a Cadmo primum sex et decem litteras accepisse conflentur: ac postea temporis progressu nunc adspiratas, nunc duplices invenisse: postremum vero omnium Palamedem longas adjecisse tradunt. Quid igitur? antequam apud Græcos hæ litteræ exstarent, non erat veritas? Etenim de tua sententia, Marce, ipsius corpus Cadmo, hisque qui Cadmi ætatem antecesserunt, posterius est: iisque item, qui reliquas litteras addiderunt, atque adeo te quoque ipso posterius. Tu enim solus eam, quam tu veritatem vocas, in idolum redegit.

5. Quisnam autem tuam istam tot nugas effundentem Sigen feret, quæ et omni nomine sublimiorem nominat, et omni sermone superiorem exponit, et impervestigabilem explicat: eumque, quem tu corporis ac figuræ expertem esse ais, os aperuisse, ac Sermonem, tanquam unum aliquod ex compositis

(1) *Poeta*. Vertendum erat, *artifex*.

(2) *Viderit*. Editt. *videat*.

(3) *Alphabeti*. Codd. *Clarom*. et *Pass*. *alphabetæ*.

(4) *Nuper, sicut quod est ab initio*. Sic male interpunctionis vitio depravatum locum restituimus, periodum novam ab his vocibus incipientes. At male legens interpres, ὥστερ τὸ ἀπ' ἀρχῆς, vel quid simile, male et vertit, *sicut quod est ab initio*; quod nullum habet sensum. Scribendum erat, *si ad initium ratio habeatur*. Vide not. 10.

(5) *Heri et ante*. Verte, *heri et nudius tertius*. In Eras., Gall. et mss. omnibus legitur, *et heri et ante*. Sed prius et merito delevit Feuardentius; neque enim exstat in Græco.

(6) *Cadmo se*. Sic ex Græco recte correxit Feuard. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, exceptis Ottobon. et Voss., pro his corrupte legitur, *ab æstimatione*. Quæ prava lectio Scaligero et Bocharto locis inf. cit. suspicionem injecit, veterem interpretem pro ἀπὸ Κάδμου, legisse ἀπ' ἐκ-κάδμου.

(7) *Adspiratas*. Sic om. editt. cum cod. *Pass*. et Græco. *Clarom*. vero Ottobon. et quatuor Anglicani, *adspirationem*.

(8) *Cadmos, et ii qui*. *Cadmos* nominativus casus est, juxta Græcorum morem in os desinens: idque scribas omnes fecellit, qui arbitrati accusativum esse, imprudenter scripserunt, *et eos qui*, ut in mss. omnibus legitur: quod erratum emendavit Feuardentius a Frontone monitus.

(9) *Addiderunt*. In Eras., Gall. et mss. omnibus, post *addiderunt*, sequuntur tres voces: *temporis quam Palamedes*, vel *Palamedis*: quas expunxit Feuard. a Frontone monitus. Desunt quidem in Græco hodierno. Sed mutilum esse suspicor scripsisseque Irenæum: *μεταγενέστερον δὲ τοῦ Παλαμίδου, καὶ τῶν τὰ λοιπὰ, etc.*, quod verterit

C interpres: *posterius autem temporis, quam Palamedes, et hi qui reliqua, etc.* Id suadere videtur contextus.

(10) *Νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς*. Locum hunc, quia male hactenus interpunctus fuit, male et ab omnibus Irenæi interpretibus acceptum esse, recte observat Josephus Scaliger in *Animadvers.* ad Eusebii *Chronic.* p. 112. Nempe κατεστιγμένην νεωστὶ πρὸς τὸ χθὲς καὶ πρῶτην, uno et eodem tenore legentes, caliginem nulli mortalium perviam Irenæi verbis offundunt. Hanc facile discuties, si cum Scaligero post κατεστιγμένην apposita distinctionis nota, ab his verbis, νεωστὶ πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, novam periodum incipias, quæ desinet in ποτὲ δὲ τὰ διπλά. Sensus videlicet erit: *Nuper, si ad prima rerum initia rationem habeas, et, ut communi proverbio dicitur, heri et nudius tertius, Græci se conflentur a Cadmo primum litteras sedecim accepisse*. Nempe illud, πρὸς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, quod adeo torsit interpretes, addidit Irenæus ut vocis νεωστὶ hyperbolē emolliret: ne quis existimaret, paucis abhinc annis litteras sedecim Græcos accepisse; quæ pluribus ante sæculis adinventæ quidem fuerant, recens tamen inventæ dici poterant, si ad ipsa rerum initia ratio haberetur. Qui quidem sensus perspicuus est, et optime cohæret cum sequentibus.

(11) *Ἀπὸ Κάδμου*. Lege sis Eusebium de *Præpar. evangel.* lib. x, cap. 5, ac Marium Victorinum, et ex recentioribus Josephum Scaligerum in *Animadvers.* citat. pag. 103 et seqq. ac Bochartum in parte altera *Geographiæ, Chanaan* inscripta, lib. i, cap. 20.

(12) *Τὰ μακρὰ*. Cod. Reg. et Basileensis Epiphani edit. τὰ μικρὰ.

(13) *Πρὸ τοῦ οὖν*. Post οὖν addi vult Billius παρ'.

(14) *Μόνον εἰδῶλον*. Legit interpres, *μόνος εἰς εἰδῶλον*.

Σιγήν, ἣ τὸν ἀνονόμαστον ὀνομάζει, καὶ τὸν ἀρρήτῳ A
ἐξηγείται, καὶ τὸν ἀνέξιχνυστον ἐξιστορεῖ, καὶ
ἠνωχίαναι τὸ στόμα φησὶν αὐτὸ, ὃν (1) ἀσώματον καὶ
ἀκίνητον λέγει, καὶ προενέγκασθαι Λόγον, ὡς ἐν τι
τῶν συνθέτων ζῶων· τὸν τε Λόγον αὐτοῦ ὁμοιον ὄντα
τῷ προβαλόντι, καὶ μορφήν τοῦ ἀοράτου γεγονότα,
στοιχείων μὲν εἶναι τριάκοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσά-
ρων; Ἔσται οὖν κατὰ τὴν ὁμοιότητα τοῦ Λόγου ὁ
Πατήρ τῶν πάντων, ὡς σὺ φῆς, στοιχείων μὲν τριά-
κοντα, συλλαβῶν δὲ τεσσάρων. Ἡ πάλιν τίς ἀνέξεταί
σου εἰς σχήματα καὶ ἀριθμούς, ποτὲ μὲν τριάκοντα,
ποτὲ δὲ εἰκοσιτέσσαρα, ποτὲ δὲ ἑξέ μόνον, συγκαλεί-
ντος τὸν τῶν πάντων κτιστὴν καὶ δημιουργὸν καὶ
ποιητὴν Λόγον τοῦ Θεοῦ· κατακερματίζοντος (2)
αὐτὸν εἰς συλλαβὰς μὲν τέσσαρας, στοιχεῖα δὲ τριά-
κοντα· καὶ τὸν πάντων Κύριον, τὸν ἐστρενωκότα τοὺς
οὐρανοὺς, εἰς ὡππ' ἀτάκτοντος ἀριθμὸν, ὁμοίως τῷ
ἀλφαβῆτῳ αὐτὸν γεγονότα· πάντα (3) χωροῦντα Πα-
τέρα, ἀχώρητον δὲ ὑπάρχοντα, εἰς τετράδα, καὶ
ἑξοδάδα, καὶ δεκάδα, καὶ δωδεκάδα ὑπομερίζοντος,
καὶ διὰ τῶν τοιούτων πολυπλασιασμῶν τὸ ἀρρήτῳ
καὶ ἀενάῳ, ὡς σὺ φῆς, τοῦ Πατρὸς ἐκδιηγούμε-
νου; Καὶ ὃν ἀσώματον καὶ ἀνούσιον ὀνομάζεις, τὴν
τούτου οὐσίαν καὶ τὴν ὑπόστασιν ἐκ πολλῶν γραμμά-
των, ἐτέρων ἐξ ἐτέρων γεννωμένων, κατασκευάζεις,
αὐτὸς Δαίδαλος ψευδὴς (4) καὶ τέκτων κακὸς γενό-
μενος τῆς προπανυπερέατου δυνάμεως· καὶ ἦν ἀμέ-
ριστος φῆς εἶναι, εἰς ἀφώνους καὶ φωνήεντας καὶ
ἡμιφώνους φθόγγους ὑπομερίζων· τὸ ἀφώνον αὐτῶν
τῷ τῶν πάντων Πατρὶ, καὶ τῇ τοῦ Υἱοῦ (5) ἐγγνοία

79 verbosata (6) est Sigen, quæ innominabilem nomi-
nat Æonem (7), inenarrabilem exponit, et eum qui
investigabilis (8) est enuntiat, et aperuisse os dicit
eum, quem incorporealem et infiguratum dicis, et
emisisse Verbum, quasi unum ex his quæ composita
sunt animalia: Verbum quoque ejus simile (9) (esse)
ei, qui eum emisit, et formam invisibilis factum,
elementorum quidem esse triginta, syllabarum au-
tem quatuor? Erit ergo secundum similitudinem
Verbi Pater omnium, sicut tu ais, elementorum
quidem triginta, syllabarum autem quatuor. Aut
iterum quis sustinebit te in schemata et numeros,
aliquando quidem triginta, aliquando autem viginti
quatuor, aliquando sex tantum, concludentem uni-
versorum conditorem, et Demiurgum, et factorem,
B Verbum Dei, et minuentem eum in syllabas qui-
dem quatuor, elements autem triginta: et omnium
Dominum, qui confirmavit cælos, in CCCCLXXXVIII
deducentem numeros, similiter atque alphabetum:
et ipsum qui omnia capit Patrem, a nullo autem
capitur, in quaternationem, et octonationem (10),
et duodecadem subpartientem, et per hujusmodi
multiplicationes illud, quod est inenarrabile et in-
cognoscibile, quemadmodum tu dicis, Patris enar-
rantem? Et quem incorporealem et insubstantivum
nominas, hujus materiam (11) et substantiam ex
multis litteris, aliis ex aliis generatis, fabricas, ipse
Dædalus fictor, et faber malus factus sublimissimæ
virtutis: et quam (12) indivisibilem dicis substantiam
(13) in mutas, et vocales et semivocales sonos subdi-

BILLII INTERPRETATIO.

animantibus produxisse dicit: ipsiusque Sermonem parenti suo similem, atque invisibilis formam refe-
rentem triginta elementa et quatuor syllabas continere? Ex quo sequi necessum erit, ut, de tua sententia,
ille rerum omnium parens, perinde ac Sermo, triginta elementis et quatuor syllabis constet. Ecquis
rursus te feret in figuras et numeros, nunc triginta, nunc viginti quatuor, nunc sex suntuat, rerum
omnium conditorem, et artificem, et effectorem Dei Sermonem concludentem, eumque in quatuor sylla-
bas, et triginta elementa dissecantem, ac rerum omnium Dominum, qui cælos firmavit, ad octingentesimum
octogesimum octavum numerum æque atque alphabetum, devehentem: Patremque, qui omnia capit,
cum a nullo ipse capiatur, in quaternitatem, et octonadem, et decadem, et duodecadem subdividentem,
ac per hujusmodi multiplicationes id quod in Patre ineffabile est, omnique cogitatione, ut ipse inquit,
præstantius exponente? Et quem tum corporis, tum substantiæ expertem appellas, ejus naturam ac
substantiam ex multis litteris, quarum aliæ ex aliis gignantur, extruis, ipse falsum Dædalum ac nefa-
rium supremæ virtutis fabri te præbens: quamque ab omni divisione remotam esse ais, in mutos, et

(1) Φησὶν αὐτὸ, ὅτι. Leg. cum interp. φησὶν αὐ- C
τὸν ὄν.

(2) Κατακερματίζοντος. Legit interpret, καὶ
κατακερματίζοντος.

(3) Ὅμοιος... πάντα. Billius legi vult, ὁμοίως τῷ
ἀλφαβῆτῳ, καὶ αὐτὸν τὸν γεγονότα πάντα. Pelavius,
in marg. Ep. phaniii pag. 145: Ὅμοιος τῷ ἀλφαβῆτῳ
γεγονότα· καὶ αὐτὸν τὸν πάντα. Ego leviori muta-
tione facta libens legerem: Ὅμοιος τῷ ἀλφαβῆτῳ
αὐτὸν γεγονότα· καὶ τὸν πάντα, quasi ipse alphabeto
similis factus esset: et eum qui omnia, etc. Inter-
pres tamen legis non videtur γεγονότα.

(4) Αὐτὸς Δαίδαλος ψευδής. Ut pote qui Dædalo
similis, errorum labyrinthum construxerit, multi-
plici et intricate viarum perplexitate irremeabilem.

(5) Καὶ τῇ τοῦ υἱοῦ. Leg. cum interp. καὶ τῇ
τούτου.

(6) Verbosata. Sic mss. omnes et Eras. et Gall.,
exceptum quod hi male divisa hac voce, scripserunt,
verbo sala. Eam vero Feuardentius non melius in-
telligens, quam Eras. et Gallasius, propria auctori-
tate perperam commutavit in verbosa. Hunc secutus
est Græbius. Atqui tamen verbosari, pro garrere,

verbum est non infrequens apud mediæ Latinitatis
auctores. Sic in Augustini sermonum appendice,
serm. 265 de Temp.: In ecclesia stantes, nolite ver-
bosari. Et Augustinus ipse lib. iii oper. imperf.
contra Jul. n. 46: Inaniter verbosari. Melius ergo
Græca hæc, τοσαῦτα φλυαροῦσαν, reddidit interpres
noster, tantum verbosata est, quam Feuard. tantum
verbosa est.

(7) Æonem. Deest in Græco.

(8) Investigabilis. Pro ininvestigabilis, vox inter-
preti nostro usitata. Eodem sensu Rom. xi, 55:
Investigabiles viæ ejus.

(9) Simile. Sic pro similem emendavit Feuard.
consent. Clarom. et Pass. Sed dele verbum esse,
quod sequitur, quodque sensum conturbat.

(10) Et octonationem. Adde ex Græco, et decada-
dem.

(11) Materiam. Gr. οὐσίαν, naturam.

(12) Quam. Sic recte Græbius ex Græco, et Arund.
ac Merc. 2, pro quem. Concinnunt Clarom. et Otto-
bon.

(13) Substantiam. Deest in Græco.

videns; id quod est mutum in his, omnium Patri et huius intentioni **80** mentiens (1), in summam blasphemiam et magnam impietatem immisisti omnes qui tibi credunt.

6. Quapropter et iusto, et apte tali temeritati tuæ divinæ adspirationis senior, et præco veritatis (2) invectus est in te, dicens sic :

Idolorum fabricator Marce, et portentorum inspec-
tor (3),

Astrologia cognitor et magicæ artis,
Per quas confirmas erroris doctrinas,
Signa ostendens his, qui a te seducuntur,
Apostaticæ virtutis operationes,
Quæ tibi præstat tuus pater Satanas
Per angelicam virtutem Azazel facere,
Habens te præcursorem contrariæ adversus Deum
[nequitia].

Et hæc quidem amator Dei senior. Nos autem reliqua mysteria eorum, quæ sunt longa, conabimur breviter expedire, et ea quæ multo tempore sunt occultata, in manifestum producere. Sic enim si ut facile argui et convinci possint ab omnibus.

CAPUT XVI.

Insula parabolarum de ove, drachmaque perditâ, a Marcossis conficta explicatio. Admonitio auctoris de stupenda illorum vesania.

1. Generationem itaque Æonum (4), et errorem ovis, et adinventionem (5), adunantes in unum, mystice audent annuntiare hi qui in numeros omnia deduxerunt, de monade et dualitate dicentes omnia constare : et a monade usque ad quatuor numeran-

Α επιφευδόμενος, εις την ανωτάτω βλασφημίαν και με-
γίστην ασέβειαν ἐμβέβληκας ἅπαντας τοὺς σοι πισθο-
μένους.

6. Διὸ και δικαίως και ἁρμοζόντως τῇ τοιαύτῃ
σου τολμῇ ὁ θελος πρεσβύτερος και κήρυξ τῆς ἀλη-
θείας ἐμμέτρως (6) ἐπιβεβόηκέ σοι, εἰπὼν οὕτως -
Εἰδωλοποιεὶς Μάρκε και τερατοσκοπε,

Ἀστρολογικῆς ἐμπειρε και μαγικῆς τέχνης,
Δι' ὧν κρατύνεις τῆς πλάνης τὰ διδάγματα,
Σημεῖα θεωρεῖς τοῖς ὑπὸ σοῦ πλανωμένοις,
Ἀποστατικῆς δυνάμεως ἐγχειρήματα,
Ἄ σὺ χορηγεῖς (7) ὡς πατήρ Σατανᾶ, εἰ (8)
Δι' ἀγγελικῆς δυνάμεως (ἐγχειρήματα (9)) Ἄλφα
(9) ποιεῖν,
Ἐχωρ σε πρόδρομον ἀντιθέου παρουρίας.

Και ταῦτα μὲν ὁ θεοφίλης πρεσβύτερος. Ἡμεῖς δὲ τὰ
λοιπὰ τῆς μυσταγωγίας αὐτῶν μακρὰ ὄντα πειρασό-
μεθα βραχείως διεξιλεῖν, και τὰ πολλῶ χρόνῳ πε-
χυρωμένα εἰς φανερόν ἀγαγεῖν. Οὕτω γάρ ἂν γένοιτο
εὐλόγητα πάντα.

BILLII INTERPRETATIO.

vocales, ac semivocales sonos distribuens, idque quod in ipsis mutum est, rerum omnium parenti ipsiusque cogitationi falso attribuens, in summam blasphemiam gravissimamque impietatem eos omnes, qui tibi fidem adhibent, coniecisti.

6. Quocirca etiam optimo iure, atque ad tantam temeritatem tuam perapposite, divinus senex ac veritatis præco versibus ista in te exclamavit :

Marce, idolorum architecte, et portentorum observator,
Astrologica et magicæ artis perite,
Per quas falsis et cum errore conjunctis doctrinis robur concillias,
His, qui a te seducuntur, facinora
Apostaticæ virtutis pro miraculis ostendens,
Quorum edendorum facultatem pater tuus Satanas tibi supponit,
Per angelicam virtutem Azazelis,
Ut qui te nefariæ atque impiæ versutia præcursorem nactus sit.

Atque hæc quidem verba in te torsit pius senex. Nos vero reliqua eorum mysteris quæ longa sunt, brevi oratione complecti, et quæ diuturno tempore occultata sunt in lucem proferre conabimur. Sic enim facile ab omnibus refelli poterunt.

CAPUT XVI.

1. Ortum igitur Æonum suorum, ovisque aberrationem et inventionem in unum conjungentes, mystice quodam et altiore sensu exponere nituntur isti, qui omnia ad numeros detorqueant. Ex unitate enim et

70 Cap. 13.

(1) *Mentiens.* Melius Billius et Petavius, falso at-
tribuens.

(2) *Præco veritatis.* Versibus, ex Græco ἐμμέτρως, addidit Fenardentius a Frontone Duc. monitus. Sed cum ea vox in nullo prorsus occurrat ms. Latino, nec in edit. Eras. et Gall. neque admodum necessaria sit, hanc expunxi.

(3) *Portentorum inspector.* Vertit Billius, *portentorum observator*; sed minus bene Petavius, *prodigiorum artifex*.

(4) *Æonum.* Adde ex Græco, *suorum*, vel *ipsorum* quos videlicet hæretici conflinxerant.

(5) *Errorum et adinventionem.* Gr. τὴν πλάνην, καὶ ἀνεύρεσιν, quæ perperam omnino vertit Gallasius, *impositionem et commentum*.

(6) *Ἐμμέτρως.* In edit. Gall. male ἑμμετρος, pro ἐμμέτρως, *metrice, carmine.* Hinc ἐμμέτρως λέγειν

et Plutarchi dialogo titulus, περί τοῦ μή χρῆν ἑμ-
μετρα τὴν Πυθίαν. Recte vero scribit Irenæus eo-
norem hunc, de quo loquitur, ἐμμέτρως ἐπιβεβοη-
κεῖναι, carmine invecium esse in Marcum. Sequun-
tur enim octo senarii iambici versus, non omnino mali, inquit Fronto; et excepto sexto, cui sextus pes deest, integri.

(7) Ἄ σὺ χορηγεῖς. Leg. cum interp. & σοι χορη-
γεῖς. Sicque scripserunt Gallasius et Billius, licet absque ullius ms. cod. auctoritate.

(8) Ὡς πατήρ Σατανᾶ, εἰ. Legendum volunt Scaliger et Petav. ὡς πατήρ Σατάν ἀεὶ, quamvis interpres vocem ἀεὶ haud agnoscat.

(9) Ἐγχειρήματα. Dele hanc vocem, quæ perpe-
ram huc irrepsit.

(10) Ἄλφα. Angelus malus est, ejus mentio sit, ait Grubius, in paraphrasi Chaldaica Jonathani

ἕως τῶν τασάρων ἀριθμοῦντες οὕτω γεννῶσι τὴν δεκάδα. Μία γὰρ καὶ δύο καὶ τρεῖς, καὶ τέσσαρες, συνετεθείσαι ἐπὶ τὸ αὐτὸ, τὸν τῶν δέκα Αἰώνων ἀπακρίψαν ἀριθμὸν. Πάλιν δ' αὖ ἡ διὰς ἀπ' αὐτῆς προελθούσα ἕως τοῦ ἐπισήμου (1), ὅλον δύο καὶ τέσσαρες καὶ ἕξ, τὴν δωδεκάδα ἀπέδειξε. Καὶ πάλιν ἀπὸ τῆς δωδεκάδος ὁμοίως ἀριθμοῦντων ἡμῶν ἕως τῶν δέκα (2), ἡ λ' ἀνεδείχθη, ἐν ἧ ὁκτώ καὶ δέκα καὶ δώδεκα. Τὴν οὖν δωδεκάδα διὰ τὸν ἐπίσημον (3) συνεσχηκέναι, διὰ τὸ συνεπακολουθήσασαν αὐτῇ τὸ ἐπίσημον, πάθος λέγουσι. Καὶ διὰ τοῦτο περὶ τὸν δωδεκάτον ἀριθμὸν τοῦ σφάλματος γενομένου, τὸ πρόβατον ἀποσκιρτήσαν πεπλανηθῆναι, ἐπειδὴ τὴν ἀπόστασιν ἀπὸ δωδεκάδος γεγενῆσθαι φάσκουσι. Τῷ αὐτῷ τρόπῳ καὶ ἀπὸ τῆς δωδεκάδος ἀπόστασιν μίαν δύναμιν (4) ἀπολαύειν μαρτυροῦνται· καὶ ταύτην εἶναι τὴν γυναῖκα τὴν ἀπολέσασαν τὴν δραχμὴν καὶ ἔλασαν λύχνον καὶ ἐβροῦσαν αὐτήν. Οὕτως οὖν καὶ (ἐπὶ) τοὺς (5) ἀριθμοὺς τοὺς καταλειφθέντας, ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς τοὺς ἑννέα (6), ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἑνδεκα (7) ἐπιπλεοκόμενους ἀλλήλοις, τὸν τῶν ἐνενηκονταεννέα τίπτειν ἀριθμὸν, ἐπὶ ἑννέκας τὰ ἑνδεκα ἐνενηκονταεννέα γίνεται. Διὸ καὶ τὸ ἀμήρ (8) τοῦτον λέγουσιν ἔχειν τὸν ἀριθμὸν.

BILLII INTERPRETATIO.

binario omnia coagmentata esse inquit: atque ab unitate usque ad quaternarium numerantes, ad hunc modum decadem gignunt. Unum etenim, et duo, et tria, et quatuor, in unum conflata, decem Æonum numerum procreaverunt. Rursus autem binarius ab ea progressus usque ad senarium, hoc est, duo, et quatuor, et sex, duodecadem effecerunt. Ac rursus si a binario ad denarium usque numeremus, existit tricenarius, in quo octo, et decem, et duodecim continentur itaque duodecadem, quod associam senarium habuerit, senarii ratione passionem vocant. Ob eamque causam, quia circa duodenarium numerum error contraxit sit, ovem abscassis atque aberrasse: quandoquidem defectionem a duodecade factam esse contendunt. Eodemque modo a duodecade etiam Virtutem unam abscedentem perisse vaticinantur: eamque per mulierem eam significari, quæ cum drachmam amisisset, accensa lucerna eam invenit. Sic igitur et numeros, qui supererant, nempe in drachma novem, in ove undecim, inter se conjunctos, nonagenarium novum numerum procreare: novies quippe undecim nonaginta novem efficere. Unde etiam ἀμήρ hunc numerum habere aiunt.

¹ Luc. xv, 8.

velgo ascripta ad Genes. vi, 5. In libro Enochii decimus ordine inter xx angelos lapsos numeratur. De hoc plura somniant Rabbi. Lege sis Agrippam lib. ii *De oculis*, philos.; Reuchlinum lib. iii *De Arte cabalistica*, et Moynii Notas ad Barnabæ Epistolam. pag. 648 et seqq.

(1) ἕως τοῦ ἐπισήμου. Scilicet 5, quod senarii numeri nota est.

(2) Ἀπὸ τῆς δωδεκάδος... ἕως τῶν δέκα. Duo enim, et quatuor, et sex, et octo, et decem, triginta efficiunt.

(3) Διὰ τὸν ἐπίσημον, etc. Hæc ex veteri versione ita emendanda existimant Billius et Potav. Διὰ τὸ τὸν ἐπίσημον ἐσχηκέναι συνεπακολουθήσαντα αὐτῇ, διὰ τὸν ἐπίσημον. Sed hanc emendationem minus probat Grabius. Utrovis enim modo, aut, ταυτολογίας crimen vix effugit Irenæus, nec satis clare, quomodo senarium continens duodecas, explicat. Mallet itaque vir doctissimus, leviori mutatione facta, legere: Διὰ τὸν ἐπίσημον συνεσχηκέναι, διὰ τε συνεπακολουθήσαι δις αὐτῇ τὸν ἐπίσημον. Sed qui duodenarius numerus ἐπίσημον bis habeat comitem, non satis video. A prima enim numerali nota α' usque ad ιθ' numeranti mihi, semel duntaxat occurrit 5. Quare Billii lectionem prætulerim, nec ob id Irenæum ταυτολογίας reum egerim. Aliud enim esse puto, in duodenario numero ἐπίσημον contineri; aliud duodenarium numerum propter ἐπίσημον vocari πάθος. Sed quæ, inquit, istius appellationis ratio? Hæc in mentem venit: a duodenario numero abstractio semel episemon, qui quidem in litterarum ordinem et numerum non venit, supersunt undecim litteræ duntaxat. Hinc in duo-

tes, sic generant decadem. **¶** Unum enim et duo, et tres, et quatuor, in unum compositæ (9), decem Æonum generaverunt numerum. Rursus autem dualitas ab ea (10) progressa usque ad episemon, duo, et quatuor, et sex, duodecadem ostendit. Et rursus a dualitate similiter numerantibus nobis usque ad x, xxx numerus ostensus est, in quo est ogdoas, et decas, et duodecas. Duodecadem igitur, eo quod episemon (11) habuerit consequentem sibi, propter episemon passionem vocant. Et propter hoc circa xii numerum (12) cum labes quædam facta fuisset, ovem luxuriam aberrasse: quoniam apostasiam a duodecade factam dicunt. Similiter et a duodecade abscedentem unam Virtutem perisse divinant: et hæc esse mulierem, quæ perdidit drachmam, et accenderit lucernam, et invenerit eam ¹. Sic igitur et numeros reliquos, in drachma qui (13) sunt novem, in ove vero undecim (14), perplexos sibi metipsum, xcix numerum generare: quoniam novies undecim xcix fiunt. Quapropter et Amen hunc habere dicunt numerum.

C decade πάθος, seu, quod alibi dicunt hæretici, ὁστέρημα, defectus unius litteræ: figura defectus, seu passionis quæ, abscedente uno Æone, postremæ Æonum duodecadi contigit.

(4) Ἀπόστασιν μίαν δύναμιν. Leg. ἀποστῆσαν, non ἀπόστασιν.

(5) Καὶ ἐπὶ τοὺς. Dele ἐπὶ.

(6) Ἐπὶ μὲν τῆς δραχμῆς ἑννέα. Mulier enim Luc. xv, 8, dicitur habuisse drachmas decem, quarum una perita, supersunt novem.

(7) Ἐπὶ δὲ τοῦ προβάτου τοὺς ἑνδεκα. Hæc non de ipsis ovibus centum, de quibus in Evangelio, sed de Æonum duodecade, per oves significata, intelligenda sunt. Uno siquidem Æone aberrante, per ovem luxuriam figurato, supersunt undecim.

(8) Τὸ ἀμήρ. α' i, μ' 40, η' 8, υ' 50; simul addita, 99.

(9) Unum enim, et duo, etc. Vel ex Græco scribo, una enim et due et tres et quatuor in unum compositæ; vel, si malis, lege, unum enim et duo et tria et quatuor in unum composita.

(10) Ab ea. Melius, a se.

(11) Eo quod episemon. Vide not. 3.

(12) xii numerum. Sic Clarom. cod. melius quam editt. om. duodecim numerum. Si enim numerus ex integro scribatur, ponendum est, duodecimum numerum.

(13) Qui. Al. quæ.

(14) Undecim. Sic Fenardentius monito Frontonis Dec. et Græci sextus auctoritate correxit. Nam in editt. Eras. et Gall. ac mss. omnibus legitur undecies novem; quod oscitantia scribarum ex sequenti commate huc perperam translatum est.

2. Non pigritabor autem tibi et aliter eos inter-pretantes annuntiare, ut undique conspicias fructum eorum. Litteram enim H, cum episemo, ogdoadē esse volunt, cum ab alpha beta (1) octavo sit posita loco; rursus iterum sine episemo computantes numerum ipsarum litterarum, et componentēs usque ad H, triacontadem ostendunt. Incipiens 82 enim quis ab A, et perficiens (2) in H, per numeros litterarum, abstrahens autem episemum et insuper conjungens incrementum litterarum, inveniet tricenarium numerum. Usque enim ad E litteram (3), xv sunt: post deinde appositus eis vii numerus, ii et xx perficit: cum autem appositum est iis H, quod est viii, admirabilem triacontadem adimplevit. Et hinc ostendunt ogdoadem matrem triginta Æonum. Quoniam igitur ex tribus virtutibus unitus est tricenarius numerus, ter idem factus, xc fecit (4). Et ipsa autem trias in se composita ix generavit. Sic ogdoas xcix generavit numerum. Et quoniam duodecimus Æon absistens reliquit sursum xi, consequenter dicunt (5) typum litterarum in figura Logi positum esse (undecimam enim in litteris esse A, qui est numerus xxx) et secundum imaginem positum esse superioris dispositionis: quoniam ab alpha sine episemo, ipsarum litterarum numerus usque ad A compositus, secundum augmentum litterarum cum ipso A, xc et ix facit numerum (6). Quoniam autem A, quæ

2. Οὐκ ὀκνήσω δέ σοι καὶ ἄλλως ἐξηγουμένων αὐτῶν ἀπαγγέλλαι, ἵνα πανταχόθεν κατανοήσῃς τὸν καρπὸν αὐτῶν. Τὸ γὰρ στοιχείον τὸ η σὺν μὲν τῷ ἐπισήμῳ ὀγδοάδα εἶναι θέλουσιν, ἀπὸ τοῦ πρώτου (7) ὀγδόῳ κείμενον τόπου· εἰτα πάλιν ἀνευ τοῦ ἐπισήμου ψηφίζοντες τὸν ἀριθμὸν αὐτῶν τῶν στοιχείων, καὶ ἐπισυνθέντες μέχρι τοῦ η, τὴν τριακοντάδα ἐπιδεικνύουσιν. Ἀρξάμενος γὰρ ἀπὸ τοῦ ἄλφα καὶ τελευτῶν εἰς τὸ η, τῷ ἀριθμῷ τῶν στοιχείων, ὑπεξαίρουμένος δὲ τὸ ἐπίσημον, καὶ ἐπισυντιθεὶς τὴν ἐπαύξησιν τῶν γραμμάτων, εὐρήσει τὸν τῶν τριάκοντα ἀριθμὸν. Μέχρι γὰρ τοῦ θ (8) στοιχείου πεντεκαίδεκα γίνονται· ἔπειτα προστεθείς αὐτοῖς ὁ τῶν ἑπτὰ ἀριθμὸς, β καὶ κ ἀπετέλεσε· προσελθὼν τούτοις τὸ η, ὃ ἐστὶν ὀκτώ, τὴν θαυμασιωτάτην τριακοντάδα ἀνεπλήρωσε. Καὶ ἐντεῦθεν ἀποδεικνύουσι τὴν ὀγδοάδα μητέρα τῶν τριάκοντα Αἰώνων. Ἐπεὶ οὖν ἐκ τριάκοντα (9) δυνάμεων ἦνῳται ὁ τῶν λ ἀριθμὸς, τρεῖς αὐτὸς γενόμενος, τὰ ἐνενήκοντα ἐποίησε (τρὶς γὰρ τριάκοντα, ἐνενήκοντα [10]). Καὶ αὕτη δὲ ἡ τριάς ἐφ' ἑαυτῆς συντεθεῖσα, ἐννέα ἐγέννησεν. Οὕτως δὲ ἡ ὀγδοὰς τὸν τῶν ἐννέα (11) παρ' αὐτοῖς ἀπεκύησεν ἀριθμὸν. Καὶ ἐπεὶ ὁ δωδέκατος Αἰὼν ἀποστάς κατέλειψε τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλον λέγουσι (12) τὸν τύπον τῶν γραμμάτων τῷ σχήματι τοῦ λόγου (13) κεῖσθαι (ἐνδεκάτον γὰρ τῶν γραμμάτων κεῖται τὸ λ (14), ὃ ἐστὶν ἀριθμὸς τῶν λ'), καὶ κατ' εἰκόνα κεῖσθαι τῆς ἄνω οἰκονομίας· ἐπειδὴ ἀπὸ τοῦ ἄλφα, χωρὶς τοῦ ἐπισήμου, αὐτῶν τῶν

BILLI INTERPRETATIO.

2. Nec vero tibi aliam quoque eorum expositionem referre gravabor, ut undecunque eorum fructum animadvertas. Litteram enim H, addita senarii nota, ogdoadem esse volunt, utpote a prima littera octavo loco sitam: ac rursus postea absque senarii nota litterarum ipsarum numerum subducentes, easque usque ad H copulantes, tricenarium edunt. Etenim qui ab A auspicatus in H desierit, per litterarum numerum, dempta senarii nota, atque conjunctis litterarum incrementis, tricenarium numerum reperiet. Etenim usque ad elementum E, quindecim sunt; quibus si septenarium adjunxeris, duo et viginti emergent: ad quæ cum insuper accesserit H, qui est octonarius, mirificus ille tricenarius expletur. Atque hinc adducti, ogdoadem triginta Æonum matrem esse probant. Quoniam igitur tricenarius numerus ex tribus virtutibus compactus est, ter in se ductus nonaginta efficit. Ter enim triginta, nonaginta sunt. Atque item ternarius in seipso compositus nonarium procreavit. Et quoniam duodecimus Æon abscedens undecim alios sursum reliquit, aiunt litterarum formam in Alogu, id est, Sermonis figura apte et congruenter sitam esse. Undecimam enim litterarum esse A, qui tricenarius est numerus, atque ad supernæ dispensationis imaginem collocatam esse: quandoquidem ab A, si senarii notam exceperis, litterarum numerus usque ad A compositus, juxta earum incrementum, adjuncta A, nonum ac nonagenarium numerum efficit. Quod autem A, quæ ordine undecima est, ad æqualis suæ investigation-

(1) Ab alpha beta. Sic Clarom. Cæteri omnes, C conjunctim alphabeta. Sed melius omisisset interpretes, beta; adhuc melius, si Græca secutus scripsisset, a prima littera.

(2) Perficiens. Pro perficiens ex Arund. et Voss. restituit Græbius. Consent. Clarom.

(3) Litteram. Loco litteræ Græbius reposuit litteram, Græci textus et cod. Voss. auctoritate. Suffragatur et Pass.

(4) Fecit. Arund. facit. Sed post hoc verbum adde ex Græco: ter enim triginta, nonaginta sunt; quæ male omisit interpretes.

(5) Reliquit sursum xi, consequenter dicunt. Græca sic vertissim: reliquit superiores undecim, consentaneum dicunt.

(6) Compositus... facit numerum. Sic Feuard. solius Frontonis Ducei judicio. Græcique textus auctoritate reposuit, pro compositum... faciunt, uti corrupte legitur in Eras., Gall. et mss. omnibus.

(7) Ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀγδοῦ κείμενον τόπον. Legi vult Græbius: Ἀπὸ τοῦ α' ὀγδοῦ κείμενον τόπον. Sed expungere vocem πρώτου, huicque substituere α' nihil necesse est. Legere sufficiat: Ἀπὸ τοῦ πρώ-

του (στοιχείου scilicet) ὀγδόῳ κείμενον τόπον.

(8) Τοῦ θ. Lege cum interp. τοῦ ε.

(9) Ἐκ τριάκοντα. Leg. ἐκ τριῶν, ogdoade scilicet, decade, et duodecade. Sed in Petavii edit. pro ἐκ, perperam legitur ἐν.

(10) Τρεῖς αὐτὸς γενόμενος... τρεῖς γὰρ τριάκοντα. Sic ex veteri interp. corrigas cum Frontone Duce: τρεῖς αὐτὸς γενόμενος... τρεῖς γὰρ τριάκοντα.

(11) Τῶν ἐννέα. Leg. τῶν ἐνενήκοντα ἐννέα.

(12) Τοὺς ἄνω ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλον λέγουσι. Legi Billius, cum vet. ἄνω τοὺς ἑνδεκα, κατὰ ἄλληλους λέγουσι. Sed cum Græcorum, prout nunc sunt, sanus sit sensus, haud immutanda vellem; malletque Latina Græcis, quam Græca Latinis aptari.

(13) Τῷ σχήματι τοῦ λόγου. Ἐν τῷ σχήματι legi vult Billius, sed frustra, si vox κατὰ ἄλληλον retineatur. At recte monet vir eruditus, loco λόγου substituendam esse litteram λ, in quam solam quadrant quæcunque hic dicuntur; nihil autem in λόγου.

(14) Κεῖται τὸ λ. Legissee videtur interpretes κεῖσθαι τὸ λ.

γραμμάτων ὁ ἀριθμὸς ἕως τοῦ λ συντιθέμενος κατὰ Α τὴν παραύξιν τῶν γραμμάτων σὺν αὐτῷ τῷ λ τὸν τῶν ἐνενηκονταεὐνὰ ποιῆται ἀριθμὸν. Ὅτι δὲ τὸ λ ἐνδέκατον ὃν τῇ τάξει ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ κατῆλθε ζήτησιν, ἵνα ἀναπληρώσῃ τὸν δωδέκατον ἀριθμὸν, καὶ εὐρὸν αὐτὸν ἐπληρώθῃ, φανερὸν εἶναι ἐξ αὐτοῦ τοῦ σχήματος τοῦ στοιχείου. Τὸ γὰρ λ, ὥσπερ ἐπὶ τὴν τοῦ ὁμοίου αὐτοῦ ζήτησιν παραγενόμενον καὶ εὐρὸν καὶ εἰς ταυτὸν ἀρπάσαν αὐτὸν, τὴν τοῦ δωδεκάτου ἀναπληρώσῃ χώραν, τοῦ Μ στοιχείου ἐκ δύο Α συγκειμένου. Διὸ καὶ φεύγειν αὐτοῦ (1) διὰ τῆς γνώσεως τὴν τῶν Γθ χώραν, τούτῳσι τὸ ἐστέρημα, τύπον ἀριστερῆς χειρὸς μεταδύναειν δὲ δεξιὰν αὐτοῦ χεῖρα μετέστησι (2).

3. Σὺ μὲν ταῦτα διερχόμενος, ἀγαπητέ, εὖ οἶδα, ὅτι γελᾶσεις πολλὰ τὴν τοιαύτην αὐτῶν οἰσισοφον μωρίαν. Ἄξιοι δὲ πένθους οἱ τηλικαύτην θεοσέβειαν καὶ τὸ μέγεθος τῆς ἀληθείας (3) ἀρρήτου εὐνάμεως καὶ τὰς τοσαύτας οἰκονομίας τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ ἄλφα καὶ τοῦ βῆτα καὶ δὲ ἀριθμῶν, οὕτως ψυχρῶς καὶ βεδιασμένως διασύροντες. Ὅσοι δὲ ἀφίστανται τῆς ἐκκλησίας καὶ τοῦτοις τοῖς γραῶδεσι μύθοις παύονται, ἀληθῶς αὐτοκατάχρητοι. Οὗς ὁ Παῦλος ἐγκαλεῖται ἡμῖν μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοθεσίαν παρατείσθαι. Ἰωάννης δὲ, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητὴς, ἐπέτεινε τὴν καταδίκην αὐτῶν, μηδὲ χαλεπὴν αὐτοῖς ὕψι μῶν λέγεσθαι βουληθείς. Ὁ γὰρ λέγων αὐτοῖς, φησὶ, χαλεπὴν, κοινῶς τοῖς ἔργοις αὐτῶν τοῖς ποτηροῖς. Καὶ εὐχόμενος (4)· οὐκ ἔστι γὰρ χαλεπὴν (5) τοῖς ἀσεβέσι, λέγει Κύριος. Ἀσεβεῖς δὲ ὑπὲρ πᾶσαν ἀσέβειαν

est (6) undecimo loco in ordine, ad similis sui (7) descendit inquisitionem, ut impleret xii numerum, et cum invenisset eum, adimpleta est; manifestum esse ex ipsa figuratone litteræ. A enim quasi ad sui similis inquisitionem adveniens, et inveniens, et in semet rapiens ipsum, duodecimum (8) adimplevit locum, M littera ex duobus lambdis AA consistente. Quapropter et fugere eos per agnitionem xcix locum, hoc est, deminoracionem, 83 typum sinistræ manus: sectari autem unum, quod additum super nonagintanovem in dexteram eos manum transtulit.

τὸ ἐν, ὃ προστεθὲν τοῖς ἐνενηκονταεὐνὰ, εἰς τὴν

3. Tu quidem hæc pertransiens (9), dilectissime, optime scio quoniam ridebis multum tantam illorum in timore sapientem stultitiam. Sunt autem digni planctu, qui tantam Dei religionem, et magnitudinem vere inenarrabilis virtutis, et tantas dispositiones Dei per A et B, et per numeros tam frigidus, et (10) vi extortos enuntiant. Quotquot autem absistunt ab Ecclesia, et iis anilibus fabulis assentiunt, vere a semetipsis sunt damnati: quos Paulus jubet nobis post primam et secundam correptionem devitare⁷². Joannes enim, Domini discipulus, superextendit damnationem in eos, neque Ave a nobis eis dici volens: Qui enim dicit, inquit, eis Ave, communicat operibus ipsorum nequissimis⁷³. Et merito: Non enim est gaudere impiis (11), dicit Dominus⁷⁴. Impii autem super omnem impietatem hi

BILLII INTERPRETATIO.

nem descenderit, ut duodenarium numerum absolveret, eoque invento expleta sit, perspicuum esse ex ipsa figura litteræ M, quæ ex duabus A composita est. Ex quo etiam effici, ut ipsi nonagenarii noni locum, hoc est, defectum, sinistræ manus typum, per cognitionem fugiant, unum autem consecutur; quod si quidem si ad nonaginta novem accesserit, ad dextram eos manum transfert.

3. Equidem non dubito, vir charissime, quin tu, cum hæc leges, huiusmodi ipsorum falsa sapientiæ opinione sese venditantem stultitiam effuse risurus sis. Equum est autem eos lugere, qui talem Dei cultum, vereque ineffabilis potentie magnitudinem, totque ac tantas Dei administrationes per alpha et beta, ac per numeros adeo frigide et contorte lacerant. Hi autem omnes, qui ab Ecclesia abscedunt, atque anilibus hisce fabulis fidem arrogant, vere ipsimet a se condemnati sunt: quos Paulus nobis post

⁷² Tit. iii, 10. ⁷³ II Joan. 11. ⁷⁴ Isa. xlviii, 22.

(1) Φεύγειν αὐτοῦ. Leg. φεύγειν αὐτούς.

(2) Τύπον ἀριστερᾶς... εἰς τὴν δεξιὰν αὐτοῦ (lege αὐτούς cum vet.) χεῖρα μετέστησε. His lucem afferunt quæ Cassianus Collat. xiv, cap. 26, ait: Centenarius numerus de sinistra transfertur in dexteram: et licet eandem in supputatione digitorum figuram tenere videatur, nimirum tamen quantitatis magnitudine supercrescit. Vetera siquidem utebantur manuum digitis ut numerarent; et leva indicabant omnes numeros infra centenarium, digitis varie conformatis: dextera vero numeros supra centenarium. Hinc illud Juvenalis de Nestore, sat. x:

...Atque suos jam dextera computat annos: id est, vixit jam amplius centum annis. Et Sidonius Apollinarius lib. ix, epist. 9, ad Faustum, in fine: Quandoquidem tuos annos jam dextera numeraveris: i. e. jam centesimum annum attigisti, vel superasti.

(3) Ἀληθείας. Leg. cum vet. ἀληθῶς.

(4) Καὶ εὐχόμενος. Et merito, scilicet eis Ave dicere prohibuit.

(5) Οὐκ ἔστι γὰρ χαλεπὴν. Hunc Isaiæ locum sic

C accipere videtur Irenæus, quasi sensus esset, salutem impiis non esse dicendam. Alludit scilicet ad vulgatam illam Græcorum initio epistolarum formulam, χαλεπὴν, et dum salutem sibi precabantur, χαλεπὴν. At plerique aliter propheta verba interpretantur, nimirum nulla pace, animique tranquillitate frui impios, sed continuam eos manere mentis agitationem.

(6) Quæ est. Quæ iterum addidit Feuard. ex Græco.

(7) Similis sui. Ille rursus Græca secutus est Feuard. a Frontone monitus. Nam in Eras., Gall. et msa. omnibus, pro sui legitur eorum.

(8) Duodecimum. Al. duodecimi.

(9) Pertransiens. I. e. legens, legendo percurrens.

(10) Vi extortos. Feuard. sic vi extortos; Eras. ac Gall. sic extortos. Sed Græca sonant: tam frigide et violenter.

D (11) Non est gaudere impiis. Sic cum Irenæo vertit et Augustinus lib. xiv De civit. Dei, cap. 8. Vulgata vero nostra habet: non est pax impiis.

sunt, qui factorem cœli et terræ, unum Deum omnipotentem, super quem alius Deus non est, ex labe, et ipsa ex altera labe facta, emissum dicunt: et sic jam, secundum eos, esse eum emissionem tertie habis. Quam sententiam digne (1) exsufflantes, et catathematizantes, oportet porro (2) alicubi et longe fugere ab eis: et quanto plus hæc affirmant et gaudent in iis adinventionibus suis, tanto magis sciamus plus eos agitari ab ogdoadis nequissimis spiritibus (3). Quemadmodum hi, qui in phreneticam passionem inciderunt, aut plus rident (4), et valere se putant, et quasi sani omnia agunt, quædam autem et quasi plus quam sani sunt, tanto magis male habent: similiter autem et hi, qui magis plus sapere putantur, enervantes semelipsos, **84** super tonum sagittantes (5), tanto magis non sapiunt. Exiens enim immundus spiritus ignorantie, dein vacantes eos, non Deo, sed mundialibus questionibus inveniens, assumens alios spiritus septem nequiores semetipso ⁷⁸; et infatuans illorum sententiam (6), quasi possint quæ sunt super Deum adinvenire, et aptabiliter in exclusionem compositam (7), ogdoadem ignorantie (8) nequissimorum spirituum in eos deposuit.

A οὗτοι, οἱ τὸν ποιητὴν οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνον θεὸν παντοκράτορα, ὡς ἐν ἄλλοις θεοῖς οὐκ ἔστιν, ἐξ ὑστερήματος, καὶ αὐτοῦ ἐξ ἄλλου ὑστερήματος γεγονότος, προβοδῆσθαι λέγοντες: ὥστε κατ' αὐτοὺς εἶναι αὐτὸν προβολὴν τρίτου ὑστερήματος (9). Ἦν γνῶμην ὄντως καταψυφίσαντας καὶ καταθεματίσαντας, δέον πόρρω πῶς μακρὰν φυγεῖν ἀπ' αὐτῶν καὶ ἢ πλέον διισχυρίζονται καὶ χαίρουσιν ἐπὶ τοῖς παρευρήμασιν αὐτῶν, ταύτῃ μᾶλλον εἰδέναι πλέον αὐτοὺς ἐνεργεῖσθαι ὑπὸ τῆς ὀρθοδόξου τῶν πονηρῶν πνευμάτων. Καθάπερ οἱ εἰς φρενίτιδα διέθεσιν ἐμπεσόντες, ἢ πλέον γελῶσι καὶ λογίζεσθαι δοκοῦναι καὶ ὡς ὑγιαίνοντες πάντα πράττειν, ἐνία δὲ καὶ ὡς ἐν τῷ ὑγιαίνειν, ταύτῃ μᾶλλον κακῶς ἔχουσιν ὁμολῶς δὲ καὶ οὗτοι, ἢ μᾶλλον ὑπερφρονεῖν δοκοῦσι καὶ ἐκνευρίζουσιν ἑαυτοὺς, ὑπέρτονα τοξεύοντες (10), ταύτῃ μᾶλλον οὐ σωφρονοῦσιν. Ἐξελθὼν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀγνοίας (11), ἐπειτα σχολάζοντας αὐτοὺς οὐ θεῷ, ἀλλὰ κοσμικαῖς ζητήσεσιν εὐρὴν, προσπαράλαβον ἑτερα πνεύματα ἐπὶ πονηρότερα ἑαυτοῦ, καὶ χαυνώσαν αὐτῶν τὴν γνῶμην, ὡς δυναμένων τὰ ὑπὲρ τὸν θεὸν ἐνοεῖν, καὶ ἐπιτήδειον (12) εἰς ὑπερέκκρουσιν (13) κατασκευάσαν, τὴν ὀρθοδόξον τῆς ἀγνοίας (14) τῶν πονηρῶν πνευμάτων εἰς αὐτοὺς ἐνεθήκασε.

BILLI INTERPRETATIO.

unam atque alteram admonitionem vitandos esse præcipit. Joannes vero, Domini discipulus, condemnationem eorum auxit, ut qui ne ipsis quidem salutem a nobis dici vellet. Qui enim, inquit, dicit eis. Ave, communicat operibus eorum malis. Idque haud sane abs re. Non enim est salus impiis, dicit Dominus. Impii enim, imo omni impieitate sceleratiores isti sunt, qui cœli ac terræ conditorem, solum Deum omnipotentem, præter quem Deus alius nullus est, ex defectu, enque ex alio defectu orto, productum esse dicunt: ita ut, de eorum mente ac sententia, a terito defectu ortum traxerit. Quam quidem sententiam profecto exsufflare et execrari debemus, proculque ab eis fugere: quoque asseverantius loquuntur, atque inventis suis impensius oblectantur, eo magis persuasum habere eos a malorum spirituum ogdoade vehementius affari. Quemadmodum enim ii, qui in phrenesim inciderunt, quo effusius rideat, ac valere se existimant, atque ut sani omnia faciunt, nonnulla etiam supra quam sani, eo gravius se periculosius ægrotant: ad eundem modum hi quoque, quo magis insigni quidam sapientia polleere sibi videntur, seque ipsos enervant, dum arcu immodice contento jaculantur, tanto magis desipiunt. Egressus ⁷⁸ Matth. xii, 43.

(1) Digne. Gr. ὄντως, vere.

(2) Porro. Ut Græcis πόρρω, sic et Latinis porro pro procul dicitur. Hac voce eo sensu utuntur Virgilius, Terentius et Livius.

(3) Ab ogdoadis nequissimis spiritibus. Sic Clarom, spiritibus nimirum, juxta Græc. πνευμάτων, pro spiritalibus, ut habent editti omnes. Sed vertere debuisset interpres: ab ogdoade nequissimorum spirituum; ut paulo post scribit: ogdoadem ignorantie nequissimorum spirituum.

(4) Aut plus rident. Græc. ἢ (non ἢ) πλέον γελῶσι, quod vertendum erat: quanto plus rident.

(5) Super tonum sagittantes. Barbara versio, pro dem arcu immodice contento jaculantur.

(6) Infatuans illorum sententiam. Melius Petavius, infatis vana persuasionem eorum animis.

(7) In exclusionem compositam. Vertendum erat: in excussionem componens. Vide not. 43.

(8) Ignorantia. Scribe, insipientia: ἀγνοίας enim pro ἀγνοίας hic, ut et paulo superius, male legit interpres. Vide not. 41.

(9) Προβολὴν τρίτου ὑστερήματος. Passionis scilicet matris Achanoth, quæ ipsa ὑστερήμα est, seu passio ex Sophiæ passione orta.

(10) Ὑπέρτονα τοξεύοντες. Ὑπέρτονα, vel, ut legisse videtur interpres noster, ὑπέρτονον τοξεύειν, de iis communi proverbio dicitur, qui propriæ sortis obliti, majora conantur quam pro sua facultate. Metaphora sumitur a sagittariis, qui plus æquo nor-

C vum intendentes, arcum frangunt.

(11) Πνεῦμα τῆς ἀγνοίας. Sic quidem legit interpres. Sed malim cum Frontone Duc. pro ἀγνοίας legere ἀβολίας, insipientiæ. Magis enim coherere videtur hæc lectio cum antecedentibus et consequentibus. Mox dixit Irenæus, Marcosios quo magis sapere putantur, tanto magis non sapere. Tum rationem adferens, statim subiungit: ἐξελθὼν γὰρ τὸ ἀκάθαρτον πνεῦμα τῆς ἀβολίας, etc. Quasi diceret, ideo minus illos sapere, quia mentem eorum pervasit spiritus insipientiæ. Quod paulo post confirmans subdit, τὴν ὀρθοδόξον τῆς ἀβολίας τῶν πονηρῶν πνευμάτων, pravorum insipientiæ spirituum ogdoade in eos immisissam esse.

(12) Ἐπιτήδειον. Adverbialiter accipio, siquæ accepisse videtur interpres, nisi legerit ἐπιτηδελως.

(13) Ὑπερέκκρουσιν. Ὑπέκκρουσιν legere maluit Billius et Petavius, et ita vertunt, ut idem significet quod παράκρουσιν, fraudem. Ego vero vocem ὑπερέκκρουσιν præferrem, interpretarerque, vehementem agitationem: quæ quidem significatio mihi videtur apprime convenire iis qui, a dæmone impuls, enervant semetipsos, dum arcu velut acris intento sagittas emittentes, nihil non moliantur, ut possint quæ sunt super Deum adinvenire.

(14) Τῆς ἀβολίας. Legendum cum interp. volunt Billius et Petavius, τῆς ἀγνοίας, sed frustra. Vide not. 41.

CAPUT XVII.

Qui res creatas secundum imaginem invisibilium conditas fingerent Marcionitæ.

1. Βούλομαι δὲ σοι καὶ ὡς αὐτὴν τὴν κτίσιν κατ' Α εἰκόνα τῶν ἀοράτων ὑπὸ τοῦ Δημιουργοῦ, ὡς ἀγνοῦν-
τος αὐτοῦ, κατεσκευάσθαι διὰ τῆς Μητρὸς λέγουσι,
διηγήσασθαι. Πρῶτον μὲν τὰ τέσσαρα στοιχεῖα φασί,
πῦρ, ὕδωρ, γῆν, ἀέρα, εἰκόνα προεδιῆσθαι τῆς
ἑκτοῦ πρώτης τετραδὸς· τὰς τε ἐνεργείας αὐτῶν συν-
αριθμουμένας, οἷον θερμὸν τε καὶ ψυχρὸν, ξηρὸν τε
καὶ ὑγρὸν, ἀκριδῶς ἐξεικονίζεσθαι τὴν ὀγδόδα. Ἐξῆς
δέκα δυνάμεις οὕτως καταριθμοῦσιν· ἐπὶ μὲν σω-
ματικὰ (1) κυκλοειδῆ, ἃ καὶ οὐρανοὺς καλεῖσιν·
ἐπὶ αὖτε τὸν περιεκτικὸν αὐτῶν κύκλον, ὃν καὶ ὁ γδοὺς
οὐρανὸν ὀνομάζουσι· πρὸς δὲ τούτοις ἡλίον τε καὶ
σελήνην. Ταῦτα δέκα ὄντα τὸν ἀριθμὸν, εἰκόνας
λέγουσιν εἶναι τῆς ἀοράτου δεκάδος, τῆς ἀπὸ Λόγου
καὶ Ζωῆς προελθούσης. Τὴν δὲ δωδεκάδα μνηύεσθαι
διὰ τοῦ ζωδιακοῦ τοῦ καλουμένου κύκλου. Τὰ γὰρ
δώδεκα ζῳδία φανερώματα τῆν τοῦ Ἀνθρώπου καὶ
τῆς Ἐκκλησίας θυγατέρα δωδεκάδα σκιαγραφεῖν
λέγουσι. Καὶ ἐπεὶ ἀντεπαζεύχθη, φασί, τὴν τῶν ὁλῶν
φορὰν (2) ὠκυτάτην ὑπάρχουσαν, ὅπερ ὁ χρόνος (3)
ὁ πρὸς αὐτῷ τῷ κῆτει βαρύνων (4), καὶ ἀντιταλαν-
τεῦσθαι τὴν ἐκείνων ὠκυτάτην τῇ αὐτοῦ βραδυτῇ,
ὥστε αὐτὸν ἐν τριτάτῳ ἔττει τὴν περιόδον ἀπὸ

1. Volo autem tibi referre quemadmodum et ipsam
conditionem (5) secundum imaginem invisibilium a
Demiurgo, quasi ignorante eo, fabricatam per
Matrem dicunt. Primo quidem quatuor elementa
dicunt, ignem, aquam, terram, et aerem, imagi-
nem emissam esse superioris quaternationis : et
operationes eorum cum eis annumeratas, id est,
calidum et frigidum, humectum et aridum, diligen-
ter imaginare (6) ogdoadem, ex qua (7) decem
Virtutes sic enumerant : septem quidem cor-
pora (8) circumlata (9), quæ etiam cælos vocant :
post deinde continentem eos circulum, quem octa-
vum cœlem vocant, post deinde solem et lunam.
Hæc cum sint decem numero, imagines dicunt esse
invisibilis decadis ejus, quæ a 85 Logo et Zue
progressa sit. Duodecadem autem ostendi per enim,
qui Zodiacus vocatur circulus. Duodecim enim
signa manifestissime Hominis et Ecclesiæ filiam
duodecadem, quasi per quamdam umbram pin-
xisse (10) dicunt. Et e contrario superjunctum, in-
cisiunt, universorum oneri cum sit velocissimum
quod superpositum est cœlum (11), qui ad ipsam (12)
concavationem aggravat, et ex contrarietate mode-

BILLII INTERPRETATIO.

enim immundus ignorantie spiritus, ac postea ens, non Deo, sed mundanis questionibus occupatus na-
ctus, assumptis septem aliis spiritibus nequioribus se, eorumque animo, quasi quæ supra Deum sint cogi-
tatione comprehendere queant, intumelact, atque apte ad suscipiendam fraudem comparato, malorum
ignorantie spirituum ogdoadem in eos immisit.

CAPUT XVII.

1. Libet etiam, quo pacto creationem ipsam ad invisibilium imaginem a Demiurgo, velut ignorante
eo, per Matrem fabricatam esse aint, tibi exponere. Primum igitur quatuor elementa, ignem, aquam,
terram, aerem, ad supernæ quaternitatis imaginem producta fuisse tradunt : eorum autem actiones,
hoc est, caliditatem, frigiditatem, siccitatem et humiditatem in eundem numerum adjunctas, ogdoadis
imaginem plane referre : deinde, Virtutes decem ad hunc modum recensent : primum septem corpora
globosa, orbiculari forma prædita, quæ etiam cælos appellant : tum orbem eum, cujus complexu illa
10 Cap. 14.

(1) Σωματικά. Melim cum Billio et Petavio legere C
σώματα, quam cum Græbio σωματικά.

(2) Τὴν τῶν ὁλῶν φορὰν. Legit Petavio in not.
ad Epiphani. πρὸς τὴν ὁλῶν φορὰν.

(3) Ὅπερ ὁ χρόνος. Corruptus est, inquit Bil-
lius, hic locus. Vetus interpres habet, quod super-
positum est cœlum, quasi in Græco legerit οὐρανός.
Legendum est autem, ὁ παρὼν, vel ὑπαρχόμενος
χρόνος. De Saturno enim Irenæum loqui perspi-
cuum est.

(4) Πρὸς αὐτῷ τῷ κῆτει βαρύνων, etc. Hinc
patet solidos ab his hæreticis fingi cælos, duplici-
que motu circumactos inferiores planetarum or-
bes : altero ab ortu in occasum, secundum planum
æquatoris ; altero ab occasu in ortum, lento et
obliquo, secundum zodiacum. Vetus error. Sed de
tota hæc decem cælorum hypothesi, eorumque
conversatione et situ, viderint astronomi.

(5) Conditionem. Sic κτίσιν, quæ Latine loquen-
tibus creatio est, seu res creatæ, reddere amat bar-
barus interpres, conditionem.

(6) Diligentius imaginare. Pro, accurate expri-
mere.

(7) Ex qua. Perperam legens interpres ἐξ ἧς, pro
ἐξῆς, perperam et vertit, ex qua : quasi decem illas
virtutes ex ogdoade ortum ducere ; quod falsum.
Legere ergo, deinde, tum.

(8) Corpora. Sic mss. Clarom., Pass., Voss. et
Arund. cum editi. Eras., Gall. et Feuard. in

Merc. 2 codd. legitur, corporea : quam quidem le-
ctionem, quia Græco hodierno consentanea est,
Græbio sequi placuit. Sed satius videtur Græca mi-
nus bona ex Latinis sanis emendare, quam Latina
bona ex Græcis corruptis depravare.

(9) Circumlata. Ita mss. Clarom., Arund. et
Merc. 2, cum editi. Oxon. Cæteræ editi, perperam,
circumdada. Circumlata autem scribit interpres,
pro rotunda, orbiculari figuræ. Nam hujus lib.
cap. 25, circumlationem ponit pro circulo : quod
lectionem nostram confirmat, legique circulata, ut
suadet Fronto Duc., haud necesse esse probat.

(10) Quasi per quamdam umbram pinxisse. Melius
adumbrare, vel imaginem exprimere, dixisset inter-
pres.

(11) Et e contrario superjunctum... quod superposi-
tum est cœlum, etc. Admodum intricata versio,
nec accurata. Græca sic ego reddiderim : Et quæ-
nam, inquit, velocissimæ universitatis conver-
sioni (non oneri, ut male vertit interpres) desuper
oppositus est cæteris orbibus sublimior Saturnus
(non cœlum, ut male legens vertit noster), qui pro-
pria mole gravans, illorum velocitatem tarditate sua
moderatur, ita ut, etc.

(12) Qui ad ipsam. Pass., Voss. et Feuard. in
margine, quia ipsam, sed minus recte. Cæterum
interpres ad Græcam vocem, magis quam ad La-
tinam attendens scripsit qui pro quod, sphalmate
haud ipsi intrinquenti.

rator illorum velocitatem sua tarditate, ita ut in triginta annis circuitum a signo in signum faciat, imaginem dicunt eum Hori ejus, qui trigesimam nominis illorum matrem circumcontinet (1). Lunam quoque rursus suum cœlum circumeuntem triginta diebus, per dies numerum triginta Æonum significare. Et solem autem in duodecim mensibus circumeuntem, et perficientem circularem suam apocatastasin (2), per duodecim menses duodecadem manifestare. Et ipsos autem dies duodecim horarum mensuram habentes, typum non apparentis duodecadis esse. Sed et horam dicunt, quod est duodecimum diei, ex triginta partibus adornatam, propter imaginem triacontadis. Et ipsius autem zodiaci circuli circummensurationem (3) esse partium trecentarum sexaginta; quodque enim signorum, partes habere triginta. Sic quoque per circuitum, imaginem copulationis eorum, quæ sunt duodecim, ad triginta custoditam dicunt. Adhuc etiam et terram in duodecim 36 climata divisam dicentes, et in unoquoque climate unamquamque virtutem ex cœlis secundum demis-

A σημείου ἐπὶ σημείον (4) ποιεῖσθαι, εἰκόνα λέγουσιν αὐτὸν τοῦ Ὁροῦ, τοῦ τὴν τριακοντῶννον μῆτέρα αὐτῶν (5) περιέχοντος. Τὴν σελήνην τε πάλιν αὐτῆς οὐρανὸν ἐμπεριεχομένην (6) τριάκοντα ἡμέραις, διὰ τῶν ἡμερῶν τὸν ἀριθμὸν τῶν τριάκοντα Αἰώνων ἐκτυποῦν (7). Καὶ τὸν ἥλιον δὲ ἐν δεκαδύο μῆσὶ περιεχόμενον καὶ θερματίζοντα τὴν κυκλικὴν αὐτοῦ ἀποκατάστασιν, διὰ τῶν δώδεκα μηνῶν τὴν δωδεκάτην (8) φανεράν ποιεῖν. Τὰς δὲ ἡμέρας, δεκαδύο ὥρων (9) τὸ μέτρον ἐχούσας, τύπον τῆς φαινῆς (10) δωδεκάδος εἶναι. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὴν ὥραν φασὶ, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμηθῆναι διὰ τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος. Καὶ αὐτοῦ δὲ τοῦ ζωδιακοῦ κύκλου τὴν περίμετρον εἶναι μοιρῶν τριακοσίων ἐξήκοντα (ἑκαστον γὰρ ζώδιον μοίρας ἔχει (11) τριάκοντα). Οὕτως δὲ καὶ διὰ τοῦ κύκλου τὴν εἰκόνα τῆς συναφείας τῶν δώδεκα πρὸς τὰ τριάκοντα τετηρηθῆναι λέγουσιν. Ἐτι μὴν καὶ τὴν γῆν εἰς δώδεκα κλίματα διηρῆσθαι φάσκοντες, καὶ καθ' ἑκαστον κλίμα δύναμιν (12) ἐκ τῶν οὐρανῶν κατὰ κάθετον ὑποδεχομένην (13), εἰκότα (14) τίκτουςαν τέχνα τῇ καταπεμπούσῃ τὴν ὑπὸ ῥόϊαν δύναμιν (15),

BILLII INTERPRETATIO.

continentur, quem item octavum cœlum nominant: postremo solem et lunam. Hæc, quæ decem numero sunt, invisibilis illius decadis, quæ a Sermone et Vita prodiit, imagines esse contendunt. At vero duodecadem per eum orbem, qui Signifer appellatur, Indicari. Per duodecim enim signa duodecadem illam, ex Iionine et Ecclesia natam, perspicue adumbrari dicunt. Et quoniam universalitatis conversioni, ejus summa esse celeritas, Saturnus subliniorem locum tenens, e contrario adjunctus est, qui ad cavitatem ipsam gravat, reliquorumque orbium celeritatem tarditate sua compensat: adeo ut ipse trigesimo quoque anno conversionem suam a centro ad centrum conficiat: qua etiam de causa Hori, qui ipsorum matrem triginta nominibus præditam continet, figuram eum esse aiunt. Lunam rursus cœlum suum triginta diebus peragrantem, per hos dies numerum triginta Æonum expressisse. Quin solem quoque duodecim mensibus orbem suum obeuntem, circularemque suam in integrum, ut ita dicam, restitutionem terminantem, per duodecim menses duodecadem aperte demonstrare. Dies item, qui duodecim horarum spatio definiuntur, illustris duodecadis figuram gerere. Horam item, quæ duodecima diei pars est, triginta gradibus ad exprimendam tricenarii figuram ornata esse. Atque ipsius etiam signiferi orbis ambitum esse trecentorum sexaginta graduum: quodlibet enim signum triginta gradus habere. Eodemque modo per circuitum, conjunctionis illius, quæ inter duodecim et triginta existit, imaginem servatam esse adstruunt. Quin in ipsam quoque terram (quam in duodecim climata divisam esse, ac singularem in singulis quibusque climatibus virtutem cœlitus ad perpendicularum suscipere, fetusque virtuti illi, quæ

(1) *Circumcontinet*. Sic in edit. Eras. et Gall. C melius quam in Oxon. et codd. Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *circumtinet*: quia lib. II, cap. 2, ex codicibus omnium tum editorum, tum mss. consensu scribitur, *circumcontinere*, et *circumcontineri*.

(2) *Apocatastasin*. Id est, *conversionem*, qua scilicet ad idem zodiaci signum et punctum revolvitur, unde primum discesserat.

(3) *Circummensationem*. Al. *circumcommensationem*.

(4) *Ἀπὸ σημείου ἐπὶ σημείον*. I. e. secundum duodecim zodiaci signa: Vel, ita ut ad idem zodiaci punctum redeat, a quo discesserat.

(5) *Τριακοντῶννον μῆτέρα αὐτῶν*. Sophiam, puto, intelligit, Gnosticorum aviam, quia ex ea nata Ahamoth. Τριακοντῶννος vero dicitur, quia et nomine et ordine trigesima erat in Pleromate. Sicque accepisse videtur interpretes vertens, *trigesimam nominis*. Hanc revera Iloros veluti vallo circumplectitur, ne juvenili ardore iterum prorumpens, disperdat.

(6) *Ἐμπεριεχομένην*. Leg. cum interp. *ἐμπεριεχομένην*, vel, ut mavult Petavius, *ἐμπεριεχομένην*, uti et paulo post, *περιεχόμενον*, pro *περιεχόμενον*. Utrobique enim veritū ille, *circumeuntem*.

(7) *Ἐκτυποῦν*. Sic Petavius. Reg. vero cod. et edit. Basil., Gall. et Feuard. *ἐκτυποῦται*, pro quo Billius legi volebat *ἐκτυπῶσαι*. Sed melior est Petavii lectio.

(8) *Δωδεκάτην*. Legi vallem cum Grabio *δεκαδά*.

(9) *Τὰς δὲ ἡμέρας δεκαδύο ὥρων*. Recte observat Petavius *horam* apud Epiphanium duas æquinoctiales continere. Quod evidenter indicat id quod statim subiungitur, *τὴν ὥραν, τὸ δωδέκατον τῆς ἡμέρας, ἐκ τριάκοντα μοιρῶν κεκοσμηθῆναι, horum, quæ diei duodecima pars est, ex triginta partibus constare*. Sol enim diebus singulis circuitum describit, qui in XII partes tricenarias divisus, gradibus constat CCLX ac proinde singulis horis, æquinoctialis XV gradus; duabus horis, sive XII diei parte, XXX gradus conficit.

(10) *Φαινῆς*. Leg. cum interp. *οὐ φαινῆς, invisibilis et occultæ*.

(11) *ἔχει*. Ἐγὼ legi vetus interpretes.

(12) *Δύναμιν*. Leg. ex vet. *ἐκαστὴν δύναμιν*.

(13) *ὑποδεχομένην... τίκτουςαν*. Hæc ad τὴν γῆν referenda.

(14) *Ἐοικότα*. Legi interpretes, καὶ *εἰκότα*.

(15) *Δύναμιν*. Leg. *δυνάμει*.

τύπον εἶναι τῆς δωδεκάδος καὶ τῶν τέκνων αὐτῆς σαφέστατον διαβιβάζονται.

2. Πρὸς δὲ τούτοις θελήσαντά φασι τὸν Δημιουργὸν τῆς ἑκτοῦ οὐδοῦ τοῦ ἀπέραντου καὶ αἰώνιον καὶ ἀόριστον καὶ ἀχρονον μιμήσασθαι, καὶ μὴ δυνήθεντα τὸ μόνιμον αὐτῆς καὶ ἀίδιον ἐκτυπῶσαι, διὰ τὸ καρπὸν εἶναι ὑστερήματος, εἰς χρόνους καὶ καιροὺς, ἀριθμούς τε πολυτελεῖς τὸ αἰώνιον αὐτῆς κατατελεῖσθαι, οἷόμενον ἐν τῇ πλήθει τῶν χρόνων μιμήσασθαι αὐτῆς τὸ ἀπέραντον. Ἐνταῦθ' αὖτε λέγουσιν, ἐκφυγούσης αὐτὸν τῆς ἀληθείας, ἐπηκολουθηκέναι τὸ ψεῦδος· καὶ διὰ τοῦτο κατάλυσιν, πληρωθέντων τῶν χρόνων, λαβεῖν αὐτοῦ τὸ ἔργον.

CAPUT XVIII.

Quæ Mosis loca in suam hypothesim detorquerent hæretici.

1. Καὶ περὶ μὲν τῆς κτίσεως τοιαῦτα λέγοντες, καθ' ἑκάστην ἡμέραν ἐπιγεννᾷ ἕκαστος αὐτῶν, καθὼς δύναται, καινότερον (1). Τέλειος γὰρ οὐδεὶς, ὁ μὴ μέγιστα ψεύσματα παρ' αὐτοῖς καρποφορήσας. Ἐκ δὲ τῶν προφητικῶν ὅσα μεταμορφάζουσιν, ἀναγκαῖον (2) μηνύσαντα (3) τὸν ἑλεγχον αὐτοῖς ἐπάγειν. Ὁ γὰρ Μωϋσῆς, φασὶν, ἀρχόμενος τῆς κατὰ τὴν κτίσιν πραγματείας, εὐθὺς ἐν ἀρχῇ τὴν μητέρα τῶν ὄλων ἐπέδειξεν, εἰπὼν· Ἐν ἀρχῇ ἐποίησεν ὁ θεὸς τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν. Τέσσαρα οὖν ταῦτα ὀνομάσας, θεὸν καὶ ἀρχὴν, οὐρανὸν καὶ γῆν, τὴν τετρακτὴν αὐτῶν, ὡς αὐτοὶ λέγουσι, διέτύπωσε. Καὶ τὸν ὁράτον (4) δὲ καὶ τὸν ἀπόκρυφον αὐτῆς μηνύοντα εἰπεῖν· ἡ δὲ γῆ ἦν ὁράτος καὶ ἀκατασκεύαστος. Τὴν δευτέραν (5) τετράδα, γέννημα πρώτης τετράδος, οὕτως αὐτὸν

sionem (6) suscipientem, et similes generantem gloriosius ei virtuti, quæ demiserit distillationem (7), typum esse duodecadis et filiorum ejus manifestissimum asseverant.

2. Ad hæc autem volentem aiunt Demiurgum superioris ogdoadis interminabile, et æternum, et infinitum, et intemporale imitari : et cum non potuisset perseverabile ejus et perpetuum deformare (8), ideo quod fructus sit labis, in temporum spatia, et tempora, et numeros multorum annorum æternitatem ejus deposuisse (9), existimantem in multitudine temporum imitari ejus interminatum. Illic dicunt, cum effugisset eum veritas, subsecutum mendacium : et propter hoc destructionem, adimpletis temporibus, accipere ejus opus.

1. Et de conditione quidem talia dicentes, quotidie adinvenit unusquisque eorum, quemadmodum potest, aliquid novi. Perfectus enim nemo, nisi qui maxima mendacia apud eos fructificaverit. De prophetis autem quæcunque transformantes coaptant, necessarium est manifestantes argutionem (10) his inferre. Moyses enim, inquit, incipiens id quod est secundum conditionem opus, statim in principio matrem omnium ostendit, dicens : In principio fecit Deus cælum et terram. Quatuor hæc (11) nominans, Deum et principium, cælum et terram, quaternationem ipsorum, quemadmodum ipsi dicunt, figuravit. Et invisibile autem, et absconditum ejus manifestantem dicere : Terra autem erat invisibilis et incompressa. Secundam autem

BILLII INTERPRETATIO.

influxionem suam trajicit, similes procreare aiunt), duodecadis, ejusque filiorum apertissimum typum esse affirmant.

2. Ad hæc Demiurgum aiunt, cum in anima habuisset supernæ ogdoadis infinitatem, æternitatem, interminatamque ac temporis expertem naturam imitari, nec, quia ex defectu ortus erat, ipsius constantiam et æternitatem exprimere potuisset, hanc rationem inisse, ut æternitatem ipsius in tempora et temporum articulos, ingentesque annorum numeros deponeret : quod videlicet numerosa temporum copia infinitatem eam sese imitando consequi existimaret. Illic porro, cum veritas ei velut de manibus elapsa esset, subsecutum fuisse mendacium dicunt : ob eamque causam expletis temporibus fore, ut opus ipsius intereat.

CAPUT XVIII.

1. Atque hujusmodi sunt, quæ de rerum ortu afferunt, gignentes quotidie singuli pro virili sua aliquid novi. Neque enim perfecti viri apud eos existimatione floret, nisi qui ingentia mendacia produxerit. De prophetis autem scriptis, quæcunque ad institutum suum detorquendo accommodant, ostendere primum, ac deinde ea refellere operæ pretium est. Moyses enim, inquit, creationis opus exordians, statim in ipso limine matrem omnium rerum ostendit, cum dixit : In principio creavit Deus cælum et terram. Quatuor etenim hæc nominans, Deum, principium, cælum et terram, quaternitatem ipsorum, ut quidem ipse aiunt, expressit. Quin id quoque quod in ea obtutum oculorum fugit, tectumque atque abstrusum est, his verbis indicavit : Terra autem erat invisibilis et incompressa. At secundam quaternitatem,

Cap. 15. Gen. 1, 1. Ibid. 2.

(1) *Καινότερον*. Adde τι ex vet.
(2) *Μεταμορφάζουσι*. Sic cod. Reg., Petav. et Grab. Alii omnes editi, μεταμορφόζουσι; nullus vero μεταμορφόζοντες, ut haud satis attentus asserit Grabius. Commutare vero μεταμορφάζουσι in μεταμορφόζουσι haud necesse videtur. Si quid immutandum esset, legendum foret, uti legisse videtur interp. μεταμορφάζοντες μεταρμόζουσι.
(3) *Μηνύσαντα*. Legit interpretes, μηνύσαντα.
(4) *Τὸν ὁράτον δὲ, καὶ τὸν ἀπόκρυφον*. Utrouque repone τὸ pro τόν.
(5) *Τὴν δευτέραν*. Leg. τὴν δὲ δευτέραν.

C (6) *Secundum demissionem*. Melius Billius et Petavius κατὰ κάθ' αὐτὸν verterunt, ad perpendicularum.

(7) *Demiserit distillationem*. Influxum mallei, quam distillationem.

(8) *Deformare*. Pro exprimere.

(9) *Deposuisse*. Mallei, reposuisse.

(10) *Argutionem*. Pro consultationem. Sic Feuard. suffragantur Clarom. et Pass. In Arundel. argumtationem. In Eras. et Gall. argutionem.

(11) *Quatuor hæc*. Græc. quatuor igitur hæc.

quaternationem, progeniem primæ quaternationis, sic eum dixisse volunt, abyssum nomenclantem et tenebras, in quibus sunt et aquæ, et qui ferebatur super aquas spiritus. Post quam decadis commemorantem (1), lumen dicere, et diem, et noctem, et firmamentum, et vesperam, et quod vocatur mane, et aridam, et mare, adhuc etiam et herbam, et decimo loco lignum: sic quoque per decem nomina, decem Æonas manifestasse. Duodecadis autem sic (2) formatam apud eos (3) virtutem: solem enim dicere, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et celos, adhuc etiam pisces, et serpentina, et volatilia, et quadrupedia, feras quoque, et super hæc omnia duodecimum hominem. Sic ab spiritu triacontadem per Moysen dictam docent. Nec non et formatum hominem secundum imaginem superioris virtutis, habere in se eam, quæ sit ab uno fonte, virtutem. Constitutam autem eam esse in eo, qui sit in cerebro locus (4), ex qua (5) defluant virtutes quatuor secundum imaginem supernæ tetradis, quæ vocantur (6), una quidem visio, altera autem auditus, tertia odoratus, et quarta gustatio. Octonationem autem dicunt significari per hominem sic: Aures quidem duas habentem, et totidem visus, adhuc etiam odorations duas, et duplicem gustationem, amari et dulcis. Totum autem hominem omnem imaginem triacontadis sic habere docent: in manibus quidem per digitos decadem bajulare: in toto autem corpore, cum in duodecim membra dividatur, duodecadem. Dividunt autem illud, quemadmodum Veritatis apud eos divisum est corpus, de quo prædiximus *. Ogdoadem autem, inenarrabilem et invisibilem, 88 in visceribus absconditam intelligi.

BILLII INTERPRETATIO.

primæ quaternitatis sobolem, ita ipsum extulisse volunt, cum abyssum et tenebras, aquam et spiritum, qui super aquas ferebatur, nominavit. Moxque decadis mentionem haud obscure facientem, diem et noctem, et firmamentum et vesperam, et id quod vocatur mane, aridam item, et mare, et herbam, ac decimo loco lignum dixisse: sicque per decem hæc vocabula decem Æonas indicasse. Duodecadis porro virtutem ad hunc modum apud eum adumbrari: solem enim, et lunam, et stellas, et tempora, et annos, et rete, et pisces, et reptilia, et volatilia, et quadrupedia, et feras, et post hæc omnia duodecimo loco hominem dicere. Ad hunc scilicet modum a Spiritu tricenarium illum per Moysen commemoratum esse tradunt. Quin hominem quoque ad supernæ virtutis imaginem effectum, vim eam in se habere, quæ ab uno fonte promanat. Hanc autem in cerebri regione insidere, ex eaque vires quatuor ad supernæ quaternitatis imaginem profluere, quarum una visus, altera auditus, tertia odoratus, quarta gustus nuncupatur. At vero ogdoadem per hominem ita indicari: quod nimirum aures duas habeat, totidemque oculos, duas item nares, duplicemque gustum, amari nempe et dulcis. Totum vero hominem totam tricenarii illius imaginem ita referre docent: In manibus enim eum decadem per digitos gestare: in toto item corpore, quod duodecim membris constat, duodecadem. Illud enim perinde partium, ac Veritatis cor-

* Sup. cap. 14.

(1) *Decadis commemorantem.* Græcismus est, pro *decada commemorantem*, vel melius, *decadis mentionem facientem*.

(2) *Formatam.* Pro *adumbratam*.

(3) *Apud eos.* Ex Græco lege, *apud eum*, Moysen videlicet.

(4) *Locus.* Ita Eras., Gall. et mss. omnes. Feuard. vero citra necessitatem et ms. codicis auctoritatem scripsit, *loco*.

(5) *Ex qua.* Ita Feuardentius emendavit ex Græco. Nam in Eras., Gall. et mss. omnibus, *ex quo*.

(6) *Quæ vocantur.* Sic recte Clarom. juxta Græcum. Cætera omnia exemplaria male, *quæ vocatur*.

(7) *Er σφλοὺς αὐτοῖς.* Melius legit interp. ἐν οἷς εἰσι.

(8) *Ὡς λέγειν.* In Basil. Epiphani. edit. indeque

Α εἰρηκέναι θέλουσιν, ὁδύσσον ὀνομάζοντα καὶ σάτης, ἐν σφίσιν αὐτοῖς (7) καὶ ὕδωρ καὶ τὸ ἐπιφερόμενον τῷ ὕδατι πνεῦμα. Μεθ' ἣν τῆς δεκάδος μνημονεύοντα, ὥς λέγειν (8) καὶ ἡμέραν καὶ νύκτα, στερεώμα τε καὶ ἐσπέραν καὶ ὃ καλεῖται πρωΐ, ξηράν τε καὶ θάλασσαν, ἐτι τε βοτάνην καὶ δεκάτην τόπων ζύλον οὕτω δὲ διὰ τῶν δέκα ὀνομάτων τοὺς δέκα Αἰῶνας μεμνηνυκέναι. Τῆς δὲ δυοδεκάδος οὕτως ἐξεικονίσθαι παρ' αὐτῶ (9) τὴν δύναμιν· ἥλιον γὰρ λέγειν καὶ σελήνην, ἀστέρας τε καὶ καιροὺς, ἐνιαυτούς τε καὶ κῆτη, ἰχθύας καὶ ἑρπετὰ, πετεινὰ καὶ τετράποδα, θηρία τε καὶ (πετεινὰ που τοῖς (10)) δυοδέκατον τὸν ἄνθρωπον. Οὕτως ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τὴν τριάκοντα (11) διὰ Μωϋσεως εἰρησθαὶ διδάσκουσιν. Ἀλλὰ μὴν καὶ τὸν πλαστον ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω δυνάμεως, ἔχειν ἐν αὐτῷ τὴν ἀπὸ τῆς μιᾶς πηγῆς. Ἰδρῶσθαι δὲ ταῦτα (12) ἐν τῷ κατὰ τὸν ἐγκέφαλον τόπῳ· ἂψ ἥ· ἀπορρεῖν δυνάμεις τέσσαρας κατ' εἰκόνα τῆς ἄνω τετράδος καλυμμένας, τὴν μὲν ὄρασιν, τὴν δὲ ἀκοήν, τὴν δὲ τρίτην ὁσφρησιν καὶ τὴν τετάρτην γεῦσιν. Τὴν δὲ ὀγδοάδα φασὶ μνηύεσθαι διὰ τοῦ ἀνθρώπου οὕτως· ἀκοὰς μὲν δύο ἔχοντας (13) καὶ τοσαύτας ὁράσεις, ἐτι τε ὁσφρήσεις δύο καὶ διπλὴν γεῦσιν, πικροῦ τε καὶ γλυκέως. Ὅλον δὲ τὸν ἄνθρωπον πᾶσαν τὴν εἰκόνα τῆς τριακοντάδος οὕτως ἔχειν διδάσκουσιν· ἐν μὲν ταῖς χερσὶ διὰ τῶν δακτύλων τὴν δεκάδα βαστάζειν· ἐν ὅλῳ δὲ τῷ σώματι εἰς δεκαδύο μέλη διαιρουμένῳ τὴν δωδεκάδα. Διαιροῦσι δὲ αὐτὸ, καθάπερ τὴ τῆς Ἀληθείας διήρηται παρ' αὐτοῖς τοῖς σώμασι (14), περὶ οὗ προεῖρήκαμεν. Τὴν τε οὖν ὀγδοάδα, ἄρρητόν τε καὶ ἀόρατον οὔσαν, ἐν τοῖς σπλάγχνοις κρυβομένην νοεῖσθαι.

C

D in Gall. et Feuard. σαφῶς λέγειν. Et hinc Billii et Gallasii in vertendo hallucinatio.

(9) *Παρ' αὐτῶ.* Legit interpres παρ' αὐτοῖς, sicque scripsisse Irenæum existimat Grabius: sed, meo quidem iudicio, minus bene. Hic enim, non de Marcossis, sed de Moyse sermo est.

(10) *Πετεινὰ που τοῖς.* Leg. cum interp. ἐπὶ πᾶσι τοῖς.

(11) *Τριάκοντα.* Leg. τριακοντάδα.

(12) *Πηγῇ... ταῦτα.* Legendum cum interp. πηγῆς δύναμιν... ταῦτην, recte monent Billius et Petavius.

(13) *Ἐχοντας.* Lege ἔχοντος.

(14) *Τοῖς σώμασι.* Dele τοῖς, et pro σώμασι lege σῶμα, vel, ut mavult Grabius, σωματίον.

2. Ἡλιον δὲ πάλιν, τὸν μέγαν φωστῆρα, ἐν τῇ τε-
τάρτῃ τῶν ἡμερῶν γεγενῆσθαι διὰ τὸν τῆς τετράδος
ἀριθμὸν φάσκουσι. Τῆς τε σκηνῆς, τῆς ὑπὸ Μωϋσέως
κατασκευασθείσης, αἱ αὐλαὶ ἐκ βύσσου καὶ ὑακίνθου
καὶ πορφύρας καὶ κοκκίνου γεγυῖναι, τὴν αὐτὴν παρ'
αὐτοῖς ἐπέδειξαν εἰκόνα. Τὸν τε τοῦ ἱερέως ποδήρη,
τέσσαροι στοιχείοις (4) λίθων πολυτελῶν κακοσμημέ-
νον, τὴν τετράδα σημαίνειν διορίζονται· καὶ εἰ τινα
τοιαῦτα καίται ἐν ταῖς Γραφαῖς, εἰς τὸν τῶν τεσσά-
ρων θυνάμενα ἀγεσθαι ἀριθμὸν, διὰ τὴν τετρακτὺν
αὐτῶν φασί γεγενῆσθαι. Τὴν δὲ ὁδοῦσαν πάλιν δεικνύ-
σθαι οὕτως· Ἐν τῇ ὁγδόῃ τῶν ἡμερῶν πεπλάσθαι λέ-
γουσι τὸν ἀνθρώπον· ποτὲ μὲν γὰρ αὐτὸν τῇ ἑκτῇ
βούλονται γεγενῆσθαι, ποτὲ δὲ τῇ ὁγδόῃ, εἰ μὴ τὸν μὲν
χοικὸν ἐν τῇ ἑκτῇ τῶν ἡμερῶν ἐροῦσι πεπλάσθαι, τὸν
δὲ σαρκικὸν ἐν τῇ ὁγδόῃ· διέσταλται γὰρ ταῦτα παρ'
αὐτοῖς. Ἔνοι δὲ ἄλλον θέλουσι τὸν κατ' εἰκόνα καὶ
ὁμοιωσιν θεοῦ γεγενῆσθαι ἀρσενόηλιν ἀνθρώπον, καὶ
τοῦτον εἶναι τὸν πνευματικόν· ἄλλον δὲ τὸν ἐκ τῆς γῆς
πλασθέντα.

3. Καὶ τὴν τῆς κιβωτοῦ δὲ οἰκονομίαν (3) ἐν τῷ
κατακλυσμῷ, ἐν ᾗ ὅτετι ἀνθρώποι διεσώθησαν, φανε-
ρώτατά φασί τὴν σωτηρίον ὁδοῦσαν μηνύειν. Τὸ αὐτὸ
δὲ καὶ τὸν Δαβὶδ, ὁδοῦσαν ὄντα τῇ γενέσει τῶν ἀδελφῶν
αὐτοῦ, σημαίνειν. Ἔτι μὲν καὶ τὴν περιτομὴν,
ὁκταήμερον γινομένην, τὸ περιτέμνημα τῆς ἀνω ὁδο-
ῦσος δηλοῦν. Καὶ ἀπλῶς ὅσα εὐρίσκονται ἐν ταῖς Γρα-
φαῖς, ὑπάγεσθαι θυνάμενα εἰς τὸν ἀριθμὸν τῶν ὁκτῶ,
τὸ μυστήριον τῆς ὁδοῦσος ἐκπληροῦν λέγουσιν. Ἀλλὰ

2. Solem quoque iterum, qui sit magnum lumi-
nare, in quarta dierum fieri (5) propter quaternari-
onis numerum dicunt. Tabernaculi quoque quod
a Moyse compositum est, atria (4) de bysso, et hya-
cintho, et purpura, et coccino facta²¹, eandem
apud eos ostenderunt (5) imaginem. Sacerdotis
quoque poderem, quatuor ordinibus lapidum pre-
tiosorum adornatum²², quaternationem significare
præstant. Et si qua omnino talia sunt posita in
Scripturis, quæ quatuor possunt numerum desi-
gnare, propter quaternationem ipsorum dicunt
facta (6). Octonationem rursus ostendi sic: In oc-
tavo dierum formatum dicunt hominem: aliquando
enim volunt eum sexto die factum, aliquando au-
tem octavo, nisi forte choicum quidem in sexto die-
rum dicunt formatum, carnalem autem in octavo;
distincta (7) sunt enim hæc apud eos. Quidam au-
tem et alterum esse volunt, qui secundum imagi-
nem et similitudinem Dei factus est homo masculo-
femineus, et hunc esse spiritalem: alterum autem,
qui ex terra plasmatus sit.

3. Et arcæ autem (8) dispositionem in cata-
clysmo, in qua octo homines liberati sunt²³, ma-
nifestissime dicunt ogdoadē (9) ostendere. Hoc
autem idem et David, cum octavus esset genitus
inter fratres suos²⁴, significare. Adhuc etiam et
circumcisionem, quæ octavo die fit²⁵, circumci-
sionem superioris ogdoadis manifestare. Et omnino
quæcunque inveniuntur in Scripturis obduci (10)
posse ad numerum octavum, mysterium ogdoadis

BILLII INTERPRETATIO.

pne apud ipsos dividitur: de quo superius a nobis dictum est. Ogdoadem denique, ut quæ nec verbis
exponi, nec oculis cerni possit, in visceribus abstrusam intelligi.

2. Rursus ingens illud luminare, hoc est, solem, ob quaternitatis numerum quarto domum die id-
circo conditum esse asserunt. Eodemque modo tabernaculi illius a Moyse constructi atria, ex bysso et
hyacintho, et purpura et coccino elaborata, eandem apud ipsos imaginem ostendunt. Poderque item
sacerdotis, quatuor ingentis pretii lapillorum ordinibus adornatus, de eorum sententia quaternitatem
designat. Et si quæ alia huiusmodi in Scripturis sita sunt, quæ ad quaternarium numerum revocari
queant, quaternitatis suæ causa facta ea esse contendunt. Ogdoadem rursus ita demonstrari: Octavo die
hominem effictum aiunt: quandoque enim eum sexto die, quandoque rursus octavo conditum esse ipsis
placet; nisi fortasse hoc dictum sit, choicum quidem sexto die conditum fuisse, carnalem autem octavo:
hæc enim apud eos distincta sunt. Quidam autem alium esse volunt hermaphroditum eum hominem, qui
ad Dei imaginem ac similitudinem exsisterit, quem etiam spiritualem esse aiunt: alium, qui ex terra
effictus sit.

3. Quin dispensationem quoque illam arcæ in diluvio, in qua octo homines exitio erepti sunt, perspi-

²¹ Exod. xxvi, 1, et xxvii, 8. ²² Exod. xxviii, 17. ²³ 1 Pet. iii, 20. ²⁴ 1 Reg. xvi, 40, 41. ²⁵ Gen.
xvii, 12.

(1) *Στοιχείοις*. Legendum censent Billius et Pe-
tavius, *στόλοις*. Legi malim ego *στίχοις*, sic enim
in Exodo scribitur non semel.

(2) *Οικονομία*. Edit. Basileensis, *οἶκον μίαν*,
quæ vitiosa lectione deceptus Galliasius perperam
vertit *unicam domum*. Cujus quidem, ait meri-
to Billius, tanta non dicam oscitantia, sed ve-
cordia exstitit, ut ne illud quidem animadvertit,
μίαν cum substantivo masculini generis minime
jungi.

(3) *Fieri*. Græc. γεγενῆσθαι, *factum esse*.

(4) *Atria*. Lubentius legereim, *aulæa*, vel, ut ha-
bet Vulgata nostra, *cortinas*.

(5) *Ostenderunt*. Sic edit. Oxon. et omnes mss.;
cæteræ edit. *ostendere*. In marg. Feuard. *osten-
dunt*.

(6) *Dicunt facta*. Sic ex Græco et Frontonis Duc.
judicio restitimus, pro *factum*, ut vitiose legitur

in omnibus exemplaribus. Cujus quidem errati cul-
pam non in interpretem ipsum, sed in scribarum im-
peritiam conjecerim, qui, a pro a legentes, *facta* pro
facta, deesse suspicati litteram m, scripserunt *fac-
tum*. Qui veteres mss. codd. tantillum trivere, eam
esse inter a et a affinitatem advertere potuerunt,
quæ incautos facile decipere potuerit.

(7) *Distincta*. Feuard. edit. vitiose *distincti*.

(8) *Et arcæ autem*. Grabium hic sequimur. Et,
loco Seth in Eras. et Gall., vel Geth, ut in Clarom.,
Pass., Arund. et Merc. 2 legitur, a Feuard. aucto-
ritate Græci textus positum retinemus. Autem vero
post arcæ, expuncto præcedente sed, addimus, quia
omnes mss. ita habent.

(9) *Ogdoadem ostendere*. Ex Græco lege, *saluta-
rem ogdoadem ostendere*.

(10) *Obduci*. Edit. adduci.

adimplere dicunt. Sed et decadem significari per decem gentes, quas promisit Deus Abraham in possessionem dare⁸⁸, dicunt : et dispositionem⁸⁹ autem (1) quæ est secundum Saram, quomodo post decem annos dat ei ancillam suam Agar⁹⁰, ut ex ea filium faciat, idem significare. Et servus autem Abraham missus ad Rebeccam, et super puteum dans ei armillas aureorum decem, et fratres ejus tenentes eam in dies decem (2)⁹¹ : adhuc etiam Jeroboam, qui decem sceptræ accepit⁹², et tabernaculi decem atria (3)⁹³, et columnæ decem cubitorum⁹⁴, et decem filii Jacob ad emptionem tritici prima vice in Ægyptum missi⁹⁵, et decem apostoli, quibus manifestatur post resurrectionem Dominus, cum Thomas non esset præsens⁹⁶, invisibilem desfigurabant (4) secundum eos decadem.

4. Duodecadem autem, erga quam et mysterium passionis labis fuisse, ex qua passione visibilia fabricata esse volunt, signanter et manifestissime positam ubique dicunt. Et duodecim (5) filios Jacob, ex quibus duodecim quique tribus, et logion (6) varium (7), duodecim habens lapides et duode-

καὶ τὴν δεκάδα σημαίνεισθαι διὰ τῶν δέκα ἐθνῶν, ὧν ἐπηγγέλατο ὁ θεὸς τῷ Ἀβραάμ εἰς κατάσχεσιν δοῦναι, λέγουσι. Καὶ τὴν περὶ Σάρραν δὲ οἰκονομίαν, ὡς (8) μετὰ ἑτὴ δέκα δίδωσιν αὐτῇ τὴν αὐτῆς δούλην Ἀγάρ, ἵνα ἐξ αὐτῆς τεκνοποιήσῃται (9), τὸ αὐτὸ δηλοῦν. Καὶ ὁ δούλος δὲ Ἀβραάμ πεμφθεὶς ἐπὶ Ῥεβέκκῃ, καὶ ἐπὶ τῷ φρέατι διδοὺς αὐτῇ φέλλια χρυσῶν δέκα, καὶ οἱ ἀδελφοὶ αὐτῆς κατέχοντες αὐτὴν ἐπὶ δέκα ἡμέρας· ἔτι τε Ῥοβοάμ (10) ὁ τὰ δέκα σκῆπτρα λαμβάνων, καὶ τῆς σκηνῆς αἱ δέκα αὐλαῖαι (11), καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπῆχαις (12) καὶ οἱ δέκα υἱοὶ Ἰακώβ, ἐπὶ τὴν ὠνὴν τοῦ σίτου τὸ πρῶτον εἰς Αἴγυπτον πεμφθέντες, καὶ οἱ δέκα ἀπόστολοι, οἷς φανεροῦται μετὰ τὴν ἔγερσιν ὁ Κύριος, τοῦ Θωμᾶ μὴ παρόντος, τὴν ἀόρατον διετύπουν κατ' αὐτοὺς δεκάδα.

4. Τὴν δυοδεκάδα δὲ, περὶ ἣν καὶ τὸ μυστήριον τοῦ πάθους τοῦ ὑπερῆρματος γεγενῆσθαι, ἐξ οὗ πάθος τὸ βλεπόμενον κατεσκευάσθαι θέλουσιν, ἐπισήμως καὶ φανερώς πανταχῇ καλεῖσθαι λέγουσιν, ὡς τοὺς δώδεκα υἱοὺς τοῦ Ἰακώβ, ἐξ ὧν καὶ δεκαδύο φυλαὶ, καὶ τὸ λογεῖον τοῦ ποικιλτὸν, δώδεκα λίθους ἔχον, καὶ τοὺς δώδεκα κύβους

BILLII INTERPRETATIO.

enam salutaris ogdoadis indicem esse aiunt. Idemque ipsum ex eo significari, quod David inter fratres suos natu octavus sit. Idemque per circumcisionem eam, quæ octavo die adhibebatur, supernæ ogdoadis circumcisionem declarari. In summa, quidquid in Scripturis invenitur, quod ad octonarum numerum referri queat, id ogdoadis mysterium explorare asserunt. Consimilem etiam in modum decadem per eas gentes significari aiunt, quas Deus se Abraham in possessionem daturum receperat : atque item per id, quod Sara exactis decem annis ancillam suam Agar ei concessit, ut ex ea liberos gigneret, idem ostendi. Quin ille quoque Abraham servus ad Rebeccam missus, eique in puteo armillas decem aureorum dono offerens, et ipsius fratres decem dies eam retinentes : Jeroboam item decem sceptræ accipiens, et decem tabernaculi atria, et columnæ decem cubitorum magnitudinis, et decem filii Jacob ad emercandum frumentum in Ægyptum primo missi, et decem apostoli, quibus absente Thoma Dominus apparuit, invisibilem apud eos decadem exprimebant.

4. Jam vero duodecadem, circa quam passionis defectus mysterium contigit, ex qua passione ea omnia, quæ in oculorum obtutum cadunt, constructa esse volunt, insigniter ac perspicue quibusvis Scripturæ locis positam et consignatam esse aiunt. Nam et duodecim filios Jacob, ex quibus duodecim etiam tribus manarunt, et rationale illud variegatum, duodecim lapillis habens, et duodecim tintinnabula, et duodecim lapides infra montem a Mose collocatos, eosque item, qui a Josue in flumine, toti-

⁸⁸ Gen. xv, 19. ⁸⁹ Gen. xvi, 3. ⁹⁰ Gen. xxiv, 22, 25. ⁹¹ III Reg. ii, 31. ⁹² Exod. xxvi, 4, et xxvii, 8, 9. ⁹³ Ibid. xxvi, 15 seq., et xxvii, 20 seq. ⁹⁴ Gen. xlii, 3. ⁹⁵ Joan. xx, 24.

(1) *Et dispositionem autem.* Sic ex Græco emendavi, pro *et dispositio*, quod in textum intrusit in omnibus codd. tum editi. tum mss. aperta scribarum oscitantia : sicut paulo superius, pro *arcæ dispositionem*, imperiti amannenses scripsere in codd. Clarom. et Pass. *arcæ dispositio*.

(2) *In dies decem.* In Eras., Gall. et Feuard., *diebus decem*.

(3) *Decem atria.* Græc. δέκα αὐλαῖαι, quod vertendum erat cum Vulgata, *decem cortinæ*, non *decem atria*.

(4) *Desfigurabant.* Pro *figurabant*, ut habent Merc. 2.

(5) *Et duodecim.* Ut pro *et* scripsit Feuard. ex solius Græci textus auctoritate. Omnes siquidem mss. cum editi. Eras. et Gall. habent *et*. Quam quidem lectionem immutare haud necesse, modo ab hac particula nova periodus incipiat.

(6) *Logion.* Vulgatus Bibliorum interpres vertit *rationalis*.

(7) *Varium.* Pro *opere vario contextum*.

(8) *Τὴν περὶ Σάρραν δὲ οἰκονομίαν*, ὡς. Frustra hic pro *περὶ*, κατὰ, et loco ὡς, πῶς legi vult Billius.

(9) *Τεκνοποιήσῃται.* Cod. Reg. τεκνοποιήσῃ.

(10) *Ῥοβοάμ.* Ex III Reg. xi, liquet legendum esse *Ἰεροβοάμ*, non *Ῥοβοάμ*. Hic iterum a Billio vapu-

lat merito Galliasius, qui hunc Scripturæ locum, vel veterem Irenæi interpretem consulere gravatus, *Roboam* pro *Jeroboam* in versione sua imprudenter omnino scripsit.

(11) *Δέκα αὐλαῖαι.* Cod. Reg. δέκα αὐλαῖ.

(12) *Καὶ οἱ στύλοι οἱ δεκαπῆχαις.* Div. multumque quæsi visse se in sacris Litteris dicit Græbius columnas decem cubitorum, donec tandem in editione Francofurtensi an. 1597 LXX interpretum, Exod. xxvi, 17 seq., invenit hæc scripta : Καὶ ἐποίησε στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσῆπτων δέκα πῆχων τὸν στύλον τὸν ἕνα, etc. Sed rara sit in Anglia oportet, alibi terrarum notissima, Bibliorum edit. Antuerpiensis apud Plantinum an. 1569 (ut alias omittam) et apud Anglos ipsos concinnata Cantabrigiensis an. 1665. Utramque si consuluisset vir clarissimus, occurrisset in priori Exod. xxvi, 20, 21, is ipse locus, quem citat. In utraque vero, Exod. xxvi, 15, 16, 17 : Καὶ ποιήσῃ στύλους τῆς σκηνῆς ἐκ ξύλων ἀσῆπτων. Δέκα πῆχων ποιήσῃ τὸν στύλον τὸν ἕνα.... οὕτω ποιήσῃς πᾶσι τοῖς στύλοις τῆς σκηνῆς. Verum est autem quod addit vir eruditus, verba quæ ex Exod. xxvi laudat in Romana Flamini Nobilii, et V Walloni editione minime exstare. Totum enim xxvi et seqq. capita in codice Romano et Alexandrino, ait, immane quantum differunt.

ναι (1), καὶ τοὺς ὑπὸ Μοϋσείως τεθέντας ὑπὸ τὸ ὄρος δώδεκα λίθους, ὡσαύτως δὲ καὶ τοὺς ὑπὸ Ἰησοῦ ἐν τῷ ποταμῷ, καὶ ἄλλους εἰς τὸ πέραν, καὶ τοὺς βασιλεύοντας τὴν κιβωτὸν τῆς διαθήκης, καὶ τοὺς ὑπὸ Ἑλίας τεθειμένους ἐν τῇ ὁλοκαυτώσει τοῦ μόσχου, καὶ τὸν ἀριθμὸν δὲ τῶν ἀποστόλων· καὶ πάντα ἀπλῶς, ὅσα τὸν δωδεκάτον ἀριθμὸν διασώζει, τὴν δωδεκάδα αὐτῶν χαρακτηρίζειν λέγουσι. Τὴν δὲ τούτων πάντων ἔκωσιν ὀνομαζομένην τριακοντάδα διὰ τῆς τριάκοντα πηχῶν τὸ ὕψος ἐπὶ Νύκτι κιβωτοῦ, καὶ διὰ Σαμουὴλ κατακλιναντος τὸν Σαουλ ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς (2) πρῶτον, καὶ διὰ Δαβὶδ, ὅτε ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις (3) ἐκρύβετο ἐν τῷ ἀγρῷ, καὶ διὰ τῶν συνεισελθόντων αὐτῷ εἰς τὸ σπήλαιον (Ἰσαήλ [4]), καὶ διὰ τοῦτο (5) τὸ μῆκος γίνεσθαι τῆς ἁγίας σκηπῆς τριάκοντα πηχῶν· καὶ εἰ τινα ἄλλα ἱσάριθμα τούτοις εὐρίσκουσιν, τὴν τριακοντάδα αὐτῶν διὰ τῶν τοιούτων ἐπιδεικνύει φηλριστοῦσιν.

A cim tintinnabula **, et eos qui a Moyse positi sunt sub monte duodecim lapides **, similiter autem et eos qui a Jesu in flumine positi sunt **, et alios qui trans positi (6') sunt, et portantes arcam testamenti **, et eos qui ab Helia positi sunt in holocausto vituli **, et numerum (7) quoque apostolorum; et omnia omnino, quæcunque duodecim numerum custodiunt, duodecadem ipsorum significare volunt. Horum autem unitatem (8) omniū, quæ vocatur triacontas, per eam arcam (9), cujus triginta cubitis altitudo fuit sub Noe **: et 90 per Samuelem (10) declinantem (11) Saul'.... qui (12) triginta diebus abscondebatur in agro *; et per eos qui cum eo intraverunt in speluncam *; et propter id quod longitudine fuerit B sancti tabernaculi triginta cubitorum *; et quæcunque alia æqualia numeris his inveniuntur (13), triacontadem ipsorum per hujusmodi ostendunt asseverationes (14).

CAPUT XIX.

Quibus Scripturæ testimoniis probarent supremum Patrem incognitum fuisse ante Christi adventum.

1. Ἀναγκαῖον (6) ἡγησάμην προσθεῖναι τούτοις καὶ ὅσα περὶ τοῦ Προπάτορος αὐτῶν, ὃς ἀγνωστος

4. Necessarium autem duxi addere iis et quanta de Propatore ipsorum, qui incognitus erat omnibus

BILLII INTERPRETATIO.

demque alii trans flumen siti sunt, et eos, qui fœderis arcam gestabant, et lapides eos, qui ab Elia in vitali holocausto fixi sunt, et apostolorum numerum; ac denique omnia, quæ duodenarium numerum continent, duodecadem suam exprimere dicunt. Horum porro omnium conjunctionem, quem triecenarium appellant, per arcam Noe, cujus altitudo triginta cubitorum erat: et per Samuelem, qui Saulem inter eos, quos ad epulas invitaverat, primo loco collocavit: et per Davidem, qui triginta totos dies in agro delituit, et per eos, qui cum ipso in speluncam ingressi sunt: ac per id, quod sacrosanctum tabernaculum triginta altitudinis cubitis habebat, ac si quæ alia ejusdem numeri reperiunt, triecenarium suum per ea confirmare ac demonstrare contendunt.

CAPUT XIX.

1. Necessarium autem esse censi his ea adjungere, quæ ipsi quoque de Propatore suo, qui cunctis

** Exod. xxviii, 4, et xxxix, 8. ** Exod. xxiv, 4. ** Jos. iv, 3, 8, 9, et 20. ** Jos. iii, 12. ** Ill Reg. xviii, 31. ** Gen. vi, 15. * I Reg. ix, 22. * I Reg. xx, 5. * II Reg. xxiii, 13. * Exod. xxvi, 8. * Cap. XVI.

(1) Τούτοις δώδεκα κώδωνας. Nihil de tintinnabulorum numero legitur in Scripturis. Scribit Justinus Martyr in *Dialogo cum Tryph.*, p. 260, traditum esse quod duodecim fuerint. Quam quidem traditionem secuti sunt Marcosii. Sed alii 72, alii alium tintinnabulorum istorum numerum tradunt. Legis Brannii tractatum *De vestitu sacerdotum Hebræorum* lib. ii.

(2) Ἐν τοῖς τριάκοντα κλητοῖς. Hunc convivarium numerum exhibent quidem textus Hebræus et Vulgata nostra I Reg. ix, 22. At in LXX leguntur circiter septuaginta viri a Samuele invitati. Hincque merito colligit Fronto Duc. Irenæum, vel hæreticos illos aliam Græcam editionem habuisse, in qua ex Hebræo, ut in Vulgata Latina, legebatur.

(3) Ἐπὶ τριάκοντα ἡμέραις. Vel sacros codices depravarunt hæretici, vel memoria lapsi sunt. Sive enim in Hebræo, sive in LXX, sive in Vulgata, neque I Reg. v, neque uspiam alibi David in agro latuisse legitur *triginta diebus*: sed secundum Vulgatam et Hebræum, usque ad vespem diæ tertiæ duntaxat; et secundum LXX, ἕως δειλῆς, usque ad vespem tantum. Idem dic de triginta illis quos cum Davide intrasse in speluncam comminiscuntur. Nam II Reg. xxiii, 13, non triginta, sed τρεῖς ἀπὸ τῶν τριάκοντα, secundum LXX; vel tres, qui erant principes inter triginta, secundum Vulgatam, et quædam exemplaria τῶν Ὁ, venisse ad David in speluncam Odolham dicuntur.

(4) Σαήλαιον Ἰσαήλ. Pro Ἰσαήλ reponendum forte Ὀδολάμ, quævis neutrum legis videatur

C Interpres.

(5) Διὰ τοῦτο. Pro τοῦτο lege τοῦ.

(6) Ἀναγκαῖον. Δε adde ex vet.

(6') Trans positi. Male junctas voces in editi. omnibus, recte divisi Græbius.

(7) Et numerum. Sic ex Græco restitui, pro et numerus, quod in omnibus tum editi., tum mss. manifesto scribarum errato legitur.

(8) Unitatem. Melius unionem, vel conjunctionem.

(9) Eam arcam. Ita mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis deest eam.

(10) Per Samuelem. In Arund., Voss. et Merc. 2, per Samuel. In Clarom. per Samuhel.

(11) Declinantem. Scribendum saltem erat, *reclinantem*; melius *discumbere facientem*. Neque enim declino, quidquid Fronto Duc. dicat, uspiam apud auctores Latinos, quod sciam, legitur pro *accumbere facio*: et quæ profert exempla vir doctus, *somnus declinat ocellos*; et, *agmen duces declinant*, id minime probant.

(12) Saul, qui. Clarom., Pass., Ottobon. et Arund., Saul, in: adeo ut, scite observat Græbius, interpretem in triginta vocatis scripsisse, et scribam ob recurrentem vocem triginta quædam omisisse plane pateat. Hæc ergo tu ex Græco ita suppleas: Saul in triginta vocatis primum, et per Davidem, qui, etc.

(13) Inveniuntur. Græce. inveniunt.

(14) Ostendunt asseverationes. Vertendum erat, ostendere acerrime contendunt.

ante adventum Christi, eligentes de Scripturis suadere contendunt, ut ostendant Dominum nostrum alterum annuntiare Patrem, præter fabricatorem hujus universitatis : quem, sicut prædiximus, impie blasphemantes, labis fructum esse dicunt. Prophetam igitur Isaiam dicentem : *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit* ⁶; invisibilis Bythi ignorantiam dixisse coaptant. Et in Osee quod dictum est : *Non est in eis veritas, neque agnitio Dei* ⁷; in hoc idem tendere conantur. Et : *Non est intelligens, aut requirens Deum* : omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt ⁸; in Bythi ignorantia apponunt. Et per Moysem autem dictum : *Nemo videbit Deum, et vivet* ⁹; in illum habere suadent relationem.

2. Et fabricatorem quidem a prophetis visum dicunt (1) : **¶** Illud autem quod scriptum est : *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili magnitudine, et incognita omnibus dictum volunt. Et quoniam quidem de invisibili Patre, factore omnium, dictum est : *Nemo videbit Deum*, omnibus nobis manifestum est : quoniam autem non de hoc, qui ab iis adinventus est Bythus, sed de Demiurgo (et ipse est invisibilis Deus) ostenditur (2) procedente sermone. Et Daniele autem hoc idem significare, in eo quod interrogat angelum absolutiones (3) parabolarum, quasi non scientem. Sed et angelum abscondentem ab eo magnum mysterium Bythi, dicere ei : *Recurre, Daniel* : hi enim sermones obstructi sunt, quoadusque intellectores intelligant, et albi inalbentur ¹⁰ : et seipsos esse albos et intellectores gloriantur.

BILLI INTERPRETATIO.

ante Christi adventum ignotus erat, ex Scripturis hinc atque hinc excerptis persuadere conantur, ut Dominum nostrum ostendant, alium Patrem annuntiare, præter universitatis hujusce conditorem : quem, uti superius diximus, impii homines ex defectu ortum esse volunt. Itaque hæc Isaiæ prophetæ verba : *Israel autem me non cognovit, et populus me non intellexit*; ad invisibilis Bythi ignorantiam detorqueant. Idque quod per Oseam dictum est : *Non est in eis veritas, nec Dei agnitio*, eodem pertinere contendunt. Illud item : *Non est qui intelligat, aut requirat Deum* : omnes declinaverunt, simul inutiles facti sunt; de Bythi ignorance dictum esse statuunt. Eodemque modo id, quod per Moysem dictum est : *Nemo videbit Deum, et vivet*; ad eum referendum esse movent.

2. Conditorem enim illi a prophetis conspectum fuisse falso asserunt. Illud autem : *Nemo videbit Deum et vivet*; de invisibili, omnibusque ignota magnitudine dictum esse volunt. Et quidem de invisibili Patre, rerumque omnium conditore, hæc verba usurpata esse : *Nemo videbit Deum et vivet*; cuius nostrum perspicuum est : quod autem non de eo, quem ipsi comminiscuntur, Bytho, sed de rerum omnium effectore, qui ipse invisibilis Deus est, inferius a nobis ostenditur. Quin Daniele etiam idem istud significare aiunt, cum parabolarum solutiones tanquam ei minime notas et exploratas ex angelo aciscitur. Angelum item ipsum ingens Bythi mysterium ipsi occultantem, his ad eum verbis usum esse. *Abi quam celerissime, Daniel* : hi enim sermones obsepti sunt quousque intelligant qui intelligunt, et qui albi sunt, dealbentur. Seipsos porro albos illos ac perspicacis ingenii homines esse gloriantur.

⁶ Isa. 1, 3. ⁷ Ose. 14, 1. ⁸ Psal. xliii, 2, 3, et Rom. iii, 11, 12. ⁹ Exod. xxxiii, 20. ¹⁰ Daniel. xii, 9, 10.

(1) Visum dicunt. Ex Græco lege, visum, mendacia texentes dicunt.

(2) Ostenditur. Græc. ostendatur.

(3) Absolutiones. Pro solutiones.

(4) *Ὁ λαός μου οὐ συνήκα*. Sic quidem soli LXX transtulerunt, illicronismo teste ad cap. 1 Isai. et ita legerunt e Patribus Græcis non pauci. Vulgata vero nostra : *Populus meus non intellexit*.

(5) *Ὅδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων*. Leg. cum interp. οὐ περὶ τοῦ ὑπὸ τούτων.

(6) *Ἀπόστρεψε, Δανιήλ*, etc. Locus ab hæreticis depravatus. Apud LXX siquidem legitur in codi-

ficis *ἤν τοις πᾶσι πρὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ παρουσίας*, ἐκλέγοντας ἐκ τῶν Γραφῶν καλεῖν ἐπιχειροῦσιν, ἢ ἐκδέξασθαι τὸν Κύριον ἡμῶν ἄλλον καταγγέλλοντα Πατέρα, παρὰ τὸν ποιητὴν τοῦδε τοῦ παντός· ὃν, καθὼς προέφαμεν, ἀσεβοῦντας, ὑστερήματος καρπὸν εἶναι λέγουσι. Τὸν γοῦν προφήτην Ἰσαίαν εἰπόντα· *Ἰσραὴλ δὲ με οὐκ ἔγνω, καὶ ὁ λαός μου οὐ συνήκα* (4), τὴν τοῦ ἀοράτου Βυθοῦ ἀγνωσίαν εἰρηκέναι μαθαροῦντο. Καὶ διὰ Ὡσηὲ τὸ εἰρημένον· *Ὁὐκ ἔστιν ἐν αὐτοῖς ἀλήθεια οὐδὲ ἐπίγνωσις Θεοῦ*, εἰς τὸ αὐτὸ συντείναν βιάζονται. Καὶ, *Ὁὐκ ἔστιν ὁ συνιών, ἢ ἐκζητῶν τὸν Θεόν· πάντες ἐξέκλιοντες, ἅμα ἡχρεωώθησαν*, ἐπὶ τῆς τοῦ Βυθοῦ ἀγνωσίας τάττουσι. Καὶ τὸ διὰ Μωϋσέως δὲ εἰρημένον, *Ὅδὲ εἴθεται τὸν Θεόν καὶ ζήσεται*, εἰς ἐκείνον ἔχειν Β παῖθουσι τὴν ἀναφορὰν.

2. Τὸν μὲν γὰρ ποιητὴν ἐπιφευδόμενοι ὑπὸ τῶν προφητῶν ἐωρᾶσθαι λέγουσι· τὸ δὲ, *Ὅδὲ εἴθεται τὸν Θεόν καὶ ζήσεται*, περὶ τοῦ ἀοράτου μεγέθους καὶ ἀγνώστου τοῖς πᾶσιν, εἰρησθαι θέλουσι. Καὶ ὅτι μὲν περὶ τοῦ ἀοράτου Πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ὅλων εἴρηται τὸ, *Ὅδὲ εἴθεται τὸν Θεόν*, πᾶσιν ἡμῖν φανερόν ἐστιν· ὅτι δὲ οὐδὲ περὶ τοῦ ἐπὶ τούτων (5) παρεπινοούμενου Βυθοῦ, ἀλλὰ περὶ τοῦ Δημιουργοῦ (καὶ αὐτὸς ἐστὶν ὁ ἀόρατος Θεός), δειχθήσεται τοῦ λόγου προλόγος. Καὶ τὸν Δανιὴλ δὲ τὸ αὐτὸ τοῦτο σημαίνει, ἐν τῷ ἐπερωτᾶν τὸν ἄγγελον τὰς ἐπιλύσεις τῶν παραβόλων, ὡς μὴ εἰδὼτα. Ἀλλὰ καὶ τὸν ἄγγελον ἀποκριπόμενον ἀπ' αὐτοῦ τὸ μέγα μυστήριον τοῦ Βυθοῦ, εἰπαὶν αὐτῷ· *Ἀπόστρεψε, Δανιήλ* (6)· ὁδοὶ γὰρ οἱ λόγοι ἐμπεφραγμένοι εἰσὶν, ὥς οἱ συνιέντες συνιώσι καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι· καὶ αὐτοὺς εἶναι τοὺς λευκοὺς καὶ εὐσυνιέντας αὐχοῦσι.

cibus nostris : Δεῦρο, Δανιήλ, ὅτι ἐμπεφραγμένοι, καὶ εἰσφραγισμένοι οἱ λόγοι, ὥς καιροῦ πύρας· ἐκλεγῶσι καὶ ἐκλευκανθῶσι, etc. Et in Vulgata nostra : *Vade, Daniel, quia clausi sunt, signatique sermones, usque ad præfinitum tempus. Eligentur et dealbabitur*, etc. Paulo aliter vero Irenæus lib. iv, c. 26, et Cyprianus lib. 1 cont. Jud., c. 5, legunt : *Muni sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoad addiscant multi, et impleantur agnitio, quoniam cum fiet dispersio, cognoscant omnia hæc*. Sed nullibi legitur : ὥς οἱ συνιέντες συνιώσι, καὶ οἱ λευκοὶ λευκανθῶσι.

CAPUT XX¹¹.

De apocryphis et fictis Marcosiorum scripturis, ac Evangelii locis quibus abutebantur.

1. Πρὸς δὲ τοῖς ἀμύθητον πλῆθος ἀποκρύφων Α καὶ νόθων γραφῶν, ἃς αὐτοὶ ἐπλάσαν, παρεισφένου-
σιν (1) εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνοήτων καὶ τὰ τῆς ἀλη-
θείας μὴ ἐπισταμένων γράμματα. Προσπαλαμβά-
νουσι δὲ εἰς τοῦτο κάκεινο τὸ ραδιούργημα, ὡς τοῦ
Κυρίου (2) τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου (3) αὐτῷ φήσαν-
τος, καθὼς ἔθος ἐστὶν, εἰπὲ ἄλφα, ἀποκρίνασθαι τὸ
ἄλφα. Πάλιν τε τὸ βῆτα τοῦ διδασκάλου κελύσαντος
εἰπῶν, ἀποκρίνασθαι τὸν Κύριον· Σὺ μοι πρότερον
εἰπὲ τί ἐστὶ τὸ ἄλφα, καὶ τότε σοὶ ἐρῶ τί ἐστὶ τὸ
βῆτα. Καὶ τοῦτο ἐξηγοῦνται, ὡς αὐτοῦ μόνου τὸ
ἄγνωστον ἐπισταμένου, ὃ ἐφάνερωσεν ἐν τῷ τύπῳ
τοῦ ἄλφα.

2. Ἐνια δὲ καὶ τῶν ἐν Εὐαγγελίῳ κειμένων εἰς
τοῦτον τὸν χαρακτήρα μεταρμόζουσιν· ὡς τὴν πρὸς
τὴν μητέρα αὐτοῦ, δωδεκαετοῦς ὄντος, ἀπόκρισιν·
Οὐκ οἶδате (4) ὅτι ἐν τοῖς τοῦ Πατρὸς μου δεῖ
με εἶναι; ὃν οὐκ ᾔδεισαν, φασί, Πατέρα κατήγγελ-
αν αὐτοῖς· καὶ διὰ τοῦτο ἐκπέμψαι τοὺς μαθητάς
εἰς τὰς δώδεκα φυλάς, κηρύσσοντας τὸν ἄγνωστον
αὐτοῖς Θεόν. Καὶ τῷ εἰπόντι αὐτῷ· Διδάσκαλε ἀγα-
θὲ, τὸν ἀληθῶς ἀγαθὸν Θεὸν ὠμολογηκέναι εἰπόντα·
Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἰς ἐστὶν ἀγαθός, ὁ Πατὴρ
ἐν τοῖς οὐρανοῖς (5)· οὐρανοὺς δὲ νῦν τοὺς Αἰῶνας
εἰρησθαι λέγουσι. Καὶ διὰ τὸ μὴ ἀποκριθῆναι τοῖς

1. Super hæc autem, inenarrabilem multitudi-
nem apocryphorum (6) et perperarum scripturarum,
quas ipsi slexerunt, afferunt ad stuporem insensa-
torum, et quæ sunt veritatis nou scientium litteras.
Assumunt autem in hoc et illam falsationem, quasi
Dominus cum puer esset, et disceret litteras, cum
dixisset magister ejus (7), quemadmodum in consue-
tudine est : Dic A ; responderit A. Rursum cum magi-
ster jussisset dicere (8) B, respondisse Dominum : Tu
prior dic mihi quid est A, et tunc ego dicam tibi quid
est B. Et hoc exponunt, quasi ipse solus incogni-
tum 92 scierit, quod manifestavit in typum al-
phæ (9).

2. Quædam autem eorum, quæ in Evangelio po-
sita sunt, in hunc characterem transfigurant : sicut
B illud quod ad matrem suam, duodecim annorum
exsistens, respondit dicens : Non scitis quoniam in
his, quæ Patris mei sunt, oportet me esse¹² ? Hunc,
quem non sciebant, dicunt (10), Patrem annuntiabat
eis : et propter hoc emisisse discipulos in duode-
cim tribus, annuntiantes ignotum eis Deum. Et ei
qui dixisset illi : Magister bone ; eum, qui vero
bonus esset Deus, confessum esse respondentem :
Quid me dicis bonum ? unus est bonus, Pater in
caelis¹³ : cœlos autem nunc Æonas dictos dicunt.

BILLII INTERPRETATIO.

CAPUT XX.

1. Insuper, apocryphorum librorum, et adulterinarum scripturarum, quas ipsi confinxerunt, infini-
tam multitudinem afferunt, ut stultos ac vesanos homines, veritatisque litterarum ignaros in stuporem
trahant. Commentum etiam illud assumunt, quod cum Dominus puerili ætate esset, atque elementa
disceret, ac ludimagister, ut mos est, ei dixisset : Age, dic alpha ; respondit : alpha. Cumque rursus
præceptor beta dicere jussisset, respondit Dominus : Tu mihi prius expone quid sit alpha, tumque quid
beta sit, ex me audies. Idque ita interpretantur, quasi solus ipse id, quod cognitionem superat, norit,
quod quidem in figura ipsius alpha declaravit.

2. Quin nonnulla quoque eorum, quæ in Evangelio exstant, ad hunc characterem delorquent : velut id
quod anno ætatis duodecimo matri respondit : Nescitis quoniam in his, quæ Patris mei sunt, oportet me
esse ? Quibus verbis, iniquiunt, eum, quem non norant, Patrem eis annuntiabat : atque hac de causa
discipulos ad duodecim tribus misit, ut ignotum ipsis Deum prædicarent. Atque etiam ei, qui eum his

¹¹ Cap. XVII. ¹² Luc. II, 49. ¹³ Matth. XIX, 17 ; Marc. X, 18 ; Luc. XVIII, 19.

(1) *Παρεισφένουσι.* Cod. Reg. παρασφένουσι.

(2) *Ὁς τοῦ Κυρίου,* etc. Hæc fabula reperitur
etiam in apocrypho libro *De infantia Salvatoris*,
qui Matthæo evangelistæ perperam ascriptus exstat
cod. ms. 4316 bibliothecæ Regiæ Parisiis. Exstat
et in eadem bibliotheca cod. 2908, alter apocry-
phus liber sub hoc titulo : *Liber de pueritia et mi-
raculis Domini et Salvatoris nostri Jesu Christi* ;
in quo eadem pene leguntur. Utriusque meminit
Cotelerius, fragmentumque posterioris refert in
notis ad lib. IV *Constit. apostol.* Clementis cap. 16.
Idem commentum, teste Græbio, occurrit et in
Evangelio infantie Christi, quod Arabice cum La-
tina versione edidit Henricus Sikius, pag. 144 et
146, necnon, licet paulo diversum, in Pseudo-
Evangelio Leucii, quod ms. Oxonii exstat in bi-
bliotheca Collegii Corporis Christi, ubi cap. Quo-
modo *Jesus discendus erat litteras*, hæc leguntur :
*Et capitis magister impiose (leg. imperiose) eum docere
dicendo : Dic alpha. Jesus vero dixit ei : Tu mihi
dic prius, quid sit beta, et ego dicam tibi quid sit
alpha ; et ob hæc magister iratus percussit Jesum, et
postquam percussit eum, mortuus est.*

(3) *Τὰ διὰ τοῦ διδασκάλου.* Integra linea hic a
scriba omissa, ex Billio et Petavio ita supplenda :

C παιδὸς ὄντος, καὶ γράμματα μανθάνοντος, καὶ τοῦ
διδασκάλου, etc.

(4) *Οἶδате.* In vulgatis N. Testam. codd.
ᾔδετε.

(5) *Εἰς ἐστὶν ἀγαθός ὁ Πατὴρ ἐν τοῖς οὐρανοῖς.*
Hæc ex memoria citata, nam pro iis tres evange-
listæ concorditer habent : οὐδεὶς ἀγαθός, et μὴ εἰς,
ὁ Θεός. Quanquam tamen in quibusdam N. Testam.
mss. codd. legatur : εἰς ἐστὶν ὁ ἀγαθός, vel, εἰς ἐστὶν
ἀγαθός ὁ Θεός.

(6) *Apocryphorum.* Melius, *apocrypharum.*

(7) *Magister ejus.* Græc. *magister ei.*

(8) *Dicere.* Eum post dicere cum Græbio expunxi-
mus, auctoritate codd. Pass., Voss. et textus
Græci.

(9) *In typum alpha.* Sic Clarom., et Voss. juxta
Græc. Edit. in typum A. Sed pro in typum, ver-
tendum erat in typo.

(10) *Dicunt.* In Feuard. marg. et mss. Pass. et
Voss., *dicunt.* Quod consentit cum Basileensi edit.
Epiphani, et Irenæi Gallas. et Feuard. ubi pro *φασί*
legitur *φησὶ* ; nec male quidem, si ad Marcum
referatur : quamvis præferendus pluralis nume-
rus.

Et propter hoc non respondisse eis (1), qui ei A dixerunt: *In qua virtute hoc facis?* sed e contrario interrogatione sua consternasse eos ¹⁴, inenarrabile Patris, in eo quod non dixerit, non ostendisse (2) eum interpretantur. Sed et in eo, quod dixerit: *Sæpius concupivi audire unum ex sermonibus istis, et non habui qui diceret mihi*; manifestantis (3) dicunt esse per hoc unum, eum qui sit vere unus Deus, quem non cognoverint (4). Adhuc in eo, quod appropinquans (5) ad Jerusalem ploraverit super eam, et dixerit (6): *Si cognovisses et tu hodie quæ sunt ad pacem; abscondita autem sunt a te* ¹⁵; per eum sermonem qui est absconditus (7), apocryphon Bythi manifestasse. Et iterum dicentem: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos, et discite a me* ¹⁶; Veritatis B

Patrem annuntiassse. Quod enim nesciebant, inquit, hoc eis promisit se docturum.

93 3. Ostensionem autem superiorum, et velut finem regulæ suæ afferunt hæc: *Confiteor tibi, Pater, Domine terræ et cælorum* (8), *quoniam abscondisti ea a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater meus, quoniam in conspectu tuo placitum factum est. Omnia mihi tradita sunt a Patre*:

ειποῦσιν αὐτῷ, Ἐν ποίᾳ δυνάμει (9) τοῦτο ποιεῖς, ἀλλὰ τῇ ἀντεπερωτῆσει ἀπορῆσαι αὐτοὺς (10), τὸ δῆρῃ- τον τοῦ Πατρὸς, ἐν τῷ εἰπεῖν (11), δεδειχέναι αὐτὸν ἐξη- γοῦνται. Ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ εἰρηκέναι, Πολλὰκις ἐπα- θύμῃσα (12) ἀκοῦσαι ἓνα τῶν λόγων τούτων, καὶ οὐκ ἔσχον τὸν ἐροῦντα, ἐμφαίνοντός φασὶ δεῖν (13) διὰ τοῦ ἐνός τὸν ἀληθῶς ἓνα Θεόν, ὃν οὐκ ἐγνώκει- σαν. Ἔτι ἐν τῷ προσχόντῳ αὐτὸν τῇ Ἱερουσαλὴμ, δακρῦσαι ἐπ' αὐτήν, καὶ εἰπεῖν· Ἐλ ἔγνως (14) καὶ σὺ σήμερον τὰ πρὸς εἰρήνην, ἐκρύβη δέ σου (15), διὰ τοῦ, ἐκρύβη. ῥήματος τὸ ἀπόκρυφον τοῦ Βυθοῦ δεδηλωκέναι. Καὶ πάλιν εἰπόντα· Δεῦτε πρὸς μέ, πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, κατὰ ἀναπαύσω ὑμᾶς· καὶ μάθετε ἀπ' ἐμοῦ, τὸν τῆς ἀληθείας Πατέρα κατηγγελλέναι. Ὁ γὰρ οὐκ ᾔδεισαν, B φησὶ (16), τοῦτο αὐτοῖς ὑπέσχετο διδάξειν.

3. . . . (17) δὲ τὴν ἀνωτάτω, καὶ οἰοῦναι κορωνίδα τῆς ὑποθέσεως αὐτῶν φέρουσι ταῦτα· Ἐξομολογήσο- μαί (18) σοι, Πάτερ, Κύριε τῶν οὐρανῶν καὶ τῆς γῆς, ὅτι ἀπέκρυψας (19) ἀπὸ σοφῶν καὶ συνετῶν, καὶ ἀπεκάλυψας αὐτὰ ῥηπτοῖς. Οὐδὰ (20), ὁ Πατήρ μου, διὲ ἐμπροσθέν σου εὐδοκία μοι (21) ἐγένετο.

BILLII INTERPRETATIO.

verbis allocutus erat: *Magister bone; eum, qui vere bonus erat, his verbis ei ingenue confessus est: Quid me dicis bonum? Unus est bonus, Pater qui in cælis est: cælos enim hoc loco Æonas appellatos esse aiunt. Per id præterea quod his, qui ex eo sciscitabantur, in qua potestate hæc faceret, non responderit, sed mutua interrogatione eos perculserit, per id, inquam, quod dicere recusavit, Patris ineffabilitatem ab eo ostensam esse interpretantur. Idemque in eo quod dixit: *Sæpe unum ex his sermonibus audire concupivi, nec præsto habui, qui diceret*; per unum, eum qui vere unus est Deus, quem ipsi non cognoverint, ab eo declaratum esse inquit. In eo præterea, quod cum Hierosolymis appropinquasset, super eam fleverit, ac dixerit: *Si cognovisses et tu hodie quæ ad pacem; abscondita sunt autem a te*; abscondendi vocabulo, quod abditus obstrususque sit Bythus, planum fecisse. Et rursus in his verbis: *Venite ad me, omnes qui laboratis et onerati estis, et ego reficiam vos: discite a me*, etc.; in his, inquam, verbis Patrem Veritatis annuntiassse. Quod enim ignorabant, inquit, hoc se eos edocturum promittebat.*

3. At vero pro summa hujusce commenti sui confirmatione, ac velut coronide hæc afferunt: *Confiteor tibi, Domine cæli et terræ, quoniam abscondisti hæc a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis. Ita, Pater mi, quoniam sic tibi complacuit. Omnia mihi tradita sunt a Patre meo, et nemo novit Patrem nisi Filius, et Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit. In his enim verbis ab eo id liquido demonstra-*

¹⁴ Matth. xxi, 23; Marc. xi, 28; Luc. xv, 2. ¹⁵ Luc. xix, 42. ¹⁶ Matth. xi, 28, 29.

(1) *Et propter hoc non respondisse eis, etc.* Haud C accurata versio. Scribendum erat: *et per hoc quod non responderit eis, sed alia quæstione proposita, eos in angustias adduxerit, etc.*

(2) *Non ostendisse.* Sic editi. Eras., Gall. et omnes mss. Feuardentius vero, quem secutus est Grab. male expunxit particulam negativam. Sensus enim est, Christum, in eo quod non responderit, inenarrabile Patris non ostendisse.

(3) *Manifestantis.* Feuardentius cum Eras. et Gall. manifestantis.

(4) *Cognoverint.* Pass. et Voss. cognoverunt.

(5) *Adhuc in eo, quod appropinquans.* Ita codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. juxta Græcum. In alijs male, in eo quod appropinquavit.

(6) *Ploraverit.... dixerit.* Al. ploravit.... dixit.

(7) *Per eum sermonem, qui est absconditus.* Vel Græca male legit interpres, vel non intellexit. Vertendum erat: *per istud verbum, abscondita sunt, apocryphon, etc.*

(8) *Terræ et cælorum.* Ita Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæreticorum. In alijs editi. *cæli et terræ, ut apud evangelistas, legitur.*

(9) *Δυνάμει.* Ἐξουσία habent tres evangelistæ.

(10) *Ἀπορῆσαι αὐτούς.* Frustra Petavius legen- dum conjicit, ἀπορῆσαι πρὸς αὐτούς.

(11) Ἐν τῷ εἰπεῖν. Ante et post εἰπεῖν ponendum οὐκ, vel μή.

(12) Πολλὰκις ἐπαθύμῃσα, etc. Hæc verba frustra quæsieris in Scripturis sacris; nullibi exstant. Ab hæreticis istis, vel male feriatu quopiam conficta sunt.

(13) Ἐμφαίνοντός φασὶ δεῖν. Pro δεῖν legendum εἶναι; sicque reposuerunt in ipso textu Gallasius et Feuardentius; in hoc laudandi, si ms. alicujus faveret auctoritas. Sed male omnino, pro ἐμφαίνοντός, substituerunt, ἐμφατικώτερον.

(14) Ἐλ ἔγνως. Hæc iterum ex memoria ci- tata.

(15) Σοῦ. Leg. ἀπὸ σοῦ.

(16) Φησὶ. Leg. φασὶ.

(17) Vox ἀποδείξιν, a scribis omissa, hic resti- tuenda.

(18) Ἐξομολογήσομαι. Legit interpres ἐξομολο- γούμαι; sicque nostri codd. habent.

(19) Ἀπέκρυψας. Adde ταῦτα cum vet. interp. et nostris N. Test. codd.

(20) Οὐδὰ. Hanc vocem pro val posuerunt hære- tici.

(21) Εὐδοκία μοι. Vocem μοι nec legit interpres, nec habent nostri N. Test. codd.

Πάντα μοι παρεδόθη ὑπὸ τοῦ Πατρὸς μου· καὶ οὐδεις ἔγνω τὸν Πατέρα (1), εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ ὃ ἄν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Ἐν τούτοις διαβρήδην φασὶ δεδειχέναι αὐτὸν, ὡς τὸν ὑπ' αὐτὸν (2) παρεξυρμένον Πατέρα ἀληθείας, πρὸ τῆς παρουσίας αὐτοῦ μηδενὸς πώποτε ἔγνωκός· καὶ κατασκευάζειν θέλουσιν, ὡς τοῦ ποιητοῦ καὶ κτίστου δεῖ ὑπὸ πάντων ἔγνωσμένου καὶ ταῦτα τὸν Κύριον εἰρηχεῖναι περὶ τοῦ ἀγνώστου τοῖς πᾶσι Πατρὸς, ὃν αὐτοὶ καταγγέλλουσι.

CAPUT XXI¹⁴.

Quid et quoniam redemptio hæreticorum.

1. Τὴν δὲ τῆς ἀπολυτρώσεως (3) αὐτοῖς (4) παράδοσιν συμβέβηκεν ἄρατον εἶναι καὶ ἀκατάληπτον, ἅτε τῶν ἀκρατήτων καὶ ἀοράτων μητέρα ὑπάρχουσιν. Καὶ διὰ τοῦτο ἄστατον οὖσαν, οὐχ ἀπλῶς οὐδὲ ἐν λόγῳ ἀπαγγέλλαι ἐστὶ· διὰ τὸ ἐν ἑκαστον (5) αὐτῶν, καθὼς αὐτοὶ βούλονται, παραδιδόναι αὐτήν. Ὅσοι γάρ εἰσι ταύτης τῆς γνώμης μυσταγωγοί, τοσαῦται καὶ ἀπολυτρώσεις. Καὶ ἐτι μὲν εἰς ἐξάρησιν τοῦ βαπτίσματος, τῆς εἰς θεὸν ἀναγεννήσεως καὶ πάσης τῆς πίστεως ἀπόθεσιν ὑποδέβηται τὸ εἶδος τοῦ (6) ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ, ἐλέγχοντες αὐτοὺς ἀπαγγελοῦμεν ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ.

2. Λέγουσι δὲ αὐτὴν ἀναγκαίαν εἶναι τοῖς τὴν τελείαν γνώσιν ἐληφόνσιν, ἵνα εἰς τὴν ὑπὲρ πάντα δύναμιν ὦσιν ἀναγεγεννημένοι. Ἄλλως γὰρ ἀδύνατον ἐνδὲς Πληρώματος εἰσελθεῖν· ἐπειδὴ αὕτη ἐστὶν ἡ εἰς τὸ βάθος (7) κατάγουσα αὐτούς. Τὸ μὲν γὰρ βάπτισμα τοῦ φαινομένου Ἰησοῦ ἀφέσεως ἁμαρτιῶν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κατ-

*et nemo cognovit Patrem, nisi Filius, et Filium, nisi Pater, et cuicumque Filius revelaverit*¹⁷. In his enim manifestissime aiunt ostendisse eum, quod ante adventum ejus nemo manifeste cognoverit Patrem Veritatis (8) : et aptare volunt, quod quasi fabricator et conditor semper ab omnibus cognitus sit : et hæc Dominum dixisse de incognito omnibus Patre, quem ipsi annuntiant.

1. Redemptionis autem ipsorum traditionem evenit invisibilem esse, et incomprehensibilem : videlicet cum sit incomprehensibilium et invisibilium mater. Et propter hoc, cum sit instabilis, non simpliciter, neque uno sermone referendum est (9) : quoniam unusquisque illorum, quemadmodum ipsi volunt, tradunt eam. Quanti (10) enim sunt hujusmodi sententiæ mystici antistites, tot sunt et redemptiones. Et quia (11) ad negationem baptismatis, ejus quæ est in Deum regenerationis, et universæ fidei destructionem remissa (12) est species hæc a Satana, arguentes eos referemus (13) aptiori loco.

2. Dicunt autem eam necessariam esse iis, qui perfectam agnitionem acceperunt (14), ut in eam, quæ est super omnia virtus (15), sint regenerati. Aliter enim nobis (16) impossibile esse intra Pleroma (17) introire : quoniam hæc est, quæ in profundum Bythi deducit, secundum eos (18). Et baptismum quidem apparentis Jesu, in remissionem

BILII INTERPETATIO.

tom esse aiunt, quod eum Veritatis Patrem, quem ipsi cognoverunt, nemo ante ejus adventum unquam cognoverit : idque perinde astruere conantur, tanquam creator et opifex omnibus semper cognitus fuerit : hæc autem Dominus de cunctis ignoto Patre, quem ipsi annuntiant, dixerit.

CAPUT XXI.

1. Porro redemptionis traditionem invisibilem ipsis, atque incomprehensibilem esse contigit : ut quæ eorum parens sit, quæ nec comprehendī, nec oculis conspici queunt. Ac proinde, cum incerta et instabilis sit, fieri non potest ut uno ac simplici sermone a me exponatur : quandoquidem unusquisque eorum pro libitu suo eam tradit. Quot enim sunt hujus sententiæ doctores, tot etiam sunt redemptiones. Et quidem quod ad baptismi illius, per quem ad Deum regeneramur, inficiationem, totiusque adeo fidei abjectionem, hoc genus a Satana suggestum sit, cum ad eorum dogmata refellenda ventum erit, suo loco referemus.

2. Aiunt autem hanc iis, qui perfectam cognitionem consecuti sunt, necessariam esse, ut in eam virtutem, quæ supra omnia eminet, regerentur. Aliter enim fieri non posse, ut cuiquam aditus ad Ple-

¹⁷ Matth. xi, 25-27; Luc. x, 21-22. ¹⁸ Cap. XVIII.

(1) Καὶ οὐδεις ἔγνω τὸν Πατέρα, etc. Verborum ordinem data opera inverterunt hæretici. Legimus enim : Καὶ οὐδεις ἐπιγινώσκει τὸν Υἱόν, εἰ μὴ ὁ Πατήρ· οὐδὲ τὸν Πατέρα τις ἐπιγινώσκει, εἰ μὴ ὁ Υἱός, καὶ ὃ ἄν βούληται ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψαι. Vide lib. iv, c. 6.

(2) Ὑπ' αὐτόν. Leg. ὑπ' αὐτῶν.

(3) Τῆς ἀπολυτρώσεως. Quid sit hæc Marcossiorum redemptio, explicavimus cap. xiii, n. 6, not.

(4) Αὐτοῖς. Leg. αὐτῶν cum vel.

(5) Διὰ τὸ ἐν ἑκαστον. Leg. cum interp. διὰ τὸ ἐν ἑκαστον.

(6) Εἶδος τοῦ. Leg. εἶδος τοῦτο.

(7) Τὸ βάθος. Τοῦ Βυθοῦ adde ex vet.

(8) Patrem Veritatis. Adde ex Græco, quem ipsi cognoverunt.

(9) Referendum est, i. e. referri potest.

(10) Quanti. Pro quot.

(11) Et quia. Quia pro quod.

(12) Remissa. In Eras. et Gallas. corrupte legitur,

repromissionem inremisse. In veteri vero Feuardentii codice, *repromissionem remissa*. Sed recte priorem vocem expunxit vir doctus, posteriorem retinuit. Favent Clarom. et Pass. in quibus vox *remissa* sine præfixa *repromissionem* legitur. At merito censet Feuardentius verbum Græcum ὑποδέβηται verti debuisse, non *remissa est*, sed *immissa*, vel *submissa est*.

(13) Referemus. Clarom. et Pass. *referimus*.

(14) Acceperunt. Clarom. *acceperint*.

(15) Virtus. Feuard. *virtutem*.

(16) Nobis. Hæc vox deest in Græco, nec Irenæi esse videtur. Nec incommodum tamen sensum habebit, si eam ad Catholicos non coerceas, ut fecit Grabius; sed de hominibus, vel Christianis in genere dictam intelligas.

(17) Intra Pleroma. Quidam, *infra Pleroma*. Sed utriusque particulæ idem sensus.

(18) Secundum eos. Vocem *secundum*, quam ha-

esse peccatorum; redemptionem autem esse ejus, qui in eo descenderit Spiritus (1), ad perfectionem: et illud quidem animale, illam autem spiritalem esse repromittunt. Et baptismum quidem a Joanne annuntiatum in poenitentiam (2); redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem (3), et hoc esse, de quo dicit: *Aliud baptismum habeo baptizari, et valde propero ad illud*¹⁹. Sed et filii Zebedæi, matre ipsorum postulante ut sedere faceret eos a dextris et a sinistris cum eo in regno, hanc apposuisse redemptionem Dominum dicunt, dicentem²⁰: *Potestis baptismum (4) baptizari, quod ego habeo baptizari* (5)? Et Paulum manifeste dicunt eam, quæ sit in Christo Jesu, redemptionem sæpissime ostendisse: et esse hanc eam, quæ ab ipsis varie et inconsonanter traditur. B

BILLII INTERPRETATIO.

roma pateat: quippe cum ea sit, quæ usque ad intimum Bythi sinum eos detrudat. Etenim per conspiciunt quidem Jesu baptismum peccata remitti: per Christi autem, qui in eum descenderit, redemptionem, perfectionem comparari. Illum item animale, hanc spirituale esse statuunt. Ac baptismum quidem a Joanne ad poenitentiam annuntiatum; redemptionem vero a Jesu consequendæ perfectionis causa allatam. Eoque spectare id quod ait: *Baptismo alio habeo baptizari, et ad eum magnopere festino*. Quin etiam Zebedæi filii, cum mater eorum ab ipso contenderet, ut eos secum in regno, alterum a dextris, alterum a sinistris collocaret, Dominum hanc redemptionem adjunxisse, cum dixit: *Potestis baptismum eo baptizari, quo ego baptizandus sum*? Paulum etiam expresso vocabulo eam, quæ in Christo Jesu est, redemptionem persæpe indicasse, hancque eam esse, quæ ab ipsis varie dissidententerque traditur.

3. Nonnulli enim ipsorum nuptiale cubiculum exstruunt, ac mysticum munus cum profanorum quorundam verborum pronuntiatione obeunt iis, quos initiant, spiritualesque nuptias id quod agunt appellant, ad supernorum conjugiorum similitudinem. Alii ad aquam eos ducunt, atque inter baptizandum his verbis utuntur: *In nomine ignoti Patris universorum, in veritate matris omnium, in eo qui in Jesum*

¹⁹ Luc. xii, 50. ²⁰ Marc. x, 38.

bent editt. Eras. et Gall. ac mss. omnes, tum Anglicani, male, meo quidem iudicio, expunxerunt Feuardentius et Grabius. Sensus enim exigere videtur, ut, servata voce nobis, retineatur et secundum. Quod vero κατά desit in Græco, non adeo mirum: festinanti calamo facile excidere potuit ob præcedens κατάγωγα.

(1) Spiritus. Sic antiquiores, meliorisque notæ codd. Clarom., Pass. et Voss. In editt. et Græco Christus. At idem utrobique sensus: Spiritum enim in Jesum delapsum, Christum esse dicebant hæretici.

(2) In poenitentiam. Sic ex Græca lectione et cod. Pass. emendo. Hic enim habet, in poenitentia in. Procul dubio in codice, quem exscribebat amanuensis, scriptum erat poenitentiam; sed litteram m male legens, scripsit in: quod idem amanuensi Claromontano paulo ante contigit, qui pro spiritalem scripsit spiritale in.

(3) Redemptionem autem ejus, qui in eo est Christi, positam esse ad perfectionem. In Græco legit interpretes, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐν αὐτῷ Χριστοῦ κεῖσθαι; sed male. Quare sic construenda versio: *Redemptionem autem a Jesu, obtinendæ perfectionis causa allatam esse*.

(4) Baptisma. Sic reposui ex mss. Clarom. et Pass. juxta Græcum τὸ βάπτισμα, sicque vertit paulo superius interpretes. In Eras., Gall. et Feuard. minus bene, baptismo: paulo melius Grab. ex Merc. 2, baptismum; quod nomen non raro apud auctores infimæ Latinitatis usurpari pro baptismus, nemo nescit.

(5) Quod ego habeo baptizari. Ita Clarom., Voss., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon. ex Græco, δ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι. In cod. Pass. quod ego debeo baptizari: sed in aliis editt. quod ego debeo baptizari.

(6) Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω, etc. Locus hic ex

αὐθότως εἰς τελείωσιν· καὶ τὸ μὲν φυγικόν, τὴν δὲ πνευματικὴν εἶναι ὀφίστανται. Καὶ τὸ μὲν βάπτισμα ὑπὸ Ἰωάννου κατηγγέλθαι εἰς μετάνοιαν, τὴν δὲ ἀπολύτρωσιν ὑπὸ Ἰησοῦ κατοκίμαι εἰς τελείωσιν. Καὶ τοῦτ' εἶναι, περὶ οὗ λέγει· Καὶ ἄλλο βάπτισμα ἔχω (6) βαπτισθῆναι, καὶ πάνν ἐκείνομαι εἰς αὐτό. Ἀλλὰ καὶ τοῖς υἱοῖς Ζεβεδαίου, τῆς μητρὸς αὐτῶν αἰτουμένης τὸ καθίσαι αὐτοὺς ἐκ δεξιῶν καὶ ἀριστερῶν μετ' αὐτοῦ εἰς τὴν βασιλείαν, ταύτην προσθεῖναι τὴν ἀπολύτρωσιν τὸν Κύριον λέγουσιν, εἰπόντα· Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι (7), δ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι; Καὶ τὸν Παῦλον ῥητῶς φάσκουσι τὴν ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ ἀπολύτρωσιν πολὺ αἰσ μεμηνυκέναι· καὶ εἶναι ταύτην, τὴν ὑπ' αὐτῶν ποικίλως καὶ ἀσυμφώνως παραδιδόμενῃν.

C memoria, non ex libro citatus esse videtur. Nostra siquidem exemplaria pro, καὶ πάνν ἐκείνομαι εἰς αὐτό, habent: καὶ πῶς συνέχομαι ἕως οὗ τελεσθῇ!

(7) Δύνασθε τὸ βάπτισμα βαπτισθῆναι, etc. Paulo aliter in nostris codd. Nam pro, δ ἐγὼ μέλλω βαπτίζεσθαι, legitur: δ ἐγὼ βαπτίζομαι. Verba hæc velut ex Matthæi xx desumpta citavit ad marginem editionis suæ Feuardentius. Exstant quidem in editis N. Testamenti codicibus Græcis, et in versionibus Syriaca et Arabica. Sed quod dudum generatim monuerat Hieronymus in sua in evangelistas ad Damasum Præfatione, quod nimirum magnus hic in nostris codicibus error inolevit, dum quod in eadem re alius evangelista plus dixit, in alio, quia minus putaverint, addiderunt; hic specialim contingisse videtur. Scilicet laudatum comma ex Marci x, 3, in Matthæi textum translatum fuisse, jam ante nos observarunt doctissimi viri, inter quos Grabius. Idque ex eo colligitur, quod neque in vulgata Latina, neque in veteri Italica versione ab erudito Martiano nostro paucis ab hinc annis publici juris facta, neque in pluribus antiquioribus, iisque optinæ notæ mss. Novi Testamenti codd. neque apud Hilarium, Ambrosium, Hieronymum, aliosque Latinos Patres legatur. Et hinc est quod nec in citatis monumentis occurrant ea verba versiculi sequentis: Καὶ τὸ βάπτισμα, δ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆσθε. Accedit et laudatus a clarissimo Grabio Origenes l. xvi Comment. in Matthæum p. 415, ubi ita habet: Ἀποκριθεὶς εἶπε μετὰ τὸ· Οὐκ οἴδατε, τί αἰτεῖσθε, τὸ· Δύνασθε πλεῖν τὸ ποτήριον, δ ἐγὼ μέλλω πίνειν, ἢ, ὡς ὁ Μάρκος ἀνέγραφε· Δύνασθε τὸ ποτήριον πλεῖν, δ ἐγὼ πίνω, ἢ τὸ βάπτισμα, δ ἐγὼ βαπτίζομαι, βαπτισθῆναι; Nusquam profecto Marcum huc vocasset Origenes, nisi quidpiam amplius in ejus textu legisset, quam in Matthæi, quem tunc expendebat.

3. Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν (1) νυμφῶνα κατασκευάζουσι καὶ μυσταγωγίαν ἐπιτελοῦσι, μετ' ἐπιβήσεών τι-
νον (2) τοῖς τελειουμένοις, καὶ πνευματικὸν γά-
μον φάσκουσιν εἶναι τὸ δεῖ αὐτῶν γίνομενον, κατὰ
τὴν ὁμοίωσιν τῶν ἁγίων συζυγίων. Οἱ δὲ ἄγουσιν ἐφ'
ὕδαρ, καὶ βαπτίζοντες οὕτως ἐπιλέγουσιν· *Εἰς θρόνον*
ἀγνώστου Πατρὸς τῶν ὁλῶν (3), *εἰς ἀλήθειαν μη-*
τέρα πάντων, *εἰς τὸν καταλθόντα εἰς Ἰησοῦν* (4),
εἰς ἐνωσιν καὶ ἀπολύτρωσιν καὶ κοινωνίαν τῶν
δυνάμεων. Ἄλλοι δὲ Ἑβραϊκὰ τινα ὀνόματα ἐπιλέ-
γουσι, πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι (5) τοὺς τε-
λειουμένους, οὕτως· *Βασεμὰ χαμοσσὴ* (6) *βασι-*
νορά, *μυσταδία ρουαδὰ*, *κουστά*, *βαβοφόρ* *καλα-*
χθεῖ. Τούτων δ' ἡ ἑρμηνεία ἐστὶ τοιαύτη· Ὑπὲρ
πᾶσαν δύναμιν τοῦ Πατρὸς ἐπικαλοῦμαι φῶς
θρονοῦ *ἐξουσίαν* καὶ πνεῦμα ἀγαθὸν καὶ ζωὴ· *ὅτι* B

3. Quidam enim ex ipsis sponsale cubiculum
quoddam adaptant (7), et quasi mysticum confi-
ciunt (8), cum quibusdam 95 profanis (9) dictioni-
bus, iis qui sacrantur; et spirituales nuptias dicunt
esse id, quod ab ipsis fit, secundum similitudinem
supernarum conjugationum. Alii autem adducunt
ad aquam, et baptizantes ita dicunt: *In nomen*
incogniti (10) *Patris omnium*, *in veritatem matrem*
omnium (11), *in descendantem in Jesum* (12), *ad uni-*
tionem (13), *et redemptionem, et communionem vir-*
tutum. Alii autem et Hebraica nomina superantur,
ut stupori sint, vel deterreant (14) eos qui sacran-
tur, sic: *Basyma* (15) *cacabasa* (16) *eanaa*, *irrau-*
mista (17) *diarbada*, *caeota* (18) *basobor* (19) *came-*
lanthi. Horum autem interpretatio est talis: *Hoc*
quod est super omnem virtutem Patris (20) *invoco*,

BILLII INTERPRETATIO.

descendit, in unionem, et redemptionem, et communionem virtutum. Alii rursus Hebraica quædam vocabula, quo
magis eos, quos initiat, in stuporem trahant, ad hunc modum effantur: *Basema*, *chamassi*, *baennoora*,
mystadia, *ruada*, *cusia*, *babephor*, *calathi*. Quorum verborum hæc est interpretatio: *Id quod virtutem*
omnem exsuperat, invoco, quod lux, et Spiritus bonus, et vita nominatur; quia in corpore regnasti. Sunt

(1) *Οἱ μὲν γὰρ αὐτῶν*, etc. Hæc eadem, usque ad
πρὸς τὸ μᾶλλον καταπλήξασθαι τοὺς τελειουμένους,
ex Irenæo refert Eusebius lib. iv *Hist. eccles.* c. 11,
et quidem eodem prorsus modo atque Epiphanius,
nisi quod apud illum ista, εἰς ἐνωσιν, καὶ ἀπολύ-
τρωσιν, καὶ κοινωνίαν τῶν δυνάμεων, incuria forte
scribarum ommissa sint.

(2) *Ἐπιβήσεών τινον*. Beθῆλων addi vult Billius
ex vet. versione. Sed cum nec eam vocem legerit
Eusebius, vero similis est *profanis* de suo addi-
disse vel interpretem, vel scribam.

(3) *Ὁλῶν*. In Euseb. cit. τῶν ὁλῶν, ut et mox,
μητέρα τῶν πάντων, et paulo post, εἰς τὸν Ἰησοῦν.
Nimirum præponit articulos, qui desunt apud Epi-
phanium.

(4) *Εἰς Ἰησοῦν*. Hinc Theodoretus emendandus,
apud quem lib. i *Hær. Fab.* c. 9, male ommissa præ-
positione εἰς, ante Ἰησοῦν, legitur, εἰς καταλθόντα
Ἰησοῦν.

(5) *Καταπλήξασθαι*. Sic quidem et edit. Eusebii.
Sed notat Valesius ad Eusebii locum, in quatuor
eiusdem mss. codd., nempe cardinalis Mazarini,
Mediceo, Fuckeriano et Henrici Savillii, haberi *κα-*
ταπλήξαι. Sicque legisse videtur interpres noster,
verbo activè significationis usus.

(6) *Βασεμὰ*, *Χαμοσσὴ*, etc. Hanc formulam alie-
ter descripsit Nicetas in *Thesouro orthod. fid.*: *Ca-*
mosi, *Bae*, *anoora mystada rhuda custada*, *phagor*
calathi. Cui hæc subnectitur interpretatio: *O qui*
es super omnem virtutem Patris, te invocamus, qui
lumen, et Spiritus bonus, et vita nominaris: quo-
niam in corpore regnasti. In cod. Reg. legitur, *Χα-*
σμή pro *Χαμοσσὴ*, *βασιανοορά* pro *βασιανορά*, et
κουστά pro *κουστά*. Ab Epiphanio longius adhuc
recedit interpres Latinus. Nec magis secum consen-
tiant mss. codd. Latini. Nihil mirum. Ut enim ait
Joannes Croius in fine *Speciminis* conjecturarum
in Irenæum, Tertullianum et Epiphanium, hæc et
sequentes Marcossiorum formulæ ita corruptæ et
depravatæ, ut vestigium aliquod veræ lectionis vix
appareat. Eas quidem, addit, restituere quidam
sunt conati, sed ita infelici successu, ut farraginem
potius quamdam variarum dialectorum, sine ulla
analogia et ratione grammatica, quam germanam
proponant restitutionem. Ne vero farraginem far-
ragini addamus, et in re quæ tam exiguum ad res
Christianas momentum affert, operam ludamus,
maluimus aliorum conjecturas legi, quam nostras.

Consulat ergo, cui per otium licebit, Joannis Croii
Specimen, et Rhenferdi *Disput. de redempt. Mar-*
cosiorum et Heracleonitarum.

(7) *Adaptant*. Ita ex Voss. et Merc. 2 codd.
juxta Græc. κατασκευάζουσι reposuit Grab. pro
adaptantes, quod in edit. exstat. Consentiant
Clarom. et Pass.

(8) *Mysticum conficiunt iis qui sacrantur*. Græca
sic ego vertissem: *mysticis quibusdam ritibus ini-*
tiandos suos consecrant.

(9) *Profanis*. Deest in Græco.

(10) *In nomen incogniti*. Sic omnino cod. Pass. et
Voss. Consentiant Clarom. et Arund. quoad vocem
incogniti. In edit. Eras. Gall. et Feuard. in nomine
incogniti; a quibus recedimus, cum Grabio persuasi
interpretem more suo stricte servantem Græca, εἰς
ὄνομα ἀγνώστου vertisse, in *nomen incogniti*.

(11) *In veritatem matrem omnium*. Sic recte Gra-
bio ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum.
Sic etiam Clarom. et Pass. ubi tamen licet legatur
matrem, incuria amanuensium scriptum est *veritate*,
omissa scilicet abbreviationis nota super *e*,
quod non infrequens. In Feuard. vero, in *veritate*
matre omnium: sed in Eras. et Gall. pejus, in *veritate*
matris omnium.

(12) *In descendantem in Jesum*. Sic edit. Oxon.
et Græca lectio, cui consonant mss. Clarom., Pass.,
Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in omnibus desit
præpositio *in* ante *Jesum*; quam quidem ex Græco
et edit. Feuard. supplere cum doctissimo Grabio
non dubitavi. In Eras. vero, Gall. et Feuard. legi-
tur: *et in nomine descendantis Jesu*, vel in *Jesu*.
Codicem mss. citat Billius, in quo pro *Jesu* exstat
Spiritus.

(13) *Ad unionem*. In Merc. 2, *ad junctionem*.

(14) *Deterreant*. Edit. *perterreant*.

(15) *Basyma*. Arundel. *Basymma*.

(16) *Cacabasa*. In Voss. *caabasa*. Clarom. et
Arund. *eachasaba*. Pass. *ecasabasa*.

(17) *Eanaa irraumista*. Eras., Gall. et Feuard.
eanaa irraurista. Clarom. et Pass. *eanaa irra-*
mista.

(18) *Diarbada*, *caeota*. Eras., Gall. et Feuard.
dyarbada, *caetaba*. Clarom. *diarvada*, *ceotaba*.
Pass. *divarda cacotaba*. In Voss. *diavar*. In Arund.
caetota.

(19) *Basobor*. Alii *sobor*.

(20) *Patris*. In Eras. et Gall. hæc vox deest.

quod vocatur *lumen*, et *spiritus* (1) et *vita* : quoniam in corpore regnasti. Alii autem rursus redemptionem profantur sic : *Nomen quod absconditum est ab universa deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazareus in zonis* (2) *luminis, Christus Dominus viventis* (3) *per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam.* Nomen quod est restorationis : *Messia usque* (4) *magno in senecaldia mosomeda, eaacha faronepecha* (5) *Jesus Nazarene.* Et horum interpretatio est talis : *Christi non divido spiritum, cor, et supercaelestem virtutem misericordem : fruor nomine tuo, Salvator veritatis.* Et hæc quidem profantur ipsi qui sacrant : qui autem sacrantur (6), respondet : *Confirmatus sum, et redemptus sum, et redimo animam meam ab æone hoc* (7) *et omnibus quæ sunt ab eo in nomine Iao, qui redemit animam ejus, in redemptionem, in Christo vivente.* Deinceps superantur, qui astant : *Pax omnibus, in quos* (8) *hoc nomen requiescit.* Post deinde ungunt (9) sacramentum opobalsamo. Unquentum enim hoc typum esse dicunt ejus suavitatis, quæ sit super universa.

Tò γὰρ μύρον τούτου τύπον τῆς ὑπὲρ τὰ πάντα εὐωδίας εἶναι λέγουσιν.

4. Quidam autem eorum adducere quidem ad aquam supervacuum esse dicunt; admiscentes autem oleum et aquam in unum, cum quibusdam profanis (10) dictionibus, similibus quæ prædiximus (11), mittunt super eorum caput, qui sacrantur : et hoc

Α ἐν σώματι ἐδασίλευσας. Ἄλλοι δὲ πάλιν τὴν λύτρωσιν ἐπιλέγουσιν. οὕτως· Τὸ δρομα τὸ ἀποκαχυμμένον ἀπὸ πάσης θεότητος καὶ κυριότητος καὶ ἀληθείας, ὃ ἐεδόσατο Ἰησοῦς ὁ Ναζαρηνὸς ἐν ταῖς ζωαῖς τοῦ φωτός τοῦ Χριστοῦ, Χριστοῦ ζωτός διὰ Πνεύματος ἁγίου, εἰς λύτρωσιν ἀγγελικὴν (12). Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως (13), Μεσσία (14) οὐρανῶν, ναμεμφαιμάν (15) καὶ δαλαρ μοσομηδαθα, ἀκφραναί (16) ψαόβα, Ἰησοῦ Ναζαρία. Καὶ τούτων δὲ ἐρμηνεῖα ἐστὶ τοιαύτη· Ὁδὲ διαίρω τὸ (17) πνεῦμα, τὴν καρδίαν καὶ τὴν ὑπερουράνιον δύναμιν τὴν οὐκίτρημον· ἐνάλμην τοῦ ὀνόματός σου, Σωτήρ ἀληθείας. Καὶ ταῦτα μὲν ἐπιλέγουσιν οἱ αὐτοὶ τελούντες· ὁ δὲ τετελεσμένος ἀποκρίνεται· Ἐσθίρημαι καὶ λεύκωμαι, καὶ λυτροῦμαι τὴν ψυχὴν μου ἀπὸ τοῦ αἵματος τούτου καὶ πάντων τῶν κατ' αὐτοῦ ἐν τῷ ὀνόματι τοῦ Ἰαῶ, ὃς ἐλυτρώσατο τὴν ψυχὴν αὐτοῦ· εἰς ἀπολύτρωσιν ἐν Χριστῷ τῷ ζωῶντι. Ἐπ' ἐπιλέγουσιν οἱ παρόντες· Ἐλθήναι πᾶσιν, ἐφ' οὗς τὸ δρομα τούτου ἐπαπαύσεται. Ἐπειτα μυρίζουσι (18) τὸν τετελεσμένον τῷ ὀπρὶ τῷ ἀπὸ βαλσάμου.

4. Ἐνίοι δ' αὐτῶν τὸ μὲν ἄγειν ἐπὶ τὸ ὕδωρ περισπῶν εἶναι φάσκουσι, μίξαντες δὲ ἑλαιον καὶ ὕδωρ ἐπὶ τὸ αὐτὸ, μετ' ἐπιβήσεων ὁμοιοτρόπων, αἷς προσερχάμενοι, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τῶν τελειουμένων· καὶ τοῦτ' εἶναι τὴν ἀπολύτρωσιν θελοῦσι.

BILLII INTERPRETATIO.

rursus qui redemptionem his verbis efferant : *Nomen quod absconditum est ab omni deitate, et dominatione, et veritate, quod induit Jesus Nazareus in vitis luminis Christi Domini, viventis per Spiritum sanctum, in redemptionem angelicam.* Nomen restitutionis in integrum : *Messia npharea, namamsaman, chaldeam, mosomeda, acphranæ, psana, Jesu Nazaria.* Quorum item verborum huiusmodi est interpretatio : *Non divido spiritum, nec cor, nec supercaelestem virtutem, quæ misericordia prædita est : utnam fruor nomine tuo, Salvator veritatis.* Atque hæc quidem profantur qui initiati : qui autem initiatus est, respondet : *Confirmatus et redemptus sum ac redimo animam meam ab hoc sæculo, et omnium quæ ab eo sunt, in nomine Iao, qui redemit animam suam in redemptionem, in Christo vivente.* Ac postea ii, qui adsunt, his verbis utuntur : *Pax omnibus super quos hoc nomen requiescit.* Tum autem cum qui initiatus est, opobalsamo inungunt. Hoc enim unguentum fragrantia illius, quæ omnia exsuperat, typum esse aiunt.

4. Sunt etiam ex ipsis, qui eos quidem ad aquam adducere supervacaneum esse dicant; oleo autem et aqua una permixtis, cum vocibus quibusdam iis, quæ ante a nobis commemorata sunt, haud dissimilibus, in eorum quos initiati, caput injiciunt : idque redemptionem esse volunt. Atque ipsi quoque bal-

(1) *Spiritus.* Bonus adde ex Græco.

(2) *In zonis.* Ex Græco ζωαῖς lege, Zeis, i. e. vitis.

(3) *Christus Dominus viventis.* Male omnino. Græca sic vertenda cum Petavio : *Christi, Christi, inquam, viventis.*

(4) *Messia usque.* Al. messian far.

(5) *Magno in senecaldia, etc.* Sic. om. editt., sed Clarom. *maganaim senecaldia mosome dae abac-furon epebe.* Voss. *magnanuse en caldia mosome dachaach faron epeba.* Arund. cum editt. convenit, nisi quod habeat *magnounse* vel *magnoimse eacha*, denique *faronepeba.*

(6) *Sacrantur.* Melius Billius : *initiatum est : vel saltem, sacratum est.*

(7) *Ab æone hoc.* Vertendum erat : *ab hoc sæculo.*

(8) *In quos.* In editt. Eras., Gall. et Feuard. *in quibus.* Porro in quos hic scriptum pro super quos.

(9) *Ungunt.* Clarom. *unquent*; Pass. *ungent.*

(10) *Profanis.* Deest in Græco.

(11) *Quæ prædiximus.* Al. *quæ supra prædiximus.*

D (12) *Eis λύτρωσιν ἀγγελικὴν.* Clemens a Grabio citatus ex *Excerptis* pag. 793, col. 1, B, ait verba hæc, *eis λύτρωσιν ἀγγελικὴν, hoc est, inquit, eam, cujus Angeli participes facti sunt, tούτέστιν ἦν καὶ Ἄγγελοι ἔχουσιν, ab hæreticis proferri solita ἐν τῇ χειροθεσίᾳ, in impositione manuum, ea scilicet quæ baptismum excipit.*

(13) *Ὄνομα τὸ τῆς ἀποκαταστάσεως.* Legere mavult Rhenferrius a Grabio laudatus ὀνόματι τῆς, etc. Sed, quidquid sit, non male ab his verbis novam periodum incipit cl. Grabius : videntur enim iustar tituli cujusdam prædigi sequenti formulæ.

(14) *Μεσσία.* Cod. Reg. *Μεσσία.*

(15) *Ναμεμφαιμάν.* Cod. Reg. *Ναμεμφαιμάν.*

(16) *Ἀκφραναί.* Cod. Reg. *Ἐκφραναί.*

(17) *Ὁδὲ διαίρω τὸ.* Τοῦ Χριστοῦ adde ex vet. versione.

(18) *Ἐπειτα μυρίζουσι.* Ecclesiæ catholicæ ritum æmulati, in qua neophyti post baptismum inungi solebant.

(19) *Ἀπὸ βαλσάμου.* Cod. Reg. ἀπὸ τοῦ βαλσάμου.

Μυρίζουσι δὲ καὶ αὐτοὶ τῷ βαλσάμῳ. Ἄλλοι δὲ (1) ταῦτα πάντα παραιτησάμενοι φάσκουσι, μὴ δεῖν τὸ τῆς ἀρρήτου καὶ ἀοράτου δυνάμεως μυστήριον δι' ὁρατῶν καὶ φθαρτῶν ἐπιτελεῖσθαι κτισμάτων, καὶ τῶν ἀνενοήτων, καὶ ἀσωμάτων (2) δι' αἰσθητῶν καὶ σωματικῶν. Εἶναι δὲ τελείαν ἀπολύτρωσιν, αὐτὴν τὴν ἐπίγνωσιν τοῦ ἀρρήτου μεγέθους. Ὑπ' ἀγνοίας γὰρ ὑστερήματος καὶ πάθους γεγονόντων, διὰ γνώσεως καταλύεσθαι πᾶσαν τὴν ἐκ τῆς ἀγνοίας σύστασιν· ὥστε εἶναι τὴν γνῶσιν ἀπολύτρωσιν τοῦ ἐνδον ἀνθρώπου. Καὶ μήτε σωματικὴν ὑπάρχειν αὐτῇ· φθαρτὸν γὰρ τὸ σῶμα· μήτε ψυχικὴν, ἐπεὶ καὶ ἡ ψυχὴ ἐξ ὑστερήματος, καὶ ἐστὶ τοῦ Πατρὸς ὥσπερ οἰκητήριον (3)· πνευματικὴν οὖν δεῖ καὶ τὴν λύτρωσιν ὑπάρχειν. Λυτρουσθαι γὰρ διὰ Μωυσέως (4) τὸν ἔσω ἀνθρώπου τὸν πνευματικόν, καὶ ἀρκεῖσθαι αὐτοὺς τῇ τῶν ὁλῶν ἐπίγνωσι. Καὶ ταύτην εἶναι λύτρωσιν ἀληθῆ (5).

5. τοὺς τελευτῶντας ἀπ' αὐτῶν καὶ ἐπὶ τὴν αὐτὴν ἔξοδον φθάνοντας..... λυτροῦνται..... ποτὲ γὰρ τινες ἐξ αὐτῶν θάλασσαν ὕδατι μίξαντες, ἐπιβάλλουσι τῇ κεφαλῇ τοῦ ἐξεληθέντος. Οἱ δὲ μύρον τὸ λεγόμενον ὑποβάλασμον καὶ ὕδωρ τὴν ἐπίκλησιν κοινῇ

A esse redemptionem volunt; ungentes (6) et ipsi opobalsamo. Alii autem hæc omnia recusantes dicunt, non oportere inenarrabilis et invisibilis virtutis mysterium per visibiles et corruptibiles perfici creaturas : et ea quæ mente concipi non possunt, et incorporea, et insensibilia, per sensibilia et corporalia. Esse autem perfectam redemptionem, ipsam agnitionem inenarrabilis magnitudinis. Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta (7), per agnitionem dissolvi universum ignorantie statum : uti sit agnitio, redemptio interioris hominis (8). Et neque corporalem esse eam; corruptibile enim est corpus : neque animale, quoniam et anima de labe est, spiritus (9) velut habitaculum : spiritalem ergo oportere et redemptionem esse. Redimi enim per agnitionem interiorum hominem **97** spiritualement, et sufficere eis universorum agnitionem . et hanc esse redemptionem veram.

5. Alii sunt, qui mortuos (10) redimunt ad finem defunctionis, mittentes eorum capitibus oleum et aquam, sive prædictum unguentum cum aqua, et supradictis (11) invocationibus, ut incomprehensibiles et invisibiles principibus et potestatibus fiant,

BILLII INTERPRETATIO.

samum adhibent. Alii vero hæc omnia improbant ac repudiantes, ineffabilis et invisibilis virtutis mysterium per creaturas in aspectum cadentes, interituque obnoxias, et eorum quæ in cogitationem non cadunt, corporisque expertia sunt, per ea quæ sensibilia et corporea sunt, peragendum esse negant : perfectamque redemptionem in ineffabilis magnitudinis agnitione positam esse censent. Nam cum et defectus et passio ex ignorantia profluxerint, quidquid ex ignorantia coagmentatum fuerit, per cognitionem deleri, ac proinde nihil aliud esse cognitionem, quam interni hominis redemptionem. Nec vero corporalem hanc esse, cum corpus interitui sit obnoxium, nec animale, cum anima ex defectu orta sit, sitque tanquam spiritus domicilium : quocirca spiritualement esse redemptionem oportere. Per cognitionem enim internam ac spiritualement hominem redimi aiunt, neque rerum universarum cognitionem adeptos, nihil præterea requirere, atque hanc veram redemptionem esse.

5. Sunt alii, qui jam jamque ex hac vita excessuros redimant, oleum aquæ immixtum in eorum capita injicientes, una cum iis invocationibus, quas superius commemoravimus. Quod quidem eo faciunt, ut a superioribus principibus et potestatibus apprehendi et teneri nequeant, atque ut internus eorum homo invisibili modo ulterius ascendat : perinde nimirum ac corpora eorum inter res conditas relinquantur. Habent autem eos, cum ad principatus ac potestates venerint, his verbis uti : *Ego filius a Patre, Patre,*

(1) Ἄλλοι δὲ. Ascodrutæ scilicet, seu Ascodrutæ, de quibus Theodoretus lib. 1 *Hær. Fab.* c. 10.

(2) Καὶ ἀσωμάτων. Καὶ ἀναισθήτων adde ex vet.

(3) Πατὴρ ὡς περ οἰκητήριον. Pro Πατὴρ lege cum interpr. πνεύματος. Spiritum enim ab anima distinguebant hæretici, illumque ab Achamoth in Demiurgum, eo neaciente, depositum esse asserebant, ut per eam in animam, quam condiderat, seminaretur. Vide cap. v.

(4) Μωυσέως. Lege γνώσεως; sicque nedum legitur, sed et ediderunt Gallasius et Billius, quamvis citra codicis mss. auctoritatem.

(5) Λύτρωσιν ἀληθῇ. Addit Epiphanius : ἕως ὧδε τὰ ὑπὸ Εἰρηναίου, *huc usque Irenæi verba.* Quæ sequuntur ex *Hær.* 36, quæ est Heracleonitarum, desumpta sunt : ut hinc pateat hos esse quos hic delineat Irenæus. Sic autem hujus verba, tacito nomine, mutuatur Epiphanius, ut sua faciat, pauloque fusiori stylo prosequatur, quod breviori scripsit Irenæus. Eapropter quæ formulam præcedunt omittit Grabio placuit. Mihi vero consultius visum est ea referre e regione Latinorum, iis tantum resectis, quæ paulo longius ab his absunt, et lytroturati commutato in lytrotunturati; cum maxime, quatinvis non ad amissim respondeant Græca Latinis, ab his tamen illa non adeo discedant, quin

C propria Irenæi ex iis colligere facile possit eruditus lector.

(6) Ungentes. Ita Pass. et Voss. addita particula *autem.* In Clarom. *ungentes, sed sine autem.* Edit. *ungunt autem.*

(7) Ea enim quæ sunt de ignorantia labis, et passione facta. Græcorum sensum haud assecutus est interpret. Vertendum cum Billio : *Nam cum defectus et passio ex ignorantia profluxerint.*

(8) Redemptio interioris hominis. Sic juxta Græc., Clarom., Ottob., Arund., Voss. et Merc. 2, nisi quod in altero horum *at* male additum sit. In Eras., Gall. et Feward. deest *redemptio.*

(9) Spiritus. Præpone *et,* ex Græco.

(10) Mortuos. Epiphanius, τελευτῶντας, quod verti deberet *morientes.* Hæc enim imminente obitu peracta fuisse, ejusdem verba perspicue demonstrant. Unde hæc Theodoretii lib. 1, cap. 11 : *Ἐταροὶ δὲ τινες, μετὰ τὴν ἀποθίωσιν, θάλασσαν καὶ ὕδωρ τὰς τῶν τελευτῶντων ἐμβάλλουσιν κεφαλαῖς, male ab ejus interprete reddita censeo : Alii quidam post mortem oleum et aquam mortuorum capitibus injiciunt.* Vertendum existimo : *Alii quidam, instante interitu, oleum et aquam morientium capitibus injiciunt.*

(11) Et supradictis. Edit. habent, *et cum.* At et deest in Merc. 2, cum in Pass. et Voss., utrumque in Clarom.

et ut superascendat super invisibilia interior (1) *A* ipsorum homo, quasi corpus quidem ipsorum in creatura mundi relinquitur, anima vero projiciatur Demiurgo. Et præcipiunt eis venientibus ad Potestates hæc dicere, posteaquam mortui fuerint : *Ego filius a Patre, Patris* (2) *qui ante fuit, filius autem in eo qui ante fuit. Veni autem* (3) *videre omnia, quæ sunt mea et aliena; non autem aliena in totum, sed sunt Achamoth, quæ est femina, et hæc sibi fecit; deducit* (4) *enim genus ex eo qui ante fuit; et eo rursus in mea, unde veni. Et hæc dicentem evadere et effugere potestates dicunt. Venire quoque ad eos, qui sunt circa Demiurgum, et dicere eis : Vas ego sum pretiosum, magis quam semina quæ fecit vos. Si mater vestra ignorat radicem suam, ego autem novi meipsum, et scio unde sim, et invoco incorruptibilem Sophiam, quæ est in Patre, mater autem est matris vestræ, quæ non habet patrem, neque conjugem : masculo-femina* (5) *autem a femina nata effecit vos, ignorans et matrem suam, et putans se ipsam esse solam : ego autem invoco ejus matrem. Hæc autem eos, qui circa Demiurgum* **98** *sunt audientes, valde conturbari, et reprehendere suam radicem, et genus matris : ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum* (6), *id est animam. Et de redemptione quidem ipsorum hæc sunt quæ quidem in nos venerunt. Cum autem discrepent* (7) *ab invicem* (8) *et doctrina, et traditione, et qui recentiores eorum agnoscuntur, affectant per singulos dies novum aliquid adinvenire, et*

ἔχοντες..... ἵνα θῶθεν..... ἀκράτητοι γένωνται καὶ ἀόρατοι ταῖς ἄνω ἀρχαῖς καὶ ἐξουσίαις, εἰς τὸ ὑπερ-θῆναι ἀοράτως τὸν ἰσὺ αὐτῶν ἀνθρώπων..... ὡς τῶν σωμάτων τούτων ἐν τῇ κτίσει καταλιμπανομένων· τῆς δὲ ψυχῆς αὐτῶν παρισταμένης τῷ Δημιουργῷ..... ἐγκαλιούνται δέ..... οὕτως..... ἐὰν ἴδῃ ἐπὶ τὰς ἀρχὰς καὶ ἐξουσίας, ἔχει ἐν μνήμῃ τάδε εἰπεῖν μετὰ τὴν ἐν-τεῦθεν τελευταίην· Ἐγὼ υἱὸς ἀπὸ Πατρὸς, Πατρὸς προόντος, υἱὸς δὲ ἐν τῷ παρόντι (9). Ἦλθον πάντα ἰδεῖν τὰ ἀλλότρια καὶ τὰ ἴδια· καὶ οὐκ ἀλλότρια δὲ παντελῶς, ἀλλὰ τῆς Ἀχαμῶθ, ἥτις ἐστὶ θήλεια, καὶ ταῦτα ἑαυτῇ ἐποίησε. Κατὰ γὰρ δὲ τὸ γένος ἐκ τοῦ προόντος, καὶ πορεύομαι πάν-τιν εἰς τὰ ἴδια, ὅθεν ἐλήλυθα. Καὶ ταῦτα εἰ-πόντα..... διαφεύγειν τὰς ἐξουσίας..... ἐρχεσθαι δὲ ἐπὶ τοὺς περὶ τὸν Δημιουργόν, καὶ λέγειν..... Σκευδὸς εἰμι ἔντιμον μᾶλλον παρὰ τὴν θήλειαν τὴν ποιή-σασαν ὑμᾶς. Εἰ ἡ μήτηρ ὑμῶν ἀγνοεῖ τὴν ἑαυ-τῆς ρίζαν, ἐγὼ οἶδα ἑμαυτὸν, καὶ γινώσκω ὅθεν εἰμι, καὶ ἐπικαλοῦμαι τὴν ἀσφαρτον Σοφίαν, ἥτις ἐστὶν ἐν τῷ Πατρὶ, μήτηρ δὲ τῆς μητρὸς ὑμῶν τῆς μὴ ἐχούσης μητέρα (10), ἀλλ' οὕτε σύζυγον ἀρ-ρενα· θήλεια δὲ ὑπὸ θηλείας γενομένη ἐποίησεν ὑμᾶς, ἀγνοοῦσα καὶ τὴν μητέρα αὐτῆς καὶ δο-κοῦσα ἑαυτὴν εἶναι μόνην· ἐγὼ δὲ ἐπικαλοῦμαι αὐτῆς τὴν μητέρα. Τούτους δὲ (11) τοὺς περὶ τὸν Δημιουργόν ἀκούσαντας σφόδρα παραχθῆναι καὶ κα-ταγινῶναι αὐτῶν τῆς ρίζης καὶ τοῦ γένους τῆς μη-τρὸς. Αὐτὸν δὲ πορευθῆναι εἰς τὰ ἴδια, ῥίψαντα τὸν δεσμὸν αὐτοῦ (12), τούτεστι τὴν ψυχὴν. Καὶ περὶ μὲν

BILLI INTERPRETATIO.

inquam, præexistente, filius autem in eo qui præexistit. Veni ut tam mea, quam aliena cernerem : quamquam non etiam prorsus aliena; sed Achamoth, quæ femina est, atque hæc in usum suum effecit. Genus au-tem duco a præexistente : ac rursus ad mea me confero, unde veni. Atque hac oratione habita, cum po-estates effugere aiunt : ac deinde ad Demiurgum proficisci, eumque his verbis convenire : Vas sum præstan- tius, quam femina ea, quæ vos procreavit. Si mater vestra radicem suam ignorat, ego meipsum novi, ac exploratum habeo unde venerim : atque incorruptibilis Sapientiæ opem imploro, quæ est in Patre, materque vestræ parentis, quæ patris est experta, ac ne conjugem quidem masculinum habet : verum femina ex femina orta vos effecit, matrem etiam suam ignorans, neque solam esse existimans. Ego vero ipsius matrem imploro atque obtestor. Hoc autem cum Demiurgus audierit, magnopere perturbari, radicemque suam et matris

(1) *Superascendat super invisibilia interior.* Mal-lem juxta Græca Epiphaniî legeretur : *superascendat invisibiliter interior*, etc. Id magis in hæreticorum hypothesim quadraret.

(2) *Patre, Patris.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall.; Feuard. vero et Grab. *Patre, Patre.*

(3) *Veni autem.* Clarom., Voss. et Pass., *veniam*; Eras. *pejus, venit.*

(4) *Deducit.* Sic omnes mss. cum Eras. et Gall. At Feuard. et Grab. ex Græco, *deduco.*

(5) *Masculo-femina.* Sic recte Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2. In edit. autem omnibus legitur, *masculum; femina*, favente quidem hodierno textu Græco, sed repugnante sensu. Cui enim de femina loquenti, unquam venit in mentem, dicere eam ha- bere conjugem masculinum? quasi alius feminæ con- jux esse posset, quam masculus. Nostræ vero le- ctioni favet tota Valentinianorum hypothesis, qui Achamothæ suæ masculi et feminæ virtutem tri- buebant : utpote quæ seipsa sola cunctarum rerum materiam, et Demiurgum ipsum condiderit. Hinc Dominum eam masculiniter, et Demiurgum *Apatora* vocabant cap. v quia hic ab Achamoth sine com- missionem conjugis productus. Græca igitur ex Latini-

nis emendanda sunt; et pro ἀρρενα θήλεια, legen- dum, ἀρρενο-θήλεια.

(6) *Ipsos autem abire in sua, projicientes nodos ipsorum.* Ita omn. mss. et editi. Eras. et Gall. et Oxon., nisi quod in illis pro *abire*, legatur *abemnes*. Sed Feuard., Græca Epiphaniî hic male secutus, in singulari numero hæc omnia posuit : cum tamen certum sit Epiphanium Irenæi verbis non adeo scrupulose adhaesisse.

(7) *Discrepent.* Alii, *discrepant.*

(8) *Ab invicem.* Eras., Gall. et Feuard. *perperam, ad invicem.*

(9) *Ἐν τῷ παρόντι.* Legit interpretes, *ἐν τῷ παρόν-τι*; vertit enim, *in eo qui ante fuit.*

(10) *Μὴ ἐχούσης μητέρα.* Pro *μητέρα* legendum cum interp. *πατέρα*, ut æcum et cum toto Valentinia- norum systemate stare queat hoc comma. Achamoth a Sophia matre genita, sed sine completæ conjugis Theletî.

(11) *Τούτους δέ.* Lege *τούτων.*

(12) *Αὐτὸν δέ.... ῥίψαντα τὸν δεσμὸν αὐτοῦ.* Ex veteri interp. liquet scripsisse Irenæum plurali nu- mero : Αὐτούς δέ... ῥίψαντας τοὺς δεσμούς αὐτῶν.

τῆς ἀπολυτρώσεως ταῦτά ἐστιν ὅσα εἰς ἡμᾶς συν- A fructificare, quod nunquam quisquam excogitavit;
εὐχλύθασμεν (1). durum est omnium describere sententias.

BILLII INTERPRETATIO.

genus incusare. Ipsum autem ad sua proficisci, projecto suo vinculo, et angelo, hoc est anima. Et de redemptione quidem hæc sunt, quæ ad uos devenerunt.

CAPUT XXII²¹.

Quæ regula veritatis, et in quo ab ea deflectant omnes hæretici.

1. Cum teneamus autem nos regulam veritatis, id est, quia sit unus Deus omnipotens; qui omnia condidit per Verbum suum, et aptavit, et fecit ex eo quod non erat, ad hoc ut sint omnia, quemadmodum Scriptura dicit: *Verbo enim Domini cæli firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum*²²; et iterum: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil*²³: (ex omnibus autem nihil subtractum est; sed omnia per ipsum fecit Pater, sive visibilia, sive invisibilia, sive sensibilia (2), sive intelligibilia, sive temporalia propter quamdam dispositionem, sive sempiterna, et æonia (3)) non per angelos, neque per virtutes aliquas abscissas ab ejus sententia (4); nihil enim indiget omnium Deus: sed et per Verbum et Spiritum suum omnia faciens, et disponens, et gubernans, et omnibus esse præstans: hic qui mundum fecit (etenim mundus ex omnibus), hic qui hominem plasmavit, hic Deus (5) Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, super quem alius Deus non est, neque Initium (6), neque Virtus, neque Plenum: hic Pater Domini nostri Jesu Christi, quemadmodum ostendimus: hanc ergo tenentes regulam, licet valde varia et multa dicant, facile eos deviasse a veritate arguimus. Omnes enim fere quotquot sunt hæreses, Deum quidem unum dicunt, sed per sententiam malam immutant, ingrati existentes ei, qui fecit eos, quemadmodum et gentes per idololatriam. Plasma (7) autem Dei contemnunt, contradicentes suæ salutis, ipsi sui accusatores amarissimi, et falsi testes existentes. Qui

²¹ Cap. XIX. ²² Psal. xxxii, 6. ²³ Joan. i, 3. ²⁴ Cap. XX. ²⁵ Act. viii, 9 seq.

quidem resurgent in carne, licet nolint, uti agnoscant virtutem suscitantis eos a mortuis: cum justis autem non annumerabuntur, propter incredulitatem suam.

2. Cum sit igitur adversus omnes hæreticos detectio atque convictio varia et multifaria, et nobis propositum sit omnibus iis secundum ipsorum charactera contradicere, necessarium arbitrati sumus prius referre fontem et radicem eorum, uti sublimissimum ipsorum Bythum cognoscens, intelligas arborem, de qua defluerunt tales fructus.

96 CAPUT XXIII²⁴.

Simonis Magi et Menandri sententia et mores.

1. Simon enim Samarites, magus ille, de quo discipulus et sectator apostolorum Lucas ait: *Vidit quidam autem nomine Simon, qui ante erat in civitate magicam exercens artem* (8), *et seducens gentem Samaritanorum, dicens se esse aliquem magnum* (9), *quem auscultabant a pusillo usque ad magnum, dicentes: Hic est virtus* (10) *Dei, quæ vocatur magna. Intuebantur autem eum, propter quod multo tempore magicis suis dementasset eos*²⁵. Hic igitur Simon, qui fidem simulavit, putans (11) apostolos et ipsos (12) sanitates per magicam (13), et non virtute Dei perficere; et per impositionem manuum Spiritu sancto adimplere credentes Deo per eum, qui ab ipsis evangelizatur Christus Jesus, per majorem quamdam magicam scientiam et hoc suspicans fieri, et offerens pecuniam apostolis, ut acciperet et ipse hanc potestatem quibuscunque velit dandi Spiritum sanctum, audivit a Petro: *Pecunia tua tecum sit in perditionem, quoniam donum Dei existimasti pecunia possideri: non est tibi pars, neque sors in sermone hoc: cor enim tuum*

(1) *Εὐεχλύθασμεν*. Legendum vult Billius, *Δυναμὴ*; Petavius, *ἐκλύθασ*.

(2) *Sive sensibilia*. Desunt hæc duo verba in Clarom., Pass. et Voss. Sed in Arund. perperam, *intelligibilia*.

(3) *Et æonia*. Sic mss. Clarom., Pass., Arund. et Voss. melius quam editi. omnes, *et ea omnia*: mox enim præcessit, *omnia*. *Æonia* autem ex Græco *αἰώνια*.

(4) *Sententia*. Græce, ni fallor, scripsit Irenæus *ἐννοία*, alludens ad Valentinianorum *Ennæam*. Quare melius vertisset interpres, *Ennæa*, vel *cogitatione*.

(5) *Hic Deus*. Sequor mss. codd. Clarom., Pass., Voss. et Arund. Editi vero minus bene, *hic qui Deus*.

(6) *Neque Initium*. Ἀρχὴ scilicet, seu Νοῦς Valentinianorum.

(7) *Plasma*. Arund., *plasmationem*, Eras., Gall. et Feuard., *plasmata*. Plasmatis autem nomine hic

carnem intelligi, quam resurrecturam negabant hæretici, sequentia demonstrant. Lege et lib. v, cap. 5 et 6.

(8) *Magicam exercens artem*. *Artem* addit Feuard. Consentiunt Pass. et Voss. Deest autem in Eras., Gall. et Clarom.

(9) *Magnum*. Deest in Clarom. et Pass.

(10) *Hic est virtus*. *Vere* ante virtus merito expunxit Grabius, quia nullus ms. Irenæi, nec canonicus S. Lucæ textus habet.

(11) *Putans*. Monet Grabius omnia mss. Anglicana in hac voce vitata esse, dum in aliis legitur *portans*, in aliis *post*. At sana sunt nostra: in iis recte scriptum *putans*.

(12) *Et ipsos*. Sic Clarom., Voss. et edit. Oxon. melius quam, *et ipsas*, ut in cæteris.

(13) *Magicam*. Ita et hic et paulo post iterumque cum Grabio excudi fecimus, quia Pass., Arund. et Voss. perpetuo ita habent. Alii autem posuerunt *magiam*, laud advertentes *artem* subintelligi.

non est rectum coram Deo. In felle enim amaritudinis, et obligatione injustitiae video te esse ¹⁰. Et cum adhuc magis (1) non credidisset Deo, et cupidus (2) intendit contendere adversus apostolos, uti et ipse gloriosus videretur esse, et universam magicam adhuc amplius scrutans, ita ut in stuporem cogeret multos hominum : quippe cum esset sub Claudio Cæsare, a quo etiam statua honoratus esse dicitur propter magicam. Hic igitur a multis quasi Deus glorificatus est, et docuit semetipsum esse, qui inter Judæos quidem (3) quasi Filius apparuerit, in Samaria autem quasi Pater descenderit, in reliquis vero gentibus quasi Spiritus sanctus adventaverit. Esse autem se sublimissimam virtutem, hoc est, eum qui sit super omnia Pater, et sustinere vocari se quodcumque eum vocant homines.

2. Simon autem Samaritanus, ex quo universæ hæreses substituerunt, habet huiusmodi sectæ materiam. Hic Helenam (4) quamdam ipse a Tyro (5) civitate Phœnice quæstuariam cum redemisset, secum circumducebat, dicens hanc esse primam (6) mentis ejus conceptionem, matrem omnium, per quam initio mente concepit angelos facere et archangelos. Hanc enim Ennoiam exsiliensem ex eo, cognoscentem quæ vult pater ejus, degredi ad inferiora, et generare Angelos et Potestates, a quibus et mundum hunc factum dixit. Posteaquam autem generavit eos, hæc detenta est ab ipsis propter invidiam, quoniam nolent progenies alterius cuiusdam putari esse. Ipsum enim se in totum ignoratum ab ipsis : Ennoiam autem ejus detentam ab iis, quæ ab ea emissæ sunt (7) Potestates et Angeli; et omnem contumeliam ab iis passam, uti non recurreret sursum ad suum patrem, usque adeo ut et in corpore humano includeretur, et per sæcula veluti de vase in vas transmigraret in altera

A muliebria corpora. Fuisse autem eam et in illa Helena, propter quam Trojanum contractum est bellum : quapropter et Stesichorum (8) per carmina maledicentem eam, orbatum oculis : post deinde poenitentem et scribentem eas, quæ vocantur, palinodias, in quibus hymnizavit eam, rursus vidisse. Transmigrantem autem eam de corpore in corpus, ex eo et semper (9) contumeliam sustinentem, in novissimis etiam in fornice prostituisse : et hanc esse perditam ovem.

3. Quapropter et ipsum venisse, uti eam assumeret primam, et liberaret eam (10) a vinculis, hominibus autem salutem præstaret per suam agnitionem. Cui enim male moderarentur Angeli mundum, quoniam unusquisque eorum concupisceret principatum, ad emendationem venisse rerum, et descendisse eum transfiguratum, et assimilatum Virtutibus, et Potestatibus, et Angelis : ut et in hominibus homo appareret ipse, cum non esset homo ; et passum autem in Judæa putatum, cum non esset passus. Prophetas autem a mundi fabricatoribus Angelis inspiratos dixisse prophetias : quapropter nec ulterius curarent eos hi, qui in eum (11) et in Helenam (12) ejus spem habeant, et ut liberos agere (13) quæ velint : secundum 100 enim ipsius gratiam salvati homines, sed non secundum operas justas. Nec enim esse naturaliter operationes justas, sed ex accidenti (14) ; quemadmodum posuerunt qui mundum fecerunt Angeli, per huiusmodi præcepta in servitutem deducentes homines. Quapropter et solvi mundum, et liberari eos, qui sunt ejus, ab imperio eorum qui mundum fecerunt, promisit.

4. Igitur horum mystici sacerdotes libidinose quidem vivunt, magias autem perficiunt, quemadmodum potest unusquisque ipsorum. Exorci-

¹⁰ Act. viii, 20 seqq.

(1) *Adhuc magis*. Ex Feuard. marg. et cod. Voss. (cui consentit et Pass.) reponere Græbio placuit, *adhuc magis*. Sed cæterorum exemplarium lectio, quam sequimur, magis probanda.

(2) *Cupidus*. Gall., Eras. et Feuard. *cupidius*. Sed repugnant omnes mss.

(3) *Qui inter Judæos quidem*, etc. Hæc Græce refert Theodoretus lib. i *Hæc. Fab.* c. 1 : Καὶ Ἰουδαίοις μὲν ὡς Υἱὸν φανῆναι, πρὸς δὲ Σαμαρείτας ὡς Πατέρα κατακληθῆναι, ἐν δὲ τοῖς ἄλλοις εἶναι ὡς Πνεῦμα ἅγιον ἐπιφοιτῆσαι.

(4) *Helenam*. Ita Feuard. in marg. et omni. mss. In editi. autem Eras., Gall. et Feuard. corrupte, *Selenen*, *Helenam* enim vocant veteres fere omnes.

(5) *Ipsa a Tyro*. Pronomen quam in omnibus editi. præfixum voci ipse, auctoritate cod. Clarom. delevi ; sensum enim turbat.

(6) *Dicens hanc esse primam*, etc. Hæc iterum ex Theodoreti loco cit. verba refert Græbius : Ἐλένην τὴν πρώτην αὐτοῦ ἐννοίαν ἐφασκεν εἶναι, καὶ Μητέρα τῶν ὅλων ὀνόμαζε, καὶ δι' αὐτῆς καὶ τοὺς Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους πεποικημένα.

(7) *Emissæ sunt*. Al. *emissæ essent*.

(8) *Stesichorum*. Poeta lyricus fuit ex Himera Siciliae urbe ; sic dictus, quod primus cum citharæ

canti chorum conjunxerit : nam verum nomen erat Tisias. Hic cum aliquando carmine invecus esset in Helenam, velut belli Trojani faciem, a Castore et Polluce oculis orbatu fuisse, tum demum recantata palinodia, visum recepisse dicitur. Ejusdem meminere Tertullian. lib. *De anima*, Moratius odè 17 *Epodon*, Lucian. lib. ii *Verarum histor.*, Philostrate lib. vi *De vita Apollon.*, c. 4 ; Quintilian. lib. x, c. 1, et Voss., *Poet. Græc.* p. 16.

(9) *Et semper*. Al. vitiose, *ut semper*.

(10) *Et liberaret eam*, etc. Sic et Theodoret., loco cit. : Ὅσα καὶ αὐτὴν τῶν ἐπιχειμένων ἐλευθερῶσαι δεσμών, καὶ τοῖς ἀνθρώποις διὰ τῆς εἰς αὐτὴν ἐπιγνώσεως παράσχειν σωτηρίαν.

(11) *Curarent eos hi qui in eum*. Legendum exigit constructio : *curare eos. hos qui in eum*.

(12) *Helenam*. Sic iterum reponimus, pro *Selenen*, ut et paulo post *Helenæ* pro *Selenæ*, auctoritate omnium mss.

(13) *Et ut liberos agere*. Sic iterum Theodoretus : Ἀλλὰ πράττειν ὡς ἐλευθέρους, ἅπαρ ἂν ἐθελήσωσιν· οὐ γὰρ διὰ πράξεων ἀγαθῶν, ἀλλὰ διὰ χάριτος τῷ εἶναι σωτηρίας.

(14) *Ex accidenti*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *ex accidentia* ; Clarom. *ex accidentia*.

amis et incantationibus utuntur. Amatoria quoque et agogima (1), et qui dicuntur paredri et oniro-pompi, et quæcunque sunt alia perierga (2) apud eos studiose exercentur. Imaginem quoque Simonis habent factam ad figuram Jovis, et Helenæ in figuram Minervæ, et has adorant: habent quoque et vocabulum a principe implissimæ sententiæ Simone vocati (3) Simoniani, a quibus falsi nominis scientia accepit initia, sicut ex ipsis assertionibus eorum adest discere (4).

5. Hujus successor (5) fuit Menander, Samaritanæ genere, qui et ipse ad summum magiæ pervenit. Qui primam quidem Virtutem incognitam ait omnibus; se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus (6) Salvatorem pro salute hominum. Mundum autem factum ab Angelis; quos et ipse, similiter ut Simon, ab Ennoia emissos dicit (7). Dare quoque per eam (8), quæ a se doceatur, magiam, scientiam ad id (9), ut et ipsos, qui mundum fecerunt, vincat Angelos. Resurrectionem enim per id, quod est in eum baptismi, accipere ejus discipulos, et ultra non posse mori, sed perseverare non senescentes et immortales.

CAPUT XXIV.

De Saturnino et Basilide.

1. Ex his Saturninus (10), qui fuit ab Antiochia 1° Cap. XXI. 2° Cap. XXII.

(1) *Amatoria quoque et agogima.* Theodoret. ἡ ποταία τινὰ καὶ ἀγώγιμα; Irenæus vero supra cap. 13, n. 5, φάρτα καὶ ἀγώγιμα, ubi interpres, *amatoria et allectantia*.

(2) *Perierga.* Ita mss. omnes. In Eras., Gall. et Fenard. perperain, *parerga*.

(3) *Vocati.* Editi. *dicti*.

(4) *Discere.* Al. *dicere*.

(5) *Hujus successor.* etc. Ita et Euseb. lib. III *Hist. eccles.* c. 28: Σίμωνα τὸν Μάγον Μένανδρος διαδεξάμενος.... ἦν καὶ οὗτος Σαμαρεὺς· εἰς ἄκρον δὲ τῆς γοητείας οὐκ ἔλαττον τοῦ διδασκάλου προσελθὼν.

(6) *Se autem eum esse, qui missus sit ab invisibilibus.* etc. Id est, juxta Theodoretum lib. I, c. 2, a prima illa Virtute. Secundum Eusebium vero, ab *Ennoia*. Ita enim loco cit.: Ἐαυτὸν μὲν ὡς ἄρα εἰς ἀέθρων ὁ Σωτήρ, ἐπὶ τῇ τῶν ἀνθρώπων ἀνωθέν ποθεν ἐξ ἀοράτων Αἰώνων ἀπασταλμένος σωτηρίᾳ.

(7) *Mundum autem factum.... dicit.* Sic et Theodoretus cit.: Τοὺς δὲ Ἀγγέλους, τῷ Σίμωνι παραπλησίως, ὑπὸ τῆς Ἐννοίας ἐφησε προδηθῆναι, καὶ τοῦτους τὸν κόσμον δημιουργῆσαι.

(8) *Dare quoque per eam.* etc. His pæne respondent, quæ dicto loco habet Eusebius: Μὴ ἄλλως δύνασθαι τινὰ καὶ αὐτῶν τῶν κοσμοποιῶν Ἀγγέλων περιγεννησέσθαι, πρὶν πρότερον διὰ τῆς πρὸς αὐτοῦ παραδιδόμενης μαγικῆς ἐμπειρίας ἀχθέντα, καὶ διὰ τοῦ μεταδιδόμενου πρὸς αὐτοῦ βαπτίσματος· οὐ τοὺς κατηξιαμένους ἀθανάτας αὐθιγὸν ἐν αὐτῷ τούτῳ μεθεῖναι τῷ βίῳ, μηκέτι θνήσκοντας, αὐτοῦ δὲ παραμένοντας, εἰς τὸ ἀεὶ ἀγήρωσι τινὰς καὶ ἀθανάτους εὐομένους.

(9) *Magiam, scientiam ad id.* Sic ex codd. Clarom. et Pass. textum restitimus. Pass. tamen pro *magiam* habet *magia*, cui in hoc consentit et Voss.; Arund. vero quem secutus est Grabinus, *magiam*. Sed omnes cum editi., tum etiam mss. Anglic. minus bene *addidit*, pro *ad id*.

(10) *Saturninus.* Σατορνῖον vocant Epiphanius *Hæc.* 23, et Theodoret. lib. I, c. 3. Hunc pariter cum Basilide, velut duos ejusdem magistri Menandri condiscipulos, jungunt Eusebius lib. IV, c. 7,

et ea (11), quæ est apud Daphnen, et Basilides, occasiones accipientes, distantes doctrinas ostenderunt: alter quidem in Syria, alter vero in Alexandria. Saturninus quidem, similiter ut Menander (12), unum Patrem incognitum omnibus ostendit, qui fecit Angelos, Archangelos, Virtutes, Potestates. A septem autem quibusdam Angelis mundum factum, et omnia quæ in eo. Hominem autem (13) Angelorum esse facturum, desursum a summa Potestate lucida imagine apparere, quam cum tenere (14) non potuissent, inquit, eo quod statim recurreret sursum, adhortati sunt semetipsos, dicentes: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem* (15): qui cum factus esset (16), et non potuisset erigi plasma, propter imbecillitatem (17) Angelorum, sed quasi vermiculus scarizaret, miserantem ejus desuper Virtutem, quoniam in similitudinem ejus esset factus, emisisse scintillam vitæ, quæ erexit hominem, et articulavit, et vivere fecit.

Hanc igitur scintillam (18) vitæ post defunctionem recurrere ad ea, quæ sunt ejusdem generis, dicit: et reliqua ex quibus facta sunt illa resolveri.

2. Salvatorem autem (19) innatum demonstravit, et incorporalem, et sine figura, putative autem **101** visum hominem: et Judæorum Deum unum ex angelis esse dixit. Et propter hoc quod

et Epiphan. *Hæc.* cII.

(11) *Antiochia ea.* Sic codd. Voss. et Clarom. cum editi. Oxon. In aliis *perperam*, *Antiochea*.

(12) *Saturninus quidem similiter ut Menander.* etc. Theodoretus, loco cit.: Οὗτος, τῷ Μένανδρῳ παραπλησίως, ἵνα ἐφησεν εἶναι Πατέρα παντάπασιν ἄγνωστον· τοῦτον δὲ Ἀγγέλους δημιουργῆσαι, καὶ τὰς ἄλλας δυνάμεις· ἐπὶ δὲ τινὰς ἐκ τούτων τὸν κόσμον ποιῆσαι. Epiphanius: Ἐπὶ δὲ τινὰς τὸν κόσμον πεποιημέναι, καὶ τὰ ἐν αὐτῷ.

(13) *Hominem autem.* etc. Epiphan.: Τοὺς Ἀγγέλους τὸν ἄνθρωπον πεποιημέναι, κατὰ τὴν μορφήν τῆς ἀνωθεν παρακυψάσης φωνῆς (legi vult Pelavius καλλονῆς, Grabinus vero, φωτεινῆς, subintelligendo εἰκότος). ἦν μὴ δυνηθέντες παρακυψάσαν κατέχειν, καὶ διὰ τὸ παραρρήμα ἀναδραμεῖν, μιμήσασθαι ἐθέλησαν, etc.

(14) *Tenere.* Al. *continere*.

(15) *Similitudinem.* *Nostram* addunt editi. Eras., Gall. et Fenard. Sed eam vocem merito omittunt codd. Clarom., Pass. et Voss., quos secuti sumus. Scribit enim Epiphanius *Hæc.* 23, § 1, vocem illam a Saturnino consulto prætermisam, ut errori illius astrueretur; quasi alii essent operis artifices, imago vero et similitudo ad alium referretur. Unde mirum in Theodoro hμετέραν additum legi.

(16) *Qui cum factus esset.... vivere fecit.* Epiphanius, loco cit.: Γενομένου δὲ, φησὶ, τοῦ ἀνθρώπου, διὰ τὸ αὐτῶν (Ἀγγέλων) ἀδρανὲς μὴ δύνασθαι αὐτὸν τελεοφορῆσαι, κελῶναι δὲ καὶ σκαρίζειν δίχην σκόλης ἐρποντος, μὴ δύνασθαι δὲ ἀνορθοῦσθαι... ἕως ἢ ἀναδύναμις... σπλάγχθισθαι διὰ τὴν ἰδίαν αὐτῆς εἰκόνα τε καὶ ἰδέαν, κατ' οἶκτον ἀπέσπασε σπινθήρα τῆς αὐτῆς δυνάμεως (Theodoretus propius Irenæo, ζωῆς σπινθήρα), καὶ δι' αὐτοῦ ἀνῶρθωσε τὸν ἄνθρωπον, καὶ οὕτως ἐξωγόνησε.

(17) *Propter imbecillitatem.* Al. *per imbecillitatem*.

(18) *Hanc igitur scintillam.* etc. Ab his non multum abludunt Theodoretus verba: Τοῦτον δὲ τὸν σπινθήρα τῆς ζωῆς, μετὰ τὴν ζωὴν διέλυσιν, ἀνατρέχειν πρὸς τὴν ἀποστελλασαν δύναμιν.

(19) *Salvatorem autem.... scintillam vitæ etus.*

dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes (1), advenisse Christum ad destructionem Judæorum Dei, et ad salutem credentium ei; esse autem hos, qui habent scintillam vitæ ejus. Duo enim genera (2) hic primus hominum (3) plasmata esse ab Angelis dixit, alterum quidem nequam, alterum autem bonum. Et quoniam dæmones pessimos adjuvant (4), venisse Salvatorem ad dissolutionem malorum hominum, et dæmoniorum, ad salutem autem bonorum. Nubere autem et generare, a Satana dicunt esse. Multi autem ex iis, qui sunt ab eo, et ab animalibus abstinent, per fictam hujusmodi continentiam seducendo multos. Prophetias autem quasdam (5) quidem (6) ab iis Angelis, qui mundum fabricaverint, dictas; quasdam autem a Satana: quem et ipsum angelum adversarium mundi fabricatoribus ostendit, maxime autem Judæorum Deo.

3. Basilides autem (7), ut altius aliquid et verisimilius invenisse videatur, in immensum extendit sententiam (8) doctrinæ suæ, ostendens Nun primo ab innato natum Patre, ab hoc autem natum Logon, deinde a Logo Phronesin, a Phronesi autem

Cap. XXXII.

Idem Theodoretus: Τὸν δὲ Σωτῆρα ἀγέννητον ἔφησε, καὶ αὐμάτων, καὶ ἀνείδων φαντασία δὲ μᾶλλον, οὐκ ἀληθεῖα, τοῖς ἀνθρώποις ἐπιφανῆναι τὸν δὲ τῶν Ἰουδαίων θεὸν ἵνα τῶν Ἀγγέλων εἰρηκεν εἶναι.... Τὸν Πατέρα φησὶ τοῦ Χριστοῦ καταλύσαι βουλόμενον, μετὰ τῶν ἄλλων Ἀγγέλων, καὶ τὸν τῶν Ἰουδαίων θεὸν, ἀποστελεῖν τὸν Χριστὸν εἰς τὸν κόσμον, ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων ἀνθρώπων. Epiphanius, § 2, ἐπὶ καταλύσει τοῦ θεοῦ τῶν Ἰουδαίων, καὶ ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστομένων· εἶναι δὲ αὐτοὺς τοὺς ταύτης τῆς αἰρέσεως τοὺς ἔχοντας τὸν σπινθῆρα τοῦ ἀνωθέν Πατρὸς.

(1) Et propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus omnes principes. Existimat Grabiun interpretem verba Irenæi, ob amphiboliam ex duobus accensativis ortam, perperam vertisse, cum ita reddere debuisset: Propter hoc, quod dissolvere voluerit Pater ejus omnes principes, etc. Id quidem, fateor, cum Theodoretus verbis magis conveniret. Sed non propterea ab Irenæi sensu recedit interpret noster: cum maxime scribat Epiphanius § 2 angelos rebelles factos, a Patre descivisse, quem proinde dissolvere voluerunt. Et hoc sensu, qui forte Irenæi est (cujus ipsa præcise verba referre Theodoretus animus non erat), vertere potuit interpret: Propter hoc quod dissolvere voluerint Patrem ejus (Christi) omnes principes, etc. Quare verba ejus haud sollicitanda esse puto. Consule Epiphanium.

(2) Duo enim genera.... seducendo multos. Hæc Græce ita sonant apud Epiphanium: Δύο γὰρ πελάσθαι ἀπ' ἀρχῆς ἀνθρώπους φάσκει, ἵνα ἀγαθὸν, καὶ ἵνα φαῦλον· ἐξ ὧν δύο εἶναι τὰ γένη τῶν ἀνθρώπων ἐν κόσμῳ, ἀγαθὸν τε καὶ πονηρὸν. Ἐπειδὴ δὲ δαίμονες τοῖς πονηροῖς ἐδοθήθουν....., ἦλθεν ὁ Σωτὴρ ἐπὶ βοήθειᾳ τῶν ἀγαθῶν ἀνθρώπων, καὶ ἐπὶ καταλύσει τῶν πονηρῶν καὶ τῶν δαιμόνων. Τὸ γαμῆν δὲ καὶ τὸ γεννᾶν.... ἐκ τοῦ Σατανᾶ ὑπάρχειν λέγει, ὅθεν καὶ ὁ πλεῖστος αὐτῶν ἐμφύγων ἀπέχονται, ὅπως διὰ τῆς προσποιητῆς θῆθεν πολιτείας αὐτῶν τινας ἐπαγάγωνται εἰς τὴν αὐτῶν ἀπάτην.

(3) Hominum. Hanc vocem refer ad genera, non ad primus.

(4) Adjuvant. Editt. adjuvabant.

(5) Prophetias autem quasdam, etc. Hæc Græce referunt Theodoretus partim, partim Epiphanius.

A Sophiam et Dynamin, a Dynamis autem et Sophia Virtutes, et Principes, et Angelos, quos et primos vocat, et ab iis primum cælum factum. Dehinc ab horum derivatione (9) alios autem (10) factos, aliud cælum simile priori fecisse, et simili modo ex eorum derivatione cum alii facti essent, antitypi eis qui super eos essent, aliud tertium deformasse cælum: et a tertio deorsum descendendum quartum, et deinceps secundum eum modum alteros et alteros Principes et Angelos factos esse dicunt, et cælos trecentos septuaginta quinque. Quapropter et tot dies habere annum, secundum numerum cælorum.

4. Eos autem, qui posterius continent (11) cælum, Angelos, quod etiam a nobis videtur, constituisse ea quæ sunt in mundo omnia, et partes sibi fecisse terræ, et eorum, quæ super eam sunt, gentium. Esse autem principem ipsorum eum, qui Judæorum putatur esse Deus. Et quoniam hic suis hominibus, id est Judæis, voluit subicere (12) reliquas gentes, reliquos omnes principes contra stitisse ei et contra egisse. Quapropter et reliquæ resiliunt (13) gentes ejus genti. Innatum au-

Theodoretus: Τῶν δὲ προφητειῶν τὰς μὲν ὑπὸ κοσμοποιῶν Ἀγγέλων ἔφησεν εἰρησθαι, τὰς δὲ ὑπὸ τοῦ Σατανᾶ. Epiphanius: Καὶ αὐτὸν δὲ τὸν Σατανᾶν Ἀγγέλου φάσκει ἀντιπράττοντα τοῖς κοσμοποιοῖς Ἀγγέλοις, μάλιστα δὲ τῷ θεῷ τῶν Ἰουδαίων.

(6) Quidem. Al. quidam, sed male.

(7) Basilides autem, etc. Non procul ab his distant, quæ Græce leguntur partim apud Eusebium, partim apud Epiphanium, partim apud Theodoretum. Euseb. lib. iv Hist., c. 7, ex Irenæo refert, προσήματι δὲ ἀπορρήτοτέρων, τὸν Βασιλειδὴν εἰς τὸ ἀπειρον ταῖνα τὰς ἐπινοίας. Theodoretus c. 4: Ἐφησε γὰρ τὸν ἀγέννητον νοῦν πρῶτον γεννῆσαι, ἐκ δὲ τοῦ νοῦς προβληθῆναι τὸν λόγον, φρόνησιν δὲ ἀπὸ τοῦ λόγου, ἀπὸ δὲ τῆς φρονήσεως σοφίαν καὶ δύναμιν, ἐκ δὲ τούτων Ἀγγέλους καὶ Ἀρχαγγέλους. Epiphanius. Her. 24, § 1: Ἐκ δὲ τῆς δυνάμεως τε καὶ Σοφίας Ἀρχαί, Ἐξουσίαι, Ἀγγελοι· ἐκ δὲ τούτων τῶν δυνάμεων τε καὶ Ἀγγέλων γεγενῆσθαι ἀνώτερον πρῶτον οὐρανόν.

(8) Sententiam. Clarom. scientiam.

(9) Dehinc ab horum derivatione, etc. Theodoretus cit.: Ἐκ δὲ τούτων ἀπορροίας ἄλλους γενομένους Ἀγγέλους, ἄλλον οὐρανὸν ποιῆσαι τῷ πρῶτῳ προσόμοιον· εἶτα πάλιν ἐκ τῆς τούτων ἀπορροίας ἑτέρους φύντας, τεκτῆσθαι καὶ τούτους ἕτερον οὐρανόν, etc.

(10) Alios autem. Eras., Gall. et Feuard., alios item.

(11) Eos autem, qui posterius continent, etc. Sic et Theodoretus loco citato: Τοὺς δὲ τὸν οὐρανὸν τὸν ἔσχατον, τὸν ὅφ' ἡμῶν ὀρώμενον, οἰκοῦντας Ἀγγέλους δημιουργῆσαι τὸν κόσμον, καὶ τὴν τῆς γῆς διανεμίσθαι δεσποτέαν, ἵνα δὲ κληρωθῇ τὴν τῶν Ἰουδαίων οἰκονομίαν, καὶ τούτων ἀρχὴν τῶν ἄλλων. Βουλευθέντι δὲ τούτῳ τοῖς οἰκείους ἅπαντα ὑποτάξαι τὰ ἔθνη, τοὺς ἄλλους ἀρχοντας ἀντιπράξασθαι.

(12) Subicere. Al. subigere.

(13) Resiliunt. Sic Clarom., Pass., Voss. et Feuard., pro quo in Eras., Gall., Merc. 2 et Octob. corrupte legitur residua erunt. In Arund. vero, quem seculus est Grab. resiliunt; recte quidem nisi codicem hunc interpolatum suspiceret. Quid quid sit, resiliunt ejus genti, hic scripsit interpres, pro resiliunt ab ejus gente.

tem (1) et innominatum Patrem, videntem perditionem ipsorum, misisse primogenitum Nun suum (et hunc esse qui dicitur Christus), in libertatem credentium ei, a potestate eorum qui mundum fabricaverunt. Et gentibus (2) ipsorum autem apparuisse (3) eum in terra hominem, et virtutes perfecisse. Quapropter neque passum eum (4), sed Simonem quemdam Cyrenæum angariatum portasse crucem ejus pro eo : et hunc secundum ignorantiam et errorem crucifixum, transfiguratum ab eo, ut putaretur ipse esse Jesus : et ipsum autem Jesum Simonis accepisse formam, et stantem irrisisse eos. Quoniam enim virtus incorporalis erat, et Nus (5) innati Patris, transfiguratum quemadmodum vellet, et sic ascendisse ad eum qui miserat (6) eum, deridentem eos, cum teneri non posset, et invisibilis esset omnibus. Et liberatos igitur (7) eos, qui hæc sciant, a mundi fabricatoribus principibus : et non oportere confiteri eum qui sit crucifixus, sed eum qui in hominis forma venerit, et putatus sit crucifixus, et vocatus sit Jesus, et missus a Patre, ut per dispositionem hanc opera mundi fabricatorum dissolveret. Si quis igitur, ait, confitetur cruci-

fixum, adhuc hic servus est, et sub potestate eorum qui corpora fecerunt : qui autem negaverit, liberatus est quidem ab his, cognoscit autem dispositionem Innati Patris.

5. Animæ autem solæ (8) esse salutem : corpus 102 enim natura corruptibile (9) existit. Prophetias autem (10) et ipsas a mundi fabricatoribus fuisse ait Principibus, proprie autem legem a Principe ipsorum, qui (11) eduxerit populum de terra Ægypti. Contemnere autem et idolothyta (12), et nihil arbitrari, sed sine aliqua trepidatione uti eis : habere autem et reliquarum operationum usum indifferentem, et universæ libidinis. Utuntur autem et hi magia, et imaginibus (13), et incantationibus, et invocationibus, et reliqua universa periergia (14) : nomina quoque (15) quædam affingentes quasi Angelorum, annuntiant hos quidem esse in primo coelo, hos autem in secundo : et deinceps nituntur trecentorum sexaginta quinque ementitorum (16) cælorum et nomina, et principia, et Angelos, et Virtutes exponere. Quemadmodum et mundus nomen esse, in quo dicunt descendisse et ascendisse Salvatore, esse Caulacau (17).

(1) Innatum autem, etc. Theodoret. : Τὸν δὲ ἀγεννητον ταῦτα θεώμενον, τὸν πρωτόγονον αὐτοῦ Νουν ἀποστέλλει, ὃν καὶ Χριστὸν προσήγορασε.

(2) Et gentibus. Editi. in gentibus.

(3) Apparuisse. Δοχῆσαι δυνάταται, specie tenus, ut habet Epiphanius § 3.

(4) Quapropter neque passum eum, etc. Epiphanius loco cit. : Οὐχὶ Ἰησοῦν φάσκων πεπονθέναι, ἀλλὰ Σίμωνα τὸν Κυρηναῖον.... καὶ φησὶν ἔχειν ἐν τῷ βαστάζειν τὸν σταυρὸν μεταμορφοῦναι εἰς τὸν αὐτοῦ εἶδος, καὶ αὐτὸν εἰς τὸν Σίμωνα..... ἔχειν δὲ σταυρωμένον, ἐστήκει κατάντικρυς ἀοράτως ὁ Ἰησοῦς, καταγελῶν τὸν τὸν Σίμωνα σταυρῶντα.

(5) Et Nus. Ita Feuard. in marg. et omnes mss. nostri cum editi. Oxon. In aliis perperam, eterna.

(6) Miserat. Feuard., Eras. et Gall., misit.

(7) Et liberatos igitur. Theodoretus : Χρῆναι δὲ πιστεύειν ἄγεεν, οὐκ εἰς τὸν σταυρωμένον, ἀλλ' εἰς τὸν σταυρωθέντα δόξαντα : οὗτω γὰρ φησι δυνατόν τῆς τῶν κοσμοποιῶν δυναστείας ἀπαλλαγῆναι.

(8) Animæ autem solæ. Vocem eorum post autem ex ms. Voss. addidit Græbius. Eadem exstat in Pass., sed in Voss. animam solam. At in Eras., Clarom., Arund. et Merc. 2, animæ autem solæ; ubi solæ in dandi casu accipitur.

(9) Corruptibile. l. e. non resurrecturum; negabat enim hic hæreticus carnis resurrectionem, ut aiunt Theodoret. et Tertul. lib. De præscrip., c. 46.

(10) Prophetias autem., etc. Theodoret. : Τὰς δὲ προφητείας καὶ αὐτὸς ὁν' Ἀγγέλων ἰφθοε γεγενήσθαι, τὸν δὲ νόμον ὑπὲρ τοῦ ἀρχοντος τεθῆναι τῶν Ἰουδαίων. Hinc videns interpretem Irenæi, perperam legentem καὶ αὐτὰς, perperam et vertisse, et ipsas. Vertendum erat et ipsas.

(11) A principe ipsorum, qui. Sic emendandum putavi partim ex editis, partim ex mss. Neque enim hi vel illi eodem iuvicem consentiunt. Vocem ipsorum omissem in Eras. et Gall. supplēvi ex Clarom., Pass., Voss. et Feuard. At particulam autem in Eras. et Gall. post Principe, et vocem eum in citatis tribus mss. ac editi. Feuard. et Grab. ante qui scriptas delevi : quia prior in his, posterior vero in Eras. et Gall. deest; et utraque sensum et constructionem turbat.

(12) Contemnere autem et idolothyta, etc. Theodoretus : Τῶν δ' εἰδωλοθύτων ὁδεῶς μεταλαμβάνειν προσέταξε, καὶ τὰς ἀπειρημένας πράξεις ἀδιακρίτως ἐπιτελεῖν.

(13) Hi magia et imaginibus. Sic iterum restituo, partim ex mss. Clarom., Pass., Voss. et editi. Feuard., partim ex codd. Arund., Merc. 2 et editi. Eras. et Gall. Ex illis addo, hi magia, ex istis, et imaginibus : (incuria tamen amanuensis scriptum in Merc. 2 imaginis pro imaginibus) ut enim Eras. et Gall. perperam omiserunt hi magia; sic nec Feuardentius et Græbius expungere debuerunt et imaginibus. Nam cum Irenæus ait quod utuntur et hi magia, etc., illud et respicit procul dubio Simonem Magum, a quo hanc doctrinam suam partem mutuati fuerant Basilidiani. Atqui sedum magia, solum et superstitiosus quibusdam imaginibus utebatur Simon : quibus et usos fuisse Basilidianos certo certius evadit ex Basilidianis geminis, etiamnum superstitibus, in quibus celsitas videntur tot portentosas imagines, appposito sæpe famoso illo nomine ΑΗΡΑΣΑΣ, quas suis amuleti loco exhibebant.

(14) Periergia. Ita ex Arund. et Merc. 2 bene restituit Græbius, quamvis in illis, ut et in Clarom., Pass. vitiose scriptum sit periergia; in Otobon. vero perierga. Expunxit autem perierga, ut habent al. editi.

(15) Nomina quoque, etc. Theodoret. : Καὶ Ἀγγέλων δὲ ὀνόματα διαπλάσαντες, τοὺς μὲν τὸν πρῶτον ἔχειν ἑσασαν οὐρανὸν, τοὺς δὲ τὸν δεύτερον. Καὶ ἐπεξῆς μέχρι τοῦ πέμπτου καὶ ἐξηκοστοῦ καὶ τριακοστοῦ.

(16) Ementitorum. Cod. Arund., eminentiorum.

(17) Quemadmodum et mundus nomen esse.... Caulacau. In Pass., quemadmodum et mundus non esse. Pro Caulacau Clarom. et Pass. habent Caulagen Deum. Alii Caulanacan, Caulagen, Caulacau, etc. Genuinam vero lectionem, Caulacau, ex Isaia xlviii, 10, cum Græbio reposui, neglectis vitiosis editis et mss. Textum autem hic multum esse vel corruptum, indeque difficile genuinum elicere sensum, recte notat vir clarissimus. Vult Theodoretus Caulacau Salvatore; Epiphanius vero Har. 25, principis alicujus fuisse nomen. Id certius, vocabulum

6. Igitur qui didicerit, et Angelos omnes cognoverit, et causas eorum, invisibilem et incomprehensibilem cum Angelis (1) et Potestatibus universis fieri, quemadmodum et Caulacau fuisse. Et sicut Filium lucognitum omnibus esse, sic et ipsos a nemine oportere cognosci; sed cum sciant ipsi omnes, et per omnes transeant, ipsos omnibus invisibiles et incognitos esse. Tu enim, aiunt, omnes cognosce (2), te autem nemo cognoscat. Quapropter et parati sunt ad negationem, qui sunt tales, imo magis ne pati quidem propter nomen possunt, cum sint omnibus similes. Non autem multos scire posse hæc, sed unum a mille, et duo a myriadibus (3). Et Judæos quidem (4) jam non esse dicunt, Christianos autem nondum : et non oportere omnino (5) ipsorum mysteria effari, sed in abscondito continere (6) per silentium (7).

7. Trecentorum autem sexaginta quinque colorum locales positiones distribuam similiter ut mathematici. Illorum enim theorematum accipientes, ¹⁰ Cap. XXIV.

isud Hebræum ab hæreticis eo fine duntaxat adhibitum, ut vocis insolentia terrorem simplicium petitoribus incuterent. Nam ἡ ἐπὶ ἡ Epiphania significat, spes super spem, aliis linea ad lineam, vel regula ad regulam : quæ qui Basilidianorum delictis aptari possint non video.

(1) Angelis et. Hæc desunt in Eras. et Gall.

(2) Tu enim, aiunt, omnes cognosce. Epiphanius Hær. 24, § 5 : Ὑποτίθεται τοῖς αὐτοῦ μαθηταῖς λέγων· ὅτι ὑμεῖς πάντα (legit Irenæus πάντα) γινώσκετε, ὑμεῖς δὲ μηδὲ γινώσκεσθε.

(3) Unum a mille, et duo a myriadibus. Epiphanius, loco cit. : Ἐνὶ δὲ ἀπὸ χιλίων ἀποκαλύπτειν, καὶ δυοῖν ἀπὸ μυριάδων.

(4) Et Judæos quidem, etc. Epiphanius : Τους δαίμονας μὲν ταυτοὺς μὴκέτι εἶναι φάσκουσι, Χριστιανούς δὲ μὴκέτι γεγενῆσθαι.

(5) Et non oportere omnino, etc. Idem : Φάσκει δὲ μόνον περὶ Πατρὸς, καὶ τοῦ αὐτοῦ μυστηρίου μὴ δεῖν ἀποκαλύπτειν, ἀλλὰ σιγῇ ἔχειν ἐν ταυτοῖς.

(6) Continere. Post hoc verbum addidit Græbius ex mss. Arund. et Merc. 2, pertinere, idemque esse ait quod decere. Sed cum hoc desit in omnibus aliis cum edit., tum mss. textuique obscuritatem magis quam lucem afferat, expungendum existimavi.

(7) Per silentium. Græce scriptum fuisse putat Pearsonius parte II Vindic. epist. S. Ignat., c. 6, p. 64, non διὰ Σιγῆς, sed διὰ τῆς Σιγῆς, id est propter Sigen. Ἐννοῖαν enim et Σιγῆν vocatam a Basilide putat vir doctissimus. Sed quidquid sit de duplici Ἐννοίας nomine, vulgata lectio, cui etiam favet Epiphanius, præferenda videtur.

(8) Esse autem principem illorum Ἀδράξας, etc. Theodoretus : Εἶναι δὲ τὸν ἄρχοντα αὐτῶν φησὶν Ἀδρασάξ· ἡ γὰρ ψήφος τοῦ ὀνόματος, τῶν τῆς οὐρανῶν σημαίνει τὸν ἀρχιμόν. Nec abludit Epiphanius. Uterque vero scripsit Ἀδρασάξ; Latini vero pleuwaque Ἀδράξας; quod satis indifferenter esse videtur. Aserunt autem illi Ἀδράξας esse nomen primi æ præcipui cœli, quod numerum cccclxv. in se continet. Si enim singulas, quibus constat Ἀδράξας, litteras ut totidem notas arithmeticas accipias, invenies cccclxv. Aiunt vero Terullianus lib. De præscripti. c. 46, Hieronymus in cap. III Amos, et alii, a Basilide sic appellatum esse summum Deum. Addit Hieronymus Mitran sub eodem numero aliarum litterarum ethnicis esse, quem Basilides portentoso nomine vocat Abraxan. Frequenter ea vox inscripta legitur in Basilidianorum gemmis.

A in suum characterem doctrinæ transtulerunt : esse autem principem illorum Ἀδράξας (8), et propter hoc trecentos sexaginta quinque numeros (9) habere in se.

103 CAPUT XXV.

De Carpocrate.

1. Carpocrates autem, et qui ab eo, mundum quidem (10) et ea quæ in eo sunt, ab Angelis multo inferioribus ingenito Patre factum esse dicunt. Jesum autem e Joseph natum, et cum similibus (11) reliquis hominibus fuerit, distasse a reliquis secundum id, quod anima ejus firma et munda cum esset, commemorata fuerit, quæ visa essent sibi in ea circumlatione (12), quæ fuisset ingenito Deo (13) : et propter hoc ab eo missam esse ei virtutem, uti mundi fabricatores effugere posset, et per omnes transgressa (14), et in omnibus liberata, ascenderet ad eum : et eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter (15). Jesu autem dicunt ani-

Sed ne frustra repetendo quæ alii ante nos ea de re scripserunt, erudito lectori fastidio simus, legatur Joannis Macarii canonici Ariensis Abraxas, seu De gemmis Basilidianis Disquisitio, etc., exhibita et commentario illustrata a Joanne Chiffetio canonico Tornacensi, Antwerp. 1657, et doctissimi nostri domini Bernardi de Montfaucon opus singulare et omni eruditionis genere refertum De palæographia Græca, lib. II, cap. 8.

(9) Numeros. Sic omnes mss. ; at in edit., numerum.

(10) Mundum quidem, etc. Latinis Irenæi verbis Græca hæc apud Epiphanius Hær. 27, § 2, p. 102, fere respondent : Τὸν δὲ κόσμον καὶ τὰ ἐν τῷ κόσμῳ ὑπὸ Ἀγγέλων γεγενῆσθαι τῶν πολλῶν ἐπὶ τοῦ Πατρὸς τοῦ ἀγνώστου (legit Irenæi interpres ἀγενήτου) ὑποθεσθέντων... Ἰησοῦν δὲ... ἀπὸ Ἰωσήφ γεγενῆσθαι... εἶναι δὲ αὐτὸν ὁμοῖον τοῖς πᾶσι... εὐτονον (καὶ καθάραν habet Theodoretus, c. 5) ἔσχε ψυχὴν παρὰ τοὺς ἄλλους ἀνθρώπους, καὶ ἐμνημόνευε τὰ ὁραθέντα ὑπ' αὐτῆς, ὅτε ἦν ἐν τῇ περιφορᾷ τοῦ ἀγνώστου (i. ἀγενήτου) Πατρὸς, ἀπέσταλται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Πατρὸς εἰς τὴν αὐτοῦ ψυχὴν δυνάμεις (i. δύναμις), ὅπως... φύγῃ τοὺς κοσμοποιοὺς Ἀγγέλους, ... καὶ ὅπως διὰ πασῶν τῶν πράξεων χωρησάσα καὶ ἐλευθερωθεῖσα, διέλθοι πρὸς αὐτὸν ὄνω· ἀλλὰ καὶ τὰς ὁμοίας αὐτῇ ψυχὰς, τὰ ἴσα αὐτῇ ἀσπασαμένας, τὸν αὐτὸν τρόπον ἐλευθερωθεῖσας ἐνω πτῆναι πρὸς ἀγνώστον Πατέρα. Hæc continenter exscribere visum est, ut hinc perspicias Epiphanius propria sibi fecisse Irenæi verba; quæ tamen, paucis vel immutatis vel additis, instaurare haud arduum foret. Quod et sequentia a nobis referenda confirmabunt.

(11) Et cum similibus. Sic Clarom. melius quam reliquit, et qui similia.

(12) Circumlatione. In Eras. et Gall., circulations. Vide Dissert. I, cap. 5, num. 423.

(13) Ingenito Deo. In, quod ante ingenito existat in edit. Eras., Gall. et Feuard., recte expunxit Græbius : deest enim in omnibus mss.

(14) Per omnes transgressa, i. e. ex Epiphanius, per omnes actiones etiam turpissimas (horrendum!) transgressa, omnibusque defuncta, sordidata potius, ascenderet ad Deum. Lege ipsum Epiphanius : fusiori enim et distinctiori stylo prosecuitur, quæ veluti summam hic refert Irenæus.

(15) Eas, quæ similia ei amplecterentur, similiter. Ita recte Clarom., Voss., Merc. 2 et edit. Oxon. Sed in cæteris edit. perperam : et ea, quæ similia ei amplecteretur, similiter. Ut autem perfectus sit ha-

nam (7) in Judæorum consuetudine nutritam contempsisse eos, et propter hoc virtutes accepisse, per quas evacuavit quæ fuerunt in pœnis passiones, quæ inerant hominibus.

2. Eam igitur (8), quæ similiter atque illa Jesu anima, potest contemnere mundi fabricatores archontas, similiter accipere virtutes ad operandum similia. Quapropter et ad tantum elationis proveci sunt, ut quidam quidem similes sese dicant Jesu : quidam autem adhuc et secundum aliquid illo fortiores, qui sunt distantes amplius (9) quam illius discipuli, ut puta quam Petrus et Paulus, et reliqui apostoli : hos autem in nullo deminorari (10) a Jesu. Animas enim ipsorum ex eadem circulatione devenientes, et ideo similiter contemnentes mundi fabricatores, eadem dignas habitas esse virtute, et rursus in idem abire. Si quis autem plus quam ille contempserit ea quæ sunt hic, posse meliorem quam illum esse.

3. Artes enim magicas operantur et ipsi, et incantationes, philtira quoque et charitesia (11), et paredros, et oniropompos, et reliquas malignatio-

¹¹ Rom. III, 8.

juce commutatis sensus, supple ex Epiphonio : *et eas animas... similiter liberatas, ad ingenitum Patrem evolare sursum.*

(7) *Jesu autem dicunt animam, etc.* Epiphonius : Την δὲ ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ ἐν τοῖς τῶν Ἰουδαίων ἔθασιν ἀνατραφεῖσιν καταφρονῆσαι αὐτῶν, καὶ διὰ τοῦτο δυνάμεις εἰληγεῖναι, οἱ δὲ τὰ ἐπὶ κολάσει πάθῃ προσόντα τοῖς ἀνθρώποις δυνήθεις πράττειν, ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιοὺς ἰσχυρεῖν· οὐ μόνον δὲ αὐτὴν τὴν ψυχὴν τοῦ Ἰησοῦ τοῦτο δεδυνῆσθαι, ἀλλὰ καὶ τὴν δυνάμειν... ὑπερβῆναι τοὺς κοσμοποιοὺς Ἀγγέλους, καὶ αὐτὴ ἐν λάθῃ δυνάμει, καὶ τὰ ὅμοια πράττει. (Theodoretus Irenæo propius : ... δυνάμειν ὁμοίως λαμβάνειν δύναμιν πρὸς τὸ πράττειν ὅμοια.) Ὅθεν εἰς τύπον οὗτοι ἀληθινὰς μέγαν... (Theodoret. εἰς τοσαύτην τύπου μανίαν ἐξώκειλαν ἄνδρες), αὐτοὺς προκρίτους ἡγούνται καὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰησοῦ· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν, οὐκ Ἰησοῦ φασ·ν, ἀλλὰ Πέτρου, καὶ Ἀνδρέου, καὶ Παύλου, καὶ τῶν λοιπῶν Ἀποστόλων αὐτοὺς ὑπερφερεστέρους εἶναι· ἄλλοι δὲ ἐξ αὐτῶν φάσκουσιν μὴδὲν διενηνογῆναι τοῦ Ἰησοῦ· αἱ γὰρ ψυχὰι ἐκ τῆς αὐτῆς περιφορᾶς εἰσι, καὶ ὁμοίως κατὰ τὴν τοῦ Ἰησοῦ πάντων καταφρόνησιν ποιούμεναι, τῆς αὐτῆς δυνάμειος ἡξιώθησαν... Εἰ δὲ καὶ τις πάλιν δυνήθῃ ὑπὲρ τὸν Ἰησοῦν καταφρονῆσαι, διαφορώτερος ἔσται αὐτοῦ.

(8) *Eam igitur.* Sic ex Epiphonio, ipsa constructione lege ita exigente, restitui pro ea, ut vitiose legitur in omnibus codd. aperto scribarum sphalmate.

(9) *Distantes amplius.* Vertere debuisset interpres, *præstantiores, excellentiores*, juxta Græcum ὑπερρεστέρους.

(10) *Deminorari.* I. e. *minores, vel inferiores esse Jesu.*

(11) *Charitesia.* Forte legendum *charisteria*. Nam ex Gloss. vet. χαριστήριον est amatorium, quod huic Irenæi loco apprimè convenit. At *charitesia* legatur, per me licet : sed idem erit significatum. Quæ enim Latine reddidit interpres, *incantationes, philtira, et charitesia*, Græce dixit Epiphonius, ἱεροδᾶς, φιλτρα καὶ ἀγώγμια. Per *charitesia* ergo nihil aliud intellexisse videtur interpres, quam quod Irenæus, seu Epiphonius, per ἀγώγμια, quod ille superius vertit *adlectantia*.

(12) *Qui et ipsi, etc.* Sic fere Epiphonius : Ἐστὶ δὲ ἐκ τῶν Σατανᾶ παρσευασμένοι, καὶ προβέβληται εἰς θυμὸν· τῆς τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας... εἰς τὸ τὰ

A nes, dicentes se potestatem habere ad dominandum jam principibus et fabricatoribus hujus mundi : non solum autem, sed et his omnibus, quæ in eo sunt facta. Qui et ipsi (12) ad distractionem divini Ecclesiæ nominis (13), quemadmodum et gentes, a Satana præmissi sunt, uti secundum alium et alium modum, quæ sunt illorum audientes homines, et putantes omnes nos tales esse, avertunt aures suas a præconio veritatis : aut et (14) videntes quæ sunt illorum, omnes nos blasphemant, in nullo eis communicantes, neque in doctrina, neque in moribus, neque in quotidiana conversatione. Sed vitam quidem luxuriosam, sententiam autem impiam ad velamen malitiæ ipsorum nomine abutuntur (15), quorum *judicium justum est* ¹¹, recipientium dignam suis operibus a Deo retributionem.

4. Et in tantam insaniam (16) effrenati sunt, uti et omnia quæcunque sunt irreligiosa et impia, in potestate habere, et operari se dicant (17). **104** Sola enim humana opinione (18) negotia mala et bona dicunt. Et utique secundum transmigrationes in corpora oportere in omni vita (19), et in omni

Εθνη κατανοοῦντα αὐτῶν τὰ ἔργα, νομίσαντα καὶ τοὺς τῆς ἁγίας τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίας τοιοῦτους εἶναι, ἀποστρέφειν τὴν ἀκοὴν ἀπὸ τῆς τοῦ Θεοῦ κατ' ἀληθειαν διδασκαλίας, ἥ καὶ ὁρῶντάς τινας πάντων [I. πάντας] ὁμοίως βλασφημεῖν.

(15) *Distractionem divini Ecclesiæ nominis.* Editt. Eras., Gall. et Fenard., *distractionem divini nominis et Ecclesiæ.*

(14) *Aut et.* Clarom. ut et. Eras., Gall. et Fenard. *aut ut.*

(15) *Sed vitam quidem luxuriosam.. abutuntur.* Hic Arund., Voss., Merc. 2. Fenard. in marg. et edit. Oxon. sequi malim quam Clarom., Pass. et cæteras editt. in quibus legitur, *abutuntur*. Sed verba quæpiam e textu excidisse perspicuum est : frustra enim in iis, quæ exstant, sensum, aut connexionem requiras. Quantum ex Epiphonio colligere fas est, hoc, aut quidpiam simile scripsisse videtur Irenæus : *Sed vitam quidem luxuriosam dicunt ; sententiam autem impiam ut legant, ut velamen malitiæ ipsorum Christiani nomine abutuntur.* Scribit enim ille : Porro isti in luxu atque deliciis assidue versantur, neque ad nos penitus accedunt, nisi forte ut imbecilles animos ad impia sua dogmata pelliciant. Neque enim alia re vobis similes sunt, quam quod Christiani nomine gloriantur, ut ementiti hujus vocabuli specie improbitatem suam exercent. Sed eorum, ut scriptum est, judicium legitimum est, etc.

(16) *In tantam insaniam.* Editt., in tantum insaniam.

(17) *In potestate habere et operari se dicant.* Hic ab edit. discrepant mss., nec secum invicem consentiunt. In Eras., Gall. et Fenard. legitur, *potestatem habere operandi se dicant* ; mss. vero omnes concorditer habent, in potestate, ac et operari, uno excepto Arund. quem secutus est Græbius, in quo omittitur particula *et*. At in aliis legitur, *habere*, ut in Arund. et Pass., in aliis *habent* ut in cæteris. Priorum lectionem sequi malui, ejus hic sensus : in potestate habere, id est sibi licere, et operari se dicant.

(18) *Sola enim humana opinione, etc.* Ita et Theodoretus : Δόξη γὰρ, φησὶν, οὐκ ἀληθεῖς, τὰ μὲν τῶν πραγμάτων κακὰ εἶναι δοκεῖ, τὰ δὲ ἀγαθὰ.

(19) *Oportere in omni vita, etc.* Hæc clarius explicat Irenæus : lib. II, c. 32, et ex eo Epiphonius

actu fieri animas (si non præoccupans quis in uno adventu omnia agat semel ac pariter, quæ non tantum dicere et audire non est fas nobis, sed ne quidem in mentis conceptionem venire, nec credere si apud homines conversantes in his, quæ sunt secundum nos civitates, tale aliquid agitur) uti, secundum quod scripta eorum dicunt, in omni usu vitæ (20) factæ animæ ipsorum, exeuntes in nihilo adhuc minus habeant (21) ad operandum (autem) in eo : ne forte, propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur (22) iterum mitti in corpus. Propter hoc dicunt Jesum hanc dixisse parabolam : *Cum es cum adversario tuo in via, da operam, ut libereris ab eo, ne forte te det iudici, et iudex ministro, et mittat te (23) in carcerem. Amen dico tibi, non exies (24) inde, donec reddas novissimum quadrantem*. Et adversarium dicunt (25) unum ex angelis, qui sunt in mundo, quem diabolus vocant, dicentes factum cum ad id, ut durat eas, quæ perierunt, animas a mundo (26) ad principem (et hunc dicunt esse primum ex mundi fabricatoribus); et illum alterum angelo (27), qui mi-

²² Luc. xii, 58, et Matth. v, 25.

et Theodoret. locis cit., oportere scilicet animas, dum in præsentī vita degunt, omni turpissimarum actionum, et horrendarum etiam libidinum genere expleri, ne si quid prætermiserint, quasi alicujus in hoc mundo actionis debito obligatæ, iterum in alia corpora transfundi necesse habeant. Horum ergo verborum, et utique secundum transmigrations, etc., sensus est : *Et utique oportere animas tandiu varia in corpora transfundi, donec in omni vita et in omni actu factæ fuerint*; id est, donec omne vivendi et agendi genus expertæ fuerint : nisi forte præoccupans quis in uno adventu, id est in una migratione, seu vita, omnia agat semel et pariter, etc.

(20) *In omni usu vitæ, etc.* Epiphanius : *Φασὶ γὰρ, δεῖν πάντως πᾶσαν χρῆσιν τούτων ποιεῖσθαι, ἵνα μὴ ἐξελεῖσθαι καὶ ὑστερησασαὶ τινος ἔργου, τούτου ἔνδεκα καταστραφῶσιν εἰς σώματα πάλιν αἱ ψυχæ, εἰς τὸ πρᾶξαι αὐτὴς ἃ μὴ ἐπραξαν. Καὶ τοῦτο ἐστὶν, φασὶν, ὅπερ ὁ Ἰησοῦς ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ εἶπε διὰ παραβολῆς, ὅτι ἡ Ἰσὺς εὐνοῶν τῷ ἀντιδίκῳ σου, ἐν ᾧ ἦς ἐν τῇ οἰκίᾳ μετ' αὐτοῦ, καὶ ὁδὸς ἐργασίαν ἀπηλλάχθαι ἀπ' αὐτοῦ, μὴ πως ὁ ἀντιδικὸς παραδῶ σε τῷ κριτῇ, καὶ ὁ κριτὴς τῷ ὑπηρέτῃ, καὶ ὁ ὑπηρέτης βάλλῃ σε εἰς φυλακὴν· ἀμὴν λέγω σοι, οὐ μὴ ἐξέλθῃς ἐκεῖθεν, ἕως ἂν ἀποδῷς τὸν ἔσχατον κοδράντην.*

(21) *In nihilo adhuc minus habeant, etc.* Hic in omnibus editt. pravæ interpunctionis vitio misere pervertitur sensus, dum ab his verbis, *ad operandum in eo, etc.*, quæ ad præcedens colon pertinent, nova incipit periodus, quæ male protrahitur usque ad, *dixisse parabolam*. Sic ergo restituo, legendo consequenter : *In nihilo adhuc minus habeant ad operandum in eo* : i. e. nihil, ne minimum quidem supersit, vel, amplius habeant ad operandum in eo vitæ usu. Expungenda vero particula *autem*, quam ideo parenthesi inclusi, quia sensum turbat. Tum præmissis punctis duobus lego : *ne forte, etc.*, et a *propter hoc, etc.*, novam instituo periodum. Sic distinguendo, caligo huic Irenæi loco offusa facile disceditur.

(22) *Propterea quod deest libertati aliqua res, cogantur, etc.* Sic probe restituit Græbius ex omn. codd. Anglie. junctum sumptis, singulis in una alterave harum vocum corruptis. Genuinam hanc lectionem haberent vetus Feuard. codex, Clarom. et Pass., nisi oscitantes librarii pro *propterea* scri-

nistrat ei, tradere tales animas, uti in alia corpora includat : corpus enim dicunt esse carcerem. Et id quod ait : *Non exies inde, quoadusque novissimum quadrantem reddas*, interpretantur, quasi non exeat quis a potestate angelorum eorum, qui mundum fabricaverunt ; sic transcorporatum (28) semper, quoadusque in omni omnino operatione, quæ in mundo est, fiat : et cum nihil defuerit ei, tum liberatam ejus animam elevari (29) ad illum Deum, qui est supra angelos mundi fabricatores. Sic quoque salvari et omnes animas, sive ipsæ præoccupantes in uno adventu in omnibus misceantur operationibus, sive de corpore in corpus transmigrantes, vel immisæ in unaquaque specie vitæ, adimplentes et reddentes debita liberari, uti jam non faciant (30) in corpore.

5. Καὶ εἰ μὲν πρῶσται (31) παρ' αὐτοῖς hæc apud eos, quæ sunt τὰ ἄδιστα, καὶ ἐκθεσµα, irreligiosa, et injusta, καὶ ἀπειρηµένα, ἐγὼ οὐκ et vetita, ego nequaquam ἂν πιστεύωµι (32)· ἐν credam. In conscriptione-

passent propter eam. Sed in aliis editt. perperam omnino : *propter eam quod deest libertati aliqua res cogantur*.

(23) *Mittat te*. Editt. Eras., Gall. et Feuard. addunt *minister* ; sed hanc vocem nullus vss. codex agnoscit.

(24) *Non exies*. Clarom. *non exeat* ; et sic etiam inferius.

(25) *Et adversarium dicunt, etc.* Epiphanius : *Καὶ φασὶν εἶναι τὸν ἀντιδικὸν ἐκεῖνον, τὸν τὸν κόσμον παποικηκότων Ἀγγέλων ἕνα (addit inferius, ὄνομα ἔχοντα διάβολον ; sic enim legendum est Irenæus et res ipsa docet, non Ἄβολον, ut in omnibus editt. perperam habetur), καὶ εἰς αὐτὸ τοῦτο κατασκευάζονται, εἰς τὸ ἀπάγειν τὰς ψυχὰς πρὸς τὸν κριτὴν, τὰς ἐντεῦθεν ἐξεργουμένας ἐκ σωμάτων... παραδίδεσθαι δὲ ἀπὸ τοῦ ἀρχόντος τῷ ὑπηρέτῃ... εἰς τὸ φέρειν τὰς ψυχὰς πάλιν, καὶ εἰς σώματα καταγγίλσειν διάφορα... φασὶ γὰρ εἶναι τὴν φυλακὴν τὸ σῶμα.*

(26) *A mundo*. In Feuard., Voss. et Pass., *inmundo*.

(27) *Alterum angelo, qui*. Ita Clarom. (nisi quod addat et ante qui), Voss. et Merc. 2. At editt. cum Arund. et Pass., *altero angelo, qui*. Sed prior lectio præferenda ; et illum alterum ad diabolus referri debet.

(28) *Sic transcorporatum*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2, cum Eras. et Gall. In cæteris, *sed sit transcorporatum* ; quod minus placet : legendum enim esset, *sed sit transcorporatus*.

(29) *Elevari*. Ita Feuard., Grab. et Voss., favente Epiphanius. Sed Eras., Gall., Clarom., Pass., Otobon. et Merc. 2, *eliberari* ; Arund. vero *pejus, et liberari*.

(30) *Non faciant*. Sic antiquiores tres codd. Clarom., Pass. et Voss. In aliis, *non fiant* ; quæ recentiorum scribarum emendatio esse videtur, hanc advertentium verbum Græcum πρᾶττωσι (sic enim scriptum fuisse conjicio), *agunt, vitam agant, degunt*, seu potius *operentur* (uti paulo superius scriptum, *ad operandum in eo*), perperam ab interprete redditum faciunt.

(31) *Καὶ εἰ μὲν πρῶσται*. Græca hæc ex Irenæo descripsisse se affirmat Theodoretus lib. 1 *Hæc. fab.*, c. 5.

(32) *Οὐκ ἂν πιστεύωµι*. Petavius in suis ad Epiphanium notis hic legendum vult : *οὐκ ἂν π-*

ἐν τοῖς συγγράμμασιν αὐ-
τῶν οὕτως ἀναγράφεται,
καὶ αὐτοὶ οὕτως ἐξηγοῦν-
ται, τὸν Ἰησοῦν λέγοντες
ἐν μυστηρίῳ τοῖς μαθη-
ταῖς αὐτοῦ, καὶ ἀποστό-
λοις κατ' ἰδίαν λελαληκέ-
ναι, καὶ αὐτοὺς ἀξιῶσαι,
τοῖς ἀδελφοῖς καὶ τοῖς πει-
θομένοις ταῦτα παραδίδό-
ναι· διὰ πίστεως γὰρ καὶ
ἀγάπης σώζεσθαι· τὰ δὲ
λοιπὰ ἀδιάφορα ὄντα, κα-
τὰ τὴν ὁδὸν τῶν ἀνθρώ-
πων, πῇ μὲν ἀγαθὰ, πῇ
δὲ κακὰ νομίζεσθαι, οὐ-
δενὸς φῶσαι κακοῦ ὑπάρ-
χοντος.

6. Alii vero ex ipsis signant (33), cauteriantes
suos discipulos in posterioribus partibus exstantie
dextræ auri. Unde et Marcellina (34), quæ Romam
sub Aniceto venit, cum esset hujus doctrinæ, mul-
tis exterminavit. Gnosticos se 105 autem vocant : et
imagines (35) quasdam quidem depictas, quasdam
autem et de reliqua materia fabricatas habent, di-
centes formam Christi factam a Pilato, illo in tem-
pore quo fuit Jesus cum hominibus. Et has coro-
nant, et proponunt eas cum imaginibus mundi phi-

33 Cap. XXV. 34 Cap. XXVI.

σῶσαιμιν, affirmare non ausim. Quam quidem le-
ctionem et ego mallei, nisi repugnaret vetus Irenæi
interpres.

(33) Alii vero ex ipsis signant, etc. Ut videlicet,
quemadmodum optime notat Feuardenius, primo
occurso ejusdem secum factionis assecras agnosce-
rent, consilia communicarent, et promiscuis con-
cubitiis miscerentur.

(34) Unde et Marcellina, etc. Ab his non procul
recedunt Græca hæc Epiphaniï verba : Μαρκελλίνα
τις ἑπ' αὐτῶν ἀπατηθεῖσα... ἐν χρόνους... Ἀνικη-
του... ἐν Ῥώμῃ γενομένη... πολλοὺς τῶν ἐκείσε λυ-
μεναμένων ἡφάνισεν· καὶ ἐνθεν γέγονεν ἡ ἀρχὴ Ἰνω-
στικῶν τῶν καλουμένων· ἔχουσιν δὲ εἰκόνας ἐξωγρά-
φους διὰ χρωμάτων, τινὲς δὲ... καὶ λοιπὴς ὕλης, ἃ
εἶνα ἐκτυπώματά φασι εἶναι τοῦ Ἰησοῦ, καὶ ταῦτα
ὡπὸ Μοντίου Πιλάτου γεγενῆσθαι... ὅτε ἐνεδῆμει τῷ
τῶν ἀνθρώπων γένει... ἔχουσιν εἰκόνας... καὶ Φιλο-
σόφων τινῶν, Πυθαγόρου, καὶ Πλάτωνος, καὶ Ἀρι-
στοτέλους, καὶ λοιπῶν, μεθ' ὧν καὶ ἑτέρα ἐκτυπώματα
τοῦ Ἰησοῦ τίθεσιν, ἰδρύσαντές τε προσκυνοῦσι, καὶ
τὰ τῶν ἰδῶν ἰθὺ λοιπὸν ποιοῦσι.

(35) Et imagines. Alii etiam imagines.

(36) Platonis et Aristotelis. Augustinus lib. De
hær. non Platonis et Aristotelis, sed Pauli et Ho-
meri imagines memorat a Carpocratianis adoratas,
thuraque eis oblata.

(37) Ignorante eum, qui est super omnia, Deum.
Theodoret. lib. II Hær. fab., c. 3, fere ut Irenæus,
serm. III : Ἐδίδαξε δὲ οὕτως, ἕνα μὲν εἶναι τὸν τῶν ὅλων
Θεόν, οὐκ αὐτὸν δὲ εἶναι τοῦ κόσμου δημιουργόν, ἀλλὰ
δυνάμεις τινὰς χωρισμένας, καὶ παντελῶς αὐτὸν
ἀγνοούσας.

(38) Jesum autem subjecit, etc. Idem Theodoretus
immediate post citata verba : Τὸν Ἰησοῦν δὲ...
ἔφησε κατὰ φύσιν ἐξ ἀνδρός γεγενῆσθαι καὶ γυναι-
κός, τοῦ Ἰωσήφ καὶ τῆς Μαρίας, σωφροσύνη δὲ, καὶ
δικαιοσύνη, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀγαθῶς διατρέχειν. Τὸν

A losophorum, videlicet cum imagine Pythagoræ, et
Platonis, et Aristotelis (36) et reliquorum ; et reli-
quam observationem circa eas, similiter ut gentes,
faciunt.

CAPUT XXVI 32.

De Cerintho, Ebionitis et Nicolaitis.

1. Et Cerinthus autem quidam in Asia, non a
primo Deo factum esse mundum docuit, sed a Vir-
tute quidam valde separata, et distante ab ea prin-
cipalitate, quæ est super universa, et ignorante
eum, qui est super omnia, Deum (37). Jesum autem
subjecit (38), non ex Virgine natum (impossibile
enim hoc ei visum est) ; fuisse autem Joseph et
Mariæ filium similiter ut reliqui omnes homines,
et plus potuisse justitia et prudentia, et sapientia
ab hominibus (39). Et post baptismum descendisse
in eum, ab ea principalitate quæ est super omnia,
Christum figura columbæ ; et tunc annuntiasse in-
cognitum Patrem, et virtutes perfecisse : in fine
autem revokasse iterum Christum de Jesu, et Je-
sum passum esse, et resurrexisse ; Christum autem
impassibilem perseverasse, existentem spiritalem.

2. 32 Qui autem dicuntur Ebionæi, consentiunt
quidem mundum a Deo factum : ea autem, quæ
sunt erga Dominum, non similiter (40) ut Cerin-
thus et Carpocrates opinantur. Solo autem eo (41)

δὲ Χριστὸν ἐν αἰσὶ περισσεύει ἀνοθεν εἰς αὐτὸν κατε-
λθεῖν, καὶ τὴν κατὰ τὸν ἀγνοούμενον παρὸν
Θεόν, καὶ... ἐπιτελεῖσαι θαυματουργίας.

(39) Ab hominibus. Sic quoad vocem ab omnes
ms., et quoad hominibus, vetus Feuarl., cod. Cla-
rom., Pass. et Voss. Porro ab hominibus hic scri-
ptum pro præ hominibus, ut habent Eras., Gallus,
et Feuarden., quemadmodum Lucas xviii, 14 : Ju-
stificatus ab illo, id est præ illo.

(40) Non similiter. Particulam negativam expun-
gendam censet Cotelerius in not. ad lib. vi Consilii
apost., c. 6. Suspica ut vero Græbius consimiliter,
pro non similiter legendum. Sed vereor ne huic
conjecturæ contradicat Epiphanius. Siquidem hæc.
50 § 14, postquam dixit Cerinthum et Carpocratem
eodem Matthæi Evangelio fretos, ex ejus initio Chri-
stique genealogia probare niti, Christum e Josephi
et Mariæ semine esse procreantem ; de Ebionæis sta-
tim addit : οὗτοι δὲ ἄλλα τινὰ διανοοῦνται, ἵlli contra
alia quasdam statuunt. Nam omnem illam genealo-
giam amputant. Et revera § 3 docet, principio qui-
dem Ebionæus Christum e viri semine, nimirum
Josephi, genitum affirmasse : verum postea alia
de Christo effutire cœpisse, quæ a Carpocratis
et Cerinthi dogmatibus immensum distabant. Ad-
duntque Theodoretus lib. II, c. 1, et Euseb. lib. III
Hist., c. 27, quamdam Ebionæorum classem Ser-
vatore nostrum e virgine natum asseruisse ; quod
negabant Cerinthus et Carpocrates. Quare cum Irenæus
hic de Ebionæis in genera disserat, scribere
potuit, imo et debuit, eos non similiter ut Cerin-
thum et Carpocratem de Domino opinatos fuisse.
Itaque haud sollicitanda esse ejus verba censerem.

(41) Solo autem eo, etc. Ita fere Eusebius lib. III
Distor., c. 27 : Οὗτοι δὲ μὲν Ἀποστόλου πάσας τὰς
ἐπιστολάς ἀρνητέας ἡγούοντο εἶναι, ἀποστατῆν ἀπο-
καλοῦντες αὐτὸν τοῦ νόμου· Εὐαγγελίῳ δὲ μόνῳ τῷ
καθ' Ἑβραίους λεγόμενῳ χρῶμενοι.

quod est secundum Matthæum, Evangelio utuntur, et apostolum Paulum recusant, apostatam cum legis dicentes. Quæ autem sunt prophetica, curiosius exponere nituntur; et circumciduntur, ac perseverant in his consuetudinibus, quæ sunt secundum legem, et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent (42), quasi domus sit Dei.

3. ²⁸ Nicolaitæ autem magistrum quidem habent Nicolaum, unum ex vii qui primi ad diaconium ab apostolis ordinati sunt: qui indiscrete vivunt. Plenissime autem per Joannis Apocalypsin manifestantur qui sint, nullam differentiam esse docentes in marchando, et idolothytum edere. Quapropter dixit et de iis sermo: *Sed hoc habes quod odisti opera Nicolaitarum, quæ et ego odi* ²⁹.

CAPUT XXVII ²⁷.

De Cerdone et Marcione.

1. Κέρδων δὲ τις (43) ἀπὸ τῶν περὶ τὸν Σίμωνα τῆς ἀφορμῆς λαβὼν, καὶ ἐπιδημήσας ἐν τῇ Ῥώμῃ ἐπὶ Ὑγίου, ἑνατον κληρον τῆς ἐπισκοπικῆς διαδοχῆς ἀπὸ τῶν Ἀποστόλων ἔχοντας, ἐδίδαξε τὸν ὑπὸ τοῦ νόμου καὶ προφητῶν πεκηρυγμένον Θεὸν, μὴ εἶναι Πατέρα τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ. Τὸν μὲν γὰρ γνωρίζεσθαι, τὸν δὲ ἀγνώστα εἶναι· καὶ τὸν

1. Et Cerdon autem quidam (44) ab iis qui sunt erga Simonem occasionem accipiens, cum venisset Rōmam sub Hygino, qui octavam locum (45) episcopatus per successionem ab apostolis habuit, docuit eum **106** qui a lege et prophetis annuntiatus sit Deus, non esse Patrem Domini nostri Jesu Christi. Hunc enim cognos-

sci, illum autem ignorari: et alterum quidem

justum, alterum autem bonum esse.

Διαδεξάμενος δὲ αὐτὸν 2. ²⁸ Succedens autem Marcίων ὁ Ποντικός, ἡδύχησε τὸ διδασκαλεῖον, ἀπηρυθριασμένως βλασφημῶν. ei Marcion Ponticus ad-

ampliavit doctrinam, impudorate blasphemans eum, qui a lege et prophetis annuntiatus est Deus; malorum factorum, et bellorum (46) concupiscentem, et inconstantem quoque sententia, et contrarium sibi ipsum dicens. Jesum autem ab eo Patre, qui est super mundi fabricatorem Deum, venientem in Judæam temporibus Pontii Pilati præsidis, qui fuit procurator Tiberii Cæsaris, in hominis forma manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. Et super hæc, id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens (47), et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem (48) hujus universitatis summum Patrem confitens Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui Evangelium tradiderunt, apostoli, suavitatis discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli Epistolas abscedit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et

B manifestatum his qui in Judæa erant, dissolventem prophetas et legem, et omnia opera ejus Dei, qui mundum fecit, quem et Cosmocratorem dicit. Et super hæc, id quod est secundum Lucam Evangelium circumcidens, et omnia quæ sunt de generatione Domini conscripta auferens (47), et de doctrina sermonum Domini multa auferens, in quibus manifestissime conditorem (48) hujus universitatis summum Patrem confitens Dominus conscriptus est; semetipsum esse veraciorem, quam sunt hi, qui Evangelium tradiderunt, apostoli, suavitatis discipulis suis; non Evangelium, sed particulam Evangelii tradens eis. Similiter autem et apostoli Pauli Epistolas abscedit, auferens quæcumque manifeste dicta sunt ab Apostolo de eo Deo, qui mundum fecit, quoniam hic Pater Domini nostri Jesu Christi, et

²⁸ Cap. XXVII. ²⁹ Apoc. ii, 6. ²⁷ Cap. XXVIII.

²⁸ Cap. XXIX.

(42) Et Judaico caractere vitæ, uti et Hierosolymam adorent. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2. In Eras., Gall. et Feuurd. perperam omnino et Judaico caractere vitæ uti, et Hierosolymam adorant.

(43) Κέρδων δὲ τις etc. Eusebius lib. iv Hist., cap. 11. ex Irenæo transcripsit.

(44) Quidam. Ita Eras., Gall., Clarom. et Pass. juxta Græcum. At in Feuurd., Oxon. et Valesiana Eusebii versione perperam, quidem; quod erratum cum animadverterit Græbius, mirum cur ex Eras. saltem et Gallas. non correxerit.

(45) Octavarum locum. Sic cod. Pass., cæteri vero cum editt. tum mss. nonum locum. Sed priorem lectionem licet textui Græco repugnantem eo fidentius sequor quod constare mihi videatur, Eusebium vitiosis deceptum exemplaribus perperam in citato cap. 11 his scripsisse ἑνατον, Irenæo scilicet repugnante. Argumentum est 1° quod vetus interpretes Irenæi verba lib. iii, cap. 4, n. 3, ab Eusebio relata initio capitis 11 vertens, legerit ὕδωρ, non ἑνατος; verum enim, octavus. 2° et id præcipuum est, Irenæus ipse, ejusdem libri cap. 3 (cujus verba citat Eusebius lib. v Hist., c. 6), Romanos pontifices ordine referens, sextum ab apostolis Xystum recenset, ἕκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καὶ ἱερατῶν Εὐστός, tum Telesphorum, ac deinde Hyginum, qui proxime octavus est. Hunc excipit Pius, istum Anicetus, cui succedit Soter, ac tandem δωδεκάτος τῶν, duodecimo loco, Eleutherius. Nihil clarius. Ut ergo Irenæus cum Irenæo consentiat, ubique legendum ὕδωρ, octavus, non ἑνατος, nonus. Equidem scio et Cyprianum epist. 74 ad P. apicium, et

Epiphaniū hær. 41 et 42, Hyginum nono loco inter pontifices Romanos numerasse, doctissimumque Cotelierum in suis ad lib. vii Constit. apost., c. 46, notis legentem apud Irenæum lib. i, c. 27 al. 28, ἑνατον, et lib. iii, c. 4 ὕδωρ, hæc secum invicem conciliare niti, dicendo Hyginum et octavum et nonum nuncupari potuisse, sed diversa ratione: nonum numerato, octavum omisso Petro: celebrem quippe morem esse apostolos indiculis antistitem præfigere, aut ex iis eximere. De more veteribus solenni cum eruditissimo viro contendere meus non est: sed hoc, si priori loco nonum legamus, solvi nodum posse non putem. Neque enim simpliciter scribit Irenæus, nonum locum episcopatus, sed addit, per successionem ab apostolis: quo loquendi modo apostolos ab indiculo perspicue removet. Tutius ergo, et ad Irenæi mentem accommodatius, et hic ex Pass. cod. reponere octavum, pro nonum.

(46) Bellorum. Clarom., Pass., et Voss., bellatorum. (47) Auferens. Quid ab Evangelio Lucæ, divique Paul. Epistolis cæsreni audacia rescasset, quid addidisset, immutassetque perfidius impostor, fusc satis descriptum reperies apud Epiphaniū hær. 42, § 11. Hominis facinus frequenter arguit Tertullianus.

(48) In quibus manifestissime conditorem, etc. Digtum intendit Irenæus in ea Christi verba Luc. x, 21, quæ misere ab hæretico depravata leguntur apud Epiphaniū loco cit. Nam pro Confiteor tibi, Pater, Domine cæli et terræ, legebat Marcion, Grætius ego tibi, Domine cæli, cæteris vocibus omissis.

quæcunque ex prophetiis memorans Apostolus A docuit, prænantiantibus adventum Domini (49).

3. Salutem autem solum animarum esse futuram, earum quæ ejus doctrinam didicissent (50), corpus autem, videlicet quoniam a terra sit sumptum, impossibile esse participare salutem. Super blasphemiam autem quæ est in Deum, adjecit et hoc, vere diaboli os accipiens, et omnia contraria dicens veritati: Cain, et eos (51) qui similes sunt ei, et Sodomitas, et Ægyptios, et similes eis, et omnes omnino gentes, quæ in omni permistione malignitatis ambulaverunt, salvatas esse a Domino, cum descendisset ad inferos, et accurrissent ei, et in suum assumpsisse regnum: Abel autem, et Enoch, et Noe, et reliquos justos, et eos qui sunt erga Abraham patriarcham (52), cum omnibus prophetis, et his qui placuerunt Deo, non participasse salutem, qui in Marcione fuit serpens præconavit. Quoniam enim sciebant, inquit, Deum suum semper tentantem eos; et tunc tentare eum (53) suspicati, non accurrerunt Jesu, neque crediderunt annuntiationi ejus: et propterea remansisse animas eorum apud inferos dixit.

4. Sed huc quidem, quoniam et solus (54) manifeste ausus est circumcidere Scripturas, et impudorate super omnes obrectare Deum, seorsam contradicemus, ex ejus scriptis arguentes eum; et ex his sermonibus, qui apud eum observati sunt, Domini et Apostoli, quibus ipse utitur, eversionem ejus faciemus, præstante Deo. Nunc autem necessario meminimus ejus, ut scires quoniam omnes qui quoquo modo adulterant veritatem, et præconium Ecclesiæ lædunt, Simonis Samaritani Magi discipuli et successores sunt. Quamvis non confiteantur nomina magistri sui, ad seductionem reliquorum; attamen illius sententiam docent: Christi quidem Jesu nomen tanquam irritamentum proferentes (55), Simonis autem impietatem varie introducentes, mortificant multos, per nomen bonum sententiam suam male disperdentes, et per dulcedinem et decorem nominis, amarum et malignum principis apostasiæ serpentis venenum porrigentes eis.

Cap. XXX.

Cap. XXXI.

(49) *Prænantiantibus adventum Domini. Domini loco Dei cum Grabio scribo ex Clarom. et omn. Anglic.*

(50) *Didicissent. Audissent exstat in marg. editi. Eras., Gall. et Feuard.*

(51) *Cain et eos. etc. Græca hujus loci, paucis omissis, leguntur apud Theoporetum lib. 1 *Harr. fab.*, c. 21: Οὗτος τὴν μὲν Κάιν, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ τοὺς δυσσεβεῖς ἅπαντας σωτηρίας ἔφησαν ἀπολελευμένοι, προσεληλυθότες ἐν τῷ ᾧ τῷ Σωτῆρι Χριστῷ, καὶ εἰς τὴν βασιλείαν ἀναληφθῆναι· τὸν δὲ Ἀβὲλ, καὶ τὸν Ἐνῶχ, καὶ τὸν Νῶε, καὶ τοὺς πατριάρχας τε, καὶ τοὺς λοιποὺς προφῆτας, καὶ τοὺς δικαίους, ὡς μεταλαγῆναι τῆς ἐκείνους δεδομένης ἐλευθερίας, προσδραμεῖν αὐτῷ μὴ βουλευθέντες. Οὗ δὲ χάριν φασί, καὶ τὸν ᾧ τῷ οὐκ εἶναι κατεχρήσθαι.*

(52) *Qui sunt erga Abraham patriarcham. Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Pass.; ceteri*

CAPUT XXVIII.

De Tatiano, et Continentibus, ac aliis quibusdam.

1. Ab his autem, qui prædicti sunt, jam multas propagines multarum hæresum factæ sunt, eo quod multi ex ipsis, imo omnes velint (56) doctores esse, et abscedere quidem ab hæresi in qua fuerunt, aliud autem dogma ab alia sententia, et deinceps alteram ab altera componentes, nove (57) docero insistant, semetipsos adinventores sententiæ, quamcunque compegerint, enarrantes. Ut exempli gratia dicamus:

ἀπὸ Σατορνίνου (58) καὶ Μαρκιωνος οἱ καλούμενοι Ἐγκρατεῖς ἀγαμίαν ἐκήρυξαν, ἀθετοῦντες τὴν ἀρχαίαν πλάπιν τοῦ Θεοῦ, καὶ ἡρέμα κατηγοροῦντες τοῦ ἁρβέν καὶ θῆλυ εἰς γένεσιν ἀνθρώπων πεποιηχότος· καὶ τῶν λεγόμενων παρ' αὐτοῖς ἐμψύχων ἀποχὴν εἰσηγήσαντο, ἀχαριστοῦντες τῷ πάντα πεποιηχότῳ Θεῷ. Ἀντιλέγουσι τε τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ· καὶ τοῦτο νῦν ἐξευρέθη παρ' αὐτοῖς, Τατιάνου τινὸς πρώτως ταύτην εἰσε νέγκαντος τὴν βλασφημίαν. Ὅς Ἰουστίνου ἀχροατῆς γεγὼνός, ἐφόσον μὲν συνῆν ἐκείνῳ, οὐδὲν ἐξέφηκε τοιοῦτον· μετὰ δὲ τὴν ἐκείνου μαρτυρίαν ἀποστὰς τῆς Ἐκκλησίας, οἰήματι διδασκάλου ἐπαρθεὶς καὶ τυφωθεὶς, ὡς διαφέρων τῶν λοιπῶν, ἴδιον χαρακτήρα διδασκαλείου συνεστήσατο· Ἀλιώνας τινὰς ἀοράτους, ὁμοίως τοῖς ἀπὸ Οὐαλέν-

a Saturnino et Marcione, 107 qui vocantur Continentes, abstinentiam a nuptiis annuntiaverunt, frustrantes antiquam plasmationem Dei, et oblique accusantes eum, qui et masculinum et feminam ad generationem hominum fecit: et eorum quæ dicuntur apud eos animalia abstinentiam induxerunt, ingrati existentes ei, qui omnia fecit, Deo. Contradicunt quoque ejus salutis, qui primus plasmatus est: et hoc nunc (59) adinventum est apud eos, Tatiano quodam primo hanc introducentem blasphemiam. Qui cum esset Justini auditor, in quantum quidem apud eum erat nihil enarravit tale: post vero illius martyrium absistens ab Ecclesia et præsumptione magistri (60) elatus et inflatus, quasi præ cæteris esset, proprium characterem doctrinæ constituit:

D. patriarchas. Melius autem vertisset interpres: eos qui ex Abrahamo patriarcha orti sunt.

(53) *Eum. Feuard. in marg., Voss. et Grab. eos.*

(54) *Quoniam et solus. Pass. et Feuard. in marg., quomodo et solus.*

(55) *Proferentes. Editi. præferentes; minus bene, ut attendenti patebit.*

(56) *Velint. In Eras., Arund. et Merc. 2, volunt.*

(57) *Nove. Editi. Eras., Gall. et Feuard., nova.*

(58) *Ἀπὸ Σατορνίνου, etc. Hæc, et quæ de Tatiano sequuntur Græca ex Irenæo refert Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 29.*

(59) *Nunc. Melius vertisset interpres, nuper. Ut enim scite observat Valesius, νῦν apud Græcos interdum idem valet ac nuper; et ita hoc in loco sumitur ab Irenæo.*

(60) *Magistri. Alii, magisterii.*

τίνου, μυθολογήσας· τὴν Ἔϋνας quosdam invisibiles, similiter atque hi qui a Valentino sunt, velut fabulam enarrans (64): nuptiarum (62) autem concupiscentias et fornicationes, similiter ut Marcion et Saturninus, dicens (63); Adz autem saluti ex se contradictionem (64) faciens.

2. ⁴¹ Alii autem rursus a Basilide et Carpocrate occasiones accipientes, indifferentes coitus (65), et multas nuptias induxerunt, et negligentiam ipsorum, quæ sunt idolothya, ad manducandum; non valde hæc curare dicentes Daum. Et quid enim? non est (66) numerum dicere eorum, qui secundum alterum et alterum modum exciderunt a veritate.

CAPUT XXIX.

De variis Gnosticorum sectis, ac primo de Barbeliatis, seu Borborianis.

1. Super hos autem ex his, qui prædicti sunt Simoniani, multitudo Gnosticorum, Barbelo exsurrexit, et velut a terra fungi (67) manifestati sunt, quorum principales apud eos sententias enarramus. Quidam enim eorum (68) Ἔϋνεν quemdam (69) nunquam senescentem in virginali spiritu subjiçunt (70), quem Barbelon nominant. Ubi esse patrem quemdam innominabilem dicunt; voluisse autem hunc manifestare se ipsi Barbeloni. Eunoeam

⁴² Cap. XXXII. ⁴³ Cap. XXXIII.

(64) *Velut fabulam enarrans.* Melius unica voce, commentus, Græcam μυθολογήσας reddidisset interp.

(62) *Nuptiarum.* Feuard. et Grab. citra ultimus ms. indicis auctoritatem, et necessitatem, reposuerunt *nuptias*.

(63) *Dicens.* Græc. ἀναγορεύσας, pro quo in mss. quibusdam codd. legi ἀπαγορεύσας, notat Valesius ad cap. 29 lib. iv *Hist. Eusebii*. Sed vera lectio est, ἀναγορεύσας, quod vertendum erat, *prædicans*, non, *dicens*.

(64) *Contradictionem.* Hinc liquet interp. legisse, ἀντιλογίαν, et quidem melius forte quam Eusebius, qui scripsit αἰτιολογίαν. Nam paulo ante eodem sensu scripsit Irenæus: ἀντιλέγουσι τῇ τοῦ πρωτοπλάστου σωτηρίᾳ. Vide Valesii notam in hunc locum.

(65) *Coitus.* Clarom. et Pass., *cætus*.

(66) *Et quid enim? non est,* etc. Feuard. edit. minus recte, *Et quid? etenim non est numerum dicere,* etc. In Pass. bene, *et quid demum? non est,* etc.

(67) *Velut a terra fungi,* etc. Ad hæc respiciebat Epiphanius, cum hæc. 31, § 4, de Gnosticis omnibus scribebat: ἐν ἐνὶ γὰρ χρόνῳ οὗτοι πάντες ὡς μύκητας ἐκ γῆς ἀνέβλαστοσαν.

(68) *Quidam enim eorum.* Hos Theodoretus lib. 1 *Hæret. fabul.*, cap. 15, appellat Βαρβηλιώτας, Βορβοριανούς, Ναασινούς, Στρατιωτικούς, Φιδιονίτας; sic enim legendum, non Φημιονίτας, ut ex Epiphania constat hæc. 25, § 2, quanquam tamen ibidem Epiphanius distinguere videatur inter Philionitas et Straticos, seu Militares, quasi duæ essent distinctæ hæreticorum species.

(69) *Ἔϋνεν quemdam,* etc. Ad hæc prope accedunt Græca Theodoretii verba loc. cit., nisi quod Irenæi quædam omisit, alia minus recte acceperit.

A autem hanc progressam stetisse in conspectu ejus, et postulasse Prognosin. Cum prodidisset autem et Prognosis, his rursus potentibus prodiiit (71) Inconruptela, post deinde Vita æterna; in quibus gloriantem Barbelon. et prospicientem in magnitudine (72) et conceptu, delectatam in hanc generasse simile ei lumen. Hanc initium (73) et luminationis, et generationis omnium dicunt; et videntem Patrem lumen hoc, unxisse illud sua benignitate, ut perfectum fieret. Hunc autem dicunt esse Christum: qui rursus postulat (74), quemadmodum dicunt, adiutorium sibi dari Non; et progressus est Nus. Super hæc autem emitit Pater Logon. Conjugationes autem sunt Ennoia et Logi, et Aphtharsias et Christi: et æonia autem Zoe Thelemati conjuncta est, et Nus Prognosi. Et magnificabant hi magnum lumen et Barbelon.

108 2. Post deinde (75) de Ennoia et de Logo Autogenem emissum dicunt, ad representationem magni luminis; et valde honorificatum dicunt, et omnia huic subiecta. Commisam autem ei Alethiam et esse conjugationem Autogenus et Alethia. De lumine autem, quod est Christus, et de incorruptela, quatuor emissa luminaria ad circumstantiam Autogeni dicunt; et de Thelemate rursus et æonia Zoe quatuor emissiones factas, ad subministrationem quatuor luminaribus, quas nominant, Charin, Thelesin, Synesin, Phronesin. Et Charin quidem magno et primo luminario adjunctam; hunc autem esse Sotera volunt, et vocant eum Harmogeneas (76):

Γένετο γὰρ Αἰωνά τινα ἀνώλεθρον (Iren. ἀήρατον) ἐν παρθενικῷ διάγοντα πνεύματι, ὃ (leg. ὅν) Βαρβηλιώδ' ὀνομάζουσι· τὴν δὲ Βαρβηλιώδ' (Irenæus, τὴν δὲ Ἐννοίαν) αἰτῆσαι πρόγνωσιν παρ' αὐτοῦ· προελθούσης δὲ ταύτης, εἴτ' αὐτῆς αἰτησάσης (Iren. τούτων αὐτῆς αἰτησάσων) προελήλυθεν ἀφθαρσία, ἔπειτα αἰωνία ζωὴ· εὐφρανθείσαν δὲ τὴν Βαρβηλιώδ', ἡγούμενα γενέσθαι, καὶ ἀποτελεῖν τὸ φῶς· τοῦτο, φασί, τῇ τοῦ πνεύματος (ex Cotelieri not. ad tom. 1 *Monumenta Ecclesiæ Græcæ*, col. 764, lege πατρός) χοισθὲν τελειότητι, ὀνομασθῆναι Χριστόν.

(70) *Subjiçunt.* Græcum, ὑπέβλετο, vertendum erat, *supponunt*.

(71) *Prodidiisset... prodiiit.* Cod. Pass., *produxiisset... prodidit*. Consentit quoad ultimam vocem Clarom.

(72) *Magnitudine.* Clarom. et Pass., *magnitudinem*, bene quidem, si sequeretur *conceptum*.

(73) *Hanc initium.* Græce, ait Græbius, ταύτην ἀρχήν, quod vertendum fuisset, *hoc initium*, sive, *principium*. Sed sequentia demonstrare videntur pronomen, *hanc*, referendum esse ad Barbelonem, quæ, juxta eorum hæreticorum hypothesein, generationis omnium principium erat, potiori jure quam Christus.

(74) *Qui rursus postulat,* etc. Theodoret. loc. cit.: Οὗτος πάλιν ὁ Χριστὸς ἐπέγγειλεν Νουν, καὶ ἐλαβεν· ὃ δὲ Πατὴρ προσέθηκε καὶ Λόγον· εἰτα συνεζύγησαν Ἐννοία καὶ Λόγος, Ἀφθαρσία καὶ Χριστὸς, Ζωὴ αἰώνιος καὶ τὸ θεῖον, ὁ Νους καὶ ἡ Πρόγνωσις.

(75) *Post deinde,* etc. Theodoret.: Ἐπειτα πάλιν, ἐκ τῆς Ἐννοίας καὶ τοῦ Λόγου προβλήθηται φαις τὸν Αὐτογενῆ, καὶ σὺν αὐτῷ τὴν Ἀλήθειαν, καὶ γενέσθαι πάλιν συζύγιαν ἐτέραν Αὐτογενούς καὶ Ἀληθείας.

(76) *Harmogeneas.* Sic omnes mss., sed edit. Eras.,

Thelesin autem secundo, quem et nominant Raphael: Synesin autem tertio luminario, quem vocant David (77): Phronesin autem quarto, quem nominant Eleleth.

3. Confirmatis igitur sic omnibus, super hæc emittit Autogenes (78) hominem perfectum et verum, quem et Adamantem vocant: quoniam neque ipse domatus est, neque ille ex quibus erat, qui et remotus est cum primo lumine ab Harmoge (79). Emissam autem (80) cum homine ab Autogene agnitionem perfectam, et conjunctam ei (unde et hunc agnovisse eum qui est super omnia): virtutem quoque ei invictam datam a virginali spiritu: et refrigerant (81) in hoc omnia hymnizare magnum Æona. Hinc autem (82) dicunt manifestatam Matrem, Patrem, Filium: ex Anthrope autem et Gnosi natum lignum, quod et ipsum Gnosim vocant.

4. Deinde ex primo angelo, qui adstat Monogeni, omissum dicunt Spiritum sanctum, quem et Sophiam et Prunicum vocant (83). Hunc igitur videntem reliqua omnia conjugationem habentia, se autem sine conjugatione, quæsisse cui adunaretur: et cum non inveniret, asseverabat (84), et extendebatur, et prospiciebat ad inferiores partes, putans hic invenire conjugem: et non inveniens existi-

⁷⁷ Exod. xx, 5; Isa. xlv, 5, 6, xlvj, 9. ⁷⁸ Cap. XXXIV.

Gallas. et Fenard., *Harmogen.* Ad id nomen et similia respexisse videtur Hieronymus, cum epist. 53, al. 29, ad Theodorum viduam de Lucinio scripsit: *Nequaquam suscipiens Armagil, Barbelon, Balsamum, et ridiculum Leusiborum, cæteraque magis pestentia, quam nomina, quæ ad imperitorum et muliercularum animos concitandos, et quasi de Hebraicis fontibus hauriunt, barbaro simplices quosque terrenes sono, ut quod non intelligunt plus mirentur.*

(77) *David.* In margine edit. Eras. legitur: alias *Dadud.*

(78) *Emittit Autogenes.* Theodoretus Græce scripsit: Τὸν Αὐτογενὴ προβαλέσθαι ἀνθρώπον τέλειον καὶ ἀληθῆ, ὃν καὶ Ἀδαμαντα καλοῦσι.

(79) *Harmoge.* In Arnud. et Merc. 2, *Harmoze*; in Clarom. et Pass., *Armose.*

(80) *Emissam autem, etc.* Theodoretus: προβαλέσθαι δὲ σὺν αὐτῷ καὶ ὁμῶς γὰρ γνῶσιν τελεῖαν.

(81) *Refrigerant.* Colligit Græbius ex vet. Glossario, in Græco Irenæi textu fuisse verbum, ἡγαλλιάσαντο, quod proinde reddere debuisset interp. *gaudent.* Colligerem ego ex parallelo loco, cap. 11: Καὶ ἀναπαυσάμενα τελῶς, μετὰ μεγάλης χαρᾶς φησιν ὑμῆσαι τὸν Προπάτορα, et *requiescentium ad perfectum*, (tandem) *cum magno gaudio dicunt hymnizare Propatorem*, interpretem et hic legisse, ἀναπαύονται. Verbum enim ἀναπαύεσθαι, *requiescere*, reddere amat, *refrigerare*, ut patet ex cap. 7 et 8, unde vertendum ei fuisset, *requiescunt in hoc omnia hymnizantia, etc.*

(82) *Hinc autem, etc.* Theodoretus: Ἐνταῦθεν πάλιν ἀναδειχθῆναι μητέρα, πατέρα καὶ υἱόν· ἐκ δὲ τοῦ ἀνθρώπου καὶ τῆς γνῶσεως βεβλασπηθέναι ἔϋλον, γνῶσιν δὲ καὶ τοῦτο παραγορεύουσιν· ἐκ δὲ τοῦ πρώτου Ἀγγέλου προβληθῆναι λέγουσι Πνεῦμα ἅγιον, ὃ Σοφίαν καὶ Προόνικον προσηγόρευσαν.

(83) *Prunicum.* De vocis illius significatione id observare sufficiat, obscenam esse, testibus Epiphani. har. 2^a, § 4, et Niceta lib. 1 *Thesauri*.

(84) *Asseverabat.* Coniicit Græbius Irenæum scripsisse, *δυσχυρίζετο*. Quæ quidem doctissimi viri conjectura hactenus satis arridet. Sed quod addit, δι-

scit (85), læliata quoque, quoniam sine bona voluntate Patris impetum fecerat. Post deinde simplicitate et benignitate acta generavit opus (86), in quo erat ignorantia et audacia. Hoc autem opus ejus esse Proarchontem (87) dicunt, fabricatorem conditionis hujus: virtutem autem magnam abstulisse eum a matre narrant, et abstulisse (88) ab ea in inferiora, et fecisse firmamentum cœli, in quo et habitare dicunt eum. Et cum sit ignorantia, fecisset eas, quæ sunt sub eo, potestates, et angelos, et firmamenta, et terrena omnia. Deinde dicunt adnatum eum authadiæ (89), generasse kakian, zelon, et phthonum, et erionyn, et epithymiam. Generatis autem his, mater Sophia contristata refugit, et in altiora secessit, et sit deorsum numerantibus opinatio. Illa igitur secedente, se solum opinatum (90) esse, et propter hoc dixisse: *Ego sum Deus zelator* (91), et *præter me nemo est* ⁷⁷. Et hi quidem talia mentuntur.

CAPUT XXX ⁷⁸.

De Ophitis et Sethianis.

1. AII (92) autem rursus portentuosam loquuntur, esse quoddam primum lumen in virtute Bythi (93), beatum, et incorruptibile, et internatum: esse autem

δυσχυρίζομαι, hic accipiendum pro ἀμφιβάλλω (ut interdum accipi patet, non ex Simila modo, sed et ex vulgatis Lexicis), *ambigo, animi pendeo*, ut non contemnendum, non tamen idem placet. In id magis propendeo, *δυσχυρίζομαι*, vel *σχυρίζομαι* (quo etiam uti potuit Irenæus), hic significare, *niti, impetum facere*. Idque colligo ex eo quod statim additur: *quoniam impetum fecerat*. Quod proxime accedit ad *naturalem* illum Valentinianorum Sophiæ *impetum*, quo et ipsa *extendebatur*, de quo cap. 11. Eadem enim utrobique fabula esse videtur, nisi quod hic paululum immutetur. Itaque vertere debuisset interpretes, *impetum faciebat*.

(85) *Exiliit.* Melius forte, *resiliit*.

(86) *Generavit opus, etc.* Theodoret.: Ταύτην φασὶν ἐπιμετήν ὁμῶς υἱόν, ἔργον ἀποκτυῖσαι ἐν ᾧ ἦν ἀγνοία καὶ αὐθάδεια. Τῇ δὲ ἔργον τοῦτο Πρωτάρχοντα καλοῦσι, καὶ αὐτὸν εἶναι λέγουσι τῆς κτίσεως ποιητήν.

(87) *Proarchontem.* Ex Theodoro mox cit. lege *Protarchontem*.

(88) *Abstulisse.* Eras., Gall. et Fenard. *perperam, abstulisse*.

(89) *Authadiæ.* Sic recte codd. Clarom., Pass. et Voss. cum edit. Oxon. juxta Græca hæc Theodoro: τοῦτον δὲ τῇ αὐθαδεῖα συναφθέντα, τὴν κακίαν ἀπογεννῆσαι. At in omnibus aliis edit. vitiose habetur, *Atiabadiæ*; in Arnud. vero, *authabadiæ*.

(90) *Se solum opinatum.* In Pass. et Voss., *solum opinantem*.

(91) *Zelator.* In edit. ut et Exod. xx, 5, *Zelotes*.

(92) *Alii.* Sethiani sunt, ex Theodoro lib. 1 *Hæretic. Fab.*, c. 14, quos, inquit, Ophianos, vel Ophitas quidam vocant. Epiphanius immen. har. 37 et 39, Sethianos ab Ophitis distinguit: quamquam maxima pars dogmatum quæ Ophitis tribuit, ea ipsa sunt, quæ hic, auctorum tacito nomine, refert Irenæus: forte quia utrisque hæreticis communia erant.

(93) *In virtute Bythi.* l. e. ex Theodoro, ἐν Βυθῷ τὴν οἰκίαν ἔχον, in *Bytho domicilium habens*.

hoc Patrem omnium, et invocari (94) primum hominem. Enneam autem ejus (95) progredientem, filium dicunt emittentis, **109** et esse hanc filium (96) hominis, secundum hominem. Sub his autem Spiritum sanctum esse, et sub superiori spiritu segregata elementa, aquam, tenebras, abyssum, chaos, super quæ ferri Spiritum dicunt, primam feminam eum vocantes (97). Postea, dicunt, exultante primo homine cum filio suo super formositatem (98) Spiritus, hoc est, feminæ, et illuminante (99) eam, generavit ex ea lumen incorruptibile, tertium masculinum, quem Christum vocant, filium primi et secundi hominis, et Spiritus sancti, primæ feminæ.

2. Concumbentibus autem patre et filio feminæ, **B** quam et matrem viventium dicunt, cum [autem (1)] non potuisset portare, nec capere magnitudinem luminum, superrepletam et superbullientem secundum sinisteriores partes dicunt: et sic quidem filium eorum solum Christum, quasi dextrum, et in superiora allevatum, arreptum statim cum matre in incorruptibilem Æonem. Esse autem hanc et veram, et sanctam Ecclesiam, quæ fuerit appellatio, et conventio, et adunatio Patris omnium primi hominis, et Filii secundi hominis, et Christi filii eorum, et prædictæ feminæ.

3. Virtutem autem (2), quæ superbullit ex femina, habentem (3) humectationem luminis, a patribus decidisse deorsum docent, sua autem voluntate habentem humectationem luminis: quam (4) et sinistram, et Prunicon, et Sophiam, et maculo-feminam vocant. Et descendantem simpliciter (5) in aquas, cum essent immobiles, et movisse (6) quoque eas, petulanter agentem usque ad abyssos:

(94) *Invocari*. In Fenard. et Oxon. editi, *vocari*, sed citra ms. codicis auctoritatem. *Invocari* autem, hic accipitur pro *vocari*.

(95) *Enneam autem ejus*. etc. Ita fere Theodoretus: Τὴν δὲ ἑννοίαν αὐτοῦ, Ἰὶδὼν ἀνθρώπου καλοῦσι, καὶ δεύτερον ἀνθρώπου· μετὰ δὲ τούτων ὑπάρχειν τὸ ἅγιον Πνεῦμα, κάτω δὲ τούτων τέσσαρα στοιχεῖα, ὕδωρ, σκότος, ἀβυσσὸν, χάος. Θῆλυ δὲ τὸ Πνεῦμα καλοῦσι, καὶ τοῖς στοιχείοις ἐπιφέρεσθαι· ἐρασθῆναι δὲ φασι τὸν πρῶτον ἀνθρώπου, καὶ τὸν δεύτερον τῆς ὥρας τοῦ Πνεύματος, καὶ παιδοποιῆσαι φῶς, ὃ καλοῦσι Χριστόν· μὴ δυνηθείσαν δὲ βαστάσαι τὴν θῆλειαν τοῦ φωτός τὴν ὑπερβολὴν, ὑπερβύσαι· καὶ τὴν μὲν Χριστὸν σὺν τῇ μητρὶ, εἰς τὴν ἀβυσσὸν ἀνασταθῆναι Ἀλῶνα, ἣν καὶ ἀληθινὴν Ἐκκλησίαν καλοῦσι.

(96) *Hunc filium*. Ita codd. Clarom., Pass. et Voss. Cæteri, *hunc*. Porro, *hanc*, refer ad Enneam.

(97) *Vocantes*. Pass. et Voss. *invocantes*.

(98) *Formositatem*. Ita Clarom., Pass. et Voss. *Reliqui, formositate*.

(99) *Illuminante*. Sic restituit Fenard. merito ratus constructionis seriem ablativum postulare. In Eras. autem, Gallas. et omnibus mss. *illuminantem*, manifestata scribarum incuria, ut patet.

(1) *Autem*. Prorsus redundat hæc particula. Exstat tamen in omnibus cum editi. tum mss.

(2) *Virtutem autem*. Theodoretus: Τὴν δὲ ἀναβλύθεισαν τοῦ φωτός ἱεράδα ἐκπεσεῖν κάτω φασι, καὶ κληθῆναι Σοφίαν, καὶ Προνοίαν, καὶ ἀρτενὸς θῆλυ, διανηγομένην δὲ ἐν τοῖς ὕδασι, προσλαβεῖν μὲν ἐξ αὐτῶν σώμα,

A et assumpsisse ex eis corpus. Humectationi enim luminis ejus omnia accurrisset, et adhasisset dicunt, et circumtenuisse eam: quam nisi habuisset, tota absorpta fortasse fuisset et demersa a materia. Deligatam igitur hanc a corpore, quod erat a materia, et valde gravatam resipisse (7) aliquando, et constam esse fugere aquas, et ascendere ad matrem: non potuisse eam autem propter gravedinem circumpositi corporis. Valde autem male se habentem, machinatam esse abscondere illud, quod erat desuper, lumen; timentem ne et ipsum laderetur ab inferioribus elementis, quemadmodum et ipsa. Et cum virtutem accepisset ab humectatione ejus, quod erat secundum eam lumen, resiliit (8), et in sublimitatem elata est: et facta in alto dilatavit, et cooperuit (9), et fecit coelum hoc, quod apparet, a corpore ejus; et remansit sub coelo quod fecit, adhuc habens aquatilis corporis typum. Cum accepisset concupiscentiam superioris luminis, et virtutem sumpsisset per omnia, deposuisse (10) corpus et liberatam ab eo. Corpus autem hoc exuisse (11) dicunt eam, feminam a femina nominant.

4. Et filium autem ejus dicunt habuisse et ipse adspirationem quamdam in se incorruptelæ a matre relictam ei, per quam operatur, et potens factus emisit et ipse, sicut dicunt, ab aquis filium sine matre: neque enim cognovisse matrem cum voluit. Et filium ejus, secundum patris imitationem, alterum emisisse filium. Hic quoque tertius quartum generavit, et quartus et ipse generavit filium; de quinto sextum filium generatum dicunt; et sextus septimum generavit. Sic quoque hebdomada perfecta est apud eos, octavum matre habente locum: et quemadmodum generationibus, sic et dignitatibus, et virtutibus præcedere eos ab invicem.

καὶ βαρυνθῆναι, καὶ ὑποβρύχιον κινδυνεῦσαι γενέσθαι.

(3) *Habentem*. Sic recte Grab. ex Fenard. marg. et mss. Arund. et Voss. Consentiant Clarom. et Pass. savetque Theodoretus mox cit. In cæteris exemplaribus, *habente*.

(4) *Quam*. Sic mss. In Eras., Gall. et Fenard. corrupte, *quem*.

(5), *Simpliciter*. Græce ἀπλῶς; quod hic vertendum erat, *temere*, non *simpliciter*.

(6) *Morisse*. Particulam *ne*, quæ in omnibus editi. legitur ante *morisse*, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Pass., repugnat enim Sophiam, cum a materia petulanter egisse, nec tamen eas movisse.

(7) *Resipisse*. (Pro *resipuisse*.) Ita Clarom. Voss. et Pass. Cæteri omnes perperam, vel *repsisse* vel *repisse*. Sensus enim est Sophiam, cum a materia deligatam et valde gravatam se sensisset, *resipuisse* tandem ac pœnituisse, quod in aquas temere descendisset.

(8) *Resiliit*. Epiphani. loco proxime cit., ἐπὶ τῇ δὲ ἐκτατῇ κατὰ βίαν εἰς τὰ ἀνώτερα, καὶ ἐξέταται ἐκτατῇ. *Se violenter extulit rursus, et exiit ad ipsam*.

(9) *Et cooperuit*. Clarius Theodoretus: Καὶ ἐκ τοῦ περιχειμένου σώματος κατεσκεύασθαι τὸν οὐρανόν. *Et ex corpore, quo tegebatur, fecit coelum*.

(10) *Deposuisse*. In codd. omnibus legitur *deposuisse*, aperto scribarum sphulnate.

(11) *Hoc exuisse*. Legendum, *hoc quod exuisse*.

5. Et nomina autem (12) mendacio suo talia posuerunt: eum enim qui a matre primus sit, Ialdabaoth (15) vocari: eum autem qui sit ab eo, Iao (14); et qui ab eo, Sabaoth magnum (15); quartum autem Adoneum, et quintum Elneum, et sextum Horeum (16), septimum autem et novissimum omnium Astaphæum (17). Hos autem cælos, et areothas (18), et Virtutes, et Angelos, et conditores subijciunt per ordinem sedentes in cælo, secundum generationem ipsorum, non apparentes (19), regere quoque cælestia et terrestria: primo ipsorum Ialdabaoth contemnente matrem, in eo quod filios et nepotes sine ulius permissu fecerit, adhuc etiam Angelos, et Archangelos, et Virtutes, et Potestates, et Dominationes. Quibus actis ad litem et iurgium adversus eum (20) conversos esse filios ejus de principatu; propter quæ contristatum **110** Ialdabaoth (21), et desperantem (22), conspexisse in subjacentem faciem materis, et consoluisse concupiscentiam suam in eam, unde natum filium dicunt (hunc autem ipsum esse Nun in figura serpentis (26) contortum): dehinc et Spiritum, et animam, et omnia mundialia: inde generatam omnem oblivionem, et malitiam, et zelum, et invidiam, et mortem. Hunc autem serpentiformem et contortum Nun eorum adhuc magis evertisse Patrem dicunt tortuositate, cum esset cum Patre ipsorum in cælo et in paradiso.

6. Unde exultantem Ialdabaoth, in omnibus his quæ sub eo essent gloriatum, et dixisse (24): *Ego*

(12) *Et nomina autem.* etc. De nominibus istis Theodoretus: Ἐπέθεσαν δὲ καὶ ὀνόματα τοῖς προσεργημένοις υἱοῖς, τῇ Ἑβραίων χρησάμενοι γλώττει, ὡς ἐπιμνησθῆναι περιττὸν ἔστιν ὑπὲρ λαβόν. Imposuerunt autem prædictis filiis ex Hebraica lingua petita nomina, quæ commemorare supervacaneum plane duxi. Quæ vel commemorare supervacaneum duxit Theodoretus, explicare foret inutilius.

(15) *Ialdabaoth.* Sic Epiphanius scripsit hær. 25, § 3, et hær. 37, § 3; et Tertull. lib. *De præscript.*, c. 47, hancque genuinam lectionem interdum exhibent codd. Clarom., Arund. et Voss.; interdum vero male, *Ialdabaoth*, vel, *Ialidabaoth*.

(14) *Iao.* De hoc nomine vide quæ diximus sup. ad cap. 4, pag. 19, not.

(15) *Sabaoth magnum.* In Clarom. et Pass. deest, *magnum*.

(16) *Horeum.* Alii, *Oreum*.

(17) *Astaphæum.* Clarom. *Adslapeum*; Pass. et Voss. *Artaphæum*.

(18) *Areothas.* Sic omnes mss. cum edit. Oxon. In cæteris, *areothas*. Sed forte legendum, *Arctas*; id enim recte convenit cum sequentibus: *et virtutes*, etc.

(19) *Non apparentes.* In Eras., Gall. et Feuvar. deest, *non*.

(20) *Adversus eum.*; Clarom., Pass., Voss. et Merc. 2, *adversus eos*, sed perperam, ut patet ex his Theodoretii verbis: διασταθίσαι δὲ φασὶ τοὺς ἄλλους πρὸς τὸν πρῶτον· τῶν μὲν ὄντα πάντων, τῶν δὲ ἐπίπαντων, ἐνίων δὲ πρόγονον.

(21) *Contristatum Ialdabaoth*, etc. Ita fere Theodoretus statim post proxime citata verba: Τὸν δὲ ἀθυμήσαντα εἰς τὴν τρύγα τῆς ὕλης ἐπέλθει· τὴν ἐννοίαν, καὶ γεννῆσαι τὸν υἱὸν ὁριζομένην ἐξ αὐτῆς. Nec procul ab his discedit Epiph. hær. 37, § 4: Ἐπέβλεψε κάτω ἐν πικρίᾳ πρὸς τὴν ὑποστάθμην τῆς ὕλης, καὶ γεγέννησε δύναμιν ὁριζομένην εἰδὲν ἔχουσαν, ἣν καὶ υἱὸν αὐτοῦ καλοῦσι.

A Pater, et Deus, et super me nemo. Audientem autem matrem clamasse adversus eum: *Noli mentiri, Ialdabaoth: est enim super te Pater omnium primus Anthropus, et Anthropus filius Anthropi.* Conturbatis autem omnibus ad novam vocem, et inopinabili occupatione, et querentibus unde clamor; ad advocandos (25) eos, et ad se seducendum (26), dixisse Ialdabaoth (27) dicunt: *Venite, faciamus hominem ad imaginem nostram.* Sex autem Virtutes audientes hæc, matre dante illis excogitationem hominis, uti per eum evacuet eos a principali Virtute, convenientes formaverunt hominem immensum latitudine et longitudine: scarizante autem eo tantum, advexerunt (28) eum patri suo, et hoc Sophia operante, uti et illum evacuet (29) ab humectatione luminis, uti non posset erigi adversus eos, qui sursum sunt (30), habens virtutem. Illo autem insufflante in hominem spiritum vitæ, latenter evacuatum eum a virtute dicunt: hominem autem inde habuisse Nun, et Enthymesi [et hæc esse quæ salvantur, dicunt (31)], et statim gratias agere eum primo homini, relictis fabricatoribus.

7. Zelantem autem Ialdabaoth voluisse excogitare evacuare hominem per feminam, et de sua Enthymesi eduxisse feminam, quam illa Prunicos suscipiens invisibiliter evacuavit a virtute. Reliquos autem venientes et mirantes formositatem ejus, vocasse eam Evam, et concupiscentem hanc (32), generasse ex ea (33) filios, quos et angelos

(22) *Desperantem.* Alii, *desperitum*.

(23) *Hunc autem esse Nun in figura serpentis*, etc. Id erroris portentum Ophitis adscribunt Epiph. hær. mox citata, Tertull. lib. *De præscript.*, cap. 47, Clemens Alexand. lib. vii *Strom.*, Philastrius, August., etc.

(24) *Gloriatum, et dixisse*, etc. Theodoret. Græce: Εἶτα χαυρώμενον τὸν τοῦ ὁριζομένου πατέρα εἰπεῖν: Ἐγὼ θεός καὶ Πατήρ, καὶ ὑπὲρ ἐμὲ οὐδείς· τὴν δὲ μητέρα δυσχερῆσαν ἐπιδοῆσαι αὐτῷ: Μὴ φέδου, ἔστι γὰρ ὑπὲρ σε πατήρ πάντων, πρῶτος ἀνθρώπος (aut dicit Irenæus, quod forte a Theodoretii scribis omissum, καὶ ἀνθρώπος), υἱὸς ἀνθρώπου.)

(25) *Ad advocandos.* In Arund. perperam, *advocans*. Reliqui, et *ad vocandos*.

(26) *Ad se seducendum.* Sic ex cod. Clarom. reposui, pro, *ad esse seducendum*, ut corrupte habent Eras. et Gallas. vel, *ad seduendum*, ut habent alii. Nostramque lectionem confirmant quæ sequuntur: *ut per eum evacuet eos a principali Virtute.* Nam *ad se seduendum* ponitur pro *ut eos a principali Virtute divelleret, et in alias partes perduceret*.

(27) *Dixisse Ialdabaoth*, etc. Theodoret. Ἐφη, Ἀυτῷ, ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμῶν.

(28) *Advexerunt.* Sic ex codd. Clarom., Pass. et Voss. reposui. Cæteri, *adduxerunt*. Sed prior lectio magis congruit cum præced. *scarizante*, seu *repiante*.

(29) *Uti et illum evacuet*, etc. Epiphani. hær. 37, § 4: βουλομένην κενώσει τὸν Ἰαλδαβαὼθ ἀπὸ τῆς αὐτῆς δυνάμεως.

(30) *Eos qui sursum sunt.* In aliis, *eum qui sursum est*.

(31) *Dicunt.* Ut ante dicunt addunt Eras., Gall. et Feuvar.

(32) *Hanc.* Eam ante hanc deleimus, quia plano abundat, et deest in omnibus mss.

(33) *Ex ea.* Sibi additum in edit. ac Arund. et Merc. 2.

esse dicunt. Mater autem ipsorum argumentata est (34) per serpentem seducere Evam et Adam, supergredi præceptum Ialdabaoth: Eva autem quasi a filio Dei hoc audiens, facile credidit, et Adam suasit manducare de arbore, de qua dixerat Deus, non manducare. Manducantes autem eos cognovisse eam, quæ est super omnia, virtutem dicunt, et abscessisse ab his, qui fecerant eos. Prunicum autem videntem, quoniam et per suum plasma (35) victi sunt, valde gratulatum (36), et rursus exclamasse, quoniam, cum esset Pater incorruptibilis, olim hic semetipsum vocans Patrem, mentitus est: et cum homo olim esset et prima femina, et hæc adulterans peccavit.

8. Ialdabaoth autem propter eam, quæ circa eum erat oblivionem, ne quidem intendentem ad hæc, projecisse Adam et Evam de paradiso, quoniam transgressi erant præceptum ejus. Voluisse enim filios ei ex Eva generari, et non adeptum esse, quoniam mater sua in omnibus contraret ei, et latenter evacuans Adam et Evam ab humectatione luminis, uti neque maledictionem participaret, neque opprobrium, is qui esset a principalitate Spiritus. Sic quoque vacuus a divina substantia factos, maledictos esse ab eo, et defectos a cælo in hunc mundum docent. Sed et serpentem adversus patrem operantem (37) defectum ab eo in deorsum mundum: in potestatem autem suam redigentem angelos, qui hic sunt, et ipsum sex filios generasse, septimo ipso existente ad imitationem ejus, quæ circa Patrem est, hebdomadis. Et hos septem daemones mundiales esse dicunt, adversantes et resistentes æmpet generi humano, quoniam propter eos pater illorum projectus est deorsum.

9. Adam autem et Evam prius quidem habuisse levita et clara, et velut spiritalia corpora, quemadmodum et plasmati sunt; venientes autem huc, demutasse in obscurius, et pinguius, et pigrius; sed

(34) *Argumentata est.* Forte scripsit interpr. *argutata est*, a Græco, *ἀροῦτατο*, quod vertendum fuerat, *callide molita est, excogitavit*. Sic enim Epiphani. hæc. 37, § 4, *πρός ἐπιβουλὴν ἐνέργησε*.

(35) *Per suum plasma.* Sic emendamus ex Feuard. margine, Voss. et Clarom., rejectis *per suam blasphemiam*, ut in Eras., Gall. et Feuard.; vel, *per sua blasphema*, ut in Arund. et Merc. 2; vel, *per suum blasphema*, ut in Pass. legitur.

(36) *Valde gratulatum.* Sic Clarom. et Voss., omisso altero *valde*, quod etiam omittunt tres alii Anglic. codd. At in Eras., Gall. et Feuard. *valde valde gratulatum*; cum alterum *valde* superfluum sit, et *Prunicus*, feminæ nomen, femininum genus exigat.

(37) *Adversus patrem operantem.* Quia invito Ialdabaoth, supernarum Virtutum notitiam Adami et Evæ animis ingeneraverat, eosque ab illo disjunxerat, ut paulo ante dicitur.

(38) *Prunicos.* Vocem iterum, quæ ante *Prunicos* in omnibus edit. legitur, auctoritate cod. Clarom., Pass. Voss. et Merc. 2, expunxi, quia sensum obscurat.

(39) *Mundalia oblivione.* In Clarom., Pass. et Voss. legitur, *mundalia oblivione*; in aliis *mundiali oblivione*: ex quibus omnibus genuinam le-

et animam dissolutam et languidam, quippe a factore tantummodo insufflationem mundialem habentes: quoadusque Prunicos (38) miserata eorum, reddidit eis odorem suavitatis humectationis luminis, per quam in commemorationem venerunt suam ipsorum, et cognoverunt semetipsos nudos, et corporis materiam; et cognoverunt, quoniam mortem bajulant; et magnanimes extiterunt, cognoscentes quoniam ad tempus corpus circumdatum est eis: et escas quoque invenisse eos, præeunte eis Sophia, et satiatos coisse invicem carnaliter, et generasse Cain, quem dejectibilis serpens cum filiis suis statim suscipiens evertit, IIII et adimplevit mundalia oblivione (39), in stultitiam (40) et audaciam immittens, ita ut et dum fratrem suum Abel occideret, primus zelum et mortem ostenderit. Post quos secundum providentiam Prunici dicunt generatum Seth; post Noream: ex quibus reliquam multitudinem hominum generatam dicunt, et ab inferiori hebdomade in omnem malitiam immissam, et apostasiam superiorem sanctæ hebdomadæ (41), et idololatriam, et reliquam universam contemtionem, cum contraria eis esset semper mater invisibiliter, et proprium salvaret, hoc est humectationem luminis. Sanctam autem hebdomadam septem stellas, quas dicunt planetas, esse volunt; et projectibilem serpentem duo habere nomina, Michael, et Samael (42), dicunt.

10. Iratum autem Ialdabaoth hominibus, quoniam eum non colebant, neque honorificabant quasi Patrem et Deum, diluvium eis induxisse (43), ut omnes simul perderet. Contra stante autem et hic Sophia, salvatos eos esse qui circa Noe erant in arca, propter humectationem illius luminis quod ab ea erat, per quam iterum adimpletum esse mundum hominibus: ex quibus quemdam Abraham elegisse ipsum Ialdabaoth, et testamentum posuisse ad eum, si perseveraverit semen ejus serviens ei, dare ei hæreditatem terræ. Post per Moysen

ctionem colligo, quæ magis coheret cum sequentibus.

(40) *In stultitiam.* Sic recte Clarom. et Pass., quia paulo post sequitur, *in omnem malitiam immissam*. In Feuard. et Grab. deest in: sed in Eras. et Gallas. pejus scriptum, *stultitia et audacia*.

(41) *Superiorem sanctæ hebdomadæ.* Sic Clarom., Voss., Pass., et Feuard. in marg., nisi quod tres posteriores perperam habeant *secundæ*, pro *sanctæ*. In aliis omnibus vitiose, *superiori sanctæ hebdomadæ*. Porro malitiam et apostasiam hic dici puto *superiorem sanctæ hebdomadæ*, quam videlicet avertere non valuit superior sancta hebdomas. Idque persuadere videtur quæ mox subjicitur ratio: *quia contraria eis erat semper mater invisibiliter*. Nisi dicere malis, hanc apostasiam superiorem esse sanctæ hebdomadæ, quia ipsa eadem erat, in quam inciderat sancta hebdomas, utpote quæ a matre defecisset, et ad jurgia et contentiones sese convertisset.

(42) *Samael.* In Clarom. *Samuel*. Edit. Eras., Gallas. et Feuard., *Sammel*; Arund., *Sammehel*. Apud Theodoretum denique, *Samana*.

(43) *Induxisse.* Alii, *immississe*.

eduxisse eos ex Ægypto, qui ab Abraham essent, A et dedisse eis Legem, et fecisse eos Judæos : ex quibus elegisse septem dies, quos et sanctam hebdomadam vocant, et unusquisque eorum suum præconem ad semet gloriandum (44), et Deum annuntiandum : uti et reliqui audientes glorias, servirent et ipsi his, qui a prophetis annuntiarentur dñi.

11. Sic autem prophetas distribuunt : hujus quidem Ialdabaoth Moysen fuisse, et Jesum Nave, et Amos, et Abacuc ; illius autem Iao, Samuel, et Nathan, et Jonam, et Michæam ; illius autem Sabaoth, Heliam, et Joel, et Zachariam ; illius autem Adonei (45), Esaiam (46), et Ezechiel, et Jeremiam, et Daniel ; illius autem Eloei (47), Tobiam, et Aggæum ; illius autem Horei, Michæam, et Nahum ; illius autem Astaphæi (48), Hesdram et Sophoniam. Horum igitur unusquisque glorificans (49) suum patrem et Deum. Sophiam et ipsam per eos multa locutam esse de primo homine, et incorruptibili Æone, et de illo Christo, qui sit sursum, dicunt, præmonentem et rememorantem homines in incorruptibile lumen, et in primum hominem, et de descensione (50) Christi : in quibus conterritis principibus, et admirantibus novitatem in his, quæ a prophetis annuntiabantur, operatam esse Prunicum per Ialdabaoth nescientem quid faciat, duorum hominum factas esse emissiones ; alterum quidem de sterili Elizabeth, alterum autem ex Maria virgine.

12. Et quoniam non haberet eadem ipsa requiem, neque in cœlo, neque in terra, contristatam invocasse in adiutorium matrem. Mater autem ejus, prior femina, miserata est super poenitentia filiz, et postulavit a primo homine adiutorium ei mitti Christum ; qui et descendit emissus ad sororem

(44) *Ex quibus elegisse septem dies.... unusquisque eorum.... ad semet gloriandum.* Illic pro *unusquisque*, legendum puto, *unumquemque*, et cum Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, *ad semet* (sic enim habere tres istos Anglie. mss. conjicio ex Græbil silentio), pro *assumet*, ut in Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss., vel, *assumet ad*, ut in Græbio legitur. Hujus autem loci sensum laud assecuti omnes Irenæi editores, minus feliciter restituerunt. Offendiculum præbuit una vocula, *dies*, quam ab interprete perperam positam pro, *lumina*, intellexerunt illi de spatio 24 horarum. Græce quippe scripsisse puto Irenæum, *q̄ara*, vel quid simile, quod vertendum erat, *lumina*. Septem itaque *dies* hic idem sunt atque *septem lumina*, septem nimirum Virtutes, seu Angeli paulo post enumerati : idque contextus sermonis palam ostendit. Paulo ante dictum : *Sanctam hebdomadam septem stellas esse volunt* : iisdem pene verbis, eodem certe sensu, nunc repetitur : *septem dies* (lumina) *quos et sanctam hebdomadam vocant* : alias non cohærerent, *fecisse eos Judæos, ex quibus elegisse septem dies* ; qui enim ex Judæis hominibus eligi possent septem dies ? Jam vero sponte fluit sensus : *septem Angelos, et unumquemque eorum, ex Judæis elegisse suum sibi præconem, seu prophetam ad semet gloriandum.* Tum statim unicuique eorum suus assignatur propheta.

(45) *Adonei.* Sic recte cod. Clarom., nam supra

suam, et ad humectationem luminis. Cognoscen- tem autem eam, quæ deorsum est, Sophiam, descendere ad fratrem ejus (51), et annuntiasse ejus adventum per Joannem, et præparasse baptismum poenitentiz, et ante adaptasse Jesum uti descendens Christus inveniat vas mundum, et uti per filium ejus Ialdabaoth semina a Christo annuntiaretur. Descendisse autem eum per septem cœlos, assimilatum filiis eorum dicunt, et sensim eorum evacuasse virtutem. Ad ipsum enim universam humectationem luminis concurrisse dicunt, et descendentem Christum in hunc mundum, induisse primum sororem suam Sophiam, et exultasse utrosque refrigerantes super invicem : et hoc esse sponsum et sponsam definiunt. Jesum autem, quippe ex Virgine per operationem Dei generatum, sapientiorem, et mundiorem, et justiorum hominibus omnibus fuisse : Christum (52) perplexum Sophiz descendisse, et sic factum esse Jesum Christum.

13. Multos igitur ex discipulis ejus non cognovisse Christi descensionem in eum dicunt : descendente autem Christo in Jesum, tunc coincepisse virtutes perficere, et curare, et annuntiare incognitum Patrem, et se manifeste filium primi hominis confiteri. In quibus irascentes principes, et patrem Jesu, operatos ad occidendum 112 eum : et in eo cum adduceretur, ipsam quidem Christum cum Sophia abstitisse in incorruptibilem Æonem dicunt ; Jesum autem crucifixum : non autem oblitum suum Christum (53), sed misisse desuper virtutem quamdam in eum, quæ excitavit eum in corpore : quod et corpus animale et spirituale vocant ; mundialia enim remisisse eum in mundo. Videntes autem discipuli resurrexisse eum, non eum cognoverunt, sed ne ipsum quidem Jesum, cujus gratia a

scribitur, Adonem. Alii omnes. *Adonai.*

(46) *Esaiam.* Feuard. in marg., Voss. et Pass., *Oseam.*

(47) *Eloei.* Sic iterum cod. Clarom. et interpretes supra. Alii, *Eloi.*

(48) *Astaphæi.* Sic repono ex ipso Irenæo supra, et ex Origenel. vi *contra Celsum* aperta codicum tum mss. tum editorum vitiosa lectione, *Astanfei*, vel *Artanfei.*

(49) *Unusquisque glorificans.* Supple *est.*

(50) *De descensione.* Sic Clarom. et Pass., nec procul distant Voss. in quo *descensione*, et Arund. in quo *inde descensione*. In edit. Oxon. et Merc. 2, in *descensionem* ; in aliis, in *descensione*.

(51) *Descendere ad fratrem ejus.* Legendum puto : *descendere ad se fratrem ejus*, vel potius *suum* ; aut expungenda præpositio *ad*.

(52) *Christum.* Præpositionem in hunc voci præfixam delevi auctoritate Clarom., Pass. et Voss., falsum enim gignit sensum, Jesum videlicet in Christum descendisse ; quod cum hæreticorum hypothese e diametro pugnat. Quidpiam tamen hic necessario supplendum est, scilicet : *et in hunc*, nimirum Jesum, *Christum perplexum*, etc. At donec suffragetur ms. codex, præstat abesse particulam *in*.

(53) *Non autem oblitum suum Christum.* Sensus est, *Christum non esse oblitum sui hominis, seu quod suum erat.*

mortuis resurrexit. Et hunc maximum errorem A inter discipulos ejus fuisse dicunt, quoniam putarent eum in corpore mundiāli resurrexisse, ignorantes quoniam *caro et sanguis regnum Dei non apprehendunt* ⁴³.

14. Confirmare autem volunt descensionem Christi et ascensionem ex eo, quod neque ante baptismum (54), neque post resurrectionem a mortuis, aliquid magni fecisse Jesum dicunt discipuli, ignorantes adunitum esse Jesum Christo, et incorruptibilem Æonem hebdomadali (55), et mundiāle corpus animale (56) dicunt. Remoratum (57) autem eum post resurrectionem xviii mensibus, et sensibilitate in eum descendente (58) didicisse quodliquidum est : et paucos ex discipulis suis, quos sciebat capaces tantorum mysteriorum, docuit hæc ; et sic receptus est in cælum, Christo sedente ad dexteram patris Ιαλδαβαοθ : uti animas eorum qui cognoverunt eos (59), post depositionem mundiālis carnis recipiat in se, ditans semetipsum, Patre ejus ignorante, sed ne vidente quidem eum : uti in quantum Jesus semetipsum ditat in sanctis animabus, in tantum Pater ejus in detrimentis factus deminoretur, evacuatus a virtute sua per animas. Jam enim non habiturum eum animas sanctas, ut rursus domittat eas in sæculum, sed tantum eas quæ sunt ex substantia ejus, id est quæ sunt ex ineffatione. Consummationem autem futuram, quando tota humectatio spiritus luminis colligatur, et abripiatur in Æonem incorruptibilitatis.

⁴³ I Cor. xv, 50. ⁴⁴ Cap. XXXV.

(54) *Ante baptismum*. Sic recto restituit Grabinus ex coll. Voss. (cui consentit Clarom.) pro *post baptismum*, ut perperam legitur in omnibus editis.

(55) *Hebdomadali*. Ita Pass. et Voss., quod malim quam *hebdomadi*, ut in aliis legitur. Sensus enim est, Christum, incorruptibilem Æonem, unitum esse hebdomadali, Sophiæ videlicet, quæ hebdomadis princeps erat.

(56) *Animale*. In Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon., *animalium*; perperam quidem, ut puto. Hic enim de Jesu discipulis sermo est, qui *ne ipsum quidem Jesum cognoscentes*, ut mox dictum est, *mundiāle corpus animale dicebant*, id est animale corpus, quod post resurrectionem gestabat Jesus, mundiāle esse errantes dicebant; cum tamen jam *mundiālia remisisset in mundo*.

(57) *Remoratum*. Clarom., Pass. et Voss., *rememoratum*; quam pravam lectionem miror elegerit Grabinus. Idipsum enim hic asseritur, quod cap. 5, n. 2, effutiebant Valentiniāni : atqui contendebant hi Jesum, μετὰ τὴν ἐκ νεκρῶν ἀνάστασιν δισσαοκτῶ μῃσι διατετριφέναι σὺν τοῖς μαθηταῖς, post resurrectionem a mortuis, decem et octo mensibus commoratum esse cum discipulis. Et hic ergo et illic scripsit Irenæus διατετριφέναι, *remoratum, commoratum*, non certe *rememoratum*.

(58) *Sensibilitate in eum descendente*. Ita Fœnard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et Grab., cæteri vitiose, *sensibilitatem in eum descendentem*.

(59) *Eos*. Christum scilicet et Jesum.

(60) *Quidam enim*. Hæc et sequentia Theodoretus Græce sic enuntiat : Τινὲς δὲ αὐτὸν τὸν ὄντα τῇ Σοφίᾳ συνείναι φασί, καὶ ὡς ἐναντίῳ θεῷ τῷ ποιητῇ πολυμύνηται, ὃν Ἀδάμ ἐξάπατήσατο, καὶ δέδωκεν αὐτὴν τῷ γυνώσκειν, καὶ τοῦτο γὰρ εἰρησθαι φρονιμώτατον εἶναι πάντων τὸν ὄντα. καὶ τῶν πολυμύνητον δὲ τῶν

15. Tales quidem secundum eos sententiæ sunt : a quibus, velut Lernæa hydra, multiplex capitibus fera de Valentini schola generata est.

Quidam enim (60) ipsam Sophiam serpentem factam dicunt : quapropter et contrariam existisse factori Adæ, et agnitionem hominibus immisisse, et propter hoc dictum serpentem omnium sapientiorum. Sed et propter positionem intestinorum nostrorum, per quæ (61) esca inferitur, eo quod talem figuram habeant, ostendentem absconditam generatricem serpentis figuræ (62) substantiam in nobis.

CAPUT XXXI ⁴⁵.

De Cainis.

1. Alii autem rursus Cain (63) a superiore principalitate dicunt ; et Esau, et Core (64), et Sodomitæ, et omnes tales cognatos suos confitentur ; et propter hoc a factore impugnatos, neminem ex eis male acceptos (65). Sophia enim illud, quod proprium ex ea erat, abripiebat ex eis ad semetipsam. Et hæc Judam proditorem diligenter cognovisse dicunt, et solum præ cæteris cognoscentem veritatem, perfecisse proditionis mysterium : per quem et terrena et cælestia omnia dissoluta dicunt. Et confictionem afferunt hujusmodi, Judæ Evangelium illud vocantes.

2. Jam autem et collegi eorum conscriptiones, in quibus dissolvere opera Hystere (66) adhortan-

τῆς ἐκείνων ἐντέρας θέσιν τοῦ ὄντος περιελθεῖν τὸ σῶμα, δευχρῶσαν τὴν ζωογόνον σοφίαν τοῦ ὄντος.

(61) *Per quæ*. Alias vitiose et scribarum culpa, *per quas*, et videlicet male transmutata in s. Sed attendendum conjunctio ex Theodoretis verbis : *serpentis corpus exprimit, eo quod*, etc.

(62) *Serpentis figuræ*. Forte legendum, *serpentis sapientiæ*; sic enim scripsit Theodoretus.

(63) *Alii autem rursus Cain*, etc. Καίανους vocat Epiphani. hæc. 38. Καίανους Theodoret. lib. 1. *Hæc fabul.*, c. 15, unde optime monet Cotelerius in not. ad tom. 1. *Monumentorum Eccles. Græcæ*, col. 770, apud eundem Theodoret. ejusdem libri caput 1, pro Καίαντα, legi debere Καίαντα. Latini vero Cainos, Cajanos, Cainianos, etc., appellant. Prius autem istud colon Epiphanius ita Græco exhibet : οἱτοί φασί τὸν Κάιν ἐκ τῆς ισχυροτέρας δυνάμεως ὑπάρχειν, καὶ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας. Sed paulo aliter Theodoretus : ἄλλοι δὲ ... καὶ τὸν Κάιν φασί ἐκ τῆς ἀνωθεν αὐθεντίας λελυτρώσθαι. Alii autem et Cain dicunt a superna auctoritate liberatum.

(64) *Et Esau, et Core*, etc. Illis gemina sunt ista Theodoretis : Καὶ τὸν Ἑσαῦ, καὶ τὸν Κορέ, καὶ τοὺς Σοδομίτας, καὶ πάντας δὲ τοὺς τοιοῦτους συγγενεῖς ἰδίους ὁμολογοῦσι. Καὶ (Epiphani. διὰ καὶ) τούτους ὅτι μὲν τὸν ποιητὴν μισήθηναι, μηδεμίαν δὲ βλάβην εἰσδέξασθαι. Ἡ γὰρ σοφία ὅπερ εἶχεν ἐν αὐτοῖς, ἀντὶ τῆς ἐξ αὐτῶν. Καὶ τὸν προδότην δὲ Ἰούδαν μόνον ἐκ πάντων τῶν ἀποστόλων ταύτην ἐσχκεῖναι τὴν γνῶσιν φασί (Epiphani. καὶ τὸν Ἰούδαν ἀκριβῶς τὰ περὶ τούτων ἐπερωκέναι λέγουσι) καὶ διὰ τοῦτο ἐκ τῆς προδοσίας ἐνεργήσαι μυστήριον.

(65) *Male acceptos*. large, male acceptum.

(66) *Hystere*. Ἰστέρα Græce, Latine *internus*, *retra* est.

tur; Hysteram autem (67) fabricatorem cœli et terræ vocant: nec enim aliter salvari eos nisi per omnia eant, quemadmodum et Carpocrates dixit. Et in unoquoque peccatorum et turpium operationum angelum assistere, et operantem audire (68) audaciam et immunditiam inferre (69), id quod inest ei operationi, Angeli **113** nomine dicere (70): *O tu, Angele* (71), *abutor opere tuo*: *O tu, illa* (72) *Potestas, perficio tuam operationem*. Et hoc esse scientiam perfectam, sine timore in tales abire operationes, quas ne nominare quidem fas est.

5. A talibus matribus, et patribus, et proavis eos, qui a Valentino sint, sicut ipsæ sententiæ et regulæ ostendunt eos, necessarium fuit manifeste arguere (73), et in medium asferre dogmata ipsorum, ut qui forte ex iis pœnitentiam agentes, et conver-
B tentes ad unum solum conditorem, et Deum factorem universitatis, salvari possint: reliqui autem nō jam abstrahantur a prava, quasi verisimili, suasionem eorum, putantes majus et aliquid altius ab iis scituros se mysterium: sed a nobis bene discentes quæ ab illis male docentur, derideant quidem doctrinam eorum; illorum autem misereantur, qui adhuc in his tam miserrimis et instabilibus fabulis tantam elationem assumpserunt, ut meliorea semetipsos reliquis propter talem agnitionem, imo ignorantiam, arbitrentur. Delectatio autem eorum hæc est (74), sive adversus eos victoria est. sententiæ eorum manifestatio.

(67) *Hysteram autem*, etc. Epiphani. in fine § 1: *Ἡστέραν τὸν ποιητὴν... οὐρανοῦ τε καὶ γῆς καλοῦσι. Καὶ μὴ δύνασθαι φασὶ σωθῆσθαι τίνα, ἐὰν μὴ διὰ πάντων χωρήσωσιν, ὥς καὶ ὁ Καρποκράτης λέγει.*

(68) *Et operantem audire*, etc. Sic codd. Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon.; in aliis editi., et operantem accidere; in Arund. accedere. Prioriorem autem lectionem elegi, non quod genuinam, sed quod genuinæ propiorum eam esse censeam. Quantum enim ex Epiphani et Theodoret verbis conjicere fas est, legendum videtur *audere*.

(69) *Inferre*. Nisi scripserit Irenæus ἀναφέρειν, quod verbi debuisset offerre non inferre; inferre hic accipio pro attribueret, ascribere; et sic Irenæi verba interpretor: operantem audere audaciam (scilicet) et immunditiam ei (Angelo), attribueret.

(70) *Id quod inest ei operationi, Angeli nomine dicere*. Ita Feuard. ex vet. cod., cui consentiunt Clarom., Pass., Voss. et edit. Oxon. In Eras. vero Gallas., Arund. ac Merc. 2, Angeli nomen edicere. In Ottob., Angeli nomine edicere. Sed quoquomodo legas, hic mutilum esse textum fatearis uccesse est. Sic porro, priorum retinendo lectionem, restituerem; et id quod inest ei operationi, Angeli nomine jacere, ac dicere. Lege Epiphani. ac Theodoret. locis supra cit.

(71) *O tu Angele*. Epiphani. § 2 hæc ita Græce proferi: *Ὁ δαίμων Ἀγγέλε, καταχρώμεθα σου τὸ ἔργον· ἡ δαίμων ἐξουσία, πράττω σου τὴν πράξιν. Καὶ τοῦτο γνώσις τελευτά παρ' αὐτοῖς ἐστὶ λεγόμενον, ἀδελφὲς ἐπὶ τὰς ἀδελφικοὺς αἰσχροπυρίας ὁρμῶν.*

(72) *Abutor* etc. *tu illa*. Ita pro ab. a. te. or. vel abateor, et falsa illa, quomodo omnia edita et mss. exemplaria vitiose habebant, Epiphani et Nicetæ auctoritate reposuit Feuard. præeunte Meraldo

4. Quapropter conati sumus nos universum male compositam (73) vulpeculæ hujus corpusculum in medium producere, et per te (76) facere manifestum. Jam enim non multis opus erit sermonibus ad evertendum doctrinam eorum, manifestam omnibus factam. Quemadmodum bestię alicujus in silva absconditæ (77) et inde impetum facientis, et multos vastantis; qui segregat et denudat silvam, et ad visionem adduxit (78) ipsam feram, jam non elaboravit (79) ad capiendam, videntes quoniam ea fera fera est: ipsis enim adest videre et cavere impetus ejus, et jaculari undique, et vulnerare, et interficere vastatricem illam bestiam. Sic et nobis, cum in manifestum redegerimus eorum abscondita, et apud se tacita mysteria, jam non erit necessarium multis eorum destruere sententiam. Adest enim et tibi, et omnibus qui tecum sunt, ad hæc quæ prædicta sunt exerceri, et evertere (80) nequam ipsorum doctrinas, et inconditas, et apta veritati ostendere dogmata. Cum igitur hæc sic se habeant, quatenus promisi, secundum nostram virtutem inferemus eversionem ipsorum, omnibus eis contradicentes in sequenti libro (enarratio enim in longum pergit, ut vides); et viatica (81) quoque dabimus ad eversionem ipsorum, occurrentes omnibus sententiis secundum narrationis ordinem: ut simus non tantum ostendentes, sed et vulnerantes undique bestiam.

C in not. ad Arnobii, lib. iii *Contra gentes*, pag. 226.

(73) *Necessarium fuit manifeste arguere*. Sensus est: a talibus matribus et patribus ortum ducere Valentinianos, necesse fuit demonstrare; vel, a talibus matribus et patribus repetito argumento, necesse fuit Valentinianos impugnare.

(74) *Delectatio autem eorum hæc est*, etc. Id est, inquit Feuard., his nugis, imo execrandis et detestandis blasphemii gloriantur et triumphant, quarum oportet penitus erubescere. Sed conjicit idem Feuard. pro *delectatio*, legendum esse *delectio*; eamque lectionem constabiliri posse, ex eo quod supra cap. 22 legitur, *cum sit adversus omnes hæreticos detectio*, etc., et mox Præfat. in lib. ii, *quod sit detectio et eversio sententiæ eorum*; iterumque Præfat. in lib. iv, *de detectione et eversione falsæ cognitionis*, quæ quidem docti viri conjectura non omnino spernenda videtur.

(75) *Compositæ*. Alibi, *compositum*.

(76) *Perte*. Sic ex Clarom., Pass. et Voss. reponere placuit, pro *apertum*, vel *aperte*, vel *a parte*, ut in aliis exemplaribus minus bene scribitur. Amicum enim alloquitur Irenæus, ad quem libros suos mittit, ut portentosa Valentinianorum dogmata in lucem proferens, facilius everteret.

(77) *Bestiæ... absconditæ*. Hellenismus est; genitivus, pro ablativo absoluto.

(78) *Segregat.. denudat.. adduxit*. Vel hæc in plurali numero ponenda erant, vel sequentia in singulari, ut secum omnia congruerent.

(79) *Elaboravit*. Lege *elaborant*.

(80) *Evertere*. Al. *excutere*.

(81) *Viatica*. Id est *subsidia, auxilia*. Vide quæ in fine Præfationis hujus libri notavimus ad vocem ἐφόδια.

ANALYSIS LIBRI SECUNDI.

114 Falsa omnia hæreticorum, atque in primis ea Valentinianorum dogmata, quæ in primo libro Irenæus enucleavit, illa in secundo argumentis a ratione petitis ovellit radicitas, et funditus evertit. Ac primum quidem ipsum hydræ petit caput; et contra præcipuum hæreticorum errorem variis rationibus probat, Deum unum esse, supra aut infra quem alius Deus, Principium, Pleroma, vel Potestas esse non possit: huncque esse supremum omnium, et Domini nostri Jesu Christi Patrem; a quo solo ut mente conceptus, sic et per Verbum ipsius conditus mundus; non a Marcionis Deo, vel ab Angelis, aut alio quovis, præter sententiam illius. Vana proinde esse et absurda, quæ Valentiniani de Bytho suo, Pleromate, Demiurgo, ejusque ignoratione, labe, umbra, et vacuo comminiscabantur; neque enim in iis, quæ continentur a Patre, labe, vacuum, aut umbra supponi possunt, quia id in paterni luminis dedecus redundet, Christusque hæreticorum, ignorantie causa, Salvator vero ignorationi obnoxius arguatur⁴⁷. Tum probat ab Angelis, aut a mundi fabricatore ignorari non potuisse summum Deum, quem ratio naturalis demonstrat⁴⁸. Deinde ea insectatur, quæ garriebant Valentiniani, in mundi creatione Salvatore per eorum, quæ sursum sunt, imagines atque similitudines, a matre Achamoth emissas, honorasse Pleroma: repugnat siquidem, res creatas aut Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma, imagines, aut Pleromatis umbram esse⁴⁹. Hinc variis rationum momentis confirmat, mundum, atque materiam verum unius, soliusque Dei esse opus⁵⁰.

Post hæc contra triginta Valentinianorum Æones, et constitutum ab eis fictitum eorundem Æonum emissionis ordinem, vanasque illorum conjugationes validissime disputat; atque ea omnia ab aliis scriptoribus etiam ethnicis desumpta, et mera vigilantium hominum somnia, anilesque fabulas esse aperte ostendit⁵¹. Dehinc vero demonstrat eos absurde omnino asserere, *Sophiam in ignorantia, deminoratione et passione fuisse*, atque ejus *enthymesim*, id est cogitationem seorsim conditam, ab ea separari⁵². Nec minus certe ridiculum illud esse probat, quod de origine sua iidem hæretici, et de *Demiurgo* plura illis notissima prorsus nesciente, nec non de animarum suarum ob semen a *Matre* conceptum, præstantiore cæteris ordine jactabant⁵³.

Inde vero ad diluenda eorum argumenta transit: nihilque levius aut imbecillius esse docet, quam id quod inepte objiciebant, cum Judam proditorem, tum hæmorrhoidis Æonis duodecimi, apostolos vero conjugationis *Hominis et Ecclesiæ*, ac Christum tandem, cum annos natus triginta baptizabatur, totidem Æonum fuisse typum et imaginem⁵⁴. Nec majoris profecto ponderis ea esse urget, quæ ex litteris, syllabis, et numeris in errorum suorum confirmationem colligi posse arbitrantur⁵⁵. Ex quibus concludit plura hominibus de Deo curiosius inquirenda non esse, quam quæ in Scripturis sacris clara sunt et aperta, quæque ipsis scire et intelligere concessum est⁵⁶. Scimus autem Deum esse simplicissimum: sed quomodo ab eo aut genitum Verbum, aut creata sit materia, plane ignoramus⁵⁷. Quamobrem ridiculam Valentinianorum de scientia sua jactantiam acite castigat: eosque merito arguit, quod negata corporum resurrectione, asseverarent animas iustorum *requiescere in mediætatibus loco*⁵⁸, aut eas supra *Demiurgum* (quo se meliores esse impie dicebant), ad *Matrem* conscendere, fierique spiritualium Angelorum sponsas⁵⁹.

His autem Valentini erroribus ita subversis, cæteras omnes aliorum hæreticorum falsas opiniones obrui et se ipsis rueri demonstrat. Quod quidem, sicut et fidei Christianæ veritatem, eo egregie astruit, quod nulla unquam ab hæreticis, sed duntaxat ab orthodoxis edita fuerint vera miracula, ac quotidie ederentur⁶⁰. Tum eversa flagitiosa hæreticorum sententia: omne actionis, etiam pessimæ, genus experiendum esse, solaque opinione humana quædam justa, quædam injusta esse⁶¹, subinde metempsychosim, seu animarum de corpore in corpus transmigrationem, impugnât; manifestumque facit in unum-quodque hominis corpus suum, quæ cum eo nec nascitur, nec moritur, ita infundi animam, ut post mortem corpus debeat rursus ab ea informari⁶². Tum vero destructa Basilidis, de falsa multitudine cælorum, opinione, ostendit a Gnosticis perperam asseri, varia prophetarum oracula ex variis diis manasse. Denique eorum occurrit objectioni, qui ex diversis nominibus Dei plures deos præpostere omnino inducere conabantur⁶³.

LIBER SECUNDUS.

115 PRÆFATIO.

1. In primo quidem libro, qui ante hunc est, arguentes falsi nominis agnitionem, ostendimus tibi, dilectissime, omne ab his, qui sunt a Valentino, per multos et contrarios modos adinventum esse

A falsiloquium; etiam sententias exposuimus eorum, qui priores exstiterunt (82), discrepantes eos sibi-metipsis ostendentes, multo autem prius ipsi veritati. Et Marci quoque magi sententiam, cum sit ex his, cum operibus ejus omni diligentia expo-

⁴⁷ Cap. 1 et seqq. ⁴⁸ Cap. 6. ⁴⁹ Cap. 7 et 8. ⁵⁰ Cap. 9, 10 et 11. ⁵¹ Cap. 12 et seqq. ⁵² Cap. 18. ⁵³ Cap. 19. ⁵⁴ Cap. 20 et seqq. ⁵⁵ Cap. 24 et seqq. ⁵⁶ Cap. 26 et seqq. ⁵⁷ Cap. 28. ⁵⁸ Cap. 29. ⁵⁹ Cap. 30. ⁶⁰ Cap. 31. ⁶¹ Cap. 32. ⁶² Cap. 33 et 34. ⁶³ Cap. 35.

(82) *Eorum qui priores exstiterunt*. Veterum sci- licet Gnosticorum, Simonis Magi, Nicolaitarum,

etc., quos lib. 1, cap. ult., Valentinianorum *patries* et *prouvos* dixit.

sumus : et quanta ex Scripturis eligentes, ad aptare conantur Sectioni suæ, diligenter retulimus : et quoniam modo (83) per numeros, et per viginti quatuor elementa alphabeti, veritatem affirmare (84), conantur et aduent, minutatim perexivimus (85). Et quemadmodum conditionem secundum imaginem Invisibilis apud eos Pleromatis factam dixerunt, et quanta de Demiurgo sentiunt ac docent, renuntiavimus; et progenitoris ipsorum doctrinam, Simonis Magi Samaritani, et omnium eorum, qui successerunt ei, manifestavimus. Diximus quoque multitudinem eorum, qui sunt ab eo Gnostici; et differentias ipsorum, et doctrinas, et successiones adnotavimus; quæque ab eis hæreses institutæ sunt, omnes exposuimus. Et quoniam omnes a Simone hæretici initia sumentes, impia et irreligiosa dogmata induxerunt in hanc vitam, ostendimus; et redemptionem ipsorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur, et affationes (86) eorum, et mysteria manifestavimus; et quia unus Deus conditor, et quia non postremitatis (87) fructus, et quia neque super illum, neque post eum est aliquid.

2. In hoc autem libro intruimus quæ nobis apta sunt, et quæ permittit tempus, et evertemus per magna capitula omnem ipsorum regulam : quapropter quod sit detectio et eversio sententiæ ipsorum, operis huius conscriptionem ita titulavimus. Oportet enim absconditas ipsorum conjugationes, per manifestarum conjugationum indicium et eversionem, Bythum dissolvere; et quoniam (88) neque fuerit aliquando, neque sit, accipere ostensionem.

116 CAPUT PRIMUM.

Deum unum esse, nec supra aut infra eum, alium Deum, vel Principium, aut Pleroma, aut Potestatem esse posse.

Bene igitur habet a primo, et maximo (89) capitulo inchoare nos, a Demiurgo Deo, qui fecit cælum et terram, et omnia quæ in eis sunt, quem ille blasphemantes extremitatis fructum dicunt, et

(83) *Et quoniam modo.* Sic ex Clarom. reponere satis visum est. Consentit Voss., nisi quod pro *quoniam*, vitiose habeat, *quoniam*. In Fenard., *idem quodam modo*. In cæt., *idem quoniam modo*.

(84) *Affirmare.* Billius lib. 1. *Observat. sacrar.*, cap. 33, legendum conjicit, *infirmare*. Sed vanam esse conjecturam deprehendit, quisquis legerit lib. 1, cap. 15, n. 4, et cap. 16, n. 3.

(85) *Minutatim perexivimus.* *Perexire*, inquit optime Billius, novo ac Latinis prorsus inusitato more dixit, quod Græci ἀναστρέφω, id est commemorare, enarrare, etc., dicunt.

(86) *Affationes.* Sic recte cod. Clarom. In Feuard. marg., Pass. et Voss., *affectiones*; edit. *factio-nes*; sed corrupte. Genuinam enim esse nostram lectionem demonstrant quæ immediate præcedunt : *et redemptionem eorum, et quomodo initiant eos qui perficiuntur.* *Affationes* vero sunt profanæ illæ hæreticorum redemptionis, de qua hic loquitur, formulæ, seu invocationes, quas superius retulit lib. 1, c. 21. Eadem voce pro *invocationibus* utitur Inferius, hoc scilicet lib. II, c. 6.

(87) *Postremitatis.* Græce ἀκροπυματος, quod alibi pas im vertit, *labris, defectus, passionis*, et

ostendere, quoniam (90) neque super eum, neque post eum est aliquid : neque ab aliquo motus, sed sua sententia et libere (91) fecit omnia, cum sit solus Deus, et solus Dominus, et solus conditor, et solus Pater, et solus continens omnia, et omnibus, ut sint, ipse præstans.

2. Quemadmodum enim poterit super hunc alia Plenitudo, aut Initium (92), aut Potestas, aut alius Deus esse : cum oporteat Deum horum omnium Pleroma in immenso omnia circumcontinere, et circumcontineri a nemine? Si autem extra illum est aliquid, jam non omnium est Pleroma, neque continet omnia. Deerit enim Pleromati, aut ei qui sit super omnia Deo, hoc quod extra eum dicunt. Quod autem deest, et delibatum est ab aliquo, hoc non est omnium Pleroma. Et terminum autem, et medietatem, et finem habebit ad eos qui sunt extra eum. Si autem finis est in ea quæ sunt deorsum, initium est et in ea quæ sunt sursum. Similiter autem et ex reliquis partibus necessitas est omnis (93) id ipsum experiri, et ab eis qui foris sunt contineri, et determinari, et includi. Is enim qui est deorsum finis, necessario omni modo circumscribit, et circumdat eum qui finiatur (94) in eum. Erit enim (95), secundum eos, Pater omnium (quem videlicet et Proonta, et Proarchen vocant), cum Pleromate ipsorum, et Marcionis bonus Deus, in aliquo conditus, et inclusus (96), et a foris circumdatus ab altera principalitate, quam necesse est majorem esse; quoniam id quod continet, eo quod continetur majus est : quod autem majus est, id et firmitus est, et magis Dominus : et quod majus est, et firmitus, et magis Dominus, hoc erit Deus.

3. Cum enim sit, secundum eos, et aliud quid, quod quidem extra Pleroma esse dicunt, in quod et superiorem erraticam virtutem descendisse opinantur, necesse est omni modo, aut continere (97) id quod extra est, contineri autem Pleroma (alioquin non erit extra Pleroma : si enim extra Pleroma est aliquid, intra hoc ipsum, quod extra Pleroma

cap. 1 sequenti, *extremitatis*.

(88) *Eversionem Bythum dissolvere, et quoniam, etc.* Hæc ita translocanda esse conjicit Grab., *eversionem dissolvere, et Bythum, quoniam, etc.*, sed frustra. Sensus est, ni fallor, absconditis ipsorum conjugationibus semel patefactis, et eversis, Bythum ipsum dissolvi.

(89) *Maximo.* In edit. Eras. et Gallas. necnon miss. Arund. et Merc. 2, *proximo*.

(90) *Quoniam.* Al. *quod*. *Quoniam* autem in toto hoc opere frequens, pro *quod*.

(91) *Libere.* Al. *liber*.

(92) *Initium.* Scribendum erat, *Principium*; nam 'Αρχή procul dubio fuit in Græco.

(93) *Necessitas est omnis.* Græcismus, pro *omnino necesse est*.

(94) *Finiaur.* Sic auctoritate codd. Clarom. et Arund. restitui, ita exigente sensu, pro *firmatur*.

(95) *Erit enim.* Genuinam hanc lectionem habet cod. Clarom. In cæteris omnibus, *et iterum*.

(96) *Inclusus.* Alii, *reclusus*.

(97) *Aut continere.* Sic miss. omnes cum edit. Oxon. Aliæ omnes perperam, *et continere*.

roma dicunt, erit Pleroma, et continebitur Pleroma ab eo quod est extra; cum Pleromate autem (98) subaudiatur (99) et primus Deus; aut rursus in immensum distare et separata esse ab invicem, id est, et Pleroma, et quod est extra illud. Si autem hoc dixerint, tertium quid erit, quod in immensum separat Pleroma, et hoc quod est extra illud; et hoc tertium circumfinit (1) et continebit utraque, et erit majus tertium hoc, et Pleromate, et eo quod est extra illud, sicut in suo sinu continens utraque: et in infinitum de his quæ continentur, et de his quæ continent, incidet sermo. Si enim tertium hoc initium habebit in superiora, et finem in inferiora, omnino necessitas est et a lateribus definire illud, vel inchoans, vel desiciens (2) ad alia quædam: et illa rursus, et alia quæ sunt sursum, et quæ deorsum, ad alia quædam habebunt initia, et hoc usque in infinitum: ut nunquam stet eorum excogitatio (3) in uno Deo, sed per occasionem plus quam est querendi, in id quod non sit, excidat, et absistat a vero Deo.

4. Similiter autem hæc et adversus eos qui sunt a Marcione, aptata sunt. Continebuntur enim et circumfinitur et duo Dei ejus ab immenso intervallo, quod separat eos ab invicem. Sic autem ad excogitandum (4) est necessitas secundum omnem partem multos deos immensa separatione distantes, ab invicem quidem inchoantes, ad invicem autem finientes: et illa ratione, qua nituntur docere super fabricatorem coeli et terræ esse aliquod Pleroma, aut Deum, eadem ratione utens quisque astruet, super Pleroma alterum esse Pleroma, et super illud rursus aliud, et super By-

thum aliud pelagus Dei, et a lateribus autem similiter eadem esse: et sic in immensum excidente (5) sententia, et semper necessitas erit excogitare altera Pleromata, et alteros Bythos, et nunquam aliquando consistere, semper quærentes alios, præter dictos. Erit autem incertum, utrumnam 117 hæc sint deorsum, quæ sunt secundum nos an hæc ipsa superiora sint; et quæ dicuntur ab eis sursum, utrumnam sursum, aut deorsum sint: et nullus status, neque firmitas continebit sensum nostrum, sed in immensos mundos, et indeterminatos deus excedere necessitas erit.

5. Et cum hæc sic se habeant, unusquisque Deus suis contentus erit, et non curiosa a et de alienis: si quo minus, injustus erit, et avarus, et cessans esse quod Deus est. Et unaquæque conditio (6) suum fabricatorem glorificabit, et ipso sufficiens (7) erit, et alterum non cognoscat: si quo minus, apostata justissime ab omnibus judicata (8), dignissimam concipiet poenam. Oportet enim aut unum esse, qui omnia continet, et in suis fecit unumquodque eorum quæ facta sunt, quemadmodum ipse voluit: aut multos rursus et indeterminatos factores et deos (9), ab invicem quidem incipientes (10), ad invicem autem desinentes per omnem partem: et alios omnes a foris ab altero quodam majore contineri (11), et velut inclusos (12) et manentes in suis, unumquemque eorum confiteri necessitas erit; neminem autem horum omnium esse Deum. Deerit enim unicuique eorum, partem minutissimam (13) habenti, ad comparisonem omnium reliquorum, et solvetur omnipotentis appellatio, et necessitas erit in impietatem cadere talem sensum.

(98) Cum *Pleromate*. Illic Feuardentium merito castigat Grabius, quod in sua editione, ab his verbis non modo cum Eras. et Gallasio novam inchoavit periodum, sed alteram plane, sive novam hujus capitis sectionem fecerit; cum semicolon solum illa distinguat. Quo ipso factum, addit vir clariss., ut et præcedentia et sequentia haud perfectum habeant sensum; ac lectori meræ offundantur tenebræ.

(99) *Subaudiatur*. In edit. Oxon., *subauditur*; quod quidem mallet, si faveret ms. alienius codicis auctoritas. Sed non favere conjicio ex cl. Grab. nota. Cod. Voss., inquit, habet, *subaudiatur*. Atqui nedium cod. Voss. ita habet, sed et Clarom., Pass., Ottob. et editi, Eras., Gallas. et Feuard. Quare vulgatam retineo lectionem, quæ rectum habet sensum, si *subaudiatur*, in imperandi modo intelligatur.

(1) *Circumfinit*. Alii, *circumdefinit*. Legendum tamen esset, *circumfinit*, quia mox sequitur, *continebit*.

(2) *Desiciens*. Ita Clarom., Arund. et Merc. 2, pro quo in Pass. et Feuard. margine vitiose, *desinens*. In editi, *desinens*.

(3) *Excogitatio*. Al. *cogitatio*.

(4) *Sic autem ad excogitandum*. In Eras., Gallas., Feuard. et mss. aliquibus male, *si autem id excogitandi*. Sensus enim est: eo autem semel posito, necessario sequitur excogitari posse secundum omnem partem multos deos, etc.

(5) *Excidente*. Frustra doctissimus Bullus in

Defensione fidei Nixææ, pag. 305, legere mavult, *excidente*. Nam præterquam quod *excidere* melioris notæ codicum mss. auctoritate nititur, et in eundem sensum accipi potest; hic familiaris est Irenæo, seu potius ejus interpreti loquendi modus: *in immensum excidit sententia, sermo*, etc., ut ex sequentibus patebit.

(6) *Conditio*. Pro *creatura*. Id in hoc opere frequens.

(7) *Sufficiens*. Pro *contenta*.

(8) *Judicata*. Sic cum cod. Arund. scribere malim, quam cum cæteris, *judicatus*: id enim refertur ad *conditio*; in Clarom. autem, Ottob. et Merc. 2, scribarum vitio scriptum legitur, *apostata... judicata*: quod procul dubio factum ex *apostata... judicata*. Et hinc confirmatur nostra lectio.

(9) *Fac. ores et deos*. Supple, *esse*.

(10) *Incipientes*. Codd. Arund. et Merc. 2, *accipientes*.

(11) *Ab altero quodam majore contineri*. Sic Feuard. in marg. et codd. Clarom., Pass. et Voss., melius et cum antecedentibus congruentius, quam Arund., Merc. 2, et editi, *ab alternitro quodammodo recontineri*.

(12) *Velut inclusos*. *Velut*, pro *vel*, ex cod. Voss. reposuit Grabius. Consonant Clarom. et Feuard. in marg.

(13) *Minutissimam*. Sic cod. Clarom. pro quo barbare in Arund., Voss. et edit. Oxoniensi, *minutissimam*. In aliis, *minimam*.

CAPUT II.

Ab Angelis, vel ab alio quovis, præter sententiam supermi omnium Patris; fabricatum non esse mundum, sed ab eodem Patre per Verbum conditum fuisse.

1. Qui autem ab Angelis mundum dicunt fabricatum, vel ab alio quodam mundi fabricatore, præter sententiam ejus, qui super omnia Pater est, primo quidem ex hoc ipso peccant, præter voluntatem primi Dei talem et tantam conditionem Angelos fecisse dicentes: quasi efficaciores sint Angeli quam Deus, aut rursus quasi ille negligens sit, aut minor existens, aut nullam curam habens eorum, quæ in propriis ipsius sunt, utrumnam male, an bene sunt, ut illud quidem dissipet et prohibeat, alterum autem laudet et gaudeat: hoc autem (14-32) ne homini quidem solerti applicet quis, quanto magis Deo (33)?

2. Post deinde dicant nobis: Utrumnam in his, quæ ab illo continentur, et in propriis ejus, fabricata sunt hæc; an in alienis et extra eum positis? Sed si quidem dicant extra eum, similiter omnia prædicta inconvenientia occurrent eis, et includetur primus Deus ab eo qui extra eum est, in quo et desinere eum necesse erit. ⁶⁶ Si autem in illius propriis (34), valde vanum erit præter sententiam ejus, in ejus propriis, ab Angelis et ipsis qui sunt in potestate ejus, aut ab alio quodam dicere fabricatum esse mundum, aut quasi non omnia prospiciat (35) ipse quæ sint in suis, ut non (36) sciat quæ ab Angelis futura sint.

3. Si autem non præter voluntatem ejus, sed volente et sciente, quemadmodum quidam opinantur; jam non Angeli, vel mundi fabricator causæ erunt fabricationis istius, sed voluntas Dei. Si enim mundi fabricator est, Angelos ipse fecit, aut etiam causa creationis eorum ipse fuit; et mundum ipse videbitur fecisse, qui causas fabricationis ejus præparavit. Licet per longam successionem deor-

⁶⁶ Cap. II.

(14-32) *Hoc autem, etc.* Eadem sententia usus est Epiphanius Ptolemæi ineptias refellens, *Hæc.* 33, § 2: Τοῦτο οὐκ ἂν οὐδὲ ἐπὶ ἀνθρώπου λαμβάνοιτο παρὰ τινι τῶν ἐχόντων ἐρρωμένῃ τὴν διάνοιαν, μή τοις ἐπὶ Θεοῦ. *Nemo sane mentis de homine quidem, nedum de Deo, tale quid audeat statuere.*

(33) *Quanto magis Deo.* Pro, quanto minus Deo, Græcorum more, ait Feuard. pretest Billium.

(34) *In illius propriis.* Sic recte Grab. ex cod. Voss. In Eras. et Gallas. tria hæc verba desunt; in Feuard., Clarom. et Pass. vox, *propriis*.

(35) *Prospiciat.* Ita Clarom., in Voss., *perspiciat*; cæteris, *respiciat*.

(36) *Ut non.* Eras., Gallas. et Feuard. *aut non.*

(37) *Correctio belli.* Scite notat Billius lib. 1 *Observat. sacrar.*, c. 33, interpretem hic non satis apte κατόρθωμα, vel κατόρθωσιν πολέμου, vertisse *belli correctionem*, cum potius, *bellicum successum* significet. Nam πόλεμον κατόρθωσας, qui bellum ex animi sententia confecit: quemadmodum et κατόρθωσιν σωφροσύνην, idem est quod omnes temperantia numeros implere. Hactenus vir doctissimus.

(38) *Et primus.* Al. *et prius*.

(39) *Ad eorum.* Græcismus est pro *ad suam*.

PATROL. GR. VII.

A sum Angelos dicant factos, vel mundi fabricatorem a primo Patre, quemadmodum Basilides ait; nihilominus id quod est causa eorum quæ facta sunt, in illum, qui prolator fuit talis successionis, recurret: quemadmodum in regni correctio belli (37) refertur, qui præparavit ea quæ sunt causa victoriæ; et conditio hujus civitatis, aut hujus operis, in eum, qui præparavit causas ad perfectionem eorum, quæ deorsum facta sunt. Quapropter non jam securim dicimus concidere ligna, vel serram secare, sed hominem concidere et secare rectissime quis dicat eum, qui ipsam securim et serram ad hoc fecit, et multo prius armamenta omnia, per quæ fabricata sunt securis et serra. Sic igitur juste, secundum illorum rationem, Pater omnium ^B dicetur fabricator hujus mundi, et non Angeli, neque alius quis mundi fabricator, præter illum qui fuit prolator, et primus (38) causa factionis hujusmodi præparationis existens.

4. Sit fortasse hic sermo suasorius, sive seductorius apud eos, qui ignorant Deum, et qui hominibus assimilant eum inopibus, et his qui non possunt statim aliquid ex parato fabricare, sed indigentibus multis organis ad eorum (39) fabricationem: non autem verisimilis in totum **118** apud eos, qui sciunt, quoniam nullius indigens omnium Deus (40), Verbo condidit omnia et fecit, neque Angelis indigens adjutoribus ad ea, quæ sunt; neque Virtute aliqua valde inferiori ab illo, et ignorante Patrem; neque aliqua labe, neque ignorantia, ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret (41): sed ipse in semetipso, secundum id quod est enarrabile, et inexcogitabile nobis, omnia prædestinans fecit quemadmodum voluit; omnibus consonantiam (42), et ordinem suum, et initium creationis donans; spiritualibus quidem spiritalem; et invisibilem, et supercælestibus cælestem, et Angelis angelicam, et animalibus animaleam, et

(40) *Verisimilis... omnium Deus.* Hæc omnia in Feuard. edit. per incuriam typographi ommissa esse dicit Grabius. Sed semel monuisse sufficiat cl. virum vitiosis omnino Feuard. editionibus usum fuisse. Pleraque enim quæ in Feuardentio dessee, vel corrupta esse queritur, sana et integra sunt in iis editionibus quas habeo ad manum; Paris. scilicet, an. 1576, et Colon. an. 1596. Has si per otium consulisset vir eruditus, pluribus notis abstinuisset.

(41) *Ut is, qui inciperet eum cognoscere, homo fieret.* Regeneratio quidem hominis, inquit hic Grabius, sit per cognitionem Dei: sed quæ ratione quis Deum cognoscere incipiens, homo primum creetur et fiat, haud capio. Id reipsa capi non potest; sed neque is est verborum sensus. At si advertisset vir eruditus τό, *inciperet eum cognoscere*, Græcismum esse interpreti familiarem, pro, *cogniturus eum erat*, perspicua ei evasisset Irenæi sententia; scilicet: *Deum neque labe, neque ignorantia indignisse, ut is homo fieret, qui eum cogniturus erat*, seu, *ad eum cognoscendum destinatus*.

(42) *Consonantiam.* Græce, ἀρμονίαν.

natantibus aquatilem, et terrigenia terrigenam, A et arravit, dicens: *In principio Deus fecit cælum et terram*⁷⁷, et deinceps reliqua omnia: sed non dii, neque angeli.

5. Proprium est enim hoc Dei supereminentiæ, non indigere aliis organo ad conditionem (43) eorum, quæ sunt: et idoneus (44) est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, quemadmodum et Joannes Domini discipulus ait de eo⁷⁸: *Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil* (45). In omnibus autem, est et hic, qui est secundum nos mundus (46). Et hic ergo a Verbo ejus factus est, sicut Scriptura Genesios dicit, omnia (47), quæ sunt secundum nos, fecisse Deum per Verbum suum. Similiter autem et David exsequitur: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt*⁷⁹. Cui igitur magis credemus de mundi fabricatione, his ne, qui prædicti sunt, hæreticis, sic fatua et inconstantia garrientibus; an discipulis Domini, et fidei famulo Dei Moysi, et prophetæ? Qui et primo genesim mundi

⁷⁷ Joan. 1, 5. ⁷⁸ Psal. xxxii, 9, et cxlviii, 5. ⁷⁹ Gen. 1, 1. ⁸⁰ Cap. iii, ⁸¹ Ephes. iv, 6.

(43) *Conditionem*. Pro *creationem*, passim apud interpretem.

(44) *Idoneus*. Haud attendens interpret *Verbum* Latinorum non ejusdem generis esse ac ἄλγος Græcorum, masculinum genus posterioris passim tribuit priori. Ne mireris ergo si deinceps masculina vox cum Verbo juncta occurrat.

(45) *Et sine ipso factum est nihil*. Ita huic sententiæ finem imponunt non Irenæus modo hic, et lib. 1, c. 22, ac lib. iii, c. 11, n. 7, alibique non raro, sed et Tertull., Cyprianus, Hilarius, Augustin., Hieron., ex Græcis quoque Origenes, Nazianzenus, Cyrillus Alexandrinus, etc., tametsi, inquit Feuardent., aliter videatur locus interponendus Chrysostomo et Theophylacto. Legi sis Ambrosium lib. iii *De fide*, cap. 6. Quod autem addit Feuard., Irenæum nostrum utramque admittere lectionem lib. iii, c. 11, falsum esse apparebit editionem nostram consulenti.

(46) *Qui est secundum nos mundus*. Hellenismus est, pro *mundus noster*. Sed ejusmodi phrasæ Græcæ et frequentiores et faciliores sunt, ut singulis in locis notari debeant.

(47) *Sicut Scriptura Genesios dicit omnia, etc.* Sensus, non verba Genesios profert Irenæus. Respicit enim primum caput, cujus initio rerum omnium creatio summam referatur his verbis: *In principio creavit Deus cælum et terram*: tum postea nihilatum et ordine describitur; ubique vero Dei Verbo facta dicitur. Nam illud, *in principio*, et ista, *dixit Deus*, de Verbo Dei substantiali intelligenda esse volunt antiquissimi Patres, il potissimum qui contra Arianos scripserunt; et cum Irenæo probant ex illo Joannis, *omnia per ipsum facta sunt*. Legi sis Tertullian. *cont. Praxeam*, et Hilari. lib. iv *De Trinitate* circa med., ut de aliis sciam.

(48) *Et ideo*. Sic Feuard. in marg., Voss. et Pass. Reliqui, *et de hoc*: solus Ottob., *et de his*.

(49) *Unus Deus Pater*. In omnibus nostris sive Græcis, sive Latinis Nov. Test. codicibus legitur: καὶ ἑαυτὸν πάντων, et *Pater omnium*; sicque legunt omnes SS. Patres. Omittunt quidem conjunctionem καί, et, Chrysostom. in hunc locum, et interpretatio Syriaca: sed qui πάντων, omnium, omiserint, alios vix reperias, præter Irenæum. Nec hoc loco duntaxat omittit, sed et lib. iv, c. 20, et lib. v, c. 18. Si vero lib. iv, c. 52 edit Feuard. (nunc 32) lega-

et arravit, dicens: *In principio Deus fecit cælum et terram*⁷⁷, et deinceps reliqua omnia: sed non dii, neque angeli.

6. Quoniam autem hic Deus est Pater Domini nostri Jesu Christi; et ideo (48) Paulus apostolus dixit⁸⁰: *Unus Deus Pater* (49), *qui super omnes* (50), *et per omnia* (51), *et in omnibus nobis* (52). Jam quidem ostendimus unum esse Deum: ex ipsis autem apostolis, et ex Domini sermonibus adhuc ostendimus. Quale enim est, prophetarum, et Domini, et apostolorum relinquentes nos voces, attendere his, nihil sani dicentibus?

CAPUT III.

Valentinianorum Bythum et Pleroma, et Marcionis Deum repugnare. Ab eodem factum esse mundum, a quo mente conceptus; nec fructum esse labis et ignorantiae.

1. Instabilis (53) igitur qui est secundum eos Bythus, id quod est hujus Pleroma, et Marcionis Deus. Si quidem, quemadmodum dicunt, extra se habet subjacens aliquid, quod vacuum et umbram

tur, hanc vocem addidit Feuard., sed contra præcedentium edit. et majoris partis mss. codicum fidem, ut ante me observavit Grabius. Nollem tamen cum doctissimo viro hinc inferre tam copulativam καί, quam vocem πάντων in Irenæi codice defecisse. id saltem de copulativa dici non potest, quæ ex omulium cum edit. tum mss. consensu legitur lib. iv cit. cap. 32. Sed nec πάντων abuisse ab Irenæi exemplari demonstrat ab cl. viro allata ratio, scilicet Irenæum ex hoc loco probare Deum esse Patrem Domini nostri J. C., nullam autem fore consequentiam, si ἑαυτὸν πάντων ibi dicatur. Imo ex eo quod *Pater omnium* dicatur, et ex quo, ut dixerat Apostolus cap. præcedenti, *omnis paternitas in cælis et in terra nominatur*, recte sequitur esse Patrem et Domini nostri Jesu Christi: qui enim *omnium* dicitur, nullum excipit.

(50) *Qui super omnes*. Est in edit. Eras., Gallas. et Feuard. ex Latina Vulgata additum merito delevit Grabius, quia abest a codd. Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1, nec in Græco apparet vox τῶν. Quin et in antiquissimis mss. Novi Test. codd. omittitur verbum est. Tres hic asservantur in bibliotheca nostra San Germanensi, alter Græco-Latinus annorum circiter mille, alii duo annorum plusquam octingentorum, in quibus scriptum legitur ut hic, *qui super omnes*, absque verbo est.

(51) *Per omnia*. Codd. Clarom. et Voss., *ipse per omnia*.

(52) *Nobis*. In Græcis nostris Novi Testam. codd. ut et apud Chrysost. hom. 11 in Epist. ad Ephes. legitur, ὑμῖν. Sed *nobis* cum Irenæo habent, præter Vulgatam nostram, tres supra citati bibliothecæ nostræ codd. mss. (in eo qui Græce scriptus est, ὑμῖν) alique Græci plures in Oxoniensi Novi Testam. edit. an. 1675 laudati, Firmilianus epist. 75 (edit. Oxon.) inter Cyprianicæ, Hilarius lib. iv *De Trinit.* n. 54, Hieron. in *divina Bibliotheca* ab eruditissimo Martiano nostro vulgata tom. I novæ edition. Hieronymianæ, etc., quanquam tamen non desint mss. codices Novi Test. in quibus neutra vox occurrat, qualis est Alexandrinus, alique quos recensent clarissimus Millius in sua Novi Test. edit. et auctor edit. Oxon. mox citata.

(53) *Instabilis*. Græca ἀσύντατος. Porro, inquit Billius loco sup. cit., aliquid ἀσύντατον εἶναι, non *instabile esse, non constare*, etc., ut sæpe loquitur interpret noster, quanvis non satis proprie; cæ-

vocant; et vacuum hoc majus Pleromate (54) ipsorum ostenditur. Instabile 119 est autem et hoc dicere, infra se (55) omnia continente eo (56), ab altero quodam fabricatam esse conditionem. Oportet enim illos necessario vacuum aliquid et informe confiteri, in quo fabricatum est hoc quod est universum, infra spiritale Pleroma; et informe hoc, utrum (57) sciente (58) Propatore, quæ in eo futura erant, ex studio sic reliquissæ (59), an ignorante? Et si quidem ignorante, jam non omnium erit præsciens Deus. Sed ne quidem causam reddere habebunt (60), propter quam rem locum hunc temporibus tantis otiosum sic reliquit. Si autem præsciens est, et mente contemplatus est eam conditionem, quæ in eo loco futura esset; ipse fecit eam, qui etiam præformavit eam in semetipso.

2. Quiescant igitur dicere, ab alio factum esse mundum: simul enim ac mente cepit Deus, et factum est hoc, quod mente conceperat. Nec enim possibile erat alium quidem mente concipere, alium vero facere, quæ ab illo mente concepta fuerant. Sed aut æternum mundum mente concepit, secundum eos hæreticos, Deus, aut temporalem: quæ utraque incredibilia. Sed, si quidem æternum eum mente concepit, et spiritalem, et visibilem (61); talis et factus fuisset. Si autem talis qualis est, et ipse fecit eum talem, qui talem quidem mente conceperat. Aut in præsentia Patris voluit (62) esse

id nullo modo constare posse, ab omni verisimilitudine abhorre, ita prodigioso et absurde confectum esse, ut omnem verisimilitudinem excedat, etc.

(54) *Majus Pleromate*. Ita recte Feuard. in marg. Eras., Clarom., Voss., Merc. 2. et edit. Oxon., Gallas. vero et Feuard. in textu, ac eod. Pass., *magis Pleromate*: quam lectionem genuinam censet Bilius, nostramque sensu ipso refelli contendit. Etenim, inquit, Græcismo hoc, *vacuum hoc magis Pleromate ipsorum ostenditur instabile*, vult Irenæus vacuum illud, quod Valentiniani inducebant, stultius adhuc, absurdiusque esse Pleromate illo, quod jam confutarat. Sed viro doctissimo fucum fecit tum prava editorum interpunctio, in quibus, *instabile* periodum claudit; cum tamen ex codd. Clarom. et Voss. et ipso sensu ita exigente, ea vox novam inchoare debeat: tum quod non satis attendit ad argumentum quod Irenæus hujus lib. c. 1. adversus Valentinianos intorquet: si quid sit extra Pleroma (vacuum et umbram dicebant illi, ut lib. 1, cap. 4. videre est), eo Pleroma continebitur: unde jam argumentum breviter resumens concludit, *vacuum hoc majus Pleromate ipsorum fore*.

(55) *Infra se*. Pro, *infra se*. Sed in Clarom. et Voss. deest, sc.

(56) *Continente eo*. Bytho scilicet.

(57) *Utrum... an*. Particulas ἤ... ἢ vertere debuisse interp. aut... aut, non, utrum... an.

(58) *Scientie*. Codd. Arund., Merc. 2. et Grab., *præscientie*.

(59) *Reliquissæ*. Suppl. *Demiurgum*.

(60) *Causam reddere habebunt*. Hellenismum esse bene monet Feuard. αἰτία οὐκ ἔχουσιν ἀποδοῦναι, id est, *causam assignare non poterunt*.

(61) *Et visibilem*. Legendum videtur, et invisibilem. Nisi forte in Græco scriptum fuerit θεωρητόν, sola mente percipiendum, quod male verterit interpretas, visibilem.

(62) *In præsentia Patris voluit*. Sic edit. Eras.,

A eum secundum mentis conceptionem talem, et compositum, et mutabilem, et transeuntem. Cum autem sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, dignam esse Patris fabricationem (63). Quod autem a Patre universorum mente conceptum est, et præformatum sic, quemadmodum et factum est, labis esse dicere fructum, et ignorantiae prolationem, magnæ blasphemiae est. Erit enim, secundum illos, Pater omnium secundum suam mentis conceptionem in pectore suo labis emissiones et ignorantiae fructus generans: quæ enim mente concepta, hæc et facta sunt.

CAPUT IV.

Vacui et labis hæreticorum absurditas demonstratur.

B 1. Causa igitur quærenda est hujusmodi dispositionis Dei, sed non fabricatio mundi alteri ascribenda: et ante præparata omnia dicenda sunt a Deo, ut fierent, quemadmodum et facta sunt, sed non umbra et vacuitas confingenda est. Cæterum, unde vacuitas? quæretur. Utrum ab omnium Patre et prolatore, secundum eos, et ipsum prolatum, et est æqualis honore, et cognatum reliquis Æonibus, forte autem et antiquius (64) ipsis? Si autem ab eodem emissum est, simile est ei qui emisit, et his cum quibus emissum est. Necessitas ergo erit omni modo, et Bythum ipsorum cum Sige vacuo similem esse, hoc est, vacuum esse: et re-

C Gallas. et Feuard. At mss. cum edit. Oxon. pro, *voluit*, habent *voluit*. Quam lectionem ex scribarum imperitia pfectam esse puto. Cum enim Irenæi argumentationem haud assequerentur, ad hæreticos retulerunt, quod ad Marcionis Deum, quem refellit auctor, ipsa orationis series referendum esse demonstrat. Id adeo verum est, ut Grabius ipse, qui mss. codicum lectionem vulgatæ prætulit, fateatur totam hanc periodum vix intelligi posse, nisi pro *in præsentia*, legatur *præscientia*: cum tamen hæc ipsa vox, *præsentia*, quam unanimi consensu codices omnes exhibent, alteram *voluit*, cum qua tam male cohæret, in suspicionem apud c. virum vocare debuisset. Nostra vero lectio, nulla vi textui illata, apte secum omnia compingit. Quia nempe quispiam^e Marcionitarum grege, ad angustias redactus respondere forte potuisset, a supremo Patre rerum omnium ideam mente quidem conceptam fuisse, a Demiurgo vero structuram ad effectum perductam; subsumens Irenæus reponit: non ergo Deo Patre indignam, nec proinde malam, dicendam esse structuram, ejus archetypum, juxta quod ageret opifex, offingere dedignatus non fuerat. Aut, inquit, *in præsentia Patris*, id est, conscio, vidente, et approbante Patre, *voluit* Demiurgus, seu Marcionis Deus, *esse eum secundum mentis conceptionem talem*, talem condere mundum, qualem mente concepit Pater, *compositum* videlicet, et *mutabilem et transeuntem*. Si vero *sit talis, qualem Pater deformaverat apud semetipsum, sequitur dignam esse Patris fabricationem*, seu culpandam non esse; nec Patrem dedecere eam fabricationem.

(63) *Dignam esse Patris fabricationem*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Consentire videntur et Arund. ac Merc. 2; habent enim *fabricationem*. In cæteris vero legitur, *dignum esse Patris fabricationem*, mundum scilicet; quæ quidem lectio bona est; sed prior melior videtur, et Irenæi scopo et argumento magis consentanea.

(64) *Et ipsum prolatum... cognatum... ant-*

liquos *Æonas*, cum sint vacui (65) fratres, vacuum et substantiam habere. Si autem non est emissum, a se natum est, et a se generatum est, et equiparans in tempore ei, qui est secundum eos, *Bytho* omnium Patri; et sic ejusdem naturæ, et ejusdem honoris erit vacuum ei, qui est secundum eos, omnium Patri. Oportet enim illum (66) aut emissum esse ab aliquo; aut a se generatum, et a se natum esse. Sed si quidem emissum est vacuum, vacuus et prolator (67) est *Valentinus*, vacui et sectatores ejus. Si autem non prolatum est, sed a se generatum est; et simile est, et fraternum, et ejusdem honoris id quod est vacuum, ei Patri qui prædictus est a *Valentino*: antiquius autem et multo ante existens, et honorificentius reliquis *Æonibus* ipsius *Ptolemæi*, et *Heracleonis*, et reliquis omnibus (68) qui eadem opinantur.

2. Si autem aporiati (69) in his confiteantur continere omnia Patrem omnium, et extra *Pleroma* esse nihil (nam necessitas est (70) omni modo definiri eum, et circumscribi ab aliquo majore); et id quod extra, et quod intus, dicere eos secundum agnitionem et ignorantiam, sed **120** non secundum localem distantiam (71): in *Pleromate* autem, vel in his quæ continentur a Patre, facta a *Demiurgo*, aut ab Angelis, quæcunque et facta scimus, contineri ab inenarrabili magnitudine, velut in circulo centrum, aut velut in tunica maculam: primo quidem qualis *Bythus* erit sustinens in sinu suo maculam fieri; et permittens in suis alterum quemdam condere, vel proferre, præter suam mentem? Quod quidem indecibilitatem (72) universo *Pleromati* afferre inciperet (73), cum posset ab initio abscindere labem, et eas, quæ ab eo (74) initium acceperunt, emissiones; neque in ignorantia, neque in passione, neque in labe constitutionem creationis permittere accipere. Qui enim postea emen-

A dat labem, et velut maculam emendat labem, multo prius poterat observare, ne quidem initio in suis fieri talem maculam. Vel si initio quidem concessit, quoniam aliter fieri non poterant, quæ facta sunt; oportet et semper sic fieri illa. Quæ enim initio non possunt emendationem percipere, quemadmodum hanc postea percipient? Aut quemadmodum homines advocari ad perfectum dicunt, cum illa ipsa quæ sunt causæ, ex quibus facti sunt homines, vel ipse *Demiurgus*, vel Angeli, in labe dicantur esse? Et si ideo quod benignus sit, in novissimis temporibus misertus est hominum, et perfectum eis dat; illorum primo misereri debuit, qui fuerunt hominis factores, et dare eis perfectum. Sic utique et homines miserationem percipissent, de perfectis (75) perfecti facti. Si enim operis ipsorum misertus est, multo prius illorum misereri debuit, et non sinere in tantum cæcilitatis venire eos.

3. Solvitur autem eorum et ille, qui est de umbra et vacuo, sermo, in quibus eam, quæ est secundum nos, factam dicunt conditionem, si in his quæ continentur a Patre facta sunt hæc. Si enim paternum illorum lumen tale opinantur, ut omnia adimplere possit, quæ intra eum sunt, et omnia illuminare: quemadmodum vacuum, vel umbra (76) in his, quæ a *Pleromate* et a paterno lumine continentur, poterat esse? Oportet enim eos locum ostendere intra Propatorem, aut intra *Pleroma*, non illuminatum, nec retentum ab aliquo, in quo aut Angeli, aut *Demiurgus* fecit quæcunque voluit. Nec enim modicus locus est, in quo tanta et talis conditio facta est. Necessitas erit itaque universa, intra *Pleroma*, aut intra Patrem ipsorum localiter vacuum aliquid, et informe, et tenebrosum fieri eos (77), in quo fabricata sunt, quæ fabricata sunt. Incensationem quoque recipiet paternum ipsorum

quius. Syntaxi pessime consultum hic. *Κένωμα* quidem neutrius generis est apud Græcos, sed vacuitas feminini apud Latinos. Hæc igitur omnia in feminino reponenda.

(65) Vacui. Græce κενώματος, in genitivo proinde.

(66) Illum. Pro illud.

(67) Vacuus et prolator. In codd. Pass. et Voss., *cujus et prolator*; in Clarom., a *cujus et prolator*. Sed frustra suspicatur *Grabius* utraque lectione retenta legendum: *cujus prolator Valentinus, vacuus et prolator est Valentinus*.

(68) Et reliquis omnibus. Mallem, et reliquorum omnium. Hæc enim ad hæreticos, non ad *Æones* referuntur.

(69) Aporiati. Græce ἀπορούμενοι, ad angustias redacti.

(70) Nam necessitas est. Hæc verba parentheses recte incluserunt *Feuard.* et *Grab.* Sed eam utroque vniuim protendit, hic usque ad localem distantiam, ille usque ad in tunica maculam; cum desinere debeat in his verbis, ab aliquo majore. Quæ enim sequuntur, alia sunt hæreticorum responsionis membra, ut ex sequenti capite liquet.

(71) Non secundum localem distantiam. Genuinam hanc lectionem suppeditat cod. Clarom.; cæteri omnes corrupte, non secundum localem sententiam,

ut in edit. omnibus; vel localem substantiam, ut in *Feuard. marg.*, Voss. et Pass. legitur. Et mirum *Billio* localem sententiam arridere potuisse: si enim Græci quandoque dicant, τοῦτοχρῃ ἐννοεῖται (ut contendit vir eruditus, nullo exemplo probat), eo certe sensu dicunt, qui huic loco repugnet. *Localis distantia*, ut et cap. sequenti τὸ localiter, opponitur agnitioni et ignorantie; adeo ut sensus sit: si ad angustias redacti hæretici fateantur, supremum Patrem omnia continere, nihilque extra *Pleroma* esse; et illud, intus, vel extra *Pleroma*, non de locali quadam distantia, seu extensione accipiendum esse, sed ratione agnitionis et ignorantie: adeo ut esse intra *Pleroma*, nihil aliud sit quam in agnitione versari; extra *Pleroma* esse, sit in ignorantia degere, ut cap. sequenti explicatur, etc.

(72) Indecibilitatem. Sic feliciter restituit *Grabius* ex codd. Arund., Voss. et Merc. 2. Consentunt *Ottob.* et *Clarom.* In aliis edit. male, imbecillitatem.

(73) Afferre inciperet. Græcismus, pro allaturum esset.

(74) Ab eo. *Demiurgo* videlicet.

(75) De perfectis. Quidam, de perfecto. Hic vero de pro a accipitur.

(76) Vel umbra. Alii, et umbra.

(77) Fieri eos. Sic Clarom. et Anglic. cum edit.

lumen, quasi non possit ea, quæ intra ipsum sunt, A illuminare et implere. Adhuc autem et labis fructus (78) dicentes ea, et erroris operam, labem et errorem inducent (79) intra Pleroma, et in sinum Patris.

CAPUT V.

In his quæ continentur a Patre mundum hunc ab aliis factum non esse.

1. Adversus eos igitur qui dicunt, extra Pleroma, vel sub bono Deo hunc mundum factum, ea quæ paulo ante⁷⁸ dicta sunt a nobis, apta sunt; et concluduntur tales cum Patre suo, ab eo qui est extra Pleroma, in quo etiam et desinere eos necesse est. Adversus eos autem qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum hunc mundum, omnia, quæ nunc dicta sunt⁷⁹, absurda et inconvenientia occurrent; et cogentur aut omnia lucida, et plena, et operosa, ea quæ sunt intra Patrem constiteri: aut paternum lumen accusare, quasi qui non possit (80) omnia luminare: aut sicut pars, sic et universum Pleroma ipsorum vacuum, et indispositum, et tenebrosum constentum. Et reliqua omnia, quæcunque sunt conditionis (81), accusant, quasi temporalia sint: aut æterno-choica (82), aut inaccusabilia esse oportet, cum 121 sint intra Pleroma et in sinu Patris: aut etiam in universum Pleroma similiter venient incusationes; et causa ignorantie invenitur Christus eo-

rum. Sicut enim (83) dicunt, cum formasset secundum substantiam Matrem ipsorum, foras projecit extra Pleroma, id est, separavit ab agnitione. Ipse igitur in ea ignorantiam fecit, qui separavit eam ab agnitione. Quomodo igitur idem ipse reliquis quidem Æonibus, iis qui eo anteriores erant, præstare agnitionem poterat (84); Matri autem ejus causa esse ignorantie? Extra agnitionem enim fecit eam, extra Pleroma eam projiciens.

2. Adhuc quoque si secundum agnitionem et ignorantiam, intra Pleroma et extra Pleroma dicunt, sicut quidam ex ipsis dicunt, quoniam qui in agnitione est, intra id (85) est, quod agnoscit; ipsum Salvatorem (quem omnia esse dicunt) in ignorantia fuisse consentire eos necesse est. Dicunt enim eum, cum foras extra Pleroma venisset, formasse Matrem ipsorum. Si igitur id quod est extra, ignorantiam dicunt universorum; exiit autem Salvator ad formationem Matris ipsorum. extra agnitionem universorum factus est, hoc est, in ignorantia. Quomodo igitur illi agnitionem præstare poterat, cum et ipse (86) extra agnitionem esset? Et nos enim, extra agnitionem cum simus ipsorum, extra Pleroma esse dicunt. Et iterum: Si igitur Salvator exivit extra Pleroma ad investigationem perditæ ovis, Pleroma autem est agnitio, extra agnitionem factus est, quod est in ignorantia (87). Aut enim localiter quod est extra Pleroma

⁷⁸ Sup. cap. I. ⁷⁹ Cap. II, III et IV.

Oxon. In aliis deest eos. Hæreticos autem, inquit C Græbius, hic more solito salse perstringit Irenæus. Et quoniam hi aliud vacuum et tenebrosum intra Bythum ostendere haud poterant, illos ipsos ejusmodi esse concludit. Ingeniosa quidem explicatio: verum suspicarer Græce scripsisse Irenæum, ποιητοῦ ἀπορροῦς, quod vertere debuisset interpres, *ingere eos*, seu *efformare eos*; non passiva significatione, *fieri*; ut sensus sit: cum vacuum aliquid et tenebrosum intra Bythum, aut Pleroma ostendere non valeant, necesse est, si quidpiam ejusmodi esse velint, ipsimet effingant, fabricenturque. Tum vero id in paterni luminis dedecus redundabit, etc. Sic Irenæum explicando sequens hæc periphrasis, *incusationem quoque*, etc., cum præcedenti facile cohererebit.

(78) *Labis fructus*. Editi., *labis fructum*.

(79) *Inducent*. Sic ex Feuard. marg., Clarom., Pass. et Voss. reposui, pro *adducent*.

(80) *Quasi qui non possit*. Qui ante non deest in Arund. nec admodum necessarium est. Retineri tamen potest, modo referatur ad Patrem.

(81) *Quæcunque sunt conditionis*. Id est, *quæcunque creata sunt*.

(82) *Aut æterno-choica*. Genuinam hanc lectionem solus habet cod. Clarom.; cæteri omnes cum editi. tam *mas. corrupte*, et *æterna-choica*. Locum hujus corruptionem sensit quidem Græbius, sed restitutionem infeliciter tentavit, legi volens, *ac terrena et choica*; quam quidem lectionem totus contextus respuit. Ei vero qui mecum legerit, aut *æterno-choica*, plana evadent omnia. Argumentatur nimirum Irenæus *adversus eos qui dicunt, in his quæ continentur a Patre, ab aliis quibusdam factum esse hunc mundum*, et mala esse ac culpanda quæcunque creata sunt, quia temporalia sunt. Eos vero pro more dilemmate isto premit: quæcunque creata

accusant, quia temporalia sunt, aut æterno-choica, seu æterna simul et choica esse fateantur necesse est, aut inaccusabilia. *Æterno-choica quidem*, quia in æternis, in incorruptilibus, intra ipsum Pleroma, et in sinu ipso Patris condita choica et corruptibilia. *Inaccusabilia vero*, alias in universum Pleroma similiter venient incusationes. Hancque Irenæi mentem esse, genuinamque nostram lectionem concedet, quisquis ad id attenderit quod aliquanto post paulo enucleatius repetit S. doctor: *Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare, sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris*. Quæ hic dicit, in æternis temporalia, et in incorruptilibus corruptibilia, ea ipsa sunt quæ, priori loco, una voce appellat æterno-choica.

(83) *Sicut enim*. In Eras., Gall. et Feuard. male, sic enim.

(84) *Præstare agnitionem poterat*. Sidus enim Pleromatis dicitur lib. I, c. 11, n. 6.

(85) *Qui in agnitione est, intra id, etc.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Pass., Voss. et editio Oxon. Alia exemplaria vitiose, *qui ignorantia est intra, id, etc.*

(86) *Cum et ipse*. In Eras., Gall. et Feuard. male, ipsa, quasi ad Matrem referretur.

(87) *Quod est in ignorantia*. Quidam tam hic, quam paulo ante, et paulo post, omittunt in: Græbius vero omisit quod est; utrique male. Sensus enim est, Salvatorem, si extra Pleroma exierit, extra agnitionem versatum fuisse: Pleroma quippe agnitio est, et intra Pleroma esse, est in agnitione degere, ut mox dictum est: ac proinde Salvatorem in ignorantia factum, seu versatum esse, et ideo ignorantia obnoxium.

consentire eos necesse est; et omnia quæ prædicta sunt contraria occurrent eis: vel si secundum agnitionem dicunt quod est intus, et ignorantiam quod est extra; Salvator illorum, et multo ante Christus, in ignorantia facti erunt, extra Pleroma egressi ad formationem Matris ipsorum, quod est extra agnitionem.

3. Hæc autem adversus omnes, qui quolibet modo vel ab Angelis, vel ab alio quodam, præter verum Deum (88), mundum factum esse dicunt, similiter adaptabuntur. Quam enim incusationem faciunt de Deniurgo, et de his, quæ facta sunt materialia, et temporalia, recurret (89) in Patrem: siquidem quemadmodum (90) in ventre Pleromatis facta sunt, quæ lucpereant mox demum dissolvi, secundum concessionem et ad placitum Patris? Jam igitur non est fabricator causa hujus operationis, valde bene putans semetipsum fabricare; sed qui in suis concedit et probat labis prolationes et erroris opera fieri, et in æternis temporalia, et in corruptibilibus corruptibilia, et in his quæ veritatis sunt, ea quæ sunt erroris. Si autem non concedente, neque approbante Patre universorum, facta sunt hæc; potentior, et fortior, et dominator is, qui fecit in iis, quæ propria illius sunt, quæcumque ille non concessit. Si autem non approbens concessit Pater ipsorum, quemadmodum quidam dicunt; aut potens prohibere concessit propter necessitatem quamdam, aut non potens. Sed si quidem non poterat, invalidus et infirmus est: si autem potens, seductor, et hypocrita, et necessitatis servus; non consentiens quidem, concedens autem quasi consentiat (91). Et initio concedens sistere errorem (92), et crescere illum, in posterioribus temporibus solvere illum conatur, quando jam multi male perierunt propter labem (93).

4. Non decet autem eum qui super omnia sit Deus, cum sit liber et suæ potestatis, necessitati servasse dicere, ut ait aliquid secundum concessionem præter sententiam ejus: alioquin necessitatem majorem et dominatorem facient quam Deum, quando id quod magis potest, antiquius (94) sit omnibus. Et statim in principio causas abscondere

⁷² Iliad. A, 43. ⁷³ Luc. x, 22, et Matth. xi, 27.

(88) *Verum Deum.* Ita Feuard. in marg. et Clarom. melius quam cæteri *Verbum Dei.* Arund., *Verbum Deum.*

(89) *Recurrat.* Alii, *recurreret.*

(90) *Quemadmodum.* Pro *quomodo*; passim.

(91) *Quasi consentiat.* In Eras., Gallas. et Feuard. edit. 1576, *quasi consentiens*, et ita bene. Sed in altera Coloniensi et in codd. Clarom. et Pass. *perperam, quasi non consentiat.*

(92) *Sistere errorem.* *Sistere*, inquit Billius, hic pro *consistere* et *emergere* accipitur, Græce συνιστάσθαι.

(93) *Propter labem.* Eras., Gall. et Feuard., *per labem.*

(94) *Antiquius.* Id est, præstantius, melius.

(95) *Initium.* Græce ἀρχήν, quod hic vertendum erat *principium, causam.*

(96) *De poenitentia.* Græce ἐκ μεταβολῆς, ait Bil-

A necessitatis debuit, et non concludere semetipsum ad habendam necessitatem, concedendo aliquid præterquam deceat eum. Multo enim melius, et consequentius, et magis deificum erat, ut in principio initium (95) excederet hujusmodi necessitatis, quam postea, quasi de poenitentia (96), conaretur tantam fructificationem necessitatis eradicare. Et si necessitati serviens erit Pater universorum, et sub fatum cadet moleste (97) ferens in his quæ fiunt, præter necessitatem autem et fatum nihil agere possit (similiter atque Homericus Jupiter, qui per necessitatem dicit (98): *Et ego enim tibi dedi velut volens, nolente animo* ⁷⁴): secundum igitur (99) hanc rationem necessitatis et fati invenitur servus Bythus ipsorum.

122 CAPUT VI.

Ab Angelis, aut a mundi fabricatore supremum Deum ignorari non potuisse.

1. Quomodo autem et ignorabant vel Angeli, aut mundi fabricator, primum Deum, quando in ejus propriis essent, et creaturæ existerent ejus, et continerentur ab ipso? Invisibilibus quidem poterat eis esse, propter eminentiam; ignotus autem nequaquam, propter providentiam. Etenim licet valde per descensionem multum separati essent ab eo, quomodo dicunt; sed tamen dominio in omnes extenso, oportuit cognoscere dominantem ipsorum, et hoc ipsum scire, quoniam qui creavit eos, est Dominus omnium. Invisibile enim ejus cum sit potens, magnam mentis intuitionem et sensibilitatem omnibus præstat potentissimæ et omnipotentis eminentiæ. Unde etiam si nemo cognoscit (1) *Patrem, nisi Filius, neque Filium, nisi Pater, et quibus Filius revelaverit* ⁷⁵; tamen hoc ipsum omnia cognoscunt, quando ratio mentibus infusa moveat ea, et revelet eis, quoniam est unus Deus, omnium Dominus.

2. Et propter hoc Altissimi et Omnipotentis appellationi omnia subjecta sunt: et hujus invocatione etiam ante adventum Domini nostri salvabantur homines et a spiritibus nequissimis, et a dæmonis universis, et ab apostasia universa (2): non quasi vidissent eum terreni spiritus, aut dæ-

monii: sed melius Grabijs, ἐκ μεταβολῆς, id est *mutata sententia.*

(97) *Moleste.* Sic Grabijs ex Arund. (qui consentit et Clarom.) melius quam cæteri, *modeste.*

(98) *Dicit.* Iliad. A, v. 43.

Καὶ τὰς ἐν ὧς σοὶ δόξα ἔστω, δέσπορτι τοῦ θυμῶ.

(99) *Secundum igitur*, etc. Male in omnibus edit. ab his verbis nova inchoatur periodus, nondum absoluto sensu præcedentis.

(1) *Nemo cognoscit.* De hoc Evangelii testimonio ab hæreticis depravato vide supra lib. i, cap. 20, et ibidem adnotata, et infra lib. iv, cap. 6.

(2) *Ab apostasia universa.* Id est ab omni potestate tenebrarum. Nam cacodæmones passim vocat apostatas, eorumque principem diabolum, *principem apostasias, principem abcessionis.* Vide lib. iii, cap. 25, n. 5, lib. iv, c. 41, n. 2.

mones, sed cum scirent quoniam est, qui est super omnia Deus, cujus et invocationem tremebant, et tremit universa creatura, et Principatus, et Potentia, et omnis subjecta Virtus. Aut nunquid hi, qui sub Romanorum imperio sunt, quamvis nunquam viderint Imperatorem, sed valde et per terram, et per mare separati ab eo, cognoscent, propter dominium, eum qui maximam potestatem habet principatus; qui autem super nos erant Angeli, vel ille quem mundi fabricatorem dicunt, non cognoscent Omnipotentem, quando jam et multa animalia tremant et cedant tali invocationi? Et utique non viderunt eum, tamen Domini nostri (3) nomini subjecta sunt omnia: sic et ejus (4) qui omnia fecit et condidit vocabulo, cum alter non sit, quam ipse qui mundum fecit. Et propter hoc Judæi usque nunc hac ipsa adfatione (5) dæmonas effugant, quando (6) omnia timeant invocationem ejus qui fecit ea.

3. Si itaque multis animalibus irrationabiliores noluerint Angelos esse, invenient quoniam oportebat, licet non vidissent hi eum, qui super omnia Deus est, uti cognoscerent potentatum et dominium ejus. Ridiculum enim vere apparebit, si se quidem, qui super terram sunt, cognoscere dicunt eum, qui super omnia est Deus, quem nunquam viderunt; ei autem qui eos fecit, et universum mundum, secundum eos, non permittant (7), cum sit in summis et super coslos, cognoscere ea, quæ ipsi, cum sint in humilibus, sciunt. Nisi forte sub terra in Tartaro esse Bythum suum dicunt: quapropter et primos se cognovisse eum, quam hi qui in altitudine habitarent (8) Angeli; in tantam amentiam venientes, uti dementem pronuntient mundi fabricatorem: quorum vere quidem est misereri, cum in tanta dementia dicant, neque Matrem agnovisse eum (9) neque semen ejus, neque Pleroma Æonum, neque Propatorem, neque quid essent quæ fabricavit; 72 esse autem imagines eorum, quæ intra Pleroma sunt, latenter Salvatore

72 Cap. VI.

(3) Domini nostri. Hæc ad imperatorem refero. Græbius vero de Jesu Christo interpretatur, sed minus recte. Ista enim, quæ immediate præcedunt, non viderunt eum, demonstrare videntur Irenæum jam coeptam comparisonem prosequi, et ex eo quod imperatori Romanorum, cujus dominio tunc parebat Lugdunum, subjecta essent omnia, licet a plurimis visus nunquam fuisset, colligere et Dei Patris imperio subditos fore Angelos, quamvis hunc nunquam conspexissent.

(4) Sic et ejus. Alias vitiose, sic et unus.

(5) Adfatione. Sic Clarom., Arund. et edit. Oxon. In Voss., affations. Sed in aliis edit. advectione.

(6) Quando. Feuard. in marg. et codd. Pass. ac Voss., quoniam.

(7) Permittant. Alii, permittent.

(8) Habitarent. Alii, habitant.

(9) Neque Matrem agnovisse eum. Hæc de mundi fabricatore intelligenda, qui nempe neque Matrem agnovit, neque semen ejus, etc.

(10) Latenter Salvatore operato sic fieri, etc. Id

operato sic fieri (10) in honorem eorum, qui sursum sunt.

CAPUT VII.

Hæc creatas imagines non esse Æonum, qui sursum sunt intra Pleroma.

1. Ignorante itaque (11) Demiurgo universa, Salvatore dicunt honorasse Pleroma in conditione per Matrem, similitudines et imagines eorum, quæ sursum sunt, emittentem. Sed quoniam quidem impossibile erat, extra Pleroma esse aliquid, in quo imagines dicunt factas esse eorum, qui sunt intra Pleroma, vel ab alio quodam præter primum Deum fabricari hunc mundum, ostendimus. Si autem suave est undique evertere eos, et mendaces arguere, dicemus adversus eos, quoniam, si in honorem eorum quæ sursum sunt (12), facta sunt hæc secundum illorum imaginem a Salvatore, semper ea oportet perseverare, uti et semper sint in 123 honore, quæ sunt honorata. Si autem trans-eunt, quæ utilitas hujus brevissimi temporis honoris, qui aliquando quidem non fuit, rursus autem non erit? Vanæ igitur gloriæ appetitor magis (erit) (13) Salvator, quam honorans quæ sunt sursum arguitur a nobis (14). Quis enim honor est æternorum eorum quæ semper sunt, ea quæ sunt temporalia; eorum quæ stant, ea quæ prætereunt; incorruptibilem, corruptibilia? Quandoquidem et apud homines, qui sunt temporales, nulla gratia est ejus honoris, qui celeriter præterit: sed ejus qui in plurimum (15), quantum potest, perseverat. Quæ autem statim ut facta sunt exterminantur, incantumelliam magis eorum, qui putantur honorari, facta esse juste dicentur: et contumeliose tractari id quod est æternum, corrupta ejus et soluta imagine. Quid autem, si non plorasset, et risisset, et aporiata esset Mater ipsorum; non habuisset (16) Salvator per quæ honoraret plenitudinem, extremæ confusionis non habens propriam substantiam (17), per quam honoraret Propatorem?

2. O vanæ gloriæ honor, qui statim præterit, et

est, Salvatore Demiurgum insecum, et ignorantem quæ faceret, agente, et curante ut per eum sic fierent, etc.

(11) Ignorante itaque. Sic mss. nostri. In Eras., Gall. et Feuard. male, ignoranteque.

(12) Quæ sursum sunt. In Arulid. deest, sunt. In Clarom. vero et Pass. legitur qui, pro quæ; nec ita male, si qui ad Æones referatur, ut paulo ante: imagines eorum, qui sunt intra Pleroma. Et in illo præcedentis cap. in honorem eorum, qui sursum sunt.

(13) Magis erit. Verbum erit redundat.

(14) A nobis. Arund. et Merc. 2, a vobis.

(15) In plurimum. Sic Clarom. et Voss. Alii omit-tunt in.

(16) Quid autem, si non plorasset et risisset? Non habuisset. Ita recte codd. Clarom. et Voss. ac edit. Oxon. Sed in Feuard. edit. et cod. Pass. perperam, quid autem plorasset et risisset ... non habuisse? In Eras. et Gallas. pejus, quid autem non plorasset, et aporiata esset ... non habuisse?

(17) Extremæ confusionis non habentis propriam

jam non apparet! Erit aliquis *Æon*, in quo in totum (18) talis honor fuisse non reputabitur, et inhonorata erunt tunc quæ sunt sursum : aut aliam iterum necesse erit Matrem emittere plorantem, et aporiatam, in honorem Pleromatis. O indissimilis, simul autem et blasphemæ imaginis (19)! Imaginem mihi dicitis emissam a mundi fabricatore (20) Unigeniti; et Nun (21) vultis esse Patris universorum : et imaginem hanc ignorare quidem semetipsam, ignorare autem et conditionem, ignorare autem et Matrem, et omne quodcumque est eorum quæ sunt, et eorum quæ ab eo facta sunt : et non erubescitis adversus vos ipsos, ignorantiam inducentes usque ad ipsum Monogenem? Si enim secundum similitudinem eorum, quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, ignorante eo tanta, qui secundum similitudinem factus est; necesse est et circa eum, et secundum eum, ad cujus similitudinem factus est is qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter (22). Non enim possibile est, cum sint utrique spiritualiter emissi, neque plasmati, neque compositi, in quibusdam quidem similitudinem servasse, in quibusdam vero depravasse imaginem similitudinis (23), quæ in hoc sit emissæ, ut sit secundum similitudinem ejus, quæ sursum est, emissionis. Quod si non est similis (24), Salvatoris erit incusatio, qui dissimilem emisit

substantiam. Hellenismus; genitivi pro ablativis absolutis. Latine scribendum erat : *extrema confusione non habente propriam substantiam*. Respicit Irenæus ad tabulam illam tristis Achamothæ sortis, quæ in umbræ et vacuitatis locis effervescens, jacebat informis et sine specie, imo et sine substantia : donec misertus ejus superior Christus, formam ei indidisset, quæ esset secundum substantiam. Hæc proinde ante expertam Christi miserationem, in extrema confusione constituta, propriam non habebat substantiam, per quam honoraret Propatorem. Vide lib. I, cap. 4, n. 1.

(18) *Erit aliquis Æon, in quo in totum, etc.* Obscuræ hujus periodi sensus est : Erit aliquando, vel forte etiam jam nunc est aliquis *Æon* tali honore penitus orbatus, destructis videlicet iis rebus creatis, quas honoris causa ad ejus imaginem condiderat Salvator : et tunc honoris expertia manebunt quæ sunt sursum, etc.

(19) *O indissimilis ... et blasphemæ imaginis*. Alter Hellenismus, pro o indissimilem et blasphemam imaginem.

(20) *A mundi fabricatore*. Id est, a Salvatore, cui hic ascribitur rerum creatio, quia per Achamoth et Demiurgum ipsum cuncta fabricatus est. Huncque genuinum esse verbum istorum sensum, civis legenti demonstrant quæ sequuntur : si enim secundum similitudinem eorum quæ sunt sursum, a Salvatore facta sunt hæc, etc. Hinc paulo post vocatur, *reprobabilis artifex, malus artifex*. Quid ergo doctissimo Grabio in mentem venit, nescio, dum tam confidenter asseruit, pro, a mundi fabricatore, legendum esse, mundi fabricatorem, vel, a Salvatore mundi fabricatorem. His lectionibus tantum abest faveat integer contextus, quin potius totus repugnat. Illic igitur ordo verborum est : imaginem Unigeniti (Demiurgum scilicet) mihi dicitis emissam a mundi fabricatore, Salvatore nimirum, etc.

(21) *Et Nun*. Quem ante et delevi auctoritate cod. Clarom. Nun autem in genitivo accipe.

A imaginem, quasi reprobabilis artifex. Nec enim dicere possunt, quasi non haberet potestatem emissionis Salvator, quem Omnia esse dicunt. Si igitur dissimilis est imago, malus est artifex, et est (25) culpa Salvatoris, secundum eos. Si autem similia est, eadem ignorantia invenietur circa Non Propatoris ipsorum, hoc est, Monogenem : et ignoravit quidem (26) semetipsum Nus Patris, ignoravit autem et Patrem, ignoravit autem et ea quæ ab eo facta sunt. Si autem cognoscit ille ; et eum, qui ad similitudinem ejus factus est a Salvatore, necesse est cognoscere quæ sunt similia : et soluta est ipsorum, secundum suam regulam, maxima blasphemiam.

3. Et sine hoc autem, quonam modo ea quæ sunt creaturæ, sic varia et multa (27), et innumerabilia, eorum *Æonum*, qui sunt intra Pleroma triginta imagines esse possunt, quorum et nomina quæ sint, secundum quod dicunt, in eo qui est ante hunc libro posuimus? Et non tantum universæ creaturæ varietatem, sed ne quidem partis (28) alicujus aut celestium, aut superterrestrium, aut aquatiliam poterunt adaptare Pleromatis ipsorum parvitati. Quoniam enim Pleroma ipsorum triginta *Æones* sunt, ipsi testantur : quoniam autem in una parte eorum quæ dicta sunt, non triginta sed multa millia specierum esse annumerantes (29) eos, ostendere

(22) *Qui ignorat, huiusmodi ignorantiam existere spiritualiter*. Sic cod. Claromont., nisi quod pro ignorantiam, habeat, æque ac Voss. et Pass., ignorantiam. Sed legendum esse ignorantiam demonstrat tum edit. omnium et aliorum mss. consensus, tum ipsa constructio. In edit. Eras. Gallas. ac Feuard. corrupte omnino legitur, qui ignorat, huiusmodi ignorantiam, non existitit spiritualiter. In Oxon. vero, qui ignorat, huiusmodi ignorantia existitit spiritualiter. Recte quidem, quod sensum spectat : sed paulo liberius quoad verba ; nullus enim codex habet, ignorantiam. Quare retenta, quam habent plerique codices, voce, ignorantiam, in cæteris Claromontanum sequi consultius visum est. In Arundel. etiam et Voss. deest particula non.

(23) *Imaginem similitudinis*. In Feuard. marg., Pass. et Voss., imaginum similitudines ; non male, si pluralis numerus sequeretur.

(24) *Similis*. Ita edit. Eras., Gallas., Oxon. et cod. Arund. Feuard. autem veteris cod. (cui consentiunt Clarom. et Pass.) auctoritatem secutus, posuit simile, sed minus recte. Subintelligitur enim, imago, quæ præcessit, unde et mox sequitur : si igitur dissimilis est imago, etc.

(25) *Et est*. Ita Feuard. Grab. et codd. Clarom., Pass. et Voss., in reliquis aut ei, aut est deicit.

(26) *Ignoravit quidem*. In Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2, ignorabit ; recte quidem, si mox sequeretur, ignorabit ... ignorabit.

(27) *Varia et multa*. Sic edit. omnes cum cod. Pass., sed mss. Clarom., Ottob. et Anglic. habent vacua et multa, repugnante contextu.

(28) *Partis*. Sic pro Patris bene reposuit Grab. ex cod. Arund. Huic consentit et Clarom. Hujus lectionis veritatem confirmant quæ mox sequuntur : quoniam autem in una parte eorum, etc.

(29) *Annuerantes eos*. Sic recte Feuard. in marg. et cod. Pass. Consentit Clarom. et Voss., nisi quod eos non habent. Lectionem hanc hic repositurum se fuisse dicit Grab. si sint, loco esse, præ-

omnis quicunque confitebitur (30). Quomodo igitur ea, quæ tam multæ sunt conditionis (31.), et contraria 124 substantialia, et repugnantia invicem, et interfectoria alia alia (32), imagines et similitudines esse possunt triginta Æonum Pleromati; siquidem unius naturæ (33), quemadmodum dicunt, ex æquali et simili existant, et nullam habeant differentiam? Oportebat autem, si hæc illorum imagines sunt, quemadmodum natura nequam homines dicunt quosdam, et natura rursus bonos, et Æonum ipsorum ostendere tales differentias, et quosdam quidem ex ipsis natura bonos dicere emissos, quosdam autem natura malos, ut imaginis illorum adinventio congruens esset Æonibus. Adhuc autem quoniam in mundo altera quidem sunt mansueta, altera vero fera, et quædam quidem non nocentia, quædam nocentia, et reliquorum corruptentia; et quædam quidem superterrestria, quædam æquatilia, quædam volatilia, quædam coelestia: similiter et Æonas ostendere debent tales habere affectiones, si quidem hæc illorum imagines sunt. Et ignis autem æternus, quem præparavit Pater diabolo et angelis ejus⁷⁴, cujus eorum, qui sunt sursum Æones, imago sit, interpretari debent: et ipse enim in conditione numeratur.

⁷⁴ Math. xxv, 41. ⁷⁵ Dan. vii, 10.

celeret: sed subintelligendo sint, vel sunt post triginta, evanescit hæc difficultas, et planus evadit sensus; qui, legendo cum editi omnibus, esse annumerant eos ostendere, etc., intricatus omnino fit.

(30) *Ostendere ... confitebitur.* Græce ἀποδεικνύειν ... ἐξομολογῆσθαι, i. e. demonstraturum se quilibet recipiet, spondebit, etc.

(31) *Multæ sunt conditionis.* Multæ pro multa ex cod. Arund. reposuit Grab. Suspicio idem habere et Clarom., asserere tamen non ausim, quia a propriis adherens sequenti s discerni satis non valet.

(32) *Alia alia.* In aliis semel duntaxat, alia.

(33) *Unius naturæ.* In Clarom. et Voss., unius creaturæ.

(34) *Excoitationis.* Græce, ut opinor, ἐνθυμίσσεως. Enthymesis est, de qua tam multa lib. 1.

(35) *Impte.* Cod. Arund., inique.

(36) *Malarum.* Ita Feuard. in marg. edit. 1576, Clarom., Pass. et Vos. Sed editi. omnes perperam habent, malorum; nam de imaginibus sermo est.

(37) *Et corruptibilium.* Feuard. in marg. cit. edit. Clarom., Pass. et Voss., incorruptibilium, omisso et; sed male, ut videtur.

(38) *Imaginum.* Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, imaginem.

(39) *Imagines erunt.* Genuinam hanc lectionem unicus habet cod. Clarom., ceteri omnes cum editi. tum mss. corrupte, imaginis.

(40) *Eis constabit ratio.* In Feuard. edit., eis constat ratio. In Eras. et Gallas. idem, sed sine eis.

(41) *Dena millia denum millium.* Hæc Danielis verba eodem prorsus modo, atque Irenæus, citat S. Clementis in Epist. ad Corinth. c. 34, inverso nimirum ordine verborum: Ἀγγέλους γὰρ ἡ Γραφή· Μύρια μύριαδες παρστήχισαν αὐτῷ, καὶ χίλια χιλιάδες ἐλατούργουν αὐτῷ. Cum, inquit Cotelierius

4. Si autem excoitationis (34) ejus, qui passus est, Æonis dicent imagines hæc esse, primum quidem impie (35) agent adversus Matrem suam, malarum (36) et corruptibilium (37) imaginum (38) initiatricem esse eam dicentes. Deinde autem ea quæ sunt multa, et dissimilia, et contraria natura, quoniam modo unius et ejusdem imagines erunt (39)? Et si Pleromatis Angelos multos esse dicent, et horum illa quæ sunt multa imagines esse; nec sic eis constabit ratio (40). Primo enim differentias Pleromatis Angelorum contrarias invicem debent ostendere, quemadmodum et subjacentes imagines contrariæ naturæ invicem sunt. Deinde autem cum sint multi et innumerabiles circa factorem Angeli, quemadmodum omnes constituentur prophetae, dena millia denum millium (41) assistere ei, et multa millia millium ministrare ei⁷⁵; et secundum eos, Pleromatis Angeli Angelos factoris imagines habebunt, et manet conditio integra (42) in imagine Pleromatis, jam non consequentibus triginta Æonis in multiformem (43) conditionis varietatem.

5. Adhuc etiam, si secundum similitudinem hæc illorum facta sunt, illa rursus ad quorum similitudinem erunt facta? Si enim mundi fabricator non a semetipso fecit hæc, sed quemadmodum nullius

In not. ad hanc epist., a LXX convenienter archetypo redditum fuerit: χίλια χιλιάδες ἐλατούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μύριαδες παρστήχισαν αὐτῷ. Consentiant tamen cum Clemente et Irenæo, Gregorius Nyss. homil. 8 in Ecclesiasten, et Cyrill. Alexand. epist. in Symbolum. Plura alia de varia loci hujus lectione reperies apud cit. Cotelierium, nec consuluisset pœnitebit.

(42) *Et manet conditio integra,* etc. Crucem mihi diu sedit obscurissimus hic locus. Eum tamen etiam atque etiam animo revolventi, sensus hic occurrit. Si tam multæ, tamque diversæ res creatæ, quas in hoc mundo conspiciunt, Angelorum Pleromatis, quos multos esse volunt, imagines sint; præterquam quod non ea in his animadvertitur contrarietas, quam in rebus creatis videre est, aliud nec minus sequetur incommodum. Cum enim multi sint et innumerabiles Demiurgi, seu factoris Angeli, hi soli plus quam sufficient ad exprimendam Pleromatis Angelorum imaginem, singulis factoris Angelis plus satis respondentibus singulis Pleromatis Angelis; ac proinde eadem semper redibit, nec solvetur difficultas: qui scilicet tot et tantæ, tamque diversæ aliæ res creatæ manere queant in imagine Pleromatis, seu ad imaginem Pleromatis factæ dici: æque enim triginta, qui supersunt, Æones, cum pauciores sint, consequi possunt, seu adæquare tam multiformem rerum creatarum varietatem, quæ ex Enthymesi passi Æonis ortum accepisse dicuntur. Qui locum hunc melius explicet, lubenter audiam.

(43) *Æonis in multiformem.* In quod est in edit. ac mss. nostris, ante multiformem, Græbius delevit auctoritate Merc. 2 codd. Quod autem Æonibus, pro Æonis, substituendum vult vir doctus, haud necesse putem. Interdum enim scribit interpretes in sexto casu Æonis, quasi ab Æonæ Æonarum, ut patet ex cap. 14 sequenti, ubi sub finem scriptum legitur: Æonis existentibus, pro Æonibus existentibus.

momenti artifex, et quasi primum discens puer, de alienis archetypis transtulit; Bythus ipsorum unde habuit species (44) ejus, quam primum emisit, dispositionis? Consequens est igitur, illum ab altero quodam, qui super eum est, exemplum accepisse; et illum rursus ab altero. Et nihilominus in immensum excidet de imaginibus sermo, quemadmodum et de diis (45), si non fixerimus sensum in unum artificem, ut in unum (46) Deum, qui a semetipso fecit ea quæ facta sunt. Aut de hominibus quidem aliquis permittit, a semetipsis utile aliquid ad vitam adinventasse: ei autem Deo qui mundum consummavit, non permittit a semetipso fecisse speciem eorum quæ facta sunt, et adinventionem ornatae dispositionis?

6. Unde autem et hæc illorum imagines, cum sint illis contraria (47), et in nullo possint eis communicare? Quæ enim sunt contraria, eorum quorum sunt contraria esse quidem possunt exitiosa; imagines vero nullo modo: quemadmodum aqua igni, et rursus lumen tenebris, et alia tanta, nequaquam erunt invicem imagines. Sic nec ea quæ sunt corruptibilia, et terrena, et composita, et prætereuntia, eorum, quæ secundum eos sunt, spiritualium imagines erunt: nisi et ipsa composita, et in circumscriptione, et infiguratione constentur esse, et non jam spiritalia, et effusa, et locupletia, et incomprehensibilia. Necesse est enim ea infiguratione esse, et circumscriptione, ut sint imagines veræ: et absolutum est ea non esse spiritalia. Si autem illa spiritalia, et effusa, et incomprehensibilia dicunt; quomodo possunt, quæ sunt in figura, et in circumscriptione, imagines illorum esse, qui sunt sinefiguratione et incomprehensibiles (48)?

7. Si autem [non] secundumfigurationem (49), nec secundum formationem, sed secundum numerum 125 et ordinem emissionis imagines ea dicent esse; primo quidem non essent (50) imagines dicenda hæc et similitudines eorum, qui sursum sunt Æonum. Quæ enim nec habitum, nec figuram

"Cap. VII.

(44) *Species*. Edit., *speciem*.

(45) *Diis*. Genuinam hanc lectionem pro *his* substituit Grab. ex cod. Arund., quam et codd. Merc. 2 quodammodo confirmant: nam in altero legitur *dedit is, in altero deditis*.

(46) *Ut in unum*. Edit. Oxon. ex mss. Arund. et Voss., et in unum Deum.

(47) *Hæc ... contraria*. Ita Claromont. et Arund. In Merc. 2 quoque, *hæc*: sed in aliis minus recte, *hæc contraria*.

(48) *Qui sunt ... incomprehensibiles*. Ita Ottob. cod. cui quoad postremam vocem consentiunt cæteri omnes mss. In edit., *quæ sunt ... incomprehensibilia*.

(49) *Non secundumfigurationem*. Non addendum esse, et res ipsa docet, et paulo post sequentia verba: *quæ enim nec habitum, nec figuram illorum habent*, etc., omnino confirmant. Hanc tamen particulam quia nullo ms. fretus addidi, hamulis inclusi.

(50) *Non essent*. Ita Clarom., Voss. et Arund., cæteri, *non sunt*.

illorum habent, quemadmodum imagines sunt ipsorum? Post deinde, et numeros, et emissiones superiorum Æonum, eosdem et similes ad eos, qui sunt conditionis, adaptent. Nunc autem triginta ostendentes Æones, et tantam multitudinem eorum, quæ sunt in conditione, imagines eorum qui sunt (51) triginta dicentes, juste ut insensati arguantur a nobis.

CAPUT VIII.

Quam abhorreat a verosimili res creatas esse umbram Pleromatis.

1. Si autem hæc illorum umbram dicent esse, quemadmodum quidam ipsorum audent dicere, ut secundum hoc imagines esse (52), necesse erit et corpora ipsos ea, quæ sunt sursum, confiteri. Ea enim, quæ sursum sunt, corpora, umbram faciunt; non autem jam spiritalia, quandoquidem nulli obscurare possunt (53). Si autem et demus illis hoc, quod quidem est impossibile, eorum quæ sunt spiritalia et lucida umbram esse, in quam Matrem suam descendisse dicunt: tamen cum illa sint æterna, et ea quæ ex ipsis efficitur umbra sempiterna perseverat, et non jam transeunt hæc, sed perseverant cum his, quæ se adumbrant (54). Si autem hæc transeunt, et illa necesse est, quorum hæc sunt umbra (55), transire: illis autem perseverantibus, perseverat et umbra (56) ipsorum.

2. Si autem non secundum id quod obumbratur, dicent (57) eam umbram esse, sed secundum id quod multo ab illis separata sint; paterni luminis ipsorum pusillitatem et infirmitatem accusabunt, quasi non attingat usque ad hæc, sed deficiat adimplere id quod est vacuum, et dissolvere umbram, et hoc quando nemo sit impedimento. In caliginem enim convertetur, secundum eos, et obcæcabitur paternum lumen eorum, et deficiet in his quæ sunt vacuitatis locis, cum minime possit adimplere omnia. Non igitur jam dicant Pleroma esse omnium Bythum ipsorum, siquidem id quod est vacuum et umbra, neque adimplevit, neque illuminavit: aut iterum umbram et vacuum prætermittant; siqui-

D (51) *Qui sunt*. Edit. omnes, *quæ sunt*.

(52) *Ut secundum hoc imagines esse*, etc. Eras., Gall., et Feuard., aut *secundum hoc imagines esse*. At recte conjicit Grab. Irenæum Græce scripsisse, *ὥστε κατὰ τοῦτο εἰκόνας εἶναι*, quod vertere debuisset interpres: *adeo ut secundum hoc imagines sint*.

(53) *Nulli obscurare possunt*. Græca locutio, a Billius, pro, *nulli caliginem offundere, nihil obumbrare possunt*; τὰ πνευματικὰ μηδὲν ἐμπόρουν δύνανται.

(54) *Quæ se adumbrant*. Pro, *quibus adumbrantur*, seu *quæ hanc umbram efficiunt*.

(55) *Illa... umbra*. Sic Clarom. et Merc. 2. Voss. vitiose, *illum... umbram*. Cæteri, *illa... umbra*: minus bene, nam de umbra in singulari in toto hoc capite loquitur auctor.

(56) *Perseverat et umbra*. Alii, *perseverant et umbra*.

(57) *Dicent*. Ita Clarom., Pass., Voss. et Feuard. in marg. Sed in textu, perinde ut Eras. et Gallas. perperam, *dicentes*.

dem adimplet omnia paternum ipsorum lumen. A

3. Neque igitur extra primum Patrem, id est (58), qui super omnia est Deus, aut Pleroma aliquid esse potest, in quod Enthymesein passi Æonis descendisse dicunt, ut non definiatur et circumscribatur ab eo qui est extra, et contineatur ipsum Pleroma, vel primus Deus : neque vacuum esse, aut umbram capiet (59), cum jam ante sit Pater, uti ne deficiat lumen ejus, et definiatur (60) in vacuum. Irrationale est autem et impium adinvenire locum in quo cessat et finem habet, qui est secundum eos Propator, et Proarche, et omnium Pater, et hujus Pleromatis. Nec rursus in Patris sinu alterum quemdam dicere tantam fabricasse conditionem fas est, vel consentiente, vel non consentiente eo, propter prædictas causas⁷². Impium est enim similiter et depens dicere, tantam conditionem ab Angelis, aut ab emissionem quadam ignorante verum Deum, in his quæ sunt ipsius, fabricasse (61) : neque infra Pleroma (62) ipsorum, cum sit universum spiritale, ea quæ sunt terrena et choica possibile facta esse : sed ne quidem secundum illorum imaginem, cum dicuntur (63) pauci (64), et similis formationis et unum esse, possibile est, et quæ sunt multæ conditionis, et contraria invicem facta esse. Falsus autem apparuit, et qui est de umbra⁷³ cenomatis (65), id est, vacui, ipsorum sermo, secundum omnia. Itaque vacuum ostensum est signum eorum, et inconstans doctrina : vacui autem et hi (66) qui attendunt eis, vere in profundum perditionis descendentes.

126 CAPUT IX.

Unum esse mundi conditorem, Deum Patrem; veteresque omnes in hac traditione cum Ecclesia consentire.

1. Quoniam quidem (67) est mundi fabricator Deus, constat et ipsis, qui multis modis contradicunt ei, et confitentur eum, fabricatorem eum vocantes, et Angelum dicentes : ut non dicamus, quoniam omnes clamant Scripturæ, et Dominus hunc Patrem qui est in cælis docet (68), et non alium : quemadmodum ostendimus procedente sermone. Nunc autem sufficit id quod est ab eis, qui contraria nobis dicunt testimonium, omnibus ho-

⁷² Cap. 2 et 5 hujus libri. ⁷³ Cap. 8. ⁷⁴ Cap. 23 et seqq. ⁷⁵ Rom. 1, 25. ⁷⁶ Gal. iv, 8. ⁷⁷ Isa. xlv, 9. ⁷⁸ Cap. 10.

(58) *Id est.* Feuard. in marg. et Pass., *idem.*

(59) *Neque vacuum esse, etc., capiet.* Græcismus, οὐδὲ ἐν ἐνὸν εἶναι ἢ ἄντιον ἐνδέχεται, id est neque fieri poterit, ut vacuum, aut umbra sit.

(60) *Definiatur.* Id est, terminetur, desinat.

(61) *Fabricasse.* Vel lege *fabricatam esse*, vel *fabricasse* passiva significatione accipe.

(62) *Infra Pleroma.* Probare satagit Græbius hic legendum esse *infra Pleroma*. Sed frustra : jam enim monuimus *infra*, pro *intra*, apud infimæ Latinitatis auctores passim occurrere. Vide Cangii *Glossarium*.

(63) *Cum dicuntur.* Ita recte cod. Voss. pro *dicuntur*, ut est in edit. Eras., Gallas. et Feuard. In cod. Clarom. scriptum erat, *dicuntur*; sed imperitus quis emendator reposuit, *dicitur*.

(64) *Pauci.* Æones scilicet.

minibus ad hoc demum consentientibus, veteribus quidem, et in primis a primoplasti traditione hæc suadelam custodientibus, et unum Deum fabricatorem cæli et terræ hymnizantibus : reliqua autem post eos a Prophetis Dei hujus rei commemorationem accipientibus : ethnicis vero ab ipsa conditione discentibus. Ipsa enim conditio ostendit eum, qui condidit eam; et ipsa factura suggerit eum, qui fecit (69); et mundus manifestat eum, qui se disposuit. Ecclesia autem omnis per universum orbem hanc accepit ab apostolis traditionem.

2. Constante igitur hoc Deo, quemadmodum diximus, et testimonium ab omnibus accipiente, quoniam est : ille sine dubio, qui secundum eos adinvenitur Pater, inconstans et sine teste est; Simone Mago primo dicente semetipsum esse super omnia Deum, et mundum ab Angelis ejus factum; post deinde his qui successerunt ei, secundum quod ostendimus in primo libro⁷⁴, variis sententiis impias et irreligiosas adversus fabricatorem circumducentibus doctrinas : quorum discipuli cum sint hi (70), ethnicis pejores efficiunt eos, qui assentiunt eis. Illi enim *creatura potius quam Creatori servientes*⁷⁵, et his qui non sunt dii⁷⁶, verumtamen primum deitatis locum attribuunt fabricatori hujus universitatis Deo. Hi autem, hunc quidem labis fructum dicentes, et animale eum vocantes, et non cognoscentem eam quæ super eum est Virtutem, dicentem quoque : *Ego sum Deus, et præter me non est alius Deus*⁷⁷; mentiri eum dicentes, ipsi mentientes; omnem malitiam copulantes ei, eum qui non est super hunc, quod sit fingentes, secundum sententiam suam deteguntur, eum quidem qui est Deus blasphemantes, eum autem qui non est, Deum fingentes, in suam ipsorum condemnationem⁷⁸. Et qui dicunt semetipsos perfectos, et universorum habere agnitionem, ethnicis pejores, et magis blasphemi sensu etiam adversum suum factorem inveniuntur.

CAPUT X.

Quam male ab hæreticis explicentur Scripturæ. Omnia ex nihilo, non ex subjucenti materia, creavit Deus.

1. Perquam itaque irrationale est, prætermittentes

(65) *Cenomatis.* Ex Græco κενώματος. Vid. lib. 1, c. 4, n. 1.

(66) *Vacui autem et hi.* Observat Billius ludere hoc loco Irenæum in ambiguitate vocabuli κενόν, quod initio capitis vacuum significat, hic autem stultum et inane.

(67) *Quoniam quidem.* In edit. minus bene, *quando quidem*.

(68) *Et Dominus docet.* Nimirum, ut notat Feuard. Matth. v, 16: *Glorificet Patrem vestrum, qui in cælis est*; v. 45: *Ut sitis filii Patris vestri, qui in cælis est*. Matth. vi, 9: *Pater noster, qui es in cælis, etc.*

(69) *Qui fecit.* Eam delevit Græbius, quia deest in omnibus mss. Sed addatur vel dematur, parum interest.

(70) *Cum sint hi.* Valentiniani scilicet.

eum, qui vere est Deus, et qui ab omnibus habet testimonium, querere si est super eum is, qui non est, et qui a nemine unquam annuntiatus est. Quoniam enim manifeste nihil dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent: quia autem parabolas, quæ queruntur et ipsæ quomodo dictæ (71) sint, male ad eum, qui adinventus est ab ipsis, transfigurantes, alium nunc, qui ante nunquam quæsitus est, generant, manifestum est. Per hoc enim quod velint ambiguas exsolvere Scripturas (ambiguas autem non quasi ad alterum Deum, sed quasi ad dispositiones Dei) alterum Deum fabricaverunt (72); quemadmodum prædiximus, de arena resticulas necentes (73), et quæstioni minori quæstionem majorem adgenerantes. Omnis autem quæstio non per aliud, quod queritur, habebit resolutionem, nec ambiguitas per aliam ambiguitatem solvetur apud eos, qui sensum habent, aut ænigmata per aliud majus ænigma, sed ea quæ sunt talia, ex manifestis, et consonantibus, et claris accipiant absolute.

2. Hi autem quærentes (74) exsolvere Scripturas et parabolas, alteram majorem et impiam quæstionem introducunt, si quidem super mundi fabricatorem Deum alius sit Deus (75); non exsolventes quæstiones (unde enim?), sed minori quæstioni magnam quæstionem adnectentes, et nodum insolubilem inserentes (76). Ut enim sciant (77) hoc ipsum scire, quod utique triginta annorum Dominus venit ad baptismum veritatis, hoc non discentes; ipsum Deum fabricatorem, **127** qui misit eum ad salutem hominum, impie contemnunt: et ut putentur posse enarrare unde substantia materiæ, non credentes quoniam Deus ex his quæ non erant, quemadmodum voluit, ea quæ facta sunt, ut essent, omnia fecit, sua voluntate et virtute substantia usus (78), sermones vanos (79) collegerunt; vere ostendentes suam infidelitatem (80): quoniam quidem his quæ sunt, non credunt, in id quod non est, deciderunt.

⁷¹ Cap. XI. ⁷² Luc. XVIII, 27.

(71) *Dictæ.* Feuard. in marg. et cod. Voss., *D* *dictatæ.*

(72) *Fabricaverunt.* Sic Feuard. in marg. ac codd. Voss. et Clarom. In aliis, *prædicaverunt.*

(73) *De arena resticulas necentes.* Vide quæ de hoc proverbio notavimus lib. I, pag. 36, not.

(74) *Quærentes.* *Bis*, quod in edit. legitur ante, *quærentes*, et lectorem male turbat, recte omittunt mss. Arund., Voss., Merc. I et Clarom.

(75) *Alius sit Deus.* Textum hic esse mutilum suspicatus est Billius. Sed frustra: expuncta enim voce *quod*, quæ in edit. Eras., Gallas. et Feuard. ante *alius* perperam inserta est, planus evadit. Expungendam autem esse docent mss. omnes, in quorum nullo comparat.

(76) *Inserentes.* Quidam, *inferentes.*

(77) *Sciant.* Legendum putat Grabinus, *sciuntur*; sed frustra. Sensus est, ut enim sciant se hoc ipsum scire.

(78) *Sua voluntate et virtute substantia usus.* Græce, inquit Billius, *τῇ αἰσέτῃ βουλήσει καὶ δυνάμει, οὐ σώσει χρησάμενος*: id est, *sola sua volun-*

A 3. Quod enim dicunt ex lacrymis Achamoth, humectam prodidisse substantiam, a risu autem laci-dam, a tristitia autem solidam et a timore mobi-lem, et in his altum sapere et infatum esse, quomodo hæc non digna irrisione, et vere ridicula? qui non credunt quidem, quoniam ipsam materiam, cum sit potens et dives in omnibus Deus, creavit, nescientes quantum potest spiritalis et divina substantia; credentes autem quoniam Mater ipso-rum, quam (81) feminam a femina vocant, a prædictis passionibus emisit tantam conditionis ma-teriam: et quærentes (82) quidem unde suppedi-tavit fabricatori conditionis substantia; non quærentes autem unde Matri ipsorum, quam Enthymesi et impetum Æonis errantis dicunt, lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias, (83) aut reliqua materiæ emissio.

B 4. ⁷⁴ Attribuere enim substantiam eorum, quæ facta sunt, virtuti et voluntati ejus, qui est omnium Deus, et credibile, et acceptabile, et constans, et in hoc bene dicitur (84): quoniam *quæ impossibilia sunt apud homines, possibilia sunt apud Deum*. Quoniam homines quidem de nihilo non possunt aliquid facere, sed de materia subjacenti; Deus autem, quam homines hoc primo-melior, eo quod materiam fabricationis suæ, cum ante non esset, ipse adinvenit. Dicere autem de Enthymesi Æonis errantis prolatam materiam, et longe quidem Æonem ab Enthymesi ejus separatam, et hujus rursus pas-sionem et affectionem extra ipsam quidem ejus esse materiam; et incredibile, et fatuum, et impossibile, et inconstans.

CAPUT XI.

Hæreticos veritati non credentes in profundum erro-ris incidisse. Cur eos interrogare statuat Irenæus?

1. Et non credentes quidem quoniam is qui est super omnia Deus, in his quæ sunt ejus, varia et dissimilia verbo fabricavit, quemadmodum ipse voluit, cum sit omnium fabricator, ut sapiens ar-

D *tate ac potentia pro creatis rebus omnibus usus.* Sed melius explicat Grabinus: *sola sua voluntate ac po-tentia loco substantiæ, sive materiæ, ex qua res creatas formaret, usus.* Hanc explicationem confir-mant sequentia.

(79) *Vanos.* Alias minus recte, *varios.*

(80) *Infidelitatem.* Sic ex codd. Clarom. et Voss. ac Feuard. marg. reposui, pro *infirmis*, quia mox sequitur: *quoniam quidem his quæ sunt, non credunt*, etc.

(81) *Feminam a femina vocant.* Supra lib. I, cap. 21, n. 5, *masculo-feminam a femina* dicunt. Sed quemadmodum Sophiam modo masculo-feminam, modo masculum, modo feminam exhibent; sic et Achamoth nunc *Dominum masculiniter*, nunc *masculo-feminam*, nunc *feminam* appellant.

(82) *Et quærentes.* In aliis, *exquirentes.*

(83) *Lacrymas tantas, aut sudores, aut tristitias.* Solæcismus apertus est, inquit Billius; hæc enim omnia recto casu efferenda sunt.

(84) *Dicitur.* Alii, *dicetur.*

chillectus, et maximus rex; ⁷⁸ credentes autem quoniam angeli, aut virtus aliqua separata a Deo, et ignorans eum, fecit hanc universitatem: sic igitur veritati non credentes, in mendacio autem voluentes, perdidit panem vitæ veræ, in vacuum (85) et in profundum umbræ incidentes; similes *Æsopi* cani, ei qui panem quidem reliquit, in umbram autem ejus impetum fecit, et perdidit escam. Et ex ipsis (86) autem Domini verbis facile est ostendere, contentis unum Patrem, et factorem mundi, et plasmatores hominis, qui a lege et prophetis annuntiatus sit, et alterum nescientis, et hunc esse super omnia Deum: docentis autem, et per se eam, quæ est ad Patrem adoptio filiorum, quæ est æterna vita, omnibus justis attribuentis.

2. Sed quoniam amant incusare, et ea, quæ sunt sine calumnia, ut calumniosi concutiant, multitudinem parabolarum, et quæstionum inferentes (87) nobis; bene hæc arbitrari sumus primo interrogare eos e contrario de suis dogmatibus, et quod non est verisimile ipsorum ostendere (88), et temeritatem ipsorum excidere: post deinde, Domini sermones inferre (89), ut non sint tantum ad proponendum vacantes; sed propter hoc quod non possint ad ea, quæ interrogantur, ratione respondere, dissolutam suam videntes argumentationem, aut revertentes ad veritatem, et semetipsos humiliantes, et cessantes a multifaria sua phantasia, placantes Deum de his, quæ adversus eum blasphemaverunt, salventur: aut si perseverarint in ea, quæ præoccupavit animum ipsorum, vana gloria, argumentationem suam imminuent.

128 CAPUT XII.

Triacontadem hæreticorum, et deficere et redundare. Cum unitæ et inseparabiles sint eorum conjugationes, Sophiam sine permissione conjugis quidpiam pati aut generare non potuisse. Logon et Sigen simul esse non posse.

1. Primo quidem de triacontade ipsorum sic dicemus (90), universam eam utrinque mire decidere (91), et secundum id quod minus habet, et secundum id quod plus; propter quam (92) dicunt triginta annorum Dominum ad baptismum venisse. Hæc

⁷⁷ Cap. XII. ⁷⁸ Cap. XIII. ⁷⁹ Cap. XIV. ⁸⁰ Cap. I.

(85) *In vacuum.* Alludit ad vacuum et umbram hæreticorum.

(86) *Ipsis. Alii, ipsius.*

(87) *Inferentes.* Ms. Voss., *inserentes.*

(88) *Et quod non est verisimile ipsorum ostendere.* Græce, ait Billius, Καὶ τὸ ἀπίθανον αὐτῶν ἐστίν. Itaque quod hoc loco relativum est, non causale.

(89) *Inferre.* Edit., *inserere.*

(90) *Dicemus. Alii, dicamus.*

(91) *Mire decidere.* Sic codd. Clarom., Arund., Voss. ac Feuard. in marg. pro unica voce, *conciudere.*

(92) *Propter quam.* Sic Feuard. in marg. et Clarom.; cæteri minus recte, *propter quod.*

(93) *Dicente.* In Eras. Gallas. et Feuard., *dicentes.*

(94) *Infiguratus est.* Edit. *figuratus non est.*

(95) *Hoc autem.* Bytho videlicet, non *Æone* er-

antem dicente (93), manifesta erit universæ argumentationis ipsorum eversio. Et secundum deminorationem quidem sic: primo quidem, quoniam annumerant reliquis *Æonibus* Propatorem. Pater enim omnium enumerari non debet cum reliqua emissione: qui non est emissus, cum ea quæ emissa est: et innatus, cum ea quæ nata est: et quem nemo capit, cum ea quæ ab eo capitur, et propter hoc incapabilis: qui infiguratus est (94), cum ea quæ figurata est. Secundum enim id quod melior quam reliqui, non debet cum eis annumerari; et hoc cum *Æone* passibili, et in errore constituto, qui est impassibilis, et non errans. ⁸⁰ Quoniam enim a Bytho inchoantes, triacontadem enumerant usque ad Sophiam, quam *Æonem* errantem dicunt, ostendimus in eo libro ⁸¹, qui est ante hunc librum, et quæ dicunt nomina ipsorum posuimus: hoc autem (95) non annumerato, jam non sunt triginta secundum eos emissiones *Æonum*, sed viginti et novem sunt.

2. Post deinde, primam emissionem Ennoiam, quam Sigen (96), vocantes, ex qua rursus Nun (97) et Alethiam emissos dicunt, in utrisque exorbitant. Impossibile est enim ennoeā alicujus, aut silentium separatim intelligi, et extra eum emissum propriam habere figurationem. Si autem non dicent esse emissam illam extra, sed adunatam Propatori; ut quid cum reliquis *Æonibus* annumerant eam, his qui non sunt adunati, et propter hoc ignorant magnitudinem ejus? Si autem et unita est (98) (consideremus et hoc), necessitas est omnis ab unita (99) conjugatione, et inseparabili, et unum existente (1), indiscretam, et unitam eam, quæ ex ea est, emissionem fieri, ut non dissimilis sit ab eo qui emisit. Hoc autem sic se habente, unum et idem fiet, quemadmodum Bythus et Sige, sic et Nus et Alethia, semper adhærentes invicem (2). Et quod non possit alterum sine altero intelligi, quemadmodum neque aqua sine humectatione, neque ignis sine calore, neque lapis sine durtia (unita sunt enim invicem hæc); et alterum ab altero separari non potest sed semper coexistere ei: sic et Bythum cum Ennoea adunitum esse oportet, et Nun cum Alethia eodem modo. Rursus et Logos et Zoe ab unitis emissi, unitos

rante, ut male interpretatur Feuardentius.

(96) *Quam Sigen.* Pro quam et Sigen; supple etiam vocant: nisi pro quam legere malis, et.

(97) *Nun.* Hanc vocem, licet proprio judicio, et citra ms. cod. auctoritatem, recte tamen adjecit Feuard.; eam enim ab Irenæo, id exigente sensu, scriptam esse, et a scribis, ob affinitatem soni ultimæ syllabæ vocis præcedentis, perperam omisam esse, quilibet videt. Nun siquidem et Alethiam in secunda conjugatione copulabant hæretici; et paulo post Irenæus utrumque copulat.

(98) *Unita est.* Clarom., Octob., Voss. et Merc. 2, *unitus est*; nec male, si de Bytho Ennoia unito intelligatur.

(99) *Ab unita.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *adunita.*

(1) *Unum existente.* Sic codd. Clarom., Voss. et Octob.; cæteri, *una existente.*

(2) *Invicem.* Arund., *in unam.*

esse (3), et unam esse debeat. Secundum hæc autem, et *Homo* et *Ecclesia*, et universa reliquorum *Æonum* conjugationis emissio unita esse debet, et semper coexistere alterum altero (4). Feminam enim *Æonem* (5) pariter esse oportet cum masculo, secundum eos, cum sit velut affectio ejus.

3. Et hæc cum ita se habeant, et cum hæc dicantur ab ipsis, rursus impudorate audent docere, junioem duodecadis *Æonem*, quem et *Sophiam* appellant, sine permissione conjugis, quem *Theleto* vocant, passam esse passionem, et separatim sine eo fructum generasse, quem et feminam a femina nominant; in tantum demeritis progressi, ita ut manifestissime duas contrarias de eodem sententias censeant. Si enim *Bythus* adunitus est cum *Sige*, et *Nus* cum *Alethia*, et *Logos* cum *Zoe*, et reliqui deinceps; quemadmodum poterat *Sophia* sine conjugis perplexione pati aliquid, vel generare? Si autem hæc sine illo passa est, necesse est et reliquas conjugationes abscissionem et separationem a semetipsis accipere: quod est impossibile, sicut prædiximus. Impossibile est ergo et *Sophiam* passam esse sine *Theleto*: et soluta est ipsorum rursus omnis argumentatio. * De passione enim, quam sine complexione conjugis passam eam dicunt, iterum reliquam universam velut tragœdiæ compositionem affluerunt.

4. Si autem impudorate et reliquas conjugationes disjunctas ab invicem dixerint esse separatas, propter novissimam conjugationem, uti non solvatur illorum vaniloquium: primo quidem impossibili insistent rei. Quemadmodum enim separabunt *Propatorem* ab *Ennoea* ejus, aut *Nun* ab *Alethia*, aut *Logon* a *Zoe*, et reliquos similiter? Quemadmodum autem et ipsi ad unitatem recurrere dicunt, et omnes unum esse; si quidem hæc, quæ sunt intra *Pleroma* conjugationes, unitatem non custodiunt, sed distantes sunt ab invicem: in tantum uti et patiantur, et generent sine alterius complexu, quemadmodum gallinæ sine caponibus?

129 5. Post demum, et sic solvetur illorum rursus prima et archægonos ogdoas. Erunt enim specialiter in eodem *Pleromate* *Bythus* et *Sige*, *Nus*

* Cap. XV. * Lib. I, cap. 2, n. 5.

(3) *Unitos esse*. Scribere debuisset interp., uniti esse.

(4) *Alterum altero*. Ad ante altero bene delevit Grab. auctoritate cod. Voss.

(5) *Feminam enim Æonem*. Sic ex cod. Voss. reposui pro *Æonem*, ut in editi, omnibus legitur. Nullus enim ms. habet *Æonem*; sed alii *Æonem*, ut Clarom., Arund. et Merc. 2; alii *Æonem*, ut Voss., quod magis placet.

(6) *Si autem Endiatheton Logon, etc.* Græce, ait Billius, ὅτι ἐνδιαθετὸν λόγον εἰπασι. Id est, si autem inius conditum sermonem dixerint. *Ἐνδιαθέτω λόγῳ* Græci opponunt προπορευόν, hoc est, ut c. 13 verum interpres, emissibilis verbum: vel ut cap. 28, emissionis verbum: vel denique ut cit. cap. 13, prolationem. Hactenus Billius. Verborum itaque sensus est, ut bene advertit Feuwardentius, talem esse *Sigen*, qualem et *Logon*; si hic iterum

A et *Alethia*, *Logos* et *Zoe*, *Anthropos* et *Ecclesia*. Impossibile est autem *Logo* præsentem *Sigen* esse, aut iterum *Sige* præsentem *Logon* ostendi. Hæc enim consumptibilia sunt invicem, quemadmodum lumen et tenebræ in eodem nequaquam erunt: sed si quidem lumen sit, non sunt tenebræ; ubi autem tenebræ sunt, non erit lumen: veniente enim lumine, solutæ sunt tenebræ. Sic ubi est *Sige*, non erit *Logos*; et ubi *Logos*, non utique est *Sige*. Si autem *endiatheton Logon* (6) dixerint, *endiathetos* erit et *Sige*; et nihilominus solvetur ab *endiatheto Logo*. Quoniam autem non est *endiathetos*, ipsa hæc ordinatio ipsorum emissionis (7) significat.

B 6. Jam igitur non dicant, primam et principalem ogdoadem ex *Logo* et *Sige* constare, sed aut *Sigen*, aut *Logon* refutent: et soluta est illorum prima et principalis ogdoas. Si enim unitas conjugationes dixerint, soluta est eorum universa argumentatio. Quomodo enim unitis eis, *Sophia* sine conjugis labem generavit? Si autem, sicut in emissionem, unumquemque ex *Æonibus* propriam substantiam habere dicent: quemadmodum in eodem ostendi potest *Sige* et *Logos*? Et hæc quidem secundum diminutionem.

7. Secundum autem id quod plus est, rursus solvitur triacontas ipsorum sic: Emissum enim a *Monogene* dicunt, sicut et reliquos *Æonas*, *Horon*, quem plurimis nominibus vocant, sicut prædiximus in eo *, qui autem hunc est liber. Hunc autem *Horon* quidam quidem a *Monogene* emissum dicunt, alii vero ab ipso *Propatore* in similitudine sua. Adhuc etiam emissionem dicunt factam a *Monogene* *Christum* et *Spiritum sanctum* (8), et hos non annumerant ad numerum *Pleromatis*: sed neque *Salvatores*, quem etiam *Totum* esse dicunt. Hoc enim manifestum est et cæco, quoniam non solum triginta emissiones secundum illos emissæ sunt, sed et quatuor cum latius triginta. Ipsum enim *Propatorem* annumerant in *Pleroma*, et eos qui ex successione ab invicem emissi sunt. Quid quod (9) isti non annumerabantur illis in eodem *Pleromate* existentes, qui adepti sunt eandem emissionem? Quam enim edicere (10) possunt justam causam,

sit, et illam internam esse, et ea propter neutrum posse dici emissum.

(7) *Emissionis*. In Feuard. perperam, emissiones.

(8) *Christum et Spiritum sanctum*. Sic pro *Christo* et *Spiritu sancto* (uti librorum culpa habent omnes codd. aperte repugnante tum sensu, tum ipsa *Valentinianorum* hypothesis) restituo ex lib. I, cap. 11, n. 5, ubi dicitur: *Monogenem alteram emississe conjugationem. Christum et Spiritum sanctum*. Et in hoc ipso capite, paulo post: *Christum a Monogene dicunt emissum*.

(9) *Quid quod*. In Eras., Gallas. et Feuard., male omisimus quid. Hæc enim interrogando dicta esse, perspicuum est ex contextu. Unde quid quod hic scribitur, pro quid est causa quod?

(10) *Edicere*. Pro et dicere ex cod. Voss. bene reposuit Grab.

ob quam non annumerant cum reliquis Æonibus, A neque Christum, quem volente Patre a Monogene dicunt esse emissum, neque Spiritum sanctum, neque Iloron, quem et Sotera (11) dicunt; sed neque ipsum Salvatorem, qui venit ad auxilium et formationem Matris ipsorum? Utrum quasi sint isti infirmiores (12) illorum (13), et ideo indignos esse Æonum appellatione et numero: aut quasi meliores sint et differentes (14)? Sed infirmi quidem quomodo fient, qui etiam in fixationem et emendationem reliquorum emissi sunt? Meliores autem rursus prima et principali tetradē esse non possunt, a qua et emissi sunt: et illa enim enumeratur in prædictum numerum. Oportuerat autem et istos annumerari in Pleromate Æonum: aut et illorum Æonum (15) honorem huiusmodi appellationis auferri.

8. Cum ergo sit soluta illorum triacostas, sicut ostendimus, et secundum id quod minus est, et secundum id quod plus est (in tali enim numero si plus fuerit, aut minus, reprobabilem faciet numerum, quanto magis tanta (16)?): instabilis igitur ea quæ est de ogdoade ipsorum, et de duodecade fabula. Instabilis autem et universa illorum regula, ipso firmamento ipsorum dissipato, et in Bythum (17), hoc est, in id quod non est, dissoluto. Querant igitur jam amodo alias causas ostendere, quare triginta annorum Dominus ad baptismum venerit; et duodecadis apostolorum; et ejus quæ est sanguinis profluvium passa; et reliquorum quæcunque vane laborantes delirant.

CAPUT XIII^{us}.

Primum ordinem emissionis hæreticorum nulla ratione defendi posse.

1. Et ipsum quidem primum ordinem emissionis^{us} Cap. XVI.

(11) *Sotera*, Mirum, inter varia quæ lib. 1, cap. 11, n. 4, recenset Irenæus Hori cognomina, illud *Soteris* omissum fuisse. Hinc suspicatur Græbius vel textum Græcum hic corruptum fuisse, vel pro *σωτήριον* (quod Hori cognomen est), forte per abbreviationem scriptum, *στρον*, male legisse interpretem *σωτήρα*. Sed cum loco mox citato dicatur *λυτρωτής*, *Redemptor*, qui Sophiam ab imminente ruina liberaverit, *Salvatorem* dici quid vetat? Sic ut duplex Christus, sic et duplex erit Salvator, superior alter, alter inferior.

(12) *Infirmitates*. In cod. Arund. et marg. Feuard., *infirmiores*. Sed prior lectio præferenda: imo enim sequitur, *infirmi quidem quomodo fient?* Ubi omnes codd. inter se consentiunt.

(13) *Illorum*. Græcismus, pro *illis*.

(14) *Differentes*. Græce, ait optime Billius, *διαφορώτεροι*, id est præstantiores.

(15) *Illorum Æonum*. Mallet, ab *illis Æonibus*.

(16) *Quanto magis tanta?* Id est, quanto magis tantus Æonum excessus, defectusque reprobabilem facient tricenarium ab hæreticis conlictum numerum?

(17) *Bythum*. Ludit auctor in voce *βυθός*, quæ Valentini primam Patrem, hic profundum gurgitem significat.

(18) *Non capit*, Græca phrasis, qua non raro utitur interp. a Græco, *οὐκ ἐνδέχεται*, fieri non potest, etc.

(19) *Quemadmodum*. Pro *quomodo*.

A ipsorum reprobabilem esse sic ostendimus. Emissum enim dicunt de Bytho et hujus Ennoia Nun et Alethian, quod quidem contrarium ostenditur. Nus enim est ipsum quod est principale, et summum, et velut principium, et fons universi sensus. Ennoia autem, quæ ab hoc, est qualislibet et de quolibet facta motio. Non capit (18) igitur ex Bytho et Ennoia emissum esse Nun: verisimilius enim erat dicere eos, de Propatore et de hoc Nu emissam esse filiam Ennoiam. Non enim Ennoia mater est 130 Noos, sicut dicunt; sed Nus pater sit Ennoia. Quemadmodum (19) autem et emissus est Nus a Propatore, qui principalem, et primum ejus, quæ est intus, absconditæ et invisibilis affectionis locum continet? a qua sensus generatur, et Ennoia, et Enthymesis, et talia (20), quæ non alia sunt præter Nun; sed illius ipsius, quemadmodum prædiximus, de aliquo in cogitatu dispositæ qualeslibet motiones; secundum perseverationem et augmentum, non secundum immutationem vocabula accipientes (21), et in cognitionem conterminatæ, et in verbum coemissæ, sensu manente intus, et condente, et administrante, et gubernante libero et ex sua potestate, quemadmodum et vult, quæ prædicta sunt.

2. Prima enim motio ejus de aliquo, ennoia appellatur; perseverans autem et aucta, et universam apprehendens animam, enthymesis vocatur. Hæc autem enthymesis multum temporis faciens in eodem, et velut probata, sensatio (22) nominatur. Hæc autem sensatio in multum dilatata, consilium facta est; augmentum autem et motus in multum dilatatus consilii, cogitationis examinatio: quæ etiam in mente perseverans, verbum rectissime appellabitur (23); ex quo emissibilis emititur.

(20) *A qua... talia*. Alii, *a quo... et alia*.

(21) *Dispositæ qualeslibet motiones... accipientes*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, cum editit, Oxon.; aliæ omnes vitiose, *dispositæ qualislibet motionis... accipientis*. Id vero vult Irenæus ennoiam, enthymesin, aliasque mentis cogitantia actiones, seu *motiones*, ut loquitur, nihil aliud esse quam seriem quandam unius et ejusdem mentis affectionum, quæ varia, habita ratione perseverationis et augmenti, sortiantur nomina; sed inter quas nulla intercedat substantialis et realis, ut loquuntur, diversitas; utpote quæ sint tantum cognitionis modificationes, in verbum interius, *ἐνδιάθετον λόγον*, desinentes.

(22) *Sensatio*. Græce, ni fallor, *νόησις*.

(23) *Verbum rectissime appellabitur*. Hunc igitur ordinem inter mentis de re aliqua cogitantis actiones statuit auctor noster. Præcedit *ἐννοια*, sequitur *ἐνθύμησις*, tum *νόησις*, postea *βουλή*, seu *βούλημα*, deinde *βουλήματος ἐξέτασις*, ac denique *ἐνδιάθετος λόγος*, qui si proferatur exterius, *προφορικῶς* dicitur; quas sic explicat. Cum primum menti sese offeri res aliqua, leviorque tum ejusdem perceptio est, *ἐννοια* dicitur. Si vero intentiori facto animo augeatur perceptio, *ἐνθύμησις* est. Porro *ἐνθύμησις* esse non potest, quin menti sapiat sua perceptio, ac sensu intimo noverit, sibi conscia sit percipere se; quod *νόησις* vocatur. Dum autem *νόησις*, collatis secum pluribus ideis, penitus exploratur, sit *βούλημα*, quo videlicet feruntur

verbum (24). Unum autem! idem est omnia quæ prædicta sunt, a Noo initium accipientia; et secundum augmentum assummentia appellationes (25). Quemadmodum et corpus hominis, aliquando quidem novellum, aliquando quidem virile, aliquando autem senile, secundum augmentum et perseverantiam accepit appellationes, sed non secundum substantiæ demutationem, neque secundum corporis amissionem: sic et illa. De quo enim quis contemplatur, de eo cogitat: et de quo cogitat, de hoc et sapit: de quo autem et sapit, de hoc et consiliatur: et quod consiliatur, hoc et animo tractat: et quod animo tractat, hoc et loquitur. Hæc autem omnia, quemadmodum diximus, Nus gubernat, cum sit ipse invisibilis, et a semetipso per ea, quæ prædicta sunt, sicut per radium, emittens verbum: sed non ipse ab alio emittitur.

3. Et hæc quidem in hominibus capit dici (26), cum sint compositi natura, et ex corpore et anima subsistentes. Qui autem dicunt ex Deo emissam esse Ennoeam, et ex Ennoea Nun, deinceps ex his Logon; primo quidem arguendi sunt improprie emissionibus usi; post deinde, hominum affectiones, et passiones, et intentiones mentis describentes, Deum autem ignorantes: qui quidem ea, quæ obveniunt hominibus ad loquendum eos (27), applicant omnium Patri, quem etiam ignotum omnibus dicunt, negantes quidem ipsum mundum

sententia. Judicium nos diceremus. Id si accuratius perpendatur, aliæque ex eo judicia, comparatione facta, inferantur, βουλήματος ἐξέτασις est. Argumentationem vocant philosophi. Hinc ἐνδιάθετος λόγος, internum animi verbum; neque enim expendi possunt consilia, resque aliqua animo tractari, quin mens secum veluti colloquatur. Inde et προφορικὸς λόγος, si quid intus animo pertractatum fuit, sermone prodeat exterius. Ita se habet, ut quidem arbitror, Irenæi hypothesis, de qua viderint philosophi.

(24) *Emissibilis*. Ita Eras., Gallas. et mss. omnes. Frustraque Feuardentius correxit, *emissibile*. Nam interpres ad substantivi, λόγος, magis quam ad Verbi genus attendens, masculinum genus cum neutro passim coniungit.

(25) *Secundum augmentum assummentia appellationes*. Sic recte Clarom. cod. pro, *secum augmentum assummentia appellationis*, ut perperam legitur in Eras., Gallas. et Feuard. Consentiant cod. Voss., Feuard. in marg. edit. 1576 et edit. Oxon. quoad vocem *secundum*: sed male in omnibus, *appellationis*. Lectionem nostram confirmant quæ paulo ante scripta legimus: *secundum augmentum vocabula accipientes*; et quod mox sequitur, *secundum augmentum accepit appellationes*.

(26) *Capit dici*. Pro, *dici fas est*.

(27) *Ad loquendum eos*. Sic mss. omnes cum edit. Oxon., melius quam, *ad loquendum et*, ut in Feuard., vel *eis*, ut in Eras. et Gallas. legitur. Græce πρὸς τὸ λαλεῖν αὐτούς, id est, *ut ipsi loquantur*.

(28) *Ut ne quidem pusillus putetur*. Id est, ne infirmus ac impotens existimetur, utpote qui malum a rebus creatis avertere non potuisset.

(29) *Non sic Deus*. Ita pro *non sit Deus*, ex cod. Clarom. et Feuard. marg. reposui; mox enim sequitur: *non sic cogitationes ejus quomodo*, etc. Al-

A fecisse, ut ne quidem pusillus puteor (28); omnium autem affectiones et passiones donantes. Si autem Scripturas cognovissent, et a veritate docti essent, schent utique quoniam non sic Deus (29), quemadmodum homines; et non sic cogitationes ejus, quomodo cogitationes hominum. Multum enim distat omni tum Pater ab his, quæ proveniunt hominibus, a affectionibus et passionibus: et simplex, et non compositus, et similitudinarius (30), et totus ipse sibi semetipsum similis, et æqualis est; totus cum sit sensus (31), et totus spiritus, et totus sensuabilitas (32), et totus ennoea, et totus ratio, et totus auditus, et totus oculus, et totus lumen, et totus fons omnium bonorum; quemadmodum adeo et religiosi ac pii dicere de Deo.

B 4. Est autem et super hæc, et propter hæc inenarrabilis. Sensus enim capax omnium bene et recte dicitur, sed non similis hominum sensui: et lumen rectissime dicitur, sed nihil simile (33) ei, quod est secundum nos, lumini. Sic autem (34) et in reliquis omnibus nulli similis erit omnium Pater hominum pusillitati: et dicitur 131 quidem secundum hæc: propter dilectionem, sentitur autem super hæc secundum magnitudinem. Si igitur et in hominibus ipse quidem sensus non emittitur, neque separata a vivo is, qui emittit reliqua, motiones (35); autem in ejus et affectus perveniunt ad manifestum; multo magis Dei, qui totus sensus

C ludit Irenæus ad verba Isaïæ LV, 8: *Non enim cogitationes meæ, cogitationes vestræ; neque via vestra, via mea, dicit Dominus*.

(30) *Similitudinarius*. ὁμοιόκωλος in Græco fuisse suspicatur Feuardentius; Grabins vero, ὁμοιομερής. Sed alterutrum scripserit Irenæus, idem sensus est. Scilicet ὁμοιόκωλος, vel ὁμοιομερής dicitur Deus, quia partes ejus, si quas dici fas esset, nihil a toto ipso differunt, seu, ut mox addit Irenæus, quia *totus ipse sibi semetipsum similis et æqualis est*. Idipsum est quod Cyrillus Catech. 6. hunc Irenæi locum imitatus dixit: Ὅμοιον ἀεὶ ταυτῷ ὄντα, μονοειδῆ τὴν ὑπόστασιν, οὐκ ἐν μέρει διαττοµέον, ἀλλ' ἐν πᾶσιν ὁμοιον ὄντα αὐτὸν ταυτῷ. Sui semper similem, essentia uniformem et uniusmodi, qui non plus habeat ex aliqua parte, ex aliqua minus, sed in omnibus ipse sui similis sit.

(31) *Totus cum sit sensus*. Lib. 1, cap. 12, n. 2, ubi totum hunc fere locum Græce scriptum reperies, habet ὁλος νοῦς· νοῦν vero sensum passim vertit interpres: mentem melius vertisset. Cæterum horum Irenæi verborum partem excerpit Cyrilli. loc. cit.: ὁλος ὢν ὀφθαλμός, καὶ ὁλος ἀκοή, καὶ ὁλος νοῦς, *totus cum sit oculus, et totus auditus, et totus mens*.

(32) *Sensuabilitas*. Ita Arund., Clarom., Feuard. in marg. et Grab.; cæteri minus recte, *sensuabilitas*. Pro *sensuabilitas* superius scripsit interpres *sensatio*; Græce νόησις, *cogitatio*.

(33) *Nihil simile*. In his, quod ante nihil præfixum legitur in edit. Feuard. et Oxon. sensumque turbat, expunxi, quia deest in edit. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arundel. ac Merc. 2.

(34) *Sic autem*. Ita recte solus Clarom.; cod. cæteri omnes perperam, *si autem*.

(35) *Motiones*. Sensus est: si in hominibus ipsa mens non emittitur, hæcque proprias actiones, affectionesve sic exterius velut emittendo prodant, ut neque mens, neque mentis actiones a vivente

est, ipse (36) a semetipso nequaquam separabitur, A velut in circulo magno minor continetur circulus, et intra hunc rursus alter minor, aut velut sphaeræ similitudine, aut tetragoni. Patrem dicant intra se undique continere sphaeræ similitudinem, vel quadratam reliquam æonum emissionem, unoquoque illorum circumdato ab eo, qui est super eum major; et circumdante eum, qui post se est, minorem, et propter hoc minorem et ultimum omnium in medio constitutum, et multum a Patre separatum, ignorasse Propatorem. Si autem hæc dixerint, in figura et circumscriptione concludent Bythum ipsorum, et circumdantem, et circumdatum; cogentur enim et extra illum confiteri esse aliquid, quod circumdet eum. Et nihilominus in immensum de his qui continent (45) et continentur, incidet sermo: et corpora inclusa esse omnes (46) manifeste apparebunt.

5. " Si enim sensum emisit, ipse qui emisit sensum, secundum eos, compositus et corporalis intelligitur, ut sit separatim quidem qui emisit, Deus; separatim autem qui emissus est, sensus. Si autem de sensu sensum dicant emissum, præcipient sensum Dei et partiuntur. Quo autem, et unde emissus est? Quod enim ab aliquo emittitur, in aliquid subjectum emittitur. Quid autem subiacebat antiquius, quam sensus Dei, in quod emissum (38) dicunt eum? Quantum autem et erat locus, ut susciperet et caperet Dei sensum? Si autem, quemadmodum a sole radium, dicant; sicut subiacet aer hic susceptor (39); et antiquior erit, quam ipse radius: et illic ostendant subjacens aliquid, in quod emissus (40) est sensus Dei, capabile ejus et antiquius. Post oportebit, quemadmodum solem minorem esse quam omnia (41) videmus, longe a semetipso emittentem radios; sic et Propatorem dicere extra et longe a semetipso emisisse radium. Quidam autem extra, aut longe sentire a Deo potest, in quod radium emisit?

6. Si autem non emissum extra Patrem illum dicant, sed in ipso Patre; primo quidem superfluum erit etiam dicere emissum esse eum. Quemadmodum enim emissus est, si intra Patrem erat? Emissio enim est ejus, quod emittitur, extra emittentem manifestatio. Post deinde, hoc emissio (42), et is qui est ab eo Logos erit intra Patrem; similiter autem et reliquæ Logi emissiones (43). Jam igitur non ignorabunt Patrem, cum intra eum sint; nec secundum descensionem emissionum minus aliquis (44) cognoscet eum, undique omnes a Patre æqualiter circumdati; sed et impassibiles omnes similiter perseverabunt, cum sint in paternis visceribus, et in deminoratione nemo ipsorum erit. Non enim est deminoratio Pater: nisi forte,

Cap. XVII. Cap. XVIII.

homine separentur: multo minus Dei, qui totus mens est, mens emittitur, ejusque mentis actiones divisæ ac separata ab eo emittentur, ne Deus a Deo separetur.

(36) Ipse. Sensus videlicet.

(37) Emittitur. Arundel., emittetur.

(38) In quod emissum. Sic Clarom., cod. cæteri omnes minus bene, in quo: nam paulo inferius legitur in omnibus codd., in quod radium emisit.

(39) Susceptor. Sic editi. Eras., Gallas. et Feuard.: mss. vero omnes ac editi. Oxon., *susceptor*, sed male, quidquid dicat Grab. Quid sit enim aer *susceptor*, ne quidem vir clarissimus dixerit; nec cum ea lectione sequentia facile composuerit. Id sensit ipsemet: monet enim, ut textus optime cohæreat, delendum esse verbum *erit*. Atqui nihil expungendum; vox una, *susceptor*, duntaxat restituenda, et sensus erit planissimus. Si autem, velut a sole radium, emissum dicant; sicut subjacet aer hic radii *susceptor*, seu radium suscipiens, et proinde antiquior erit, quam ipse radius: sic et illic ostendunt necesse est aliquid, etc.

(40) In quod emissus. Ita recte Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Alii omnes, in quo.

(41) Minorem esse quam omnia. Quam pro quem

recte posuit Grab. ex cod. Arund. Sed frustra putat, aut quatuor has voces in textum irrepsisse, aut plures excidisse. Sat commodus videtur sensus, si quidpiam, nec procul petitu, mente suppleatur: *quemadmodum solem procul a vobis dissitum, et ideo minorem quam omnia videmus*, etc.

(42) Hoc emissio. Sic Clarom. et Voss. Alii perperam, *hæc emissio*.
(43) Emissiones. Dicuntur, quod in editi. Feuard. et Oxon. additum legitur post *emissiones*, delevi auctoritate editi. Eras. et Gallas. ac mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, quia sensum obscurat.
(44) Minus aliquis. Ita recte Grab. ex cod. Voss.; consentit et Clarom., nisi quod pro *aliquis*, imperitus amanuensis scripsit *aliquid*. In reliquis omnibus deest *minus*; et *quis*, vel *quid* solum legitur, unde perversus oritur sensus.
(45) Qui continent. In Arund., *quæ continent*.
(46) Omnes. Præter Irenæi mentem, omnibus legendum vellet Grabius. Ille enim ordo verborum est: *omnes (Æones scilicet) apparebunt esse corpora inclusa*.
(47) Fabricantur. Eras., Gallas. et Feuard. *fabricantur*.

sione, similiter et adversus eos, qui a Basilide sunt, aptata sunt : et adversus reliquos Gnosticos, a quibus et hi initia emissionum accipientes, convicti sunt in primo libro. Sed quoniam quidem reprobabilis et impossibilis prima Noos, id est sensus ipsorum, emissio est, manifeste ostendimus. Videamus autem et de reliquis. Ab hoc enim Logon et Zoen fabricatores hujus Pleromatis dicunt emis-
 sos, et Logi, id est Verbi, quidem emissionem ab hominum affectione accipientes, et addivinantes adversus Deum (48), quasi aliquid magnum adinvenientes in eo quod dicunt, a Nu esse emissum Logon : quod quidem omnes videlicet sciunt, quoniam in hominibus quidem consequenter dicatur ; in eo autem qui sit super omnes Deus, totus Nus et totus Logos cum sit, quemadmodum prædiximus, et nec aliud antiquius, **132** nec posterius, aut aliud alterius (49) habente in se, sed toto æquali et simili et uno perseverante, jam non talis hujus ordinationis sequitur emissio (50). Quemadmodum qui dicit eum totum visionem, et totum auditum, (in quo autem videt, in ipso et audit ; et in quo audit, in ipso et videt) non peccat ; sic et qui ait, totum illum sensum, et totam verbum, et in quo sensus est, in hoc et verbum esse, et verbum esse ejus hunc Nun, minus quidem adhuc de Patre omnium sentiet ; decentiora autem magis quam hi, generationem prolative hominum verbi (51) transferunt in Dei æternum Verbum, et prolative initium donantes et genesin, quemadmodum et suo verbo. Et in quo distabit Dei Verbum, imo magis ipse Deus, cum sit Verbum, a verbo hominum, si eandem habuerit ordinationem et emissionem generationis ?

(48) *Addivinantes adversus Deum.* Id est, temere de Deo conjicientes, resque divinas ex humanis male metientes.

(49) *Alterius.* Sic mss. quinque. In Ottobon. alternis, forte pro alternis, quod postremum præferrem, si auctoritate fulciretur. In aliis antèrius ; sed minus recte. Quemadmodum enim Deum totum æqualem et sibi similem hic dicit Irenæus, quod nec aliud antiquius, nec posterius habeat in se ; sic unum perseverare, sive simplicem esse asserit, quod nec aliud alterius, id est, nihil diversum habeat in se.

(50) *Sequitur emissio.* Al. sequetur.

(51) *Generationem prolative hominum verbi.* Sic cod. Claromont. et Feuard. in marg. edit. an. 1576, melius quam ceteri, lationem ; quanquam tamen postremam hanc lectionem præfert Billius. Græce, inquit, οὗ τὴν φωνὴν τοῦ τῶν ἀνθρώπων λόγου προφορικῶς ἀναφέρουσιν εἰς τὸν αἰδιον τοῦ Θεοῦ Λόγον.

(52) *Et quæ sunt talia.* Alia in talia auctoritate codicis Voss. cui consentit Clarom. recte mutavit Grab., quia mox iterum sequitur : omnia talia. Mallem autem pro et legeretur ea, vel illa conjunctio expungeretur.

(53) *Appellatione.* Sic lego ex edit. Eras., Gallas. et cod. Voss. In Arund. vero Merc. 2, Clarom. et edit. Oxon. minus recte *appellationi*, ut ex sequenti nota patet.

(54) *Coobaudientur.* Ita Voss., Arund. et Clarom. Coobaudientur autem hic positum pro simul intelliguntur, seu simul intelligenda venient sensus, et ver-

9. Peccaverunt autem et circa Zoen, dicentes eam sexto loco emissam, quam oportebat omnibus præponere, quoniam Deus vita est, et incorruptela, et veritas. Et non secundum descensionem, et quæ sunt talia (52) acceperunt emissiones ; sed earum virtutum quæ semper sunt cum Deo, appellationes sunt, quemadmodum possibile est et dignum hominibus audire et dicere de Deo. Appellatione (53) enim Dei coobaudientur (54) sensus, et verbum, et vita, et incorruptela, et veritas, et sapientia, et bonitas, et omnia talia. Et neque sensum vita antiquiorem aliquis patet dicere ; ipse enim sensus vita est : nec vitam posteriorem a sensu, uti non fiat aliquando sine vita is qui est omnium sensus, id est Deus. Si autem dixerint, in Patre quidem fuisse vitam, sexto autem loco prolata, ut vivat Verbum ; multo ante, eam (55) quidem oportebat quarto loco emitti, ut vivat Nûs, et adhuc etiata ante hunc cum Bytho, ut vivat Bythus ipsorum : cum Propatore enim ipsorum annumerare quidem Sigen, et hanc conjugem ei donare, non connumerare autem Zoen, quomodo non super omnem est insipientiam ?

10. De ea autem, quæ est ex his, secunda emissionem Hominis et Ecclesiæ, ipsi patres eorum, falso cognominati Gnostici, pugnant (56) adversus invicem, sua propria vindicantes (57), et malos fures semetipsos (58) convincentes ; aptabile esse magis emissioni (59) dicentes, uti verisimile, ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem (60) emissum : et esse Hominem Verbo anteriorem, et hunc esse, qui est super omnia Deus. Et usque hoc quidem, quemadmodum prædiximus, omnes hominum affectiones, et motiones (61) mentis, et

bum, etc., unde sensus est : *appellatione enim Dei simul intelligentur ; et hinc liquet legendum esse appellatione, non appellationi.*

(55) *Eam.* Ordo verborum est : multo ante oportebat quidem, eam quarto loco emitti. Cave ergo ante hic ut præpositionem accipias, quæ eam in accusativo regat : accipitur pro prius.

(56) *Pugnant.* Al. impugnant.

(57) *Vindicantes.* Ita Clarom., Voss., Arund. et Feuard. in marg. In aliis, indicantes.

(58) *Semetipsos.* Invicem semetipsos habet cod. Arund. Porro semetipsos hic accipio pro eos ipsos, ut et paulo antea, adversus invicem, pro adversus eos, Valentinianos scilicet. Id enim exigere videtur sensus, et usus interpreti haud infrequens.

(59) *Aptabile esse magis emissioni.* In editis male : *aptabiles esse emissiones.*

(60) *Ex Homine Verbum, sed non ex Verbo Hominem.* Valentinianæ hypotheseos hoc in capite absurditatem sentientes Valentiniani discipuli, a magistro desciverunt ; a Gnosticisque moniti, Valentinianarum emissionum ordine inverso, ex Homine Verbum, sed non, ut Valentinus, ex Verbo Hominem emissum voluerunt. Tales fuere Colorbasæi, et alii, de quibus lib. 1.

(61) *Motiones.* Sic recte solus Clarom. cod. In Arund., Merc. 2, et edit. Eras., Gallas. et Feuard. vitiose, *monitiones.* Paulo melius in cod. Voss. Feuard. marg. et edit. Oxon. *notiones.* Sed præferenda vox *motiones*, qua hactenus usus est Irenæus, ad exprimendas mentis actiones.

generationes intentionum, et emissiones verborum conficientes verisimiliter, non verisimiliter mentiti sunt adversus Deum. Ea enim quæ accidunt hominibus, et quæcunque patientes ipsi recognoscunt, ad divinam rationem adducentes, apta dicere videntur apud eos, qui ignorant Deum; et per humanas has passiones transducentes eorum sensum (62), genesin et probolen quinto loco Verbo Dei (63) enarrantes, mirabilia mysteria, et inenarrabilia, et alta, a nullo alio cognita (64) dicunt se docere, de quibus et dixerit Dominus: *Quærite et invenietis* 65; ut quærant scilicet, qui de Bytho et Sige Nus (65), et Alethia processerunt; si sunt ex eis rursus Logos et Zoe, dehinc ex Logo et Zoe, Anthropos et Ecclesia.

133 CAPUT XIV.

Valentinum et sequaces a gentilibus doctrinæ sumpti principia, mutatis tantum nominibus, accepisse.

1. Multo verisimilius et gratius de universorum genesi dixit unus de veteribus comicis Antiphanes (66) in *Theogonia*. Ille enim de nocte et silentio Chaos emissum dicit, dehinc de Chao et nocte cupidinem, et ex hoc lumen, dehinc reliquam secundum eum primam deorum genesin. Post quæ rursus secundam deorum generationem inducit, et mundi fabricationem; dehinc de secundis diis narrat hominum plasmationem. Unde ipsi assumptes sibi fabulam, quasi naturali disputatione commenti sunt, solummodo demutantes eorum nomina, id-

A ipsum autem universorum generationis initium et emissionem ostendentes: pro nocte et silentio, Bythum et Sigen nominantes; pro Chao autem, Nun; et pro cupidine (*per quem*, ait comicus, *reliqua omnia disposita*), hi Verbum attraxerunt; et pro primis ac maximis diis, Æonas formaverunt, et pro secundis diis, eam, quæ est extra Pleroma, Matris ipsorum enarrant dispositionem, secundam ogdoaden vocantes eam; ex qua mundi fabricationem et plasmationem hominum, similiter atque ille, annuntiant (67) inenarrabilia et incognita mysteria solos se dicentes scire: quæ ubique in theatris ab hypocritis splendidissimis (68) vocibus comœdizantur, transferentes in suum argumentum, imo vero hisdem argumentis docentes, tantum immutantes nomina.

2. Et non solum quæ apud comicos posita sunt, arguuntur quasi propria proferentes; sed etiam quæ apud omnes, qui Deum ignorant et qui dicuntur philosophi, sunt dicta, hæc congregant et quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes,unctum superficiem (69) subtili eloquio sibi ipsis præparaverunt: novam quidem introducunt doctrinam, propterea quod nunc nova arte substituta (70) sit; veterem autem et inutilem, quoniam quidem de veteribus dogmatibus, ignorantiam et irreligiositatem olentibus, hæc eadem subsuta sunt (71). Thales quidem Milesius universorum generationem et initium aquam dixit esse (72). Idem

66 Matth. vii, 7. 67 Cap. XIX.

(62) *Transducentes eorum sensum. Passiones ante sensum cum Grabio delevi auctoritate codd. Clarom. et Arund.*

(63) *Verbo Dei. Mallem, Verbi Dei.*

(64) *Cognita. Eras., Gallas, et Feuard. cogitata.*

(65) *Et Sige, Nus. Ita Clarom.; consentiunt Arund. et Voss., nisi quod forte et ante Nus præfixum habeant; neque enim deesse monet Grabius. In editi. vero omnibus, et Sige et Nu. At lectio nostra cum sequentibus magis cohærere videtur. Sensus vero est: qui (pro quomodo) de Bytho et Sige, Nu et Alethia processerunt.*

(66) *Antiphanes. Quis sit iste Antiphanes, vix dici potest. Plures ejus nominis leguntur poetæ comici; alter Smyrnæus, vel Rhodius, qui teste Suida vixit Olympiade 93 cujusque non semel nemit Athenæus; alter Bergæus, quem memorat Stephanus in Βέρρη; alter Atheniensis, Panætio junior. Sed nullus eorum memoratur Theogoniam scripsisse. Satis verisimilis tamen doctissimi Grabii conjectura, Antiphanem hic citatum, eum esse, cujus Ἀποδοῖτης γοῦναι citantur ab Athenæo p. 487 et 666, qui quæ ab Irenæo de Theogonia scripsisse dictus fuerit, non quod forte librum ullum sub hoc titulo vulgaverit, sed quod de Veneris prosapia scripserit.*

(67) *Ille, annuntiant. Ille, scilicet Antiphanes, melius legitur in Clarom., Voss. et Merc 2 quam in aliis, illi. Pro annuntiant autem, annuntiantes habent iidem mss.*

(68) *Splendidissimis. Et huic voci male præfixit Feuard.*

(69) *Finctum superficiem. Sic mss. omnes, tum nostri, tum Anglic., quoad vocem finctum; et quoad superficiem, saltem Clarom. et Arund. (nam de Voss. et Merc. 2 nec affirmare potest Grabius); quoad*

utramque, margines edit. Eras., Gallas, ac Feuard., nisi quod, pro finctum habent, (quod idem est) fictum. Sed in textu habent superficiem, omittunt vero finctum, vel fictum. Porro ea vox superficiem, eo saltem sensu, qui huc quadret, mihi hactenus invisa. Legitur quidem in Inscriptionibus Gruteri pag. 138, col. 2, et pag. 608, Inscript. 8; sed ut notat eruditissimus Caugius in Glossario Latino, ibi significare videtur, ἐπιχοδόμημα. In Glossario Cyrilli, superficiem, ἀνώγειον, ὁρατόρον; sed hæc nihil ad rem nostram faciunt. Perspicuum est enim ex contextu sermonis, superficiem hic vestem quandam exteriorem significare, eam forte quæ a Græcis ἐπιδύτης, et in vet. Glossario superaria dicitur. Nam in Glossis Isidori dictis, superaria, est vestis quæ superinduitur; inde ab interpr. Irenæi dicta superficiem, quod cæteris superemineret ac superponeretur. In hac significatione superficiem usurpavit a Tertulliano lib. De cultu fem. cap. 11 et 15. existimat Grab. Putem ego, superficiem ibi generalius a Tertulliano accipi pro toto corporis habitu exteriori, qui oculis subjicitur. Consulesis loca.

(70) *Substituta. Cod. Arund. substructa.*

(71) *Subsuta sunt. In editi. Eras., Gallas, et Feuard. subsecuti sunt. At longe melior lectio, subsuta sunt, quam ex cod. Voss. expressit Grab. quæque cum præcedentibus optime cohæret: quasi centonem ex multis et pessimis panniculis consarcientes. In cod. Clarom. scriptum quidem fuit, subsuta, sed additus postea apex supra primum x. Unde videtur emendatoris consilium fuisse, ut legeretur sumpta, seu sumpta (non infrequenter enim in hoc ms. b scribitur pro p): quæ lectio et ipsa bona est, et cum antecedentibus congruit. Quare utrumvis legas, subsuta, an sumpta, bene legas.*

(72) *Aquam dixit esse. Genuinam hanc lectionem*

autem est dicere aquam, et Bythum. Homerus autem poeta Oceanum deorum genesin, et matrem Thetin dogmatizavit: quæ quidem hi in Bythum et Sigen transtulerunt. Anaximander autem hoc quod immensum est, omnium initium subiecit, seminaliter habens in semetipso omnium genesin, ex quo immensos mundos constare ait; et hoc autem in Bythum et in Æonas ipsorum transfiguraverunt. Anaxagoras autem, qui et Atheus cognominatus est, dogmatizavit facta animalia, decidentibus e coelo in terram seminibus: quod et hi ipsi in Matris suæ transtulerunt semina, et esse hoc semen seipsos: statim confluentes apud eos, qui sensum habent, et ipsos esse quæ sunt (73) Anaxagoræ irreligiosi semina.

3. Umbram autem et vacuum ipsorum a Democrito et Epicuro sumentes, sibimetipsis aptaverunt, cum illi primum multum sermonem fecerint de vacuo et de atomis; quorum alterum quidem quid esse (74) vocaverunt; alterum vero, quod (75) non est appellaverunt: quemadmodum et hi esse quidem illa, quæ sunt intra Pleroma, vocant, quemadmodum illi atomos; non esse autem hæc, quæ sunt extra Pleroma, quemadmodum illi vacuum. Semetipsos ergo in hoc mundo, cum sint extra Pleroma, in locum qui non est, deputaverunt. Quod autem dicunt imagines esse hæc eorum quæ sunt, rursus manifestissime Democriti et Platonis sententiam edisserunt. Democritus enim primus ait, multas et varias ab universitate figuras expressas descendisse in hunc mundum. Plato vero rursus materiam dicit, et exemplum, et Deum (76); quos isti sequentes, figuras illius et exemplum (77), imagines eorum, quæ sunt sursum, vocaverunt, per demutationem nominis semetipsos inventores **134** et factores huiusmodi imaginariæ fictionis gloriantes.

solus suppeditat cod. Clarom., in aliis omnibus cum editi, tum mss. corrupte, *aquam dixisse*.

(73) *Quæ sunt*. Clarom. qui sunt.

(74) *Quid esse*. Sic Eras., Gallas., Fœnard. edit. 1576, et codd. Clarom. Arund. et Merc. 2. In altera Fœnard. edit. Colon. et in Oxon. *quid esset*; male: nam præterquam quod constructionis ordo sic legi non sinit, mox sequitur: *hi esse quidem illa... vocant... non esse autem hæc, etc.*

(75) *Quod*. Editi. *hoc quod*.

(76) *Materiam... et exemplum et Deum*. Hæc tria sunt Platonis principia omnibus nota, de quibus fusc Dissert. I. diximus.

(77) *Figuras illius et exemplum*. Græce, ut probe notat Grab., ἰδέας αὐτοῦ καὶ παράδειγμα.

(78) *A nemine*. Græce ὅτι οὐδένος, quod vertendum erat, a nullo, id est nulla re.

(79) *Propter generositatem*. Græce διὰ τὴν εὐγένειαν, id est, propter generis splendorem; id enim in Gloss. vet. significant εὐγένεια et *generositas*. Sic fere generositatem accipit Tertull. lib. IV *contra Marc.*, c. 5, ubi Ecclesias ab apostolis fundatas esse probans: Sic, inquit, et cæterarum (Ecclesiarum) *generositas recognoscitur*. Ubi *generositas* pro origine usurpatur, ut ante me observavit Grab. Vide et lib. *De carne Christi* c. 9. Porro *generositatem*

4. Et hoc autem quod ex subjecta materia dicunt fabricatorem fecisse mundum, et Anaxagoras, et Empedocles, et Plato primi ante hos dixerunt; ut videlicet datur intelligi, et ipsi a Matre sua inspirati. Quod autem ex necessitate unumquodque in illa secedit, ex quibus et factum esse dicunt, et huius necessitatis servum esse Deum, ita ut non possit mortali immortalitatem addere, vel corruptibili incorruptelam donare, sed secedere unumquemque in similem naturæ suæ substantiam; et hi qui ex porticu Stoici appellantur, et universi quotquot Deum ignorant, poetæ et conscriptores affirmant. Qui eandem habentes infidelitatem, spiritalibus quidem suam regionem attribuerunt, eam quæ est intra Pleroma; animalibus autem, medietatis: corporalibus autem, quod choicum; et præter hæc nihil posse Deum, sed unumquemque prædictorum ad ea, quæ sunt ejusdem substantiæ, secedere affirmant.

5. Quod autem Salvatorem ex omnibus factum esse Æonibus dicant, omnibus in eum deponentibus velut florem suum, non extra Hesiodi Pandoram novum aliquid afferunt. Quæ enim ille ait de illa, hæc hi de Salvatore insinuant, Pandoron introductentes eum, quasi unusquisque Æonum, quod haberet optimum, donaverit ei. Ipsam autem eduliorum, et reliquarum operationum indifferentem sententiam, et quod putent a nemine (78) in totum posse coinquinari propter generositatem (79), licet quodcumque (80) manducant vel operentur, a Cynicis possederunt, cum sint cum eis ejusdem testamenti (81). Et minutiloquium (82), et subtilitatem (83) circa quæstiones, cum sit Aristotelicum, inferre fidei conantur.

6. Quod autem velint in numeros transferre universum hoc, a Pythagoricis acceperunt. Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt (84),

suam jactabant Valentiniiani, quia ex angelico semine progenitos esse se, et semina electionis gloriabantur.

(80) *Quodcumque*. Alii. *quodque*.

(81) *Cum sint ejusdem testamenti*. Vertendum erat, *cum sint ejusdem societatis, sodalitiis, federis*. Vox enim Græca, διαθήκη, qua hic usus est Irenæus, in singulari accipitur pro συνωμοσία, conjunctione, sodalitus: διαθήκη vero in plurali pro testamento, inquit Ilesychius in *Lexico*. Quin et ea voce, *foedus, pactum* (quod eodem redit) interdum significari, vel ipsa vulgata Lexica docent, et Scripturæ sacræ usus.

(82) *Minutiloquium*. Vetus Fœnard. cod. Ottob. et Voss. *multiloquium*.

(83) *Subtilitatem*. Alii minus bene. *sublimitatem*.

(84) *Primum enim hi initium omnium numeros substituerunt, etc.* Hæc eadem ante Irenæum Plutarchus dixit lib. I *De placitis philosoph.* c. 3. Verba referre non pigebit; ex iis enim, Irenæi sententia paulo obscuriori, lux accedet. Πυθαγόρας Μνησάρχου, Σάμιος, ὁ πρῶτος φιλοσοφῶν τούτῳ τῷ ῥήματι προσαγορεύσας, ἀρχὰς τοὺς ἀριθμούς καὶ τὰς συμμετρίας τὰς ἐν τούτοις, ἃς καὶ ἀρμονίας καλεῖ, τὰ δὲ ἐξ ἀμφοτέρων σύνθετα στοιχεῖα, καλούμενα δὲ γεωμετρικά. Πάλιν δὲ τὴν μονάδα καὶ τὴν ἀόριστον δυάδα ἐν ταῖς ἀρχαῖς. Σπεύδει δὲ αὐτῶν τῶν ἀρχῶν, ἡ μὲν

et initium ipsorum (85) parem et imparem, ex quibus et ea quæ sensibilia et insensata sunt, subiecerunt. Et altera quidem substitutionis initia esse; altera autem sensationis et substantiæ; ex quibus primis (86) omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuum de æramento et de formatione. Hoc autem illi his qui sunt extra Pleromam aptaverunt. Sensationis autem initia dixerunt (87), in quem sensus intelligens est ejus quod primum assumptum est, quærit quoadusque defatigata ad unum et indivisibile concurrat. Et esse omnium initium, et substantiam universæ generationis Hen, id est unum;

ἐπὶ τὸ ποιητικὸν αἴτιον καὶ εἰδικόν, ὅπερ ἐστὶ νοῦς ὁ Θεός, ἡ δὲ ἐπὶ τὸ παθητικόν τε καὶ ὕλικόν, ὅπερ ἐστὶν ὁ ὁρατὸς κόσμος. Pythagoras Mnesarchi filius, Samius, is qui primus philosophi nomen usurpavit, rerum principia censuit esse numeros, eorumque inter se proportionem, quas et harmonias vocat, et ex hisque composita elementa quæ geometrica dicuntur. Rursus unitatem et indefinitum binarium in principis ponit. Tendunt autem principia ejus, aliterum ad causam effectricem et formalem, quæ mens est, Deus; alterum ad patibilem et materiam, quæ est mundus hic spectabilis. Ex quibus haud obscure colligitur, totum istud Pythagoricorum numerorum mysterium in verbis hæsisse, re eandem fuisse cum cæteris philosophis, de rerum naturalium principis, sententiam. Quod enim hi materiam et formam dicebant, illi numeros, numerorumque proportionem et concentum, seu unitatem et binarium vocabant; per numeros, et binarium, materiam; per unitatem, numerorumque proportionem, formam, seu, quod idem est, materiam certo parium numero, certo ordine et mensura distinctam, ac dispositam, certoque motu agitatam, designantes. Rem totam, si quid dubii adhuc supersit, explicat Simplicius ad Phys. lib. 1: Et δὲ τὸ εἶδος ἓν, τὴν δὲ ὕλην δύο, κατὰ τὸ Πυθαγόρειον εἶδος, διὰ τῶν ἀριθμῶν σημάτων πράγματα, εἰκότως ἓν μὲν τὸ εἶδος ἔλεγεν, ὡς ὀρίζον ὅπερ ἂν καταλάβῃ, καὶ παρατοῦν δύο δὲ τὴν ὕλην, ὡς ἀόριστον, καὶ ὄγκου καὶ διατρέσεως αἰτίαν. Si autem formam unum, materiam vero duo, more Pythagorico res significans, merito unum quidem formam dixit, ut quæ finiat, terminetque quod comprehenderit; duo autem materiam, ut indefinitam, et quæ tumoris causa sit, et divisionis. Clari sunt hæc. Binarius materia est, quia quemadmodum binarius jam dividi potest, et multitudinem facere; sic et materia dividi et extendi proprium est. Indefinitum autem binarium appellant, quod, inquit Themistius lib. 1 De anima, terminum proprium non habeat, sed ab unitate terminum unuscujusque speciei accipiat. Unum vero forma est, quia sicut unitas numerum finit terminatque, sic et forma materiam definit, et ad certam quandam speciem determinat. Formam etiam, et Deum et mentem appellabant, quod sicuti Deus rebus universis, mens corpori quod regit; sic et forma materiæ motum, efficientiam et vitam inspirat. Hæc ad explicationem difficultatis Irenæi loci, omissis, non tamen spreis, Græcii motis, præmittere operæ pretium duxi. Jam planus evadit, ex dictis, Irenæi sensus. Primo generatim asserit, Pythagoreos rerum omnium principium in numeris reposuisse, quod verum est; tum id accuratius explicans subjungit, initium ipsorum esse parem et imparem, id est omnium principium esse binarium numerum (qui par est), seu materiam; et unitatem, imparem scilicet numerum, seu formam; ex quibus cum sensibilia, tum insensata, id est sensu tum prædita, tum destituta constitui volunt. Hic enim sensibilia pro sensu prædita, nec ita jam semel, posuit interpretes. Tum pergit Irenæus:

A ex hoc autem dyadem, et tetradem, 135 et pentadem, et reliquorum multifariam generationem. Hæc hi ad verbum de Plenitudine suorum (88) et Bytho dicunt; unde etiam et eas quæ sunt de uno, conjugationes adnituntur introducere, quæ Marcus velut sua jactans, velut novius aliquid visus est præter reliquos adinvenisse; Pythagoræ quaternationem, velut genesin et matrem (89) omnium enarraus.

7. Dicemus autem adversus eos: utrumque hi omnes, qui prædicti sunt, cum quibus eadem dicentes arguimini, cognoverunt veritatem, aut non

Et altera quidem substitutionis initia esse, altera autem sensationis et substantiam. Græce, ni fallor, καὶ τὰ μὲν ὑποκαταστάσεως ἀρχὰς εἶναι, τὰ δὲ νοήσεως, καὶ οὐσίας. Quasi diceret: Et altera quidem principia materialia esse, altera formalia. Nempe materiam ὑποκατάστασιν, substitutionem, vocat, quia formis omnibus substituitur seu subijcitur, omnes excipiens, omnium subjectum; formam vero νόησιν et οὐσίαν, ex Pythagoreorum mente, qui formam νοῦν et οὐσίαν passim nuncupabant. Hancque nostram explicationem confirmant, quæ subdit Irenæus: Ex quibus primis omnia perfecta dicunt, quemadmodum statuum de æramento et de formatione. Ex materia siquidem et forma, tanquam primis principis perfecta omnia dicebant Pythagorici. Et in exemplo allato, quo mentem explicat Irenæus, statum materia ærumentum est; utpote quod formationi, vel formæ substituitur, id est subijcitur. (85) Initium ipsorum. In edit. Feuard. perperam initio.

(86) Primis. Alias male, prima.

(87) Sensationis autem initia dixerunt, etc. Locum hunc mutilum esse, et quidpiam e textu excidisse puto: nec enim hæc quæ supersunt, colligere videntur vel secum invicem, vel cum præcedentibus et subsequentibus. Sic corrigendum censet Græbii: sensationis autem initia dixerunt, in quantum, Græce ἐπ' ὅσον (pro in quem; nam utraque vox eodem fere modo abbreviata in quibusdam mss. occurrit), sensus intelligens (omisso est, Græce διάνους συνείσα) ejus quod primum assumptum est, quærit quoad usque defatigatus (pro defatigata) ad unum et indivisibile concurrat. Sic ille. Sed hæc explicatio textus tenebras non omnino dispellit. Sic igitur locum perobscuro: explicari utcumque posse putem. Nempe rationem affert Irenæus, cur formam sensationis initium dixerint Pythagorici. Quia, inquit, sensus, seu mens rei cuiuspiam naturam investigare sollicita, intelligens id quod primum assumptum est, materiam scilicet, quæ tum primum exploranti sese offert, non illic tamen conquiescit; cum enim materia sit vagum quid et omnino incertum, ea proinde cognita nulla res distincte cognoscitur, aut ad genus aliquid definitum revocari potest. Rursus igitur mens quærit, ac singulas, quæ materiæ insunt, proprietates, affectiones et qualitates penitus inspicit, donec tandem accuratiori examine veluti defatigata ad unum et indivisibile, formam nimirum, concurrat, seu deveniat. Formam itaque ex Pythagoreorum mente, sensationis initium dici vult, quia primum ac præcipuum mentis, compositi cuiuspiam naturam et partes investigantis objectum, ac ejusdem inquisitionum et actionum finis et terminus est. Locum hujus ambages resolvat melius qui possit.

(88) Plenitudine suorum. Græca Πληρώματος ταυτών, quod vertendum erat, Pleromæ suo.

(89) Matrem. Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et edit. Oxon. in cæteris, patrem.

cognoverunt? Et si quidem cognoverunt, superflua est Salvatoris in hunc mundum descensio. Ut quid enim descendebat? Nunquid ut eam, quæ cognoscebatur veritas, in agnitionem adduceret his, qui cognoscunt eam, hominibus (90)? Si autem non cognoverunt, quemadmodum eadem cum his, qui veritatem non cognoscebant, dicentes, solos vosmetipsos eam, quæ est super omnia cognitio, habere gloriamini, quam etiam, qui ignorant Deum, habent? Secundum antiphrasin ergo, veritatis ignorantiam, agnitionem vocant: et bene Paulus ait⁹⁰, *vocum novitates* (91) *falsæ agnitionis* (92). Vere enim falsæ agnitionis ipsorum inventa est. Si autem impudenter agentes super hæc dicent, homines quidem non cognovisse veritatem, Matrem autem ipsorum, [vel] semen paternale (93) per tales homines, quemadmodum et per prophetas, enuntiasse mysteria veritatis, ignorante Demiurgo: primo quidem non talia erant (94), quæ sunt prædicta, ut non a quolibet intelligantur: etenim ipsi homines sciebant, quæ dicebant, et discipuli ipsorum, et horum successores. Post deinde, vel Mater, vel semen, si (95) cognoscebant et enarrabant ea quæ erant veritatis; veritas autem Pater: Salvator ergo, secundum eos, erit mentitus, dicens: *Nemo cognovit Patrem, nisi Filius*⁹⁰. Si enim cognitus est vel a Matre, vel a semine ejus; solutum est illud, quod *nemo cognovit Patrem, nisi Filius*; nisi si semen ipsorum, vel Matrem *neminem* esse dicunt.

8. Et usque hoc quidem per humanas affectiones, et per id quod similia dicant multis ignorantibus Deum, verisimiliter visi sunt abstrahere quosdam; attrahentes per ea quæ assueti sunt, in eum qui est de omnibus sermonem, Verbi Dei genesin

⁹⁰ I Tim. vi, 20. ⁹⁰ Matth. xi, 27.

(90) *Hominibus*. In omnibus hominibus legitur in edit. Eras., Gallas. et Feuard. Sed omnibus nullis exstat in mss., in vero deest in Clarom. et Voss. quos sequi placuit.

(91) *Vocum novitates*. Vel scripsit Irenæus, vel saltem legit interpres *κατανοήσεις*. Sic etiam legit Chrysostomus, saltem in II ad Timoth. c. xvi, et omnes fere Latini cum vulgato Novi Test. interprete scribunt, *vocum novitates*. At Græcus Novi Test. textus hodiernus habet, *κατανοήσεις*.

(92) *Falsæ agnitionis*. In Græco N. Test. textu habetur, *ψευδώνυμον*, non *ψευδός*. Sed Irenæus modo falsam agnitionem, modo falso cognominatam agnitionem, vel falsi nominis scientiam scribit.

(93) *Semen paternale*. Vel ante semen ponendum esse, contextus orationis demonstrat. Idque confirmat, quod mox sequitur, *vel mater, vel semen*.

(94) *Erant*. Sic cod. Clarom. melius quam alii omnes, *enarrant*.

(95) *Si. Alii, sic*.

(96) *Sensus*. Græce, *Νόος*.

(97) *Paulatim mansueti dissuadentes*. Hic per imperitiam scribarum male legentium corruptus est textus. Legendum: paulatim assuetis his suadentes; id est paulatim per assueta suadentes. Hoc ipsum enim est quod superius dixerat: attrahentes per ea, quæ assueti sunt; et postea: blandientes per assueta pabula.

(98) *Per pithanologiam*. Id est, per sermonem

A exponentes, et Vitæ, adhuc etiam Sensus (96), et Dei emissiones obstetricantes. Quæ autem ex his non verisimiliter et sine ostensione, omnia ex omnibus mentiti sunt. Quemadmodum qui assuetas escas, et ut illiciant, præmittunt, ut capiant aliquod animal, sensim blandientes eis per assueta pabula, quousque accipiant; sumentes autem ea captiva, ahigant amarissime, et ducunt per vim abstrahentes quocunque ipsi voluerint; sic autem et hi paulatim mansueti dissuadentes (97) per pithanologiam (98) assumere prædictam emissionem, inferunt neque congruentia, neque opinatas reliquarum emissionum species; ex Logo quidem et Zoo decem dicentes *Æonas* (99) emissos, de Anthrope autem et Ecclesia, duodecim: et horum nec ostensionem, nec testimonia, nec verisimilitudinem; nec in totum aliquid talium habentes, frustra autem, et prout evenit (1), credi volunt, ex Logo et Zoo, *Æonis* existentibus (2), emissum esse Bythium et Mixin, *Insensibilem* (3) et *Unitionem*, Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum (4), Monogenem et Macariam, De Anthrope autem et Ecclesia, similiter *Æonis* existentibus, emissum esse Paracletum et Pistin, Patricon et Elptida, Metricon et Agapen, *Ænon* (5) et Synesin; Ecclesiasticum et Macarioteta, Theleton et Sophiam.

9. Hujus autem Sophiæ passiones, et errorem, et quemadmodum periclitata est perire propter inquisitionem Patris, quemadmodum dicunt, et extra Pleroma operositatem (6), et ex quasi labe mundi fabricatorem emissum docent, in eo, qui est ante hunc, libro sententias hæreticorum enarrantes (7), cum omni diligentia exposuimus: Chri-

quidam vi alliciendi et suadendi pollentem.

(99) *Decem dicentes* *Æonas*. Decem recte addidit Grab. auctoritate cod. Voss.

(1) *Frustra autem et prout evenit*. Græce, ait Billius, *εἰς τὴν δὲ καὶ ἐκ τῆς*. Loquendi formula huic auctori frequens, pro *frustra et temere*.

(2) *Æonis existentibus*. Pro *Æonibus existentibus*.

(3) *Insensibilem*. Eras. et Gallas. perperam, *innascibilem*; nec melius mss. omnes, *insensibilem*. Genuina lectio est quam Feuard. ex solius Fronton. Ducæi iudicio reposuit; nam lib. i, c. 4, ubi istorum *Æonum* Græca nomina referuntur, scribitur, *Αγερατος et Ηενosis*.

(4) *Naturalem et Delectamentum, Immobilem et Contemperamentum*. Ex lib. i, cap. 1. Græca nomina sunt, *Αυτοφύης et Ηεδόνε, Ακίνητος et Συγκράσις*.

(5) *Ænon*. Billii iudicio *Ainon* hic reposuit Feuardent. pro *Ænon*. Hunc secutus est Grabius, cum tamen uterque lib. i, c. 1, scripserit *Ænos*, non *Ainos*. Cum igitur in omnibus aliis codd. tum hic, tum cap. 1, cit. legatur *Ænos*, et Latini plerumque diphthongum Græcam *αι*, per *æ* exprimant, a vulgata codd. omnium lectione recedere superfluum duxi.

(6) *Operositatem*. Græce *πράγματος*.

(7) *Enarrantes*. Eras., Gallas. et Feuard. *enarratas*.

stum autem, quem postgenitum his omnibus emissum esse dicunt, et Solera; aut (8) ex his, qui in labe facti sunt (9), Æonibus habuisse substantiam.

136 Necessarie autem nunc nominum istorum meminimus, ut ex istis sit manifestum absurdum eorum mendacium, et confusio (10) fictæ nominationis. Ipsi autem detrahunt Æonibus suis huiusmodi appellationibus multis; ethnicis verisimilia et credibilia apponentibus nomina his, qui vocantur duodecim Æonibus (11), quos et ipsos imagines duodecim Æonibus esse volunt; imaginibus multo decentiora, et magis potentia, per etymologiam ad intentionem divinitatis adducere nomina habentibus (12).

CAPUT XV.

Emissionum rationem nullam afferri posse.

1. Revertamur autem nos ad prædictam emissionum questionem. Et primo quidem dicant nobis causam huiusmodi emissionis Æonum, ut nihil tangant eorum quæ sunt conditionis. Non enim illa (13) propter conditionem dicunt facta, sed conditionem propter illa; et non illa (14) horum imagines, sed hæc illorum esse dicunt. Quemadmodum igitur imaginum causam reddunt dicentes, mensum quidem triginta habere dies propter triginta Æonas, et diem duodecim horas, et annum duodecim menses, propter duodecim Æonas, quæ sunt intra Pleroma, et quæcunque talia delirant; nunc dicant nobis causam istam Æonum emissionis, quid quia (15) facta est talis: propter quid au-

¹ Cap. XX.

(8) *Aut.* Sic editt. Eras. et Gallas. melius quam reliqui codd. *autem.*

(9) *Ex his, qui in labe facti sunt,* etc. Hæc ad Christum superiore, eum quem a Nu, seu Monogene, una cum Spiritu sancto emissum legimus lib. 1, c. 2, referri non possunt; neque enim ille ex his qui in labe facti sunt Æonibus habuisse substantiam dici potest: utpote qui ortum ducat a Monogene solo, qui labis particeps nusquam exstitit. Frustraque Græbius contrarium probare nititur ex his cap. 1 verbis: quæ (passio quæ laboravit Sophia) exorsa fuerat in iis, quæ sunt erga Nun et Alethiam; derivavit autem in hunc Æonem, id est Sophiam. Hæc enim illud duntaxat probant, passionem in iis, quos genuit Nus Æonibus, sed non in ipso Nu initium habuisse. Quod ex huius lib. II, cap. 16, n. 7, evidenter confirmatur, ubi conceptis verbis asseritur, passionem a Logo capisse. Itaque de solo Christo inferiori hic sermo est, quem duplici nomine et Christi et Soleris designat Irenæus; quique ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam dicitur, quod ab omnibus Æonibus simul conspirantibus editus fuerit, ab iis etiam proinde quos labe infecerat, id est Logo, cæterisque inferioribus. Hanc ergo periodum sic construas et explices velim: Christum autem (supple, cum omni diligentia expositum) quem postgenitum his omnibus emissionem esse dicunt, et Solera; aut ex his qui in labe, etc. Id est: De Christo etiam diligenter egimus, quem veluti cæterorum Æonum nepotem, aut cæteris Æonibus juniorem esse dicunt, et Solera vocant; aut ex his qui in labe facti sunt Æonibus, habuisse substantiam asserunt.

(10) *Confusio.* In codd. Clarom. et Voss. *confes-*

tem prima et archegonos omnium octonatio emissæ est, et non quilibet, vel trinitas, aut septenatio, aut aliquid eorum, quæ in alterum numerum confluunt? Et quid quia ex Logo et Zoe decem emissæ sunt Æones, et non plures aut minus: et rursus ex Anthro et Ecclesia duodecim, cum possent et hæc, aut plus (16), aut minus fieri?

2. Universum quoque Pleroma, quid utique tripartitum est in octonationem, et decadem, et duodecadem: et non alterum quendam, præter hos, numerum? Et divisio autem ipsa, quid utique in tres, et non in quatuor, vel quinque, vel sex, vel in alterum quemdam facta est numerum nihil tangentes (17), eorum numerorum, qui sunt conditionis (antiquiora enim illa his dicunt, et oportet ea (18) propriam habere rationem, eam quæ est ante constitutionem, sed non eam quæ est secundum constitutionem), consentientes ad consonationem (19).

3. Quam quidem nos de conditione enuntiantes, aptabilia dicimus (apta est enim hæc rhythimizatio (20) his quæ facta sunt) huic rhythimizationi; illos autem propriam causam de his, quæ anteriora sunt, et a semetipsis perfecta, non habentes enuntiare, in summam aporiam incidere necesse est. Quæ enim nos de constitutione velut ignorantes interrogant, ipsi de Pleromate econtrario interrogati, vel humanas affectiones enarrabunt, vel in eum descendant sermonem, qui est erga consonantiam (21) quæ est in creatura, improprie ro-

sto, quam lectionem Græbio sequi placuit, sed minus recte. Vox enim confusio magis quadrat ad præcedens mendacium, et ad id quod mox sequitur: ipsi autem detrahunt Æonibus suis huiusmodi appellationibus multis, etc.

(14) *Duodecim di ipsorum.* II scilicet, qui dii majorum gentium, vel *Consentes* appellantur.

(12) *Habentibus.* *Habere* pro *posse*, Græcorum more hic et alibi sæpe usurpat interpretes.

(13) *Non enim illa.* Scilicet, quam ad emissionem Æonum spectant.

(14) *Non illa.* Sic editt. Eras. et Gallas. In mss. vero illam; quam pravam lectionem secuti sunt Fenard. et Grab.

(15) *Quid quia.* Græce *τι οτι*, *quamobrem*, *cur*.

(16) *Aut plus.* Sic Clarom. et Voss. *Al.* aut plura.

(17) *Numerum nihil tangentes,* etc. Sensus est: quid utique divisio facta est in tres, et non in quatuor, vel quinque, etc., nihil tangentes, id est, solutos ab iis numeris, qui in rebus creatis observantur tam perfecte consonare cum supernis illis numeris?

(18) *Dicunt, et oportet ea.* *Habere* ante dicunt, et cum ante ea nullis in mss. comparent, et sensum prorsus pervertunt. Hæc autem, quæ parenthesi includuntur, sic explicæ: Cum rebus antiquior sit emissionum ordo et numerus, oportet eos propriam a semetipsis habere causam; non quæ a specterum inferne creaturarum constitutione repetatur, sed quæ hac prior et antiquior sit.

(19) *Consonationem.* Græce *ἀρμονία*.

(20) *Rhythimizatio.* Id est *concinuus ordo*, *apta dispositio*.

(21) *Erga consonantiam.* In aliis *perperam*, *extra*.

spondentes de secundis, et non secundum eos de primis. Non enim de ea quæ est secundum creaturam consonantia, nec de humanis affectionibus interrogamus eos; sed quia utique Pleroma ipsorum, cujus imaginem creaturam esse dicunt, octiforme, et deciforme, et duodeciforme est, vane et improvide Pleroma ejusmodi figuræ effecisse Patrem ipsorum fatebuntur, et deformitatem circumdabunt Patri, si irrationabiliter aliquid fecit. Aut rursus si secundum providentiam Patris dicunt sic emissum Pleroma, propter creaturam, uti bene rhythimizati ipsam essentiam (22); jam non propter se factam erit Pleroma, sed propter eam, quæ secundum similitudinem ipsius futura esset imago: (quemadmodum quæ de luto est, non propter semetipsam figuratur statua; sed propter eam quæ ex æramento, vel auro, vel argento habet fieri) et honoratior creatura erit quam Pleroma, si propter illam illa emissa sunt (23).

137 CAPUT XVI.

Vel mundi conditorem a seipso rerum creandarum imagines accepisse, vel Pleroma ad alterius cujuspiam dispositionis superioris imaginem factum esse; illam vero ad alias, et sic in infinitum.

1. Si autem nulli eorum assentire voluerint, quoniam convincentur a nobis, non habentes reddere causam talis emissionis Pleromatis ipsorum, cogentur concludi, uti constentur supra, Pleroma alteram quandam esse dispositionem magis spiritalem et magis dominantem, secundum quam deformatum (24) est Pleroma ipsorum. Si enim Demiurgus non a semetipsofigurationem creaturæ fabricavit talem, sed secundum illorum, quæ antrum erant, figuram; Bythus ipsorum, qui utique hujusmodifigurationis perfecit esse Pleroma, vel a quo figuram eorum quæ ante ipsum facta sunt, accepit? Oportet enim vel in eo Deo qui fecerit mundum, perseverare sententiam, quoniam sua potestate, et a semetipso accepit exemplum mundi fabricationis: vel si motus quis ab hoc fuerit, semper querendi necessitas erit, unde ei, qui super eum est, figuratio eorum quæ facta sunt, quis et numerus emissionum, et substantia ipsius exempli? Si autem licuit Bytho a semetipso talemfigurationem Pleromatis perficere, quid utique De-

^a Cap. XXI. ^b Cap. XXII.

Porro erga consonantiam, Græce περί ἀρμονίαν, scripsit interpres, pro circa consonantiam, vel de consonantia; nec ita semel.

(22) *Uti bene rhythimizati ipsam essentiam.* In Clarom. sic legitur hoc comma: *uti bene rhythimizati ipsa esset jam.* Unde suspicio subit, legendum forte: *uti bene rhythimizata esset, scilicet creatura.* Quidquid sit, rhythimizati in activa significatione, pro disponentis, vel ordinantis accipe, et ad Patris refer.

(23) *Propter illam illa emissa sunt.* Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. perperam omnino, et repugnante sensu: *propter illud illa emissa est.*

(24) *Deformatum.* Deformare pro formare passim recipit interpres.

(25) *Mundum talem.* Ita Clarom., Voss. et edit. Q.ou. In aliis deest *talem.*

a miurgo non licuit a semetipso mundum talem (25) fecisse? Rursus igitur si illorum imago conditio est, quid prohibet illa eorum, quæ super ea sunt, imagines esse dicere, et quæ super ea sunt, rursus aliorum; et in immensas imagines imaginum excidere (26)?

2. Sicut passus est Basilides (27), cum minime attigisset veritatem, et putans per immensam successionem eorum, quæ ex invicem facta sunt, effugere talem aporiam; quando (28) cccxv cœlos per successionem et similitudinem ab invicem factos enuntiavit, et horum ostensionem esse numerum anni dierum, quemadmodum prædiximus: et super hos Virtutem, quam et Innominabilem vocant, et hujus dispositionem: et nec sic quidem effugit talem aporiam. Interrogatus enim unde cœlo ei, qui est super omnes, ex quo reliquos per successionem factos vult,figurationis imago? Ab ea dispositione, dicet, quæ est secundum Innominabilem. Et aut Innominabilem a semetipso fecisse dicet eam; vel alteram quandam super hunc (29) potestatem esse consentire necesse habebit, ex qua accepit Innominabilis ejus tantam eorum, quæ sunt secundum eum,figurationem.

3. Quanto igitur tutius et diligentius, quod est verum statim initio confiteri, quoniam fabricator Deus hic, qui mundum fecit, solus est Deus, et non est alius Deus præter eum; ipse a semetipso exemplum etfigurationem eorum quæ facta sunt, accipiens: quam post tantam irreligiositatem et circuitum defessos, cogi aliquando in aliquo uno statuere sensum (30), et ex eofigurationem factorum (31) confiteri?

4. ^a Etenim hoc quod imputant (32) nobis qui sunt a Valentino, in ea quæ est deorsum hebdomade dicentes nos remanere, quasi non attolentes in altum mentem, neque quæ sursum sunt sentientes, quoniam portentiloquium ipsorum non recipimus; hoc idem ipsum qui a Basilide sunt, his imputant, quasi his adhuc circa ea quæ deorsum sunt volutantibus usque ad primam et secundam octonationem, et post triginta Æonas indocte putare eos statim invenisse eum, qui super omnia est, Patrem, non investigantes sensu in id quod est D super cccxv cœlos Pleroma, quæ est supra qua-

(26) *Excidere.* Al. *excedere.*

(27) *Sicut passus est Basilides.* Hoc, ait Billius, Græcum sermonem prorsus redolet. Nam quod Græci dicunt, ὡς περ ἐπαθεν ὁ Βασίλειος, Latino modo dicendum fuerat: *quod Basilidi accidit.*

(28) *Quando.* Al. *quoniam.*

(29) *Super hunc.* Sic Clarom., al. *super hanc.*

(30) *Statuere sensum.* Græce, inquit Billius, ἐπέδεν τὸν νοῦν, id est mentem figere.

(31) *Figurationem factorum.* Sic Clarom. cod. In Feuard., Voss., Arundel., Merc. 2, et edit Oxon. recte quidem legitur *figurationem*, sed male *factorum*. In edit. Eras., Gallas. et Feuard. pejus *figurationem factorem*.

(32) *Imputant.* Græce, ait Billius, ἀντιτίθουσι, vel ἐγκαλοῦσι, id est *exprobrant*, vel *accusant*.

draginta quinque ogdoadas (33). Et illis iterum juste quis imputabit, fingens quatuor millia et ccc et lxxx cœlos, vel Æonas; quoniam hi dies anni tantas horas habent. Si autem quis et noctium apponat, duplicans prædictas horas, magnam multitudinem octonationum et innumerabilem quamdam Æonum operositatem putans adinvenisse, adversus eum qui est super omnia Pater, omnium semetipsam perfectiorem (34) suspicans, eadem omnibus imputabit: quoniam non sufficiant in altitudinem ejus quæ ab ipso dicebatur multitudo cœlorum, vel Æonum; sed deficientes vel in ea quæ sunt deorsum, vel in medietatem (35) perseverant.

138 CAPUT XVII.

Quæritur qualis sit Æonum emissio, et ostenditur eam, qualiscunque fingatur, ex omni parte repugnare; ipsumque Num, atque etiam Patrem posita hæreticorum hypothesi, ignorantia labe maculari.

1. Ejus igitur, quæ est secundum Pleroma ipsorum, dispositionis, et maxime ejus, quæ est secundum primam ogdoadem, tantas contradictiones et aporias habentes (36), inspiciamus et reliqua; propter illorum insensationem et nos de his quæ non sunt quærentes; necessario autem et hoc facientes, quoniam hujus rei credita est nobis procuratio, et qui velimus (37) omnes homines ad agnitionem veritatis venire: et quoniam tu ipse postulaveris (38) accipere a nobis multas et universas eversionis eorum occasiones.

2. Quæritur igitur, quemadmodum emissi sunt reliqui Æones? Utrum uniti ei qui emisit, quemadmodum a sole radii, an efficaciter (39) et partiliter (40), uti sit unusquisque eorum separatim, et suam figurationem habens, quemadmodum ab homine homo, et a pecude pecus? Aut secundum germina-

tionem, quemadmodum ab arbore rami? Et utrum ejusdem substantiæ existebant his (41) qui se emisserunt, an ex altera quadam substantia substantiam habentes? Et utrum in eodem emissi sunt, ut ejusdem temporis essent sibi; an secundum ordinem quemdam, ita ut antiquiores quidam ipsorum, alii vero juniores essent? Et utrum simplices quidem (42) et uniformes, et undique sibi æquales et similes, quemadmodum spiritus et lumina emissæ sunt; an compositi et differentes, dissimiles membrorum suis?

3. Sed si quidem efficaciter et secundum suam genesis unusquisque illorum emissus est secundum hominum similitudinem; vel generationes Patris erunt ejusdem substantiæ ei et similes generatori; vel si (43) dissimiles parebunt, ex altera quadam substantia confiteri eos esse necesse est. Et si quidem Patris generationes similes emissori, impassibilia perseverabunt ea quæ emissæ sunt, quemadmodum et is qui emisit illa; si autem ex altera quadam substantia, quæ est capax passionum, unde hæc dissimilis substantia intra illud, quod est incorruptelæ, Pleroma? Adhuc etiam secundum hanc rationem unusquisque eorum separatim divisus ab altero intelligetur, quemadmodum homines (44), non admistus, nec unitus alter altero, sed in figuratione discretæ, et circumscriptione definitæ, et magnitudinis quantitate unusquisque ipsorum deformatus; quæ propria corporis sunt, et non spiritus. Jam igitur non spiritale Pleroma esse dicant, nec semetipsos spiritales; siquidem, velut homines, Æones ipsorum epulantes sedent apud Patrem, et ipsum tali figuratione existentem quemadmodum detegunt eum qui ab eo emissi (45) sunt.

4. Si autem, velut a lumine lumina accensa,

Cap. XXIII.

(33) *Quæ est . . . ogdoadas.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2, et Grab., cæteri ogdoades. Sed pro quæ est legendum putat Grabius, quod est, scilicet Pleroma. Ego vero servata voce quæ, legerem ogdoas, pro ogdoadas. Forte ogdoadas posuerit interpretes, pro ogdoas, quasi alterutram vocem adhibere promiscuum foret. Nam supra cap. 12, n. 5, pro prima et principalis ogdoas, cod. Clarom. habet, prima et principalis ogdoadas; quod et alibi legisse me puto.

(34) *Omnium semetipsam perfectiorem.* Græcismus, omnium pro omnibus.

(35) *In medietatem.* Sic pro in medietate reposui ex codd. Clarom., Arundel. et Merc. 2, nam præcedit, in ea quæ sunt, etc. Porro in hic accipitur pro ad, vel circa.

(36) *Habentes.* Legendum mallet Grabius, habentia, quasi duos genitivos, more Græcorum, pro duobus ablativis Latinis, scripsisset interpretes; sed frustra. Nam habentes refertur ad inspiciamus, quod proinde verbum ab ea voce majori distinctionis nota divellendum non erat; sed hæc nota apponenda est ante, propter illorum, etc., et tunc planus erit sensus. Scilicet: cum tantas contradictiones et aporias, seu difficultates inextricabiles, habeamus adversus eam quæ est, etc., inspiciamus et reliqua, etc., propter illorum insensationem, et nos de his quæ non sunt quærentes; id est, ut eorum insania efficacius comprimatur, quætionem et nos, ex eorum hypothesi, iustitantes de his quæ non sunt, seu impossibilia sunt.

Id argumentum ad hominem vulgo dicitur in scholis. (37) *Velimus.* Al. vellamus.

(38) *Postulaveris.* Hoc ante postulaveris merito delevit Grab. auctoritate cod. Voss. quia prorsus superfluum est.

(39) *Efficaciter.* Clarom. effugabiliter, sed scribas vitio, ut puto, quia paulo post scriptum legitur, ut in aliis omnibus codd. efficaciter. Glossarium Isidori dictum: efficacis, in omnibus expeditus, id est solutus, liber. Efficaciter itaque opponitur tñ uniti ei qui emisit; ac proinde dum quærit Irenæus, utrum emissi fuerint Æones uniti ei, qui emisit, an efficaciter; idem est ac si quæreret, an principio emittenti uniti et conjuncti, an ab eo soluti, sejuncti et distincti emissi sunt?

(40) *Partiliter.* Ex cit. Glossario partiliter est divise, per partes, distribute; id est divisim, separatim.

(41) *Ejusdem substantiæ existebant his.* Pro existebant cum his. Phrasis est, inquit Bill., a Græcis desumpta. Græci enim dicunt, τῆς αὐτῆς οὐσίας ἦσαν τοῖς αὐτοῖς προθεβληχόσι.

(42) *Simplices quidem.* Sic recte Clarom.; alii omnes vitiose, simplices quidam.

(43) *Vel si.* Ita omnes editt.; at in omnibus mss. derst si: sensus tamen id omnino requirit.

(44) *Homines.* In pluribus editt. perperam hominem.

(45) *Emissi.* Al. missi.

sunt *Æones* a *Logo*, *Logos* autem a *Nu*, et *Nus* a *Bytho*, velut, verbi gratia, a *facula* *faculæ*; generatione quidem et magnitudine fortasse distabunt ab invicem; ejusdem autem substantiæ cum sint cum principe emissionis ipsorum, aut omnes impassibiles perseverant, aut et *Pater* ipsorum participavit (46) *passiones*. Neque enim quæ postea accensa est *facula*, alterum lumen habebit quam illud quod ante eam fuit. Quapropter et *lumina* ipsorum (47) composita in unum, in principalem unitiorem recurrunt, cum fiat unum lumen quod fuit et a principio. Quod autem juvenius est et antiquius, neque in ipso lumine intelligi potest (unum enim lumen est totum), nec in ipsis quæ perceperunt lumen *faculis* (etenim ipsæ secundum substantiam materiæ id tempus (48) habent; una enim et eadem est *facularum* materia): sed tantum secundum accensionem, quoniam altera quidem ante pusillum tempus (49), altera autem nunc accensa est.

5. * *Labes* igitur ejus, quæ est secundum ignorantiam, passionis, aut universo similiter *Pleromati* ipsorum proveniet, cum sint ejusdem substantiæ, et erit in ignorantiae labe, id est semetipsum ignorans propator: aut similiter omnia impassibilia perseverabunt ea, quæ sunt intra *Pleroma*, *lumina*. Unde igitur circa juniorem *Æonem* passio, si paternum lumen 139 est, ex quo omnia constituta sunt *lumina* quod naturaliter impassibile est? Quomodo autem et juvenior aliquis, aut senior in ipsis *Æon* dici potest, cum sit unum lumen totius *Pleromatis*? Et si quis *stellas* dicat eos, nihilominus eadem universi apparebunt natura participant. Etenim si *stella a stella in claritate differt**, sed non secundum qualitatem, nec secundum substantiam, secundum quàm passibile aliquid vel impassibile est; sed aut universos, ex lumine cum sint. paternum, naturaliter impassibiles et immutabiles esse oportet: aut universi cum paternum lumine et passibiles, et commutationum corruptionis capaces sunt.

6. Hæc autem eadem ratio sequetur (50), etsi,

* Cap. XXIV. * I Cor. xv, 41.

(46) *Participavit*. Al. *participavit*.

(47) *Ipsorum*. Al. *ab ipso*.

(48) *Id tempus*. Eras., Gallas. et Feuard. *id temporis*. Porro *id tempus* hic accipit interpretis pro *idem tempus*: nisi forte scribæ ad abbreviationis notam haud attendentes, imprudenter scripserint *id pro idem*.

(49) *Pusillum tempus*. Auctoritate codd. Clarom., Voss. et Feuard. in marg. *pusillum* addidi ante *tempus*, expunxi vero *illud*, quod sequitur in omnibus editis. Hanc enim lectionem exigere videtur oppositionis ratio: *altera ante pusillum tempus, altera autem nunc*.

(50) *Sequitur*. Clarom. et Voss. *sequitur*.

(51) *Emissum dicunt Æonem*. *Emissam Æonem* habent Clarom., Arund. et Merc. 2, nec male, quia de *Sophia* hic est sermo.

(52) *Et hoc*. Pro et *quidem*.

(53) *Passionis hujus*. Feuardentius solius Billii iudicio, nullius vero mss. codicis auctoritate fretus, scripsit *passioni*; cum tamen dubium non sit, quin interpret, pro more, Græcam constructionem se-

velut ab arbore ramos, dicant a *Logo* natam esse emissionem *Æonem*; cum *Logos* a *Patre* ipsorum generationem habeat; ejusdem enim substantiæ omnes inveniuntur cum *Patre*, tantum secundum magnitudinem, sed non secundum naturam differentes ab invicem, et magnitudinem complentes *Patri*, quemadmodum *digiti* complent *manum*. Si igitur *Pater* in passione et ignorantia, et si utique, qui ex eo generati sunt, *Æones*. Si autem impium est *Patri* omnium ignorantiam et passionem affingere, quomodo ab eo emissum dicunt *Æonem* (51) passibilem, et hoc (52) ipsi *Sophiæ* Dei eandem impietatem affligentes, semetipsos religiosos esse dicent?

7. Si autem, quomodo a sole radios, *Æonas* ipsorum emissiones habuisse dicent, ejusdem substantiæ et de eodem omnes cum sint, aut omnes capaces passionis erunt cum eo, qui ipsos emisit, aut omnes impassibiles perseverabunt. Non enim jam quosdam impassibiles, quosdam autem passibiles possunt ex tali emissionem confiteri. Si igitur omnes impassibiles dicunt, ipsi suum argumentum dissolvunt. Quomodo enim passus est minor *Æon*, si omnes erant impassibiles? Si autem omnes dicunt participasse passionis hujus (53), quemadmodum quidam audent dicere, quia a *Logo* quidem cœpit, derivatio autem in *Sophiam* (54); in *Logum*, hujus *Nun Propatoris* (55), passionem revocantes, arguentur et *Nun Propatoris*, et ipsum *Patrem* in passione fuisse confitentes. Non enim ut compositum animal quiddam est omulium *Pater*, præter *Nun*, quemadmodum præstendimus; sed *Nus Pater*, et *Pater Nus*. Necesse est itaque et eum, qui ex eo est *Logos*, imo magis autem ipsum *Nun*, cum sit *Logos*, perfectum et impassibilem esse; et eas quæ ex eo sunt emissiones, ejusdem substantiæ cum sint, cujus et ipse, perfectas, et impassibiles, et semper similes cum eo perseverare, qui eas emisit.

8. Non igitur jam *Logos* quasi tertium ordinem

D culus, μεταχρῆν τοῦ τοῦ πάθους, verterit, participasse passionis hujus.

(54) *A Logo quidem cœpit, derivatio autem in Sophiam*. Hic equidem, ait Billius lih. 1 *Observ. sacr.*, c. 34, *derivavit* emendare non dubitem. Priore enim libro cap. 1, hæc Irenæi verba sunt: Ἐν ἡρώεσσι μὲν ἐν τοῖς περὶ τὸν Νουν, ἀπόχρησται δὲ εἰς τοὺς, *exorsa quidem fuerat in iis quæ sunt erga Nun, derivavit autem in hunc*. Attamen cum hic vox *derivatio* rectum habeat sensum, hanc sollicitandam non putem.

(55) *In Logum hujus Nun Propatoris*. Loco accusativi *Nun*, genitivum *mentis* ponendum vult Græbius; sed frustra. Sensum haud assecutus est vir eruditus, mala interpunctione deceptus. Hic itaque est: *In Logum, qui hujus Propatoris Nus, seu mens est, passionem in Sophiam derivatam revocantes, arguentur et Nun Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse confitentes*. Id est, convincuntur asserere (Græce ἀπεχθίζονται ἑσθόλο-τοῦμενοι) et mentem Propatoris, et ipsum Patrem in passione fuisse. Hunc sensum confirmat quod

generationis habens ignoravit Patrem, quemadmodum docent hi : hoc enim in hominum quidem generatione fortasse putabitur verisimile (56) esse, eo quod sæpe ignorant suos parentes; In Logo autem Patris omnimodo impossibile est. Si enim existens in Patre cognoscit, hunc in quo est, hoc est semetipsum, non ignorat : et quæ ab hoc sunt emissiones, virtutes ejus existentes, et semper ei assistentes, non ignorabunt eum, qui se emisit, quemadmodum nec radii solem. Non capit (57) igitur Del Sophiam, eam quæ intra Pleroma est, cum sit a tali emissione, sub passione cecidisse, et talem ignorantiam concepissem. Possibile est autem eam, quæ est a Valentino, sapientiam, cum sit de diaboli emissione, in omni passione fieri (58), et profundum ignorantiae fructificare. Ubi enim ipsi testimonium perhibent de Matre sua, dicentes eam Æonis errantis generationem esse, jam non querere oportet causam, propter quam filii hujusmodi Matris ignorantiae semper natent in profundo.

9. Præter has autem emissiones ego quidem jam non intelligo alteram posse eos dicere; sed ne ipsi quidem alteram quandam proprietatem emissionem reddentes aliquando, cogniti sunt nobis, licet valde multam de hujusmodi speciebus quæstionem habuerimus cum eis : hoc autem solum dicunt, quoniam (59) emissi sunt unusquisque illorum, et illum tantum cognovisse (60), qui se emisit, ignorans autem eum, qui ante illum est. Jam non autem cum ostensione progrediuntur, quemadmodum emissi sunt, aut quomodo capit tale quid in spiritalibus fieri. Quacunque enim progressi fuerint, obligabuntur, et a recta ratione circumeuntes (61) circa veritatem, in tantum uti eum, qui est a Nu Propatoris (62) ipsorum emissus Sermo, in deminorationem (63) eum emissum dicant, (Nun enim perfectum a perfecto Bytho progeneratum jam non potuisse eam, quæ ex eo est, emissionem facere perfectam, sed obcæcatam circa agnitionem et magnitudinem Patris : et Salvatorem symbolum

A mysterii hujus ostendisse in eo, qui a nativitate cæcus fuit, quoniam sic cæcus (64) emissus est a Monogene Æon, id est ignorantia, ignorantiam et cæcitatem commentientes Verbo Dei, secundam secundum 140 eos (65) a Propatore emissionem habenti. Admirabiles sophistæ, et altitudines investigantes incogniti Patris, et supercoelestia sacramenta enarrantes, in quæ (66) *captiunt angeli prospicere* ! uti discant quoniam a Nu ejus Patris, qui super omnia est, emissum Verbum, cæcum emissum, id est (67) ignorans Patrem, qui se emisit.

10. Et quemadmodum, o vanissimi sophistæ, Nus Patris, imo etiam ipse Pater, cum sit Nus et perfectus in omnibus, imperfectum et cæcum Æonem emisit suum Logon, cum possit statim et agnitionem Patris cum eo emittere ? Quemadmodum Christum postgenitum quidem reliquis, perfectum autem dicitis emissum; multo magis igitur, qui est eo ætate provector Logos, ab eodem Nu perfectus utique emitteretur, et non cæcus : nec ille rursus plus cæcos quam se (68) Æonas emitteret, quoadusque Sophia vestra semper excæcata, tantam malorum enixa est substantiam. Et hujus malitiae causa est Pater vester; magnitudinem enim et virtutem Patris causas ignorantiae esse dicitis, Bytho assimilantes eum, et nomen hoc ei apponentes innominabili Patri. Si autem ignorantia malum, omnia autem mala ex ea floruisse (69) definitis, hujus autem causam magnitudinem et virtutem Patris dicentes, malorum factorem eum ostenditis. Id enim, quod non potuerit contemplari magnitudinem ejus, causam dicitis mali. Sed si quidem impossibile erat Patri notum semetipsum ab initio his, quæ ab eo (70) facta sunt, facere; inincusabilis erat, qui non poterat ignorantiam auferre eorum, qui post se sunt. Si autem postea volens, eam quæ secundum progressionem emissionum aucta fuerat, ignorantiam et insemilatam Æonibus, auferre potuit, multo magis prius

† I Petr. 1, 12.

mox sequitur : imo ipsum Nun, cum sit Logos, etc. D Hæc ergo, hujus Nun Propatoris, per appositionem accipienda.

(56) Verisimile. Al. verisimilius.

(57) Non capit. Gr. οὐκ ἐνδέχεται, id est fieri non potest.

(58) In omni passione fieri. Illud admonendum, ait Bill. lib. 1 Observat. sacr., cap. 33, interpretationem sæpe uti verbo fieri pro esse et versari. Sic et in hoc capite paulo inferius : *Præquam in passionibus florent*. Et cap. seq. n. 2 : *Quomodo rursus Enthymesis hujus cum passione procedens separatim poterat fieri* ? Et n. 6, vello intra eum fieri. Ac demique cap. 31 et 32 : *In omnibus operibus fieri*. In his omnibus locis pro fieri, dilucidior esset sensus, si esse aut versari legeretur.

(59) Quoniam. Pro quod; et ita sæpe.

(60) Cognovisse. Scribendum erat, cognoverit.

(61) Circumeuntes. Sic Clarom. et Voss. malius quam alii cæcutientes.

(62) Nu Propatoris. In edit. Eras., Gall. et Feuard. male Propator.

(63) Deminorationem. Græce, δεισφύα, quod labem plerumque vertit interpretes.

(64) Sic cæcus. Pro si cæcus auctoritate cod. Arund. bene reposuit Græbius.

(65) Secundam secundum eos. Secundam ex cod. Clarom. addidi.

(66) In quæ. Sic vet. Feuard., cod. Arund. et Merc. 1, quibus et Græcus B. Petri textus consuevit, etc. d; sicque legunt, ait Feuard., Œcumenius et alii Græci omnes. Ipse tamen Feuardentius cum Eras. et Gall. (quibus consentiunt Clarom., Voss. et Merc. alter) in Irenæi textu scripsit, in quem.

(67) Cæcum emissum, id est. In cod. Arund. deest emissum.

(68) Plus cæcos quam se. Ita recte Clarom., Arund. et Grab. In reliquis omnibus mendose, plus cæcus quam si, nisi quod Merc. 2 habeant se.

(69) Floruisse. Edit. Eras., Gall. et Feuard., cum altero ex Merc. codd. fluxisse.

(70) Ab eo. Sic Eras. et mss. omnes. Sed perperam Feuard. scripsit ea. In Gall. autem neque eo neque ea legitur.

eam, quæ nondum erat, ignorantiam volens non A
permitteret (71) fieri.

11. Quoniam igitur quando voluit agnitus est, non tantum Æonibus, sed et his, qui in novissimis temporibus erant hominibus (72); non volens autem ab initio agnosci, ignoratus est: causa ignorantiae secundum vos est voluntas Patris. Si enim præselebat hæc sic futura, quare utique, priusquam fieret, non absclit ignorantiam ipsorum, quam postea, velut ex poenitentia, curat per emissionem (73) Christi? Quam enim (74) per Christum agnitionem omnibus fecit, multo ante poterat facere per Logon, qui et primogenitus erat Monogenus (75). Vel si præsciens voluit fieri hæc, semper perseverant ignorantiae opera, et nunquam prætereunt. Quæ enim ex voluntate Propatoris vestri facta sunt, perseverare oportet cum voluntate ejus qui voluit: vel si prætereunt hæc, cum his præteriet et voluntas ejus, qui substantiam ea habere (76) voluit. Quid enim et discentes requieverunt Æones, et perfectam agnitionem perceperunt, quoniam incapabilis est (77) et incomprehensibilis Pater? Hanc autem agnitionem habere potuerunt priusquam in passionibus fierent: non enim deminorabatur magnitudo Patris ab initio scientibus his, quis incapabilis et incomprehensibilis est Pater. Si enim propter immensam magnitudinem ignorabatur, et propter immensam dilectionem impascibiles debebat conservare eos qui ex se nati erant: quoniam nihil prohibebat, sed magis utile erat, ab initio cognovisse eos, quoniam incapabilis et incomprehensibilis est Pater.

CAPUT XVIII.

Sophiam nec ignorantia laborare, nec quidquam, Patrem investigando, pati, aut in apertum discrimen venire potuisse. Enthymesis ejus ab illa separari non potuisse, multo minus proprias affectiones habere.

1. Quomodo autem non vanum est, quod etiam Sophiam ejus dicunt in ignorantia, et in deminoratione, et in passione fuisse? Hæc enim aliena

* Cap. XXV. * Cap. XXVI. ¹⁰ Math. vii, 7.

(71) *Permitteret.* Al. vitiose, *permittere.*

(72) *Erant hominibus.* Quas has voces ex mss. Vossii restituit Græbius. Habentur et in Clarom.

(73) *Per emissionem.* In Eras., Arund., Ottobon. et Merc. 2, per *missionem.*

(74) *Quam enim.* Alii, *qui enim.*

(75) *Monogenus.* In genitivo, ex Græco μονογενοῦς, unigeniti.

(76) *Ea habere.* Sic Clarom., Merc. 2 et Grab.: cæteri, *eam habere.*

(77) *Quoniam incapabilis est.* Pro quod incapabilis sit. Græco, ὅτι τε ἀχώρητος ἐστὶ καὶ ἀκατάλητος, sup. lib. 1, c. 2, n. 5.

(78) *Sophiam passum Æonem.* Eras. et Gall. cum mss. quibusdam, *Sophiam passam Æonem.*

(79) *Plenitudinem.* Græc. Πληρωμα.

(80) *Percipiet.* In Voss. *participet.* Percipiet vero hic scribitur pro in se suscipiet, admittet.

(81) *Ipsa autem.* Sic solus cod. Clarom. Jam ita, pro ipsum *autem*, restituerat Feuard., sed ex solius Billij iudicio, nullius vero ms. codicis auctoritate.

sunt a Sophia, et contraria; sed nec affectiones ejus sunt. Ubi enim est improvidentia et ignorantia utilitatis, ibi Sophia non est. Non jam igitur Sophiam passum Æonem (78) vocent; sed aut vocabulum ejus, aut passiones prætermittant. Et Plenitudinem (79) autem universam non dicant spiritalem, si intra ipsam Æon hic, cum esset in passionibus tantis, conversatus est. Hæc enim ne anima quidem fortis, non dicam spiritalis substantia, percipiet (80).

2. Quomodo autem rursus Enthymesis ejus cum passione procedens separatim poterat fieri? Enthymesis enim esse intelligitur erga aliquem; ipsa autem (81) seorsum nunquam fiet. Exterminatur enim et absorbetur mala a bona enthymesi, quemadmodum ægrimonium (82) ab incolunitate. Quæ enim erat prior Enthymesis passionis (83)? Exquirere Patrem, et magnitudinem 141 ejus considerare. Quid autem suasa est postea, et convaluit? Quoniam incomprehensibilis, et qui inveniri non possit, est Pater. Non igitur bonum erat, quod vellet cognoscere Patrem; et propter hoc est et passibile (84); sed quando suasa est quoniam investigabilis (85) esset Pater; et convalescens (86). Sed ille ipse Nus, qui quærebat Patrem, cessavit secundum eos adhuc quærere, discens quoniam incomprehensibilis est Pater.

3. * Quemadmodum igitur Enthymesis poterat separata concipere passiones, quæ et ipsæ affectiones ejus erant? Affectio enim erga aliquem fit, ipsa autem seorsum non potest esse, nec constare. Non solum autem instabile hoc est, sed etiam contrarium ei, quod est a Domino nostro dictum: *Quærite, et invenietis* ¹⁰. Dominus enim quærendo et inveniendo Patrem, perfectos consummat discipulos; is autem, qui sursum est, Christus ipsorum, per id quod præcepit Æonibus non quærere Patrem, suadens quoniam etsi multum laboraverint, non eum invenient, perfectos eos consummavit. Et siquidem perfectos (87) aiunt in eo, quod dicant invenisse Bythum ipsorum; Æonas autem in eo,

D (82) *Ægrimonium.* Barbare posuit interpres, ait Græbius, pro *ægrimonia*; quæ vox non modo apud poetas occurrit, sed et apud Ciceronem lib. xiii ad Atticum, ep. 38: *Ferrem graviter, si novæ ægrimonie locus esset.*

(83) *Prior... passionis.* Græcismus, pro *prior passione.*

(84) *Est et passibile.* Ita Eras., Gall., Arund. et Merc. 2; et Feuard., Grab. et mss. Clarom. ac Voss. *esset passibile.* Sed prior lectio præferenda videtur, utpote magis cohærens cum præcedentibus.

(85) *Investigabilis.* Pro *ininvestigabilis*, Græce ἀνεξεύρετος. Sic passim accipit interpres, ut et accipitur Rom. xi, 33.

(86) *Et convalescens.* Supple, *est et convalescens.*

(87) *Et siquidem perfectos.* Vel lege, *et se quidem perfectos*, vel saltem *siquidem* accipiendo pro *enim*, subintellige postea *se.* Etenim *se perfectos*, etc.

quod anas sint quoniam investigabilis est, qui ab A
eis inquirebatur.

4. Cum igitur ipsa Enthymesis non posset sine Æone separatim consistere, adhuc majus inferunt mendaciam de passione ejus, separatim rursus dividendes eam, et hanc esse substantiam dicentes materiæ. Quasi non esset lumen Deus, nec adesset sermo qui posset eos arguere et evertere nequitiam ipsorum. Utique enim quodcumque sentiebat Æon, hoc et patiebatur; et quod patiebatur (88) hoc et sentiebat: et non aliud erat apud eos Enthymesis ejus nisi passio incomprehensibilem comprehendere excogitantis, et passio Enthymesis: impossibilia enim sentiebat. Quemadmodum itaque poterat affectio et passio ab Enthymesi seorsum separari, et substantia tantæ materiæ (89) fieri, quando et ipsa Enthymesis passio erat, et passio Enthymesis? Nec igitur Enthymesis sine Æone, nec affectiones sine Enthymesi separatim habere possunt substantiam; et soluta est et hic rursus regula ipsorum.

5. ¹¹ Quemadmodum autem et solvebatur et patiebatur Æon? Siquidem ejusdem substantiæ, cujus et Pleroma, erat; Pleroma autem universum ex Patre. Quod enim simile est, in simili non dissolvitur in nihilum, nec perire periclitabitur, sed magis perseverabit et augebit; quemadmodum ignis in igne, et spiritus in spiritu, et aqua in aqua: quæ autem sunt contraria, a contrariis patiuntur, et vertuntur, et exterminantur. Et sic si fuisset luminis emissio, non pateretur, nec periclitaretur in simili lumine, sed magis effulgeret et augeretur, quemadmodum dies a sole: etenim Bythum imaginem Patris sui (90) esse dicunt. Quæcumque sunt peregrina, et sibi extranea animalia, atque contraria natura, periclitantur et corrumpuntur: quæ autem sibi assueta sunt, et cognata (91), nullum patiuntur periculum in eo (92) conversantia, sed et salutem et vitam ex eo acquirunt. Si igitur ejusdem substantiæ, cujus et universum Pleroma, ex eo emissus fuisset hic Æon, nunquam demutationem perciperet, cum esset in

similibus et assuetis conversans, spiritualis in spiritualibus. Timor enim, et expavescentia, et passio, et dissolutio, et talia (93), in his quidem quæ sunt secundum nos, et corporalibus, fortassis sunt a contrariis: in spiritualibus autem, et diffusum habentibus lumen, jam non tales consequuntur calamitates. Sed mihi videntur ejus passionem, qui est apud comicum Menandrum valde anians et odibilis, Æoni suo circumdedisse. Magis enim infelicitè amanti cujusdam hominis apprehensionem, et mentis conceptionem habuerunt, qui hæc finxerunt, quam spiritualis et divinæ substantiæ.

6. ¹² Super hæc quoque excogitare (94) de quærendo perfectum Patrem; et velle intra eum fieri, et habere ejus comprehensionem; non ignorantiam, nec passionem poterat inficere (95), et hoc (96) Æoni spiritali; sed magis perfectionem, et impassibilitatem, et veritatem. Nec enim ipsi, cum sint homines, excogitantes de eo, qui ante ipsos est, et velut jam comprehendentes perfectum, et intra ejus constituti agnitionem, dicunt semetipsos in passione (97) consternationis esse, sed magis in agnitione et apprehensione veritatis. Etenim Salvatorem, *Quærite et invenietis* ¹³, discipulis propter hoc dixisse dicunt, ut eum, qui ab ipsis per excogitationem fictus est, super fabricatorem omnium, inenarrabilem Bythum quærant: et semetipsos perfectos esse volunt, quoniam inquirentes invenerunt perfectum, cum adhuc sint in terra: eum autem, qui intra Pleroma sit, Æonem, totum spiritalem, quærentem Propatorem, et intra magnitudinem ejus conantem fieri, et comprehensionem paternæ veritatis concupiscentem habere, in passionem dicunt recidisse: et passionem talem, ut nisi ei occurrisset virtuti (98), quæ omnia firmat, dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus (99).

142 7. ¹⁴ Vesana (1) est hæc præsumptio, et vere destitutorum a veritate sensus hominum. Quoniam Æon hic melior est quam ipsi, et vultuosior, ipsi quoque constentur, secundum suam

¹¹ Cap. XXVII. ¹² Cap. XXVIII. ¹³ Matth. VII, 7. ¹⁴ Cap. XXIX.

(88) Et quod patiebatur. Patiebatur pro sentiebatur D recte reposuit Græbius auctoritate cod. Arund. Consentit Clarom.

(89) Tantæ materiæ. Merc. 2, tanta materiæ. Ottobon. tanta et materia.

(90) Patris sui. Id est Æonis passi, quem inferius numero 7, Valentinianorum avum appellat, utpote *Matris ipsorum patrem, a quo et genus habent*. Hujus porro, etsi minus proprie, Bythum imaginem esse dicit, quia alter alteri similis. Confr. lib. 1, cap. 5, n. 4.

(91) Et cognata. Cod. Clarom. et Feuard. in marg. et ex eo nata; quibus consentiunt Arund. et Merc. 1, nisi quod omitant particulam ex. Quæ quidem lectio non adeo spernenda videtur, modo ex eo pro ex eodem accipiat.

(92) In eo. Ita Feuard. in marg. Clarom., et Merc. 2, ceteri minus bene in ea. Porro in eo in neutro, quod vocant absolutum, scriptum accipio, pro in ea re, in eodem; in eo videlicet quod ani-

malia conversentur in assuetis et cognatis: eo prorsus sensu, quo paulo post de Æone scribitur: in similibus et assuetis conversans.

(93) Et talia. Al. et alia.

(94) Excogitare. Al. et cogitare.

(95) Inficere. Pro inferre, inducere; Græc. ἐμποιεῖν.

(96) Et hoc. Pro, et quidem.

(97) In passione. Non his verbis præfixum legitur in Clarom. et om. Anglic., sed merito ab edit. omnibus abest.

(98) Nisi ei occurrisset virtuti, etc. Græc. ἀναλεῖσθαι εἰς τὴν ἀγνὴν οὐσίαν, εἰ μὴ τῇ στήριξούσῃ τὰ ὅλα συνέτυχε δυνάμει, sup. lib. 1, cap. 11, n. 2.

(99) Dissolutus fuisset in universam substantiam, et exterminatus. Feuard. dissolutus fuisset, et in universam substantiam exterminatus; minus bene, ut ex precedenti nota patet.

(1) Vesana. In Eras. et Gall. vesunia.

regulam, dicentes se esse conceptum Enthymeseos A ejus Æonis qui passus est; ita ut sit hic Æon Matris ipsorum pater, id est avus ipsorum. Et posterioribus quidem nepotibus exquisitio Patris veritatem, et perfectionem, et confirmationem, et eliquationem a fluxibili materia facit, sicut dicunt, et reconciliationem ad Patrem: avo autem ipsorum hæc eadem inquisitio ignorantiam, et passionem, et expavescentiam, et timorem, et consternationem infecit (2), ex quibus et substantiam materię factam dicunt. Exquirere ergo et investigare perfectum Patrem, et concupiscentiam communicationis cum eo et unitatis, sibi quidem salutare fieri; Æoni autem, a quo et genus habent, dissolutionis et perditionis causam fuisse dicentes, quomodo non per omnia incongruum, et fatuum, et irrationabile? Et qui assentiunt his, vere cæci, cæcis ducatoribus (3) utentes, juste et corruunt in subjacentem ignorantiam profundum.

CAPUT XIX ¹⁵.

Futilia et vana esse quæ de semine suo asserunt hæretici. Alienissimum esse ab omni ratione, Demiurgum in se suscepisse hoc semen, et id tamen, et quæ superiora sunt ignorasse, ac animalem esse: cum ipsi suscepta duntaxat ejusdem particula spirituales se esse, et omnia intelligere gloriantur.

1. Qualis est autem et de semine ipsorum sermo, conceptum quidem (4) illum (5) secundumfigurationem eorum qui sunt erga Salvatorem, angelorum a Matre informe (6), et sine specie, et imperfectum: depositum autem (7) in Demiurgum, nesciente eo, ut per eum in eam animam, quæ erat ab eo, seminatam, perfectionem et formationem percipiat? Primum quidem est dicere, quoniam imperfecti, et insignificati, et informes hi sunt angeli, qui sunt erga Salvatorem ipsorum: siquidem secundum illorum speciem conceptum tale quid generatum est.

2. Post deinde, quod dicant ignorasse Fabricatorem eam; quæ fuit seminis in eum demissio, et iterum eam, quæ facta est per eum in hominem seminatio; futile verbum et vanum (8), quod nullo modo ostendi possit (9). Quemadmodum enim ignoravit illud, si substantiam aliquam et qualitatem

propriam habuisset ipsum semen? Si autem sine substantia, et sine qualitate, et nihil erat, consequenter ignoravit illud (10). Quæ enim propriam quamdam motionem (11) et qualitatem, vel caliditatem, vel velocitatem, vel dulcedinem habent, vel claritatis ejusdam differentiam, nec homines quidem lateant, cum sint cum hominibus; in tantum abest ut fabricatorem hujus universalis Deum; apud quem justo non est agnitus semen ipsorum, cum sit sine qualitate universæ utilitatis, et sine substantia omnis actionis, et in totum nihil existens. Et propter hoc nihili videtur etiam Dominus dixisse ¹⁶: *Omnis sermo otiosus quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die judicii.* Omnes enim, quicunque tales sunt, otiosos sermones in aures hominum immittentes (12), assistant in iudicio, rationem reddituri de his, quæ vane conjecerunt, et mentiti sunt adversus Deum; in tantum ut semetipsos dicant propter seminis substantiam agnoscere spiritale Pleroma, eo hominæ, qui est intus, demonstrante eis verum Patrem (opus enim esse (13) animali sensibilibus eruditimentis); ¹⁷ Demiurgum autem universum semen hoc, Matre deponente, suscipientem in semetipsum, omnia omnino ignorasse, et nullum sensum eorum, quæ erga Pleroma sunt, habuisse.

3. Et se quidem spirituales esse, quoniam particula quædam universalitatis Patris in anima ipsorum deposita est; cum ex eadem substantia habeant animas, ex qua et Demiurgus, sicut dicunt: hunc autem semel universum suscipientem semen a Matre, et habentem in se, animalem perseverasse, et nihil in totum sensisse eorum, quæ sunt superiora, quæ hi semetipsos intelligere, dum adhuc sunt in terra, gloriantur, quomodo hoc non super omnem irrationabilitatem est? Etenim idipsum semen horum quidem animabus (14) agnitionem attribuisse et perfectionem; ei autem, qui eos fecit Deo, ignorantiam attribuisse putare, vere vesanorum est, et in totum mente destitutorum.

4. Adhuc etiam vanissimum est quod dicunt, in hac depositione (15) figurari (16) illud, et augescere, et paratum fieri (17) ad susceptionem perfectiæ

¹⁵ Cap. XXX. ¹⁶ Matth. xii, 36. ¹⁷ Cap. XXXI.

(2) *Et consternationem infecit.* Id est (notat Bill.) intulit, vel incussit. Græce ἀποπλυν ἐντροπῆς. Loquitur enim de affectionibus, in quas Æon ille miser incidit.

(3) *Ducatoribus.* Id est viæ ducibus, ductoribus.

(4) *Conceptum quidem,* etc. Græce, ὁ κατὰ τὴν θεωρίαν τῶν περὶ Σωτῆρα Ἀγγέλων ἀπεχύθησε, sup. lib. i, c. 5, n. 5.

(5) *Illum.* Pro illud. Sic et alibi sæpius.

(6) *Informe.* Sic mss. omnes, cum edit. Oxon. In aliis mendose, *informem*; nam hæc vox ad semen refertur.

(7) *Depositum autem.* Græca hujusce phrasidis repetens locum proxime cit.

(8) *Futile verbum et vanum.* In Arund. *fitile.* In Merc. 1, *vacuum.*

(9) *Quod nullo modo ostendi possit.* Græce (notat Billius) ἀναπλῶνκτον. Nam, Græcorum more, *osten-*

dere, sæpe pro *probare* dicit interpret.

(10) *Ignoravit illud.* Al. *ignorabat.*

(11) *Motionem.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. pro quo Arund. et Merc. 2, corrupte *monitionem.* In edit. *notionem.*

(12) *Immittentes.* Arund. et Voss. *mittentes.*

(13) *Opus enim esse,* etc. Gr. ἔδει γὰρ τῶν ψυχικῶν (τῶ ψυχικῶ) καὶ αἰσθητῶν παιδευμάτων, sup. lib. i, c. 6, n. 1.

(14) *Animabus.* Eras. et Gall. *animæ.*

(15) *Depositione.* Sic omnes edit. Clarom. vero et Anglie. *dispositione*: at corrupte, ut demonstrat totus hujus capituli contextus.

(16) *Figurari.* Pro *formari*, ut postea melius scripsit interpret.

(17) *Paratum fieri,* etc. Hæc ita Græce expressit Irenæus lib. i, c. 5, n. 6, ἔτοιμον γένεται εἰς ὁμοδοχίαν τοῦ τελείου (λόγου).

148 rationis. Erit enim ei materiæ admistio, A quam ex ignorantia et labe (18) volunt habuisse substantiam, aptior et utilior, quam fuit paternum (19) lumen ipsorum: siquidem secundum illius inspectionem (20) natum, informe et insignitum fuit; ex hac autem formationem, et speciem, et augmentum, et perfectionem assumpsit. ¹⁸ Si enim quod est a Pleromate lumen causa fuit spiritali, ut nec formam, nec magnitudinem haberet propriam; quæ autem huc est descensio, hæc universa addidit ei, et ad perfectionem deduxit: multo operabilior (21) et utilior videbitur, quæ est hic, conversatio, quam et tenebras dicunt, quam fuit paternum lumen ipsorum. Quomodo autem non est ridiculum, Matrem quidem ipsorum in materiam periclitatam dicere (22), uti pene suffocaretur, et paulo minus corrumpere, nisi vix tunc superextendisset se et exilisset ex semetipsa, adjumentum percipiens a Patre; semen autem ejus in hac eadem materia augescere, et formari, et aptum ad susceptionem perfecti sermonis (23) expediri; et hoc in dissimilibus, et in insuetis ebulliens: sicut ipsi dicunt (24), contrarium esse terrenum spiritalli, et spiritale terreno? Quomodo igitur in contrariis et in insuetis parvum emissum; quemadmodum dicunt, et augescere, et formari, et ad perfectionem pervenire potuit?

5. ¹⁹ Adhuc etiam et ad hæc quæ dicta sunt requiretur: utrumne semel enixa sit Mater illorum semen, ut vidit angelos, an particulatim? Sed si quidem simul et semel, quod exinde conceptum, nunc jam non erit infantile: superflua est igitur in eos, qui nunc sunt, homines descensio ejus (25). Si autem particulatim, jam non secundum figuram

eorum quos vidit angelos, fecit conceptionem; simul enim eos et semel videns et concipiens, semel enixionem debebat fecisse, quorum inde semel (26) conceperat figuras.

6. Quid autem, quod angelos cum Salvatore simul videns, illorum quidem imagines concepit, Salvatoris autem non, qui est decorior super illos? Annunquid non placuit ei hic; et propter hoc non concepit in eum (27)? Quomodo autem Dominus, quem psychicum vocant, propriam, secundum eos, magnitudinem et figuram habens, emissus est secundum suam (28) substantiam perfectus; quod autem spiritale est, quod etiam operosius (29) oportet esse quam animale, imperfectum emissum est; et opus ei fuit, ut in animam descenderet, ut in ea formaretur, et ita perfectum existens, paratum fiat ad suscipiendum perfectum verbum (30)? Si igitur in terrenis hominibus, et in animalibus (31) formatur (32), jam non secundum angelorum similitudinem est, quos dicunt lumina; sed secundum eorum, qui sunt hic homines. Non enim angelorum habebit similitudinem et speciem, sed animarum in quibus et formatur (quomodo aqua in vas missa, ipsius vasis habebit formam; et jam si (33) gelaverit in eo, speciem habebit vasculi, in quo gelavit), quando ipsæ animæ (34) corporis habeant (35) figuram; ipsi enim adaptatæ sunt vasi, quemadmodum prædiximus. Si igitur et illud semen hic coagulatur et formatur, hominis figura erit; sed non angelorum formam habens. Quomodo igitur ad imagines angelorum illud semen est, quod secundum similitudinem hominum figuratur? Quid autem, cum spiritale esset, opus ei fuit ut in carnem descenderet? Caro enim eget spiritali, si ta-

¹⁸ Cap. XXXII. ¹⁹ Cap. XXXIII.

(18) *Ex ignorantia et labe.* Al. *ex ignorantie labe.*
(19) *Paternum.* In Clarom. et Voss. *verum*; sed minus bene, nam num. sequenti hæc eadem, *pater-nam lumen ipsorum*, repetuntur.

(20) *Inspectionem.* Ita Clarom., Arund., Voss. et edit. Oxon. In Eras., Gall. et Feuard. *male dispositionem*. Nam tum num. præcedenti, tum lib. 1, c. 5, n. 6, partus ille spiritalis *Achamothæ* natu dicitur secundum inspectionem angelorum *Salvatoris*.

(21) *Operabilior.* Id est *efficacior*. Hæc lectio quæ est Feuard. in marg., ac codd. Clarom. et Merc. 2, magis placet, quam *optabilior*, ut est in aliis omnibus tum edit., tum mss. Nam hic de efficacia *descensionis* sermo est.

(22) *In materiam periclitatam dicere.* Sensus est, periculum fuisse, ne in materiam dissoluta absorberetur prorsus, et periret. Vide sup. lib. 1, c. 2, n. 2, et infra cap. 20 hujus libri.

(23) *Perfecti sermonis.* Gr. τοῦ τελείου λόγου, quod melius vertisset interpres, *perfectæ rationis*, ut paulo ante recte vertit.

(24) *Sicut ipsi dicunt.* Græce scriptum fuisse puto ὡς αὐτοὶ λέγουσι, quod vertendum erat, *quippe ipsi dicunt*, non *sicut*, etc. Particula ergo *sicut* eo sensu hic accipienda, ac proinde mutanda interpunctio et delenda parenthesis, quam hic apposuit Græbius; inde enim turbatur sensus.

(25) *Superflua est igitur in... homines descensio*

ejus. Ut nimirum apud eos augetur, formetur, et paratum fiat ad susceptionem perfectæ rationis.

(26) *Inde semel.* Sic recte Græbius ex Feuard. marg., et Voss. Ex parte consentiunt Clarom., Arund. et Merc. 2, nam in iis legitur *de semel*. In aliis minus recte, *de semine*.

(27) *Concepit in eum.* Supple, *intuita*, id est, ad ejus inspectionem. Porro in ante eum addimus ex mss. Voss. et Clarom.

(28) *Secundum suam.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. præfixa legitur particula *si* ante *secundum*; sed male, et repugnantibus tum mss. omnibus, tum ipso sensu.

(29) *Operosius.* Id est efficacius, et ad quodlibet promptius, et expeditius.

(30) *Perfectum verbum.* Τέλειον λόγον vertere debuisse interpres, *perfectam rationem*.

(31) *Animalibus.* Subintellige, *hominibus*.

(32) *Formatur.* Al. *formaretur*.

(33) *Et jam si.* Sic Clarom. distinguere videtur; hancque distinctionem exigit sensus. In cæteris una voce etiam.

(34) *Quando ipsæ animæ,* etc. Hinc colligi posse videtur, Irenæum existimasse animas esse corporeas, utpote figura circumscriptas; quæ veterum non paucorum sententia fuit.

(35) *Habeant.* Al. *habebant*.

men incipiet salvari (36), ut in eo sanctificetur, et clarificetur, et absorbeatur mortale ab immortalitate (37); spiritali autem in totum (38) non est opus eorum, quæ sunt hic. Non enim nos illud, sed illud nos meliores facit.

7.^a Adhuc autem manifestius, qui est de semine ipsorum, sermo arguitur falsus, et a quolibet perspicui potest, in eo quod dicant eas animas (39), quæ habuerint a Matre semen, meliores reliquis fieri: quapropter et honoratas a Demiurgo, et principes, et reges, et sacerdotes ordinatas esse. Si enim erat hoc verum, primus utique Caiphas summus sacerdos, et Annaas, et reliqui summi sacerdotes, et legis doctores, et principes populi credidissent Domino, in eam cognitionem concurrentes; et ante hos etiam Herodes rex. Quoniam autem nec hic, nec summi sacerdotes, nec qui præerant, neque clari de populo accurrerunt ei; sed e contrario qui erant in viis mendici **144** sedentes, surdi et cæci, et a reliquis conculcabantur et contemnebantur, quemadmodum et Paulus ait: *Videte enim* (40) *vocationem vestram, fratres, quoniam non multi sapientes apud vos, nec nobiles, neque fortes; sed quæ fuerunt contemptibilia mundi, elegit Deus.* Non itaque erant meliores tales animæ propter seminis depositionem, neque propter hoc honorificabantur a Demiurgo.

8. Et de eo quidem, quod sit regula ipsorum infirma et instabilis, adhuc etiam et vana, sufficiunt quæ dicta sunt. Nec enim oportet, quod solet dici, universum ebibere mare rum, qui velit discere, quoniam aqua ejus salsa est. Sed quemadmodum statua de luto facta, colorata autem superficie, ut putetur aurea esse quæ sit lutea, quicumque accipiet ex ea particulam qualemcunque, et exaperiens (41) ostenderit lutum, liberabit eos qui veritatem quæruunt a falsa opinione: ^C eodem modo et nos non modicam partem, sed ea, quæ sunt maxima continentia (42) regulæ ipsorum, resolventes capitula, omnibus quotquot non seduci scientes volunt, quod est nequam, et dolum, et seductorium, et pern-

iciosum, de schola eorum, qui sunt a Valentino, et a reliquis hæreticorum, quotquot Demiurgum, id est, fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum existentem Deum male tractant, ostendimus, dissolubilem eorum viam manifestantes.

9. Quis enim sensum habens, et veritatis vel modicum attingens, sustinebit dicentes, super Demiurgum Deum esse alterum Patrem; et alterum quidem esse Monogenem, alterum autem Verbum Dei, quem et in deminoratione emissum dicunt; alterum autem Christum, quem et posteriorem reliquis *Æonibus* cum Spiritu sancto factum esse dicunt: et alterum Salvatorem, quem ne a Patre quidem universorum, sed ab his, qui in deminoratione facti sunt, *Æonibus* collatum et congestum dicunt, et necessarie propter deminorationem emissum? ut nisi in ignorantia et deminoratione fuissent *Æones*, secundum eos nec Christus emissus fuisset, nec Spiritus sanctus, nec Horos, nec Soter, nec Angeli, nec Mater ipsorum, nec semen ejus, nec reliqua mundi fabricatio; sed fuissent omnia deserta ac destituta tot bonis. Non solum itaque in fabricatorem tantum irreligiosi sunt, labis eum dicentes fructum; sed et in Christum, et in Spiritum sanctum, propter labem dicentes eos emissos; et Salvatorem autem similiter (43) post labem. Quis enim sustinebit reliquum eorum vaniloquium, quod astute parabolis adaptare conantes, et se, et eos, qui sibi credunt, in maximam converterunt impietatem?

CAPUT XX.¹²

Demonstrat inanes esse probationes, quibus Æonis duodecimi perturbationes et angustias assererant, nec per Judæ apostasiam et defectionem ipsas posse confirmari. Demum variis antithesibus ostendit, passionem Domini nostri nihil commune, aut affine habere cum ficta Æonis passione.

1. Quoniam et parabolas, et actus Domini improprie et inconsequenter inferunt figmento suo, ita ostendimus. Illam enim, quam erga duodecimum *Æonem* dicunt accidisse, passionem, conantur ostendere, quod Salvatoris passio a duodecimo

¹² Cap. XXXIV. ¹¹ I Cor. 1, 26, 27. ¹² Cap. XXV. ¹³ Cap. XXXVI.

(36) Si tamen incipiet salvari. Græce, ut optime notat Billius, εἴτε μέλλοι σῶσθαι; ubi verbum μέλλειν, futurum esse, perperam reddit interpret (quod et alibi solet, ut jam non semel observavimus) incipere. Vertendum igitur erat: si tamen futurum sit, ut salutem consequatur. Nam carnis salutem et resurrectionem negabant hæretici, ut patet ex lib. 1, c. 6, n. 1, et evidentius ex Præfat. libri IV et lib. V, cap. 2.

(37) Ab immortalitate. Alii, ab immortali. Alludit autem Irenæus ad Apostoli verba II Corinth. V, 4, ut absorbeatur quod mortale est, a vita.

(38) Spiritali autem in totum. In totum deest in Voss.

(39) Dicant eas animas, etc. Græca hujus phrasid exstant lib. 1, cap. 7, n. 3.

(40) Videte enim, etc. Hæc Apostoli paulo aliter referuntur in exemplaribus tum Græcis, tum Latinis: βλέπετε γὰρ τὴν κλήσιν ὑμῶν, ἀδελφοί, οὗ πολλοὶ σοφοὶ κατὰ σάρκα, οὐ πολλοὶ δυνάτοι, οὐ πολλοὶ ἐν γένεσι, etc. Videte enim vocationem

vestram, fratres, quia non multi sapientes secundum carnem, non multi potentes, non multi nobiles, etc.

(41) Exaperiens. Ita Fenard. in marg. Clarom. et Voss. Alii vitiose exhauriens.

(42) Maxima continentia. Non dubitare se ait Billius, quin pro maxima substituendum sit maxime. Nam, inquit, quod in Græco erat, συνέτις-τάτα, id verborum tenacissimus interpret reddidit, maxime continentia; ego, præcipua ac maximi ponderis. Sic enim clarior est sensus. Sed acutiorum judicio hæc discutienda relinquo. Sic ille, loco jam multoties cit. Sed quid si continentia substantive accipiat, pro complexu, complexione, summa, vel capite, Græce τὸ συνέχον, vel ἡ συνοχή? Nam in Gloss. vet. συνοχή vertitur continentia. Sic ordo verborum esset: ea resolventes capitula, quæ sunt maxima continentia regulæ ipsorum; sensus vero: quæ sunt præcipuum regulæ ipsorum caput, quod cætera alia complectitur.

(43) Similiter. Alii, finaliter.

apostolorum facta sit, et in duodecimo mense. Uno enim anno (44) volunt eum post baptismum prædicasse. Sed in illa quæ fluxum (45) sanguinis patiebatur, manifeste dicitur ostensum; duodecim enim annis passa est mulier, et tangens fimbriam Salvatoris, consecuta est sanitatem ab illa virtute, quæ egressa est a Salvatore, quam præesse dicunt. Illa enim, quæ passa est, virtus extensa, et in immensum effluens, ita ut periclitaretur per omnem (46) substantiam dissolvi, cum tetigisset primam quaternationem, quæ per fimbriam significatur, stetit et a passione cessavit.

2. Hoc ergo, quod dicunt, duodecimi Æonis passionem per Judam demonstrari; quomodo potest in similitudinem comparari Judas (47), qui ejectus est de numero duodecimo, nec restitutus est in locum suum? Æon enim cujus typum Judam dicunt esse, separata ejus entymesi, restituta est, sive revocata; Judas autem abdicatus est, et ejectus, et in locum ejus Matthias ordinatus est, secundum quod scriptum est: *Et episcopatum ejus accipiat alius*⁴⁴. Debuerunt itaque dicere, duodecimum Æonem ejectum esse de Pleromate, et in locum ejus alium prolatum sive emissum; si tamen in Juda ostenditur. Adhuc autem ipse quidem Æon quod sit passus dicunt; Judas autem quod sit proditor. Patiens autem Christus venit ad passionem, et non Judas; et ipsi confitentur. Quomodo igitur Judas traditor ejus, qui pro 145 nostra salute pati habuit, typus et imago esse poterat passi Æonis?

3. Sed neque Christi passio similis est passioni Æonis, neque in similibus facta. Æon enim passus est passionem dissolutionis, et perditionis, ita ut periclitaretur ipse, qui patiebatur, et corrumpi: Dominus autem noster Christus passus est passionem validam, et quæ non cederet; non solum ipse non periclitatus corrumpi, sed et corruptum hominem firmavit robore suo, et in incorruptionem revocavit. Et Æon quidem passus est passionem ipse requirens Patrem, et non prævalens invenire: Dominus autem passus est, ut eos qui erraverunt a

⁴⁴ Act. 1, 20, ex Psal. cxxviii, 8. ⁴⁵ Psal. lxxvii, 19;

(44) Uno enim anno, etc. Græca hujus periodi et seqq. habes supra lib. 1, cap. 3, n. 3.

(45) Fluxum. Editt. Profuvium.

(46) Per omnem. Sic ex mss. Clarom. et Voss. reposuit. In editt. Eras. et Gall. male, et omnem. Feuardentius vero in pro et substituit, sed Billii solius, ut videtur, monitu, nullius vero mss. cod. auctoritate. Quare tutius esse duxi pro in scribere per, cum præsertim idem sit sensus.

(47) Judas. Alii, Judæ.

(48) Substituit. Sic omnes cum editt. tum mss.; sed in margine editt. Eras., Gall. et Feuard, legitur sustinuit.

(49) Quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio. Hæc lectio, quæ est codd. Voss. et Clarom. cæteris et amplior et melior videtur. Initio enim periodi præcedentis scripsit Irenæus: Non ergo Judas duodecimus discipulus typus erat passi Æonis. Tum resumit: Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, scilicet discipulus, vel apostolus, apud omnes consonat. Rationem statim subnectit: duodecim denominatis apostolis in Evangelio; cum duodecim deno-

A Patre, ad agnitionem, et juxta eum adduceret. Et illi quidem inquisitio magnitudinis Patris sicut passio perditionis; nobis autem Dominus passus, agnitionem Patris conferens, salutem donavit. Et illius quidem passio fructificavit fructum semineum, sicut dicunt, invalidum, et infirmum, et informem, et inefficacem; istius autem passio fructificavit fortitudinem et virtutem. Ascendens enim in altitudinem Dominus per passionem, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus⁴⁸, et consulit credentibus in se super serpentes et scorpiones calcare, et super omnem virtutem inimici, id est principis apostasiæ. Et Dominus quidem per passionem mortem destruxit; et solvit errorem, corruptionemque exterminavit, et ignorantiam destruxit; vitam autem manifestavit, et ostendit veritatem, et incorruptionem donavit.⁴⁹ Illorum autem Æon cum fuisset perpressus, ignorantiam substituit (48), substantiam informem peperit, ex qua omnia materialia opera prolata sunt, secundum eos, mors, corruptio, error, et his similia.

4. Non ergo Judas, duodecimus discipulus, typus erat passi Æonis; sed neque Domini nostri passio; per omnia enim dissimile et inconueniens invicem sibi ostensum est, non solum in his quæ prædicimus, sed et secundum ipsum numerum. Proditor enim Judas, quod sit duodecimus, apud omnes consonat, duodecim denominatis apostolis in Evangelio (49); hic autem Æon non duodecimus, sed tricesimus est: non enim duodecim tantum Æones voluntate Patris prolati sunt, secundum hæc, neque duodecimus ordine emissus est; in tricesimo loco annumerantes (50) eum emissum. Quomodo ergo duodecimus ordine Judas, ejus qui in tricesimo ordine est Æon, potest esse typus et imago?

5. Si autem Judam pereuntem, imaginem entymeseos ejus esse dicunt, nec sic imago similis erit ejus, quæ secundum eum est veritatis. Entymesis enim separata ab Æone, ipsa postea formata (51) a Christo (52), dehinc prudens facta a Salvatore (53), et omnia quæ sunt extra Pleroma operum

minentur apostoli in Evangelio. Cæteri omnes codd. inter se dissentiunt. In Feuard. edit. Quod sit duodecimus denominatus apostolus in Evangelio, apud omnes consonat. Consentiant quoad primam partem Eras. et Gallas. sed in his, ut et in Arund. et Merc. 2 deest apud omnes consonat. Græbius ex cod. Arund. pro denominatus scripsit de nominatis; de cætero consentit cum Feuard. In Merc. 2, una voce, denominatis. Vox autem duodecim in iis omnibus omissa, haud dubito quin incuria scribarum, ob affinitatem cum duodecimus.

(50) Annuerantes. Pro, cum annumerent.

(51) Postea formata. Postea pro propterea recte posuit Grab. ex margine editt. Eras., Gallas. ac Feuard., et ex mss. Arund. atque Voss. quibus consentit Clarom. Sed qua auctoritate addiderit est post formata, non dicit. Quamobrem expunxi, sensum enim turbat.

(52) Formata a Christo. Qui substantiæ formam ei indidit. Vide lib. 1, c. 4, n. 1.

(53) Prudens facta a Salvatore. A quo agnitionis formam recepit. Ibid. n. 5.

rata secundum imaginem eorum qui sunt in Pleromate, in novissimo in Pleroma recepta dicitur ab his, et secundum conjugationes unita Salvatori ei, qui ex omnibus factus est. Judas autem semel ejectus nunquam revertitur in discipulorum numerum: alioquin nunquam alius in locum ejus annumeraretur. Et Dominus autem dixit de eo: *Vae homini per quem Filius hominis tradetur*¹⁷. Et, *Melius erat ei si natus non fuisset*¹⁸, et *filius perditionis*¹⁹ dictus est ab eo. Si autem non separatæ ab Æone Enthymeseos dicunt Judam esse typum, sed perplexæ ei passionis; nec sic numerus duodecim (54) numero trium possunt esse typus. Hic enim Judas ejectus est, et Matthias pro eo ordinatus: illic autem Æon periclitatus dissolvi, et perisse dicitur, et Enthymesis, et passio; separatim enim Enthymesisin quoque a passione secernantur: et faciunt Æonem quidem restitui, enthymesisin autem formari, passionem vero ab his separatam, esse materiam. Tribus itaque existentibus his, Æone, et enthymesi, et passione, Judas et Matthias duo existentes, non possunt typus esse.

CAPUT XXI.

Duodecim Apostolos Æonum typum non esse.

1. Si autem duodecim apostolos dicunt typum esse illius solius duodecim Æonum prolationis, quam Homo cum Ecclesia protulit; et reliquorum decem Æonum, qui, ut dicunt, a Verbo et Vita prolati sunt, dent typum alios decem apostolos. Irrationabile est enim juniores quidem Æones, et propter hoc minores, ostendi a Salvatore per electionem apostolorum; seniores autem horum, et ob hoc meliores, non jam præostendi: cum possit Salvator (si tamen apostolos ideo elegit, ut per eos ostendat Æonas, qui sunt in Pleromate) et alios decem apostolos eligere, et ante hos quoque alios octo, ut illam principalem et primam ostendat octadem, per apostolorum numerum typum facium;

¹⁷ Matth. xxvi, 21. ¹⁸ Marc. xiv, 21. ¹⁹ Joan. xvii, 12.

(54) *Duodecim. Alii, duodecimus.*

(55) *Possit ostendere neque secunda decada.* In Clarom., Arnaud. et Merc. 2, pro *secunda* legitur *secundæ*. Sed id loci bujus corruptioni, mss. codicum ope hactenus insanabili, remedium non affert. Crediderim tamen levi mutatione facta sat commode restitui posse, sic nimirum legendo: *possit ostendere quoque secundam decadem.* Tunc planus esset sensus: *cum possit Salvator... et alios decem apostolos eligere... ut possit ostendere quoque secundam decadem.* Proclive fuit festinantibus ac negligentibus scribis, pro *quoque*, scribere *neque*; (jam exempla vidimus) et accusativos, omitta abbreviationis nota, commutare in ablativos.

(56) *Tricenario.* Sic ubique Clarom. et Voss. *tricenarius, tricenario, tricesimus*, etc., habent, melius quam alii *trigenarius, trigenario, trigesimus*.

(57) *Minores.* In Eras., Gall. et Feuard. *juniores*; minus recte, nam mox sequitur, *meliores autem*.

(58) *Si propter.* Si deest in omnibus mss. necessario tamen retinendum.

(59) *Non jam.* Pro *non ergo*.

(60) *Collocatum.* Clarom., Eras., Gall. et Feuard. *collatum*, vel *conlatum*.

(61) *Hermes.* Græcum Mercurii nomen.

(62) *Sicut Græco sermone exprimitur.* Hæc verba,

A 146 possit ostendere neque secunda decada (65): post enim duodecim apostolos, LXX alios Dominus noster ante se misisse invenitur; septuaginta autem nec octonario numero, neque denario, nec tricenario (56) typus esse possunt. Quæ igitur causa est, minores (57) quidem, sicut prædixi, Æones per apostolos ostendi: meliores autem, ex quibus et hi facti sunt, non jam præfigurari? Et duodecim autem apostoli, si propter (58) hoc electi sunt, ut per eos numerus duodecim Æonum significetur; et septuaginta in typum Æonum septuaginta electi esse debuerunt: non jam (59) triginta numero Æonas, sed octoginta et duos factos dicant. Qui enim secundum typum eorum, qui in Pleromate sunt, Æonum electionem facit apostolorum, nunquam aliorum quidem faceret, aliorum vero non faceret; sed per omnes apostolos tentasset servare imaginem, et ostendere typum eorum qui sunt in Pleromate Æonum.

B 2. Sed neque de Paulo quidem tacendum est, sed exigendum ab his, in cujus Æonis typum Apostolus nobis traditus est: nisi forte in Salvatoris compositi eorum, qui et ex omnium collatione subsistit, quem et omnia nuncupant, eo quod sit ex omnibus: de quo et Hesiodus poeta splendide significavit Pandoram, id est, *omnium munus*, nominans eum, ob hoc quod ex omnibus optimum munus in eo sit collocatum (60). In quibus ratio hæc est: Hermes (61) (sicut Græco sermone exprimitur (62)) Αἰμυλίου τε λόγους (63) καὶ ἐπικλοπὴν ἦθος Ἐς αὐτοὺς κάθητο, ut hoc ipsum (64) Latino sermone dicamus: *Fraudulentia, sive seductionis verba, et subvolantes mores indidit eorum sensibus*, ad seducendum stultos hominum, ut credant augmentis eorum. Mater enim, hoc est Leto (65), occulte (66) commovit eos (unde et Leto nuncupata est secundum Græci sermonis significantiam, eo quod occulte homines commoveret) nesciente Demiurgo,

ut et sequentia: *ut hoc ipsum Latino sermone dicamus*; Latini interpretis esse, non Irenæi qui Græce scripsit, nobis etiam non monentibus facile deprehendet lector.

(63) Αἰμυλίου τε λόγους, etc. Hesiodi verba sunt in *Op. et Di.* ubi postquam descripsit poeta quid quisque cæterorum deorum dearumque in Pandoram contulerit, Mercurii donum referens subdit vers. 77:

Ἐν δ' ἄρα οἱ στήθεσσι διάκτορος Ἀργεϊφόντης
Ψεύδ᾽ αἰμυλίου τε λόγους καὶ ἐπικλοπὴν ἦθος
Τεύξε.

At in pectore nuntius Argicida (Mercurii epitheton) Mendacia, blandosque sermones, et dolosos mores Fecit.

Quæ vanis hæreticorum sermonibus ad seducendos stultos hominum excogitatis applicat Irenæus.

(64) *Hoc ipsum.* Sic recte solus Clarom. Cætera omnia exemplaria minus bene, *hoc ipso*.

(65) *Leto.* A verbo λήθω, *lateo*, derivare videtur Irenæus, derivant et alii, inter quos Eustathius et Natalis Comes. Sed cum a λήθω derivata scribantur a Græcis per θ, a Latinis per th, scribi deberet *Letho*, non *Leto*.

(66) *Occulte.* Græce λεληθότως, qua voce eo sensu utitur auctor sup. lib. 1, c. 5, n. 6.

cautiare profunda et innarrabilia mysteria prurientibus aures (67). Et non solum per Hesiodum hoc operata est Mater eorum mysterium dici, sed et Pindari Lyrici (68) sapienter valde, ut cælet Demurgo in Pelope, cuius caro in partes a patre divisa est, et ab omnibus diis collecta, et allata, et compacta, Pandoram hoc modo significavit: ex qua et isti compuncti (69) eadem secundum eos dicentes, ejusdem generis et spiritus sunt cum illis.

CAPUT XXII°.

Triginta Æonas per tricesimum annum, quo Christum baptizatum dicunt, non representari: nec Christum duodecimo post baptismum mense passum esse, sed quadragenario majorem mortuum fuisse; quæ peculiaris Irenæo sententia est.

1. Quia autem et tricenarius numerus eorum omnis excidit (70), secundum eos aliquando quidem paucis, aliquando autem plurimis Æonibus statim in Pleromate inventis, ostendimus. Non ergo triginta annorum existens venit ad baptismum, ut ostenderet tacitos Æones eorum (71) triginta: alioquin ipsum primum (72) erunt discernentes et ejicientes de Pleromate omnium. Duodecimo autem mense dicunt eum passum, ut sit anno uno post baptismum prædicans, et ex propheta (73) tentant hoc ipsum confirmare (scriptum est enim: *Vocare* (74) *annum Domini acceptum, et diem retributionis*²¹) vere cæcutientes, qui profunda Bythi adinvenisse se dicunt, et non intelligentes ab Isaia dictum annum Domini (75) acceptabilem, nec diem (76) retributionis. Neque enim de die, quæ 147 duodecim horarum habet spatium, dictum est in propheta; nec de anno duodecim mensium habente mensuram. Quia enim propheta in parabolis et allegoriis, et non secundum sonum ipsarum dictionum plurima dixerunt, et ipsi consentunt.

2. Dies ergo retributionis dictus est, in qua retribuet Dominus unicuique secundum opera sua²², hoc est judicium. Annus autem Domini acceptabilis, tempus hoc, in quo vocantur ab eo hi qui credunt ei, et acceptabiles fiunt Deo: hoc est, omne ab ad-

ventu ejus tempus usque ad consummationem, in quo, ut fructus, eos qui salvantur acquirit. Sequitur enim, secundum dictionem prophetæ, annum dies retributionis²³; et erit mentitus propheta, si anno tantummodo Dominus prædicavit, et de eo dicit. Ubi est enim dies retributionis? transivit enim annus, et nondum dies retributionis est; sed adhuc solem suum oriri facit super bonos et malos, et pluit super justos et injustos²⁴. Et persecutionem quidem patiuntur justis, et affliguntur, et occiduntur; in abundantia autem sunt peccatores, et cum cithara (77) et psalterio bibunt, opera autem Domini non intendunt²⁵. Debent autem secundum dictionem copulari, et sequens esse anno dies retributionis. Dictum est enim, *rocate annum Domini acceptum, et diem retributionis*. Bene itaque intelligitur tempus hoc, in quo vocantur et salvantur a Domino (78), annus Domini acceptus (79): quem subsequitur dies retributionis, id est judicium. Et non solum autem annus tempus hoc dicitur; sed et dies nominatur, et a Propheta, et a Paulo; in quibus et Apostolus memor Scripturæ, in Epistola, quæ est ad Romanos, ait: *Sicut scriptum est: Propter te mortificimur tota die, æstimati sumus ut oves occisionis*²⁶. Nunc autem *tota die* pro omni hoc tempore dictum est, in quo persecutionem patimur, et ut oves occidimur. Sicut ergo dies hæc non illam, quæ in XII horis subauditur, significat, sed omne tempus, in quo patiuntur et interficiuntur propter Christum credentes ei: ita et illic annus, non qui est ex duodecim mensibus dicitur, sed omne fidei tempus, in quo audientes prædicationem credunt homines, et acceptabiles Domino fiunt, qui se ei copulant.

3.²⁷ Est autem valde admirari, quoniam modo profunda Dei adinvenisse se dicentes, non scrutati sunt in Evangeliiis, quoties secundum tempus Paschæ (80) Dominus post baptismum ascenderit in Hierusalem, secundum quod moris erat Judæis ex omni regione, omni anno, tempore hoc convenire

²² Cap. XXXVIII. ²³ Isa. Lxi. 2. ²⁴ Rom. II, 6. ²⁵ Isa. xxxiv, 8. ²⁶ Matth. v, 45. ²⁷ Isa. v, 12.

²⁸ Rom. viii, 36. ²⁹ Cap. XXXIX.

(67) *Prurientibus aures*. Alludit ad id Pauli II Timoth. iv, 3: *Κνηθόμενοι τὴν ἀκοήν*, quod vertit vulgatus interpres, *prurientes auribus*.

(68) *Sed et Pindari Lyrici*. Genitivum Πινδάρου, quem præpositio διὰ requirebat, per accusativum recludere debuisset interpres, ut recte ante me observavit Grævius.

(69) *Compuncti*. Græce, ait Billius, *καταστρησιασμένοι*, id est, quasi cauterio inusti: Paulina vox I Timoth. iv, 2.

(70) *Omnis excidit*. Alii perperam, *excedit*.

(71) *Tacitos Æones eorum*. *Tacitos Æones* vocat Irenæus, quia ex *Sige* seu *Silentio* nati.

(72) *Alioquin ipsum primum*, etc. Id est, si triginta duntaxat Æones sunt, tollendus ex eorum numero, et e Pleromate eliminandus Salvator.

(73) *Propheta*. In marg. Feuard. *prophetia*.

(74) *Vocate*. Sic mss. omnes, cum Feuard. et Grab. edit. juxta Græcum LXX, *καλέσει*. Sic etiam agit Cyprian. *advers. Jud.* lib. II, cap. 10. In Eras.

D et Gallas. *rocate*.

(75) *Dictum annum Domini*. Ita Clarom., Voss. et Grab. Ceteri perperam, *Domino*; nam paulo ante scribitur in omnibus codd. *annum Domini*; et paulo post *annus Domini acceptabilis*.

(76) *Nec diem*. Legendum vult Billius *et diem*; quam lectionem improvide et contra omnium codd. fidem editioni suæ Coloniensi inseruit Feuardentius. Sensus enim est: *nec diem retributionis intelligentes*.

(77) *Cum cithara*. Cum addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss. juxta versionem LXX quam hic citat Irenæus, *μετὰ κιθάρας*. Nam in Vulgata paulo aliter legitur hic Isaia locus.

(78) *Salvantur a Domino*. Præpositionem *a* ex cod. Arund. restituit Grab.

(79) *Domini acceptus*. Sic recte Clarom. cod. ceteri omnes perperam, *Domino*.

(80) *Paschæ*. Alii, *Paschale*.

in Hierusalem, et illic diem festum Paschæ celebrare. Et primum quidem ut fecit vinum ex aqua in Cana Galilee, ascendit in diem festum Paschæ, quando (81) et scriptum est: *Quia multi crediderunt in eum, videntes signa quæ faciebat*, sicut Joannes Domini discipulus meminit ⁸⁰. Dehinc iterum subtrahens se invenitur in Samaria, quando et cum Samaritana disputabat, et filium Centurionis absens verbo curavit, dicens: *Vade, filius tuus vivit* ⁸¹. Et post hæc iterum secunda vice ascendit in diem festum Paschæ (82) in Hierusalem, quando paralyticum, qui juxta natatorium jacebat xxxviii annos, curavit, jubens ut surgeret et auferret grabatum suum, et iret ⁸². Et iterum inde secedens trans mare Tyberiadis, ubi et cum multa turba eum fuisset secuta, de quinque panibus satiavit omnem illam multitudinem, et superaverunt duodecim cophini fragmentorum ⁸³. Deinde cum Lazarum suscitasset ex mortuis, et insidiæ fierent a Phariseis, secedit in Ephrem civitatem ⁸⁴: et inde *ante sex dies Paschæ veniens in Bethaniam* scribitur ⁸⁵, et de Bethania ascendens in Hierosolimam, et manducans Pascha, et sequenti die passus. Quoniam autem tria hæc Paschæ tempora non sunt unus annus, omnis quilibet constabitur. Et ipsum autem mensem, in quo Pascha celebratur, in quo et passus est Dominus, non duodecimum, sed primum esse, qui omnia se scire jactant, si nesciunt, a Moysæ possunt discere. Falsa ergo ostensa est et anni, et duodecimi mensis absolutio eorum (83), et debent aut absolutionem suam, aut Evangelium reprobare: alioquin quomodo uno anno tantum Dominus prædicavit?

4. Triginta quidem annorum existens cum veniret ad baptismum, deinde magistri ætatem perfectam habens, venit Hierusalem, ita ut ab omnibus juste audiret magister (84): non enim aliud videbatur et aliud erat, sicut inquitur qui putativum introducant; sed quod erat, hoc et videbatur. Magister ergo existens, magistri quoque habebat

⁸⁰ Joan. ii, 23. ⁸¹ Joan. iv, 50. ⁸² Joan. v, 1 seqq. ⁸³ Joan. vi, 1 seqq. ⁸⁴ Joan. xi, 54, 36. ⁸⁵ Joan. xii, 1. ⁸⁶ Col. i, 18. ⁸⁷ Luc. xii, 25.

(81) Quando. Al. vitioso, quoniam.

(82) Secunda vice ascendit in diem festum Paschæ. Haud recte Irenæum diem festum Judæorum, quo Jesus Hierosolimam ascendisse dicitur Joan. v, 1, de Paschate accepisse contendit Græbius. Sed nulum affert vir eruditus argumentum, quo falsitatem hujus assertionis demonstret; quam satis probabilem facit tum evangelicæ historiæ series, tum Theodoretii in cap. ix Danielis et Hieronymi consensus.

(83) Absolutio eorum. Sic mss. omnes. In Eras. Gall. et Feuard. perperam, absolutio dierum. Absolutio hic pro solutio, explicatio; Græce ἀπλυσίς.

(84) Audiret magister. Sic recte Feuard. in marg. et Clarom., cæteri omnes minus bene audiretur.

(85) Solvens legem. Suam ante legem in omnibus editt. citra necessitatem additum expunxi auctoritate cod. Clarom.

(86) Ad ipsum. Sic codd. Clarom. et Arund. melius, quidquid dicat Græbius, quam cæteri ad ipsum. Id enim intendit Irenæus, ut sequenti demonstrant, omnem hominum ætatem sanctificari per similitu-

tem, non reprobans, nec supergrediens hominem, neque solvens legem (85) in se humani generis, sed omnem ætatem sanctificans per illam, quæ ad ipsum (86) erat, similitudinem. Omnes enim venit per semetipsum salvare: omnes, inquam, qui per eum renascuntur in Deum (87), infantes, et parvulos, et pueros, et juvenes, et seniores. Ideo per omnem venit ætatem, et infantibus infans factus, sanctificans infantes; in parvulis parvulus, sanctificans hanc ipsam habentes ætatem, simul et exemplum illis pietatis effectus, et justitiæ, et subjectionis; in juvenibus juvenis, exemplum juvenibus fons, et sanctificans Domino. Sic et senior in senioribus, ut sit perfectus magister in omnibus, non solum secundum expositionem veritatis, sed et secundum ætatem, sanctificans simul et seniores, exemplum ipsis quoque fons: deinde et usque ad **148** mortem pervenit, ut sit *primogenitus ex mortuis, ipse primatum tenens in omnibus* ⁸⁶, princeps vitæ, prior omnium, et præcedens omnes.

5. Illi autem, ut figmentum suum de eo quod est scriptum, *vocare annum Domini acceptum*, affirmant, dicunt uno anno eum prædicasse, et duodecimo mense passum: contra semetipsos oblitii sunt, solventes ejus omne negotium, et magis necessariam, et magis honorabilem ætatem ejus auferentes, illam, inquam, proveciorem, in qua et docens (88) præerat universis. Quomodo enim habuit discipulos, si non docebat? Quomodo autem docebat, magistri ætatem non habens? Ad baptismum enim venit nondum qui triginta annos suppleverat, sed qui inciperet esse tanquam triginta annorum: (ita enim, qui ejus annos significavit Lucas, posuit: *Jesus autem erat quasi incipiens triginta annorum* ⁸⁷, cum veniret ad baptismum) et a baptismate (89) uno tantum anno prædicavit; completus tricesimum annum passus est, adhuc juvenis existens, et qui necdum proveciorem haberet ætatem. Quia autem triginta annorum ætas prima indolis (90) est juvenis, et extenditur usque ad quadra-

dinem quam ad Christum habet.

(87) Renascuntur in Deum. Per baptismum videlicet.

(88) In qua et docens. Sic Clarom. cod. In Voss. in qua et doctus; in Arund. in qua docens; in editt. in qua edocens.

(89) Et a baptismo, etc. Hæc non in propria, sed in hæreticorum sententia scribit Irenæus. Qui enim postea asserit passum easse Christum ætate jam in senium declinante, cum videlicet quadragesimum ætatis annum excessisset, nec a quinquagesimo procul abesset, sensisse non potuit, cum anno ætatis duntaxat uno post baptismum prædicasse, tum vero passum fuisse; cum maxime tria ab ejusdem baptismo ad passionem intercessisse velit Paschata. Sed de his fusius in dissert. iii, art. 6, § 70, seqq.

(90) Prima indolis. Ita Clarom., Arund., Voss., Feuard. in marg. et Græbius, cæteri minus recte, *primæ indolis*. Is est autem verborum ordo et sensus: triginta annorum ætas, prima est ætas indolis juvenis. Ac proinde et indolis et juvenis in gignendi

gesimum annum, omnis quilibet constebitur; a quadragesimo autem ei quinquagesimo anno (91) declinat jam in ætatem seniore[m]; quam habens Dominus noster docebat, sicut Evangelium καὶ πάντες οἱ πρεσβύτεροι μαρτυροῦσιν, οἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἰωάννη τῷ τοῦ Κυρίου μαθητῇ συμβεβληκότες (93), παραδιδόναι ταῦτα (94) τὸν Ἰωάννην. Παρέμεινε γὰρ αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊανοῦ χρόνων.

Quidam autem eorum non solum Joannem, sed et alios apostolos viderunt, et hæc eadem ab ipsis audierunt, et testantur de hujusmodi relatione.

Quibus magis oportet credi? Utrumne his talibus, an Ptolemæo, qui apostolos nunquam vidit, vestigium autem apostoli ne in somniis quidem assecutus est?

6. Sed et ipsi, qui tunc disputabant cum Domino Jesu Christo Judæi, apertissime hoc ipsum significaverunt. Quando enim eis dixit Dominus: *Abraham pater vester exultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est*, responderunt ei: *Quinquaginta annos nondum habes, et Abraham vidisti*? Hoc autem consequenter dicitur ei, qui jam XL annos exceisset, quinquagesimum autem annum nondum attigit, non tamen multum a quinquagesimo anno abstat. Ei autem, qui sit xxx annorum, diceretur utique: *Quadraginta annorum nondum es*. Qui enim volebant eum mendacem ostendere, non utique in multum extenderent annos ultra ætatem, quam eum habere conspiciebant; sed proxima ætatis dicebant, sive vere scientes (95) ex conscriptione census (96), sive conjicientes secundum ætatem, quam videbant habere eum super quadraginta; sed ut non quæ esset (97) triginta annorum. Irrationabile est enim omnino, viginti annos mentiri eos, volentes eum juniorem ostendere temporibus Abraham. Quod autem videbant, hoc et loquebantur; qui autem videbatur, non erat putativus, sed veritas. Non ergo multum aberat a quinquaginta annis (98): et ideo dicebant ei: *Quinquaginta annorum nondum es, et Abraham vidisti*? Non ergo

Cap. XL. ¹⁷ Matth. ix, 20. ¹⁸ Iliad. A, 1. ¹⁹ Joan. viii, 56, 57.

casu, non in recto accipiuntur, ut de priori haud satis attentus asseruit Grabijs.

(91) *Quadragesimo autem et quinquagesimo*. Sic rold. Clarom. et Anglic. omnes, cum edit. Oxon. In alijs edit. perperam, *quadragesimo aut quinquagesimo*.

(92) Καὶ πάντες, etc. Græca hæc, citato nominum Irenæo, exhibet Euseb. lib. iii, cap. 23.

(93) Συμβεβληκότες. Ita Euseb., loco cit., et Niceph., lib. iii, cap. 2. At in Georgii Syncelli *Chronographia* p. 345, edit. Paris. 1652, legitur in textu συμβεβληκότες, ad marginem vero συμβεβληκότες.

(94) Ταῦτα. Hanc vocem in Eusebio et Syncello omissam, recte ex Nicephoro addidit Grabijs, quia Latina Irenæi versio habet *idipsum*.

(95) *Sive vere scientes*. Ita recte Feuard. in marg. Clarom. et Voss. Cæteri omnes cum edit. tum inss.

A anno uno prædicavit, nec duodecimo mense anni passus est. Tempus enim a tricesimo anno usque ad quinquagesimum nunquam erit unus annus, nisi si apud Æones eorum tam magni anni sunt deputati his, qui apud Bythum in Pleromate ex ordine resident, de quibus et Homerus poeta dixit ¹⁸, et ipse inspiratus a Matre eorum erroris:

Οἱ δὲ θεοὶ παρ' Ζηνὶ καθήμενοι ἡγορόωντο
Χρυσέῳ ἐν δαπέδῳ.

Quod Latine ita interpretabimur:

*Dii autem apud Jovem considentes tractabant
In aureo loco.*

CAPUT XXIII.

Mulierem profluvio sanguinis laborantem perturbati Æonis typum non esse.

Sed et de illa muliere, quæ profluvio sanguinis laborans, tetigit solumbram vestimenti Domini, et sanata est ¹⁹, aperta est eorum ignorantia: (dicunt enim per eam ostendi passam illam duodecimam Virtutem, et in infinitum defluxam, id est duodecimum Æonem) primum quidem, quia, secundum sectam eorum, duodecimus non est iste Æon, sicut ¹⁴⁹ ostendimus. Ut autem ex superfluo (99) eis et hoc detur, duodecim Æonibus existentibus, undecim quidem impassibiles perseverasse dicuntur, duodecimus autem passus; mulier autem e contrario duodecimo anno sanata, manifestum est quoniam undecim quidem annis habuit perseverantem passionem, duodecimo autem sanata est. Si quidem undecim Æones in passione insanabili fuisse dicerentur, sanatus autem duodecimus, suaviorum erat dicere typum eorum esse mulierem. Quia autem hæc undecim quidem annis passa est, et non est sanata, duodecimo autem anno sanata est; quomodo potest esse typus duodecimi Æonis, ex quibus undecim omnino nihil passi sunt, solus autem duodecimus participatus est passionem? Typus enim et imago secundum materiam, et secundum substantiam aliquoties a veritate diversus est: secundum autem habitum et lineamentum, debet servare similitudinem, et similiter ostendere per præsentia illa quæ non sunt præsentia.

2. Et non solum in hac muliere omni infirmitatis

minus bene, *sive rescientes*. Nam *vere scientes* opposuit auctor τῷ *conjicientes*, quod mox sequitur.

(96) *Ex conscriptione census*. Vel eum populi censum, seu descriptionem intelligit, de qua Lucas cap. ii, 1: *Exiit edictum a Cæsare Augusto ut describeretur universus orbis*; vel eam, quæ post Archelai relegationem, novem jam annis ab Herodis morte exactis facta est, anno Juliano 59, *Æra* vulg. 14, Sexto Pompeio et Sexto Apuleio Coss., de quo Josephus lib. xviii *Antiquit.* cap. 4.

(97) *Quæ esset*. Sic Clarom. melius, ut fallor, quam reliqui, *qui esset*; nam de ætate hic sermo est.

(98) *Quinquaginta annis*. Clarom. et Voss. *xl annis*; sed male, ut præcedentia demonstrant.

(99) *Ex superfluo*. Id est, *ex abundantia*; Græco, *ἐκ περισσού*, vel *ἐκ περισσότητας*, ait Bill.

descripti sunt, quos coaptari dicunt figmento suo, sed p̄ce et alia mulier similiter xviii annis infirmata, sanata est, de qua Dominus ait : *Hanc autem filiam Abraham, quam alligavit Satanas decem et octo annis, non oportebat solvi in die Sabbati*? Si ergo illa typus erat duodecimi Æonis passi, et hæc typus esse decimi octavi Æonis passi debet. Sed non habent ostendere : alioquin prima et principalis eorum ogdoas (1) connumerabitur compassis Æonibus. Sed et alius autem quidam sanatur a Domino xxxviii annos habens in sua passione¹ : et tricesimum et octavum passum Æonem dicant. Si enim quæ a Domino facta sunt, typos esse dicunt eorum, quæ sunt in Pleromate ; typus in omnibus debet servari. Sed neque eam, quæ post xxviii annos curata est, nec eum qui post xxxviii annos curatus est, possunt adaptare suo figmento. Insulsum autem et inconvenientis est omnino dicere in quibusdam quidem servasse typum Salvatorem, in quibusdam autem non servasse. Dissimilis ergo et mulieris typus negotio Æonum (2) ostenditur.

CAPUT XXIV.

Vana et insulsa esse argumenta quæ ex numeris, litteris et syllabis ducunt hæretici.

1. Adhuc autem et falsum demonstrat commentum eorum, et instabile figmentum eorum etiam hoc ipsum, quod per numeros aliquando quidem,

¹ Luc. xiii, 16. ² Joan. v, 5. ³ Cap. Xli.

(1) *Ogdoas*. Clarom. *ogdoadas*. Nempe in hoc ms. *ogdoas* et *ogdoadas* promiscue usurpantur ; quo confirmatur id quod ad cap. 16, n. 4, adnotavi.

(2) *Negotio Æonum*. Ita ex Clarom. reposui. Nec ab hac genuina lectione procul distant Eras. et Gall. in quibus legitur, *Negotio Æonum*. In cæteris, *negotio eorum*.

(3) *Scientiæ eorum ... demonstrant*. Quamvis in omnibus mss. tegatur *demonstrat*, legere tamen malim cum Eras., Gall. et Feuarden. *demonstrant*, quia clarior inde exurgit sensus. Porro *scientiæ eorum* hic accipe pro *scientiæ suæ* ; nam αὐτῶν frequenter vertit interpres *eorum*, ubi pronomen possessivum usurpandum erat.

(4) *Episemon esse dicunt, sex habens litteras*. Ἐπισμονὸς μὲν γὰρ ἔστιν ἐπὶ ἑπτά μὲν ὄνομα ἔξ ὧν (ἔχων) ἑπτὰ μῆτρα, sup. lib. 1, cap. 14, n. 5.

(5) *Ogdoadum*. Arund. et Merc. 1, *ogdoadam* ; nec melius in Eras. Gall. et Feuard. *ogdoada*.

(6) *Per litteras*. Has ante litteras dēest in omnibus mss.

(7) *Quia quinque ... mccccviii*. Hanc genuinam lectionem, quam ex edit. passim, partim ex mss. codd. collegisse se dicit Græbius, totam et integram habet cod. Clarom. Cæteri omnes aliqua parte vltiosi sunt. Porro vocis Σωτήρ litterarum numerus dicitur esse mccccviii, quia littera σ denotat 200, ω 800, τ 500, η 8, ρ denique 100, qui numeri collecti dant mccccviii.

(8) *Negotiatio*. Πραγματεία τοῦ παπονότος Ἀλῶνος, *negotio passio Æonis*, ut passim vocant.

(9) *Jesus ... litterarum esse duarum et dimidiæ*. Jesus enim Hebraice scribitur Ἰησοῦς, vel secundum alios Ἰησὺς ubi cum littera *Jod* vix ad medium aliarum attingat, ab Irenæo dimidia littera dicitur.

(10) *Significans Dominum eum qui continet, etc.* Perobscurus locus et ænigmati similis. Solutionem tentavit Drusius cent. 1 Miscellan. cap. 44, et post eum Feuardenus, nec puto, infelici successu, nisi

A et per syllabas nominum, aliquando autem et per syllabarum litteras, aliquando vero et per numeros, qui secundum Græcos in litteris continentur, tentant inferre probationes. Apertissime consternationem, sive confusionem, et instabilitatem scientiæ eorum, et extortum demonstrant (3). Jesus enim nomen alterius linguæ existens ad Græcorum numerum transferentes, aliquando quidem episemon esse dicunt, sex habens litteras (4) : aliquando autem plenitudinem ogdoadum (5) mccccxxxviii numerum habens. Græcum autem nomen ejus, quod est *Soter*, id est, *Salvator*, quia non convenit figmento eorum, nec secundum numerum nec secundum litteras, tacuerunt. Et quidem si ex providentia Patris Dominica nomina accepissent, per numerum, et per litteras significantia numerum in Pleromate, *Soter* nomen Græcum existens secundum Græcitatē et per litteras (6), et per numeros, Pleromatis debuit ostendere mysterium. Sed non ita habet, quia quinque quidem est litterarum, numerus autem mccccviii (7). ^B Hæc autem in nullo communicant Pleromati eorum : non ergo vera est illa, quæ ab eis in Pleromate dicitur negotiatio (8).

2. Jesus autem nomen, secundum propriam Hebræorum linguam, litterarum est duarum et dimidiæ (9), sicut periti eorum dicunt, significans **150** Dominum eum, qui continet (10) cælum et terram :

quod vocem *asser* neuter intellexerit. Observat igitur Drusius, *Notaricon* ab Hebræis dici, cum ex litteris consonantibus colliguntur integræ dictiones ; ut cum v. g. dicunt, *Adam significare pulverem, sanguinem, amarum*, id est, אָדָם, דָּם, כּוֹר. Quæ quidem observatio lucem affert huic Irenæi loco. Hic enim nomen *Jesus* significare asserit *Dominum eum qui continet cælum et terram*. Quod verum esse deprehendes, si advertas nomen *Jesus*, prout ab Hebræis scribitur יֵשׁוּעַ, vel יֵשׁוּ (ad utrumque enim scribendi modum attendere videtur Irenæus) litteris tribus, vel, ut ait ille, duabus et dimidia, consonis constare, quarum singulæ secundum *Notaricon* significant singulas dictiones. Videlicet י *Jod*, quæ prima littera est τοῦ τετραγράμματος ἱερός *Jehovah*, quod Dominum, sive Κύριον reddunt LXX, *Dominum* nobis exprimit. Deinde ש, quæ prima littera est vocis שָׁמַיִם, *cælum* exhibet : postremo ו initium est וָאָרֶץ, quod est, *et terra*. Vel si *Jesus* scribatur יֵשׁוּעַ, littera ו initium erit vocis עָפָר *pulvis*, quæ transferri potest ad significandum *terram*. Et jam ergo patet quo pacto *Jesus*, ex Irenæi mente, significet, secundum vim Hebraicæ vocis, *Dominum cæli et terræ*, quia tria hæc, *Dominus, cælum et terra* virtute quadam in ea voce continentur. Hinc subnectit : *quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam cælum est, terra autem iterum sura, user dicitur*. Jesus enim secundum *Notaricon* vocem שָׁמַיִם complectitur, cujus primam litteram in se continet. Sed quid sequentia hæc? *Terra autem iterum sura user dicitur*. Nodum sic solvo. *Sura et User*, quarum significatum hactenus Irenæi interpretibus impervium extitit, sunt ipsissima Hebraicæ voces אָרֶץ et עָפָר, vel אֶרֶץ, *Arels et Apher*, vel *Apher*, aut *Vapher*, *terra et pulvis*, sed ex imperitia Hebraici sermonis misere deformata, sive ab Irenæo ipso, sive ab amanuensibus. Nempe ex voce אָרֶץ inverso ordine, id est a læva ad dextram, more nostro, lecta, sit *sura*, ut insipienti patet. Pro

quia Jesus secundum antiquam Hebraicam linguam *A* cælum est, terra autem iterum *sura user* (11) dicitur. Verbum ergo quod cælum et terra habet, ipse est Jesus. Falsa est ergo et epistemi eorum redditio (12), et numerus eorum eversus est manifeste. Secundum enim propriam eorum linguam, quinque litterarum est Græco vocabulo *Soter*: Jesus autem iterum, secundum Hebraicam linguam, duas et dimidiam habet litteras (13). Corruit ergo numerus

apher vero, aut *vapher*, haud dubito quin scripserit Latinus interpretas *user*, *f* pro *ph*, imperiti autem scribæ *f* coniunturunt in *s*, unde factum *user*. Jam quid Hebraicæ istæ voces affine habeant cum nomine *Jesu*, ex dictis patet. Si enim utrique præfixas *ʾ*, ultimam nominis hujus litteram exhibebit. Si demas, *ʾ* prior littera vocis *ʾ* postremam dabit nominis *ʾ*, uti et *ʾ* prima littera vocis *ʾ*; nec enim probabilitate vacat Irenæum, Hebraicæ nescientem, existimasse nomen *Jesu* ab Hebræis scribi *ʾ*. Planum hinc evadit quod sequitur: Verbum quod cælum et terra habet, ipse est Jesus. Jesus enim vox est quæ vi completitur eas quæ apud Hebræos cælum et terram significant.

(11) *User*. Ex præcedenti nota patet legendum esse aut *apher*, aut *vapher*, aut saltem *user*. Interim cum Clarom. et Voss. scribere malim *user* quam cum cæteris *user*.

(12) *Redditio*. Græce ἀπόδοσις. Sed hoc loco, scite notat Billius, vocabulum istud *explicationem* potius, aut *accommodationem* transferre debuit interpres: alioqui verbum ita retinet, ut sensum amittat.

(13) *Habet litteras*. Sion aldunt editt. Eras. et Feuard. Sed quid sibi velit, quidve ad rem præsentem faciat ea vox, explicare non possunt. Crediderim quempiam, ut hujus Irenæi sententiæ, *Jesum* secundum Hebraicam linguam duas et dimidiam habere litteras, veritatem oculis exhiberet, ad marginem codicis sui Hebraicam vocem *ʾ* descripsisse, quam Imperius alter in textum transtulit, sed turbato litterarum ordine corruptam. Nempe pro *ʾ* scripsit *ʾ*, unde factum *ʾ*, Sion, ac tandem *ʾ*. At cum peregrina ea vox desit in veteri Feuard. cod. Clarom. et Voss., hanc expunxi.

(14) *Qui est in dcccclxxxviii*. Ita cod. Clarom. In codice Voss. scribitur: quem in dcccclxxxviii, cum quo consentit vetus Feuard. cod. nisi quod post in habeat M. quasi millenarii notam. Sed in editt. Eras., Gall. et Feuard. longe prius: qui est Judaice lxxxviii. Nempe vocem *Judaice* peperit oscitantia scribarum, qui particulam in numeris dccc præfixam male legentes, litterisque numeralibus perperam copulantes, scripserunt *Judaice*. Genuinam autem *ʾ* see nostram lectionem demonstrant, quæ lib. 1, cap. 15, n. 2, adnotata sunt.

(15) *Et sacerdotales nuncupatæ*. Veteres illas et primas Hebræorum litteras *sacerdotales* ab Irenæo dici censuerim; quod cum his postmodum substitutæ fuissent litteræ Chaldaicæ, nihilominus tamen sacrum Dei nomen *ʾ* priscis et antiquis characteribus descriptum in lamina aurea frontis appenda gestare soletur summus sacerdos. Et ideo antiqui Hebræorum characteres dicti *sacerdotales*, quod jam solis sacerdotibus usitati essent, reliquis vero Chaldaicis.

(16) *Decem quoque quidem*. Sic cod. Clarom. cum quo fero consentit Voss. habens: decem quæ quidem. In aliis omnibus deest quoque. Cur autem addiderim hanc vocem, ratio mox constabit.

(17) *Scribuntur autem per xv*. Sic partim ex editt. partim ex mss. restituo. In illis legitur: scribuntur apertim quæque per quindecim. In Clarom. vero: scribuntur autem quæ scribuntur xv. Consentit

A calculi, qui est in dcccclxxxviii (14). Et per omnia autem Hebræorum litteræ non conveniunt numero Græcorum, quæ maxime deberent, antiquiores et firmiores existentes, salvare supputationem nominum. Ipsæ enim antiquæ, et primæ Hebræorum litteræ, et sacerdotales nuncupatæ (15), decem quoque quidem (16) sunt numero, (scribuntur autem per xv (17)) novissima littera copulata primæ. Et ideo quidem quædam secundum subsequentiæ

et Voss. nisi quod omittat autem. Ac proinde ex editt. expungo vocem *quæque*, quæ in mss. non exstat, sensumque confundit; retineo vero *per*; ac pro *quindecim* scribo ex citatis mss. xv. Quem tamen numerum cum ex integro legeris, exprimi velim, non *quindecim*, sed *decem et quinque*; quod postremum a scribis exarandum fuisse; id enim exigit sensus, nec alias Irenæi verba intelligi possunt. Id quippe sibi probandum suscepit, *per omnia Hebræorum litteras non convenire numero Græcorum*; quod ut conficiat, comparisonem instituit inter utrasque litteras: ac proinde sicuti Græcas, sic et Hebraicas litteras spectat, non absolute prout elementa sunt vocum (quod omnes Irenæi interpretes fecerunt) sed arithmetice, prout notæ numerorum sunt. Porro nemo nescit litteras Græcas, arithmetice spectatas, in tres nonarios, seu columnas, singulas ex novem litteris, secundum alphabeti seriem dispositis constantes, sic distribui, ut prior nonarius det unitates, secundus denarios, tertius centenarios. Suas litteras eodem ordine et eadem serie distribuunt Hebræi. Sed id discriminis est Græcos inter et Hebræos, quod illi nullas in alphabeto arithmetico litteras repetant, sed tribus ad 24 litteras additis episemis, *ʾ* in priori columna, *ʾ* in secunda, *ʾ* in tertia, numerum 27 facile compleant. At Hebræi, cum 22 duntaxat litteras habeant, careantque *episemis*, tres nonarios, seu numerum 27 complere non possunt, nisi repetitis litteris quinque. Eæ autem sunt finales quinque *ʾ*, quas in ultimo nonario post *ʾ* reponunt. Rem oculis exhibebit schema sequens.

א	1	י	10	ק	100	ק	1000
ב	2	כ	20	ר	200	ר	2000
ג	3	ל	30	ש	300	ש	etc.
ד	4	מ	40	ת	400	ת	
ה	5	נ	50	ץ	500	ץ	
ו	6	ס	60	פ	600	פ	
ז	7	ע	70	ץ	700	ץ	
ח	8	פ	80	ף	800	ף	
ט	9	צ	90	ץ	900	ץ	

D His animadversis, densa illa auctoris nostri verbis offensa caligo ultro discutitur. Ipsæ, inquit, antiquæ et primæ Hebræorum litteræ decem quoque quidem sunt numero, novissima littera copulata primæ. Id est, in hoc conveniunt Hebræorum litteræ cum Græcis, quod et illæ quoque in unaquaque columna novem cum sint, desinant semper in denarium, quæ prior littera est columnæ sequentis: ac proinde si novissima uniuscujusque columnæ littera copuletur primæ litteræ columnæ sequentis, decem efficiunt, seu decem sunt numero. Ut v. g. si *ב* quæ novissima littera est primæ columnæ copuletur cum *א*, quæ prima est columnæ sequentis, decem fient. Scribuntur autem per decem; sic enim ordinantur, ut postrema cujuslibet columnæ littera in denarium desinente, litteræ omnes in varias columnas divisæ scribantur per decem, seu per decadas: et quinque, finales videlicet. Quia enim tertius nonarius, seu tertia columna constaret tantum litteris

scribunt, sicuti et nos : quædam autem retrorsum (18) a dextra parte in sinistram retorquentes litteras. Et Christus autem supputationem nominis convenientem *Æonis* (19) Pleromatis eorum habere debuit, qui ad stabilitatem et correctionem Pleromatis eorum prolatus est, secundum quod dicunt. Et Pater autem similiter et per litteras, et per numerum, continere debuit numerum eorum, qui ab eo prolatus sunt *Æonum*; sed et Bythus similiter; nihilominus autem et Unigenitus, et maxime autem super omnia nomen (20) quod dicitur Deus, quod et ipsum Hebræice Baruch (21) dicitur, et duas et dimidiam habet litteras (22). Ex hoc ergo quod firmitiora nomina secundum Hebræicam et Græcitalis linguam, nec secundum numerum litterarum, nec secundum supputationem conveniunt segmento eorum, manifesta est de reliquis impudenter extorta supputatio.

3. Etenim ex lege, eligentes quæcunque concurrunt sectæ eorum numero, tentant violenter probationes facere. Si autem erat propositum Matri eorum, sive Salvatori, per Demiurgum typos eorum, quæ sunt in Pleromate ostendere, in verioribus et sanctioribus fieri **151** typos fuissent operati: et maxime autem in ipsa arca Testamenti, per quam (23) et omne tabernaculum testimonij compositum est. Facta est autem hæc, longitudo quidem ejus cubitis duobus et dimidio ²², latitudo autem ejus uno cubito et dimidio, et altitudo cubito uno et dimidio: numerus autem iste

²² Exod. xxv, 10. ²³ Ibid. 17. ²⁴ Ibid. 23. ²⁵ Ibid. 31. ²⁶ Exod. xxvi, 1. ²⁷ Ibid. 7. ²⁸ Ibid. 2. ²⁹ Ibid. 16. ³⁰ Ibid. 26.

quatuor, necesse fuit quinque finales addere, ut compleretur decas. Et in hoc differunt litteræ arithmetice Hebræorum a Græcis; quod in his eadem nusquam repetantur litteræ, in illis repetantur. Jam quo tendat ea Irenæi argumentatio facile advertit quisque, nempe varias illas quas ex litteris ducebant Valentiniani, numerorum copulationes omnino ruere, si ad primævas et omnium antiquissimas, quibus oracula sua ipse Deus edidit, litteras Hebræicas exigantur. Cum enim istæ eadem serie non disponantur atque Græcæ, unaque ac eadem littera pro diverso situ diversos denotare possit numeros; hinc fit ut voce *ישׁו*, vel *ישׁו*, idem numerus non exsurgat, atque ex voce *Ἰησοῦς*. Quod et de aliis quibusvis vocibus dicendum. Ignoscat lector si paulo diutius in hoc et præcedentibus Irenæi locis immoratus sum: id brevioribus explicare fas non fuit, quod adeo intricatum videbatur, ut ab aliis inexplicabile, ab aliis depravatum censeretur. Si cui vero probentur allatæ explicationes, laudem non mihi, sed doctissimo Martiano nostro, viro rerum Hebræicarum scientia haud vulgari in republica litteraria notissimo, referri velim. Hic enim, grato animo fateor, in salebrosis tenebrosisque caliganti mihi facem benigne prætulit.

(18) *Quædam secundum subsequentiam scribunt... quædam autem retrorsum*, etc. Id est, quasdam litteras a sinistra in dexteram, more Græcorum et Latinorum scribunt, nec a dextra in sinistram partem retorquent. Tales sunt saltem *κ*, *γ*, et quatuor finales *γ*, *ι*, *π* et *υ*, alias vero a dextra parte in sinistram retorquent. Et in hoc etiam Græcis et Latinis dissimiles sunt Hebræorum litteræ.

(19) *Æonis*. Pro *Æonibus*. Sic supra cap. 14, n. 8.

(20) *Super omnia nomen*. Editi minus bene, *super omne nomen*.

A cubitorum in nullo convenit segmento eorum, per quem (24) maxime typus ostendi debuit. Et propitiatorium autem similiter in nullo convenit expositionibus eorum ²⁴. Adhuc autem et mensa propositionis, duobus cubitis longitudo, et unius cubiti latitudo, altitudo autem ejus unius cubiti et dimidii ²⁵, (hæc ante sancta sanctorum) per quæ ne una quidem quantitas numeri significantiam quaternationis, sive octonationis, aut reliqui Pleromatis eorum continet. Quid autem candelabrum septem quidem habens calamiscos (25), lucernas autem septem ²⁶? Et si quidem secundum typum facta fuissent (26), calamiscos octo, totidemque lucernas habere debuit, ad typum primæ octonationis, quæ præfulget in *Æonibus*, et illuminat omnem

B plenitudinem. Atria (27) autem decem existentia diligenter numeraverunt ²⁷, typum ea dicentes decem *Æonum*; pelles autem jam non numeraverunt secundum numerum undecim factas ²⁸. Sed neque ipsorum atriorum magnitudinem mensi sunt, viginti et octo cubitorum longitudinem unamquodque atrium habens ²⁹. Et columnarum longitudinem factam decem cubitorum exponunt propter decadem *Æonum*: *Latitudo autem unius* (28) *et dimidii cubiti erat unuscujusque columnæ* ³⁰, non jam exponunt, neque numerum omnium columnarum, neque serarum earum, quoniam non communicant argumento eorum ³¹. Quid autem oleum unctionis, quod omne tabernaculum sanctificavit?

C (21) *Baruch*. Ita vetus Feuard, cod. Clarom., Voss., et Grab.; cæteri perperam, *Barneth*. Porro Baruch, *benedictus*, Dei cognomen esse nemo nescit.

(22) *Duas et dimidiam habet litteras*. Sic enim Baruch Hebræice scribitur, *בְּרַךְ*, ubi *Kaph* finale pro dimidia duntaxat littera ab Irenæo computatur, quod extrema ejus parte non retorta, uti retorqueri solet cum vocem non terminat, velut imperfectum maneat.

(23) *Per quam*. In Græco scriptum fuisse haud dubito *δι' ἧν*, quod vertendum erat, *propter quam*.

(24) *Per quem*. In Eras., Gall., Clarom. et om. Anglic. *per quam*, nec male si ad arcam referatur.

(25) *Septem quidem habens calamiscos*. *Καλαπίσκος*, inquit Feuard, significat, præter alia, parvulam arundinem, et fistulam: et quia harum formam habebant tres caunæ illæ ex candelabri Mosaici medio stipite utrinque prodeuntes, hic Græca voce *καλαπίσκους* eas appellat. Sic ille. Sed cum sex calamiscos duntaxat Moses referat Exod. xxv, 52 et 53, septem vero memoret Irenæus, necesse est hic inter calamiscos annumeraverit supremam et extremam candelabri stipitis partem, quæ et ipsa desinebat in scyphum, sphaerulamque, ac lilium. Et hinc septifidum passim appellatur candelabrum.

(26) *Facta fuissent*. Sic Clarom. et Anglic., cæteri *factum fuisset*.

(27) *Atria*. Græcam vocem *αἰάλας* hic et paulo post vertere debuisse interpretes cum Vulgata *corinas*, sive *vela*.

(28) *Latitudo autem unius*, etc. Ita versio LXX, Exodi xxvi, 16, *πῆγυνος ἑνὸς καὶ ἡμίσεος τὸ πλάτος τοῦ στύλου τοῦ ἑνός*. At in Hebræo textu et Latina Vulgata, aliisque versionibus, de *tabulis*, non *columnis* hæc dicuntur.

Fortasse latuit Salvatorem, aut dormiente Matre eorum Demiurgus a semetipso de pondere (29) præcepit: unde et dissonat ad Pleroma eorum, Smyrnæ (30) quidem habens siclos quingentos: Ireos (31) D, cinnamoni CCL, calamisci (32) CCL, et super hæc oleum, ita ut ex quinque commistionibus subsistat ²⁹⁻³². Et incensum autem similiter de stacte, et ungula (33), et galbano, et hedyosmo (34), et thure, quæ in nullo communicare, possunt, neque commistionibus, neque pondere, argumento eorum ³⁵. Irrationabile est ergo et omnino rusticuum, in sublimibus quidem et elegantioribus legis non servatos esse typos; in cæteris autem, sicuti aliquis numerus concurrat cum his quæ ipsi dicunt, typos esse asseverare (35) eorum, quæ sunt in Pleromate, cum omnis numerus multifarie in B Scripturis (36) sit positus: ita ut possit qui velit, non solum octonationem, et decadem, et duodecada, sed quemlibet ex Scripturis constituere numerum, et hunc typum esse commentati a se erroris.

4. ³⁶ Quia autem hoc verum est, numerus iste, qui quinque dicitur, in nullo communicans argu-

mento eorum, nec concurrens augmento eorum, nec conveniens eis ad typicam eorum, quæ sunt in Pleromate, demonstrationem (37), ex Scripturis sic suscipiet probationem. Solet nomen quinque litterarum, et Pater autem habet quinque litteras; sed et Agape nomen (38) sunt litteræ quinque, et Dominus noster panes quinque benedicens, satiavit hominum quinque millia ³⁹; sapientes virgines a Domino sunt quinque dictæ, et stultæ similiter quinque ⁴⁰. Iterum quinque viri cum Domino fuisse dicuntur ⁴¹, quando testimonio Patris occurrat, scilicet Petrus, et Jacobus, et Joannes, et Moyses, et Helias; quintus autem ingressus Dominus ad mortuam puellam, suscitavit eam: *Nullum enim*, inquit ⁴², *permisit intrare, nisi Petrum, et Jacobum, et patrem et matrem puellæ*. Ille dives apud inferos ait habere se quinque fratres, ad quos unum ire rogat ex mortuis resurgentem ⁴³. Nataloria piscina quinque habebat porticus, unde Dominus paralyticum sanum in suam domum ire præcepit ⁴⁴. Et ipse habitus crucis, fines et summitates 152 habet quinque (39), duos in longitudine, et duos in

²⁹⁻³² Exod. xxx. 23 seqq. ³³ Ibid. 34 seqq. ³⁴ Cap. XLII. ³⁵ Matth. xiv. 19 et 21. ³⁶ Matth. xxv. 2. ³⁷ Matth. xvii. 1 et 3. ³⁸ Luc. viii. 31. ³⁹ Luc. xvi. 28. ⁴⁰ Joan. v. 2.

(29) *De pondere*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2, et Grab.; cæteri perperam, *dependere*, aut *deponere*.

(30) *Smyrnæ*. Gr. *σμύρνης*, *myrrhæ*.

(31) *Ireos*. Gr. *ἰρεως*, in genitivo; quod vulgatus Bibliorum interpres vertit, *casiae*. Sed de his et sequentibus aromatibus consule sis Bibliorum interpretes; hæc enim explicare nostri non est instituti.

(32) *Calamisci*. Calami odori genus est.

(33) *Ungula*. Gr. *ὄνυχος*, *Onycha* vertit vulgatus Bibliorum interpres. Quoddam aromatis genus esse constat; sed quid sit, non liquet.

(34) *Hedyosmo*. *Ἠδύοςμον* herbam odoram esse, quæ mentha Latinis dicitur, nemo nescit. Sed hic lapsus videtur Irenæus, pro *Χαλδάνην ἡδύοςμον*, *Galbanum boni odoris*, uti nunc legitur Exodi xxx. 34, tum in LXX, tum in Vulgata, legens *Χαλδάνην ἡδύοςμον*: sicque sacrum thymianum, perinde ut sacrum oleum, ex quinque commistionibus subsistere arbitratus est; cum tamen loco Exodi citato quatuor duntaxat aromatici gummi species recenscantur, quibuscum *mentha* nihil affine habet.

(35) *Asseverare*. Sic omnes editt., at mss. Clarom. et 4 Anglic. *asseverunt*.

(36) *In Scripturis*. Ita Clarom., Voss. et edit. D Oxon. In cæteris deest in.

(37) *Demonstrationem*. Ante hanc vocem in editt. Eras., Gall. et Feuard. legitur *demonstrata*; sed hanc non agnoscunt mss. Clarom., Arund. et Voss.

(38) *Sed et Agape nomen*. *Nomen* auctoritate cod. Voss. expunxit Grab. quia, inquit, sequitur pluralis *sunt*. Sed non attendit vir doctus, *sunt* referri ad litteræ, non ad nomen. At in Clarom. paulo aliter habetur: *Sed non et Agape sunt litteræ quinque*; nec male, si interrogative accipiat.

(39) *Habitus crucis fines et summitates habet quinque*, etc. Hæc a Justino Martyre mutuatus fuisse videtur Irenæus. Ille enim in Dialogo cum Tryphone n. 94, de cruce ita disserit: *Μονοκέρωτος κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος, ἢ σχήματος ἔχει ἂν τις εἰπεῖν, καὶ ἀποδείξαι, εἰ μὴ τοῦ τύπου, ὃς τὸν σταυρὸν δέχοντο*. *Ὁρβὸν γὰρ τὸ ἐν ἐστὶ ξύλον, ἂν οὐ ἐστὶ*

τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερηρμένον ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμοσθῇ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἐνὶ κέρατι παρευγμένα τὰ ἄκρα φαίνονται καὶ τὸ ἐν μέσῳ πηγνύμενον ὡς κέρας, καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστίν, ἐφ' ᾧ ἐποχούνται οἱ σταυρούμενοι, καὶ βλέπεται ὡς κέρας καὶ αὐτὸ, σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι, συνεσχηματισμένον, καὶ πεπηγμένον. *Per Monocerotis cornua nemo dicere, aut ostendere potest rem aliam, seu figuram referri, nisi eam quæ crucis speciem adumbrat. Hujus enim lignum unum arrectarium est, cujus pars summa tanquam cornu eminet: cum alterum lignum (transversarium cognominatur) aptatum est, hujus extremitates instar cornuum alteri cornu junctorum prominentes utrinque videntur. Illud vero quod in medio defixum est, et ipsum tanquam cornu eminet, quo inniti sustentantur, qui crucifiguntur, et apparet veluti cornu illud quoque cum aliis cornibus conformatum atque compactum. Quamvis autem Justinus quatuor duntaxat crucis fines, seu cornua memoret, Irenæus vero quinque, alter tamen alio non differt. Nam ille ad crucis extremitates quæ eminent seu apparent, attendit; arrectarii proinde extremitatem infimam terra defossam silentio prætermittit: hic omnes extremitates, illam etiam quæ in terram defigitur, sibi commemorandas putavit, ut numerum quinarium expleret. De quatuor quidem extremitatibus sive cornibus, quæ ex utroque ligno, arrectario scilicet et transversario exsurgunt, omnibus constat; sed de quinta non item. Alii de suppedaneo, sive asserculo, seu tabula, cui innixi simul et fixi pedes, interpretantur. Imo Scaliger in animadversionibus Eusebii, non suppedaneo modo, sed et lignum quoddam medio stipiti impactum, cui insideret et velut inequitarer is qui cruci alligebatur, ex Justiniani et Irenæi verbis eruere se posse putat. Reclamant alii. Ac de suppedaneo quidem scripsit Justus Lipsius lib. II De cruce, cap. 10, nimis accuratam eam fabricam, imo delicatam videri. De pegmate vero medio stipiti infixio scribit Fullenius lib. IV Miscellan. sacr., cap. 12, imaginarium esse Scaligeri inventum, quod nullius, nisi forte Japonensium, testimonio confirmari queat. Legesis utrumque.*

latitudine, et unum in medio, in quo (40) requiescit qui clavis affigitur. Unaquæque manus nostra digitos quinque habet; sed et sensus habemus quinque: et quæ in nostris sunt visceribus, in quinque possunt numerari, cor, et hepar, pulmones, splen et renes. Adhuc etiam totus homo in hunc numerum potest dividi, caput, pectus, venter, femora, pedes. Quinque ætates transit humanum genus: primum infans, deinde puer, deinde parvulus, et post hoc juvenis, sic deinde senior. In quinque libris legem populo Moyses tradidit. Unaquæque tabula, quam accepit a Deo, præcepta habebat quinque (41). Velamen sanctum sanctorum cooperiens columnas habebat quinque (42). Et holocausti altare, altitudo ejus (43) erat quinque cubitorum (44). Sacerdotes in eremo electi sunt quinque, scilicet Aaron, Nadab, Abiud, Eleazar et Ithamar (45). Talaris, et Logium (46), et reliqua sacerdotalis compositio de quinque contexta sunt; habebant enim aurum, et hyacinthum, et purpuram, et coccineum, et byssum (47). Et quinque reges Amorriæ in speluncis concludens Jesus Nave, capita eorum inculcare dedit populo (48). Et alia quoque multa millia (49) hujusmodi, et in hoc numero, et in quo quis voluerit, sive ex Scripturis, sive ex subjacentibus naturæ operibus colligere potest: et non jam ob hoc quinque æonas esse dicimus super Demiurgum, nec quinquonem, quasi ut divinam rem aliquam, consecramus, nec instabilia, nec deliramenta per vanum istum laborem confirmare tentamus, neque creaturam bene aptatam a Deo cogimus male in typos non existentium transferri, et impia et nefaria dogmata introducere, cum detectio et eversio ab omnibus sensum habentibus possit exsistere.

⁴⁰ Exod. xxvi, 37. ⁴¹ Exod. xxvii et xxxviii, 1.

(40) *In quo. Alii, ubi*

(41) *Præcepta habebat quinque.* Non una est omnium de divisione præceptorum sententia. Josephus lib. iii *Antiquit. Judaic.* cap. 6, et Philo Judæus in libro *De Decalogo*, perinde atque Irenæus, quinque in unaquaque tabula scripta fuisse putant; nisi quod Philo præceptum de honorandis parentibus, duarum tabularum quoddam vinculum et connexionem esse arbitratur. Alii tria duntaxat in priori, septem in posteriori tabula collocant. Alii commentas quatuor priora mandata, quibus Dei cultus explicatur, priori tabulæ ascribunt; sex alia, quibus proximi dilectio jubetur, posteriori. De his lege Origenem, hom. 8, in cap. xx Exodi, Clement. Alexandr. lib. vi *Strom.*, Augustinum lib. *Quæst. super Exod.*, cap. 71, et alios.

(42) *Columnas habebat quinque.* Confundit Irenæus velum, quod in introitu tabernaculi positum erat, cum eo quod Sanctum sanctorum clauderat; illud enim ante columnas quinque, hoc ante quatuor duntaxat ducebatur, ut constat ex Exodi xxvi, 32 et 37.

(43) *Altitudo ejus.* In Clarom. et Voss. deest *ejus*. Sed nisi pro *altitudo* legendum sit *latitudo*, memoria lapsus tribuit Irenæus altitudini, quæ longitudini et latitudini ascribenda erant. Nam Exodi xxvii, 1, legitur: *Facies et altare de lignis Setim, quod habebit quinque cubitos in longitudine, et totidem in latitudine, id est, quadrum, et tres cubitos in altitudine.*

5. Quis enim concedat eis cccxv tantum dies habere annum, ut sint duodecim menses triginta diebus, in typum duodecim æonum, dissimili et typo existente? Illic enim unusquisque æonum tricesima pars est universi Pleromatis, mensis autem duodecima pars anni ab ipsis esse dicitur. Si quidem annus in triginta divideretur, et mensis in duodecim (46), conveniens putaretur typus esse mendacio eorum. Nunc autem in contrarium (47). Pleroma quidem eorum in triginta dividitur, pars autem ejus aliqua in duodecim: hic autem omnis quidem annus in duodecim dividitur partes (48), pars autem ejus aliqua in triginta. Insulæ itaque Salvator mensem quidem universi Pleromatis typum fecit fieri, annum autem ejus, quæ in Pleromate est, duodecadis; magis enim conveniebat annum quidem in triginta dividere, sicut et totum Pleroma; mensem autem in duodecim, sicut et sunt in Pleromate eorum æones. Et illi quidem omne Pleroma in tres dividunt, id est, in octonationem, et decadem, et duodecadem: hic autem annus in quatuor dividitur, id est, verum, æstatem, autumnum et hiemem. Sed neque menses, quos dicunt typum esse tricenarii, præfinitive triginta habent dies, sed alii quidem plures, alii autem minus, eo quod quinque dies superponantur eis. Et dies autem non semper præfinitas duodecim habet horas, sed a novem usque ad xv ascendit, et iterum a xv in novem (49) descendit. Non jam propter triginta æonas facti sunt menses triginta dierum; alioquin haberent præfinitas tricenarias dies: neque iterum dies horum (50), ut duodecim æonas per duodecim horas figurarent: haberent enim et ipsi præfinitas semper (51) duodecim horas.

⁴⁴ Exod. xxviii, 1. ⁴⁵ Ibid. 5. ⁴⁶ Josue x, 17 seqq.

(44) *Logium.* Rationale dicit Vn'gata nostra.

(45) *Multa millia.* In Voss. deest *millia*.

(46) *Et mensis in duodecim.* Clarom. et mensis x in xii; uterque numerus forte retinendus, et legendum, mensis in x et xii.

(47) *In contrarium.* Est quod post hæc in edit. exstabat, colon claudens, delevit Græbius auctoritate cod. Vossii, adeo ut jam textus continuo procedat.

(48) *In duodecim dividitur partes.* Ex præcedentibus et sequentibus evidenter patet ita legendum esse, non vero, *in duas dividitur partes*, ut perperam oscitantia scribarum legitur in omnibus exemplaribus.

(49) *Sed a novem usque ad xv... a xv usque in novem.* Sic maluit cum Clarom. compendio scribere, quam cum aliis codd. vel, *a nona usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem*; vel, *a novem usque ad quindecimam... a quindecima usque ad novem.* Consentit cod. Voss. nisi quod pro xv, his scriptus sit numerus xii, male ortus ex simili figura xv.

(50) *Neque iterum dies horum.* Vel subintellige, *figura facti sunt, seu horum causa facti sunt*; vel ite: *neque iterum dies horarum duodecim.*

(51) *Haberent enim et ipsi præfinitas semper.* Ita Clarom. et Arund. consentiunt quoad vocem *præfinitas* Voss. et Merr. 1. Sed in Feuard. edit. perperam exstat: *haberent ipsi enim præfiguratas semper*; et eodem modo in Eras. et Gall. nisi quod

6. Adhuc autem materialia sinistram (53) vocantes, et ex necessitate quæ sunt sinistrae, in corruptionem cedere dicentes, et Salvatorem venisse ad ovem perditam, ut eam transferat ad dextram (55), id est ad illas quæ sunt salutis (54) nonaginta et novem oves, quæ non perierunt, sed in ovili permanserunt : sinistrae manus existentes **153** levamen (55), non esse salutis, consentire eos necesse est. Et hoc quod non similiter eundem numerum habet, cogentur sinistrae, id est corruptionis commiteri : et hoc nomen quod Græce dicitur *Agape*, secundum Græcorum litteras, per quas apud eos supputatio signatur, nonaginta et tres numerum habens, similiter sinistrae manus levamen est : et Alethia quoque similiter, secundum supradictam rationem, sexaginta quatuor numerum habens, in parte materialium subsistit : et omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistra tantum habent numeros, corruptibilia et materialia esse confiteri cogentur.

CAPUT XIV^{us}.

Solvit objectionem, et ostendit Deum non esse ad litteras, syllabas et numeros exigendum, sed numeros, et ea quæ facta sunt, regula veritatis pensari debere. Omnia ex uno et eodem Deo esse, nec curiosius investiganda quæ mentis humanæ, Deo longe inferioris, captum superant.

4. Si quis autem ad hæc dixerit : Quid ergo? In vanum est (56), et ut provenit et nominum positiones (57) sunt, et apostolorum electio, et Domini

^{us} Cap. XLIII.

omittunt vocem, semper, quæ tamen in omnibus missa legitur.

(53) *Sinistram*. In Feuard. edit. Colon. (nam Paris. 1576, recte habet) legitur, *sinistra*; sed contra missa, omnium fidem.

(55) *Dextram*. Feuard. *dextra*.

(54) *Salutis*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab., melius quam alii, *salvæ*, quia statim iterum sequitur : non esse salutis.

(55) *Sinistræ manus... levamen*. Quid sit *sinistræ manus levamen*, obscurum est. Nec hic levamen offert doctissimi Grabii conjectura, *levamen* a verbo *levare*, id est *furari*, *furto*, *abducere*, derivantis; quid enim furto cum hoc Irenæi loco conveniat, nemo facile dixerit. Vocis illius significatio non alio procul petenda erat. *Levamen* hic dicitur a verbo *levare*, quod est *attollere*, *erigere* : ac proinde *sinistræ manus levamen* nihil aliud est quam sinistrae manus elevatio, seu sinistra manus levata. Quod quid ad rem faciat, jam perspicuum est. Cum enim veteres leva manu certo quodam modo levata ac disposita numeros omnes infra centenarium, hunc vero ac superiores dextra indicarent; hæretici autem fugiendum sibi censerent per agnitionem *xcix* locum, hoc est *deminorationem*, typum *sinistræ manus*, ut ipsimet lib. 1, cap. 16, n. 2, fatentur; istos propriis telis confusus Irenæus, concludit oves nonaginta novem non esse salutis, id est non in censu dextrorum, seu corruptionis expertum, sed potius sinistrorum, seu materialium, ac corruptelæ obnoxiorum esse reponentias. Non enim dextra, sed sinistra manu computabantur, utpote quæ numerum centenarium non attingerent. Idque confirmatur ex iis quæ subditi paulo post : *Omnia omnino quæcunque sanctorum nomina non adimplent numerum centum, sed sinistrae tan-*

A operatio, et eorum quæ facta sunt compositio? Dicemus eis : Non quidem; sed magna sapientia, et diligentia ad liquidum apta et ornata omnia a Deo facta sunt, et antiqua, et quæcunque in novissimis temporibus Verbum ejus operatum est; et debent ea, non numero xxx (58), sed subjacenti copulare argumento, sive rationi : neque de Deo inquisitionem ex numeris, et syllabis, et litteris accipere (infirmum est enim hoc propter multifarium et varium eorum, et quod possit omne argumentum (59) hodie æque commentatum (60) ab aliquo, contraria veritati ex ipsis sumere testimonia, eo quod in multa transferri possint); sed ipsos numeros, et ea quæ facta sunt aptare debent subjacenti veritatis argumento. Non enim regula ex numeris, sed numeri ex regula : nec Deus ex factis, sed ea quæ facta sunt, ex Deo. Omnia enim ex uno et eodem Deo.

2. Quia autem varia et multa sunt, quæ facta sunt; et ad omnem quidem facturam bene aptata, et bene consonantia (61); quantum autem spectat ad unumquodque eorum, sunt sibi invicem contraria et non convenientia : sicut citharæ sonus per uniuscujusque distantiam (62) consonantem unam melodiam operatur, ex multis et contrariis sonis subsistens. Debet ergo amator veri non traduci distantia uniuscujusque soni, nec alium quidem hujus, alium autem illius artificem suspicari et factorem : neque alium quidem acutiores, alium autem vastiores, alium vero medietates (63) aptasse;

C *tum habent numeros, corruptibilia et materialia esse. Itaque sinistrae manus levamen esse, nihil aliud est quam non adimplere numerum centum; sed sinistrae tantum habere numeros, inferiores videlicet centenario, ac proinde ex necessitate in corruptionem cedere. Vide quæ observavimus ad lib. 1, cap. 16, n. 2.*

(56) *In vanum est*. Edit. *an vanum est*.

(57) *Et nominum positiones*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab., nisi quod hic omisit particulam, etc. Reliqui perperam, *et omnium positiones*.

(58) *Número xxx*. Omnes quidem codd. habent *numero xx*: Sed legendum esse *numero xxx*, seu *tricenario* constat. Ad hunc enim numerum non ad xx aptata esse omnia a Deo volebant hæretici, ut ex hactenus dictis patet.

(59) *Omne argumentum*. Ita Clarom. et Arund., alii perperam, *esse argumentum*.

(60) *Hodie æque commentatum*. Sic Ottob. cod. cum edit. Eras., Gall. et Feuard.; miss. vero Clarom. et Arund. *hodieque commentatum*, quam lectionem secutus est Grabius. Sed prior magis arridet, et Irenæi menti magis consonat. *Æque* hic accipitur pro *similiter*, *ex æquo*.

(61) *Et ad omnem quidem facturam bene aptata et bene consonantia*. Ita cod. Clarom. cui consentit et Voss. nisi quod omittit *et ante ad omnem, et bene ante consonantia*. Consentunt etiam ex parte Merc. 2 codd. quorum alter habet *omnem*, ambo autem *facturam et consonantia*. In edit. vero Eras., Gall. et Feuard. legitur : *Et omnis quidem factura bene aptata et bene consonans*; quæ quidem lectio licet non improbanda sit, prior tamen melior esse videtur, et iis quæ sequuntur accommodatior.

(62) *Distantiam*. Clarom. *substantiam*.

(63) *Medietates*. Ita Feuard. in marg. Clarom. et

sed unum et ipsum ad totius operis et sapientiae demonstrationem, et iustitiae, et bonitatis, et muneris (64). Hi vero qui audiunt melodiam, debent laudare et glorificare artificem, et aliorum quidem extensionem mirari, aliorum autem laxamentum intendere, aliorum vero inter utrumque (65) temperamentum exaudire, aliorum autem typum considerare, et ad quid unumquodque referat, et eorum causam inquirere; nusquam transferentes regulam, neque errantes ab artifice, neque abicientes fidem, quæ est in unum Deum, qui fecit omnia, neque blasphemantes nostrum conditorem.

3. Si autem et aliquis non invenerit causam omnium quæ requiruntur, cogitet quia homo est in insultum minor Deo, et qui ex parte acceperit gratiam, et qui nondum æqualis, vel similis sit faciori, et qui omnium (66) experientiam et cogitationem habere non possit, ut Deus; sed in quantum minor est ab eo, qui factus non est, et qui semper idem est, ille qui hodie factus est, et initium facturæ acceperit; in tantum secundum scientiam, et ad investigandum causas omnium, minorem esse eo qui fecit. Non enim infectus es, o homo, neque semper coexistebas Deo, sicut proprium ejus Verbum; sed propter eminentem bonitatem ejus, nunc initium facturæ accipiens, sensim discis a Verbo dispositiones Dei, qui te fecit.

4. Ordinem ergo serva tuæ scientiæ, et ne ut bonorum ignarus supertranscendas ipsum Deum; non enim transibilis est: neque super Demiurgum requiras quid sit; non enim invenies. Indeterminabilis est enim artifex tuus: neque tanquam hunc totum mensus sis, et tanquam qui per omnem ejus fabricam veneris, et omne, quod est in eo profundum, et altitudinem, et longitudinem consideraveris, super ipsum alium excogites Patrem. Non enim excogitabis, sed contra naturam sentiens, eris insipiens; et si in hoc perseveraveris, incides in insaniam, sublimiorem teipsum melioremque factore tuo existimans, et quod pertranseas regna ejus.

* Cap. XLIV. * Cap. XLV. * ICor. viii, 1. * Matth. x, 30.

Voss. melius quam alii *varietates*. Hic enim Irenæus D iudicare voluit sonos inter acutiores et vastiores medios, ut patet ex sequentibus.

(64) *Muneris*. Al. corrupte, *numerus*.

(65) *Inter utrumque*. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, *intra utrumque*.

(66) *Qui omnium*. Feuard. quia omnium, recte quidem si legeretur ea particula ante *nondum*, et ante *ex parte*.

(67) *Ἀμεινον*, etc. Græca hæc Irenæi verba excerpta sunt ex *Parallelis*, quæ ex codice Rupe-fulcadino in lucem edidit Halloixius in *Vita Irenæi* cap. 15. Eadem etiam leguntur in Vaticano codice littera λ, tit. 1, *Περὶ λόγων ἀποστόλων*.

(68) *Ὀλιγομαθεὶς*. Halloixius edidit ἀμαθεὶς. Sed in codice Vatic. cujus apographam per singularem R. P. Michaelis Lequien, e Dominicanorum familia, humanitatem videre mihi licuit, melius legitur ὀλιγομαθεὶς.

(69) *Deum*. Græc. Δεσπότην, Dominum.

(70) *Clamavi*. Al. *clamabat*.

154 CAPUT XXVI^a.

Imperitos et idiotas Deum sincere diligentes prærendos esse iis qui inflati sunt vanæ scientiæ persuasionem. A curiosis ac superfluis quæstionibus temperandum.

1. Ἀμεινον (67) καὶ 1. Melius est ergo et
συμπεριώτερον, ἰδιώτας
καὶ ὀλιγομαθεὶς (68) ὑπάρ-
χειν, καὶ διὰ τῆς ἀγάπης
πλησίον γενέσθαι τοῦ
θεοῦ, ἢ πολυμαθεὶς καὶ ἐμ-
πείρους δοκοῦντας εἶναι,
βλασφήμους εἰς τὸν ἐαυ-
τῶν εὐρίσχεσθαι Δεσπό-
την.

B Paulus clamavit (70): *Scientia inflat, charitas autem ædificat*⁷¹; non quia (71) veram scientiam de Deo culparet, alioquin seipsum primum accusaret; sed quia sciebat quosdam sub occasione (72) scientiæ elatos excidere a dilectione Dei, et ob hoc opinari seipsos esse perfectos, imperfectum autem Demiurgum introducentes, abscondens eorum ob huiusmodi scientiam supercilium (73), ait: *Scientia inflat, charitas autem ædificat*. Major autem hæc non est alia inflatio, quam ut opinetur quis se meliorem et perfectiorem esse eo, qui fecerit, et plasmaverit, et spiramen vitæ dederit, et hoc ipsum esse præstiterit (74). Melius itaque est, sicuti prædixi, nihil omnino scientem quempiam, ne quidem unam causam cujuslibet eorum quæ facta sunt, cur factum sit, credere Deo, et perseverare eos in dilectione (75), aut per huiusmodi scientiam inflatos excidere a dilectione (76), quæ hominem vivificat: nec aliud inquirere ad scientiam, nisi Jesum Christum Filium Dei, qui pro nobis crucifixus est, aut per (77) quæstionum subtilitates et minutiloquium (78) in impietatem cadere.

2. Quid enim si per (79) hos conatus paululum quis elatus, eo quod Dominus dixerit, quia *et capilli capitis vestri omnes numerati sunt*⁷², curiose inquirere voluerit numerum uniuscujusque capitis

(71) *Non quia*. Al. *non qui*.

(72) *Occasione*. Id est prætextu, Græce προφάσις.

(73) *Ob huiusmodi scientiam supercilium*. Ita ex Clarom. et Arund. reposui. Ex parte consentiunt Merc. 2 et Ottobon., in iis enim legitur *scientiam*, licet desit particula *ob*. Cæteri minus bene, *huiusmodi scientiæ supercilium*.

(74) *Præstiterit*. Sic pro præceperit bene restituit Feuard. ex vet. cod. cui concessit Clarom. In Voss. autem neutrum comparet.

(75) *Eos in dilectione*. Sic mss. omnes. In Eras., Gall. et Feuard. in *eius dilectione*.

(76) *Aut per... a dilectione*. Octo has voces hactenus in edit. omisissas, ex cod. Arund. et Voss. restituit Grab.; leguntur et in Clarom. Cæterum particulam Græcam ἢ male reddidit interpretæ, *aut*; vertere debuisset, *quam*.

(77) *Aut per*. Sic iterum omnes mss. *quam per*. Aut et hic pro *quam*.

(78) *Minutiloquium*. Alii *multiloquium*.

(79) *Si per*. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et editæ.

capillorum, et causam exquirere per quam hic quidem tantos, ille autem tantos capillos habeat, non omnibus ex æquo habentibus, sed multis millibus super millia aliis atque aliis numeris inventis, eo quod alii quidem majora, alii autem minora habeant capita; et alii quidem spissos capillos semper, alii autem raros, alii vero et omnino paucos capillos habeant; et hi, qui putant se numerum invenisse capillorum, tentent referre ad testimonium suæ sectæ, quam excogitaverunt? Aut iterum si quis ob hoc quod dictum sit in Evangelio : *Nonne duo passeret assæ vaneunt, et unus ex his non cadet super terram sine Patris vestri voluntate* ⁸¹ (80)? enumerare voluerit captos ubique quotidie passeret, sive in unaquaque regione, et causam requirere ob quam heri quidem tantos, ac pridem tantos (81), hodie autem iterum tanti sint qui capti sunt; et adnectat passerum numerum ad suum argumentum : nonne seipsum seducit omnino, et eos, qui ei acquiescunt, in magnam insaniam cogit, semper promptis hominibus, ut in talibus amplius quid quam magistri eorum putentur invenisse?

3. Quid autem si quis interroget nos, si (82) omnis numerus omnium quæ sunt facta, et quæ fiunt, scitur a Deo, et si secundum illius providentiam unusquisque eorum eam, quæ secundum se est, accepit quantitatem : nobisque consentientibus et confidentibus, quia nihil omnino horum quæ facta sunt, et quæ fiunt, et fiunt (83) scientiam Dei fugit (84), sed per illius providentiam unumquodque eorum et habitum, et ordinem, et numerum, et quantitatem accipere et accepisse propriam, et nihil omnino neque vane, nec ut provenit factum aut fieri, sed cum magna aptatione et conscientia (85) sublimi, et esse admirabilem rationem, et vere divinam quæ possit huiusmodi et discernere, et causas proprias enuntiare : accipiens a nobis huiusmodi testimonium et consensum, pergat ad hoc (86), ut et arenam enumeret, et calcnios terræ, sed et fluctus maris, et stellas cœli, et causas excogitare numeri qui puta-

tur inventus : nonne in vanum laborans, et delirus hic ¹⁵⁵ talis, et irrationabilis ab omnibus, qui sensum habent, iuste dicitur? Et quo magis præter cæteros (87) in huiusmodi quæstionibus occupatur, et quo plius aliis adinvenire se existimat, reliquos imperitos, et idiotas, et animales vocans, eo quod non suscipiant ejus tam vanum laborem; hoc magis est insanus et stupidus, tanquam fulmine percussus (88), in nullo cedens Deo; sed per scientiam quam invenisse se putat, ipsum mutat Deum, et jaculatur sententiam suam super magnitudinem factōris.

CAPUT XXVII.

Ex parabolis, quibus multiplex potest subesse sensus, obscura explicanda non esse, sed ex iis quæ clare et aperte posita sunt in Scripturis.

1. Ὁ ὄγθης νοῦς (89), καὶ ἀκίνδυνος, καὶ εὐλαβής, καὶ φιλαληθής, ὅσα ἐν τῇ τῶν ἀνθρώπων ἐξουσίᾳ δέδωκεν ὁ θεός, καὶ ὑποτάξας τῇ ἡμετέρᾳ γνώσει, ταῦτα προθύμως ἐκμελήσῃ, καὶ ἐν αὐτοῖς προκόψῃ, διὰ τῆς καθημερινῆς ἀσκήσεως βραδὶαν τὴν μάθησιν αὐτῷ ποιούμενος. Ἔστι δὲ ταῦτα, τάτε ὅπ' ἔβην πίπτοντα τὴν ἡμετέραν, καὶ ὅσα φανερώς καὶ ἀναμφιβόλως αὐτολεξέει ἐν ταῖς θείαις Γραφαῖς λέλειπται.

1. Sensus autem sanus, et qui sine periculo est, et religiosus, et amans verum, quæ quidem dedit in hominum potestatem Deus, et subdidit nostræ scientiæ, hæc prompte meditabitur, et in ipsis proficiet, diuturno studio faciliem scientiam (90) eorum efficiens. Sunt autem hæc, quæ ante oculos nostros occurrunt, et quæcumque aperte et sine ambiguo ipsis dictionibus posita sunt (91) in Scripturis (92).

Et ideo parabolæ debent non ambiguis adaptari; sic enim et qui absolvit (93), sine periculo absolvit, et parabolæ ab omnibus similiter absolutionem accipient; et a veritate corpus (94) integrum, et simili aptatione membrorum, et sine concussione perseverat. Sed quæ non aperte dicta sunt, neque ante oculos posita, copulare absolutionibus

⁸¹ Matth. x, 29. ⁸² Cap. XLVI.

Eras. et Gall. In Feuard. vero et Grab. si super, quibus accedere videtur Voss. cod., quanquam in eo desit particula si.

(80) *Sine Patris vestri voluntate.* Ita legebat Irenæus in suis Nov. Testamenti codicibus, ut etiam confirmatur ex his lib. v, cap. 22, verbis : *Nolente Patri nostro, qui est in cælis, neque passer cadet in terram.* Sic etiam legerunt Tertullianus non semel, Novatianus *De Trinit.* cap. 8; Cyprian., *epist.* 55, juxta Pamel. (59 Oxon.) aliique. Nec mirum : nam præter Arabicam versionem, ita habet antiqua Italica Evangelii Matthæi versio, quam publici juris fecit Martianus noster, Paris. 1695. Attamen in hodiernis N. Testamenti codicibus vox voluntate prorsus desit.

(81) *Pridem tantos.* Supple, *ceperit quis.* At pridie in Merc. 1 cod., et Grab. legitur.

(82) *Si.* Hic et paulo post pro *utrum*, an.

(83) *Et fiunt.* Has voces a Grabino omisissas restituo ex edit. Eras., Gall. et Feuard. licet desint in mss. Probabiliter enim videtur Irenæum omnes temporis

D differentias complecti voluisse.

(84) *Se. Dei fugit.* Eras. Gall. Feuard., *Deum fugit.*

(85) *Et conscientia.* Hæc lectio, quæ est Feuard., in marg. edit. 1576, et cod. Clarom. magis placeat, et in Irenæi scopum magis quadrare videtur, (eum maxime jam præcesserit aptationis) quam *et consonantia*, ut legitur in aliis exemplaribus.

(86) *Ad hoc.* Al. *adhuc.*

(87) *Cæteros.* Al. *hos.*

(88) *Fulmine percussus.* Videtur, ait Feuard., exprinere Græcum verbum ἐμδρόνητος. Simili quoque proverbiali voce postea utitur cap. 30.

(89) Ὁ ὄγθης νοῦς. Græca hæc Irenæi verba ex mss. Damasceni *Parallelis* edidit Halleixius.

(90) *Scientiam.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum. Reliqui, *sententiam.*

(91) *Posita sunt.* In Græco λέλειπται, dicta sunt.

(92) *In Scripturis.* Græc. addit, *divinis.*

(93) *Absolvit.* Pro *dissolvit*, explicat.

(94) *A veritate corpus.* Forte legendum, *veritatis corpus.*

parabolarum (95), quas unusquisque prout vult adinvenit. Sic enim apud nullum erit regula veritatis; sed quanti fuerint, qui absolvent parabolas, tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem (96), et contraria sibiomet dogmata statucentes, sicut et gentilium philosophorum quæstiones.

2. Itaque secundum hanc rationem, homo quidem semper inquireret, nunquam autem inveniet, eo quod ipsam inventionis abjecerit disciplinam. Et cum venerit sponsus, is qui imparatam habet lampadem, nulla manifesti luminis claritate fulgentem⁹⁵, recurrit ad eos qui absolutiones parabolarum in tenebris distrahunt, relinquens eum qui per manifestam prædicationem gratis donat ad eum ingressum (97), et excluditur a thalamo ejus. Cum itaque universæ Scripturæ, et Prophetiæ, et Evangelia (98) in aperto, et sine ambiguitate, et similiter ab omnibus audiri possint, etsi non omnes credunt; unum et solum Deum (99), ad excludendos alios, prædicent omnia fecisse per Verbum suum, sive visibilia, sive invisibilia, sive cælestia, sive terrena, sive aquatilia, sive subterranea, sicut demonstravimus (1) ex ipsis Scripturarum dictionibus, et ipsa autem creatura in qua sumus, per ea quæ in aspectum veniunt, hoc ipsum testante unum esse qui eam fecerit et regat: valde hebetes apparebunt, qui ad tam lucidam adaptationem cæcutiunt oculos, et nolunt videre lumen prædicationis; sed constringunt semelipsos, et per tenebrosas parabolarum absolutiones unusquisque eorum proprium putat invenisse Deum. Quia enim de excogitato eorum qui contraria opinantur, Patre (2), nihil aperte (3), neque sine controversia in nulla omnino dictum sit Scriptura; et ipsi testantur dicentes in absconso hæc eadem Salvatorem docuisse non omnes, sed aliquos discipulorum, qui possunt capere, et per argumenta, et ænigmata, et parabolas ab eis significata intelligentibus. Veniunt autem ad hoc, ut dicant alium quidem esse qui prædicatur Deus, et alium Patrem, qui per parabolas et ænigmata significatur Pater.

3. Quia autem parabolæ possunt multas recipere

⁹⁵ Matth. xxv, 6. ⁹⁶ Matth. vii, 25. ⁹⁷ Cap. XLVII.

(95) *Copulare absolutionibus parabolarum.* Recte monet Billius, lib. 1 *Observat. sacr.*, cap. 3, subintelligendum esse, *stultum est*, vel quidpiam simile.

(96) *Tantæ videbuntur veritates pugnantes semet invicem.* Ita vetus Feuard. cod. Clarom. et Voss. In edit. tantæ videbuntur et veritates oppugnantes se invicem.

(97) *Ad eum ingressum.* In Eras. et Gall., *ab eo petit ingressum*; in Feuard., *ad eum petit ingressum*.

(98) *Et Prophetiæ et Evangelia.* Hæc lectio, quæ est cod. Clarom., magis placet quam *et prophetiæ et evangelicæ*, ut habetur in aliis exemplaribus.

(99) *In aperto... unum et solum Deum.* Legendum videtur vel quæ in aperto, vel atque unum et solum Deum.

(1) *Demonstravimus.* Clarom. et Voss. *demonstrabimus*. Quidvis legatur parum refert. Si prius, respicit lib. i, cap. 22, et lib. ii, cap. 2; si posterius, respicit lib. iii, cap. 8.

(2) *De excogitato.... Patre.* Ita Clarom. et Voss.;

absolutiones, ex ipsis de inquisitione Dei affirmare, relinquentes quod certum, et indubitatum, et verum est, valde præcipitantium se in periculum, et irrationabilium esse, quis non amantium veritatem constabitur? Et nonquid hoc est non in petra firma, et valida, et in aperto posita ædificare eam domum, sed in incertum effusæ arenæ⁹⁶? Unde et facilis est eversio hujusmodi ædificationis.

156 CAPUT XXVIII⁹⁷.

Sic inquirenda esse Dei mysteria, ut a regula veritatis et a vera de Deo scientia nunquam deflectamus. Scripturis sacris adhibendam esse fidem, nec plura a nobis temere investiganda, quæ Deo committi debent, ac mentis nostræ limites excedunt. Et hoc esse vitium hæreticorum, quod nihil Deo reservent, sed temere omnia scrutentur. Hinc in tam portentosos errores lapsos eos esse demonstrat.

1. Habentes itaque regulam ipsam veritatem, et in aperto (4) positum de Deo testimonium, non debemus per quæstionum (5) declinantes in alias atque alias absolutiones ejicere firmam et veram de Deo scientiam; magis autem absolutionem quæstionum in hunc characterem dirigentes, exerceri quidem convenit per inquisitionem mysterii et dispositionis existentis Dei; augeri autem in charitate ejus, qui tanta propter nos fecit et facit, nunquam autem excidere ab ea suasionem, qua manifestissime prædicatur, quia hic solus vero sit Deus et Pater, qui et hunc mundum fecit, et hominem plasmavit, et in sua creatura donavit incrementum, et de minoribus suis ad majora, quæ apud ipsum sunt, vocans, sicut infantem quidem in vulva conceptum educit in lumen solis, et triticum, posteaquam in stipula corroboraverit, condit in horreum. Unus autem et idem Demiurgus, qui et vulvam plasmavit, et solem creavit; et unus et idem Dominus, qui et stipulam eduxit, et triticum augens multiplicavit, et horreum præparavit.

2. Si autem omnium, quæ in Scripturis requiruntur, absolutiones non possumus invenire, aliorum tamen Deum, præter eum qui est, non requiramus. Impietas enim hæc maxima est. Cedere (6) autem hæc talia debemus Deo, qui et nos fecit, re-

⁹⁸ ceteri vel de cogitatione... de Patre, vel de excogitatione... de Patre. Priorem autem lectionem confirmant quæ supra cap. 10 leguntur: *Quoniam enim nihil manifeste dictum est de eo, et ipsi testimonium perhibent*, etc.

(3) *Nihil aperte.* Addunt editi cum mss. Arund. et Merc. 2, *neque ipsi dictione*, quæ auctoritate veteris Feuard., cod. Clarom. et Voss. expunxit.

(4) *In aperto.* Al. minus bene, *in apertum*.

(5) *Per quæstionum*, etc. *Ambiguitatem* aut aliquid ejusmodi addi vult Billius, sed frustra. Sic enim ordinanda constructio: *Per quæstionum absolutiones declinantes in alias atque alias*.

(6) *Cedere.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male, *credere*. Nec enim hic agit Irenæus de iis præcise quæ sub fidem cadunt, sed de iis quæ scientiam nostram prorsus fugiunt, ut paulo post loquitur; quæque proinde, *cedere debemus Deo*, ipsique committere ac commendare, ut mox subnectit, utpote qui minores simus et novissimi a Verbo

etiam scientes, quia Scripturæ quidem perfectæ sunt, quippe a Verbo Dei et Spiritu ejus dictæ; nos autem secundum quod minores sumus et novissimi a Verbo Dei et Spiritu ejus, secundum hoc et scientia mysteriorum ejus indigemus. Et non est mirum si in spiritualibus, et celestibus, et in his quæ habent revelari, hoc patimur nos (7) : quandoquidem etiam eorum quæ ante pedes sunt (dico autem quæ sunt in hac creatura, quæ et contractantur (8) a nobis, et videntur, et sunt nobiscum), multa fugerunt nostram scientiam, et Deo hæc ipsa committimus. Oportet enim eum præ omnibus præcellere. Quid enim si tentemus exponere causam ascensionis Nili? Multa quidem dicimus, et fortassis suasoria, fortassis autem non suasoria : quod autem verum est, et certum, et firmum, adjacet Deo. Sed et volatiliū animalium habitatio, eorum quæ veris tempore adveniunt ad nos, autumnī autem tempore statim recedunt, cum in hoc mundo hoc ipsum fiat, fugit nostram scientiam. Quid autem possumus exponere de Oceani accessu et recessu, cum constet esse certam causam? Quidve de his quæ ultra eum sunt (9) enuntiare qualia sunt? Vel quid dicere possumus, quomodo pluviz, et coruscationes, et tonitrua, et collectiones nubium, et nebule, et ventorum emissiones, et similia his, efficiuntur; annuntiare quoque et thesauros nivium, et grandinis, et eorum quæ his proxima sunt : quæ hæc autem nubium præparatio (10), aut qui status nebulæ, quæ autem causa est per quam crescit luna et decrescit, aut quæ causa aquarum distantiz (11), et metallorum, et lapidum, et his similibus? In his omnibus nos quidem loquaces erimus, requirētes causas eorum; qui autem ea facit solus Deus, veritiliculus est.

3. Et καὶ ἐπὶ (12) τῶν τῆς κτίσεως ἕνεια μὲν ἀνάκειται τῷ Θεῷ, ἕνεια δὲ καὶ εἰς γῶσιν ἐλθλυθε τὴν ἡμετέραν, τί χαλεπὸν,

3. Si ergo et in rebus creaturæ quædam quidem eorum adjacent Deo, quædam autem et in notiam venerunt scien-

¹⁶ I Cor. XIII, 13.

Dei et Spiritu ejus, secundum hoc, et scientia mysteriorum ejus indigemus, et eorum ipsorum quæ ante pedes sunt multa ignoremus.

(7) *In his quæ habent revelari hoc patimur nos.* Duplex est Græcismus, ait Billius. Nam et *habent revelari*, pro *revelatione opus habent*, Græco ritu dictum est : et illud, *hoc patimur nos*, pro, *hoc nobis usu venit*.

(8) *Contractantur*. Editt. Eras., Gall. et Fenaril. cum ms. Arund. perperam, *conteruntur*. Merc. 2, *conterantur*.

(9) *Quidve de his quæ ultra eum sunt*, etc. Intellegit Irenæus eos terrarum tractus, seu populos, qui ultra Oceanum sunt, vel, ut loquitur Clemens Romanus epist. ad Corinth. cap. 20, *eos qui post Oceanum sunt mundos*. Hæc enim veteribus adeo ignota erant, ut vix ac ne vix quidem fingere sibi possent aliquos ultra Oceanum esse populos. Notissimum est illud Augustini lib. XVI *De civitate Dei*, cap. 9 : *Nimis absurdum est*, inquit, *ut dicatur aliquos homines ex hac in illam partem, Oceani immensitate trajecta, navigare ac pervenire potuisse*. Hinc intransieubiem Oceanum vulgo dicebant. Consule sis doctis-

σι καὶ τῶν ἐν ταῖς Γραφαῖς ζητουμένων, ὧν τῶν Γραφῶν πνευματικῶν ὁδῶν, ἕνεια μὲν ἐπιλύμεν κατὰ χάριν Θεοῦ, ἕνεια δὲ ἀνακαίεται τῷ Θεῷ, καὶ οὐ μόνον αἰῶνι ἐν τῷ νυνί, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι, ἕνεια δὲ μὲν ὁ Θεὸς διδάσκει, ἄνθρωπος δὲ διὰ παντὸς μανθάνει παρὰ Θεοῦ : et in futuro ; ut semper quidem Deus doceat, homo autem semper discat quæ sunt a Deo? (13) Sicut et Apostolus 157 dixit ¹⁶, reliquis partibus (14) destructis, hæc tunc perseverare, quæ sunt, fides, spes (15) et charitas.

B Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus, et ut diligamus eum vere semper, quoniam ipse solus Pater; et speremus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quia bonus est, et divitias habens indeterminabiles, et regnum sine fine, et disciplinam immensam. Si ergo secundum

Et οὖν καθ' ὃν εἰρήκαμεν hunc modum, quem diximus, quædam quidem quæstionum Deo commiserimus : et fidem nostram servabimus, et sine periculo perseverabimus, et omnis Scriptura a Deo nobis data consonans nobis invenietur, et parabola his, quæ manifeste dicta sunt, consonabunt, et manifeste dicta absolverent parabolas ; et per dictionum multas voces unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem (16) hymnis Deum, qui fecit omnia. Utpote,

D simi Cotelerii notas in Clementis Romani locum cit.

(10) *Nubium præparatio*. Clarom. *nivium præparatio*.

(11) *Distantiz*. Id est, differentiz? *Distantia* siquidem apud auctores Latinos interdum accipitur pro *differentia*.

(12) *Et καὶ ἐπὶ*. Græca hæc Irenæi, et quæ mox sequuntur, iterum ex Damasceni *Parallela* a Frontone Duræo descripta publicavit Halloixius in *Vita Irenæi*.

(13) *Discat quæ sunt a Deo*. Græc., *discat a Deo*.

(14) *Reliquis partibus*. Clarom. *reliquis ex parte*.

(15) *Hæc tunc perseverare, quæ sunt fides, spes*. Fidem in altero sæculo perseverare vult Irenæus, non quoad obscuritatem, sed quoad firmitatem et certitudinem, quæ dubitationem omnem procul repellit. Id statim explicat, subjungens : *Semper enim fides, quæ est ad magistrum nostrum, permanet firma, asseverans nobis quoniam solus vere Deus*. Spes vero permanet, non quasi absens sit adhuc ejus objectum; sed quia speramus subinde plus aliquid accipere et discere a Deo, quo jam fruimur.

(16) *Unam consonantem melodiam in nobis sentiet laudantem*. Ex Græco legendum, ut bene adver-

si quis interroget : Antequam mundum faceret Deus, quid agebat? dicimus quoniam ista responsio subjacet Deo. Quoniam autem mundus hic factus est apotelesos (17) a Deo, temporale initium accipiens, Scripturæ nos docent : quid autem ante hoc Deus sit operatus, nulla Scriptura manifestat. Subjacet ergo hæc responsio Deo, et non ita stultas, et sine disciplina blasphemias (18) adinvenire velle prolationes, et per hoc quod putas in invenisse materiæ prolationem, ipsum Deum, qui fecit omnia, reprobare.

4. Cogitate enim, o omnes qui talia adinventitis, cum ipse solus Pater Deus dicatur, qui et vere est, quem vos Demiurgum dicitis; sed et cum Scripturæ hunc solum sciunt Deum, sed et cum Dominus hunc solum constituit proprium Patrem, et alterum nesciat, sicut ex ipsis ejus verbis ostendimus (19) : quando (20) hunc ipsum labis dicitis fructum, et ignorantie prolationem ait nescientem quæ s'nt super eum (21), et quæcunque alia dicitis de eo, considerate magnitudinem blasphemiarum in eum, qui vere est Deus. Gravieret quidem et honeste videmini dicere, vos in Deum credere; dehinc alterum Deum cum minime positis ostendere, hunc ipsum, in quem credere vos dicitis labis fructum, et ignorantie prolationem pronuntiat (22). Hæc autem cæcitas, et stultiloquium inde provenit vobis, quod nihil Deo reservetis. Sed et ipsius Dei, et Ennœ ejus, et Verbi, et Vitæ, et Christi nativitates, et prolationes annuntiare vultis; et has non aliunde accipientes, sed ex affectione hominum : et non intelligitis, quia in homine quidem, qui est compositum animal, capit hujusmodi dicere (23), sicut prædiximus⁷⁷, sensum hominis et ennoem hominis; et quia ex sensu ennoæ, de ennoæ autem enthymesis, de enthymesi autem logos : (quem autem logon? aliud enim est secundum Græcos logos (24), quod est principate quod excogitat; aliud organum, per

quod emittitur logos) et aliquando quidem quiescere, et tacere hominem, aliquando autem loqui, et operari : Deus autem cum sit totus mens, totus ratio, et totus spiritus operans, et totus lux, et semper idem et similiter existens, sicut et utile est nobis sapere de Deo, et sicut ex Scripturis discimus; non jam hujusmodi affectus et divisiones decenter erga eum subsequuntur. Velocitati enim sensus hominum propter spiritale ejus non sufficit lingua deservire, quippe carnalis existens : unde et intus suffocatur (25) verbum nostrum, et profertur non de semel (26), sicut conceptum est a sensu; sed per partes, secundum quod lingua subministrare prævalet.

5. ⁷⁸ Deus autem totus existens mens, et totus existens Logos, quod cogitat, hoc et loquitur; et quod loquitur, hoc et cogitat. Cogitatio enim ejus Logos, et Logos mens, et omnia concludens mens, ipse est Pater. Qui ergo dicit mentem Dei, et prolationem propriam menti donat, compositum cum pronuntiat (27), tanquam aliud quiddam sit Deus, aliud autem principalis mens existens. Similiter autem rursus et de Logo tertiam prolationem ei a Patre (28) donans, (unde et ignorat magnitudinem ejus) porro et longe Logon a Deo separavit. Et propheta quidem ait de eo : *Generationem ejus quis enarrabit* ⁷⁹? Vos autem generationem ejus ex Patre divinantes, et verbi hominum (29) per linguam factam prolationem transferentes in Verbum Dei, juste detegimini a vobis ipsis (30), quod neque humana, nec divina noveritis.

6. ¹⁵⁸ Irrationabiliter autem inflati, audaciter inenarrabilia Dei mysteria scire vos dicitis : quandoquidem et Dominus, ipse Filius Dei, ipsum judicii diem et horam concessit scire solum Patrem, manifeste dicens : *De die autem illa (31), et hora nemo scit, neque Filius (32), nisi Pater solus* ^{80, 81}. Si igitur scientiam diei illius Filius non erubuit referre ad Patrem, sed dixit quod verum est;

⁷⁷ Cap. XIII hujus libri.

⁷⁸ Cap. XLVIII.

⁷⁹ Isa. LIII, 8.

^{80, 81} Marc. XIII, 32.

tit Gravius : una consonans melodia in nobis sentitur, vel inter nos audietur, laudans.

(17) *Apotelesos*. Id est, perfectus, numeris omnibus absolutus.

(18) *Stultas et sine disciplina blasphemias*. Post blasphemias subintellige decet, vel quidvis simile.

(19) *Ostendimus*. Alii, ostendimus. Sed præferenda prior lectio : nam ut identidem jam ostenderit Irenæus, Dominum confiteri proprium Patrem, eum qui cælum et terram condideris, id tamen ex professo sibi demonstrandum suscipit lib. IV.

(20) *Quando*. Al. quoniam.

(21) *Quæ sint super eum*. Sic pro qui sit super eum, auctoritate cod. Clarom. reposui. Nam supra lib. I, cap. 7, n. 3, dicitur Demiurgus ignorasse quæ essent super eum.

(22) *Labio fructum, et ignorantie prolationem pronuntiat*. Græce, ait Billins, ὁσπερήματος καρπὸν καὶ ἀγνοίας προβολὴν ἀποφαίνεσθε, id est, ignorantie fetum, vel ab ignorantia productum pronuntiat.

(23) *Capit hujusmodi dicere*. Pro, hæc fus est dicere.

(24) *Aliud est enim, secundum Græcos, logos, etc.* Id est : aliud est ratio, seu mens, quæ verbum interius concipit efformatque : aliud corporeum or-

ganum, seu lingua, per quod verbum mente conceptum exterius emittitur.

(25) *Suffocatur*. Ita Eras., Gall., Feuard, et mss. Arund., Otobon. et Merc. 2. At Clarom. et Voss. *suffugatur*, quam lectionem sequi G-abio placuit : quanquam non satis explicare valeat quis sit barbaræ istius vocis sensus, et si quem utenque ferendum habeat, redeat ad *suffocatur*. Nihil igitur immutandum esse duxi, nec bonam lectionem in malam, aut saltem dubiam esse commutandam. Similitudinem enim ducere videtur Irenæus ab iis qui confertim exeuntes se invicem suffocant.

(26) *Non de semel*. Græco, οὐκ ἐξ ἑνός, καὶ ὁμοπαῆς, vel ἐπ' ἁπαῆς, id est non simul et semel, non una vice, etc.

(27) *Compositum eum pronuntiat*. Arund. compositiōnem pronuntiat.

(28) *A Patre*. Ilæc refer ad tertiam, non ad prolationem.

(29) *Homini*. Eras., Gall. et Merc. 2, hominis.

(30) *Vobis ipsis*. In Feuard. edit. colon. 1596, ac mss. Clarom. et Voss. perperam, nobis ipsis.

(31) *De die autem illa*. In Clarom. decet illa.

(32) *Neque Filius*. Addit Marci textus, neque am-

neque nos erubescamus (53), quæ sunt in quæstionibus majora secundum nos, reservare Deo. Nemo enim super magistrum est ⁶⁶. Si quis itaque nobis dixerit: Quomodo ergo Filius prolatus a Patre est? dicimus ei, quia prolationem istam, sive generationem, sive nuncupationem, sive adaptionem, aut quolibet (54) quis nomine vocaverit generationem ejus inenarrabilem existentem, nemo novit; non Valentinus, non Marcion, neque Saturninus, neque Basilides, neque Angeli, neque Archangeli, neque Principes (55), neque Potestates, nisi solus qui generavit Pater, et qui natus est Filius. Inenarrabilis itaque generatio ejus cum sit, quicunque nituntur generationes et prolationes enarrare, non sunt compotes sui, ea quæ inenarrabilia sunt enarrare promittentes. Quoniam enim ex cogitatione et sensu verbum emittitur, hoc utique omnes acuiat homines. ⁶⁷ Non ergo magnum quid invenerunt, qui emissiones excogitaverunt, neque abconditum mysterium, si id quod ab omnibus (56) intelligitur, transtulerunt in unigenitum Dei Verbum: et quem inenarrabilem et innominabilem vocat, hunc, quasi ipsi obstetricaverint, primæ generationis ejus prolationem et generationem enuntiant, assimilantes eum hominum verbo emissionis (57).

7. Hoc autem idem et de substantia materiæ (58) dicentes, non peccabimus (59), quoniam Deus eam protulit. Didicimus enim ex Scripturis, principatum tenere super omnia Deum. Unde autem, vel quemadmodum emisit eam, neque Scriptura aliqua exposuit, neque nos phantasmari oportet, ex opinionibus propriis infinita conjicientes de Deo; sed agnitionem hanc (40) concedendam esse Deo. Similiter autem et causam propter quam, cum omnia a Deo facta sint, quædam quidem transgressa sunt, et abcesserunt a Dei subjectione; quædam autem, imo plurima, perseveraverunt et perseverant in subjectione ejus qui fecit; et cujus

A naturæ sunt quæ transgressa sunt, cujus autem naturæ quæ perseverant (41), cedere (42) oportet Deo et Verbo ejus, cui et soli dixit: *Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum* (43) *pedum tuorum* ⁶⁸. Nos autem adhuc in terra conversantes, nondum assidentes throno ejus. Et si enim Spiritus Salvatoris qui in eo est, *scrutatur omnia, et altitudines Dei* ⁶⁹; sed quantum ad nos, *divisiones grallarum sunt, et divisiones ministeriorum, et divisiones operationum* ⁷⁰; et nos super terram, quemadmodum et Paulus ait, *ex parte quidem cognoscimus, et ex parte prophetamus* ⁷¹. Sicut igitur ex parte cognoscimus, sit et de universis quæstionibus concedere oportet ei, qui ex parte nobis præstat gratiam. Quoniam quidem transgressoribus ignis æternus preparatus est, et Dominus manifeste dixit, et reliquæ demonstrant Scripturæ. Et quoniam præcivit Deus hoc futurum, similiter demonstrant Scripturæ, quemadmodum et ignem æternum his qui transgressuri sunt (44) præparavit ab initio; ipsam autem causam naturæ transgredientium, neque Scriptura aliqua retulit, nec Apostolus dixit, nec Dominus docuit. Dimittere itaque oportet agnitionem hanc Deo, quemadmodum et Dominus horæ et diei; nec in tantum periclitari, uti Deo quidem concedamus nihil; et hæc ex parte accipientes gratiam (45). In eo autem cum quærimus (46) quæ sunt super nos, et in quæ attingere nobis non est, nunc in tantam (47) audaciam venire, uti pandamus (48) Deum, et quem nondum inventa sunt, quasi jam invenerimus, per emissionum vaniloquium ipsum omnium factorem Deum, et de defectione, et ignorantia asserere substantiam habuisse, et sic implium adversus Deum, fingere argumentum (49).

8. Post deinde nullam habent testimonium ejus figmenti, quod recens ab eis adinventum est, aliquando quidem per numeros quoslibet, aliquando

⁶⁶ Matth. x 24; Luc. vi, 40. ⁶⁷ Cap. XLIX. ⁶⁸ I Cor. xiii, 9.

⁶⁹ Psal. cix, 1, 2. ⁷⁰ I Cor. ii, 10. ⁷¹ I Cor. xii, 4-6.

geli in celo. Sed id ab Irenæo consulto omissem videtur, quia nihil ad institutum faciebat.

(53) *Erubescamus*. Ita recte Fouard. in marg. et Clarom. cod.; ceteri omnes minus bene, *erubescimus*.

(54) *Quolibet*. Al. male, *quomodolibet*.

(55) *Principes*. In cod. Arund. et Grab. *Principatus*. Sed hanc vocem alteri substituisse videtur recentior quispiam ex Apostolo I Coloss., xvi.

(56) *Ab omnibus*. In Eras. et Gall., *ab hominibus*. In Fouard., *ab omnibus hominibus*.

(57) *Verbo emissionis*. Id est, verbo prolatisio, Græce προπορισιον λόγου.

(58) *Substantia materiæ*. Ita ex Arund. et Voss. reposuit Grab. pro *substantia materia*.

(59) *Non peccabimus*. Sic Clarom., ceteri minus recte, *non peccavimus*.

(40) *Agnitionem hanc*. Clarom. et Voss., *magnitudinem hanc*.

(41) *Perseverant*. Arund., *perseverarunt*.

(42) *Cedere*. Ita Fouard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *credere*, quia paulo ante dixit, *agnitionem hanc concedendum*

D esse Deo; et paulo post iterum ait: *concedere oportet ei*.

(43) *Suppedaneum*. Sic passim legit auctor noster, ut in sequentibus videbitur. Sic legebat etiam Cyprian, lib. ii *adv. Jud.*, c. 26.

(44) *Transgressuri sunt*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *transgressi sunt*.

(45) *Et hæc ex parte accipientes gratiam*. Ita recte Clarom. Accedit et Voss. in quo legitur *hæc*. In reliquis omnibus deest: porro et hæc pro *idque*, vel et quidem Græcorum more, quod auctori nostro familiare.

(46) *In eo autem cum quærimus*. Sic Clarom. et Voss. Accedunt et Eras. ac Gall. in quibus legitur *conquærimus*. In aliis male *conquirimus*. Ab his autem verbis novam incipiendam esse periculum demonstrat contextus sermonis.

(47) *Nunc in tantam*. Sic Clarom. et Voss. In aliis omnibus nec in tantam, sed male, ut videtur.

(48) *Pandamus*. Sic Fouard. in marg., cod. Voss. et Grab. Reliqui perperam *pandamus*.

(49) *Fingere argumentum*. Supple *absurdum est*, vel quiddam simile.

autem per syllabas, nonnunquam autem et per nomina; est autem quando et per eas, quæ in litteris sunt, litteras, aliquando autem et per parabolas non recte exsolitas, vel per suspensiones quasdam consistere conari (50) eam fabulosam enarrationem, quæ sit ab eis effictita. Etenim si quis exquirat causam, propter quam in omnibus Pater communicans Filio, solus scire horam et diem a Domino manifestatus est; neque aptabilem magis, neque decentiorem, nec sine periculo alteram quam hanc inveniat in præsentem; [quoniam enim solus verax magister est Dominus (51)] ut discamus per ipsum, super omnia esse Patrem. Etenim Pater, ait, major me est⁶⁰. Et secundum agnitionem itaque præpositus esse Pater annuntiat⁵⁹ est a Domino nostro ad hoc, ut et nos, in quantum in figura hujus mundi sumus, perfectam scientiam, et tales quæstiones concedamus Deo: et ne forte quærentes altitudinem Patris investigare, in tantum periculum incidamus, uti quæramus an super Deum alter sit Deus.

9. Si autem quis amans contentionem, contradictor fuerit his quæ a nobis dicta sunt, et his quæ ab Apostolo relata sunt, quoniam ex parte cognoscimus, et ex parte prophetamus⁶¹, putet (52) se non ex parte, sed universaliter universam cepisse eorum, quæ sunt, agnitionem, Valentinus aliquis existens, aut Ptolemæus, aut Basilides, vel aliquis eorum qui altitudines Dei exquisisse se dicunt; non in ea (53) quæ invisibilia sunt, vel quæ ostendi non possunt, cum inani jactantia decorans semetipsum, plus quam reliquos se agnovisse gloriatur; sed causas eorum quæ in hoc sunt mundo, quas nos non scimus (54), utpote numerum capillorum capitis sui, et de his qui quotidie capiuntur passeret, et de reliquis non provisus a nobis, diligenter exquirens, et a Patre discens annuntiet nobis, ut ei de majoribus quoque credamus. Si autem ea quæ in manibus sunt, et ante pedes, et in oculis,

et in terrenis, et præcipue dispositionem capillorum capitis sui, nondum sciunt illi qui sunt perfecti; quemadmodum eis de spiritalibus, et supercælestibus, et de his quæ super Deum (55) vana persuasionem confirmant, credemus? Et tanta quidem de numeris, et de nominibus, et de syllabis, et quæstionibus eorum, quæ sunt super nos, et de eo quod improprie exponant parabolas, a nobis sit dictum, quandoquidem a te plura dici possint.

CAPUT XXIX⁷⁰.

Repugnare quod asserunt hæretici animas quasdam in Pleroma, alias in medietatem abituras; corporibus salutis expertibus.

1. Revertamur autem nos ad reliqua quæ sunt eorum argumentationis. In consummatione (56) enim dicentes (57) ipsorum Matrem intra Pleroma regredi, et recipere sponsum suum Salvatorem; se autem, quoniam spirituales esse dicunt, expoliatos (58) animas, et spiritus intellectuales factos, sponsas (59) futuros spiritalium angelorum: Demiurgum autem, quoniam animalegem (60) dicunt, in Matris locum cessurum: justorum autem animas requiescere in medietatis loco: psychicæ dicentes similia ad similia congregari, spiritalia ad spiritalia, materialia autem in materialibus perseverare: contraria sibi diffundunt, animas jam non propter substantiam in medietatem ad similia dicentes succedere, sed propter operationem; justorum quidem dicentes illuc succedere, impiorum autem remanere ignem (61). Si enim propter substantiam omnes succedunt animæ in refrigerium, et medietatis (62) sunt omnes, secundum quod sunt animæ, cum sint ejusdem substantiæ; et superfluum est credere, superflua autem et descensio (63) Salvatoris. Si autem propter justitiam, jam non propter id quod sint animæ, sed quoniam sunt justæ. Si autem animæ (quæ) periturae essent, (inciperent) nisi justæ fuissent; justitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit, quæ

⁶⁰ Joan. xiv, 28. ⁶¹ I Cor. xiii, 9. ⁷⁰ Cap. L.

(50) Est autem quando... consistere conari. Græca phrasis est, ut recte observat Billius, pro interdum consistere conari; ubi et consistere accipitur pro statuere, constituere, etc. Græce συνίστασθαι.

(51) Quoniam enim... Dominus. Al. quoniam cum. Adverte quoniam enim hic scribi pro quandoquidem.

(52) Putet. Lege putetque, vel et putet.

(53) In ea. Scribere debuisset interpres, in iis.

(54) Non scimus. In aliis non noscimus.

(55) Quæ super Deum. Sic partim ex vet. Feuard., cod. Clarom. et Voss., partim ex Arund. post. Grab. emendo. Neque in prioribus legitur super; in posteriori deest sunt. In Eras. vero, Gall. et Feuard. vitiose habetur, quæ sunt ad Deum. In Claromontano vero cod. qui pro quæ.

(56) Consummatione. Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui male consummationem.

(57) Dicentes, etc. Græca horum verborum series lib. i, cap. 7 n. 1.

(58) Expoliatos. In omnibus quidem codd. cum edit. tum mss. legitur expoliatus; sed Irenæum ex Irenæo ipso emendare non dubitavi. Nam sup.

D lib. i, cap. 7, n. 1, ubi hæc eadem verba ex integro habentur, legitur, *spiritalis expoliatus animas*, Græce πνευματικὸς ἀποδυσπύκτους τὰς ψυχὰς.

(59) Factos, sponsas. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. (cum quibus Arund. quoad priorum vocum consentit) et Grab. Sed reliqui male, *factas, sponsas*.

(60) Quoniam animalegem. In Feuard. marg. et Voss., *quem animalegem*.

(61) Ignem. Merc. 2 et Ottob., in ignem. Clarom. vero omittit in, quod magis placet. Cæteri in igne.

(62) Et medietatis. Sic Clarom., Ottob., Arund. et Voss. Reliqui in medietate.

(63) Descensio. Sic pro discessio restituere non dubitavi ex Clarom. cod. in quo cum primo scriptum fuisset *discessio*, postea emendatum et scriptum fuit *descensio*, procul dubio ut legere-tur *descensio*. Eadem omnino phrasi utitur supra cap. 14, n. 7. Et sic etiam legendum esse monuerat Billius lib. i *Observat. sacr.*, c. 34. Hæc quippe Irenæi sensus, ut ibidem recte notat: Si non ob virtutem, sed ob substantiam salus animabus humanis comparatur, nihil esse necesse quam-obrem fidem quispiam suscipiat; imo etiam nullam

et ipsa participaverunt iustitiæ (64)? Si enim natura et substantia salvat, omnes salvabuntur animæ; si autem iustitia et fides, quare non salvet ea quæ similiter cum animabus in corruptelam cedere incipiunt (65) corpora? Aut enim impotens, aut iniusta apparebit in huiusmodi (66) iustitia, si quædam quidem salvat (67) **160** propter suam participationem, quædam autem non.

2. ⁷¹ Quia enim in corporibus perficiuntur ea quæ sunt iustitiæ, manifestum est, aut universæ itaque animæ necessarie succedent in medietatis locum, et iudicium nusquam; aut et corpora, quæ participaverunt iustitiæ, cum animabus quæ similiter participaverunt, oblinebunt refrigerii locum, si quidem potens est iustitia illuc transducere ea, quæ participaverunt ei; et verus, et firmus emerget de resurrectione corporum sermo. Quem quidem credimus nos; quoniam et mortalia corpora nostra custodientia iustitiam resuscitans Deus, incorrupta et immortalia faciet.

Θεός τις κρείττων (68) ὁ Deus enim melior est θεός, καὶ παρ' αὐτῷ τὸ quam natura, habens

⁷¹ Cap. LI. ⁷² Cap. LII.

causam fuisse cur Christus in terram descenderet; cum et citra fidem, et citra Christi descensum, salutem omnes animæ consecuturæ sint, cum sint unius ejusdemque substantiæ omnes.

(64) *Si autem animæ.... participaverunt iustitiæ.* Locum hunc medica manu indigere, merito asserit Billius. Non difficile tamen partim conjecturarum, partim manuscriptorum opæ sanari posse confido. Solum hoc prius comma, *si autem animæ quæ peritura essent inciperent*, morbus invasit, cætera in mea nostris sana sunt. Nam pro quæ utique non salvabit, ut corrupte habent omnes alii codices, in Clarom. recte legitur, *quid utique non salvabit?* Et pro quæ et ipsi participaverunt iustitiæ, ut perperam exstat in Eras., Gall. et Feuard., bene legitur in Clarom., Voss. et Arund., *quæ et ipsa participaverunt iustitiæ*. A priori vero commate depelletur morbus, si rescantur quæ porperam addiderunt imperiti scribe. Pro more scripserat interpres, *perire inciperent*; alius vero quispiam Græcam hanc phrasim explicaturus, ad marginem sui codicis adiecit, *peritura essent*; quod glossema alter imprudens in textum ipsum transtulit. Alterutrum ergo rejiciendum, vel glossema, vel Græca phrasim. Sic proinde legi possent: *Si autem animas, quæ perire inciperent nisi iustæ fuissent, iustitia potens est salvare: et corpora quid utique non salvabit, quæ et ipsa participaverunt iustitiæ?* Vel si malis: *Si autem animæ peritura essent, nisi iustæ fuissent; iustitia potens est salvare et corpora: quid utique non salvabit. quæ et ipsa participaverunt iustitiæ?* Huic posteriori legendi rationi, quæ in eo commodior est quod levior in ea fiat mutatio, consulens, parentesi inclusi voces quæ et inciperent, utipote superfluas et a textu ablegandas. Jam planus est auctoris sensus. Sic enim argumentatur, ut observat Billius: Si substantiæ ratione salutem consequuntur animæ, omnes utique salutem obtinebunt, quandoquidem eadem omnes natura essentiaque præditæ sunt: si autem iustitiæ ratione, quidam salutem adipiscantur et corpora, cum iustitiæ quoque munere ipsa perfecta fuerint?

(65) *Cedere incipiunt.* Pro cessura sunt, abitura sunt. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, *incidere incipiunt*.

ἀθελειν, ὅτι ἀγαθός ἐστι· apud semetipsum velle. καὶ τὸ δύνασθαι, ὅτι δυνατός· καὶ τὸ ἐπιτελεῖσαι, posse, quoniam potens ὅτι εὐπορος. . . . est: et perficere, quoniam dives et perfectus est.

3. ⁷² Hi autem secundum omnia (69) contraria sibi dicunt, non omnes animas in medietatem succedere definientes, sed solas quæ sint iustorum. Naturaliter enim et secundum substantiam emissæ esse tria genera dicunt a Matre: primum quod quidem sit de aporia, ex tædio (70) et timore, quod est materiale; alterum autem de impetu (71), quod est animale: quod autem enixa est secundum visionem eorum, qui circa Christum sunt angeli, quod est spiritale. Si igitur illa quæ enixa est (72), omni modo intra Pleroma ingrediuntur, quoniam spiritale est; quod autem est materiale, residet deorsum, quoniam est materiale, et exardescente eo, qui inest ei, igne consumetur in totum: animale quare non totum in medietatis locum cedit (73), in quem et Demiurgum mittunt? Quid autem est illud, quod cedit eorum intra Pleroma? Aut-

(66) *In huiusmodi.* Supple. *rebus.* In addidit Feuard. consent. Clarom. et Voss.

(67) *Salvat.* In Feuard. marg. et Voss. *servat.*

(68) *Θεός τις κρείττων.* Græca hæc elidit Halloixius ex Damasceni *Parallelis* excerpta lit. Δ, tit. 29, juxta cod. Rufescaldinum; sed tit. 1, *Περὶ διδραμῶς Θεοῦ* juxta cod. Vaticanum. Deest vero in utroque (consului ipsemet apographa) clausula, καὶ τέλειός ἐστι.

(69) *Secundum omnia.* Ita recte Clarom., Voss. et Grab. Reliqui vitiose, *quoniam omnia*.

(70) *Ex tædio.* Græce ἐκ λύπης, ut habetur lib. 1, c. 5, n. 4.

(71) *De impetu.* Gr. ἐκ τῆς ἐπιστροφῆς, eo scilicet motu quo mater Achamoth conversta est ad eum qui illam vivificavit, ut explicatur cap. 4, n. 4.

(72) *Illæ quæ enixa est.* Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. At Clarom., Arund. et Merc. 2, *illæ quod enixa est*; quam lectionem Grabio sequi placuit, quia, inquit, sequitur in singulari, *spiritale est*. Sed æquitur etiam in plurali, *ingrediuntur*, quod minus adhuc construi potest cum *illæ quod enixa est*. Quare repudianda prorsus hæc lectio. Quod vero sequitur, *quoniam spiritale est*, non aileo repugnat præcedentibus atque existimat Grabius. Non enim construi debet cum *illæ quæ*, etc. Sed sensum absolutum habet: *quoniam spiritale quidam est, res est spiritualis*.

(73) *Animale quare non totum in medietatis locum cedit.* Non enim omnes animales animas in medietatis locum cessuras volebant hæretici, sed eas duntaxat, quæ meliora elegissent, ut aiunt tit. 1, c. 7, n. 4, seu solas iustorum animas, ut explicat Irenæus hoc ipso cap., cæteras, quæ pejora elegerant, in corruptelam cum materialibus abitura. Hinc probat Irenæus Valentinianos minime sibi constare, cum iustorum duntaxat animas in medietatis locum concedere astruunt. Sic enim, ut iterum observat Billius, disputat: Si juxta Valentinianos id omne quod est spiritale, intra Pleroma ingreditur, ac rursus id omne quod ex materia concretum est, deorsum residet, ac tandem flammis absorbitur; quidnam causæ est, cur non item id omne quod animale est, in medietatis locum cedat?

nias enim in medietatem perseverare dicunt; corpora autem, quoniam materialem habent substantiam, in materiam resoluta ardere ab eo, qui in ea est ignis. Corpore autem ipsorum corrupto, et anima remanente in medietate, nihil jam relinquatur ex homine quod intra Pleroma cedat. Sensus enim hominis, mens (74), et cogitatio, et intentio mentis, et ea quæ sunt huiusmodi, non aliud quid præter animam sunt; sed ipsius animæ motus, et operationes, nullam sine anima habentes substantiam. Quid ergo adhuc erit eorum, quod succedit in Pleroma? Et ipsi enim, in quantum quidem animæ sunt, remanent in medietate; in quantum autem corpus, cum reliqua materia ardebunt.

CAPUT XXX.

Venam hæreticorum impietatem castigat, qui se spirituales, Demiurgum vero animale esse dicunt.

1. Et his sic se habentibus, super Demiurgum se ascendere dicunt insensati: et secundum hoc quod se (75) meliores pronuntiant illo Deo, qui cælos, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt fecit, et ornavit, et semet quidem spirituales esse volunt inhonorate, cum sint carnales (76) propter tantam suam impletatem; qui autem fecit angelos suos spiritus, et induitur lumine quemadmodum pallium⁷⁵, et velut in manu tenet gyrum terræ⁷⁶, apud quem (77) inhabitantes eam velut locustæ sunt deputati,⁷⁷ et universæ spiritualis substantiæ Demiurgum et Deum animale esse dicentes: indubitate et vere suam ostendunt insaniam, et velut vere de tonitruo percussa super eos qui fabulis referuntur Gigantes (78), extolentes sententias adversus Deum, præsumptione vana (79), et instabili gloria tumidi, quibus universæ terræ elleborum non sufficit ad expurgationem (80), ni evomant tantam suam stultitiam.

2. Meliorem enim ex operibus oportet ostendi. Unde igitur semetipsos ostendunt Demiurgo meliores, (uti et nos ad impletatem propter necessitatem sermonis divergamus, Dei et insanorum hominum comparisonem facientes, et in argumentationem eorum descendentes, sæpe per propria ipsorum dogmata arguentes eos; sed nobis quidem propi-

atius sit Deus; non enim illis eum comparantes, sed arguentes et evertentes, illorum insaniam, dicimus hæc) ad quos stupescant. multi insensatorum (81), quasi plus aliquid ipsa veritate ab eis possent **161** *discere?* Et illud quod scriptum est. *Quærite et invenietis*⁷⁸, ad hoc dictum esse interpretantur, uti super Demiurgum semetipsos adjuvant, majores et meliores vocantes (82) semetipsos quam Deum, et semetipsos spirituales, Demiurgum autem animale: et propter hoc, superascendere eos super Deum; et se quidem intra Pleroma cedere, Deum autem in medietatis loco. Ab operibus itaque ostendant semetipsos Demiurgo meliores. Non enim in eo quod dicitur, sed in eo quod est, melior ostendi debet.

B 3. Quod igitur opus monstrabunt per semetipsos a Salvatore, sive a Matre ipsorum factum, aut majus, aut splendidius, aut rationabilius his quæ facta sunt ab hoc, qui hæc omnia disposuit? Quos cælos firmaverunt? quam terram solidaverunt? quas emisit stellas? vel quæ luminaria eluciderunt? quibus autem circulis infrenaverunt ea? vel quas pluvias (83), vel frigora; vel universa (84) secundum tempus, et secundum unamquamque regionem aptabilia, adduxerunt terræ? Quem autem calorem, et siccitatem e contrario apposuerunt (85) eis? aut quæ flumina abundare fecerunt? quos autem eduxerunt fontes? quibus autem floribus et arboribus adornaverunt eam, quæ est sub cælo (86)? vel quam multitudinem animalium formaverunt, partim quidem rationabilium, partim autem irracionabilium, universorum forma ornatorum? Et reliqua omnia, quæ per virtutem Dei sunt constituta et per sapientiam ejus gubernantur, quis poterit per singula enumerare, vel investigare magnitudinem sapientiæ ejus, qui fecit, Dei? Quid autem illa, quæ super cælum, et quæ non prætereant, quanta (87) sunt, Angeli, Archangeli, Throni, Dominationes, Potestates innumera- biles? Adversus (88) quod igitur unum opus ex his semetipsos e contrario constituunt? Quid tale ostendere habent per semetipsos, vel a semetipsis factum, quando et ipsi huius factura et plasmatis sint? Sive enim Salvator, sive Mater ipsorum (ut

⁷⁵ Psal. ciii, 2, 4. ⁷⁶ Isa. xl, 12, 22. ⁷⁷ Cap. lili. ⁷⁸ Matth. vii, 7.

(74) *Mens.* Deest in Clarom.

(75) *Quod se.* Eras., Gall. et Fouard. vitiose, quidem se.

(76) *Carnales.* Sic omnes edit, sed omnes mss. carnes.

(77) *Apud quem.* Sic Clarom. melius quam reliqui ad quem, vel a quo.

(78) *Qui fabulis referuntur Gigantes.* Aliudis ad notissimam vel ipsi pueris fabulam Gigantum, quos portæ angunt in campis Phlegæis cum diis congressos; sed partim Jovis lumine, partim Apollinis et Dianæ telis confusus occidisse, aliosque sub Ætæa monte, alios sub Mycone et Lipara insulis sepultos esse; nonnullos etiam in Tartara detrusos impletatis suis penas luere.

(79) *Vana.* Eras. et Gall. cum Arund. et Merc. 2, uni.

D (80) *Expurgationem.* Eras., Gall. et Fouard., expurgandum.

(81) *Ad quos stupescunt multi insensatorum.* Græcorum more dicitur, inquit Billius, pro quos admirantur; Græce πρὸς οὓς κερήναι πολλοὶ τὸν ἀνθρώπου.

(82) *Vocantes.* Ita Fouard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, vocant eos.

(83) *Quas pluvias.* In Arund. et Merc. 2, quos fluvios, sed melius bene.

(84) *Universa.* Sic Clarom. et Voss. Alii, omnia.

(85) *Apposuerunt.* Arund. disposuerunt.

(86) *Eam quæ est sub cælo.* Græce locutio, inquit Billius, τὴν ὑπ' οὐρανοῦ, id est τὴν γῆν, terram.

(87) *Quanta.* Pro quæ.

(88) *Adversus.* Pro super.

propria ipsorum dicamus, per sua ipsorum propria membra eos arguentes) usa est hoc (89), ut dicunt, ad faciendam imaginem eorum, quæ intra Pleroma sunt, et contemplationis universæ, quam vidit circa Salvatorem; tanquam meliori hoc, et aptabiliori ad faciendam voluntatem suam per eum, usa est: tantorum enim imagines nequaquam per inferiorem, sed per meliorem deformavit.

4. ⁷⁷ Erant enim et ipsi tunc, sicut ipsi dicunt, existentes conceptio spiritalis secundum contemplationem eorum, qui erga Pandoram sunt satellites dispositi. Et hi quidem (90) vacui (91) perseverabant, [nihil per eos perficiente Matre per Salvatorem (92)] inutilis conceptio et ad nihilum apta: nihil enim per eos apparet factum. Qui autem emissus est, secundum eos, Deus, inferior ipsis existens, secundum argumentationem eorum, (animalem enim eum esse volunt) in omnia operator, et efficax, et aptabilis fuit, uti per eum omnium imagines fierent: et non tantum quæ videntur hæc, sed et invisibilia, Angeli, Archangeli, Dominationes, Potestates, Virtutes, per hunc omnia facta sunt, videlicet velut per meliorem, et qui possit voluntati deservire. Nihil autem per hos Matrem apparet fecisse, quemadmodum et ipsi continentur: uti iuste quis æstimet eos abortum (93) fuisse male parientis Matris ipsorum. Non enim obstetrices eam obstetricaverunt, et propterea velut abortum projecti sunt, si nihilum utiles, ad nullum opus facti Matri. Et semet meliores vocant eo, per quem tanta et talia facta sunt, et disposita; quando et per suam argumentationem perquam (94) inferiores multum inveniuntur.

5. Ac velut duo ferra opera, vel organa duo cum sint, ex quibus alterum quidem semper in manibus, et in usu artifex habeat, et per illud faciat quanta velit, et ostendat artem et sapientiam suam; alterum autem vacuum atque otiosum perseveret, et sine operatione, per quod nihil omnino apparet faciens artifex, et in nullam actionem eo utens: deinde dicat quis inutile hoc, et vacuum, atque otiosum melius esse et pluris? illo quo utitur in opere, per quod et glorificatur ipse artifex: hic

⁷⁷ Cap. LIV. ⁷⁸ Cap. LV. ⁷⁹ II Cor. XII, 2.

(89) *Usa est hoc.* Scilicet Demiurgo.

(90) *Hi quidem.* Feuarentius nullius codicis, ut videtur, auctoritate, sed a Billio monitus scripsit siquidem; sed frustra: si enim inutilis conceptio per appositionem accipitur, plauus est sensus.

(91) *Vacui.* Recte monet Billius, vacuum (Græce κενόν) hic ἀντὶ τοῦ ἀπράκτου, id est, pro otioso et nihil agente accipi: quemadmodum etiam paulo post dicitur: vacuum organum atque otiosum, et sine operatione. Et: inutile hoc, et vacuum, atque otiosum.

(92) *Matre per Salvatorem.* Sic Clarom. cod. Reliqui, *matre, vel per Salvatorem.* Melius quidem legeretur, *Matre, vel Salvatore;* seu *Salvatore per Matrem:* sed donec suffragetur ms. aliquis codex, expungendo particulam *vel,* legi malim, *Matre per Salvatorem,* supplendo videlicet, *acta vel motu,* commodior enim tunc sit sensus. Nam quidquid

A igitur habes esse iuste arbitrabitur qui sit talis, et mentis suæ non compos. Sic autem et hi, semet spirituales et meliores dicentes, et Demiurgum animalem, et propter hoc superascendere, et intra Pleroma penetrare ad viros suos; (sunt enim feminæ, quemadmodum ipsi continentur) Deum autem inferiorem, et propter hoc manere in medietate, et hujas nullam ostensionem afferentes: (qui enim melior est, ex operibus ostenditur: omnia enim opera a Demiurgo facta sunt; per semetipsos autem nihil dignum ratione factum ostendere habentes) insani sunt summa et insanabili insania.

6. Si autem contenderint dicere, quoniam quæcunque sunt quidem materialia, utputa cælum, et universus, qui infra eum (95) continetur mundus, B a Demiurgo facta sunt; quotquot autem spiritaliora his, illa quæ sunt super cælum, utputa, Principia, Potestates, Angeli, Archangeli, Dominationes, Virtutes, per spiritalem enixionem (quod semetipsos esse dicunt) 162 facta sunt: primo quidem ex Dominicis Scripturis ostendimus omnia, quæ prædicta sunt, visibilia et invisibilia, ab uno Deo facta. Non enim sunt magis idonei hi quam Scripturæ: nec relinquentes nos eloquia Domini, et Moysen, et reliquos prophetas, qui veritatem præconaverunt, his credere oportet, sanum quidem nihil dicentibus, instabilia autem delirantibus. Deinde (96) etiam si per ipsos ea, quæ sunt super cælos, facta sunt, dicant nobis, quæ sit invisibilium natura; enarrent numerum Angelorum et ordinem Archangelorum; demonstrent Thronorum sacramenta, et doceant diversitates Dominationum, Principatum, et Potestatum atque Virtutum. Sed non habent dicere: non ergo per eos facta sunt. Si autem a Demiurgo facta sunt hæc, sicut et facta sunt, et sunt spiritalia et sancta: non est ergo animalis hic, qui spiritalia perfecit; et soluta est illorum magna blasphemia.

7. ⁷⁸ Quoniam enim sunt in cælis spirituales conditiones, universæ clamant Scripturæ; et Paulus autem testimonium perhibet ⁷⁹, quoniam sunt spiritalia, usque ad tertium cælum raptum se esse significans; et rursus, delatum esse in paradi-

D agebat mater Achamoth, agebat velut Salvatoris instrumentum, ut patet ex lib. I, cap. 5, n. 1.

(93) *Abortum.* Ita Clarom., Voss., Merc. 2 et Feuard. in marg., quod et repellitur paulo post in Clarom. Reliqui utrobique *abortivum.* At in Gloss. vet. *abortum, ἐκτρώμα.*

(94) *Perquam.* Hæc vox perperam in edit. dividitur in duas. Hinc existimavit Billius hic aut aliquid desiderari, aut hæc verba, *per quam,* expungenda esse. Sed si *perquam* una voce legas, et cum *multum* construas, nihil aut deficiet aut abundabit.

(95) *Infra eum.* Sic omnes codd. exceptis edit. Feuard. et Oxon. in quibus, *infra illud.* Eum vero vel pro ventre accepit interpretes, vel ὅτι αὐτὸν (scilicet οὐρανόν) ita vertit, haud attendens cælum apud Latinos neutrius esse generis.

(96) *Deinde.* Post ante hanc vocem δεκα auctoritate Clarom.

sum (97), et audisse verba inenarrabilia, quæ non licet homini loqui. Et quid illi prodest aut in paradysum introitus, aut usque in tertium cælum assumptio, cum sint omnia illa sub potestate Demiurgi; si eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor inciperet fieri (98), quemadmodum audent quidam dicere? Si enim uti eam, quæ est super Demiurgum, disceret dispositionem, nequaquam in his quæ sunt Demiurgi remansisset, ne ipsa quidem universa perspexisset; (restabat enim ei adhuc secundum illorum sermonem quartum cælum (99), uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam septenationem videret) sed reciperetur fortasse vel usque ad medietatem, id est ad Matrem, uti ab ea disceret quæ sunt intra Pleroma. Poterat enim qui est intus homo ejus, qui et loquebatur in eo, invisibilis existens, quemadmodum dicunt, non tantum usque ad tertium cælum, sed usque ad Matrem illorum pervenire. Si enim hoc est, ipsorum hominem statim supergredi dicunt Demiurgum, et abire ad Matrem, multo magis

⁹⁶ II Cor. xii, 3.

(97) *Et rursum, delatum esse in paradysum.* Ex his verbis concludit Grabius, Irenæum duos Pauli raptus facere, alterum in tertium cælum, in paradysum alterum. Sed gratis ita concludit vir eruditus: nihil enim in Irenæi verbis occurrit ex quo erui possit eum ita sensisse. De Pauli raptu refert quæ scripsit ipse Paulus, nec quidquam amplius. Imo toto hoc capite satis aperte supponit raptum in tertium cælum, esse ipsummet raptum in paradysum. Sed Grabius fefellit vox *rursum*, quam calere existimavit in *delatum*; cum tamen ab hac interpretatio non solo distinguenda sit, ut sit sensus: *Et rursum addens, delatum esse in paradysum.*

(98) *Inciperet fieri. Pro futurus esset.*

(99) *Restabat enim ei adhuc... quartum cælum.* Legendum puto: *Restabant enim ei adhuc quatuor cæli.* Id enim exigere videtur Irenæi argumentationis scopus. Probat siquidem, Paulo nihil profuisse ejus in paradysum introitum, aut usque in tertium cælum assumptionem, si in tertio illo cælo steterit: utpote qui ne ipsa quidem universa perspexisset fuerit, nec proinde eorum, quæ super Demiurgum dicuntur, mysteriorum speculator et auditor fuerit. Qui enim mysteriorum eorum particeps esse, aut universa perspiculari potuit, qui ne quidem usque ad Demiurgum ipsum pervenit? Nam cum Paulus in tertio cælo constituit, Demiurgus vero non illic degat, sed super septimum cælum, (ex hypothesi hæreticorum explicata lib. i, cap. 3, n. 2) restabant illi adhuc quatuor cæli consequendi, uti appropinquaret Demiurgo, et subjectam ei septenationem, id est, septem cælos, et omnia quæ sub ejus potestate constituta sunt, videret.

(1) *Apostoli homini.* Supple, *interiori.*

(2) *Et hæc.* Hellemusius, pro *et quidem.*

(3) *A Demiurgo.* Mallem abesse particulam *a*. Hanc saltem construas cum *invisibilis*, non cum *dicatur*.

(4) *Si seipsos.* Clarom. licet *seipsos*.

(5) *Differentiores.* Pro *meliores*, *excellentes*. Græce *διαφορετότερος*.

(6) *Jactitatum.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *jactatum*. At Bilius legere mavult *actitatum*, quia præcessit, inquit, *ex operibus arguentur*. Sed non advertit vir doctissimus, præmissum antea fuisse: *Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam quæ fuit usque ad tertium cælum a assumptione conuenit* et ad id

A utique Apostoli homini (1) hoc evenisset: nec enim prohibuisset illum Demiurgus, jam et ipse subjectus Salvatori, ut dicunt. Si autem et prohibuisset, nihil profecisset. Non enim possibile est, eum Patris providentia fortiolem esse, et hæc (2) cum interior homo invisibilis etiam a Demiurgo (3) esse dicatur. Quoniam autem ille velut magnum aliquid et præclarum, eam, quæ fuit usque ad tertium cælum assumptionem, enarravit; non utique isti super septimum cælum ascendunt: non enim sunt meliores Apostolo. Si seipsos (4) dicant differentiores (5), ex operibus arguentur: nihil enim ab illis tale jactitatum (6) est. Et propter hoc adjecit: *Sive in corpore, sive extra corpus; Deus scit*⁹⁶; uti neque corpus particeps putaretur (7) esse visionis ejus, quippe quasi et ipsum participaturum eorum quæ vidisset et audisset: nec rursus propter pondus corporis dicat quis eum amplius non esse assumptum; sed ideo usque illuc permittatur etiam sine corpore sacramenta perspicere spiritalia, quæ sunt Dei operationes, qui fecit

jactitatum referri. Alludit enim Irenæus ad ea D. Pauli verba: *Si gloriari oportet, veniam autem ad visiones et revelationes Domini, etc. Pro hujusmodi gloriabor.* Unde consequenter subdit: *Valentiniani Apostolo longe inferiores esse, ex operibus arguentur*; nihil enim tale ab ipsis jactitatum est; id est, se ad tertium usque cælum raptos esse gloriari non possunt, ut Paulus.

(7) *Uti neque corpus particeps putaretur. Uti neque pro utique ne reposuit* Feuard. consentientibus omnibus mss. Sed præterea non post corpus addidit Grabius auctoritate codd. Arund. et Voss. (quibus in hoc consentit et Clarom.), sicque ex negante affirmantem fecit Irenæum; perperam sane, pacc doctissimi viri dixerim. Id enim est Irenæum sentientem includere, Paulum per corpus, seu per visus atque auditus organa, participem factum fuisse mysteriorum spiritalium, seu, ut superius loquitur, *spiritalium conditionum, inenarrabiliumque verborum, quæ non licet homini loqui*: quod certe non est Irenæum emendare, sed depravare, et in absurdum errorem agere præcipitem, vel invitum. Quasi vero existimare poterit sanctissimus auster, acerrimi judicii homo, res spirituales et divina mysteria corporeis sensibus apprehendi posse? At, inquit Grab., particula *quippe*, quæ sequitur, hunc suadet sensum. Sed si hunc suadeat sensum particula *quippe*, hunc prorsus abiecit huic adnexa altera particula *quasi*, nec propterea ταυτολογίας criminis reus erit auctor noster: quanquam mallem ταυτολογίας, quam absurdi erroris crimine devinctum. Quis igitur Irenæi sensus? Rem paucis explicio. Probandum sibi suscepit, *spirituales* quasdam *conditiones*, seu res creatas esse, sive *sacramenta spiritalia*, quorum sit auctor Deus, ut inde concludat Demiurgum hæc operatum, non animale, sed spiritalem esse. Id vero probat ex raptu divi Pauli in tertium cælum, qui illic delatus audit inenarrabilia verba, reconditaque mysteria percepit, quæ homini loqui fas non est; eaque proinde mysteria spiritalia esse, utpote quæ hominum sensus tanto superent intervallo. Sed quia excipere forsitan potuissent Valentiniani, Paulum in corpore raptum fuisse, nec proinde mysteria spiritalia, quæ sensus ingrant, apprehendere valuisset; vel ultra tertium cælum ideo ascendere non potuisse, nec consequenter usque ad medietatem, id est, ad matrem Aclameth pervenire, uti ab ea disceret quæ san-

cœlos et terram, et plasmavit hominem, et posuit A in paradiso, speculatores fieri eos (8), qui similiter, ut Apostolus, valde sunt perfecti in dilectione Dei.

8. Et spiritalia itaque hic fecit, quorum usque **163** ad tertium cœlum speculator factus est Apostolus, et inenarrabiles sermones, quos non licet homini loqui, quoniam sint spirituales; et ipse hic præstat dignis, quemadmodum vult; hujus enim est paradisu: et vere est Spiritus Dei, sed non animalis Demiurgus, alioquin nunquam spiritalia perfectiasset. Si autem animalis hic, per quem facta sunt spiritalia, referant nobis. Sed neque per enixionem (9) Matris suæ (quod semetipsos esse dicunt) factum esse quid ostendere habent. Hi enim non tantum aliquid de spiritalibus, sed ne quidem muscam, aut culicem, aut tale aliquid ex his, quæ sunt contemptibilia animalia pusilla, perficere possunt, præter eam rationem, quæ (10) ab initio a Deo per seminum demissionem in his, quæ sunt ejusdem generis, naturaliter facta sunt, atque fiunt animalia. Sed ne quidem a sola Matre factum aliquid: dicunt emissum (11) hunc Demiurgum et Dominum universæ operationis. Et eum quidem, qui sit universæ operationis Demiurgus et Dominus, animale esse dicunt; se autem spirituales, qui nullius operationis fabricatores sunt aut domini (12), non solum eorum, quæ sunt extra eos, sed ne quidem corporum suorum. Multa denique sæpe secundum corpus patiuntur nolentes, vocantes se spirituales et meliores Demiurgo.

9. Juste igitur a nobis arguentur porro et longe divertisse a veritate. Sive enim (13) per hunc, quæ facta sunt, fecit Salvator; non inferior ipsis, sed melior esse ostenditur (14), quando et horum ipso-

rum invenitur factor: nam et ipsi sunt ex his quæ facta sunt. Quomodo itaque consequens est, hos quidem spirituales esse, hunc autem ipsum, per quem et facti sunt, animale? Sive (quod et solum est verum, quod et per plurima ostendimus, velut liquidissimis ostensionibus) ipse a semetipso fecit libere et ex sua potestate, et disposuit, et perfecit omnia, et est substantia omnium voluntas ejus (15); solus hic Deus invenitur, qui omnia fecit solus omnipotens, et solus Pater condens et faciens omnia, et visibilia, et invisibilia, et sensibilia, et insensata, et cœlestia, et terrena, *Verbo virtutis suæ* ¹⁶; et omnia aptavit et disposuit sapientia sua, et omnia capiens, solus autem a nemine capi potest: ipse fabricator, ipse conditor, ipse inventor, ipse factor, ipse Dominus omnium: et neque præter ipsum, neque super ipsum, neque Mater, quam illi admentuntur; nec Deus alter, quem Marcion affinxit; nec Pleroma xxx Æonum, quod vanum ostensum est ¹⁷; neque Bythus, nec Proarche, neque cœli; nec lumen virginale, nec Æon innominabilis, nec in totum quidquam eorum, quæ ab his et ab omnibus hæreticis delirantur. Sed solus unus Deus fabricator, hic qui est (16) super omnem Principalitatem, et Potestatem (17), et Dominationem, et Virtutem: hic Pater, hic Deus, hic conditor, hic factor, hic fabricator, qui fecit ea per semetipsum, hoc est per Verbum et per Sapientiam suam, cœlum, et terram, et maria, et omnia quæ in eis sunt: hic justus, hic bonus: hic est qui formavit hominem, qui plantavit paradisu, qui fabricavit mundum, qui diluvium induxit, qui Noe salvavit: hic Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus vivorum ¹⁸, quem et lex annuntiat, quem prophetae præconant, quem Christus

¹⁶ Hebr. 1, 3. ¹⁷ Lib. 1, cap. 29, n. 4. ¹⁸ Matth. xxii, 32.

intra Pleroma, quod pondere corporis deprimere-
tur: utramque responsionem hic occupat Irenæus.
Ait enim, Apostolum in incerto relinquere volentem, an tunc in corpore, vel extra corpus esset, adjectis: *sive in corpore, sive extra corpus, Deus est: ut hinc nullus sibi fingeret corpus participare exstitisse visionis ejus, quasi et ipsum participare potuisset eorum quæ vidisset, et audisset, quod neque forte tunc adlerat: illinc vero nullus existimaret, propter pondus corporis eum ultra tertium cœlum non esse assumptum, cum incertum esset an tunc in corpore esset. Uno verbo, ex eo quod incertum esset, an in corpore, an extra corpus raptus fuerit Paulus, demonstrat Irenæus non nisi temere asseri posse, aut corpus mirabilis istius visionis exstitisse participes, aut illud obstitisse quin ultra tertium cœlum conscenderet; quæ membra sibi invicem satis opposita sunt, ut ταυτολογία criminis expers dicatur auctor noster.*

(8) Speculatores fieri eos. Græcismus, infinitivus scilicet pro conjunctivo, ut fierent speculatores ii, etc.

(9) Per enixionem. Per deest in omnibus mss. Recte vero addidit Feuard. Sed incertum an vet. cod. autoritate, an monitu solum Billii lib. 1 *Observez. sacr.*, c. 34.

(10) Quæ. Lege qua; id enim postulat sensus et verborum ordo.

(11) Dicunt emissum, etc. Nulla apposita in

edit. omnibus ante hæc verba distinctionis nota, misere turbatur sensus. Frustra vero Grabinus particulam præter ante hunc Demiurgum addendam conjicit: sola distinctionis nota difficultatem solvit. Scilicet rationem reddit Irenæus, cur ne quidem a sola Matre factum aliquid; quia, inquit, dicunt Valentiniani emissum ab ea hunc Demiurgum, et Dominum universæ operationis, id est qui cuncta ipse operaretur.

(12) Nullius operationis... sunt... Domini. Hellenismus, inquit Billius, pro in eorum potestate non est quidquam operari; Græce οὐδενὸς ἔργου χύριος εἶναι.

(13) Sive enim. Sive pro si bene restituit Grabinus, quia ita habent mss. omnes, et paulo post alterum disjunctionis membrum sequitur: *sive, quod et solum est verum, etc.*

(14) Melior esse ostenditur. Clarom. *melior est et ostenditur.*

(15) Est substantia omnium voluntas ejus. Id est, a sola voluntate ejus omnia habent, non tantum quod sint, sed quod talia vel talia sint.

(16) Hic qui est. Ita vetus Feuard. rod. et omnes mss. nostri cum edit. Oxon. Sed in aliis edit. minus bene, *hic est qui.*

(17) Et potestatem. Dnas istas voces resatuit Grab. ex mss. Voss., Arund. et Merc. 2. Easdem habet et Clarom.

revelat (18), quem apostoli tradunt, quem Ecclesia credit (19). Hic Pater Domini nostri Jesu Christi, per Verbum suum, qui est Filius ejus; per eum revelatur et manifestatur omnibus (20), quibus revelatur: cognoscunt enim eum hi quibus revelaverit Filius. Sempiternum autem coexistens Patri, olim et ab initio semper revelat Patrem, et Angelis, et Archangelis, et Potestatibus, et Virtutibus et omnibus, quibus vult revelare Deus.

CAPUT XXXI^{us}.

Summatim perstringit ea fere omnia, quæ toto hoc libro fuisse disseruit, speciatim contra Valentiniānos, eadem in reliquos etiam hæreticos dici posse confirmans.

1. Destructus itaque his, qui a Valentino sunt, omnis hæreticorum eversa est multitudo. Quæ enim et quantum adversus Pleroma ipsorum, et ad ea quæ extra sunt, diximus, ostendentes quoniam concludetur, et circumscribitur Pater universorum ab eo quod extra eum est (si tamen extra eum aliquid sit); et quoniam necesse est multos quidem Patres, multa autem Pleromata, et multas mundorum fabricationes, ab aliis quidem coeptas, ad alteros (21) autem deficientes, esse secundum omnem partem; et universos perseverantes in suis propriis non curiosos agere de aliis, in quibus neque participatio, neque communio aliqua est eis; et nullum alium omnium esse Deum, sed solam (22) esse Omnipotentis appellationem; **164** et **C** adversus eos qui sunt a Marcione, et Simone, et Menandro, vel quicumque alii sunt, qui similiter dividunt eam, quæ secundum nos est, conditionem a Patre, similiter erit ad eos aptatum. Quanta autem rursus diximus adversus eos, qui dicunt omnia quidem comprehendere Patrem universorum; eam autem, quæ sit secundum nos, conditionem non ab eo esse factam, sed a Virtute quadam altera, vel ab angelis ignorantibus Propatorem, in immensa magnitudine universalitatis circumscriptum centri vice, velut maculam in pallio; ostendentes quoniam non est verisimile alium quemdam, eam quæ secundum nos est, conditionem fecisse,

^{us} Cap. LVI.

(18) *Christus revelat.* Ita Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab., melius quam reliqui, *Spiritus revelat.*

(19) *Credit.* Alii minus recte, *credidit.*

(20) *Omnibus.* In Eras. et Gall. *hominibus*, in Feuard. *omnibus hominibus.*

(21) *Ad alteros.* Ita legere malim cum Clarom. cod. quam cum aliis *ad alteras*. Nam contextus sermonis alteros exigere videtur.

(22) *Solam.* Solum in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2. Sed recte advertit Grab. legendum esse non *solum*, aut *solum*, sed *solutam*; idque liquet ex libri hujus cap. 1, ubi postquam fusius explicavit quæ hic summatim duntaxat repetit, concludit: *et solvetur omnipotentis appellatio.*

(23) *Evertit.* Scribere debuisset interpres, *evertunt.*

(24) *Agnitores.* Græce ἰσχυροί.

(25) *Qui.* Expungenda est vox, quæ perperam

A quam Patrem universorum: et adversus eos qui sunt a Saturnino, et Basilide, et Carpocrate, et reliques Gnosticorum, qui eadem similiter dicunt, idem dicetur. Quæ autem de prolationibus dicta sunt, et Aeonibus, et deminatione, et quemadmodum instabilis Mater ipsorum; similiter evertit (23) Basilidem, et omnes qui falso cognominantur Agnitores (24), aliis nominibus eadem similiter dicentes; magis autem quam hi, [qui (25)] ea quæ sunt extra veritatem transferentes ad characterem suæ doctrinæ. Et quæcunque sunt quæ de numeris diximus, adversus omnes, qui in hujusmodi speciem deducunt quæ sunt veritatis, dicuntur (26). Et quæcunque dicta sunt de Demiurgo, ostendentia quod hic solus est Deus et Pater universorum; et quæcunque adhuc dicuntur in sequentibus libris, adversus omnes dico hæreticos. Eos quidem, qui sunt mitiores eorum et humaniores, avertes et confundes, ut non blasphement suum conditorem, et factorem, et nutritorem, et Dominum, neque de labe et ignorantia genesim ejus affingere (27): feroces autem, et horribiles, et irrationabiles effugabis a te longe, ne amplius sustineas verborum eorum.

2. Super hæc arguentur qui sunt a Simone, et Carpocrate, et si qui alii virtutes operari (28) dicuntur: non in virtute Dei, neque in veritate, neque ut benefici (29) hominibus facientes ea, quæ faciunt; sed in perniciem et errorem, per magicas elusiones, et universa fraude, plus lædentes (30) quam utilitatem præstantes his, qui credunt eis, in eo quod seducant. Nec enim cæcis possunt donare visum, neque surdis auditum, neque omnes dæmones effugare, præter eos qui ab ipsis immittuntur, si tamen et hoc faciunt; neque debiles, aut claudos, aut paralyticos curare, vel alia quadam parte corporis vexatos: quemadmodum sæpe evenit fieri secundum corporalem infirmitatem, vel earum, quæ a foris accidunt, infirmitatum bonas valetudines restaurare.

Τοσοῦτον δὲ (31) ἀπο- Tantum autem absunt
δίδουσι τὸν νεκρὸν ἐνέσπαι, ab eo, ut mortuum ex-
καθὼς ὁ Κύριος ἤγειρε, citent (quemadmodum

D addita sensum male suspendit.

(26) *Dicuntur.* Ita pro *dicetur* recte posuit Grab. auctoritate codicis Arund. Omissi vero partem et quam præmisit idem Grab., quia prorsus superflua est.

(27) *Affingere.* Interpres sui oblitus infinitivum Græcum reddidit infinitivo Latino. Scribendum erat in conjunctivo, *affingant*, sicut *blasphemant*.

(28) *Virtutes operari.* In Feuard. marg. et Voss., *virtutis operarii*.

(29) *Ut benefici.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Arund., nisi quod imperitis scribarum habeant *beneficis*. Cæteri omnes minus recte, in *beneficiis*.

(30) *Lædentes.* In Merc. 1, *ludentes*.

(31) *Τοσοῦτον δὲ.* Græca hæc Irenæi verba conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccl.*, cap. 7, ex quo ea etiam allegavit Nicephorus lib. iv *Hist. eccles.*, cap. 13.

καὶ οἱ ἀπόστολοι διὰ προ-
ευχῆς, καὶ ἐν τῇ ἀδελ-
φότητι πολλὰκις (32) διὰ
τὸ ἀναγκαῖον, τῆς κατὰ
τόπον Ἐκκλησίας πάσης
αἰτησαμένης μετὰ νη-
στείας πολλῆς καὶ λιτα-
νείας, ἐπίστρεψε τὸ πνεῦ-
μα τοῦ τεταλευτηκότος,
καὶ ἔχαρισθη ὁ ἄνθρωπος
ταῖς εὐχαῖς τῶν ἁγίων.

Dominus excitavit, et A
apostoli per orationem;
et in fraternitate sæpis-
sime propter aliquid ne-
cessarium, ea, quæ est in
quoquo loco, Ecclesia
universa postulante per
jejunium et supplicatio-
nem multam, reversus
est spiritus mortui, et
donatus est homo ora-
tionibus sanctorum:)

ut ne quidem credant hoc in totum posse fieri:
esse autem resurrectionem (35) a mortuis, agni-
tionem ejus, quæ ab eis dicitur, veritatis.

3. Quando igitur apud eos quidem error, et se-
ductio, et magica phantasia in speculatu (34) ho-
minum impio fiat; in Ecclesia autem miseratio,
et misericordia, et firmitas (35), et veritas ad
opitulationem hominum, non solum sine mercede
et gratis perficiatur (36); sed et nobis ipsais quæ
sunt nostra erogantibus pro salute hominum, et
ea quibus hi qui curantur, indigent, sæpissime non
habentes, a nobis accipiunt: vere et per hanc
speciem arguuntur a divina substantia, et benigni-
tate Dei, et virtute spiritali in totum extranei;
fraude autem universa, et adinspiratione (37) apo-
stolica, et operatione demoniaca, et phantasmate
idololatricæ per omnia repleti. Præcursores vero
sunt (38) draconis ejus⁴⁵, qui per hujusmodi phan-
tasiæ abscedere faciet in cauda tertiam partem
stellarum, et dejiciet eas (39) in terram; quos si-
militer atque illum devitare oportet, et quanto ma-
jore phantasmate operari dicuntur, tanto magis
observare eos, quasi majorem nequitiam spiritum
perceperint. Quam prophetiam si observaverit
quis (40), eorum diurnam conversationis operatio-

⁴⁵ Apoc. xii, 4. ⁴⁶ Matth. v, 21 et seqq.

(32) Πολλὰκις. Πολλοὶ πολλὰκις, quod in Græco
Eusebii textu modo legimus, recte omisit Græbius;
quia neque Nicephorus, neque Rufinus Eusebii
interpretæ, neque vetus Irenæi translatio vocem istam
agnoscit.

(33) Esse autem resurrectionem, etc. Consule
quæ ad Menandri hæresim diximus in dissert. 1,
art. 5, § 2.

(34) In speculatu. Id est in conspectu, coram
oculis.

(35) Firmitas. In Eras., Gall. et Feuard. *frater-
nitas*, sed minus recte.

(36) Perficiatur. Alii impertiat. Sed magis per-
ficiatur congruit cum veritate et firmitate miracu-
lorum, quam impertiat.

(37) Adinspiratione. Sic cum Clarom. et Ottob.
scribere malui, quam cum aliis *abinspiratione*: hoc
enim minus quadrat ad orationis contextum, et ad
replet.

(38) Præcursores vero sunt. Sic Clarom. cod.;
cæteri, *præcursores vere*, sine sunt. Priorem vero
lectionem ideo prætulī, quod cæpta ab hac nova
periculo sensus evadat clarior.

(39) Faciet... et dejiciet eas. Clarom. longe ali-
ter atque cætera omnia exemplaria habet: *Fa-
ciunt... et dejecere eas*. Ex parte tamen consentire

non inveniet unam et eandem esse eis cum dæmo-
nii conversationem.

165 CAPUT XXXII.

*Flagitiosa eorum dogmata confutat, qui nullum non
operationis genus experiendum esse, actionesque
sola opiniones humana justas aut injustas, ac ani-
mam suam Jesu animæ similem, imo interdum
meliolem esse impiis assererunt.*

1. Et hæc autem, quæ est erga operationes,
impia ipsorum sententia, quæ dicit: oportere eos
in omnibus operibus, etiam quibuscumque malis fieri,
ex Domini doctrina⁴⁶ dissolvitur; apud quem non
solum qui mœchatur, expellitur, sed et qui mœchari
vult; et non solum qui occidit, reus erit occisionis
ad damnationem, sed et qui irascitur sine cau-
sa (41) fratri suo; qui et non solum non odire ho-
mines, sed et inimicos diligere jussit; et non so-
lum non perjurare, sed nec jurare præcepit; et
non solum male loqui (42) de proximis, sed ne
quidem Racha et fatuum dicere aliquem; si quo
minus, reos esse hujusmodi in ignem gehennæ; et
non tantum non percutere, sed et ipsos percussos
etiam alteram præstare maxillam; et non solum
non abnegare quæ sunt aliena, sed etiam si sua
auferantur, illis non expostulare; et non solum non
lædere proximos, neque facere quid eis malum, sed
et eos qui male tractantur, magnanimes (43) esse,
et benignitatem exercere erga eos, et orare pro
eis, uti pœnitentiam agentes salvari possint; in
nullo imitantes nos reliquorum contumeliam, et
libidinem, et superbiam. Quando igitur ille, quem
isti magistrum (44) gloriantur, et eam multo melio-
rem et fortiolem reliquis animam habuisse dicunt,
cum magna diligentia quædam quidem jussit fieri
quasi bona et egregia, quibusdam autem abstinere
non solum operibus, sed etiam his cogitationibus,
quæ ad opera ducunt, quasi malis, et nocivis, et

videntur Anglic. in quibus legitur *dejicere*, procul
dubio pro *dejecere*. At veterem lectionem immu-
tandam esse non duxi. Ex Clarom. restitui dun-
taxat *eas* pro *eos*, quia et ita legitur Apocal.
xii, 4.

(40) Quam prophetiam si observaverit quis. Ita
Clarom. cod. Cæteri omnes: *Quapropter etiam si
observaverit quis*. Sed prior lectio magis ad Irenæi
institutum facere videtur. Probat enim eam, quæ
de dracone legitur loco cit. Apocal. prophetiam, ad
præstigatorum illorum diurnam conversationis ope-
rationem exacte quadrare: quod eisdem artibus at-
que præstigiis, quibus draco seu demonia, utantur
ad seducendum universum orbem.

(41) Sine causa. Clarom. et Voss. in causa. Sed
cum lb. iv, cap. 15, n. 5, iterum legatur *sine cau-
sa*, nihil mutandum duxi.

(42) Non solum male loqui. Melius legeris, *non
solum non male loqui*.

(43) Magnanimes. Gr. μακροθύμους, constantes,
patientes.

(44) Magistrum. Jesum hic intelligit Irenæus,
quem præ cæteris hominibus anima firma donatum,
ut mundi fabricatores effugere posset, dicebant Car-
pocratiani, sup. lib. i, cap. 25, n. 1.

nequam; quemadmodum magistrum dicentes talem fortiozem et meliorem reliquis, deinde quæ sunt contraria ejus doctrinæ manifeste præcipientes, non confundantur? Et si quidem nihil esset mali, aut rursus boni; opinione autem sola humana, quædam quidem injusta, quædam autem justa putarentur, non utique dixisset dogmatizans, id est, docens (45): *Iusti autem fulgebunt sicut sol in regno Patris eorum* 47; injustos autem et qui non faciunt opera justitiæ, mittet in ignem æternum, ubi vermis ipsorum non morietur, et ignis non exstinguitur 48.

2. 49 Adhuc etiam dicentes, oportere eos in omni opere et in omni conversatione fieri, ut, si fieri possit, in una vitæ adventatione omnia perficientes, ad perfectum transgrediantur; eorum quidem, quæ sunt ad virtutem pertinentia, et laboriosa, et gloriosa, et artificialia, quæ etiam ab omnibus (46) bona approbantur, nequaquam inveniuntur conati facere. Si enim oportet per omne opus, et per universam ire operationem; primo quidem oportebat omnes se discere (47) artes; quæcunque illæ sive in sermonum rationibus, sive in operibus consumantur, sive per continentiam edocentur, et per laborem, et meditationem, et perseverantiam percipiuntur; utputa omnem speciem musicæ, et computationis, et geometriæ, et astronomiæ, et universæ (48) quæ in sermonum rationibus occupantur: adhuc etiam medicinam universam, et herbarum scientiam, et eas quæ ad salutem humanam sunt elaboratæ; et picturam, et statuarum fabricationem, et ærariam artem, et marmorariam, et similes his: ab his (49) autem omnem speciem rusticationis, et veterinarie (50), et pastoralis, et opificum artes, quæ dicuntur pertransire universas artes, et eas quæ erga mare vacant, et corpori student, et venatorias, et militares, et regales, et quotquot sunt, quarum nec decimam, nec millesimam partem in tota vita sua elaborantes ediscere possunt. Et horum quidem nihil conantur addiscere, qui in omni dicunt semetipsos oportere fieri

47 Matth. xiii, 43. 48 Matth. xxv, 41; Marc. ix,

(45) *Id est docens.* Hæc glossæma sapiunt.

(46) *Ab omnibus.* Al. *ab hominibus.*

(47) *Se discere.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *ediscere.*

(48) *Universa.* Cod. Arund. et edit. Oxon. *universas.*

(49) *Ab his.* Pro *deinde*, post *has*, præter *has*.

(50) *Veterinaria.* Gr. *κτηνιατρική*, id est, artis curandi veterina jumenta, eorumque morbis medelam afferendi.

(51) *Jesus magister gloriantur.* Non hisce verbis præfigunt Eras., Gall. et Feuvar. Sed perperam, et repugnantibus omnibus mss., ipso etiam veteri Feuvar. cod. Nam præcedenti capite affirmative loquitur auctor: *ille quem isti magistrum gloriantur.* Doleat vero quod sub tam beato nomine Jesu delinquerint ea impietatis monstra, Epicurei potius et Cynici, quam Christiani.

(52) *Circumlatio.* Ita Feuvar. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab.; ceteri *circulatione.* Vide lib. i, cap. 25, n. 1.

(53) *Investes.* Id est *impuberes.*

A opere; ad voluptates autem et libidinem, et turpia facta divergentes, a semetipsis judicati cum sint secundum doctrinam suam. Quoniam enim desunt eis quæ prædicta sunt omnia, ad correptionem ignis adibunt. Qui quidem Epicuri philosophiam, et Cynicorum indifferentiam æmulantes, Jesum magistrum gloriantur (51), qui non solum a malis operibus avertit suos discipulos, sed etiam a sermonibus et cogitationibus, quemadmodum ostendimus.

3. Dicentes autem, se ex eadem circumlatioe (52) cum Jesu habere animas, et similes ei esse, aliquando autem et meliores; ad opera producti, quæ ille ad utilitatem hominum et firmitatem fecit, nihil tale, nec simile, neque secundum aliquid in comparationem quod venire possit, perficere inveniuntur. Sed et si aliquid faciunt, per magicam (quemadmodum diximus) operati, fraudulentè seducere nituntur insensatos: fructum quidem et utilitatem nullam præstantes, in quos virtutes perficere se dicunt; adducentes autem pueros investes (53), et oculos deludentes, et phantasmata ostendentes statim cessantia, et ne quidem stillicidio temporis (54) perseverantia, non Jesu Domino 166 nostro, sed Simoni Mago similes ostenduntur. Et ex hoc autem quod Dominus surrexit a mortuis in tertia die, [firmum est (55)] et discipulis se manifestavit, et videntibus eis receptus est in cælum; quod ipsi morientes, et non resurgentes, neque manifestati quibusdam, arguuntur in nullo similes habentes Jesu animas.

4. Et δὲ καὶ (56) τὸν Κύριον φαντασμάτως τὰ τοιαῦτα ποιεῖν φησούσιν, ἐπὶ τὰ προφητικὰ ἀνέχοντες αὐτοὺς, ἐξ αὐτῶν ἐπιδειξόμεν, πάντα οὕτω περὶ αὐτοῦ καὶ προσήσθαι, καὶ γινώσκειν βεβαίως, καὶ αὐτὸν μόνον εἶναι τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ. 45. 55 Cap. LVIII.

4. Si autem et Dominum per phantasmata hujusmodi fecisse dicunt, ad prophetica (57) reducunt eos, ex ipsis demonstrabimus, omnia sic de eo et prædicta esse, et facta firmissime, et ipsum solum esse Filium Dei. Quapropter et

(54) *Stillicidio temporis.* Suspicio interpretum pro *σταγμῇ χρόνου*, momento seu puncto temporis, male legisse *σταγμῇ χρόνου*, unde perperam reddiderit *stillicidio temporis*. Quidquid sit, *stillicidium temporis* hic pro momento temporis accipi debet.

(55) *Firmum est.* Ita Eras., Gall. et Feuvar. In edit. Oxon. *firmum esse*, incertum qua auctoritate, nulla enim citatur; forte codicis Voss., nam Clarom. ita habet. Sed prior lectio præferenda. Mallem quidem duas istas voces omnino abesse; incommensuratum tamen sensum non habent, si parenthesi includantur. Sensus enim est: *Ex hoc quod Dominus surrexit a mortuis tertia die, (quod firmum est, verum, non phantasticum et apparens; qualia erant falsa hæreticorum miracula) et discipulis se manifestavit, etc.*

(56) *Et δὲ καὶ.* Græca hæc ex Irenæo transcripti Eusebii lib. v *Hist.*, c. 7, et ex eo Nicephorus lib. iv *Hist.*, cap. 43.

(57) *Ad prophetica.* In marg. Feuvar. *ad prophetiam.*

Θεοῦ. Διὸ καὶ ἐν τῷ ἐκείνου ὀνόματι οἱ ἀληθῶς αὐτοῦ μαθηταί, παρ' αὐτοῦ λαβόντες τὴν χάριν, ἐπιταλοῦσιν ἐπ' εὐεργεσίᾳ τῶν λοιπῶν ἀνθρώπων, καθὼς εἰς ἕκαστος αὐτῶν (58) τὴν δωρεάν εἴληφε παρ' αὐτοῦ. Οἱ μὲν γὰρ δαίμονας ἐλαύνουσι βεβαίως καὶ ἀληθῶς, ὥστε πολλὰκις καὶ πιστεύειν αὐτοὺς ἐκείνους, τοῖς καθαρισθέντας (59) ἀπὸ τῶν πονηρῶν πνευμάτων, καὶ εἶναι ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Οἱ δὲ καὶ πρόρρωσιν ἔχουσι τῶν μελλόντων, καὶ ὁπτασίας, καὶ ῥήσεις προφητικὰς. Ἄλλοι δὲ τοὺς κάμνοντας διὰ τῆς τῶν χειρῶν ἐπιθέσεως ἰώνται, καὶ ὕγιαίς ἀποκαθιστᾷσιν. Ἦδη δὲ, καθὼς ἔφαμεν, καὶ νεκροὶ ἡγέρθησαν, καὶ παρέμειναν σὺν ἡμῖν ἱκανοὶς ἔτι. Καὶ τί γάρ; οὐκ ἔστιν ἀριθμὸν εἰπεῖν τῶν χαρισμάτων, ὧν κατὰ παντὸς τοῦ κόσμου ἡ Ἐκκλησία παρὰ Θεοῦ λαβοῦσα, ἐν τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ Χριστοῦ, τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πι-

in illius nomine, qui vere illius sunt discipuli ab ipso accipientes gratiam, perficiunt ad beneficia reliquorum hominum, quemadmodum unusquisque accepit donum ab eo. Alii enim dæmones excludunt firmissime et vere, ut etiam sæpiissime credant ipsi, qui emundati sunt a nequissimis spiritibus; et sint in Ecclesia. Alii autem et præscientiam habent futurorum, et visiones, et dictiones propheticas. Alii autem laborantes aliqua infirmitate per manus impositionem curant, et sanos restituunt. Jam etiam, quemadmodum diximus, et mortui resurrexerunt, et perseveraverunt nobiscum annis multis. Et quid autem? Non est numerum dicere gratiarum (60), quas per universum mundum Ecclesia a Deo accipiens, in nomine Christi Jesu, crucifixi sub Pontio Pilato, per singulos dies in opitulationem gentium

λάτου. Ἐκάστης ἡμέρας (61) περὶ αὐτῶν ἐργασίᾳ τῇ τῶν ἐθνῶν ἐπιτελεῖ, μήτε ἐξαπατῶσά τινας (62), μήτε ἐξαργυριζομένη. Ὡς accepit a Deo, gratis et γὰρ δωρεάν εἴληφε παρὰ Θεοῦ, δωρεάν καὶ διὰ κινή.

5. Nec invocationibus angelicis (63) facit (64) aliquid, nec incantationibus, nec reliqua (65) prava curiositate; sed munde, et pure (66), et manifeste orationes dirigens (67) ad Dominum, qui omnia fecit, et nomen Domini nostri Jesu Christi invocans, virtutes ad utilitates (68) hominum, sed non ad seductionem perficit (69). Si itaque et nunc nomen Domini nostri Jesu Christi beneficia præstat, et curat firmissime et vere omnes ubique credentes in eum; sed non Simonis, neque Menandri, neque Carpocratis, nec alterius cujuscunque: manifestum est, quoniam homo factus, conversatus est (70) cum suo plasmate, vere omnia fecit ex virtute Dei, secundum placitum Patris universorum, quomodo prophetæ prædixerunt. Quæ (71) autem erant hæc, in his, quæ sunt ex prophetis (72), ostensionibus narrabuntur.

167 CAPUT XXXIII.

Animas e corporibus in corpora migrare, absurdum dogma multiplici ratione impetium.

1. De corpore autem in corpus transmigrationem ipsorum subvertamus ex eo, quod nihil omnino eorum, quæ ante fuerint, meminerint animæ. Si enim ob hoc emittebantur, uti in omni fierent (73) operatione, oportebat eas meminisse eorum quæ ante facta sunt, uti ea quæ deerant, adimplerent, et non circa eadem semper volutantes continua-

Cap. LVIII.

(58) *Αὐτῶν.* Hanc vocem non legit vetus Irenæi interpres, neque N'cephorus.

(59) *Τοὺς καθαρισθέντας.* Articulum τοὺς addidit Valesius, qui insuper notat, quod Latini ipsi purgari dicebant eos, qui immundis spiritibus liberabantur; quod pluribus exemplis probat. Sed obvia sunt.

(60) *Non est numerum dicere gratiarum.* Hellenismus, inquit Billius, pro gratiarum numerus iniri nequit.

(61) *Gentium.* Clarom. *gentilium.*

(62) *Τῶν.* Legit vetus interpres τινὰ in singulari.

(63) *Invocationibus angelicis.* Malignorum videlicet spirituum, ut recte notat Feuardentius, quos Simoniani, Marcitæ, Carpocratiani, alique malefici ad suas præstigas exercendas in opem evocabant. Hic enim, ut et capite præcedenti, vera Ecclesiæ miracula hæreticorum præstigiis opponit: aliaque puris et mundis orationibus, et invocatione Domini nostri Jesu Christi; alia fraude universa, et ad invocationem apostaticam, (malorum scilicet angelorum, quos angelos apostatas vocare solet) et operatione dæmoniaca, et phantasmate idololatricæ fieri probat. Mirum ergo cl. Grabium tam inhumaniter sui ipsius oblitum fuisse, ut in suis in hunc locum notis scribere non dubitaverit, bonos angelos ab Ecclesia ad virtutem miraculorum adendam in auxilium vocatos aspiciam legi: imo, inquit, id non factum esse, ex hoc ipso Irenæi loco haud inapte colligi; addidit-

que in Indice generali, istum Irenæi locum indigittando, angelorum invocationes in Ecclesia inusitatas fuisse. Quasi vero ex eo quod probet auctor noster, Ecclesiam apostatarum angelorum invocationibus nihil facere, concludi possit, bonorum angelorum invocationes huic inusitatas fuisse. Sed de his lege Dissert. 3, art. 9, § 109.

(64) *Facit.* Alii perperam, *faciat.*

(65) *Reliqua.* Sic omnes mss. et edit. Oxon. In cæteris habetur, *aliqua.*

(66) *Et pure.* Hæc male omissa sunt in edit. Oxon.

(67) *Dirigens.* In omnibus codd. perperam, et manifesta scribarum incuria, *dirigentes.*

(68) *Ad utilitates.* In Clarom. utrumque legitur, *secundum utilitates ad utilitates;* omisso priori, quod habent omnes alii codd. posterius, ut melius, retinui.

(69) *Perficit.* Genuinam hanc lectionem solus habet Clarom., cod. cæteri *perfecit.*

(70) *Conversatus est.* Expungendum videtur verbum *est*, aut saltem addenda particula *et* ante *vere.*

(71) *Quæ.* In Arund. quem perperam secutus est Grabius, legitur *quia.*

(72) *Ex prophetis.* Sic Clarom. Alii ex prophetis.

(73) *Fierent.* Ita Clarom., Voss., Feuard. et Grab. Reliqui vitiose, *erunt*, vel *erint*.

tim, miserabiliter laborarent; (non enim poterat A corporis admistio in totum universam ipsorum, quæ ante habita erant, extinguere memoriam et contemplationem) et maxime ad hoc venientes. Quomodo enim nunc soporati (74) et requiescente corpore, quæcunque anima ipsa apud se videt, et in phantasmate agit, et horum plura reminiscens communicat cum corpore; et est quando et post plurimum temporis, quæcunque per somnium quis vidit, vigilans annuntiat: sic utique reminisceretur et illorum, quæ antequam in hoc corpus veniret, egit. Se enim hoc, quod in brevissimo tempore visum est, vel in phantasmate conceptum est, ab ea sola per somnium, postquam commista sit corpori, et in universum membrum (75) dispersa, commemoratur: multo magis illorum reminisceretur, in quibus temporibus tantis et universo præteritæ vitæ sæculo (76) immorata est.

2. "Ad hæc Plato, vetus ille Atheniensis (77), qui et primus sententiam hanc introduxit (78), cum excusare non posset, oblivionis induxit poculum, putans se per hoc aporiam huiusmodi effugere; ostensionem quidem nullam faciens, dogmaticæ autem respondens, quoniam introeuntes animæ in hanc vitam, ab eo, qui est super introitum dæmone, priusquam in corpora intrent, potantur oblivione. Et (79) latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam (80). Si enim oblivionis poculum potest (81), posteaquam ebibitum est, om-

"Cap. LIX. "Cap. LX.

(74) *Soporati*. Sic omnes mss., at editt. Eras., Gail. et Feuard. *soporato*. Porro *soporati* construas cum anima, ut sit sensus: *quæcunque anima soporati hominis, et requiescente corpore, etc.*

(75) *In universum membrum*. Ita recte solus Clarom. cod. In cæteris male deest in.

(76) *Universo... sæculo*. Sic iterum ex Clarom. restitui, in quo legitur, *universa... sæculo*. Sed pro *universa*, manifestò scribæ errato, scribere non dubitavi, *universo*, ita exigente constructionis lege. In cæteris vitiose habetur, *universa... sæcula*.

(77) *Atheniensis*. Sic pro *adventiens* restituit Feuard. auctoritate veteris cod. cum quo conveniunt Clarom. et Voss., quorum etiam auctoritate is, post vocem *Atheniensis*, expunxi.

(78) *Primus sententiam hanc introduxit*. Si acutius premantur hæc Irenæi verba, vix a lapsu liberari poterit. Hunc enim errorem Epiphanius et Lactantius Pythagoræ, Plutarchus Empedocli, alii Zoroastro, aut Mercurio Trismegisto attribuunt. Eos vero omnes Platone antiquiores esse nullus dubitat. Nec credibile est Irenæum, in lectione veterum philosophorum non mediocriter versatum, fugere potuisse metempsychosim ab aliis Platone vetustioribus propugnatum fuisse. Quare probabilius id tantum voluisse S. antistitem, Platonem primum omnium apud Athenienses, vel potius recens exagitati oblivionis poculi commento munitam, andem invexisse. Huiusque sensui favere videntur auctoris nostri verba. Plato siquidem *sententiam hanc excusare* moliebatur, et ab *aporia*, ut loquitur, id est ab impedimentissimis ambagibus, quibus implicabatur, eximere. Non igitur eam invenerat primus; sed jam inventam explicare studuit, addito oblivionis poculo, quod primus invexit, ut male coherenti dogmati fidem conciliaret. Quod omnino consentaneum est sententiæ Tertulliani de Platone

nium factorum obliterare memoriam; hoc ipsum unde scis, o Plato, cum sit nunc in corpore animatus, quoniam (82), priusquam in corpus introeat, a dæmone potata est oblivionis medicamentum? Si enim dæmonem, et poculum, et introitum reminisceris, et reliqua oportet cognoscas; si autem illa ignoras, neque dæmon verus, neque artificiosè compositam oblivionis poculum (83).

3. "Adversus autem eos, qui dicunt ipsum corpus esse oblivionis medicamentum, occurreret hoc. Quomodo igitur quodcunque per semetipsam anima videt, et in somnis, et secundum cogitationem, mentis intentionem, corpore quiescente, ipsa reminiscitur, et renuntiat proximis? Sed ne quidem ea, quæ olim agnita sunt, aut per oculos, aut per auditum, meminisset anima in corpore existens, si esset corpus oblivio; sed simul atque ab inspectis abesset oculus, auferretur utique et ea, quæ esset de his, memoria. In ipsa enim oblivione existens anima nihil aliud cognoscere poterat, nisi solum illud, quod in præsentii videbat. Quomodo autem et divina disceret (84), et meminisset ipsorum existens in corpore, quando sit (ut aiunt) ipsum corpus oblivio? Sed et prophætæ ipsi, cum essent in terra, quæcunque spiritaliter secundum visiones cælestium vident, vel audiunt, ipsi quoque meminerunt in hominem conversi (85), et reliquis annuntiant; et non corpus oblivionem efficit animarum, quæ spiritaliter visa sunt, sed anima docet

C scribentis, lib. *De anima*, cap. 25: *Novum elaboravit argumentum, μαθήσει; ἀναμνήσει; scientias reminiscientias esse: venientes inde huc animas oblivisci eorum, in quibus fuerint; dehinc ex his visibilibus eductas recordari*. Ad hanc sententiam accedens doctissimus noster dominus Nicolaus le Nourry in suis eruditissimis Irenæi libris *Dissertationibus*, dissert. 6, § 2, existimat corruptum esse ab interprete, aut librario hunc Irenæi textum, ac voces *primus et introduxit*, ad oblivionis poculum ita esse referendas, ut is illius sensus sit: Plato, cum sententiam hanc excusare non posset, primus introduxit oblivionis poculum. At supposita doctissimi viri conjectura, quæ certe a verosimili haud recedit, textum paulo aliter restituerem. Expungerem voces *qui et, ac introduxit*; et sic facilis esset sensus.

(79) *Et latuit semetipsum in alteram majorem incidens aporiam*. Græcismum olet, ait Billius, pro imprudens in alteram majorem incidit difficultatem. Græce, ἔλαβεν ἑαυτὸν εἰς ἐτέραν μάζονα περιπεσόν ἀποπλάν. Quo etiam modo vertit interpres cap. xiii Epist. ad Hebræos: *Per hanc enim latuerunt quidam, angelis hospitio susceptis*. Ubi Græcæ locutionis ignorantia factum est, ut quidam pro *latuerunt* legendum putarint *placuerunt*.

(80) *Aporiam*. In Feuard. marg. *confusionem*. Sed id glossæma sapit.

(81) *Potest*. Ita Clarom. et Voss. In aliis *perperam, potata est*.

(82) *Quoniam*. Pro *quod*.

(83) *Poculum*. Supple *est*, aut *esse potest*, vel quilibet simile.

(84) *Disceret*. Editt. *sciret*.

(85) *In hominem conversi*. Id est, ad seipsos ex castasi reversi.

corpus, et participat de spiritali ei facta visione.

4. ⁹⁶ Non enim est fortius corpus quam anima, quod quidem ab illa spiratur, et vivificatur, et augetur, et articulatur; sed anima possidet (86) et principatur corpori. Tantum autem impeditur a sua velocitate (87), quantum corpus participat de ejus motione; sed non amittit **168** suam scientiam. Corpus enim organo simile est; anima autem artificis rationem obtinet. Quemadmodum itaque artifex velociter quidem operationem secundum se adinvenit, in organo autem tardius illam perficit, propter rei subjectæ immobilitatem, et illius mentis velocitas admista tarditati organi temperatam perficit operationem; sic et anima participans suo corpori, modicum quidem impeditur, admista velocitate ejus in corporis tarditate; non amittit autem in totum suas (88) virtutes; sed quasi vitam participans corpori (89), ipsa vivere non cessat. Sic et de reliquis ei communicans, neque scientiam ipsorum perdit, neque memoriam inspectio- rum.

5. ⁹⁷ Si itaque nullius præteritorum meminit, sed existentium scientiam hic percipit; non igitur in aliis corporibus fuit aliquando, neque egit, quæ ne quidem agnoscit; neque novit, quæ quidem neque videt.

Ἀλλ' ὥς εἰς ἕκαστος (90) Sed quemadmodum unus-
ἑμῶν βιον σῶμα. . . . quisque nostrum suum
λαμβάνει, οὕτω καὶ ἰδίαν corpus per artem Dei
ἔχει ψυχὴν. Οὐ γὰρ.... sumit, sic et suam habet
πτωχὸς, οὐδὲ ἀπορος ὁ animam. Neque enim sic
θεὸς, ὥστε μὴ ἐν ἐκ- pauper, neque indigens
στῇ σῶματι ἰδίαν κεχ- Deus, ut non unicuique
ρίσθαι ψυχὴν, καθάπερ corpori propriam dona-
καὶ βιον χαρακτήρα. Καὶ ret animam, quemadmo-

⁹⁸ Cap. LXI. ⁹⁹ Cap. LXII. ¹⁰⁰ Luc. xvi.

(86) *Possides*. Græce, ni fallor, κυριεύει, quod vertendum erat, *dominatur*, non *possidet*.

(87) *Tantum autem impeditur a sua velocitate*. Id est, *tantum velocitatis animæ decedit*.

(88) *Suas*. Ita, inquit Grabius, ex Arund. et Voss. reposui, cum reliqua exemplaria male expresserint *istas*. Estio ita forte expriment Merc. 2 codd. Sed Eras., Gall., Fenard., Ollob. et Clarou. recte exprimunt *suas*.

(89) *Vitam participans corpori. Participans* hic activa significatione accipitur pro *impertiens*.

(90) Ἀλλ' ὥς εἰς ἕκαστος. Hunc locum Joannes Damascenus in *Parallelis* citavit hoc modo: Τοῦ ἁγίου Εἰρηναίου, ἐπισκόπου Λουγδούνων ἐκ τοῦ κατὰ τῶν αἰρέσεων βιβλίου β'. Græca vero inde a Frontone Ducæse descripta publicavit primus Halloixius, in *Vita Irenæi*.

(91) Ἀποταλεσθεῖς. Legendum ἀποταλεσθέν, quoniam ad σύμμετρον φύλον refertur.

(92) *Ut commensurata*... Patris. Pessima versio, ex eo præcipue nota, ut bene advertit Grabius, quod interpres pro ἀποταλεσθέν τὴν, vitiose legit, ἀποταλεσθέντων. Vertendum cum Halloixio: *Ut hominum multitudo divinæ correspondens prædestinationi jam consummata, Patri conservet harmoniam*.

(93) *Characterem corporis... custodire eundem*. Paulo post addit, *animas habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur*. Hæc vero Fouardentius re-

ferat ad inclinationem eam, quæ pronæ sunt animæ ad corpora olim resumenda; sed gratis. Nec melius, ea explicatione haud satis contentus, exponit de effigie humana; quasi ejus corporis quod circumtulit anima, servet lineas corporales, coloremque aeriam et lucidum; quæ Tertulliani opinio fuit in lib. *De anima*. Sed hunc errorem Irenæo affingere nihil hactenus cogit. Recte explicari potest de certis quibusdam characteribus et motis, quibus a cæteris spiritibus, ad informandum corpus haudquaquam destinatis, distinguantur, et quibus animæ humanæ potius quam angeli constituentur. In hoc enim animas humanas ab angelis distingui putant multi, quod illæ ad informandum et regendum corpus a Deo destinantur; isti minime: de cætero eandem esse utriusque spiritus naturam. Necessæ est ergo in mentibus humanis, etiam in eodem degentibus, certos quosdam characteres, et certum quemdam ordinem ad corpus superstites manere, quibus ab aliis spiritibus distinguantur. Idipsum est quod vocat Irenæus, *characterem corporis*, et *hominis figuram*: hinc consulto addit, *ut cognoscantur*; ut inde merito concludas illum *corporis characterem*, seu *hominis figuram*, in eo duntaxat situm esse voluisse, ut anima *cognoscatur*, et ab angelis, qui nullum habent ordinem ad corpus, distinguatur. Sed de his in disert. 3, art. 11.

(94) *Relatione*. Ita Fenard. in marg., Charom. et Voss.; cæteri *enarratione*.

dum et proprium characterem. Et ideo adimpleto numero, quem ipse apud se ante dedulit, omnes quicunque sunt scripti in vitam, resurgent, sua corpora et suas habentes animas et suos spiritus, in quibus placuerunt Deo. Qui autem potius sunt digni, abibunt in eam, et ipsi suas habentes animas, et sua corpora, in quibus abstituerunt a Dei bonitate. Et cessabunt utrique jam generare, et generari, et ducere uxorem, et nubere; ut commensurata multitudo ante præfinita a Deo generis humani perfectorum compago sit, ut aptatio conservet Patris (93).

CAPUT XXXIV.

Animas non modo quæ in corpore gesserint meminisse, sed et immortales perseverare, tumetsi initium habuerint.

1. Plenissime autem Dominus docuit, non solum perseverare, non de corpore in corpus transgredientes animas; sed et characterem corporis, in quo etiam adaptantur, custodire eundem (93), et meminisse eas operum, quæ egerunt hic, et a quibus cessaverunt, in ea relatione (94), quæ scribitur ⁹⁵ de divite et de Lazaro eo, qui refrigerat-

bat (95) in sinu Abraham: in qua ait, divitem cognoscere Lazarum post mortem, et Abraham autem similiter, et manere in suo ordine unamquemque ipsorum, et postulare mitti ei ad opem ferendam Lazarum, cui ne quidem de mensæ suæ micis communicabat: et de Abraham responso, qui non tantum ea quæ secundum se, sed et quæ secundum divitem essent, sciebat; et præcipiebat Moysi assentire et prophetis eis, qui non mallent (96) pervenire in illam locum pœnæ, et recipientes (97) præconium ejus, qui resurrexerit (98) a mortuis. ⁹⁹ Per hæc enim manifeste declaratum est, et perseverare animas, et non de corpore in corpus transire, et habere hominis figuram, ut etiam cognoscantur, et meminérunt eorum, quæ sint hic; et propheticum (99) quoque adesse Abraham, et dignam habitationem unamquamque gentem percipere, etiam ante iudicium.

2. " Si qui autem hoc in loco dicant, non ¹⁶⁹ posse animas eas, quæ paulo ante esse coeperint, in multum temporis perseverare, sed oportere eas aut inascebiles esse, ut sint immortales; vel si generationis initium acceperint, cum ipso corpore auri; discant, quoniam sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habens solus est Deus, qui est omnium Dominus. Quæ autem sunt ab illo omnia, quæcumque facta sunt, et fiunt, initium quidem suum accipient generationis, et per hoc inferiora sunt ab eo qui ea fecit, quoniam non sunt ingenua; perseverant autem et extenduntur in longitudinem sæculorum, secundum voluntatem factoris Dei (1); ita ut sic

¹⁰⁰ Cap. LXIII. ¹⁰¹ Cap. LXIV. ¹⁰² Psal. CXLVIII,

(95) *Refrigerabat*. Al. *refrigerabatur*. Sed alibi *refrigerare* in passiva significatione usurpavit in terris.

(96) *Mallent*. Alii *vellent*.

(97) *Et recipientes*. Supple *esse*; scilicet, *præcipiebat recipientes esse*, seu recipere.

(98) *Qui resurrexerit*. Alii, *resurgeret*. Hic Christus Dominum intelligit Irenæus.

(99) *Propheticum*. Subintellige *donum*, vel *spiritum*.

(1) *Perseverant autem secundum voluntatem factoris Dei*. Quod hic statuit Irenæus, animas hominum non diutius perseverare, quam Deus eas et esse et perseverare voluerit, vitamque ex sese non habere, nullum earum immortalitati detrimentum inferat. Longe enim aliter de Deo atque de mentibus creatis sentiendum esse, tam vere quam pie asserit auctor noster. *Is sine initio et sine fine, vere et semper idem, et eodem modo se habet*, solus habens immortalitatem, ut loquitur Apostolus, a seipso videlicet, nulli obnoxiam, et immutabilem. Illæ vero quidquid habent immortalitatis et vitæ, Dei beneficio sortuntur. *Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est, sed secundum Dei gratiam datur*. Eternum quidem perseveraturum sunt, sed in hoc longe inferiores Deo, quod ab eo initium facturæ suæ habeant, nec extendantur in longitudinem sæculorum, nisi secundum voluntatem factoris Dei, quæ ut eas e nihilo produxit, sic et in nihilum redigere posset; imo redigeret, si conservare desineret. Uno verbo Irenæi scopus est verissimum istud principium statuere: *Principari debere in omnibus et dominari volumus item Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita*.

A initio fierent (2), et postea, ut sint (3), eis donat.

3. Quemadmodum enim cælum, quod est super nos, firmamentum, et sol, et luna, et reliquæ stellæ, et omnia ornamenta ipsorum, cum ante non essent, facta sunt, et multo tempore (4) perseverant secundum voluntatem Dei: sic et de animabus, et de spiritibus, et omnino de omnibus his, quæ facta sunt, cogitans quis, minime peccabit: quando omnia, quæ facta sunt, initium quidem facturæ suæ habeant, perseverant autem quoadusque ea Deus et esse, et perseverare voluerit. Testatur pro his sententiis etiam propheticus spiritus, dicens: *Quoniam ipse dixit, et facta sunt: ipse mandavit, et creata sunt. Statuit ea in sæculum, et in sæculum sæculi*¹⁰⁰. Et iterum de salvando homine sic ait:

¹⁰¹ *Vitam petisti a te* (5), et tribuisti ei longitudinem dierum in sæculum sæculi¹⁰²: tanquam Patre omnium donante et in sæculum sæculi perseverantiam (6) his, qui salvi sunt. Non enim ex nobis, neque ex nostra natura vita est; sed secundum gratiam Dei datur. Et ideo qui servaverit datam vitam, et gratias egerit ei qui præstat, accipiet et in sæculum sæculi longitudinem dierum. Qui autem abjecerit eam, et ingratus exstiterit factori, ob hoc quod factus est, et non cognoverit eum qui præstat, ipse se privat in sæculum sæculi perseverantia (7). Et ideo Dominus dicebat ingratis existentibus in eum: *Si in modico fideles non fuistis* (8), *quod magnum est quis dabit vobis?* significans (9) quoniam qui in modica temporali vita ingrati exstiterunt ei, qui eam præstitit, iuste non percipient ab eo in sæculum sæculi longitudinem dierum.

5, 6. ¹⁰³ Psal. xx, 5. ¹⁰⁴ Luc. xvi, 11.

(2) *Initio fierent*. Unicum verbum inciperent legitur in cod. Voss.

(3) *Ut sint*. Id est, ut optime notat Græbins, ut existant atque durent per aliquod tempus, sicut ex antecedentibus et consequentibus patet.

(4) *Multo tempore*. In aliis *multa tempora*.

(5) *A te*. Desunt in Clarom., Arand. et Voss.

(6) *Perseverantiam*. Hoc loco, ut recte monuit Billius, *perseverantia* non accipitur ut in illo Evangelii loco: *Qui autem perseveraverit usque in finem*, etc., sed ἀντὶ τῆς διαμονῆς, id est, pro *permanencia et perennitate*.

(7) *Ipsæ se privat in sæculum sæculi perseverantia*. Non quod destruendam et in nihilum redigendam ejus animam velit Irenæus, qui toties asserit sempiternas fore reproborum pœnas; sed quod impii suis delictis æterna felicitate, et beata sanctorum perseverantia (quæ sola vera perseverantia est) se privent, et mortem sibi æternam adiscant.

(8) *Si in modico fideles non fuistis*, etc. Hæc ex memoria citavit Irenæus. Nam paulo aliter habet Evangelii textus, Luc. xvi, 11: *Qui fidelis est in minimo, et in majori fidelis est; et qui in modico iniquus est, et in majori iniquus est*. Si ergo in iniqua inammona fideles non fuistis: quod verum est quis credet vobis? Unde ad sensum magis quam ad verba attendiase videtur auctor noster. Idem dicendum de auctore epist. 2. S. Clementi Romano vulgo ascriptæ, qui hæc eadem verba ita refert: *Ἀγαπᾷ γὰρ ὁ Κύριος ἐν τῷ ἑλαττωτέρῳ. Ἐν τῷ μικρῷ οὐκ ἐπηρῆσατε, τὸ μέγα τις ὑμῖν δώσει; Ἀγαπᾷ γὰρ ὁ Κύριος ἐν ἑλαττωτέρῳ, καὶ ἐν πολλῷ πιστός ἐστι*.

(9) *Significans*. Addunt Eras., Gall. et Fæuard. nobis; sed hæc vox in omnibus mss. deest.

4. Sicut autem corpus animale, ipsum quidem non est anima, participatur autem animam (10), quoadusque Deus vult; sic et anima ipsa quidem non est vita (11), participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. Unde et propheticus sermo de Protoplasto (12) ait: *Factus est in animam vitam*; docens nos, quoniam secundum participationem vitæ vivens facta est anima: ita ut separatim quidem anima intelligatur, separatim autem, quæ erga eam est, vita. Deo itaque vitam et perpetuam perseverantiam donante, capit et animas (13) primum non existentes dehinc perseverare, cum eas Deus et esse et subsistere voluerit. Principari enim debet in omnibus, et dominari voluntas Dei; reliqua autem omnia huic cedere, et subdita esse, et in servitium dedita. Et de factura quidem et perseverantia animæ hucusque dictum sit.

CAPUT XXXV.

Basilidis hypothesis, Gnosticorumque, qui prophetas a discersis diis inspiratos oracula fuisse dicebant, errore refellit.

1. Basilides autem et ipse super hæc quæ dicta sunt, cogetur dicere, secundum suam regulam, non solum CCCLV secundum successionem alios ab aliis factos, sed immensam quamdam et innumerabilem multitudinem cælorum semper factam, et fieri, et futurum ut fiant, et nunquam deficere huiusmodi fabricam cælorum. Si enim ex defluxu

1 Gen. II, 7. 2 Cap. LXV. 3 Cap. LXVI.

(10) Participatur autem animam. Ita Clarom., Voss., Arund. et Grab.; cæteri minus recte habent, participatur autem anima; quia mox sequitur, participatur vitam. Nempe participari accepit interpret, quasi deponens esset.

(11) Anima ipsa quidem non est vita, etc. Hæc, inquit Grabios, descripsisse videtur e Justini Mart. Dial. cum Tryph., p. 224. ubi de anima ait: Ὁ ζωὴ οὐσα ἔστι, ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς, ἔταρον δὲ τι τὸ μετέχον τινός, ἐκείνου οὐ μετέχει. ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπὶ ἧν αὐτὴν ὁ Θεὸς βούλεται. Anima, non quod vita sit, vivit; sed quod vitæ participat. Aliud vero est quod participat quidquam, ab eo unde participat. Vitam vero anima participat, quoadusque eam Deus vult vivere.

(12) Protoplasto. Al. male Protoplastos, aut Protoplaston, sine præpositione de.

(13) Capit et animas. Feuard. ex veteri cod. perperam, capiunt animas; nam interpreti familiaris est ea loquendi formula capit pro fas est, possibile est.

(14) Vocat. Editt. vitiose, vocant, quia de Basilide sermo est.

(15) Ex defluxu. Superflua est particula ex, quia jam præcessit de. Quare parenthesi eam inclusi.

(16) Cælorum. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, sæculorum.

(17) Et Eloë. Ita scripsi, quia non modo ita scribi postulat Hebraicæ linguæ analogia, sed quia paulo post in Clarom. et Voss. codd. ita scriptum legitur.

(18) Unius et ipsius. Pro unius et ejusdem.

(19) Significationes et nuncupationes. In Merc. 2 codd. significationis et nuncupationis, suffragante quoad primam vocem ms. Voss., nam posteriores dæ ibi desunt.

(20) Quod enim dicitur Eloë, etc. Quæ hic de Hebraicis Dei nominibus scribit Irenæus, brevioribus

A prioris 170 secundum factum est eorum ad illius speciem, et ad secundi tertium: et similiter omnes reliqui subseqentes: et de huius, quod secundum nos est, quod et novissimum vocat (14) necesse est (ex) defluxu (15) aliud factum simile sibi, et ex illo iterum aliud: et nunquam deficere, neque defluxus eorum, qui jam facti sunt, neque facturas cælorum (16); sed in immensum, et non in præfinitum numerum cælorum incidere.

2. Et reliqui autem, qui falso nomine Gnostici dicuntur, qui prophetas ex diversis diis prophetias fecisse dicunt, facile destruentur ex hoc, quod omnes prophetæ unum Deum et Dominum prædicaverint, et ipsum factorem cœli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, et quod adventum Filii ejus significaverint, secundum quod ex ipsis demonstrabimus Scripturis in libris consequentibus.

3. Si autem quidam secundum Hebræam linguam diversæ dictiones positas in Scripturis opponant, quale est Sabaoth, et Eloë (17), et Adonai, et alia quæcumque sunt talia, ex his ostendere elaborantes diversas Virtutes atque deos; discant quoniam unius et ipsius (18) significationes, et nuncupationes (19) sunt omnia huiusmodi. Quod enim dicitur Eloë (20), secundum Judaicam vocem, Deum significat, et Eloë Verum, et Elloëuth, secundum Hebraicam linguam, Hoc quod continet omnia, significat. Quod autem ait Adonai, aliquando quidem

C et apertioribus verbis exprimit Nicetas Chroniastes, lib. II Orthod., cap. 29: Quoniam, inquit, vocantes illi omnium divinorum interpretationem ignorantes, Adonai, Eloë et Sabaoth, diversos esse deos arbitrati sunt, operæ pretium mihi facturus videor, si rudibus et ignavis aperiam, quid hoc nomen unumquodque Græcis et Latinis auribus sonet. Eloë itaque Θεός, Deum, interpretantur: Eloë autem ὁ Θεός μου, Deus meus: Et quoque, si tenui spiritu proferatur, Θεός, Deum: si aspero, λοχυρόν, sortem significat; Adonai autem Κύριον, Dominum. Cæterum Dominus Sabaoth idem sonat quod Κύριος δυνάμεων, Dominus virtutum, vel Κύριος στρατιῶν, Dominus exercituum. Saddai porro ἰσχυρὸν καὶ δυνατόν, idoneum, potentem. Aia vero τὸν ὄντα, eum qui est, significat. Quod nomen ineffabile quoque ab Hebræis censabatur. Itaque de voce Eloë, Hebraice אֱלֹהִים, nulla difficultas. Certum est, Dei nomen esse. Quod autem addit Irenæus, Eloë verum significat, non multo difficilius, nisi rem clarissimam variis ambagibus intricassent interpretes. His inmissis, existimo Irenæi sensum esse, hæc voce אֱלֹהִים singulariter usurpata, non alium nisi Deum verum exprimi; quod certum est: cum e contrario pluraliter accepta, אֱלֹהִים interdum idolis et iis qui vere dii non sint applicatur. Sic Jos. XIII, 16: Et servietis diis alienis, אֱלֹהִים אֲחֵרִים et Exod. XXII, 27: אֱלֹהִים, Deos non vilipendes, id est iudices, principes. Quod vero subijcit auctor noster, Elloëuth secundum Hebraicam linguam, Hoc quod continet omnia, significare; id obscurius. Censet Crojus pro Elloëuth legendum esse אֱלֹהִים El Elion, Deus excelsus, sive summus; et respexisse Irenæum ad verba Melchisedech benedicens Abrahamo, Gen. XIV, 19: בָּרוּךְ אַבְרָם לֹא אֱלֹהִים קָדֹם שָׂמִים וְאֵין בְּרַחֲמֵי: Benedictus Abram a Deo altissimo, qui possidet

nominabile, et admirabile significat (21), aliquando autem duplicata littera delta, cum aspiratione, ut puta Adhdonai (22), *Præficientem et separantem terram ab aqua, ne possit aqua insurgere in eam* (23). Similiter autem et Sabaoth per ω quidem (24) Græcam (25) in syllaba novissima scribitur, *Voluntarium* significat : per o autem Græcam, ut puta Sabaoth, *primum cælum* manifestat. Eodem modo et

A Jaoth (26), extensa cum aspiratione novissima syllaba, *mensuram præfinitam* manifestat; cum autem per o Græcam corripitur, ut puta Jaoh, *eum qui dat fugam malorum* significat. Et cætera omnia unius ejusdemque nuncupationis sunt : sicut secundum Latinitatem Dominus virtutum, et Pater omnium, et Deus omnipotens, et Altissimus, et Dominus cælorum, et Creator, et Fabricator, et

cælus et terram. Sed cum apud Rabbinos אלהים, *Eloahū*, significet Divinitatem, potuit etiam eo respicere Irenæus. Divinitas infinita cum sit, omnia in se continet.

(21) Aliquando quidem nominabile et admirabile significat. Legi mallem, aliquando quidem innominabile, etc. Revera enim antiqui Hebræi per Adonai, sacrum Dei nomen אדני non raro exprimebant : huic enim, quod ineffabile esset, nec reverentia causa nominare audent, ne tam admirabile nomen assidue pronuntiatione vilesceret, substituebant Adonai, quos imitati sunt LXX interpretes. Unde Irenæus ad eam Hebræorum morem attendens scribere merito potuit, *Adonai aliquando innominabile et admirabile significare*; id est Adonai aliquando ineffabile illud et admirabile Dei nomen אדני significare. Potuit etiam Irenæus ante oculos habere vel illud quod dicitur ab angelo Jud. xiii, 18 : *Cur queris nomen meum, quod est admirabile?* vel, ut mavult Crojus, illud Psal. viii, 1 : *דודא אדני, Domine, Dominus noster* (LXX : Κύρις, ὁ Κύριος ἡμῶν), *quam admirabile est nomen tuum in universa terra*. Si vero nominabile legere malis, sensus erit, vocem Adonai admirabile Dei nomen significare, quod nominari et in usu communi proferri liceret. Nam, ut dixi, veteres Hebræi illud sacro Dei nomini אדני substituebant.

(22) Adhdonai. Ita Fouard., Grab. et eo l. Voss., nisi quod in hoc y loco i scriptum sit. Sed Eras. et Gall. Adonai, Clarom. Addonai, Merc. 2 Adonai. Sed nulli, meo quidem iudicio, bene; scribendum erat Haddonai : neque enim dicit Irenæus aspirationem in medio vocis interserendam esse, nec quisquam Adonai unquam ita scripsit. Sed interdum Hebræi scribunt אדני, ubi littera ה, seu aspiratio præmissa emphatica est. Si vero Daleth puncto Daghes notetur, tunc sonabit velut duplex Delta apud Græcos, et pronuntiabitur Haddonai : et is sensus debet esse Irenæi verborum. Neque enim Hebræi aliter in ea voce duplicant Daleth, quam affigendo punctum Daghes in medio, quod ei litteræ vim tribuit duplicis Delta Græci. Sed quid tibi vult Irenæus, vocem Haddonai significare, *Præficientem et separantem terram ab aqua, ne postea aqua insurgeret in eam*? (Sic legendum puto.) Probabilior cæteris videtur Croji conjectura, Irenæum non dare nobis veram et simplicem huius vocis significationem, sed spectare ad aliquem Scripturæ locum, ubi de separatione terræ ab aqua tractetur; eumque esse putat Job xxxviii, 10 et 11, ubi Deus de mari loquens, testatur se illud repagulis et valvis inclusisse, eique præcepisse ne ulterius progredieretur, neque repagula illa perfringeret. Simile est illud quod Prov. viii, 29, legitur : *Circumdebat mari terminum suum, et legem ponebat aquis ne transirent fines suos*. Unde Irenæi sensus erit, vocem Haddonai significare hunc ipsum Dominum, qui æternus in Scripturis de se ipse ita loquitur : *Ego Dominus, ego ipse Dominus*; qui eque ibidem nobis exhibetur præficiens et separans terram ab aqua.

(23) *Ne possit aqua insurgere in eam*. In editi. Eras., Gab. et mss. codd. Vaticano, veteri Fouard., Clarom., Arund. et Merc. 2, legitur : *nec posteaquam insurgere in eam, nisi quod in Merc. 2 ver-*

bum insurgere haud apparent. De codice Vossii nihil certi affirmare potest Græbius, quia ejus lectio in hoc commate deficit. Vitiosam mss. et priorum editi. lectionem rejecit Fouardentius, et ex mera conjectura, ut ipse fateatur, posuit : *ne possit aqua insurgere in eam*; manuscriptos sequi maluit Græbius. Ego vero Fouardentii lectionem, cum jam dudum obtinuerit, nec Irenæi sensum male exprimat, retinendam esse duxi; quanquam mallem legi : *ne postea aqua insurgeret in eam*.

(24) Similiter autem et Sabaoth per ω quidem, etc. Discrimen hoc longarum et brevium in voce Sabaoth non agnosunt Hebræi. Imo neque LXX, neque Patres Græci, qui huius nominis meminerunt, illud aliter ac per ω scribunt, scilicet Σαβαώθ. Quare sciolus quispiam Irenæo nostro, in Hebræicis haud satis perito, hic fecum fecisse videtur. Quidquid sit, duplex illa, quam affert, huius nominis notatio utcumque admitti potest. Si Sabaoth a Chaldaica radice סבא velle, optare, voluntas, derivetur, voluntarium significare dici poterit. Si ab Hebræica סבא, militia, exercitus, ad primum cælum, Empyreum scilicet et stellatum manifestandum transferri visum velit. Nam in Scripturis סבא דהשמים interdum de exercitu stellarum dicitur, quæ quasi milites in statione ita collocatæ sunt, ut ad imperium Dei præsto sint, eique militent. Deuteron. iv, 29 : *Ne quando eleves oculos tuos in cælum, et rideas solem, et lunam, et stellas, omnem exercitum cælorum*.

(25) Græcam. Sic pro Græca recte reposuit Fouard. consent. Voss. Interdicit autem in hoc commate particula cum, vel quando.

(26) Et Jaoth. Cum Græci aspirationes non habeant, quas in fine vocum apponere possint, si aspiratione notanda sit ultima syllaba vocis Jao, scribenda fuit per θ. Quod vero de ea voce hic dicit Irenæus, neque Græcorum, neque Hebræorum scribendi rationi convenit. Nam illi semper scribunt 'Jao; nusquam vero, quod sciam, 'Jao; illi vero semper ית, nunquam ית : neutri proinde duplicem illum, quem hic assignat, scribendi nominis latius modum agnoscent : adeo ut et hic imperitus quispiam Irenæo nostro imposuerit. Quod autem de significatione nominis hic subijcit, videlicet modo significare mensuram præfinitam, modo eum qui dat fugam malorum, stare non potest nisi dicamus, quod de nomine Haddonai jam diximus, spectare Irenæum ad aliqua Scripturæ loca. Prior significatio respicere potest illud Job xxviii, 25, ubi Deus dicitur *fecisse ventis pondus, et aquas appendisse in mensura; posuisse pluviam legem, et viam procellis sonantibus*. Et c. xxxviii, 5, iterum dicitur, *posuisse mensuras terræ, et telendisse super eam lineam*. Quibus affine est quod legitur Sap. xi, 21, *Deum omnia in mensura et numero et pondere disposuisse*. Posterior significatio spectare potest ad illud Exod. x, 17, ubi Pharaon devorantibus locustis vexatus, ad Moysen et Aaronem ait : *Regate Dominum Deum vestrum, ut auferat a me mortem istam*. Quod Moysis precibus postea concessisse Deus legitur. Et hic et in præcedentibus conjecturas propono; meliores si quis alius afferat, libenter audiam.

similia his, non alterius atque alterius hæc sunt, A sed unius ejusdemque nuncupationes (37), et pronomina (38), per quæ unus Deus et Pater ostenditur, qui continet omnia, et omnibus ut sint præstans.

4. Quoniam autem dictis nostris consonat prædicatio apostolorum, et Domini magisterium, et prophetarum annuntiatio, et apostolorum dictatio, et legislationis ministratio (39), unum eundemque omnium Deum Patrem laudantium; et non alium atque alium, neque ex diversis diis aut virtutibus substantiam habentem: sed ex uno et eodem Patre omnia, (qui tamen aptat (30) secundum subja-

centium naturas (31), et dispositionem) et neque ab Angelis, neque ab alia quadam Virtute, sed a solo Deo Patre, visibilia atque invisibilia, et omnia omnino quæcunque facta sunt: arbitror quidem sufficienter ostensum (32) et per hæc, tanta, uno ostenso Deo (33) Patre factore omnium. Sed ne putemur fugere illam, quæ ex Scripturis Dominicis est probationem, ipsis Scripturis multo manifestius et clarius hoc ipsum prædicantibus, his tamen, qui non prave intendunt eis proprium librum, qui sequitur has Scripturas (34), reddentes, ex Scripturis divinis probationes apponemus in medio omnibus amantibus veritatem.

ANALYSIS LIBRI TERTII.

172 Præcedente in libro Valentinianos suo ut plurimum ipsorum gladio auctor noster jugulaverat. Id est, errores eorum stirpius extraxerat, petitis ex falsa ipsorummet doctrina argumentis, et rationibus⁸. Jam vero ad eos divina Scripturæ sacræ et Traditionis auctoritate refellendos aggreditur⁹. Primum itaque quatuor docet tradita nobis esse Evangelia, quæ tam clare Deum unicum prædicant, ut hæretici inde virtuti, de earumdem exposituræ Scripturarum corruptione, atque ad Traditionem provocarent⁷. Verum ii ipsi non minori ejusdem ipsius Traditionis perspicuitate et evidentiæ fracti pariter et oppressi, se cæteris omnibus presbyteris, atque etiam apostolis præstantiores stulte gloriabantur⁶. Sed nequidquam. Irenæus enim invicte contra eos urget Traditionem, quæ ab apostolis per successiones presbyterorum, seu episcoporum in Ecclesia præsertim Romana custoditur: quam quidem confirmat Poly-carpi apostolorum discipuli, atque etiam Ephesinæ, et Smyrnenis Ecclesiæ auctoritate⁵. Unde concludit, a sola Ecclesia catholica, Traditionis et doctrinæ apostolicæ custode, potendam esse veritatem; hæresesque omnes apertas novitatis notas præ se ferre, et apostolis recentiores esse demonstrat.

10 Hinc ad argumentum ex Scripturis petiitum reversus, ex iis demonstrat¹¹ unum duntaxat esse Deum, mundi conditorem, ac duplicem objectionem ex his Pauli verbis: *Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium*; atque Matthæi: *Non potestis Deo servire et mammonæ*; deductam, luculenter diluit¹². Tum ex singulorum Evangeliorum testimoniis inceptum de Deo uno argumentum prosequitur¹³; atque ex Joanne varios de mundi creatione, et assumpta a Christo humana carne destruit errores¹⁴. Ut vero variis hæreticorum argutis viam omnem præcluderet, palam facit quatuor tantum, nec plura nec pauciora esse Christi evangelia, ac perperam illa ab iisdem veritatis evangelicæ inimicis corrupta et depravata fuisse.

Ex Actuum porro apostolicorum libro probat¹⁵, ab apostolis, aliisque eorum et Christi discipulis prædicari summam unius mundi opificis divinitatem. Ibi autem illos merito corripit¹⁶, qui eosdem apostolos juxta præconcepas indoctæ plebis opiniones locutos esse garriebant. Marcionem vero, qui alium dicebat Veteris quam Novi Testamenti auctorem, atque eos etiam, vel qui Paulum solum ex apostolis cognovisse veritatem contendebant, vel qui ejusdem auctoritatem elevabant, late confutat.

17 Triplex deinde evertit de Christo Domino traditum ab hæreticis commentum: ac luculenter ostendit, unum et eundem esse Christum et Jesum, qui vere Deus est et homo; vere Deus ab altissimo Patre ab æterno genitus; qui veram carnem redimendorum hominum causa suscepit¹⁸. Quapropter docet illum ex Virgine, sicuti Isaias his verbis: *Ecce virgo concipiet et pariet*, prædixerat, mortalem suam duxisse originem. Porro autem de horum Isaiæ verborum vera lectione genuinoque sensu fuscæ et doctæ disputat. Ac obiter versionis LXX interpretum auctoritate commendata, Christum verum Deum et hominem fuisse contra omnes hæreticos, id varie negantes, liquido demonstrat. Quid plura? Ex eodem sacri Vatis testimonio colligit, Christum ex genere David, minime tamen ex Josepho ortum, e cælo hunc descendisse in mundum; quod multiplici subiunde tum ratione, tum auctoritate confirmat.

19 Neque tamen ibi stat vir doctissimus, sed ulterius progressus, palam omnino facit, Christum, qui

⁸ Præfat. ⁹ Cap. 1. ⁷ Cap. 2. ⁶ Cap. 3. ⁵ Cap. 4. ¹⁰ Cap. 5 et seq. ¹¹ Cap. 7 et seq. ¹² Cap. 9 et seq. ¹³ Cap. 11. ¹⁴ Ibid. ¹⁵ Cap. 12. ¹⁶ Cap. 15 et seq. ¹⁷ Cap. 16 et seq. ¹⁸ Cap. 21 et seq. ¹⁹ Cap. 22.

(37) *Nuncupationes*. Sic editi. omnes et e mss. solus Clarom., nam cæteri perperam habent *nuncupationis*, quia sequitur *pronomina*.

(38) *Pronomina*. Pro *cognomina*.

(39) *Legislationis ministratio*. Legem Mosaicam intelligit, ministerio angelorum datam.

(30) *Aptat*. In Feuard. edit. perperam, *apta*.

(31) *Subjacentium naturas*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Consentiant quoad postremam vocem Arund. et Merc. 2, sed non quoad primam, nam et ipsi habent *subjacentiam*; cæteri sub-

jacentiam naturam.

(32) *Ostensum*. Editi. *ostensa*.

(33) *Uno ostenso Deo*, etc. Mallet Grabius, unum ostensum Deum Patrem, etc. Sed frustra et repugnante Irenæi sensu, qui sublata mala interpretatione planus est. Semel, inquit, ostenso uno Deo Patre, factore omnium, arbitror et per hæc, seu simul ostensa tanta quæ jam dixi.

(34) *Qui sequitur has Scripturas*. Id est, qui restigiis earum Scripturarum insistit, easque recte explicas

hominem in Adamo per virginem Evam lapsum redempturus advenerat, debuisse ex virgine veram induere hominis carnem ²⁰. Data autem isthic de Adamo fusius disserendi occasione, probat contra Tatiani sectatorumque ejus opinionem, dimissa fuisse primo illi hominum parenti peccata, et eternam eam adeptum esse felicitatem ²¹. Postremo postquam ea quæ hactenus contra hæreses dixerat, summam colligit, mundum asserit unius Dei regi providentia; et falsum Marcionem, qui duos deos, unum bonum, malum alterum insulse omnino induxit.

LIBER TERTIUS.

173 PRÆFATIO.

Tu quidem (35), dilectissime, præceperas nobis, ut eas, quæ a Valentino sunt, sententias absconditas, ut ipsi putant, in manifestum proderem; et ostenderem varietatem ipsorum, et sermonem destruentem eos inferrem. Aggressi sumus autem nos, arguentes eos a Simone, patre omnium hæreticorum, et doctrinas et successiones manifestare et omnibus eis contradicere: propter quod cum sit unius operis traductio eorum, et destructio in multis, misimus tibi libros, ex quibus primus quidem omnium illorum sententias continet, et consuetudines, et characteres ostendit conversationis eorum. In secundo vero destructa et eversa sunt quæ ab ipsis male docentur, et nudata et ostensa sunt talia qualia et sunt. In hoc autem tertio ex Scripturis inferemus ostensiones, ut nihil tibi ex his, quæ præceperas, desit a nobis; sed et, præterquam opinaberis, ad arguendum et evertendum eos, qui quolibet modo male docent, occasiones a nobis accipias. Quæ enim est in Deo charitas, dives et sine invidia exsistens, plurā donat quam postulet quis ab ea. Memento igitur eorum quæ diximus in prioribus duobus libris; et hæc illis adjungens, plenissimam habebis a nobis adversus omnes hæreticos contradictionem, et fiducialiter ac instantissime resistes eis pro sola vera ac vivifica fide, quam ab apostolis Ecclesia percepit, et distribuit filiis suis. Etenim Dominus omnium dedit apostolis suis potestatem Evangelii, per quos et veritatem,

²⁰ Cap. 23. ²¹ Cap. 24 et seq. ²² Luc. x, 16.

(35) Tu quidem. Merc. 2, codd. Quia quidem.

(36) Gloriantes, emendatores se esse Apostolorum, etc. Marcionitas perstringit, qui Scripturas Novi Testamenti, et in primis Evangelium Lucæ fœde mutilaverant atque depravaverant. Lege Tertull., lib. ii contra Marcion., et Epiphani., hæres. 42.

(37) Supervenientis Spiritus sancti. Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, superveniente Spiritu sancto.

(38) Ὁ μὲν δὲ Ματθαῖος. Græca hæc Irenæi verba allegavit Eusebius lib. v Hist., c. 8.

(39) Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν. Non Irenæi modo, sed et veterum omnium ea est sententia, Matthæum Hebraico sermone Evangelium suum conscripsisse. Eorum testimonia, notissima cum sint, et passim obvia, referre supervacaneum foret. Legi possunt apud doctissimum D. Eliam Du Pin, tom. II Dissertat. Prælimin. in sacra Biblia, cap. 2. Sed ex Irenæi verbis concludere merito possumus, Hebraicam illam linguam,

A hoc est, Dei Filii doctrinam, cognovimus; quibus et dixit Dominus: « Qui vos audit, me audit; et qui vos contemnit, me contemnit, et eum qui me misit ²². »

CAPUT PRIMUM.

Apostolos non prius Evangelium prædicasse, scriptisque mandasse, quam Spiritus sancti donis ac virtutibus instructi essent. Ab illis unum Deum, cæli et terræ conditorem annuntiatum fuisse.

1. Non enim per alios dispositionem salutis nostræ cognovimus, quam per eos, per quos Evangelium pervenit ad nos: quod quidem tunc præconaverunt, postea vero per Dei voluntatem in Scripturis nobis tradiderunt, fundamentum et columnam fidei nostræ futurum. Nec enim fas est dicere quoniam ante prædicaverunt, quam perfectam haberent agnitionem; 174 sicut quidam audent dicere, gloriantes, emendatores se esse apostolorum (36). Postea enim quam surrexit Dominus noster a mortuis, et induti sunt supervenientis Spiritus sancti (37) virtutem ex alto, de omnibus adimpleti sunt, et habuerunt perfectam agnitionem; exierunt in fines terræ, ea quæ a Deo nobis bona sunt evangelizantes, et cœlestem pacem hominibus annuntiantes, qui quidem et omnes pariter et singuli eorum habentes Evangelium Dei.

Ὁ μὲν δὲ Ματθαῖος (38) Ita Matthæus in Hebræis ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ ipsorum lingua Scripto- διαλέκτῳ αὐτῶν (39), καὶ ram edidit Evangelii, cum Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγ- Petrus et Paulus Romæ

C qua scriptum fuisse Matthæi Evangelium asserunt antiqui Patres, fuisse non veterem illam librorum Antiqui Testamenti, sed Syriacam, seu potius Syro-Chaldaicam, quæ Christi et apostolorum temporibus in Judæa vulgaris erat, quæque in Novo Testamento Hebraica passim vocitatur. Perspicua sunt hæc: Ἐν τοῖς Ἑβραίοις τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν Γραφὴν ἐξήνεγκεν Εὐαγγέλιον, ἀπὸν Ἑβραῖος propria eorum lingua conscriptum edidit Evangelium. Constat vero propriam Judæorum tunc temporis linguam fuisse Syro-Chaldaicam. Cum Irenæo consentiunt qui ex veteribus affirmant, Matthæum Hebraice scripsisse. Id enim ab eo præstitum asserunt in gratiam Judæorum recens ad Christi fidem conversorum, ut absente Matthæo Evangelium, quod sibi ab ipso nuntiatum fuerat, privatim legere possent. Eo igitur sermone scriptum erat, quo et nuntiatum fuerat, quique a Judæorum vulgo facile intelligeretur. Sed hæc fusius prosequi, nostri non est instituti. Lege D. Eliam Du Pin, loco cit.

γελίου, τοῦ Πέτρου καὶ τοῦ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων (40), καὶ θεμελιούντων τὴν Ἐκκλησίαν. Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον, Μάρκος (41) ὁ μαθητὴς καὶ ἑρμηνευτὴς Πέτρου, καὶ αὐτὸς τὰ ὑπὸ Πέτρου κηρυσσόμενα ἐγγράφως ἡμῖν παραδίδωκε. Καὶ Λουκᾶς δὲ ὁ ἀκούσας Παύλου, τὸ ὑπ' ἐκείνου κηρυσσόμενον Εὐαγγέλιον ἐν βιβλίῳ κατέθετο. Ἐπειτα Ἰωάννης ὁ μαθητὴς τοῦ Κυρίου, ὁ καὶ ἐπὶ τῷ στήθος αὐτοῦ ἀναπεσὼν, καὶ αὐτὸς ἐξέδωκε τὸ Εὐαγγέλιον, ἐν Ἑφέσῳ τῆς Ἀσίας διατρίβων.

2. Et omnes isti unum Deum factorem cœli et terræ, a lege et prophetis annuntiatum, et unum Christum Filium Dei tradiderunt nobis: quibus si quis non assentit, spernit quidem participes Do-

³⁹ I Cor. II, 6.

(40) Τοῦ Πέτρου καὶ Παύλου ἐν Ῥώμῃ εὐαγγελιζομένων. Communis est veterum sententia, Matthæum primum omnium Evangelium scriptis consignasse. Idque ipse Irenæus significare videtur, cum hunc primo ordine inter cæteros evangelistas recenset. Sed qui hæc conciliari possint cum his quæ subiungit, editum illud Evangelium, cum Petrus et Paulus Romæ evangelizarent, et fundarent Ecclesiam, nemo facile dixerit. Hinc siquidem concludendum erit, Matthæi Evangelium scribi non potuisse ante annum Christi 63, vel 64, neque enim prius Romæ evangelizare potuit Paulus. Vel ergo deserendus Irenæus, vel vulgata cæterorum Patrum rejicienda sententia. Paria utrinque incommoda. Nudum forte secuerit, qui dixerit, in re tam obscura nihil certi definiri posse, vanasque proinde conjecturas esse eorum, qui quo præcise anno scriptum fuerit Matthæi Evangelium, statuere se posse putant.

(41) Μετὰ δὲ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, etc. Hic nova emergit difficultas. Obscurum siquidem quæ sit illa apostolorum ἔξοδος, seu, ut vertit interpretes, excessus. An excessus e vita? an urbe Romæ duntaxat? Gravia utramque sententiam premunt incommoda. Si enim Marci Evangelium scriptum dicatur post apostolorum Petri et Pauli interitum, consequenter asserendum erit, his superstitem vixisse Marcum; quod vix conciliari poterit cum Eusebio scribente lib. II *Hist.*, cap. 24, anno 8 Imperii Neronis Annianum Marco in sede Alexandrina successisse; ex eo enim inferri posse videtur, (intulit saltem Hieronymus) Marcum eo anno vita functum fuisse. Levius forte istud; sed gravius quod sequitur. Si excessum non e vita, sed urbe Roma interpretemur, nec hac explicatione minuetur difficultas. Paulus enim Roma discedere non potuit ante annum 63. Atqui tamen e veteribus plerique referunt Marcum longe antea scripsisse Evangelium suum in ipsa urbe Roma, Petro ibi tum degente, auctoritateque sua confirmante. Quod incommodum ex æquo, imo multo magis, militat adversus priorem sententiam. Utrunque facile declinaret qui pro, μετὰ τὴν τούτων ἔξοδον Μάρκος, etc., in Eusebio et Irenæo legeret cum Christophorosino, μετὰ τὴν τοῦ κατὰ Ματθαίου Εὐαγγελίου

evangelizarent, et fundarent (42) Ecclesiam. Post vero horum excessum (43), Marcus discipulus et interpretes Petri, et ipse quæ a Petro annuntiata erant, per scripta nobis tradidit. Et Lucas autem sectator Pauli, quod ab illo prædicabatur Evangelium in libro condidit. Postea et Johannes discipulus Domini, qui et supra pectus ejus recumbebat, et ipse edidit Evangelium, Ephesi Asiæ commorans.

A minf, spernit autem et ipsum Christum Dominum, spernit vero et Patrem, et est a semetipso damnatus, resistens et repugnans salutis suæ: quod faciunt omnes hæretici.

CAPUT II.

Quod neque Scripturis, neque Traditionibus observantur hæretici.

1. Cum enim ex Scripturis arguuntur, in accusationem convertuntur ipsarum Scripturarum, quasi non recte habeant, neque sint ex auctoritate, et quia varie sint dictæ, et quia non possit ex his inveniri veritas ab his, qui nesciant Traditionem. Non enim per litteras traditam (44) illam, sed per vivam vocem: ob quam causam et Paulum dixisse: « Sapientiam autem loquimur inter perfectos; sapientiam autem non mundi hujus ³⁹. » Et hanc sapientiam unusquisque eorum esse dicit, quæ a semetipso adinvenerit, fictionem videlicet, ut digne secundum eos 175 sit veritas, aliquando quidem in Valentino, aliquando autem in Marcione, aliquando in Cerintho: postea deinde in Basilide fuit, aut et in illo (45) qui contra disputat, qui nihil

ἔξοδον, Μάρκος, etc. Post editionem Evangelii secundum Matthæum, Marcus, etc. Nulla siquidem erit, ita legendo, in verbis Irenæi difficultas. Verum Christophorosonum castigat Valesius, quasi ille ex mera conjectura Eusebii textum interpolavit. Sed insontem castigat. Veterem enim codicem exstitisse in quo legeretur ut edidit Christophorosonius, refert testis omni exceptione major Grotius, *Synop. in Marc.*, p. 711. Et Petrus Possinus, in *Catena Patrum* in Marcum, præfata Irenæi verba ex veteri *Catena* ms. Vaticana, cum pluribus aliis veterum fragmentis descripta, edidit eodem prorsus modo atque Christophorosonius. Certo argumento, Christophoroni lectionem in veteribus quibusdam mss. codd. exstitisse; nec proinde usque adeo indubitatum esse Valesii lectionem, quin lis de ea moveri possit. Hanc tamen loco movere nolui, quia evidens est veterem Irenæi interpretem eodem modo legisse. Sed ea servata lectione, ingenue fatebor Irenæum vix ac ne vix quidem cum aliis Patribus in concordiam adduci posse nisi forte dicamus, Marcum paulo ante Petri martyrium scripsisse quidem Evangelium suum; quod in Ægyptum post Apostoli mortem secum detulerit, ibique primum publicaverit. Sic defendi posset quod ait Irenæus, Marcum post apostolorum interitum Evangelium suum tradidisse; quamvis enim viventibus illis scriptum fuisset, non tamen vulgatum. Sed neque ea opinio vacat incommodis.

(42) Evangelizarent et fundarent. Sic quidem scriptum fuerat in cod. Clarom., sed postea recentiori manu superscriptum, evangelizarunt et fundarunt.

(43) Excessum. Hic Feuardentium temeritatis arguit Grabius, quod contra codicum omnium fidem, discessum pro excessum excudi fecerit. Sed immeritus arguitur, nostræ siquidem editiones recte habent excessum.

(44) Non enim per litteras traditam. Quinque has voces desiderant velus Feuard. codex, Clarom. et Voss. et unico contextu legunt: ab iis qui nesciant traditionem illam; sed per vivam vocem, etc. Sed cum edidit. conveniunt Ottobon., Arund. et Merc. 2.

(45) Aut et in illo. Hæc lectio, quæ est cod. Cla-

salutare loqui potuit. Unusquisque enim ipso-
rum omnimodo perversus, semetipsum, regu-
lam veritatis depravans, prædicare non confun-
ditur.

2. Cum autem ad eam iterum Traditionem, quæ
est ab apostolis, quæ per successiones presbytero-
rum in Ecclesiis custoditur, provocamus eos; ad-
versantur Traditioni, dicentes se non solum presby-
teris, sed etiam apostolis existentes sapientiores,
sinceram invenisse veritatem. Apostolos enim (46)
admiscuisse ea quæ sunt legalia Salvatoris verbis:
et non solum apostolos, sed etiam ipsum Dominum,
modo quidem a Demiurgo, modo autem a medie-
tate, interdum autem a summitate fecisse sermones:
et se vero indubitate, et intaminate (47), et sincere
absconditum scire mysterium: quod quidem im-
pudentissime est blasphemare suum factorem. Eve-
nit itaque, neque Scripturis jam, neque Traditioni
consentire eos.

3. Adversus tales certamen nobis est, o dilectis-
sime, more serpentum lubricos (48) undique effu-
gere conantes. Quapropter undique resistendum
est illis, si quos ex his retusione confundentes, ad
conversionem veritatis adducere possimus. Etenim
si non facile est ab errore apprehensam respiscere
animam, sed non omnimodo impossibile est (49)
errorem effugere, apposita veritate.

rom. magis placet, quam autem et in illo, vel au-
tem in illo, ut in aliis codd. legitur, quia nitidiorum
sensus efficit. Quem autem per hæc, in illo, in-
telligat Irenæus, incertum videtur. Missis Fena-
rentii et Grabii conjecturis, quorum ille Marcionem,
hic Simonem Magum denotari putat; probabilius
crediderim, nullum hic speciatim designari, sed
potius generatim eos omnes qui contra catholicam
fidem disputant.

(46) Apostolos enim. Al. apostolos autem.

(47) Intaminate. Alii, incontaminate.

(48) Lubricos. Ita Voss. et codex Vaticanus, te-
ste Latino Latinio; in reliquis perperam, lubrici.
Sensus enim est: adversus tales certamen nobis est,
qui more serpentum lubrici, undique effugere con-
antur.

(49) Non omnimodo impossibile est, etc. Justini
M. verba sunt, Apol. 2: Οὐκ ἀδύνατον, ἀληθεῖας πα-
ρατεῖσθαι, ἀγνοῖαν φυγεῖν.

(50) Adest respicere. Editt. perspicere. In Merc. 2,
prospicere. Sed adest respicere Græcorum more di-
citur, ait Billius, pro licet, vel promptum est respi-
cere. Πάρεστιν enim illius, idem sæpe est quod
ἔστιν.

(51) Videre. In aliis audire.

(52) Successores. Clarom., Arund. et Voss. suc-
cessionem.

(53) Latenter a reliquis. Fcuard. in marg. et Voss.
latentes a reliquis.

(54) Et irreprehensibiles. Alludit Irenæus ad ea
verba Apostoli I Timoth. III, 2: Δεῖ τὸν ἐπίσκοπον
ἀνεπιληπτόν εἶναι, oportet episcopum irreprehensi-
bilem esse.

(55) Quibus emendate agentibus. Græce, inquit
Billius, ὧν κατορθούντων, id est quibus munere suo
probe fungentibus.

(56) Maxima et antiquissima, etc. Verba hæc,
multo magis sequentia, ad hanc enim Ecclesiam,
etc., his omnibus qui Romanæ Ecclesiæ simul et ca-
tholicæ fidei jugum excusserunt, molestissima, nihil
non agit Grabius, ut in alienum sensum detor-

CAPUT III.

Traditione apostolorum, continua episcoporum ab iis
institutorum successione in Ecclesiis servata, hæ-
reticos invicte confutat.

1. Traditionem itaque apostolorum in toto mundo
manifestatam, in omni Ecclesia adest respicere (50)
omnibus qui vera velint videre (51): et habemus
annumerare eos qui ab apostolis instituti sunt epi-
scopi, et successores (52) eorum usque ad nos,
qui nihil tale docuerunt, neque cognoverunt, quale
ab his deliratur. Etenim si recondita mysteria sci-
scent apostoli, quæ seorsim et latenter a reliquis (53)
perfectos docebant, his vel maxime traderent ea
quibus etiam ipsas Ecclesiās committebant. Valde
enim perfectos et irreprehensibiles (54) in omnibus
eos volebant esse quos et successores relinquebant,
suum ipsorum locum magisterii tradentes: quibus
emendate agentibus (55) fieret magna utilitas, lapsis
autem summa calamitas.

2. Sed quoniam valde longum est in hoc tali vo-
luntate omnium Ecclesiarum enumerare successio-
nes, maximæ et antiquissimæ (56), et omnibus
cognitæ, a gloriosissimis duobus apostolis Petro et
Paulo (57) Romæ fundatæ et constitutæ Ecclesiæ,
eam quam habet ab apostolis Traditionem (58), et
annuntiatam hominibus fidem, per successiones
episcoporum pervenientem usque ad nos indicantes,

queat. At vanas illius cavillationes in dissert. 3,
§ 4, dissolvimus. ubi liquido probavimus, adeo de-
esperatam esse hanc Protestantium causam, ut agi a
Grabio non potuerit nisi absurdissimos sensus Irenæo
tribuendo, qui in sanctissimi antistitis caput,
nisi prorsus desperet, ascendere non poterint.

(57) Petro et Paulo. Clarom. et Voss. inverso or-
dine, Paulo et Petro.

(58) Quam habet ab apostolis Traditionem. In Cla-
rom. et Voss. quam habebat. Sed et his Irenæi
verbis vim inferre nititur Grabius. Cum enim Tra-
ditionis apostolicæ pondus, quo hæreticos tam felici-
ter opprimit Irenæus, declinare non valeat ejus
editor, angustiorem saltem limitibus, ne ad præ-
mat, concludere conatur. *Symbolum fidei apostolicæ
intelligit*, inquit. Cur ita? Quia mox addit: *et an-
nuntiatam hominibus fidem*. Quasi vero annuntia-
ta hominibus fides tota Symbolo apostolico continen-
tur. Quasi vero plura alia fidei dogmata, quæ no-
biscum profitentur ipsimet Protestantes, non tradi-
derint apostoli, quibus astruendis Symbolum per se
non sufficiat, nisi asciscatur Ecclesiæ auctoritas.
Præcipua quidem fidei dogmata paucis comprehensa
capitibus in Symbolo, velut in Breviario quodam,
Ecclesiæ consignaverint apostoli, non repugnabo;
quamvis Symbolum quod apostolicum dicitur, ab
apostolis ipsis editum fuisse, non usque adeo certis
demonstrari possit argumentis, ut omnis præcidi-
tur dubitandi ansa. At apostolos multa alia, et ipsa
maximi momenti dogmata, quæ a Christo acceper-
ant, quæque Symbolum laudè expresse complectitur,
viva voce fidelibus non tradidisse, nec dicit Irenæus,
nec probat unquam Grabius: imo si necesse foret,
contrarium ex Irenæo facile erui posset. An a Sym-
bolo habet doctissimus editor, nasci homines pec-
cati originalis labe maculatos, baptizandos esse in-
fantes, tot nec plura esse sacramenta? ut omitiam
alia non pauca. Sed ad controversias digredi, præ-
scripti adnotationum fines non ajuunt. Cætera quæ
in hoc capite misere detorquet in notis suis Grabius
expendi in dissert. 3, cit.

confundimus omnes eos; qui quoquo modo, vel per sibi placentia (59), vel vanam gloriam, vel per cæcitatem et malam sententiam, præterquam oportet colligunt (60). Ad hanc enim Ecclesiam propter potiorem (61) principalitatem necesse est omnem **176** convenire Ecclesiam, hoc est, eos qui sunt undique fideles, in qua semper ab his, qui sunt undique, conservata est ea quæ est ab apostolis Traditio.

3. Θεμελιώσαντες οὖν (62) καὶ οἰκοδομήσαντες ἰσχυροὶ ἀπόστολοι τὴν Ἐκκλησίαν, Λίνο (63) τὴν τῆς ἐπισκοπῆς λειτουργίαν ἐνεχείρισαν. Τοῦτου τοῦ Λίνου Παῦλος ἐν ταῖς πρὸς Τιμόθεον ἐπιστολαῖς μέμνηται. Διαδέχεται δὲ αὐτὸν Ἀνέγκλητος, μετὰ τοῦτον δὲ τρίτῳ τόπῳ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων τὴν ἐπισκοπὴν κληροῦται Κλήμης, ὃ καὶ ἑωρακώς τοὺς μακαρίους (64) ἀποστόλους, καὶ συμεδελχώς αὐτοῖς, καὶ ἐτι ἑναυλον τὸ κήρυγμα τῶν ἀποστόλων, καὶ τὴν παράδοσιν πρὸ

²² Matth. xxv.

(59) *Sibi placentia*. Sic Clarom. et Anglie, nisi quod in his incuria scribarum legatur *placientiam*; quod sphthalmatis genus, male superposita abbreviationis nota, in mss. frequentissimum. Eadem etiam superposita fuerat in ms. Clarom., sed postmodum expuncta mihi videtur. At in omnibus editt. habetur, *sui placentiam malam*; quæ postrema vox desideratur in omnibus mss.

(60) *Præterquam oportet, colligunt*. Nescio, inquit Billius lib. II *Observat. sacr.*, c. 3, an quisquam Græcæ linguæ ignarus, quid sit *præterquam oportet, colligere*, intellectu assequi possit. Illis enim verbis non dubito quin interpres Græcam vocem *παρὰ συνδύνειν* reddere studuerit: quam tamen dilucidius vertisset, *præter jus fasque conventus agere*. Unde Socrates in *Hist. eccles.* lib. V, cap. 21, Sabbatium Novatianum, cum, relictis suis, privatos conventus agere cœpisset, *παρὰ συνάξει* dicit. Quid autem inter hæresim, schisma, et *παρὰ συναγωγὴν*, vel *παρὰ συνάξειν* intersit, vide Basil. in epist. canon. ad Amphilocho., can. 1.

(61) *Potiozem*. Sic Clarom. cod. Scripserat librarius *potiorem*, sed eadem, vel certe antiqua manu expuncta postea, ut legitur *potiorem*. Quæ lectio magis placet, quam *potentiozem*, ut habent cæteri codi. Nam *principalitati* quam in cæteris Ecclesiis obtinebat obtinuitque semper Romana Ecclesia, vox *potior* magis convenit quam *potentior*. Salmasius etiam lib. *De primatu papæ*, pag. 65, *potiorem principalitatem* legere aīat, Græcæque scriptum ab Irenæo conjicit, ἐξαιρέτων πρωτοῦτον. Scriptum ego conjicio, ὑπέρτερων πρωτοῦτον.

(62) *Θεμελιώσαντες οὖν*. Græca hæc Irenæi verba refert Eusebius lib. VII *Hist. eccles.*, cap. 6, et ex parte Nicephorus lib. IV, cap. 43.

(63) *Λίνο*. Difficultates, quibus scætet primorum

ἀφθαλμῶν ἔχων, οὐ μόνος· ἐτι γὰρ πολλοὶ ὑπελάμβανον τότε ὑπὸ τῶν ἀποστόλων δεδιδαγμένοι. Ἐπὶ τοῦτου οὖν τοῦ Κλήμεντος στάσεως οὐκ ὀλίγῃς τοῖς ἐν Κορίνθῳ γενομένης ἀδελφοῖς, ἐπέστειλεν ἡ ἐν Ῥώμῃ Ἐκκλησία ἱκανωτάτην γραφὴν τοῖς Κορινθίοις, εἰς εἰρήνην συμβιβάζουσα αὐτοὺς, καὶ ἀνανεοῦσα (68) τὴν πίστιν αὐτῶν, καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων

(69) παράδοσιν εἰλήφει, annuntiantem unum Deum omnipotentem (71), factorem cœli et terræ, plasmatorem hominis, qui induxerit cataclysmum, et advocaverit Abraham, eduxerit populum de terra Ægypti, qui collocutus sit Moysi, qui legem disposuerit, et prophetas miserit, qui ignem præparaverit diabolo et angelis ejus ²². Hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi ab Ecclesiis annuntiari, ex ipsa Scriptura (72), qui velint discere possunt, et apostolicam Ecclesiæ traditionem intelligere; cum sit vetustior epistola his qui nunc falso docent, et alterum Deum super Demiurgum et factorem horum omnium, quæ sunt, commentuntur.

C Petri successorum tum chronologia, tum successio, evolvere nostri non est instituti; cum maxime plures eruditione præstantissimi homines sedulam eam in rem contulerint. Legi præ cæteris possunt viri clarissimi Tillemontii in *Historiam eccles.* Commentarii tom. II in notis in S. Clementem, pag. 587 et seqq. Observes duntaxat velim, Irenæum Cleti haud meminisse.

(64) *Μακαρίους*. Hanc vocem omisit interpres.

(65) *Ipsos apostolos*. Vocem *ipsos* quam expunxit Grabius, retineo, quia, licet neque in Merc. 2, neque in Græco habeatur, exstat in omnibus aliis optimæ notæ codicibus.

(66) *Non solus; adhuc enim multi*. Erās., Gall. et Fen. minus bene, *non solus enim, adhuc multi*.

(67) *Potentissimas litteras*. *Luculentissimam epistolam* melius reddit Valesius.

(68) *Συμβιβάζουσα . . . ἀνανεοῦσα*. Scripsit Nicephorus *συμβιβάζουσαν . . . ἀνανεοῦσαν*, et Rufinus quoque ita in Eusebio legit, hæc non ad Ecclesiam Romanam, sed ad epistolam referentes.

(69) *Καὶ ἣν νεωστὶ ἀπὸ τῶν ἀποστόλων*. *Παρά* pro *ἀπὸ* legitur apud Nicephorum, qui perinde atque Eusebius, omittit vocem *ἀναγγέλλουσα*, quam tamen et vetus Irenæi, et antiquissimus Eusebii interpres Rufinus expressit.

(70) *Acceperat*. Ita recte solus Clarom. cod. juxta Græcum εἰλήφει. Cæteri omnes perperam, vel *repperant*, vel *acceperant*.

(71) *Deum omnipotentem*. In Clarom. et Voss. deest *omnipotentem*.

(72) *Scriptura*. Vocem *γραφὴ*, qua paulo ante natus est Irenæus, quamque recte veritatis interpres, *litteras*, et hic reddere debuisset, *littera* seu *epistola*, nam de Clementis epistola sermo est.

Τὸν δὲ Κλήμεντα (73) τοῦτον διαδέχεται Εὐάρεστος· καὶ τὸν Εὐάρεστον Ἀλέξανδρος· εἰθ' οὕτως (74) ἔκτος ἀπὸ τῶν ἀποστόλων καθίσταται Εὐλεσφόρος, ὃς καὶ ἐνδόξως ἐμαρτύρησεν· ἔπειτα Ἰγνίος, εἴτα Πίος, μεθ' ὃν Ἀνίκητος. Διαδεξαμένου τὸν Ἀνίκητον Σωτήριος, νῦν δωδεκάτῳ τόπῳ ἰδὼν τῆς ἐπισκοπῆς ἀπὸ τῶν ἀποστόλων κατέχει κλήρον Ἐλευθέριος. Τῇ αὐτῇ τάξει, καὶ τῇ αὐτῇ διαδοχῇ (75) ἦτα ἀπὸ τῶν ἀποστόλων ἐν τῇ Ἐκκλησίᾳ παράδοσις, καὶ τὸ τῆς ἀληθείας κήρυγμα κατήντησεν εἰς ἡμᾶς.

4. Καὶ Πολύκαρπος (76) δὲ οὐ μόνον ὑπὸ ἀποστόλων μαθητευθεὶς, καὶ συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς ἐν Χριστῶν ἑωρακόσιν (77), ἀλλὰ καὶ ὑπὸ ἀπο-

Huic autem Cleuienti succedit Evaristus, et Evaristo Alexander, ac deinceps sextus ab apostolis constitutus est Silestus, et ab hoc Telesphorus, qui etiam gloriosissime martyrium fecit: ac deinceps Hyginus, post Pius, post quem Anicetus. Cum autem successisset Aniceto Soter, nunc duodecimo loco episcopatum ab apostolis habet Eleutherius. Hac ordinatione et successionem, ea quæ est ab apostolis in Ecclesia traditio et veritatis præconatio pervenit usque ad nos. Et est plenissima hæc ostensio, unam et eandem vivificatricem fidem esse, quæ in Ecclesia ab apostolis usque nunc sit conservata, et tradita in veritate.

4. Et Polycarpus autem non solum ab apostolis eductus, et conversatus cum multis ex eis qui Dominum nostrum viderunt; sed etiam ab

ἀστώων κατασταθεὶς εἰς τὴν Ἀσίαν, ἐν τῇ ἐν Σμύρνῃ Ἐκκλησίᾳ, ἐπισκοπος, ὃν καὶ ἡμεῖς ἑωρακαμεν ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ (78)· (ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε (79), καὶ πάνυ γηραλέος, ἐνδόξως καὶ ἐπιφανέστατα μαρτυρήσας, ἐξῆλθε τοῦ βίου) ταῦτα διδάσας ἀεὶ, ἃ καὶ παρὰ τῶν ἀποστόλων ἔμαθεν, ἃ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν (82), ἃ καὶ μόνᾳ ἐστὶν ἀληθῇ. Μαρτυροῦσιν τοῦτοις αἱ κατὰ τὴν Ἀσίαν Ἐκκλησίαι πᾶσαι, καὶ οἱ μέχρι νῦν διαδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον (83), πολλῶ ἀξιοπικτότερον καὶ βεβαιότερον ἀληθείας μάρτυρα ὄντα, Οὐαλεντίνου καὶ Μαρκίωνος, καὶ τῶν λοιπῶν κακογνωμόνων. Ὅς καὶ ἐπὶ Ἀνικίτου ἐπιδημήσας τῇ Ρώμῃ (86), πολλοὺς ἀπὸ τῶν προσηρμένων αἰρετικῶν ἐπεστρέφεν εἰς τὴν Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ, μίαν καὶ μόνην ταύτην ἀλήθειαν κηρύξας ὑπὸ τῶν ἀποστό-

apostolis in Asia, in ea quæ est Smyrnis Ecclesia constitutus episcopus, quem et nos vidimus in prima nostra ætate (multum enim perseveravit (80), et valde senex gloriosissime et nobilissime martyrium faciens exivit de hac vita), hæc docuit (81) semper quæ ab apostolis didicerat, quæ et Ecclesiæ tradidit, et sola sunt vera. Testimonium his perhibent quæ sunt in Asia Ecclesiæ omnes, et qui usque adhuc successerunt Polycarpo: qui vir multo majoris auctoritatis (84), et fidelior (85) veritatis est testis, quam Valentinus et Marcion, et reliqui, qui sunt perversæ sententiæ. Is enim est, qui sub Aniceto cum advenisset in urbem, multos ex his quos prædiximus, hæreticos convertit in Ecclesiam Dei, unam et eam hanc veritatem annuntians ab apostolis percepisse se (87), quam

(73) Τὸν δὲ Κλήμεντα. Græca hæc idem Eusebio debemus lib. v *Hist.*, cap. 6.

(74) Οὕτως. Hanc vocem non agnoscit vetus interpretes.

(75) Διαδοχῇ. Legendum esse cum veteri interprete διαδοχῇ, nemo non videt.

(76) Καὶ Πολύκαρπος. Etiam hunc locum Græce refert Eusebius lib. iv *Hist.* cap. 14.

(77) Συναναστραφεὶς πολλοῖς τοῖς ἐν Χριστῶν ἑωρακόσιν. Cum Joanne nominatim familiarem Polycarpo consuetudinem intercessisse, scribit Irenæus in epistola ad Florinum, ejus fragmentum habes ad calcem hujus operis. Nec dubium quin Philippum etiam apostolum viderit; quandoquidem Polycrates Ephesiorum episcopus, qui eodem tempore scribebat atque Irenæus, ipsum recenset inter eos quorum exemplo munebatur consuetudo celebrandi Paschatis die 14 lunæ.

(78) Ἐν τῇ πρώτῃ ἡμῶν ἡλικίᾳ. Idem testatur Irenæus in citata ad Florinum epistola. Sed de iis in dissert. II.

(79) Ἐπιπολὺ γὰρ παρέμεινε. Si Polycarpus sit Angelus Ecclesiæ Smyrnenensis, ad quem Christus Apoc. ii, 9, 10, scribi jubet, egerit necesse est 70 annos in episcopatu, ac proinde obierit centenario major.

(80) Perseveravit. Eras., Gall. et Feuard. editit. *perseveraverat*. Sed interpretes melius vertisset, *vixit*.

(81) Hæc docuit. Editit. *Hic docuit*.

(82) Ἀ καὶ ἡ Ἐκκλησία παραδίδωσιν. Legit vetus interpretes, ἃ καὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδίδωσιν. Sic etiam Rufinus apud Eusebium legit, vertit enim: *Et hæc Ecclesiæ tradebat*. Paulo post quidem habet iterum textum Græcum: ταύτην ἀλήθειαν... τὴν ὑπὸ

τῆς Ἐκκλησίας παραδεδομένην. Sed et hic legit interpretes, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ παραδεδομένην. Quare non dubitem quin codex, quo usus est vetus interpretes, utrobique tulerit, τῇ Ἐκκλησίᾳ. Hancque lectionem alteri præferendam esse ex eo existimo, quod ad Irenæi scopum magis faciat. Probat enim eam, qua gaudet Ecclesia, traditionem apostolis et viris apostolicis acceptam referri.

(83) Διαδεγμένοι τὸν Πολύκαρπον. In Rob. Stephani edit. Eusebii, indeque in Feuard. edit Irenæi scriptum legitur, τὸν τοῦ Πολυκάρπου ὁρόν. Sed recentioris cujuspiam additamentum esse liquet.

(84) Auctoritatis. Vocem *testis*, quæ in edit. Eras., Gall. et Feuard. immediate sequitur, Græci textus et cod. Voss. ac Clarom. auctoritate delevis.

(85) Fidelior. Sic recte Clarom. cod. Jam Eusebii auctoritate, et Billii (lib. ii *Observat. sacr.*, cap. 3), comminatione sic locum restituerat Feuwardentius, expuncto *fidelioris*, quod perperam habebant omnes codi. Sed conjecturis deinceps opus non est, ubi suffragatur ms. codicis auctoritas.

(86) Ἐπὶ Ἀνικίτου ἐπιδημήσας τῇ Ρώμῃ. Ejusdem adventus Polycarpi in urbem meminit in epistola ad Victorem papam. Inter illud a Polycarpo susceptum fuisse initio pontificatus Aniceti, anno scilicet 157, aut 158, potissimum ob quæstionem quamdam quæ de Pascha inciderat, scribunt Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 14, et Hieronymus *De viris illustribus* cap. 17, quasi ex Irenæo, quamvis hic hujusce peregrinationis causam non memoret.

(87) Percepisse se. Se quod post hoc verbum in edit. Eras., Gall. et Feuard. ac in mss. omnibus, exceptis Clarom. et Voss. legitur, a Græbio minus

λων παρεληφέναι, τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας (88) παραδεδομένην. Καὶ εἰσὶν οἱ ἀκηκοότες αὐτοῦ, ὅτι Ἰωάννης, ὁ τοῦ Κυρίου μαθητὴς, ἐν τῇ Ἐφέσῳ πορευθεὶς λούσασθαι, καὶ ἰδὼν Ἰωὴν Κήρινθον (90), ἐξήλατο τοῦ βαλανείου μὴ λουτᾶμενος, ἀλλ' ἐπειπὼν· Φύγωμεν, μὴ καὶ τὸ βαλανεῖον συμπίσῃ, ἔνδον ὄντος Κηρίνου, τοῦ τῆς ἀληθείας ἐχθροῦ. Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος (93) ποτε εἰς ἑλὶν αὐτῷ ἐλθόντι, καὶ φήσαντι, «Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς(94);» ἀπεκρίθη· Ἐπιγινώσκω(95) τὸν πρωτότοκον τοῦ Σατανᾶ. » Τότε αὐτὴν οἱ ἀπόστολοι, καὶ

²² Tit. iii, 40.

providē deletum reposui. Quamvis in textu Græco non exprimitur, subintelligi tamen debet; et ea propter versionem suam, uti necessarium, ne male suspēdatur sensus, inseruit Valesius. Idem dicendum de voce *dicentem* post *audierunt eum*, quam etiam perperam, et cum dispendio sensus, expunxit Græbius. Omittitur quidem in mss. Clarom. et Arund., sed librariorum culpa. In Græco vero adeo subintelligitur, ut Valesius Irenæi verba Latine reddere non potuerit, nisi addendo *narrantem*; et Græbius ipse agnoscat verti ab interprete debuissē, *audierunt ab eo*. Quasi *audierunt dicentem*, diversum quid exprimeret.

(88) *Τὴν ὑπὸ τῆς Ἐκκλησίας*. Legere amarem, τὴν τῇ Ἐκκλησίᾳ. Sic saltem legit vetus interpres. Vide præced. not. 82.

(89) *Quam et Ecclesiā tradidit*. Juxta Græcum, *quam et Ecclesiā tradidit*; sed, ut mihi videtur, minus bene. Lege ad textum Græc. not. 82.

(90) *Κήρινθος*. Hæc de Ebione, non de Cerintho refert Epiphanius hæc. 50. Sed Irenæo potior adhibenda fides. Quod addunt quidam, balnei ruinis statim post Joannis egressum oppressum fuisse Cerinthum cum assecclis, fabulam olet. Neque enim ruinæ illius meminere antiqui.

(91) *Quod timeat*, etc. Græca ferunt: *Fugiamus hinc, ne forte balneum corruat, in quo est Cerinthus veriūctis inimicus*.

(92) *Καὶ αὐτὸς δὲ ὁ Πολύκαρπος Μαρτίῳ*, etc. Id Romæ contigisse scribit Hieronymus *De vir ill.*, cap. 17. Sed neque Irenæus, neque Eusebius locum designant.

(93) *Cognoscis nos?* Ita recte ex Arund. reposuit Græbius, pro *cognosce nos*, ob rationes not. seq. expositas.

(94) *Ἐπιγινώσκεις ἡμᾶς*. Ita mss. quatuor Eusebii codd. quibus usus est Valesius. Editi vero habent, *ἐπιγινώσκει ἡμᾶς*: quam lectionem etiam tuentur Nicephorus et Rufinus, prout editos habemus. At priorem post Græbium prætulī, non solum quod cum cod. Arund. conveniat, de quo supra, sed et quod verosimilius sit, Marcionem Polycarpo obviam factum per interrogationem dixisse: *Cognoscis nos?* quam imperiose *Cognosce nos*. Quod vero Valesius notat, *ἐπιγινώσκειν* idem fere hoc loco esse, quod *salutare*, id sane, ut recte observat Græbius, ad responsum Polycarpi nullo modo quadrat. Absurde enim diceretur: *Saluto te primogenitum Satanæ*.

et Ecclesiā tradidit (89). A οἱ μαθηταὶ αὐτῶν ἔσχον εὐλάβειαν, πρὸς τὸ μὴ δὲ μέχρι λόγου κοινωνεῖν τινὲ τῶν παραχαρασσόντων τὴν ἀλήθειαν, ὡς καὶ Παῦλος ἔφησεν· «Διρετικὸν ἀνθρώπον μετὰ μίαν καὶ δευτέραν νοθεύσαν παρατοῦ, εἰδὼς ὅτι ἐξίστραπτει ὁ τοιοῦτος, καὶ ἀμαρτάνει, ὧν αὐτοκατάκριτος. Ἔστι δὲ καὶ ἐπιστολὴ Πολυκάρπου πρὸς Φιλιππησίους scripta perfectissima (1), ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt et curam habent suæ salutis, possunt discere. Sed et quæ 178 est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos

B τῆς πίστεως αὐτοῦ, καὶ τὸ κήρυγμα τῆς ἀληθείας, οἱ βουλόμενοι, καὶ φρονεῖζοντες τῆς ἐαυτῶν σωτηρίας, δύναται μαθεῖν. Ἀλλὰ καὶ (3) ἡ ἐν Ἐφέσῳ Ἐκκλησία ὑπὸ Παύλου

(96) alicui eorum, qui adulteraverant veritatem, quemadmodum et Paulus ait: «Hæreticum autem (97) hominem post unam correptionem (98) devota, sciens quoniam perversus est qui est talis, et est a semetipso damnatus» (99). Est autem et epistola Polycarpi ad Philippenses scripta perfectissima (1), ex qua et characterem fidei ejus, et prædicationem veritatis, qui volunt et curam habent suæ salutis, possunt discere. Sed et quæ 178 est Ephesi Ecclesia a Paulo quidem fundata, Joanne autem permanente apud eos

(95) *Ἐπιγινώσκω*. Pronomen *σε* addit Chronicon Alexandrinum, ubi hæc historia narratur, pag. 257 nuperæ edit. Paris. Addidit quoque in versione sua vetus Irenæi interpres. Hinc et in textu Græco addendum esse vult Græbius. Sed haud necesse putem: satis subintelligitur. Huic vero S. Polycarpi responso: *Cognosce te primogenitum Satanæ*, geminum est quod ait in sua ad Philippenses epistola: «Ὅς ἀν' μεθοδεύῃ τὰ λόγια τοῦ Κυρίου πρὸς τὰς Ἰδίας ἐπαθμίας, καὶ λέγῃ μὴτε ἀνάστασιν, μὴτε χριστὸν εἶναι, ὅστος πρωτότοκος ἐστὶ τοῦ Σατανᾶ. Qui eloquia Domini traduxerit ad desideria sua, dixeritque neque resurrectionem, neque judicium esse; hic primogenitus est Satanæ.

(96) *Ut ne verbo tenuis communicarent*. Sic edit. Eras., Gall. et Fœnard. et mss. Ottobon. et Merc. 2. Quæ lectio, cum optima sit, et Valesio probata, a Græbio partim ex Arund. partim ex Voss. in pejorem, ut nec verbo *communicarent*, commutanda non erat. In cod. Clarom. legitur: *ut ne verbo bonos communicarent*, forte pro *ut ne verba bono*, aut verbo *tenuis*; ex quo, ut et Voss. retinuit particulam, ut, quam omittunt editi, cit.

(97) *Hæreticum autem*. Particula *autem* neque in Irenæi, neque in Apostoli Græco textu legitur.

(98) *Post unam correptionem*. Addunt Novi Testamenti codices, tum Græci, tum Latini, et ipse Irenæi textus Græcus, καὶ δευτέραν, et alteram; quas voces in Latina Irenæi versione librariorum culpa omittas puto. Siquidem hæc eadem Apostoli verba reddens supra lib. 1, cap. 16, n. 3, expressit et secundam. Absuisse tamen videtur ab Italica versione, Tertullianus enim lib. *De præscript.* Cyprian., lib. iii ad Quirin., cap. 78, et epist. 55; Lucifer Calarit. et Ambrosiaster in hunc Pauli locum, non habent et alteram.

(99) *Et est a semetipso damnatus*. Est ex Arund. et Voss. addidit Græb., consentit Clarom. Ex Græco autem Irenæi, ac sacro ipsius Apostoli textu addendum erat, et peccat.

(1) *Perfectissima*. Sic vocem *ἰκανωτάτη* reddere placuit interpreti. Veritè vero Rufinus pervalida; Langus Nicephori interpres, *longissima*; Christophorsonus, *accurate scripta*; Valesius denique *luculentissima*.

(2) *Ἀλλὰ καὶ*. Ita hujus capitis clausula Græce

μὲν τεθεμελιωμένη. Ἰω- usque ad Trajani tempo-
άννου δὲ παραμέναντος ra, testis est verus apo-
αὐτοῖς μέχρι τῶν Τραϊά- stolorum traditionis
νοῦ χρόνων, μάρτυς ἀληθὴς ἐστὶ τῆς ἀποστόλων
παράδοσις.

CAPUT IV.

Δ sola Ecclesia catholica, traditionis et doctrinae apostolicæ custode, petendam esse veritatem. Hæreses novas esse, nec originem apostolis acceptam referre posse.

1. Tantæ igitur ostensiones cum sint, non (5) oportet adhuc quærere apud alios veritatem, quam facile est ab Ecclesia sumere; cum apostoli, quasi in depositarium dives, plenissime in eam contulerint omnia quæ sint veritatis: uti omnis quicumque velit,umat ex ea potum vitæ. Hæc est enim vitæ introitus; omnes autem reliqui fures sunt et latrones. Propter quod oportet devitare quidem illos; quæ autem sunt Ecclesiæ, cum summa diligentia diligere (4), et apprehendere veritatis traditionem. Quid enim? Et si de (5) aliqua modica quæstione disceptatio esset, nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias (6), in quibus apostoli conversati sunt, et ab eis de præsentis quæstione sumere quod certum et re liquidum est? Quid autem si neque apostoli quidem Scripturas reliquissent nobis, nonne oportebat ordinem sequi traditionis, quam tradiderunt illis quibus committabant Ecclesias?

2. Cui ordinationi assentiunt multæ gentes barbarorum, eorum qui in Christum credunt (7), sine charta (8) et atramento (9) scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem, et veterem traditionem diligenter custodientes; in unum Deum cre-

antes fabricatorem cæli et terræ, et omnium quæ in eis sunt, per Christum Jesum Dei Filium. Qui propter eminentissimam erga signum suum dilectionem, eam quæ esset ex Virgine generationem sustinuit, ipse per se hominem adunans Deo, et passus sub Pontio Pilato, et resurgens, et in claritate receptus, in gloria venturus Salvator eorum qui salvantur, et iudex eorum qui judicantur, et mittens in ignem æternum transfiguratores veritatis, et contemptores Patris sui, et adventus ejus. Hanc fidem qui sine litteris crediderunt, quantum ad sermonem nostrum barbari sunt: quantum autem ad sententiam, et consuetudinem, et conversationem, propter fidem per quam sapientissimi sunt, et placent Deo, conversantes in omni iustitia, et castitate, et sapientia. Quibus si aliquis annuntiaverit ea, quæ ab hæreticis adinventa sunt, proprio sermone eorum colloquens, statim concludentes aures, longo longius fugient, ne audire quidem sustinentes blasphemum colloquium. Sic per illam veterem apostolorum traditionem, ne in conceptionem quidem mentis admittunt, quodcumque eorum portentilloquium est: nequedum enim (10) congregatio fuit apud eos, neque doctrina instituta.

3. Ante Valentinum enim non fuerunt, qui sunt a Valentino; neque ante Marcionem erant, qui sunt a Marcione; neque omnino erant reliqui sensus maligni, quos supra enumeravimus, antequam initiatores et inventores perversitatis eorum florent.

C Οὐαλεντίνος μὲν (11) γὰρ Valentinus enim venit ἤλθεν εἰς Ῥώμην ἐπὶ Romam sub Hygino; in- Ὑγίνου· ἤκμασε δὲ ἐπὶ crevit vero sub Pio, et Πίου, καὶ παρέμεινε ἕως prorogavit tempus usque Ἀνικητίου. Κέρδων δὲ ὁ ad Anicetum. Cerdon au- πρὸ Μαρκίωνος, καὶ αὐ-

exat apud Euseb. lib. iii *Historiæ*, cap. 23, et Nicephorum lib. iii, cap. 11.

(3) *Ostensiones cum sint, non.* Sic omnino Clarom. cod. consentiunt, quoad vocem ostensiones, Eras., Gall., Arund., Ottobon. et Merc. 2, et quoad expunctionem vocis hæc post sint, Arund., Voss. et Merc. 4. At Feuard. perperam ex veteri cod. excudi fecit ostensionis pro ostensiones; retinuit vero cum Eras. et Gall. hæc post sint.

(4) *Diligere.* Billius lib. ii *Observat. sacr.*, cap. 5, deligere mallet, quam diligere, ob verbum devitare, quod antecedit. Sed diligere hic pro deligere accipi nihil vetat, imo præstat. Diligere enim et deligere promiscue interdum usurpari, docent Glossæ veteres, in quibus legitur: *Dilige, ἀγάπησον, ἐπὶ πλεον.* *Dilectus, στρατολογία, δοκιμασία, ἀγαπηταίς.*

(5) *Si de.* Vocem quibus, quam interserunt Feuard. et Grab., ut superfluum omisi auctoritate Clarom. et Voss.

(6) *Nonne oporteret in antiquissimas recurrere Ecclesias, etc.* Ita et Tertullian. lib. *De præscriptis adversus hæret.*, cap. 36: *Age jam, qui voles curiositate melius exercere in negotio salutis tuæ, percurrere Ecclesias apostolicas, apud quas ipsæ cathedræ apostolorum suis locis præsentantur, apud quas ipsæ authenticæ litteræ eorum recitantur, sonantes vocem et repræsentantes faciem uniuscujusque. Proxime est tibi Achaia? habes Corinthum. Si non longe es a Macedonia, habes Philippis, habes Thessalonicenses. Si*

poles in Asiam tendere, habes Ephesum. Si autem Italiae adjaces, habes Romam, unde nobis quoque auctoritas præsto est. Statu felix Ecclesia, cui totam doctrinam apostoli cum sanguine suo profuderunt, etc.

(7) *Eorum qui in Christum credunt.* Quorum loco eorum ex vet. cod. excudi fecit Feuard. cum quo consentiunt Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic Christo, non Christum habeat. Sed melior est lectio eorum in Eras., Gall., Grab. et Merc. 2.

(8) *Charta.* In Eras., Gall., Ottobon., Arund. et D Merc. 2, minus bene, *characteres*.

(9) *Et atramento.* Ita Clarom. et Feuard. edit. In Eras., Gall. et Grab. vel *atramento*. Ilis vero Irenæi verbis similia sunt, ut recte notat Grab., quæ Hieronymus. epist. 38, al. 64, ad Pammachium, cap. 9, contra errores Joannis Hierosolymitani scribit: *Quod ab apostolis traditum, non scribitur in charta et atramento, sed in tabulis cordis carnalibus.*

(10) *Nequedum enim.* Dum deest in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Sed enim in Voss. Porro nequecum hic accipio pro *nequedum*, isque sensus esse videtur. Nequedum enim, cum apostoli barbaris illis populis Evangelium nuntiabant, hæreticorum congregatio fuit apud eos, vel perversa eorum doctrina ibi nota. Nam Valentinus, Marcion, ceterique ejusmodi fidei corruptores, apostollis posteriores existerunt.

(11) *Οὐαλεντίνος μὲν.* Græca hæc transcripsit Eusebius lib. iv *Hist.*, c. 11.

ὅς ἐπὶ Ὑγίνου, ὃς ἦν et hic sub Hygino, qui A
ἐνατος ἐπίσκοπος (12), εἰς fuit octavus episcopus,
τὴν Ἐκκλησίαν ἐλθὼν, sæpe (13) in Ecclesiam
καὶ ἐξομολογούμενος, οὐ- veniens, et exomologe-
τως διετέλεσε, ποτὲ μὲν sin faciens, 179 sic
λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ consummavit, modo qui-
πάλιν ἐξομολογούμενος, dem latenter docens,
(14), ποτὲ δὲ ἐλεγχόμε- modo vero exomologe-
νος ἐφ' οἷς ἐδίδασκε κα- sim faciens, modo vero
κῶς, καὶ ἀριστάμενος τῆς ab aliquibus traductus in
τῶν ἀδελφῶν συνοδίας. his quæ docebat male,
et absentus est a religiosorum hominum conven-
tu (15).

Marcion autem illi succedens invaluit sub Aniceto, decimum locum episcopatus continente. Reliqui vero, qui vocantur Gnostici, a Menandro Simonis discipulo, quemadmodum ostendimus, accipientes initia, unusquisque eorum, cujus participatus est sententiæ, ejus et pater, et antistes apparuit. Omnes autem hi multo posterius, mediantibus jam Ecclesiæ temporibus, insurrexerunt in suam apostasiam (16).

CAPUT V.

Christum et apostolos sine ullo mendacio, furo et hypocrisi, nec doctrinam suam ad auditorum opinionem componentes, unum Deum Patrem omnium conditorem annuntiassent.

1. Traditione igitur, quæ est ab apostolis, sic se habente in Ecclesia, et permanente apud nos, revertamur ad eam, quæ est ex Scripturis ostensionem eorum, qui Evangelium conscripserunt, apostolorum, ex quibus conscripserunt de Deo sententiam, ostendentes quoniam Dominus noster Jesus Chri-

¹² Joan. xiv, 6. ¹³ Psal. lxxxiv, 12.

(12) Ὁς ἦν ἐνατος ἐπίσκοπος. Legendum puto, ὃς ἦν ὄγδοος, non ἐνατος ἐπίσκοπος. Sic certe legit interpretes, et meo quidem iudicio, recte; nam præcedenti cap. 3, Irenæus pontifices Romanos ordine recensens, Hyginum octavo numerat: et hic et illic Aniceto decimum locum tribuit; quod non quadrat, si hic ἐνατος legas. Nec manifestam contradictionem enolliteris dicendo, modo Petrum inter Romanos episcopos ab Irenæo computari, modo excludi. Nam et præcedenti cap. 3, et lib. 1, cap. 28. Romanos pontifices enumerat ἀπὸ τῶν ἀποστόλων, « ab apostolis; » quibus verbis Petrum a Catalogo suo perspicue removet. Vide quæ lib. 1, cap. 28, adnotavimus.

(13) Σæpe. Hanc vocem vel interpretes, vel librarius de suo addiderunt.

(14) Λαθροδιδασκαλῶν, ποτὲ δὲ πάλιν ἐξομολογούμενος. In tribus Eusebii codd. Mazarin., Medic. et Fuxer., Valesio teste, scriptum est λαθροδιδάσκων. Nicephorus tamen et Regius cod. vulgatam lectionem tinentur. Sed ex his Irenæi verbis concludit doctissimus Eusebii editor, primis saltem illis Ecclesiæ temporibus in hæreseos crimine secundæ confessionis locum fuisse; et hæreticos qui post confessionem et abificationem erroris sui ad pristinum dogma iterum rediissent, quos nunc relapsos vocamus, tunc temporis ad secundam confessionem et poenitentiam admissos fuisse. Scribit enim Irenæus Cerdonem hæreticum, post confessionem hæreseos in Ecclesia admissum fuisse ab Hygino Romano pontifice, ac deinceps in urbe Roma mansisse; nunc occulte doctrinam suam spargentem; nunc rursus confiten-

tem errorum suum; nunc convictum pravæ hæreticæque doctrinæ, eoque nomine ab Ecclesia segregatum. Nimirum hæreticos, etiam in sinu suo baptizatos, cæteris peccatoribus mitius semper exceptit Ecclesia, nisi nota aliorum criminum gravitas obstaret. Sed de his consule Morinum *De administratione sacramenti Poenitentiae*, lib. ix, cap. 7, 8 et seqq.
(15) Absentus est a religiosorum hominum conventu. Vertendum erat: abstinuit a fratrum conventu. Neque enim, ut observat Val-sius, Cerdonem ex Ecclesia ejectum fuisse dicit Irenæus; sed ipsam, convictum tandem quod post toties iteratam exomologesin, pestiferum virus erroris sui occulte spargeret, se ab Ecclesia penitus segregasse. Ex quo apparet, Cerdonem suo ipsius iudicio condemnatum, prævenisse Ecclesiæ sententiam.
(16) Omnes autem ... apostasiam. Tota hæc periphrasis desideratur in cod. Clarom. Et vereor ne a quopiam per modum notæ ad marginem codicis scripta, deinceps in textum irrepsit. Neque enim cum præcedenti mihi admodum coherere videtur.
(17) Suspicionem. Græce ὑπολήψεις. Pro opinionibus dixit interpretes.
(18) Fecisse mysterium. Accipit interpretes pro declarasse, explicasse mysterium: quo sensu paulo ante dixit, fecerunt doctrinam; id est explicarunt doctrinam.
(19) Uti ... Dominum et apostolos edidisse. Græcorum more scripsit interpretes pro, Adeo ut ... Dominus, et apostoli ediderint.

tur maledictum dicens omnem, qui in errorem mittat cæcum in via ¹⁷. Qui enim ad inventionem missi erant errantium apostoli, et ad visionem eorum qui non videbant, et ad medicinam languentium, utique non secundum præsentem opinionem colloquebantur eis, sed secundum veritatis manifestationem. Nec enim quilibet homines recte facient, si cæcos jamjamque per præcipitium ferri incipientes adhortentur insistere illi periculosissimæ viæ, quasi vere rectæ, et quasi bene perventuri sint. Quis autem medicus volens curare ægrotum, faciat secundum concupiscentias ægrotantium (20), et non secundum quod aptum est medicinæ? Quoniam autem Dominus medicus venit eorum qui male habent, ipse testificatur, dicens: « Non est opus sanis (21) medicus, sed male habentibus. Non veni vocare justos, sed peccatores ad poenitentiam (22) ¹⁷. » Quomodo ergo qui male habent confirmabuntur? et quomodo peccatores poenitentiam agent? Utrum perseverantes in eisdem ipsis; an e contrario, magnam commutationem et transgressionem prioris conversationis accipientes, per quam et ægritudinem non modicam, et multa peccata sibi metipsis importaverunt? Ignorantia autem mater horum omnium per agnitionem evacuat. Agnitionem ergo (23) faciebat Dominus suis discipulis, per quam et curabat laborantes, **180** et peccatores a peccando (24) coercerat. Non igitur jam secundum pristinam opinionem loquebatur eis, neque secundum suspicionem (25) interrogantium respondere eis; sed secundum doctrinam salutarem, et sine hypocrisi, et sine personæ acceptione.

3. Quod etiam ex Domini sermonibus ostenditur: qui quidem his, qui erant ex circumcisione, ostendebat Filium Dei, eum qui per prophetas prædicatus fuerat, Christum; hoc est, semetipsum manifestabat, qui libertatem hominibus restauraverit et attribuerit incorruptelæ (26) hæreditatem. Gentes autem iterum docebant apostoli, ut relinquerent vana ligna et lapides, quæ suspicabantur esse deos, et verum colerent Deum, qui constituisset et fecis-

¹⁷ Deut. xxvii. 18. ¹⁷ Luc. v, 31, 32. ¹⁸ Gen. xlv, 7 et seq.

(20) *Ægrotantium*. Editi. cum Arund. et Merc. **2**, *ægrotantibus*.

(21) *Sanis*. In Arund. *valentibus*.

(22) *Ad poenitentiam*. In pro ad legitur in Clarom., Voss. et Merc. 1 coll.

(23) *Ergo*. Al. *vero*.

(24) *A peccando*. Ita Fœuard. in marg. et Voss. Cæteri a peccato.

(25) *Suspicionem*. In Fœuard. marg. et Voss. *opinionem*.

(26) *Incorruptelæ*. Clarom., Arund., et Merc. **2**, *incorrupte*.

(27) *Dilatans Japhet*. Alludit ad ea verba, quibus Noe Japheto primogenito suo benedicens, ait Gen. ix, 27: *Dilatet Deus Japhet, et habitet in tabernaculis Sem, sitque Chanaan servus ejus*. Quæ quidem transfert Irenæus ad vocationem gentium, quos, reprobatis Judæis, ad fidem vocavit Deus.

(28) *Vere Deus*. Ita in Fœuard. marg., Clarom.,

A set omne humanum genus, et per conditionem suam aleret et auget, et constabiliret, et eis esse præstaret; et ut expectarent Filium ejus Jesum Christum, qui redemit nos de apostasia sanguine suo, ad hoc ut essemus et nos populus sanctificatus, de cœlis descendurum in virtute Patris, qui et judicium omnium factorus est, et ea quæ a Deo sunt bona donaturus his, qui servaverint præcepta ejus. Hic in novissimis temporibus apparens, lapis summus angularis, in unum collegit, et univit eos qui longe, et eos qui prope, hoc est, circumcisionem et præputium, dilatans Japhet (27), et constituens eum in domo Sem ¹⁸.

CAPUT VI.

Neque Spiritum sanctum in scripturis Veteris Testamenti alium Deum ac Dominum nominasse, nisi qui vere Deus est, Patrem scilicet et Filium ejus.

1. Neque igitur Dominus, neque Spiritus sanctus, neque apostoli eum, qui non esset Deus, definitive et absolute Deum nominassent aliquando, nisi esset vere Deus (28); neque Dominum appellassent aliquem ex sua persona, nisi qui dominatur omnium, Deum Patrem; et Filium ejus, qui dominium accepit a Patre suo omnis conditionis, quemadmodum habet illud: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque (29) ponam inimicos tuos suppedaneum (30) pedum tuorum ¹⁹. » Patrem enim Filio collocutum ostendit: qui dedit ei hæreditatem gentium, et subiecit ei omnes inimicos. Vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus, merito Spiritus sanctus Domini appellatione signavit eos (31). Et iterum in eversione Sodomitarum Scriptura ait: « Et pluit Dominus super Sodomam et Gomorrbam ignem et sulphur a Domino de cœlo ²⁰. » Filium enim hic significat (32), qui et Abraham collocutus sit, a Patre accepisse potestatem ad judicandum Sodomitas, propter iniquitatem eorum. Similiter habet illud: « Sedes tua, Deus, in æternum; virga directionis, virga regni tui. Dilixisti justitiam, et odisti iniquitatem, propterea unxit te Deus, Deus tuus ²¹. » Utrosque enim Dei

ix, 27. ¹⁹ Psal. cix, 1. ²⁰ Gen. xix, 24. ²¹ Psal.

D Voss. et edit. Oxon., melius quam *verus Deus*, ut est in cæteris, quia sequitur: *vere igitur cum Pater sit Dominus, et Filius vere sit Dominus*, etc.

(29) *Sede a dextris meis quoadusque*. Clarom. *Sede ad dextram meam, quousque*.

(30) *Suppedaneum*. Ita Clarom., Arund. et Voss. In aliis *scabellum*. Sed cum tam supra lib. ii, cap. 28, n. 7, quam infra cap. 11 et 12 hujus libri legatur *suppedaneum*, ita reponere maluimus.

(31) *Signavit eos*. In Voss. *significavit eos*.

(32) *Filium enim hic significat*. Non Irenæus modo, sed et plures alii ex antiquis Patribus, de Filii divinitate, et a Patre distincta ejus hypostasi, argumentum ex illo Genesis loco sumpserunt, ut Tertullian., cont. Prax. cap. 13 et 16; Justinus in Dial. cum Tryph.; Prudentius, in Apotheosi, etc. Atqui horum ratio ut apud catholicos, propter illorum auctoritatem, valere debet; sic a Judæis ex linguæ suæ proprietate solet eludi; in qua sæpius nomen proprium repeli solet, et pro nominis usurpatione loco.

appellatione signavit (33) Spiritus, et cum qui ungitur, Filium, et cum qui ungit, id est Patrem. Et iterum: « Deus stetit in synagoga deorum, in medio autem deos discerant ²². » De Patre, et Filio, et de his qui adoptionem perceperunt, dicit: hi autem sunt Ecclesia. Hæc enim est synagoga Dei, quam Deus, hoc est Filius ipso per semetipsum collegit. De quo iterum dicit: « Deus deorum, Dominus locutus est, et vocavit terram ²³. » Quis Deus? de quo dixit: « Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit (34) ²⁴; hoc est Filius, qui secundum manifestationem hominibus advenit, qui dicit: « Palam apparui his, qui me non querunt ²⁵. » Quorum autem deorum? quibus dicit: « Ego dixi: Dil estis, et filii Altissimi (35) ²⁶; » his scilicet (36), qui adoptionis gratiam adepti sunt, per quam « clamamus: Abba, Pater ²⁷. »

2. Nemo igitur alius, quemadmodum prædixi, Deus nominatur, aut Dominus appellatur, nisi qui est omnium Deus et Dominus (37), qui et Moysi dixit: « Ego sum, qui sum. Et sic dices filiis Israel: Qui est misit me ad vos ²⁸; » et hujus Filius Jesus Christus Dominus noster, qui filios Dei facit credentes in nomen suum. Et iterum, loquente Filio ad Moysen: « Descendi, inquit, eripere populum hunc ²⁹. » Ipse est enim (38) qui descendit, et ascendit propter salutem hominum (39). Per Filium itaque, qui est in Patre, et habet in se Patrem, is qui est, manifestatus est Deus (40); Patre testimonium perhibente (41) Filio, **181** et Filio annuntiante Patrem. Queadmodum et Isaias ait: « Et ego, inquit, testis, dicit Dominus Deus, et puer quem elegi, uti cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quoniam ego sum ³⁰. »

3. Cum autem eos, qui non sunt dii, nominat, non in totum, quemadmodum prædixi, Scriptura

A ostendit illos deos; sed cum aliquo additamento et significatione, per quam ostenduntur non esse dii. Quemadmodum apud David: « Dii gentium, idola daemoniorum ³¹. » Et, « deos alienos non sectabimini ³². » Ex eo enim quod dicit, « dii gentium » (gentes autem verum Deum nesciunt), et « alienos deos » nominans eos, abstulit quod sint dii (42). A sua autem persona quod est, dicit de ipsis: Sunt enim « idola, » inquit, « daemoniorum. » Et Isaias: « Confundantur omnes qui blasphemant (43) Deum, et sculpunt inutilia ³³; et ego testis, dicit Dominus (44). » Abstulit quod sint dii; solo autem utitur nomine, ad hoc ut sciamus de quo dicit. Hoc autem ipsum et Jeremias: « Dii inquit, qui non fecerunt cælum et terram, porcant de terra, quæ est sub cælo (45) ³⁴. » Ex eo enim quod perditionem eorum adjecit, ostendit non esse eos deos. Et Elias autem convocato universo Israel in Carmelum montem, volens eos ab idololatria avertere, ait eis: « Quousque claudicabitis vos in ambabus suffraginibus? Si unus (46) est Dominus Deus, venite post eum ³⁵. » Et iterum super holocaustum sic ait idolorum sacerdotibus: « Vos invocabitis in nomine deorum vestrorum, et ego invocabo in nomine Domini Dei mei; et Deus qui exaudiet hodie (47), ipse est Deus ³⁶. » In eo enim quod, hæc dicebat propheta, qui quidem apud ipsos putabatur dii, arguit deos non esse. Convertit autem eos ad eum Deum, qui et credebatur ab eo, et qui vere erat Deus, quem et invocans clamabat: « Domine, Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, exaudi me hodie: et intelligat omnis populus hic, quoniam tu es Deus Israel ³⁷. »

4. Et ego igitur invoco te, Domine, Deus Abra-

²² Psal. LXXXI, 1. ²³ Psal. XLIX, 1. ²⁴ Ibid., 3. ²⁵ Isa. LXV, 1. ²⁶ Psal. LXXXI, 6. ²⁷ Rom. VIII, 15. ²⁸ Exod. III, 14. ²⁹ Ibid., 8. ³⁰ Isa. XLIII, 10. ³¹ Psal. XCV, 5. ³² Psal. LXXX, 10. ³³ Isa. XLIV, 9. ³⁴ Jerem. X, 11. ³⁵ III Reg. XVIII, 21. ³⁶ Ibid., 24. ³⁷ Ibid., 36.

(33) *Signavit*. Sic Clarom. et Voss. Alii *significavit*.

(34) *Non silebit*. Clarom. *non silebitur*.

(35) *Altissimi*. Voss. *Excelsi*.

(36) *His scilicet*. His pro hi ex Arund. et Voss. reposuit Grabijs, ut respondeat quibus. Consentit Clarom.

(37) *Omnium Deus et Dominus*. Miratur Grabijs, Irenæum versum 14 capitis in Exodi Deo Patri tribuere, sed versum 8, Deo Filio; cum tamen integer contextus planissime ostendat, eandem esse personam, quæ utrobique loquitur. Sed mirari desiisset, si attendisset eam esse Irenæi, aliorumque e veteribus non paucorum sententiam, ex divinis personis solum apparuisse Verbum; Patrem vero invisibilem semper perstitisse, nec hominibus manifestatum esse, aut cum iis collocutum, nisi per Filium, ut hic loquitur auctor noster, et fusius disserit lib. IV, cap. 37. Vide quæ in dissert. 3, art. V, § 57 et seqq. eam in rem observavimus.

(38) *Ipse est enim*. Duæ voculæ est enim, desunt in cod. Voss.; posterior duntaxat in Clarom.

(39) *Salutem hominum*. Merc. 1 et Ottobon. *salutem omnium*.

(40) *Is qui est, manifestatus est Deus*. Ita pro his quibus est manifestatus, post Grabijs reposui ex eod. Clarom. et Voss. et Feu. marg., cum quibus consonat Arund., nisi quod in hoc desunt duæ po-

stremæ voces, est Deus.

(41) *Perhibens*. Sic omnes mss.; editi. *præbente*.

(42) *Abstulit quod sint dii*. In Feuard. ex vet. cod. et mss. Voss., *abstulit qui non sunt dii*. Sed prior lectio præferenda videtur, nam mox eadem phrasia repetitur, et paulo post clarioribus explicatur verbis: *ostendit non esse deos*.

(43) *Blasphemant*. Ex sacro textu Isaiæ XLIV, 9, 10, legendum, *plasmant*; Gr. οὐ πλάσσοντες τὸν Θεόν.

(44) *Et ego testis, dicit Dominus*. Hæc posteriora verba non leguntur in mox cit. Isaiæ capite, neque in LXX neque in Vulgata. Quare suspicor, ex priori Isaiæ loco, quem paulo ante refert Irenæus, huc scribarum oscitantia translati fuisse.

(45) *Pereant de terra, quæ est sub cælo*. Paulo aliter sacer textus Jerem. X, 11: Ἀπολέσθωσαν ἐκ τῆς γῆς, καὶ ὁποῦνθωσιν τοῦ οὐρανοῦ τούτου. Quæ Vulgatus interpretis ita reddidit: *Pereant de terra, et de his quæ sub cælo sunt*.

(46) *Si unus*. In Clarom. deest si. Unde venit mihi in mentem Irenæi interpretem in Græco pro ei, male legisse σὺς, et scripsisse: *Unus est Dominus*, etc., alium vero quempiam ex sacris codicibus addidisse particulam si.

(47) *Hodie*. Hæc vox in sacro textu non legitur, sed ἐν πυρ, in igne

ham, et Deus Isaac, et Deus Jacob, et Israel, qui es (48) Pater Domini nostri Jesu Christi, Deus qui per multitudinem misericordiarum tuarum bene sensit (49) in nobis, ut te cognoscamus; qui fecisti cælum et terram, qui dominaris omnium, qui es solus et verus Deus, super quem alius Deus non est: per Dominum (50) nostrum Jesum Christum dominationem quoque dona (51) Spiritus sancti: da omni legenti hanc scripturam agnoscere te (52), quia solus Deus es, et confirmari in te, et abstinere ab omni hæretica, et quæ est sine Deo, et inopia sententia.

5. Et apostolus autem Paulus, dicens: « Si enim his (53) qui non erant dii servistis, nunc cognoscentes Deum, imo cogniti a Deo⁴⁸; » separavit eos qui non erant, ab eo qui est Deus. Et iterum de Antichristo dicens: « Qui adversatur et extollit se, inquit, super omne (54) quod dicitur Deus, vel quod colitur⁴⁹; » eos qui ab ignorantibus Deum dii dicuntur, significat, id est idola. Etenim Pater omnium Deus dicitur, et est: et non super hunc extolletur Antichristus; sed super eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii. Quoniam autem verum est, ipse Paulus ait⁵⁰: « Scimus autem, quoniam nihil est idolum, et quoniam nemo Deus, nisi unus. Etenim si sunt qui dicuntur dii, sive in cælo, sive in terra; nobis unus Deus, Pater, ex quo omnia, et nos in illum (55); et unus Dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum. » Distinxit enim (56), et separavit eos qui dicuntur quidem, non sunt autem dii, ab uno Deo Patre, ex quo omnia; et unum Dominum Jesum Christum ex sua persona firmissime confessus est. Quod autem, « sive in cælo, sive in terra, » non quemadmodum exponunt hi, dicere eum mundi fabricatores (57); sed simile est ei quod a Moyse (58) dictum est⁵¹: « Non facies tibi om-

nem similitudinem in Deum (59), quæcunque in cælo sursum, et quæcunque in terra deorsum, et quæcunque in aquis sub terra (60). » Quæ autem in cælo sunt, quæ sint, ipse exponit: « Nequando, inquit⁵², respiciens in cælum, et videns solem, et lunam, et stellas, et omne ornamentum cæli, errans adores ea, et servias eis. » Et ipse autem Moyses⁵³ homo Dei existens, Deus quidem datus est ante Pharaonem: non autem vere Dominus appellatur, nec Deus vocatur a prophetis, sed fidelis Moyses famulus et servus Dei⁵⁴, » dicitur a Spiritu; quod et erat.

182 CAPUT VII.

Solvit objectionem petitam e Pauli verbis II Cor. iv, 5, probatque Apostolum hyperbaticis frequenter uti.

1. Quod autem dicunt, aperte Paulum in secunda ad Corinthios⁵⁵ dixisse: « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium; » et alterum quidem Deum esse sæculi hujus dicunt, alterum vero, qui sit super omnem principatum, et initium, et potestatem: non sumus nos in causa, si hi, qui quæ super Deum sunt mysteria scire se dicunt, ne quidem legere Paulum sciunt. Si enim quis (61) secundum Pauli consuetudinem, quemadmodum ex multis et alibi ostendimus, hyperbaticis eum utentem, sic legerit: « In quibus Deus; » deinde subdistinguens, et modicum diastematis faciens, simul et in unum reliqua legerit, « sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, » inveniet verum, ut sit quod dicitur: « Deus excæcavit mentes infidelium hujus sæculi. » Et hoc per subdistinctionem ostenditur. Non enim Deum hujus sæculi dicit Paulus, quasi super illum alterum aliquem sciens; sed Deum quidem Deum confessus est; infideles autem sæculi hujus dicit, quoniam venturum incorruptelæ non hæreditabunt sæculum. Quemadmodum autem Deus excæcavit (62) mentes infidelium, ex-

⁴⁸ Gal. iv, 8, 9. ⁴⁹ II Thessa. ii, 4. ⁵⁰ I Cor. viii, 4 et seqq. ⁵¹ Deut. v, 8. ⁵² Deut. iv, 19. ⁵³ Exod. vii, 1. ⁵⁴ Hebr. iii, 5; Num. xii, 7. ⁵⁵ II Cor. iv, 4.

(48) *Et Israel, qui es.* Ita in omnibus mss., nisi quod scribarum culpa habeant *est pro es*. At in edit. alio ordine et sensu legitur, *qui est et Israel*.

(49) *Bene sensit.* Sic verbum εἰδὼς te reddere auiat interpres.

(50) *Per Dominum.* Arund. propter Dominum.

(51) *Dominationem quoque dona.* Ita ex Clarom. cod. reposui. Consentiant Ottob., Arund., Voss., Merc. 3, et vetus Feuard. cod. quoad *dominationem*; sed loco imperativi *dona*, Arund. habet *donans*; vetus Feuard. cod. et Voss. *donus*; Merc. 1, *donans* cum signo abbreviationis, quasi *dominans*; Eras., Gall. et Feuard. vitiosissime, *dominatione quoque dominaria*. Græbius qui excudi fecit, *dominationem quoque donans*, pro *dominationem* legendum censet *donationem*; sed frustra. Particula *quoque*, quæ respicit *dominans*, quod præcessit, demonstrat legendum esse *dominationem*. Et in ea quam sequor lectione præclarus est sensus: *Qui dominaris omnium, dominationem quoque dona Spiritus sancti*; id est, fac ut per Christum dominetur etiam in cordibus nostris Spiritus sanctus.

(52) *Agnoscere te.* Sic Clarom. et Voss. Hic tamen omittit *te*. Cæteri, *cognoscere te*.

(53) *Si enim his.* In nostris N. Test. codd. legitur, *sed tunc quidem his*; et hic fortasse pro *si* le-

gendum *sed*.

(54) *Super omne.* Sic quidem Vulgata nostra. Sed in Græco legitur, ἐπὶ πάντα. At in quibusdam mss. codd. exstare ἐπὶ πάν τῷ, docet Oxoniensis Novi Testam. edit. 1675.

(55) *Nos in illum.* Ita Clarom., Voss. et Grab., juxta sacrum Apostoli textum. Cæteri, *nos in illo*.

(56) *Distinxit enim.* In Eras., Gall. et Feuard., *perperam, dixit*.

(57) *Fabricatores.* Sic Clarom., Arund. et Merc. 1. Alii *fabricatorem*.

(58) *A Moyse.* Fenard. in marg. *ad Moysen*. Consentit Clarom., nisi quod librarius scripserit *a pro ad*.

(59) *In Deum.* Hæ voces non leguntur neque in Græco textu LXX, neque in Vulgata.

(60) *Sub terra.* Particulam *vel*, quæ in omnibus edit. legitur ante *sub*, expunxi auctoritate cod. Clarom., quia non legitur neque apud LXX, neque apud Vulgatum interpretem.

(61) *Si enim quis.* Quis ex Voss. bene reposuit Grab. pro *qui*, ut in Eras., Gall. et Clarom., *vel quæ*, ut in Feuard. habetur.

(62) *Excæcavit.* Ita Clarom., al. minus bene *excæcul*.

ipso Paulo ostendimus, proficiente nobis sermone, ut non nunc in multum avocemus mentem nostram a proposito.

2. Quoniam autem hyperbatis frequenter utitur Apostolus, propter velocitatem sermonum suorum, et propter impetum qui in ipso est Spiritus, ex multis quidem aliis est invenire. Sed et in ea quæ est ad Galatas ⁶⁶, sic ait: « Quæ ergo lex factorum (63)? Posita est, usquequo veniat semen, cui promissum est, disposita per angelos in manu Mediatoris. » Ordinatio enim sic est: « Quid ergo lex factorum? Disposita per angelos in manu Mediatoris posita est, usquequo veniat semen, cui promissum est (64): » ut sit homo interrogans, et Spiritus respondens. Et iterum in secunda ad Thessalonicenses ⁶⁷, de Antichristo dicens (65), ait: « Et tunc revelabitur iniquus (66), quem Dominus Jesus Christus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui illum, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute et signis, et portentis mendacii. » Etenim in his ordinatio dictorum sic est: « Et tunc revelabitur iniquus, cujus est adventus secundum operationem Satanæ, in omni virtute, et signis, et portentis mendacii, quem Dominus Jesus interficiet spiritu oris sui, et destruet præsentia adventus sui. » Non enim adventum Domini dicit (67) secundum operationem Satanæ fieri, sed adventum iniqui, quem et Antichristum dicimus. Si ergo non attendat aliquis lectioni, et intervalla aspirationis manifestet in quo dicitur (68); erunt non tantum incongruentia, sed et blasphemia (69), legens quasi Domini adventus secundum operationem fiat Satanæ. Sicut ergo in talibus oportet per lectionem

A hyperbaton ostendi, et consequentem Apostoli servari (70) sensum; sic et ibi non Deum sæculi hujus legimus, sed Deum, quem vere (71) Deum dicimus: incredulos autem et excæcatos sæculi hujus audiemus, quoniam venturum vitæ non hæreditabunt sæculum.

CAPUT VIII.

Solvit alteram objectionem e Christi verbis Matth. vi, 21, et ostendit solum Deum, cum initio et fine careat, Deum ac Dominum vere dici posse; cætera omnia, cum per Verbum ejus facta sint, Dei ac Domini nomen sortiri non posse.

1. Soluta igitur et hac illorum calumnia, manifeste ostensum est, quoniam nunquam neque prophetæ, neque apostoli alium Deum nominaverunt, vel Dominum appellaverunt, præter verum et solum Deum. Multo magis ipse Dominus (72), qui et « Cæsari » quidem « quæ Cæsaris sunt reddi » jubet, « et quæ Dei sunt Deo »; Cæsarem quidem Cæsarem nominans, Deum vero Deum confitens (73). Similiter et illud quod ait: « Non potestis duobus dominis servire »; ipse interpretatur, dicens: « Non potestis Deo servire, et Mammonæ, » Deum quidem confitens Deum, **183** Mammonam autem nominans hoc quod et est. Non Mammonam dominum vocat, dicens: « Non potestis duobus dominis servire; » sed discipulos docet servientes Deo, non subijci Mammonæ, neque dominari ab eo. « Qui » enim, inquit, « facit peccatum, servus est peccati »⁶⁸. » Quemadmodum igitur servientes peccato, servos peccati vocat, non tamen ipsum peccatum Deum (74) appellat: sic et eos qui Mammonæ serviunt, servos Mammonæ appellat, non Deum appellans Mammonam. Mammonam autem est, secundum Judaicam loquelam (75), qua et Sa-

⁶⁶ Gal. iii, 19. ⁶⁷ II Thess. ii, 8. ⁶⁸ Matth. xxi, 21. ⁶⁹ Matth. vi, 24. ⁷⁰ Joan. viii, 34.

(63) *Lex factorum.* Quo codice usus sit Irenæus, nemo facile dixerit. Legit procul dubio: *Τὸ οὖν ὁ νόμος τῶν πράξεων; προσετίθη ἄχρις οὗ*, etc. Non a ri vero Græce habent: *Τὸ οὖν ὁ νόμος; τῶν παραδόσεων* [in mss. quibusdam, *τῆς παραδόσεως*] *χάριν προσετίθη, ἄχρις οὗ*, etc. Latine vero: *Quid igitur lex? Propter transgressionem posita est, donec*, etc. Attamen asservatur in Bibliotheca nostra Sangermanensi præclarissimus D. Pauli Epistolarum ms. codex Græco-Latinus, annorum saltem non-gentorum, in cujus Græco legitur quidem, ut in aliis, *τῶν παραδόσεων χάριν*; at in Latino habetur, *factorum gratia*, forte juxta veterem italicam versionem, quam exhibere videtur hic codex: certo argumento codices quosdam olim habuisse, *τῶν πράξεων*, uti legit Irenæus. Sed qui omiserint vocem *χάριν*, *gratia*, quam non hic modo, sed et lib. v, cap. 21, prorsus omittit Irenæus, nullos novi.

(64) *Cui promissum est.* Sic pro *repromissum est* posui auctoritate cod. Clarom., quia paulo ante ita legitur.

(65) *Dicens.* Arund. et edit. Oxon. *docens*.

(66) *Iniquus.* Vocem *ille*, quæ in Eras., Gall. et Feuard., legitur ante *iniquus*, omittunt omnes mss., omittit paulo post Irenæus, nec habet Græcus Apostoli textus.

(67) *Dicit.* Hoc verbum ab Eras., Gall. et Feuard. omisissum habent omnes mss.

(68) *Intervalla... in quo dicitur.* Sic Clarom., cui quoad voces in quo, consentiunt vetus Feuard. coll. et Voss.; cæteri, *per intervalla... quo dicitur*. Porro ante *manifestet* subiungenda negatio, quæ præcedit, ut sit sensus: *Et intervalla aspirationis non manifestet, in quo (pro in eo quod) dicitur*.

(69) *Blasphemia.* Ita Eras., Gall., Feuard. et Voss. In Arund. vero, Clarom. et Merc. 2, *blasphemat*. Sed *blasphemia* magis convenit cum incongruentia, quod præcedit.

(70) *Servari.* Ita pro *servare* ex Clarom. reposui, quia præmittitur *ostendi*.

(71) *Quem vere.* In Arund. et Merc. 2, *quidem vere*; in Clarom. *quidem jure*.

(72) *Multo magis ipse Dominus.* Pro multo minus *ipse Dominus*, Græcorum more, qui nunquam *πολλῷ μᾶλλον*, ἀντὶ τοῦ ἡπιοῦς, vel *μήτι δὲ* dicunt.

(73) *Deum vero Deum confitens.* Clarom. *Deum verum confitens*.

(74) *Peccatum Deum.* Ita Clarom. melius quam cæteri, *peccatum Dominum*; quia in altero comparisonis membro legitur *Deum*.

(75) *Mammonas autem est secundum Judaicam loquelam*, etc. Idioma Syro-Chaldaicum intelligit, quo Christi temporibus utebantur Judei. *Mammona* enim, ut observat Feuardentius, vocem Hebraicam proprie non esse, sed Syriacam, in caput vi Matthæi et Quæst. 6 ad Algastam, affirmat Hieronymus, idemque significare quod Græcis Πλούτος, quem

maritæ utantur, et cupidus, et plus quam oportet habere volens, » (secundum autem Hebraicam, adjunctive dicitur « Mam ») vel significat (76) « gulosum, » id est, qui non possit a gula continere; Secundum utraque (77) igitur, quæ significantur, non possumus Deo servire, et Mammonæ.

2. Sed et diabolus cum dixisset fortem, non in totum, sed velut in comparatione nostra; semetipsum in omnia et vere fortem ostendit Dominus, dicens: « Non aliter aliquem posse diripere vasa fortis, si non prius ipsum alliget fortem; et tunc domum ejus diripiet ». (Vasa autem ejus et domus non eramus, cum essemus in apostasia; utebatur enim nobis quemadmodum volebat; et spiritus immundus habitabat in nobis.) Non enim adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat (78), fortis erat; sed adversus eos, qui in usu ejus erant, homines; quoniam abscedere fecerat sententiam eorum a Deo. Quos eripuit Dominus, quemadmodum et Jeremias ait: « Redemit Dominus Jacob, et eripuit eum de manu fortioris ejus ». Si igitur non significasset eum qui alligat et diripit ejus vasa, hoc autem solum eum fortem dixisset, esset fortis invictus. Sed et adjecit obtinentem; tenet enim qui alligat, tenetur autem qui alligatus est (79). Et hoc sine comparatione fecit, ut non compareretur Domino servus apostata existens: non enim tantum hic, sed nec quidquam ex his quæ constituta sunt, et in subjectione sunt, comparabitur Verbo Dei, per quem facta sunt omnia, qui est Dominus noster Jesus Christus.

3. Quoniam enim sive Angeli, sive Archangeli, sive Throni, sive Dominationes, ab eo qui super omnes est Deus, et constituta sunt, et facta per Verbum ejus, Joannes quidem sic significavit (80). Cum enim dixisset de Verbo Dei, quoniam erat in Patre, adjecit: « Omnia per eum facta sunt, et sine eo factum est nihil ». David quoque cum laudationes enumerasset, nominatim universa quæcunque diximus, et cælos, et omnes virtutes eorum adjecit:

« Matth. xii, 29. « Jerem. xxxi, 2. « Joan. i, 3. « Psal. xxxii, 9; cxlviii, 5. « Psal. xxxii, 6. « Psal. cxiii, 3.

poetæ deum finxerunt. Consentit Tertullian. lib. iv cont. Marcion., cap. 33. Sed Irenæus μετωνομικῶς accepit Mammonam, videlicet causam pro effectu, id est pecunias et opes pro earum desiderio.

(76) Secundum autem Hebraicam adjunctive dicitur Mam, vel significat. Ita editt. Eras., Gal. et Feuard. ac mss. plerique. In Clarom. vero, Voss. et edit. Oxon. legitur dicitur Mamuel, et significat. Quam posteriorem lectionem rejeci, tum quod prior, quæ dudum obtinuit, auctoritate præstet; tum quod posterior illa priori non melior sit; imo tantum abest ut Irenæi sensui lucem afferat, quin potius novam caliginem offundat. Qui enim Mammonas secundum Hebraicam adjunctive dicatur Mamuel, et significet gulosum, novus nodus est, quem nec Grabin, nec quisquam alter facile solverit. Malim ergo verba hæc, secundum Hebraicam adjunctive dicitur Mam, parenthesi includere; et vel significat gulosum ad Mammonas referre. Huc enim trahi potest ea vox. Nam si Lexico Origemiano fides, quod edidit eruditus Martianus noster tom. II Operum D. Hieronymi, col. 225: Μαμωνας,

« Quoniam ipse præcepit, et creata sunt: ipse dixit, et facta sunt ». Cui ergo præcepit? Verbo (81) scilicet: per quod, inquit, « Cæli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum ». Quoniam autem ipse omnia fecit libere, et quemadmodum voluit, ait iterum David: « Deus autem noster in cælis sursum, et in terra, omnia quæcunque voluit, fecit ». Altera autem sunt, quæ constituta sunt, ab eo qui constituit, et quæ facta sunt, ab eo qui fecit. Ipse enim infectus, et sine initio, et sine fine, et nullius indigens, ipse sibi sufficiens, et adhuc reliquis omnibus, ut sint, hoc ipsum præstans: quæ vero ab eo sunt facta, initium sumpserunt. Quæcunque autem initium sumpserunt, et dissolutionem possunt percipere, et subjecta sunt, et indigent ejus qui se fecit; necesse est omnimodo, ut differens vocabulum habeant apud eos etiam, qui vel modicum sensum in discernendo talia habent: ita ut is quidem, qui omnia fecerit, cum Verbo suo juste dicatur Deus et Dominus solus; quæ autem facta sunt, non jam ejusdem vocabuli participabilia esse, neque juste id vocabulum sumere debere, quod est Creatoris.

CAPUT IX.

Unum et eundem Deum cæli et terræ conditorem, qui a prophetis prædicatus est, et ab evangelistis annuntiatum esse. Id primum ex Matthæi Evangelio probatur.

1. Ostenso hoc igitur plane (et adhuc ostendetur manifestius) neminem alterum Dominum vel Deum, neque prophetas, neque apostolos, neque Dominum Christum confessum esse ex sua personâ, sed præcipue Deum et Dominum: prophetis quidem et apostolis Patrem et Filium constituentibus; alterum autem neminem, neque Deum nominantibus, neque Dominum constituentibus: et ipso Domino Patrem tantum Deum et Dominum eum, qui 184 solus est Deus et dominator (82) omnium, tradente discipulis; sequi nos oportet, si quidem illorum sumus discipuli, testimonia illorum ita se habentia. Matthæus enim apostolus, unum et eundem sciens

πλοῦτος, ἢ μῶμος, δῶρα, ἢ πέμματα. Mammonas, divitiæ, vel vituperatio, dona, vel bellaria, seu cupidia. Quemadmodum igitur vocem Mammonas a divitiis ad significandum cupidum transtulit Irenæus, sic pariter a cupidia ad significandum gulosum transferre potuit. Quod vero dicit, eam vocem secundum Hebraicam linguam adjunctive dici Mam, peritioribus explicandum relinquo. Nusquam enim legisse vel audisse me memini, significationem vocis Mammona ad Mam ullo modo quadrare. Consultius ergo putem a conjecturis abstinere, quam vanas proponere.

(77) Utraque. Al. hæc.

(78) Adversus eum qui se alligabat, et domum ejus diripiebat. In Arund. legitur: Adversus e s qui se alligabant, et domum ejus diripiebant.

(79) Alligatus est. Editt. alligatur.

(80) Sic significavit. In Voss. deest sic.

(81) Cui ergo præcepit? Verbo. Lege quæ de his in dissert. 3, art. 5, § 39, diximus.

(82) Et dominator. Clarom. et dominatur.

Deum, qui promissionem fecerit Abraham, facturum A
se semen ejus quasi stellas cœli⁶⁷, qui per Filium
suum Christum Jesum a lapidum cultura in suam
nos agnitionem vocaverit, ut fieret (qui non po-
pulus, populus (83); et non dilecta, dilecta⁶⁸; » ait
Joannem præparantem Christo viam, his qui in
carnali quidem cognatione gloriabantur, varium
autem et omni malitia completum sensum habebant,
eam pœnitentiam, quæ a malitia revocaret, annun-
tiantem dixisse : « Progenies viperarum, quis vobis
monstravit fugere ab ira ventura? Facite ergo
fructum dignum pœnitentiæ (84). Et nolite dicere in
vobis ipsis : Patrem habemus Abraham; dico enim
vobis, quoniam potens est Deus ex lapidibus istis
suscitare filios Abraham⁶⁹. » Pœnitentiam igitur eis
eam, quæ esset a malitia, præconabat; sed non al-
terum Deum annuntiabat (85), præter eum qui se-
classe promissionem Abraham, ille præcursor Christi;
de quo iterum ait Matthæus⁷⁰, similiter autem et
Lucas⁷¹ : « Hic enim est qui dictus est a Domino
per prophetam : Vox clamantis in deserto, Parate
viam Domini (86), rectas facite semitas Dei
nostri (87). Omnis vallis implebitur (88), et omnis
mons et collis humiliabitur, et erunt tortuosa in
directa (89), et aspera in vias planas : et videbit
omnis caro salutare Dei (90). » Unus igitur et idem
Deus est, Pater Domini nostri, qui et Præcurso-
rem per prophetas missurum se promisit : et salutare
suum, id est Verbum suum, visibile effecit omni
fieri carni, incarnatum et ipsum, ut in omnibus

⁶⁷ Gen. xii. 17. ⁶⁸ Rom. ix. 25; Ose. i. 10; ii. 21. ⁶⁹ Matth. iii. 7 et seqq. ⁷⁰ Matth. iii. 3.
⁷¹ Luc. iii. 4 et seqq. ⁷² Matth. i. 20, et ii. 13. ⁷³ Matth. ii. 15. ⁷⁴ Matth. i. 23. ⁷⁵ Psal. cxxxii. 10, 11.
⁷⁶ Psal. lxxv. 2. ⁷⁷ Num. xxiv. 17. ⁷⁸ Cap. X. ⁷⁹ Matth. ii. 2.

(83) *Qui non populus, populus.* Ita Clarom. juxta C
Apostolum Rom. ix. 25, et Oseam ii. 23. Cæteri in-
verso ordine : *populus, qui non populus.*

(84) *Fructum dignum pœnitentiæ.* Vetus Feu-
ard. codex, ipso teste, habebat : *fructum dignæ pœni-
tentiæ.* Jam vulgati Novi Testam. codd. habent
καρπὸς ἀξίους, fructus dignos. Sed plures mss. codd.
etiam nunc habere *καρπὸν ἀξίον, testis est auctor*
edit. Novi Testam. Oxon. anni 1675. Id etiam
aperte docet citatus a clariss. Grab. Origenes
tom. vii *Comment. in Joan.* pag. 119, ubi notat
Id discriminis esse inter Lucæ et Matthæi textum,
quod in hoc, *πρὸς μὲν τοὺς Φαρισαίους καὶ Σα-
δδουκαίους, ποιήσατε, εἰρηται ἐντιχῶς, καρπὸν ἀξίον*
τῆς μεταβολῆς, ad Phariseos quidem et Sadduceos
numero singulari dictum est : Facite fructum dignum
*pœnitentiæ; in illo autem, πρὸς δὲ τοὺς ὄχλους πλη-
θύντιχῶς, ἀξίους καρπὸς τῆς μεταβολῆς, Turbis vero*
numero plurimum : fructus dignus pœnitentiæ. Versio
etiam Italica Evangelii Matthæi a Martiano nostro
publici juris facta habet, *fructum dignum.*

(85) *Annuntiabat.* Arund. *pronuntiabat.*

(86) *Viam Domini.* Ita Feu-ard. in marg., Clarom.,
Arund., Voss. et Grab. juxta sacrum Matthæi et
Lucæ textum. In cæteris minus recte, *viam Domino.*

(87) *Dei nostri.* Clarom. *Domini nostri.*

(88) *Implebitur.* Clarom. *adimplebitur.*

(89) *In directa.* Clarom. *in directum.*

(90) *Salutare Dei.* Vocem *nostri* post *Dei* merito
omittunt Clarom., Arund. et Voss., quia nec in
S. Lucæ textu exstat.

(91) *In utero accipiet.* Sic e Patribus antiquis non
pauci legerunt juxta Græcū LXX : *ἐν γαστρὶ*
ἀρῆται, ut Cyprian. lib. i. adv. Jud., n. 9; Ambros.

manifestus fieret rex eorum. Etenim ea quæ judi-
cantur, oportebat videre judicem, et scire hunc a
quo judicantur : et ea quæ gloriam consequuntur,
oportebat scire eum, qui munus gloriæ eis donat.

2. Iterum autem de angelo dicens Matthæus,
ait⁷² : « Angelus Domini apparuit Joseph in som-
nis. » Cujus Domini, ipse interpretatur : « Ut
adimpleatur quod dictum est a Domino per pro-
phetam : Ex Ægypto vocavi Filium meum⁷³. Ecce
Virgo in utero accipiet (91), et pariet filium, et vo-
cabunt (92) nomen ejus Emmanuel, quod est inter-
pretatum, *Nobiscum Deus*⁷⁴. » De hoc, qui est ex
Virgine Emmanuel, dixit David : « Non avertas fa-
ciem Christi tui. Juravit Dominus David veritatem,
et non spernet (93) eum, de fructu ventris tui po-
nam super sedem tuam⁷⁵. » Et iterum : « Notus in
Judæa Deus, et factus est in pace locus ejus, et ha-
bitaculum ejus in Sion⁷⁶. » Unus igitur et idem
Deus, qui a prophetis prædicatus est, et ab Evan-
gelio (94) annuntiatur, et hujus Filius qui ex fructu
ventris David, id est ex David Virgine, et Emmanuel :
cujus et stellam Balaam quidem sic prophetavit :
« Orietur stella ex Jacob, et surget dux in
Israel⁷⁷. » ⁷⁸ Matthæus autem Magos ab Oriente ve-
nientes ait dixisse : « Vidimus enim stellam ejus in
Oriente, et venimus adorare eum⁷⁹; » deductosque
a stella in domum Jacob ad Emmanuel, per ea quæ
obtulerunt munera ostendisse, quis erat (95) qui
adorabatur : myrrham (96) quidem quod ipse erat,
qui pro mortali humano genere moreretur et sepe-

Præfuit. in psal. xxxv. etc., alii vero in utero concipiet,
ut Leo Mag., serm. 5 in *Nativit.* et antiqua versio
Italica Evangelii Matth. In vulgatis vero Novi Test.
codd. habetur, *ἐν γαστρὶ ἔξει, in utero habebit;*
quavis in mss. quibusdam codd. Græcis etiam
nunc exstat *ἀρῆται.*

(92) *Et vocabunt.* Sic nostri N. T. codd. et D. Leo
cit., Origenes, Chrysostomus, Theophylactus et alii.
In mss. quibusdam, juxta Græcū LXX : *καλέσας,*
vocabis. Vetus Italica, *vocabit.* Cyprianus, loco cit.,
vocabitis. Al. Hieronymo teste in cap. vii Isaiæ,
vera Matthæi lectio est, *vocabunt,* ut et paulo ante,
in utero habebit. In multis testimoniis, inquit, quæ
evangelistæ vel apostoli de libris veteribus assumpse-
runt, curiosius attendendum est, non eos verborum
ordinem secutos esse, sed sensum. Unde et in præ-
senti loco pro concipiet in utero, Matthæus posuit,
in utero habebit; et pro vocabis, vocabunt.

(93) *Spernet.* Ita cod. Clarom. In edit. omnibus,
dispernet. Vetus Feu-ard. cod. et mss. Voss. *frustra-*
bitur.

(94) *Ab Evangelio.* Sic iterum Clarom. cod. et
Feu-ard. in marg. melius quam cæteri omnes, *ab*
Angelo. Nam post citata Evangelii testimonia ita
conclussit Irenæus. Et cap. seq. n. 6, post laudata
Marci et Lucæ testimonia, sic iterum concludit :
Sic quidem unus et idem Deus et Pater est, qui a
prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero tra-
ditus, etc.

(95) *Quis erat.* Al. *quid erat.*

(96) *Myrrham.* Ita pro *myrrha* recte emendavit
Grab. ex cod. Voss., quod congruit cum præceden-
tibus, si per subintelligas.

hretur : aurum vero, quoniam Rex cuius regni finis non est⁹⁰; » thus vero, quoniam Deus, qui et « notus in Iudæa factus est⁹¹, » et manifestus eis, qui non querebant eum.

3. Adhuc ait in baptismo Matthæus⁹² : « Aperti sunt (97) ei cœli, et vidit Spiritum Dei, quasi columbam venientem super eum. Et ecce vox de cœlo, dicens : Hic est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui (98). » Non enim Christus tunc descendit in Jesum; neque alius quidem Christus, alius vero Jesus; sed Verbum Dei, qui est Salvator omnium, et dominator cœli et terræ, qui est Jesus (quemadmodum ante ostendimus⁹³), qui et assumpsit carnem, et unctus est a Patre Spiritu, Jesus Christus factus est; sicut et Isaias ait⁹⁴ : « Exiet virga de radice Jesse, et flos de radice ejus ascendet, et requiescet super eum Spiritus Dei (99), spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis (1), spiritus scientiæ et pietatis, et implebit eum spiritus timoris Dei (2). Non secundum gloriam judicabit (3) neque secundum loquelam arguet, sed judicabit humili judicium (4) et arguet gloriosos terræ. » Et iterum ipse Isaias unctionem ejus, et propter quid unctus est, præsignificans ait : « Spiritus Dei (5) super me, quapropter unxit me, evangelizare humilibus (6) misit me, curare comminutos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem, vocare annum Domini acceptabilem, et diem retributionis, consolari omnes (7) plangentes⁹⁵. » Nam secundum id quod Verbum Dei homo erat, ex radice Jesse, et filius Abraham, secundum hoc requiescebat Spiritus Dei super eum, et ungebatur ad evangelizandum humilibus. Secundum autem quod Deus erat, non secundum gloriam judicabat, neque secundum loquelam arguebat : « Non enim opus erat illi, ut quis testimonium diceret de homine, cum ipse sciret quid esset in homine⁹⁶. » Advocabat autem omnes homines plangentes, et remissionem his, qui a pecca-

⁹⁰ Luc. 1, 33. ⁹¹ Psal. LXXV, 2. ⁹² Matth. III, 16. LXI, 1 et seqq. ⁹³ Joan. 1, 25. ⁹⁴ Prov. V, 22. ⁹⁵ Cap. XI. ⁹⁶ Luc. 1, 6. ⁹⁷ Ibid., 8, 9. ⁹⁸ Ibid., 15 et seqq. ⁹⁹ Matth. XI, 9, 11.

(97) *Aperti sunt. Ei*, quod addunt editi., deest in omnibus mss.

(98) *Bene complacui. Bene* non exstat in codd. Clarom. et Voss. neque forte scripsit interpres, secutus veterem italicam, in qua nec legitur.

(99) *Spiritus Dei. Vocem Dei* in locum Domini ex codd. Clarom. et Voss. post Grabium substitui, quia in Græco LXX legitur Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, et infra cap. XIX hujus libri ita habet Irenæus. Et Justinus M. quoque in Dial. cum Tryph. p. 314. Græce citavit : Καὶ ἀναπαύσεται ἐν αὐτῷ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ.

(1) *Fortitudinis.* In Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, virtutis.

(2) *Timoris Dei.* Feuard. et Voss. Domini.

(3) *Non secundum gloriam judicabit.* Ita LXX : Οὐ κατὰ τὴν δόξαν χριστῶν, quos ut plurimum sequitur Irenæus. Sic etiam legit Clemens Alexand. lib. 1 Pædag., cap. 7, p. 112. At vulgata nostra juxta veritatem Hebraicum : non secundum visionem oculorum judicabit.

(4) *Humili judicium.* Clarom. humili judicio.

(5) *Spiritus Dei.* Apud LXX interpr. et Lucam

his in captivitate deducti erant, donans, solvebat eos a vinculis, de quibus ait Salomon : « Restibus autem peccatorum suorum unusquisque constringitur⁹⁷. » Spiritus ergo Dei descendit in eum, ejus qui [eum (8)] per prophetas promiserat unctionum se eum, ut de abundantia unctionis ejus nos percipientes salvaremur. Et sic quidem Matthæus.

CAPUT X⁹⁸.

Argumenta ex Lucæ et Marci Evangelis.

1. Lucas autem sectator et discipulus apostolorum, de Zacharia et Elisabeth, ex quibus secundum repromissionem Dei Joannes natus est, referens ait : « Erant autem justii ambo ante Deum, incedentes in omnibus mandatis et justitiis Domini sine querela⁹⁹. » Et iterum de Zacharia dicens : « Factum est autem, cum sacerdotio fungeretur in ordine vicis suæ ante Deum, secundum consuetudinem sacerdotii, sorte exivit ut incensum poneret, et venit ut sacrificaret (9) intrans in templum Domini¹⁰⁰. » Qui præest in conspectu Domini, simplicitor, et absolute, et firme Deum et Dominum confitens ex sua persona, eum qui elegerit Jerusalem, et legislationem (10) sacerdotii fecerit, cujus est angelus Gabriel. Etenim alterum super hunc nesciebat : si enim intellectum perfectioris alicujus Dei et Domini, præter hunc, habuisset, non utique hunc, quem sciebat labis esse fructum, absolute, et in totum, Dominum et Deum confiteretur, sicut ante ostendimus. Sed et de Joanne dicens, sic ait : (11) « Erit enim magnus in conspectu Domini, et multos filiorum Israel convertet ad Dominum Deum ipsorum, et ipse præcedet in conspectu ejus, in spiritu et virtute Eliæ, præparare Domino plebem perfectam¹⁰¹. » Cui ergo populum præparavit, et in ejus Domini conspectu magnus factus est?

Utique ejus (12) qui dixit : « Quoniam et plus quam propheta habuit aliquid Joannes, nemo in natis mulierum major est Joanne Baptista¹⁰². » qui et populum præparabat ad adventum Domini, com-
⁹⁹ Hujus lib. cap. VI. ¹⁰⁰ Isa. XI, 1 et seqq. ¹⁰¹ Isa. Cap. XI. ¹⁰² Luc. 1, 6. ¹⁰³ Ibid., 8, 9. ¹⁰⁴ Ibid., 15 et seqq.

quoque cap. IV, 18, *Spiritus Domini*, Πνεῦμα Κυρίου.

(6) *Humilibus.* Pro τοῖς πτωχοῖς, uti nunc habetur tum apud LXX, tum apud S. Lucam, satis probabile est Irenæum legisse τοῖς ταπεινοῖς; nam et ita legitur in epistola S. Barnabæ, § 14, ubi hic Scripturæ locus allegatur.

(7) *Plangentes.* Sic Feuard. in marg. et mss. omnes; et recte, quia paulo post Irenæus iterum scribit *plangentes*; at in editi. Eras., Gall. et Feuard. *lugentes*.

(8) *Qui eum.* Expungenda vox *eum* male repolita. Quare parenthesi inclusi, ne legatur.

(9) *Et venit uti sacrificaret.* Hæc explicationis gratia addidisse videtur Irenæus : neque enim apud Lucam legitur.

(10) *Legislationem.* Sic pro *legislationem* reposui ex cod. Clarom., quia clarior inde sensus; et paulo post iterum habet Irenæus vel *legislationem* vel *legis donationem*.

(11) *Dicens, sic ait.* Ita Clarom. et Voss. In cæteris deest *dicens*.

(12) *Utique ejus.* Arund. utique in ejus.

servis prænuntiatis, et poenitentiam ipsis præconans. uti remissionem a Domino præsentem perciperent, conversi ad eum (13), a quo propter peccata et transgressionem erant abalienati; quemadmodum et David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero, erraverunt a ventre ». Et propter hoc convertens eos ad Dominum eorum, præparabat Domino populum perfectum, in spiritu et virtute Eliæ.

2. Et iterum de angelo referens ait: « In ipso autem tempore missus est angelus Gabriel a Deo, qui et dixit Virgini: Noli timere, Maria, invenisti enim gratiam apud Deum ». Et de Domino dicit: « Hic erit magnus, et filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus Deus thronum (14) David, patris sui, et regnabit in domo Jacob in æternum, et regul ejus non erit finis ». Quis est autem alius, qui regnat in domo Jacob sine intermissione in æternum, nisi Christus Jesus Dominus noster, Filius Dei altissimi, qui per legem et prophetas promissum salutarem (15) suum facturum se omni carni visibilem, ut fieret filius hominis, ad hoc ut et homo fieret Filius Dei? Propter quod et exultans Maria, clamabat pro Ecclesia prophetans: « Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo. Assumpsit enim Israel puerum suum, reminisci misericordiam (16): quemadmodum locutus est ad patres nostros, Abraham et semini ejus in æternum ».

Per hæc (17) igitur et tanta monstrat Evangelium, quoniam qui locutus est patribus Deus (18), hic est qui per Moysen legis donationem (19) fecit, per quam legis donationem cognovimus, quoniam patribus locutus est. Hic idem Deus secundum magnam bonitatem suam effudit misericordiam in nos, in qua misericordia « conspexit nos Oriens ex alto, et apparuit his qui in tenebris et umbra mortis sedebant, et direxit pedes nostros in viam

A pacis »; quemadmodum et Zacharias desinens mutus esse, quod propter infidelitatem passus fuerat, novello Spiritu adimpletus, nove benedicebat (20) Deum. Omnia enim nova aderant, Verbo nove disponente carnalem adventum, uti eum hominem qui extra Deum abierat, ascriberet Deo: propter quod et nove Deum colere docebantur; sed non alium Deum, quoniam quidem « unus Deus, qui justificat circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ».

Prophetans (21) autem Zacharias dicebat: « Benedictus Dominus Deus Israel quia visitavit, et fecit redemptionem populo suo (22). Et erexit cornu salutis nobis in domo David pueri sui. Sicut locutus est per os sanctorum prophetarum suorum, qui a sæculo sunt. Salutem ex inimicis nostris, et ex manu omnium qui oderunt nos. Ad faciendam misericordiam cum patribus nostris, et reminisci (23) testamenti sancti sui. Jururandum quod juravit ad Abraham patrem nostrum, uti det nobis sine timore ex manu inimicorum ereptos (24) servire sibi in sanctitate et justitia, in conspectu suo omnes dies nostros (25). » Deinde ad Joannem dicit: « Et tu, puer, propheta Altissimi vocaberis: prælibis enim ante faciem Domini parare vias ejus. Ad dandum intellectum salutis (26) populo ejus, in remissionem peccatorum eorum. » Hæc enim est salutis agnitio, quæ deerat eis, quæ est Filii Dei (27), quam faciebat (28) Joannes, dicens: « Ecce Agnus Dei, qui aufert (29) peccatum (30) mundi ». Hic erat de quo dicebam: Post me venit vir, qui ante me factus est quoniam prior me erat; omnesque de plenitudine (31) ejus accepimus ». Hæc itaque salutis agnitio; sed non alter Deus, nec alter Pater, neque Bythus, neque Pleroma triginta Æonum, nec mater ogdoados (32): sed agnitio salutis erat agnitio Filii Dei, qui et salus, et Salvator, et salutare vere et dicitur,

Psalm. LVII, 4. Luc. I, 26, 30. Ibid. 32 seq. Ibid. 46, 54, 55. Ibid. 78 seq. Rom. III, 30. Luc. I, 68 seq. Ibid. 76 seq. Joan. I, 29 seq. Ibid. 15, 16.

(13) Ad eum. Sic Clarom., Voss. et Arund. Reliqui ad Deum.

(14) Thronum. Voss. sedem.

(15) Salutarem. Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab., melius quam reliqui, salutare, quia sequitur visibilem.

(16) Reminisci misericordiam. Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum. Cæteri, reminiscens misericordiam suam.

(17) Per hæc. In Arund. post hæc.

(18) Deus. Deest in Arund.

(19) Legis donationem. Ita his habet Clarom. In Eras., Gall. et Feuard. legisdonationem, in edit. Oxon. legislationem.

(20) Nove benedicebat. Eras., Gall., Arund., Ottob. et Merc. 2, novum benedicebat.

(21) Prophetans. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri minus recte propheta, quia sacer Lucas textus I, 67, habet: καὶ προεφύτασεν, λέγων.

(22) Populo suo. Arund. plebi suæ.

(23) Reminisci. In Feuard. marg. et Voss. memorari.

(24) Ereptos. Ita Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta Græcum πύδντας. Cæteri ereptis.

(25) Omnes dies nostros. Procul dubio Irenæi

codex habebat πάσας τὰς ἡμέρας ἡμῶν, nam sic habent codex Alexand. et plures alii mss. codit. Græci citati in Oxon. N. T. edit. 1675, cum Vulgata nostra et pluribus aliis versionibus. At in hodiernis codd. excusis legitur, πάσας τὰς ἡμέρας τῆς ζωῆς ἡμῶν.

(26) Intellectum salutis. In Clarom. et Voss. salutaris.

(27) Filii Dei. Eras., Gall., edit. Oxon., Arund. et Merc. 2, Filius Dei. Sensus autem est, agnitionem Filii Dei esse agnitionem salutis, ut paulo post repetitur.

(28) Faciebat. Sic Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam sciebat. Faciebat vero ad agnitionem refertur, quam faciebat Joannes.

(29) Aufert. Clarom., Ottob., Arund., Merc. 2, Eras. et Gall. auferet. Sed observat Chrysostomus in hunc locum, Joannem usum esse verbo præsentis temporis.

(30) Peccatum. Arund. peccata. At cum Irenæo legunt singulariter Orig., hom. 10 in Num., Theophylact. et August. lib. x cont. Faust., cap. 39.

(31) Omnesque de plenitudine, etc. Verba hæc tribuere videtur Irenæus Joanni Baptiste, non evangelistæ.

(32) Ogdoados. Legendum videtur ogdoados, in

et est. Salm quidem, sic (33): « In salutem tuam sustinui te, Domine ». Salvator autem iterum: « Ecce Deus meus (34) Salvator meus, fidens ero in eum ». Salutare autem sic: « Notum fecit Deus salutare suum in conspectu gentium ». Est enim Salvator quidem, quoniam Filius et Verbum Dei; salutare autem, quoniam Spiritus: « Spiritus » enim, inquit, « faciei nostræ, Christus Dominus »; salus autem, quoniam caro: « Verbum enim caro factum est, et habitavit in nobis ». Hanc igitur agnitionem salutis faciebat (35) Joannes pœnitentiam agentibus, et credentibus in Agnum Dei, qui tollit peccatum (36) mundi.

4. « Apparuit, inquit, et pastoribus angelus Domini annuntians gaudium eis, quoniam generatus est in domo David Salvator, qui est Christus Dominus ». Deinde multitudo exercitus cœlestis laudantium Deum et dicentium: Gloria in excelsis Deo, et in terra pax hominibus bonæ voluntatis (37) ¹⁰. Illos angelos falsarii (38) Gnostici dicunt ab ogdoade venisse, et descensionem superioris Christi manifestasse. Sed corruunt iterum dicentes, eum qui sursum sit, Christum et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus qui sit de dispositione, Jesu, ipsum (39) sicut columbam in eum descendisse. Mentuntur ergo ogdoades angeli, secundum eos, dicentes: « Quoniam generatus est hodie

¹ Gen. xlix, 18. ² Isa. xii, 2. ³ Psal. xcvi, 2. ¹⁰ Ibid. 13 seq. ¹¹ Psal. vii, 11 et cxiii, 8. ¹² Psal.

nominalivo singulari, vel melius ogdoas, quo nomine vocabatur Achamoth, ex lib. 1, cap. 5, n. 2 et 3, quanquam tamen aliquo sensu dici possit Mater ogdoas, quia Demiurgi Mater erat, a quo conditi septem cœli.

(33) Sic. Al. male; sicut.

(34) Ecce Deus meus. Meus expunxit Grabius auctoritate ms. Arund. sed perperam; quamvis enim in Vulgata non legatur, exstat in textu Græco LXX: ἰδοὺ θεός μου.

(35) Faciebat. Al. vitiose, sciebat.

(36) Peccatum. Arund. iterum peccata.

(37) Bonæ voluntatis. Nisi interpres, vel librarius quispiam Vulgatam secutus ita scripserit, legit Irenæus εὐδοκίας in gignendi casu. Nec mirum, nam codex Alexand. Cantabrigiensis, alique citati in Oxon. N. T. edit. habent εὐδοκίας; et ita legunt, Feuardentio teste, Hieronymus, Ambrosius et Augustinus. Græci vero Patres plerique cum excensis Lucæ codd. legerunt εὐδοκία, in nominativo.

(38) Falsarii. Arund. falsi.

(39) Ipsum. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus recte Spiritum. Nam supra lib. 1, cap. 7, n. 2, in Jesum in baptismo descendisse illum, qui esset de Pleromate ex omnibus, Salvatorem, in figura columbæ, dicebant hæretici.

(40) Vobis. Ita Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab. juxta S. Lucæ textum. Reliqui perperam nobis.

(41) Qui est mundi fabricatoris, in quem. Ita recte Clarom. cod., cæteri omnes perperam: qui est mundi fabricator, is in quem. Nam infra cap. 19 de Jesu dicitur, qui est Demiurgi. A Demiurgo enim, mundi fabricatore, corpus animale accēptissē dicebant hæretici lib. 1, cap. 8, n. 2.

(42) In quem. Adverbium vere, quod sequitur in alit. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

A vobis (40) Salvator, qui est Christus Dominus in civitate David. Neque enim Christus, neque Salvator tunc natus est secundum eos: sed ille, qui est de dispositione Jesus, qui est mundi fabricatoris (41), in quem (42) post baptismum descendisse, hoc est post triginta annos, supernum Salvatorem (43) dicunt. Εἰς τὴν δὲ (44) καὶ τὸ ἐν πόλει Δαβὶδ προσέθηκαν, εἰ μή ἵνα τὴν ὑπὸ θεοῦ γεγεννημένην τῷ Δαβὶδ ὑπόσχεσιν, ὅτι ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ αἰώνιος ἔσται βασιλεὺς, πληρωμένην εὐαγγελίσωνται; ἔστι βασιλεὺς, πληρωμένην ὁ Δημιουργὸς τοῦδε τοῦ παντὸς πεποιήται ἐπαγγέλλαν

David, quemadmodum ipse David ait: « Adjutorium meum (45) a Domino, qui fecit cœlum et terram ».

187 Et iterum: « In manu ejus fines (46) terræ, et altitudines montium ipsius sunt. Quoniam ipsius est mare, et ipse fecit illud, et aridam manus ejus fundaverunt (47). Venite adoremus, et procidamus ante eum, et plorems in conspectu Domini, qui fecit ». quia ipse est Dominus Deus (48) noster ¹¹. Manifeste pronuntians Spiritus sanctus per David audientibus eum, quoniam erant qui

⁷ Thren. iv, 20. ⁸ Joan. 1, 14. ⁹ Luc. ii, 8 seqq. xciv, 4 seqq.

(43) Supernum Salvatorem. Sic pro superni Salvatoris, manifesto scribarum errato, quod in omnibus codd. tum edit. tum mss. legitur, emendavi; non quidem, fateor, ullius ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate, qui paulo ante iisdem pene verbis dixit, ex Valentinianorum sententia, eum qui sursum sit Christum, et Salvatorem non natum esse, sed et post baptismum ejus, qui sit de dispositione, Jesu, ipsum sicut columbam in eum descendisse. Et infra cap. 19, eadem prorsus atque hic verba repetens, scribit: Christum descendisse in Jesum, aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis. Palam est igitur tum ex locis parallelis, tum ex ipsa constructionis serie legendum esse supernum Salvatorem.

(44) Εἰς τὴν δὲ. Græca hæc Irenæi refert Theodoretus, dial. 1. Eadem, usque ad hæc verba, εὐαγγελίσωνται, occurrunt in Catena in Lucam, col. 2440 Bibliothecæ Regiæ, fol. 61 et 76, ubi pro προσέθηκαν, priori loco habetur προσκείται; posteriori, προστίθησι; et pro ὑπόσχεσιν, secundo loco exstat ἐπαγγέλλαν; utroque vero, pro εὐαγγελίσωνται legitur εὐαγγelizῆται.

(45) Meum. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Cæteri minus bene nostrum; nam prior hujus loci pars desumpta est ex psal. vii.

(46) Fines. Omnes quod ante fines legitur in Eras., Gull. et Feuard. omittunt cum LXX interpretibus Clarom., Arund., Voss. et antiquissimas versiones Psalmorum.

(47) Fundaverunt. Ita Clarom. et Voss. cum antiqua versione Romana, quam exhibet Jacobus Faber. Cæteri, formaverunt.

(48) Dominus Deus. Vocem Dominus delevit Grab. quia nec in Arund. et Voss. nec in LXX versione legitur. At cum exstet in omnibus aliis codd. vetustissimisque versionibus Psalmorum, quas publici juris fecit Jacobus Faber, retinere malui.

contemnant eum, qui plasmavit nos, qui et solus est Deus. Propter quod et dicebat quæ prædicta sunt significans: Quoniam ne erraveritis; præter hunc, aut super hunc, alius non est Deus, cui magis intendere oporteat; religiosos nos et gratos præparans in eum qui fecerit, et constituerit, et enutrit (49). Quid ergo erit his, qui tantum blasphemizæ adversus suum factorem adinvenerunt? Hoc idem autem et angeli. In eo enim quod dicunt: « Gloria in altissimis Deo, et in terra pax »; eum qui sit altissimorum, hoc est, supercoelestium factor, et eorum quæ super terram omnium conditor, his sermonibus glorificaverunt: qui suo plasmati, hoc est hominibus, suam benignitatem salutis de cælo misit. Propter quod et « Pastores, ait, revertebantur, glorificantes Deum in omnibus quæ audierant, et viderant, quemadmodum et narratum est ad eos »¹⁴. Non enim alterum Deum glorificabant Israelitæ pastores, sed illum qui a lege et prophetis annuntiatus est, factorem omnium, quem et glorificabant angeli. Si autem alterum quidem angelum qui erant ab ogdoade, glorificabant, alterum vero pastores; errorem eis et non veritatem detulerunt hi qui ab ogdoade (50) erant angeli.

5. Adhuc ait Lucas¹⁵ de Domino: « Cum impleti

¹⁴ Luc. II, 14. ¹⁵ Ibid. 20. ¹⁶ Ibid. 22 seqq. ¹⁷ Ibid. 28 seqq. ¹⁸ Ibid. 38, 39.

(49) *Enutrit*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii mendose, *enunniat*.

(50) *Hi qui ab ogdoade*. Ita vetus Feuard. cod. et mss. Clarom., Arund. et Voss., nisi quod hic scribæ incuria habeat et ante *hi*. Reliqui: et *hi iniqui erant ab ogdoade*. Sed priorem lectionem præfeli, quod clariorem sensum pariat, arctiusque cum præcedentibus coheresat.

(51) *Imposuerunt*. Sic Græcum verbum ἀνέταγον, adduxerunt, vel, ut habet Vulgata, tulerunt, reddere placuit Irenæi interpreti.

(52) *Astare Domino*. Græcum infinitivum παρῳκῆσαι per infinitivum Latinum reddidit interpres. Peritior alius vertisset, ut *exhiberent*, vel *sisterent*. Cæterum vocem *eum*, quæ in Eras., Gall. et Feuard. sequitur verbum *astare*, omittunt Clarom., Arund., Voss. et Græcæ Lucæ textus.

(53) *Domini*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., forte ex versione Italica. Cæteri cum nostra et textu Græco Lucæ, *Domino*.

(54) *Dictum est*. Ita Clarom., Voss. et Grab., cum omnibus fere Græcis Lucæ codd. Alii *scriptum est*.

(55) *Columbarum*. Sic iterum Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Reliqui, *columbinos*.

(56) *Dominum*. Ita Clarom. et Voss. Reliqui minus recte *Deum*.

(57) *Dimittis*. Sic ex conjectura reposuit Feuard. quia ἀπολύεις in præsentī, non ἀπολύσεις in futuro habet Evangelium. Sed legitimam fuisse conjecturam probat Clarom. cod. in quo legitur *dimittis*, non *dimittes* aut *dimittit*, ut habent alii.

(58) *Parasti... ad revelationem*. Clarom., Arund. et More. 1, *præparasti... in revelationem*.

(59) *Populi tui. Plebis tuæ* in Voss. sicut in Vulgata S. Lucæ versione.

(60) *Hierusalem*. Latini codices, imo et mss. quidam Græci habent *Israel*. Sed excusi Græci cum Irenæo *Hierusalem* legunt.

(61) *Novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens*. In omnibus

essent dies purgationis, imposuerunt (51) eum in Hierusalem, astare Domino (52), quemadmodum scriptum est in lege Domini: Quoniam omne masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domini (53) vocabitur: et ut darent sacrificium, secundum quod dictum est (54) in lege Domini, par turturum, aut duos pullos columbarum (55); ex sua persona manifestissime Dominum (56) appellans eum qui legislationem fecerit. Et « Simeon » autem, inquit¹⁶, « benedixit Deum, et ait: Nunc dimittis (57) servum tuum, Domine, in pace: quia viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti ante faciem omnium populorum; lumen ad revelationem (58) gentium, et gloriam populi tui (59) Israel. » Et « Anna » autem « prophetissa, » ait, similiter clarificabat Deum, videns Christum; « et loquebatur de eo omnibus, qui expectabant redemptionem Hierusalem »¹⁷ (60). Per hæc autem omnia unus Deus demonstratur, novam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui hominibus aperiens (61).

6. Quapropter et Marcus interpres et sectator Petri, initium evangelicæ conscriptionis fecit sic: « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est (62) in prophetis (63): Ecce mitto angelum meum ante faciem tuam, qui

exemplaribus tum editi, tum manu exaratis legitur: *Nullam libertatis dispositionem per novum adventum Filii sui testamentum hominibus aperiens*: perperam certe et sine sensu. Corruptum vero scribarum negligentia locum, nullius quidem ms. codicis, sed Irenæi ipsius auctoritate restitui. Pro *nullam scripsi novam: Testamentum* autem expungere non dubitavi, quia evidens est, ab aliquo ad marginem codicis sui pro *dispositionem*, qua διαθήκην vertit interpres, scriptum, inde in textum irrepsisse: adeo ut duplex ejusdem Græcæ vocis διαθήκη versio in eodem comuante occurrat. Gentianum autem esse nostram lectionem, nec gratis conflictam, parallela loca demonstrant. Infra cap. 12, de apostolis scribit Irenæus: *Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis novum testamentum dabant his, qui nove in Deum per Spiritum sanctum credebant*. Et apertius adhuc lib. IV, cap. 67, ubi ex professo, probat Christum novi testamenti, legisque libertatis auctorem esse, ait quod ex veteribus mortuis nullus *aperuit novum libertatis testamentum*. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt omnia prædicta signa, dicebant prophetae. Igitur *aperire novum libertatis testamentum*, seu, ut vocem διαθήκην interdum reddiderat amat interpres, *novam libertatis dispositionem*, familiaris Irenæo phrasis, qua proinde in eo quem expendimus loco usum eum esse, nemo sanus dubitabit.

(62) *Scriptum est*. Alii minus bene, *dictum est*; quia S. Marci textus habet γέγραπται.

(63) *In prophetis*. Sic cum Irenæo habent excusi Novi Test. codd. Græci. In mss. vero quibusdam Græcis, ut et in versionibus Vulgata Latina, Syr., Copt., Persic., Arab. et Goth., legitur, in *Isaia propheta*. Jam ab Irenæi temporibus variasse Marci Evangelii codices inde liquet, quod in sequenti capite eadem Evangelii verba citans legat, in *Isaia propheta*; nisi quis dicere malit hæc a librario quopiam ex Vulgata Latina scripta fuisse, quod non abhorret a verosimili. Siquidem Irenæus infra

præparabit viam tuam (64). Vox clamantis in deserto: Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum (65). Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces; et eum, quem ipsi Dominum et Deum confessi sunt, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi præmonstrans, qui et promiserit ei angelum suum ante faciem ejus missurum; qui erat Joannes, « in spiritu et virtute Eliæ »¹⁸, clamans in eremo: « Parate viam Domini, rectas facite semitas ante Deum nostrum. » Quoniam quidem non alium et alium prophetæ annuntiabant Deum, sed unum et eundem, variis autem significationibus, **188** et multis appellationibus: multus enim et dives Pater, quemadmodum (66) in eo libro qui ante hunc est, ostendimus¹⁹; et ex ipsis autem prophetis procedente nobis sermone ostendimus. In fine autem Evangelii ait Marcus²⁰: « Et quidem Dominus Jesus, postquam locutus est eis, receptus est in cælos, et sedet ad dexteram Dei; » confirmans quod a Propheta dictum est: « Dixit Dominus Domino meo: Sede a dextris meis, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum »²¹. Sic quidem unus et idem Deus (67) et Pater est, qui a prophetis quidem annuntiatus, ab Evangelio vero traditus, quem Christiani colimus, et diligimus ex toto corde, factorem cæli et terræ (68), et omnium quæ in eis sunt.

CAPUT XI.

Idem probat ex Joannis Evangelio, quod ex tribus aliis jam probavit. Tum concludit quatuor esse Evangelia, nec plura, nec pauciora, et hujus numeri mysticas rationes offert.

1. Hanc fidem annuntians Joannes Domini discipulus, volens per Evangelii annuntiationem auferre

¹⁸ Luc. i, 17. ¹⁹ Cap. XXXV, n. 3. ²⁰ Marc. xvi, 19. ²¹ Psal. cix, 1. ²² Joan. i, 1 seqq.

cap. 16 eadem verba repetens, iterum scribit in prophetis. Et quemadmodum hic subjungit: Manifeste initium Evangelii esse dicens sanctorum prophetarum voces; sic et illic addit: Unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum, qui a prophetis annuntiatus. Quibus firmatur conjectura, Irenæum constanter legisse in prophetis; hæc vero in Isaiâ propheta, a quoquam addita; cum nihil subjungat, ex quo conjici possit eum hoc posteriori modo legisse.

(64) Viam tuam. Addunt Vulgati Nov. Test. codic. tum Græci, tum Latini, ἡμποσθέν σου, ante te. An vero hæc verba defuerint in Irenæi codice, certo definiiri non potest. Id certum, ea deesse in mss. quibusdam codic. Græcis, ut et in versionibus Syr., Copt., Persic. et Æthiop. Nec Origenes, tom. vii in Joan., p. 117, ea legit. Quinimo pag. sequenti scribit evangelistam, compendio prophetæ verborum facto, omisisse ἡμποσθέν σου.

(65) Ante Deum nostrum. Nostri codices habent, τὰς τριβούς αὐτοῦ, et ita scripsisse evangelistam existimat Origenes pag. 117 mox cit., mss. vero quidam, juxta Isai. xl, 3, ferunt, τὰς τριβούς τοῦ Θεοῦ ἡμῶν, quod ab Irenæi lectione non procul recedit.

(66) Multus enim et dives Pater, quemadmodum. Sic auctoritate cod. Clarom. restitui, nisi quod pro multus, incuria scribæ habeat multos. Favet et cod. Voss. in quo legitur: Multo enim et dives Pater. Alii omnes corrupte et sine sensu habent: Multis (Merc. 1 multum) enim et dicerat. Genuinam

eum, qui a Cerintho insemnatus erat hominibus, errorem, et multo prius ab his qui dicuntur Nicolaitæ, qui sunt vulsio (69) ejus, quæ falso cognominatur scientia, ut confunderet eos, et suaderet quoniam unus Deus qui omnia fecit per Verbum suum; et non, quemadmodum illi dicunt, alterum quidem fabricatorem, alium autem Patrem Domini et alium quidem fabricatoris filium, alterum vero de superioribus, Christum, quem et impassibilem perseverasse, descendente in Jesum filium fabricatoris, et iterum revolasse in suum Pleroma: et initium quidem esse Monogenem (70), Logon autem verum filium Unigeniti: et eam conditionem, quæ est secundum nos, non a primo Deo factam, sed a Virtute aliqua valde deorsum subjecta, et abscessa ab eorum communicatione, quæ sunt invisibilia et innominabilia. Omnia igitur talia circumscribere (71) volens discipulus Domini, et regulam veritatis constituere in Ecclesia, quia est unus Deus omnipotens, qui per Verbum suum omnia fecit, et visibilia, et invisibilia; significans quoque, quoniam per Verbum, per quod Deus perfecit conditionem, in hoc et salutem his qui in conditione sunt, præstitit hominibus; sic inchoavit in ea, quæ est secundum Evangelium²², doctrina: « In principio erat Verbum, et Verbum erat apud Deum, et Deus erat Verbum: hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil. Quod factum est, in ipso (72) vita erat, et vita erat lux hominum, et lux in tenebris lucet, et tenebræ eam non comprehenderunt. Omnia, inquit, per ipsum facta sunt. » In omnibus ergo est et hæc, quæ secundum nos est, conditio: non enim concedetur eis, omnia dici

autem esse nostram lectionem demonstrat tum contextus, tum locus hic geminus infra cap. 16, n. 7, ubi eadem verba repetuntur: Dominus noster unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Dicit enim et multæ voluntati Patriis deservit. Multum autem et divitem appellat Patrem, de quo hic sermo, quia infinitus et omni perfectionum genere cumulatissimus est; nec proinde mirum, si licet unus et idem, sub variis significationibus et multis appellationibus annuntietur a prophetis.

(67) Sic quidem unus et idem Deus. In Clarom. Sic idem et unus Deus et Pater est.

(68) Terræ. Verbum credimus, quod in edit. Eras., Gall. et Feuard. sequitur, omittunt mss. omnes.

(69) Vulsio. Græce, ait Pearson., ἀπόσπασμα, quod hic ego verterem surculus, qui a trunco avellitur. Quo sensu de Theodoto scripsit Epiphanius: Ἀνέστη πάλιν Θεόδοτος τις, ἀπόσπασμα ὑπάρχων ἐκ τῆς προσηρμημένης ἀλόγου αἰρέσεως. Et de Nectarianis: Ἐκ τοῦτου οἱ Νεκτιριανοὶ ἀπόσπασμα ὄντες αὐτοῦ.

(70) Monogenem. Ita Feuard. in marg., Clarom., Arund., Voss. et Grab. Reliqui perperam Monogeni.

(71) Circumscribere. Græce, περιγράφειν, delere, e medio tollere.

(72) Quod factum est, in ipso, etc. Sic ex cod. Clarom., Arund. et Voss. Distinguo. Vide notam 43, col. 715, ad cap. 2 lib. II.

ea, quæ sunt infra Pleroma (73) ipsorum. Si enim et hæc Pleroma ipsorum continet, non extra est tanta ista conditio, quemadmodum ostendimus in eo libro qui ante hunc est ²²; si autem extra Pleroma sunt hæc, quod quidem impossibile visum est, jam non est omnia Pleroma ipsorum: non est ergo extra hæc tanta conditio.

2. Abstulit autem a nobis dissensiones omnes ipse Joannes, dicens ²⁴: « In hoc mundo erat, et mundus per ipsum factus est, et mundus eum non cognovit. In sua propria venit, et sui eum non receperunt. » Secundum autem Marcionem, et eos qui similes sunt ei, neque mundus per eum factus est, neque in sua venit, sed in aliena. Secundum autem quosdam Gnosticorum, ab angelis factus est iste mundus, et non per Verbum Dei (74). Secundum autem eos, qui sunt a Valentino, iterum non per eum factus est, sed per Demiurgum. Hic enim (75) operabatur similitudines tales fieri, ad imitationem eorum quæ sunt sursum, quemadmodum dicunt: Demiurgus autem perficiebat fabricationem conditionis. Emissum enim dicunt eum a Matre Dominum, et Demiurgum ejus dispositionis, quæ est secundum conditionem, per quem hunc mundum factum volunt: cum Evangelium manifeste dicat, quoniam per Verbum, quod in principio erat apud Deum, omnia sunt facta: quod « Verbum, inquit, caro factum est. et inhabitavit (76) in nobis ²⁵. »

3. Secundum autem illos, neque Verbum caro factum est, neque Christus, neque qui ex omnibus factus est, Salvator. Etenim Verbum **189** et Christum nec advenisse in hunc mundum volunt: Salvatorem vero non incarnatum, neque passum; descendisse autem quasi columbam in eum Jesum, qui factus esset ex dispositione, et cum annuntiasset incognitum Patrem; iterum ascendisse in Pleroma. Incarnatum autem et passum quidam quidem eum, qui ex dispositione sit, dicunt Jesum, quem per Mariam dicunt pertransisse, quasi aquam per tubum; alii vero Demiurgi filium, in quem descendisse eum Jesum, qui ex dispositione sit: alii rursus Jesum quidem ex Joseph et Maria natum dicunt, et in hunc descendisse Christum, qui de superio-

ribus sit, sine carne et impassibilem existentem. Secundum autem nullam sententiam hæreticorum, Verbum Dei caro factum est. Si enim quis regulas ipsorum ornatum perscrutetur, inveniet quoniam sine carne, et impassibilis ab omnibus illis inducitur Dei Verbum, et qui est in superioribus Christus. Alii enim putant manifestatum (77) eum, quemadmodum hominem transfiguratum; neque autem natum, neque incarnatum dicunt illum; alii vero neque figuram eum assumpsisse hominis; sed quemadmodum columbam descendisse in eum Jesum, qui natus est ex Maria. Omnes igitur illos falsos testes ostendens discipulus Domini, ait: « Et Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

B 4. Et ut non inquiramus, cujus Dei Verbum caro factum est, ipse insuper docet, dicens ²⁶: « Fuit homo missus a Deo; erat ei nomen Joannes: hic venit in testimonium, ut testaretur de lumine. Non erat ipse lumen, sed ut testaretur de lumine (78). » Præcursor igitur Joannes, qui testatur de lumine, a quo Deo missus est? Utique ab eo, cujus Gabriel est angelus, qui etiam evangelizavit generationem ejus: qui et per prophetas promisit angelum suum missurum ante faciem Filii sui, et præparaturum viam ejus ²⁷, hoc est, testificaturum de lumine, « in spiritu et virtute Eliæ ²⁸. » Elias autem rursus cujus Dei servus et propheta fuit ²⁹? ejus qui fecit cælum et terram, quemadmodum et ipse confiteatur. A conditore igitur et fabricatore hujus mundi missus Joannes, quemadmodum poterat testificari de eo lumine, quod ex his quæ sunt innominabilia et invisibilia descenderit? Omnes enim hæretici decreverunt Demiurgum ignorare eam quæ sit super eum Virtutem, cujus testis et ostensor invenitur Joannes. Propter hoc Dominus « plus quam prophetam » dixit ³⁰ eum habuisse. Reliqui enim omnes prophetæ annuntiaverunt adventum paterni luminis; concupierunt autem digni esse videre eum quem prædicabant: Joannes autem et prænuntiavit similiter sicut alii, et advenientem (79) vidit, et demonstravit, et credere in eum suavit multas, ita ut ipse et prophetæ et apostoli locum habuerit. Hic est enim plus quam propheta; quoniam « primo

²² Cap. I et seqq. ²⁴ Joan. i, 10, 11. ²⁵ Ibid. 14. ²⁶ Ibid. 6, 7, 8. ²⁷ Marc. i, 2 ex Malach. iii, 1. ²⁸ Luc. i, 17. ²⁹ III Reg. xvii, 1, et xviii, 15. ³⁰ Matth. xi, 9, et Luc. vii, 26.

(73) *Infra Pleroma*. Sic omnes mss. In edit. Eras., Gall. et Fenard. *intra Pleroma*. Sed quidvis legas, parum interest, modo *infra* accipias, non pro *subter*, ut perperam accipit Grabius, sed pro *intra*, more scriptorum infimæ Latinitatis. Illic enim sensum, non illum, habere hic eam vocem demonstrant tum contextus opponens *intra Pleroma*, tum ipsa Valentinianorum hypothesis, eorum duntaxat, quæ extra Pleroma, non quæ intra Pleroma sunt, creationem Demiurgo attribuentium; tum denique ea quæ fusius explicat Irenæus lib. ii, primis capitibus.

(74) *Per Verbum Dei*. Ita pro *Verbo Dei* reposui ex Clarom., Voss. et Merc. & nisi quod in his male omisum sit *per*. Nam statim subjungit Irenæus, juxta Evangelii phrasin, *non per eum factus est*;

D quod et paulo ante præmiserat.

(75) *Hic enim. Λόγος* scilicet. Sed memoria lapsus Irenæus Verbo tribuit quod non nisi Salvatore suo ascribebant Valentiniani. Quippe Salvatore, non Λόγον, dicebant *in honorem* *Æonum imagines fecisse ipsorum*, ad quarum præscriptum condidisset omnia Demiurgus; lib. i, cap. 5, n. 1.

(76) *Inhabitavit*. Ita Clarom., et hic ac paulo post, ac Voss., cæteri *habitavit*.

(77) *Manifestatum*. Alii perperam, *manifestum*.

(78) *Non erat ... testaretur de lumine*. Illic verum, qui occasione repetitionis ultimarum vocum exciderat, ex Arund. et Merc. 2, restituit Grabius, ipso S. Joannis textu suffragante.

(79) *Advenientem*. Sic Clarom. et Voss. Alii minus recte *adventum*.

apostoli, secundo prophetæ ⁴¹; » omnia autem ex A uno et eodem ipso Deo.

5. Bonum enim et illud (80) quod per conditionem a Deo in vinea factum est, et primo bibitum est vinum. Nemo enim illud vituperavit ex his qui biberunt; sed et Dominus accepit de eo: melius autem quod per Verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua ad usum eorum, qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum ⁴². Quamvis enim possit Dominus ex nullo subjacente eorum quæ sunt conditionis, præbere epulantibus vinum, et esca complere esurientes, hoc quidem non fecit: accipiens autem eos qui a terra essent panes, et gratias agens, et iterum aquam faciens vinum, saturavit eos qui recumbabant, et potavit eos qui invitati erant ad nuptias ⁴³: ostendens quoniam Deus, qui fecit terram, et jussit eam fructus ferre (81), et constituit aquas, et edidit fontes, hic et benedictionem escæ, et gratiam potus, in novissimis temporibus per Filium suum donat humano generi, incomprehensibilis per comprehensibilem, et invisibilis per visibilem; cum extra eum non sit, sed in sinu Patris existat.

6. « Deum enim, inquit, nemo vidit unquam, nisi unigenitus Filius Dei, qui est in sinu Patris, ipse enarravit ⁴⁴. » Patrem enim invisibilem existentem ille, qui in sinu ejus est, Filius omnibus enarrat. Propter hoc cognoscunt eum hi, quibus revelaverit Filius: et iterum Pater per Filium, Fili sui dat agnitionem his qui diligunt eum. A quo et Nathanael discens cognovit, cui et testimonium reddidit Dominus, quoniam « verus Israelita est, in quo dolus non est ⁴⁵. » Cognovit Israelites suum regem; et ait ei (82): « Rabbi, tu es Filius Dei, tu

es rex Israel ⁴⁶. » A quo et Petrus edoctus, cognovit Christum Filium Dei vivi ⁴⁷, dicentis: « Ecce Filius meus (83) dilectissimus, in quo bene sensi: ponam Spiritum meum super eum, et judicium gentibus annuntiabit. Non contendet, neque clamabit, neque quisquam audiet vocem ejus in plateis: calamelum quassatum non confringet, et linum fumigans non exstinguet, usquequo emittat in contentionem judicium, et in nomine ejus gentes sperabunt ⁴⁸. »

7. Et hæc quidem sunt principia Evangelii, unum Deum fabricatorem hujus universitatis, cum qui et per prophetas sit annuntiatus, et qui per Moysen legis dispositionem fecerit, Patrem Domini nostri Jesu Christi annuntiantis, et præter hunc alterum Deum nescientia, neque alterum Patrem. Tanta est autem circa Evangelia hæc firmitas, ut et ipsi hæretici testimonium reddant eis (84), et ex ipsis egrediens unusquisque eorum conetur suam confirmare doctrinam. Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum, solo utentes (85), ex 190 illo ipso convincuntur, non recte præsumentes de Domino. Marcion autem id quod est secundum Lucam circumcidens (86), ex his quæ adhuc servantur penes eum, blasphemus in solum existentem Deum ostenditur. Qui autem Jesum separant a Christo (87), et impassibilem perseverasse Christum, passum vero Jesum dicunt, id quod secundum Marcum est præferentes Evangelium; cum amore veritatis legentes illud, corrigi possunt. Hi autem qui a Valentino sunt, eo quod est secundum Joannem plenissime utentes, ad ostensionem conjugationum suarum; ex ipso delegentur nihil recte dicentes, quemadmodum ostendimus in primo libro. ⁴⁹ Cum ergo (88) hi, qui contradicunt, nobis

⁴¹ 1 Cor. xii, 28. ⁴² Joan. ii, 3 seqq. ⁴³ Joan. vi, 41. ⁴⁴ Joan. i, 18. ⁴⁵ Ibid. 47. ⁴⁶ Ibid. 49. ⁴⁷ Joan. vi, 70. ⁴⁸ Matth. xii, 18 seqq.; ex Isa. xlii, 1 seqq., ⁴⁹ Cap. ix.

(80) Bonum enim et illud. Hæc non adeo cohærent cum præcedentibus. Forte quidpiam excidit.

(81) Ferre. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss. Alii. *facere*.

(82) Et ait ei. Voces in quo, quæ in omnibus editi, præcedunt, ut superfluas delevi auctoritate cod. Clarom.

(83) Ecce Filius meus, etc. Hæc non eodem modo leguntur apud LXX interpretes Isai. xlii, 1 et seqq., atque apud Matth. xii, 18 et seqq.

(84) Eis. Eras., Gall. et Feuard. cum Arund. et Merc. 2. ei.

(85) Ebionæi etenim eo Evangelio, quod est secundum Matthæum solo utentes. Non integro, inquit Epiphanius, Hær. xxx, § 13, sed prioribus duobus capitibus mutilo, aliisque in locis depravato. Hebraicum vocabant, quia Hebraico, seu potius Syro-Chaldaico idiomate scriptum erat. Idipsum erat quod secundum Hebræos vocat Eusebius lib. iii Hist. ecclesiast., cap. 27, quodque Nazaræis et Ebionæis commune existisse asserit Hieronymus in cap. xii Matthæi. At non idem utrisque Evangelium fuisse contendit Grabius, indeque Hieronymum id asserentem erroris arguit; quia, inquit, historiam baptismi Servatoris non eodem modo refert Evangelium Nazaræorum, atque Ebionæorum. Sed id probat dumtaxat, Evangelium secundum He-

bræos ab Ebionitibus interpolatum fuisse, multisque in locis depravatum, quod cum Epiphanio consentit; non vero absolute, et omni parte diversum fuisse ab Evangelio Nazaræorum. Non proinde viro erudito adeo dolendum, quod et ipse aliquando in Hieronymi modernorumque scriptorum sententiam abierit: hanc facile cum sua conciliare potuisset, et a præcipiti censura temperare.

(86) Marcion autem id quod est secundum Lucam, etc. Confer sequens caput 12 haud adeo procul a fine, et lib. i, cap. 27, n. 2, atque ibi notata.

(87) Qui autem Jesum separant a Christo, etc. Cerinthum ejusque sequaces hic indicari putat Grabius. Hæc quidem ad eorum placita ex parte quadrant. Sed difficultatem facit quod conceptis verbis affirmant Epiphanius, Hær. xxviii, § 4, ac Hær. xxx, § 5, et Philastrius cap. 36. Cerinthianos perinde ac Ebionæos solo usos fuisse Evangelio secundum Matthæum, quod et secundum Hebræos vocabant, eoque non integro, sed mutilo. Quod vix cum Irenæo conciliari poterit, scribente, eos, quos hic memorat, hæreticos id quod secundum Marcum est prætulisse Evangelium.

(88) Cum ergo. Eras., Gall. et Feuard. quando ergo.

testimonium perhibeant, et utantur his, firma et vera est nostra de illis ostensio.

8. Neque autem plura numero quam hæc sunt, neque rursus pauciora capit esse Evangelia.

Ἐπειδὴ... τέσσαρα κλίματα (80) τοῦ κόσμου, ἐν ᾗ ἐσμὲν, εἰσὶ (90), καὶ τέσσαρα καθολικά πνεύματα, κατέσπαρται δὲ ἡ Ἐκκλησία ἐπὶ πάσης τῆς γῆς, στήλος δὲ καὶ στήριγμα Ἐκκλησίας τὸ Εὐαγγέλιον, καὶ πνεῦμα ζωῆς· εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στήλους (92), πανταχόθεν πνέοντας τὴν ἀφθαρσίαν, καὶ ἀναζωπυροῦντας τοὺς ἀνθρώπους. Ἐξ ὧν φανερὸν (93), ὅτι ὁ τῶν ἀπάντων τεχνίτης (94) Ἄγγελος, ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χειρῶν, καὶ συνέχων τὰ πάντα, φανερωθεὶς τοῖς ἀνθρώποις, ἰδὼν ἡμῖν τετραμόρφον τὸ Εὐαγγέλιον, ἐνὶ δὲ πνεύματι συνεχόμενον. Καθὼς

Quoniam enim quatuor regiones mundi sunt in quo sumus, et quatuor principales (91) spiritus, et diaseminata est Ecclesia super omnem terram, columna autem et firmamentum Ecclesiae⁴⁰ est Evangelium et spiritus vitæ; consequens est, quatuor habere eam columnas, undique flantes incorruptibilitatem, et vivificantes homines. Ex quibus manifestum est, quoniam qui est omnium artifex Verbum, qui sedet (93) super cherubim, et continet omnia, declaratus (96) hominibus, dedit nobis quadriforme Evangelium, quod uno spiritu (97) continetur.

⁴⁰ I Tim. III, 15. ⁴¹ Psal. LXXIX, 5. ⁴² Apoc. IV, 7.

(89) Ἐπειδὴ... τέσσαρα κλίματα. Hæc Irenæi de quatuor Evangelii pericopa, quam eruditissimi Græbi curæ et studiis debemus, Græco, tacito licet Irenæi nomine, pauculeque mutatis, responsionis loco datur ad 144 Anastasii Sinaitæ (si sit ejus) quæstionem: cujus editio, cum hinc inde sit vitiosa, exemplar ms. cod. 206 Barocciani in Bibliotheca Bodleiana in subsidium vocavit vir clarissimus, necnon istud, quod ex Florentino codice descripsit, ac notis in N. T. inseruit Alexander Morus; hand animadvertens tamen, id Anastasii ἀποσπασμάτων esse, atque istud cum Germano patriarcha Consantinopolitano quoque contulit, quod hic in *Theoria rerum ecclesiasticarum*, tom. II Auctarii *Bibliothecæ Patrum*, Paris. 1624, p. 146, hunc Irenæi locum magna ex parte compilarit: ex quo, ut et argumento quodam in S. Marci Evangelium, t. I Auctarii novissimi *Bibliothecæ Patrum* a Combeflæto, Paris. 1672, editi pag. 436, insuper lacunam aliquam in Anastasio explevit. Exstat in Bibliotheca Regia cod. ms. 2910 Anastasii *Quæstionum et Responsionum*, et alter in Bibliotheca Colbertina nu. 1450, uterque septingentorum circiter annorum, quos ipse contulit, et cum Bodleiano sere convenire deprehendi. Illius proinde lectiones allegare cum Græbio officiat.

(90) Ἐσμὲν, εἰσὶ. Morus, νῦν ἐσμὲν, sine εἰσὶ. (91) Principales. In Græco καθολικά. Sed aliud quidpiam legisse videtur interpretes.

(92) Εἰκότως τέσσαρας ἔχειν αὐτὴν στήλους. Ita ex ms. Bodlei. reposuit Grab. cum in edit. perperam ἔχρῃν pro ἔχειν legatur. At auctoritate Latini interpretis, et constructione ita exigente, lege, inquit vir. clar., εἰκός ἐστι, pro εἰκότως. Sed quid, si servato ἔχρῃν legeretur, εἰκότως τέσσαρας ἔχρῃν ἔχειν αὐτὴν στήλους?

(93) Φανερόν. Germanus, φαίνεταί.

(94) Τεχνίτης. In Florent. exemplari perperam πριτής.

(95) Sedet. Ita Eras., Gall. et Feuard. in edit. 1576.

ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χειρῶν (98), ἐμφάνθη. Καὶ γὰρ τὰ χειρῶν τετραπρόσωπα καὶ τὰ πρόσωπα αὐτῶν, εἰκόνας τῆς πραγματείας (99) τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ (1). Ἐτὶ μὲν γὰρ πρῶτον ζῶον, φησί, ὅμοιον λέοντι (2), τὸ ἐμπρακτον αὐτοῦ, καὶ ἡγεμονικόν, καὶ βασιλικόν χαρακτηρίζον· ἔτὶ δὲ δεύτερον ὅμοιον μόσχῳ, τὴν λειτουργικὴν καὶ ἱερατικὴν τάξιν ἐμφαίνον· ἔτὶ δὲ τρίτον ἔχον πρόσωπον ἀνθρώπου (5), τὴν κατὰ ἀνθρώπον αὐτοῦ παρουσίαν φανερώτατα (7) διαγράφον· ἔτὶ δὲ τέταρτον ὅμοιον ἀετῷ πετομένῳ, τὴν τοῦ Πνεύματος ἐπὶ τὴν Ἐκκλησίαν ἐπιπταμένου δόσιν (9) σαφηνίζον. Καὶ τὰ Εὐαγ-

Quemadmodum et David postulans ejus adventum, ait: « Qui sedes super cherubim, appare⁴¹. » Etenim cherubim quadriformis, et formæ ipsorum imagines sunt dispositionis Filii Dei. « Primum enim animal, inquit, simile leoni, » effabile ejus, et principale, et regale (3) significans: « secundum vero simile vitulo, » sacrificalem et sacerdotalem ordinationem significans: « tertium vero (4) habens faciem quasi humanam, » eum, qui est secundum hominem, adventum ejus (6) manifeste describens: « quartum vero simile aquilæ volantis⁴², » Spiritus in Ecclesiam advolantis (8) gratiam manifestans. Et Evangelia igitur his

Sed hic in posterioribus edit. perperam habet, *sedet*; quod erratum non modo secutus est Græbius, sed et excusare nititur.

(96) Declaratus. Gr. φανερωθεὶς, manifestatus.

(97) Uno spiritu. In hisce prælixum in edit. Eras., Gall. et Feuard. merito omittunt Clarom., Arund., Voss., quia nec in textu Græco exstat.

(98) Ὁ καθήμενος... τὰ χειρῶν. Decem istæ voces desunt in Moro.

(99) Εἰκόνας τῆς πραγματείας. Germanus, εἰκονίζουσι τὴν πραγματείαν.

(1) Τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ. In Florent. aut Moro male omissa vox Υἱ.

(2) Πρῶτον ζῶον, φησί, ὅμοιον λέοντι. Ita recte ex Germano edidit Græbius. Nam in Moro minus recte πρόσωπον loco ζῶον exstat. In Anastasio Bodlei. deest ὅμοιον: in edit. vitiose prorsus legitur: πρόσωπον ζῶον, φησί, λέοντι.

(3) Effabile ejus, et principale, et regale. Melius vertisset interpretes, *efficaciam ejus, et principatum, et regnum*.

(4) Tertium vero. Vocem *animal* a Feuard. nullius, ut videtur, ms. codicis auctoritate additam expunxit, quia deest in cod. Clarom. et edit. Eras. et Gall. ac ipso textu Græco.

(5) Ἀνθρώπου. Particulam ὡς addendam esse, ex veteri versione et ipso S. Joannis textu liquet.

(6) Adventum ejus. Sic ms. omnes cum textu Græco. In Eras., Gall. et Feuard. perperam, *adventum eis*.

(7) Φανερώτατα. Sic recte Bodlei. Sed non minus recte German. φανερώς. At Anast. edit. male, φανερότητα. Mor. pessime, φανερούται.

(8) Volantis... advolantis. Sic iterum omnes ms. cum edit. Oxon. In aliis volantis... advolantis.

(9) Ἐπιπταμένου δόσιν. Loco ἐπιπταμένου, ut recte in Mor. legitur, Anast. edit. et German. habent, ἐπιπταμένην, ms. Bodlei. pejus, ἐπιπτάμενον.

γλῶσσαι (10) τοῖς συμ-
φωνα (11), ἐν οἷς ἐγκαθ-
έζεται Χριστός (12). Τὸ
μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάν-
νην (15), τὴν ἀπὸ τοῦ
Πατρὸς ἡγεμονικὴν αὐ-
τοῦ., καὶ ἐν-
δοξον (16) γενεὴν διηγεῖ-
ται (17), λέγων· « Ἐν
ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος (18)
[καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν
Θεόν, καὶ ὁ Θεὸς ἦν ὁ
Λόγος]. » Καί· « Πάντα δι'
αὐτοῦ ἐγένετο· καὶ χωρὶς
αὐτοῦ ἐγένετο οὐδὲ ἓν. »
..... Τὸ δὲ κατὰ
Λουκᾶν, ἅτε ἱερατικοῦ
(19) χαρακτῆρος ὑπάρ-
χον, ἀπὸ τοῦ Ζαχαρίου
τοῦ ἱερέως θυμῶντος τῷ
Θεῷ ἤρξατο. Ἥδη γὰρ ὁ
στευτὸς ἡτοιμάζετο (21)
μόσχος, ὑπὲρ τῆς ἀνευ-
ρέσεως (22) τοῦ νεωτέρου
παιδὸς μέλλων θύεσθαι.
Ματθαῖος δὲ τὴν κατὰ
ἄνθρωπον αὐτοῦ γέννη-
σιν κηρύττει, λέγων (24)·

consonantia, in quibus
insidet Christus (13) Je-
sus. Aliud enim illam,
quæ est a Patre, princi-
palem, et effabilem (14),
et gloriosam **191** gene-
rationem ejus enarrat,
dicens sic : « In principio
erat Verbum, et Verbum
erat apud Deum, et Deus
erat Verbum ; » et : « Om-
nia per ipsum facta sunt,
et sine ipso factum est
nihil ». Propter hoc et
omni fiducia plenum est
Evangelium istud ; talis
est enim persona ejus.
Id vero, quod est secun-
dum Lucanum, quoniam
quidem sacerdotalis cha-
racteris est, a Zacha-
ria (20) sacerdote sacri-
ficante Deo inchoavit.
Jam enim saginatus pa-
rabatur vitulus, qui pro
inventione minoris filii
inciperet mactari (23).
Matthæus vero eam, quæ

est secundam hominem
generationem ejus enar-
rat : « Liber, dicens, ge-
nerationis Jesu Christi,
filii David, filii Abraham. »
Et iterum : « Christi au-
tem generatio sic erat ». Humanæ
formæ igitur hoc Evangelium : pro-
pter hoc et per totum
Evangelium humiliter
sentiens, et mitis homo
servatus est (26). Marcus
vero a prophetico Spiri-
tu, ex alto adveniente
hominibus, initium fe-
cit : « Initium, dicens
», Evangelii, quemadmo-
dum scriptum est in
Isaia propheta ; « volati-
lem et pennatam imagi-
nem Evangelii mon-
strans : propter hoc et
compendiosam et præ-
currentem annuntiationem
fecit : propheticus
enim character est hic.
Et ipsum autem Verbum »

¹⁹¹ Joan. 1, 1 seqq. ¹⁹² Matth. 1, 1, 18. ¹⁹³ Marc. 1, 1.

Sed Anast. cum Bodlei. et Germ. bene δόσιν. Flo-
rent. vero perperam γνῶσιν.

(10) Καὶ τὰ Εὐαγγέλια οὖν. German. τὸν καὶ
τὰ Εὐαγγέλια.

(11) Σύμφωνα. German. σύμμορφα.

(12) Χριστός. Ἰησοῦς deest.

(13) Christus Ita in mss. omnibus et Græco. In
Eras., Gall. et Feuard. Dominus.

(14) Effabilem. Hic pro efficacem, Græce ἔμ-
πρακτον. Cold. Clarom. et Voss. habent effabilem.

(15) Τὸ μὲν γὰρ κατὰ Ἰωάννην. German. τὸ
μὲν γὰρ ἀεὶ τοῦ, κατὰ Ἰωάννην Εὐαγγέλιον. Sed
utrumque glossema olet : quippe Irenæum τὸ μὲν
γὰρ ἄλλο scripsisse, ex veteri versione colligere
est.

(16) Ἡγεμονικὴν αὐτοῦ, ... καὶ ἐνδοξον. Ita Ger-
man. et omnia exemplaria Anastasii, nisi quod in
edit. minus recte ordo duarum priorum vocum sit
inversus. Alias vero duas voces, καὶ ἔμπρακτον, oc-
casione repetitæ particulæ καὶ excidisse, vetus inter-
pres ostendit.

(17) Διηγείται. Anast., Bodlei. ἐκδιηγείται.

(18) Λόγος. Verba S. Joannis haud integra de-
scripsit Anastasius, nec Germanus. Cum vero hic
addat, καὶ πάντα δι' αὐτοῦ, quæ a Grabio ommissa
supplevi ; operæ pretium visum fuit ad complendam
periodum et intermedia, ab Irenæo procul dubio
scripta, substituere, hamulis tamen inclusa, ne a
Germano descripta esse viderentur. Duas nihilomi-
nus voces, ὃ γέγονεν, quas hic addit, reseui ; quia
ab Irenæo haud scriptæ, utpote ex ipsius sententia
ad sequentem versum pertinentes. Desideratur au-
tem in Græco et sequens Irenæi periodus : Propter
hoc... persona ejus.

(19) Ἄτε ἱερατικοῦ. Ita Anast., Bodlei. et Florent.
una cum Germano ; sed edit. male, ἅτε ἱεροῦ.

(20) A Zacharia. Præpositionem a auctoritate
cod. Arund. et Græci textus addidit Grabius.

(21) Ἥδη γὰρ ὁ στευτὸς ἡτοιμάζετο. Ita Anast.
Bodlei. Sed Florent.. ἤδη περ ὁ στευτὸς ἡτοιμάζετο.
Edit. vero pessime, ἥδει γὰρ ὅτι στευτὸς ἡτοιμάζετο.

(22) Τῆς ἀνευρέσεως. German. τῆς εὐρέσεως.

(23) Inciperet mactari. Græcismus interpreti fa-
milliaris, nec jam semel a nobis notatus, pro ma-
ctandus erat. Græca habent μέλλων θύεσθαι.

(24) Ματθαῖος δὲ λέγων. Ita Germanus cum La-
tino interprete. Sed omnia exemplaria Anastasii ex
glossema habent : Τὸ δὲ κατὰ Ματθαῖον... λέγων,
nisi quod in mss. Bodlei. legitur, λέγων.

(25) Καὶ τοῦ δὲ Ἰησοῦ... Εὐαγγέλιον τοῦτο. Hæc
a Grabio, nescio cur, ommissa, ex Germano supplevi.

(26) Serratus est. Ita Clarom., Voss. et Grab. me-
lius quam alii, separatus est.

(27) Μάρκος δὲ... λέγων. Sic iterum Germanus
Latinae versionis consonus. Sed Anastas., τὸ δὲ κατὰ
Μάρκον. λέγων, excepto quod in Bodlei. rursus
exstet λέγων. Germani lectionem confirmat argu-
mentum in S. Marci Evangelium, ex Cyrilli Alex.
sive Victoris Antiocheni Commentario in ipsum,
tom. I Auctarii novissimi Biblioth. PP. a Combef-
sio editi pag. 436, C, ubi hæc Irenæi de S. Marco
periodus, in Anastasio et Germano nianca, plene
allegatur cum hac honoris præfatione : Καὶ Εὐαγ-
γελίος δὲ ὁ Λουγδούνων ἐπίσκοπος, μαθητὴς τῶν ἀπο-
στόλων γενόμενος, ἐν τῷ τρίτῳ κατὰ τῶν αἰρέσεων
λόγῳ φησὶν, ἐκαστὸν Εὐαγγέλιον τὸν χαρακτῆρα ἐκ-
θέμενος. Μάρκος, etc.

(28) Ἐν Ἠσαΐᾳ τῷ προφήτῃ. Florent. ἐν βίβλῳ
λόγων Ἠσαΐου τῷ προφήτῃ. German. ex suo, ut
videtur, N. T. codice, ἐν τοῖς προφήταις.

(29) Τὴν περὶ τὴν... χαρακτῆρ οὗτος. Hæc
quæ in Anastas. edit. Bodlei. et Florent. deside-
rantur, restituit Grabius partim ex Cyrillo, et
partim ex Germano.

(30) Ὀμῖλοι. Ita recte German. Sed Anastas.
edit. et Bodlei. vitiose ὀμῖλοι vel ὀμῖλοι.

ἐν τῷ νόμῳ, ἱερατικῇν.
τάξιν ἀπένεμεν (31)· μετὰ
δὲ ταῦτα ἀνθρώπος γενόμενος,
τὴν δωρεάν τοῦ
ἀγίου (32) Πνεύματος εἰς
παῖσαν ἐξέπεμψε τὴν γῆν,
σκεπάζων ἡμᾶς ταῖς ἐκ-
τοῦ πτέρυξιν. Ὑπολα οὖν
ἡ πραγματεία τοῦ Υἱοῦ
τοῦ Θεοῦ, τοιαύτη καὶ
τῶν ζώων ἡ μορφή· καὶ
ὅποια ἡ τῶν ζώων μορ-
φή (34), τοιοῦτος καὶ ὁ
χαρακτήρ τοῦ Εὐαγγελί-
ου. Τετράμορφα γὰρ τὰ
ζῶα, τετράμορφον καὶ τὸ
Εὐαγγέλιον, καὶ ἡ πρα-
γματεία τοῦ Κυρίου. Καὶ
διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδό-
θησαν (36) καθολικαὶ (37)
διαθήκαι· τῇ ἀνθρωπό-
τητι· μία μὲν τοῦ κατα-
κλυσμοῦ (38) τοῦ Νῶε,
ἐπὶ τοῦ τόξου· δευτέρα
δὲ τοῦ Ἀβραάμ (39), ἐπὶ
τοῦ σημείου τῆς περιτο-
μῆς· τρίτη δὲ ἡ νομοθε-

Del, illis quidem qui ante
Moysem fuerunt patriar-
chis, secundum divinita-
tem et gloriam colloque-
batur : his vero qui in
lege, sacerdotali et mi-
nisteriale actum (35)
præbebat : post deinde
nobis homo factus, munus
coelestis Spiritus in om-
nem misit terram, prote-
gens nos alis suis. Qualis
igitur dispositio Filii Dei,
talis et animalium forma :
et qualis animalium for-
ma (35), talis et charac-
ter Evangelii. Quadri-
formia autem animalia,
et quadriforme Evan-
gelium, et quadriformis
dispositio Domini. Et pro-
pter hoc : quatuor data
sunt testamenta humano
generi : unum quidem
ante cataclysmum sub
Adam ; secundum vero,
post cataclysmum sub
Noe ; tertium vero legis-

Α σία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως (40)·
τετάρτη δὲ ἡ τοῦ Εὐαγ-
γελίου (41), διὰ τοῦ Κυ-
ρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ.

latio sub Moyse ; quartum
vero, quod renovat homi-
nem, et recapitulat in se
omnia, quod est per Evan-
gelium, elevans et peni-
gerans homines in coele-
ste regnum.

9. Τούτων δὲ οὕτως ἐ-
χόντων, μάταιοι πάντες
καὶ ἀμαθεῖς, προσέτι δὲ
καὶ τολμηροί, οἱ ἀθετοῦν-
τες τὴν ἰδέαν τοῦ Εὐαγ-
γελίου, καὶ εἴτε πλείονα,
εἴτε ἐλάττωνα τῶν εἰρη-
μένων παρεισφέροντες
B (42) Εὐαγγελίων πρόσ-
ωπα· οἱ μὲν, ἵνα πλείονα
δόξωσι τῆς ἀληθείας ἐξευ-
ρηχέναι (43)· οἱ δὲ ἵνα
(44) τὰς οἰκονομίας τοῦ
Θεοῦ ἀθετήσωσιν.

Etenim Marcion totum rejiciens Evangelium (45) ;
imo vero (46) seipsum abscindens ab Evangelio,
pariter gloriatur se habere Evangelium (47) : alii
vero (48) ut donum Spiritus frustrentur, quod in
novissimis temporibus secundum placitum Patris
effusum est in humanum genus, illam speciem non
admittunt, quæ est secundum Joannis Evangelium⁴⁹,

192 9. His igitur sic
se habentibus, vani om-
nes, et inducti, et insuper
audaces, qui frustrantur
speciem Evangelii, et val
plures quam dictæ sunt,
vel rursus pauciores in-
ferunt personas Evangelii :
quidam ut plus videan-
tur quam est veritatis
adinvenisse : quidam ve-
ro, ut reproberent dispo-
sitiones Dei.

⁴⁴ Joan. xiv, 16, 26; xv, 26; xvi, 7.

(31) Ἀπένεμεν. German. ἀπένεμμε.

(32) Τοῦ ἀγίου. Τοῦ ἐπουρανίου legit vetus inter-
pres.

(33) Actum. Interpres perperam legit πράξιν pro
τάξιν; vertendum proinde erat ordinem, non actum
præbebat.

(34) Καὶ ὅποια.. μορφή. Hoc comma deest in
Germano, sicut et in Latinis Clarom. et Voss.
codicib.

(35) Et qualis animalium forma. Hæc quatuor
voces in mss. Clarom. et Voss. desunt, hæc in
Græco Germani textu existant.

(36) Διὰ τοῦτο τέσσαρες ἐδόθησαν, etc. Hic
Græca a Latinis in uno atque altero commate sunt
diversa. Anastasius enim et Germanus, omisso
pacto Dei cum Adamo, aliud cum Abrahamo inter-
serunt.

(37) Καθολικαί. Hanc vocem vetus interpretatio
hanc agnoscit.

(38) Τοῦ κατακλυσμοῦ, etc. German. τῷ κατα-
κλυσμῷ τοῦ τόξου, ἐπὶ τοῦ τόξου.

(39) Τοῦ Ἀβραάμ. German. et Anast., Bodl.,
τῷ Ἀβραάμ.

(40) Ἡ νομοθεσία ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως. In Anast.
edit. legitur, ἡ τῆς νομοθεσίας διὰ Μωϋσέως. Sed ut
Græca Latinis consona essent, ἐπὶ τοῦ Μωϋσέως
ex ms. Bodlei. reposuit Grabius, et ἡ νομοθεσία ex
Germano.

(41) Ἡ τοῦ Εὐαγγελίου. Hic nec Anastasius, ne-
que Germanus Græca Irenæi verba servarunt.

(42) Παρεισφέροντες. German. minus recte πα-
ριφέροντες.

(43) Ἐξευρηχέναι. German. ἐξευρήναι.

(44) Ἵνα. Deest in Anast. edit.

(45) Marcion totum rejiciens Evangelium. Non
totum absolute rejiciebat, qui Evangelio Lucæ de-
curtato utebatur. Sed totum rejicere censebatur,

C qui quibus partibus vellet, fidem denegabat, quas-
dam admittens, cæteras ressecans vel corrumpens.
Eadem enim partium omnium auctoritas, quam qui
in his pro libito non agnoscit, nec in aliis reve-
retur.

(46) Imo vero. Alii, imo vero.

(47) Pariter gloriatur se habere Evangelium. Ita
Eras., Gall. et Ottob.; cæteri codices : Partem glo-
riatur se habere Evangelii : quam lectionem etiam
ad marginem editionis suæ ex quibusdam mss. codd.
indicarunt Eras. et Gall., sed priorem prætulērunt;
et merito quidem. Hæc enim opponit Irenæus velut
absurda, et secum invicem pugnantia, quod hinc
Marcion totum rejiciat Evangelium, imo vero se-
ipsum abscindat ab Evangelio; illinc tamen, pari-
ter atque Catholici, gloriatur se habere Evangelium.
Ecqui vero fateri, imo et gloriari potuisset Marcionem,
partem se habere Evangelii, qui quod decurtave-
rat, solum legitimum esse dicebat, ut ex cap. 12
sequenti liquet; cæteris, quæ admitterent Catho-
lici, veluti spuris rejectis? Certe si partem dun-
taxat habere se confessus fuisset, eo ipso corru-
ptionis criminis reum se prodidisset.

(48) Alii vero, etc. Observat doctissimus Tille-
montius, Cataphryges, sive Montanistas sic ab Ire-
næo perstringi, qui, Augustino teste, hæc. 26. Chri-
sti de mittendo Spiritu sancto promissa in seipsis
plenius atque uberius, quam in apostolis adimpleta
fuisse delirantes effutiebant. Isti itaque prophetiæ
gratiam ab Ecclesia repellebant, ut sibi solis, seu
potius pseudopphetis suis vindicarent. Hinc Ca-
tholicorum cœlum, quod novas prophetias rejiceret,
Ecclesiam Psychicorum nuncupabant; suam vero
sectam Ecclesiam Spiritus dicebant, quod Spiritum
sanctum in prophetis novis, Montano et Priscilla,
loquentem haberet, spiritualis quoque merito dici faceret
agnitio spiritualium charismatum, ut misce delusus

in qua Paracletum se missurum Dominus promisit; sed simul et Evangelium, et propheticum repellunt Spiritum. Infelices vero, qui pseudoprophetae quidem esse volunt; prophetica (49) vero gratiam repellunt ab Ecclesia: similia patientes (50) his qui propter eos qui in hypocrisi veniunt, etiam a fratrum communicatione se abinent. Datur autem intelligi, quod hujusmodi neque apostolum Paulum recipiant. In ea enim Epistola quæ est ad Corinthios ⁴⁷, de prophetis charismatibus diligenter locutus est. et scriit viros et mulieres in Ecclesia prophetantes. Per hæc igitur omnia peccantes in Spiritum Dei, in irremissibile incidunt peccatum ⁴⁸. Hi vero, qui sunt a Valentino, iterum existentes extra omnem timorem, suas conscriptiones proferentes, plura habere gloriantur, quam sint ipsa Evangelia. Siquidem in tantum processerunt audaciæ, uti quod ab his non olim conscriptum est, veritatis Evangelium titulent, in nihilo conveniens apostolorum Evangelii, ut nec Evangelium quidem sit apud eos sine blasphemiam. Si enim quod ab eis profertur, veritatis est Evangelium, dissimile est autem hoc illis, quæ ab apostolis tradita sunt; qui volunt, possunt discere, quemadmodum ex ipsis Scripturis ostenditur, jam non esse id quod ab apostolis traditum est, veritatis Evangelium. Quoniam autem sola illa vera et firma, et non capit neque plura, præterquam prædicta sunt, neque pauciora esse Evangelia, per tot et tanta ostendimus. Etenim cum omnia composita et apta Deus fecerit, oportebat et speciem Evangelii bene com-

positam, et bene compaginatam esse. Examinata igitur sententia eorum qui nobis tradiderunt Evangelium, ex ipsis principiis ipsorum, veniamus et ad reliquos apostolos, et perquiramus sententiam eorum de Deo: post deinde, ipsos Domini sermones audiamus.

193 CAPUT XII.

Quæ sit reliquorum apostolorum doctrina.

Petrus igitur apostolus post resurrectionem Domini, et assumptionem in cælos, volens adimplere duodecim apostolorum numerum, et allegere (51) pro Juda (52) alterum, qui electus esset a Deo, ex his (53) qui aderant, dixit ⁴⁹: « Viri fratres, oportebat (54) impleri Scripturam hanc, quam prædixit Spiritus sanctus ore David de Juda, qui factus est dux his qui apprehenderunt Jesum, quoniam annumeratus fuit inter nos: Fiat habitatio ejus deserta, et non sit qui inhabitet in ea ⁵⁰, et episcopatum ejus accipiat alter ⁵¹:

τὴν ἀναπλήρωσιν (55) adimplerionem apostolorum (56) ex his quæ a ὁ δὲ Δαβὶδ εἰρημέων David dicta sunt, faciens. ποιούμενος.

Rursus cum Spiritus sanctus descendisset in discipulos, uti omnes prophetarent, et loquerentur linguis, et quidam iriderent eos, quasi a musto ebrios ⁵², dixit Petrus, non ebrios quidem illos esse, cum sit hora tertia diei; esse autem hoc quod dictum est per prophetam: « Erit in novissimis diebus, dicit Dominus, effundam de

⁴⁷ 1 Cor. xi, 4, 5. ⁴⁸ Matth. xii, 51. ⁴⁹ Act. i, 16 seqq. ⁵⁰ Psal. lxxviii, 26. ⁵¹ Psal. cxxviii, 8, ⁵² Act. ii, 4 seqq.

scribit Tertullianus in libro *De monogamia et De pudicitia*, quos jam Montanista factus edidit. Eo vero probabilius est; Irenæum in Montanistas digitum intendere, quod jam, Eusebio teste, lib. v *Hist.*, cap. 3, martyres Lugdunenses, quibuscum idem Irenæus tum presbyter versabatur, epistolis et carceribus ad Ecclesias Asiæ et Phrygiæ, et ad Eleutherium papam scriptis, sententiam, utique damnationis, de novis prophetis tum emergentibus tulissent illi ergo dum tertium saltem adversus Valentinianos librum scribebat, ignoti esse non poterant Montanistarum errores: nec enim ante martyrum necem, id est ante annum M. Aurelii 17, Christi vero 176 aut 177, hunc elucubravit. At jam ab anno 171, ut tradit Eusebius in *Chronico*, orta erat Montanistarum hæresis. Quod vero asserit Grabius, velut ex Irenæo, Montanistas Evangelium S. Joannis repudiassæ; ad Irenæi verba haud satis attendit vir doctissimus. Neque enim Irenæus totum ab illis repudiatum fuisse Evangelium secundum Joannem dicit (nisi ad summum eo sensu quo Marcionem totum rejecisse Evangelium paulo ante affirmavit), sed illam duntaxat speciem Evangelii Joannis ab illis non admitti, in qua Paracletum se missurum Dominus dicit. Quod ne quidem ad omnes Montanistas extendi potest. Si quidem Tertullianus in suis contra Catholicos libris non tantum Evangelium Joannis citat, sed et hunc ipsum locum cap. xvi, 7, allegat, in quo de Spiritu sancto a se mitrendo Servator loquens ait: Cum venerit Spiritus sanctus, ille vos ducet in omnem veritatem, ut inde probet hoc Christi promissum in Montano adimpletum fuisse.

(49) *Propheticum*. Ita Clarom. et Voss.; cæteri,

prophetar.

(50) *Similia patientes*, etc. Sensus est, istas pseudoprophetas Spiritum sanctum, de cuius donis gloriantur, amittere: quemadmodum schismatici, qui, ne peccatorum occultorum communione polluantur, ab Ecclesiæ communione abstinent, sanctitate, quam æmulantur, excidunt.

(51) *Allegere*. Ita velut Fenard. cod., Clarom. et Voss. Cæteri *eligere*. Sed priorem lectionem prætuli, quod magis cum præcedentibus conveniat: volens adimplere duodecim apostolorum numerum. *Allegere* autem, est in apostolorum cœtum coopare.

(52) *Pro Juda*. Ita recte codi. Clarom. et Arund. cum edit Oxon. In reliquis mendose, *Previdentia*.

(53) *Ex his*. Sic Clarom. et Voss. ita ut ad verbum *allegere* referatur; non ad τὸ dixit. Reliqui omittunt *ex*.

(54) *Oportebat*. Ita omnes editt. suffragante veteri cod. Fenard. et Græco S. Lucas textu. Sed Clarom. et Anglic. cum Vulgata Latina habent *oportet*, sicque ferunt et mss. quidam codices Græci.

(55) *τὴν ἀναπλήρωσιν*. Hoc et sequentia hujus capitis fragmenta Græca descripsit Grabius e *Cætera PP.* ms. optimæ, ut ait, notæ in Acta apostolorum, quæ asservatur in Bibliotheca Collegii novi Oxoniensis. Exstat vero primum hæc ἀποσπασμάτιον, fol. 3, pag. 1.

(56) *Apostolorum*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. juxta Græcum. Cæteri minus bene, *eorum*. Sensus porro verborum est: adimplerionem numeri duodecim apostolorum faciens, juxta ea quæ a David dicta sunt.

2. Viri enim, inquit Petrus ⁵⁴, Israelitæ, audite sermones meos (58) : Jesum Nazarenum, virum approbatum a Deo in vobis virtutibus, et prodigiis, et signis, quæ fecit per ipsum Deus in medio vestrum, quemadmodum ipsi scitis : hunc definito consilio, et præscientiæ Dei traditum (59) per manus iniquorum affligentes interfecistis : quem Deus excitavit, solutus doloribus inferorum (60), quoniam non erat possibile teneri eum ab eis. David enim dicit in ipsum ⁵⁵ : Providebam Dominum in conspectu meo semper, quoniam a dextris meis (61) est, ne movear (62). Propter hoc lætatum est cor meum, et exsultavit lingua mea, insuper et caro mea requiescet in spe. Quoniam non derelinques animam meam in inferno, neque dabis sanctum tuum videre corruptionem. » Dehinc rursus fiducialiter illis dicit de patriarcha David, quoniam mortuus est, et sepultus, et sepulcrum ejus sit apud eos usque in hunc diem. « Propheta autem, inquit ⁵⁶, cum esset, et sciret quoniam jurejurando ei juravit Deus, de fructu ventris ejus (63) sedere in throno ejus ⁵⁷; providens locutus est de resurrectione Christi, quoniam neque derelictus est (64) apud inferos (65), neque caro ejus vidit corruptionem. Hunc Jesum, inquit, excitavit Deus, cujus nos omnes sumus testes : qui dextera Dei exaltatus, repromissionem sancti Spiritus accipiens a Patre, effudit donationem hanc (66), quam vos nunc videtis, et auditis. Non enim David ascendit in cælos ; dicit autem ipse ⁵⁸ : Dixit Dominus Domino meo, sede ad dexteram meam, quoadusque ponam inimicos tuos suppedaneum pedum tuorum. Certia-

3. Rursus cum Petrus simul cum Joanne vidisset eum, qui a nativitate claudus erat, ante portam templi, quæ dicitur speciosa, sedentem et petentem eleemosynam, dixit ei : « Argentum et aurum non est mihi ; quod autem habeo, hoc tibi do : In nomine Jesu Christi Nazareni surge, et ambula. Et statim ejus confirmati sunt gressus, et plantæ, et ambulabat, et introivit cum ipsis in templum, ambulans, et saliens, et glorificans Deum ⁴¹. » Multitudine autem universa collecta ad eos post inopinatum factum, Petrus dixit eis ⁴² : « Viri Israelitæ, quid miramini in hoc, et nos quid intue-

(57) 'O oŭr. Hæc in dicta Catena fol. 11, p. 1, D leguntur.

in Latina Vulgata, Syriaca ac Æthiopica versionibus.
(64) *Neque derelictus est.* Excusi N. Test. codd.
Græci habent: οὐ καταλείψθη ἡ ψυχὴ αὐτοῦ εἰς
ἄδου. At ἡ ψυχὴ omittitur non solum ab Irenæo,
sed et Didymo lib. iii *De Spiritu S.*, et in codd.
Alexand. necnon in Latina Vulgata et Syr. versio-
nibus.

(65) *Apud inferos. Voss. ad inferos.*

(68) *Donationem hanc.* Cum mss. quibusdam codd. Græci et PP. aliquibus legit *Irenæus ταύτην ἐν δωρεᾷ ἦν, vel τοῦτο δῶρον δ.* Et sic habuisse codd. Græcos sua ætate testatur Boda in *Comment. in Acta*. At nunc iu excusis non legitur nisi *τοῦτο, sine δῶρον.*

(67) *In remissionem. In remissa habent Clarom., Arund. et Merc. 2, ut opinor pro in remissam.*

(68) *Ovix alior.* Ilac in laudata Catena fol. 18, p. 1. leguntur.

(69) Ἀναπτήσarta. Legendum videtur cum interprete ἀναπτήσarta.

mini, quasi nostra virtute fecerimus hunc ambulare? A ὁπόσχειν, ἣν ἐποιήσατο
Deus Abraham, Deus Isaac, et Deus Jacob, Deus
patrum nostrorum, glorificavit Filium suum, quem
vos quidem tradidistis in iudicium (70), et nega-
stis ante faciem Pilati, cum remittere eum vel-
let (71). Vos autem sanctum et iustum aggravastis
(72), et petistis virum homicidam donari vobis;
ducem autem vitæ occidistis, quem Deus excitavit
a mortuis, ejus nos testes sumus. Et in fide no-
minis ejus hunc quem videtis et scitis, confirmavit
nomen ejus, et fides, quæ est per ipsum, dedit ei
incolunitatem coram vobis omnibus. Et nunc,
fratres, scio quoniam secundum ignorantiam feci-
stis nequam (73). Deus autem quæ prædixit (74)
ore omnium prophetarum, pati Christum suum,
adimplevit. Pœnitentiam igitur agite, et converti-
mini, ut deleantur peccata vestra, et veniant vo-
bis tempora (75) refrigerii a facie Domini, et mit-
tat præparatum (76) vobis Jesum Christum, quem
oportet quidem cœlum suscipere usque ad tempora
dispositionis omnium, quæ locutus est (77) Deus
per sanctos prophetas suos (78). Moyses quidem
dixit ad patres nostros ⁴²: Quoniam prophetam
excitabit vobis Dominus Deus vester ex fratribus
vestris, quemadmodum me; ipsum audietis in om-
nibus quæcunque locutus fuerit ad vos. Erit au-
tem: Omnis anima quæcunque non audierit pro-
phetam illum, peribit de populo. Et omnes a Sa-
muel et deinceps, quotquot locuti sunt, et annun-
tiaverunt (79) dies ipsos. Vos estis filii prophetarum,
et testamenti quod Deus disposuit ad patres no-
stros, dicens ad Abraham ⁴³: Et in semine (80)
tuo benedicentur omnes tribus terræ. Vobis pri-
mum Deus excitans Filium suum misit benedicentem
vos, ut convertat se unusquisque a nequitiis suis. ⁴⁴
Φανερόν τὸ κήρυγμα (81), Manifestam ergo præco-
δ Πέτρος πὺν Ἰωάννη nationem Petrus cum
ἐκήρυσσεν αὐτοῖς, τὴν Joanne præconavit eis,

⁴² Deut. xviii, 15. ⁴³ Gen. xxii, 18. ⁴⁴ Act. iv, 8 seqq. ⁴⁵ Psal. cxvii, 22.

(70) In iudicium. Et xplstov adlit quoque mss. cod. Cantabrigiensis; alii et xptήριον.

(71) Cum remittere eum vellet. Ἀπολύειν αὐτὸν θελοντος iterum habet cum Irenæo cod. Cantabrigiensis. Editi vero, κρίναντος ἐκείνου ἀπολύειν.

(72) Aggravastis. Pro ἡρνήσασθε, habet cum Irenæo cod. Cantabrig. ἐδαρύνετε.

(73) Nequam. Πονηρόν exstat etiam in ms. Cantabrig.

(74) Quæ prædixit. Feuard. in marg. et Voss. qui prædixit.

(75) Et veniant vobis tempora. In Græco Lucæ textu, ὅπως ἂν ἔλθωσι καιροί, ut veniant tempora refrigerii. At in Vulgata: ut cum venerint tempora refrigerii.

(76) Præparatum. Pro προκεκηρυγμένον ὅμην, legit Irenæus προκτερηρισμένον, prout habet quoque codex Alexand. et plures alii. Tertullian. etiam lib. De resurrect. car., cap. 23, legit prædesignatum.

(77) Locutus est. Vocem et, quæ in editi. Eras., Gall. et Feuard. perperam addita est, non agnoscent codd. Clarom., Arund., Voss. et Lucæ textus.

(78) Prophetas suos. Voces ἀπ' αἰῶνος, a sæculo omittit cum Irenæo cod. Cantabrig.

(79) Quotquot locuti sunt, et annuntiaverunt. Sic

reprimissionem, quam fecit Deus patribus, per Jesum adimpletam evan-
gelizans: non quidem alterum Deum annun-
tians, sed Filium Dei, qui et homo factus est, et passus, in agnitio-
nem adducens Israel; et in Jesu resurrectionem, quæ est a mortuis, an-
nuntians, et significans, quoniam omnia, quæ prophetæ annuntiave-
runt de passione Christi, hæc adimplevit Deus.

4. Propter quod rursus convocatis principibus sacerdotum, fiducialiter Petrus dixit ad eos ⁴⁵: « Principes populi, et seniores Israelitæ, si nos hodie redarguimur a vobis in beneficio hominis infirmi, in quo hic salvatus (82) est; cognitum sit omnibus vobis, et omni populo Israel, quoniam in nomine Jesu Christi Nazareni, quem vos crucifixistis, quem Deus excitavit a mortuis, in hoc hic astat in conspectu vestro sanus. Hic est lapis (83) spreus (84) a vobis ædificantibus, qui factus est in caput anguli ⁴⁶. Et non est aliud nomen sub cœlo, quod datum sit hominibus, in quo oporteat salvari nos.

C Οὕτως οἱ ἀπόστολοι (85) Sic apostoli non Deum
ὡς τὸν Θεὸν ἡλλασσον, mutabant, sed Christum
ἀλλὰ τὸν Χριστὸν κατήγ- annuntiabant populo esse
γελλον τῷ λαῷ εἶναι τὸν Jesum qui crucifixus est,
Ἰησοῦν, τὸν ἐσταυρωμέ- quem Deus excitavit. Qui
νον, ὃν ὁ Θεός, ὁ τοὺς prophetas misit, idem
προφήτας πέμψας, αὐτὸς Deusexcitavit, et salutem
Θεός ὢν, ἤγειρε, καὶ τὴν in eo dedit hominibus.
σωτηρίαν ἐν αὐτῷ ἔδωκε τοῖς ἀνθρώποις.

juxta S. Lucæ textum, codd. Clarom. et Voss. nec-
non Arund., nisi quod in hoc τὸ et [quod hic pro
etiam accipitur] desideretur. Sed Eras., Gall. et
Feu. habent: et omnes, quotquot locuti sunt, annun-
tiaverunt. Non legit autem Irenæus προκατήγγελλαν,
ut fert textus Græcus hodiernus, sed simpliciter
κατήγγελλαν, ut habent plura mss. exemplaria.

(80) Et in semine. Sic cod. Clarom. Plerique alii
omittunt et, Grabinus vero et pro in ex Merc. 2 po-
suit, quia, inquit, Acta apostolica ita sonant. Ex-
cusa quidem ita sonant. Sed cod. Alexand. juxta
Genes. xxi, 18, habet, καὶ ἐν τῷ σπέρματι, quod
et legit Vulgatus interpres.

(81) Φανερόν τὸ κήρυγμα. Hæc exstant in dicta
Catena fol. 23, pag. 1.

(82) Salvatus. Ita Feuard. in marg. et omnes
mss. juxta Græcum σέσωσται. Edit. vero, salvatus.

(83) Lapis. Vocem pretiosus quæ in editi. addita
est, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.
quia neque in S. Lucæ textu legitur.

(84) Spreus. Sic Feuard. in marg., Clarom. et
Voss. Cæteri reprobatius.

(85) Οὕτως οἱ ἀπόστολοι. Hoc Græci textus
fragmentum exhibet antedicta ms. Catena Patrum
fol. 28, pag. 1.

5. Confusi (86) igitur et per curationem (c an-
norum enim, inquit Scriptura ⁶⁷, plus quam xl,
erat homo in quo factum est signum curationis) et
195 per doctrinam apostolorum et prophetarum
expositionem, cum remisissent summi sacerdotes
Petrum et Joannem, et reversi essent ad reliquos
coapostolos, et discipulos Domini, id est in Eccle-
siam, et enarrassent quæ fuerant facta, et quemad-
modum fiducialiter egissent in nomine Jesu : c Au-
dientes, inquit ⁶⁸, tota Ecclesia (87), unanimes
extulerunt vocem ad Deum, et dixerunt : Domine,
tu es Deus qui fecisti cælum, et terram, et mare,
et omnia quæ in eis sunt, qui per Spiritum sanctum
ore David patris nostri (88), pueri tui, dixisti ⁶⁹ :
Quare fremuerunt gentes, et populi meditati sunt
inania ? Astiterunt reges terræ, et principes con-
gregati sunt in unum adversus Dominum et adver-
sus Christum ejus. Convenerunt enim vere in hac
civitate (89) adversus sanctum Filium tuum Jesum,
quem unxisti, Herodes et Pontius Pilatus, cum
gentilibus et populis Israel, facere quæcumque
manus tua, et voluntas tua prædestinaverat He-
ri. »

Αὐταί φωναὶ (90) τῆς Ἐκ-
κλησίας, ἐξ ἧς πᾶσα ἑσχη-
κεν Ἐκκλησία τὴν ἀρχήν·
αὐταί φωναὶ τῆς μητρο-
πόλεως τῶν τῆς Καινῆς
Διαθήκης πολιτῶν· αὐταί
φωναὶ τῶν ἀποστόλων,
αὐταί φωναὶ τῶν μαθη-
τῶν τοῦ Κυρίου, τῶν
ἀληθῶς τελείων (92), με-
τὰ τὴν ἀνάληψιν τοῦ
Κυρίου διὰ Πνεύματος
τελειωθέντων, καὶ ἐπιπα-
λουμένων τὸν Θεόν, τὸν
ποίησαντα τὸν οὐρανὸν,
καὶ τὴν γῆν, καὶ τὴν θά-
λασσαν, τὸν διὰ τῶν προ-
φητῶν κεκηρυγμένον, καὶ
τὸν τοῦτου παῖδα δὲ ὃν

Hæ voces Ecclesiæ ex
qua habuit omnis Eccle-
sia initium : hæ voces
civitatis magnæ (91),
Novi Testamenti civium :
hæ voces apostolorum,
hæ voces discipulorum
Domini, eorum qui post
assumptionem Domini
per Spiritum et perfe-
cti exstiterunt, et in-
vocaverunt Deum, qui
fecit cælum et terram,
et mare, qui per prophe-
tas annuntiatus est, et
ejus Filius Jesus (93),
quem unxit Deus, et al-
terum autem nescientes.
Non enim erat ibi tunc

Α Ἐχριστὸν ὁ Θεός, καὶ ἄλ-
λον οὐκ εἰδόντων. Οὐ γὰρ
ἦν τότε Οὐαλεντίνος ἐκεῖ,
οὐδὲ Μαρκίων, οὐδὲ οἱ
λοιποὶ αὐτῶν τε, καὶ τῶν
πειθομένων αὐτοῖς κατα-
στροφεῖς. Διὸ καὶ ἐπή-
κουσαν αὐτῶν ὁ ποιητὴς
τῶν ἀπάντων Θεός.
c Ἐσαλεύθη γὰρ, φησὶν,
ὁ τόπος, ἐν ᾧ ἦσαν συνη-
γμένοι, καὶ ἐπλήσθησαν
ἅπαντες τοῦ ἁγίου Πνεύ-
ματος, καὶ ἐλάλουν τὸν
λόγον τοῦ Θεοῦ μετὰ παρ-
ρησίας, » παντὶ τῷ θέ-
λοντι πιστεῦσιν.

c Virtute enim magna, inquit ⁷¹, reddebant testimo-
nium apostoli resurrectionis Domini Jesu, » dicen-
tes ad eos ⁷² : c Deus patrum nostrorum excitavit
Jesum, quem vos apprehendistis, et interfecistis sus-
pendentes in ligno. Hunc Deus principem, et Sal-
vatorem exaltavit gloria sua (95), dare poenitentiam
Israel, et remissionem peccatorum : et nos in eo
testes sumus sermonum horum, . et Spiritus san-
ctus, quem dedit Deus credentibus ei. Omni quoque
die, inquit, in templo et in domo non cessabant do-
centes et evangelizantes Christum Jesum » Filium
Dei. Hæc enim erat salutis agnitio, quæ perfectos ad
Deum efficit eos, qui cognoscunt Filii ejus adventum.

6. Quoniam autem impudenter (96) quidam eo-
rum dicunt : Apud Judæos præconantes apostoli
non poterant alterum eis Deum annuntiare, præter
eum, qui creditus fuerat ab ipsis ; dicimus ad eos,
quoniam si secundum olim insitam opinionem ho-
minibus loquebantur apostoli, nemo ab his cognovit
veritatem, multo autem prius (97) a Domino ; et-
enim ipsum sic locutum dicunt. Nec hi ergo ipsi
veritatem sciunt, sed sententia (98) eorum de Deo
cum esset talis, exceperant doctrinam, quemadmo-
dum audire poterant. Secundum hunc igitur ser-
monem apud neminem erit regula veritatis, sed

⁶⁷ Act. iv, 22. ⁶⁸ Ibid. 24 seqq. ⁶⁹ Psal. ii, 1, 2. ⁷⁰ Act. iv, 31. ⁷¹ Ibid. 33. ⁷² Act. v, 30 seqq.

(86) *Confusi*. Sic Feuard. edit. Colon. Cæteri omnes codd. vitiose, et contra constructionis leges, *confusis*, nam sequitur : cum remisissent summi sacerdotes.

(87) *Tota Ecclesia*. Has duas voces explicationis gratia addidit Irenæus, vel ejus interpres. Neque enim apud Lucam exstant.

(88) *Per Spiritum sanctum... patris nostri*. Hæc in excusis N. T. codd. Græcis desiderantur. Habent vero non in Vulgata modo, sed et in quibusdam mss. codd. Græcis in Oxon. N. T. edit. citatis.

(89) *In hac civitate*. Hæ voces desunt in hodierno Lucæ textu Græco, sed non in Vulgata et pluribus aliis mss. Græcis. Perperam ergo Græbii glossæma esse censet.

(90) *Αὐταί φωναὶ*. Ita quoque exstant in laudata

Catena, fol. 30, p. 2.

(91) *Civitatis magnæ*. Græcam vocem *μητροπόλεως* alius quivis vertisset, *metropolis*, vel *metropo-*

leos. (92) *τῶν ἀληθῶς τελείων*. Has voces legisse non videtur vetus interpres.

(93) *Filius Jesus*. Ex Græco legendum, *Filium Jesum*.

(94) *Vel eorum*. Vel pro et, more scriptoribus infimæ Latinitatis usitato.

(95) *Gloria sua*. Ἀόξῃ pro ἐξῆξ perperam legit vetus interpres.

(96) *Impudenter*. Eras., Gall. et Feuard. *impudentes*.

(97) *Multo... prius*. Pro multo minus.

(98) *Sententia*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *scientia*.

omnes discipuli omnibus imputabunt, quoniam quemadmodum unusquisque sentiebat, et quemadmodum capiebat, sic et sermo ad eum factus est. Superfluous autem et inutilis adventus Domini parebit, si quidem venit permissurus, et servaturus nniuscujusque olim insitam de Deo opinionem. Adhuc etiam et multo durius erat, quem hominem viderant Judæi, et cruci affixerant, annuntiari hunc esse Christum Filium Dei, æternum ipsorum regem. Non igitur jam secundum pristinam eorum (99) opinionem loquebantur ad eos. Qui enim in faciem interfectores eos esse Domini dicebant, multo magis fiducialiter eum Patrem, qui super Demiurgum est, et ipsis (1) annuntiarent, et non in quod putabat unusquisque; et multo minus erat peccatum, siquidem superiorem Salvatorem, ad quem ascendere eos oporteret, quoniam esset impassibilis, non affligeret cruci. Quemadmodum enim gentibus non secundum sententiam illorum loquebantur, sed cum fiducia dicebant, quoniam dii ipsorum non essent dii, sed idola dæmoniorum; simili modo et Judæis annuntiassent, si alterum majorem et perfectiorem scissent Patrem, non adnutrientes (2), neque augentes eorum non veram de Deo opinionem. Ethnicorum autem solventes errorem, et auferentes eos a suis diis, non utique alterum eis inferebant errorem; sed auferentes eos qui non erant dii, eum, qui solus erat Deus et verus Pater, ostenderunt.

7. Ex verbis Petri igitur, quæ fecit in Cæsarea ad Cornelium centurionem, et eos qui cum eo erant gentiles, quibus primo enarratus est sermo Dei, cognoscendum est nobis, quæ annuntiabant apostoli, et qualis fuit prædicatio ipsorum, et quam habebant de Deo **196** sententiam. « Erat enim, inquit ⁷², Cornelius hic religiosus et timens Deum cum tota domo sua, et faciens eleemosynas multas in populo, et orans Deum semper. Vidit ergo (3), circa horam nonam diei, angelum Dei intrantem (4) ad se, et dicentem: Eleemosynæ tuæ ascenderunt in commemorationem in conspectu Dei. Propter quod mitte ad Simonem, qui vocatur Petrus. »

A Τοῦ Μάρκου (5) τὴν ἀποκάλυψιν ἰδόντος, ἐν ᾗ ἡ οὐράνιος εἶπεν αὐτῷ φωνή· « Ἄ ὁ Θεὸς ἐκχαθήρισε, σὺ μὴ κοῖνου, » τοῦθ', ὅτι διὰ τοῦ νόμου μεταξὺ καθαρῶν καὶ ἀκαθάρτων διαστελλας ὁ Θεὸς, οὗτος ἐκχαθήρισε τὰ ἔθνη διὰ τοῦ αἱματος τοῦ Παιδὸς αὐτοῦ, ὃν καὶ ὁ Κορνήλιος ἐπίσταντο quem et Cornelius colebat. Ad quem Petrus veniens dixit: « In veritate comperi, quoniam non est personarum acceptor Deus, sed in omni gente, qui timet eum ^B (7), et operatur justitiam, acceptabilis ei est ⁷³. » Τρανώς σημαίνων (8). Manifeste significans, ὅτι ὃν πρότερον Θεὸν ἐφοδεῖτο ὁ Κορνήλιος, τὸν διὰ (9) τοῦ νόμου καὶ τῶν προφητῶν κατηχεῖτο, δι' ὧν (10) καὶ τὰς ἐλεημοσύνας ἐποίησε, ὅστος ἐπ' ἀληθείας ἐστὶ Θεός. Ἐλεῖπε δὲ αὐτῷ ἡ τοῦ Υἱοῦ γυνῶσις.

Propter quod adjecit ⁷⁴: « Vos scitis quod factum est (12) verbum per omnem Judæam: incipiens enim a Galilea post baptismum, quod (13) prædicavit Joannes: Jesum a Nazareth, quemadmodum unxit eum Deus Spiritu sancto et virtute; ipse circumivit benefaciens et curans omnes qui oppressi erant a diabolo, quoniam Deus erat cum eo. Et nos testes sumus omnium eorum, quæ fecit et in regione Judæorum, et in Hierusalem: quem interfecerunt suspendentes in ligno. Hunc Deus excitavit tertia die, et dedit eum manifestum fieri (14), non omni populo, sed testibus nobis prædestinatis a Deo (15), qui cum eo et manducavimus, et bibimus post resurrectionem a mortuis. Et præcepit nobis annuntiare populo, et testificari, quoniam ipse est prædestinatus a Deo iudex vivorum et mortuorum. Huic omnes prophetae testimonium reddunt remis-

⁷² Act. x, 1 seqq. ⁷³ Ibid. 15. ⁷⁴ Ibid. 34, 35. ⁷⁵ Ibid. 37 seqq.

(99) *Pristinam eorum*. Eorum deest in Clarom., Arund. et Voss.

(1) *Et ipsis*. Sic Clarom. cum Eras. et Gall. Cæteri et ipsi.

(2) *Adnutrientes*. Ita pro annuntiantes, ex cod. Voss. feliciter restituit Grabinus.

(3) *Vidit ergo*. Verba Lucæ compendio refert Irenæus, indeque plures omittit voces.

(4) *Angelum Dei intrantem*. Clarom. Angelum Domini introeuntem.

(5) *Τοῦ Μάρκου*. Hæc ex dicta Catena fol. 73, p. 2, deprompta.

(6) *Quæ Deus*. Ita omnia exemplaria, et Græca tam Irenæi quam S. Lucæ littera; et sic etiam unus e nostris Saxonico-Germanicis Latinis Actorum mss. codd. Sola Fœnard, editt. Colon. et quæ secutæ sunt, (nam priores cum Eras. consentiunt) juxta Vulga-

tam Actorum versionem habet: *Quod Deus*, quia mox sequitur, *commune*.

(7) *Timet eum*. In Arund. *timet Deum*. Sed S. Lucas habet αὐτόν.

(8) *Τρανώς σημαίνων*. Hæc quoque Græca Irenæi verba eruta sunt ex laudata Catena fol. 7, p. 2.

(9) *Τὸν διὰ*. Lege enim interpr. ὃν διὰ.

(10) *Δι' ὧν*. Lege δι' ὃν.

(11) *Agnitio*. Filii adde ex textu Græco.

(12) *Quod factum est*. Clarom. et Voss. *quoniam factum est*.

(13) *Baptismum quod*. Baptismum in neutro genere accipe, quod medix et inflixæ Latinitatis scriptoribus non insuetum.

(14) *Manifestum fieri*. In Voss. *manifeste fieri*.

(15) *A Deo*. Eras. et Gall. *ab eo*.

sionem peccatorum accipere per nomen ejus omnem credentem in eum. » Filium ergo Dei, quem ignorabant homines, annuntiabant apostoli, et adventum ejus, his qui ante instructi erant de Deo; sed non alterum Deum inferebant, Si enim tale aliquid sciret Petrus, libere gentibus prædicasset, alterum quidem Judæorum, alterum autem Christianorum esse Deum; qui quidem propter visionem angeli contristati omnes, quodcumque eis dixisset, credidissent. Ex verbis autem Petri manifestum est, quoniam præcognitum quidem eis Deum custodivit; Filium autem Dei Jesum Christum esse testificatus est ipse, iudicem vivorum et mortuorum, in quem et (16) baptizari eos jussit in remissionem peccatorum: et non tantum hoc, sed et Jesum ipsum (17) esse Filium Dei testificatus est, qui et unctus Spiritu sancto, Jesus Christus dicitur. Et est hic idem ex Maria natus, quemadmodum Petri continet testificatio. An nunquid perfectam tunc cognitionem nondum habebat Petrus, quam postea adinvenerunt hi? Imperfectus igitur secundum hos Petrus, imperfecti autem et reliqui apostoli. et oportebit eos reviviscentes, horum fieri discipulos, ut et ipsi perfecti fiant. Sed hoc quidem ridiculum est. Arguuntur vero isti non quidem apostolorum, sed suæ malæ sententiæ esse discipuli. Propter hoc autem et variæ sententiæ sunt uniuscujusque eorum, recipientis (18) errorem quemadmodum capiebat. Ecclesia vero per universum mundum ab apostolis firmum habens initium, in una et eadem de Deo et de Filio ejus perseverat sententia.

8. Philippus autem rursus spadoni reginæ Æthiopum revertenti a Hierosolymis⁷⁷, et legenti Isaiam prophetam, solus soli, quem annuntiavit? Nonne eum, de quo dixit propheta: « Tanquam ovis ad victimam (19) ductus est, quemadmodum agnus ante tondentem se sine voce, sic non aperuit os (20)? Nativitatem autem ejus quis enarrabit? quoniam tolletur a terra vita ejus⁷⁸. »

Τούτον εἶναι (21) Ἰησοῦν, Hunc esse Jesum, et impletam esse in eo Scripturam; quemadmodum ipse eunuchus credens, et statim postulans baptizari dicebat: « Credo Filium Dei esse Jesum⁷⁹. »

⁷⁷ Act. viii, 26 seqq. ⁷⁸ Ibid. 32, ex Isa. lxxv, 7. ⁷⁹ Ibid. 37. ⁸⁰ Act. ix, 4 seqq. ⁸¹ Ibid. 20.

⁸² Philip. ii, 8. ⁸³ Act. xvii, 24 seqq.

(16) *In quem, et.* Eras., Gall. et Fœnard. in quo sine et.

(17) *Jesum ipsum.* Sic Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. melius quam reliqui, *Jesum Christum.*

(19) *Victimam.* Sic Clarom., Arund. et Voss., quomodo et paulo post σφαγὴν reddidit interpres. Cæteri, *occisionem.*

(20) *Os.* Suum omittunt iidem Clarom., Arund. et Voss.

(21) *Τούτον εἶναι.* Quæ sequuntur Græca, *Catenæ PP.* sæpe dictæ inserta leguntur; priora qui-

Α σοῦν Χριστόν. » Ὅς καὶ ἐπέμπεθ' εἰς τὰ κλίματα Αἰθιοπίας, κηρύξων τοῦτο, ὅτι ἐπίστευσε, θεὸν μὲν εἶναι, τὸν διὰ τῶν προφητῶν κηρυγμένον· τούτου δὲ τὸν ὕδιν τὴν κατὰ ἄνθρωπον ἤδη ποιῆσθαι παρουσίαν, καὶ ὡς πρόβατον εἰς σφαγὴν ἦχθη (22), καὶ τὰ λοιπὰ, ὅσα οἱ προφῆται λέγουσι περὶ αὐτοῦ.

9. Παῦλος.... μετὰ τὸ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ λαλῆσαι αὐτῷ τὸν Κύριον, καὶ ἐπιβεῖλαι, ὅτι τὸν ὁδὸν Δεσπότην ἰδὼκα, διώκων τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, καὶ πέμψαι Ἀνανίαν πρὸς αὐτόν, καὶ ἀναβλέψαι, καὶ βαπτισθῆναι. « Ἐν ταῖς συναγωγαῖς, φησὶν, ἐν Δαμασκῷ ἐκήρυσσε μετὰ πάσης παρήσας τὸν Ἰησοῦν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ ὁ Χριστός. » Τοῦτόστι τὸ μυστήριον, ὃ λέγει κατὰ ἀποκάλυψιν ἐγνωρισθαι αὐτῷ, ὅτι ὁ παθὼν ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, οὗτος Κύριος τῶν πάντων, καὶ βασιλεὺς, καὶ Θεὸς, καὶ κριτής ἐστιν.

9. Paulus⁸⁰ quoque et ipse, posteaquam de cælo locutus est ad eum Dominus, et ostendit quoniam suum Dominum persequeretur, persequens discipulos ejus, et misit Ananiam ad eum, ut iterum videret et baptizaretur: « In synagogis, ait⁸¹, in Damasco prædicabat cum omni fiducia Jesum, quoniam hic est Christus Filius Dei. » Hoc est mysterium, quod dicit per revelationem manifestatum sibi, quoniam qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium, et Rex (23), et Deus, et iudex; ab eo qui est omnium Deus, accipiens potestatem, quoniam « subjectus factus est usque ad mortem, mortem autem crucis⁸². » Et quoniam hoc verum est, Atheniensibus evangelizans in Areopago, ubi Judæis non assistentibus, licebat ei cum fiducia verum prædicare Deum, dixit eis⁸³: « Deus, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, hic cæli et terræ Dominus existens, non in manufactis templis inhabitat, nec a manibus humanis tractatur (24), tanquam alienus indigens, cum ipse omnibus dederit vitam et spiritum, et omnia fecerit (25), qui fecit ex uno sanguine omne genus hominum inhabitare

Qui et missus est in regiones Æthiopiæ, prædicaturus hoc quod ipse crediderat, Deum quidem unum per prophetas prædicatum; hujus vero Filium fecisse secundum hominem adventum, et ut ovem ad victimam ductum, 197 et reliqua quæcumque prophetæ dicunt de eo.

9. Paulus⁸⁰ quoque et ipse, posteaquam de cælo locutus est ad eum Dominus, et ostendit quoniam suum Dominum persequeretur, persequens discipulos ejus, et misit Ananiam ad eum, ut iterum videret et baptizaretur: « In synagogis, ait⁸¹, in Damasco prædicabat cum omni fiducia Jesum, quoniam hic est Christus Filius Dei. » Hoc est mysterium, quod dicit per revelationem manifestatum sibi, quoniam qui passus est sub Pontio Pilato, hic Dominus est omnium, et Rex (23), et Deus, et iudex; ab eo qui est omnium Deus, accipiens potestatem, quoniam « subjectus factus est usque ad mortem, mortem autem crucis⁸². » Et quoniam hoc verum est, Atheniensibus evangelizans in Areopago, ubi Judæis non assistentibus, licebat ei cum fiducia verum prædicare Deum, dixit eis⁸³: « Deus, qui fecit mundum, et omnia quæ in eo sunt, hic cæli et terræ Dominus existens, non in manufactis templis inhabitat, nec a manibus humanis tractatur (24), tanquam alienus indigens, cum ipse omnibus dederit vitam et spiritum, et omnia fecerit (25), qui fecit ex uno sanguine omne genus hominum inhabitare

aem sol. 58, p. 1, posteriora, Παῦλος, etc., sol. 65, p. 1.

(22) *Ἦχθη.* Legendum ἀχθῆναι.

(23) *Rex.* Omnium quod audiunt Fœnard. et Voss. merito delevit Grab. quia nec in Græco, nec in reliquis exemplaribus occurrit.

(24) *Tractatur.* Si in Græco legit Irenæus θεραπεύεται, hoc verbum modo sibi peculiari vertit interpres.

(25) *Omnia fecerit.* Verbum *fecerit* in nostris N. T. codd. non legitur.

super faciem totius terræ, præfniens tempora (26) secundum determinationem in habitationis eorum (27), querere illud quod est divinum (28), si quo modo tractare possint illud, aut invenire, quamvis etiam non longe sit ab unoquoque nostrum; in ipso enim vivimus, et movemur, et sumus; et quemadmodum quidam secundum vos (29) dixerunt: Huius enim et genus sumus. Genus igitur cum simus Dei, non oportet nos putare, id quod est divinum simile esse auro vel argento, vel lapidi per artem, vel concupiscentiam hominis deformato. Tempora ergo ignorantie despiciens Deus, nunc præcepit (30) hominibus omnibus (31) ubique potenter in ipsum, quoniam constituit diem iudicari orbem terræ in iustitia, in viro Jesu, in quo statuit fidem (32), excitans eum a mortuis. » Hoc autem in loco non solum factorem mundi Deum eis annuntiat, non assistentibus Judæis, sed et quoniam unum genus humanum fecit in habitare super omnem terram, quemadmodum et Moyses ait⁶⁶: « Quando divisit Altissimus gentes, quemadmodum dispersit filios Adam, statuit terminos gentium secundum numerum angelorum Dei; » populum autem qui credit Deo (33), iam non esse sub angelorum potestate, sed sub Domini: « Facta est enim portio Domini populus ejus Jacob, funiculum hereditatis ejus Israel⁶⁷. » Et iterum Lystis Lyciæ (34) cum esset Paulus cum Barnaba, et a nativitate claudum in nomine Domini nostri Jesu Christi ambulare fecisset, et cum turba honorare eos vellet quemadmodum deos, propter admirabile factum, ait eis⁶⁸: « Nos similes (35) vobis sumus homines, evangelizantes vobis Deum (36), uti ab eis vanis simulacris (37) convertamini ad Deum vivum, qui fecit

A cælum, et terram, et mare, et omnia quæ in eis sunt: qui in præteritis temporibus permisit omnes gentes abire vias suas, quanquam non sine testimonio semetipsum reliquit, benefaciens, de cælo dans vobis pluvias et tempora fructifera, adimplens cibo et hilaritate corda vestra (38). » Quoniam autem his annuntiationibus ejus omnes epistolæ consonant, ex ipsis epistolis ostendimus apte in loco (39), exponentes Apostolum. Nobis autem collaborantibus his ostensionibus, quæ ex Scripturis sunt, et quæ multifarie dicta sunt, breviter et compendiose annuntiantibus, et tu cum magnanimitate intende eis, et non longiloquium putare (40): hoc intelligens quoniam ostensiones, quæ sunt in Scripturis, non possunt ostendi, nisi ex ipsis Scripturis.

B 40. Stephannus autem iterum qui electus est ab apostolis primus diaconus (41), qui et primus ex omnibus hominibus sectatus est vestigia martyrii Domini, propter Christi confessionem primus interfectus, fiducialiter loquens in populo, et docens eos, dicens⁶⁹: « Deus gloriæ (42) visus est patri nostro Abraham, et dixit ad eum: Exi de terra tua, et de cognatione tua, et veni in terram, quam demonstrabo tibi: et transtulit illum in terram hanc, quam nunc et vos inhabitatis, et non dedit ei hereditatem in ea, nec gressum pedis; sed promisit dare in possessionem eam, et semini ejus post eum. Locutus est autem sic Deus ad eum: quoniam erit semen ejus peregrinans (43) in terra aliena, et in 198 servitutem redigentur, et vexabuntur annis quadringentis: et gentem, cui servient, judicabo ego, dicit Dominus. Et postea exient, et servient mihi in isto loco. Et dedit ei testamentum circumcisionis, et sic generavit Isaac. » Et reliqua autem

⁶⁶ Deut. xxxii, 8. ⁶⁷ Ibid. 9. ⁶⁸ Act. xiv, 14 seqq.

⁶⁹ Act. vii, 2 seqq.

(26) *Præfniens tempora*. Addunt codices nostri *προεταγγέλλους*, vel *προεταγγέλλους*; quod *statuta* reddidit Vulgatus Interpres.

(27) *Secundum determinationem in habitationis eorum*. Legisse videtur Irenæus, *κατὰ ὁποῦσταν τῆς κατοικίας αὐτῶν*. Et ita legi in ms. Cantabrigiensi codice Actorum dicit Græbius. Hanc tamen ms. Cantabrig. lectionem omiserunt h qui varias N. T. codicum lectiones sive in edit. Oxon. sive in Polyglottis Londinensibus collegerunt.

(28) *Illud quod est divinum*, etc. Τὸ θεῖον cum Irenæo habet Cantabrig. in quo et legitur, Græbio teste, *φηλαφήσταν αὐτό*, pro αὐτόν, et *ὁπάροντας*, non *ὁπάροντας*.

(29) *Quidam secundum vos*. Omissa quoque *poetarum* mentio in ms. Cantabrig. et Æthiopica versione.

(30) *Præcepit*. In edit. Oxon. ex Merc. 1, *præcipit*.

(31) *Omnibus*. Deest in Clarom. et Voss.

(32) *In viro Jesu, in quo statuit fidem*. Jesu pariter addit post viro cod. Cantabrig. Sed post *fidem*, voces *παρὰ τῶν πᾶν* solus omittit Irenæus.

(33) *Credit Deo*. Ita Eras., Gall., Feuard. et eod. Arund. et Merc. 2. Alii, *credidit Deum*; Clarom. *credit Deum*.

(34) *Lyciæ*. Memoria lapsus auctor scripsit *Lyciæ* pro *Lycæniæ*; Lystra siquidem ex Ptolomeo et Hierocle, quin etiam ex Luca Act. xiv, 6, non in Lycia, sed in Lycæonia sita erant.

(35) *Nos similes*. In Eras. et Gall. *nonne similes*.

(36) *Vobis Deum*. Deum addunt Clarom. et Voss.; addit etiam ms. Cantabrig. cum quo satis exacte legit Irenæus.

(37) *Simulacris*. Non exstat in nostris N. Test. eod.

(38) *Vestra*. Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. consentiente etiam ms. Cantabrig.; cæteri cum vulgatis N. T. exemplaribus, *nostra*.

(39) *Ostendimus apte in loco*. Scilicet libro v hujus operis, in quo Pauli sententiam examinat, et Apostolum exponit, ac pravas hæreticorum interpretationes refellit, ut facturum se pollicetur in Præfatione illius libri, et cap. ult. libri iv, nisi librum contra Marcionem intelligat, in quo hæreticum ex lis, quæ admittebat, Pauli Epistolarum paribus confutaturum se promiserat.

(40) *Putare*. Soli Feuard. et Grab. *puta*. Subintellige *velis*, vel quidpiam simile.

(41) *Primus diaconus*. Ita Eras., Gall., Feuard., Clarom., Arund. et Merc. 2. At Feuard. in marg. et Voss. *primus diaconorum*. Hanc posteriorem lectionem præfert Græbius; ego priorem, quam juxta Acta apostolorum sic interpretor: *electus est primus, ut esset diaconus*.

(42) *Deus gloriæ*, etc. Stephani verba compendio refert Irenæus. Nihil mirum itaque si plura prætermittat.

(43) *Peregrinans*. Editt. *peregrinum*. In Arund. neutrum.

verborum ejus eundem Deum annuntiant, qui fuit (44) cum Joseph, et cum patriarchis, qui et collocatus est Moysi.

11. Et omnem apostolorum doctrinam unum et eundem Deum annuntiasse, qui transtulit Abraham, qui promissionem hereditatis ei fecit, qui testamentum circumcisionis apto tempore dedit, qui ex Ægypto vocavit semen ejus, servatum manifeste per circumcisionem (in signo enim dedit eam, ut non similes essent Ægyptiis); hunc factorem omnium, hunc Patrem Domini nostri Jesu Christi, hunc Deum claritatis, ex ipsis sermonibus et Actibus apostolorum volentes discere possunt, et contemplari, quoniam unus hic Deus, super quem alius non est. Si autem et erat super hunc alius Deus, ex abundantia per comparationem diceremus: hic illo melior est. Melior enim ex operibus apparet, quemadmodum et prædiximus⁹⁹: et cum illi nullum Patris sui opus habeant ostendere, hic solus ostenditur Deus. Si quis autem ægrotans circa questiones⁹⁹ (45), ea quæ ab apostolis de Deo dicta sunt, allegorizanda existimat; prædictos sermones nostros discutiat, in quibus unum Deum conditorem et factorem omnium ostendimus, et ea quæ ab illis dicuntur, destruximus et denudavimus: et inveniet consonantes eos apostolorum doctrinæ, et sic habere quemadmodum docebant et persuadebantur, quoniam unus est fabricator omnium Deus: et cum repulerit a sententia sua tantum errorem, et eam, quæ est adversus Deum, blasphemiam; et a semetipso inveniet rationem, cognoscens et eam, quæ est secundum Moysen legem, et gratiam Novi Testamenti, utraque apta temporibus, ad utilitatem humani generis ab uno et eodem præstita Deo.

12. Omnes enim, qui sunt malæ sententiæ, moti ab ea legislatione (46), quæ secundum Moysen, dissimilem eam et contrariam Evangelii doctrinæ arbitrantur, jam non sunt conversi, uti differentia

⁹⁹ Lib. II, cap. XXV. ⁹⁹ I Tim. vi, 4. ⁹⁹ Cap. IX, XVIII, XIX et XX.

(44) Fuit. Alii mendose, fecit.

(45) Ægrotans circa questiones. Νοσῶν περὶ ζητημάτων; I Timoth. vi, 4.

(46) Legislatione. Editi, legislatione.

(47) Sententiis suis. Suis addidi ex Clarom. et Voss.

(48) Semetipsos plus invenisse. Sic Clarom. et Voss.; cæteri quod a semetipsis plus invenissent.

(49) Ad intercidendas conversi sunt Scripturas. Lege sup. lib. I, cap. 27, n. 2, et confer Epiphani., hæc. XLII, et Tertullian., lib. IV, et v. Cont. Marcion.

(50) In altera conscriptione. Scilicet in libro singulari Contra Marcionem, quem jam alibi editurum se promissit. Si fidem liberavit, opus injuria temporum interit.

(51) Factorem. Ita ex Fouard. marg., Clarom. et Voss. reposui pro fabricatorem, quia hæc vox mox præcedit.

(52) Propositum initii sui tolerabiliorem habentes. Sic recte Clarom. et Arund. In Merc. 2 deest initii sui. In aliis perperam legitur intolerabiliorem. Πρόθεσιν quidem seu προαίρεσιν non adeo male vertit interpres, propositum; sed si ad grammaticæ Latine, magis quam ad Græcæ, leges attendisset,

utriusque Testamenti inquirerent causas. Deserit igitur cum sint a paterna dilectione, et inflati a Satana, conversi in Simonis Magi doctrinam, absterunt sententiis suis (47) ab eo qui est Deus, et putaverunt semetipsos plus invenisse (48), quam apostoli, alterum Deum adinvenientes. Et apostolos quidem adhuc quæ sunt Judæorum sentientes, annuntiasse Evangelium; se autem sinceriores, et prudentiores apostolis esse. Unde et Marcion, et qui ab eo sunt, ad intercidendas conversi sunt Scripturas (49), quasdam quidem in totum non cognoscentes, secundum Lucam autem Evangelium, et Epistolas Pauli decurtantes, hæc sola legitima esse dicunt, quæ ipsi minoraverunt. Nos autem etiam ex his, quæ adhuc apud eos custodiuntur, arguimus eos, donante Deo, in altera conscriptione (50). Reliqui vero omnes falso scientiæ nomine inflati, Scripturas quidem confitentur, interpretationes vero convertunt, quemadmodum ostendimus in primo libro⁹⁹. Et quidem hi qui a Marcione sunt statim blasphemant fabricatorem, dicentes eum malorum factorem (51), propositum initii sui tolerabiliorem habentes (52), duos naturaliter dicentes deos, distantes ab invicem, alterum quidem bonum, alterum autem malum: hi autem qui sunt a Valentino, nominibus honestius utentes, et Patrem, et Dominum, et Deum, hunc qui est fabricator, ostendentes, propositum sive sectam blasphemiam habent, neque ab aliquo ex his, quæ sunt intra plenitudinem, Æonibus dicentes eum emissum, sed ab ea labe, quæ extra Pleroma expulsa est. Hæc autem omnia contulit eis Scripturarum et dispositionis Dei ignorantia. Nos et causam differentiarum Testamentorum, et rursus unitatem et consonantiam ipsorum, in his quæ deinceps futura sunt, referemus.

13. Quoniam autem et apostoli, et discipuli ipsorum (53) sic docebant, quemadmodum Ecclesia prædicat, et sic doctores perfecti fuerunt, propter

tolerabilis, non tolerabiliorem adiacere debuisset. Ille vero Irenæi sensus est (quo genuinam esse nostram lectionem demonstratur): Valentini Marcioni opponit, ostenditque majorem esse illius, quam hujus blasphemiam, quamvis contrarium prima fronte appareat. Hic quidem jam a primis hypotheseos suæ vocibus divinum Numen ore sacrilego lædit, dicens Deum malorum factorem esse; sed propositum initii sui tolerabilis habet; id est hypotheseos a se de primo rerum Principio (sic explicandæ eæ voces, initii sui pro more interpretis ἀρχῆν vertentis initium) institutæ impietatem aliquatenus emollit, duos commentus deos, quibus nulla secum invicem societas sit: e contrario vero Valentinus nominibus quidem in speciem honestius utitur, mundi Creatori et Patri, et Domini, et Dei appellationem non denegans; reipsa tamen in hoc acescitior, minusque ferenda ejus hypothesis, quod hunc, quem Deum et Dominum, mundi auctorem vocat, spurcissimæ labis e pleromate ejecta fructum esse dicat.

(53) Discipuli ipsorum. Pro, discipuli ipsorum: quo sensu eandem vocem iterum accipit infra cap. 15 et 18, ut et Tertull. non raro.

quod et evocabantur ad perfectum; Stephanus hæc A docens, adhuc cum super terram esset, vidit gloriam Dei, et Jesum ad dexteram, et dixit⁹¹: « Ecce video celos apertos, et Filium hominis ad dexteram astantem Dei (54). » Et hæc dixit, et lapidatus est, et sic perfectam doctrinam adimplevit, per omnia martyrii magistrum imitans, et postulans pro eis qui se interficiebant, et dicens: « Domine, ne statuas illis hoc peccatum⁹². » Sic erant perfecti, qui unum et eundem Deum, ab initio usque ad finem varis dispositionibus assistentem humano generi, sciebant; quemadmodum ait Osee propheta: « Ego visiones implevi, et in manibus prophetarum similatus sum (55)⁹³. » Qui ergo usque ad mortem tradiderunt animas propter Evangelium Christi, quomodo poterant secundum insitam opinionem hominibus loqui? Quod ipsum si fecissent, non passerentur: sed quoniam contraria his, qui non assentiebant veritati, prædicabant, 199 ideo et passi sunt. Manifestum est ergo, quoniam non derelinquebant veritatem, sed cum omni fiducia Judeis et Græcis prædicabant: Judeis quidem, Jesum eum qui ab ipsis crucifixus est, esse Filium Dei, iudicem vivorum et mortuorum, a Patre accepisse æternum regnum in Israel, quemadmodum ostendimus; Græcis vero unum Deum qui omnia fecit, et hujus Filium Jesum Christum annuntiantes.

14. Manifestum autem hoc ostenditur ex apostolorum epistola⁹⁴ quam neque Judeis, neque Græcis, sed his qui ex gentibus in Christum credebant, confirmantes fidem ipsorum, miserunt. Cum enim descendissent quidam a Judæa in Antiochiam, in qua et primum omnium discipuli Domini pro fide quam in Christo habebant, vocati sunt Christiani, et suaderent eis qui crediderant in Dominum, circumcidi, et reliqua secundum legis observationem perficere; et ascendissent Paulus et Barnabas Hierosolimam ad alteros apostolos propter hanc quæstionem, et universa Ecclesia convenisset in unum, Petrus dixit eis⁹⁵: « Viri fratres, vos scitis quoniam a diebus antiquis in vobis (56) Deus elegit, ut ex ore meo audirent gentes verbum

Evangelii, et crederent: et cordis inspector Deus testimonium perhibuit eis, dans eis Spiritum sanctum, sicut et nobis, et nihil discrevit inter nos et ipsos, emundans per fidem corda illorum. Nunc igitur quid tentatis Deum, imponere jugum super cervicem discipulorum, quod neque patres nostri, neque nos valimus portare? Sed per gratiam Domini nostri Jesu Christi credimus nos posse salvari quomodo et illi. » Post quem Jacobus dixit⁹⁶: « Viri fratres, Simon retulit quemadmodum (57) Deus excogitavit accipere ex gentibus populum nomini suo. Et sic (58) conveniunt sermones prophetarum, sicut scriptum est⁹⁷: Post hæc revertar, et reedificabo tabernaculum David quod cecidit, et disturbata ejus ædificabo, et erigam illud, uti requirant reliqui hominum Dominum, et omnes gentes, in quibus invocatum est nomen meum super eos, dicit Dominus, faciens hæc (59). Cognitum a sæculo est Deo opus ejus: propterea ego secundum me (60) iudico, non molestari eos, qui ex gentibus convertuntur ad Deum; sed præcipiendum eis, uti abstineant a vanitatibus idolorum, et a fornicatione (61), et a sanguine: et quæcunque nolunt sibi fieri, aliis ne faciant (62). » Et cum hæc dicta essent, et omnes consensissent, scripserunt eis⁹⁸: « Apostoli, et presbyteri fratres (63), his qui sunt in Antiochia, et Syria, et Cilicia, fratribus ex gentibus, salutem. Quoniam audivimus, quia ex nobis quidam exeuntes turbaverunt vos sermonibus, destruentes animas vestras, quibus non præcepimus, dicentes: Circumcidimini et servate legem (64); placuit nobis convenientibus in unum, electos viros mittere ad vos cum dilectissimis nostris Barnaba et Paulo, hominibus qui tradiderunt animam suam pro nomine Domini nostri Jesu Christi. Misimus igitur Judam et Silam, et ipsos per sermonem annuntiantes nostram sententiam (65). Placuit enim sancto Spiritui, et nobis, nullum amplius vobis pondus imponere, quam hæc, quæ sunt necessaria: ut abstineatis ab idolothytis, et sanguine, et fornicatione; et quæcunque non vultis fieri vobis, aliis ne faciatis: a quibus custodientes vos ipsos, bene

⁹¹ Act. vii, 55. ⁹² Ibid. 59. ⁹³ Osee xii, 40. ⁹⁴ Act. xv, 7 seqq. ⁹⁵ Ibid. 13 seqq. ⁹⁶ Amos ix, 11, 12. ⁹⁷ Act. xv, 23 seqq.

(54) *Ad dexteram astantem Dei.* Sic Clarom. et D Voss.; editi. *stantem a dextris Dei.*

(55) *Similatus sum.* Editi. *assimilatus sum.*

(56) *In vobis.* Cum Irenæo *ἐν ὑμῖν* habet cod. Alexand. et etiam sic legunt auctor *Constit. apost.* lib. vi, cap. 12, et Chrysost. Editi vero N. T. codd. tum Græci, tum Latini habent *ἐν ἡμῖν, in nobis.*

(57) *Quemadmodum.* Vocem *πρῶτον, primum,* quam addunt nostra exemplaria, cum Irenæo omittunt Chrysost., Theophylact., auctor *Constit. apost.*, loco cit., et cod. Alexand.

(58) *Et sic.* Οὕτως pro *τούτω* cum Irenæo etiam habebat cod. Cantabrig. sed recentiori manu emendatum fuisse dicit Græbius.

(59) *Faciens hæc.* Nec *πάντα*, quod addunt nostri codd. legunt Vulgatus et Æthiops interpres, nec exstat in codd. Alexand. et Cantabrig.

(60) *Secundum me.* Has voces non agnoscunt nostra exemplaria.

(61) *Et a fornicatione.* Καὶ τοῦ πνικτοῦ, et suffocatis, quod addunt nostri codd. omittit quoque cod. Cantabrig. et hic et v. 29.

(62) *Et quæcunque... faciant.* Hanc pericopen, quam in nostris exemplaribus nec hic, nec versu 29 legitur, agnoscunt etiam cod. Cantabrig. et alii quidam, ut et Cyprian. lib. iii *adv. Jud.*, cap. 119.

(63) *Presbyteri fratres.* Sic cum Irenæo habent codd. Cantabrig. et Alexand. et Vulgatus interpres. At in editis Græcis: Ἱερεῖς καὶ οἱ ἀδελφοί.

(64) *Dicentes... legem.* Hoc comma nec in Vulgata Latina, nec in *Const. apost.* loco cit. legitur.

(65) *Nostram sententiam.* Τὰ αὐτὰ, eadem, habent nostri codd.

agatis, ambulantes in Spiritu sancto (66). Manifestum est igitur ex his omnibus, quoniam non alterum Patrem esse docebant, sed libertatis Novum Testamentum dabant his, qui move in Deum per Spiritum sanctum credebant. Ipsi autem ex eo quod quærerent : An oporteret circumcidi adhuc discipulos, necne? manifeste ostenderunt, non habuisse se alterius Dei contemplationem.

15. Cæterum non talem timorem circa primum habuissent Testamentum, ut nec cum ethnicis (67) quidem convosci vellent. Nam et Petrus, quamvis ad catechizandos eos missus esset, et tali visione contreritus fuisset, cum timore tamen multo locutus est ad eos, dicens⁶⁸ : « Ipsi scitis quoniam non est fas viro Judæo adjungi (68), aut convenire cum allophylo (69) : mihi autem Deus ostendit, neminem communem, aut immundum dicere hominem : quapropter sine contradictione veni ; »

διὰ τὸν λόγον (70); τοῦ-
των σημαίνων, ὅτι οὐκ ἂν
ἐπαπόρευτο πρὸς αὐτοὺς,
εἰ μὴ κακίλιστο. Ἰσως
γὰρ οὐδὲ τὸ βάπτισμα
οὕτως εὐχερῶς ἔδωκεν αὐ-
τοῖς, εἰ μὴ, τοῦ Πνεύμα-
τος τοῦ ἁγίου ἐπαναπαύ-
οντος αὐτοῖς, προφητεύον-
τας αὐτοὺς ἀκηκοίαι. Καὶ
διὰ τοῦτο Ἐλεγε: Ἡ μήτε-
ρ ὕδαρ κωλύσαι δύναται
[τοῦ μὴ βαπτισθῆναι (74)]
τούτους, οἵτινες τὸ Πνεῦ-

his vermonibus signifi-
cans, quoniam non adis-
set ad eos, nisi jussus (71)
fuisset. Sic æque ne bap-
tisma quidem (72) fa-
cile dedisset, nisi, Spi-
ritu sancto requiescente
super eos, prophetantes
eos audisset. Et propter
hoc dixit⁹⁹: « Nunquid
aliquis (73) aquam vela-
re potest ad baptizandum
hos, qui Spiritum sanc-
tum acceperunt, quem-

his sermonibus significans, quoniam non abisset ad eos, nisi iussus (71) fuisset. Sic æque ne baptisma quidem (72) facile dedisset, nisi, Spiritu sancto requiescente super eos, prophetantes eos audisset. Et propter hoc dixit " : « Nunquid aliquis (73) aquam vetare potest ad baptizandum hos, qui Spiritum sanctum acceperunt, quem-

²⁰ Act. x, 28, 29. ²¹ Ibid. 47. ²² Gal. ii, 12, 15.

(66) *Ambulantes in Spiritu sancto.* Hæc etiam agnoscunt eod. Cantabrig. et Tertullian. lib. *De pudicit.* cap. 12.

(67) *Ethnicis*. Ita vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ipsis*. Utrunque vocem retinet Feuardent.

(68) *Adjungi*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss.; alii, *conjungi*.

(69) *Allophylo*. Id est, *alienigena*.

(70) *Αὐτῶν λόγων*. Hoc denique Græcum fragmentum e sæpe dictæ Catenæ fol. 75, p. 1, descripsit Græbius.

(71) **Juss.** Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. juxta Græcum $\alpha\alpha\epsilon\lambda\epsilon\upsilon\sigma\tau\omicron$. Reliqui, mis-
SUS.

(72) Sic *æque* ne *baptisma* quidem. Ita pro sic neque *baptismu* quidem, ex cod. Clarom. reposui, hanc lectionem genuinam esse ratus; tum quod Græcis non male consonet; tum quod non dubitem, quin vocem βαπτισμα (quæ in omnibus aliis codd. reddita non legitur) verterit interpres, *æque*. Peritior alius vertisset, *fortasse*.

(73) *Nunquid aliquis.* Ita Clarom. et Voss. Reliqui, *nun quis.*

(74) Τοῦ μὴ βαπτισθῆναι. Has voces in ms. Catalana negligentia scribæ, et occasione sequentis vocis ab eadem syllaba τοῦ incipientis omittas supplevit vir clarissimus.

(75) *Hi autem qui circa Jacobum apostoli.* Græcismum esse notat Billius, οἱ περὶ τὸν Ἰάκωβον ἀπόστολοι: pro ὁ Ἰάκωβος ἀπόστολος, *Jacobus apostolus.* Grubius vero hic cum Jacobo reliquos simul apostolos intelligit, quia, inquit, sequitur: *Ipsi vero scientes.* etc. At plurali adhibito numero

μα τὸ ἅγιον λαβόν, ὡς
καὶ ἡμεῖς; ἡ περὶ τὸν ἅμα
τοὺς συμπρόντας, καὶ
σημαίνων, ὅτι εἰ μὴ τὸ
Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπ' αὐ-
τοὺς ἀναπέπαιτο, ἦν ὁ
καλῶσαν αὐτοὺς τοῦ βα-
πτίσματος.

200 Hi autem qui circa Jacobum apostoli (75), gentibus quidem libere agere permittebant, concedentes nos Spiritui Dei. Ipsi vero eundem scientes Deum, perseverabant in pristinis observationibus: ita ut et Petrus quoque, timens ne culparetur ab ipsis, ante manducans cum gentibus, propter visionem et propter Spiritum (76) qui requieverat super eos; cum tamen advenissent quidam a Jacobo, separavit se, et non manducavit cum eis¹. Ille ipsum autem dixit Paulus et Barnabam fecisse. Sic apostoli, quos universi actus, et universæ doctrinæ Dominus testes fecit, (ubique enim simul cum eo assistentes inveniuntur Petrus et Jacobus et Joannes) religiose agebant circa dispositionem legis, quæ est secundum Moysen, ab uno et eodem significantes esse Deo. Quod quidem non fecissent secundum quæ prædiximus, si præter eum qui legis dispositionem fecit, alterum patrem a Domino didicissent.

CAPUT XIII.

Adversus eos qui dicunt, tantum Paulum ex apostolis cognovisse veritatem.

1. Eos autem qui dicunt, solum Paulum veritatem cognovisse, cui per revelationem manifesta-

in priori periodo, quid aliud ex constructionis lege sequi poterat in posteriori, nisi pluralis numerus? Sed clarissimum virum fefellerit aliud, quod laud satis attentus notat Billius; scilicet, irenæum hoc loco intelligere concionem eam, quam Act. xv, post Petrum Jacobus habuit. Neque enim ad eam concionem ulatentus respicit SS. antistes, sed ad eam, quo se circa legalium observationem gerebat, in modum Jacobus apostolus. Hancque fuisse Jacobi prudentem oeconomicam asserit, ut gentiles quidem *libere agere permetteret*, id est ad legalium observationem huiusmodi non adigeret; *ipse vero sciens eundem esse Deum* utriusque Testamenti auctorem, *perseveraret in pristinis observationibus* legalibus, ne scilicet Judæorum animos in ipsa urbe, quæ Judaicæ religionis sedes hactenus existerat, exasperaret: (quod ex Eusebio, aliisque monumentis ecclesiasticis certum esse constat) indeque factum, ut Petrus et ipse, qui antea et verbis et factis Moisaicam legem ad salutem non esse necessariam ostenderat, *cum advenissent quidam a Jacobo*, timens ne culparetur ab Apostolo, quem Judaicorum rituum observantissimum esse sciebat, a gentiliū convictu sese subdlexerit; quod Ecclesiam conturbavit, ut refert Paulus Galat. II, 11, et seqq. Jam viderit Grabiū, quam prudenter ex eo auctoris nostri loco concludere se posse existimavit, *Irenæum hoc loquendi genere primum inter apostolos S. Jacobo tribuisse, tanquam episcopo Hierosolymitanæ Ecclesiæ*. Dormiat necesse est quicquis primum eo in loco expiscetur, quem conscribens auctor, de primum sive Petri, sive Jacobi, sive alterius cuiusvis *in xpo* *ὕψω* quidem cogitavit.

(76) *Propter Spiritum, Sanctum* quod addunt om-

tum (77) est mysterium, ipse Paulus convincat nos, dicens, unum et ipsum Deum et operatum Petro in apostolatam (78) circumcissionis, et sibi in gentes^a. Ipse ergo Dei Petrus erat apostolus, cuius et Paulus : et quem Petrus in circumcissione annuntiabat Deum, et Dei Filium, hunc et Paulus in gentes. Neque enim solum Paulum salvare (79) venit Dominus noster ; nec sic pauper Deus, ut unum solum haberet apostolum, qui dispositionem Filii sui cognosceret. Et Paulus autem dicens^b : « Quam speciosi pedes evangelizantium bona, evangelizantium pacem ! » manifestum fecit (80), quoniam non unus, sed plures erant, qui veritatem evangelizabant. Et rursus in ea Epistola quæ est ad Corinthios. cum prædixisset omnes qui Deum post resurrectionem viderunt, intulit : « Sive autem ego, sive illi, sic annuntiamus, et sic credidistis^c : » unam et eandem prædicationem constans omnium eorum, qui Deum viderunt post resurrectionem a mortuis.

2. Et Dominus autem Philippo volenti Patrem videre, respondit : « Tauto tempore vobiscum sum, et me non cognovisti (81) ? Philippe, qui videt me, videt (82) et Patrem (83). Quomodo tu dicis : Ostende nobis Patrem ? Ego enim in Patre, et Pater in me, et amodo cognovistis eum, et vidistis^d (84). Quibus ergo Dominus testimonium dixit, quoniam et cognoverunt in ipso, et viderunt Patrem, (Pater autem veritas) hos dicere non cognovisse veritatem, est hominum falsa testantium, et eorum qui alienati sunt a Christi doctrina (85). Ad quid enim

A mittebat Dominus duodecim apostolos ad oves quæ perierant domus Israel, si veritatem non cognoverunt^e ? Quomodo autem septuaginta prædicabant, nisi ipsi prius virtutem (86) prædicationis cognovissent ? Aut quomodo Petrus ignorare potuit, cui Dominus testimonium dedit, quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui in cælis est^f ? Sicut ergo « Paulus apostolus non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum (87), et Deum Patrem^g ; » Filio (88) quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

3. Quoniam autem his, qui ad apostolos vocaverunt eum de questione, acquievit Paulus, et ascendit ad eos cum Barnaba in Hierosolimam, non alie causa, sed ut ab ipsis libertas gentilium confirmaretur, ipse ait in ea quæ ad Galatas^h est Epistola : « Deinde post XIV annos ascendi Hierosolimam cum Barnaba, assumens et Titum. Ascendi autem secundum revelationem, et contuli cum eis Evangelium, quod prædico inter gentes. » Et iterum aitⁱ : « Ad horam cessimus subjectioni (89), 201 uti veritas Evangelii perseveret apud vos (90). » Si quis igitur diligenter ex Actibus apostolorum scrutetur tempus, de quo scriptum est, « Ascendi (91) Hierosolimam, » propter prædictam questionem, inveniet eos, qui prædicti sunt a Paulo, annos concurrentes (92). Sic (93) est consonans, et velut eadem tam Pauli annuntiatio, quam et Lucæ de apostolis testificatio.

^a Galat. II, 8. ^b Rom. X, 15. ^c I Cor. XV, 11. ^d Joan. XIV, 7, 9, 10. ^e Matth. X, 6. ^f Matth. XVI, 17. ^g Gal. I, 1. ^h Cap. II, 1, 2. ⁱ Ibid. 5.

nes editi. omittunt, uno excepto Merc. alii omnes mss.

(77) Manifestatum. Feuard. male, manifestum.

(78) In apostolatam. Ita Clarom. et Arund. juxta sacrum textum. Alii minus recte, in apostolatu.

(79) Solum Paulum salvare. Editi. ut solum Paulum salvaret.

(80) Fecit. Editi. facit.

(81) Cognovistis. Ita codd. Clarom. et Voss. juxta Græcæ Evangelii textum. Alii vero cum Vulgato interprete habent, cognovistis ; quam lectionem agnoscunt etiam Græci Velezii codices, in quibus exstat ἐγνώκατε.

(82) Qui videt me, videt. Clarom. qui vidit me, vidit.

(83) Et Patrem. Vocem meum quam addunt Eras., Gall. et Fenaril. omittunt mss. pene omnes, nec in sacris Bibliis comparet.

(84) In me... vidistis. Dux voces est et cum, quæ in editi. sequuntur me et vidistis, desunt in Clarom. et mss. Anglic.

(85) Christi doctrina. Clarom. Christo doctrina. Merc. 1, vera doctrina.

(86) Virtutem. Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Cæteri veritatem.

(87) Jesum. Christum addit Græbius auctoritate codd. Arund.

(88) Patrem, Filio. Hic quidpiam e textu excidisse nemo non videt, alterum scilicet comparationis inter Paulum et reliquos apostolos membrum ; quod tamen facile suppleri potest. Id enim vult, quod sicut Paulus constitutus fuit apostolus, non ab hominibus, neque per hominem, sed per Jesum

Christum et Deum Patrem ; sic et alii apostoli a Filio electi sunt, a Patre autem edocti ; Filio quidem adducente eos ad Patrem, Patre vero revelante eis Filium.

(89) Ad horam cessimus subjectioni. Negationem præmittunt nostra N. T. exemplaria tum Græca, tum Latina : Neque ad horam cessimus. Sed priorum lectionem suis antiquæ versionis Italianæ ex eo mihi constat, quod Tertullian. lib. V, cont. Marcion., cap. 5, ne dum pro ea contendat ; sed et cum negativam protulisset ex Marcionis codice, hanc esse variationem Scripturæ dicat. Deinde Hieronymus et Ambrosiaster observant, id discriminis inter Græcos et Latinos sui temporis codices extitisse, quod illi negationem præmitterent, hi omitterent. Denique vetustissimus noster San-Germanensis Paulinarum epistolarum codex Græco-Latinus, veterem Italianam, doctissimorum virorum judicio, exhibens, cum Irenæo habet, ad horam cessimus.

(90) Apud vos. Arund. in nos.

(91) Ascendi. Sic Clarom., Voss. et Feuard. in marg. Reliqui, ascendisse.

(92) Inveniet eos qui prædicti sunt a Paulo annos concurrentes. Paulus ipse cap. I Epistolæ ad Galatas scribit se statim post conversionem in Arabiam profectum, tum post annos tres Hierosolimam venisse, ubi quindecim dies duntaxat moratus abijt in partes Syriæ et Ciliciæ. Deinde, inquit cap. II, post annos quatuordecim iterum ascendi Hierosolimam cum Barnaba ; ut nimirum de Mosaicæ legis observatione, de qua controversia mota fuerat Antiochiam,

(93) Sic. Eras., Gall. et Feuard. male, sicut.

CAPUT XIV.

Si quæ occultiora mysteria prae aliis scrivisset Paulus, et Lucas assiduus illius comes, laborumque consors ac particeps, ignorare non potuisset: nec veritas eum latere potuit, per quem solum plura ac maxime necessaria evangelicæ historiæ capita novimus.

1. Quoniam autem is Lucas inseparabilis fuit a Paulo, et cooperarius ejus in Evangelio, ipse facit manifestum, non glorians, sed ab ipsa productus (94) veritate. Separatis enim, inquit, a Paulo, et Barnaba, et Joanne, qui vocabatur Marcus, et cum navigassent Cyprum, « nos venimus in Troadem »; » et cum vidisset Paulus per somnium virum Macedonem, dicentem (95): « Veniens in Macedoniam opitulare nobis, Paule; statim, ait, quæsumus proficisci in Macedoniam, intelligentes quoniam provocavit nos Dominus evangelizare eis. Navigantes igitur a Troade, direximus navigium (96) in Samothracen »; » et deinceps reliquum omnem ipsorum usque ad Philippos adventum diligenter significat, et quemadmodum primum sermonem locuti sunt: « Sedentes enim, inquit »¹¹, locuti sumus mulieribus quæ convenerant; » et quinam crediderunt, et quam multi. Et iterum ait »¹²: « Nos autem navigavimus post dies quatuordecim a Philippis, et venimus Troadem, ubi et commorati sumus diebus septem. » Et reliqua omnia ex ordine cum Paulo refert, omni diligentia demonstrans et loca, et civitates, et quantitatem dierum, quoadusque Hierosolymam ascenderent »¹³; et quæ illic contigerint Paulo, quemadmodum vincetus Romam missus est, et nomen centurionis qui suscepit eum »¹⁴, et parasema navium (97), et quemadmodum naufragium fecerunt, et in qua liberati sunt insula, et quemadmodum humanitatem ibi perceperunt, Paulo curante principem ipsius insulæ, et quemadmodum

A inde Puteolos navigaverunt, et inde Romam pervenerunt, et quanto tempore Romæ commorati sunt »¹⁵. Omnibus his cum adesset Lucas, diligenter conscripsit ea, uti neque mendax, neque elatus deprehendi possit, eo quod omnia hæc constarent, et seniores eum esse omnibus qui nunc aliud docent, neque ignorare veritatem. Quoniam non solum prosecutor (98), sed et cooperarius fuerit apostolorum, maxime autem Pauli, et ipse autem Paulus manifestavit in epistolis, dicens: « Denique me dereliqui, et abiit Thessalonicam, Crescens in Galatiam, Titus in Dalmatiam; Lucas est mecum solus »¹⁶. » Unde ostendit quod semper junctus ei et inseparabilis fuerit ab eo. Et iterum in Epistola quæ est ad Colossenses, ait: « Salutat vos Lucas medicus dilectus »¹⁷. » Si autem Lucas quidem, qui semper cum Paulo prædicavit, et dilectus ab eo est dictus, et cum eo evangelizavit, et creditus est referre nobis Evangelium, nihil aliud ab eo didicit, sicut ex verbis ejus ostensum est; quemadmodum hi qui nunquam Paulo adjuncti fuerunt, gloriantur abscondita et inenarrabilia didicisse sacramenta?

2. Quoniam autem Paulus simpliciter quæ sciebat, hæc et docuit (99), non solum eos qui cum eo erant, verum omnes audientes se, ipse facit manifestum. In Mileto enim convocatis episcopis et presbyteris (1), qui erant ab Epheso et a reliquis proximis civitatibus »¹⁸, quoniam ipse festinaret Hierosolymis Pentecosten agere, multa testificans eis, et dicens quæ oportet ei Hierosolymis evenire, »¹⁹ C aiecit »²⁰: « Scio quoniam jam non videbitis faciem meam: testificor igitur vobis hac die, quoniam mundus sum a sanguine omnium. Non enim subtraxi, uti non annuntiarem vobis omnem sententiam Dei. Attendite igitur et vobis, et omni gregi, in quo vos Spiritus sanctus præposuit episcopos,

¹¹ Act. xv, 39. ¹² Act. xvi, 8 seqq. ¹³ Ibid. 13. ¹⁴ Act. xxviii. ¹⁵ II Tim. iv, 9, 10, 11. ¹⁶ Col. iv,

¹⁷ Act. xx, 6. ¹⁸ Act. xxi, 1 seqq. ¹⁹ Act. xxvii, 1. ²⁰ Act. xx, 17 seqq. ²¹ Ibid. 25 seqq.

ebiz, cum aliis apostolis tractaret; quod in concilio Hierosolymis celebrato factum est. Jam si tres et quatuordecim annos a Paulo memoratos colligas, summa fiet annorum septemdecim; quod apprimè quadrat ad epocham concilii Hierosolymitani. Paulus enim Christo nomen dedit sub finem anni Christi 34. Hierosolymam tum primum venit anno 37. Exinde si numeres annos quatuordecim, incidet in annum 51, quo Hierosolymam iterum ascendit, concilio ibi celebrando adfuturus. Quas perspicue nunc computandi rationi difficultates opponunt Pearsonius in *Annalibus Paulinis*, et Hammondus in suis in Epistolam ad Galatas notis, solvere non est hujus loci. Legesis eruditias doctissimi Tillemontii notas in D. Pauli vitam tom. II *Commentar. in Hist. eccles.* not. 5 et 7.

(94) *Productus*. Græce scripsisse cum Græbio puto Irenæum, *παραγμένως*, quod vertere debuisset in *interpres, compulsus*.

(95) *Dicentem*. Sibi quod addunt editt. deest in omnibus mss.

(96) *Navigium*. Alii *navem*.

(97) *Et parasema navium*. (Id est insignia navium) sic recte Clarom. et Voss. Cæteri mss. codic. corrupti; nec emendatiores Eras., Gall. et Fœvard. editt. in quibus legitur, et *Patarese navigium*: Si-

quidem constat ex Actor. xxvii et xxviii, Paulum in Italiam navigantem, navi primum Adrumetina, deinde Alexandrina, nunquam vero Patarsensi usum fuisse. Alexandrinæ vero navi, qua a Melita insula Puteolos transfretavit, *παράσημον* seu insigne erat Castor et Pollux. Et idipsum est quod exprimere voluit interpres per *parasema navium*.

(98) *Prosecutor*. Id est comes, Græce *παρόμωρος*.

(99) *Simpliciter docuit*. Sic Clarom. At Fœvard. in marg. et Voss. *similiter ... docuit*. Reliqui *simpliciter ... docebat*.

(1) *Episcopis et presbyteris*. Sic Græcam vocem *ἐπισκοπῆς* Act. xx, 17, quam reddidit Vulgatus interpres, *maiores nam*, recte interpretatur Irenæus. Episcopus igitur a presbyteris distinguit, nec eum esse existimat hujus sacræ Scripturæ loci sensum, episcoporum et presbyterorum unum et idem existitisse nomen, gradum et ordinem. Nec his contentus sanctissimus præsul addit, episcopos illos et presbyteros non ab Epheso tantum, sed et a reliquis proximis civitatibus convocatos fuisse. Quos ergo postea compellat episcopos Apostolus, non erant Ephesini duntaxat presbyteri, ut Scripturæ verba detorquentes cavillantur puritani, sed Ephesi et reliquarum proximarum civitatum episcopi.

regere Ecclesiam Domini (2), quam sibi constituit per sanguinem suum. » Deinde significans futuros malos doctores, dixit ²² : « Ego scio quoniam adventent **202** post discessum meum lupi graves ad vos, non parcentes gregi. Et ex vobis ipsi exsurgent viri loquentes perversa, uti convertant discipulos post se. Non subtraxi, inquit, uti non annuntiarem omnem sententiam Dei vobis. » Sic apostoli simpliciter, et nemini invidentes, quæ didicerant ipsi a Domino, hæc omnibus tradebant. Sic igitur (3) et Lucas nemini invidens, ea quæ ab eis didicerat, tradidit nobis, sicut ipse testificatur dicens : « Quemadmodum tradiderunt nobis qui ab initio contemplatores, et ministri fuerunt verbi ²⁴. »

3. Si autem quis refutet Lucam, quasi non cognoverit veritatem, manifestus erit projiciens Evangelium, cujus dignatur esse discipulus (4). Plurima enim et magis necessaria Evangelii per hunc cognovimus, sicut Joannis generationem, et de Zacharia historiam, et adventum angeli ad Mariam, et exclamationem Elisabeth, et angelorum ad pastores descensum, et ea quæ ab illis dicta sunt, et Annæ et Simeonis de Christo testimonium, et quod duodecim annorum in Hierusalem relicta sit, et baptismum Joannis, et quot annorum Dominus baptizatus sit, et quia in quintodecimo anno Tiberii Cæsaris. Et in magisterio illud quod ad divites dictum est ²⁵ : « Væ vobis, divites, quoniam percipitis (5) consolationem vestram ; » et : « Væ vobis qui satiati estis, quoniam esuriitis ; et qui ridetis nunc, quia plorabitis ; » et : « Væ vobis cum benedixerint vos homines omnes. Secundum hæc enim faciebant et pseudoprophetae patres vestri ; » et omnia hujusmodi per solum Lucam cognovimus, et plurimos actus Domini per hunc didicimus, quibus et omnes utuntur : ut multitudinem (6) piacium, quam concluderunt hi qui cum Petro erant, jubente Domino ut mitterent retia ²⁶ ; et illa quæ per octodecim annos passa, curata fuerat mulier die Sabbatorum ²⁷ ; et de hydropico, quem curavit Dominus die Sabbatorum, et quemadmodum disputavit quod curavit in hac die ; et quemadmodum

A docuit discipulos primos discubitus non appetere : et quoniam pauperes et debiles vocare oportet, qui non habent retribuere ²⁷. Et qui pulsat (7) nocte sumere panes, et propter instantiam importunitatis sumit ²⁸ ; et quoniam (8) apud Phariseum recumbente eo, peccatrix mulier osculabatur pedes ejus, et unguento ungebat, et quæcunque propter eam dixit ad Simonem Dominus (9) de duobus debitoribus ²⁹ ; et de parabola divitis illius qui reclusit quæ ei nata fuerant, cui et dictum est : « In hac nocte expositulabunt animam tuam a te : quæ autem præparasti, cujus erunt ³⁰ ? » similiter autem et divitis qui vestiebatur purpura, et jocundabatur (10) nitide : et egenum Lazarum (11) : et eam quam ad discipulos suos dixit responsionem, quando dixerunt ei : « Adjice nobis fidem ³¹ ; » et eam quæ ad Zachæum publicanum facta est, confabulationem ³² ; et de Phariseo et de Publicano, qui simul adorabant in templo ³³. Et de decem leprosis, quos simul emundavit in via ³⁴ ; et quoniam de vicis et plateis claudos et luscios (12) jussit colligi ad nuptias ³⁵ ; et parabolam judicii qui Deum non timebat, quem instantia viduæ fecit ut vindicaret eam ³⁶. Et de arbore ficis, quæ erat in vinea, quæ non faciebat fructum ³⁷. Et alia multa sunt, quæ inveniri possunt a solo Luca dicta esse, quibus et Marcion et Valentinus utuntur. Et super hæc omnia, post resurrectionem, in via ad discipulos suos quæ locutus est, et quemadmodum cognoverunt eum in fractione panis ³⁸.

C 4. Necesse est igitur et reliqua quæ ab eo dicta sunt, recipere eos, aut et his renuntiare. Non enim conceditur eis, ab his qui sensum habent, quædam quidem recipere ex his quæ a Luca dicta sunt, quasi sint veritatis ; quædam vero refutare (13), quasi non cognovissent veritatem. Et si quidem refutaverint hi qui a Marcione sunt, non habebunt (14) Evangelium : (hoc enim quod est secundum Lucam, quemadmodum prædiximus, decurtantes, gloriantur se habere Evangelium) hi vero qui a Valentino sunt, cessabunt a plurimo vaniloquio suo : (ex hoc enim multas occasiones subtililo-

²² Act. xx, 29, 30. ²³ Luc. i, 2. ²⁴ Luc. vi, 24 seqq. ²⁵ Luc. v, 6. ²⁶ Luc. xiii, 2 seqq. ²⁷ Luc. xiv, 13. ²⁸ Luc. xi, 1. ²⁹ Luc. vii, 11. ³⁰ Luc. xvi, 1. ³¹ Luc. xvn, 1. ³² Luc. xix, 1. ³³ Luc. xviii, 1. ³⁴ Luc. xviii, 1. ³⁵ Luc. xiv, 1. ³⁶ Luc. xviii, 1. ³⁷ Luc. xiii, 1. ³⁸ Luc. xxiv, 1.

(2) *Ecclesiam Domini*. Nostra N. T. exemplaria habent, *Ecclesiam Dei*, Ἐκκλησίαν τοῦ Θεοῦ. Attamen cod. Cantabrig. et alii quidam cum Irenæo habent τοῦ Κυρίου ; alii vero utrumque, τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ.

(3) *Sic igitur*. In Fouard : edit. perperam, si igitur.

(4) *Cujus dignatur esse discipulus*. Particulam negativam, quæ in omnibus editi. præfixa est verbo *dignatur*, expunxi auctoritate Clarom. et Voss. Hæc enim affirmative legenda esse demonstrat contextus. Siquidem agit Irenæus contra Marcionitas, qui partem Evangelii Lucæ admittentes, partem repudiabant ; quos ex eo probat totum Evangelium *projicere*, cujus tamen discipulos se esse proflabantur.

(5) *Percipitis*. Fenard. in marg. et Voss. *percepistis*. Sed repugnat sacer textus.

(6) *Ut multitudinem*. Alii, et multitudinem.

(7) *Pulsat*. Ita pro *pulsavit* reposui ex Clarom. quia mox sequitur *sumit*.

(8) *Quoniam*. Editi. *quomodo*.

(9) *Dominus*. Hanc vocem addidi ex Clarom. et Voss.

(10) *Vestiebatur purpura, et jocundabatur*. Clarom. et Ouobon. *Vestitur purpuram, et jocundatur*.

(11) *Et egenum Lazarum*. Subintellige, *per. Lucam didicimus*.

(12) *Luscios*. Sic Clarom. et Voss. Alii, *cæcos*.

(13) *Refutare*. Id est, *spernere, rejicere*.

(14) *Ille habent*. Al. *habent*.

quii (15) sui acceperunt, interpretari audentes per male, quæ ab hoc bene sunt dicta) si autem (16) et reliqua suscipere cogentur, intendentes perfecto (17) Evangelio, et apostolorum doctrinæ, oportet eos pœnitentiam agere, ut salvari a periculo possint.

203 CAPUT XV.

Ebionæ perstringit, qui Pauli auctoritatem elevabant, hancque confirmat ex Lucæ scriptis, quæ universa atque integra admitti necesse est. Tum Gnosticorum hypocrisi, doli ac superbia castigatis, concludit ex hactenus dictis, apostolos, eorumque discipulos unicum Deum mundi creatorem novisse ac prædicasse.

1. Eadem autem dicimus iterum et his, qui Paulum apostolum non cognoscunt, quoniam aut reliquis verbis Evangelii, quæ per solum Lucam in nostram venerunt agnitionem, renuntiare debent, et non uti eis; aut si illa recipiunt omnia, habent necessitatem recipere etiam eam testificationem, quæ est de Paulo, dicente ipso, primum quidem Dominum ei de cœlo locutum: «Saul, Saul, quid me persequeris? Ego sum Jesus Christus, quem tu persequeris²⁰»; deinde Ananiz, de eo dicentem (18): «Vade, quoniam vas electionis mihi est iste, ut portet nomen meum in gentibus, et regibus, et filiis Israel. Ego enim demonstrabo ei ex ipso (19), quanta oporteat eum pati propter nomen meum²¹». Qui igitur non recipiunt eum qui sit electus a Deo ad hoc, ut fiducialiter portet nomen ejus, quod sit missus ad quas prædiximus gentes, electionem Domini contemnunt, et seipsos segregant ab apostolorum conventu. Neque enim contendere possunt Paulum non esse apostolum, quando in hoc sit electus: neque Lucam mendacem esse possunt ostendere, veritatem nobis cum omni diligentia annuntiantem. Fortassis enim et propter hoc ope-

²⁰ Act. ix, 4, 5. ²¹ Ibid. 15, 16.

(15) *Subtililoquit.* Sic omnes mss. melius quam editi. *subtilis eloquii.* Nam ejusmodi voces, *vaniloquium, minutiloquium, longiloquium*, etc., amat interpres.

(16) *Si autem.* Alii mendose, *si aut.*

(17) *Perfecto.* Id est integro, non mutilo.

(18) *Dicentem.* Alias, *dicente.*

(19) *Ex ipso.* Hæc neque in Græcis, neque in Latinis N. T. codd. leguntur. *Ex τούτου* vero, scilicet *χρόνου*, si scripsit ipsemet Irenæus, vertere debuisset interpres, *ex illo ipso tempore, deinceps.*

(20) *Plurima Evangelii.* Ita solus Clarom. cod.; cæteri omnes corrupte, *plurima Evangelia.*

(21) *Necesse habere omnes uti, ut sequenti.* In edit. Eras., Gall. et Feuard. *necesse est hæere omnes, uti sequenti.*

(22) *Sequenti testificationi ejus... omnes sequentes.* Græca phrasia. Non advertit interpres verbum *sequor, ἀκολουθεῖν*, quod apud Græcos dativum regit, accusativum regere apud Latinos.

(23) *Communes ecclesiasticos.* Sic editi. Clarom. et Voss. *communes et ecclesiasticos.* Merc. 2, *commune ecclesiasticos.* Sed prior lectio præferenda videtur. Porro *communes ecclesiasticos* dicebant vulgus seu plebem Catholicorum, Nec Valentiniæ peculiaris ea fuit nominis *Ecclesiasticus* acceptio. Veteres non raro eo nomine designabant Catholicos. Sic lib. ii *Constitut. apost.*, cap. 58,

A ratus est Deus plurima Evangelii (20) ostendi per Lucam, quibus necesse haberent omnes uti: ut sequenti (21) testificationi ejus, quam habet de actibus et doctrina apostolorum, omnes sequentes (22), et regulam veritatis inadulteratam habentes, salvari possint. Igitur testificatio ejus vera, et doctrina apostolorum manifesta, et firma et nihil subtrahens, neque alia quidem in abscondito, alia vero in manifesto docentium.

2. Hoc enim fictorum, et prave seducentium, et hypocritarum est molimen, quemadmodum faciunt hi, qui a Valentino sunt. Hi enim ad multitudinem, propter eos, qui sunt ab Ecclesia, quos communes ecclesiasticos (23) ipsi dicunt, inferunt sermones, per quos capiunt simplices, et illiciunt eos, simulantes nostrum tractatum (24), ut sæpius audiant; qui etiam queruntur de nobis, quod cum similia nobiscum sentiant, sine causa abstinemus nos a communicatione eorum, et cum eadem dicant, et eadem habeant doctrinam, vocemus illos hæreticos, et cum defecerint aliquos a fide per quæstiones, quæ fiunt ab eis, et non contradicentes auditores suos fecerint, his separatim inenarrabile Plenitudinis suæ enarrant mysterium. Decipiuntur autem omnes, qui quod (25) est in verbis verisimile, se putant posse discernere (26) a veritate. Suatorius enim et verisimilis est, et exquirens fucos error: sine fuce autem est veritas, et propter hoc pueris credita est. Et si aliquis quidem ex his qui audiunt eos, quærat solutiones, vel contradicat eis, hunc quasi non capientem veritatem, et non habentem de superioribus a Matre sua semen affirmantes, in totum nihil dicunt ei, mediarum partium dicentes esse illum, hoc est psychicorum. Si autem aliquis, quasi parvam ovem, deditum semetipsum ipsis præbeat, imitatione illorum et redem-

jubetur; ut si frater aut soror ex alia paræcia advenit, qui commendatitias afferant, diaconus quæ ad eos spectant, probet, inquirens, et *πιστοί, et ἀρχη-σαστικοί, et μή ἀπό αἰρέσεως εἰς μαρτυρούμενοι*, an fideles sint, an ecclesiastici, an nulla hæresi contaminati. Sic etiam Origenes tom. xvi *Explanationum in Joannis Evangelium*: *Dicit profecto Heracleon, et secum fortassis sentiens alius ecclesiasticus. Eodem sensu accepit et Hieronymus Præfatione in Matth. et in cap. xiii Ezechielis.*

(24) *Simulantes nostrum tractatum.* Id est simulantes nostrum loquendi morem, Catholicorum expressiones imitati.

(25) *Qui quod.* Ita pro quia quod reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(26) *Discernere.* Ita Billii judicium secutus posuit Feuardentius. Nam exemplaria omnia habent vel *discere*, ut Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2, vel *dicere*, ut Voss. Vult autem Irenæus, proclive non esse τὸ ἐν λόγοις πιθανὸν ἀπὸ τῆς ἀληθείας διακρίνειν, hoc quod verborum tanquam lenociniis quibusdam fucatum est, a vero innotescere; et in hoc decipi simplices illos e Catholicis, qui de se arrogantius sentientes, quod est in verbis verisimile, se facile putant posse discernere a veritate. Idem pene verbis utitur auctor, Præfat. in lib. ii, pag. 2, quod Billii judicium confirmat.

ptionem illorum consecutus; est inflatus iste talis (27), neque in celo, neque in terra putat se esse, sed intra Pleroma introisse, et complexum jam angelum suum; cum institorio (28), et supercilio incedit, gallinacei 204 elationem habens. Sunt autem apud eos, qui dicunt, oportere (29) bonam conversationem assequi eum hominem, qui sit desuper adveniens: propter hoc et fingunt quodam supercilio gravitatem. Plurimi autem et contemptores facti, quasi jam perfecti, sine reverentia, et in contemptu viventes, semelipsos spirituales vocant, et se nosse jam dicunt eum, qui sit intra Pleroma ipsorum, refrigerii locum.

3. ⁴¹ Nos autem revertamur ad eundem tractatum. Cum enim declaratum sit manifeste, quoniam neminem alium Deum vocaverunt, vel Dominum nominaverunt, qui veritatis fuerunt prædicatores, et apostoli libertatis, nisi solum verum Deum Patrem et Verbum ejus, qui in omnibus principatum (30) habet; manifeste erit ostensum, factorem cæli et terræ, qui locutus sit cum Moyse, et legis dispositionem ei dederit, qui convocaverit patres, Dominum Deum confiteri eos, et alterum neminem nosse. Manifesta igitur et apostolorum, et discipulorum eorum ex verbis ipsorum de Deo facta est sententia.

CAPUT XVI ⁴².

Ex apostolorum scriptis demonstrat, unum et eundem esse Jesum Christum, unigenitum Dei Filium, verum Deum ac verum hominem.

1. Quoniam autem sunt qui dicunt, Jesum quidem receptaculum Christi fuisse, in quem desuper quasi columbam descendisse Christum, et cum indicasset

⁴¹ Cap. XVI. ⁴² Cap. XVII.

(27) *Quasi parvam ovem, deditum . . . præbeat, imitationem illorum et redemptionem illorum consecutus, est inflatus iste talis.* Sic ex mss. et præsertim ex Clarom. textum emendavi. Pro *parvam ovem*, ut habent Eras., Gall. et Feuard., repono *parvam ovem* ex Feuard. marg., Clarom., Arund. et Merc. 2 (quanquam in Arund. duæ tantum litteræ quæ, annexo abbreviationis signo sint exaratae, ita ut utrovis modo legere possis, et in eodem ac Clarom. et Merc. 2, *parvam* sit scriptum). Ex Clarom. pro *imitationi scripsi imitatione*; ita enim primo scriptum fuit, quanquam postea quispiam scribere voluerit *imitationi*. Sed priorem lectionem præfero; præpositurus tamen *imitationi*, si suffragetur aliquando mss. aliquis codex. Auctoritate ejusdem Clarom. expunxi est post *inflatus*; ac proinde textum aliter distinxit ac in edit. Cotelierius vero in not. ad lib. viii *Recognit. Clement.*, § 25, sic emendandum vellet: *quasi parvam ovem* (Græce *παρὰν ὄν*) *editum semetipsum ipsis præbeat imitationi illorum, . . . consecutus est, inflatus est.* De voce *imitationi* facile cum Cotelierio consentirem: quippe mox *redemptionem*, qua initiabantur hæretici, memorat Irenæus. Billius autem lib. ii *Observat. sacr.*, cap. 5, retinet *parvam ovem*, intelligitque *ovem irritum*, sive *urinum*, quod *ὄρνυον ὄν* Græci dicunt. Malim ego *parvam ovem*; id enim magis convenit cum simplicioribus illis Catholicis, de quibus hic sermo est, qui se, velut oves imprudentes (*προβάτια* ejusmodi simplices homines Græci dicunt), totos præcipiant hæreticorum placitis. Jam cætera, eo quo restitui modo facilia sunt. Simpliciores illi, imitatione hæreticorum profanam etiam redem-

A innominabilem Patrem, incomprehensibiliter et invisibiliter intrasse in Pleroma: (non enim solum ab hominibus, sed ne ab his quidem, quæ (31) in celo sunt, Potestatibus et Virtutibus apprehensum eum) et esse quidem Filium Jesum, Patrem vero Christum, et Christi Patrem, Deum: alii vero putative eum passum, naturaliter impassibilem existentem; qui autem a Valentino sunt, Jesum quidem, qui sit ex dispositione, ipsum esse, qui per Mariam transierit, in quem illum de superiori Salvatore descendisse, quem et Christum dici, quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula (32): participasse autem cum eo, qui esset ex dispositione, de sua virtute et de suo nomine, ut mors per hunc evacuaretur, cognosceretur autem Pater per eum B Salvatore quidem qui desuper descendisset, quem et ipsum receptaculum Christi (33) et universæ Plenitudinis esse dicunt, lingua quidem unum Christum Jesum confitentes, divisi vero sententiæ: (etenim hæc est ipsorum regula, quemadmodum prædiximus, ut alterum quidem Christum fuisse dicant, qui ab Unigenito ad correctionem (34) Plenitudinis præmissus est; alterum vero Salvatore esse in glorificationem Patris missum; alterum vero ex dispositione, quem et passum dicunt, recurrente in Pleroma Salvatore (35), qui Christum portaret) necesse habemus, universam apostolorum de Domino nostro Jesu Christo sententiam adhibere et ostendere, eos non solum nihil tale sensisse de eo, verum amplius et significasse per Spiritum sanctum, qui inciperent talia docere, submissi a Satana, uti quorundam fidem everterent, et abstraherent eos a vita.

C ptionem illorum consecuti, inflati seu superbi evadunt.

(28) *Institorio.* Pro superbia et elatione animi accipit. Gloss. vet.: *Institor, ὑπὸ πρᾶσιν πλάσσης*, id est officinæ manceps, sive præfectus; unde *institorium*, quod ad superbiam transferri potuit; solent enim ejusmodi homines ob præfecturam lussuollescere.

(29) *Oportere.* Voss. *oportet*.

(30) *Principatum.* Ejus quod addunt Eras., Gall. et Feuard. omisi cum Clarom. et Voss.

(31) *Quæ,* ita pro qui bene reposuit Grab. ex cod. Arund.

(32) *Quoniam omnium qui emisissent eum, haberet vocabula.* Quia superiore Christo consentiente, unusquisque *Evnum*, quod habebat in se optimum et florentissimum conferentes, hunc emisissent. Et ea propter dicebatur *τὰ πάντα, omnia*, supra lib. i, cap. 2, not.

(33) *Receptaculum Christi.* Superioris scilicet.

(34) *Correctionem.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss. *correctionem*; sed minus bene. *Emendationem* alibi dixit.

(35) *Recurrente in Pleroma Salvatore.* In omnibus cod. tum edit. tum manu exaratis legitur, *recurrentem in Pleroma Salvatore*. Quod manifestum librorum sphaera emendare non dubitavi ex Irenæo ipso, et Valentinianorum hypothecis, qui ubique passim, et hujus capituli initio, et sequentibus, ut alia loca omittam, eum qui est ex dispositione, Jesum distinguunt ab eo Salvatore, qui sursum recurrit in Pleroma, quemque impassibilem dicebant.

2. ⁴³ Et quoniam Joannes unum et eundem novit Verbum Dei, et hunc esse Unigenitum, et hunc incarnatum esse pro salute nostra, Jesum Christum Dominum nostrum, sufficienter ex ipsius Joannis sermone demonstravimus. Sed et Matthæus unum et eundem Jesum Christum cognoscens, eam quæ est secundum hominem generationem ejus ex Virgine exponens, sicut promisit Deus David ⁴⁴, ex fructu ventris ejus excitaturum se æternum Regem (36), multo prius Abrahæ eandem faciens promissionem, ait: « Liber generationis Jesu Christi, filii David, filii Abraham ⁴⁵. » Dehinc ut liberaret mentem nostram a suspitione, quæ est circa Joseph (37), ait: « Christi autem generatio sic erat. Cum esset desponsata mater ejus Joseph, priusquam convenirent, inventa est in utero habens de Spiritu sancto ⁴⁶. » Dehinc cum Joseph cogitaret dimittere Mariam, quoniam prægnans erat, assistentem ei angelum Dei, dicentem ⁴⁷: « Ne timueris assumere Mariam conjugem tuam: quod enim habet in utero, de Spiritu sancto est. Pariet autem filium, et vocabis nomen ejus Jesum: hic enim salvabit populum suum a peccatis suis. Hoc autem factum est, ut impleretur (38) quod dictum est a Domino per prophetam ⁴⁸: Ecce, virgo accipiet (39) in utero, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel, quod est (40), Nobiscum Deus; » manifeste significans, et eam promissionem, quæ fuerat ad patres (41), impletam, ex virgine natum Filium Dei, et hunc ipsum esse Salvatorem Christum, quem propheta prædicaverunt: non, sicut ipsi dicant, Jesum quidem ipsum esse, qui ex Maria sit natus, Christum vero qui desuper descendit. Cæterum potuerat (42) dicere Matthæus: « Jesu vero generatio sic erat, » sed prævidens (43) Spiritus sanctus depravatores, et præmuniens contra fraudulentiam eorum, **205** per Matthæum ait: « Christi autem (44) generatio sic erat: » et quoniam hic est Emmanuel, ne forte tantum eum hominem putaremus, (« non enim ex voluntate (45) carnis, neque ex voluntate

A viri, sed ex voluntate Dei, Verbum caro factum est ⁴⁶ ») neque alium quidem Jesum, alterum autem Christum suspicaremur fuisse, sed unum et eundem sciremus esse (46).

B 3. Hoc ipsum interpretatus est Paulus, scribens ad Romanos ⁴⁹: « Paulus apostolus Jesu Christi, prædestinatus (47) in Evangelium Dei, quod promisit per prophetas suos in Scripturis sanctis de Filio suo, qui factus est ei ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, per Spiritum sanctificationis ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri. » Et iterum ad Romanos scribens de Israel, dicit ⁵⁰: « Quorum patres, et ex quibus Christus secundum carnem, qui est Deus super omnes (48) benedictus in sæcula. » Et iterum in Epistola quæ est ad Galatas, ait ⁵¹: « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum, factum ex muliere (49), factum sub lege, ut eos qui sub lege erant redimeret, ut adoptionem (50) percipiamus; » manifeste significans unum quidem Deum, qui per prophetas promissionem de Filio fecerit; unum autem Jesum Christum Dominum nostrum, qui de semine David secundum eam generationem, quæ est ex Maria; hunc destinatum Filium Dei Jesum Christum in virtute secundum Spiritum sanctitatis (51), ex resurrectione mortuorum, ut sit primogenitus mortuorum, quemadmodum et primogenitus in omni conditione; Filius Dei, hominis filius factus, ut per eum adoptionem percipiamus, portante homine, et capiente, et complectente Filium Dei. C Propter hoc et Marcus ait ⁵²: « Initium Evangelii Jesu Christi Filii Dei, quemadmodum scriptum est in prophetis; » unum et eundem sciens Filium Dei Jesum Christum (53), qui a prophetis annuntiatus est ⁵⁴, qui ex fructu ventris David Emmanuel, « magni consilii » Patris « nuntius, » per quem oriri fecit Deus domui David Orientem et justum ⁵⁵, et crexit ei cornu salutis, et « suscitavit testimonium in Jacob, » quemadmodum David causas

⁴³ Cap. XVIII. ⁴⁴ Psal. cxxx, 2. ⁴⁵ Matth. 1, 1. ⁴⁶ Joan. 1, 13, 14. ⁴⁷ Rom. 1, 1 seqq. ⁴⁸ Rom. ix, 5. ⁴⁹ Gal. iv, 4, 5. ⁵⁰ Marc. 1, 1. ⁵¹ Isa. vii, 14. ⁵² Luc. 1, 69.

(36) Regem. Alii, regnum.

(37) A suspitione, quæ est circa Joseph. Ne quis videlicet existimaret Jesum Christum ex Josephi sanguine genitum esse.

(38) Impletur. Editi, adimpleretur.

(39) Accipiet. Sic mss. In editi, concipiet.

(40) Quod est. Interpretatum, quod interserunt editi, deest in Clarom et Auglic.

(41) Patres. Nostros addit Arundel.

(42) Potuerat. Editi, poterat.

(43) Prævidens. Eras., Gall., Clarom. et Merc. 2, providens.

(44) Christi autem. Hinc patet Irenæum in suo codice non legisse Ἰησοῦ, nisi habent nostra N. T. exemplaria Græca, sed Χριστοῦ duntaxat, nisi et legit vulgatus interpres; alias non omisurus vocem, ex qua novum robur argumento ejus accessisset.

(45) Voluntate. In vet. Fenard. cod. voluptate. Sed voluntas non raro scribebant veteres pro

D voluntas.

(46) Sciremus esse. Sic mss. omnes. At Gall. et Fenard. interserunt Deum, sed frustra; hic enim de unitate personæ Christi sermo est.

(47) Prædestinatus. Vulgata nostra, segregatus. Gr. ἀποκρίνεται.

(48) Super omnes. Vulgata, super omnia. Græc. ἐπὶ πάντων, quod utrumque lectionem admittit.

(49) Factum ex muliere. Factum pro natum reposui ex Clarom., Voss., Arund., Merc. 1 et Fenard. marg., quia et infra cap. 22, et lib. v, cap. 21, factum legitur, non natum. Editi etiam exemplaria Græca, et vetustissimi optimæ notæ codi. mss. ut San-Germanensis noster, habent γενόμενον, quomodo et legit vulgatus interpres.

(50) Adoptionem. Filiorum additum in Arundel.

(51) Sanctitatis. Sic Fenard. in marg., Clarom. et Voss. Alii sanctificationis.

(52) Jesum Christum. Sic Clarom., Arund., Voss. In cæteris deest Christum.

generationis ejus disacerens ait, « et legem posuit in Israel, ut cognoscat generatio altera : filii qui nascentur ex his, et ipsi exsurgentes enarrabunt filiis suis, ut ponant in Deum spem suam, et præcepta ejus exquirant ⁶⁰. » Et rursus angelus evangelizans Mariæ, ait ⁶¹ : « Hic erit magnus, et Filius Altissimi vocabitur, et dabit ei Dominus thronum David patris sui ; » eum qui sit Filius Altissimi, hunc eundem et David filium confitens. Cujus et David dispositionem adventus per Spiritum (53) cognoscens, per quam dominans (54) est omnium vivorum et mortuorum, Dominum eum confessus est, sedentem ad dextram Patris altissimi ⁶².

4. Et Simeon autem ille, qui responsum acceperat (55) a Spiritu sancto, non visurum eum mortem, nisi prius videret Christum Jesum, hunc manibus accipiens Virginis primogenitum (56), benedixit Deum, et dixit ⁶³ : « Nunc dimittis ærvum tuum, Domine, secundum verbum tuum in pace : quia viderunt oculi mei salutare tuum : quod parasti ante faciem omnium populorum, lumen ad revelationem (57) gentium, et gloriam populi tui (58) Israel ; » infantem, quem in manibus portabat Jesum, natum ex Maria, ipsum confitens esse Christum Filium Dei, lumen hominum (59), et gloriam ipsius Israel, et pacem et refrigerium eorum qui in dormitionem ierunt. Jam enim spoliabat homines, auferens ignorantiam ipsorum, suam autem agnitionem eis donans, et dispartitionem faciens eorum qui cognoscebant eum, quem admodum Isaias : « Voca, inquit, nomen ejus, Velociter spolia, celeriter dispartire ⁶⁴. » Hæc sunt autem opera Christi. Ipse igitur erat Christus, quem portans Simeon benedicebat (60) Altissimum ; quem pastores cum vidissent, glorificabant Deum ; quem Joannes, cum adhuc in ventre matris sue esset, et ille in vulva Mariæ, Dominum cognoscens, exultans salutabat ; quem magi videntes, et adorantes, et afferentes munera, quæ prædiximus ⁶⁵,

A et subtermentes semetipsos æterno Regi, per alteram abierant viam, non jam per Assyriorum revertentes viam. « Priusquam enim cognosceret (61) puer vocare patrem, aut matrem, accipiet virtutem Damasci, et spolia Samariæ, contra regem Assyriorum ⁶² ; » occulte quidem, sed potenter manifestans (63), quoniam absconsa (65) manu expugnabat Dominus Amalech. Propter hoc et pueros eripiebat, quæ erant in domo David, bene sortiti illo tempore nasci, ut eos præmitteret in suum regnum ; ipse infans cum esset, infantes hominum martyres parans, propter Christum, qui in Bethleem natus est Judæ, in civitate David, interfectos secundum Scripturas.

5. Propter quod et Dominus discipulis post resurrectionem dicebat : « O insensati, et tardi corde ad credendum in omnibus quæ locuti sunt prophetae ! Nonne hæc oportebat pati Christum, et introire (64) in claritatem suam ⁶⁵ ? » Et iterum ait eis : **206** « Hi sunt sermones, quos locutus sum ad vos, cum adhuc essem vobiscum, quoniam oportet impleri omnia scripta in lege Moysi et prophetis, et psalmis de me. Tunc adaperuit eorum sensum, ut intelligerent Scripturas, et dixit ad eos : Quoniam sic scriptum est, Christum pati, et resurgere a mortuis, et prædicari in nomine ejus remissionem (65) peccatorum in omnes gentes ⁶⁶. » Hic autem est, qui ex Maria natus est. « Oportet enim, loquitur ⁶⁷, Filium hominis multa pati, et reprobari, et crucifigi, et die tertio resurgere. » Non ergo alterum filium hominis novit Evangelium, nisi hunc qui ex Maria, qui et passus est ; sed neque Christum avolantem ante passionem a Jesu ; sed hunc qui natus est, Jesum Christum novit Dei Filium, et eundem hunc passum resurrexisse, quemadmodum Joannes Domini discipulis confirmat (66), dicens : « Hæc autem scripta sunt, ut credatis quoniam Jesus est (67), Filius Dei, et ut credentes vitam æternam (68) habeatis in nomine ejus ⁶⁸ ; » providens (69) has blasphemias regulas, quæ divi-

⁶⁰ Psal. lxxvii, 5, 6, 7. ⁶¹ Luc. i, 32. ⁶² Psal. cix, 4. ⁶³ Luc. ii, 29 seqq. ⁶⁴ Isa. viii, 3. ⁶⁵ Sup. c. X. ⁶⁶ Isa. viii, 4. ⁶⁷ Luc. xxiv, 25, 26. ⁶⁸ Ibid. 44 seqq. ⁶⁹ Marc. viii, 31. ⁷⁰ Joan. xi, 31.

(53) Spiritum. Editt. addunt sanctum.

(54) Dominans. Alii Dominus. Sed prius magis placet ; quia alludit Irenæus ad Rom. xiv, 9, ubi xpo-
pov, dominetur, exstat.

(55) Acceperat. Eras. et Gall. accepit.

(56) Hunc manibus ... primogenitum. Eras., Gall. et Feuard. minus bene : hunc ex manibus, perperam omissa voce primogenitum.

(57) Parasti ... ad revelationem. Clarom. et Arund. preparasti ... in revelationem.

(58) Populi tui. Editt. cum Merc. 2, plebis tuæ.

(59) Lumen hominum. Sic Clarom. et Voss., cæteri lumen omnium.

(60) Benedicebat. Sic pro benedixit reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(61) Cognosceret. Ita pro cognosceret ex Voss. posui.

(62) Manifestans. Vocem omnia quæ præmittitur in omnibus editt. deleui auctoritate cod. Arund. utpote superfluum et turbantem sensum.

(63) Absconsa. Editt. occulta.

(64) Introire. Ita quod ante hoc verbum solius

Vulgatæ Latinae auctoritate præfixit Feuard. omit-
tunt nss. omnes, una cum Græco Lucæ textu. Sed
addit Clarom. particulam in ante claritatem.

D (65) Christum pati ... remissionem. Addit Feuard.
et sic oportebat, ante Christum, et penitentiam in
ante remissionem. Sed cum ex voces desint in om-
nibus aliis codd. in Eras., Gall., Clarom. et Anglie,
imo et in prioribus Feuard. editt., priores autem,
et sic oportebat, nec legantur in cod. Cantabrig.
posteriores vero iterum onittat Irenæus eundem
Lucæ locum repetens infra lib. iv, cap. 26, idcirco
eas, utpote citra auctoritatem additas expunxi. Non
tamen eas abfuisse ab Irenæi codicibus hinc con-
cludo : non raro enim Scripturæ verba compendio
refert.

(66) Confirmat. Feuard. in marg., Arund. et
Merc. 1, confirmavit.

(67) Jesus est. Christus additur in editt. et A-
rund.

(68) Æternam. Non exstat in nostris N. T
codd.

(69) Providens. Hic et alibi pro prævidens.

dant Dominum, quantum ex ipsis attinet, ex altera et altera substantia dicentes eum factum. Propter quod et in epistola sua sic testificatus est nobis ⁶⁷ : « Filioli, novissima hora est, et quemadmodum audistis quoniam Antichristus venit, nunc Antichristi multi facti sunt : unde cognoscimus quoniam novissima hora est. Ex nobis exierunt, sed non erant ex nobis : si enim fuissent ex nobis, permansissent utique nobiscum : sed ut manifestarentur quoniam non sunt ex nobis. Cognoscite ergo (70) quoniam omne mendacium extraneum est, et non est de veritate. Quis est mendax, nisi qui negat quoniam Jesus non est Christus? hic est Antichristus. »

6. Quis autem omnes, qui prædicti sunt, etsi lingua quidem contentur unum Jesum Christum, semetipsos derident, aliud quidem sentientes, aliud vero dicentes; (etenim argumenta illorum varia, quemadmodum ostendimus) alterum quidem passum, et natum hunc esse Christum annuntiant, et esse alterum eorum Demiurgi, (autem) (71) qui sit ex dispositione, vel eum qui sit ex Joseph, quemque passibilem argumentantur; alterum vero eorum ab invisibilibus et inenarrabilibus descendisse, quem et invisibilem, et incomprehensibilem, et impassibilem esse confirmant, errantes a veritate, eo quod abstat sententia eorum ab eo qui est vere Deus : nescientes quoniam huius Verbum unigenitum (72), qui semper humano generi adest, unius et consparsus (73) suo plasmati secundum placitum Patris, et caro factus, ipse est Jesus Christus Dominus noster, qui passus est pro nobis, et surrexit propter nos : et rursus venturus in gloria Patris, ad resuscitandum universam carnem, et ad ostensionem salutis, et regulam iusti iudicii ostendere omnibus, qui sub ipso facti sunt (74). Unus igitur Deus Pater, quemadmodum ostendimus, et unus Christus Jesus Dominus noster, veniens per universam dispositionem, et omnia in semetipsum recapitulans (75). In omnibus autem est et homo, plasmatio Dei : et hominem ergo in semetipsum recapitulans est, invisibilis visibilis factus, et incom-

prehensibilis factus comprehensibilis, et impassibilis passibilis, et Verbum homo, universa in semetipsum recapitulans : uti sicut in superecclesiis, et spiritalibus, et invisibilibus princeps est Verbum Dei; sic et in visibilibus, et corporalibus principatum habeat, in semetipsum primatum assumens, et apponens semetipsum caput Ecclesiae, universa attrahat ad semetipsum apto in tempore.

7. Nihil enim incomptum atque intempestivum apud eum, quomodo nec incongruens est apud Patrem. Præcognita sunt enim omnia (76) a Patre, perficiuntur autem a Filio, sicut congruum et consequens est, apto tempore. Propter hoc properante Maria ad admirabile vini signum, et ante tempus volente participare compendii poculo (77), Dominus repellens ejus intempestivam festinationem, dixit : « Quid mihi et tibi est, mulier? nondum venit hora mea ⁶⁸; » expectans eam horam quæ est a Patre præcognita. Propter hoc cum aspe vellent eum homines apprehendere : « Nemo, inquit, immisit manus ei : nondum enim venerat hora apprehensionis ⁶⁹ (78), » nec tempus passionis, quod præcognitum fuerat a Patre; quemadmodum et Habacuc propheta ait ⁷⁰ : « In eo cum appropinquarint anni, cognosceris, in adventu temporis ostenderis, in eo quod turbetur anima mea in ira, misericordiae tuae memoraberis. » Sed et Paulus ait ⁷¹ : « Cum autem venit plenitudo temporis, misit Deus Filium suum. » Per quod manifestum est, quoniam omnia quæ præcognita erant a Patre, ordine, et tempore, et hora præcognita et apta perfecti Dominus noster, unus quidem et idem existens, dives autem et multus. Diviti enim et multæ voluntati Patris deservit, cum sit ipse Salvator eorum qui salvantur, et Dominus eorum qui sunt sub dominio, et Deus eorum quæ constituta sunt, et Unigenitus Patris, et Christus qui prædicatus est, et Verbum Dei incarnatus, cum advenisset plenitudo temporis, in quo filium hominis fieri oportebat Filium Dei.

207 8. Igitur omnes extra dispositionem sunt (79), qui sub obtentu agnitionis alterum quidem Jesum intelligunt, alterum autem Christum,

⁶⁷ I Joan. II, 18 seqq. ⁶⁸ Joan. II, 4. ⁶⁹ Joan. VII, 30. ⁷⁰ Habac. III, 2. ⁷¹ Galat. IV, 4.

(70) *Cognoscite ergo*, etc. Hæc non eodem modo leguntur in N. Test. exemplaribus; sed quædam omisit Irenæus, quædam et addidit, connexionis et explanationis gratia.

(71) *Autem*. Abundat hæc particula.

(72) *Unigenitus*. Ita Clarom. et Voss. Alii perperam, *unius*.

(73) *Consparatus*. Græce *περσπυμένος*, ut recte conjicit Grabiun, *commixtus*, id est *intime unius*; quomodo a Plutarcho in *Romulo* dicitur *περσπυμένη οὐρανὸν ψυχῇ*.

(74) *Ostendere omnibus qui sub ipso facti sunt*. Græca phrasis pro ostendendam omnibus qui ipsi subditi facti sunt.

(75) *Omnia in semetipsum recapitulans*. Semetipsum pro semetipso scripsi auctoritate cod. Clarom., quia deinceps accusandi casum adhibet auctor. Alludit vero, ut scienter notat Fevardentius, ad hunc Pauli locum Ephes. I, 10: *Instaurare*

omnia in Christo; ubi pro *instaurare* (quod minus Hieronymo placet, quam *recapitulare*) Græcus textus habet, *ἀνακατασκευάζει*, id est universam hominum et angelorum salutem, adeoque cunctam omnium rerum celestium et terrestrium summam ad unum Christum revocare, ac in eo unico comprehendere.

(76) *Omnia*. Hæc quod ante omnia prædixit in omnibus editt. expunxi auctoritate Clarom., Arund., Voss. et Merc. 1.

(77) *Compendii poculo*. Compendii poculum vocat, quia, ut superius ait cap. II, n. 5, *per verbum compendialiter ac simpliciter ex aqua, ad usum eorum qui ad nuptias convocati erant, factum est vinum*.

(78) *Apprehensionis*. Editt. addunt *ejus*; omitunt vero mss. omnes, excepto uno Merc.

(79) *Extra dispositionem sunt*. Id est, alieni sunt a gratia incarnationis Filii Dei, quam obo-

et alterum Unigenitum (ab hoc (80) autem rursus esse Verbum); et alterum Salvatorem, quem etiam eorum qui in deminatione facti sunt Æones, emissionem esse dicunt hi qui sunt erroris discipuli: qui a foris quidem oves, (per eam enim quam habent extrinsecus loquelam, similes nobis apparent, eadem nobiscum loquentes) intrinsecus veru lupi⁷². Sententia enim eorum homicidialis, deos quidem plures confingens, et patres multos simulans; comminuens autem et per multa dividens Filium Dei: quos et Dominus nobis cavere prædixit, et discipulus ejus Joannes in prædicia Epistola (81) fugere eos præcepit dicens⁷³: « Multi seductores exierunt (82) in hunc mundum; qui non constentur Jesum Christum in carne venisse. Hic est seductor et Antichristus. Videte eos (83), ne perdatiis quod operati estis (84). » Et rursus in Epistola ait⁷⁴: « Multi pseudo-prophetae exierunt de sæculo (85). In hoc cognoscite Spiritum Dei: Omnis spiritus qui constitatur Jesum Christum in carne venisse, ex Deo est. Et omnis spiritus qui solvit Jesum (86), non est ex Deo, sed de Antichristo est. » Hæc autem similia sunt illi, quod in Evangelio dictum est⁷⁵, quoniam « Verbum caro factum est, et inhabitavit in nobis. »

Διὸ πάλιν (87) ἐν τῇ Ἐπιστολῇ φησί: « Πᾶς ὁ πιστεύων ὅτι Ἰησοῦς Χριστὸς ἐκ τοῦ Θεοῦ γεγέννηται: » ἔνα καὶ τὸν αὐτὸν εἰδὼς Ἰησοῦν Χριστὸν, ὃ ἠνοίχθησαν αἱ πύλαι τοῦ οὐρανοῦ, διὰ τὴν ἐν σαρκὶ ἀνάληψιν αὐτοῦ: δὲ καὶ ἐν τῇ αὐτῇ σαρκί, ἐν ᾗ καὶ ἔπαθεν, ἐλευσάται, τὴν δόξαν ἀποκαλύπτων τοῦ Πατρὸς.

9. Et Paulus autem his consentiens. Romanos alloquens, ait⁷⁶: « Multo magis hi, qui abundan-

Propter quod rursus in Epistola clamat⁷⁷: « Omnis qui credit quia Jesus est Christus, ex Deo natus est; » unum et eundem sciens Jesum Christum, cui apertæ sunt portæ coeli, propter carnalem ejus assumptionem: qui etiam in eadem carne in qua passus est, veniet, gloriam revelans Patriæ.

tiam gratiæ et justitiæ (88) accipient in vitam, regnabunt per unum Jesum Christum. » Nescit ergo cum qui evolavit Christum a Jesu; neque cum novit Salvatore qui sursum est, quem impassibilem dicunt. Si enim alter quidem passus est, alter autem impassibilis mansit; et alter quidem natus est, alter vero in eum, qui natus est, descendit, et rursus reliquit eum; non unus, sed duo monstrantur. Quoniam autem unum eum, et qui natus est, et qui passus est, Christum Jesum novit Apostolus, in eadem Epistola iterum dicit⁷⁸: « An ignoratis, quoniam quotquot baptizati sumus in Christo Jesu, in morte ejus baptizati sumus? ut quemadmodum resurrexit Christus (89) a mortuis, sic et nos in novitate vitæ ambulemus. » Rursus autem significans Christum passum, et ipsam esse Filium Dei, qui pro nobis mortuus est, et sanguine suo redemit nos in præfinito tempore, ait⁷⁹: « Ut quid enim (90) Christus, cum adhuc essemus infirmi, secundum tempus pro impiis mortuus est? Commendat autem suam dilectionem Deus in nobis, quoniam cum adhuc essemus peccatores, pro nobis Christus mortuus est: multo magis justificati nunc in sanguine ejus, salvi erimus per ipsum ab ira. Si enim cum essemus inimici, reconciliati sumus Deo per mortem Filii ejus, multo magis reconciliati, salvi erimus in vita ejus. » Hunc eundem qui apprehensus est, et passus est, et effudit sanguinem suum pro nobis, hunc Christum, hunc Filium Dei manifestissime annuntians, qui etiam surrexit, et assumptus est in coelos, quemadmodum ipse ait⁸⁰: « Simul autem Christus mortuus est, immo (91) et resurrexit, qui est in dextera Dei. » Et iterum⁸¹: « Scientes quoniam Christus (92) resurgens a mortuis, jam non moritur. » (Prævidens enim et ipse per Spiritum subdivisiones malorum magistrorum, et omnem ipsorum occasionem dissensionis volens abscindere, ait quæ prædicta sunt.) « Si autem Spiritus ejus, qui suscitavit Jesum a mortuis, inhabitat (93) in vobis; qui suscitavit Christum a mor-

⁷² Matth. vii, 15. ⁷³ II Joan. 7, 8. ⁷⁴ I Joan. iv, 1, 2, 3. ⁷⁵ Joan. i, 14. ⁷⁶ I Joan. v, 1. ⁷⁷ Rom. v, 17. ⁷⁸ Rom. vi, 3, 4. ⁷⁹ Rom. v, 6 seqq. ⁸⁰ Rom. viii, 34. ⁸¹ Rom. vi, 9.

νομίας nomine designasse Patres Græcos jam non D
seuvel diximus.

(80) *Ab hoc.* Al. vitiose, *ab hoc.*

(81) *Prædicia Epistola.* Memoria lapsus Irenæus ad primum Joannis Epistolam, jam a se allegatam referri, quæ ad secundam pertinent.

(82) *Exierunt.* Ἐξῆλθον cum Vulgato interprete legit Irenæus; nos εἰσῆλθον.

(83) *Videte eos.* Pro ταυτούς, legisse videtur Irenæus αὐτούς, nisi lapsus interpretes alterum pro altero legerit.

(84) *Ne perdatiis quod operati estis.* Ἴνα μὴ ἀπολέσητε τὰ ἐργασάμεθα cum Irenæo habet Alexand. cod. et alii non pauci, quomodo et Vulgatus interpretes legit. At in editis. Græcis exstat, ἵνα μὴ ἀπολέσωμεν τὰ ἐργασάμεθα.

(85) *De sæculo.* Εἰς τὸν κόσμον, in mundum, seu sæculum habent nostri codd.

(86) *Qui solvit Jesum.* Legissee videtur Irenæus cum Vulgato interprete, ὃ λύει τὸν Ἰησοῦν. Editi

vero Græci: ὃ μὴ ὁμολογῇ τὸν Ἰησοῦν Χριστὸν ἐν σαρκὶ ἐληλυθότα. Cæterum (Christum cum Vulgato interp. omittunt Clarom., Voss. et Arund.

(87) *Διὸ πάλιν.* Hæc excerpta sunt ex Theodoretii dial. ii, qui dicitur *Inconfusus.*

(88) *Gratiæ et justitiæ.* In Vulgata Latina legitur: *Gratiæ, et donationis, et justitiæ.* In editis. Græcis: Τῆς χάριτος καὶ τῆς δωρεᾶς καὶ τῆς δικαιοσύνης. Cum Irenæo τῆς δωρεᾶς; omittit Origenes, *Comment. in Joan.*, pag. 334.

(89) *Christus.* Deest in Eras. et Gall.

(90) *Ut quid enim.* Legissee videtur Irenæus cum Vulgato interprete, εἰς τί γάρ. Edita vero habent ἔτι γάρ.

(91) *Imo.* Clarom., Arund. et Voss. omittunt qui additum in editis.

(92) *Christus.* Deest in Eras. et Gall.

(93) *Inhabitabit.* Sic Clarom. et Voss. et Fouard. in marg.; cæteri, *habet.*

tuus, vivificabit et mortalia corpora vestra ⁹⁴ (94). » A Spiritu ad unitatem redigente distantes tribus, et Unum quod non exclamat (95) ad eos, qui volunt audire : Nolite (96) errare ; unus et idem est Christus Jesus Filius Dei, qui per passionem reconciliavit nos Deo, et resurrexit a mortuis, qui est in dextera Patris, et perfectus in omnibus : qui cum vapularet, non reppercutiebat ; « qui cum pateretur, non est minatus ⁹⁷ » (97) ; » et cum tyrannidem pateretur, rogabat Patrem ut ignosceret his qui se crucifixerant. Ipse enim vere salvavit : ipse est Verbum Dei, ipse Unigenitus a Patre, Christus Jesus Dominus noster (98).

208 CAPUT XVII ⁹¹.

Non Christum aut Salvatorem, sed Spiritum sanctum in Jesum descendisse docent apostoli. Cur descendit, explicatur.

1. Etiam potuerunt dicere apostoli, Christum descendisse in Jesum ; aut illum superiorem Salvatorem, in eum qui sit dispositionis ; aut illum qui est ab invisibilibus, in eum qui est Demiurgi : sed nihil quidem tale neque scierunt, neque dixerunt ; si enim scissent et dixissent utique : quod autem erat, hoc et dixerunt, Spiritum Dei sicut columbam descendisse in eum ⁹², hunc Spiritum, de quo ab Isaia dictum est : « Et requiescet super eum Spiritus Dei ⁹³ ; » sicut prædiximus. Et iterum : « Spiritus Domini super me, propter quod unxit me ⁹⁴. » Iste Spiritus, de quo ait Dominus : « Non enim vos estis qui loquimini, sed Spiritus Patris vestri qui loquitur in vobis ⁹⁵. » Et iterum potestatem regenerationis in Deum (99) dans (1) discipulis, dicebat eis : « Euntes docete omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, et Filii, et Spiritus sancti ⁹⁶. » Hunc enim promisit per prophetas ⁹⁷ effundere in novissimis temporibus super servos et ancillas, ut prophetent : unde et in Filium Dei, filium hominis factum, descendit, cum ipso assuescens habitare in genere humano, et requiescere in hominibus, et habitare in plasmate Dei, voluntatem Patris operans in ipsis, et renovans eos a vetustate in novitatem Christi.

2. Hunc Spiritum petiit David humano generi, dicens : « Et Spiritu principali confirma me ⁹⁸. » Quem et descendisse Lucas ait ⁹⁹ post ascensum Domini super discipulos in Pentecoste, habentem potestatem omnium gentium ad introitum vite et adaptionem Novi Testamenti : unde et omnibus linguis conspirantes (2) hymnum dicebant Deo,

⁹¹ Rom. viii, 11. ⁹² I Pet. ii, 25. ⁹³ Cap. XIX. ⁹⁴ Matth. iii, 16. ⁹⁵ Isa. xi, 2. ⁹⁶ Isa. lxi, 1. ⁹⁷ Matth. x, 20. ⁹⁸ Matth. xxviii, 19. ⁹⁹ Joel. ii, 28, 29. ¹ Psal. l, 14. ² Act. ii. ³ Joan. xvi, 7. ⁴ Joan. iv, 7. ⁵ Jud. vi, 37. ⁶ Isa. v, 6. ⁷ Isa. xi, 2. ⁸ Luc. x, 18.

(94) *Nobis..vestra.* Eras., Gall. et Feuard. *nobis.. nostra*, quibuscum quoad posteriorem vocem consentiunt Arund. et Mere. 1.

(95) *Unum quod non exclamat.* Latine dixisset alter, tantum non exclamat.

(96) *Audite : Nolite.* Deum post audire addunt Feuard., Grab. et Voss. Melius omittunt alii. *Quoniam* vero quod prægungunt editt. omnes ante *nolite*, exponi auctoritate col. Voss.

(97) *Minatus.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *minatus*.

primitias omnium gentium offerente Patri. Unde et Dominus pollicitus est mittere se Paracletum, qui nos aptaret Deo ⁹⁴. Sicut enim de arido tritico massa una fieri non potest sine humore, neque unus panis : ita nec nos multi unum fieri in Christo Jesu poteramus, sine aqua quæ de celo est. Et sicut arida terra, si non percipiat humorem, non fructificat ; sic et nos, lignum aridum existentes primum nunquam fructificaremus vitam, sine superna voluntaria pluvia. Corpora enim nostra per lavacrum illam, quæ est (3) ad incorruptionem, unitatem acceperunt ; animæ autem per Spiritum. Unde et utraque necessaria, cum utraque proficiunt in vitam Dei, miserante Domino nostro (4) Samaritanæ illi prævaricatrici ⁹⁵, quæ in uno viro non mansit, sed fornicata est in multis nuptiis, et ostendente ei, et pollicente aquam vivam, ut ulterius non sitiret, neque occuparetur ad humectationem aquæ laboriosæ, habens in se potum salientem in vitam æternam. Quod Dominus (5) accipiens munus a Patre, ipse quoque his donavit qui ex ipso participantur, in universam terram mittens Spiritum sanctum.

3. Hanc muneris gratiam prævidens Gedeon ille Israelita ⁹⁶, quem elegit Deus, ut salvaret populum Israel de potentatu alienigenarum, demutavit petitionem, et super vellus lanæ, in quo tantum primum ros fuerat, quod erat typus populi, ariditatem futuram prophetans ; hoc est, non jam habituros eos a Deo Spiritum sanctum, sicut Isaias ait : « Et nubibus mandabo ne pluant super eam ⁹⁷ ; » in omni autem terra fieri ros, quod est Spiritus Dei, qui descendit in Dominum, « spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et virtutis, spiritus scientiæ et pietatis, spiritus timoris Dei ⁹⁸ ; » quem ipsum iterum dedit Ecclesiæ, in omnem terram mittens de cælis Paracletum, ubi et diabolum, tanquam fulgur, projectum ait Dominus ⁹⁹. Quapropter necessarius nobis est ros Dei, ut non comburamur, neque infructuosi efficiamur, et ubi accusatorem habemus, illuc habeamus et Paracletum : commendante Domino Spiritui sancto suum hominem, qui inciderat in latrones, cui ipse misertus est, et ligavit vulnera ejus, dans duo denaria regalia, ut per Spiritum imaginem et inscriptionem Patris et Filii accipientes, fructificemus creditum

(98) *Dominus noster.* Alii, *Deus noster*.

(99) *In Deum.* Desunt in Eras. et Gall.

(1) *Dans.* Sic mss. omnes. Editt. vero, *demandans*.

(2) *Adaptionem..conspirantes.* Al. *apertionem... conspirantes*.

(3) *Illam quæ est.* Al. *illud quod est*.

(4) *Domino nostro.* *Jesu Christo* addunt editt. Sed hæc duæ voces desunt in omnibus mss.

(5) *Quod Dominus.* Alii *quoniam Dominus*.

nobis denarium, multiplicatum Domino annuerant.

4. Τοῦ Πνεύματος (6) οὖν καταλθόντος διὰ τὴν προωρισμένην οἰκονομίαν, καὶ τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ μονογενοῦς, ὃς καὶ Ἀδὸς ἐστὶ τοῦ Πατρὸς, ἐλθόντος τοῦ πληρώματος τοῦ χρόνου, σαρκωθέντος ἐν ἀνθρώπῳ (9), καὶ πάσαν τὴν κατὰ ἀνθρώπον οἰκονομίαν ἐκπληρώσαντος, τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ, ἐνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ ὄντος, ὡς αὐτὸς ὁ Κύριος μαρτυρεῖ, καὶ οἱ ἀπόστολοι ὁμολογοῦσι, καὶ οἱ προφῆται κηρύττουσι· ψευδεῖς ἀπαλελθῆσαν πάσαι αἱ διδασκαλῖαι τῶν τὰς ὁδοῦσας, καὶ τεράδας, καὶ δοχῆσαις παρεξερχητόνων, 209 et subdivisiones excogitaverunt: qui Spiritum quidem Interimunt, alium autem Christum, et alium Jesum intelligunt, et non unum Christum, sed plures fuisse docent: et si unitus eos dixerint, iterum ostendunt eum quidem participasse passionem, hunc autem impassibilem perseverasse; et hunc quidem ascendisse in Pleroma, hunc autem in medietate remansisse; et hunc quidem in invisibilibus et innominabilibus epulari et oblectari, hunc autem assidere Demiurgo, evacuantem eum virtute. Unde oportebit et te, et omnes qui intendunt huc scripturæ, et solliciti sunt pro sua salute, non, cum audiant forinsecus eorum sermones, sponte succumbere. Similia enim loquentes fidelibus, sicut prædiximus, non solum dissimilia sapiunt, sed et contraria, et per omnia plena blasphemis, per quæ interficiunt eos, qui per similitudinem verborum dissimile affectionis eorum in se attrahunt venenum: sicut quis aquæ mistum gypsum dans pro lacte, seducat per similitudinem coloris, sicut quidam dixit superior no-

4. Spirito itaque descendente super prædictam (7) dispositionem, et Filio Dei unigenito, qui et Verbum est Patris, veniente plenitudinis temporis, incarnato in homine (8) propter hominem, et omnem secundum hominem dispositionem implente Jesu Christo Domino nostro, uno et eodem existente, sicut et ipse Dominus testatur, et apostoli consentiunt, et prophete annuntiant; mendaces utentur sunt universæ doctrinæ eorum, qui octonationes et quaternationes putativas (10) adin-

A bis, de omnibus qui quolibet modo depravant quæ sunt Dei, et adulterant veritatem. In Dei lacte (11) gypsum male miscetur.

CAPUT XVIII.

Redit ad susceptum argumentum, probatque tum ex Pauli, tum ex ipsius Domini verbis, Christum a Jeſu dividendum non esse, nec Filium Dei specie tenus, sed vere hominem factum esse.

1. Ostenso manifeste, quod in principio Verbum existens apud Deum, per quem omnia facta sunt, qui et semper aderat generi humano, hunc in novissimis temporibus secundum præfinitum tempus a Patre, unitum suo plasmati, passibilem hominem factum; exclusa est omnis contradictio dicentium: Si ergo tunc natus est, non erat ergo ante Christus. Ostendimus enim, quia non tunc cœpit Filius Dei, existens semper apud Patrem; sed quando incarnatus est, et homo factus, longam hominum expositionem in seipso recapitulavit, in compendio nobis salutem præstans, ut quod perdidideramus in Adam, id est secundum imaginem et similitudinem esse Dei, hoc in Christo Jesu recipereamus.

2. Quia enim non erat possibile, eum hominem, qui semel victus fuerat, et elisus per inobedientiam, replasmare et obtinere bravium victoriæ; iterum autem impossibile erat, ut salutem perciperet, qui sub peccato ceciderat: utraque operatus est Filius, Verbum Dei existens, a Patre descendens, et incarnatus, et usque ad mortem descendens, et dispensationem consummans salutis nostræ, cui credere nos indubitate adhortans, iterum dicit: « Ne dixeris in corde tuo: Quis ascendit (12) in cælum? hoc est Christum deducere. Aut, quis descendit in abyssum? hoc est Christum a mortuis liberare. » Deinde infert: « Quoniam si confitearis in ore tuo Dominum Jesum, et credideris in corde tuo, quoniam Deus illum excitavit a mortuis, salvus eris. » Et rationem reddidit propter quam (13) hæc fecit Verbum Dei, dicens: « In hoc enim Christus et vixit (14), et mortuus est, et resurrexit, ut vivorum et mortuorum dominetur. » Et iterum ad Corinthios scribens ait: « Nos autem annuntiamus Christum Jesum crucifixum. » Et infert: « Calix benedictionis, quem

Cap. XX. ¹ Rom. x, 6, 7. ² Ibid. 9. ³ Rom. xiv, 9. ⁴ I Cor. i, 23. ⁵ I Cor. x, 16.

(6) Τοῦ Πνεύματος. Græca hæc refert Theodoretus Dial. i, qui dicitur *Immutabilis*.

(7) Super prædictam. Græca sonant, *propter prædictam*. Sed legisse videtur interpret, ἐπὶ τὴν προωρισμένην.

(8) In homine. Eras., Gall. et Feuard. vitiose, in hominem.

(9) Ἐν ἀνθρώπῳ. Adde juxta Latinum interpretationem, ὃς ἀνθρώπων.

(10) Putativas. Græc. καὶ δοχῆσαις, et vanas species seu opiniones.

(11) Veritatem. In Dei lacte. Sic cod. Clarom. melius, ni fallor, quam cæteri: *Veritatem Dei. Lactis*. Per Dei lac intelligit verba catholica, quibus erroris gypsum miscebant hæretici. Gypsum enim præbens venenum habere docet Plinius lib. xxxvi, cap. 24. Conjicit Græbuis hanc sententiam

D ad marginem a quopiam ascriptam, in textum inde irrepsisse. Sed forte ipsa verba sunt antiqui illius, quem tacito nomine sæpe allegat Irenæus.

(12) Ascendit. Sic pro *ascendit* reposui auctoritate Clarom., Merc. 2 et Feuard. in marg., quia mox sequitur *descendit*, et velut noster Pauli epistolarum ms. cod. utrobique præteritum habet. In cæteris Irenæi exemplaribus legitur, *ascendit..... descendit*; in nostris vero N. T. codd. utrobique futurum.

(13) Propter quam. Causam addunt editi. omnes, sed male. Hanc vocem expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.

(14) Et vixit. Absunt hæc ab editis N. T. codd. Sed in pluribus mss. Græcis pro ἀνέζησεν legitur ἔζησεν. Similes præ oculis habere possunt Irenæus; nisi quod καὶ ἔζησεν transposuerit ante καὶ ἀπέθανεν.

benedicimus, nonne communicatio sanguinis est A Christi? »

3. Quis est autem qui communicavit (15) nobis de escis? Utrum is qui ab illis affligitur sursum Christus, superextensio illo, id est fini, et formavit eorum Matrem : an vero qui ex virgine est Emmanuel, qui butyrum et mel manducavit, de quo ait propheta ⁶ : « Et homo est, et quis cognosceret (16) eum? » Hic idem a Paulo annuntiatur : « Tradidi enim, inquit, vobis in primis, quoniam Christus mortuus est pro peccatis nostris secundum Scripturas, et quoniam sepultus est, et resurrexit tertia die secundum Scripturas ⁷. »

Φανερόν οὖν (17), ὅτι Παῦλος ἄλλον Χριστὸν οὐκ οἶδεν, ἀλλ' ἢ τοῦτον τὸν καὶ παθόντα, καὶ ταφέντα καὶ ἀναστάντα, καὶ γεννηθέντα, ὃν καὶ ἀνθρώπων λέγει. Εἰπὼν γάρ : « Εἰ δὲ Χριστὸς κηρύσσεται, ὅτι ἐκ νεκρῶν ἐγήγερται, » ἐπιφέρει, τὴν αἰτιαν ἀποδοῦς τῆς σαρκώσεως αὐτοῦ : « Ἐπειδὴ γὰρ δι' ἀνθρώπου ὁ θάνατος, δι' ἀνθρώπου ἀνάστασις ἐκ νεκρῶν (18). » Καὶ πανταχοῦ ἐπὶ τοῦ πάθους τοῦ Κυρίου ἡμῶν, καὶ τῆς ἀνθρωπότητος αὐτοῦ, καὶ τῆς νεκρώσεως, τῷ τοῦ Χριστοῦ χέρεται ὀνόματι, ὡς ἐπὶ τοῦ : « Μὴ τῷ βρώματι σου ἀκαίον ἀπόλλυς, ὑπὲρ οὗ Χριστὸς ἀπέθανε. » Καὶ πάλιν : « Νυνὶ δὲ ἐν Χριστῷ, οἱ ποτὲ ὑμεῖς ὄντες μακρὰν, ἐγενήθητε ἐγγύς, ἐν τῷ αἵματι τοῦ Χρι-

στοῦ. » Καὶ πάλιν : « Χριστὸς ἡμᾶς ἐξηγόρασεν ἐκ τῆς κατάρας τοῦ νόμου, γενόμενος ὑπὲρ ἡμῶν καταράρα, γέγραπται γάρ : Ἐπικατάρατος πᾶς ὁ κρεμόμενος ἐπὶ ξύλου. »

facti estis proximi in sanguine Christi ¹¹. » Et iterum : « Christus nos redemit de maledicto legis, factus pro nobis maledictum ; quoniam scriptum est : Maledictus omnis qui pendet in ligno ¹². »

Et iterum : « Et periet (19) infirmus in tua scientia frater, propter quem Christus mortuus est ¹³, » significans quoniam non Christus impassibilis descendit in Jesum, sed ipse, Jesus Christus cum esset, passus est pro nobis, qui decubuit et resurrexit, qui descendit et ascendit, Filius Dei, filius hominis factus : quemadmodum et ipsum nomen significat. In Christi enim nomine subauditur qui unxit, et ipse qui unctus est, et ipsa unctio in qua unctus est. Et unxit quidem Pater, unctus est vero Filius, in Spiritu, qui est unctio ; quemadmodum per Isaiam ait sermo : « Spiritus Dei super me, propter quod unxit me ¹⁴ ; » significans et ungentem Patrem, et unctum Filium, et unctionem, qui est Spiritus.

4. Et ipse autem Dominus manifestum facit eum, qui est passus. Cum enim interrogasset discipulos : « Quem me homines dicunt esse filium hominis? » Petrus cum respondisset (20) : « Tu es Christus Filius Dei vivi ; » et cum laudatus esset ab eo, « Quoniam caro et sanguis non revelavit ei, sed Pater qui est in cœlis ¹⁵ ; » manifestum fecit, quoniam filius hominis hic est Christus Filius Dei vivi : « Ex eo enim, inquit ¹⁶, cœpit demonstrare discipulis (21), quoniam oportet illum Hierosolymam ire, et multa pati a sacerdotibus, et reprobari (22), et crucifigi, et tertia die resurgere. » Ipse qui agnitus est a Petro Christus, qui eum beatum dixit, quoniam Pater ei revelavit Filium Dei vivi, dixit, semelipsum oportere multa pati et crucifigi : et tunc Petro increpavit (23), secundum opinionem hominum putanti eum esse Christum, et passionem

⁶ Jerem. xvii, 9. ⁷ I Cor. xv, 3, 4. ⁸ Ibid. 12. ⁹ Gal. iii, 13. ¹⁰ I Cor. viii, 11. ¹¹ Isa. lxi, 4.

¹² Ibid. 21. ¹³ Rom. xiv, 15. ¹⁴ Ephes. ii, 13. ¹⁵ Matth. xvi, 13 seqq. ¹⁶ Ibid. 21.

(15) *Communicavit*. Al. *communicat*.

(16) *Cognosceret*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss., Merc. 1 et Grab. juxta Græcum sacri textus, γινώσκειται. Reliqui, *cognoscit*. Hæc verba citantur secundum versionem LXX. Quod vero ad Christum trahantur, non ab Irenæo tantum, sed et a Tertulliano, non semel, et a Cypriano lib. ii ^{adv. Jud.}, cap. 10, minus probat Hieronymus in *Comment.* in hunc locum.

(17) *Φανερόν οὖν*. Græca hæc allegavit Theodoretus, dial. iii, qui *Impatibilis* inscribitur.

(18) *Ἐκ νεκρῶν*. Particulam *ἐκ* non agnoscunt neque vetus Irenæi interpres, neque sacer textus.

(19) *Et periet*. *Periet* pro *peribit* dictum est. Ejusmodi futura mediæ et infimæ Latinitatis scriptoribus familiaria fuisse nemo nescit.

(20) *Cum respondisset*. Feuard. solus male cum respondit.

D (21) *Discipulis*. Id est *discipulis*.

(22) *Et reprobari*. Dum istæ voces huc translata videntur vel ex Marc. viii, 31, vel ex Luc. ix, 22. Neque enim occurrunt Matth. xvi, 21, unde ceterum desumptæ sunt.

(23) *Petro increpavit*. Sic in cod. Clarom. scriptum legitur : quamvis recentissima manus improdenter subscripserit, *Petrum*, haud advertens duos dativos casus iterum sequi : quod idem cæterorum amanuensium erratum fuit, in editt. deinde derivatum. Huic vero mederi dum conati sunt aliqui, auxerunt ; nam pro *putanti*, *aversanti*, scripserunt, *putantium*, *aversantium* ; ut hæc voces non ad *Petrum*, sed ad *hominum* referrentur. Scribas fefellit Græci sermonis ignorantia. Nempe quem casum, dativum scilicet, Græci tribuunt verbo *ἐπιτιμᾶν*, eundem incautus tribuit interpres verbo *increpo* : cum accusativum tribuere debuisset.

eius avertenti, et dixit discipulis : « Si quis vult post me venire, neget (24) se, et tollat crucem suam, et sequatur me. Qui enim voluerit animam suam salvare (25), perdet illam ; et qui eam perdidit propter me, salvabit (26) eam ¹⁷. » Hæc enim Christus manifeste dicebat, ipse existens Salvator eorum, qui propter suam confessionem in mortem traderentur, et perderent animas suas.

5. Si autem ipse non erat passurus, sed avolare a Jesu, quid et adhortabatur discipulos tollere crucem, et sequi se, quam ipse non tollebat secundum ipsos, sed relinquebat dispositionem passionis ? Quoniam enim non de agnitione superioris crucis dicit hoc, quemadmodum quidam audent exponere, sed de passione, quam oportebat illum pati, et ipsi discipuli (27) ejus futurum erat ut paterentur, intulit : « Quicumque enim salvaverit (28) animam suam perdet eam ; et qui perdidit, inveniet eam. » Et quoniam passuri erant discipuli ejus propter eum (29), dicebat Judæis : « Ecce mitto ad vos prophetas, et sapientes, et doctores, et ex his interficietis, et crucifigetis ¹⁸. » Et discipulis dicebat : « Ante duces et reges stabitis propter me, et ex vobis flagellabunt, et interficient, et persequentur a civitate in civitatem ¹⁹. » Sciebat igitur et eos qui persecutionem passuri essent, sciebat et eos qui flagellari et occidi haberent propter eum. Et non altera de cruce, sed de passione, quam passurus esset ipse prior, post deinde discipuli ejus, erat ergo sermo ejus, adhortantis (30) etiam illos : « Nolite timere eos qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere ; time-te autem magis eum, qui habet potestatem, et corpus, et animam mittere in gehennam ²⁰ ; » et servare eas quæ essent ad eum confessiones (31). Etenim ipse confessurum se promittebat coram Patre suo eos, qui confiterentur nomen suum coram hominibus ; negaturum autem eos qui negarent eum ²¹, et confusurum qui confunderentur confessionem ejus ²² (32). Et cum hæc ita se habeant, ad

A tantam temeritatem progressi sunt quidam, ut etiam martyres spernant, et vituperent eos qui propter Domini confessionem occiduntur, et sustinent (33) omnia a Domino prædicta, et secundum hoc conantur vestigia assequi (34) passionis Domini, passibilis (35) martyres facti ; quos et concedimus ipsis martyribus (36). Cum enim inquireretur sanguis eorum, et gloriam consequentur, tunc a Christo confundentur omnes qui inhonoraverunt eorum martyrium. Et ex hoc autem quod Dominus in cruce dixerit : « Pater, remitte (37) eis, non enim sciunt quid faciunt ²³ ; » longanimitas, et patientia, et misericordia, et bonitas Christi ostenditur, ut et ipse pateretur, et ipse excusaret eos qui se male tractassent. Verbum enim Dei quod nobis B dixit : « Diligite inimicos vestros, et orate pro eis qui vos oderunt ²⁴ ; » ipse hoc fecit in cruce, in tantum diligens humanum genus, ut etiam pro his, qui se interficerent, postularet. Si quis autem, quasi duorum existentium (38), ~~211~~ judicium de his faciat, invenietur multo melior, et patientior, et vere bonus, qui in vulneribus ipsis, et plagis, et reliquis quæ in eum commiserunt, beneficus est, nec memor est in se commissæ malitiæ, eo qui avolavit, nec ullam injuriam, neque opprobrium passus est.

6. Hoc autem idem et illis occurrit, qui dicunt eum putative passum. Si enim non vere passus est, nulla gratia ei, cum nulla fuerit passio : et nos, cum incipiemus vere pati, seducens videbitur, C adhortans nos vapulare, et alteram præbere maxillam, si ipse illud non prior in veritate passus est : et quemadmodum illos seduxit, ut videretur eis ipse hoc quod non erat ; et nos seducit, adhortans perferre ea, quæ ipse non pertulit. Erimus autem et super magistrum, dum patimur et sustinemus, quæ neque passus est, neque sustinuit magister. Sed quoniam solus vere magister Dominus noster ; et bonus vere Filius Dei, et patiens, Verbum Dei Patris filius hominis factus. Luctatus est enim, et

¹⁷ Matth. xvi, 24, 25. ¹⁸ Matth. xxiii, 34. ¹⁹ Matth. x, 18 seqq. ²⁰ Ibid. 28. ²¹ Ibid. 32 seqq. ²² Marc. viii, 38. ²³ Luc. xxiii, 34. ²⁴ Matth. v, 44.

(24) *Neget*. Sic Clarom. et Anglic.; cæteri ab- D *negat*.

(25) *Salvare*. Edit. *salvum facere*.

(26) *Salvabit*. Sic omnes pene mss., nisi quod incuria scribarum legatur in Feuard. marg. et Voss. *salvavit*. Edit. *inveniet*.

(27) *Ipsi discipuli*. Sic Clarom. et Voss. Cæteri, *ipsis discipulis*.

(28) *Salvaverit*. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *salvabit*.

(29) *Propter eum*. Eras., Gall. et Feuard. *propterea*.

(30) *Adhortantis*. Arund. et Grab. *adhortans*.

(31) *Servare eas quæ essent ad eum confessiones*. Id est, in confessione nominis ejus stare pro virili.

(32) *Confunderentur confessionem ejus*. Sic Clarom., Arund. et Merc. 2, addunt et Voss. ac velut Feuard. cod. in quibus activum confunderent incuria librariorum scriptum est pro passivo. At

D edit. Eras., Gall. et Feuard. addunt ante confessionem particulam *contra*, quam non agnoscunt mss.

(33) *Sustinent*. Ita Clarom. et Anglic. Alii vitiose *substant* ; quod Billius haud feliciter emendat per *substant*.

(34) *Assequi*. Edit. *sequi*.

(35) *Passibilis*. Scilicet, Christi. Alii minus recte, *passibiles*.

(36) *Quos et concedimus ipsis martyribus*. Id est, quos (hæreticos) demittimus martyribus, ut illarum eorum martyrio ab impuris hominibus injuriæ vindictam reposcant. Hunc ergo locum dum corruptionis arguit Billius, connivens legerit necesse est, haud attentus ad ea quæ sequuntur.

(37) *Remitte*. Alii, *dimitte*.

(38) *Quasi duorum existentium*. Græcismus pro quasi duobus existentibus. Sensus est : Si quis inter Verbum et Jesum, quasi duo essent, comparisonem instituat, etc.

viciis : erat enim homo pro patribus certans, et per obedientiam ipso obedientiam persolvens : alligavit enim fortem, et solvit infirmos, et salutem donavit plasmati suo, destruens peccatum. Est enim piissimus et misericors Dominus, et amans humanum genus.

7 ἦν ὡς 7. Hæreere itaque solent (39), καθὼς προέφαμεν, τὸν ἀνθρώπον τῷ Θεῷ. Εἰ γὰρ μὴ ἀνθρώπος ἐνίκησε τὸν ἀντίπαλον τοῦ ἀνθρώπου, οὐκ ἂν δικαίως ἐνίκηθη ὁ ἐχθρὸς. Πάλιν τε, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἰδωρῆσατο τὴν σωτηρίαν, οὐκ ἂν βεβαίως ἔσχομεν αὐτήν. Καὶ εἰ μὴ συνήσθη ὁ ἀνθρώπος τῷ Θεῷ, οὐκ ἂν ἡδυνήθη μετασχέειν τῆς ἀφθαρσίας. Ἔδει γὰρ τὸν μεστέην Θεοῦ τε καὶ ἀνθρώπων, διὰ τῆς ἰδίας πρὸς ἐκατέρους οικειότητος, εἰς φιλικὴν καὶ ὁμόνοιαν τοὺς ἀμφοτέρους συναγαγεῖν καὶ Θεῷ μὲν παραστήσαι τὸν ἀνθρώπον, ἀνθρώποις δὲ γνωρίσαι τὸν Θεόν.

Qua enim ratione filiorum adoptionis ejus participes esse possemus, nisi per Filium eam, quæ est ad ipsum, recepissemus ab eo communionem; nisi Verbum ejus communicasset nobis, caro factum? Quapropter et per omnem venit ætatem (42), omnibus restituens eam, quæ est ad Deum communionem. Igitur qui dicunt eam putative manifestatum, neque in carne natum (43), neque vere hominem factum, adhuc sub veteri sunt damnatione, advocacy (44) præbentes peccato, non devicta secundum eos morte, quæ regnavit ab Adam usque ad Moysen, etiam in eos qui non peccaverunt in similitudinem transgressionis Adæ²⁶. Veniens autem lex, quæ data est per Moysen, et testificans de peccato, quoniam peccator est, regnum quidem ejus abtulit, latronem et non regem eum detegens, et homicidam eum ostendit : oneravit autem hominem, qui habebat peccatum in se, reum mortis

²⁶ Rom. v, 18. ²⁷ Deut. xxxii, 4. ²⁸ Cap. XXI.

(39) Ἦν ὡς οὗτος. Hæc velut ex secundo Irenæi libro allegat Theodoretus, dial. 2, qui dicitur *Inconfusus*.

(40) *Deo. Nostro*, quod addunt Eras., Gall. et Fœnard., omisi post Clarom., Voss. et Græcum textum.

(41) *Et facere ut et Deus*, etc. Hic Latina procul discrepant a Græcis. Ista conjungunt : *ac Deo quidem hominem sistere, hominibus autem Deum patefacere*. Necesse ergo hic variasse codices, vel alterutrum, aut Theodoretum, aut veterem interpretem, non adeo accurate ipsis Irenæi verbis vertendis studuisse. Quidquid sit, Græci textus clarior sensus

A ostendens eum. Spiritalis enim cum lex esset, manifestavit tantummodo peccatum, non autem interemit : non enim Spiritui dominebatur peccatum, sed homini. Oportebat enim eum qui inciperet occidere (45) peccatum, et mortis reum redimere hominem, id ipsum fieri quod erat ille, id est hominem : qui a peccato quidem in servitium tractus fuerat, a morte vero tenebatur, ut peccatum ab homine interficeretur, et homo exiret a morte.

B Ὅσπερ γὰρ (46) διὰ τῆς Quemadmodum enim per παρακοῆς τοῦ ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ γῆς ἀνεργάστου πλασμένου, ἁμαρτωλοὶ καταστάθησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν οὕτως ἔδει καὶ δι' ὑπακοῆς ἐνὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτου ἐκ παρθένου γεγεννημένου, virgine natus est, justidικαιωθῆναι πολλοὺς καὶ sicari multos, et perciἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν. pere salutem.

Sic igitur Verbum Dei homo factus est, quemadmodum et Moyses ait : « Deus, vera opera ejus²⁸. » Si autem non factus caro, parebat quasi caro, non erat verum opus ejus. Quod autem parebat, hoc et erat; Deus hominis antiquam plasmationem in se recapitulans, ut occideret quidem peccatum, evacuaret autem mortem, et vivificaret hominem; C et propter hoc vera opera ejus.

212 CAPUT XIX²⁹.

Iesum Christum non verum hominem exstitisse ex Josephi satu progenitum; sed verum Deum ab altissimo Patre genitum, et verum hominem ex Virgine natum.

1. Rursus autem qui nudo tantum hominem eum dicunt ex Joseph generatum, perseverantes in servitute pristina inobedientie moriuntur; nondum commisti Verbo (48) Dei Patris, neque per Filium percipientes libertatem, quemadmodum ipse ait : « Si Filius vos manumiserit, vero liberi eritis³⁰. » Ignorantes autem eum, qui ex Virgine est Emmanuel, privantur munere ejus, quod est D vita æterna : non recipientes autem Verbum incorruptionis, perseverant in carne mortali, et sunt debitores mortis, antidotum vite non accipientes.

³⁰ Joan. viii, 36.

esse videtur.

(42) *Per omnem venit ætatem*. Id fusius explicat auctor lib. ii, cap. 32, n. 4.

(43) *In carne natum*. Alii, *incarnatum*.

(44) *Advocationem*. Id est, *patrocinium*.

(45) *Inciperet occidere*. Id est, *occisurus esset*.

(46) Ὅσπερ γὰρ. Hæc apud Theodoretum dial. 1, qui inscribitur *Immutabilis*.

(47) *Primus*. Ex Græco scribendum erat et hic et paulo post, *primum*.

(48) *Nondum commisti Verbo*. Ita vetus Fœnard, cod. Clarom., Voss. et Græb. Cæteri male, *nondum commistum Verbum*.

Ad quos Verbum (49) ait, suum munus gratiæ narrans: « Εγὼ εἶπα (50): Ὑποῖσθαι πάντας καὶ θεοὶ (52). ὑμεῖς δὲ ὡς ἀνθρώποι ἀποθνήσκετε. » Ταῦτα λέγει. . . . πρὸς τοὺς μὴ δεξαμένους τὴν δωρεάν τῆς υιοθεσίας, ἀλλ' ἀτιμάζοντας τὴν σάρκωσιν τῆς καθαρᾶς γεννήσεως τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀποστεροῦντας τὸν ἀνθρώπον τῆς εἰς Θεὸν ἀνάδου, καὶ ἀχαριστοῦντας τῷ ὑπὲρ αὐτῶν σαρκοθέντι Λόγῳ τοῦ Θεοῦ. Εἰς τοῦτο γὰρ ὁ Λόγος ἀνθρώπος (54), ἵνα ὁ ἀνθρώπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τὴν (55) υιοθεσίαν λαβὼν (57), ὕψος γέννηται Θεοῦ.

Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem percipere, nisi adunati (58) fuissetus incorruptelæ et immortalitati. Quemadmodum autem adunari possemus incorruptelæ et immortalitati-

A tali, nisi prius incorruptela et immortalitas facta fuisset id quod et nos; ut absorberetur, quod erat corruptibile, ab incorruptela, et quod erat mortale, ab immortalitate, ut filiorum adoptionem perciperemus?

2. Propter hoc « generationem ejus quis enarrabit »? quoniam « homo est, et quis agnoscat (59) eum »? Cognoscit autem illum is, cui Pater qui est in cælis revelavit, ut intelligat, quoniam is qui « non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri natus est » filius hominis, hic est Christus Filius Dei vivi. Quoniam enim nemo in totum ex filiis Adæ, Deus appellatur secundum eum, aut Dominus nominatur, ex Scripturis demonstravimus. Quoniam autem ipse proprie præter omnes qui fuerunt tunc homines, Deus, et Dominus, et Rex æternus, et Unigenitus, et Verbum incarnatum prædicatur (60) et a prophetis omnibus, et apostolis, et ab ipso Spiritu, adest videre omnibus qui vel modicum de veritate attigerint. Hæc autem non testificarentur Scripturæ de eo, si, similiter ut omnes, homo tantum fuisset. Sed quoniam præclaram præter omnes habuit in se eam, quæ est ab altissimo Patre, genituram, præclara autem sanctus est et ea, quæ est ex Virgine, generatione; utraque Scripturæ divinæ de eo testificantur: et quoniam homo incorporeus et possibilis, et super pullum asinæ sedens (61), aceto et felle potatur, et spernebatur in

⁵⁰ Psal. LXXI, 6, 7. ⁵¹ Isa. LVI, 8. ⁵² Jer. XVII, 9. ⁵³ Joan. I, 13. ⁵⁴ Hujus libri cap. 6. ⁵⁵ Isa. LVI, 2. ⁵⁶ Zach. IX, 9. ⁵⁷ Psal. LXVIII, 22.

(49) Verbum. Patris quod addunt editi. deest in C omnibus mss.

(50) Εγὼ εἶπα. Hæc Theodoretus allegat dial. 1. (51) Altissimi. Sic Clarom., Voss. et Grab. Cæteri. Excelsi.

(52) Ὑποῖσθαι... θεοὶ. Hæc a scribis male transposita fuisse quilibet videt.

(53) Qui incarnatus. Sic melioris notæ codi. Clarom. et Voss. cum Merc. 1, juxta morem interpretationis Alii, quod incarnatum.

(54) Ὁ Λόγος ἀνθρώπος. Legit Irenæi interpres, ὁ Λόγος Θεοῦ ἀνθρώπος, καὶ ὁ ὕψος Θεοῦ υἱὸς ἀνθρώπου ἀγένετο, quod posterius comma omisit Theodoretus.

(55) Ἴνα ὁ ἀνθρώπος τὸν Λόγον χωρήσας, καὶ τὴν. Græca dissentiunt a Latinis. Ex veteri interpretatione liquet Irenæum scripsisse: ἵνα συγκαταθείς, vel συγκαταραμένος τῷ Λόγῳ Θεοῦ, καὶ τὴν, etc. Cur vero Theodoretus verbum συγκαταθείς, vel συγκαταραμένος mutavit in χωρήσας, nemo facile dixerit. Factum id putat Grabius, quod episcopo Cyrensi ad Nestorii doctrinam propius accedenti displiceret commiscendi verbum, quod Eutycheis erroris, a quo is abhorrebat, favere videretur. Sed inique dictum. Qui enim in istis saltem Dialogis ad Nestorii doctrinam propius accessisse dici potest, qui (ut alia taceam) dial. 2, Cyrillum Alexandrinum cum honore citat, et ea ipsa ex ejus operibus depromit testimonia, quibus maxime confoditur Nestorii error? Theodoretus quidem adversus Cyrillum agentis displicuit commiscendi verbum: sed dialogos scribentis mens erat altera. Nam dial. 2, vocabuli quondam exosi vindicias ex professo suscipit, ostenditque xp̄st̄m non semper adjunctam habere σύγχυσιν seu confusionem: licet ea, quæ conjunguntur, per totum invicem miscantur: ut in aere ac luce accidit, et in ferro candente; quibus exemplis utitur. Consultius igitur

æquitatis lege sic postulante, dicam Theodoretum vel Irenæi verba ex memoria allegasse, vel interpolatis codicibus usum fuisse. Quod vero commiscendi verbum ad explicandam divinæ et humanæ naturæ in Christo unionem Catholice usurpari possit, notissima res ex Patribus, qui ea voce indiscriminatim uti sunt. Unum inter cæteros haudquaquam suspectum, utpote Eutycheis erroribus summe infensum, audire sufficiat. Leo I est qui scribit. 3 De Nativitate Christi ita scribit: Nec sic natura in societatem cui Creatoris est assumpta, ut ille habitator, illa habitaculum esset; sed ita ut natura alteri altera misceretur.

(56) Commistus Verbo Dei, ut adoptionem, etc. Melius juxta Græcum legas: ut commistus Verbo Dei, et adoptionem, etc.

(57) Ὁ υἱὸς Θεοῦ λαβὼν, etc. Eras. in Præfat. ad hunc in librum ex his verbis colligit, dixisse Irenæum, Christum juxta humanam naturam adoptatum, ut fieret Filius Dei. Sed temere: nam ex iis quæ proxime præcedunt, et quibus hominum causa Verbum Dei factum esse hominem scribit Irenæus, evidens est, quod subinde pertexit, non ad Christum, sed ad homines quos redemit, esse referendum. Tum quod statim sequitur: Non enim poteramus aliter incorruptelam et immortalitatem accipere, nisi adunati fuissetus incorruptelæ et immortalitati; causam proxime antecedentis sententiæ continet, et hanc de hominibus cæteris potius quam de Christo intelligendam arguit.

(58) Adunati. Editi., adunati.

(59) Agnoscat. Clarom., agnoscat, Voss., agnovit.

(60) Prædicatur. Ita pro prædicatum, reposui ex Clarom. ac proinde est, quod soli Voss. et Grab. paulo ante præligui voci ipse, delevi ejusdem cod. auctoritate.

(61) Sedens. Sic Clarom., Voss., Arund. et Merc. 1. Reliqui, ascendens.

populo, et usque ad mortem descendit; et quoniam A Dominus sanctus, et mirabilis consiliarius, et decorus specie, et Deus fortis, super nubes veniens universorum iudex, omnia de eo Scripturæ prophetabant

3. Ὡςπερ γὰρ (62) ἦν 3. Sicut enim homo ἄνθρωπος, ἵνα πειρασθῇ, erat, ut tentaretur; sic οὕτω καὶ Λόγος, ἵνα δο- et Verbum, ut glorificaret- ξασθῇ ἡσυχάζοντος μὲν τῷ Λόγου ἐν τῷ πειρά- tur: quiescente 213 ζεσθαι. καὶ σταυ- quidem Verbo, ut posset- ροῦσθαι, καὶ ἀποθνήσκειν tentari (63), et inhono- et συγγινώμεναι δὲ τῷ ἀ- rari, et crucifigi, et θρώπῳ ἐν τῷ νικᾶν, καὶ homine (64) in eo quod vincit, et sustinet (65), ὁπομένειν, καὶ χρηστεύε- et resurgit, et- σθαι, καὶ ἀνίστασθαι, καὶ assumitur (66).

Illic igitur Filius Dei Dominus noster, existens Verbum Patris, et filius hominis (67): quoniam ex Maria, quæ ex hominibus habebat genus, quæ et ipsa erat homo, habuit secundum hominem generationem, factus est filius hominis. Propter hoc et ipse Dominus dedit nobis signum in profundum, in altitudinem sursum⁷⁷, quod non postulavit homo, quia nec speravit virginem prægnantem fieri posse, quæ erat virgo, et parere filium, et hunc partum Deum esse nobiscum, et descendere in ea quæ sunt deorsum terræ, quærentem ovem quæ perierat, quod quidem erat proprium ipsius plasma, et ascendere in altitudinem, offerentem et commendantem C Patri eum hominem, qui fuerat inventus, primitias resurrectionis hominis in semetipso faciens: ut quemadmodum caput resurrexit a mortuis, sic et reliquum corpus omnis hominis (68), qui invenitur in vita, impleto tempore condemnationis ejus, quæ erat propter inobedientiam, resurgat, per compa- gines et conjunctiones coalescens, et confirmatum augmento Dei (69), unoquoque membrorum ha- bente propriam et aptam in corpore positionem. Multæ enim mansiones apud Patrem, quoniam et multa membra in corpore.

⁷⁷ Isa. vii, 14. ²² Cap. XXII. ²³ Jon. ii, 1 seqq. ²⁴ Jon. iii, 8, 9. ²⁵ Jon. i, 9. ²⁶ Jon. ii, 3. ²⁷ I Cor. i, 29.

(62) Ὡςπερ γὰρ. Theodoretus dial. 3, hæc ex D Irenæo descripsit.

(63) Ut posset tentari. Græca sonant, dum tenta- retur, et inhonoraretur, etc.

(64) Absorpto autem homine. Græca Theodoretæ sic reddenda casent: optulante autem (scilicet Verbo) homini, cum vinceret, etc. Sed pro συγγινώ- μέναι τῷ ἀνθρώπῳ, interpres legisse videtur, κατα- ποθέντος τοῦ ἀνθρώπου, vel quidpiam simile: quod et ipsam rectum habet sensum. Iis quippe verbis significatur, quod si Verbum, ita exigente nostræ salutis obnoxioptia, sivit ut humanitas perpassionum veluti succumberet injuriis, id abunde compensavit gloria tum ex ipsis perpassionibus, tum maxime ex Divinitatis consortio in illam redundans.

(65) Et sustinet. Addit Theodoretus: et benigni- tate utitur.

(66) Assumitur. Pro ascendit.

(67) Et filius hominis. Tres istas voces abesse mallem.

CAPUT XX²².

Deum ex lapsu hominis patefecisse, quam sit pa- tiens, benignus, misericors et potens ad salvan- dum; atque idcirco ingratiissimum esse hominem, si suæ sortis acceptique beneficii immemor gratiam non referat.

1. Magnanimus igitur fuit Deus deficiente ho- mine, eam, quæ per Verbum esset (70), victoriam reddendam ei prævidens. Cum enim perficiebatur virtus in infirmitate, benignitatem Dei et magni- centissimam ostendebat virtutem. Sicut enim pa- tienter sustinuit absorberi Jonam a cæto²³, non ut absorberetur, et in totum periret, sed ut evomitum magis subiceretur (71) Deo, et plus glorificaret eum (72), qui insperabilem salutem ei donasset, et firmam pœnitentiam faceret Ninivitis, ut converte- rentur ad Dominum, qui eos liberaret a morte, contritos ab eo signo, quod factum erat circa Jona- m, quemadmodum Scriptura de his dicit: « Et reversi sunt unusquisque a via sua mala, et injus- titia, quæ erat in manibus eorum, dicentes: Quis scit si pœnitebit (73) Deus, et avertat iram suam a nobis, et non peribimus²⁴? » Sic et ab initio fuit patiens Deus hominem absorberi a magno cælo, qui fuit auctor prævaricationis, non ut absorptus in totum periret, sed præstans et præparans ad inventionem salutis, quæ facta est a Verbo per signum Jonæ, his qui eandem cum Jona de Do- mino (74) sententiam habuerunt, et confessi fue- runt, et dixerunt: « Servus Domini ego sum, et Dominum Deum cæli ego colo, qui fecit mare et aridam²⁵: » ut insperabilem homo a Deo percipi- ens salutem, resurgat a mortuis, et clarificet Deum, et eam quæ a Jona prophetata (75) est, dicat vocem: « Clamavi ad Dominum Deum meum (76) in tribulatione mea, et exaudivit me de ventre in- ferni²⁶: » et semper permaneat glorificans Deum, et sine intermissione gratias referens pro ea salute quam consecutus est ab eo: « ut non gloriatur in conspectu Domini omnis caro²⁷, » nec unquam de Deo contrarium sensum accipiat homo, propriam naturaliter arbitrans (77) eam, quæ circa se esset,

(68) Omnis hominis. Omnis desideratur in Voss. et Merc. 2.

(69) Augmento Dei. Ita Clarom, Voss. et Grah. Cæteri, augmentum Dei, quod præferrem si præce- deret præpositio in.

(70) Eam quæ... esset. Sic Clarom. et Voss. qui- bus quoad postremam vocem consentit Feuard. in marg. Sed hic in textu, perinde ac Eras. et Gall. minus recte, eamque... esse.

(71) Subjiceretur. In Voss., subjaceretur. In aliis, subigeretur.

(72) Eum. Alii, Deum.

(73) Pœnitebit. Clarom. et Merc. 2, pœnitebitur. Eras., Gall. et Feuard., convertatur.

(74) Domino. Edit., Deo.

(75) Prophetata. Alii, propheta.

(76) Dominum Deum meum. In Eras., Gall. et Feuard. deest vox Deum; in Arndt., meum.

(77) Propriam naturaliter arbitrans. Id est, veluti propriam naturæ dotem existimans.

inocorruptelam, et non tenens veritatem, inani supercilio jactaretur, quasi naturaliter similis esset Deo. Ingratum enim magis eum hoc ei, qui eum fecerat, perficiens (78) et dilectionem quam habebat Deus in hominem (79) offuscabat, et excæcabat (80) sensum suum ad non sentiendum, quod sit de Deo dignum, comparans et æqualem se iudicans Deo.

2. Hæc ergo fuit magnanimitas Dei, ut per omnia pertransiens homo, et morum (81) agnitionem percipiens, dehinc veniens ad resurrectionem quæ est a mortuis, et experimento discens unde liberatus est, semper gratus existat Domino, munus incorruptelæ consecutus ab eo, ut plus diligeret eum (eui erim plus dimittitur plus diligit): cognoscat autem semetipsum, quoniam mortalis et infirmus est; intelligat autem et **214** Deum (82), quoniam in tantum immortalis et potens est, uti et mortali immortalitatem et temporali æternitatem donet: intelligat autem et reliquas virtutes Dei omnes in semetipsum estensas, per quas edoctus sentiat de Deo, quantus est Deus. Gloria enim hominis, Deus; operationes (83) vero Dei, et omnis sapientiæ ejus, et virtutis receptaculum, homo. Quemadmodum medicus in his, qui ægrotant, probatur; sic et Deus in hominibus manifestatur. Quapropter et Paulus ait: « Conclussit autem Deus omnia in incredulitate, ut omnium misereatur⁴⁴; » non de spiritalibus Æonibus dicens hoc, sed de homine qui fuit inobediens Deo, et projectus de immortalitate, dehinc misericordiam consecutus est, per Filium Dei eam, quæ est per ipsum, percipiens adoptionem. Illic enim tenens sine inflatione et jactantia veram gloriam (84) de his quæ facta sunt, et de eo qui fecit, qui est potentissimus omnium Deus, quique omnibus ut sint præstitit; et manens in dilectione ejus, et subje-

ctione, et gratiarum actione, majorem ab eo gloriam percipiet, provectus accipiens (85), dum consimilis fiat ejus qui pro eo mortuus est; quoniam et ipse in similitudinem (86) carnis peccati factus est⁴⁵, uti condemnaret peccatum, et jam quasi condemnatum projiceret illud extra carnem; provocaret autem in similitudinem suam hominem, imitatore eum assignans Deo, et in paternam imponens regulam (87), ad videndum Deum; et capere Patrem donans Verbum Dei (88) quod habitavit in homine, et Filius hominis factus est, ut assuesceret (89) hominem percipere Deum, et assuesceret Deum habitare in homine, secundum placitum Patris.

3. Propter hoc ergo signum salutis nostræ cum, qui (90) ex Virgine Emmanuel, est ipse Dominus: quoniam ipse Dominus erat qui salvabat eos, quia per semetipsos non habebant salvari. Et propter hoc Paulus infirmitatem hominis annuntians, ait: « Scio enim quoniam non habitat in carne mea bonum⁴⁶; » significans, quoniam non a nobis, sed a Deo est bonum salutis nostræ. Et iterum: « Miser ego homo, quis me liberabit de corpore mortis hujus⁴⁷? » Deinde infert liberatorem: « Gratia Jesu Christi Domini nostri⁴⁸ (91). » Hoc autem et Isaias: « Confortamini, inquit, manus resolutæ, et genua debilla: adhortamini, pusillanimes sensu, confortamini, ne timeatis: ecce, Deus noster judicium retribuit, et retributurus est: ipse veniet, et salvabit nos⁴⁹. » Hoc, quoniam non a nobis, sed a Dei adjumento habuimus salvari.

4.⁵⁰ Rursus, quoniam neque homo tantum erit, qui salvat (92) nos, neque sine carne (sine carne enim angeli sunt), prædicavit enim, dicens: « Neque senior, neque angelus, sed ipse Dominus salvabit eos, quoniam diligit eos, et parcat eis, ipse li-

⁴⁴ Rom. xi, 32. ⁴⁵ Rom. viii, 3. ⁴⁶ Rom. vii, 18. ⁴⁷ Ibid. 24. ⁴⁸ Ibid. 25. ⁴⁹ Isa. xxxv, 3, 4. ⁵⁰ Cap. XXIII.

(78) *Ingratum... perficiens*. Sic vetus Feuard., cod. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, *ingratus*.

(79) *In hominem*. Al. male, *in homine*.

(80) *Et excæcabat*. Desunt in Clarom. At vetus Feuard. cod. et Voss. iterum repetunt, *offuscabat*.

(81) *Morum*. Mortis legendum conjicit Græbius; sed frustra. Perditos mores intelligit Irenæus, qui animæ mortem inferunt.

(82) *Deum*. Erns., Gall. et Feuard., *Dominum*.

(83) *Operationes*. Forte legendum *operationis*: quanquam nec *operationes* incommodum fundat sensum.

(84) *Veram gloriam*. Δόξαν sententiam, non gloriam, hoc loco vertere debebat interpretes.

(85) *Percipiet, provectus accipiens*. Ita ex Clarom. et Voss. reposui. Alii omnes minus bene, *accipiet provectus*. Porro *provectus* nomen plurale est pro *profectus*. Dum vero, quod sequitur, accipio pro *donec*.

(86) *In similitudinem*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 1, cum Vulgata nostra, et veteri Italica versione. Editt., *in similitudine*.

(87) *Ei in paternam imponens regulam*. Ut nimi-

rum ad sanctitatis Patris regulam homo vitam dirigeret.

(88) *Et capere Patrem donans Verbum Dei*. Hæc consequenter, nulla inserta distinctionis nota, ut perperam sit in edit. omnibus, lego Sic evanescit Græbi conjectura legendum censentis, *donantem*. Porro pro *capere*, Feuard. in marg. et Voss. habent *sapere*.

(89) *Assuesceret*. Pro *assuesaceret*.

(90) *Propter hoc ergo signum salutis nostræ cum, qui*. Hæc in edit. omnibus male distincta confusonem pariunt; adeo ut quidpiam omissum esse suspicatus sit Græbius. Sed nihil deest. Eum hic, et et alibi non raro, accipit interpretes pro *illud*, et ad *signum in profundum*, etc., de quo sub finem capituli præcedentis, totum istud refertur. Ordo verborum est: *Propter hoc ergo ipse Dominus, qui ex Virgine Emmanuel, est illud signum salutis nostræ, quoniam, etc.*

(91) *Gratia Jesu Christi Domini nostri*. Hæc memoriter allegata videntur. Cum nullo aliquid e N. T. codd. consentiunt, quanvis a Vulgata lectione non procul differant.

(92) *Salvat*. In edit., *salvabit*.

berabit eos⁹³. » Et quoniam hic ipse homo A
verus visibilis incipiet esse, cum sit Verbum salutare, rursus Isaias ait : « Ecce, Sion civitas, salutare nostrum oculi tui (94) videbunt⁹⁴. » Et quoniam non solum homo erat, qui moriebatur pro nobis, Isaias ait (95) : « Et commemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepulchris : et descendit ad eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salvaret eos⁹⁵. » Hoc autem idem et Amos propheta (96) ait : « Ipse convertetur, et miserebitur nostri : dissolvit injustitias nostras, et projiciet (97) in altitudinem maris peccata nostra. » Et rursus significans locum adventus ejus, ait : « Dominus ex Sion locutus est, et ex Hierusalem dedit vocem suam⁹⁶. » Et quoniam ex ea parte, quæ est secundum Africam hereditatis Judæ, venit Filius Dei, qui Deus est, et qui erat ex Bethleem (98), ubi natus est Dominus, in omnem terram emittet (99) laudationem (1) ejus, sicut (2) ait Habacuc propheta : « Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem (3). Cooperuit cælum virtus ejus, et laudatione ejus plena est terra. Ante faciem ejus præbit Verbum, et progredientur in campis pedes ejus⁹⁷. » Manifeste significans, quoniam Deus, et quoniam in Bethleem adventus ejus, et ex monte Ephrem, qui est secundum Africam hereditatis, et quoniam homo. « Progredientur enim, inquit, in campis pedes ejus : » hoc autem signum proprium hominis.

215 CAPUT XXI.

Prophetiam Isaiæ vii, 14, a prava interpretatione Theodotionis, Aquilæ, Ebionitarum, ac Judæorum

⁹³ Isa. LXIII, 9. ⁹⁴ Isa. XXXI, 20. ⁹⁵ Vid. not. 95. ⁹⁶ Joel. III, 16 et Amos I, 2. ⁹⁷ Habac. III, 3, 4. ⁹⁸ Cap. XXIV.

(93) *Liberabit eos.* Eras., Gall. et Merc. 2, *liberabit*; recte quidem, si quæ præcedunt præteriti essent temporis : hoc enim, non futurum legitur in Græco τὸν Ὁ.

(94) *Tui.* Hanc vocem ex Arund., Voss. et Biblico textu adjecit Græbius. Eandem habet et Clarom.

(95) *Isaias ait.* Lib. IV, cap. 22, hunc eundem locum ascribit Jeremias, sub cujus nomine allegatur et a Justino M. in *Dial. cum Tryph.*, p. 298. Eundem tacito prophetæ nomine iterum citat Irenæus eodem lib. IV, cap. 33, et lib. V, cap. 31. Sed neque apud Isaiam, neque apud Jeremiam, nec in ullo alio sacrorum utriusque Testamenti librorum legitur. Causam hanc affert Justinus M. quod a Judæis et sacerdotibus, una cum pluribus aliis de quibus conqueritur, abrasus fuerit. Sed cur hoc et alia quædam consimilia de Christo testimonia e medio tulerit, aliis vero tam multis longe clarioribus pepercerit iniuriam Judæorum manus, nodus est, fateor, quem non facile solverem. Versor ut Justino primum, ac deinde Irenæo fucum fecerit apocrypha quæpiam scriptura. Quidquid ait, ille locum ita Græce refert : Ἐμνήσθη δὲ Κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ, τῶν ἀκοιμημένων εἰς γῆν χύματος, καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς, εὐαγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ubi pro ἀπὸ Ἰσραὴλ, legit Irenæus, et, ut puto, melius, ἀπὸ Ἰσραὴλ.

(96) *Amos propheta.* Memoria lapsus Amos pro

vindicat, auctoritatemque versionis Septuaginta interpretum commendat, ac demum pluribus argumentis confirmat Christum a virginis natum esse.

1. Ὁ Θεὸς (4) οὖν ἀνθρώπος ἔγενετο, καὶ αὐτὸς Κύριος ἔσωσεν ἡμᾶς, δοὺς τὸ τῆς παρθένου σημαῖον... Ἄλλ' οὐχ ὥς (6) ἐνοίφασι τῶν νῦν μεθερμηνεύειν τοιμῶντων τὴν Γραφήν· Ἰδοὺ ἡ νεῖδης ἐν γαστρὶ ἔξει, καὶ τέξεται υἱόν, ὥς Θεοδοτίων ἡρμήνευσεν ὁ Ἐφέσιος, καὶ Ἀκύλας ὁ Ποντικὸς, ἀμφότεροι Ἰουδαῖοι προσήλυτοι· οἷς κατακολουθήσαντες οἱ Ἐβιωναῖοι, ἐξ Ἰωσήφ αὐτὸν γαγενῆσθαι φάσκουσιν·

tantam dispositionem Dei dissolventes, quantum ad ipsos est; frustrantes prophetarum testimonium, quod operatus est Deus. Prophetatum est quidem, priusquam in Babylonem fieret populi (7) transmigrationis, id est, antequam Medi et Persæ acciperent principatum : interpretatum vero in Græco ab ipso Judæis multum ante tempora adventus Domini nostri, ut nulla relinqueretur suspicio, ne forte morem nobis geren es Judæi hæc ita sint interpretati. Qui quidem si cognovissent nos futuros, et usuros his testimoniis quæ sunt ex Scripturis, nunquam dubitassent ipsi suas comburere Scripturas, quæ et reliquas omnes gentes manifestant participare vitæ, et eos qui glorianur domum se esse Jacob, Michæa dicit.

Michæa dicit.

(97) *Projiciet.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *projicit* : quia verbum futuri temporis adhibet sacer textus.

(98) *Et qui erat ex Bethleem.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri corrupte, *exquirat* et *Bethleem*.

(99) *Emittet.* Clarom. et Arund., *immet*; Merc. 2, *mittet*.

(1) *Laudationem.* Alii, *laudationes*. Sed singularis melius quadrat ad antecedentia et consequentia.

(2) *Sicut.* Vel expunge hanc vocem quæ sensum male suspendit; vel pro *sicut* lege *sic*.

(3) *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte Ephrem.* Non levis hic exemplarium varietas. Novatianus lib. *De Trinit.*, cap. 12, legit : *Deus ab Africo veniet, et sanctus de monte opaco et condense* : quomodo legit et Irenæus infra lib. IV, cap. 33. In editis τῶν Ὁ exemplaribus : Ὁ Θεὸς ἐκ θαλάμης ἔξει, καὶ ὁ ἅγιος ἐξ ὄρους φαραν. Vulgata vero nostra : *Deus ab Austro veniet, et sanctus de monte Pharon.* Quæ lectio alteri præferenda, notarum brevis examinare non sinit. Lege sis Hieronymum, *Comment.* in hunc locum.

(4) Ὁ Θεός. Hæc et sequentia apud Enseb. Hb. V *Hist.* cap. 8, et Nicephor. lib. IV, cap. 14.

(5) *Salvabit.* Græc., *salvavit*.

(6) Ἄλλ' οὐχ ὥς, etc. Hoc comma aliquantulum differt a Latino.

(7) *Populi.* Doest in Clarom. et Voss.

et populum Israel. et exhereditatos (8) ostendunt a gratia Dei.

2. Πρὸ γὰρ τοὺς Ῥωμαίους κρατῦναι τὴν ἀρχὴν αὐτῶν, ἐπὶ τῶν Μακεδόνων τὴν Ἀσίαν κατεζόντων, Πτολεμαῖος ὁ Ἀλέγου, φιλοτιμούμενος τὴν ὑπ' αὐτοῦ κατεσκευασμένην βιβλιοθήκην ἐν Ἀλεξανδρίᾳ κοσμήσαι τοῖς πάντων ἀνθρώπων συγγραμμάσιν, ὅσα γε σπουδαία ὑπῆρχον, ἤρπαστο παρὰ τῶν Ἱεροσολιμιτῶν εἰς τὴν Ἑλληνικὴν διάλεκτον σχεῖν αὐτῶν μεταβλημένας τῆς Γραφᾶς. Οἱ δὲ (ὀπήκουον γὰρ ἐπὶ τοῖς Μακεδόσι τότε) τοὺς παρ' αὐτοῖς ἐμπεριστάτους τῶν Γραφῶν, καὶ ἀμφοτέρων τῶν διαλέκτων, ἐδομήκοντα προσδυνέτους ἐπεμψαν Πτολεμαίῳ, ποιήσαντος τοῦ Θεοῦ ὅπερ ἐβούλετο. Ὁ δὲ ἰδίᾳ πείραν αὐτῶν λαβεῖν θελήσας, εὐλαθεῖς τε μῆτι ἀρᾷ συνθέμενοι, ἀποκρύψωσι τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς διὰ

2. ⁷ Prius enim quam Romani possiderent regnum suum (9), adhuc Macedonibus Asiam possidentibus, Ptolemæus Lagi filius (10), cupiens eam bibliothecam, quæ a se fabricata caset in Alexandria, omnium hominum dignis conscriptionibus ornare (11), petiit ab Hierosolymitis (12) in Græcum sermonem interpretationem habere Scripturas eorum. Illi vero (obediebant enim (13) tunc adhuc Macedonibus), eos quos habebant perfectiores Scripturarum intellectores et utriusque loquelæ, septuaginta seniores miserunt Ptolemæo, facturos hoc quod ipse voluisset (14). Ille autem (15) experimentum eorum sumere volens, et metuens ne forte consentientes, eam veritatem, quæ esset in Scripturis,

τῆς ἐρμηνείας ἀλθῶσαν, χωρίσας αὐτοὺς ἀπ' ἄλλων, ἐκείλευσε τοὺς πάντας, τὴν αὐτὴν ἐρμηνείαν γράφειν· καὶ τοῦτ' ἐπὶ πάντων τῶν βιβλίων ἐποίησε. Συνελθόντων δὲ αὐτῶν ἐπὶ τὸ αὐτὸ παρὰ τῷ Πτολεμαίῳ, καὶ συναντιβαλόντων ἐκάστου τὴν ἑαυτοῦ ἐρμηνείαν, ὁ μὲν Θεὸς ἐδοξάσθη, αἱ δὲ Γραφαὶ ὅντως θεῖαι ἐγνώσθησαν, τῶν πάντων τὰ αὐτὰς ταῖς αὐταῖς λέξεσι, καὶ τοῖς αὐτοῖς ὀνόμασιν ἀναγορευσάντων ἀπ' ἀρχῆς μέχρι τέλους, ὥστε καὶ τὰ παρόντα ἔθνη γινώκει, οἱ κατ' ἐπίνοιαν τοῦ Θεοῦ εἰσὶν ἡρμηνευμένοι αἱ Γραφαί. Καὶ οὐδὲν γε θαυμαστόν, τὸν Θεὸν τοῦτο ἐνηργηθέναι, ὅς γε καὶ ἐν τῇ ἐπὶ Ναβουχοδονόσορ αἰχμαλωσίᾳ τοῦ λαοῦ διαφθαρειῶν τῶν Γραφῶν, καὶ μετὰ ἐδομήκοντα ἔτη τῶν Ἰουδαίων ἀνελθόντων εἰς τὴν χώραν αὐτῶν, ἐπειτα ἐν τοῖς χρόνοις

absconderent per interpretationem; separans eos ab invicem, jussit omnes eandem interpretationi Scripturam (16): et hoc in omnibus libris fecit. Convenientibus autem ipsis in unum apud Ptolemæum, et comparantibus suas interpretationes, Deus glorificatus est, et Scripturæ vere divinæ crevit sunt, omnibus 216 eadem (17), et eisdem verbis, et eisdem nominibus, recitantibus ab initio usque ad finem, uti et presentes gentes cognoscere, quoniam per aspirationem Dei interpretata sunt Scripturæ. Et non esse (18) mirabile Deum hoc in eis (19) operatum, quando in ea captivitate populi, quæ facta est a Nabuchodonosor, corruptis Scripturis, et post septuaginta annos Judæis descendentibus (20) in regionem suam, post

⁷⁷ Cap. XXV.

(8) *Exhereditatos*. Sic Feuard. in marg., Clarom. C et Voss. Cæteri *exheredari*.

(9) *Regnum suum*. Vetus Feuard. cod. et Voss., *regnum Dei*. id est, ut explicat Feuard., terram iohannes beatorum patriarcharum posteritati promissam. Sed repugnat textus Græcus, juxta quem melius scripsisset interpres, *regnum eorum*, Judæorum videlicet.

(10) *Ptolemæus Lagi filius*. Id Irenæus Ptolemæo Lagi filio tribuit, quod alii vulgo post Aristæam illum Ptolemæo Philadelpho solent ascribere. Nec unam fuisse ea de re veterum sententiam scribit Clemens Alexandr. lib. 1 *Stromat.*, p. 341: Ἐρμηνευθῆναι τὰς Γραφὰς τὰς τε τοῦ νόμου, καὶ τὰς προφητικὰς, ἐκ τῆς τῶν Ἑβραίων διαλέκτου εἰς τὴν Ἑλλάδα γλῶτταν φασιν ἐπὶ βασιλείᾳ Πτολεμαίου τοῦ Ἀλέγου· ἢ, ὡς τινες, ἐπὶ τοῦ Φιλαδέλφου ἐπικληθέντος, τὴν μεγίστην φιλοτιμίαν εἰς τοῦτο προενεγκάμενος. Δημητρίου τοῦ Φαληρέως. καὶ τὰ περὶ τὴν ἐρμηνείαν ἀκριβὲς πραγματευσαμένου. *Versas autem esse Scripturas, et legis, et prophetarum, ex Hebræo sermone in linguam Græcam aiunt tempore Ptolemæi Lagi filii; aut, ut dicunt nonnulli, tempore ejus qui fuit cognominatus Philadelphus, cum maximam ad eam rem contulisset diligentiam Demetrius Phalereus, et ut verterentur, vehementer procurasset.* Utramque sententiam conciliare student aliqui et recentioribus; dicentes, de comparandis vertendiæque sacris libris cogitatum fuisse sub finem vitæ Ptolemæi Lagi, jam tum in regni societatem ascito Ptolemæo Philadelpho. cui quidem conciliandi rationi favere videtur Anatolius Laodicensis episcopus, qui tertio Ecclesiæ sæculo florebat. Ait enim apud Eusebium lib. vii *hist. eccles.*, cap. 52, sacras Scripturas in Græcum

sermonem translatis fuisse in gratiam Ptolemæi Philadelphi et patris ejus. Sed viderint hujus sententiæ patroni quomodo hæc stare possint cum tota Aristææ, seu historia, seu fabula. Operam me luisse putarem, si occasione Irenæi nostri in iis explicandis diutius immorarer, de quibus tam multa manibus omnium teruntur doctissimorum hominum scripta. De iis fusiis et accuratis scripserunt clariss. Elias Du Pin to. 1 *Prolegom. in sacra Biblia*, cap. 6 et seqq.; Hunfredus Hodius, libro *De Bibliorum textibus originalibus, versionibus Græcis*, etc., fol. Oxonii, 1705, et Antonius Van Dale Dissert. super Aristæa de LXX interpret. in-4, Amstelodami 1705, ne plures alios appellare cogar.

(11) *Ornare*. Eras. et Gall., *compleri*.

(12) *Ab Hierosolymitis*. Eras., Gall. et Merc. 2 *J Hierosolymis*.

(13) *Obediebant enim*. Eras. et Gall., *qui obediebant*.

(14) *Facturos hoc quod ipse voluisset*. Græca sonant *complente Deo quod statuerat*. Sed legit interpres, ποιήσαντας τοῦτο ὅπερ ἐβούλετο.

(15) *Ille autem*. Addit textus Græcus, *separatim*, ἰδίᾳ, vel ut Nicephorus habet, ἰδίαν.

(16) *Eandem interpretationi Scripturam*. Græc., *eandem interpretationem scribere*.

(17) *Eadem*. Sic omnes mss. cum textu Græco. At Eras., Gall. et Feuard. male, *eandem*.

(18) *Et non esse*. Melius ex Græco legeris, *et non est*.

(19) *In eis*. Nihil his vocibus respondet in Græco.

(20) *Descendentibus*. Græc. *reden utibus*.

Ἀρχιερέου τοῦ Πατριῶν βασιλέως, ἐνέπνευσεν Ἐσδρὰ τῷ Ισραὴλ ἐκ τῆς φυλῆς Λευὶ, τοὺς τῶν προφητῶν λόγους ἀνατάξασθαι λέγουσ, καὶ ἀποκαταστήσαι τῷ λαῷ τὴν διὰ Μωσέως νομοθεσίαν.

3. Cum tanta igitur veritate et gratia Dei interpretatæ sint Scripturæ, ex quibus præparavit et reformavit Deus fidem nostram, quæ in Filium ejus est, et servavit nobis simplices Scripturas in Ægypto, in qua adolevit et domus Jacob, effugiens famem, quæ fuit in Chanaan, in qua et Dominus noster servatus est effugiens eam persecutionem quæ erat ab Herode; et hæc earum Scripturarum interpretatio priusquam Dominus noster descenderet, facta sit, et antequam Christiani ostenderentur, interpretata sit (natus est enim Dominus noster circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii (22), multo autem (23) vetustior fuit Ptolemæus, sub quo interpretatæ sunt Scripturæ); vere impudorati et audaces ostenduntur, qui nunc volunt aliter interpretationes facere, quando ex ipsis Scripturis arguantur a nobis, et in fidem adventus Filii Dei concludantur. Firma est autem, et non

Cap. XXVI Matth. 1, 18. Luc. 1, 35.

(21) Rememorate. Verbum ἀνατάξασθαι verterem ego, digerere.

(22) Circa primum et quadragesimum annum Augusti imperii. Scilicet a Cæsaris nece.

(23) Multo autem. Clarom., Ottob., Arund. et Merc. 2, multo ante; nec adeo male. Sensus esset, multo ante Christum fuisse Ptolemæum Lagi, qui vetustior diceretur, ut a Philadelpho aliisque cognominibus Ptolemæis, ejus successoribus, distingueretur. Quidquid sit, Ptolemæus Lagi illic, ex Petavii calculo, annis ante Christum 284 denatus est.

(24) Interpolatione. Feuard. in marg., interpellatione.

(25) Petrus et Joannes, etc. Dum, inquit Græbius, Irenæus apostolos, quorum Scripturas habemus, justo ordine recensens, Jacobum principem eorum (gratis omnino sic vocare placuit) omisit, ejus epistolam non vidisse aut agnovisse haud vane conjicitur, præsertim cum nusquam eam diserte allegarit. Atqui vane prorsus id et conjicitur et asseritur. Nec hujusce suæ conjectationis procul dubio meminit vir cl. dum infra lib. iv, cap. 13, n. 4, et cap. 16, n. 2, ac lib. v, cap. 1 initio, ipsa epistolæ Jacobi verba, licet tacito nomine, ab Irenæo usurpata agnoscentes, loca unde de prompta sunt, ad marginem ipse indicat. Et quæso, cujus hæc verba sunt quæ lib. iv, cap. 16, Italico character. excudi fecit Græbius: *Credidit Deo, et reputatum est illi ad justitiam, et amicus Dei vocatus est*? An ita concepta alibi quam Jacobi n. 23, occurrunt? Sed etiamsi Jacobi epistolam nusquam allegasset Irenæus, ex eo quod hic cum, memoratis Petro et Joanne, et Matthæo, et Paulo, omittat, concludi nihil potest. Statim enim subdit, *et reliqui deinceps*, quæ virum sinceri candoris dissimulare non decebat. His enim satis aperte indicat S. aniles, alios esse apostolos, quorum Scripturas habemus, quos nominatim appellare noluit, præcipuos quatuor laudare contentus. Quippe

deinde temporibus Artaxerxis Persarum regis inspiravit Esdræ sacerdoti tribus Levi, præditorum prophetarum omnes rememorare (21) sermones, et restituere populo eam legem, quæ data est per Moysen.

A ficta, et sola vera, quæ secundum nos est fides, manifestam ostensionem habens ex his Scripturis, quæ interpretatæ sunt illo modo, quo prædiximus; et Ecclesiæ annuntiatio sine interpolatione (24). Etenim apostoli, cum sint his omnibus vetustiores, consonant prædictæ interpretationi, et interpretatio consonat apostolorum traditioni. Etenim Petrus, et Joannes (25), et Matthæus, et Paulus, et reliqui deinceps, et horum sectatores, prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet (26).

4. Unus enim et idem Spiritus Dei, qui in prophetis quidem præconavit, quis et qualis esset adventus Domini, in senioribus autem interpretatus est bene quæ bene prophetata fuerant; ipse et in apostolis annuntiavit plenitudinem temporum adoptionis venisse, et proximasse regnum cælorum, et inhabitare intra homines credentes in eum, qui ex Virgine natus est, Emmanuel, quemadmodum ipsi testificantur, quoniam priusquam convenisset Joseph cum Maria (manente igitur ea in virginitate (27), et inventa est in utero habens de Spiritu sancto²⁸); et quoniam dixit ei Gabriel angelus: « Spiritus sanctus adveniet in te, et virtus Altissimi obumbrabit te: quapropter quod nascetur ex te sanctum, vocabitur Filius Dei²⁹»; et quoniam angelus in somnis dixit ad Joseph (28): « Hoc autem

hæc ad alios, quam a J apostolos referri non possunt; cum mox subijciat, *et horum sectatores*, quibus Lucam et Marcum, quos superius ita vocavit, manifesto designat.

(26) Prophetica omnia ita annuntiaverunt, quemadmodum seniorum interpretatio continet. Non quod singula, quæ ex Veteri Testamento testimonia protulerunt in scriptis apostoli, ex versione LXX desumpserint, ut plures interpretantur: sed quod nulla allegaverint, undecunque tandem de prompserint, quæ ab hac versione dissentiant: adeo ut apostoli consonent prædictæ interpretationi, et interpretatio consonet apostolorum traditioni. Irenæus siquidem hic effrenem hæreticorum audaciam redarguit, qui Scripturas pro libito interpretabantur, et in alienos sensus detorquebant. Ostenditque, firmiorem, sinceriolem et veriolem, imo solam esse veram Ecclesiæ fidem, quæ vanis hominum impurorum commentis non niteretur, sed quæ manifestam ostensionem haberet ex his Scripturis quæ per aspirationem Dei interpretatæ sunt; ex versione scilicet LXX seniorum, qua tunc utebatur Ecclesia; quæque non ad libitum efficta, sed aspirante Deo coninnata fuerat. Quod subiinde confirmat, ex eo quod ea interpretatio consonet apostolorum traditioni; nec quidquam aut nuntiaverint apostoli quod ab illa dissideat, imo quod in illa non contineatur, saltem quodam sensum. Ex quibus patet levioris, imo nullius esse ponderis hunc Irenæi locum, ad dirimendam controversiam, quæ inter eruditos agitur: an apostoli in citandis Veteris Testamenti testimoniis, vel Hebraicum fontem, vel LXX seniorum versionem secuti sint?

(27) *Ea in virginitate*. Ita omnes mss. Sed editi, Eras., Gall. et Feuard. minus recte, *in ea virginitate*.

(28) *Angelus in somnis dixit ad Joseph: Hoc*, etc. Illic patet Irenæum, hæc Evangelii verba, non evangelistæ ipsius, sed angeli esse existimasse.

factum est, ut adimpleretur quod dictum est ab Isaia propheta: Ecce virgo in utero concipiet⁴¹. Seniores autem (29) sic interpretati sunt dixisse Isaiam: « Et adiecit Dominus loquid Achaz: Pele tibi signum a Domino Deo tuo in profundum 217 deorsum, aut in altitudinem sursum (30). Et dixit Achaz: Non postulabo, nec tentabo (31) Dominum. Et dixit: Non pusillum (32) vobis agonem præbere hominibus, et quemadmodum Dominus præstat agonem? Propter hoc Dominus ipse dabit vobis signum. Ecce virgo in ventre accipiet, et pariet filium, et vocabitis (33) nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel manducabit (34): priusquam cognoscat aut eligat mala, commutabit (35) bonum: quoniam priusquam cognoscat infans bonum vel malum, non consentiet nequitiae, uti eligat bonum⁴². Diligenter igitur significavit Spiritus sanctus per ea quæ dicta sunt, generationem ejus, quæ est ex Virgine, et substantiam, quoniam Deus (Emmanuel enim nomen hoc significat): et manifestat quoniam homo, in eo quod dicit: « Butyrum et mel manducabit: » et in eo quod infantem nominat eum, et, « priusquam cognoscat bonum et malum: » hæc enim omnia signa sunt hominis infantis. Quod autem « non consentiet nequitiae, ut eligat bonum, » proprium hoc est Dei, uti non per hoc quod manducabit (36) butyrum et mel, nude solummodo eum hominem intelligeremus, neque rursus per nomen Emmanuel, sine carne eum Deum suspicaremur.

5. Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν (37), 5.⁴³ Et in eo quod dicit: « ἀκούετε δὴ οἶκος Δα- « Audite domus David; » δὲ, » σημαίνοντος ἦν, significantis erat, quod- δὲ ὅν ἐπηγγέλατο τῷ niam quem promissit Deus

David, de fructu ventris ejus æternum suscitaturum se regem, hic est qui ex Virgine quæ fuit de genere David, generatus est.

Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promissit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu renum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. Circumscripsit (38) igitur genitalia viri in promissione Scriptura: imo vero nec commemoratur, quoniam non ex voluntate (39) viri erat, qui nascebatur. Stavit autem et confirmavit fructum ventris, ut generationem ejus, qui erat futurus ex virgine, pronuntiaret, quemadmodum Elizabeth impleta Spiritu sancto testificata est, dicens ad Mariam: « Benedicta tu inter mulieres, et benedictus fructus ventris tui⁴⁴; » significante Spiritu sancto audire volentibus, repromissionem quam repromissit Deus, de fructu ventris ejus suscitare regem, impletam esse in Virginis, hoc est in Mariæ partu. Qui igitur transmutant id quod apud Isaiam: « Ecce adolescentula in ventre concipiet; » et Joseph filium eum (40) volunt esse, illud transmutent (41) quod est repromissionis, quod apud David positum est ubi promissit illi Deus, de fructu ventris ejus (42) suscitare cornu, Christi regnum (43). Sed non intellexerunt: cæterum autem (44) hoc quoque ausi fuissent demutare.

6. Quod autem dixerit Isaias: « In profundum deorsum, vel in altitudinem sursum; » significantis

⁴¹ Matth. 1, 22. ⁴² Isa. vii, 10 seq. ⁴³ Cap. XXVII. ⁴⁴ Luc. 1, 42.

(30) *Autem. Arund. ante.*
(30) *In profundum deorsum, aut in altitudinem sursum.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. Hancque genuinam esse Irenæi lectionem putavit Feuard. (quamvis, quod mirum, amplexus non sit) cum ita habere LXX indicet Hieronymus; quorum lectionem hanc cum Irenæo amplexantur veteres, Justinus in *Dial.*, Cyprian. lib. II *adv. Jud.*, cap. 9, Basiliius et Cyrillus in hunc Isaiæ locum, ac Ambrosius serm. 8 in psal. cxviii.

(31) *Non postulabo, nec tentabo.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, non petam, et non tentabo.

(32) *Non pusillum.* Sic Clarom., Arund. et Voss. Alii, num pusillum. Priorem lectionem confirmant Cyprian., loco cit., et Tertull. *contra Judæos*, c. 9.

(33) *Vocabitis.* Sic pro vocabitis reposui ex Feuard. marg. et omnibus mss., quia sic etiam legunt Cyprianus et Tertullianus locis citatis, nec id adeo distat a lectione LXX et reliquorum Græcorum interpretum, qui reddiderunt singulariter, καλέσεις.

(34) *Manducabit.* Feuard. in marg. et Voss. comedit.

(35) *Commutabit.* Ita Clarom. et Arund. quomodo et apud Cyprianum loco cit. In Eras. et Gall., *commutavit.* In aliis edit., *communicabit.* Sed prior lectio magis quadrat ad antecedentia et consequentia, et ad verbum ἐκτέλεισθαι, quo utuntur LXX, vel ἐκτέλειται, ut habent codex Alexand. Isaiæ vii, et Justinus M. in *Dial.* p. 290.

(36) *Manducabit.* Genuinam hanc lectionem suppeditat coll. Clarom. In ceteris omnibus haud recte legitur vel *manducat*, vel *manducabat*.

(37) *Καὶ ἐν τῷ εἰπεῖν.* Hic Irenæi locus habetur apud Theodoretum *Dial.* 4.

(38) *Circumscripsit.* Id est, *removit, e medio sustulit*; Græce, περιέγραψε.

(39) *Voluntate.* Feuard. in marg. et Voss., *voluptate.* Sed palam est Irenæum respicere ad Joan. 1, 13: *Neque ex voluntate viri, etc.* Deinde jam monui, veteres frequenter scripsisse *voluntas* pro *voluntas*; festinantibusque scribis proclive fuisse omittere abbreviationis notam qua designabatur littera m.

(40) *Filium eum.* In Anglie. mss., *filium ejus.* Sed recte in Clarom., *eum.*

(41) *Illud transmutent.* Clarom., *illud transmutant.*

(42) *Ventris ejus.* Ita Grab. ex cod. Arund. In Clarom., *ventris tui.* In aliis neque *tui*, neque *ejus* legitur.

(43) *Regnum.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius, quidquid dicat Græbius, quam *ahi regis*, vel *regi.* Sensus enim est: *promissit Deus Davidi, de fructu ventris ejus suscitaturum se cornu, scilicet Christi regnum.*

(44) *Autem.* Pro etiam, e cod. Voss. posuit Græbius, ad evitandam tautologiam, quia mox sequitur quoque.

fuit, quoniam « qui descendebat, ipse erat et qui ascendebat. » In eo autem quod dixerit : « Ipse Dominus dabit signum ; » id quod erat inopinatum generationis ejus significavit (45), quod nec factum esset aliter, nisi Deus Dominus omnium Deus ipse dedisset signum in domo David. Quid enim magnum, aut quod signum fieret in eo, quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariant mulieribus? Sed quoniam inopinata salus hominibus inciperet fieri, Deo adjuvante, inopinatius et partus Virginis fiebat, Deo dante signum hoc, sed non homine operante illud.

7. ⁶⁶ Propter hoc autem et Daniel prævidens ejus adventum, lapidem sine manibus abscissum advenisse (46) in hunc mundum (hoc est enim quod, « sine manibus ») significabat ; quod non operantibus humanis manibus, hoc est, virorum illorum qui solent lapides cedere, in hunc mundum ejus adventus erat, id est, non operante in eum Joseph, sed sola Maria cooperante dispositioni (47). Ille enim lapis a terra, ex virtute et arte constat Dei. Propter hoc autem et Isaias ait : « Sic dicit Dominus : Ecce, ego mitto in fundamenta Sion (48) lapidem pretiosum, electum, suumum, angularem, honorificum » ; uti non ex voluntate viri, sed ex voluntate Dei, adventum ejus qui secundum hominem est, intelligamus.

8. ⁶⁷ Propter hoc autem et Moyses ostendens typum, projecit virgam in terram ⁶⁸, ut ea incarnata omnem Ægyptiorum prævaricationem, quæ insurgerebat adversus Dei dispositionem, argueret et absorberet : et ut ipsi Ægyptii testificarentur, quoniam digitus est Dei ⁶⁹, qui salutem operatur populo, et non Josephi filius. Si enim Joseph filius esset, quemadmodum plus poterat quam Salomon ⁷⁰, aut plus quam Jonas habere, aut plus esse David ⁷¹, cum esset ex eadem seminatione generatus, et proles existens ipsorum? Ut quid autem et beatum dicebat Petrus, quod eum cognosceret esse Filium Dei vivi ⁷²?

218 9. Super hæc (49) autem nec rex esse pos-

⁶⁶ Cap. XXVIII. ⁶⁷ Dan. II, 34. ⁶⁸ Isa. XLVIII, 16. ⁶⁹ Cap. XXIX. ⁷⁰ Exod. VII, 9 seqq. ⁷¹ Exod. XIII, 19. ⁷² Matth. XII, 41, 42. ⁷³ Matth. XXII, 43. ⁷⁴ Matth. XVI, 17. ⁷⁵ Cap. XXX. ⁷⁶ Jerem. XXII, 21, 23. ⁷⁷ Ibid. 28 seqq. ⁷⁸ Jerem. XXXVI, 30, 31. ⁷⁹ Cap. XXXI.

(45) Significavit. Alii, significabat.

(46) Advenisse. Supple dicens.

(47) Dispositioni. Al. perperam, dispositione.

(48) In fundamenta Sion. Clarior., fundamento Sion.

(49) Super hæc. Pro præterea, vel præter hoc.

(50) In manu. Cod. Arund. in manu. Sed malum in manus juxta Græcum τῶν Ὁ, εἰς χεῖρας.

(51) Animam tuam. Sic habent omnes mss. juxta textum Hebræum pariter ac Græcum, in quo et antecedentia in secunda persona proferuntur. In edit. vero legitur, animam ejus : quæ editorum ipsorum emendatio esse videtur.

(52) Quod non est opus. Inutile, vel quo non est opus, Græca hæc τῶν Ὁ, οὐ οὐκ ἔστι χρεία αὐτοῦ,

A set, si quidem Joseph filius fuisset; nec hæres, secundum Jeremiam. ⁷⁴ Joseph enim Joachim et Jechonias filius ostenditur, quemadmodum et Matthæus generationem ejus exponit. Jechonias autem, et qui ab eo, omnes abdicati sunt a regno, Jeremia dicente sic : « Vivo ego, dicit Dominus, si factus fuerit Jechonias filius Joachim, rex Juda, signaculum in manu dextera mea, inde abstraham eum, et tradam eum in manu (50) quærentium animam tuam » (51). » Et iterum : « Inhonoratus est Jechonias, quemadmodum vas quod non est opus (52), quoniam projectus est in terram, quam non sciebat. Terra, audi sermonem Domini : scribe virum hunc abdicatum hominem, quoniam non augebit (53) de semine ejus sedens super thronum David, princeps in Juda » ⁷⁵. » Et iterum Deus ait super Joachim patrem (54) ejus : « Propter hoc sic dicit Dominus super Joachim patrem ejus (55), regem Judæ : Non enim erit ex eo sedens super thronum David, et mortificatum ejus (56) erit projectum in æstu diei, et in glacie noctis, et respiciam super eum, et super filios ejus, et inferam super eos, et super inhabitantes Jerusalem, super terram Juda, omnia mala, quæ locutus sum super eos » ⁷⁶. » Qui ergo eum dicunt ex Joseph generatum, et in eo habere spem, abdicatos se faciunt a regno, sub maledictione et increpatione decedentes, quæ erga Jechoniam et in semen ejus (57). Propter hoc enim dicta sunt hæc de Jechonia, spiritu præsciente ea quæ a malis doctoribus dicuntur : uti discant, quoniam ex semine ejus, id est ex Joseph, non erit natus, sed secundum repromissionem Dei de ventre David suscitatur rex æternus, qui recapitulatur (58) omnia in se, ⁷⁷ et antiquam plasmatorem in se recapitulatus est.

10. Quia quemadmodum per inobedientiam vultus hominis introitum peccatum habuit, et per peccatum mors obtinuit ; sic et per obedientiam vultus hominis justitia introducta vitam fructificet his, qui olim mortui erant, hominibus. Et quemadmodum protoplastus ille Adam de rudi terra, et de adhuc virgine (« nondum enim pluerat Deus, et homo

D melius reddidisset interpretes.

(53) Augebit. Ille et alibi accipit interpretes pro crescat.

(54) Patrem. Alii, patre.

(55) Patrem ejus. Hæc ex præcedenti commato hic translulisse videtur oscitans quispiam scriba ; neque enim in sacro textu leguntur.

(56) Mortificatum ejus. Pro mortitium vel cadaver ejus, de quo Jerem. XXII, 19 : Sepultura asini sepelietur, et putrefactus, et projectus extra portas Jerusalem.

(57) Semen ejus. Est additum in edit. Sed deest in omnibus mss.

(58) Recapitulatur. Al. recapitulat.

non erat operatus terram⁷³) habuit substantiam; et plasmatus est manu Dei, id est Verbo Dei (« omnia enim per ipsum facta sunt⁷⁴ »), et sumpsit Dominus limum a terra, et plasmavit hominem⁷⁵: ita recapitulans in se Adam, ipse Verbum existens ex Maria, quæ adhuc erat virgo, recte accipiebat generationem Adæ recapitulationis.

Εἰ τοίνυν (59) ὁ πρῶτος Ἀδὰμ ἔσχε πατέρα ἀνθρώπον, καὶ ἐξ ἀνδρὸς (60) σπέρματος ἐγεννήθη, εἰκλὸς ἦν καὶ τὸν δευτέρου Ἀδὰμ λέγειν (61) ἐξ ἡσθε γεγεννησθαι· εἰ δὲ ἐκείνος ἐκ γῆς ἐλήφθη, πλάστῃς δὲ αὐτοῦ ὁ Θεὸς (62), ἔδει καὶ τὸν ἀνακαταλούμενον εἰς αὐτὸν, ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πεπλασμένον ἀνθρώπον, τὴν αὐτὴν ἐκείνῳ τῆς γεννήσεως ἔχειν ὁμοιότητα. Εἰς τί οὖν πάλιν οὐκ ἔλαβε χοῦν ὁ Θεός, ἀλλ' ἐκ Μαρίας ἐνήργησε τὴν πλάσιν γεῖσθαι (63); Ἴνα μὴ ἄλλη πλάσις γέννηται, μηδὲ ἄλλο τὸ σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκείνος (64) ἀνακαταλωθῇ, τηρουμένης τῆς ὁμοιότητος.

CAPUT XXII.

Christum veram carnem ex Virgine conceptam et nutum sumpsisse.

1. Ἄγαν οὖν πίπτουσι καὶ οἱ λέγοντες, αὐτὸν μηδὲν εἰληγεῖναι ἐκ τῆς Παρθένου, ἵν' ἐκβάλῃσι τὴν

1. Errant igitur qui dicunt, cum nihil ex Virgine accepisse, ut alijciant carnis hereditatem,

⁷³ Gen. II, 5. ⁷⁴ Joan. I, 3. ⁷⁵ Gen. II, 7. ⁷⁶ Cap. XXXII. ⁷⁷ Matth. V, 4. ⁷⁸ Gal. IV, 4. ⁷⁹ Rom. I, 3, 4.

(59) *Εἰ τοίνυν*. Locum hunc exscripsit Theodoretus Dial. I, usque ad illud proximi capitis: *Si enim ille. Idem exstat in ms. bibliothecæ Regiæ Catena in Lucam, cod. 2440, fol. 30, cum hac epigrapho, Εἰρηναίου εἰς τὰς αἰρέσεις.*

(60) *Ἀνδρὸς*. Deest in Sirmondii editione, et in cit. Catena.

(61) *Λέγειν*. Superfluum vocem αὐτόν, quam addit Theodoretus, nec legit vetus interpres, omisi cum citata Catena.

(62) *Πλάστῃς δὲ αὐτοῦ ὁ Θεός*, etc. Legit interpretes, καὶ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ λόγου ἐπλάσθη, ἔδει τὸν αὐτὸν λόγον ἀνακαταλῶσιν τοῦ Ἀδὰμ εἰς αὐτὸν ποιοῦντα, τὴν αὐτὴν, etc. In cit. Cat. pro ἀνακαταλῶσιν εἰς αὐτόν, legitur, ἀνακαταλῶσιν ἐκείνον.

(63) *Γεῖσθαι*. Deest in cit. Cat.

(64) *Σωζόμενον, ἀλλ' αὐτὸς ἐκείνος*. Verus interpres legit: σωζόμενον ἢ πλάσμα, ἀλλ' αὐτὸς ἐκείνος.

(65) *Inconstans*. Græce ἀσύστατον, quod constare ac cōnectere non possit.

(66) *Hereditabunt terram*. Terram in eo Evan-

τῆς σαρκὸς κληρονομήσαν, alijciant autem et similitudinem.

τητα.

Si enim ille quidem de terra, et manu et artificio Dei plasmationem et substantiam habuit, hic autem non manu et artificio Dei; jam non servavit similitudinem hominis, qui factus est secundum imaginem ipsius et similitudinem, et inconstans (65) artificio videbitur, non habens circa quod ostendat sapientiam suam. Hoc autem dicere est, et putative apparuisse eum tanquam hominem, cum non esset homo: et factum eum hominem, nihil assumentem de homine. Si enim non accepit ab homine substantiam carnis, neque homo factus est, neque filius hominis: et si hoc non factus est, quod nos

219
B eramus, non magnam faciebat, quod passus est et sustinuit. Nos autem quoniam corpus sumus de terra acceptum, et anima accipiens a Deo spiritum, omnis quicunque constabitur. Hoc itaque factum est Verbum Dei, suum plasma in semetipsum recapitulans: et propter hoc filium hominis se constituit, et beatificat miles, quoniam ipsi hereditabunt terram⁷⁷ (66). Et apostolus autem Paulus in ea Epistola, quæ est ad Galatas, manifeste ait: « Misit Deus Filium suum, factum de muliere⁷⁸. » Et rursus in ea quæ est ad Romanos: « De Filio autem, inquit, ejus, qui factus est ex semine David secundum carnem, qui prædestinatus est Filius Dei in virtute, secundum Spiritum sanctificationis, ex resurrectione mortuorum, Jesu Christi Domini nostri⁷⁹. »

2. Ἐπεὶ περισσὴ (67)

καὶ ἡ εἰς τὴν Μαρίαν αὐτοῦ κάθοδος. Τί γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν κατήει, εἰ μηδὲν ἐμελλε λήψεσθαι παρ' αὐτῆς; Ἐτι τς εἰ μηδὲν εἰλήφει παρὰ τῆς Μαρίας, οὐκ αὐτὰς ἀπὸ γῆς εἰλημμένας προσέτετο τρο-

2. Caterum supervacua est in Mariam descendens ejus. Quid enim in eam descendebat, si nihil incipiebat sumere ab ea? Aut si nihil sumpsisset ex Maria, nunquam eas, quæ a terra erant, percepisset

D gelii loco Irenæum interpretari corpus et animam, ac totum dominicum hominem, liquet. Sensus igitur est: *Beatificat miles, quoniam ipsi corporis et animi motibus dominabuntur, unique semper compotescunt*. Quæ et aliorum explicatio est.

(67) *Ἐπεὶ περισσὴ*. Hæc ex Theodoretii Dial. I. Partim etiam occurrunt in supra laudata Catena, ab his scilicet verbis: Τί γὰρ καὶ εἰς αὐτὴν κατήει, usque ad οὐδ' ἂν εἰς τεσσαράκοντα ἡμέρας. Hæc enim et sequentia summationis complexus auctor Catene, scripsit duntaxat, οὐδ' ἂν τὰ ἄλλα ὅσα σύμβολα σαρκὸς τῆς ἀπὸ γῆς εἰλημμένης ἐνεδείξατο. Tum continenter addit: Νῦν δὲ ὥσπερ διὰ παρακοῆς τοῦ ἐνδὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ γῆς ἀνεργάστου πεπλασμένου, ἀμαρτωλοὶ κατέστησαν οἱ πολλοὶ, καὶ ἀπέβαλον τὴν ζωὴν· οὕτως ἔδει καὶ εἰς ὑπακοῆς ἐνδὸς ἀνθρώπου, τοῦ πρώτως ἐκ παρθένου γεγεννημένου, δικαιωθῆναι πολλοὺς, καὶ ἀπολαβεῖν τὴν σωτηρίαν. Quibus sensum, non ipsa omnino verba exprimit, istorum quæ initio num. 10, cap. præced. leguntur: *Quia quemadmodum per inobedientiam, etc.*

φάς, δι' ὃν τὸ ἀπὸ γῆς
ληφθὲν τρέφεται σῶμα·
οὐδ' ἂν εἰς τεσσαράκοντα
ἡμέρας, ὁμοίως ὡς Μωϋ-
σης καὶ Ἡλίας, νηστεύ-
σας ἐπαίνησε, τοῦ σῶμα-
τος ἐπιζητούντος τὴν
βίαν τροφῆν· οὐδ' ἂν
Ἰωάννης ὁ μαθητὴς αὐτοῦ
παρὲ αὐτοῦ γράφων εἰρή-
και· «Ὁ δὲ Ἰησοῦς χεκο-
πιακῶς ἐκ τῆς ὁδοπορίας,
ἐκαθέζετο· οὐδ' ἂν ὁ Δα-
βὶδ προαναπαύωνται πε-
ρὶ αὐτοῦ· «Καὶ ἐπὶ τὸ
ἄλγος τῶν τραυματίων
μου προσέβηκαν· οὐδ' ἂν
ἐδάκρυον ἐπὶ τοῦ Λαζάρου·
οὐδ' ἂν ὤρωσε θρόνους
αἱματος (75)· οὐδ' ἂν
εἰρήχαι, ὅτι· «Περὶλυπὸς
ἐστιν ἡ ψυχὴ μου· οὐδ'
ἂν νυγέσης αὐτοῦ τῆς
πλευρᾶς, ἐξῆλθεν αἷμα

escas, per quas id, quod a
terra sumptum est,
nutritur (68) corpus :
nec quadraginta diebus,
quemadmodum Moyses
et Elias, jejunans esu-
risset corpus ejus, suum
quaerens escam (69) :
sed nec Joannes disci-
pulus ejus de eo scribens
dixisset : « Jesus autem
fatigatus in itinere (70)
sedebat » (71) ; » nec
David praeclamasset in
eum (72) : « Et super
dolorem vulnerum meo-
rum apposuerunt » ; » nec
lacrymasset super Laza-
rum ; nec sudasset glo-
bos sanguinis ; nec dixis-
set : « Tristis est anima
mea » ; » nec percussio
latere exisset sanguis et
aqua. Haec enim omnia

καὶ ὕδωρ. Ταῦτα γὰρ
πάντα σύμβολα σαρκὸς,
τῆς ἀπὸ γῆς ἐλημμένης,
ἣν εἰς αὐτὸν ἀνεκπα-
λαύσατο, τὸ βίον πλά-
σμα σώζων.

3. ⁹⁹ Propter hoc Lucas genealogiam, quæ est a
generatione Domini nostri usque ad Adam, septua-
ginta duas (74) generationes habere ostendit ⁹⁹ ;
finem conjungens initio, et significans, quoniam
ipse est qui omnes gentes exinde ab Adam disper-
sas, et universas linguas, et generationem homi-
num cum ipso Adam in semetipso recapitulatus est.
Unde et a Paulo « typus futuri » dictus est ipso
Adam ⁹¹ : quoniam futuram circa Filium Dei huma-
ni generis dispositionem in semetipsum fabricator
omnium Verbum præformaverat, præformante (75)
Deo primum animale hominem, videlicet ut a
spirituali salvaretur. Cum enim præexisteret sal-
vans, oportebat et quod salvaretur fieri, uti non
vacuum sit salvans.

4. Consequenter autem et Maria virgo obediens
invenitur, dicens : « Ecce ancilla tua, Domine (76).
 fiat mihi secundum verbum tuum ⁹². » Eva vero in-

⁹⁰ Joan. iv, 6. ⁹⁷ Psal. lxxviii, 27. ⁹⁸ Matth. xxvi, 38. ⁹⁹ Cap. XXXIII. ⁹¹ Luc. iii, 23 seqq.
⁹¹ Rom. v, 14. ⁹² Luc. i, 38.

(68) Nutritur. Eras., Gall. et Clarom., nutritetur, Arund., nutritet.

(69) Corpus ejus, suam quaerens escam. Græca sonant, corpore suam quaerente escam.

(70) In itinere. Melius ex Græco tum Joannis, tum Theodoretii legas, ex itinere.

(71) Sedebat. Fenard. in marg. et Clarom., sedit.

(72) In eum. Vertendum erat, de eo.

(73) Οὐδ' ἂν ὤρωσε θρόνους αἱματος. Certissimum mihi cum doctissimo Græbio videtur, hunc Irenæi locum respexisse Epiphanium in *Ancorato* § 54, ubi citaturus verba Lucæ de sudore Christi sanguineo, ita præfatur : Κεῖται ἐν τῷ κατὰ Λουκᾶν Εὐαγγελίῳ ἐν τοῖς ἀδιορθώτοις ἀντιγράφοις (καὶ κέρηται τῇ μαρτυρίᾳ ὁ ἅγιος Εὐαγγελιστὴς ἐν τῷ κατὰ αἰρέσεων, πρὸς τοὺς δοχῆσαι τὸν Χριστὸν περηνέναι λέγοντας· Ὁρθόδοξοι δὲ ἀπειλοῦσι τὸ ῥητὸν, φοβή-
θέντες, καὶ μὴ νοήσαντες αὐτοῦ τὸ τέλος, καὶ τὸ ἰσχυρότατον). Καὶ γινόμενος ἐν ἁγνῶν ὤρωνος, etc. Voluit Petavius in notis ad hunc locum, et Grotius in *Comment. ad Luc. xix*, modo recitata Epiphanii verba non pertinere ad subjunctum Lucæ testimo-
nium, sed ad id quod de fletu Christi præcessit ex Lucæ xix, nec proinde spectare ad hunc Irenæi locum, sed ad lib. i, cap. 20, al. 17, ubi Christi fletus mentio fit. Quod quam falsum sit, ex ipsis Epiphanii verbis liquet. Conqueritur Epiphanius, e Lucæ exemplaribus, improvido quorundam Catho-
licorum zelo, abrasa fuisse verba aliqua. At quæ de Christi fletu scripsit Lucas a Catholicis unquam expuncta fuisse prohari non potest : certissimum est e contrario, quæ de Christi agonia sudoreque sanguineo leguntur Lucæ xxii, 43, 44, a pluribus exemplaribus abfuisse. Haec ergo duntaxat, nec alia, respicere potuit Epiphanius. Quare operæ pretium facturum me putem, si Epiphanii verba accurate et veram et distinguam : in utroque enim peccavit Petavius. Sed et ploravi. In iis Lucæ Evangelii exemplaribus quæ interpolata non fuerunt, legitur (eoque testimonio sanctus Irenæus in opere contra hæreses, ad eos refellendos utilis qui Christum

specie tenuis apparuisse dicebant ; Catholici vero ti-
more quodam inducti sententiam eam sustulerunt,
illius neque finem, neque vim maximam intelligentes).
Et in agonia constitutus sudavit, etc. Jam nihil
necesse est moneam, cum res ipsa per se loquatur,
hunc de Christi sudore sanguineo Lucæ locum a
vetustissimis Irenæi biblicorum codd. non abfuisse,
adeoque certum et indubitatum ipsi visum fuisse, ut
huius auctoritate ad confutandos hæreticos utar-
tur.

(74) Septuaginta duas. Isaacus Vossius pag. 323
Castigationum ad cap. 4 Hornii, scribit vidisse se
mss. Irenæi codd. in quibus numerus ille non inte-
gris vocibus concepitur, ut vulgo, sed sic lxxv, ut
nescias, utrum 72, an potius 75 iste Irenæi inter-
pres exprimere voluerit. Sed qui sint illi mss. co-
dices si dixisset, rem orbi litterato pergratam
fecisset. Proprium ipsius exemplar, quod, Græbio
teste, clariss. Dodwellus summa diligentia cum
editione Fenardentii contulit, Claromontanum, quod
ipse quam accurate potui, perlustravi, Ottobonia-
num ejus variae lectiones mihi Roma transmissæ
sunt, et alia Anglicana, nihil diversum a recepto
numero lxxii exhibent : adeo ut dubitare fas non
sit, quin Irenæus septuaginta duas duntaxat genera-
tiones in Evangelio Lucæ legerit. Quod nihil mirum,
cum non eodem modo recenseantur istæ genera-
tiones tum a SS. Patribus, tum in ipsis Novi Test.
codd. mss. Quod vero gentium et linguarum nu-
merum generationibus æquare videatur Irenæus,
in hoc consentientes habet plures e Patribus Græ-
cis, et ex ipsis ethnicis, præcipue Ægyptiis, quos-
dam, quos citatos reperies apud Bochartum lib. i
Phaleg., cap. 25.

(75) Præformante. Ita Fenard. in marg., Clarom.
et Voss. Cateri, prædestinante ; quod a recentiori
quodam sciolo scriptum videtur, ne idem verbum
repeteretur.

(76) Ancilla tua, Domine. Sic antiquiores et me-
lioris notæ codd. Clarom. et Voss. cum Arund. Re-
liqui, ancilla Domini.

obediens : non obedivit enim, adhuc cum esset virgo. Quemadmodum illa virum quidem habens Adam, virgo tamen adhuc existens (« erant enim utrique nudi » in paradiso, « et non confundebantur »⁷⁷, » quoniam paulo ante facti, non intellectum habebant filiorum generationis ; oportebat enim illos primoadolescere (77) dehinc sic multiplicari) **220** inobediens facta, et sibi, et universo generi humano causa facta est mortis : sic et Maria habens prædestinatum virum, et tamen virgo, obediens, et sibi, et universo generi humano causa facta est salutis. Et propter hoc lex eam, quæ desponsata erat viro, licet virgo sit adhuc, uxorem ejus, qui desponsaverat, vocat⁷⁸ ; eam quæ est a Maria in Evam recirculationem significans : quia non aliter quod colligatum est solveretur (78), nisi ipsæ compagine alligationis reflectantur retrorsus ; ut primæ conjunctiones (79) solvantur per secundas, secundæ rursus liberent primas. Et evenit primam quidem compaginem a secunda colligatione solvere, secundam vero colligationem (80) primæ (81) solutionis habere locum⁷⁹. Et propter hoc Dominus dicebat, primos quidem novissimos futuros, et novissimos primos. Et Propheta autem (82) hoc idem significat, dicens : « Pro patribus (83) nati sunt tibi filii »⁸⁰. « Primogenitus » enim « mortuorum » natus Dominus⁸¹, et in sinum suum recipiens pristinos patres, regeneravit eos in vitam Dei, ipse initium viventium factus, quoniam Adam initium morientium factus est. Propter hoc et Lucas initium generationis a Domino incipiens, in Adam retrahit, significans, quoniam non illi hunc, sed hic illos in Evangelium vitæ regeneravit. Sic autem et Evæ inobedientiæ nodus solutionem accipit per obedientiam (84) Mariæ. Quod enim alliga-

A vit virgo Eva per incredulitatem, hoc virgo Maria solvit per fidem.

CAPUT XXIII.

Contendit adversus Tatianum, divinæ equitatis ac misericordiæ consentaneum fuisse, ut Adam primus omnium salutem a Christo consequeretur.

1. Necesse ergo fuit, Dominum ad perditam ovem venientem, et tantæ dispositionis recapitulationem facientem, et suum plasma requirentem, illum ipsum hominem salvare, qui factus fuerat secundum imaginem et similitudinem ejus, id est, Adam adimplentem tempora ejus condemnationis, quæ facta fuerat propter inobedientiam, « quæ Pater posuit in sua potestate »⁸² ; » quoniam et omnis dispositio salutis, quæ circa hominem fuit, secundum placitum ferebat Patris, uti non vinceretur Deus, neque infirmaretur ars ejus. Si enim qui factus fuerat a Deo homo, ut viveret, hic amittens vitam læsus serpente qui depravaverat eum, jam non reverteretur ad vitam, sed in totum projectus esset morti ; victus esset Deus, et superasset serpentis nequitiæ voluntatem Dei. Sed quoniam Deus invictus et magnanimus est, magnanimum quidem se exhibuit ad correptionem (85) hominis, et probationem omnium, quemadmodum prædiximus⁸³ ; per secundum autem hominem alligavit fortem, et diripuit ejus vasa, et evacuavit mortem, vivificans eum hominem, qui fuerat mortificatus. Primum enim possessionis ejus vas Adam factus est, quem et tenebat sub sua potestate, hoc est, prævaricationem inique inferens ei, et per occasionem (86) immortalitatis, mortificationem faciens in eum. Etenim promittens futuros eos tanquam deos (quod ei non est omnino possibile), mortem fecit in eis : unde et iuste a Deo recaptivatus, qui hominem captivum duxerat ;

⁷⁷ Gen. ii, 25. ⁷⁸ Gen. iii, 8, 17, 20, 21. ⁷⁹ Matth. xix, 50, et xx, 16. ⁸⁰ Psal. xlv, 17. ⁸¹ Col. i, 48. ⁸² Act. i, 7. ⁸³ Sup. cap. XX.

(77) *Oportebat enim illos primoadolescere*, etc. Peculiaris Irenæo sententia, cui non multi patrocina-buntur ; primos scilicet parentes in adultæstate hæud creatos, conjugio statim maturos non existisse.

(78) *Non aliter quod colligatum est solveretur*, etc. Obscurior tota hæc Irenæi argumentatio est. Mariam cum Eva confert, alterius fidem cum alterius inobedientia ; alterius connubium cum alterius conjugio. Quemadmodum, inquit, Eva licet conjugata, virgo tamen, inobedientiæ culpa intricatissimis veluti nodis implicuit totum genus humanum, cui causa facta est mortis : sic et Maria desponsata viro, sed virgo, fide et obedientia nodos solvit quos Eva contexerat, sibi quæ et generi humano facta est causa salutis. Et propterea licet nondum nupta, sed desponsata tantum, et adhuc virgo, secundum legem tamen dicitur uxor : ut quod a fidei Mariæ connubio in Evæ nocens conjugium veluti reflectitur, distinctius significetur. Sicut enim quæ colligata sunt, pluribusque constricta nodis, in semetipsos implicatis, solvi nequeunt, nisi ab extremis fiat initium ; nec isti expediti valent, nisi vinculo-rum extremitates reflectantur retrorsus ; quo fit ut secundæ conjunctiones primæ omnium solvantur, nec ad primas fiat accessus, nisi secundis primum revolutis : sic et in præsentis negotio contigit. Ab

Evæ connubio, propter hujus inobedientiam, cætera deinceps, usque ad illud Mariæ, molestissimis implexa nodis. Nolum prima solvit Maria fide et obedientia ; nec sibi solvit tantum, sed et solutionem quæ ab ea cepit initium, velut circuitu quodam in Evam reflexa est : adeo ut primum connubium a secundo solutionem acceperit : id est, hujus sanctitate purgatum illud fuerit. Hæc certe et quæ sequuntur, paulo subtiliora.

(79) *Conjunctiones. Alii, conjugationes.*

(80) *Colligationes solvere ... colligationem. Alii, conjugationes ... conjugationem. Sed solvi libentius legerem, quam solvere.*

(81) *Primæ. Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, primum.*

(82) *Propheta autem. Arund., propheta quidem.*

(83) *Patribus. Tuis quod addunt editi. omisi cum Clarum. et Voss.*

(84) *Obedientiam. Hæ voces, obedio, obedientia, inobedientia, non eodem modo scribuntur in codicibus, in his semper obaudio, obaudientia, in illis, nolo obedio, modo obaudio, etc. Nos servata ubique eadem scribendi ratione, ex more nunc recepto constanter exaravimus, obedio, obedientia.*

(85) *Correptionem. Al., correctionem.*

(86) *Per occasionem. Id est sub prætextu.*

solutus est autem condemnationis vinculis, qui (87) A in homine. Condamnationem autem transgressionibus acceptus ductus fuerat homo.

2. ¹ Hic est autem Adam, si oportet verum dicere, primiformis (88) ille homo, de quo Scriptura ait dixisse Dominum : « Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram ² ; » nos autem omnes ex ipso : et quoniam sumus ex ipso, propterea quoque ipsius hæreditavimus appellationem. Cum autem salvetur (89) homo, oportet salvari eum qui prior formatus est homo. Quoniam nimis irrationabile est, illum quidem, qui vehementer ab inimico læsus est, et prior captivitate passus est, dicere non eripi ab eo qui vicerit inimicum ; eripios vero illos ejus, quos in eadem captivitate generavit. Nec victus quidem adhuc parebit (90) inimicus, ipsis veteribus spoliis manentibus apud eum. B Quemadmodum si hostes expugnaverint quosdam, et victos (91) duxerint captivos, et multo tempore in servitute possederint eos, ita ut generent apud eos ; et aliquis dolens pro his qui servi facti sunt, eosdem hostes expugnet : non tamen iuste faciet, si illos quidem eorum qui captivi ducti sunt, liberet de potestate eorum, qui in servitute deduxerant patres eorum ; ipsos vero qui captivitatem sustinuerunt, subjectos relinquit 221 inimicis, propter quos et tuitionem (92) fecit : consecutis libertatem filiis ex causa paternæ vindicationis, sed non relictis (93) ipsis patribus, qui ipsam captivitatem sustinuerunt. Neque enim infirmus est Deus, neque injustus, qui opitulatus est homini, et in suam libertatem restauravit eum.

3. ³ Propter hoc et in initio transgressionis Adæ, sicut enarrat Scriptura, non ipsum maledixit Adam, sed terram in operibus ejus, quemadmodum ex veteribus quidam ait : quoniam quidem transtulit Deus maledictum in terram, ut non perseveraret

acceptus homo lædia et terrenum laborem, et manducare panem in sudore vultus sui, et converti in terram, ex qua assumptus est; similiter autem mulier lædia, et labores, et gemitus, et tristitias parit, et servitium, id est ut serviret viro suo : ut neque maledicti a Deo in totum perirent, neque sine increpatione perseverantes Deum contemnerent (94). Omnis autem maledictio decurrit in serpentem, qui seduxerat eos. « Et dixit, inquit, Deus serpenti : Quoniam fecisti hoc, maledictus tu ab omnibus pecoribus (95), et ab omnibus bestis terræ ⁴. » Hoc idem autem et Dominus in Evangelio his qui a sinistris inveniuntur, ait : « Abito, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus (96) diabolo et angelis ejus ⁵ ; » significans quoniam non homini principaliter præparatus est æternus ignis, sed ei qui seduxit, et offendere fecit hominem, et, inquam (97), qui princeps apostasie (98) est, principi abcessionis (99), et his angelis qui apostatæ facti sunt cum eo : quem quidem iusto percipient etiam hi, qui similiter ut illi, sine penitentia et sine regressu in malitiis perseverant operibus.

4. ⁶ Quemadmodum Cain, cum accepisset consilium a Deo, uti quiesceret in eo (1), quod non recte divisisset eam, quam erga fratrem erat, communicationem, sed cum zelo et malitia suspicatus est posse dominari (2) ejus, non solum non acquievit, sed et adiecit peccatum super peccatum, manifestans sententiam suam per operationem suam ⁷. Quod enim cogitavit, hoc et operatus est, dominatus est, et interfecit eum, subjiciente Deo iustum injusto, ut ille quidem ex iis (3), quæ passus est, iustus ostendatur; hic vero per ea, quæ commisit, detegatur injustus. Et ne sic quidem mitigatus est, nec quievit super factum malum; sed interrogatus ubi

¹ Cap. XXXIV. ² Gen. i, 26. ³ Cap. XXXV. ⁴ Gen. iii, 14. ⁵ Matth. xxv, 41. ⁶ Cap. XXXVI. ⁷ Gen. iv, 7.

(87) Solutus ... vinculis, qui. Vet. Feu. cod., solutus ... vinculum, quo. Cousvat Voss. quoad vinculum.

(88) Primiformis. Protoplastum alibi passim dicit.

(89) Salvetur. Al., salatur.

(90) Parebit. Pareo passim accipit pro appere. In Eras. et Gall. habetur, parebat.

(91) Victos. Edit. cum Merc. 2, victos.

(92) Tuitionem. Sic Feu. in marg., Clarom. et Voss. Alii, utilitatem.

(93) Sed non relictis. Particulam negativam omnino expungendam esse vult Grabinus; sed frustra. Mala interpunctio erudito viro errorem obicit. Sensus est: Cum iis consecuti sint libertatem filii ex causa paternæ vindicationis, ut tamen non relinquatur ipsi patres.

(94) Contemnerent. In Feu. marg., condemnarent; pro quo in Voss., dampnarent, in Arund. contempnerent.

(95) Ab omnibus pecoribus. Id est, inter omnia pecora, vel super omnia pecora.

(96) Quem præparavit Pater meus. Legit Irenæus cum Cantabrig. cod. et aliis quibusdam, ὃς ἡτοίμασεν τὸ Πατήρ μου. Ea est etiam lectio antiquæ versionis Italica, quam edidit dominus Martianæus

noster.

(97) Et, inquam. Et addidi ex Feu. marg. et ex eod. Clarom. et Vaticano; quamvis in hoc, Latino testis, ut et in Feu. marg. perperam legatur, et in quem. At mallet, et, inquam.

(98) Princeps apostasie. Feu. in marg. et Clarom., princeps apostata.

(99) Principi abcessionis. Glossema est, quod a quopiam explicationis gratia scriptum ad marginem, in textum dein irrepsit.

(1) Ut quiesceret in eo. Chrysostomus, Cyrillus, Græci omnes, (Feu. observatio est), ita hunc locum reddunt, LXX versionem istam secuti: Οὐκ ἐν ὁρῶς προσενέγκης, δέδωκ' ὃς ἐκ λης, ἡμαρτες; ἡσυχασον. Hoc est: Annon si recte obuleris, recte autem non distribueris, peccasti? quiesce. Sicque voluit Cain his verbis admonitum a Deo, ut recte divideret in fratrem dilectionis officia, non autem felicitati invideret. Hieronymus in Quæst. Hebr. testatur illa verba in fonte Hebraico non haberi; Eugubinus vero copiose docet unde processerint.

(2) Ejus. Ita Græcorum more Feu. in marg., Otob., Clarom., Arund. et Voss. Alii, et.

(3) Ex iis. Edit., per es.

esset (4) frater ejus? « Nescio, ait: nunquid custos fratris mei sum ego? » extendens et multiplicans malum per responsonem. Etenim si malum est occidere fratrem, multo pejus sic audacter et irreverenter respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari eum. Propter hoc et ipse maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit (5), non reveritus Deum, neque confusus in fratricidio (6).

5. ^o Circa Adam autem nihil tale factum est, sed omnia in contrarium. Ab altero enim seductus sub occasione (7) immortalitatis, statim timore corripitur, et absconditur: non quasi possit effugere Deum, sed confusus, quoniam transgressus præceptum ejus, indignus est venire in conspectum et colloquium Dei, « Timor » autem « Domini initium intelligentiæ »⁸; intellectus vero transgressionis fecit poenitentiam: poenitentibus autem largitur benignitatem (8) suam Deus. Etenim per succinctorem in facto ostendit suam poenitentiam, foliis ficulneis semetipsum contegens, existentibus et aliis foliis multis, quæ minus corpus ejus vexare potuissent: condignum tamen inobedientiæ amictum fecit, contritus timore Dei; et retundens petulantem carnis impetum, quoniam indolem et puerilem amiserat sensum (9), et in cogitationem pejorum (10) venerat, frenum continentiæ sibi et uxori suæ circumdedit, timens Deum, et adventum ejus expectans, et velut tale quid significans: Quoniam, inquit, eam quam habui a Spiritu, sanctitatis stolam amisi per inobedientiæ, et nunc cognosco quod sim dignus tali tegumento, quod delectationem quidem nullam præstat, mordet autem et pungit corpus. Et hoc videlicet semper habuisset indumentum, humilians semetipsum, nisi Dominus, qui est misericors, tunicas pelliceas pro foliis ficulneis induisset eos. Propter hoc autem et interrogat eos, uti ad mulierem veniret accusatio; et illam rursus interrogat, uti ad serpentem transmitteret causam (11). Dixit enim quod fuerat factum: « Serpens, ait, seduxit me 222, et manducavi »¹². Serpentem vero

A non interrogavit, sciebat enim eum principem transgressionis factum: sed maledictum primo immisit in eum, uti secunda increpatio (12) veniret in hominem. Eum enim odivit Deus, qui seduxit hominem; ei vero qui seductus est, sensim paulatimque misertus est.

6. Quapropter et ejecit eum de paradiso, et a ligno vitæ longe transtulit: non invidens ei lignum vitæ, quemadmodum quidam audent dicere (13), sed miserans ejus, ut non perseveraret semper transgressor; neque immortale esset quod esset circa eum peccatum, et malum interminabile et insanabile. Prohibuit autem ejus transgressionem, interponens mortem, et cessare faciens peccatum, finem inferens ei per carnis resolutionem, quæ fieret in terra: uti cessans aliquando homo vivere peccato, et moriens ei, inciperet vivere Deo.

7. ¹¹ Quapropter inimicitiam posuit inter serpentem et mulierem, et semen ejus, observantes invicem: illo quidem cui morderetur (14) planta, et potente (15), calcare caput inimici; altero vero mordente, et occidente et interpediente, ingressus hominis, quoadusque venit semen prædestinatum calcare caput ejus, quod fuit partus Mariæ, de quo ait Propheta ¹⁶: « Super aspidem et basiliscum ambulabis, et conculcabis leonem et draconem; » significans quia illud quod erigeretur et dilataretur adversus hominem peccatum, et frigidum reddebat eum, evacuaretur cum regnante morte; et concutaretur ab eo in novissimis temporibus insiliens humano generi leo, hoc est Antichristus; et draconem illum, serpentem vetustum, alligans et subjiciens potentati hominis, qui fuerat victus, ad calcandam omnem ejus virtutem. Victus autem erat Adam, ablata ab eo omni (16) vita: propter hoc victo rursus inimico recepit vitam Adam; « novissima » autem « inimica » evacuatur mors ¹⁷, quæ primum possederat hominem. Quapropter liberato homine, « fiet quod scriptum est: Absorpta est mors in victoria; ubi est mors victoria tua? Ubi est mors

⁸ Gen. iv, 9. ⁹ Cap. XXXVII. ¹⁰ I'sal. cx, 10
¹¹ Psal. xc, 13. ¹² I Cor. xv, 26.

(4) *Ubi esset.* Abel additur in editi. Sed deest in omnib. mss.

(5) *A se peccatum tulit.* Ita partim ex Clarom., partim ex Merc. 2, codd. reposui. In Clarom. legitur, *a se*; in Merc. 2, *tulit*. In aliis omnibus perperam et sine sensu, *ad se peccatum attulit*. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat quod præcedit: *multo pejus sic respondere omnia scienti Deo, quasi possit frustrari*, id est fallere eum. Iude ergo maledictionem portavit, quoniam a se peccatum tulit; id est, quoniam a se peccatum abstulit, ablegavit, perpetrasset se dissimulavit.

(6) *Fratricidio.* Feuard. in marg., Clarom. et Arund., *parricidio*.

(7) *Sub occasione.* Sic πρὸς αὐτὸνvertere amat interpret. Peritior alter hic prætextum reddidisset. Sed de his monere deinceps superfluum.

(8) *Benignitatem.* Arund., *bonitatem*.

(9) *Quoniam indolem et puerilem amiserat sensum.* Horum explicationem habes supra cap. 22,

n. 4: *Quoniam, inquit, paulo ante facti (Adam et Eva) non intellectum habebant filiorum generationis; oportebat enim illos primo adolescere, dehinc sic multiplicari.* Supponit igitur Irenæus, Adamum non nisi post lapsum amissa pristina indole puerili adolevisse, et conjugio maturum evasisse.

(10) *Pejorum.* Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *pejorem*.

(11) *Causam.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *causas*. Suspicio autem Irenæum Græce scripsisse, ἀτὰρ, quod melius vertisset interpre, *culpam*.

(12) *Increpatio.* Ita pro increpatione posui ex Clarom. et Voss.

(13) *Quidam audent dicere.* Sic cod. Clarom. In Feuard marg. et Voss., *audet quidam dicere*. In cæteris, *quidam dicunt*.

(14) *Morderetur.* Clarom., *mordetur*.

(15) *Ei potente.* Sensus est: cum ille quidem, cui morderetur planta, potens etiam esset, etc.

(16) *Omni.* Deest in Eras. et Gall.

aeuleus tuus¹⁷ : Quod non poterit (17) iuste dici, A si non ille liberatus fuerit, cui primum dominata est mors. Iulius enim salus, evacuatio est mortis. Domino igitur vivificante hominem, id est Adam, evacuata est et mors.

8. ¹⁸ Mentiuuntur ergo omnes qui contradicunt ejus saluti, semper seipso excludentes a vita, in eo quod non credant inventam ovem quæ perierat. Si autem illa non est inventa, adhuc possidetur in perditione omnis hominis generatio. Mendax ergo is, qui prior hanc sententiam, imo hanc ignorantiam et cæcitate induxit, Tatianus; connexio quidem factus omnium hæreticorum (18), quemadmodum ostendimus: hoc autem a semetipso advenit, uti novum aliquid præter reliquos inferens, vacuum loquens, vacuos a fide auditores sibi præpararet, affectans magister haberi, tentans et subinde uti hujusmodi a Paulo assidue dictis: Quoniam « in Adam omnes morimur¹⁷; » signorans autem, quoniam « ubi abnegavit peccatum, superabundavit gratia¹⁸. » Ostendit ergo hoc manifeste, erubescant omnes qui ab eo sunt, et concertant de Adam, quasi magnum aliquid lucrentur, si ille non salvetur, quando (19) magis nihil proficiant; quemadmodum et serpens nihil profecit dissuadens (20) homini, nisi illud quod enim transgressorem ostendit, initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem (21); Deum autem non vicit. Sic et hi, qui contradicunt saluti Adæ, nihil proficiunt, ni i hoc, quod semetipsos hæreticos et apostatas faciunt veritatis, et advocatos se C serpentis : et mortis ostendunt.

CAPUT XXIV¹⁹.

Summatim repetit quæ hactenus adversus varias Gnosticorum impietates disseruit. Hæreticis vero ad omnem doctrinæ ventum fluctuantibus opponit

¹⁷ I Cor. xv, 54 seqq. ¹⁸ Cap. XXXIX. ¹⁹ I Cor. xv, 22. ²⁰ Rom. v, 20. ²¹ Cap. XL. ²² I Cor. xii, 28.

(17) *Poterit.* Sic Fenard. in marg. et Clarom. D melius quam reliqui, poterat.

(18) *Connexio quidem factus omnium hæreticorum.* Quia ejus hæresis nihil aliud erat, quam incomposita variorum errorum congeries.

(19) *Quando.* Al. perperam, quanto.

(20) *Dissuadens.* (Scilicet obedientiam Dei mandato.) Ita Clarom., Arund. et Voss. Reliqui, suadens.

(21) *Initium et materiam apostasiæ suæ habens hominem.* Quia, ut explicat lib. iv, cap. 41, n. 1, zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Sentire nimirum videtur Irenæus (quæ et quorundam de veteribus sententia fuit), angelum invidia commotum, quod ex subjecta sibi natura homo ad imaginem Dei conditus esset, id iulquo animo tulisse.

(22) *Ipsis ostensionibus.* Pro per ipsas ostensiones.

(23) *Falsa.* Falso in ms. Voss.

(24) *Undique.* In Fenard. marg., Clarom. et Voss., utique, forte pro ubique.

(25) *Quemadmodum ostendimus.* Pro veluti demonstravimus; adeo ut sensus sit : Prædicationem Ecclesiæ veluti demonstravimus, per initia, etc., ita ut quemadmodum cadat super per initia. Quanquam mallem abesse illam vocem.

nam, sibi que semper et ubique constantem Ecclesiæ doctrinam.

1. Traductis igitur omnibus, qui nefandas inferunt sententias de factore et plasmatore nostro, qui et hunc mundum fabricatus est, super quem alius Deus non est; et ipsis ostensionibus (22) ever-
sis his, qui de substantia Domini nostri, et de dispositione quam fecit propter hominem suum, falsa (23) docent; prædicationem vero Ecclesiæ undique (24) constantem, et æqualiter perseverantem, et testimonium habentem a prophetis et ab apostolis, et ab omnibus discipulis, quemadmodum ostendimus (25) per initia, et medietates, et finem (26), et per universam Dei dispositionem, et eam quæ secundum salutem hominis est (27) solitam operationem (28), quæ est in fide nostra; quam perceptam ab Ecclesia custodimus, et quæ semper a Spiritu
223 Dei, quasi in vase bono eximium quoddam depositum (29) juvenescens, et juvenescere faciens ipsum vas in quo est. Hoc enim Ecclesiæ creditum est Dei munus, quemadmodum ad inspirationem (30) plasmationi, ad hoc ut omnia membra percipientia vivificentur: et in eo disposita (31) est communicatio Christi, id est Spiritus sanctus, arrha incorruptæ, et confirmatio fidei nostræ, et scala ascensionis ad Deum. « In Ecclesia enim, inquit, posuit Deus apostolos, prophetas, doctores²⁰, » et universam reliquam operationem Spiritus : cujus non sunt participes omnes, qui non currunt (32) ad Ecclesiam, sed semetipsos fraudant a vita, per sententiam malam et operationem pessimam. Ubi enim Ecclesia, ibi et Spiritus Dei; et ubi Spiritus Dei, illuc Ecclesia, et omnis gratia : Spiritus autem veritas. Quapropter qui non participant eum, neque a mammillis matris nutriuntur in vitam, neque percipiunt de corpore Christi procedentem nitidissimum fontem: sed effodiunt sibi lacus detritos (33)

(26) *Per initia, et medietates, et finem.* Recte intelligit Græbius ea quæ inter ipsa temporum initia in creatione gesta sunt, quæque postea intermediis sæculis prophetarum, in fine denique Christi et apostolorum ævo contigerunt. Hæc enim omnia percurrens Irenæus, undique argumenta pro fide Ecclesiæ deprompsit.

(27) *Quæ secundum salutem hominis est.* Id est, quæ ad salutem hominis spectat.

(28) *Solitam operationem.* Ita Clarom. et Voss. In edit., solidam operationem. In Merc. 1, optinuenem.

(29) *Depositum.* Clarom., Voss. et Merc. 2, depositum.

(30) *Ad inspirationem.* Sic in Clarom. pro qui vitiose et scribarum oscitantia in Voss. et vet. Fenard. cod., ab inspiratione. In cæteris aspiratio. Sed præferenda lectio nostra, cujus sensus est fidei munus. Ecclesiæ creditum esse velut ad animationem (id enim sonat inspiratio) Dei opificii, ut nimirum huic vitam impertiret, quemadmodum anima corpori.

(31) *Disposita.* Legi mallem deposita.

(32) *Currunt.* Edit., concurrunt.

(33) *Lacus detritos.* Id est, lacus contritos. In Græco LXX, λάρυγγες συγερπημένους. Cisternas dissipatas vertit Vulgatus interpres.

de fossis terrenis ³⁴, et de cœno putidam (34) bibunt aquam, effugientes fidem Ecclesie, ne tradantur; rejicientes vero Spiritum, ut non erudiantur.

2. Alienati vero a veritate, digne in omni voluntantur errore, fluctuati ab eo, aliter atque aliter per tempora de eisdem sentientes, et nunquam sententiam (35) stabilitam (36) habentes; sophistæ verborum magis volentes esse quam discipuli veritatis. Non enim sunt fundati super unam (37) petram, sed super arenam, habentem in se ipsa lapides multos. Propter hoc et multos deos fingunt, et querere quidem semper in excusatione habent (cæcutiunt enim) invenire vero nunquam possunt. Blasphemant enim fabricatorem, hoc est, eum qui est vere Deus, qui et præstat invenire; putantes se super Deum alterum invenisse Deum, vel alteram plenitudinem, vel alteram dispositionem. Quapropter et lumen, quod est a Deo, non locet eis, quoniam inhonoraverunt et spreverunt Deum, minimum arbitantes eum (38), quoniam propter dilectionem suam, et immensam benignitatem, in agnitionem venit hominibus (39): (in agnitionem autem (40) non secundum magnitudinem, nec secundum substantiam; nemo enim mensus est eam, nec palpavit; sed secundum illud, ut sciremus, quoniam qui fecit, et plasmavit, et insufflationem vitæ insufflavit in eis, et per conditionem nutrit nos, Verbo suo confirmans, et Sapientia (41) compingens omnia, hic est qui est solus verus (42) Deus); eum vero, qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse, quem nemo possit cognoscere humano generi communicantem, nec terrena administrantem: Epicuri videlicet inventientes Deum (43), neque sibi, neque aliis aliquid præstantem, id est, nullius providentiam habentem.

³⁴ Jerem. II, 15. ³⁵ Cap. XLI. ³⁶ Cap. XLII. ³⁷ Cap. XLIII.

(34) *Putidam*. Editi., *putidam*.

(35) *Sententiam*. In editi., *scientiam*.

(36) *Stabilitam*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri., *stabilem*.

(37) *Unam*. Eras., Gall. et Feuard. minus bene vocam; quia mox sequitur, *arenam habentem... lapides multos*.

(38) *Minimum arbitantes eum*. Id est, ὀρεσφύματος χαρπὸν, labis fructum arbitantes eum, ut alibi passim dicit.

(39) *Hominibus*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *hominis*, quia paulo post sequitur, *insufflavit in eis*.

(40) *In agnitionem autem*. In addidi auctoritate editi. Clarom.

(41) *Confirmans, et Sapientia*. In Arundel. alio ordine: et *Sapientia confirmans*. Sed utrum priori membro habeatur *compingens*, non dicit Grabinus. Quidquid sit, recte monet per Verbum Filium Dei; per *Sapientiam* Spiritum sanctum hic intelligi. Alludit Irenæus ad illud psal. xxxii, 6: Verbo Domini celi firmati sunt, et spiritus oris ejus omnis virtus eorum.

(42) *Verus*. Editi., *vero*.

(43) *Epicuri inventientes Deum*. Id est, ait Feuardentius, otiosum et qui curam nullam habeat re-

CAPUT XXV ³⁸

Regi hunc mundum providentia unius Dei qui infinita simul præditus sit justitia, ut malos plectat, atque bonitate, ut piis beneficiat et salutem impertiat.

1. Providentiam autem habet Deus omnium, propter hoc et consilium dat; consilium autem dñs adest his, qui morum providentiam habent (44). Necessæ est igitur ea, quæ providentur et gubernantur, cognoscere suum directorem (45); quæ quidem non sunt irrationabilia, neque vana, sed habent sensibilitatem perceptam de providentia Dei. Et propter hoc ethnicorum quidam, qui minus illecebris ac voluptatibus servierunt, et non in tantum superstitione idolorum coabducti (46) sunt, providentia ejus moti, licet tenuiter, tamen conversi sunt, ut dicerent fabricatorem hujus universitatis Patrem omnium providentem, et disponentem secundum nos mundum.

2. ³⁹ Rursus ut increpativum auferrent a Patre, et judiciale (47), indignum id Deo putantes, et sine iracundia et bonum arbitantes se adinventasse Deum, alterum quidem judicare, et alterum quidem salvare dixerunt; nescientes, utrorumque auferentes sensum (48) et justitiam. Si enim judicialis non et bonus sit, ad donandum quidem his quibus debet, et ad exprobrandum his quibus oportet, neque justus neque sapiens videbitur iudex. Rursus bonus, si hoc tantum sit bonus, non et probator, in quos immittat (49) bonitatem; ²²⁴ extra justitiam erit et bonitatem, et infirma bonitas ejus videbitur, non omnes salvans, si non cum judicio fiat.

3. ⁴⁰ Marcion igitur ipso dividens Deum in duo, alterum quidem bonum, et alterum judiciale dicens, ex utrisque interimit Deum. Illic enim qui judicialis, si non et bonus sit, non est Deus, quia Deus non est, cui bonitas desit: et ille rursus

ram creaturarum. Talem enim Deum finxisse Epicurum, testes sunt Clemens Alexand., Theophilus, Justinus, Lactantius, Laetius, Plutarchus, et Cicero. Deum, qualevis fingebat Marcion, Tertullianus quoque lib. iv, vocat Deum Epicuri. Et lib. i, *Epicurum Marcionis consiliarium* appellat.

(44) *Qui morum providentiam habent*. In Clarom. legitur, *habet pro habent*; quæ lectio si cui placeret, legere deberet etiam *is* pro *his*; idque eodem codice niti facile posset, in quo passim acerbiter *his* pro nominativo *is*. Monet vero Billius lib. ii *Obsev. sacr.* cap. 5, *morum curam habere*, ad imitationem Græcorum dictum esse pro *morum curam gerere*, hoc est, instituendis componendisque moribus operam dare.

(45) *Directorem*. Editi. cum Arund. et Merc. 2, *rectorem*.

(46) *Coabducti*. Editi., *abducti*.

(47) *Increpativum... et judiciale*. Recte monet Feuardentius, *increpativum et judiciale* hic vocari quod Græcis est τὸ ἐλεγχτικὸν καὶ ποιντικόν, id est *potestatem, seu vim redarguendi et judicandi*; vel τὸ ἐπιτιμητικόν, id est *vim puniendi*.

(48) *Sensum*. Græce νοῦν, *intellectum, sapientiam*.

(49) *Immittat*. In aliis *emittat*.

qui bonus, si non et iudicialis, idem quod hic patietur, ut auferatur ei ne sit Deus. Quemadmodum autem et sapientem dicunt Patrem omnium, si non et iudiciale ei assignent? Si enim sapiens, et probator est; probatori autem subest iudiciale; iudiciale autem assequitur iustitia, ut iuste probet; iustitia provocat iudicium (50); iudicium autem, cum sit cum (51) iustitia, transmittet ad sapientiam. Sapientia igitur præcellet Pater super omnem humanam et angelicam sapientiam, quoniam Dominus, et iudex, et iustus, et dominator super omnes. Est enim et bonus, et misericors, et patiens, et salvat quos oportet: neque bonum ei deficit iuste effectum (52), neque sapientia deminoratur: salvat enim quos debet salvare, et iudicat dignos iudicio: neque iustum immite ostenditur, præeunte scilicet (53) et præcedente bonitate.

4. ²⁶ Qui igitur solem suum oriri facit omnibus benigna Deus, et pluit super iustos et iniustos, iudicabit eos, qui ex æquo benignitatem ejus percipientes, non similiter secundum dignationem (54) munerationis ejus conversati sunt; sed in deliciis et luxuriis versati sunt adversus benevolentiam ejus, adhuc et blasphemantes eum, qui tanta beneficia in eos fecerit.

5. ²⁷ Quibus religiosior Plato ostenditur, qui eandem Deum et iustum, et bonum confessus est, habentem potestatem omnium, ipsum facientem iudicium, sic dicens: « Et Deus quidem (55), quemadmodum et vetus sermo est, initium, et fi-

nem, et medietates omnium quæ sunt habens, recte perficit, secundum naturam circumiens: hunc autem semper consequitur iustitia ultrix in eos qui deficiunt a lege divina ²⁷. » ²⁸ Et iterum factorem et fabricatorem hujus universalitatis bonum ostendit. « Bono autem, inquit (56), nulla unquam de quoquam nascitur invidia ²⁹: » hoc initium et causam fabricationis mundi constituens bonitatem Dei; sed non ignorantiam, nec Æonem qui erravit, nec labis fructum, nec Matrem plorantem et lamentantem, nec alterum Deum, vel Patrem.

6. Iuste autem eos Mater plangit, talium excogitatores et adinventores: digna enim commentati, et commentiti (57) sunt in capita sua, quoniam Mater ipsorum extra Plenitudinem est, id est extra Dei agnitionem, et collectio eorum abortio facta est, informis et sine specie: nihil enim de veritate apprehendit; in vacuum et in umbram decidit; vacua enim doctrina ipsorum et intenebrata: et Horus eam non permisit introire in Pleroma; non enim recepit eos Spiritus in refrigerium. Pater enim ipsorum ignorantiam generans (58), mortis passiones in eis operatus est. Hæc non nos diffamamus, sed ipsi confirmant, ipsi docent, gloriantur in ipsis, alium sentiunt de Matre, quam sine patre dicunt genitam, hoc est sine Deo, feminam a femina, quod est ex errantia corruptelam.

7. Nos autem precamur non perseverare eos in fovea, quam ipsi foderunt, sed segregari ab hæjus-

²⁶ Cap. XLIV. ²⁷ Cap. XLV. ²⁸ Lib. IV, De legib., tom. II, pag. 715, edit. Serr. ²⁹ Cap. XLVI. ³⁰ In Timæo, tom. III, p. 29.

(50) *Assequitur iustitia, ut iuste probet; iustitia provocat iudicium.* Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss. et Grab. Cæteri vitiose assequitur iustitiam; ut iuste probet iustitiam, provocat iudicium. In eo vero commate, assequitur iustitia, vocem iustitia in aliativo casu accipio pro per iustitiam. Quod autem Grabius suspicatur legendum: assequitur iustitia. Nam ut iuste, etc., in hoc assentiri doctissimo viro non possum, uti nec interpunctionem ejus sequi. Nam advertit sane Irenæum a probatione gradatim ascendere ad sapientiam, ac proinde omnia secum optime coherere.

(51) *Ficcum.* Alii male distincto textu, sit, cum.

(52) *Iuste effectum.* Ita ex Feuard. marg. reposui. In cod. Arund. quem secutus est Grabius, iusti effectum, nec male. In aliis corrupte, iusti effectum. Sed prior lectio magis quadrare videtur ad id quod paulo post sequitur: neque iustum immite ostenditur.

(53) *Scilicet.* Al. perperam, licet.

(54) *Non similiter secundum dignationem, etc.* Id est, ut recte explicat Grabius, non congruam eximii divini bonitatis muneribus vitam duxerunt.

(55) *Et Deus quidem.* Locus hic Platonis exstat dialogo quarto De legibus, cuius Græca hæc verba unt, in edit. Serrani to. II, pag. 715: « Ὁ μὲν δὲ θεὸς (ὡσπερ καὶ ὁ παλαιὸς λόγος) ἀρχὴν τε καὶ τελευτήν, καὶ μέσα τῶν ὄντων ἀπάντων ἔχων, εὐθείαν περαινέει, κατὰ φύσιν περιπορευόμενος. τῷ δὲ ἀεὶ ἐξυμένεται δίκῃ τῶν ἀπολείπομένων τοῦ θεοῦ νόμου τιμωρός. Οὗι, inquit Feuardentius, εὐθείαν περαινέει, quod vertit Irenæi interpretes, recte perficit, Ficius reddit, recta peragit. Ego forsitan melius dixerim, recta pergit.

(56) *Bono autem, inquit, etc.* Locum ex quo Irenæus citata verba deprompsit, indicare omiserant Erasmus, Gallasius et Feuardentius. His omnibus diligentior refert Grabius. Is est in Timæo to. III, edit. Serrani pag. 29, ubi Plato expresse ait, quod ὁ δημιουργὸς ἀγαθός, mundi opifex bonus sit, quodque contrarium dictu nefas existat, μηδ' εἰπαῖν τινα θέμις. Et post alia, in fine dictæ pagina sequentia habet verba, quibus et ista ab Irenæo allegata continentur: λέγομεν δὲ, δι' ἣν αἰτίαν γένεσιν καὶ τὸ πᾶν τοῦτο ὁ ἐννοεῖσθαις ἐνέστησεν. Ἀγαθὸς ἦν, ἀγαθὸν δὲ οὐδεὶς περὶ οὐδενὸς οὐδέποτε ἐγγίγνεται φθόνος. Τοῦτου δὲ ἐκτὸς ὢν, πάντα ὅτι μάλιστα ἐβουλήθη γενέσθαι παραπλήσια αὐτῷ. Ταύτην δὲ γενέσεως κόσμου μάλιστα' ἂν τις ἀρχὴν κυρωσάτην παρ' ἀνδρῶν φρονιμῶν ἀποδοσχόμενος, ὁρθότατα ἀποδέχοι' ἂν. Quæ Iohannes Serranus ita Latine reddidit ampliora: Quæramus igitur causam, quæ enim impulerit, qui hæc machinatus est, ut originem rerum, et molitionem hujus admirabilis universi constitueret. Bonitate videlicet præstabat: in bonum autem nulla de ulla unquam re cadit invidia (id est, nullam rem ulli unquam invidet). Cum ab illa igitur liber et immunis esset, omnia valuit quam maxime sibi similia generari. Hanc pignem mundi principem primariamque causam qui a sapientium hominum sententia statuerit, rectissime profecto statuerit.

(57) *Commentati et commentiti.* Duas priores voces ex vet. cod. adjecit Feuard. Desunt vero in Eras., Gall., Clarom., Arund. et Merc. 2. Voss. e contrario duas posteriores omittit. Denique Merc. 2. codd. habent, non commentiti, sed commentii.

(58) *Generans.* Al., regenerans.

modi Matre, et exire a Bytho, et abstinere (59) a Vacuo, et Umbram derelinquere : et legitime eos generari, conversos ad Ecclesiam Dei, et formari Christum in eis, et cognoscere eos fabricatorem et factorem hujus universitatis, solum verum Deum, et Dominum omnium. Hæc precamur de illis, utilius eos diligentes, quam ipsi semetipsos putant diligere. Quam enim est a nobis dilectio, cum sit vera, salutaris est eis, si quidem eam recipiant. Est enim austero medicamini similis, absumens impropriorem (60) ac superfluum vulneris

A carnem : elationem enim illorum et inflationem evscuat. Quapropter tentantes omni virtute manum porrigere eis, non lædebit nos. Prorogabimus (61) autem super hæc, quæ dicta sunt, in sequenti libro Domini sermones inferre, si quos ex his per ipsam Christi doctrinam convincentes, suadere possimus cessare ab ejusmodi errore, et abstinere ab ea blasphemia, quæ est in fabricatorem ipsorum, qui et solus est Deus, et Pater Domini nostri Jesu Christi. Amen (62).

ANALYSIS LIBRI QUARTI.

225 Quemadmodum auctor noster libro superiore ipsis, ut ille loquitur, *apostolorum sententiis*, hæreticorum confutaverat errores : ita eandem hoc in libro *sermonibus Christi* a se denuntiat esse refellendos²⁵. Quapropter illud principio firmum fixumque statuit, neminem a Christo, nisi suum Patrem, vocari Deum²⁶. Quod quidem, ut non ex novo tantum, sed Veteri etiam Testamento probet, perspicuum primo facit, *Mosis litteras verba esse Christi*, atque prophetas omnes sacro divini Verbi afflatu sua fudisse oracula, suos scripsisse libros, suasque epistolas, et commentaria. Hinc in apertum demonstranda veritatis campum excurrit, atque ex Christi ipsius, nec non Moysis etiam et Isaiæ verbis probat, unicum esse Deum, totius mundi creatorem²⁷. Tum tela quædam, sed levi brachio ab adversariis ex futuro mundi sine et eversione Hierosolymæ vibrata, egregie retundit²⁸.

Aliud autem, et quod acrius quidem urget, argumentum inde elicit, quia Christus cum antiquis patriarchis ac prophetis se et videndum præbuit, et cum iis locutus est, manifestam plane eisdem fecerit unius Dei, Patris sui, divinitatem²⁹. Nec auctorem nostrum vel minimum morantur objecta ab hæreticis Christi verba : *Nemo cognoscit Patrem nisi Filius*, etc., quibus Patrem ante ejusdem Christi nativitatem omnibus incognitum fuisse causabantur. Etenim veram hujusce loci et llectionem et sensum pro se facere ostendit³⁰. Deinde assertionem suam aliis confirmat Christi Domini apparitionibus, quibus a Moyse, et Aarone, ac potissimum Abrahamo visus est³¹. Ex quibus erroris arguit Marcionitas, qui eundem Abrahamum a salute per Christum impertita excludebant, ostenditque Christum et Abrahæ et seminis ejus, fideliū scilicet, vindicem et servatorem exstisise³².

Subinde contra eosdem hæreticos asserit, Christum Moysen legem implevisse quidem, sed non solv' se; ac Vetus Testamentum, sicut et Novum, unius ejusdemque Dei esse opus³³. Unde ad propositum suum recte concludit, eundem esse Patrem, qui in Veteri ac Novo Testamento a Christo per Moysen et prophetas est annuntiatus³⁴. Quod sane tum ex eodem utriusque Testamenti scopo et fine, tum ex reprobatis a Christo traditionibus ac moribus Veteri repugnantibus, tum ex statuta in utroque, sed in Novo extensa et ampliata diligendi Dei lege mire confirmat³⁵. Cum autem hæretici plura in veteri fœdere contraria novo esse objicerent, huic argumento fuse respondet, ostenditque eum Deus Israelitis Mosaicam imposuerit legem, cujus jugum ac vincula deinceps abstulit, atque ab illis voluerit victimas offerri, sicuti a Christianis eucharisticum corporis et sanguinis Christi sacrificium; quod in sola Ecclesia catholica cum simplicitate ac justitia verum ac purum offerri Deo probat³⁶.

Varis post hæc Scripturæ sacræ locis absurdum omnino et fatuum esse probat, alium præter unum Deum investigare aut *Bythum*, aut *Pleroma*, vel *Æones*. Nam quamvis ille a nobis non possit comprehendī, eum tamen ex creatione mundi, quem per Verbum Spiritumque sanctum condidit, facile cognoscimus. Atque in ejusce veritatis firmamentum adducit Pastoris seu Heruæ auctoritatem. At quia hæretici Filium Dei prophetis apparuisse pertinacius negabant; huic ab iis conspectum triplici, quod ex eorumdem visionibus, verbis et rationibus eruitur, conficit argumento. Imo vero eosdem prophetas illius afflatu locutos esse demonstrat³⁷.

Qua quidem ex doctrina scite colligit, in eorumdem prophetarum vaticiniis fieri de Christo sermonem; unamque et eandem fuisse Abrahæ fidem, et nostram, quam veteres patriarchæ et d'cis et factis multipliciter præsignificaverunt; viam posteris ad Christi fidem inunientes³⁸. Sed quoniam omnis prædictio, antequam eventum suum sortiatur, obscura est, inde concludit Christum in iis, sicut thesaurum in agro absconditum, delituisse. Quamobrem ut ille cognoscatur, ad seniorum, qui veros Scripturæ sensus ab apostolis didicerunt, traditionem recurrendum esse planissime evincit. Prudenter itaque monet iis solis, quibus creditum fuerat fidei Christianæ depositum, episcopis, qui successionem ducunt ab apostolis habendam fidem, et cum iis, et ipso cum apostolo suscipiendam ab omnibus publicam unius Dei professionem³⁹.

Hanc autem variis objectionibus cum impugnarent hæretici, eas singulatim recenset, et solidis senioris

²⁵ Præf. ²⁶ Cap. 1. ²⁷ Cap. 2 et seq. ²⁸ Cap. 3 et 4. ²⁹ Cap. 5 et seqq. ³⁰ Cap. 6. ³¹ Cap. 7. ³² Cap. 8. ³³ Ibid. et cap. 9. ³⁴ Cap. 10 et seq. ³⁵ Cap. 12 et seq. ³⁶ Ibid. et cap. 14 et seqq. ³⁷ C. p. 19 et seq. ³⁸ Cap. 21 et seqq. ³⁹ Cap. 26.

(59) *Abstistere*. Eras., Gall., Feu. et Merc. 2, *abstinere*.

(60) *Impropriorem*. Alii, *improbiorem*.

(61) *Prorogabimus*. In Feuard. edit. ex vet. cod.

ut et in Voss. et Grab., *prorogavimus*. In aliis pejus, *prærogavimus*.

(62) *Amen*. Hanc vocem addidi ex Clarom., Ottob. et Voss.

cujusdam, qui adversus illos sæpius disputaverat, allatis et plurimum responsionibus, infirmat et penitus diluit. Quæ quidem omnia apostolorum corroborat auctoritate, qua duo Testamenta, Vetus et Novum, ab uno et eodem Deo profecta invicte asseruntur⁴². At iis firmam, inquit, fidem qui habuerit, ille certe omnia judicabit, gentes, Judæos, Marcionitas Christum hominem **228** esse negantes, Valentinianos vana de *Pleromate*, et de *Æonum suorum emissionibus committentes* : judicabit et Gnosticos, atque Ebionitas, qui Christum merum hominem, et alios qui eum fictum duntaxat et simulatum prædicabant, ac denique pseudoprophetas, et omnes schismaticos atque hæreticos⁴³.

Vera autem, pergit Irenæus, doctrinæ Christianæ cognitio repetenda est ex traditionibus Ecclesiæ, quæ sola et semper martyres suos habuit. Horum autem typi et figuræ sunt antiqui prophetæ, ex quibus persecutiones justorum non solum prænuntiatae sunt, sed unus et idem, variis licet modis, prædictus est Christus⁴⁴. Quamobrem Marcionitas aliosque hæreticos, *ab altero Deo dicentes esse prophetas*, non solum corripit, sed vanas radicibus extrahit eorum rationes⁴⁵. Nec minore impetu conculcit Valentinianos, qui sacras Scripturas vel a summo, vel a medio *Pleromate*, vel etiam a mundi conditore, a quo prophetas missos opinabantur, profectas esse contendebant. Catholici vero omnes, addit auctor noster, magno consensu affirmant ab uno et eodem Deo, qui vere prophetas misit, creata esse omnia⁴⁶. Quod quidem non modo ex parabolis, sed ipsis etiam probat Christi Domini verbis⁴⁷.

Ex quibus opinionem eorum evertit, qui quosdam ex natura sua bonos, malos vero alios asserabant⁴⁸. Argumentis autem illorum ut faciat satis, dilucide explicat cur angeli et homines a creationis auctore exordio tantæ non fuerint perfectionis, ut amplius peccare non possent. Neque tamen humana, inquit doctus vir, infirmitas in Deum idcirco est refundenda⁴⁹. Nam homo, cum liber sit creatura, ipsa sui boni et mali auctor est; atque idcirco aut peccis, aut præmiis a Deo jure merito afficitur. Unus itaque idem ipse Deus est, qui ea omnia, sicuti ex zizaniorum parabola liquet, hominibus decernit⁵⁰. Denique cur impii vocentur filii diaboli, edisserit : et postquam libri sequentis exposuit argumentum, huic libro imponit coronidem⁵¹.

LIBER QUARTUS.

227 PRÆFATIO.

1. Hunc quartum (63) librum, dilectissime, transmittens tibi, operis quod est de detectione et ever-
sione falsæ cognitionis, quemadmodum promisimus, per Domini sermones ea quæ prædiximus, confir-
mabimus (64) : uti et tu, sicut postulasti, undique a nobis accipias occasiones ad confutandos om-
nes hæreticos, et eos omnimodis reclusos non lon-
gius sinas in erroris procedere (65) profundum, ne-
que ignorantia præfocari pelago; sed convertens eos in veritatis portum, facias suam percipere sa-
lutem.

2. Eum autem qui velit eos convertere, oportet diligenter scire regulas sive argumenta ipsorum. Nec enim possibile est alicui curare quosdam male habentes, qui ignorat passionem eorum qui male
valent. Quapropter hi qui ante nos fuerunt, et qui-
dem multo nobis meliores, non tamen satis potue-
runt contradicere his qui sunt a Valentino, quia ignorabant regulam ipsorum, quam nos cum omni
diligentia in primo libro tibi (66) tradidimus; in quo et ostendimus doctrinam eorum recapitulatio-
nem esse omnium hæreticorum. Quapropter et in secundo tanquam speculum (67) habuimus eos totius

A everisionis. Qui enim his contradicunt secundum quod oportet, contradicunt omnibus qui sunt malæ sententiæ; et qui hos evertunt (68), evertunt om-
nem hæresim.

3. Super omnes est enim blasphema regula ipso-
rum : quandoquidem factorem et fabricatorem, qui est unus Deus, secundum quod ostendimus, de labe sive defectione eum emissum dicunt. Blasphemant autem et in Dominum nostrum, abscondentes et di-
videntes Jesum a Christo, et Christum a Salvatore, et Salvatorem rursus a Verbo, et Verbum ab Uni-
genito. Et quemadmodum fabricatorem ex labe sive defectione emissum dicunt; sic et Christum et Spi-
ritum sanctum propter labem emissum (69) docue-
runt, et Salvatorem ab iis *Æonibus* qui a labe
B emissi sunt (70), fructificationem esse; ut nihil sit apud eos sine blasphemia. In eo igitur, qui ante hunc est, libro ostensa est de his omnibus sententia apostolorum, quoniam non solum nihil tale sense-
runt « qui ab initio speculatores et ministri fue-
runt verbi » veritatis⁵²; sed et prædicaverunt nobis fugere hujusmodi sententias. **228** Spiritu providentes (71) eos qui seducturi erant simp-
liciores.

⁴² Cap. 27 et seqq. ⁴³ Cap. 33. ⁴⁴ Ibid. ⁴⁵ Cap. 34. ⁴⁶ Cap. 35. ⁴⁷ Cap. 36. ⁴⁸ Cap. 37. ⁴⁹ Cap. 38. ⁵⁰ Cap. 39 et seqq. ⁵¹ Cap. 41. ⁵² Luc. 1, 2.

(63) *Hunc quartum*. In Feuard. marg., et Voss. C. rio cognoscendi Patris studio incurrerant *Æones*. Vide lib. 1, cap. 11.

(64) *Confirmabimus*. Al. *confirmavimus*.

(65) *Procedere*. In cod. Arund. et edit. Oxon., *procidere*. Sed minus convenit cum *longius*.

(66) *Tibi*. Deest in Voss.

(67) *Speculum*. In Feuard. marg. *spectaculum*.

(68) *Evertent*. Editi., *evertunt*.

(69) *Propter labem emissum*. Ad instaurandam vi-
delicet labem, in quam ex præcipiti, atque temera-

(70) *Qui a labe emissi sunt*. Id est, quos labe in-

ferit. Neque enim hæc plus æquo urgenda, quasi ab ipsa labe seu vitio originem sumpserint *Æones* : id quippe repugnat Valentinianorum hypothesi.

(71) *Providentes*. Pro *prævidentes* : quo sensu fu-
tura providere, providere quid futurum sit scriptum a Cicerone.

4. Quemadmodum enim serpens Evam seduxit, A nifeste falsa ostenduntur ea quæ dicunt circumven-
promittens ei quod non habebat ipse⁶⁶; sic et hi
præfrendentes majorem agnitionem, et mysteria
inenarrabilia, et promittentes eam, quam dicunt
intra Pleroma esse, receptionem, in mortem de-
mergunt sibi credentes; apostatas ens constituentes
ab eo qui eos fecit. Et tunc quidem apostata angel-
lus per serpentem inobedientiam hominum operatus,
existimavit latere se Dominum: quapropter eam-
dem ei formam et appellationem tribuit Deus (72).
Nunc autem, quoniam novissima sunt tempora, ex-
tenditur malum in homines, non solum apostatas
eos faciens, sed et blasphemos in plasmatores in-
stituit multis machinationibus, id est, per omnes
hæreticos qui prædicti sunt. Illi enim omnes, quan-
vis ex differentibus locis egrediantur, et differentia
doceant, in idem tamen blasphemiam concurrunt
propositum, lethaliter vulnerantes, docendo blasphe-
miam in Deum factorem et nutritorem (73) nostrum,
et derogando (74) salutem hominis. Homo est au-
tem temperatio animæ et carnis, qui secundum si-
militudinem Dei formatus est, et per manus ejus
plasmatus est, hoc est per Filium et Spiritum, qui-
bus et dixit: « Faciamus hominem⁶⁷. » Hoc ergo pro-
positum est ejus qui vitæ nostræ invidet, incredulos
sux salutis efficere homines, et blasphemos in pla-
smatorem Deum. Quæcunque enim cum gravitate
summa dixerint omnes hæretici, in ultimum ad hoc
deveniunt, ut blasphement fabricatorem, et contra-
dicant saluti plasmatis Dei, quod quidem est caro:
propter quam omnem dispositionem fecisse Filium
Dei, multis modis ostendimus, et manifestavimus
neminem alium Deum appellari a Scripturis, nisi
Patrem omnium, et Filium, et eos qui adoptionem
habent.

CAPUT PRIMUM

*Christum unum solum Deum ac Patrem et cognovisse
et docuisse discipulos.*

1. Cum sit igitur hoc firmum et constans, nemi-
nem alterum Deum et Dominum a Spiritu prædi-
catum, nisi eum qui dominatur omnium Deus, cum
Verbo suo, et eos qui adoptionis Spiritum accipiunt,
hoc est, eos qui credunt in unum et verum Deum,
et Christum Jesum Filium Dei; similiter et apo-
stolos neminem alium a semetipsis Deum appel-
lasse, aut Dominum cognominasse (75); multo au-
tem magis Dominum nostrum, qui et nobis præ-
cepit neminem Patrem confiteri, nisi eum qui est
in cœlis, qui est unus Deus et unus Pater⁶⁸: ma-

⁶⁶ Gen. iii, 4, 5. ⁶⁷ Gen. i, 26. ⁶⁸ Matth. xviii, 9. ⁶⁹ Joan. x, 33. ⁷⁰ Deuter. xxxii, 1. ⁷¹ Psal. vii, 41, et cxxiii, 8.

(72) *Eandem ei formam et appellationem tribuit Deus.* Id est, si bene conjicio, angelum apostatam eadem judicii formam, iisdemque verbis, quibus serpentem, damnavit Deus. Illum enim sub serpentis nomine compellabat.

(73) *Blasphemiam in Deum factorem et nutritorem.* Editi. Eras., Gall. et Feuard., in *Dominum fabricatorem blasphemiam et nutritorem.*

(74) *Derogando.* Id est, inquit Feuard., aliquid

de ea diminuendo et detrahendo. Cicero pro Fron-
teio: *Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitarum suspicio derogavit.*

(75) *Cognominasse.* Al., *cognovisse.*

B Dominus multos patres scisset et deos, non præ-
cepisset discipulis suis unum scire Deum, et hunc
eundem solum vocare (76) Patrem? Sed potius
distinxit eos qui sunt verbo tenus dii, ab eo qui
sit vere Deus (77), ut non errent secundum doctri-
nam ejus, neque alterum pro altero audiant. Si au-
tem nobis quidem præcepit unum vocare Patrem et
Deum, ipse autem interdum alteros confiteri pa-
tres et deos eodem modo⁶⁹, alia quidem præcipient
videbitur discipulis, alia vero ipse faciens. Non est
autem hoc magistri boni, sed seductoris et invidi.
Et apostoli autem secundum eos transgressores
ostenduntur præcepti, Demiurgum Deum, et Domi-
num, et Patrem confitentes, quemadmodum osten-
dimus, si non hic solus est Deus et Pater. Jesus
ergo transgressionis auctor et magister erit eis,
qui præcepit unum vocari Patrem, imponens eis
necessitatem Demiurgum confiteri suum Patrem,
quemadmodum ostensum est.

229 CAPUT II.

*Probat apertis tum Moysis, tum aliorum propheta-
rum, quorum sermones Christi sunt, testimoniis,
eum et unum et solum Deum esse, mundi condi-
torem, quem Dominus annuntiabat, et quem Pa-
trem suum esse dicebat.*

1. Moyses igitur recapitulationem universæ legis,
quam acceperat a Demiurgo, in Deuteronomio fa-
ciens, sic ait: « Attende, cœlum, et loquar: et au-
diat terra verba ex ore meo⁷⁰. » Rursum David ad-
jutorium suum dicens a Domino fieri: « Adjuto-
rium, inquit, meum a Domino, qui fecit cœlum
et terram⁷¹. » Et Isaias confitetur a Deo (78), qui
fecit cœlum et terram, et dominatur eorum, fie-
ri sermones: « Audi, inquit, cœlum, et auribus

D de ea diminuendo et detrahendo. Cicero pro Fron-
teio: *Quorum rebus gestis fidem et auctoritatem in testimonio inimicitarum suspicio derogavit.*

(75) *Cognominasse.* Al., *cognovisse.*

(76) *Vocare.* Eras., Gall., Feuard. et Merc. 2, vocari.

(77) *Distinxit eos . . . vere Deus.* In Eras. et Gall., *distinxisset . . . ternus*; siue eos et *Deus.*

(78) *Deo.* Editi. *Domino.*

percepe, terra, quoniam Dominus locutus est ⁶². » A ipsi prædicassent, Dei Filium qui resurrexit a mortuis, et vitam nobis donat: et demonstrat, ex una substantia esse omnia, id est Abraham et Moysen, et prophetas, etiam ipsum Dominum qui resurrexit a mortuis, in quem et credunt multi qui sunt ex circumcisione, qui et Moysen et prophetas audiunt prædicantes adventum Filii Dei. Qui autem spernunt (85), ab altera substantia eos esse dicunt, neque primogenitum mortuorum sciunt; separatim Christum intelligentes, tanquam impassibilem perseverantem, et separatim eum, qui passus est, Jesum.

2. Rursum Dominus noster Jesus Christus eundem hunc Patrem suum constituitur, in eo quod dicit: « Confiteor (80) tibi, Pater, Domine cœli et terræ ⁶³. » Quem Patrem volunt nos audire hi, qui sunt Pandoræ perversissimi sophistæ (81)? Utrumque Bythum, quem a semetipsis slexerunt; an Matrem eorum; an Unigenitum? An quem Marcionitæ, vel cæteri adinvenerunt Deum? (quem quidem non esse Deum, per multa demonstravimus) an (quod est verum) fabricatorem cœli et terræ? quem et prophetæ prædicaverunt, quem et Christus suum Patrem constituitur, quem et lex annuntiat, dicens: « Audi, Israel, Dominus Deus tuus (82) unus est ⁶⁴. »

3. ⁶⁵ Quoniam autem Moysi litteræ verba sint Christi, ipse ait ad Iudeos, quemadmodum Joannes in Evangelio commemoratus est: « Si credidissetis Moysi, credidissetis et mihi: de me enim ille scripsit. Si autem illius litteris non creditis, neque meis sermonibus credetis ⁶⁶. » Manifestissime significans, Moysi litteras suos esse sermones. Ergo si Moysi, et reliquorum sine dubio prophetarum sermones ipsius sunt, quemadmodum demonstravimus. Et iterum ipse Dominus ostendit, Abraham dixisse diviti de his omnibus, qui adhuc erant in vita: « Si Moysi et prophetis non obediunt, nec si quis a mortuis resurgens ad illos eat, credent ei ⁶⁷. »

4. ⁶⁸ Non autem fabulam retulit nobis pauperis et divitiæ; sed primum quidem docuit, neminem oportere deliciis uti, neque in sæcularibus oblectamentis, et multis epulis degentes, servire suis voluptatibus, et oblivisci Deum. « Erat enim, inquit, dives, qui vestiebatur purpuram et byssum (83), et delectabatur epulis splendidis ⁶⁹. » De talibus autem et per Isaiam dixit Spiritus: « Cum citharis, et tympanis, et psalteriis, et tibis (84) vinum bibunt: opera autem Dei non intuentur, et opera manuum ejus non considerant ⁷⁰. » Ne ergo in eandem pœnam cum his veniamus, finem eorum ostendit Dominus; simul significans, quod obediētes Moysi et prophetis crederent in eum, quem

5. Non enim a Patre accipiunt cognoscere Filium, nec a Filio discunt Patrem, manifeste et sine parabolis eum Deum, qui est vere, docente (86) ⁷¹. « Ne, inquit, juraveritis in totum, neque in cœlum, quoniam thronus est Dei: neque in terram, quoniam scabellum est pedum ejus: neque per Hierusalem, quoniam civitas est magni Regis ⁷². » Hæc enim in fabricatorem manifeste dicta sunt, quemadmodum et Isaias ait: « Cœlum mihi sedes est, terra suppedaneum pedum meorum ⁷³. » Et præter hunc alius non est Deus; cæterum (87) a Domino neque Deus, neque magnus Rex diceretur: hujusmodi enim nec comparisonem, nec ullam recipit superlationem. Qui enim super se habet aliquem superiorem, et sub alterius potestate est, hic neque Deus, neque magnus Rex dici potest.

6. Sed nec per ironiam quidem hæc dicta esse, poterunt dicere, cum convincantur ab ipsis dictis, quoniam in veritate dicta sunt. Etenim veritas erat ipse qui loquebatur, et vere vindicabat suam domum, projiciens ex ea nummularios, qui et emebant, et vendebant, dicens eis: « Scriptum est, domus mea domus orationis vocabitur; vos autem fecistis eam speluncam latronum ⁷⁴. » Et quam causam (88) habuit hoc facere et dicere, et domum suam vindicare, si alterum Deum annuntiabat? Sed ut ostenderet (89) transgressores paternæ legis. Neque enim domum incusabat, neque legem reprehendebat, quam venerat adimplere; sed eos, qui **230** non bene utebantur domo, et eos, qui legem transgrediebantur, arguebat. Et ideo Scribæ et Pharisei, qui cœperant a temporibus legis continere Deum, nec Verbum ejus receperunt, id est

⁶² Isa. i, 2. ⁶³ Ibid. xlii, 5. ⁶⁴ Matth. xi, 25. ⁶⁵ Luc. xvi, 31. ⁶⁶ Cap. Iv. ⁶⁷ Luc. xvi, 19. ⁶⁸ Isa. lxvi, 1. ⁶⁹ Matth. xxi.

(79) *Confirmavit. Clarior. conformavit.*

(80) *Confiteor. Voss., confitebor, quomodo supra lib. i, cap. 20, n. 3, in Græco Marcosii allegarunt.*

(81) *Pandoræ perversissimi sophistæ.* Alludit ad hæreticorum salvatorem, quem Hesiodi Pandoræ similem dicit lib. ii, cap. 14, n. 5, quia singuli Æones quod habebant in se optimum atque florentissimum in eum contulisse fugebantur. Hinc eodem libro cap. 30, n. 4, Gnosticos vocat *satellites circa Pandoram dispositos.*

(82) *Deus tuus.* In omnibus Bibliorum exemplaribus, *Deus noster.* At vocem *Deus* addunt Arund., Merc. 2, et Grab. cum sacro textu.

(83) *Purpuram et byssum.* Sic ad imitationem

⁷¹ Dent. vi, 4. ⁷² Cap. Ili. ⁷³ Joann. v, 46, 47. ⁷⁴ Isa. v, 12. ⁷⁵ Cap. V. ⁷⁶ Matth. v, 34, 35.

D Græci textus habent *Clarior. et Anglican., quomodo et supra lib. iii, cap. 14, n. 3, codices Clarior. et Ottob. habere monui. Editi., purpura et bysso.*

(84) *Tibis.* Feuard. in marg., Arund. et Voss., *tubis.*

(85) *Spernunt.* Ita pro *dispernunt* posui ex Clarior. et Voss. qui ambo omittunt sequens *et.*

(86) *Docente.* Sic Feuard. in marg. et cod. Clarior. Cæteri omnes mendose, *docentem.*

(87) *Cæterum.* Pro *aliocquin.*

(88) *Quam causam.* Alii, *quam ob causam.*

(89) *Sed ut ostenderet.* Id est, nisi ut ostenderet.

non crediderunt Christo, de quibus Isaias ait : A Principes tui indicto audientes (90) sunt, socii furum, diligentes munera, sectantes retributionem, pupillis non judicantes, et iudicium viduarum non attendentes ⁷⁶. » Et Jeremias autem similiter : « Qui præsunt, inquit, populo meo, me nesciebant : filii (91) insensati et imprudentes sunt, sapientes sunt in malefaciendo (92), bene autem facere non cognoverunt ⁷⁷. »

7. Quotquot autem timebant Deum, et solliciti erant circa legem ejus, ipsi accurrerunt Christo, et salvati sunt omnes : « Ite » enim, inquit discipulis, « ad oves quæ perierunt domus Israel ⁷⁸. » Et Samaritæ autem, inquit, cum mansisset Dominus apud eos biduo, « multo plures crediderunt propter sermones ejus, et mulieri dicebant : Jam non propter tuam loquelam credimus; ipsi enim audivimus, et scimus quoniam hic est vere Salvator mundi ⁷⁹. » Et Paulus autem ait : « Et sic omnis Israel salvabitur ⁸⁰. » Sed et legem pedagogum nostrum in Jesum Christum dixit ⁸¹. Non ergo quorundam infidelitatem legi ascribit : non enim lex (93) prohibebat eos credere in Filium Dei, sed et adhortabatur, dicens (94), non aliter salvari (95) homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatur a terra, et omnia trahit ad se, et vivificat (96) mortuos.

CAPUT III ⁸².

Respondet cavillis Gnosticorum : non idcirco Deum verum mutari aut desinere esse, quod cælum sedes ejus, et terra suppedaneum pedum ejus, prætereant.

1. Quoniam malignantes dicunt : si enim cælum

throneus Dei est, et terra suppedaneum ejus, dictum est autem prætereire cælum et terram ⁸³; hisque prætereuntibus oportere (97) etiam hunc Deum, qui super sedeat, prætereire; et ideo non hunc esse Deum qui sit super omnia; primo quidem nesciant quid sit, cælum throneus, et terra suppedaneum (98). Nec enim sciunt quid sit Deus, sed putant eum more hominis sedere, et contineri, non autem continere. Sed et præteritionem cæli et terræ ignorant; Paulus autem non ignoravit, dicens : « Præterit enim figura hujus mundi ⁸⁴. » Deinde questionem ipsorum solvit David. Figura enim hujus mundi prætereunte, non solum Deum ait perseverare, sed et servos ejus, in centesimo primo psalmo (99) dicens ita : « Initio terram tu fundasti, Domine, et opera manuum tuarum sunt cæli. Ipsi peribunt; tu autem perseverabis, et omnes sicut vestimentum veterascent, et sicut cooperimentum (1) mutabis (2) eos, et mutabuntur. Tu autem idem ipse (3) es, et anni tui non deficient. Filii servorum tuorum inhabitabunt (4), et semen eorum in æternum (5) dirigetur ⁸⁵; » manifeste ostendens quæ sint quæ prætereunt, et quis est qui semper perseverat, Deus cum servis suis. Et Isaias autem similiter : « Allevate, inquit, oculos vestros in cælum, et attendite in terram deorsum, quoniam cælum sicut fumus confirmatum est, terra autem sicut vestimentum veterascet : qui autem inhabitant in eis, quemadmodum hæc, morientur. Salutare autem meum in æternum erit, justitia autem mea non deficiet ⁸⁶. »

231 CAPUT IV ⁸⁷.

Respondet ceteri objectioni, et probat eversa licet et

⁷⁶ Isa. i, 23. ⁷⁷ Jerem. iv, 22. ⁷⁸ Matth. x, 6. ⁷⁹ Joan. iv, 41, 42. ⁸⁰ Rom. xi, 26. ⁸¹ Gal. iii, 24. ⁸² Cap. VI. ⁸³ Luc. xxi, 33. ⁸⁴ I Cor. vii, 31. ⁸⁵ Psal. ci, 26 seqq. ⁸⁶ Isa. li, 6. ⁸⁷ Cap. VII.

(90) *Indicto audientes.* I. e. non obediētes. In Græco LXX ἀκούοντες in Vulgata, infideles.

(91) *Filii.* Enim adhibitum in edit. Eras., Gall. et Feuard. omittunt Clarom., Arund. et Voss., nec in Græco τῶν Ὁ occurrat.

(92) *In malefaciendo.* Feuard. in marg. et Clarom., ad malefaciendum.

(93) *Non enim lex.* In aliis deest lex.

(94) *Dicens.* Respicit Irenæus, ut bene observat Grab., ad ea Dei verba Num. xxi, 8 : *Fac serpentem æneum, et pone eum pro signo : qui percussus aspexerit eum, vive!* Quin enim per serpentem æneum significetur Christus, dubitare non sinit ipsius Serratoris auctoritas, Joan. iii, 14, dicentis :

Et sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto : ita exaltari oportet Filium hominis, ut omnis qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam æternam. Ad eadem procul dubio respexit Justinus M. in *Apolo-*gia ad Antoninum Pium, hæc velut verba Moysis allegans : *Ἐάν προσδράνῃς τῷ τύπῳ τοῦτο, καὶ πιστεύῃς, ἐν αὐτῷ σωθήσῃς.* Si inspexeritis hoc signum, et credideritis, salvi in eo eritis. Nec necesse est cum Grabio harrolari, ista deprompsisse Justinum ex apocrypho quodam Moysis libro, vel glossænia esse quod in codice τῶν Ὁ irrepperit : satis patet nihil aliud esse quam paraphrasin, aut versionem paulo liberio rem verborum Moysis.

(95) *Non aliter salvari,* etc. Inter varia Patrum antiquorum testimonia, quibus peccatum originale

astruit Augustinus adversus Julianum Pelagianum, hunc Irenæi locum ita refert lib. i, cap. 5 novissimæ edit. : *Irenæus Lugdunensis episcopus non longe a temporibus apostolorum fuit. Iste ait : Non aliter salvari homines ab antiqua serpentis plaga, nisi credant in eum, qui secundum similitudinem carnis peccati in ligno martyrii exaltatus a terra, omnia trahit ad se, et vivificavit mortuos.*

(96) *Exaltatur ... et ... trahit ... vivificat.* Legit Augustinus, *exaltatus sine et; tum, trahit ... vivificavit.*

(97) *Oportere.* Al., oportet.

(98) *Cælum throneus, et terra suppedaneum.* Ita Clarom. et Arund. Ceteri perperam : *cælum, throneus, terra et suppedaneum.*

(99) *In centesimo primo psalmo.* Quia Hebræi, inquit Feuardentius, psalmum nonum in duos partiuntur, is qui nunc ab Irenæo adducitur, apud eos centesimus secundus est, Græcis vero centesimus primus.

(1) *Cooperimentum.* Feuard. in marg. et Voss., *opertorium.*

(2) *Mutabis.* Legit Irenæus ἀλλάξεις, non ἐλξεις; ut nostra τῶν Ὁ exemplaria habent.

(3) *Idem ipse.* Ipse abest a Clarom. et Arund.

(4) *Inhabitabunt.* In Eras., Gall., Feuard. et Voss., *habitabunt.*

(5) *In æternum.* Feuard. in marg. et Voss., in *sæculum.*

derelicta Hierosolyma, quæ magni Regis civitas erat, nihil de suprema Dei majestate ac potentia decessisse: id enim sapientissimo ejusdem Dei consilio factum fuisse.

1. Adhuc et de Hierusalem, et de Domino audent dicere (6), quoniam si esset « magni Regis civitas », non derelingeretur. Simile autem est (7), si quis diceret, quoniam si esset stipula conditio Dei, nunquam a frumento derelingeretur; et sarmenta vineæ, si a Deo facta essent, nunquam a botris destituta abecinderentur. Quemadmodum autem hæc non propter se principaliter facta sunt, sed propter crescentem in eis fructum, quo maturo facto et ablato, derelinquuntur, et e medio auferuntur, quæ jam non sunt utilia ad fructificationem: sic et Hierosolyma, quæ jugum in se servitutis portaverat (in quo domitus est homio, qui antea non subiciebatur Deo, cum mors regnabat, et domitus habilis factus est ad libertatem), adveniente fructu libertatis, et aucto, et demesso, et in horreum recepto, et apportatis ab ea his qui (8) fructificare possunt, et in omni mundo disseminatis.

Καθὼς Ἡσαίας (9) φησὶ. Quemadmodum Isaias «Τίτνα Ἰακώβ βλαστήσει, αὐτὸς ἔξαρθήσει Ἰσραὴλ, καὶ πλεῖσται αὐτοῦ. » Eius fructus erunt in omni mundo disseminati, sicut dicitur: «Εὐφρανέσθαι, καὶ ἐκ μέσου ἀγάνεον τὰ ποταμὸν καὶ ἡ θάλασσα καὶ ἡ γῆ. » (10) Floriet Israel, et fructus (11) ejus adimplebitur universa terra. In universa enim terra fructu disseminato, merito derelicta est, et de medio ablata est, quæ aliquando quidem fructificaverat bene (ex ipsa enim secundum carnem Christus fructificatus est, et apostoli); nunc autem jam utilis non est (12) ad

fructificationem. Quæcunque enim temporale initium habent, necesse est ea et finem habere temporalem.

2. Quoniam igitur a Moyse lex inchoavit, consequenter in Joannem (13) desivit. Ad impletionem ejus advenerat Christus: et propter hoc « lex et prophetæ » apud eos « usque ad Joannem »; et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Legisationem (14) finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.

Ἀπαντα μέτρον (15) καὶ ὁ θεὸς ποιεῖ, καὶ οὐδὲν ἄμετρον παρ' αὐτῷ, ὅτι μηδὲν ἀναρτίον. quoniam nec incompositum.

B Et bene, qui dixit (16) ipsum immensum Patrem in Filio mensuratum: mensura enim Patris, Filius, quoniam et capit eum. Quoniam autem temporalis erat illorum administratio, Isaias ait: « Derelinquatur filia Sion sicut casa in vinea, et velut custodiarium (17) in cucumerario ». Quando autem hæc derelinquentur? Nonne cum fructus auferetur, et derelinquentur folia sola quæ jam fructificare non possunt?

3. Et quid de Hierusalem dicimus, quandoquidem et figuram mundi universi oporteat præterire, adveniente tempore præteritionis ipsius, ut fructus quidem in horreum colligatur (18), paleæ autem derelictæ comburantur? « Dies enim Domini, quasi cilicibus ardens: et erunt stipula omnes peccatores, qui faciunt injusta, et comburet eos dies veniens ». Quis est autem hic Dominus, qui talem importat diem, Joannes Baptizator significat, dicens de Christo: « Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni, palam habens in manu ejus ad emundandam aream suam, et fructum congregabit in horreum, paleas autem comburet igni inextingui-

⁶⁶ Matth. v. 35, ex Psal. XLVII, 3. ⁶⁷ Isa. XXVII, 6. ⁶⁸ Cap. VIII. ⁶⁹ Luc. XVI, 16. ⁷⁰ Isa. I, 8. ⁷¹ Malach. IV, 1. ⁷² Cap. IX.

(6) *Audent dicere.* Qui Deum Creatorem et Judicem Dominum a summo Deo distinctum volunt.

(7) *Simile autem est.* Dicere quod in edit. Eras., Gall. et Feuvar. additum legitur, expunxi.

(8) *His qui.* In Voss., *his quæ.* Sed præferenda prior lectio: Christum enim et apostolos intelligit, ut paulo post explicat.

(9) *Καθὼς Ἡσαίας.* Græca hæc exstant apud Theodoretum Dial. 3.

(10) *Floriet.* Pro *florabit.* Sic Clarom., Voss. et Merc. 2, nisi quod hi habeant, *floret.* Edit., *florabit.*

(11) *Fructus.* Ventris quod additur in Eras., Gall. et Feuvar., omisi cum omnibus mss. et Græco Theodoretii, necnon sacro ipso Biblico textu.

(12) *Ablata est...* fructificaverat... ex ipsa... utilis non est. Hæc pluraliter exprimitur textus Græcus.

(13) *Joannem.* Ita Clarom. et Arund. Cæteri, *Joanne.*

(14) *Legisationem.* Ita recte Feuvar. ex vet. cod. cui consentiunt Clarom. et Voss. Cæteri perperam, *legislationis.* Hoc enim pro *legisationem* scriptum esse videtur a recentiore quopiam, qui pravæ interpunctionis vitio, locum hunc non intellexit; nec advertit legendo *legisationis*, legendum fore in-

choantem et adimplentem. Sic igitur distinguenda et ordinanda periodus: *Ad impletionem ejus (legis) advenerat Christus: et propter hoc lex et prophetæ apud eos usque ad Joannem; et Hierusalem itaque inchoans a David, et adimplens tempora sua. Id est, ac proinde Hierusalem inchoans a David, et adimplens tempora sua erat usque ad Joannem. Quod subinde confirmat, hac addita nova sententia: Legisationem finem oportuit habere, manifestato Novo Testamento.* Sic distinguendo facilis erit sensus, nec quidquam excidisse videbitur.

(15) *Ἀπαντα μέτρον.* Hanc Irenæi sententiam Græce ex Claromontano *Parallelorum* Damasceni codice descriptam edidit Halloixius, in *Vita Irenæi* pag. 483, quæ et in Vaticano eorundem *Parallelorum* exemplari litt. A, cap. 2. eodem modo legitur. Irenæum vero alludere ad Sapientiam XI, 21, quilibet videt.

(16) *Et bene, qui dixit, etc.* Consule Dissert. 3, art. 5, § 56.

(17) *Custodiarium.* Græce, ὀπωροφυλάκειον, id est, pomorum custodia. Hunc Isaiæ locum eodem modo legit Cyprrianus lib. 1. *adv. Jud.*, cap. 6, atque hic Irenæus.

(18) *Colligatur.* Clarom. *collocetur.*

bili¹⁹. » Non enim alius est, qui frumentum facit (19), et alius qui paleas; sed unus et idem, et iudicans ea, id est separans. Sed frumentum quidem et paleas, inanimalia et irrationabilia (20) existentia, naturaliter talia facta sunt: homo vero rationalis, et secundum hoc similis Deo (21), liber in arbitrio **232** factus et aeternae potestatis, ipso sibi causa est, ut aliquando quidem frumentum, aliquando autem palea fiat. Quapropter, et iuste condemnabitur, quoniam rationalis factus amisit veram rationem, et irrationabiliter vivens, adversatus est iustitiae Dei, tradens se omni terreno spiritui, et omnibus serviens (22) voluptatibus; quemadmodum Propheta ait: « Homo cum in honore esset, non intellexit, comparatus est iumentis insipientibus, et similis factus est illis²³. »

CAPUT V²⁴.

Redit ad exceptum argumentum, et ostendit unicum esse Deum a lege et prophetis annuntiatum, quem Christus Patrem suum confitetur, quique per Verbum suum, unum cum eo Deum virum notum in utroque Testamento se fecit hominibus.

1. Unus igitur et idem Deus, qui plicat cælum quemadmodum librum²⁵, et renovat faciem terræ²⁶: qui temporalia fecit propter hominem, ut maturescens in eis fructificet immortalitatem, et qui aeterna superducit propter suam benignitatem, « ut ostendat sæculis supervenientibus inenarrabiles divitias benignitatis suæ²⁷, » qui a lege et prophetis annuntiatus est, quem Christus suum Patrem confessus est. Ipse autem fabricator; et ipse est qui super omnia est Deus, quemadmodum Isaias ait: « Ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus (25), quem elegi, ut cognoscatis, et credatis, et intelligatis, quia ego sum. Ante me non fuit alius Deus, et post me non erit. Ego (24) Deus, et non est absque me

salvans (25). Annuntiavi, et salvavi²⁸. » Et iterum: « Ego sum Deus primus, et super ventura ego sum²⁹. » Neque enim varie, neque elate, neque glorians dicit hæc: sed quoniam impossibile erat sine Deo discere Deum, per Verbum suum docet homines scire Deum. Illis igitur qui nesciunt hæc, et propter hoc alterum adinvenisse (26) putant Patrem, iuste quis dicit: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei³⁰. »

2. Dominus enim noster et magister in ea responsione, quam habuit ad Sadducæos, qui dicunt resurrectionem non esse, et propter hoc inhonorantes Deum, atque legi detrahentes, et resurrectionem ostendit, et Deum manifestavit, dicens eis: « Erratis, nescientes Scripturas, neque virtutem Dei. De resurrectione enim, inquit, mortuorum non legis quid dictum est a Deo dicente: Ego sum Deus Abraham, et Deus Isaac, et Deus Jacob³¹. » et adjecit: « Non est Deus mortuorum, sed viventium³². » omnes enim ei vivunt (27). Per hæc utique (28) manifestum fecit, quoniam is qui de rubo locutus est Moysi, et manifestavit se esse Deum patrum, hic est viventium Deus. Quis enim est vivorum Deus, nisi qui est (29) Deus, super quem alius non est Deus? Quem et Daniel propheta, cum dixisset: « Cyrus (30) rex Persarum: « Quare non adoras Bel³³? » annuntiavit, dicens: « Quoniam non colo idola manufacta, sed vivum Deum, qui constituit cælum et terram, et habet omnis carnis dominationem³⁴. » Iterum dixit: « Dominum Deum meum adorabo, quoniam hic est Deus vivus³⁵. » Qui igitur a prophetis adorabatur Deus vivus, hic est vivorum Deus, et Verbum ejus, qui et locutus est Moysi, qui et Sadducæos redarguit, qui et resurrectionem donavit: utraque his, qui cæcuntur,

¹⁹ Matth. iii, 2 seq., et Luc. iii, 46 seq. ²⁰ Psal. xlviii, 13. ²¹ Cap. X. ²² Isa. xxxvi, 4. ²³ Psal. ciii, 30. ²⁴ Ephes. ii, 7. ²⁵ Isa. xlii, 10 seq. ²⁶ Ibid. xli, 4. ²⁷ Matth. xxii, 29. ²⁸ Cap. XI. ²⁹ Matth. xxii, 29, 34, 32; Exod. iii, 6. ³⁰ Matth. xxii, 32. ³¹ Dan. xiv, 3. ³² Ibid. 4. ³³ Ibid., 24.

(19) *Non enim facit.* Ita cod. Clarom. Cæteri, non ergo fecit.

(20) *Inanimalia et irrationabilia.* Ita recte vetus Feuard. cod., Clarom., Arund., Voss., et Grab., quibus et Merc. 2 codd. quoad primam vocem consoni sunt. Alii perperam, et animalia irrationabilia. Nam frumentum et paleas cum homine comparans Irenæus, illa inanimalia et irrationabilia, hunc vero rationabilem dicit.

(21) *Et secundum hoc similis Deo,* etc. Non sola cognoscendi vi imaginem Dei in homine repositam definit Irenæus, verum ex parte solum; ut et in arbitrio libertate, et in intelligendi facultate consistat. Quæ pluribus aliis ex antiquis Patribus communis sententia fuit.

(22) *Serviens.* Desideratur in Clarom. et Voss.

(23) *Meus.* Hoc pronomen auctoritate Arund., Voss. et ipsius Biblii textus addidit Grab., quamvis in ms. Alex. desit.

(24) *Ego.* Sum additum in edit. Deest in vet. Feuard. cod., in Clarom. et Voss., nec in Græcis Bibliorum exemplaribus est expressum.

(25) *Nun est absque me salvans.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss., Arund. (nisi quod hic habeat *Salvator*) et textus Græcus τὸν Ὁ. Cæteri: ante me non est Salvator.

(26) *Adinvenisse.* In omnibus codd. tum edit. tum manu exaratis legitur *advenisse*. Sed manifestum esse scribarum sphalma nemo non videt; quod proinde emendare non dubitavi, cum maxime Irenæus passim arguat hæreticos, quod alterum Deum, vel alterum Patrem gloriantur aut putent *adinvenisse* se. Sufficiat unum locum huic omnino geminum proferre ex lib. iii, cap. 25, n. 2: *Eum vero qui non est, somniantes super hunc, ut magnum Deum putentur adinvenisse,* etc. Vide lib. ii, cap. 26 et seqq.

(27) *Ei vivunt.* In Feuard. marg., Clarom. et Voss., *hi vivunt*. Sed hæc lectio minus probanda, quia postea scribit, *vivunt Deo*.

(28) *Utique.* In edit. minus bene, *itaque*.

(29) *Qui est.* Addiderunt editores, *super omnia,* tum post vocem *Deus* particulam *et*. Sed cum tres istæ voces in nullo prorsus mss. nostrorum legantur, eas expungere non dubitavi, cum maxime alludere videatur Irenæus ad ea Exodi verba: *Qui est, misit me,* etc.

(30) *Daniel propheta, cum dixisset ei Cyrus,* etc. Nunc liquet totam Belii historiam, qualis refertur Daniel c. xiv, jam Irenæi ætate in sacris Bibliorum codicibus non modo existisse, sed et certam et indubitam auctori nostro visam fuisse.

ostendens, id est resurrectionem et Deum. Si enim Deus mortuorum non est, sed vivorum, hic autem dormientium patrum Deus dictus est, inlubitate vivunt Deo, et non perierunt, cum sint filii resurrectionis. Resurrectio autem ipse Dominus noster est, quemadmodum ipse ait : « Ego sum resurrectio et vita ¹¹. » Patres autem, ejus filii; dictum est enim a Propheta : « Pro patribus tuis facti (34) sunt tibi filii tui ¹². » Ipse igitur Christus cum Patre vivorum est Deus, qui locutus est Moysi, qui et patribus manifestatus est.

3. ¹³ Et hoc ipsum docens dicebat Judæis : « Abraham pater vester exsultavit ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ¹⁴. » Quid enim ? . . . 3. « Ἐπίστευσε (32) » Credidit Abraham Deo, δὲ Ἀβραάμ τῷ Θεῷ, καὶ ἐλογίσατο, αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, πρῶτον μὲν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ ποιητὴς οὐρανοῦ καὶ γῆς, μόνος Θεός. ἔπειτα δὲ, ὅτι ποιήσει τὸ σπέρμα αὐτοῦ ὡς τὰ ἀστρα τοῦ οὐρανοῦ. Τοῦτέστι τὸ ὑπὸ τοῦ Παύλου εἰρημέ- νον : « Ὡς φωστῆρες ἐν κόσμῳ. » Δικαίως οὖν, καταλιπὼν τὴν ἐπίγειον συγγένειαν, ἠκολούθησε τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ (33) ξενιτεύων, ἵνα σὺν τῷ Λόγῳ πολιτευθῇ.

4. « Δικαίως δὲ καὶ οἱ ἀπόστολοι, ἔξ Ἀβραάμ τὸ γένος ἔχοντες, καταλιπόν- τες τὸ πλοῦον καὶ τὸν πατέρα, ἠκολούθουν τῷ Λό- γῳ. Δικαίως οὖν καὶ ἡμεῖς, τὴν αὐτὴν τῷ Ἀβραάμ πεπυσιν ἔχοντες, ἀραντες τὸν σταυρὸν, ὡς καὶ Ἰσαὰκ τὰ ξύλα, ἀκολουθοῦμεν....

4. ¹⁵ Juste autem et apostoli, ex Abraham genus habentes, derelinquentes naviculam et patrem, sequebantur Verbum Dei. Juste autem et nos, eandem fidem accipientes, quam habuit Abraham, tollentes crucem, quemadmodum li-

gna Isaac, sequimur eum. In Abraham enim prædiderat (35) et assuetus fuerat homo sequi Verbum Dei. Etenim Abraham secundum fidem suam secutus præceptum Verbi Dei,

προθύμως τὸν ὅτιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν παραχωρήσας θυσιαν τῷ Θεῷ, ἵνα καὶ ὁ Θεὸς εὐδοκήσῃ, ὑπὲρ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ πάντως (36) τὸν ὅτιον μονογενῆ καὶ ἀγαπητὸν Ἰδὼν θυσιαν παρασχεῖν εἰς λύτρωσιν ἡμετέραν.

prono animo unigenitum et dilectum filium suum concessit sacrificium Deo; ut et Deus beneplacitum habeat, pro universo semine ejus dilectum et unigenitum Filium suum præstare sacrificium in nostram redemptionem.

5. Propheta ergo cum esset Abraham, et videret in spiritu diem adventus Domini, et passionis dispositionem (37), per quem ipse quoque, et omnes qui similiter, ut ipse credidit, credunt Deo, salvari inciperent (38), exsultavit vehementer. Non incognitus igitur erat Dominus Abraham, cujus diem concupivit videre : sed neque Pater Domini; didicerat enim a Verbo Domini (39), et credidit ei : quapropter et deputatum est ei ad justitiam a Domino. Fides enim, quæ est ad Deum altissimum, justificat hominem : et propter hoc dicebat : « Extendam manum meam ad Deum altissimum, qui constituit cælum et terram ¹⁶. » Hæc autem omnia conantur evertere illi, qui sunt malæ sententiæ, ob unum dictum, quod quidem apud eos non bene intellectum est.

CAPUT VI ¹⁷.

Explicat Christi verba : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, » etc., quibus abutebantur hæretici, et probat, ut revelante Patrem Filium, sic revelante Filio Patrem nunquam non cognitum fuisse.

1. Dominus enim ostendens semetipsum discipulis, quoniam ipse est Verbum, qui agnitionem Patris facit, et exprobrans Judæis putantibus se habere Deum, cum et frustrentur (40) Verbum ejus, per quem cognoscitur Deus, dicebat : « Nemo cognoscit Filium nisi Pater, neque Patrem quis cognoscit nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare ¹⁸. » Sic et Matthæus posuit, et Lucas similiter, et Marcus (41) idem ipsum (42) : Joannes enim præterit locum

¹¹ Joan. xi, 25. ¹² Psal. xlv, 17. ¹³ Cap. xii. ¹⁴ Joan. viii, 56. ¹⁵ Rom. iv, 3, ex Gen. xv, 6. ¹⁶ Philip ii, 13. ¹⁷ Cap. xiii. ¹⁸ Gen. xiv, 22. ¹⁹ Cap. xiv. ²⁰ Matth. xi, 27 et Luc. x, 22.

(34) *Facti. Nati* in Feuard. marg. et Voss. sicut D et in Græco τῶν υ'. Codices alii habent ἐγενήθησαν, alii ἐγεννήθησαν.

(32) *Ἐπίστευσε.* Græca hæc ex Catena quadam in Genesim, uti videtur, descripta publicavit Combessius in Auctario novissimo Bibliothecæ Patrum par. i, pag. 298.

(33) *Τῷ Λόγῳ, αὐτοῦ.* Ex veteri versione hæc, quæ ex Græco excidisse videntur, supplenda : τῷ Λόγῳ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ Λόγῳ ξενιτεύων.

(34) *Moraretur.* Combessius Græcum πολιτευθῇ verit. municipalium adipisceretur. Nec a verosimili abhorret Græci conjectura, Irenæum respexisse ad πόλιν, civitatem, fundamenta habentem, cujus artifex et conditor Deus, quam Abrahamum expectasse scribit Apostolus (Heb. xi, 10).

(35) *Prædiderat.* Clarom., perdidicerat.

(36) *Πάντως.* Melius legit vetus interpres, πάν- τως.

(37) *Dispositionem.* Abest ab Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(38) *Inciperent.* Feuard. in marg. et Voss., inci- peret.

(39) *A Verbo Domini.* Clarom., a Verbo Deum.

(40) *Frustrentur.* Pro *respuant*, *rejiciant*, *spornant*, a verbo Græco ἀθετεῖν, uti cum Billio con- jicio.

(41) *Et Marcus.* Nihil simile in hodiernis Marci exemplaribus legitur. Si Irenæi ætate legeretur, il- luc ex Matthæi Evangelio translatum fuerit neces- sario est. Nisi forte memoria lapsus sit Irenæus.

(42) *Idem ipsum.* Tò secundum, quod in edit. Eras. Gall. et Feuard. præcedit, auctoritate omnium mss. expunxi.

hunc. Illi autem qui peritiores apostolis volunt esse (42'), sic describunt : « Nemo cognovit Patrem nisi Filius, nec Filium nisi Pater, et cui voluerit Filius revelare; » et interpretantur, quasi a nullo cognitus sit verus Deus ante Domini nostri adventum : et eum Deum, qui a prophetis sit annuntiatus, dicunt non esse Patrem Christum.

2. Si autem Christus tunc inchoavit esse, quando et secundum hominem adventum suum egit, et a temporibus Tiberii Cæsaris commemoratus est (43) Pater providere hominibus, et non semper Verbum ejus una cum plasmate suis ostendebatur; nec tunc quidem oportuit alterum Deum annuntiari, sed cum tantæ incuriæ et negligentiae (44) ejus inquiri. Nullam enim oportet quæstionem talem esse, et tantum invalescere, ut et Deum quidem mutet, et eam, quæ est erga fabricatorem (qui nos ait per (45) suam conditionem), fidem nostram evacuet. Sicut enim in Filium fidem nostram dirigimus, sic et in Patrem dilectionem firmam et immobilem habere debemus.

Καὶ καλῶς (46) Ἰουστίνος Et Irenæus in eo libro qui est ad Marcionem (47) ait : « Quoniam ipsi quoque Domino non credidissim (48), alterum Deum annuntiant, præter fabricatorem et factorem et nutritorem nostram.

234 Sed quoniam ab uno Deo, qui et hunc mundum fecit, et nos plasmavit, et omnia continet et administrat, unigenitus Filius venit ad nos, suum plasma in semetipsum recapitulans, firma est mea ad eum (49) fides, et immobilis erga Patrem dilectio, utraque Deo nobis præbente (50). »

3. Neque enim Patrem cognoscere quis potest, nisi Verbo Dei, id est, nisi Filio revelante, neque Filium, sine Patris beneplacito. Bonum autem placitum Patris Filius perficit : mittit enim Pater ;

(42') Qui peritiores apostolis volunt esse. Valentinianos et Marcianos respicit, ut patet ex lib. i, cap. 20, n. 3, non Marcionitas, ut autumant quidam. Ab his enim corruptum fuisse hunc Evangelii Lucæ (quod solum admittebant) locum, non memorat Epiphanius *Hær.* 42, ubi tamen diligenter recenset omnia a Marcione depravata loca. Imo Tertullianus lib. iv *contra Marcion.*, cap. 25, hoc ipsum testimonium ex persona Marcionis proferens, eodem modo legit atque nos : *Nemo scit qui sit Pater, nisi Filius; et qui sit Filius, nisi Pater, et cuiusque Filius revelaverit.* Eadem tamen ex eo inferebat Marcion atque Valentiniani, *Christum videlicet ignotum Deum prædicasse.* Corruptio enim magis in sensu, quam in verbis posita erat. Unde non adeo mirum quod S. Justinus M. in *Apol.* 1, verba Christi citaverit, perinde ut hæretici legerunt. Vide quæ jam adnotavimus ad lib. i, cap. 20.

(43) Commemoratus est. Id est recordatus est, meminuit.

(44) Causas tamen negligentiae, etc. Cur nimirum tam diu humanæ salutis providere neglexerit.

(45) Ait per. Frs. et Gall. deest per.

(46) Καὶ καλῶς. Itac apud Euseb. l. iv *Hist.* c. 17.

A mittitur autem et venit Filius. Et Patrem quidem invisibilem et indeterminabilem, quantum ad nos est, cognoscit suum ipse Verbum, et cum sit inenarrabilis, ipse enarrat eum nobis : rursum autem Verbum suum solus cognoscit Pater : utraque autem hæc sic se habere manifestavit Dominus. Et propter hoc Filius revelat agnitionem Patris per suam manifestationem. Agnitio enim Patris, est Filii manifestatio : omnia enim per Verbum manifestantur. Ut ergo cognosceremus, quoniam qui advenit Filius, ipse est qui agnitionem Patris facit credentibus sibi, dicebat discipulis : « Nemo cognoscit Patrem nisi Filius, neque Filium nisi Pater, et quibuscunque Filius revelaverit; » docens semetipsum et Patrem, sicut est, ut alterum non recipiamus Patrem, nisi eum qui a Filio revelatur.

4. Hic autem est fabricator cœli et terræ, quemadmodum ex sermonibus ejus ostenditur; et non is qui a Marcione, vel a Valentino, aut a Basilide, aut a Carpocrate, aut Simone, aut reliquis falso cognominatis Gnosticis adinventus est falsus Pater. Nemo enim horum Filius fuit Dei, sed Christus Jesus Dominus noster, adversus quem et contrariam exercent disciplinam, incognitum Deum audentes annuntiare. Debent autem in semetipsos audire : Quemadmodum enim incognitus, qui ab ipsis cognoscitur? quodcunque enim vel a paucis cognoscitur, non est incognitum. Dominus autem non in totum non posse cognosci et Patrem et Filium dixit : cæterum (51) supervacuum fuisset adventus ejus. Quid enim hic veniebat? an uti diceret nobis : Nolite querere Deum, incognitus est enim, et non invenietis eum : quemadmodum et Christum Aeonibus eorum dixisse mentiuntur hi qui sunt a Valentino? Sed hoc quidem vanum est.

Ἐδίδαξεν ἡμᾶς (52) ὁ Κύριος, ὅτι θεὸν εἰδέναι οὐδὲς δύναται, μὴ ὁὕτως θεοῦ δοξάζοντος (53), τοῦτέστιν, Edocuit autem Dominus, quoniam Deum scire nemo potest, nisi Deo docente, hoc est, sine Deo

(47) Ad Marcionem. Contra Marcionem melius reddidisset interpretes.

(48) Credidissim. Sic ex Græco Fenarientius emendavit, aliquatenus suffragantibus omnibus mss. in quibus scribarum incuria legitur *credidissent*, pro *credidissim*. At in Eras. et Gall., *credidisset*.

(49) Ad eum. In Fouard. marg., Voss. et Merc. 2, *ad Deum*. Sed melior cæterorum cod. lectio. Nam de Filio Dei sermonem hic esse demonstrat sermonis contextus, et id præsertim quod præcessit : *in Filium fidem nostram dirigimus; in Patrem dilectionem firmam habere debemus.*

(50) Utraque Deo nobis præbente. An ad hæc usque verba, an longius, Justinus locus protendatur, certi nihil affirmari potest, cum dudum opus illud contra Marcionem injuria temporum deperio rit.

(51) Cæterum. Pro alioqui; quod interpreti haud inusuetum.

(52) Ἐδίδαξεν ἡμᾶς. Græcum hoc fragmentum ex ms. *Parallelorum* Joannis Damasceni excerptum, edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, p. 483.

(53) Δοξάζοντος. Legendum cum interp. *δοξάζοντος*.

ἀνευ Θεοῦ μὴ γινώσκει- non cognosci Deum : hoc
σθαι τὸν Θεόν· αὐτὸ δὲ τὸ ipsum autem cognosci
γινώσκεισθαι τὸν Θεόν, θέ- eum, voluntatem esse
λημα εἶναι τοῦ Πατρὸς. Patris. Cognoscunt enim
Γινώσκονται (54) καὶ αὐ- eum quibuscunque reve-
τὸν, οὗς ἂν ἀποκαλύψῃ ὁ laverit Filius.
Υἱός.

5. Et ad hoc Filium revelavit Pater (55), ut per eum omnibus manifestetur, et eos quidem, qui credunt ei iusti (56), in incorruptelam, et in æternum refrigerium recipiat (credere autem ei, est facere ejus voluntatem); eos autem qui non credunt, et propter hoc fugiunt lumen ejus, in tenebras (57), quas ipsi sibi elegerunt, iuste recludet (58). Omnibus igitur revelavit se Pater, omnibus Verbum suum visibile faciens : et rursus Verbum omnibus ostendebat Patrem et Filium cum ab omnibus videretur, et ideo iustum iudicium Dei super omnes qui similiter quidem viderunt, non autem similiter crediderunt.

6. Etenim per ipsam conditionem revelat Verbum conditorem Deum, et per mundum fabricatorem mundi Dominum, et per plasma eum, qui plasma-verit, artificem, et per Filium eum Patrem qui generaverit Filium : et hæc omnes similiter quidem colloquuntur, non autem similiter credunt. Sed per legem et prophetas similiter Verbum et semetipsum et Patrem prædicabat : et audivit quidem universus populus similiter; non similiter autem omnes crediderunt. Et per ipsum Verbum visibilem et palpabilem factum, Pater ostendebatur, etiamsi non omnes similiter credebant ei; sed omnes viderunt in Filio Patrem : invisible etenim Filii Pater, visibile autem Patris Filius. Et propter hoc omnes Christum loquebantur præsentem eo, et Deum nominabant. Sed et dæmones videntes Filium, dicebant : « Scimus te qui es, sanctus Dei » : et tentans diabolus, videns eum, dicebat : « Si tu es Filius Dei » : omnibus quidem videntibus et loquentibus Filium et Patrem, non autem omnibus credentibus.

7. Oportebat enim veritatem ab omnibus accipere testimonium, et esse iudicium in salutem quidem credentium, in condemnationem autem non cre-

dentium, ut omnes iuste iudicentur, et ea quæ est in Patrem et Filium fides, ab omnibus comprobetur, id est ab omnibus confirmetur (59), ab omnibus accipiens testimonium, et a domesticis, quoniam et amici; et ab extraneis, quoniam et inimici. Illa est enim vera et sine contradictione probatio, quæ etiam ab adversariis ipsis singula (60) testificationis profert : in ipsa quidem manifesta sua visione convictis de præsentem negotio, et testificantibus, et significantibus (61); postea vero, ad inimicitiam erumpentibus, et accusantibus, et volentibus non esse verum suum testimonium. Non ergo alius erat qui cognoscebatur, et alius qui dicebat : « Nemo cognoscit Patrem; » sed unus **235** et idem, omnia subjiciente ei Patre, et ab omnibus accipiens testimonium, quoniam vere homo, et quoniam vere Deus, a Patre, a Spiritu, ab angelis, ab ipsa conditione, ab hominibus, et ab apostaticis spiritibus, et dæmonibus (62), et ab inimico, et novissime ab ipsa morte. Omnia autem Filius administrans Patri (63), perfecit ab initio usque ad finem, et sine illo nemo potest cognoscere Deum. Agnitio enim Patris, Filius; agnitio autem Filii in Patre, et per Filium revelata : et propter hoc Dominus dicebat : « Nemo cognoscit Filium, nisi Pater : neque Patrem, nisi Filius, et quibuscunque Filius revelaverit. » Revelaverit enim, non solum in futurum dictum est, quasi tunc inceperit (64) Verbum manifestare Patrem, cum de Maria natus; sed communiter per totum tempus positum est. Ab initio enim assistens Filius suo plasma, revelat omnibus Patrem, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult Pater : et propter hoc in omnibus, et per omnia unus Deus Pater, et unum Verbum, Filius (65), et unus Spiritus, et una salus (66) omnibus credentibus in eum.

CAPUT VII ²⁴.

Exorsam orationem repetit, et ostendit Abraham revelante Verbo cognovisse Patrem et Filii Dei adventum. Hinc exultasse videntem Christi diem, quo promissa sibi facta adimplenda erant. Cujus quidem exultationis fructus ad posteros, fidei Abrahamæ consortes manavit, ad Iudæos vero Dei Verbum rejicientes non pervenit.

1. Et Abraham ergo a Verbo cognoscens Patrem,

⁵⁴ Marc. 1, 24. ⁵⁵ Matth. 17, 5. ⁵⁶ Cap. XV.

(54) *Γινώσκονται.* Legit interpres γινώσκονται.

(55) *Filium revelavit Pater.* Ita Feuard. in marg. Clarom. et Voss. melius quam alii : *Filius revelavit Patrem.*

(56) *Iusti.* Mallem *justos.*

(57) *Tenebras.* Al. *tenebris.*

(58) *Recludet.* Libentius legerem *recludat.*

(59) *Id est, ab omnibus confirmetur.* Glossæma elol.

(60) *Singula.* Dictum puto pro *singularia*, veterum Latinorum more. Sensus proinde erit, *singularia testificationis argumenta profert.* Quare minus probanda Græbii conjectura, legendum censentis *sigilla.*

(61) *Significantibus.* Arund., *signantibus*, quam lectionem secutus est Græbii, quia legendum putat *sigilla.* Sed cum ea doctissimi viri conjectura

D parum firma sit, vulgatam lectionem, cui suffragatur major exemplarium pars, retinere malui.

(62) *Et dæmonibus.* Ita pro *et ab erroneis* reposui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(63) *Filius administrans Patri.* Itac in Dissert. 5, art. 5, § 59, explicata reperies.

(64) *Inceperit.* Editt., *inciperet.*

(65) *Et unum Verbum, Filius.* Ita ex cod. Clarom., Arund. et Voss. reposui. In editt. omnibus perperam : *Et unum Verbum, et unus Filius.* At Merc. 2 omittunt, *et unum Verbum*, habentque dumtaxat, *et unus Filius*; nec male.

(66) *Et una salus.* Duas voces, *fides et*, quæ in editt. omnib. præfiguntur ante *salus*, expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Anglic. quia ad hæc, *omnibus credentibus*, quadrare non possunt.

qui fecit cælum et terram, hunc Deum confitebatur (67) : et doctus representatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cuius adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cæli, concupivit eam diem videre, uti et ipse complecteretur Christum : et per spiritum prophetiæ eam videns exultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat : « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum : lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel ²⁴. » Et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt : ²⁵. Sed et Maria ait : « Magnificat anima mea Dominum, et exultavit spiritus meus in Deo salutari meo ²⁶ : » descendente quidem exultatione Abraham in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens : « Abraham pater vester exultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ²⁷. »

2. ²⁸ Non enim tantum propter Abraham hæc dixit : sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abraham, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellæ cæli, quemadmodum ait Joannes Baptista : « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abraham ²⁹. » Hoc autem fecit Jesus, a lapidum re-

ligione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abraham fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abraham secundum similitudinem fidei, et repromissionem hereditatis ³⁰.

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi ³¹, » hoc est, quasi stellæ cæli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77); et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscet quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus : « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem ³² meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis ³³. » Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. ³⁴ Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysen, dicentem : « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos ³⁵. » Ilæc enim (82) Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio fiebat : neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente

²⁴ Luc. II, 29 seqq. ²⁵ Ibid., 8 seqq. ²⁶ Luc. I, 46. ²⁷ Joan. VIII, 56. ²⁸ Cap. XVI. ²⁹ Matth. III, 9. ³⁰ Rom. IV, 12 seqq.; IX, 8, et Gal. IV, 28. ³¹ Matth. V, 14. ³² Joan. XIV, 6, 7. ³³ Cap. XVII. ³⁴ Exod. III, 7, 8.

(67) Hunc Deum confitebatur. Verbis supra in fine capitis 5, n. 5, ex Gen. XIV, 22, citatis.

(68) Et doctus representatione. De trium illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo*; Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. III *contra Marcion.*; Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 4, Athanasius serm. 3 *contra Arianos*; Hilarius lib. IV *De Trinit.*; Cyrillus Hierosol. catech. 44 et 42; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. II *De Trinit.*, cap. 44 et 43.

(69) Homo. Deest in Merc. 2 et Voss.

(70) Remittis. Clarom. et Voss. dimittis.

(71) Parasti in facie. Sic Feuard. marg., Clarom. et Arund. in Voss., parasti ad faciem. In cæteris cum Vulgata, parasti ante faciem.

(72) Ad revelationem gentium. Ita ex vet. Feuard. coll. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, ad revelationem, vel in revelationem, aut in relatione oculorum. Vox enim oculorum, scribarum sphæma est, pro populorum.

(73) Vigilantes. Al., evigilantes. Respicit auctor

D ad Luc. II, 8 et 47.

(74) Deum. Alii, Dominum.

(75) Et faceret. Editi, ut faceret.

(76) Et a duris. Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., et a nostris duris.

(77) Cognosci, Patrem. Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, agnosci, vel cognosci Pater.

(78) Si cognovissetis me, etc. Eras. et Gall. si cognovissetis me, et Patrem meum cognoscitis, et vidistis, omisso eum. Quam vocem omisi et ipse cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. III, cap. 43, num. 2, omittitur in omnibus mss. Addidi vero ex Clarom. utique, post meum; quæ vox legitur in Vulgata.

(79) Ejus. Editi., Dei.

(80) Per seipsum. Græcorum more pro seorsim, separatim.

(81) Ad Abraham. Perperam addunt editi. et Aaron, quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) Hæc enim. Eras., Gall. et Feuard. male, hic enim.

(83) Præstruebat. Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., perstruebat.

copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapientia; quibus servant, et subjecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit : « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII ²⁵.

Vanos esse Marcionem et assecclas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludunt; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

4. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hereditate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam ²⁶ : » et Dominus (88), primum quidam de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens : « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum ²⁷ ; » iterum dicens Judæis : « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras ²⁸. » Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abraham, forisant Deum, extra regnum Dei sunt, et exheredes sunt ab incorruptela (90), frustrantes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hereditas quæ Abraham promissa est.

2. ²⁹ Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemad-

modum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abraham habebant fidem : « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adquat? Ilanc autem, cum sit filia Abraham, quam alligaverat Sathana decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum ⁴⁰ ? » Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et inutorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit : et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum ⁴¹. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97) : animæ autem opus, quæ sunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortalatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrabant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitiatus pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos curans, et ipse moriens, uti exiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepido ad suam hereditatem.

3. ⁴² Sed et esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant, non vetabat lex : **237** metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellent spicas manducant, dixit : « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esuriasset, quem-

²⁵ Cap. XVIII. ²⁶ Rom. iv, 5. ²⁷ Matth. viii, 11, et Luc. xiii, 29. ²⁸ Ibid., 28. ²⁹ Cap. XIX. ⁴⁰ Luc. xiii, 45, 46. ⁴¹ Joan. ix, 14. ⁴² Cap. XX.

(84) Ministrat enim ei, etc. Vid. Dissert. 3, art. 5, § 59.

(85) Figuratio sua. His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subjecta explicatio; unde pntem vocem αὐτοῦ male ab interprete redditam fuisse per sua : verti debuisset ejus, ut nimirum figuratio ad progeniem seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii figuratorem seu imaginem dici a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 4 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse σφραγίδα, sigillum quod Filium exprimit, et Basilii in v advers. Eunom. pag. 416 : Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκὼν δὲ τοῦ τοῦ ἰδύμενου, etc. Imago quidem Dei Christus, qui est, inquit, imago Dei invisibilis : imago vero Filii Spiritus, etc.

(86) Sanctus. Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) Per multos. Per Moysen scilicet et omnes prophetas.

(88) Et Dominus. Supple, testimonium reddit.

(89) Regno cœlorum. Editi. cum Merc. 2, regno Dei.

(90) Ab incorruptela. Editi., incorruptela.

(91) Frustrantes. I. e. spernantes, rejicientes.

(92) Cui. Ecclesiæ videlicet.

(93) Oportuerat solvi. Merc. 2, oportuit solvere; quibus Eras. et Gall. editi. quoad posterius verbum consonant. Ottob., oportuerit solvere.

(94) Vivificavit. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, vivificat.

(95) Curari. In editi., curare.

(96) Et Siloa etiam, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim sæpe Sabbatis curasse, nullibi legimus : at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, expectantes aquæ motum, e quibus unum triginta et octo annos habentem in infirmitate sua, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) Agitur. Ita Clarom. melius quam cæteri, agitur.

(98) Operam perficiens. Edit. Oxon. et Merc. 2, opera perficiens. Eras., Gall. et Feuard., operam faciens.

(99) Uti exiliatus homo, etc. Alludit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ mortuo summo pontifice, exules domum redire permittebat : et qui hic exiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur : Græce forsitan non male φυγάδευτης nominaretur.

admodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis: qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ⁴³? » per legis verba suos discipulos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei.

Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος, ἰε- Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem (3).

Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait: « Qui dicit patri suo et matri suæ: Non novi te; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit: custodivit præcepta tua, et testamentum tuum servavit⁴⁴. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini? De quibus iterum Moyses: « Hereditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse hereditas ipsorum⁴⁵. » Et iterum: « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel: fructificationes Domini substantiæ eorum (4); manducabunt eas⁴⁶. » Propter hoc et Paulus: « Non inquirō, » inquit, « datum; sed inquirō fructum⁴⁷. » Discipulis, inquit, Domini (5) leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam: « Dignus est enim operarius escam suam⁴⁸. » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant? Quia cum essent in templo, non secularia,

A sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem prætereuntes legem; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et iuste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur⁴⁹. » Et: « Quicumque templum Dei violaverit, violabit illum Deus⁵⁰. »

CAPUT IX.

Utriusque testamenti unum esse auctorem, finem, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis: « Propterea omnis scriba doctus in regno cælorum similis est homini patri-
B familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera⁵¹. » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit; sed unum et eundem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur: et servis quietem, et adhuc indisciplinatis condignam tradens legem; liberis autem, et fide iustificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hereditatem. Scribas autem et doctores regni cælorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis: « Ecce, mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occiditis, et effugabitis a civitate in civitatem⁵². » Ex autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamentum dicit: vetus quidem, quod ante fuerat, legislatio; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait: « Cantate Domino canticum novum⁵³. » Et Isaias: « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, glorificatur (12) nomen ejus a summo;

⁴³ Luc. vi, 3, 4. ⁴⁴ Deuter. xxxiii, 9. ⁴⁵ Numer. xviii, 20, et Deuter. x, 9. ⁴⁶ Deuter. xviii, 1. ⁴⁷ Philipp. iv, 17. ⁴⁸ Matth. x, 10. ⁴⁹ Matth. iii, 10, et vii, 19. ⁵⁰ I Cor. iii, 17. ⁵¹ Cap. XXI. ⁵² Matth. xiii, 52. ⁵³ Matth. xxiii, 34. ⁵⁴ Psal. xcvi, 1, et xcvi, 1.

(1) *Sacerdos autem scitus fuerat David.* Apertus est verborum istorum sensus, nec in iis offenderet vel cæcus quispiam. Nempe Davidem vocat *sacerdotem scitum*, quia omnes iusti (vel ut habet alia lectio mox indicanda, *omnis rex iustus*), *sacerdotalem habent ordinem*. Id ipsum est quod de piis quibusque Christianis dixit Petrus epist. 1, cap. 2, *Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse*; videlicet, ut statim explicat, *ad offerendas Deo spirituales hostias*. Ecce tamen, Græbius primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et oborto, ut aiunt, collo, puritanis tradat: quasi illius sententia fuerit, quod omnes fideles sint *sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant*. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis expiscatus fuerit; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de hi. consule Diasert. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) *Apud Deum.* Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, *apud eum*.

(3) *Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem.* Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus

in *Parallelis* lib. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in *Vita Iren.*, pag. 498), quam in Vaticano lit. B. tit. 9, et Antonius Missa serm. 1, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν. *Omnis rex iustus sacerdotalem habet ordinem.* Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur: arcuius enim cohæret cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Eam tamen, nullo hactenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

(4) *Substantiæ eorum.* Al., *substantia eorum*.
(5) *Domini.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *Domini*.

(6) *Legem.* Aliqui, *legis*.

(7) *Qui et iuste.* Qui et addidi ex Clarom.

(8) *Vero.* Al., *quidem*.

(9) *Proferuntur.* Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., *proferuntur*; cæteri, *proferunt*.

(10) *Novum.* Ita restitui pro *nova*, nullo quidem suffragante codice; sed id aperte exigente tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) *Initium.* Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpres, *principatus ejus*.

(12) *Glorificatur...* ἀνυμνῶσι, *glorificatur...* ἀνυμνῶσι; non δοξάζεται... ἀνυμνῶσι. Sed

terræ: virtutes ejus in insulis annuntiant ¹². » Et A de (16), quoniam ipsi Deum videbunt ¹³ »; neque Jeremias ait: « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris ¹⁴ » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham, et Moysi collocutus est, et nobis (15) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. ¹⁷ « Plus est enim, » inquit, « templo hic ¹⁸. » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt: quemadmodum aqua ab aqua, 238 et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legislatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem: et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quara Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis: sed non Deum immutans, nec alium prædicans Patrem, sed eundem ipsum, qui semper habet plura metiri domesticis; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat: « Quoniam et majora horum videbitis ¹⁹. » Et Paulus ait: « Non quod jam acceperim, aut justificatus (18) sim, aut jam perfectus sim ²⁰. Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruentur ²¹. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi cor-

¹² Isa. XLII. 10, 12. ¹³ Jerem. XXXI. 31, 32. ¹⁴ Philip. III. 12. ¹⁵ I Cor. XIII. 9, 10. ¹⁶ Matth. V.

hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(15) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., qui nobis. At in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, nec qui, nec et apparent.

(14) *Multitudine.* Al. perperam, altitudine.

(15) *Aut justificatus.* Quod additum a Feuard. ante justificatus, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius italicæ versionis, quæ hoc additamentum ex I Corinth. IV. 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, mundo corde.

(17) *Credidistis.* Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, πιστεύετε, credentes autem.

(18) *Per Testamenta maturescere perfectum salutis.* Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quoad perfectum: de voce testamenta, quam habent Eras., Gall. et Feuard., ambigo: siquidem Grab. excudi fecit testamentum: an codicis Voss. an alterius auctoritate? non dixit. Cæteri pro perfectum, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, perperam habent per effectum; nec melius utrumque retinere Feuarden-

alium Christum, et Dei Filium expectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmodum Isaias ait: « Et dicent in illa die: Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exultavimus in salute nostra ²². » Et Petrus ait in Epistola sua: « Quem non videntes diligitis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili ²³ »); neque alium Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat: « Abba, pater ²⁴; » et in iisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei: sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

3. Novo enim Testamento cognito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus: quæ autem formant hominem, præcepta nulla (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribuere his qui sunt subjecti: Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23), et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei? Si autem hoc est

¹⁷ Cap. XXII. ¹⁸ Matth. XII. 6. ¹⁹ Joan. I. 50. ²⁰ Isa. XXV. 9. ²¹ I Pet. I. 8. ²² Rom. VIII. 15.

tio visum est. Perfectum autem salutis dixit Irenæus, pro perfectione seu consummatione salutis, gloria videlicet æterna: quo sensu paulo ante scripsit: sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, etc. Ac proinde sensus est: Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio. I. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perducere.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta nulla.* Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, qui formavit hominem, præcepta autem multa.

(20) *Terreno quidem et temporali regi.* In vet. cod. Feuard. et Voss., ante terrenum quidem et temporalem regem.

(21) *His qui sunt subjecti: Deo autem non licebit,* etc. Cod. Clarom. paulo aliter: his autem qui sunt subjecti Deo non licebit. At Vulgata lectio præferenda videtur: quare, post Deo autem non licebit, subintelligenda quæ præcesserunt, majores profectus attribuere his qui sunt subjecti.

(22) *Præstare.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, et repugnantibus omnibus mss., præstat.

(23) *Velit.* Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursus, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursus alterum, et alterum: et sic semper putans proficere talis sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo natabit, nisi per pœnitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; unum Deum Patrem Demiurgum confitens, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatus est, qui a Christo testificatus est, quomodo ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum: « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem et matrem; et: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur ⁶⁶. » Et iterum ait eis: « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram ⁶⁷; » manifestissime Patrem et Deum (27) confitens Christus eum, qui in lego dixit: « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit ⁶⁸. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum appellavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X ⁶⁹.

Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse narratæ sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuñtiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse.

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Do-

⁶⁶ Matth. xv, 3, 4. ⁶⁷ Ibid., 6. ⁶⁸ Exod. xx, v, 16. ⁶⁹ Deuter. xvi, 5, 6.

(24) *Ab hoc.* Eras., Gall. et Merc. 2, adhuc. Utrumque frustra retinuit Feuard.

(25) *Domini.* Eras. et Gall., *divinum.*

(26) *Sermonem Dei.* Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολὴν, *mandatum.*

(27) *Patrem et Deum.* In Arundel. et Merc. 2, *Patrem et Dominum*, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, *Dominum et Patrem.* At Feuard. utroque retento, *Dominum et Deum Patrem.*

(28) *Inquit.* Addidi ex Clarom.

(29) *Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras.* Ita Clarom., Voss. et vetus Feuard. codex (ut ex ejus annotatione colligitur), excepto quod in hoc exstat ei pro eis. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: *aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus; ommissis, aliquando quidem cum Noe, etc.* Feuardentio vero, quem secutus est Græbius, utraque servata lectione scribere visum est: *aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras.* Ubi vocem, *aliquando* autem cum eodem propria auctoritate expunxit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, *cum eodem comesurus*, ab imperitis librariis scripta fuisse pro: *cum Noe dans eis mensuras*; quia, quid sibi vellent *mensuræ* illæ, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum aucto-

ritate deletis, *cum eodem comesurus*, textum restituere non dubitavi. Illud autem, *dans eis mensuras*, explico tum de arcæ dimensionibus, quas Deus Noe præfinit, Gen. vi, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. x et xi, juxta illud D. Pauli *Actor.* xvii, 26: *Fecitque ex uno omne genus hominum habitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum*, tum denique de terræ promissionis ab Abraham posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus præmonstravit, præstituitque, Genes. xiii, 14 et 17, et xv, 18 et seqq.

(30) *Aliquando autem quærens Adam.* Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) *Videretur.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *videatur.*

(32) *Quas.* Al. *quam.*

(33) *Repositum.* In Feuard. marg. et Voss., *repositum*; quomodo et Novatianus habet lib. *De Trinit.* cap. 9.

(34) *Helicem.* Sic pro *ilicem* reposui auctorit. Biblici textus τὸν ὄ, in quo legitur, ἔλαξ. *Helicem* etiam legit Cyprian. lib. 1 *Adversus Judæos*, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter *e com* mutetur in *i*; ac proinde non mirum si pro *elicem* aut *helicem* scripserint amanuenses, *ilicem*. *Helix* autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex femoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (33) est, et ipse est spes gentium; alligans ad vitem pullum suum, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ

12. ⁶⁹ Cap. XXIII. ⁷⁰ Joan. v, 39, 40. ⁷¹ Ibid.

zallium suum; lactifici (35) oculi ejus a vino (36), A et candidi dentes ejus quam lac ⁷³ (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullos ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod vinum, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter Moyses increpans populum, quod ingratus existeret, ait: « Sic populus fatuus, et non sapiens, hæc Domino retribuistis ⁷⁴? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ ⁷⁵. » Et iterum: « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te ⁷⁶? »

CAPUT XI ⁷⁷.

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione notis in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatus prioribus.

1. Quoniam autem non solum prophetæ et justii multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis: « Multi prophetæ et justii cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt ⁷⁸. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent **240** futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante accepissent? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suo plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps libe-

⁷³ Gen. xlix, 40 et seqq. ⁷⁴ Deut. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxviii, 66. ⁷⁶ Deut. xxxii, 6. ⁷⁷ Cap. XXIV. ⁷⁸ Matth. xiii, 17. ⁷⁹ Gen. i, 28. ⁸⁰ Matth. xxv, 21, 23.

(35) *Lactifici*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. D juxta Græcæm *γαλοποιολ*. Cæteri, *lactificabuntur*.

(36) *A vino*. Editi τὸν ὄ codices habent ὄναιον, *super vinum*. Sed legisse videtur Irenæus ἀπὸ οἴνου, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) *Quam lac*. Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit *tan*, ut legatur *tangquam*, haud advertens hellenismum esse, pro *magis quam lac*), et Grabius. Alii *tangquam lac*.

(38) *Dictis*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, *occulitis*.

(39) *Spiritum sanctum*. Sanctum addidi ex cod. Clarom.

(40) *Serrum*. Serrum additum in editi. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ*. Al., *in corruptibilem*.

PATR. GR. VII.

rante servum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit: « Crescite et multiplicamini ⁷⁹. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipso sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem: neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit: et iterum exceptorium justii judicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subjectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est: « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui ⁸⁰; » ipso Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum munerationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipso (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, munerationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem præsentem viderunt, et libertatem adepti et potius sunt ejus munerationem (47), majorem gratiam et abundantiorē exultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit: « Anima mea exultabit in Domino, jucundabitur in

(42) *Ad Deum*. Editi. minus bene, *a Deo*: nam mox sequitur, *semper proficiet ad Deum*.

(43) *Inventus*. Editi., *inventus*.

(44) *Ipse... plurimum promittens*. Sic vetus Fenard cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *ipse... plurimum promittens*. Ilæc vero ad præcedentia, daturum se pollicitus est, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Feuarden- tius.

(45) *Ipse*. Αὐτός, idem potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant*. Al. illi enim, qui per famulos audiebant... mediocriter (sive et) gaudebant.

(47) *Munerationem*. Sic Voss., Clarom. *remunerationem*; cæteri, *munerationem*.

salutari ejus ⁴¹. » Et propter hoc Hierosolimam intrante eo, omnes (48) qui erant in via David in dolore animæ, cognoverunt suum regem, et subtraverunt ei vestimenta, et ramis viridibus adornaverunt viam, cum magna lætitia et exultatione clamantes (49): « Hosanna, fili (50) David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis ⁴². » Zelantibus autem malis dispensatoribus, qui circumveniebant inferiores, et dominabantur eorum, quibus ratio non constabat, et propter hoc nolentibus (51) venisse regem, et dicentibus ei: « Audis quid isti dicunt? » ait Dominus: « Nunquam legistis: Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem ⁴³? » id quod a David in Filium Dei dictum erat, in se factum ostendens, et significans, illos quidem nescire virtutem Scripturæ, et dispositionem Dei; se autem esse qui a prophetis annuntiatus sit Christus, cujus nomen in omni terra laudatur; ex ore infantium et lactentium laudem perficienti (52) suo Patri: quapropter et elevata est magnificentia ejus super cælos.

4. Si ergo idem ipse adest, qui prædicatus est a prophetis, Deus Dominus (53) noster Jesus Christus et adventus ejus plenior gratiam et majorem munerationem attribuit his qui susceperunt eum; manifestum, quoniam et Pater idem ipse est, qui a prophetis annuntiatus est, et non alterius Patris agnitionem fecit veniens Filius, sed ejusdem qui ab initio prædicatus est, a quo et libertatem detulit his qui legitime, et prono animo, et toto corde deserviunt (54) ei: contemptoribus autem, et non subjectis Deo, sed in gloriam (55) hominum exteriores munditias (56) sectantibus (quæ in figuram futurorum traditæ erant, velut umbræ ejusdam descriptionem faciente lege, atque delineante de temporalibus æterna, de terrenis cælestia), fingentibus potius quam quæ dicta sunt sese observare, tanquam diligentiam suam etiam ipsi Deo præferentibus, intus autem plenis hypocrisi, cupiditate, et omni malitia, in sempiternum (57) attulit perditionem, abscindens eos a vita.

241 CAPUT XII ⁴⁴.

Eundem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ legis finem esse docuerit.

1. Seniorum enim ipsorum traditio, quam ex lege observare fingebant, contraria erat legi datæ per Moysen. Propter hoc et Isaias ait: « Caupones tui miscent vinum aqua ⁴⁵; » ostendens quod austero Dei præcepto miscerent seniores aequalam traditionem, id est aggredientes (58) adulteram legem, et contrariam legi, sicut et Dominus fecit manifestum, dicens eis: « Quare vos transgredimini præceptum Dei, propter traditionem vestram ⁴⁶? » Non solum autem per prævaricationem frustrati sunt legem Dei, miscentes vinum aqua; sed et suam legem e contrario statuerunt, quæ neque adhuc Pharisaica vocatur. In qua quædam quidem auferunt, quædam vero addunt, quædam autem, quemadmodum volunt, interpretantur; quibus utantur singulariter magistri eorum: quas traditiones volentes vindicare (59), legi Dei instituenti eos ad adventum (60) Christi non subjecti esse voluerunt; sed ei Dominum arguebant in sabbatis curantem, quod quidem sicut prædiximus, lex non prohibebat. Etenim ipsi secundum aliquid curabant, circumcidentes (61) hominem in sabbato; se autem ipsos non redarguebant, per (62) traditionem et prædictam Pharisaicam legem transgredientes præceptum Dei, et præceptum legis non habentes, id est dilectionem, quæ est erga Deum.

2. Quoniam autem hoc primum et maximum præceptum est, sequens autem erga proximum, Dominus docuit, totam legem et prophetas pendere dicens ex ipsis præceptis. Et ipse autem aliud majus hoc præcepto non detulit, sed hoc ipsum renovavit suis discipulis, jubens eis Deum diligere ex toto corde, et cæteros quemadmodum se. Si autem ab alio descendisset Patre, nunquam ex lege primo et summo usus esset præcepto, sed utique omnimodo eniteretur majus hoc a perfecto Patre

⁴¹ Psal. xxxiv, 9. ⁴² Matth. xxi, 9. ⁴³ Ibid., 16. ⁴⁴ Cap. XXV. ⁴⁵ Isa. i, 22. ⁴⁶ Matth. xv, 3.

(48) *Introeunte eo, omnes.* Vetus Feuard. cod. et D in gloria. Clarom., *introeunte, eum omnes.*

(49) *Clamantes. Et dicentes,* quod addunt edit., onisi auctoritate omnium mss.

(50) *Fili.* In Arundel. cum quibusdam Eras. edit. et Oxon. juxta evangelicum textum, *fili.*

(51) *Nolentibus. Credere* additur in edit., sed in nullo mss. nostrorum apparet.

(52) *Perficiunt.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottob. et Merc. 2 vitiose habeant *perfecti.* Editores vero posuerunt *perficientis*, haud advertentes *perficienti* ablativum absolutum esse, ac subintelligendum ipso, videlicet Christo, ut sit sensus: *ipso perficiente suo Patri.*

(53) *Deus Dominus.* Sic Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *Deus* duntaxat. In cæteris, *Dominus* tantum.

(54) *Deserviunt.* Clarom., *deservient.*

(55) *In gloriam.* Ita Clarom. melius quam cæteri

in gloria.

(56) *Exteriores munditias.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam Eras., Gallas. et Feuard. in textu, *exterior res mundi hujus.*

(57) *In sempiternum.* Edit. *sempiternam.*

(58) *Aggredientes.* Græce, ni fallor, *ἐγγιζοῦντες*, vel, *ἐγγιγροῦντες*, *fabricati, moliti, stantes*, etc.

(59) *Vindicare.* In Feuard., Grab. et Voss., *vindicare*; in Arundel. *vindicari*; sed in Eras. et Gallas. corrupte *judicare.*

(60) *Ad adventum.* Ad ex Arund. et Merc. 2 recte adjecit Grab. In cod. Vatic. teste L. Latino, *in adventum.* In Clarom., si bene legam, scribitur, *instituentis eis adventum Christi.*

(61) *Ipsi ... curabant, circumcidentes.* Ipse curabat, circumcidens, in Clarom. et Anglic., exceptis, quoad ultimam vocem, Merc. 2 codd. At puto, ipse scribarum sphalma esse, pro *ipsa*, lex scilicet.

(62) *Per.* Merc. 2 et Ottob. *vruter.*

deferre, non eo uti, quod a Deo legis fuisset datum. Et Paulus autem : « Adimpletio, » inquit, « legis, dilectio »⁸⁷ : » et omnibus cæteris evacuatis, manere fidem, spem, dilectionem; majorem autem esse omnium dilectionem »⁸⁸, et neque agnitionem sine dilectione, quæ est erga Deum, præstare aliquid; neque mysteriorum comprehensionem, neque fidem, neque prophetiam, sed omnia vacua et frustra (63) esse sine dilectione »⁸⁹ : dilectionem vero perficere perfectum hominem; et eum, qui diligit Deum, esse perfectum, et in hoc ævo, et in futuro. Nunquam enim desinimus diligentes Deum; sed quanto plus eum intuiti fuerimus, tanto plus eum diligimus.

3. » In lege igitur et in Evangelio cum sit primum et maximum præceptum, diligere Dominum Deum ex toto corde; dehinc simile illi, diligere proximum sicut seipsum (64) : unus et idem ostenditur legis et Evangelii conditor. Consuetudine enim vitæ præcepta in utroque Testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum : qui particularia quidem præcepta apta utrisque præcepit; sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est (65), in utroque eadem suasit.

4. Quem autem non confundat Dominus, ostendens non ab altero Deo esse legem, sic dicens eis qui a se docebantur, turbæ et discipulis : « Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisei. Omnia itaque quæcunque dixerint vobis, custodite, et facite; secundum autem opera eorum nolite facere : dicunt enim et non faciunt. Alligant enim sarcinas graves, et imponunt super humeros hominum; ipsi autem nec digito quidem volunt eas movere »⁹⁰. » Non ergo eam legem, quæ est per Moysen data, incusabat, quam adhuc salvus Hierosolymis suadebat fieri; sed illos redarguebat, quod verba quidem legis enuntiarent, essent autem sine dilectione : et propter hoc iniusti in Deum et in proximos existerent. Quemadmodum et Isaias ait : « Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas et præcepta hominum »⁹¹. Non per Moysen datam legem dicens præcepta hominum, sed traditiones presbyterorum ipsorum, quas slexerant, quas vindicantes frustrabantur legem Dei, et propter hoc nec Verbo ejus subiecti sunt. Hoc enim est quod et a Paulo dicitur de istis : « Ignorantes enim justitiam Dei, et suam

A justitiam (66) volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subiecti. Finis enim legis Christus, ad justitiam (67) omni credenti »⁹². » Et quomodo finis legis Christus, si non et initium ejus esset; qui enim finem intulit, hic et initium operatus est; et ipse est qui dicit Moysi : « Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos »⁹³; » ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum qui male haberent.

5. Quoniam autem lex prædocuit hominem se qui oportere Christum, ipse facit manifestum, et qui interrogavit eum, quid faciens vitam æternam hæreditaret, sic respondens : « Si vis in vitam introire, custodi præcepta. » Illo autem interrogante : B « Quæ ? » rursus Dominus : « Non moechaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium reddes, honora patrem et matrem, et diliges proximum tanquam teipsum »⁹⁴; » velut gradus proponens præcepta legis introitus in vitam, volentibus sequi eum : quæ uni tum dicens, omnibus dicebat. Ille autem cum dixisset : « Omnia feci » (et forte non fecerat (68), nam utique non diceretur ei : « Custodi præcepta »), arguens Dominus cupiditatem ejus, dixit ei : « Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et divide pauperibus, et veni, sequere me »⁹⁵; » apostolorum partem promittens eis qui sic fecerint : et non alterum Deum Patrem annuntiabat eis, qui sequebantur eum, præter eum qui ab initio a lege annuntiatus est; nec alium Filium, nec Matrem, enthymesis Æonis qui fuit in passione, et in defectione; nec triginta Æonum plenitudinem, quæ vacua et inconstans ostensa est; nec eam fabulam quæ a reliquis hæreticis ficta est : sed docebat ut facerent præcepta, quæ ab initio præcepit Deus, et ut veterem cupiditatem per opera bona solverent, et sequerentur Christum. Quoniam autem ea quæ possidentur, pauperibus divisa, solutionem faciunt præteritæ cupiditatis, Zacchæus fecit manifestum : « Ecce, » dicens, « dimidium ex bonis meis do pauperibus, et si cujus quid fraudavi (69), reddo quadruplum »⁹⁶.

CAPUT XIII ».

Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse; imo potius implevisse, extendisse et ampliavisse : qui veteris legis jugum ac vincula ideo abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret.

1. Et quia Dominus naturalia legis (70), per quæ

⁸⁷ Rom. xiii, 10. ⁸⁸ I Cor. xiii, 13. ⁸⁹ Ibid., 2. ⁹⁰ Cap. XXVI. ⁹¹ Matth. xxiii, 2 seqq. ⁹² Isa. xxix, 13. ⁹³ Rom. x, 3, 4. ⁹⁴ Exod. iii, 7, 8. ⁹⁵ Matth. xix, 17 seqq. ⁹⁶ Ibid., 21. ⁹⁷ Luc. xix, 8. ⁹⁸ Cap. XXVII.

(63) Frustra. Alii, frustrata.

(64) Seipsum. Alii, teipsum.

(65) Non est. Græcorum more, pro possibile non est. Sic omnes mss. In edit., non potest.

(66) Justitiam. Deest in Eras. et Gallas. ut et in eod. Alexand.

(67) Ad justitiam. Clarom., in justitiam.

(68) Et forte non fecerat. Ea saltem intentionis puritate, et interius affectu, quem lex evangelica requirit.

(69) Ex bonis meis... fraudavi. Sic Clarom., Arund. et Voss. Cæteri, bonorum meorum... defraudavi.

(70) Naturalia legis. Legem naturalem intelligit, hominum cordibus a Deo insculptam, seu, ut loquitur Tertull. lib. Adv. Jud., legem non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patrius (ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis) custodiebatur; quæque Decalogi præceptis, quæ postea Deus Moysi tradidit, confirmavitque, potissimum continetur.

qui fecit cœlum et terram, hunc Deum confitebatur (67): et doctus representatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cuius adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cœli, concupivit eam diem videre, uti et ipse complecteretur Christum: et per spiritum prophetiæ eam videns exsultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat: « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum: lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel ²⁴. » Et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt: ²⁵. Sed et Maria ait: « Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo ²⁶: » descendente quidem exsultatione Abraham in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exsultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens: « Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ²⁷. »

2. ²⁸ Non enim tantum propter Abraham hæc dixit: sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abraham, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellas cœli, quemadmodum ait Joannes Baptista: « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abraham ²⁹. » Hoc autem fecit Jesus, a lapidum re-

ligione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abraham fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abraham secundum similitudinem fidei, et repromissionem hereditatis ³⁰.

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi ³¹, » hoc est, quasi stellæ cœli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77); et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscet quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus: « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem ³² meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis ³³. » Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. ³⁴ Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysen, dicentem: « Videns vidi vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos ³⁵. » Hæc enim (82) Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio flebat: neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente

²⁴ Luc. II, 29 seqq. ²⁵ Ibid. 8 seqq. ²⁶ Luc. I, 46. ²⁷ Joan. VIII, 56. ²⁸ Cap. XVI. ²⁹ Matth. III, 9. ³⁰ Rom. IV, 12 seqq.; IX, 8, et Gal. IV, 28. ³¹ Matth. V, 14. ³² Joan. XIV, 6, 7. ³³ Cap. XVII. ³⁴ Exod. III, 7, 8.

(67) *Hunc Deum confitebatur.* Verbis supra in fine capituli 5, n. 5, ex Gen. XIV, 22, citatis.

(68) *Et doctus representatione.* De trium illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo*; Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. III *contra Marcion*; Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 4, Athanasius serm. 3 *contra Arianos*; Hilarius lib. IV *De Trinit.*; Cyrillus Hierosol. catech. 11 et 12; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. II *De Trinit.*, cap. 11 et 12.

(69) *Homo.* Deest in Merc. 2 et Voss.

(70) *Remittis.* Clarom. et Voss. dimittis.

(71) *Parasti in facie.* Sic Feuard. marg., Clarom. et Arund. in Voss., *parasti ad faciem.* In cæteris cum Vulgata, *parasti ante faciem.*

(72) *Ad revelationem gentium.* Ita ex vet. Feuard. cod. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, *ad revelationem, vel in revelationem, aut in revelatione oculorum.* Vox enim *oculorum*, scribarum sphalma est, pro *populorum*.

(73) *Vigilantes.* Al., *evigilantes.* Respicit auctor

ad Luc. II, 8 et 17.

(74) *Deum.* Alii, *Dominum.*

(75) *Et faceret.* Editi, ut *faceret.*

(76) *Et a duris.* Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., et a *nostris duris.*

(77) *Cognosci, Patrem.* Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, *agnosci, vel cognosci Pater.*

(78) *Si cognovissetis me, etc.* Eras. et Gall., *si cognovistis me, et Patrem meum cognoscitis, et vidistis, omisso eum.* Quam vocem omisi et ipso cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. III, cap. 13, num. 2, omittitur in omnibus mss. Addidi vero ex Clarom. *utique, post meum; quæ vox legitur in Vulgata.*

(79) *Ejus.* Editi., *Del.*

(80) *Per seipsum.* Græcorum more pro *seorsim, separatim.*

(81) *Ad Abraham.* Perperam addunt editi. et Aaron, quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) *Hæc enim.* Eras., Gall. et Feuard. male, *hic enim.*

(83) *Præstruebat.* Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., *perstruebat.*

copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapientia; quibus serviunt, et subiecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit: « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII.²²

Vanos esse Marcionem et assectas, qui Abraham a salute per Christum imperita excludunt; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

4. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hæreditate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam »²³: et Dominus (88), primum quidem de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens: « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recubient cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum »²⁴; iterum dicens Judæis: « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras »²⁵. Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abraham, forsant Deum, extra regnum Dei sunt, et exheredes sunt ab incorruptela (90), frustrantes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hæreditas quæ Abraham promissa est.

2. ²⁶ Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemad-

²² Cap. XVIII. ²³ Rom. iv, 3. ²⁴ Matth. viii, 11, et Luc. xiii, 29. ²⁵ Ibid., 28. ²⁶ Cap. XIX. ²⁷ Luc. xiii, 15, 16. ²⁸ Joan. ix, 14. ²⁹ Cap. XX.

(84) Ministrat enim ei, etc. Vid. Dissert. 3, art. 5, § 59.

(85) Figuratio sua. His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subiecta explicatio; unde pntem vocem αὐτοῦ male ab interprete redditam fuisse per sua: verti debuisset ejus, ut nimirum figuratio ad progeniem seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii figuratorem seu imaginem dici a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 1 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse σπαραγίδα, sigillum quod Filium exprimit, et Basilius in v. advers. Eunom. pag. 116: Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστός, ὅς ἐστι, φησὶν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκὼν δὲ τοῦ τοῦ Ἰησοῦ, etc. Imago quidem Dei Christus, qui est, inquit, imago Dei invisibilis: imago vero Filii Spiritus, etc.

(86) Sanctus. Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) Per multos. Per Moysen scilicet et omnes prophetas.

(88) Et Dominus. Supple, testimonium reddit.

(89) Regno cœlorum. Edit. cum Merc. 2, regno Dei.

(90) Ab incorruptela. Edit., incorruptela.

(91) Frustrantes, i. e. sperantes, rejicientes.

(92) Cui. Ecclesiæ videlicet.

A modum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abraham habebant fidem: « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adquat? Hanc autem, cum sit filia Abraham, quam alligaverat Sathana decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum »²⁷? Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et mulorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit: et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum²⁸. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97): animæ autem opera, quæ sunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortabatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrabant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitiatus pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos curans, et ipse moriens, uti exiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepido ad suam hæreditatem.

3. ²⁹ Sed et esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant, non vetabat lex: **237** metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit: « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esuriasset, quem-

(93) Oportuerat solvi. Merc. 2, oportuit solvere; quibus Eras. et Gall. editi. quoad posterius verbum consonant. Oulob., oportuerit solvere.

(94) Vivificavit. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, vivificat.

(95) Curari. In edit., curare.

(96) Et Siloa etiam, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim sæpe Sabbatis curasse, nullibi legimus: at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, expectantes aquæ motum, e quibus unum triginta et octo annos hæbentem in infirmitate sua, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) Agitur. Ita Clarom. melius quam cæteri, agitur.

(98) Operam perficiens. Edit. Oxon. et Merc. 2, opera perficiens. Eras., Gall. et Feuard., operam faciens.

(99) Uti exiliatus homo, etc. Alludit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ, mortuo summo pontifice, exules domum redire permittebat: et qui hic exiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur: Græce forsitan non male φυγάδευτης nominatur.

admodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis: qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ⁴²? » per legis verba suos discipulos excusans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei.

Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος, ἰσ- Omnes enim iusti sacer-
παυτὴν ἔχει τάξιν. dotalem habent ordi-
nem (3).

Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait: « Qui dicit patri suo et matri suæ: Non novi te; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit: custodivit præcepta tua, et testamentum tuum servavit ⁴³. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini? De quibus iterum Moyses: « Hereditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse hereditas ipsorum ⁴⁴. » Et iterum: « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel: fructificationes Domini substantiæ eorum (4); manducabunt eas ⁴⁵. » Propter hoc et Paulus: « Non inquirō, » inquit, « datum; sed inquirō fructum ⁴⁶. » Discipulis, inquit, Domini (5) leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam: « Dignus est enim operarius escam suam ⁴⁷. » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant? Quia cum essent in templo, non sæcularia,

A sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem prætereuntes legem; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et juste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur ⁴⁸. » Et: « Quicumque templum Dei violaverit, violabit illum Deus ⁴⁹. »

CAPUT IX ⁵¹.

Utriusque testamenti unum esse auctorem, finem, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis: « Propterea omnis scriba doctus in regno cælorum similis est homini patri-
B familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera ⁵². » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit; sed unum et eundem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur: et servis quidem, et adhuc indisciplinatis condignam tradens legem; liberis autem, et fide justificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hereditatem. Scribas autem et doctores regni cælorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis: « Ecce, mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occiditis, et effugabitis a civitate in civitatem ⁵³. » Ea autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamentum dicit: vetus quidem, quod ante fuerat, legislatio; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait: « Cantate Domino canticum novum ⁵⁴. » Et Isaias: « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, glorificatur (12) nomen ejus a summo

⁴² Luc. vi, 3, 4. ⁴³ Deuter. xxxiii, 9. ⁴⁴ Numer. xviii, 20, et Deuter. x, 9. ⁴⁵ Deuter. xviii, 1. ⁴⁶ Philipp. iv, 17. ⁴⁷ Matth. x, 10. ⁴⁸ Matth. iii, 10, et vii, 19. ⁴⁹ I Cor. iii, 17. ⁵¹ Cap. XXI. ⁵² Matth. xiii, 52. ⁵³ Matth. xxiii, 34. ⁵⁴ Psal. xcvi, 1, et xcvi, 1.

(1) Sacerdos autem scitus fuerat David. Apertus est verborum istorum sensus, nec in iis offenderet vel cæcus quispiam. Nempe Davidem vocat sacerdotem scitum, quia omnes iusti (vel ut habet alia lectio mox indicanda, omnis rex iustus), sacerdotalem habent ordinem. Id ipsum est quod de pils quibusque Christianis dixit Petrus epist. 1, cap. 2, Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse; videlicet, ut statim explicat, ad offerendas Deo spirituales hostias. Ecce tamen, Græbus primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et oborto, ut aiunt, collo, puritanis tradat: quasi illius sententia fuerit, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate præditi, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis expiscatus fuerit; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de hi. consule Dissert. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) Apud Deum. Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, apud eum.

(3) Omnes enim iusti sacerdotalem habent ordinem. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus

in Parallela lit. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in Via Iren., pag. 498), quam in Vaticano lit. B. tit. 9, et Antonius Mliassa serm. 1, part. ii: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἰσπαυτὴν ἔχει τάξιν. Omnis rex iustus sacerdotalem habet ordinem. Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur: arcuius enim cohæret cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Eam tamen, nullo hactenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

(4) Substantiæ eorum. Al., substantia eorum. (5) Domini. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, Dominus.

(6) Legem. Aliqui, legis.

(7) Qui et iuste. Qui et addidi ex Clarom.

(8) Vero. Al., quidem.

(9) Proferuntur. Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., proferuntur; cæteri, proferunt.

(10) Novum. Ita restitui pro nova, nullo quidem suffragante codice; sed id aperte exigentia tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) Initium. Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpres, principatus ejus.

(12) Glorificatur... annuntiant. Hodierni τῶν ὧν codd. habent, δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι, glorificate... annuntiant; non δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι. Sed

terræ: virtutes ejus in insulis annuntiant ¹². » Et Jeremias ait: « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris ¹³ » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham, et Moysi collocutus est, et nobis (15) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. ¹⁴ « Plus est enim, » inquit, « templo hic ¹⁵. » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt: quemadmodum aqua ab aqua, 238 et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legisdatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem: et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quam Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis: sed non Deum immetans, nec alium prædicans Patrem, sed eundem ipsum, qui semper habet plura metiri domesticis; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat: « Quoniam et majora horum videbitis ¹⁶. » Et Paulus ait: « Non quod jam acceperim, aut justificatus (15) sim, aut jam perfectus sim ¹⁷. Ex parte enim acimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruentur ¹⁸. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi cor-

¹² Isa. XLII, 10, 12. ¹³ Jerem. XXXI, 31, 32. ¹⁴ Philip. III, 12. ¹⁵ I Cor. XIII, 9, 10. ¹⁶ Matth. V,

hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(15) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., qui nobis. At in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, nec qui, nec et apparent.

(14) *Multitudine.* Al. perperam, altitudine.

(15) *Aut justificatus.* Quod additum a Feuard. ante justificatus, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius Italice versionis, quæ hoc additamentum ex I Corinth. IV, 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, mundo corde.

(17) *Credidistis.* Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, πιστεύσατε, credentes autem.

(18) *Per Testamenta maturescere perfectum salutis.* Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quoad perfectum: de voce testamenta, quam habent Eras., Gall. et Feuard., ambigo: siquidem Grab. excudi fecit testamentum: an codicis Voss. an alterius auctoritate? non dixit. Cæterum pro perfectum, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, perperam habent per effectum; nec melius utrumque retinere Feuarden-

A de (16), quoniam ipsi Deum videbunt ¹⁹); neque alium Christum, et Dei Filium expectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmodum Isaias ait: « Et dicent in illa die: Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exultavimus in salute nostra ²⁰. » Et Petrus ait in Epistola sua: « Quem non videntes diligistis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili ²¹ »); neque alium Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat: « Abba, pater ²². » et in iisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei: sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

3. Novo enim Testamento cognito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus: quæ autem formant hominem, præcepta multa (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribueri his qui sunt subjecti: Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23), et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei? Si autem hoc est

¹⁷ Cap. XXII. ¹⁸ Matth. XII, 6. ¹⁹ Joan. I, 50. ²⁰ Isa. XXV, 9. ²¹ I Pet. I, 8. ²² Rom. VIII, 15.

tio visum est. *Perfectum autem salutis* dixit Irenæus, pro perfectione seu consummatione salutis, gloria videlicet æterna: quo sensu paulo ante scripsit: sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, etc. Ac prout sensu est: Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio. I. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perducere.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta multa.* Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, qui formavit hominem, præcepta autem multa.

(20) *Terreno quidem et temporali regi.* In vet. cod. Feuard. et Voss., ante terrenum quidem et temporalem regem.

(21) *His qui sunt subjecti: Deo autem non licebit,* etc. Cod. Clarom. paulo aliter: his autem qui sunt subjecti Deo non licebit. At Vulgata lectio præferenda videtur: quare, post Deo autem non licebit, subintelligenda quæ præcesserunt, majores profectus attribueri his qui sunt subjecti.

(22) *Præstare.* Eras., Gall. et Feuard. perperam, et repugnantibus omnibus mss., præstat.

(23) *Velit.* Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursus, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursus alterum, et alterum: et sic semper putans proficere talis sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo nabit, nisi per poenitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; non Deum Patrem Demiurgum confitens, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatus est, qui a Christo testificatus est, quemadmodum ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum: « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem et matrem; et: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur⁶⁶. » Et iterum ait eis: « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram⁶⁷; » manifestissime Patrem et Deum (27) confitens Christus eum, qui in lege dixit: « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit⁶⁸. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum appellavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X⁶⁹.

Veteris Testamenti Scripturas, eas potissimum quæ a Moyse exaratae sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænuñtiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse:

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Do-

⁶⁶ Matth. xv. 3, 4. ⁶⁷ Ibid., 6. ⁶⁸ Exod. xx, v, 46. ⁶⁹ Deuter. xvi, 5, 6.

(24) Ab hoc. Eras., Gall. et Merc. 2, adhuc. Utrumque frustra retinuit Feuuard.

(25) Domini. Eras. et Gall., divinum.

(26) Sermone Dei. Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολήν, mandatum.

(27) Patrem et Deum. In Arundel. et Merc. 2, Patrem et Dominum, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, Dominum et Patrem. At Feuuard. utroque retento, Dominum et Deum Patrem.

(28) Inquit. Aldidi ex Clarom.

(29) Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras. Ita Clarom., Voss. et vetus Feuuard. codex (ut ex ejus annotatione colligitur), excepto quod in hoc exstat ei pro eis. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus; omissis, aliquando quidem cum Noe, etc. Feuardentio vero, quem seculus est Græbius, utraque servata lectione scribere visum est: aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras. Ubi vocem, aliquando ante cum eodem propria auctoritate expunxit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, cum eodem comesurus, ab imperitis librariis scripta fuisse pro: cum Noe dans eis mensuras; quia, quid sibi vellent mensuræ illic, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum aucto-

ritate deletis, cum eodem comesurus, textum restituere non dubitavi. Illud autem, dans eis mensuras, explico tum de arce dimensionibus, quas Deus Noëmo præfignit, Gen. vi, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. x et xi, juxta illud D. Pauli Actor. xvii, 26: Fecitque ex uno omne genus hominum inhabitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum, tum denique de terræ promissionis ab Abraham posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus prænuñstravit, præstituitque, Genes. xiii, 14 et 17, et xv, 18 et seqq.

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex femoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (33) est, et ipso est spes gentium; alligans ad vitulum pullum suum, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ

12. ⁶⁹ Cap. XXIII. ⁷⁰ Joan. v, 39, 40. ⁷¹ Ibid.

(30) Aliquando autem quærens Adam. Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) Videretur. Editi. cum Arund. et Merc. 2, videtur.

(32) Quas. Al. quum.

(33) Repositum. In Feuard. marg. et Voss., repromissum; quomodo et Novatianus habet lib. De Trinit. cap. 9.

(34) Helicem. Sic pro ilicem reposni auctorit. Biblici textus τὸν ὄ, in quo legitur, ἔλκεν. Helicem etiam legit Cyprian. lib. 1 Adversus Judæos, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter e commutetur in i; ac proinde non mirum si pro ilicem aut helicem scripserint amanuenses, ilicem. Helix autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

zallium suum; lætifici (35) oculi ejus a vino (36), et candidi dentes ejus quam lac⁷³ (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullus ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod vinum, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter Moyses increpans populum, quod ingratus existeret, ait: « Sic populus satius, et non sapiens, hæc Domino retribuistis⁷⁴? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ⁷⁵. » Et iterum: « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te⁷⁶? »

CAPUT XI⁷⁷.

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetivisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione moris in dies beneficiis homines ditanle, posteriores tamen cumulatis prioribus.

1. Quoniam autem non solum prophetæ et justii multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis: « Multi prophetæ et justii cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt⁷⁸. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent **240** futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante acceperant? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suo plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps libe-

⁷³ Gen. XLIX, 10 et seqq. ⁷⁴ Deut. XXXII, 6. ⁷⁵ Deut. XXVIII, 66. ⁷⁶ Deut. XXXII, 6. ⁷⁷ Cap. XXIV. ⁷⁸ Matth. XIII, 17. ⁷⁹ Gen. I, 28. ⁸⁰ Matth. XXV, 21, 23.

(35) *Lætifici.* Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. D. Juxta Græcæm *χαροποι.* Cæteri, *lætificabuntur.*

(36) *A vino.* Editi τὸν οὖν codices habent ὡς οὖνον, *super vinum.* Sed legis videtur Irenæus ἀπὸ οὖνον, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) *Quam lac.* Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit *tan*, ut legatur *tanquam*, haud advertens hellenismum esse, pro *magis quam lac*), et Grabius. Alii *tanquam lac.*

(38) *Dictis.* Sic Feuard, in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, *occulitis.*

(39) *Spiritum sanctum.* Sanctum addidi ex cod. Clarom.

(40) *Serrum.* Serrum additum in editi. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ.* Al., *incorruptibilem.*

A rante serrum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit: « Crescite et multiplicamini⁷⁹. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipso sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem: neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit: et iterum exceptorium justii judicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subiectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est: « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui⁸⁰; » ipse Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum munerationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipse (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, munerationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem præsentem viderunt, et libertatem adepti et potius sunt ejus munerationem (47), majorem gratiam et abundantiore exultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit: « Anima mea exsultabit in Domino, jucundabitur in

(42) *Ad Deum.* Editi. minus bene, *a Deo*: nam mox sequitur, *semper proficiet ad Deum.*

(43) *Inventus.* Editi., *intentus.*

(44) *Ipse... plurimum promittens.* Sic vetus Fenard cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *ipse... plurimum promittens.* Ilæc vero ad præcedentia, daturum se pollicitus est, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Fenardentius.

(45) *Ipse.* Αὐτός, idem potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant.* Al. illi enim, qui per famulos audiebant ... mediocriter (sine ei) gaudebant.

(47) *Munerationem.* Sic Voss., Clarom. *remuneratorem*; cæteri, *muneratorem.*

qui fecit cœlum et terram, hunc Deum confitebatur (67): et doctus representatione (68), quod inter homines homo (69) futurus esset Filius Dei, per cuius adventum semen ejus erat futurum quasi stellæ cœli, concupivit eam diem videre, uti et ipso complecteretur Christum: et per spiritum prophetiæ eam videns exultavit. Propter quod et Simeon ex semine ejus re implebat gratulationem patriarchæ, et dicebat: « Nunc remittis (70) servum tuum, Domine, in pace; quoniam viderunt oculi mei salutare tuum, quod parasti in facie (71) omnium populorum: lumen ad revelationem gentium (72), et gloriam populi Israel ²⁴. » Et angeli autem gratulationem magnam vigilantibus nocte pastoribus enuntiaverunt: ²⁵. Sed et Maria ait: « Magnificat anima mea Dominum, et exsultavit spiritus meus in Deo salutari meo ²⁶: » descendente quidem exultatione Abraham in eos qui erant ex semine ejus, vigilantes (73) et videntes Christum, et credentes ei; reciproca autem rursus et regrediente exultatione a filiis in Abraham, qui et concupierat diem adventus Christi videre. Bene igitur Dominus noster testimonium reddebat ei, dicens: « Abraham pater vester exsultavit, ut videret diem meum, et vidit, et gavisus est ²⁷. »

2. ²⁸ Non enim tantum propter Abraham hæc dixit: sed et ut ostenderet, quoniam omnes qui ab initio cognitum habuerunt Deum (74), et adventum Christi prophetaverunt, revelationem acceperunt ab ipso Filio, qui et in novissimis temporibus visibilis et passibilis factus est, et cum humano genere locutus est, uti ex lapidibus excitaret filios Abraham, et adimpleret repromissionem, quam promiserat illi Deus, et faceret (75) semen ejus tanquam stellæ cœli, quemadmodum ait Joannes Baptista: « Potens est enim Deus ex lapidibus istis suscitare filios Abraham ²⁹. » Ille autem fecit Jesus, a lapidum re-

ligione extrahens nos, et a duris (76) et infructuosis cogitationibus transferens nos, et similem Abraham fidem in nobis constituens. Quemadmodum et Paulus testificatur, dicens, nos esse filios Abraham secundum similitudinem fidei, et repromissionem hæreditatis ³⁰.

3. Unus igitur et idem Deus, qui advocavit Abraham, et repromissionem ei dedit. Hic est autem fabricator, qui et per Christum præparat luminaria in mundo, eos qui ex gentibus credunt. « Vos » autem, inquit, « estis lumen mundi ³¹, » hoc est, quasi stellæ cœli. Hunc ergo recte ostendimus a nemine cognosci, nisi a Filio, et quibuscunque Filius revelaverit. Revelat autem omnibus Filius, quibus velit cognosci, Patrem (77); et neque sine bona voluntate Patris, neque sine administratione Filii cognoscet quisquam Deum. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus: « Ego sum via, veritas, et vita. Et nemo venit ad Patrem, nisi per me. Si cognovissetis me (78), et Patrem ³² meum utique cognovissetis, et amodo cognovistis eum, et vidistis ³³. » Ex quibus manifestum est, quoniam per Filium, id est per Verbum, cognoscitur.

4. ³⁴ Propter hoc Judæi excesserunt a Deo, Verbum ejus (79) non recipientes, sed putantes per seipsum (80) Patrem sine Verbo, id est sine Filio, posse cognoscere; Deum nescientes eum qui in figura locutus est humana ad Abraham (81), et iterum ad Moysen, dicentem: « Vident videri vexationem populi mei in Ægypto, et descendi liberare eos ³⁵. » Ille enim (82) Filius, qui est Verbum Dei, ab initio præstruebat (83), non indigente Patre angelis, uti faceret conditionem, et formaret hominem, propter quem et conditio fiebat: neque rursus indigente ministerio ad fabricationem eorum, quæ facta sunt, ad dispositionem eorum negotiorum, quæ secundum hominem erant; sed habente

²⁴ Luc. II, 29 seqq. ²⁵ Ibid., 8 seqq. ²⁶ Luc. I, 46. ²⁷ Joan. VIII, 56. ²⁸ Cap. XVI. ²⁹ Matth. III, 9. ³⁰ Rom. IV, 12 seqq.; IX, 8, et Gal. IV, 28. ³¹ Matth. V, 14. ³² Joan. XIV, 6, 7. ³³ Cap. XVII. ³⁴ Exod. III, 7, 8.

(67) *Hunc Deum confitebatur.* Verbis supra in fine capituli 5, n. 5, ex Gen. XIV, 22, citatis.

(68) *Et doctus representatione.* De trium illorum apparitione loquitur, ait Feuardentius, quorum unum Filium Dei fuisse, quem adoravit, et Dominum Deum suum vocavit, magna concordia dicunt Justinus M. in *Dialogo*; Tertullianus lib. *De carne Christi*, et lib. III contra *Marcion.*; Eusebius lib. I *Hist.*, cap. 4, Athanasius serm. 3 contra *Arianos*; Hilarius lib. IV *De Trinit.*; Cyrillus Hierosol. catech. 11 et 12; Ambrosius lib. II *De Abraham*, cap. 5; Augustinus lib. II *De Trinit.*, cap. 11 et 12.

(69) *Homo.* Dcest in Merc. 2 et Voss.

(70) *Remittis.* Clarom. et Voss. *dimittis.*

(71) *Parasti in facie.* Sic Feuard. marg., Clarom. et Arund. In Voss., *parasti ad faciem.* In cæteris cum Vulgata, *parasti ante faciem.*

(72) *Ad revelationem gentium.* Ita ex vet. Feuard. col. emendavi. Cæteri omnes corrupte, et sacro textu repugnante, *ad revelationem*, vel *in revelationem*, aut *in revelatione oculorum.* Vox enim oculorum, scribarum sphærica est, pro populorum.

(73) *Vigilantes.* Al., *evigilantes.* Respicit auctor

ad Luc. II, 8 et 17.

(74) *Deum.* Alii, *Dominum.*

(75) *Et faceret.* Editi, *ut faceret.*

(76) *Et a duris.* Feuard. ex vet. cod. cui consentiunt Voss. et Grab., *et a nostris duris.*

(77) *Cognosci, Patrem.* Ita Clarom. melius quam cæteri omnes, *agnosci, vel cognosci Pater.*

(78) *Si cognovissetis me*, etc. Eras. et Gall., *si cognovistis me, et Patrem meum cognovistis, ... et vidistis*, omisso *eum.* Quam vocem omisi et ipse cum iisdem et Clarom. ac Merc. 2, quia supra lib. III, cap. 13, num. 2, omittitur in omnibus mss. Addidi vero ex Clarom. *utique, post meum*; quæ vox legitur in Vulgata.

(79) *Ejus.* Editi., *Dei.*

(80) *Per seipsum.* Græcorum more pro *seorsim, separatim.*

(81) *Ad Abraham.* Perperam addunt editi, *et Aaron*, quod expunxi auctoritate veteris Feuard. cod., Clarom. et Voss.

(82) *Hæc enim.* Eras., Gall. et Feuard. *male, hic enim.*

(83) *Præstruebat.* Feuard. in marg., Clarom., Arund. et Voss., *perstruebat.*

copiosum et inenarrabile ministerium. Ministrat enim ei (84) ad omnia sua progenies et figuratio sua (85), id est Filius et Spiritus sanctus (86), Verbum et Sapientia; quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli. Vani igitur sunt qui propter hoc, quod dictum sit: « Nemo cognoscit Patrem, nisi Filius; » alterum introducunt incognitum Patrem.

CAPUT VIII ²⁵.

Vanos esse Marcionem et assecclas, qui Abraham a salute per Christum impertita excludunt; Christum enim non Abraham modo, sed et semen ejus in libertatem asseruisse, legem implendo, non solvendo, dum etiam Sabbatis curabat.

4. Vanus autem et Marcion, et qui ab eo, expellentes ab hæreditate Abraham, cui Spiritus per multos (87), jam autem et per Paulum testimonium reddit, quoniam « credidit Deo, et deputatum est ei ad justitiam ²⁶ : » et Dominus (88), primum quidem de lapidibus excitans filios ei, et faciens semen ejus quasi stellas cœli, dicens: « Quoniam venient ab Oriente et Occidente, ab Aquilone et Austro, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cœlorum ²⁷ ; » iterum dicens Judæis: « Cum videritis Abraham, et Isaac, et Jacob, et omnes prophetas in regno cœlorum (89), vos autem projici foras ²⁸. » Manifestum est ergo, quoniam qui contradicunt saluti ejus, et alterum præter eum, qui promissionem fecerit Abraham, foris Deum, extra regnum Dei sunt, et exhæredes sunt ab incorruptela (90), frustrautes (91) et blasphemantes Deum, qui in regnum cœlorum introducit Abraham, et semen ejus, quod est Ecclesia, per Christum Jesum, cui (92) et adoptio redditur, et hæreditas quæ Abraham promissa est.

2. ²⁹ Vindicabat enim semen ejus Dominus, solvens a vinculis, et advocans ad salutem, quemad-

²⁵ Cap. XVIII. ²⁶ Rom. iv, 5. ²⁷ Matth. viii, 11, et Luc. xiii, 29. ²⁸ Ibid., 28. ²⁹ Cap. XIX. ³⁰ Luc. xiii, 45, 46. ³¹ Joan. ix, 14. ³² Cap. XX.

(84) Ministrat enim ei, etc. Vid. Dissert. 3, art. 5, § 59.

(85) Figuratio sua. His verbis Spiritum sanctum designari, demonstrat mox subjecta explicatio; unde putem vocem αὐτοῦ male ab interprete redditam fuisse per sua: verti debuisset ejus, ut nimirum figuratio ad progeniem seu Filium referatur. Nam Spiritum sanctum Filii figuratorem seu imaginem dicit a SS. Patribus, notissimum est. Sic Athanasius in epist. 1 ad Serapionem, Spiritum sanctum ait esse σφραγίδα, sigillum quod Filium exprimit, et Basiliius in v advers. Eunom. pag. 416: Εἰκὼν μὲν Θεοῦ Χριστοῦ, ὅς ἐστι, φανερὸν, εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, εἰκὼν δὲ Ἰησοῦ τοῦ Πνεύματος, etc. Imago quidem Dei Christus, qui est, inquit, imago Dei invisibilis: imago vero Filii Spiritus, etc.

(86) Sanctus. Deest in Anglic., sed non in Clarom.

(87) Per multos. Per Moysen scilicet et omnes prophetas.

(88) Et Dominus. Supple, testimonium reddit.

(89) Regno cœlorum. Edit. cum Merc. 2, regno Dei.

(90) Ab incorruptela. Edit., incorruptelæ.

(91) Frustrautes. l. e. sperantes, rejicientes.

(92) Cui. Ecclesiæ videlicet.

A modum fecit in muliere, quæ ab eo curata est, manifeste dicens his, qui non similem Abraham habebant fidem: « Hypocritæ, unusquisque vestrum die Sabbatorum bovem suum, vel asinum non solvit, et ducit, et adquat? Hanc autem, cum sit filia Abraham, quam alligaverat Satanas decem et octo annis, non oportuerat solvi (93) ab hoc vinculo in die Sabbatorum ³⁰? » Manifestum est igitur, quoniam eos qui similiter ut Abraham credebant ei, solvit, et vivificavit (94), nihil extra legem faciens, curans in die Sabbatorum. Non enim prohibebat lex curari (95) homines Sabbatis, quæ et circumcidebat eos in hac die, et pro populo jubebat ministeria sacerdotibus perficere; sed et inutorum animalium curationem non prohibebat. Et Siloa etiam (96) sæpe Sabbatis curavit: et propter hoc assidebant ei multi die Sabbatorum ³¹. Continere enim jubebat eos lex ab omni opere servili, id est ab omni avaritia, quæ per negotiationem et reliquo terreno actu agitur (97): animæ autem opera, quæ sunt per sententiam, et sermones bonos, in auxilium eorum qui proximi sunt, adhortatur fieri. Et propter hoc Dominus arguebat eos, qui injuste exprobrahant ei, quia Sabbatis curabat. Non enim solvebat, sed adimplebat legem, summi sacerdotis operam perficiens (98), propitiatus pro hominibus Deum, et emundans leprosos, infirmos curans, et ipse moriens, uti exsiliatus homo (99) exiret de condemnatione, et reverteretur intrepido ad suam hæreditatem.

3. ³² Sed et esurientes accipere Sabbatis escam ex his quæ adjacebant, non vetabat lex: 237 metere autem et colligere in horreum vetabat. Et ideo Dominus his, qui incusabant discipulos ejus, quoniam vellentes spicas manducabant, dixit: « Nec hoc legistis, quod fecit David, cum esuriisset, queni-

(93) Oportuerat solvi. Merc. 2, oportuit solvere; quibus Eras. et Gall. edit. quoad posterius verbum consonant. Ottob., oportuerit solvere.

(94) Vivificavit. Ita Clarom., Voss. et Arund. melius quam cæteri, vivificat.

(95) Curari. In edit., curare.

(96) Et Siloa etiam, etc. Memoria lapsus Irenæus, Siloæ piscinam cum probatica confundere videtur. Illam enim sæpe Sabbatis curasse, nullibi legimus: at ad istius crepidinem jacuisse plures languidos in die Sabbati, expectantes aquæ motum, e quibus unum triginta et octo annos habentem in infirmitate ana, a Salvatore curatum fuisse scribit Joannes cap. v.

(97) Agitur. Ita Clarom. melius quam cæteri, agitur.

(98) Operam perficiens. Edit. Oxon. et Merc. 2, opera perficiens. Eras., Gall. et Feuard., operam faciens.

(99) Uti exsiliatus homo, etc. Alludit, inquit Feuard., ad Hebræorum legem, quæ, mortuo summo pontifice, exsules domum redire permittebat: et qui hic exsiliatus homo dicitur, exsul tantum significatur: Græce forsitan non male φυγάδευτης nominetur.

admodum introivit in domum Dei, et panes propositionis manducavit, et dedit eis: qui cum eo erant, quos non licebat manducare, nisi solis sacerdotibus ⁴⁷? per legis verba suos discipulos excomunicans, et significans licere sacerdotibus libere agere. Sacerdos autem scitus fuerat David (1) apud Deum (2), quamvis Saul persecutionem faceret ei.

Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος, ἱερατικὴν ἔχει τάξιν.

Omnes enim iusti sacerdotalementem habent ordinem (3).

Sacerdotes autem sunt omnes Domini apostoli, qui neque agros, neque domos hereditant hic, sed semper altari et Deo serviunt. De quibus et Moyses in Deuteronomio, in benedictione Levi ait: « Qui dicit patri suo et matri suae: Non novi te; et fratres suos non agnovit, et filios suos abdicavit: custodivit praecepta tua, et testamentum tuum servavit ⁴⁸. » Qui autem sunt, qui dereliquerunt patrem et matrem, et omnibus proximis renuntiaverunt, propter verbum Dei et testamentum ejus, nisi discipuli Domini? De quibus iterum Moyses: « Haereditas autem, » inquit, « non erit eis. Dominus enim ipse haereditas ipsorum ⁴⁹. » Et iterum: « Non erit sacerdotibus levitis in tota tribu Levi pars, neque substantia cum Israel: fructificationes Domini substantiam eorum (4); manducabunt eas ⁵⁰. » Propter hoc et Paulus: « Non inquiri, » inquit, « datum; sed inquiri fructum ⁵¹. » Discipulis, inquit, Domini (5) leviticam substantiam habentibus, licebat eis esurientibus, a seminibus accipere escam: « Dignus est enim operarius escasua ⁵². » Et sacerdotes in templo Sabbatum profanabant, et rei non erant. Quare ergo rei non erant? Quia cum essent in templo, non saecularia,

⁴⁷ Luc. vi, 3, 4. ⁴⁸ Deuter. xxxiii, 9. ⁴⁹ Numer. xviii, 20, et Deuter. x, 9. ⁵⁰ Deuter. xviii, 1. ⁵¹ Philipp. iv, 17. ⁵² Matth. x, 10. ⁵³ Matth. iii, 40, et vii, 19. ⁵⁴ I Cor. iii, 17. ⁵⁵ Cap. XLII. ⁵⁶ Matth. xiii, 52. ⁵⁷ Matth. xxiii, 34. ⁵⁸ Psal. xcvi, 1, et xcvi, 1.

(1) Sacerdos autem scitus fuerat David. Apertus est verborum istorum sensus, nec in his offenderet vel caecus quispiam. Nempe Davidem vocat sacerdotem scitum, quia omnes iusti (vel ut habet alia lectio mox indicanda, omnis rex iustus), sacerdotalementem habent ordinem. Id ipsum est quod de piis quibusque Christianis dixit Petrus epist. 1, cap. 2, Regale sacerdotium, sanctum sacerdotium esse; videlicet, ut statim explicat, ad offerendas Deo spirituales hostias. Ecce tamen, Græbus primus omnium, quem sciam, iis Irenæi verbis misere abutitur, ut sanctissimum antistitem per fas et nefas, et ob torto, ut aiunt, collo, puritanis tradat: quasi illius sententia fuerit, quod omnes fideles sint sacerdotali ordine ac potestate praediti, ejusque exercitium, ubi necessitas requirit, obire queant. Quem absurdum sensum solus in Irenæi verbis explicatus fuerit; nullus certe alius ex mortalibus, si sanus fuerit, deprehenderit. Sed de hi. consule Diascrt. 3, art. 8, § 100, ubi frivola novi editoris argumenta late expendimus dissolvimusque.

(2) Apud Deum. Sic Clarom. et 4 Anglic., una cum edit. Oxon. In aliis edition. minus recte, apud eum.

(3) Omnes enim iusti sacerdotalementem habent ordinem. Sententiam hanc ex Irenæo nominatim, sed paulo aliter transcripserunt Joannes Damascenus

A sed Dominica perficiebant ministeria, legem (6) adimplentes, non autem pretereuntes legem; quemadmodum is qui a semetipso arida ligna attulit in castra Domini, qui et iuste (7) lapidatus est. « Omnis enim arbor, quæ non facit fructum bonum, abscindetur, et in ignem mittetur ⁵⁹. » Et: « Quicumque templum Dei violaverit, violabit illam Deus ⁶⁰. »

CAPUT IX.

Utriusque testamenti unum esse auctorem, finem, scopumque præcipuum.

1. Unius igitur et ejusdem substantiæ sunt omnia, hoc est, ab uno et eodem Deo, quemadmodum et Dominus ait discipulis: « Propterea omnis scriba doctus in regno caelorum similis est homini patri familias, qui profert de thesauro suo nova et vetera ⁶¹. » Non alterum quidem vetera, alterum vero (8) proferentem nova docuit; sed unum et eundem. Paterfamilias enim Dominus est, qui universæ domui paternæ dominatur: et servis quilibet, et illuc indisciplinatis condignam tradens legem; liberis autem, et fide justificatis congruentia dans præcepta, et filiis adaperiens suam hereditatem. Scribas autem et doctores regni caelorum, suos dicebat discipulos, de quibus et alibi ait Judæis: « Ecce, mitto ad vos sapientes, et scribas, et doctores, et ex eis occidetis, et effugabitis a civitate in civitatem ⁶². » Ea autem, quæ de thesauro proferuntur (9) nova et vetera, sine contradictione duo testamenta dicit: vetus quidem, quod ante fuerat, logisdatio; novum (10) autem, quæ secundum Evangelium est conversatio, ostendit, de qua David ait: « Cantate Domino canticum novum ⁶³. » Et Isaias: « Cantate Domino hymnum novum. Initium (11) ejus, gloriatur (12) nomen ejus a summo

in Parallelis lit. B. tit. 2, tam in cod. Clarom. (ex quo eam edidit Halloixius in Vita Iren., pag. 498), quam in Vaticano lit. B. tit. 9, et Antonius M-lissa serm. 1, part. II: Πᾶς βασιλεὺς δίκαιος ἱερατικὴν ἔχει τάξιν. Omnis rex iustus sacerdotalementem habet ordinem. Quæ quidem lectio, mea quidem sententia, Vulgatæ præferenda videtur: arcuus enim coheret cum ea quæ præcedit de Davide sententia. Eam tamen, nullo hactenus favente codice Latino, textui inserere, religio esset.

(4) Substantiæ eorum. Al., substantia eorum.

(5) Domini. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, Domians.

(6) Legem. Aliqui, legis.

(7) Qui et iusto. Qui et addidi ex Clarom.

(8) Vero. Al., quidem.

(9) Proferuntur. Ita Feuard. in marg., Ottob. et Voss. At Clarom. et Arund., proferuntur; cæteri, proferunt.

(10) Novum. Ita restitui pro nova, nullo quidem suffragante codice; sed in aperto exigente tum constructione, tum tota orationis serie.

(11) Initium. Græca, ἡ ἀρχὴ αὐτοῦ, melius reddidisset interpret., principatus ejus.

(12) Glorificatur... annuntiant. Hodierni τῶν Ὁ cod. habent, δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι, glorificare... annuntiant; non δοξάζετε... ἀναγγελοῦσι. Sed

terræ: virtutes ejus in insulis annuntiant ²². » Et Jeremias ait: « Ecce disponam, » inquit, « testamentum novum, non quemadmodum disposui patribus vestris ²³ » in monte Oreb. Utraque autem testamenta unus et idem paterfamilias produxit, Verbum Dei, Dominus noster Jesus Christus, qui et Abraham, et Moysi collocutus est, et nobis (13) in novitate restituit libertatem, et multiplicavit eam, quæ ab ipso est, gratiam.

2. ²⁷ « Plus est enim, » inquit, « templo hic ²⁸. » Plus autem et minus non in his dicitur, quæ inter se communionem non habent, et sunt contrariæ naturæ, et pugnant adversum se; sed in his quæ ejusdem sunt substantiæ, et communicant secum, solum autem multitudine (14), et magnitudine differunt: quemadmodum aqua ab aqua, **238** et lumen a lumine, et gratia a gratia. Major est igitur legislatio quæ in libertatem, quam quæ data est in servitutem: et ideo non in unam gentem, sed in totum mundum diffusa est. Unus autem et idem Dominus, qui plus quam templum est, et plus quara Salomon, et plus quam Jonas donat hominibus, id est, suam præsentiam et resurrectionem a mortuis: sed non Deum immutans, nec alium prædicans Patrem, sed eundem ipsum, qui semper habet plura motiri domesticis; et proficiente eorum erga Deum dilectione, plura et majora donans, quemadmodum et Dominus discipulis dicebat: « Quoniam et majora horum videbitis ²⁹. » Et Paulus ait: « Non quod jam acceperim, aut justificatus (15) sim, aut jam perfectus sim ³⁰. Ex parte enim scimus, et ex parte prophetamus. Cum autem venerit quod perfectum est, quæ sunt ex parte destruuntur ³¹. » Sicut igitur, adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus, sed hunc quem nunc videre concupimus (« Beati enim mundi cor-

²² Isa. xlii, 10, 12. ²³ Jerem. xxxi, 31, 32. ²⁴ Philip. iii, 12. ²⁵ I Cor. xiii, 9, 10. ²⁶ Matth. v, 8.

hæc forte memoriter allegavit Irenæus, uti et sequentia.

(13) *Et nobis.* Sic Clarom. In Feuard. et Grab., *qui nobis.* At in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *nec qui, nec et apparent.*

(14) *Multitudine.* Al. *perperam, altitudine.*

(15) *Aut justificatus.* Quod additum a Feuard. ante *justificatus*, expunxi auctoritate codd. Clarom., Arund. et Merc. 2, ac ipsius italicæ versionis, quæ hoc additamentum ex I Corinth. iv, 4, desumptum sola hic exhibet, ut constat ex vetustissimo nostro cod. ms. Græco-Lat. San-Germanensi, Ambrosiastri Comment. et aliis.

(16) *Mundi corde.* Sic Clarom. cum antiqua versione Italica, et Græco Evangelii textu. Cæteri, *mundo corde.*

(17) *Credidistis.* Nostri N. T. codd. habent, et quidem melius, *πιστεύσατε* ³², *credentes autem.*

(18) *Per Testamenta maturare perfectum salutis.* Sic recte vetus Feuard. cod. et Clarom. et forte etiam Voss. cod. Hic saltem consentit quoad *perfectum*: de voce *testamenta*, quam habent Eras., Gall. et Feuard., ambigo: siquidem Grab. excudi fecit *testamentum*: an codicis Voss. an alterius auctoritate? non dixit. Cæterum pro *perfectum*, Eras., Gall., Arund. et Merc. 2, *perperam* habent *per effectum*; nec melius utrumque retinere Feuarden-

de (16), quoniam ipsi Deum videbunt ³³); neque alium Christum, et Dei Filium exspectabimus, sed hunc qui ex Maria Virgine, qui et passus est, in quem et credimus, quem et diligimus (quemadmodum Isaias ait: « Et dicent in illa die: Ecce, Dominus Deus noster, in quem speravimus, et exultavimus in salute nostra ³⁴. » Et Petrus ait in Epistola sua: « Quem non videntes diffidistis, » inquit, « in quem nunc non videntes credidistis (17), gaudebitis gaudio inenarrabili ³⁵); neque aliuni Spiritum sanctum percipimus, nisi hunc qui est nobiscum, et qui clamat: « Abba, pater ³⁶; » et in hisdem ipsis augmentum habebimus, et proficiemus, ut jam non per speculum, et per ænigmata, sed facie ad faciem fruamur muneribus Dei: sic et nunc plus templo, et plus Salomone percipientes, quod est adventus Filii Dei, non alterum didicimus Deum, præter fabricatorem et factorem omnium, qui ab initio nobis demonstratus est; neque alterum Christum Dei Filium, præter eum qui a prophetis prædicatus est.

5. Novo enim Testamento cognito et prædicato per prophetas, et ille qui illud dispositurus erat secundum placitum Patris, prædicabatur, manifestatus hominibus, quemadmodum voluit Deus; ut possint semper proficere credentes in eum, et per testamenta maturescere perfectum salutis (18). Una enim salus, et unus Deus: quæ autem formant hominem, præcepta multa (19), et non pauci gradus, qui ducunt hominem ad Deum. Terreno quidem et temporali regi (20), cum sit homo, licet aliquoties majores profectus attribueret his qui sunt subjecti: Deo autem non licebit (21), cum sit idem, et semper majorem gratiam præstare (22) humano generi velit (23), et pluribus muneribus assidue honorare eos qui placent ei? Si autem hoc est

²⁷ Cap. XXII. ²⁸ Matth. xii, 6. ²⁹ Joan. i, 50. ³⁰ Isa. xlv, 9. ³¹ I Pet. i, 8. ³² Rom. viii, 15.

tio visum est. *Perfectum autem salutis* dixit Irenæus, pro *perfectione* seu *consummatione salutis*, gloria videlicet æterna: quo sensu paulo ante scripsit: *sicut igitur adveniente perfecto, non alterum Patrem videbimus*, etc. Ac proinde sensus est: *Ut possint semper proficere credentes in eum et per varia sibi invicem succedentia testamenta maturescere queat salutis humanæ consummatio.* l. e. per varia testamenta possint homines paulatim ad gloriam æternam perduci.

(19) *Quæ autem formant hominem, præcepta multa.* Sic Clarom., Arund. et Voss. melius et Irenæi argumento convenientius quam cæteri, *qui formant hominem, præcepta autem multa.*

(20) *Terreno quidem et temporali regi.* In vet. cod. Feuard. et Voss., *ante terrenum quidem et temporalem regem.*

(21) *His qui sunt subjecti: Deo autem non licebit*, etc. Cod. Clarom. paulo aliter: *his autem qui sunt subjecti Deo non licebit.* At Vulgata lectio præferenda videtur: quare, post *Deo autem non licebit*, subintelligenda quæ præcesserunt, *majores profectus attribueret his qui sunt subjecti.*

(22) *Præstare.* Eras., Gall. et Feuard. *perperam*, et repugnantibus omnibus mss., *præstat.*

(23) *Velit.* Hoc verbum addidi ex cod. Clarom.

proficere, alterum adinvenire Patrem, præter eum qui ab initio annuntiatus est, et rursum, præter eum qui putatur secundo inventus esse, alterum tertium adinvenire; et ejusdem erit profectus et a tertio in quartum, et ab hoc (24) rursum alterum, et alterum: et sic semper putans proficere talis sensus, nunquam in uno stabit Deo. Expulsus enim ab eo qui est, et reversus retrorsum, quæret quidem semper, inveniet autem nunquam Deum; sed semper incomprehensibilitatis profundo nabit, nisi per pœnitentiam conversus, unde abjectus erat, revertatur; unum Deum Patrem Demiurgum constans, et credens, qui a lege et prophetis annuntiatus est, qui a Christo testificatus est, quomodo ipse ait ad eos qui accusabant ejus discipulos, quasi non servarent traditionem seniorum: « Quare vos frustramini præceptum Domini (25), propter traditionem vestram? Deus enim dixit: Honora patrem et matrem; et: Qui maledixerit patri aut matri, morte moriatur ⁶⁶. » Et iterum ait eis: « Et frustrati estis sermonem Dei (26) propter traditionem vestram ⁶⁷; » manifestissimo Patrem et Deum (27) constans Christus eum, qui in lege dixit: « Honora patrem et matrem, ut tibi bene sit ⁶⁸. » Verbum enim Dei confessus est legis præceptum verax Deus, et neminem alterum Deum apprehavit, quam suum Patrem.

239 CAPUT X ⁶⁹.

Veteris Testamenti Scripturas, eas polissimum quæ a Moyse exaratae sunt, Filii Dei ubique passim meminisse, ejusque adventum et passionem clarissime prænantiasse, ac proinde ab uno et eodem Patre inspirante manasse.

1. Bene igitur et Joannes meminit dicentem Do-

⁶⁶ Matth. xv. 3, 4. ⁶⁷ Ibid., 6. ⁶⁸ Exod. xx, v. 46. ⁶⁹ Deuter. xvi, 5, 6.

(24) Ab hoc. Eras., Gall. et Merc. 2, adhuc. Utrumque frustra retinuit Feuard.

(25) Domini. Eras. et Gall., divinum.

(26) Sermonem Dei. Τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ, legisse videtur Irenæus, quomodo et habet cod. Cantabrig. Editi vero habent ἐντολήν, mandatum.

(27) Patrem et Deum. In Arundel. et Merc. 2, Patrem et Dominum, sicut Eras. et Gall. ordine inverso, Dominum et Patrem. At Feuard. utroque retento, Dominum et Deum Patrem.

(28) Inquit. Addidi ex Clarom.

(29) Aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras. Ita Clarom., Voss. et vetus Feuard. codex (ut ex ejus annotatione colligitur), excepto quod in hoc exstat ei pro eis. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2 legitur: aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum eodem comesurus; omisiss, aliquando quidem cum Noe, etc. Feuardentio vero, quem secutus est Græbius, utraque servata lectione scribere visum est: aliquando quidem cum Abraham loquens, cum eodem comesurus; aliquando cum Noe, dans ei mensuras. Ubi vocem, aliquando ante cum eodem propria auctoritate expuixit. Et tamen hæc ipsa vox ostendit, aliud periodi membrum hinc incipere, ac proinde ista, cum eodem comesurus, ab imperitiis librariis scripta fuisse pro: eum Noe dans eis mensuras; quia, quid sibi vellent mensuræ illæ, non intelligebant. Quare ex citatorum trium veterum codicum aucto-

minum Judæis: « Scrutamini Scripturas, in quibus putatis vos vitam æternam habere: illæ sunt quæ testimonium perhibent de me. Et non vultis venire ad me, ut vitam habeatis ⁷⁰. » Quomodo igitur testabantur de eo Scripturæ, nisi ab uno et eodem essent Patre, præinstructes homines de adventu Filii ejus, et prænuntiantes salutem quæ est ab eo? « Si enim crederetis Moysi, » inquit (28), « crederetis et mihi: de me enim ille scripsit ⁷¹; » scilicet: quod insemnatus est ubique in Scripturis ejus Filius Dei; aliquando quidem cum Abraham loquens, aliquando cum Noe, dans eis mensuras (29): aliquando autem quærens Adam (30): aliquando autem Sodomitis inducens judicium: et rursum cum videretur (31), et in viam dirigit Jacob, et de rubo loquitur cum Moyse. Et non est numerum dicere in quibus a Moyse ostenditur Filius Dei, cujus et diem passionis non ignoravit; sed figuratim prænuntiavit enim, Pascha nominans: et in eadem ipsa, quæ ante tantum temporis a Moyse prædicata est, passus est Dominus adimplens Pascha. Non solum autem diem descripsit, sed et locum, et extremitatem temporum, et signum occasus solis, dicens: « Non poteris immolare Pascha in ullis aliis civitatibus tuarum, quas (32) Dominus Deus dat tibi, nisi in eo loco quem delegerit Dominus Deus tuus invocari nomen suum ibi: immolabis Pascha vespere ad occasum solis ⁷². »

2. Jam autem et manifestaverat ejus adventum, dicens: « Non deerit princeps in Juda, neque dux ex semoribus ejus, quoadusque veniat cui repositum (33) est, et ipse est spes gentium; alligans ad vitem pullum suum, et ad helicem (34) pullum asinæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uræ

12. ⁶⁹ Cap. XXIII. ⁷⁰ Joan. v, 39, 40. ⁷¹ Ibid.

riate deletis, cum eodem comesurus, textum restituere non dubitavi. Illud autem, dans eis mensuras, explico tum de arcæ dimensionibus, quas Deus Noe præstinavit, Gen. vi, 14 seqq., tum de orbis terrarum distributione, ab eodem jussu Dei inter tres filios facta, Gen. x et xi, juxta illud D. Pauli Actor. xvii, 26: Fecitque ex uno omne genus hominum habitare super universam faciem terræ, definiens statuta tempora, et terminos habitationis eorum, tum denique de terræ promissionis ab Abraham posteris quondam possidendæ finibus, quos ipsi Deus præmonstravit, præstituitque, Genes. xiii, 14 et 17, et xv, 18 et seqq.

(30) Aliquando autem quærens Adam. Hæc quoque desunt in Eras., Gallas., Arund. et Merc. 2.

(31) Videretur. Editi. cum Arund. et Merc. 2, videntur.

(32) Quas. Al. quam.

(33) Repositum. In Feuard. marg. et Voss., repositum; quomodo et Novatianus habet lib. De Trinit. cap. 9.

(34) Helicem. Sic pro ilicem reposui auctorit. Biblici textus τὸν ὄ, in quo legitur, Euxi. Illicem etiam legit Cyprian. lib. 1 Adversus Judæos, cap. 21 in correctis exemplaribus. Qui in mss. codicum lectione versati sunt, norunt quam frequenter e commutetur in i; ac proinde non mirum si pro ilicem aut helicem scripserint amanuenses, ilicem. Helix autem Græca vox est, significans vitis claviculam.

zallium suum; lætifici (35) oculi ejus a vino (36). A et candidi dentes ejus quam lac⁷³ (37). » Inquirant enim hi, qui omnia scrutari dicuntur, id tempus in quo defecit princeps, et dux ex Juda, et qui est gentium spes, et qui vitis, et qui pullus ejus, et quod indumentum, et qui oculi, et qui dentes, et quod viam, et unumquodque ex dictis (38) exquirant; et invenient non alium, nisi Dominum nostrum Jesum Christum, annuntiatum. Quapropter Moyses increpans populum, quod ingratus existeret, ait: « Sic populus satius, et non sapiens, hæc Domino retribuistis⁷⁴? » Et rursus significans, quoniam qui ab initio condidit et fecit eos Verbum, et in novissimis temporibus redimens nos, et vivificans, ostenditur pendens in ligno, et non credent ei. Ait enim: « Et erit vita tua pendens ante oculos tuos, et non credes vitæ tuæ⁷⁵. » Et iterum: « Nonne hic idem Pater tuus possedit te, et fecit te, et creavit te⁷⁶? »

CAPUT XI⁷⁷.

Veteres prophetas et justos prænovisse adventum Christi, huncque videre et audire ardentius appetivisse, ipso per Spiritum sanctum se in Scripturis revelante, et sine sui mutatione moris in dies beneficiis homines ditante, posteriores tamen cumulatis prioribus.

4. Quoniam autem non solum prophetæ et justii multi, præscientes per Spiritum sanctum (39) adventum ejus, oraverunt in illud tempus venire, in quo facie ad faciem viderent Dominum suum et sermones audirent ejus, Dominus fecit manifestum, dicens discipulis: « Multi prophetæ et justii cupierunt videre quæ videtis, et non viderunt, et audire quæ auditis, et non audierunt⁷⁸. » Quemadmodum igitur concupierunt et audire, et videre, nisi præscissent **240** futurum ejus adventum? Quomodo autem præscire potuerunt, nisi ab ipso præscientiam ante accepissent? Quomodo autem Scripturæ testificantur de eo, nisi ab uno et eodem Deo omnia semper per Verbum revelata et ostensa fuissent credentibus; aliquando quidem colloquente eo cum suis plasmate, aliquando autem dante legem, aliquando vero exprobrante, aliquando exhortante, ac deinceps libe-

⁷³ Gen. xlix, 10 et seqq. ⁷⁴ Deut. xxxii, 6. ⁷⁵ Deut. xxviii, 66. ⁷⁶ Deut. xxxii, 6. ⁷⁷ Cap. XXIV. ⁷⁸ Matth. xiii, 17. ⁷⁹ Gen. i, 28. ⁸⁰ Matth. xxv, 21, 25.

(35) *Lætifici*. Ita Clarom., Arund., Voss. et Grab. D juxta Græcæm *χαροποι*. Cæteri, *lætificabuntur*.

(36) *A vino*. Editi τὸν ὄ codices habent ὄντο οἶνον, *super vinum*. Sed legissæ videtur Irenæus ἀπό οἶνου, quomodo etiam habet cod. Alexandr.

(37) *Quam lac*. Sic Voss., Clarom. (quamvis in hoc emendator quispiam superscripserit *tan*, ut legatur *tanquam*, haud advertens hellenismum esse, pro *magis quam lac*), et Grabius. Alii *tanquam lac*.

(38) *Dictis*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii minus bene, *occulis*.

(39) *Spiritum sanctum*. Sanctum addidi ex cod. Clarom.

(40) *Servum*. Suum additum in editi. deest in omnibus mss.

(41) *Incorruptelæ*. Al., *incorruptibilis*.

PATR. GR. VII.

rante servum (40), et adoptante in filium, et apto tempore incorruptelæ (41) hæreditatem præstante, ad perfectionem hominis? Plasmavit enim eum in augmentum et incrementum, quemadmodum Scriptura dicit: « Crescite et multiplicamini⁷⁹. »

2. Et hoc Deus ab homine differt, quoniam Deus quidem facit, homo autem fit: et quidem qui facit, semper idem est: quod autem fit, et initium, et medietatem, et adjectionem, et augmentum accipere debet. Et Deus quidem bene facit, bene autem fit homini. Et Deus quidem perfectus in omnibus, ipso sibi æqualis et similis; totus cum sit lumen, et totus mens, et totus substantia, et fons omnium bonorum; homo vero profectum percipiens et augmentum ad Deum (42). Quemadmodum enim Deus semper idem est; sic et homo in Deo inventus (43), semper proficiet ad Deum. Neque enim Deus cessat aliquando in benefaciendo, et locupletando hominem: neque homo cessat beneficium accipere, et ditari a Deo. Exceptorium enim bonitatis, et organum clarificationis ejus, homo gratus ei qui se fecit: et iterum exceptorium justii iudicii ejus homo ingratus, et spernens plasmatorem, et non subiectus Verbo ejus: qui plurimum semper fructificantibus, et plus habentibus Dominicum argentum, daturum se pollicitus est: « Euge, » inquit, « serve bone et fidelis, quia in modico fidelis fuisti, super multa te constituam; intra in gaudium Domini tui⁸⁰; » ipse Dominus plurimum promittens (44).

3. Sicut ergo nunc fructificantibus plurimum daturum se pollicitus est, secundum munerationem gratiæ suæ, sed non secundum commutationem agnitionis (ipse (45) enim Dominus perseverat, et idem Pater revelatur); sic ergo et posterioribus majorem, quam quæ fuit in veteri testamento, munerationem gratiæ attribuit unus et idem Dominus per suum adventum. Et illi enim per famulos audiebant venturum regem, et mediocriter gaudebant (46), secundum quod sperabant venturum eum: qui autem præsentem viderunt, et libertatem adepti et potiti sunt ejus munerationem (47), majorem gratiam et abundantiores exultationem habent gaudentes de regis adventu, quemadmodum et David dicit: « Anima mea exsultabit in Domino, jucundabitur in

(42) *Ad Deum*. Editi. minus bene, *a Deo*: nam mox sequitur, *semper proficiet ad Deum*.

(43) *Inventus*. Editi., *intentus*.

(44) *Ipsa... plurimum promittens*. Sic vetus Fenard cod., Clarom. et Voss. Alii perperam, *ipse... plurimum promittens*. Hæc vero ad præcedentia, daturum se pollicitus est, referuntur; nec proinde corruptus est locus, ut frustra suspicatur Feuardenius.

(45) *Ipsa*. Αὐτός, idem potius hic verti debuisset.

(46) *Illi enim per famulos audiebant et mediocriter gaudebant*. Al. illi enim, qui per famulos audiebant... mediocriter (sine et) gaudebant.

(47) *Munerationem*. Sic Voss., Clarom. *remunerationem*; cæteri, *munerationem*.

salutari ejus ⁴¹. » Et propter hoc Hierosolimam intruente eo, omnes (48) qui erant in via David in dolore animæ, cognoverunt suum regem, et subtraverunt ei vestimenta, et ramis viridibus adornaverunt viam, cum magna lætitia et exultatione clamantes (49): « Hosanna, fili (50) David, benedictus qui venit in nomine Domini, hosanna in excelsis ⁴². » Zelantibus autem malis dispensatoribus, qui circumveniebant inferiores, et dominabantur eorum, quibus ratio non constabat, et propter hoc nolentibus (51) venisse regem, et dicentibus ei: « Audis quid isti dicunt? » ait Dominus: « Nunquam legistis: Ex ore infantium et lactentium perfecisti laudem ⁴³? » id quod a David in Filium Dei dictum erat, in se factum ostendens, et significans, illos quidem nescire virtutem Scripturæ, et dispositionem Dei; se autem esse qui a prophetis annuntiatus sit Christus, cujus nomen in omni terra laudatur; ex ore infantium et lactentium laudem perficienti (52) suo Patri: quapropter et elevata est magnificentia ejus super cælos.

4. Si ergo idem ipse adest, qui prædicatus est a prophetis, Deus Dominus (53) noster Jesus Christus et adventus ejus plenior gratiam et majorem munerationem attribuit his qui susceperunt eum; manifestum, quoniam et Pater idem ipse est, qui a prophetis annuntiatus est, et non alterius Patris agnitionem fecit veniens Filius, sed ejusdem qui ab initio prædicatus est, a quo et libertatem detulit his qui legitime, et prono animo, et toto corde deservunt (54) ei: contemptoribus autem, et non subjectis Deo, sed in gloriam (55) hominum exteriores munditias (56) sectantibus (quæ in figuram futurorum traditæ erant, velut umbræ cujusdam descriptionem faciente lege, atque delineante de temporalibus æterna, de terrenis cœlestia), fingentibus potius quam quæ dicta sunt sese observare, tanquam diligentiam suam etiam ipsi Deo præferentibus, intus autem plenis hypocrisis, cupiditate, et omni malitia, in sempiternum (57) attulit perditionem, abscindens eos a vita.

241 CAPUT XII ⁴⁴.

Eundem esse utriusque legis auctorem hinc liquido patere, quod Christus traditiones et mores veteri repugnantes damnaverit, summa vero et eminentiora hujus præcepta confirmaverit, ac seipsum Mosaicæ legis finem esse docuerit.

1. Seniorum enim ipsorum traditio, quam ex lege observare fingebant, contraria erat legi datæ per Moysen. Propter hoc et Isaias ait: « Caupones tui miscent vinum aqua ⁴⁵; » ostendens quod auctore Dei præcepto miscerent seniores aequalam traditionem, id est aggredientes (58) adulteram legem, et contrariam legi, sicut et Dominus fecit manifestum, dicens eis: « Quare vos transgredimini præceptum Dei, propter traditionem vestram ⁴⁶? » Non solum autem per prævaricationem frustrati sunt legem Dei, miscentes vinum aqua; sed et suam legem e contrario statuerunt, quæ usque adhuc Pharisaica vocatur. In qua quædam quidem auferunt, quædam vero addunt, quædam autem, quemadmodum volunt, interpretantur; quibus utuntur singulariter magistri eorum: quas traditiones volentes vindicare (59), legi Dei insultanti eos ad adventum (60) Christi non subjecti esse voluerunt; sed ei Dominum arguebant in sabbatis curantem, quod quidem sicut prædiximus, lex non prohibebat. Etenim ipsi secundum aliquid curabant, circumcidentes (61) hominem in sabbato; se autem ipsos non redargebant, per (62) traditionem et prædictam Pharisaicam legem transgredientes præceptum Dei, et præceptum legis non habentes, id est dilectionem, quæ est erga Deum.

2. Quoniam autem hoc primum et maximum præceptum est, sequens autem erga proximum, Dominus docuit, totam legem et prophetas pendere dicens ex ipsis præceptis. Et ipse autem aliud majus hoc præcepto non detulit, sed hoc ipsum renovavit suis discipulis, iubens eis Deum diligere ex toto corde, et cæteros quemadmodum se. Si autem ab alio descendisset Patre, nunquam ex lege primo et summo usus esset præcepto, sed utique omnimodo enteretur majus hoc a perfecto Patre

⁴¹ Psal. xxxiv, 9. ⁴² Matth. xxi, 9. ⁴³ Ibid., 16. ⁴⁴ Cap. XXV. ⁴⁵ Isa. i, 22. ⁴⁶ Matth. xv, 3.

(48) *Introente eo, omnes.* Vetus Feuard. cod. et D *in gloria.*
Clarom., *introente, cum omnes.*

(49) *Clamantes. Et dicentes,* quod addunt edit., onisi auctoritate omnium mss.

(50) *Fili.* In Arundel. cum quibusdam Erasmi. edit. et Oxon. juxta evangelicum textum, *fili.*

(51) *Nolentibus. Credere* additur in edit., sed in nullo mss. nostrorum apparet.

(52) *Perficiunt.* Sic mss. omnes, nisi quod Ottob. et Merc. 2 vitioso habeant *perfecisti*. Editores vero posuerunt *perficientis*, haud advertentes *perficienti* ablativum absolutum esse, ac subintelligendum ipso, videlicet Christo, ut sit sensus: *ipso perficiente suo Patri.*

(53) *Deus Dominus.* Sic Clarom. In Feuard. in marg., Arund. et Voss., *Deus* duntaxat. In cæteris, *Dominus* tantum.

(54) *Deserviunt.* Clarom., *deservient.*

(55) *In gloriam.* Ita Clarom. melius quam cæteri

(56) *Exteriores munditias.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam Eras., Gallas. et Feuard. in textu, *exterior res mundi hujus.*

(57) *In sempiternam.* Edit. *sempiternam.*

(58) *Aggredientes.* Græce, *ni fallor, ὑπερβύνας*, vel, *ὑπερπούντας*, *fabricati, moliti, statuentes*, etc.

(59) *Vindicare.* In Feuard., Grab. et Voss., *vendere*; in Arundel. *vindicari*; sed in Eras. et Gallas. corrupte *judicare.*

(60) *Ad adventum.* Ad ex Arund. et Merc. 2 recte adjecit Grab. in cod. Vatic. teste L. Latinio, in *adventum*. In Clarom., si bene legam, scribitur, *insultanti eis adventum Christi.*

(61) *Ipsi ... curabant, circumcidentes. Ipse curabat, circumcidens,* in Clarom. et Anglic., exceptis, quoad ultimam vocem, Merc. 2 codid. At puto, *ipso* scribarum sphauma esse, pro *ipsa*, lex scilicet.

(62) *Per.* Merc. 2 et Ottob. *vrouter.*

deferre, non eo uti, quod a Deo legis fuisset datum. Et Paulus autem: «Adimpletio,» inquit, «legis, dilectio⁸⁷:» et omnibus cæteris evacuatis, manere fidem, spem, dilectionem; majorem autem esse omnium dilectionem⁸⁸, et neque agnitionem sine dilectione, quæ est erga Deum, præstare aliquid; neque mysteriorum comprehensionem, neque fidem, neque prophetiam, sed omnia vacua et frustra (63) esse sine dilectione⁸⁹: dilectionem vero perficere perfectum hominem; et eum, qui diligit Deum, esse perfectum, et in hoc ævo, et in futuro. Nunquam enim desinimus diligentes Deum; sed quanto plus eum intulit fuerimus, tanto plus eum diligimus.

3. ⁹⁰ In lege igitur et in Evangelio cum sit primum et maximum præceptum, diligere Dominum Deum ex toto corde; dehinc simile illi, diligere proximum sicut seipsum (64): unus et idem ostenditur legis et Evangelii conditor. Consummatæ enim vitæ præcepta in utroque Testamento cum sint eadem, eundem ostenderunt Deum: qui particularia quidem præcepta apta utrisque præcepit; sed eminentiora et summa, sine quibus salvari non est (65), in utroque eadem suasit.

4. Quem autem non confundat Dominus, ostendens non ab altero Deo esse legem, sic dicens eis qui a se docebantur, turbæ et discipulis: «Super cathedram Moysi sederunt Scribæ et Pharisei. Omnia itaque quæcunque dixerint vobis, custodite, et facite; secundum autem opera eorum nolite facere: dicunt enim et non faciunt. Alligant enim sarcinas graves, et imponunt super humeros hominum; ipsi autem nec digito quidem volunt eas movere⁹¹.» Non ergo eam legem, quæ est per Moysen data, incusabat, quam adhuc salvis Hierosolymis suadebat fieri; sed illos redargebat, quod verba quidem legis enuntiarent, essent autem sine dilectione: et propter hoc iniusti in Deum et in proximos exsisterunt. Quemadmodum et Isaias ait: «Populus hic labiis me honorat, cor autem eorum longe est a me. Frustra autem colunt me, docentes doctrinas et præcepta hominum⁹².» Non per Moysen datam legem dicens præcepta hominum, sed traditiones presbyterorum ipsorum, quas slexerant, quas vindicantes frustrabantur legem Dei, et propter hoc nec Verbo ejus subjecti sunt. Hoc enim est quod et a Paulo dicitur de istis: «Ignorantes enim justitiam Dei, et enim

A justitiam (66) volentes statuere, justitiæ Dei non sunt subjecti. Finis enim legis Christus, ad justitiam (67) omni credenti⁹³.» Et quomodo finis legis Christus, si non et initium ejus esset; qui enim finem intulit, hic et initium operatus est; et ipse est qui dicit Moysi: «Videns vidi vexationem populi mei, qui est in Ægypto, et descendi ut eruam eos⁹⁴;» ab initio assuetus Verbum Dei ascendere et descendere, propter salutem eorum qui male haberent.

5. Quoniam autem lex prædocuit hominem ac qui oportere Christum, ipse facit manifestum, et qui interrogavit eum, quid faciens vitam æternam hæreditaret, sic respondens: «Si vis in vitam intrare, custodi præcepta.» Illo autem interrogante: «Quæ?» rursus Dominus: «Non moechaberis, non occides, non furaberis, non falsum testimonium reddes, honora patrem et matrem, et diliges proximum tanquam teipsum⁹⁵;» velut gradus proponens præcepta legis introitus in vitam, volentibus sequi eum: quæ uni tum dicens, omnibus dicebat. Ille autem cum dixisset: «Omnia feci» (et forte non fecerat (68), nam utique non diceretur ei: «Custodi præcepta»), arguens Dominus cupiditatem ejus, dixit ei: «Si vis perfectus esse, vade, vende omnia quæ habes, et divide pauperibus, et veni, sequere me⁹⁶;» apostolorum partem promittens eis qui sic fecerint: et non alterum Deum Patrem annuntiabat eis, qui sequebantur eum, præter eum qui ab initio a lege annuntiatus est; nec alium Filium, nec Matrem, enthymesis Æonis qui fuit in passione, et in defectione; nec triginta Æonum plenitudinem, quæ vacua et inconstans ostensa est; nec eam fabulam quæ a reliquis hæreticis ficta est: sed docebat ut facerent præcepta, quæ ab initio præcepit Deus, et ut veterem cupiditatem per opera bona solverent, et sequerentur Christum. Quoniam autem ea quæ possidentur, pauperibus divisa, solutionem faciunt præteritæ cupiditatis, Zacchæus fecit manifestum: «Ecce,» dicens, «dimidium ex bonis meis do pauperibus, et si cujus quid fraudavi (69), reddo quadruplum⁹⁷.»

CAPUT XIII⁹⁸.

Christum naturalia legis præcepta non dissolvisse; imo potius implevisse, extendisse et ampliavisse: qui veteris legis jugum ac vincula ideò abstulit, ut homo jam liber ea fiducia ac pietate, quæ filios decet, Deo pareret.

1. Et quia Dominus naturalia legis (70), per quæ

⁸⁷ Rom. xiii, 10. ⁸⁸ I Cor. xiii, 13. ⁸⁹ Ibid., 2. ⁹⁰ Cap. XXVI. ⁹¹ Matth. xxiii, 2 seqq. ⁹² Isa. xxix, 13. ⁹³ Rom. x, 3, 4. ⁹⁴ Exod. iii, 7, 8. ⁹⁵ Matth. xix, 17 seqq. ⁹⁶ Ibid., 21. ⁹⁷ Luc. xix, 8. ⁹⁸ Cap. XXVII.

(63) Frustra. Alii, frustrata.

(64) Seipsum. Alii, teipsum.

(65) Non est. Græcorum more, pro possibile non est. Sic omnes mss. In edit., non potest.

(66) Justitiam. Deest in Eras. et Gallas. ut et in cod. Alexand.

(67) Ad justitiam. Clarom., in justitiam.

(68) Et forte non fecerat. Ea saltem intentionis portitate, et interius affectu, quem lex evangelica requirit.

(69) Ex bonis meis... fraudavi. Sic Clarom., Arund. et Voss. Cæteri, bonorum meorum... defraudavi.

(70) Naturalia legis. Legem naturalem intelligit, hominum cordibus a Deo insculptam, seu, ut loquitur Tertull. lib. Adv. Jud., legem non scriptam, quæ naturaliter intelligebatur, et a Patrihus (ante legem Moysi scriptam in tabulis lapideis) custodiebatur; quæque Decalogi præceptis, quæ postea Deus Moysi tradidit, confirmavitque, potissimum continetur.

homo justificatur, quæ etiam ante legislationem (71) A custodiebant, qui fide justificabantur (72), et placebant Deo, non dissolvit, sed extendit, et implevit (73); ex sermonibus ejus ostenditur. « Dictum est enim, » inquit, « antiquis: Non mœchaberis. Ego autem dico vobis, quoniam omnis qui viderit mulierem ad concupiscendum eam, jam mœchatus est eam in corde suo⁷². » Et iterum: « Dictum est: « Non occides. Ego autem dico vobis: omnis qui irascitur fratri suo sine causa (74), reus erit iudicio⁷³. » Et: « Dictum est: Non perjurabis. Ego autem dico vobis, neque jurare (75) in totum. Sit autem vobis sermo, etiam etiam, non non⁷⁴. » Et quæcunque sunt talia. Omnia enim hæc non contrarietatem et dissolutionem præteritorum continent, sicut qui a Marcelone sunt vociferantur; sed plenitudinem et extensionem, sicut ipse ait: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Phariseorum, non intrabitis in regnum cælorum⁷⁵. » Quid autem erat plus? Primo quidem non tantum in Patrem, sed et in Filium ejus jam manifestatum credere; hic est enim, qui in communione et unitate Dei hominem inducit (76). Post deinde non solum dicere, sed et facere; illi enim dicebant, sed non faciebant; et non tantum abstinere a malis operibus, sed etiam a concupiscentiis eorum. Hæc autem non quasi contraria legi docebat; sed adimplens legem, et inflgens justificationes legis in nobis. Illud autem fuisset legi contrarium, si quodcunque lex vetasset fieri, id ipsum discipulis suis jussisset facere. Et hoc autem quod præcepit, non solum vetitis a lege, sed etiam a concupiscentiis eorum abstinere, non contrarium est, quemadmodum diximus; neque solventis legem, sed adimplentis, et extendentis, et dilatantis.

⁷² Matth. v, 27, 28. ⁷³ Ibid., 21, 22. ⁷⁴ Ibid., 53, v, 41.

(71) *Ante legislationem.* Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. (quamvis in hoc desit *ante*) et Grab. melius quam alii, a *legislatione*. Quippe Irenæum loqui de patriarchis, qui sub lege naturæ vivebant, non de prophetis, aliisque justis, qui Moisaicæ legi serviebant, evidens est.

(72) *Qui fide justificabantur.* Fide videlicet in Messiam venturum; eaque non sola, utpote qui per *naturalia legis*, tanquam vera justitiæ percipiendæ instrumenta, etiam *justificarentur*, ut mox dixit.

(73) *Ei implevit.* Delevi *sed* ante *et*, auctoritate Clarom.

(74) *Sine causa.* Sic quidem legunt antiquissimi Patres Latini, Cyprian. *Testimon.* lib. iii, cap. 8; Hilarius in *Comment. in Matth.*, et August. lib. i, *De serm. Dom. in monte*, cap. 9. At hic lib. i *Retractat.*, c. 19, nonnet hæc verba, *sine causa*, a Græcis codd. abesse. Hieronymus etiam lib. ii. *Adversus Pelag.* et in *Comment. in Matth.* ea in vetustissimis et sanioribus codd. non occurrere generalim asserit. Justinus pariter in *Apolog.* 1 ad Antonin. verba Christi refert, omissa voce *ἀλτῆ*, quæ tamen in *Epist. ad Zenam et Serenum*, non indubio Justini seu, legitur. De Tertulliano, *Apolog.* cap. 45, nihil certi affirmari potest, siquidem summam duntaxat Evangelii verba allegat. Ex his tamen nolim cum Grabio concludere, eas voces a scribis, tam hoc loco, quam infra cap. 16, additas fuisse; sed de iis non consensisse N. T. codd. in aliis omissas fuisse,

2. Etenim lex, quippe servis posita, per ea quæ foris erant corporalia, animam erudiebat, velut per vinculum attrahens eam ad obedientiam præceptorum, uti disceret homo servire (77) Deo: Verbum autem liberans animam, et per ipsam corpus voluntarie emundari docuit. Quo facto, necesse fuit auferri quidem vincula servitutis, quibus jam homo assueverat, et sine vinculis sequi Deum; superextendi vero decreta libertatis, et augeri subjectionem quæ est ad regem, ut non retrorsus quis revertens (78), indignus appareat ei qui se liberavit; eam vero pietatem et obedientiam, quæ est erga patremfamilias, esse quidem eandem et servis, et liberis; majorem autem fiduciam habere liberis, quoniam sit major et gloriosior operatio libertatis, quam ea quæ est in servitute (79) obsequentia.

3. Et propter hoc Dominus pro eo quod est: « Non mœchaberis, » nec concupiscere præcepit; et pro eo quod est: « Non occides, » neque irasci quidem; et pro eo quod est decimare, omnia quæ 243 sunt pauperibus dividere; et non tantum proximos, sed etiam inimicos diligere; et non tantum bonos datores et communicatores esse, sed etiam adversus eos qui tollunt nostra, gratuito donatores. « Tollent enim tibi tunicam, ait, remitte ei et pallium (80): et ab eo qui tollit tus, non reposes: et quemadmodum vulvis ut faciant vobis homines, facite eis⁷⁶, » ut non quasi nolentes fraudari contristemini (81); sed quasi volentes donaverimus, gaudeamus, gratiam magis præstantes in proximis, quam necessitate (82) servientes. « Et si quis te, » inquit, « angariaverit mille passus, vade cum eo alia duo⁷⁷ (83); » uti non quasi servus sequaris, sed quasi liber præcedas, aptum (84) te in omnibus (85), et utilem proximo præstans: non il-

51, 57. ⁷⁵ Ibid., 20. ⁷⁶ Luc. vi, 29 seqq. ⁷⁷ Matth. in aliis occurrisse, eodem utrobique manente sensu, ut notat August. lib. i *Retract.*, cap. 19.

(75) *Neque jurare.* Alii, *non jurare*.

(76) *Et unitatem Dei hominem inducit.* Sic pro unitate Deo hominem Domino ducit, emendavit Feuard. ex vet. cod. (nisi quod scripserit *ducit*, quod auctoritate Clarom. commutavi in *inducit*) cum quo consentit Voss. Sed in Clarom., Arundel. et Merc. 2, scriptum *Deo loco Dei*.

(77) *Servire.* Ita Clarom. In Voss., Feuard. et Grab., *adservire*; in reliquis, *ad serviendum*.

(78) *Revertens.* Eras., Gallas., Feuard. cum Arundel. et Merc. 2, *revertens*.

(79) *Servitute.* Iidem, *servitutem*.

(80) *Remitte ei et pallium.* Memoriter Evangelii verba allegans Irenæus, hoc comma transtulit ex Matth. v, 40, nam Lucæ vi, 29, habetur: Καὶ τὸν χιτῶνα μὴ καλύψῃς.

(81) *Contristemini.* Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Arundel., quasi Christus adhuc loqueretur. Edit. cum Merc. 2, *-contristemur*; quod recentioris cujuspiam emendationem sapit.

(82) *Necessitate.* Al., *necessitati*.

(83) *Alia duo.* In editis N. T. exemplarib. Græcis, ἄλλα, *alia* non legitur. Occurrit vero in pluribus mss. et in Vulgata nostra, et Italica versione.

(84) *Aptum.* Græce ἐμπροσθεν, id est *commodum, facilem*, etc.

(85) *In omnibus.* Particulam in omittunt Eras.

lorum malitiam intuens, sed tuam bonitatem persciens, configurans temetipsum Patri, qui solem suum criri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos⁶. Hæc autem (86), quemadmodum prædiximus, non dissolventis erant legem, sed adimplentis et extendentis (87) in nobis: tanquam si aliquis dicat, majorem libertatis operationem, et pleniorē erga liberatorem nostrum infixam nobis subjectionem et affectionem. Non enim propter hoc liberavit nos, ut ab eo abscedamus; nec enim potest quisquam extra Dominica constitutus bona, sibi metipsi acquirere salutis alimenta (88); sed ut plus gratiam ejus adepti, plus eum diligamus. Quanto autem plus eum dilexerimus, hoc majorem (89) ab eo gloriam accipiemus, cum simus semper in conspectu Patriæ.

4. Quia igitur naturalia omnia præcepta communia sunt nobis et illis, in illis quidem initium et ortum habuerunt; in nobis autem augmentum et adimplentionem perceperunt. Assentire enim Deo, et sequi ejus Verbum, et super omnia diligere eum, et proximum sicut seipsum (homo autem homini proximus), et abstinere ab omni mala operatione, et quæcunque talia communia utrisque sunt, unum et eundem ostendunt Deum. Hic est autem Dominus noster, Verbum Dei, qui primo quidem servos attraxit Deo, postea autem liberavit eos qui subiecti sunt ei, quemadmodum ipse ait discipulis: « Jam non dicam vos servos: quia servus nescit quid ejus dominus faciat. Vos autem dixi amicos, quoniam omnia (90) quæ audiavi a Patre, manifestavi⁷ (91). » In eo enim quod dicit: « Jam non dicam vos servos, » manifestissime significavit se esse, qui primo quidem eam servitutem, quæ est erga Deum, hominibus per legem constituerit, post deinde libertatem eis donaverit. Et in eo quod dicit: « Quoniam servus nescit quid faciat dominus ejus; » ignorantiam servilis populi manifestat per suum adventum. In eo autem quod amicos Dei dicit suos discipulos, manifeste ostendit se esse Verbum Dei, quem et Abraham voluntarie et sine vinculis propter generositatem fidei sequens, amicus factus est Deo⁸. Sed neque Abraham amicitiam propter indigentiam assumpsit Dei Verbum, existens ab initio perfectus: « Antequam enim Abraham esset, ego sum⁹, » inquit; sed ut ipsi Abraham donaret æternam vitam, existens bonus, quoniam amicitia

⁶ Matth. v, 45. ⁷ Joan. xv, 15. ⁸ Jac. xi, 23. ⁹ Joan. viii, 58. ¹⁰ Cap. XXVIII. ¹¹ Joan. xvii, 5.

et Gallas. ut et Arundel. in quo legitur, hominibus.

(86) Hæc autem. Omnia addunt edit. cum Arundel. et Merc. 2.

(87) Et extendentis. Et dilatantis, additur in liisdm.

(88) Alimenta. In edit. Oxon. perperam, alimenta.

(89) Hoc majorem. Eras. et Gallas., eo magis.

(90) Dicam... quoniam omnia. Ita Feuard. in marg., Clarom., Ottob. et Voss., in quibus etiam paulo post, dicam. In aliis dico... quia.

(91) Patre, manifestari. S.c. Feuard. in marg.,

A Dei immortalitatis est condonatrix his qui aggrediuntur (92) eam.

CAPUT XIV¹⁰.

Si quid obsequii exigit ab homine Deus, si hominem condiderit, vocaverit ac legibus informaverit, uni hominis saluti consulit; non homine indigens, sed in hunc beneficia gratis omnino conferre studens.

1. Igitur initio non quasi indigens Deus hominis, plasmavit Adam, sed ut haberet in quem collocaret sua beneficia. Non enim solum ante Adam, sed et ante omnem conditionem glorificabat Verbum Patrem suum, manens in eo; et ipse a Patre clarificabatur (93), quemadmodum ipse ait: « Pater, clarifica me claritate quam habui apud te, priusquam B mundus fieret¹¹. » Nec nostro ministerio indigenas jussit ut eum sequeremur; sed nobis ipsis attribuens (94) salutem. Sequi enim Salvatorem, participare est salutem: et sequi lumen, percipere (95) est lumen. Qui autem in lumine sunt, non ipsi (96) lumen illuminant, sed illuminantur et illustrantur ab eo: ipsi quidem ei nihil præstant, beneficium autem percipientes illuminantur a lumine. Sic et servitus erga Deum, Deo quidem nihil præstat, nec opus est Deo humano obsequio; ipse autem sequentibus et servientibus ei vitam, et incorruptelam, et gloriam æternam attribuit, beneficium præstans servientibus sibi ob id quod serviunt, et sequentibus ob id quod sequuntur, sed non beneficium ab eis percipiens (97): est enim dives, perfectus, et sine indigentia. Propter hoc autem exquirat Deus ab hominibus servitutem, ut, quoniam est bonus et misericors, benefaciat eis, qui perseverant in servitute ejus. In quantum enim Deus 244 nullius indigens (98), in tantum homo indiget Dei communionem. Hæc enim gloria hominis, perseverare ac permanere in Dei servitute. Et propter hoc dicebat discipulis Dominus: « Non vos me eligistis, sed ego elegi vos¹², » significans, quoniam non ipsi glorificabant eum, sequentes eum; sed in eo quod sequerentur Filium Dei, glorificabantur ab eo. Et iterum: « Volo ut ubi ego sum, ibi et hi sint, ut videant claritatem meam¹³; » non vane glorians super hoc, sed gloriam suam participari (99) volens discipulis suis, de quibus et Isaias ait: « Ab oriente attraham semen tuum, et ab occasu colligam te: et dicam Aquiloni: Adduc; et

Clarom., Voss. et Arund. Cæteri, Patre meo, nota feci.

(92) Aggrediuntur. l. e. suscipiunt.

(93) Clarificabatur. Alii, glorificabatur.

(94) Nobis ipsis attribuens. Edit. cum Arund. et Merc. 2, ut nobis ipsis attribueret.

(95) Percipere. Sic mss. In Edit. participare.

(96) Ipsi. Feuard. in marg. et Voss., ipsam.

(97) Ab eis percipiens. Ita vetus Feuard. codex, Clarom. et Voss. Alii, ipso ab eis percipiente.

(98) Nullius indigens. Edit., nullius indiget.

(99) Participari. Al., participare.

Austro : Noli prohibere : attrahere (1) filios meos de longinquo, et filias meas a summitatibus terrarum, omnes quotquot vocati sunt (2) in nomine meo. In gloria enim mea præparavi, et formavi, et feci eum¹⁴. » Hoc ideo, quoniam « ubicunque est cadaver, illuc congregabuntur et aquilæ¹⁵, » participantes gloriæ Domini : qui et formavit, et ad hoc præparavit nos, ut, dum sumus cum eo, participemus gloriæ ejus.

2. Sic et Deus ab initio hominem quidem plasmavit propter suam munificentiam; patriarchas vero elegit propter illorum salutem; populum vero præformabat (3) docens indocibilem, sequi Deum; prophetas vero præstruebat in terra, assuescens hominem portare ejus Spiritum, et communionem habere cum Deo : ipse quidem nullius indigens; his vero qui indigent ejus (4), suam præbens communionem : et his qui ei complacebant, fabricationem salutis, ut architectus, delineans, et non videntibus in Ægypto a semetipso datus ductionem (5); et his qui inquieti erant in eremo, dans aptissimam legem, et his qui in bonam terram introierunt, dignam præbens hereditatem; et his qui convertuntur ad Patrem, saginatum occidens vitulum, et primam stolam donans : multis modis componens humanum genus ad consonantiam salutis. Et propter hoc Joannes in Apocalypsi ait : « Et vox ejus quasi vox aquarum multarum¹⁶. » Vere enim aquæ multæ Spiritus (6), quoniam dives, et quoniam magnus est Pater. Et per omnes illos transiens Verbum, sine invidia utilitatem præstabat eis qui subjecti sibi erant, omni conditioni congruentem et aptam legem conscribens.

3. Sic autem et populo tabernaculi factionem, et ædificationem templi, et Levitarum electionem, sacrificia quoque et oblationes, et monitiones (7), et reliquam omnem legem (8) statuebat deservitionem. Ipse quidem nullius horum erat indigens; est enim semper plenus omnibus bonis, omnemque odorem suavitatis, et omnes suaveolentium vaporationes habens in se, etiam antequam Moyses esset : facile autem ad idola revertentem (9) populum erudiebat,

¹⁴ Isa. XLIII, 5 et seqq. ¹⁵ Matth. XXIV, 28. ¹⁶ Apoc. I, 15. ¹⁷ Exod. XXV, 40. ¹⁸ I Cor. X, 4. ¹⁹ Ibid., 11. ²⁰ Deut. V, 22. ²¹ Cap. XXIX.

(1) *Attrahere*. In Clarom. et Voss., *attraham*.

(2) *Omnes quotquot vocati sunt*. Sic omnes mss. cum sacro textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *omnes enim quotquot vocati estis*.

(3) *Præformabat*. Ita Clarom., Arund. et Merc. 1. In veteri Feuard. cod. et Voss., *præformat*; in aliis *formabat*.

(4) *Indigent ejus*. Al., *indigentes sunt ejus*.

(5) *Ductionem*. Pro ductum.

(6) *Spiritus, Dei addunt editi*. cum Arundel. et Merc. 2.

(7) *Et monitiones*. Desunt in Clarom.

(8) *Legem*. Sic Clarom. et Voss.; cæteri, *legis*.

(9) *Facile... revertentem*. Sic Clarom. cum quo consentit quoad postremam vocem Voss.; cæteri, *facilem... reverti*.

(10) *Vocationes*. Ita Clarom., quam lectionem nullum quam *advocationes* vel *arocationes*, ut habent

per multas vocationes (10) præstruens eos perseverare, et servire Deo : per ea quæ erant secunda, ad prima vocans (11), hoc est, per typica, ad vera; et per temporalia, ad æterna; et per carnalia, ad spiritualia; et per terrena, ad coelestia; quemadmodum et dictum est Moysi : Quoniam « facies omnia juxta typum eorum quæ vidisti in monte¹⁷. » Quadraginta enim diebus discebat tenere sermones Dei, et characteres coelestes, et imagines spirituales, et præfigurationes futurorum, quemadmodum et Paulus ait : « Bibebant enim de sequenti (12) petra : petra autem erat Christus¹⁸. » Et rursus prædictis his, quæ in lege sunt, intulit : « Omnia autem (13) hæc in figura veniebant illis : scripta sunt autem ad correptionem (14) nostram, in quos finis sæculorum venit¹⁹. » Per typos enim (15) discebant timere Deum, et perseverare in obsequiis ejus.

CAPUT XV.

Qui legem naturalem seu Decalogum hominum cordibus primum inscribere sapis habuerat Deus, Hebræorum, libertate sua abutentium, concupiscentiam graviori legis Mosaicæ iugo refrenare, imo et leges quasdam particulares ob duritiam cordis eorum statuere postmodum necesse habuit.

1. Itaque lex, et disciplina erat illis, et prophetia futurorum. Nam Deus primo quidem per naturalia præcepta, quæ ab initio infusa dedit hominibus, admonens eos, id est per Decalogum (quæ si quis non fecerit, non habet salutem), nihil plus ab eis exquisivit. Quemadmodum Moyses in Deuteronomio ait : « Hi sermones omnes, quos locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit (16) : et scripsit ea in duabus tabulis lapideis, et dedit mihi²⁰ »; propter hoc ut custodirent præcepta hi qui velint sequi eum²¹. At ubi conversi sunt in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a 245 Deo quidem non abscedentem (17), in servitutis autem iugo dominantem eis : quemadmodum Ezechiel propheta causas talis legis datæ reddens, ait : « Et post concupiscentiam cordis sui (18) erant oculi

D alii, quia melius quadrat ad sequentia, et ad Irenæi scopum.

(11) *Vocans*. Ita Clarom. In Feuard. marg., Arund. et Voss., *provocans*; in aliis, *advocans*.

(12) *Sequenti*. *Spirituali* quod huic loco præmittitur in editi. et in nostris N. T. exemplaribus expuncti, quia in nullo prorsus Irenæi ms. codice legitur, et ab editoribus additum videtur.

(13) *Omnia autem*. Desunt in Clarom.

(14) *Correptionem*. Al., *correctionem*.

(15) *Enim*. Editi. cum Arund. et Merc. 2, *ergo*.

(16) *Et nihil adjecit*. *Nihil* negligentia scribarum omissum addidi tum ex ipso Irenæo infra cap. 16, n. 4, tum ex ipso Biblico textu.

(17) *Abscedentem*. Clarom. et Voss., *abscedentem*.

(18) *Cordis sui*. LXX habent τὸν πατέρα αὐτῶν, non τῆς καρπίας αὐτῶν.

eorum, et ego dedi eis præcepta non bona (19), et justificationes, in quibus non vivent in eis²². » Et Lucas autem Stephanum, qui primus in diaconium (20) ab apostolis electus est, et primus occisus est propter Christi martyrium, sic dixisse de Moyse scripsit: « Ille quidem accepit præcepta (21) Dei vivi, dare vobis, cui noluerunt obedire patres vestri (22), sed abjecerunt et conversi sunt corde suo in Ægyptum, dicentes ad Aaron: Fac nobis deos, qui nos antecendant; Moyses enim qui eduxit nos de terra Ægypti, quid ei contigerit, ignoramus. Et vitulum fecerunt in diebus illis, et obtulerunt sacrificia idolo, et lætabantur in factis manuum suarum. Convertit autem Deus, et tradidit eos servire exercitiis cæli, quemadmodum scriptum est in libro prophetarum: Nunquid sacrificia et oblationes obtulistis mihi annis quadraginta in eremo, domus Israel? et accepistis tabernaculum Moloch, et stellam Dei (23) Rempham (24), figuras quas fecistis, adorare eas²³; » manifeste significans, quoniam non ab altero Deo talis illis data lex est, sed ab eodem ipso, apta illorum servituti. Quapropter et in Exodo ad Moysen dicit: « Emitte ante te angelum meum (25): non enim ascendam tecum, quoniam populus duræ cervicis es²⁴ (26). »

2. Et non solum hoc, sed et præcepta quædam a Moyse posita eis propter duritiam illorum, et quod nolent esse subjecti, manifestavit Dominus, cum dixissent ei: « Quare ergo Moyses præcepit dare libellum repudii, et remittere uxorem? » dicens eis: « Hæc vobis propter duritiam cordis vestri permisi, ab initio autem non ita factum est²⁵; » Moysen quidem excusans, quasi fidelem servum; unum autem, qui ab initio masculum et feminam fecit, Deum confitens; illos autem arguens tanquam duos, et non subjectos. Et propter hoc

aptum duritiæ eorum repudii præceptum (27) a Moyse acceperunt. Et quid dicimus de Veteri Testamento hæc? quandoquidem et in Novo apostoli hoc idem facientes inveniuntur propter prædictam causam, statim dicente Paulo: « Hæc autem ego dico, non Dominus²⁶. » Et iterum: « Hoc autem dico secundum indulgentiam, non secundum præceptum²⁷. » Et iterum: « De virginibus autem præceptum Domini non habeo; consilium autem do, tanquam misericordiam consecutus a Domino, ut fidelis sim²⁸ (28). » Sed et alio loco (29) ait: « Ne tentet vos Satanas propter incontinentiam vestram²⁹. » Si igitur et in Novo Testamento quædam præcepta secundum ignoscentiam apostoli concedentes inveniuntur, propter quorundam incontinentiam, ut non obdurati tales, in totum desperantes salutem suam, apostatæ fiant a Deo; non oportet mirari, si et in Veteri Testamento idem Deus tale aliquid voluit fieri pro utilitate populi, illiciens eos per prædictas observationes, ut per eas salutem Decalogi (30) observantes sint (31) et detenti (32) ab eo non reverterentur ad idololatriam, nec apostatæ fierent a Deo, sed toto corde discerent diligere eum. Si autem quidam, propter inobedientes Israelitas et perditos, infirmum dicunt legis doctorem, invenient in ea vocatione, quæ est secundum nos, multos quidem vocatos, paucos vero electos; et intrinsecus lupos, a foris vero indutos pelles ovium; et id quod erat semper liberum et suæ potestatis in homine, semper servasse Deum, et suam exhortationem: ut iusto judicentur (33) qui non obediunt ei, quoniam non obediunt ei; et qui obediunt ei, crediderunt ei, honorentur incorruptibilitate.

246 CAPUT XVI²⁶.

Nec circumcisionis, nec aliarum caeremoniarum le-

²² Ezech. xx, 24. ²³ Act. vii, 38 seqq. ²⁴ Exod. xxxiii, 2, 3. ²⁵ Matth. xix, 7, 8. ²⁶ I Cor. vii, 12. ²⁷ Ibid., 6. ²⁸ Ibid., 25. ²⁹ Ibid., 5. ³⁰ Cap. XXX.

(19) *Præcepta non bona.* Id est, ut explicat Feuardentius, præcepta de ritibus, neomeniis, sacrificiis, quæ propria virtute nec justificabant, nec ad perfectum adducebant observantes sed umbræ erant futurorum bonorum.

(20) *Diaconium.* Clarom. et Voss., *diaconio*; Arundel. et Merc. 2, *diaconum*.

(21) *Præcepta Dei vivi dare vobis.* Editi N. T. codd. habent, λόγια ζώντα, δοῦναι ὑμῖν. Sed mss. collegii Novi Oxon. cum Irenæo habet, ὑμῖν, vobis.

(22) *Patres vestri.* In nostris exemplaribus, πατέρες ὑμῶν, patres nostri.

(23) *Stellam Dei.* Vocem Dei, quæ legitur tum in LXX, Amos, v, 26, tum in Græcis Latinisque Actorum exemplaribus, omittunt vet. Feuard. codd. et Voss., sed vox ὑμῶν, quam addunt editi Bibliorum codices, deest in ms. Cantabrig. periude ut in Irenæo.

(24) *Rempham.* Septuaginta, Παῖφάν, Theodotio, ἀμαρτωπῶν, id est obscenitatem, vertunt.

(25) *Ante te angelum meum.* Sic cum Irenæo habet cod. Alex. τὸν ἀγγέλόν μου πρότερόν σου sed editi. πρό προσωπόν σου.

(26) *Es.* Ita Clarom., Voss. et Grab. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, est.

(27) *Repudii præceptum.* Præceptum hic et paulo post latius accipit, pro regula.

(28) *Sim.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *essem*.

(29) *Alio loco.* Scilicet paulo superius, vers. 8 ejusdem capituli vii, Epist. I ad Corinth. juxta nostram divisionem; quæ cum Irenæi ævo nondum obtineret, imo cum hoc sæculo Paulinæ epistolæ in capita et versus nondum distinctæ essent, non mirum si id ad alium locum pertinere dixerit, quod ejusdem capituli esse diceremus.

(30) *Salutem Decalogi.* Id est, inquit Grab., Decalogum, cujus observatione homo salutem consequitur. At suspicor pro salutem, legendum esse saltem.

(31) *Observantes sint.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., quorum auctoritate tres voces, munera dent ei, quæ statim sequuntur in editis, expunxi, utpote quæ haud cohæreant cum antecedentibus et consequentibus. Nec enim hic de muneribus aut sacrificiis agitur, sed de libello repudii, aliisque similibus, quæ populo duræ cervicis indulgit Deus, ne severioris legis impatiens, ad idololatriam declinaret.

(32) *Detenti.* Deest in Eras. et Gallias.

(33) *Judicentur.* Al., *damnentur*.

*gantum virtute collatam esse perfectam iustitiam : A
atque abrogata hæc a Christo fuisse, vigente sem-
per, imo invalescente, qua nunquam non astricti
fuerunt homines, Decalogi lege.*

1. Quoniam autem et circumcisionem non quasi consummatriam iustitiæ, sed in signo eam dedit Deus, ut cognoscibile perseveret genus Abrahæ, ex ipsa Scriptura discimus. « Dixit, » enim inquit, « Deus ad Abraham : Circumcidetur omne masculinum vestrum, et circumcidetis carnem præputii vestri, in signo (34) testamenti inter me et vos ³¹. » Hoc idem de Sabbatis Ezechiel propheta ait : « Et Sabbata mea dedi eis, ut sint in signo inter me et ipsos, ut sciant quoniam ego Dominus, qui sanctifico eos ³² (35). » Et in Exodo Deus ait ad Moysen : « Et Sabbata mea observabitis : erit enim signum ^B apud me vobis (36) in generationes vestras ³³. » In signo ergo data sunt hæc : non autem sine symbolo erant signa, id est, sine argumento, neque otiosa, tanquam quæ a sapiente artifice darentur; sed secundum carnem circumcisio circumcisionem significabat (37) spiritalem. Etenim, « nos, » ait Apostolus, « circumcisi sumus circumcisione non manufacta ³⁴. » Et propheta ait : « Circumcidite duritiam cordis vestri ³⁵. » Sabbata autem perseve-

³¹ Gen. xvii, 9 seqq. ³² Ezech. xx, 13. ³³ Exod. xxxi, 11. ³⁴ Coloss. ii, 11. ³⁵ Deut. x, 16.
³⁶ Rom. viii, 36. ³⁷ Jacob. ii, 23.

(34) *In signo.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss., quibus ex parte consentit cod. Alexand. in quo legitur ἐν σημειῶ. In reliquis, *et erit in signum.*

(35) *Sanctifico eos.* Ita Voss. juxta sacrum cod. Clarom., *sanctifico in eis*; alii, *sanctifico vos.*

(36) *Erit enim signum apud me vobis.* Sic Clarom. et Voss. juxta cod. Alexand. : ἔστι γὰρ σημεῖον παρ' ἐμοὶ καὶ ὑμῖν. Editi vero habent : σημεῖόν ἐστι παρ' ἐμοὶ καὶ ἐν ὑμῖν. Ex Irenæi autem textu, et ante vobis excidisse videtur. At reliqua ejusdem exemplaria perperam in pro enim habent.

(37) *Significabat.* Editt. cum Arund. et Merc. 2, *figurabat.*

(38) *De ea Lege, vel post ea, vel de iis.*

(39) *Accepit mensuras mundi.* Vide cap. X, n. 1, notam 29.

(40) *Secundæ generationis.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Grab. Alii, *secundum generationes.* Per mundum autem secundæ generationis, intelligit mundum post diluvium veluti renascentem.

(41) *Legatione ad angelos fungebatur.* Vox Dei quam huic commati præmittunt editt. deest in vet. cod. Feuard., Clarom. et Voss. Quid sit autem divinum illud legationis munus quod ad angelos obivit Enoch, et qui sint illi angeli, paulo obscurius. Ex mox sequentibus colligi posse videtur, Irenæum cum Justino martyre, Athenagora, Clemente Alex., Tertull., Lactantio, aliisque non paucis sensisse, angelos apostatas in peccati poenam præcipientes in terram actos, mulierum captos specie, cum iis sub humana forma stupri consuetudinem habuisse, eamque ruinæ iis occasionem fuisse. Iis omnibus erroris causa fuit quod Gen. iv de filiorum Dei congressu cum filiabus hominum legitur. Pro filiis Dei codices quidam habebant, angeli Dei, ut Philo legit in lib. *De gigantibus*, et Euseb. lib. v *De præpar. evang.*, cap. 4, ac August. lib. xv *De civit.*, cap. 23. Qui vero filios Dei legebant, angelos tamen, priori versione decepti, interpretabantur, ut observant Chrysost. homil. 22 in Genes.,

et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid ait ea Enoch ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam sædamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum iudicium denuntiatorum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophetico prædixisse, omnia elementa, omnem mundi censum, quæ celo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros demonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat. Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Ad-ditque cap. 15 : Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinis per antiquissimum prophetam Enoch. Ac denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch. vindicat, huncque divinæ legationis munus obivisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. Igitur, ait, sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enoch. Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enoch prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

2. Et quia non per hæc justificabatur homo, sed in signo data sunt populo, ostendit, quod ipse Abraham sine circumcisione et sine observatione Sabbatorum, « credidit Deo, et reputatum est illi ad iustitiam, et amicus Dei vocatus est ³⁷. » Sed et Lot sine circumcisione eductus est de Sodomis, percipiens salutem a Deo. Item Deo placens Noe, cum esset incircumciscus, accepit mensuras mundi (39) secundæ generationis (40). Sed et Enoch sine circumcisione placens Deo, cum esset homo, legatione ad angelos fungebatur (41), et translatus est (42), et conservatur usque nunc testis iusti iudicii Dei : quoniam angeli quidem transgressi deciderunt in terram in iudicium (43); homo autem pla-

et Theodoret. quæst. 17 in Genes. Hicque fons erroris exstitisse videtur. Quibus suppositis, facile intelligitur quid ait ea Enoch ad angelos a Deo demandata legatio. Vult nempe Irenæus, Enochum ad stupratores illos angelos, et ad homines ab iis in idololatriam sædamque vitiorum colluviem demersos, tanquam Dei ministrum atque prophetam accessisse divinum iudicium denuntiatorum. Hæc utique ex apocrypho Enochi libro mutuatum fuisse Irenæum non dubitaverit, quisquis apud Tertull. lib. *De idolol.*, cap. 4, legerit, Enochum spiritu prophetico prædixisse, omnia elementa, omnem mundi censum, quæ celo, quæ mari, quæ terra continentur, in idololatriam versuros demonas, et spiritus desertorum angelorum, ut pro Deo adversus Dominum consecrarentur. Denique idem Enoch simul et cultores idoli, et fabricatores in comminationem prædamnat. Tum ut dictis fidem conciliet, non modicum fragmentum ex Enochi libro refert. Ad-ditque cap. 15 : Hæc igitur ab initio prævidens Spiritus sanctus, etiam ostia in superstitionem versura præcecinis per antiquissimum prophetam Enoch. Ac denique lib. *De habitu muliebr.*, cap. 4, auctoritatem libri Enoch. vindicat, huncque divinæ legationis munus obivisse, ita persuasum habuit, ut huic in eo munere successisse Noe asserat. Igitur, ait, sine dubio potuit Noe in prædicationis delegatione successisse Enoch. Quæ Tertulliani verba ideo retuli, quia Irenæi dictis non parvam lucem afferunt confirmantque, ea quæ uterque de Enoch prædicatione, et ad libidinosos angelos, corruptosque ab iis homines legatione refert, ex præfato apocrypho libro hausta fuisse.

(42) *Et translatus est.* In paradysum scilicet, ubi primus positus est homo, ubi et cum Elia manebit usque ad consummationem, ut explicat Irenæus lib. v, cap. 5, quæ ab iis presbyteris, qui sunt apostolorum discipuli, accepisse se dicit.

(43) *Deciderunt in terram in iudicium.* Hanc lectionem quam genuinam censeo, solus exhibet cod. Clarom. Nam cæteri omnes omittunt in terram. At eodem modo et iisdem pene verbis loquitur Cle-

cons translatus est in salutem. Sed et reliqua autem omnis multitudo eorum, qui ante Abraham fuerunt iusti, et eorum patriarcharum, qui ante Moysen fuerunt, et sine his quæ prædicta sunt, et sine lege Moysi iustificabantur. Quemadmodum et ipse Moyses in Deuteronomio ait ad populum : « Dominus Deus tuus testamentum disposuit in Horeb : et non patribus vestris disposuit Dominus testamentum hoc, sed ad vos ²⁰. »

3. Quare igitur patribus non disposuit Dominus testamentum ? Quia « lex non est posita iustis ²¹ ; iusti autem patres virtutem Decalogi conscriptam habentes in cordibus et animabus suis, diligentes (44) scilicet Deum qui fecit eos, et abstinentes erga proximum ab iniustitia : propter quod non fuit necesse admoneri eos ²² 77 correptoriis litteris, quia habebant in semetipsis iustitiam legis. Cum autem hæc iustitia et dilectio, quæ erat erga Deum, cessit (45) in oblivionem, et extincta esset in Ægypto, necessario Deus propter multam suam erga homines (46) benevolentiam semetipsum ostendebat per vocem, et eduxit de Ægypto populum in virtute (47), uti rursus fieret homo discipulus et sectator Dei ; et affligebat indicto audientes, ut non contemnerent eum qui se fecit ; et manna cibavit eum (48), uti rationalem acciperent escam, quemadmodum et Moyses in Deuteronomio ait : « Et cibavit (49) te manna, quod non sciebant patres tui, uti cognoscas, quoniam non in pane solo vivit (50) homo, sed in omni verbo Dei, quod procedit de ore ejus, vivit (51) homo ²³. » ²⁴ Et erga Deum dilectionem præcipiebat, et eam quæ ad proximum est iustitiam insinuabat, ut nec iniustus, nec indignus sit Deo ; præstruens (52) hominem per Decalogum in suam amicitiam, et eam quæ circa proximum est concordiam (quæ quidem ipsi proderant homini) ; nihil tamen indigente Deo ab homine.

4. Propter hoc Scriptura ait : « Hos sermones ²⁵ Deut. v, 2. ²⁶ I Tim. i, 9. ²⁷ Deut. viii, 5. ²⁸ Deut. xxx, 19, 20. ²⁹ Deut. iv, 14.

mens Alex. lib. in *Pædag.*, cap. 3. *Horum*, inquit, indicium tibi præbent angeli, qui Dei pulchritudinem reliquerunt, propter pulchritudinem quæ staccensit, ac tam multi (τοσοῦτοι) lego, non (τοσοῦτον) e cælo delapsi sunt in terram, Et in iii Strom. Jam vero et angeli quidam, intemperantia ducti, victi cupiditate huc e cælo deciderunt. Angelos etiam propter intemperantiam suam, in sæculum cecidisse de cælo, scribit Ambros. lib. i *De virgin.*

(44) *Virtutem Decalogi... animabus suis, diligentes.* Ita Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, longe melius quam Feuard., Grab. et Voss. *virtute Decalogi... animabus suis legem diligentes.* Nempe pro virtute reposui virtutem, et expunxi legem.

(45) *Cessit.* Sic omnes mss., at editi., *cessisset.*

(46) *Erga homines.* Desunt in Clarom. et Voss.

(47) *Virtute.* Voss., *iustitia.*

(48) *Eum.* (Scilicet populum.) Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *eos.*

(49) *Cibavit.* In Eras., Gallas., Clarom., Arund. et Merc. 2, *cibavit.*

(50) *Vivit.* Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, *vivet.*

(51) *Vivit.* Merc. 2, cum Grab. iterum, *vivet.* Sic quidem utrobique habent nostra sacri textus

locutus est Dominus ad omnem synagogam filiorum Israel in monte, et nihil adjecit ³⁰ (53) ; nihil enim, quemadmodum prædiximus, indigebat ab eis. Et iterum Moyses ait : « Et nunc, Israel, quid Dominus Deus tuus postulat a te, nisi timere Dominum Deum tuum, ambulare in omnibus viis ejus, et diligere eum, et servire Domino Deo tuo ex toto corde tuo, et ex tota anima tua ³¹ ? » Hæc autem gloriosum quidem faciebant hominem, id quod deerat ei implentia, id est amicitiam Dei ; Deo autem præstabant nihil : nec enim indigebat Deus dilectione hominis. Deerat autem homini gloria Dei, quam nullo modo poterat percipere, nisi per eam obsequentiam, quæ est erga Deum. Et propter hoc iterum Moyses ait eis : « Elige vitam, ut vivas tu et semen tuum, diligere Dominum Deum tuum, exaudire (54) vocem ejus, et apprehendere eum ; quoniam hæc est vita tua, et longitudo dierum tuorum ³². » In quam vitam præstruens hominem, Decalogi quidem verba ipse per semetipsum omnibus similiter Dominus locutus est : et ideo similiter permanent apud nos, extensionem et augmentum, sed non dissolutionem accipientia per carnalem ejus adventum.

5. Servitutis autem præcepta separatim per Moysen præcepit populo, apta illorum eruditioni (55) ; quemadmodum ipse Moyses ait : « Et mihi præcepit Dominus in tempore illo, dicere vobis justificationes et judicia ³³. » Hæc ergo, quæ in servitutem, et in signum data sunt illis, circumscriptis (56) novo libertatis testamento. Quæ autem naturalia, et liberalia, et communia omnium, auxit et dilatavit, sine invidia largiter donans hominibus per adoptionem, Patrem scire Deum, et diligere eum ex toto corde, et sine adversatione (57) sequi ejus Verbum, non tantum abstinentes a malis operationibus, sed etiam a concupiscentiis earam. Auxit autem etiam timorem : filios enim plus ti-

³⁴ Cap. XXXI. ³⁵ Deut. v, 22. ³⁶ Deut. x, 12.

exemplaria ; sed præsens tempus aut legit, aut scripsit Irenæus, si antiquioribus ac melioris notæ codd. fides.

(52) *Præstruens.* Sic mss. In editi., *præstruente* ; in Clarom., *perstruens.*

(53) *Et nihil adjecit.* I. e. nihil plus ab eis tunc exquisivit, nisi solam Decalogi observationem, ut superius explicat initio cap. XV, nam *servitutis præcepta*, quæ sacrificia, oblationes, etc., spectabant, separatim, hoc est, postea per Moysen præcepit populo, ut addit paulo post.

(54) *Exaudire.* Ita recte Feuard. in marg., Otob., Voss., Merc. 2 et Grab., quia et in LXX legitur, εἰσακούειν, sine xal. In cæteris et *audire.*

(55) *Eruditioni.* Addunt editi. *sive castigationi.* Sed has voces expunxi auctoritate Clarom. et Voss., purum siquidem putumque glossema est, additum a quopiam, cui vox *παιδεία*, *castigationem*, potius quam *eruditionem* hoc loco significare videbatur.

(56) *Circumscriptis.* I. e. *aboluit, e medio tulit.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss., melius quam alii, *circumcixit.*

(57) *Adversatione.* Sic Clarom. et Voss. ; cæteri minus recte, *aversatione.*

mere oportet quam servos, et maiorem dilectionem habere in patrem. Et propter hoc ait Dominus : « Omnem sermonem otiosum quem locuti fuerint homines, reddent pro eo rationem in die iudicii »; et : « Qui viderit mulierem ad concupiscendum eam. Jam moechatus est eam in corde suo »; et : « Qui irascitur fratri suo sine causa, reus erit iudicio »; ut sciamus, quoniam non solum factorum reddemus rationem Deo, ut servi, sed etiam sermonum et cogitationum, tanquam qui et libertatis potestatem acceperimus : in qua magis probatur homo, si revereatur, et timeat, et diligat Dominum. Et propter hoc Petrus ait : non velamentum malitiæ habere nos libertatem, sed ad probationem (58) et manifestationem fidei.

CAPUT XVII.

Deum veteribus et typicis oblationibus ac sacrificiis non indiguisse, nec per ea homines veram iustitiam consequi potuisse. Idcirco iis abrogatis novum ac verum novi testamenti sacrificium ipsius corporis ac sanguinis Christi institutum fuisse, toto orbe nomini Domini offerendum.

1. Quoniam autem non indigens Deus servitute eorum, sed propter ipsos quasdam observantias in lege præceperit, plenissime prophetæ indicant. Et rursus quoniam non indiget Deus oblatione eorum (59), sed propter ipsam qui offerat, hominem, manifeste Dominus docuit, quemadmodum ostendimus. Si quando enim negligentes eos iustitiam, et abstinentes a dilectione Dei videbat, per sacrificia autem et reliquas typicas observantias putantes propitiari Deum, dicebat eis Samuel quidem sic : « Non vult Deus holocausta et sacrificia, sed vult exaudiri vocem suam. Ecce, auditus bonus super sacrificium (60), et auditus super adipem arietum ». 248 David autem ait : « Sacrificium et oblationem noluiisti; aures (61) autem perfecisti mihi : holocausta etiam (62) pro delicto non postulasti ». Docens eos quoniam obauditionem vult (63) Deus, quæ servat eos, quam sacrificia et

holocaustomata, quæ nihil eis prosunt ad iustitiam : et novum simul prophetans testamentum. Manifestius autem adhuc in quinquagesimo psalmo de his ait : « Quoniam si veluisses sacrificium, dedissem utique : holocaustis non delectaberis. Sacrificium Deo spiritus contribulatus; cor contritum et humiliatum Dominus non spernet » (64). Quoniam ergo nihil indiget Deus, in eo qui est ante hunc psalmo ait : « Non accipiam de domo tua vitulos, nec de gregibus tuis hircos. Quoniam mem sunt omnes bestię terræ, iumenta in montibus et boves : cognovi omnia volatilia cæli, et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi : meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum, aut sanguinem hircorum potabo »? Deinde ne quis putet, propterea quod irascereetur, eum recusare hæc, inferi, consilium ei dans : « Immola Deo sacrificium laudis, et redde Altissimo vota tua, et invoca me in die tribulationis tuæ, et eripiam te, et glorificabis me »; illa quidem, per quæ putabant peccantes propitiari Deum, abnuens (65); hæc autem (66) per quæ iustificatur homo, et appropinquat Deo, hortatur et admonet. Hoc idem autem et Isaias ait : « Quo mihi multitudinem sacrificiorum vestrorum? dicit Dominus. Plenus sum ». Et cum abnuisset holocaustomata, et sacrificia, et oblationes, etiam et (67) neomenias, et Sabbata, et serias, et reliquam universam consequentem his observationem, intulit, suadens eis quæ salutaria sunt : « Lavamini, mundi estote, auferte nequitias a cordibus vestris ab oculis (68) meis : desinite a malitiis vestris, discite bonum facere, exquirite iudicium, eruite eum qui injuriam patitur, iudicate pupillo, et iudicate viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus ».

2. Non enim sicut homo motus (69), ut multi audent dicere, divertit eorum sacrificia (70); sed

⁵⁸ Matth. xii, 36. ⁵⁹ Matth. v, 28. ⁶⁰ Ibid., 22. ⁶¹ Ibid., 23. ⁶² Psal. xxxix, 7. ⁶³ Psal. l, 18, 19. ⁶⁴ Psal. ⁶⁵ Ibid., 16 seqq.

⁶⁶ I Petr. ii, 16. ⁶⁷ Cap. XXXII. ⁶⁸ I Reg. xv, xlii, 9, seqq. ⁶⁹ Ibid., 14, 15. ⁷⁰ Isa. i, 11.

(58) *Ad probationem.* Ita Clarom. In Feuard., Grab. et Voss., *ad approbationem*; in cæteris corrupte, *ad propitiationem*.

(59) *Eorum.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *hominum*.

(60) *Auditus bonus super sacrificium.* Nostra τὸν ὀ exemplaria sonant : *auditus super sacrificium bonum*.

(61) *Aures.* In editis τὸν ὀ codd. ut et Hebr. x, 5, habetur σῶμα, *corpus*.

(62) *Etiam.* Alii, *autem*.

(63) *Vult.* Sic mss., at Eras., Gallas. et Feuard. scripserunt *manuit*.

(64) *Dominus non spernet.* Sic Arund. et Merc. 1, juxta Græcum τὸν ὀ, ἀποδεύοντι. In Clarom. et Voss., *spernit*. In aliis, *Deus, non despicies*.

(65) *Abnuens.* Addunt editi. cum Arund. et Merc. 2, *et ostendens quod ipse nullius rei indiget*. Sed totum hoc comma cum desit in antiquioribus et melioris notæ codd. Clarom. et Voss., expunxi. Quin enim assutum sit, et huc ab aliquo recentiori male translatus, haud dubito. Postquam enim in præced. periodo, ex versiculis 9, 10, 11, 12, 13,

psal. xlii probavit, quoniam nihil indiget Deus; tum hac sequenti aliud sibi probandum ex versic. 14 et 15 ejusdem psalmi proponit, nempe vet. legis sacrificiis et cæremoniis Deum non placari, sed sanctioribus et magis spiritualibus hostiis.

(66) *Hæc autem.* Hanc lectionem, quæ est cod. Voss., malim quam cæterorum, *his autem*.

(67) *Etiam et.* Superfluas voces, *et adhuc*, quæ his præmittuntur in editi., expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(68) *Ab oculis.* Eras., Gallas., Arund., Merc. 2 et edit. Oxon., *coram oculis*.

(69) *Homo motus.* Sic recte Clarom., Voss. et Grab. (quanquam tamen intoleranda typographorum incuria adhuc legatur in ejus edit. *mutus*). Cæteri corrupte, *mutus homo*. Jam Cotelerius ad Clementis *Epist. ad Corinth.* § 8, legendum coniecerat *iratus homo*. Sed genuina lectione restituta, inutilis evadit doctissimi viri conjectura : siquidem *motus* hic significat idem atque *commotus, iratus*.

(70) *Eorum sacrificia.* Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2, minus recte, *sacrificium*.

miserans eorum cæcitate, et verum sacrificium insinuans, quod offerentes propitiabuntur Deum, ut ab eo vitam percipiant. Quemadmodum alibi ait : « Sacrificium (71) Deo cor contribulatum; odor suavitatis Deo, cor clarificans eum qui plasmavit. » Si enim irascens abaueret hæc eorum (72) sacrificia, tanquam qui indigni essent consequi misericordiam ejus, non utique eisdem ipsis suaderet, per quæ salvari possent (73). Sed quoniam Deus misericors est, non abscidit eos a bono consilio. Nam per Jeremiam eum dixisset : « Quo mihi thus de Saba afferitis, et cinnamomum de terra longinqua? holocaustomata et sacrificia vestra non delectaverunt me⁶⁶; » intulit : « Audite sermonem Domini, omnis Juda. Hæc dicit Dominus Deus Israel : Dirigite vias vestras et studia vestra, et constituam vos in loco isto. Ne confisi fueritis vobismet in sermonibus mendacibus, quoniam in totum non proderunt vobis, dicentes : Templum Domini, templum Domini (74) est⁶⁷. »

5. Et iterum significans, quoniam non propter hoc eduxit eos de Ægypto, ut sacrificia ei offerant, sed ut obliui idololatriæ Ægyptiorum, audire vocem Domini possent, quæ erat eis salus et gloria, per eundem Jeremiam ait : « Hæc dicit Dominus : Holocaustomata vestra colligite cum sacrificiis vestris, et manducate carnes : Quoniam non sum locutus (75) ad patres vestros, nec de holocaustomatibus et sacrificiis præcepi eis, quæ die eduxi eos de Ægypto; sed sermonem hunc præcepi eis, dicens : Audite vocem meam, et ero Deus vester, et vos eritis populus meus, et ambulate in omnibus viis meis, quasunque præcepero vobis, ut bene sit vobis. Et non obaudierunt, nec intenderunt; sed ambulaverunt in cogitationibus cordis

⁶⁶ Jerem. vi, 20. ⁶⁷ Jerem. vii, 2. ⁶⁸ Ibid., 21 seqq. ⁶⁹ Jerem. ix, 24. ⁷⁰ Isa. xliii, 23, 24. ⁷¹ Isa. lxi, 2. ⁷² Jerem. xi, 15. ⁷³ Isa. lvm, 6 seqq.

(71) *Alibi* ait : *Sacrificium*, etc. Eundem locum, veluti Scripturæ, omisis his verbis, *sacrificium Deo cor contribulatum*, quæ ex psalmo l. desumpta sunt, citat Clemens Alexandr. lib. ii *Pædag.*, cap. 12, pag. 261, hoc modo : Ὁσμή, φησὶν, εὐδία τῷ θεῷ, καρδία δοξάζουσα τὸν πανταρχόν αὐτῶν ita ut ab eo mutuatus fuisse videatur Irenæus. Sed ex quo Scripturæ libro hanc sententiam uterque deprompsit, difficile dicta est. In nullo enim eorum, qui nunc exstant, prout jacet, occurrit, neque Ecclesiastici cap. xxxv, quod ad marginem Clementis notatum est, neque alibi. Crediderim tamen utrumque respexisse ad illud Ecclesiastici xxxix, 14, juxta LXX : Καὶ ὡς λίανος εὐδίασθε ὁσμήν, καὶ ἀνθήσθε ἄνθος ὡς κρίνον διδότε ὁσμήν, καὶ ἀνθήσθε ἄσπερ εὐλογήσθε Κύριον ἐν ταῖς ῥαῖς ἑσπέραις. Quasi thus odorem suavitatis emittite, et florete florem quasi lilium : diffundite odorem, et colaudate canticum : benedicite Dominum in omnibus operibus suis. Cujus quidem loci velut summa quædam spectari potest ea sententia. Quod vero huic præmittit Irenæus verba psalmi l, non adeo mirum : varia siquidem testimonia ex variis locis deprompta sic interdum conjungit, perinde atque uno eodemque loco haberentur. Exemplum suppeditabant Isaiæ verba paulo post citata, non tantum ex variis capitibus excerpta, sed quibus Jeremiæ dictum aliquod insertum est.

A malitiæ (76) sum, et facti sunt retrosum, et non ad priora⁶⁹. » Et iterum per eundem ipsum dicens : « Sed in hoc gloriatur qui gloriatur, intelligere et scire quoniam ego sum Dominus, qui facio misericordiam, et justitiam, et judicium in terra : » intulit : « Quoniam in his voluntas mea est, dicit Dominus⁷⁰; » sed non in sacrificiis, nec in holocaustomatibus, nec in oblationibus. Non enim principaliter hæc, sed secundum consequentiam, et propter prædiciam causam habuit populus. sicut iterum Isaias ait : « Non mihi oves (77) holocaustomatis tui, nec in sacrificiis tuis clarificasti me : non servisti mihi in sacrificiis, nec aliquid laboriose fecisti in thure : nec mercatus es mihi argento incensum, nec adipem⁷¹ sacrificiorum tuorum concupivi; sed in peccatis tuis, et iniquitatibus tuis ante me stetisti⁷². Super quem igitur, » ait, « aspiciam, nisi super humilem (78), et quietum, et tremementem sermones meos⁷³? Non enim adipem (79) et carnes pingues auferent a te injustitias tuas⁷⁴. Hoc est jejunium, quod ego elegi, dicit Dominus. Solve omnem nodum injustitiarum, dissolve connexus violentiarum (80) commerciorum, dimitte quassatos in requiem, et omnem conscriptionem injustam conscinde. Frange esurienti panem tuum ex animo (81), et peregrinum sine lecto induc in domum tuam, Si videris nudum, cooperi eum, et domesticos seminis tui non despicias (82). Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et sanitates tuæ (83) citius orientur, et præcedet ante te justitia, et gloria Domini (84) circumdabit te : et adhuc te loquente dicam : Ecce adsum⁷⁵. » Et Zacharias autem in duodecim prophetis, significans eis voluntatem Dei, ait : « Hæc dicit Dominus omnipotens : judicium justum judicate, pietatem et misc-

(72) *Hæc eorum*. Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, hæc eorum.

(73) *Salvari possent*. Salvi esse in Feuard. marg. et Voss., possunt in Clarom.

(74) *Templum Domini*. Ter repetitur in edit.; at eum tertium absit ab omnibus mss. nostris, et a textu τῶν Ὁ, delevi.

(75) *Non sum locutus*. Clarom., si sum locutus.

(76) *Malitiæ*. Κακία legisse videtur Irenæus; legimus nos κακῆς.

(77) *Mihi oves*. Obtulisti, quod his vocibus præfixerunt editores, deest in Clarom. et om. Anglic., uti nec in cod. Alexand. exstat.

(78) *Super humilem*. Edit. cum Arundel. et Merc. 2, in humilem.

(79) *Non enim adipem*, etc. Verba sunt non Isaiæ, sed Jeremiæ xi, 15, aliquantulum immutata.

(80) *Violentiarum*. Sic omnes mss. In edit., violentiorum.

(81) *Ex animo*. Nihil his vocibus respondet in Græco τῶν Ὁ.

(82) *Non despicias*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et om. Anglic. juxta Græcum τῶν Ὁ. Ceteri, ne despicias.

(83) *Tuæ*. Alii, tibi.

(84) *Citius Domini*. Edit. cum Arundel. et Merc. 2, cito Dei.

ricordiam facite unusquisque ad fratrem suum. Viduam; et orphanum, et proselytum, et pauperem nolite opprimere, et unusquisque malitiam fratris sui non reminiscatur in corde suo⁶⁶. » Et iterum : « Hi sunt, » inquit, « sermones quos facietis. Loquimini veritatem unusquisque ad proximum suum, et iudicium pacificum iudicate in portis vestris, et unusquisque malitiam fratris sui non recogitet in corde suo, et iurationem falsam ne dixeritis : quoniam hæc omnia odi, dicit Dominus omnipotens⁶⁷. » Et David autem similiter : « Quis est, » inquit, « homo qui vult vitam, et amat videre dies bonos? Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua, ne loquantur dolum. Declina a malo, et fac bonum : inquire pacem, et sequere eam⁶⁸. »

4. Ex quibus omnibus manifestum est, quia non sacrificia et holocaustomata quærebat ab eis Deus; sed fidem, et obedientiam, et iustitiam, propter illorum salutem. Sicut in Osee propheta docens eos Deus suam voluntatem, dicebat : « Misericordiam volo plus quam sacrificium (85), et agnitionem Dei super holocaustomata⁶⁹. » Sed et Dominus noster eadem monebat eos, dicens : « Si enim cognovissetis quid est : Misericordiam volo, et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes (86)⁷⁰. » testimonium quidem reddens prophetis, quoniam veritatem prædicabant; illos autem arguens sua culpa insipientes.

5. Sed et suis discipulis (87) datus consilium, primitias Deo offerre ex suis creatoris, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infirmi, nec ingrati sint, eum qui ex creatura panis est, accepit, et gratias egit, dicens : « Hoc est meum corpus⁷¹. » Et calicem similiter, qui est ex ea creatura, quæ est secundum nos, suum sanguinem confessus est, et novi testamenti novam docuit oblationem; quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, ei qui alimenta nobis præstat, primitias suorum munerum in novo testamento, de quo in duodecim prophetis Malachias (88) sic præsignificavit : « Non est mihi voluntas in vobis, dicit Dominus omnipotens, et sacrificium non accipiam de manibus vestris. Quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum clarificatur (89) inter gentes, et in omni loco incensum offertur nomini

A meo, et sacrificium purum; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus omnipotens⁷². » manifestissime significans per hæc, quoniam prior quidem populus cessabit offerre Deo; omni autem loco sacrificium offerretur (90) ei (91), et hoc purum; nomen autem ejus glorificatur in gentibus.

6. Quod est autem aliud nomen, quod in gentibus glorificatur, quam quod est Domini nostri, per quem glorificatur Pater, et glorificatur homo? Et quoniam proprii Filii ejus est, et ab eo factus est homo, suum illum (92) vocat. Quemadmodum si quis rex ipse filii sui pingat imaginem, iuste suam illam dicit imaginem secundum utrumque, quoniam et filii ejus est, et quoniam ipse fecit eam : sic et Jesu Christi nomen, quod per universum mundum glorificatur in Ecclesia, suum esse constitetur Pater, et quoniam Filii ejus est, et quoniam ipse scribens id, ad salutem dedit hominum. Quoniam ergo nomen Filii proprium Patris est, et in Deo omnipotente per Jesum Christum offert Ecclesia, bene ait secundum utraque : « Et in omni loco incensum offertur nomini meo, et sacrificium purum⁷³. » Incensa autem Joannes in Apocalypsi, « orationes » esse ait « sanctorum⁷⁴. »

250 CAPUT XVIII⁷⁵.

In sola Ecclesia catholica cum simplicitate et iustitia offerri verum ac purum sacrificium, eucharistiam videlicet, quæ est ipsum corpus et sanguis Christi.

1. Igitur Ecclesie oblatio, quam Dominus docuit offerri in universo mundo, purum sacrificium reputatum est apud Deum, et acceptum est ei : non quod indiget a nobis sacrificium, sed quoniam is qui offert, glorificatur ipse in eo quod offert, si acceptetur (93) munus ejus. Per munus enim erga regem, et bonos, et affectio ostenditur : quod in omni simplicitate et innocentia Dominus volens nos offerre, prædicavit dicens : « Cum igitur offers munus tuum ad altare, et recordatus fueris quoniam frater tuus habet aliquid adversum te, dimitte munus tuum ante altare (94), et vade primum reconciliari fratri tuo, et tunc reversus offeres (95) munus tuum⁷⁶. » Offerre igitur oportet Deo primitias ejus creaturæ, sicut et Moyses ait : « Non apparebis vacuus ante conspectum Domini Dei tui⁷⁷. » ut in quibus gratus (96) existit homo, in

⁶⁶ Zachar. vii, 9, 10. ⁶⁷ Zachar. viii, 16, 17. ⁶⁸ Psal. xxxiii, 13, 14. ⁶⁹ Ose. vi, 6. ⁷⁰ Matth. xii, 7. ⁷¹ Matth. xxvi, 26 seqq. ⁷² Malach. i, 10, 11. ⁷³ Cap. XXXIII. ⁷⁴ Malach. i, 11. ⁷⁵ Apoc. v, 8. ⁷⁶ Cap. XXXIV. ⁷⁷ Matth. v, 23, 24. ⁷⁸ Deut. xvi, 16.

(85) *Plusquam sacrificium.* Clarom., et non sacrificium. In Arundel. et Merc. 2, omissum juxta Græcorum morem, plus.

(86) *Misericordiam volo et non sacrificium, nunquam condemnassetis innocentes.* Alii : misericordiam volo quam sacrificium : nunquam condemnatis immerentes.

(87) *Sed et suis discipulis, etc.* Consule disert. 3, art. 7, § 80, ubi plura de sacrificio eucharistico ex mente Irenæi diximus.

(88) *Malachias.* Feuard. in marg., Claromont. et Voss., Malachiel.

(89) *Clarificatur.* Alii, glorificatur.

(90) *Cessabit ... offeretur.* Ita ex Arundel. posuit Grab. pro cessavit... offertur. Clarom. vero habet, offerretur.

(91) *Ei.* Sic omnes mss. melius quam editi Deo, quia paulo ante præcedit.

(92) *Illum.* Sic omnes manuscripti pro illud, quod reperitur in editis.

(93) *Offert, si acceptetur.* Clarom. inverso ordine, acceptetur, si offert.

(94) *Ante altare.* Arund. et Voss., ad altare.

(95) *Offeres.* Eras. et Gallas., offer.

(96) *Gratus.* Hic acceptorum a Deo beneficiorum memorem, mox Deo acceptum significat.

his gratas eis deputatus (97), cum qui est ab eo A illa et hypocrisi ⁷⁷. » Cum a foris enim recte offerre putarentur, similem zelum Cain habebant in

2. Et non genus oblationum reprobaturum est; oblationes enim et illic, oblationes autem et hic: sacrificia in populo, sacrificia in Ecclesia: sed species immutata est tantum, quippe cum jam non a servis, sed a liberis offeratur. Unus enim et idem Dominus; proprium autem character servilis oblationis, et proprium liberorum, uti et per oblationes ostendatur indicium libertatis. Nihil enim otiosum, nec sine signo, neque sine (98) argumento apud eum. Et propter hoc illi quidem decimas suorum habebant consecratas: qui autem perceperant libertatem, omnia quæ sunt ipsorum ad Dominicos decernunt usus, hilariter et libere dantes ea, non quæ sunt minora, utpote majorum (99) spem habentes; vidua illa et paupere hic totum victum suum mittente in gazophylacium Dei.

3. Ab initio enim respexit Deus ad munera Abel, quoniam cum simplicitate et iustitia offerebat: super sacrificium autem Cain non respexit, quoniam cum zelo et malitia, quæ erat adversus fratrem, divisionem habebat in corde, quemadmodum occulta ejus arguens Deus ait: « Nonne si recte offeras, recte autem non divides, peccasti? quiesce ⁷⁸; » quoniam non sacrificio placatur Deus. Si enim quis solummodo secundum quod videtur, mundo, et recte, et legitime offerre tentaverit; secundum autem suam animam non recte dividat eam quæ est ad proximum communionem, neque timorem habeat Dei; non per id quod recte foris oblatum est sacrificium, seducit (1) Deum, intus habens peccatum; nec oblatio talis prouderit ei aliquid, sed cessatio mali, quod est intus conceptum, ne per assimilatum (2) operationem, magis autem peccatum ipsum, sibi homicidam (3) faciat hominem. Propter quod et dicebat Dominus: « Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, quoniam similes estis monumentis dealbatis. Foris enim sepulcrum apparet formosum; intus autem plenum est ossibus mortuorum, et universa immunditia: sic et vos a foris quidem apparetis hominibus quasi iusti, intus autem pleni estis mali-

re putarentur, similem zelum Cain habebant in semetipsis: propter quod et occiderunt justum, præmittentes consilium Verbi, quemadmodum et Cain. Illi enim ait: « Quiesce, » et non assensit. Quiescere autem quid est aliud, quam desinere a proposito impetu (4)? Et his similia dicens. « Pharisee, » inquit, « cæce (5), emunda quod est intus calicis, ut fiat et quod foris est, mundum ⁷⁹. » Et non audierunt. « Ecce » enim, ait Jeremias, « non sunt oculi tui, nec cor tuum bonum; sed in cupiditate tua (6), et ad sanguinem justum (7), ut effundas eum, et ad injustitiam, et ad homicidium, ut facias ⁸⁰. » Et iterum Isaias: « Fecistis, » inquit, « consilium, non per me; et testamentum (8), non per spiritum meum ⁸¹. » Ut igitur interior eorum voluntas et cogitatio ad manifestum producta, sine culpa et malum non operantem ostendat esse Deum, eum qui absconsa manifestat, sed non qui malum operetur; cum minime quiesceret (9) Cain, ait ei: « Ad te conversio ejus, et tu dominaberis ejus ⁸². » Pilato quoque similiter dicebat: « Nullam haberes potestatem in me, nisi datum (10) tibi fuisset desuper ⁸³; » concedente Deo semper justum (11), ut hic quidem ex his quæ passus est et sustinuit, probatus recipiatur; qui autem malignatus est, ex his quæ egit, adjudicatus expellatur. Igitur non sacrificia sanctificant hominem; non enim indiget sacrificio Deus, sed conscientia ejus qui offert, sanctificat sacrificium; pura existens, et præstat acceptare Deum quasi ab amico. « Peccator autem (12), » inquit, « qui occidit mihi vitulum, quasi occidat canem ⁸⁴. »

4. Quoniam igitur cum simplicitate Ecclesia offert, iuste munus ejus purum sacrificium apud Deum deputatum est. Quemadmodum et Paulus 251 Philippensibus ait: « Repletus sum acceptis ab Epaphrodito, quæ a vobis missa sunt (13), odorem suavitatis, hostiam acceptabilem, placentem Deo ⁸⁵. » Oportet enim nos oblationem Deo facere, et in omnibus gratos inveniri fabricatori Deo, in sententia pura et fide sine hypocrisi, in spe firma, in dilectione ferventi, primitias earum, quæ sunt

⁷⁷ Genes. iv. 7. ⁷⁸ Matth. xxiii, 27, 28. ⁷⁹ Ibid., 26.

⁸⁰ Genes. iv. 7. ⁸¹ Joan. xix, 11. ⁸² Isa. lxi, 5. ⁸³ Jerem. xxii, 17. ⁸⁴ Isa. xxx, 1.

⁸⁵ Philip. iv, 18.

(97) *Eis deputatus*. Sic om. mss. In edit., et. Porro *eis*, hic scribitur pro, *per ea*; *deputatus* autem, pro *reputatus*.

(98) *Neque sine*. Sine simpliciter in Eras., Gallas. et Clarom.

(99) *Majorum*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *maiores*.

(1) *Seducit*. In Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2, ad se ducit; nec male.

(2) *Assimilatam*. Assimilatam in Feuard. marg., Arundel. et Voss.

(3) *Sibi homicidam*. I. e. sui ipsius, vel in seipso homicidam.

(4) *Impetu*. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, *impetus*.

(5) *Pharisee, inquit, cæce*, etc. Hæc verba compendio citat Irenæus, quibusdam omissis.

(6) *In cupiditate tua*. Editi τὴν ὄψιν codd. sonant,

in cupiditatem tuam, εἰς τὴν πλεονεξίαν σου.

(7) *Et ad sanguinem justum*. Clarom. et sanguine justo.

(8) *Testamentum*. Græco συνθήκην, pactum. Sed in edit., *testamenta*.

(9) *Quiesceret*. Alii, *acquiesceret*.

(10) *Datum*. Ita Feuard. in marg., Voss. et Grab. juxta evang. textum. Reliqui, *data*.

(11) *Concedente Deo semper justum*. Frustra pro semper Feuard. legendum vult super. Sensus est, Deum in hac vita potestati atque malitiæ impiorum justum dimittere.

(12) *Peccator autem*. Male Feuard. ex vet. cod. posuit, *peccatori*, nam in Græco Isaiæ legitur, ὁ ὁ ἀνομος.

(13) *Quæ a vobis missa sunt*. Melius vertit Vulgatus interpretes, *quæ misistis*.

ejus, creaturarum offerentes. Et hanc oblationem Ecclesia sola puram (14) offert fabricatori, offerens ei cum gratiarum actione ex creatura ejus. Judæi autem non offerunt: manus enim eorum sanguine plenæ sunt: non enim receperunt Verbum, quod offertur Deo (15). Sed neque omnes hæreticorum synagogæ. Alii enim alterum præter fabricatorem dicentes Patrem, ea quæ secundum nos creata sunt (16), offerentes ei, cupidum alieni ostendunt eum, et aliena concupiscentem. Qui vero ex defectione, et ignorantia, et passione dicunt facta ea, quæ sunt secundum nos, ignorantia, passionis et defectionis fructus offerentes, peccant in Patrem suum, contumeliam facientes magis ei, quam gratias agentes. Quomodo autem constabit eis (17), eum panem in quo gratiæ actæ sint, corpus esse Domini sui, et calicem sanguinis ejus (18), si non ipsum fabricatoris mundi Filium dicant, id est Verbum ejus, per quod lignum fructificat, et defluunt fontes, et terra dat primum quidem fenum, post deinde apicem, deinde plenum triticum in spica?

5. Πῶς... τὴν σάρκα 5. Quomodo autem

A (19) λέγουσιν εἰς φθορὰν χωρεῖν, καὶ μὴ μετέχειν τῆς ζωῆς, τὴν ἀπὸ τοῦ σώματος τοῦ Χυρίου, καὶ τοῦ αἵματος αὐτοῦ τραπεζομένην; Ἡ τὴν γνώμην ἀλλάξατοσαν, ἢ τὸ προφάριν τὰ εἰρημένα παρατελοῦσασαν. Ἡμῶν δὲ σύμφωνος ἡ γνώμη τῇ εὐχαριστίᾳ, καὶ ἡ εὐχαριστία... βεβαίως τὴν γνώμην... Προσφερόμεν δὲ αὐτῷ τὰ ὅσια, ἐμμελῶς κοινωνίας καὶ ἑνώσιν ἀπαγγέλλοντες, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν (22). Ὡς γὰρ ἀπὸ τῆς ἀρτος προσλαμβάνόμενος τὴν ἐκκλησίαν (24) τοῦ Θεοῦ, οὐκέτι κοινὸς ἀρτος ἐστίν,

rursus dicunt carnem in corruptionem (20) devenire, et non percipere vitam, quæ corpore (21) Domini et sanguine allitur? Ergo aut sententiam mutant, aut absterneant offerendo quæ prædicta sunt. Nostra autem consonans est sententia eucharistiæ, et eucharistia rursus confirmat sententiam nostram. Offerimus enim ei quæ sunt ejus, congruenter communicationem et unitatem prædicantes (23) carnis et spiritus. Quemadmodum enim qui est a terra panis, percipiens invocationem Dei, jam non

(14) *Puram*. Sic editt. Eras., Gallas. et Fenard. cum mss. Clarom., Arund. et Merc. 2, melius quam vetus Feuard. cod., Voss. et editt., Oxon., *pura*. Oblatio enim *pura* idipsum est quod paulo ante, et initio capituli, *sacrificium purum* ab Ecclesia oblatum dixit.

(15) *Verbum quod offertur Deo*. Ita tres antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss., nisi quod in priori et posteriori omissa sit vox *Deo*, quæ non admodum necessaria est, cum satis subintelligatur. At editt. cum mss. Arund. et Merc. 2 habent: *Verbum per quod offertur Deo*; sed prior lectio cum Irenæi scopo aptius congruit. Probat siquidem, nec Judæos, nec hæreticos puram oblationem offerre. Priorum *manus sanguine plenæ sunt*, nec *Verbum receperunt*, quod in sacrificio eucharistiæ, cuius typus et umbra erant veteris legis sacrificia, Deo Patri vere offertur. Hinc sequitur repudiatio divino Verbo incarnato, vera novæ legis hostia ab Ecclesia oblata, nihil jam Judæis esse residui, præter vanam et impuram sacrificii umbram. Idem dicendum de hæreticis, quibus constare non poterat panem eucharisticum esse corpus Domini sui, ac Verbi ipsius, nec proinde Verbum ipsum incarnatum offerri ab eis in sacrificio: cum Verbum mundi fabricatoris Filium esse nollent.

(16) *Ea quæ secundum nos creata sunt*. Alii, *ideo quæ secundum nos creaturæ sunt*.

(17) *Quomodo autem constabit eis*, etc. De his ac sequentibus consule dissert. 3, art. 7, ubi vanas Grabii argutias, quibus apertissime Irenæi de veritate eucharistiæ ac transubstantiatione sententiæ fucos inducere nititur, dissolutas reperiæ. Nec legere pigeat quæ de his scripsit doctissimus quondam atque piissimus episcopus Rossensis Joannes Fischerus lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 21 et seqq., ubi totam Irenæi de eucharistia doctrinam seriem atque connexionem dilucide aperit, et egregie ab Œcolampadii tritis munit.

(18) *Et calicem sanguinis ejus*. Supple, *calicem esse*, nisi sanguinem ejus legere malis.

(19) Πῶς τὴν σάρκα, etc. Græca hæc primus edidit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 488, descripta e ms. cod. Clarionotano *Parallelorum Joannis Damasc.*, ubi citantur tanquam τοῦ ἀγίου Ἐρη-

ναίου ἐκ τοῦ 8 ἀλέγχου καὶ ἀνατροπῆς τῆς ψευδανόμου γνώσεως.

(20) *In corruptionem*. Talem videlicet, ut nunquam resurgat.

(21) *Corpore*. Præpositionem *a* huius vocis præfixam delevi auctoritate Clarom.

(22) *Kal ὁμολογοῦντες... ἔγερσιν*. Aut hæc verba non reddit interpret, aut reddita scribis omiserunt. Suspecta Grabio videntur, mihi genuina. Perspicere nequit vir doctus, quomodo Irenæus πνεύματος ἔγερσιν dicere potuerit. Sed eodem et jure et sensu dicere potuit Irenæus πνεύματος ἔγερσιν, quo Tertull. lib. *De resurr. carn.*, cap. 2, dixit *resurrectionem animæ*, quatenus nimirum homine mortuo ipsa non perit, sed a corruptela servatur. Addit vir clariss. ista, *κοινωνίας καὶ ἑνώσιν ἀπαγγέλλοντες*, perfectum sensum non fundere, nisi construantur cum sequentibus vocibus, *σαρκὸς καὶ πνεύματος*. Atqui tantum abest construantur cum his vocibus, ut potius ab iis divelli debeant, et referri ad præcedentia. Paulo ante dixit Irenæus, hæreticis constare non posse eucharistiam esse corpus et sanguinem Domini sui, quod ipsum esse mundi fabricatoris filium et Verbum negent, id est, quod veram ac substantivam unionem divini Verbi cum vera humana carne et natura negent. Tum alterum eorumdem hæreticorum errorem, quo carnis resurrectionem impugnabant, perstringens, ait utrumque cum ea, quam de eucharistia profitebantur, fide pugnare: nostram autem consonantem esse sententiam eucharistiæ, et eucharistiam rursus confirmare sententiam nostram: *offerimus enim Deo τὰ ὅσια, quæ sunt ejus*, quæ ab ipso creata et condita sunt, panem scilicet et vinum in verum corpus et sanguinem Domini nostri conversa, et Verbum Patris ab ipso genitum; ἐμμελῶς κοινωνίας καὶ ἑνώσιν ἀπαγγέλλοντες, congruenter communionem et unionem prædicantes, Verbi nimirum cum corpore et sanguine Domini, quæ in eucharistia offeruntur, καὶ ὁμολογοῦντες σαρκὸς καὶ πνεύματος ἔγερσιν, et confidentes carnis et spiritus resurrectionem. Hic certe Irenæi sensus est, idque fatebitur quisquis anteceden-
(23) *Prædicantes*. Addendum ex Græco, et confidentes resurrectionem carnis et spiritus.
(24) *Τὴν ἐκκλησίαν*. Ἐπίκλησιν malle.

ἀλλ' εὐχαριστία, ἐκ δύο πραγμάτων συνεστηκυῖα, ἀπαγγέλου τε καὶ οὐρανίου· οὕτω καὶ τὰ σώματα ἡμῶν μεταλαμβάνοντα τῆς εὐχαριστίας, μὴκέτι εἶναι φθαρτά, τὴν ἀλπίδα τῆς εἰς αἰῶνας ἀναστάσεως ἔχοντα.

6. Offerimus enim ei, non quasi indigenti, sed gratias agentes dominationi (26) ejus, et sanctificantes creaturam. Quemadmodum enim Deus non indiget eorum quæ a nobis sunt, sic nos indigemus offerre aliquid Deo; sicut Salomon ait: « Qui miseretur pauperi, fenerat Deo »¹⁷. » Qui enim nullius indigens est Deus, in se assumit bonas operationes nostras, ad hoc ut præstet nobis retributionem bonorum suorum, sicut Dominus noster ait: « Venite, benedicti Patris mei, percipite præparatum vobis regnum. Esurivi enim, et dedistis mihi manducare; sitivi, et potastis me; hospes fui, et collegistis me; nudus, et cooperuistis me; infirmus, et visitastis me; in carcere, et venistis ad me »¹⁸. » Sicut igitur non his indigens, vult tamen a nobis propter nos fieri, ne simus infructuosi: ita id ipsum Verbum populo præceptum faciendarum oblationum, quamvis non indigeret eis, ut discerent (27) Deo servire; sic et (28) ideo 252 nos quoque offerre vult munus ad altare frequenter sine intermissione. Est ergo altare in caelis (illuc enim preces nostræ, et oblationes diriguntur), et templum (29), quemadmodum Joannes in Apocalypsi ait: « Et apertum est templum Dei »¹⁹; » et tabernaculum: « Ecce enim, » inquit, « tabernaculum Dei, in quo habitabit cum hominibus »²⁰. »

CAPUT XIX²¹.

Terrena quidem celestium typos esse posse: sed ipsa celestia aliarum rerum supernarum et ignotarum typos, aut Deum nobis notum alterius ignoti typum sine insania dici non posse.

1. Munera autem, et oblationes, et sacrificia om-

¹⁷ Proverb. xix, 17. ¹⁸ Matth. xxv, 34 seqq. ¹⁹ Cap. XXXVI. ²⁰ Isa. xl, 12.

(25) Resurrectionis. In sæcula addit textus Græcus.

(26) Dominationi. Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et Grab., et sic etiam legebat OEcotampadius apud Joannem Fischerum lib. iv *De verit. euchar.*, cap. 24. In cæteris donationi.

(27) Discerent. Editi. *disceret.*

(28) Sic et. In Arund., Ottob., Merc. 2, et editi. Oxon., *sicut et.*

(29) Et templum. Sic omnes mss. Legendum monet Latinus, et est templum; an ex cod. Vat. an ex mera conjectura? non dicit. At in Eras., Gallas. et Feuard. male: et ad templum.

(30) In monte. Vocem Sinai additam a recentioribus, explicationis gratia, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(31) Assimilare spiritualium imaginem. In Eras., Gallas. et Feuard. corrupte: assimilari spiritualium imaginum.

(32) Ipse sermo. Scriptura videlicet sacra, ad cujus diversa loca alludit in sequentibus.

communis panis est, sed A nia, in typo populus accepit, quemadmodum ostensum est Moysi in monte (30) ab uno et eodem Deo, cujus et nunc in Ecclesia glorificatur nomen in omnibus gentibus. Sed terrena quidem, quæ sunt erga nos disposita, congruit typos esse eorum quæ sunt celestia, ab eodem tamen Deo facta. Nec enim aliter poterat assimilare spiritualium imaginem (31). Quæ autem supercoelestia, et spiritalia sunt, et quantum ad nos spectat, invisibilia et inenarrabilia, typos rursus alterorum celestium dicere et alterius Pieromatis, et Deum alterius Patris imaginem esse; et errantium est a veritate, et omnimodo stultorum et hebetum. Cogentur enim hi tales, quemadmodum aspernumero ostendimus, semper typos typorum, et imagines imaginum adin-

venire, et nunquam fingere animum suum in uno et vero Deo. Supra enim Deum factæ sunt cogitationes ipsorum, supergressi cordibus suis ipsum magistram, suspicione quidem superelati et supergressi, veritate autem declinantes a vero Deo.

2. ²² Ad quos juste quis dicat, quemadmodum ipse sermo (32) suggerit (33): Quatenus super Deum extollitis cogitationes vestras, inconsiderate elati? Audistis « mensos esse cœlos in palma »²³ (34); » dicite mihi mensuram, et enarrate multitudinem cubitorum (35) innumerabilem: exponite mihi plenitudinem, latitudinem, et longitudinem, et altitudinem, circummensationis initium et finem, quæ non intelligit cor hominis; et non comprehendit (36) ea. Vere enim magna sunt thesauruphylacia celestia: immensurabilis est in corde Deus, et incomprehensibilis in animo, qui comprehendit terram pugillo. Quis respicit (37) mensuram dexteræ ejus? Digitum (38) quis cognoscit; aut manum ejus quis intelligit (39), eam quæ mensurat immensa, eam quæ tendit mensura sua mensuram cœlorum, et constringit pugillo terram cum abyssis, quæ in se continet latitudinem, et longitudinem, et profundum deorsum, et altitudinem supernam universæ conditionis, quæ videtur, quæ auditur et intelligitur, et quæ invisibilis est? Et propter hoc « super

²² Apoc. xi, 19. ²³ Apoc. xxi, 3. ²⁴ Cap. XXXV.

(33) Suggestit Al., suggeretur.

(34) Palma. Editi. cum Merc. 2, palmo.

(35) Cubitorum. Sic. Clarom. et omn. Anglic. In Erasim. et Gallas., cœlorum. Feuard. vero utrumque retinuit.

(36) Intelligit... comprehendit. Ita Feuard. in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc vitio... scribæ legatur, intelligitur. In aliis, intelligit... comprehendet. In Arund., adprehendit.

(37) Respiciat. Ita Clarom. in Feuard. marg. et Voss., respiciat; in aliis, prospiciat.

(38) Mensuram dexteræ ejus? Digitum, etc. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss. melius quam alii: mensuram et dexteræ ejus digitum quis, etc. Nam mensuram ad dexteram esse referendam demonstrant quæ paulo post subjiciuntur: Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, etc.

(39) Cognoscit... intelligit. Alii, cognoscat... intelligit.

omne initium (40), et potestatem, et dominationem, et omne nomen quod nominatur⁴⁴; omnium quæ facta sunt et condita sunt, existens Deus. Ipse est qui cælos implet, et perspicit abyssos, qui est et cum unoquoque nostrum: «Deus,» enim inquit, «appropinquans ego sum, et non Deus de longinquo. Si absconditur homo in absconsis, et ego eum non videbo⁴⁵?» Manus enim ejus apprehendit omnia: et ipsa est quæ cælos quidem illuminat, illuminat etiam quæ sub cælo sunt, et scrutatur renes et corda, et in absconsis inest et in secretis nostris, et in manifesto alit et conservat nos.

3. Si autem plenitudinem et magnitudinem manus ejus non comprehendit homo, quemadmodum poterit quia intelligere aut cognoscere in corde tam magnum Deum? Quem quasi jam mensi sint et perspexerint, et universum eum decurrerint, super eum esse aliud Pleroma Æonum confingunt, et alterum Patrem; ad cælestia quidem non suspicientes, vere autem in profundum (41) Bythum dementiæ descendentes: Patrem quidem dicentes suum finiri usque ad ea quæ sunt extra Pleroma, Demiurgum vere rursus non attingere usque ad Pleroma: et sic neutrum eorum ponunt esse perfectum et comprehendentem omnia. Deerit enim illi quidem universa, quæ est extra Pleroma, mundi fabricatio (42); huic autem quæ est intra Pleroma, fabricatio (43), et nenter eorum erit omnium Deus. Quoniam autem magnitudinem Dei ex his quæ facta sunt, nemo emarrare potest, hoc omnibus manifestum est: et quoniam magnitudo ejus non deficit, sed omnia continet (44), et pervenit usque ad nos, et nobiscum est, omnis quicumque digne Deo sapit, constabitur.

253 CAPUT XX⁴⁶.

Unum Deum per Verbum et Spiritum sanctum omnia quæ in mundo sunt condidisse: atque invisibilem licet in hac vita, et incomprehensibilem, non tam

men ignotum esse: nullo quem opera prædicent, et cujus verbum multis modis semper videndum ac cognoscendum præbuerit.

1. Igitur secundum magnitudinem non est cognoscere Deum; impossibile est enim mensurari Patrem: secundum autem dilectionem ejus (hæc est enim quæ nos per Verbum ejus perducit ad Deum) obedientes ei, semper discimus quoniam est tantus Deus, et ipse est qui per semetipsum constituit, et elegit (45), et adornavit (46), et continet omnia: in omnibus autem (47) et hunc mundum, qui est secundum nos. Et nos igitur cum his, quæ continentur ab eo, facti sumus. Et hic est de quo Scriptura ait: «Et plasmavit Deus hominem (48), limum terræ accipiens, et insufflavit in faciem ejus flatum vitæ⁴⁷.» Non ergo angeli fecerunt nos, nec nos plasmaverunt, nec angeli potuerunt (49) imaginem facere Dei; nec alius quis, præter Verbum Domini, nec Virtus longe abiciens a Patre universorum. Nec enim indigebat horum Deus, ad faciendum quæ ipse apud se prædeterminat fieri, quasi ipse suas non haberet manus (50). Adest enim ei semper Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus (51), per quos, et in quibus omnia libere et sponte fecit, ad quos et loquitur, dicens: «Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram⁴⁸;» ipse a semetipso substantiam creaturæ, et exemplum factorum et figuram in mundo ornamentorum accipiens.

2. Καλῶς οὖν εἶπεν (52)

C ἡ Γραφή, ἡ λέγουσα: «Πρῶτον πάντων πλάσας, ὅτι εἰς ἐστὶν ὁ Θεός, ὁ τὰ πάντα κτίσας, καὶ καταρτίσας, καὶ ποιήσας ἐκ τοῦ μὴ ὄντος εἰς τὸ εἶναι τὰ πάντα.

2. Bene ergo pronuntiavit Scriptura (53), quæ dicit: «Primo omnium crede, quoniam unus est Deus, qui omnia constituit, et consuminavit; et fecit ex eo quod non erat, ut essent omnia:

⁴⁴ Ephes. 1, 21. ⁴⁵ Jerem. xxiii, 23. ⁴⁶ Cap. XXXVII. ⁴⁷ Gen. 1, 7. ⁴⁸ Gen. 1, 26.

(40) Omne initium. Ἰδὼν ἀρχὴν hic vertere debuisse interpres, omnem principatum.

(41) Profundum. Hæc vox glossema sapit.

(42) Mundi fabricatio. Mundi deest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

(43) Fabricatio mundi. Mundi huic voci iterum præmissum in omnibus edit. delevi auctoritate mox citat. codd. Neque enim mundi fabricationem intra Pleroma esse dicebant Valentiniani.

(44) Omnia continet. Clarom., omnia implet.

(45) Elegit. Ita Feuard in marg., Clarom. et Voss. melius quam cæteri omnes, fecit. Eos enim refellit Irenæus, qui alebant. Demiurgum rerum condendarum typos, imagines ac modum desuper accepisse, nec proinde quod creandum vellet, a se elegisse, neque sponte et libere, ut mox subdit, sed ab alio motum.

(46) Adornavit. In Merc. 1, ordinavit.

(47) In omnibus autem. Et nos addunt edit. cum Arund. et Merc. 2. Melius omittunt Clarom. et Voss.; hic enim principium statuit auctor, ex quo periodo sequenti concludit et nos factos esse.

(48) Hominem. Ad imaginem addidit Feuard. repugnantibus nedum Eras., Gallas., Clarom., Arund.

et Merc. 2, sed et ipso sacro textus.

(49) Potuerunt. Feuard. in marg. et Voss., potuerant.

(50) Quasi ipse suas non haberet manus. Hic ut et lib. v, cap. 1 et 28, Filium et Spiritum sanctum Dei manus dicit; quia, ut mox explicat, per eos, et in iis omnia libere et sponte fecit.

(51) Verbum et Sapientia, Filius et Spiritus. Notasse forsitan non abs re erit, ut Filio Verbi, sic et Spiritui sancto, Sapientia nomen ab Irenæo tribuit; quo nomine eundem Spiritum sanctum designat Theophilus Antioch. lib. 1 Ad Autolyce., p. 21, et lib. 11, p. 114 edit. Oxon.

(52) Καλῶς οὖν εἶπεν. Græca hæc ex Eusebio lib. v, cap. 8, petita sunt, exceptis ultimis verbis, καὶ ποιήσας, etc., quæ adjecit Græb. ex Athanasii libro De decretis Nicænæ synodi paulo post medium. Eadem, dempta ultima voce, τὰ πάντα, descripsit idem Athanas. lib. De incarnat. Verbi, paulo post init. et in epist. ad episcopos Africæ. ante medium.

(53) Scriptura. Hermæ Pastorem intelligit, ex cujus lib. 11, mand. 1, verba hic citata desumpta sunt. Quod vero librum huic velut canonicum al-

omnium capax, et qui a nemine capitur. Bene A iterum : « Cum pararet cœlum, eram cum illo, et cum firmos faceret fontes abyssi, quando fortia faciebat fundamenta terræ, eram apud eum aptans. Ego eram cui adgaudebat, quotidie autem lætabar (60) ante faciem ejus in omni tempore, cum lætaretur orbe perfecto, et jocundabatur (61) in filiis hominum ? »

254. 4. Unus igitur Deus, qui verbo et sapientia fecit et aptavit omnia : hic est autem Demiurgus, qui et mundum hunc attribuit humano generi, qui secundum magnitudinem quidem ignotus est omnibus his, qui ab eo facti sunt (nemo enim investigavit altitudinem ejus, nec veterum, qui quieverunt (62), nec eorum qui nunc sunt); secundum autem dilectionem cognoscitur semper per eum, per quem constituit omnia. Est autem hic Verbum ejus, Dominus noster Jesus Christus, qui novissimis temporibus homo in hominibus factus est, ut finem conjungeret principio, id est hominem Deo. Et propterea prophetæ ab eodem Verbo propheticum accipientes charisma, prædicaverunt ejus secundum carnem adventum, per quem commistio et communio Dei et hominis secundum placitum Patris facta est, ab initio prænuntiante Verbo Dei, quoniam videlicet Deus ab hominibus, et conversabitur cum eis super terram, et colloqueretur, et adfuturus esset suo plasmati, salvans illud, et perceptibilis ab eo, et liberans nos de manibus omnium odientium nos, hoc est, ab universo transgressionis spiritu : et faciens nos servire sibi in sanctitate et justitia omnes dies nostros, uti complexus homo Spiritum Dei, in gloriam cedat Patri.

3. Et quoniam Verbum, id est Filius, semper C cum Patre erat, per multa demonstravimus. Quoniam autem et sapientia, quæ est Spiritus, erat apud eum (57) ante omnem constitutionem, per Salomonem ait : « Deus sapientia fundavit terram, paravit autem cœlum prudentia. Sensus ejus abyssi eruperunt, nubes autem manaverunt ros ». Et rursus : « Dominus creavit me principium viarum suarum in opera sua, ante sæcula (58) fundavit me, in initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret (59), et priusquam procederent fontes aquarum, antequam montes confirmarentur : ante omnes autem colles genuit me ». Et

⁵⁷ Malach. II, 10. ¹ Ephes. IV, 6. ² Matth. XI, 27. ³ Apoc. III, 7. ⁴ I Petr. II, 22. ⁵ Prov. III, 19, 20. ⁶ Prov. VIII, 22 et seqq. ⁷ Ibid., 27 et seqq.

leget, nihil mirum : eodem enim modo citatum reperies a pluribus aliis antiquis Patribus, Græcis præsertim, quibus fuit in pretio. Horum testimonia collegit Cotelerius, et Hieronæ libris a se editis præmisit.

(54) *Aperiet... et claudet : claudet... aperiet.* Clarom., *aperiet et claudet : claudet... aperiet*, cum quo quoad priorem partem consentit Feuard. in marg. At in Voss., ubique in futuro, *aperiet... claudet.* Consonat quoad *aperiet*, Merc. 1. In editi. ubique præsens tempus.

(55) *Carnes.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *car-nem.*

(56) *Nostri.* Hanc vocem addidi ex Clarom.

(57) *Eum.* Scilicet *Patrem.* Sic mss. omnes. In editi. *Deum.*

(58) *Sæcula.* Al. *sæculum.*

(59) *In initio antequam terram faceret, priusquam abyssos constitueret.* Hic non consentiunt se-

D cum invicem Irenæi codd. In editi. omnibus, ut et in mss. Arund. et Merc. 2 leguntur duntaxat : *in initio antequam terram faceret*; omissis, *priusquam abyssos constitueret.* In Clarom. e contrario, ut et in Voss., hæc habentur solum. At utrumque comma retinendum esse demonstrat sacer textus.

(60) *Lætabar.* Sic mss. In editi., *delectabar.*

(61) *Jocundabatur.* Editi. cum Arundel. et Merc. 2, *jocundaretur.*

(62) *Nec veterum qui quieverunt.* In vet. Feuard. cod. dum priores voces omittuntur : in Voss. et Clarom. sola vox *veterum*; at in hoc, pro *quieverunt*, legitur *qui erant.* Utrumque retinere cum Feuard. placuit.

(63) *Videretur.* Hoc autem dicunt, additum in editi. et cod. Arund. ac Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss., id enim majoris claritatis gratia, sed abs re additum videtur.

(64) *Igitur.* Al., enim.

Ipsi Deum videbunt⁶⁵. Sed secundum magnitudinem quidem ejus, et mirabilem gloriam, « nemo videbit Deum, et vivet »; » incapabilis enim Pater: secundum autem dilectionem et humanitatem, et quod omnia possit, etiam hoc concedit iis qui se diligunt, id est videre Deum, quod et prophetabant prophetae. Quoniam « quæ impossibilia apud homines, possibilia apud Deum⁶⁶. » Homo etenim a se non videt (65) Deum. Ille autem volens videtur hominibus, quibus vult, et quando vult, et quemadmodum vult. Potens est enim in omnibus Deus: visus quidem tunc per Spiritum prophetis (66), visus autem et per Filium adoptivo, videbitur autem et in regno cælorum paternaliter; Spiritus quidem preparante hominem in Filio (67) Dei, Filio autem adducente ad Patrem, Patre autem incorruptelam donante in æternam vitam, quæ unicuique evenit ex eo quod videat Deum.

Ὅσοι βλέποντες (68) Quemadmodum enim τὸ φῶς, ἐντός εἰσι τοῦ φωτός, καὶ τῆς λαμπρότητος αὐτοῦ μετέχουσιν· οὕτως οἱ βλέποντες τὸν θεόν, ἐντός εἰσι τοῦ θεοῦ, μετέχοντες αὐτοῦ τῆς λαμπρότητος ζωῆς οὖν μετέξουσιν οἱ ὁρῶντες θεόν. Καὶ διὰ τοῦτο ὁ ἀχώρητος, καὶ ἀκατάληπτος, καὶ ἀόρατος, ὁρῶμενον ἑαυτὸν, καὶ καταλαμβάνομενον, καὶ χωρούμενον τοῖς πιστοῖς παρέσχεν· ἵνα ζωοποιήσῃ τοὺς χωροῦντας, καὶ βλέποντας αὐτὸν, διὰ πίστεως. Ὡς γὰρ τὸ μέγεθος αὐτοῦ ἀνεξίχνιαστον, οὕτω καὶ ἡ ἀγαθότης αὐτοῦ ἀνεξήγητος, δι' ἧς βλέπο-

μενος ἀνδιδῶσι τοὺς ὁρῶσιν αὐτόν. Ἐπὶ ζῆσαι ἀνευ ζωῆς οὐχ οὖν τε ἦν· ἡ δὲ ὑπαρξίς τῆς ζωῆς ἐκ τῆς τοῦ θεοῦ περιγίγνεται· μετοχῆς· μετοχῇ δὲ θεοῦ ἐστὶ τὸ γινώσκειν θεόν, καὶ ἀπολαύειν τῆς χρηστότητος αὐτοῦ.

lis: per quam visus (73) vitam præstat iis qui vident eum. Quoniam vere sine vita impossibile est: subsistentia autem vitæ de Dei participatione evenit: participatio autem Dei est videre Deum, et frui bonitate ejus.

6. Homines igitur videbunt Deum, ut vivant (74), per visionem Immortales facti, et pertingentes usque in Deum. Quod, sicut prædixi, per prophetas figuratim manifestabatur, quoniam videbitur Deus ab hominibus, qui portant Spiritum ejus, et semper adventum ejus (75) sustinent. Quemadmodum et in Deuteronomio Moyses ait: « In die ista videbimus (76), quoniam loquetur Deus ad hominem, et vivet¹¹. » Quidam enim eorum videbant Spiritum propheticum, et operationes ejus in omnia genera charismatum effusas (77): alii vero adventum Domini, et eam quæ est ab initio administrationem, per quam (78) fecit voluntatem Patris, quæ est in cælis, et quæ est in terris: alii vero et glorias paternas temporibus aptas, et ipsis qui videbant, et tunc audiebant, et hominibus (79) qui deinceps audituri erant. Sic igitur manifestabatur Deus: per omnia enim hæc Deus Pater ostenditur, Spiritu quidem operante, Filio vero ministrante, Patre vero comprobante, homine vero consummato (80) ad salutem. Quemadmodum et per prophetam 255 Osee ait: « Ego, » inquit, « visiones multiplicavi, et in manibus prophetarum assimilatus sum¹² (81). » Apostolus autem idipsum exposuit, dicens: « Divisiones autem charismatum sunt, idem autem Spiritus: et divisiones minorum sunt, et idem Dominus (82): et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus ad utilitatem¹³. » Sed quoniam qui

⁶⁵ Matth. v, 8. ⁶⁶ Exod. xxxiii, 20. ⁶⁷ Luc. xviii, 27.

¹¹ Deut. v, 24. ¹² Osee. xii, 10. ¹³ 1 Cor. xii, 4 et seqq.

(65) *Videt... videtur.* Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *videbit... videbitur*: sed minus recte, ut sequentia demonstrant.

(66) *Prophetis.* Arund. et edit. Oxon., *prophetice*.

(67) *In Filio.* Sic recte Clarom., Voss. et vetus Feuard. cod.; ceteri male, in *Filiam*. Sensus enim est, hominem in Filio Dei carne induto, quem oculis videre licuit, seu per visionem Filii incarnati præparari ad videndum ipsum Patrem intuitivè, ut loquuntur, in regno cælorum.

(68) *Ὅσοι βλέποντες.* Hæc ex Damasceni *Parallelis* litt. π, tit. 23, eruta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 501. Priorem partem allegavit quoque Antonius Melissa serm. 1, qui est de fide.

(69) *Vivificat autem eos... Deum.* Hæc desiderantur in Clarom. et Voss.

(70) *Et invisibilis.* Hæc addidi ex textu Græco: addenda enim esse demonstrat vox *visibilem*, quæ his ex adverso respondet, sicuti *comprehensibilem*, τῷ *incomprehensibilis*.

(74) *Homines.* Græca sonant, *fidelibus*.

(72) *Videntes se.* Per fidem aditum in Græco.

(73) *Per quam visus.* Sic Clarom. et om. Anglie. cum textu Græco et edit. Oxon. In aliis deest *visus*.

(74) *Ut vivant.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, et *vivent*.

(75) *Ejus.* Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *Christi*.

(76) *Videbimus.* *Vidimus* in Græco τῶν Ὁ.

(77) *Effusas.* Alii, *effusa*.

(78) *Per quam.* Eras., Gallas. et Feuard. *per quem*.

(79) *Homines.* Alii, *omnibus*.

(80) *Consummato.* Ita Clarom., Voss. et Grab. Reliqui *perperam, consummante*.

(81) *Assimilatus sum.* Sic recte Clarom. Alii omnes male, *assimulatus sum*.

(82) *Et idem Dominus.* Ita Clarom. suffragante Græco sancti Pauli textu, καὶ ὁ αὐτὸς Κύριος. Consentit et Voss., nisi quod pro *Dominus*, habeat *Deus*. Alii, *idem autem Dominus*.

omnia in omnibus operatur, Deus est; qualis et quantus est, invisibilis et inenarrabilis est omnibus quæ ab eo facta sunt, incognitus autem nequaquam: omnia enim per Verbum ejus discunt, quia est unus (83) Deus Pater, qui continet omnia, et omnes esse præstat, quemadmodum in Evangelio scriptum est: « Deum nemo vidit unquam, nisi unigenitus (84) Filius, qui est in sinu Patris; ipse enarravit ».

7. Enarrat ergo ab initio Filius Patris, quippe qui ab initio est cum Patre, qui et visiones propheticas, et divisiones charismatum, et ministeria sua, et Patris glorificationem consequenter et composite ostenderit humano generi, apto tempore ad utilitatem. Ubi est enim consequentia, illic et constantia: et ubi constantia, illic et pro tempore (85): et ubi pro tempore, illic et utilitas: et propterea Verbum dispensator paternæ gratiæ factus est ad utilitatem hominum, propter quos fecit tantas dispositiones, hominibus quidem ostendens Deum, Deo autem (86) exhibens hominem: et invisibilitatem quidem Patris custodiens, ne quando homo fieret contemptor Dei, et ut semper haberet ad quod proficeret; visibilem autem rursus hominibus per multas dispositiones ostendens Deum, ne in totum deficiens a Deo homo, cessaret esse. Gloria enim Dei vivens homo: vita autem hominis visio Dei. Si enim quæ est per conditionem (87) ostensio Dei vitam præstat omnibus (88) in terra viventibus, multo magis ea quæ est per Verbum manifestatio Patris, vitam præstat his qui vident Deum.

8. Quoniam ergo Spiritus Dei per prophetas futura significavit, præformans et præcæptans ad id ut subtili Deo simus, futurum autem erat, ut homo per sancti Spiritus beneplacitum videret (89); necessario oportebat eos, per quos futura prædicabantur, videre Deum, quem ipsi hominibus videndum intimabant: uti non solum dicitur (90) prophete Deo, et Dei Filius, et Filius, et Pater, sed et ut videatur omnibus membris sanctificatis et edoctis ea quæ sunt Dei: ut præformaretur et meditaretur (91) homo applicari in eam gloriam, quæ postea revelabitur his qui diligunt Deum. Non enim solo sermone prophetabant prophetae, sed et visione, et conversatione, et actibus quos faciebant,

A secundum id quod suggererat Spiritus. Secundum hanc igitur rationem invisibilem videbant Deum, quemadmodum Isaias ait: « Regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis »; significans, quoniam videbit oculis Deum homo, et vocem ejus audiet. Secundum hanc igitur rationem et Filium Dei hominem videbant conversatum cum hominibus, id quod futurum erat prophetantes, eum qui nondum aderat, adesse dicentes, et impassibilem passibilem annuntiantes, et eum qui tunc in cælis, in limum mortis descendisse dicentes. Et reliquas autem ejus recapitulationis dispositiones, quasdam quidem per visiones videbant, quasdam per verbum annuntiabant, quasdam vero per operationem typice significabant; quæ quidem videnda erant, visibiliter (92) videntes; quæ vero audienda erant, sermone præconantes; quæ vero agenda erant, operatione perficientes; universa vero prophetice annuntiantes. Propterea et Moyses transgressori quidem legis populo igneum Deum esse dicebat, igneum a Deo diem superduci eis minitans »; his vero qui erga Deum timorem habebant, « Dominus Deus, » dicebat, « misericors, et pius, et magnanimus, et magnæ miserationis, et verax, justitiam servans, et misericordiam in millia, auferens injustitias, et nequitias, et peccata ».

9. Et Verbum quidem loquebatur Moysi apprensus in conspectu, « quemadmodum si quis loquatur ad amicum suum ».

C Moyses vero cupivit manifeste videre eum qui secum loqueretur, et dictum est ei: « Sta in loco alto petrae, et manus mea contegam super te. Quando vero transierit claritas (93) mea, tunc videbis quæ sunt posteriora mea: facies autem mea non videbitur tibi: non enim videt homo faciem meam, et vivet »; utraque significans, quoniam et impossibilis est homo (94) videre Deum, et quoniam per sapientiam Dei in novissimis temporibus videbit eum (95) homo in altitudine petrae, hoc est, in eo qui est secundum hominem ejus adventu. Et propter hoc facie ad faciem confabulatus est cum eo in altitudine montis, assistente etiam Elia, quemadmodum Evangelium retulit », restituens in fine pristinam repromissionem.

10. Non igitur manifeste ipsam (96) faciem Dei

⁸³ Joan. 1, 18. ⁸⁴ Isa. vi, 5. ⁸⁵ Deut. iv, 24. 21 et seqq. ⁸⁶ Matth. xvii, 5.

(83) Quia est unus. Sic Clarom. Reliqui corrupte, D qui est unus.

(84) Nisi unigenitus. Nisi omisit Feuard., sed contra omnium Irenæi codd. auctoritatem.

(85) Illic et pro tempore. I. e. illic et temporis opportunitas.

(86) Deo autem. Sic Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Grab.; et sic pro Deum autem, ut vitiose habent reliqua exemplaria, legendum jam monuerat Georgius Bullus in Defensione fidei Nicænæ pag. 469.

(87) Quæ est per conditionem. I. e. quæ est per res creatas, seu quæ ex rebus creatis colligitur.

(88) Omnibus. Alias, hominibus.

(89) Videret. Subintellige, Deum.

(90) Dicitur. Hic pro annuntietur accipitur.

(91) Meditaretur. Editi. cum Arund. et Merc. 2, præmeditaretur. Meditaretur hic pro exerceretur, vel exerceret se. Vide col. 510, not. 7.

(92) Visibiliter. Deest in Feuard. edit.

(93) Claritas. Gloria in Feuard. marg. et Voss.

(94) Impossibilis est homo. Sic (Græcorum more, pro imper est, impotens est homo ad, etc. Græco ἀδύνατος τὸν) Clarom., Voss. et Arundel. Quam phrasin haud intelligentes alii scripserunt, impossibile est homini.

(95) Temporibus.... eum. Diebus in Feuard. marg. et Voss., Deum in editi. et Merc. 2.

(96) Ipsam. Eras. et Gallas., ipsi.

videbant prophetæ, sed dispositiones et mysteria, A quo et Dominus dixit: « Denique nemo vidit unquam ²². » Verbum autem ejus, quemadmodum volebat ipse, et ad utilitatem videntium, claritatem monstrabat Patris, et dispositiones exponebat (quemadmodum et Dominus dixit: « Unigenitus Deus (3), qui est in sinu Patris, ipse enarravit ²³; » et ipse autem interpretatur (4) Patris Verbum, utpote dives, et multas existens): non in una figura, nec in uno caractere videbatur videntibus eum, sed secundum dispensationum ejus causas sive efficaciam, sicut in Daniele scriptum est ²⁷. Aliquando enim cum his qui erant circa Ananiam, Azariam, Misaelem, videbatur assistens eis in fornace ignis, et in camino, et liberans eos de igne: « Et visio, » inquit, « quarti similis Filio Dei. » Aliquando autem « lapis a monte abscissus sine manibus; » et percussiens temporalia regna, et ventilans ea, et ipse replens universam terram ²⁸. Rursum hic idem videtur quasi Filius hominis in nubibus cœli veniens, et appropinquans ad Veterem dierum, et sumens ab eo universam potestatem, et gloriam, et regnum. « Et potestas, » inquit, « ejus potestas æterna, et regnum ejus non interibit ²⁹. » Sed et Joannes Domini discipulus in Apocalypsi sacerdotalet et gloriosum regni ejus videns adventum: « Conversus sum, » inquit, « videre vocem quæ loquebatur mecum, et conversus vidi septem candelabra aurea, et inter candelabra similem Filio hominis indutum poderem (5), et cinctum (6) ad mammæ zonam auream. Caput autem ejus et capilli albi, quemadmodum lana alba, quomodo nix; et oculi ejus ut flamma ignis; et pedes ejus similes chalcobano, quemadmodum in camino succensus est (7). Et vox ejus quasi vox aquarum, et habet stellas septem in manu dextera sua, et de ore ejus romphæa ex utraque parte acuta exibat, et facies ejus quemadmodum sol fulgens in virtute sua ³⁰. » In his enim aliquid a Patre clarum ejus (8) significat, ut caput: aliquid vero sacerdotalet, ut poderem (9) (et propter hoc Moyses secundum hunc typum vestivit pontificem); aliquid vero ad il-

B

C

11. Igitur si neque Moyses vidit Deum, nec Elias, nec Ezechiel, qui multa de cœlestibus viderunt; quæ autem ab his videbantur, erant similitudines claritatis Domini, et prophetiæ futurorum: manifestum est, quoniam Pater quidem invisibilis, de

²² Illi Reg. xix, 11, 12. ²³ Ezech. i, 1 et seqq. ²⁴ Ezech. ii, 1. ²⁵ Joan. i, 18. ²⁶ Ibid. ²⁷ Dan. iii, 92. ²⁸ Dan. ii, 34. ²⁹ Dan. vii, 13, 14. ³⁰ Apoc. i, 12 et seqq.

(97) *Per hæc.* In Feuard. marg. et Clarom., post D hæc.

(98) *Et prophetes.* Ita Clarom., Arund., Merc. 1 et Grab. Alii corrupte, et *per prophetas.*

(99) *Edocebatur.* In Arund. et Merc. 2, et docebatur. In Eras., Gallas. et Feuard. pejus, *docebantur.*

(1) *Prophetæ proprie.* Eras. et Gallas., Arundel., Merc. 2, et Ottob., *prophetæ priores.*

(2) *Figure.* Al., *figuram.*

(3) *Unigenitus Deus. Unigenitus Filius* in editis N. Test. exemplaribus.

(4) *Interpretatur.* Græbius posuit *interpretator*, inducus, inquit cod. Arund. in quo legitur *interpretat*, annexo ad ultimam litteram signo abbreviationis. At signum illud abbreviationis in mss. longe frequentius denotatur *ut* quam *et*, ut norunt qui in horum lectione versati sunt: saltem quod hic de-

notet *et* certo asserere non potest vir doctus. Levior ergo videtur hæc conjectura, ut mutetur antiqua lectio, quæ aliunde non incongruum parit sensum, modo textus recte distinguatur.

(5) *Poderem.* Editi. cum Arund. et Merc. 2, *poderere.*

(6) *Cinctum.* Sic omnes mss. Editi, *accinctum.*

(7) *Succensus est.* Nostra N. Test. exemplaria habent *πεντρωμένον, succensi*, scilicet *pedes.*

(8) *A Patre clarum ejus.* I. e. claritatem, seu gloriam quam habet a Patre. Alludere videtur ad illud Joannis i, 14: *Vidimus gloriam ejus, gloriam quasi unigeniti a Patre.*

(9) *Poderere.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Cæteri, *poderem.* Sed exigit constructio lo-gatur *poderere*, in nominativo casu, *poderere, poderes*; quod quamvis analogiæ Græcæ repugnet, tolerabilius tamen quam *poderem* in accusativo.

nem (10), quemadmodum chalcolithanum in camino succensum, quod est fortitudo fidei, et perseverabile orationum: propterea (11) adveniens in fine temporum succensionis incendium. Joanne vero non sustinente visionem (« Cecidi » enim, inquit, « ad pedes ejus quasi mortuus », ut fieret, quod scriptum est: « Nemo videt Deum et vivet »), et vivificans eum Verbum, et admonens, quoniam ipse est in cujus pectore recumbat ad cœnam, interrogans quis esset qui inciperet eum tradere, dicebat: « Ego sum primus, et ego novissimus (12); et qui vivo, et fui mortuus, et ecce vivo in sæcula sæculorum, et habeo claves mortis et inferorum ». Et post hæc in secunda visione eundem Dominum videns: « Vidi » enim, inquit, « in medio throni, et quatuor animalium, et in medio presbyterorum, agnum stantem quasi occisum, habentem cornua septem, et oculos septem, qui sunt septem spiritus Dei, dimissi in universam terram ». Et rursum de eodem ipso agno ait: « Et ecce equus albus, et qui sedebat super eum vocabatur fidelis et verus, et per justitiam judicat et pugnat, et oculi ejus sicut flamma ignis, et in capite ejus diademata multa, habens nomen scriptum, quod nemo scit, nisi ipse: et circumamictus vestimentum aspersum sanguine, et vocatur nomen ejus Verbum Dei. Et exercitus cœli sequebantur (13) in equis albis, vestiti byssinum album mundum: et de ore ejus procedit romphaea acuta, ut in ea percutiat gentes: et ipse pascet (14) eos in virga ferrea, et ipse calcet lacum (15) vini furoris iræ Dei omnipotentis, et habet super vestitum, et super femur suum, nomen scriptum: Rex regum et Dominus dominorum » (16). Sic semper Verbum Dei velut 257 lineamenta rerum futurarum habet, et velut species dispositionum Patris hominibus ostendebat, docens nos quæ sunt Dei.

12. Non solum autem per visiones quæ videban-

tur, et per sermones qui præconabantur, sed et in operationibus visus est prophetis, ut per eos præfiguraret et præmonstraret futura. Propter quod et Osee propheta accepit « uxorem fornicationis; » per operationem prophetans, « quoniam fornicando fornicabitur terra a Domino », hoc est, qui super terram sunt homines; et de hujusmodi hominibus beneplacitum habebit Deus assumere Ecclesiam sanctificandam communicatione Filii ejus, sicut et illa sanctificata est communione (17) prophetæ. Et propter hoc Paulus « sanctificatam » ait « infidelem mulierem in viro fidei ». Adhuc etiam filios suos nominavit propheta, « Non misericordiam consecuta, » et « Non populus »: ut, quemadmodum Apostolus ait, « fiat qui non populus, populus: et ea quæ non est misericordiam consecuta, misericordiam consecuta: et in loco liberata (18), in quo vocabatur non populus, ibi vocabuntur filii Dei vivi ». Id quod a propheta typice per operationem factum est, ostendit Apostolus vero factum in Ecclesia a Christo (19). Sic autem et Moyses Æthiopissam accipiebat (20) uxorem, quam ipse Israelitidem fecit: præsignificans, quoniam oleaster inorsitur in olivam, et participans pinguedinis ejus erit. Quoniam enim is (21) qui secundum carnem natus est Christus, a populo quidem habebat inquiri ut occideretur, liberari vero in Ægypto, id est, in gentibus, sanctificare eos qui ibi essent infantes, unde et Ecclesiam ibi (22) perfecit [Ægyptus enim ab initio gentilis, quemadmodum et Æthiopia (23)] propter hoc

Διὰ τοῦ γάμου (24) Μωϋσέως ὁ τοῦ Ἰησοῦ νοητὸς Verbi ostendebantur, et (25) γάμος ἐδείκνυτο, καὶ per Æthiopissam conjugem, ea quæ ex gentibus est Ecclesia manifestabatur; cui qui detrahunt, et incusant, et derident

¹¹ Apoc. i, 17. ¹² Exod. xxxiii, 20. ¹³ Apoc. i, 17, 18. ¹⁴ Apoc. v, 6. ¹⁵ Apoc. xix, 11 seq. ¹⁶ Ose. i, 2, 3. ¹⁷ I Cor. vii, 14. ¹⁸ Ose. i, 6, 9. ¹⁹ Rom. ix, 23, 26. ²⁰ Exod. ii, 21.

(10) Aliquid vero ad finem. Supp. refertur, seu respicit. Finem autem sæculorum intelligit, cum venturus est Christus judicare sæculum per ignem, ut canit Ecclesia.

(11) Propterea. Sic pro propter reposui ex Clarom., Voss. et Arundel., unde et textum aliter distinx.

(12) Ego novissimus. Sic Clarom. et Voss. In Arundel., sum novissimus. In aliis, nec ego, nec sum legitur.

(13) Sequebantur. Sic recte Græbius ex om. Anglic. Alii male, sequebatur.

(14) Pascet. Clarom. et Feuard. in marg. pascit.

(15) Lacum. Torcular melius in Vulgata nostra.

(16) Dominorum. Eras. Gallas. et Feuard., dominantium.

(17) Communionis. Alii, communicationis.

(18) Liberata. Sic Clarom. Alii, eliberata. Sed utraque vox expungenda esset: neutra enim legitur sive in Osea, sive in Apostolo. Unde vero huc irreperit alterutra, haud facile dictu est. Suspiciatur clariss. Grab. primum in margine ascriptam fuisse ad explicationem appellationis, misericordiam con-

secuta; inde vero textui loco incommode insertam. Suspicerer ego interpretem, pro ἐρρήθη, male legisse ἐρρύσθη, indeque vertisse, liberata.

(19) A Christo. Sic vetus Feuard. cod., Clarom. et om. Anglic. melius quam alii, a Christo.

(20) Accipiebat. Arundel., accepit.

(21) Is. Ita Clarom., Voss. et Grab. Alii perperam, his.

(22) Ibi. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. melius quam alii, sibi.

(23) Et Æthiopia. Ita Feuard. in marg. et Clarom. Reliqui, Æthiopissa.

(24) Διὰ τοῦ γάμου. Græcum hoc fragmentum edidit Combessius in Auctario novissimo Bibliothecæ Patrum, pag. 298, excerptum e Catena quadam in Pentateuchum. Quæ sit illa Catena, non novi: sed perlustranti mihi Græcæ Regiæ bibliothecæ mas. Catenas, occurrit in tribus quæ sunt in Numeros, scilicet cod. 1872, fol. 189, cod. 1888, fol. 395 et cod. 1825 fol. 399. e quibus emendatius illud profero.

(25) Νοητός. Hanc vocem legiasse non videtur interpretes.

λόντες, καὶ διαμυκώμε-
νοι (26), οὐκ ἔσονται κα-
θαροί (27). Απεθήσουσι
γὰρ, καὶ ἐξαφορισθήσου-
νται (28) τῆς τῶν δικαίων παρεμβολῆς.

Sic autem et Raab fornicaria semetipsam quidem
condemnans, quoniam esset gentilis, omnium pec-
catorum rea, suscepit autem tres speculatores (29),
qui speculabantur universam terram, et apud se
abscondit ⁴¹, Patrem scilicet et Filium cum Spiritu
sancto (30). Et cum universa civitas, in qua habita-
bat, concidisset in ruinam, canentibus septem tu-
bicinis, in ultimis Raab fornicaria conservata est (31)
cum universa domo sua, fide signi coccini (32):
sicut et Dominus dicebat his, qui adventum ejus non
excipiebant, Phariseis (33) scilicet, et coccini si-
gnum nullificant, quod erat pascha (34), redemptio
et exodus populi ex Ægypto, dicens: « Publicani
et meretrices præcedunt (35) vos in regno cælo-
rum ⁴². »

CAPUT XXI ⁴³.

*Unam et eandem fuisse Abraham fidem et nostram :
hanc vero veterum patriarcharum et dictis et factis
præsignificatam fuisse.*

1. Quoniam autem et in Abraham præfigu-
rabatur fides nostra et quoniam patriarcha nostræ
fidei, et velut propheta fuit (36), plenissime Apo-
stolus docuit in ea Epistola quæ est ad Gale-
tas, dicens: « Qui ergo tribuit vobis Spiritum,
et operator virtutes in vobis; ex operibus legis, an

eam, non erunt mundi.
Leprosi enim erunt, et
abjicientur justorum ca-
stris.

A ex auditu fidei? Sicut Abraham credidit Deo, et
reputatum est illi ad justitiam. Cognoscite itaque,
quoniam qui sunt ex fide, hi filii sunt Abraham.
Prævidens autem Scriptura, quoniam ex fide iustifi-
cat gentes Deus, prænuñtiavit Abraham, quoniam
benediceretur in eo omnes gentes. Itaque qui ex
258 fide sunt, benedicentur cum fidei Abraham ⁴⁴. »
Ob quæ non solum prophetam eum dixit fidei, sed
et patrem eorum qui ex gentibus credunt in Chri-
stum Jesum, eo quod una et eadem illius et nostra
sit fides: illo quidem credente futuris quasi jam
factis, propter repromissionem Dei; nobis quoque
similiter per fidem speculantibus eam quæ est in
regno hereditatem (37).

2. Et ea autem quæ circa Isaac, non sine signifi-
catione sunt. In ea enim Epistola quæ est ad Ro-
manos, ait Apostolus: « Sed et Rebecca ex uno
concubitu habens Isaac patris nostri, a Verbo res-
ponsum accepit (38); ut secundum electionem pro-
positum Dei permaneat, non ex operibus, sed ex
vacante, dictum est ei: Duo populi (39) in utero
tuo, et duæ gentes in ventre tuo (40), et populus
populum superabit, et major serviet minori ⁴⁵. » Ex
quibus manifestum est, non solum prophetationes
patriarcharum, sed etiam partus Rebeckæ prophē-
tiam fuisse duorum populorum: et unum quidem
esse majorem, alterum vero minorem; et alterum
quidem sub servitio, alterum autem liberum; unius
autem et ejusdem patris. Unus et idem Deus noster
et illorum qui est absconsorum cognitor, qui scit

⁴¹ Jos. II, 1. ⁴² Matth. XXI, 31. ⁴³ Cap. XXXVIII.
Gen. XXV, 23.

⁴⁴ Gal. III, 5, 7 et seq. ⁴⁵ Rom. IX, 10 et seqq.;

(26) Ἐνδιαβάλλοντες καὶ διαμυκώμενοι. Com-
bells., διαβάλλοντες καταμυκώμενοι.

(27) Οὐκ ἔσονται καθαροί. In Combells. perpe-
ram, οὐκέτι ἐν τῇ παρεμβολῇ.

(28) Ἐξαφορισθήσουται. Combellsius minus re-
cte, ἐξαφορίζονται.

(29) Tres speculatores. Ita vetus Feuard. cod.,
Clarom., Voss. et Grab.; cæteri omittunt tres.
Hanc vocem tamen ab Irenæo scriptam fuisse, de-
monstrat subjuncta trium divinarum personarum
comparatio; quamquam, memoria lapsus, S. doctor
tres pro duobus scripserit.

(30) Cum Spiritu sancto. Editi. cum Arundel. et
Merc. 2, et Spiritum sanctum

(31) Conservata est. Clarom., liberata est.

(32) Fide signi coccini. His lucem affert, quod
Justinus M. in Dial. cum Tryph. pag. 538, scribit:
Καὶ γὰρ τὸ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου οὗ ἔδω-
καν ἐν Ἱερικῇ οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες
κατάσκοποι, ῥαὰ τῇ πόρῃ, εἰπόντες προσθεῖσαι αὐ-
τὸ τῇ θυρίδι δι' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν, ὅπως λάθωσι
τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὸ σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ
Χριστοῦ ἐξήλθον, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ
πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄρεσιν ἁμαρτιῶν λα-
βόντες, καὶ μηκέτι ἁμαρτάνοντες. » Funiculi enim
coccinei symbolum, quod exploratores a Jesu Nave
missi in Jericho Raabi meretrici dederunt, id ad
fenestram per quam eos demiserat, ut hostium con-
spectum effugerent, alligari jubentes, sanguinis
Christi signum similiter præ se tulit, per quem ve-
luti fornicatores, et iniqui homines ex gentibus
omnibus salvantur, remissionem peccatorum acci-
pientes, et ulterius non peccantes. » Eodem modo
explicat Clemens Romanus in epist. ad Corinth. cap.
12, et alii plures a Cotelerio citati in notis ad

C hunc Clementis locum.

(33) Phariseis. Al., Pharisei.

(34) Quod erat Pascha, etc. Clarus Justinus M.
loc. cit.: Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, οὗς
ἀπώλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ
Πάσχα ἐρρύσατο αἷμα, τὸ ἐκατέρωσεν τῶν σταθμῶν
καὶ τοῦ ὑπερθύρου χρυσθέν· ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χρι-
στὸς, ὁ θυτὴς ὑπερτον, etc. » Et qui in Ægypto ser-
vati sunt, cum Ægyptiorum primogenita interirent,
eos paschæ sanguis liberavit, quo postea utrinque
et superliminare imbutum erat. Pascha enim erat
Christus immolatus postea, » etc.

(35) Præcedunt. Eras. et Gallas. cum Vulgata,
præcedent.

(36) Propheta fuit. Al., prophetavit.

(37) Hereditatem. Propter repromissionem Dei
addunt editi. cum Arundel. et Merc. 2. Sed tres istas
voces, hic ex præcedenti connate ab aliquo re-
centiori frustra repetitas, expunxi auctoritate Cla-
rom. et Voss.

(38) A Verbo responsum accepit. Verba hæc non
agnoscit Apostoli textus, sive Græcus, sive Latinus,
nec unde huc profluxerint, facile dixerit quis. Ab
Irenæo scripta non crediderim; neque enim cohæ-
rent cum antecedentibus, aut consequentibus. In-
curia proinde scribarum perperam inserta cum vi-
deantur, expungenda sunt, et his substituenda ge-
nuina Apostoli verba: Cum enim nondum nati fu-
issent, aut aliquid boni egissent, aut mali.

(39) Duo populi, etc. Hæc ex Genesi addidit Ire-
næus.

(40) In ventre tuo. In hodiernis τῶν O codd. ἐκ τῆς
κοιλίας σου διασταλθήσονται. In Vulgata similiter: ex
ventre tuo dividuntur. Sed cum Irenæo legit et Bar-
nabas epist. cap. 15.

omnia antequam fiant; et propter hoc dixit: « Jacob dilexi, Esau autem odio habui ».⁴⁴

5. Si quis autem et actus qui sunt Jacob addiscat, inveniet eos non inanes, sed plenos dispositionum: et imprimis in natiuitate ejus, quemadmodum apprehendit calcaneum fratris et Jacob vocatus est, id est supplantator⁴⁵; tenens, et qui (41) non tenetur; ligans pedes, sed qui non ligatur; luctans, et vincens; tenens in manu calcaneum adversarii, id est victoriam. Ad hoc enim nascebatur Dominus, cujus typum generationis præstabat (42), de quo et Joannes in Apocalypsi ait: « Exiit vincens, ut vinceret ».⁴⁶ Deinde autem primogenita accipiens, quando vituperavit ea frater ejus⁴⁷: quemadmodum et junior populus eum primogenitum Christum accepit, cum eum repulit populus mæate provector, dicens: « Non habemus regem, nisi Cæsarem ».⁴⁸ In Christo autem universa benedictio: et propter hoc benedictiones prioris populi a Patre surripuit posterior populus, quemadmodum Jacob abstulit benedictionem hujus Esau. Ob quam causam fratris patiebatur insidias et persecutiones frater suus, sicut et Ecclesia hoc idem a Judæis patitur. Peregre nascebantur xii tribus, genus Israel, quoniam et Christus peregre incipiebat (43) duodecastylum firmamentum (44) Ecclesiæ generare. Variæ oves, quæ fiebant, huic Jacob (45) merces⁴⁹: et Christi merces, qui (46) ex variis et differentibus gentibus in unam cohortem fidei convenientes fiunt homines, quemadmodum Pater promisit ei: « Postula, » dicens, « a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ. »⁵⁰ Et quoniam multitudinis filiorum Domini propheta fiebat (47) Jacob, necessitas omnis fuit ex duabus sororibus eum filios facere; quemadmodum Christus ex duabus legibus unius et ejusdem Patris: similiter au-

tem et ex ancillis; significans quoniam secundum carnem ex liberis, et ex servis Christus statueret (48) filios Dei, similiter omnibus dans manus Spiritus vivificantis nos. Omnia autem ille faciebat propter illam junioem, bonos oculos habentem, Rachel, quæ præfigurabat Ecclesiam, propter quam sustinuit Christus: qui tunc quidem per patriarchas suos et prophetas præfigurans et prænuntiāns futura, præexercens suam partem dispositionibus Dei, et assuescens (49) hæreditatem suam obedire Deo, et peregrinari in sæculo, et sequi verbum ejus, et præsignificare futura. Nihil enim vacuum, neque sine signo apud Deum (50).

259 CAPUT XXII.

B *Christum non venisse propter unius sæculi homines, sed propter omnes qui juste ac pie viventes in ipsum crediderant, ac deinceps credituri erant.*

1. In novissimis autem temporibus, cum venit plenitudo temporis libertatis, ipsum Verbum per seipsum sordes abluit filiarum Sion, manibus suis lavans pedes discipulorum. Hic est enim finis humani generis hæredificantis Deum: uti quemadmodum in initio per primos, omnes in servitutem reducti sumus debito mortis, sic in ultimo (51) per novissimum (52) omnes, qui ab initio discipuli, emundati et abluti quæ sunt mortis, in vitam veniant Dei. Qui enim pedes lavit discipulorum, totum sanctificavit corpus, et in emundationem (53) adduxit. Quapropter et recumbentibus eis ministrabat escam, significans eos qui in terra recumbebant (54), quibus venit ministrare vitam. Sicut Jeremias ait (55): « Recommemoratus est Dominus sanctus Israel mortuorum suorum, qui prædormierunt (56) in terra defossionis (57), et descendit ad eos, ut evangelizaret (58) eis salutare suum, ad salvandum eos. » Propter hoc autem, et discipulorum oculi

⁴⁴ Rom. ix, 13. ⁴⁵ Gen. xxv, 25. ⁴⁶ Apoc. vi, 2. ⁴⁷ Psal. ii, 8. ⁴⁸ Cap. XXXIX.

(41) *Tenens et qui.* Editt., *tenens, sed qui.*

(42) *Præstabat.* Sic Feuard. in marg., Claromont. et Voss.; cæteri, *monstrabat.*

(43) *Incipiebat ... generare.* I. e. *generaturus erat.*

(44) *Duodecastylum firmamentum.* Sic pro *decastylum firmamentum* restituit Feuard. ex vet. cod., suffragantibus Clarom. et Voss. Apostolos intelligit, quibus ceu duodecim στήλοισι, seu columnis fulcitur Ecclesia, utpote qui Ecclesiam sanguine suo, exemplis atque doctrina fundarunt: quemadmodum duodecim filii Jacob totius Israelitici generis fundamenta et capita exstiterunt. Frustra igitur Grabius pro *duodecastylum*, legendum vellet *duodecaphyllum*; hæc enim lectio stare non potest cum Irenæi allusione. Erqui vero ... firmamentum Ecclesiæ dicatur *duodecaphyllum*, seu *duodecim tribuum*, viderit vir acutus, et explicet, si possit.

(45) *Huic Jacob.* Sic Clarom., Arundel. et Grabius. Cæteri, *huic Jacob.*

(46) *Qui.* Sic recte Clarom. in Feuard. edit. et ms. Voss. *perperam, quia*; in reliquis neutrum legitur.

(47) *Multitudinis ... fiebat.* Ita recte Clarom. et Voss. in Eras., Gallas., Feuard., Arund., Otob. et Merc. 2 corrupte, et sine sensu: *multitudines ... fiebant.* Nec melius scrip. it Grab. *multitudinis ... fiebunt*: haud advertens eundem typum mercedis ver-

sicolorum ovium Jacobo assignatæ hic ab Irenæo pertexti. *Et quoniam*, inquit, *Jacobo propheta* (seu qui propheta erat) *multitudinis filiorum Domini, versicolorum ovium merces fiebat*, seu nascebatur; ut figura omni ex parte quadraret, *necessitas omnis fuit*, etc.

(48) *Statueret.* Al., *statuet.*

(49) *Assuescens.* Pro *assuesfaciens.*

(50) *Præsignificare ... apud Deum.* In editt., *præfigurare ... apud eum.*

(51) *In ultimo.* Scil. tempore.

(52) *Per novissimum.* Christum videlicet, novissimum hominem. Sic Clarom. Alii omnes perperam, *per novissima.*

(53) *In emundationem.* In deest in Eras. et Gallas.

(54) *Recumbebant.* Ludit Irenæus in verbo *ἀνακαταβαί*, quod in præced. commiste accipit pro *discumbere in mensa*, hic vero pro *mortuum jacere*.

(55) *Jeremias ait.* Vide quæ supra notavimus ad lib. ii, cap. 22, num. 4.

(56) *Qui prædormierunt.* Hæc desunt in Clarom.

(57) *In terra defossionis.* Clarom., *in terra depositionis*

(58) *Evangelizaret eis.* Clarom. *evangelizaret in eis.*

erant gravati veniente Christo ad passionem, et inveniens eos dormientes Dominus, primo quidem dimisit, significans patientiam Dei in dormitione hominum; secundo vero veniens excitavit eos, et erexit, significans quoniam passio ejus expergefatio est dormientium discipulorum, propter quos « et descendit in inferiora terræ », id quod erat inoperatum conditionis visurus oculis, de quibus et dicebat discipulis: « Multi (59) prophetae et justi cupierunt videre et audire quæ vos videtis et auditis ». »

2. Non enim propter eos solos, qui temporibus Tiberii Cæsaris crediderunt ei, venit Christus; nec propter eos solos, qui nunc sunt, homines providentiam fecit Pater; sed propter omnes omnino homines, qui ab initio propter virtutem (60) suam in sua generatione, et timuerunt, et dilexerunt Deum, et iuste et pie conversati sunt erga proximos, et concupierunt videre Christum, et audire vocem ejus. Quapropter omnes hujusmodi in secundo adventu primo de somno excitabit, et eriget tam eos, quam reliquos qui judicabuntur, et constituet in regnum suum. Quoniam quidem « unus Deus, qui » patriarchas quidem direxit in dispositiones suas, « justificavit (61) » autem « circumcisionem ex fide, et præputium per fidem ». » Quemadmodum enim in primis nos præfiguramur, et prænuntiabamur, sic rursus in nobis illi deformantur, hoc est in Ecclesia, et recipiunt mercedem pro his quæ laboraverunt.

CAPUT XXIII.

Patriarchas et prophetas Christi adventum præsignificantes, etiam posteris ad Christi fidem munisse: ideoque minorem apostolorum laborem fuisse, quod fructum alieni laboris colligerent.

1. Propter hoc dicebat Dominus discipulis: « Ecce, dico vobis, attollite oculos vestros, et videte regiones, quoniam albæ sunt ad messem. Nam messor mercedem accipit, et congregat fructum in vitam æternam; uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant (62). In hoc enim est sermo verus, quoniam alius est qui seminat, et alius qui metit. Ego enim præmisi vos metere quod vos non laborastis: alii laboraverunt, et vos in laborem eorum introistis ». Qui ergo sunt qui laboraverunt, qui dispositionibus Dei deservierunt? Manifestum est, quia patriarchæ et prophetae, qui etiam præfiguraverunt nostram fidem, et disseminaverunt in terra adventum Filii Dei, quis et qualis erit: uti qui poste-

riores erant futuri homines, habentes timorem Dei, facile suscipere adventum Christi, instructi a prophetis. Et propter hoc Joseph, cum cognovisset quod prægnans esset Maria, et cogitaret abscondere eam, angelus in somnis dixit ad eum. « Ne timueris (63) assumere Mariam conjugem tuam; quod enim habet in ventre, ex Spiritu sancto est. Pariet autem filium, (64) et vocabis nomen ejus Jesum: ipse enim salvabit populum suum a peccatis eorum ». Et adjecit suadens ei: « Hoc autem totum factum est, ut adimpleretur quod dictum est a Domino per prophetam dicentem: Ecce virgo in utero accipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel »; per sermones prophetarum suadens ei, et excusans Mariam: hanc eandem esse ostendens, quæ ab Isaia esset prænuntiata (65) virgo, quæ generaret Emmanuel. Quapropter sine dubitatione suasus Joseph, et Mariam accepit, et in reliqua universa educatione Christi gaudens obsequium præstitit, usque in Ægyptum suscipiens protectionem, et inde regressum, et in Nazareth transmigrationem (66). Denique qui ignorabant Scripturas, et repromissionem Dei, et dispositionem Christi, patrem eum vocabant (66) pueri. Propter hoc autem et ipse Dominus in Capharnaum Isaia prophetas legebat: « Spiritus Domini super me, quapropter unxit me, evangelizare pauperibus misit me, curare contribulatos corde, præconare captivis remissionem, et cæcis visionem ». Semetipsum quoque ostendens prænuntiatum per Isaia prophetiam (67), dicebat eis: « Hodie adimpleta est Scriptura hæc in auribus vestris ». »

2. Propter hoc et Philippus, cum invenisset eunuchum reginæ Æthiopum legentem ea quæ scripta sunt: « Quemadmodum ovis ad victimam ductus est, et quemadmodum agnus in conspectu tondentis sine voce, sic non aperuit os suum. In humilitate iudicium ejus ablatum est »; et reliqua quæcunque de passione ejus, et de carnali adventu, et quemadmodum inhonoratus est a non credentibus ei, pertransivit propheta; facile suasit ei credere eum, esse Christum Jesum, qui sub Pontio Pilato crucifixus est, et passus est, et quæcunque prædixit propheta, eumque esse Filium Dei, qui æternam vitam hominibus dat. Et statim ut baptizavit eum, abcessit ab eo. Nihil enim aliud deerat ei, qui a prophetis fuerat præcatechizatus: non Deum Patrem, non conversationis dispositionem, sed solum adventum ignorabat Filii Dei,

⁵⁹ Ephes. iv. 9. ⁶⁰ Matth. xiii. 17. ⁶¹ Rom. iii. 30. ⁶² Cap. XL. ⁶³ Joan. iv. 53 et seqq. ⁶⁴ Matth. i. 20, 21. ⁶⁵ Ibid., 22, 23. ⁶⁶ Luc. iv. 48. ⁶⁷ Ibid., 21. ⁶⁸ Act. viii. 27 et seqq. ⁶⁹ Isa. liii. 7.

(59) *Multi. Igitur additum in Clarom. et Voss. (60) Propter virtutem. Sic in Feuard. marg., Clarom. et Voss.; cæteri, secundum virtutem.*

(61) *Justificavit. Al., justificat.*

(62) *Gaudeant. Sic Feuard. in marg., Arund. et Merc. 1. In Clarom., adgaudeant; in reliquis, gaudent.*

(63) *Timueris. Al., timeas.*

(64) *Et vocabis nomen ejus Jesum. Clarom., et vocabitur nomen ejus Jesus.*

(65) *Prænuntiata. Feuard. in marg. et Clarom. pronuntiata.*

(66) *Vocabant. Editt. cum. Arundel. et Merc. 2 putabant.*

(67) *Isaia prophetiam. Sic pro prophetam, ve. prophetas reposui ex Clarom.*

quem cum breviter cognovisset, agebat iter gaudens, A præco futurus in Æthiopia Christi adventus. Quapropter non multum laboravit circa enim Philippus, quoniam (68) erat in timore Dei præceptus a prophetis. Propter hoc autem et apostoli, oves colligentes quæ perierant domus Israel, de Scripturis alloquentes eos, ostendebant Jesum crucifixum hunc esse Christum Filium Dei vivi, et magnam multitudinem suadebant, qui tamen habebant timorem ad Deum : et una die baptizati sunt hominum tria millia, et quatuor, et quinque (69).

CAPUT XXIV ⁶⁶.

Difficiliorem fuisse gentium, quam Judæorum conversionem ; majorem proinde apostolorum laborem qui illi, quam qui huic operam navabant.

1. Propter hoc et Paulus, gentium apostolus cum esset : « Plur eis, » inquit, « omnibus laboravi ⁶⁶. » Illis enim facilis catechizatio fuit, videlicet cum ex Scripturis haberent ostensiones ; et qui (70) Moysem et prophetas audiebant, et facile recipiebant primogenitum mortuorum, et principem vitæ Dei, eum qui per extensionem manuum dissolvebat Amalech, et vivificabat hominem de serpentis plaga per fidem, quæ erat in eum, gentes quidem primo catechizabat Apostolus, quemadmodum in eo libro, qui ante hunc est, ostendimus ⁶⁷, discedere ab idolorum superstitione, et unum Deum colere, factorem cœli et terræ, et universæ conditionis fabricatorem : esse autem hujus Filium Verbum ejus, per quem constituit omnia ; et hunc in novissimo tempore hominem in hominibus (71) factum, reformasse quidem humanum genus, destruxisse autem et vicisse inimicum hominis, et domasse suo plasmati adversus reluctantem victoriam. Adhuc autem etsi non faciebant qui erant ex circumcisione sermones Dei, quod essent contemptores ; sed (72) erant præstructi (73) non mœchari, nec fornicari (74), non furari, nec fraudare, et quæcumque in exterminium proximorum fiunt, mala esse, et odiri a Deo. Quapropter et facile assentiebant ab his abstinere, quoniam hæc didicerant (75).

⁶⁶ Cap. XLI. ⁶⁷ I Cor. xv, 10. ⁶⁸ Lib. III, c. 12, n. 10. ⁶⁹ Ephes. 1, 21. ⁷⁰ Philip. II, 8. ⁷¹ Cap. XLII. Ephes. II, 20.

(68) Quoniam. Alii, qui vel quia.

(69) Et quatuor et quinque. Quatuor hominum millia baptizasse apostolos una die, nullibi in Actis eorum legimus. Quare nisi hæc a traditione acceperit Irenæus, existimarem particulam *et*, ante *quinque*, accipiendam esse pro *vel*, pro more scriptorum mediæ et infimæ Latinitatis. Nam Act. v, 4, eorum qui Petri verbis crediderunt numerus fuisse dicitur, ὡς αὐτοὶ χιλιάδες πέντε, quasi quinque millia, i. e. circiter, plus minus quinque millia : unde scribere potuit Irenæus, quatuor aut quinque millia.

(70) Et qui. Pro, utpote qui.

(71) In hominibus. Male his vocibus præfigitur et in edit. Eras., Gallas. et Feuard.

(72) Sed. Pro attamen ; quod interpreti non infrequens.

(73) Præstructi. Edit. cum Arund. et Merc. 2, præinstructi. Præstruere, verbum interpreti familiare.

(74) Nec fornicari. Desunt in Eras. et Gallas.

2. Gentiles vero et hoc ipsum discere oportebat quoniam hujusmodi operationes malæ, et exterminatoris, et inutiles sunt, et damnosæ his qui operantur eas. Quapropter plus laborabat qui in gentes apostolatam acceperat, quam qui in circumcisione præconabant Filium Dei. Illos enim adjuvabant Scripturæ, quas confirmavit Dominus, et adimplevit, talia veniens qualis et prædicabatur : hic vero peregrina quædam eruditio, et nova doctrina, deos gentium non solum non esse deos, sed et idola esse dæmoniorum ; esse autem unum Deum, qui est « super omnem principatum, et dominationem, et potestatem, et omne nomen quod nominatur ⁶⁸ : » et hujus Verbum naturaliter quidem invisibilem (76), palpabilem et inuisibilem in hominibus factum, et « usque ad mortem » descendisse, « mortem autem crucis ⁶⁹ : » et eos qui in eum credunt, incorruptibiles et impassibiles (77) futuros, et percipere regnum cœlorum. Et hæc sermone prædicabantur gentibus sine Scripturis ; quapropter et plus laborabant qui in gentes prædicabant. Generosior autem rursus fides gentium ostenditur, sermonem Dei assequentium, sine instructione Litterarum (78).

261 CAPUT XXV ⁷⁰.

Utrumque testamentum in Abrahamo, et in Thamaris partu præsignatum fuisse : unum vero utriusque testamenti Deum esse.

1. Sic enim oportuerat filios Abraham, quos illi de lapidibus excitavit Deus, et fecit assistere ei, principi et prænuntiatori facto nostræ fidei ; qui et accepit testamentum circumcisionis, post eam justificationem quæ fuerat in præputio fidei : ut præfigurarentur in eo utraque testamenta, ut fieret pater omnium qui sequuntur Verbum Dei, et peregrinationem in hoc sæculo sustinent, id est eorum qui ex circumcisione, et eorum qui ex præputio fideles sunt : sicut et « Christus lapis summus angularis ⁷¹, » omnia sustinens, et unam fidem Abraham colligens eos, qui ex utroque Testamento apti sunt in ædificationem Dei (79). Sed hæc quidem quæ est in præputio fides, utpote sine conjungens prin-

(75) Didicerant. Ita Clarom. melius quam alii, didicerunt.

(76) Invisibilem. Sic Clarom., Voss. et Merc. 1, melius quam alii, invisible, quia mox sequitur palpabilem et visibilem, idque pro interpretis more, ad genus nominis Græci ἄδρως attendentis. Conjicit vero clariss. Bullus in *Defens. fæd. Nic.*, pag. 470, hic respexisse Irenæum insignem locum Iguatii in *Epistola ad Polycarpum*, ejusdem Irenæi magistrum : in quo vir apostolicus Christum Filium Dei dicit, τὸν ἀόρατον, τὸν δι' ἡμῶν ὁρατόν· τὸν ἀπληρότητος, τὸν ἀπαθῆν, τὸν δι' ἡμῶν παθητόν. I. e. invisibilem propter nos visibilem ; impalpabilem, impassibilem, propter nos passibilem. Sed levior videtur hæc conjectura.

(77) Et impassibiles. Hæc desiderantur in Clarom.

(78) Litterarum. Sacrarum videlicet. In edit. et codd. Arundel. ac Merc. 2, *Scripturarum*.

(79) Apti sunt in ædificationem Dei. Cod. Voss., *apparati sunt in regno Dei*.

cipio, prima et novissima (80) facta est. Etenim ante circumcisionem erat in Abraham, et in reliquis iustis, qui placuerunt Deo, sicut demonstravimus⁷⁸: et rursus in novissimis temporibus orta est in humano genere per Domini adventum. Circumcisio vero et lex operationum media obtinuerunt tempora.

2. Hoc et per alia quidem multa, jam vero et per Thamar Judæ aurum typice ostenditur⁷⁹. Cum enim concepisset geminos, alter eorum prior protulit manum suam: et cum obstetrix putaret eum primogenitum esse, coccinum alligavit signum in manu ejus. Cum hoc autem factum esset, et abstraxisset manum suam, prior exivit frater ejus Phares; sic deinde secundus ille, in quo erat coccinum, Zara: clare manifestante Scriptura, eum quidem populum qui habet (81) coccinum signum, id est eam fidem quæ est in præputio, præostensam quidem primum in patriarchis, post deinde subtractam, uti nasceretur frater ejus; deinde sic eum, qui prior esset, secundo loco natum, qui est cognitus per signum coccinum, quod erat in eo; quod est passio iusti, ab initio præfigurata in Abel, et descripta a prophetis, perfecta vero in novissimis temporibus in Filio Dei.

3. Oportebat enim quædam quidem prænuntiari paternaliter a patribus, quædam autem præfigurari legaliter a prophetis, quædam vero deformari secundum formationem (82) Christi, ab his qui adoptionem perceperunt: omnia vero in uno Deo ostenduntur. Cum enim unus esset Abraham, in semetipso præfigurabat duo testamenta, in quibus alii quidem seminauerunt, alii vero messi sunt (83): « In hoc enim, » inquit, « sermo est verus, quoniam alter quidem est qui seminat » populus, « aliter qui metet⁸⁴: » unus autem Deus præstans utrique quæ sunt apta, semen quidem seminanti, paucem vero ad edendum metenti. Quemadmodum alter quidem est qui plantat, et alter qui adquat, unus autem, qui dat incrementum, Deus. Disseminaverunt enim sermonem de Christo patriarchæ et prophetæ; demessa est autem Ecclesia, hoc est

fructum percepit. Propter hoc et ipsi orant habere tabernaculum in ea, Jeremia dicente: « Quis dabit mihi in deserto habitationem novissimam⁸⁵: » uti et qui seminat, et qui metit, simul gaudeant in Christi regno, qui omnibus adest, de quibus ab initio bene sensit Deus, attribuens adesse eis Verbum suum.

CAPUT XXVI⁸⁶.

Thesaurus absconditus in Scripturis Christus, hujus adventu ac cruce patefactus; Scripturarum vero expositionem doctrinamque veritatem a solis episcopis, qui in Ecclesia catholica successionem habent ab apostolis, petendam esse.

1. Si quis igitur intentus legat Scripturas, inveniet in iisdem de Christo sermonem, et novæ vocationis præfigurationem.

B⁸⁷ Hic est enim thesaurus absconditus in agro⁸⁸, id est in isto mundo (« ager enim mundus est⁸⁹ »), absconditus vero in Scripturis thesaurus Christus, quoniam per typus et parabolas significabatur. Unde non poterat (86) hoc quod secundum hominem est, intelligi, priusquam consummatio eorum, quæ consummata sunt (87), veniret; quæ 262 est adventus Christi. Et propter hoc Danieli prophetæ dicebatur: « Multi sermones, et signa librum usque ad tempus consummationis, quoadusque discant multi, et adimpleatur agnitio. In eo enim cum perficietur dispersio, cognoscent omnia hæc⁹⁰. » Sed et Jeremias ait: « In novissimis diebus intelligent ea⁹¹. »
 Omnis enim prophetia, Πάσα γὰρ προφητεία priusquam habeat effectum, ænigmata et ambiguitates (88) sunt hominibus. Cum autem venerit deus, et evenierit (89) quod prophetatum est;

⁷⁸ Sup. cap. 16. ⁷⁹ Gen. xxxvii, 27 et seqq. ⁸⁰ Joan. iv, 37. ⁸¹ Jerem. ix, 2. ⁸² Cap. XLIII. ⁸³ Cap. XLIII. ⁸⁴ Math. xiii, 41. ⁸⁵ Ibid., 38. ⁸⁶ Dan. xii, 4, 7. ⁸⁷ Jerem. xxiii, 20.

(80) *Prima et novissima.* Eras., Gall. et Feuard., ex prima novissima.

(81) *Habet. Al., habebat.*

(82) *Formationem.* Edit., *deformationem.*

(83) *Messi sunt.* Pro messuerunt; uti et paulo post, *demessa est*, pro demessuit.

(84) *Χριστός ἐστιν.* Quæ Græca hic exhibemus, descripsit Nicetas in Catena Patrum ad Matth. cap. xiii, 44, a Corderic edita. Prius vero periodi comma, quale exhibet Nicetas, ab Irenæi et verbis et sensu nonnihil abindit, sic enim habet: Χριστός ἐστιν ὁ θεσσαυρὸς ὁ κεκρυμμένος ἐν ἀγρῷ, τοῦτόστι τὰς Γραφαίς, ταῖς ἐν τῷ κόσμῳ οὖσαις. Auctor alterius Catene Patrum in Matth. a Petro Possino editæ, aliter, sed ad Irenæi sensum propius idem comma refert: θεσσαυρὸν κεκρυμμένον ἐν ἀγρῷ φησι: τὰς ἐν τῷ κόσμῳ ὑπαρχούσας Γραφάς: quæ tamen antiquæ versioni

D non omnino respondent.

(85) *Μὴ δυναμένῳ νοηθῆναι.* In Catena Possini: Καὶ ἀδύνατον ἦν νοηθῆναι.

(86) *Non poterat.* Particulam negativam addidi auctoritate textus Græci utriusque Catene citatæ; eam enim sensus omnino exigit.

(87) *Quæ consummata sunt.* Juxta Græcum melius, quæ prædicta sunt.

(88) *Effectum... ambiguitate.* Sic Feuard., ex vet. cod. consentientibus Clarom., Voss., et quoad posteriorem vocem etiam Arundel. In Eras. et Gallas., *efficaciam... ambiguitas.* In edit. Oxon. *efficaciam... ambiguitates.* In Græco textu singulariter, ἀντιλογία, ut et ἀνύχμα.

(89) *Venerit... evenierit.* In Eras. edit., *veniret... erenit.* Consonat quoad posterius verbum Arundel. At in Merc. 3, *venit.*

ἀκριβοστάτης ἐπέτυχεν
ἐξηγήσεως. Καὶ διὰ τοῦτο
ὅτι τοῦδαλιν μὲν ἀναγι-
νωσκόμενος ὁ νόμος ἐν τῷ
νῦν καιρῷ, μύθος ἔτι·
οὐ γὰρ ἔχουσι τὴν ἐξηγήσιν
τῶν πάντων, ἥτις ἐστὶν ἡ
κατ' ὀρατῶν (90) παρουσία
τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ὑπὸ δὲ
Χριστιανῶν ἀναγινωσκό-
μενος. θησαυρός ἐστι, κε-
κρυμμένος μὲν ἐν ἀγρῷ,
ἀποκάλυψις ποικιλοχρῆστος
ἐν ἀγρῷ, cruce vero Christi
revelatus est, et explana-
tus, et ditans sensus (91) hominum, et ostendens
sapientiam Dei, et eas, quæ sunt erga hominem
dispositiones ejus, manifestans, et Christi regnum
præformans, et hæreditatem sanctæ Hierusalem
præevangelizans; et prævultians, quoniam in tan-
tum homo diligens Deum proficiet, ut etiam videat
Deum, et audiat sermonem ejus, et ex auditu lo-
quelæ ejus in tantum glorificari (92), ut reliqui non
possint intendere in faciem gloriæ ejus, quemadmo-
dum dictum est a Daniele: Quoniam « intelligentes
fulgebunt, quemadmodum claritas firmamenti, et a
multis justis sicut stellæ in sæcula, et adhuc ». »
Quemadmodum igitur ostendimus (93), si quis legat
Scripturas (etenim Dominus sic disseruit discipulis
post resurrectionem suam a mortuis, ex ipsa Scri-
pturis ostendens eis, quoniam « oportebat pati
Christum, et intrare in gloriam suam, et in nomine
ejus remissionem peccatorum prædicari in toto
mundo »), et erit consummatus discipulus, et si-
milis patrifamilias, qui thesauro suo profert nova
et vetera.

2. Quapropter eis qui in Ecclesia sunt, presby-
teris obaudire oportet, his qui successionem habent
ab apostolis, sicut ostendimus; qui cum episcopa-
tus successionem charisma veritatis certum, secun-

tunc prophetiæ habent li-
quidam et certam exposi-
tionem. Et propter hoc
quidem Judæis cum legi-
tur lex in hoc nunc tem-
pore, fabulæ similis est:
non enim habent exposi-
tionem omnium rerum
pertinentem ad adventum
Filii Dei, qui est secun-
dum hominem: a Chri-
stianis vero cum legitur,
thesaurus est absconditus
in agro, cruce vero Christi
revelatus est, et explana-
tus, et ditans sensus (91)
hominum, et ostendens
sapientiam Dei, et eas,
quæ sunt erga hominem
dispositiones ejus, mani-
festans, et Christi regnum
præformans, et hæreditatem
sanctæ Hierusalem præ-
evangelizans; et prævultians,
quoniam in tantum homo
diligens Deum proficiet, ut
etiam videat Deum, et audi-
at sermonem ejus, et ex audi-
tu loquelæ ejus in tantum
glorificari (92), ut reliqui
non possint intendere in fa-
ciem gloriæ ejus, quemadmo-
dum dictum est a Daniele:
Quoniam « intelligentes
fulgebunt, quemadmodum
claritas firmamenti, et a
multis justis sicut stellæ in
sæcula, et adhuc ». »
Quemadmodum igitur
ostendimus (93), si quis
legat Scripturas (etenim
Dominus sic disseruit
discipulis post resurrectionem
suam a mortuis, ex ipsa
Scripturis ostendens eis,
quoniam « oportebat pati
Christum, et intrare in
gloriam suam, et in nomine
ejus remissionem peccatorum
prædicari in toto mundo »),
et erit consummatus discipu-
lus, et similis patrifamilias,
qui thesauro suo profert
nova et vetera.

A dum placitum Patris acceperunt: reliquos vero,
qui abastunt a principali successione, et quocunque
loco colligunt (94), suspectos habere, vel quasi
hæreticos, et malæ sententiæ; vel quasi scinden-
tes, et elatos, et sibi placentes; aut rursus ut hy-
pocritas, quæstus gratia et vanæ gloriæ hoc ope-
rantes. Omnes autem hi deciderunt (95) a veritate.
Et hæretici quidem alienum ignem offerentes ad
altare Dei, id est, alienas doctrinas, a cœlesti igne
comburentur, quemadmodum Nadab et Abiud⁹⁴.
Qui vero exsurgunt veritatem, et alteros adhortan-
tur adversus Ecclesiam Dei, remanent apud inferos,
voragine terræ absorpti, quemadmodum qui circa
Core, Dathan, et Abiron⁹⁵. Qui autem acindunt
et separant unitatem Ecclesiæ, eandem quam (96)
B Jeroboam pœnam percipiunt a Deo⁹⁶.

3. ⁹⁷ Qui vero crediti quidem sunt a multis esse
presbyteri, serviunt autem suis voluptatibus, et non
præponunt (97) timorem Dei in cordibus suis, sed
contumeliis agunt reliquos, et principalis conces-
sionis (98) timore elati sunt, et in absconditis agunt
mala, et dicunt: « Nemo nos videt », redarguen-
tur a Verbo; qui non secundum gloriam judicat (99),
neque faciem attendit, sed in cor: et audient eas
quæ sunt a Daniele (1) propheta voces: « Semen Cha-
naan, et non Juda, species seduxit te, et concupi-
scentia evertit cor tuum⁹⁸; inveterata dierum ma-
lorum, nunc advenerunt peccata tua quæ faciebas
antea, judicans judicia injusta: et innocentes qui-
dem damnabas, dimittebas vero nocentes, dicente
Domino: Innocentem et justum non occides⁹⁹. »
De quibus dixit et Dominus: « Si autem dixerit
malus servus in corde suo: Tardat dominus meus,
et incipiat cedere servos et ancillas, et mandu-
care, et bibere, et inebriari; veniet dominus servi
illius in die qua nescit, et hora qua non sperat, et
dividet eum, et partem ejus cum infidelibus po-
net⁹⁹. »

4. Ab omnibus igitur talibus abastere oportet;

⁹⁴ Dan. xii, 3. ⁹⁵ Luc. xxiv, 26, 47. ⁹⁶ Levit. x, 1, 2. ⁹⁷ Num. xvi, 33. ⁹⁸ III Reg. xiv, 10 et seqq.
⁹⁹ Cap. XLIV. ¹⁰⁰ Dan. xiii, 20. ¹⁰¹ Ibid., 56. ¹⁰² Ibid., 52, 53. ¹⁰³ Matth. xxiv, 48 et seqq.

(90) Κατ' ὀρατῶν. Lege cum interprete κατ'
ἀνθρώπων.

(91) Sensus. Editt., sensum.

(92) Glorificari. Scribere debuisset glorificatur.

(93) Quemadmodum igitur ostendimus, etc. Nul-
lum esse horum cum sequentibus connexionem con-
tendit Grubius, nisi duæ periodi transponantur, ac
unica particula et ommissa, ita legatur: quemadmo-
dum igitur ostendimus, si quis legat Scripturas, erit
consummatus discipulus, et similis patrifamilias, qui
de thesauro suo (id est, juxta Irenæi mentem, Scri-
ptura sacra) profert nova et vetera. Etenim Domi-
nus sic disseruit discipulis, etc., usque ad, prædi-
cari in toto mundo. Tum, quapropter eis, qui in Ec-
clesia sunt, presbyteris. Sed fallitur vir doctissimus:
nulla opus est transpositione: leviori dispendio re-
stituatur textus, si nimirum hæc, etenim Dominus...
in toto mundo, parentheses includantur, uti revera
includi debent: tunc enim omnia secum invicem
perfecte cohærebunt. Nec necesse est expungere
conjunctionem et ante erit consummatus; sic enim
construitur: Erit et consumm. disc. et similis, etc.

(94) Colligunt. Ita Clarom. In Feuard. marg. et
Voss., se colligunt: in aliis, colliguntur.

(95) Hi deciderunt. In Feuard. edit., decidunt,
D sine hi.

(96) Quam. In Feuard. marg. et Voss., quemad-
modum.

(97) Præponunt. Clarom. proponunt.

(98) Concessionis. Sic omnes mss. cum Eras. edit.
At Gallas. quem secutus est Feuard. in edit. Paris.
1576 (nam in subsequitis perperam excudi fecit con-
fessionis), propria auctoritate, nullaque premente
necessitate, scripsit confessionis. Cum enim conce-
dere, apud auctores Latinos, interdum sit locum ce-
dere, eodem sensu concessio erit, loci cessio. Prin-
cipalis ergo concessionis timore elatum esse, nihil
aliud est quam principali loco, primo gradu sibi ab
Ecclesia concesso, insolentius efferri.

(99) Non secundum gloriam judicat. Isaiæ verba
sunt cap. xi, 3, juxta versionem LXX, pro quibus
Vulgata nostra habet: non secundum visionem oculor-
um judicabit.

(1) Et audient eas, quæ sunt a Daniele, etc. Ubi-

adhærere vero his qui et apostolorum, **263** sicut prædiximus, doctrinam custodiunt, et cum presbyterii ordine sermonem sanum, et conversationem sine offensa præstant, ad confirmationem et correptionem (2) reliquorum. Quemadmodum Moyses, cui tantus ducatus est credimus, bona conscientia fretus, purgabat se apud Deum (3), dicens: « Non concupiscens alicujus illorum quid accepi, neque male feci alicui eorum ». Quemadmodum Samuel tot annis iudicans populum, et sine ulla elatione ducatum gerens super Israel, in fine purgabat se, dicens: « Ego conversatus sum in conspectu vestro a prima ætate mea usque nunc: respondete mihi in conspectu Dei, et in conspectu Christi ejus, ejus vestrum vitulum accepi, aut asinum, aut super quem potentatus sum (4), aut quem oppressi, aut si de alicujus manu accepi propitiationem vel calcementum, dicite adversus me, et reddam vobis ». Cum dixisset autem populus (5): « Neque potentatus es, neque oppressisti nos, neque accepisti de manu cujusquam aliquid; » testificatus est Dominum, dicens: « Testis Dominus, et testis Christus (6) ejus in die hac, quoniam invenistis (7) in manu mea nihil. Et dixerunt ei: Testis. »

Ὁὕτω Παῦλος (8). Quemadmodum et Paulus apostolus, cum esset bonæ conscientie, dicebat ad Corinthios: « Non enim sumus sicut plurimi, adulterantes verbum Dei, sed ex sinceritate, sicut ex Deo, coram Deo in Christo loquimur: nemini (9) nocuimus, neminem corrupimus, neminem circumvenimus ». »

5. Τοιούτους (10) προσκυτέρους ἀνατρέφει ἡ Ἐκκλησία, περὶ ἧν καὶ προφήτης (11) φησὶν· Δώσω τοὺς ἄρχοντας σου ἐν εἰρήνῃ, καὶ τοὺς ἐπισκόπους ἐν δικαιοσύνῃ.

De quibus et Dominus dicebat: « Qui igitur erit fidelis actor, bonus, et sapiens quem præponit

5. Tales presbyteros nutrit Ecclesia, de quibus et propheta ait: « Et dabo principes tuos in pace, et episcopos tuos in iustitia ». »

A Dominus super familiam suam, ad danda eis cibaria in tempore? Beatus ille servus, quem veniens (12) Dominus invenerit sic facientem? »

« Ubi igitur tales inveniat aliquis, Paulus docens ait: « Posuit Deus in Ecclesia primo apostolos, secundo prophetas, tertio doctores ». Ubi igitur charismata Domini posita sunt, ibi discere oportet veritatem, apud quos est ea quæ est ab apostolis Ecclesie successio, et id quod est sanum et irreprobabile conversationis, et inadulteratum et incorruptibile sermonis constat. Hi enim et eam quæ est in unum Deum, qui omnia fecit, fidem nostram custodiunt: et eam quæ est in Filium (13) Dei, dilectionem adaugent, qui tantas dispositiones propter nos fecit, et Scripturas sine periculo nobis exponunt, neque Deum blasphemantes, neque patriarchas exhonorantes, neque prophetas contemnentes.

CAPUT XXVII.

Veterum lapsus, in quos animadvertit Deus, ipso providente litteris mandatos esse, ut his erudiamur, nec superbiamus. Non igitur hinc colligendum alium Deum esse ab eo quem Christus prædicavit: timendum potius ne unus et idem Deus, qui penas ab antiquis sumpsit, graviores a nobis repetat.

1. Quemadmodum aulivi a quodam presbytero, qui audierat ab his qui apostolos viderant, et ab his qui didicerant, sufficere veteribus, de his quæ sine consilio Spiritus egerunt, eam quæ ex Scripturis esset correptionem. Cum enim non sit personarum acceptor Deus, quæ sunt non secundum ejus placitum facta, his inferebat congruam correptionem. Quemadmodum sub David, quando persecutionem quidem patiebatur a Saul propter justitiam, et regem Saul fugiebat, et inimicum non ulcisciebatur, et Christi adventum psallebat, et sapientia instruebat gentes, et omnia secundum consilium faciebat Spiritus, placebat Deo. Quando autem propter concupiscentiam ipse sibi accepit Bethsabee Uriæ uxorem (14), dixit Scriptura de eo: « Nequam autem visus est sermo quem fecit David in oculis Domini: » et mittitur ad eum Nathan propheta, ostendens ei peccatum ejus, ut ipse dans sententiam de semetipso, et semetipsum adjudicans, misericordiam consequeretur et remissionem a

Num. xvi, 15. I Reg. xii, 2 et seqq. II Cor. ii, 17. II Cor. vii, 2. Isa. lx, 17. Math. xxiv, 45, 46. Cap. XLV. I Cor. xii, 28. II Reg. xi, 27.

ter notabilis historiam Susannæ ab Irenæo nostro D ascribi Daniell.

(3) Confirmationem et correptionem. Sic Feuard. in marg. Clarom., Voss., et Arund., quibus etiam quoad primam vocem consentiunt Merc. 2. In edit., informationem et correctionem.

(4) Deum. Editt., Dominum.

(5) Potentatus sum. Græce καταδυνάστευσα, tyrannidem exercui.

(6) Populus. Ad eum addunt edit. cum Arund. et Merc. 2.

(7) Testis Dominus... testis Christus. Utroque omitto est cum Clarom., Voss., Merc. 2 et ipsa Biblii.

(8) Invenistis. Negationem huic verbo præfixam expunxi auctoritate vet. Feuard. cod. et Voss.

(8) Ὁὕτω Παῦλος. Græca hæc vulgavit Combefisius part. i Auctarii novissimi Biblioth. PP. pag. 299 decripta ex cod. 2433, alias 755 Regie bibloth., quem ipse contuli. Sed Apostoli verba ex integro referre piguit auctorem Catene.

(9) Nemini. Eras. et Gallas., neminem.

(10) Τοιούτους. Sic pro τούτους reposui ex cit. ms.

(11) Προφήτης. Sic cit. cod. Reg. bibliot. At male apud Combefis. legitur, Πάρος.

(12) Veniens. In Feuard. marg. et Clarom., cum venerit.

(13) Filium. Clarom. et Voss., Filio.

(14) Uxorem. Dest in Eras., Gallas., Arundel. et Merc. 2.

Christo (15) : « Et dixit ei : Duo viri fuerant in civitate una, unus dives, et unus pauper : diviti erant greges ovium et boum multi valde, et pauperi nihil aliud nisi ovicula una, quam habebat, et nutrebat, et fuerat (16) cum eo, et cum filis ejus pariter : de pane suo manducabat, et de calice (17) bibebat, et erat ei quasi filia. Et venit hospes homini diviti, et pepercit accipere de grege ovicularum suarum, et de gregibus boum suorum, et facere hospiti (18) : et accepit oviculam viri pauperis, et apposuit viro qui venerat ad eum. Iratus est autem David **265** super hominem illum valde, et dixit ad Nathan : Vivit Dominus, quoniam filius mortis est homo ille qui fecit hoc : et oviculam reddet quadruplum pro eo quod fecit factum hoc, et pro eo quod non pepercit pauperi (19). Et ait ad eum Nathan : Tu es vir, qui fecisti hoc^a ; » et deinceps reliqua exsequitur, exprobrans eum, et enumerans in eum Dei beneficia, et quoniam exacerbat Dominum, cum fecisset hoc. Non enim placere Deo hujusmodi operationem (20), sed iram magnam imminere domui ejus. Compositus est autem David ad hæc, et ait : « Peccavi Domino^a ; » et psalmum exhomologeseos (21) post psallebat (22), adventum Domini sustinens, qui abluit et emundat (23) eum hominem qui peccato fuerat obstrictus. Similiter autem et de Salomone, cum perseveraret judicare (24) recte, et sapientiam (25) enarrare, et typum veri templi (26) ædificabat, et glorias exposcebat Dei, et adventuram pacem gentibus annuntiabat, et Christi regnum præfigurabat, et loquebatur tria millia parabolarum in adventum Domini, et quinque millia canticorum, hymnum dicens Deo, et eam quæ est in conditione sapientiam Dei exposcebat physiologicæ ex omni ligno, et de omni herba, et de volatilibus omnibus, et de quadrupedibus, et de piscibus ; et dicebat : « Si vere Deus, quem cæli non capiunt, super terram habitabit cum hominibus^b ? » et placebat Deo, et omnes eum admirabantur, et omnes reges terræ quærebant faciem ejus, ut audirent sapientiam ejus, quam dederat illi Deus, et regina Austri a finibus terræ veniebat ad eum, sapientiam quæ in eo erat, scitura^c ; quam

^a II Reg. xii, 1 et seqq. ^b Ibid., 13. ^c III Reg. viii, iii, 23.

(15) A Christo. Sex voces, quæ sequuntur in editt., misit enim Dominus Nathan ad David, ut superfluas, et frustra a recentioribus hic repetitas, expunxi auctoritate Clarom. et Voss.

(16) Fuerat. In Feuard. marg. et Voss., fuerat.

(17) De calice. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. juxta LXX, καὶ ἐκ τοῦ ποτηρίου αὐτοῦ. Alii, calicem.

(18) Facere hospiti. Convivium in Eras., Gallas. ac Feuard. additum merito omittunt mss. omnes, quia nec in Græco textu τῶνδ' exstat. Facere autem hic sumitur pro parare.

(19) Quadruplum pauperi. In LXX, septuplum, nec in liadem legitur pauperi. Sed videtur Irenæus totum hunc locum ex memoria citasse : plura enim addit, quæ non leguntur in LXX ; plura vicissim in his occurrunt, quæ hic desunt.

(20) Operationem. Alii, operationes.

(21) Psalmum exhomologeseos. Hunc esse quin-

A et Dominus ait in judicio resurrecturam cum eorum natione qui audiunt sermones ejus, et non credunt in eum, et adjudicaturam eos : quoniam illa quidem subjecta est annuntiatione sapientiae per servum Dei ; hi vero eam quæ a Filio Dei dabatur, contempserunt sapientiam. Salomon enim servus erat ; Christus vero Filius Dei, et Dominus Salomonis. Cum igitur sine offensa serviret Deo, et ministraret dispositionibus ejus, tunc glorificabatur : cum autem uxores accipiebat ab universis gentibus, et permittebat eis erigere idola in Israel, dixit Scriptura de eo : « Et rex Salomon erat amator mulierum, et accepit sibi mulieres alienigenas : et factum est in tempore senectutis Salomonis, non erat cor ejus perfectum cum Domino Deo suo. Et divertunt mulieres alienigenæ cor ejus post deos alienos. Et fecit Salomon malignum in conspectu Domini : non abiit post Dominum, quemadmodum David pater ejus. Et iratus est Dominus in Salomone : non enim erat cor ejus perfectum in Domino, secundum cor David patris ejus^d. » Sufficiens increpavit eum Scriptura, sicut dixit presbyter, ut non gloriaretur universa caro in conspectu Domini.

2. Et propter hoc Dominum in ea, quæ sunt sub terra, descendisse, evangelizantem et illis adventum suum, remissione peccatorum existente (27) his qui credunt in eum. Crediderunt autem in eum omnes qui sperabant in eum, id est qui adventum ejus prænuñtiaverunt, et dispositionibus ejus servierunt, justis, et prophetæ, et patriarchæ : quibus similiter ut nobis remisit peccata, quæ non oportet nos imputare his, si quominus contemnimus gratiam Dei. Quemadmodum enim illi non imputabant (28) nobis incontinentias nostras, quos operati sumus, priusquam Christus in nobis manifestaretur ; sic et nos non est justum imputare ante adventum Christi his qui peccaverunt. « Omnes » enim homines « egent gloria Dei^e, » justificantur autem non a semetipsis, sed a Domini adventu, qui intendunt lumen ejus. In nostram autem corruptionem conscriptos esse actus eorum, ut scriamus, primum quidem, quoniam unus est Deus

27. ^d Matth. xii, 42. ^e III Reg. xi, 1 et seqq. ^f Rom.

D quagesimum bene notat Feuard., idque fatentur Hebræi, hujusmodi titulum eidem affigentes : *Psalmus David quando venit ad eum Nathan propheta, quando intravit ad Bethsabee.*

(22) Post psallebat. Post, hic pro postea, addidi ex cod. Clarom.

(23) Emundat. Al., emundavit.

(24) Judicare...enarrare. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Al., cum perseveraret... enarraret.

(25) Sapientiam. Dei additum in Arund. et edit. Oxon.

(26) Veri templi. Templum, additum in Feuard. edit. et Oxon., deest in Clarom. et Voss. Cæteri codd. corrupti.

(27) Remissione peccatorum existente. Ita Feuard. in marg., Voss. et Clarom., nisi quod in hoc incuria scribæ legatur, remissionem. Cæteri, remissionem... existentem.

(28) Imputabant. Alii, imputant.

noster et illorum, cui non placeant peccata, etiamsi a claris fiant; deinde, ut abstinemus a malis. Si enim hi qui præconserunt nos in charismatibus veteres, propter quos nondum Filius Dei passus erat, delinquentes in aliquo, et concupiscentiæ carnis servientes, tali affecti sunt ignominia, quid passuri sunt qui nunc sunt, qui contempserunt adventum Domini, et deservierunt voluptatibus suis? Et illis quidem curatio et remissio peccatorum mors Domini fuit: propter eos vero qui nunc peccant, Christus non jam morietur, jam enim mors non dominabitur ejus; sed veniet Filius in gloria Patris, exquirens ab actoribus et dispensatoribus suis pecuniam quam eis credidit, cum usuris: et quibus plurimum dedit, plurimum ab eis exiget. Non debemus ergo, inquit ille senior, superbi esse, neque reprehendere veteres; sed ipsi timere, ne forte post agnitionem Christi agentes aliquid quod non placeat Deo, remissionem ultra non habeamus delictorum, sed excludamur a regno ejus. Et ideo Paulum dixisse: « Si enim naturalibus ramis non pepercit, ne forte nec tibi parcat, qui cum esses oleaster, insertus es in pinguedinem olivæ, et socius factus es pinguedinis ejus⁹. »

3. Similiter et plebis prævaricationes vides (29) descriptas esse, non propter illos qui tunc transgrediebantur, sed in correptionem nostram, et ut sciremus unum et eundem Deum, in quem illi delinquebant, et in quem nunc delinquunt quidam ex his qui credidisse se dicunt (30). Et hoc autem Apostolum in Epistola quæ est ad Corinthios, manifestissime ostendisse, dicentem: « Nolo enim vos ignorare, fratres, quoniam patres nostri omnes sub nube fuerunt, et omnes in Moyse baptizati sunt in nube, et in mari, omnes eandem escam spiritalem manducaverunt, et omnes eundem potum spiritalem biberunt: bibebant autem enim de spiritali consequente eos (31) petra; petra autem erat Christus. Sed non in pluribus eorum bene sensit Deus; prostrati sunt enim in deserto. **265** Hæc in figuram nostri fuerunt, ut non simus concupiscentes malorum, quemadmodum et illi concupierunt; neque idololatæ sitis, quemadmodum quidam eorum; sicut scriptum est (32): Sedit populus manducare et bibere, et surrexerunt ludere. Neque fornicemur, sicut quidam ex illis fornicati sunt, et corruperunt una die viginti tria millia. Nec tentemus Christum, quemadmodum quidam eorum tentaverunt, et a serpentibus perierunt. Neque murmuraveritis, sicut quidam eorum murmuraverunt, et perierunt

ab exterminatore. Hæc autem omnia in figura debant illis; scripta sunt autem ad correptionem nostram, in quos finis sæculorum devenit. Quapropter qui putat se stare, videat ne cadat⁹. »

4.¹⁰ Sine dubitatione igitur et sine contradictione ostendente Apostolo, unum et eundem esse Deum, qui et illa judicavit, et ea quæ nunc sunt, exquiri, et causam descriptionis eorum demonstrante; indocti et audaces, adhuc etiam imprudentes inveniuntur omnes, qui propter transgressionem eorum qui olim fuerunt, et propter plurimorum indicto audientiam, alterum quidem aiunt illorum fuisse Deum, et hunc esse mundi fabricatorem, et esse in diminutione; alterum vero a Christo traditum Patrem, et hunc esse qui sit ab unoquoque eorum mente conceptus: non intelligentes, quoniam quemadmodum ibi in pluribus eorum, qui peccaverunt, non bene sensit Deus; sic et hic « vocati multi, pauci vero electi¹¹: » quemadmodum ibi iniusti, et idololatæ, et fornicatores vitam perdiderunt; sic et hic: et Domino quidem prædicante, in ignem æternum mitti tales¹², et Apostolo dicente: « An ignoratis, quoniam iniusti: regnum Dei (33) non hæreditabunt? Nolite seduci: neque fornicatores (34), neque idololatæ, neque adulteri, neque molles, neque masculorum concubitores, neque fures, neque avari, neque ebriosi, neque maledici, neque raptores regnum Dei possidebunt (35)¹³. » Et quoniam non ad eos, qui extra sunt, hoc dicit, sed ad nos, ne projiciamur extra regnum Dei, tale aliquid operantes, intulit: « Et hæc quidem fuistis; sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini Jesu Christi, et in Spiritu Dei nostri¹⁴. » Et quemadmodum illic condemnabantur, et projiciebantur hi qui male operabantur, et reliquos exterminabant, similiter et hic oculus quoque effoditur scandalizans, et pes, et manus, ne reliquum corpus pariter pereat¹⁵. Et habemus præceptum: « Si quis frater nominatur fornicator, aut avarus, ut idololatra, aut maledicus, aut ebriosus, aut rapax, cum huiusmodi nec cibum sumere¹⁶. » Et iterum ait Apostolus: « Nemo vos seducat inanibus verbis; propter hæc enim venit ira Dei in filios diffidentie. Nolite ergo fieri participes eorum¹⁷. » Et quemadmodum ibi peccantium damnatio participabat et reliquos, quoniam placebant eis, et una cum eis conversabantur; sic et hic: « modicum fermentum totam massam corrumpit¹⁸. » Et quemadmodum ibi adversus injustos ira descendebat Dei, et hic similiter Apostolus ait:

⁹ Rom. xi, 21, 17. ¹⁰ I Cor. x, 1 et seqq. ¹¹ I Cor. vi, 9, 10. ¹² Ibid., 11. ¹³ Matth. xviii, 8, 9.

Cap. XLVI. ¹⁴ Matth. xx, 16. ¹⁵ Matth. xxv, 41. ¹⁶ I Cor. v, 11. ¹⁷ Ephes. v, 6, 7. ¹⁸ I Cor. v, 6.

(29) *Vides.* Sic pro *videns*, quod sensum male suspendit, reposui auctoritate cod. Clarom. Hæc vero non Irenæi, sed senioris illius quem paulo ante citavi, verba esse existimo.

(30) *Se dicunt.* Ita Clarom. Cæteri, *dicuntur*.

(31) *Consequente eos.* Deest. in Eras., Gallas., Arundel., Merc. 2 et edit. Oxon.

(32) *Sicut scriptum est.* Clarom., Eras. et Gallas.,

sic enim scriptum est.

(33) *Regnum Dei.* Vocem *Dei* omittunt Eras. et Gallas.

(34) *Neque fornicatores.* Quia hisce præmissum in Eras., Gallas. et Feuard. omittunt Clarom., Voss., Arundel. et apostolicus textus.

(35) *Possidebunt.* Alii, *hæreditabunt*.

« Revelabitur enim ira Dei de cœlo super omnem impietatem, et injustitiam eorum hominum, qui veritatem in injustitia detinent ³⁵. » Et quemadmodum ibi in Ægyptios, qui injuste puniebant Israel, vindicta a Deo fiebat; sic et hic, Domino quidem dicentē : « Deus autem non faciet vindictam electorum suorum, quicumque clamant ad eum die et nocte ? Etiam dico vobis, faciet vindictam eorum cito ³⁶; » et Apostolo in ea quæ est ad Thessalonicenses Epistola, ista prædicante : « Si quidem justum est apud Deum retribuere retributionem (36) his qui tribulant vos, et vobis qui tribulamini, refrigerium nobiscum, in revelatione Domini nostri Jesu Christi de cœlo cum angelis virtutis ejus, et in flamma ignis, dare vindictam in eos qui non noverunt Deum, et in eos qui non obediunt Evangelio (37) Domini nostri Jesu Christi; qui etiam pœnas pendunt interitus æternas a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit magnificari in sanctis suis, et admirabilis esse omnibus (38) qui crediderunt » in eum ³⁹.

CAPUT XXVIII.

Insipientes esse qui Christi misericordiam exaggerantes, judicium tacentes, majoremque novi testamenti gratiam spectantes; majoris vero, quam a nobis exigit, perfectionis oblii, alterum Deum a Creatore statuere nituntur.

1. Cum ergo hic et illic eadem sit in vindicando Deo justitia Dei, et illic quidem typica, et temporaliter, et mediocrius; hic vero vere, et semper, et austerius; ignis enim æternus, et quæ a cœlo revelabitur ira Dei a facie Domini nostri (quemadmodum et David ait : « Vultus autem Domini super facientes mala, ut perdat de terra memoriam ipsorum ⁴⁰ »), majorem pœnam præstat his qui incidunt in eam : ⁴¹ valde insensatos ostendebant presbyteri (39) eos, qui ex his quæ acciderunt his, qui olim Deo obtemperabant (40), tentant alterum Patrem introducere; e contrario opposcentes, quanta Dominus (41) ad salvandos eos, qui receperunt eum, veniens fecisset, miserans eorum; tacentes autem de judicio ejus, et quæcunque provenient (42) his, qui audierunt sermones ejus, et non fecerunt, et quoniam expediebat eis, si non essent nati, et quoniam tolerabilis Sodomæ et Gomorrhæ erit in judicio, quam civitati illi quæ non recepit sermones (43) discipulorum ejus.

2. Quemadmodum enim in novo testamento **268**

A ea, quæ est ad Deum, fides hominum aucta est, adiutamentum accipiens Filium Dei (44), ut et homo fieret particeps Dei; ita et diligentia conversationis aucta est, cum non solum a malis operibus abstinere jubemur, sed ab ipsis (45) cogitationibus, et otiosis dictionibus et sermonibus vacuis, et verbis scurrilibus : sic et pœna eorum, qui non credunt Verbo Dei, et contemnunt ejus adventum, et convertuntur retrorsum, adimpliata est; non solum temporalis, sed et æterna facta. Quibuscunque enim dixerit Dominus : « Discedite a me, maledicti, in ignem perpetuum ⁴⁶; » isti erunt semper damnati; et quibuscunque dixerit : « Venite, benedicti Patriæ meæ, percipite hæreditatem regni, quod præparatum est vobis in sempiternum ⁴⁷; » hi semper percipiant regnum, et proficiunt (48), cum sit (47) unus et idem Deus Pater, et Verbum ejus, semper assistens humano generi, variis quidem dispositionibus, et multa operans et salvans ab initio eos qui salvantur (sunt enim hi qui diligunt Deum, et secundum suum genus sequuntur Verbum Dei), et adjudicans eos qui adjudicantur, id est eos qui obliuiscuntur Deum, et sunt blasphemii, et transgressores ejus verbi.

3. Etenim hi ipsi, qui a nobis prædicti sunt, hæretici exciderunt sibi, accusantes Dominum, in quem dicunt se credere. Quæ enim denotant in Deo, qui tunc temporaliter judicaverit incredulos, et percussit Ægyptios, salvavit autem obedientes; eadem nihilominus recurrent in Dominum, in sempiternum quidem adjudicantem quos adjudicat, et in sempiternum dimittentem eos quos dimittit : et inveniatur, secundum illorum verba, maximi peccati causa factus his qui in eum immiserunt manus, et pupugerunt eum. Si enim non ita venisset, utique illi Domini sui interfectores facti non fuissent : et si non misisset prophetas ad eos, non utique occidissent eos, et apostolos quoque similiter. His igitur qui imputant nobis, et dicunt : Si non Ægyptii plagati fuissent, et persequentes Israel præfocati fuissent in mari, non poterat Deus salvare populum suum; occurrit illud : Nisi igitur Judæi interfectores Domini facti fuissent (quod quidem abstulit ab eis æternam vitam), et apostolos interficientes, et persequentes Ecclesiam, in iracundiæ incidissent profundum, nos salvari non poteramus. Quemadmodum enim illi per Ægyptiorum, sic et nos per Judæorum cæcitatem accipi-

³⁵ Rom. 1. 18. ³⁶ Luc. xviii, 7, 8. ³⁷ II Thess. 1, 6 et seqq. ³⁸ Psal. xxxiii, 17. ³⁹ Cap. XLVII. ⁴⁰ Matth. xxv, 41. ⁴¹ Ibid., 34.

(36) *Retributionem*. Editi N. Test. codd. ὀλιψήν, *tribulationem*, ut etiam inferius cap. 32, n. 11, et in emendationibus Vulgatæ nostræ editi. legitur.

(37) *Obediunt Evangelio*. Eras. et Gallas., *audiunt Evangelium*.

(38) *Omnibus*. Arund. et Grab., *in omnibus*.

(39) *Ostendebant presbyteri*. Sic omnes vss.; at Eras., Gallas. et Feuard. *ostendebat presbyter*.

(40) *Obtemperabant*. Non præmissum in editi. et Merc. 2, deest in Clarom., Voss. et Arundel.

(41) *Dominus*. Eras., Gallas., Feuard. et Merc. 2,

minus bene, *Deus*.

(42) *Provenient*. Fenard. et Voss., *proveniunt*.

(43) *Recepit sermones*. Alii, *recipit sermonem*.

(44) *Filium Dei*. Arund., *Filii Dei*.

(45) *Ab ipsis*. Malis omisi cum Clarom. et Voss.; subintelligitur ex commate præced.

(46) *Et proficiunt*. Sic Clarom. et Voss. In editi., et in eo proficiunt semper; in Arund. et Merc. 2 deest semper.

(47) *Cum sit*. Cum sint in Feuard. marg. et Voss.

minus salutem : siquidem mora Domini, eorum quidem qui cruci eum fixerunt, et non crediderunt ejus adventum, damnatio est ; salvatio vero eorum qui credunt in eum. Nam et Apostolus ait in Epistola secunda ad Corinthios : « Quoniam Christi suavis odor sumus Deo, et in his qui salvi sunt (48), et in his qui pereunt : quibusdam quidem odor mortis in mortem, quibusdam autem odor vitæ in vitam ». Quibus ergo est odor mortis in mortem, nisi his qui non credunt, neque subjecti sunt Verbo Dei ? Qui sunt autem qui et tunc semetipsos morti tradiderunt ? Hi scilicet qui non credunt, neque subjiuntur Deo. Rursum autem, qui salvati sunt, et acceperunt hæreditatem ? Hi scilicet qui credunt Deo, et eam, quæ est erga illum, dilectionem custodierunt ; quemadmodum Caleb Jephone, et Jesus Nave, et pueri innocentes, qui neque malitiæ sensum habuerunt. Qui sunt autem qui hic salvantur, et accipiunt vitam æternam (49) ? Nonne hi qui diligunt Deum, et qui pollicitationibus ejus credunt, et malitiæ parvuli effecti sunt ?

CAPUT XXIX.

Dissolvit argumentum Marcionitarum, quo Deum malorum auctorem probare nitebantur, quod Pharaonem et ministros ejus excæcaverit.

1. Sed induravit, inquit illi, Deus cor Pharaonis et famulorum ejus. Qui ergo hæc impatant, non legunt (50) in Evangelio, ubi discipulis dicentibus Domino : « Quare in parabolis loqueris eis ? » respondit Dominus : « Quoniam vobis est datum nosse mysterium regni cælorum ; illis autem in parabolis loquor, ut videntes non videant, et audientes non audiant, intelligentes non intelligant (51), ut impleatur (52) erga eos (53) prophetia Isaie dicens : Incrassa (54) cor populi hujus, et aures eorum obtura, et oculos eorum excæca. Vestri autem beati oculi, qui vident quæ vos videtis, et aures vestræ, quæ audiunt (55) quæ auditis ». Unus enim et idem Deus, his quidem qui non credunt, sed nullificant eum, infert cæcitatem ; quemadmodum sol, qui est creatura ejus, his qui propter aliquam infirmitatem oculorum non possunt contemplari lumen ejus : his autem qui credunt ei, et sequuntur eum, plenior et majorem illumina-

tionem mentis præstat. Secundum hunc igitur sermonem et Apostolus ait in secunda ad Corinthios : « In quibus Deus sæculi hujus excæcavit mentes infidelium, uti non fulgeat illuminatio Evangelii gloriæ Christi ». Et iterum in ea quæ est ad Romanos : « Et quemadmodum non probaverant Deum habere in notitia, tradidit illos Deus in reprobum sensum, facere quæ non conveniunt ». In secunda autem ad Thessalonicenses manifeste ait, de Antichristo dicens : « Et ideo mittet eis Deus operationem (56) erroris, uti credant mendacio : uti judicentur 267 omnes qui non crediderunt veritati, sed consenserunt iniquitati ». »

2. Si igitur et nunc, quotquot scit non credituros Deus, cum sit omnium præcognitor, tradidit eos infidelitati eorum, et avertit faciem ab hujusmodi, relinquens eos in tenebris, quas ipsi sibi elegerunt ; quid mirum, si et tunc nunquam crediturum Pharaonem, cum his qui cum eo erant, tradidit eos suæ infidelitati ? Quemadmodum Verbum ait de rubo ad Moysen : « Ego autem scio quoniam non dimittet (57) vos Pharo rex Egypti abire, nisi in manu (58) valida ». Et qua ratione Dominus in parabolis loquebatur, et cæcitatem faciebat Israel, ut videntes non viderent, sciens incredulitatem eorum : eadem ratione et cor Pharaonis indurabat, ut videns quoniam digitus Dei est, qui educit populum, non crederet, sed in infidelitatis præcipitare pelagus ; per magicam operationem opinatus fieri exitum eorum, et Rubrum mare non ex virtute Dei transitum præstitisse populo, sed naturaliter sic se habere.

CAPUT XXX.

Diluit aliud Marcionitarum argumentum, quod nimirum Hebræi, jubente Deo, spoliassent Egyptios.

1. Qui vero exprobrant et imputant, quod profecturus populus jussu Dei vascula omnis generis, et vestimenta acceperit ab Egyptiis, et sic abierit, ex quibus et tabernaculum factum est in eremo ; ignorantes justificationes Dei, et dispositiones ejus, semetipsos arguunt, sicut et presbyter dicebat. Si enim non in typica (59) protectione hoc consensisset Deus, hodie in vera nostra protectione (60), id est

⁴⁸ II Cor. II, 15, 16. ⁴⁹ Cap. XLVIII. ⁵⁰ Matth. XIII, 40 et seqq. ⁵¹ II Cor. IV, 4. ⁵² Rom. I, 28. ⁵³ II Thess. II, 10, 11. ⁵⁴ Exod. III, 19. ⁵⁵ Cap. XLIX. ⁵⁶ Exod. XI, 2 ; XII, 35, 36.

(48) Et in his qui salvi sunt. Sic Clarom. et Voss. Alii, in his qui salvantur.

(49) Æternam. Deest in Eras. et Gallas.

(50) Legunt. Alii, intelligunt.

(51) Audientes non audiant, intelligentes non intelligant. Prius comma deest in Eras., Gall., Merc. 2, posterius in Clarom. et Arund.

(52) Impleatur. Sic Clarom. et Voss. in Merc. 1 et Otlob., adimpleatur : in cæteris, adimpleretur.

(53) Erga eos. Ita Clarom., Arundel. et Voss. melius quam alii, apud eos.

(54) Incrassa. Vetus Feuard. cod., Clarom. et Voss., Incrassatum est : recte quidem, si sequeretur, obturata, excæcati. Sed hic Isaie ipsius verba refert Irenæus.

(55) Quæ audiunt. Arundel. et Merc. 2, quoniam

audiunt : recte, si præceteret quoniam vident. Sed Irenæus ex memoria citat.

(56) Mittet eis Deus operationem. Alii, mittit eis Deus operationes.

(57) Dimittet. Clarom. præcipiet, pro quo in Feuard. marg., recipiet.

(58) In manu. Alii, cum manu.

(59) Si enim non in typica. Sic Feuard. et omnes mss. nisi quod particulam in ex Eras. et Gallas. retinui, in quorum edit. de cætero perperam habetur : sic enim nos in typica.

(60) Hoc... protectione. Octo has voces ex vet. cod. restituit Feuard. quas etiam habent Clarom. et Voss. Sed pro protectione, quod manifestum scribarum erratum est, scribere non dubitavi, protectione : id sermonis series exigit. Irenæus siquidem

in fide in qua sumus constituti, per quam de numero gentilium exempli sumus, nemo poterat (61) salvari. Omnes enim nos aut modica, aut grandis sequitur possessio, quam ex mammona iniquitatis acquisivimus. Unde enim domus in quibus habitamus, et vestimenta quibus induimur, et vasa quibus utimur, et reliqua omnis ad diuturnam (62) vitam nostram ministratio, nisi ex his quæ, cum ethnici essemus, de avaritia acquisivimus, vel ab ethnicis parentibus, aut cognatis, aut amicis, de injustitia acquirentibus percepimus? Ut non dicamus, quia et nunc in fide existentes acquirimus. Quis enim vendit, et non lucrari vult ab eo qui emit? Quis autem emit, et non vult utiliter secum agi ab eo qui vendit? Quis autem negotians non propterea negotiatur, ut inde alatur? Quid autem et hi, qui in regali aula sunt, fideles, nonne ex eis, quæ Cæsaris sunt, habent utensilia, et his qui non habent, unusquisque eorum secundum virtutem præstat? Egyptii populi (63) erant debitores non solum rerum, sed et vitæ suæ, propter patriarchæ Joseph præcedentem benignitatem; nobis autem secundum quid debitores sunt ethnici, a quibus et lucra, et utilitates percipimus? quæcumque illi cum labore comparant, his nos, in fide cum simus, sine labore utimur.

2. Ad hoc (64) populus pessimam servitutem serviebat Egyptiis, quemadmodum Scriptura ait: « Et cum vi potestatem exercebant Egyptii in filios Israel, et in odium eis adducebant vitam in operibus duris, luto et latere, et omnibus operibus quæ faciebant (65) in campis, per omnia opera quibus eos deprimebant cum vi²²: » et ædificaverunt eis civitates munitas, multum laborantes, et augentes eorum substantias annis multis, et per omnem modum servitutis, cum illi non solum ingrati essent adversus eos, verum et universos perdere vellent. Quid igitur injuste gestum est, si ex multis pauca sumpserunt, et qui potuerunt multas substantias (66) habere, si non serviissent eis, et divites abire, paucissimam mercedem pro magna servitute

accipientes, inopes abierunt? Quemadmodum si quis liber, abductus ab aliquo per vim, et serviens ei annis multis, et augens substantiam ejus, post deinde aliquod adminiculum consecutus, putetur quidem modica quædam ejus habere, revera autem ex multis laboribus suis, et ex acquisitione magna, pauca percipiens discedat, et hoc (67) ab aliquo imputetur ei, quasi non recte fecerit; ipse magis injustus iudex apparebit ei, qui per vim in servitium fuerit deductus. Sic ergo sunt et huiusmodi qui imputant populo parva (68) de multis (69) accipienti sibi; et ipsis non imputant, qui nullam gratiam ex merito parentum debitam reddiderunt, imo et in gravissimam servitutem redigentes, maximam ab eis consecuti sunt utilitatem: et illos quidem non signatum aurum et argentum in paucis vasculis (70), quemadmodum prædiximus, accipientes, injuste fecisse dicunt; semetipsos autem (dicetur enim quod verum est, licet ridiculum quibusdam esse videatur), ex alienis laboribus insigne aurum (71), et argentum, et ærumentum, cum inscriptione et imagine Cæsaris in zonis suis ferentes, iuste se (72) facere dicunt.

268 3. Si autem comparatio fiat nostra et illorum, qui iustius apparebunt acceptasse? utrumne populus ab Egyptiis, qui erant per omnia debitores; an nos a Romanis, et reliquis gentibus, et a quibus nihil tale nobis debeatur (73)? Sed et mundus pacem habet per eos, et nos (74) sine timore in viis ambulamus et navigamus quocunque volumus. Adversus igitur huiusmodi aptus erit sermo Domini: « Hypocrita, dicens, exime primo trabem de oculo tuo, et tunc perspicies auferre festucam de oculo fratris tui²³. » Etenim si is qui tibi hæc imputat, et gloriatur in sua scientia, separatus est a gentilium cœtu, et nihil est alienorum apud eum, sed est (75) simpliciter nudus, et nudis pedibus, et sine domo in montibus conversatur, quemadmodum aliquod ex his animalibus, quæ herbis vescuntur; veniam merebitur, ideo quod ignoret necessitates nostræ conversationis (76). Si

²² Exod. i, 13, 14. ²³ Matth. vii, 5.

veram nostram profectionem opponit typicæ profectioni. Sed omnem dubitandi ansam præcidunt, quæ adduntur in huius capitis fine. ubi eandem figuram adhuc clarius explicans ait: *Universa enim, quæ ex Egypto fiebat, profectio populi a Deo, typus et imago fuit profectionis Ecclesiæ, quæ futura erat ex gentibus; quæ eadem pene verba sunt, quæ hic adhibet.*

(61) *Poterat.* Sic pro poterit reposui ex Feuard. marg., Clarom., Ottob., Voss. et Merc. 2, nec dubito quin οὐδελ; ἀν ἰδύνατο, verterit interpretes nemo poterat; quod accuratior quispiam vertisset, nemo posset.

(62) *Diuturnam.* Gallas., Feuard. et Merc. 2, diurnam.

(63) *Populi.* In gignendi casu, scilicet Judaici.

(64) *Ad hoc.* Pro insuper, præterea. Erasm., Gallas., Feuard., Arund. et Merc. 2, adhuc.

(65) *Faciebant.* lidem, fiebant.

(66) *Substantias.* Suas minus recte additum in edit. ac Arundel. et Merc. 2.

(67) *Et hoc.* Al., et ex hoc.

(68) *Parva.* Sic omnes mss. In edit., pauca.

(69) *De multis.* Laboribus addunt edit. et recentiores mss., omittunt vero Clarom. et Voss., quos sequi tutius.

(70) *Vasculis.* De suis laboribus additum in edit. iterum omittunt Clarom. et Voss.

(71) *Insigne aurum.* I. e. signatum aurum.

(72) *Iuste se.* Expunge se, præcessit enim semetipsos.

(73) *Debeat.* Clarom., debatur.

(74) *Per eos, et nos.* Priores duas voces ex vet. cod. restituit Feuard., posteriores autem duas ex ms. Voss. addidit Grab. Tres priores habet Clarom., sed non nos.

(75) *Est.* Sic pro et posui ex Clarom. et Feuard. marg.

(76) *Necessitates nostræ conversationis.* Ita Feuard. in marg., Clarom., Arundel. et Voss. Alii perperam, necessitatis nostræ conversationem.

autem ab hominibus (77) quæ dicuntur aliena esse, participatur, et arguit typum eorum, semetipsum injustissimum ostendit, retorquens in se ejusmodi accusationem. Invenietur (78) enim aliena circumferens, et ea quæ ejus non sunt, concupiscens; et propter hoc dixisse Dominum: « Nolite judicare, ne judicemini: in quo enim judicio judicabitis, judicabitur de vobis⁷⁷. » Non utique ut peccantes non corripiamus, nec ut his quæ male sunt consentiamus; sed ut Dei dispositiones non judicemus injuste, cum ille omnia juste profutura providerit. Quoniam enim sciebat nos de nostra substantia, quam ab alio accipientes haberemus, bene acturos: « Qui enim habet, inquit, duas tunicas, det ei qui non habet: et qui habet escam, similiter faciat⁷⁸. » Et: « Esurivi enim, et dedistis mihi manducare: et nudus fui, et vestistis me⁷⁹. » Et: « Cum facis misericordiam (79), non sciat sinistra tua quid faciat dextra tua⁸⁰; » et reliqua quæcunque beneficientes justificamur, velut de alienis nostra redimentes: de alienis autem ita dico, non quasi mundus alienus sit a Deo, sed quoniam hujusmodi dationes ab aliis accipientes habemus, similiter velut illi ab Ægyptiis qui non sciebant Deum, et per hæc ipsa erigimus nobismetipsis tabernaculum Dei: cum bene enim facientibus habitat Deus; quemadmodum Dominus ait: « Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, ut hi, quando fugati fueritis, recipiant vos in æterna tabernacula⁸¹. » Quæcunque enim, cum essemus ethnici, de iniustitia acquisivimus, hæc, cum crediderimus, in dominicas utilitates conversantes (80) justificamur.

4. Necessarie igitur hæc in typo præmeditabantur, et tabernaculum Dei ex his fabricatur: illis quidem juste accipientibus, quemadmodum ostendimus: nobis autem præostensis (81), qui inciperemus (82) per aliena Deo deservire.⁸² Universa enim quæ ex Ægypto profectio fiebat populi a Deo, typus et imago fuit (85) profectiois Ecclesiæ, quæ erat futura ex gentibus: propter hoc et in fine (84) educens eam hinc in suam hæreditatem, quam non Moyses quidem famulus Dei, sed Jesus Filius Dei in

A hæreditatem dabit. Si quis autem diligentius intendat his, quæ a prophetis dicuntur de fine, et quæcunque Joannes discipulus Domini vidit in Apocalypsi⁸³, inveniet easdem plagas universaliter accipere gentes, quas tunc particulatim accepit Ægyptus.

CAPUT XXXI.

Quod Scriptura non redarguit, veteribus crimini temere dandum non esse; sed typum in eo quaerendum: quod probatur exemplo incestus a Lot commissi.

1. Talia quædam enarrans de antiquis presbyter, reficiebat nos, et dicebat: De eisdem (85) delictis, de quibus ipsæ Scripturæ increpabant (86) patriarchas et prophetas, nos non oportet (87) exprobrare eis, neque fieri similes Cham, qui irrisit turpitudinem patris sui, et in maledictionem decidit; sed gratias agere pro illis Deo, quoniam in adventu Domini nostri remissa sunt eis peccata: etenim illos dicebat gratias agere, et glorificari (88) in nostra salute. De quibus autem Scripturæ non increpant, sed simpliciter sunt positæ, nos non debere fieri accusatores (non enim sumus diligentiores Deo, neque super magistrum possumus esse), sed typum quaerere. Nihil enim otiosum est eorum, quæcunque inaccusabilia posita sunt in Scripturis.⁸⁴ Quemadmodum et Lot, qui eduxit de Sodomis filias suas, quæ conceperunt de patre suo, et qui reliquit in circumfinitio (89) uxorem suam statum salis usque in hodiernum diem. Etenim Lot non ex sua voluntate, neque ex sua concupiscentia carnali, neque sensum, neque cogitationem hujusmodi (90) accipiens, consummavit (91) typum. Quemadmodum Scriptura dicit: « Et intravit major nata (92), et dormivit cum patre suo nocte illa: et non scivit Lot cum dormiret illa (93), et cum surgeret⁸⁵. » Et in minore hoc idem: « Et non scivit, inquit, **269** cum dormisset secum, nec cum surrexisset⁸⁶. » Μη εἰδότες (94) τοῦ Ἀωτ, Nesciente igitur homine, μηδὲ ἡδονῇ δουλεύσαντος, neque libidini serviente, οἰκονομία ἐπατελεῖτο, δι' dispensatio perficiebatur ἤ; αἱ δύο..... συναγωγὰι per quam duæ filiæ, id

⁷⁷ Matth. vii, 1, 2. ⁷⁸ Luc. iii, 11. ⁷⁹ Matth. xxv, 35, 56. ⁸⁰ Matth. vi, 3. ⁸¹ Luc. xvi, 9. ⁸² Cap. L. ⁸³ Apoc. xvi, 2 et seqq. ⁸⁴ Cap. Li. ⁸⁵ Gen. xix, 35. ⁸⁶ Ibid., 35.

(77) Ab hominibus. Clarom. et Arundel., ab omnibus.

(78) Invenietur. Al., invenitur.

(79) Facis misericordiam. Ita Fenard. in marg., Clarom., Voss. et Arund., nisi quod in tribus prioribus facitis minus recte legatur. In cæteris, cum facis elemosynam.

(80) Conversantes. Sic Fenard. in marg., Clarom. et Voss., pro quo recentiores scripserunt convergentes; haud advertentes activum conversantes, eodem significato gaudere.

(81) Præostensis. In ipsis additum in edit., Arundel. et Merc. 2.

(82) Inciperemus. Al., inceperimus.

(83) Imago fuit. Eras. et Gallas., imago fiebat.

(84) In fine. Alii, in finem.

(85) De eisdem. Edit. cum Arund. et Merc. 2, De his quidem.

(86) Increpabant. Alii, increpant.

(87) Oportet. Edit. cum Arund. et Merc. 2, oportere.

(88) Glorificari. Alii, gloriarī.

(89) Circumfinitio. Alii, confinitio.

(90) Hujusmodi. Operationis, haud recte additum a recentioribus, delevi auctoritate Clarom. et Voss.

(91) Consummavit. Sed hunc verbo præfixum in edit. Eras., Gallas. et Fenard. merito omittunt vetus Fenard. cod., Clarom. et Voss.

(92) Major nata. Mallem, major natu.

(93) Dormiret illa. Male in edit. Eras., Gallas. et Fenard., ac Merc. 2 codd., dormiret nocte illa.

(94) Μη εἰδότες. Græca hæc e Catena Patrum in Genesim (ea forte quæ inter Regiæ bibliothecæ cod. mss. num. 1889, exstat, in qua hæc eadem leguntur fol. 134) edidit Halloixius in Vita Irenæi, exceptis

ἀπὸ τοῦ καὶ τοῦ αὐτοῦ
πατρὸς τεκνοποιήσανται
ἐμηνούντο ἀνευ σαρκὸς
ἡδονῆς. Οὐ γὰρ ἦν ἄλλος
οὐδεὶς σπέρμα ζωτικὸν
καὶ τέκνων ἐπιχαρτίαν
δυνάμενος δοῦναι αὐταῖς,
καθὼς γέγραπται:

est (95) duæ synagogæ, A
ab uno et eodem patre
in sobolem adoptatæ (96)
significabantur sine car-
nis libidine. Nec enim al-
ter erat aliquis, qui se-
men vitale et filiorum
fructum posset dare eis,
quemadmodum scriptum
est:

« Dixit autem major ad minorem: Pater noster
senior est, et nemo est super terram qui intret ad
uos, ut oportet omni terræ (97): veni, potionemus
patrem nostrum vino, et dormiamus cum eo, ut
suscitemus (98) de patre nostro semen ⁹⁷. »

2. Illæ quidem filiæ secundum simplicitatem et
innocentiam putantes universos homines periisse,
quemadmodum Sodomitæ, et in universam terram
iracondiæ Dei (99) supervenisse, dicebant hæc.
Quapropter et ipsæ excusabiles sunt, arbitran-
tes se solas relictas cum patre suo ad conservationem
generis humani, et propter hoc circumveniebant
patrem. Per verba autem earum significabatur
neminem esse alterum qui possit filiorum genera-
tionem majori et minori synagogæ præstare,
quam Patrem nostrum (1). Pater autem generis
humani Verbum Dei: quemadmodum Moyses osten-
dit dicens: « Nonne hic ipse pater tuus possedit
te, et fecit te, et creavit te ⁹⁷? » Quando igitur hic
vitalis semen, id est Spiritum remissionis pecca-
torum per quem vivificamur, effudit in humanum
genus? Nonne tunc cum convalescebatur (2) cum
hominibus, et bibeat vinum in terra? « Venit »
enim, inquit, « Filius hominis manducans et bi-
bens ⁹⁸: » et cum recubisset, obdormivit, et
somnum cepit. Quemadmodum ipse in David di-
cit: « Ego dormivi (3) et somnum cepi ⁹⁹. » Et
quoniam in nostra communicatione et vita hoc
agebat (4), iterum ait: « Et somnus meus suavis

mihi factus est ⁹⁷. » Totum autem significabatur
per Lot, quoniam semen patris omnium, id est
Spiritus Dei, per quem facta sunt omnia, com-
mistus et unitus est carni, hoc est plasmati suo:
per quam commistionem et unitatem duæ syna-
gogæ, id est, duæ congregationes fructificantes ex
Patre suo filios vivos vivo Deo.

3. Et cum hæc flerent, uxor remansit in So-
domis, jam non caro corruptibilis, sed statua salis
semper manens (5), et per naturalia ea quæ sunt
consuetudinis hominis (6), ostendens quoniam et
Ecclesia, quæ est sal terræ ⁹⁸, subrelicta est
in confinio terræ, patiens quæ sunt humana:
et dum sæpe auferuntur ab ea membra integra,
perseverat statua salis, quod est firmamentum
fidei, firmans et præmittens filios ad Patrem
ipsorum.

CAPUT XXXII ⁹⁹.

*Utriusque testamenti unum Deum auctorem esse,
senioris apostolorum discipuli auctoritate con-
firmat.*

1. Hujusmodi quoque de duobus testamentis se-
nior apostolorum discipulus disputabat, ab uno
quidem et eodem Deo utraque ostendens: nec esso
alterum Deum præter unum (7) qui fecit et pla-
smavit nos, nec firmitatem habere sermonem
eorum qui dicunt, aut per angelos, aut per quamli-
bet (8) virtutem, aut ab alio Deo factum esse hunc
mundum, qui est secundum nos. Si enim semel
quis transmoveatur a factore omnium, et conce-
dat ab aliquo altero, aut per alium factam condi-
tionem, quæ est secundum nos, multam incon-
gruentiam et plurimas contradictiones necesse
est incidat hujusmodi: ad quas nullas dabit ra-
tiones, neque secundum verisimile, neque secun-
dum veritatem. Et propter hoc hi qui alias doctri-
nas inferunt, abscondunt a nobis quam habent ipsi
de Deo sententiam; scientes quassum et futile (9)
doctrinæ suæ, et timentes, ne victi salvari pericli-
tentur. Si autem credat quis unum Deum, et qui

⁹⁷ Gen. xix, 31, 32. ⁹⁸ Dent. xxxii, 6. ⁹⁹ Matth. xi, 19. ⁹⁹ Psal. iii, 6. ⁹⁹ Jerem. xxxi, 20.
⁹⁹ Matth. v, 13. ⁹⁹ Cap. Lii.

primis verbis, μὴ εἰδότος... δουλεύσαντος, quæ ex
Combefisii ms. *Catenæ* in *Genesim* excerpta sunt.

(95) *Duæ filiæ, id est.* Hæc auctori *Catenæ* omit-
tere placuit; si tamen in suo Irenæi codice legit.

(96) *In sobolem adoptatæ.* Græca vox τεκνοποι-
ήσανται vertenda erat, *sobolem generantes.*

(97) *Ut oportet omni terræ.* Græca, ὥς καθ' ἡμέ-
ραν τῇ γῇ, melius reddidit Vulgatus Bibliorum
interpres: *juxta morem universæ terræ.*

(98) *Ut suscitemus.* Eras., Gall., Arund. et Merc.
2, et suscitamus.

(99) *Dei.* Deest in Clarom. et Voss.

(1) *Quam patrem nostrum.* Hæc desunt in Clarom.
et Voss.

(2) *Cum convalescebatur.* Ita Clarom. Consentiant
quoad posteriorem vocem Feuard. in marg. et Voss.
In aliis, *conversabatur*, sine cum.

(3) *Dixi... dormivi.* Alias, *dicebat... obdormivi.*

(4) *Agebat.* Alias, *agebatur.*

(5) *Statua salis semper manens.* Eadem, ut recte
notat Grab., habet Cleinens Rom. *Epist. ad Corinth.*
cap. 11. Statuam se vidisse testatur Josephus lib. 1

D *Antiquit., cap. 12.*

(6) *Per naturalia ea quæ sunt consuetudinis ho-
minis, etc.* Obscurioribus his faciem præferunt ver-
sus carminis inscripti Sodoma, quod inter Terul-
liani opera exstat:

*Ipsaque imago sibi formam sine corpore servans
Durat adhuc, etenim nuda statione sub æthram
Nec pluvii dilapsa situ, nec diruta ventis.
Quin etiam si quis mutilaverit advena formam,
Protinus ex sese suggestu vulnera complet.
Dicitur et vivens alio jam corpore, sexus
Munificos solito disjungere sanguine menses.*

Vide Irenæum infra cap. 52 hujus libri, n. 9, et
Prudentii *Hamartigeniam* versu 740 et seqq.

(7) *Unum.* In Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc.
2, cum. Feuard. vero utrumque in sua edit. retinuit.

(8) *Per quamlibet.* Aliam additum in edit.
Arund. et Merc. 2, omisi cum Clarom. et Voss.

(9) *Quassum et futile.* Ita Clarom. cum quo fere
consentit Voss., nisi quod *ficile* pro *futile* habeat.
In edit. Oxon. ex Arundel. cod., quasi *casum* et

Verbo omnia fecit, quemadmodum et Moyses (10) A ait : « Dixit Deus : Fiat lux, et facta est lux » ; et in Evangelio legimus : « Omnia per ipsam facta sunt, et sine ipso factum est nihil » ; et apostolus Paulus similiter : « Unus Dominus, una fides, unum baptisma, unus 270 Deus et Pater (11), qui est super omnes (12), et in omnibus nobis » ; hic primo erit « tenens caput, ex quo totum corpus compactum et connexum, et per omnem juncturam subministrationis in mensura uniuscujusque partis, incrementum corporis fecit, in ædificationem sui in charitate »¹⁷. Post deinde et omnis sermo ei constabit, si et Scripturas diligenter legerit apud eos qui in Ecclesia sunt presbyteri, apud quos est apostolica doctrina, quemadmodum demonstravimus »¹⁸.

2. Apostoli enim omnes duo quidem testamenta in duobus populis fuisse docuerunt : unum autem et eundem esse Deum, qui disposuerit utraque ad utilitatem hominum, secundum quos (13) testamenta dabantur, qui incipiebant credere Deo, ex ipsa demonstravimus apostolorum doctrina in tertio libro » : et quoniam non otiose, nec frustra, aut ut obvenit, datum est prius testamentum ; sed illos quidem quibus dabatur, in servitutem Dei concurrens (14), ad utilitatem eorum (non enim indiget Deus ab hominibus servitutem) ; typum autem celestium ostendens, quoniam nondum poterat homo per proprium visum videre quæ sunt Dei ; et imagines eorum quæ sunt in Ecclesia præfigurans, ut firma ea quæ secundum nos est, fiat fides ; et prophetiam futurorum continens, ut disceret homo, præscium esse omnium Deum.

¹⁶ Gen. 1, 3. ¹⁷ Joan. 1, 3. ¹⁸ Ephes. iv, 5, 6. ¹⁹ Ibid., 16 ; Coloss. ii, 19. ²⁰ Sup. cap. XXVI. ²¹ Cap. IX et seqq. ²² Cap. LIII. ²³ Cap. LIV. ²⁴ Rom. 1, 25. ²⁵ Cap. LV. ²⁶ Cap. LVI. ²⁷ Isa. LIII, 5. ²⁸ Zach. ix, 9. ²⁹ Psal. cxvii, 23. ³⁰ Isa. LIII, 7. ³¹ Exod. xvii, 11. ³² Isa. xi, 12. ³³ Jerem. XLII, 10.

ruinam ; in aliis, casum et ruinam. Sed nostra lectio magis congruit ad præcedentia.

(10) Et Moyses. Sic pro ipse Moyses, vel et ipse Moyses, ex Clarom. posui.

(11) Pater. Vocem omnium addunt Feuard. et Grab. consentiente Voss. Sed repugnant Clarom. alique omnes codd. um excusi, tum manu exarati ; imo et ipse Irenæus qui supra lib. ii, cap. 2, n. 6, lib. iv, cap. 20, n. 2, et infra lib. v, cap. 18, n. 2, hanc vocem in omnibus codd. omittit. Vide quæ supra lib. ii, cap. 2, n. 6, annotavimus.

(12) Omnes. Et per omnia addunt editi, cum Arundel. et Merc. 2, non agnoscunt vero codd. Clarom. et Voss. uti nec supra cap. 20, n. 2, exstat in ullo exemplari. Nec mirum quod interdum addat, interdum omittat eas voces Irenæus : plerumque ex memoria citat.

(13) Secundum quos. Ita recte Clarom. In Feuard., Grab. et om. Anglic., secundum quod ; in aliis pejus, secundum post.

(14) Concurrans. Hanc lectionem erui ex cod. Clarom. in quo incaute quidem scripsit librarius concurrans ; haud dubie tamen quin pro concurrans ; Græce συγχαίρων. In aliis omnibus codd. corrupte et sine sensu legitur concurrans ; quod etiam recentior quis, sed imperitus, emendator, in cod. Clarom. superscripta littera e super a legi voluit. Genuinam autem esse nostram lectionem demonstrat ipse contextus, ad quem apprime quadrat vox concurrans. Id enim vult Irenæus, in servitu-

CAPUT XXXIII¹⁰.

Quisquis unum Deum utriusque testamenti auctorem esse confitetur, et Scripturas apud Ecclesiam presbyteros accurate legiti, hic vere spiritualis discipulus est ; atque vera agnitione, quam in sola Ecclesia catholica reperitur, illustratus, quæcumque de Christo ac novi testamenti libertate prænantiarum prophetæ, perspicit, et recte interpretatur.

1. Talis discipulus vere spiritualis recipiens (15) Spiritum Dei, qui ab initio in universis dispositionibus Dei adfuit hominibus, et futura annuntiavit, et præsentia ostendit, et præterita enarrat ; iudicat quidem omnes, ipse autem a nemine iudicatur. ¹⁶ Nam iudicat gentes, « creature magis quam Creatori servientes »¹⁷, et reprobabili mente universam suam operationem in vanum consummates. ¹⁸ Iudicat autem etiam Judæos, non percipientes Verbum libertatis, neque volentes abire liberos, cum habeant præsentem liberatorem ; sed intempestive extra legem servire simulantes nihil indigenti Deo, et Christi adventum, quem propter salutem hominum fecit, ¹⁹ non cognoscentes : neque intelligere volentes, quoniam duos adventus ejus omnes annuntiaverunt prophetæ : unum quidem, in quo homo in plaga factus est, sciens ferre imbecillitatem ²⁰, et in pullo asinæ (16) sedens ²¹, reprobatus lapis ab ædificantibus (17), et sicut ovis ²² ad victimam adductus ²³, et per extensionem manuum dissolvens quidem Amalec ²⁴, congregans autem dispersos filios a terminis terræ in ovile Patris ²⁵, et « commemoratus mortuorum suorum qui ante dormierant, et descendens ad eos, uti erueret eos et salvaret eos »²⁶ (18).

tem Dei priori testamento concurrens valde homines fuisse, ad utilitatem, non ipsius Dei, sed hominum ipsorum ; non enim, inquit, indiget Deus ab hominibus servitutem. Quasi diceret : si Deus homines sub legum suarum iugo curvet, non quod eorum servitute indigeat, sed quia eorum utilitati consulit. Summatim nimirum hic repetit auctor noster, quod supra cap. 14 et 15 fusius explicuit. Nam postquam ostendit Deum humanis obsequiis haud indigentem, utpote summe divitem, perfectum et sine indigentia ; sed servientibus sibi beneficia præstaturum, omni conditioni congruentem et aptam legem conscripsisse ; um cap. 15, n. 2, concludit quod, ubi conversi sunt Israelitæ in vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acceperunt reliquam servitutem, a Deo quidem non abscedentem, in servitutis autem iugo dominantem eis. Quæ mire nostram lectionem confirmant : nam quod dicit hic legem in servitutis iugo dominantem, cap. 32 vocat testamentum illos, quibus dabatur, in servitutem Dei concurrans.

(15) Vere spiritualis recipiens. Clarom., spiritualis vere recipiens.

(16) Asinæ. Ita ex Clarom. posui pro asini, quia supra lib. iii, cap. 19, n. 2, habetur, super pullum asinæ ascendens.

(17) Ab ædificantibus. Ab omittunt Eras., Gallas. et Feuard.

(18) Et salvaret eos. Hæc desunt in Clarom. et Voss.

Secundum autem, in quo super nubes veniet⁷², A stonem sententia sua Unigenito donantes, propriam superducens diem quæ est sicut clibanus ardens⁷³, et percussiens terram verbo oris sui, et spiritu per labia sua interficiens impios⁷⁴, et ventilabrum in manu habens, et emundans aream suam, et triticum quidem in horreum colligens, comburens autem paleas igne (19) inextinguibili⁷⁵.

2. ⁷⁶ Examinabit autem et doctrinam Marcionis, quomodo accipiat duos deos esse, infinita distantia separatos ab invicem (20). Vel quemadmodum bonus erit, qui alienos homines abstrahit ab eo qui fecit, et ad suum advocat regnum? et quare bonitas ejus deficit, non omnes salvans? et quare circa homines quidem bonus videtur, in ipsum autem, qui fecit homines, injustissimus, auferens ab eo quæ sunt ejus? Quomodo autem juste Dominus, si alterius Patris existit, hujus conditionis, quæ est secundum nos, accipiens panem, suum corpus esse (21) constebatur, et temperamentum calicis (22) suum sanguinem confirmavit? Et quare se Filium hominis constebatur, si non eam, quæ ex homine est, generationem sustinuisset? Quemadmodum autem et peccata nobis dimittere poterat, quæ nostro debeamus factori et Deo? Quomodo autem et cum caro non esset, sed pareret 271 quasi homo, crucifixus est, et e latere ejus puncto sanguis exiit et aqua? Quod autem corpus sepelierant sepulchros, et quid illud erat quod surrexit a mortuis?

3. ⁷⁷ Judicabit autem et eos qui sunt a Valentino C omnes, quia lingua quidem constituentur unum Deum Patrem, et ex hoc omnia; ipsum autem, qui fecit omnia, defectionis sive labis fructum esse dicunt: et unum Dominum Jesum Christum Filium Dei similiter lingua constituentem, propriam quidem emis-

sonem sententia sua Unigenito donantes, propriam vero Verbo, et alteram Christo, alteram vero Salvatore; ita ut secundum eos dicantur quidem omnia esse quasi unum, unumquemque autem ipsorum separatim intelligi, et propriam habere emissionem, secundum suam conjugationem. Linguas itaque eorum videlicet solas in unitatem cessasse (23); sententiam vero eorum et sensum quæ profunda sunt scrutari, decidentem ab unitate, incidere in multiforme Dei judicium, cum de his, quæ sibi metipsi adinvenerunt, interrogabuntur a Christo; quem et postea natum quam Pleroma Bonum dicunt, et emissionem ejus post diminutionem sive defectionem, et propter eam passionem quæ facta est in Sophia, semetipsos obstetricatos esse affirmant. Accusabit autem eos Homerus proprius ipso- rum propheta (24), a quo eruditi talia iuenerunt, ipso dicente hæc: « Inimicus est enim (25) ille mihi similiter atque fores inferorum, qui aliud quidem abscondit in corde suo, aliud autem enarrat⁷⁸. » ⁷⁹ Judicabit autem et vaniloquia pravorum Gnosticorum, Simonis eos Magi discipulos ostendens.

4. Ἀναρπύσει δὲ καὶ τοὺς Ἠβιωνοὺς (26) πῶς δύνανται σωθῆναι, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ᾗν ὁ τὴν σωτηρίαν αὐτῶν ἐπὶ γῆς ἐργασάμενος; ἢ πῶς ἀνθρώπος χωρήσει εἰς Θεόν, εἰ μὴ ὁ Θεὸς ἐχωρήθῃ εἰς ἀνθρώπον:

4. Judicabit autem et Ebionitas: quomodo possunt salvari, nisi Deus est qui salutem illorum super terram operatus est? Et quomodo (27) homo transiet in Deum, si non Deus in hominem (28)?

Quemadmodum autem relinquet mortis generationem, si non in novam generationem (29) mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis, datam,

⁷² Dan. vii, 13. ⁷³ Malach. iv, 1. ⁷⁴ Isa. xi, 4. ⁷⁵ Iliad. ix, 312, 313. ⁷⁶ Cap. LIX.

⁷⁷ Matth. iii, 12. ⁷⁸ Cap. LVII. ⁷⁹ Cap. LVIII.

(19) *Ignis. Al., in igne.*

(20) *Separatus ab invicem.* Quidpiam post hæc deesse frustra suspicatur Gallas.

(21) *Esse... suum.* In Eras. et Gallas. deest esse, et pro suum legitur sui.

(22) *Temperamentum calicis.* Mistum calicem vocat lib. v, c. 2, n. 3, quia ex traditione apostolica perpetuoque Ecclesiæ catholicæ usu vinum consecrandum aqua miscetur.

(23) *In unitatem cessasse.* Supple, *fiquet*, planum est, vel quidpiam simile. Demonstrat Irenæus Valentinianos lingua quidem cum Catholicis consentire, mente vero dissentire.

(24) *Propheta.* Alii *poeta.* Alludere videtur auctor ad hæc Tit. i, 12: Ἰδιὸς αὐτῶν προφήτης.

(25) *Inimicus est enim, etc.* Verba sunt quibus Achillem Ulyssi, multa ex Agamemnonis parte pollicenti, si in ejus gratiam rediret, respondentem exhibet Homerus Iliad. ix, 312, 313:

Ἐχθρὸς γὰρ μοι κεῖνός ἐμῶς Ἀἰῶα πύλησσιν, Ὃς ἔῃ ἔσπορ μὲν καὶ θεὸς ἐνὶ σπέρσιν, ἄλλο δὲ βάζει.

(26) Ἀναρπύσει δὲ καὶ τοὺς Ἠβιωνοὺς. Græca hæc citat Theodoretus dial. ii.

(27) *Et quomodo.* Græca sonant, aut quomodo.

(28) *Si non Deus in hominem?* Supple ex Græco, *transiit*, vel quidpiam simile.

(29) *Si non in novam generationem.* Supple iterum, *transiit*, vel aliquid hujusmodi. Quæ sequuntur, nonnihil obscura sunt. Hic unum atque alterum verbum excidisse putat Græbius, ac Irenæum ita forte scripsisse: *Si non in novam generationem... quæ est ex virgine per fidem, credens eam recipiat, quæ est per fidem, regenerationem.* At fallitur vir doctissimus: nihil excidit. Idque mecum ultro fatebitur quisquis attenderit, hæc: *quæ est ex virgine per fidem regenerationem*, per appositionem intelligenda esse, utpote ab Irenæo addita explicandi gratia quid sit *nova generatio*, de qua hic sermo est. Sic igitur construenda periculus: *Quemadmodum autem relinquet homo mortis generationem, si non transeat in novam generationem mire et inopinate a Deo, in signum autem salutis datam; eam videlicet regenerationem quæ est ex virgine per fidem?* Per virginem autem hic intelligit auctor, non B. Mariam Christi matrem, sed Ecclesiā, uti constat ex loco parallelo infra n. 44: *Verbum caro erit et Filius hominis, purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit, etc.* Nec enim hæc appositio, *eam quæ regenerat homines in Deum*, ulli alteri, quam Ecclesiæ, convenire potest.

quæ est ex virgine per fidem, regenerationem? Vel quam (30) adoptionem accipiant a Deo, permanentes in hac genesi, quæ est secundum hominem in hoc mundo? Quomodo autem plus quam Salomon, aut plus quam Jonas habebat, et Dominus erat David, qui ejusdem cum ipsis fuit substantiæ? Quomodo autem eum, qui adversus homines fortis erat, qui non solum vicit hominem, sed et detinebat eum sub sua potestate, devicit, et eum quidem qui vicerat, vicit; cum vero qui victus fuerat, hominem dimisit, nisi superior fuisset eo homine, qui fuerat victus? Melior autem eo homine, qui secundum similitudinem Dei factus est, et excellentior quisnam sit alius, nisi Filius Dei, ad cuius similitudinem factus est homo? Et propter hoc in fine (31) ipse ostendit similitudinem: Filius Dei factus est homo, antiquam plasmationem in semetipsum suscipiens, quemadmodum ostendimus (32) in eo libro qui est hoc superior⁷⁹.

5. ⁸⁰ Judicabit autem et eos qui putativum inducunt. Quemadmodum enim ipsi vere se putant disputare (33), quando magister eorum putativus fuit? Aut quemadmodum firmiter quid habere possunt ab eo, si putativus, et non veritas erat? Quomodo autem ipsi salutem vere participare possunt, si ille, in quem credere se dicunt, semetipsum putativum ostendebat? Putativum est igitur, et non veritas, omne (34) apud eos: et nunc jam quæretur, ne forte cum et ipsi homines non sint, sed muta animalia, hominum umbras apud plurimos perfectant (35).

⁷⁹ Cap. XVI, n. 6, et cap. XVIII, n. 1, 2. ⁸⁰ Cap. LX. ⁸¹ Cap. LXI. ⁸² Cap. LXII.

(30) *Quam.* Eras., Gallas., Grab., Arundel. et Merc. 2, *quemadmodum.*

(31) *In fine.* Sic pro *in finem*, uti perperam habent omnia exemplaria, emendavi ex loco penitus parallelo, lib. v, cap. 1, in fine, ubi allegatis Genesios verbis: *Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem nostram*, statim subjungit auctor: *Et propter hoc in fine non ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri, sed ex placito Patris, munus ejus vicum perfecterunt hominem, uti fiat Adam secundum imaginem et similitudinem Dei.*

(32) *Ostendimus.* Editi., *diximus.*

(33) *Vere se putant disputare.* Negat, inquit Grabius, doctrinas atque argumentationes istorum hæreticorum, Marcionitarum videlicet, aliorumque Docetarum, in veritate fundatas esse, si Servator noster phantasma fuit. Forte enim loquela, perinde ut externa specie, homines delusit; cuius tamen verbis omnis Christianorum doctrina innititur.

(34) *Omne.* Feuard. ex veteri cod. minus recte, *omnia.*

(35) *Perferant.* Sic antiquiores ac melioris notæ codd., vetus Feuard., Clarom. et Voss. In Eras., Gall., Feuard. editi. ac Merc. 2 codd., *proferant.* Quid habet Arund. cod. haud dicere est, siquidem scribitur illud verbum cum abbreviationis nota, adeo ut incertum sit an legendum sit *perferant*, *proferant*, vel *præferant*. Posteriori quidem et legere et scribere Grabio placuit, quod et ipse mallem, si potior suffragaretur auctoritas. Quare tutius est trium antiquiorum codd. lectione stare, quæ licet minus Latina, non incommodum tamen sensum habet.

(36) *Et pseudoprophetas.* Marcosios hæc ferire ad-

6. ⁸¹ Judicabit autem et pseudoprophetas (36), qui non accepta a Deo prophetica gratia, nec Deum timentes, sed aut propter vanam gloriam, aut ad quæstum aliquem, aut et aliter secundum operationem mali spiritus, fingunt se prophetare, mentientes adversus Deum.

7. ⁸² *Ἀνακρινεῖ δὲ τοὺς* 272 7. ⁸³ Judicabit autem et eos, qui schismata operantur, qui sunt inanes (38), non habentes Dei dilectionem, suamque utilitatem potius considerantes quam unitatem Ecclesiæ: et propter (39) modicas et quaslibet (40) causas magnam et gloriosum corpus Christi conscindunt et dividunt, et quantum in ipsis est, interficiunt; pacem loquentes, et bellum operantes; vere liquantur culicem, et camelum transglutientes. Nulla enim ab eis tanta potest fieri correctio (41), quanta est schismatis perniciēs. Judicabit autem et omnes eos qui sunt extra veritatem, id est qui sunt extra Ecclesiam: ipse autem a nomine Judicabitur.

notat Feuardentius. Existimant vero Grabius Montanistas potius sive Cataphrygas perstringi, quorum secta longe lateque spargi cœperat, cum Irenæus hunc et præcedentem tertium librum scriberet. Sed quidni utrosque respiciat auctor noster? Utrisque enim apprime congruunt characteres hic notati: Marcosii quidem, uti liquido constabit illi qui ea legerit quæ de his scripsit Irenæus lib. i, cap. 13; Montanistas vero, uti patebit ei qui vel oculos injecerit in veterum quorundam auctorum, qui hæreticos illos scriptis confutavit, fragmenta, quæ conservavit nobis Eusebius lib. v *Hist. eccles.*, capp. 16, 17, 18 et 19.

(37) *Ἀνακρινεῖ δὲ τοὺς.* Græca hæc e miss. Joannis Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 497 et 481. Vocem vero τὸ θεῖον ab eodem Damasceno additam ante τοὺς, ad complendum sensum, omisimus.

(38) *Inanes.* Sic miss. omnes cum Græco textu. At Eras., Gallas. et Feuard. perperam, *inimanes.*

(39) *Et propter.* Cotelierius in notis in Interpolationem Ignatii *Epistolam ad Smyrnæos*, cap. 7, legendum conjicit, *et qui propter*; sed pronomini additio haud necessaria.

(40) *Quaslibet.* Hinc emendandus textus Græcus, et pro ὑφ' οὐσας legendum τυχοῦσας, ut recte monuit idem Cotelierius loco mox citato. Sic infra lib. v, cap. 30, οὗχ ὁ τυχὸν κίνδυνος vertitur, non quodlibet periculum, i. e. non levis periculum: et paulo ante, ἐπιτιμὴν οὐ τὴν τυχοῦσαν, pœnam non modicam.

(41) *Correctio.* Ita Clarom. et Voss. juxta Græcum κατέρθωσι, melius quam alii, *correctio.*

... πάντα... συνέστηκεν·
 εἰς ἓνα θεὸν παντοκρά-
 τορα, ἐξ οὗ τὰ πάντα, πί-
 στις ὁλόκληρος· καὶ εἰς
 τὸν ὕἱον τοῦ Θεοῦ Ἰησοῦν
 Χριστόν, τὸν Κύριον ἡμῶν,
 δι' οὗ τὰ πάντα, καὶ τὰς
 οἰκονομίας αὐτοῦ, δι' ὧν
 ἄνθρωπος ἐγένετο ὁ ὕἱος
 τοῦ Θεοῦ, πεισμονῇ βα-
 θαία· καὶ εἰς τὸ Πνεῦμα
 τοῦ Θεοῦ.
 τὸ τὰς οἰκονομίας Πατρὸς
 καὶ Ὑἱοῦ σκηνοδοτοῦν
 καθ' ἑκάστην γενεάν ἐν
 τοῖς ἀνθρώποις, καθὼς
 βούλεται ὁ Πατήρ.

8. Γνώσις ἀληθῆς, ἡ
 τῶν ἀποστόλων διδασχῇ,
 καὶ τὸ ἀρχαῖον τῆς Ἐκκλη-
 σίας σύστημα κατὰ παν-
 τὸς τοῦ κόσμου. . .
 8. ⁶⁶ Agnitio vera est
 apostolorum doctrina (46),
 et antiquus Ecclesiae sta-
 tus, in universo mundo,
 et character corporis
 Christi secundum successiones episcoporum, quibus
 illi eam, quæ in unoquoque loco est, Ecclesiam
 tradiderunt: quæ pervenit usque ad nos custodi-
 tione (47) sine fitione Scripturarum tractatio (48)
 plenissima, neque additamentum neque ablationem
 recipiens; et lectio sine falsatione, et secundum
 Scripturas expositio legitima, et diligens, et sine
 periculo, et sine blasphemia; et præcipuum dile-

Omnia enim ei constant: A
 et in unum Deum omni-
 potentem, ex quo omnia,
 fides integra; et in Fi-
 lium Dei Christum Jesum
 Dominum nostrum, per
 quem omnia, et disposi-
 tiones ejus, per quas ho-
 mo factus est Filius Dei
 (42), sententia firma, quæ
 est in Spiritu Dei (43),
 qui præstat agnitionem
 veritatis, qui dispositio-
 nes Patris et Filii expo-
 suit (44), secundum quas
 aderat generi huma-
 no (45), quemadmodum
 vult Pater.

etionis munus, quod est pretiosius quam agnitio
 gloriosius autem quam prophetia, omnibus autem
 reliquis charismatibus supereminens.

9. ⁶⁷ Quapropter Ecclesia omni in loco ob eam
 quam habet erga Deum dilectionem, multitudinem
 martyrum in omni tempore præmittit ad Fidem;
 reliquis autem omnibus non tantum non habenti-
 bus (49) hanc rem ostendere apud se, sed nec qui-
 dem necessarium esse dicentibus tale martyrium;
 esse enim martyrium verum sententiam eorum (50):
 nisi si unus, aut duo aliquando, per omne tempus
 ex quo Dominus apparuit in terris, cum martyribus
 nostris, quasi et ipse misericordiam consecutus,
 opprobrium simul bajulavit nominis, et cum eis
 ductus est, velut adjectio quedam donata eis. Op-
 probrium enim eorum, qui persecutionem patiuntur
 propter Justitiam, et omnes pœnas susunent, et
 mortificantur propter eam quæ est erga Deum di-
 lectionem, et confessionem Filii ejus, sola Ecclesia
 pure sustinet (æpe debilitata, et statim augens
 membra, et integra fiens, quemadmodum et typus
 ejus, quæ fuit illius Loti, salis augmentum): ⁶⁸ simili-
 ter ut veteres prophetæ sustinentes persecutionem,
 quemadmodum Dominus ait: « Sic enim persecuti
 sunt prophetas, qui ante vos fuerunt ⁶⁹; » quo-
 niam novæ quidem, sed idem Spiritus requiescens
 super eam, ab his qui non recipiunt Verbum Dei,
 persecutionem patitur.

10. ⁷⁰ Quod quidem prophetæ cum reliquis, quæ
 prophetabant, et hoc prophetaverunt, **273** quoniam
 super quoscunque requieverit Spiritus Dei, et obedi-

⁶⁶ Cap. LXIII. ⁶⁷ Cap. LXIV. ⁶⁸ Gen. xix, 26. ⁶⁹ Matth. v, 12. ⁷⁰ Cap. LXV.

(42) Dispositiones ejus, per quas homo factus est
 Filius Dei. Sic exacte juxta Græcum vetus Feuard.
 cod., Claromont. et om. Anglic., una cum edit.
 Oxon. At in aliis omnibus edit. vitiose, dispositio-
 nis ejus, per quem, vel quam, factus est homo Filius
 Dei.

(43) Quæ est in Spiritu Dei. Græc., et in Spiritum
 Dei.

(44) Expositio. Græce, σκηνοδοτοῦν, quam vocem
 mutandam vult Cotelierus t. III Monument. Eccles.
 Græcæ, col. 676, in ἐξηγητάμενον, sed citra ne-
 cessitatem: nam, ut recte observat Grahnius, et
 vulgata ipsa lexica docent, verbum σκηνοδοτέω in
 bona significatione interdum accipitur pro pervulgo,
 expono, etc.

(45) Secundum quas aderat generi humano. Græca
 sonant, secundum unamquamque generationem inter
 homines.

(46) Agnitio vera est apostolorum doctrina, etc.
 Multum his aliisque turbatur se fuisse fatetur Gra-
 bius, quod qui capitibus hujus membra cohærent,
 ac de agnitione vera dici posset, quod sit antiquus
 Ecclesiæ status, etc., præcipuumque dilectionis mu-
 nus, non videret: donec tandem advertit, verbum
 τοῦτ' a Græco textu abesse, atque ista hic non de
 agnitione prædicari, sed disjuncte recenseri tan-
 quam ea quæ homini in Ecclesia viventi constare, seu
 presto esse dicit ultima numeri præcedentis perio-
 dus. At paulo facilius turbatur vir doctus: neque
 enim difficilis adeo operæ est sectionis hujus mem-
 bra secum colligare; neque ea ex ultima præceden-
 tis numeri periodo nequere juvat, imo avellere ne-
 cessum est. Nimirum sigillatim enarratis his omni-
 bus, de quibus sententiam feret spiritualis discipu-

lus: tum deinde in quo vera agnitio sita sit, et
 quibus characteribus a falsa Gnosticorum agnitione
 distinguatur, explicat Irenæus. Agnitio vera, inquit,
 ea est, quæ ex apostolorum doctrina fuit, et ex
 antiquo Ecclesiæ statu, ac characterē corporis
 Christi, Ecclesiæ idelicet, secundum successiones
 episcoporum manat, etc., quæque charitatis mune-
 re præcipuo, seu Ecclesiæ unitate nititur: seu,
 quod idem est, apostolorum doctrina, antiquus Ec-
 clesiæ status, etc., ac charitas, sunt agnitio vera,
 hæcque proinde de illis (non illa de hac, quod Gra-
 bius fecellit), seu effectus de causa, prædicatur;
 quod quidem tropi genus haud adeo insolens, ut
 lectorem attentum conturbare valeat.

(47) Custoditione. Ita vetus Feuard. cod. et Voss.
 In Clarom., custoditio, pro quo in Merc. 1, oscitans
 librarius scripsit, custodito. Editores vero scripse-
 runt custodita.

(48) Tractatio. Ita Clarom., Arund., Voss., vetus
 Feuard. cod. et Grab. Alii, tractatione. Hæc vero
 ita construenda: Agnitio vera est tractatio plenis-
 sima Scripturarum, quæ pervenit usque ad nos custo-
 ditione sine fitione.

(49) Non tantum non habentibus. Solus Voss. cod.
 omittit non tantum, quem tamen errantem sequi
 Grabio placuit.

(50) Esse enim martyrium verum sententiam eo-
 rum. Ita recte Clarom. et Voss. Eras. vero, Gallas.
 et Feuard. perperam et sine sensu, esse eorum mar-
 tyrium verum secundum sententiam eorum. In vet.
 Feuard. cod. bene quidem habetur enim pro eorum,
 sed male secundum. In Arund. e contrario ac
 Merc. 2 recte omittitur secundum; sed male eorum
 pro enim legitur.

verint Verbo Patris, et secundum virtutem servierint ei, persecutionem patientur, et lapidabuntur, et occidentur. In semetipsis enim hæc omnia præfigurabant prophetæ, propter dilectionem Dei, et propter verbum ejus. Cum enim et ipsi membra essent Christi, unusquisque eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et prophetationem manifestabat, omnes et multi unum præformantes, et ea quæ sunt unius annuntiantes. Quomodo enim per nostra membra operatio quidem universi corporis ostenditur; figura autem totius hominis per unum membrum non ostenditur, sed per omnia: sic et prophetæ omnes quidem unum præfigurabant; unusquisque autem eorum secundum quod erat membrum, secundum hoc et dispositionem adimplebat, et eam quæ secundum illud membrum erat, operationem Christi præformabat (51).

11. Quidam enim in gloriâ videntes eum, gloriosam ejus apud Patrem a dextris conversationem videbant⁹⁹, alii super nubes, quemadmodum Filium hominis, venientem¹⁰⁰, et dicentes de eo: « Videbunt in quem compunxerunt¹⁰¹; » adventum ejus significabant, de quo ipse ait: « Putas, cum Filius hominis venerit, inveniet fidem super terram¹⁰²? » De quo et Paulus ait: « Si tamen justum est apud Deum retribuere eis, qui tribulant vos (52), tribulationem; et vobis qui tribulamini, requiem nobiscum in revelatione Domini Jesu de cælo cum angelis virtutis ejus (53), et in flamma ignis¹⁰³. » Alii vero judicem dicentes eum, et diem Domini tanquam clibanum ardentem, qui « colligit triticum in horrea, paleas autem comburet igni inextinguibili¹⁰⁴, » comminabantur eis, qui increduli erant; de quibus et ipse Dominus ait: « Abite a me (54), maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus¹⁰⁵. » Et Apostolus autem similiter ait: « Qui pœnas dabunt interitus æternas (55) a facie Domini, et a gloria virtutis ejus, cum venerit glorificari in sanctis suis, et admirabilis fieri his (56) qui credunt in eum¹⁰⁶. »

A Et qui dicunt: « Speciosus forma præ filiis hominum. ¹⁰⁷; » et «: Unxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis. ¹⁰⁸; » et «: Accingere gladium tuum, potentissime, circa femur tuum (57): specie tua et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna propter veritatem, et mansuetudinem, et justitiam ¹⁰⁹; » et quæcunque alia talia dicta sunt de eo, eam quæ est in regno speciem ejus et decorem, et exsultationem supercoruscantem, et supereminentiorem (58) omnibus qui regnantur (59) sub ipso, significabant; ut qui audiunt, concupiscerent ibi inveniri (60), placencia facientes Deo. Qui iterum dicentes: « Homo est, et quis cognoscet eum¹¹⁰? » et «: Veni (61) ad prophetam (62), et peperit filium¹, et vocatur (63) nomen ejus admirabilis, consiliarius, Deus fortis²; »

.... Οὗ τὸν ἐκ τῆς παρ- Et qui eum ex virgine
θένου (64) Ἐμμανουὴλ Emmanuel prædicabant³,
κηρύττοντες, τὴν ἔκστασιν adunitionem Verbi Dei
τοῦ Λόγου τοῦ Θεοῦ πρὸς ad plasma ejus man-
τὸ πλάσμα αὐτοῦ ἐδήλου· festabant:
quoniam Verbum caro erit, et Filius Dei filius hominis (purus pure puram aperiens vulvam, eam quæ regenerat homines in Deum, quam ipse puram fecit), et hoc factus, quod et nos, Deus fortis est, et inenarrabile habet genus. Et qui dicunt: « Dominus in Sion (65) locutus est, et de Jerusalem dedit vocem suam⁴; » et «: Notus in Judæa Deus⁵; » qui in Judæa adventum ejus significabant.

C Qui autem rursus dicunt: « Ab Africo venire Deum, et de monte umbroso et condense⁶; » adventum ejus, qui est ex Bethleem, dicebant (quemadmodum ostendimus in eo libro, qui est ante hunc⁷); unde et is qui præest, et pascit populum Patris sui, venit. Qui autem dicunt: adventu (66) ejus « quemadmodum cervus, claudus saliet, et plana erit lingua mutorum, et aperientur oculi cæcorum, et aures surdorum audient⁸, » et manus dissolutæ (67), et genua debilia firmabuntur⁹; et «: Resurgent qui

⁹⁹ Psal. cix, 4. ¹⁰⁰ Dan. vii, 13. ¹⁰¹ Zach. xii, 10. ¹⁰² Luc. xviii, 8. ¹⁰³ II Thess. i, 6 et seqq. ¹⁰⁴ Matth. iii, 12. ¹⁰⁵ Matth. xxv, 41. ¹⁰⁶ II Thess. ii, 9, 10. ¹⁰⁷ Psal. xlii, 3. ¹⁰⁸ Ibid., 8. ¹⁰⁹ Ibid., 4, 5. ¹ Jerem. xvii, 9. ² Isa. viii, 3. ³ Isa. ix, 6. ⁴ Isa. vii, 14. ⁵ Joel. iii, 16. ⁶ Psal. lxxv, 3. ⁷ Habac. iii, 3. ⁸ Cap. XX, n. 4. ⁹ Isa. xxxv, 5, 6. ¹⁰ Ibid., 5.

(51) *Præformabat*. Ita Clarom. et Voss., nisi quod D in hoc librarii negligentia scriptum, *reformabat*. In aliis, *prophetabat*; et in postremis Erasmi editi. pessime, *oportebat*.

(52) *Tribulant vos*. Sic Clarom., Arund. et Grab., juxta Apostoli textum. Cæteri, *tribulant nos*.

(53) *Virtutis ejus*. Eras. et Gall., *virtutis Dei*.

(54) *A me*. Desunt in Eras., Gall., Arund. et Merc. 2.

(55) *Interitus æternas*. In editis exemplaribus Græcis legitur, ὀλεσθῶν αἰώνιον; in Vulgata Latina, *in interitu æternas*.

(56) *Fieri his*. In edit. N. Test. codd., *fieri in omnibus qui*, etc.

(57) *Femur tuum*. Vox *tuum* abest a Clarom. et Voss.

(58) *Supereminentiorem*. Editi. cum Arund. et Merc. 2, *supereminentem*.

(59) *Regnantur*. Sic Clarom. melius quam alii, *regenerantur*.

(60) *Ut qui audiunt concupiscerent ibi inveniri*. Clarom. longe aliter, *et qui audiunt concupiscentibus inveniri placencia*, etc.

(61) *Veni*. Feuard. in marg. et cod. Voss. *venit*; quomodo etiam habent Cyrillus Alex. et codex Alexand. in quibus legitur, προσῆλθε.

(62) *Prophetam*. In feminino genere, pro *prophetissam*.

(63) *Vocatur*. Clarom., *vocabitur*.

(64) *Οὗ τὸν ἐκ τῆς παρθένου*. Græca hæc allegat Theodoretus dial. 2, t. IV, pag. 87, edit. Sirmondi.

(65) *In Sion*. Juxta LXX legendum esset, *de Sion*.

(66) *Adventu*. Ita Clarom. et Voss. melius quam alii, *adventum*.

(67) *Dissolutæ*. Editi. cum Arund. et Merc. 2, *resolutæ*.

in monumento (68) sunt mortui ¹⁰; » et : « Ipse infirmitates nostras accipiet, et languores portabit ¹¹; » eas quæ ab eo curationes fiebant annuntiaverunt.

12. Quidam autem hominem infirmum, et ingloriosum, et scientem ferre infirmitatem ¹², et sedentem super pullum asinæ (69), venturum Hierosolymam ¹³; dorsum suum ponentem ad flagella, et maxillas suas ad palmas ¹⁴, et quemadmodum ovem adduci ad victimam ¹⁵, et aceto et felle potari ¹⁶, et ab amicis, et ab his qui proximi sunt, derelinqui ¹⁷, et extendentem manus per totam diem ¹⁸, et ab eis qui eum intuebantur, subannari et maledici, et partiri (70) vestimenta ejus, et super vestimentum ejus mitti sortem ¹⁹, et in linum (71) mortis deductum, et omnia talia; eum qui secundum hominem est adventum ejus, sicut intravit in Hierosolymam, in qua et passus, et crucifixus, sustinuit omnia quæcunque sunt prædicta, prophetabant. Alii autem dicentes : « Rememoratus est Dominus sanctorum suorum, qui prædormierunt (72) in terra limi, et descendit ad eos, ut erigeret, ad salvandum illos ²⁰; » causam reddiderunt, propter quam passus est hæc omnia. Qui autem dixerunt : « In illa die, dicit Dominus, occidet sol meridie, et erunt tenebræ super terram in die lucis, et convertam dies festos vestros in luctum, et universa cantica vestra in lamentationem ²¹; » eum occasum solis, qui crucifixus eo fuit ab hora sexta, manifeste annuntiaverunt, et quia postquam 274 hoc factum est, hi qui secundum legem erant dies festi eorum, et cantica, in luctum et lamentationem verterentur (73), cum inciperent traditi gentibus. Adhuc etiam manifestius hoc idem et Jeremias ostendit, sic dicens (74) : « Exinanita est quæ parit (75), tædunt anima ejus : occidit sol ei (76), cum adhuc medius dies esset, confusa est, et improprium passa est : reliquos eorum in gladium dabo in conspectu inimicorum eorum ²². »

13. Qui autem dixerunt eum dormisse, et somnum cepisse, et resurrexisse, quoniam Dominus suscepisset eum ²³, et præcipientes principibus

¹⁰ Isa. xxvi, 19. ¹¹ Isa. liii, 4. ¹² Ibid., 5. ¹³ Zach. ix, 9. ¹⁴ Isa. l, 6. ¹⁵ Isa. liii, 7. ¹⁶ Psal. lxxviii, 22. ¹⁷ Psal. xxxvii, 12. ¹⁸ Isa. lxxv, 2. ¹⁹ Psal. xxi, 8, 16, 49. ²⁰ Jerem. xlii, 10. ²¹ Amos viii, 9, 10. ²² Jerem. xv, 9. ²³ Psal. iii, 6. ²⁴ Psal. xliii, 7, 9. ²⁵ Psal. xviii, 7. ²⁶ Psal. xlviii, 1. ²⁷ Matth. xxiv, 21. ²⁸ Isa. l, 8, 9. ²⁹ Isa. ii, 17. ³⁰ Jerem. xxxi, 31, 32. ³¹ Ezech. xxxvi, 26. ³² Isa. xliii, 18. ³³ Matth. ix, 17.

(68) In monumento. Al. in monumentis.

(69) Asinæ. In aliis, asini.

(70) Partiri. Passive pro dividi.

(71) Linum. Sic cum Psalinista habent omnes mss. At Eras., Gall. et Feuard. male, limen.

(72) Prædormierunt. Prædormierant in Feuard. marg. et Voss.

(73) Verterentur. Eorum huic verbo præfixum in omnibus edit. delevi auctoritate Clarom., Voss. et Merc. 2, ac insuper cum duobus prioribus scripsi verterentur pro converterentur.

(74) Dicens. De Jerusalem, quod additum videtur a recentioribus, omitto cum Clarom. et Voss.

(75) Quæ parit. Septem addit sacer textus.

(76) Occidit sol ei. Loco horum solum et exstat in codd. Clarom. et Voss.

A cælorum, aperire æternas portas, ut introeat rex gloriæ ²⁴; resurrectionem ejus, quæ est a mortuis per Patrem, et receptionem in cælos præconaverunt. In eo autem quod dixerunt : « A summo cælo egressio ejus, et occursum ejus usque ad summum cæli, et non est qui se abscondat a calore ejus ²⁵; » quoniam illuc assumptus est, unde et descendit, et non est qui justum judicium ejus effugiat, id ipsum annuntiabant. Et qui (77) dicebant : « Dominus regnavit, irascantur populi, qui sedet (78) super cherubim, commoveatur terra ²⁶; » partim quidem eam, quæ post assumptionem ejus facta est super eos qui in eum crediderunt, iram ab omnibus populis, et motum universæ terræ adversus Ecclesiam prophetabant; partim autem veniente eo de cælis cum angelis virtutis ejus, commoveri universam terram, quemadmodum ipse ait : « Erit terræ motus (79) magnus, qualis non est factus ab initio ²⁷. » Et rursus in eo cum dicit : « Quisquis judicatur (80), ex adverso astet; et quisquis justificatur, appropinquet puero Dei; » et : « Væ vobis, quoniam omnes veterascetis sicut vestimentum, et linea comedet vos ²⁸; » et : « Humiliabitur omnis caro, et exaltabitur Dominus solus in altissimis ²⁹; » significatur, quoniam post passionem (81) qui contra eum fuerunt, sub pedibus ejus subjiciet Deus, et ipse super omnes exaltabitur, et nemo erit qui justificetur aut comparetur ad eum.

14. Et qui dicunt, dispositurum Deum testamentum novum hominibus, non quemadmodum disposuit patribus in Horeb ³⁰; et cor novum et spiritum novum dare hominibus ³¹; et rursus : « Et antiqua nolite reputare; ecce, facio nova, quæ nunc orientur, et scietis : et faciam in deserto viam, et in terra inaquosa flumina, ad potandum genus electum, populum meum quem acquisivi, ut virtutes meas enarret ³²; » quæ est novi testamenti libertas, hæc manifeste annuntiabant, et novum vinum, quod in novos utres mittitur ³³, fidem quæ est in Christo, qua annuntiavit (82) ortam in eremo viam justitiæ, et in terra inaquosa flumina Spiritus sancti, adquare genus electum Dei, quod acquisivit,

D (77) Idipsum annuntiabant. Et qui. Textu ita recte diviso, et qui, ex Arund. et Merc. 1, posuit Grab.; siquidem in Feuard. edit. deest, qui; in Eras., Gall., Clarom., Voss. et altero Merc. et desideratur.

(78) Qui sedet. Sic Clarom. juxta sacrum textum. Cæteri perperam, qui sedes.

(79) Erit terræ motus. Hæc ex memoria allegantur, nam in Evangelio non terræ motus, sed tribulatio legitur.

(80) Quisquis judicatur, etc. Ab his aliquantulum discrepat textus τὸν ὁ, quem consuevisis.

(81) Post passionem. Et assumptionem omnes addunt editt. cum Arund. et Merc. 2, omittunt vero Clarom. et Voss.

(82) Fidem quæ est in Christo, quæ annuntiavit. Particulam per ante fidem expungo auctoritate codd.

nt virtutes ejus enarrantur ²⁴; sed non ut blasphemarent eum, qui hæc fecit, Deus.

15. Et reliqua omnia quæcunque per tantam seriem Scripturæ demonstravimus prophetas dixisse, spiritalis vere qui est, interpretabitur, unumquodque eorum quæ dicta sunt, in quem dictum sit characterem dispositionis Domini, et integrum corpus operis Filii Dei ostendens; semper eundem Deum sciens, et semper eundem Verbum Dei cognoscens, etiamsi nunc nobis manifestatus est; et semper eundem Spiritum Dei cognoscens, etiamsi in novissimis temporibus nove effusus est in nos, et a conditione mundi usque ad finem in ipsum humanum genus: ex quo qui credunt Deo, et sequuntur Verbum ejus, percipiunt eam quæ est ab eo, salutem. Qui vero abscedunt ab eo, et contemnunt præcepta ejus, et per opera sua inhonorant eum qui se fecit, et sententia sua blasphemant eum qui se alii, justissimum adversus se coacervant (83) Judicium. Ille igitur examinat omnes, ipse vero a nemine examinatur; neque Patrem suum blasphemans, neque dispositiones ejus frustrans, neque patres accusans, neque prophetas exhonorans, aut ab alio Deo dicens eos, aut iterum ex alia et alia substantia fuisse prophetas.

CAPUT XXXIV.

Adversus Marcionitas, ab uno et eodem Deo prophetas exstitisse ex eo probat, quod quæcunque de Christo novi testamenti libertate ac futura hominum renovatione prædixerunt, in unum Christum nostrum, a quo impleta sunt omnia, nec in alium conveniant.

1. Dicemus autem adversus omnes hæreticos, et primo quidem adversus eos qui sunt a Marcione, et adversus eos qui sunt similes illis, ab altero Deo dicentes esse prophetas: Legite diligentius id quod ab apostolis est Evangelium nobis datum, et legite diligentius prophetas, et invenietis universam actionem, et omnem doctrinam, et omnem passionem Domini nostri prædictam (84) in ipsis. ²⁵ Si autem subit vos hujusmodi sensus, ut dicatis: **275** Quid igitur (85) Dominus attulit veniens? cognoscite quoniam omnem novitatem attulit, semetipsum afferens, qui fuerat annuntiatus. Hoc enim

A ipsum prædicabatur, quoniam novitas veniet innotatura et vivificatura hominem. Regis enim adventus ab his quidem, qui mittuntur, servis prænuntiatur, propter apparatus et expeditionem eorum qui inciperent (86) suscipere suum Dominum. Cum autem venit Rex, et illi prænuntiato gaudio adimpleti sunt, qui sunt subjecti, et perceperunt eam quæ est ab eo libertatem, et participant visionem ejus, et audierunt sermones ejus, et fructi sunt muneribus ab eo; non jam requiretur, quid novus (87) attulit rex super eos, qui annuntiaverunt adventum ejus, apud eos videlicet qui sensum habent. Semetipsum enim attulit, et ea quæ prædicta sunt bona, in quæ concupiscebant angeli intendere, donavit hominibus.

B 2. Tunc autem fuissent serri mendaces, et non a Domino missi, si non Christus adveniens talis, qualis et prædicabatur, adimplet eorum sermones. Quapropter dicebat: « Ne putetis quoniam veni dissolvere legem aut prophetas: non veni dissolvere (88), sed adimplere. Amen enim dico vobis, donec pertranseat cælum et terra, iota unum aut unus apex non transiet a lege et prophetis, quoadusque omnia fiant ²⁶. » Omnia enim ipse adimplevit veniens, et adhuc implet in Ecclesia, usque ad consummationem, a lege prædictum novum testamentum. Quemadmodum et Paulus apostolus ejus ait in ea quæ est ad Romanos: « Nunc autem sine lege justitia Dei manifestata est, testificata a lege et prophetis ²⁷: Justus enim ex fide vivit ²⁸ (89). » Hoc autem, quoniam justus ex fide vivit, per prophetas prædictum fuerat.

C 3. Unde autem poterant prædicare prophetæ Regis adventum, et eam libertatem, quæ ab eo dabatur, præevangelizare, et omnia quæ a Christo facta sunt, et sermonem, et operationem (90), et passionem ejus prænuntiare, et novum testamentum prædicare (91), si ab altero Deo propheticam inspirationem acceperunt; ignorantes inenarrabilem Patrem, secundum vos, et regnum ejus, et dispositiones ejus, quas Filius Dei veniens in terris implevit? Neque enim casu quodam hæc evenisse poteris dicere (92), tanquam a prophetis

²⁴ I Petr. II, 9. ²⁵ Cap. LXVII. ²⁶ Matth. V, 17, 18. ²⁷ Rom. III, 21. ²⁸ Rom. I, 17.

Arund., Voss. ac Clarom., et cum hoc posteriori lego quæ pro quam. Sic, ni fallor, clarior evadit sensus. Hæc itaque, *fidem quæ est in Christo*, per appositionem accipienda sunt.

(83) *Coacervant.* In Arund. et Voss. *coacervant*, pro quo in Merc. 2, *coarcebant*. Sed prior lectio præferenda: nullum enim dubium est, ut recte advertit Græbius, Irenæum imitatum esse phrasim Apostoli Rom. II, 5.

(84) *Prædictam.* Editt. cum Arund., Ottobon. et Merc. 2, *prædicatam*.

(85) *Quid igitur.* Novi additum in editt. ac Arund. et Merc. 2.

(86) *Inciperent.* Editt. cum Voss., *incipient*.

(87) *Novus.* Sic Clarom., Arund. et Voss. pro quo in Merc. 2 scriptum *novus*. In editt. *novi*.

(88) *Dissolvere... dissolvere.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss., Arund. et Græb. juxta Græ-

D cum καταλύσαι. Reliqui, *solvere*.

(89) *Vivit.* Clarom., Arund., Merc. 2, et vetus Feuard. cod., *vivit*. Sed Irenæum cum Apostolo scripsisse ζητάει, *vivit*, ex sequenti periodo liquet.

(90) *Et sermonem, et operationem.* Sic recte, quidquid dicat Græbius, Clarom., Voss. et Feuard. in marg. At hic in textu male, *et a sermone et operatione*; nec melius Eras., Gall. et Græb., *et sermone et operatione*. Enumerat enim Irenæus quæcunque a Christo gesta prædixerunt prophætæ, *sermonem* videlicet ejus, *operationem et passionem*; quod cum perspicuum adeo sit, mirum qui Feuardenium et Græbium suserit.

(91) *Prædicare.* Alias, *prædicare*.

(92) *Veniens in terris implevit.* Neque enim casu quodam hæc evenisse poteris dicere. Ita vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. Sed pro his in Eras. et Gall.

quidem de altero quodam dicta, similiter autem evenerunt (93) Domino. Omnes enim prophetae hæc eadem prophetaverunt: sed neque alicui ex veteribus evenerunt. Si enim evenissent alicui ex veteribus ista, non utique qui postea fuerunt, prophetassent in novissimis temporibus futura hæc. Adhuc etiam nemo est neque patrum, neque prophetarum, neque antiquorum regum, circa quem proprie ac specialiter factum sit aliquid horum. Nam omnes quidem Christi passiones prophetaverunt; ipsi autem ad patiendum, similiter ut ipsa prædicta sunt, longe erant. Et argumenta autem quæ prædicta sunt Dominicæ passionis, in nullo altero facta sunt. Neque enim sol medio die occidit aliquo de veteribus mortuo, neque sciasum est velum templi, neque terra mota est, neque petra disrupta sunt, neque mortui resurrexerunt, neque in tertia die quis illorum surrexit, neque receptus est in cælum, neque, cum assumeretur, aperti sunt cœli, neque in nomen alicujus alterius crediderunt gentes, neque quis ex eis mortuus et resurgens aperuit novum libertatis testamentum. Non igitur de altero, sed de Domino, in quem concurrerunt (94) omnia prædicta signa, dicebant prophetae.

4. Si autem aliquis Judæis advocacionem præstans, erectionem (95) templi, quæ, posteaquam in Babylonem transmigraverunt, facta est sub Zorobabel, et discessionem populi, quæ facta est post septuaginta annos, dicat hoc esse novum testamentum; cognoscat quoniam lapideum quidem templum restructum (96) est tunc (adhuc enim illa quæ in lapideis tabulis facta fuerat, lex servabatur); novum autem testamentum datum est nullum, sed ea lege, quæ per Moysen data est, utebantur usque ad adventum Domini; a Domini autem adventu novum testamentum ad pacem reconcilians, et vivificatrix lex in universam exivit terram (97): « Ex Sion enim prodiet (98) lex, et verbum Domini de Jerusalem, et arguet populum multum: et concident gladios suos in aratra, et lanceas suas in falces, et jam non discent pugnare ». Si igitur alia

A lex et verbum exiens a Jerusalem, tantam pacem fecit apud eas gentes, quæ eum (99) receperunt, et per eas arguit imprudentiæ multum populum, videtur consequens de altero dixisse prophetas. Si autem libertatis lex, id est verbum Dei ab apostolis, qui a Jerusalem exierunt, annuntiatum in (1) universam terram, in tantum transmutationem fecit, ut gladios (2) et lanceas bellatorias in aratra fabricaverit ipse (3), et in falces, quæ donavit ad metendum frumentum, in organa pacifica (4), demutaverit (5), et jam nesciunt pugnare, sed percussi et alteram præbent maxillam; non de aliquo alio prophetae dixerunt 276 hæc, sed de eo qui fecit ea. Hic autem est Dominus noster, et in hoc est sermo verus: quoniam ipse est qui aratrum fecit, et falcem intulit, hoc est hominis primam seminationem, quæ fuit secundum Adam plasmatio, et in novissimis temporibus per Verbum collectam fructificationem: et propter hoc qui (6) initium fini conjungebat, et utrorumque Dominus existens, in fine quidem aratrum ostendit, lignum copulatum ferro, et sic ejus (7) expurgavit terram: quoniam firmum Verbum unitum carni, et habitu tali (8) confusus, emundavit silvestrem terram. Initio autem falcem figurabat per Abel, significans justi generis humanam collectionem: « Vide enim, » inquit, « quomodo justus perit, et nemo intuetur, et viri justi tolluntur, et nemo excipit corde ». Hæc autem in Abel quidem præmeditabantur, a prophetis (9) vero præconabantur, in Domino autem perficiebantur, et in nobis autem idipsum est, consequente corpore suum caput.

5. Et adversus eos quidem, qui ab alio Deo prophetas dicunt, ab altero autem Patre Dominum nostrum, talia sunt apta, si quo modo tandem quiescant a tanta irrationabilitate. Propter hoc enim et laboramus eas, quæ sunt ex Scripturis, adhibere ostensiones; ut ipsis sermonibus confutantes eos, quantum in nobis est, cohibeamus eos a grandi blasphemia, et a multorum deorum dementi fabricatione.

⁹³ Isa. II, 3, 4; Mich. IV, 2, 3. ⁹⁴ Isa. LVII, 1. ⁹⁵ Cap. LXVIII.

minus recte legitur: *præstabit in novissimo dierum. Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere.* Et longe pejus Feuardentius utramque lectionem conjungens, scripsit: *veniens in terris implevit, præstabit in novissimo dierum. Casu quodam hæc evenisse non potestis dicere.*

(93) *Evenerunt.* Eras., Gall., Grab. et Merc. 1, *evenerint.*

(94) *Concurrerunt.* Al., *concurrunt.*

(95) *Erectionem.* Præpositionem per a Feuard. et Grab. perperam huic voci præfixam expunxi auctoritate Eras., Gallas., Clarom., Arundel. et Merc. 2.

(96) *Restructum.* Al., *restitutum.*

(97) *Terram. Quomodo dixerunt prophetae* additur in edit.

(98) *Prodiet.* Al., *procedet.*

(99) *Eum.* Refer ad *Δόγον.*

(1) *Annuntiatum in.* In pro est ex Arund. et Merc. 2, posuit Grab.; utrumque verum habet Clarom., neutrum Eras. et Gall.

D (2) *In tantum...ut gladios.* Al., *in tantum...quod gladios.*

(3) *Fabricaverit ipse.* Sic Claromont., cui quoad postremam vocem consentiunt Anglic. omn. In Feuard. marg., *fabricavit ipse.* In reliquis minus bene, *fabricaverint*, vel *fabricaverunt ipsi.* Porro ipse pro more refert interpret ad *Δόγον*, quamvis paulo ante neutro genere usus fuerit. Sed ejusmodi sphalmata ipsi haud inuseta sunt.

(4) *In organa pacifica.* Hæc glossema olent, et a textu, utpote superflua, ableganda videntur. Per appositionem saltem intelligas.

(5) *Demutaverit.* Sic iterum Clarom. In Feuard. marg., *demutavit.* In cæteris, *demutaverint.*

(6) *Qui.* Al., *quod.*

(7) *Ejus.* *Δόγῳ* vertere debuisset interpret suam.

(8) *Tali.* Clarom., Arund., Merc. 2 et Grab., *talis.*

(9) *A prophetis.* Sic pro *in prophetis* posui ex Clarom.

CAPUT XXXV ⁴¹.

Vana et insana esse, quæ de variis Scripturarum principis comminiscuntur Valentiniani et Gnostici, nec proinde prophetas (multo minus Christum) partim a summitate, partim a medietate, partim a Demiurgo afflatos, locutos fuisse.

1. Adversus eos rursus qui sunt a Valentino, et reliquos falsi nominis Gnosticos, qui aliquando quidem a summitate quædam eorum, quæ sunt in Scripturis posita, dicta dicunt, propter semen quod est inde; aliquando vero a medietate, propter matrem Prunicam audacem (10); multa vero a mundi fabricatore, a quo et missi sunt prophetae: dicimus valde irrationabile esse, in tantum inopie deducere Patrem universorum, quasi non habuerit sua instrumenta, per quæ pure ea, quæ sunt in Pleromate, annuntiarentur. Quem enim timebat, ut non libere et sine commistione ejus spiritus, qui est in diminutione et ignorantia factus, proprie ac separatim significaret voluntatem suam? An timebat ne plurimi salvarentur, cum plures pure audissent ea quæ sunt veritatis? An rursus impotens erat ipse sibi preparare eos, qui adventum Salvatoris annuntiarent (11)?

2. Si autem cum huc venisset Salvator, suos apostolos misit in mundum, pure adventum ejus annuntiantes, et voluntatem Patris docentes, in nullo communicantes neque gentium, neque Judæorum doctrinæ; multo magis in Pleromate existens, prædicatores proprios destinasset, annuntiantes in hunc mundum futurum (12) adventum ejus, in nullo communicantes iis prophetis, quæ (13) sunt a Demiurgo. Si autem, cum esset intra Pleroma, usus est iis prophetis qui erant secundum legem, et per eos ostendit quæ sunt æra; multo magis, cum huc venisset, his ipsis usus fuisset magistris, et per eos annuntiasset nobis Evangelium. Jam igitur non Petrum et Paulum, et reliquos apostolos dicant annuntiassse veritatem, sed Scribas, et Phariseos, et reliquos per quos lex annuntiabatur. Si autem suos in suo adventu proprios apostolos emisit in spiritu veritatis, et non in spiritu erroris; hoc idem ipsum et in prophetis fecit: semper enim idipsum Verbum Dei. Et si quidem de principalitate Spiritus fuit, secundum regulam ipsorum, Spiritus lucis, et Spiritus veritatis, et Spiritus

A perfectionis, et Spiritus agnitionis; is vero, qui a Demiurgo, fuit spiritus ignorantie, et diminutionis, et erroris, et umbræ progenies; quemadmodum in uno et eodem potuit esse perfectio et diminutio, agnitio et ignorantia, error et veritas, lux et tenebræ? Si autem in prophetis impossibile erat hæc ita esse, sed ab uno Deo verbum Domini præconabant, et adventum Filii ejus annuntiabant; multo magis Dominus ipse nunquam modo quidem de principali, modo vero de subjecta deminutione fecisset sermones, et agnitionis et ignorantie simul factus magister; nec unquam modo quidem mundi fabricatorem, modo autem eum, qui super hunc est, glorificaret Patrem, quemadmodum ipse ait: « Nemo immitit commissuram vestimenti novi in vestimentum vetus, nec mittunt vinum novum in utres veteres ⁴². » Igitur aut omnimodo et ipsi absterneant se a prophetis, tanquam a veteribus; et non dicant, eos ab ea novitate, quæ secundum principalitatem est, quædam dixisse, præmissos a Demiurgo: aut rursus arguuntur (14) a Domino dicente, « novum vinum non mitti in utres veteres. »

3. Unde autem semen Matris ipsorum poterat cognoscere ea, quæ erant intra Pleroma, sacramenta, et de his eloqui? Siquidem extra Pleroma existens Mater, peperit hoc ipsum semen; quod autem extra Pleroma est, extra agnitionem esse dicunt, quod est ignorantia. Quomodo igitur id, quod erat ignorantia, semen conceptum, agnitionem annuntiare poterat? Aut quemadmodum ipsa Mater, ea quæ erant Pleromatis, cognoscebat sacramenta, informis et indigurata, quasi abortivum projecta foras, et ibi aptata et formata, et ab Hæro prohibita interius ingredi, et usque ad consummationem extra Pleroma perseverans, id est extra agnitionem? ²⁷⁷ Rursus autem passionem Domini typum esse dicentes extensionis Christi superioris, quæ extensus Hæro (15) formavit eorum Matrem; in reliquis arguuntur, non habentes similitudinem typi (16) ostendere. Ubi enim sursum Christus aceto et felle potatus est? aut ubi divisa sunt vestimenta ejus? aut ubi punctus est, et exivit sanguis et aqua? aut ubi guttas sanguinis sudavit? et reliqua quæcunque Domino acciderunt, de quibus dixerunt

⁴¹ Cap. LXIX. ⁴² Luc. v, 36, 37.

(10) Audacem. Deest in Clarom. et Voss.

(11) Annuntiarent. Al., prænnuntiarent.

(12) Proprios... futurum. Desunt in Voss.

(13) Prophetis, quæ. Al., prophetis, qui.

(14) Arguuntur. Edit., arguentur.

(15) Quæ extensus Hæro. Ita pro quam extensus Hæron, vel hora, ut corrupte habent omnes codd., emendo, non quidem ullius mss. codicis auctoritate, sed ex ipso Irenæo, qui in aliis locis iisdem verbis et eodem sensu usus est. Nam supra lib. 1, cap. 4, n. 1, scribit misertum Achamothæ superiorem Christum, et per crucem extensum, sua virtute formæ formam, etc. Quæ eadem repetit cap. 7, n. 2, circa med. Extensus igitur Hæro formavit matrem

Achamoth. Et lib. 11, cap. 18, n. 3: *Utrum, inquit, is qui ab illis affingitur sursum Christus, superextensus Hæro, id est fini, et formavit eorum matrem?* Quæ eadem verba sunt quæ hic adhibet: quibus luce clarius demonstratur nostræ lectionis veritas: cum maxime nihil frequentius in mss., uti jam alibi monui, ablativis in accusativos, et vice versa, perperam additis aut omissis abbreviationis notis, commutatis; ac proinde proclive fuerit scribere, quam Hæron, pro qua Hæro.

(16) Non habentes.... typi. Particulam jam his vocibus præfixam omisi cum Clarom. et Voss., quorum insuper auctoritate typi pro typum cum Græbio posui.

prophetæ. Unde ergo ut res quæ tunc quidem non- A
dum evenerant (17), incipiebant autem evenire,
aut Mater, aut semen ejus divinavit?

4. Adhuc etiam super hæc dicunt quidem a prin-
cipalitate quædam dicta, confutati ab iis, quæ
in Scripturis de Christi adventu referuntur. Quæ
autem sint hæc (18), non jam unum sentiunt, sed
alii alia de his ipsis respondent. Si quis enim ex-
perimentum eorum volens accipere, separatim in-
terroget de aliquo sermone eos, qui excellentes
sint apud eos; inveniet alium quidem dicentem de
Propatore, id est de Bytho, esse id quod interro-
getur; alium vero de Initio omnium, id est, de
Unigenito; alterum vero de Patre omnium, hoc
est de Verbo (19); alter rursus dicit de uno *Æone* B
eorum, qui sunt in Pleromate *Æones*, dici; alii
autem de Christo, et alius de Salvatore. Qui autem
illorum peritior est, posteaquam multum tacens
protraxerit, de Horo ait dictum esse; alius vero
eam, quæ est intra Plenitudinem, Sophiam signifi-
cari; alius vero illam, quæ extra Plenitudinem est,
Matrem annuntiari; et alius mundi fabricatorem
Deum (20) dicit. Tantæ sunt de uno inter eos di-
versitates, de iisdem Scripturis varias habentes
sententias; et uno eodemque sermone lecto, uni-
versi obductis supercillis agitanes (21) capita,
valde quidem altissime se habere sermonem dicunt,
non autem omnes capere magnitudinem ejus intel-
lectus, qui ibidem continetur; et propter hoc, si-
lentium maximam rem esse apud sapientes. Opor-
tere (22) enim eam, quæ sit sursum, Sigen, per id
quod est apud eos silentium, deformari. Sic autem
abeunt omnes, quotquot sunt, tantas de uno ge-
stantes sententias, in abscondito ferentes secum sua
acumina. Cum igitur inter eos convenerit de iis
quæ in Scripturis sunt prædicta, tunc et a nobis
confutabuntur. Non enim bene sentientes, interim
tamen semetipsos arguunt, de iisdem verbis non
consentientes. Nos autem unum et solum verum
Deum doctorem sequentes, et regulam veritatis
habentes ejus sermones, de iisdem semper eadem
dicimus omnes, unum Deum scientes, factorem
hujus universitatis, qui prophetas misit, qui eduxit
populum de terra *Ægypti*, qui in novissimis tem-
poribus Filium suum manifestavit, ut confunderet D
incredulos, et exquireret justitiæ fructum.

Cap. LXX. Matth. xxi, 33 et seqq. Matth. v, 22, 28, et seqq.

(17) Evenerant. Al. venerant.

(18) Quæ autem sint hæc. Scilicet, a principali-
tate dicta.

(19) De Patre omnium, hoc est de Verbo. Ver-
bum dicebant Valentiniani Patrem omnium eorum,
qui post se futuri essent, et initium et formationem uni-
versi Pleromatis, sup. lib. 1, cap. 50, n. 1.

(20) Deum. Voss. Dominum.

(21) Agitantes. Feuard. et Grab., gyrantes.

(22) Oportere. Alii, oportet.

(23) Ab alia et alia substantia. Ita Grab. ex cod.
Voss. In Clarom., ab alia substantia. In aliis, ab
aliqua alia substantia.

(24) Filium suum unicum. Sic vetus Italica,
juxta quam fere citatur hic Evangelii locus. Nam

CAPUT XXXVI.

Ab uno et eodem Patre missos esse prophetas, a quo
et Christus missus est.

1. Quem enim non confutat Dominus, neque ab
altero dicere prophetas, nisi a Patre ejus, neque ab
alia et alia substantia (23), sed ab uno et eodem
Patre, neque alium aliquem ea quæ sunt in hoc
mundo fecisse, nisi suum Patrem, docens sic :
« Homo erat quidam paterfamilias, et plantavit
vineam, et sepem circumdedit ei, et fodit in ea
torcular, et ædificavit turrin, et locavit eam colo-
nis, et peregre profectus est. Cum autem appro-
pinquasset tempus fructuum, misit servos suos ad
colonos, ut acciperent de fructibus suis. Et coloni,
apprehensis servis, unum quidem ceciderunt, alium
autem lapidaverunt, alium vero occiderunt. Iterum
misit alios servos plures prioribus; et fecerunt eis
similiter. Novissime autem misit eis filium suum
unicum (24), dicens : Forte verebuntur (25) filium
meum. Coloni vero cum vidissent filium dixerunt
intra se : Hic est hæres, venite, occidamus eum,
et habebimus hæreditatem ejus : et apprehensum
eum ejecerunt extra vineam, et occiderunt eum.
Cum ergo venerit dominus vineæ, quid faciet colo-
nis illis? Et dixerunt illi : Malos male perdet, et
vineam suam locabit aliis colonis, qui reddent ei
fructus temporibus suis. Iterum dicit Dominus :
Nunquam legis : Lapidem quem reprobaverunt
ædificantes, hic factus est in caput anguli? A Do-
mino factus est, et est mirabilis (26) in oculis
nostris. Propter quod dico vobis, quoniam auferet-
ur a vobis regnum Dei, et dabitur genti facienti
fructus (27) ejus. » Per quæ ostendit manifeste
discipulis suis unum quidem et eundem patrem-
familias, hoc est Deum Patrem, qui per seipsum
omnia facit : varios vero agricolas, quosdam qui-
dem contumeliosos, et superbos, et infructuosos, et
278 Domini interfectores; quosdam vero cum
omni obedientia reddentes fructus temporibus suis:
et eundem hunc patremfamilias, aliquando quidem
mittentem servos, aliquando quidem Filium suum.
A quo igitur Patre missus (28) est Filius ad eos
colonos, qui interfecerunt eum, ab hoc et servi.
Sed Filius quidem quasi a Patre veniens principali
auctoritate, dicebat : « Ego autem dico vobis : »

in aliis Matthæi codd. haud legitur *ÿva*, unicum,
ut nec *τοῦ* forte, quod mox sequitur.

(25) Verebuntur. Clarom. reverebuntur.

(26) Factus est, et est mirabilis. Ita antiquiores
et melioris notæ codd. Clarom., Voss. et ex parte
Arund., in quo *mirabilis* : quorum lectionem se-
quor, non quod Græco Evangelii textui magis con-
sentaneam credam; sed quod genuinam Irenæi in-
terpretis lectionem esse putem, qui hactenus, ut
monui, veterem Italicam secutus est, quæ sic ha-
bet. Alia exemplaria cum Vulgata nostra habent :
Factum est istud, et est mirabile.

(27) Fructus. Al., fructum.

(28) Missus. Feuard. in marg. et Voss., emissus.

servi autem quasi a Domino serviliter; et propter hoc dicebant: « Hæc dicit Dominus. »

2. Quem igitur illi Dominum præconabant incredulis, hunc Christus tradidit his qui obediunt sibi: et qui priores, sive primum per servilem legislationem, vocaverat Deus, hic posteriores, sive postea per adoptionem, assumpsit. Plantavit enim Deus vineam humani generis, primo quidem per plasmationem Adæ, et electionem Patrum: tradidit autem colonis per eam legislationem, quæ est per Moysen: septem autem circumdedit, id est circumterminavit eorum culturam (29); et turrim ædificavit, Jerusalem elegit: et torcular fudit, receptaculum prophetici Spiritus præparavit: et sic prophetas misit antequam esset in Babylonem transmigration, et post transmigrationem alteros iterum, plures quam priores, expetentes fructus, dicentes illis (30): « Emundate vias vestras, et mores vestros⁴⁷ (31); iudicium justum iudicate, et misericordiam et miserationem facite unusquisque ad fratrem suum: in viduam, et orphanum, et proselytum, et pauperem ne exercueritis potentatum, et unusquisque malitiæ fratris sui ne recordemini in cordibus vestris⁴⁸, et iusjurandum falsum nolite diligere⁴⁹. Lavamini, mundi estote, auferite nequitias a cordibus vestris, discite benefacere, exquirite iudicium, defendite vim patientem, iudicate pupillo, et justificare viduam, et venite, disputemus, dicit Dominus⁵⁰. » Et rursum: « Cohibe linguam tuam a malo, et labia tua ne loquantur dolum. Diverte a malo, et fac bonum, inquire pacem, et sequere (32) eam⁵¹. » Hæc præconantes prophetae, fructum petebant iustitiæ. Non credentibus autem illis, novissime misit Filium suum, misit Dominum (33) nostrum Jesum Christum, quem cum occidissent mali coloni, projecerunt extra vineam. Quapropter tradidit eam Dominus Deus non jam circumvallatam, sed expansam in universum mundum aliis colonis, redendentibus fructus temporibus suis, turre electionis exaltata ubique et speciosa. Ubique enim præclara est Ecclesia, et ubique circumfossus torcular:

⁴⁷ Jerem. vii, 3. ⁴⁸ Zach. vii, 9, 10. ⁴⁹ Zach. viii, 17. ⁵⁰ Isa. i, 16 et seqq. ⁵¹ Psal. xxxiii, 14, 15. ⁵² Jerem. vii, 29, 30. ⁵³ Jerem. vi, 17, 18. ⁵⁴ Luc. xxi, 34, 35. ⁵⁵ Luc. xii, 35, 36. ⁵⁶ Luc. xvi, 26 et seqq. ⁵⁷ Matth. xxiv, 42.

(29) *Circumterminavit eorum culturam.* Id est, ut recte explicat Grab., terræ sanctæ finibus conclusit.

(30) *Illis. Hæc dicit Dominus omnipotens,* addiderunt recentiores ex sacris Bibliis: sed melius omittunt Claromont. et Voss. In Arund. vero deest solum *omnipotens*.

(31) *Et mores vestros.* Hæc pariter desunt in Clarom. ut et, *ad fratrem suum*; tum: *et unusquisque*; ac denique omnia hæc: *iusjurandum.... a cordibus vestris*.

(32) *Sequere. Editt., persequere.*

(33) *Misit Filium suum, misit Dominum.* Ita Clarom. et Voss. Cæleri, *Filium suum misit Dominum*.

(34) *Projecerunt. Al., ejecerunt.*

(35) *Exploratores. Vocem dicentes* quæ sequitur in edit. expunxi auctoritate Clarom. et sacri textus.

(36) *Fructus. Al., fructum.*

(37) *Et vigilate semper in omni tempore.* Hæc non

ubique enim sunt qui suscipiunt Spiritum. Quoniam enim Filium Dei reprobaverunt, et projecerunt (34) eum, cum eum occidissent, extra vineam, iuste reprobavit eos Deus, et extra vineam existentibus gentibus dedit fructificationem culturæ. Quemadmodum et Jeremias propheta ait: « Reprobavit Dominus, et abiecit gentem facientem hæc: quoniam fecerunt illi Juda malignum in conspectu meo, dicit Dominus⁵². » Similiter autem Jeremias: « Constitui super vos exploratores (35): Audite vocem tubæ; et dixerunt: Non audiemus. Propter hoc audierunt gentes, et qui pascunt pecora in eis⁵³. » Unus ergo et idem Deus Pater, qui plantavit vineam, qui populum eduxit, qui prophetas misit, qui Filium suum misit, qui vineam dedit aliis colonis, his qui reddunt fructus (36) in temporibus suis.

3. Et propter hoc dicebat Dominus discipulis suis, bonos operarios nos præparans: « Attendite vobis et vigilate semper in omni tempore (37), ne quando graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et cogitationibus secularibus, et repente assistat super vos dies illa. Superveniet enim quasi laqueus super omnes sedentes super faciem terræ⁵⁴. Sint igitur lumini vestri præcincti, et lucernæ ardentes (38), et vos similes hominibus expectantibus dominum suum⁵⁵ (39). Quomodo enim factum est in diebus Noe: manducabant et bibebant, et emebant et vendebant, nubebant et nubebantur, et non scierunt, quoadusque intravit Noe in arcam, et venit diluvium, et perdidit omnes. Et quemadmodum factum est in diebus Lot: manducabant et bibebant, emebant et vendebant, plantabant et ædificabant, quoadusque (40) exivit Lot a Sodomis: pluit ignem de coelo, et perdidit omnes: sic erit et in adventu Filii hominis⁵⁶. Vigilare igitur, quoniam nescitis qua die Dominus vester veniet⁵⁷. » Unum et eundem annuntians Dominum, qui in temporibus Noe propter inobedientiam hominum superdixit (41) diluvium, et temporibus Lot propter multitudinem peccatorum Sodomitarum pluit ignem a coelo, et in novissimo (42) propter hanc eandem inobedi-

leguntur in nostris Evangelii codd.

(38) *Ardentes.* In Eras., Gall. et Feuard. addita leguntur: *in manibus vestris*. Sed ea post Grabium expunxi, quia nec in Clarom., Arund., Voss., Merc. 1, neque in Græco S. Lucæ cod. exstant, sed ex Latina Vulgata hic inserta sunt.

(39) *Dominum suum.* Hæc, quando revertatur a nuptiis, quæ addita leguntur in edit., iterum expunxi auctoritate Clarom., Arundel., Voss. et Merc. 1. Nec refert quod inferius cap. 37, n. 3, occurrant in omnibus codd., nam hic Irenæus totum hunc Lucæ contextum allegare videtur ex memoria: plura siquidem addit, vel omisit, contra atque legitur in Lucæ codd.

(40) *Quoadusque.* Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii cum Vulgata, *qua die*.

(41) *Superdixit.* Eras., Gall. et Feuard. *superinduxit*.

(42) *Et in novissimo. Tempore quod addunt edit.*

tiam et similia peccata, superducent diem iudicii : A
in quo sit, tolerabilius Sodomis et Gomorrhis fu-
turum, quam civitati (43) et domui (44), quæ non
receperit verbum apostolorum ejus. « Et tu, Caphar-
naum, » dicebat, « nunquid usque ad cælum exal-
taberis (45)? Usque ad inferos descendes. Quoniam
si in Sodomis factæ fuissent virtutes, quæ factæ
sunt in te, mansissent usque in bodiurnum diem.
Verumtamen dico vobis, tolerabilius erit Sodomis
in die iudicii quam vobis ». »

4. Unum (46) et idem cum semper sit Verbum
Dei; credentibus quidem ei fontem aquæ in vitam
æternam dans, infructuosam vero sibi arborem are-
faciens statim (47) : et temporibus 279 Noe (48)
diluviu inducens, uti exstingeret pessimum genus
eorum, qui tunc erant homines, qui jam fructifi-
care Deo non poterant, cum angeli transgressores
commisti fuissent eis; et ut peccata eorum com-
pesceret, servaret vero arcæ typum, Adæ plasma-
tionem (49) : et temporibus Lot qui pluit (50) super
Sodomam et Gomorrhæam ignem et sulphur de cælo,
« exemplum iusti iudicii Dei », ut cognoscerent
omnes, quoniam « omnis arbor quæ non facit fru-
ctum bonum (51), excidetur, et in ignem mittitur » :
et in universali iudicio tolerabilius Sodomis utens,
quam his qui viderunt ejus virtutes quas faciebat,
et non crediderunt in eum, neque receperunt ejus
doctrinam. Quemadmodum enim majorem dedit
gratiam per suum adventum his qui crediderunt ei,
et faciunt ejus voluntatem; sic et majorem in judi-
cio habere poenam eos qui non crediderunt ei, si-
gnificavit, iustus existens super omnes æqualiter,
et quibus plus dedit, plus ab eis exacturus : plus
autem, non quod alterius Patris agnitionem osten-

« Matth. xi, 23, 24. » Il Thess. i, 5. « Matth.

dit, sicut per tot et tanta ostendimus; sed quia ma-
jorem donationem paternæ gratiæ per suum ad-
ventum effudit in humanum genus.

5. Si cui autem non sufficiunt quæ prædiximus,
ad credendum ab uno et eodem Patre prophetas
missos esse, a quo et Dominus noster missus est,
aperiens autem os cordis sui, et Christum Jesum
Dominum magistrum invocans (52), audiat dicen-
tem eum : « Simile esse (53) regnum cælorum regi
nuptias facienti filio suo, et mittenti servos suos ad
conrogandum (54) eos, qui vocati fuerunt ad nu-
ptias. » Et illis nolentibus obedire : « Iterum, »
ait, « alios servos misit, dicens : Dicite his qui
sunt vocati : Venite, prandium meum paravi,
tauri mei et omnia saginata occisa et omnia pa-
rata sunt; venite ad nuptias. Illi autem abierunt
negligentes eum, alii quidem in agrum suum; alii
autem in negotiationem suam; reliqui vero arri-
puerunt servos (55), et alios quidem contumeliose
tractaverunt, alios vero occiderunt. Rex autem
eum audisset, iratus est, et mittens exercitus suos,
perdidit interfectores illos, et civitatem eorum suc-
cendit, et dixit servis suis : Nuptiæ quidem paratæ
sunt, vocati vero non fuerunt digni. Exite (56) igitur
ad exitus viarum, et quotquot inveneritis, con-
gregate ad nuptias. Et exeuntes servi ejus congre-
gaverunt omnes quotquot invenerunt, bonos et
malos, et impletæ sunt nuptiæ a discumbentibus
(57). Introiens autem rex videre recumbentes, vi-
dit ibi hominem non vestitum indumentum nuptia-
rum (58), et dicit ei : Amice, quomodo venisti huc,
non habens indumentum nuptiarum? Illo autem
obmutescente, dixit rex ministris : Tollite eum a
pedibus et manibus (59), et mittite eum in tene-

iii, 10.

delevi auctoritate Clarom., Voss. et Arund., quia
præter quam quod vox ea satis subintelligitur, ad-
dita a quopiam videtur explicationis causa.

(43) Civitati. Illi huic voci præfixum omisi cum
Clarom. et Voss.

(44) Et domui. Desunt in Arund.

(45) Nunquid usque ad cælum exaltaberis? Sic
utraque Vulgata, nostra videlicet, et vetus Italica;
imo et miss. quidam, sed pauci, codd. Græci. Sed
editi sonant, quæ usque in cælum exaltaris.

(46) Unum. Ita vetus Feuard. cod., Clarom. et
Voss. Reliqui, unus.

(47) Statim. Et huic voci male præfixum delevi
auctoritate Clarom. et Voss.

(48) Noe. Iuste additum in edit. Arund. et
Merc. 2.

(49) Servaret vero arcæ typum, Adæ plasmationem.
Servaret ex Arund. posuit Grab. pro servare, ut
editi. habent, vel servaretur, uti Clarom., Voss. et
Feuard. in marg. Addit vir doctissimus vocem ali-
quam hic excidisse, et per arcæ typum legendum
esse; quod probabilitate non vacat. Has tamen
voces, arcæ typum, nonnihil suspectas habeo, ve-
reorque ut ab imperitis amanuensis scriptæ sint,
pro archetypum; quod ad hunc locum apprime
quadraret. Sed donec suffragetur ms. aliquis cod.,
vulgata lectio in sensum satis commodum trahi
potest, modo conjunctionem et ante Adæ suppleas,
et servaret ad utrumque membrum referas, quamvis
non eadem omnino significatio. Sensus nimirum

erit, Deum induxisse diluvium, tum ut peccata ho-
minum compesceret, tum ut servaret arcæ typum, id
est servaret, seu exhiberet in arca typum futuri
baptismi, qui juxta D. Petrum ep. i, cap. iii, 20 et
seqq., per arcam Noe præsignificabatur; tum de-
nique ut servaret Adæ plasmationem, ne penitus in-
teriret.

(50) Pluit. Ita Feuard. in marg., Clarom. et
Voss. In Merc. 2, pluvit; in aliis pluerat.

(51) Bonum. Deest in Eras., Gall., Clarom.,
Arund. et Merc. 2.

(52) Os... invocans. Ita pro aures... advocans
posui ex Feuard. marg., Clarom. et Voss.

(53) Simile esse. Sic Clarom. et Voss. Alii, simile
est.

(54) Conrogandum. Ita Clarom., Arund. et Merc.
1. Cæteri, congregandum.

(55) Servos. Ejus quod in editi. additum legitur,
omisi cum Clarom. et om. Anglic., quamvis in sa-
cro textu occurrat.

(56) Exite. Sic Clarom. et Voss. Alii, ite.

(57) A discumbentibus. Præpositionem a addidi ex
Clarom., et sic pariter legit Lucifer Calarit. lib. ii
pro S. Athanasio.

(58) Indumentum nuptiarum. Ita Feuard. in
marg., Clarom. et Voss. juxta Græcum, ἐνδυμα
γάμου. In Arund., indumento nuptiarum. In cæte-
ris, veste nuptiali.

(59) Tollite eum a pedibus et manibus. Sic cum
Irenæo, aut ejus interprete, legit Lucifer Calarit.

bras, quæ sunt exteriores : ibi erit fletus et stridor dentium. Multi enim sunt vocati, pauci vero electi⁶¹. » Manifeste enim et per hæc verba sua ostendit Dominus omnia, et quoniam unus Rex et Dominus omnium Pater, de quo et antea dixit : « Neque in Hierosolyma jures, quoniam civitas est magni Regis⁶². » Et quoniam ab initio nuptias præparavit Filio suo (60), et propter immensam benignitatem per servos suos vocabat priores ad convivium nuptiarum ; et ubi illi noluerunt obedire, rursus alios servos misit convocans eos, neque sic obediunt ei, sed et eos qui vocationem annuntiabant, lapidaverunt et occiderunt : illos quidem perdidit mittens exercitus suos, et civitatem (61) illorum succendit ; et ex omnibus autem viis, id est, ex universis gentibus ad convivium nuptiarum Filii sui convocavit, quemadmodum et per Jeremiam ait : « Et misi ad vos servos meos prophetas, dicere : Avertimini unusquisque a via nequissima, et meliora facite opera vestra⁶³. » Et rursus per eundem : « Et misi, » inquit, « ad vos omnes servos meos prophetas inter diem et ante lucem, et non obediunt mihi, neque intenderunt aures ipsorum. Et dices eis hunc sermonem : Hoc genus, quod non obediit voci Domini, neque recepit disciplinam ; defecit fides ex ore ipsorum⁶⁴. » Qui igitur nos per apostolos undique vocavit Dominus, hic per prophetas vocabat eos qui olim fuerunt, quemadmodum ex sermonibus Domini ostenditur : et non ab alio quidem prophetæ, ab alio autem apostoli, etiam si variis gentibus præconabant ; sed ab uno et eodem, alii quidem Dominum annuntiabant, alii autem Patrem evangelizabant : et alii quidem adventum prænuntiabant Filii Dei, alii vero præsentem eum jam his qui longe erant, præconabant.

6. Adhuc etiam manifestavit oportere nos cum vocatione (62) et justitiæ operibus adornari, uti requiescat super nos Spiritus Dei. Hoc est (63) enim indumentum nuptiarum, de quo et Apostolus ait : « Nolumus exspoliari, sed superindui, uti absorbeatur mortale ab immortalitate⁶⁵. » Qui autem vocati quidem sunt ad cœnam Dei, et propter

⁶¹ Matth. xxii, 2, et seqq. ⁶² Matth. v, 35. ⁶³ Jerem. xxxv, 15. ⁶⁴ Jerem. vii, 25 et seq. ⁶⁵ II Cor. v, 4. ⁶⁶ Matth. xxii, 13. ⁶⁷ I Cor. x, 5. ⁶⁸ Matth. xxii, 14. ⁶⁹ Joan. v, 14. ⁷⁰ Matth. xxii, 7. ⁷¹ Psal. xiii, 1.

lib. II pro S. Athanasio, nisi quod omittat præpositionem a. Frustra igitur Grabius textum Irenæi hic corruptum esse suspicatur, et forte solum primam litteram a vocis *alligatum* remansisse.

(60) *Filio suo.* Desunt in Eras. et Gall.

(61) *Civitatem.* Al., *civitates.*

(62) *Oportere nos cum vocatione.* Sic Clarom., nisi quod *eum* pro *cum* incuria scribæ habeat, ut et Voss., Eras., Gall. et Feuard. At in Arund. et Merc. 2 recte exaratum *cum*. In Eras. et Gall., præterea deest *nos*; quod addidit quidem Feuard., sed præpostero ordine. Id nimirum vult Irenæus, necesse esse, præter vocationem, et justitiæ operibus adornemur, ut requiescat super nos Spiritus Dei.

(63) *Hoc est.* Hoc omittunt Clarom. et Voss.

A malam suam conversationem non perceperunt Spiritum sanctum, « projicientur, » inquit, « in tenebras exteriores⁶⁶. » Manifeste ostendens, quod idem ipse Rex, qui convocaverit undique fideles ad nuptias Filii sui, et incorruptibile convivium donaverit, jubeat mitti in tenebras exteriores (64) eum, qui non habet (64) indumentum nuptiarum, hoc est contemplorem. Quemadmodum enim in priori testamento « non in multis illorum bene sensit⁶⁷; » sic et hic « multi vocati, pauci electi⁶⁸. » Non alius igitur qui judicat Deus, et alius qui convocat ad salutem, Pater : nec alius qui æternum lumen donat, alius vero qui jubet in exteriores mitti tenebras eos, qui non habent indumentum nuptiarum. Sed unus et idem Dominus (65) Pater Domini nostri, a quo et prophetæ missi sunt : indignos quidem convocans propter immensam benignitatem; eos vero qui convocati sunt inaspiciens, si conveniens habeant indumentum, et congruens nuptiis Filii sui : quoniam nihil inconveniens, neque malum placet ei. Quemadmodum Dominus dixit ei qui curatus fuerat : « Ecce sanus factus es : jam noli peccare, ne quid deterius tibi fiat⁶⁹. » Qui enim est bonus, et justus, et mundus, et immaculatus, neque malum aliquid, neque injustum, neque abominandum in suo sponsali thalamo sustinebit. Est autem hic Pater Domini nostri, cujus providentia constant omnia, et jussu administrantur omnia : et gratuito quidem donat in quos oportet, secundum autem meritum dignissime distribuit adversus (66) ingratos et non sentientes (67) benignitatem ejus, justissimus retributor : et propterea ait : « Mittens exercitus suos perdidit interfectores illos, et civitatem illorum incendit⁷⁰. » Exercitum (68) autem ejus inquit, quia omnes homines Dei : « Domini » enim « est terra, et plenitudo ejus, orbis terrarum (69), et omnes qui habitant in ea⁷¹. » Et propter hoc Paulus apostolus in ea Epistola quæ est ad Romanos, ait : « Non enim est potestas nisi a Deo. Quæ autem sunt, a Deo ordinatæ (70) sunt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit : qui autem resistunt, ipsi (71) damnationem sibi acquirunt (72). Principes enim non sunt timori bono operi,

(64) *Habet.* Editt., *habeat.*

(65) *Dominus.* Editt., *Deus.*

(66) *Distribuit adversus.* Eras., Gall. et Merc. 2, attribuit in. Consonat Arund. quoad vocem in.

(67) *Sentientes.* Merc. 2, *scientes.*

(68) *Exercitum.* Editt. cum Merc. 2, *exercitus.*

(69) *Terrarum.* Eras. et Gall., *terra.*

(70) *Ordinatæ.* Ita Clarom., Arund. et Voss. juxta sacrum textum. Alii, *ordinata.*

(71) *Ipsi.* Deest in Eras. et Gall.

(72) *Acquirunt.* Grab. ex Merc. 2, *acquirent*; sed minus recte. Hic enim interpres non textum Græcum sequitur, sed veterem Italicum, quæ habet *acquirunt*, uti videtur, est in vetustissimo nostro codice San-Germanensi, jam non semel laudato.

sed malo (73). Vis autem non timere potestatem? Bonum fac, et habebis laudem ex ea: Dei enim minister est tibi ad bonum. Si autem male feceris, time. Non enim sine causa gladium portat. Dei enim minister est, vindex in iram ei, qui malum agit. Ideoque subjecti estote, non tantum propter iram, sed et propter conscientiam. Propter hoc enim et tributa penditis: ministri enim Dei sunt in hoc ipsum servientes⁷¹. Sed et Dominus igitur et apostoli unum Deum Patrem annuntiant (74) eum, qui legislationem fecit, qui misit prophetas, qui omnia fecit: et propter hoc ait: « Mittens exercitus suos: » quoniam omnis homo, secundum quod est homo, plasma ipsius est, licet ignoret Deum suum. Omnibus enim ut sint præstat, qui « solem suum oriri facit super malos et bonos, et pluit super justos et injustos⁷². »

7. Et non solum per ea quæ prædicta sunt, sed et per parabolam duorum filiorum, quorum minor (75) luxuriose consumpsit substantiam, vivens cum fornicariis⁷³, unum et eundem docuit Patrem, majiori quidem filio ne hædum quidem indulgentem; propter eum autem qui perierat, minorem filium suum, jubentem occidi vitulum saginatum, et primam ei stolam donantem.

Διὰ τῆς παραβολῆς (76) Et per parabolam autem τῶν ἐργατῶν διαφόροις eorum operariorum, qui καιροὶς εἰς τὸν ἀμπελῶνα variis temporibus in vineam mittebantur⁷⁴, unus et idem Dominus ostenditur: vocans alios C quidem statim in initio mundi fabricationis; alios vero post hoc; et alios circa medietatem temporum; et alios progressis jam temporibus; item alios in fine: ut sint quidem multi operarii secundum sua ipsorum tempora, unus autem (78) qui convocat eos, paterfamilias. Et enim vinea una, quoniam et una justitia: et unus D

καὶ εἰς οἰκονόμος, ἐν γὰρ dispensator; unus enim τὸ Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, τὸ Spiritus Dei, qui dispon- δέκων τὰ πάντα ὁμοίως nit omnia: similiter au- δὲ καὶ μισθός (79) πάν- tem et merces una; om- τες γὰρ ἔλαβον ἀνὰ θηνά- nes enim acceperunt sin- ριον, ἔχον εἰκόνα καὶ ἐπι- gulos denarios, imaginem γραφὴν τοῦ βασιλέως, quæ est incorruptela. Et τὴν γινώσκιν τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, ἥτις ἦν ἀφθαρ- propter hoc a novissimis σία: καὶ διὰ τοῦτο ἀπὸ cœpit dare mercedem, τῶν ἐσχάτων ἤρξατο δι- quoniam in novissimis δόναι τὸν μισθὸν, ὅτι ἐπ' temporibus manifestatus ἐσχάτων καιρῶν φανερω- Dominus, omnibus (81) θεὸς ὁ Κύριος τοῖς πᾶσιν ταυτὸν ἀποκατέστησε. semetipsum representa- vit.

8. Et publicanus autem qui in oratione Pharisæum superavit⁷⁵; non quoniam alterum Patrem adorabat, testimonium accepit a Domino, quod sit magis justificatus: sed quoniam cum magna humilitate, sine extollentia et sine jactantia, exhomologavit eidem Deo faciebat. Et duorum autem filiorum parabola⁷⁶, eorum qui in vineam mittuntur, quorum alter quidem contradixit patri, et postea poenitetur (82), quando nihil profuit ei poenitentia; alter autem pollicitus est abire, statim promittens patri, non abiit autem (quoniam « omnis homo mendax⁷⁷ »; et velle quidem in promptu adjaces, 281 non invenit autem perficere⁷⁸), unum et eundem ostendit Patrem. Sed et arboris fici parabola, de qua Dominus ait: « Ecce, jam triennium venio, quærens fructum in hac arbore fici, et non invenio⁷⁹ »; per prophetas adventum suum significans, per quos venit aliquoties exquirens justitiam fructum ab eis, quem non invenit, aperte manifestavit, et quoniam excidetur arbor fici propter prædictam causam. Et sine parabola autem dicebat ad Jerusalem Dominus: Jerusalem, Jerusalem, quæ interficis prophetas, et lapidas eos qui mittuntur ad te, quoties volui colligere filios tuos, sicut gallina pullos suos sub alas (83), et noluisti? Ecce remittitur (84) vobis domus vestra deserta⁸⁰. Quod enim per parabolam dictum fuerat: « Ecce, triennium venio quærens fructum; » et manifeste iterum: « Quoties volui colligere filios tuos; » si non

⁷¹ Rom. xiii, 1 seqq. ⁷² Matth. v, 45. ⁷³ Luc. xv, 11 seqq. ⁷⁴ Matth. xx, 1 seqq. ⁷⁵ Luc. xviii, 10 seqq. ⁷⁶ Matth. xxi, 28 seqq. ⁷⁷ Psal. cxv, 2. ⁷⁸ Rom. vii, 18. ⁷⁹ Luc. xiii, 6 seqq. ⁸⁰ Ibid. 34 seqq., et Matth. xxiii, 37.

(73) Bono operi, sed malo. Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Arund. (nisi quod in hoc oscitans scriba posuerit operis pro operi) cum Paulino nostro codice, imo et mss. quibusdam Græcis. At alii Irenæi codd. cum Vulgata habent: boni operis, sed mali.

(74) Annuntiant. Al., annuntiabant.

(75) Minor. Al., junior.

(76) Διὰ τῆς παραβολῆς. Græca hæc descripsit Nicetas in Catena Patrum, ad Matth. xx, p. 635.

(77) Οὗτος καὶ αὐτός. Ex veteri versione legi, εἰς καὶ αὐτός.

(78) Unus autem. Est male addidit hic Feuard.

PATR. GR. VII.

(79) Καὶ μισθός. Ex Latina versione supplere εἰς.

(80) Denarios, imaginem. Ex Græco lego: denarios, habentes imaginem. Nonne excidit particiolum habentes, idque cum sensu dispendio.

(81) Manifestatus Dominus, omnibus. Ita Eras., Gallas., Grab., Arund. et Merc. 2, juxta Græcum. Sed in Feuard., Clarom., et Voss. legitur: manifestatus est Dominus, et omnibus.

(82) Poenitetur. Activa significatione pro ponitur.

(83) Alas. Arund., axillas.

(84) Remittitur. Ita juxta Græcum ἀφίσταται, codd.

hujus adventum, qui per prophetas est, intelligamus, erit mendacium: siquidem semel, et tunc primum, venit ad eos. Sed quoniam et patriarchas qui elegit, et nos, idem est Verbum Dei; et illos semper visitans per propheticum Spiritum, et nos qui undique convocati sumus, per suum adventum, super ea quæ dicta sunt, vere hæc dicebat: « Multi ab Oriente et Occasu venient, et recumbent cum Abraham, et Isaac, et Jacob, in regno cælorum. Filii autem regni ibunt in tenebras exteriores, illic (85) erit fletus et stridor dentium ⁸¹. » Si igitur hi, qui per præconium apostolorum ejus ab Oriente et Occidente credentes in eum, cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum recumbent, participantes cum eis epulationem; unus et idem Deus ostenditur, qui elegit quidem patriarchas, visitavit vero populum, gentes vero advocavit.

CAPUT XXXVII ⁸².

Homines liberos esse, et eligendi facultate præditos; nec profunda quosdam natura bonos, quosdam natura malos esse.

1. Illud (86) autem, quod ait: « Quoties volui colligere (87) filios tuos, et noluisti ⁸³? » veterem legem libertatis hominis manifestavit: quia liberum cum Deus fecit ab initio, habentem suam potestatem, sicut et suam animam, ad utendum sententia (88) Dei voluntarie, et non coactum a Deo. *Bla Θεῷ* (89) οὐ πρόσθεν. Vis enim a Deo non fit, σὺν, ἀγαθῇ δὲ γνώμῃ sed bona sententia adest πάντοτε συμπάσαςιν αὐτῷ illi semper. εἴ.

Et propter hoc consilium quidem bonum dat omnibus. Posuit autem in homine potestatem electionis (90), quemadmodum et in angelis (etenim angelis rationabiles): uti hi quidem qui obedissent, iuste bonum sint possidentes, datum quidem a Deo, servatum vero ab ipsis. Qui autem non obedierant, iusto non invenientur cum bono (91), et meritam pœnam percipient; quoniam Deus quidem dedit benigne bonum, ipsi vero non custodierunt diligenter illud, neque pretiosum arbitrati sunt, sed supereminentiam bonitatis contempserunt. Abjicientes igitur bonum, et quasi respuentes, merito omnes

A justum judicium incident Dei, quemadmodum et apostolus Paulus in ea epistola, quæ est ad Romanos, testificatus est dicens ita: « An divitiis bonitatis ejus, et patientiæ, et longanimitatis contemnitis, ignorans quoniam bonitas Dei ad poenitentiam (92) te adducit? Secundum autem duritiam tuam et cor impenitens thesaurizas tibi metipsi iram in die (93) iræ, et revelationis justi judicii Dei. Gloria autem et honor, inquit, omni operanti bonum ⁸⁴. » Dedit ergo Deus bonum, quemadmodum et Apostolus testificatur in eadem epistola: et qui operantur quidem illud, gloriam et honorem percipient, quoniam operati sunt bonum, cum possint non operari illud; hi autem qui illud non operantur, judicium justum excipient (94) Dei, quoniam non sunt operati bonum, cum possint operari illud.

2. *Εἰ φύσει* (95) οἱ μὲν φαῦλοι, οἱ δὲ ἀγαθοὶ γέγονασιν, οὐθ' οὗτοι ἐπαινετοί, ὄντες ἀγαθοί, τοιοῦτοι γὰρ κατασκευάσθησαν· οὐτ' ἐκείνοι μέμπτει, οὐτὶ γέγονότες. Ἀλλ' ἐπειδὴ οἱ πάντες τῆς αὐτῆς εἰσι φύσεως, δυνάμενοι τε κατασχέειν καὶ πρᾶξαι τὸ ἀγαθόν, καὶ δυνάμενοι πάλιν ἀποβαλεῖν αὐτό, καὶ μὴ ποιῆσαι· δικαίως καὶ παρ' ἀνθρώποις τοῖς εὐνομούμενοις, καὶ πολλὸν πρότερον παρὰ Θεῷ, οἱ μὲν ἐπαινοῦνται, καὶ ἀξίως τυγχάνουσι μαρτυρίας τῆς τοῦ καλοῦ καθήλου ἐκλογῆς, καὶ ἐπιμονῆς· οἱ δὲ κατατιτύνονται, καὶ ἀξίως τυγχάνουσι ζημίας, τῆς τοῦ καλοῦ καὶ ἀγαθοῦ ἀποβολῆς. Καὶ διὰ τοῦτο οἱ προφῆται παρῆνουν τοῖς ἀνθρώποις δεικνύοντες, καὶ τὸ ἀγαθὸν ἐξεργάζεσθαι. . . .

2. ⁸⁵ Si autem naturaliter quidam boni, quidam vero mali facti fuissent, neque hi laudabiles essent qui (96) boni sunt, tales enim facti (97) fuerant; sed neque illi vituperabiles, et ipsi enim tales fuerant instituti. Sed quoniam omnes ejusdem sunt naturæ, et potentes retinere et operari bonum, et potentes rursus amittere id, et non facere; iuste etiam apud homines sensatos (98) (quanto magis apud Deum), alii quidem laudantur, et dignum percipiunt testimonium electionis bonæ (99) et perseverantiæ; alii vero accusantur, et dignum percipiunt damnum, eo quod justum et bonum repronaverint. Et ideo propheta quidem (1)

⁸¹ Matth. viii, 11, 12. ⁸² Cap. LXXI. ⁸³ Matth. xxiii, 37. ⁸⁴ Rom. ii, 4 seqq. ⁸⁵ Cap. LXXII.

Arund. et Voss. Et sic etiam in Clarom. scriptum fuerat: sed recentior quispiam pro remittitur scripsit dimittitur. In aliis, relinquitur.

(85) Illic. Edit., ibi.

(86) Illud. Eras., Gall. et Feuard. male, aliud.

(87) Colligere. Edit., congregare.

(88) Sententia. Feuard. in marg., Voss. et Merc. 2, scientia.

(89) *Bla Θεῷ*. Hoc Irenæi dictum ex Damasceni *Parallelis* descriptum publici juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi* p. 501.

(90) Posuit autem in nomine potestatem electionis. In cod. Clarom. recentior manus scripsit: posuit autem in hominis potestatem electionem: cum antea legeretur, quantum deprehendi potest, ut in edit.

(91) Non invenientur cum bono. Ita Feuard.,

D Voss. et Clarom. (nisi quod hic vitio scribæ habent venientur). Consenti Arund. quoad verbum invenientur. In edit., non invenientur cum bonis.

(92) Ad poenitentiam. Edit., in poenitentiam.

(93) In die. Edit., in diem.

(94) Excipient. Edit., recipient.

(95) *Εἰ φύσει*. Græca hujus capituli ex Damasceni *Parallelis* excerpta vulgavit Halloixius in *Vita Irenæi* pag. 504 seq. et ex parte Sirmondus in notis ad Ennodii epistolas pag. 12.

(96) Qui. Alias, quia.

(97) Facti. Instituti, in Feuard. marg.

(98) Homines sensatos. Græca sonant: homines bonis legibus utentes.

(99) Bonæ. Græc., boni per omnia.

(1) *Prophetam quidem*. Miror in omnibus mss. hæc

.. ὥς ἐπ' ἡμῖν ὄντος τοῦ τοιοῦτου, καὶ διὰ τὴν πολλὴν ἀμέλειαν εἰς λήθην ἀπαπειρώτων, καὶ γνώμης θεομένων ἀγαθῆς, ἣν ὁ ἀγαθὸς θεὸς παρέσχε γινώσκειν διὰ τῶν προφητῶν.

hortabantur homines justitiam agere, bonumque operari (3), sicut per multa ostendimus: quia in nobis sit hoc, et propter multam negligentiam in oblivionem inciderimus, et consilio egeamus bono, propter quod bonus Deus præstavit (5) bonum consilium per prophetas (4).

3. Propter hoc autem et Dominus: « Luceat lumen vestrum, » dicebat, « coram hominibus, ut videant bona facta vestra, et clarificent (5) Patrem vestrum qui in cœlis est ». Et: « Attendite vobis, ne forte graventur corda vestra in crapula, et ebrietate, et sollicitudinibus secularibus ». Et: « Sint lumini vestri præcincti, et lucernæ ardentes, et vos similes hominibus expectantibus dominum suum, quando revertatur a nuptiis, ut cum venerit et pulsaverit, aperiant ei. Beatus servus ille, quem, cum venerit dominus ejus, invenerit ita facientem ». Et iterum: « Servus qui scit voluntatem domini sui, et non facit, vapulabit multas » (6). Et: « Quid mihi dicitis: Domine, Domine, et non facitis quæ dico »? Et iterum: « Si autem dicat servus in corde suo: Tardat dominus meus; et incipiat cædere conservos, et manducare, et bibere, et inebriari; veniet dominus ejus in die qua non sperat, et dividet eum, et partem ejus cum hypocritis ponet ».

Ταῦτα γὰρ πάντα τὸ αὐτοεξούσιον ἐπιδείκνυσαι τοῦ ἀνθρώπου, καὶ τὸ συμβουλευτικὸν τοῦ Θεοῦ, . . . ἀποτρέποντος μὲν τοῦ ἀπειθεῖν αὐτῷ, ἀλλὰ μὴ βιαζομένου.

Et omnia talia, quæ liberum et suæ potestatis arbitrium hominis ostendunt hominem, et quia consilio instruat Deus, adhortans nos ad subjectionem sibi et avertens ab incredulitate, non tamen de violentia cogens.

4. Etenim ipsum Evangelium si noluerit quis sequi, licet quidem ei, non tamen expedit. Inobedientia enim Dei, et amissio boni est quidem in homi-

nis potestate; lesionem autem et damnum non quamlibet (7) infert. Et propter hoc Paulus ait: « Omnia licent, sed non omnia expediunt »; et libertatem referens hominis, quapropter et « omnia licent, » non cogente eum Deo; et id, « non expedit (8), » ostendens, ut non ad velamen malitiae abutatur libertate: non enim hoc expedit. Et iterum ait: « Loquimini veritatem unusquisque cum proximo suo ». Et: « Omnis sermo malus de ore vestro non exeat, aut turpitudō, aut vaniloquium, aut scurrilitas, quæ ad rem non pertinet (9), sed magis gratiarum actio ». Et: « Eratis enim aliquando tenebræ, nunc autem lumen in Domino: quasi filii lucis honeste ambulate »: non in comessionibus, et ebrietatibus, non in cubilibus et in libidinibus, non in ira et zelo ». Et hæc quidam (10) fuisse (11), sed abluti estis, sed sanctificati estis in nomine Domini nostri ». Si igitur non in nobis esset facere hæc, aut non facere, quam causam habebat Apostolus, et multo prius ipse Dominus, consilium dare, quædam quidem facere, a quibusdam vero abstinere? Sed quoniam liberæ sententiæ ab initio est homo, et liberæ sententiæ est Deus, cui ad (12) similitudinem factus est; semper consilium datur ei, continere bonum, quod perficitur ex ea, quæ est ad Deum (13) obedientia.

5. Et non tantum in operibus, sed etiam in fide liberum et suæ potestatis arbitrium hominis (14) servavit Dominus, dicens: « Secundum fidem tuam fiat tibi »; propriam fidem hominis ostendens, quoniam propriam suam habet sententiam. Et iterum: « Omnia possibilis sunt credenti »; et: « Vade, sicut credidisti, fiat tibi ». Et omnia talia suæ potestatis secundum fidem ostendunt hominem. Et propter hoc is « qui credit ei habet vitam æternam; qui autem non credit Filio, non habet vitam æternam, sed ira Dei manebit super ipsum ». Secundum hanc igitur rationem, et suum proprium bonum ostendens Dominus, et sui arbitrii ac suæ potestatis hominem significans, dicebat ad Jerusalem: « Quoties volui congregare filios tuos, quem-

³⁶ Matth. v, 16. ³⁷ Luc. xxi, 34. ³⁸ Luc. xii, 35 seqq. ³⁹ Ibid. 47. ⁴⁰ Luc. vi, 46. ⁴¹ Luc. xii, 48, 46. ⁴² I Cor. vi, 12; x, 23. ⁴³ Ephes. iv, 23. ⁴⁴ Ibid. 29; v, 4. ⁴⁵ Ibid. 8. ⁴⁶ Rom. xiii, 13. ⁴⁷ I Cor. vi, 11. ⁴⁸ Matth. ix, 29. ⁴⁹ Ibid., 22. ⁵⁰ Matth. viii, 13. ⁵¹ Joan. iii, 36.

irreppaisse vocem bonum. Nam in Clarom. et Voss. legitur: *Prophetas bonum quidem*; in Arund., *bonum quo*; in Merc. 2 similiter, *bonum quoque*. Sed eam vocem a textu ablegandam esse demonstrant tum editi. ac ipsius textus Græci auctoritas, tum ipsa orationis series.

(3) *Bonumque operari*. Alii, *bonum quoque operari*.

(5) *Præstavit*. Alii, *præstabit*.

(4) *Per prophetas*. Ita juxta Græcum habent Clarom., Arund., Voss. et Feuard. vetus cod. Sed in Eras. et Gallas. editi. vitiose legitur, *perfectis*. Feuardenius vero utrumque perperam jungens, expressit: *perfectis per prophetas*.

(5) *Clarificent*. Editi., *glorificent*.

(6) *Multas*. Ita Clarom. et Voss. ex Græco πολλὰς, scilicet πληγὰς. Cæteri, *multa*.

(7) *Non quamlibet*. Græce, οὐ τυχοῦσαν, non me-

dicam.

(8) *Et id, non expedit*. Frustra Latinus Latinus in *Biblioth.* p. 184, et post eum Græbius, legendum contendit: *et quod non expedit*; sensus enim est: *et id Apostoli dictum: Non expedit*, etc.

(9) *Pertinet*. Sic mss. omnes (uno excepto Merc.) juxta veterem Italicam. Editi vero, *pertinent*.

(10) *Et hæc quidam*. Ita, juxta Græcum Apostoli textum, scriptum in Clarom. (quamvis recentior aliquis, sed imperitus emendator addiderit *e*, ut legatur *quidem*). Et sic etiam legitur supra cap. 27, n. 4. Reliqui habent: *et hæc quidem*.

(11) *Fuistis*. Eras. et Gall., *fecistis*.

(12) *Cui ad*. Sic Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Merc. 2. Alii, *cujus ad*.

(13) *Ad Deum*. Feuard. in marg., Clarom. et Voss., *a Deo*. Sed rejicienda videtur hæc lectio.

(14) *Hominis*. Ita Clarom. et Voss. Alii, *homini*.

admodum gallina pullos suos sub ascellas (15), et noluisti? Quapropter relinquetur vobis domus vestra deserta *.

6. Qui autem his contraria dicunt, ipsi impotentem introducunt Dominum, scilicet quasi non potuerit perficere hoc quod voluerit: aut rursus ignorantem natura (16) choicos, ut ipsi dicunt, et eos, qui non possunt accipere ejus incorruptelam. Sed oportebat, inquit, cum neque angelos tales fecisse, ut possent transgredi, neque homines qui statim ingrati existerent in eum; quoniam rationabiles, et examinatores, et judiciales (17) facti sunt, et non (quemadmodum irrationabilia, sive inanimalia, quæ sua voluntate nihil possunt facere, sed cum necessitate et vi ad bonum trahuntur, in quibus unus sensus, et unus mos), inflexibiles (18), et sine iudicio, qui **283** nihil aliud esse possunt, præterquam quod facti sunt. Sic autem nec suave esset eis quod est bonum, neque pretiosa communicatio Dei, neque magnopere appetendum bonum, quod sine suo proprio motu, et cura, et studio provenisset, sed ultro et otiose insitum: ita ut essent nullius momenti boni, eo quod natura magis quam voluntate tales existerent (19), et ultroneum haberent bonum, sed non secundum electionem; et propter hoc nec hoc ipsum intelligentes, quoniam pulchrum sit quod bonum, neque fruantes eo. Quæ enim fruitio boni apud eos qui ignorant? Quæ autem gloria his qui non studuerunt illud? Quæ autem corona his qui non eam, ut victores in certamine, consecuti sunt?

7. Et propter hoc Dominus violentum dixit regnum celorum: « Et qui vim faciunt, inquit, diripiunt illud *; » hoc est, qui cum vi et agone vigilantes instanter, diripiunt illud. Propter hoc autem et Paulus apostolus ait Corinthiis: « Nescitis, quoniam hi qui in stadio currunt, omnes quidem currunt, sed unus accipit bravium. Sic currite, ut comprehendatis. Omnis autem qui agonizatur (20), in omnibus continens est: illi quidem ut corruptibilem accipiant (21) coronam, nos autem

incorruptibilem (22). Ego autem sic curro, non in incertum (23): sic pugno, non quasi aerem cadens; sed lividum facio corpus meum, et in servitutem redigo, ne forte aliis prædicans, ipse reprobus efficiar *. » Bonus igitur agonista ad incorruptelam agonem adhortatur nos, ut coronemur, et preliosam arbitremur coronam, videlicet quæ per agonem nobis acquiritur, sed non ultro coalitam. Et quanto per agonem nobis advenit, tanto est pretiosior; quanto autem pretiosior, tanto eam semper diligamus. Sed neque similiter *ὁ γὰρ ὁμοιωὺς ἀγῶνιστῆς τὰ ἀπὸ τοῦ ἀδοξοῦμένου προσ- γινόμενα τοῖς μετὰ. . .* diliguntur ea quæ ultro adveniunt, quam illa *σπουδῆς ἐδωρισχόμενοι.* quæ cum multa sollicitudine adveniuntur.

B Quoniam igitur pro nobis (24) erat plus diligere Deum, cum labore (25) hoc nobis advenire Dominus docuit, et Apostolus tradidit. Et alias autem esset videlicet nostrum insensatum bonum, quod esset inexercitatum. Sed et videre non in tantum nobis esset desiderabile, nisi cognovissemus quantum esset malum non videre: et bene valere autem male valentis experientia honorabilius efficit; et lucem, tenebrarum comparatio, et vitam, mortis. Sic et cæleste regnum honorabilius est his qui cognoverunt terrenum. Quanto autem honorabilius, tanto magis diligimus illud: et si plus illud dilexerimus, clariores erimus apud Deum. Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit (26) Dominus, uti per omnia eruditi, in omnibus in futurum simus cauti, et perseveremus in omni ejus dilectione, rationabiliter edocti diligere Deum: Deo quidem magnanimitatem præstante in apostasia hominis; homine autem erudito per eam, quemadmodum et propheta ait: « Emendabit te abscessio tua *; » præstistente Deo omnia ad hominis perfectionem, et ad efficaciam (27), et manifestationem dispositionum: uti et bonitas ostendatur, et iustitia perficiatur, et Ecclesia ad figuram imaginis Filii ejus coaptetur, et tandem aliquando maturus fiat homo, in tantis murescens ad videndum et capiendum Deum.

* Matth. xxiii, 37, 38. * Matth. xi, 12. * I Cor. ix, 24 seqq. * Jerem. ii, 19.

(15) *Ascellas*. Sic Clarom. pro quo Feuard. in marg. et Vossius habent *assellis*; Arund., *ascillis*; reliqui *alas*.

(16) *Natura*. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, *naturam*. Porro hujusce dilemmatis sensus est, Deum aut *impotentem* esse, qui liberum hominem constituere non potuerit; aut penitus ignorantem eos qui natura choici sunt, seu quæ sit choicorum natura nescientem, qui consilia det eis, quæ tamen fatali necessitate constricti sequi non valeant.

(17) *Judiciales*. Feuard., Grab. et cod. Voss., *judicabiles*.

(18) *Inflexibiles*. Scilicet *homines*. Ita Feuard. in marg., Clarom. et Voss. Alii, *inflexibilis, scilicet mos*.

(19) *Existerent*. Sic Clarom. (nisi quod oscitans librarius scripserit *existerint*), melius quam alii, *existiterint*.

(20) *Agonizatur*. Sic vetus Feuard. cod., Clarom.,

Voss. et Arundel. Et sic etiam legi apud Cyprianum lib. *De exhort. Mart.*, cap. 8. et epistola ad martyres et confessores de Mappalico, in omnibus fere mss. notat Pamelius. At edita Irenæi exemplaria habent, *agonizat*. Sed idem est utriusque verbi sensus.

(21) *Illi... accipiant*. Eras., Gall. et Feuard., *illis... accipiat*.

(22) *Incorruptibilem*. Eras., Gall. et Merc. 2, *incorruptam*.

(23) *In incertum*. Clarom., in *incerto*.

(24) *Pro nobis*. Græce, ut notat Feuard., *μεθ' ἡμῶν, penes nos*.

(25) *Cum labore*. In edit. Arund., Ottobon. et Merc. 2, *cum agone*.

(26) *Pro nobis igitur omnia hæc sustinuit*, etc. Id est, ut recte explicat Grabius: *Nostræ utilitatis causa hæc ita fieri sustinuit atque ordinavit Deus*.

(27) *Efficaciam*. Sic omnes mss., editi vero, *edificationem*.

CAPUT XXXVIII.

Cum non ab initio perfectus factus est homo.

1. *Et dicitur tunc (28)* οὐκ ἦδύνατο ὁ Θεὸς ἀπ' ἀρχῆς τέλειον ἀναθεῖ-
ξαι τὸν ἄνθρωπον· γινώ-
σκω, ὅτι τῷ μὲν Θεῷ, ἀεὶ
κατὰ τὰ αὐτὰ ὄντι, καὶ
ἀγεννήτῳ ὑπάρχοντι, ὡς
πρὸς αὐτὸν, πάντα δυ-
νατά· τὰ δὲ... γεγονότα,
καθὼς μετέπειτα γενέσεως
ἀρχὴν ἰδίαν ἔσχε, κατὰ
τοῦτο καὶ ὁσπερ εἰσθαι
δεῖ αὐτὰ τοῦ πεποιηκότος·
οὐ γὰρ ἦδύνατο ἀγεννητα
εἶναι τὰ νεωστὶ γεγεννη-
μένα. Καθὼς δὲ μὴ ἔστιν
ἀγεννητα, κατὰ τοῦτο καὶ
ὁσπερ οὖνται τοῦ τελείου.
Καθὼς δὲ νεώτερα, κατὰ
τοῦτο καὶ νήπια, κατὰ
τοῦτο καὶ ἀσυνήθη, καὶ
ἀγύμναστα πρὸς τὴν τε-
λείαν ἀγωγὴν. Ὡς οὖν ἡ
μὲν μήτηρ δύναται τέ-
λειον παρασχεῖν τῷ βρέ-
φει· τὸ ἐμβρυον, τὸ δὲ
ἔτι ἀδυνατεῖ τὴν αὐτοῦ
προσθετέραν δέξασθαι
τροφὴν· οὕτω καὶ ὁ Θεὸς
αὐτὸς μὲν οἷός τε ἦν
παρασχεῖν ἀπ' ἀρχῆς τῷ
ἀνθρώπῳ τὸ τέλειον, ὁ δὲ
ἄνθρωπος ἀδύνατος λαβεῖν
αὐτό· νήπιος γὰρ ἦν. Διὰ
τοῦτο καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν
ἐπ' ἐσχάτων τῶν καιρῶν,
ἀνακεφαλαιωσάμενος εἰς
αὐτὸν τὰ πάντα, ἦλθε
πρὸς ἡμᾶς, οὐκ ὡς αὐτὸς
ἦδύνατο, ἀλλ' ὡς ἡμεῖς
αὐτὸν ἰδεῖν ἠδύναμεθα.
Αὐτὸς μὲν γὰρ ἐν τῇ
ἀφθάρτῳ αὐτοῦ δόξης πρὸς
ἡμᾶς ἐλθεῖν ἠδύνατο· ἀλλ'
ἡμεῖς οὐδὲποτε τὸ μέ-
γεθος τῆς δόξης αὐτοῦ

¹ Cap. LXXIII. ² Cap. LXXIV. ³ Cap. LXXV.

(28) *Et dicitur tunc.* Græca huius capituli exhibet Joannes Damascenus in *Parallēlis* : publici vero juris fecit Halloixius in *Vita Irenæi*, pag. 484 et seqq.

(29) *Ideo.* Superflua hæc vox expungenda : quare parenthesi inclusi.

(30) *Et secundum quod infantilia.* Hæc desunt in Clarom., Merc. 2 et in textu Græco. In Voss. autem sola vox *infantilia* desideratur. Ad eorumdem vocum repetitionem, cæterarum omittendarum in utroque textu, ut solet, occasionem fuisse puto : quare nihil immutandum esse duxi.

(31) *Inenarrabili.* Græc., *immortali*.

A βασιλεύειν ἡδύναμεθα. Καὶ διὰ τοῦτο, ὡς νηπίος, ὁ ἄρτος ὁ τέλειος τοῦ Πατρὸς, γάλα ἡμῖν αὐτὸν παρέσχεν, ὅπερ ἦν ἡ κατ' ἄνθρωπον αὐτοῦ παρουσία, ἵνα ὡς ὑπὸ μαστοῦ τῆς σαρκὸς αὐτοῦ τραφέν-
τες, καὶ διὰ τῆς τοιαύτης γαλακτοουργίας ἐθισθέντες τρώγειν καὶ πίνειν τὸν Λόγον τοῦ Θεοῦ, τὸν τῆς ἀθανασίας ἄρτον, ὅπερ ἔστι τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς, ἐν ἡμῖν αὐτοῖς κατασχεῖν δυνηθῶμεν.
B Et eum qui est immortalis panis, qui est Spiritus Patris, in nobis ipsis continere (33) possumus.

2. Καὶ διὰ τοῦτο Παῦλος Κορινθίους φησὶ· « Γάλα ὑμᾶς ἐπότισα, οὐ βρῶμα· οὐδὲ γὰρ ἠδύνασθε βασιλεύειν· » τούτῳ, τὴν μὲν κατὰ ἄνθρωπον παρουσίαν τοῦ Κυρίου ἐμαθητεύθητε, οὐ δέπου δὲ τὸ τοῦ Πατρὸς Πνεῦμα ἐπαναπαύεται ἐφ' ὑμᾶς, διὰ τὴν ὑμῶν ἀσθενείαν. « Ὅπου γὰρ ζῆλος, καὶ ἔρις, φησὶν, ἐν ὑμῖν, καὶ διχοστασίαι, οὐχὶ σαρκικοί ἐστε, καὶ κατὰ ἄνθρωπον περιπατεῖτε ; » Τούτῳ, ὅτι οὐδέπω τὸ Πνεῦμα τοῦ Πατρὸς ἦν σὺν αὐτοῖς, διὰ ἀκατάρτιστον αὐτῶν καὶ ἀσθενὲς τῆς πολιτείας. Ὡς οὖν ὁ Ἀπόστολος δυνατὸς ἦν διδόναι τὸ βρῶμα (οἷς γὰρ ἀνέπετίθουν χεῖρας, ἐλάμβανον Πνεῦμα ἁγίον, ὃ ἔστι βρῶμα ζωῆς), ἐκεῖνοι δὲ ἠδύναντο λαβεῖν αὐτό, διὰ τὸ ἀσθενῆ ἔτι
C I Cor. III, 2. ¹ Ibid. 3. ² Act. VIII, 17.

(32) *Patris.* Hanc vocem, licet omisam in veteri Feuarent. cod., Clarom. et Voss., retineo, quia in Græco textu legitur.

(33) *Continere.* Eum huic verbo præfixum auctoritate Voss. et textus Græci recte expunxit Grabinus.

(34) *Nondum enim.* Voss. juxta Græcum Damasceni, *non enim*.

(35) *Qui.* Sic pro *quem* (quod manifestum est librariorum erratum, littera i male accepta pro e cum abbreviationis nota) auctoritate Græci textus emendavi. Supplendum vero verbum est.

(36) *In ipsis.* Al., *cum ipsis*.

videre poteramus. Ipse enim in sua inenarrabili (31) gloria ad nos venire poterat : sed nos magnitudinem gloriæ ipsius portare non poteramus. Et propter hoc, quasi infantibus, ille qui erat panis perfectus Patris (32), lac nobis semetipsum præstavit, quod erat secundum hominem ejus adventus : ut quasi a mamilla carnis ejus enutriti, et per talem lactationem assueti manducare et bibere Verbum Dei, et eum qui est immortalis panis, qui est Spiritus Patris, in nobis ipsis continere (33) possumus.

2. Et propter hoc Paulus Corinthiis ait : « Lac vobis potum dedi non escam : nondum enim (34) poteratis escam percipere » : id est, eum quidem adventum Domini, qui (35) secundum hominem, didicistis ; nondum autem Patris Spiritus requiescit super vos, propter vestram infirmitatem. « Ubi enim zelus et discordia, ait, in vobis, et dissensiones, nonne carnales estis, et secundum hominem ambulatis ? » « Hoc est, quoniam nondum Spiritus Patris erat in ipsis (36), propter imperfectionem eorum, et infirmitatem conversationis. Quemadmodum igitur Apostolus poterat dare escam (quibuscunque enim imponebant apostoli manus, accipiebant Spiritum sanctum » , qui

καὶ ἀγύμναστα ἔχειν τὰ
τῆς ψυχῆς αἰσθητήρια·
τῆς πρὸς θεὸν γυμνασίας·
οὕτω καὶ τὴν ἀρχὴν ὁ
μὲν θεὸς δυνατὸς ἦν δι-
δόναι τὸ τέλειον τῷ ἀν-
θρώπῳ, ἔκείνος δὲ ἀρτι-
γεγονώς, ἀδύνατος ἦν λα-
βεῖν αὐτὸ, ἢ καὶ λαβὼν
χωρῆσαι, ἢ καὶ χωρήσας
κατασχεῖν. Καὶ διὰ τοῦτο
συνενηπίαζεν ὁ θεὸς τοῦ
θεοῦ, τέλειος ὢν, τῷ ἀν-
θρώπῳ, οὐ δι' ἑαυτὸν,
ἀλλὰ διὰ τὸ τοῦ ἀνθρώ-
που νήπιον οὕτω χωροῦ-
μενος, ὥς ἀνθρώπος αὐτὸν
χωρεῖν ἰδύνατο. Οὐ περὶ
τὸν θεὸν μὲν τὸ ἀδύνατον
καὶ ἐνδεές, ἀλλὰ περὶ τὸν
νεωστὶ γεγονότα ἀνθρώ-
πον, ὅτι μὴ ἀγέννητος
ἦν.

3. Περὶ τὸν θεὸν (41) δύ-
ναμις ὁμοῦ, καὶ σοφία, καὶ
ἀγαθότης, δέκνυνται δύνα-
μις μὲν καὶ ἀγαθότης ἐν τῷ
τὰ μηδέπω ὄντα ἰκνουσίως
κτίζειν τε καὶ ποιεῖν· σο-
φία δὲ, ἐν τῷ εὐρύθμῳ,
καὶ ἑμμελῇ, καὶ ἔγκρατα-
σκεύαστα, γεγονότα πε-
ποιηκέναι. Ἄτινα διὰ τὴν
ὑπερβάλλουσαν αὐτοῦ ἀγα-
θότητα αὐξήσιν προσλα-
βόντα, καὶ ἐπὶ πλεόν
ἐπιμένοντα, ἀγεννήτου δό-
ξαν ἀποίσσεται, τοῦ θεοῦ
ἀφθόκως χαρίζομένου τοῦ
καλῶν. Κατὰ μὲν τὸ γε-
γεννητα· κατὰ δὲ τὸ πα-
ραμένειν αὐτὰ μακροῖς
αἰώσι, δύναμιν ἀγεννήτου
προσλήφεται, τοῦ θεοῦ
πρότερον ὁριζομένου αὐτοῖς

¹² Sap. vi, 19, 20.

(37) *Sensum.* Animæ addit textus Græcus.

(38) *Coinfantiatum est homini.* Id est, infans cum homine factum est.

(39) *Capax.* Pro comprehensibilis.

(40) *Non infectus erat.* Sic vetus Feuard. cod., Clarom., Voss. et Grab. Reliqui perperam, non perfectus erat. Sensus vero est, hominem solum indigum et impotentem esse, utpote qui cum a se non sit, fieri et produci ab alio debuerit, nec proinde infectus sit.

(41) *Περὶ τὸν θεόν.* Hæc iterum ex duobus *Parallelorum* Damasceni locis descripta dedit Halluixius in *Vita Irenæi*, pag. 498 et 502.

est esca vitæ); illi autem
non poterant accipere il-
lud, quoniam infirmum
adhuc et inexcitabilem
sensum (37) erga
Deum conversationis ha-
bebant : sic et initio
Deus quidem potens fuit
dare perfectionem homi-
ni; ille autem nunc nuper
factus non poterat illud
accipere, vel accipiens
capere, vel capiens con-
tinere. Et propter hoc
coinfantiatum est homini
(38) Verbum Dei, cum
esset perfectus, non pro-
pter se, sed propter homi-
nis infantiam sic capax
(39) effectus, quem-
admodum homo illum
capere potuit. Non igitur
erga Deum impossibile
cum qui nunc nuper fac-
tus est homo; quoniam non infectus erat (40).

3. Erga Deum autem
virtus simul, et sapientia,
et bonitas ostenditur :
virtus quidem et bonitas,
in eo quod ea, quæ nom-
dum erant, voluntarie
constituerit et fecerit ;
sapientia vero, in eo
quod apta et consonan-
tia (42), quæ sunt, fecerit.
Quædam autem pro-
pter immensam ejus be-
nignitatem augmentum
accipientia, et in multum
temporis perseverantia,
infecti gloriam referunt,
Deo sine invidia donante
(43) quod bonum est. Se-
cundum enim id quod
facta sunt, non sunt in-
fecta : secundum id vero
quod perseverant longis
æonibus, virtutem infecti

τὴν εἰσαεὶ παραμονήν. Καὶ
οὕτω πρωτεύει μὲν ἐν
πᾶσιν ὁ θεός, ὁ καὶ μόνος
ἀγέννητος, καὶ πρῶτος
πάντων, καὶ τοῦ εἶναι τοῖς
πᾶσι παραίτιος· τὰ δὲ
λοιπὰ πάντα ἐν ὑποταγῇ
μένει τοῦ θεοῦ. Ὑποτα-
γῇ δὲ θεοῦ, ἀφθαρσία·
καὶ παραμονὴ ἀφθαρσίας,
δόξα ἀγέννητος. Διὰ ταύ-
της... τῆς τάξεως, καὶ
τῶν τοιούτων ρυθμῶν,
καὶ τῆς τοιαύτης ἀγωγῆς,
ὁ γεννητὸς καὶ πεπλασ-
μένος ἀνθρώπος κατ' εἰ-
κόνα καὶ ὁμοίωσιν τοῦ
ἀγεννήτου γίνεται θεοῦ·
τοῦ μὲν Πατρὸς εὐδοκούν-
τος καὶ καλεῦντος, τοῦ
δὲ υἱοῦ πρᾶσσοντος καὶ
δημιουργοῦντος, τοῦ δὲ
Πνεύματος τρέφοντος καὶ
αὔξοντος, τοῦ δὲ ἀνθρώ-
που ἡρέμα προκόπτοντος,
καὶ πρὸς τέλειον ἀνερχο-
μένου· οὕτως ἐστι πλησίον
τοῦ ἀγεννήτου γινόμενον.
Τέλειος γὰρ ὁ ἀγέννητος·
οὗτος δὲ ἐστὶ θεός. Ἔδει
δὲ τὸν ἀνθρώπον πρῶτον
γενέσθαι, καὶ γινόμενον
αὐξήσας, καὶ αὐξήσαντα
ἀνδρωθῆναι, καὶ ἀνδρω-
θέντα πληθυνθῆναι, καὶ
πληθυνθέντα ἐνισχύσας,
καὶ ἐνισχύσαντα δοξασθῆ-
ναι, καὶ δοξασθέντα ἰδεῖν
τὸν ἑαυτοῦ Δεσπότην. Θεὸς
γὰρ ὁ μὲλλον ὁρᾶσθαι·
ὁρασις δὲ θεοῦ περιποιη-
τικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία
δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ θεοῦ.
C δὲ τὸν ἀνθρώπον πρῶτον
γενέσθαι, καὶ γινόμενον
αὐξήσας, καὶ αὐξήσαντα
ἀνδρωθῆναι, καὶ ἀνδρω-
θέντα πληθυνθῆναι, καὶ
πληθυνθέντα ἐνισχύσας,
καὶ ἐνισχύσαντα δοξασθῆ-
ναι, καὶ δοξασθέντα ἰδεῖν
τὸν ἑαυτοῦ Δεσπότην. Θεὸς
γὰρ ὁ μὲλλον ὁρᾶσθαι·
ὁρασις δὲ θεοῦ περιποιη-
τικὴ ἀφθαρσίας· ἀφθαρσία
δὲ ἐγγὺς εἶναι ποιεῖ θεοῦ.
D

incorruptela vero proximum facit esse Deo ¹³.

4. Irrationabiles igitur omni modo, qui non exspectant tempus augmenti, et suæ naturæ infirmitatem ascribunt Deo. Neque Deum, neque semet-

assument, Deo gratuito donante eis sempiternam perseverationem. Et sic principalitatem quidem habebit in omnibus Deus, quoniam et solus 285 infectus, et prior omnium, et omnibus, ut sint, ipse est causa; reliqua vero omnia in subiectione manent Dei. Subjectio autem Dei, incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem (44), gloria infecti (45). Per hæc igitur ordinationem, et huiusmodi convenientiam, et tali ductu (46), factus et plasmatus homo secundum imaginem et similitudinem constituitur infecti Dei: Patre quidem bene sentiente et jubente (47); Filio vero ministrante et formante; Spiritu vero nutriendo et augente; homine vero paulatim proficiente et perveniente ad perfectum, id est proximum infecto fieri. Perfectus enim est infectus: hic autem est Deus. Oportuerat autem hominem primo fieri, et factum augeri, et auctum corroborari, et corroboratum multiplicari, et multiplicatum convalescere, convalescentem vero glorificari, et glorificatum videre suum Dominum. Deus enim est qui habet efficax est incorruptelæ:

(42) *Et consonantia.* Et concinna addit textus Græcus.

(43) *Donante.* Ita recte solus Clarom. Alii non, donantes; editi., donanti.

(44) *Incorruptelæ perseverantia est: incorruptela autem.* Græca sonant: *incorruptela est: perseverantia autem incorruptelæ.*

(45) *Gloria infecti.* Hinc in Græco lege: *δόξα ἀγεννήτου.*

(46) *Tali ductu.* Ita juxta Græcum Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. In reliquis unica vox talis existat.

(47) *Et jubente.* Desunt in Eras. et Gall.

ipsos scientes, insatiabiles et ingrati, nolentes A primo esse hoc quod et facti sunt, homines passionum capaces; sed supergredientes legem humani generis, et antequam fiant homines, jam volunt similes esse factori Deo, et nullam esse differentiam infecti Dei, et nunc facti hominis, qui plus irrationales sunt quam muta animalia. Hæc enim non imputant Deo, quoniam non homines facit (48) ea; sed unumquodque eo quod factum est, quoniam factum est (49), gratias agit. Nos enim imputamus ei, quoniam non ab initio dii facti sumus, sed primo quidem homines, tunc demum dii: quamvis Deus secundum simplicitatem bonitatis suæ hoc fecerit, ne quis eum putet invidiosum, aut impræstantem. Ego, inquit, dixi: dii estis, et filii Excelsi omnes ¹⁶. » Nobis autem B potestatem divinitatis bajulare non sustinentibus: « Vos autem, inquit, sicut homines moriemini ¹⁷; » utraque referens, et illud quod est benignum suæ donationis, et infirmitatem nostram, et quod essemus nostræ potestatis. Secundum enim benignitatem suam bene dedit bonum, et similes sibi suæ potestatis homines fecit: secundum autem providentiam scivit hominum infirmitatem, et quæ ventura essent ex ea; secundum autem dilectionem et virtutem vincet (50) factæ naturæ substantiam. Oportuerat autem primo naturam apparere, post deinde vinci et absorbi (51) mortale ab immortalitate, et corruptibile ab incorruptibilitate, et fieri hominem secundum imaginem et similitudinem Dei, agnitione accepta boni et mali.

CAPUT XXXIX ¹⁶.

Bonum a malo discernendi facultatem homini inditam esse, ut sua voluntate et electione, nulla vi coactus, Dei mandata peragat, quo ab eo perficiatur, malaque rebellibus parata a se avertat.

1. Agnitionem autem accepit homo boni et mali. Bonum est autem obedire Deo, et credere ei, et custodire ejus præceptum; et hoc est vita hominis: quemadmodum non obedire Deo, malum; et hoc est mors ejus. Magnanimitatem igitur præstante Deo, cognovit homo et bonum obedientiæ, et malum inobedientiæ: uti oculus (52) mentis utrorumque accipiens experimentum, electionem meliorum cum judicio faciat, et nunquam segnis, neque negligens præcepti fiat Dei; et id quod aufert ab eo vitam, id est, non obedire Deo, experimento discens quoniam malum est, neque tentet quidem illud unquam; quod autem conservatorium vitæ

¹⁶ Psal. LXXXI, 6. ¹⁷ Ibid. 7. ¹⁸ Cap. LXXVI.

(48) *Facit. Al., fecit.*

(49) *Quoniam factum est. In Eras., Gall. et Feuard. deest factum.*

(50) *Vincet. Ita Feuard. in marg., Clarom., Voss. et Grab. Cæteri perperam, vinci. Conjicit vero Latinus Latinus legendum vici; sed frustra, ut liquet ex periodo sequenti.*

(51) *Absorbi. Pro absorberi.*

(52) *Oculus. Sic Feuard. in marg., Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2 vitiose, oculum. In editu. oculo.*

ejus est obedire Deo, sciens quoniam bonum est cum omni (53) intentione diligenter custodiat. Propter hoc etiam duplices habuit sensus, utrorumque agnitionem habentes, ut electionem meliorum cum disciplina faciat. Disciplinam autem boni quemadmodum habere potuisset, ignorans quod est contrarium? Firmior est enim et indubitata subjacentium apprehensio, quam ea quæ est ex suspicione (54) conjectura. Quemadmodum enim lingua per gustum accipit experimentum dulcis et amari, et oculus per visionem discernit quod est nigrum ab albo, et auris per auditum differentias sonorum scit; sic et mens per utrorumque experimentum disciplinam boni accipiens, firmior ad conservationem ejus efficitur, obediens ~~286~~ Deo (55): inobedientiam quidem primum respuens per pœnitentiam, quoniam amarum et malum est; deinde ex comprehensione discens, quale sit quod contrarium est bono et dulcedini, ne tentet quidem unquam inobedientiam gustare Dei. Si autem utrorumque eorum cognitionem, et duplices sensus cognitionis quis defugiat, latenter semetipsum occidit hominem.

2. Quemadmodum igitur erit Deus, qui nondum factus est homo? quomodo autem perfectus, nuper effectus? quomodo autem immortalis, qui in natura mortali non obedivit factori? Oportet enim te primo quidem ordinem hominis custodire, tunc deinde participari (56) gloriæ Dei. Non enim tu Deum facis, sed Deus te facit. Si ergo opera Dei es, manum artificis tui exspecta, opportune omnia facientem; opportune autem, quantum ad te attinet, qui efficeris. Præsta autem ei cor tuum molle et tractabile, et custodi figuram, qua te figuravit artifex, habens in temetipso humorem, ne induratus amittas vestigia digitorum ejus. Custodiens autem compaginationem, ascendes ad perfectum: ab artificio enim Dei absconditur (57), quod est in te, lutum. Fabricavit (58) substantiam in te manus ejus: liniet te ab intus et a foris auro puro et argento, et in tantum ornabit te, ut et ipse Rex concupiscat speciem tuam. Si vero statim obduratus respuas artem ejus, et ingratus existas in eum, quoniam homo factus es; ingratus Deo factus (59), simul et artem ejus, et vitam amisisti. Facere enim proprium est benignitatis Dei: fieri autem proprium est hominis naturæ. Si igitur tradideris ei quod est tuum, id est fidem in eum et subjectionem, recipies ejus artem, et eris perfectum opus Dei.

3. Si autem non credideris ei, et fugeris manus

(53) *Cum omni. Particuliā ut his vocibus præfixam deleui auctoritate Clarom. et Voss.*

(54) *Suspiciōne. Feuard. in marg. et Voss., suspiciōne.*

(55) *Deo. Deest in Voss.*

(56) *Participari. Editu., participare.*

(57) *Absconditur. Sic omnes mss.; at editu., abscondetur.*

(58) *Fabricavit. Ita Clarom., Merc. 2, ac Grab. melius quam alii, fabricabit.*

(59) *Ingratus Deo factus. Hæc non agnoscit Clarom.*

ejus, erit causa imperfectionis in te, qui non obedisti, sed non in illo, qui vocavit. Ille enim misit, qui vocarent ad nuptias; qui autem non obedierunt ei, semetipsos privaverunt a regia cœna. Non igitur ara deficit Dei; potens est enim de lapidibus suscitare filios Abraham; sed ille qui non consequitur eam, sibi met sue imperfectionis est causa.

(60) Οὐτε τὸ φῶς ἐξασθενεῖ. Nec enim lumen deficit διὰ τοὺς ταυτοὺς τυφλῶντας· ἀλλ' ἐκσίου μένοντος ὁποῖον καὶ ἔστιν, οἱ τυφλωθέντες παρὰ τὴν αἰτίαν τὴν ἑαυτῶν ἐν δορσείᾳ καθίστανται, μήτε τοῦ φωτός μετ' ἀνάγκης δουλαγωγεύοντός τινα, μήτε τοῦ Θεοῦ βιαζομένου, εἰ μὴ θέλοι τις κατασχεῖν αὐτοῦ τὴν τέχνην. Τὰ οὖν ἀποστάντα τοῦ πατρικοῦ (62) φωτός, καὶ παραδόντα τὸν θεσμόν τῆς ἐλευθερίας, παρὰ τὴν αὐτῶν ἀπέστησαν αἰτίαν, ἐλευθερά καὶ αὐτεξούσια τὴν γνῶμην γεγονότα.

4. Deus autem omnia præsciens, utrisque aptas præparavit habitationes: eis quidem qui inquirunt lumen incorruptibilitatis, et ad id recurrunt, benigne donans hoc quod concupiscunt lumen; aliis vero id contemnentibus, et avertentibus se ab eo, et id fugientibus, et quasi semetipsos excæcantibus, congruentes lumini adversantibus præparavit tenebras: et his qui fugiunt ei esse subiecti, convenientem subdidit pœnam (63). Subjectio autem Dei requietio est æterna, ut hi qui fugiunt lumen, dignum fugæ suæ habéant locum, et qui fugiunt æternam requiem, congruentem fugæ suæ habeant habitationem. Cum autem apud Deum omnia sint bona, qui ex sua sententia fugiunt Deum, semetipsos ab omnibus fraudant bonis; fraudati autem omnibus erga Deum bonis, consequenter in Dei justum iudicium incident. Qui enim fugiunt requiem, iusto in pœna conversantur; et qui fugerunt lumen, iusto inhabitabunt tenebras, Quemadmodum autem in hoc temporali lumine, qui fugiunt illud, ipsos se tenebris mancipant; ita

A ut ipsi sibi causa fiant, quod destituuntur a lumine, et inhabitant tenebras, et non lumen causa est eis huiusmodi conversationis, quemadmodum prædiximus: sic æternum Dei qui fugiunt lumen, quod continet in se omnia bona, ipsi sibi causa sunt, ut æternas inhabitent tenebras, destituti omnibus bonis, sibi metipsis causa huiusmodi habitationis facti.

CAPUT XL.

Unum et eundem Deum Patrem pœnas infligere reprobis, ac electis præmia tribuere.

1. Εἰς καὶ αὐτὸς ὁ Πατήρ, ὁ τοῖς μὲν γλιχομένοις αὐτοῦ τῆς κοινωνίας, καὶ προσμένουσιν αὐτοῦ τῇ ὑποταγῇ, τὰ παρ' αὐτῷ ἡτοιμακώς ἀγαθὰ· τῷ δὲ ἀρχηγῷ τῆς ἀποστασίας διαβόλῳ, καὶ τοῖς συναποστᾶσιν αὐτῷ, τὸ αἰώνιον πῦρ ἡτοιμακώς, εἰς ὃ πεμφθήσονται ἔφη ὁ Κύριος τοὺς εἰς τὰ ἀριστερὰ διακριθέντας. Καὶ τοῦτό ἐστι τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ προφήτου: « Ἐγὼ Θεὸς καὶ ζῆλωτής, ποιῶν ἐρήνην καὶ κρίζων κακὰ. » ἐπὶ μὲν τοὺς μετανοοῦντας καὶ ἐπιστρέφοντας πρὸς αὐτὸν ποιῶν ἐρήνην καὶ φιλίαν, καὶ ἑνωσιν συντιθέμενος· ἐπὶ δὲ τοὺς μὴ μετανοοῦντας, καὶ φεύγοντας αὐτοῦ τὸ φῶς, πῦρ αἰώνιον, καὶ ἐξώτερον σκότος ἡτοιμακώς· ἅτινά ἐστι κακὰ τοῖς ἀμπεσοῦσιν εἰς αὐτά, ἱγνὴν ἀἰῶνον καὶ ἐξωτερὰς τenebras præparans: quæ quidem sunt mala his qui incidunt in ea (66).

2. ¹⁷ Si autem alius quidem esset qui requiem donat Pater, et alius qui ignem præparavit Deus; fuissent æque differentes eis (67) illi; alius quidem in Patris regnum mittens, alius vero in æternum ignem. Sed quoniam unus et idem Dominus separari demonstravit in iudicio omne genus humanum,

¹⁷ Matth. xxv, 41. ¹⁸ Cap. LXXVII. ¹⁹ Isa. xlv, 6. ²⁰ Cap. LXXVIII.

(60) Græcum hoc fragmentum, ut et sequens initio capituli 40, nunc primum prodit, ex *Eclogis* miss. Joannis presbyteri et monachi, cod. 313, bibliothecæ olim Seguerianæ, nunc illustrissimi D. D. Henrici Caroli de Coislin, qui ejus aditum hactenus interclusum, pro suo in litteras studio ac benignitate, eruditus modo patefecit.

(61) *Nolit. Odit*, in Feuard. marg. et Voss.

(62) *Πατρικοῦ*. Ad marg. dicti cod. scriptum *λατρικοῦ*.

(63) *Convenientem subdidit pœnam*. In veteri Feuard. cod., Clarom. et Voss., *convenienti subdidit pœnam*. Sed repugnat huic lectioni præcedens vox

his; quæ sequentem accusativum requirit.

(64) *Zelans*. Hæc vox in nostris Isaïæ codd. non exstat.

(65) *Habent et convertuntur*. Sic Clarom. et Voss. In Arundel. et Merc. 2, *agent et convertuntur*. In edit., *agentes convertuntur*.

(66) *Incidunt in ea*. In edit., additum legitur: *sed bona ex justitia Dei*. Sed cum id additamentum esse videatur a quopiam explicationis gratia factum, delevi auctoritate codd. Clarom., Voss., Arund. et textus Græci, in quibus nihil simile occurrit.

(67) *Eis*. Eras. et Gall., et. Utrumque vero Feuard. juugens expressit, et eis.

« quemadmodum pastor segregat oves ab hædis ²¹; » et aliis quidem dicit : « Venite, benedicti Patris mei, percipite regnum quod paratum est vobis ²²; » aliis vero : « Discedite a me, maledicti, in ignem æternum, quem præparavit Pater meus diabolo et angelis ejus ²³; » unus et idem Pater manifestissime ostenditur, « faciens pacem, et condens mala ²⁴, » præparans utrisque quæ sunt apta : quemadmodum et unus iudex utrosque in aptum mittens locum. Quemadmodum in zizaniorum et in tritici parabola manifestavit Dominus, dicens : « Quemadmodum colliguntur zizania, et igni comburuntur (68); sic erit in consummatione sæculi. Mittet Filius hominis angelos suos, et colligent de regno ejus omnia scandala, et eos qui faciunt iniquitatem, et mittent eos in clibanum ignis : illic erit fletus et stridor dentium. Tunc iusti fulgebunt sicut sol in regno Patris ipsorum ²⁵. » Qui ergo regnum præparavit iustis Pater, in quod assumpti Filius ejus dignos; hic et caminum ignis præparavit, in quem dignos mittent ii, qui a Filio hominis missi sunt, angeli, secundum jussu Dei.

3. Ὁ μὲν Κύριος (69) ἐν τῷ ἰδίῳ ἀγρῷ καλὸν ἐσπαίρει σπέρμα· Ἄγρος δὲ ἐστὶν ὁ κόσμος. Ἐν τῷ καθυύδειν τοὺς ἀνθρώπους, ἦλθεν ὁ ἐχθρὸς, καὶ ἐσπαίρει ζιζάνια μέσον τοῦ σίτου, καὶ ἀπῆλθεν. Ἐκτοτε γὰρ ἀποστάτης ὁ ἄγγελος αὐτοῦ (70), καὶ ἐχθρὸς, ἀφ' οὗ ἐξήλωσε τὸ πλάσμα τοῦ Θεοῦ, καὶ ἐχθροποιήσας αὐτὸν (71) πρὸς τὸν Θεόν

3. Hic enim in agro suo bonum semen seminauit : « Ager autem, inquit, sæculum est ²⁶. Cum autem dormirent homines, venit inimicus, et superseminavit zizania inter frumentum, et abiit ²⁷. » Extunc enim apostata est angelus hic, et inimicus, ex quo zelavit plasma Dei, et inimicum illum Deo facere aggressus est. Quapropter

ἐπεχείρησε. Αὐτὸ καὶ ὁ Θεὸς τὸν μὲν, παρ' αὐτοῦ (72) λάθρα ἐπισπαίρωντα τὸ ζιζάνιον, τοῦτο ἐστὶ τὴν παράδοσιν εἰσενεγκόντα (74), ἀφώρισε τῆς ἰδίας μετουσίας· τὸν δὲ ἀμελῶς μὲν, ἀλλὰ κακῶς παραβεβήμενον τὴν παρακοὴν ἀνθρώπου ἠλέησε, καὶ ἀντέστρεψε (75) τὴν ἐχθραν, ἣν ἐχθροποίησε, πρὸς τὸν αὐτόν· ἀπωσάμενος μὲν ἀφ' αὐτοῦ τὴν πρὸς αὐτόν (76) ἐχθραν, ἀνακλάσας δὲ αὐτήν, καὶ ἀντιπέμφας πρὸς τὸν ὄφιν. Καθὼς ἡ Γραφὴ φησιν εἰρηκεῖναι τῷ ὄφει τὸν Θεόν· « Καὶ ἐχθραν θήσω ἀνὰ μέσον σου, καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς (78), [καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματός σου, καὶ ἀνὰ μέσον τοῦ σπέρματος αὐτῆς· αὐτὸς σου τηρήσει κεφαλὴν, καὶ σφίτηρήσεις αὐτοῦ πτέρναν]. » Καὶ τὴν ἐχθραν ταύτην ὁ Κύριος εἰς αὐτὸν ἀνακαταλῶσατο, ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἀνθρώπος (79), καὶ πατήσας αὐτοῦ τὴν κεφαλὴν. quemadmodum in eo, qui ante hunc est, libro ostendimus ²⁸.

et Deus eum quidem, qui semetipso zizania absconce seminauit, id est, transgressionem quam ipse intulit (73), separavit a sua conversatione : eum autem, qui negligenter quidem, sed male accepit inobedientiam, hominem misertus est, et retorsit inimicitiam, per quam inimicum Deo facere voluit, in ipsum inimicitiarum auctorem; auferens quidem suam, quæ erat adversus hominem, inimicitiam; retorquens autem illam, et remittens (77) illam in serpentem. Quemadmodum et Scriptura ait dixisse serpentis Deum : « Et inimicitiam ponam inter te et inter mulierem, et inter semen tuum et inter semen mulieris. Ipse tuum calcabit caput, et tu observabis calcaneum ejus ²⁹. » Et inimicitiam hanc Dominus in semetipsum recapitulavit, de muliere factus homo, et calcans ejus caput; quemadmodum in eo, qui ante hunc est, libro ostendimus ³⁰.

²¹ Matth. xxv, 32. ²² Ibid. 34. ²³ Ibid. 41. ²⁴ Isa. xlv, 7. ²⁵ Matth. xiii, 40 seqq. ²⁶ Ibid. 33. ²⁷ Ibid., 25. ²⁸ Gen. iii, 15. ²⁹ Lib. iii, cap. 23, n. 5, 6, 7.

(68) *Igni comburuntur.* Ita Feuard. in marg., Voss., Clarom. et Arund., nisi quod duo posteriores habeant, *comburentur*. Cæteri, in ignem mittuntur.

(69) Ὁ μὲν Κύριος. Græca hæc clarissimus Grab. e duabus Catenis in S. Matthæi Evangelium eruit, Nicetæ videlicet a Corderio edita, pag. 489, et altera ms. in cod. 1879, fol. 21, in bibliotheca regia Paris. quæ tamen in eo differunt quod loco priorum istorum verborum, ὁ μὲν Κύριος, usque ad ἐξήλωσε τὸ πλάσμα, in Nicetæ Catena ista solum habeantur : Ἐχθρὸς τοῦ Κυρίου ὁ διάβολος γέγονεν, ἀξ ὅτου ἐξήλωσε, etc.

(70) Ἄγγελος αὐτοῦ. Legit interpres, ἄγγελος αὐτοῦ.

(71) Ἐχθροποιήσαι αὐτόν. In Nicetæ, ἐχθροποιεῖν, omissa voce αὐτόν, pro qua in edit. Oxon. αὐτόν.

(72) Παρ' αὐτοῦ. Desunt in Nicetæ.

(73) *Transgressionem quam ipse intulit.* Græca sonant : qui transgressionem intulit.

(74) *Εἰσενεγκόντα ἐλέησε.* Hæc omnia desiderari in ms. Catena Regia scribit Grabius. Sed clariss. virum decepti apographum mutilum : nam in autographo totidem verbis exstant; nisi quod

pro ἀμελῶς μὲν, ἀλλὰ κακῶς, habeat. ἀμελῶς καὶ κακῶς.

(75) *Καὶ ἀντέστρεψε τὸν Θεόν.* Græca hæc ms. Catena aliquantulum a Latinis deflectunt; sed longe magis Nicetas, qui Irenæi verba compendio duntaxat refert, hoc modo : Καὶ τὴν ἐχθραν πρὸς τὸν ὄφιν ἀντίπεμψε, καθὼς ἡ Γραφὴ εἰρηκεῖναι.

(76) *Τὴν πρὸς αὐτόν.* Legendum cum interprete, τὴν πρὸς ἀνθρώπον.

(77) *Remittens.* Sic Arund. et Grab. juxta Græcum, melius quam alii, *mittens*. In Clarom. autem neutrum legitur, sed simpliciter habetur : *retorquens illam in serpentem*.

(78) *Καὶ ἀνὰ μέσον τῆς γυναικὸς.* Post hæc scriptum in ms. Catena legitur, καὶ τὰ ἐξῆς : tum, καὶ μετ' ὀλίγον καὶ τὴν ἐχθραν, etc. Quæ ostendunt Catena auctorem brevitati studentem intermedia Scripturæ verba consilio prætermisisse, quæ in suo Irenæi codice descripta præ oculis habebat. Quare operæ pretium facturum me putavi, si ea restituere, hamulis tamen inclusa.

(79) *Ἐκ γυναικὸς γενόμενος ἀνθρώπος.* In Nicetæ Catena legitur : *Γενόμενος ἐκ γυναικὸς, γενόμενος ἀνθρώπος. Natus ex muliere, factus homo.*

288 CAPUT XLI.

Qui Deo non credunt, ipsique non obediunt, angeli et filii diaboli sunt; non natura quidem, sed imitatione. Epilogus hujus libri, et scopus sequentis.

1. Quoniam angelos quosdam dixit diaboli (80), quibus æternus ignis præparatus est, et rursus in zizanitis ait: « Zizanias sunt filii maligni » (81); » necessarium est dicere, quoniam omnes, qui sunt abscissionis, ascripuit illi, qui princeps est hujus transgressionis. Sed non ille quidem natura aut angelos, aut homines fecit. Nihil enim in totum diaboles invenitur sociasse, videlicet cum et ipse creatura sit Dei, quemadmodum et reliqui angeli. Omnia enim fecit Deus, quemadmodum et David ait (83): « Quoniam ipse dixit, et facta sunt; ipse præcepit, et creata sunt ».

2. ²² Cum igitur a Deo omnia facta sunt (83), et diabolus sibiimetipsi et reliquis factus est abscissionis causa; iuste Scriptura eos, qui in abscissione perseverant, semper filios diaboli, et angelos dixit maligni. Filius enim, quemadmodum et quidam ante nos dixit (84), dupliciter intelligitur: alius quidem secundum naturam, eo quod natus sit filius; alius autem secundum id quod factus est (85), reputatur filius; licet sit differentia inter natum et factum. Quoniam ille quidem ex eo natus est, ille autem ab ipso factus est, sive secundum conditionem, sive secundum doctrinæ magisterium. Qui enim ab aliquo edoctus est, verbo, filius decentis dicitur, et ille ejus pater. Secundum igitur naturam quæ est secundum conditionem, ut ita dicam, omnes filii Dei sumus, propter quod a Deo omnes facti sumus. Secundum autem dicto audientiam et doctrinam, non omnes filii Dei sunt, sed qui credunt ei, et faciunt ejus voluntatem. Qui autem non credunt, et non faciunt ejus voluntatem, filii et angeli sunt diaboli (86). Quoniam autem ita se habet hoc, in Isaiâ dixit: « Filios genui et exaltavi, ipsi autem me spreverunt ».

A dicit filios alienos eos ita: « Filii alieni mentiti sunt mihi »²³. » Secundum enim naturam filii sunt, propter hoc quod ab eo facti sunt; secundum autem opera non sunt filii.

3. ²⁴ Quemadmodum enim in hominibus inditio audientes patribus filii abdicati, natura quidem filii eorum (87) sunt, lege vero alienati sunt; non enim hæredes sunt naturalium parentum: eodem modo apud Deum, qui non obediunt ei, abdicati ab eo, desiderant filii ejus esse. Unde nec hæreditatem ejus percipere possunt; quemadmodum David ait: « Alienati sunt peccatores ab utero: ira eis secundum similitudinem serpentis »²⁵. » Et propter hoc Dominus quos sciebat hominum esse progeniem, dixit sic progeniem viperarum²⁶, secundum similitudinem horum animalium in varietate ambulantes, et ledentes reliquos. « Attendite, inquit, a fermento Phariseorum et Sadduceeorum »²⁷. » Sed et de Herode dicens: « Dicite, inquit, vulpi huic »²⁸; » nequam astutiam ejus et dolum significans. Quapropter David (88) propheta ait: « Homo in honore positus, assimilatus est jumentis »²⁹. » Et iterum Jeremias: « Equi furentes circa seminas facti sunt, unusquisque ad uxorem proximi sui hinciebat »³⁰. » Et Isaias in Judæa præconans, et cum Israel disputans, principes Sodomorum, et populum Gomorrhæ dicebat eos³¹: similem Sodomitis transgressionem, et eadem, quæ illis fuerunt, peccata (89) esse apud eos significans, propter similem operationem eodem vocabulo vocans eos. Et quia non natura essent sic facti a Deo, sed qui poscent et iuste agere, idem dicebat, consilium eis datus bonum (90): « Lavantini, mundi estote, auferite nequitias ab animabus (91) vestris ante oculos meos, quiescite ab iniquitatibus vestris »³². » Scilicet, quoniam idem (92) ipsi cum transgredierentur et peccarent, eandem quam Sodomitis perceperunt objurgationem. Cum enim converterentur, et penitentiam agerent, et quiescerent a malitia, filii poterant esse Dei, et hæreditatem consequi incor-

²² Matth. XIII, 38. ²³ Ps. CXLVIII, 5. ²⁴ Cap. LXXIX. ²⁵ Isa. I, 2. ²⁶ Psal. XVII, 46. ²⁷ Cap. LXXX. ²⁸ Psal. LVII, 4, 5. ²⁹ Matth. XXIII, 33. ³⁰ Matth. X, 6. ³¹ Luc. XIII, 32. ³² Psal. XLVIII, 21. ³³ Jerem. V, 8. ³⁴ Isa. I, 40. ³⁵ Ibid. 46.

(80) *Diaboli*. Eras., Gall. et Fesard. minus recte, D *diabulos*.

(81) *Filii maligni*. *Maligni* in genitivo casu.

(82) *David ait*. Quod addunt editi., de omnibus hujusmodi, expunxi auctoritate codd. Clarom. et Voss.; superfluum est enim.

(83) *Facta sunt*. Ita ex Claromont. posui pro *facta sint*, quia mox sequitur *factus est*; quamvis conjunctivum utrobique mallet.

(84) *Quidam ante nos dixit*. Quis hic ab Irenæo laudetur, incertum prorsus.

(85) *Secundum id quod factus est*. Id deest in Arund. et tam in hoc cod. quam in Merc. 2, Eras., Gallas. et Feuard. perperam *factum* legitur.

(86) *Angeli sunt diaboli*. Addunt editi. secundum id quod *opera diaboli faciunt*. Sed spurium istud glossema, quod e margine in textum irrepsit, non agnoscunt codd. Clarom. et Voss. quorum auctoritate illud expunxi.

(87) *Eorum*. In Clarom. et om. Anglic. legitur

D *ejus*, quod forsitan ad *τὴ naturā*, quamvis minus recte, referri posset; nisi pro *ejus* legendum esset *eis*. Sed cum in omnibus editi. et in Ottobon. cod. legatur *eorum*, ac ita habuisse veterem Feuardenti cod. ex eo persuasum habeam, quod ille nullam variam lectionem, sive ad marginem editionis suæ, sive in observationibus, adnotarit, nihil immutandum esse duxi.

(88) *David*. Duas voces, et *Jeremias*, hic addunt Clarom. et Voss.; omittunt vero, cum verbo *ait*, post et iterum.

(89) *Similem Sodomitis transgressionem, et eandem, quæ illis fuerunt, peccata*. Sic omnes mss. nisi quod Arund. et Merc. 2 habent *illi pro illis*; ac Merc. 4 vitiose, *transgressorem*. At editi., *similes enim Sodomitis transgressiones, et eadem quæ illi fecerunt peccata*.

(90) *Bonum*. Deest in Eras. et Gall.

(91) *Animabus*. Alii, *animis*.

(92) *Idem*. Sic Clarom. Reliqui male, *idem*.

rep eia, quæ ab eo præstatur. Secundum hanc igitur rationem, angelos diaboli, et filios dixit maligni, qui diabolo credunt, et ea quæ sunt ejus agunt. Qui quidem ab initio omnes ab uno et eodem Deo (93) facti sunt. Verum quando credunt, et subjecti esse Deo perseverant, et doctrinam ejus custodiunt, filii sunt Dei: cum autem abecesserint, et transgressi fuerint, diabolo ascribuntur principi, ei qui primo sibi, tunc et reliquis causa abcessionis sit factus.

4. Quoniam autem multi quidem Domini sermones, unum autem et eundem omnes annuntiant Patrem factorem mundi hujus, oportebat et nos propter eos, qui in multis erroribus continentur, per multa confutare; si quomodo possent per multa confutati (94) et ad veritatem **239** converti, et B salvari. Necessarium est autem conscriptioni huic, in sequenti (95) post Domini sermones subungere Pauli quoque doctrinam, et examinare sententiam ejus, et Apostolum exponere, et quæcunque ab hæ-

A reticis, in totum non intelligentibus quæ a Paulo dicta sunt, alias acceperunt interpretationes, explanare et dementiam insensationis eorum ostendere: et ab eodem Paulo, ex quo nobis quæstiones inferunt, manifestare, illos quidem mendaces, Apostolum vero prædicatorem esse veritatis, et omnia consonantia veritatis præconio docuisse, unum Deum Patrem eum, qui locutus sit ad Abraham, qui legislationem fecerit, qui prophetas præmisserit, qui novissimis temporibus Filium suum misit, et salutem suo plasmati donat (96), quod est carnis substantia. Reliquos igitur sermones Domini, quos quidem non per parabolas, sed simpliciter ipsis dictionibus docuit de Patre, et expositionem Epistolarum beati Apostoli (97) in altero libro disponentes, integrum tibi opus exprobrationis et eversionis falso cognominatæ agnitionis (98), præstante Deo, præbimus; et nos ipsos, et te ad contradictionem omnium hæreticorum in quinque exercentes libris.